

प्रथमावृत्तिः ५९४९.

४००० प्रत्ययः

सर्वस्वाम्यसंकलिता

: तत्पत्र १८९ प्रत्ययः

श्री जामनगरे आयुर्वेद सुप्रभाकरे सुप्रापिता च

THE CARAKA SAMHITĀ

EXPOUNDED BY THE. WORSHIPFUL ĀTRĒYA PUNARVASU
COMPILED BY THE GREAT SAGE AGNIVĒŚA
AND REDACTED BY CARAKA & DRIDHABALA

VOLUME IV

EDITED AND PUBLISHED

IN

SIX VOLUMES

WITH TRANSLATIONS IN HINDI, GUJARATI AND ENGLISH

BY

SHREE GULABKUNVERBA AYURVEDIC SOCIETY

JAMNAGAR

INDIA

DE LUXE EDITION 1949 M. 521 SEENUR 11 The Ayurveda Society, Jamnagar, India. Price 125/-

First Impression 1949

4000 Copies

Copyright Reserved

Printed in India

At The Ayurveda Mudranalaya, JAMNAGAR,

By Gunvantrai Acharya

चरकसंहिताया विषयानुक्रमणिका ।

१६ पाण्डुरोगचिकित्सितम्

१-२	पाण्डुरोगचिकित्सितोपक्रमः	१९२१
३	पाण्डुरोगस्य भेदाः	१९२१
४-६	संप्राप्तिः	१९२१-२२
७-११	निदानम्	१९२२-२३
१२	पूर्वरूपम्	१९२३
१३-१६	सामान्यलक्षणम्	१९२३-२४
१७-१८	वातजपाण्डुरोगस्य निदानलक्षणे	१९२४
१९-२२	पित्तजपाण्डुरोगस्य	१९२५
२३-२५	श्लेष्मजपाण्डुरोगस्य	१९२६
२६	साक्षिपातिकपाण्डुरोगस्य	१९२६
२७-३०	मृजपाण्डुरोगस्य	१९२७
३१-३३	पाण्डुरोगस्यासाम्यलक्षणम्	१९२६-२८
३४-३६	कामलाया निदानं लक्षणं	१९२६
३७	कुम्भकामलाया लक्षणम्	१९२९
३८	कामलाया असाध्यलक्षणम्	१९२९
३९-४०	कामलापाण्डुरोगयोः संशोधनम्	१९३०
४१-४२	अज्ञपानम्	१९३०
४३	स्नेहनम्	१९३०-३१
४४-४६	पाण्डुरोगे दाडिमाद्यं घृतम्	१९३१
४७-४८	कटुकायं	१९३१
४९	पथ्याघृतम्	१९३२
५०	दन्तीघृतम्	१९३२
५१	शङ्खाघृतम्	१९३३
५२	इरिदादिघृतम्	१९३३
५३	अन्यौ घृतयोगो	१९३३
५४-५५	संशोधनम्	१९३४-३५
५६-५८	विशालादिफण्टः	१९३५
५९-६०	कतिपययोगाः	१९३५-३७
६१-६३	नवायसचूर्णम्	१९३७
६४-६९	मण्डू रवटकाः	१९३७-३८

८०-८६	पाण्डुरोगे योगराजः	१९३९-४०
८७-९२	शिलाजतुवटकाः	१९४०-४२
९३-९६	पुनर्नवामण्डू	१९४२
९७	दाव्यादिकेहः	१९४२
९८	कामलाहरी योगौ	१९४३
९९	त्रिफलाद्यो लेहः	१९४३
१००-१०१	धान्यबलेहः	१९४३
१०२-१०४	मण्डूरवटकाः	१९४३-४५
१०५	गौडोरिष्टः	१९४५
१०६-११०	बीजकारिष्टः	१९४५-४६
१११-११३	धान्यरिष्टः	१९४६-४७
११४	पाण्डुकामलोः पानादारे तोयम्	१९४७
११५-११६	दोषापेक्षिणी चिकित्सा	१९४७
११७	मृजपाण्डुरोगस्य चिकित्सा	१९४८
११८-१२०	मृजपाण्डुरोगे व्योषायं घृतम्	१९४८-४९
१२१-१३१	कामलायामावस्थिकी चिकित्सा	१९४९-५१
१३२-१३३	हस्तीमकस्य लक्षणम्	१९५१
१३४-१३७	चिकित्सा	१९५२
१३८-१३९	अध्यायोक्तविषयाः	१९५२-५३

१७ हिकाश्वासचिकित्सितम्

१-५	हिकाश्वासचिकित्सितोपक्रमः	१९५३-५४
६-९	हिकाश्वासयोः शीघ्रं प्राणहरत्वं तत्र हेतुश्च	१९५४-५५
१०-१७	निदानं संप्राप्तिश्च	१९५५-५७
१८-२०	पूर्वरूपाणि	१९५७
२१-२६	महाहिकाया लक्षणम्	१९५७-५९
२७-३०	गम्भीराख्यहिकायाः लक्षणम्	१९५९
३१-३३	व्यपेताख्यहिकायाः	१९५९-६०
३४-३७	क्षुद्राख्यहिकायाः	१९६०-६१
३८-४१	अज्ञजहिकायाः	१९६१-६२

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
४२-४४	हिकायाः साध्यासाध्यविचारः	१९६२-६३	१९७९-८०
४५	श्वासानां संप्राप्तिः	१९६३	१९८०-८१
४६-४८	महाश्वासस्य लक्षणम्	१९६३	१९८१
४९-५१	ऊर्ध्वश्वासस्य	१९६४	१९८१-८२
५२-५४	छिन्नश्वासस्य	१९६४-६५	१९८३-८५
५५-६२	तमकश्वासस्य	१९६५-६७	१९८५
६३-६४	प्रतमकसंतमकयोः	१९६७	१९८५
६५-६७	क्षुद्रश्वासस्य	१९६७-६८	१९८६
६८-६९	श्वासानां साध्यासाध्यविचारः	१९६८	१९८६-८७
७०-७६	हिकाश्वासयोः सामान्यचिकित्साक्रमः	१९६८-७०	१९८७-८८
७७-७८	हरिद्राशधूमवर्तिः	१९७०	
७९-८०	कतिपयधूमयोगाः	१९७१	
८१	अनुबन्धजहिकाश्वासचिकित्सा	१९७१	
८२-८४	अस्वेष्टा हिकाश्वासानुराः	१९७१-७२	
८५-८७	हिकाश्वासयोरवस्थिकी चिकित्सा	१९७२-७३	
८८-९३	हिकाश्वासयोः शोषनविचारः	१९७३-७४	
९४-९५	कतिपययोगाः	१९७४	
९६	राज्जायो यूषः	१९७५	
९७-९८	क्षारयूषः	१९७५	
९९	अन्ये यूषयोगाः	१९७५	
१००	वार्ताकजः यूषः	१९७६	
१००	पथ्यम्	१९७६	
१०१	हिंसवादिद्विबागूः	१९७६	
१०२-१०४	दशमूलादियबागूः	१९७६	
१०५	पानम्	१९७७	
१०६-१०७	पाठादिसंबानम्	१९७७	
१०८	हिंसवादिचूर्णम्	१९७७	
१०९	सौवर्चलादिचूर्णम्	१९७७	
११०	कल्कयोगाः	१९७८	
१११	पित्तानुबन्धजे श्वासे मधूलिकाद्युत्कारिका	१९७८	
११२	वतानुबन्धजे श्वासे पथ्यम्	१९७८	
११३	वातपित्तानुबन्धजे श्वासे अनुपानम्	१९७८	
११४	कफपित्तानुबन्धजे श्वासे अनुपानम्	१९७८	
११५	हिकाश्वासयोः मधुकादियोगः	१९७९	
११६	शक्नुदसप्रयोगः	१९७९	
११७	अश्वगन्धाक्षारः	१९७९	
११८-१२०	हिकाश्वासयोः लेहयोगाः	१९८०-८२	
१२१-१२२	संशोधनम्	१९८१	
१२३-१२४	शुद्धिचूर्णम्	१९८१	
१२५-१२८	मुक्तशः	१९८१-८२	
१२९-१३९	हिकायां कतिपययोगाः	१९८३-८५	
१४०	दशमूलाद्यं घृतम्	१९८५	
१४१-१४४	तेजोवत्प्रायः	१९८५	
१४५-१४६	मनःशिलादिघृतम्	१९८६	
१४७-१५०	चिकित्सासूत्रम्	१९८६-८७	
१५१	अध्ययोक्तविषयाः	१९८७-८८	
<hr/>			
१८ कासचिकित्सितम्			
१-३	कासचिकित्सितोपक्रमः	१९८८	
४	कासस्य मेदाः	१९८८	
५	पूर्वरूपम्	१९८९	
६-८	संप्राप्तिः	१९८९	
९	मेद हेतुः	१९८९	
१०-१३	वातकासस्य निदानलक्षणम्	१९९०	
१४-१६	पित्तकासस्य	१९९१	
१७-१९	श्लेष्मकासस्य	१९९१-९२	
२०-२३	क्षतकासस्य	१९९२-९३	
२४-२९	क्षयकासस्य	१९९३-९४	
३०-३१	कासानां साध्यासाध्यविचारः	१९९४	
३२-३४	वातकासे चिकित्साक्रमः	१९९५	
३५	कण्टकारीघृतम्	१९९५	
३६-३८	पिप्पल्याद्यं घृतम्	१९९६	
३९-४२	उष्णघृणाद्यं घृतम्	१९९६-९७	
४३-४६	रालाघृतम्	१९९७-९८	
४७	विट्कादिचूर्णम्	१९९९	
४८-४९	द्विक्षारादिचूर्णम्	१९९८-९९	
५०-५१	दुरालभादिदेहः	१९९९	
५२	विट्कादिदेहः	१९९९	
५३-५६	चित्रकादिदेहः	१९९९-२०००	
५७-६२	अगस्त्यहरीतकीदेहः	२०००-२००२	

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
६३-६४ वातकासे कतिपययोगाः	२००२	१६३-१६४ , कासमदीविघृतम्	२०२५
६५-६८ , धूमपानम्	२००२-०३	१६५-१६७ , कतिपयघृतयोगाः	२०२५-२६
६९-७० , मनःशिलादिधूमः	२००३	१६८-१६९ , हरीतकीलेहः	२०२६
७१-७२ , प्रपौण्डरीकादिधूमवर्तिः	२००३-०४	१७०-१७३ , कतिपयकेहयोगाः	२०२७
७३-७४ , मनःशिलादिधूमवर्तिः	२००४	१७४-१७५ , पद्मकदिहलेहः	२०२७-२८
७५ , इक्षुदीस्वगादिधूमः	२००४	१७६-१८१ , जीवन्त्यादिलेहः	२०२८-२९
७६-८२ , अन्नपानम्	२००४-०६	१८१-१८९ , अन्नपानम्	२०२९-३१
८३-८६ पित्तकासे चिकित्साक्रमः	२००६-०७	१९० , कासमेषज्यसंग्रहः	२०३१
८७-८९ , लेहयोगाः	२००७	१९१ , अध्यायोक्तविषयाः	२०३१-३२
९० , शर्करादिलेहः	२००८		
९१ , मृद्वीकादिलेहः	२००८		
९५-९३ , त्वगादिलेहः	२००८		
९४-९५ , पिप्पल्यादिलेहः	२००९		
९६-९९ , अन्नपानम्	२००९-१०		
१०० पित्तकासे शरादिपञ्चमूलक्षीरम्	२०१०		
१०१-१०२ , स्थिरादिक्षीरम्	२०१०		
१०३-१०७ , कतिपययोगाः	२०११-१२		
१०७-१११ कफकासे चिकित्साक्रमः	२०१२-१३		
११२-११३ , कटुकलाविकाथः	२०१३		
११४ , पाठादियोगः	२०१३		
११५ , नागरादियोगः	२०१३		
११६ , पिप्पलीप्रयोगः	२०१४		
११७-१२२ , कतिपययोगाः	२०१४-१५		
१२३-१२४ , दशमूलादिघृतम्	२०१५		
१२५-१२८ , कण्टकारीघृतम्	२०१६		
१२९ , कुलत्थादिघृतम्	२०१६-१७		
१३० , धूमयोगाः	२०१७		
१३१-१३३ , दोषापेक्षणी चिकित्सा	२०१७-१८		
१३४ क्षतकासे चिकित्साक्रमः	२०१८		
१३५-१३७ , पिप्पल्यादिलेहः	२०१८-१९		
१३८-१४३ , आवस्थिकी चिकित्सा	२०१९-२०		
१४४ , धूमयोगाः	२०२०		
१४५-१४८ , द्विमेदादिधूमवर्तिः	२०२१		
१४९-१५७ क्षयकासे चिकित्साक्रमः	२०२२-२४		
१५८-१६० , द्विपञ्चमूलादिघृतम्	२०२४		
१६१-१६२ , गुह्य्यादिघृतम्	२०२५		
		१९ अतिसारचिकित्सितम्	
		१-२ अतिसारचिकित्सितोपक्रमः	२०३२
		३-४ अतिसारस्य प्रागुत्पत्तिः	२०३२-३४
		५ वातातिसारस्य निदानसंप्राप्ति- लक्षणानि	२०३४-३५
		६ पित्तातिसारस्य ,	२०३५-३६
		७ श्लेष्मातिसारस्य ,	२०३६-३७
		८-१० सन्निपातातीसारस्य ,	२०३८-४१
		११-१३ भयशोकातीसारयोः लक्षणम्	२०४१-४२
		१४-११ आमातिसारे संग्रहणीषधनिषेधः	२०४२-४३
		१८ , अनुलोमनाथे हरीतकीयोगः	२०४३
		१९-२२ , प्रमथ्याः	२०४३-४४
		२३-४१ अतिसारे अन्नपानम्	२०४४-४८
		४२ गुदभ्रंशचिकित्सा	२०४८
		४३ गुदभ्रंशे चाङ्गेरीघृतम्	२०४८
		४४ , चव्यादिघृतम्	२०४८
		४५ , अनुवासनम्	२०४९
		४६ , संप्रवेशनम्	२०४९
		४७-४९ वातातिसारे आवस्थिकी चिकित्सा	२०४९-५०
		५० पित्तातिसारे चिकित्साक्रमः	२०५०-५१
		५१-५५ , कतिपययोगाः	२०५१-५२
		५६-६० , अन्नपानम्	२०५२
		६१-६२ , अनुवासनम्	२०५४
		६३-६८ , पिच्छावस्तिः	२०५४-५५

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
६९-७० रक्तातिसारलक्षणम्	२०५५-५६	११ विसर्पस्य निरुक्तिः	२०८५
७१-८६ रक्तातिसारचिकित्सा	२०५६-५९	१२-१४ ,, भेदाः	२०८५-८६
८७-९२ पित्तातिसारे गुदवलीपाकचिकित्सा	२०५९-६०	१५ ,, दोषरूपसंग्रहः	२०८६
९३-१०१ रक्तातिसारे चिकित्साक्रमः	२०६१-६३	१६-२२ ,, सामान्यनिदानम्	२०८६-८७
१०२-१०३ श्लेष्मातिसारे चिकित्साक्रमः	२०६३	२३-२४ ,, साध्यानाध्यलक्षणम्	२०८७-८८
१०३-१२० श्लेष्मातिवाग्नाः कतिपयोगाः	२०६३-६६	२५-२७ ,, बाह्याभ्यन्तराश्रयभेदेन द्वैविध्यम्	२०८८
१२१-१२२ अतिसारे वातादिविकित्साक्रमः	२०६६-६७	२८ असाध्यविसर्पलक्षणम्	२०८९
१२३ अध्यायोक्तविषयाः	२०६७	२९-३० वातविसर्पस्य निदानलक्षणे	२०८९-९०
		३१-३२ पित्तविसर्पस्य ,,	२०९०-९१
		३३-३४ कफविसर्पस्य ,,	२०९२-९३
		३५-३६ अग्निविसर्पस्य ,,	२०९३-९४
		३७-३८ कर्दमविसर्पस्य निदानलक्षणे	२०९५-९६
		३९ ग्रन्थिविसर्पस्य ,,	२०९७-९८
		४० उपद्रवस्य लक्षणम्	२०९८
		४० ,, आन्त्रप्रतिकारोपदेशः	२०९८
		४१ सान्निपातिकविसर्पलक्षणम्	२०९९
		४२ विषर्पाणां साध्यासाध्यविचारः	२०९९
		४३-५० विसर्पेषु चिकित्सासूत्रम्	२१००-०२
		५१-५३ विसर्पे वमनम्	२१०२
		५४ विसर्पेनाः कषाययोगाः	२१०२
		५५-५६ विसर्पे किराततिकादिकषायः	२१०३
		५७ ,, प्रपौण्डरीकादिकषायः	२१०३
		५८ ,, द्रक्षादिशीतकषायः	२१०३
		५९-६१ ,, षटोलादिकषायः	२१०४
		६२-६७ ,, विरेचनम्	२१०४-०५
		६८-७० ,, रक्तसावः	२१०५-०६
		७१ ,, प्रदेहयोगाः	२१०६
		७२ ,, उदुम्बरादिप्रदेहः	२१०६
		७३ ,, न्यग्रोधपादपादिलेपः	२१०७
		७४ ,, काळीयादिप्रलेपः	२१०७
		७५ ,, शाद्वलादिप्रदेहः	२१०७
		७६ ,, सारिव दिप्रलेपः	२१०७
		७७ ,, नलदादिप्रलेपः	२१०७-०८
		७८-९७ ,, प्रदेहयोगाः	२१०८-१२
		९८-१०७ प्रलेपविषये कर्तव्याकर्तव्योपदेशः	२११२-१४
<hr/>			
२० छर्दिचिकित्सितम्			
१-२ छर्दिचिकित्सितोपक्रमः	२०६८		
३-४ छर्दिविषयेऽग्निवेशस्य प्रश्नः	२०६८		
५ छर्देः भेदाः	२०६८		
६ छर्देः पूर्वरूपम्	२०६९		
७-९ वातच्छर्देः निदानलक्षणे	२०६९-७०		
१०-११ पित्तच्छर्देः ,,	२०७०-७१		
१२-१३ कफच्छर्देः ,,	२०७१		
१४-१५ सन्निपातच्छर्देः ,,	२०७१-७२		
१६-१७ छर्देरुपद्रवाः	२०७२-७३		
१८ द्विष्टार्थजायाश्छर्देः निदान- लक्षणे	२०७३		
१९ छर्देरसाध्यलक्षणम्	२०७३		
२०-२५ वातच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०७३-७५		
२६-३३ पित्तच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०७५-७८		
३४-३९ कफच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०७८-७९		
४० सन्निपातच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०८०		
४१-४४ मर्माभिघातजच्छर्द्याश्चिकित्सा	२०८०-८१		
४५ छलुपद्रवचिकित्सा	२०८१		
४६-४७ विरप्रवृत्तच्छर्दिचिकित्सा	२०८१-८२		
४८ अध्यायोक्तविषयाः	२०८२		
<hr/>			
२१ विसर्पे चिकित्सितम्			
१-२ विसर्पचिकित्सितोपक्रमः	२०८३		
३-१० विसर्पविषये अग्निवेशस्य प्रश्नाः	२०८३-८४		

विषयः	पृष्ठाङ्कः
१०८-११४ विसर्पे अक्षपानम्	२११४-१६
११५ ,, वर्ज्यानि	२११६
११६-११७ ,, दोषभेः न चिकित्सा	२११६-१७
११८-१२८ ग्रन्थिविसर्पस्य चिकित्सा	२११७-२२
१२९-१४० गलगण्डचिकित्सा	२१२२
१४१-१४३ विसर्पे रक्तमोक्षणप्रशस्त्रा	२१२२-२३
१४४-१४६ अध्यायोक्तविषयाः	२१२३-२३

२२ तृष्णारोगचिकित्सितम्

१-३	तृष्णाचिकित्सितोपक्रमः	२१२४
४-७	तृष्णानां निदानं संप्राप्तिश्च	२१२४-२५
८	,, पूर्वरूपं सामान्य- लक्षणं च	२१२५
९-१०	तृष्णानामुपद्रवाः	२१२५-२६
११-१२	वाततृष्णायाः संप्राप्तिर्लक्षणम् च	२१२६
१३-१४	पित्ततृष्णायाः ,,	२१२६-२७
१५	आमजतृष्णायाः ,,	२१२७
१६	क्षयजतृष्णायाः ,,	२१२७
१७	उपसर्गजतृष्णायाः ,,	२१२७-२८
१८	अमाशयतृष्णायाः लक्षणम्	२१२८
१९-२१	तृष्णायां वातपित्तगर्हेतुत्वम्	२१२८-२९
२२	तृष्णायां शीतजलं देयम्	२१२९
२३	उष्णकान्तस्य साहसशीतजलदान- विशेषः	२१२९
२४	सर्वतृष्णानामन गित्तक्षयजत्वम्	२१२९
२५-३९	तृष्णायाः सामान्यचिकित्सा	२१३०-३३
४०	तृष्णाया वैशेषिकी चिकित्सा	२१३३-३४
४१-४६	पित्तजतृष्णायाः ,,	२१३४-३५
४७-४९	कफजतृष्णायाः ,,	२१३५-३६
५०	क्षयजतृष्णायाः ,,	२१३६
५१-५६	मध्यजतृष्णायाः ,,	२१३६-३८
५७-६१	शीतमुष्णं च जलं कुत्र देयं कुत्र वा वर्ज्यम्	२१३८-३९
६२	तृष्णायाः शीघ्रप्रतिकार्यत्वम्	२१३९

विषयः		पृष्ठाङ्कः
६३	अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२१४०
<hr/>		
२३ विषचिकित्सितम्		
१-३	विषचिकित्सितोपक्रमः	२१४०
४-५	विषस्य प्रागुत्पत्तिः निरुक्तिश्च	
६-७	,, योनिप्रभावादि	२१४१
७-८	वर्षासु विषस्य तीक्ष्णस्वसु	
	शरदि मन्दवीर्यत्वम् च	२१४१-४२
९-१०	जङ्गमविषस्य भेदाः	२१४२
११-१३	स्थावरविषस्य	२१४२-४३
१४	गरविषलक्षणानि	२१४३
१५	जङ्गमविषलिङ्गानि	२१४३
१६	स्थावरविषलिङ्गानि	२१४३
१७	जङ्गमस्थावरोभयविषप्रभावः	२१४३-४४
१८-२१	मनुष्यशरीरे विषस्य सप्तवेगानां	
	पृथगलक्षणानि	२१४४
२२-२३	पशुपक्षिशरीरे विषवेगस्य लक्षणानि	२१४५
२४-२७	विषस्य दशगुणाः	२१४५-४६
२८-३०	दोषस्थानप्रकृतीः प्राप्य विषं	
	यत्तरोति	२१४६-४७
३१	दूषीविषस्य लक्षणम्	२१४७
३२	विषं यथा मारयति	२१४७-४८
३३-३४	विषमृतस्य लिङ्गानि	२१४८
३५-३७	विषस्य चतुर्विंशत्युपक्रमाः	२१४८-४९
३८	विषे वेणिकावन्ध- निष्पीडनो-	
	त्कर्त्तनानि	२१४९
३९	,, चूषणम्	२१४९
४०-४१	,, रक्तस्त्रावणं प्रदेहसेकाः	२१४९-५०
४२-४५	,, देशच्छेदश्चूषणारिष्टा	
	दाह विस्त्रावण-वसन-	
	विरैकाः	२१५०-५१
४६-५०	सप्तविषवेगानां चिकित्सा	२१५१-५२
५१-५३	विषहरा अगदयोगाः	२१५२-५३
५४-६०	मृतसंजीवनीउगदः	२१५३-५५
६१	विषे मन्त्रयोगः	२१५५

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
६२-६४	दोषस्थानभेदेन विषचिकित्सा	१५२	कणभट्टादौ लक्षणम्
६५-६७	विषसंकमण र्थमुपधानम्	१५३	सर्वविषदृष्टलक्षणम्
६८	विषे नस्यम्	१५४	सर्वविषमण्डूदृष्टलक्षणम्
६९	अञ्जनम्	१५५	सर्वविषमस्य-त्रलौकोदृष्टलक्षणम्
७०-७६	गन्धार्स्त्रनामागदः	१५६	गृहगोषिणा-शतपदीदृष्टलक्षणम्
७७-९४	महागन्धहस्तिनामागदः	१५७	मशकदृष्टलक्षणम्
९५-९७	अगदाः	१५८	मक्षिकादृष्टलक्षणम्
९७-१००	धूमागदाः	१५९-१६०	स्थान काल-स्वभाव-प्रदेशैः
१०१-१०४	क्षारागदः		सर्पदंष्टानामसाध्यत्वम्
१०५-१०७	विषप्रदातुर्लक्षणानि	१६१-१६४	सर्पाणां कालादि भेदेन तीक्ष्ण-
१०८-११५	सर्वविषजलक्षणम्		मन्दविषत्वम्
११६-१२०	सर्वविषदन्तपवन शिरोभ्यङ्गाञ्जन-	१६५-१६६	कीटानां वातोत्पन्नादित्वम्
	स्नानोदकोत्सादन-वस्त्रालंकार-	१६७	वातिकविषलक्षणम्
	वर्णक-भू पादुकाश्चगजवमेकेतु-	१६८	पैत्तिकविषलक्षणम्
	शयनासनमाल्यलक्षणम्	१६९	श्लेष्मिकविषलक्षणम्
१२०	सर्वविषधूमलक्षणम्	१७०-१७४	कीटविषचिकित्सा
१२१	सर्वविषजलक्षणम्	१७५-१७६	सर्वविषकुसुमादिदृष्टलक्षणम्
१२२-१२३	स्थानविशेषे विषे चिकित्सा	१७७-१७८	सर्वविषदंशस्य निर्विषदंशस्य च
१२४-१२६	सर्पभेदाः तेषां लक्षणानि च		लक्षणम्
१२७	दर्वाकरकृतदंशलक्षणम्	१७९-१८०	विषे हृदिदाह प्रत्येकयोः चिकित्सा
१२८	मण्डलकृतदंशलक्षणम्	१८१-१८२	शिरोनते
१२९	राजिलकृतदंशलक्षणम्	१८३	अक्षिगते
१३०-१३३	सर्पाणां पुंस्त्रीनपुंसकभेदेन	१८४	कण्ठगते
	लक्षणानि	१८५	आमाशयगतं
१३३	गर्भिण्या सूतया च दृष्टस्य लक्षणम्	१८६	रसगतं
१३४	गोषेऽङ्गलक्षणम्	१८७	रक्तगतं
१३५	सर्वदंशानामाकृतिभेदेन मृदु	१८८	मांसगतं
	दारुणत्वम्	१८९	विषे कतिपयसिद्धयोगाः
१३६	सर्पाणामवस्थाभेदेन तीक्ष्णविषत्वम्	१९०-१९१	मांसादियोगः
१३७-१३९	सर्वविषं कस्यां दंष्ट्रायां तिष्ठति	१९१-१९२	चन्दनादियोगः
१४०	सर्वविषमूत्राणां कीटाः	१९३-१९५	सिन्धुवारादियोगः
१४१-१४३	सर्वविषकीटदृष्टलक्षणम्	१९६	मज्जिष्ठादियोगः
१४४-१४६	लूतादृष्टलक्षणम्	१९७	व्योषादियोगः
१४७-१४८	मूषिकविषलक्षणम्	१९८	गृहधूमादियोगः
१४९	कृकलासकदृष्टलक्षणम्	१९९	कीटविषे लेपी
१५०-१५१	वृश्चिकदृष्टलक्षणम्	२००-२०४	लूताविषे सिद्धयोगाः

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
२०५ मूषकविषे अगदः	२१९१	७९-८४ मद्यपाने सुखाः सहायाः	२२२०-२१
२०६-२०७ वृश्चिकादिविषे अगदः	२१९१	८५-८७ के चरेण के च शीघ्रं मायन्ति	२२२१-२२
२०८ ११ ददुर-मत्स्य-जलौक-उच्चिटिङ्ग-		८८-९१ वातिकमदात्ययस्य निदान-	
कणभविषे चिकित्सा	२१९१-९२	लक्षणे	२२२२-२३
२१२-२१४ विष्णुभरादिष्वगदः	२१९२-९३	९२-९४ पैतिकमदात्ययस्य	२२२३
२१५ शतशदीविषे चिकित्सा	२१९३	९५ ९७ श्लेष्मिकमदात्ययस्य	२२२३-२४
२१६ गृहगोधाविषे	२१९३	९८-१०० सर्वस्यापिमदात्ययस्य	
२१७-२१८ विषे पञ्चशिरीषोऽगदः	२१९४	त्रिदोषजत्वम्	२२२४
२१९-२२० नखदन्तविषलक्षणं तच्चिकित्सा च	२१९४	१०१-१०६ मदात्ययस्य सामान्यलक्षणम्	२२२५-२६
२२१-२२३ शङ्काविषलक्षणम्	२१९४-९५	१०७-१०८ मदात्ययचिकित्सासूत्रम्	२२२६
२२४-२२७ विपातार्तां हितान्यन्नपानानि	२१९५-९६	१०९ समपीतमद्यस्य मदात्यय-	
२२८ ,, अहितानि ,,	२१९६	प्रशमकत्वम्	२२२६
२२९ २३२ दद्यानां चतुष्पदानां विषलक्ष-		११० १२० मदात्यये मद्यप्रयोगः	२२२६-२७
णानि चिकित्सा च	२१९६-९७	१२१-१३५ वातिकमदात्ययस्य चिकित्सा	२२२९-३२
२३३-२४१ गरलक्षणं तच्चिकित्सा	२१९७ ९९	१३६-१५० पित्तमदात्ययस्य	२२३२-३५
२४२-२४९ सर्वविषेष्वमृतं घृतम्	२१९९-०१	१५१ पित्तमदात्यये पञ्चभलकयोः	२०३५
२५०-२५३ सर्पविषे सान्यचिकित्सा	२२०१-०२	१५२-१६३ ,, शीतलाः	
२५४ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२२०२	बाह्योपचाराः	२२३५-३८
२४ मदात्ययचिकित्सितम्		१६४-१८८ कफमदात्ययस्य चिकित्सा	२२३८-४३
१ २ मदात्ययचिकित्सितोपक्रमः	२२०३	१८९-१९० सन्निपातमदात्ययस्य	२२४३
३-१० मद्यप्रशंसा	२२०३-०५	१९१-१९४ मदात्यये हितो विहारः	२२४३-४४
११-२० सुरापानविधिः	२२०५-०६	१९५-१९८ ,, क्षीरप्रयोगः	२२४४-४५
२१-२५ वातिकारिणां पानविधिः	२२०७-०८	१९९-२०३ मद्योत्थयोर्धसकक्षिक-	
२६-२७ विविधैवितमद्यगुणाः	२२०८	रागबोर्लक्षणम्	२२४५-४६
२८ अविविधीतमद्यदोषाः	२२०८	२०४-२०५ तयोश्चिकित्सा	२२४६
२९-३८ मद्यस्य दशगुणास्तेषां कर्माणि च	२२०९-११	२०६ मद्यनिवृत्तेर्गुणाः	२२४६
३९-४० मदलक्षणम्	२२११	२०७-२११ अष्टयौक्तविषयसंग्रहः	२२४७-४८
४१-५१ मदस्य नयोभेदः तेषां लक्षणानि च	२२११-१४	२५ द्विजणीयचिकित्सितम्	
५२-५८ मद्यदोषाः	२२१४-१५	१-२ द्विजणीयचिकित्सितोपक्रम	२२४८
५९ ६० मद्यस्य स्वभावैवानुल्यस्त्वम्	२२१५	३-४ व्रणविशेषविशेषस्य प्रश्नाः	२२४८-४९
६१-७१ युक्तिपीतमद्यगुणाः	२२१६-१८	५ आत्रेयस्य चाम्	२२४९
७२-७३ मद्यस्य प्रकृतिदर्शकत्वम्	२२१८	६ व्रणभेद	२२४९
७४-७८ सांख्यिक राजस तामसानामापानानां		७-९ आग-तुवणानां हेतुः	
लक्षणानि	२२१९-२०	चिकित्सा च	२२४९-५०

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१० निजव्रणानां संप्राप्तिः	२२५०	९६ हितः पट्टः	२२५१
११-१२ वातिकव्रणस्य लक्षणं चिकित्सा च	२२५०-५१	९७-९८ अहितं हितं चाब्रूपांशु	२२५१-५०
१३-१४ पैक्तिकव्रणस्य " "	२२५१	९९ उतसादनविधिः	२२५१
१५-१६ कफव्रणस्य " "	२२५१-५२	१०० अवसादनविधिः	२२५१
१७-१९ अस्मिन्नध्याये वक्ष्यमाणविषयाः	२२५२	१०१-१०६ अग्निर्कर्मविधिः	२२५१-५७
२०-२१ व्रणानां त्रिंशत्तर्पेदाः	२२५२-५३	१०७ क्षात्कर्माविधिः	२२५२
२२-२३ " त्रिविधा परीक्षा	२२५३	१०८-१०९ त्रणे धूपनविधिः	२२५२
२४-२५ द्वादश दुष्टव्रणाः	२२५३-५४	११०-११२ प्रलेपविधिः	२२५२-५३
२६ षष्टौ व्रणस्थानानि	२२५४	११३ अवचूर्णनम्	२२५३
२७ " व्रणगन्धाः	२२५४	११४ त्वग्निवृद्धिकरो लेपः	२२५३
२८ चतुर्दश व्रणस्त्रावाः	२२५४-५५	११५-११७ सवर्णां रक्षणविधिः	२२५३-५४
२९-३० षोडश व्रणोपद्रवाः	२२५४	११८ लोमसंजननम्	२२५४
३१-३५ प्रकारान्तरेण चतुर्विंशतिव्रण- दोषाः	२२५५-५६	११९ व्रणोपद्रवचिकित्सा	२२५४
३६-३७ व्रणानां साध्यासाध्यलक्षणानि	२२५६	१२०-१२१ अध्यायोक्तविषयाः	२२५५
३८-४३ " षट्त्रिंशदुपक्रमाः	२२५७-५८		
४४-४८ व्रणशोधप्रशमनी चिकित्सा	२२५८-५९		
४९-५१ व्रणशोधपाचना उपनाहाः	२२५९		
५२ विदग्धस्य संप्रकृत्य च शोधस्य लक्षणम्	२२५९		
५३-५४ पक्वव्रणशोधभेदनो भेषजव्रणः	२२६०		
५५-६० व्रणे षड्विधं शस्त्रकर्म	२२६०-६१		
६१-६२ " पीडनविधिः	२२६१-६२		
६३-६५ " निर्वापणविधिः	२२६२		
६५-७२ " संधानविधिः	२२६३-६४		
७२-७९ " स्वेद-विधिः	२२६४-६५		
८०-८२ " एषणविधिः	२२६६		
८३-८५ " शोषनविधिः	२२६७		
८६ शुद्धव्रणलक्षणम्	२२६७		
८७ व्रणोपपणविधिः	२२६७		
८८ " चन्द दिव्योगः	२२६७		
८९ " प्रपण्डरीकायं तैलम्	२२६८		
९०-९१ " कम्पिल्लाय तैलम्	२२६८		
९२ " प्रपण्डरीकायं तैलं अपरम्	२२६८		
९३-९४ " अन्येयोगाः	२२६९		
९५ " पद्मदानम्	२२६९		

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
३२४४	मूत्रकृच्छ्रस्य निदानसंप्राप्ति- लक्षणानि २२८५-८९	१००	त्रिदोषजहृदोगस्य चिकित्सा २३०७
४५	वातजमूत्रकृच्छ्रस्य चिकित्सा २२८९	१०१-१०३	शूलस्य , २३०७-०८
४६-४८	मूत्रकृच्छ्रे पुनर्नवादिभिश्चक्रेनेहः २२८९-९०	१०४-१०६	प्रतिशयायस्य निदानसंप्राप्ति- लक्षणानि २३०८-०९
४९	पित्तजमूत्रकृच्छ्रे निमित्ता २२९०	१०७-१०९	दुष्टप्रतिशयायजा रोगाः २३०९-१०
५०	पित्तजमूत्रकृच्छ्रे कृतावस्थादि कायः २२९०	११०	दुष्टप्रतिशयायस्य लक्षणम् २३१०
५१	,, कतिपय योगाः २२९०-९२	१११	क्षवयोः नासाशोषस्य च लक्षणम् २३१०
५२-५३	,, एवास्वीनादियोगौ २२९२	११२	प्रतिशयस्य , २३१०
५४	कफजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा २२९२-९२	११२	नासाशोषस्य २३११
५५	कफजमूत्रकृच्छ्रे व्याधौपादचूर्णम् २२९२	११३-११४	पूतिनस्यस्य अपीतस्य च लक्षणम् २३११
५७	,, सप्तचलादिशवागूः कायः वा २२९२	११५	घ्राणपात्रस्य , २३११
५८	साक्षिपातिकमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा २२९३	११५	नासाक्षययोः , २३११
५९	अश्मरीजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा २२९३	११६	नासाक्षयस्य , २३११
६०-६१	अश्मरीजमूत्रकृच्छ्रे पाषाणभेदादिवर्णं चूर्तं वा २२९३-९४	११६	पूयक्तस्य , २३१२
६२	,, श्वेच्छ्राद्ययोगः २२९४	११७	अरुणिकायाः , २३१२
६३	,, पुनर्नवाद्ययोगः २२९४	११८	शिरोरोगस्य वातजादिभेदेन लक्षणानि २३१२-१३
६४-६५	,, त्रुट्यादिवर्णम् २२९५	११९-१२३	मुखरोगस्य , २३१३-१४
६६-६८	,, अन्ये योगाः २२९५-९६	१२४-१२६	अरुणिकास्य , २३१४-१५
६९-७२	रेनाभिवातमूत्रकृच्छ्राचिकित्सा २२९६-९६	१२७-१२८	कर्णरोगस्य , २३१६
७३-७४	रक्तजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा २२९८	१२९-१३१	नेत्ररोगस्य , २३१६-१७
७४-७५	रक्तजमूत्रकृच्छ्रे श्वेच्छ्राद्ययोगः २२९८	१३२	खालितस्य लक्षणम् २३१७
७६	मूत्रकृच्छ्रेऽपथ्यानि २२९९	१३२	पलितस्य , २३१७
७७-८०	हृदोगस्य निदानसंप्राप्ति-लक्षणानि	१३३	ऊर्ध्वजन्तुरोगनिदानोपसंहारः २३१८
८१	वातजहृदोगे चिकित्सा २३००	१३४-१३५	वातजपीनसचिकित्सा २३१८-१९
८२	वातजहृदोगे पुनर्नवाद्यं तैलम् २३०१	१३६	वातजपीनसे सक्तधूमः २३१९
८३	,, हरीतकपादिघृतम् २३०१	१३७-१४३	,, आवस्थिकीचिकित्सा २३१९-२०
८४	,, पुष्करमूलदिकरुकः २३०१	१४४	पैतिकप्रतिशयायचिकित्सा २३२०-२१
८५-८६	,, पुष्करमूलादिकायः २३०२	१४५	पैतिकप्रतिशयाये पाठाद्यम् तैलम् २३२१
८७-८९	,, त्र्यवृणायं तैलम् २३०२-०३	१४४-१४९	,, आवस्थिकीचिकित्सा २३२१-२२
९०-९२	पित्तजहृदोगस्य चिकित्सा २३०३-०४	१५०-१५७	कफजप्रतिशयायचिकित्सा २३२२-२४
९३	पित्तजहृदोगे द्राक्षाद्यम् घृतम् २३०४	१५८-१५९	वातिकशिरोरोग , २३२४
९४-९५	,, कशेरुकायं , २३०४-०५	१६०-१६२	वातिकशिरोरोगे राक्षादि तैलम् २३२४-२५
९६-९७	कफजहृदोगस्य चिकित्सा २३०५-०६	१६३-१६५	शिरोरोगे मायूरघृतम् २३२५
९८-९९	कफजहृदोगे लडुम्बरादिलेहः २३०६		

विषयः	पृष्ठाङ्कः
१६६-१७५ शिरोरोगे महामायुधृतम्	२२२६-२७
१७५-१७९ पैच्छिद्रशिरोरोगस्य चिकित्सा	२२२८-२९
१८०-१८२ कफजशिरोरोगस्य	२३२९
१८३ सखिपातजशिरोरोगस्य	२३२९-३०
१८३-१८६ कृमिजशिरोरोगस्य	२३३०
१८७-१९३ मुखरोगस्य	२३३०-३२
१९४-१९५ मुखरोगे कालकचूर्णम्	२३३२
१९६-१९७ ,, पीतकचूर्णम्	२३३२
१९८-२०० ,, मृद्वीकादिचूर्णम्	२३३३
२०१-२०२ ,, कटुकादिकाथः	२३३३-३४
२०३ तालुशोषचिकित्सा	२३३४
२०४-२०५ मुखपाक	२३३४
२०६-२१४ मुखरोगे खदिरादिगुटिका	
तैलम् च	२३३४-३६
२१५-२२० अरोचकानां चिकित्सा	२३३६-३७
२२१ कर्णरोगचिकित्सा	२३३८
२२२ कर्णरोगे शिवादि तैलम्	२३३८
२२३-२२५ ,, देवदादि	२३३८
२२६-२३० ,, क्षारतैलम्	२३३९
२३१-२३६ नेत्ररोगे विडालकाः	२३४०-४१
२३७-२३९ ,, आभ्योतनानि	२३४१-४२
२४०-२४२ ,, भञ्जनानि	२३४२-४३
२४३-२४५ ,, अमृताह्लादिवर्तिः	२३४३
२४६ ,, शङ्खावर्तिः	२३४३-४४
२४७-२५० ,, चूर्णाञ्जनम्	२३४४
२५१-२५२ ,, सौवीराञ्जनादिवर्तिः	२३४४-४५
२५३-२५३ ,, सुखावती वर्तिः	२३४५
२५४-२५५ ,, हृष्टिप्रदा वर्तिः	२३४५-४६
२५६-२६२ नेत्ररोगे अन्यान्यञ्जनानि	२३४६-४७
२६३-२६७ खालित्यादि चिकित्सा	२३४७-४९
२६८-२७५ खालित्यपलितयो	
महानीलतैलम्	२३४९-२३५०
२७६-२८३ ,, अन्ये कतिपययोगाः	२३५०-५२
२८३-२९० स्वरभेद चिकित्सा	२३५२-५४
२९१ दोषाणां स्थानसामीप्याद्वरणमुचितम्	२३५४
२९२-२९३ विरुद्धगुणा अपिदोषाः परस्परं	

विषयः	पृष्ठाङ्कः
नोपपन्नित	२३५४
अध्यायोकार्यसंग्रहः	२३५५
<hr/>	
२७ ऊरुस्तम्भचिकित्सितम्	
१२ ऊरुस्तम्भ चिकित्सितोपक्रमः	२३५५
३-१४ ऊरुस्तम्भस्य निदानं सप्तातिष्व	२३५५-५८
१५ ,, पूर्वरूपाणि	२३५८
१६ ऊरुस्तम्भे ब्रह्मप्रयोगजा दोषाः	२३५९
१७-१८ ऊरुस्तम्भस्य लक्षणानि	२३५९
१९ ,, साध्यासाध्यलक्षणानि	२३५९
२०-२७ ,, चिकित्सासूत्रम्	२३६०-६१
२८-३२ ऊरुस्तम्भहराः कतिपययोगाः	२३६०
३३-३४ ऊरुस्तम्भे शार्ङ्गेष्टादियोगः	२३६३
३५ ,, मूर्धादियोगः	२३६३
३६-३७ ,, स्वर्णक्षीर्यादियोगः	२३६३
३८ ,, अन्योयोगी	२३६४
३९-४१ ,, आदस्थिका चिकित्सा	२३६४
४१-४२ ,, तैलयोगाः	२३६४
४३-४४ ,, कुष्ठाय तैलम्	२३६५
४५-४६ ,, सैन्धवाद्य	२३६५
४७ ,, अष्टरुद्धरं तैलम्	२३६६
४८ ,, बाह्याचिकित्सा	२३६६
४९ ,, बल्मीक मूर्तकाद्युत्सादनम्	२३६६
५०-५३ ,, अन्धयोगाः	२३६६-६७
५४-५५ ,, वत्सकादिप्रलेपः	२३६७
५६-६० ,, श्वोनाकादिपरिषेकः	
प्रलेपः वा	२३६८-६९
६०-६१ ऊरुस्तम्भचिकित्सासूत्रम्	२३६९
६२ अध्यायोकार्यसंग्रहः	२३६९

२८ वातव्याधिचिकित्सितम्

१-२ वातव्याधिचिकित्सितोपक्रमः	२३७०
३-४ वायोः स्वभावः	२३७०

विषयः	पृष्ठाङ्कः
५-११ , पञ्चभेदाः तेषां स्थानानि कर्मे च	२३७०-७१
१२-१४ विधुणवातानां कार्यम्	२३७२-७३
१५-१८ वातरोगाणां सामान्यानिदानं संप्राप्तिश्च	२३७३
१९ , पूर्वरूपम्	२३७४
२०-२३ कुपितस्य वायोः रूपाणि	२३७४-७५
२४ कोष्ठे प्रकुपितस्य वातस्य लक्षणम्	२३७५
२५ सर्वाङ्गि , , ,	२३७५
२६ गुदे , , ,	२३७५
२७ आमालये , , ,	२३७६
२८-२९ पक्षाशये , , ,	२३७६
३० त्वचि , , ,	२३७६
३१ असृजि , , ,	२३७६
३२ मांसमेदसोः , , ,	२३७७
३३ मज्जास्थानोः , , ,	२३७७
३४ शुक्रस्थस्य , , ,	२३७७
३५ स्नायुगतस्य , , ,	२३७८
३६ सिरागतस्य , , ,	२३७८
३७ सन्निवृत्तस्य , , ,	२३७८
३८-४२ अर्दितस्य लक्षणम्	२३७८-७९
४३-४५ अन्तरायामस्य , ,	२३७९-८०
४६-४८ बहिरायामस्य , ,	२३८०-८१
४९ हनुमदस्य , ,	२३८१
५० आक्षेपकस्य , ,	२३८१
५१ दण्डकस्य , ,	२३८१-८२
५२ अर्दितादीनां समानं लक्षणम्	२३८२
५३-५५ एकाङ्गरोगस्य , ,	२३८२-८३
५६ गृध्रस्याः , ,	२३८३
५७ खल्ल्याः , ,	२३८३
५८-६१ पित्तादितेजोर्गज्ञानम्	२३८३-८४
६१-६२ कफविच्छेदादृतस्य वायोः लक्षणानि	२३८४
६३-६८ रक्षादिशुभिरावृतस्य वायोः लक्षणानि	२३८५-८६
७२-७४ वातरोगाणां साध्यसाध्य- विचारः	२३८७

विषयः	पृष्ठाङ्कः
७५-७७ वातरोगेषु स्नेहविधिः	२३८८
७८-८२ , स्वेदविधिः	२३८८-८९
८३-८५ , संशोधनम्	२३९०
८६-८८ , सामान्यचिकित्सा	२३९०-९१
८९ कोष्ठस्य वाते चिकित्सा	२३९१
९० गुदपक्षाशयस्ये , ,	२३९१
९१ आमालयस्ये , ,	२३९२
९२ सर्वाङ्गकुपिते , ,	२३९२
९२ त्वगाश्रिते , ,	२३९२
९२ रक्तस्ये , ,	२३९२
९३ मांसमेदस्ये , ,	२३९२
९३ अस्थिमज्जागते , ,	२३९३
९४-९५ शुक्रस्ये , ,	२३९२-९३
९६ हृदि प्रकुपिते , ,	२३९३
९७ वायुना गात्रे वेष्ट्यमाने चिकित्सा	२३९३
९८ , सङ्कुचिते , ,	२३९३
९८ बाहुषीर्षगते वाते , ,	२३९४
९९ नामेधो वाते प्रकुपिते , ,	२३९४
९९-१०० अर्दितस्य , ,	२३९४
१०० पक्ष वातस्य , ,	२३९४
१०१ गृध्रस्याः , ,	२३९४
१०१-१०२ खल्ल्याः , ,	२३९४
१०२-१०३ हनुमदस्य , ,	२३९४
१०४-१०६ वातरोगिणां यत्प्रसास्यम्	२३९५-९६
१०६-१०८ वातरोगे मांसरसाः	२३९६
१०९-११७ , स्वेदाः	२३९६-९७
११८-१४१ वातरोगहराः श्लेष्मयोगाः	२३९८-२४०३
१४२-१५६ वातरोगे बलातैलम्	२४०३-०६
१५७-१६४ , अमृतं च तैलम्	२४०६-०७
१६५-१६६ , राज्ञातैलम्	२४०८
१६७-१६९ , मूलकाद्यश्च तैलम्	२४०८-०९
१७०-१७१ , वृषमूलादि , ,	२४०९
१७२-१७६ , मूलक तैलम् , ,	२४१०
१७७-१८१ , अन्ये तैलयोगाः	२४११-१२
१८१-१८३ , तैलप्रशंसा	२४१२
१८४-१९९ दोषान्तरादिसंस्पृष्टे वाते चिकित्सा	२४१३

विषयः	पृष्ठाङ्कः
११९-१४७ पञ्चानां मारुतानामभ्योग्यावरणं	
२४८-२५० अध्यायोक्तविषयाः	२४१८-२९

२९ वातशोणितचिकित्सितम्

१-२	वातचिकित्सितोपक्रमः	२४२९
३-११	वातरक्तस्यनिदानम् संप्राप्तिश्च	२४२९-३२
१२-१५	स्थानम्	२४३१-३२
१६-१८	पूर्वलक्षणम्	२४३२
१९-२३	भेदाः तेषां	
	लक्षणानि च	२४३३-३४
२४-२६	वातधिकस्य वातरक्तस्य लिङ्गानि	२४३४
२७-२८	पित्ताधिकस्य	२४३४-३५
२९	कफाधिकस्य	२४३५
३०-३४	वातरक्तस्य साध्यासाध्य- लक्षणम्	२४३५-३६
३५-४०	वातरक्ते रक्तमोक्षणविधिः	२४३६-३८
४१-४२	सामान्यचिकित्सा	२४३८
४२-४८	विशेषचिकित्सा	२४३८-४०
४९	अद्वितानि	२४४०
५०-५४	हितमन्नपानम्	२४४०-४२
५५-५७	घृतय गाः	२४४२-४२
५८-६०	पारुषकघृतम्	२४४२
६१-७०	जीवनीयघृतम्	२४४३-४४
७१	घृतयोग क्षीयोगश्च	२४४४
७२-७५	चतुःस्नेहः	२४४५
७६-७८	स्थिराद्यं घृतं तैलं वा	२४४५-४६
७९-८१	कतिपययोगाः	२४४६-४७
८२-८७	संशोधनम्	२४४७-४८
८८-८९	वस्तः	२४४८
९०-९५	मधुयष्ट्यादि तैलम्	२४४९-५०
९६-१०२	सुकुमारकं तैलम्	२४५०-५२
१०३-१०९	अमृतं च तैलम्	२४५२-५३
११०-११३	महापद्मक	२४५३
११४-११५	खड्गाक्षपद्मक	२४५३-५४
११५-११८	मधुतैलम्	२४५४

विषयः		पृष्ठाङ्कः
११९-१२०	॥ वलतैलम्	२४५५
१२१-१२३	॥ पिण्डतैलम्	२४५५-५६
१२४-१२७	॥ शूलदिचिकित्सा	२४५६-५७
१२८-१३४	॥ दाहचिकित्सा	२४५७-५९
१३५-१४४	वाताधिकवातरक्तचिकित्सा	२४५९-६२
१४५-१४८	कफाधिकवातरक्तचिकित्सा	२४६२-६२
१४९-१५६	वातकफाधिकवातरक्त- चिकित्सा	२४६२-६३
१५६-१६२	वातरक्ते आवस्थिकी चिकित्सा	२४६३-६५
१६३-१६५	अध्यायोक्तार्थसंप्रदः	२४६५-६५

३० योनिव्यापच्चिकित्सितम्

१-२	योनिव्यापच्चिकित्सितोपक्रमः	२४६६
३-६	योनिव्यापद्विषयेऽभिप्रेक्ष्य प्रश्नाः	२४६६-६७
७	योनिव्यापद्वेदाः	२४६७
८	योनिव्यापदां नामान्यहेतुः	२४६८-६८
९-११	वातयोनिव्यापत्तेः निदानं लक्षणम् च	२४६८
११-१२	पित्तयोनिव्यापत्तेः	२४६८
१३-१४	कफयोनिव्यापत्तेः	२४६९
१४-१५	त्रिदोषत्रयोनिव्यापत्तेः लक्षणम् च	२४६९
१६	रक्तयोनिव्यापत्तेर्लक्षणम्	२४६९
१७	अरजस्वाया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्	२४७०
१८	अचरणाया	२४७०
१९	अतिचरणाया	२४७०
२०	प्राक्चरणाया	२४७०
२१-२२	उपल्लवाया	२४७१
२३-२४	परिप्लुताया	२४७१
२५-२६	उदावर्तिन्या	२४७२
२७-२८	कणिन्या	२४७२
२८	पुत्रघ्न्या	२४७२-७३
२९-३०	अतन्मुख्या	२४७३
३१	सूचीमुख्या	२४७३
३२	शुभाया	२४७३-७४

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
३३	ब्रामिभ्या	१२८-१३२	शुकदोषादिविषये आत्रेयं प्रत्यभि-
३४	षण्ड्या		वेशस्य प्रश्नाः २४९५-९६
३५-३६	महायोन्या	१३३-१३४	दुष्टस्य शुकस्याधी जत्वम् २४९६
३७-३८	व्यापक्योनैरुपद्रवाः	२३५-१३८	शुकदुष्टेनिदानं संप्राप्तिश्च २४९६-९७
३९-४०	योनिव्यापस्तुदोषा ध्वन्यनिरुपणम्	१३९-१४०	शुकदोषभेदाः २४९७
४१-४६	योनिरोगाणाम् चिकित्सासूत्रम्	१४०	वातदूषितशुकस्य लक्षणम् २४९७-९८
४७-४८	वातिकयोनिरोगाणाम् चिकित्सा	१४१	पित्तदूषितशुकस्य ,, २४९८
४९-५२	वातिके योनिरोगे बलाघृतम्	१४२	श्लेष्मदूषितशुकस्य ,, २४९८
५२-५३	,, ,, काश्मर्यादि-	१४३	रुधिरान्वितशुकस्य ,, २४९८
	घृतम्	१४४-१४५	अवसादिनः शुकस्य ,, २४९८
५४-५६	,, ,, पिप्पल्यादि-	१४५-१४६	शुकस्य शुकस्य ,, २४९९
	प्रयोगः	१४६-१५३	शुकदोषाणां चिकित्सा २४९९-२५००
५६-६०	,, ,, प्रयोगाः	१५३-१५७	क्लैव्यस्य निदानम् सामान्य
६१-६२	,, ,, कतिपययोगः		लक्षणम् च
६३	पैतिकयोनिरोगाणां चिकित्सा	१५८-१६२	बीजोपघातत्रक्लैव्यलक्षणम् २५०१-०२
६४-६८	पैतिके योनिरोगे शतावरीघृतम्	१६३-१७६	ध्वजभङ्गकृतक्लैव्यलक्षणम् २५०२-०५
६९	,, ,, जीवनीमघृतम्	१७६-१८०	जरासंभवक्लैव्यलक्षणम् २५०५-०६
७०-७२	श्लेष्मिकयोनिरोगाणां चिकित्सा	१८१-१८७	धातुक्षयत्रक्लैव्यलक्षणम् २५०६-०७
७२	योनिरोगे पिप्पल्यादिवर्तिः	१८८-१९१	पृकीयमतेन क्लैव्य निदानम् २५०७-०८
७३-७७	,, उदुम्बरादितैलम्	१९१-२०३	क्लैव्यचिकित्सा २५०८-११
७७-७८	,, उदुम्बरादुग्धप्रयोगः	२०४-२१०	प्रदरस्य निदानं मंगसि च २५११-१२
७९-८२	योनिरोगे घातक्यादि तैलम्	२१०-२१३	वातप्रदरस्य निदानलक्षणे २५१२
८२-८४	,, करीरादिप्रयोगाः	२१४-२१६	पित्तप्रदरस्य निदानलक्षणे २५१२-१३
८४-८५	,, लोहभस्मप्रयोगः	२१६-२१९	कफप्रदरस्य ,, २५१३-१४
८६-९०	असृग्दरचिकित्सा	२१९-२२४	सन्निपातक प्रदरस्य ,, २५१४-१५
९०-९६	असृग्दरे पुष्पाणुं चूर्णम्	२२५-२२६	शुद्धार्तवलक्षणम् २५१५
९६-१००	असृग्दरे कतिपययोगाः	२२७-२२८	प्रदरचिकित्सा २५१५
१००-११४	विविधयोनिरोगाणां चिकित्सा	२२९-२३६	क्षीरदोषाणां निदानं संप्राप्तिश्च २५१६-१७
११४-११६	योनिरोगेषु आदौ वातशमनं	२३७-२३८	वातजादिभेदेन क्षीरदोषस्य
	कार्यम्		लिङ्गानि २५२७
११६-१२०	पाण्डुरप्रदचिकित्सा	२३९-२५१	वातादिदुष्टं क्षीरं पिबतो
१२०-१२२	योनिरोगेष्ववस्थिकी चिकित्सा		बालस्य यानि लिङ्गानि भवन्ति २५१८-२०
१२२	योनिरोगेषु पलाशादिकल्कः	२५१-२५२	क्षीरदोषे घात्र्याः संशोधनम् २५२०
१२३	स्तब्धयोन्याश्चिकित्सा	२५२-२५३	वमनार्थं वचादियोगाः २५२१
१२४-१२८	योनिदौर्गन्ध्यचिकित्सा	२५४-२५६	विरचनार्थयोगाः २५२१
		२५७-२६०	क्षीरदोषे हितमज्जपानम् २५२२

विषयः	पृष्ठाङ्कः
१५ सर्वेषु दसनयोगेष्वनुक्तमपि मधुपैधवस्य देयम्	२५५६
१५ छर्दनयोगयुक्तस्य मधुनः उष्णाविरोधित्वम्	२५५६
१६ मदनफलानामष्टौ मात्रायोगाः	२५५६-५७
१७-१८ मदनफलानां पञ्च पयोमुखा- योगाः	२५५७-५८
१९ मदनफलानामेको प्रेययोगः	२५५८
२० मदनफलानामेकः फाणितयोगः	२५५९
२१ मदनफलानां षट् वर्तियोगाः	२५५९
२२ ,, विंशतिर्लहयोगाः	२५५९-६०
२३ ,, विंशतिरुत्कारिका- योगाः मोदकयोगाश्च	२५६०
२४-२५ ,, षोडश शङ्कुलो- अपूपयोगाः	२५६१
२६ ,, दश षाडवादियोगाः	२५६२
२७ मदनफलपर्यायाः	२५६२
२८-३० अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५६२-६३

२ जीमूतक कल्पः

१-२ जीमूतककल्पोपक्रमः	२५६३
३ जीमूतकपर्यायाः	२५६३
४ जीमूतकगुणाः	२५६४
५-७ जीमूतकानां षट् क्षीरयोगाः	२५६४
८ ,, एकाः सुरामण्डयोगाः	२५६५
९-१० ,, एकोनविंशतिः कषाययोगाः	२५६५
११ जीमूतकानां अष्टौ मात्रायोगाः	२५६६
१२ ,, चत्वारः स्वरसयोगाः	२५६६
१३ ,, एको घृतयोगः	२५६६
१४-१५ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५६६-६७

३. इक्षुक् कल्पः

१-२ इक्षुक्कल्पोपक्रमः	२५६७
३ इक्षुकोः पर्यायाः	२५६७-६८

विषयः	पृष्ठाङ्कः
४ ,, गुणाः	२५६८
५-९ ,, पयोमुखाः अष्टौ एकश्च सुरामण्डयोगः	२५६८-६९
१० ,, सत्त्वो एको योगः	२५६९
११ ,, तक्ते ,, ,,	२५६९
११-१२ ,, एको प्रेययोगः	२५६९
१२-१३ ,, एकः एकलयोगः	२५७०
१३ ,, एकस्तैलयोगः	२५७०
१३ ,, एको घृतयोगः	२५७०
१३ ,, बीजानां षड् वर्धमानयोगाः	२५७०
१४ इक्षुकोः कषायेषु नवयोगाः	२५७०
१५ ,, अष्टौवर्तियोगाः	२५७०
१५-१८ ,, पञ्चलेहयोगाः	२५७१
१९ ,, एको मन्थयोगः	२५७१-७२
२० ,, ,, मांसरसयोगः	२५७२
२१-२३ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५७२-७३

४. धामार्गवकल्पः

१-३ धामार्गवकलोपक्रमः	२५७३
३ धामार्गवपर्यायाः	२५७३
४-५ धामार्गवगुणाः	२५७३-७४
६ धामार्गवस्य पल्लवानां नवयोगाः	२५७४
७ ,, चत्वारः क्षीरयोगाः	२५७४
७ ,, एकः सुरायोगः	२५७४
७-९ ,, नव कषाययोगाः	२५७४-७५
९ ,, एकोनयोगाः	२५७५
१० ,, एको प्रेययोगः	२५७५
११-१२ ,, द्वादश शङ्कुदसयोगाः	२५७५-७६
१३-१५ ,, दश लेहयोगाः	२५७६
१५ ,, एकः कल्कयोगः	२५७६
१६-१७ ,, अन्ये एकादश कषाययोगाः	२५७६-७७
१८ ,, एको घृतयोगः	२५७७
१९-२० अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५७७-७८

विषयः	पृष्ठाङ्कः
५. वत्सककल्पः	
१-२ वत्सककल्पोपक्रमः	२५७८
३-४ वत्सकस्य पर्यायाः	२५७८
५ " भेदौ	२५७९
६ " गुणाः	२५७९
७-९ " नव कषाययोगाः	२५७९
९-१० " पञ्च चूर्णयोगाः	२५८०
११ " त्रयः सलिलयोगाः	२५८०
११ " एकः कृशारायोगः	२५८०
१२ अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२५८०-८१

६. कृतवेधनकल्पः

१-२ कृतवेधनकल्पोपक्रमः	२५८१
३-४ कृतवेधनस्य पर्यायाः गुणाश्च	२५८१
५ " चत्वारः क्षीरयोगाः	२५८१
५ " एकः सुगयोगः	२५८१
५-७ " द्वाविंशतिः कषाययोगाः	२५८२
८ " दश पिच्छायोगाः	२५८२
८ " षड्वर्तिः योगाः एको घृतयोगश्च	२५८३
९-१० " अष्टौ लेह्ययोगाः	२५८३
११-१२ " सप्त मांससयोगाः	२५८३-८४
१२ " एकः इक्षुरसयोगः	२५८४
१३-१४ " अरुणयोक्तविषयाः	२५८४

७. श्यामात्रिवृत्कल्पः

१-२ श्यामात्रिवृत्कल्पोपक्रमः	२५८५
३ विरचने त्रिवृत्मूलकं श्रेष्ठत्वम्	२५८२
४ त्रिवृत्तायाः पर्यायाः	२५८५
५-६ " गुणाः	२५८५-८६
७ " भेदाः	२५८६
८-९ येषामरुणा येषां च श्यामाहिता	२५८६
१०-११ श्यामात्रिवृत्तायाः उद्धारणविधिः	२५८७

विषयः	पृष्ठाङ्कः
१२-१३ " अम्लदिभिर्नवकल्कयोगाः	२५८७
१४ " सैन्धवादिभिर्द्वादश चूर्णयोगाः	२५८८
१५-१७ " गोमूत्रेण सहाष्टादश योगाः	२५८८
१७ " मधुकैनेको योगः	२५८८
१८-१९ " जीवकादिभिश्चतुर्दश योगाः	२५८८-८९
२० " क्षीरदिभिः सप्तयोगाः	२५८९
२१-२२ " अष्टौ लेह्ययोगाः	२५८९-९०
२३ " पानकादिषु पञ्चयोगाः	२५९०
२४-२५ " प्रथमस्तर्पणयोगः	२५९०
२६-५५ श्यामात्रिवृत्तयोः पञ्च मोदकयोगाः	२५९०-९६
५६-६० " पटुसुकुतुषु पटुयोगाः	२५९७-९८
६१-६४ " द्वौ चूर्णयोगौ	२५९८
६५-६६ " द्वितीस्तर्पणयोगः	२५९९
६६-६७ " घृतयोगी	२५९९
६८ " क्षीरायोगी	२५९९
६९-७१ " घृतमद्ययोगी	२६००
७२-७३ " काजिकयोगी	२६००-०१
७४ " चाण्डवादिभिर्दशयोगाः	२६०१
७५-७६ विरचनयोगानां वान्तिभिरासार्थ- मुपायाः	२६०१-०२
७७-८० अध्यायोक्तविषयाः	२६०२-०३

८. चतुरश्रुलकल्पः

१-२ चतुरश्रुलकल्पोपक्रमः	२६०३
३ आरवधस्य पर्यायाः	२६०३
४-५ " गुणाः	२६०३-०४
६-७ " उपयोगविधिः	२६०४
८ " द्रक्षारसेन एकोयोगः	२६०४
९-१० " सुरामण्डेन, सीधुना, दधिमण्डेन, आमलकरसेन, सौवीरकण च एकैको योगः	२६०५

विषयः	पृष्ठाङ्कः
११ " त्रिवृत्कणधेन, विल्व- कणधेन च एकैकोयोगः	२६०५
१२ " एको लेहयोगः	२६०५
१३-१४ " द्वौ घृतयोगौ	२६०५-०६
१५ " एकोऽरिष्टयोगः	२६०६
१६ " अनुक्थिरचनयोगोपदेशः	२६०६
१७-१८ अध्यायोक्तविषयाः	२६०६-०७

९. तिलवक्त्रकल्पः

१२ तिलवक्त्रकल्पोपक्रमः	२६०७
३ तिलवक्त्रस्य पर्यायाः	२६०८
३-५ " उपयःगविधिः	२६०८
६ " दध्यादिभिः पञ्च योगाः	२६०८
७-८ " एकः सौवीरकयोगः	२६०९
८ " सुरायोगः	२६०९
९-१० " अरिष्टयोगः	२६०९
१०-११ " कम्पिपल्लकेन एको योगः	२६०९
११-१३ " त्रयो लेहयोगाः	२६१०
१४-१६ " चत्वारो घृतयोगाः	२६१०-११
१७-१८ अध्यायोक्तविषयाः	२६११

१०. सुधाकल्पः

१२ सुधाकलोपक्रमः	२६१२
३-४ सुधागुणाः, सुधाप्रयोगानर्हा- नराश्च	२६१२
५-७ सुधाप्रयोगार्हा नराः	२६१२-१३
७-८ सुधाभेदौ	२६१३
८ सुधायाः पर्यायाः	२६१३
९ सुधाया उपयोगविधिः	२६१३
१०-१२ " सौवीरकादिभिः सप्त योगाः	२६१३-१४
१३ " क्षरिषा मांसरसेन चैकैकोयोगः	२६१४
१४ " एकः पानकयोगः	२६१४
१५-१७ " " प्रेययोगः	२६१५
१८ " " लेहयोगः	२६१५

विषयः	पृष्ठाङ्कः
१९ " युवादिभिस्त्रयोयोगाः	२६१६
१९ " शुष्कमत्स्येन, मांसेन च एकैकोयोगः	२६१६
२० " एकः सुगयोगः द्वौ- घृतयोगौ च	२६१६
२१-२२ " अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२६१६-१७

११. सप्तलाशङ्खिनी कल्पः

१-२ सप्तलाशङ्खिनीकलोपक्रमः	२६१७
३ सप्तलाशङ्खिनीः पर्यायाः	२६१७
४ " गुणाः	२६१८-१८
५ " ग्राह्यमङ्गम्	२६१८
६-८ " षोडश कल्कयोगाः	२६१८
९-११ " षट् तैलयोगाः	२६१८-१९
११-१५ " अष्टौ घृतयोगाः	२६१९-२०
१६ " त्रयो लेहयोगाः, कम्पिपल्लकेनको- योगः	२६२०
१७ " पञ्च सन्धानयोगाः	२६२०
१८-१९ " अध्यायोक्तविषयाः	२६२१

१२. दन्तीद्रवन्ती कल्पः

१-२ दन्तीद्रवन्तीकलोपक्रमः	२६२१
३ दन्तीद्रवन्त्योः पर्यायाः	२६२२
४-५ " ग्राह्यमङ्गम्, प्रयोग- विधिश्च	२६२२
६ " गुणाः	२६२२-२३
७-८ " सप्त कल्कयोगाः, मांसरसैस्त्रयो योगाः	२६२३
९-१० " त्रयः स्नेहयोगाः	२६२३-२४
११-१५ " षड् लेहयोगाः	२६२४-२५
१६ " एकश्चूर्णयोगः	२६२५
१७ " इक्षुण्णको योगः	२६२५-२६
१८ " मुद्गादिभिस्त्रयो रसयोगाः	२६२५-२६

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठ पृः
१९	त्रयो यवारवादि- योगः २६२६	६१ अन्यद्वेषजं कदा प्रयोज्यम् २६३६	
२०-२१	एक उत्कारिका- योगः, एको मोदक- योगश्च २६२६	६२ वमने पाकप्रतीक्षा किमर्थं न कार्या २६३६	
२१-२२	एकोमद्ययोगः, भक्ष्य- योगश्च २६२६	६३-६४ कदा पुनः संशोधनौघं देयम् २६३६	
२३-२६	अपरशूर्णयोगः २६-२७	६५ यो दुर्बलो बहुदोषश्च दोषपाकेन स्वयमेव विरिच्यते तत्र कर्तव्यम् २६३७	
२७-२९	मोदकयोगः २६२७-२८	६६ दोषशेषशमनोपायः २६३७	
३०	एकः कषाययोगः २६२८	६७ ६९ केषां मृद्वौषधं प्रयोज्यम् २६३७-३८	
३१	कल्कयोगः २६२८	७० यस्य विरेचनमूर्ध्नं याति तस्य चिकित्सा २६३८	
३२-३४	पञ्चसखयोगः २६२९	७१-७२ दोषाप्रवृत्तौ कर्तव्यम् २६३८	
३५	एकैकः सौवीरक-तृषोदक- सुगन्धपिण्डकयोगः २६२९	७३ दोषातिप्रवृत्तौ २६३९	
३६-४०	अध्यायोकार्यसंग्रहः २६३०	७४-७५ विरेचनस्याविक्रमत्वे हेतुः तच्चि- कित्सा च २६३९	
४१-४२	पञ्चदशव्याण्याश्रित्य वमने विरेचने च यावन्तोयोगा उक्तास्तन्निर्देशः २६३१	७६ जीर्यतौषधे यदि तृणोद- मूलच्छाः स्युस्तदा कर्तव्यम् २६३९-४०	
४३	योगसंज्ञा कथं भवति २६३१	७७ कफावृते मेघजे यथा जालादयः स्युस्तदा चिकित्सा २६४०	
४४	गुणभूतानां सुगन्धानां फलादि- प्रधानद्रव्यानुवर्तित्वम् २६३१	७८ सुस्निग्धकूरुकोष्ठे च कर्तव्यम् २६४०	
४५	तेषां विरुद्धवीर्यवेऽप्यबाधकत्वम् २६३०	७९-८० येषामविरिच्यैव मेघजम् जीर्यति तेषां चिकित्सा २६४०-४१	
४६	विरुद्धवीर्याणां प्रयोगे हेतुः २६३२	८१-८२ येषां संशोधनम् विनैव कर्मवातातपा- ग्निभिर्गोषाः क्षयन् याति तेषां कर्तव्यम् २६४१	
४७-४८	द्रव्याणां बलाधानार्थं स्वर- संभावना कार्या २६३२	८३ केषां स्निग्धं केषां च रुक्षम् विरेचनम् प्रयोज्यम् २६४१-४२	
४८	तुल्यातुल्यवीर्यसंयोगादिकार्यम् २६३२-३३	८४-८५ विधिपूर्वकसंशोधनम् २६४२	
४९-५०	अत्रोक्तीजेनान्ययोगानामपि कल्पना कार्या २६३३	८६ अत्रोक्तमात्रविचारः २६४२	
५१-५३	तीक्ष्णस्य विरेचनस्य लक्षणम् २६३३	८७-९७ मानपरिभाषा २६४२-४४	
५३-५६	कथं मेघजं तीक्ष्णत्वं मन्द- त्वं च याति २६३४	९८-९९ द्रव्याणां सद्य नूतनानां द्रव्याणां च द्विगुणम् मानम् प्राक्यम् २६४४-४५	
५७-५८	तीक्ष्णादीनि मेघजानि केषु योज्यानि २६३४-३५	१००-१०४ स्नेहपाकपरिभाषा २६४५-४६	
५९	आपित्तदर्शनादमनार्थं मेघज प्रयोज्यम् २६३५	१०५ मानस्य द्वैविध्यम् २६४६	
६०	दोषादिबलमवेक्ष्य मेघजं प्रयोज्यम् २६३४	१०६-१०७ कल्पस्थानोक्तार्थसंग्रहः २६४६-४७	

विषयः

पृष्ठाङ्कः

१. कल्पनासिद्धिः

१-२	कल्पनासिद्धयुपक्रमः	२६४८
३-६	पञ्चकर्मकल्पनाविषयेऽभिप्रेतस्य कतिपये प्रश्नाः	२६४८-४८
६-७	स्नेहकर्मणः कालावधिः	२६४९-५०
७-८	रत्नैर्हस्तेदधोर्गुणाः	२६५०
८-९	वसनं विरचने च दोषोत्क्लेशविधिः	२६५०
१०	वसनविरचनयोः प्रतिलोमगमने हेतुः	२६५०-५१
१०-११	वसनविरचनयोः कर्तव्यः क्रमः	२६५१
११-१३	संशोधनानन्तरं कर्तव्योक्तसंस्मरण- क्रमः	२६५२-५२
१३-१४	हीनमध्यप्रवरयोर्वसनविरचनयो- र्लक्षणानि	२६५२
१५-२०	वसनविरचनयोः समहीनाति- योगलक्षणानि	२६५३-५४
२०-२६	निरुद्धानुवासनविधानम्	२६५५-५७
२७-४०	वस्तेर्गुणाः	२६५७-६१
४०-४६	वस्तेः समहीनातियोगलक्षणानि	२६६१-६३
४६	उचितस्नेहप्रत्यागमनकालः	२६६३-६४
४७-५०	वर्मवस्ति-कालवस्ति-योग- वस्तीनां विवरणम्	२६६४-६५
५०-५१	शिरोविरचनस्य विधिः	२६६५
५१-५२	,, समहीनातियोग- लक्षणानि	२६६५-६६
५३	तेषु चिकित्सा	२६६६
५४	वस्त्यादिषु परिहारकालः	२६६६
५४-५५	,, परिहरणीयानि	२६६७
५५-५६	प्रणीयमानो वस्तिर्न हेतुभिर्न याति सुखं च बहिर्नायाति ते हेतवः	२६६७
५६-५७	वस्तेः शीघ्रनिर्गमने हेतवः	२६६७-६८
५७-६०	येषु साध्येष्वपि रोगेषु कर्म न सिद्धमेति ते रोगाः	२६६८
६०	अध्यायोक्तार्थसंग्रहः	२६६८

विषयः

पृष्ठाङ्कः

२. पञ्चकर्मयसिद्धिः

१-३	पञ्चकर्मयसिद्धयुपक्रमः	२६६९-७०
४-७	सामान्यतः पञ्चकर्मानर्हाः	२६६९-७०
८	अच्छर्दनीयाः	२६७१-७२
९	तत्रापवादः	२६७४
१०	वमनार्हाः	२६७४-७५
११	अविरच्यः	२६७५-७६
१२	तेषां विरचनाया व्यापदो भवन्ति	२६७६-७८
१३	विरचनार्हाः	२६७८-७९
१४	अनास्थाप्याः	२६७९-८०
१५	तेषामास्थापनाया व्यापदो भवन्ति	२६८०-८२
१६	आस्थापनार्हाः	२६८२-८३
१७	अनुवासनार्हाः	२६८३-८४
१८	तेषामनुवासनाया व्यापदो भवन्ति	२६८४
१९	अनुवासनार्हाः	२६८४-८५
२०	अशिरोविरचनार्हाः	२६८५
२१	तेषां शिरोविरचनाया व्यापदो भवन्ति	२६८६-८८
२२	शिरोविरचनार्हाः	२६८८-८९
२३	कस्मिन्तौकदा वसनम् विधेयम्	२६८९
२४	अध्यायोक्तविषयाः	२६८९
२५-२८	उक्तेषु विधिनियमेषु वैधेन स्वयमप्यूहो विधेयः	२६८९-९१

३. वस्तिस्त्रीया सिद्धिः

१-२	वस्तिस्त्रीयसिद्धयुपक्रमः	२६९१
३-५	वस्तिविषयेऽभिप्रेतस्य कतिपयप्रश्नाः	२६९१-९२
६	किमपेक्ष्य दत्तोवस्तिः सम्यक् सिद्धिमेति	२६९२
७	वस्तिनैवविधानोपयोगीभि द्रव्याणि	२६९२-९३

पृष्ठः	विषयः	पृष्ठः
८-१०	वस्तिनेत्रप्रमाणम् वस्तिनेत्राकृतिश्च २६९३-३४	
१०-११	वस्तिन्यन्त्रनिर्माणविधिः २६९४	
१२	वस्त्यलाभेऽनुकूलपविधिः २६९४	
१२-२०	वस्तिप्रयोगविधिः २६९४-९७	
२०-२३	असम्यक्पणीते वस्तौ व्यापदः २६९७-९८	
२३	वस्तौ रूढनिक्षेपक्रमः २६९८	
२४	सव्यञ्च शयानस्य वस्तिदाने हेतुः २६९८-९९	
२५	वस्तिदानसमये आवस्थिकम् कर्म २६९९	
२६	प्रथमद्वितीयतृतीयवस्तीनां फलम् २६९९	
२७	प्रत्यागते वस्तौ प्रश्नात्कर्म २६९९-२७००	
२८-२९	निरुहानन्तरमनुवासनञ्च देयञ्च २७००	
३०	निरुह कषायस्नेहयोर्मात्रा २७०१	
३१-३२	वयोभेदेन निरुहमात्राः २७०१	
३३-३४	वस्तिदानसमये प्रशस्तम् शयनञ्च २७०२	
३४-३५	वस्तिदानानन्तरं देयम् भोजनम् २७०२	
३५-४५	कतिपये निरुहयोगाः २७०२-०५	
३५	द्विपञ्चमूलो निरुहः २७०२	
३६	स्थिराद्यो २७०३	
३६-४२	एरण्डमूलाद्यो २७०३	
४३	छागरसाद्यो २७०४	
४४-४५	पलाशाद्यो २७०५	
४६	यष्ट्याहो वस्तिः २७०५	
४७	अपरः २७०६	
४८-५२	चन्दनाद्यो २७०६-०७	
५३-५५	ब्राह्म्याद्यो २७०७-०८	
५६-५८	कोशातकाद्यो निरुहः २७०८	
५९-६१	द्विपञ्चमूलाद्यो २७०९	
६१-६४	रान्नाद्यो २७०९-१०	
६५-६८	संसर्गजे पुनर्नवाद्यो निरुहः २७११-१२	
६९	दोषापेक्षिणी निरुहकलाया २७१२	
७०	निरुहे प्रतिभोजनम् २७१२	
७१	अध्यायोक्तविषयाः २७१३	

४. स्नेहवस्तिव्यापदिकीलेद्धिः

१-३	स्नेहवस्तिव्यापदिकीलेद्धियुक्तकर्मः २७१३-१४	
२५	स्नेहवस्तेः षडाः २७१४	
२६-२७	षड्व्यापदां हेतुः २७१४-१५	
२८	वाताहतस्नेहस्य लक्षणं २७१५	
२९-३०	चिकित्सा २७१५	
३१	पित्तवृत्तस्नेहस्य लक्षणं चिकित्सा च २७२०	
३२-३३	कफावृत्तस्नेहस्य २७२०	
३४-३५	अत्यसनात्तस्नेहस्य २७२०-२१	
३६-३७	विडावृत्तस्नेहस्य २७२१	
३८-३९	कण्ठादूर्ध्वगच्छतः स्नेहस्य लक्षणं चिकित्सा च २७२१	
४०	रैश्वादानागतः स्नेहः उपेक्ष्यः २७२२	
४३	अनुवासनात्पूर्वं युक्तस्नेहत्वादि भोजनं देयम् २७२२	
४३-४५	अनुवासायां जलं देयं तदुपाश्च २७२३	
४६	प्रतिदिनमनुवासाः २७२३	
४७	प्रतिदिनानुवासाने हेतुः २७२४	
४८	अनुवासाने अगस्नेहनिषेधः २७२४	
४९	शुद्धकण्ठाभ्यां युगपत्स्नेहदान-निषेधः २७२४	
५०-५१	अनुवासनानिरुहयोरैकान्ततः सेवननिषेधः २७२४-२५	
५२	कैपांमात्रावस्तिर्हितः २७२५	
५३-५४	मात्रावस्तेर्गुणाः २७२५-२६	
५५-५६	अध्यायोक्तार्थसंग्रहः २७२६	
— — — — —		
५. नेत्रव्यापदिकीलेद्धिः		
१-२	नेत्रवस्तिव्यापदिकीलेद्धियुक्तकर्मः २७२७	
३-५	वर्ज्यानि वस्तिनेत्राणि तेषां दोषाश्च २७२७-२८	
६-७	वर्ज्याः वक्तव्यं तेषां दोषाश्च २७२८	
८	वस्तिप्रणेतृदोषाः २७२८	

७. वस्तिन्यापत्तिः

विषयः	पृष्ठाङ्कः
७-११ अयोगव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७५७-५८
१२-१४ अतियोगव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७५८-५९
१५-२० क्रमाख्यव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७५९-६०
२१-२६ आधमानव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७६०-६२
२७-२९ हिक्काव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७६२
३०-३१ हृत्प्राप्तव्यापदो , ,	२७६२-६३
३२-३९ ऊर्ध्वताख्यव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७६३-६५
४०-४२ प्रवाहिकाव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७६५-६६
४३-४६ शिरःशूलव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७६६-६७
४७-५३ अङ्गशूलव्यापदो वर्णनम्	२७६८
५४-५७ परिकर्तिकाव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च	२७६९
५८-६२ परिस्रवव्यापदो वर्णनम्	२७७०
६६ वस्तेर्मृदुत्वं तीक्ष्णत्वं च कथं विधेयम्	२७७१
६४-६५ वस्तेः सर्वशरीरमलहरत्वे दृष्टान्तद्वयम्	२७७१
६६ अध्यायोकार्यसंग्रहः	२७७१-७२

८. प्रास्तयोगिकी सिद्धिः

१-३ प्रास्तयोगिकीसिद्धयुपक्रमः	२७७२
४ वातप्रो घलवर्णकृच्च निरुहः	२७७३
५ वातघ्ननिरुहः	२७७३
६ द्वितीयोनिरुहः	२७७३
७ शुक्रकुचनिरुहः	२७७३-७४
८ पञ्चतक्तो निरुहः	२७७४
९-१० किमिनाशनो , ,	२७७४

विषयः	पृष्ठाङ्कः
११ वृषत्वकृन्निरुहः	२७७४-७५
१२ भेदनो निरुहः	२७७५
१३-१४ मूत्रकुच्छूहन्निरुहः	२७७५
१५ तीक्ष्णो वस्तिर्मधुरपत्यास्थः रसम्	२७७५-७६
१६ गुददाहादौ द्राक्षादियोगः	२७७६
१७ वस्तिशुद्धस्य यवागूषिषानम्	२७७६
१८ क्षौण्विट्कस्य चिकित्सा	२७७६
१९-२१ अतिसारस्य षट्त्रिंशद्विधाः	२७७७
२२ अतिसारोपद्रवाः	२७७७-७८
२३-३३ अतिसारोपद्रवाणां नागना योगाः	२७७८-८१
३४ अतिसारोपद्रवमस्यान्यना- प्यतिदेशः	२७८१
३५ आमादिषट्संघर्गचिकित्सा	२७८१
३६-३७ अतिसारहरं घृतम्	२७८२
३८-४२ अतिसारहरा यवागवः	२७८२-८३
४३-४५ अतिसारचिकित्सासूत्रम्	२७८३-८४
४६ अध्यायोविषयाः	२७८४-८५

९. त्रिमर्मीया सिद्धिः

१-२ त्रिमर्मीयसिद्धयुपक्रमः	२७८५
३ मर्मणां संख्या	२७८५
३ तत्र त्रयाणां प्राधान्यम्	२७८६
४ प्रधानमर्मणां हृदयशिरोवस्तीनां वर्णनम्	२७८६-८७
५ प्रधानमर्मणामुपघाते सामान्य- लक्षणानि	२७८७
६ प्रधानमर्मणामुपघाते विशेष- लक्षणानि	२७८७-८९
७ सर्वाणि मर्माणि वाताद्विशेषतो रक्षयानि	२७८९
८ वातोपहतेषु मर्मसु चिकित्सा	२७९०-९२
९-१० मर्मणां परिपालनानि	२७९२
११-१४ अपतन्त्रकस्य संप्राप्तिलक्षणानि	२७९२-९३
१४-१५ अपतानकरणं , ,	२७९३

विषयः	पृष्ठाङ्कः
१६ अपतन्त्ररूपतानकथोः चिकित्सा-	
सूत्रम् २७९४	
१७ शिरोवरेचनम् २७९४	
१८ पानम् २७९४	
१९ हिंवाद्यो योगः २७९४	
२० तीक्ष्णशोधनवस्ति-	
निषेधः २७९४	
२१-२२ तन्त्रानिदानं संपासिश्च २७९५	
२३ तन्त्रालक्षणानि २७९५	
२४ तन्त्रायां चिकित्सासूत्रम् २७९५	
२५-२६ त्रयोदश मूत्रदोषाणां नामतो निर्देशः २७९६	
२७-२८ मूत्रौकसादस्य निदानलक्षण-	
चिकित्सितानि २७९६	
२९-३१ मूत्रजठरस्य २७९६-९७	
३२ मूत्रकृच्छस्य निदानलक्षणे २७९७	
३२-३४ मूत्रोत्सङ्गस्य , २७९७	
३४ मूत्रसंश्लेष , २७९८	
३५ मूत्रातीतस्य , २७९८	
३६ मूत्राहीलायाः , २७९८	
३७ वातवस्तेः , २७९९	
३८ लघ्णवातस्य , २७९९	
३९-४० वातकुण्डलिकायाः , २७९९	
४१-४२ रक्तग्रन्थेः निदानलक्षणे २८००	
विड्मिषातस्य , २८००	
४४-४९ वस्तिकुण्डलस्य , २८००	
४९-५० मूत्राघातानां चिकित्सा २८०१	
५०-५१ उत्तरवस्तेर्विधिः २८०२	
५२-७० स्त्रोणामुत्तरवस्तिदाने विशेषः २८०४	
७०-७३ शङ्खकस्य निदानलक्षण-	
चिकित्सितानि २८०५-०७	
७४-७८ अधविभेदकस्य निदानलक्षण-	
चिकित्सितानि २८०८	
७९-८३ सूर्यावर्तकस्य निदानलक्षण-	
चिकित्सितानि २८०८	
८४-८६ अनन्तवातस्य निदानलक्षण-	
चिकित्सितानि २८१०	

विषयः	पृष्ठाङ्कः
८६-८७ शिरःकम्पस्य निदानलक्षण-	
चिकित्सितानि २८११	
८८ नस्तः कर्मगुणाः २८११	
८९-९२ नस्यकर्मभेदाः २८११	
९४-९५ नस्यकर्म षष्ठे रोगेषु कार्यम् २८१३	
९६ विरेचनं नस्यं कैर्द्रव्यैः कल्पनीयम् २८१३	
९७ तर्पणं , , , २८१३	
९८-१०७ अवपीडनस्य दानविधिः २८१३	
१०७-१०८ प्रध्मापनस्य प्रयोगविधिः २८१५	
१०९-११५ नस्यकर्षणो व्यापदः तच्चिकित्सा च १८१५-१७	
११६ प्रतिसर्शगुणाः २८१८	
११७ प्रतिसर्शप्रयोग विधिः २८१८	
११८-११९ आयायोक्तविषयाः २८१८	
<hr/>	
१० वस्ति सिद्धिः	
१ ३ वस्ति सिद्धयुपक्रमः २८१९	
४ बलादीन् प्रविमज्य दत्तो वस्तिः २८२०	
रुक्मरोगान्निवर्तयति २८२०	
५ वस्तेर्गुणाः २८२०	
६-८ विरेचनापेक्षया वस्तेः श्रेष्ठत्व- २८२०	
प्रतिपादनम् २८२०	
८ वस्तेर्भेदाः २८२१	
९-१० कुत्र कं दृशो वस्तिर्गुण्यः २८२१	
११ ब्रूणीयवस्त्यनर्हाः २८२१	
१२ शोषनीयवस्त्यनर्हाः २८२२	
१३-१७ कार्यविशेषापेक्षया वस्तीनां २८२२	
संस्कारविशेषः २८२२	
१८-२० वातरोगे वस्ताः त्रयो वस्तयः २८२२	
२१-२२ पित्तरोगे , , , २८२४	
२३-२४ कफरोगे , , , २८२५	
२५-२७ पक्षाशयशोधनाश्चत्वारः , २८२५	
२८-२९ शुक्रमासदाश्चत्वारो , २८२६	
३०-३१ सांघादिकाश्चत्वारो , २८२६	
३२ परिस्रवे द्वौ वस्ती २८२७	
३३ दाहे द्वौ वस्ती २८२७	

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
३४-३५ परिश्रुते द्वौ बस्ती	२८२७	१४-(५) अजीर्णाध्ययनज्ञा व्यापदः	२८४७
३६ प्रवाहणे ,, ,,	२८२८	१४-(६) विषमाहिताशनजा ,,	२८४९
३७-३८ क्षतियोगे ,, ,,	२८२८	१४-(७) दिवास्वप्नजा ,,	२८४९
३८-४२ जीवादाने बस्तयः	२८२८-२९	१४-(८) व्यवायजा ,,	२८४९-५०
४३ रक्तपित्ते प्रमेहे च बस्तयः	२८२९	१५ पूर्वोक्तव्यापदां चिकित्सा	२८५०-५२
४४-४५ गुल्मादिरोगेष्वतिशेषिकबस्तयः	२८३०	१६-(१) मुस्ताद्यो यापनवस्तिः	२८५२-५४
४६-४८ अध्यायोक्तविषयाः	२८३०	१६-(२) एरण्डमूलाद्यो ,,	२८५२-५५
		१६-(३) सहचराद्यः ,,	२८५५
		१६-(४) बृहत्याद्यः ,,	२८५५-५६
		१६-(५-६) बलाद्यो यापनवस्ती	२८५६-५७
		१६-(७) ह्युवाद्यः यापनवस्तिः	२८५७-५८
		१६-(८) लघुपञ्चमूलाद्यः ,,	२८५८
		१६-(९) तृतीयो बलाद्यः ,,	२८५८-५९
		१६-(१०) चतुर्थो बलाद्यः ,,	२८५९
		१६-(११) शालिपण्यांशो ,,	२८५९
		१६ स्थिराद्यो ,,	२८६०
		१७ क्षिण्णोन्नादिषु पूर्वोक्तकल्पाति-	
		देशः	२८६०
		१८-(१) तिक्तियाद्यो यापनवस्तिः	२८६०-६१
		१८-(२) द्विपञ्चमूलाद्यो ,,	२८६१
		१८-(३) मथूराद्यो ,,	२८६१-६२
		१८-(४) विष्किरादिषु पूर्वोक्तकल्पाति	
		देशः	२८६२
		१८-(५) गोवाद्यो यापनवस्तिः	२८६२-६३
		१८-(६) कूर्माद्यो ,,	२८६३
		१८-(७) धर्कटरसाद्यः ,,	२८६३
		१८-(८) गोवृषाद्यः ,,	२८६४
		१८-(९) दशमूलाद्यो ,,	२८६४
		१८-(१०) मृगादिषु पूर्वोक्तकल्पातिदेशः	२८६४
		१८-(११) मध्वाद्यो यापनवस्तिः	२८६५
		१८-(१२) घृताद्यः ,,	२८६५
		१८-(१३) मधुनैलाद्यः ,,	२८६५-६६
		१८-(१४-१५) मधुघृताद्यो यापनवस्ती	२८६६
		१८-(१६) सुगाद्यो यापनवस्तिः	२८६६
		१८ द्विपञ्चमूलाद्यो ,,	२८६७
		१९ वृष्यतमाः स्नेहबस्तयः	२८६७-७२
११-२ फलमात्रसिद्धयुपक्रमः	२८३१		
३-१० आस्थापने कतमं फलं श्रेष्ठमित्यत्र-			
मुनीनां मतानि	२८३१-३३		
११-१४ तत्रात्रेयकृतो निश्चयः	२८३४		
१५-१६ गुदगतो बस्तिः सर्वेशरीरस्थानं दोषान्			
कथमपहरतीत्यभिप्रेतः	२८३५		
१७-१८ तत्रात्रेयकृतं समाधानम्	२८३५-३६		
१९-२६ पशूनां बस्तिकर्मविधिः	२८३६-३९		
२७ सदातुरा नराः	२८३९		
२८-३६ तेषां सदातुरास्वे हेतुः			
चिकित्सा च	२८४०-४२		
३७ अध्यायोक्तविषयाः	२८४३		
१२. उत्तरवस्तिः सिद्धिः			
१-२ उत्तरवस्तिः सिद्धयुपक्रमः	२८४४		
३-५ वमनादिभिः शुद्ध आतुरो यथा परि-			
पालनीयः	२८४४		
६-८ तस्याभिप्रेतं पुष्पक्षार्थं पेयाधिक्रमः	२८४४-४५		
९ प्रकृतिमापन्नस्य लक्षणानि	२८४५		
१०-१२ प्रकृतिप्राप्तस्य वर्ज्यानि	२८४६		
१३ तेषां विस्तरतो व्याख्यानप्रतिज्ञा	२८४६		
१४-(१) उच्चैर्भाष्यातिभाष्यजा व्यापदः	२८४७		
१४-(२) रथक्षोभजा ,,	२८४७		
१४-(३) अतिचङ्क्रमणजा ,,	२८४८		
१४-(४) अत्याशनजा ,,	२८४८		

विषयः	पृष्ठाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
२०-२१ पूर्वोक्तवस्तीनां गुणः	२८७२-७३	२४-३५ एतत्तन्त्रपटनफलम्	२८७६
२३ तत्र वज्र्यानि	२८७३	३६ प्रतिसेस्कर्तुः कर्म	२८७६
२४-२५ लघ्वार्योक्तविषयाः	२८७३-७४	३७-४१ नरकदण्डबलाभ्यां कृतोऽग्नि-	
२५-३० यापनावस्त्वप्रवृत्तौ कर्तव्यम्	२८७४-७५	वेशतन्त्रप्रतिसेस्कारः	२८७६-७७
३१ यापनावस्तेरतिमेवमे दोषाः	२८७५	४१-४५ पट्विशेषतन्त्रयुक्तिनिर्माणम्	२८७७-७८
३१-३२ तत्र चिकित्सा	२८७५	४५-५० तन्त्रयुक्तिज्ञानफलम्	२८७८-७९
३३ सिद्धिस्थाननिरुक्तिः	२८७५-७६	५१-५५ एतच्छास्त्रज्ञानफलम्	२८८०-८१

यस्य तु ते रोगीनां जिस रोगीके, पित्तप्रधानाः
 पित्तप्रधान पित्तप्रधान, दोषाः दोषे दोष, धातुषु
 धातुओंमें धातुओंमें, कुप्यन्ति प्रकुपित थाय छे
 प्रकुपित होते हैं, तस्य तेना उसकी, धातूनाम् धातुओंकी
 धातुओंमें, क्षयिष्यन् क्षयिलता क्षयिलता, गौरवम् च

અને ગૌરવ ઔર માગીવન, ઉપજાયતે શ્રાવ્ય છે પૈદા હો જાતે હૈં ॥ ૪ ॥

4. The man in whose body-elements the morbid humors get provoked, with pitta predominating, in that man those body-elements grow flabby and heavy.

તતો વર્ણવલ્લેહા યે ચાન્યેઽધ્યોજસો ગુણાઃ ।
વ્રજન્તિ ક્ષયમત્યર્થ દોષદૂષ્યપ્રદૂષણાત્ ॥ ૫ ॥

તતઃ ત્યારપછી તદનન્તર, વર્ણ-વલ્લેહાઃ વર્ણ, બલ, સ્નેહ વર્ણ, વલ, સ્નેહ, યે ચ અને ં ઔર જો, ઓજસઃ ઓજની ઓજકે, અન્યે અપિ બીજા પક્ષે અન્ય મી, ગુણાઃ ગુણો છે તે ગુણ હૈં વે, દોષ-દૂષ્ય- દોષો તથા દૂષ્ય દોષ તથા દૂષ્યકે, પ્રદૂષણાત્ અત્યંત દૂષિત થવાથી અત્યંત દૂષિત હોનેસે, અત્યર્થમ્ અત્યંત અત્યંત, ક્ષયમ્ ક્ષય ક્ષીણ, વ્રજન્તિ પામે છે હો જાતે હૈં ॥ ૫ ॥

5. Thereafter the complexion, vitality, unctuousness and other qualities of Ojas become excessively diminished as a result of the morbidity of humors as well as of the body-elements.

સોઽરપરક્તોઽરપમેદસ્કો નિઃસારઃ શિથિલેન્દ્રિયઃ ।
વૈવર્ણ્યમ્ ભજતે, તસ્ય હેતું શૃણુ સલક્ષણમ્ ॥ ૬ ॥

અરપરક્તઃ આથી અરપ થોહીવાળો અતઃ અલ્પરક્તવાલા, અરપમેદસ્કઃ અરપ મેદવાળો અલ્પ મેદવાલા, નિઃસારઃ સારરહિત સારરહિત, શિથિલ-ઇન્દ્રિયઃ અને શિથિલ ઇન્દ્રિયવાળો ઔર શિથિલ ઇન્દ્રિયવાલા. સઃ તે રોગી વહ રોગી, વૈવર્ણ્યમ્ વિવર્ણતાને વિવર્ણતાકો, ભજતિ ધારણ કરે છે પાતા હૈ, તસ્ય તે પાંડુરોગનાં ઉપ પાંડુરોગકે, સલક્ષણમ્ લક્ષણસહિત લક્ષણસહિત, હેતુમ્ કારણ હેતુકો, શૃણુ સાંભળો સુનો ॥ ૬ ॥

6. In consequence, the person becomes poor in blood, poor in fat and

devitalized and suffers from asthenia of the sense-organs and discoloration of the skin. Now listen to a description of the etiology and signs and symptoms of anemia.

પાણ્ડુરોગસ્ય નિદાનમ્—

ક્ષારામ્લલવણાત્યુષ્ણવિરુદ્ધાસાત્મ્યભોજનાત્ ।
નિષ્પાવમાષપિણ્યાકતિલતૈલનિષેવણાત્ ॥ ૭ ॥
વિદગ્ધેઽન્ને દિવાસ્વપ્નાદ્યાયામાન્મેથુનાસથા ।
પ્રતિકર્મર્તુવૈષમ્યાદ્રેગાનાં ચ વિધારણાત્ ॥ ૮ ॥
કામચિન્તાભયક્રોધશોકોપહતચેતસઃ ।
સસુદીર્ઘં યદા પિત્તં હૃદયે સમવસ્થિતમ્ ॥ ૯ ॥
વાયુનાં બલિનાં ક્ષિપ્તં સંપ્રાપ્ય ધમનીર્દશ ।
પ્રપન્નં કેવલં દેહં ત્વદ્ધ્યાંસાન્તરમાશ્રિતમ્ ॥ ૧૦ ॥
પ્રદૂષ્ય કફવાતાસૃક્ત્વદ્ધ્યાંસાનિ કરોતિ તત્ ।
પાણ્ડુહારિદ્રહરિતાન્ વર્ણાન્ બહુવિધાંસ્વચ્ચિ ॥ ૧૧ ॥
સ પાણ્ડુરોગ ઇત્યુક્તઃ

ક્ષાર- ક્ષાર ક્ષાર, અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, લવણ- લવણ લવણ, અત્યુષ્ણ- અતિ ઉષ્ણ અત્યંત ઉષ્ણ, વિરુદ્ધ- વિરુદ્ધ વિરુદ્ધવીર્ય, અસાત્મ્ય- અને અસાત્મ્ય ઔર અસાત્મ્ય, ભોજનાત્ ભોજનથી ભોજનસે, નિષ્પાવ- તથા વાલ તથા સૈમ, માષ- અડદ ઉદ્દ, પિણ્યાક- ખોળ તિલકી સલી, તિલ-તૈલ- અને તલજું તેલ ઔર તિલકે તૈલકે, નિષેવણાત્ સેવન કરવાને લીધે સેવન કરનેકે કારણ, વિદગ્ધે વિદાહ પામેલ વિદગ્ધ હુપ, અન્ને અન્નથી અન્નસે, દિવાસ્વપ્ના દિવસની નિદ્રાથી દિનમે સોનેસે,

૧ યદા-યથા (વ. જ. ફ.)

,, ,, -તથા (ફ.)

૧૦. સંપ્રાપ્ય ધમનીર્દશ-સંપ્રાપ્તિર્દશનિઃ સ્તમ્ય (વ. જ. ફ.)

,, કેવલં દેહં-કેવલે દેહે (વ. ફ.)

,, આશ્રિતમ્-સંસ્થિતમ્ (વ.)

૧૧. પ્રદૂષ્ય-પ્રદુષ્ટઃ (વ.)

,, વાતાસૃક્-વાતાસ્ર (વ.)

,, પાણ્ડુહારિદ્રહરિતાન્ વર્ણાન્-વર્ણાન્દ્રિતઃ, હરિદ્રપાણ્ડુન્ (વ.)

,, ,, ,, -વર્ણાન્દ્રિતઃ, હરિદ્રપાણ્ડુન્ (વ.)

,, વર્ણાન્ બહુવિધાન્-વર્ણાન્ બહુવિધાન્ (વ.)

न्यायामात् व्यायामाथी व्यायामसे, तथा मैथुनात् मैथुनाथी मैथुनसे, प्रतिकर्मे- वमनादि कर्मा वमनादि कर्म, ऋतु-वैषम्यात् तथा ऋतुनी विषमताथी तथा ऋतुकी विषमतासे, वेगानाम् च अने वेगाने और वेगोंके, विधारणात् रोकवाथी रोकनेसे, काम- काम काम, चिन्ता- चिन्ता चिन्ता, भय- भय भय, क्रोध- क्रोध क्रोध, शोक- अने शोकथी और शोकसे, उपहत-चेतसः हृत्प्रायेण चित्तवाणाना आहत मनवाले पुरुषके, हृदये हृदयभां हृदयमें, समवस्थितम् रहेषु स्थित, पित्तम् पित्त पित्त, यदा न्मांरे जब, समुदीर्णम् नष्टे छे बदता है, बलिना वायुना त्यारे अणवान वायुवडे तब प्रबल वायुद्वारा, क्षिप्तम् ईडातुं फैका जाता हुआ, तत् ते वह, दश धमनीः दश धमनीओंने दस धमनियोंको, संप्राप्य प्राप्त थधने पाकर, केवलम् संपूर्ण समस्त, देहम् देहभां शरीरमें, प्रपञ्चम् प्राप्त थध पहुंचकर, त्वक्-मांस- तेभ्य त्वथा तथा भांसिना एवं त्वचा और मांसके, अन्तरम् मध्यभां बीचमें, आश्रितम् रक्षी आश्रित हो कर, कफ-वात- उक्ष्, वात कफ, वात, असूक्-स्वक्-मांसानि रक्षत, त्वथा अने भांसिने रक्त, त्वचा और मांसको, प्रवृष्य दूषित करीने दूषित करके, त्वचि त्वथा विषे त्वचामें, बहुविधान् अनेक प्रकारना अनेक प्रकारके, पाण्डु- पांडु पांडु, हरिश्- पीणा पीले, हरितान् अने हरीला और हरे, वर्णान् वर्णोंने वर्णोंको, करोति उत्पन्न करे छे करता है, सः ते वह, पाण्डुरोगः इति पांडुरोग पांडुरोग, उक्तः उहेवाय छे कहा जाता है ॥ ७-११३ ॥

7-11½. By indulgence in alkaline acid, salt, very hot, antagonistic and unwholesome diet; by habitual indulgence in legumes, black-gram, oil cake and til oil; by resorting to day-sleep, physical exercise and sexual congress while the food is still undigested; by irregular performance of the quinary purificatory procedures; by abnormality of the seasons, and by suppression of natural urges, the pitta which is in the normal condition in the heart

gets provoked as also in persons whose minds have been affected with passion, anxiety, fright, wrath or grief. This pitta, being expelled by the powerful vata and passing into the ten main arteries, spreads through them in the entire body and becomes lodged in the space between the skin and the flesh. Then, by vitiating the kapha, vata, blood, skin and flesh, it produces whitish, yellowish or greenish, or various other discolorations of the skin. This condition is called anemia.

पाण्डुरोगस्य पूर्वरूपम्—

तस्य लिङ्गं भविष्यतः ।

हृदयस्पन्दनं रौक्ष्यं खेदाभावः श्रमस्तथा ॥१२॥

भविष्यतः तस्य भविष्यभां थनार ते रोगने। आगे होनेवाले उस रोगके, हृदयस्पन्दनम् हृदयतुं धडकतुं हृदयकी धडकन, रौक्ष्यम् रक्षता रूक्षता, खेदाभावः पसीने। न थने। पसीना न आना, तथा तथा तथा, श्रमः श्रम श्रम, लिङ्गम् पूर्वरूप छे पूर्वरूप हैं ॥१२॥

12. Its premonitory symptoms are— cardiac palpitation, dryness, anhydrosis and fatigue.

पाण्डुरोगसामान्यलक्षणम्—

संभूतेऽस्मिन् भवेत् सर्वः कर्णक्ष्वेदी हतानलः ।

दुर्बलः सदनोऽन्नद्विद् श्रमभ्रमनिपीडितः ॥१३॥

गात्रशूलज्वरश्वासगौरवारुचिमाश्रयः ।

मृदितैरिव गात्रैश्च पीडितोन्मथितैरिव ॥१४॥

शूनाक्षिकूटो हरितः शीर्णलोमा हतप्रभः ।

१३. कर्णक्ष्वेदी-कर्णक्ष्वेदः (थ.)

„ सदनोऽन्नद्विद्-सदनो निद्रा (थ.)

„ „ -सदनोऽनिद्रः (फ.)

„ सदनो-स्वेदनो (र.)

कोपनः शिशिरद्वेषी निद्रालुः स्त्रीवनोऽल्पवाक् ॥१५॥

पिण्डकोद्वेष्टकटयूरपादरुक् सदनानि च ।

भवन्त्यारोहणायसैर्विशेषश्चास्य वक्ष्यते ॥१६॥

अस्मिन् आ पांडुरोग इसके, संभूते था। पक्षी
उत्पन्न होने पर, सभी नरः सर्व मनुष्य सब पुरुष,
कर्णद्वेडी कानमां अवागवाणा कर्णद्वेडयुक्त, इता-
नलः भेदशिवाणा नष्ट अग्निवाले, दुर्बलः दुर्बल दुबले,
सदनः शिथिल होते, अलद्विष्ट अनद्वेषी अन्नमें द्वेष
रखनेवाले, श्रम-श्रम- श्रम अने श्रमभी श्रम तथा
श्रमसे, निपीडितः पीडित। पीडित, गात्रशूल- अन्नयथाभां
थक्ष अन्नमें शूल, उवर- नर उवर, श्वास- श्वास श्वास,
गौरव- शरीरतुं धारणं गुरुता, अरुचिमान् अने
अरुचिवाणा और अरुचिबुक्त, भवेत् था। ये होते हैं,
मृदुतैः इव अने मृदुन करेय होय मानो मसले गये
हों, पीडित-हन्मथितैः इव च अने अने दुःखावेद तथा
दुःखभावेय होय तेवा और मानो दवाये और दिलाये
गये हों वैसे, गात्रैः गात्रेशी युक्त अवयवोंसे युक्त,
भवेत् था। ये होते हैं, क्षुणाक्षिकूटः सुखेय आंभनां
पोषणावाणा अक्षिकूटमें शोकयुक्त, हरितः वीक्ष्य रंगना
हरित वर्णवाले, शीर्णलोसा भरी गयेय इंधावाणा
झरे हुए रोएवाले, हतप्रभः निरतेय नष्ट प्रभावाले,
कोपनः क्रोधी क्रोधी, शिशिरद्वेषी इंडी वस्तुओंना
अलुगभावाणा शीतको न चाहनेवाले, निद्रालुः अध-
लुशी निद्रालु, स्त्रीवनः अलु थूंकता बारंवार थूकनेवाले,
अल्पवाक् अने थोड़ा थोड़ना। था। ये और थोड़ा बोलने-
वाले होते हैं, आरोहण-आयासैः तेजोने जेथे थोड़ाधी
अने श्रमभी उनको चढ़नेसे और परिश्रमसे, पिण्डका-
उद्वेष्ट- पिंडीओभां जोटलां पिंडलियोंमें ऐंठन, कटि-ऊरु-
पादरुक् अने कमर, साथण तथा पगमां पीडा और
कमर, ऊर तथा पैरमें पीडा, सदनानि च तेभ्य था। एवं
थकान, भवन्ति था। ये होते हैं, अस्य च हवे आ।
पांडुरोगनां अब इस पाण्डुरोगके, विशेषः सिन्न सिन्न
हेतु तथा लक्षण मित्र मित्र हेतु तथा लक्षण, वक्ष्यते
उहेवाशे कहे जायेंगे ॥ १३-१६ ॥

13-16. When the disease has fully
manifested itself, there occur all
the following symptoms—the patient
becomes afflicted with tinnitus, loss of
gastric fire, weakness, asthenia, repu-
gnance for food, fatigue, giddiness,
pain in the limbs, fever, dyspnea,
heaviness and anorexia. He feels as
though his limbs have been kneaded,
squeezed and pounded; his eyelids are
swollen; he is greenish in body-tinge,
his hair falls off; he suffers loss
of body-lustre; he becomes irritable,
dislikes cold things, develops sleepi-
ness, ptialism, taciturnity, complains
of cramps in the legs and pain and
flabbiness in the waist, thighs and
feet when climbing or exerting him-
self in other ways. We shall now give
a detailed description of this disease.

वातजपाण्डुरोगस्य निदानलक्षणम्—

आहारैरुपचारैश्च वातलैः कुपितोऽनिलः ।

जनयैत्कृष्णपाण्डुत्वं तथा रूक्षारुणाङ्गताम् ॥१७॥

अङ्गमर्दं रुजं तोदं कम्पं पार्श्वशिरोरुजम् ।

वर्चःशोषास्यवैरस्यशोफानाहबलक्षयान् ॥१८॥

वातलैः वातकर वातकारक, आहारैः आहार आहार,
उपचारैः च तथा उपचारेशी और उपचारोंसे, कुपितः
प्रकुपित थयेय। प्रकुपित, अनिलः वायु वायु, कृष्ण-
काणांश कालावर्ण, पाण्डुत्वम् पांडुता पांडुता, रूक्ष-अरुण-
अङ्गताम् अंगोनी रूक्षता तेभ्य अरुणता अङ्गोंकी
रूक्षता एवं अरुणता, अङ्गमर्दम् अंगोंनु अंगमर्द,
रुजम् पीडा रुजा, तोदम् थसडा तोद, कम्पम् कंप
कंपन, पार्श्व-शिरोरुजम् पडभां अने भस्तकभां पीडा
पार्श्व और शिरमें पीडा, वर्चःशोषः भण सुखावे मलकी

१५. शिशिरद्वेषी—शिशिराद्वेषी (ब.)

,, अल्पवाक्—अल्पवाक् (घ.)

१६. भवन्त्यारोहणायसैः—स्वुरोहणायसैः (घ. घ.)

१७. कृष्णपाण्डुत्वम्—कृच्छ्रपाण्डुत्वम् (घ. स. घ.)

, अरुणाङ्गताम्—अरुणाभताम् (घ. ब.)

१८. वर्चः—शुक्ल (घ.)

શુષ્કતા, આસવૈરસ્ય મુખની વિરસતા, મુખની વિરસતા, શોફ-સોબો શોફ, આનાહ-આનાહ આનાહ, બલક્ષયાન્ અને બળનો ક્ષય અને બલક્ષયનો, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ ॥ ૧૭-૧૮ ॥

17-18. The vata, getting provoked by vata-promoting diet and activity causes the swarthy type of pallor, dry-brown coloration of the limbs, body-ache, pain pricking pain, tremors, pain in the side of the body and in the head, dehydration of feces, dysgeusia, edema, constipation and loss of vitality.

પિત્તજપાણ્ડુરોગસ્ય નિદાનલક્ષણે—

પિત્તલસ્યાચિતં પિત્તં યથોક્તૈઃ સ્વૈઃ પ્રકોપણૈઃ ।
દૂષયિત્વા તુ રક્તાદીન્ પાણ્ડુરોગાય કલ્પતે ॥૧૯॥

પિત્તલસ્ય પિત્તપ્રકૃતિવાળાનું પિત્તપ્રકૃતિવાળે મનુષ્યકા, યથોક્તૈઃ પૂર્વે કહેલાં પૂર્વ કહે હુણ, સ્વૈઃ પોતાનાં અપને, પ્રકોપણૈઃ પ્રકોપ હરનારા હેતુઓ વડે પ્રકોપક હેતુઓ, આચિત્તમ્ સંચિત યથેતુ સંચિત, પિત્તમ્ પિત્ત પિત્ત, રક્તાદીન્ રક્ત વગેરેને રક્તાદિકો દૂષયિત્વા તુ દૂષિત કરીને દૂષિત કરકે, પાણ્ડુરોગાય પાણ્ડુરોગ પાણ્ડુરોગનો, કલ્પતે ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ ॥૧૯॥

19. The pitta getting provoked by the particular pitta-provoking factors and getting accumulated in the body of the person of the pitta-habitus, vitiates the blood and other body-elements and causes anemia.

સ પીતો હરિતામ્બો વા જ્વરદાહસમન્વિતઃ ।
તુષ્ણામૂર્છાપિપાસાર્તઃ પીતમૂત્રશક્રનરઃ ॥૨૦॥

૧૯. યથોક્તૈઃ—યથોક્તમ્ (વ.)

,, ,, —તથોક્તૈઃ (વ.)

૨૦. તુષ્ણા—છર્દિ (દ. બ.)

,, પિપાસાર્તઃ—પરીતસ્તુ (વ. ડ.)

,, ,, —પરીતસ્ય (સ.)

સ્વેદનઃ શીતકામશ્ચ ન ચાન્નમમિનન્દતિ ।

કટુકાસ્યો ન ચાસ્યોષ્ણભુપશેતેઽમ્લમેવ ચ ॥૨૧॥

ઉદ્ગારોઽમ્લો વિદાહશ્ચ વિદગ્ધેઽન્નેઽસ્ય જાયતે ।

દૌર્ગન્ધ્યં મિશ્રવર્ચસ્ત્વં દૌર્બલ્યં તમ ઇવ ચ ॥૨૨॥

સઃ નરઃ તે મનુષ્ય વહ મનુષ્ય પીતઃ પીતો પીતે વર્ણવાળા, હરિતામઃ વા અથવા લીલી ક્રાંતિવાળો વા હરિત આભાવાળા, જ્વર-દાહ-સમન્વિતઃ જ્વર તથા દાહથી યુક્ત જ્વર તથા દાહથી યુક્ત, તુષ્ણા-તુષ્ણાથી થયેલી પ્વાસમે જન્ય, મૂર્છા-મૂર્છા મૂર્છા, પિપાસાર્તઃ તથા તુષ્ણા પીપાસાથી તથા પ્વાસમે પીડિત, પીત-પીતો પીતે મૂત્રશક્રનર મૂત્ર અને મળવાળો મૂત્ર અને મળવાળા, સ્વેદનઃ પસીનાવાળો પસીનામે યુક્ત, શીતકામઃ ચ અને ઠંડી વસ્તુઓની ઇચ્છાવાળો થાય છે અને શીતકી અમિલાષા કરનેવાળા હોવા હૈ, અન્નમ્ ચ ન અમિનન્દતિ તે અન્નની ઇચ્છા કરતો નથી વહ અન્નનો નહીં ચાહતા કટુક-આસ્યઃ તીખા મુખવાળો થાય છે તીખે મુખવાળા હોવા હૈ, અસ્ય ચ અને તેને અને ઉસકો, ડબ્બમ્ ઉબ્બ ગરમ, અમ્લમ્ ઇવ ચ તથા ખાટી વસ્તુ તથા સ્વેદ પદાર્થ, ન ઉપશેતે મદતી નથી અનુકૂલ નહીં હોતે, અન્ને અન્ન અન્ને, વિદગ્ધે વિદગ્ધ થતા વિદગ્ધ હોને પર, અસ્ય ઐને ઉસકો, અમ્લઃ ઉદ્ગારઃ ખાટા ઓડકાર આવે છે સ્વેદી ઉકાર આત્રી હૈ, વિદાહઃ ચ અને વિદાહ અને વિદાહ, જાયતે થાય છે હોવા હૈ, દૌર્ગન્ધ્યમ્ શરીરમાંથી દુર્ગન્ધ આવે છે દેહસે દુર્ગન્ધ આત્રી હૈ, મિશ્રવર્ચસ્ત્વમ્ અને મળભેદ અને મળમેદ, દૌર્બલ્યમ્ તથા દુર્બલતા તથા દુર્બલતા હોતી હૈ, તમઃ ઇવ ચ તેમજ અન્ને અન્નારા આવે છે એવં આંશોકે સામને અંબેરા આતા હૈ ॥ ૨૦-૨૨ ॥

20-22. The person becomes yellowish or greenish in tinge, afflicted with fever and burning, has craving for fluids, fainting and thirst; he passes yellowish urine and feces,

૨૧. શીતકામશ્ચ—શીતકામશ્ચ (થ. બ.)

૨૨. દૌર્ગન્ધ્યં મિશ્રવર્ચસ્ત્વં દૌર્બલ્યં તમ ઇવ ચ—દૌર્બલ્યં મિશ્રવર્ચ-

સ્ત્વં દૌર્બલ્યં તમ ઇવ ચ (દ. બ.)

,, મિશ્રવર્ચસ્ત્વં—વર્ચસો મેદો (થ. બ. બ.)

perspires excessively, craves for cold things, does not relish food and has a pungent taste in the mouth. Hot as well as acid things are not homologatory to him; and he suffers from acid eructations and heart-burn due to the misdigestion of food, and also from body-fetor, looseness of stools, prostration and faintness.

श्लेष्मजपाण्डुरोगस्य निदानलक्षणे—

विवृद्धः श्लेष्मलैः श्लेष्मा पाण्डुरोगं स पूर्ववत् ।
करोति गौरवं तन्द्रां छर्दिं श्वेतावभासताम् ॥२३॥
प्रसेकं लोमहर्षं च सादं मूर्च्छां भ्रमं क्लमम् ।
श्वासं कासं तथाऽऽलस्यमरुचिं वाक्स्वरग्रहम् २४॥
शुक्लमूत्राक्षिवर्चस्त्वं कटुरूक्षोष्णकामताम् ।
श्वयथुं मधुरास्यत्वमिति पाण्ड्वामयः कफात् ॥२५॥

श्लेष्मलैः ऊँ ३२५२१ आहारविहारोत्थी कफ-
कारक आहारविहारोत्से, विवृद्धः वधेदो अत्यन्त बड़ा
हुआ, सः श्लेष्मा से ऊँ वह कफ, पूर्ववत् पूर्वनी ये
पूर्ववत्, पाण्डुरोगम् पांडुरोगने पांडुरोगको, गौरवम्
तथा शरीरनुं भारेपक्षुं तथा मारीपन, तन्द्राम् तन्द्रा
तन्द्रा, छर्दिम् उल्टी कै, श्वेत-अवभासताम् धोलाश
देभावी सफेद आभा दिखाई देता, प्रसेकम् दाग पड़नी
कालाप्रसेक, लोमहर्षम् इंचाईं उल्लां थवां रोमहर्षं,
सादम् शिथिलता ढीलापन, मूर्च्छाम् भूँछां मूर्च्छा,
भ्रमम् भ्रम चक्कर, क्लमम् च भाउ थकान, श्वासम्
श्वास श्वास, कासम् उधरस खांसी, तथा आलस्यम्
आलस्य आलस्य, अरुचिम् अरुचि अरुचि, वाक्-स्वर-
वाधुः आने २५२ वाणी और स्वरका, ग्रहम् पड़ना
बैठ जाना, शुक्ल-मूत्र-अक्षि-वर्चस्त्वम् मूत्र, नेत्र आने
भूँछां थवां मूत्र, नेत्र और मलका सफेद होना,
कटुरूक्ष-उष्ण- कामताम् तीप्पा, रूक्ष आने उष्ण

२४. श्वासं कासं-श्वासकासौ (ब.)

२५. शुक्लमूत्राक्षिवर्चस्त्वं-मूत्राक्षिवर्चसां शौक्यम्

(ग. घ. द. फ. व.)

,, मधुरास्यत्वमिति-कवणास्यत्वमिति (ब. फ. व.)

पक्षार्थेनी ३२५२१ थी तीते, रूक्ष और उष्णमें प्रीति,
श्वयथुम् सोल शोक, मधुर-आस्यत्वम् च आने मुभनी
मधुरता ये वक्षणेने मुँहकी मीठास इन लक्षणोंको,
करोति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, इति आ यह.
कफात् ऊँथी थयेदो कफजनित, पाण्ड्वामयः पांडुरोग
छे पांडुरोग है ॥ २३-२५ ॥

23-25. Similarly, the kapha getting increased by kapha-promoting factors, causes anemia having the following symptoms—heaviness, torpor, vomiting, sallow complexion, ptyalism, horripilation, asthenia, fainting, giddiness, exhaustion, dyspnea, cough, lethargy, anorexia, loss of speech and voice, whiteness of urine, eyes and feces; craving for pungent, dry and hot things; edema and sweet taste in the mouth. This is the anemia due to kapha.

साक्षिपातिकपाण्डुरोगस्य निदानलक्षणे—

सर्वात्रसेविनः सर्वे दुष्टा दोषास्त्रिदोषजम् ।
त्रिदोषलिं कुर्वन्ति पाण्डुरोगं सुदुःसहम् ॥२६॥
सर्वात्र-सधणां आनेनुं सब प्रकारके अन्न,
सेविनः सेवन ३२५२२१ सेवन करनेवाले पुरुषके,
दुष्टाः दूषित थयेला दूषित हुए, सर्वे दोषाः सधणा
दोषो सब दोष, त्रिदोषजम् त्रिदोषो दोषोथी थयेला
त्रिदोषजनित, त्रिदोष-आने त्रिदोषो दोषोनां और तीनों
दोषोंके, लिङ्गम् वक्षणेवाणा लक्षणोंसे युक्त, सुदुःसहम्
अत्यन्त दुःसह अत्यन्त दुःसह, पाण्डुरोगम् पांडुरोगने
पांडुरोगको, कुर्वन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते हैं ॥२६॥

26. In a person who indulges in all varieties of food, all the three humors get simultaneously provoked and cause a very severe type of anemia having a syndrome of the symptoms of tridiscordance.

મૃજપાણ્ડુરોગસ્ય વિદાનલક્ષણે—

મૃત્તિકાદનશીલસ્ય કુપ્યત્યન્યતમો મલઃ ।
કષાયા મારુતં, પિત્તમૂષરા, મધુરા કફમ્ ॥૨૭॥
કોપયેન્મૃદ્સાદીશ્ચ રૌક્ષ્યાદ્રુકં વિરુક્ષયેત્ ।
પૂરયત્યવિપકૈવ સ્ત્રોતાંસિ નિરુણદ્ધિ ચ ॥૨૮॥
ઈન્દ્રિયાણાં બલં હત્વા તેજો વીર્યૌજસી તથા ।
પાણ્ડુરોગં કરોત્યાશુ બલવર્ણાગ્નિનાશનમ્ ॥૨૯॥
શૂનગણ્ડાક્ષિકૂટઘ્રૂઃ શૂનપાન્નાભિમેહનઃ ।
ક્રિમિકોષ્ઠોઽતિસાર્યેત મલં સાસૃક્ કફાન્વિતમ્ ૩૦

મૃત્તિકા-અદન-શીલસ્ય માટીનું બક્ષણ કરવાના સ્વભાવવાળા દરદીનેા મિટ્ટી ખાનેકી બાદતવાલે રોગીકા, અન્યતમઃ કોઈએક કોઈ એક, મલઃ દોષ દોષ, કુપ્યતિ કુપિત થામ છે કુપિત હોતા હૈ, કષાયા મૃદ કષાય રસવાળી માટી કસૈલી મિટ્ટી, મારુતમ્ બાધુને વાયુકો, કષરા ખારા રસવાળી માટી ક્ષાર રસવાલી મિટ્ટી, પિત્તમ્ પિત્તને પિત્તકો, મધુરા અને મધુર રસવાળી માટી ઓર મીઠી મિટ્ટી, કફમ્ કફને કફકો, કોપયેત્ પ્રકુપિત કરે છે પ્રકુપિત કરતી હૈ, રૌક્ષ્યાત્ તે રક્ષ હોવાથી વહ રુક્ષતાકે કારણ, રસાદીન્ રસ વગેરેને રસાદિકોંકો, સુકમ્ ચ અને ખાધેલા ખેરાકને ઓર ઓજનકો, વિરુક્ષયેત્ રક્ષ કરે છે રુક્ષ કર દેતી હૈ, અવિપક્વા એવ અને પચ્યા વિનાજ ઓર ધિના પકે હી, સ્ત્રોતાંસિ સ્ત્રોતોને સ્ત્રોતોંકો, પૂરયતિ ભરી દે છે ઘર દેતી હૈ, નિરુણદ્ધિ ચ તથા બંધ પશુ કરી દે છે તથા રોક સી દેતી હૈ, ઇન્દ્રિયાણામ્ તેમજ ઇન્દ્રિયોનાં એવં ઇન્દ્રિયોંકે, બલમ્ બળ શક્તિ, તેજઃ તેજ, તથા તથા તથા, વીર્ય-ઓજસી વીર્ય અને ઓજને વીર્ય ઓર ઓજકો, હત્વા હણીને નષ્ટ કરકે, બલ-વર્ણ-અગ્નિ-નાશનમ્ બલ, વર્ણ અને અગ્નિનેા નાશ કરનારા બલ, વર્ણ ઓર અગ્નિકે નાશક, પાણ્ડુરોગમ્ પાંડુરોગને પાંડુરોગકો,

૨૮. રૌક્ષ્યાત્ સુક્તં-રૌક્ષ્યાત્ સુક્તા (ક.)

,, સુક્તમ્-અકમ્ (ક.)

,, વિરુક્ષયેત્-વિરુક્ષય ચ (ક.)

૨૯. બલં હત્વા તેજો વીર્યૌજસી તથા-બલં તેજ ઓજો વીર્ય-નિહત્ય ચ (ક. બ. ક્ષ. ક.)

,, તેજો વીર્યૌજસી તથા-તેજો વીર્યૌજસાં તથા (પ. વ.)

૩૦. શૂનપાન્નાભિમેહનઃ-નાભિપાદાગ્રમેહનઃ (ક. બ. ક.)

બાશુ શીઘ્ર શીઘ્ર, કરોતિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતી હૈ, શૂન-ગણ્ડ-અક્ષિકૂટ-ઘ્રૂઃ સુજેલાં ગાલ, અખનાં પેાપચાં અને ભમરવાળો શોથયુક્ત ગંડચલ, અક્ષિકૂટ ઓર મોંહવાલા, શૂનપાત્-નાભિ-મેહનઃ સુજેલાં પગ, નાભિ અને મૂત્રેન્દ્રિયવાળો શોથયુક્ત પેર, નાભિપ્રદેશ ઓર શિશ્નવાલા, ક્રિમિકોષ્ઠઃ તથા ક્રિમિયુક્ત કોષ્ઠવાળો રોગી તથા પેટમેં ક્રિમિવાલા રોગી, સાસૃક્ રક્તયુક્ત રક્તયુક્ત, કફાન્વિતમ્ તેમજ કફયુક્ત એવં કફયુક્ત, મલમ્ મલનેા મલકો, અતિસાર્યેત અતિ પ્રમાણમાં ત્યાગ કરે છે અત્યંત ત્યાગતા હૈ ॥ ૨૭-૩૦ ॥

27-30. In one who is addicted to earth-eating, any of the three humors may become provoked. Earth of the astringent taste provokes vata; that of saltish taste provokes pitta and that of sweet taste provokes kapha. Earth when eaten, dehydrates the nutrient fluid and the other body-elements on account of its quality of dryness, and, not being digested in the body, it (the earth) fills the body-channels and causes obstruction. Then, impairing tone of the senses, secretory system, lustre, and vital essence, it causes anemia and soon diminishes vitality, complexion and the gastric fire. The patient develops edema of the cheek, eyelid and brow; his feet, navel and genitals become edematous; he develops intestinal worms and diarrhea and his stools are mixed with mucus and blood.

પાણ્ડુરોગસ્યાસાધ્યલક્ષણમ્—

પાણ્ડુરોગશ્ચિરોત્પન્નઃ સ્તરીભૂતો ન સિષ્યતિ ।
કાલપ્રકર્ષાચ્છૂનો ના યશ્ચ પીતાનિ પશ્યતિ ॥૩૧॥

૩૧. કાલપ્રકર્ષાચ્છૂનો ના-કાલપ્રકર્ષાચ્છૂનાનાં (ક.)

,, ,, ,, -કાલપ્રકર્ષાચ્છૂનાઃ (ક. બ.)

बद्धाल्पविदकं सकफं हरितं योऽतिस्वार्यते ।
 दीनः श्वेतातिदिग्धाङ्गश्छर्दिमूर्च्छातृषादितः ॥३२॥
 स नास्त्यसृक्क्षयाद्यश्च पाण्डुः श्वेतत्वमामुयात् ।
 इति पञ्चविधस्योक्तं पाण्डुरोगस्य लक्षणम् ॥३३॥

चिरोत्पन्नः दाया वभतथी थथेदो चिरकालीन,
 खरीभूतः अने अत्यंत रक्ष अत्यंत रुक्ष हुआ,
 पाण्डुरोगः पांडुरोग पांडुरोग, न स्थिति साध्य नथी
 साध्य नहीं है, काल- प्रकर्षात् अने धण्डो वभत थथे
 नवाथी और दीर्घकालके कारण, शूनः सोअवाणो
 शोफयुक्त, यः च ने पांडुरोगी जो पांडुरोगी, पीतालि
 पद्मार्थोने पीला द्रव्योको पीले वर्णके, पश्यति शुभे
 छे ते पक्षु साध्य नथी देखता है वह भी साध्य
 नहीं है, यः ने पांडुरोगीने जिस पांडुरोगीको, बद्ध-
 अल्प- विदकम् अधिक अल्प भणवाणो बंधे हुए
 अल्प मलसे युक्त, सकफम् कर्षाणो कफसे युक्त, हरितम्
 तथा क्षीदो तथा हरे वर्णके, अतिसार्यते अतिसार
 थाय छे बस्त अत्यंत मात्रामें होते हैं, दीनः ने
 पांडुरोगी दीनतावाणो जो पांडुरोगी दीनतावाला, श्वेत-
 अतिदिग्धाङ्गः अतिशय सङ्गे रंगथी क्षीपेदां होय ओवां
 अंगवाणो अत्यंत श्वेत वर्णसे लिप्तके सङ्का शरीरवाला,
 छर्दि-मूर्च्छा-तृषादितः उल्टी, भूच्छा अने तृषाथी
 पीडिता होय छे कै, मूर्च्छा और प्याससे पीडित होता
 है, यः च पाण्डुः अने ने पांडुरोगी और जो पांडुरोगी,
 असृक्- क्षयात् रक्तानो क्षय थाथी रक्तक्षयसे, श्वेतत्वम्
 धाणाशने श्वेताको, आप्नुयात् प्राप्त थाय छे प्राप्त
 होता है, सः ते वह, न अस्ति अथतो नथी नहीं बचता,
 इति आ प्रमाणे इस तरह, पञ्चविधस्य पांच प्रकारका
 पांच प्रकारके, पाण्डुरोगस्य पांडुरोगना पांडुरोगके,
 लक्षणम् लक्षणो लक्षण, उक्तम् उक्ता छे कहे गये
 हैं ॥ ३१-३३ ॥

31-33. The patient in whom the anemia has been of long duration and has led to excessive dehydration of the body, or the patient who has

developed edema on account of the long duration of the disease and whose vision has become yellow; or the patient who passes frequent, yellow, hardened and scanty stools mixed with mucus; or the patient who has become depressed in spirit and pale and whose body has become excessively clammy and who is afflicted with vomiting, fainting and thirst; or the patient, who, in consequence of loss of blood, has developed pronounced pallor—all these types of anemia do not get cured. Thus have been described the signs and symptoms of the five varieties of anemia.

कामलायाः निदानं लक्षणं च—

पाण्डुरोगी तु योऽत्यर्थं पित्तलानि निषेवते ।
 तस्य पित्तमसृग्मांसं दग्ध्वा रोगाय कल्पते ॥३४॥

यः तु ने जो, पाण्डुरोगी पांडुरोगी पांडुरोगी,
 पित्तलानि (पित्तकारक पदार्थोंका) पित्तकारक पदार्थोंका,
 अत्यर्थम् अत्यन्त अत्यन्त, निषेवते सेवन करे छे सेवन
 करता है, तस्य तेनुं उसका, पित्तम् पित्त पित्त, असृक्-
 रक्त रक्त, मांसम् अने मांसने और मांसको, दग्ध्वा
 आण्डोने जलाकर, रोगाय रोगने रोगका, कल्पते उत्पन्न
 करे छे कारण बनता है ॥ ३४ ॥

34. If the anemic person indulges inordinately in pitta-promoting things, the pitta in him gets aggravated and consuming the blood and flesh in his body, leads to further disease.

हारिद्रनेत्रः स शृशं हारिद्रत्वङ्मन्थाननः ।
 रक्तपीतशङ्कुमूत्रो मेकवर्णो हतेन्द्रियः ॥३५॥

३५. स शृशं-शृशं (ड.)

॥ त्वङ्मन्थाननः-त्वङ्मन्थो नरः (ड.)

३२. छर्दिमूर्च्छातृषादितः—छर्दिमूर्च्छातृषादितः (ड.)

॥ तृषादितः—तृषादितः (ड.)

दाहाविपाकदौर्बल्यसदनारुचिकर्षितः ।

कामला बहुपित्तैषा कोष्ठशाखाश्रया मता ॥३६॥
कालान्तरात् खरीभूता कृच्छ्रा स्यात् कुम्भकामला ।

सः मृशश्च ते अत्यन्तं वह अत्यन्त, हारिद्रनेत्रः
हृण्ण्ड नेत्रा रंगना नेत्रवाणी हृत्कीके समान वर्णयुक्त
नेत्रवाला, हारिद्र-स्वक्-नख-भागनः हृण्ण्ड नेत्रा रंगना
त्वचा नख और मुँहवाला, रक्त-पीत रता-पीणा लाल-
पीले, शकृत्-मूत्रः भण-भूतवाणी मल और मूत्रवाला
मेकवर्णः देडका नेत्रा रंगवाणी मेंढकसे रंगवाला,
हतेन्द्रियः हृण्ण्ड गथेदी हन्दिस्वाणी नष्ट इन्द्रियोंवाला,
दाह- अने दाह और दाह, अविपाक- अपचन
दौर्बल्य- दुर्बलता दुर्बलता, सदन- शिथिलता शैथिल्य,
अरुचि- तथा अरुचिशी तथा अरुचिसे, कर्षितः क्षीण
थाय छे कृश होता है, बहुपित्ता अतिशय पित्तवाणी
अति पित्तयुक्त, कोष्ठ-शाखा-आश्रया अने डोठो तथा
शाखाओंको आश्रय करी रहेछ कोष्ठ तथा शाखामे
आश्रयवाली, एषा आ व्याधि इस व्याधिको, कामला
कभणी कामला, मता कहैवाय छे कहते हैं, कालान्तरात्
डेढोडे कभणी जवायी कुछ कालके बाद, खरीभूता
रक्ष भता रूक्ष होने पर, कृच्छ्रा ते व्याधि कष्टसाध्य
उस व्याधिको कृच्छ्रसाध्य, कुम्भकामला दुर्लभमला
कुम्भकामला, स्यात् कहैवाय छे कहते हैं ॥ ३५-३६ ॥

35-36. Thus, his eyes become extremely yellow and likewise his skin, nails and face become yellow; he passes urine and feces of reddish or yellowish color; his skin-color is yellow like that of a frog; his senses are impaired and he is afflicted with burning, mis-digestion, prostration, asthenia and anorexia. This condition known as Kamala or jaundice is caused by the excess of pitta and its seats of affection are both the gastro-intestinal

३६. बहुपित्तैषा-बहुपित्तैषा (ध.)

tract and the peripheral tissues. In course of time, the jaundice becomes deep-seated and formidable; this is called Kumbha-jaundice.

कुम्भकामलायाः लक्षणम्—

कृष्णपीतशकृन्मूत्रो भृशं शून्यश्च मानवः ॥३७॥
सरक्ताक्षिमुखच्छर्दिविण्मूत्रो यश्च ताम्यति ।
दाहारुचितृणाजहतन्द्रामोहसमन्वितः ॥३८॥
नष्टाग्निसंज्ञः क्षिप्रं हि कामलावान् विपद्यते ।

यः मानवः जे भृशं शून्य, कृष्ण-पीत-शकृन्
तथा पीणा काले तथा पीले, शकृत्-मूत्रः भण तेभण
भूतवाणी मल एवं मूत्रवाणी, मृशश्च अत्यन्त अत्यन्त,
शून्यः च सोभवाणी शोकयुक्त, सरक्त- तथा दादाश-
वाणी तथा लालमासे युक्त, अक्षि- नेत्र आंख, मुख-
मुण मुँह, छर्दि- डिल्ली के, विण्मूत्रः च अने भणभूत-
वाणी यधने और मलमूत्रवाला होकर, ताम्यति
भेद पाभते होय छे खिल होता है, दाह-अरुचि- दाह-
अरुचि दाह-अरुचि तृषा- तथा प्यास, आनाह-
आनाह आनाह, तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा, मोह- अने
भूतवाणी और मोहसे, समन्वितः युक्त होय छे युक्त होता है,
नष्टाग्निसंज्ञः अने जेना अग्नि तेभण मान नष्ट
थयेव होय छे और जिसके अग्नि एवं संज्ञा नष्ट हुए हैं,
कामलावान् ते कभणानो रोगी वह पीलियावाला पुरुष,
क्षिप्रम् हि शीघ्र च शीघ्र ही, विपद्यते भरख पाभे छे
मृत्यु पाता है ॥ ३७-३८ ॥

37-38. The patient passes feces and urine of dark-yellow color and develops severe edema; his eyes and face appear red and his vomit, feces and urine are tinged with blood; he has tremors; he is afflicted with burning, anorexia, thirst, constipation,

३७. कृष्णपीतशकृन्मूत्रः—कृष्णमूत्रशकृन्नेत्रः (ब.)

३८. तृषानाह-तृषानाह (ध.)

३८. नष्टाग्निसंज्ञः क्षिप्रं हि कामलावान् विपद्यते—प्रनष्टाग्नि-
विसंज्ञश्च निर्यासाश्च च कामली (ह.)

torpor and faintness; he suffers from loss of the gastric fire as well as of consciousness; such a subject of jaundice will soon die.

साध्यानामितरेषां तु प्रवक्ष्यामि चिकित्सितम् ॥३९॥

इतरेषाम् पीडा अन्य, साध्यानाम् साध्य पांडुरोग तथा कामलायी साध्य पांडुरोग तथा कामलायी, तु ते। तो, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, प्रवक्ष्यामि ६० उल्लिखितं वतांजना ॥ ३९ ॥

39. Now we shall describe the treatment of the remaining conditions which are curable

कामलापाण्डुरोगयोः संशोधनम्—

तत्र पाण्ड्यामयी क्षिण्वस्तीक्ष्णैरुर्ध्वानुलोमिकैः ।
संशोध्यो मृदुभिस्तिकैः कामली तु विरेचनैः ॥४०॥

तत्र तेभ्यो उनमं, पाण्ड्यामयी पांडुरोगीका, क्षिण्वः स्नेहन करके, तीक्ष्णैः तीक्ष्ण, ऊर्ध्व-आनुलोमिकैः वमन तथा विरेचन वउ वमन तथा विरेचनोसे, संशोध्यः शोधन करवुं ओधये शोधन करना चाहिए, कामली तु अने उभ-याना रोगीनुं ते। और पीलियावाले रोगीका तो, मृदुभिः मृदु, तिकैः तथा तिक्त रसयुक्त तथा तिक्त, विरेचनैः विरेचने। वउ शोधन करवुं ओधये विरेचनोसे शोधन करना चाहिए ॥ ४० ॥

40. The patient suffering from anemía should be made to undergo oleation procedure and then be cleansed with strong emesis and purgation. The patient suffering from jaundice should be cleansed with mild and bitter purgative remedies.

३९. प्रवक्ष्यामि चिकित्सितम्—मेवञ्च संप्रवक्ष्यामि (क.)

„ „ „ —मेवञ्च संप्रवक्ष्यते (ब. फ.)

४०. संशोध्यो—शोध्यः स्यात् (ब.)

„ कामली तु—कामलायान् (क.)

कामलापाण्डुरोगयोः अन्नपानम्—

ताभ्यां संशुद्धकोष्ठाभ्यां पथ्यान्नन्नानि दापयेत् ।
शालीन् सयवगोधूमान् पुराणान् यूषसंहितान् ॥४१॥
मुद्राढकीमसूरैश्च जाङ्गलैश्च रसैर्हितैः ।

संशुद्ध- शुद्ध थयेत् शुद्ध द्रव, काष्ठाभ्याम् काष्ठावाणा कोष्ठवाते, ताभ्याम् ते अन्ने रोगीने उन दोनों रोगी-योको, पथ्यानि अन्नानि पथ्य भोजन पथ्य भोजन, दापयेत् कराववां ओधये कराना चाहिए, यूषसंहितान् जेभके यूषोनी साथे जैसे यूषोंके साथ, पुराणान् जूना पुराने, स-यव-गोधूमान् जव, धुईं जौ, गेहूं, शालीन् के शास्त्रियोभाने। प्रयोग कराववां ओधये या शालि-चावलका प्रयोग कराना चाहिए, हितैः अने हितकारी और हितकर, मुद्र- भग मूंग, आढकी- तुवर अरहर, मसूरैः च तथा मसूर ऐओना यूषोनी साथे तथा मसूर इनके यूषोंके साथ, जाङ्गलैः अथवा हितकर अंगल पशुपक्षीओना अथवा हितकर जांगल पशुपक्षियोंके, रसैः मांसरसोनी साथे पथ्य भोजनोना प्रयोग कराववां ओधये मांसरसोंके साथ पथ्य भोजनका प्रयोग कराना चाहिए ॥ ४१ ॥

41-42. After the alimentary system has thus been cleansed by these procedures, he should be given wholesome food, namely, old rice, barley or wheat either with soup prepared of green gram, pigeon-pea or lentils, or with wholesome meat-juice of jangala creatures.

कामलापाण्डुरोगयोः स्नेहनम्—

यथादोषं विशिष्टं च तयोर्मेवज्यमाचरेत् ॥४२॥
पञ्चगव्यं महातिकं कल्याणकमथापि वा ।
खेदनार्थं घृतं दद्यात् कामलापाण्डुरोगिणे ॥४३॥

तयोः च अवे ते अन्नेनुं उन दोनोंको, यथादोषम् दोष प्रमाणे दोषके अनुसार, विशिष्टम् विशेष प्रकारनुं

४१. शालीन् सयवगोधूमान् पुराणान् यूषसंहितान्—शालयो यवगोधूमाः पुराणाः सपसंहिताः (क.)

„ यूषसंहितान्—यूषसंहितान् (फ. ड थ. ब.)

४२. यथादोषं विशिष्टं च —यथादोषविशेषं च (क. ब.)

विशिष्ट, भैषज्यम् औषध औषध, आचरेत् उरुं देवे कामला-पाण्डुरोगिणे कुमला अने पांडुरोगिना हरीने पीलियावाले और पांडुरोगीको, स्नेहनार्थम् स्नेहन भाटे स्नेहनार्थ, पञ्चगव्यम् पञ्चगव्य पंचगव्य, महातिक्तम् महातिक्त महातिक्त, अथ अपि वा अथवा वा, कल्याणकम् कल्याणक कल्याणक, घृतम् घृत घृत, दद्यात् आप्तुं देवे ॥ ४२-४३ ॥

42-43. According to the particular morbidity in each of these two conditions, medication should be carried out. The medicated ghees viz., Panchagavya (Chi. chap. 10), Maha-tikta (Chi. chap. 7) or Kalyanaka (Chi. chap. 9) may be given for oleation purposes to the patient suffering from jaundice and anemia.

दाडिमाद्यं घृतम्—

दाडिमात् कुडवो घान्यात् कुडवार्धं पलं पलम् ।
चित्रकारुक्कवेराच्च पिप्पल्यष्टमिका तथा ॥४४॥
तैः कर्कैर्विंशतिपलं घृतस्य सलिलाढके ।
सिद्धं हृत्पाण्डुगुल्मार्शः स्त्रीहवातकफार्तिनुत् ॥४५॥
दीपनं श्वासकासघ्नं मूढवाते च शस्यते ।
दुःखप्रसविनीनां च वन्ध्यानां चैव गर्भदम् ॥४६॥
इति दाडिमाद्यं घृतम् ।

दाडिमात् दाडिमेने २५ अनारके रसका कुडवः १६ तोला एक कुडव, घान्यात् घाण्ठा अनियाका, कुडवार्धम् ८ तोला आधा कुडव, चित्रकारु चित्रक, चित्रकारु च तथा आडु और आर्द्रकका, पलम् पलम् आर आर तोला एक एक पल, तथा तथा तथा, पिप्पली पीपरी पिप्पली, अष्टमिका २ तोला दो कर्क; तैः कर्कैः ओमेना ३६ व ३ उनके कर्कोसे, सलिलाढके पाण्डु २५ तोलाभा एक आढक जलमें, सिद्धम् पडावेहुं सिद्ध किया गया, घृतस्य विंशतिपलम् ८० तोला धी

बीस पल घृत, हृत्- हृदयरोग हृदय, पाण्डु- पांडु पांडु, गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्शः दस्त अर्श, स्त्रीह- स्त्रीह स्त्रीह, वातकफार्तिनुत् अने वात तथा कफ पीडा अने दूर करे छे वात और कफ पीडाको नाश करनेवाला है, दीपनम् दीपन छे दीपन है, श्वास-कासघ्नम् अने श्वास तथा छिन्नरसने नाश करनेवाले छे और श्वास तथा कासका नाशक है, मूढवाते च मूढवातवाणाने मूढवातवाले, दुःखप्रसविनीनाम् च तथा ३५ असववाणी स्त्रीओने तथा कठिन प्रसूतिवाली स्त्रियोंके लिए, शस्यते हितकारी छे हितकारी है, वन्ध्यानाम् च एव तेभ्य वन्ध्याओने पण्य एवं वंध्य स्त्रियोंकोभी, गर्भदम् गर्भ आपनानुं छे गर्भ देनेवाला है ॥४४-४६॥ इति आ यद्, दाडिमाद्यम् दाडिमाद्य दाडिमाद्य, घृतम् घृत छे घृत है।

44-46. The medicated ghee prepared of eighty tolas of cow's ghee, in 256 tolas of water with the paste of 16 tolas of pomegranate, 8 tolas of coriander, 4 tolas of white-flowered leadwort, 4 tolas of dry ginger and 2 tolas of long pepper—this ghee is curative of gastric disorders, anemia gulma, piles, splenic disorder and disorders due to vata and kapha. It is digestive-stimulant, curative of dyspnea and cough; it is recommended in claudication of vata and in difficult labour (dystocia); it endows fertility on sterile women. Thus has been described the Compound Pomegranate-ghee.

कटुकाद्यं घृतम्—

कटुका रोहिणी मुस्तं हरिद्रे वत्सकात् फलम् ।
पटोलं चन्दनं मूर्वा त्रायमाणा दुरालभा ॥४७॥
कृष्णा पर्पटको निम्बो भूनिम्बो देवदारु च ।
तैः कार्षिकैर्घृतप्रस्थः सिद्धः क्षीरचतुर्गुणः ॥४८॥

४८. कृष्णा पर्पटको....क्षीरचतुर्गुणः॥—सपिप्पलीपर्पटकभूनिम्बं देवदारु च । पिष्ट्वा क्षमास्तैः सर्पिः प्रस्थं क्षीराढके पचेत् ॥ (ब. घ. द. क.)

४५. गुल्मार्शः—रोगार्शः (ख. ड. व.)

४६. चैव गर्भदम्—च घृतप्रदम् (ग. घ. क. व.)

रक्तपित्तं ज्वरं दाहं श्वयथुं सभगन्दरम् ।
अशीस्यसृग्दरं चैव हति विस्फोटकांस्तथा ॥४९॥

इति कटुकाद्यं घृतम् ।

कटुका रोहिणी ३६ कटुकी, सुस्तम् भोथ मोथा, हरिद्रे ६७६२, दारुहल्ली, वस्सकाव फलम् ४८५७६२ इन्द्रजौ, पटोलम् पटोण परवल, चन्दनम् चन्दन चन्दन, मूर्वा भोरवेक्ष मूर्वा, त्रायमाणानां त्रायमाण, दुरालभा धमाक्षी धमासा, कृष्णा पीपर पिप्पली, पर्पटकः ७३३३३३ पित्तपापडा, सिम्बः दीभिडा नीम, भूमिम्बः ३३३३३३ चिन्तायता, देवदारु च देवदारु और देवदारु, कार्षिकैः ओ३ ओ३ तोलांना प्रभाषुवाणा एक एक कर्ममानवाले, तैः ओ३ सर्वथी उन सबसे, क्षीरचतुर्गुणः शारंगश्या ६४३३३३ चैगुने दूधके साथ, सिद्धः सिद्ध ३३३३३३ सिद्ध किया गया, घृतप्रस्थः ६४ तोला घृत एक प्रस्थ घृत, रक्तपित्तम् रक्तपित्त रक्तपित्त, ज्वरम् ७७२ ज्वर, दाहम् ६६ दाह, सभगन्दरम् ७७२ भगन्दर, श्वयथुम् सो३ शोफ अशीसि ६२३ अशी, असृग्दरम् च एव ३६२ और रक्तप्रदर, विस्फोटकान् तथा त्रिशेटकना तथा विस्फोटकोंको, हन्ति नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ४७-४९ ॥ इति आ यह, कटुकाद्यम् ३६३३३ कटुकाद्य, घृतम् घृत छे घृत है ।

47-49. Take four tolas of each of kurroa, nut-grass, turmeric and indian berberry, kurchi-seeds, wild snake-gourd, sandal-wood, trilobed virgin bower, zalil, cretan prickly clover, long pepper, trailing rungia, neem, chiretta and deodar, and obtain 64 tolas of medicated ghee decocting all these in four times that quantity of cow's milk. This medicated ghee is curative of hemothermia, fever, burning, edema, fistula-in-ano, piles, menorrhagia and likewise of eruptions. Thus

has been described the Compound Kurroa-ghee.

पथ्याघृतम्—

पथ्याशतरसे पथ्यावृन्तार्धशतकल्कवान् ।

प्रस्थः सिद्धो घृतात् पेयः स पाण्ड्यामयगुल्मनुत् ५०

इति पथ्याघृतम् ।

पथ्यावृन्त-अर्धशत- पथ्यास ६२३३३३ उदियाना पचाव हरडके डंठलके, कल्कवान् ३६३३३ युक्त कल्कसे युक्त पथ्याशतरसे ओ३से ६२३३३३ अनाथमां एकसौ हडके कषायमें, सिद्धः सिद्ध ३३३३३३ सिद्ध किया गया, घृतात् घी घी, प्रस्थः ओ३ प्रस्थ एक प्रस्थ, पेयः पीवुं पीवे, सः ते वह, पाण्ड्यामय-पांडुरोग पांडुरोग, गुल्मनुत् अने गुल्मनो नाश करने और गुल्मनाशक है ॥ ५० ॥ इति आ यह, पथ्याघृतम् पथ्याघृत छे पथ्या-घृत है ।

50. Prepare a medicated ghee with the decoction of a hundred chebulic myrobalans to which has been added the paste of the stalks of fifty chebulic myrobalans and 64 tolas of ghee. This taken as potion is curative of anemia and gulma. Thus has been described Chebulic Myrobalan-ghee.

दन्तीघृतम्—

दन्त्याश्चतुष्पलरसे पिष्टैर्दन्तीशलादुभिः ।

तद्वत्प्रस्थो घृतात्सिद्धः स्त्रीहपाण्डुतिशोफजित् ५१॥

इति दन्तीघृतम् ।

तद्वत् ते प्रभाषे उसी प्रकार, दन्त्याः दन्तीना दन्तीके, चतुष्पलरसे ३६ तोला अनाथमां चार पल कषायमें, पिष्टैः ३६३३३३ पीसे हुए, दन्ती-शलादुभिः दन्तीनां अनाथी दन्तीके कच्चे फलोंसे, सिद्धः सिद्ध ३३३३३३ सिद्ध किया, घृतात् प्रस्थः ६४ तोला घी एक प्रस्थ घी, स्त्रीह-प्लीहा स्त्रीहा, पाण्डु-अर्ति-पांडुरोग

५१. दन्त्याश्चतुष्पलरसे-दन्त्याश्चतुष्पलरसे (क.)

પાંડુરોગ, શોકવિદ અને સીખને બંને છે. ઓર શોકનો જીવનેવાળા છે ॥ ૫૧ ॥ इति आ. यह, दन्तीघृतम् इतीधृतं છે. દન્તીધૃત છે ॥

51. Prepare a medicated ghee taking 64 tolas of ghee and sixteen tolas of the decoction of the red physic nut and adding to it the paste of green fruits of red physic nut. This is curative of splenic disorders, anemia and edema. Thus has been described the Red Physic-nut-ghee.

દ્રાક્ષાઘૃતમ્ —

પુરાણસર્પિષઃ પ્રસ્થો દ્રાક્ષાર્ધપ્રસ્થસાધિતઃ ।

કામલાગુલ્મપાણ્ડુતિજ્વરમેહોદરાપહઃ ॥ ૫૨ ॥

इति द्राक्षाघृतम् ।

દ્રાક્ષા- દ્રાક્ષા મુનક્ષાકે, ગર્ધપ્રસ્થ- ૩૨ તોલાથી આવે પ્રસ્થસે, સાધિતઃ સિદ્ધ કરેલ સિદ્ધ, પુરાણસર્પિષઃ પ્રસ્થઃ ૬૪ તોલા જીવું ધૃત એક પ્રસ્થ પુરાણા થી, કામલા- કમળો. પીલિયા, ગુલ્મ- ગુલ્મ, પાણ્ડુતિ- પાંડુરોગ પાંડુરોગ, જ્વર- જ્વર, મેહ- મેહ, પ્રમેહ- પ્રમેહ, ઉદરાપહઃ અને ઉદરરોગનો નાશ કરે છે ઓર ઉદરરોગનો હટાનેવાળા છે ॥ ૫૨ ॥ इति आ. यह, द्राक्षाघृतम् द्राक्षाघृतं છે. દ્રાક્ષાઘૃત છે ॥

52. The medicated ghee, made from 64 tolas of old ghee cooked with 32 tolas of the paste of grapes, is curative of jaundice, gulma, anemia, fever, urinary disorders and abdominal affections. Thus has been described the Grape-ghee.

૫૨. કામલાગુલ્મપાણ્ડુતિજ્વરમેહોદરાપહઃ :- કામલાગુલ્મપાણ્ડુતિ-

ગુલ્મમેહોદરાપહઃ (ગ.)

કામલાગુલ્મપાણ્ડુતિજ્વરમેહોદરાપહઃ (ગ.)

हरिद्रादिघृतम्—

हरिद्रात्रिफलाचिम्बबलामधुकसाधितम् ।

सक्षीरं माहिषं सर्पिः कामलाहरमुत्तमम् ॥ ૫૩ ॥

इति हरिद्रादिघृतम् ।

હરિદ્રા- હળદર હલ્દી, ત્રિફલા- ત્રિફળા ત્રિફળા, ચિમ્બ- લીમડો નીમ, બલા બલા, મધુક-સાધિતમ્ અને બેડીમધથી સિદ્ધ કરેલ ઓર મુલહરીસે સિદ્ધ, સક્ષીરમ્ દૂધમિત દૂધકે સાથ, માહિષમ્ બેસતું મૈસકા, સર્પિઃ ધૃત થી, ઉત્તમમ્ કામલાહરમ્ કમળાનો નાશ કરવામાં ઉત્તમ છે પીલિયાકા નાશ કરનેમ્ ઉત્તમ છે ॥ ૫૩ ॥ इति आ. यह, हरिद्रादिघृतम् हरिद्रादिघृतं છે. હરિદ્રાદિઘૃત છે ॥

53. The medicated ghee prepared from buffalo's ghee cooked with cow's milk, turmeric, the three myrobalans, neem, heart-leaved sida and liquorice is an excellent cure for jaundice. Thus has been described the Compound Turmeric-ghee.

અન્યો ઘૃતયોગો—

ગોમૂત્રે દ્વિગુણે દાઘ્યાઃ કલ્કાક્ષદ્રવ્યસાધિતઃ ।

દાઘ્યાઃ પચ્ચપલકાયે કલ્કે કાલીયકે પરઃ ॥ ૫૪ ॥

माहिषात् सर्पिषः प्रस्थः पूर्वः पूर्वं परे परः ।

દ્વિગુણે બમણા દત્તે, ગોમૂત્રે ગોમૂત્રમાં ગોમૂત્રમે, દાઘ્યાઃ દારુહળદરના દારુહલ્દીકે, કલ્કાક્ષદ્રવ્ય- ૨ તોલા કરેલથી લે કર્ષ કલ્કસે, સાધિતઃ સિદ્ધ કરેલું બેસતું ૬૪ તોલા થી એ પહેલું થી સાધિત મૈસકા એક પ્રસ્થ થી. આ પહેલા થી, દાઘ્યાઃ તથા દારુહળદરના ઓર દારુહલ્દીકે, પચ્ચપલકાયે ૨૦ તોલા કનાથમાં પાંચ પલ કાયમે, કાલીયકે પીળા ચંદનના કાલીયકે, કલ્કે કરેલથી સિદ્ધ કરેલું કલ્કસે સાધિત, માહિષાત્ બેસતું મૈસકા, સર્પિષઃ પ્રસ્થઃ ૬૪ તોલા થી એક પ્રસ્થ થી,

૫૩. કામલાહર-કામલાપહ (ગ.)

૫૪. દાઘ્યાઃ કલ્કાક્ષ-દાઘ્યાકલ્કાક્ષ (ગ. બ. ગ.)

૫૫. માહિષાત્ સર્પિષઃ પ્રસ્થઃ - માહિષાત્સર્પિષ તુ પ્રસ્થઃ (ગ. બ. ગ.)

परः औषधीं च यह दूसरा बी, पूर्वः औषधीं
पहेलुं बी इनमेंसे पहला बी, पूर्व पहेला पांडुरोगमा
आपुं पहले पाण्डुरोगमें देना चाहिए. परः अने औषधीं
बी और दूसरा बी, परे औषधीं कामला रोगमा आपुं
दूसरे कामलारोगमें देना चाहिए ॥ ५४३ ॥

54-54½. Prepare a medicated ghee by cooking 2 tolas of the paste of indian berberry in 64 tolas of buffalo's ghee and twice that amount of cow's urine. Prepare also another medicated ghee from the decoction of twenty tolas of indian berberry, two tolas of the paste of yellow-sandalwood and 64 tolas of buffalo's ghee. The first ghee is indicated in anemia and the second one in jaundice.

पाण्डुरोगे संशोधनम्—

क्षौद्रेभिरुपक्रम्य खिगधं मत्वा विरेचयेत् ॥५५॥
पयसा मूत्रयुक्तेन बहुशः केवलेन वा ।
दन्तीफलरसे कोष्णे काश्मर्याञ्जलिना शृतम् ॥५६॥
द्राक्षाञ्जलिं मृदित्वा वा दद्यात् पाण्ड्वामयापहम् ।
द्विशर्करं त्रिवृच्चूर्णं पलार्धं पैत्तिकः पिबेत् ॥५७॥
कफपाण्डुस्तु गोमूत्रक्लिन्नयुक्तां हरीतकीम् ।
आरग्वधं रसेनेक्षोर्विदार्यामलकस्य च ॥५८॥
सत्रयूषणं बिल्वपत्रं पिबेत् कामलापहम् ।
दन्त्यर्धपलकल्कं वा द्विगुणं शीतवारिणा ॥५९॥
कामली त्रिवृतां वाऽपि त्रिफलाया रसैः पिबेत् ।

पुसिः आ इन, स्नेहैः स्नेहोने। स्नेहोका, उपक्रम्य
प्रयोग कथां पक्षी प्रयोग करनेके पश्चात्, खिगधम्
रोगीने स्निग्ध भयेक्षे। रोगीको स्निग्ध हुआ, मरवा

५६. शृतम्—युतम् (घ.)

५८. गोमूत्रक्लिन्नयुक्तां—गोमूत्रयुक्तां क्लिप्तां (व. व. फ.)

५९. बिल्वपत्रं—बिल्वपत्रं (ग. झ. व.)

६०. कामली त्रिवृतां वाऽपि त्रिफलाया रसैः पिबेत्—पिबेत् काम-
लावाक्ता त्रिवृतां त्रिफलां रसैः (फ. व.)

अष्टौ जानकर, मूत्रयुक्तेन औषधमहित गोमूत्रयुक्त,
पयसा दूधभी दूधसे, केवलेन वा अथवा केवल दूधभी
या केवल दूधसे, बहुशः धष्टीवार बहुतवार, विरेचयेत्
निरेचन करावुं विरेचन करावे, कोष्णे अथवा नव-
शेका अथवा गुनगुने, दन्तीफलरसे दन्तीफलना
अथवा दन्तीबीजके कषायमें, काश्मर्या-अञ्जलिना-
१६ तोला शीतवीथी एक कुडव गंभारीके फलसे,
शृतम् पकावेदी शृत, द्राक्षा- द्राक्ष मुनकेका, अञ्जलिम्
१६ तोला एक कुडव, मृदित्वा वा थोलीने मलकर,
दद्यात् आपवी देवे. पाण्ड्वामयापहम् ते पांडुरोगनाशक
छे वह पांडुरोगनाशक है, पैत्तिकः पित्त प्रकृति-
वाला पांडुरोगीके पैत्तिक पांडुरोगी, द्विशर्करं अमली
साकरवाणुं दुगुनी पीनीयुक्त, पलार्धम् २ तोला आधा
पल, त्रिवृत्-चूर्णम् नसे।तरतुं मूत्रं त्रिवृत्का चूर्ण, पिबेत्
पीतुं पीवे. कफपाण्डुः कफ कफ-य पांडुरोगवाला मालुसे
ते। कफन पांडुरोगवाला मनुष्य तो, गोमूत्रक्लिन्नयुक्ताम्
गोमूत्रभी वाटेदी अने तेमां थोलीने गोमूत्रसे पीसी
और उसमें घोली हुई, हरीतकीम् ६२३ पीवी हरद
पीवे. कामली ना कभाला रोगीके कामलाका रोगी,
कामलापहम् कभाला नाश करनेपर कामलानाशक,
आरग्वधम् अरमाणा अमलताक, सम्यूषणम् त्रिफला त्रिफला.
बिल्वपत्रम् तथा औषधीय औषधीने तथा बेलके पत्ते
उनको, इक्षोः शैलडीना ईक्षके, विदारी- विदारीकन्दना
विदारीकन्दके, आमलकस्य च अथवा आमलकाना या
आंवलेके, रसेन रसनी साथे रसके साथ, पिबेत् पीवा
पीवे, द्विगुणम् अथवा अमला औषधसहित या दूने
गुडके साथ, दन्ती- दन्तीने। दन्तीके, अर्धपल- २ तोला
आधे पलके, कल्कम् वा ६६ कल्कको, शीतवारिणा
६६ पाणी साथे ठंडे पानीसे, पिबेत् पीवे। पीवे,
त्रिफलायाः रसैः अथवा त्रिफलाना रस साथे अथवा
त्रिफलाके कषायसे, त्रिवृताम् वा अपि नसे।तर पीतुं
त्रिवृत्को पीवे ॥ ५५-५९३ ॥

55-59½. If, as the result of treatment by the aforesaid unctuous remedies, the anemia-patient is found to be rendered sufficiently unctuous, he should thereafter be subjected to frequent

purgation by means of pure cow's milk or cow's milk mixed with cow's urine. The patient may be given a purgative which is also curative of anemia consisting of the lukewarm decoction of red physic-nut, either cooked with 16 tolas of white teak or mixed with 16 tolas of triturated grapes. The anemia-patient with provoked pitta should take a potion of 2 tolas of turpeth with twice that measure of sugar, while the anemia patient with an excess of kapha should take with cow's urine the powder of chebulic myrobalans softened in cow's urine. The patient may take purging cassia, the three spices and bael leaves mixed with the juice of the sugar-cane, white yam and emblic myrobalan for the cure of jaundice. The jaundice patient may take either the paste of red physic nut $\frac{1}{2}$ tola with twice the quantity of gur in cold water or the powder of turpeth in the juice of the three myrobalans.

विशालादिकाष्टः —

विशालात्रिफलामुस्तकुष्ठदारुकलिङ्गकान् ॥६०॥

कार्षिकानर्धकर्षां कुर्यादतिविषां तथा ।

कर्षौ मधुरसाया द्वौ सर्वमेतत् सुखाम्बुना ॥६१॥

मृदितं तं रसं पूतं पीत्वा लिङ्गाच्च मध्वनु ।

कासं श्वासं ज्वरं दाहं पाण्डुरोगमरोचकम् ॥६२॥

गुल्मामाहामघातांश्च रक्तपित्तं च नाशयेत् ।

विशाला- धन्वाभ्यां इन्द्रकवणी, त्रिफला- त्रिदश ।

६०. विशाला त्रिफला-विशाला कटुका (व.)

६१. कार्षिकानर्धकर्षां कुर्वादतिविषां तथा-कर्मोन्मितातिविषां कर्षार्धांश्च दापयेत् (फ.)

,, सर्वमेतत्-सर्वं पूर्णं (क. ध. फ.)

त्रिफला, मुस्त- मोथ मोथा, कुष्ठ- उठ कूठ, दारु- देवदार देवदार, कलि कान् धन्वा इन्द्रक, कार्षिकान् दरेक ओकेक तोले। हरेक एक एक कर्ष, तथा तथा तथा, अतिविषाम् अतिविष अतीस, अर्धकर्षाणाम् अर्धौ तोले। आधा कर्ष, मधुरसायाः मोरवेले मोरवेले, द्वौ कर्षौ २ तोले। दो कर्ष, एतत् औ इन्, सर्वम् सर्वेणुं सबका, सुखाम्बुना नवशेका पाखुरीथी गुनगुने जलसे, मृदितम् कुर्यात् मर्दन करुं मल कर, पूतम् भाणैले छाने हुए, तम् रसम् ते रस डस रसको, पीत्वा च पीने पीकर, अजु पछी पीछे, मधु मध शहर, लिङ्गाश्च आटुं चाटे, कासम् आ ईट उधरस यह फांट कास, श्वासम् श्वास श्वास, ज्वरम् ज्वर ज्वर, दाहम् दाह दाह, पाण्डुरोगम् पाण्डुरोग पाण्डुरोग, अरोचकम् अरुचि अरुचि, गुल्म- गुल्म गुल्म, आनाह- आनाह आनाह, आमवातान् च आमवात आमवात, रक्तपित्तम् च रक्ते रक्तपित्तने। और रक्तपित्तको, नाशयेत् नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ६०-६२३ ॥

60-62 $\frac{1}{2}$. Take one tola each of colocynth, the three myrobalans, nut-grass, costus, deodar and kurchi seeds, half a tola of atees and two tolas of trilobed virgin's bower and crushing the whole in sufficient quantity of water, reduce to paste and strain. This as potion should be taken and immediately after, honey should be licked. This medicament cures cough, dyspnea, fever, burning, anemia, anorexia, gulma, constipation, chyme and vata disorders, as also hemothermia.

कतिपययोगः —

त्रिफलाया गुडूच्या वा दाढ्या निम्बस्य वा रसम् ६३ शीतं मधुयुतं प्रातः कामलार्तः पिबेन्नरः ।

६३ $\frac{1}{2}$. शीतं मधुयुतं प्रातः-प्रातः प्रातर्मधुयुतं (ध. फ.)

,, शीतं मधुयुतं प्रातः कामलार्तः पिबेन्नरः-प्रातः प्रातर्मधुयुतः

शीतितः कामलार्तः (इ. व.)

कामलातः कमलाणां शैली पीलियासे पीडित, नरः
भनुष्ये पुरुष, त्रिफलायाः त्रिफला त्रिफला, गुडुच्याः
वा अथवा गौ। या गिलोय, दारुणः ६२६०६२ दारु-
हली, निम्बस्य वा अथवा दीमजाने। या नीमका,
रसम् उवाथ कषाय, शीतम् ४३० यत्। शीतल होने
पर, मधुयुक्तम् भध शैलीने मधुयुक्त करके, प्रातः
स्नानार्थं प्रातःकालमें, पिबेत् पीवे। पीवे ॥ ६३३ ॥

63-63½. The patient suffering from
jaundice should take early in the
morning the cold infusion of the three
myrobalans or guduch or indian ber-
berry or neem mixed with honey.

क्षीरमूत्रं पिबेत् पक्षं नव्वं माहिषमेव वा ॥६४॥
पाण्डुर्गोमूत्रयुक्तं वा सप्ताहं त्रिफलारसम् ।

पाण्डुः पांडुरोगवाला अथ पाण्डुरोगी, गन्धम् आयनां
गौ, माहिषम् एव वा ३ बेसनां या भैसके, क्षीर-
मूत्रम् इध तथा मूत्र दूध और मूत्रको, पक्षम् पक्ष
दिवस एक पक्ष, पिबेत् पीवे। पीवे, गोमूत्र-युक्तम्
वा अथवा गोमूत्रसहित अथवा गोमूत्रयुक्त, त्रिफलारसम्
त्रिफला। रस त्रिफलाका रस, सप्ताहम् सात दिवस सुधी
पीवे। एक सप्ताह पीवे ॥ ६४ ॥

64-64½. The anemia-patient should
take for a period of a fortnight the
course of cow's or buffalo's urine cum
milk; or he may take for a period
of seven days the decoction of the
three myrobalans mixed with cow's
urine.

तरुजान् ज्वलितान्मूत्रे निर्वप्यामुष्य चाङ्कुरान् ॥६५॥
मातुलुङ्गस्य तत् पूतं पाण्डुशोथहरं पिबेत् ।

मातुलुङ्गस्य शैलीने। विजोरेके, तरुजान् वृक्ष
परना गोवेके, ज्वलितान् शैली जलाये हुए, चाङ्कुरान्

६४. पिबेत् पक्षं पिबेत् पक्षं (क.)

६४½. पाण्डुर्गोमूत्रयुक्तं-पाण्डुर्गोमूत्रयुक्तं (ब.)

६५½. पाण्डुशोथहरं-पाण्डुशोथहरं (ब.)

अङ्कुरान् अङ्कुरोंको, मूत्रे गोमूत्रमा गोमूत्रमें, निर्वप्य
क्षरीने बुझाकर, आमृष्य च अने शैलीने और मलकर,
पूतम् गाण्डु छाने हुए, तत् ते उस, पाण्डु-शोथ-
पाण्डुरोग तथा शैलीने पाण्डु तथा शोथको, हरम् हर
करना। गोमूत्र हरनेवाले गोमूत्रको, पिबेत् पीवुं
पीवे ॥ ६५ ॥

65-65½. Take tender sprouts of
pomelo and having roasted them on
the fire, quench and crush them up
in cow's urine. A potion of its filtered
solution is curative of edema induced
by anemia.

स्वर्णक्षीरी त्रिवृच्छ्यामे भद्रदाह समागरम् ॥६६॥

गोमूत्राञ्जलिना पिष्टं मूत्रे वा कथितं पिबेत् ।

क्षीरमेभिः शृतं वाऽपि पिबेद्दोषानुलोमनम् ॥६७॥

स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी, त्रिवृत्-श्यामे
घाणुं नसोतर, काणुं नसोतर त्रिवृत्, श्यामा, समागरम्
सं ३०, भद्रदाह अने देवदार अथोने और देवदार
इनको, गोमूत्र-गोमूत्र गोमूत्रके, अञ्जलिना १६ तोला
साथे एक कुब्जसे, पिष्टम् पीटीने पीसकर, मूत्रे वा
अथवा गोमूत्रमां या गोमूत्रमें, कथितम् उकाणुने
उनका काथकर, पिबेत् पीवुं पीवे, पक्षिः वा अपि
अथवा शैली या उनसे, शृतम् सिद्ध करे। शृत,
दोषानुलोमनम् दोषानु अनुलोमन करना। दोषोंके
अनुलोमक, क्षीरम् इध दूधको, पिबेत् पीवुं
पीवे ॥ ६६-६७ ॥

66-67. The patient may take the
yellow milk-plant, white and black
turpeths, deodar and dried ginger
either reduced to paste in 16 tolas of
cow's urine or decocted in the cow's
urine or boiled in cow's milk. This
medicament is promotive of the elimi-
nation of the waste products in the body.

६७. पिष्टं-कथितं (ब. क. ग.)

हसितकीं प्रयोगेण गोमूत्रेणाथवा पिवेत् ।

जीर्णे क्षीरेण भुञ्जीत रस्मेन मधुरेण वा ॥६८॥

अथवा अथवा या, प्रयोगेण सात दिवस
प्रयोगेण एक सप्ताहके प्रयोगे, गोमूत्रेण गोमूत्र-
साथे गोमूत्रके साथ, हरीतकीम् हरीतकी के साथ
पीवी पीवे, जीर्णे मयी मया पश्री जीर्णे गोमूत्र-
क्षीरेण दूधसहित दूधसे मधुरेण रसान या मधुर
मधुर भक्षितसेसहित या मधुर मधुरसे सुजीव
लोभन करपु भोजन से ॥ ६८ ॥

68. Or the patient may take a course of the chebulie myrobalan in conjunction with cow's urine. On the dose being digested, he should take his meals mixed either with milk or with sweet meat-juices.

सप्तरात्रं गवां मूत्रे भाषितं वाऽप्ययोरजः ।

पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थं पयसा वाऽथैद्धिणक् ॥६९॥

अथ वा अथवा या, भिक्षु पीवे वेद्य सप्तरात्रम्
सात रात्रिपर्यंत सात रात्रिपर्यंत, गवां मूत्रे
गोमूत्र-गोमूत्रसे, भाषितम् भाषना दीधितुं भावना
दिये गये अयोरजः दोहयुक्त लोहचूर्णको, पयसा
दूध साथे दूधसे, पाण्डुरोग-पाण्डुरोग-पाण्डुरोगकी,
प्रशान्त्यर्थं शांत भाटे शान्तिके लिए, पयसे पातुं
पिलावे ॥ ६९ ॥

69. Or the physician should cause the patient to drink, for the cure of anemia, the iron powder soaked in cow's urine along with milk, for a period of seven days.

नवायसचूर्णम्—

त्र्युषणत्रिफलामुस्तथिङ्गचित्रकाः समाः ।

नवायोरजसो भागास्तच्चूर्णं क्षौद्रसर्पिषा ॥७०॥

भक्षयेत् पाण्डुहृद्रोगकुष्ठार्शःकामलापहम् ।

६८. हरीतकीं प्रयोगेण गोमूत्रेणाथवा पिवेत्-हरीतकीं मूत्रयुक्ता
प्रयोगेणाथवा पिवेत् (य. फ.)

नवायसमिदं चूर्णं कृष्णात्रेयेण भाषितम् ॥७१॥

इति नवायसचूर्णम् ।

त्र्युषण-त्रिङ्गु त्रिङ्गु, त्रिफला-त्रिङ्गु त्रिफला,
मुस्त-मोथ मोथा, विडङ्ग-विडङ्ग वायविडङ्ग, चित्रकाः
समाः अने चित्रक औषधीना अथैकतुं सम भागे युक्तुं
और चित्रक इनमेंसे प्रत्येकका सम भागसे चूर्ण, अयोरजसः
दोहयुक्त लोहचूर्णके, नव नव नौ, भागाः भाग
भाग तत् चूर्णम् ते युक्तुं इस चूर्णको, क्षौद्रसर्पिषा
भक्ष तथा धीर्धी मधु और घीसे, भक्षयेत् भक्षयवुं
खिलावे, पाण्डु ते युक्तुं पाण्डुरोग वह चूर्ण पाण्डुरोग,
हृद्रोग-हृद्रोग हृद्रोग, कुष्ठ-कुष्ठ कुष्ठ, अर्शः-अर्श अर्श
कामलापहम् अने कामलासे इर करनातुं छे और
कामलाका नाशक है, इदम् आ यह, नवायसम् नवायस
युक्तुं नवायस चूर्ण, कृष्णात्रेयेण कृष्णात्रेये कृष्णात्रेयेने,
भाषितम् डहेलुं छे कहा है ॥ ७०-७१ ॥ इति आ
यह, नवायसचूर्णम् नवायस युक्तुं छे नवायसचूर्ण है।

70-71. Take one part of the powder of the three spices, the three myrobalans, nut grass, embelia and white-flowered leadwort, and 9 parts of iron-powder and mix them with honey and ghee. This is curative of anemia, gastric disorders, dermatosis, piles and jaundice. This nine-fold iron-preparation is highly valued by Krishna Atreya. Thus has been described the Nine-fold Iron-powder.

मण्डूरवटकाः—

गुडनागरमण्डूरतिलांशान्मानतः समान् ।

पिप्पलीद्विगुणां कुर्यादुटिकां पाण्डुरोगिणे ॥७२॥

मानतः वजनशी मानसे, गुड-गुड गुड, नागर-
सूठ सौठ, मण्डूर-मण्डूर मण्डूर, तिल-तथा तिलना
तथा तिलके, अज्ञान भागे भाग, समान समान देवा
समान लेवे, पिप्पली-अने पीपरने भाग और पिप्पलीका
भाग, द्विगुणम् अथैक देवा द्वा लेवे, पाण्डुरोगिणे
औषधीने औषध मेणवी पाण्डुरोगी भाटे इनको एकत्र

मिलाकर पाण्डुरोगीके लिये, गुटिकां गेणी गुटिका,
कुर्मात् अनावली बनावे ॥ ७२ ॥

72. Take equal parts of gur, dry ginger, iron rust and til, and double that of long pepper. Pills may be prepared from this for the patient suffering from anemia.

त्र्यूषणं त्रिफला मुस्तं विडङ्गं चव्यचित्रकौ ।
दार्पित्वद्वाक्षिको धातुर्ग्रन्थिकं देवदारु च ॥७३॥
एतान् द्विपलिकान्भागान्शूर्णं कुर्यात् पृथक् पृथक् ।
मण्डूरं द्विगुणं चूर्णाच्छुद्धमज्जमसन्निभम् ॥७४॥
गोमूत्रेऽष्टगुणे पक्त्वा तस्मिन्स्तत् प्रक्षिपेत्ततः ।
उदुम्बरसमानकृत्वा वटकांस्तान् यथाग्नि ना ॥७५॥
उपयुज्जीत तत्रेण सात्स्यं जीर्णे च भोजनम् ।
मण्डूरवटका ह्येते प्राणदाः पाण्डुरोगिणाम् ॥७६॥
कुष्ठान्यजीर्णकं शोथमूरुस्तम्भं कफामयान् ।
अर्शांसि कामलां मेहं स्त्रीहानं शमयन्ति च ॥७७॥
इति मण्डूरवटकाः ।

त्र्यूषणम् त्रिफटु त्रिफटु, त्रिफला त्रिफला, त्रिफला,
मुस्तम् मेथी मोथा, विडङ्गम् वावडंग वावडंग, चव्य-
चित्रकौ यवक-चित्रक चव्य-चित्रक, दार्पित्वक् दारुडण-
दरुनी अथ दारुहल्लीकी छाल, माक्षिकः धातुः सुवर्ण-
मर्षदक्षि स्वर्णमाक्षिक, ग्रन्थिकम् पीपरीभूतना गेहूँडा
पिपलीमूल, देवदारु च अने देवदार और देवदार, एतान्
औषधाना इनके, पृथक् पृथक् अलग अलग पृथक्
पृथक्, द्विपलिकान् ८ तोलाना दो दो पलके, भागान्
भागोत् भागोका, चूर्णम् यूष् चूर्ण, कुर्यात् करवुं करे,
चूर्णां आ यूष्थी इस चूर्णसे, द्विगुणम् अभक्षुं
हुकुना, शुद्धम् शुद्ध शुद्ध, अज्जनसन्निभम् अज्जना नेतुं
अष्टुं सुरमे जैसा काला, मण्डूरम् मंडूर मंडूर, अष्टगुणे
अष्टगुणा आठगुने, गोमूत्रे गोमूत्रमा गोमूत्रमे,
पक्त्वा पकायीने पकाकर, तस्मिन् तेमा उसमें, तत् ते
यूष् वह चूर्ण, प्रक्षिपेत् नाथपुं छोड़े, ततः पछी
तदनन्तर, उदुम्बरसमान् अथ तोलानी एक कर्ष-

७७. कुष्ठान्यजीर्णकम्-कुष्ठान्यजरकम् (घ.)

-गुरुमान्वजरकम् (घ. फ.)

प्रमाणके, वटकान् गेणी वटक, कृत्वा करी बनाकर,
ना मनुष्ये पुष्प, तान् तेऔषधाना उनको, यथाग्नि
अदरामिना अथ प्रमाणे अग्निके अनुसार, तत्रेण अशथी
छाछसे, उपयुज्जीत उपयोग करवे उपयोग करे, जीर्णे
पथी गया पछी औषध पचने पर, सात्स्यम् च सात्स्य
सात्स्य, भोजनम् भोजन करवुं भोजन करे, एते हि
आ ये, मण्डूरवटकाः मंडूर वटक मण्डूर वटक, पाण्डु-
रोगिणाम् पाण्डुरोगीऔषधे पाण्डुरोगियोंके लिए, प्राणदाः
प्राणदायक छे प्राणप्रद है, कुष्ठानि अने कुष्ठ और
कुष्ठ, अजीर्णकम् अजीर्ण, शोथम् शोथ शोफ,
ऊरुस्तम्भम् ऊरुस्तम्भ ऊरुस्तम्भ, कफामयान् कफना
रोगा कफज रोग, अर्शांसि अर्श अर्श, कामलाम्
कमला पीलिया, मेहम् प्रमेह प्रमेह, स्त्रीहानम् च अने
स्त्रीहाने और स्त्रीहाको, शमयन्ति शांत करे छे शान्त
करते हैं ॥ ७३-७७ ॥ इति आ ये, मण्डूरवटकाः मंडूर-
वटका छे मण्डूरवटक हैं ।

73-77. Take 8 tolas of each of the three spices, the three myrobalans, nut-grass, embelia, chaba pepper, white-flowered leadwort, indian berberry, yellow pyrites, piper root and deodar and pulverise them. Take double this quantity of iron rust which is purified and of a color as black as antimony. Boil it in 8 times its quantity of cow's urine and then add the above powder to it; prepare pills, each of one tola in weight. The patient may take these pills with butter-milk according to the strength of his gastric fire, and when it is digested, he should take a whole-some meal. These iron-rust pills give new life to the patient suffering from anemia. They also alleviate dermatosis, indigestion, edema, spastic paraplegia, disorders of kapha, piles, jaundice and urinary anomalies. Thus

have been described the Ironrust-pills.

ताप्यादियोगः—

बाप्याद्रिजतुरूप्यायोमलाः पञ्चपलाः पृथक् ।
चित्रकत्रिफलाव्योषविडङ्गैः पलिकैः सह ॥७८॥
शर्कराष्टपलोन्मिधामूर्णिता मधुनाऽऽप्लुताः ।
अभ्यस्यास्त्वक्षमात्रा हि जीर्णे हितमिताक्षिना ॥७९॥
कुलत्थकाकमाच्यदिकपोतपरिहारिणा ।

ताप्य- सुवर्णमाक्षिक स्वर्णमाक्षिक, अद्रिजतु-
शिलाजित शिलाजीत, रूप्य- ३पाने भण चांदीकी किट्टे,
अयोमलाः भंडूर मंडूर, पृथक् दरेक प्रत्येक, पञ्चपलाः
२० तोला पांच पल, पलिकैः आठ आठ तोला एक
एक पल, चित्रक- चित्रक चित्रक त्रिफला- त्रिफला
त्रिफला, व्योष- त्रिडु त्रिडु, विडङ्गैः अने बावडिंग
ओओनी और बायविडंग इनके, सह साथे साथ, शर्करा-
अष्टपल- ३२ तोला आठ आठ पल चीनी, उन्मिधाम-
भेणवी मिलाकर, चूर्णिताः तोओना चूर्णने उनके
चूर्णको, मधुना मधुनी शहदसे, आप्लुताः भेणवीने
घोलकरके, अक्षमात्राः तु ओके तोओला मात्रा एक कर्षकी
मात्रामें, अभ्यस्याः हि निरंतर भावुं प्रतिदिन सेवन
करे, जीर्णे अने पथी गया पथी औषध जीर्ण होनेपर,
कुलत्थ- डण्ठी कुलथी, काकमाची- पीछुडी मकोय,
बाहि- धत्यादिने आदिको, कपोत- तथा ड्यूतरना
भासने तथा कवुतरके मांसको, परिहारिणा परिहार
करी त्याग कर, हित-मित- हितकारी अने प्रभासुर
हितकर और नियमित, अक्षिना भोजन करनार भुवुं
आहार सेवन करनेवाला होना चाहिए ॥ ७८-७९॥

78-79½. Take 20 tolas of iron pyrites, mineral pitch, silver and iron-rust and 4 tolas of white-flowered leadwort, the three myrobalans, the three spices, embelia and 32 tolas of sugar; pulverise and mix them together. This powder should be habitually taken in a dose

७९. हितमिताक्षिना-नियमितक्षिना (घ.)

of 1 tola, mixed liberally with honey. The patient should avoid horse-gram, black night-shade and the flesh of pigeon, and should resort to a wholesome and moderate diet, after the dose is digested.

त्रिफलायास्त्रयो भागास्त्रयस्त्रिकटुकस्य च ॥८०॥
भागश्चित्रकमूलस्य विडङ्गानां तथैव च ।
पञ्चाश्मजतुषो भग्नास्तथा रूप्यमलस्य च ॥८१॥
माक्षिकस्य च शुद्धस्य लौहस्य रजसस्तथा ।
अष्टौ भागाः सितायाश्च तत्सर्वं सूक्ष्मचूर्णिनम् ॥८२॥
माक्षिकेणाप्लुतं स्थाप्यमायसे भाजने शुभे ।
उदुम्बरसमां मात्रां ततः खाद्येद्यथाग्नि ना ॥८३॥
दिने दिने प्रयुञ्जीत जीर्णे भोज्यं यथेप्सितम् ।
वर्जयित्वा कुलत्थानि काकमाचीं कपोतकम् ॥८४॥
योगराज इति ख्यातो योगोऽयममृतोपमः ।

त्रिफलायाः त्रिफलानां त्रिफलाके, त्रयः त्रयु भाग
तीन भाग, त्रिकटुकस्य च अने त्रिडुना और त्रिडुके,
त्रयः त्रयु तीन, भागाः भाग भाग, चित्रकमूलस्य
चित्रकमूलने चित्रकमूलका, तथा एव तैमज एवं,
विडङ्गानां च बावडिंगने बायविडंगका, भागः ओके ओके
भाग एक एक भाग, अश्मजतुषः शिलाजितना शिलाजीतके,
तथा रूप्यमलस्य च तथा ३पाना भणना और चांदीकी
किट्टे, शुद्धस्य शुद्ध शुद्ध, माक्षिकस्य सुवर्णमाक्षिकना
स्वर्णमाक्षिकके, तथा लौहस्य रजसः च अने दोहचूर्णना
और लोहचूर्ण, पञ्च भागाः पांच पांच भाग पांच
पांच भाग, सितायाः च साकर और चीनीके, अष्टौ
भागः आठ भाग आठ भाग, तत् सर्वम् ओ भुवुं
उन सबका, सूक्ष्म- सूक्ष्म बारीक, चूर्णितम् चूर्ण करीने
चूर्ण करके, माक्षिकेण मधुमां मधुसे, आप्लुतम् भेणवीने
मिलाकर, आयसे दोहाना लोहेके, शुभे निर्भण साफ,
भाजने पात्रमां घबेमें, स्थाप्यम् स्थाप्युं रख

८२. रजसस्तथा-रजसस्तथा च (फ)

” सूक्ष्म-सूक्ष्म (ब.)

८४. प्रयुञ्जीत-प्रयोगेण (ब.)

” वर्जयित्वा कुलत्थानि-परित्यज्य कुलत्थानि (घ.)

८५. ख्यातो-प्रोक्तो (ब.)

देवे, ततः तेभांशी उसमेंसे, ना भन्ध्ये पुरुष, उदुम्बरसमाश् ओष्ठ तेलानी एक कर्षकी मात्राम् मात्राभां मात्रामे, यथाग्नि अग्निमक्ष प्रभांशु अग्निके अनुसार, खादेत् अक्षुषु उरुषु खावे, जीर्णे पथी गथा पथी औषध जीर्णे होनेपर, दिने दिने दूरेण प्रतिदिन, कुलत्थानि कुण्ठी कुलथी, काकमाचीम् पीपुडी मकोय, कपोतकम् अने उभूतरना भस्मिने और कबूतरके मांसको, वर्जयित्वा तथेने छोड़कर, यथेप्सितम् पुच्छा प्रभांशु इच्छानुसार, भोज्यम् भोजन भोजन, प्रयुजीत उरुषु करे, अयम् आ यह, अमृतोपमः अमृत समान अमृत जैसा, योगः योग योग, योगराजः योगराज योगराजके, इति औ नाम्नी नामसे, ख्यातः प्रख्यात से विख्यात है ॥ ८०-८४ ॥

80-84½. Take three parts of the three myrobalans and 3 parts of the three spices, one part of white-flowered leadwort and of embelia, 5 parts of mineral pitch and similarly of silver rust and yellow pyrites, and pure iron powder, and 8 parts of sugar; make a very fine powder of all these and mixing it liberally with honey, put it in a clean metallic receptacle. The person may take from it a dose of one tola according to his digestive power. It should be habitually taken and when the dose is digested, he should take his food ad libitum, avoiding horsegram, black night-shade and flesh of pigeon. This recipe is called Yogaraja or sovereign recipe and is comparable to ambrosia in its effects.

रसायनमिदं श्रेष्ठं सर्वरोगहरं शिवम् ॥८५॥
पाण्डुरोगं विषं कासं यक्ष्माणं विषमज्वरम् ।

कुष्ठान्दजीर्णकं मेहं शोषं श्वासमरोचकम् ॥८६॥
विशेषाद्विषमज्वरं पाण्डुरोगं गुदजानि च ।
इति योगराजः ।

इदं आ यह, रसायनम् रसायन रसायन, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, सर्वरोगहरम् सर्व रोगने हरणम् सर्वरोग-मान् विष च अने उदुम्बरानी से औ कलत्थान-कम् है पाण्डुरोगम् अने ते पाण्डुरोग औ यह पाण्डुरोग, विषम् विष विष, कासं कास केवम् खादी, यक्ष्माणम् क्षय रोगयक्ष्मा विषमज्वरम् विषम ज्वर विषम ज्वर, कुष्ठानि कुष्ठ कुष्ठ अजीर्णकं अजीर्ण पजीर्ण, मेहम् प्रमेह प्रमेह, शोषं शोष शोष, श्वासम् श्वास श्वास, अरोचकम् अरुचि अरोचक, अपस्मारम् अपस्मार अपस्मार कामलास, उभूतो पीपिधा, गुदजानि च अने दूरस ये श्रेष्ठ और अर्श इन्को, विशेषात् विशेषे करीसे विशेषतः, इति नाम्नी उरु से लष्ट करता है ॥ ८५-८६ ॥ इति आ यह योगराजः योगराज से योगराज है ।

85-86½. This is a supreme vitalizer, panacea and blessing. It cures anemia, toxicosis, cough, consumption irregular fever, dermatosis indigestion, urinary disorders, dehydration, dyspnea and anorexia, and it cures particularly epilepsy, jaundice and piles. Thus has been described the Yogaraja, the sovereign recipe.

शिलाजतुवटकाः—

कौटजत्रिफलानिभ्यपटोलघननागरैः ॥८७॥
भावितानि दशहानि रसद्वित्रिगुणानि वा ।
शिलाजतुपलान्यष्टौ तावती सितशर्करा ॥८८॥
त्वक्क्षीरी पिप्पली धात्री कर्कटाख्या पलोन्मिता ।
निदिग्ध्याः फलमूलाभ्यां पलं युक्त्या त्रिगन्धकम् ८९

८७ कुष्ठान्दजीर्णकं-कुष्ठान्दजीर्णकं (व. व.)

८८ विषमज्वरं-विषम ज्वरम् (व. व.)

चूर्णितं मधुनः कुर्यात् त्रिफलेनाक्षिकान् गुडान् ।
दाडिमाम्बुपयःपक्षिरसतोयसुरासवान् ॥९०॥
तान् भक्षयित्वाऽनुपिषेक्षिरक्षो भुक्त एव वा ।

कौटज- ४८-५०५ एन्ड्रोजी, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला,
निम्ब- दीमडे वीम, पट्टे- परवल, वन- मोथ
मोथा, नागरेः अने अने अने सौंठके, रसेः अने अथी
कायसे, दशाहानि द्वित्रिगुण्यं वा दक्ष, वीस के वीस
द्विस सुधी दस, बीस या तीस दिन, आक्षितानि आवना
दीधेल भावित, जड़ो खिलजड़- पलानि ३२ तोला
शिलाजित् आठपल शिलाजित्, तमसि तेदलीज् उत्तनी
ही सितार्करा सडेह साधु चीनी, त्वक्क्षीरी अने
वंशदीयन और वंशलोचन, पिप्पली पीपर पिप्पली,
भात्री आभर्मा आंबला, कर्कटाख्या तथा कंकज-
शींगी तथा काकडासिगी, पलोन्मिता दरेकनु आर
आर तोला यूज् प्रत्येकका एक एक पल चूर्ण,
निदिग्ध्याः बोरींगुलीनां छोटी हटेरीके, फलमूलाभ्याम्
इण तथा भूण फल और मूल, पलम् अने भणी ४
तोला यूज् दोनोंका मिलकर एकपल, युक्त्या युक्ति-
पूर्वक युक्तिपूर्वक, चूर्णितम् यूज् करवाभां आवेल
चूर्ण किया गया, त्रिगन्धकम् त्रिगन्ध (तमः तमालपत्र
तथा जैतूनी) ओओने त्रिगन्धक (तमः तमालपत्र
तथा इलायची) उतको, मधुसः त्रिफलेन १२ तोला
मधुभां भेजनी तीनपल गृहदसे मिलाकर, आक्षिकान्
ओक ओक तोलांना एक एक कर्षप्रमाणसे, गुडान् १२
वटक, कुर्यात् करवा बनावे, निरस्त्रः अत्र आधा विना
अत्र खाये विना, भुक्तः एव वा अथवा आधने या
खा कर, सान् तेओने उनको, भक्षयित्वा आधा पक्षी
खा कर, दाडिम-अम्बु- दाडिमो रस अनारके रस, पयः-
दध दूध, पक्षिरस- पक्षीओना भांसने रस पक्षियोंके
मांसरस, तोय- पाणी जल, सुरा- सुरा सुरा, आसवान्
के आसवनुं या आसवकर, अनुपिषेत् अनुपान करवुं
अनुपान करे ॥ ८७-९० ॥

87-90½. Take 32 tolas of mineral
pitch, impregnate it with the juices of
kurchi seeds, the three myrobalans,
neem, snake gourd, nut-grass and dry
ginger for 10, 20 or 30 days; add to
it 32 tolas of white sugar and 4 tolas of
each of bamboo manna, long pepper,
emblic myrobalans and galls, and 4
tolas of the entire plant of indian night-
shade and the powder of the three
fragrant substances—cinnamon, car-
damom and mace; pulverise all of
them and mix with 12 tolas of honey
and prepare into pills of one tola each.
The patient may take them on an
empty stomach or after meals followed
by a drink of the juice of pomegra-
nate or of milk or meat-juice of birds,
or of water, or sura or other wines.

पाण्डुकुष्ठज्वरह्रीहतमकार्शोभगन्दरान् ॥९१॥
पूतिहृच्छुकमूत्राग्निदोषशोषगरोदरान् ।
कासासृग्दरपित्तासृक्शोथगुल्मगलामयान् ॥९२॥
ते च सर्वव्रणान् हन्युः सर्वरोगहराः शिवाः ।
इति शिलाजितुवटकाः ।

ते च ते १२के वे वटक पाण्डु- पांडुरोग पांडु-
रोग, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, ज्वर- ज्वर ज्वर, ह्रीह- प्लीहा
ह्रीहा, तमक- तमक तमक, अर्शः- ४२स अर्श,
भगन्दरान् भगंदर भगंदर, पूति- पूतिदोष पूतिदोष,
हृत्- हृद्दोष हृदयरोग, शुक्र- शुक्रदोष शुक्रदोष, मूत्र-
मूत्रदोष मूत्रदोष, अग्निदोष- अग्निदोष अग्निदोष, शोष-

९२. पूतिहृच्छुकमूत्राग्नि-हृद्दरोगशुक्रमूत्राग्नि (घ. च.)

, शोथ-शोष (ब.)

, गलामयान्-गरामयान् (ड. फ.)

९२½. सर्वव्रणान्-वर्धमानान् (फ.)

, , -व्रणभयान् (ब.)

९०. चूर्णितं मधुनः कुर्यात्-मधुनिफलेभ्युः (ग.)

, मधुनः-मधुरम् (ग.)

, चूर्णितं मधुनः कुर्यात् त्रिफलेनाक्षिकान् गुडान्-मधुत्रिफल-

संयुक्तान् कुर्यादक्षसमान् गुडान् (फ. ब.)

१, इति पुनर्नवामण्डूरम्-आग्नेयेण पुनर्नवामण्डूरं कीर्तितं
परम् (द.)

कृमिको, हन्युः नाश उरे छे मष्ट करती हैं ॥ ९६ ॥ इति
आ. मह. पुनर्नवा-मण्डूक्य पुनर्नवाभंडूरे छे पुनर्नवा-
मण्डूक्य है ।

96. These pills cure anemia splenic disorders, piles, irregular fever, edema, assimilation-disorders, dermatosis, and helminthiasis; thus has been described the Hog's weed Iron-rust.

दाढ्यादिलेहः —

दावीत्वक् त्रिफला व्योषं विडङ्गमयसो रजः ।
मधुसर्पिर्युतं लिङ्गात् कामलापाण्डुरोगवान् ॥९७॥

कामला-पाण्डुरोगवान् कभणाना अने पांडुरोगना
 ६२६।३ पीलिया और पाण्डुका रोपी, हार्नस्वक् ६।२७६२६
 ७।६ दाहस्वीकी छाल, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, व्योषम्
 त्रिकटु त्रिकटु, विडङ्गम् वावडिं ७ वायविडङ्ग, अक्षसः
 रजः अने द्वादशयुग्मे और लोहचूर्णको, मधु-सर्पिः-
 युतम् मधु तथा घी साथे मधु और बीसे मिलाकर,
 लिङ्गात् खाट्वा चाटे ॥ ९७ ॥

97. The patient suffering from jaundice and anemia may lick the powder prepared of the bark of indian berberry, the three myrobalans, the three spices, embelia and iron-powder mixed with honey and ghee.

कामलाहरी योगौ—

तुल्या अयोरजःपथ्याहरिद्राः क्षौद्रसर्पिषा ।

चूर्णिताः कामली लिखान्द्रक्षौद्रेण वाऽभयाः ॥९८॥

કામલો કમળાના રોગીએ પોલિયાકા રોગી, ચૂર્ણિતાઃ
 અયોરજઃ- લોહકા ચૂર્ણ, પથ્થા- હરડેનું ચૂર્ણ
 હરકા ચૂર્ણ, હરિદ્રાઃ અને હળદરનું ચૂર્ણ એઓને
 ઔર હત્વીકા ચૂર્ણ ફક્તો, તુલ્ક્યાઃ સમાન ભાગે લઈ
 સમાન માત્રાએ ભેળવે, કૌદ્ર-સ્પર્શિયા મધ તથા કૃતથી
 મધુ ઔર કૃતસે, લિહ્યાત્ આટવાં જાટે, જમયાઃ અથવા

९८. वाऽभयाः—संयुताम् (ग.)

डेवण हरडेनुं यूखुं अथवा केवल हरडका चूर्ण, गुड-
क्षौद्रेण वा गोण तथा मधयी आटवुं गुड और सहदसे
चाटे ॥ ९८ ॥

98. The patient suffering from jaundice may lick the powder prepared of equal quantity of iron-powder, chebulic myrobalan and turmeric, with honey and ghee, or the powder of chebulic myrobalan with gur and honey.

त्रिफलाद्यः लेहः—

त्रिफला द्वे हरिद्वे च कटुरोहिण्ययोरजः ।

घूर्णितं क्षौद्रसर्पिभ्यां स लेहः कामलापहः ॥९९॥

त्रिकलम्ब त्रिद्वानुं यूष्णं त्रिफलाका चूर्णं, द्वे च
हरिद्रे ढण्डरुं यूष्णं, दारुढण्डरुं यूष्णं हल्लीका चूर्णं,
दारुहल्लीका चूर्णं, कटुशोहिष्यी कटुं यूष्णं कटुकीका चूर्णं,
जयोरजः अग्ने दीढुं यूष्णं और लोहका चूर्णं, चूर्णि-
तम् आ यूष्णेने इन चूर्णको, औद्र-सर्पिर्म्यान् भध
तथ धृत साथे भेगवी याटसु करुं मधु और चीसे
मिखाकर लेह करे, सः लेहः ते याटसु वह लेह,
कामलापहः कमलाने नाश करनार छे कामला-
नाशक है ॥ ९९ ॥

99. The linetus prepared of the powder of the three myrobalans, turmeric, indian berberry, kurroa and iron-powder, mixed with honey and ghee is curative of jaundice.

धाञ्यवलेहः —

द्विपलांशां तुगाक्षीरीं नागरं मधुयष्टिकाम् ।

प्रास्थिकीं पिप्पलीं द्राक्षां शर्करार्धतुलां शुभाम् १००
धात्रीफलरसद्रोणे चूर्णितं लेहवत् पचेत् ।

१९ क्षौद्रतर्पिभ्यां स लेहः कामकापहः—मधुसर्पिभ्यां लेह-

येस्कामकापहन् (ब.)

॥ स लेहः कामलापहः—लेहयेत् कामलापहम् (फ.)

१००. शुभान्-तथा (घ. ङ.)

१०१. चूर्णितं-दुपिहं (च.)

शीतं मधुप्रस्थयुतं लिङ्गात् पाणितलं ततः ॥१०१॥
हन्त्येष कामलां पित्तं पाण्डुं कासं हलीमकम् ।

इति धान्यबलेहः ।

द्विपलांशाश्च आठ आठ तोला दो दो पल,
तुगाक्षीरीम् पंशद्वेयन् वंशलोचन, नागरम् स्रं स्रं,
मधुयष्टिकाम् जेठीभध, मुठहठी, प्रास्थिकीम्
योसठ तोला एक प्रस्थ, पिप्पलीम् पीपरी पिप्पली,
द्राक्षाम् अने द्राक्ष और मुनके, शुभाम् शर्करा-मर्षतुला,
२०० तोला स्रं स्रं साधर आधी तुला सफेद चीनी,
चूर्णितम् ओओतुं यूषुं करीने इनका चूर्ण करके,
धारीफलरसद्रोणे आमणाना १०२४ तोला रसमां
आंवलेके एक द्रोण रसमें, लेहवद आठपुं जेपुं लेह
जैसा, पचेद पडावपुं पकावे, ततः पछी पीछे, शीतम्
ठंडुं यथा पछी ठंडा होने पर, मधुप्रस्थयुतम् ६४ तोला
भध जेठवी एक प्रस्थ मधु मिलाकर, पाणितलम् ओक
तोला कर्षभर, लिङ्गात् आठपुं चाटे, एषः आ आठपुं
यह अवलेह, कामलाम् उभणा पीलिया, पित्तम् पित्त
पित्त, पाण्डुरम् पांडुरोग पाण्डुरोग, कासम् उधरस कास,
हलीमकम् च अने हलीमकने और हलीमकको, हन्ति
नाश करे छे नष्ट करता है ॥ १००-१०१॥ इति आ
यह, धान्यबलेहः धान्यबलेह छे धान्यबलेह है ।

100-101½. Take 8 tolas of bamboo
manna, dry ginger and liquorice, and
64 tolas of long pepper and grapes
and 200 tolas of white sugar. Prepare
this powder into a linctus by boiling
it in 1024 tolas of the juice of emblic
myrobalan; when it is cold, add 64

१०२. शीतं मधुप्रस्थयुतं लिङ्गात् पाणितलं ततः—शीतं मधुयुतं

लोढा निर्यं पाणितलं ततः (ध.)

१०३. हन्त्येष कामलां पित्तं पाण्डुं कासं हलीमकम्—हलीमकं

पाण्डुरोगं कामलां च विनाशयेत् (न.)

” ” ” —हलीमकं पाण्डुरोगं कामलां चैव

नाशयेत् (ध. द. फ. व.)

” इति धान्यबलेहः—आत्रेयकीर्तिस्तस्त्वेव धारीकैः परः

स्मृतः (द.)

tolas of honey. This should be taken
as a linctus in the dose of one tola at
a time. It cures jaundice, anemia,
excess of pitta, cough and Haleemaka.
Thus has been described the linctus
of the Emblic Myrobalan.

मण्डूरवटकाः—

ज्युषणं त्रिफला चक्रं चित्रको देवदारु च ॥१०२॥

विडङ्गान्यथ मुस्तं च वत्सकं चेति चूर्णयेत् ।

मण्डूरतुल्यं तच्चूर्णं गोमूत्रेऽष्टगुणे पचेत् ॥१०३॥

शनैः सिद्धास्तथा शीताः कार्याः कर्षसमा गुडाः ।

यथाग्नि भक्षणीयास्तैः प्रीहपाण्डुमवापहाः ॥१०४॥

ग्रहण्यशोनिदश्चैव तक्रवाट्याग्निः स्मृताः ।

इति मण्डूरवटकाः ।

ज्युषणम् त्रिकटु त्रिकटु, त्रिफला त्रिफला त्रिफला,
चक्रम् अथ चक्र, चित्रको चित्रको, देवदारु
च अने देवदारु देवदारु, विडङ्गानि विडङ्गानि वायविकं,
अथ मुस्तम् च मोथ मोथ, कर्षकम् च अने कडाछाछ
कुटजकी छाल, इति ओ अथ द्रव्येना इन मारह द्रव्योका,
चूर्णयेत् उभान भागमां यूषुं करपुं सम भागमें चूर्ण
करे, मण्डूरतुल्यम् तत्त-चूर्णम् सधणां द्रव्येना सामटा
प्रमाणवाणा मण्डूरना यूषुं नी साथे ने द्रव्येना
यूषुं ने सब द्रव्योके मिलित परिमाणवाले मण्डूरचूर्णके
साथ उन द्रव्योके चूर्णको अष्टगुणे आठपुं आठ-
गुने गोमूत्रे गोमूत्रमां गोमूत्रमें पचेत् पडावपुं पकावे,
शनैः धीरे धीरे धीरे धीरे, सिद्धाः पाकथा पकने,
तथा शीताः तथा ठंडा पछी और ठंडा होने पर, कर्ष-
समाः ओक ओक तोलाना एक कर्षमात्राके, गुडाः वटक
वटक, कार्याः अनाववा बनवे, ते ते उनका, यथाग्नि
अग्निना अथ प्रमाणे अग्निबलके अनुसार, भक्षणीयाः
आवा सेवन करे, तक्रवाटय-अग्निः तेओने तक्र तथा
यवाजपुं भक्षपुं करनार शीताना वे छाछ और यवाज

१०३. विडङ्गान्यथ मुस्तं च—विडङ्गान्यथ मुस्तं (क छ.)

” विडङ्गान्यथ मुस्तं च वत्सकं चेति चूर्णयेत्—विडङ्गानि
समांशानि चित्रको चेति चूर्णयेत् (ड.)

” विडङ्गान्यथ मुस्तं च—विडङ्गान्यथ मुस्तानि (ध.)

सेवन करनेवाले के, छोड़- छोड़ा छोड़ा, पाण्डुमयापहाः तथा पांडुरोगने नाश करनेवाले और पाण्डुरोगके नाशक, ग्रहणी-अर्शः-नुदः च एवं तेभ्यः अक्षुणी अने करनेवाले करनेवाले एवं ग्रहणीरोग और अर्शके नाशक, स्मृताः मानेधे छे माने गये हैं ॥ १०२-१०४३ ॥ इति आ ये, मण्डूरवटकाः मण्डूरवटका छे मण्डूरवटका हैं ।

102-104. Take equal quantities of the three spices the three myrobalans, chaba pepper, white-flowered leadwort, deodar, embelia, nutgrass and kurchi bark; pulverise all these and adding an equal quantity of iron-rust, boil the whole in eight times the quantity of cow's urine. The cooking should be done over a low fire and when the preparation is cooled, make pills of one tola each. These should be taken according to the digestive power. They are curative of splenic disorders, anemia, assimilation-disorders and piles; the patient should take a diet of butter-milk and barley-meal during the course of treatment. Thus has been described Iron-rust pills.

गौडोऽरिष्टः—

मज्जिष्ठा रजनी द्राक्षा बलामूलान्ययोरजः ॥१०५॥
लोभं चैतेषु गौडः स्यादरिष्टः पाण्डुरोगिणाम् ।
इति गौडोऽरिष्टः ।

मज्जिष्ठा मज्जिष्ठ मंजीठ, रजनी हल्दी, द्राक्षा द्राक्षा मुनका, बलामूलानि जलानां मूल बलामूल, अयोरजः क्षौद्रयुष्म लोहचूर्ण, लोभम् च अने क्षौद्र और लोभ, एतेषु ओओने इनका, गौडः गोण्ठी सिद्ध करेले गुडसे बना, अरिष्टः अरिष्ट अरिष्ट, पाण्डुरोगिणाम् पांडुरोगीओ भाटे पांडुरोगियोंके लिए, स्थाव

१०५. मज्जिष्ठा रजनी द्राक्षा-द्राक्षा हरिद्रा मज्जिष्ठा (य.व.क.व.)

द्वितीये छे द्वितीये है ॥ १०५३ ॥ इति आ यह, गौडः अरिष्टः गौड अरिष्ट छे गौड अरिष्ट है ।

105-105. The medicated gur wine prepared with indian madder, turmeric, grapes, roots of sida, iron-powder and lodh is beneficial for the patients suffering from anemia. Thus has been described the Medicated Gur-wine.

बीजकारिष्टः—

बीजकात्षोडशफलं त्रिफलायाश्च विंशतिः ॥१०६॥
द्राक्षायाः पञ्च लाक्षायाः सप्त द्रोणे जलस्य तत् ।
साध्यं पादावशेषे तु पूतशेषे समावपेत् ॥१०७॥
शर्करायास्तुलां प्रस्थं माक्षिकस्य च कार्षिकम् ।
व्योषं व्याघ्रनखोशीरं क्रमुकं सैलवालुकम् ॥१०८॥
मधुकं कुष्ठमित्येतच्चूर्णितं घृतभाजने ।
यवेषु दशरात्रं तद्वीष्मे द्विः शिशिरे स्थितम् ॥१०९॥
पिबेत्तद्ग्रहणीपाण्डुरोगार्शःशोथगुल्मनुत् ।
मूत्रकृच्छ्राश्मरीमेहकामलासन्निपातजित् ॥११०॥
बीजकारिष्ट इत्येष आत्रेयेण प्रकीर्तितः ।
इति बीजकारिष्टः ।

बीजकात् बीज बीजसार, षोडशफलम् ६४ तोला सोलह फल, त्रिफलायाः च त्रिफला त्रिफला, विंशतिः २० तोला बीस फल, द्राक्षायाः पञ्च द्राक्षा २० तोला मुनके पांच फल, लाक्षायाः सप्त लाक्षा २८ तोला लाख सात फल, तत् ओओने इनको, जलस्य द्रोणे ७६ १०२४ तोलाभा एक द्रोण जलमें, साध्यम् पडावर्षा पकावे, पादावशेषे अतुर्थांश आधी रहे त्पारे चौथाई अवशेष रहने पर, पूतशेषे तु गोण्ठी क्षुद्र तेभा छानकर उपमें, शर्करायाः

१०७. समावपेत्-प्रदापयेत् (व.)

१०९. दशरात्रं तद्वीष्मे-दशरात्रस्थं वीष्मे (व. व.)

११०. रोगार्शःशोथगुल्मनुत्-रोगार्शःकामलाश्चि- (झ.)

॥ मेह-शाम (व.)

॥ सन्निपातजित्-सन्निपातनुत् (ख.)

१११. इत्येष-पनेव (व.)

તુલાદ સાકર ૪૦૦ તોલા ચીનીકી એક તુલા, માક્ષિકસ્ય મધ શદ્દ, પ્રસ્થમ્ ચ ૬૪ તોલા એક પ્રસ્થ, ગ્યોવમ્ ત્રિદટુ ત્રિદટુ, ગ્યાગ્રનચ- વ્યાગ્રનચ વ્યાગ્રનચ, ઝશીરમ્ વાળે ચસ, સૈલવાલુકમ્ એલવાલુકમ્ સહિત એલવાલુકકે સાથ, કમુકમ્ સોપારી સુપારી, મધુકમ્ બેઠીમધ મુલહી, કુષ્ઠમ્ ચ અને કઠ ઔર કૂઠ, કાર્ષિકમ્ એક એક તોલા પ્રત્યેક એક એક કર્ષ, હિતિ એત્ ચૂર્ણિતમ્ એએના ચૂર્ણને इनके चूर्णको, घृतभाजने धी योपडेवा दास्यधुमा घृतक्षिप्त वरतनमें, समावपेय नाभयुं छेदे, यवेषु ज्वना दगदामा जौकी राशिमें, ग्रीष्मे ग्रीष्म ऋतुमां ग्रीष्ममें, दशरात्रम् दस रात्रि दस रात्रि, शिशिरे અને શિશિર ઋતુમાં ઔર શિશિરमें, द्विः वीस रात्रि बीस रात्रि, स्थितम् रात्रेणुं रखा गया, तत् ते यूर्णुं वह चूर्णं, ग्रहणी- ग्रहणी ग्रहणी, पाण्डुरोग- पांडुरोग पांडुरोग, अर्जः- हरस अर्ज, शोथ- सोथ, गुल्ममुत्त युद्भने हर करनेपर और गुल्मको दूर करनेवाले, मूत्रकृच्छ्र- અને भूतकृच्छ्र और मूत्रकृच्छ्र, अश्मरी- पथरी अश्मरी, मेह- प्रमेह प्रमेह कामला- कभणौ कामला, सन्निपातजित् तथा सन्निपातने नाश करनेपर तथा सन्निपातको नष्ट करनेवाला, तत् ते यूर्णुं उस चूर्णको, पिबेत् पीपुं पीवे, इति आ प्रभाषे इस तरह, आत्रेयेण आत्रेये आत्रेयेने, एषः आ यह, बीजकारिष्टः ग्रीष्मकारिष्ट बीजकारिष्ट, प्रकीर्तितः उद्धो छे बताया है ॥ १०६-११० ॥

106-110. Decoct 64 tolas of the kino tree, 80 tolas of the three myrobalans, 20 tolas of grapes and 28 tolas of lac in 1024 tolas of water; when it is reduced to $\frac{1}{4}$ of its quantity, filter it, and when cold add 64 tolas of honey and a tola of each of the three spices, shell, cuscus grass, bettle nut, cherry tree, mahwa and costus and put the mixture in a pot saturated with ghee, hidden in a heap of common barley for ten nights in summer and double that number in

the cold season; and then it should be prescribed as pottion. It is curative of assimilation-disorder, anemia, piles, edema, gulma, dysuria, lithiasis, urinary disorders, jaundice and tridiscordance. The recipe of this medicated wine of the indian kino tree has been propounded by Atreya. Thus has been described the Kino-tree Medicated-wine.

વાત્ર્યરિષ્ટઃ —

ઘાત્રીફલસહસ્રે દ્વે પીડયિત્વા રસં તુ તમ્ ॥૧૧૧॥
ક્ષૌદ્રાદ્રાંશેન સંયુક્તં કૃષ્ણાર્ધકુઢવેન ચ ।
શર્કરાર્ધતુલોન્મિશ્રં પક્ષં સ્નિગ્ધઘટે સ્થિતમ્ ॥૧૧૨॥
પ્રપિબેન્માત્રયા પ્રાતર્જીર્ણે હિતમિતાશનઃ ।

દ્વે ઘાત્રીફલસહસ્રે આમળા નંચ ૨૦૦૦ દો હજાર આંવલોંકો, પીડયિત્વા પીડીને નિચોડકર, તમ્ રસમ્ તુ તે રસને વજ રસકો, ક્ષૌદ્ર-અદ્રાંશેન અદ્રમાંશ મધ અષ્ટમાંશ શદ્દસે, કૃષ્ણા-અર્ધકુઢવેન ચ તથા ૮ તોલા પીપર સાથે તથા આથે કુઢવ પિપ્પલીસે, સંયુક્તમ્ મેગવી યુક્તકર, શર્કરા-અર્ધતુલોન્મિશ્રમ્ તથા ૨૦૦ તોલા સાકરથી મિશ્રિત કરી તથા આવી તુલા ચીનીમેં મિલાકર, પક્ષમ્ પંદર દિવસ એક પક્ષ, સ્નિગ્ધઘટે ધી યોપડેલા બડામાં ધી ચુપડે ઘડેમેં, નિસમ્ રાખીને રાખ કરકે, પ્રાતઃ સવારમાં સુવહમેં, માત્રયા માત્રાથી યોગ્ય માત્રાસે, પ્રપિબેત્ પીવે પીવે, જીર્ણે તે પચી બમા પછી વહ જીર્ણ હોનેપર, હિત-મિત-અશનઃ દિતકારી અને પ્રમાણુસર ખેરાક ખાવે હિત ઔર મિત આહાર-સેવી બને ॥ ૧૧૧-૧૧૨ ॥

111-112. Extract by pressure the juice of 2000 emblic myrobalans and then mix the juice with $\frac{1}{2}$ quantity

૧૧૧. તુ તમ્-નિષક (વ. ક.)

૧૧૨. ક્ષૌદ્રાદ્રાંશેન સંયુક્તં કૃષ્ણાર્ધકુઢવેન ચ ક્ષૌદ્રાદ્રાંશં નિષ્પત્ત્યાર્ધકુઢવાલુકમ્ (મ. ક. વ.)

૧૧૨. હિતમિતાશનઃ-મિતહિતાશનઃ (સ.)

of honey and eight tolas of long pepper and 200 tolas of sugar, and then keep it in a ghee-pot for a fortnight. This should be drunk in proper dosage in the morning, and the rules of beneficial dietetic regimen should be observed.

कामलापाण्डुहृद्रोगवातासृग्बिषमज्वरान् ॥११३॥
कासहिकारुचिश्वासांश्चैषोऽरिष्टः प्रणाशयेत् ।
इति घात्र्यरिष्टः ।

एषः अरिष्टः आ अरिष्टं यह अरिष्ट, कामला-
कमला, पाण्डु-पाण्डुरोग पाण्डुरोग, हृद्रोग- हृद्रोग
रोग हृद्रोग, वातासृक्- वातरक्त वातरक्त, बिषमज्वरान्
बिषम ज्वर बिषम ज्वर, कास- उभरस खांसी, हिका-
हैडकी हिचकी, अरुचि- अरुचि अरुचि, श्वासान् च
अने श्वासने और श्वासको, प्रणाशयेत् नाश करे छे
नष्ट करता है ॥ ११३३ ॥ इति आ यह, घात्र्यरिष्टः
घात्र्यरिष्ट छे घात्र्यरिष्ट है ।

113-113½. This is curative of
jaundice, anemia, cardiac diseases
rheumatic conditions, fevers of irre-
gular type, cough, hiccup, anorexia and
dyspnea. Thus has been described the
Medicated Emblic Myrobalan-wine.

पाण्डुकामलयोः पानाद्वारे तोयम्—

स्थिरादिभिः शृतं तोयं पानाद्वारे प्रशस्यते ॥११४॥
प्राण्डूनां, कामलार्तानां सृङ्गीकामलकीरसः ।

पाण्डूनाम् पाण्डुरोगीओने पाण्डुरोगियोंके लिए,
स्थिरादिभिः शाब्दपर्यायं वगैरेथी स्थिरादिसे शृतम्
तोयम् उडालेडुं पाणी शृत जल, कामलार्तानाम् च अने
कमलावाणोओने और कामलाके रोगियोंके लिए, सृङ्गीका-
कामलकी- रसः द्राक्ष अने आमलाओने रस सुनके और
आंबलोक रस, पान-आद्वारे पीया तथा जमवाभां
पान तथा आहारमें, प्रशस्यते श्रेष्ठ छे उत्तम है ॥ ११४३ ॥

114-114½. The water decocted with
the drugs of the tik-trefoil group is

recommended for use in the dietary
of the anemia-patients and as regards
those suffering from jaundice, the juice
of grapes and of emblic myrobalans is
recommended.

दोषापेक्षिणी चिकित्सा—

पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थमिति प्रोक्तं महर्षिणा ॥११५॥
विकल्पमेतद्विषजा पृथग्दोषबलं प्रति ।
वातिके स्नेहभूयिष्ठं, पैत्तिके तिक्तशीतलम् ॥११६॥
श्लैष्मिके कटुतिक्तोष्णं, विमिश्रं सान्निपातिके ।

पाण्डुरोग- पाण्डुरोगनी पाण्डुरोगकी, प्रशान्त्यर्थम्
शान्तिने भाटे शान्तिके लिए, महर्षिणा महर्षिओ महर्षिने,
इति आ प्रमाणे इस तरह, प्रोक्तम् कहे छे कहा है,
विषजा परंतु वैद्य परन्तु वैद्यको, पृथक् पृथक् पृथक्
पृथक् अलग अलग, दोषबलम् प्रति दोषना जल प्रमाणे
दोषबलके अनुसार, वातिके वातज पाण्डुरोगभां वातिक
पाण्डुरोगमें, स्नेहभूयिष्ठम् थला स्नेहवाणुं स्नेहभूयिष्ठ,
पैत्तिके पित्तज पाण्डुरोगभां पैत्तिक पाण्डुरोगमें, तिक्त-
शीतलम् तिक्त अने शीतल तिक्त और शीतल, श्लैष्मिके
कृष्ण पाण्डुरोगभां कफज पाण्डुरोगमें, कटुतिक्तोष्णम् कटु,
तिक्त अने उष्ण कटु तिक्त और उष्ण सान्निपातिके
तथा सान्निपातज पाण्डुरोगभां और सान्निपातमें, विमिश्रम्
विमिश्र विमिश्र, इति ओ प्रमाणे इस तरह, एतत्
विकल्पम् आ चिकित्सानी उद्वेपना करवी इस
चिकित्साकी कल्पना करनी चाहिए ॥ ११५-११६३ ॥

115 116½. Thus, the measures for the
cure of anemia have been expounded
by the great sage. The physician
should administer these according to the
predominant morbid humors and the
vitality of the patient. In anemia due

११६. वातिके स्नेहभूयिष्ठं, पैत्तिके तिक्तशीतलम्—स्नेहप्राप्यं
पवनजे तिक्तशीतं तु पैत्तिके (थ ब.)

११६½. कटुतिक्तोष्णं—कटुश्लोष्णं (घ. थ. फ. व.)

„ कटुतिक्तोष्णं, विमिश्र सान्निपातिके—कटुश्लोष्णं मिश्रं
स्थूलं सान्निपातिके (घ.)

to predominance of vata-provocation, the treatment must be chiefly by unctuous medications. In anemia due to predominance of pitta, the treatment must be chiefly by bitter and cooling medicaments. In anemia due to predominance of kapha-provocation, the treatment must be chiefly by bitter, pungent and hot drugs. In tridiscordance condition it should be of the mixed nature

મૃજવાન્દુરોમસ્ય ચિકિત્સા—

નિપાતયેછરીરાત્તુ મૃત્તિકાં ભક્ષિતાં ભિષક્ ॥૧૧૭॥
યુક્તિજ્ઞઃ શોધનૈસ્તીક્ષ્ણૈઃ પ્રસમીક્ષ્ય બલાચલમ્ ।

યુક્તિજ્ઞઃ યુક્તિને બાળનારા યુક્તિજ્ઞ, ભિષક્ વૈદ્યે વૈદ્ય, ચલ-ચલમ્ બલાચલને બલાચલકો, પ્રસમીક્ષ્ય વિચાર કરીને દેશકર, ભક્ષિતામ્ ખાધેલી ખાઈ હૈ, મૃત્તિકામ્ તુ મૃત્તિકાને મિટ્ટીકો, તીક્ષ્ણૈઃ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, શોધનૈઃ શોધન ઔષધોથી શોધનોંઠે, છરીરાત્તુ શરીરથી શરીરસે, નિપાતયેત્ બહાર કાઢવી નિકાલે ॥ ૧૧૭ ॥

117-117½. The skilful physician should expel the ingested earth from the body by strong purificatory measures, after due consideration of the vitality of the patient.

વ્યોષાચં ઘૃતમ્—

શુદ્ધકાયસ્ય સર્પીષિ બલાધાનાનિ યોજયેત્ ॥૧૧૮॥
વ્યોષં વિલ્વં હરિદ્રે દ્વે ત્રિફલા દ્વે પુનર્નવે ।

મુસ્તાન્વયોરજઃ પાઠા વિઢક્કં દેવદારુ ચ ॥૧૧૯॥
વૃશ્ચિકાલી ચ ભાર્ગી ચ સક્ષીરૈસ્તૈઃ સમૈર્ઘૃતમ્ ।

સાઘયિત્વા પિબેદુક્ત્યા નરો મૃદોષપીઢિતઃ ॥૧૨૦॥
તદ્ઘૃત્ કેશરયષ્ટ્યાદ્ધિપ્પલીક્ષારશાદ્ઘૃતૈઃ ।

૧૨૦. સક્ષીરૈઃ—સક્ષારૈઃ (ચ. ક.)

„ સમૈર્ઘૃતમ્—ઘૃતં ઘૃતમ્ (ચ.)

„ „ —પ્રબોધનેત્ (ચ.)

૧૨૦½. પિપ્પલીક્ષાર—પિપ્પલીક્ષીર (ચ.)

„ ક્ષાર—ક્ષીર (ચ.)

„ ક્ષારશાદ્ઘૃતૈઃ—કોષ્ણશાદ્ઘૃતૈઃ (ક.)

શુદ્ધકાયસ્ય શુદ્ધ શરીરવાળાને શુદ્ધ શરીરવાળાને
लिए, बलाधानानि भक्षयेत् बलपद, सर्पिषि घृतोन्नी
घृतोका, योजयेत् योजना करवी प्रयोग करे, व्योषम्
त्रिफलं त्रिफलं, विल्वम् पीलुं बेलगिरी, द्वे हरिद्रे हण्डर,
द्वे पुनर्नवे धौली तथा राती साटोरी दोनों पुनर्नवा,
मुस्तानि मोथ मोथा, अयोरजः दोदधूलुं लोहचूर्ण,
पाठा कालीपाठ पाठी, विडङ्गम् वावडिंग वावडिंग,
देवदारु च अने देवदार और देवदारु, वृश्चिकाली च
आनवण्णी बईण्डा, भार्गी च भार्गी भंगेरन, सक्षीरैः
दूधसहित दूधयुक्त, समैः तैः सरजे वज्जने लीपिला
तेओथी सम भागमें लिए हुए उनसे, घृतम् घी घीको,
सावयित्वा पकावीने सिद्ध करके, मृत्-दोष-पीडितः
भाटीना दोषधी पीजाता मृत्तिकाके दोषसे पीडित, नरः
मनुष्ये पुरुष. युक्त्या युक्तिथी युक्तिपूर्वक, पिबेत् पीलुं
पीवे, केशर-नाभकेसर नागकेसर, यष्ट्याद-नेमीभध
मुलहठी. पिप्पली- पीपर पिप्पली, क्षार-जवभार
यवक्षार, शादले: अने दुवांथी सिद्ध करेयुं घी
पीलुं और दुवां इनसे सिद्ध किया हुआ घी पीवे
॥ ११८-१२० ॥

118-120½. And when the body has been purified, strength-promoting ghees should be administered. The person suffering from the morbid effects of geophagism should drink, according to the prescribed procedure, the medicated ghee prepared with the three spices, bael, turmeric and indian berberry, the three myrobalans, the two varieties of hog's weed, nut-grass, iron powder, patha, embelia. deodar, climbing nettle mercury and beetle killer along with milk and ghee. Similarly, he may drink the medicated ghee prepared with fragrant poon, liquorice, long pepper, alkali and scutch grass.

मृद्वक्षणादातुरस्य लौक्यादविनिवर्तिनः ॥१२१॥
 द्वेष्यार्थं भावितां कामं दद्यात्तद्वेषनाशनैः ।
 विडङ्गैकानिविषया निम्बपत्रेण पाठया ॥१२२॥
 वार्ताकैः कटुरोहिण्या कौटजैर्मूर्खवाऽपि वा ।

लौक्यात् लाक्षणार्थं जिह्वालौक्यसे. मृद्वक्षणात्
 भाटी भावानुं मिट्टी खानेसे, अविनिवर्तिनः न छोडना
 परावृत्त न होनेवाले, आतुरस्य रोगीने रोगसे, तद्व-दोष-
 नाशनैः ते दोष हर करनेवाला उष दोषके नाशक,
 विडङ्ग-वावडिङ्ग बायविडङ्ग, एला-ओक्षयी इलायची,
 अतिविषया अतिविष अतीस, निम्बपत्रेण लीमडाना
 पान नीमके पत्ते, पाठया डाणीपाठ पाही, वार्ताकैः
 रींगलु बॅमन, कटुरोहिण्या कडु कटुकी, कौटजैः
 छन्दम्व इन्द्रजौ, मूर्खया अपि वा अथवा मोरवेक्षथी
 पक्षु वा मूर्खिंसी, भाविताम् भावना दीक्षिणी भाटी
 भावित मिट्टीको, द्वेष्यार्थम् अलुगमे उत्पन्न करने भाटे
 द्वेष उत्पन्न करनेके लिए, कामम् छन्दम्व प्रभाञ्जे देवी
 इच्छानुसार देवे ॥ १२१-१२२३ ॥

121-122. If the patient is unable to leave off geophagism owing to loss of self-control, in order to make him averse to it, he should be given earth treated with drugs which have also the power to neutralise its bad effects. These drugs are embelia, atees, leaves of neem, patha, brinjal, kurroa, kurchi seeds and roots of trilobed virgin's bower.

१२१. मृद्वक्षणात्-मृदोऽनिवर्तमानाय लौक्यात्प्रत्यह-

मक्षणात् (ध.)

,, अविनिवर्तिनः-अविनिवर्त्तनः (ध. व.)

१२२. द्वेष्यार्थं-द्वेषार्थं (क.)

,, -द्वेषार्थं (व.)

,, दोषनाशनैः-दोषनाशने (ध. व.)

,, विडङ्गैकानिविषया निम्बपत्रेण पाठया-शुक्लानिविषया
 निर्विडङ्गैः कुटजेन च (ध. क.)

१२२. कौटजैः-पाठया (फ.)

यथादोषं प्रकुर्वीत मैषज्वं पाण्डुरोगिणाम् ॥१२३॥
 क्रियाविशेष एषोऽस्य मतो हेतुविशेषतः ।

पाण्डुरोगिणाम् भाटीथी थयेला पाण्डुरोगवालाओनी
 मिट्टीसे उत्पन्न हुए पाण्डुरोगवालोंकी, यथादोषम् पाण्डु-
 रोगने उत्पन्न करनेवाला दोषने अनुसरी पाण्डुरोगके
 उत्पन्न करनेवाले दोषके अनुसार, मैषज्वम् शिडित्वा
 चिकित्सा, प्रकुर्वीत करने करे, कस्य आ पाण्डुरोगने
 इस पाण्डुरोगका, हेतुविशेषतः भाटीथी विशिष्ट हेतुथी
 मिट्टीरूप विशिष्ट हेतुसे, एषः आ यह, क्रियाविशेषः
 शिडित्वाले चिकित्साभेद, मतः कहेवाला आलोच्य
 छे कहा गया है ॥ १२३३ ॥

123-123. The patient suffering from anemia due to geophagism should be treated with medication indicated in anemia, according to the morbid humor. This special mode of treatment is indicated by the special etiological factors.

कामलाया आवस्तिक्वी चिकित्सा—

तिलपिष्टनिभं यस्तु वर्चः सृजति कामली ॥१२४॥
 श्लेष्मणा रुद्धमार्गं तत् पित्तं कफहरैर्जयेत् ।

यः तु जे जो, कामली कुभणाने रोगी कामलाका
 रोगी, तिल-पिष्ट-निभम् तिलना कडु जेवा तिलपिष्ट
 जैसा, वर्चः भग्न मन, सृजति त्यजते। होय स्वागता
 है तत् ते उस, श्लेष्मणा कडुथी कफसे. रुद्धमार्गम्
 रुंधायेला मार्गवाला रुके हुए मार्गवाले, पित्तं पित्तने
 पित्तको. कफहरैः कडुने हर करनेवाली औषधीथी कफहर
 द्रव्योंसे, जयेत् लुप्तुं जीते ॥ १२४३ ॥

124-124. If the jaundice-patient is seen passing stools of the color of the paste of til (clay color) the physician should know that the pitta in the body is occluded in its course and he should alleviate this condition by drugs curative of kapha

१२४. वर्चः सृजति कामली-कामलायामनुजयेमलम् (व. द. क. व.)

રુક્ષશીતગુરુસ્વાદુવ્યાયામૈર્વેગનિગ્રહૈઃ ॥૧૨૫॥
કફસંમૂર્ચ્છિતો વાયુઃ સ્થાનાત્ પિત્તં ક્ષિપેદ્વલી ।

રુક્ષ- રુક્ષ રુક્ષ, શીત- શીત શીત, ગુરુ- ગુરુગુરુ, સ્વાદુ અને મધુર અજપાનથી ઓર મધુર અજપાનસે, વ્યાયામૈઃ અતિશય વ્યાયામથી અતિ વ્યાયામસે, વેગનિગ્રહૈઃ તથા વેગ રોકવાથી તથા વેગવિધારણસે, કફસંમૂર્ચ્છિતઃ કફથી ભિશ્રિત કફસે મિલા હુઆ, વલી વાયુઃ અજપાન વાયુ બલવાન વાયુ, સ્થાનાત્ પોતાના સ્થાનમાંથી અપને સ્થાનસે, પિત્તમ્ પિત્તને પિત્તકો, ક્ષિપેત્ ફેંકે છે ફેંકતા હૈ ॥ ૧૨૫૩ ॥

125-125½. The pathogenesis of the above-mentioned condition is as follows— as the result of undue indulgence in dry, cold, heavy and sweet articles of diet and in exercise and suppression of natural urges, the vata combined with kapha gets provoked and expels the pitta from its seat.

હારિદ્રનેત્રમૂત્રત્વક્ શ્વેતવર્ચાસ્તદા નરઃ ॥૧૨૬॥
ભવેત્ સાટોપવિષ્ટમ્ભો ગુરુણા હૃદયેન ચ ।
દૌર્બલ્યાભાગ્નિપાર્શ્વર્તિહિકાશ્વાસારુચિજ્વરૈઃ ॥૧૨૭॥
ક્રમેણાપ્તેનુસજ્યેત પિત્તે શાશ્વાસમાશ્રિતે ।

તદા ત્યારે તબ, નરઃ મનુષ્ય પુરુષ, હારિદ્ર- પીળા પીલે, નેત્ર-મૂત્ર- ત્વક્ નેત્ર, મૂત્ર અને ત્વચાવાળા નેત્ર, મૂત્ર ઓર ત્વચાવાળા, શ્વેતવર્ચાઃ સફેદ મળવાળા સફેદ મલવાળા, સાટોપ-વિષ્ટમ્ભઃ પેટમાં ગડગડાટ અને મલ- બદ્ધતાવાળો થાય છે આટોપ ઓર વિષ્ટમ્ભસે યુક્ત, ગુરુણા હૃદયેન ચ તેમજ ભારે હૃદયવાળો. एवं भारी हृदयसे युक्त, ભવેત્ થાય છે હોતા હૈ, અલ્પે પિત્તે અલ્પ પિત્ત ઓલેસે પિત્તકે, શાશ્વાસ- શાશ્વાસોને શાશ્વાસે, સમાશ્રિતે આશ્રય કરે છે ત્યારે આશ્રિત હોનેવર, ક્રમેણ અતુકસે

કપશઃ, દૌર્બલ્ય- દુર્બલતા દૌર્બલ્ય, અભ્યાગ્નિ- મંદાગ્નિ મન્દાગ્નિ, પાર્શ્વર્તિ- પડખામાં પીડા પાર્શ્વરજા, હિકા હેડકી ટિચકી, શ્વાસ- શ્વાસ શ્વાસ, અરુચિ- અરુચિ અરુચિ, જ્વરૈઃ અને જ્વરથી ઓર જ્વરસે, અનુસજ્યેત મુકત થાય છે પીડિત હોતા હૈ ॥ ૧૨૬-૧૨૭૩ ॥

126-127½. The patient then develops yellow coloration of the eyes, urine and skin, whitish stools, tympanites and intestinal torpor, and gradually becomes afflicted with heaviness of heart, debility, low digestive power, pain in the sides, hiccup, dyspnea, anorexia and fever on account of the pitta having suffered diminution and receded to the peripheral system.

વર્હિતિત્તિરિદ્ધાણાં રુક્ષામ્લૈઃ કટુકૈ રસૈઃ ॥૧૨૮॥
શુષ્કમૂલકકૌલત્યૈર્યૃષૈશ્ચાન્નાનિ ભોજયેત્ ।

વર્હિ ઓળા રોગીને ઓર એસે રોગીકો મોર, તિત્તિરિ- તેતર તીતર, રુક્ષાણામ્ અને કૂકડાના ઓર મુર્ગે इनके रुक्ष-रुक्ष रुक्ष, અમ્લૈઃ ખાટા અમ્લ, કટુકૈઃ અને તીખા ઓર કટુ, રસૈઃ મીઠાસેની સાથે માંસરસોસે, શુષ્ક-મૂલક- તેમજ મુકા મૂળા एवं सूखी मूली, કૌલત્યૈઃ અને કળથીના ઓર કુલથીકે, યૃષૈઃ ચ યૃષોની સાથે યૃષોસે, અન્નાનિ અન્નને. अन्न, ભોજયેત્ આહાર કરાવવો સેવન કરાવે ॥ ૧૨૮૩ ॥

128-128½. In such conditions, the physician should give the patient diet mixed with meat-juices of peacock, partridge and cock, seasoned with dry, acid and pungent articles, as also thin gruels prepared with dry radish or horse-gram.

માતુલુક્કરસં ક્ષૌદ્રપિપ્પલીમરિચાન્વિતમ્ ॥૧૨૯॥
સનાગરં પિબેત્ પિત્તં તથાઽસ્ત્યૈતિ સ્વમાશયમ્ ।

૧૨૯૩. તથાઽસ્ત્યૈતિ સ્વમાશયમ્-તથાસ્ત્યૈતિ સ્વમાશયમ્ (મ.)

૧૨૫૩. ક્ષિપેદ્વલી-ક્ષિપેદ્વહિઃ (વ.)

૧૨૬. હિકાશ્વાસારુચિ-હિકાશ્વાસારુચિ (ધ. વ.)

૧૨૭૩. ક્રમેણાપ્તેનુસજ્યેત-ક્રમેણાપ્તેન સંજ્યેત (ધ.)

૧૨૮. અનુસજ્યેત-અનુસજ્યેત (ક.)

औद- ओ रेजीओ भध वह रोगी मधु, पिप्पली-
पीपर पिप्पला, मरिचान्वितम् अने मरीची युक्त और
मरिच इनसे युक्त, सनागरम् मूँहसहित सोंठके साथ,
मातुलङ्ग- पीओराने। बिजौरिका, रसश्च रस रस, पिवेत्
पीवे। पीवे, तथा ओम करवाथी ऐसा करनेसे, अस्य
ओनु इसका, पित्तम् पित्त पित्त, स्वम आशयम् पीताना
स्थानमा अपने आशयको, एति आवी न्य छे पहुंचता
हे ॥ १२९३ ॥

129-129½. The patient may take as
potion the juice of pomello mixed
with honey, long pepper and dry
ginger in order to induce the provoked
pitta to return to its normal habitat.

कटुतीक्ष्णोष्णलवणैर्भृशाम्लैश्चाप्युपक्रमः ॥१३०॥
आपित्तरागाच्छकृतो वायोश्चाप्रशमाद्भवेत् ।

शकृतः भणमां मलमें, पित्तरागात् आ पित्तने। रंभ
आवे त्यां सुधी पित्तका रंग आने तक, वायोः च
तथा वायुनी और वायुके, प्रशमात् आ शांति थाय त्यां
सुधी शान्त होने तक, कटु- कटु कटु, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण
तीक्ष्ण, उष्ण- उष्ण उष्ण, लवणैः लवण लवण,
मृशाम्लैः च अने अत्यंत अम्ल द्रव्योंथी और खूब
अम्ल द्रव्योंसे, अपि पशु मी, उपक्रमः चिकित्सा
उपचार, मवेत् करनी करे ॥ १३०३ ॥

130-130½. Treatment with pungent,
strong, hot, saltish and very acid drugs
should be persisted in, till the fecal
matter acquires the coloration of pitta
and the vata is alleviated.

स्वस्थानमागते पित्ते पुरीषे पित्तरञ्जिते ॥१३१॥
निवृत्तोपद्रवस्य स्यात् पूर्वः कामलिको विधिः ।

१३०. कटुतीक्ष्णोष्णलवणैर्भृशाम्लैश्चाप्युपक्रमः- तीक्ष्णाम्लैः कटु-
रूक्षोष्णैर्लवणैश्चाप्युपक्रमः (अ.)

१३०½. आपित्तरागाच्छकृतो-आपित्तरोगाश्च कृतो (ब.)

१३१ पुरीषे पित्तरञ्जिते-मले पित्तामुरञ्जिते (गं क. व.)

१३१½. निवृत्तोपद्रवस्य स्यात्-निवृत्तोपद्रवस्यास्य (ज)

, पूर्वः-पूर्वः (क.)

पित्ते पित्त न्यारे पित्तके, स्वस्थानम् पीताना
स्थानमा अपने स्थानमें, आगते आवी न्य आने पर,
पुरीषे च अने भण और मलके, पित्तरञ्जिते पित्तथी रंगान्
न्य पित्तके रंग जाने पर, निवृत्तोपद्रवस्य न्येना उपद्रवे।
शांत अथा छे औवा रेजीने जिसके उपद्रव निवृत्त हुए
हैं इसके लिए, पूर्वः पूर्वः करेदी प्रथम कही, कामलिकः
कमलानी कामलाकी, विधिः स्यात् चिकित्साविधि करनी
चिकित्साविधि करे ॥ १३१३ ॥

131-131½. When the pitta has
returned to its habitat, the fecal matter
becomes colored with pitta and there
is subsidence of complications, the line
of treatment laid down earlier for
jaundice, should be resumed.

हलीमकस्य लक्षणम्—

यदा तु पाण्डोर्वर्णः स्याद्वरितश्चावपीतकः ॥१३२॥
बलोत्साहक्षयस्तन्द्रा मन्द्राग्निर्त्वं मृदुज्वरः ।
स्त्रीष्वहर्षोऽङ्गमर्दश्च श्वासस्तृष्णाऽरुचिर्भ्रमः ॥१३३॥
हलीमकं तदा तस्य विद्यादनिलपित्ततः ।

यदा तु न्यारे जब, पाण्डोः पांडुरेजीने। पांडु-
रोगीका, वर्णः पशुं वर्ण, हरित- हरी। नीला, श्याव-
काणो। श्याव, पीतकः के पीणे या पीला, स्यात् आथ
होवे, बल-उत्साह-क्षयः अथ तथा उत्साहने। क्षय बल
और उत्साहका क्षय, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, मन्द्राग्निश्चम्
मंदाग्निपशु मंदाग्निता, मृदुज्वरः मंदज्वर मंदज्वर,
स्त्रीष्व-अहर्षः स्त्री विषे अहर्ष क्रियोंमें अनुत्साह
अङ्गमर्दः च अंग भागवां अंग तूटना, श्वासः श्वास
श्वास, तृष्णा तथा प्यास, अरुचिः अरुचि अरुचि, भ्रमः
च अने भ्रम आथ और भ्रम होवे, तदा त्वारे तब,
तस्य तेने उसको, अनिक-पित्ततः वातपित्तथी वातपित्तसे,
हलीमकम् हलीमक थये छे हलीमक हुआ हे, विद्यात्
औम न्यपुं ऐसा जाने ॥ १३२-१३३३ ॥

132-133½. If in an anemia-patient
the physician marks green, black or
yellow coloration of skin, together
with lowered vitality and spirits,

torpor, loss of gastric fire, low fever, insensitiveness to women, body-ache, dyspnea, thirst, anorexia and vertigo, he should recognise it as Halimaka-jaundice resulting from the provocation of vata and pitta.

હલીમકસ્ય ચિકિત્સા—

ગુદ્ધચીસ્વરસ-ક્ષીરસાચિતં માહિષં ઘૃતમ્ ॥૧૩૪॥
સ પિબેત્ ત્રિવૃતાં ક્ષિગ્ધો રસેનામલકસ્ય તુ ।
વિરિક્તો મધુરપ્રાયં મજેત્ પિત્તાનિલાપહમ્ ॥૧૩૫॥

સઃ તે વદ, ગુદ્ધચી-સ્વરસ- ગળેાનેા સ્વરસ ગિલોયકે સ્વરસસે, ક્ષીરસાચિતમ્ અને દૂધથી સિદ્ધ કરેલું ઔર દૂધસે સિદ્ધ ક્રિયા, માહિષમ્ બેંસનું મૈસવ, ઘૃતમ્ ઘી ધી, પિબેત્ પીવું પીવે, લિગ્ધઃ તુ ઘીથી રસેન થતાં ધીસે સ્નેહન હો જાને પર, અમલકસ્ય આમળાના આંબલેકે, રસેન રસથી રસસે, ત્રિવૃત્તમ્ નસેાતર પીવું ત્રિવૃત્ત પીવે, વિરિક્તઃ અને રેથ બાગ્યા પછી ઔર વિરેચન હો જાને પર, મધુરપ્રાયમ્ મધુરરસપ્રધાન મધુરરસપ્રાય, પિત્તાનિલાપહમ્ પિત્ત તથા વાતનેા નાશ કરનાર અનનુ પિત્ત ઔર વાતકે નાશક અષ્ઠકા, મજેત્ સેવન કરવું સેવન કરે ॥ ૧૩૪-૧૩૫ ॥

134-135. In this condition, the patient may drink the medicated ghee prepared from buffalo's ghee, with the juice of guduch and milk; when the oleation is sufficient, he may take turpeth mixed with juice of emblic myrobalan, and on sufficient purgation, he may resort to articles mainly of the sweet taste, which are curative of pitta and vata

દ્રાક્ષાલેહં ચ પૂર્વોક્તં સર્પીણિ મધુરાણિ ચ ।
યાપનાન્ ક્ષીરવસ્તીન્ શીલબેત્સાનુવાસનાન્ ॥૧૩૬॥
માર્દ્દીકારિષ્ટયોગાંશ્વ પિબેદુચ્યાઽમિત્રદુષ્યે ।

૧૩૬. યુક્ત્યાઽમિત્રદુષ્યે-યુક્ત્યા નિવૃત્તયે (૧.)

પૂર્વોક્તમ્ રોગીઁ પૂર્વે કહેલો રોગી પૂર્વોક્ત, દ્રાક્ષા-લેહમ્ ચ દ્રાક્ષાબલેહ દ્રાક્ષાબલેહ, મધુરાણિ મધુર મધુર, સર્પીણિ ચ ધૃતો ધી, સાનુવાસનાન્ અનુવાસનસંહિત અનુવાસનવસ્તિયો, યાપનાન્ યાપનવસ્તિયો, યાપન-વસ્તિયો, ક્ષીરવસ્તીન્ ચ અને ક્ષીરવસ્તિયોતુ ઔર ક્ષીરવસ્તિયોકા, શીલબેત્ સેવન કરવું સેવન કરે, માર્દ્દીક-અરિષ્ટયોગાન્ ચ તેમજ દ્રાક્ષારિષ્ટના યોગાન્ એવં દ્રાક્ષારિષ્ટયોગોકો, અમિત્રદુષ્યે અમિત્રી વૃદ્ધિ માટે અમિત્રદુષ્યે લિગ્ધ, યુક્ત્યા યુક્તિથી યુક્તિપૂર્વક, પિબેત્ પાન કરવું પીવે ॥ ૧૩૬ ॥

136-136½. The patient may use the afore-said grape linctus, sweet ghees, palliative enemata, compound milk enemata and unctuous enemata. He may drink in due manner the medicated wine made from grapes to promote the gastric fire.

કાસિકં કામયાલેહં પિપ્પલીં મધુકં લલામ્ ॥૧૩૭॥
પયસા ચ પ્રયુજીત યથાદોષં યથાબલમ્ ।

કાસિકમ્ અને ઉધરસના પ્રકરણમાં કહેલ ઔર કાસપ્રકરણમે કહા હુઆ, કામયાલેહમ્ ચ હરડેનેા અબલેહ હરડકા અબલેહ, પિપ્પલીમ્ પીપર પિપ્પલી, મધુકમ્ ગેડીમધ મુલહરી, લલામ્ ચ તથા બલાનેા તથા લા इनका, યથાદોષમ્ દોષને અનુસરીને યથાદોષ, યથાબલમ્ અને બલને અનુસરીને ઔર યથાબલ પયસા દૂધથી દૂધકે સાથ, પ્રયુજીત પ્રયોગ કરવેા પ્રયોગ કરે ॥ ૧૩૭ ॥

137-137½. According to the morbid humor concerned and the patient's vitality, he may use the chebulic myrobalan linctus prescribed in the treatment of cough, or long pepper, liquorice and heart-leaved sida mixed with milk.

અધ્યાયોક્તવિષયાઃ—

તત્ર શ્લોકૌ—

પાષ્ઠાદોઃ પશ્ચવિધસ્યોકં હેતુલક્ષણમેવજમ્ ॥૧૩૮॥
કામલા દિવિધા તેષાં સાધ્યાસાધ્યસ્વમેવ ચ ।

तत्र ते विषयमां उस विषयान्, श्लोकौ उपसंहारना
ये श्लोकाः ये के उपसंहारके दो श्लोक हैं कि पञ्च-
विधस्य पांथ पाण्डुरोगा पांथ पञ्चकारके पाण्डुरोः पांथ-
रोगनां पाण्डुरोगके, वेद-लक्षण-मेवज " कारणी, लक्षण-
अने औषधि हेतु-लक्षण और पांथ, उक्तम् कर्त्ता के
कहे हैं, द्विविधा तेभ्यः के प्रकारने। एवं दो प्रकारकी,
कामला भगवै। कारला, तेभ्यः अने तेभ्योः पांथ
उनकी, साध्य- साध्यता साध्यता असाध्यत्वम् च एव
तथा असाध्यता पांथ कर्त्ता के तथा असध्यता भी कही
है ॥ १३८३ ॥

Here are the two recapitulatory
verses—

१३८-३८३. The causes, symptoms
and treatment of the five types of
anemias, and the two types of jaun-
dice, their curability and incurability;

तेषां विकल्पो यश्चाभ्यो महाव्याधिर्हलीमकः ।

तस्य चोक्तं समासेन व्यञ्जनं सचिकित्सितम् १३९

तेभ्यः तेभ्योना उनके, विकल्पः भेद भेद, यः च
अने जे और जो, अन्यः भीजे दूसरी, महाव्याधिः
महाराग महाव्याधि, हलीमकः हलीमक के हलीमक है,
तस्य च तेनां पांथ उनके भी, सचिकित्सितम् चिकित्सा-
सहित चिकित्सासहित, व्यञ्जनम् लक्षण- लक्षण,
समासेन टूटोछुभा संक्षेपमें, उक्तम् कर्त्ता के कहे
हैं ॥ १३९ ॥

१३९. Their variations and the grave
type of anemia known as Halimaka,
together with its diagnosis and treat-
ment in general, have been described
herein.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रेऽप्राप्ते दृढबलसंपूरिते
चिकित्सास्थाने पाण्डुरोगचिकित्सितं
नाम षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

१३९. तेषां विकल्पः—तेषां विकल्पः (य.)

, व्यञ्जनं—लक्षणं (द. क. व.)

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
श्लोका अग्निवेशसे बनाये, तन्त्रे अने यरक्ष्मी
प्रतिस्तरार पाभेदा आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा
संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते
अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये,
चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें,
पाण्डुरोगचिकित्सितम् 'पांथुरोगचिकित्सित' 'पाण्डुरोग-
चिकित्सित', नाम नामने। नामका, षोडशः सोलहवां,
सोलहवां, अध्यायः अध्याय संपूर्ण भयो अध्याय समाप्त
हुआ ॥ १६ ॥

16. Thus in the Section on Thera-
peutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka the
sixteenth chapter entitled 'The Thera-
peutics of Anemia' not being available,
the same as restored by Dridhabala is
completed.

सप्तदशोऽध्यायः ।

सत्तरमे। अध्याय अध्याय सत्रहवां

Chapter XVII

हिक्काश्वासचिकित्सितोपक्रमः—

अथातो हिक्काश्वासचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अलीथी अब आगे, हिक्काश्वासचि-
कित्सितम् 'हिक्काश्वासचिकित्सित' नामना अध्यायानु-
'हिक्काश्वासचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करेथुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयेने,
इति ह आ विषयमां नीये प्रमाणे जे इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्माह कहैथुं के कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Therapeutics of
Hiccup and Dyspnea.'

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

वेदलोकार्थतत्त्वज्ञमात्रेयमृषिमुत्तमम् ।

अपृच्छत् संशयं धीमानग्निवेशः कृताञ्जलिः ॥ ३ ॥

धीमान् बुद्धिमान् धीमान्, अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशेने कृताञ्जलिः दाथ जेडी हस्त जोड़कर, वेद लोक वेद तथा लोकना वैदिक और लौकिक, अर्थतत्त्वज्ञम् पदार्थोना तत्त्वने अखुनार पदार्थोके तत्त्वको जाननेवाले, उत्तमम् उत्तम श्रेष्ठ, आत्रेयम् आत्रेय आत्रेय, ऋषिम् ऋषिने ऋषिको, संशयम् संशय संशय, अपृच्छत् पूछा पूछा ॥ ३ ॥

3. Agnivesa, with folded hands, asked the following question of Atreya, the greatest of sages, the knower of the nature of truth contained in both the scriptures as well as the world.

य इमे द्विविधाः प्रोक्तास्त्रिदोषास्त्रिप्रकोपणाः ।

रोगा नानात्मकास्तेषां कस्को भवति दुर्जयः ॥ ४ ॥

ये इमे जे आ जो ये, द्विविधाः ये प्रकारना दो प्रकारके, त्रिदोषाः त्रिषु दोषवाणा तीन दोषवाके, त्रिप्रकोपणाः त्रिषु हेतुओंकी प्रकोप पाभनारा तीन हेतुओंसे प्रकुपित होनेवाले, नानात्मकाः अने नाना स्वरूपवाणा और नाना स्वरूपवाले, रोगाः प्रोक्ताः रोगो कहेंगे ओ रोग कहे हैं, तेषाम् तेषांकी उनमें कस्कः कथो कथो कौन कौन, दुर्जयः कष्टसाध्य कष्टसाध्य, भवति ओ ? हैं ? ॥ ४ ॥

4. Which of the diseases which are classified into two categories (general and specific or mild and acute) resulting from the morbidity of any or all of the three humors and caused by the three kinds of etiological factors and manifesting various kinds of symptoms, are difficult of cure?

३. वेदलोकार्थ—वेदलकार्थ (ध.)

, ऋषिमुत्तमम्—ऋषिभिः स्तुतम् (ध.)

४. नानात्मकाः—नानाविधाः (ग. व. क.)

अग्निवेशस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा मतिमतां वरः ।

उवाच परमप्रीतः परमार्थविनिश्चयम् ॥ ५ ॥

अग्निवेशस्य अग्निवेशनु अग्निवेशके, तत् वाक्यम् ते वाक्य उस वाक्यको, श्रुत्वा सांभलीने सुनकर, परमप्रीतः अत्यंत प्रसन्न भयेला अत्यन्त प्रसन्न हुए, मतिमताम् बुद्धिमानोंमां बुद्धिमानोंमें, वरः श्रेष्ठ आत्रेय मुनिओ श्रेष्ठ आत्रेय मुनिने, परम-मर्थ-विनिश्चयम् सत्य अर्थओ निर्णय सत्यार्थके निर्णयको, उवाच कहा ॥ ५ ॥

5. On hearing these words of Agnivesa, Atreya the foremost of wise men being exceedingly pleased, delivered in the following manner the established truth on this most vital subject.

हिकाश्वासयोः शीघ्रं प्राणहरत्वं तत्र हेतुश्च—

कामं प्राणहरा रोगा बहवो न तु ते तथा ।

यथा श्वासश्च हिका च प्राणानाशु निष्कृन्ततः ॥ ६ ॥

बहवः धन्य बहुतसे, रोगाः रोगो रोग, कामम् भरेभर सचमुच, प्राणहराः प्राणहरण करनेवाला ओ प्राण-नाशक हैं, ते तु पक्षु तेओ किंतु वे, यथा श्वासः च जेम श्वास जैसे श्वास, हिका च अने हेडडी और हिका, आशु शीघ्र शीघ्र, प्राणां प्राणोंको, निष्कृन्ततः हरण करे ओ नष्ट करते हैं, तथा न तेम नखडी प्राणोंना नाश करता नहीं जैसे शीघ्र प्राणोंका नाश नहीं करते ॥ ६ ॥

6. Although many are the diseases which take away human life, there are none that terminate a patient's life so rapidly as hiccup and dyspnea.

अन्यैरप्युपसृष्टस्य रोगैर्जन्तः पृथग्विधः ।

अन्ते संजायते हिका श्वास्तो वा तीव्रवेदनः ॥ ७ ॥

५. अग्निवेशस्य तद्वाक्यम्—इत्यग्निवेशस्य वचः (ग. व. क. न.)

, परमार्थविनिश्चयम्—परमार्थप्रयोजनम् (न.)

६. प्राणानाशु निष्कृन्ततः—हरतः प्राणमाशु वै (ध.)

पृथग्विषयैः बुद्धि बुद्धि प्रकारना अलग अलग प्रकारके, अन्यैः भीष्म अन्य, रोगैः उपसृष्टस्य रोगोत्थी वेदशैथी रोगोत्थे पीकित, जन्तोः अपि प्राणीने पक्षु प्राणीको सी, अन्ते अन्ते अन्तमें, हिक्का हेलडी हिचकी, तीव्रवेदनः अथवा तीव्र वेदनावाणे। या तीव्र पीकदायक, श्वासः वा श्वास श्वास, संजायते भाय छे हो जाता है ॥ ७ ॥

7 Even in patients affected with various other kinds of disease, there develops in the end hiccup or accurately painful dyspnea (terminal complications).

**कफवातात्मकवेतौ पित्तस्थानसमुद्भवौ ।
हृदयस्य रसादीनां घातूनां चोपशोषणौ ॥ ८ ॥
तस्मात् साधारणावेतौ मतौ परमदुर्जयौ ।
मिथ्योपचरितौ क्रुद्धौ इत आशीविषाविव ॥ ९ ॥**

कफ-वात-आत्मकौ कफवातस्व३५ कफवातात्मक, पित्तस्थान- पित्तस्थानभाथी पित्तस्थानसे, समुद्भवौ उत्पन्न भयेथी उत्पन्न, एतौ ओ अन्ने ये दोनों, हृदयस्य हृदयना हृदयके, रसादीनाम् तेभ्य रसादि एवं रसादि, घातूनाम् च घातुभेदुं घातुभेके, उपशोषणौ शोषणु करनार छे शोषक हैं, तस्मात् तेथी उस कारणसे, साधारणौ समान लक्षणवाण। समान लक्षणसे युक्त, एतौ ओ अन्ने ये दोनों, परम-दुर्जयौ अत्यन्त दुष्टसाध्य अत्यन्त कष्टसाध्य, मतौ भनाथा छे माने गये हैं, मिथ्या उपचरितौ मिथ्या उपचार करवाभा आवतां तेओ अन्ने मिथ्या उपचार करनेसे ये दोनों, क्रुद्धौ कुपित भयेथी कुपित हुए, आशीविषौ छे सपेनी दो सपेकी, इव येठे तरह, इतः भारी नाछे छे मार गजते हैं ॥ ८-९ ॥

8-9. These two are due to the nature of kapha and vata and originate in the seat of pitta in the body and

८. पित्तस्थानसमुद्भवौ-मतौ सममुद्भवौ (न.)

९. परमदुर्जयौ-समुद्भवौ (ग. ड. फ. व.)

dry up the nutrient fluid and other body-elements of the stomach. Thus these two diseases are considered to be of similar nature and very intractable, and if wrongly treated, get exacerbated and kill the patient as rapidly as snake-venom.

हिक्काश्वासयोः निदानं संप्राप्तिश्च —

पृथक् पञ्चविधावेतौ निर्दिष्टौ रोगसंग्रहे ।

तयोः शृणु समुत्थानं लिङ्गं च समिषग्नितम् ॥ १० ॥

रोगसंग्रहे अष्टोदरीय अध्यायभा अष्टोदरीय अध्यायमें, एतौ ओ अन्ने ये दोनों, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, पञ्चविधौ पांथ प्रकारना पांच प्रकारके, निर्दिष्टौ छे निर्दिष्ट हैं, तयोः ते अन्नेनां उन दोनोंके, समुत्थानम् करनार कारण समिषग्नितम् अने चिकित्सासहित और चिकित्साके साथ, लिङ्गम् च लक्षण लक्षण, शृणु सांभणौ सुनो ॥ १० ॥

10. Each of these two is described to be of five kinds in the chapter on Eight Abdominal Diseases (Chap. 19 Sutra). Now listen to a description of their etiology, symptoms and treatment.

रजसा धूमवाताभ्यां शीतस्थानाम्बुसेवनात् ।

व्यायामाद्वाग्न्यधर्माध्वरूक्षाक्षविषमाशनात् ॥ ११ ॥

आमप्रदोषादानाहाद्रौक्ष्यादत्यपतर्पणात् ।

दौर्बल्यान्मर्मणो घाताद् दम्बाच्छुद्धयतियोगतः १२

अतीसारज्वरच्छर्दिप्रतिश्यायक्षतक्षयात् ।

रक्तपित्तादुदावर्ताद्विसृज्यलसकादपि ॥ १३ ॥

पाण्डुरोगाद्विषाच्चैव प्रवर्तते गदाविमौ ।

निष्पावमाषपिण्याकतिलतैलनिषेवणात् ॥ १४ ॥

१०. समिषग्नितम्-सचिकित्सितम् (ग.)

१२. आमप्रदोषा.....योगतः ॥-आमप्रदोषादानाहाराद्रौक्ष्या देग-विषारणात्। मर्माभिवातादौर्बल्यात् दम्बाच्छुद्धयतियोगतः ॥

११. दौर्बल्यान्मर्मणो घातात्-मर्माभिवातादौर्बल्यात् (ग. व.)

१४. प्रवर्तते गदाविमौ-रोगावेतौ प्ररोहतः (ग. ड. व. फ.)

पिष्टशालूकविष्टम्भिर्विदहिगुरुभोजनात् ।

जलजानूपपिशितदध्यामक्षीरसेवनात् ॥१५॥

अभिष्यन्धुपचारश्च श्लेष्मलानां च सेवनात् ।

कण्ठोरसः प्रतीघाताद्विवन्धैश्च पृथग्विधैः ॥१६॥

रजसा धूणशी धूम्रसे, धूमवाताभ्याम् धूम्रश्लेष्मी,
वायुशी धुवाँसे, वायुसे, शीत-स्थान- ठंडा स्थान ठंडी
जगह, अम्बुसेवनात् अने ठंडा जलना सेवनशी और
ठंडे जलके सेवनसे, व्यायामात् अधिक व्यायामशी
अति व्यायामसे, ग्रास्यधर्म- अत्यंत मैथुनशी अत्यन्त
व्यवायसे, अध्व- अधिक पशुशी अत्यन्त मार्ग चलनेसे,
रूक्षात्- रक्ष अक्षशी रूक्ष अक्षसे, विषम- विषम और
विषम, अक्षानात् भोजनशी भोजनसे आद्यप्रदोषात्
आमदोषशी आमदोषसे, आनादात् आनादशी आनादसे,
रौक्ष्यात् रक्षताशी रूक्षतासे, अपतर्पणत् अत्यंत
अपतर्पणशी अत्यंत अपतर्पणसे, दौर्बल्यात् दुर्बलताशी
दुर्बलतासे, मर्मणः मर्मभा मर्ममें, घातात् आघातशी
आघातसे, द्वन्द्वात् शीत उष्ण आदि विपरीत
पदार्थोना कभ नगर सेवनशी शीत उष्ण आदि
भावोंके क्रमरहित सेवनसे, शुद्धि- शोधनना शुद्धिके
अतियोगतः अतियोगशी अतियोगसे, अतिसार-
अतिसारशी अतिसारसे, ज्वर- ज्वरशी ज्वरसे, छर्दि-
छर्दिशी कैसे, प्रतिश्याय- प्रतिश्यायशी प्रतिश्यायसे,
क्षतक्षयात् उरःक्षतशी, क्षयशी उरःक्षतसे, क्षयसे,
रक्तपित्तात् रक्तपित्तशी रक्तपित्तसे, उदावर्तात् उदावर्तशी
उदावर्तसे, विसूची- विसूचिशी विसूचिकासे, अलसकात्
अपि अलसकशी अलसकसे, पाण्डुरोगात् पाण्डुरोगशी
पाण्डुरोगसे, विषात् च एव अने विषशी और विषसे,
निष्पाव- नाश सेम, माष- अंड उड़द, पिण्याक- पिण्याक
तिलकक, तिल-तैल- अने तदन तैलना और तिलका
तैल, निषेवणात् सेवनशी इनके सेवनसे, पिष्ट- घोटना
पदार्थो पीठी, शालूक- कभकभं कमलकन्द, विष्टम्भि-
विष्टमी विष्टम्मी, विदाहि- विदाही विदाही, गुरु
भोजनात् अने गुरु पदार्थोना भोजनशी और गुरु
द्रव्योंके भोजनसे, जलज-जानूप- जलज अने आनूप
देशना प्राणीओना जलीय और आनूप प्राणियोंके
पिशित- भाँस मांस, दधि- दही दही, आमक्षीर- अने
१६. श्लेष्मलानां-श्लेष्मिकाणां (ब)

ऊँचा दूधना और लूके दूधके, सेवनात् सेवनशी
सेवनसे, अभिष्यन्धि- अभिष्यन्धी पदार्थोना अभिष्यन्धी
पदार्थोंके, उपचारात् च सेवनशी सेवनसे, कण्ठ- उरसः कंठ
अने छातीभा कंठ और छातीमें, प्रतीघातात् आघातशी
चोट लगनेसे, पृथग्विधैः अने जुदा जुदा प्रकारना और
भिन्न भिन्न प्रकारके, विवन्धैः च विवन्धशी विवन्धोंमें,
इसौ सदाँ आ जने रोगो इन दोनों रोग, प्रवर्तते
थाय ते होते हैं ॥ १५-१६ ॥

11-16. From dust from smoke and
wind, from residence in cold climates
and use of cold water from undue
exertion or sex-act, from excessive
walking, and from taking of dry and
irregular diet, from chyme disorders,
constipation, dehydration and extreme
inanition, from debility and trauma
to vital organs, from recourse to
mutually antagonistic procedures, from
overdoing of purificatory procedures,
from diarrhea, fever, vomiting, coryza,
wasting due to pectoral lesions,
hemothermia, misperistalsis, acute
gastro-intestinal irritation, intestinal
torpor, anemia and toxicosis these two
diseases take their origin. Also by the
habitual use of lablab bean black
gram, til paste and til oil, by eating
preparations of paste, lotus rhizomes
and food that is slowly digested, irritant
or heavy, by constant use of the flesh
of the aquatic and wet-land animals
curds and raw milk, by liquefacient
medications and by indulgence in
kapha-producing articles, by trauma
and constriction of various kinds
affecting the throat and chest, these two
diseases are produced.

मारुतः प्राणवाहीनि स्रोतांस्यविश्य कुप्यति ।
उरःस्थः कफमुद्धूय हिक्काश्वासान् करोतिसः ॥१७॥
घोरान् प्राणोपरोधाय प्राणिनां पञ्च पञ्च च ।

मारुतः वायु वायु, प्राणवाहीनि प्राणवाही प्राणवाह,
स्रोतांसि स्रोतांसि स्रोतोर्मै, आविश्य प्रवेश करीने
बुसकर, कुप्यति प्रदूषित थाप छे प्रकुपित होता है,
उरःस्थः अने छातीमें रहीने और छातीमें स्थित,
सः ते वह, कफम् उड़ने कफको, उद्धूय उपरनी तरङ्ग
थलावीने ऊपर हटा कर, प्राणिनाम् प्राणीओनां
प्राणियोंके प्राणोपरोधाय प्राणोने रोडना भाटे प्राणोंको
रोकनेके लिए, घोरान् अथःकर भयंकर, पञ्च पांच पांच,
पञ्च च पांच प्रकारना पांच प्रकारके, हिक्का-हेउडी
हिचकी, श्वासान् तथा श्वासने और श्वासको, करोति
उत्पन्न करे छे करता है ॥ १७३ ॥

17-17½. The vata, having entered
the respiratory channels, becomes irri-
tated and rouses up the kapha lying
in the chest and produces hiccup and
dyspnea, each of which is of five
varieties, dreadful and often fatal to
life.

हिक्काश्वासयोः पूर्वरूपाणि—

उभयोः पूर्वरूपाणि शृणु वक्ष्याम्यतः परम् ॥१८॥

उभयोः अ-नेनां दोनोंके, पूर्वरूपाणि पूर्वर्षेय पूर्व-
रूपोंको, अतः परम् इसे पछी अब आगे, वक्ष्यामि
उड़ीश बहूंगा, शृणु सांभलो सुनो ॥ १८ ॥

18. Now, I shall describe the
premonitory symptoms of both these.
Listen.

कण्ठोरसोर्गुरुत्वं च वदनस्य कषायता ।
हिक्कानां पूर्वरूपाणि कृश्वेराटोप एव च ॥१९॥

१९. उरःस्थः कफमुद्धूय—उरःस्थकफमुद्धूय (थ.)

,, करोति सः—करोत्यथ (थ.)

आनाहः पार्श्वशूलं च पीडनं हृदयस्य च ।
प्राणस्य च विलोमत्वं श्वासानां पूर्वलक्षणम् ॥२०॥

कण्ठ-कंठ कंठ, उरसोः अने छाती । और छातीका,
गुरुत्वम् भारेपणुं भारीपन वदनस्य मुणनी मुंडका,
कषायता च तुराश कसैलापन कुक्षेः अने पेटमें और
पेटमें, आटोपः च एव गजगट आटाप, हिक्कानाम् ओ
हेउडीनां ये हिचकियोंके, पूर्वरूपाणि पूर्वर्षेय छे पूर्वरूप
हैं, आनाहः आनाह आनाह पार्श्वशूलम् च पार्श्वोंमें
शूल पार्श्वशूल, हृदयस्य हृदयमें हृदयका, पीडनम् च
पीडा पीडन, प्राणस्य अने प्राणनी और प्राणका,
विलोमत्वम् च उलटी भाति उलट वादन, श्वासानाम् ओ
श्वासनां ये श्वासके, पूर्वलक्षणम् पूर्वर्षेय छे पूर्वरूपों
हैं ॥ १९-२० ॥

19-20. Heaviness in the throat and
chest, astringent taste in the mouth as
well as distension of the abdomen are
the premonitory symptoms of hiccup.
Constipation, pleurodynia, sense of
compression on the heart, and derange-
ment of the respiratory function are
the premonitory symptoms of dyspnea.

महाहिक्कायाः लक्षणम्—

प्राणोदकाग्रवाहीनि स्रोतांसि सकफोऽनिलः ।
हिक्काः करोति संरुध्य तासां लिङ्गं पृथक् शृणु ॥२१॥

सकफः उद्धूयता कफयुक्त, अनिलः वायु वायु प्राण-
उदक-प्राण, अथ प्राण, उदक, अग्रवाहीनि स्रोतांसि अने
अग्रवाही वदन करनेवाला स्रोतांसि और अग्रवाही स्रोतोंको,
संरुध्य रीडने रोककर, हिक्काः हेउडी हिचकियोंको, करोति
करे छे करता है तासाम् तैओनां उनके, पृथक् पृथक्
पृथक् पृथक् पृथक्, लिङ्गम् लक्षणो लक्षण, शृणु सांभलो
सुनो ॥ २१ ॥

21. The vata, combined with kapha,
obstructing the respiratory and deglu-
titary channels, produces various kinds
of hiccup. Now listen to a description

of the signs and symptoms of each type.

क्षीणमांसबलप्राणतेजसः सकफोऽनिलः ।
गृहीत्वा सहसा कण्ठमुच्चैर्घोषवतीं भृशम् ॥२२॥
करोति सततं हिकामेकद्वित्रिगुणां तथा ।
प्राणः स्रोतांसि मर्माणि संरुध्योष्माणमेव च ॥२३॥
संज्ञां मुष्णाति गात्राणां स्तम्भं संजनयत्यपि ।
मार्गं चैवाज्ञपानानां रुणद्धुषहतस्मृतेः ॥२४॥
साश्रुविप्लुतनेत्रस्य स्तब्धशङ्खच्युतश्रुवः ।
सक्तजल्पप्रलापस्य निर्वृतिं माक्षिगच्छतः ॥२५॥
महामूला महावेगा महाशब्दा महाबला ।
महाहिकेति सा नृणां सद्यः प्राणहरा मता ॥२६॥
इति महाहिका ।

सकफः अनिलः कङ्कशु वायु कफयुक्त वायु, क्षीण- क्षीयं यथेष्टं छे क्षीण, मांस-बल-प्राण-तेजसः मांस, बल, प्राण, अने तेज गेनां अवा अनुप्यना मांस, बल, प्राण और तेजवाले पुरुषके, कण्ठम् कंठना कंठके, उच्चैः ऊँचा भागने ऊर्ध्वं देशको, सहसा अेकअेक सहसा, गृहीत्वा पकडीने पकड़ कर, भृशम् अहु बहुत, घोष-वतीम् अवाअवाणी आवाज करनेवाली, एक-द्वि- त्रैकली, अेवडी एक एक, दो दो, त्रिगुणाम् अने त्रेवडी और तीनतीन वेगवाली, हिकाम् छेडडी हिचकीको, सततम् निरंतर सतत, करोति करे छे करता है, तथा प्राणः तथा प्राणवायु एवं पाणवायु, स्रोतांसि ओते। स्रोतोंको, मर्माणि मर्मा मर्मोंको, ऊष्माणम् एव च अने ऊष्माने और ऊष्माको, संरुध्य रुंधीने रोककर, संज्ञाम् संज्ञाने। चेतनाको, मुष्णाति क्षोप करे छे नष्ट करता है, गात्राणाम् गात्रेने। अंगोंकी, स्तम्भम् अवि स्तंभ जड़वाहटको, संजनयति करे छे करता है, अज्ञपानानाम् अने अज्ञपानना और अज्ञपानोंके, मार्गम् च एव

भाओनी मार्गको, रुणद्धि अटकायत करे छे रोक देता है, उपहतस्मृतेः स्मृतिना नाशवाणी नष्टस्मृतिवाले, साश्रु- अश्रुपूर्णा अश्रुपूर्ण, विप्लुतनेत्रस्य अने अंयण नेत्रवाणी और चंचल आंखोंवाले, स्तब्धशङ्ख- ७५ शंअप्रदेशवाणी जकड़े हुए शंखवाले, च्युतश्रुवः ७५ छूटिवाणी अपने स्थानसे हटी हुई भौंदेवाले, सक्तजल्प- अटकती वाणीकी रुकती हुई बोलीसे युक्त, प्रलापस्य अडवाहवाणी प्रलाप करनेवाले, निर्वृतिम् शांतिने शान्ति, न अक्षिगच्छतः नहि प मता पुरुषनी न पाते हुए पुरुषकी, महामूला महाभूणवाणी महामूलवाली, महाशब्दा महाशब्दवाणी बड़ा शब्द करनेवाली, महाबला अने महाबलवाणी छेडकी और महा बलवान हिका, महा हिका महाहिका महाहिका, इति अे नामभी छेहेवाय छे इस नामसे कहलाती है, सा ते वह, नृणाम् मनुष्याना पुरुषोंके लिए सद्यः शीघ्र तुरंत, प्राणहरा प्राणहरण करनारी प्राणकी नाशक, मता अख्यायेव छे मानी गयी है ॥ २२-२६ ॥ इति आ यह, महाहिका महाहिका छे महाहिका है ।

22-26. In the body of the patient whose flesh strength, vitality and lustre have wasted away, the vata, in association with kapha, laying spasmodic hold of the patient's throat, produces persistent hiccup characterised by loud and strident sound, which manifests in a series of one, two or three at a time in each paroxysm. The Prana-vata, further smothering the body-channels, vital organs and the vital fire, deprives the man of his consciousness, causes stiffness of the limbs, obstructs the deglutitory passage and also causes loss of memory; the patient's eyes are suffused with tears; his temples are rigid and his eye-brows are askew; his speech is spasmodic and delirious, and the patient finds no

२३. एकद्वित्रिगुणां तथा—हिकारेकगुणां तथा (ध.)

२४. उपहतस्मृतेः—अपहतस्मृतेः (क.)

२५. गात्राणाम्—गात्रस्य (ध.)

२६. —गात्रेषु (ध.)

२६. महामूला....महाबला—महाशब्दा महावेगा महातेजा महाबला (द.)

relief whatever. This hiccup, originating as it does from the vital parts of the body and being exceedingly fulminating, exceedingly strident, and exceedingly powerful, is called the Hiccup Major; it is regarded as immediately destructive of life. Thus has been described the Hiccup Major (Terminal Hiccup.)

गम्भीराख्यहिकायाः लक्षणम्—

हिक्रते यः प्रवृक्षस्तु कुशो दीममना नरः ।
जर्जरेणोरसा कृच्छं गम्भीरमनुनादयन् ॥२७॥
संजृम्भन् संक्षिपंश्चैव तथाऽङ्गानि प्रसारयन् ।
पार्श्वे चोसे समायस्य कूजन् स्तम्भरुगर्दितः ॥२८॥
नामेः पकाशयाद्वाऽपि हिका चास्योपजायते ।
क्षोभयन्ती भृशं देहं नामयन्तीव ताम्यतः ॥२९॥
रुणध्वरुद्धासमार्गं तु प्रनष्टबलचेतसः ।
गम्भीरा नाम सा तस्य हिका प्राणान्तिकी मता ३०
इति गम्भीरा हिका ।

प्रवृक्षः अत्यंत वृक्ष अत्यंत वृक्ष, कुशः कुश, कुश, दीममनाः तु दीन मनवाला, दीन मनवाला, यः ने जो, नरः अनुप्य पुरुष, जर्जरेण जर्जरित जर्जरित, उरसा छातीधी छातीसे युक्त दोकर, गम्भीरम् गंभीर गंभीर, अनुनादयन् अनाज करती प्रतिध्वनि करता हुआ, संजृम्भन् अनाज आते जम्भई केता हुआ, अंगानि अंगोने अंगोको, संक्षिपन् च एव पडाउते फैकता हुआ, तथा अने और, प्रसारयन् प्रसारित करती प्रसार करता हुआ, उसे अने दोनो, पार्श्वे च पडाओने पार्श्वोको, समायस्य पुडावीने तानकर, स्तम्भरुग्-स्तम्भता तथा पीडाभी जकड़ाहट और हजासे, गर्दितः पीडायेबो अतो पीकित होता हुआ, कूजन् अने अनाज करती और कूजन करता हुआ, हिक्रते हेडकी आय छे तेनी ये हेडकी हिचकी केता है उसकी वह हिचकी, अस्य अथवा अने या इसके, नामेः नाभि नाभि, पकाशया वा अपि के पकाशयभाभी पक्षु या पका-

२७. प्रवृक्षस्तु-प्रवृक्षस्तु (घ.)

शयसे भी हिका उपजायते ने हेडकी उत्पन्न थाय छे ते जो हिका होती है वह, ताम्यतः देहम् ग्गानि पाभना तेना देहने ग्गानिको प्राप्त हुए इसके देहको, भृक्षम् अत्यंत अत्यन्त क्षोभयन्ती क्षुब्ध करती क्षुब्ध करती हुई, नामयन्ती इव अथ नभावती होय तेम मानो नमाती हो वैसे, प्रनष्ट-नष्ट अथ छे नष्ट हुए, बलचेतसः तु अथ तथा चेतन नेना अथ शरीरना क्क और चेतनावल्ले रोगिके, उच्छ्वासमार्गम् अश्वासमार्गने उच्छ्वासमार्गको, रुणद्धि रोक छे रोकती है, सा ते हेडकी वह हिचकी, गम्भीरा गंभीरा गंभीरा, नाम हिका नामनी हेडकी नामकी हिचकी, तस्य तेना उसके, प्राणान्तिकी प्राणान्तरण करनारी प्राणकी नाशक, मता मनाय छे मानी जाती है ॥ २७-३० ॥ इति आ-यह, गम्भीरा हिका गंभीरा हेडकी छे गंभीरा हिका है ।

27-30. The person who is aged, emaciated and dispirited, hiccups painfully producing deep resonating sounds from the dilapidated chest. He pendiculates, contracts and extends his limbs, and being afflicted with rigidity and pain, he presses in both his sides and groans; his hiccup rises either from the umbilical region or from the lower part of the abdomen; his whole body is greatly agitated and flexed; he feels choked as the result of obstructions in the respiratory tract; his strength and mind are depressed; this condition is named the Deep Hiccup. This too, is considered fatal. Thus has been described the Deep Hiccup.

व्यपेताख्यहिकायाः लक्षणम्—

व्यपेता सायते हिका याऽन्नपाने चतुर्विधे ।
आहारपरिणामान्ते भूयश्च लभते बलम् ॥३१॥

३१. व्यपेता-व्यपेते (घ.)

३२. जृम्भणः-जृम्भतः (घ. क.)

પ્રલાપચમ્પતીસારતુષ્ણાતસ્ય વિચેતસઃ ।

જૃમ્ભિજો વિપ્લુતાક્ષસ્ય શુષ્કાસ્યસ્ય વિનામિનઃ ૩૨
પર્યાધ્માતસ્ય હિક્કા યા જન્મૂલાદસન્તતા ।

સા વ્યપેનેતિ વિજ્ઞેયા હિક્કા પ્રાણોપરોધિની ॥૩૩॥

इति व्यपेता हिक्का ।

યા જે જો, ચતુર્વિધે ચાર પ્રકારના ચતુર્વિધ. અજપાને જાયતે અજપાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે અજપાનમાં ઉત્પન્ન होती है, आहार- અને આહાર और आहारके, परिणामान्ते च पथी गया पथी पाचनके अन्तमें, भूयः अधिक अधिक, बलम् लभते अणवाणी थाय છે તે बलको प्राप्त करती है वह, व्यपेता हिक्का व्यपेता नामની હેડી છે व्यपेता नामकी हिक्की है, प्रलाप-वणी प्रलाप फिर प्रलाप, वमी-अतीसार-उदरी, अतिसार कै, अतिसार, तृष्णातस्य અને તૃષ્ણાથી પીડાતા और प्याससे पीड़ित, विचेतसः तथा आनर्दित विघ्नोत मनवाले, जृमिभजः भगसा आता जम्माई लेनेवाले, विप्लुताक्षस्य अंश अने नेत्रवाणा चंचल नेत्रवाले, शुष्कास्य सूक्ष्मेण भुभवाणा शुष्क मुंहवाले, विनामिनः शरीरने नभापता देह नवानेवाले, पर्याध्मातस्य અને અન્યંત આધ્માનવાળા પુરુષને और अत्यंत आध्मानसे युक्त पुरुषकी, या જે જો, जन्मूलाद् जन्तुना भूणमाथी उत्पन्न થઈ जन्मूलसे उत्पन्न होकर, असन्तता निरंतर आक्षती नहीं निरन्तर प्रवृत्त नहीं रहती, प्राणोपरोधिनी અને પ્રાણને રોકે છે और प्राणवायुको रोकती है, सा हिक्का ते હેડીને उस हिक्कीको, व्यपेता इति व्यपेता नामनी व्यपेता नामकी, विज्ञेया अस्वी जाने ॥ ૩૧-૩૩ ॥ इति आ यह, व्यपेता हिक्का व्यपेता હેડી છે व्यपेता हिक्का है ।

31-33. The hiccup which appears on ingesting food and drink of any of the four types, gains greatly in intensity at the time when the digestion is completed. It is accompanied with delirium, vomiting, diarrhea, thirst and unconsciousness. The patient pendiculates often; his eyes are flowing with tears; his mouth is dry; his body becomes flexed; his abdomen is distended

all round. This hiccup originates from the clavicular region of the body and is not continuous. This is called the Cyclical Hiccup. It is also harmful to life. Thus has been described the Cyclical Hiccup

શુદ્ધાસ્યહિક્કાયાઃ લક્ષણમ્—

શુદ્ધવાતો યદા કોષ્ટાદ્યાયામપરિઘટ્ટિતઃ ।

કળ્પે પ્રપચતે હિક્કાં તદા શુદ્ધાં કરોતિ સઃ ॥૩૪॥

વ્યાયામ- વ્યાયામથી વ્યાયામસે, પરિઘટ્ટિતઃ પ્રેરાયેલો ઢકેલા હુઆ, શુદ્ધવાતઃ ઉદાનવાયુ શુદ્ધવાત, યદા બ્યારે જબ, કોષ્ટાદ કોષ્ટામાંથી કોષ્ટસે, કળ્પે કંઠમાં કંઠમાં, પ્રપચતે પ્રાપ્ત થાય છે આતા હૈ, તદા સઃ ત્યારે તે તબ વહ, શુદ્ધામ્ શુદ્ધા શુદ્ધા, હિક્કામ્ હેડીને હિક્કાકો, કરોતિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ ॥ ૩૪ ॥

34. When a small part of vata constrained by violent exercise. is driven up from the alimentary tract into the throat, it gives rise to the hiccup called Hiccup Minor.

અતિદુઃશ્વા ન સા ચોરઃશિરોમર્મપ્રવાધિની ।

ન ચોદ્ધ્વાસાજપાનાનાં માર્ગમાવૃત્ય તિષ્ઠતિ ॥૩૫॥

સા તે વહ, અતિદુઃશ્વા અતિ કટ્ટહાલક અત્યંત दुःखदायक, उरः- शिरः- અને છાતી, મસ્તક और छाती, शिर, मर्म- तथा भर्भने तथा मर्मको, प्रवाधिनी च भाषा કરનારી બાધા દેનેવાલી, ન નથી નહીં होती, उच्छ्वास- तेभश्च उच्छ्वास एवं प्रश्वास, अजपानानाञ्च तथा अजपानना तथा अजपानके, मार्गम् च मार्गं

૩૪. કળ્પે-કળ્પે (વ. બ.)

,, કળ્પે પ્રપચતે....કરોતિ સઃ-કળ્પે પ્રપચતે હિક્કાં શુદ્ધાં સંજનયેત્તદા (ક. ધ. બ. ક)

૩૫. અતિદુઃશ્વા ન સા-અતિદુઃશ્વેન સા (ક.)

,, ચોરઃ શિરો-નોરઃશિરો (ક.)

,, મર્મપ્રવાધિની-મર્મપ્રવોધિની (અ.)

मार्गको, आवृत्य आवरणु करी आवृत कर, न तिष्ठति
रहेती नहीं नहीं रहती ॥ ३५ ॥

35. This variety of hiccup is not very painful nor does it afflict much the vital centres in the chest and head; nor does it obstruct the respiratory and deglutitory passages.

वृद्धिमायस्यतो याति भुक्तमात्रे च मार्दवम् ।
यतः प्रवर्तते पूर्वं तत एव निवर्तते ॥ ३६ ॥
हृदयं क्लोम कण्ठं च तालुकं च समाश्रिता ।
मृद्वी सा क्षुद्रहिकेति नृणां साध्या प्रकीर्तिता ॥ ३७ ॥
इति क्षुद्रहिका ।

आयस्यतः ने महेनत करवाथी जो श्रम करनेसे,
वृद्धिम् याति वधि से बढ़ती है, भुक्तमात्रे च अने
भोराक देनाभा आवतां न और भोजन करते ही,
मार्दवम् मृदु थाय से मृदुताको प्राप्त होती है, यतः
ने करवाथी जिस हेतुसे, पूर्वम् पहलेवा प्रथम, प्रवर्तते
शर थाय से उत्पन्न होती है, ततः एव ते न हेतुथी
सही हेतुसे, निवर्तते निवृत्त थाय से निवृत्त होती है,
हृदयम् हृदय हृदय, क्लोम क्लोम क्लोम, कण्ठम् च कंठ
कंठ, तालुकम् च अने तालुवाने और तालुमें, समा-
श्रिता आश्रय करीने रहे से आश्रित है, मृद्वी तथा मृदु
होय से तथा मृदु होती है, सा ते वह, क्षुद्र-हिका इति
क्षुद्रहिका क्षुद्रा हिका, प्रकीर्तिता कहलाय से कहलाती है,
नृणाम् मनुष्योन्मी ते हेउकी मनुष्योंकी वह हिका, साध्या
साध्य से साध्य है ॥ ३६-३७ ॥ इति आ यह क्षुद्रहिका
क्षुद्रहिका से क्षुद्रहिका है ।

36-37. This condition is aggravated by exertion and abates immediately on the ingestion of food. It disappears as abruptly as it comes into appearance. Affecting the heart, the Kloman, the throat and the palate, this mild variety of hiccup in men, known as the minor, is said to be curable. Thus has been described the Hiccup Minor.

अज्ञहिकायाः लक्षणम्—

सहसाऽस्यभ्यवहृतैः पानाच्चैः पीडितोऽनिलः ।
ऊर्ध्वं प्रपद्यते कोष्ठान्मधैर्वाऽतिमदप्रदैः ॥ ३८ ॥
तथाऽतिरोषभाष्याध्वहास्यभारातिवर्तनैः ।
वायुः कोष्ठगतो धावन् पानभोज्यप्रपीडितः ॥ ३९ ॥
उरःस्रोतः समाविश्य कुर्याद्विकां ततोऽन्नजाम् ।
तथा शनैरसंबन्धं ध्रुवंश्चापि स हिकते ॥ ४० ॥
न मर्मबाधाजननी नेन्द्रियाणां प्रबाधिनी ।
हिका पीते तथा भुक्ते शमं याति च साऽन्नजा ॥ ४१ ॥
इत्यन्नजा हिका ।

अति- अधिक अत्यंत, अभ्यवहृतैः उपयोगभा
लीधेवा सेवन किये, पानाच्चैः अनपानथी पान और
अन्नसे, अतिमदप्रदैः अथवा अत्यंत मद् करनारी या
अत्यंत मदकारक, मधैः वा मद्यथी मद्योंसे, पीडितः
अनिलः पीडाधेवा वायु पीडित वायु, कोष्ठान् कोष्ठभाथी
कोष्ठसे, सहसा अेकदम एकदम, ऊर्ध्वम् उपरना प्रदेश
तरङ्ग ऊपर, प्रपद्यते आप्त थाय से आता है, तथा
अतिरोष- तथा अतिशय क्रोध तथा अत्यंत क्रोध,
भाष्य-अध्व- भाषण, पंथ भाषण, मार्ग चकनेका श्रम,
हास्य-भार- हास्य तेभ्यः भारानुं वहन हास्य एवं भार-
वहन, अतिवर्तनैः अतिशय करवाथी अत्यंत करनेसे,
कोष्ठगतः वायुः प्रकुपित अथेवा कोष्ठगत वायु प्रकुपित
हुई कोष्ठा त वायु, पान-भोज्य-प्रपीडितः पान अने
भोजनथी पीडित अधिने पान भोजनसे पीडित हो कर,
धावन् होउते होउते दौडकर, उरःस्रोतः छातीना
स्रोतभा उरःस्रोतमें, समाविश्य प्रवेश करीने प्रवेश
करके, ततः ते पछी तदनन्तर, अन्नजाम् अन्नजन्य
अन्नजा, हिकाम् हेउकीने हिकाको, कुर्यात् उपरन करे से
पेदा करती है, तथा च तथा तथा, सः ते वह, ध्रुवन्
च अपि छीके आते छीकते हुए, शनैः धीरे धीरे
धीरे धीरे, असंबन्धं नुटक नुटक लगातार न हो इस

३८. सहसाऽस्यभ्यवहृतैः—सहस्रैवातिसंयुक्तः (फ. ब.)

४०. उरःस्रोतः समाविश्य कुर्याद्विकां ततोऽन्नजां-
प्रकरोत्यन्नजां हिकामुरःस्रोतः समावितः (ग.द.फ.)

,, शनैरसंबन्धं—शनैर्मन्दशब्दः (ब.)

४१. प्रबाधिनी—प्रबाधिनी (ब. य.)

तरह, हिकते हेडकी आये छे हिचकी लेता है, या मर्म-
ने मर्मने जो मर्मको, बाधाजननी न तुकेसान करती नथी
बाधा नहीं उत्पन्न करती, इन्द्रियाणाम् इन्द्रियाने
इन्द्रियोंको, प्रबाधिनी न आधा करती नथी बाधा नहीं
करती, भुक्ते अने आवाथी और खाने, तथा पीते
तथा पीवाथी पीनेपर, बामम् च याति शान्त थाय छे
शांत होती है, सा हिका ते हेडकी वह हिचकी, अन्नजा
अन्नज छे अन्नजा है ॥ ३८-४१ ॥ इति आ यद्,
अन्नजा हिका अन्नज छे अन्नजा
हिका है।

38-41. By the ingestion of food and drink in great haste or in excessive quantities or by consuming highly intoxicating drinks, the vata, getting compressed, travels upwards, from the alimentary tract. So too, by inordinate indulgence in anger, talk, way-faring, laughing and load-carrying, the vata which is normally located in the alimentary tract, getting compressed by the ingested food and drink, goes wandering hither and thither in the body. In such conditions, it enters the passages in the chest and gives rise to the hiccup which makes its appearance on ingestion of meals. When under the attack, the patient hiccups at long and uneven intervals and even while sneezing. This variety of hiccup does not cause affliction to the vital centres nor does it afflict the sense-organs. It subsides on ingestion of food and drink. This is the alimantal hiccup induced by ingestion of food. Thus has been described the Alimantal Hiccup.

हिकावाः साध्यासाध्यविचारः—

अतिसंचितदोषस्य भक्तच्छेदकशस्य च ।
व्याधिभिः क्षीणदेहस्य वृद्धस्यातिव्यवायिनः ॥ ४२ ॥
आस्तां या सा समुत्पन्ना हिका हन्त्याशु जीवितम् ।
यमिका च प्रलापार्तिवृणामोहसमन्विता ॥ ४३ ॥

अतिसंचित- अत्यंत संचित थयेला अतिसंचित
हुए, दोषस्य दोषवाणाने दोषवालेको, भक्तच्छेद- भोजन
न करवाथी अनशनसे, कृशस्य च दुर्बल थयेलाने दुर्बलको,
व्याधिभिः रोगथी व्याधियोंसे, क्षीणदेहस्य क्षीण शरीर-
वाणाने क्षीण देहवालेको, वृद्धस्य वृद्धने वृद्धको, अति
अने अत्यंत और अत्यंत, व्यवायिनः मैथुन करनारने
व्यवाय करनेवालेको, आसाम् आमाथी इनमेंसे, या ने
हेडपल्लु जो किसी एक सी, समुत्पन्ना उत्पन्न थाय
उत्पन्न हो, सा ते वह, हिका छेडकी हिका, जीवितम्
अन्नने आयुको, आशु हन्ति शीघ्र नाश करे छे शीघ्र
नष्ट करती है, प्रलाप-अर्ति- तथा प्रलाप, पीडा तथा
प्रलाप, पीडा, वृणामोह- तृषा अने भूखी प्यास और
मोह, समन्विता ऐंऐथी युक्त इनसे युक्त, यमिका च
यमिका पल्लु यमिका सी, आशु बलही अन्नने नाश
करे छे शीघ्र जीवनको नष्ट करती है ॥ ४२-४३ ॥

42-43. The hiccup that occurs in persons suffering from excessive accumulation of morbidity or from emaciation resulting from abstinence or in persons with bodies that have been wasted away by disease, or in persons who are aged or given to inordinate indulgence in sex, soon takes away the life of its victim. When the curable varieties of hiccup mentioned above are seen to occur in paroxysms of two hiccups at a time, they are called the 'Twin Hiccups' and is marked by delirium, distress, thirst and fainting.

अक्षीणश्चाप्यदीनश्च स्थिरधात्वस्त्रियश्च यः ।
तस्य साधयितुं शक्या यमिका हृत्पित्तोऽन्यथा ४४

यः नो जो, अक्षीणः च क्षीण न होय क्षीण नहीं है, अदीनः च अपि दीन न होय दीन नहीं है, स्थिर-धातु- अने स्थिर धातु और स्थिर धातु, इन्द्रियः तथा-इन्द्रियवाणो होय तथा इन्द्रियवाला है, तस्य तेनी उसकी, यमिका यमिका यमिका, साधयितुम् शक्या भटाडी शक्य छे ठीक की जा सकती है, अतः अन्यथा आनाथी विपरीत स्थितिमा इससे विपरीत स्थितिमें, हन्ति भारी नाथे छे नष्ट करती है ॥ ४४ ॥

44. This variety of hiccup occurring in a patient who is neither wasted in body, nor run down, but has his body-elements and sense-organs in a sound condition, is curable. Under other circumstances, it terminates fatally.

श्वासानां संप्राप्तिः—

यदा स्रोतांसि संरुध्य मारुतः कफपूर्वकः ।
विष्वग्ब्रजति संरुद्धस्तदा श्वासान्करोति सः ॥४५॥

यदा न्यारे जब, कफपूर्वकः ऊर्ध्वमान कफप्रधान, मारुतः वायु वायु, स्रोतांसि स्रोतोने स्रोतोंको, संरुध्य अंध डरीने रोककर, संरुद्धः तथा पोते पथु ऊर्ध्वी रोकायेथो थो तथा स्वयं मी कफसे रुका हुआ बनकर, विष्वक् ब्रजति न्यारे तरङ्ग अथ छे चारों ओर चलता है, तदा न्यारे तब, सः ते वह, श्वासान् श्वासोने श्वासोंको, करोति उत्पन्न करे छे करता है ॥ ४५ ॥

45. If vata, in association with kapha, obstructing the respiratory passages, gets itself obstructed and spreads in all directions, it causes disorders of respiration.

महाश्वासस्य लक्षणम्—

उद्ध्वमानचातो यः शब्दवहुःक्षितो नरः ।
उच्चैः श्वसिति संरुद्धो मत्तर्षभ इवानिशम् ॥४६॥

४४. यमिका-या यमिका (य.)

प्रनष्टज्ञानविज्ञानस्तथा विभ्रान्तलोचनः ।
विकृताक्ष्याननो बद्धमूत्रवर्चा विशीर्णवाक् ॥४७॥
दीनः प्रश्वसितं चास्य दूराद्विज्ञायते भृशम् ।
महाश्वासोपसृष्टः स क्षिप्रमेव विपद्यते ॥४८॥
इति महाश्वासः ।

उद्ध्वमान- उद्ध्वगतिथी युक्त ऊर्ध्वगतिसे युक्त, वातः वायुवाणो वायुवाला, दुःखितः दुःखी थो दुःखित, यः नरः नो मनुष्य जो पुरुष, संरुद्धः अन्धन पामेथो रोके हुए, मत्तर्षभः इव भट्ट-भट्ट साठनी पेठे मत्त बैलकी तरह, अनिशम् निरंतर निरंतर, उच्चैः उंचा जोरसे, शब्दवत् अवाग्युक्त आवाजके साथ, श्वसिति श्वास छे छे श्वास लेता है, प्रनष्ट- ते नष्ट थयेव छे नष्ट हुए, ज्ञानविज्ञानः ज्ञान अने विज्ञान नेना ओवे ज्ञान और विज्ञानवाला, तथा विभ्रान्त- अथवा विभ्रान्त, लोचनः नेत्रवाणो आंखोंवाला, विकृत- विकृत थयेव विकृत, अक्षि-आननः आंभो अने मुणवाणो आंख और मुंहवाला, बद्ध-मूत्र-वर्चाः रोकायेथो मूत्र अने मणवाणो मूत्र और मलके विवधवाला, विशीर्ण- बाण्डी-तूटी खलित, वाक् वाणीवाणी वाणीवाला, दीनः अने दीन थाय छे और दीन हाता है, अस्य च तेने उसका, भृशम् अत्यंत अत्यंत, प्रश्वसितम् श्वास श्वास, दूरात् दूरथी दूरसे, विज्ञायते संभणाय छे सुना जाता है, सः ते वह, महाश्वास- भट्टाश्वासभी महाश्वाससे, उपसृष्टः बेराध पीड़ित होकर, क्षिप्रम् एव शीघ्र न तुरंत ही, विपद्यते मृत्यु पामे छे मृत्यु पाता है ॥ ४६-४८ ॥ इति आ यह, महाश्वासः भट्टाश्वास छे महाश्वास हैं ।

46-48. The person, in whom the expiratory movement of vata is aroused, is greatly afflicted and being obstructed in his respiration, breathes incessantly with a loud and long stertor like an intoxicated bull. He loses all sense of knowledge and understanding; his eyes are restless; his face gets distorted,

४७. विकृताक्ष्याननः-विकृताक्ष्याननः (य.)

his urine and feces get constipated; his voice is weakened; he gets into a moribund state; and his intensely hurried breathing is noticeable even from a distance. A person afflicted with this greatest of disorders of breathing will indeed succumb to it soon. Thus has been described Dyspnea Major (Terminal Dyspnea.)

ऊर्ध्वश्वासस्य लक्षणम्—

दीर्घं श्वसिति यस्तूर्ध्वं न च प्रत्याहरत्यधः ।
श्लेष्मावृतमुखस्रोताः क्रुद्धगन्धवहार्दितः ॥४९॥
ऊर्ध्वदृष्टिर्विपश्यंश्च विभ्रान्ताक्ष इतस्ततः ।
प्रमुखान् वेदनार्तश्च शुष्कास्योऽरतिपीडितः ॥५०॥
ऊर्ध्वश्वासे प्रकुपिते ह्यधःश्वासो निरुध्यते ।
मुह्यतस्ताम्यतश्चोर्ध्वं श्वासस्तस्यैव हन्त्यसून् ॥५१॥
इत्यूर्ध्वश्वासः ।

श्लेष्म- आवृत- मुख- स्रोताः क्रुद्ध- गन्धवह- अर्दितः यः पीडायेक्षे ७ श्रेणी पीडित जो रोगी, दीर्घम् ऊर्ध्वम् श्वसिति ८ ॥ ५० ॥
वभत सुधी अहं न श्वास ये छे देरतक ऊपर ही ऊपर श्वास लेता है, अधः च अने नीचे और नीचे, न प्रत्याहरति श्वास छेउते। नथी श्वास नहीं छोड़ता, ऊर्ध्वदृष्टिः ते छेउथी दृष्टिवाणे। वह ऊपरकी नजरसे देखनेवाला, विभ्रान्ताक्षः अने अर्थवाण नेत्रवाणे। अर्ध और चंचल आंखवाला हो कर, इतस्ततः च आभतेभ इधर उधर, विपश्यन् भेत्ता आंख फेरता हुआ, प्रमुखान् भूयं भाई मोहको पा कर, वेदना-जार्तः वेदनाशी पीडय छे वेदनासे पीडित होता है, शुष्क- आस्यः सूखा

मुखावाणे भाय छे शुष्क मुखवाला होता है, अरति- भयेनीथी बेचैनीसे, पीडितः पीडय छे पीडित होता है, ऊर्ध्वश्वासे ऊर्ध्वश्वास ऊर्ध्वश्वासके, प्रकुपिते हि प्रकुपित भर्ता प्रकुपित होने पर, अधःश्वासः नीचेने। श्वास अधःश्वास, निरुध्यते रुंधाई भय छे रुक जाता है, मुह्यतः त्वारे भोह पाभता तब मोहको पानेवाले, ताम्यतः च अने ग्लानि पाभता और ग्लानिवाले, तस्य ते श्रेणीना उस रोगीका, ऊर्ध्वम् श्वासः छेऊर्ध्वश्वास ऊर्ध्वश्वास, असून् प्राप्नुने प्राणोंको, इति एव ह्ये छे नष्ट ही करता है ॥ ४९-५१ ॥ इति आ यह, ऊर्ध्व- श्वासः छेऊर्ध्वश्वास छे ऊर्ध्वश्वास है।

49-51. That condition is known as expiratory dyspnea where the expiratory phase is prolonged while the inspiratory process is insignificant. The mouth and respiratory tract are obstructed by mucus; the patient is greatly afflicted with his provoked vata; his eyes are turned upwards, he is oblivious to his surroundings (coma vigil) and his gaze is restless, moving hither and thither. Afflicted with pain, he passes into a stupor; his mouth is parched and he is listless and in great distress. His expiratory process, being excessively provoked and the inspiratory process obstructed, the patient suffers from delusion and fainting. This condition of expiratory dyspnea soon takes away the patient's life. Thus has been described the Expiratory Dyspnea.

छिन्नश्वासस्य लक्षणम्—

यस्तु श्वसिति विच्छिन्नं सर्वप्राणेन पीडितः ।
न वा श्वसिति दुःखार्तो मर्मच्छेदकगर्दितः ॥५२॥

५२. सर्वप्राणेन पीडितः—सूक्ष्म प्राणेन पीडितः (य.)

४९. दीर्घं श्वसिति यस्तूर्ध्वं—ऊर्ध्वं श्वसिति जो दीर्घ (य. फ.)

५०. शुष्कास्योऽरतिपीडितः—शुष्कास्योऽतिनिपीडितः (य.)

५१. प्रकुपिते ह्यधःश्वासो निरुध्यते—प्रकुपिते च अधःश्वासः

रोषभाक् (ख. ब.)

७३ **शेषमलेश्यामिवर्धते-शेषमलेश्या प्रवर्तते (क)**

હોતોંકો, પ્રતિપદ્યતે પ્રાપ્ત થાય છે પ્રાપ્ત કરતા હૈ, પ્રીવામ્ ત્યારે તે ગ્રીવા તથા વહ ગરદન, શિરઃ ચ તથા મસ્તકને ઓર શિરકો, લગ્નશ્ચ ગ્રહણ કરીને પકડકર, શ્લેષ્માણમ્ ચ અને કફને ઓર કફકો, સમુદીર્ય ઉદીર્ણ કરીને પ્રકૃપિત કરકે, પીનસમ્ પીનસ પીનસ, કરોતિ ઉત્પન્ન કરે છે પૈદા કરતા હૈ, તથા તથા તથા, તેન રુદ્ધઃ તેનાથી રુધિર્ધાને ઉપસે રુકે જાને પર, ઘુર્ણકમ્ ઘુર્ણ અવાળને ઘુર્ણશબ્દકો, જતીવ તથા અત્યંત ઓર અત્યંત, તીવ્રવેગમ્ તીવ્ર વેગવાળા તીવ્ર વેગવાલે, પ્રાણ-પ્રપીડકમ્ પ્રાણનાશક પ્રાણોંકો પીડા દેનેવાલે, શ્વાસમ્ ચ શ્વાસને ઉત્પન્ન કરે છે શ્વાસકો પૈદા કરતા હૈ, પ્રતામ્યતિ રોગી ગ્લાનિ પામે છે રોગી તદ્વપતા હૈ, જતિવેગાત્ આતવેગથી અત્યંત વેગસે, કાસતે ઉધરસ ખાય છે શ્વાસતા હૈ, સન્નિરુદ્ધયતે ચ એષારહિત થાય છે રુકાવટ પાતા હૈ, કાસમાનઃ ચ સઃ અને ઉધરસ ખાતો તે ઓર શ્વાસતા હુઆ વહ, સુહુઃ સુહુઃ વારંવાર પુનઃ પુનઃ, પ્રમોહમ્ મૂર્ચા મૂર્ચકોં, ગચ્છતિ પામે છે પાતા હૈ, શ્લેષ્મણિ કફ કફકે, અમુચ્યમાને હુ ન છૂટે ત્યાં સુધી તે ન નિકલને પર તો મૃતમ્ અત્યંત મહુત, દુઃખિતઃ દુઃખી દુઃખિત, મવતિ થાય છે હોતા હૈ, તસ્ય ચ અને તે ઓર ઉપકે, વિમોહ્યાન્તે એવ છૂટ્યા પછી ન નિકલને પર હી, સુહૃત્તમ્ થડીકવાર ક્ષણમર, સુખમ્ સુખ સુખ, લમતે પામે છે પાતા હૈ, અથ જસ્ય એનું ઇસકા, કઠઃ મળું ગલા, રુદ્ધંસતે એસી ગમ્ય છે વૈઠ જાતા હૈ, કૃષ્ણાત્ મહેનતથી કષ્ટસે, આધિતુમ્ બેલી બોલ, જાતોતિ શકે છે સકતા હૈ, શ્વાસનઃ અપિ શયન કરવા જતાં સોતે હુઅ મી, શ્વાસપીડિતઃ શ્વાસથી પીડાઈને શ્વાસસે પીડિત હોકર, નિદ્રામ્ ચ નિદ્રા નિદ્રાકો, ન લમતે પ્રાપ્ત કરતો નથી નહીં પાતા, સમીરણઃ અને વાયુ ઓર વાયુ, શ્વાસનસ્ય સ્તેષા સોતે હુઅ, તસ્ય તે રોગીનાં ઉસ રોગીકે, પાર્શ્વ-પાશ્વાને પાર્શ્વોંકો, અવગૃહ્ણતિ પકડે છે પકડ લેતા હૈ, જાસીનઃ એહાં એહાં તે વૈઠને પર વહ, સૌખ્યમ્ આરામ સુખ, લમતે મેળવે છે પાતા હૈ, રુષ્ણમ્ ચ એવ અને જીની વસ્તુઓને ન ઓર રુષ્ણ દ્રવ્યકો હી, અમિનન્દતિ પશ્ચંદ કરે છે પશ્ચંદ કરતા હૈ, સ્થિતતા પક્ષીનાવાળા પક્ષીજતે, કલાટેન કપાળવાળો કલાટેસે ઘુળ, રુષ્ણ-

તાક્ષઃ બહાર નીકળી આવેલી અભિવાળો વાહ નીકલી હુઈ આંસોંવાલા, મૃતમ્ અત્યંત અત્યંત, અતિમાત્ પીડાવાળો પીડાવાળા, વિશુષ્કાસ્યઃ સુકા મુખવાળો શુષ્ક મુંહવાળા, સુહુઃશ્વાસઃ અને વખતો-વખત શ્વાસવાળો તે ઓર વારવાર શ્વાસવાળા વહ, સુહુઃ ચ એવ વખતોવખત વારવાર, અવધમ્યતે ધમધમ્યતે માફક શ્વાસ દે છે વાયુસે પ્રધમાત હોતા હૈ, મેધ-અમ્બુ-મેધજલ વર્ષા, શીત- હંડી શીત, પ્રારવાતેઃ પૂર્વને વાયુ ઓર પૂર્વકા વાયુ જનસે, શ્લેષ્મલઃ ચ અને કફકર પદાર્થોથી ઓર કફપ્રકોપક દ્રવ્યોસે, જમિવધતે વધે છે વધતા હૈ. સઃ તમકશ્વાસઃ તે તમક શ્વાસ વહ તમક શ્વાસ, વાપ્યઃ વાપ્ય છે વાપ્ય હૈ, નવોસ્થિતઃ વા અથવા નવો થયેલો યા નયા ઉત્પન્ન, સાધ્યઃ સ્વાત્ તે સાધ્ય છે વહ સાધ્ય હૈ ॥ ૫૫-૬૨ ॥ ઇતિ આ વહ, તમકશ્વાસઃ તમક શ્વાસ છે તમક શ્વાસ હૈ।

55-62. If the vata, becoming reversed in its course, reaches the respiratory tract, lays hold of the neck and the head and rouses up the kapha, then it causes coryza. Obstructed by this coryza there is produced a variety of dyspnea associated with a wheezing sound and characterized by acute condition and causing great affliction to the vital breath. On account of the force of the paroxysm the patient faints, coughs and becomes motionless. While thus constantly coughing, he feels faint frequently. Owing to inability to expectorate, he feels greatly distressed and on the sputum being expectorated he feels comfort for a while. His throat is afflicted and he can hardly speak, and embarrassed by dyspnea, he is not able to get sleep while lying flat in his bed, because the vata presses upon both his sides

while he is in bed. He finds comfort in a sitting posture (orthopnea), and he likes only hot things. His eyes are wide open; his forehead is covered with sweat; he is in great distress all the time, his mouth is dry, he breathes easily once and again his respiration becomes violent. These proxysms are intensified by cloudy, humid and cold weather and an easterly wind, as well as by kapha-increasing things. This bronchial asthma is palliable. It is curable if it be of recent origin. Thus has been described (Tamaka-swasa) Bronchial Asthma.

प्रतमकसंतमकयोः लक्षणम्—

ज्वरमूर्च्छांपरीतस्य विद्यात् प्रतमकं तु तम् ।
उदावर्तरजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधजः ॥६३॥
तमसा वर्धतेऽत्यर्थं शीतैश्चाशु प्रशाम्यति ।
मज्जनस्तमसीवाऽस्य विद्यात् संतमकं तु तम् ॥६४॥
इति प्रतमकसंतमकश्वासौ ।

ज्वर-मूर्च्छा-ज्वर और मूर्च्छासे, परीतस्य युक्त मनुष्यको पीड़ितको, उदावर्त-ज्वर उदावर्त जो उदावर्त, रजः-अजीर्ण-धूलि, अजीर्ण, क्लिन्नकाय-वृद्धावस्था, निरोधजः तथा वेग रोकनाथी उत्पन्न थये होय तथा वेगविघाणसे उत्पन्न है, तम् तु तेने उसको, प्रतमकम् प्रतमक प्रतमक, विद्यात् अल्पवे। समझे, तमसा अने जे तमो-शुषुथी और जो तमोगुणसे, अत्यर्थम् अत्यंत अत्यंत, वर्धते वृद्धि पाये छे बढ़ता है, शीतैः च तथा ठंडा पदार्थों तथा शीत द्रव्योंसे, आशु प्रशाम्यति शीघ्र शांत पाये छे शीघ्र शांत होता है, तमसि अने अधकारमा और अंधकारमें, मज्जनः इव अल्प दुबने होय मानो डूब रहा हो, अस्य अथवा अने शीत ऐसे इस रोगीके, तम् तु ते श्वासने उस श्वासको, संतमकम्

संतमकं संतमक, विद्यात् अल्पवे। समझे ॥ ६३-६४ ॥
इति अ। ये, प्रतमकसंतमकश्वासौ प्रतमकं तथा संतमकं श्वासौ छे प्रतमक तथा संतमक श्वास हैं।

63-64. That should be known as Pratamaka or febrile dyspnea which appears in a patient overcome with fever and fainting. That which is excited by misperistalsis, inhalation of dust, indigestion, old age or debilitated condition or the suppression of natural urges, which is greatly aggravated during night and which is alleviated by cold medications and in which the patient feels as if he is submerged in a sea of darkness, is to be known as Santamaka or cardiac asthma. Thus has been described the Febrile Dyspnea and Cardiac Asthma.

शुद्रश्वासस्य लक्षणम्—

रूक्षायासोद्भवः कोष्ठे शुद्रो वात उदीरयन् ।
शुद्रश्वासो न सोऽत्यर्थं दुःखेनाङ्गप्रबाधकः ॥६५॥
हितस्ति न स गात्राणि न च दुःखो यथेतरे ।
न च भोजनपानानां निरुण्ण्युचितं गतिम् ॥६६॥
नेन्द्रियाणां व्यथां नापि काञ्चिदापादयेदुजम् ।
स साध्य एको बलिनः सर्वे चाव्यक्तलक्षणाः ॥६७॥
इति श्वासाः समुद्दिष्टा हिक्काश्चैव स्वलक्षणैः ।

रूक्ष-आयास-रूक्ष अन्नपान तथा परिश्रमभी रूक्ष अन्नपान और परिश्रमसे, उद्भवः थयेवे। उत्पन्न, शुद्रः वातः शुद्रवात थोड़ा वायु, कोष्ठे उदीरयन् कोष्ठमें उद्भिर्गति करते। कोष्ठमें ऊर्ध्व गति करता हुआ, शुद्र-श्वासः शुद्रश्वास उड़ेवाय छे शुद्रश्वास कहाता है, सः ते वह, दुःखेन दुःख आपी दुःख देकर, अत्यर्थम् अङ्गप्रबाधकः अंगोंने अत्यंत पीडा आपनार अंगोंको अत्यंत पीडा देनेवाला, न नथी नहीं होता, सः ते वह,

६५. शुद्रो वात-शुद्रवात (व.)

, उदीरयन्-उदीरयेत् (व.)

६४. संतमकं-प्रतमकम् (व.)

ગાત્રાણિ ગાત્રોનો અવયવોનો, ન હિનસ્તિ નાશ નથી કરતો. નષ્ટ નહીં કરતા, યથા હૃત્તરે અને બીજા સ્વાસોની જેમ દસરે શ્વાસોની તરહ, દુઃખઃ ચ કષ્ટસાધ્ય કષ્ટ-સાધ્ય, ન નથી નહીં હૈ, મોજનપાનાનામ્ અન્નપાનની મોજન ઓર પાનકો, ઉચિતામ્ ઉચિત ઉચિત, ગતિમ્ ગતિને ગતિકો, ન ચ રુણદિ અટકાવતો નથી નહીં રોકતા, હિન્દ્રિયાણામ્ હિન્દ્રિયોને હિન્દ્રિયોનો, વ્યથામ્ ન વ્યથા નથી કરતો. વ્યથા નહીં કરતા, કાંચિત્ અપિ અને કોઈ પણ ઓર કોઈ મી, રુઝમ્ રોગને રોગ, ન આપાદયેત્ કરતો નથી નહીં કરતા, સઃ સાધ્યઃ તે ક્ષુદ્રશ્વાસને સાધ્ય વહ ક્ષુદ્રશ્વાસ સાધ્ય, ઉક્તઃ ઉક્તો છે કહા ગયા હૈ, લલિનઃ બળવાન મનુષ્યના વલવાનકે, સર્વે ચ મહાશ્વાસ વગેરે સધળા અસાધ્ય શ્વાસો પણ મહાશ્વાસ આદિ સર્વ અસાધ્ય શ્વાસો મી, અવ્યક્તલક્ષણાઃ એ અસ્પષ્ટ લક્ષણવાળા હોય તો તેઓને સાધ્ય કહ્યા છે. યદિ અસ્પષ્ટ લક્ષણવાળે હોં તો તે સાધ્ય કહે ગયે હૈં, હિતિ આ પ્રમાણે. આ તરહ, શ્વાસાઃ શ્વાસો શ્વાસ, હિકાઃ ચ એવ અને હેડકોઓ ઓર હિકાપે, સ્વલક્ષણેઃ પોતપોતાના લક્ષણોથી અપને અપને લક્ષણોં, સમુદિષ્ટાઃ કહેવામાં આવ્યાં છે અઝી પ્રકાર કહે મયે હૈં ॥ ૬૫-૬૭ ॥

65-67. Owing to the use of ununctuous things or to exertion there takes place a minor disturbance of vata in the alimentary tract, which causes dyspnea minor. This minor dyspnea does not afflict the body with great pain; it does not hurt the limbs, and is not so formidable as the other types of dyspnea. It does not interfere with the normal course of food and drink, or afflict the sense-organs, or cause painful conditions. This condition is regarded as curable. All the other conditions too, where the symptoms are not fully manifest and occur in strong people, are similarly curable. Thus the

different varieties of dyspnea and hiccup, together with their different symptoms, have been described.

શ્વાસાનાં સાધ્યાસાધ્યવિચારઃ —

एषां प्राणहरा वर्ज्या घोरास्ते ह्याशुकारिणः ॥६८॥

મેષજૈઃ સાધ્યયાપ્યાંસ્તુ ક્ષિપ્રં મિષગુપાચરેત્ ।

उपेक्षिता दहेयुर्हि शुष्कं कक्षमिवानलः ॥६९॥

एषाश्च शैथीलांश्च इनमेंसे, प्राणहराः प्राणनाशक महाश्वास वगैरे प्राणनाशक महाश्वास आदि, वर्ज्याः चिकित्साने योग्य नहीं अचिकित्स्य हैं ते हि डारखु डे तेओ क्योंकि वे, घोराः अयंकर मयंकर, आशुकारिणः અને શીઘ્રકારી છે ઓર શીઘ્ર મૃત્યુ કરનેવાળે હૈં, મિષક્ વૈવે વૈવ, સાધ્યયાપ્યાન્ તુ સાધ્ય તથા યાપ્યની સાધ્ય તથા યાપ્યોંકા. મેષજૈઃ ઔષધોથી ઔષધોં, ક્ષિપ્રમ્ શીઘ્ર શીઘ્ર, ગુપાચરેત્ ચિકિત્સા કરવી ઉપચાર કરે, હિ ડારખુ ડે ક્યોંકિ, અનલઃ અગ્નિ અગ્નિ, શુષ્કમ્ સૂકા શુષ્ક, કક્ષમ્ હવ ખાસને જેમ બાળી નાં છે તેમ તુળકો જૈસે જલાતી હૈ વૈસે હી, ઉપેક્ષિતાઃ ઉપેક્ષા કરેલા તેઓ ઉપેક્ષા કિયે નયે વે, દહેયુઃ દેહને બાળી નાં છે તેહકો જલાતે હૈં ॥ ૬૮-૬૯ ॥

68-69. From among these, those that are fatal should not be accepted for treatment; for they are indeed serious and fulminating. As regards those which are curable or palliable, the physician should take them in hand immediately. If they are neglected they will consume the patient as fire consumes dry grass

હિકાશ્વાસોઃ સામાન્યાશ્ચક્રિયાક્રમઃ —

कारणस्थानमूलैक्यादेकमेव चिकित्सितम् ।

इयोरपि यथादृष्टमृषिमिस्तन्निबोधत ॥७०॥

૬૮. આશુકારિણઃ—પ્રાણહારકાઃ (૫.)

द्वयोः अपि भूतानां दोनोंको भी, कारण-स्थान-कारण, स्थान कारण, स्थान, मूलैक्यत्वात् अने भूत ओके होनाथी और मूल एक होनेसे, एकम् एव ओके एक ही, चिकित्सितम् चिकित्सा ओ चिकित्सा है, ऋषिभिः ऋषिओओ ऋषियोंने, यथादृष्ट्यै चिकित्साने जेम् कही ओ तेम् उस चिकित्साको जैसे निर्दिष्ट किया है, तत् ते उसे, निबोधत साधवोः तुम सुनो ॥ ७० ॥

70. In view of the fact that the pathogenetic factors, habitat and humoral morbidity being the same in both the diseases (hiccup and asthma), the treatment too, follows the same lines. Now learn from me the line of treatment as laid down by the sages.

हिकाश्वासार्दितं स्निग्धैरादौ स्वेदैरुपाचरेत् ।
आकं लवणतैलेन नाडीप्रस्तरसंकरैः ॥७१॥

हिका-श्वास-होकी अने श्वासार्दः हिका और श्वाससे, अर्दितम् पीडायेध रोगीने पीडित रोगीको, आदौ प्रथम, प्रथम, लवणतैलेन लवणभिः श्रित तैलेने लवण और तैलसे, आकम् अभ्यङ्ग करी अभ्यङ्ग कके, स्निग्धैः स्निग्ध स्निग्ध, नाडी- नाडी नाडी, प्रस्तर-संकरैः प्रस्तर अने संकर प्रस्तर और संकर, स्वेदैः स्वेदथी स्वेदोंमें, उपाचरेत् उपचार करे ॥ ७१ ॥

71. The patient afflicted with hiccup and dyspnea should be first anointed with salted oils and then subjected to unctuous sudation by methods of steam-kettle sudation, hot-bed sudation and mixed sudation.

तैरस्य ग्रथितः श्लेष्मा स्रोतःस्वभिविलीयते ।
खानि मार्दवमायान्ति ततो वातानुलोमता ॥७२॥

तैः ते स्वेदथी उन स्वेदोंमें, अथ ओम् इसका, ग्रथितः श्लेष्मा गांठयेधो कड़े गांठदार कफ, स्रोतःसु

स्रोतेः स्रोतोंमें, अभिविलीयते ओगणी अथ ओ विलीन होता है, खानि छिद्रो स्रोत, मार्दवम् भृशताने मृदु, आयान्ति पाये ओ हो जाते हैं, ततः त्पार पछी तदनन्तर, वातानुलोमता वायुनी अनुलोमता थाय ओ वायुकी अनुलोमता होती है ॥ ७२ ॥

72. By these procedures, the kapha which has become inspissated in the patient's body, gets dissolved in the body passages, the body-outlets become softened and as a result, the movement of vata is restored to normal condition.

यथाऽद्रिकुञ्जेष्वर्काशुतप्तं विष्यन्दते हिमम् ।
श्लेष्मा तप्तः स्थिरो देहे स्वेदैर्विष्यन्दते तथा ॥७३॥

यथा जेम् जैसे, अद्रिकुञ्जेषु पर्वतोंना कुञ्जे पर रहेध पर्वतोंके कुञ्जों पर रही हुई, हिमम् भरद बरफ, अर्काशु- सूर्यनां छिद्रेषु सूर्यकी किरणोंसे, तप्तम् तपीने तपी हुई, विष्यन्दते ओगणी अथ ओ पिघलती है, तथा तेम् वैसे, देहे देहमां देहमें, स्वेदैः तप्तः स्वेदथी तपेधो स्वेदोंसे तप्त, स्थिरः श्लेष्मा अमेधो कड़े जमा हुआ कफ, विष्यन्दते ओगणी ओ पिघलता है ॥ ७३ ॥

73. Just as the snow lying in mountain-bushes thaws, warmed by the rays of the sun, in the same manner the congealed kapha in the body melts when subjected to the sudation therapy.

स्निग्धं ज्ञात्वा ततस्तूर्णं भोजयेत् स्निग्धमोदनम् ।
मत्स्यानां शूकराणां वा रसैर्दध्युत्तरेण वा ॥७४॥

ततः ते पछी तदनन्तर, स्निग्धम् रोगीने स्वेदन थयुं ओ रोगीका स्वेदन हुआ है, ज्ञात्वा जेम् जानीने ऐसा जानकर, तूर्णम् तुरंत शीघ्र, मत्स्यानाम् माछनां मत्स्य, शूकराणाम् वा के सूअरना या सूअरके, रसैः भांसरसो साथे भांसरसोंसे, दध्युत्तरेण वा अथवा दहीनी मलाई साथे या दहीकी मलाईके साथ, स्निग्धम् स्नेहयुक्त स्निग्ध, ओदनम् भात भात, भोजयेत् भोजावे ॥ ७४ ॥

७२. खानि मार्दवमायान्ति ततो वातानुलोमता-खानि मार्दव-मायान्ति वातानुलोमताम्. (ड. य. फ.)

74. When the patient is ascertained to have sweated in the proper degree, he should be immediately given to eat a dish of unctuous rice supplemented with the soup either of fish or pig's flesh and the supernatant part of curds.

ततः श्लेष्मणि संवृद्धे वमनं पाययेत्तु तम् ।
पिप्पलीसैन्धवक्षौद्रैर्युक्तं वाताविरोधि यत् ॥७५॥

ततः पछी पश्चात्, श्लेष्मणि उद्द कफके, संवृद्धे
ज्वारे वृद्धि पात्रे त्वारे बढ़ने पर, तम् तु तेने उसको,
यत् जे जो, वाताविरोधि वातनुं अविरोधी होय बातका
विरोधी न हो, तत् त्वैसे, वमनम् वमनकर औषध वमन-
कारक औषधको, पिप्पली-सैन्धव-क्षौद्रैः युक्तम् पीपर,
सिन्धवक्षु अने मधुपी युक्त पिप्पली, सैन्धानमक और
मधुसे युक्तकरके, पाययेत् पावुं पिलावे ॥ ७५ ॥

75. When as the result of this diet the kapha is increased in the patient, he should be administered an emetic, compounded of long pepper, rock-salt and honey, taking care to see that such an emetic is not antagonistic to vata.

निर्हते सुखमाप्नोति स कफे दुष्टविग्रहे ।
कोतःसु च विशुद्धेषु चरस्यविहतोऽनिलः ॥७६॥

दुष्ट-विग्रहे दूषित स्वस्वपाणे दूषित, कफे उद्द
कफके, निर्हते अहार नीकणवाथी निकलने पर, सः ते
वद, युक्तम् सुख सुख, आप्नोति पात्रे छे पाता है,
कोतःसु च अने सोते और सोतोंके विशुद्धेषु शुद्ध
भर्ता विशुद्ध होने पर, अनिलः वायु वायु, अविहतः
अटका विना बिनारुकावट, चरति गति करे छे
चलता है ॥ ७६ ॥

76. When the vitiated and stagnant kapha has thus been expelled from

the system, the patient attains ease and the body-channels being purified, the vata moves through the channels unimpeded.

हरिद्राद्यधूमवर्तिः—

लीनश्चेदोषशेषः स्याद्धूमैस्तं निर्हरेद्बुधः ।
हरिद्रां पत्रमेरण्डमूलं लाक्षां मनःशिलाम् ॥७७॥
सदेवदार्वेलं मांसीं पिष्ट्वा वर्तिं प्रकरयेत् ।
तां घृताकां पिबेद्धूमं यवैर्वा घृतसंयुतैः ॥७८॥

दोषशेषः ओ दोषने। अवशेष यदि कुछ शेष दोष,
लीनः च लीन थये। लीन, स्यात् चेत् होय तो हो
जावे तो, बुधः विद्वान् वैद्य बुद्धिमान वैद्य, तम् तेने
उसका, धूमैः धूमपान वडे धूमपानसे, निर्हरेत् अहार
डाढवे। निर्हरण करे, हरिद्राम् अण्डर हल्ली, पत्रम् तमाख-
पत्र तमालपत्र, एरण्डमूलम् औरंगानु मूल एरंडमूल,
लाक्षाम् लाय लाक्षा, मनःशिलाम् मनःशिला मैन-
सिल, सदेवदारु देवदारु देवदारु, अलम् अरताख हरिताल,
मांसीम् अने अटमांसीने और अटमांसी, पिष्ट्वा वाटीने
इनको पीसकर, वर्तिम् वर्ति वर्ति, प्रकरयेत् अनाववी
बनावे, ताम् घृताकाम् तेने घी थोपाडी उसको घीसे लिप्त
कर, धूमम् पिबेत् धूमपान करवुं धूमपान करे, घृतसंयुतैः
यवैः वा अथवा घृतयुक्त अवधी वर्ति अनाववी धूमपान
करवुं या घीसे संयुक्त यवोंसे वर्ति बनाकर धूमपान करे ॥७७-७८॥

77-78. If at the end of the above treatment there is found residue of morbidity still lodged in the body, the wise physician should endeavour to remove it by means of the inhalation therapy. Thus cigars should be made of the paste of turmeric, cassia cinnamon, the roots of the castor plant, lac, red arsenic, deodar, yellow orpiment and nardus; these cigars should be smeared with ghee and

smoked; also the patient may inhale the fumes of barley-paste mixed with ghee.

कतिपयधूमयोगाः—

मधूच्छिष्टं सर्जरसं घृतं मल्लकसंपुटे ।
कृत्वा धूमं पिबेच्छृङ्गं वालं वा स्नायु वा गवाम् ७९
स्योनाकवर्धमानानां नाडीं शुष्कां कुशस्य वा ।
पद्मकं गुग्गुलुं लोहं शल्लकीं वा घृताप्लुतम् ॥८०॥

मल्लक-संपुटे शङ्कराना संपुटभा शरावके संपुटमें, मधूच्छिष्टम् भीष्म मोम, सर्जरसम् राण सर्जरस, घृतम् अने घृतने घी इनको, गवाम् अथवा गायना अथवा गौके, शृङ्गम् वालम् वा श्लिङ्गां, वाण शींग, बाल, स्नायु वा अथवा स्नायुने या स्नायुको, कृत्वा राभीने ओओतुं रखकर इनका, धूमम् चिबेत् धूमपान करवुं धूमपान करे, स्योनाक- अरंडूसे स्योनाक, वर्धमानानाश्च अने अरंडानी और एरंडकी, कुशस्य वा अथवा इक्ष्मी या कुशकी, शुष्कां नाडीम् सूखी भूगणीने थी योपडी धूमपान करवुं सूखी नलीको घीसे लिप्तकर धूमपान करे, पद्मकम् अथवा पद्मकाष्ठ अथवा पद्माख, गुग्गुलुम् गुग्गुलु गुग्गुल, लोहम् अगर अगर, शल्लकीम् वा अथवा सालिडुं या सलई इसको, घृताप्लुतम् घी योपडी अथवा ओनी वर्तिने शङ्कराना संपुटभा राभीने धूमाडे पीवे घीसे लिप्तकर अथवा इसकी वर्तिको शरावके संपुटमें रखकर धूम पीवे ॥ ७९-८० ॥

79-80. Or the patient may inhale the fumes of bee's-wax, sal resin and ghee by burning them in a couple of earthen vessels placed one above the other the upper being provided with holes for the escape of the fumes. Or the patient may inhale the fumes of the horns, the hairs or sinews of a cow, or of indian calosanthus, castor plant, wild pot herb, dry reeds of small sacrificial grass, himalayan cherry, or gum

guggul, eaglewood or indian olibanum soaked in ghee.

अनुबन्धजहिकाश्वासचिकित्सा—

स्वरक्षीणातिसारासृक्पित्तदाहानुबन्धजान् ।
मधुरस्निग्धशीताद्यैर्हिकाश्वासानुपाचरेत् ॥८१॥

स्वरक्षीण- स्वरक्षय क्षीणस्वर, अतिसार- अतिसार अतिसार, असृक्पित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त दाहानुबन्धजान् तथा दाहना अनुबन्धधी उत्पन्न थयेव और दाह इनके अनुबन्धसे उत्पन्न, हिकाश्वासान् हेडकी तथा श्वासानो हिका तथा श्वासको, मधुर-स्निग्ध- मधुर, स्निग्ध मधुर, शीताद्यैः अने शीत वगेरेथी और शीतादिकोंसे, उपाचरेत् उपचार करवे उपचार करे ॥ ८१ ॥

81. The dyspnea and cough, appearing as sequelæ of laryngeal affection, diarrhea, hemothermia and burning should be treated by means of therapeutic agents which are sweet, unctuous, refrigerant etc.

अस्वेद्याः हिकाश्वासादुराः—

न स्वेद्याः पित्तदाहार्ता रक्तस्वेदातिवर्तिनः ।
क्षीणधातुबला रूक्षा गर्भिण्यश्चापि पित्तलाः ॥८२॥

पित्तदाहार्ताः पित्त तथा दाहनी पीडाता पित्त और दाहसे पीडित, रक्त-स्वेद-अतिवर्तिनः ओओने अतिशय रक्तस्त्राव तथा पसीने अता होय ओवा ज्यादा रक्तस्त्राववाले और ज्यादा पसीनावाले, क्षीण-धातुबलाः क्षीण धातु तथा बलवाण क्षीण धातु और बलवाले, रूक्षाः रूक्ष रूक्ष, गर्भिण्यः गर्भिणी गर्भिणी, पित्तलाः च अपि अने पित्तप्रकृतिना अनुबन्धने पक्ष और पित्तप्रकृतिवाले भी, न स्वेद्याः स्वेदन आपवुं नहि स्वेदनयोग्य नहीं हैं ॥ ८२ ॥

82. The following dyspnea and hiccup-patients should not be subjected to sudation-therapy. Those afflicted with pitta and burning, those evincing

hemorrhagic tendency and hyperhidrosis, those who have suffered loss of body-elements and strength, those who are dehydrated, gravida and those who are of the pitta habitus.

कोष्णैः काममुरःकण्ठं स्नेहसेकैः सशर्करैः ।

उत्कारिकोपनाहैश्च स्वेदयेत् सुदुभिः क्षणम् ॥८३॥

कोष्णैः शैलादिभिर्नाथोद्वेसे गरम, स्नेह-सेकैः स्नेहनां परिप्रेषणं स्निग्ध सेकैः, सुदुभिः मृदु मृदु, सशर्करैः साकरयुक्त शर्करायुक्त, उत्कारिका-उडारिका उत्कारिकाग्रंथे, उपनाहैः च तथा उपनाहोत्थी तथा उपनाहसे उरः-कण्ठम् छाती तथा कंठे उर और कण्ठका कामम् मृदुभा प्रमाणे इच्छानुसार, क्षणम् शैलीवार क्षणभर, स्वेदयेत् स्वेदन आपवुं स्वेदन करे ॥ ८३ ॥

83. If sudation therapy be found desirable, they should be made to sweat only for a short while by the use of luke-warm unctuous affusion or by mild Utkarika poultices mixed with sugar, applied preferrably to the neck and chest.

तिलोमामाषगोधूमचूर्णैर्वतहरैः सह ।

स्नेहोत्कारिका साम्लैः सक्षीरैर्वा कृता हिता ॥८४॥

वातहरैः वातहर वातनाशक, तिल-उमा-तल-अलसी तिल, अलसी, माष- अलस उडद, गोधूमचूर्णैः अने धातुनां चूर्णैः साथे और गेहूं इनके चूर्णोंके साथ, साम्लैः अम्ल द्रव्योपसहित अम्ल द्रव्योंके साथ, सक्षीरैः वा डे दूधसहित या दूधके साथ, स्नेहैः सह स्नेहोत्थी स्नेहोत्थे, कृता करेल बनायी, उत्कारिका उडारिका उत्कारिका, हिता हितकारी छे हितकर है ॥ ८४ ॥

84. The poultice which is made of the powder of til seeds, linseeds, blackgram and wheat mixed with unctuous substances that are alleviative of vata

and combined with acid articles or with cow's milk is recommended.

द्विक्वाद्यासयोरवस्थिकी चिकित्सा—

नवज्वरामदोषेषु रुक्मस्वेदं विलङ्घनम् ।

समीक्ष्योल्लेखनं वाऽपि कारयेत्पुष्पाम्बुना ॥८५॥

नवज्वर- नवज्वर नवज्वर, आमदोषेषु तथा आम-दोषेषु आम आमदोषोंमें, समीक्ष्य विचार करीने अच्छी तरह देख कर, रुक्म-स्वेदम् रुक्म स्वेदन रुक्म स्वेदन, विलङ्घनम् तथा लंघन तथा लंघन, पुष्पाम्बुना वा अपि अथवा सिंधालपत्रमिश्रित जलथी या सैन्धा-नमकके पानीसे, उल्लेखनम् लम्बन वमन, कारयेत् करावपुं करावे ॥ ८५ ॥

85. In cases of recent fever and chyme disorders, the physician should prescribe dry sudation in conjunction with fasting or he may, after careful examination, administer emesis by means of saline water

अतियोगोद्धतं वातं दृष्ट्वा वातहरैर्मिश्रम् ।

रसाद्यैर्नातिशीतोष्णैरभ्यङ्गैश्च शमं नयेत् ॥८६॥

मिश्रम् वैद्य वैद्य, अतियोग अतियोगथी अतियोगसे, उद्धतम् प्रबल थपेला प्रकुपित, वातम् दृष्ट्वा वातने ओह वायुको देखकर, वातहरैः वातहर वातहर, रसाद्यैः रस वजरेथी रसादिसे, न अतिशीत अने अतिशीत नहि तथा न अत्यन्त शीत, उष्णैः तेमग्न अति उष्ण पणु नहि औवा एवं न अत्यन्त उष्ण, अभ्यङ्गैः च अभ्यङ्गोथी अभ्यङ्गसे, शमम् तेन शमन उसको शांत, नयेत् करवुं करे ॥ ८६ ॥

86. The physician, if he finds that the vata has become exacerbated by the over-action of the purificatory procedures, should bring it under control by the administration of meat-juices etc., which are alleviative of vata and by means of inunctions which are neither too hot nor too cold.

उदावर्ते तथाऽऽध्माने मातुलुङ्गाम्लवेतसैः ।

हिङ्गुपीलुबिडैश्चात्र युक्तं स्यादनुलोमनम् ॥८७॥

उदावर्ते उदावर्त उदावर्त, तथा आध्माने तथा आध्मानर्मा तथा आध्मानर्मे, मातुलुङ्ग- अक्षेतु- चकोत्रा, अम्लवेतसैः अम्लवेतस अम्लवेतस, हिङ्गु-पीलु- हिङ्ग, पीलु हींग, पीलु, बिडैः च अने अम्लबलुथी और बिडनमकसे, युक्तम् युक्त युक्त, अन्नम् अन्न अन्न, अनुलोमनम् अनुलोमन अनुलोमन, स्यात् थाय छे होता है ॥ ८७ ॥

87. In disorders of misperistalsis and abdominal distension, a diet containing pomello, common sorrel, asafetida, tooth-brush tree and vid salt, brings about the rectification of the peristaltic movement of vata.

हिक्काश्वासयोः शोधनविचारः—

हिक्काश्वासामयी ह्येको बलवान् दुर्बलोऽपरः ।

कफाधिकस्तथैवैको रूक्षो बह्वनिलोऽपरः ॥८८॥

एकः ऐक एक, हिक्का-श्वास- हेडडी तथा स्वासने। हिक्का और स्वासका आमयी हि रेगी रोगी, बलवान् भलवान होय छे बलवान होता है, अपरः अने भीजे और दुसरा, दुर्बलः दुर्बल होय छे दुर्बल होता है, तथा एव वणी फिर, एकः ऐक हेडडी तथा स्वासने। रेगी एक हिक्का तथा स्वासका रोगी, कफाधिकः अधिक उडवाणी होय छे कफकी अधिकतावाला होता है, अपरः च अने भीजे और दूसरा, रूक्षः रूक्ष रूक्ष, बह्वनिलः तेभज अधिक वायुवाणी होय छे एवं अधिक वातवाला होता है ॥८८॥

88. Among the patients suffering from hiccup and dyspnea, some are of strong constitution and others are of weak constitution; some again, show a preponderance of kapha and others are marked by dryness and excess of vata.

कफाधिके बलस्थे च वमनं सविरेचनम् ।

कुर्यात् पथ्याग्निने धूमलेहादिशमनं ततः ॥८९॥

कफाधिके अधिक उडवाणी रेगीने कफकी अधिकतावाले रोगीको, बलस्थे च अने भलवान रेगीने और बलवान रोगीको, सविरेचनम् विरेचन विरेचन, वमनम् तथा वमन तथा वमन, कुर्यात् हेवुं देवे, ततः च अने ते पछी उसके बाद, पथ्याग्निने पथ्य बोधन करनेवाले तेओने पथ्य सेवन करनेवाले उसको, धूमलेह- धूमपान, लेह धूम, लेह, आदि- वगेरे आदि, शमनश्च शमन औषध आपवुं शमन औषध देवे ॥ ८९ ॥

89. As regards patients who are characterised by the excess of kapha, as also those who are of strong constitution, emesis in conjunction with purgation should be carried out. After the patient has been put on the proper diet, sedation-therapy by means of inhalation and linctuses, should be given.

वातिकान् दुर्बलान् बालान् वृद्धान्श्चानिलसूदनैः ।

तर्पयेदेव शमनैः स्नेहयूषरसादिभिः ॥९०॥

वातिकान् वातप्रकृतिवागाने वातिक, दुर्बलान् दुर्बल दुर्बल, बालान् भाल बालक, वृद्धान् च अने वृद्धने और वृद्धोंको, अनिलसूदनैः वातने नाश करनेवाले वातनाशक, शमनैः तथा स्वास अने हेडडीनुं शमन करनेवाले और स्वास एवं हिचकौके शमन करनेवाले, स्नेह- यूष- स्नेह, यूष स्नेह, यूष, रसादिभिः तथा मांसरस पथ्याग्नि और मांसरसादिसे, तर्पयेत् एव तर्पण करे ॥ ९० ॥

90. Those who evince an excess of vata or are of weak constitution or those who are young or aged should only be impleated by means of sedative unctuous articles, soups, meat-juices etc., which are curative of vata.

अनुत्क्रियकफास्विन्नदुर्बलानां विशोधनात् ।
वायुर्लब्धास्पदो मर्म संशोण्यानु हरेदसू ॥९१॥

अनुत्क्रियकफ- उईना उत्क्रियेस्थी रहित कफके उत्क्रिये-
शसे रहित, अस्त्रि-स्वेदन न करेवा स्वेदन न किये हुए,
दुर्बलानाम् अने दुर्बलने दुर्बल रोगियोंमें, विशोधनात्
विशोधन करवाथी विशोधनसे, लब्ध-आस्पदः स्थान
भेजवी स्थान पा कर, वायुः वायु वायु, मर्म मर्म
मर्मको, संशोण्य शोधन करीने सुखाकर, असून् प्राप्नु
प्राणोंका, आशु शीघ्र शीघ्र, हरेत् हरण करे छे हरण
करता है ॥ ९१ ॥

91. By administering purificatory
procedures to those whose kapha has
not been relaxed, the vata, gaining
ground, will dry up the vital parts,
and take away the life of the patient.

दृढान् बहुकफांस्तस्माद्रसैरानूपवारिजैः ।
तृप्तान्विशोचयेत्स्विन्नान् बृंहयेदितरान् भिषक् ९२

तस्मात् तेथी इस लिए, भिषक् वैद्य वैद्य, दृढान्
मज्ज्भूत शरीरवाला दृढ शरीरवाले बहुकफान् अने
जुहु उईवाला रोगियोंने और बहुत कफवाले रोगियोंको,
आनूप- आनूप आनूप, वारिजैः रसैः तथा अक्षय
प्राणियोंना मांसरसोंथी और जलीय प्राणियोंके मांस-
रसोंसे, तृप्तान् तृप्त करी तृप्त कर, स्विन्नान् तेभ्यः
स्वेदन आपी एवं स्वेदन देकर, विशोचयेत् संशोधन
करुं विशोधन करे, इतरान् भीमोंने और अन्योको,
बृंहयेत् बृंहण करुं बृंहण करे ॥ ९२ ॥

92. Therefore, the patients with
strong constitution and those having
an excess of kapha, should first be
impleted by means of meat-juices of
wet-land and aquatic animals and then
sweated before they are administered
the purificatory measures. The other
kinds of patients (those of weak
constitution and having an excess of

vata) should be given impletion-therapy
straight-way by the physician.

वर्हितित्तिरिदक्षाश्च जाङ्गलाश्च मृगव्रिजाः ।
दशमूलीरसे सिद्धाः कौलत्थे वा रसे हिताः ॥९३॥

दशमूलीरसे दशमूलना उपायभा दशमूलके काथमें,
कौलत्थे वा अथवा उपायभा या कुलथीके, रसे
उपायभा काथमें, सिद्धाः सिद्ध करेवा सिद्ध किये, वर्हि-
त्तिरि- मोर, तीतर मोर, तीतर, दक्षाः कुड्गा मुर्गे,
जाङ्गलाः च तथा जंगल और जंगल, मृगव्रिजाः च
पशुपक्षियोंना मांसरसों पशुपक्षियोंके मांसरस, हिताः
हितकारी छे हितकर हैं ॥ ९३ ॥

93. For this purpose, the fleshes of
peacock, partridge, cock and birds
and animals of the jangala type, pre-
pared with the decoction of the deca-
radices or with the soup of horse-gram
are beneficial.

कतिपययोगाः—

निदिग्धिकां बिम्बमध्यं कर्कटाख्यां दुरालभाम् ।
त्रिकण्टकं गुडूचीं च कुलत्थांश्च सचित्रकान् ॥९४॥
जले पक्त्वा रसः पूतः पिप्पलीघृतभर्जितः ।
सनागरः सलवणः स्याद्यूषो भोजने हितः ॥९५॥

निदिग्धिकां बेरी गल्ली छोटी कटेरी, बिम्बमध्यम्
भीलीने गर्भ बेलगिरी, कर्कटाख्याम् काकडासिंगी,
ककडासिंगी, दुरालभाम् धमासा घमासा, त्रिकण्टकम्
गोखरु, गुडूचीम् च गणी मिलोय, सचित्रकान्
अने त्रिकण्टकसहित और चित्रकके साथ, कुलत्थाम् च
उपाय कुलथी, जले जेओने अक्षमा इनको जलमें,
पक्त्वा पकावीने पकाकर, पूतः रसः गणी बीधेदे
उपाय छाना हुआ रस, पिप्पली- पीपरी पिप्पली, घृत-
भर्जितः तथा बीथी पधारेदे और बीसे छोका हुआ,
सनागरः संसहित सोंठसे युक्त, सलवणः तथा सिन्धा-
लूकसहित और सैधानमकसे युक्त, यूषः यूष यूष,

९३. वर्हि-शिखि (ब.)

९५. रसः पूतः पिप्पलीघृतभर्जितः—रसे पूते पिप्पलीघृतभर्जिताः (ब.)

भोजने बोधनभां भोजनमें, हितः हितकारी छे हितकर है ॥ ९४-९५ ॥

94-95. Take a quantity of indian night-shade, the pulp of bael fruit gall, cretan prickly clover, small caltrops, guduch, horse-gram and white flowered leadwort; cook these in water. The decoction, when filtered, should be seasoned with ghee and long peppers. Taken with the addition of the powder of dry ginger and salt, this soup makes a good article of diet.

राक्षां बलां पञ्चमूलं हस्वं मुद्रान् सचित्रकान् ।
पक्त्वाऽऽमसि रसे तस्मिन् यूषः साध्यश्च पूर्ववत् ९६

राक्षनाम् राक्षना राक्षना, बलाम् अक्षा बला, हस्वम् क्षु छोटा, पञ्चमूलम् पञ्चमूल पञ्चमूल, सचित्रकान् अने चित्रकसहित चित्रकके साथ, मुद्रान् भग ऐऐने मूंग इनको, अमसि पाण्डुभां जलमें, पक्त्वा पकावी पकाकर, तस्मिन् ते उष, रसे क्वाथभां रसमें, पूर्ववत् च पूर्व प्रभाण्णे पूर्ववत्, यूषः साध्यः यूष सिद्ध करे ॥ ९६ ॥

96. Take a quantity of indian groundsel, heart-leaved sida, minor pentaradices, green gram and white-flowered leadwort, and having cooked them in water, prepare as before, a soup out of the decoction thus obtained.

पल्लवाणामुलुङ्गस्य निम्बस्य कुलकस्य च ।
पक्त्वा मुद्रांश्च सव्योषान् क्षारयूषं विपाचयेत् ॥९७॥
क्त्वा सलवणं क्षारं शिशूणि मरिचानि च ।
युक्त्या संसाधितो यूषो हिक्काश्वासविकारनुत् ९८

९६. बलां-मूलं (ग. घ.)

९७. हस्वं मुद्रान्-हस्वान् चैवम् (घ.)

९७. क्षारयूषं-क्षारयूषात् (घ.)

९८. क्षारं-क्षीरं (क.)

मातुलुङ्गस्य यक्षादीनां चकोत्रे, निम्बस्य क्षीमघनां तीम, कुलकस्य च अने कारेदीनां और करैलेके, पल्लवान् पान पत्तोंको, सव्योषान् अने त्रिकटुसहित और त्रिकटुसहित, मुद्रान् च भगने मूंगको, पक्त्वा पकावीने पकाकर, क्षारयूषम् क्षारयुक्त यूष क्षारयूष, विपाचयेत् पकावे। पकावे, सलवणम् सिंधालयुसहित सैधानमकके साथ, क्षारम् यवक्षार यवक्षार, शिशूणि सरगवानी शींगो सहजन, मरिचानि च अने भरी और मरिच इनको, क्त्वा नाभीने मिलाकर, युक्त्या युक्तिथी युक्तिपूर्वक, संसाधितः सिद्ध करेक्षे सिद्ध किया गया, यूषः यूष यूष, हिक्काश्वास- हेउडी तथा श्वास हिक्का और श्वास, विकारनुत् ऐ विकारने दूर करनेर छे इन विकारोंका नाशक होता है ॥ ९७-९८ ॥

97 98. Take the tender shoots of pomello, neem and of the carilla fruit and boil these together with green gram and the three spices and prepare an alkaline soup. A soup skillfully prepared by means of barley-alkali, drumstick and black pepper makes a good remedy for the disorders of hiccup and dyspnea.

कासमर्दकपत्राणां यूषः शोभाजनस्य च ।
शुष्कमूलकयूषश्च हिक्काश्वासनिवारणः ॥९९॥

कासमर्दक- कासहरानां कसौदीके, पत्राणाम् पानने। पत्तोंका, शोभाजनस्य च तथा सरगवाने। तथा सहजनका, यूषः यूष यूष, शुष्क-मूलक- तेमळ सुडा मूंगाने। एवं सूखी मूलीका, यूषः च यूष यूष, हिक्का-श्वास- हेउडी तथा श्वासने। हिक्का और श्वासका, निवारणः नाश करनेर छे निवारक होते हैं ॥ ९९ ॥

99. The soup made from the leaves of negro coffee and of drum-stick, as also the soup prepared from dry

९९. कासमर्दक-कासमर्दाय (घ.)

radish, are curative of hiccup and dyspnea.

सदधिव्योषसर्पिष्को यूषो वार्ताकजो हितः ।
शालिषष्टिकगोधूमयवाभ्रान्यनवानि च ॥१००॥

सदधि- छड़ी दही, व्योष-सर्पिष्कः त्रिफल तथा
धृतसहित त्रिकटु और घीसे युक्त, वार्ताकजः रींग-
खुरीना बैंगनसे बनाया, यूषः हितः यूष हितकारी छे यूष
हितकर है, अनवानि अने भूना और पुराने, शालि-
शाण शालि चावल, षष्टिक- साठी थोभा साठी चावल,
गोधूम- धुई गोहूँ, यवाभ्रानि च तथा अथानु
अन्न हितकर छे और जौका अन्न हितकर है
॥ १०० ॥

100. The soup made of brinjals mixed with curds, the three spices and ghee is beneficial in conditions of hiccup and dyspnea, as also a boiled dish of old sali or shashtika rice or wheat or barley.

हिङ्गुसौवर्चलाजाजीविदपौष्करचित्रकैः ।

सिद्धा कर्कटशृङ्गया च यवागूः श्वासहिकिनाम् १०१

हिङ्गु- हिंग हींग, सौवर्चल- संचल सौचलनमक,
अजाजी- शुरु जीरा, विड- भिडलवधु बिडलवण,
पौष्कर- पुष्करभूष पोखरमूल, चित्रकैः त्रिफल चित्रक,
कर्कटशृङ्गया च तथा डाकडासी गीथी और काकडा
सिंगीसे, सिद्धा सिद्ध करेदी सिद्ध, यवागूः यवागू
यवगू, श्वास- श्वास श्वास, हिकिनाम् तथा हेडकीना
दरडीथोने हितकारी छे और हिचकीके रोगियोंके लिए
हितकर है ॥ १०१ ॥

101. The thin gruel prepared with asafetida, sanchal salt, cumin seeds, vid salt, orris rot, white-flowered leadwort and galls, is good for patients suffering from hiccup and dyspnea.

१०१. सिद्धा कर्कटशृङ्गया-सर्कटशृङ्गः सिद्धा (ख.)

दशमूलीशटीरास्त्रापिप्पलीमूलपौष्करैः ।

शृङ्गीतामलकीभार्गीगुडूचीनागराम्बुभिः ॥१०२॥

यवागू विधिना सिद्धां कषायं वा पिबेन्नरः ।

कासहृद्ग्रहपाश्वर्तिहिक्काश्वासप्रशान्तये ॥१०३॥

नरः भनुष्ये पुरुष, दशमूली- दशमूल, शटी-रास्त्रा- कयूरे, रास्त्रा कचूरा, रास्त्रा, पिप्पलीमूल- पीपरीमूल पिप्पलीमूल, पौष्करैः पोषरमूल पोहकरमूल, शृङ्गी-तामलकी- डाकडासी गीथी, बोयथाभेदी काकडा- सिंगी, भुईआंवला, भार्गी- भारंगी भारंगी, गुडूची- गुणो गिलेय, नागर- स्रंठ स्रंठ, अम्बुभिः अने वागाथी और गुग्गुवाला इनसे, विधिना विधिपूर्वक विधिपूर्वक, सिद्धा सिद्ध करेदी सिद्ध, यवागूम् यवागू यवागू, कषायम् वा अथवा कषाय या कषाय, कास-हृद्ग्रह- उधरस, हृद्ग्रह खांसी, हृदयग्रह, पार्श्व-वर्ति- पार्श्वपीडा पार्श्वमें पीडा, हिक्का- हेडकी हिचकी, श्वास- तथा श्वासनी और श्वासकी, प्रशान्तये शान्त भाटे शान्तिके लिए, पिबेत् पीवे पीवे ॥ १०२-१०३ ॥

102-103. For the relief of cough, cardiac seizure, pain in the sides, hiccup, and dyspnea, one should drink the gruel or decoction made in prescribed manner from deca-radices, long zedoary, indian groundsel, the roots of long pepper, orris root, galls, feather foil, beetle killer, guduch, dry ginger and water.

पुष्कराहशटीव्योषमातुलुङ्गाम्लवेतसैः ।

योजयेदन्नपानानि ससर्पिर्विडहिङ्गुभिः ॥१०४॥

पुष्कराह- पोषरमूल पोहकरमूल, शटी-व्योष- कयूरे, त्रिफल कचूर, त्रिफल, मातुलुङ्ग- योततुं बिजौरा, अम्लवेतसैः अने अम्लवेतस और अम्लवेतस, ससर्पिः धृतसहित घी, विड-हिङ्गुभिः भिडलवधु अने

१०२. दशमूली दशमूल (ब.)

॥ पिप्पलीमूलपौष्करैः-पिप्पलीविडपौष्करैः (ब.)

॥ नागराम्बुभिः-नागराभिः (ब.)

हिङ्गली साथे बिडलवण और हिण्डके साथ, अन्नपानानि अन्नपानन्ती अन्नपानकी, योजयेत् थोङ्गली करवी योजना करे ॥ १०४ ॥

104. To the diet of these patients should be added either as drink or as food, the following articles:-orris root, long zedoary, the three spices, pomello and common sorrel, seasoned with ghee, vid salt and asafetida.

दशमूलस्य वा काथमथवा देवदारुणः ।

तृषितो मदिरां वाऽपि हिक्काश्वासी पिबेन्नरः ॥१०५॥

हिक्काश्वासी हेडडी तथा श्वासना रोगी हिचकी और श्वासका रोगी, नरः तृषितः मनुष्ये तथा बाजे थारे पुरुष प्यासी होने पर, दशमूलका वा दशमूलना दशमूलका, अथवा अथवा या, देवदारुणः देवदारुना देवदारुका, काथम् क्वाथम् काथ, मदिराम् वा अपि अथवा मधुम् अथवा मदिरा, पिबेत् पान करवुं पीवे ॥ १०५ ॥

105. The dyspnea or hiccup patient should drink for the relief of thirst, the decoction either of deca-radices, or of deodar, or madira wine.

पाठां मधुरसां राक्षां सरलं देवदारु च ।

प्रक्षाल्य जर्जरीकृत्य सुरामण्डे निघापयेत् ॥१०६॥

पाठाम् डाणीपाठ पाठी, मधुरसाम् मोरवेळ मोरवेळ, राक्षाम् राक्षना राक्षना, सरलम् थ्रीड भूपसरल, देवदारु च अने देवदारुने और देवदारु इनको, प्रक्षाल्य धोकर, जर्जरीकृत्य भांडीने कुचल कर, सुरामण्डे सुरामण्डा सुरामण्डे, निघापयेत् नाभवां छोड़ देवे ॥ १०६ ॥

106. Taking the trilobed virgin's bower, indian groundsel, long-leaved pine and deodar and having washed and ground them into bits, the physician should drop these into a vessel containing the supernatant part of sura wine.

१०६. सुरामण्डे-सुरामण्डे (व. व.)

तं मन्दलवणं कृत्वा भिषक् प्रसृतसंमितम् ।

पाययेत्तु ततो हिक्का श्वासश्चैवोपशाम्यति ॥१०७॥

तम् तेने उसको, मन्दलवणम् थोडा सिंधालवण-वाणुं कुछ नमकीन, कृत्वा करीने बनाकर, भिषक् वैद्य वैद्य, प्रसृतसंमितम् तु ८ तोला मात्राथी एक प्रसृत मात्रासे, पाययेत् पावुं पिलावे, ततः तथी उससे, हिक्काश्वासः च एव हेडडी तथा श्वास हिक्का और श्वास, उपशाम्यति शान्त थर्ड अथ छे शान्त हो जाते हैं ॥ १०७ ॥

107. Salting it slightly, he should cause the patient to drink the potion in the dose of 8 tolas. This potion relieves hiccup as well as dyspnea.

हिङ्गु सौवर्चलं कोलं समङ्गां पिप्पलीं बलाम् ।

मातुलुङ्गरसे पिष्टमारनालेन वा पिबेत् ॥१०८॥

हिङ्गु हिङ्गु हींग, सौवर्चलम् संचल सौचलनमक, कोलम् थोडा वेर, समङ्गाश्च रीसाभल्ली लाजवन्ती, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, बलाम् अने बलाने और बलाको, मातुलु -रसे थोडातरना रसमां बिजौरा निम्बूके रसमें, पिष्टम् वाटीने पीसकर, आरनालेन वा अथवा डांथी अथवा कांजीसे, पिबेत् पीवां पीवे ॥ १०८ ॥

108. The patient may drink asafetida, sanchal salt, jujube, sensitive plant, long pepper and heart-leaved sida, reduced to paste in the juice of pomello or mixed with sour conjee.

सौवर्चलं नागरं च भार्गी द्विशर्करायुतम् ।

उष्णाम्बुना पिबेदेतद्विक्काश्वासविकारनुत् ॥१०९॥

सौवर्चलम् संचल सौचलनमक, नागरम् सूंड सोंठ, भार्गी च भार्गी इरेक थोडा लाग थोडा मंगेरन इनको, द्विशर्करायुतम् साकर थो भाग थोली दुधुनी चीनी मिलाकर, उष्णाम्बुना ठीना पाण्डीथी गरम जलसे,

१०८. समङ्गां-समुद्रगं (व.)

,, ,, -समुद्रां (व.)

,, समङ्गां पिप्पलीं बलाम्-सुहृदिपिप्पलीतुलं (व.)

पिबेत् पीवा पीवे, एतत् आ यह, हिका-श्वास- हेडडी
तथा स्वासना द्विचकी और श्वासके, विकारनुत् वडा-
रने ६२ ३२ना२ छे विकारका नाशक है ॥१०९॥

१०९. The paste of sanchal salt, dry ginger and beetle killer mixed with double the measure of sugar should be taken as potion in hot water. This is curative of hiccup and dyspnea.

भार्गीनागरयोः कल्कं मरिचक्षारयोस्तथा ।

पीतद्रुचित्रकास्फोतामूर्वाणां आम्बुना पिबेत् ११०

भार्गी- भारंगी मंगेरन, नागरयोः तथा सडने
तथा सोंठके तथा अथवा अथवा, मरिच-क्षारयोः भरी
तथा ७७भारने। काली मिरच तथा यवक्षारके, पीतद्रु-
के देवदार या देवदार, चित्रक- चित्रक चित्रक, आस्फोता-
सारिवा कपूरी, मूर्वाणाम् च तथा भेदवेदनो तथा
मूर्वाके, कल्कम् ३६३ कल्कको, अम्बुना पाणीथी जलसे,
पिबेत् पीवे पीवे ॥ ११० ॥

११०. One may drink with water the paste of beetle killer and dry ginger, or the paste of black pepper, and barley-alkali, or the paste of indian berberry, white-flowered leadwort, indian sarsaparilla and trilobed virgin's bower.

मधूलिका तुगाक्षीरी नागरं पिप्पली तथा ।

उत्कारिका घृते सिद्धा श्वासे पित्तानुबन्धजे ॥१११॥

पित्तानुबन्धजे पित्तना अनुबन्धथी थयेदा पित्तके
अनुबन्धसे युक्त, श्वासे स्वासमां श्वासमें, मधूलिका
मधूलिका मधूलिका, तुगाक्षीरी वंशदेवयन वंशलोचन,
नागरम् सड सोंठ, तथा तथा तथा, पिप्पली पीपर
ऐओनी पिप्पली इनकी, घृते घीमां घीमें, सिद्धा सिद्ध
उरेली सिद्ध, उत्कारिका उत्कारिका हितकारी छे
उत्कारिका हितकर है ॥ १११ ॥

१११. उत्कारिका-तकारिका (थ.)

१११. In dyspnea, resulting from complications of pitta, one may take small wheat, bamboo manna, dry ginger and long pepper made into utkarika pancakes and cooked in ghee.

श्वासे धं शशमांसं च शल्लुकस्य च शोणितम् ।

पिप्पलीघृतसिद्धानि श्वासे वातानुबन्धजे ॥११२॥

वातानुबन्धजे श्वासे वातना अनुबन्धथी उत्पन्न
थनार स्वासमां वातके अनुबन्धसे उत्पन्न होनेवाले
श्वासमें, पिप्पली-घृत- पीपर तथा घृतथी पिप्पली और
घीसे, सिद्धानि सिद्ध उरेल सिद्ध किये गये, श्वासे धं
शोटी शल्लुकीनुं मांस बडी सेहका मांस, शशमांसम् च
ससदांनुं मांस खरगोशका मांस, शल्लुकस्य अने नान्दी
शल्लुकीनुं मांस और छोटी सेहका मांस, शोणितम् च
तथा रक्त हितकारी छे एवं रक्त हितकर है ॥११२॥

११२. In dyspnea occurring as a complication of vata-discordance one may take the flesh of the porcupine and the rabbit and the blood also of the pangolin. each cooked with ghee and long pepper.

सुवर्चलारसो दुग्धं घृतं त्रिकटुकान्वितम् ।

शाब्दोदनस्यानुपानं वातपित्तानुगे हितम् ॥११३॥

वातपित्तानुगे वात तथा पित्तना अनुबन्धथी
उत्पन्न थनार स्वासमां वात और पित्तके अनुबन्धसे
उत्पन्न होनेवाले श्वासमें, सुवर्चलारसः सुरजमुखीने।
रस सुरजमुखीका खरस, दुग्धम् दूध दूध, त्रिकटुक-
अन्वितम् त्रिकटु तेमत्र त्रिकटु एवं, घृतम् घृत ऐओनी
घृत इनका, शाब्दोदनस्य अनुपानम् शाणना वातना
कोज्जन पछी पान शालि चावलके मोजनके पश्चात् पान,
हितम् हितकारी छे हितकर है ॥ ११३ ॥

११३. In dyspnea occurring as a sequel of vata and pitta, the juice of the leaves of the heliotrope, cow's milk and ghee seasoned with the three spices

as a beverage, following a dish of boiled sali rice is beneficial.

शिरिषपुष्पस्वरसः सप्तपर्णस्य वा पुनः ।

पिप्पलीमधुसंयुक्तः कफपित्तानुगे मतः ॥११४॥

कफपित्तानुगे छद् तथा पित्तना अनुपपन्नं
उत्पन्नं तथा स्वासर्भा कफ और पित्तके अनुबन्धसे
उत्पन्न होनेवाले स्वासर्भे. पिप्पली-मधुसंयुक्तः पीपर
तथा मधुयी युक्त पिप्पली और मधुसे युक्त, शिरिष-पुष्प-
सरसजनां पुष्पेना शिरिषपुष्पका स्वरसः स्वरसने
स्वरस, सप्तपर्णस्य वा अथवा सातवर्षुनी छादन
स्वरसने वा सप्तपर्णकी रसका स्वरस, मतः हितकारी
मान्यो छे हितकर माना गया है ॥ ११४ ॥

114. The expressed juice of the siris flower or that of the dita bark mixed with the powder of long pepper and honey is regarded as beneficial in hiccup and dyspnea following on the provocation of kapha and pitta.

मधुकं पिप्पलीमूलं गुडो गोश्वशकृद्रसः ।

घृतं क्षौद्रं कासश्वासहिक्काभिष्यन्दिनां शुभम् ११५

मधुकं गेहीमधु सुलहरी, पिप्पलीमूलं पीपरी-
मूलं पिप्पलीमूल, गुडः गोण गुड, गो-अश्व-गाय
तथा घेजानां गौ और घोबेके, शकृद्रसः ताजं छाद्य
तथा छादने रस ताजे गोबर तथा लीदका रस, घृतम्
घृत घी, क्षौद्रम् अने मधु और मधु, कास-श्वास-
हिक्का- उधरस, स्वास, छेड्डी खांसी, श्वास, हिचकी,
अभिष्यन्दिनाम् तथा अभिष्यन्दिना रोणीछेदने और
अभिष्यन्दिनालोको, शुभम् इत्याद्युपादारी छे कल्याणकारी
हैं ॥ ११५ ॥

115. Liquorice, the roots of long pepper, gur, the juice of the dung of cow or horse, ghee and honey are good for those affected with cough,

११५. शुभम्-हितम् (ड. व.)

hiccup and dyspnea with profuse expectoration.

स्वराश्वोष्ठ्वराहाणां मेघस्य च गजस्य च ।

शकृद्रसं बहुकफे चैकैकं मधुना पिबेत् ॥११६॥

बहुकफे भट्ट छेनाणां स्वासर्भा बहुत कफसे युक्त
श्वासर्भे, स्वर-अश्व-गेही, घेज गदहा, घोडा, उष्ट्र-छे
ऊँट, वराहाणां सूत्र सूत्र, मेघस्य च घेडा मेघ,
गजस्य च अने हाथी और हाथी, एकैकम् ऐश्वर्याथी
छेड्डी छेड्डी इत्येसे किसी एकके, शकृद्रसम् भणने
रस मलका रस, मधुना मधुनी साथे मधुके साथ,
पिबेत् पीवे पीवे ॥ ११६ ॥

116. In affections of hiccup and dyspnea marked by an excess of kapha, the patient should drink along with honey, the juice of any of the dungs of ass, horse, camel, boar, ram and elephant.

क्षारं चाप्यश्वगन्धाया लिह्यान्ना क्षौद्रसर्पिषा ।

ना रोणी मधुये श्वासी पुरुष, अश्वगन्धायाः च
अपि आसोदने पशु असंगंधका मी, क्षारम् क्षार
क्षार, क्षौद्रसर्पिषा मधु तथा घीयी मधु और घीसे,
लिह्यात् आटवे चाटे ।

116. The patient may lick the alkali of winter-cherry with honey and ghee.

मयूरपादनालं वा शकलं शल्लुकस्य वा ॥११७॥

श्वाविज्जाण्डकचापाणां रोमाणि कुररस्य वा ।

११६. शकृद्रसं बहुकफे चैकैकं मधुना पिबेत्-शकृद्रसं पृथग्विधा-
रमक्षौद्रं तु कफेऽधिके (फ.)

११६. लिह्यान्ना-लेहयेत् (घ.)

११७. श्वाविज्जाण्डकचापाणां-श्वाविद्रोहकचापाणां (घ. फ.)

,, ,, -श्वाविज्जाण्डकचापाणां (घ.)

,, कुररस्य वा-कुररस्य च (ड.)

शृङ्गयेकद्विशफानां वा चर्मास्थीनि खुरांस्तथा ११८
सर्वाण्येकैकशो वाऽपि दग्ध्वा क्षौद्रघृतान्वितम् ।
चूर्णं लीढ्वा जयेत् कासं हिकाम् श्वासं च दारुणम् ११९
एते हि कफसंरुद्धगतिप्राणप्रकोपजाः ।
तस्मात्तन्मार्गशुद्ध्यर्थं देया लेहा न निष्कफे ॥१२०॥

मयूरपाद- मोरना पगनी मोरके पैरकी, नालम् वा अने पीछानी नाण और पिच्छकी नील, बालुकस्य अथवा नाली शाडुडीनु या छोटी सेहका, शकलम् वा पीछु कांटा, श्रावित् अथवा मोटी शाडुडी अथवा बही सेह, जाण्डक- अंडक, चाषाणाम् आप चाष, कुररस्य अने कुररना और कुररके, रोमाणि वा इवां रोएं, वृङ्गि- शींगवांवाण शृङ्गवाले, एकद्विशफानाम् तेभ्य ओड के ये भरीवाण पशुओंना एवं एकशफ या द्विशफ पशुओंके, चर्म-अस्थीनि आभा- डाडा चमडी- हड्डियां, तथा तथा तथा, खुरान् भरीओ खुर, सर्वाणि ओ अधांने इन सबको, एकैकशः वा अपि अथवा ओड ओडने या एक एक करके, दग्ध्वा आणने जलाकर, चूर्णम् तेओनी भरभना यूखुने उसकी मसीके चूर्णको, क्षौद्र-घृत- मध तथा धीथी मधु और घीसे, अन्वितम् युक्त मिलाया हुआ, लीढ्वा याटी चाटकर, कासम् उपरस खांसी, हिकाम् डेडा हिचकी, दारुणम् तथा डाडुखु और भयंकर, श्वासम् च श्वासने श्वासको, जयेत् अतएव जीते, एते हि आ रोगो ये रोग, कफ- संरुद्ध- डडथी रुंधा गथैल कफसे रोके गये, गतिप्राण- गतिवाणा प्राणवायुना गतिवाले प्राणवायुके, प्रकोपजाः प्रकोपधी उत्पन्न भनारा छे प्रकोपसे उत्पन्न होनेवाले हैं, तस्मात् तेथी उस लिए, तन्मार्ग- ते प्राणना मार्गनी उस प्राणके मार्गके, शुद्ध्यर्थम् शुद्धिने भाटे शोधनके लिए, लेहाः देयाः याटखु आपवा लेह देने चाहिएं, निष्कफे उद्धरित यत् कफरहित होने पर, न नहि देवा न देवे ॥ ११७-१२० ॥

११८. शृङ्गयेकद्विशफानां वा चर्मास्थीनि खुरांस्तथा-एकद्विशफ-
शृंगाणि चर्मास्थीनि खुरांस्तथा (ग. व. थ. व. व.)

११९. सर्वाण्येकैकशो-समस्तान्येकशो (ग.)

„ लीढ्वा-लीहन् (छ. व. व.)

१२०. प्रकोपजाः-प्रकोपजाः (व. व. क.)

„ देवा-सेका (ह. त.)

„ निष्कफे-निष्कफे (व.)

117-120. He will get over severe attacks of hiccup and dyspnea by licking mixed with ghee and honey, the powder consisting of the ashes of the talons and quills of the peacock or the quills of the pangolin, or the bristles of the porcupine, the armadillo, the blue jay, or of osprey, and the horns of the single hoofed or cloven hoofed animals, as also their skins, bones and hooves. These ailments of kapha, hiccup and dyspnea arise as the result of provocation of the life breaths whose course has been obstructed by the accumulation of kapha; therefore it is only with a view to clearing the respiratory passages of morbid kapha that the linctuses mentioned above should be given and not in conditions where there is no morbidity of kapha.

कासिनेच्छर्दनं दद्यात् स्वरभङ्गे च बुद्धिमान् ।
वातश्लेष्महरैर्युक्तं तमके तु विरेचनम् ॥१२१॥

बुद्धिमान् बुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य, कासिने स्वरभङ्गे च स्वरभंगवाणा उपरसना रोगीने स्वर-भंगवाले खांसीके रोगीको, वातश्लेष्म- वात तथा डडने वात तथा कफके, हरैः हर करनारा औषधी नाशक द्रव्योंसे, युक्तम् सहित युक्त, छर्दनम् वमन वमन, दद्यात् आपवु देवे, तमके तु अने तमके श्वासभा और तमके श्वासमें तो, विरेचनम् उपर डडेबा औषधी-सहित विरेचन आपवु उपयुक्त द्रव्योंसे युक्त विरेचन देवे ॥ १२१ ॥

121. The intelligent physician should give emesis medicated with drugs alleviative of vata and kapha

१२१. स्वरभङ्गे-स्वरभेदे (व.)

to patients suffering from cough and cracked voice (hoarseness); and to asthmatics he should give purgation medicated with drugs alleviative of vata and kapha.

उदीर्यते भृशतरं मार्गरोधाद्बृहज्जलम् ।

यथा तथाऽनिलस्तस्य मार्गं नित्यं विशोधयेत् १२२

यथा जलम् जैसे, बहत् जलम् वहेतुं अथ बहता पानी, मार्गरोधात् मार्गं अथ यथैववाथी मार्गकी रुकावटसे, भृशतरम् अथ बहुत, उदीर्यते वधी अथ छे बढ़ता है, तथा तेनैवैसे, अनिलः वायु मार्गं अथ यथैववाथी अथ वधी अथ छे वायु मार्गकी रुकावटसे बहुत बढ़ता है, तस्य तेना उसके, मार्गम् मार्गं मार्गका, नित्यम् नित्य नित्य, विशोधयेत् शोधन करने अर्थात् विशोधन करे ॥ १२२ ॥

122. Just as the flowing waters of a stream, when dammed in their course, swell up and press on all sides, so does the constantly moving vata behave. Hence its passage should ever be kept clear.

शब्दायं चूर्णम्—

शटीचोरकजीवन्तीत्वक्कुस्तं पुष्कराह्वयम् ।

सुरसं तामलक्येला पिप्पल्यगुरु नागरम् ॥१२३॥

वालकं च समं चूर्णं कृत्वाऽष्टगुणशर्करम् ।

सर्वथा तमके श्वासे हिक्कायां च प्रयोजयेत् ॥१२४॥

शटी-चोरक- अथुरी, शैरुड कचूर, चोरक. जीवन्ती- होडी जीवन्ती, त्वक्-मुस्तम् तज, मोथ तज, मोथा, पुष्कराह्वयम् पौअरभूण पोहकरमूल, सुरसम् सुरस सुरस, तामलकी मोथआमली मुईआंवला, एला ओथली इलायची, पिप्पली पीपर पिप्पली, अगुरु अगुरु अगर, नागरम् सैंड सैंड, वालकम् च अने वागै ओओनु और सुगंधवाला इनका, समम् सम भागवाणुं समभाग, अष्टगुण- अने आठगुणी आठगुनी, शर्करम् साकरवाणुं चीनीवाला, चूर्णम् कृत्वा धूलुं करी चूर्ण

बनाकर, तमके श्वासे तेने। तमके श्वासमा उनका तमके श्वासमें, हिक्कायाम् च तथा हेउडीमा और हिचकीमें, सर्वथा सर्व रीते सर्वथा, प्रयोजयेत् प्रयोग करने प्रयोग करे ॥ १२३-१२४ ॥

123-124. Take equal quantities of long zedoary, angelica, cork swallow wort, cinnamon-bark, nutgrass, orris root, holy basil, feather foil, long pepper, eagle-wood, dry ginger and fragrant sticky mallow and reducing all these to powder, mix with eight times the total quantity of sugar. This powder may be used in all therapeutic modes in asthma and hiccup.

सुकायं चूर्णम्—

सुकाप्रवालवैदूर्यशङ्खस्फटिकमञ्जनम् ।

ससारगन्धकाचार्कसूक्ष्मैलालवणद्वयम् ॥१२५॥

ताम्रायोरजसी रूप्यं ससौगन्धिकसीसकम् ।

जातीफलं शणाद्वीजमपामार्गस्य तण्डुलाः ॥१२६॥

एषां पाणितलं चूर्णं तुल्यानां शौद्रसर्पिषा ।

हिक्कां श्वासं च कासं च लीढमाशु नियच्छति १२७

सुका- मोती मोती, प्रवाल- परवाणां मूंगा, वैदूर्य- वाङ्ग- वैदूर्य, शंख वैदूर्य, शंख, स्फटिकम् स्फटिक स्फटिक, मञ्जनम् मञ्जन सोतीजन, ससार- ससार ससार, गन्धकाच- गंधक, काच गंधक, काच, अर्क- आठगुनी भूण आठके मूल, सूक्ष्मैला- नान्दी ओथली छोटी इलायची, लवणद्वयम् संथण- सिंधालु दोनो नमक, ताम्र- ताम्रधूलुं ताम्रचूर्ण, अयः- रजसी- दोधधूलुं और लोहेका चूर्ण, रूप्यम् आदीनुं धूलुं चांदीका चूर्ण,

१२५. ससारगन्धकाचार्क-ससारगन्धकाचार्क (घ)

,, ,, -ससारगन्धकाचानि (घ. फ.)

१२६. समौगन्धिकसीसकम्-सौगन्धिकसीसकम् (ख. ग. घ.)

,, ,, -ससौगन्धिकसेव च (घ.)

,, सीसकम्-कशेरुकम् (द)

,, जातीफलं शणाद्वीजमपामार्गस्य-जातीफलं शणफलान्यपामार्गस्य (घ. ग.)

सलौगन्धिक- सौगन्धिक माणिक्य, सीसकम् सीसक सीसा, जातीफलम् अथवा जायफल, ज्ञानात् बीजम् शलुनां पीप ज्ञानके बीज, अपामार्गस्य तण्डुलाः अथवा पीप अपामार्गके बीज, तुल्यानाम् सरणे वजने समान भागवाले, एषाम् औऔनुं इनका, पाणितलम् ओष्ठ तेलो। एक कर्ष, चूर्णम् यूष् चूर्ण, औद्र- सर्पिषा मध तथा धीथी मधु और घीसे, लीडम् आटवाथी चाटनेसे, हिकाम् डेडडी हिका, श्वासम् च श्वास श्वास, कासम् च अने उधरसने और खांसीको, आशु जलदी औघ्र, नियच्छति भटाडे छे नष्ट करता है ॥ १२५-१२७ ॥

125-127. Pearl, coral, cat's eye beryl, conch, crystal, antimony, motely gem, sulphur, glass, mudar, small cardamom, rock salt and sanchal salt, powders of iron, copper and silver, sulphur, lead, nutmeg, seeds of flax hemp and seeds of rough chaff; the compound powder of these, licked in the dosage of 1 tola mixed with an equal quantity of honey and ghee is curative of hiccup, dyspnea and cough.

अञ्जनात्तिमिरं काचं नीलिकां पुष्पकं तमः ।
मख्यं कण्डूमभिष्यन्दमर्म चैव प्रणाशयेत् ॥१२८॥
इति मुक्ताद्यं चूर्णम् ।

अञ्जनात् अञ्जनथी अंजन करनेसे, तिमिरम् तिमिर, काचम् काच, नीलिकाम् नीलिका, नीलिका, पुष्पकम् पुष्पक, तमः तम, तम, मख्यम् कण्डूम्

१२८. मख्यं-पिछे (क. प. ब.)

„ „ -पेछे (झ.)

„ „ -पैख्यं (ङ.)

„ „ -पैछे (त.)

„ नीलिकां-नीलिक (त.)

„ मख्यं कण्डू-पिचकण्डू (ब.)

„ मख्यकण्डूमभिष्यन्दमर्म चैव प्रणाशयेत् - पिछकण्डूमभिष्य-
न्दमखकामर्म एव च (ब.)

नेत्रनी भक्षयुक्ता, नेत्रनी भरन मलयुक्त आंखोका होना, नेत्रकी कण्डू, अभिष्यन्दम् अभिष्यन्द अभिष्यन्द, अर्म एव च तथा अर्मने। और अर्मको, प्रणाशयेत् नाश करे छे नष्ट करता है ॥ १२८ ॥ इति आ। यह, मुक्ताद्यम् मुक्ताद्य, मुक्ताद्य, चूर्णम् यूष् छे चूर्ण है।

128. If used as collyrium, it cures Timira, Kacha, Neelika, Pushpaka, Tama, Malya, Kandua, Abhishyanda and Arma. Thus has been described the compound Pearl Powder.

हिकायां कतिपययोगाः —

शटीपुष्करमूलानां चूर्णप्रामलकस्य च ।
मधुना संयुतं लेह्यं चूर्णं वा काललोहजम् ॥१२९॥

शटी- ड्युरे क्वर, पुष्करमूलानाम् पोअरभूक्ष पोहकमूल, आमलकस्य च तथा आमलानुं और आंवलेका, चूर्णम् यूष् चूर्ण, काल- लोहजम् वा अथवा तीक्ष्ण दोहनुं या तीक्ष्ण लोहका, चूर्णम् यूष् चूर्ण, मधुना मधु मधुने, संयुतम् साथे युक्तकर, लेह्यम् आटवुं चाटे ॥ १२९ ॥

129. The patient may lick the compound powder of long zedoary, orris root and emblic myrobalan or the powder of eagle-wood with honey.

सशर्करां तामलकीं द्राक्षां गोश्वशकृद्रसम् ।
तुल्यं गुडं नागरं च प्राशयेन्नावयेत्तथा ॥१३०॥

सशर्कराम् साधरसहित चीनीमिश्रित, तामलकीम् तेलीआमली मुईआंवला, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनके, गो-श्वश- गाय अने दोहानां गौ और घोड़ेके, शकृद्रसम् जालु तथा दाहने रस गोबर और लीडका स्वरस, गुडम् गोण गुड, नागरम् च अने सूडे और सोंठ, तुल्यम् औ अधुं सरणे वजने समान भागमें, प्राशयेत् भवभावपुं खिलावे, तथा तथा तथा, नावयेत् औऔनुं नश्य देवुं इनका नश्य देवे ॥ १३० ॥

130. The patient may eat and use as nasal errhine the compound prepared of sugar, feather foil, grapes, juice of cow dung and horse-dung, gur and dry ginger.

लघुनस्य पलाण्डोर्वा मूलं गृञ्जनकस्य वा ।
नावयेच्चन्दनं वाऽपि नारीक्षीरेण संयुतम् ॥१३१॥

लघुनस्य लससुनुं लहसुन, पलाण्डोः वा के कुङ्कु-
मीतुं या प्याजका, गृञ्जनकस्य वा के सलगमनुं या
सलगमका, मूलम् भूषण मूल, चन्दनम् वा अपि अथवा
अंदन या चन्दन, नारीक्षीरेण अनीना दूधथी लोके दूधसे,
संयुतम् युक्त करी युक्तकर, नावयेत् नस्य आपवुं नस्य
देवे ॥ १३१ ॥

131. The patient may take a nasal errhine of the juice of the roots of garlic, onion or turnip, or of sandal-wood mixed with breast milk.

सुखोष्णं घृतमण्डं वा सैन्धवेनावचूर्णितम् ।
नावयेन्माक्षिकीं विष्टामलक्तकरसेन वा ॥१३२॥

सैन्धवेन अथवा सिंधालू या सैन्धवनमक, अवचूर्णितम्
छाटीने छोडकर, सुखोष्णम् नवशेका सुहाता हुआ गरम,
घृतमण्डम् वा घृतमंडनुं घीका मण्ड, मलक्तक- अथवा
अलक्तकना या लाक्षाके, रसेन वा रससहित रससे,
माक्षिकीम् विष्टम् माक्षिकी विष्टानुं मक्खीकी बीठसे,
नावयेत् नस्य आपवुं नस्य करावे ॥ १३२ ॥

132. The patient may take a nasal errhine of the supernatant part of ghee sprinkled with rock-salt or the fecal deposits of flies mixed with the juice of lac.

नारीक्षीरेण सिद्धं वा सर्पिर्मधुरकेरपि ।
पीतं नस्तो निषिक्तं वा सद्यो हिकां नियच्छति १३३

मधुरकैः अथवा मधुरक ओषधौ सहित या

१३२. माक्षिकीं विष्टाम्-मलिकाविष्टान् (प. व.)

१३३. नारीक्षीरेण-क्रियाः स्तन्येन (व.)

जीवनीयगणसे युक्त, नारीक्षीरेण वा अनीना दूधथी लोके
दूधसे, सिद्धम् सिद्ध करेधुं सिद्ध, सर्पिः अपि घृत पक्ष
वीभी, पीतम् पीवाथी पिया हुआ, नस्तः निषिक्तम् वा
के नस्य करवाथी या नस्य रूपमें लिया हुआ, हिकाम्
हेडडीने हिकाको, सद्यः तुरंत तुरंत, नियच्छति भटाडे
छे रोकता है ॥ १३३ ॥

133. Or the medicated ghee prepared with breast-milk and the paste of the drugs of the sweet group, used either as potion or as nasal errhine cures hiccup immediately.

सकृदुष्णं सकृच्छीतं व्यत्यासाद्विक्रिनां पयः ।
पाने नस्तःक्रियायां वा शर्करामधुसंयुतम् ॥१३४॥

हिक्रिनाम् हेडडीना रेगुलीने हिचकीके रोगियोंको,
शर्करा-मधु- साकर तथा मधुथी चीनी और मधुसे,
संयुतम् युक्त युक्त, पयः दूध दूध, सकृत् उष्णम् ओक-
वार उतुं एकवार गरम, सकृत् शीतम् अने ओकवार
ठंडुं और एकवार ठंडा, व्यत्यासात् ओम पर्यायथी ऐसे
बदलकर, पाने पीवाभा पानमें, नस्तःक्रियायाम् वा
अथवा नस्य करवाभा हितकारी छे या नस्य करनेमें
हितकर है ॥ १३४ ॥

134. The milk mixed with sugar and honey should be given as potion and nasal errhine to the hiccup-patient; it should be administered hot and cold alternately.

अधोभागैर्घृतं सिद्धं सद्यो हिकां नियच्छति ।
पिप्पलीमधुयुक्तौ वा रसौ धात्रीकपित्थयोः १३५

अधोभागैः विरेचन द्रव्येथी विरेचन द्रव्योसे,
सिद्धम् सिद्ध करेधुं सिद्ध, घृतम् घृत घी, पिप्पली-मधु-
अथवा पीपरी तथा मधुथी या पिप्पली और सहसे,
युक्तौ वा मिश्रित युक्त धात्री- आमणां आवला,
कपित्थयोः अने केडना और कैथ इनके, रसौ रस रस,
सद्यः शीघ्र तुरंत, हिकाम् हेडडीने हिचकीको, नियच्छति
भटाडे छे नष्ट करते हैं ॥ १३५ ॥

135. The medicated ghee prepared with purgative drugs soon cures hiccup; the juice of emblic myrobalan or of wood apple mixed with long pepper and honey, acts similarly.

लाजालाक्षामधुद्राक्षापिप्पल्यश्वशकृद्रसान् ।
लिह्यात् कोलमधुद्राक्षापिप्पलीनागराणि वा ॥१३६॥

लाजा-लाक्षा-लाभ, लाभ लाजा, लाख, मधु-द्राक्षा-
मध, द्राक्ष मधु, मुनक्का, पिप्पली- पीपर पिप्पली, श्व-
शकृत् और धोआनी दादने। और घोड़ेकी लीद इनके,
रसान् रस रस, कोल-मधु- अथवा और, मध या बेर,
शहद, द्राक्षा- द्राक्ष मुनक्के, पिप्पली- पीपर पिप्पली,
नागराणि वा और सूँठ और सोंठको, लिह्यात् आटावा
चाटे ॥ १३६ ॥

136. The patient with hiccup should take as linctus roasted paddy, lac, honey, grapes and long pepper, with the juice of the horse-dung, or he may lick jujube, honey, grapes, long pepper and dry ginger.

शीताम्बुसेकः सहसा त्रासो विस्मापनं भयम् ।
क्रोधहर्षप्रियोद्वेगा हिक्काप्रच्यावना मताः ॥१३७॥

शीताम्बुसेकः ठंडा पाण्डुपुं परिधेयन ठंडे जलसे
आसिचन, सहसा ओकाओक सहसा, त्रासः त्रास त्रासन,
विस्मापनम् (विरभय उत्पन्न करने) विस्मय उत्पन्न करना,
भय भय भय, क्रोध-हर्ष- क्रोध- हर्ष क्रोध-हर्ष, प्रिय-
उद्वेगाः और वहाली वस्तुओंमा उद्वेग और प्रिय-
वस्तुओंमें उद्वेग, हिक्का- ओओ हेउडीने ये हिचकीको,
प्रच्यावनाः भय करनेवाला सात करनेवाले, मताः मानेले
छे माने गये हैं ॥ १३७ ॥

137. Subjecting the patient to sudden affusions of cold water, to intimidation, distraction and fright, or

१३८. पिप्पल्यश्वशकृद्रसान्-पिप्पल्यश्व शकृद्रसान् (घ.)

rousing him to anger, pleasure, love or anxiety, is said to avert an attack of hiccup.

हिक्काश्वासविकाराणां निदानं यत् प्रकीर्तितम् ।
वर्ज्यमारोग्यकामैस्तद्विक्काश्वासविकारिभिः ॥१३८॥

हिक्का- हेउडी हिचकी, श्वास- अने स्वासना और
श्वासके, विकाराणाम् विकारतुं रोगोंका, यत् ने जो,
निदानम् निदान निदान, प्रकीर्तितम् कहुं छे कहा है,
तत् ते वह, आरोग्यकामैः आरोग्यनी छञ्छावाणी
आरोग्यकी इच्छा करनेवाले, हिक्का-श्वास- हेउडी तथा
स्वासना हिक्का और श्वासके, विकारिभिः रोगीओओ
रोगियोंको, वर्ज्यम् तज्युं छोड़ देना चाहिए ॥ १३८ ॥

138. Whatever has been laid down as being causative of hiccup and dyspnea should be eschewed by subjects of hiccup and dyspnea who desire to keep themselves in health.

हिक्काश्वासानुबन्धा ये शुष्कोरः कण्ठतालुकाः ।
प्रकृत्या रुक्षदेहाश्च सर्पिर्भिस्तानुपाचरेत् ॥१३९॥

ये ने जो, हिक्का-श्वास-अनुबन्धाः हेउडी तथा
श्वासना अनुबन्धवाला हिचकी और श्वासके अनुबन्धवाले,
शुष्क- उरः- शुष्क छ.टी शुष्क छाती, कण्ठ- तालुकाः
कंठ अने तालवावाणी गले और तालुका, प्रकृत्या अने
प्रकृतिथी और प्रकृतिसे, रुक्षदेहाः रुक्ष देहवाणी होय
रुक्ष शरीरवाले हों, तान् तेओने उनका, सर्पिर्भिः
धृती धृतीसे, उपाचरेत् उपचार करवे उपचार
करे ॥ १३९ ॥

139. Those who suffer from the complications of hiccup and dyspnea,

१३९. हिक्काश्वासानुबन्धा....कण्ठतालुकाः । —शुष्कक्षीणको-

रुक्का हिक्काश्वासानुबन्धनः । (घ. व.)

” शुष्कोरः कण्ठतालुकाः-शुष्कक्षीणकोरुक्काः (घ.)

” हिक्काश्वासानुबन्धा....प्रकृत्या रुक्षदेहाश्च-शुष्काः क्षीणको-
फोरुक्का हिक्काश्वासानुबन्धनः । ये प्रकृत्या रुक्षदेहाः (घ.)

” रुक्षदेहाश्च-रुक्षदेहा ये (घ.)

whose chest throat and palate have been rendered dry, and who are by nature dry, should be treated with ghee.

हिक्कायां दशमूलार्थं घृतम्—

दशमूलरसे सर्पिर्विषमण्डे च माधयेत् ।

कृष्णासौवर्चलभारवयःस्थाहिक्कुचोरकैः ॥१४०॥

कायस्थया च तत् पानाद्विकाश्वासौ प्रणाशयेत् ।

दशमूलरसे दशमूलानां क्वाथमां दशमूलके काथमें, दक्षिमण्डे च पञ्चा द्दुहिणी अक्षमां और दहीके नितारमें, कृष्णा पीपर पिप्पली, सौवर्चल-संथल सौचल नमक, क्षार-अक्षर यतक्षार, वयःस्था-वयःस्था वयःस्था, हिक्कुचोरकैः (हिंज, येरंड हींग, चौरक, कायस्थया च अने कायस्थया और कायस्थसे, सर्पिः साधयेत् घृत सिद्ध करवुं घी सिद्ध करे, तस्य पानात् ते पीयासी वह पान करनेसे, हिक्काश्वासौ हेडकी तथा श्वासने हिक्की और श्वासको, प्रणाशयेत् नाश करे छे नष्ट करता है ॥ १४०३ ॥

140-140½. The medicated ghee prepared with the decoction of decaradices, ghee and the supernatant fluid of curd adding the paste of long pepper, sanchal salt, alkali, emblic myrobalans, asafetida, angelica and chebulic myrobalans, is curative of hiccup and dyspnea.

तेजावस्थायां घृतम्—

तेजोवस्यभया कृष्टं पिप्पली कटुरोहिणी ॥१४१॥

भूतीकं पौष्करं मूलं पलाशश्चित्रकः शटी ।

सौवर्चलं ताम्रकी सैन्धवं बिम्बपेशिका ॥१४२॥

तालीसपत्रं जीवन्ती वचा तैरक्षसंमितैः ।

हिक्कुपादैर्घृतप्रस्थं पचेत्तोये चतुर्गुणे ॥१४३॥

तेजोवती तेजोवस्य तेजोवती, अमया ६२३ हरक, कृष्टम् ३६ कूठ, पिप्पली पीपर पिप्पली, कटुरोहिणी

१४०३. तत् पानात्-संसिद्धं (घ.)

॥ प्रणाशयेत्-निवच्छति (क. घ.)

३६ कटुकी, भूतीकम् अक्षरमे। अजवायन, पौष्करम् मूलम् पुष्करभूण पोखरमूल, पलाशः चित्रकः आभरे, चित्रकं दाक, चित्रक, शटी इयूरो कचूर, सौवर्चलम् संथल सौचलनमक, ताम्रकी बोयआभणी मुई-आंवला, सैन्धवश्च सिंधादुष् सैधानमक, बिम्बपेशिका भीलीमे। ७२ बेलगिरी, तालीसपत्रम् तालीसपत्र तालीस-पत्र, जीवन्ती अक्षती जीवन्ती, वचा अने १०४ और वच, अक्षसंमितैः ६२३ अक्ष तोलाना भापवाणा एक एक कर्षवां, तैः ते अक्षती उनसे, हिक्कुपादैः अने पा तोला हिंज और चौथाई हींगमें, चतुर्गुणे चतुर्गुण चौगुने, तोये पाणीमां जलमें, घृतप्रस्थम् ६४ तोला घी एक प्रस्थ घी, पचेत् पकावुं पकावे ॥१४१-१४३॥

141-143 A medicated ghee should be prepared of 64 tolas of ghee with the paste of 1 tola of each of indian toothache tree, chebulic myrobalan, costus, long pepper, kurroa ginger grass orris root, palash, white-flowered leadwort, long zedoary, anchal salt, feather foil, rock salt, pulp of bael, bark of the himalayan fir tree cork swallow-wort and sweet flag, and 1/4th its quantity of asafetida, in four times its quantity of water.

एतद्यथाबलं पीत्वा हिक्काश्वासौ जयेन्नरः ।

शोथानिलाशोप्रहणीहृत्पार्श्वरुज एव च ॥१४४॥

इति तेजोवस्यादिघृतम् ।

नरः मनुष्य पुरुष, एतत् अेतुं इसको, यथाबलम् यथाशक्ति बलके अनुरूप, पीत्वा पान करीने पीकर, हिक्काश्वासौ हेडकी, श्वास हिक्की, श्वास, शोथ-अनिल-सोअ, वात-आधि शोक, वातव्याधि, अर्शः- ६२४ अर्श, ग्रहणी- अक्षणी ग्रहणी, हृत्-पार्श्व- अने हृदय तथा पक्ष्माणी हृदय और पार्श्वकी, रुजः एव च पीजने रुजाको, जयेत् छते छे जीते ॥ १४४ ॥ इति आ यद,

१४४. शोथानिलाशो-शाकानिलाशो (घ. घ. फ.)

તેજોવત્યાદિઘૃતઃ તેજોવત્યાદિ ઘૃત છે તેજોવત્યાદિ ઘૃત છે ।

144. This, taken in proper dosage, cures hiccup, dyspnea, edema, piles due to vata provocation, assimilation-disorders, pain in the cardiac region and pleurodynia. Thus has been described the Compound Cinnamon-leaf Ghee.

મનઃશિલાદિઘૃતમ્—

મનઃશિલાસર્જરસલાક્ષારજનિપક્ષકૈઃ ।

મજ્જિષ્ઠૈશ્ચ કર્ણાશૈઃ પ્રસ્થઃ સિદ્ધો ઘૃતાદિતઃ ॥૧૪૫॥

મનઃશિલા- મનઃપ્રશલ મૈનસિલ, સર્જરસ- રાજ સર્જરસ, લાક્ષા- લાખ લાલ, રજનિ-પક્ષકૈઃ ૬૭૬૨, ૫૬૩૮૪ હલ્દી, પદ્માલ, મજ્જિષ્ઠા-પૃલૈઃ ૬ મશુઠ અને એલ્યરી મજીઠ ઓર ઇલાયતી, કર્ણાશૈઃ એ પ્રત્યેકના એકએક તોલાથી એક એક કર્ણ ભાગવાલે ૬૪ દ્રવ્યોસે, ઘૃતાત્ સિદ્ધઃ પ્રસ્થઃ સિદ્ધ કરેલ ૬૪ તોલા થી સિદ્ધ એકપ્રસ્થ થા, દિતઃ હિતકારી છે દિતકર છે ॥ ૧૪૫ ॥

145. The medicated ghee prepared of 64 tolas of cow's ghee with one tola each of red arsenic, calophany, lac, turmeric, himalayan cherry, indian madder and cardamom, is beneficial.

जीवनीयोपसिद्धं वा सक्षौद्रं लेहयेद्वृतम् ।

ज्यूषणं द्वाधिकं वाऽपि पिबेद्वासाघृतं तथा ॥१४६॥

इति मनःशिलादिघृतम् ।

જીવનીય-ઉપસિદ્ધમ્ જીવનીયગણની ઔષધિઓથી સિદ્ધ કરેલ જીવનીયગણસે સિદ્ધ, સક્ષૌદ્રમ્ અથવા મધ-યુક્ત યા મધુયુક્ત, ઘૃતમ્ વા ઘૃત થી, લેહયેત્ આટવું ચાટે, તથા તથા ઓર, જ્યૂષણમ્ જ્યૂષણુઘૃત જ્યૂષણ-ઘૃત, દ્વાધિકમ્ દ્વાધિક ઘૃત દ્વાધિકઘૃત, વાસાઘૃતમ્ અપિ વા કે વાસાઘૃત યા વાસાઘૃત, પિબેત્ પીવું

૧૪૬. જ્યૂષણ દ્વાધિક વાઽપિ પિબેદ્વાસાઘૃતં તથા-વાસાઘૃતં દ્વાધિકં વા પિબેજ્યૂષણમેવ વા (ગ, ય, ક.)

પીવે ॥ ૧૪૬ ॥ इति आ यह, मनःशिलादिघृतम् मनः-शिलादिघृत છે મનઃશિલાદિઘૃત છે ।

146. Or the medicated ghee prepared with the drugs of the life-promoter group with honey may be taken as linctus, or the Compound Three Spices ghee, or the Compound Curd ghee or the Compound Vasaka ghee may be taken as potion. Thus has been described the Compound Red-Arsenic ghee.

द्विकार्यां चिकित्सासूत्रम्—

यत्किंचित् कफवानघ्नमुष्णं वातानुलोमनम् ।

मेघजं पानमन्नं वा तद्धितं श्वासद्वિક્ષિने ॥१४७॥

યાં કિંચિત્ જે કાઈ જો કુલ, મેઘજન્ ઔષધ ઔષધ પાનમ્ પાન પાન, અન્નમ્ વા કે અન્ન યા અન્ન, કફવાતઘ્નમ્ કફ તથા વાતનો નાશ કરનારું કફ ઓર વાતકા નાશક, ડઘ્ણમ્ ઉષ્ણ ડઘ્ણ, વાતાનુલોમનમ્ અને વાતનું અનુલોમન કરનારું હોય ઓર વાતકા અનુલોમન કરનેવાલા હો, તત્ તે વદ, શ્વાસદ્વિક્ષિને શ્વાસ તથા હેડકીના રોગીને શ્વાસ ઓર દિક્ષાકે રોગીકો, દિતમ્ દિતકારી છે દિતકર છે ॥ ૧૪૭ ॥

147. Whatever drug, food or drink is alleviative of kapha and vata, heat giving and regulative of the movements of vata is beneficial for patients afflicted with hiccup and dyspnea.

वातकुट्टा कफहरं कफकुट्टाऽनिलापहम् ।

कार्यं नैकान्तिकं ताभ्यां प्रायः श्रेयोऽनिलापहम् १४८

વાતકુટ્ઠ વા જે દ્રવ્ય વાતને કરનારું જો કફ વાતકારક, કફહરમ્ તથા કફને કરનારું હોય ઓર કફહારક હો કફકુટ્ઠ વા તથા કફને કરનારું યા કફકારક, અનિલાપહમ્ અને વાતને કરનારું હોય ઓર વાતનાશક હો, એકાન્તિકમ્ તેને પ્રયોગ એકાન્ત-

૧૪૮. તદ્વિત શ્વાસદ્વિક્ષિને-દ્વિકાશ્વાસેષુ તદ્વિતમ્ (ય, જ, ધ.)

३५थी उसका प्रयोग एकांतरूपसे, न कार्य न करे।
न रे, ताम्बाक ते अन्नेभांशी उनमेंसे, अनिलावहम्
पातने करनारुं द्रव्य वातहारक द्रव्य प्रायः प्रायः प्रायः,
श्रेयः श्रेष्ठ छे श्रेयस्कर है ॥ १४८ ॥

148. One should not use exclusively
drugs that belong to either of the
two groups viz. those which alleviate
kapha but aggravate vata; and those
which alleviate vata but aggravate
kapha. If one has to choose between
the two, the drugs alleviative of vata
are to be preferred.

सर्वेषां बृंहणे ह्यल्पः शक्यश्च प्रायशो भवेत् ।
नात्यर्थं शमनेऽप्ययो भृशोऽशक्यश्च कर्शने ॥ १४९ ॥

प्रायशः प्रायः प्रायः, सर्वेषां सधना रोगीश्रीनी
सब रोगियोंके बृंहणे भृंहणुक्रियामां बृंहण करनेमें,
अपायः हानि अपाय, अल्पः हि ओछी छे अल्प है,
शक्यः च अने सुसाध्य पक्ष और वह सुसाध्य भी
भवेत् छे है, शमने शमनमां शमनमें, अत्यर्थं न हानि
अत्यंत नथी हानि अत्यंत नहीं है, कर्शने परंतु कर्शनामां
तो परंतु कर्शनमें तो, भृशः अत्यंत हानि छे अत्यंत
हानि है, अशक्यः च अने ते असाध्य पक्ष छे और
वह असाध्य भी है ॥ १४९ ॥

149. The undesirable side effects of
treatment by roborant drugs are, in all
cases, slight and for the most part
easily corrected. As regards treatment
by sedative drugs, there is not great
risk; while in that by depletive drugs,
the ill-effects are many and intractable.

तस्माच्छुद्धानशुद्धांश्च शमनैर्बृंहणैरपि ।
हिकाम्बासादिताञ्जन्तून् प्रायशः समुपाचरेत् १५०

१४९. सर्वेषां बृंहणे ह्यल्पः—सर्वो वा बृंहणो ह्यल्पः (अ. ब.)
,, नात्यर्थं—नावश्यं (अ. ब.)

तस्मात् तेषां इयं हिकाम्बासादिताञ्जन्तून्
हिकाम्बासादिताञ्जन्तून् हिकाम्बासादिताञ्जन्तून्
पीडित, शुद्धान् शोधन करवां आवेदा शोधन किये,
अशुद्धान् च अने शोधन नहीं करवां आवेदा और
शोधन नहीं किये, जन्तून् रोगीश्रीनी रोगियोंका, प्रायशः
प्रायः प्रायः, शमनैः शमनैः शमन, बृंहणैः अपि
तमश्च भृंहणुक्रियामां पक्ष एवं बृंहणोंसे भी, समुपाचरेत्
उपचार करे ॥ १५० ॥

150. Therefore, persons suffering
from hiccup and dyspnea should, as a
rule, be treated with drugs that are
sedative and roborant, whether these
persons have undergone preliminary
purificatory procedures or not

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकः—

दुर्जयत्वे समुत्पत्तौ क्रियैकत्वे च कारणम् ।
लिङ्गं पथ्यं च हिकानां स्वासानां चेह दक्षितम् १५१

तत्र श्लोकः ते विषयमा उपसंहारने श्लोक छे छे
उय विषयमें उपसंहारका श्लोक है कि, इह आ अध्यायमां
इस अध्यायमें, हिकानाम् हिकाम्बासादिताञ्जन्तून् हिकाम्बासादिताञ्जन्तून्
च तथा श्वासादी और श्वासादी, दुर्जयत्वे उपसंहारिता
कृच्छ्रसाध्यता, समुत्पत्तौ उत्पत्ति उत्पत्ति, क्रिया- अने
चिकित्सानी और चिकित्साकी, एकत्वे च ऐक्यतामां
एकतामें, कारणम् कारण कारण, लिङ्गम् च लक्षण
लक्षण, पथ्यम् च अने पथ्य पथ्य, दक्षितम् दक्षिण
छे बताये हैं ॥ १५१ ॥

Here is the recapitulatory verse—

151. Their formidable nature, rea-
sons explaining the commonness in
their manifestation and treatment of
both hiccup and dyspnea, the signs and
symptoms of these disorders and the
dietetic rules to be observed, have all
been set forth in this chapter.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने हिक्काश्वास-
चिकित्सितं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रयेला अग्निवेशे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने २२३थी प्रतिस्तरकार पाभेला आ शास्त्रना
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला
और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने
चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, हिक्का-श्वास-
चिकित्सितम् 'हिक्काश्वासचिकित्सित' 'हिक्काश्वास-
चिकित्सित', नाम नामने नामका, सप्तदशः सप्तदशे
सत्रहवाँ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय
समाप्त हुआ ॥ १७॥

17. Thus in the Section on Thera-
peutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
seventeenth chapter entitled 'The
Therapeutics of Hiccup and Dyspnea'
not being available, the same as resto-
red by Dridhabala, is completed.

अष्टादशोऽध्यायः।

अठारहो अध्याय अध्याय अष्टारहवाँ

Chapter XVIII

कासचिकित्सोपक्रमः—

अथातः कासचिकिति त व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अहीथी अब आगे, कास-
चिकित्सितम् 'कासचिकित्सित' नामना अध्यायतु
'कासचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करेथुं व्याख्यान करेंगे ॥ १॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेये आत्रेयने,
इति आ विषयमा नीये प्रभाषे ॥ इस विषयमें
भिन्न प्रकारसे ही, आह स ठहरे छे कहा है ॥ २॥

1. We shall now expound the chapter
entitled 'The Therapeutics of Cough
disorder.'

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

तपसा यशसा धृत्या धिया च परयाऽन्वितः ।
आत्रेयः कासशान्त्यर्थं प्राह सिद्धं चिकित्सितम् ॥३॥

तपसा तपश्चर्या तपसे, यशसा यश यशसे, धृत्या
धैर्यं धैर्यसे, परया अने उताप जों श्रेष्ठ, धिया च
अन्वितः बुद्धिधी युक्त बुद्धिसे युक्त, आत्रेयः
भगवान् आत्रेये भगवान् आत्रेयने, कास- उधरसेनी
कासकी शान्त्यर्थम् शांतिने भाने शान्तिके लिए, सिद्ध
सिद्ध सिद्धफलदायी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा
प्राह कही कही ॥ ३॥

3. Atreya endowed with austerity
renown, resolution and intelligence of
the highest order, declared thus
the line of treatment which had proved
itself the most efficacious in the alle-
viation of cough-disorder.

कासस्य मेदाः—

वातादिजास्त्रयो ये च क्षतजः क्षयजस्तथा ।

पञ्चैते स्युर्नृणां कासा वर्धमानाः क्षयप्रदाः ॥४॥

वातादिजाः वात वजरेथी थयेल वातादिसे उत्पन्न,
ये च त्रयः ते त्रय जो तीन, क्षतजः क्षतथी थयेली
उरःक्षतजनित, तथा तथा तथा, क्षयजः क्षयथी थयेली
धातुक्षयजन्य, एते पञ्च आ पांच ये पांच, कासाः
उधरसे कास, वर्धमानाः वधी वर्धने बढ़ कर,
नृणाम् मनुष्योंने पुरुषोंको, क्षयप्रदाः क्षय उत्पन्न करवा-
वाणी क्षय करनेवाले, स्युः थाय छे होते हैं ॥ ४॥

4. The three kinds of cough each
due to each of the humors vata,
pitta and kapha, one due to pectoral
lesions and another to loss of body
elements: these are the five cough

३. यशसा—नेजना (य)

disorders. If they are allowed to progress, they give rise to consumption.

कासस्य पूर्वरूपम्

पूर्वरूपं भवेत्तेषां शूकपूर्णागलाप्यता ।

कण्ठे कण्डूश्च ओष्ठानामप्यङ्गुली जायते ॥ ५ ॥

शूक-पूर्ण- अणु-पूर्ण- कण्ठो-दन्त- ओष्ठ- शूलो (काटो)से भरहुआ सा, गलाप्यता अणु-पूर्ण तथा मुण्ण- थु- गला और मुखका प्र-त- र-ता- ने-सम् ओ- ते-ओ-त- व-ह- उनका, पूर्वरूपम् पूर्व-रूप- पूर्व-रूप- भवेत्- था-य- से होता है, कण्ठे ते-ओ-त- अणु-पूर्ण- एवं- ग-त- कण्डू- च- क-डू- खुजली, ओष्ठानाम् च ओ-ने ओ-ष्ठ-न-म- और- अ-ङ्ग-ली, अ-व-रो-धः- अ-ङ्ग-ली- अ-व-रो-ध- जा-व-ने- ओ- प-क्षु- पूर्व-रूप- था-य- से- ये- सी- पूर्वरूप- हो-ते- हैं ॥ ५ ॥

5. The premonitory symptoms of all these types of disorders are—the feeling as if the throat and mouth are all covered with bristles, itching in the throat and difficulty in ingestion.

कासस्य संश्रान्तिः—

अधःप्रतिहतो वायुरुर्ध्वस्रोतःसमाश्रितः ।

उदानभावमापन्नः कण्ठे सक्तस्तथोरसि ॥ ६ ॥

आविश्य शिरसः खानि सर्वाणि प्रतिपूरयन् ।

आमज्जनाक्षिपन् देहं हनुमन्ये तथाऽक्षिणी ॥ ७ ॥

नेत्रे पृष्ठमुरःपार्श्वे निर्मुञ्च्य साम्भयंस्तनः ।

शुष्को वा सकफो वाऽपि कसनात्कास उच्यते ॥ ८ ॥

अधःप्रतिहतः नीचेनी तरङ्ग-प्रतिहत-थये-दो- नीचेकी ओरसे प्रतिह-त- हुआ, वायुः वायु-वायु, ऊर्ध्वस्रोतः- उपरना-स्रोत-नी- ऊर्ध्व-स्रोत-नी, समाश्रितः आश्रय-करी- आश्रय-करके, उदानभावम्- ओ-ने- अ-व-ना- स्वभाव-ने ऊपर-जानेक-स्वभाव-नी, आपन्नः प्रा-प्त-भता- प्राप्त-होकर, कण्ठे-क-डू-मा-गलेमें, तथा-तथा-तथा, उरसि- छाती-मा- छाती-में, सक्तः- अ-ङ्ग-ली-ने- र-क-कर, शिरसः- भ-स्त-क-नी- शिरके, सर्वाणि- सर्वा- सब, खानि- छिद्र-मा- स्रोत-में, आविश्य- प्र-वेश-करी- प्र-वेश-कर, प्रतिपूरयन्- ते-ओ-ने- ल-री- द-ध- उनको भरकर, देह-देह- देह, हनु-

मन्ये- हनु, म-न्या- हनु, मन्या, तथा-तथा-तथा, अक्षिणी- नेत्र-ने- आंखोंको, आमज्जन्- आ-ग-ते- नेत्र-करता-हुआ, नाक्षिपन्- तथा- अ-क्षि-प-ते- तथा- अ-क्षि-प-करता-हुआ, नेत्रे-नेत्र-आंख, पृष्ठम्- उरः- पीठ, छाती-पीठ, छाती, पार्श्वे-तथा- प-शु-मा-ने- और- पार्श्वोंको, निर्मुञ्च्य- वांङ्ग-वाणी-ने- व-क-कर, ततः- प-छी- ततः, साम्भयन्- स्त-प-ध-करते- स्त-भ-न-करके, शुष्कः- वा- सू-के- शुष्क, सकफः- अ-पि-वा- अथवा- क-डू-स-त- या- कफयुक्त, कसनात्- ओ-सी- गति-वाणी- तथा- छाती-व-गे-ने- पीठ-ना-रे- छे-वा-थी- ऊर्ध्व-गति-वा- तथा- छाती-आदिको- पीठ-ने-वा-ला- होनेके- कारण, कासः- क-डू- कास, उच्यते- उ-ह-ना-थ- से- कहा-जाता- है ॥ ६-८ ॥

6-8. The vata, getting obstructed in the lower channels, becomes lodged in the upper channels and taking on the function of the Udana-vata, i. e. expiratory function, gets localised in the throat and the chest. Then entering all the cavities in the head, fills them up and causes hunching and convulsive movements of the body, jaws, sides of the neck and eye. It distorts and stiffens the eyes, back, chest and sides of the body and then leads to cough which is either dry or accompanied with expectoration of phlegm. 'Cough' is so called because the word 'Cough' (kasa) is derived from the root 'kas' to move. It causes the movement of phlegm from the respiratory passages.

कासस्य मेघे हेतुः—

प्रतिघातविशेषेण तस्य वायोः सरंहसः ।

वेदनाशब्दवैशिष्ट्यं कासानामुपजायते ॥ ९ ॥

सरंहसः- वेग-वाणी- वेगयुक्त, तस्य-वायोः- ते- वायु-ना- उस- वायुके, प्रतिघात-विशेषेण- क-डू-दि- आ-व-र-यु-

९. शब्दवैशिष्ट्यं-शब्दवैश्व- (क. व. ड. त. थ. फ.)

વિશેષથી કફાદિ આવરણવિશેષે, કાસાનામ્ કાસોનાં કાસોંકી, વેદના- પીડા વેદના, શબ્દ- તથા શબ્દની બૌર શબ્દકી, વૈશિષ્ટ્યમ્ ભિન્નતા મિથતા, ઉપજાયતે થાય છે ઉત્પન્ન होती है ॥ ૯ ॥

9. The characteristic sound and pain of cough is produced as a result particularly of the obstruction to the forceful movement of the vata.

વાતકાસસ્ય નિદાનલક્ષણે —

રુક્ષશીતકષાયાર્પપ્રમિતાનશનં સ્ત્રિયઃ ।

વેગધારણમાયાસો વાતકાસપ્રવર્તકાઃ ॥ ૧૦ ॥

રુક્ષ-શીત-રુક્ષ, ઠંડા રુક્ષ, ઠંડા, કષાય- તૂરા કસૈલા, અરુપ-પ્રમિત- અરુપ, અત્યંત અરુપ ભોજન થોડાં બૌર અતિ અરુપ ભોજન, અનશનમ્ ઉપવાસ અનશન, સ્ત્રિયઃ સ્ત્રીસંગ સ્ત્રીસંગ, વેગધારણમ્ વેગ રેકલા વેગધારણ, આયાસઃ અને પરિશ્રમ ઓર પરિશ્રમ, વાત-કાપ- એએ વાતની ઉધરસને વાતજન્ય કાસકો પ્રવર્તકાઃ ઉત્પન્ન કરનારાં છે કરનેવાળે છે ॥ ૧૦ ॥

10. Dry, cold, astringent, scanty and measured diet, indulgence in women, suppression of natural urges and overstrain are the causative factors of the vata type of cough-disorder.

હૃત્પાશ્વોરઃશિરઃશૂલસ્વરમેદકરો બુદ્ધશ્મ ।

શુષ્કોરઃકઠવક્રસ્ય હૃષ્ણોન્નઃ પ્રતામ્યતઃ ॥ ૧૧ ॥

નિર્ઘોષદૈન્યસ્તનનદૌર્બલ્યક્ષોભમોહકૃત્ ।

શુષ્કકાસઃ કફં શુષ્કં કૃચ્છાન્મુક્તવારુપતાં વ્રજેત્ ॥

સ્નિગ્ધામ્લલઘ્નોષ્ણેષ્ઠ મુક્તપીતૈઃ પ્રશામ્યતિ ।

ઊર્ધ્વવાતસ્ય જીર્ણેષ્ઠે વેગવાન્મારુતો ભવેત્ ॥ ૧૨ ॥

બુદ્ધશ્મ અત્યંત અત્યંત, હૃત્-પાશ્વ- હૃદય, પાશ્વ, ડરઃ- શિરઃ- છાતી અને મસ્તકમાં છાતી ઓર શિર ઇનમેં, શૂલ- શૂલ કરનારી શૂલ કરનેવાળી,

સ્વરમેદકરઃ સ્વરભંગ કરનારી સ્વરમેદ કરનેવાળી, શુષ્ક-ડરઃ- સૂકી છાતી શુષ્ક છાતી, કઠ-વક્રસ્ય કંઠ અને મુખવાળા કંઠ ઓર મુંદવાળે, હૃષ્ણોન્નઃ ભિન્ન થતાં રૂંવાડાવાળા રોમહર્ષયુક્ત, પ્રતામ્યતઃ અને મૂંઝાતા રોગીનાં ઓર મ્લાનિયુક્ત પુરુષકે નિર્ઘોષ- મોટા અવાજ પ્રતિધ્વનિયુક્ત અવાજ, દૈન્ય- દીનતા દૈન્ય, સ્તનન- કંઈને ખડખડાટ કફકે ક્ષોભકા શબ્દ, દૌર્બલ્ય- દુર્બલતા દુર્બલતા, ક્ષોભ- ક્ષોભ ક્ષોભ, મોહકૃત્ અને મૂંઝાતો એએને કરનારી ઓર મોહ ઇત્તો કરનેવાળી, શુષ્કકાસઃ સૂકી ઉધરસ શુષ્ક સાંસી, શુષ્ક- કૃચ્છાન્મુક્તવારુપતાં શુષ્ક, કફન્ન કંઈને કફકો, કૃચ્છાન્ન મહેનતથી કઠસે, મુક્તવા બહાર કાઢીને બાહિર નિકાલકર, અરુપતાસ એછી કમ, વ્રજેત્ થાય છે હોતી છે, સ્નિગ્ધ-અમ્લ- સ્નિગ્ધ, અમ્લ, સ્નિગ્ધ, અમ્લ, લઘન- ખારાં લઘન ડહળેઃ સ્વ અને ઉષ્ણ ઓર ડહળ, મુક્તપીતૈઃ અન્નપાનથી ભોજન એવં પાનોસે, પ્રશામ્યતિ શાંત થાય છે શાંત હોતી છે, અન્ન અને અન્ન ઓર નજ, જીર્ણે પચી ગયા પછી જીર્ણ હોનેપર, ઊર્ધ્વવાતસ્ય ઊર્ધ્વ વાયુવાળા રોગીને ઊર્ધ્વ વાતવાળે રોગીકી મારુતઃ વાયુ વાયુ, વેગવાન્ વેગવાળો વેગવાન, મવેત્ થાય છે હો જાતી છે ॥ ૧૧ ૧૨ ॥

11-13. Its symptoms are—pain in the cardiac region, sides chest and head; great alteration in voice; dryness of chest, throat and mouth; horripilation; faintness rattling sound in the throat; depression of spirits; hollow sound of cough; weakness; agitation and stupor. The cough is dry and the patient expectorates with great difficulty dry sputum and after expectoration the cough is diminished. It is alleviated by unctuous, acid, salt and hot foods and drinks. This variety of cough, which is caused by the provocation of the expiratory movement of vata, is aggravated at the time of the completion of digestion.

૧૦. પ્રમિતાનશનં સ્ત્રિયઃ—પ્રમિતાઃ શતશઃ સ્ત્રિયઃ (૫.)

૧૧. વક્રસ્ય—વક્રાસ્ય (૪.)

૧૨. મુક્તપીતૈઃ—મુક્તમાત્રે (૪.)

પિત્તકાસસ્ય નિદાનલક્ષણે—

કટુકોષ્ણવિદાહ્યમ્લક્ષારાણામતિસેવનમ્ ।

પિત્તકાસકરં ક્રોધઃ સંતાપશ્ચાશિસૂર્યજઃ ॥૧૪॥

કટુક- તીખા કટુ, ઉષ્ણ- ઊના ઉષ્ણ, વિદાહિ-
અમ્લ- વિદાહી, ખાટા વિદાહી, અમ્લ, ક્ષારાણા- અને
ક્ષારવાળા પદાર્થોનું ઔર ક્ષારકા, અતિસેવનમ્ અતિસેવન
અત્યન્ત સેવન, ક્રોધઃ ક્રોધ ક્રોધ, અશિસૂર્યજઃ અશિ
અને સૂર્યનો અશિ ઔર સૂર્યજા, સંતાપઃ ચ તાપ એ
તાપ એ, પિત્તકાસ- પિત્તની ઉધરસ પિત્તજન્ય ઝાંસીકો,
કરમ્ કરનાર છે કરનેવાળે હોતે હૈ ॥ ૧૪ ॥

14. Excessive indulgence in the use of pungent, hot, irritant, acid and alkaline articles; anger and heat of fire and sun are the causative factors of the pitta type of cough-disorder.

પીતનિષ્ઠીવનાશ્લિત્વં તિક્તકાસ્યત્વં સ્વરામયઃ ।

ઝરોધૂમાયનં તુષ્ણા દાહો મોહોઽરુચિર્ભ્રમઃ ॥૧૫॥

પ્રતતં કાસમાનશ્ચ જ્યોત્તીર્ણીવ ચ પશ્યતિ ।

શ્લેષ્માણં પિત્તસંસૃષ્ટં નિષ્ઠીવતિ ચ પૈત્તિકે ॥૧૬॥

પૈત્તિકે પિત્તજન્ય ખાંસીમાં પૈત્તિક કાશ્મં, પીત-
નિષ્ઠીવન-અશ્લિત્વમ્ થૂક તથા અખતું પીળાપણું
થૂક તથા આંસોંકા પીળા હોના, તિક્તકાસ્યત્વમ્ મુખને
કડવો રસાદ સુંદકા કઢવાપન, સ્વરામયઃ સ્વરભંગ
સ્વરની વિકૃતિ, ઝરોધૂમાયનમ્ ઝાતીમાંથી ધૂમાડા જેવું
નીકળું છાતીસે ધૂઆં જેસા નિકલના, તુષ્ણા દાહઃ વધા,
દાહ પ્યાસ, દાહ, મોહઃ અરુચિઃ મૂર્છા, અરુચિ મોહ,
અરુચિ, ભ્રમઃ તથા ભ્રમ થાય છે તથા ચક્કર હોતે હૈ,
પ્રતતમ્ અને સતત ઔર લગાતાર, કાસમાનઃ ચ
ઉધરસ ખાતો પુરુષ ઝાંસનેવાળા પુરુષ, જ્યોત્તીર્ણીવ
ચ પશ્યતિ તારા જેવું બુએ છે તારે જેસા દેખતા હૈ,
પિત્તસંસૃષ્ટમ્ તેમજ પિત્તયુક્ત એવં પિત્તસે મિલે હુએ,
શ્લેષ્માણમ્ કંઈને કફકો, નિષ્ઠીવતિ થૂક છે થૂકતા
હૈ ॥ ૧૫-૧૬ ॥

15-16. There is yellow expectoration, icteric tinge of the eyes, bitter taste in

the mouth, disorder of voice, sensation of burning in the chest, thirst, burning, stupor, anorexia and giddiness; and due to prolonged coughing the patient is so dazed that he feels he perceives the vision of the stars: he expectorates sputum mixed with bile. These are the symptoms of the pitta type of cough-disorder.

શ્લેષ્મકાસસ્ય નિદાનલક્ષણે—

ગુર્વભિષ્યન્દિમધુરશ્નિગ્ધસ્વપ્નાવિષેષ્ટનૈઃ ।

વૃદ્ધઃ શ્લેષ્માઽનેલં રુદ્ધા કફકાસં કરોતિ હિ ॥૧૭॥

ગુરુ- યુરુ મારી, અભિષ્યન્દિ- અભિષ્યન્દી અભિષ્યન્દી,
મધુર-શ્નિગ્ધ- મધુર અને સ્નિગ્ધ દ્રવ્યોનું સેવન મધુર
એવં સ્નિગ્ધ દ્રવ્યોંકે સેવન, સ્વપ્ન- નિદ્રા નિદ્રા, અવિષેષ્ટનૈઃ
અને ક્રિયાના અભાવથી ઔર આરામ- તલવીસે, વૃદ્ધઃ
શ્લેષ્મા વધેલો કંઈ વધા હુઆ કફ, અનિલમ્ વાયુને
વાયુકો, રુદ્ધા રુધીને રોકકર, કફ-કાસમ્ કંઈની
ઉધરસને કફજન્ય ઝાંસીકો, કરોતિ હિ ઉત્પન્ન કરે છે
કરતા હૈ ॥ ૧૭ ॥

17. The kapha, increased by the use of heavy, liquefacient, sweet and unctuous articles, by day sleep and habitual inactivity, obstructs the course of vata and produces the cough-disorder of the kapha type.

મન્દાગ્નિત્વારુચિચ્છર્દિપીનસોત્ક્રેશગૌરવૈઃ ।

લોમહર્ષાસ્યમાધુર્યક્લેદસંસદનૈર્યુતમ્ ॥૧૮॥

વહુલં મધુરં શ્નિગ્ધં નિષ્ઠીવતિ ઘનં કફમ્ ।

કાસમાનો હ્યહમ્ વક્ષઃ સંપૂર્ણમિવ મન્યતે ॥૧૯॥

મન્દાગ્નિત્વ- કંઈજન્ય ખાંસીમાં મંદાગ્નિ કફજન્ય
ઝાંસીમાં અગ્નિમાં, અરુચિ- અરુચિ અરુચિ, ચ્છર્દિ- ઉશ્કારી

૧૭. કફકાસં કરોતિ હિ-કફકાસસુદીરયેત્ (ચ. ધ. ક.)

૧૮. નિષ્ઠીવતિ ઘનં કફમ્-ઘનં ક્ષીવેત્કફં તથા (ધ.)

૧૯. કાસમાનો હ્યહમ્ વક્ષઃ-કાસમાનોઽસિત્તમ્ વક્ષઃ (ચ.)

કે, પીનસ- પીનસ પીનસ ડરકેઝ-ગૌરવેઃ ઉત્કેશ. શરીરનું બારેપણું મિતલી, મારીપન, હોમહર્વ- રંગાં બિભાં થવાં રોમહર્વ, આસ્વાધુર્વ- મુખની મધુરતા મુંઢકા મીઠાપન, ક્ષેદ- ક્ષેદ ક્ષેદ, સંસદનૈઃ અગ્નિ શિથિલતાથી ઔર લીલાપનસે, યુત્તમ યુક્ત યુક્ત, મહુલમ્ ધણે. જગદા માત્રામે, મધુરમ્ મીઠું મધુર, સ્તિગ્ધમ્ સ્તિગ્ધ સ્તિગ્ધ, ઘનમ્ કફમ્ અને થાટી કફ્ ઔર ઘને કફકો, નિષ્ઠીવતિ રોગી થુંકે છે રોગી થૂકતા હૈ, અદક દિ અને પીડારાત્ત ઔર રુનારહિત, કાસમાનઃ ઉધરસ ખાતે તે ધાંસનેલાલા વદ, વક્ષઃ છાતી છાતીકો, સંપૂર્ણ બરી હૈમ્ મરી હુઈ હો, હવ એમ એસા, મન્યવે માને છે માનતા હૈ ॥ ૧૮-૧૯ ॥

18-19. Its symptoms are-- weakness of the gastric fire, anorexia, vomiting, coryza, nausea, heaviness, horripilation, sweet taste in the mouth, increased secretions and asthenia. The patient expectorates dense, sweet, sticky and thick sputum. While coughing he does not feel much pain and he feels as though his chest is over-full.

ક્ષતકાસસ્ય નિદાનલક્ષણે—

અતિદયવાયમાત્ત્વયુક્તશ્વાશ્વગજવિગ્રહૈઃ ।

રુક્ષસ્યોરઃ ક્ષતં વાયુર્ગૃહીત્વા કાસમાવદેત્ ॥૨૦॥

અતિ-દયવાય- અતિ મૈથુન ધર્યન્ત મૈથુન, માર- અધ્વ- બાર ઉપાડવો. પંથ કાપવો. મારવહન, માર્ગ વલતા, યુદ્ધ- અને યુદ્ધથી ઔર યુદ્ધસે, અશ્વ-ગજ- તથા થોડા અને હાથીને ઘોડે ઔર હાથીકો, વિગ્રહૈઃ રોગી રાખવાથી રોકનેસે, રુક્ષત્વ રક્ષ પુરુષની રક્ષ હુણ પુરુષકી, વાયુઃ વાયુ વાયુ, ક્ષતમ્ ક્ષતમ્થી ક્ષત કુણ, ડરઃ છાતીને ડરકા, ગૃહીત્વા ગ્રહણ કરીને આગ્રય કરકે, કાસમ્ ઉધરસ ધાંસી, માવદેત્ કરે છે કર લેતી હૈ ॥ ૨૦ ॥

૨૦. 'The vata getting lodged in the pectoral lesions of the person who is dehydrated as the result of excessive sex-indulgence or weight-carrying way-faring, wrestling and restraining horses and elephants will lead to cough-disorder.'

સ પૂર્વે કાસતે શુક્રં તતઃ છીલેન સશોનિતમ્ ।

કળ્પેન રજતાઽપ્યર્થં વિરુગ્મેન ચોદસા ॥૨૧॥

સૂચીભિરિવ તીક્ષ્ણભિસ્તુદ્યમાનેન શૂલિના ।

દુઃસ્વસ્પર્શેન શૂલેન ચેદપીઢાભિતાપિના ॥૨૨॥

પર્વમેદજ્વરશ્વાસતુષ્ણાદિસ્વર્યપીડેનઃ ।

પારાવત દ્વચક્રક્રમ કાસવેગાત્તતોદ્ભવાત્ ॥૨૩॥

સઃ તે હ. દર્શન પ્રથમ પ્રથમ, શુક્રકળ સુદી સૂત્રા, કાસને ઉધરસ ખાતે છે ધાંસતા હૈ, તતઃ પછી ફિર, અર્થમ્ આતશય અર્થત, રજતા પીડાવાળા રજાયુક્ત કળ્પેન કંટથી કંઠસે, વિરુગ્મેન હર બલે દરવાળી હૈય એવી માનો રજાયુક્ત હુઈ તે એસી, તીક્ષ્ણાભિઃ અને ગણીદર ઔર તીક્ષ્ણ, સૂચીઃ અણે સોઈએથી માનો સૂઈયોં, તુદ્યમાનેન હવ આંધાતી હૈય એવી ચુમાતી હો એસી, શૂલિના શ્વલ્લકળી, શૂલવાલી, ડરસા વ છાતીથી યુક્ત છાતીને યુક્ત, મેદ-પીડા- કાસા એવી પીડાથી મેદન જેસી પીડમે, અભિતાપિના અને સંતાપ આપના ઔર સંતાપ તે દુઃ. દુઃસ્વ સ્પર્શેન દુઃખક્રમ સ્પર્શ કરવાપર સ્પર્શવાલે, શૂલેન શ્વલ્લકળી યુક્ત તે શૂલમે યુક્ત વદ વર્ણવે. પર્વ- મેદ પર્વોકા દૂડના, ડર જાય અર્થ શ્વાસ વદ, શ્વાસ, તુષ્ણા- તથા પ્યાસ, સંસ્વર્થ. અને અનુભવથી ઔર સ્વરવિકૃતિષે પીડિતઃ પીડા પામી પીડિત હોઈર. પારાવતઃ હવ ખૂબ ની થુંકે કબૂતરી તરત. આક્રમ્ અગ્ર્ય કરતો. આગ્ર્ય કરતા હુખ. ક્ષોભવાત્ ક્ષતથી ઉત્પન્ન થયેલ ક્ષતસે ઉત્પન્ન, કાસવેગાત્ ઉધરસના વેગથી ધાંસીકે વેગસે, સશોનિતમ્ રક્તસંહિત રક્તયુક્ત, હીવેત્ થુંકે છે થૂકતા હૈ ॥ ૨૧-૨૩ ॥

21-23. The patient has a dry cough in the beginning; later on, he expectorates blood. He gets severe pain in the throat; he feels acute pain in the chest; he feels severe shooting and pricking pain as though pierced by sharp needles; there is tenderness to touch in the part; he is afflicted with great stabbing and lancinating pains; he is affected with arthralgia, fever, dyspnea, thirst, cacophonia and during the paroxysm of cough, he coos like a pigeon. These are the symptoms of cough due to pectoral lesions.

क्षयकासस्य निदानलक्षणे--

विषमासात्म्यभोज्यातिव्यवायाद्वेगनिग्रहात् ।
घृणिनां शोचतां नृणां व्यापन्नेऽग्नौ त्रयो मलाः ॥२४॥
कुपिताः क्षयजं कासं कुर्युर्देहक्षयप्रदम् ।

विषम- विषम, विषम, असात्म्य- असात्म्य असात्म्य, भोज्य- भोजन, अतिव्यवायात् अति मैथुन अति व्यवाय, वेगनिग्रहात् अने वेग रोडवायी और वेगविधारणसे, घृणिनाम् घृष्टा करता अर्थात् घृष्टा करना अर्थात् घृणा करनेवाले अर्थात् घृणा करनेसे, शोचताम् तथा शोड करता अर्थात् शोड करना तथा शोक करनेवाले अर्थात् शोक करनेसे, नृणाम् मनुष्योन्माद पुरुषोंकी, अग्नौ अग्नि अग्निके, व्यापन्ने निरुद्ध तथा विकृत होने पर, कुपिताः प्रकुपित यथैव प्रकुपित हुए त्रयः त्रये तीनों, मलाः दोषो दोष, देह-क्षयप्रदम् देहने क्षय करना शरीरका नाश करनेवाली, क्षयजम् क्षयजन्य वातक्षयजन्य, कासम् उधरसने खांसीको, कुर्युः उत्पन्न करे छे करते हैं ॥ २४३ ॥

24-24½. The gastric fire being vitiated in squeamish or mournful persons as the result of unbalanced or unwholesome diet, excessive sexual indulgence and suppression of natural urges, the

three humors become provoked and produce the cough, born of wasting, which in turn leads to the consumption of the body.

दुर्गन्धं हरितं रक्तं घृवेत् पूयोपमं कफम् ॥२५॥
स्थानादुत्कासमानश्च हृदयं मन्यते व्युतम् ।
अकस्मादुष्णशीतार्तो बह्वशी दुर्बलः कशः ॥२६॥
स्निग्धाच्छमुखवर्णत्वक् श्रीमद्वर्शनलोचनः ।
पाणिपादतलैः श्लक्ष्णैः सततासूयको घृणी ॥२७॥
ज्वरो मिश्राकृतिसस्य पार्श्वरुक् पीनसोऽरुचिः ।
भिन्नसंहतवर्चस्त्वं स्वरभेदोऽनिमित्ततः ॥२८॥
इत्येष क्षयजः कासः क्षीणानां देहनाशनः ।
साध्यो बलवतां वा स्याद्याप्यस्त्वेवं क्षतोत्थितः २९

दुर्गन्धम् क्षयजं कासमां रोगी दुर्गन्धवाणे क्षयज कासमें रोगी दुर्गन्धयुक्त, हरितम् लीले हरा, रक्तम् रक्ता लाल, पूयोपमम् पुरुषोंके पूय जैसा, कफम् कफ, घृवेत् थूके छे थूकता है, उत्कासमानः च उधरस आती पभते खांसते समय, हृदयम् हृदय हृदयको, स्थानात् पैताना स्थानमांथी अपने स्थानसे, व्युतम् भसी भयेछु हटा हुआ, मन्यते माने छे मानता है, अकस्मात् हेतुरहित बिना हेतुसे, उष्ण-शीत-उष्णशीत के शीतली गरमी या ठंडसे, आर्तः पीडितो

२६. स्थानादुत्कासमानश्च हृदयं मन्यते व्युतम्-कासमानश्च हृदयं स्थानादुत्कासमानश्च हृदयं मन्यते (क. व. घ. फ.)
—उत्कासमानो हृदयं स्थानादुत्कासमानश्च हृदयं मन्यते (ग. घ.)
२७. स्निग्धाच्छमुखवर्णत्वक्-प्रसन्नस्निग्धवदनः (द. फ.)
स्निग्धाच्छमुखवर्णत्वक् श्रीमद्वर्शनलोचनः-प्रसन्नस्निग्धवदनः श्रीमद्वर्शनलोचनः (घ.)
२८. दर्शनलोचनः-दर्शनलोचनः (क.)
लोचनः-लोचनैः (घ.)
२९. पाणिपादतलैः श्लक्ष्णैः-पाणिपादतलैः श्लक्ष्णैः (घ.)
सततासूयको घृणी-घृणावानभ्यसूयकः (घ. फ.)
२८. भिन्नसंहतवर्चस्त्वं-भिन्नसंहतवर्चस्त्वं (फ.)
भिन्नसंहतवर्चस्त्वं स्वरभेदोऽनिमित्ततः-स्वरभेदोऽनिमित्ततः भिन्नसंहतवर्चस्त्वं (घ. फ.)
२९. साध्यः-साध्यः (ख. व. घ. फ.)

પીષિત, વહ્વાશી- અને ધણું ખાતાં છતાં બહુત યાને પર
 સી, દુર્બલઃ દુર્બલઃ દુર્બલઃ, કૃશઃ કૃશ હોય છે કૃશ હોતા હૈ,
 સ્નિગ્ધ- સ્નિગ્ધ સ્નિગ્ધ, અચ્છમુખ- તથા નિર્મળ મુખ
 તથા સ્વચ્છ મુંદ, વર્ણવત્ વર્ણ અને ત્વચાવાળો રંગ
 ઓર ત્વચાવાળા, શ્લેષ્મૈઃ લીસાં ચિકને, પાણિ-પાદતલૈઃ
 હાથ-પગનાં તળિયાં સાથે હાથ ઓર પૈરોંકે
 તલ્લુવેંસે યુક્ત, શ્રોત્રદર્શન- કાંતિયુક્ત ૩૫ કાંતિ-
 માન રૂપ, લોચનઃ અને નેત્રોવાળો ઓર આંધોવાળા,
 સતતાસૂચકઃ સદા બીબના ગુણોમાં દોષ બેનાર
 નિરંતર અસૂચા કરનેવાળા, ઘ્ર્ણી અને ઘ્ર્ણુવાળો થાય
 છે ઓર ઘ્ર્ણા કરનેવાળા હોતા હૈ, તસ્ય તેને યસકો,
 મિશ્રાકૃતિઃ મિશ્ર લક્ષણવાળો મિશ્ર લક્ષણવાળા, ઝવરઃ
 તાવ ઝવર હોતા હૈ, પાશ્વરુક્ષ પડખાં પીડા પાડવોંમે
 રજા, પીનસઃ પીનસ પીનસ, અરુચિઃ અરુચિ અરુચિ,
 મિત્ર-સંવત્- પાતળો કે અધાણેલ મિત્ર ઓર ઘન,
 વર્ચસ્વન્ મલકાવાળાપણું મલકા હોના, સ્વરભેદઃ અને
 સ્વરભંગ ઓર સ્વરભેદ, અનિમિત્તઃ કારણ વિના
 થાય છે વિના કારણકે હોતે હૈં, ઇતિ એવઃ આ
 યહ, ક્ષયજઃ ક્ષયથી થયેલ ક્ષયજ, કાસઃ ઉપરસ કાસ,
 ક્ષીણનાશ ક્ષીણ મનુષ્યોના ક્ષીણ પુરવોંકે, દેહનાશનઃ
 દેહને નાશ કરનાર છે દેહના નાશક હૈ, બલવાતામ્ વા
 અથવા બળવાન મનુષ્યોને અથવા બલવાન મનુષ્યોંકા,
 સાધ્યઃ સાધ્ય સાધ્ય, સ્યાત્ થાય છે હોતા હૈ,
 એવમ્ એવ પ્રમાણે ઇસી પ્રકાર, ક્ષતોસ્થિતઃ તુ
 ક્ષતથી ઉત્પન્ન થયેલ કાસ તે ક્ષતજ કાસ તો,
 યાપ્યઃ બળવાન મનુષ્યોને યાપ્ય થાય છે બલવાન
 મનુષ્યોંકો યાપ્ય હોતા હૈ ॥ ૨૫-૨૯ ॥

25-29. Its symptoms are—the patient expectorates offensive, greenish, sanguinous or purulent sputum. During the fit of coughing, he feels as though his heart were displaced; he becomes affected with cold or heat without any apparent cause; he eats in excess but is weak and emaciated; his complexion and skin are glossy and clear. There is a glow in his looks

and eyes; his palms and soles are smooth; he is always carping and squeamish; he suffers from a mixed type of fever, from pain in the sides of the chest, coryza and anorexia; he passes irregularly unformed or formed feces and suffers from alteration of voice without any apparent cause. Such is the cough disorder born of wasting. When occurring in an emaciated person, it causes death. It is curable in strong persons; it is only palliable if it arises from pectoral lesions.

કાસાનાં સાધ્યાસાધ્યવિચારઃ —

નવૌ કદાચિત્ સિધ્યેતામેતૌ પાદગુણાન્વિતૌ ।
 સ્થવિરાણાં જરાકાસઃ સર્વો યાપ્યઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૩૦ ॥

પ્રતૌ આ બંને ખાંસી યે દોનો કાસ નવૌ બે
 નવીન હોય તેા યદિ નયે હોં તેા, પાદગુણાન્વિતૌ ચાર
 પાદના ગુણથી યુક્ત થતાં ચતુષ્પાદકે ગુણોંસે યુક્ત
 હોનેપર, કદાચિત્ કોઈ વાર કદાચિત્, સિધ્યેતામ્ સાધ્ય
 થાય છે સાધ્ય હો સકતે હૈં, સ્થવિરાણામ્ વૃદ્ધ મનુષ્યોને
 વૃદ્ધકે, સર્વઃ જરાકાસઃ વૃદ્ધાવસ્થામાં થયેલી સઘળી
 ખાંસી વૃદ્ધાવસ્થાનેં ઉત્પન્ન સર્વ કાસ, યાપ્યઃ યાપ્ય યાપ્ય,
 પ્રકીર્તિતઃ કહી છે કહે હૈં ॥ ૩૦ ॥

30. The last two kinds of cough are sometimes curable if the four basic factors of treatment are fully available. All kinds of senile cough occurring in old persons are regarded as palliable.

ગ્રીન્સાધ્યાન્સાધયેત્પૂર્વાન્ પથ્યૈર્યાણાંચ યાપયેત્ ।
 ચિકિત્સામત ઝરુર્વે તુ મૃણુ કાસનિર્બર્હિનીમ્ ॥ ૩૧ ॥

પૂર્વાન્ પહેલી પહેલે, ગ્રીન્ ગ્રંથે તોન, સાધ્યાન્
 સાધ્ય ઉપરસની સાધ્ય કાસોંકો, સાધયેત્ ચિકિત્સા

૩૦. નવૌ કદાચિત્ સિધ્યેતામ્—કદાચિદપિ સિધ્યેતામ્ (ન.)

उरवी सिद्ध करे, बाष्पान् च अने भीष्ण क्षयज तथा क्षतज याप्य उधरसनुं और अन्य क्षयज तथा क्षतज याप्य कासोक्ता, पथ्यैः पथ्यथी पथ्योसे, यापयेत् यापन उरतुं यापन करे, अतः ऊर्ध्वम् तु हने पथी अब आगे, कास-उधरसने। कासको, निर्वाहिणीम् नाश उरनारी नष्ट करनेवाली, चिकित्साम् चिकित्सा चिकित्सा, शृणु सांख्यो सुनो ॥ ३१ ॥

31. Thus the physician should aim at a radical cure in the case of the three curable varieties of cough described at the outset; in the case of the other varieties admitting only of a palliative treatment, he should administer wholesome palliative remedies. Now listen to a general description of therapeutic measures curative of cough.

वातकासे चिकित्साक्रमः —

रुक्षस्यानिलजं कासमादौ स्नेहैरुपाचरेत् ।
सर्पिर्भिर्बस्तिमिः पेयायूषक्षीररसादिभिः ॥३२॥
वातघ्नसिद्धैः स्नेहाद्यैर्धूमैर्लेहैश्च युक्तितः ।
अभ्यङ्गैः परिषेकैश्च स्निग्धैः स्वेदैश्च बुद्धिमान् ॥३३॥
बस्तिमिर्बद्धविद्धातं शुष्कोर्ध्वं चोर्ध्वभक्तिकैः ।
घृतैः सपित्तं सकफं जयेत् स्नेहविरचनैः ॥३४॥

बुद्धिमान् बुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य, रुक्षस्य रुक्ष रोगीनी रुक्ष रोगीकी, अनिलजम् वातज वातजन्य कासम् उधरसनी खांसीका, आदौ प्रथम प्रथम, स्नेहैः स्नेहोथी स्नेहोसे, सर्पिर्भिः घृतोथी घृतोसे, बस्तिमिः अस्तिथी बस्तियोसे, पेयायूषक्षीररसादिभिः पेया, यूष, क्षीर अने मांसरस वजोरेथी पेया, यूष, दूध और मांसरसादिकोसे, वातघ्नसिद्धैः वातनाशक पदार्थोथी सिद्ध उरेथी वातघ्न द्रव्योसे सिद्ध, स्नेहाद्यैः स्नेहादिथी स्नेहादिकोसे, धूमैः धूमोथी धूमोसे, लेहैः च अने यादोथी और लेहोसे, युक्तितः युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक, स्निग्धैः स्निग्ध स्निग्ध, अभ्यङ्गैः अभ्यङ्गोथी अभ्यङ्गोसे, परिषेकैः च परिषेकोथी परिषेकनोसे,

३३. वातघ्नसिद्धैः—वातघ्नयुक्तैः (ब.)

स्वेदैः च स्वेदोथी तथा स्वेदनोसे, उपाचरेत् चिकित्सा उरवी उपचार करे, बद्धविद्धातम् भण तथा वात जेभा रोकथेथी होय जेवा वातकासने मल और वातके विबन्धसे युक्त वातकासको, बस्तिमिः अस्तिथी बस्तियोसे, शुष्कोर्ध्वम् शुष्कोथी शुष्को भागवाणा शुष्क ऊर्ध्व शरीरवाले, सपित्तम् च अने पित्तवाणा वातकासने और पित्तयुक्त वातकासको, ऊर्ध्वभक्तिकैः आधा उपर सेवन करेथी भोजनोत्तर सेवन किये गये घृतैः घृतोथी घृतोसे, सकफम् अने कफयुक्त वातकासने और कफयुक्त वातकासको, स्नेह-विरचनैः स्नेहयुक्त विरेचनथी स्नेहविरचनोसे, जयेत् अतवी जीते ॥ ३२-३४ ॥

32-34. The intelligent physician should treat the cough due to vata occurring in a dehydrated person by the skilful application of general oleative measures consisting of potions of ghee unctuous enemata, gruels soups, milk, meat-juices etc., medicated with drugs curative of vata, as also of unctuous foods, smokes, electuaries, inunctions, unctuous baths and sudations. If the patient suffers from obstructed feces and flatus, he should be treated by means of enemata; if the upper part of his body is dehydrated, he should be given post-prandial potions; if he suffers from cough associated with pitta, he should be treated by medicated ghees and if the cough is associated with kapha, the treatment should include unctuous purgations.

कण्टकारीघृतम् —

कण्टकारीगुडूचीभ्यां पृथक् त्रिंशत्पलाद्रसे ।
प्रस्थः सिद्धो घृताद्वातकासनुद्विदीपनः ॥३५॥
इति कण्टकारीघृतम्

કળટકારી- ભોરીંગણી કટેરી, ગુદુચીમ્યામ્ અને ગળેાં. ઓર ગિલોય. પૃથક્ દરેકના પૃથક્ પૃથક્, ત્રિકલ્પલાઘ્ ૧૨૦ તોલા ત્રીસ પલકે, રસે ક્વાથર્મા કાયર્મે, સિદ્ધઃ સિદ્ધ કરેલ સિદ્ધ ક્રિયે, ઘૃતાત્ ધૃત થીકા, પ્રસ્થઃ ૬૪ તોલા એક પ્રસ્થ, વાતકાસનુત્ વાતજન્ય ઉધરસને દૂર કરનાર વાતકાસકા નાશક, અમ્લિદીપનઃ તથા અમ્લિદીપન છે ઓર અમ્લિદીપન હોતા છે ॥ ૩૫ ॥ હિતિ આ યદ્, કળટકારીઘૃતમ્ કંટકારી-ઘૃત છે કંટકારીઘૃત છે ।

35. The medicated ghee prepared in the decoction of indian nightshade 120 tolas and guduch 120 tolas, taking 64 tolas of ghee, is curative of cough due to vata and is also promotive of the gastric fire. Thus has been described the Compound Indian Nightshade Ghee.

પિપ્પલ્યાદિઘૃતમ્—

પિપ્પલીપિપ્પલીમૂલચવ્યચિત્રકનાગરૈઃ ।

ધાન્યપાઠાવચારાન્નાયપ્રયાહક્ષારહિઙ્ગુભિઃ ॥૩૬॥

કોલમાઞ્ઞૈર્ઘૃતપ્રસ્થાદશમૂલીરસાઢકે ।

સિદ્ધાઞ્ચતુર્થિકાં પીત્વા પેયામણ્ડં પિબેદનુ ॥૩૭॥

તન્મૂલાસકાસહૃતપાર્શ્વપ્રહણીદોષગુલ્મનુત્ ।

પિપ્પલ્યાઘ્યં ઘૃતં ચૈતદાત્રેયેણ પ્રકીર્તિતમ્ ॥૩૮॥

હિતિ પિપ્પલ્યાદિઘૃતમ્ ।

પિપ્પલી- પીપર પીપર, પિપ્પલીમૂલ- પીપરીમૂલના મંડોડા પિપ્પલીમૂલ, ચવ્ય-ચિત્રક-ચવડ, ચિત્રક ચવ્ય, નાગરૈઃ સુંઠ સોંઠ, ધાન્ય-પાઠા- પાણા, પાણા ખનિયા, પાઠા, વચા-રાન્ના- વજ, રાન્ના વજ, રાન્ના, પૃથાક- ભેઠીમધ મુલહઠી, ક્ષાર- બનખાર ચવક્ષાર, હિઙ્ગુભિઃ હિંગ હીંગ, કોલમાઞ્ઞૈઃ દરેક અર્ધા તોલાને ૬૬૬ દરેક એક એક કોલકા કલક, દશમૂલી- દશમૂળના દશમૂલકે, રસાઢકે ૨૫૬ તોલા ક્વાથર્મા એક આઢક કાયર્મે, સિદ્ધામ્ પકાવેલ સિદ્ધ, ઘૃત-પ્રસ્થાત્ ૬૪ તોલા ધૃતમ્થી એક પ્રસ્થ થીમેસે, ચતુર્થિકામ્ ૪ તોલા એક પલ, પીત્વા પીને પીકર, પેયામણમ્ પેયાને મંડ પેમાકી યંબ, અનુપિવેત્ ઉપર પીવેા કપર પીવે, તવ

તે વદ, શ્વાસ-કાસ- શ્વાસ, ઉધરસ શ્વાસ, કાસ, હૃત-પાર્શ્વ હૃદયરોગ પડખાંની પીડા હૃદયરોગ, પાર્શ્વપીડા, પ્રહણી-દોષ તથા ગ્રહણીરોગ પ્રહણીરોગ, ગુલ્મનુત્ અને ગુલ્મને નાશ કરે છે ઓર ગુલ્મનાશક છે, એતન્ આ યદ્, પિપ્પલાઘ્યમ્ પિપ્પલ્યાદિ પિપ્પલ્યાદિ, ઘૃતમ્ ચ ધૃત ઘૃત આત્રેયેણ આત્રેયે આત્રેયને, પ્રકીર્તિતમ્ કહ્યું છે વતઃપ્રા છે ॥ ૩૬-૩૮ ॥ હિતિ આ યદ્ પિપ્પલ્યાદિ પિપ્પલ્યાદિ પિપ્પલ્યાદિ, ઘૃતમ્ ધૃત છે ઘૃત છે ।

36-38. A medicated ghee should be prepared of long pepper, roots of long pepper, chaba pepper white-flowered leadwort, ginger, coriander, patha, sweet flag, indian groundsel, liquorice, alkali and asafetida taken in the quantity of 1/2 tola each, together with 64 tolas of ghee and the decoction of 256 tolas of decaradices. This prepared ghee should be taken in the dosage of 4 tolas and it should be followed by a potion and the supernatant part of thin gruel This ghee cures dyspnea, cough, cardiac disorders, pleurodynia, assimilation disorders and gulma. This compound long pepper ghee is propounded by Atreya. Thus has been described the Compound Long Pepper Ghee.

ત્ર્યૂષણાઘ્યં ઘૃતમ્—

ત્ર્યૂષણં ત્રિફલાં દ્રાક્ષાં કાશ્મર્યાણિ પરૂષકમ્ ।

દ્વે પાઠે દેવદાર્વૃદ્ધિ સ્વગુપ્તાં ચિત્રકં શટીમ્ ॥૩૯॥

બ્રાહ્મીં તામલકીં મેદાં કાકનાસાં શતાવરીમ્ ।

ત્રિકળટકં ચિદારીં ચ પિષ્ઠા કર્ષસમં ઘૃતાત્ ॥૪૦॥

પ્રસ્થં ચતુર્ગુણે ક્ષીરે સિદ્ધં કાશહરં પિબેત્ ।

જ્વરગુલ્માકચિલીહ્રિરોહૃતપાર્શ્વશૂલનુત્ ॥૪૧॥

૪૦ બ્રાહ્મી-બ્યાઘ્રી (વ. દ. જ.)

૪૧. પાર્શ્વશૂલનુત્-પાર્શ્વરોગનુત્ (વ.)

कामलाशोऽनिलाष्टीलाक्षतशोषक्षयापहम् ।

ज्यूषणं नाम विख्यातमेतद्धृतमनुत्तमम् ॥४२॥

इति ज्यूषणाद्यं घृतम् ।

ज्यूषणम् त्रिकटु त्रिकटु, त्रिकलात्र त्रिकला त्रिकला, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनके, काशमणि शीवलुनां द्रुमगमारीके फल, पुरुषकम् क्षादसा फालसा, द्वे पाठे ये अतनी पाठा दोनों पाटी, देवदारु देवदारु देवदारु, क्रद्धिम् क्रद्धि क्रद्धि, स्वगुप्तम् डौवथ कौच चित्रकम् चित्रक चित्रक, वाटीम् पट्टक्युरे कचूर, ब्राह्मीम् ब्राह्मी ब्राह्मी, तामलकीम् कोयलाभणी मुंईआंवला, मेदाश् मेदा मेदा. काकनासाम् डौवादेडी कौआठोही, शतावरीम् शतावरी शतावर, त्रिकण्टकम् गोभु गोखरु, विदारीम् च अने इगिथी और विदारीकन्द, कर्ष-समम् हरेक ओंके तोला हरेक एक एक कर्ष, पिष्ट्वा उदके करी पीसकर, चतुर्गुणे आरगणा चौगुने, क्षीरे दूधमां दूधमें, घृतात् घृत वीका, प्रस्थम् ६४ तोला एक प्रस्थ, सिद्धम् पक्षावेक्ष ते सिद्ध किये हुए वह, कामहरम् उधरसने हरनार कामहारक, पिबेत् पीवुं पीवे, ज्वर-गुल्म-ज्वर, गुल्म ज्वर, गुल्म, अरुचि-अरुचि अरुचि, स्त्रीह-क्षिरः-स्त्रीह, भरतकपीडा स्त्रीहा, क्षिरःशूल, हृत्-हृत् हृत्, पार्श्वशूलनुत् पार्श्वशूल शूलने हरे करनार और पार्श्वशूल इनका नाशक, कामला-उभयो पीलिया, अर्शः-हरस अर्श, अनिलाष्टीला-वाताष्टीला वाताष्टीला, क्षत-शोष-उरःक्षत, शोष उरःक्षत, शोष, क्षयापहम् अने क्षय ओंओने हरे करनारुं और क्षय इनका नाशक, एतत् आ यह, अनुत्तमम् अत्यंत उत्तम अत्यंत उत्तम, घृतम् घृत वी, ज्यूषणम् त्र्युषण ज्यूषण, नाम नामधी नामसे, विख्यातम् विख्यात है विख्यात है ॥३९-४२॥ इति आ यह, ज्यूषणाद्यम् त्र्युषणाद्य ज्यूषणाद्य, घृतम् घृत है घृत है ।

39-42. A medicated ghee may be prepared from one tola each of the paste of the three spices, the three myrobalans, grapes, white teak, sweet falsah, the two varieties of patha, deodar, riddhi, cowage, white-flowered

४२. ज्यूषणं नाम-ज्यूषणाद्यं तु (ब.)

lead wort, long zedoary, brahmi, ground phyllanthus, small stinking swallow-wort, climbing asparagus, small caltrops and white yam, 64 tolas of ghee and milk four times this quantity. This taken as a potion is curative of cough. It is curative also of fever, gulma, anorexia, disorders of spleen, of head and heart, pleurodynia, jaundice, piles, stony-hard tumour due to vata provocation, pectoral lesions, wasting and consumption. This ghee called the compound three spices ghee is reputed to be unsurpassed. Thus has been described the Compound Three Spices Ghee.

रात्राघृतम्—

द्रोणेऽपां साधयेद्रात्रां दशमूलीं शतावरीम् ।

पलिकां माणिकांशांस्तु कुलत्थान्बदरान्यवान् ॥४३॥

तुलार्धं चाजमांसस्य पादशेषेण तेन च ।

घृताढकं समक्षीरं जीवनीयैः पलोन्मितैः ॥४४॥

सिद्धं तद्विशभिः कर्षैर्नैः पानानुवासनैः ।

समीक्ष्य वातरोगेषु यथावस्थं प्रयोजयेत् ॥४५॥

अपाम् पाणी जल, द्रोणे १०२४ तोलाभां एक द्रोणमें, रात्राम् रात्रना रात्रना, दशमूलीम् दशमूली दशमूल, शतावरीम् तथा शतावरी तथा शतावर, पलिकाश् हरेक ४ तोला प्रत्येक एक पल, कुलत्थान् उगथी कुलथी, बदरान् बेर बेर, यवान् च अने जव और जौ, माणिकांशान् हरेक ३२ तोला प्रत्येक ३२ तोले, अजमांसस्य च अने अजमांस भांस और बकरेका मांस, तुलार्धम् २०० तोला २०० तोले, साधयेत् पक्षावुं सिद्ध करे, पादशेषेण शतधांश भाडी रहेता चौथाई शेष रखले हुए, तेन च तेनाथी इससे, पलोन्मितैः हरेक ४ तोला प्रमाणानां प्रत्येक ४ तोले प्रमाणके,

४३. माणिकांशांस्तु-माणिकांशांलीम् (ब.)

४४. पानानुवासनैः-पानाक्तु लेपनैः (ब.)

४५. पानानुलेपनैः (ब.)

द्वन्नामिः दश दस, जीवनीयैः उपनीय द्रव्यैर्ना जीवनीय
द्रव्यैके, कल्कैः उदकाधी कल्कोसे, समशीरम् समान
भाग द्वितीय समभाग दधसे, सिद्धम् पकावेक्ष सिद्ध,
घृताढकम् घृत २५६ तोला वी २५६ तोले, समीक्ष्य
विचार करीने अच्छी प्रकार विचारकर, वातरोगेषु वात-
रोगोभां वातरोगोंमें, नस्य-पान- नस्य पान नस्य, पान,
अनुवासनैः अने अनुवासन द्वारा और अनुवासन द्वारा,
यथावस्थम् अवस्था प्रमाणे अवस्थानुसार, प्रयोजयेत्
प्रयोज्येत् प्रयोग करना चाहिए ॥ ४३-४५ ॥

43-45. Take four tolas of each of
indian groundsel, each of the deca-
radices, climbing asparagus and 32
tolas each of horse-gram, jujube,
common barley and 200 tolas of the
flesh of goat, and boil the whole to-
gether in 1024 tolas of water. When the
decoction is reduced to 1/4 its quantity,
filter it and prepare medicated ghee
taking 256 tolas of ghee, 256 tolas of
milk and 4 tolas of the paste of each
of the drugs of the life-promoter group.
The ghee thus prepared may be admi-
nistered after careful investigation.
in vata-disorders as errhine, potion
or unctuous enema according to
requirement.

पञ्चकासान् शिरःकम्पं शूलं वङ्कणयोनिजम् ।
सर्वाङ्गैकाङ्गरोगांश्च सङ्गीहोर्ध्वानिलाजयेत् ॥४६॥
इति रास्नाघृतम् ।

पञ्च-कासान् ते वी पांच प्रकारनी उधरस वह
वी पांचों कास, शिरःकम्पम् शिरःकंप शिरःकम्प,
वङ्कणयोनिजम् वंक्षज अने योनितु वंक्षज और योनिका,
शूलम् शूल, सर्वाङ्ग-एकाङ्गरोगान् सर्वांग तथा
ऐक अंगना रोगोने सर्वाङ्ग तथा एकाङ्ग रोगको, सङ्गीह-
उर्ध्वानिलान् च तथा धीहासहित उर्ध्ववातना
रोगोने धीहा और उर्ध्ववातको, जवेत् शते छे जीतता

है ॥ ४६ ॥ इति आ यह, रास्नाघृतम् रास्नाघृत छे
रास्नाघृत है ।

46. This ghee cures all the five
types of cough-disorders, tremors of
the head, colicky pain in groin and
pelvis, vata-disorder affecting all the
limbs or a single limb, splenic
disorders and disorders of the expira-
tory function of vata. Thus has been
described the Compound Indian Grou-
ndsel Ghee.

विडङ्गादिवूर्णम्—

विडङ्गं नागरं रास्ना पिप्पली हिङ्गु सैन्धवम् ।
भार्गी क्षारश्च तच्चूर्णं पिबेद्वा घृतमात्रया ॥४७॥
सकफेऽनिलजे कासे श्वासहिक्काहताग्निषु ।

विडङ्गम् वावडिंग वायविङ्ग, नागरम् सूँठ सोंठ,
रास्ना रास्ना रास्ना, पिप्पली पीपरी पिप्पली, हिङ्गु
हिंग हींग, सैन्धवम् सिंधावल्लु सैंधानमक, भार्गी
भारंगी भारंगी, क्षारः च अने नवभार और यक्क्षार,
तच्चूर्णम् वा ऐओनु चूर्ण इतका चूर्ण, सकफे उधरस
कफयुक्त, अनिलजे वातव्य वातिक, कासे उधरसभां
कासमें, श्वास-हिक्का- श्वास, हेडडी श्वास, हिचकी, हता-
ग्निषु च अने भंदाग्निभां और मंदाग्निमें, घृतमात्रया
घृतनी मात्राधी घृतको मात्रासे, पिबेत् पीवुं पीना
चाहिए ४७-४७३ ॥

47-47½. In cough due to vata and
kapha provocation, in dyspnea, hiccup
and impaired digestion, the patient
may take the powdered mixture of
embelia, dry ginger, indian groundsel,
long pepper, asafetida, rock salt, beetle
killer and alkali mixed with ghee
in proper dose.

द्विक्षारादिवूर्णम्—

द्वौ क्षारौ पञ्चकोलानि पञ्चैव लवणानि च ॥४८॥

शटीनागरकोदीच्यकलकं वा वस्त्रगालितम् ।
पाययेत् धृतोन्मिश्रं वातकासनिवर्हणम् ॥४९॥

दो क्षारो ७५५२, सा७५२ यवक्षार और सर्जिक्षार, पञ्चकोलानि पंचकोल पंचकोल, पञ्च एव च अने पांच और पांचों, लवणानि लवण लवण, शटी- अथवा कपूर- कायली या शटी, नागरक- सेंड सोंठ, उरीच्य- अने वागै। ऐऐ।ने। और सुगन्धवाला इनके, कलकम् वा कलकने कलकको, वस्त्रगालितम् वस्त्रथी गाली वस्त्रसे छानकर, धृतोन्मिश्रम् धृतथी मिश्र करीने पी मिलाकर, पाय- बेत् पावे। पिलावे, वात-कास- आ वातनी उधरसने यह वातजनित कासका, निवर्हणम् दूर करनार छे नाशक है ॥ ४८-४९ ॥

48-49. The two alkalies, the five spices and the five salts, or else long zedoary, dry ginger and cuscus made into paste and filtered through cloth and mixed with ghee, may be given as a potion. It is curative of cough-disorder arising from vata provocation.

दुरालभादिलेहः—

दुरालभां शटीं द्राक्षां शृङ्गवेरं सितोपलाम् ।
लिङ्गात् कर्कटशृङ्गीं च कासे तैलेन वातजे ॥५०॥

दुरालभाम् धमासे। धमासा, शटीम् कपूर कायली शटी, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनक्का, शृङ्गवेरम् आदु अदरक, सितोपलाम् साधर चीनी, कर्कटशृङ्गीम् च अने कलक- शी। और काकडासिंगीको, वातजे वातजन्य वातिक, कासे उधरसभां कासमें, तैलेन तेलथी तैलसे, लिङ्गात् आटवां चाटे ॥ ५० ॥

50. The patient with cough due to vata provocation may lick the powder of cretan prickly clover, long zedoary, grapes, dry ginger, sugar-candy and galls mixed with oil.

दुःस्पर्शं पिप्पलीं सुस्तं भार्गीं कर्कटकीं शटीम् ।
पुराणगुडतैलाभ्यां चूर्णितं कासश्च लेहयेत् ॥५१॥

दुःस्पर्शम् धमासे। धमासा, पिप्पलीम् पीपरी पिप्पली, सुस्तम् मोथ मोथा, भार्गीम् भार्गी भार्गी, कर्कटकीम् कलकशी। काकडासिंगी, शटीम् कपूर- कायली शटी, चूर्णितम् ऐऐ।ने। चूर्ण करीने इनका चूर्ण करके, पुराण-गुड- भूना गोलथी पुराणे गुड, तैलाभ्याम् अने तेलथी और तैलसे, लेहयेत् आटवां चाटे ॥ ५१ ॥

51. Or else, he may make a linctus of the powder of cretan prickly clover, long pepper, nut-grass, beetle killer, galls, long zedoary and old gur mixed with oil.

विडङ्गादिलेहः—

विडङ्गं सैन्धवं कुष्ठं व्योषं हिङ्गुं मनःशिलाम् ।
मधुसर्पिर्युतं कासहिक्काश्वासं जयेद्विहन् ॥५२॥

विडङ्गम् वावडिंग वायविङ्ग, सैन्धवम् सिंधवाल्ल सैधानमक, कुष्ठम् कठ कूठ, व्योषम् त्रिकटु त्रिकटु, हिङ्गुं हिङ्गु हिंग, मनःशिलाम् अने मनःशिलाने और मैनसिल, मधुसर्पिर्युतम् मधु तथा धी सहित मधु और धीसे मिलाकर, लिहन् आटनार चाटनेवाला, कास- हिक्का- उधरस, लेडडी खांसी, हिचकी, श्वासम् तथा श्वासने और श्वासको, जवेत् छते छे नष्ट करता है ॥ ५२ ॥

52. A linctus of embelia, rock salt, costus, the three spices, asafoetida and red arsenic, mixed with ghee and honey, cures cough, hiccup and dyspnea.

चित्रकादिलेहः—

चित्रकं पिप्पलीमूलं व्योषं हिङ्गुं दुरालभाम् ।
शटीं पुष्करमूलं च श्रेयसीं सुरसां वषाम् ॥५३॥

५२. मधुसर्पिर्युतं कासहिक्काश्वासं जयेद्विहन्-विद्यायासे च कासे च लिङ्गात्क्षौद्रतडुताम् (व. न.)
" " " -विद्यायासे च कासे च लिङ्गात्क्षौद्र-
स्तडुताम् (व. न.)

भागौ लिङ्गरुहां रास्नां शृङ्गीं द्राक्षां च कार्षिकान् ।
 कल्कानर्धतुलाकाये निदिग्ध्याः पलविंशतिम् ॥५४॥
 दत्त्वा मत्स्यण्डिकायाश्च घृताश्च कुडवं पचेत् ।
 सिद्धं शीतं पृथक् क्षौद्रपिप्पलीकुडवान्वितम् ॥५५॥
 चतुष्पलं तुगाक्षीर्याश्चूर्णितं तत्र दापयेत् ।
 लेहयेत् कासहृद्रोगश्वासगुन्मनिवारणम् ॥५६॥
 इति चित्रकादिलेहः ।

चित्रकम् चित्रकं पिप्पलीमूलम् पीपरी-
 भृगुना गण्डोऽपि पिप्पलीमूलं, व्योषश्च त्रिफलं विकटु,
 हिङ्गु- हिङ्गु हींग, दुरालभाम् धमासे घमासा, चाटीश्च
 उपरुकाचली शटी, पुष्करमूलम् च पोभरभृण
 पोहकरमूलं, श्रेवसीम् गजपीपर गजपिप्पली, सुर-
 साम् पुत्रसी तुलसी वचाश्च गज वच, भार्जिश्च भार्जि
 भार्जि, लिङ्गरुहां गण्डो गिलोय, रास्नाम् रास्ना
 रास्ना, शृङ्गीम् डाङ्गुलीं जी काकडासिङ्गी, द्राक्षाम् च
 अने राक्ष और सुतका, कार्षिकान् हरेक ओड ओड
 तोला प्रत्येक एक एक तोला, कल्कान् ४६४ कुरीने
 इनका कल्क करके, निदिग्ध्याः भेरी बेरी गण्डोना
 कटेरीके, कर्धतुलाकाये २०० तोला क्वाथमां २००
 तोले काथमें, मत्स्यण्डिकायाः च भांड खांड, पल-
 विंशतिम् ८० तोला ८० तोले, दत्त्वा नाभूने मिलाकर,
 घृतात् च घी घी, कुडवं १६ तोला १६ तोले
 पचेत् पडावतुं पकावे, सिद्धम् तैयार भयेत सिद्ध,
 शीतम् अने ठंडुं यथा पछी तेमां तथा ठंडा
 होनेके बाद उसमें, पृथक् भुङ्क्ते पृथक् पृथक्,
 क्षौद्र-पिप्पली- भध, पीपर मधु और पिप्पली,
 कुडवान्वितम् हरेकना १६ तोला प्रत्येकका एक
 कुडव मिलावे, तुगाक्षीर्याः वांसकपूरतुं वंशलोचनका,
 चूर्णितम् चूर्णं चूर्ण, चतुष्पलम् १६ तोला १६ तोले,
 तत्र तेमां उसमें, दापयेत् नाभूतुं मिलावे, कास-हृद्रोग-

५४. शृङ्गीं द्राक्षां-कर्कटाङ्गां (ग. ध.)

॥ कल्कानर्धतुलाकाये निदिग्ध्याः-कल्कान् निदिग्ध्याधतुलां
 निःकाश्य क. म. फ.)

॥ कल्कानर्धतुलाकाये निदिग्ध्याः पलविंशतिम्-कल्कान् निदि-
 ग्ध्याधतुलां निःकाश्य पलविंशतिम् (ध.)

५५. घृतात्-तैयारः (क.)

उधरस, डफरेग कास, हृद्रोग, श्वास-गुन्म- श्वास अने
 गुन्मने श्वास और गुन्म, निवारणम् मत्स्यण्डो ते निवारक
 उसको, लेहयेत् चतुषुं चाटे ॥५३-५६॥ इति आ-
 यद्, चित्रकादि- चित्रकादि चित्रकादि, लेहः देह
 छे लेह है।

53-56. Take one tola of each of
 leadwort, roots of long pepper, the
 three spices, asafetida, cretan prickly
 clover, long zedoary, orris root elephant
 pepper, holy basil, sweet flag, beetle
 killer guduch, indian groundsel, galls
 and grapes, and reduce the whole to
 paste. In 200 tolas of the decoction of
 indian nightshade, add 80 tolas of
 treacle and cook 16 tolas of ghee
 adding the paste mentioned above.
 When it is cold, add to it 16 tolas
 of each of honey, long pepper and
 bamboo manna. This linctus is curative
 of cough, cardiac disorders, dyspnea
 and gulma Thus has been described
 the Compound White-flowered Lead-
 wort Linctus.

अमस्यहरीतकीलेहः—

दशमूर्लीं स्वयङ्गसां शङ्खपुष्पीं शटीं बलाम् ।
 हस्तिपिप्पल्यपामार्गपिप्पलीमूलचित्रकान् ॥५७॥
 भागीं पुष्करमूलं च द्विपलांशं यवादकम् ।
 हरीतकीशतं चैकं जले पञ्चादके पचेत् ॥५८॥
 यवैः श्विन्नैः कषायं तं पूतं तश्चाभयाशतम् ।
 पचेद्भुङ्गुलां दत्त्वा कुडवं च पृथग्घृतात् ॥५९॥
 तैलात् सपिप्पलीचूर्णात् सिद्धशीते च माक्षिकात् ।
 लिङ्गाद् द्वे चाभये नित्यमतः स्वादेद्रसायनात् ॥६०॥

५८. चैकं-मदस (ध.)

५९. यवैः श्विन्नैः-यवैः श्विन्नैः (क. म.)

दशमूलीम् दशभूषा दशमूल, स्वयङ्गुसाम् डौवय
कौच, शङ्खपुष्पीम् शंभावली शंखाहुकी, शटीम् ५५२-
५५३ शटी, बलाम् अला बला, हस्तिपिप्पली- गज-
पीपर गजपिप्पली, अपामार्ग- अवेडे। चिरचिटा,
पिप्पलीमूल- पीपरीभूषणा गंडोडा पिप्पलीमूल, चित्रकान्
चित्रक चित्रक, भार्गीम् भार्गी, पुष्करमूलम् च
अने पुष्करभूषा और पोहकरमूल, द्विपलाशम् द्वेडे ८
तोला प्रत्येक ८ तोले, यवादकम् ७५ २५६ तोला जौ
२५६ तोले, एकम् हरीतकी-शतम् अने ओडेसे ६२३
और हरद्व एक सौ, पञ्जाढके १२८० तोला १२८० तोले,
जले पाणीमा जलमें, पचेत् सिद्ध करवां पकावे,
यवैः ७५ जौ, स्विन्नैः अक्षरि ७५ तयारे
पक जानेपर, पूतम् गाणाने छानकर, तम्
कषायम् ते कनाथने उस कषायको, तत् च अने
ते और उन, अमयाशतम् सो ६२३ने सौ हरद्वको,
गुडतुलाम् गेण ४०० तोला ४०० तोला गुड,
घृतात् धी वी, सपिप्पली- पीपरनु और पिप्पलीका,
चूर्णात् यूर्ण चूर्ण, तैलात् च तथा तेल और तेल,
पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, कुडवम् १६ तोला
१६ तोले, द्रव्या पचेत् नाभीने पडावतुं मिलाकर पकावे,
सिद्धशीते तयार भर्षने ६६ यतां सिद्ध होकर शीत
होने पर, मास्त्रिकात् च तेमां भध १६ तोला नाभतुं
उसमें मधु एक कुडव मिलावे, अतः रसायनात् च अने
आ रसायन इस रसायनको, लिङ्गात् याटतुं चाटे,
द्वे अने तेमांशी मे और उसमेंसे दो, अमये निर्यम्
६२३ ६२३शां हरद्व निर्य, खादेत् भावी खावे ॥५७-६०॥

57-60 Decoct 8 tolas of each of
decaradices, cowage, small leaved
convolvulus, long zedoary, sida, ele-
phant pepper, rough chaff, roots of
long pepper, white-flowered leadwort,
beetle killer and orris root, 256 tolas
of common barley, and 100 chebulic
myrobalans in 1280 tolas of
water. When the barley is cooked,
the decoction should be filtered.
Take the filtered decoction and add-

ing 400 tolas of gur and 16 tolas
of each of ghee and oil, cook the
one hundred chebulic myrobalans
mentioned above. When it is cooled,
add to it long pepper and honey.
The cough-patient may take this
vitalising linctus and may eat two
chebulic myrobalans daily.

तद्वलीपलितं हन्ति वर्णायुर्बलवर्धनम् ।

पञ्चकासान् क्षयं श्वासं हिक्कां च विषमज्वरम् ॥६१॥

हन्यात्तथाऽर्शोऽप्रहणीहृद्दोगारुचिपीनसान् ।

अगस्त्यविहितं श्रेष्ठं रसायनमिदं शुभम् ॥६२॥

हरयगस्त्यहरीतकी ।

तत् ते रसायन वह रसायन, वलीपलितम् वलियां
तेमम् वलियांने वली एवं पलितका, हन्ति नाश करे छे
नाश करता है, वर्ण-आयुः-वर्ण, आयुष्य वर्ण, आयु, बल-
वर्धनम् अने अक्षने वधारनार छे और बलके वर्धक है,
पञ्चकासान् पांच प्रकारनी उधरस पांचों कास क्षयम्
श्वासम् क्षय, श्वास क्षय, श्वास, हिक्काम् हेडडी
हिचकी, विषमज्वरम् च विषमज्वर विषमज्वर, तथा
अर्शो-प्रहणी- ६२३, अक्षणी अर्श, प्रहणी, हृद्दोग-
अरुचि- हृद्दोग, अरुचि हृद्दोग, अरुचि, पीनसान्
अने पीनसने और पीनस इनको, हन्यात् नाश करे
छे नष्ट करता है, इदम् आ वह, अगस्त्य- अगस्त्य
अगस्त्यसे, विहितम् कहेतुं कथित, शुभम् रसायनम्
शुभ रसायन शुभ रसायन, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥६१-६२॥
इति आ यह, अगस्त्यहरीतकी अगस्त्यहरीतकी छे
अगस्त्यहरीतकी है ।

61-62. This elixir cures wrinkles
and grey hair and improves com-
plexion, life-span and strength. It is
also curative of the five types of
cough-disorder, consumption, dyspnea,
hiccup, irregular fevers, piles.

६१. हन्ति-हन्यात् (ग.)

६२. श्रेष्ठं रसायनमिदं शुभम्-धन्यमिदं श्रेष्ठं रसायनम् (ध.)

assimilation-disorders, heart-diseases, anorexia and coryza. This is an excellent elixir prescribed by the sage Agastya. Thus has been described the Agastya Chebulic Myrobalan.

कतिपययोगाः—

सैन्धवं पिप्पलीं भार्गीं शृङ्गवेरं दुरालभाम् ।
दाडिमाम्लेन कोष्णेन भार्गीनागरमम्बुना ॥६३॥
पिबेत् खदिरसारं वा मदिरादधिमस्तुभिः ।
अथवा पिप्पलीकल्कं घृतभृष्टं ससैन्धवम् ॥६४॥

ससैन्धवम् सिंधावुष्य सैन्धव, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, भार्गीम् भार्गी भार्गी, शृङ्गवेरम् आदु अदरक, दुरालभाम् अने धमासा और घमासा, दाडिमाम्लेन दाडिमा भाटा रसथी अनारकी खटाईसे, भार्गी- अथवा भार्गी अथवा भार्गी, नागरम् अने सूँठ और सोंठ, कोष्णेन नवशेडा सुखोष्ण, अम्बुना पाण्ठी जलसे, खदिरसारम् वा अथवा खेरसार अथवा खेरसार, मदिरा-दधि- मदिरा तथा दहीना मदिरा और दहीके, मस्तुभिः मस्तुथी मस्तुसे, पिबेत् पीवा पीवे, अथवा अथवा या, घृतभृष्टम् घीमा भूजेव घीमे भूने हुए, ससैन्धवम् सिंधावुष्यसहित सैन्धानमकके साथ, पिप्पली- पीपरने पिप्पलीके, कल्कम् कटक मदिरा तथा दहीना मस्तुथी यादवे कल्कको मदिरा और दहीके मस्तुसे चाटे ॥ ६३-६४ ॥

63-64. The patient may drink the powder of rock-salt, long pepper, beetle killer, dry ginger and cretan prickly clover with the juice of acid pomegranate; or he may drink the powder of beetle killer and dry ginger with warm water or he may drink catechu powder with madira wine and whey, or he may take the paste of long

pepper, seasoned in ghee mixed with madira wine, whey and rock-salt.

धूमपानम्—

शिरसः पीडने स्नावे नासाया हृदि ताम्यति ।
कासप्रतिश्यायवतां धूमं वैद्यः प्रयोजयेत् ॥६५॥

शिरसः पीडने भस्तक-पीडना शिरदर्दने, नासायाः नाडना नाक, स्नावे स्नावना बहने पर, हृदि अने हृदयने और हृदयकी, ताम्यति ताम्नि यतां ग्लानि होने पर, वैद्यः वैद्य वैद्य, कासप्रतिश्यायवताम् उधरस तथा शरीरना रोगीओ भाटे खांसी और प्रतिश्यायके रोगियोंके लिए, धूमम् धूमने धूमका, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ ६५ ॥

65. When there is a sense of pressure in the head, excessive nasal secretion, shortness of breath, cough and coryza, the physician may prescribe inhalation therapy.

दशाङ्गुलोन्मितां नाडीमथवाऽष्टाङ्गुलोन्मिताम् ।
शरावसंपुटच्छिद्रे कृत्वा जिह्वां विचक्षणः ॥६६॥
वैरेचनं मुखेनैव कासवान् धूममापिबेत् ।
तमुरः केवलं प्राप्तं मुखेनैवोदमेत् पुनः ॥६७॥
स ह्यस्य तैक्ण्याद्विच्छिद्य श्लेष्माणमुरसि स्थितम् ।
निष्कृष्य शमयेत् कासं वातश्लेष्मसमुद्भवम् ॥६८॥

विचक्षणः विचक्षण वैद्य विचक्षण वैद्य, दशाङ्गुल- दश अंगुल दस अङ्गुल, उन्मिताम् दांणी लम्बी, अथवा अथवा या, अष्टाङ्गुल- आठ अंगुल आठ अङ्गुल, उन्मिताम् दांणी लम्बी, नाडीम् नाडी नाडी, शराव- संपुटच्छिद्रे- शरावसंपुटना छिद्रमा शरावसंपुटके छिद्रमें, जिह्वां कृत्वा दांणी डरी दांणी टेढ़ी करके लगादे, कासवान् उधरसना रोगीओ कासका रोगी, मुखेन एव मुखथी ७ मुँहसे ही, वैरेचनम् वैरेचनने वैरेचनिक, धूमम् धूम धूमको, आपिबेत् पीवे पीवे केवलम् पूर्य ३५थी पूर्ण रूपसे, उरः प्राप्तम्

६६. संपुटच्छिद्रे-संपुटच्छिद्र (ख व.)

॥ जिह्वां-जिह्वा (थ.)

६७. वैरेचनं मुखेनैव-मुखेन वैरेचनिक (फ.)

छातीमां प्राप्त भवेत् छातीमें आने पर, तम् तेने उसको, पुनः शरीरे पुनः, सुखेन एव मुपशोभ्य मुखसे ही, उद्धमेत् अक्षर काढे: बाहिर निकाले, सः हि ते वह, तैक्ष्ण्यात् तीक्ष्णपशुने क्षीने तीक्ष्णताये, अथ आ शरीरीति इस रोगीकी सरसि छातीमां छातीमें, स्थितम् रहैवा स्थित, श्लेष्मान् उद्धने कफको, निच्छिद्य कः पीने काटकर, निष्कृष्य अने अक्षर काढीने और बाहिर निकाल करके, वात-श्लेष्म-वात तथा क्षीणी वात तथा कफसे, समुद्भवम् भवेत् उत्पन्न, कासान् उद्धरन्ते खांसीको, शमयेत् मटाडे छे शान्त करता है ॥ ६६-६८ ॥

66-68. The skilful physician should take two earthen concave dishes and place one over the other mouth to mouth with the edges well closed; and then should make a hole in the top vessel and attach at an angle a pipe eight or ten inches in length. The patient of cough may inhale this purificatory fumes by mouth only. When the fumes have reached the lungs fully, they should be exhaled by the mouth only. This inhalation, on account of its acute properties, breaks up the kapha lodged in the chest and expelling it, allays the cough born of vata and kapha.

मनःशिलादिधूमः—

मनःशिलालमधुकमांसीमुस्तेद्भुदैः पिबेत् ।
धूमं तस्यानु च क्षीरं सुखोष्णं सगुडं पिबेत् ॥६९॥
एष कासान् पृथग्दोषसन्निपातसमुद्भवान् ।
धूमो हन्यादसंसिद्धानन्यैर्योगशतैरपि ॥७०॥

मनःशिला. मनःशिला मैनसिल, आल-मधुक-
क्षरताल, जेठीमधु हसिल, मुलहरी. मांसी-मुस्ता- जटा-
मांसी, मोथ जटामांसी, मोथा, इकुदैः अने धुमोरियाना

इलीने। और हिंगोटके फलका, धूमम् धूम धूम,
पिबेत् पीवे पीवे, तस्यनु च अने तेनी पछी
और इसके पश्चात्, सगुडम् गोजवाणुं गुडके साथ,
सुखोष्णम् नवशेकुं सुहाता हुआ गरम, क्षीरम् दूध दूध,
पिबेत् पीवे पीवे एषः आ धूम यह धूम, पृथक्-दोष-
पृथक् पृथक् दोषधी पृथक् पृथक् दोषजनित, सन्निपात-
तथा सन्निपातधी तथा सन्निपातसे, समुद्भवान् उत्पन्न
भवेत् उत्पन्न अन्यैः अने पीअ और इमरे, योगशतैः
सेंठे। उपशेयी सैकड़ों योगोंसे, अपि पशु भी
असंसिद्धान् न मटेदी नहीं हटती हुई, कासान् उद्धरन्ते
खांसीको हन्यात् नाश करे छे नष्ट करता है ॥६९-७०॥

69-70. Make a blend of red and yellow arsenics, liquorice, nut-grass and zachum oil tree, and inhale the smoke, the smoke being followed by a potion of warm milk mixed with gur. This smoke cures coughs which are born of any one or all of the morbid humors and which have not been amenable to hundreds of other medicaments.

प्रपौण्डरीकाधूमवर्तिः—

प्रपौण्डरीकं मधुकं शार्ङ्गैश्च समनःशिलाम् ।
मरिचं पिप्पलीं द्राक्षां मेलां सुरसमञ्जरीम् ॥७१॥
कृत्वा वर्तिं पिबेद्धूमं क्षौमचेलानुवर्तिताम् ।
घृताक्कामनु च क्षीरं गुडोदकमथापि वा ॥७२॥

प्रपौण्डरीकम् प्रपौंडरीक पुंडरीकाष्ठ, मधुकम्
जेठीमधु मुलहरी, समनःशिलाम् मनःशिलसहित
मैनसिल, शार्ङ्गैश्च पीपुडी मकोय, मरिचम् डाणां भरी
मिरच, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, द्राक्षाश्च द्राक्ष मुनक्का,
एलाक् ओलथी इलायची, सुरस- तुलसीनां तुलसीकी,
मञ्जरीम् मांजर ओखीने। मंजरी इनको, क्षौम-चेल-
क्षौमवस्त्र पर क्षौमवस्त्र पर, अनुवर्तिताम् धेप करी
लिप्तकर, घृताक्काम् सूडया पछी धी थोपडी शुष्क होने
पर धी चुपड़ करके, वर्तिम् पीपी वर्ति, कृत्वा करीने
बनाकर, धूमम् धूम धूम, पिबेत् पीवे पीवे, अनु च

અને પછી ઓર પથ્થાત, ક્ષીરમ્ દૂધ દૂધ, અથવા
અથવા યા, ગુલોદકમ્ અપિ ગોળવાળું પાણી પીવું
ગુલકા પાની પીવે ॥ ૭૧-૭૨ ॥

71-72. Take white lotus, liquorice
black night shade, red arsenic, black
pepper, long pepper, grapes, small car-
damom, flowers of holy basil; smear the
paste of these on a silk cloth; when it
is dried, roll into a cigar and smear-
ing it with ghee, it should be smoked.
After smoking, the patient may drink
milk or gur-water.

મનઃશિલાદિધૂમવર્તિઃ—

મનઃશિલૈલામરિચક્ષારાક્ષનકુટખટૈઃ ।

વંશલેક્ષનસેવ્યાલક્ષ્મીમલકકરોદિષૈઃ ॥૭૩॥

પૂર્વકરુપેન ધૂમોડયં સાનુપાનો વિધીયતે ।

મનઃશિલા- મનઃશિલ મૈનસિલ, પલા- એલની
ઇલાયચી, મરિચ-ક્ષાર- કાળાં મરી, જવખાર કાલી
મિરચ, યવક્ષાર, અક્ષન- રસવાંતી રસોત, કુટખટૈઃ તગર
તગર, વંશલેક્ષન- વંશલેખન વંશલેક્ષન, સેવ્ય-આલ-
સુમધી વાળો, હરતાલ સુગન્ધવાલા, હરિતાલ, ક્ષોમ-
અળસી બલસી, લક્ષ્મી-લાખી રંગેલું રંગેલાક્ષરજિત
રૂંદ, રોદિષૈઃ અને રોદિષધી તૈયાર કરેલ ઓર રોદિષ ઘાસે
બનાવે દુણ, અથમ્ ધૂમઃ આ ધૂમનો હવ ધૂમકા, સાનુ-
પાનઃ અનુપાનસહિત અનુપાનસહિત, પૂર્વકરુપેન પૂર્વની
રીતે પૂર્વથી વિધિસે, વિધીયતે પ્રથેગ આ છે પ્રયોગ
કર્યા જાતા હૈ ॥ ૭૩ ॥

73-73½. Take red arsenic, small
cardamom, black pepper, alkali, extract
of indian berberry, indian valerian,
bamboo manna, cuscus, yellow arsenic,
linseed, lac and ginger grass. A cigar
should be made with the paste of these

૭૩. વંશલેક્ષન-વંશલોચન (ધ.)

,, વંશલેક્ષનસેવ્યાલ-વંશલોચનસૈવાલ (ધ. ક.)

drugs and smoke according to the above
mentioned procedure

અપરા મનઃશિલાદિધૂમવર્તિઃ—

મનઃશિલાલે તદ્વચ્ચ પિપ્પલીનાગરૈઃ સહ ॥૭૪॥

તદ્વચ્ચ ચ તેમજ્ઞ હસી પ્રકાર, મનઃશિલા-આલે મનઃ-
શિલ અને હરતાલ એઓનું મૈનસિલ ઓર હરિતાલ
ઇનકા, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, નાગરૈઃ અને ચૂંદ
ઓર ચોંકે, સહ સાથે ધૂમપાન કરવું સાથ ધૂમપાન
કરે ॥ ૭૪ ॥

74. Similarly red arsenic, yellow
arsenic, long pepper and dry ginger
may be used for smoking.

દ્રુહીત્વનાદિધૂમઃ—

ત્વગૈઝુદી વૃહત્યૌ દ્વે તાલમૂલી મનઃશિલા ।

કાર્પાસાસ્થયશ્વગન્ધા ચ ધૂમઃ કાસચિનાશનઃ ॥૭૫॥

દ્રુહીત્વ ઇગોરિયાની હિંગોટકા, ત્વક- ડાલ છિન્નકા,
વૃહત્યૌ ઊલ્લી અને બેલી બેલી-ગણી છોટી ઓર વડી
કટેરી, તાલમૂલી કાળી મૂસળી કાલી મૂસળી, મનઃશિલા
મનઃશિલ મૈનસિલ, કાર્પાસ-અસ્થિ- કપાસિયા બિનોલે,
અશ્વગન્ધા ચ અને આસોદ ઓર અસગંધ, ધૂમઃ એઓનો
ધૂમ ઇનકા ધૂમ, કાસચિનાશનઃ ઉધરસનો નાશક છે
કાસનાશક હૈ ॥ ૭૫ ॥

75 The smoke of the rind of zechum
oil fruit, yellow-berried night-shade
and indian nightshade, palmated
musli, red arsenic, cotton seeds
and winter cherry, cures cough.

વાતકાસે અન્નપાનમ્—

ગ્રામ્યાનૂપૌદકૈઃ શાલિયવગોધૂમષષ્ટિકાન્ ।

રસેર્માત્મગુણાનાં યૂષૈર્વા ભોજયેક્ષિતાન્ ॥૭૬॥

હિતાન્ હિતકારી હિતકારક, શાલિ- યવ- શાળ,
જવ શાલિ ચાવલ, જૌ, ગોધૂમ- થઉં ગેહૂં, ષષ્ટિકાન્

૭૬. મનઃશિલાલે ત ચ-આલે મનઃશિલા તદ્વચ્ચ (ધ.)

૭૬. ભોજયેક્ષિતાન્-દાપયેવ હિતાન્ (ધ.)

अने साठी येाभानुं और सांठी चावलको, ग्राम्य-
ग्राम्य ग्राम्य, आनूप- आनूप आनूप, औदकैः तथा
जलचर प्राणीभेदां और जलीय प्राणियोंके, रसैः
भासना रसधी मांसरसोंसे, माष-आत्मगुहानाम् के
अऽऽ अने कौथाना या उद्ध और कौंचके, यूषैः वा
यूषाधी यूषोंसे, भोजयेत् वातज कासवाण। रोगीने
भोजन करावतुं वातजकासी रोगीको भोजन करावे ॥ ७६ ॥

76. Sali rice, common barley, wheat
and shashtika rice should be eaten-with
the meat-juice of domestic, wet-land
and aquatic animals or with the thin
gruel of black gram and cowage.

यवानीपिप्पलीबिल्वप्रध्यनागरचित्रकैः ।

रास्नाजाजीपृथक्पर्णीपलाशशटिपौष्करैः ॥७७॥

क्षिग्धाम्ललवणां सिद्धां पेयामनिलजे पिवेत् ।

कटीहृत्पार्श्वकोष्ठार्तिश्वासहिक्काप्रणाशिनीम् ॥७८॥

अनिलजे वातजन्य उधरसभा वातज कासमें,
यवानी- अजवायन, पिप्पली- पीपूर पिप्पली,
बिल्वमध्य- पीलीने। गर बेलगिरी, नागर-चित्रकैः सुंड,
चित्रक सोंठ, चित्रक, रास्ना- रास्ना रास्ना, अजाजी-
जिरा, पृथक्पर्णी- पीपूर पीपूर, पलाश-
भाभरी डाक, शटि- कपूर कायली शटी, पौष्करैः अने
पोभरभूणधी और पोहकरमूल इनसे, सिद्धाम् सिद्ध
करेव सिद्ध, स्निग्ध-अम्ल-लवणाम् रनेह, अम्लद्रव्य
तथा सिंधालूषवाणी स्निग्ध, अम्ल और नमकीन.
कटी-हृत्- कभर, हृद्य कटी, हृद्य, पार्श्व- पार्श्व
कोष्ठार्ति- अने कृष्णानी पीडा और कोष्ठकी पीडा, श्वास-
श्वास श्वास, हिक्का- तथा हड्डिनी और हिचकीको,
प्रणाशिनीम् नाश करनेवाली नाश करनेवाली, पेयाम् पेया
पेयाको, पिवेत् पीवी पीवे ॥ ७७-७८ ॥

77-78. The patient with cough
due to vata provocation may drink the
thin gruel prepared of bishop's weed,
long pepper, bael-pulp, dry ginger

७७. बिल्वमध्यनागरचित्रकैः-बिल्वशटिचित्रकपुष्करैः (ब. फ.)

,, शटिपौष्करैः-विश्वमेधैः (ब. फ.)

and white-flowered leadwort, indian
groundsel, cumin, painted leaved tick-
trefoil, palas, long zedoary and orris
root mixed with unctuous and acid
articles. This thin gruel cures pain in
the waist, heart, sides and abdomen,
as well as dyspnea and hiccup.

दशमूलरसे तद्वत्प्रकोलगुडान्विताम् ।

सिद्धां समतिलां दद्यात्क्षीरे वाऽपि ससैन्धवाम् ७९

मात्स्यकौकुटवाराहैरामिषैर्वा घृतान्विताम् ।

सिद्धां ससैन्धवां पेयां वातकासी पिबेन्नरः ॥८०॥

तद्वत् ते ७९ प्रमाणे इसी प्रकार, दशमूलरसे
दशमूलना क्वाथभां दशमूलके काथमें, सिद्धाम् पेयाने
सिद्ध करी पेयाको सिद्धकर, पञ्चकोक- तेभां पंचकोकानु
युक्त उसमें पञ्चकोकका चूर्ण, गुड-अन्विताम् तथा गोण
नाभी तथा गुड डालकर, दद्यात् वातनी उधरसवाणाने
पावी वातकासीको पिलावे, समतिलाम् अथवा तद्व
तथा येाभाने समान लवणभां भेगवी अथवा तिल
तथा चावलको सम परिमाणमें मिलाकर, क्षीरे वा अपि
दूधभां सिद्ध करी दूधमें सिद्धकर, ससैन्धवाम् सिंधा-
लूषसहित पेया वातनी उधरसवाणाने पावी
सैधानमक युक्त पेया वातकासीको पिलावे, मात्स्य- अथवा
मात्स्यना अथवा मात्स्य, कौकुट- कृष्णानी सुगें, वाराहैः
अने सुवरना और सुवरके, आमिषैः वा भासया
मांससे, सिद्धाम् सिद्ध करेवी सिद्ध, घृतान्विताम् घृत-
युक्त घृतयुक्त, ससैन्धवाम् अने सिंधालूषसहित
और सैधानमक मिलायी हुई, पेयाय पेया पेया, वात-
कासी वातनी उधरसवाण वातकासी, नरः रोगी
रोगी, पिवेत् पीवी पीवे ॥ ७९-८० ॥

79-80. Similarly may be prepared a
thin gruel of the decoction of deca-
radices mixed with the five spices and
gur, or a thin gruel in milk with

७९. सिद्धां समतिलां दद्यात्-सिद्धां स्निग्धां सलवणां (फ.)

८०. सिद्धां ससैन्धवां पेयां वातकासी पिबेन्नरः-ससैन्धवां पाय-
येत यवागुं वातकासिनम् (द. ब. फ. न.)

equal quantity of til and rice: adding a little of rock-salt. The patient suffering from cough due to vata-provocation, may drink a thin gruel prepared from the flesh of fish, cock or boar, mixed with ghee and rock-salt.

वास्तुको वायसीशाकं मूलकं सुनिषण्णकम् ।

स्नेहास्तैलादयो भक्ष्याः क्षीरेशुरसगौडिकाः ॥८१॥

दध्यारनालाम्लफलप्रसन्नापानमेव च ।

शस्यते वातकासे तु स्वाद्वम्ललवणानि च ॥८२॥

इति वातकासचिकित्सा ।

वातकासे तु वातनी उधरसभा वातज खांसीमें, वास्तुकः अथवा बथुआ, वायसीशाकम् वायसीशाक मकोय, मूलकम् भूगै मूली, सुनिषण्णकम् जलकपा-सिया चौपचिया, तैलादयो तैल वजरे तैल आदि, स्नेहाः स्नेह स्नेह, क्षीर- दूध दूध, इक्षुरस- शैलडीने। रस इक्षुरा रस, गौडिकाः अने गोणभाथी अनावेला और गुडके, भक्ष्याः भक्ष्य पदार्थो भक्ष्य, दधि-आरनाल-हरी, डाल दही, कांजी, अम्लफल- आटा इण खट्टे फल, प्रसन्ना- अने सुराभंजु और प्रसन्ना इनका, पानम् एव च पान पान, स्वादु-अम्ल- तेमज भीड़ा, आटा एवं मधुर, अम्ल, लवणानि च अने आरा पदार्थो और नमकीन पदार्थो, शस्यते श्रेष्ठ छे प्रशस्त हैं ॥ ८१-८२ ॥ इति आ यह, वातकासचिकित्सा वात-कासनी चिकित्सा छे वातकासकी चिकित्सा है ।

81-82. White goose foot, hound's berry, radish, marsillia, unctuous substances like oil etc., milk, sugarcane juice and preparations of gur, curds, sour conjee, acid fruits and potions of prasanna wine, as also sweet, acid and saltish substances are beneficial in cough due to vata-provocation. Thus has been described the line of treatment in cough due to vata provocation.

पैत्तिककासे चिकित्साक्रमः—

पैत्तिके सकफे कासे वमनं सर्पिषा हितम् ।

तथा मदनकाश्यमधुककथितैर्जलैः ॥८३॥

यष्ट्याह्वफलककैर्वा विदारीक्षुरसायुतैः ।

हृतदोषस्ततः शीतं मधुरं च क्रमं भजेत् ॥८४॥

सकफे उद्युक्त कफयुक्त, पैत्तिके पित्तनी पैत्तिक, कासे उधरसभा खांसीमें, सर्पिषा धृतनी घीके साथ, तथा तथा तथा, मदन- भीड़ा मैनक, काश्य- शीवलुना इण गमारीके फल, मधुक-कथितैः अने जेठीभधथी उडालेला और मुलहठी इनसे कथित, जलैः जलथी जलसे, विदारी- अथवा विदारीकंद या विदारी, इक्षुरस- तथा शेरडीना रसथी और इक्षुरे रससे, आयुतैः युक्त युक्त यष्ट्याह्व- जेठीभध मुलहठी, फलककैः वा अने भीड़ना उडथी और मैनफलके ककसे, वमनम् वमन वमन, हितम् हितकारी छे हितकर है, हृतदोषः ततः हृत नीडणी गया पछी दोष निकल जानेके बाद, शीतम् शीतनी शीत, मधुरम् च अने मधुर और मधुर, क्रमम् क्रमन क्रमका, भजेत् सेवन करे ॥ ८३-८४ ॥

83-84. In the case of cough due to pitta associated with kapha, emesis with medicated ghee is beneficial; the patient may be given emesis with the decoction of common emetic nut, white teak and mahwa or with the paste of liquorice and emetic-nut mixed with the juice of white yam and sugar-cane. When the morbid matter is expelled, the patient should be put on a course of sweet and cold thin gruel.

पैत्ते तनुकफे कासे त्रिवृतां मधुरैर्युताम् ।

दद्याद्वनकफे तिकैर्विरेकायै युतां भिषक् ॥८५॥

८३. पैत्तिके सकफे कासे-पित्तकासे तु सकफे (य. फ.)

८४. इक्षुरसायुतैः इक्षुरसायुतैः (य.)

मिषक् वैद्ये वैद्य, तनुकफे पातणा उक्ष्वाणी पतले कफवाले, पैत्ते पित्तनी पैत्तिक, कासे उधरसभा कासमें, मधुरैः युताम् मधुर द्रव्यैः सहित मधुर द्रव्योंसे युक्त, घनकफे अने धाटा उक्ष्वाणी उधरसभा और घट्ट कफवाले कासमें, तैक्कैः तिक्त द्रव्यैः युताम् त्रिवृताम् सहित नसोत्तर युक्त निशोक्को, विरे- कार्थे विरेचन भाटे विरेचनके लिए, दद्यात् आप्नुं देवे ॥ ८५ ॥

85. In cough due to pitta-provocation and where the phlegm is thin, the physician should prescribe turpeth with sweet drugs; and if the phlegm is viscid and thick, it should be prescribed with bitter drugs for purpose of purgation.

स्निग्धशीतस्तनुकफे रुक्षशीतः कफे घने ।

कमः कार्यः परं भोज्यैः स्नेहैर्लेहैश्च शस्यते ॥ ८६ ॥

तनुकफे विरेचन पछी पातणा उक्ष्वाणाने विरेचनके पश्चात् पतले -कफवालेको, स्निग्धशीतः स्निग्ध तथा शीत स्निग्ध तथा शीत, घने कफे अने धाटा उक्ष्वाणाने और घट्ट कफवालेको, रुक्षशीतः रुक्ष तथा शीत रुक्ष तथा शीत, कमः कार्यः पेयादिना कम कराना चाहिए, परम् ते पछी इसके बाद, भोज्यैः आहार भोज्य, स्नेहैः स्नेह स्नेह, लेहैः च तथा लेह्यैः उपचार तथा लेहसे उपचार, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ८६ ॥

86. In condition of thin phlegm, unctuous and cold treatment is indicated and in condition of viscid and thick phlegm dry and cold treatment is indicated in the form of diet, unctuous articles and linctuses.

लेहयोगः—

शृङ्गाटकं पञ्चबीजं नीलीसाराणि पिप्पली ।

पिप्पलीमुस्तयश्वाह्वद्राक्षामूर्वामहौषधम् ॥ ८७ ॥

लाजाऽमृतफला द्राक्षा त्वक्क्षीरी पिप्पली सिता ।
पिप्पलीपञ्चकद्राक्षा बृहत्याश्च फलाद्रसः ॥ ८८ ॥

खर्जूरं पिप्पली वांशी श्वदंष्ट्रा चेति पञ्च ते ।

घृतक्षौद्रयुता लेहाः श्लोकावैः पित्तकासिनाम् ८९

शृङ्गाटकम् शींगोर्ल सिंघाटा, पञ्चबीजम् उभय- उक्ष्वाणी कमलगट्टा, नीलीसाराणि नीलीसार नीलीधार, पिप्पली तथा पीपर तथा पिप्पली, पिप्पली- पीपर पिप्पली, मुस्त- मोथ मोथा, श्वदंष्ट्रा- जेठीमध मुलहठी, द्राक्षा- द्राक्ष मुनका, मूर्वा- मोरवेक्ष मूर्वा, महौषधम् तथा सूड तथा सोंठ, लाजा क्षाम लाजा, अमृतफला आम्रानां आंवला, द्राक्षा द्राक्ष मुनका, त्वक्क्षीरी वंशलोचन वंशलोचन, पिप्पली पीपर पिप्पली, सिता तथा साकर तथा चीनी, पिप्पली- पीपर पिप्पली, पञ्चक- पञ्चक पञ्चाक्ष, द्राक्षाः द्राक्षा मुनका, बृहत्याः तथा जीभी बोरींगलीनां तथा बनभाटाके, फलाद्रसो फलका, रसः च रस रस, खर्जूरम् तथा जलूर और खजूर, पिप्पली पीपर पिप्पली, वांशी वंशलोचन वंशलोचन, श्वदंष्ट्रा च तथा जेठीमध और गोखरू, इति श्लोकावैः छे अर्धा अर्धा श्लोकाश्चि कहेला ये आवे आवे श्लोकसे कहे हुए, पञ्च लेहाः पांथ अवलेहो पांच लेह, घृत-क्षौद्र- घी तथा मधुनी घी तथा मधुके, युताः साथे साथ, पित्तकासिनाम् पित्तनी उधरसवाणा शोणीयाने भाटे हितकर छे पित्तज खांसीके रोगियोंके लिए हितकर हैं ॥ ८७-८९ ॥

87-89. (1) Water chestnut, lotus seeds, indigo pulp, and long pepper; (2) long pepper, nut-grass, liquorice, grapes, trilobed virgin's bower and ginger; (3) roasted paddy, emblic myrobalan, grapes, bamboo manna, long pepper and sugar; (4) long pepper, himalayan cherry, grapes and the juice of the fruits of yellow-berried night-shade; (5) dates, long pepper, bamboo manna and small caltrops;

८९. वांशी श्वदंष्ट्रा चेति पञ्च ते—द्राक्षा श्वदंष्ट्रा चेति पञ्च ते (५)

these five recipes each described in a hemistich if taken as linctus with ghee and honey prove beneficial in cough due to pitta provocation

શર્કરાદિલેહઃ—

શર્કરાચન્દનદ્રાક્ષામધુચાત્રીફલોત્પલૈઃ ।

પૈષ્ઠે, સમુસ્તમરિચઃ સકફે, સપૃતોડનિલે ॥૧૦॥

પૈષ્ઠે કેવળ પિત્તજન્ય કાસમાં કેવલ પિત્તજન્ય કાસમાં, શર્કરા-સાકર ચીની, ચન્દન-ચંદન ચન્દન, દ્રાક્ષા-મધુ-દ્રાક્ષ, મધ મુનક્કા, શહદ, ધાત્રીફલ-આમળા આવળા, ડરપલૈઃ અને નીલકમળથી કરેલા અવલેહનો પ્રયોગ કરવાનો બેઈએ અને નીલકમળ-ઇન્ડિયન બનાયે લેહકા પ્રયોગ કરાનાં જાણીએ. સકફે કદ્યુક્ત પૈત્તિક કાસમાં કફયુક્ત પૈત્તિક કાસમાં, સમુસ્તમરિચઃ આ અવલેહનો મોથ તથા મરીસહિત-ઇસ લેહકા મોથ અને મરિચસે યુક્ત, જનિલે તેમજ વાયુયુક્ત પૈત્તિક કાસમાં એવં વાયુ-યુક્ત પૈત્તિક કાસમાં, સપૃતઃ આ અવલેહનો ધીસહિત પ્રયોગ કરવો બેઈએ-ઇસ લેહકા ધીસે યુક્ત પ્રયોગ કરના જાણીએ ॥ ૧૦ ॥

90. The physician may prescribe in cough due to pitta alone, a medicament prepared of sugar, sandal wood, grapes, honey, emblic, myrobalan and blue lily. If pitta is associated with kapha, the foregoing medicament should be prescribed along with nut-grass and black pepper, and if associated with vata it should be prescribed with ghee

મૃદ્વીકાદિલેહઃ—

મૃદ્વીકાર્ધશતં ત્રિશત્પિપ્પલીઃ શર્કરાપલમ્ ।

લેહ્યેન્મધુના ગોર્વા ક્ષીરપં ચ શકુદ્રસમ્ ॥૧૧॥

૧૧ મૃદ્વીકાર્ધશતં-પૃષ્ઠીકાર્ધશતં (અ.)

,, ક્ષીરપં ચ-ક્ષીરપસ્ય (વ.)

,, ક્ષીરપં ચ શકુદ્રમ્-ક્ષીરે પક્ષેવા શકુદ્રસમ્ (અ. ક.)

ક્ષીરપસ્ય ચ દૂધ પર રહેલા રોગીને દુધમોજી રોગીને, મૃદ્વીકા-અર્ધશતમ્ દ્રાક્ષ પચાસ નંગ મુનક્કા પચાસ અદદ, ત્રિશત્ પિપ્પલીઃ પીપર ત્રીસ નંગ પિપ્પલી ત્રીસ અદદ, શર્કરાપલમ્ અને સાકર ચાર તોલા એએને એકત્ર વાટી અને ચીની ૪ તોલે-ઇન્દે એકત્ર પીસકા, મધુના મધથી મધુસે, લેહ્યેન્મ ચટાડવો ચટાવે, ગોઃ વા અથવા ગાયના અથવા ગૌકે, શકુદ્ર-રસમ્ જાણીએ-૨સ મધથી ચટાડવો-ગોવરકા રસ મધુસે ચટાવે ॥ ૧૧ ॥

91. The patient while living on milk-diet may take the linctus made from 50 grapes, 30 long peppers and 4 tolas of sugar mixed with honey or cow-dung juice with honey.

ત્વગાદિલેહઃ—

ત્વગેલાવ્યોષમૃદ્વીકાપિપ્પલીમૂલપૌષ્કરૈઃ ।

લાજામુસ્તશઢીરાત્રાધાત્રીફલભિમીતકૈઃ ॥૧૨॥

શર્કરાક્ષૌદ્રસર્પિર્ભિલેહઃ કાસવિનાશનઃ ।

શ્વાસં દિક્કાં ક્ષયં ચૈવ દ્વદ્રોગં ચ પ્રણાશયેત્ ॥૧૩॥

ત્વક્-પલા-તબ, એલચી દાલચીની, ઇલાયચી, વ્યોષ-મૃદ્વીકા-ત્રિકટુ, દ્રાક્ષ ત્રિકટુ, મુનક્કા, પિપ્પલીમૂલ-પીપર-મૂળના ગોઠાડા પિપ્પલીમૂલ, પૌષ્કરૈઃ પોખરમૂળ પોહકર-મૂલ, લાજા-મુસ્ત-લાબ, મોથ લાજા, મોથા, શઢી-રાસ્ના-પટ્ટચૂરો, રાસ્ના કચૂર, રાસ્ના, ધાત્રીફલ-આમળા આવળા, ભિમીતકૈઃ બહેડાં અને વહેડા, શર્કરા-શ્કૌદ્ર-સાકર, મધ ચીની, મધુ, સર્પિર્ભિઃ તથા ધીથી કરેલો અને ધી-ઇન્ડિયન બનાયા, લેહઃ અવલેહ લેહ કાસ-વિનાશનઃ ઉધરસનો નાશ કરનાર છે કાસનાશક છે, શ્વાસમ્ અને શ્વાસ અને શ્વાસ, દિક્કામ્ હેડકી દિવકી, ક્ષયમ્ ચ એવ ક્ષય ક્ષય, દ્વદ્રોગમ્ ચ તથા હૃદયરોગનો તથા દ્વદ્રોગકાં, પ્રણાશયેત્ નાશ કરે છે નશ કરતા છે ॥ ૧૨-૧૩ ॥

92-93. Or a linctus prepared from cinnamon bark, small cardamom, the three spices, grapes, roots of long pepper, orris root, roasted paddy, nut-grass,

long zedoary, indian groundsel, emblic and beleric myrobalans along with sugar, honey and ghee. This linctus cures cough, dyspnea, hiccup, wasting and heart-disease.

पिपल्यादिलेहः—

पिप्पल्यामलकं द्राक्षां लाक्षां लाजां सितोपलाम् ।
क्षीरे पक्त्वा घनं शीतं लिह्यात् क्षौद्राष्टभागिकम् ९४

पिप्पली. पीपर पिप्पली, आमलकम् आमला आंवला, द्राक्षाश्च लाक्षाम् द्राक्ष, लाज सुनका, लाख, लाजाम् लाज लाजा, सितोपलाम् अने साकरने और चीनीको क्षीरे दूधमां दूधमें, पक्त्वा पकावी पकाकर, घनम् गन्धारे भावे गन्धी गन्ध तयारे जब भावा बन जाय तब, शीतम् ठंडुं थथा पछी तेमां ठंडा होने पर इसमें, क्षौद्राष्टभागिकम् मध आठमे भागे मेणवीने मधुका अष्टमांश मिलाकर, लिह्यात् आठवुं चाटे ॥९४॥

94. The patient may take a linctus prepared from long pepper, emblic myrobalan, grapes, lac, roasted paddy and sugar-candy cooked with milk and when it is thickened and cooled mixed with 1/8 quantity of honey.

विदारीशुमृणालानां रसान् क्षीरं सितोपलाम् ।
पिबेद्वा मधुसंयुक्तं पित्तकासहरं परम् ॥९५॥

विदारी- इगिथे बिलाई कन्द, इक्षु- शेरडी ईख, मृणालानाम् अने मृणालना और मृणालके, रसान् रसे रस, क्षीरम् सितोपलाम् दूध तथा साकरने दूध तथा चीनी इनको, मधुसंयुक्तम् मधुसहित शर्दद मिलाकर, पिबेत् पीवा पीवे, परम् ये उत्तम यह श्रेष्ठ, पित्तकासहरम् पित्तगन्ध उधरसतु नाशक छे पैत्तिक कासका नाशक है ॥ ९५ ॥

९५ मधुसंयुक्तं पित्तकासहरं परम्- मधुसंयुक्तं पित्तकासहरं परम् (ब.)

95. The patient may drink the juices of white yam, sugar cane and lotus filaments mixed with milk, sugar-candy and honey. This is an excellent cure for cough due to pitta provocation.

पित्तकासे अन्नपानम् —

मधुरैर्जाङ्गलरसैः श्यामाकयवकोद्रवाः ।
मुद्रादियूवैः शाकैश्च तिक्तकैर्मात्रया हिताः ॥९६॥

मधुरैः मधुर रसवाणा मधुर, जाङ्गलरसैः जंगलीओना मांसरसोथी जंगल प्राणियोंके मांसरसों, मुद्रादियूवैः मग वजरेना यूवो मंग आदिके यूवों, तिक्तकैः तथा कडवां और तिक्त, शाकैः च शाक साथे शाकोंके साथ, मात्रया योग्य मात्रामां योग्य मात्रामें, श्यामाक- सांभा सांभा, यव-कोद्रवाः गव अने केदरा जौ और कोदों, हिताः हितकारी छे हितकर हैं ॥ ९६ ॥

96. The diet for the patient with cough due to pitta provocation is sanwa millet, common barley and common millet with the sweet meat-juice of jangala animals, thin gruel of green gram etc., and bitter vegetables taken in the proper quantity.

घनश्लेष्मणि लेहास्तु तिक्तका मधुसंयुताः ।
शालयः स्युस्तनुकफे षष्टिकाश्च रसादिभिः ॥९७॥

घनश्लेष्मणि घाटा कडमां वट्ट कफमें, मधुसंयुताः मधुयुक्त मधुयुक्त, तिक्तकाः तिक्त रसवाणा तिक्त रसवाले, लेहाः अपघेड लेह, तनुकफे च अने पातणा कडमां और पतले कफमें, रसादिभिः मांसरससहित मांसरससहित, षष्टिकाः साडी योभा सांठी चावल, शालयः तथा शाल और शालि चावल, स्युः हितकारी छे हितकर हैं ॥ ९७ ॥

97. In conditions of viscid and thick phlegm, the linctuses should be prepared from bitter drugs and taken with honey; while in conditions of thin

phlegm they should be made from sali and shashtika rice and taken with meat-juices.

शर्कराम्भोऽनुपानार्थं द्राक्षेक्षणां रसाः पयः ।
सर्वे च मधुरं शीतमविदाहिं प्रशस्यते ॥९८॥

अनुपानार्थम् अनुपान भाटे अनुपानके लिए, शर्कराम्भः साकरनुं पाण्डी चीनीका शरबत, द्राक्षा-
इक्षणाम् द्राक्ष तथा शेरडीना मुनके और ईखके, रसाः
रस रस, पयः दूध दूध, सर्वम् अने सधणा और सब,
मधुरम् मधुर मधुर, शीतम् शीत शीत, अविदाहि च
अने अविदाही द्रव्य और अविदाही द्रव्य, प्रशस्यते
हितकारी छे प्रशस्त हैं ॥९८॥

98. For a post-prandial drink, the patient may be given sugar-water or the juices of grapes and sugar-cane and milk; in fact all that is sweet, cold and non-irritant, is recommended.

काकोलीबृहतीमेदायुग्मैः सवृषणागरैः ।
पित्तकासे रसान् क्षीरं यूषांश्चाप्युपकल्पयेत् ॥९९॥

पित्तकासे पित्तजन्य उधरसभा पित्तिक कासमें,
सवृषणागरैः अरंडसी अने सूरं सहित अहूसे और
सोंसे युक्त, काकोली- डांडेली काकोली, बृहती- ओषी
बोरीगल्ली बनभाटा, मेदायुग्मैः मेदा तथा महामेदा
ओषीना कवाथथी मेदा और महामेदा इनके काससे,
रसान् क्षीरम् भूसिरस, दूध मांसरस, दूध, यूषान् च
अपि अथवा यूषानी अथवा यूषांकी, उपकल्पयेत्
उपयुक्त उरवी कल्पना करे ॥९९॥

99. For the patient with cough due to pitta the physician may prepare meat-juice, milk or soup of kakoli, yellow berried and indian nightshades, meda and mahameda, vasaka and dry ginger.

९८. रसाः-रसा (व.)

शरादिपञ्चमूलक्षीरम्—

शरादिपञ्चमूलस्य पिप्पलीद्राक्षयोस्तथा ।
कषायेण शृतं क्षीरं पिबेत् समधुशर्करम् ॥१००॥

शरादि- शरादि शरादि, पञ्चमूलस्य पंचमूलना
पंचमूलके, तथा तथा तथा, पिप्पलीद्राक्षयोः पीपल
अने द्राक्षना पिप्पली और मुनका इनके, कषायेण
कषायथी कषायसे, शृतम् सिद्ध करे सिद्ध किये हुए,
क्षीरम् दूधने दूधसे, समधुशर्करम् मध तथा साकर-
सहित मधु तथा चीनी मिलाकर, पिबेत् पीपुं
पीवे ॥ १०० ॥

100. The patient may drink the medicated milk cooked with the decoction of the drugs of penta-radices of the penreed group and long pepper and grapes, and mixed with honey and sugar.

स्थिरासितापृश्निपर्णीभावणीबृहतीयुगैः—

स्थिरासितापृश्निपर्णीभावणीबृहतीयुगैः ।
जीवकर्षभकाकोलीतामलकयृद्धिजीवकैः ॥१०१॥
शृतं पयः पिबेत् कासी ज्वरी दाही क्षतक्षयी ।

स्थिरा-सिता- शाखयुक्त, साकर सरीवन, चीनी,
पृश्निपर्णी- पीठयुक्त पीठवन, भावणी- मोटी गोरम-
मुंडी बरीमुंडी, बृहतीयुगैः ओषी अने ओषी बोरीगल्ली
छोटी और बड़ी कटेरी, जीवक- लवक जीवक, ऋषभक-
ऋषभक ऋषभक, काकोली- डांडेली काकोली तामलकी
बोलीयामली मंटेबंका, यृद्धि- ऋद्धि ऋद्धि,
जीवकैः अने लवकथी और जीवक इनसे, शृतम् सिद्ध
करे पकाया हुआ, पयः दूध दूध, कासी ज्वरी उधरस,
ज्वर कष, ज्वर, दाही दाह कद, क्षतक्षयी अने क्षत
क्षयना रोगीओ और क्षतक्षयका रोगी, पिबेत् पीपुं
पीवे ॥ १०१ ॥

101-101. The patient with cough, fever, burning, pectoral lesions and

१०१. जीवकर्षभ-वीरधभक (व.)

,, जीवकैः-जीवकैः (त)

cachexia may drink the medicated milk prepared with ticktrefoil, sugar, painted-leaved uraria, white teak, yellow-berried and indian night-shades, jeevaka, rishabhaka, kakoli ground phyllanthus, riddhi and jeevaka.

तज्जं वा साधयेत् सर्पिः सक्षीरेक्षुरसं भिषक् ॥१०२॥
जीवकाद्यैर्मधुरकैः फलैश्चामिषुकादिभिः ।
कल्कैस्त्रिकार्षिकैः सिद्धे पूतशीते प्रदापयेत् ॥१०३॥
शर्करापिप्पलीचूर्णं त्वक्क्षीर्षां मरिचस्य च ।
शृङ्गाटकस्य चावाप्य क्षौद्रगर्भान्पलोन्मितान् १०४
गुडान् गोधूमचूर्णेन कृत्वा खादेद्विताशनः ।
शुक्रासृग्दोषशोषेषु कासे क्षीणक्षतेषु च ॥१०५॥

भिषक् अथवा वैद्ये अथवा वैद्यः तज्जम् तेभ्योऽथि
उपन भयेत् उससे निकाले सर्पिः वा धृत वीको,
सक्षीरेक्षुरसम् इध तथा शेरडीना रस साथे दूध और
इधके रसके साथ साधयेत् सिद्ध करने सिद्ध करे,
जीवकाद्यैः अथवा जीवकादि, मधुरकैः मधुरभाज्य
मधुरगण, अमिषुकादिभिः तथा अशिषुकादि तथा विस्त
आदि, फलैः इधना फलोंके, त्रिकार्षिकैः त्रय तोलाना
पर्येकके ३ तोले, कल्कैः ३८५५५५ कल्कमे, सिद्धे सिद्ध
करे सिद्ध किये गये, पूतशीते अने गाणीने डारी
नाथेले ते धीमां और छानकर ठंडे किये गये उस बीमे,
शर्करा- साकर चीनी, पिप्पली- चूर्णम् तथा पीपरनु
यूर्ण तथा पिप्पलीका चूर्ण, त्वक्क्षीर्षाः तेभ्यो वंश-
दोयन वंशलोचन, मरिचस्य च डाणां भरी मरिच,
शृङ्गाटकस्य अने शींगोडानुं यूर्ण और सिंघाड़ेके चूर्णका,
आवाप्य नाथीने प्रक्षेप दे कर, क्षौद्रगर्भान् भूध
भेधवी मधुको मिलाकर, गोधूम-चूर्णेन धुँना दोटथी
गेहूँके आटेसे, पलोन्मितान् चार तोलाना चार तोलेके,
गुडान् बाहु लडू, कृत्वा डारी बनाकर, हिताशनः हित-
भोजन करनेवाला थोड़ा हितभोजी हो कर, शुक्र- वीर्य-
दोष शुक्रशोष, असृग्दोष- रक्तदोष रजोदोष, शोषेषु
शोष शोष, कासे उधरस कास, क्षीणक्षतेषु च अने क्षय

तथा उरःक्षतमां और क्षय तथा उरःक्षतमें, खादेत्
अथवा खावे ॥ १०२ १०५ ॥

102-105. Or the physician may obtain ghee from the aforesaid medicated milk and prepare with the juice of sugar-cane and milk adding the paste of the sweet drugs of the life-promoter group and the paste of fruits of the Abhishuka group taking each of these drugs in the quantity of three tolas; when the ghee is prepared, filter it and when it is cold, add sugar, powder of long pepper, bamboo manna black pepper and prepare boluses of this with wheat flour of 4 tolas each putting honey in their inside. These balls should be eaten by the patient suffering from morbidity of semen and blood, consumption, cough, pectoral lesions and cachexia.

शर्करानागरोदीच्यं कण्टकारीं शटीं समम् ।
पिष्ट्वा रसं पिबेत्पूतं वस्त्रेण घृतमूर्च्छितम् ॥१०६॥

शर्करा- साकर चीनी, नागर- सूँठ सोंठ, डवीच्यम्
सुंगधी वागो। सुंगधवाला, कण्टकारीय ओडी भोरी गण्डी
कटेरी, शटीम् पट्टक्यूरे। कचूर, समम् पिष्ट्वा ओओने
सम परिमाणमां जलनी साथे वाटी इनको सम
परिमाणमें जलके साथ पीसकर, रसम् रसने रसको,
वस्त्रेण वस्त्रेथी कपड़ेसे, पूतम् गाणी छानकर, घृत-
मूर्च्छितम् अने धृत भेधवी और बीसे मिलाकर, पिबेत्
पीवे पीवे ॥ १०६ ॥

106. Or, the patient may drink the cloth-filtered juice of the paste of sugar, dry ginger, cuscus, indian nightshade and long zedoary, these being taken in equal quantities, and mixed with ghee.

મહિષ્યજાવિગોક્ષીરધાત્રીફલરસૈઃ સમૈઃ ।

સર્પિઃ સિદ્ધં પિબેદ્યુત્થા પિત્તકાસનિર્બર્હણમ્ ॥૧૦૭॥

इति पित्तकासचिकित्सा ।

સમૈઃ સરખે વજને સમભાગમે. મહિષી- ભેંસ
મૈસ, અજા- અવિ- બકરી, ઘેંટી વકરી, મેઢી, ગોક્ષીર-
અને ગાયનાં દૂધ ઓર ગૌકે દૂધ, ધાત્રીફલ- તથા
આમળાના તથા જાવલેકે, રસૈઃ ૨૨૫થી રસસે, સિદ્ધમ્
સિદ્ધ કરેલ સિદ્ધ, પિત્તકાસ- પિત્તની ઉધરસને. વૈત્તિક
કાસકા, નિર્બર્હણમ્ નાશ કરનાર નાશક સર્પિઃ ધૃત ઘી,
યુક્તયા પિબેત્ યુક્તિથી પીવું યુક્તિપૂર્વક પીવે ॥૧૦૭॥
इति आ यह, पित्तकास पित्तनी उधरसनी वैतिक
कासकी, चिकित्सा यिकित्सा छे चिकित्सा है।

107. Or, the patient may drink the medicated ghee prepared with equal quantities of the milks of buffalo, goat, sheep and cow, and the juice of emblic myrobalan. This medicated ghee taken in the proper manner, is curative of cough due to pitta provocation. Thus has been described the line of treatment for cough due to pitta provocation.

कफकासे चिकित्साक्रमः—

बलिनं वमनैरादौ शोषितं कफकासिनम् ।

यवाक्षैः कटुकुक्षोणैः कफघ्नैश्चाप्युपाचरेत् ॥१०८॥

જાદૌ પ્રથમ પ્રથમ, વમનૈઃ વમનથી વમનસે,
શોષિતમ્ થુદ કરેલ શોષિત, બલિનમ્ બળવાન બલવાન,
કફકાસિનમ્ કફની ઉધરસવાળા રોગીને કફજ કાસ-
રોગીની, કફઘ્નૈઃ કફનાશક કફનાશક, કટુ-રુક્ષ- કટુ,
રક્ષ કટુ રુક્ષ, ડબ્બૈઃ જ અપિ અને ઉબ્બુ ઓર ડબ્બ,
યવાક્ષૈઃ જવાનાં અનોથી યવાજોસે, ઉપાચરેત્ ઉપચાર
કરવે ચિકિત્સા કરે ॥ ૧૦૮ ॥

108 If the patient suffering from cough due to morbid kapha is strong enough, he should first be purified by emetics and then treated by a course of

barley diet and by pungent, dry and hot articles curative of kapha.

पिप्पलीक्षारिकैर्यूषैः कौलथैर्मूलकस्य च ।

लघून्यन्नानि भुञ्जीत रसैर्वा कटुकान्वितैः ॥१०९॥

धान्ववैलरસૈઃ ક્ષેઢૈસ્તિલસર્પવિલ્વજૈઃ ।

પિપ્પલી- પીપર પિપ્પની ક્ષારિકૈઃ તથા જવખાર
વગેરે ક્ષારોથી વધારેલ તથા યવક્ષાર આદિ ક્ષારોસ
સંસ્કૃત, કૌલથૈઃ કળાથીના કલથોકે. મૂલકસ્ય
જ તથા મૂળાના ઓર મૂલોકે, યૂષૈઃ યૂષોથી યૂષોમે,
કટુકાન્વિતૈઃ અથવા કટુ દ્રવ્યથી યુક્ત યા કટુ દ્રવ્યોમે
યુક્ત, રસૈઃ વા મંસરસોની સાથે માંસરસોસે, ધાન્વ-
અંગલ જાજ્જલ, વૈલ- તથા બિલેશય પ્રાણીઓના તથા
વિલેશય પ્રાણીઓ, રસૈઃ મંસરસોની સાથે માંસરસોસે,
તિલ-સર્પવ- તેમજ તલ, સરસવ એવં તિલ, સરસો,
વિલ્વજૈઃ કે બીજીનાં યા વેલકે, ક્ષેઢૈઃ વા તેલોથી
તૈલોસે. લઘુને હલકાં લઘુ, અન્નાનિ અનોનું અન્ન,
ભુજીત ભોજન કરવું મોજન કરે ॥ ૧૦૯ ॥

109-110. The patient may eat light food consisting of soups made from horse-gram and radish, mixed with long pepper and alkali; or he may take the meat-juice of jaugala or terriculous animals mixed with pungent drugs and oil of til, rape seed or bael.

मध्वम्लोष्णाम्बुतक्रं वा मद्यं वा निगदं पिबेत् ११०

મધુ-અમ્લ- અનુપાન માટે મધનું શરબત, ખાટા રસ
અનુપાનકે લિખ શદ્દકા શરબત, અમ્લ દ્રવ, ડબ્બામ્બુ-
જીનું પાણી ગરમ પાતી, તકમ્ તક છાછ, નિગદમ્ કે
નિર્મળ યા નિર્મલ, મદ્યમ્ વા મદ્ય મધ, પિબેત્ પીવું
પીવે ॥ ૧૧૦ ॥

110. He may drink the medicated water, acid water, hot water, butter-milk or clear wine.

૧૦૯૩. ધાન્વવૈલરસૈઃ - ધાન્વતૈલેસ્તથા (વ.)

पौष्कराग्वधं मूलं पटोलं तैर्निशास्थितम् ।
जलं मधुयुतं पेयं कालेष्वाग्नस्य वा त्रिषु ॥१११॥

अग्नस्य अथवा अग्न्या अथवा अग्न्येवनके, त्रिषु कालेषु वा त्रेषु वभते तीनों कालोंमें, पौष्कर- पौष्कर- भूषण पोद्दकमूल, आरग्वधम् तथा गरभाणानु और अमलतासक्ती, मूलम् भूषण जड़, पटोलम् परवत् परवल, तैः ओओने ओणी इनसे, निशास्थितम् आभी रात्रि रात्रे रातभर रखा, जलम् पाणी जल मधुयुतम् पेयम् मधुयुक्त करीने पीयुं मधुसे मिलाकर पीवे ॥ १११ ॥

111. Or, he may drink the medicated water prepared by immersing the roots of orris and purging cassia and snake-gourd in water overnight mixed with honey, before, during and after meals.

कट्फलदिकाद्यः—

कट्फलं कत्तुणं भागीं मुस्तं धान्यं वचाभये ।
शुण्ठीं पर्पटकं शृङ्गीं सुराहं च शृतं जले ॥११२॥
मधुहिङ्गयुतं पेयं कासे वातकफात्मके ।
कण्ठरोगे मुखे शूने श्वासहिकाज्वरेषु च ॥११३॥

वातकफात्मके वातकफात्मके वातकफ, कासे उधरसभा खांसीमें, कण्ठरोगे कंठरोगभा कंठरोगमें, मुखे शूने मुखना सेनाभा मुखशोषमें, श्वासहिका- श्वास, हेउडी श्वास, हिचकी, ज्वरेषु च अने ज्वरभा और ज्वरमें, कट्फलम् कायकल कायफल, कत्तुणम् रोहिष धास रुसा घास, भागीम् भारंगी भारङ्गी, मुस्तम् मोथा मोथा, धान्यम् धाण धनिया, वचा-वभये वच, हरउ वच, हरड़, शुण्ठीम् सूठ सोंठ, पर्पटकम् भउसलियो पित्तपापका, शृङ्गीम् डाउडाशीभी काकडा- सिंगी, सुराहम् च अने देवदार ओओने और देवदार

१११. पटोलं तैः—पटोलान्तम् (त.)

११२. वचाभये—वचाभया (व.)

११३. मुखे शूने—क्षये शूले (व.)

इनका, जले शृतम् पाणीभा क्वाथ करीने जलमें काथ करके, मधु-हिङ्ग- मध तथा हिङ्ग मधु और हींग, युतम् सहित मिलाकर, पेयम् पीवे पीवे ॥ ११२-११३ ॥

112-113. Prepare a decoction of box-myrtle, ginger grass, beetle killer, nutgrass, coriander, sweet flag, chebulic myrobalan, ginger, trailing rungia, galls and deodar mixed with asafetida and honey. The patient suffering from cough due to the provocation of vata and kapha or diseases of the throat, edema of the face, dyspnea, hiccup and fever may drink this decoction

पाठादियोगः—

पाठां शुण्ठीं शटीं मूर्वां गवाक्षीं मुस्तपिप्पलीम् ।
पिष्ट्वा घर्माम्बुना हिङ्गसैन्धवाभ्यां युतां पिबेत् ११४

पाठाम् शुण्ठीम् अथवा पाठां सूठ अथवा पाठी, सोंठ, शटीम् पट्कथूरे कचूर, मूर्वां मोरवेद मूर्वा, गवाक्षीम् धन्वराजुणी इन्द्रावणी, मुस्त-पिप्पलीम् मोथ अने पीपरने मोथा और पिप्पली इनको, पिष्ट्वा पीडीने पीसकर, हि-सैन्धवाभ्याम् हिङ्ग अने सिन्धालूथुभी हींग और सैन्धानमक, युताम् युक्त करी मिलाकर, घर्माम्बुना लेना पाणीथी गरम जलसे, पिबेत् पीवा पीवे ॥ ११४ ॥

114. Or, he may drink the mixture made of the paste of patha, dry ginger, long zedoary, trilobed virgin's bower, colocynth, nut-grass and long pepper-rubbed in warm water, adding asafetida and rock-salt.

नागरादियोगः—

नागरातिविषे मुस्तं शृङ्गीं कर्कटकस्य च ।
हरीतकीं शटीं चैव तेनैव बिम्बिना पिबेत् ॥११५॥

નાગર- અથવા સુંઠ અથવા સોંઠ, અતિવિષે અતિ-
વિષની કળી અતીષ, મુસ્તશ્ મોથ મોથા, કર્કટકલ્પ
શૃંગીમ્ ચ કાકડાશીખી કાકડાસિંગી, હરીતકીમ્ હરડે
હરફ, શટીમ્ એવ ચ અને પટક્યૂરો એએને ઔર
કચૂર इनको, तेन एव ते च इसी, विविना विधिश्च
विधिसे, पिबेत् पीवा पीवे ॥ ११५ ॥

115. Or, he may drink in the same manner, the mixture of the paste of ginger, atees, nut-grass, galls, chebulic myrobalan and long zedoary.

पिप्पलीप्रयोगः—

તૈલમૃદ્ધં ચ પિપ્પલ્યાઃ કલ્કાશ્નં સસિતોપલમ્ ।
પિબેદ્વા શ્લેષ્મકાસઘ્નં કુલત્થરસસંયુતમ્ ॥ ૧૧૬ ॥

સસિતોપલમ્ વા અથવા સાકરસહિત અથવા ચીનીકે
સાથ, પિપ્પલ્યાઃ પીપરનેા પિપ્પલીકા, કલ્કાશ્નમ્ કલ્ક એક
તોલા કલ્ક એક તોલા, તૈલ-મૃદ્ધમ્ ચ તેલમાં મૃદ્ધ
તૈલમેં મૂનકર, કુલત્થરસ- કળીની રસમાં કુલથીકે
રસસે, સંયુતમ્ મેળવી મિલાકર, શ્લેષ્મકાસઘ્નમ્ કલ્ક-
અન્ય ઉધરસનેા નાશ કરનાર એ કલ્ક કફકાસકે
નાશક હસ કલ્કકો, પિબેત્ પીવા પીવે ॥ ૧૧૬ ॥

116. Or, the patient may take as potion, the paste of one tola of long pepper seasoned in til oil and mixed with sugar-candy and the decoction of horse-gram. This is curative of cough due to kapha provocation.

કતિપ્રયોગઃ—

કાસમર્દાશ્વવિદ્ભુજરાજવાર્તાકજો રસઃ ।
સશ્વૌદ્રઃ કફકાસઘ્નઃ સુરસસ્યાસિતસ્ય ચ ॥ ૧૧૭ ॥

કાસમર્દ- કાસુદરેા કસૌરી, અશ્વવિદ્ ઘેડાની લાદ
ઘોડેકી લોદ, મુજરાજ- ભાંગરેા માંગરા, વાર્તાકજઃ અને

૧૧૭. વાર્તાકજો રસઃ—વાર્તાકજા રસઃ (બ.)

„ સશ્વૌદ્રઃ કફકાસઘ્નઃ—સશ્વૌદ્રઃ કફવતમઘ્નઃ (બ.)

„ શ્વૌદ્રયુક્તાઃ કફહરાઃ (બ.)

રીંગાણેા ઔર વૈગનકા, અસિતસ્ય અને કાળી ઔર
કાલી, સુરસસ્ય ચ રસઃ તુલસીનેા રસ તુલસીકા રસ.
સશ્વૌદ્રઃ મધસહિત પીવાથી મધુ મિલાકર પીનેસે,
કફકાસઘ્નઃ કલ્કઅન્ય ઉધરસનેા નાશ કરનાર થાય છે
કફજન્ય કાસકા નાશક હોતા હૈ ॥ ૧૧૭ ॥

117. The juice of round podded cassia, horse dung, trailing eclipta, briajal and black holy basil should be taken with honey. It is curative of cough due to kapha provocation.

દેવદાર શટી રાસ્ના કર્કટાશ્યા દુરાલભા ।
પિપ્પલી નાગરં મુસ્તં પથ્યાધાત્રીસિતોપલાઃ ॥ ૧૧૮ ॥
અધુતૈલયુતાવેતૌ લેહૌ વાતાનુગે કફે ।

દેવદાર દેવદાર દેવદાર, શટી રાસ્ના પટક્યૂરો,
રાસ્ના કચૂર, રાસ્ના, કર્કટાશ્યા કાકડાશીખી કાકડા-
સિંગી, દુરાલભા તથા ધમસેા તથા ધમાસા, પિપ્પલી
અને પીપર ઔર પિપ્પલી, નાગરમ્ સુંઠ, મુસ્તમ્
મોથ મોથા, પથ્યા-ધાત્રી હરડે, આમળા હરફ, આંવલા,
મિતોપલાઃ તથા સાકર તથા ચીની, યૌ આ વે, મધુ-
તૈલયુતૌ મધ તથા તેલ મેળવેલા મધુ ઔર તૈલ
મિલાયે દુદ, લેહૌ એ અવધેહૌ દો લેદ, વાતાનુગે
વાતાનુબંધી વાતાનુબધયુક્ત, કફે કલ્કાસમાં લેતકારી
છે કફજ શાંસીમેં પ્રશસ્ત હૈ ॥ ૧૧૮ ॥

118-118½. Prepare a linctus of deodar, long zedoary, indian groundsel, galls, cretan prickly clover, or a linctus of long pepper, ginger, nut-grass, chebulic myrobalan, emblic myrobalan and sugar-candy. Either of these two linctuses, mixed with honey and til oil, is curative of cough due to kapha provocation occurring as sequela to vata morbidity.

પિપ્પલી પિપ્પલીમૂલં ચિત્રકો હસ્તિ પિપ્પલી । ૧૧૯ ॥
પથ્યા તામલકી ધાત્રી મદ્રમુસ્તા ચ પિપ્પલી ।

૧૧૯. મદ્રમુસ્તા ચ—મદ્રમુસ્તાને (બ.)

देवदार्वभया मुस्तं पिप्पली विश्वमेघजम् ॥१२०॥
विशाला पिप्पली मुस्तं त्रिवृता चेति लेहयेत् ।
चतुरो मधुना लेहान् कफकासहरान् भिषक् १२१

पिप्पली पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरी-
भूणना गरीडा पिप्पलीमूल, चित्रकः चित्रक चित्रक,
हस्तिपिप्पली तथा भूपीपर तथा गजपिप्पली, पथ्या
हरडे हरड, तामलकी बेथिया मदी मुईआंवला,
घात्री आभणी आंवला, मदमुस्ता अद्रमेथ्य मदमुस्ता,
पिप्पली च तथा पीपर तथा पिप्पली, देवदारु देवदार
देवदारु, जमया हरडे हरड, मुस्तम् मेथ्य मोथा,
पिप्पली पीपर पिप्पली, विश्वमेघजम् तथा सूं तथा
सोंठ, विशाला अने ध-द्रवागुष्ठी और इंद्रायण, पिप्पली
पीपर पिप्पली, मुस्तम् मेथ्य मोथा, त्रिवृत्त च तथा
नसीतर तथा त्रिवृत्त, इति आ इन, कफकासहरान् कश्मी
उधरसने नाश करनार कफकासके नाशक, चतुरः लेहान्
यार अचछेडे चारों लेहोंको, भिषक् वैद्य वैद्य, मधुना
लेहयेत् मधुसहित चटावना सहदसे चटावे ॥११९-१२१॥

119-121. (1) Long pepper, root of long pepper, white-flowered leadwort and elephant pepper; (2) chebulic myrobalan, ground phyllanthus, emblic myrobalan, indian cyprus and long pepper; (3) deodar, chebulic myrobalan, nutgrass, long pepper and dry ginger; (4) colocynth, long pepper, nutgrass and turpeth—any of these four groups of drugs may be taken as a linctus with honey. The physician should prescribe them for the cure of cough due to kapha.

सौवर्चलाभयाघात्रीपिप्पलीक्षारनागरम् ।

चूर्णितं सर्पिषा वातकफकासहरं पिबेत् ॥१२२॥

सौवर्चल- सौवर्चलनमक, जमया- हरडे हरड,
घात्री- आभणी आंवला, पिप्पली- पीपर पिप्पली, क्षार-
नागरम् भूभार अने सूं ओओतुं यवक्षार और
सोंठ इनका, चूर्णितम् चूर्ण चूर्ण करके, वात-कफ- वात

तथा कश्मी थयेव वात तथा कफसे उत्पन्न, कासहरम्
उधरसने नाश करनार ते चूर्णने कासके नाशक उस चूर्णको,
सर्पिषा धीन्दी साथे घीसे, पिबेत् पीपुं पीवे ॥१२२॥

122. Powders of sanchal salt, chebulic myrobalan, emblic myrobalan, long pepper, alkali and dry ginger should be taken with ghee; this is curative of cough due to provocation of kapha and vata.

दशमूलादिघृतम्—

दशमूलादके प्रस्थं घृतस्याक्षसमैः पचेत् ।

पुष्कराहशटीविश्वसुरसव्योषहिङ्गुभिः ॥१२३॥

पेयानुपानं तत् पेयं कासे वातकफात्मके ।

श्वासरोगेषु सर्वेषु कफवातात्मकेषु च ॥१२४॥

इति दशमूलादिघृतम् ।

दशमूलादके दशभूणना २५६ तोला अथवा
दशमूलके २५६ तोले काथमें, अक्षसमैः ओं ओं
तोले एक एक तोले, पुष्कराह- पोपरभूण पोहरमूल,
शटी-बिल्व- पट्टयूरो, जीली कर्, बेल, सुरस- तुलसी
तुलसी, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, हिङ्गुभिः अने हिङ्ग
साथे और हिङ्ग इनसे, घृतस्य धी घीसे, प्रस्थम् १४
तोला ६४ तोले, पचेत् पकावतुं पकावे, वातकफात्मके
वातकफात्मक वातकफात्मक, कासे उधरसभा कासमें,
कफवातात्मकेषु अने कश्मीतात्मक और कफवातात्मक,
सर्वेषु सर्व सब, श्वासरोगेषु च श्वासरोगोंमें
पेयानुपानम् पेयाना अनुपानथी पेयाके अनु-
पानसे, तत् तत् इसको, पेयम् पीपुं पीवे ॥ १२३-१२४ ॥
इति आ यह. दशमूलादिघृतम् दशमूलादिघृत उ
दशमूलदिघृत है ।

123-124. A medicated ghee may be prepared of 256 tolas of the decoction of deca-radices in 64 tolas of ghee with the paste of one tola each of orris root, long zedoary, bael, holy basil, the three spices and asafetida. This ghee should be taken by the patient suffering from cough due to provocation of vata and

kapha, dyspnea and all respiratory disorders due to provocation of vata and kapha. The draught of this ghee should be followed by a potion of thin gruel. Thus has been described the Compound Decaradices Ghee.

कण्टकारीघृतम्—

समूलफलपत्रायाः कण्टकार्या रसाढके ।

घृतप्रस्थं बलाव्योषविडङ्गशट्चित्रकैः ॥१२५॥

सौवर्चलयवक्षारपिप्पलीमूलपौष्करैः ।

वृश्चीरवृहतीपथ्यायवाबीदाहिमधिमिः ॥१२६॥

द्राक्षापुनर्नवाचव्यदुरालम्भाम्लवेतसैः ।

शृङ्गीतामलकीभार्गीरास्त्रागोक्षुरकैः पचेत् ॥१२७॥

कल्कैस्तत् सर्वकासेषु हिक्काश्वासेषु शस्यते ।

कण्टकारीघृतं ह्येतत् कफव्याधिनिस्सदनम् ॥१२८॥

इति कण्टकारीघृतम् ।

समूल-फल- भूज, इण मूल, फल, पत्रायाः तथा पदार्थासहित तथा पत्रयुक्त, कण्टकार्याः बेरी गण्डीना कटेरीके, रसाढके २५६ तोला २४भां एक आढकरसमें, बलाव्योष- भला, त्रिकटु बला, त्रिकटु, विडङ्ग- वात्रिङ्ग वायविङ्ग, शटि-चित्रकैः ५८३यूरो, चित्रक कचूर, चित्रक, सौवर्चल- सयण सौचलनमक, यवक्षार- ७५- भा२ यवक्षार, पिप्पलीमूल- पीपरीभूजना गण्डोड पिप्पलीमूल, पौष्करैः पोभरभूज पोहकरमूल, वृश्चीर- सई पुनर्नवा श्वेत पुनर्नवा, वृहती- ७७७ बेरी गण्डी वनसाटा, पथ्या- ६२३ हरद, यवानी- २४२ अजवायन, दाहिम- ६३३ अनार, कद्विमिः २४६ कद्वि, द्राक्षा- ६३३ सुनका, पुनर्नवा- ६३३ साठोडी गदहपुरना, चव्य- २५३ चव्य, दुरालम्भा ५३३ घमासा, अम्लवेतसैः अम्लवेतस अम्लवेतस, शृङ्गी- ३३३ शरीर काकडा- सिंगी, लमलकी- ७७७ आमली मुंईआंवला, भार्गी-

१२६. पिप्पलीमूलपौष्करैः—निस्वामलकपौष्करैः (६ भ.)

॥ वृश्चीर-वृश्चीक (क.)

१२८. ह्येतत्—सिद्धं (ग.)

॥ ह्येतत् कफव्याधिनिस्सदनम्—सिद्धं कफव्याधिनिस्सन्तनम् (घ.)

भा२गी भार्गी, रास्त्रा- २४२ रास्त्रा, गोक्षुरकैः अने गोभ्रुना और गोखरु इनके, कल्कैः ५८३थी कल्कसे, घृतप्रस्थम् ६४ तोला घृत- ६४ तोले घृत, पचेत् ५८३युं पकावे, तत् ते वह, सर्वकासेषु सधणी उध- २४ सब प्रकारकी खांसीमें, हिक्का-श्वासेषु च हेडोडी तथा श्वासभां हिचकी तथा श्वासोंमें, शस्यते श्रेष्ठ छे प्रशस्त है, एतद् हि आ यह, कण्टकारीघृतम् ५८३कारीघृत कंटकारीघृत, कफ-व्याधि- ५३३ना रेगोने कफज व्याधिका निस्सदनम् नाश करेना २४ छे नाशक है ॥ १२५-१२८ ॥ इति आ यह, कण्टकारीघृतम् ५८३कारीघृत छे कण्टकारीघृत है ।

125-128. Prepare a medicated ghee in 256 tolas of the decoction of the roots, fruits and leaves of indian night-shade, of 64 tolas of ghee with the paste of heart-leaved sida, the three spices, embelia, zedoary, white flowered leadwort, sanchal salt, alkali of barley, roots of long pepper and orris, white hogweed, yellow-berried night shade, chebulic myrobalan, bishop's weed, pomegranate, riddhi, grapes red hogweed, chaba pepper, cretan prickly clover amlavetasa, galls ground phyllanthus, beetle killer, indian groundsel and small caltrops. This compound indian night shade ghee is good for all types of cough, hiccup and dyspnea and is curative of diseases due to kapha provocation Thus has been described the Indian Night-shade Ghee.

कुलत्थादिघृतम्—

कुलत्थरसयुक्तं वा पञ्चकोलघृतं घृतम् ।

पाययेत् कफजे कासे हिक्काश्वासे च शस्यते ॥१२९॥

इति कुलत्थादिघृतम् ।

कुलथरस- अथवा कुलथीना क्वाथ अथवा कुलथीके काथसे, युक्तम् वा सहित युक्त, पञ्चकोल-तेमञ्च पञ्चकोलना क्वाथथी एवं पञ्चकोलके काथसे, शृतम्, घृतम् सिद्ध करेत् घृत सिद्ध किया हुआ घृत, कफजे कासे उद्गन्ध उधरसर्मा कफज कासमें, पाययेत् पातुं पिलावे, हिककाशसे च आ घी देडी अने स्वासर्मा पक्षु यह घृत हिका और स्वासमें भी, कासले पण्डुपुत्र से प्रशस्त है ॥ १२९ ॥ इति आ. यह. कुलथादिघृतम् कुलथादिघृत से कुलथादिघृत हैं ।

129. The physician may give as potion, the medicated ghee prepared with the decoction of horse gram and the pentad of spices, to the patient suffering from cough due to kapha provocation. It is also recommended in hiccup and dyspnea. Thus has been described the Compound Horsegram Ghee.

धूमयोगः —

धूमांस्तानेव दद्याच्च ये प्रोक्ता वातकासिनाम् ।
कोशातकीफलाम्मध्यं पिबेद्वा समनःशिलम् ॥ १३० ॥
वे ने धूम जो धूम, वातकासिनाम् वातनी उधरसर्मा रेग्रीओने भाटे वातज कासके रोगियोंके लिए, प्रोक्ताः उक्ता से कहे हैं, तान् एव च ते न उन्हीं, धूमान् धूमा धूमोंको, दद्यात् आपना देवे, समनःशिलम् वा अथवा मनःशिलसहित या मैनसिल, कोशातकी- कोशातकीना और कड़वी तोरईके, फलात् इक्षने फलका, मध्यम् गर्भं मध्यभाग, पिबेत् पीवे पीवे ॥ १३० ॥

130. The patient may be given the inhalation of the fumes which were earlier recommended for patients suffering from cough due to vata provocation; or else the patient may smoke red arsenic kept in the interior of a bottle-gourd.

शेषापेक्षिणी चिकित्सा—

तमकः कफकासे तु स्याच्चेत् पित्तानुबन्धजः ।
पित्तकासक्रियां तत्र यथावस्थं प्रयोजयेत् ॥ १३१ ॥

कफकासे तु उद्गन्ध उधरसर्मा कफज कासमें, पित्तानुबन्धजः ओ पित्तानुबन्धथी थयेत् यदि पित्तानुबन्धजनित, तमकः तमक तमक स्यात् चेत् थाय ते। होवे तो, तत्र त्यां वहां, यथावस्थम् रेग्रीनी स्थिति प्रमाणे रोगीकी स्थितिके अनुसार, पित्तकास- पित्तकासनी पित्तकासकी, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, प्रयोजयेत् उरवी करे ॥ १३१ ॥

131. If the cough due to kapha-provocation is complicated by asthma associated with pitta, the line of treatment laid down for cough due to pitta-provocation should be followed with due regard to the condition of the patient.

वाते कफानुबन्धे तु कुर्यात् कफहरीं क्रियाम् ।
पित्तानुबन्धयोर्वातकफयोः पित्तनाशिनीम् ॥ १३२ ॥

कफानुबन्धे उद्गन्ध अनुबन्धवाणे। किन्तु कफके अनुबन्धयुक्त, वाते तु वात होय तो वातमें, कफहरीम् उद्गन्ध इर उरनारी कफहारक, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् उरवी करे, पित्तानुबन्धयोः पित्तानुबन्धवाणे पित्तके अनुबन्धयुक्त, वातकफयोः वात अने उद्गन्ध वात और कफकी, पित्तनाशिनीम् पित्तनाशक चिकित्सा उरवी पित्तनाशक चिकित्सा करे ॥ १३२ ॥

132. If cough due to vata provocation gets associated with kapha morbidity, the line of treatment should be one that is curative of kapha. If cough due to provocation of vata and kapha, gets associated with morbid pitta, the line of treatment should be one that is curative of pitta.

आर्द्रं विरुक्षणं, शुष्के स्निग्धं, वातकफात्मके ।
कासेऽन्नपानं कफजे सपित्ते तिक्तसंयुतम् ॥१३३॥
इति कफजकासचिकित्सा ।

वातकफात्मके वातकफात्मके, आर्द्रं कासे धृष्टा कृशवाणी उधरसर्मा बहुत कफवाले कासमें, विरुक्षणम् रक्ष रुक्ष. शुष्के अने कृश वगैरनी उधरसर्मा और कफरहित कासमें, स्निग्धम् स्निग्ध स्निग्ध, सपित्ते कफजे तथा पित्तसहित कृशव्य उधरसर्मा और पित्तयुक्त कफज कासमें, तिक्तसंयुतम् तिक्तद्रव्यसहित तिक्तद्रव्ययुक्त, अन्नपानम् अन्नपान आपपुं अन्नपान देवे ॥ १३३ ॥ इति आ. यह, कफज-कास-कृशव्य उधरसर्मा कफज कासकी, चिकित्सा चिकित्सा छे चिकित्सा है ।

133. If the cough due to provocation of vata and kapha is associated with excessive secretion of phlegm, the desiccant line of treatment should be given. If there is dry cough the unctuous medicaments should be prescribed. If the cough due to kapha provocation is associated with morbid pitta, the patient should be given eats and drinks mixed with bitter drugs. Thus has been described the treatment indicated in cough due to kapha provocation.

क्षतजसे चिकित्साक्रमः —

कासमात्ययिकं मत्वा क्षतजं त्वरया जयेत् ।
मधुरैर्जीवनीयैश्च बलमांसविवर्धनैः ॥१३४॥

क्षतजम् क्षतव्य क्षतज. कासम् उधरसर्मा कासको, आत्ययिकम् विनाशकारक खतरनाक, मत्वा अक्षीने मानकर, बल-मांस-अथ तथा मांसने बल और मांसको, विवर्धनैः वधार्थनाश बढ़ानेवाले, मधुरैः मधुर मधुर, जीवनीयैः च अने जीवनीय पदार्थोत्थी और जीवनीय द्रव्यसे, त्वरया शीघ्र शीघ्र, जयेत् जिते ॥ १३४ ॥

134. Knowing the cough due to pectoral lesions to be an urgent condition, it should be treated with all promptness with drugs of the sweet group as well as of the life-promoter group which are promotive of strength and flesh.

पिप्पल्यादिलेहः —

पिप्पली मधुकं पिष्टं कार्षिकं ससितोपलम् ।
प्रास्थिकं गव्यमाजं च क्षीरमिश्रुरसस्तथा ॥१३५॥
यवगोधूममृद्धीकाचूर्णमामलकाद्रसः ।
तैलं च प्रसृतांशानि तत् सर्वं मृदुनाऽग्निना ॥१३६॥
पचेत्लेहं घृतक्षौद्रयुक्तः स क्षतकासहा ।
श्वासहृद्रोगकाश्येषु हितो वृद्धेऽवपरेतसि ॥१३७॥

पिप्पली पीपर पिप्पली, ससितोपलम् साकर-सहित चीनी, मधुकम् जेडीमध मुलहठी, कार्षिकम् प्रत्येकने ओके ओके तोला प्रत्येक एक एक तोलाका, पिष्टम् कृष्ण कल्क, प्रास्थिकम् ६४ तोला ६४ तोले, गव्यम् गायुं गौका, आजम् च अने भंडरीनुं और बकरीका, क्षीरम् दूध दूध, तथा तथा तथा, इक्षुरसः ६४ तोला शेरडीने रस ६४ तोले ईशका रस, यव-अने जौका आटा, गोधूम-अने जौका आटा, मृद्धीका-चूर्णम् ६६६ मुनकेका कल्क, आमलकात् आमलाने आंवलेका, रसः रस रस, तैलम् च अने तेल और तैल, प्रसृतांशानि दरेक ८ तोला प्रत्येक ८ तोले, तत् सर्वम् ओ अक्षुण् इन सबको, मृदुना भंड मन्द, अग्निना अक्षिणी आंचसे, लेहम् लेह अथुं थाय तथा सुधी लेह होनेतक, पचेत् पकावपुं पकावे, घृत-क्षौद्र-वी तथा मधु वी और मधु, युक्तः भेगनेय युक्त, सः ते अवलेह वह लेह, क्षतकासहा क्षतव्य उधरसर्मा नाश करे छे क्षतज कासका नाशक है, श्वास-हृद्रोग-श्वास, हृद्रोग-श्वास, हृद्रोग, काश्येषु

१३६ आगलकाद्रस-आमलकीरसः (म.)

१३७ काश्येषु कासेषु (त.)

वृद्धेऽवपरेतसि-वृद्धेऽवपरेतसे (व.)

—वृद्धेऽवपरेतसे (व.)

अने कृशताभा और कृशतामें, वृद्धे अने वृद्ध पुरुषने और वृद्ध पुरुषको, अल्परेतसि तथा अल्प वीर्यवाला पुरुषने तथा अल्प वीर्यवाले पुरुषको, हितः हितकारी छे हितकर है ॥ १३५-१३७ ॥

135-137. Take one tola of the paste of each of long pepper, liquorice and sugar-candy, 64 tolas of each of cow's milk, goat's milk and juice of sugar cane, 8 tolas of each of the flour of barley and wheat and powder of grapes, juice of emblic myrobalan and til oil. Mix the whole and boil on a slow fire and cook it into a linctus and take it with ghee and honey. This linctus is curative of cough due to pectoral lesions, dyspnea, heart-disease and emaciation; it is also beneficial in senility and oligospermia

आवस्थिकी चिकित्सा—

क्षतकासाभिभूतानां वृत्तिः स्यात् पित्तकासिकी । क्षीरसर्पिर्मधुप्राया संसर्गे तु विशेषणम् ॥१३८॥

क्षतकास- क्षतकासना क्षतज काससे, अभिभूतानाश्च रेणुनी पीडितोंकी, वृत्तिः चिकित्सा चिकित्सा, पित्तकासिकी पित्तजन्य उधरसज्ज्वली पित्तकास जैसी, क्षीर-तथा दूध तथा दूध, सर्पिः-मधु-प्राया धृत अने मधुनी प्रधानतावाणी की और मधुकी प्रधानतावाली, स्यात् करवी होती है, संसर्गे तु अने दोषोने संसर्ग होय तो और दोषोंका संसर्ग होने पर, विशेषणम् विशेष चिकित्सा करवी विशेष चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १३८ ॥

138 In cases of cough due to pectoral lesions the line of treatment to be followed is the same as that laid down in cases of cough due to pitta provocation. The treatment mainly consists of milk, ghee and honey. If, however, the cough due to pectoral

lesions is complicated by other morbid humors, this line of treatment should be supplemented by remedies indicated in such conditions.

वातपित्तादितेऽभ्यङ्गो गात्रमेदे घृतैर्हितः ।

तैलैर्मारुतरोगघ्नैः पीड्यमाने च वायुना ॥१३९॥

वातपित्त- वातपित्तथी वातपित्तसे, अदिते पीडिता रेणुनी पीडित रोगीके, गात्रमेदे गात्रमेद तथा अंगमेद होने पर, घृतैः घृतथी घृतोंसे, वायुना च अने वायुथी और वायुसे, पीड्यमाने पीडा भती होय तो पीडा होने पर, मारुतरोगघ्नैः वातघ्न वातरोगनाशक, तैलैः तैलोथी तैलोंसे, अभ्यङ्गः हितः अभ्यङ्ग हितकारी छे अभ्यङ्ग हितकर है ॥१३९॥

139. If the patient is afflicted with body-ache due to vata and pitta, inunction with ghee is beneficial. In afflictions due to vata provocation, the medicated oils prepared with the drugs which are curative of vata are prescribed.

हृत्पाश्वर्तिषु पानं स्याज्जीवनीयस्य सर्पिषः ।

सदाहं कासिनो रक्तं घृवतः सबलेऽनले ॥१४०॥

सदाहम् दहसहित दाहयुक्त, रक्तम् रक्त रक्त, घृवतः थूकता थूकनेवाले, कासिनः उधरसना रेणुनी खांसीवाले रोगीकी, अनले अग्नि अग्नि, सबले अदीप्त होय तो बलवान होने पर, हृत्-पाश्व- हृत् तथा पशुआनी हृदय और पार्श्वके, अतिषु पीडाभां शूलमें, जीवनीयस्य जीवनिय जीवनीय, सर्पिषः धृतनुं चीका, पानम् स्यात् पान करनुं पान करना चाहिए ॥ १४० ॥

140. If the patient with cough due to pectoral lesions suffers from pain in the cardiac region, pleurodynia and cough accompanied with burning and hemoptysis, and if the condition of his gastric fire is strong, he should be given a potion of the compound life-promoter drugs ghee.

માંસોચિતેભ્યઃ ક્ષામેભ્યો લાવાદીનાં રસા હિતાઃ ।
તૃષ્ણાર્તાનાં પચશ્છાગં શરમૂલાદિભિઃ શૃતમ્ ૧૪૧

માંસોચિતેભ્યઃ માંસના અભ્યાસવાળા માંસકે
શાત્ત્વવાળે, ક્ષામેભ્યઃ ક્ષીણ અથવા રોગીએને ક્ષીણ
પુરુષોકે લિપ્ત, લાવાદીનામ્ લાવ ધત્વાદિના લાવાદિકોંકે,
રસાઃ માંસરસો માંવરસ, હિતાઃ હિતકારી છે હિતકર
હૈ, તૃષ્ણાર્તાનામ્ તૃષ્ણાથી પીડાતા રોગીએને પ્યાસસે
પીડિતોંકો, શરમૂલાદિભિઃ શરમૂળ ધત્વાદિથી શરમૂલાવિ
પંચતૃણમૂલસે, શૃતમ્ સિદ્ધ કરેલું સિદ્ધ ક્રિયા હુઆ, છાગમ્
બકરીતું બકરીકા, પચઃ દૂધ હિતકારી છે દૂધ હિતકારી
હૈ ॥ ૧૪૧ ॥

141. For emaciated patients who
are accustomed to a meat-diet, the
meat-juices of the quail group of cre-
atures is beneficial. If the patient is
afflicted with excessive thirst, medicated
milk prepared from goat's milk with
roots of the drugs of the pen-reed
group should be prescribed.

રક્તે સ્ત્રોતોમ્ય આસ્વાદ્યાઽપ્યાગતે ક્ષીરજં ઘૃતમ્ ।
નસ્યં પાનં યવાગૂર્વાં શ્રાન્તે ક્ષામે હતાનલે ॥૧૪૨॥

સ્ત્રોતોમ્યઃ સ્ત્રોતોમાંથી સ્ત્રોતોંસે, અપિ વા આસ્વાદ
કે મુખમાંથી યા મુખમેંસે, રક્તે થોડી રક્ત, આગતે
આવતું હોય તેા અને પર, ક્ષીરજમ્ દૂધમાંથી કાઢેલું
દૂધસે નિકાલ હુઆ, ઘૃતમ્ ઘીતું ઘીકા, નસ્યમ્ પાનમ્
નસ્ય તથા પાન હિતકર છે નસ્ય તથા પાન હિતકર હૈ,
શ્રાન્તે અને થાકેલા ઓર થકે હુણ, ક્ષામે કૃશ કૃશ, હતાનલે
તથા મંદશ્રિવાળા ક્ષતબ્ધ કાસના રોગીને મન્દશ્રિવાળે
ક્ષતબ્ધ કાસકે રોગીકો, યવાગૂઃ વા યવાગૂ હિતકર છે
યવાગૂ હિતકર હૈ ॥ ૧૪૨ ॥

142. If there is hemorrhage through
the mouth or any other of the chann-
els, the patient should be given an
errhine or potion of the ghee prepared

૧૪૧. ક્ષામેભ્યો-કાસિન્ધો (ક.)

,, છાગં-આમં (ત.)

directly from milk; and if the patient
is exhausted, emaciated and suffers from
impaired gastric fire, he should be
treated with gruel.

સ્તમ્ભાયામેષુ મહર્તી માત્રાં વા સર્પિઃ પિબેત્ ।
કુર્યાદ્વા વાતરોગમ્ પિત્તરક્તચિરોચિ યત્ ॥૧૪૩॥

સ્તમ્ભ-સ્તમ્ભતા સ્તંભ આશામેષુ તથા આયાત્રમાં
તથા આયાત્રમે, સર્પિઃ ઘૃતની વીઝી, મહર્તીમ્ મોટી
બઝી, માત્રામ્ પિબેત્ માત્રા પીવી માત્રા પીવે, યત્ વા
અથવા જે અથવા જો, વાતરોગમ્ વાતરોગનાશક
હોય વાતરોગનાશક હો, પિત્ત-રક્ત- પરંતુ પિત્ત તથા
રક્તને પરંતુ પિત્ત ઓર રક્તકો, અવિરોધિ વધારનારી
ન હોય એવી ચિકિત્સા વધારનારી ન હો એવી ચિકિત્સા,
કુર્યાત્ કરવી કરે ॥ ૧૪૩ ॥

143. In the case of stiffness or
contractions, the patient should be
given a large dosage of ghee or in the
alternative he should be given the
treatment curative of diseases due to
vata and which is at the same time
not contra-indicated in hemothermic
conditions.

ધૂમયોગઃ —

નિવૃત્તે ક્ષતદોષે તુ કફે વૃદ્ધ ડરઃ ક્ષતે ।

વાલ્યતે કાસિનો યસ્ય સ ધૂમાન્ના પિબેદિમાન્ ૧૪૪

ક્ષતદોષે ક્ષતરૂપ હોય ક્ષતદોષકે, નિવૃત્તે તુ
નિવૃત્ત અથવા હોય નિવૃત્ત હોજાને પર, કફ-વૃદ્ધ અને
કફ વૃદ્ધિ પામ્યો હોય ત્યારે ઓર કફકે વધારે પર,
યસ્ય કાસિનઃ જે ઉધરસના રોગીને જિસ સ્વાંસીવાળે
રોગીકે, ક્ષતે ક્ષતમાં ક્ષતમે, ડરઃ વાલ્યતે છાતી ચીરાતી

૧૪૪ ડરઃ ક્ષતે-ડરઃ ચીરઃ (ક. ખ.)

,, વાલ્યતે-વાલ્યતે (ક.)

,, ,, -વીવ્યતે (ધ.)

,, ,, -વાલ્યતે (ક.)

,, ,, -વીવ્યતે (ધ.)

होय ओवी पीडा थाय छे छातीमें दखेकी तरह पीडा होती है, सः ना ते भनुष्ये वह पुरुष, इमान् आ। छेवाभा आवनार। इन कहे जानेवाले, धूमन् धूमेनु धूमोको, पिबेत् पान करुं पीवे ॥ १४४ ॥

144. If the patient suffering from cough is cured of the pectoral lesions but if owing to the provocation of kapha there is aching in the chest or head, the patient should inhale the fumes of the following drugs.

द्विमेदादिधूमवर्तिः—

द्वे मेदे मधुकं द्वे च बले तैः क्षौमलककैः ।
वर्तितैर्धूममापीय जीवनीयघृतं पिबेत् ॥१४५॥

द्वे मेदे मेदा, महामेदा मेदा, महामेदा, मधुकम् मेदीमधु मुलहठी, द्वे च बले अला, अतिअला बला, अतिबला, तैः तेओथी इनसे, वर्तितैः द्वेप करवाभा आवेला अने सूकाया पछी पीडी अनाववाभा आवेला लिम और सूख जाने पर वर्ति किये गवे, क्षौमलककैः क्षौमना टुकडाओथी क्षौम वल्लके टुकडोंसे, धूमन् धूमनुं धूम, आपीय पान करीने पान करके, जीवनीयघृतम् अवनियधृत जीवनीयघृत, पिबेत् पीपुं पीवे ॥१४५॥

145. Take two types of medas, liquorice, sida and country mallow. The paste of these should be smeared on a cloth of linseed and when dried, a cigar should be made of it and then it should be smoked. After smoking the patient may drink the medicated ghee of the drugs of the life-promoter group.

मनःशिलापलाशाजगन्धात्वक्क्षीरिनागरैः ।
भावयित्वा पिबेत् क्षौममनु चेक्षुगुडोदकम् ॥१४६॥

१४५. क्षौमलककैः—क्षौमलककैः (५)

१४६. अनुचेक्षुगुडोदकम्—शर्करेक्षुगुडोदकम् (६.)

” ” —ससितेक्षुगुडोदकम् (६.)

मनःशिला- मनःशिला मैनसिल, पलाश- आभरे। टाक, अजगन्धा- आङ्गी डुकु, त्वक्क्षीरि- वंशक्षीरन वंशलोचन, नागरैः अने संधी और सोंठ इनसे, क्षौमम् क्षौम वल्लने क्षौम वल्लको, भावयित्वा भावना दधिने भावना देकर, पिबेत् धूमपान करुं धूमपान करे, अनु च अने ते पछी और पश्चात्, इक्षु-गुडोदकम् शेर-डीने रस अथवा मोलनुं पाली ईखका रस या गुडका पानी, पिबेत् पीपुं पीवे ॥ १४६ ॥

146. Or, the patient may smoke the cigar rolled from the cloth of linseed impregnated with red arsenic, palas, wild carrot, bamboo manna and dry ginger. After smoking, the patient may drink the juice of sugar-cane or gur-water

पिष्टा मनःशिलां तुल्यामार्द्रया वटशुक्रया ।
ससर्पिष्कं पिबेद्धूमं तित्तिरिप्रतिभोजनम् ॥१४७॥

मार्द्रया लीला गीले, वटशुक्रया वडना अंकुरोथी वटांकुरोंके तुल्याम् सरसे वज्रने समान भागमें, मनः-शिलाम् मनःशिलाने मैनसिलको, पिष्टा वाटीने पीसकर, ससर्पिष्कम् घृतसहित घृत मिलाकर, धूमम् पिबेत् धूमपान करुं धूमपान करे, तित्तिरि-प्रतिभोजनम् पछी तेतरना भासरसथी बोलन करुं पश्चात् तीतरके मांसरससे भोजन करे ॥ १४७ ॥

147. Or, the patient may smoke a cigar made of pounded red arsenic and fresh sprouts of banyan, and mixed with honey. After smoking, he may take the meat-juice of partridge.

भावितं जीवनीयैर्वा कुलिङ्गाण्डरसायुतैः ।
क्षौमं धूमं पिबेत् क्षीरं शृतं चायोगुडैरनु ॥१४८॥

इति क्षतजकासचिकित्सा ।

कुलिङ्ग-अण्ड- अड्डाना अंडाना चिड़ियांके अंडोंके, रसायुतैः रसथी युक्त रससे युक्त, जीवनीयैः अवनिय गलुनां द्रव्यैना कवाथथी जीवनीयैक औषधियोंसे,

भावितम् आपना दधि भावित, क्षौमम् क्षौम वस्त्रेणा
क्षौम वस्त्रके, धूमम् पिबेत् धूमपुं पानं कर्तुं धूमका
पानं करे, अनु च अने पछी और पश्चात्, अयोगुदैः
दोढाना जोगाने तपावी तपावी क्षरीने लोहेके
गोलको तपा तपाकर बुझानेसे, शृतम् क्षीरम् उडालेपुं
दूध पीपुं उवाला हुआ दूध पीवे ॥ १४८ ॥ इति आ-
यह, क्षतज- क्षतज क्षतज, कासचिकित्सा उधरसनी
चिकित्सा छे कासकी चिकित्सा है ।

148. Or, the patient may smoke a
cigar made of the cloth of linseed
impregnated with the drugs of the
life-promoter group and the juice of
the eggs of sparrow. After smoking,
he may drink milk heated with hot
iron balls put into it. Thus has been
described the treatment in cough due
to pectoral lesions.

क्षयकासे चिकित्साक्रमः —

संपूर्णरूपं क्षयजं दुर्बलस्य विवर्जयेत् ।

नवोत्थितं बलवतः प्रत्याख्यायाचरेत् क्रियाम् १४९

दुर्बलस्य दुर्बल शरीरनी दुर्बल पुरुषमें, संपूर्णरूपम्
संपूर्ण लक्षणोंवाली संपूर्ण लक्षणोंसे युक्त क्षयजम्
क्षयजन्य उधरसनी क्षयज कासकी, विवर्जयेत्
चिकित्सा न कर्तवी चिकित्सा न करे, बलवतः भग-
वाननी बलवान पुरुषके, नवोत्थितम् नवी उत्पन्न
अयेक्ष क्षयनी उधरसनी नवोत्पन्न क्षयकासकी, प्रत्याख्याय
तेने असाध्य जख्मावी उसे असाध्य कहकर, क्रियाम्
चिकित्सा चिकित्सा, आचरेत् कर्तवी करे ॥ १४९ ॥

149. The patient suffering from
cough born of consumption with all the
symptoms of consumption fully deve-
loped, and who is debilitated should be
considered incurable; but if the cough
is of recent origin and the patient
is strong, the treatment should be

undertaken despite declaring it to be
of the incurable type.

तस्मै बृंहणमेवादौ कुर्यादग्नेश्च दीपनम् ।

बहुदोषाय सखेहं मृदु दद्याद्विरेचनम् ॥१५०॥

आदौ प्रथम प्रथम, तस्मै तेनी उसकी, बृंहणम्
एव भृंहण बृंहण, अग्नेः च दीपनम् तथा अग्निदीपन
चिकित्सा तथा अग्निदीपन चिकित्सा, कुर्यात् कर्तवी करे,
बहुदोषाय धन्युः दोषनाशने शरीरने बहुत दोषयुक्त
रोगीको, सखेहम् रनेक्षयुक्त खेहयुक्त, मृदु मृदु मृदु,
विरेचनम् विरेचन विरेचन, दद्यात् आपपुं देवे ॥१५०॥

150. Such a patient should first
of all be administered medications
which are roborant and promotive of
the gastric fire; and if he shows much
morbidty, he should be given a mild
unctuous purgative.

शम्पाकेन त्रिवृतया मृद्वीकारसयुक्तया ।

तिस्त्वकस्य कषायेण विदारीस्वरसेन च ॥१५१॥

सर्पिः सिद्धं पिबेद्युक्तया क्षीणदेहो विशोघनम् ।
(हितं तद्देहबलयोरस्य संरक्षणं मतम् ॥१५२॥)

क्षीणदेहः क्षीण देहवालाको क्षीण देहवाला पुरुष,
शम्पाकेन गरमाग्रे असक्ततासे, मृद्वीका-रस-युक्तया
शक्तिना रससहित मुनकेके रससे युक्त, त्रिवृतया
नसोत्तरी त्रिवृतसे, तिस्त्वकस्य तिस्त्वकना तिस्त्वकके,
कषायेण कषाथथी कषायसे, विदारी- अने इगियाना
और बिलाईकन्दके, स्वरसेन च स्वरसथी स्वरससे,
सिद्धम् सिद्ध करेक्ष सिद्ध, विशोघनम् विशेषन कर्त-
नापुं विशोघन करनेवाला, सर्पिः धृत दूत, युक्तया
युक्तिथी युक्तिपूर्वक, पिबेत् पीपुं पीवे, तत् ते वह,
अस्य देहबलयोः अना शरीर तथा भगपुं उसके देह
और बलका, संरक्षणम् संरक्षक संरक्षक, हितम् मतम्
तथा हितकारक माना गया
है ॥ १५१-१५२ ॥

१५०. तस्मै बृंहण-तथा बृंहण (ध.)

,, दीपनम्-वर्धनम् (व.)

151-152. For the purpose of purification of the debilitated patient, the medicated ghee prepared with purging cassia turpeth, juice of grapes, decoction of tilwaka and juice of yam should be given to drink with due consideration to the condition of the patient. This ghee is good for the body as well as for the vitality and is considered to be protective of the patient.

पित्ते कफे च संक्षीणे परिक्षीणेषु धातुषु ।

घृतं कर्कटकीक्षीरद्विबलासाधितं पिबेत् ॥१५३॥

पित्ते कफे पित्त तथा कफ पित्त और कफ, संक्षीणे क्षीण भूत अत्यंत क्षीण होने पर, धातुषु अने धातुओं और धातुओंके, परिक्षीणेषु अत्यंत क्षीण भूत अत्यंत क्षीण होने पर, कर्कटकी- काकडासिंही काकडासिंही, क्षीर- दूध दूध, द्विबला- बला अने अतिबलाभी बला और अतिबला इनसे, साधितम् सिद्ध करेखुं साधित, घृतम् पिबेत् घृत पीवुं घी पीवे ॥ १५३ ॥

153. The medicated ghee prepared with cow's milk, galls, milk, sida and country mallow should be given to the patient as potion when there is a diminution of pitta, kapha and other body-elements.

विद्वारीभिः कदम्बैर्वा तालसस्यैस्तथा शृतम् ।

घृतं पयश्च मूत्रस्य वैवर्ण्यं कृच्छ्रनिर्गमे ॥१५४॥

तथा तेभ्य तथा, मूत्रस्य मूत्रनी मूत्रकी, वैवर्ण्यं विवर्ण्यतामा विवर्ण्यतामे, कृच्छ्रनिर्गमे तथा मूत्र मूत्रकेलीथी नीकण्ठ हल्य त्थारे और मूत्र कष्टसे बाहर आता हो तब, विद्वारीभिः इगियाथी बिलाईकन्द, कदम्बैः कदम्बी कदम्ब, तालसस्यैः तालसां इक्षथी ताड़फल इनसे, शृतम् सिद्ध करेख सिद्ध किये हुए,

१५४. घृतं-शृत (द.)

घृतम् पयः च वा पिबेत् वी अथवा दूध पीवुं वी अथवा दूध पीवे ॥ १५४ ॥

154. If there is discoloration of the urine and painful micturition, the patient should be given the medicated ghee or milk prepared with white teak, cadamba and fruit of palmyra palm.

शूने सवेदने मेद्रे पायौ सश्रोणिबंधणे ।

घृतमण्डेन मधुनाऽनुवास्यो मिश्रकेण वा ॥१५५॥

जाङ्गलैः प्रतिभुक्तस्य वर्तकाद्या बिलेशयाः ।

कमशः प्रसहाश्चैव प्रयोज्याः पिशिताग्निनः ॥१५६॥

मेद्रे मूत्रे द्विष मूत्रे द्विष, सश्रोणि- कटी श्रोणीप्रदेश, बंधणे बंधण बंधण, पायौ तथा गुदाभां तथा गुदामें, सवेदने वेदना वेदना, शूने तथा स्रोतो ह्ये त्थारे तथा शोक होने पर, घृतमण्डेन घृतमंडली वीकी तरीसे, मधुना मधुथी मधुसे, मिश्रकेण वा ३ मिश्रक- रनेहथी या मिश्रकस्नेहसे, अनुवास्यः अनुवासन करवुं अनुवासन देवे, जाङ्गलैः अनुवासन पछी जंगल प्राणीओना मांसरसोत्थी अनुवासनके पश्चात् जंगल जीवोंके मांससे, प्रतिभुक्तस्य भोजे भोजन कथुं छे ओवा रेगिने भोजन किये रोगीको, वर्तकाद्याः वर्तक पगेरे बटेर आदि, बिलेशयाः भिलेशय बिलमें रहनेवाले, पिशिताग्निनः तथा मांसभक्षक और मांसाहारी, प्रसहाः च एव प्रसह प्राणीओना मांसरसोत्थी प्रसह जीवोंके मांसरसोंका, कमशः कमथी कमशः, प्रयोज्याः प्रयोग करेख प्रयोग करे ॥ १५५-१५६ ॥

155-156 Or, in cases of painful edema of the phallus, anus, buttocks and groin, the patient should be given an unctuous enema prepared with supernatant part of ghee or with the mixture of ghee and oil. This should be followed by a diet of meat-juices of the jangala animals. Thereafter the patient may eat in regular

१५५ मधुना-मधुना (व. व.)

succession the meat-juices of the quail group of birds, of the terriculous group of creatures and of the carnivorous creatures belonging to the tearer group.

औष्ण्यात् प्रमाथिभावाच्च स्रोतोभ्यश्चययन्ति तेः
कफं, शुद्धैश्च तैः पुष्टिं कुर्यात्सम्यग्बह्व्रसः ॥१५७॥

ते ते वे, औष्ण्यात् गरम उष्ण, प्रमाथिभावात्
तथा प्रमाथी होवाथी और प्रमाथी होनेके कारण,
स्रोतोभ्यः स्रोतोभाथी स्रोतोसे, कफम् उद्धने कफको,
व्यावयन्ति डाढी नाभे से निकालते हैं, शुद्धैः च अने
शुद्ध थयेव और शुद्ध हुए, तैः ते स्रोतोद्वारा इन
स्रोतोद्वारा, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरह बहन्
वहेते। बहता हुआ, रसः रस रस, पुष्टिम् कुर्यात्
पुष्टि करे से पुष्टि करता है ॥ १५७ ॥

157. As the meat-juices are hot in
potency and expulsive of secretions they
expel the phlegm from the channels;
and after the purification of the chan-
nels by them, the nutrient fluid,
flowing properly, nourishes the body.

द्विपञ्चमूलादिघृतम्—

द्विपञ्चमूलीत्रिफलाचविकाभार्गिचित्रकैः ।

कुलत्थपिप्पलीमूलपाठाकोलयवैर्जले ॥१५८॥

शृतैर्नागरदुःस्पर्शापिप्पलीशटिपौष्करैः ।

कल्कैः कर्कटशृङ्गया च समैः सर्पिर्विपाचयेत् १५९

सिद्धेऽस्मिन्मूर्गितौ क्षारौ द्वौ पञ्च लवणानि च ।

दत्त्वा युक्त्या पिबेन्मात्रां क्षयकासनिपीडितः ॥१६०

इति द्विपञ्चमूलादिघृतम् ।

जले शृतैः पाण्डुभिः कुर्यात् उरेव पानीमें पकाये
हुए, द्विपञ्चमूली- लघु तथा भृक्षत् पंचमूल दोनो पंच

१५८. कफ शुद्धैश्च तैः पुष्टिम्-कफे शुद्धे तैः पुष्टिम् (क.)

१५८. द्विपञ्चमूलीत्रिफलाचविकाभार्गिचित्रकैः—चविकात्रिफलाभार्गि.

दशमूलैः मन्त्रिकैः (क.)

१५९. पिप्पलीशटिपौष्करैः—शटिपौष्करपिप्पलीः (क.)

मूल, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला. चविका- यवक चव्य,
भार्गी- भारंगी भारंगी चित्रकैः चित्रक चित्रक,
कुलत्थ- कुलथी कुलथी, पिप्पलीमूल- पीपरीमूलना
गठेडा पिप्पलीमूल, पाठाकोल- पाठा, जेवर पाड़ी, बेर,
ववैः अने जवथी और जौ इनसे. नागर- शूठ सोंठ,
दुःस्पर्शा- अभासे। धमासा, पिप्पली- पीपर पिप्पली,
शटि- पट्कथुरे कचूर, पौष्करैः पोअरमूल पोअरमूल,
कर्कटशृङ्गया च अने डाकडाश्रींगीना और काकडासिंगी,
समैः कल्कैः से इरेकना समान इरेकथी इनके समभाग
कल्कसे, सर्पिः घृत घी, विपाचयेत् पकावतुं पकावे,
अस्मिन् सिद्धे तैयार थयेव जेभां सिद्ध हुए इसमें,
चूर्णितौ द्वौ क्षारौ यूर्ण करेव जवज्जार तथा साठ-
आठ चूर्ण किये हुए यवक्षार और सर्जिक्षार, पञ्चलवणानि
च अने पांच लवण और पांचों नमक, युक्त्या दत्त्वा
युक्तिथी नाभीने युक्तिपूर्वक मिलाकर, क्षय-कास-
क्षयज्वर उधरसथी क्षयकाससे निपीडितः पीडाता मनुष्ये
पीडित पुरुष, मात्राम् मात्रानुसार योग्यमात्रामें, पिबेत्
पीवुं पीवे ॥१५८-१६०॥ इति आ यद्, द्विपञ्चमूलादि-
घृतम् द्विपञ्चमूलादिघृत से द्विपञ्चमूलादिघृत है।

158-160. Prepare a medicated ghee
by cooking ghee in the decoction of the
two varieties of penta-radices, the three
myrobalans, chabba pepper, beetle killer,
white-flowered leadwort, horse-gram,
root of long pepper, patha, jujube and
barley, with the paste of equal parts of
dry ginger, cretan prickly clover, long
pepper, long zedoary, orris root and
galls. When this ghee is prepared the
two varieties of alkalis and the five
varieties of salts should be added to
it. The patient suffering from cough
due to consumption may take this ghee
in proper dosage and according to
the prescribed mode. Thus has been
described the Compound double Penta-
radices Ghee.

गुडूच्यादिघृतम्—

गुडूचीं पिप्पलीं मूर्वा हरिद्रां श्रेयसीं वचाम् ।
निदिग्धिकां कासमर्दं पाठां चित्रकनागरम् ॥१६१॥
जले चतुर्गुणे पक्त्वा पादशेषेण तत्समम् ।
सिद्धं सर्पिः पिबेद्गुल्मश्वासार्तिक्षयकासनुत् ॥१६२॥
इति गुडूच्यादिघृतम् ।

गुडूचीम् गजैः मिलेय, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली
मूर्वाम् मेरवेक्ष मूर्वा, हरिद्राम् ६७६२ इत्दी, श्रेयसीम्
गजपीपर गजपिप्पली, वचाम् वज्र वच, निदिग्धिका
भेडी बोरीगण्डी कटेरी, कासमर्दम् डालूद्रो कधौरी,
पाठाम् पाठा पाठी, चित्रक- चित्रक चित्रक, नागरम् अने
सूँ और सोंठ इनका, चतुर्गुणे जले चारगुणा पाणीभां
चौगुणे जलमें, पक्त्वा क्वाथ करी काय करके, पादशेषेण
अर्धश भांडी रहेला क्वाथभी चौथाई शेष कायसे,
तत्समम् तेना गेठलु इसके समान भागमें, सिद्धम्
सिद्ध करेलु सिद्ध किया हुआ, गुल्म-श्वास- गुल्म, श्वास
गुल्म, श्वास, अतिक्षय- पीडा अने क्षयजन्य पीडा और
क्षयसे उत्पन्न, कासनुत् छिन्नसने नाश करनेवाला कासका
नाशक, सर्पिः धी धी, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ १६१-१६२ ॥
इति अ। यह, गुडूच्यादिघृतम् गुडूच्यादि घृत छे
गुडूच्यादि घृत है।

161-162. Decoct equal quantities
of guduch, long pepper, trilobed vir-
gin's bower, turmeric, white teak, sweet
flag, indian night-shade, round podded
cassia, patha, white-flowered leadwort
and dry ginger in four times the qua-
ntity of water and when it is reduced
to 1/4 its original quantity, prepare
a medicated ghee by adding an equal
quantity of cow's ghee to this. This
ghee is curative of gulma, respiartoy
disorders, consumption and cough.
Thus has been described the Compound
Guduch³ Ghe .

कासमर्दादिघृतम्—

कासमर्दाभयामुस्तपाडाकटफलनागरैः ।
पिप्पलीकटुकाद्राक्षाकाशमर्यसुरसैस्तथा ॥१६३॥
अक्षमात्रैर्घृतप्रस्थं क्षीरद्राक्षारसाढके ।
पचेच्छोषज्वरह्रीहसर्वकासहरं शिवम् ॥१६४॥

कासमर्द- डालूद्रो कसौरी, अभया- ६२३ हरड़,
मुस्त-पाठा- मोथ, पाठा मोथा, पाठी, कटफल- डायङ्ग
कटफल, नागरैः सूँ सोंठ, तथा तथा तथा, पिप्पली- पीपर
पिप्पली, कटुका-द्राक्षा- डूँ, द्राक्ष कटुकी, मुनक्का, काशमर्य-
शीवखुनां ६७ गम्भारीके फल, सुरसैः तुलसी तुलसी,
अक्षमात्रैः छे छे छे छे छे छे छे छे छे छे छे छे छे छे छे छे छे छे
तोला, क्षीर-द्राक्षा- दूध तथा द्राक्षना दूध और मुनक्काके,
रसाढके २५६ तोला २५६ तोले रसमें, घृत-
प्रस्थम् घृत ६४ तोला धी ६४ तोले, पचेत् पकावतुं
पकावे, (तत् घृतम्) छे घृत यह घृत, शोष-ज्वर-
शोष, ज्वर शोष, ज्वर, ह्रीह-सर्वकास- प्दीक्षा तथा
सधणी छिन्नसने ह्रीहा और सब प्रकारके कासोंका,
हरम् हर करनेवाला नाशक, शिवम् अने कल्याणकारी छे
और कल्याणकारी है।

163-164. Prepare a medicated ghee from
256 tolas of each of milk and the juice
of grapes. and 64 tolas of cow's ghee
along with the paste of one tola each of
round podded cassia, chebulic myro-
balan, nut-grass, patha, box myrtle, dry
ginger, long pepper, kurroa, grapes,
white teak and deodar. This ghee is
auspicious and curative of consumption,
fever, splenic disorders and all types
of cough-disorder.

अतिपयघृतयोगः—

धान्रीफलैः क्षीरसिद्धैः सर्पिर्वाऽप्यवचूर्णितम् ।
द्विगुणे दाडिमरसे विपकं व्योषसंयुतम् ॥१६५॥
पिबेदुपरि भक्तस्य यवक्षारघृतं नरः ।
पिप्पलीगुडसिद्धं वा जगक्षीरयुतं घृतम् ॥१६६॥

क्षीरसिद्धैः दूधमां भाड़ेला दूधमें पकाये हुए, धात्रीफलैः आमलोंजुं आवलोंका, अवचूणितम् सर्पिः यूर्षु नाथीने धी पीजुं चूण डालकर घृत पीवे, द्विगुणे वा अथवा अमल्ला अथवा दुग्ने, दाडिमरसे दाडिमना रसमां अनारके रसमें, ज्योषसंयुतम् त्रिफलसहित त्रिकटुसहित, विषकम् यवक्षार-घृतम् पकावेला धीमां जवपार नाथी पकाये हुए धीमें यवक्षार डालकर, नरः पुत्रुषे पुरुष भक्तस्य उपरि कोज्ज् उपरि भोजनके पीछे, पिबेत् ते पीजुं उसे पीवे, पिप्पली- अथवा पीपर अथवा पिप्पली, गुडसिद्धम् वा अने गोणथी सिद्ध करेहुं और गुडसे सिद्ध, घृतम् धी धी, छागक्षीरयुतम् अक्षरीना दूधसहित पीजुं बकरीके दूधके साथ पीवे ॥ १६५-१६६ ॥

165-166. The patient may take ghee prepared with milk, sprinkled over with the powder of the emblic myrobalans or he may take the medicated ghee prepared from two parts of ghee and one part of the juice of pomegranate along with the paste of the three spices. This ghee should be taken mixed with barley-alkali immediately after food, or he may take the medicated ghee prepared with long pepper and gur mixed with goat's milk.

एतान्यग्निविवृद्धयर्थं सर्पीषि क्षयकासिनाम् ।
स्युर्दोषबद्धकोष्ठोरःस्रोतसां च विशुद्धये ॥ १६७ ॥

एतानि आ ये, सर्पीषि धृती धी, क्षय-कासिनाम् क्षतजन्य उधरसवाणाने क्षतज कासके रोगियोंकी, अग्नि-विवृद्धयर्थम् अग्निनी वृद्धि भाटे अग्निको बढ़ानेके लिए, दोष-बद्ध तथा दोषधी अथवा दोषी तथा दोषोंसे बद्ध, कोष्ठ-रः-कोठा, छाती कोष्ठ, छाती, स्रोतसाम् तथा स्रोतोनी और स्रोतोंकी, विशुद्धये च शुद्धि भाटे शुद्धिके लिए, स्युः छे हैं ॥ १६७ ॥

167. These medicated ghees are prescribed for the purposes of promo-

ting the gastric fire and for clarifying the alimentary and respiratory passages that have been occluded by morbid matter in the patient suffering from cough due to consumption.

हरीतकीलेहः —

हरीतकीर्यवकाथद्याहके विंशति पचेत् ।

खिन्ना मृदित्वा तास्तस्मिन् पुराणं गुड-षट्पलम् १६८
दद्यान्मनःशिलाकर्षं कर्षार्धं च रसाज्जनात् ।
कुड्वार्धं च पिप्पल्याः स लेहः श्वासकासनुत् १६९
इति हरीतकीलेहः ।

यवकाथ- द्याहके जवना ५१२ तोला क्वाथमां जोके ५१२ तोले काथमें, विंशतिम् बीस बीस, हरीतकीः हरडे हरड़, पचेत् पकावली पकावे, खिन्नाः अर्धार्ध अथवा खिन्न हो जाने पर, ताः तेओने उनको, मृदित्वा पीसीने पीसकर, तस्मिन् ते क्वाथमां उस काथमें, पुराणम् जूने। पुराना गुड-षट्पलम् गोण २४ तोला गुड २४ तोला, मनःशिला- मनःशिला मनसिल, कर्षम् ओड तोला एक तोला, रसाज्जनात् च रसवांती रसोंत, कर्षार्धम् अर्धों तोला आधा तोला, पिप्पल्याः च अने पीपर और पिप्पली, कुड्वार्धम् ८ तोला ८ तोले, दद्यात् नाथवा छोड़े, सः लेहः ते अवदेह वह लेह, श्वास-कासनुत् श्वास तथा उधरसने दूर करनेपर छे श्वास तथा कासका नाशक है ॥ १६८-१६९ ॥ इति आ यद्, हरीतकीलेहः हरीतकीलेह छे हरीतकीलेह है ।

168-169. Boil 20 chebulic myrobalans in 512 tolas of the decoction of common barley; when the myrobalans have been boiled, take them out and crush them to pulp and mix with 24 tolas of old gur, one tola of red arsenic, 1/2 tola of extract of indian berberry and 8 tolas of long pepper. This linctus is curative of dyspnea and cough. Thus has been described the Chebulic Myrobalan Linctus.

कतिपयलेह्योगाः —

श्वाविधः सूचयो दग्धाः सघृतक्षौद्रशर्कराः ।
श्वासकासहरौ बर्हिपादौ वा क्षौद्रसर्पिषा ॥१७०॥

दग्धाः आगेष्टा जलाई हुई, सघृत-क्षौद्र-शर्कराः ते भूत, मधु तथा साकर लेणवेष्टा एवं घी, मधु और चीनीयुक्त. श्वाविधः शेरुधनि सेहकी, सूचयः डाँटा सुइयां, श्वास-कासहराः श्वास अने कासने हरनारा छे श्वास और कासका नाशक हैं, बर्हिपादौ वा अथवा मोरना आगेष्टा पगे। अथवा मोरके जलाये हुए दो पैर, क्षौद्रसर्पिषा मधु तथा घी साथे आटवाथी मधु और घीके साथ चाटनेसे, श्वास-कास- श्वास अने छहरसने श्वास तथा कासके हरौ दूर करनार छे नाशक हैं ॥ १७० ॥

170. The ashes of the burnt quills of the porcupine, mixed with ghee, honey and sugar, is curative of dyspnea and cough. Similar is the effect of the burnt legs of peacock taken with honey and ghee.

एरण्डपत्रक्षारं वा व्योषतैलगुडान्वितम् ।
लिह्यादेतेन विधिना सुरसैरण्डपत्रजम् ॥१७१॥

एरण्ड-पत्र- एरंडानां पानने। एरण्डपत्रका, क्षारश्च क्षार क्षार, व्योष-तैल- त्रिफलुतेक्ष त्रिकटुतैल, गुडान्वितम् तथा गोल-सहित और गुड मिलाकर, सुरसा-अथवा तुलसी या तुलसी, एरण्डपत्रजम् वा अने एरंडानां पानने। क्षार और एरण्डपत्रका क्षार, एतेन आगे इसी, विधिना विधिनी विधिसे, लिह्यात् आटवे। चाटे ॥ १७१ ॥

171. Or the patient may lick the alkali of leaves of castor plant mixed with the three spices, oil and gur, or, he may lick the alkali of leaves of holy basil and castor plant with the same adjuvants.

१७०. श्वाविधः—श्वाविधं (घ.)

॥ —क्षौद्रसर्पिषा-मधुसर्पिषा (फ.)

द्राक्षापञ्चकवार्ताकपिप्पलीः क्षौद्रसर्पिषा ।

लिह्यात् ज्यूषणचूर्णं वा पुराणगुडसर्पिषा ॥१७२॥

द्राक्षा-पञ्चक- द्राक्ष, पञ्चक १४ मुनक्का, पञ्चक, वार्ताक-री गल्ला बैंगन, पिप्पलीः अने पीपरने और पिप्पलीको, क्षौद्रसर्पिषा मधु तथा घीथी आटवा मधु और घीसे चाटे, ज्यूषणचूर्णम् वा अथवा त्रिफलुतुं यूष अथवा ज्यूषणचूर्ण, पुराणगुड- भूना गोल पुराने गुड, सर्पिषा तथा घृतथी तथा घीसे, लिह्यात् आटवुं चाटे ॥१७२॥

172. The patient may take as linctus the powder of grape, himalayan cherry, brinjal and long pepper with ghee and honey, or the powder of the three spices with old gur and ghee.

चित्रकं त्रिफलाजाजी कर्कटाख्या कटुत्रिकम् ।
द्राक्षां च क्षौद्रसर्पिभ्यां लिह्याद्द्याद्रुडेन वा ॥१७३॥

चित्रकम् चित्रक चित्रक, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, अजाजी अजुं जीरा, कर्कटाख्या डाऊडशी गी काकड़ा सिंगी, कटुत्रिकम् त्रिफलु त्रिकटु, द्राक्षाम् च अने द्राक्ष और मुनक्का, क्षौद्रसर्पिभ्याम् ओओने मधु तथा घृतथी इनको मधु और घीसे, लिह्यात् आटवां चाटे, गुडेन वा अथवा गोलथी या गुडसे, अद्यात् आनां खावे ॥१७३॥

173. The patient may take as linctus, white-flowered leadwort, the three myrobalans, cumin, galls, the three spices and grapes mixed with ghee and honey, or he may take these powders mixed with gur.

पञ्चकदिलेहः —

पञ्चकं त्रिफलां व्योषं विडङ्गं सुरदारु च ।

बलां रास्नां च तुल्यानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् १७४
सर्वैरेभिः समं चूर्णैः पृथक् क्षौद्रं घृतं सिताम् ।
विमथ्य लेहयेत्लेहं सर्वकासहरं शिवम् ॥१७५॥

१७२ द्राक्षापञ्चकवार्ताकपिप्पलीः क्षौद्रसर्पिषा-वार्ताकपिप्पली-द्राक्षा-पञ्चक मधुसर्पिषा (फ.)

१७४. बलां रास्नां च तुल्यानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत्—बलारास्ना-घृतं सूक्ष्मं शर्कराक्षौद्रसर्पिषा (फ.)

पद्मकम् पञ्चशङ्ख पद्माक्ष, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला,
व्योषम् त्रिफलं त्रिफलं, विडङ्गम् वावडिङ्ग वायविङ्ग,
सुरदारु च अने देवदार और देवदार, बलाम् रास्नाम् च
बला अने रास्ना बला और रास्ना, तुल्यानि सरये
वजने बर्ध समान भागमें लेकर, सूक्ष्मचूर्णानि सूक्ष्म चूर्ण
बारीक चूर्ण, कारयेत् ध्रुवं करे, एभिः सर्वैः ये सर्वे
इन सब, चूर्णैः चूर्णानि साथे चूर्णोंके साथ, पृथक् समम्
पृथक् पृथक् समान पृथक् पृथक् समान भागमें, औद्रम्
घृतम् मधु, घृत मधु, घी, सिताम् च अने साधर और
चीनी, विमथ्य मथन करीने मथकर, सर्वकासहरम्
सधणी उधरसने हर करनेपर सब प्रकारके कासका नाशक,
शिवम् लेह्यम् आ शुभ अवलेह इस कल्याणकारक
लेहको, लेहयेत् आटवे चाटे ॥ १७४-१७५ ॥

174-175. Crush equal quantities of
himalayan cherry, the three myroba-
lans, the three spices, embelia, deodar,
sida and indian groundsel to fine
powder and prepare a linctus by mixing
with ghee, honey and sugar, each of
these three being equal in amount to
the total quantity of the powder. This
auspicious linctus is curative of all
types of cough-disorder.

पद्मकादिलेहः—

जीवन्ती मधुकं पाठां त्वक्क्षीरीं त्रिफलां शटीम् ।
मुस्तैले पद्मकं द्राक्षां द्वे बृहत्यौ वितुन्नकम् ॥१७६॥
सारिवां पौष्करं मूलं कर्कटाख्यां रसाञ्जनम् ।
पुनर्नवां लोहरज्ज्वायमाणां यवानिकाम् ॥१७७॥
भार्गी तामलकीमृद्धिं विडङ्गं धन्वयासकम् ।
क्षारचित्रकचव्याम्लवेतसव्योषदारु च ॥१७८॥
चूर्णीकृत्य समांशानि लेहयेत् क्षौद्रसर्पिषा ।
चूर्णात्पाणितलं पञ्च कासानेतद् व्यपोहति ॥१७९॥
इति पद्मकादिलेहः ।

१७६. पद्मकं—पिप्पलीम् (क.)

१७८. क्षारचित्रक—क्षौरचित्रक (क.)

जीवन्तीम् देही जीवन्ती, मधुकम् जेहीमधु मुलहरी,
पाठाम् पाठा पाढी, त्वक्क्षीरीम् वंशदेयन वंशलोचन,
त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला, शटीम् पटुच्युरी कचूर,
मुस्ता-पुले मोथा, ओदथी मोथा, इलायची, पद्मकम्
पञ्च पद्माक्ष, द्राक्षाम् द्राक्ष मुनका, द्वे बृहत्यौ जेही
अने जेही जोरीगेली छोटी कटेरी, बड़ी कटेरी, वितुन्न-
कम् धाक्ष धनिया, सारिवां सारिवा कपरी, पौष्करम्
मूलम् पोष्करमूल पोष्करमूल, कर्कटाख्यम् डाड्या-
शी गी काकडासिगी, रसाञ्जनम् रसवन्ती रसोत, पुनर्न-
वाम् साटोही गदहपुरना, लोहरजः लोहच्युरी लोह-
चूर्ण, वायमाणाम् वायमाक्ष असवंग, यवानिकाम् अजवने
अजवायन, भार्गीम् भारंगी भारङ्गी, तामलकीम्
जोयआमली मुईआंवाला, ऋद्धिम् ऋद्धि ऋद्धि,
विडङ्गम् वावडिङ्ग वायविङ्ग, धन्वयासकम् धमासे
धमासा, क्षार- जवणार यवक्षार, चित्रक- (येनड चित्रक,
चव्य- येनड चव्य, अम्लवेतस- अम्लवेतस अम्लवेत,
व्योष- त्रिफलं त्रिफलं, दारु च अने देवदार और
देवदार, समांशानि ओओने सरये वजने इनको समान
भागमें लेकर, चूर्णीकृत्य चूर्ण करीने चूर्ण करके,
चूर्णात् चूर्णमांशी इव चूर्णमेंसे, पाणितलम् ओट तोले
एक तोले, औद्रसर्पिषा मधु तथा घीया मधु और घीसे,
लेहयेत् आटवे चाटे, एतत् आ चूर्ण यह चूर्ण,
पञ्च कासान् पांच प्रकारकी उधरसने पांचो प्रकारके
कासोंका, व्यपोहति नाश करे छे नाश करता है
॥ १७६-१७९ ॥ इति आ यह, पद्मकादिलेहः पञ्चकादि-
लेह छे पद्मकादिलेह है ।

176-179. Take equal quantities of
cork swallow-wort, liquorice, patha,
bamboo manna, the three myrobalans
long zedoary, nut grass small cardamom,
himalayan cherry grapes, yellow berried
nightshade, coriander, sarsaparilla,
orris root, galls, extract of indian
berberry. hog's weed. iron powder,
zalil, bishop's weed, beetle killer,
ground phyllanthus, riddhi, embelia,
cretan prickly clover, alkali, white-

flowered leadwort, chaba pepper, amlavetasa, the three spices and deodar, and reduce the whole to powder. This powder should be taken as linctus mixed in the dosage of one tola with honey and ghee. It cures all the five types of cough. Thus has been described the Compound Swallow-wort Linctus.

लिह्यान्मरिचचूर्णं वा सघृतक्षौद्रशर्करम् ।
बदरीपत्रकल्कं वा घृतभृष्टं ससैन्धवम् ॥१८०॥
स्वरभेदे च कासे च लेहमेतं प्रयोजयेत् ।

सघृत-क्षौद्र- घृत, मधु घी, मधु, शर्करम् तथा आउरसहित तथा चीनीके साथ, मरिच-चूर्णम् डाण्डी मरीनुं थूल् काली मिर्चका चूर्ण, घृतभृष्टम् धीमां शेकेव घीमें भूना, ससैन्धवम् सिंधावुसु भेणवीने सैधानमक मिलाकर, बदरी-पत्र- भेणवीनी पानने। बेरकी पत्तियोंका, कल्कम् उल्लेख कल्क, लिह्यात् आउरस चाटे, एतम् लेहम् आ उपलेहने। इस लेहका, स्वरभेदे च स्वरभेदमां स्वरभेदमें, कासे च अने उधरसमां और खांसीमें, प्रयोजयेत् अथवा उधरस प्रयोग करे ॥ १८०३ ॥

180-180½. A linctus prepared of powdered black pepper mixed with ghee, honey and sugar may be taken or a linctus prepared of the paste of the leaves of jujube seasoned with ghee mixed with rock-salt. These linctuses may be prescribed in alteration of voice and cough.

क्षयकासे अन्नपानम्—

पत्रकल्कं घृतभृष्टं तिल्वकस्य सशर्करम् ॥१८१॥
पेया चोत्कारिका छर्दिदृक्कामातिसारानुत् ।

१८०. अस्य पूर्वार्धानन्तरम्—

सर्वकाष्ठरं भेष्ट लेहं कामादितो गरः ॥

इत्यधिकः पाठः (व. ड. द.) पुस्तकेषु ।

१८०½. स्वरभेदे च-स्वरपवाते (व.)

घृतैः मृष्टम् धीमां शेकेव घीमें भूने हुए, तिल्वकस्य तिल्वकनीं तिल्वककी, पत्रकल्कम् पानना उल्लेख पत्तियोंके कल्कमें, सशर्करम् साउर भेणवीने चीनी मिलाकर, उत्कारिका तैयार करेदी उत्कारिका बनाई हुई उत्कारिका, पेया च अने पेया और पेया, छर्दि-दृक्- उल्लेख, तथा वमन, प्यास, कास- उधरस खांसी, आमातिसार- अने आमातिसारमें और आमातिसारकी, अनुत् इर करे छे नाशक है ॥ १८१३ ॥

181-181½. Or. he may take the thin gruel or pan-cake prepared from the paste of leaves of tilvaka seasoned in ghee and mixed with sugar. This is curative of vomiting, thirst, cough and diarrhea due to indigestion.

गौरसर्वपगण्डीरविडङ्गव्योचचित्रकान् ।
साभयान् साधयेत्तोथे यवागूं तेन चाम्भसा ॥१८२॥
ससर्पिल्वणां कासे हिकाश्वासे सपीनसे ।
पाण्डामये क्षये शोथे कर्णशूले च दापयेत् ॥१८३॥

साभयान् हरउसहित हरब, गौरसर्वप- सईद सरसव सफेद सरसों, गण्डीर- गण्डीर गंडीर, विडङ्ग- पाण्डिग वायविडंग, व्योच- त्रिकटु त्रिकटु, चित्रकान् अने चित्रकने और चित्रक इनको, तोथे पाण्डीमां जलमें, साधयेत् पडाववां पकावे, तेन च ते उस, चाम्भसा पाण्डीमां पडावेज जलसे बनाई, यवागूं यवागूं यवागूं, ससर्पिल्वणाम् घृत तथा सिंधावुसुसहित घी और नमक मिलाकर, कासे सपीनसे उधरस, पीनस खांसी, पीनस, हिका-श्वासे हेउडी, श्वास हिचकी, श्वास, पाण्डा- मये पांडुरोग पांडुरोग, क्षये जोथे क्षय, सोम क्षय, शोथ, कर्णशूले च अने कर्णशूलमां और कर्णशूलमें, दापयेत् आपनी देवे ॥ १८२-१८३ ॥

182-183. Decoct rape-seeds, thorny milk-hedge, embelia, the three spices, white-flowered leadwort, and chebulic

१८३. शोथे-शोथे (व.)

,, दापयेत्-दापयेत् (व. ड.)

myrobalan in water. With this decoction prepare a gruel. This gruel mixed with ghee and salt is curative of cough, hiccup, dyspnea, coryza, anemia, wasting, edema and ear-ache.

**कण्टकारीरसे सिद्धो मुद्रयूषः सुसंस्कृतः ।
सगौरामलकः साम्लः सर्वकासमिषजितम् १८४**

कण्टकारीरसे भोरीगण्डीना कुत्राथभा कटेरीके रसमें, सिद्धः सिद्ध करेले सिद्ध, सुसंस्कृतः अने सारी रीते पधारेले। और अच्छी प्रकार संस्कृत, सगौर-ताज, आमलकः आमलावाणें आवलोसे मिलाया हुआ, साम्लः अने आटे और अम्ल बनाया हुआ, मुद्रयूषः भगने। यूप मूंगका यूप, सर्वकास-सधणी उधरसे। तुं सर्व प्रकारके कासकी, मिषजितम् औषध छे औषध है ॥ १८४ ॥

184 The soup of green gram prepared with the juice of indian nightshade, well seasoned and containing golden tinged emblic myrobalan and rendered acid to taste, is a cure for all types of cough.

**वातघ्नौषधनिष्कायं क्षीरं यूषान् रसानपि ।
वैष्किरप्रतुदान् बैलान् दापयेत् क्षयकासिने ॥१८५॥**

क्षयकासिने क्षयणी उधरसवाणाने क्षयजन्य कासके रोगीको, वातघ्न-वातघ्न वातघ्न, औषध-औषधको। औषधियोंका, निष्कायन् कुत्राथ काय, क्षीरम् दूध दूध, यूषान् यूपी यूप, वैष्किर-विष्किर विष्किर, प्रतुदान् प्रतु प्रतु, बैलान् तथा भिक्षेय प्राणीको। और बिलेशय जीवोंके, रसान् अपि मांसरसे। पक्ष मांस-रसोंकी सी, दापयेत् आपवा देवे ॥ १८५ ॥

185. Medicated milks, soups, meat-juices of the gallinaceous and pecker group of birds and of the terriculous group of animals, prepared with the decoction of the drugs alle-

viative of vata, should be given to the patient with cough born of consumption.

**क्षतकासे च ये धूमाः सानुपाणा निदर्शिताः ।
क्षयकासेऽपि तानेव यथावस्थं प्रयोजयेत् ॥१८६॥**

क्षतकासे च क्षतजन्य उधरसभा क्षतज कासमें, ये जे जो, सानुपाणाः अनुपानसहित अनुपानके साथ, धूमाः धूमे। धूम, निदर्शिताः कक्षा छे बताये हैं, तान् एव तेओने। ज उन्हींका, क्षयकासे अपि क्षयजन्य उधरसभा पक्ष क्षयजन्य कासमें सी, यथावस्थम् अवस्थासार अवस्थाके अनुसार, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ १८६ ॥

186. Inhalations together with their adjuvant drinks, which have been prescribed in the treatment of cough due to pectoral lesions are to be administered mutatis mutandis, in the case of cough due to consumption as well.

**दीपनं बृंहणं चैव स्रोतसां च विशोधनम् ।
व्यत्यासात्क्षयकासिभ्यो बल्यं सर्वं हितं भवेत् १८७**

दीपनम् दीपन दीपन, बृंहणम् च एव बृंहण बृंहण, स्रोतसाम् स्रोतानु स्रोतोंका, विशोधनम् विशोधन करनेपर विशोधक, बल्यम् च अने अत्य और बलकारक, सर्वम् सधणुं सब, व्यत्यासात् पथ्यिकभमी हेरफेरकर, क्षयकासिभ्यः क्षयजन्य उधरसवाणाने क्षय-जन्य कासके रोगियोंके लिए, हितम् भवेत् हितकारी छे हितकारक होता है ॥ १८७ ॥

187. If the measures that are promotive of the gastric fire and roborant, as well as the measures purificative of the channels are administered alternately, they will become strength-giving and beneficial.

१८६. क्षयकासेऽपि-क्षयकासोऽपि (ब.)

१८७. सर्वं हितं भवेत्-सर्वं मितं हितम् (ब.)

सन्निपातभवोऽप्येष क्षयकासः सुदारुणः ।

सन्निपातहितं तस्मात् सदा कार्यं भिषग्जितम् १८८

सन्निपातभवः अपि सन्निपातधी धयेत् सन्निपात-
जनित, एषः आ यह, क्षयकासः क्षयजन्य उधरस
क्षयज कास, सुदारुणः अत्यंत दारुण्यं अत्यन्त भयंकर
है, तस्मात् भाटे इस लिए, सदा सदा सदा, सन्निपात-
सन्निपातभा सन्निपातमें, हितम् हितकारी हितकारी,
भिषग्जितम् औषध औषध, कार्यम् करवुं करे ॥१८८॥

188. As the cough due to consump-
tion is born of tridiscordance it is a
severe condition; the line of treatment
should always be one curative of tridis-
cordance.

दोषानुबलयोगाच्च हरेद्रोगबलाबलम् ।

कासेष्वेषु गरीयांसं जानीयादुत्तरोत्तरम् ॥१८९॥

दोष-अनुबल- दोषना अनुबलने अनुकूल दोषोंके
अनुबलके अनुकूल, योगाच्च योगावडे योगोंसे,
रोग- रोगना रोगके, बल- अबलम् अणवाणा तथा
नयणा दोषने प्रबल और निर्बल दोषको, हरेत् हर कर
शान्त करें, एषु आ इन, कासेषु उधरसोभा कासोंमें,
उत्तरोत्तरम् उत्तरोत्तरने उत्तरोत्तरको, गरीयांसम्
अणवान बलवान, जानीयात् अनुबली समझें ॥ १८९ ॥

189. As the virulent or non viru-
lent type of the disease is dependent
on the association of the morbid
element, the chief morbid element
should be treated. The physician
should know that the virulence of the
types of cough up to that of consumption
is in the ascending order.

कासमेषज्यसंग्रहः—

भोज्यं पानानि सर्पीषि लेहाश्च सह पानकैः ।

क्षीरं सर्पिर्गुडा धूमाः कासमेषज्यसंग्रहः ॥१९०॥

१८९. हरेद्रोगबलाबलम्—हरेद्रोगबलाबलम् (ध.)

१९०. लेहाश्च सह पानकैः—लेहाः पावनकानि च (ख.व.स.ब.ध.)

भोज्यम् भोज्य पदार्थ आहार, पानानि पीवाना
पदार्थ पेय पदार्थ, सर्पीषि धृते धी, पानकैः सह अने
अनुपान सहित और अनुपानके साथ, लेहाः च अण-
वेहे लेह, क्षीरम् दूध दूध, सर्पिर्गुडाः सर्पिर्गुड
सर्पिर्गुड, धूमाः च अने धूमपान और धूमपान, कास-
मेषज्य- आ उधरसनी चिकित्साने यह खांसीके
औषधोंका, संग्रहः संग्रह्यं संग्रह है ॥ १९० ॥

190. Eats, drinks, ghees and
linctuses, potions, milks, ghee-balls and
inhalation— these, in short, are the
remedies used in cough-disorder.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकः—

संख्या निमित्तं रूपाणि साध्यासाध्यत्वमेव च ।

कासानां मेषजं प्रोक्तं गरीयस्त्वं च कासिनः ॥१९१॥

तत्र ते विषयभा उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारने।
श्लोक छे के उपसंहारका श्लोक है, कि, कासानाम्
उधरसनी कासोंकी, संख्या संख्या संख्या, निमित्तम्
हेतु हेतु, रूपाणि रूप लक्षण, साध्य- साध्यता साध्यता,
असाध्यत्वम् असाध्यता असाध्यता, मेषजम् औषध
औषध, कासिनः अने उधरसना रोगीकोनी और कास-
रोगियोंके, गरीयस्त्वम् च उधरसनी अणवानपणुनी
गुणना कासके बलवत्त्वकी तुलना, प्रोक्तम् उद्धृत छे
कही है ॥ १९१ ॥

Here is the recapitulatory verse—

191. The number of the varieties
of cough, their causation, their signs
and symptoms, their curability and
incurability, the various remedies indi-
cated, and their comparative gravity—
all this has been set out in this
chapter.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढ-
बलसंपूरिते चिकित्सास्थाने कासचिकित्सितं
नामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेष्टा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुद्धी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रभा-
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे
चिकित्सास्थानमें, कास-चिकित्सितम् 'कासचिकित्सित' 'कासचिकित्सित', नाम
नामने नामका, अष्टादशः अष्टादशे अठारहवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ १८ ॥

18. Thus in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the eighteenth chapter entitled 'The Therapeutics of Cough-disorder not being available, the same as restored by Dridhabala' is completed.

एकोनविंशोऽध्यायः ।

आगच्छीसमे अध्याय अध्याय उन्नीसवाँ
Chapter XIX

अतीसारचिकित्सितोपक्रमः—

अथातोऽतीसारचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः ढवे अह्नीथी अब आगे, अतीसार-
चिकित्सितम् 'अतीसारचिकित्सित' नामका अध्यायतु
अतीसारचिकित्सित नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करूँगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे ॥ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, जाह सा उहेलुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Therapeutics of Diarrhea'.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

अतीसारस्य प्रागुत्पत्तिः—

भगवन्तं स्तब्धत्रेयं कृताह्निकं हुताग्निहोत्र-
मासीनमृषिगणपरिवृतमुत्तरे हिमवतः पार्श्वे
विनयादुपेत्याभिवाद्य चाग्निवेश उवाच—भगवन्!
अतीसारस्य प्रागुत्पत्तिनिमित्तलक्षणोपशमनानि
प्रजानुग्रहार्थमाख्यातुमर्हसीति ॥ ३ ॥

कृताह्निकम् जेहे नित्यकर्म कर्तुं छे जेना आह्निक
कर्म किये हुए, हुताग्निहोत्रम् जेहे अग्निहोत्र होल्युं
छे जेना अग्निहोत्रमें आहुति दिये हुए, ऋषिगण- ऋषि-
समूहथी ऋषिगणोंसे, परिवृतम् वीर्यपायेला घिरे हुए,
हिमवतः तथा हिमालयना तथा हिमालयके, उत्तरे
पार्श्वे उत्तर दिशागर्भा उत्तर विभागमें, मासीनम् भेठेला
बैठे हुए, भगवन्तम् भगवान् भगवान्, आत्रेयम् खलु
आत्रेयने आत्रेयको, अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने,
विनयात् विनयपूर्वक विनयसे उपेत्य पासे ॥ १ ॥ पास
पहुँचकर, अभिवाद्य च अने प्रणाम करीने और प्रणाम
करके, उवाच उल्लुं कहा भगवन् हे भगवान् हे भगवान्,
अतीसारस्य अतीसारनी अतीसारकी, प्राक्-उत्पत्ति-पूर्व-
त्पत्ति प्रथम उत्पत्ति, निमित्त-कारण हेतु, लक्षण-लक्षण
लक्षण, उपशमनानि अने शमन और उपशमनोंको,
प्रजानुग्रहार्थम् प्रजाना अनुग्रह भाटे प्रजा पर
अनुग्रह करनेके लिए, आख्यातुम् उहेलाने कहनेकी,
अर्हसि इति कृपा करे कृपा कीजिए ॥ ३ ॥

3. Having approached obediently the worshipful Atreya as he was seated in the northern region of the Himalayas surrounded by an assembly of sages after he had concluded his daily austerities and fed the sacred fire, Agnivesa after salutations said, 'Worshipful one! it behoves you to instruct for the well-being of the humanity, regarding the primogenesis, etiology, signs and symptoms and therapeutics of Diarrhea.'

३. गणपरिवृतमुत्तरे हिमवतः—गणपरिवृतं हिमवतः (क.)

अथ भगवान् पुनर्वसुरात्रेयस्तदग्निवेशवचनमनुनिशम्योवाच—श्रूयतामग्निवेश ! सर्वमेतदखिलेन व्याख्यायमानम् । आदिकाले खलु यज्ञेषु पशवः समालभनीया बभूवुर्नालम्भाय प्रक्रियन्ते स्म । ततो दक्षयज्ञं प्रत्यवरकालं मनोः पुत्राणां नरिष्यन्नाभागेश्वाकुनृगशर्यात्यादीनां क्रतुषु पशूनामेवाभ्यनुज्ञानात् पशवः प्रोक्षणमवापुः । अतश्च प्रत्यवरकालं पृषध्रेण दीर्घसत्रेण यजता पशूनामलाभाद्द्वामालम्भः प्रवर्तितः । तं दृष्ट्वा प्रव्यथिता भूतगणाः, तेषां चोपयोगादुपाकृतानां गवां गौरवादौष्ण्यादसात्म्यत्वाद्दशस्तोपयोगाच्चोपहताग्नीनामुपहतमनसां चातीसारः पूर्वमुत्पन्नः पृषध्रयज्ञे ॥४॥

अथ त्वा२ पछी तदनन्तर, भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेय आत्रेय, पुनर्वसुः पुनर्वसुये पुनर्वसुने, तत् ते उस, अग्निवेश-अग्निवेशन् अग्निवेशके, वचनम् वचन वचनको, अनुनिशम्य सांभगीने सुनकर, उवाच उलुं कहा, अग्निवेश हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, अखिलेन संपूर्ण रीति संपूर्ण रूपमें, व्याख्यायमानम् समअवापुं कहा जानेवाला, एतत् सर्वम् आ अहुं यह सब, श्रूयताम् सांभगी सुनो, आदिकाले सत्ययुगभां आदिकालमें, यज्ञेषु खलु यज्ञेभां यज्ञमें, पशवः पशुयेन् पशुओंका, समालभनीयाः बभूवुः अ(भमंत्रलु करी तेओने छोड़ी देवाभां आवतां इतां अभिमन्त्रण कर उनका परित्याग किया जाता था, आलम्भाय वध माटे वधके लिए, न प्रक्रियन्ते स्म तेओने सस्कार करवाभां

४. भगवान् पुनर्वसुरात्रेयः—भगवान् आत्रेयः (ड.)
- ,, समालभनीया—समालम्भनीया (ब.)
- ,, नालम्भाय प्रक्रियन्ते स्म—नारम्भाय प्रक्रियन्ते स्म (क.ब.)
- ,, दक्षयज्ञं प्रत्यवरकालं—दक्षयज्ञं प्रत्यवरकालम् (ख.)
- ,, पुत्राणां नरिष्यन्नाभागेश्वाकुनृगशर्यात्यादीनाम्—पुत्राणां नरिष्यन्तनाभागेश्वाकुरिष्टशर्यात्यादीनाम् च (ख. घ. ड.)
- ,, नरिष्यन्नाभाग—नरिष्यन्तनाभाग (झ.)
- ,, इक्ष्वाकुनृग—इक्ष्वाकुरिष्ट (ट.)
- ,, प्रोक्षणमवापुः—प्रोक्षणमेवाप्नुयुः (थ. ब.)
- ,, गवामालम्भः—गवामारम्भः (थ. ब.)
- ,, उपयोगाच्चोपहताग्नीनाम्—उपयोगात्सोपयोगाच्चोपहताग्नीनाम् (घ.)

आवतां न इतां उनका संस्कार नहीं किया जाता था, ततः ते पछी उसके पीछे, दक्षयज्ञम् दक्षना यज्ञ दक्षयज्ञके, प्रत्यवरकालम् पछीना डालभां बादके कालमें, नरिष्यत् नरिष्यत् नरिष्यत्, नाभाग- नाभाग नाभाग, इक्ष्वाकु- इक्ष्वाकु इक्ष्वाकु, नृग- नृग नृग, शर्याति- आदीनाम् शर्याति ओरे शर्याति आदि, मनोः भुनुना मनुके, पुत्राणाम् पुत्रोना पुत्रोंके, क्रतुषु यज्ञेभां यज्ञोंमें, पशूनाम् पशु पशुओंकी ओ पशुभी ही, अभ्यनुज्ञानात् प्रेरणुथी प्रेरणासे, पशवः पशुये पशुओंका, प्रोक्षणम् विधिपूर्वक वध विधिपूर्वक वध, अवापुः पाभ्यां किया गया, अतः च ते पछी इसके नी, प्रत्यवरकालम् पाछगीना वधभां बादके समयमें, दीर्घसत्रेण यजता दीर्घसत्रेथी यजन करता दीर्घसत्रसे यजन करते हुए, पृषध्रेण पृषध्रे पृषध्रे, पशूनाम् पशुये पशुओंके, अलाभात् न भगवाथी प्राप्त न होनेसे, गवाम् गायेना गौओंका, आलम्भः वध मारण, प्रवर्तितः शस्त्र कथी शुरू किया, तम् ते उसको, दृष्ट्वा ओधने देखकर, भूतगणाः प्राणीमात्र भूतगण, प्रव्यथिताः व्यथा पाभ्यां अत्यन्त व्यथित हो गये, उपहतमनसाम् च हलायेला मनवाणा उपहत मनवाले, उपाकृतानाम् अने अलिभंत्रलु करीने वध करवाभां आवेदी और मंत्रित करके मारी गई, गवाम् च गायेना गौओंके, उपयोगात् उपयोगथी उपयोगसे, अज्ञस-उपयोगात् ओटले गाथीने निध उपयोग करवाथी अर्थात् गौका निध उपयोग करनेसे, गौरवात् तेओनां मांसन् भारेपलुं होवाथी उनका मांस भारी होनेसे, औण्यात् ओणुपलुं होवाथी उष्ण होनेसे, असात्म्यत्वात् च तथा असात्म्यपलुं होवाथी तथा असात्म्य होनेसे, उपहत-अग्नीनाम् च हलायेला अग्निवाणा नष्ट हुए अग्निवाले, तेषाम् तेओने उनको, पृषध्रयज्ञे पृषध्रना यज्ञभां पृषध्रेके यज्ञमें, पूर्वम् सर्वथी पहले सबसे पूर्व, अतीसारः अतिसारनी अतिसारकी, उत्पन्नः उत्पत्ति थई उत्पत्ति हुई ॥ ४ ॥

4. Hearing these words of Agnivesa, the worshipful Punarvasu Atreya said, 'Listen, Agnivesa ! to the full exposition of the subject During the first or the golden age, the sacrificial animals were

indeed only sanctified and turned away but never slaughtered. But after the time of Daksha's sacrifice, in the sacrifices performed by the sons of Manu—Narishyat, Nabhaga, Ikshvaku, Nriga, Saryati and others, the animals were sacrificed at their instinctive acquiescence. After that, during the long sacrifice that Prishadhra performed, as goats were not obtainable, cows were offered up for sacrifice, perceiving which, all living creatures were grief-stricken. When the flesh of these sanctified cows were eaten, by the heavy, hot and disagreeable nature of their flesh, as well as by the use of what was not prescribed by the scriptures, people got impaired in their gastric fire and diminished in their mental faculties and were afflicted with diarrhea, for the first time during the sacrifice performed by Prishadhra.

वातातिसारस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

अथावरकालं वातलस्य वातातपन्यायामातिमात्रनिषेविणो रुक्षारूपप्रमिताशिनस्तीक्ष्णमद्यव्यवाय-
नित्यस्योदावर्तयतश्च वेगान् वायुः प्रकोपमापद्यते,
पक्ता चोपहन्यते; स वायुः कुपितोऽग्रावुपहते
मूत्रस्वेदौ पुरीषाशयमुपहृत्य, ताभ्यां पुरीषं
द्रवीकृत्य, अतीसाराय प्रकरपते ।

अथ अवरकालम् पाछगना वधतर्भा पीछेके कालमें,
वातलस्य वातप्रधान प्रकृतिवाणा वातलप्रकृति, वात-
वायु वायु, वातप- तड्डे धूप, व्यायाम- अने
व्यायामनु और व्यायामका, अतिमात्र- अत्यंत अति-
मात्रा में, निषेविणः सेवन करना करनेवाले, रुक्ष-
रुक्ष रुक्ष, अल्प- अल्प अल्प, प्रमिताशिनः अने वधत
वीत्या पछी होअन करना और समय कीत जानेपर
भोजन करनेवाले, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मद्य- मद्य मद्य,

५-१). पुरीषाशयमुपहृत्य—पुरीषाशयमग्निहृत्य (ख.)

व्यवाय- तथा मैथुननु और मैथुन, नित्यस्य नित्य
सेवन करना करनेवाले, वेगान् वेगने
वेगको, उदावर्तयतः च उदावर्तयतः अनुभूयते। रोकनेवाले
पुरुषका, वायुः वायु वायु, प्रकोपम् प्रकुपित प्रकुपित,
आपद्यते थाप छे होता है, पक्ता च पक्ता अग्नि और
अग्नि, उपहन्यते नष्ट थाप छे नष्ट होता है, कुपितः
कुपित यथैवे कुपित, स वायुः ते वायु वह वायु,
अशौ अग्नि अशौ, उपहते नष्ट यत्ता नष्ट होनेपर,
मूत्र-स्वेदौ मूत्र तथा पसीनाने मूत्र और स्वेदको,
पुरीषाशयम् मलाशयम् मलाशयमें, उपहृत्य अध अधने
ले आकर, ताभ्याम् तेनाया उन दोनोंसे, पुरीषम् मगने
मलको, द्रवीकृत्य प्रवाही अनावीने द्रव बनाकर, अती-
साराय अतीसार अतीसारको, प्रकरपते छरे छे करता है।

5-(1). In the present days, in a person of vata habitus, the vata gets provoked by excessive exposures to wind and sun, by over-exertion, by dry, scanty and late meals, daily indulgence in strong wine, and the sexual act and the suppression of peristaltic movement of natural urges, the gastric fire gets impaired and provoked vata consequent upon the impairment of the gastric fire, carries the urine and the sweat to the habitat of the fecal matter and liquefying the fecal matter with these fluids, produces diarrhea.

तस्य रूपाणि—विजलमामं विप्लुतमवसादि
रुक्षं द्रवं सशूलममगन्धमीषच्छब्दमशब्दं वा
विबद्धमूत्रवातमतिसार्यते पुरीषं, वायुश्चान्तःकोष्ठे
सशब्दशूलस्तिर्यक् चरति विबद्ध इत्यामातिसारो
वातात् ।

तस्य तेना उत्तरे, रूपाणि लक्षण, विजलम्
जलमके— पिच्छल जैसेकि— पिच्छल, आमम् आमयुक्त

५-२). मूत्रवातम् मूत्रवातम् (द.)

आमयुक्त, विद्रुतम् पथराधं अथ अथ प्रसरणमिल, अवसादि दीक्षा अवसादि, रुक्मं रुक्मं रुक्म, द्रवम् द्रवम् द्रव, सशूलम् शूलसहितं शूलयुक्त, आमगन्धम् आमगन्धवाणो आमगन्धयुक्त, ईषन्धम् ईषा अवाण-वाणो किञ्चित् आवाजसे युक्त, अशब्दम् वा के अवाण-पिनाना या आवाजसे रहित, शिबद्ध-मूत्र-वातम् मूत्र तथा वायुज्ज्वला रोडाधं गन्धं ये अथवा मूत्र और वायुके विबन्धयुक्त पुरीषम् भोजनो मलका, अतिसार्यते अतिसार थाय ये अतिसरण होता है, वायुः च अने वायु और वायु, अन्तःकोष्ठे केडाणी अन्तः कोष्ठके अन्दर, सशब्दशूलः शब्द तथा शूल सहित शब्द और शूलके साथ, विबद्धः अर्धार्ध विबन्धयुक्त, तिष्ठेत् आडे तिरछा, चरति आधे छे चलता है, इति आ यह, वातात् वायुथी वातज, आम्रातिसारः आमातिसार छे आम्रातिसार है।

5-(2). Its signs and symptoms are—the patient passes stools that are slimy, that contain undigested matter, that are flowing and sink when put into water, which are dry and liquid, attended with pain, smelling like putrid flesh and are passed with or without making sounds and accompanied with retention of urine and flatus. The vata, lodged in the alimentary tract, getting obstructed moves obliquely making gurgling sounds and causing colicky pain. Thus has been described the diarrhea of indigestion due to vata.

पक्वं वा विबद्धमल्पाल्पं सशब्दं सशूलफेनपिच्छापरिकर्तिकं हृष्टरोमा विनिःश्वसन् शुष्कमुखः कट्यूरुत्रिकजानुपृष्ठपार्श्वशूली भ्रष्टगुदो मुहुर्मुहुर्विप्रथितमुपवेश्यते पुरीषं वातात् तमाहुरनुप्रथितमित्येके, वातानुप्रथितवर्चस्त्वात् ॥ ५ ॥

हृष्टरोमा जेनां इवाडां जेनां अथ ये अथ रोमहर्ष युक्त, विनिःश्वसन् श्वास देतो सांस छोडता हुआ, शुष्कमुखः सूक्ष्मवा मुणवाणो मुखशोषयुक्त, कटि-उभर कमर, ऊरु-साथण ऊरु, त्रिक-त्रिक

जानु-गांठु घुटनें, पृष्ठ-पीठ पीठ, पार्श्व-अने पडभां और पार्श्वो, शूली शूलवाणो शूलयुक्त, भ्रष्टगुदः गुदभ्रंशवाणो गुदभ्रंशयुक्त, पक्वं वा पाकेला पका हुआ, विबद्धम् अर्धार्धवा बंधा हुआ, अल्पाल्पम् अल्प अल्प, सशब्दम् अवाणसहित शब्दयुक्त, सशूल-शूल शूल, फेन-झीझू झाग, पिच्छा-तथा पिच्छा पिच्छा, परिकर्तिकम् तथा परिकर्तिका सहित और परिकर्तिकासे युक्त, विप्रथितम् गंदाधेला बंधा हुआ, पुरीषम् भोजनो मल, मुहुःमुहुः बार-बार बारबार, वातात् वायुथी वातके कारण, उपवेश्यते त्याग करे छे त्यागता है, वातानुप्रथित-वर्चस्त्वात् वायुथी गंदाधं गंधेला भण होवाथी कगुसे मल गांठदार होनेसे, एके केटलाअडे थोडा कोई लोग, तम् तेने उसको, अनुप्रथितम् इति अनुप्रथित अनुप्रथित, आहुः उहे छे कहते हैं ॥ ५ ॥

5. Or the patient passes stools that are fully digested or hardened, in very scanty measure, attended with sound and colicky pain, that is frothy and slimy and accompanied with griping pain, horripilation, groans, parching of the mouth, pain in the waist, thigh, hips, knees, back and sides and attended with prolapse of rectum. He passes stools frequently in scybalous masses owing to morbid vata. Some call it scybalous diarrhea as the stools contain scybalous masses due to vata.

पित्तातिसारस्य निदानसंप्राप्तिक्षणानि—

पित्तलस्य पुनरम्ललवणकटुकक्षारोष्णतीक्ष्ण-तिमात्रनिषेविणः प्रतताश्लिष्य संतापोष्णमासतोप-हृतगात्रस्य क्रोधेर्ष्याविह्वलस्य पित्तं प्रकोपमापद्यते। तत् प्रकुपितं द्रवत्वादुष्माणमुपहत्य पुरीषाशय-विस्तृतमौष्ण्याद् द्रवत्वात् सरत्वाच्च भित्त्वा पुरीषमतिसाराय प्रकल्पते।

६-(१) पुरीषाशयनेस्तम्-पुरीषाशयमाश्रितम् (ख. घ. ड.)
,, ,, -पुरीषाशयाश्रितम् (फ.)

પિત્તલસ્ય પુનઃ પિત્તપ્રધાન પિત્તપ્રકૃતિવાલે, અમ્લ-ખાટા અમ્લ, લવણ-ખારા લવણ, કટુક-તીખા કટુ-ક્ષાર-ક્ષાર ક્ષાર, ડબ્બ-ઉબ્બ ડબ્બ, તીક્ષ્ણાતિમાત્ર-અને તીક્ષ્ણ પદાર્થોનું અતિશય ઔર તીક્ષ્ણ પદાર્થોકે અતિમાત્રામે, નિવેશિનઃ સેવન કરનાર સેવન કરનેવાલે, પ્રવત-સતત નિરંતર, અગ્નિ-સૂર્ય-અગ્નિ અને સૂર્યના અગ્નિ ઔર સૂર્યકે, સંસાપ-તાપ તાપ, ડબ્બ-અને ઊના ઔર ડબ્બ, માહત-વાયુથી વાતસે, ઉપહત-હૃણથીલા ઉપહત, ગાત્રસ્ય ગાત્રોવાળા શરીરવાલે, ક્રોધ-ઈર્ષ્યા-વહુલસ્ય થણા ક્રોધ અને ઈર્ષ્યાવાળા પુરુષનું વહુત ક્રોધ ઔર ઈર્ષ્યાવાલે પુરુષકા, પિત્તમ્ પિત્ત પિત્ત, પ્રકોપસ્ પ્રકોપ પ્રકુપિત, જાપચતે પામે છે હોતા હૈ, પ્રકુપિતમ્ પ્રકુપિત થયેલું પ્રકુપિત, તત્ તે વહ પિત્ત, દ્રવત્વાત્ પ્રવાહી હોવાથી દ્રવત્વકે કારણ, ઝમ્માણમ્ ગરમીને અગ્નિકો, ઉપહત્ય નાશ કરીને નષ્ટકર, પુરીષાશય-મળાશયમાં મલાશયમેં, વિસ્તૃતમ્ ફેલાઈ પહુંચકર, ઔષ્ણ્યાત્ ઉબ્બ હોવાથી ડબ્બ હોનેસે, દ્રવત્વાત્ પ્રવાહી હોવાથી દ્રવ હોનેસે, સરસ્વાત્ ચ અને સર હોવાથી ઔર સર હોનેસે, પુરીષમ્ મળને મલકો, મિત્ત્વા બેઢીને મિત્તકરકે, અતિસારાય અતિસાર અતિસાર, પ્રકરપતે કરે છે કરતા હૈ।

6-(1). In a person of pitta habitus, pitta gets provoked by excessive use of acid, salt, pungent, alkaline, hot and acute articles of diet, by the impairment of the body by the strong effects of long exposure to fire, sun heat and hot wind. By the effects of strong emotions of anger and envy, the pitta gets provoked. The provoked pitta due to its fluid nature, impairing the vital heat, flows into the colon; by its qualities of heat, liquidity and fluidity it breaks up the stools and produces diarrhea.

તસ્ય રૂપાણિ—હારિદ્રં હરિતં નીલં કૃષ્ણં રક્તપિત્તોપહિતમતિદુર્ગન્ધમતિસાર્યતે પુરીષં, તૃષ્ણાદાહસ્વેદમૂર્ચ્છાશૂલવ્રણસંતાપપાકપરીત રતિ પિત્તાતિસારઃ ॥ ૬ ॥

તસ્ય તેનાં ઉસકે, રૂપાણિ લક્ષણે લક્ષણ, તૃષ્ણા-જેમકે:- તૃષ્ણા જૈસેકિ:- પ્યાસ, દાહ-દાહ દાહ, સ્વેદ-સ્વેદ પસીના, મૂર્ચ્છા-મૂર્ચ્છા મૂર્ચ્છા, શૂલ-શૂલ શૂલ, વ્રણ-સંતાપ-શૂલ તપવી ગુદસંતાપ, પાકપરીતઃ અને શુદ્ધના પાકથી યુક્ત રચીને ઔર ગુદપાકમે પીઢિત રોગી, હારિદ્રમ્ પીળા પીંડ, હરિતમ્ લીલા ફરે, નીલમ્ નીલા નીલે, કૃષ્ણમ્ કાળા કાંઠે, રક્તપિત્ત-રક્ત તેમજ પિત્તથી રક્ત एवं પિત્તમે, ઉપહિતમ્ યુક્ત યુક્ત, અતિદુર્ગન્ધમ્ અને અતિશય દુર્ગન્ધવાળા ઔર અત્યન્ત દુર્ગન્ધયુક્ત, પુરીષમ્ મળને મલકો, અતિસાર્યતે અતિસાર થાય છે ત્યાગતા હૈ રતિ અઃ યદ્, પિત્તા-તિસારઃ પિત્તાતિસાર છે પિત્તાતિસાર હૈ ॥ ૬ ॥

6 Its signs and symptoms are—the patient passes liquid stools which are yellowish, greenish, bluish, blackish, tinged with blood and pitta, and very offensive. He is afflicted with thirst, burning, perspiration, fainting, colic and heat in the anal region and inflammation.

ઝેષ્માતિસારસ્ય નિદાનસંપ્રાપ્તિલક્ષણાનિ—

ઝેષ્મલસ્ય તુ ગુરુમધુરશીતન્નિગ્ધોપસેવિનઃ સંપૂરકસ્યાચિન્તયતો દિવાસ્વપ્નપરસ્પ્યાલસસ્ય ઝેષ્મા પ્રકોપમાપચતે। સ સ્વભાવાદ્ ગુરુમધુર-શીતન્નિગ્ધઃ સ્તસ્તોઽગ્નિમુપહત્ય સૌમ્યસ્વભાવાત્ પુરીષાશયમુપહત્યોપક્લેષ્ય પુરીષમતિસારાય કલ્પતે।

ઝેષ્મલસ્ય તુ કંદ્રપ્રધાન કફપ્રકૃતિ, ગુરુ-શુરુ મારી, મધુર-મધુર મધુર, શીત-શીત ઠંડા, સ્નિગ્ધ-અને સ્નિગ્ધ પદાર્થોનું ઔર સ્નિગ્ધ આહારકા, ઉપસેવિનઃ સેવન કરનાર સેવન કરનેવાલે, સંપૂરકસ્ય બહુ ભોજન

૬. કૃષ્ણં રક્તપિત્તોપહિતમ્—રક્તપિત્તોપહિતમ્ (બ. બ. ક.)

,, ,, —કૃષ્ણપિત્તોપહિતમ્ (ક.)

૭-(૧). પુરીષાશયમુપહત્ય—પુરીષાશયમુપહત્ય (ક. ઢ. ક.)

उरनार अर्थात् भरपेट खानेवाले, अचिन्तयतः चिन्ता न करनार चिन्ता न करनेवाले, दिवा-दिवसे दिनमें, स्वप्न-परस्य सुनार सोनेमें परायण, अलसस्य अने आलस्य भावसुने। और आलसी पुरुषका, श्लेष्मा उद्ग कफ, प्रकोपस्य प्रकोप प्रकुपित, आपद्यते पाभे छे हो जाता है, स्वभावात् स्वभावशी स्वभावसे, गुरु-शुभु गुरु, मधुर-भधुर मधुर, शीत-शीत ठंडा, स्निग्धः स्निग्ध स्निग्ध, स्वस्तः अने शिथिल और शिथिल, सः ते उद्ग वह कफ, सौम्य-पेताना जलीय अपने जलीय, स्वभावात् स्वभावशी स्वभावसे, अग्निम् अग्निने। अग्निको, उपहत्य नाश करीने नष्ट कर, पुरीषाक्षयम् भणायमान मलाशयमें, उपहत्य जलने जाकर, पुरीषस्य भणने मलको, उपहृष्य क्लिप्त करीने क्लिप्तकर, अतिसाराय अतिसार अतिसारको, कल्पते करे छे उत्पन्न करता है।

7 (1). In a person of kapha habitus, the kapha gets provoked by constant use of heavy, sweet, cold and unctuous articles, by excessive impletion, by a thoughtless life, by habitual day-sleep and lethargy. The kapha possessing naturally the qualities of heaviness, sweetness, coldness and unctuousness, and getting loosened, impairs the vital heat; and spreading down the colon it liquefies the feces by its watery quality and thus produces diarrhea.

तस्य रूपाणि - स्निग्धं श्वेतं पिच्छिलं तन्तु-मदामं गुरु दुर्गन्धं श्लेष्मोपहितमनुबद्धशूलमरुपा-ल्पमभीक्ष्णमतिसार्यते सप्रवाहिकं, गुरुदरगुदब-स्तिवक्ष्णदेशः कृतेऽप्यकृतसंज्ञः सलोमहर्षः सोत्क्लेशो निद्रालस्यपरीतः सदनोऽन्नद्वेषी चेति श्लेष्मातिसारः ॥ ७ ॥

तस्य तेनां उसके, रूपाणि लक्षणैः लक्षण, गुरु-जम्भकः भारे जैसेकि- भारी, उदर-पेट पेट, गुद-

७. श्वेतम्-शीतम् (ब)

गुदा गुदा, बस्ति अस्ति बस्ति, वक्ष्णदेशः अने वक्ष्ण प्रदेशवाला और वक्ष्ण प्रदेशवाला, कृते अपि वेग समाप्त तथा छतां पक्षु वेगके समाप्त होने पर भी, अकृतसंज्ञः वेगने पूर्ण थये नहीं माननार वेगको पूर्ण हुआ नहीं माननेवाला, सलोमहर्षः श्लेष्मा उद्गवाला रोमहर्ष युक्त, सोत्क्लेशः उद्गदेशवाला मिचलीसे युक्त, निद्रा-निद्रा नींद, आलस्य-परीतः तथा आलस्यशी व्याप्त और आलस्यसे पीड़ित, सदनः शिथिल शिथिल, अन्नद्वेषी च अने अन्नमें द्वेष करनार रोगीने और अन्नद्वेष-वाला रोगी, स्निग्धस्य स्निग्ध स्निग्ध, श्वेतम् श्वेत सफेद, पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल, तन्तुमत् तांतु-वाला पतला, आमम् आम आम, गुरु शुभु भारी, दुर्गन्धम् दुर्गन्धवाला दुर्गन्धयुक्त, श्लेष्म-उद्गशी कफसे, उपहितम् युक्त युक्त, अनुबद्धशूलम् शूलसहित शूलके अनुबद्धसे युक्त, अल्पाल्पम् थोड़ा थोड़ा थोड़ा थोड़ा, सप्रवाहिकम् अने प्रवाहिकासहित और प्रवाहिकासहित, अभीक्ष्णम् बार-बार पुनः पुनः, अतिसार्यते अतिसार थाप छे मल त्यागता है, इति आ यह, श्लेष्मातिसारः उद्गतिसार छे कफातिसार है ॥ ७ ॥

7 Its signs and symptoms are—the patient passes frequent, watery and flowing stools which are unctuous, whitish and slimy and contain fibrinous shreds and undigested matter, that are heavy, offensive and containing mucus and which are scanty and accompanied with griping pain. The patient feels a sense of heaviness in the abdomen, rectum, hypo-gastric and ilio-inguinal regions; even after passing stools he feels he has not evacuated stools. He suffers horripilation. He is afflicted with nausea, drowsiness and lethargy. He suffers from asthenia, and repugnance for food. Thus has been described the diarrhea due to kapha.

प्रणिपातात्तिषारस्य निदामसंप्राप्तिलक्षणानि—

अतिशीतस्निग्धरूक्षोष्णगुरुखरकठिनविषमवि-
रुद्धासात्म्यभोजनादभोजनात् कालातीतभोजनाद्
यत्किञ्चिदभ्यवहरणात् प्रदुष्टमद्यपानीयपानादति-
मद्यपानादसंशोधनात् प्रतिकर्मणां विषमगमनाद्-
नुपचाराज्ज्वलनादित्यपक्वसलिलातिसेवनादस्वप्ना-
दतिस्वप्नाद्वेगविधारणादनुविपर्ययादयथाबलमार-
म्भाद्भयशोकचित्तोद्वेगातियोगात् कृमिशोषज्व-
राशोविकारात्तिकर्षणाद्वा व्यापन्नाग्नेस्त्रयो दोषाः
प्रकुपिता भूय एवाग्निमुपहत्य पकाशयमनुप्रवि-
श्यातीसारं सर्वदोषलिङ्गं जनयन्ति ॥ ८ ॥

अतिशीत- अत्यंत शीतल अत्यंत शीत, स्निग्ध-
स्निग्ध स्निग्ध, रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, उष्ण- उष्ण उष्ण,
गुरु- गुरु गुरु, खर- खर खरदरा, कठिन- कठिन कठिन,
विषम- विषम विषम, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, असात्म्य-
अने असात्म्य और असात्म्य, भोजनाद् भोजन
करवाथी भोजनसे, अभोजनात् भोजन न करवाथी
अभोजनसे, कालातीत- वधत वीत्या पछी भोजन कालके
टल जाने पर, भोजनात् भोजन करवाथी भोजन करनेसे,
यत्किञ्चित् गमे ते जो कुछ भी, अभ्यवहरणात् आध
देवाथी खा जानेसे, प्रदुष्ट- भराभ अत्यंत दूषित, मद्य-
पानीय- मद्य अने पाणी मद्य और जलके, पानाद्
पीवाथी पीनेसे, अतिमद्यपानात् अति मद्य पीवाथी
अति मद्य पीनेसे, असंशोधनात् संशोधन न करवाथी
संशोधन न करनेसे, प्रतिकर्मणां पंचकर्मणा पंचकर्मोंके,
विषमगमनात् विषम प्रयोगथी असम्यक् प्रयोगसे,
अनुपचारात् रोगने उपाचार न करवाथी रोगका उपचार
न करनेसे, ज्वलन- अग्नि अग्नि आदित्य- सूर्य सूर्य,
पवन- पवन वायु, सलिल- अने पाणीना और पानीके,
अतिसेवनात् अति सेवनथी अत्यंत सेवनसे, अस्वप्नात्
निद्रा न करवाथी न सोनेसे, अतिस्वप्नात् अतिशय
निद्रा करवाथी अतिमात्रामें सोनेसे, वेग- वेग वेगके,
विधारणात् रोकवाथी विधारणसे, ऋतु- ऋतुमा ऋतुओंकी,
विपर्ययात् ईश्वर थाथी विकृतिसे, अयथाबलम्
आरम्भात् शक्तिथी बंधारे काम करवाथी अपने बलसे
अधिक कार्य करनेसे, मद्य- मद्य मद्य, शोक- शोक शोक,

८. अतिकर्षणाद्वा व्यापन्नाग्नेः—अतिकर्षणैः व्यापन्नाग्निः (४).

चित्त-उद्वेग- तथा चित्तना उद्वेगना तथा मनका उद्वेग
इनके, अतियोगात् अतियोगथी अतियोगसे, कृमि-
अथवा कृमि या कृमि, ज्वर- ज्वर ज्वर, अशोविकार-
अने हरसरोगथी और अशोरोम इनसे, अतिकर्षणाद्
वा अति कृश भवाथी अत्यंत कृश होनेसे, व्यापन्नाग्नेः
नष्ट अग्निवाणा पुरुषना नष्ट अग्निवाके पुरुषके प्रकुपिताः
प्रकुपित प्रकुपित, त्रयः दोषाः त्रय दोषों तीनों दोष,
भूयः एव अधिक रीते और भी, अग्निम् अग्निने
अग्निको, उपहत्य हृष्टीने नष्टः पक्वज्वर पक्वज्वर
पकाशयमें, अनुप्रविश्य प्रवेश करी प्रवेशकर, सर्वदोष-
सधना होवना सब दोषोंके, लिङ्गम् लक्षणोंवाला
लक्षणोंवाले, अतीसारम् अतीसारने अतीसारको,
जनयन्ति उद्भव करे छे उत्पन्न करता है ॥ ८ ॥

8. By taking very cold. unctuous. dry. hot, heavy, rough, hard, irregular, antagonistic and non-homologatory articles of diet, by abstinence from diet, or by late meals, by eating whatever comes in hand, by drinking vitiated wine or beverage, by excessive indulgence in wine, by lack of seasonal purification, by the wrongful effects of therapeutics or by lack of therapeutics or excessive exposure to fire, sun, wind and water, by lack of sleep or by excessive sleep by suppression of the natural urges, by abnormality of season, by exertions beyond one's capacity, by excess of fear, grief and mental anxiety, and by excessive emaciation due to helminthiasis, consumption, fever and piles— by these factors the gastric fire gets affected as a consequence of which all the three humors get provoked and impair the vital heat still further and entering the colon, produces diarrhea

manifesting the combined symptoms of all the above-described varieties of diarrhea.

अपि च शोणितादीन् धातून्तिप्रकृष्टं दूषयन्तो धातुदोषस्वभावकृतानतीसारवर्णानुपदर्शयन्ति ।

अपि च अने १११ और भी, शोणितादीन् रक्त भत्यादि शोणितादि, धातून् धातुओंने धातुओंको अति-प्रकृष्ट अत्यंत अत्यन्त, दूषयन्तः दूषित करते हैं तथा दूषित करते हुए तीनों दोष, धातु-दोष- धातु तथा दूषणा धातु और दोष इनके, स्वभावकृतान् स्वभावे उरेला स्वभावसे बने, अतीसारवर्णान् अती-सारना वर्णोंने अतीसारके रंगोंको, उपदर्शयन्ति अतावे छे दिखाते हैं।

१-(१). Further, the morbid humors excessively vitiate the blood and other body-elements and manifest in the stools various colors characteristic of the body-elements which are vitiated.

तत्र शोणितादिषु धातुध्वतिप्रदुष्टेषु हरिद्र-हरितनीलमाश्लिष्टमांसघावनसन्निकाशं रक्तं कृष्णं श्वेतं वराहमेदःसदृशमनुबद्धवेदनमवेदनं वा समा-सव्यत्यासादुपवेक्ष्यते शकृद् प्रथितमामं सकृद्, सकृदपि पक्वमनतिक्षीणमांसशोणितबलो मन्दाग्नि-विहतमुखरसश्च; तादृशमातुरं कृच्छ्रसाध्यं विद्यात् ।

तत्र ते उन, शोणितादिषु रक्त वर्णरे शोणितादि, धातुषु धातुओं धातु, अतिप्रदुष्टेषु अत्यंत दूषित भती अत्यन्त दूषित होने पर, अनति-क्षीण-मांस-शोणित-बलः अने मांस, दूषित तथा अण अतिक्षीण भया नथी अवेला जिसके मांस, क्षीर तथा बल क्षीण नहीं हुए हैं ऐसा, मन्दाग्निः मृदाग्निपाणौ मन्दाग्निवाला, विहत-अने दूषायेला और नष्ट हुए, मुखरसः च भुभरसपाणौ रोगी मुखरससे युक्त रोगी, हरिद्र- पीला

पीले, हरित- पीला हरे, नील- नीला नीले, माश्लिष्ट- भूरा रंग अथवा मंजीठ जैसे, मांस-घावन-सन्निकाशम् अने मांसना घ्राण अथवा और मांसके घावन जैसे, रक्तं कृष्णम् लाइ, काला लाल, काले, श्वेतम् श्वेत सफेद, वराह-मेदः- सुपरन्ती अरणी सूअरकी चर्बी, सदृशम् अथवा जैसे, अनुबद्धवेदनम् अतत वेदनावाला सतत वेदनासहित, अवेदनम् वा अ वेदनारहित या वेदनारहित, समास-तन्मात्रं लक्षणोपहित सब लक्षणोंके साथ, व्यत्यासात् छे छे छे छे लक्षणोपहित या कुछ लक्षणोंके साथ, सकृद् छे छे बार कभी, आमम् अपक्व कच्चे, प्रथितम् अने गंदायेला और बंधे हुए, सकृद् अपि अने छे छे बार और कभी, पक्वम् पकेला पके हुए, सकृद् भूला मलका, उपवेक्ष्यते त्याग करे छे त्याग करता है, तादृशम् तैसा उस प्रकारके, आतुरम् रोगीने रोगीको, कृच्छ्रसाध्यम् कष्टसाध्य कष्टसाध्य, विद्यात् अथवा समझे ।

१-(२). If the blood and other body-elements are excessively vitiated, the stools are yellow, green, blue, coffee-brown of the color of flesh-washed water, red, black, white or of the color of hog's fat; the patient passes stools with much pain or slight pain. The above colors are seen individually or combined. The patient passes indeterminately hard and undigested stools or even digested stools. He may not suffer from great loss of flesh, blood or vitality, his gastric fire gets dull; he suffers loss of taste in the mouth. Such a case is to be known as of a formidable type.

एभिर्वर्णैरतिसार्यमाणं सोपद्रवमातुरमसा-ध्योऽयमिति प्रत्याचक्षीत;

एभिः आ नीये अथवावेला इन निम्नोक्त, वर्णैः वर्णोपहित रंगसहित, अतिसार्यमाणम् अतिसारनावाला

१-(१). धातुन्तिप्रकृष्टं-धातुन्तिप्रदुष्टान् (ध.)

१-(२). अतिप्रदुष्टेषु-अतिप्रदुष्टेषु (ध.)

,, मांसघावनसन्निकाशं-मांसघावनवेदनं (ध.)

અતિસારવાલે, સોપદ્રવમ્ અને ઉપદ્રવસંહિતે ઔર ઉપ-
દ્રવોસે યુક્ત, આતુરમ્ રોગીની ચિકિત્સાભો રોગીકો
ચિકિત્સાકા, જ્યમ્ આ યદ્ધ. અસાધ્યઃ અસાધ્ય છે
અસાધ્ય છે, હિતિ એમ કહી એવા કહકર, પ્રત્યાચક્ષીત
નિષેધ કરવો નિષેધ કરે.

૧-(૩). If the patient who passes stools
of the colors described below develops
complications he should be pronounced
to be incurable and sent away.

તથા—પક્ષોગિતામં ચક્રત્વણ્ડોપમં મેદો-
માંસોદકસન્ધિકાશં દધિધૃતમજ્જતૈલવસાક્ષીરવે-
સવારાભમતિનીલમતિરક્તમતિકૃષ્ણમુદકમિવાચ્છં
પુનર્મેચકામતિચ્છિગ્ધં હરિતનીલકણાયવર્ણં કર્બુર-
માખિલં પિચ્છિલં તન્તુમદામં ચન્દ્રકોપગતમતિ-
કુળપપૂતિપૂયગન્ધ્યામામતસ્યગન્ધિ મક્ષિકાકાન્તં
કુચિત્બહુધાતુસ્રાવમરુપુરીષમપુરીષં વાડાસાર્ય-
માણં તૃણાદાહજ્વરભ્રમતમકહિકાશ્વાસાનુબન્ધમ-
તિવેદનમવેદનં વા સ્તપકગુદં પતિતગુદવલિ
મુક્તનાલમતિક્ષીણબલમાંસશોણિતં સર્વેપર્વાસ્થિ-
શૂલિનમરોચકારતિપ્રલાપસંમોહપરીતં સહસાપ-
રતવિકારમતિસારિણમચિકિત્સ્યં વિદ્યાત્; હિતિ
સન્ધિપાતાતિસારઃ ॥ ૧ ॥

તથા જેમકે જેસે, પક્ષ- પક્ષ પક્ષ, ઓગિતામ્
રક્ત જેવા રક્ત જેસી આભાવાલે, ચક્રત્વણ્ડ-ઉપમમ્
યદ્ધના કહકા જેવા યદ્ધત્કે લખ્ધ જેસા, મેદઃ- માંસ-
મેદ તથા માંસના મેદ ઔર માંસકે, ઉદક- ધોણુ
બોધનકે, સન્ધિકાશમ્ જેવા સદશ, દધિ-ધૃત- દહીં, ઘી

દહી, ઘી, મજ્જાતૈલ- મજ્જા, તેલ મજ્જા, તેલ, વસા-ક્ષીર-
વસા, દૂધ ચર્બી, દૂધ, વેતવારામન અને વેસવાર જેવા
ઔર વેસવાર જેસે, અતિનીલમ્ અતિશય નીલ અત્યંત
નીલે, અતિરક્તમ્ અતિરાતા અતિલાલ, અતિકૃષ્ણમ્
અતિકાળા અતિકાળે, પુનઃ ઉદકમ્ હવ વળી પાણી
જેવા ફિર જલ જેસે અચ્છં ૨૫૨૭ સ્વચ્છ, મેચકામમ્
ચળકતા કાળા મોરકી પ્રીવા જેસે નીલે ઔર ચમકદાર,
અતિસ્નિગ્ધમ્ અતિસ્નિગ્ધ અત્યંત સ્નિગ્ધ, હરિત- લીલા
હરે, નીલ- નીલા નીલે, કણાયવર્ણમ્ અને કણાય
વર્ણવાળા ઔર મેઘવે રંગકે, કર્બુરમ્ કાબરચીતર
ચિતકવરે, આખિલમ્ ખલિન મલિન, પિચ્છિલમ્ ચીકણ
પિચ્છિલ, તન્તુમદ તાંતણુવાળા તાર નિકલનેવાલે,
આમમ્ આમ આમ, ચન્દ્રકોપગતમ્ ચાંદરડાવાળા
મોરપંજકે જેસે ચક્રોસે યુક્ત, આંતકુળપ- અત્યંત શખના
જેવી અત્યંત મુરદેકીસી, પૂતિ- સડેલી સર્પી, પૂય- અને
પૂયના જેવી ઔર પૂયકે સમાન, ગન્ધિ- ગંધવાળા
ગંધવાળે, આમ- આમગંધવાળા આમગંધવાળે, આમ-
મત્સ્યગન્ધિ અને કાચી માછલી જેવી ગંધવાળા
ઔર કષાં મઝલી જેસી ગંધવાળે, મક્ષિકાકાન્તમ્ માખી-
ઓને પ્રિય મલિનચોંકે પ્રિય, કુચિત- સડેલા સર્પી હુઈ,
બહુ-ધાતુસ્રાવમ્ અને ઘણા ધાતુઓના સ્રાવવાળા
બહુન ધાતુઓકે સ્રાવસં યુક્ત, અરુપુરીષમ્ થોડા મળવાળા
થોડે મલસે યુક્ત, અપુરીષમ્ વા અથવા મળારહિત યા
મળરહિત, અતિસાર્યમાણમ્ અતિસારથી યુક્ત અતિસારસે
યુક્ત, તૃણા-દાહ- તૃણ, દાહ પ્યાસ, દાહ, જ્વર-ભ્રમ- જ્વર,
ભ્રમ જ્વર, ભ્રમ, તમક- તમક તમક શ્વાસ, હિકા-
હોડકી હિચકી, શ્વાસ-અનુબન્ધમ્ અને શ્વાસના અનુ-
બંધવાળા एवं શ્વાસકે અનુબન્ધસં યુક્ત, અતિવેદનમ્
અતિ વેદનાવાળા અત્યંત વેદનાસે યુક્ત, અવેદનમ્ વા
કે વેદનારહિત યા વેદનારહિત, સ્તપ- શોષથલ સ્થિલ,
પક્ષ- અને પાકેલી ઔર પક્ષ, ગુદમ્ ગુદાવાળા ગુદાવાલે,
પતિત- નષ્ટ થયેલ નષ્ટ, ગુદવલિમ્ ગુદવલિવાળા ગુદ-
વલિવાલે, મુક્તનાલમ્ ગુદ જેવી બહાર નીકળી ગઈ
હોય એવા ગુદપ્રાંસે યુક્ત, અતિક્ષીણ- અતિ ક્ષીણ
થયેલ છે અત્યંત ક્ષીણ, રક્ત-માંસ- બલ, માંસ વલ,
માંસ, ઓગિતમ્ તથા રક્ત જેવી એવા ઔર રક્તવાલે,
સર્વ-પર્વ- સર્વળાં પર્વ સર્વ પર્વ, અસ્થિ- અને હાડકાં

૧. પક્ષોગિતામં-કાથોગિતામં (સ. ઘ. સ. ઢ. ત. દ. ધ.)

,, ચક્રત્વણ્ડોપમં-ચક્રત્વણ્ડોપમં (ઘ. સ. ધ.)

,, પિચ્છિલં તન્તુમદામં-તન્તુમદામં (સ.)

,, મક્ષિકાકાન્તં-મક્ષિકાકાન્તમ્ (ત. ધ.)

,, પુરીષમપુરીષં-પુરીષમપુરીષં સ્વરૂપુરીષમ્ (ઘ.)

,, મુક્તનાલમ્-મુક્તનાલમ્ (સ.)

,, સ્તપ-સ્તપનમ્ (ઘ.)

,, અરોચકારતિપ્રલાપસંમોહપરીતં-અરોચકારતિપ્રલાપસંમોહપરીતં(સ.)

और हृदयोंमें, शूलिनम् शूलनाशकं शूलवाले, अरोचक-
अरुचि अरुचि, अरति- अरति अरति, प्रलाप- प्रलाप
प्रलाप, संमोह- तथा मूर्च्छांती तथा मूर्च्छांसे,
परीतम् युक्त पीबित, सहसा अने औकांते और सहसा,
उपरत- शांत थाय से शांत हुए, विकारम् विकारे
नेना अवा विकारवाले, अतिसारिणम् अतिसारना
रोगीने अतिसारके रोगीको, अचिकित्स्यम् चिकित्सा
करवाने अथवा अचिकित्स्य, विद्याम् अजुवे जाने, इति
आ यह, सन्निपातातिसारः सन्निपातातिसार से
सन्निपातातिसार है ॥ ९ ॥

9. They are of the color of the digested blood (melena or tar-colored stools) or like the bits of liver tissue, of the appearance of the washings of fat and flesh; of the likeness of curds ghee, marrow, fat, milk and minced meat. Excessively blue-red, dark limpid like water, of the color of tar, excessively unctuous, green, blue or brown in color, variegated, dirty, slimy, containing fibrinous shreds, undigested, refracting various colors, attended with offensive and putrid smell as of putrified flesh or of raw fish. attracting flies, containing sloughs and discharge of body-tissues and very little or no fecal matter, very frequent stools complicated by thirst, burning fever, giddiness, asthma, hiccup and dyspnea; attended with acute or mild pain and prolapse or inflammation of the rectum, drooping of rectal folds, and prolapse of the rectal tube with excessive loss of vitality, flesh and blood, pain in all the bones and joints, anorexia, apathy, delirium and delusion, and characterised by sudden cessation

of symptoms; know such a patient with these symptoms to be incurable. Thus has been described the diarrhea due to tridiscordance.

तमसाध्यतामसंप्राप्तं चिकित्सेद् यथाप्रधानोप-
क्रमेण हेतूपशयदोषविशेषपरीक्षया चेति ॥१०॥

असाध्यताम् असाध्यताने असाध्य, अतिसारम्
न प्राप्त थयेला न हुए, तम् ते रोगीनी उस रोगीको,
यथाप्रधान- दोषनी प्रधानताने अनुसरी प्रधानदोषके
अनुसार, उपक्रमेण उपचारद्वारा चिकित्साक्रमसे, हेतु-
तथा हेतु और हेतु, उपशय- उपशय उपशय, दोष-
विशेष- अने दोषविशेषनी और विशिष्ट दोषकी,
परीक्षया च परीक्षाद्वारा परीक्षासे, चिकित्सेद् इति
चिकित्सा करनी चिकित्सा करे ॥ १० ॥

10. Before it passes into the incurable stage, the physician by investigating the etiological factors, homologatory signs and the morbidity of humors should begin the treatment of the most predominant morbid humor in the condition.

भयशोकातिसारयोः लक्षणम्—

आगन्तु द्वावतीसारौ मानसौ भयशोकजौ ।
तत्तयोर्लक्षणं वायोर्यदतीसारलक्षणम् ॥११॥

आगन्तु आगंतु हेतुथी न-मेला आगन्तु हेतुसे
पैदा हुए, मानसौ मानसिक दोषरूप, भयशोकजौ भय अने शैक्ष्णी थयेला भय और
शोकसे जनित, द्वौ ये दो, अतीसारौ अतिसार से
अतिसार हैं, वायोः वायुथी उत्पन्न थयेला वायुसे उत्पन्न
हुए, यत् अतीसार-लक्षणम् अतिसारना से लक्षणसे
अतिसारके जो लक्षण हैं, तत् ते वही, तयोः तेओना
उनके, लक्षणम् लक्षणसे लक्षण हैं ॥ ११ ॥

१०. तमसाध्यतामसंप्राप्तं—तमसाध्यतामसाध्यतामसंप्राप्त (द.)

११. अस्माच्छोकारपूर्वम्—

‘भवन्ति वात्र’ इति (य.) पुस्तके १२३३ ।

11. The exogenous type of diarrhea born of psychic factors is of two kinds. One is born of fright and the other of grief. The signs and symptoms of both of them are the same as those of the diarrhea due to vata.

मारुतो भयशोकाभ्यां शीघ्रं हि परिकुप्यति ।
तयोः क्रिया वानहरी हर्षणाश्वासनानि च ॥१२॥

भय-शोकाभ्याम् भय तथा शोकाभ्यां भय और शोकसे, मारुतः वायु वायु, शीघ्रम् शीघ्र शीघ्र, परिकुप्यति हि कुपित भाव से कुपित होता है, तयोः भयम् तथा शोकम् अतिसारभां भयज तथा शोकज अतिमारुत, वानहरी वातहर वातहर, क्रियाः चिकित्सा इत्यादि, हर्षण- आनंद से चिकित्सा की जाती है, हर्षण- से उपरान्त शोकाभ्यां आनंद इसके अतिरिक्त रोगीको आनंद, आश्वासनानि च तथा आश्वासन आपना ओषधी तथा आश्वासन देना चाहिए ॥ १२ ॥

12. The vata gets quickly provoked by fear and grief. Their treatment is of the vata-curative type along with inducing cheerfulness and comfort.

इत्युक्ताः षडतीसाराः साध्यानां साधनं त्वतः ।
प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वेण यथावत्तन्निबोधत ॥१३॥

इति आरभ्य इति तरह, षट् छ छः, अतीसाराः अतिसार अतिसार, उक्ताः उक्ता से कहे हैं, त्वतः तु से तो अब तो, साध्यानाम् साध्य अतिसारोन्नी साध्य अतिसारोन्नी, साधनम् चिकित्सा चिकित्सा, अनुपूर्वेण अनुक्रमेण यथाक्रम, प्रवक्ष्यामि उद्देश में कहूंगा, तत् ते उसको, यथावत् यथार्थ रीति यथार्थ रीतिसे, निबोधत साध्यानां सुनो ॥ १३ ॥

13. Thus have been described the six varieties of diarrhea. I shall now describe the treatment of the curable conditions in due order. Listen with diligence.

आमातिसारे संप्रहणौषधनिषेधः—

दोषाः सन्निविता यस्य विदग्धाहारमूर्च्छिताः ।
अतीसाराय कल्पन्ते भूयस्तान् संप्रवर्तयेत् ॥१४॥

यस्य दोषा जिनके, विदग्धा- अपक्व, आहार- अकारणी आहारसे, मूर्च्छिताः कुपित यद्यपि मूर्च्छित होकर सन्निविताः संस्थित यद्यपि संस्थित हुए, दोषाः दोषो दोष, अतीसाराय अतिसार अतिसार, कल्पन्ते करे से उत्पन्न करते हैं, तान् तेओन्नी उनको, भूयः अधिक खूब, संप्रवर्तयेत् प्रवृत्ति करावली प्रवृत्त करे ॥ १४ ॥

14. The patient in whom all the morbid humors are aggravated by the undigested food accumulated in the intestines and cause diarrhea, must be purged again in order to expel the fecal matter.

न तु संप्रहणं देयं पूर्वमामातिसारिणे ।
विवक्ष्यमानाः प्राग्दोषा जनयन्त्यामयान् बहून् १५
दण्डकालसकाध्मानग्रहण्यर्शोगदांस्तथा ।
शोथपाण्ड्यामयप्लीहकृष्ठगुल्मोदरज्वरान् ॥१६॥

आमातिसारिणे तु आमातिसारना शोभासे तो आमातिसारके रोगीको तो, पूर्वम् प्रथम प्रथम, संप्रहणम् संप्रहणम् औषध संप्रहणीय औषध, न देयम् न आपवुं नहीं देना चाहिए, प्राग् प्रथम न प्रारंभमें ही, विवक्ष्यमानाः शोकाभां आदेशा गेके जाने पर, दोषाः दोषो दोष, बहून् धन्य बहुतसे, आमयान् शोभासे रोगीको, दण्डक- दोषाः— दंडक जैमिकि— दंडक, अलसक- अलसक अलसक, आध्मान- आध्मान आध्मान, ग्रहणी- ग्रहणी ग्रहणी, अर्शोगदान् अर्शोगदान् अर्शोगदान्, तथा शोथ- शोथ शोथ पाण्ड्यामय- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, प्लीह- प्लीहा प्लीहा, कृष्ठ- कृष्ठ कृष्ठ, गुल्म- गुल्म गुल्म,

१४. संप्रवर्तयेत्-संप्रवर्तयेत् (य.)

१५. विवक्ष्यमानाः प्राग्दोषा-विवक्ष्यमानाः (य.)

१६. विवक्ष्यमानाः प्राग्दोषा-विवक्ष्यमानाः (य.)

१७. विवक्ष्यमानाः प्राग्दोषा-विवक्ष्यमानाः (य.)

उदर- उदररोग उदररोग, ज्वरान् तथा ७५२ने तथा
ज्वरको, जनयन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते हैं ॥१५-१६॥

15-16. No astringent treatment should be given in the first stages of diarrhea when undigested stools are passed. If this morbid matter is retained in the body it produces many disorders such as body-stiffness due to intestinal torpor, distention of the abdomen, assimilation-disorder, piles, edema, anemia, splenic disorders, dermatosis, gulma, abdominal diseases and fever.

तस्मादुपेक्षेतोत्क्रिष्टान् वर्तमानान् स्वयं मलान् ।
कृच्छ्रं वा वहतां दद्यादभयां संप्रवर्तिनीम् ॥१७॥

तस्मात् तेथी उस लिए, उत्क्रिष्टान् अहार नीकणवा
तेथीर थर् उत्क्रिष्ट होकर, स्वयम् पोतानी भेजे, स्वयं,
वर्तमानान् अहार नीकणता प्रवृत्त, मलान् भणोनी
मलौकी, उपेक्षेत उपेक्षा करवी उपेक्षा करनी चाहिए,
कृच्छ्रम् वा अथवा कृच्छ्री या कठिनतासे वहतां
थोड़ी भति करता होय तो थोड़ा निकलते हों तो, संप्र-
वर्तिनीम् सारी रीति प्रवृत्ति करानारी अच्छी तरह
प्रवृत्त करनेवाली, अभयाम् हरडे हरड़ दद्यात् आपवी
देवे ॥ १७ ॥

17. Hence the physician must allow the morbid matter to get expelled spontaneously. If it does not flow down easily, the patient may be given chebulic myrobalan which has a purgative action.

आमातिसारे अनुलोमनार्थं हरीतकीयोगः —

तथा प्रवाहिते दोषे प्रशाम्यत्युदरामयः ।

जायते देहलघुता जठराग्निश्च वर्धते ॥१८॥

तथा तेथी उससे, दोषे दोष दोषका, प्रवाहिते अहार
नीकणता प्रवाहण होने पर, उदरामयः उदरनी व्याधि
उदरका रोग, प्रशाम्यति शांत थाय छे शान्त होता है,

देहलघुता देह लघुता देह हलका, जायते थाय छे होता
है, जठराग्निः च अग्ने ७५२शि और जठराग्नि, वर्धते
वर्धे छे बढ़ती है ॥ १८ ॥

18 The morbid matter thus discharged, sedates the abdominal condition. The body becomes lighter and the gastric fire increases.

आमातिसारे प्रमथ्याः —

प्रमथ्यां मध्यदोषाणां दद्याद्दीपनपाचनीम् ।

लङ्घनं चाल्पदोषाणां प्रशस्तमतिस्सारिणाम् ॥१९॥

मध्यदोषाणाम् मध्यम दोषाणां मध्यम दोषवादे,
अतिसारिणाम् अतिसारना रोगीभ्यो अतिसारके
रोगियोंको, दीपन-पाचनीम् दीपन तथा पाचन करना
दीपन-पाचन, प्रमथ्याम् कषाय कषाय, दद्यात् आपवी
देवे, अल्प-अग्ने अल्प और अल्प, दोषाणाम् च
दोषाणां दोषवालोंको लङ्घनम् क्षधन लङ्घन कराना,
प्रशस्तम् श्रेष्ठ छे प्रशस्त है ॥ १९ ॥

19. If the morbid humors are of moderate intensity, the patient may be given the decoction of digestive stimulants and if the morbid humor is of very slight intensity, lightening therapy is recommended for the patient.

पिप्पली नागरं धान्यं भूतीकमभया वचा ।

हीवेरं भद्रमुस्तानि बिस्वं नागरधान्यकम् ॥२०॥

पृश्निपर्णी श्वदंष्ट्रा च समङ्गा कण्टकारिका ।

तिस्त्रः प्रमथ्या विहिताः श्लोकाद्यैरतिसारिणाम् २१

पिप्पली पीपरी पिप्पली, नागरम् सूंठ, धान्यम्
धान्य धनिया, भूतीकम् अजमोथ अजमयन, अभया
हरडे हरड़, वचा अग्ने ७५२ और वच, हीवेरम् पाणो
सुगन्धवाला, भद्रमुस्तानि अजमोथ भद्रमुस्त, बिस्वम्
भीदी बेल, नागर- सूंठ, धान्यकम् अग्ने धान्य
और धनिया, पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, श्वदंष्ट्रा
गोअरु गोखरू, समङ्गा रीसाभण्डी लाजवंती, कण्टकारिका

१९. मध्यदोषाणाम्—मध्यदोषेभ्यो (क व, छ.)

च अने भेडी बोरी गहूरी और कटेरी, श्लोकावैः आ
त्रय अर्ध अर्ध श्लोकावै इति तीन श्लोकावै, अति-
सारिणाम् अतिसारना रेणुग्रीवने भाटे अतिसारियोंके
लिए, तिष्ठः त्रय तीन, प्रमथ्याः प्रमथ्याः प्रमथ्या,
विहिताः डही छे कही हैं ॥ २०-२१ ॥

20-21. Long pepper, dry ginger, coriander, bishop's weed, chebulic myrobalan and sweet flag; (2) black cuscus, large variety of nut-grass, bael, dry ginger and coriander; (3) painted leaved tick-trefoil, small caltrops, madder and indian night-shade; these three groups are described one in each hemistich for patients suffering from diarrhea.

वचाप्रतिविषाभ्यां वा सुस्तपपटकेन वा ।

हीवेरभृक्कवेराभ्यां पक्कं वा पाययेज्जलम् ॥ २२ ॥

वचा- वच, प्रतिविषाभ्याम् वा तथा अति-
विषयी तथा अतीससे, सुस्त- अथवा मोथ अथवा मोथ,
पपटकेन तथा अतिसारियां तथा पित्तपापकासे, हीवेर-
अथवा वागी अथवा सुगन्धवाला, शृङ्गवेराभ्याम् वा
तथा आदुधी तथा अदरकसे, पक्कम् उडालेखुं पकाया,
जलम् पाणी जल, पाययेत् पिपसावतुं पिलावे ॥ २२ ॥

22. Or, the physician may give as
potion the water boiled with sweet
flag and indian atees or with nut-grass
and trailing rungia or with black
cuscus and dry ginger.

अतिसारे अन्नपानम्—

युक्तेऽन्नकाले क्षुत्क्षामं लघून्वन्नानि भोजयेत् ।

तथा स शीघ्रमाप्नोति रुचिमग्निबलं बलम् ॥ २३ ॥

क्षुत्क्षामम् क्षुधायी क्षीण अतिसारना रेणुग्रीवने
क्षुधासे क्षीण रोगीको, युक्ते योग्य योग्य, अन्नकाले
अन्नकालमें, लघूनि लघु, अन्नानि
अन्न अन्नसे, भोजयेत् भोजन करना, तथा

तेन उरवाथी वैसा करनेसे, सः ते वह; रुचिम् रुचि
रुचि, अग्निबलम् अग्निना अग्नि अग्नि बल, बलम्
अग्ने शरीर अग्ने और शरीर बलको, शीघ्र अश्वदी
शीघ्र, आप्नोति पाने छे प्राप्त करता है ॥ २३ ॥

23. The physician should feed the
patient who is emaciated by hunger
with light diet at each meal-time. In
this way the patient soon regains
appetite, the strength of the gastric fire
and vitality.

तन्नेणावन्तिसोमेन यवाग्वा तर्पणेन वा ।

सुरया मधुना चादौ यथासात्म्यमुपाचरेत् ॥ २४ ॥

आदौ सर्वथी प्रथम सबसे प्रथम, यथासात्म्यम्
सात्म्यने अनुसरी सात्म्यके अनुसार, तन्नेण आहारमा
तक आहारमें छान, अवन्तिसोमेन डाल कांजी, यवाग्वा
यवागू यवागू, तर्पणेन वा तर्पण तर्पण सुरया सुरा
सुरा, मधुना च अने मधुना प्रयोगशी और शबदके
प्रयोगसे, उपाचरेत् उपचार करे ॥ २४ ॥

24. At first he should be treated
with butter-milk, sour conjee, gruel,
demulcent drink or with sura wine or
honey according to his homologation.

यवागूभिर्विलेपीभिः खडैर्यूषै रसोदनैः ।

दीपनग्राहिसंयुक्तैः क्रमश्च स्यादतः परम् ॥ २५ ॥

अतः परम् ते पछी इसके बाद, दीपन- दीपन दीपन,
ग्राहि- तथा आली औषधी और ग्राही द्रव्योंसे, संयुक्तैः
युक्त युक्त, यवागूभिः यवागू यवागू, विलेपीभिः विलेपी
विलेपी, खडैः अल खड, यूषैः यूप यूप, रसोदनैः च
अने मांसरससहित आतपी और मांसरससहित चावल
इनसे, क्रमः क्रम क्रम, स्यात् करे ॥ २५ ॥

25. Thereafter, his dietetic regimen
should consist of thin gruel, thick
gruel and vegetable soups, pulse, and
rice mixed with meat-juices and the

drugs stimulative of the gastric fire and astringent in action.

शालपर्णी पृश्निपर्णी बृहती कण्टकारिकाम् ।
बलां श्वदंष्ट्रां बिल्वानि पाठां नागरधान्यकम् ॥२६॥
शटीं पलाशं हृषुषां वचां जीरकपिप्पलीम् ।
यवानीं पिप्पलीमूलं चित्रकं हस्तिपिप्पलीम् ॥२७॥
वृक्षाम्लं दाडिमाम्लं च सहिष्णुं विडसैन्धवम् ।
प्रयोजयेदन्नपाने विधिना सूपकल्पितम् ॥२८॥
वातश्लेष्महरो ह्येष गणो दीपनपाचनः ।
ग्राही बल्यो रोचनश्च तस्माच्छस्तोऽतिसारिणाम् २९

शालपर्णीम् शालाग्रं खरीवन, पृश्निपर्णीम् पृश्नि-
पर्णीं पृश्निपर्णी, बृहतीम् बृहती, भोरीं गण्डी, वनभाटा,
कण्टकारिकाम् भोरी, भोरीं गण्डी, कटेरी, बलाश्च भला,
बला, श्वदंष्ट्राम् गोभृगु, गोखरु, बिल्वानि भिल्लीनां इत्य-
बेलसिरी, पाठाम् पाठा, पाठी, नागर- सूत सोंठ, धान्यकम्
धान्य, धनिया, शटीम् पट्टयूरे कचूर, पलाशश्च
आभरे, दाक, हृषुषाम् हाउरेर हाउवेर, वचाम् वच
वच जीरक- शुरुं जीरा, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली,
यवानीम् अजमे अजवायन, पिप्पलीमूलम् पीपरी-
मूलना गण्डोडा पिप्पलीमूल, चित्रकम् चित्रक चित्रक,
हस्तिपिप्पलीम् गण्डीपीपर गजपिप्पली, वृक्षाम्लम्
वृक्षाम्ल, दाडिमाम्लम् च भाटुं दाडिम
खट्टा अनार, सहिष्णु- हिं ग हींग, विडसैन्धवम्
भिडसवल्, सिंधावल् विडनमक, सैन्धवमक, विधिना
ये द्रव्योन्नी विधिपूर्वक इत द्रव्योन्नी विधिपूर्वक,
सूपकल्पितम् सारी रीते कल्पना करीने अच्छी तरह
कल्पना कर, अन्नपाने अन्नपानमां अन्नपानमे, प्रयोजयेत्
प्रयोग करे, एषः आ यह, गणः गण्डी
गण, वातश्लेष्महरः वातश्लेष्मे दूर करने वातकफहारक,
दीपन- दीपन दीपन, पाचनः पाचन पाचन, ग्राही
ग्राही ग्राही, बल्यः बल्य बलकारक, रोचनः च हि तथा
रोचन छे और रुचिकारक है, तस्मात् तेथी उस लिए,
अतिसारिणाम् अतिसारना रोगीओने अतिसारके
रोगियोंके लिए, अस्तः हितकारी छे प्रशस्त है ॥२६-२९॥

26-29. Ticktrefoil painted leaved

uraria, yellow-berried night-shade, indian night-shade, heart-leaved sida, small caltrops, bael, patha, dry ginger, coriander, long zedoary, palas, common juniper, sweet flag, cumin seeds, long pepper, bishop's weed, the roots of long pepper, white-flowered leadwort, elephant pepper, cocum butter, sour pomegranate, asafetida, bid salt and rock salt; the physician should use the above-mentioned articles methodically prepared in the patient's food and drink. This group of articles is curative of vata and kapha, digestive-stimulant, digestive-astringent, and promotive of strength and appetite. Hence it is recommended for the patient's suffering from diarrhea.

आमे परिणते यस्तु विबद्धमतिसार्यते ।
सशूलपिच्छमल्पाहं बहुशः सप्रवाहिकम् ॥३०॥
यूषेण मूलकानां तं बदराणामथापि वा ।
उपोदिकायाः क्षीरिण्या यवान्या वास्तुकस्य वा ॥३१॥
सुवर्चलायाश्चञ्चोर्वा शाकेनावलुजस्य वा ।
शल्याः कर्कारुकाणां वा जीवन्त्याश्चिर्मटस्य वा ३२
लोणिकायाः सपाठायाः शुष्कशाकेन वा पुनः ।
दधिदाडिमसिद्धेन बहुश्लेहेन भोजयेत् ॥३३॥

आमे परिणते आयो अनरस पाठी अतां
आमके पक जाने पर, यः तु ये रोगी जो रोगी,
सशूलपिच्छम् शूलसहित अमे यीशशयुक्त शूल
और चिकाशसे युक्त, विबद्धम् अंधायेक्ष भक्षने
बंधे हुए मलका, सप्रवाहिकम् प्रवाहिकसहित
प्रवाहिकके साथ, अल्प-अल्पम् थोडा थोडा अमाशुमां
थोड़े थोड़े प्रमाणमें, बहुशः धण्डीवार बहुत दफे,
अतिसार्यते अतिसारना इधमां त्याग करे छे अतिसारके
रूपमें त्याग करता है, तम् तेने उसे, मूलकानाम्
मूलाना मूलीके, अथ अपि वा अथवा या, बदराणाम्

भोरना बेरके, यूषेण यूष साधे यूषके साथ, उपोदिकायाः
अथवा योर्धना अथवा पोई, क्षीरिण्याः क्षीरिणी
क्षीरिणी, यवान्याः अजवायनके पत्र, वास्तुकस्य वा वास्तुक वास्तुक, सुवर्चलायाः सुवर्चमुष्णी
सूरजमुखी, चञ्चोः वा अंथु चंचु, अवलुगजस्य वा
भावय्नीनां पान बाकुचीकी पत्तियां, शल्याः पट्टयूरे
कचूर, कर्कारुकाणाम् वा सडरेटी खरबूज, जीवन्दाः
दोही जीवन्ती, चिर्भटस्य यीभडं चिर्भट,
सपाठायाः पाठानां पाठानां पाठीकी पत्तियां, लोणिकायाः
अथवा लूनीनी लाउना अथवा नोनियाके, शाकेन शाक
साधे शाकके साथ, दधि-दाडिम- अथवा दही अने
हाउमना रसथी अथवा दही तथा अनाररससे, सिद्धेन
भनावेला बनाये हुए, बहुस्नेहेन अने धलु धी अथवा
तेलवाणा और प्रभूत धी या तैलवाण, शुष्कशाककेन सूडा
शाक साधे शुष्क शाकके साथ, भोजयेत् शादि नगेरे
हलडा अलनु जोवन करावतुं जोधो शालि आदि
लघु अन्नका भोजन कराना चाहिए ॥ ३०-३३ ॥

30-33. If the patient, even when his chyme is ripened, still passes his stools excessively formed and in scybalous masses accompanied with colic and mucus or scantily or passes the stools very often accompanied with griping pain, the physician should feed him with soups of radish and jujube or with curries prepared of indian spinach, asthma weed, bishoo's weed, white goose-foot, sun-flower, changchu, babchi seeds, long zedoary, cork swallow wort, sweet cucumber, patha or also with dried vegetables, prepared with curds and pomegranate and mixed profusely with unctuous article.

कल्कः स्याद्बालविवानां तिलकल्कश्च तत्समः ।
दध्नः सरोऽम्बल्लेहाढ्यः खडो हन्यात् प्रवाहिकाम् ॥

३४. सरोऽम्बल्लेहाढ्यः-सरोस्पलेहाद्यः (क.)

बालविवानां कल्कां पीलाओने। कच्चे बेलका,
कल्कः कल्क करक, स्यात् करवे करे, तत्समः च अने
तेनी समान और इसके समान, तिलकल्कः तिलने
कल्क लेवे। तिलोका कल्क लेवे, दध्नः सरः तेओमा
दहीनी उपली तर उनमें दहीनी मलाई, अम्बल्लेहाढ्यः
अमरश तथा धी नगेरे रनेह नाभी तैयार करेवे।
खटाई तथा घृत आदि स्नेह डालकर तैयार किया हुआ,
खडः अउ खड, प्रवाहिकाम् प्रवाहिकानो प्रवाहिकाको,
हन्यात् नाश करे छे नष्ट करता है ॥ ३४ ॥

34. The vegetable-soup prepared with equal quantity of the paste of tender bael and til paste mixed with supernatant part of curds, acid substances, and unctuous article, cures dysentery

यवानां मुद्गमाषाणां शालीनां च तिलस्य च ।
कोलानां बालविवानां धान्ययूषं प्रकल्पयेत् ॥ ३५ ॥
ऐक्यं यमके भृष्टं दधिदाडिमसारिकम् ।
वर्चक्षये शुष्कमुखं शाल्यघ्नं तेन भोजयेत् ॥ ३६ ॥

यवानाम् जौ, मुद्गमाषाणाम् मग अने अउ
मूना और उदद, शालीनां तथा शादि योभा तथा
शालि चावल, तिलस्य च अने तल और तिल, कोला-
नाम् तथा भेर तथा बेर, बालविवानाम् च तथा
काल्यां पीलाओने गर्भ आ भवाने और कच्ची बेल-
गिरी इन सबको, ऐक्यम् ऐक्य करी एकत्र कर,
धान्य-यूषम् धान्ययूष धान्ययूष, प्रकल्पयेत् भनावे
बनावे, यमके धी तथा तेल ये भ-नेभी धी और तैल
इन दोनोंसे, भृष्टम् पथारी छोककर, दधिदाडिमसारिकम्
तेमज दही तथा हाउमना रसने। सरेडार आपी एवं
दही तथा अनाररसका संस्कार देकर, तेन ते धान्य-
यूषधी उस धान्ययूषसे, शुष्कमुखम् सूडाध गये। मुष्णी
युक्त अतिसारवाणाने सूखे गये मुखसे युक्त अतिसार-
वालेको, वर्चक्षये भलने। क्षय यतां मलका क्षय होने
पर, शाल्यघ्नम् शादि योभानो भात शालिचावलका
भात, भोजयेत् भवडाववे खिलावे ॥ ३५-३६ ॥

३५. कोलानाम्-बालानाम् (ध.)

35-36. Prepare a cereal-soup of barley, green gram, black gram, sali rice, til, jujube and tender bael fruits; season it with oil and ghee mixed together and add to it the supernatant part of curds and the juice of pomegranate. The physician should feed the patient afflicted with scanty formation of stools and dryness of mouth, with the cooked sali rice mixed with the above-mentioned soup.

दध्नः सरं वा यमके भृष्टं सगुडनागरम् ।

सुरां वा यमके भृष्टां व्यञ्जनार्थं प्रदापयेत् ॥३७॥

फलाम्लं यमके भृष्टं यूषं गृञ्जनकस्य वा ।

लोपाकरसमम्लं वा स्निग्धाम्लं कच्छपस्य वा ॥३८॥

सगुडनागरम् अथवा गोण अने सूँसहित या गुड और सोंठके साथ, यमके बी अने तेदभां बी और तैलमें, भृष्टम् वधारेदी छोंकी हुई दध्नः सरम् दहीनी तर दहीकी मलाई, यमके अथवा बी अने तेदभां अथवा बी और तैलमें, भृष्टम् उमडारेदी छोंकी हुई, सुराम् वा मदिरा सुरा, व्यञ्जनार्थं रुचि उत्पन्न करवा भाटे रुचि उत्पन्न करनेके लिए, प्रदापयेत् आपवी देवे, यमके अथवा बी अने तेद ये भेडभां अथवा बी और तैल इन दोनोंसे, भृष्टम् वधारेदी छोंका हुआ, फलाम्लम् भाटां इणोना रस अम्ल फलोंका रस, गृञ्जनकस्य वा अथवा सलगमने या सलगमका, यूषम् यूष यूष, अम्लम् वा अथवा भाटा रसथी युक्त या खट्टे रससे युक्त, लोपाकरसम् थोड़ाहीना मांसरस लोमड़ीका मांसरस, स्निग्धाम्लम् अथवा बी पजेरे स्नेहोथी स्निग्ध अने भाटां इणोना रसथी भाटां बनावेदी अथवा घृत आदि स्नेहोसे स्निग्ध और अम्ल फलोंके रससे अम्ल बनाया हुआ, कच्छपस्य वा कायभांनो कछुएका, रसम् मांसरस रुचि उत्पन्न करवा भाटे आपवे। मांसरस रुचि उत्पन्न करनेके लिए देवे ॥ ३७-३८ ॥

37-38. Or, he may give in the place of sauce, the supernatant part of curds seasoned with oil and ghee and mixed with gur and dry ginger, or sura wine seasoned with oil and ghee or the fruit acids seasoned with oil and ghee or the soup of carrot similarly seasoned, or the sour meat-juice of the fox or the unctuous and sour meat-juice of tortoise may be given.

बहिर्तित्तिरिदक्षणां वर्तकानां तथा रसाः ।

स्निग्धाम्लाः शालयश्चाग्न्या वर्चःक्षयरुजापहाः ॥३९॥

बहि- मोर मोर, तित्तिरि- तेतर तीतर, दक्षणाम् अने कूड़ाओने। और मुगोंके, तथा तेमज एव, वर्तकानाम् वर्तकना बटेरके, स्निग्धाम्लाः तेद तथा भाटांश युक्त तैल तथा खटाईसे युक्त, रसाः मांसरस, अग्न्याः च तथा शूना और पुराने, शालयः शालि थोभा शालिचावल, वर्चः-क्षय- भणना क्षयथी थती मलक्षयसे होनेवाली, रुजापहाः पीडाने डरनाश साथ छे पीडाको हटते हैं ॥ ३९ ॥

39. Or the meat juices of the peacock, partridge, cock and quail and cooked sali rice mixed with unctuous and sour articles are the best remedies in pain due to acoprosis.

अन्तराधिरसं पूत्वा रक्तं मेषस्य चोभयम् ।

पचेद्दाडिमसाराम्लं सधाम्यक्षेहनागरम् ॥४०॥

मेषस्य घेँटांना मेषके, अन्तराधि- मध्यदेहना मध्य- देहके, रसम् मांसरसने मांसरसको, पूत्वा वस्त्रथी भाणोने वस्त्रसे छानकर, रक्तम् च तेभां घेँटानुं ज़ दोही बेणवी उसमें भेड़के ही रक्तको मिश्रित कर, उभयम् यन्नेने दोनोंको, सधाम्य- धातुसहित घनियाके साथ, क्षेह- नागरम् तेद अने सूँसुं यूषं भेणवीने तैल तथा सोंठका चूर्ण मिलाकर, दाडिमसार- अने दाडिमना धातुथी

और अनारदानेसे, अम्लम् आटा डरीने खट्टे करके, पचेत् पकावना पकावे ॥ ४० ॥

40. Filter the meat-juice of the flesh from goat's trunk as also its blood; mix them both and prepare with coriander, unctuous article and dry ginger and acidify by adding the juice of pomegranate.

ओदनं रक्तशालीनां तेनाद्यात् प्रपिबेच्च तत् ।
तथा वर्चःक्षयकृतैर्व्याधिभिर्विप्रमुच्यते ॥४१॥

तेन ते भंसरस साथे उस मांसरसके साथ, रक्तशालीनाम् शर्ती शाणना येआने। लाल शालि चावल्लोका, ओदनम् आत मात, अद्यात् आवे। खावे, तम् च अने ते और उसको, प्रपिबेत् पीवे। पीवे, तथा तेम् डरवाथी ऐसा करनेसे, वर्चःक्षयकृतः भक्षना श्रयथी थये। मलका क्षय होनेसे उत्पन्न, व्याधिभिः व्याधि-ओथी रोगोंसे, विप्रमुच्यते छुटकारे भगे। छे मुक्ति पाता है ॥ ४१ ॥

41. The patient should eat cooked red sali rice with this meat-juice and also take it as potion. By this he will be relieved of the afflictions caused by acoprosis (decrease of feces).

गुदभ्रंशे चिकित्सा—

गुदनिःसरणे शूले पानमम्लस्य सर्पिषः ।
प्रशस्यते निरामाणामथवाऽप्यनुवासनम् ॥४२॥

निरामाणाम् आभथी रहित आडावाणाओनी आमसे रहित पुरीषवालोकी, गुदनिःसरणे शुद्ध जे भक्षार आपत्ती होय गुदा स्थानसे बाहर आती हो, शूले अने शूल होय तो और शूल भी हो तो, अम्लस्य अम्लरसथी साथे। अम्लरससे पकाये हुए, सर्पिषः वीतुं बीका, पानम् पान डरवुं पान करना, अथवा अपि अथवा या, अनुवासनम् अनुवासनस्थिति आपत्ती अनुवासन

४१. ओदनम्-ओजनम् (ख. घ. फ. व.)

” ” -ओजने (द.)

वस्ति देना, प्रशस्यते श्रेष्ठ भूनाय छे श्रेष्ठ माना जाता है ॥ ४२ ॥

42. In conditions of the prolapse of rectum and colic, the potion of acidified ghee is recommended or unctuous enemata, if the patients are free from cyhme disorders.

चाङ्गेरीघृतम्—

चाङ्गेरीकोलदध्यम्लनागरक्षारसंयुतम् ।

घृतमुत्कथितं पेयं गुदभ्रंशरुजापहम् ॥४३॥

इति चाङ्गेरीघृतम् ।

चाङ्गेरी- चाङ्गेरी चांगेरी, कोल- ओर बेर, दध्यम्ल- आटुं दही खट्टा दही, नागर- सुंठ सोंठ, क्षार- अने ज्वरआर और खवक्षारको, संयुतम् साथे मेलवीने मिलाकर, उत्कथितम् उकाणे। सुंठवाला हुआ, गुदभ्रंश- गुदभ्रंशनी गुदभ्रंशकी, रुजापहम् पीडने डरना। पीडाको हरनेवाला, घृतम् घृत घृत, पेयम् पीवुं पीना चाहिए ॥ ४३ ॥ इति आ यह, चाङ्गेरीघृतम् चाङ्गेरी-घृत छे चाङ्गेरीघृत है ।

43. The patient should drink ghee boiled and mixed with yellow wood-sorrel, jujube, sour curds, acid article, dry ginger and alkali, for the cure of the pain due to anal prolapse. Thus has been described the Yellow Wood-sorrel Ghee.

चव्यादिघृतम्—

सचव्यपिप्पलीमूलं सव्योषविह्वदाहिमम् ।

पेयमम्लं घृतं युक्त्या सधाम्याजाजिचित्रकम् ॥४४॥

इति गुदभ्रंशे चव्यादिघृतम् ।

सचव्य- चवड चवक, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूलना गेटे। पिप्पलीमूल, सव्योषम् त्रिफल त्रिकटु, विह्वदाहिमम् जिह्वद्वल्लु अने दाहिम विह्वल्लवण और अनार, सधाम्य-

४३. संयुतम्-साधितम्(व.)

४४. सधाम्याजाजिचित्रकम्-शान्ताजीधान्यनागरम् (द.)

धातुः अनिया, अजाजि- ७३ जीरा, चित्रकम् અને ચિત્રક એઝીથી સિદ્ધ કરેલા और चित्रक इनसे सिद्ध किये हुए, अम्लम् અને ખાટા રસથી युक्त और खट्टे रससे युक्त, घृतम् धी घीको, युक्तया युक्तिनी युक्तिने, पेयम् पीपुं पीना चाहिए ॥ ४४ ॥ इति आ. यह, गुदभ्रंशो गुदभ्रंश भाटे गुदभ्रंशके लिए. चव्यादिघृतम् चव्यादिघृत છે चव्यादिघृत તે।

44. The patient may drink in due dose the sour ghee prepared with the paste of chaba pepper, roots of long pepper, the three spices, bid salt, pomegranate, coriander, cumin seeds and white-flowered leadwort. Thus has been described the Compound Chaba-pepper Ghee for anal prolapse.

अनुवासनम्—

दशमूलोपसिद्धं वा सविस्वमनुवासनम् ।
शटीशताह्वाविस्वैर्वा वचया चित्रकेण वा ॥ ४५ ॥
इति गुदभ्रंशोऽनुवासनम् ।

दशमूलोपसिद्धम् दशमूलना क्वाथથી સિદ્ધ કરેલું દશમૂલકે કાથસે સિદ્ધ કિયા હુઆ, સવિસ્વમ્ વા અથવા ખીલાના ગર્ભસહિત અથવા બેલગીરીસે યુક્ત, શાટી-અથવા પટકચૂરો या कचूर, काताह्वा सुवा सोया, विस्वैः वा અને ખીલાના ગર્ભથી और बेलगरीसे, वचया अथवा વચ या वच, चित्रकेण वा અને ચિત્ર-કના ક્વાથથી और चित्रकके काथसे, अनुवासनम् સિદ્ધ કરેલું અનુવાસન આપું સિદ્ધ કિયા હુઆ અનુવાસન દેવે ॥ ૪૫ ॥ इति आ. यह, गुदभ्रंशो गुदभ्रंशने भाटे गुदभ्रंशके लिए, अनुवासनम् अनुवासन છે અનુવાસન હે।

45. Or, the physician may give unctuous enemata prepared with decaradices and with bael, or with dill seeds, long zedoary and bael, or with sweet

૪૫. શતાહ્વાવિસ્વૈર્વા-શતાહ્વાકુર્વૈર્વા (ब. दः ब.)

flag and white-flowered leadwort. Thus has been described the Unctuous Enema for anal prolapse.

સ્તબ્ધભ્રષ્ટગુદે પૂર્વે સ્નેહસ્વેદો પ્રયોજયેત્ ।
સુસ્વિન્નં તં મૃદુભૂતં પિચુના સંપ્રવેશયેત્ ॥ ૪૬ ॥

સ્તબ્ધ-ભ્રષ્ટ-ગુદે ગુદા એ પહેલાં સ્તબ્ધ થઈને ખસી બચે તે। ગુદા अगर पहले स्तब्ध होकर खीसक जावे तब, पूर्वम् शङ्खातमा प्रारम्भमें, स्नेह-स्वेदो स्नेह અને સ્વેદનો સ્નેહ और स्वेदका, प्रयोजयेत् प्रयोग કરવો प्रयोग करना चाहिए. सुस्विन्नम् सारी રીતે સ્વેદનક્રિયાથી अच्छી तरहથી સ્વેદન-ક્રિયાસે, મૃદુભૂતમ્ મૃદુ થયેલ મૃદુ બને હુએ, તમ્ તે ગુદભાગને उस गुदभागको, पिचुना पचना पीता વડે વજ્રકે ટુકડેસે, સંપ્રવેશયેત્ અન્નર ખેસાડી દેવો મીતર ઘુસા દેવે ॥ ૪૬ ॥

46. When the anal prolapse is irreducible, the oleation and sudation procedures should be first administered; when the anus is well sweated and softened, reduce it with the help of a thick cloth and push it in.

વાતાતિસારે આવસ્થિકી ચિકિત્સા—

વિવદ્વાતવર્ચસ્તુ बहुशूलप्रवाहिकः ।
सरकपिच्छस्तृष्णार्तः क्षीरसौहित्यमर्हति ॥ ४७ ॥

વિવદ્-વાત-વર્ચાઃ તુ જે અતિસારવાળો વાયુ અને મલની અટકાયતવાળો હોય જો અતિસારવાળા વાયુ और मलकी कवजियातवाला हो, बहुशूल-અતિથલ ज्यादा शूल, प्रवाहिकः અને પ્રવાહિકાથી पीड़ायेवे હોય और प्रवाहिकासे पीड़ित हो, सरकपिच्छः જેને ચીકણ-સહિત दुधिर प्राप्त હોય जिसको चिकाशके साथ खन गिरता हो, तृष्णार्तः અને તરસથી पीड़ातो હોય તેને और प्याससे पीड़ित हो उसको, क्षीरसौहित्यम् तृप्तिपर्यन्त दूधनुं पान तृप्तिपर्यन्त दूधका पान, मर्हति કરાવવું એઈએ કરાના चाहिए ॥ ૪૭ ॥

૪૬. તં-ચ (घ.)

47. The patient afflicted with retention of flatus and feces who painfully passes liquid motions mixed with blood and mucus and who is afflicted with thirst, should be given a full diet of milk.

यमकस्योपरि क्षीरं धारोष्णं वा पिवेन्नरः ।

शृतमेरण्डमूलेन बालबिल्वेन वा पयः ॥४८॥

नरः अतिसारवाणा पुरुषे अतिसारवाले पुरुषको, यमकस्य धी अने तेल धीने वी और तैल पीकर, उपरि तेना उपर उसके ऊपर, धारोष्णम् शैःकुटुं धारोष्ण, क्षीरम् वा दूध दूध, एरण्डमूलेन अथवा औरंडाना भूणथी यारेंडीके मूलसे, बालबिल्वेन वा अथवा काला भिल्लाना गर्भथी या कच्ची बेलगिरीसे, शृतम् पकावेहुं पकाया हुआ, पयः दूध दूध, पिवेत् पीवुं पीना चाहिए ॥ ४८ ॥

48. Or, the patient may drink udder-warm milk after taking a mixture of oil and ghee; or he may drink milk boiled with the root of castor plant or with tender bael.

एवं क्षीरप्रयोगेण रक्तं पिच्छा च शाम्यति ।

शूलं प्रवाहिका चैव विबन्धश्चोपशाम्यति ॥४९॥

एवम् आ प्रभाषे इस प्रकार, क्षीरप्रयोगेण दूधना प्रयोगथी दूधके प्रयोगसे, रक्तम् पिच्छा च अङ्गमां पडां दोड़ी अने जलश अतिसारमें गिरते खून और औष, शाम्यति शान्त भाव छे शांत होते हैं, शूलम् तेमज थल और शूल, प्रवाहिका च एव प्रवाहिका प्रवाहिका, विबन्धः च तथा कुण्ठयति तथा मल और वायुकी रुकावट भी, उपशाम्यति मटी भव छे हट जाती है ॥ ४९ ॥

49. By the administration of milk in this way, the blood and mucus get

cured; colic, diarrhea and constipation too get relieved.

पित्तातिसारे चिकित्सक्रमः —

पित्तातिसारं पुनर्निदानोपशयाकृतिभिरामान्व-
यमुपलभ्य यथाबलं लङ्घनपाचनाभ्यामुपाचरेत् ।

पित्तातिसारम् (पित्तातिसारने पित्तातिसारको, पुनः तो तो, निदान- हेतु निदान, उपशय- उपशय उपशय, आकृतिभिः अने लक्षणैःथी और लक्षणोंसे, आमान्वयम् आभवाणो आमवाला, उपलभ्य ज्ञप्ति जानकर, लङ्घन- लंघन लंघन, पाचनाभ्याम् अने पाचन पडे और पाचनसे, यथाबलम् शैलीना अव प्रभाषे रोगीके बलके अनुसार, उपाचरेत् उपचार करवे उपचार करे ।

50-(1). The physician diagnosing the diarrhea attended with mucus to be of the pitta type by its etiology, homologation and signs and symptoms, should treat the condition according to its intensity, administering to the patient lightening and digestive therapies.

तृष्यतस्तु मुस्तर्पणकोशीरसारिवाचन्दन-
किरातक्तिककोदीच्यवारिभिरुपचारः ।

तृष्यतः तु शैली तथातुर भाव तो रोगीको प्यास लगने पर, मुस्त- मोथ मोथा, पण्डक- पण्डकिये पित्तपापडा, उशीर- वीरशूने वागे खस, मारिवा- सारिवा कपूरी, चन्दन- चंदन चन्दन, किरातक्तिक- किरातु चिरायता, उदीच्य- अने सुगंधी वायाना और सुगन्ध वाला इनके, वारिभिः उडगोला उवाथथी उवाले हुए पानीसे, उपचारः उपचार करवे उपचार करना चाहिए ।

50-(2). When afflicted with thirst, the patient should be given water boiled with nut-grass, trailing rungia, black cuscus, indian sarsaparilla, sandal, chiretta and fragrant sticky mallow.

लङ्घितस्य चाहारकाले बलातिबलासूर्पपर्णी-
शालपर्णीपृश्निपर्णीबृहतीकण्टकारिकाशतावरीश्व-
दंष्ट्रानिर्यूहसंयुक्तेन यथासात्म्यं यवागूमण्डादिना
तर्पणादिना वा क्रमेणोपचारः ।

लङ्घितस्य च लंघन करानेके
पश्चात्, आहारकाले भोजन करते भोजनके समय, बला-
युक्ता बला, अतिबला- अपाट कंठी, सूर्पपर्णी- जंगली
भग वनमूंग, शालपर्णी- शाकपल्लु सरीसृप, पृश्निपर्णी-
पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, बृहती- ऐली कोरीगल्ली बनभाटा,
कण्टकारिका- ऐली कोरीगल्ली कटेरी, शतावरी- शतावरी
शतावर, श्वदंष्ट्रा- अने गोअरु अस्त्रेना और गोखरू
इनके, निर्यूह- संयुक्तेन यथासात्म्यं मिश्रित करेवा काथसे
मिश्रित किये हुए, यवागू- यवागूना यवागूके, मण्डादिना
भंड वगेरेशी मंड आदिसे, तर्पणादिना वा अथवा
संतर्पण वगेरेशी या संतर्पण आदिसे, क्रमेण क्रमपूर्वक
क्रमसे, यथासात्म्यम् सात्म्य प्रमाणे सात्म्यके अनुसार,
उपचारः उपचार करेवा उपचार करना चाहिए ।

50-(3). When he has undergone
lightening therapy he should be given,
at the meal time with due considera-
tion to his homologation, the dietetic
regimen consisting of the supernatant
fluid of barley gruel, or demulcent
drink etc., mixed with the decoction
of heart-leaved sida, country mallow,
wild green gram, ticktrefoil, painted
leaved uraria, yellow-berried night-
shade, indian night-shade, climbing
asparagus and small caltrops.

मुद्गमसूरहरेणुमकुष्ठकाढकीयूषैर्वा लावकपि-
ञ्जलशशहरिणैकालपुच्छकरसैरीषदम्लैरनम्लैर्वा
क्रमशोऽग्निं सन्धुक्षयेत् ।

मुद्ग भग मूंग मसूर भसूर मसूर, हरेणु- वटाछु
मटर, मकुष्ठक- भंड मोठ, आढकीयूषैः वा अने पुष्करना

५०. शतावरीश्वदंष्ट्रा-श्वदंष्ट्रा (ब.)

,, हरेणुमकुष्ठकाढकीयूषैर्वा-हरेणुमकुष्ठयूषैर्वा (ख.)

यूषे। वडे और अरहरके युवोंसे, ईषत् अम्लैः अथवा
थोड़ा आटा या थोड़े खट्टे, अनलैः वा डे नडि आटा
या अम्लतारहित, लाव- लाव बटेर, कपिञ्जल- कपि-
जल कपिञ्जल, शश- ससडा खरगोश हरिण- हरण
और हरिण, एण- मोटा भृग एण, कालपुच्छक- अने
काणियारना तथा कालामृग इनके, रसैः भांसरसोथी
भांसरससे, क्रमशः क्रमपूर्वक क्रमपूर्वक, अग्निम् अग्निने
जठराग्निको, सन्धुक्षयेत् प्रदीप्त करेवा प्रदीप्त करे ।

50-(4). His digestive power should be
gradually increased by the use of soups
of green gram, lentils, peas, tapery
beans and pigeon pea or meat-juices
of quail, partridge, rabbit, deer and
black-tailed deer in both cases mixed
slightly with acid or unmixed with it.

अनुबन्धे त्वस्य दीपनीयपाचनीयोपशमनीय-
संप्रहणीयान् योगान् संप्रयोजयेदिति ॥५०॥

अस्म आ इस, अनुबन्धे तु पित्तातिसारेनो थोड़ा
अंश रहती गये। होय तो पित्तातिसारका थोड़ासा अंश
रह गया हो तो, दीपनीय- दीपन दीपन, पाचनीय-
पाचन करना और पाचन करनेवाले, उपशमनीय- शान्ति
करना शतमक, संप्रहणीयान् तथा आडे भंड करना
तथा मलके रोकनेवाले, योगान् थोड़ेना योगोंका, संप्रयो-
जयेत् इति प्रयोग करेवा प्रयोग करना चाहिए ॥ ५० ॥

50. When the diarrhea is accom-
panied with pitta complications, diges-
tive stimulant, digestive, sedative and
astringent preparations should be
administered.

पित्तातिसारे कतिपययोगाः —

सक्षौद्रातिविषं पिष्टा वत्सकस्य फलत्वचम् ।
पिबेत् पित्तातिसारघ्नं तण्डुलोदकसंयुतम् ॥५१॥

५०. संप्रयोजयेदिति-प्रयोजयेदिति (ब.)

५१. अस्माच्छ्लोकात्पूर्वम्-

‘भवन्ति चात्र’ इति (ज.) पुस्तके पठ्यते ।

,, पिबेत् पित्तातिसारघ्नं तण्डुलोदकसंयुतम्-तण्डुलोदकसंयुक्तं
पेयं पित्तातिसारघ्नम् (ब.)

સક્ષોદ્ર- મધ શહદ, અતિવિષમ્ અને અતિવિષની કળીસહિત ઔર અતીસકે સાથ, વસ્તકસ્ય ફલ- ઇન્દ્રજૌ, સ્વચક્ષ્ તથા કડાખાક્ષને ઔર કુચેકી છાલ, વિષ્ણુ પીસીને પીસકર, તળુલોદક- ચોખાના ધોણુની સાથે ચાવલોંકે ધોવનસે, સંયુત્તમ્ મેળવીને મિલાકર, પિત્તાતિસારમ્ પિત્તના અતિસારને હરનાર એવાં તેઓને પિત્તજન્ય અતિસારકો હરનેવાલે उनको, पिबेत् पीवां पीना चाहिए ॥ ૫૧ ॥

51. The patient may take as potion the paste of indian atees and the seeds and bark of kurchi mixed with honey and rice-water for the cure of diarrhea due to pitta.

કિરાતતિક્કકો મુસ્તં વત્સકઃ સરસાજનઃ ।
ચિરવં દારુહરિદ્રા ત્વક્ દ્વીવેરં સદુરાલભમ્ ॥૫૨॥
ચન્દનં ચ મૃણાલં ચ નાગરં લોધ્રમુત્પલમ્ ।
તિલા મોચરસો લોધ્રં સમજ્ઞા કમલોત્પલમ્ ॥૫૩॥
ઉત્પલં ઘાતકીપુષ્પં દાહિમત્વચ્છ્મઘૌષધમ્ ।
કદ્ફલં નાગરં પાઠા જમ્બવામ્નાસ્થિદુરાલભાઃ ॥૫૪॥
યોગાઃ ષડેતે સક્ષોદ્રાસ્તળુલોદકસંયુતાઃ ।
પેયાઃ પિત્તાતિસારઘ્નાઃ શ્લોકાર્થેન નિર્દર્શિતાઃ ॥૫૫॥

કિરાતતિક્કકઃ ઇરિયાતું તિરાયતા, મુસ્તમ્ મોથ મોથા, સરસાજનઃ રસવંતી રસાજન, વત્સકઃ અને ઇન્દ્રજૌ, ચિરવમ્ કાચું બીલું કચો બેલગિરી, દારુહરિદ્રા ઇરુહળદર દારુહલી, ત્વક્ તજ દાલચીની, સદુરાલભમ્ ધમાસો ધમાસા, દ્વીવેરમ્ ચ અને મુગધી વાળો મુગન્ધ વાળા, ચન્દનમ્ ચ ચન્દન ચન્દન, મૃણાલમ્ ચ મૃણાલ મૃણાલ, નાગરમ્ સુંઠે સુંઠ, લોધ્રમ્ લોધર લોધ, ઉત્પલમ્ ચ અને નીલકમળ ઔર નીલોફર, તિલાઃ તલ તિલ. મોચરસઃ મોચરસ મોચરસ, લોધ્રમ્ લોધર લોધ, સમજ્ઞા રીસામણી લાજ-વન્તી, કમલ- કમળ કમલ, ઉત્પલમ્ અને નીલકમળ ઔર નીલોફર, ઉત્પલમ્ નીલકમળ નીલોફર, ઘાતકી-

૫૪. ઉત્પલં ઘાતકીપુષ્પં દાહિમત્વચ્છ્મઘૌષધમ્—નાગરં ઘાતકીપુષ્પ-

મુત્પલં દાહિમત્વચ્ચઃ (ગ. ક.)

૫૫. કોકાર્થેન—કોકાર્થેનુ (ક.)

પુષ્પમ્ ધાવડીનાં ફૂલ ઘાઈકે ફૂલ, દાહિમત્વચ્- ઇડમની છાલ જનારકી છાલ, મઘૌષધમ્ અને સુંઠે ઔર સુંઠ, કદ્ફલમ્ કાચકળી કાચકલ નાગરમ્ સુંઠે સુંઠ, પાઠા પાઠા પાઠો, જમ્બૂ- અંબુ જામુન, જામ્બૂ- આંબાની આમકો, અસ્થિ- ગોહરી મુઠકી, દુરાલભાઃ અને ધમાસો ઔર ધમાસા, શ્લોકાર્થેન અર્ધા અર્ધા શ્લોકાર્થી ગ્રાધે ગ્રાધે શ્લોકસે. નિર્દર્શિતાઃ દર્શાવેલા વતાયે હુણ, પિત્તાતિસારઘ્નાઃ પિત્તથી થયેલા અતિસારને હરનારા પિત્તજન્ય અતિસારકો હરનેવાલે, एते आ ये, षट् छः, योगाः योगे योग, तण्डुलोदक चोषात् धौष चवल्का धोवन, संयुताः मेलनीने मिलाकर, सक्षौद्राः मध नाभीने शहद डाढ़कर, पेयाः पीवा अर्ध अर्ध पीने चाहिए ॥ ૫૨-૫૫ ॥

52 55 Chiretta, nut-grass, kurchi bark, the extract of indian berberry. (2) bael, indian berberry, cinnamon, cuscus and cretan prickly clover; (3) sandal, lotus stem, dry ginger lodh, and blue lily, (4) til. gum of silk cotton, lodh, sensitive plant, sacred lotus and blue lily; (5) blue lily, fulsee flower the rind of the pomegranate and dry ginger; (6) box myrtle, dry ginger, patha, jambul, mango-stone and cretan prickly clover—these are six curative preparations for diarrhea due to pitta. Each of these is described in a hemistich These should be taken as potion mixed with honey and rice-water.

પિત્તાતિસારે અજ્ઞપાનમ્—

જીર્ણૌષધાનાં શાસ્યન્તે યથાયોગં પ્રકશ્પિતૈઃ ।

રસૈઃ સાંગ્રાહિકૈર્યુક્તાઃ પુરાણા રક્તશાલયઃ ॥૫૬॥

જીર્ણૌષધાનામ્ જેઓને ઔષધ પચી ગયું હોય તેઓને માટે જિનકો ઔષધ પચ ગયા હો તેઓને લેણ, યથાયોગમ્ યથાથોગ્ય યથાયોગ્ય, પ્રકશ્પિતૈઃ બનાવેલા બનાયે, સાંગ્રાહિકૈઃ અને સારી રીતે મળને રોકનાર

૫૬. જીર્ણૌષધાનાં—જીર્ણૌષધીનાં (ધ.)

और मलकी रुकावट करनेवाले, रसैः मांसरसो मांसरसोके, युक्तः सहित साथ, पुराणाः नूना पुराणे, रक्तशालयः क्षाल योभा लाल चावल, शस्यन्ते श्रेष्ठ मनाथ छे श्रेष्ठ माने जाते हैं ॥ ५६ ॥

56. When the dose has been digested, a meal of old red sali rice and meat-juices prepared methodically with astringent drugs are beneficial.

पित्तातिसारो दीप्ताग्नेः क्षिप्रं समुपशाम्यति ।
अजाक्षीरप्रयोगेण बलं वर्णश्च वर्धते ॥ ५७ ॥

दीप्ताग्नेः प्रदीप्त जठराग्निवाणो प्रदीप्त जठराग्नि-वालेका, पित्तातिसारः पित्तातिसार पित्तजन्य अतिसार, अजा-क्षीर-अक्षरीना दूधना बकरीके दूधके, प्रयोगेण प्रयोगेण प्रयोगसे, क्षिप्रम् जल्दी शीघ्र, समुपशाम्यति मदी अथ छे मिट जाता है, बलम् अने शरीरनुं अथ और शरीरका बल, वर्णः च तथा रंग और वर्ण, वर्धते वृद्धि पाये छे वृद्धिको प्राप्त होता है ॥ ५७ ॥

57. The diarrhea of the pitta type is soon cured, if the patient's gastric fire is in a strong condition, by the administration of the course of goat's milk; and his vitality and complexion also get enhanced.

बहुदोषस्य दीप्ताग्नेः संप्राणस्य न तिष्ठति ।
पैत्तिको यद्यतिसारः पयसा तं विरेचयेत् ॥ ५८ ॥

बहुदोषस्य धृष्टा दोषवाण। बहुत दोषवाले, दीप्ताग्नेः प्रदीप्त जठराग्निवाण। प्रदीप्त जठराग्निवाले, संप्राणस्य अने अणवान रोगीने। और बलवान रोगीका, पैत्तिकः पित्तभी थयेथो पित्तजन्य, अतिसारः अतिसार अतिसार, यदि अथ यदि, न तिष्ठति शान्त न थाय तो शान्त न हो तो, तम् तेने उसको, पयसा दूधभी दूधसे, विरेचयेत् विरेचन करवानुं विरेचन कराना चाहिए ॥ ५८ ॥

58. If the diarrhea of the pitta

type in a strong person with powerful gastric fire does not abate, he should be purged with medications mixed with milk

पलाशफलनिर्यूहं पयसा सह पाययेत् ।

ततोऽनुपाययेत् कोष्णं क्षीरमेव यथाबलम् ॥ ५९ ॥

पलाश-फल-भाभराना इणीना ढाकके फलोंके निर्यूहम् क्वाथने काथको, पयसा दूधनी दूधके, सह साथे साथ, पाययेत् पीवरानवे। पिलावे, ततः त्थार पछी उसके बाद, कोष्णम् थोडाडा ठीना थोडासा गरम, क्षीरम् एव दूधनुं अथ दूधका ही, यथाबलम् शक्ति प्रमाणे शक्तिके अनुसार, अनुपाययेत् अनुपान करवानुं अनुपान कराना चाहिए ॥ ५९ ॥

59. The patient should be given as potion the decoction of the seeds of palas mixed with milk, followed by an after-potion of genially warm milk according to his strength.

प्रवाहिते तेन मले प्रशाम्यत्युदरामयः ।

पलाशवत् प्रयोज्या नात्रायमाणा विशोचिनी ॥ ६० ॥

तेन ते क्वाथभी उस काथसे, मले मल मलके, प्रवाहिते नीकली अर्ता बाहिर बह जाने पर, उदरामयः पित्तने। अतिसार पित्तका अतिसार, प्रशाम्यति शांत थाय छे शांत होता है, पलाशवत् भाभराना क्वाथनी पेडे ढाकके काथके सहस्र, विशोचिनी मलनुं शोधन करनेपर मलके शोधन करनेवाली, त्रायमाणा वा त्राय-माणो। पक्षु असर्वका मी, प्रयोज्या प्रयोग करवे। प्रयोग करना चाहिए ॥ ६० ॥

60. Thus by means of this medication when the morbid matter in his bowel gets flushed out, the abdominal trouble gets relieved. Zalil should be used in the same manner as a purificatory agent.

पित्तातिसारे अनुवासनम्—

सांसर्ग्यां क्रियमाणायां शूलं यद्यनुवर्तते ।

स्रुतदोषस्य तं शीघ्रं यथावदनुवासयेत् ॥६१॥

स्रुतदोषस्य विरेचनं यथा पृथ्नी विरेचनं होनेके बाद, सांसर्ग्याम् संसर्जनं कम् संसर्जनं क्रम, क्रियमाणायाश्च कर्त्तव्याम् आवत्तां कर्त्ता पृथु किये जाने पर भी, यदि ओ यदि, शूलम् शूलं शूलका, अनुवर्तते अनुवर्तनं होय तो अनुवर्तनं हो तो, तम् तेने उसको, यथावत् विधिपूर्वकं विधिपूर्वक. शीघ्रम् जल्दीही तुरन्त ही, अनुवासयेत् अनुवासनभस्ति आपवी अनुवासनवस्ति देवे ॥ ६१ ॥

61. While being subject to rehabilitative procedure if the patient suffers from colic, he should be given purgation followed quickly by unctuous enema in systematic manner.

शतपुष्पावरीभ्यां च पयसा मधुकेन च ।

तैलपादं घृतं सिद्धं सखिल्वन्ननुवासनम् ॥६२॥

शतपुष्पा सुवा शोया, वरीभ्याम् च शतावरी शतावर, पयसा तथा दूध दूध, मधुकेन च गेहीमधु सुलहड़ी, सखिल्वम् तथा गीहाना गर्भ साथे और बेलगिरीके साथ, तैलपादम् धीथी येथा भागुं तैल भेजवीने बीसे चौथा भाग तैल मिलाकर, सिद्धम् अनावेधुं बनाये हुए, घृतम् धी घीको, अनुवासनम् अनुवासनभस्तिम् आपवुं अनुवासनवस्तिमें देना चाहिए ॥ ६२ ॥

62. The unctuous enema should be of ghee mixed with 1/4 its quantity of oil and prepared with the paste of dill seed, climbing asparagus, liquorice and bael.

पित्तातिसारे पिच्छावस्तिः—

कृतानुवासनस्यास्य कृतसंसर्जनस्य च ।

वर्तते यद्यतीसारः पिच्छावस्तिरतः परम् ॥६३॥

कृत-अनुवासनस्य नेने अनुवासनभस्ति आपवाम् आवी होय जिसको अनुवासन दिया गया हो, कृतसंसर्जनस्य च तथा नेछे संसर्जनकम् कर्त्तव्यो होय और संसर्जनकम् कराया हो, अस्य औवा आ रोगीने ऐसे इस रोगीको, यदि ओ यदि, अतीसारः अतिसार रोग अतिसार रोग, वर्तते आलु रहे जारी रहे, अतःपरम् तो ते पृथ्नी तो तदनन्तर, पिच्छावस्तिः तेने पिच्छावस्ति आपवी ओछो इसको पिच्छावस्ति देनी चाहिए ॥ ६३ ॥

63. If even after the administration of the unctuous enema and of the rehabilitative regimen diarrhea still persists then the mucilaginous enema should be given.

परिवेष्ट्य कुशैराद्रैराद्रवृन्तानि शास्त्रमलेः ।

कृष्णमृत्तिकयाऽऽलिप्य स्वेदयेद्गोमयाग्निना ॥६४॥

सुशुष्कां मृत्तिकां क्षात्वा तानि वृन्तानि शास्त्रमलेः ।

शृते पयसि मृद्वीयादापोप्योत्तुल्ले ततः ॥६५॥

पिष्टं मुष्टिसमं प्रस्थे तत् पूतं तैलसर्पिषोः ।

स्नेहितं मात्रया युक्तं कल्केन मधुकस्य च ॥६६॥

वस्तिमभ्यक्तगात्राय दद्यात् प्रत्यागते ततः ।

क्ष्मात्वा भुञ्जीत पयसा जाङ्गलानां रसेन वा ॥६७॥

शास्त्रमलेः शास्त्रमलेनी शास्त्रमले, आद्रवृन्तानि धीली आभणीओ हरे वृन्तोंको आद्रैः धीला रागी, कुशैः द्रुमैर्वडे कुशाओंसे, परिवेष्ट्य आरे तरुधो पीटीने चारों ओर लपेटकर, कृष्णमृत्तिकया कृष्णी माटीभी काली मिट्टीसे, आलिप्य लेपन करीने लेपन करके गोमयाग्निना आगयांना अग्निधी कण्डोंके अग्निसे, स्वेदयेत् स्वेद आपवे। स्वेद देना चाहिए, ततः त्पार पृथ्नी उसके बाद, मृत्तिकाम् माटीने मिट्टीको, सुशुष्काम्

६४. सुशुष्कां-शुष्कां व (ब.)

६६. पिष्टम्-पिष्टम् (क, ख. य.)

स्नेहितं-योजितं (ध. त. थ. य.)

६७. अस्माच्छ्लोकादनन्तरम्—

‘इतिपिच्छावस्तिः’ इति (क.) पुस्तके पठ्यते ।

सारी रीते सूक्ष्मेष्टी अच्छी तरहसे सूख गई, ज्ञात्वा
अष्टीने जानकर, ताम्रि भाक्ष आपचामां आवेष्टी ते
बाष्प दिये हुए उन, शाल्मलेः शैभगानी शाल्मलिके,
वृन्तानि उभगानीने वृन्तोंको, उल्लखले भाक्षिभ्यामां
ऊखलमें, आपोष्य भाक्षीने कूटकर, मुष्टिसमम्
४ तोलाना ४ तोलेके, पिण्डम् पिण्डाने पिण्डको, स्थे
थेसः तोला चौसठ तोले, श्रुते पयसि गरभ
क्रेला दूधमां गरम किये हुए दूधमें, मृद्वीवाय
थेगणी नाभवी मसल देना, पृतम् तत् पशुथी
गाणेश तेने वस्त्रसे छाने हुए उसको, तैलसर्पिषोः
तेल अने धीनी तैल और धीकी, मात्रया मात्राथी
मात्रासे, स्नेहितम् स्निग्ध करीने स्निग्ध करके, मधुकस्य
च अने जेडीमधना और मुलहठीके, कलकेन कलक
साथे कलके साथ, युक्तम् मिश्रित करीने मिलाकर,
अभ्यक्तगात्राय तेलने अभ्यंग जेना गात्रोमां करेला
छे जेवा ते रोगीने जिसके गात्रोमें तैलका अभ्यंग
हुआ हो ऐसे रोगीको, बस्तिम् अस्ति बस्ति, दद्यात्
आपवी देनी चाहिए, ततः त्पार पछी पश्चात्, प्रत्या-
गते आपेष्टी अस्ति पाछी करे त्पारे की हुई बस्ति
लौट आने पर, स्नात्वा स्नान करीने स्नान करके,
पयसा दूधनी साथे दूधके साथ, जाङ्गलानाव अथवा
अंगद भाक्षीओना या जाङ्गल प्राणियोंके, रसेन वा
भांसरसनी साथे मांवरससे, सुजीत बोजन करवुं
भोजन करना चाहिए ॥ ६४-६७ ॥

64-67. Envelop the green leaf-
stalks of silk-cotton tree with green
sacrificial grass and plaster it with
black earth and steam-boil it in the
cow-dung fire, till the earth gets
dried up Take out the leaf-stalks of
silk cotton and crush them in boiled
milk and pound them in a mortar and
make into balls of 4 tolas each. The
ball should be mixed with 64 tolas of
oil and ghee and filtered and adding
the paste of liquorice, this unctuous
enema should be given to the patient

previously inuncted. After the enema
has returned, the patient should take
his bath and then eat his meal along
with milk or with meat-juice of
jangala animals.

पित्तातिसारज्वरशोथगुल्म-

जीर्णातिसारग्रहणीप्रदोषान् ।

जयत्ययं शीघ्रमतिप्रवृद्धान्

विरेचनास्थापनयोश्च बस्तिः ॥६८॥

अथम् आ यह, बस्तिः पित्तातिसार-
अतिप्रवृद्धान् अति वधी गयेला बहुतसे बढ़ गये हुए,
पित्तातिसार- पित्तातिसार पित्तातिसार, ज्वर- ज्वर
ज्वर, शोथ- शोथ शोथ, गुल्म- गुल्म गुल्म,
जीर्णातिसार- जीर्णा अतिसार पुराने अतिसार, ग्रहणीप्रदो-
षान् अने ग्रहणीना दोषों और ग्रहणीके दोषों, विरेचन-
आस्थापनयोः च तथा विरेचन तेमन् आस्थापनना
अतियोगने तथा विरेचन एवं आस्थापनके अतियोगको,
शीघ्रम् अल्पी तुरन्त, जयति अते छे जीतती है ॥ ६८ ॥

68. This purgative as well as co-
rective enema cures quickly severe
types of diarrhea of the pitta type,
fever, edema, gulma, chronic diarrhea,
and assimilation disorders.

रक्तातिसारलक्षणम्—

पित्तातिसारी यस्त्वेतां क्रियां मुक्त्वा निवेवते ।

पित्तलान्यन्नपानानि तस्य पित्तं महाबलम् ॥६९॥

कुर्याद्रक्तातिसारं तु रक्तमाशु प्रदूषयेत् ।

तृष्णां शूलं विदाहं च गुदपाकं च दारुणम् ॥७०॥

यः तु जे जो, पित्तातिसारी पित्तातिसारी पुत्रुष
पित्तजन्य अतिसारवाला पुत्रुष, एताम् आ इस, क्रियाम्

६८. शोथगुल्म-शोथगुल्म (ब.)

॥ बस्तिः-बस्तिः (ब. फ.)

७०. कुर्याद्रक्तातिसारं तु रक्तमाशु प्रदूषयेत्-रक्तातिसारं कुर्यात्

रक्तमाशु प्रदूषयेत् (ब. क.)

॥ कुर्याद्रक्तातिसारं तु-रक्तातिसारं कुर्यात् (ब.)

त्रिकृत्सामे विकृत्सामे, सुक्त्वा ओडीने छोड़कर, पित्तकानि पित्तने पधारनारं पित्तको बढ़ानेवाले, अन्नपानानि अन्नपानेनुं अन्नपानादिकका, निषेवते सेवन करे छे सेवन करता है, तस्य तेनुं उसका, महाबलम् अत्यंत बधी गयेछुं अधिक बढ़ा हुआ, पित्तम् पित्त पित्त, आशु बलदी तुरन्त, रक्तम् तु ओडीने खूनको, प्रदूषयेत् दूषित करे छे दूषित करता है, रक्तातिसारम् ओडीथी मिश्रित अतिसार खूनसे मिश्रित अतिसार, गुण्णाम् तृपा प्यास, शूलम् शूल शूल, विदाहम् च अने विदाह और विदाह, दारुणम् तथा भयंकर तथा खतरनाक, गुदपाकम् च गुदपाकने गुदपाकको, कुर्यात् उत्पन्न करे छे पैदा करता है ॥६९-७०॥

69-70. If the patient suffering from pitta type of diarrhea gives up the treatment and indulges in pitta-provoking eats and drinks, his pitta gets greatly provoked and produces dysentery or hemorrhagic-diarrhea, vitiates the blood and produces thirst, colic, burning sensation and serious anal inflammation.

रक्तातिसारविकृत्सामे—

तत्र चक्षुः पयः शस्तं शीतं समधुशर्करम् ।
पानार्थं व्यञ्जनार्थं च गुदप्रक्षालने तथा ॥७१॥

तत्र ते अवस्थाभां उस अवस्थामें, पानार्थम् पीवाने भाटे पीनेके लिए, भोजनार्थम् भजवाने भाटे खानेके लिए, तथा तथा तथा, गुदप्रक्षालने च शुद्धने धोवा भाटे गुदको धोनेके लिए, शीतम् ठंडे ठंडा, समधुशर्करम् मधु अने साकर भेजवेछुं शहद तथा चीनी मिलाया हुआ, जागम् अकरीनु बकरीका, पयः दूध दूध, अक्षम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ७१ ॥

71. In this condition goat's cold milk mixed with honey and sugar is

recommended as drink and sauce and also for anal douching.

ओदनं रक्तशालीनां पयसा तेन भोजयेत् ।
रसैः पारावतादीनां घृतभृष्टैः मशर्करैः ॥७२॥

तेन अकरीना ते बकरीके उस, पयसा दूधथी दूधसे, रक्तशालीनाम् दाल धेआनुं लाल चावलका, भोजनम् भोजन भोजन, भोजयेत् भजववपुं खिलावे, घृतभृष्टैः अथवा घीथी पधारेवा अथवा घीसे छोंके हुए, मशर्करैः साकरवाणा चीनीसे युक्त, पारावतादीनाम् पारावत वजरेना पारावत आदिके, रसैः मांसरसे वा भोजन करावपुं मांसरसेसे भोजन करावे ॥ ७२ ॥

72. The patient should be made to eat cooked red sali rice with this milk or with meat-juices of the pigeon and other birds, seasoned with ghee and mixed with sugar.

शशपक्षिमृगाणां च शीतानां घन्वचारिणाम् ।
रसैरनम्लैः सघृतैर्भोजयेत् सशर्करैः ॥७३॥

शीतानाम् शीत वीर्यवाणां शीत वीर्यवाले, घन्वचारिणाम् अने सूडी भूमिभां चरनारं और जंगल भूमिमें चरनेवाले, शश-पक्षि ससदां, पक्षीओ खरगोश, पक्षिगण, मृगाणाम् तथा पशुओनां औरप शुभोंके, अनम्लैः अटाश विनाना खटाई नहीं डाले हुए, सघृतैः घीथी मिश्रित करेवा घीसे मिश्रित, सशर्करैः अने साकर भेजवेवा और चीनी मिलाये हुए रसैः मांस-रसेथी मांसरसेसे, तस्य तेने उसको, भोजयेत् भोजन करावपुं खिलाना चाहिए ॥ ७३ ॥

73. He may be fed with the non-acidified meat-juices of rabbits, birds and animals of the jangala type which are cooling in action, seasoned with ghee and mixed with sugar.

७२ ओदनं—भोजन (ख. म. छ. ड. न. य. व.)

७३. शशपक्षिमृगाणां न शीतानां घन्वचारिणाम् शशानां

घन्वचारिणानां न शीतानां मृगपक्षिणाम् (घ.)

रुधिरं मार्गमाजं वा घृतभृष्टं प्रशस्यते ।
काश्मर्यफलयूषो वा किञ्चिदम्लः सशर्करः ॥७४॥

घृतभृष्टम् धीमां वधारेणुं चीसे छोंका हुआ, मार्गम् हरिणुं हरिणका, आजम् वा डे अकरीनुं या बकरीका, रुधिरम् रक्त रुधिर, किञ्चिदम्लः अथवा श्लेष्मिक अम्लवाणो या थोड़ीसी खटाईवाला, सशर्करः साकर-सहित चीनीके साथ, काश्मर्यफलयूषः वा शीतलानुं इणो यूप गम्भारीफलोंका यूप, प्रशस्यते श्रेष्ठ मनाय छे श्रेष्ठ माना जाता है ॥ ७४ ॥

74. The blood of the deer or of the goat seasoned with ghee, or the slightly acidified soup of the fruits of silk-cotton tree mixed with sugar, is recommended in the above condition

नीलोत्पलं मोचरसं समङ्गा पद्मकेशरम् ।
अजाक्षीरयुतं दद्याज्जीर्णं च पयसौदनम् ॥७५॥
दुर्बलं पाययित्वा वा तस्यैवोपरि भोजयेत् ।
प्राग्भक्तं नवनीतं वा दद्यात् समधुशर्करम् ॥७६॥

नील-उत्पलम् नील कुमण नीलोफर, मोचरसम् मोचरस, समङ्गा रीसाभण्डी लाजवन्ती, पद्मकेशरम् तथा कुमणना तंतु ऐंऐना थूल्ने तथा कमलकेशर इनके चूर्णको, अजाक्षीर- अकरीना दूधमां बकरीके दूधमें, युतम् भेणवीने मिलाकर, दद्यात् आपवा देना चाहिए, जीर्णं च अने ते पयसी अध त्पारे और वह पच जाय तब, पयसा दूधनी साथे दूधके साथ, ओदनम् भात आपवे भात देना चाहिए, दुर्बलम् वा अथवा दुर्बल रक्तातिसारवाणाने या बलहीन रक्तातिसारवालेको, पाययित्वा नीलोत्पलादि चूर्णको बकरीके दूधके साथ पिलाकर, तस्य एव तेना उसके, उपरि डिपर ऊपर ही, भोजयेत् कोअन करावपुं भोजन कराना चाहिए, प्राग्भक्तम् वा अथवा अभवा पहलेका अथवा भोजनके पहले, समधुशर्करम् अध अने साकरसहित शहद और चीनीसहित, नवनीतम् भाण्डु मक्खन, दद्यात् आपवुं देना चाहिए ॥ ७५-७६ ॥

75-76. Blue lily, the gum of silk-cotton, madder and lotus anthers should be given mixed with goat's milk; and when this dose is digested milk and rice should be given as diet. If the patient is weak, he should be given this potion and should immediately be made to take his food, or he should be given butter with honey and sugar before meals.

प्राश्य क्षीरोत्थितं सर्पिः कपिञ्जलरसाशनः ।
व्यहारादरोग्यमाप्नोति पयसा क्षीरमुक् तथा ॥७७॥

कपिञ्जल- कपिञ्जलना कपिञ्जलके, रसाशनः भांस-रसने आहार करते। मांसरसका आहार करता हुआ, तथा अथवा अथवा, क्षीरमुक् डेवण दूधने आहार करते। हरदी सिर्फ दूधका ही आहार करता हुआ रोगी, क्षीरोत्थितम् दूधमांथी डाढेणुं दूधसे निकाले हुए, सर्पिः धी चीको, पयसा दूध साथे दूधके साथ, प्राश्य भाँने खाकर, व्यहारा तलु दिवसमा तीन रोजमें, आरोग्यम् आरोग्यने आरोग्यको, आप्नोति आप्त करे छे प्राप्त करता है ॥ ७७ ॥

77. The person, taking the meat-juice of partridge for his diet, or living on a milk diet, recovers within three days from this disease by taking milk-churned ghee with milk.

पीत्वा शतावरीकल्कं पयसा क्षीरमुञ्जयेत् ।
रक्तातिसारं पीत्वा वा तथा सिद्धं घृतं नरः ॥७८॥

क्षीरमुक् डेवण दूधने आहार करते। केवल दूधका आहार करता हुआ, नरः पुरुष पुरुष, शतावरी- शतावरीना शतावरके, कल्कम् कुड्कने कल्कको, पयसा दूधनी साथे दूधसे पीत्वा पीने पीकर, तथा सिद्धम् अथवा तेनाथी सिद्ध करेला और इससे सिद्ध किये हुए, घृतम् वा धीने चीको, पीत्वा पीने पीकर, रक्तातिसारम् रक्तातिसारने रक्तातिसारको, जयेत् निर्भूण करे छे नष्ट करता है ॥ ७८ ॥

living on a diet of the meat-juice of jangala animals.

कक्कस्तिलानां कृष्णानां शर्करापञ्चभागिकः ।
आजेन पयसा पीतः सद्यो रक्तं नियच्छति ॥८४॥

शर्करा- साकरना चीनीके, पञ्चभागिकः पाँचभा भागधी कीधेव पांचवें हिस्सेसे लिया हुआ, कृष्णा- नाम् डाण्डा काले, तिलानाम् तिलने तिलोंका, कक्कः कक्क, आजेन अजरीना बकरीके, पयसा दूधनी साथे दूधके साथ, पीतः पीनाधी पीनेसे, रक्तं बौलीने रक्तको, सद्यः तुरत तुरन्त, नियच्छति डाधूमां दावे छे रोकता है ॥ ८४ ॥

84. The paste of black til mixed with five times its quantity of sugar taken with goat's milk stops the blood in stools immediately.

पलं वत्सकबीजस्य श्रपयित्वा रसं पिबेत् ।
यो रसाशी जयेच्छीघ्रं स पैतृ जठरामयम् ॥८५॥

रसाशी भांसरसदुं पथ्य राभनारे। मांसरसका पथ्य रखनेवाला, यः जे पुरुष, जो पुरुष, वत्सकबीजस्य ईदबवना इन्द्रजौके, पकम् थार तोलाने चार तोलेको, श्रपयित्वा डिकाणीने उबालकर, रसम् तेना क्वाथने उसके काथको, पिबेत् पीछे छे पीता है, सः ते वह, पैतृम् पित्तधी थैवला पित्तसे उत्पन्न हुए, जठरामयम् अतिसारने अतिमारको, शीघ्रम् जल्दीधी जल्दीसे, जयेत् भटाडे छे मिटाता है ॥ ८५ ॥

85. The man who observes a diet of meat-juice, gets cured of stomach-disorders due to pitta by taking the decoction of four tolas of kurchi seeds.

पीत्वा सशर्कराक्षौद्रं चन्दनं तण्डुलाम्भसा ।
दाहतृष्णाप्रमेहेभ्यो रक्तस्रावाच्च मुच्यते ॥८६॥

८६. तण्डुलाम्भसा-तण्डुलाम्बुना (ब.)

सशर्करा- साकर चीनी, क्षौद्रम् मधु शहद, चन्दनम् तथा चन्दनने तथा चन्दनको, तण्डुलाम्भसा थोभाणा धौधुधी चावल्लोंके धोवनसे, पीत्वा पीने पीकर, दाह- दाह, तृष्णा- तरस प्यास, प्रमेहेभ्यः प्रमेह प्रमेह, रक्तस्रावाच्च च अने रक्तस्रावधी और रक्तस्रावसे, मुच्यते अनुष्य मुक्त थाय छे अनुष्य मुक्त होता है ॥ ८६ ॥

86. By taking sandal mixed with sugar, honey and rice water, the patient gets cured of burning, thirst, urinary disorders and hemorrhage.

पित्तातिशारे गुदवलीपाकचिकित्सा—

गुदो बहुभिरुत्थानैर्यस्य पित्तेन पच्यते ।
सेचयेत् सुशीतेन पटोलमधुकाम्बुना ॥८७॥

पञ्चवल्कमधूकानां रसैरिक्षुरसैर्घृतैः ।
छागैर्गव्यैः पयोभिर्वा शर्कराक्षौद्रसंयुतैः ॥८८॥

बहुभिः अनेके वपत अनेक दफे, उत्थानैः भक्षोत्सर्ग भाटे उठावाधी मलत्यागके लिए उठनेसे, यस्य जेनी जिसकी, गुदः गुद गुदा, पित्तेन पित्तधी पित्तसे, पच्यते पाडी अथ छे पक जाती है, तत्र तेनी ते गुदा पर उसकी उस गुदा पर, सुशीतेन अत्यंत ठंडा अतिशीत, पटोल- परवण परवल, मधुकाम्बुना अने जेठीमधना क्वाथ और मुलहठीके काथ, पञ्चवल्क- पाँच क्षीरी वृक्षनी छाल पाँच क्षीरी वृक्षकी छाल, मधूकानाम् तथा महुडाना तथा महुवेके, रसैः क्वाथ काथ, इक्षुरसैः शेरडीना रसो ईखके रस, शर्करा- क्षौद्र- अथवा साकर अने मधु जयवा चीनी और शहदसे, संयुतैः साथे भेजवेव मिले हुए, छागैः अजरीना बकरीके, गव्यैः वा के गायनां या गौके, घृतैः घी घी, पयोभिः के दूधधी या दूधसे, सेचयेत् परिषेक डरेव परिषेक करना चाहिए ॥ ८७-८८ ॥

87-88. If the anus of the patient gets inflamed by frequent passing of stools, it should be affused with well-cooked decoction of wild snake-gourd

८८. क्षौद्रसंयुतैः-मधुसंयुतैः (ब.)

and liquorice, or with the decoction of the bark of the pentad of milk-exuding trees and liquorice, or with sugar-cane juice or with goat's or cow's ghee or milk mixed with sugar and honey.

प्रक्षालनानां कर्कैर्वा ससर्पिष्कैः प्रलेपयेत् ।

एषां वा सुकृतैश्चूर्णैस्तं गुदं प्रतिसारयेत् ॥८९॥

प्रक्षालनानाम् अथवा प्रक्षालन भाटेनां द्रव्येनां अथवा प्रक्षालनके द्रव्योंके, ससर्पिष्कैः धीक्षितं घी- सहित, कर्कैः वा डट्टे वडे कल्कोसे, प्रलेपयेत् प्रक्षेप करवा प्रलेप करना चाहिए, एषाम् वा अथवा आ द्रव्येनां या इन द्रव्योंके सुकृतैः सारी रीति तैयार करेवा अच्छी तरहसे बने हुए, चूर्णैः यूक्षीं वडे चूर्णोंसे, तम् ते उस, गुदम् गुदा उपर गुदाके ऊपर, प्रतिसारयेत् प्रतिसारण करवुं प्रतिसारण करना चाहिए ॥ ८९ ॥

89. The anus should be smeared with the paste of the drugs described with reference to affusion, mixed with ghee; or the prolapsed anus may be dusted with the fine powder of those drugs

धातकीलोध्रचूर्णैर्वा समांशैः प्रतिसारयेत् ।

तथा स्रवति नो रक्तं गुदं तैः प्रतिसारितम् ॥९०॥

पक्ता प्रशमं याति वेदना चोपशाम्यति ।

समांशैः अथवा सरभा भागभां द्वाधैर्वा अथवा समान भागमें लिये, धातकी- धावडीनां द्रव्य धातके फूल, लोध्रचूर्णैः वा अथवा दोधरनां यूक्षीं वडे और जोषके चूर्णोंसे, प्रतिसारयेत् प्रतिसारण करवुं प्रतिसारण करना चाहिए, तथा तैः आ प्रमाणे तेनाथी इस प्रकार इनसे, प्रतिसारितम् प्रतिसारण करेवा प्रतिसारण करने पर, गुदम् गुदा गुदासे, रक्तम् रक्तादि रक्त, नो स्रवति

९०. समांशैः-समांशैः (ब.)

„ तथा स्रवति नो रक्तम्-तथा न च स्रवत्यस्यम् (त.)

„ „ „ „ „ -तथा रक्तं न स्रवति (ब. ब.)

स्रवती नहीं नहीं बढ़ता, पक्ता अने गुदानो परिपाक और गुदाका परिपाक, प्रशमम् शान्तिने शान्त, याति पाये छे होता है, वेदना च तेभ्यः पीडितुं एवं वेदनाका, उपशाम्यति शमन थाय छे शमन होता है ॥ ९० ॥

90-90½. Or. the prolapsed anus may be dusted with the powder of fulsee flower and lodh in equal quantity. The anus thus dusted does not bleed, the inflammation gets alleviated and the pain relieved.

यथोक्तैः सेचनैः शीतैः शोणितेऽतिस्त्रवत्यपि ॥९१॥

गुदवङ्क्षणकटथरु सेचयेद्भूतभावितम् ।

चन्दनाद्येन तैलेन शतघौनेन सर्पिषा ॥९२॥

कार्पाससंगृहीतेन सेचयेद्गुदवङ्क्षणम् ।

शोणिते धोड़ी रक्के, अनिस्रवति अपि अति प्रमाणभां स्रवतुं होय तो बहुत प्रमाणमें गिरने पर, भूतभावितम् धीधी भाविश करेवा बीसे भावित, गुद- वङ्क्षण- गुदा, वङ्क्षण गुद, वङ्क्षण, कटि- ड्ड कटि, ऊरु- अने साथगने और ऊरुको, यथोक्तैः उपर डट्टेवा प्रथम कहे हुए, शीतैः ठंडा ठंडे, सेचनैः सेचनेथी सेचनसे, सेचयेत् परिषेड करवा परिषेचन करे, कार्पास- र्पिषा पूमाभां रुईके कायेसे, संगृहीतेन धीधैश्वा लिये, चन्दनाद्येन चन्दनादि चन्दनादि, तैलेन तेलथी तैल, शतघौनेन अथवा सौ वज्रत धायेवा या सो दके धोये, सर्पिषा धीधी बीसे गुदवङ्क्षणम् गुदा अने वङ्क्षण पर गुदा और वङ्क्षण पर, सेचयेत् सेचन करवुं सेचन करना चाहिए ॥ ९१-९२ ॥

91-92½. If the bleeding still continues even after the above described cool affusions, the anus, groins, waist and thighs should be anointed with ghee and affused. The anus and groins

९१. शोणितेऽतिस्त्रवत्यपि-शोणिते निःस्रवत्यपि (ब.)

९२. सेचयेत्-भावयेत् (त. ब. क.)

should be affused with a swab soaked in the Compound Sandal Oil or with the hundred times washed ghee.

रक्तसिखारे चिकित्साक्रमः—

अवपापं बहुशो रक्तं सशूलमुपवेश्यते ॥९३॥
यदा वायुविवद्धः कृच्छ्रं चरति वा न वा ।
पिच्छावस्ति तदा तस्य यथोक्तमुपकल्पयेत् ॥९४॥
प्रपौण्डरीकसिद्धेन सर्पिषा चानुवासयेत् ।

यदा व्यापारे जब, बहुशः क्षुब्धो पतत बहुत दफे, अवप-अवपम् थोडुं थोडुं थोडा थोडा, सशूलम् शूल-सहित शूलके साथ, रक्तम् रुधिर खून, उपवेश्यते आवे छे आता है, वायुः च अने वायु और वायु, विवद्धः गुंथनायेक्षो होछने रुककर, कृच्छ्रम् उभटपूर्वक कष्ट-पूर्वक, चरति इथी करे छे गति करता है, न वा अथवा सर्वथा इरते। नथी या सर्वथा गति नहीं करता, तदा त्वारे तब, तस्य तेने उसको, यथोक्तम् उपर उहेथी पूर्वोक्त, पिच्छावस्तिम पिच्छावस्ति पिच्छावस्ति, उपकल्पयेत् देनी देनी चाहिए प्रपौण्डरीक- अने प्रपौण्डरीकथी और प्रपौण्डरीकडे, सिद्धेन तैयार करेला तैयार किये, सर्पिषा च धीथी घीसे, अनुवासयेत् अनुवासनभस्ति आपनी अनुवासनवस्ति देनी चाहिए ॥ ९३-९४ ॥

93-94. If the patient passes scanty and frequent stools mixed with blood and accompanied with colic, and if he passes the obstructed flatus with difficulty or does not pass at all, he should be given the mucilaginous enema as described before or the unctuous enema of ghee medicated with tubers of white lotus.

प्रायशो दुर्बलगुदाश्चिरकालातिसारिणः ॥९५॥
तस्मादभीक्ष्णशस्तेषां गुदे स्नेहं प्रयोजयेत् ।

९५. चिरकाली-दीर्घकाली (ब.)

९५. गुदे स्नेहम्-गुदस्नेहम् (त)

चिरकाल- क्षाला क्षाल सुधी दीर्घकाल पर्यन्त, अतिसारिणः अतिसारथी पीडाता रोगीथी। अतिसारसे पीडित रोगियों, प्रायशः अशुं इरीने बहुत करके, दुर्बल-गुदाः दुर्बली गुदावाला होय छे दुर्बल गुदावाले होते हैं, तस्मात् ते हेतुथी उस कारणसे, तेषाम् गुदे तेथीनी गुदाभां उनकी गुदानें, अभीक्ष्णशः बार-बार बारबार, स्नेहम् स्नेहने। स्नेहका, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग करवा चाहिए ॥ ९५ ॥

95-95. The anus of patients suffering from chronic diarrhea generally gets weak; hence repeated application of unctuous substance should be given to it.

पवनोऽतिप्रवृत्तो हि स्वे स्थाने लभतेऽधिकम् ॥९६॥
बलं तस्य सपित्तस्य जयार्थं बस्तिरुत्तमः ।

अतिप्रवृत्तः अतिवेगवाली। अतिवेगवाला, पवनः पवन वायु, स्वे स्थाने पीताना स्थानभां अपने स्थानमें, अधिकम् अधिक अधिक, बलम् बलने बलको, लभते प्राप्त करे छे पाता है, सपित्तस्य पित्तयुक्त पित्तयुक्त, तस्य ते वायुनी उस वायुकी, जयार्थं शान्तिने माटे शान्तिके लिये, बस्तिः भरित बस्ति, उत्तमः श्रेष्ठ उत्तम छे श्रेष्ठ उपाय है ॥ ९६ ॥

96-96. The vata that is excessively agitated gets even more augmented in its own habitat; to subdue its strength when in association with pitta, the emema is the best remedy.

रक्तं बिट्सहितं पूर्वं पश्चाद्वा योऽतिसार्यते ॥९७॥
शतावरीघृतं तस्य लेहायमुपकल्पयेत् ।

बः ने जो, पूर्वम् मलविसर्जन पहले मल-त्यागके पूर्व, पश्चात् वा अथवा मलविसर्जन पछी अथवा मलविसर्जनके बाद, बिट्सहितम् मलसहित मलसहित, रक्तम् रुधिरने रुधिरको, अतिसार्यते आला पाटे भ्रार डाढे छे बहाता है, तस्य तेना उसके,

९६. पवनोऽतिप्रवृत्तो हि-अतिप्रवृत्तो हि पवनः (ध. ब.)

लेहार्थम् आट्यु माटे चाटनेके लिए, शतावरीघृतम् शतावरीघृत शतावरीघृत, उपकल्पयेत् तैयार करुं तैयार करना चाहिए ॥ ९७३ ॥

97-97½. For the patient who passes blood with or before or after the stools, the medicated Climbing Asparagus ghee should be prepared and administered as a linctus.

शर्करार्धांशिकं लीढं नवनीतं नवोद्धृतम् ॥९८॥
क्षौद्रपादं जयेच्छीघ्रं तं विकारं हिताशिनः ।

शर्करा-अर्धांशिकम् अर्धाभागनी साकरवाणुं आवे भागकी चीनीसे युक्त, क्षौद्रपादम् अने योथा भागना भधवाणुं और चौथे भागके सहदसे युक्त, नव-उद्धृतम् ताणुं ताजा, नवनीतम् माण्यु मक्खन, हिताशिनः हित भोजन करनेवाले रोगीके, तम् ते उस, विकारम् विकारने विकारको, शीघ्रम् जल्दी तुरन्त, जयेत् जिते ले ले मिटाता है ॥ ९८३ ॥

98-98½. This disorder in a man observing wholesome dietetic regimen, will be cured by fresh churned butter mixed with half its quantity of sugar and one fourth its quantity of honey.

न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थशुक्लानापोष्य वासयेत् ॥९९॥
अहोरात्रं जले तप्ते घृतं तेनाम्भसा पचेत् ।

न्यग्रोध- वड बरगद, उदुम्बर- उमरडो गूलर, अश्वत्थशुक्लान् अने पीपलाना अंकुराने और पीपल इनके अंकुरोंको, आपोष्य क्यारीने कुचलकर, तप्ते गरम गरम, जले जलमें, अहोरात्रम् ऐक दिवस अने ऐक रात सुधी एक दिन और एक रात्रिपर्यन्त, वासयेत् रखेवा देना रख छोड़ना चाहिए, तेन ते उस, अम्भसा जलसे, घृतम् घीने घीको, पचेत् पाक करनेका पका लेना चाहिए ॥ ९९३ ॥

99-99½. Reduce into paste the buds of banyan, gular fig and holy fig and

keep them one day and night in hot water; prepare ghee with this water.

तदर्धशर्करायुक्तं लिह्यात् सक्षौद्रपादिकम् ॥१००॥
अथो वा यदि वाऽप्यूर्ध्वं यस्य रक्तं प्रवर्तते ।

अथः वा नीचेना भागधी नीचेके भागसे, यदि अपि ऊर्ध्वम् वा अथवा उपरना भागधी या उपरके भागसे, यस्य जेने जिसका, रक्तम् रक्त खून, प्रवर्तते पडतुं होय तेजे गिरता हो वह, अर्धशर्करा- अर्धा भागनी साकरधी आवे हिस्सेकी चीनीसे, युक्तम् मेलवेलुं मिला हुआ, सक्षौद्रपादिकम् अने योथा भागना भधधी मेलवेलुं और चौथे भागके सहदसे मिला हुआ, तत् ते घृत वह घृत, लिह्यात् आट्युं चाटे ॥१००३॥

100-100½. This ghee should be used as linctus mixed with 1/2 its part of sugar and 1/4 its part of honey and given to one who bleeds from the orifices of the upper or lower region of the body.

यस्त्वेवं दुर्बलो मोहात् पित्तलाम्येव सेवते ॥१०१॥
दाहणं स वलीपाकं प्राप्य शीघ्रं विपद्यते ।

यः तु जे अतिभारवालो रोगी जो अतिभारवाला रोगी, दुर्बलः दुर्बल चला पक्ष दुर्बल होने पर सी, एवम् ऐ प्रमाणे इस प्रकार, मोहात् मोहने लडने मोहसे, पित्तलानि पित्तवर्धक द्रव्योंको पित्तवर्धक द्रव्योंका, एव ज ही, सेवते सेवन करे ले सेवन करता है, सः ते वह, दाहणम् भयंकर भयंकर, वलीपाकम् शुक्ली वलीजीना पाकने गुदवलीके पाकको, प्राप्य प्राप्त करके, शीघ्रम् जल्दी शीघ्र, विपद्यते भरक्ष पात्रे ले मर जाता है ॥ १०१३॥

101-101½. The person that is debilitated and still makes use of pitta-provoking articles out of ignorance, soon comes to grief, being afflicted

१००. लिह्यात् सक्षौद्रपादिकम्-लेहयेत् क्षौद्रपादिकम् (च. क. व.)

with severe suppuration of the anal region.

श्लेष्मातिसारे चिकित्साक्रमः —

श्लेष्मातिसारे प्रथमं हितं लङ्घनपाचनम् ॥१०२॥
योज्यध्मातिसारघ्नो यथोक्तो दीपनो गणः ।

श्लेष्मातिसारे कृन्ना अतिसारभा कफजन्य
अतिसारमें, प्रथमम् प्रथम प्रथम, लङ्घनपाचनम् दधन
तथा पाचन चिकित्सा लङ्घन तथा पाचन चिकित्सा,
हितम् हितकारक है, यथोक्तः पहेला कहेला
पूर्वोक्त, आमातिसारघ्नः आमातिसार नाशक आमातिसार-
नाशक, दीपनः अने दीपन द्रव्योंसे और दीपन, गणः
च गणकी गणकी, योज्यः योज्यना करवी ओई
योजना करनी चाहिए ॥ १०२३ ॥

102-102½. In diarrhea due to kapha, lightening and digestive therapies are beneficial to begin with. The drugs of the digestive-stimulant group, if used in the early stage of diarrhea, prove beneficial.

श्लेष्मातिसारघ्नाः कतिपययोगाः —

लङ्घितस्यानुपूर्व्यां च कृतायां न निवर्तते ॥१०३॥
कफजो यद्यतीसारः कफघ्नैस्तमुपाचरेत् ।

लङ्घितस्य अने दधन करीयुं होय अथ कृन्ना
अतिसारवालाणी जिसको लङ्घन कराया गया हो ऐसे
कफातिसारवालेकी, जानुपूर्व्याम् क्रमिक चिकित्सा क्रमिक
चिकित्सा, कृतायाम् च अर्थ गया अर्था पक्ष होने पर
भी, यदि अने यदि, कफजः कृन्ना कफका, अतिसारः
अतिसार अतिसार, न निवर्तते मरते न होय तो बंद
न होता हो तो, तम् तेना उसका, कफघ्नैः कफघ्न
द्रव्योंसे कफनाशक द्रव्योंसे, उपाचरेत् उपचार करवे।
उपचार करे ॥ १०३३ ॥

103-103½. Even if after lightening therapy and observance of progressive dietetic regimen, the diarrhea born

of kapha does not abate, it should be treated with articles possessing kapha-curing properties.

बिल्वं कर्कटिका मुस्तमभया विश्वमेवजम् ॥१०४॥
वचा विडङ्गं भृतीकं धान्यकं देवदारु च ।
कुष्ठं सातिविषा पाठा चव्यं कटुकरोहिणी ॥१०५॥
पिप्पली पिप्पलीमूलं चित्रकं हस्तिपिप्पली ।
योगाङ्गुलीकार्धविहितांश्चतुरस्तान् प्रयोजयेत् ॥१०६॥
शृताङ्गुलीश्लेष्मातिसारेषु कायाग्निबलवर्धनान् ।

बिल्वम् भीक्षुं बेलगिरी, कर्कटिका ककडी खीरा,
मुस्तम् मोथ मोथा, मभया हरे हरे, विश्वमेवजम्
अने सूठ और सोंठ, वचा वच वच, विडङ्गम्
वायडिंग वायविङ्ग, भृतीकम् अजवायन,
धान्यकम् धान्या धनिया, देवदारु च अने देवदार
और देवदारु, कुष्ठम् कठ कूठ, सातिविषा अतिविषिणी
कणी अलीस, पाठा पाठा पाठी, चव्यम् चवक चव्य,
कटुकरोहिणी अने कटु और कटुकी, पिप्पली पीपर
पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूलना गठोडा पिप्पली-
मूल, चित्रकम् चित्रक चित्रक, हस्तिपिप्पली अने अज-
पीपर और गजपिप्पली, तान् अने उन, श्लोकार्ध- अर्ध
अर्ध श्लोकार्ध आधे आधे श्लोकार्ध, विहितान् कहेला
कहे गये, कायाग्नि- अङ्गुलींश्चतुराग्निके, बलवर्धनान्
अणि बलवर्धनाना बलको बढ़ानेवाले, शृतान् अने श्लोकार्ध
तैयार करेला और उबाल कर तैयार किये हुए, चतुरः
चार, योगान् श्लोकार्ध योगोंका, श्लेष्मातिसारेषु
कृन्ना अतिसारभा कफके अतिसारमें, प्रयोजयेत् प्रयोग
करवे। प्रयोग करे ॥ १०४-१०६३ ॥

104-106½. (1) Bael, galls, nut-grass, chebulic myrobalan and dry ginger; (2) sweet flag, embelia, bishop's weed, coriander and deodar; (3) costus, indian atees, patha, chaba pepper and kurroa; (4) long pepper, roots of long pepper, white-flowered leadwort and elephant pepper—these four recipes each described in a hemistich should be decocted

and used in diarrhea due to kapha; these are promotive of the metabolic heat and body-strength.

मजाजीमसितां पाठां नागरं मरिचानि च ॥१०७॥

धातकीद्विगुणं दद्यान्मातुलुङ्गरसाप्लुतम् ।

रसाञ्जनं सातिविषं कुटजस्य फलानि च ॥१०८॥

धातकीद्विगुणं दद्यात् पातुं सखौद्रनागरम् ।

मजाजीम् ७३ गुं जीरा, असिताम् पीपरी, पाठाम् पाठा पाद्री, नागरम् सूंठ सोंठ, मरिचानि च काली भरी काली मिर्च. धातकीद्विगुणं अने धावडीनां फूल ये भाग और धायके फूल दो भाग, मातुलुङ्गरसाप्लुतम् च येथेथेने थडोतराना रसभा मेणवीने इनको चकोत्राके रसमें मिलाके, दद्यात् आपवा देवे, सातिविषम् अति-विषनी कणी अतीस, रसाञ्जनम् रसवन्ती रसोंठ, कुटजस्य च फलानि ४-५ इन्द्रजौ, धातकीद्विगुणम् अने धाव-डीनां फूल ये भाग और धायके फूल दो भाग. सखौद्र-नागरम् सूंठ अने मध साथे सोंठ और शहदेके साथ, पातुम् पीवाने पीनेके लिए, दद्यात् आपवा देवे ॥१०७-१०८३॥

107-108½. Take cumin seeds, long pepper, patha, dry ginger and black pepper one part each and two parts of fulsee flower; give these mixed liberally with the juice of pomello. Take extract of indian berberry, indian atees and kurchi seeds in one part each and fulsee flower in two parts and give as potion mixed with honey and dry ginger.

धातकी नागरं बिस्वं लोभं पद्मस्य केशरम् ॥१०९॥
जम्बूत्वङ्गागरं घान्यं पाठा मोचरसो बला ।
समङ्गा धातकी बिस्वमध्यं जम्बूवायस्त्वचः ११०
कपित्थानि विडङ्गानि नागरं मरिचानि च ।

१०८. फलानि च—फलस्य भग्नं (फ.)

१०८½. पातुं सखौद्रनागरम्—मातुलुङ्गरसान्वितम् (व.)

चाङ्गेरीकोलतक्राम्लांश्चतुरस्तान् कफोत्तरे ॥१११॥
श्लोकार्घविहितान् दद्यात् सन्नेहलवणान् खडान् ।

धातकी धावडीनां फूल धायके फूल, नागरम् सूंठ सोंठ, बिस्वम् भीधुं बेलगिरी, लोभम् दोधरनी छाल लोवकी छाल, पद्मस्य केशरम् अने कम्पलीनां केसर और कमलके केसर, जम्बूत्वक् भीधुनां छाल जामुनके पेड़की छाल, नागरम् सूंठ सोंठ, घान्यम् धाधु धनिया, पाठा पाठा पाद्री, मोचरसः शेमलीने। सुंठर मोचरस, बला अने भला और खिरैटी. समङ्गा रीसामण्डी लाजवंती, धातकी धावडीनां फूल धायके फूल, बिस्व-मध्यम् भीधुनां गर बेलगिरी, जम्बू- अने भीधुं और जामुन, वायस्त्वचः तथा आंभानी छाल तथा आमके पेड़की छाल, कपित्थानि कंठ कैथ, विड-ङ्गानि धावडिंभ वायविङ्ग, नागरम् सूंठ सोंठ, मरिचानि च अने काली भरी और काली मिर्च, तान् ये उन, श्लोकार्घ- अर्धा अर्धा श्लेऽथी आवे आवे श्लोके, विहितान् कडेला कहे गये, चाङ्गेरी- थजेरी स्वरस चांगेरी- स्वरस, कोल- भेतर बेर, तक्राम्लान् अने छालनी भटार्धवाला और तकली खटार्धमे युक्त, सन्नेह-लवणान् तथा तेल अने भीधुं मेणवी बनावेला तथा तेल और नमक डालकर प्रस्तुत किये गये, चतुरः चार चार, खडान् भडोने खडोंको, कफोत्तरे क्कना अतिसारभा कफके अतिसारमें, दद्यात् आपवा देवे ॥ १०९-१११३॥

109-111½. Take, (1) fulsee flower, dry ginger, bael, lodh and lotus anthers; (2) jambul bark, dry ginger, coriander, patha, gum of silk cotton, and heart leaved sida; (3) madder, fulsee flower, the pulp of bael, the barks of jambul and mango tree; (4) wood apple embelia, dry ginger and black pepper; prepare four vegetable soups of the drugs described above in each hemistich, acidified with yellow-wood sorrel, jujube and butter-milk and mixed with unctuous article and salt, and administer it in diarrhea attended with excess of kapha.

कपित्थमध्यं लीङ्वा तु सव्योषक्षौद्रशर्करम् ॥११२॥
कट्फलं मधुयुक्तं वा मुच्यते जठराग्नयात् ।

सव्योष-क्षौद्र-शर्करम् तु सूर्य, मरी, पीपर, मधु
अने साकर साथे सोंठ, मिरच, पिप्पली, शहद और चीनीके
साथ, कपित्थमध्यम् कोशने। अर कैथका गूदा, मधुयुक्तम्
अथवा मधु साथे अथवा शहदके साथ, कट्फलम् वा
कायकण्ठी छाकने कट्फलकी छालको, लीङ्वा तु आटीने
चाटकर, जठरामयात् रोगी अतिसारथी रोगी अतिसारसे,
मुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त होता है ॥ ११२३ ॥

112-112½. By taking as linctus the
pulp of wood-apple mixed with the
three spices. honey and sugar or the
powder of box myrtle with honey, the
patient gets cured of gastric disorder.

कणां मधुयुतां पीत्वा तक्रं पीत्वा सचित्रकम् ॥११३॥
जग्ध्वा वा बालबिल्वानि मुच्यते जठरामयात् ।

मधुयुताम् मधु साथे शहदके साथ कणां पीत्वा
पीपरने आटीने पिप्पलीको चाटकर, सचित्रकम्
त्रिफला मूला यूर्ध्व साथे चित्रकमूलके चूर्णके साथ,
तक्रम् छाश तक्र, पीत्वा पीने पीकर, बालबिल्वानि वा
अथवा कुमणां भीलां अथवा कच्ची बेलगिरीको, जग्ध्वा
आधीने खाकर, जठरामयात् रोगी अतिसारथी रोगी
अतिसारसे, मुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त होता है ॥ ११३३ ॥

113-113½. By a potion of long pep-
per with honey or butter-milk mixed
with the powder of white flowered
leadwort or by eating tender bael,
the patient gets cured of gastric
disorders

बालबिल्वं गुडं तैलं पिप्पलीं विश्वभेषजम् ।
लिङ्गाद्वाते प्रतिहते सशूलः सप्रवाहिकः ॥११४॥

११३. पीत्वा-लीङ्वा (ब.)

११४. सशूलः सप्रवाहिकः-सशूलं सप्रवाहिकं (थ.)

वाते वायुने। वायुके, प्रतिहते अवरोध था।
अवरुद्ध होनेपर, सशूलः यूँकसहित शूलयुक्त, सप्रवाहिकः
भरदावाणा रोगीये प्रवाहिकावाला रोगी, बालबिल्वम्
कोमल भीलुं कच्ची बेलगिरी, गुडम् गोण गुड, तैलम्
तैल तैल तिलका तैल, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली,
विश्वभेषजम् अने संतुं यूँध्व और सोंठका चूर्ण,
लिङ्गात् आटुं चाटे ॥ ११४ ॥

114. Tender bael, gur, oil, long
pepper and dry ginger should be
taken by a patient as linctus in obstruc-
tion of vata accompanied with colic and
dysentery.

भोज्यं मूलकषायेण वातघ्नैश्चोपसेवनैः ।

वातातिसारविहितैर्यूपैर्मांसरसैः खडैः ॥११५॥

मूलकषायेण मूलांना यूष साथे मूलीके यूषके साथ,
वातघ्नैः च वायुनाशक वायुनाशक, उपसेवनैः व्यंजने।
साथे व्यंजनोके साथ, वातातिसार-वायुना अतिसार
भाटे वायुके अतिसारके लिए, विहितैः उहेला कहे हुए,
यूपैः यूषो साथे यूषोके साथ, मांसरसैः मांसरसो साथे
मांसरसके साथ, खडैः अने भंडो साथे अथवा खडोंके
साथ, भोज्यम् कोमल उरुं भोजन करे ॥ ११५ ॥

115. He may take his food with the
decoction of radish and sauces prepared
with the vata-curative articles and also
with soups, meat-juices and vegetable
soups recommended in diarrhea due
to vata.

पूर्वोक्तमम्लसर्पिर्वा षट्पलं वा यथाबलम् ।

पुराणं वा घृतं दद्याद्यवागूमण्डमिश्रितम् ॥११६॥

यवागूमण्डमिश्रितम् राभना मंड साथे यवागूके
मंडके साथ, पूर्वोक्तम् पहेला उहेलुं पूर्वोक्त, अम्ल-
सर्पिः अम्लसर्पिः अम्लसर्पि, षट्पलम् वा अथवा षट्-
पल घृत या षट्पल घृत, पुराणम् वा अथवा जूतुं
या पुराणा, घृतम् घी घी, यथाबलम् अथ प्रभाणु बलके
अनुसार, दद्यात् आपुं देवे ॥ ११६ ॥

११५ मूलकषायेण-मूलकषायेण (ग. घ. छ. थ. व.)

116. Or, he may take sour ghee mentioned before or the Shatpala ghee or old ghee mixed with supernatant part of gruel according to his strength.

वातश्लेष्मविबन्धे वा कफे वाऽतिस्त्रवत्यपि ।
शूले प्रवाहिकायां वा पिच्छावस्ति प्रयोजयेत् ॥११७॥

वात- वायु वायु, श्लेष्म- श्लेष्म उडना और कफके, विबन्धे वा विण्धमा विबन्धमें, अतिस्त्रवति अपि अथवा अतिस्त्रवती या अतिस्त्रववाले, कफे वा उडमा कफमें, शूले वा शूलमा शूलमें, प्रवाहिकायाम् वा अथवा प्रवाहिकामां या प्रवाहिकामें, पिच्छावस्तिम् पिच्छावस्तिमें। पिच्छावस्तिं, प्रयोजयेत् प्रयोग करने ॥ ११७ ॥

117. In obstruction of vata and kapha or in excessive discharge of mucus, in colic, or in dysentery, the mucilaginous enema should be given.

पिप्पलीबिम्बकुष्ठानां शताह्वावचयोरपि ।
कक्कैः सलवणैर्युक्तं पूर्वोक्तं सन्निधापयेत् ॥११८॥

पिप्पली- पीपर पिप्पली, बिम्ब- भीष्मां बेलगिरी, कुष्ठानाम् उड कूठ, शताह्वा शुवा सोया, वचयोः अपि वच वच, सलवणैः अने सिंघावृक्षना और सैषवके, कक्कैः उड्डांली कल्कसे, युक्तम् साथे युक्त, पूर्वोक्तम् पूर्वोक्त पिच्छावस्ति पूर्वोक्त पिच्छावस्ति, सन्निधापयेत् देवी ओष्ठये देवे ॥ ११८ ॥

118. The mucilaginous enema should be given mixed with the paste of long pepper, bael, costus, dill seeds and sweet flag, mixed with salt.

प्रत्यागते सुखं स्नातं कृताहारं दिनात्यये ।
बिल्वतैलेन मतिमान्मुखोष्णेनानुवासयेत् ॥११९॥

११७. कफे वाऽतिस्त्रवत्यपि-कफे वारे स्त्रवत्यपि (ब.)

११९. सुखं स्नातं-मुखे स्नातं (ब.)

प्रत्यागते पिच्छावस्ति पाछी आवी अथ त्यागे पिच्छावस्तिके लौटनेके बाद, सुखम् सुखपूर्वकं सुखपूर्वक, स्नातम् नवरात्री नहाकर, कृताहारम् भोजन करना देव शरीरमें भोजन कराये हुए रोगीको, दिनात्यये स्नाते शामको, सुखोष्णेन सडेवा अथवा गरम सुहाते हुए गरम, बिल्वतैलेन बिल्वतैलनुं बिल्वतैलमें, मतिमान् बुद्धिमान् वैद्वे बुद्धिमान् वैद्वे, अनुवासयेत् अनुवासन देवुं अनुवासन देवे ॥ ११९ ॥

119. When the enema fluid has returned, the wise physician should give unctuous enema of genially warm medicated bael-oil in the evening after the patient has bathed comfortably and has taken his meal.

वचान्तरथवा कक्कैस्तैलं पक्त्वाऽनुवासयेत् ।
बहुशः कफवातार्तस्तथा स लभते सुखम् ॥१२०॥

अथवा अथवा अथवा, वचान्तैः वच सुधीनां वचापर्यन्त द्रव्योके, कक्कैः उड्डांली कल्कसे, तैलम् तैल पक्त्वा पकावतीने पकाकर, बहुशः बहुत दफे, अनुवासयेत् अनुवासन देवुं अनुवासन देवे, तथा अथ करतावती ऐसा करनेसे, कफवातार्तः कफवायुभी पीजते। कफवायुसे पीजित, सः ते शरीर वर रोगी, सुखम् आरोग्य आरोग्यको, लभते भोगवे छे प्राप्त करता है ॥ १२० ॥

120. Or, unctuous enema may be given very often with the oil prepared with the group of drugs ending with sweet flag; thus treated the patient suffering from kapha and vata disorders gets relieved.

अतिसारे वातादिचिकित्साक्रमः ---

स्वे स्थाने मारुतोऽवश्यं वर्धते कफसंक्षये ।

स वृद्धः सहसा हन्यात्तस्मात् त्वरया जयेत् ॥१२१॥

१२१. कफसंक्षये-कफसंक्षयात् (ब. क.)

कफसंक्षये कश्चेन क्षयः अती कफके क्षयः हेने पर, मारुतः वायु वायु, स्वे स्थाने पोताना स्थानमां अपने स्थानमें, अवश्यम् अवश्य अवश्य, वर्धते वर्धते वृद्धि पाता है, वृद्धः सः अने वृद्धे। ते वायु और बढ़ा हुआ वह वायु, सहसा ज्वरं शीघ्र, हन्वात् भारी नाभे छे मार डालता है। तस्मात् देखी इस लिए, तत्र ते वायुने उस वायुको, त्वरया शीघ्र शीघ्र, जयेत् अतवे। जीतना चाहिए ॥ १२१ ॥

121. The vata necessarily gets aroused in its own habitat consequent upon the decrease of kapha. Thus aroused, it may suddenly cause death; hence the physician should subdue it quickly.

वातस्यानु जयेत् पित्तं, पित्तस्यानु जयेत् कफम् ।
त्रयाणां वा जयेत् पूर्वं यो भवेद्बलवत्तमः ॥१२२॥

वातस्य अनु वायु पछी वायुके बाद, पित्तं पित्तने पित्तको, जयेत् अतवे। जीते, पित्तस्य अनु पित्त पछी पित्तके बाद, कफम् कश्चेन कफको, जयेत् अतवे। जीते, त्रयाणाम् वा अथवा त्रयुमां अथवा तीनोंमें, वः जे जो, बलवत्तमः वधारे अणवान ज्यादा बलवान, भवेत् होय हो, तत्र तेने उसको, पूर्वम् पहले, जयेत् अतवे। जीते ॥१२२॥

122. The pitta should be subdued after the vata is subdued and the kapha should be subdued after the pitta; or, that humor should be controlled first which happens to be the most predominant of all the three.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकः—

प्रागुत्पत्तिनिमित्तानि लक्षणं साध्यता न च ।
क्रिया चावस्थिकी सिद्धा निर्दिष्टा अतिसारिणाम् १२३

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारने। श्लोक छे छे उपसंहारका श्लोक है कि अतिसारिणाम् हि अतिसारवाणाना अतिसारनी अतिसारवालोंके अतिसारकी, प्रागुत्पत्ति- प्रथम उत्पत्ति प्रथम उत्पत्ति, निमित्तानि कारण, लक्षणम् लक्षण लक्षण, साध्यता न च साध्यता-असाध्यता साध्यता-असाध्यता, आवस्थिकी अने अवस्थानुसार और अवस्थानुसार, सिद्धा सिद्ध सिद्ध, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा, निर्दिष्टा कही छे कह दी है ॥ १२३ ॥

Here is the recapitulatory verse—

123. The primogenesis, etiology, signs and symptoms, curability or otherwise, and treatment according to the stage of disease of diarrhea patients have been described herein.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते
चिकित्सास्थानेऽतिसारचिकित्सितं
नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे रयेदा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेदा आ शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सास्थानमें, अतिसारचिकित्सितम् 'अतिसारचिकित्सित' 'अतिसारचिकित्सित', नाम नामने। नामका, एकोनविंशः अगलीसभे उन्नीसवीं, अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ १९ ॥

19. Thus in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the nineteenth chapter entitled 'The Therapeutics of Diarrhea' is completed.

१२२. बलवत्तमः-बलवत्तरः(ब.)

१२३. निमित्तानि-निदानानि (य.)

„ अतिसारिणाम्-अतिसारिकी (क.)

विंशोऽध्यायः ।

वीसमे अध्याय अध्याय बीसवाँ

Chapter XX

छर्दिचिकित्सितोपक्रमः—

अथातश्छर्दिचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अही थी अब आगे, छर्दि-
चिकित्सितम् 'छर्दिचिकित्सित' नामना अध्यायतुं
'छर्दिचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयेने,
इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे न इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेंगे छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the cha-
pter entitled "The Therapeutics of
Vomiting"

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

छर्दिष्वेष्टमिवेशस्य प्रश्नः—

यशस्विनं ब्रह्मतपोद्युतिभ्यां

ज्वलन्तमग्न्यकंसमप्रभावम् ।

पुनर्वसुं भूतहिते निविष्टं

पप्रच्छ शिष्योऽग्निजमग्निवेशः ॥ ३ ॥

यशस्विनम् यशस्वी यशस्वी ब्रह्म- अक्षतान्
ब्रह्मज्ञान, तपः- तथा तपना और तपके, द्युतिभ्याम्
तेजसी तेजसे, ज्वलन्तम् देदीप्यमान देखीप्यमान, अग्नि-
अग्नि अग्नि, अर्क- अने सूर्य और सूर्यके, सम- समान
समान, प्रभावम् प्रभावशाली प्रभावशाली, भूत- अने
प्राणीमात्रना और प्राणियोंके, हिते हितमा हितमें,
निविष्टम् तत्पर तत्पर, अग्निजम् आत्रेय आत्रेय, पुन-
र्वसुम् पुनर्वसुने पुनर्वसुको, शिष्यः शिष्य शिष्य,
अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने, पप्रच्छ पूछ्य पूछा ॥३॥

3. Agnivesa, the disciple, inquired
of Punarvasu, the illustrious son of

Atri, who was engrossed in thinking
out the well-being of humanity and
glowing with the lustre of spiritual
wisdom and austerity with a brilliance
rivaling that of the fire and the sun.

याश्छर्दयः पञ्च पुरा त्वयोक्ता

रोगाधिकारे भिषजां वरिष्ठः ।

तासां चिकित्सां सनिदानलिङ्गां

यथावदान्स्व नृणां हितार्थम् ॥ ४ ॥

भिषजाम् वरिष्ठः हे वैद्योमां श्रेष्ठ! हे वैद्योमां श्रेष्ठ,
पुरा पहले पढ़ने, रोगाधिकारे भूतस्थानना अष्टोदरीय
अध्यायमां सूत्रस्थानके अष्टोदरीय अध्यायमें, याः वे
जो, पञ्च पांच पांच, छर्दयः छर्दिशी छर्दियां, त्वया
आपे आपने, उक्ताः उही छे कही हैं, तासाम् तेओनी
उनकी, स-निदान-लिङ्गाम् निदान तथा बिंगसहित
निदान और लिङ्गके साथ यथावत् यथावत् यथावत्,
चिकित्साम् चिकित्सा चिकित्सा, नृणाम् मनुष्योंना
मनुष्योंके, हितार्थम् हित भाटे हितके लिए, आचक्ष्व
कहो कहिये ॥ ४ ॥

4. 'O, best of physicians! des-
cribe fully, for the sake of the
well-being of humanity what the
five kinds of vomiting are that have
been stated in the chapter on nosology
(Classification of diseases, Sutra. 10) by
you, as also their etiology, symptoms
and treatment.'

छर्दः भेदाः—

तदग्निवेशस्य वचो निशम्य

प्रीतो भिषक्छेष्ट इदं जगाद ।

याश्छर्दयः पञ्च पुरा मयोक्ता-

स्ता विस्तरेण ब्रुवतो निबोध ॥ ५ ॥

अग्निवेशस्य अग्निवेशान् अग्निवेशके, तद् ते उस,
वचः वचन वचनको, निशम्य सुनिशीने सुनकर, प्रीतः
५. नृणां हितार्थम्-हितार्थ नृणः (व.)

प्रसन्न थयेत्। प्रसन्नं हृष्टं, भिषक्- वैद्योऽभां वैद्योऽभि, श्रेष्ठः श्रेष्ठं पुनर्वसुं श्रेष्ठं पुनर्वसुने, इदं आ। यह, जगाद उद्युं कहा, पुरा पठेत्। पहले, मया मे मने, याः जे जो, पञ्च पांच पांच, छर्दयः छर्दिओ। छर्दियां, उक्ताः उछी छे कही हैं, ताः ते उनको, विस्तरेण विस्तार-पूर्वक विस्तारसे, ब्रुवतः उछेत्। ओवा। भारी पासेभी कहते हुए सुनसे, निबोध आ। सुनो ॥ ५ ॥

5. Hearing those words of Agni-vesa and being pleased, the foremost among physicians spoke thus: "Listen as I describe elaborately the five types of vomiting that were spoken of by me before.

छर्दः पूर्वरूपम्—

दोषैः पृथक्त्रिप्रभवाश्चतस्रो
द्विष्टार्थयोगादपि पञ्चमी स्यात् ।
तासां हृदुक्लेशकफप्रसेकौ
द्वेषोऽशने चैव हि पूर्वरूपम् ॥ ६ ॥

पृथक् शुद्ध शुद्ध पृथक् पृथक्, दोषैः दोषधी उत्पन्न थयेत्। दोषसे उत्पन्न हुई, त्रिप्रभवाः अने सन्निपातधी उत्पन्न थयेत्। और सन्निपातसे उत्पन्न हुई, चतस्रः छे चार ये चार, द्विष्टार्थ- तथा द्विष्ट विषयना और द्विष्ट विषयके, योगात् योगधी योगसे, पञ्चमी पांचमी पांचवीं, अपि पञ्चमी, स्यात् छर्दि छे छर्दि है, हृदु- हृदयने। हृदयका, उक्लेश- उल्लेख उल्लेख, कफ- उछेत्। कफका, प्रसेकौ स्नायु साव, अशने अने भोजनमां और भोजनमें, द्वेषः च एव द्वेष ओओ। द्वेष ये, तासाम् तेओनां उनके, पूर्वरूपम् हि पूर्वरूप छे पूर्वरूप हैं ॥ ६ ॥

6. There are three kinds of vomiting each of which is caused by a single morbid humor, a fourth kind

६. दोषैः पृथक्त्रिप्रभवाश्चतस्रो—दोषास्त्रयस्तत्प्रभवाश्चतस्रः

(ब. फ. व.)

॥ पृथक् त्रिप्रभवाश्चतस्रो—पृथक् त्रिप्रभवाश्चतस्रीं (ब. त. व.)

caused by the three morbid humors combined, and a fifth that results from contact of unpleasant sense-objects. Their premonitory symptoms are twisting in the stomach, excessive salivation and disgust for food.

वातच्छर्दः निदानलक्षणे—

न्यायामतीक्ष्णौषधशोकरोग-

भयोपवासाद्यतिकर्शितस्व ।

वायुर्महास्रोतसि संप्रवृद्ध

उत्क्लेश्य दोषांस्तत ऊर्ध्वमस्यन् ॥ ७ ॥

आमाशयोत्क्लेशकृतां च मर्म

प्रपीडयच्छर्दिमुदीरयेत् ।

हृत्पार्श्वपीडामुखशोषमूर्ध-

नाभ्यर्तिकासखरमेदतोदैः ॥ ८ ॥

उद्गारशब्दप्रबलं सफेनं

विच्छिन्नकृष्णं तनुकं कषायम् ।

कृच्छ्रेण चास्थं सहता च वेगे-

नार्तोऽनिलाच्छर्दयतीह दुःखम् ॥ ९ ॥

न्यायाम- न्यायाम न्यायाम, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, औषध- औषध औषध, शोक- शोक शोक, रोग- रोग रोग, भय- भय भय, उपवास- उपवास उपवास, आदि- आदि आदिसे, अतिकर्शितस्व अतिकर्श थयेत् रोगीने अतिकर्श हुए रोगीका, संप्रवृद्धः प्रकुपित प्रकुपित हुआ, वायुः वायु वायु, महास्रोतसि महास्रोतमां महास्रोतमें, दोषान् दोषाने दोषोंको, उत्क्लेश्य उत्क्लेशित उछीने उत्क्लेशित करके, ततः पछी पीछे, दोषान् दोषाने

७. वायुर्महास्रोतसि संप्रवृद्ध उत्क्लेश्य दोषांस्तत ऊर्ध्वमस्यन्—

कुद्धो महास्रोतसि मातरिश्वा दोषान्

समुत्क्लेश्य तद् ऊर्ध्वमस्यन् (ग. ड. व.)

॥ " " " —कुद्धो महास्रोतसि मातरिश्वा दोषां

समुत्क्लेश्य तद् ऊर्ध्वमस्यन् (ब. व.)

॥ तत ऊर्ध्वमस्यन्—तथा तमस्यन् (फ. व.)

८. आमाशयोत्क्लेशकृतां च आमाशयोद्वेगकृतां च (ब. फ.)

॥ " " —आमाशयोद्वेगकृतां च (फ.)

॥ " " —आमाशयोद्वेगकृतां च (ब.)

दोषोंको, ऊर्ध्वम् शिथे ऊपरकी ओर, अत्यन्त ईं कते। फैंकता हुआ, मर्म च अने भर्मने और मर्मको, प्रपीडयन् पीडा करेता पीड़ित करता हुआ, आमाशय- आमाशयना आमाशयके, उत्क्रेश- उत्क्रेशे उत्क्रेशसे, कृतम् उत्पन्न करेली उत्पन्न हुई, छर्दिम् उलटीन् छर्दिको, तु तो तो, उदीरयेत् उदीरय् करे छे प्रेरित करता है, अनिलात् वायुथी वायुसे, आर्तः पीडित शोभी पीड़ित रोगी, इह आ वातनी छर्दिम्। इस वातकी छर्दिमें, कृच्छ्रेण मुश्केलीये कठिनाईसे, महता च अने मोटा और बड़े, वेगेन वेगथी वेगके साथ, दुःखम् कष्टथी दुःखसे, हृत्- हृत् हृदय, पार्श्व- तथा पार्श्वानी और पार्श्वोंमें, पीडा- पीडा पीडा, मुखशोष- मुखशोष मुखशोष, मूर्ध- माथुं शिर, नाभि- तथा नाभिमा तथा नाभिमें, जति- पीडा पीडा, कास- कास कास, स्वरमेव- स्वरमेव स्वरमेव, तोदैः तथा तोदैःसहित तथा तोदसहित, उद्गार- उद्गारना उद्गारका, शब्दप्रबलम् प्रबल शब्दवाणी प्रबल शब्दवाला, सकेनम् झीझुवाणी ज्ञागदार, विच्छिन्न- टुकडे टुकडे आवती टुकडे टुकडे आता, कृष्णम् काली काला, तनुकम् पातणी पतला, कषायम् कषायरसयुक्त कषाय- रसयुक्त, अल्पम् च अने थोड़ी और थोड़ा, उर्ध्ववति उलटी करे छे वमन करता है ॥ ७-९ ॥

7-9. In a person extremely emaciated by exercise, acute medications, grief, disease, fear, or starvation, the vata gets greatly increased in the alimentary tract, agitates the humors and then pushing them upward, and putting pressure on the internal viscera, precipitates the humors in the stomach and causes vomiting. The patient suffering from vomiting of the vata type is afflicted with pain in the stomach and hypo-chondriac regions, parching of the mouth, pain in the head and umbilical region, cough, change of voice and pricking pain. Being afflicted with a violent urge

for vomiting, he ejects out painfully and with great difficulty a little quantity of frothy, broken up, dark, thin, and astringent matter, making a great noise while vomiting.

पित्तच्छर्दः निदानलक्षणे—

अजीर्णकटुम्लविदाहशीतै-

रामाशये पित्तमुद्गीर्णवेगम् ।

रसायनीभिर्विस्तृतं प्रपीड्य

मर्मोर्ध्वमागम्य वमिं करोति ॥१०॥

अजीर्ण अजीर्ण, कटु- कटु कटु, अम्ल- अम्ल अम्ल, विदाहि- विदाही विदाही, अशीतैः अने उष्ण द्रव्योंके सेवनसे, आमाशये आमाशयमा आमाशयमें, उद्गीर्णवेगम् उद्गीर्ण वेगवाणुं प्रबल वेगवान, रसायनीभिः तथा ओतिसहित तथा स्रोतकिहारा, विस्तृतम् फैलायेहुं फैला हुआ, पित्तम् पित्त पित्त, मर्म भर्मने मर्मको, प्रपीडय पीडित करी पीड़ित करके, ऊर्ध्वम् ऊपर ऊपर, आमाशय आशीने आकर, वमिम् उलटी वमन, करोति करे छे करता है ॥ १० ॥

10. As a result of taking predigestion-meals, or taking pungent, acid, irritant and hot articles of diet, the pitta gets precipitated and flowing out with force through the biliary passages, and causing pressure to these, it spreads upwards in the stomach and gives rise to vomiting.

मूर्च्छापिपासामुखशोषमूर्ध-

तास्वक्षिर्वातपतमोक्षमार्तः ।

पीतं भृशोष्णं हरितं सतिक्तं

धूर्ध्रं च पित्तेन वमेत् सदाहम् ॥११॥

१०. विदाहशीतैः-विदाहिमयैः (व.)

११. पिपासामुखशोषमूर्ध-पिपासामय मूर्धकण्ठ (क्ष.)

पित्तं पित्तं पित्तं, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, पिपासा- तप्त तृषा, मुखशोष- मुखशोष, मूर्ध- माथुं शिर, ताडु- ताडु ताडु, अक्षि- अने अक्षि और आंखके, सताप- सताप सतापसे, तप्त- अक्षि आंखकी अन्वरी आनेसे, भ्रम- तेभ्य भ्रमथी एवं भ्रमसे, आर्तः पीडयेद्ये मूर्धने पुरुष पीडित होकर पुरुष, पीतम् पीतम् पीतम्, मूर्च्छा- अत्यन्त अत्यन्त, उष्णम् उष्णम् उष्णम्, सतिक्कम् तिक्क तिक्क, हरितम् हरिती हरा, भूजम् धूमाज् जेवी वृणके वर्णका, सदाहम् च अने दाहयुक्त और दाहयुक्त, वमत् उद्यती उरे छे वमन करता है ॥ ११ ॥

11. A person affected with vomiting of the pitta type is afflicted with fainting, thirst, parching of the mouth, burning in the head, palate and eyes, faintness and giddiness accompanied with burning pain, and vomits copious, yellow, hot, greenish, bitter and smoky vomitus.

कफच्छर्दः निदानलक्षणम्—

स्निग्धातिगुर्वाभिविदाहिभोज्यैः

स्वप्नादिभिश्चैव कफोऽतिवृद्धः ।

उरः शिरो मर्म रसायनीश्च

सर्वाः समावृत्य वर्मि करोति ॥१२॥

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, अतिगुरु- अतिगुरु अतिगुरु, आम- आमजनक आमजनक, विदाहि- अने विदाहि और विदाही, भोज्यैः भोज्यैः भोज्यैः, स्वप्न- तथा उष्ण तथा निद्रा, आदिभिः च एव वर्मिरेथी आदिसे, अतिवृद्धः अतिशय वर्धितो अत्यन्त बड़ा हुआ, कफः उरः कफ, उरः छाती उर, शिरः माथुं शिर, मर्म भर्म मर्म, सर्वाः अने अक्षि और सब, रसायनीः च अतिशयेन स्रोतोंको, समावृत्य अक्षि उरीने आच्छादित करके, वर्मि उद्यती कमन, करोति उरे छे उत्पन्न करता है ॥ १२ ॥

12. As a result of very unctuous, very heavy, raw and irritant articles

of diet, or excess of sleep and similar other things, the kapha gets greatly increased and occluding the chest, head, viscera and all the channels concerned, the kapha causes vomiting.

तन्मद्रास्यमाधुर्यकफप्रसेक-

संतोषनिद्रारुचिगौरवार्तः ।

स्निग्धं घनं स्वादु कफाद्विशुद्धं

सलोमहर्षोऽल्परुजं वमत् ॥१३॥

कफात् उरः कफसे, तन्मद्रा- तन्मद्रा तन्मद्रा, माधुर्य- माधुर्य माधुर्य, मीठापन, कफप्रसेक- उरः कफसे, कफप्रसेक, संतोष- संतोष संतोष, निद्रा- निद्रा निद्रा, अरुचि- अरुचि अरुचि, गौरव- अने शुभ्राक्षी और गुस्तासे. आर्तः पीडित मूर्धने पीडित होकर, सलोमहर्षः दोमहर्षयुक्त पुरुष रोमांचयुक्त पुरुष, सु तो ते, स्निग्धम् स्निग्ध स्निग्ध, घनम् घाटुं गाढा, स्वादु मीडुं मधुर, विशुद्धं शुद्ध शुद्ध, अल्प- रुजम् अने थोड़ी पीडावाणुं और अल्प दर्दके साथ, वमत् वमन उरे छे वमन करता है ॥ १३ ॥

13. The patient affected with vomiting of the kapha type is afflicted with torpor, sweet taste in the mouth, ptialism, sense of satiety, somnolence, anorexia and heaviness, and vomits sticky, dense, sweet and clear vomitus, accompanied with horripilation and slight pain.

सन्निपातच्छर्दः निदानलक्षणम्—

समस्तः सर्वरसान् प्रसक्त-

मामप्रदोषतुर्विपर्ययैश्च ।

सर्वे प्रकोपं युगपत् प्रपञ्चा-

दछर्दि त्रिदोषां जनयन्ति दोषाः ॥१४॥

१३. कफोत्-कफम् (क. व.)

१४. आमप्रदोषतु-मासप्रदोषतु (व.)

प्रसक्तम् निरन्तरं लगातार, सर्वस्वान् भक्ष्यं
सर्व रसोका, समस्तः समश्ननं करनारना समश्ननं करनेवालेके,
आमप्रदोष- आमदोषधी, आमदोषसे, ऋतु- अने ऋतु-
ओना और ऋतुओंके, विपर्ययैः च विपर्ययधी विपर्ययसे.
युगपत् ओकसाथे एकसाथ, प्रकोपम् प्रकोप, प्रकोप-
पाये पाये हुए, सर्वे अथा सब, दोषाः दोषो
दोष, त्रिदोषाम् त्रिदोषध्या त्रिदोषजन्य, छर्दिम् छर्दि
छर्दिको, जनयन्ति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते हैं ॥१४॥

14. As a result of constant indulgence in promiscuous diet consisting of all the categories of taste combined together, or as a result of chyme-disorders, or of the abnormality in seasons, all the three humors getting simultaneously provoked, produce vomiting of the tridiscordance type.

शूलविपाकारुचिदाहतृष्णा-

श्वासप्रमोहप्रबला प्रसक्तम् ।

छर्दिस्त्रिदोषाल्लवणाम्लनील-

सान्द्रोष्णरक्तं वमतां नृणां स्यात् ॥१५॥

त्रिदोषात् त्रिदोषधी त्रिदोषसे, लवण- लवण, अम्ल- अम्ल, नील- नील, सान्द्र- धाटी
गाढा, उष्ण- गरम गरम, रक्तम् तथा लाल और लाल,
वमताम् उबटी करती वमन करते हुए, नृणाम्
मनुष्योंने मनुष्योंको, शूल- शूल, शूल, अविपाक-
अविपाक अविपाक, अरुचि- अरुचि अरुचि, दाह-
दाह दाह, तृष्णा- तृष्णा तृष्णा, श्वास- श्वास श्वास,
प्रमोह- तथा अधिक मोह तथा अधिक मोहसे, प्रबला
ज्या प्रबल रूपमें छे ज्योती प्रबल रूपवाला, छर्दिः
छर्दि वमन, प्रसक्तम् आलु ने आलु लगातार, स्यात्
शली रहे छे होता रहता है ॥ १५ ॥

15. A person affected with vomiting of the tridiscordance type suffers from colic, mis-digestion, anorexia, burning, thirst, dyspnea, faintness and incessant

and violent fits of vomiting; and he vomits saltish, acid, blue, dense, hot and reddish matter.

छर्दिरुपद्रवाः-

विट्स्वेदमूत्राम्बुवहानि वायुः

स्रोतांसि संरुध्य यदाध्वमेति ।

उत्सन्नदोषस्य समाश्रितं तं

दोषं समुद्भूय नरस्य कोष्ठात् ॥१६॥

विण्मूत्रयोस्तन् समवर्णगन्धं

तद्श्वासहिकार्तियुतं प्रसक्तम् ।

प्रच्छर्दयेद्दृष्टामहातिवेगा-

तयाऽर्दितश्चाशु विनाशमेति ॥१७॥

यदा न्याये जब, वायुः वायु, वायु, विट्- आंश
मल, स्वेद- पसंसेवा स्वेद, मूत्र- मूत्र मूत्र, अम्बुवहानि
अने अलवाही और जलवाही, स्रोतांसि स्रोते मनुष्योंको,
संरुध्य रंधन करी रोककर, उत्सन्न- भृष्ट बड़े हुए,
दोषस्य दोषवाणा दोषवाले, नरस्य मनुष्यना पुरुषके,
कोष्ठात् आंशमयी कोष्ठमें, समाश्रितम् संचित थथैव
संचित हुए. तम ते उस, दोषस्य दोषने दोषको, समुद्भूय
उत्पन्न करने, उच्छर्दये छर्दये छपरकी ओर,
एति अथ छे ते जाती है, तया तया नव, अतिवेगात्
अतिवेगपूर्वक अत्यन्त वेगपूर्वक, विट्- आंश मल, मूत्रयोः
अने पेशावना और मूत्रके, सम- समान समान, वर्ण-
वर्ण वर्ण, गन्धम् अने गन्धयुक्त और गन्धयुक्त, तद्-
तथा तथा, श्वास- श्वास श्वास, हिकार- हिकार हिकार,
अर्तियुतम् अने पीडायुक्त और पीडायुक्त, दुष्टम् दोषवाणं
दोषवाला, प्रसक्तम् अने अप्रियच्छिन्न और अप्रियच्छिन्न,
प्रच्छर्दयेत् वमन करे छे वमन करता है, तया
तया ज्योती उचसे, अर्दितः च पीडित पुरुष पीडित पुरुष,
आशु जल्दी शीघ्र, विनाशम् नाश नष्ट, एति पाये छे
हो जाता है ॥ १६-१७ ॥

16-17. When the morbid vata, obstructing the passages of the feces,

* ६. समुद्भूय-समुद्भूय क द.

१७. अतिवेगात्-अतिवेगात् (र.)

sweat, urine and body-fluid. proceeds upwards carrying with it the morbid matter accumulated in the emunctories, it causes elimination of the morbid matter from the alimentary tract by inducing vomiting. This vomitus which is fetid and ejected with great force, has the color and smell of feces and urine, and is accompanied with thirst, dyspnea, hiccup and pain. The patient rapidly succumbs to the violence of the fit.

द्विष्टार्थजायाश्छर्दः निदानलक्षणम्—

द्विष्टप्रतीपाशुचिपूत्यमेध्य-

बीभत्सगन्धाशनदर्शनैश्च ।

यच्छर्दयेत्तमना मनोन्नै-

द्विष्टार्थसंयोगभवा मता सा ॥१८॥

मनोन्नैः मनने आधात करनेवाला मनको आहत करनेवाले, द्विष्ट- अप्रिय द्विष्ट, प्रतीप- विपरीत विपरीत, अशुचि- अशुद्ध अशुद्ध, पूति- सूंछे पूति, अमेध्य- अमेध्य अमेध्य, बीभत्स- भीभत्स बीभत्स, गन्ध- गन्ध गन्ध, अस्नन- स्नान भोजन, दर्शनैः च अने दृश्येथी और दृश्योसे, तममनाः उत्तम मनवाले। पुरुष उपतम मनवाला पुरुष, यत् ने जो, छर्दयेत् वमन करे छे वमन करता है, सा ते वह, द्विष्ट- न गमे जेवा द्विष्ट, अर्थ- विषयना विषयोंके, संयोगभवा संयोगभवी उत्पन्न थयेथी संयोगसे उत्पन्न हुई, मता मानेछे छे मानी गई है ॥ १८ ॥

18. When a person vomits, as a result of mental disgust occasioned by sense-contact with nauseating, unseemly, unclean, foul-smelling, unholy and gruesome sights or articles of diet or odours, it is known as vomiting induced by contact with hateful things.

छर्दरसाध्यलक्षणम्—

क्षीणस्य या छर्दिरतिप्रवृद्धा

सोपद्रवा शोणितपूययुक्ता ।

सचन्द्रिकां तां प्रवदन्त्यसाध्यां

साध्यां चिकित्सेदनुपद्रवां च ॥१९॥

क्षीणस्य क्षीण पुरुषानी क्षीणपुरुषकी, या ने जो, छर्दिः छर्दि छर्दि, अतिप्रवृद्धा अतिशय वधेथी अत्यन्त बढ़ी हुई, सोपद्रवा उपद्रवयुक्त उपद्रवयुक्त, शोणित- अने खोड़ी और रुधिर, पूययुक्ता तथा पुरुषाणी होय छे तथा पूययुक्त होती है, ताम् ते वह, सचन्द्रिकां ने चन्द्रिकावाली होय तो, यदि चन्द्रिकावाली हो तो, असाध्याम् तेने असाध्य उनको असाध्य, प्रवदन्ति उहे छे कहते हैं, अनुपद्रवाम् उपद्रव विनानी उपद्रवसे रहित, साध्याश्च च साध्य छर्दिनी साध्य छर्दिकी, चिकित्सेत् चिकित्सा करनी चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १९ ॥

19 That is regarded as an incurable case of vomiting which occurs in an emaciated person and continues incessantly, which is associated with complications, and which contains blood, pus and glistening matter. The physician should undertake treatment of cases of vomiting which are curable and not of those associated with complications.

वातच्छर्दाश्चिकित्सा—

आमाशयोत्क्लेशभवा हि सर्वा-

छर्द्यो मता लङ्घनमेव तस्मात् ।

प्राकारयेन्मारुतजां विमुच्य

संशोधनं वा कफपित्तहारि ॥२०॥

सर्वाः यथी अतनी सब प्रकारकी, छर्द्यः छर्दिथी। छर्दिवां, आमाशय- आमाशयना आमाशयके, उत्क्लेश- उत्क्लेशथी उत्क्लेशसे, भवाः उत्पन्न थयेथ उत्पन्न होनेवाली, मताः हि मानेछे छे मानी गई हैं, तस्मात् तेथी अतः, मारुतजाम् वातजन्य छर्दिने वातज छर्दिकी, विमुच्य

१९. अतिप्रवृद्धा-अतिप्रसक्ता (क. छ. य. व.)

छोड़ी छेने छोड़कर, लङ्घनश्च एव क्षधन लंघन, कफपित्तहारी वा अथवा उक्ष-पित्तक्ष या कफपित्तनाशक, संशोधनम् संशोधन संशोधन, प्राक् प्रथम प्रथम, कारयेत् करानु कराना चाहिए ॥ २० ॥

20. As all the varieties of vomiting are considered to originate from the agitation of the humors in the stomach, it is either starvation-therapy that should first be prescribed except in cases of vomiting due to vata, or purificatory procedure curative of kapha and pitta.

चूर्णानि लिङ्गान्मधुनाऽभयानां
हृद्यानि वा यानि विरेचनानि ।
मद्यैः पयोभिश्च युतानि युक्त्या
नयन्त्यधो दोषमुदीर्णमूर्ध्वम् ॥ २१ ॥

मधुना मधुनी साथे शहदके साथ, अभयानाम् हरद्रेनु हरदका, चूर्णानि चूर्ण चूर्ण, लिङ्गात् यादुं चाटे, यानि अथवा ने अथवा जो हृद्यानि हृद्य हृद्य, विरेचनानि विरेचने विरेचनों, ऊर्ध्वम् उपरनी आलुओ ऊपरकी ओर, उदीर्णम् उदीर्ण यथेष्टा प्रेरित हुए, दोषम् दोषने दोषको, अधः नीचेनी आलुओ नीचेकी ओर, नयन्ति अधः अधः ले जाते हैं, तानि वा तेओने उनको, मद्यैः मद्य मद्य, पयोभिः च अने दूधधी और दधसे, युतानि युक्त करी युक्त करके, युक्त्या युक्तिपूर्वक पीवा युक्तिपूर्वक पीवे ॥ २१ ॥

21. The patient may take the pulvis of chebulic myrobalans with honey or palatable purgatives skilfully combined with wine or milk; this draws down the morbid matter that has been impelled to flow upward.

वल्लीफलाद्यैर्मनं पिबेद्वा
यो दुर्बलस्तं शमनैश्चिकित्सेत् ।
रसैर्मनोबैलं युग्मिर्विशुक्लै-
र्मद्यैः समोज्यैर्विनिधेयं पानैः ॥ २२ ॥

वल्लीफलाद्यैः वा अथवा वल्लीफलादिवरे या वल्लीफलादि द्वारा, वमनम् वमन वमन, पिबेत् पियुं केना चाहिए, यः ओ जो, दुर्बलः दुर्बल होय दुर्बल हो, तम् तेनो उसकी, शमनैः शमन औषधीशी शमन औषधसे, मनोज्यैः नेरा उः-मनपसंद जैसेकि-मन-पसंद, रसैः रसेली रसोंसे, कघुभिः कघु लघु, विशुक्लैः अने सुका और शुष्क, समोज्यैः मोन्यसहित मोग्य-सहित, मद्यैः मद्यधीशी मद्योंसे, विनिधेयः अने विविध और विविध, पानैः च पानेधी पानोंसे, चिकित्सेत् उपचार करवे चिकित्सा करे ॥ २२ ॥

22. He may also take the emetic dose prepared of the drugs of the valliphala group or if the patient is weak the physician may treat him with sedative measures by giving him palatable meat-juices, light and dried articles fo diet along with various kinds of drinks.

सुसंस्कृतास्तित्तिरिर्बर्हिनाव-
रसा व्यपोहन्त्यनिलप्रवृत्ताम् ।
छर्दिं तथा कोलकुलस्थघाम्य-
बिद्धादिमूलाम्लयवैश्च यूषः ॥ २३ ॥

सुसंस्कृताः सुसंस्कृत सुसंस्कृत, तित्तिरि- तेतर तीतर, बर्हि- भेतर मोर, लाव- अनेलावना और बटेरोके, रसाः भांसरसे। मांसरस, तथा तथा तथा, कोल- भेतर बेर, कुलस्थ- कुलधी कुलधी, घाम्य- धालु घनिया, बिद्धादि- मूल- गिल्वादि पंचभूत बिद्धादि पंचमूल, अम्ल- अम्ल द्रव्य अम्ल द्रव्य, यवैः अने जौसे बनाया, यूषः यूष यूष, अनिलप्रवृत्ताम् वातजन्य वातजन्य, छर्दिम् छर्दिने छर्दिको, व्यपोहन्ति दूर करे छे दूर करते हैं ॥ २३ ॥

23 The meat-juice of the partridge, the peacock and the quail, properly prepared, controls vomiting caused

२३. सुसंस्कृताः-सुसंस्कृतेः (व.)
; रसाः-रसेः (व.)

by vata as also the soup prepared of jujube, horse gram, coriander, roots of the bael group of drugs, acid articles and barley.

वातात्मिकायां हृदयद्रवातो

नरः पिबेत् सैन्धववद्धृतं तु ।

सिद्धं तथा धान्यकनागराभ्यां

दध्ना च तोयेन च दाडिमस्य ॥२४॥

वातात्मिकायाम् वातजन्य छर्दिर्भा वातजन्य छर्दिर्भा, हृदयद्रव- हृदयानी उतावणी गतिभी हृदयकी शीघ्र गतिसे, आतेः पीडित पीडित, नरः मनुष्ये मनुष्य, सैन्धववत् सैन्धववाणु सैन्धानमकसे युक्त, घृतम् घी घृत तथा धान्यक-अथवा धाण्डा या धनिया, नागराभ्याम् सूँडे सोठ, दध्ना च दही दही, दाडिमस्य च अने दाडिमनी और अनारके, तोयेन रसथी रससे, सिद्धम् पकावेव भी सिद्ध भी, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ २४ ॥

24. If the patient suffering from vomiting of the vata type is afflicted with palpitation of the heart he may take ghee with rock-salt or ghee prepared with coriander, dry ginger, curds and pomegranate juice.

व्योषेण युक्तां लवणैस्त्रिभिश्च

घृतस्य मात्रायथवा चिदध्यात् ।

स्निग्धानि हृद्यानि च भोजनानि

रसैः सयूषैर्दधिदाडिमाम्लः ॥२५॥

अथवा अथवा अथवा, व्योषेण त्रिकटु त्रिकटु, त्रिभिः अने त्रिषु और तीन, लवणैः च लवणैः लवणोंसे, युक्ताम् युक्त युक्त, घृतस्य घीनी बीकी, मात्राय मात्रा मात्रा, चिदध्यात् आपनी देवे, सयूषैः अने सूषा-सहित और यूषोंके साथ, दधि- दही दही, दाडिम- तथा

२५. वातात्मिकायां हृदयद्रवातो.—वातात्मके हृदयद्रवको

(ख. झ ड थ व फ.)

,, नरः—कासी (द.)

,, ,—कमम् (थ व.)

दाडिमथी और अनारसे, अम्लैः आटा डरेखा खड़े किये, रसैः भासिरसोसहित मांघरसोंसे, स्निग्धानि स्निग्ध स्निग्ध, हृद्यानि च तेभ्यः हृद्य एवं हृद्य, भोजनानि भोजनो आपनी भोजनोंको देवे ॥ २५ ॥

25. Or, he may take a proper measure of ghee mixed with the three spices and the three varieties of salts, or he may take unctuous and palatable foods mixed with meat-juices or with soups acidified with curds and sour pomegranate.

पित्तच्छर्द्याश्चिकित्सा—

पित्तात्मिकायामनुलोमनाथं

ब्राह्माविदारीक्षुरसैस्त्रिवृत् स्यात् ।

कफाशयस्थं त्वत्तिमात्रवृद्धं

पित्तं हरेत् स्वादुभिर्कूर्बमेव ॥२६॥

पित्तात्मिकायाम् पित्तजन्य छर्दिर्भा पित्तजन्य छर्दिर्भा, अनुलोमन-अर्थम् अनुलोमन भाटे अनुलोमनके लिए, ब्राह्मा- ब्राह्म मुनके, विदारी- बीयडाणुं बिलाईकन्द, इक्षु- अने शेरबडीना और ईखके, रसैः रस साथे रसके साथ, त्रिवृत् नसोतर त्रिवृत, स्वात् आपवुं देवे, कफाशयस्थम् अने कफाशयभां रहेव और कफाशयमें स्थित, अतिमात्र- अत्यंत अत्यन्त, वृद्धम् वृद्ध बढ़े हुए, पित्तम् पित्तने पित्तको, तु ते तो, स्वादुभिः मधुर औषधीयडे मधुर औषधियोंसे, कूर्बम् कर्बु-नी आलुभीथी ऊपरके भागसे, एव न ही, हरेत् हरेवुं निकाले ॥ २६ ॥

26. The physician should administer the pulvis of turpeth mixed with the juices of grape, white yam or sugar-cane for laxative action in cases of vomiting of the pitta type. But if the pitta, in an excessively increased condition, is lodged in the seat of kapha (stomach), it should be eliminated

through the mouth by means of sweet emetics.

શુદ્ધાય કાલે મધુશર્કરાભ્યાં

લાજૈશ્ચ મન્યં યદિ વાડપિ પેયામ્ ।

પ્રદાપયેન્મુદ્રરસેન વાડપિ

શાલ્યોદનં જાઙ્ગલજૈ રસૈર્વા ॥૨૭॥

શુદ્ધાય શુદ્ધ પુરુષને શુદ્ધ પુરુષકો, કાલે ભોજન વખતે ભોજનકે સમય, મધુ- મધ મધુ, શર્કરાભ્યામ્ તથા આડરસહિત ઔર ચીનીવહિત, લાજૈ: લાજના લાજાકા, મન્યમ્ મન્ય મન્ય, યદિ વા અથવા અથવા, પેયામ્ પેયા પેયા, અપિ પલુ સી, મુદ્રરસેન વા અથવા મગના યુષ સાથે યા મૂંગકા યુષકે સાથ, જાઙ્ગલજૈ: અથવા જાંગલ માણીઓના યા જાંગલ પ્રાણિયોંકે, રસૈ: વા મસરસો સાથે માસરસોસે, શાલ્યોદનમ્ શાલિ ચોખાનો ભાત શાલિ ચાવળોંકા ભાત, અપિ પલુ સી, પ્રદાપયેત્ આપવે દેવે ॥ ૨૭ ॥

27. After the patient has been cleansed by purificatory treatment, he should be given at the proper time, the demulcent drink prepared of roasted paddy, honey and sugar, or thin gruel. He may be given cooked sali rice with the soup of green gram, or meat-juice of jangala creatures.

સિતોપલામાશ્નિકપિપ્પલીમ્:

કુલ્માષલાજાયવસકુગૃજાન્ ।

સર્જૂરમાંસાન્યથ નારિકેલં

દ્રાક્ષામથો વા વદરાણિ લિહ્યાત્ ॥૨૮॥

કુલ્માષ- અરખા બાફેલા થઈ, ચણા વગેરે કુલ્માષ, લાજા- લાજ લાજા, વસકુ- જવના સાથવા જોકે ઘત્, ગૃજાન્ મંડુકા જવના અલ મંદ્યુક વવાન, સર્જૂર- ખજૂરનો સર્જૂરકા, માંસાનિ ગભૈ ગૂદા, અથ તેમજ એવમ્, નારિકેલમ્ નારિયેળ નારિયેળ, દ્રાક્ષામ્ દ્રાખ મુનકે, અથો વા અથવા અથવા, વદરાણિ

૨૮. લિહ્યાત્-દવાત્ (વ.)

ઔરને વેરકો, સિતોપલા- સાડર ચીની માશ્નિક- મધ શહદ, પિપ્પલીમ્: અને પીપર સાથે ઔર પિપ્પલીકે સાથ, લિહ્યાત્ ચાટવાં ચાટે ॥ ૨૮ ॥

28. Or, the patient may take a linctus of half boiled grain roasted paddy and barley flour and cooked barley along with its scum, date-pulp, coconut, grapes or jujube and mixed with sugar-candy, honey and long pepper.

સ્રોતોજલાજોત્પલકોલમજ્જ-

ચૂર્ણાનિ લિહ્યાન્મધુનાડમયાં ચ ।

કોલાસ્થિમજ્જાઝમ્પશ્ચિકાવિહ-

લાજાસિતામાગધિકાકણાન્ વા ॥૨૯॥

સ્રોતોજ- સ્રોતાજન સ્રોતાજન, લાજા- લાજ લાજા, જ્વલ- નીલકાણ નીલકર, કોલ- અને ઔરની ઔર વેરકી, મજ્જ- મજ્જના મજ્જાકે, ચૂર્ણાનિ ચૂર્ણોંને ચૂર્ણોંકો, અમયામ્ ચ અથવા હરડેના ચૂર્ણોંને અથવા હરકે ચૂર્ણોંકો, કોલ- અથવા ઔરના ત્રયવા વેરકી, અસ્થિ- ઠૂળિયાની ગુઠલીકી, મજ્જ- મજ્જ મજ્જા, ઝમ્પશ્ચિકા સ્રોતાજન સંતાંજન, મશ્ચિકા- માખીની મશ્ચિકાકી, વિહ- વિહા વિહા, લાજા- લાજ લાજા, સિતા- સાડર ચીની, માગધિકા- પીપરના પિપ્પલીકે, કણાન્ વા કણ એઓને એકત કરી કણ इनको एकत्र कर, મધુના મધ સાથે શહદકે સાથ, લિહ્યાત્ ચાટવાં ચાટે ॥ ૨૯ ॥

29. Or, the patient may take the pulvis of riverine antimony, roasted rice, blue water lily, the pulp of jujube or chebulic myrobalan mixed with honey; or, he may take the kernel of jujube-stone, antimony, the excreta of flies, roasted paddy, candied sugar, and the grains of long pepper mixed with honey.

દ્રાક્ષારસં વાડપિ પિબેત્ સુશીતં

મૃદ્ધુલોષ્ઠપ્રમથં જલં વા ।

જમ્બવામ્નયોઃ પલ્લવજં કષાયં

પિબેત્ સુશીતં મધુસંયુતં વા ॥૩૦॥

સુશીતમ્ સુશીતલ્ સુશીતલ, દ્રાક્ષારસમ્ વા અપિ દ્રાક્ષાનેા રસ મુનકેકા રસ, સ્નુહુલોહ-પ્રભવમ્ અથવા તપાવેલા માટીના ઢેફાનું ઠારેલું યા તપાયે હુયે મિટ્ટીકે ઢેલેકા બુઝાયે હુણ, જલમ્ વા પાણી પાની, જમ્બૂ અથવા અંબુડા યા જામુન, વામ્નયોઃ અને આંખાનાં પાનનેાં. ઔર જામકે પલ્લવકા, મધુસંયુતમ્ મધુયુક્ત શહદકે સાથ, કષાયમ્ વા ક્ષાય ક્ષાય, પિબેત્ પીવે પીવે ॥ ૩૦ ॥

30. Or, the patient may drink cool grape juice or the cooled water prepared with baked clay or earth, or he may drink the cooled decoction of the sprouts of jambul or mango mixed with honey.

નિશિ સ્થિતં વારિ સમુદ્રકૃષ્ણં

સોશીરધામ્યં ચળકોદકં વા ।

ગવેષુકામૂલજલં ગુદ્વચા

જલં પિબેદિધુરસં પયો વા ॥૩૧॥

નિશિ રાત્રિભર રાત્રિભર, સ્થિતમ્ જલમાં બીજવી રાત્રેજલમાં મિગોકર રહે ગયે, સમુદ્ર-મગસહિત મૂંગકે સાથ, કૃષ્ણમ્ પીપરનું પિપ્પલીયુક્ત, વારિ પાણી જલ, સ-સોશીર-વીરજના વાળાસહિત સ્વસકે સાથ, વામ્નયમ્ પાણીનું પાણી ધનિયાકા જલ, ચળક-ચણક-ચણક-ચણક, ડકડકમ્ વા પાણી જલ, ગવેષુકા-કસૈઈનાં કસૈઈકે, મૂલ-મૂળનું મૂલકા, જલમ્ પાણી જલ, ગુદ્વચાઃ ગળેાનું ગિલોચકા, જલમ્ પાણી જલ, દિધુરસમ્ શેલ-ડીનેા રસ ફેલકા રસ, પયઃ વા અથવા દૂધ અથવા દૂધ, પિબેત્ પીવું પીવે ॥ ૩૧ ॥

31. Or, he may take water prepared by steeping green gram, long pepper, cuscus grass and coriander overnight in it, or water prepared with chick pea or with the roots of 'job's tears;

or he may take the cold infusion of guduch, or sugarcane juice or milk.

સેવ્યં પિબેત્ કાશ્વનગૈરિકં વા

સર્વાલકં તણ્ડુલધાવનેન ।

ચાત્રીરસેનોત્તમચન્દનં વા

તૃણાવમિઘ્નાનિ સમાશ્લિકાણિ ॥૩૨॥

સેવ્યમ્ કાળા વાળાનું ચૂર્ણ સ્વસકા ચૂર્ણ, તણ્ડુલ-ધાવનેન ચોખાના ધોણુ સાથે તણ્ડુલકે ધોવનકે સાથ, પિબેત્ પીવું પીવે, સર્વાલકમ્ અથવા વાળાસહિત અથવા સુગન્ધવાલાયુક્ત, કાશ્વનગૈરિકમ્ વા સોનાગેરુ ચોખાના ધોણુ સાથે પીવેા સ્વર્ણગૈરિક તણ્ડુલકે ધોવનકે સાથ પીવે, ઉત્તમચન્દનમ્ અથવા સુખડ અથવા ચેત-ચન્દનકો, ચાત્રીરસેન વા આમળાના રસ સાથે પીવું આવલેકે રસકે સાથ પીવે, સમાશ્લિકાણિ મધુયુક્ત તે તણુ ચોખેા શહદકે સાથ વે ત્રીન યોગ, તૃણા-તરસ તૃણા, અમિઘ્નાનિ અને ઉલ્લી મટાડનાર છે ઔર હર્દિકે નાશક હૈ ॥ ૩૨ ॥

32. He may also take fragrant sticky mallow or yellow chalk and fragrant sticky mallow with rice water, or he may take white sandal wood with the juice of emblic myrobalan or he may take adipous and anti-emetic drugs mixed with honey.

કલ્કં તથા ચન્દનચવ્યમાંસી-

દ્રાક્ષોત્તમાબાલકગૈરિકાણામ્ ।

શીતામ્બુના ગૈરિકશાલિચૂર્ણ

મૂર્વા તથા તણ્ડુલધાવનેન ॥૩૩॥

તથા ચન્દન-અંદન ચન્દન, ચવ્ય-ચવ્ય ચવ્ય, માંસી-માંસી માંસી, દ્રાક્ષોત્તમા-ઉત્તમ દ્રાક્ષ ઉત્તમ મુનકે, બાલક-વાળેા સુગન્ધવાલા, ગૈરિકાણામ્ અને સોનાગેરુનેાં ઔર સ્વર્ણગૈરિકા, કલ્કમ્ કલ્ક કલ્ક, શીતામ્બુના ઠંડા પાણી સાથે પીવેા શીતલ જલસે પીવે, ગૈરિક-અથવા સોનાગેરુ યા સ્વર્ણગૈરિક, શાલિ-અને

शाक्षि शोभातुं और शालिका, चूर्णम् यूष् चूर्ण, श्लिवा-
म्बुना ४३। पाप्पुली साथे पीपुं शीतल कलसे पीये, तथा
तथा तथा, मूर्चाम् भूर्वा मूर्वा, तण्डुल- श्लोभाना तण्डुलके,
धावनेन धोक्षु साथे घोवनके साथ, विवेत् पीपी पीये ॥३३॥

33. He may also take the paste of
sandal wood, chaba pepper, nardus,
large grapes, fragrant sticky mallow
and red ochre with cold water, or
the pulvis of red ochre, rice and
trilobed virgin's bower with rice water.

कफच्छर्वाधिकारिणा—

कफात्मिकायां वमनं प्रवृत्तं
स्वपिप्पलीसर्षपनिम्बतैः ।

विण्डीतकैः सैन्धवसंप्रसूकै-

वैष्णो कफामाशयशोधनार्थम् ॥३४॥

कफात्मिकायाम् ३४।-४ कफजन्य, वम्याम् ७६।-३।
उदिने, कफ-आमाशय- ३३।-४ तथा आमाशय-
कफजन्य और आमाशयके, शोधनार्थम् शोधन करने भाटे
शोधनके लिए, सैन्धव-संप्रसूकैः सिंधाव-युक्त सैन्ध-
नमकसे युक्त, विण्डीतकैः मीठाना यूष्-भागे। जैनफलके
चूर्णवाके, स्वपिप्पली- पीपु- सिप्पली, सर्षप- सरसव
सरसों, निम्ब- अने लीम-अना और नीमके, तैः ३४।-४
काथसे, वमनम् वमन करने वमन कराना प्रवृत्तम्
प्रवृत्त है ॥ ३४ ॥

34. In vomiting of the kapha type,
it is beneficial to administer emesis
with the emetic nut mixed with the
decoction of long pepper, rape-seed
and neem adding rock-salt, with a view
to cleansing the seat of kapha and
chyme.

गोधूमशालीन् सवधान् पुराणान्
यूषैः पटोत्तममृतवित्रकाणाम् ।

३४. वम्या-छर्वा (घ. व.)

३५. यूषैः-कथैः (घ. व.)

व्योषस्य निम्बस्य च तक्रसिद्धे-

यूषैः फलाम्लैः कटुभिस्तथाऽप्यात् ॥३५॥

सवधान् यवसहित औषहित, पुराणान् गूना
पुराने, गोधूम- धुं मेहूं, शालीन् अने शाक्षियोभा-
अन और शालि चावलके अन्न, पटोल- परवल, परवल,
अमृत- गणे। गिलोय, चित्रकाणाम् अने चित्रकना और
चित्रकके, यूषैः यूषे। साथे यूषसे, तक्र- ७।-३। तक्रमें,
सिद्धैः सिद्ध करने सिद्ध किन्ना गणा, व्योषस्य त्रिभु-
त्रिकटु. निम्बस्य च अने लीम-अना और नीमके, यूषैः
यूषे। साथे यूषसे, फल- ३५।-४ फलोंके, वम्यैः
वम्याम् ७६।-३। खटाईसे अन्न, तथा तथा तथा,
कटुभिः कटु ३५।-४ युक्त ७६।-३। ३५।-४ यूषे साथे
कटु ३५।-४ युक्त दूसरे कफ- यूषोंके साथ, अन्नात्
आवा खावे ॥ ३५ ॥

35. The patient may take old
wheat, sali rice or barley with the
soups prepared of snake-gourd, guduch,
and white-flowered leadwort, or with
the soups of the three spices and neem
prepared with butter-milk, acidified
with fruit acids and mixed with pun-
gent articles.

रसांश्च शूल्यानि च जाङ्गलानां

मांसाणि जीर्णान्मधुसीधरिहान् ।

रागांस्तथा वाङ्मवाचकाणि

द्राक्षाकषित्यैः फलपूरकैश्च ॥३६॥

जाङ्गलानाम् ३६।-४ प्राक्षी-अनां जाङ्गल प्राणियोंके,
रसान् च ३६।-४ मांसरस, शूल्यानि अने शूल्य और
शूल्य, मांसाणि च ३६।-४ मांस, जीर्णान् ७६।-४ जीर्ण, मधु-
मधु मधु, सीधु- सीधु सीधु, अरिहान् अरिष्टो अरिष्ट,
द्राक्षा- द्राक्षा मुगङ्गे, कषित्यैः ३६।-४ कैय, फलपूरकैः च अने
लीम-अना और विजोरेसे बनाये, रागान् ३६।-४ राग,
तथा वाङ्म- ३६।-४ वाङ्म, पानकानि अने पानकाने।
प्रयोग करने और पानकका प्रयोग करे ॥ ३६ ॥

३६. वाङ्म-वाङ्म (घ. व.)

लेहाः अने अपयेहो और अवलेह, यूषाः यूष यूष, रसाः रस रस, कामवलिकाः कामवलिक कामवलिक, खडाः च अड खड, मांसानि मांस प्रांस, घानाः शेडेखां अनाज भूने हुए घान्य, त्रिविधाः अनेक प्रकारना और नानाकारके, मक्ष्याः च लक्ष्य पदार्थ मक्ष्य पदार्थ, गन्ध- गन्ध गन्ध, वर्ण- वर्ण वर्ण, रसैः अने रसशी और रससे उपेतानि युक्त युक्त फलानि इतौ। फल, मूलानि च अने कंदमूल और कंदमूल, वमिम् उलटीने वमनको, जयन्ति अने जीतते हैं ॥ ४२-४३ ॥

42-43. various kinds of mentally cheering odours of clay, flowers, vinegar and fruits, well prepared vegetables, articles of food, drinks and well-seasoned condiments, confectionery, linctuses, soups, meat-juices, curd soup, curry soup, meat, cereals and various kinds of eatables; fruits and roots possessed of excellent odours, color and taste—the use of these things subdues the fit of vomiting.

गन्धं रसं स्पर्शमथापि शब्दं
रूपं च यद्यत् प्रियमप्यसात्म्यम् ।
तदेव दद्यात् प्रशमाय तस्या-
स्तज्जो हि रोगः सुख एव जेतुम् ॥ ४४ ॥

यत् यत् ने ने जो जो, गन्धम् गन्ध गन्ध, रसम् रस रस, स्पर्शम् स्पर्श स्पर्श, अथ अपि शब्दम् शब्द शब्द, रूपम् च तथा रूप एवं रूप, प्रियम् प्रिय होय प्रिय हो, असात्म्यम् अपि अने लक्ष्य असात्म्य पक्ष होय और चाहे असात्म्य भी हो, तत् ते वह, एव ए ही तस्याः ते उलटीनी उस वमीकी, प्रशमाय शान्ति भाटे शान्तिके लिए, दद्यात् आपवां लेधके देना चाहिए हि डारखु डे क्योंकि, तज्जः असात्म्यशी थथेय असात्म्यसे

४४. यद्यत्प्रियमप्यसात्म्यम्—सात्म्यं प्रियमस्य योज्यम् (क)
, दद्यात्—कुर्यात् (ड.)
, तस्याः—चैवम् (व.)

उत्पन्न हुआ. रोगः रोग रोग, जेतुम् अतये। जीतना, सुखः एव अहेये। ए छे सुगम ही है ॥ ४४ ॥

44. In general, whatever odour, taste, contact, sound or sight is pleasing should be given to the patient although it may be normally unwholesome. For, any disorder that may result from the use of such unwholesome agent is easily curable.

छर्द्युपद्रवचिकित्सा—

छर्द्युत्थितानां च चिकित्सितात् स्वा-
चिकित्सितं कार्यमुपद्रवाणाम् ।
अतिप्रवृत्तास्तु विरेचनस्य
कर्मातियोगे विहितं विधेयम् ॥ ४५ ॥

छर्दि-वस्थितानाम् उलटीशी उत्पन्न थथेय छर्दिसे उत्पन्न हुए, उपद्रवाणाम् च उपद्रवेनी उपद्रवोंको, स्वात् पोतपोतानी अपनी अपनी, चिकित्सितात् चिकित्साभा उहेय चिकित्सामें कही हुई, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, कार्यम् करनी करे, अतिप्रवृत्तास्तु उलटीनी अति प्रवृत्ति यतां छर्दिकी अति प्रवृत्ति होने पर, विरेचनस्य विरेचनना विरेचनके, अतियोगे अतियोगभा अतियोगमें, विहितम् उहेय कही हुई, कर्म चिकित्सा चिकित्सा, विधेयम् करनी लेधके करनी चाहिए ॥ ४५ ॥

45. The treatment of complication arising from vomiting should be done according to the medication indicated in each case; and in case of excessive vomiting, treatment that is indicated in the condition of excessive purgation should be carried out.

चिरप्रवृत्तछर्दिचिकित्सा—

वमिप्रसङ्गात् पवनोऽप्यवश्यं
घातुक्षयाद्ब्रिमुपैति तस्मात् ।

४५. च चिकित्सितात् स्वात्—तु चिकित्सितं स्यात् (थ.)

चिरप्रवृत्ताखनिलापहानि

कार्याण्युपस्तम्भनबृंहणानि ॥४६॥

वमिप्रसङ्गात् उलटी आधु रहेवाथी छर्दियोंके बने रहनेसे, धातुक्षयात् धातुक्षयने वीधे धातुक्षयके कारण, पवनः वायु वायु, अपि पक्षु मी, अवश्यम् अवश्य अवश्य, वृद्धिम् वृद्धि वृद्धि, उपैति पात्रे छे पाता है, तस्मात् तेशी इसलिए, चिरप्रवृत्तासु क्षीणान्तां यथेदी उलटीओभां दीर्घकालसे उत्पन्न हुई छर्दियोंमें, अनिल-अपहानि वायुनाशक वायुनाशक, उपस्तम्भन-उलटीने रोकनारी छर्दि रोकनेवाली, बृंहणानि तेभ्य शरीरानु पोषण उन्नारी चिकित्साओ शरीरको पुष्ट करनेवाली चिकित्साएं, कार्याणि करनी करनी चाहिए ॥ ४६ ॥

46. The vata inevitably gets increased by the loss of body-elements, caused by constant vomiting; hence in case of vomiting persisting for a long time, medications which are curative of vata and are anti-emetic and roborant should be administered.

सर्पिगुंडाः क्षीरविधिर्वृतानि

कल्याणकज्यूषणजीवनानि ।

वृष्यास्तथा मांसरसाः सलेहा-

अिरप्रसक्तां च वमि जयन्ति ॥४७॥

सर्पिगुंडाः सर्पिगुंडा सर्पिगुंड, क्षीरविधिः क्षीर-विधि क्षीरविधि, कल्याणक-उद्व्याणुक कल्याणक, ज्यूषण-ज्यूषण, जीवनानि तथा जीवनिय और जीवनीय, वृतानि धृतो वृत, तथा अने और, वृष्याः वृष्ययोगे वृष्ययोग, सलेहाः तेभ्य लेहसहित एवं अवलेहसहित, मांसरसाः च मांसरसे। मांसरस, चिरप्रसक्तान् दीर्घ-कालनी आधु रहेवाथी दीर्घकालसे प्रवृत्त हुए, वमिम् उलटीने वमनको, जयन्ति जते छे जीतते हैं ॥ ४७ ॥

47. Ghee-boluses, milk, therapy and medicated ghee, such as Kalyanaka, the

४७. चिरप्रसक्तां च वमि जयन्ति-छर्दि चिरोत्थां प्रशमं नयन्ति (द. फ. न.)

three spices and life-promoter ghees virilfic recipes, meat-juices and linctuses, subdue vomiting even of long duration.

अध्यायोक्तविषयाः —

तत्र श्लोकः—

हेतुं संख्यां लक्षणमुपद्रवान् साध्यतां न योगांश्च ।
छर्दीनां प्रशमार्थं प्राह चिकित्सितं मुनिवर्यः ॥४८॥

तत्र श्लोकः ते विषयभां उस विषयमें, श्लोक उपसंहारने। श्लोक छे के उपसंहारका श्लोक है कि, मुनिवर्यः मुनिवर आत्रेये मुनिवर आत्रेयने, छर्दीनाम् छर्दीओनी छर्दियोंकी, प्रशमार्थः शान्ति भाटे शान्तिके लिए, संख्याम् तेओनां संख्या उनकी संख्या, हेतुम् हेतु हेतु, लक्षणम् लक्षण लक्षण, उपद्रवान् उपद्रव उपद्रव, साध्यताम् साध्यता साध्यता, न असाध्यता असध्यता, योगान् च योगे योग, चिकित्सितम् अने चिकित्सा और चिकित्सा, प्राह उक्ता छे कही है ॥ ४८ ॥

Here is the recapitulatory verse—

48. The etiology, number, symptoms, complication, curability or otherwise, recipes and line of treatment for the relief of vomiting—all these, the foremost of the sages has described in this chapter.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढ-
बलसंपूरिते चिकित्सास्थाने छर्दिचिकित्सितं
नाम विशोऽध्यायः ॥ २० ॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने चरककी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रभां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबले पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सा-स्थान विषे चिकित्सास्थानमें, छर्दिचिकित्सितम्

४८. न-च (द. ड. त.)

,, प्राह चिकित्सितं मुनिवर्यः-चिकित्सिते प्राह मुनिवर्यः (ध. न.)

‘अर्द्धिचिकित्सित’ ‘अर्द्धिचिकित्सित’, नाम नामना नामक,
विषयः वीसमे। वीसवाँ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये
अध्याय समाप्त हुआ ॥ २० ॥

20. Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twentieth chapter entitled ‘The Therapeutics of Vomiting’ not being available, the same as restored by Drīdhābala is completed.

एकविंशोऽध्यायः ।

अध्यायः वीसमे। अध्यायः अध्याय इक्कीसवाँ Chapter XXI

विसर्पचिकित्सितोपक्रमः—

अथातो विसर्पचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्द्धीथी अब आगे, विसर्पचिकित्सितम् ‘विसर्पचिकित्सित’ नामना अध्यायतुं ‘विसर्पचिकित्सित’ नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करूँ ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे अ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह रम कहेंगे छे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter on “The Therapeutics of Acute Spreading Affections.”

2. Thus declared the worshipful Atreya.

विसर्पविषये अग्निवेशस्य प्रश्नाः—

कैलासे किन्नराकीर्णे बहुप्रसन्नवणौषधे ।

पादपैर्विविधैः स्निग्धैर्मित्यं कुसुमसंपदा ॥ ३ ॥

३. कुसुमसंपदा—कुसुमसंपदः (ब.)

” ” कुसुमसंपदः (छ.)

” ” कुसुमसंपदः (ब.)

वमद्भिर्मधुरान् गन्धान् सर्वतः स्वभ्यलङ्कते ।

विहरन्तं जितात्मानमात्रेयमृषिवन्दितम् ॥ ४ ॥

महर्षिभिः परिवृतं सर्वभूतहिते रतम् ।

अग्निवेशो गुरुं काले विनयादिदमुक्तवान् ॥ ५ ॥

किन्नराकीर्णे किन्नरीथी व्याप्त किन्नरोंसे व्याप्त, बहुप्रसन्नवणौषधे बहु अरुखों अने औषधवाणी बहुत झरने और औषधियोंसे युक्त, नित्यम् नित्य नित्य, कुसुमसंपदा पुष्पनी संपत्तिथी पुष्पसम्पत्तिसे, मधुरान् मधुर मधुर, गन्धान् गन्धों गन्ध, वमद्भिः भक्षार क्षाती उगलते हुए, विविधैः अनेक प्रकारकी नाना प्रकारके, पादपैः वृक्षैः वृक्षोंसे, सर्वतः आरे आरे सब ओरसे, स्वभ्यलङ्कते सुशोभित सुशोभित, कैलासे कैलास पर्वतमाँ कैलास पर्वतमें, विहरन्तम् इतरता विहार करते हुए, जितात्मानम् जितेन्द्रिय जितात्मा, ऋषि-ऋषिऔथी ऋषियोंसे, वन्दितम् वन्दित वन्दित, महर्षिभिः महर्षिऔथी महर्षियोंसे, परिवृतम् वीर्यशाली परिवेष्टित, सर्वभूत-प्राणीमात्रना सब प्राणियोंके, हिते हितमाँ हितमें, रतम् अभिरत रत. गुरुम् गुरु गुरु, आत्रेयम् आत्रेयने आत्रेयको, अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने, काले योग्य काले उचित अवसर पाकर, विनयादि विनयपूर्वक विनयपूर्वक, इदम् आ यह, उक्तवान् पूछुं पूछा ॥ ३-५ ॥

3-5. Unto the teacher Atreya the self-controlled, the revered of the sages, and devoted to the good of all creatures, as he was roaming at his pleasure, surrounded by the great sages, in Kailasa peopled by Kinnaras, abounding in streams and sovereign herbs, adorned with various kinds of resinous trees bowed under a wealth of flowers throughout the year and redolent with sweet smells, Agnivesa, choosing the proper moment, made the following submission with due deference.

४. वमद्भिः—वमद्भिः (ड.)

५. सर्वभूतहिते रतम्—विषय भूतहिते रतं (झ.ड.)

भगवन् ! दाहणं रोगमाशीविषविषोपमम् ।
विसर्पन्तं शरीरेषु देहिनामुपलक्षये ॥६॥

भगवन् हे भगवान् हे भगवान्, देहिनाम् मनुष्यानां प्राणियोंके, शरीरेषु शरीरमें, आशीविष-विष-उपमम् सर्पना विष जैसा सर्पविषके समान, विसर्पन्तम् प्रसरता फैलते हुए, दाहणम् भयंकर दाहण, रोगम् रोग रोगको, उपलक्षये हूं भेटें छुं मैं देखता हूं ॥६॥

6. 'O Worshipful one! I see in the bodies of human beings a fell disease which spreads with the virulence of snake-venom.'

सहस्रैव नरास्तेन परीताः शीघ्रकारिणा ।
विनश्यन्त्यनुपक्रान्तास्तत्र नः संशयो महान् ॥७॥

शीघ्रकारिणा तुरंत विनाश करनेवाला तुरंत प्राणघातक, तेन ते रोगश्चि उक्त रोगके, परीता घेरायेला व्याप्त, नराः मनुष्ये मनुष्य, अनुपक्रान्ताः चिकित्सा न शक्ता चिकित्सा न होने पर, सहसा एव अचानक सहसा, विनश्यन्ति नाश पाये छे नष्ट होते हैं, तत्र तेभ्य उद्यमै, नः अभिने हमें, महान् भयान महान, संशयः शंका छे संशय है ॥७॥

7. Those men who are attacked by this fulminating disease succumb to it speedily, unless treated promptly. Now, concerning this disease, we are in great need of enlightenment.

स नाम्ना केन विज्ञेयः संज्ञितः केन हेतुना ।
कतिमेदः कियद्वातुः किनिदानः किमाश्रयः ॥८॥
सुखसाध्यः कृच्छ्रसाध्यो ज्ञेयो यन्मनुपक्रमः ।
कथं कैर्लक्षणैः किं च भगवन् ! तस्य शेषजम् ॥९॥

सः तेने उसको, केन क्या किस, नाम्ना नाम्ना नामसे, विज्ञेयः जान्यो ? जानना चाहिए ?, केन क्या किस, हेतुना हेतुथी कारणसे, संज्ञितः तेनुं छे नाम

८. कतिमेदः कियद्वातुः किनिदानः किमाश्रयः-कतिवातुः कतिविषो जायते कैम् हेतुभिः (ग.द.)

पाठ्युं छे ? उसको वह नाम दिया है ?, कतिमेदः तेना कटका भेद छे ? उसके कितने मेद हैं ?, कियद्वातुः कटकी वातुओंने दूषित करे छे ? कितनी वातुओंको दूषित करता है ?, किनिदानः तेनुं निदान शुं छे ? उसका निदान क्या है ?, किमाश्रयः तेना आश्रये कालु छे उसके आश्रय कौन हैं, सुखसाध्यः सुखसाध्य सुखसाध्य, कृच्छ्रसाध्यः कष्टसाध्य कष्टसाध्य, यः च अने के और जो, अनुपक्रमः असाध्य छे असाध्य हैं, कथम् ते शीघ्रते वह कैसे, कैः अने क्या और किन, लक्षणैः लक्षणोंसे, ज्ञेयः जान्यो ? जाना जाता है ?, भगवन् अने हे भगवान् और हे भगवान्, तस्य च तेनुं उसका, किम् शुं क्या, शेषजम् औषध छे ? औषध हैं ? ॥८-९॥

8-9. By what name should it be known? How does it derive its name? What are its varieties? How many and what are the body elements that it affects? What is its etiology? What is its seat? How are we to know which variety of it is easily curable; which again is formidable and which incurable? What is their differential diagnosis? And, finally, O Worshipful one! what is the method of its treatment?'

तदग्निवेशस्य वचः श्रुत्वाऽऽश्रयः पुनर्वसुः ।
यथावदखिलं सर्वं प्रोवाच मुनिसत्तमः ॥१०॥

अग्निवेशस्य अग्निवेशना अग्निवेशके, तत् ते उस, वचः वचने वचनको, श्रुत्वा सांभलीने सुनकर, मुनिसत्तमः मुनिश्रेष्ठ मुनिश्रेष्ठ, आश्रयः आश्रय आश्रय, पुनर्वसुः पुनर्वसुछे पुनर्वसुने, सर्वम् सधनुं सब, अखिलम् संपूर्णताथी संपूर्णतया, यथावत् यथाथोप यथावत्, प्रोवाच छहुं व्याख्यान किया ॥ १० ॥

10. Hearing these words of Agni-vesa, Atreya Punarvasu, the foremost

१०. तदग्निवेशस्य वचः श्रुत्वाऽऽश्रयः पुनर्वसुः-तत्राश्रयोऽग्नि-वेशस्य वचः श्रुत्वा पुनर्वसुः (क.)

among sages, declared every thing fully and precisely concerning the subject.

विसर्पस्य निरुक्तिः —

विविधं सर्पति यतो विसर्पस्तेन स स्मृतः ।

परिसर्पोऽथवा नाम्ना सर्वतः परिसर्पणात् ॥११॥

विविधम् विविध प्रकारे विविध प्रकारसे, सर्पति प्रसरे छ फैलता है, तेन सः तेथी ते इसलिए वह, विसर्पः विसर्प विसर्प, स्मृतः उहेवाथो छ कहाता है, अथवा अथवा अथवा, सर्वतः सर्व ओर, परिसर्पणात् प्रसरवाथी फैलनेसे, नाम्ना परिसर्पः 'परिसर्प' ओ नामथी उहेवाथ छ 'परिसर्प' इस नामसे कहाता है ॥ ११ ॥

11. "Because it spreads in various directions, it is said to be 'Visarpa' or acute spreading affection. It is also known by the name of 'Parisarpa' because it spreads in all directions.

विसर्पस्य भेदाः—

स च सप्तविधो दोषैर्विज्ञेयः सप्तधातुकः ।

पृथक् प्रयत्निभिश्चैको विसर्पो द्वन्द्वजास्त्रयः ॥१२॥

सः ते वह, दोषैः दोषोथी दोषभेदसे, सप्तविधः सात प्रकारने छ सात प्रकारका है, सप्तधातुकः च अने तेने सात धातुवाणो और उसको सात धातुओवाला, विज्ञेयः ओखुवे जानना चाहिए, पृथक् ओछा ओछा दोषथी पृथक् पृथक् दोषसे, त्रयः त्रय तीन, त्रिभिः च त्रिदोषथी सन्निपातसे, एकः विसर्पः ओछ विसर्प एक विसर्प, द्वन्द्वजाः अने ६-६० और द्वन्द्वज, त्रयः त्रय छ तीन हैं ॥ १२ ॥

12. This disease should be known to be of seven kinds by reason of the differences in morbidity and it affects seven different body-elements.

There are three varieties of it due to the morbidity of individual humors; there is one variety which is due to the morbidity of all the three humors combined i. e. to tri-discordance; and there are three varieties due to the morbidity of any two humors (i. e. bi-discordance).

वातिकः पैत्तिकश्चैव कफजः सान्निपातिकः ।

चत्वार एते विसर्पा वक्ष्यन्ते द्वन्द्वजास्त्रयः ॥१३॥

वातिकः वातिक वातिक, पैत्तिकः पैत्तिक पैत्तिक, कफजः ६५ कफज, सान्निपातिकः च एव अने सान्निपातिक और सान्निपातिक, एते ओ ये चत्वारः चार चार, विसर्पाः विसर्पो उछा छ विसर्प कहे हैं, द्वन्द्वजाः अने ६-६० और द्वन्द्वज, त्रयः त्रय तीन, वक्ष्यन्ते उहेवाथो कहे जायेंगे ॥ १३ ॥

13. Thus the vata type, the pitta type, the kapha type and the tri discordance type constitute four varieties and the remaining three varieties of bi-discordance type will now be described.

आग्नेयो वातपित्ताभ्यां ग्रन्थ्याख्यः कफवातजः ।

यस्तु कर्दमको घोरः स पित्तकफसंभवः ॥१४॥

आग्नेयः आग्नेय नामने विसर्प आग्नेय नामका विसर्प, वातपित्ताभ्याम् वात तथा पित्तथी उत्पन्न थाय छ वायु और पित्तसे उत्पन्न होता है, ग्रन्थ्याख्यः ग्रन्थि नामने विसर्प ग्रन्थि नामका विसर्प, कफवातजः ६६ तथा वातथी उत्पन्न थाय छ कफ और वातसे उत्पन्न होता है, यः तु अने ओ और जो, घोरः घोर भयंकर, कर्दमकः कर्दमक नामने विसर्प छ कर्दमक नामका विसर्प है, सः ते वह, पित्तकफसंभवः पित्त तथा ६६थी उत्पन्न थाय छ पित्त और कफसे उत्पन्न होता है ॥ १४ ॥

१४. स पित्तकफसंभवः—स स्यात् पित्तकफात्मकः (क.)

,, पित्तकफसंभवः—स पित्तकफात्मकः (ब.)

११. स स्मृतः—संस्मृतः (ब)

14. The first is the 'Fiery' variety (St. Anthony's Fire) due to vata-cum-pitta; the second is the 'Nodular' variety due to kapha-cum-vata and the third is the fearful 'Kardamaka' or slimy variety; this last is due to pitta-cum-kapha.

विसर्पस्य दोषद्वयसंग्रहः—

रक्तं लसीका त्वक्कांसं दूष्यं दोषास्त्रयो मलाः ।
विसर्पाणां समुत्पत्तौ विज्ञेयाः सप्त धातवः ॥१५॥

रक्तम् रक्तं रक्त, लसीका लसीका लसीका, त्वक्
आम्ली त्वक्का, मांसम् अने मांस और मांस, दूष्यम्
ये चार दूष्य, त्रयः वात, पित्त तथा
कफ ये तीन, मलाः
मलश्च मलरूप, दोषाः दोषो भण्णी दोषो मिलकर, सप्त
धातवः सात धातुओ, खात धातुएं, विसर्पाणाम् विसर्पोनी
विसर्पोंकी, समुत्पत्तौ उत्पत्तिमा उत्पत्तिमें, विज्ञेयाः
ज्ञातु ओ अज्ञुवा कारण जाननी चाहिए ॥ १५ ॥

15. Blood, lymph, skin and flesh—
these four body-elements, together with
the three morbid humors (viz. vata,
pitta and kapha) are to be known as the
seven sources for the rise of acute
spreading affections of all kinds.

विसर्पस्य सामान्यनिदानम्—

लवणाम्लकटूष्णानां रसानामतिसेवनात् ।
दध्यम्लमस्तुशुक्तानां सुरासौवीरकस्य च ॥१६॥
व्यापन्नबहुमद्योष्णरागषाडवसेवनात् ।
शाकानां हरितानां च सेवनाच्च विदाहिनाम् ॥१७॥
कूर्चिकानां किलाटानां सेवनाच्च मन्दकस्य च ।
दध्नः शाण्डाकिपूर्वाणामासुतानां च सेवनात् ॥१८॥

१५. मलाः—मताः (६.)

१६. शाण्डाकि—सिण्डाकि (६.)

तिलमाषकुलत्थानां तैलानां पैष्टिकस्य च ।
ग्रास्वानूपैदकानां च मांसानां लघुनस्य च ॥१९॥
प्रक्षिप्तानामसात्स्यानां विरुद्धानां च सेवनात् ।
अत्यादानाहिवास्त्रमदजीर्णाधिक्येनान् क्षतात् ॥२०॥
क्षतबन्धप्रपतनाद्धर्मकर्मतिसेवनात् ।
विषवासाग्निदोषाच्च विसर्पाणां समुद्भवः ॥२१॥

लवण- लवण लवण, अम्ल- अम्ल अम्ल, कटु-
कटु कटु, उष्णानाम् तथा उष्ण और उष्ण, रसानाम्
रसोना रसोंके, अतिसेवनात् अतिसेवनथी अतिसेवनसे,
दध्यम्ल- भाटुं शडी खडी दही, मस्तु- दहीनुं पाणी
मस्तु, शुक्तानां शुक्त शुक्त, सुरा- सुरा सुरा, सौवीरकस्य
सौवीरक सौवीरक, व्यापन्न-बहु-मद्य- तेभ्यः भगडी
गयेव भव, अहु भव विगडी हुई मद्य, अधिक मद्य,
उष्ण- उष्ण द्रव्य उष्ण द्रव्य, राग- राग राग, षाडव-
अने पाडवोना और षाडवोंके, सेवनात् सेवनथी
सेवनसे, हरितानाम् हरित वर्गोना हरित वर्गके,
शाकानाम् पत्रशाक पत्रशाक, विदाहिनाम् च तथा
विदाही द्रव्योना और विदाही द्रव्योंके, सेवनात् च
सेवनथी सेवनसे, कूर्चिकानाम् कूर्चिका कूर्चिका,
किलाटानाम् डिलाट किलाट, मन्दकस्य च अने नदि
अभेद और मन्दक, दध्नः च दहीना दहीके, सेवनात्
सेवनथी सेवनसे, शाण्डाकि- शाण्डाकि शाण्डाकि,
पूर्वाणाम् वजरे आदि आसुतानाम् च आसुत द्रव्योना
आसुत द्रव्योंके, सेवनात् च सेवनथी सेवनसे, तिल-
तिल तिल, माष- अउद उदद, कुलत्थानाम् कुलथी
कुलथी, तैलानाम् तैलो तैल, पैष्टिकस्य च भेदा पीठी,
ग्राम्य- आनूप-बौदकानाम् च ग्राम्य, आनूप अने
अथर आण्णीओनां ग्राम्य, आनूप और जलचर

१९. पैष्टिकस्य—विष्टिकस्य (घ.)

२०. प्रक्षिप्तानाम्—प्रक्षिप्तानाम् (ख. ड.)

२०. प्रक्षिप्तानाम्—प्रक्षिप्तानां च मत्स्यानां (व.)

२१. क्षतबन्ध—वधबन्ध (घ. ड. ध.)

२१. धर्मकर्मतिसेवनात्—दन्तक्षनात् नखात् (घ.)

२१. क्षतबन्धप्रपतनाद्धर्मकर्मतिसेवनात्—वधबन्धप्रपतनाद्धर्मा-

दन्तक्षतात् नखात् (फ. व.)

२१. वधबन्धप्रपतनाद्धर्मादन्तक्षतात् (घ.)

प्राणियोंके, आंसानाङ्ग भांस मांस, लङ्घनस्य च दसल्ल
लङ्घन, प्रक्षिन्नानाम् सडेदां गणैश्च सवे- गळे, असा-
ख्यानाम् असात्म्य असात्म्य, विरुद्धानाम् च अने
विरुद्ध द्रव्योंना एवं विरुद्ध द्रव्योंके, सेवनात् सेवनथी
सेवनसे, अस्वादानात् अतिशय भोजनथी अति भोजनसे,
द्विवास्वप्नात् द्विषसे सुवाथी दिनमें सोनेसे, अजीर्ण-
अलुर्ध्व पर अजीर्ण पर, अध्यक्नानाङ्ग इरी भोजन
करवाथी पुनः भोजन करनेसे, क्षतात् क्षतथी चोट लगनेसे,
क्षत- ज्वरमथी घावसे, बन्ध- कस्तीने होरी वगेरे
आधवाथी कसकर रस्सी आदिके बांधनेसे, प्रपतनात्
पडी जर्ध आघात लाजवाथी गिरकर चोट लगनेसे,
वर्मकर्म- स्वेद आदि उपल्लु उपचारोंना स्वेद आदि
लक्षण उपचारोंके, अतिसेवनात् अति सेवनथी अति
सेववसे, विष-वात-अग्नि- तेमज विष, वायु अने अग्निना
एवं विष, वायु और अग्निके, दोषात् च दोषथी दोषसे,
विसर्पणाम् विसर्पणी विसर्पोंकी, सङ्कुलवः उत्पत्ति
थाय छे उत्पत्ति होती है ॥ १६-२१ ॥

16-21. The following are the causa-
tive factors of the spreading affections:
excessive indulgence in saline, acid,
pungent and hot tastes; as also in
sour curds, whey, vinegars and in sura
and sauveeraka wines; the use of stale
or excessive liquor or heat-inducing
condiments and confectionery; the
use of irritating vegetables and greens,
of cheese, inspissated milk and imma-
ture curds; the use of such fermented
wines as Saudaki, as also of pastries
made of sesamum, black gram and
horse gram and of oils, the use of the
flesh of domesticated, wet-land and
aquatic animals and of garlic; the use
of food stuffs that have gone soft or that
are not homologous to one's system or
are mutually incompatible; over-eating;
sleeping during the day, predigestion-

meals, eating on a loaded stomach;
wounds, injuries inflicted by blows,
ligatures or falls; over-exposure to sun,
over-strain and poisonous gases or
burns.

एतैर्निदामैर्व्यामिश्रैः कुपिता मारुतादयः ।

दूष्यान् संदूष्य रक्तादीन् विसर्पन्त्यहिताशिनाम् २२

एतैः आ इन, व्यामिश्रैः सेणभेण थयेदा मिश्रित,
निदानैः निदानों वडे निदानोंसे, कुपिताः कोपेदा कुपित
हुए, मारुतादयः वायु वगेरे दोष वायु आदि दोष,
अहिताशिनाम् अहित भोजन करनारना अहित भोजन
करनेवालोंके, रक्तादीन् रक्त वगेरे रक्त आदि, दूष्यान्
दूष्योंना दूष्योंको, संदूष्य दूषित करीने अतिदूषित करके,
विसर्पन्ति विसर्प करे छे विसर्प करते हैं ॥ २२ ॥

22. By combinations of the above-
mentioned etiological factors, the vata
and the other two humors getting
provoked affect the susceptible body-
elements such as blood etc., and spread
in the whole body of the persons who
are given to unwholesome eating.

विसर्पस्य साध्यासाध्यलक्षणम्—

बहिःश्रितः श्रितश्चान्तस्तथा चोभयसंश्रितः ।

विसर्पों बलमेतेषां ज्ञेयं गुरु यथोत्तरम् ॥ २३ ॥

विसर्पः विसर्प विसर्प, बहिःश्रितः अहिराश्रित
बहिराश्रित, अन्तःश्रितः च अन्तराश्रित अन्तराश्रित,
तथा उभयसंश्रितः च अने उभयाश्रित छे एवं उभया-
श्रित है, एतेषाम् ओओतुं इनका, बलम् अथ बल,
यथोत्तरम् पछी पछी अतावेध पदार्थोंना कृमथी यथोत्तर,
गुरु पदार्थों अधिक, ज्ञेयम् अल्लुतुं जानना चाहिए ॥ २३ ॥

23. These acute spreading affections
have their habitats in the periphery,
in the internal organs and in both
these habitats at the same time. Their

२३. बलमेतेषां—बलमेषां तु (घ.)

severity is to be known as progressively increasing in the order of their statement.

बहिर्मागश्रितं साध्यमसाध्यमुभयाश्रितम् ।
विसर्पं दारुणं विद्यात् सुकृच्छ्रं त्वन्तराश्रयम् ॥२४॥

बहिर्मागश्रितम् अहिर्मागं रहेत् । बहिर्मागं
आश्रित, विसर्पं विसर्पं विसर्पको, साध्यम् साध्य
साध्य. उभयाश्रितम् अहार अने अहार मे भागं
रहेत् । विसर्पं बाहिर और अन्दर दोनों मार्गोंमें
आश्रित विसर्पको, दारुणम् दारुण दारुण, असाध्यम्
तेभ्य असाध्य एवं असाध्य, अन्तराश्रयम् तु अने
अहारना भागं रहेत् । विसर्पं और अन्तर्मागमें
आश्रित विसर्पको, सुकृच्छ्रम् अतिदुःसाध्य अतिकृच्छ्राध्य,
विद्यात् अत्युच्चैः जानना चाहिए ॥ २४ ॥

24. The external affection is curable; that which spreads both externally and internally, is incurable and that which is internal is to be known as serious and can be cured only with great difficulty.

विसर्पस्य बाह्याभ्यन्तराश्रयभेदनं द्वैविध्यम्—

अन्तःप्रकुपिता दोषा विसर्पस्यन्तराश्रये ।
बहिर्बहिःप्रकुपिताः सर्वत्रोभयसंश्रिताः ॥२५॥

अन्तराश्रये अन्तराश्रित विसर्पं अन्तराश्रित
विसर्पं, अन्तः अन्तर अन्तर, प्रकुपिताः प्रकुपिता
प्रकुपित हुए, दोषाः दोषा अन्तर इत्यादि छे दोष अन्तर
विसर्पण करते हैं, बहिः- अहिःप्रकुपिता विसर्पं अहार
बहिःप्रकुपिता विसर्पं बाहिर, प्रकुपिताः प्रकुपिता दोषा
प्रकुपित दोष, बहिः अहार इत्यादि छे बाहिर विसर्पण
करते हैं, उभयसंश्रिताः अने उभयाश्रित विसर्पं
अहार अने अहार अने स्थानमां प्रकुपिता दोषा और
उभयाश्रित विसर्पं बाहिर तथा अन्दर दोनों स्थानमें
प्रकुपित दोष, सर्वत्र सर्वत्र सर्वत्र, विसर्पित इत्यादि छे
विसर्पण करते हैं ॥ २५ ॥

२४. त्वन्तराश्रयं-त्वन्तराश्रितं (व.)

25. The humors provoked in the internal parts of the body spread causing the affection in the internal regions, if provoked in the external parts then in the peripheral regions, and if in both these regions they spread everywhere.

मर्मोपघातात् संमाहादयनानां विघट्टनात् ।
तृष्णातियोगाद्वेगानां विषमाणां प्रवर्तनात् ॥२६॥
विद्याद्विसर्पमन्तर्जमाशु चाग्निबलक्षयात् ।
अतो विपर्ययाद्वाह्यजन्यैर्विद्यात् स्वलक्षणैः ॥२७॥

मर्मोपघातात् मर्मना उपघातथी मर्मके उपघातसे,
संमाहात् भूतार्थी मूर्च्छासे, अयनानाम् ओतेना
स्रोतोके, विघट्टनात् रोगार्थं अथी रुक जानेसे, तृष्णाति-
योगात् अतिशय तृष्णाथी अत्यन्त तृष्णासे, विषमाणाम्
वेगानाम् वेगानां विषम वेगोंके विषम, प्रवर्तनात्
प्रवर्तनथी प्रवर्तनसे, आशु च अने सङ्घात और क्षीघ्र,
अग्निबल- अग्निनुं अथ अग्निबलके, क्षयात् क्षीण
थवाथी क्षीण होनेसे, अन्तर्जम् अन्तराश्रित अन्तराश्रित,
विसर्पं विसर्पं विसर्प, विद्यात् अत्युच्चैः जानना चाहिए,
अतः आनाथी इससे, विपर्ययात् विपरीत विपरीत,
जन्यैः जीमं अन्य, स्वलक्षणैः पितृणां लक्षणैः
अपने लक्षणोंसे, बाह्यम् आह्य विसर्पं बाह्य विसर्पको,
विद्यात् अत्युच्चैः जानना चाहिए ॥ २६-२७ ॥

26-27. From the injury to vital parts, stupefaction, the forcible dilatation of the passages, excessive thirst and irregular discharge of the natural urges and the diminution of the gastric fire, the condition is readily recognised as affection of the internal type. From the contrary symptoms to these, the affection of the external type should be

२६ तृष्णातियोगाद्वेगानां विषमाणां प्रवर्तनात्-तृष्णाधिक्यात्
वेगानां विषम च प्रवर्तनात् (ग.)
,, विषमाणां प्रवर्तनात्-विषम च प्रवर्तनात् (ब. छ. य.)
२७ विद्याद्विसर्पमन्तर्जमाशु-विद्याद्विसर्पमन्तर्जमाशु (ख.)

recognised and likewise other conditions by their characteristic symptoms.

असाध्यविसर्पलक्षणम्—

यस्य सर्वाणि लिङ्गानि बलवदस्य कारणम् ।

यस्य चोपद्रवाः कष्टा अर्भगो यश्च हन्ति सः ॥२८॥

यस्य तेनां जिसमें, सर्वाणि सर्व, लिङ्गानि लक्षण होय, लक्षण हों, यस्य तेनुं जिसका, कारणम् कारण, बलवद अलबल होय बलवान हो, यस्य च तेनां जिसमें, कष्टाः कष्टायेक कष्टपद, उपद्रवाः उपद्रवो होय उपद्रव हों, यः च अने ते और जो, अर्भगः भर्भ सुधी पढ़ेये होय मर्म तक पहुंच गया हो सः ते वह, हन्ति भारी नाशे छे मार डालता है ॥२८॥

28. The condition, all of whose symptoms and etiological factors are severe, which is associated with formidable complications and which has affected a vital part, proves fatal.

वातविसर्पस्य निदानलक्षणे—

रूक्षोष्णैः केवलो वायुः पूरणैर्वा समावृतः ।

प्रदुष्टो दूषयन् दूष्यान् विसर्पति यथाबलम् ॥२९॥

रूक्षोष्णैः रूक्ष तथा उष्ण पदार्थोंना सेवनशी रूक्ष तथा उष्ण द्रव्योंके सेवनसे, पूरणैः वा अथवा अति भोजनशी अथवा अति भोजनसे, समावृतः आवृत भयेदे। आवृत हुआ, प्रदुष्टः अने दुष्ट थयेदे। और दूषित हुआ, केवलः केवल केवल, वायुः वायु वायु, दूष्यान् दूष्येने दूष्योंको, दूषयन् दूषित करीने दूषित करता हुआ, यथाबलम् योताना अल प्रभाण्छे अपने बलके अनुसार, विसर्पति विसर्प करे छे विसर्प उत्पन्न करता है ॥ २९ ॥

29. The vata that is provoked by dry and hot articles of diet or by the blockage due to impletion, impairs the

२८. लिङ्गानि—रूपाणि (फ.व.)

२९. समावृतः—समाचितः—(ड.)

body elements and spreads in proportion to its strength.

तस्य रूपाणि—भ्रमद्वयपिपासानिस्तोदशूलाङ्ग-मर्दोद्वेष्टनकम्पज्वरतमककासास्थिसंधिमेदविश्लेष-णवेपनारोचकाविपाकाश्चक्षुषोराकुलत्वमन्नागमनं पिपीलिकासंचार इव चाङ्गेषु, यस्मिन्नावकाशो विसर्पो विसर्पति सोऽवकाशः इयावकाशाभासः श्वपथुमान् निस्तोदमेदशूलायामसंकोचहर्षस्फुरणै-रनिमात्रं प्रपीड्यते, अनुपक्रान्तश्चोपचीयते शीघ्र-मेदैः स्फोटकैस्तनुभिररुणामैः इयावैर्वा तनुविश-दारुणाल्पास्त्रावैः, विवद्धवातमूत्रपुरीषश्च भवति, निदानोक्तानि चास्य नोपशेरते विपरीतानि चोपशेरत इति वातविसर्पः ॥ ३० ॥

तस्य तेनां इसके, रूपाणि लक्षण, भ्रम-तेनांके:- भ्रम जैसेकि:- भ्रम, द्वय-द्वय दह, पिपासा-तरस प्यास, निस्तोद-तोद तोद, शूल-थूल शूल, अङ्गमर्द-अंगमर्द अंगमर्द, उद्वेष्टन-उद्वेष्टा यद्वेष्टा ऐंठन, कम्प-कम्प कम्प, ज्वर-ज्वर ज्वर, तमक-तमक तमक, कास-कास-उधरस कास, अस्थिसंधिमेद-अस्थिमेद, संधिमेद अस्थि और संधियोंमें मेदनवत् पीड़ा, विश्लेषण-संधिविश्लेष विश्लेषण, वेपन-वेपन वेपन, आरोचक-आरुचि अरुचि, अविपाकाः अविपाक अविपाक, चक्षुषोः आंखोंमें, आकुलत्वम् आकुलता आकुलता, अन्नागमनम् आसु आवर्त्ता आसु आना, अङ्गेषु च अने अवयवो उपर और अंगोंके ऊपर, पिपीलिका-डीडीसी चीटियोंके, संचारः इरती होय चलनेकीसी, इव तेभ्यो आगवुं प्रतीति होना, यस्मिन् च अने ते और जिस, अवकाशो अगांछे जगह पर, विसर्पः विसर्प विसर्प, विसर्पति विसर्पण्छे करे छे फैलता है, सः ते वह, अवकाशाः अगां जगह, इयाव-

३०. कम्पज्वर—कम्पज्वर (क.)

विश्लेषण—विश्लेष (क.)

वेपन—व्रमन (व.)

विसर्पति—अनुविसर्पति—(व.छ.व.)

तनुविशदारुणाल्पास्त्रावैः—तनुविषमद्रावणाश्चास्त्रावैः (ड.)

अरुणामैः—अरुणैः (व.)

અરુણ-શ્યામ-અરુણ ર્યાવ-અરુણ, આશ્વાસઃ રંગની
અભ્યાય વર્ણકી, ઘચથુમાન્ રૈમઽ સેભવાળી एवं
સૂજમયુક્ત હોતી છે નિસ્તોદ-તથા તોદ તથા તોદ, મેદ-
બેદ મેદ, શૂલ-શ્લ શૂલ, આયામ-ઝેય આયામ,
સંકોચ-સંકોચ સંકોચ, હર્ષ-હર્ષ અને
ફૂટકાટથી હર્ષ, ઓર સ્ફુરણમે, અતિમાત્ર અતિશય
અત્યન્ત, પ્રપીઢ્યન્તે પીડાય છે વીકિત હોતી છે.
અનુપક્રાન્તઃ ચ ચિકિત્સા કરવામાં ન આવતાં ઉપચાર ન
કરને પર, અરુણામેઃ એકદમ લાલ રંગના શીઘ્ર લાલવર્ણકે,
ર્યાવૈઃ વા કે શ્યામ રંગના યા ર્યામ વર્ણકે,
તનુભિઃ નાના અલ્પ, તનુ-પાતળા પતલે, વિશદ-
વિશદ વિશદ, અરુણ-અરુણ અરુણ, અલ્પ-થોડા
અલ્પ, આશ્વાસૈઃ આવવાળા ઘ્રાવ બહનેવાળે, શીઘ્રમેદૈઃ
અને એકદમ ફૂટી જતા ઓર શીઘ્ર ફૂટજાનેવાળે,
સ્ફોટકૈઃ ફોડકાઓથી ફોડોસે, ઉપચીયતે ઉપચિત
થાય છે મરી હોતી છે, વિશદ-વાત-મૂત્ર-પુરીષઃ ચ રોગીને
અધીવાત, મૂત્ર અને આડાતી અટકાયત રોગીકો વાત
મૂત્ર ઓર પુરીષકા અવરોધ, અવતિ થાય છે હોતા છે,
અથ ચ તેને ડસકો, નિદાનોક્તાનિ નિદાનમાં કહેલ
આહારવિહાર નિદાનોક્ત આહારવિહાર, ન ઉપશેરતે
માફક આવતા નથી અનુકૂલ નહીં હોતે, વિપરીતાનિ ચ
અને તેથી વિપરીત આહારવિહાર ઓર હસકે
વિપરીત આહારવિહાર, ઉપશેરતે માફક આવે છે
અનુકૂલ હોતે છે, હિતિ આ યદ, વાતવિસર્પઃ વાતવિસર્પ
છે વાતવિસર્પ છે ॥ ૩૦ ॥

30. Its signs and symptoms are—
general giddiness, burning, thirst,
pricking pain, colic, body-ache, cramps,
tremors, fever, asthma, cough, break-
ing and splitting pains in the bones
and joints, trembling, anorexia, indige-
stion, agitation of the eyes, lacrimation
and formication; the region where
the inflammation is spreading
becomes dusky-red in color and
edematous. The patient suffers from
severe pricking, splitting or aching

pain in the part affected as also
extension and contraction of the parts,
hyper-asthesia and twitching. If not
properly treated it becomes covered
with thin dusky-red or dark eruptions
which quickly break open and are
followed by thin, clear, dusky-reddish
and scanty discharge. There is reten-
tion of flatus, urine and feces; and the
factors described as causative of visarpa
of vata type are not homologatory to
the patient while the opposite factors
are homologatory. These are the signs
and symptoms of acute spreading
affections of the vata type.

પિત્તવિસર્પસ્ય નિદાનઢક્ષણે—

પિત્તમુષ્ણોપચારેણ વિદાહ્યમ્લાશનૈશ્ચિતમ્ ।

દૂષ્યાન્ સંદૂષ્ય ધમનીઃ પૂરયન્ વૈ વિસર્પતિ ॥૩૧॥

ઉષ્ણોપચારેણ ઉષ્ણ ઉપચારથી ઉષ્ણ ઉપચારસે,
વિદાહિ-વિદાહી વિદાહી, અમ્લાશનૈઃ તથા અમ્લ
બોળનથી તથા અમ્લ મોજનસે, ચિત્તમ્ સંચિત અથેલ
સંચિત હુઆ, પિત્તમ્ પિત્ત, દૂષ્યાન્ દૂષ્યોને દૂષ્યોકો
સંદૂષ્ય દૂષિત કરી દૂષિત કરકે, ધમનીઃ ધમનીઓને
ધમનિયોકો, પૂરયન્ વૈ ભરી દેવું સંપૂરિત કરતા હુઆ,
વિસર્પતિ વિસર્પ પેદા કરે છે વિસર્પ ઉત્પન્ન કરતા
છે ॥ ૩૧ ॥

31. The pitta accumulated by
the use of hot things or by eating
irritant and acid foods, vitiates the
susceptible body-elements, and filling
the vessels, begins to spread

૩૧. ઉપચારેણ-ઉપચારાદિ (ક.ક.)

વિદાહ્યમ્લાશનૈશ્ચિતમ્—વિદાહ્યમ્લાશનૈશ્ચિતમ્ (વ.)

, ધમનીઃ—માર્ગશ્ચ (ક.ક.ક.)

तस्य रूपाणि—ज्वरस्त्वणा मूर्च्छा मोहश्छर्दि-
ररोचकोऽङ्गमेदः स्वेदोऽतिशयमन्तर्दाहः प्रलापः
शिरोरुक् चक्षुषोराकुलत्वमस्त्रप्रतिर्धमः शीत-
वातवारितर्षोऽतिमात्रं हरितहारिद्रनेत्रमूत्रवर्षस्त्वं
हरितहारिद्ररूपदर्शनं च, यस्मिन्नावकाशो विसर्पोऽ-
नुसर्पति सोऽवकाशस्ताम्रहरितहारिद्रनीलकृष्ण-
क्तानां वर्णानामन्यतमं पश्यति, सोऽस्वेद्यश्चातिमात्रं
दाहसंभेदनपरीतैः स्फोटकैरुपचीयते दुग्धवर्णा-
स्त्रावैश्चिरपाकैश्च, निदानोक्तानि चास्य उपशोथे
विपरीतानि चोपशोथ इति पित्तविषयः ॥३२॥

तस्य तेनां उषके, स्वप्नि ६क्षुण्ण, ज्वरः
नेत्रादिः— ज्वर ज्वरेण ज्वर, तृण्य तृण्य, प्याज, मूर्च्छा मूर्च्छा मूर्च्छा, मोहः मोह, छर्दिः छर्दिः
वमन, अरोचकः अरुचि, अहवि, अङ्गमेदः अङ्गमेदः
अङ्गमेद, स्वेदः परस्वेदः पसीना, अतिशयम् अतिशय
अत्यन्त, अन्तर्दाहः अन्तर्दाहः अन्तर्दाह, प्रलापः प्रलापः
प्रलाप, शिरोरुक् माथाभां पीडा शिरसे पीडा, चक्षुषोः
आभेदो आभेदो, आकुञ्चनम् आकुञ्चनम् आकुञ्चनम्
अस्त्रप्रतिर्धमं अस्त्रप्रतिर्धमं अस्त्रप्रतिर्धमम्, अतिशयम् अतिशयम्
वेचैनी, अमः अमः अमः, अतिशयम् अतिशयम् अतिशयम्
शीत- शीतल, शीतल, वात- पवन वायु, वारितर्षः अने
पाणीनी भृच्छा यन्त्री और जलक्षी आकांक्षा, हस्ति-
हारिद्र-नेत्र-मूत्र-वर्षस्त्वम् मूत्र तथा मलना वल्लुनं
लीला के हण्डर नेवा अतुं मूत्र तथा मलके वर्णका
हरा वा हलीसा होना, हरित- लीलां हरित, हरिद्र- के
हण्डर नेवां या हलीके वर्णके, रूपदर्शनम् रूपां
दर्शनं यत् रूपका दर्शन होना, यस्मिन् च अने ने
और जिस, अवकाशो अन्तर्दाह जगह विसर्पः विसर्प
विसर्प, अनुसर्पति विसर्पेण धरे छे फैलता है, सः ते
वह, अवकाशः अन्तर्दाह जगह तात्र- तात्र लाल,

हरित- लीला। हरित, हरिद्र- हण्डर नेवा हरिद्र,
नील- नील नील, कृष्ण- कृष्ण। काला, रक्तनाम्
तथा रक्ता तथा रक्त, वर्णानाम् अने वर्णांभां
इन वर्णोंमेंसे, अन्यतमम् डाँठ अथ वल्लुनी कोई एक
वर्णकी, पश्यति आय छे होती है, सोऽस्वेद्यः च तथा
अतिशयान् शोथयुक्त, अतिमात्रम् अतिशय अत्यन्त,
दाह- दाह दाह, संभेदन- अने भेदन और भेदनसे,
परीतैः युक्त युक्त, दुग्ध- सप्ताम समान, वर्ण- वल्लुनी
वर्णके, आकांक्षः आवकाश सावकाशे, चिरपाकेः च
अने अने सप्तामे पाकता और दीर्घ कालमें पकनेवाले,
स्फोटकः स्फोटक अथ फोड़ने, उपचीयते उपचित
आय छे मसी होती है, अथ च तेने उसको, निदानो-
क्तानि निदानमां कहेले अङ्गहारविहार निदानोक्त
आहारविहार, न उपशोथे भङ्ग आवता नभी
अनुकूल नहीं होते, विपरीतानि च अने तेषां विपरीत
अङ्गहारविहार और इसके विपरीत आहारविहार,
उपशोथे भङ्ग आवे छे अनुकूल होते हैं, इति आ-
वद, पित्तविषयः पित्तविसर्प छे पित्तविसर्प है ॥३२॥

32. Its signs and symptoms are fever, thirst, fainting, stupefaction, vomiting, anorexia, body-ache, excessive perspiration, burning, delirium, headache, agitation of the eyes, insomnia, apathy, giddiness, excessive craving for cold air and water, greenish or yellowish coloration of eyes, urine and feces, greenish or yellowish appearance of the body. In the region where the inflammation spreads, the parts become swollen and acquire any of the following colors:— coppery, greenish, yellowish, bluish, blackish or reddish. Then this swelling becomes affected with burning and splitting pain and covered with eruptions which break open soon and are followed by discharge of a similar coloration. The

३२. हरिद्रनेत्रमूत्र हरिद्रमूत्र (क व.)

१. पश्यति पश्यति (ड.)

२. संभेदन-संभेदन (क.व.)

३. तुल्यवर्णास्त्रावैश्चिरपाकैश्च-तुल्यवर्णास्त्रावैश्चिरपाकैश्च
भवति (ब.)

वर्णास्त्रावैः-वर्णास्त्राविभिः (ब.)

४. चिरपाकैश्च-अचिरपाकैः (ड.)

factors described as causative of Visarpa are not homologatory to the patient while the opposite kind of factors are homologatory. These are the signs and symptoms of acute spreading affection of the pitta type.

कफविसर्पस्य निदानलक्षणम्—

स्वादुम्ललवणस्निग्धगुरुर्वज्रप्रसंज्ञितः ।

कफः संदूषयन् दूष्यान् कृच्छ्रमङ्गे विसर्पति ॥३३॥

स्वादु- मधुर मधुर, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवण-
लवण लवण, स्निग्ध स्निग्ध स्निग्ध, गुरु- तथा गुरु
तथा गुरु, अज- अजीर्ण भोजन, स्वप्न- अने द्विसन्धी
विध्वंशी और दिवास्वप्नसे, संचितः संचित थयेक्षे
संचित हुआ, कफः ऊँ कफ, दूष्यान् दूष्येने दूष्योको,
सन्दूषयन् दूषित करीने दूषितकरके, अङ्गे शरीरमें
अंगोंमें, कृच्छ्रम् अङ्गतिवाले मंदगतिवाले, विसर्पति
विसर्प करे छे विसर्पको उत्पन्न करता है ॥ ३३ ॥

33. The kapha being accumulated by the ingestion of sweet, acid, salt, unctuous and heavy foods, as also by excessive sleep, vitiates the susceptible body-elements and spreads slowly in the body.

तस्य रूपाणि-शीतकः शीतज्वरो गौरवं निद्रा
तन्द्राऽरोचको मधुरास्यत्वमास्योपलेपो निष्ठीविका
छर्दिरालस्यं स्तैमित्यमग्निनाशो दौर्बल्यं च, यस्मिन्
अवकाशो विसर्पोऽनुसर्पति सोऽवकाशः श्वयथु-
मान् पाण्डुर्नातिरक्तः स्नेहसुप्तिस्तम्भगौरवैरन्वितो-
ऽल्पवेदनः कृच्छ्रपाकैश्चिरकारिमिर्वहुलत्वगुपलेपैः
स्फोटैः श्वेतपाण्डुभिरनुबध्यते, प्रभिन्नस्तु श्वेतं
पिच्छिलं तन्मुमद्वनमनुबद्धं स्निग्धमास्त्रावं स्रवति,
ऊर्ध्वं च गुरुभिः स्थिरैर्जालावततैः स्निग्धैर्बहुल-

३४. बहुल-बहुल (त.)

„ निष्ठीविका-प्रसेकः (द.फ.)

„ विसर्पोऽनुविसर्पति-विसर्पति (इ.)

त्वगुपलेपैर्वर्णैरनुबध्यतेऽनुबद्धी च भवति, श्वेतन-
खनयनवदनत्वङ्मन्त्रवर्चस्त्वं, निदानोक्तानि चास्य
नोपशेरते विपरीतानि चोपशेरत इति श्लेष्म-
विसर्पः ॥३४॥

तस्य तेना। इसके, रूपाणि लक्षण लक्षण,
शीतकः शीतज्वर शीतज्वर जैसेकि शैत्य, शीतज्वरः
शीतज्वर शीतज्वर, गौरवम् गौरव गौरव, निद्रा निद्रा
निद्रा, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, अरोचकः अरुचि अरुचि,
मधुरास्यत्वम् मधुमाधुर्यं मुखका मीठा होना, आस्य-
उपलेपः मधुमे उपलेप मुंहमें उपलेप, निष्ठीविका पार-
वार थूँधुं वार वार थूँधुना, छर्दिः उल्टी छर्दि, आल-
स्यम् आलस्य आलस्य, स्तैमित्यम् स्तिमितता स्तिमितता,
अग्निनाशः अग्निनाश अग्निनाश, दौर्बल्यम् च दुर्बलता दुर्ब-
लता, यस्मिन् च अने ने और जिस, अवकाशो अवकाश
स्थानमें, विसर्पः विसर्प विसर्प, अनुसर्पति विसर्प
करे छे फैलता है, सः ते वह, अवकाशः अवकाश जगह,
श्वयथुमान् सोमपाणी सूजनयुक्त, पाण्डुः पिकडी पाण्डुवर्ण,
न अतिरक्तः थोड़ी दाढ़ बोकी लालीवाली, स्नेह- स्नेह
स्निग्धता, सुप्ति- स्पर्शज्ञानथी रहितपक्षुं सुप्ति, स्तम्भ-
स्तम्भ स्तम्भ, गौरवैः तथा गुरुता ओओथी तथा
गुरुता इनसे, अन्वितः युक्त युक्त, अल्पवेदनः अल्प-
वेदनावाणी अल्पवेदनावाली, कृच्छ्रपाकैः कृच्छ्राथी पाके
ओओ कृच्छ्रपाकी, चिरकारिभिः दाढ़े वज्रते मटता
चिरकारी, बहुलत्वक् अडी आमडी मोटी त्वचा, उपलेपैः
अने उपलेपवाणा और उपलेपयुक्त, श्वेत- तथा सफेद
श्वेत, पाण्डुभिः तेमग पिकडी एवं पाण्डुवर्णके, स्फोटैः
इसडाओना फोड़ोंसे, अनुबध्यते अनुबधवाणी थाय छे
व्याप्त होती है, प्रभिन्नः बेदन थता इन फोड़ोंके फूटने
पर, श्वेतम् सफेद सफेद, पिच्छिलम् थिछिले पिच्छिल,
तन्मुमद तन्मुमाथी तन्तुदार, घनम् घन घट्ट, अनु-
बद्धम् अनुबद्ध अनुबद्ध, स्निग्धम् अने स्निग्ध और
स्निग्ध आस्त्रावम् साप आस्त्राव, स्रवति स्रवे छे बहाती है,
ऊर्ध्वम् च अने पछी और इसके पश्चात्, गुरुभिः भारे
गुरु स्थिरैः स्थिर स्थिर, जालावततैः जालथी व्याप्त
जालसे व्याप्त, स्निग्धैः स्निग्ध स्निग्ध, बहुलत्वक् अडी
आमडी मोटी त्वचा, उपलेपैः तथा उपलेपवाणा तथा
उपलेपयुक्त, व्रणैः प्रथेना व्रणोंका, अनुबध्यते

अनुपधनाणी थाय छे अनुबन्धवाली होती है, अनुबन्धी च अने दाधोः समथ और चिरकालतक, भवति ओवीज स्थितिभां रहे छे ऐसी ही स्थितिमें रहती है, श्वेत-नख-नयन-वदन-त्वक्-मूत्र-वर्चस्त्वम् अने नभ, नेत्र, भुज, शाम्बी, भूत तथा मधना वर्णानु और नख, नेत्र, मुख, त्वचा, मूत्र तथा मलके वर्णही श्वेतता होती है, अथ च आ रोगीने इस रोगीको, निदानोक्तानि निदानभां डहेल आहारोवहार निदानोक्त आहारविहार, न उपशेरते भाइके आवता नथी अनुकूल नहीं होते, विपरीतानि च अने तेथी विपरीत आहारनिहार और इसके विपरीत आहारविहार, उपशेरते भाइके आवे छे अनुकूल होते हैं, इति श्लेष्मविसर्पः आ श्लेष्म-विसर्पः छे यह श्लेष्मविसर्प है ॥ ३४ ॥

34. Its signs and symptoms are—chills, algid fever, heaviness somnolence, torpor, anorexia, sweet taste in the mouth, formation of fur and sordes in the mouth, ptyalism, vomiting, lethargy, rigidity, loss of the gastric fire and prostration. Locally, in the region where the inflammation spreads, the part becomes swollen and is characterised by pallor or slight redness, greasiness, numbness, rigidity and heaviness, and only slight pain. It suppurates with difficulty and after a long time, and is studded with eruptions which are covered with a thick skin over them and are white, or yellowish white in color. When this breaks open, there is white, slimy, fibrinous, dense, sticky and viscid discharge from it. Thereafter it is followed by a heavy and firm network of slough-covering and firmly adhering to the wound. There is pallor of nails, eyes, face, skin, urine and

feces and the factors described as causative of Visarpa of this type are not homologatory to the patient, while the antagonistic factors are homologatory. These are the signs and symptoms of the acute spreading affections of the kapha type.

अग्निविसर्पस्य निदानलक्षणे—

वातपित्तं प्रकुपितमतिमात्रं स्वहेतुभिः ।

परस्परं लब्धबलं दहद्वात्रं विसर्पति ॥ ३५ ॥

स्वहेतुभिः पोतपोताना हेतुभिर्यो अपनेअपने कारणोंसे, अतिमात्रम् अतिशय अस्यन्त, प्रकुपितम् प्रकोप पाभेद प्रकुपित हुए, वातपित्तम् वातपित्त वातपित्त, परस्परम् परस्पर परस्पर, लब्धबलम् अण भेदवीने बलवान होकर, गात्रम् अंगभां गात्रको, दहत् दह करती जलाते हुए विसर्पति अग्निविसर्प करे छे अग्निविसर्पको उत्पन्न करते हैं ॥ ३५ ॥

35. Vata-cum-pitta getting excessively provoked by their respective etiological factors and strengthened by each other, spread inflaming the affected region.

तदुपतापादातुरः सर्वशरीरमङ्गलैरिवाकीर्यमाणं मन्यते, छर्द्यतीसारमूर्च्छादाहमोहज्वरतमकारोच-कास्थिसंधिमेदतृष्णाविपाकाङ्गमेदादिभिश्चाभिभू-यते, यं यं खावकाशं विसर्पोऽनुसर्पति सोऽवकाशः शान्ता रमकाशोऽतिरक्तो वा भवति, अग्निदग्ध-प्रकारैश्च स्फोटैरुपचीयते, स शीघ्रगत्वादाश्वेव मर्मानुसारी भवति, मर्मणि चोपतसे पवनोऽतिबलो भिनश्यङ्गान्यतिमात्रं प्रमोहयति संज्ञां, हिक्काश्वासौ जनयति, नाशयति निद्रां, स नष्टनिद्रः प्रमूढसंज्ञो व्यथितचेता न कचन सुखमुपलभते, अरतिपरीतः स्थानादासनाच्छ्रयां क्रान्तुमिच्छति, क्लिष्टभूयिष्ठ-

३५. दहद्वात्रं—शीघ्रगते (ग.)

आशु निद्रां भजति, दुर्बलो दुःखप्रबोधश्च भवति;
तमेवंविधमग्निविसर्पपरीतमचिकित्स्यं विद्यात् ॥३६॥

तदुपतापात् तेना उपतापथी इसके उपतापसे,
आतुरः रोगी रोगी, सर्वशरीरम् आत्मा शरीर पर
समस्त शरीर पर, अङ्गारैः अवकीर्यमाणम् इव अछे
अंगारा नाभवाभा आत्मा होय जैसे अङ्गारे बिखरे हुए
हों ऐसा, मन्वते मने छे मानता है, छर्दि- अने
छेदी छर्दि, अतीसार- अतिसार अतिसार, मूर्च्छा-
भूच्छा मूर्च्छा, दाह- दाह दाह, मोह- मोह मोह, ज्वर-
ज्वर ज्वर, तमक- तमक स्वास तमक स्वास, अरोहक-
अरुचि अरुचि, अस्थिरचित्तमेद- अस्थिरचेत, संचितेद
अस्थि और संधियोंमें भेदनवत् पीड़ा, तृष्णा- तृष्णा तृष्णा,
अविपाक- अविपाक अविपाक, अजमेदादिभिः च तथा
अंगवेद- पत्रेरेथी तथा अजमेद आदिसे, अभिसूचते
पीडय छे पीड़ित होता है, अथ अथ च अने ने ने
और जिस जिस, अवकाशः प्रदेशमा प्रदेशमें, विसर्पः
विसर्प विसर्प, अमुसर्पति विसर्पणु करे छे फैलता है,
सः ते ते वह वह, अवकाशः प्रदेश स्थान, ज्ञान्त-
अङ्गार-प्रकाशः छुआयेला आंगारा नेवा बुझे हुए
अंगारेके समान, अतिरक्तः वा के अतिशय रते। वा
अतिरक्त, भवति थाय छे होता है, अग्निद्रव्य-प्रकारैः
अने अग्निथी अवेला अभ पर नेवा इहला छेदी आवे
छे और अग्निसे जळे हुए अंग पर जैसे स्फोट उठ आते
हैं, स्फोटैः च तेवा इहलाओथी वैसे फोड़ेसे, उपचीयते
भराध जय छे भरा जाता है, सः ते वह,
शीघ्रगत्वात् शीघ्र गतिवाणै। होवाथी शीघ्र
फैलनेवाला होनेसे, आशु एव शीघ्र शीघ्र ही,
मर्माजुसारी भर्माभा पहुँची जनारे मर्ममें पहुँच
जानेवाला, भवति थाय छे होता है, मर्मणि च अने
भर्मा और मर्मके, उपतसे पीडित थला उपतप्त होने
पर, अतिबलः अतिभक्षवान् अतिबलवान, पवनः वायु
वायु, अङ्गानि अंगाने अंगोंको, अतिमात्रम् अतिशय
अत्यन्त, भिन्नति भेदे छे विविर्ण करता है, संज्ञाम्

संज्ञाने। संज्ञाको, प्रमोहयति नाश करे छे नष्ट करता है,
हिक्काशसौ हड़की तथा आसने हिक्का तथा खासको,
जनयति उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, निद्राम् निद्राने।
निद्राको, नाशयति नाश करे छे नष्ट करता है, नष्टनिद्रः
निद्राना नाशवाणो नष्ट हुई निद्रावाला, प्रमूढसंज्ञः संज्ञाना
भेदवाणो संज्ञारहित, व्यथितचेताः अने चित्तनी
व्यथावाणो। चित्तकी व्यथवाला, सः ते रोगी वह रोगी,
कचन कयाय पक्ष कहीं भी, सुखम् सुख सुख, न नथी
नहीं, उपलभते भेजवती। पाता, अतिपरीतः भेजेनीथी
व्यास बेचैनीसे परेशान होकर, स्थानान् आसनात्
छोडवा तथा भेसवानुं छोड़ी खड़े होने तथा बैठनेको
त्यागकर, सद्याम् पथरीभा कम्पमें, क्रान्तुम् छेत्तवान्
छेदना, इच्छति छच्छा करे छे चाहता है, क्षिप्रमृष्यः
च अने अछ दुःखी अवाथी तेने और अत्यन्त दुःखी
होनेसे उसको, आशु कैठेदम शीघ्र, निद्राम् छेद मीद,
लभते आवे छे आ जती है, दुर्बलः दुर्बल दुर्बल,
दुःख- अने दुःखेथी और कठिनाईसे, प्रबोधः च अगृत
जागृत, भवति थाय छे होता है, अग्निविसर्प- अभ-
विसर्पेथी अग्निविसर्पसे, परीतम् घेरावेला पीड़ित, एवं-
विधम् आवा प्रकारना इस प्रकारके, तम् ते रोगीने
जस रोगीको अचिकित्स्यम् अचिकित्स्य अचिकित्स्य,
विद्यात् आशुवे। जानना चाहिए ॥ ३६ ॥

36. The signs and symptoms of this condition are—the patient affected with this type of Visarpa feels as if his body is sprinkled over with live coals. He is overcome with fits of vomiting, diarrhea, fainting, burning, faintness fever, asthma, anorexia, pain in the bowes and joints, thirst, indigestion, body-aches and similar other symptoms. Locally, the region where it spreads acquires the color of extinguished embers (blackish). They become covered with such blebs as are produced by burns due to fire. Due to its rapid progress, it soon

३६. भजति, दुर्बलो—लभते (व.)

“ भजति—लभते (त.व.)

“ दुर्बलो—अवलो (ड.)

“ तमेवंविधं—तमेवंविधमातुरं (फ.)

spreads to the vital regions. When the vital regions are affected, the vata, which has become very strong, causes excessive disintegration of the tissues and leads to dullness of mental processes, produces hiccup, dyspnea and loss of sleep. The patient who has thus lost his sleep, whose mental processes are dulled and whose mind is afflicted, does not find relief anywhere. He is overcome with apathy, and desires to go to bed leaving his seat or reclining position. Thus exceedingly exhausted he soon falls into a coma. Being very debilitated, he is roused from this state with difficulty. One afflicted with this fiery type of Visarpa is to be regarded as incurable.

कर्मविसर्पस्य निदानलक्षणम्—

कफपित्तं प्रकुपितं बलवत् स्वेन हेतुना ।
विसर्पत्येकदेशे तु प्रकृदेयति देहिनम् ॥३७॥

स्वेन पीतानां अपने अपने हेतुना हेतुना कारणोंसे, प्रकुपितम् प्रकुपित थये प्रकुपित हुए बलवत् अगवान् बलवान्, कफपित्तम् कुपित कफपित्त, एकदेशे ओक स्थानमां एकदेशमे, विसर्पति कर्मविसर्प करे छे कर्म विसर्पको उत्पन्न करते हैं, देहिनम् अने मनुष्यमे और मनुष्यके उस भागमें, तु ते तो, प्रकृदेयति प्रकृष्टित करे छे अत्यन्त क्रोध उत्पन्न करते हैं ॥ ३७ ॥

37. Kapha-cum-pitta, getting excessively provoked by their respective etiological factors, spread in the body causing softening of the tissues locally.

३७. बलवत् स्वेन—बलवत्स्वेन (ब.)
देहिनम्—वाचिकम् (क. घ. फ.)

तद्विकाराः—शीतज्वरः शिरोगुरुत्वं दाहः स्तैमित्यमङ्गावसदनं निद्रा तन्द्रा मोहोऽन्नद्वेषः प्रलापोऽग्निनाशो दौर्बल्यमस्थिभेदो मूर्च्छा पिपासा स्रोतसां प्रलेपो जाड्यमिन्द्रियाणां प्रायोपवेशनमङ्गविक्षेपोऽङ्गमर्दोऽरतिरौत्सुक्यं चोपजायते, प्रायश्चायाशये विसर्पत्यलङ्क एकदेशग्राही च, यस्मिन्श्चावकाशे विसर्पो विसर्पति सोऽवकाशो रक्तपीतपाण्डुपिङ्गवावकीर्ण इव मेचकाभः कालो मलिनः स्निग्धो बहूष्मा गुरुः स्तिमितवेदनः श्वयथुमान् गम्भीरपाको निरास्त्रावः शीघ्रक्रोधः स्निग्धपूतिमांसत्वक् क्रमेणास्पृक् परामृष्टोऽवदीर्यते कर्म इवावपीडितोऽन्तरं प्रयच्छत्युपक्लिन्नपूतिमांसत्यागो निरास्त्रायुसंदर्शी कुणपगन्धी च भवति संज्ञास्मृतिहन्ता च; तं कर्मविसर्पपरीतमचिकित्स्यं विद्यात् ॥३८॥

तद्विकाराः तेनां लक्षणं उसके लक्षण, शीतज्वरः शीत ३-शीतज्वर जैसेकि:- शीतज्वर, शिरोगुरुत्वं माथुं भारं थपुं शिरोगुरुत्वा, दाहः दाह, स्तैमित्यम् स्तिमितता स्तैमित्य, अङ्गावसदनम् शरीरनी शिथिलता अंगोंकी शिथिलता, निद्रा निद्रा निद्रा, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा मोहः मोह मोह, अन्नद्वेषः अन्नद्वेष अन्नद्वेष, प्रलापः अल्लाह प्रलाप, अग्निनाशः अग्निनाश अग्निनाश, दौर्बल्यम् दुर्बलता दुर्बलता, अस्थिभेदः अस्थिभेद अस्थिभेद, मूर्च्छा भूत्वा मूर्च्छा, पिपासा तरस प्यास, स्रोतसाम् स्रोतामां स्रोतोमै, प्रलेपः अलेप प्रलेप, इन्द्रियाणाम् इन्द्रियाणी इन्द्रियोंकी, जाड्यम् अडता जडता, प्रायोपवेशनम् अजत्याग अवत्याग, अङ्गविक्षेपः अङ्गविक्षेप अंगोंका विक्षेप, अङ्गमर्दः अङ्गमर्द अङ्गमर्द, अरतिः अरति बेचैनी,

३८. शिरोगुरुत्वं—शिरोरोगो गौरवं (ब.)
शिरोगुरुत्वं दाहः—शिरोगौरवं त्वदाहः (फ.)
दौर्बल्यं—निस्तोदो दौर्बल्यं (फ.)
प्रायोपवेशनं—आमोपवेशनं (ग. घ. ङ. च.)
पिङ्गवावकीर्ण इव मेचकाभः कालो मलिनः—पिङ्गवावकीर्णोऽ-
तिमेचकाभो मलिनः (ब.)
स्मृतिहन्ता—स्मृतिहर्ता (ब.)

ઓત્સુક્યર્ ચ અને ઉત્સુકતા ઓર ઉત્સુકતા, ઉપજાયતે થાય છે હોતે હૈં, અલસકઃ આ મંદવિસર્પી વિસર્પી યદ્ ધીમે ફેલનેવાલા વિસર્પ પ્રાયઃ ચ થર્ણુ કરીને પ્રાયશઃ, આમાશયે આમાશયમાં આમાશયમેં, વિસર્પતિ પ્રસરે છે ફેલતા હૈ, એકદેશગ્રાહી ચ અને એક જગ્યાએ થનાર છે ઓર એકદેશમેં હોતા હૈ, યસ્મિન્ ચ અને જે ઓર જિસ, અવકાશે જગ્યાએ સ્થાનમેં, વિસર્પઃ આ વિસર્પી યદ્ વિસર્પ, વિસર્પતિ પ્રસરે છે ફેલતા હૈ, સઃ તે વદ્, અવકાશઃ જગ્યા સ્થાન, રક્ત- રક્ત લાલ, પીત- પીળા પીત, પાણ્ડુ- અને પાંડુ ઓર પાણ્ડુ, પિષ્કાવકીર્ણઃ ફેડાડીએથી બ્યાપ્ત પિષ્કાઓસે ભરા, દુઃખ યથા જેવી હુઆ જૈસા, મેચકાશઃ મેશના જેવી ધૂપછાંદકે રંગકા, કાલઃ કાળી કાલા, મલિનઃ મલિન મલિન, સ્નિગ્ધઃ સિનગ્ધ ચીકના, ક્ષુદ્ર- બહુ ગરમ અતિ ઉષ્ણ, ગુરુઃ ભારે ગુરુ, સ્તિમિત્વેદનઃ સ્તિમિત વેદનાવાળી સ્થિર વેદનાયુક્ત, શયથુમાન્ સોજવાળી સૂજનવાલા, ગમ્મીરપાકઃ ગંભીર પાકવાળી ગમ્મીર- પાકયુક્ત, નિરાશ્વાઃ શ્વાવિનાની શ્વાવરહિત, શીઘ્ર- ક્લેદઃ એકદમ ક્લેદવાળી થનાર શીઘ્ર ક્લેદ યુક્ત હોનેવાલા, સ્વિન્ન- સ્વેદયુક્ત પસીનાવાલે, ક્લિન્ન- ક્લેદયુક્ત ક્લેદવાલે, પુતિમાંસ- દુર્ગંધયુક્ત માંસ પુતિમાંસ, ત્વક્ તથા ચામડીવાળી ઓર ત્વચાસે યુક્ત, ક્રમેણ અને ક્રમે ક્રમે ઓર ક્રમશઃ, અવપરુક્ શેડી પીડાનાળી હોય છે મન્દપીડાયુક્ત હોતા હૈ, પરામૃટઃ અડકતાથી છૂને પર, અવધીર્યતે ક્ષાટી બધ છે ફટ જાતા હૈ, કર્દમઃ કાદવની કીચડકી, દ્વ પેઠે માંતિ, અવપીચિતઃ દ્વાવત્તાં દબાનેસે, અન્તરમ્ પ્રયચ્છતિ દ્વાર્ધ બધ છે દબ જાતા હૈ, રૂપક્લિન્ન- તેમાંથી ક્લેદયુક્ત ઉસસે ક્લેદયુક્ત, પુતિ- માંસસ્થાગી તથા દુર્ગંધયુક્ત માંસ નીકળે છે ઓર સકા દુર્ગંધયુક્ત માંસ નિકલતા હૈ, સિરાશ્ચાયુ- સિરા અને સ્નાયુઓ સિરાં ઓર સ્નાયુ, સંદર્શી દેખાય છે વીકતે હૈં, કુણવગન્ધી અને મડદાના ગંધવાળી હોય છે ઓર શબકે સમાન ગન્ધવાલા હોતા હૈ, સંજ્ઞાસ્મૃતિ- સંજ્ઞા તથા સ્મૃતિને સંજ્ઞા તથા સ્મૃતિકો, હન્તા ચ હરનાર નહ કરનેવાલા, મ્બતિ થાય છે હોતા હૈ, કર્દમવિસર્પ- કર્દમવિસર્પથી કર્દમવિસર્પસે, પરીતઃ ઘેરાયેલ પીચિત, તમ્ તે મનુષ્યને ઉસ મનુષ્યએ, અપિચિત્ત્વ-અપિચિત્ત્વ

વિકિત્તાકે લિયે અયોગ્ય, વિદ્યાત્ અભુવો જાનના ચાહિય ॥ ૩૮ ॥

38 Its signs and symptoms are—algid fever, heaviness of the head, burning, stiffness, flabbiness of the limbs, somnolence, torpor, stupefaction, repugnance to food, delirium, loss of digestive fire, prostration, pain in the bones, fainting, thirst, increased secretion in the channels, dullness of the senses, loss of the zest for living, subsultus tendinum, body-ache, listlessness, anorexia and anxiety. Mostly this kind of Visarpa spreads in the upper part of the alimentary tract. It spreads slowly and affects one region only. Locally where this affection spreads, the part looks red, yellow or pale in color as though studded with eruptions. It is cyanosed black, dirty-looking, greasy, very hot, heavy, afflicted with dull pain, edematous, attended with deep suppuration, devoid of any discharge, rapidly softening, containing moist and putrid flesh and skin, and attended with gradual diminution of pain. On being touched, it spills like slush and when pressed, goes down (pits on pressure), and softened and putrid flesh sloughs out, exposing vessels and muscular tissues; it smells like putrid flesh and causes loss of consciousness and memory. The patient afflicted with this condition known as Kardama Visarpa is to be regarded as incurable.

ग्रन्थिविसर्पस्य निदानलक्षणे—

स्थिरगुरुकठिनमधुरशीतस्निग्धान्नपानाभिष्यन्दिसेविनामव्यायामादिसेविनामप्रतिकर्मशीलानां श्लेष्मा वायुश्च प्रकोपमापद्यते, तावुमौ दुष्टप्रवृत्तावतिबलौ प्रदूष्य दूष्यान् विसर्पाय कल्पेते; तत्र वायुः श्लेष्मणा विबद्धमार्गस्तमेव श्लेष्माणमनेकधा भिन्दन् क्रमेण ग्रन्थिमालां कृच्छ्रपाकसाध्यां कफाशये संजनयति, उत्सन्नरक्तस्य वा प्रदूष्य रक्तं सिरास्त्रायुमांसत्वगाश्रितानां ग्रन्थीनां मालां कुरुते तीव्ररुजानां स्थूलानामणूनां वा दीर्घवृत्तरक्तानां, तदुपतापाज्वरातिसारकासहिक्काश्वासशोषप्रमोहवैवर्ण्यारोक्काविपाकप्रसेकच्छर्दिर्मूर्च्छाङ्गभङ्गनिद्रारतिसदनाद्याः प्रादुर्भवन्त्युपद्रवाः; स एतैरुपद्रुतः सर्वकर्मणां विषयमतिपतितो विवर्जनीयो भवतीति ग्रन्थिविसर्पः ॥ ३९ ॥

स्थिर- स्थिर स्थिर, गुरु- गुरु गुरु, कठिन- कठिण कठिन, मधुर- मधुर मधुर, शीत- शीतल शीतल, स्निग्ध तथा रिनग्ध तथा स्निग्ध, अन्नपान- अन्नपान अन्नपान, अभिष्यन्दि- तेभ्य अभिष्यन्दी द्रव्येभ्य एवं अभिष्यन्दी द्रव्योको, सेविनाम् सेवन करना शैलीना सेवन करनेवालोंमें, व्यायामादिसेविनाम् व्यायामादिसेवन नहीं करनेवालोंमें, अप्रतिकर्म- शीलानाम् (चिकित्सा नहि करानेवालोंमें) चिकित्सा नहीं करानेवालोंमें, श्लेष्मा- कफ, वायुः- वायु और वायु, प्रकोपम्- प्रकोप प्रकुपित, आपद्यते- पामे- पामे होते हैं, दुष्ट- दुष्ट दुष्ट, प्रवृत्तौ- प्रवृत्त और वधेक्ष और बड़े हुए, अति- बलौ तथा अतिबलवान तथा अति बलवान, तौ- ते वे, उभौ- वे दोनों, दूष्यान्- दूष्येभ्य दूष्योको, प्रदूष्य- दूषित करीने दूषितकरके, विसर्पाय- अश्विनिर्षर्प ग्रन्थिविसर्प, कल्पेते- करे- करे उत्पन्न करते हैं, तत्र- तेमा- उसमें, श्लेष्मणा- कफसे, विबद्धमार्गः- मार्ग- रोक- रोक मार्ग रुकजाने पर, वायुः- वायु वायु, तम्- एव- ते- वे उसी, श्लेष्माणम्- कफसे, अनेकधा- अनेक- रीते अनेक प्रकारसे, भिन्दन्- भेदते विभाजित करके, क्रमेण

३९. शीलानां-शालिनां (ख.)

,, ग्रन्थीनां मालां कुरुते-ग्रन्थिविसर्प कुरुते (ख. ड.)

कफे- कफ कफसे, कफाशये- कफाशयमें, कृच्छ्र-पाक-साध्याम्- कृच्छ्रपाके पाकती- अने- कृच्छ्रसाध्य कठिनाईसे- पकनेवाली और कष्टसाध्य, ग्रन्थिमाला- अश्विनिर्षर्प-ग्रन्थिमालाको, संजनयति- पैदा करे- करे उत्पन्न करती है, उत्सन्नरक्तस्य- वा- अथवा- वधेक्ष- रक्तवाणानां- या- रक्तवृद्धिवाले- पुरुषमें, रक्तम्- रक्त- रक्तको, प्रदूष्य- दूषित करीने- दूषित करके, तीव्ररुजानाम्- तीव्र- पीडायुक्त तीव्र पीडायुक्त, स्थूलानाम्- स्थूल- स्थूल, अणूनाम्- वा- के- अणु- या- अणु, दीर्घवृत्त- दीर्घ- अथवा- अथवा- दीर्घ- वा- गोल, रक्तानाम्- अने- रक्त- और रक्तवर्णवाली, सिरा-स्त्रायु- सिरा-स्त्रायु- सिरा-स्त्रायु, मांसत्वगाश्रितानाम्- मांस- अने- त्वयामां- रहे- मांस और त्वचामें- आश्रित, ग्रन्थीनाम्- अश्विनिर्षर्प- ग्रन्थियोंकी, मालाम्- माला- माला, कुरुते- पैदा करे- करे उत्पन्न करती है, तदुपतापा- तेना- उपताप- उसके उपतापसे, ज्वर- ज्वर- ज्वर, अतिसार- अतिसार- अतिसार, कास- कास- कास, हिक्का- हिक्का- हिक्का, श्वास- श्वास- श्वास, शोष- शोष- शोष, प्रमोह- प्रमोह- प्रमोह, वैवर्ण्य- विवर्ण्य- विवर्ण्यता, अरोचक- अरुचि- अरुचि, अविपाक- अविपाक- अविपाक, प्रसेक- प्रसेक- प्रसेक, छर्दि- छर्दि- छर्दि, मूर्च्छा- मूर्च्छा- मूर्च्छा, अङ्गभङ्ग- अङ्ग- अङ्ग- अङ्गभङ्ग, निद्रा- निद्रा- निद्रा, अरति- अरति- अरति, सदनाद्याः- शिथिलता- नजरे- शिथिलतादि, उपद्रवाः- उपद्रव- उपद्रव, प्रादुर्भवन्ति- प्रादुर्भाव- था- उपद्रव- होते हैं, एतैः- आ- उपद्रवोंकी- इन उपद्रवोंसे, उपद्रुतः- पीडा- पीडा, सर्वकर्मणाम्- सर्व- चिकित्सा- अने- चिकित्साके, विषयम्- विषय- विषयको, अति-पतितः- उद्वेग- गये- हो- उद्वेग- कर जानेसे- स- ते- वह, विवर्जनीयः- छोड़- देना- शोष- त्याज्य, भवति- था- होता है, इति- ग्रन्थि- विसर्पः- आ- अश्विनिर्षर्प- करे- यह- ग्रन्थिविसर्प है ॥ ३९ ॥

39. Kapha-cum-vata gets provoked by the use of firm, heavy, hard, sweet, cold and unctuous articles of diet, by the use of liquefacient articles, by lack of physical exercise etc., as also of seasonal purification. These two

morbid humors getting excessively provoked vitiate the susceptible body-elements and produce acute spreading affection. Thereafter the vata, being obstructed by kapha in its progress and making its way by dispersing kapha in various directions produces in due course a series of glandular enlargements which are slow in suppurating and difficult of cure, in the habits of kapha. And in the plethoric patient it vitiates the blood and produces a series of localized swellings situated in the vessels, muscles, flesh and skin. These swellings may be acutely painful, large or small, oval or round in shape and of red color. As a result of this affection, the following complications arise—fever, diarrhea, cough, hiccup, dyspnea, emaciation, faintness, discoloration, anorexia, indigestion, ptialism, vomiting, fainting, body-ache, somnolence, listlessness, asthenia etc. The patient who is affected with these complications is too far gone for any therapeutic measures and is to be given up as incurable. Thus the nodular type of Visarpa has been described.

उपद्रवस्य लक्षणम्, उपद्रवस्य आशुप्रतिकारोपदेशः—

उपद्रवस्तु खलु रोगोत्तरकालजो रोगाश्रयो रोग एव स्थूलोऽणुर्वा, रोगात् पश्चाज्जायत इत्युपद्रवसंज्ञः। तत्र प्रधानो व्याधिः, व्याधेर्गुणभूत उपद्रवः, तस्य प्रायः प्रधानप्रशमे प्रशमो भवति ।

४०. रोगोत्तरकालजो-रोगान्तरकालजो (व. फ.)

„ गुणभूतः-गुणीभूतः (व.)

स तु पीडाकरतरो भवति पश्चादुत्पद्यमानो व्याधिपरिक्लिष्टशरीरत्वात्; तस्मादुपद्रवं त्वरमाणोऽभिवाधेत ॥ ४० ॥

रोग- रोगना रोगके, उत्तरकालजः पीछा समयमां न-मेव उत्तर कालमें उत्पन्न होनेवाला, रोगाश्रयः रोगने आश्रित रोगका आश्रित, स्थूलः स्थूल स्थूल, अणुः वा के अथु या अणु, रोगः एव तु रोग न रोग ही, उपद्रवः खलु उपद्रव छे उपद्रव है, रोगात् रोगनी यह रोगके, पश्चात् पीछे, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, इति भाटे इस लिए, उपद्रव- उपद्रव उपद्रव, संज्ञः उहेनाय छे कहाता है, तत्र तेभां इसमें, व्याधिः व्याधि व्याधि, प्रधानः प्रधान छे प्रधान होता है, उपद्रवः अने उपद्रव और उपद्रव, व्याधेः व्याधिना करती व्याधिकी अपेक्षासे, गुणभूतः गौलु छे गौण होता है, प्रायः धक्षुं करीने प्रायः, प्रधानप्रशमे मुख्यनी शान्ति भती प्रधानकी शान्तिसे, तस्य तेनी उसकी, प्रशमः शान्ति शान्ति, भवति थाय छे होती है, पश्चात् पीछे, उत्पद्यमानः पैदा भती उत्पन्न होता हुआ, सः तु ते वह, व्याधि-व्याधिभी रोगसे, परिक्लिष्ट-शरीरत्वात् रोगीनुं शरीर परिक्लिष्ट यथैव होनाथी रोगीका शरीर परिक्लिष्ट होनेसे, पीडाकरतरः वधारे पीडा करतीर अधिक पीडाकर, भवति थाय छे होता है, तस्मात् तेभी इस लिए, त्वरमाणः त्वरापूर्वक जल्दीसे, उपद्रवञ्च उपद्रवने। उपद्रवका, अभिवाधेत नाश करे। नेधेने नाश करना चाहिए ॥ ४० ॥

40. Complication occurs as a sequela following and resulting from the main disease. It may be in the nature of a major or minor ailment. The sequela is so called because it is consequent on the disease. The disease is the main ailment and the sequela is secondary to the main disease. It generally disappears with the disappearance of the main disease. It is more

४०. शरीरत्वात्-शरीरभातुत्वात् (व.)

troublesome than the main disease itself, because it appears in the later stages of disease when the body is already weakened. Hence, the physician should be very prompt in the treatment of complications.

सन्निपातिकविसर्पलक्षणम्—

सर्वायतनसमुत्थं सर्वलिङ्गव्यापितं सर्वधात्वनु-
सारिणमाशुकारिणं महात्ययिकमिति सन्निपात-
विसर्पसंचिकित्स्यं विद्यात् ॥४१॥

सन्निपातविसर्पम् सन्निपातविसर्पं सन्निपातविसर्प,
सर्वायतन- सर्वं निदानेऽथी सब निदानोंसे, समुत्थम्
उत्पन्न थयेक्ष उत्पन्न हुआ, सर्वलिङ्ग- सर्वं दोषानां
दृश्येऽथी सर्वं दोषोंके लक्षणसे, व्यापितम् युक्त युक्त,
सर्वधात्वनुसारिणम् सर्वं धातुयोगेने अनुसरनार सब
धातुओंको अनुसरनेवाला, आशुकारिणम् शीघ्रकारी
शीघ्रकारी, महात्ययिकम् इति अने महात्ययकारी
होवाथी और महान विनाशकारक होनेसे, संचिकित्स्यम्
तेने अचिकित्स्य उसको अचिकित्स्य, विद्यात् अणुवे
जानना चाहिए ॥ ४१ ॥

41. The acute spreading affection due to tri-discordance, which results from the combination of all the etiological factors, which manifests a combination of all the signs and symptoms, which spreads in all the body-elements, which spreads very rapidly and which is excessively fulminating, should be regarded as irremediable.

विसर्पाणां साध्यासाध्यविचारः—

तत्र वातपित्तश्लेष्मनिमित्ता विसर्पास्त्रयः साध्या
भवन्ति; अग्निकर्दमाख्यौ पुनरनुपसृष्टे मर्मेणि

अनुपगते वा सिरास्नायुमांसहृदे साधारणक्रिया-
भिरुभावेवाभ्यस्यमानौ प्रशान्तिमापद्येयाताम्,
अनादरोपक्रान्तः पुनस्तयोरन्यतरो हन्याद्देहमा-
श्वेदाशीविषवत् ;

तत्र तेभां उनमें, वात-पित्त-श्लेष्म-निमित्ताः वात, पित्त
अने कृद्धी उत्पन्न थयेक्ष वातज-पित्तज-कफज, त्रयः त्रयः
तीन, विसर्पाः विसर्पो विसर्प, साध्याः साध्य साध्य,
भवन्ति ये होते हैं, अग्निकर्दमाख्यौ अग्निविसर्प अने
कर्दमविसर्प अग्निविसर्प और कर्दमविसर्प, पुनः उभौ एव
अने दोनों, मर्मेणि मर्मभां मर्ममें, अनुपसृष्टे पहुँचा न
होय न पहुँचे हों, सिरा- स्नायु- सिरा, स्नायु सिरा, स्नायु,
मांसहृदे अने मांसने। हृदे और मांस गल गये,
अनुपगते वा न थये। होय तो न हो तो, साधारण-
साधारण साधारण, क्रियाभिः चिकित्सा चिकित्साके,
अभ्यस्यमानौ सतत करवाथी लगातार करनेपर, प्रशान्तिम्
शान्त शान्त, आपद्येयाताम् थय ये हो जाते हैं, तयोः
ते अभांथी उन दोनोंमें, पुनः अन्यतरः गमे ते ऐक कोई
भी एक, अनादरोपक्रान्तः अनादर चिकित्सा न थतां
सम्यक् चिकित्सा न करने पर, आशीविषवत् सर्पनी
पेड़े सर्पकी तरह, आशु एव शीघ्र शीघ्र ही, देहम्
शरीरने देहको, हन्यात् हने ये नष्ट करता है।

42-(1). The three varieties of acute spreading affections namely the vata type, the pitta type and the kapha type, are curable. The varieties, namely the fiery and slimy types of acute spreading affection, if not attended with complications, if not spread into vital regions, and if the vessels, muscles and flesh are not softened, can be subdued by the systematic and repeated application of the general measures of treatment. If treatment is not properly carried out, either of these types of

४२. साधारणक्रियाभिरुभावेवाभ्यस्यमानौ-साधारणक्रियाभिरुपायैः
तावेवाभ्यस्यमानौ (ख. ड.)

४२. पुनरनुपसृष्टे-पुनरनुपसृष्टौ (व.)

affections will destroy the body like a venomous serpent.

તથા ગ્રન્થિવિસર્પમજાતોપદ્રવમારમેત ચિકિત્સિતુમ્, ઉપદ્રવોપદ્રુતં ત્વેનં પરિહરેત્; સન્નિપાતજં તુ સર્વધાત્વનુસારિત્વાદાશુકારિત્વાદિરુદ્ધોપક્રમત્વાચ્છાસાધ્યં વિદ્યાત્ ॥૪૨॥

તથા તથા તથા, અજાતોપદ્રવઃ ઉપદ્રવ ચિનાના ઉપદ્રવરહિત, ગ્રન્થિવિસર્પમ્ ગ્રન્થિવિસર્પની ગ્રન્થિવિસર્પકી, ચિકિત્સિતુમ્ ચિકિત્સાનો ચિકિત્સા, આરમેત આરભ કરવો શુરુ કરે, ઉપદ્રવોપદ્રુતમ્ ઉપદ્રવયુક્ત ઉપદ્રવયુક્ત, એનમ્ તેને ઉસકો, તુ તેા તેા, પરિહરેત તથા દેશે હોઈ દે, સન્નિપાતજમ્ તુ સન્નિપાતજન્ય તેા સન્નિપાતજ તેા, સર્વધાત્વનુસારિત્વા સર્વ ધાતુને અનુસરનાર સર્વ ધાતુઓનો અનુસરનાર, આશુકારિત્વા આશુકારી આશુકારી, ચિકિત્સાવિરુદ્ધોપક્રમત્વા અને વિરુદ્ધ ઉપક્રમવાળા હોવાથી અને વિરુદ્ધ ઉપક્રમવાળા હોવાથી, અસાધ્યમ્ અસાધ્ય અસાધ્ય, વિદ્યાત્ બાણુવો જાનનાં વાદિય ॥૪૨॥

42. As regards the nodular type of acute spreading affection, the treatment should be begun well before complications have supervened. The patient overtaken by complications is to be given up as hopeless. As regards the acute spreading affection of the tridiscordance type, it should be considered incurable as it gets spread into all the body-elements, as it is of the fulminating character, and as there are mutually antagonistic measures involved in the line of treatment.

વિસર્પેષુ ચિકિત્સાસૂત્રમ્—

તત્ર સાધ્યાનાં સાધનમનુવ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥૪૩॥

૪૨. સર્વધાત્વનુસારિત્વા આશુકારિત્વા—સર્વધાતુનુસારિત્વા (ધ.)

તત્ર તેઓનાં ઉત્તમે, સાધ્યાનામ્ સાધ્યની સાધ્યોંકી, સાધનમ્ ચિકિત્સાનું ચિકિત્સાકા, અનુવ્યાખ્યાસ્યામઃ અમે વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરીએ ॥૪૩॥

43. We shall hereafter describe the remedies for those varieties of acute spreading affections which are curable.

લઙ્ઘનોલ્લેખને શસ્ત્રે તિક્તકાનાં ચ સેવનમ્ ।

કફસ્થાનગતે સામે રુક્ષશીતૈઃ પ્રલેપયેત્ ॥૪૪॥

સામે એ દોષ આમયુક્ત હોય વધે દોષ આમયુક્ત હો, કફસ્થાનગતે અને કફસ્થાનગત હોય તેા ઓર કફસ્થાનગત હો તેા, લઙ્ઘનોલ્લેખને લંઘન-વમન લઙ્ઘન-વમન, શસ્ત્રે પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હૈં, તિક્તકાનામ્ ચ અને તિક્ત દ્રવ્યોનું ઓર તિક્ત દ્રવ્યોંકા, સેવનમ્ સેવન પણ પ્રશસ્ત છે સેવન મી પ્રશસ્ત હૈં, રુક્ષશીતૈઃ વળી રુક્ષ તથા શીતળ દ્રવ્યોંથી પુનઃ રુક્ષ તથા શીતળ દ્રવ્યોંસે, પ્રલેપનમ્ પ્રલેપન કરવું એઈ એ પ્રલેપ કરના વાદિય ॥૪૪॥

44. In the acute spreading affection that affects the habitat of kapha and is accompanied with chyme morbidity, fasting and emesis are recommended as also the use of bitter drugs and applications of drugs that are dehydrating and refrigerant.

પિત્તસ્થાનગતેऽપ્યેતત્ સામે કુર્યાન્નિચિકિત્સિતમ્ ।

શોણિતસ્યાવસેકં ચ વિરેકં ચ વિશેષતઃ ॥૪૫॥

સામે એ દોષ આમયુક્ત હોય વધે દોષ આમયુક્ત હો, પિત્તસ્થાનગતે અને પિત્તસ્થાનગત હોય તેા ઓર પિત્તસ્થાનગત હો તેા, અપિ પણ મી, પૃત્ત આ બે યદી, ચિકિત્સિતમ્ ચિકિત્સા કરવી ચિકિત્સા કરની વાદિય, વિશેષતઃ અને વિશેષમાં ઓર વિશેષમે, શોણિતસ્ય અવસેકમ્ રક્તાવસેચન રક્તમોક્ષણ, વિરેકમ્ ચ અને વિરેચન ઓર વિરેચન, કુર્યાન્ આપવું દેના વાદિય ॥૪૫॥

૪૪. સેવનમ્—સાધનમ્ (વ.)

,, પ્રલેપયેત્—ચ લેપનમ્ (ગ.)

,, ,, —પ્રલેપનમ્ (વ.)

૪૫. ચિકિત્સિતમ્—મિપિજિતમ્ (ગ. બ.)

45. The same treatment holds good in acute spreading affection that affects the habitat of pitta and is associated with chyme morbidity. In addition, blood letting and purgation are specially to be carried out.

मारुताशयसंभूतेऽप्यादितः स्याद्विरुक्षणम् ।
रक्तपित्तान्वयेऽप्यादौ स्नेहनं न हितं मतम् ॥४६॥

मारुताशय- वाताशयभा वाताशयमें, संभूते उत्पन्न
थयेत् विसर्पभा उत्पन्न हुए विसर्पमें, अपि पक्षु सी,
आदितः प्रथमप्रथम, विरुक्षणम् विरुक्षण रक्षण,
स्नान करे, रक्तपित्तान्वये रक्तपित्तने अनुप
भर्ता रक्तपित्तका अनुबन्ध होनेपर, अपि पक्षु सी, आदौ
प्रथम प्रथम, स्नेहनम् स्नेहन स्नेहन, हितम् हितकर
हितकर, न मतम् मान्युं नहीं माना गया है ॥४६॥

46. Even in the case of disorder that affects the habitat of vata, measures that cause the de-oiled condition of the system are indicated at first. Even in spreading disorder of the hemothermic condition, the use of unctuous articles is regarded as contra-indicated.

वातोल्बणे तिक्तघृतं पैत्तिके च प्रशस्यते ।
लघुदोषे, महादोषे पौत्तिके स्याद्विरेचनम् ॥४७॥

वातोल्बणे वातप्रधान विसर्पभा वातप्रधान
विसर्पमें, लघुदोषे अने लघु दोषयुक्त और अल्प दोष-
युक्त, पौत्तिके च पौत्तिक विसर्पभा पौत्तिक विसर्पमें,
तिक्तघृतम् तिक्तघृत तिक्तघृत, प्रशस्यते प्रशस्त छे
प्रशस्त है, महादोषे महादोषयुक्त महादोषयुक्त, पौत्तिके
पौत्तिक विसर्पभा पौत्तिक विसर्पमें, विरेचनम् विरेचन
विरेचन, स्यात् आपनुं लेई देना चाहिए ॥ ४७ ॥

47. In disorders characterised by excess of vata, as also by disorders caused by pitta of mild intensity, ghee medicated with bitter drugs is recom-

mended; but if the pitta is of great intensity then purgation should be resorted to.

न घृतं बहुदोषाय देयं यन्न विरेचयेत् ।
तेन दोषो ह्यपष्टब्धस्त्वङ्मांसरुधिरं पचेत् ॥४८॥

बहुदोषाय बहुदोषवाशने बहुदोषवालेको, अन्न नोजो,
न विरेचयेत् विरेचन न करावे औषुं लेथ विरेचन न
हो, तत् ते वह, घृतम् घी घृत, न देयम् न देवुं नहीं
देना चाहिए, हि कारणु के क्योंकि, तेन तेथी उससे,
अपष्टब्धः अटकावथेय रुके हुए, दोषः दोष दोष,
त्वङ्मांसरुधिरम् त्वन्मांसांस्ते रक्तने त्वन्मांसांस्ते
और रक्तको, पचेत् पकावे छे पकाते हैं ॥ ४८ ॥

48. That patient, in whom the pitta disorder is of great intensity, should not be given ghee that does not cause purgation, for, the morbid matter thus getting occluded, consumes the skin, flesh and blood.

तस्माद्विरेकमेवादौ शस्तं विद्याद्विसर्पिणः ।
रुधिरस्यावलेकं च तद्व्यस्याश्रयसंज्ञितम् ॥४९॥

तस्मात् तेथी इसलिए, विसर्पिणः विसर्पभा रोगीने
भाटे विसर्पके रोगीके लिए, आदौ प्रथमप्रथम प्रथम,
विरेकम् एव विरेचन विरेचन, आस्तम् प्रशस्त प्रशस्त,
विद्यात् अक्षुप्तुं जाने, रुधिरस्य अवलेकम् च तथा
रक्तान्वसेयनने पक्षु प्रशस्त अक्षुप्तुं तथा रक्तमोक्षणको भी
प्रशस्त जाने, हि कारणु के क्योंकि, तत् ते दुष्ट रुधिर
वह दुष्ट रुधिर, अस्य आ विसर्पभा इस विसर्पका,
आश्रयसंज्ञितम् आश्रय छे आश्रय कहाता
है ॥ ४९ ॥

49. In view of this, it should be known that in acute spreading

४८. यन्न-तं च (ध. क.)

४९. विसर्पिणः-विषयः (ध. व.)

,, रुधिरस्य-रोगितरय (ध.)

,, तद्व्यस्याश्रय-तद्व्यपाश्रय (त.)

affections, purgation is the first procedure that should be carried out and then blood letting, for the blood is considered the support or the means for the spread of the disorders.

इति वीसर्पण्युक् प्रोक्तं समासेन चिकित्सितम् ।
एतदेव पुनः सर्वं व्यासतः संप्रवक्ष्यते ॥५०॥

इति आम् इस प्रकार, विसर्पण्युक् विसर्पण्युक् विसर्पण्युक्, चिकित्सितम् (चिकित्सा चिकित्सा, समासेन सञ्ज्ञेयम्) संक्षेपसे, प्रोक्तम् उद्धृष्टं कही है, एतद् एव येन येन वही, सर्वम् अधुना सब, पुनः द्वितीय फिसे, व्यासतः विस्तार्य वित्तरसे, संप्रवक्ष्यते उद्धृष्टं कही जायगा ॥ ५० ॥

50. Thus has been described the therapeutics of Visarpa in brief. The subject is again dealt with in extenso.

विसर्पे वमनम् —

मदनं मधुकं निम्बं वत्सकस्य फलानि च ।
वमनं संप्रदातव्यं विसर्पे कफपित्तजे ॥५१॥

कफपित्तजे उद्धृष्टान् कफपित्तजन्य, विसर्पे विसर्पण्युक् विसर्पण्युक्, मदनम् भीमं मैनफल, मधुकम् नेली-मधु मुलद्दी, निम्बम् भीमं नीम, वत्सकस्य फलानि च अने उद्धृष्टान् और इन्द्रजौ, वमनम् ये वमन उद्धृष्टान् द्रव्य ये वमनार्थं द्रव्य, संप्रदातव्यम् आपणा देना चाहिए ॥ ५१ ॥

51. In Visarpa born of kapha-cum-pitta provocation, the physician should administer an emetic made of common emetic nut, liquorice, neem and the fruits of kurchi.

पटोलपिचुमर्दाभ्यां पिप्पल्या मद्नेन च ।
विसर्पे वमनं शस्तं तथा चेन्द्रयवैः सह ॥५२॥

५०. इति वीसर्पण्युक् प्रोक्तं-इति वीसर्पण्युक् (क. व. छ.)
५२. पिचुमर्दाभ्याम्-पिचुमर्दाभ्याम् (व.)

विसर्पे विसर्पण्युक् विसर्पण्युक्, पटोल- पटोल पटोल, पिचुमर्दाभ्याम् भीमं नीम, पिप्पल्या पीपल पिप्पली, मद्नेन च अने भीमं नीम और मैनफलसे, तथा तथा तथा, इन्द्रयवैः सह उद्धृष्टान् इन्द्रजौसे, वमनम् वमन उद्धृष्टान् वमन कराना, शास्त्रम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥५२॥

52. In Visarpa, the administration of emesis with the decoction of the bitter snake gourd, neem, long pepper and emetic nut, as also with the pulvis of kurchi seeds, is recommended.

यांश्च योगान् प्रवक्ष्यामि कल्पेषु कफपित्तनाम् ।
विसर्पिणां प्रयोज्यास्ते दोषनिर्हरणाः शिवाः ॥५३॥

कल्पेषु उद्धृष्टान् कल्पस्थानम्, कफपित्तनाम् उद्धृष्टान् रोगीओ भाटे कफपित्तनाम् के लिए, यान् ने जिन, योगान् च योगो योगों, प्रवक्ष्यामि उद्धृष्टान् मैं कहूंगा, ते ते वे, दोषनिर्हरणाः दोष उद्धृष्टान् दोषनाशक, शिवाः अने उद्धृष्टान् रोगीओ एवं कल्याणकारी योगों, विसर्पिणाम् विसर्पण्युक् रोगीओने विसर्पण्युक्, प्रयोज्याः प्रयोग उद्धृष्टान् नेछी प्रयोग कराने चाहिए ॥ ५३ ॥

53. Further, all those medicaments which will be described in the Section on Pharmaceutics in connection with the disorders of kapha and pitta, are recommended in cases of Visarpa, for these medicaments are eliminative of morbidity and generally beneficial.

विसर्पण्युक् कषाययोगाः—

मुस्तनिम्बपटोलानां चन्दनोत्पलयोरपि ।
सारिवामलकोशीरमुस्तानां वा विचक्षणः ॥५४॥
कषायान् पाययेद्वैद्यः सिद्धान् वीसर्पण्युक् ।

५३. प्रयोज्यास्ते-तु योज्यास्ते (व.)

.. शिवाः-परम् (व.)

५४. पाययेद्वैद्यः-योजयेद्वैद्यः (व. त.)

विचक्षणः विचक्षणः, वैद्यः वैद्ये वैद्य, सुस्त-
नागरभेद्य मोथ, निम्ब- लीमशे नीम, पटोलानाम्
अने परवणना और पटोलके, चन्दनोत्पलयोः अपि
अथवा अर्धन अने नीलकुम्भणना अथवा चन्दन और
नीलोत्तरके, सारिवा- अथवा उपलसरी अथवा सारिवा,
कामलक- आम्रानां आंबला, उशीर- वाणो खस, मुस्ता-
नाम् वा अने नागरभेद्यना एवं मोथके, सिद्धान् सिद्ध
सिद्ध, वीसर्पनाशनान् विसर्पनाशक विसर्पनाशक, कषायान्
कषायोको, पाययेत् पावा पिलावे ॥ ५४३ ॥

54-54½. The skilful physician should
administer, for the cure of acute spread-
ing affections, the decoctions of tested
efficacy of nut-grass, neem, wild snake-
gourd, or of sandal wood and blue
water lily or of indian sarsaparilla,
emblic myrobalan, cuscus grass and
nut grass.

किराततित्कादिकषायः—

किराततित्ककं लोध्रं चन्दनं सदुरालभम् ॥ ५५ ॥
नागरं पद्मकिञ्जल्कमुत्पलं सबिभीतकम् ।
मधुकं नागपुष्पं च दद्याद्वीसर्पशान्तये ॥ ५६ ॥

किराततित्ककम् कश्चित् विरायता, लोध्रम् शोध्र
लोध्र, सदुरालभम् अमालो दुरालभा, चन्दनम् अर्धन
चन्दन, नागरम् सूँठ सोंठ, पद्मकिञ्जल्कम् पद्मनां डेसर
पद्मकेसर, सबिभीतकम् अहो बहेडा, उत्पलम् नीलकुम्भ
नीलोत्तर, मधुकम् गेठीमधु मुलहठी, नागपुष्पम् च
अने नागकेसर ऐओनो कषाय और नागकेसर इनका
काय, विसर्प- विसर्पनी विसर्पकी, शान्तये शान्ति भाटे
शान्तिके लिए, दद्यात् आपवे देवे ॥ ५५-५६ ॥

55-56. Or, he may administer for
the alleviation of Visarpa, the decoction
of chiretta, lodh, sandal wood, cretan
prickly clover, dry ginger, the stamens

५६. मधुकं नागपुष्पं च दद्याद्वीसर्पशान्तये—नागपुष्पं च रोध्रं च
तेनैव विधिना पिबेत् (ग.)

of red lotus, blue water lily, emblic
myroablan, liquorice and fragrant
poon.

प्रपौण्डरीकादिकायः—

प्रपौण्डरीकं मधुकं पद्मकिञ्जल्कमुत्पलम् ।
नागपुष्पं च लोध्रं च तेनैव विधिना पिबेत् ॥ ५७ ॥

प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक पुण्डरीक, मधुकम् गेठी-
मधु मुलहठी, पद्मकिञ्जल्कम् कुम्भणना डेसर कमलकेसर,
उत्पलम् नीलकुम्भ नीलोत्तर, नागपुष्पम् च दाध
नागकेसर रक्त नागकेसर, लोध्रम् च अने शोध्र
ऐओनो कषाय और लोध्र इनका काय, तेन एव ते व
उसी, विधिना विधिनी विधिसे, पिबेत् पीवे पीवे ॥ ५७ ॥

57. Or tubers of white lotus, liquo-
rice, the stamens of the red lotus, blue
water lily, fragrant poon and lodh
may likewise be decocted and drunk.

द्राक्षादिशीतकषायः—

द्राक्षां पर्पटकं शुण्ठीं गुडूचीं धन्वयासकम् ।
निशापर्युषितं दद्यात्तृष्णावीसर्पशान्तये ॥ ५८ ॥

निशा- आभी रात रातभर, पर्युषितम् पाणीमां
रात्रेक्षा जलमें रखे हुए, द्राक्षां द्राक्ष मुनका, पर्पटकम्
असर्पक्षे पित्तपापडा, शुण्ठीम् सूँठ सोंठ, गुडूचीम् गेठी
गिलोय, धन्वयासकम् अने अमालो ऐओनु हिम और
अमाला इनके हिमको, तृष्णा- तृष्णा प्यास, वीसर्पशान्तये
अने विसर्पनी शान्ति भाटे और विसर्पकी शान्तिके लिए,
दद्यात् देव देना चाहिए ॥ ५८ ॥

58. For the alleviation of the thirst
accompanying acute spreading affections
as also of the disease itself, the physi-
cian should give a potion of the cold
infusion made from grapes, trailing
rurgia, dry ginger, guduch and cretan

५८. द्राक्षां पर्पटकं शुण्ठीं—दुरालभां पर्पटकम् (ग.)

., द्राक्षां पर्पटकं शुण्ठीं गुडूचीं धन्वयासकम्—दुरालभां पर्पटकं
गुडूचीं विश्वमेपजम् (द.)

prickly clover, which have been kept overnight.

પટોલં પિચુમર્દં ચ દાર્ઘીં કટુકરોહિણીમ્ ।

યષ્ઠ્યાદ્વાં ત્રાયમાણાં ચ દદ્યાદ્વીસર્પશાન્તયે ॥૫૯॥

પટોલ ૫૨૧ળ પરવલ, પિચુમર્દ ૬૧૩૦ નીમ, દાર્ઘીમ્ ૬૧૩૦૬૨ વાલ્હલી, કટુકરોહિણીમ્ ચ કટુ કટુકી, યષ્ઠ્યાદ્વાં ૬૧૩૦૬ મુલહરી, ત્રાયમાણામ્ ચ અને ત્રાયમાણુ ઔર ત્રાયમાણા, વીસર્પશાન્તયે વિસર્પની શાન્તિને માટે વિસર્પકી શાન્તિકે લિપ્, દદ્યાત્ આપવું દેવે ॥ ૫૯ ॥

59. The physician may also give the decoction of the wild snake gourd, neem, indian berberry, kurroa, liquorice and zalil for the alleviation of Visarpa.

પટોલાદિકષાયઃ—

પટોલાદિકષાયં વા પિબેત્ ત્રિફલયા સહ ।

મસૂરવિદલૈર્યુક્તં ઘૃતમિશ્રં પ્રદાપયેત્ ॥૬૦॥

પટોલાદિકષાયમ્ વા અથવા પટોલાદિ કનાથ અથવા પટોલાદિ કાથકો, ત્રિફલયા સહ ત્રિફળાની સાથે ત્રિફલકે સાથ, પિબેત્ પીણે પીવે, મસૂરવિદલૈઃ અથવા મસૂરની દાળની અથવા મસૂરકી દાલકે, યુક્તમ્ સાથે સાથ, ઘૃતમિશ્રમ્ ઘૃતમિશ્ર કરી વી મિલાકર, પ્રદાપયેત્ પટોલાદિ કનાથ આપવે પટોલાદિ કાથ દેવે ॥ ૬૦ ॥

60. The patient may also take the decoction of the wild snake gourd etc., (mentioned above) with the pulvis of the three myrobalauns, or he may be given a potion of the aforesaid decoction mixed with the soup of lentil-pulse mixed with ghee.

પટોલપત્રમુદ્ગાનાં રસમામલકસ્ય ચ ।

પાયયેત્ ઘૃતોન્મિશ્રં નરં વીસર્પપીડિતમ્ ॥૬૧॥

૫૯. વીસર્પશાન્તયે-વીસર્પનાશનમ્ (ધ.)

૬૦. પિબેત્ ત્રિફલયા-મિશ્રક ત્રિફલયા (ધ.)

પટોલપત્ર- ૫૨૧ળનાં પાન પરવલકે પત્તે, મુદ્ગાનામ્ મગ મુંગ, મામલકસ્ય ચ અને આમળાને ઔર આવલેકે, રસમ્ કનાથ કવાયકો, ઘૃત-ઝન્મિશ્રમ્ ઘીથી મિશ્રિત કરી ઘૃતસે મિશ્રિત કર, વીસર્પપીડિતમ્ વિસર્પથી પીણધેશ વિસર્પસે પીડિત, નરમ્ મનુષ્યને મનુષ્યકો, પાયયેત્ પાવે પિલાવે ॥ ૬૧ ॥

61. The patient afflicted with acute spreading affections should be given as potion the decoction of the leaves of the wild snake-gourd, green gram and emblic myrobalauns, mixed with ghee.

વિસર્પે વિરેચનમ્—

યદ્ધ સર્પિર્મહાતિકં પિત્તકુષ્ઠનિર્બર્હણમ્ ।

નિર્દિષ્ટં તદપિ પ્રાજ્ઞો દદ્યાદ્વીસર્પશાન્તયે ॥૬૨॥

પિત્તકુષ્ઠ- પિત્તકુષ્ઠને પિત્તકુષ્ઠકા, નિર્બર્હણમ્ ૬૧૩૦૬ નાશક, યત્ ચ ને જો, મહાતિકમ્ મહાતિકત મહાતિક, સર્પિઃ થી ઘૃત, નિર્દિષ્ટમ્ કહ્યું છે કહા છે, તત્ તે ઉપકો, જાપિ પશુ મી, પ્રાજ્ઞઃ બુદ્ધિમાન વૈદ્યે બુદ્ધિમાન વૈદ્ય, વીસર્પશાન્તયે વિસર્પની શાન્તિ માટે વિસર્પકી શાન્તિકે લિપ્, દદ્યાત્ આપવું દેવે ॥ ૬૨ ॥

62. The intelligent physician may also give for the alleviation of Visarpa, the ghee named Maha-Tikta—the Great Bitter Ghee, which is laid down as curative of dermatosis of pitta type.

ત્રાયમાણાઘૃતં સિદ્ધં ગૌલ્મિકે યદુદાહૃતમ્ ।

વિસર્પાણાં પ્રશાન્ત્યર્થે દદ્યાત્તદપિ બુદ્ધિમાન્ ॥૬૩॥

ગૌલ્મિકે ગુલ્મચિકિત્સામાં ગુલ્મચિકિત્સામૈ, યત્ ને જો, સિદ્ધમ્ સિદ્ધ સિદ્ધ, ત્રાયમાણાઘૃતમ્ ત્રાયમાણુ-ઘૃત ત્રાયમાણાઘૃત, ઉદાહૃતમ્ કહ્યું છે કહા છે, તત્ તે ઉપકો. જાપિ પશુ મી, બુદ્ધિમાન્ બુદ્ધિમાન વૈદ્યે બુદ્ધિમાન વૈદ્ય, વિસર્પાણામ્ વિસર્પાની વિસર્પકી, પ્રશાન્ત્યર્થમ્ શાન્તિ માટે શાન્તિકે લિપ્, દદ્યાત્ આપવું દેવે ॥ ૬૩ ॥

63. The wise physician may also give for the alleviation of Visarpa the ghee made of zalil, which has been described as a tried remedy for gulma.

त्रिवृच्चूर्णं सप्तालोक्ष्य सर्पिषा पयसाऽपि वा ।
घर्माम्बुना वा संयोज्य सृङ्गीकानां रसेन वा ॥६४॥
विरेकार्थं प्रयोक्तव्यं सिद्धं वीसर्पनाशनम् ।
त्रायमाणानृतं वाऽपि पयो दद्याद्विरेचनम् ॥६५॥

त्रिवृत्- नसे।तरना निशोथके, चूर्णम् यूर्षुने चूर्णको, सर्पिषा धी भी, पयसा जले वा दूध, घर्माम्बुना वा डे गरम पाणीमा या गरम पानीमें, सप्तालोक्ष्य आदोक्षित करीने मिलाकर, सृङ्गीकानाम् वा अथवा प्राक्षना या मुतकाके, रसेन रसमा रससे, संयोज्य भेणवीने मिलाकर, विरेकार्थम् विरेचन भाटे विरेचनके लिए, प्रयोक्तव्यम् ये।००० प्रयुक्त करे, सिद्धम् ते सिद्ध वह सिद्ध, वीसर्पनाशनम् विसर्पनाशक छे विसर्पनाशक है, त्रायमाणानृतम् वा अपि अथवा त्रायमाणयुती पडावेध और त्रायमाणसे सिद्ध किया हुआ, पयः दूध, विरेचनम् विरेचन भाटे विरेचनार्थ, दद्यात् आपवुं पिलावे ॥ ६४-६५ ॥

64-65. For the eradication of Visarpa, the physician may administer as a purgative the pulvis of turpeth mixing it well with ghee or milk, or the pulvis may be given in hot water or with the juice of grapes, or milk in which zalil has been decocted may be given to induce purgation.

त्रिफलारससंयुक्तं सर्पिस्त्रिवृतया सह ।
प्रयोक्तव्यं विरेकार्थं विसर्पज्वरनाशनम् ॥६६॥

त्रिफलारस- त्रिफलानां अनाथथी त्रिफलाके कषायसे, संयुक्तम् युक्त युक्त, सर्पिः धी वृतका, त्रिवृतया नसे।तर

निशोथके, सह साथे साथ, विरेकार्थम् विरेचन भाटे विरेचनके लिए, प्रयोक्तव्यम् ये।००० प्रयोग करे, विसर्प- ज्वर-नाशनम् ते विसर्प तथा ज्वरने। नाश करे छे वह विसर्प तथा ज्वरको नष्ट करता है ॥ ६६ ॥

66. The ghee mixed with the decoction of the three myrobalans and the pulvis of turpeth should be used as a purgative in cases of acute spreading affections accompanied with fever

रसमामलकानां वा घृतमिश्रं प्रदापयेत् ।
स एव गुरुकोष्ठाय त्रिवृच्चूर्णयुतो हितः ॥६७॥
दोषे कोष्ठगते भूय एतत् कुर्याच्चिकित्सितम् ।

घृतमिश्रम् अथवा घृतमिश्रित या घृतमें मिलाकर, आमलकानाम् आमलानां आवलेका, रसम् वा रस रस, प्रदापयेत् आपवे। देवे, त्रिवृत्- नसे।तरना निशोथके, चूर्ण- यूर्षुथी चूर्णसे, युतः युक्त युक्त, सः एव ते ० वही आवलेका रस, गुरुकोष्ठाय गुरुकोष्ठ पुरुषने गुरुकोष्ठ-वालेके लिए, हितः हित करने।र छे अच्छा है, कोष्ठगते कोष्ठगत कोष्ठगत, दोषे दोषमा दोषमें, भूयः धृष्टं।००० प्रायः, एतत् आ यह, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करने। करे ॥ ६७ ॥

67-67½. Or the juice of emblic myrobalans mixed with ghee may be given. The same combined with turpeth powder is recommended in a patient with hard bowels. If the morbidity has passed into the alimentary tract, this should be the line of treatment.

विसर्पे रक्तनावः—

शाखादुष्टे तु रुधिरं रक्तमेवादितो हरेत् ॥६८॥
मिषग्वान्वितं रक्तं विषाणेन निनिर्हरेत् ।
पित्तान्वितं जलौकोभिः, कफान्वितमलाबुभिः ६९
यथासक्तं विकारस्य व्यधयेदाशु वा सिराम् ।
त्वक्कांसन्नायुसंक्षेपो रक्तक्षेदादि जायते ॥७०॥

रुधिरं क्षोडी रक्तं, आखादुद्वे शाखायां दूषितं यत्।
शाखाओंमें दूषित होनेपर, तु तो तो, जादितः एव
प्रथमं च प्रथम ही, रक्तम् रक्तं रक्तका हरेत् निर्द्वन्द्वं
उत्पुं मोक्षण करना चाहिए, मिषक् वैद्य वैद्य, वाता-
न्वितम् वातयुक्तं वातयुक्त, रक्तम् रक्तने रक्तको,
विषाणेन शीघ्रं शीघ्र से, पित्तान्वितम् पित्तयुक्त
रक्तने पिषयुक्त रक्तको, जलौकोभिः जलौकी जोंकसे,
कफान्वितम् च च अने कफयुक्त रक्त और कफयुक्त रक्तको,
जलावुभिः तूंगीयैः तुम्बीसे, विनिर्द्वन्द्वं उत्पुं निकाले,
विकारस्य अध्वना रोगस्थानं च या विकारके स्थानके,
यथासंभव पासे रहेली पास रही हुई, सिराया वा शिराने
सिराको, आशु औकृष्टम शीघ्र. व्यधयेत् वीधरी वेधन करे,
दि उत्पुं के क्योंकि, रक्तहेदात् रक्तने क्लेदं यत्।
रक्तके क्लेदसे, त्वक्-मांस-आम्ली, मांस त्वचा, मांस,
स्नायुसंक्लेशः अने स्नायुने क्लेद और स्नायुओंमें क्लेद,
जायते थाय छे होता है ॥ ६८-७० ॥

68-70. If the blood has been viti-
ated in the peripheral region, then it
is blood-letting that the physician
should do at the outset. The physician
should perform depletion by the suda-
tion method with the use of the
cupping horn, if the blood has been
vitiated by vata; if by pitta, by the
application of leeches; and if the blood
is vitiated by kapha, then blood should
be let by means of the vacuum method
with the use of the bitter gourd. It is
the vein that is situated nearest the site
of the affection that should be promptly
opened; for it is on account of the
vitiation of the blood that the vitiation
of the skin, flesh and tendons ensues.
विसर्पे प्रदेहयोगः—

अन्तःशरीरे संशुद्धे दोषे त्वङ्मांससंश्रिते ।

७१. अन्तःशरीरे संशुद्धे-एवं निवृत्तदोषाणां (ब. त. द. घ. क.)

७१. , , , -बाह्यनिवृत्तदोषाणाम् (घ. न.)

आदितो वाऽल्पदोषाणां क्रिया बाह्या प्रवक्ष्यते ॥७२॥

अन्तःशरीरे अन्तर्द्वन्द्वं शरीर अन्दरके शरीरके, संशुद्धे
शुद्ध यत्। शुद्ध होचामे पर, दोषे नेओला दोषो जिवके
दोष, त्वङ्मांस-आम्ली अने मांसमां त्वचा और
मांसमें, संश्रिते रक्ता होय तेओने भाटे रहे हों उनके
लिए, आदितः वा अध्वना प्रथमं च या प्रथमसे ही,
अल्पदोषाणाम् नेओ अल्प दोषाणां होय तेओने
भाटे जो अल्प दोषवाले हों उनके लिए, बाह्या बाह्य
बाह्य क्रिया यिद्विधा क्रिया, प्रवक्ष्यते कहेयामां याचसे
कही जायेगी ॥ ७१ ॥

71 When, by the above-mentioned
procedures, the inside of the body has
been purified, and the morbidity
remains only in the skin and the flesh,
or in the case of slight morbidity of
humors from the very outset, the
external treatment to be carried out
will now be described.

उदुम्बरदिप्रदेहः—

उदुम्बरत्वङ्मांसयुक्तं पद्मकिञ्चलकमुत्पलम् ।

नागपुष्पं प्रियङ्गुश्च प्रदेहः सघृतो हितः ॥७२॥

उदुम्बरत्वक् उमरडानी आद्य गुलकी छाल,
मधुकम् नेहीमधु सुलहठी, पद्मकिञ्चलकम् पद्मनी केसर
पद्मकेसर, उत्पलम् नीलकुम्भी नीलोत्पल, नागपुष्पम् आद्य
नागकेसर रक्त नागकेसर, प्रियङ्गुः च अने घट्टेला
ओओने और प्रियंगु इनका, सघृतः घी भेजवेद्य वीके
साथ, प्रदेहः लेप लेप, हितः हितकर्ता छे हितकारी
है ॥ ७२ ॥

72. An application of the paste of
the bark of gular fig, liquorice,
stamens of the red lotus and the blue
water lily, fragrant poonand perfumed
cherry mixed with ghee is beneficial.

७१. वाऽल्प संश्रित (ब.)

७१. , , , क्रिया बाह्या प्रवक्ष्यते-क्रिया बाह्यां प्रयोजयेत् (घ. न.)

न्यग्रोधपादाद्यलेपः—

न्यग्रोधपादास्तरुणाः कदलीगर्भसंयुताः ।

विस्रग्निश्च लेपः स्याच्छतघृतवृताप्लुतः ॥७३॥

कदलीगर्भ- डेणनी रस-अनी नयला ६६ कदलीके स्तम्भके बीचके दण्डके, संयुताः अद्वित साथ, तरुणाः डेभण कोमल, न्यग्रोधपादाः न-नार्थ कटकी जडा, विस्रग्निः च अने डेभणके और कमलकन्द, इतेषां ओओने इनका सतघृत- से। पभत दोधला सतघृत, घृताप्लुतः बीभां मेणवेक्ष घृतमें मिठाया हुआ लेपः दोषलेप, स्यात् करवे। करना चाहिए ॥ ७३ ॥

73. The paste made of the tender aerial roots of the banyan tree together with the pith of the plaintain and lotus nodes and mixed with the hundred times washed ghee. makes a good unguent.

कालीयादिप्रलेपः—

कालीयं मधुकं हेम वन्यं चन्दनपद्मकौ ।

एला मृणालं फलिनी प्रलेपः स्याद्घृताप्लुतः ॥७४॥

कालीयम् पीणुं य-हन पीला चन्दन, मधुकम् जेडीमध मुलहठी, हेम लाक्ष नागेश्वर रक्त नागेश्वर, वन्यम् डेवडीमोथ केवटीमोथा, चन्दन- अ-हन चन्दन, पद्मकौ पद्मक पद्माक्ष, एला ओक्षथी इलायची, मृणालम् भृशुल मृणाल, फलिनी च अने धडिंला ओओने और प्रियंगु इनको, घृताप्लुतः बीभां मेणवी घीमें सानकर, प्रलेपः दोषलेप, स्यात् करवे। करे ॥७४॥

74. A good application may also be made from the paste of yellow sandal, liquorice, fragrant poon, rush nut, sandal wood, himalayan cherry, small cardamom, lotus stalks and perfumed cherry mixed with ghee.

शाद्वलादिप्रदेहः—

शाद्वलं च मृणालं च शङ्खं चन्दनमुत्पलम् ।

वेतसस्य च मूलानि प्रदेहः स्यात् सतण्डुलः ॥७५॥

शाद्वलम् च ध्रौ दव, मृणालम् च भृशुल मृणाल, शङ्खम् शंख शङ्ख, चन्दनम् अ-हन चन्दन, उत्पलम् नील डेभण नीलोफर, वेतसस्य अने वेतसनी और वेतसके, मूलानि च भूण मूल, एतेषां ओओने इनका, सतण्डुलः तण्डुली साथे तण्डुलके साथ, प्रदेहः दोषलेप, स्यात् करवे। करे ॥ ७५ ॥

75. Scutch grass, lotus stalks, the pulvis of conch shells, sandal wood, blue water-lily and the roots of the country willow, together with rice may be reduced to paste and used as an application.

सारिवादिप्रलेपः—

सारिवा पद्मकिञ्जल्कमुशीरं नीलमुत्पलम् ।

मज्जिष्ठाचन्दनं लोध्रमभया च प्रलेपनम् ॥७६॥

सारिवा सारिवा कपूरी, पद्मकिञ्जल्कम् डेभणनी डेसर पद्मकेसर, मुशीरम् वीरुने वाणे। खस, नीलम् उत्पलम् नीलडेभण नीलोफर, मज्जिष्ठा मज्जि मंजीठ, चन्दनम् अ-हन चन्दन, लोध्रम् दोधर लोध, अभया च अने डेरेडे ओओने और इरड उनका, प्रलेपनम् दोषलेप करे ॥ ७६ ॥

76. The paste of indian sarsaparilla, the stamens of the red lotus, cuscus grass, blue water lily, madder, sandal wood, lodh and chebulic myrobalan, makes a good application.

नलदादिप्रलेपः—

नलदं च हरेणुश्च लोध्रं मधुकपद्मकौ ।

दूर्वा सर्जरसश्चैव सघृतं स्यात् प्रलेपनम् ॥७७॥

७३ विस्रग्निश्च लेपः स्याच्छतघृतवृताप्लुतः—पद्मं मृणालं फलिनी प्रलेपः स्याद्घृताप्लुतः (क.)

७४. एला-पद्म (व. त. व. फ.)

७५. शाद्वलं-शाद्वकं (क. त. फ.)

, स्यात् सतण्डुलः—स्याद् घृतप्लुतः (व.)

७७. मधुकपद्मकौ—मधुकमुत्पलम् (व. त. व. फ.)

नलदम् च जटामांसी जटामांसी, हरेणुः च रेणु-
रेणुका, लोध्रम् धोधर लोध, मधुक- जेरीमध मुलहठी,
पञ्चकौ पञ्चक पञ्चाख, दुर्वा ध्री दुव, सर्जरसः च एव
अने राण ऐओने। और राल इनका, सघृतम् धीथी
मुक्त घृतमें मिलाकर, प्रलेपनम् लेप लेप, खाव
करवा करे ॥ ७७ ॥

77. Nardus and fragrant piper,
lodh, liquorice, himalayan cherry,
scutch grass and calophany mixed
with ghee make a good application.

प्रदेहयोगाः—

यावकाः सक्तवश्चैव सर्पिषा सह योजिताः ।
प्रदेहो मधुकं वीरा सघृता यवसक्तवः ॥७८॥

यावकाः जवनी यवागू जौकी यवागू, सक्तवः अने
साथवे। ऐओमांसी डोई ओकने और सतू इनमेंसे किसी
एकको, सर्पिषा धीनी घृतके, सह साथे साथ, योजितः
मेणवीने प्रदेह करवा मिलाकर प्रदेह करे, मधुकम् जेरी-
मध मुलहठी, वीरा शतावरी शतावर, यवसक्तवः अने
जवने। साथवे। ऐओने। पञ्च और जौका सतू इनको
सी, सघृता धीमां मेणवी धीमें मिलाकर, प्रदेहः लेप
करवा प्रलेप करना चाहिए ॥ ७८ ॥

78. A good application may also
be made of the paste of barley flour
or roasted paddy flour mixed with
ghee; or of fried barley flour mixed
with liquorice, milky yam and ghee.

बलामुत्पलशालूकं वीरामगुरुचन्दनम् ।
कुर्यादालेपनं वैद्यो मृणालं च बिसान्वितम् ॥७९॥

वैद्यः वैद्य वैद्य, बलाम् जला बला, उत्पल- नील-
उभय नीलोफर, शालूकम् उभयकंद कमलकंद, वीराम्
शतावरी शतावर, अगुरु- अगुरु अगर, चन्दनम् चन्दन
चंदन, बिसान्वितम् उभयभूय कमलमूल, मृणालम्

७८. प्रदेहो-प्रदेहा (क. व.)

७९. कुर्याद-दद्यात् (व. थ.)

अने उभयकंद ऐओने। और कमलकंद इनका, आलेपनम्
लेप लेप. कुर्यात् करवा करे ॥ ७९ ॥

79. The physician may prepare a
good application from the paste of
heart-leaved sida, blue water lily,
lotus rhizome, milky yam, eagle wood,
sandal wood or lotus stalks taken with
their tubers.

यवचूर्णं समधुकं सघृतं च प्रलेपनम् ।

हरेणवो मसूराश्च समुद्राः श्वेतशालयः ॥८०॥

पृथक् पृथक् ब्रदेहाः स्युः सर्वे वा सर्पिषा सह ।

समधुकम् जेरीमधसहित मुलहठीके साथ, यवचूर्णम्
जवना डोटने जौके चूर्णको, सघृतम् धीनी साथे मेणवी
धीके साथ मिलाकर, प्रलेपनम् लेप करवा लेप करे,
हरेणवः रेणुके रेणुका, मसूराः अने मसूर और मसूर,
समुद्राः भगू मूंग, श्वेतशालयः च अने सफेद शालि
योभा और सफेद शालिचावलों. पृथक् पृथक् ऐओ-
मांसी प्रत्येकना इनमेंसे प्रत्येकके, सर्वे वा अथवा
सधजाना या सबके, सर्पिषा सह धी साथे धीके साथ,
प्रदेहाः लेप लेप, स्युः करवा करे ॥ ८० ॥

80-80½. Barley flour mixed with
liquorice and ghee makes a good
application. Peas, lentils, green gram,
and white sali rice, may be used with
ghee either singly or in combination,
as an application.

पश्चिनीकर्दमः शीतो मौक्तिकं पिष्टमेव वा ॥८१॥

शङ्खः प्रवालः मुक्तिर्वा गैरिकं वा घृताप्लुतम् ।

(पृथगेते प्रदेहाश्च हिता ज्ञेया विसर्पिणाम्) ।

शीतः शीतल शीतल, पश्चिनीकर्दमः उभयिनीनी
भूय पर दागेवे। डाहव पश्चिनीकी जड़ पर लगा कीचड़,
मौक्तिकम् मोती मुक्ता, पिष्टम् एव वा योभा।ने। डोट
चावलका आटा, शङ्खः अथवा शंख अथवा शंख,

८१. गैरिकं वा घृताप्लुतम्-गैरिको वा घृताप्लुतः (व.)

प्रवालः प्रवाल, शुक्तिः छीप सीप, गैरिकम् वा जेरु गेरु, एते पृथक् ऐंऐंभांथी प्रत्येकभां जुदा जुदा इनमेंसे प्रत्येकमें अलग अलग, घृताहुतम् धी भेजवी करवाभां आवेक्षा जी मिलाकर किये हुए एते ऐ वे, प्रदेहाः च देप लेप, विसर्पिणां विसर्पना इरदीऐने विसर्पवालोंके लिए, हिन्नाः क्षितक्षर्ता हितकर, ज्ञेयाः अथुवा जानने चाहिए ॥ ८१३ ॥

81-81½. The cooling mud at the root of lotus, pearls and rice-flour or conch shells, coral, mother of pearl and red ochre should be used individually mixed with ghee as applications. They are known to be beneficial in acute spreading affections.

प्रपौण्डरीकं मधुकं बला शालुकमुत्पलम् ॥ ८२ ॥
न्यग्रोधपत्रदुग्धीके सघृतं स्यात् प्रलेपनम् ।

प्रपौण्डरीकम् प्रपौंडरीक प्रपौण्डरीक, मधुकम् मेठी-मधु मुलहठी, बला अला बला, शालुकम् उमक्षकन्द कमलकन्द, उत्पलम् नीलकमल नीलोफर, न्यग्रोधपत्र-वृत्तां पान वडके पत्ते, दुग्धीके अने नागधा इषेदी ऐंऐने और वृषिया इनका, सघृतम् घृतयुक्त घीके साथ, प्रलेपनम् देप लेप, स्यात् करवेा करे ॥ ८२३ ॥

82-82½. The paste of the tubers of white lotus, liquorice, heart-leaved sida, lotus tubers, blue water lily, the leaves of the banyan tree and asthma weed mixed with ghee, are good as application

विसानि च मृणालं च सघृताश्च कशेरुकाः ॥ ८३ ॥
शतावरीविदार्योश्च कन्दौ धौतघृताप्लुतौ ।

विसानि च उमण्डनां भूण कमलदंडके मूल, मृणालम् च भृशुल मृणाल, कशेरुकाः च अने कसेंदा ऐंऐने और कशेरु इनको, सघृताः धीभां भेजवी देप करवेा धीमें मिलाकर लेप करे, धौतघृताप्लुतौ

८२½. न्यग्रोधपत्रदुग्धीके-न्यग्रोधपत्र दुग्धीका (व.)

८३½. शतावरीविदार्योश्च-शतावरी विदार्याश्च (व.)

,, धौतघृताप्लुतौ-धौतघृतं यथा (द.)

धौशेला धीभां भेजवेक्ष बोवे हुए घीके साथ, शतावरी शतावरी शतावर, विदार्योः कन्दौ च अने बोयडाणुं ऐंऐने देप करवेा और बिलाईकन्द इनका लेप करे ॥ ८३½ ॥

83-83½. So also are the following viz., lotus-fibres, lotus stalks and the seeds of rushnut mixed with ghee, and the bulbs of the climbing asparagus and white yam mixed copiously with the washed ghee.

शैवालं नलमूलानि गोजिह्वा वृषकर्णिका ॥ ८४ ॥
इन्द्राणिशाकं सघृतं क्षिरीषत्वग्बलाघृतम् ।

शैवालम् शैवाल शैवाल, नलमूलानि नाक्षीनां भूण नल, गोजिह्वा भूणलक्ष्मी गोप्ती वृषकर्णिका वृषकर्णिका, इन्द्राणिशाकम् नजोउनां शाक मेडरी शाक, क्षिरीषत्वक् अने सरसपानी छाल ऐंऐने क्षिरीषकी छाल इनका, सघृतम् धीनी साथे देप करवेा घीके साथ लेप करे, बलाघृतम् अने अलाघृतनो देप करवेा और बलाघृतका लेप करे ॥ ८४३ ॥

84-84½. Moss and roots of the great reed, elephant's foot, kidney-leaved ipomea and chaste tree mixed with ghee, or the bark of the siris tree, heart-leaved sida and ghee;

न्यग्रोधोदुम्बरपुष्पवेतसाश्वत्थपल्लवैः ॥ ८५ ॥
त्वक्कैवर्द्धसर्पिभिः शीतैरालेपनं हितम् ।

बहुसर्पिभिः अथु धीनाणा बहुत बीसे युक्त, शीतैः शीतल, न्यग्रोध- वृष वरगद, उदुम्बर- उमरडे, नूलर, प्लक्ष- पीपण और पिलखन, वेतस- वेतस वेतस, अश्वत्थ- अने पीपणाना और पीपलके, पल्लवैः पान पर्तो, त्वक्- तथा छालना और छालके, कर्कैः उदकाथी कर्कोसे, आलेपनम् देप करवेा लेप करना, हितम् क्षितक्षर छे हितकर है ॥ ८५½ ॥

८४. वृषकर्णिका-वृषपर्णिका (व.)

८४½. क्षिरीषत्वग्बलाघृतम्-वेतं वा दाहशान्तये (व.)

८५. अश्वत्थपल्लवैः-अश्वत्थनाम्बवैः (व. छ. व.)

85-85½. the cold application made from the tender roots of the banyan tree, gular fig, yellow barked fig tree, country willow and the holy fig. or from the paste of the barks of the above trees copiously mixed with ghee is recommended.

प्रदेहाः सर्व एवैते वातपित्तोत्थणे शुभाः ॥८६॥
सकफे तु प्रवक्ष्यामि प्रदेहान्परान् हितान् ।

एते सर्वे एव आ अध्याये वे समी, प्रदेहाः द्वेधा लेप, वातपित्तोत्थणे वातपित्तप्रधान निक्षर्पिणी वात-पित्तप्रधान निक्षर्पिणी, शुभाः शुभकारक के शुभप्रद हैं, सकफे उद्ग्रधान निक्षर्पिणी कफप्रधान निक्षर्पिणी, तु ते। तो, अपरान् भीष्म अन्य, हितान् हितकर, प्रदेहान् द्वेधा लेपको, प्रवक्ष्यामि तुं उद्गीर्ष्व मैं कहूँगा ॥ ८६½ ॥

86-86½. All the above-mentioned varieties of applications are beneficial in disorders arising from the provocation of the vata and pitta humors. I shall now describe other kinds of application which are useful when the disorder is associated with predominant kapha.

त्रिफलां पद्मकोशीरं समङ्गां करवीरकम् ॥८७॥
नलमूलान्नन्तां च प्रदेहमुपकल्पयेत् ।

त्रिफलाम् त्रिधा। त्रिफला, पद्मक- पद्मक पद्माक्ष, उशीरम् वीरक्षुना पाण्डो खञ्ज, समङ्गाश् रीसाम्भुली लाजवन्ती, करवीरकम् उरेक्षु कनेर, नलमूलानि नाद्वीरान् भूण नलके मूळ, अनन्ताम् च अने सारिवा ओष्ठीना

और कपूरी इनका, प्रदेहम् द्वेधा प्रदेह, उपकल्पयेत् करवे। करे ॥ ८७½ ॥

87-87½. In such a condition, an application may be made from the three myrobalans, himalayan cherry, cuscus grass, sensitive plant, indian oleander, roots of the great reed and indian sarsaparilla.

अदिरं सप्तपर्णी च सुस्तमारवक्षं धवम् ॥८८॥
कुरण्टकं देवदारु दद्यादालेपनं मिषक् ।

मिषक् वेवे वैद्य अदिरम् भेर और सप्तपर्णम् अतः सप्तपर्णम्, सुस्तम् सुस्त, सुस्त, आरवक्षम् गरभाणी अमलताल, धवम् च धवले धाव, कुरण्टकम् पीणा दूधने इतिशेषी पीला कटसरैया, देवदारु च अने देवदारु ओष्ठीना और देवदारु इनका, आले-पनम् लेप आलेपन, दद्यात् करवे। करे ॥ ८८½ ॥

88-88½. The physician may also give an application made from the paste of the bark of catechu dita bark nut grass, purging cassia, cane tree, yellow nail dye and deodar

आरवक्षस्य पत्राणि त्वचं श्लेष्मातकस्य च ॥८९॥
इन्द्राणिशकं काकाह्नां शिरीषकुसुमानि च ।

शैवालं नलमूलानि वीरां गन्धप्रियङ्गुकाम् ॥९०॥

त्रिफलां मधुकं वीरां शिरीषकुसुमानि च ।

प्रपौण्डरीकं ह्रीवेरं दाधीत्वच्छुक्रं बलाम् ॥९१॥

पृथगालेपनं कुर्याद्द्वन्द्वशः सर्वशोऽपि वा ।

प्रदेहाः सर्व एवैते द्याः स्वरूपघृताप्लुताः ॥९२॥

आरवक्षस्य गरभाणीनां अमलतासके, पत्राणि पान एते, श्लेष्मातकस्य च अने गूदान्नी और लसूदेही,

८६. वातपित्तोत्थणे—रक्तपित्तोत्थणे (ध. न. फ. ब.)

८६. वातपित्तोत्थणे शुभाः—रक्तपित्तोत्थणे हिताः (ध.)

८६½. सकफे—कफजे (ध.)

८७. प्रदेहान्—प्रलेपान् (ध.)

८७. प्रदेहान्परान् हितान्—प्रलेपान्परान् शुभान् (ड.)

८८. धवम्—वचास (ध.)

८८. मिषक् हितान् (ध.)

८९. श्लेष्मातकस्य च—श्लेष्मान्नकस्य च (ड.)

९०. घृताप्लुताः—घृताप्लुताः (ड.)

९१. स्वरूपघृताप्लुताः—सर्वघृताप्लुताः (ध.)

त्वचम् छाद्य छाल, इन्द्राणिजाकम् नजोडनां शाड मेडके पत्ते, काकाहाम् तरवारदीनी छाद्य सेमकी छाल, क्षिरीष-अने सरसधानां और क्षिरीषके कुसुमानि च दूध फूल, शैवालम् शेषाण शैवाल, नलमूल्यानि नाडीनां भूण नलके मूल, वीराम् शतावरी शतावर, गन्धप्रिय-ङ्गकाम् अने धातुका और प्रियंगु, त्रिफलाश्च त्रिङ्गु त्रिफला, मधुकम् नैडीभध मुलहठी, वीराम् शतावरी शतावर, क्षिरीष-अने सरसधानां और क्षिरीषके, कुसुमानि च दूध फूल, प्रणोणरीकम् प्रणोडरीक प्रणोणरीक, हिवेरम् वागैः सुगन्धवाला, दावीत्वक् दारुहलीकी छाद्य दारुहलीकी छाद्य, मधुकम् नैडीभध मुलहठी, बलाम् अने भद्रा और बला पृथक् औ पांथ शैगेने। जुहो जुहो इन पांच योगोंका पृथक् पृथक् इन्द्राणः अथवा भे भेने ऐकत्र भेणवी अथवा दो दोको एकत्र मिलाकर, सर्वशः अपि वा अथवा भधाथने। ऐकत्र भेणवी या सबको एकत्र मिलाकर, आलेपनम् देय लेप, कुर्यात् करवा करे, एते आः इन, सर्व सर्वे सब, एव प्रदेहाः देये। प्रदेहोंके साथ, स्वल्पघृताप्लुताः थोडुं घी भेणवीने थोडा घी मिलाकर, देयाः करवा भेधे औ लगाने चाहिए ॥ ८९-९२ ॥

89-92. (1) The leaves of the purging cassia and the bark of the assyrian palm; (2) twigs of chaste tree, sword bean and the flowers of the siris; (3) moss, the roots of the great reed, milky yam and perfumed cherry; (4) the three myrobalans, liquorice, milky yam and the flowers of siris; (5) lotus rhizomes, fragrant sticky mallow, the bark of indian berberry, liquorice and heart-leaved sida; each one of these or each two of these or all of them together, may be used as an application. The application should in every case be mixed with only a small quantity of ghee and given.

वानपित्तोत्थने ये तु प्रदेहास्ते घृताधिकाः ।

ये तु ते जो, प्रदेहाः देये। लेप. वातपित्तोत्थने वात तथा पित्तनी प्रधानतावाला विसर्प भाटे उद्या छे वातपित्तकी प्रधानतावाले विसर्पके लिए कहे हैं, ते तेऔ वै, घृताधिकाः अधिक घीवाणा करवा भेधे औ अधिक बीसे युक्त होने चाहिए ॥ ९२ ॥

92½. In conditions of provoked vata and pitta these applications should be mixed with plenty of ghee.

घृतेन शतघौतेन प्रदिह्यात् केवलेन वा ॥९३॥

घृतमण्डेन शीतेन पयसा मधुकाम्बुना ।

पञ्चवल्ककषायेण सेवयेच्छीतलेन वा ॥९४॥

वातासृक्पित्तबहुलं विसर्पं बहुशो भिषक् ।

भिषक् वैवे वैद्य, वात असृक्-पित्त-बहुलम् वायु, रक्त तथा पित्तनी प्रधानतावाला विसर्प पर वायु, रक्त और पित्तकी प्रधानतावाले विसर्प पर, केवलेन ऐकदा केवल, शतघौतेन से। वभत शैवेदा शतघौत, घृतेन वा घीवा बीसे, प्रदिह्यात् देय करवा लेप करे, शीतेन शीतल ठंडे घृतमण्डेन घीना मंथी घृतमण्डसे, पयसा दूधथी दूधसे, मधुकाम्बुना नैडीभधना क्वाथथी मुलहठीके काथसे, शीतलेन अथवा शीतल अथवा शीतल, पञ्चवल्क-पांथ क्षीरीवृक्षोनी छाद्यना पांच क्षीरीवृक्षोंकी छालके, कषायेण वा क्वाथथी काथसे, बहुशः बारबार बारबार, सेवयेत् परिपेथन करवुं परिपेचन करे ॥ ९४ ॥

93-94½. Or, in such conditions an application consisting purely of the hundred times washed ghee may be given In acute spreading affection characterized by an excess of vata and pitta in the blood, the physician may

९२½. वानपित्तोत्थने ये तु प्रदेहास्ते घृताधिकाः—क्षणे क्षणे युक्त्य-

मानाः पूर्वमुद्धृत्य लेपनम् (क.)

९४. वल्क-कल्क (ब.)

९४½. बहुशो भिषक्-बहुशः पृथक् (ब. त.)

repeatedly affuse the affected parts with the cold supernatant part of ghee, or with milk or with liquorice water or with the cold decoction of the five barks.

सेचनस्तैः प्रदेहा ये त एव घृतसाधनाः ॥९५॥
ते चूर्णयोगा वीसर्पव्रणानामवचूर्णनाः ।

ये जे जो, प्रदेहाः लेपना योगो छे प्रदेह हैं, ते ते वे, सेचनः सेचनना योगो छे सेचनके योगों हैं, ते एव अने ते ओ ओर बेही, घृतसाधनाः घृत बनाववाना योगो छे बी बनानेके योगों हैं, ते अने ते ओ ओर वे ही, चूर्णयोगाः चूर्णयोगो, वीसर्प-विसर्पना विसर्पके, व्रणानाम् व्रणोपर व्रणों पर, अवचूर्णनाः अवचूर्णन करनारा योगो छे अवचूर्णन करनेवाले योगों हैं ॥ ९५ ॥

95-95½. The drugs which have been described above in the preparation of applications may also be used in the preparation of douches and ghees; they are also good as pulvis to be used for dusting the wounds of Visarpa.

दूर्वास्त्रससिद्धं च घृतं स्याद्गणरोपणम् ॥९६॥
दार्वीत्वङ्मधुकं लोभं केशरं चावचूर्णनम् ।
पटोलः पिचुमर्दश्च त्रिफला मधुकोत्पले ॥९७॥
एतत् प्रक्षालनं सर्पिव्रणचूर्णं प्रलेपनम् ।

दूर्वास्त्रस- ध्रोना स्वरसर्मा दूबके स्वरससे, सिद्धम् पडावेह सिद्ध, घृतम् घी घी, गणरोपणम् च मधु ३३५ना२ व्रणरोपण, स्वात् छे है, दार्वीत्वक् दारु- ६७६२नी छाथ दारुहृत्की छाल, मधुकम् जेहीमध

९५. घृतसाधनाः—घृतसाधिताः (ग.)

९५½. व्रणानाम्—चूर्णानाम् (ङ.)

९७. चावचूर्णनम्—चावचूर्णितम् (क. घ.)

„ पटोलः पिचुमर्दश्च त्रिफला मधुकोत्पले—पटोलं पिचुमर्दं च त्रिफला मधुकोत्पलम् (ङ.)

९७½. सर्पिव्रणचूर्णं—सर्पिव्रणे चूर्णं (घ.)

मुलहठी, लोघ्रम् डोधर लोव, केशरम् च अने दाह नागकेसर जेहीनु और रक्त नागकेसर इनका, अवचूर्णनम् अवचूर्णन करे, पटोलः परवल, पिचुमर्दः धीमडो नीम, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, मधुक- जेहीमध मुलहठी, उत्पले च अने नीलकमल और नीलोफर, एतत् आ दावीं वजेरे द्रव्योथी इन दावीं आदि द्रव्योंसे, प्रक्षालनम् प्रक्षालनने भाटे छाथ करे, सर्पिः धी तैयार करे, घृत सिद्ध करे, व्रणचूर्णम् मधु पर अवचूर्णन करे, भाटे चूर्ण करे, व्रण पर अवचूर्णनके लिए चूर्ण करे, प्रलेपनम् तथा मधु पर लगाववा भाटे प्रलेप करे और व्रण पर लगानेके लिए प्रलेप करे ॥ ९६-९७ ॥

96-97½. The ghee prepared in the expressed juice of scutch grass makes a good healing unguent for wounds. The pulvis of the bark of indian berberry, liquorice, lodh and fragrant poon is to be used as dusting powder; the pulvis of the bark of wild snake gourd, neem, the three myrobalans, liquorice and the blue water lily may be used either in the form of lotion, ghee, dusting powder or an application.

प्रलेपविषये कर्तव्याकर्तव्योपदेशः —

प्रदेहाः सर्व एवैते कर्तव्याः संप्रसादनाः ॥९८॥
क्षणे क्षणे प्रयोक्तव्याः पूर्वमुद्धृत्य लेपनम् ।

संप्रसादनाः उक्तपितने शुद्ध करनार रक्तपिचको शुद्ध करनेवाले, एते आ इन, सर्वे एव अध्याय सब, प्रदेहाः लेपो लेप, कर्तव्याः करवा जेथे करे चाहिए पूर्वम् पहलेवा नी पूर्वकिये, लेपनम् लेप लेपको, उद्धृत्य उठेहीने हठाकर, क्षणे क्षणे क्षणे क्षणे बारवार, प्रयोक्तव्याः थोड़ा थोड़ा करन चाहिए ॥ ९८ ॥

९८ संप्रसादनाः—संप्रसादनाः (ङ)

९८½. प्रयोक्तव्याः—युक्तव्याः (घ.)

98-98½. All the above-mentioned clarificative applications should be given and should be applied at frequent intervals having each time removed the previous application.

अधावनोद्धृते पूर्वे प्रदेहा बहुशोऽघनाः ॥९९॥
देयाः प्रदेहाः कफजे पर्याधानोद्धृते घनाः ।

पूर्वे प्रथमने लेप पूर्व लेप, अधावनोद्धृते घेया विना अशुष्क अवस्थाभां उत्तारतां विना धोये अशुष्क अवस्थामें, उत्तारने पर, बहुशः बार-बार बारवार, अघनाः पातला पातला पतले पतले, प्रदेहाः लेप लेप, देयाः कटवा करने चाहिए, कफजे उष्णस्थ विस्पर्षभां कफज विस्पर्षमें, पर्याधानोद्धृते प्रथमने लेप शुष्क अवस्थाभां उत्तारतां पूर्व लेपको शुष्क अवस्थामें उत्तारने पर, घनाः अघा घने, प्रदेहाः लेप कटवा ओछीं लेप लगाने चाहिए ॥९९॥

99-99½. The previous application being removed without washing: a number of thin coatings should be applied at frequent intervals. In spreading affections born of kapha, thick application should be applied and removed when dry.

त्रिभागाङ्गुष्ठमात्रः स्यात् प्रलेपः कल्कपेषितः ॥१००॥
नातिस्निग्धो न रुक्षश्च न पिण्डो न द्रवः समः ।

प्रलेपः लेप लेप, त्रिभागाङ्गुष्ठमात्रः अंगुष्ठानां तृतीयांशभाग ओटखे अघा अंगुठेकी चौड़ाईके तीसरे भाग जितना घना, कल्कपेषितः उल्लेखना ओखे पीसेखे कल्कके सहस पीसा हुआ न अतिस्निग्धः न तो अघु स्निग्ध न तो बहुत स्निग्ध, न रुक्षः न तो अघु रुक्ष न तो बहुत रुक्ष, न पिण्डः न तो पिंडा ओखे न तो पिण्डाकृति, न द्रवः च स्यात् अने न तो द्रव होवे ओछीं और न तो ९९. अधावनोद्धृते पूर्वे प्रदेहा बहुशोऽघनाः—अधवीनोद्धृते पूर्वे प्रदेहा बहुशो घनाः (ख. झ.)

१. अधावनोद्धृते—अधवीनोद्धृते (ब.)

२. बहुशोऽघनाः—बहुशो घनाः (ग)

पतला होना चाहिए, समः परंतु समान होवे ओछीं परंतु समान होना चाहिए ॥ १०० ॥

100-100½. The coating of the paste applied should be as thick as one third of the thickness of the thumb. An application should be neither too unctuous nor too dry, neither too solid nor too fluid, but of the right consistency.

न च पर्युषितं लेपं कदाचिदवचारयेत् ॥१०१॥
न च तेनैव लेपेन पुनर्जातु प्रलेपयेत् ।

पर्युषितम् वासी वासी लेपश्च लेप लेपको, कदाचित् उल्लेखि कमी, न अवचारयेत् दगाओ नहि न लगावे, तेन एव च अने तेना ते व और उसी ही, लेपेन लेपने लेपको, पुनः इरीवार फिरसे, जातु उदी पक्ष कमी, न प्रलेपयेत् दगाओ नहि न लगावे ॥ १०१ ॥

101-101½. At no time should an application that has gone stale be made use of, nor should the same application be used a second time.

क्लेदवीसर्पशूलानि सोष्णाभावात् प्रवर्तयेत् ॥१०२॥
लेपो ह्युपरि पट्टस्य कृतः स्वेदयति व्रणम् ।

पट्टस्य पाटा वल्लके, उपरि उपर उपर, कृतः करेखे किया हुआ, लेपः लेप लेप, सोष्णाभावात् गरमी रेखाई नवाने लीधे गरमी रुक जानेके कारण, क्लेदवीसर्प- क्लेद, विस्पर्ष क्लेद, विस्पर्ष, शूलानि अने शूल और शूल, प्रवर्तयेत् करे छे उत्पन्न करता है, व्रणम् तथा प्रणुत् तथा व्रणका, स्वेदयति स्वेदन करे छे स्वेदन करता है ॥ १०२ ॥

102-102½. Such an application will cause softening, acute spreading affection and pain in the affected part on

१०२. सोष्णाभावात्—सोष्णभावात् (क. ख. घ. झ. त)

२. —साम्काभावात् (घ. व.)

३. —सोऽम्लभावात् (फ)

account of the accumulation of heat. If the application is applied over the bandage it tends to promote perspiration in the affected part.

સ્વેદજાઃ પિઙ્ગકાસ્તસ્ય કણ્ઠઃ૧૦૩૥૥

ઉપર્યુપરિ લેપસ્ય લેપો યદ્યવચાર્યતે ।

તાનેવ દોષાઙ્ગનયેત્ પટ્ટસ્યોપરિ યાન્ કૃતઃ ॥૧૦૪॥

તસ્ય તેથી તેમાં ઉસમેં, સ્વેદજાઃ સ્વેદનિત સ્વેદસે, પિઙ્ગકાઃ પિઙ્ગકાઐઃ ફુન્સિયાં, કણ્ઠઃ ચ એવ અને ખરબ્જાં ઓર જુજલી, ઉપજાયતે થાય છે ઉત્પન્ન થોતી હૈ, લેપસ્ય લેપની લેપકે, ઉપરિ ઉપરિ ઉપરને ઉપરે ઉપર હી ઉપર, યદિ ઓ યદિ, લેપઃ લેપ લેપ, અવચાર્યતે કરવામાં આવે તેા તે લગાયા જાયે તો વહ, પટ્ટસ્ય પાટાની કપડેકે, ઉપરિ ઉપરે ઉપર, કૃતઃ કરેલો લેપ ક્રિયા હુઆ લેપ, યાન્ દોષાન્ એ લેપને ઉત્પન્ન કરે છે જિન દોષોંકો ઉત્પન્ન કરતા હૈ, તાન્ એવ તે એ લેપોને ઉન્હીં દોષોંકો, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ ॥ ૧૦૩-૧૦૪ ॥

103-104. And as a result, pimples due to the retention of perspiration and pruritus are induced. If applications are made one over the other, the same undesirable results are produced as those mentioned in the case of applications over the bandage.

અતિસ્નિગ્ધોઽતિદ્રવશ્ચ લેપો યદ્યવચાર્યતે ।

ત્વચિ ન શ્લિષ્યતે સમ્યક્ દોષં શમયત્યપિ ॥૧૦૫॥

અતિસ્નિગ્ધઃ અતિસ્નિગ્ધ અતિસ્નિગ્ધ, અતિદ્રવઃ ચ અને અતિ પાતળો ઓર અતિ પતલા, લેપઃ લેપ લેપ, યદિ ઓ યદિ, અવચાર્યતે કરવામાં આવે તેા લગાયા જાયે તો, ત્વચિ તે ત્વચાને વહ ત્વચાસે, ન શ્લિષ્યતે ચોટતો નથી નહીં લગતા, દોષમ્ અને લેપને ઓર દોષોંકો, સમ્યક્ સારી રીતે સમ્યક્ પ્રકારસે, ન શમયતિ અપિ શાન્ત નથી કરતો શમન નહીં કરતા ॥ ૧૦૫ ॥

105. The application that is either too unctuous or too fluid does not adhere properly to the skin and cannot therefore alleviate the diseased condition.

તન્વાલિસેન મ કુર્ચીત સંશુષ્કો હ્યાપુટાયતે ।

ન ઔષધિરસો વ્યાધિં પ્રાપ્નોત્યપિ ચ શુશ્યતિ ૧૦૬

તનુ-આલિસન પાતળો લેપ પતલા લેપ, ન કુર્ચીત પણ ન કરવો સી ન કરે, હિ કારણ કે ક્યોંકિ, સંશુષ્કઃ તે સૂકાતાં વહ સૂકાને પર, આપુટાયતે તરડાઈ અથ છે ફટ જાતા હૈ ઔષધિરસઃ ચ અને તે ઔષધિને રસ ઓર વહ ઔષધિકા રસ, વ્યાધિમ્ વ્યાધિ મુધી વ્યાધિ નક, ન પ્રાપ્નોતિ પહોંચતો નથી નહીં પહોંચતા, અપિ ચ પરતુ પરન્તુ શુશ્યતિ સૂકાઈ અથ છે સૂકા જાતા હૈ ॥ ૧૦૬ ॥

106. Thin applications should not be applied, for, drying up rapidly, they become fissured and cracked. Consequently the healing property of the drugs does not even reach the seat of affection, for it dries up quickly.

તન્વાલિસેન યે દોષાસ્તાનેવ જનયેદ્દશમ્ ।

સંશુષ્કઃ પીઙ્ગયેદ્વ્યાધિં નિઃસ્નેહો હ્યવચારિતઃ ॥૧૦૭॥

અવચારિતઃ કરેલો ક્રિયા હુઆ, નિઃસ્નેહઃ સ્નેહ-વગરનો લેપ સ્નેહરહિત લેપ, તન્વાલિસેન પાતળો લેપથી પતલે લેપસે, યે દોષાઃ એ લેપો કહ્યા છે જો દોષ કહે હૈં, તાન્ એવ તે લેપોને ઉન્હીં દોષોંકો, શુશ્યમ્ જનયેત્ અત્યંત ઉત્પન્ન કરે છે અધિક ઉત્પન્ન કરતા હૈ, હિ સંશુષ્કઃ કારણ કે સૂકાયેલો લેપ ક્યોંકિ સૂકા હુઆ લેપ, વ્યાધિમ્ પીઙ્ગયેત્ વિસર્પનાં પ્રભુમાં પીડા ઉત્પન્ન કરે છે વિસર્પકે વ્રણમેં પીડા ઉત્પન્ન કરતા હૈ ॥ ૧૦૭ ॥

107. The undesirable consequences which ensue from the use of thin applications are also frequently produced by the use of applications that are not sufficiently unctuous;

being quite dry they tend to aggravate the disorder further.

विसर्पे अन्नपानम्—

अन्नपानानि वक्ष्यामि विसर्पिणां निवृत्तये ।
लङ्घितेभ्यो हितो मन्थो रुक्षः सक्षौद्रशर्करः ॥१०८॥
मधुरः किञ्चिदम्लो वा दाडिमामलकान्वितः ।
सपरुषकमृद्वीकः सखर्जूरः शृताम्बुना ॥१०९॥
तर्पणैर्यज्ञशालीनां सन्नेहा चावलेहिका ।

विसर्पिणाम् इमे विसर्पिणो अब विसर्पिके, निवृत्तये निवृत्तिने भाटे निवारणार्थं, अन्नपानानि अन्नपान अन्नपानोको, वक्ष्यामि कहीश कहूंगा, लङ्घितेभ्यः लङ्घन करेवाओने रोगियोंके लघनके पश्चात्, रुक्षः ११ रुक्ष, सक्षौद्र- मधु, मधु, शर्करः अने साकरवाणो और चीनीके साथ, मधुरः मधुर मधुर, किञ्चिदम्लः वा अथवा कड़क अम्लतावाणो अथवा कुल अम्लतायुक्त, दाडिम- अर्थात् दाडिम अर्थात् अनार, आमलकान्वितः तेभ्य आभणवाणो एवं आंवलासे युक्त, सपरुषक- अने शलसा और फालसा, मृद्वीकः तेभ्य दाक्ष एवं सुनका, सखर्जूरः तथा भणूरयुक्त और खर्जूरयुक्त, शृताम्बुना अने अवशित जलवाणी और शृत जलसे, मन्थः अनावेष्टो मन्थ बना हुआ मन्थ, हितः हितकर छे हितकर है, वव- अव जौ, शालीनाम् अने शालि- योभाना और शालि चावलको, तर्पणैः आथवाओथी तर्पणसे, सन्नेहा रनेहयुक्त रनेहयुक्त, अवलेहिका आटखु अनावी कोवन भाटे देवु चाटन बनाकर भोजनार्थ देवे ॥ १०८-१०९ ॥

108-109. I shall now describe the diet that should be observed in the treatment of Visarpa. To patients that have undergone the lightening therapy, the following articles of food are beneficial; demulcent drink that is devoid of unctuousity and is mixed with honey and sugar or that is sweet and slightly acidified

by the addition of the juice of pomegranate and emblic myrobalans, or demulcent drink prepared with the fruits of sweet falash, grapes and dates in boiled water. Thereafter a linctus made of the flour of roasted barley and sali rice and mixed with unctuous articles should be given.

जीर्णे पुराणशालीनां यूषैर्भुञ्जीत भोजनम् ॥११०॥
मुद्गान्मसूरांश्चणकान् यूषार्थमुपकल्पयेत् ।
अनम्लान् दाडिमाम्लान् वा पटोलामलकैः सह १११

जीर्णे अवलेहिका पत्नी अर्थात् अवलेहिका जीर्ण होने पर, पुराणशालीनाम् अन्ना शालि योभानुं पुराने शालिचावलका, भोजनम् कोवन भोजन, यूषैः यूषो साथे यूषोंके साथ, भुञ्जीत अभवुं खावे, अनम्लान् अटाश चिनाना खटाईरहित, दाडिमाम्लान् वा के दाडिमानी अटाशवाणा या अनारकी खटाई डालकर तैयार किये, मुद्गान् भग मूंग, मसूरान् भसर मसूर, चणकान् अने अणुने और चनेको, पटोल- परवल, आमलकैः अने आभण और आंवलेके, सह साथे साथ, यूषार्थम् यूष भाटे यूषके लिए, उपकल्पयेत् सिद्ध करे ॥ ११०-१११ ॥

110-111. When this is digested the patient should eat a meal consisting of old sali rice along with soups. These soups should be made of green gram, lentils and chick peas. They should not be made sour or if made sour, they should be rendered so with the juice of the pomegranate and prepared with wild snakegourd and emblic myrobalan.

जाङ्गलानां च मांसानां रसांस्तस्योपकल्पयेत् ।
रुक्षान् परुषकद्राक्षादाडिमामलकान्वितान् ॥११२॥

११०. यूषैर्भुञ्जीत-यूषेणाद्यु (क.)

१११. अनम्लान्-अनन्ता (व.)

तस्य ते रेणुभाटे उस रोनीके लिए, पुरुषक- द्रव्यसा।
फालसा, द्राक्षा- द्राक्ष सुनक्का, दाडिम- द्रव्यसा अनार,
आमलकान्वितान् तथा आमलायुक्त और आवलायुक्त,
जाङ्गलानाम् अंगद प्राणुीयानां जाङ्गल प्राणियोंके,
मांसानाम् भक्षणा मांसके, रुक्मान् रसेऽ नगरना स्नेहरहित,
रसान् रसे। रसोंको, उपकल्पयेत् अनापवा बनावे ॥११२॥

112. The patient should be nourished with the un-unctuous meat juices of jangala animals mixed with the juice of sweet falsah, grapes, pomegranates and emblic myrobalans.

रक्ताः श्वेता महाद्वाश्च शालयः षष्टिकैः सह ।
भोजनार्थे प्रशस्यन्ते पुराणाः सुपरिष्कृताः ॥११३॥

पुराणाः नूना पुराने, सुपरि ताः अशुभर
ओसावेक्षा अच्छी तरहसे माण्ड निकाले हुए, रक्ताः
राला लाल, श्वेताः सईः सफेद, महाद्वाः शालयः च
अने भडा शालियेआ और महा शालिचावल, षष्टिकैः
सह तथा साडी येआ तथा सांठी चावल, भोजनार्थ
बोअन भाटे भोजनके लिए, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे
प्रशस्त हैं ॥ ११३ ॥

113. For such a patient, old and well-cooked rice of red, white and the big variety, in combination with shashtika rice, is recommended as food.

यवगोधूमशालीनां सात्म्यान्वेव प्रदापयेत् ।
वेषां नात्युचितः शालिर्नरा ये च कफाधिकाः ११४

वेषाव् नेओने जिन्हें, शालिः शालियेआ शालि-
चावल, न अति उचितः अत्यंत अनुकूल न होय अत्यन्त
अनुकूल नहीं हों, वे च अने ने और जो, नराः
मनुष्ये। मनुष्यों, कफाधिकाः कफाधिक होय तेओने कफ-
बहुल हों उन्हें, यव-गोधूम- जव, धुं जौ, गेहूं, शाली-
नाय् अने शालि येआमांथी और शालि चावलोंमेंसे,

११४. यवगोधूमशालीनां-यवगोधूमशालीनां (घ.)

सात्म्यानि एव ने सात्म्य होय ते ओ जो सात्म्य हो
वही, प्रदापयेत् आपवा देना चाहिए ॥ ११४ ॥

114. Out of barley, wheat and rice, only that should be given to which the patient is accustomed and which is homologatory. Barley and wheat alone should be given to those patients to whom rice is not particularly suitable or who have an excess of kapha in their constitution.

विरूपे वर्ज्यानि—

विदाहीन्यन्नपानानि विरुद्धं स्वपनं दिवा ।
क्रोधव्यायामसूर्याग्निप्रवातांश्च विवर्जयेत् ॥११५॥

विदाहीनि विदाही विराही, अन्नपानानि अन्नपान
अन्नपान, विरुद्धम् विरुद्ध आहार विरुद्धभोजन, दिवा द्विपसे
दिनमें स्वपनम् सुपुं सोना, क्रोध- क्रोध क्रोध, व्यायाम-
व्यायाम व्यायाम, सूर्याग्नि- तड्डा, अग्नि धूप, अग्नि,
प्रवातान् च अने प्रवात ओओने। और प्रवात इनका,
विवर्जयेत् त्याग करदे। सेवन छोड़ना चाहिए ॥ ११५ ॥

115 Patients suffering from acute spreading affections should avoid food and drink that are irritant, as well as all antagonistic indulgences, day-sleep, anger, exercise, exposure to the sun, fire and strong winds.

विरूपे दोषभेदेन चिकित्सा—

कुर्याच्चिकित्सितादस्वाच्छीतप्रायाणि पैत्तिकैः ।
रूक्षप्रायाणि कफजे कौटिकान्यनिलात्मके ॥११६॥

अस्मात् आ इस, चिकित्सिताय् चिकित्सितामांथी
चिकित्सासे, पैत्तिके पैत्तिके पैत्तिके पैत्तिके पैत्तिके पैत्तिके,
शीतप्रायाणि शीतप्रधान कम शीतप्रधान चिकित्सा,
कफजे कफजन्य पैत्तिके कफजन्य पैत्तिके, रूक्ष-
प्रायाणि रूक्षप्रधान कम रूक्षप्रधान चिकित्सा, अग्नि-
कात्मके च अने वातजन्य पैत्तिके और वातजन्य

विसर्पमे, स्नेहिकानि स्नेहप्रधानं कम् स्नेहप्रधान चिकित्सा,
कुर्वात् कर्तव्यं करनी चाहिए ॥११६॥

116. From among the remedial measures described above, those partaking mostly of a refrigerant nature should be employed in Visarpa of the pitta type, those partaking mostly of a dry nature in Visarpa of the kapha type and those of an unctuous kind in Visarpa of the vata type.

वातपित्तप्रशमनमग्निवीसर्पणे हितम् ।

कफपित्तप्रशमनं प्रायः कर्दमसंज्ञिते ॥११७॥

अग्निवीसर्पणे अग्निवीसर्पणम् अग्निवीसर्पणे, वातपित्त-
वातपित्तनी वातपित्तकी, प्रशमनम् शमनं चिकित्सा
शामक चिकित्सा, हितम् हितकरं हितकर है, कर्दम-
संज्ञिते अने कर्दमविशेषम् और कर्दमविशेषम्,
प्रायः धृष्टं प्रायः, कफपित्त- कफपित्तनी कफपित्तकी,
प्रशमनम् शमनं चिकित्सा हितकरं हितकर है ॥ ११७ ॥

117. In the Visarpa known as 'Agni Visarpa' or Erysipelas, the sedation of the provoked vata and pitta is indicated; in the disorder known as 'Kardama' or of slushy type, the sedation of kapha and pitta is generally indicated.

ग्रन्थिविसर्पस्य चिकित्सा—

रक्तपित्तोत्तरं दृष्ट्वा ग्रन्थिवीसर्पमादितः ।

रूक्षणैर्लघ्नैः सेकैः प्रदेहैः पाञ्चवल्कलैः ॥११८॥

सिरामोक्षैर्जलौकोभिर्वमनैः सविरेचनैः ।

घृतैः कषायतिकैश्च कालज्ञः समुपाचरेत् ॥११९॥

११७. अग्निवीसर्पणे—अग्निवीसर्पणे (घ. ज. ब.)

,, अग्निवीसर्पणे हितम्—अग्निवीसर्पणो मतम् (घ.)

११८. दृष्ट्वा—ज्ञात्वा (क.)

,, पाञ्चवल्कलैः—पाञ्चवल्कलैः (ख. ड.)

११९. घृतैः—घृतैः (क. घ. द. ब.)

कालज्ञः कालज्ञे अज्ञाने कालको जाननेवाला
वैद्य, ग्रन्थिवीसर्पम् ग्रन्थिवीसर्पणे ग्रन्थिवीसर्पको,
रक्तपित्तोत्तरम् रक्तपित्तप्रधान रक्तपित्तप्रधान, दृष्ट्वा
जानने देखकर, आदितः प्रथमम् अथवा प्रथम, रूक्षणैः
रूक्षण प्रयोग, लघ्नैः लघ्न लघन,
पाञ्चवल्कलैः पाञ्च वल्कली वल्कली छालके काष्ठ और चूर्णसे,
सेकैः प्रदेहैः परिषेचन तथा सेपे। वडे परिवेचन तथा
प्रदेहसे, सिरामोक्षैः सिरामोक्षण वडे सिरामोक्षणसे,
जलौकोभिः जलो। वडे जौकसे, सविरेचनैः विरेचन
विरेचन, वमनैः तथा वमन वडे और वमनसे, कषाय-
तिकैः च तथा कषाय अने तिक्त द्रव्योंसे साधित, घृतैः घृतैः वडे
घृतोंसे, समुपाचरेत् चिकित्सा करवी उपचार
करे ॥ ११८-११९ ॥

118-119. The physician who knows the right time for each remedial measure should on finding that a spreading inflammation of the Granthi or nodular type is likely to result in a vitiated condition of blood and pitta, treat the patient promptly with the procedures of de-oleation, lightening, affusions, applications made from the five medicinal barks, blood letting with leeches with emesis and purgation and with ghees that have been medicated with astringent and bitter drugs.

ऊर्ध्वं चाधश्च शुद्धाय रक्ते चाप्यवसेचिते ।

वातश्लेष्महरं कर्म ग्रन्थिवीसर्पणे हितम् ॥१२०॥

ऊर्ध्वम् च अधश्च शुद्धाय रक्ते चाप्यवसेचिते,
नथी और विरेचनसे, शुद्धाय शुद्ध करवा। आवर्त्ता शोधन
करने पर, रक्ते च अपि अने वणी रक्तानु और फिर रक्तका,
अवसेचिते मोक्षण करवाने पर, ग्रन्थि-
वीसर्पणे ग्रन्थिवीसर्पण रोगीको,

१२०. वातश्लेष्महरं—वातश्लेष्मकरं (घ.)

શતક્રોમ- હરત્ વાતક્રોમ વાતકફહર, કર્મ ચિકિત્સા
ચિકિત્સા, હિતમ્ હિતકર્તા એ હિતકારક છે ॥ ૧૨૦ ॥

120. After the patient has been cleansed in the upper and lower regions of the body and blood-letting has been carried out, procedures alleviative of vata and kapha should be resorted to in affections of nodular type of Visarpa.

ઉત્કારિકાભિરુષ્ણાભિરુષ્ણાહઃ પ્રશસ્યતે ।

ક્ષિગ્ધાભિર્વેશવારૈર્વા ગ્રન્થિવીસર્પશૂલિનામ્ ॥૧૨૧॥

ગ્રન્થિવીસર્પ- ગ્રન્થિવિસર્પના ગ્રન્થિવિસર્પમે, શૂલિ-
નામ્ શૂળવાગાઓને શૂલ હોને પર, રુષ્ણાભિઃ ઉષ્ણ
રુષ્ણ, ક્ષિગ્ધાભિઃ તથા રિન્ગ્ધ તથા રિન્ગ્ધ, ઉત્કારિ-
કાભિઃ ઉત્કારિકાઓથી ઉત્કારિકાઓસે, વેશવારૈઃ વા
અથવા વેશવારૈથી અથવા વેશવારૈસે, રુષ્ણાહઃ ઉપનાહ
રુષ્ણાહ, પ્રશસ્યતે શ્રેષ્ઠ એ શ્રેષ્ઠ છે ॥૧૨૧॥

121. For patients affected with nodular Visarpa accompanied with severe pain, the use of hot poultices with 'utkarika' pancake or with unctuous 'vesavara' i. e. prepared meat, is recommended.

દશમૂલોપસિદ્ધેન તૈલેનોષ્ણેન સેચયેત્ ।

કુષ્ઠતૈલેન ઓષ્ણેન પાક્યક્ષારયુતેન ચ ॥૧૨૨॥

ગોમૂત્રૈઃ પત્રમિર્યૂદૈરુષ્ણૈર્વા પરિષેચયેત્ ।

દશમૂલ- દશમૂળથી દશમૂલસે, રુપસિદ્ધેન પક્ષાવેલ
સિદ્ધ ક્રિયે, રુષ્ણેન ઉષ્ણ ગરમ, તૈલેન તેલથી તેલસે,
પાક્યક્ષાર- અને પાક્યક્ષારથી ઓર પાક્યક્ષારસે, યુતેન
ચ યુક્ત યુક્ત, રુષ્ણેન ચ ઉષ્ણ ગરમ, કુષ્ઠતૈલેન કુષ્ઠ
તેલથી કુષ્ઠકે તેલસે, સેચયેત્ પરિષેચન કરવું પરિષેક
કરે, રુષ્ણૈઃ અથવા ઉષ્ણ અથવા ગરમ, ગોમૂત્રૈઃ ગોમૂત્રથી

૧૨૧. વીસર્પશૂલિનામ્-વીસર્પશૂલિનઃ (ક. ધ.)

૧૨૨. પાક્ય-યવ (ક. ધ. ઇ. ઇ. ડ. ડ. ફ. બ.)

,, ,, -પક્ષ (ત. ફ.)

ગોમૂત્રસે, પત્રમિર્યૂદૈઃ વા કે વાતક્રોમ પાક્યક્ષારોના ઉષ્ણ
કવચોથી વા વાતકફનાશક પત્તોકે ગરમ કાચોસે, પરિષે-
ચયેત્ પરિષેચન કરવું પરિષેચન કરે ॥ ૧૨૨૩ ॥

122-122½. Or, the patient may be treated with hot affusions of oil medicated with deca-radices or with hot affusions of the oil of costus mixed with prepared alkalis or with hot affusions of cow's urine or with hot decoctions of remedial leaves.

સુસ્વોષ્ણયા પ્રદિદ્ધાદ્વા પિષ્ટયા ચાશ્વગન્ધવા ॥૧૨૩॥

સુસ્વોષ્ણયા અથવા નવશેકા અથવા સુદાતે હુપ,
પિષ્ટ વા અશ્વગન્ધવા ચ આસોદના કુદકથી અશ્વગન્ધકે
કલકસે, પ્રદિદ્ધાત્ વા લેપ કરવો લેપ કરે ॥૧૨૩॥

123. Or else, the patient may be treated with genially warm application of the paste of winter cherry.

શુષ્કમૂલકકલ્કેન નક્તમાલત્વચાડપિ વા ।

વિમીતકત્વચાં વાડપિ કલ્કેનોષ્ણેન લેપયેત્ ॥૧૨૪॥

શુષ્કમૂલક- સૂકા મૂળના સૂકી મૂલકે, કલ્કેન
કલ્કસે, નક્તમાલત્વચા અપિ વા અથવા નક્ત-
માલની ઓલના કુદકથી નક્તમાલકી ઓલકે કલ્કસે,
વિમીતકત્વચા અપિ વા અથવા બહેડાની ઓલના
અથવા વહેલેકી ઓલકે, રુષ્ણેન ઉષ્ણ ગરમ, કલ્કેન
કલ્કસે, લેપયેત્ લેપ કરવો લેપ કરે ॥ ૧૨૪ ॥

124. Or, the patient may be smeared with the paste of dry radish, or of the bark of indian beech or of the bark of the beleric myrobalan, applied warm.

૧૨૩ વાશ્વ-રુષ્ણ (ક. ધ. ઇ. ઇ. ડ. બ.)

૧૨૪ વિમીતકત્વચાં વાડપિ-વિમીતકત્વ વા ગ્રન્થિ (ક. ધ. ઇ. ઇ. ડ. બ.)

,, ,, -વિમીતકત્વ ગ્રન્થિ વા (ધ.)

,, લેપયેત્-સેચયેત્ (ક.)

बलां नागबलां पथ्यां भूर्जग्रन्थि विभीतकम् ।
वंशपत्राण्यग्निमन्थं कुर्यान्नन्थिप्रलेपनम् ॥१२५॥

बलाम् अथवा बला, नागबलाम् गजैः गौरतः, पथ्याम् ६२३ हृद्, भूर्जग्रन्थिम् को०५४०० गौः भोज-
पत्रकी ग्रन्थि, विभीतकम् अहोः बहेडा, वंशपत्राणि
वांसनां पानं वांसके पत्ते, अग्निमन्थम् च अग्ने अरुणीने।
और अरनीका, ग्रन्थि- गौः ६५२ ग्रन्थि पर, प्रलेपनम्
लेप लेप, कुर्यात् ३२३ करे ॥१२५॥

125. In nodular Visarpa, the affected
parts should be smeared with the paste
of heart-leaved sida, gingo fruit,
chebulic myrobalan, the knotty portions
of the bark of birch, beleric myrobalan,
bamboo-leaves and the wind killer.

दन्त्यादिलेपः —

दन्ती चित्रकमूलत्वक् सुधार्कपयसी गुडः ।
भल्लातकास्थि कासीसं लेपो भिन्धाच्छिलामपि १२६

दन्ती दन्ती दन्ती, चित्रकमूलत्वक् चित्रानां
भूणी ७६ चित्रके मूलकी लाल, सुधा- धार सुहर,
धर्क- अने आहोःना एवं आहोके, पयसी दूध दूध, गुडः
गोण गुड, भल्लातकास्थि (बलाभाः) ६०५५ भिलाविका
बीज, कासीसम् अने ६०५५०० ओओने। और कासीस
इनका, लेपः लेप लेप, शिलाम् अपि पथ्यरने पथ्य
शिलाको भी. भिन्धात् ६०५५०० नाथे छे फाड़ देता है ॥१२६॥

126. An application made of the
paste of red physic nut, the root-
bark of the white-flowered leadwort
and the milks of the thorny milk
hedge plant and mudar, gur, the
seeds of the marking nut and green
vitriol will break open even a stone.

बहिर्गन्धितं ग्रन्थि किं पुनः कफसंभवम् ।

१२७. मार्गस्थितम्-मार्गाश्रितम् (क. घ. ङ.)

बहिर्गन्धितम् वै। पथी आश्रितम् अश्रित तो फिर
बाहिर मार्गमें हुई, कफसंभवम् ३३५५५ कफजन्य,
ग्रन्थिम् पुनः किम् ग्रन्थिने ६०५५०० नाथे ओओ ३३५५००
शुं ? ग्रन्थिको फाड़ बाले इसमें क्या कहना ?

126. What then need be said of
nodular affections born of kapha that
are situated in the external regions of
the body !

दीर्घकालस्थितं ग्रन्थि भिन्धाद्वा मेषजैरिमैः ॥१२७॥
मूलकानां कुलस्थानां यूषैः सक्षारदाडिमैः ।
गोधूमानैर्यवानैर्वा ससीधुमधुशर्करैः १२८॥
सक्षौद्रैर्वा रुणी-मण्डैर्मातुलुङ्गरसान्वितैः ।
त्रिफलायाः प्रयोगैश्च पिप्पलीक्षौद्रसंयुतैः ॥१२९॥
मुस्तभल्लातशक्नां प्रयोगैर्माक्षिकस्व च ।
देवदारुगुडच्योश्च प्रयोगैर्गिरिजस्य च ॥१३०॥
धूमैर्विरैकैः शिरसः पूर्वोक्तैर्गुग्ममेदनैः ।
अयोलवणपाषाणहेमताम्रप्रपीडनैः ॥१३१॥

इमैः अथवा आ अथवा इन, मेषजैः वा ओषध
वजरेथी जीवध आदिसे, सक्षार- ओषा ३ :- ५५५५५५
जैसेकि:- यवक्षार, दाडिमैः अने ६०५५५५५५ और अना-
रके साथ, मूलकानाम् भूणाना मूली, कुलस्थानाम् अने
५५५५५५५५ और कुलथीके, यूषैः यूषाना पानथी यूषोंके
पानसे, ससीधु- सीधु सीधु, मधु- मधु शहद, शर्करैः
अने साउरसाहद और चीनीके साथ, गोधूमानैः
५५५५५५५५ ओओनेथी गेहूँके भोजनोंसे, यवानैः वा
३ यवनां ओओनेथी अथवा यवानोंके भोजनोंसे,
सक्षौद्रैः मधुयुक्त शहदके साथ, मातुलुङ्ग- थोकेतराना
चक्रोत्राके, रसान्वितैः रसवाणा रसयुक्त, वाङ्गणी- वाङ्ग-
५५५५५५५५ वाङ्गणीके, मण्डैः मण्डै मण्डसे, पिप्पली- पीप-
पीपर, क्षौद्र- अने मधु और शहदके, संयुतैः युक्त
साथ, त्रिफलायाः त्रिफलाना त्रिफलाके, प्रयोगैः च

१२७. मेषजैरिमैः-मेषजोषमैः (ङ.)

„ —मेषजैः शिरैः (घ. फ. व.)

१२८. गन्धानाम्-सकुनाम् (ग.)

„ गुडच्योश्च-पटुच्योश्च (ङ.)

१२९. हेमताम्र-हेमत्त (घ.)

अथैगोथी प्रयोगसे, सुस्त-मुस्त सुस्त, अल्लाव-बिलाभा मिलावे, ककनाम् साथवा सत्तू, माक्षिकस्य च अने भधना और राहदके, प्रयोगैः अथैगोथी प्रयोगोंसे, देवदारु-देवदारु देवदारु, गुडुच्योः च गणो गिलोय, गिरिजस्य च अने शिलाजितना और शिलाजीतके, प्रयोगैः अथैगोथी प्रयोगोंसे, धूमैः धूमपानथी धूमपानसे, शिरसः विरेकैः शिरोविरेचनोथी शिरोविरेचनोसे, पूर्वोक्तैः पहेला उहेला पूर्वोक्त, गुल्ममेदनैः शुद्धमेदनना थैगोथी गुल्ममेदनके योगोंसे, अयोलवण-तथा तपावेध दोहुं-मीहुं और तप्त लोहा, नमक, पाषाण-पथर पथर, हेमन्ता-सोना तथा त्राभा वगेरे वडे सुवर्ण, ताम्रादि द्वारा, प्रपीडनैः ध्यावनाथी दबाव डालनेसे, कीर्णकाल-लाभा वधत कीर्ण कालसे, स्थितम् रडेली रली हुई, ग्रन्थिम् अग्निने ग्रन्थिका, भिम्बात् भेदली मेदन करे ॥ १२७-१३१ ॥

127-131. For breaking open chronic types of nodular affections, the following medications should be used. Soups made of radish and horse gram mixed with alkalis and the juice of pomegranate, cooked wheat or barley mixed with sidhu wine, honey and sugar; the top part of the varuni wine mixed with honey and the juice of pomello; the systematic use of the three myrobalans mixed with long pepper and honey, or of nut-grass, marking nut and the flour of roasted barley, or of honey, or of the bark of deodar and guduch and of mineral pitch; the use of fumigations and errhines, and of procedures described earlier as helping to break open the gulmas, and compression with iron, salt, stones, gold and copper.

आभिः क्रियाभिः सिद्धाभिर्विविधाभिर्बली स्थिरः ।
ग्रन्थिः पाषाणकठिनो यदा नैवोपशम्यति ॥ १३२ ॥

अथास्य दाहः क्षारेण शरैर्हन्ताऽथवा हितः ।

आभिः आ इन, सिद्धाभिः सिद्ध सिद्ध, विविधाभिः विविध नानाप्रकारकी, क्रियाभिः क्रियाओंसे, बली अल्लवान बलवान, स्थिरः स्थिर स्थिर, पाषाण-कठिनः पथर गेवी उहेलु और पाषाणके सहज कठिन, ग्रन्थिः ग्रन्थि ग्रन्थि, यदा व्यापरे यदि, न एव उपशम-यति शान्त न थाय शान्त न हो, अथ त्पारे तब, अस्य तेने इसको, क्षारेण क्षारथी क्षारसे, शरैः आलुथी बाणसे, अथवा अथवा अथवा, हेन्ता सोनाथी सुवर्णसे, दाहः दाह डरेवा जलाना, हितः हितडर छे हितकर है ॥ १३२ ॥

132-132. If despite the use of all these various proven methods of treatment, the nodular swellings do not subside and are hard as stone, then cauterization by means of caustics or heated instruments or gold is useful.

पाकिभिः पाचयित्वा वा पाटयित्वा समुद्धरेत् १३३

मोक्षयेद्दुःशश्चास्य रक्तमुक्लेशमागतम् ।

पुनश्चापहृते रक्ते वातश्चेष्मजिदौषधम् ॥ १३४ ॥

धूमो विरेकः शिरसः स्वेदनं परिमर्दनम् ।

पाकिभिः च अथवा पकावना २०००थी अथवा पकानेवाके द्रव्योंसे, पाचयित्वा पकावनीने पुलटिस आदिसे पकाकर, पाटयित्वा वा पाटन डरी विदीर्ण करके, समुद्धरेत् अग्नि डाढी डेली ग्रन्थिको निकाल देने, अस्य तेना उससे, उक्लेशम् आगतम् उक्लेशित अथवा उक्लेशित हुए, रक्तम् च दोढीनु रक्तको, बहुधा बार-बार, मोक्षयेत् मोक्षलु डरेवा निकाले, पुनः च अने डरीथी और फिरसे, रक्ते रक्तनु रक्तको, अपहृते मोक्षलु डरी पछी निकालनेके बाद, वातश्चेष्मजित् वातडरे, वातकफनाशक, औषधम् औषध औषध, धूमः धूमपान धूमपान, शिरसः विरेकः शिरोविरेचन शिरोविरेचन,

१३२. शरैर्हन्ताऽथवा-शरैर्लोहेन वा (क. ख. घ. ङ. ट. ध. न.)

१३४. रक्तमुक्लेशमागतम्-उद्धररक्तमुपागतम् (व.)

उक्लेशमागतम्-उष्णमुपागतम् (थ.)

पुनश्चापहृते-पुनश्चास्य हृते (क. घ. ङ.)

स्वेदनम् स्वेदनं स्वेदनं, परिमर्दनम् अने मर्दनं करवा
और मर्दन करना चाहिए ॥ १३३-१३४३ ॥

133-134. Or, after maturing them with suppuratives or by incising them, the tumors may be removed. Further, the patient's blood which is in a vitiated condition should be repeatedly let. After this, when the blood has been sufficiently let, the physician should administer medicine curative of vata and kapha. If even after the above methods, the morbidity is not allayed, then recourse to fumigation, errhines, sudation, pressure on the affected parts or use of suppurative drugs is recommended.

अप्रशाम्यति दोषे च पाचनं वा प्रशस्यते ॥१३५॥
प्रक्लिन्नं दाहपाकाभ्यां भिषक् शोधनरोपणैः ।
बाह्यैश्चाभ्यन्तरैश्चैव व्रणवत् समुपाचरेत् ॥१३६॥

दोषे च अथवा दोषे अथवा दोषका, अप्रशाम्यति
शमनं न तथा शमनं न होतो, पाचनम् वा तेने पडावे। ओ
उसको पकाना, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है, भिषक्
वैद्य, दाहपाकाभ्याम् दाह तथा पाकशी युक्त दाह
एवं पाकसे युक्त, प्रक्लिन्नम् अत्यंत दिक्क अस्थिने।
अत्यंत क्लिन्न दुई ग्रन्थिको, बाह्यैः च आह्य बाह्य,
आभ्यन्तरैः च अने आभ्यन्तर और आभ्यन्तर, शोधन-
शोधन शोधन, रोपणैः तथा रोपणोपै और रोपणसे,
व्रणवत् प्रत्यु प्रभाषे व्रणके सदृश, समुपाचरेत् उपचार
करवे। उपचार करे ॥ १३५-१३६ ॥

135-136. When the ulcers of Visarpa have become softened as the result of the above-mentioned procedures of cauterization and maturation, the physician should treat the condition with

१३५. दोषे च पाचनं-दाहेन पाटनं (ध. क.)

the measures employed in the case of wounds, by means of external and internal measures of purification and healing.

कम्पिलकं विडङ्गानि दावीं कारञ्जकं फलम् ।
पिष्ट्वा तैलं विपक्तव्यं ग्रन्थिव्रणचिकित्सितम् ॥१३७॥

कम्पिलकम् कपीले। रोरी, विडङ्गानि वावडिं
वायविडंग, दावीम् दाहुडुडु दाहल्लदी, कारञ्जकम्
अने कलुञ्जना और करंजके, फलम् च इणने।
फलका, पिष्ट्वा कट्ट करी तेथी कल्ककर उससे, तैलम्
तेल तैल, विपक्तव्यम् पकावपुं पकावे, ग्रन्थिव्रण- आ
ग्रन्थिव्रणनी यह ग्रन्थिव्रणकी, चिकित्सितम् चिकित्सा
छे चिकित्सा है ॥ १३७ ॥

137. Kamala, embelia, indian berry and the fruits of the indian beech should be reduced to paste. Oil should be cooked with this paste to make a good remedy for the ulcers of the nodular type.

द्विव्रणीयोपदिष्टेन कर्मणा चाप्युपाचरेत् ।
देशकालविभागज्ञो व्रणान् वीसर्पजान् बुधः ॥१३८॥
इतिग्रन्थिविसर्पचिकित्सा ।

देशकालविभागज्ञः देशकालना विभागेने आधुना
देशकालके विभागको जाननेवाला, बुधः विद्वान् वैद्य
विद्वान् वैद्य, वीसर्पजान् विसर्पजन्य विसर्पजन्य,
व्रणान् व्रणोने व्रणोंका, द्विव्रणीयोपदिष्टेन द्विव्रणीय
अध्यायमा कहेल द्विव्रणीयोक्त, कर्मणा च अपि चिकि-
त्साने पद्य अनुसारी चिकित्साके अनुसार मी, उपाचरेत्
उपचार करवे। उपचार करे ॥ १३८ ॥ इति आ यह,
ग्रन्थिविसर्प- ग्रन्थिविसर्पनी ग्रन्थिविसर्पकी, चिकित्सा
चिकित्सा छे चिकित्सा है ।

१३८. विभागज्ञः-विकारज्ञः (ध. क. व.)

” ” -प्रमाणज्ञः (फ.)

” व्रणान् वीसर्पजान् बुधः-व्रणग्रन्थिविसर्पवत् (ख. ड.)

138. The intelligent physician fully conversant with the aspects of place, time and classification, may also treat the ulcers of spreading affections according to the line of treatment indicated in the chapter on the 'Two kinds of Ulcers' (Chikitsa chapter 25). Thus has been described the treatment of the nodular variety of Visarpa.

ગલગણ્ડચિકિત્સા—

ય એવ વિચિરુદ્દિષ્ઠો ગ્રન્થીનાં વિનિવૃત્તયે ।

સ એવ ગલગણ્ડાનાં કફજાનાં નિવૃત્તયે ॥૧૩૯॥

યઃ એવ ને જો, વિધિઃ ચિકિત્સાક્રમ ચિકિત્સાક્રી વિધિ, ગ્રન્થીનામ્ ગ્રન્થિની ગ્રન્થિયૌકે, વિનિવૃત્તયે શાન્તિ માટે નિવારણકે લિપ્ત, ઉદ્દિષ્ઠઃ ક્ષી ઇ કહી ગઈ છે, સઃ એવ તે જ વહ, કફજાનામ્ કફજન્ય, ગલગણ્ડાનામ્ ગલગંડની ગલગણ્ડોકી, નિવૃત્તયે નિવૃત્તિ માટે છે નિવૃત્તિકે લિપ્ત છે ॥ ૧૩૯ ॥

139. Whatever line of treatment has been laid down in the cure of nodular type of Visarpa applies with equal force in the cure of goitre due to kapha.

ગલગણ્ડાસ્તુ વાતોત્થા યે કફાનુગતા નૃણામ્ ।

ઘૃતક્ષીરકષાયાણામભ્યાસાન્ન ભવન્તિ તે ॥૧૪૦॥

નૃણામ્ મનુષ્યેના મનુષ્યૌકે, યે તુ ને જો, ગલગણ્ડાઃ ગલગંડ ગલગણ્ડ, વાતોત્થાઃ વાતજન્ય, કફાનુગતાઃ તથા ક્ષીના અનુબંધવાળા હોય છે ઓર કફકે અનુબંધવાળે હોતે હૈં, તે તે વે, ઘૃતક્ષીર- ઘી, દૂધ, કષાયાણામ્ અને કષાયોના એવં કષાયૌકે, અભ્યાસાન્ અભ્યાસથી નિરન્તર સેવનસે, ન ભવન્તિ રહેતા નથી નહીં રહેતે ॥ ૧૪૦ ॥

140. As regards those affections of goitre, which owe their origin to vata

and kapha, they are prevented by the regular use of a diet consisting of ghee, milk and astringent articles.

વિસર્પે રક્તમોક્ષણપ્રશંસા—

યાનીહોક્તાનિ કર્માણિ વિસર્પાણાં નિવૃત્તયે ।

એકતસ્તાનિ સર્વાણિ રક્તમોક્ષણમેકતઃ ॥૧૪૧॥

વિસર્પાણામ્ વિસર્પોની વિસર્પૌકે, નિવૃત્તયે શાન્તિને માટે નિવારણકે લિપ્ત, યાનિ ને જો, કર્માણિ કર્મો કર્મ, હૃદ્ય અહીં યહાં, ઉક્તાનિ ક્ષી ઇ કહે હૈં, તાનિ તે વે, સર્વાણિ સઘળાં સર્વ, એકતઃ એક બાબુએ છે એક ઓર હૈ, રક્તમોક્ષણમ્ ચ અને કેવળ રક્તમોક્ષણ ઓર અકેલા રક્તમોક્ષણ, એકતઃ બીજી બાબુએ છે દુસરી ઓર હૈ ॥ ૧૪૧ ॥

141. If all the therapeutic measures described here as curative of Visarpa be put on one side and blood-letting on the other, they will be found equal.

વિસર્પો ન હ્યસંસૃષ્ટો રક્તપિત્તેન યાયતે ।

તસ્માત્ સાધારણં સર્વમુક્તમેતદ્વિકિત્સિતમ્ ॥૧૪૨॥

રક્તપિત્તેન રક્તપિત્તના રક્તપિત્તકે, અસંસૃષ્ટઃ હિ સંસર્ગે વિના સંસર્ગકે વિના, વિસર્પઃ વિસર્પ વિસર્પ, ન યાયતે થતે નથી નહીં હોતા, તસ્માત્ તેથી રસ કારણસે, એતદ્ આ યહ, સર્વમ્ સઘળી સર્વ, સાધારણમ્ સામાન્ય સામાન્ય, ચિકિત્સિતમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, ઉક્તમ્ ક્ષી ઇ કહી હૈ ॥ ૧૪૨ ॥

142. Visarpa never occurs without the association of the condition of hemothermia. Consequently whatever has been described here by way of

૧૪૧. નિવૃત્તયે—પ્રશન્તયે (વ.)

૧૪૨. વિસર્પો ન હ્યસંસૃષ્ટો રક્તપિત્તેન યાયતે—વિસર્પો યાદ્યસંસૃષ્ટો રક્તપિત્તેન રુદ્ધયતે (વ.)

૧, હ્યસંસૃષ્ટો—હ્યસંસૃષ્ટા (વ.)

૨, યાયતે—રુદ્ધયતે (વ.)

૩, —રુદ્ધયતે (વ.)

૧૪૦. કફાનુગતા—કફાનુગતા (ક. વ. ત. ષ. વ.)

૧, ક્ષીર—ક્ષીર (સ. ષ.)

remedial measures is the general line of treatment.

विशेषो दोषवैषम्याच्च नोक्तः समासतः ।

समासव्यासनिर्दिष्टां क्रियां विद्वानुपाचरेत् ॥१४३॥

दोषवैषम्यात् अने दोषनी विषमताने क्षीघ्रे और दोषकी विषमताके कारण, विशेषः च विशेष चिकित्सा विशेष चिकित्सा, समासतः संक्षेपमां संक्षेपमें, न उक्तः कही नहीं कही है, न ऐभ नथी ऐसा नहीं, विद्वान् वैद्य वैद्य, समास- संक्षेप समास, व्यास- अने विस्तारथी और विस्तारसे, निर्दिष्टाश्च उहेदी बताई हुई, क्रियाम् उपाचरेत् चिकित्सा करनी चिकित्सा करे ॥ १४३ ॥

143. We have not, however, omitted to outline in brief, specific treatment relating to the special nature of morbidity requiring such treatment. The expert physician should call into service the entire therapeutic procedure whether laid down in brief or in extenso

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

निरुक्तं नामभेदाच्च दोषा दृश्याणि हेतवः ।

आश्रयो मार्गतश्चैव विसर्पगुरुल्लाघवम् ॥१४४॥

लिङ्गान्युपद्रवा ये च यल्लक्षण उपद्रवः ।

साध्यत्वं, न च, साध्यानां साधनं च यथाक्रमम् १४५

इति पिप्रक्षवे सिद्धिमग्निवेशाय धीमते ।

पुनर्वसुखाचेदं विसर्पाणां चिकित्सितम् ॥१४६॥

१४३. समासव्यासनिर्दिष्टां क्रियां विद्वानुपाचरेत्—समासव्यास-

निर्देशरुक्तं चेतश्चिकित्सितम् (द. घ. क. व.)

१४४. निरुक्तं—निरुक्तिः (घ. झ)

१४५. साध्यानां—साध्यत्वं (घ.)

१४६. पिप्रक्षवे—पिप्रियया (घ)

सिद्धिम्—सिद्धिम् (क. त. घ.)

पुनर्वसुखाचेदं विसर्पाणां चिकित्सितम्—उक्तं भगवता

क्षेतदीप्तर्पाणां चिकित्सिते (घ.)

तत्र श्लोकाः ते विषयमां उपसंहारना श्लोको छे ३ उस विषयमें उपसंहारके श्लोक हैं कि, निरुक्तम् निरुक्ति निरुक्ति, नामभेदाः नामना भेदे नामभेद, दोषाः दोषो दोष, दृश्याणि दृश्यो दृश्य, हेतवः निदान हेतु, आश्रयः आश्रय, मार्गतः च एव मार्ग प्रभाषे मार्गके अनुसार, विसर्प- विसर्पनी विसर्पकी, गुरु- गुरुता गुरुता, ल्लाघवश्च अने लघुता और लघुता, लिङ्गानि लक्षणो लक्षण, ये च अने ये और जो, उपद्रवाः उपद्रवो उपद्रव, यत्- ने जो, लक्षणः लक्षण्युपागो लक्षणयुक्त, उपद्रवः उपद्रव उपद्रव, साध्यत्वञ्च साध्यता साध्यता, न च असाध्यता असाध्यता, यथाक्रमञ्च अने क्रम प्रभाषे और यथाक्रम, साध्यानाञ्च साध्यनी साध्यकी, साधनम् च चिकित्सा चिकित्सा, इति ऐभ इस प्रकार, पिप्रक्षवे पूछना २ पूछनेवाले, धीमते धीमान् बुद्धिमान्, अग्निवेशाय अग्निवेशने अग्निवेशको, पुनर्वसुः भगवान् पुनर्वसुये भगवान् पुनर्वसुने, विसर्पाणाञ्च विसर्पनी विसर्पकी, इदम् आ यह, चिकित्सितञ्च चिकित्सा चिकित्सा, सिद्धिम् च अने सिद्धि और सिद्धि, उवाच कही छे कही है ॥१४४-१४६॥

Here are the recapitulatory verses—

144-146. The definition of Visarpa, synonyms by which it is known, the morbid humors, the morbidised body-elements, the etiological factors, the habitat of the disease, the severity of mildness of the affection as determined by the way it spreads the signs and symptoms, the complications, the nature of these complications, the curability or otherwise of a particular type, the remedial measures in due order of the curable types—all this has Punarvasu declared in this chapter concerning the proven line of treatment for spreading affections, to the inquiring and intelligent Agnivesa.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते
चिकित्सास्थाने विसर्पचिकित्सितं
नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

इति ऐम इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे २२५
अग्निवेशे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने २२५
प्रतिसंस्कार पामेदा आ शास्त्रमां और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान
विषे चिकित्सास्थानमें, विसर्पचिकित्सितम् 'विसर्प-
चिकित्सित' 'विसर्पचिकित्सित', नाम नामने
नामका, एकविंशः अष्टादशमे इकोसवां, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थै अध्याय समाप्त हुआ ॥ २१ ॥

21. Thus in the Section on Thera-
peutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
twenty-first chapter entitled 'The The-
rapeutics of Acute Spreading Affections'
is completed.

द्वाविंशोऽध्यायः ।

आनीसमे अध्याय अध्याय बाईसवां
Chapter XXII

तृष्णाचिकित्सितोपक्रमः—

अथातस्तृष्णाचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः ६५ अर्थात् अब आगे, तृष्णाचिकि-
त्सितम् 'तृष्णाचिकित्सित' नामने अध्यायतुं
'तृष्णाचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
आध्यायन करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीचे प्रमाणे न इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उद्धृत है ॥२॥

1. We shall now expound the cha-
pter entitled 'The Therapeutics of
Dipsosis (morbid thirst)'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

ज्ञानप्रशमतपोभिः ख्यातोऽत्रिभुतो जगद्धितेऽभि-
रतः ।
तृष्णानां प्रशमार्थं चिकित्सितं प्राह पञ्चानाम् ॥३॥

ज्ञान-प्रशम- ज्ञान, शम ज्ञान, शम, तपोभिः अने
तपशी और तपसे, ख्यातः प्रसिद्ध प्रसिद्ध, जगत्-हिते
तथा जगतना हितमां और जगतके हितमें, अभिरतः
अभिरत अभिरत, अत्रिभुतः अत्रेये आत्रेयने, पञ्चानाम्
पांच पांचों, तृष्णानाम् तृष्णानां तृष्णाओंकी, प्रशमार्थम्
शान्त भाटे शान्तिके लिए, चिकित्सितम् चिकित्सा
चिकित्सा, प्राह उड़ी कही ॥ ३ ॥

3. The son of Atri famed for his
wisdom tranquility and austerity and
devoted to the well-being of the world,
expounded the therapeutics of the five
kinds of Dipsosis.

तृष्णानां निदानं संशसिम्—

क्षोभाद्भ्रमाच्छ्रमादपि शोकात्क्रोधाद्विलङ्घनान्मघात्
क्षाराम्ललवणकटुकोष्णरूक्षशुष्काज्जसेवाभिः ॥ ४ ॥

धातुक्षयगदकर्षणवमनाद्यतियोगसूर्यसंतपैः ।

पित्तानिलौ प्रवृद्धौ सौम्यान्धातूश्च शोषयतः ॥ ५ ॥

रसवाहिनीश्च नालीजिह्वामूलगलनालुकण्डोन्नः ।

संशोष्य नृणां देहे कुरुतस्तृष्णां महाबलावेतौ ॥ ६ ॥

क्षोभात् क्षोभधी क्षोभसे, भ्रमात् भ्रमधी भ्रमसे,
अमात् अमधी अमसे, शोकात् शोकाधी शोकसे, क्रोधात्
क्रोधाधी क्रोधसे, विलङ्घनात् विलङ्घनाधी अतिलङ्घनसे,
मघात् मघी मघपानधी मघपानसे, क्षार- क्षार क्षार,
अम्ल- अम्ल अम्ल, लवण- लवण लवण, कटुक- कटुक
कटुक, उष्ण- उष्ण उष्ण, रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, शुष्क-
अने शुष्क और शुष्क, अज- अजना अजके, सेवाभिः

४. क्षोभात्-क्रोधात् (य.)

५. नालीः-जघनीः (घ. ष. फ. व.)

६. महाबलावेतौ-अतिलङ्घनौ (व.)

સેવનથી સેવન કરનેસે, ધાતુક્ષય-ધાતુક્ષય ધાતુક્ષય, ગદ-
કર્ષણ. રોગથી થયેલી કૃશતા રોગસે ઉત્પન્ન
હૈ કૃશતા, વમનાસિ-વમનઆદિના વમનઆદિકે, અતિ-
યોગ-અતિથોગથી અતિયોગસે, સૂર્યસંતાપેઃ અને સૂર્યના
તાપથી ઓર સૂર્યકી ધૂપસે, પ્રવૃદ્ધો વધેલા પ્રકુપિત,
પિત્તાભિલૌ પિત્ત અને વાત પિત્ત ઓર વાત, સૌમ્યાન્
બદ્ધીય સૌમ્ય, ધાતુન્ ચ ધાતુઓનાં વાતુઓનાં, શોષયતઃ
શોષણ કરે છે શોષણ કરતે હૈ, છતૌ આ યે, મહાબલો
મહાબળવાન પિત્ત તથા વાત બન્ને મહાબલવાન પિત્ત
તથા વાત બંને, રસવાહિનીઃ ચ રસવાહિની રસવાહિની,
નાલીઃ નાડીઓ નાડિયાં, જિહ્વામૂલ-જિહ્વા મૂળ,
જિહ્વામૂલ, ગલ્લ-ગળું ગલા, તાલુક-તાળુ તાલુ,
ક્લોમ્નઃ ચ અને કલોમને ઓર ક્લોમકો, સંશોષ્ય
સૂકવીને સૂંચાકર, તૃણામ્ મનુષ્યના મનુષ્યકે, દેહે
દેહમાં દેહમેં, તૃણામ્ તરસ પ્યાસ, કુરુતઃ પેદા કરે છે
ઉત્પન્ન કરતે હૈ ॥ ૪-૬ ॥

4-6. As a result of shock, fear, fatigue, grief, anger, extreme inanition, alcoholism, constant use of alkaline, acid, salt, pungent, hot, dry and dehydrated food or emaciation due to loss of body-element or to disease, or of over-agitation of purificatory procedures and excessive insolation, the pitta and vata get greatly increased and dry up the watery contents of the body-elements. These two humors becoming very strong dehydrate the fluid-carrying ducts and channels situated at the base of the tongue, throat palate and Kloman and cause dipsosis in a man.

પીતં પીતં હિ જલં શોષયતસ્તાવતો ન યાતિ શમમ્ ।
ચોર્યાચિકૃશાનાં પ્રભવત્યુપસર્ગભૂતા સા ॥ ૭ ॥

૭. શોષયતસ્તાવતો ન યાતિ શમમ્-શોષયતસ્તાવતિબલો ન યાતિ
શમમ્ (ક.)

,, ઉપસર્ગભૂતા-ઉપસર્ગરૂપા (ધ.)

તો તેઓ બન્ને વે રોનો, પીતમ્ પીતમ્ વારંવાર
પીધેલ્લ વારવાર પિયે હુણ, જલમ્ પાણીને જલકો, શોષ-
યતઃ હિ શોષે છે સૂંચાતે રહતે હૈ, અતઃ આથી ઇસ
લિણ, શમમ્ તરસ શાન્ત પ્યાસ શાન્ત, ન યાતિ યતી
નથી નહીં હોતી, ચોર્યાચિકૃશ-ચોર બ્યાધિને લીધે ચોર
વ્યાધિયોસે, કૃશાનામ્ કૃશ થયેલા રોગીઓમાં કૃશ હુણ
રોગિયોમેં, સા તે વહ, ઉપસર્ગભૂતા ઉપદ્રવ્યે ઉપદ્રવ-
રૂપસે, પ્રભવતિ થાય છે હોતી હૈ ॥ ૭ ॥

7. Though he repeatedly drinks water yet his thirst is not quenched. Such dipsosis arises as a complication in persons sufferuig emaciation due to severe diseases.

તૃણાનાં પૂર્વરૂપં સામાન્યલક્ષણં ચ—

પ્રાગ્રૂપં મુખશોષઃ, સ્વલક્ષણં સર્વદાઽમ્બુકામિત્વમ્ ।
તૃણાનાં સર્વાસાં લિજ્જાનાં લાઘવમપાયઃ ॥ ૮ ॥

મુખશોષઃ મુખશોષ મુખશોષ, પ્રાગ્રૂપમ્ એ તૃણાનું
પૂર્વરૂપ છે યહ તૃણાકા પૂર્વરૂપ હૈ, સર્વદા સર્વદા
નિરન્તર, અમ્બુકામિત્વમ્ બલની ઇચ્છા થવી જલકો
ઇચ્છા, સ્વલક્ષણમ્ એ તૃણાનું પેતાનું લક્ષણ છે યહ
તૃણાકા અપના લક્ષણ હૈ, લિજ્જાનામ્ અને લક્ષણોની
ઓર લક્ષણોકી, લાઘવમ્ લઘુતા એ લઘુતા યહ, સર્વા-
સામ્ સર્વ સર્વ, તૃણાનામ્ તૃણાઓની તૃણાઓકી,
અપાયઃ શાન્તિ છે શાન્તિ હૈ ॥ ૮ ॥

8. The premonitory symptoms are dryness of the mouth and the pathognomic symptom is constant craving for water. The reduction to a state of mildness of all the characteristic symptoms of the disease is the sign of its cure.

તૃણાનામુપદ્રવાઃ —

મુખશોષસ્વરમેદઞ્ચમસંતાપપ્રલાપસંસ્તમ્ભાન્ ।
તાલ્વોષ્ઠકण्ठजिह्वाकर्कशतां चित्तनाशं च ॥ ૯ ॥

૯. સ્વલક્ષણમ્-સ્વલક્ષ્યઃ (ધ.)

,, અમ્બુકામિત્વમ્-અમ્બુકામિત્વમ્ (ફ.)

જિહ્વાનિર્ગમમરુચિ વાધિર્ય મર્મદૂયનં સાદમ્ ।
તૃષ્ણોદ્ભૂતા કુરુતે, પञ्चविधां लिङ्गतः शृणु ताम् ॥૧૦॥

જઙ્ઘાતા વૃદ્ધિ પામેલી વધી હુઈ, તૃષ્ણા તૃષ્ણા
પ્યાસ, મુક્ષશોષ- મુખશોષ મુખશોષ, સ્વરમેદ- સ્વરમેદ
સ્વરમેદ, અમ- બ્રમ અમ, સંતાપ- સંતાપ સંતાપ, પ્રલાપ-
પ્રલાપ પ્રલાપ, સંસ્તમ્ભાન્ બંધાઈ બંધું સંસ્તમ્ભ, તાલુ-
તાળુ તાલુ, ઓછ- હોઠ હોઠ, કઠ- કંઠ કંઠ, જિહ્વા-
અને બીજી. ઓર જીમમે. કર્કશતામ્ કંકશતા કર્કશતા,
ચિત્તનાશમ્ બેહોશી ચિત્તનાશ, જિહ્વાનિર્ગમમ્ બીજી
બહાર નીકળવું જીમકા બહાર નિકલ આના, અરુચિમ્
અરુચિ અરુચિ, વાધિર્યમ્ બેહોશી વાધિરતા, મર્મદૂ-
યનમ્ મર્મદૂયન મર્મદૂયન, સાદમ્ ચ અને શિથિલતા
બેહોશી ઓર ચિથિલતા ફનકો, કુરુતે ઉત્પન્ન કરે છે
ઉત્પન્ન કરતી છે, પञ्चविधाम् પાંચ પ્રકારની પાંચ
પ્રકારની, તામ્ તે તૃષ્ણાને સસ તૃષ્ણાનો, લિંગતઃ
લક્ષણોથી લક્ષણો, શ્રુણુ સંભળો શ્રુણુ ॥૧૦॥

9-10. Dryness of the mouth, change of voice, giddiness, burning, delirium, rigidity, roughness of the palate, lip, throat and tongue, stupefaction, protrusion of the tongue, anorexia, deafness, sense of burning in internal organs, and asthenia are the symptoms of dipsosis. Now listen to the symptoms of each of the five varieties of dipsosis individually.

વાતતૃષ્ણાયાઃ સંપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

અબ્ધાતું દેહસ્થં કુપિતઃ પચનો યદા વિશોષયતિ ।
તસ્મિન્શુષ્કે શુષ્પત્યબલસ્તૃષ્પત્યથ વિશુષ્યન્ ॥૧૧॥

વદા બધારે જવ, કુપિતઃ કોપેલ કુપિત હુઆ,
પચનઃ વાયુ વાયુ, દેહસ્થમ્ દેહસ્થ દેહસ્થિત, અબ્ધાતુશ્ચ

૧૦. મર્મદૂયનં સાદમ્—મર્મનાં પીઠનં મદનમ્ (ય.)

૧૧. મર્મદૂયનં—મર્મપીઠનં (ફ. વ.)

૧૨. તામ્—તાઃ (ધ.)

૧૩. દેહસ્થં—દેહસ્થ (ફ.)

બધાતુને જલધાતુકા, વિશોષયતિ શેષે છે શોષણ
કરતા છે, તસ્મિન્ બધારે તે તબ સસકે, શુષ્કે સકાતા
સૂચને પર, અબલઃ નિર્બળ પુરુષ દુર્બલ પુરુષ, શુષ્પતિ
શેષાય છે સૂચતા છે, અથ અને ઓર, વિશુષ્યન્
શેષાતા તે સૂચતા હુઆ વદ, તૃષ્વતિ તરસે થાય છે
તૃષ્ણાનો પ્રાપ્ત હોતા છે ॥ ૧૧ ॥

11. When the provoked vata absorbs the watery element in the body, the weak person gets dehydrated by the absorption of this fluid and consequently suffers from dipsosis.

નિદ્રાનાશઃ શિરસોઽપ્રસ્તથા શુષ્કવિરસમુલ્લતા ચ
સ્રોતોઽવરોધ इति च स्याद्विद्धं वाततृष्णायाः ॥૧૨॥

નિદ્રાનાશઃ નિદ્રાનાશ નિદ્રાનાશ, શિરસઃ અમઃ
શિરોભ્રમ શિરોભ્રમ, તથા શુષ્કવિરસમુલ્લતા ચ
શુષ્કમુખતા, વિરસમુખતા મુખકા શુષ્ક હોના એવં મુખકી
વિરસતા, સ્રોતોઽવરોધઃ અને સ્રોતોને અવરોધ ઓર
સ્રોતોના અવરોધ, इति च એ એ, વાતતૃષ્ણાયાઃ વાત-
તૃષ્ણા તૃષ્ણાના વાતજન્ય તૃષ્ણાને, લિંગમ્ લક્ષણો લક્ષણ,
સ્યાન્ છે હૈ ॥ ૧૨ ॥

12. Loss of sleep, whirling of the head, dryness and loss of taste in the mouth and occlusion of the channels are the symptoms of dipsosis of the vata type.

પિત્તતૃષ્ણાયાઃ સંપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

પિત્તં મતમાગ્રેયં કુપિતં ચેત્તાપયત્યપાં ધાતુમ્ ।
સંતપ્તઃ સ હિ જનયેત્તૃષ્ણાં દાહોલ્બ્ધાં નૃણામ્ ॥૧૩॥

પિત્તમ્ પિત્તને પિત્તકો, આગ્રેયમ્ આગ્રેય આગ્રેય,
મતમ્ માન્યું છે માના છે, કુપિતમ્ કુપિત થઈ કુપિત હો
કર, અપાશ્ચ ધાતુમ્ બધાતુને જલધાતુકો, તાપયતિ
ચેત્ એ તપાવે તે. યદિ તપાતા છે તો, સંતપ્તઃ સઃ
તપી ગયેલ તે બધાતુ તપી હુઈ વદ જલધાતુ,

૧૨. સ્રોતોઽવરોધ—કળાવરોધ (ફ.)

નૃણામ્ મનુષ્યેભાં મનુષ્યોર્મે, દાહોલ્લણામ્ દાહપ્રધાન
દાહપ્રધાન, તૃણામ્ તૃણા તૃણાકો, જનચેત્ ઉત્પન્ન
કરે છે ઉત્પન્ન કરતી છે ॥ ૧૩ ॥

13. The pitta is regarded as the thermal element in the body. If it is provoked, it heats the watery element and the watery element being heated, there occurs thirst and excessive burning sensation in the man.

તિક્તાસ્ત્વત્ શિરસો દાહઃ શીતામિનન્દતા મૂર્છાં
પીતાક્ષિમૂત્રવર્ચસ્વમાકૃતિઃ પિત્તતૃણાયાઃ ॥૧૪॥

તિક્તાસ્ત્વમ્ તિક્તામુખતા મુક્તી તિક્તા, શિરસઃ
દાહઃ માથામાં દાહ શિરમેં દાહ, શીતામિનન્દતા શીતળ
વસ્તુની ધૃત્તા શીતલ પદાર્થોંકો પસન્દ કરના, મૂર્છા
મૂર્છા મૂર્છા, પીતાક્ષિમૂત્રવર્ચસ્વમ્ આંખ, મૂત્ર અને
આંકો પીળાં થવાં આંખ મૂત્ર ઓર પુરીષકા પીલા હોના,
પિત્તતૃણાયાઃ ઓ પિત્તજન્ય તૃણાનાં એ પિત્તજન્ય
તૃણાકે, આકૃતિઃ લક્ષણ છે લક્ષણ છે ॥ ૧૪ ॥

14. Bitter taste in the mouth, burning sensation in the head, desire for cold things, fainting and icteric tinge of the eyes, urine and the feces, are the signs of dipsosis of the pitta type.

આમજતૃણાયાઃ સંપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

લુણા યાઽમપ્રભવા સાઽપ્યાગ્નેયાઽમપિત્તજનિ-
તત્વાત્ ।

લિજ્જં તસ્યાધ્વારુચિરાધ્માનકફપ્રસેકૌ ચ ॥૧૫॥

યા જે જો, તૃણા તૃણા તૃણા, આમપ્રભવા
આમજન્ય છે આમજન્ય છે, સા તે વદ, અપિ પાણી મી,
આમપિત્ત- આમથી અવરોધ પામેલા પિત્તથી આમા-
વરુદ્ધ પિત્તસે, જનિતત્વાત્ ઉત્પન્ન થયેલી હોવાથી
ઉત્પન્ન હોનેસે, આગ્રેયા આગ્નેય છે આગ્રેય છે, અરુચિઃ ચ

૧૫. સાઽપ્યાગ્નેયાઽમપિત્તજનિતત્વાત્-સાઽપ્યાગ્નેયી ન પિત્તજનિ-
તત્વાત્ (૫.)

લિજ્જં તસ્યાધ્વા-તલિજ્જં સ્યોચ (૫.)

અરુચિ અરુચિ, આધ્માન- આધ્માન આધ્માન,
કફપ્રસેકૌ ચ અને કફપ્રસેક ઓ ઓર કફકા પ્રસેક
હોના એ, તસ્યાઃ તેનાં ઉસકે, લિજ્જન્ લક્ષણ છે
લક્ષણ છે ॥ ૧૫ ॥

15. Dipsosis which originates from chyme morbidity is also of the thermal type as it originates from chyme and the pitta. Its symptoms are anorexia, flatulence and ptyalism.

ક્ષયજતૃણાયાઃ સંપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

દેહો રસજોઽમ્બુભવો રસશ્ચ તસ્ય ક્ષયાશ્ચ તૃષ્ણેદિ ।
દીનસ્વરઃ પ્રતામ્યન્ સંશુષ્કહૃદયગલતાલુઃ ॥૧૬॥

દેહઃ દેહ દેહ, રસજઃ રસજન્ય છે રસસે ઉત્પન્ન
હોતા છે, રસઃ અને રસ ઓર રસ, અમ્બુભવઃ ચ બલથી
ઉત્પન્ન થાય છે જલસે ઉત્પન્ન હોતા છે, તસ્ય તેના ઉસકે,
ક્ષયાશ્ચ ચ ક્ષયથી ક્ષયસે, તૃષ્ણેદિ હિ મનુષ્યને તૃષ્ણા
થાય છે તૃષ્ણા હોતી છે, દીનસ્વરઃ તે દીન સ્વરવાળો થાય
છે વદ દીન સ્વરવાળો હોતા છે, પ્રતામ્યન્ તેને અંધારાં
આંને છે ઉસકો અન્વેરા આતા છે, સંશુષ્કહૃદયગલતાલુઃ
અને તેનાં હૃદય, કંઠ તથા તાળુ યુક્ત છે ઓર ઉસકે
હૃદય, કંઠ તથા તાળુ યુક્ત હો જાતે છે ॥ ૧૬ ॥

16. The body is made of colloidal fluid and the colloidal fluid of the body is in turn made of the aqueous element. The loss of this watery element induces thirst, the voice becomes low, the man becomes faint and his stomach, throat and palate get parched.

ઉપસર્ગજતૃણાયાઃ સંપ્રાપ્તિર્લક્ષણં ચ—

ભવતિ खलु योपसर्गाचृणा सा शोषिणी कष्टा ।
ज्वरमेहक्षयशोषश्वासाद्युपसृष्टदेहानाम् ॥१७॥

૧૬. તૃષ્ણેદિ-તૃષ્ણેતુ (૫)

, સંશુષ્કહૃદયગલતાલુઃ-દીનઃ સંશુષ્કગલતાલુઃ (ક. ૫.)

૧૭. યોપસર્ગા-યોપસર્ગા (૫.)

, શોષ-કાસ (૫.)

ज्वर- ज्वर ज्वर मेह- प्रमेह प्रमेह, क्षय- क्षय क्षय, शोष- शोष शोष, आसार्द्रपसृष्ट- आस वज्रेन्धी युक्त आदिसे युक्त, देहानाम् देहवाणांने देह-धारियोंमें, उपसर्गात् उपसर्गरे उपद्रवरूपसे, या जे जो, तृष्णा तृष्णा तृषा, भवति थाय छे होती है, सा ते वह, खलु अरेअर सचमुच, शोषिणी शोष डरनार शोषण करनेवाली, कष्टा अने कष्टसाध्य छे और कष्टसाध्य है ॥ १७ ॥

17. The dipsosis which occurs as a complication in persons affected with fever, urinary disorders, wasting, consumption, dyspnea and similar other diseases, causes great dehydration of the body and is of the formidable type.

असाध्यतृष्णायाः लक्षणम्—

सर्वास्त्वतिप्रसक्ता रोगकृशानां वमिप्रसक्तानाम् ।
घोरोपद्रव्ययुक्तास्तृष्णा मरणाय विज्ञेयाः ॥ १८ ॥

रोगकृशानाम् रोगधी कृश रोगसे कृश, वमिप्रसक्तानाम् अने याधुने याधु उलटीधी पीडाधेवा और निरन्तर वमनसे पीड़ित मनुष्यमें, अतिप्रसक्ताः अतिशय वधेधी अत्यन्त बड़ी हुई, घोरोपद्रव्ययुक्ताः तथा घोर उपद्रवधी युक्त और घोर उपद्रवसे युक्त, सर्वाः अधी सब, तृष्णाः तु तृष्णाओंने तृषाओंको, मरणाय मरुषु डरवा भाटे उपन थयेधी मृत्यु करनेके लिए उत्पन्न हुई, विज्ञेयाः अक्षुपी जाननी चाहिए ॥ १८ ॥

18. All varieties of dipsosis which are incessant, which occur in patients emaciated by disease and afflicted with continuous vomiting and which are attended with severe complications should be known as being indicative of approaching death.

तृष्णायां वातपित्तबोहेतुत्वम्—

नास्ति विना हि तर्षः पवनाद्वा तौ हि शोषणे हेतु ।
जब्धातोऽतिबुद्धावपां क्षये तृष्यते नरो हि ॥ १९ ॥

अग्निम् अग्नि अग्नि, पवनात् वा डे वायु या वायुके, विना विना विना, तर्षः तरस तृषा, न नशी नहीं हो सकती, हि डारुषु डे क्योंकि, अतिबुद्धौ अति-शय वधेध अत्यन्त बड़े हुए, तौ हि ते ये ये दोनोंही, जब्धातोः जब्धातुना जब्धातुके, शोषणे शोषणमां शोषणमें, हेतु डारुषु छे कारण हैं, जपाम् जधने जलके, क्षये क्षय थात क्षीण होने पर, नरः मनुष्य मनुष्यको, तृष्यते हि अवश्य तरस्ये थाय छे अवश्य प्यास लगती है ॥ १९ ॥

19. Thirst cannot occur without heat or without the vata; the excessive increase of these two elements is the cause indeed of the absorption of the watery element, on loss of which, man is afflicted with thirst.

गुरुज्वरपयःक्षेहैः संमूर्च्छन्निर्विदाहकाले च ।
यस्तृष्येद्वृत्तमार्गे तत्राप्यमिलानलौ हेतु ॥ २० ॥

गुरु-ज्वर-पयः- गुरु ज्वर, इध गुरु ज्वर, इध, क्षेहैः अने रनेहो और क्षेहोंके, संमूर्च्छन्निः उदरमा व्याप्त भवाने धीधे उदरमें व्याप्त होनेके कारण, विदाहकाले च तथा अन्न पचवाने समये तथा विदाहके समयमें, वृत्तमार्गे मार्गबंध होवाने धीधे मार्ग आवृत होनेके कारण, यः जे मनुष्य जो मनुष्य, तृष्येत् तरस्ये पीडाय छे तृषासे पीड़ित होता है, तत्र अपि त्यां वहां, जलिकानलौ वायु अने आस ज वायु और अग्नि ही, हेतु डारुषु थाय छे कारण होते हैं ॥ २० ॥

20. Even in a condition, where a person having taken heavy food, milk and unctuous articles, feels thirsty owing to the channels being occluded by the food-mixture during the digestive process, the vata and the thermal element act as the causative factors.

तीक्ष्णोष्णरूक्षभावाग्मद्यं पित्तानिलौ प्रकोपयति ।
शोषयतोऽपां धातुं तावेव हि मद्यशीलानाम् ॥ २१ ॥

मद्यम् मद्य मद्य, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्ण-
उष्ण उष्ण, रुक्षभावात् अने रुक्षपक्षुधी और रुक्ष
होनेसे, पित्तानिलौ पित्त अने वायुने पित्त और वायुको,
प्रकोपयति प्रकोपावे छे प्रकोपित करता है, तौ एव अने
ते ये अ और वे दोनों ही, मद्यशीलानाम् मद्यना
अध्यासीओनी मद्यसेवन करनेवालोंकी, अपाम् वातुम्
जलधातुने जलधातुको, शोषयतः हि अश्श शोषे छे
सूखा देते हैं ॥ २१ ॥

21. Alcohol by its quality of being
acute, hot and dry, provokes the pitta
and vata. It is therefore that in alcohol-
addicts these two factors dry up the
watery element of the body

तृष्णायां शीतजलं देयम्—

तप्ताखिव सिकतासु हि नोयमाशु शुष्यति क्षिप्तम् ।
तेषां संतप्तानां हिमजलपानाद्भवति शर्म ॥ २२ ॥

तप्तासु तपेदी तपी हुई, सिकतासु इव रेतीमां
नाजेला जलनी पेठे वालमें डाले हुए जलकी तरह,
क्षिप्तम् तप्त शरीरमां नाजेधुं तप्त शरीरमें डाला हुआ
तोयम् जल, आशु तुरन्त उरन्त, शुष्यति हि सुकड़ी
अथ छे सूख जाता है, तेषां ते उन, संतप्तानाम्
संतप्त पुरुषोंने सन्तप्त पुरुषोंको, हिमजलपानात् ईडुं
जल पीनाथी शीतल जल पीनेसे, शर्म सुख सुख,
भवति थाय छे होता है ॥ २२ ॥

22. Just as hot sand absorbs and
dries up the water poured on it, so
such heated persons find relief by the
potion of ice-cold water.

उष्णकान्तस्य सहसा शीतजलदाननिषेधः—

शिशिरस्नातस्योष्मा रुद्धः कोष्ठं प्रपद्य तर्षयति ।
तस्मान्नोष्णकान्तो भजेत सहसा जलं शीतम् ॥ २३ ॥

२२. हि नोयमाशु शुष्यति क्षिप्तम्—मद्यं पीतं हि शुष्यति क्षिप्तम् (फ.)

११ क्षिप्तम्—क्षिप्तम् (व.)

२३. तस्मान्नोष्णकान्तो....जलं शीतम्—तस्मान्नोभजेत सहसा
नोष्णकान्तो जल शीतम् (व. फ.)

शिशिर- ठंडा जलथी शीतल जलसे, स्नातस्य
नाहेला पुरुषनी स्नान किये हुए पुरुषकी रुद्धः रोड़ाथेदी
रुकी हुई, उष्मा ओष्मा गरमी, कोष्ठम् डे.डमां कोष्ठमें,
प्रपद्य अर्धने जाकर, तर्षयति तरस पे.स करे छे
प्यासको उत्पन्न करती है, तस्मात् तेधी इन लिए,
उष्णकान्तः गरमीथी अध्यायेला पुरुषे गरमीने पीडित
पुरुष, सहसा ऐकदम् शीघ्र, शीतम् शीतल शीतल,
जलम् जलनुं जलका, न भजेत सेवन करे नहि सेवन
न करे ॥ २३ ॥

23. The body-heat of the person
who has taken a cold bath being
obstructed in the peripheral region
passes to the internal organs and
creates thirst. Therefore the person
who is fatigued by insolation should
not use cold water immediately.

सर्वतृष्णानामनिल पित्त-क्षयजरवम्—

लिङ्गं सर्वाखेताखनिलक्षयपित्तजं भवत्यथ तु ।
पृथगागमाच्चिकित्सितमतः प्रवक्ष्यामि तृष्णानाम् २४

एतासु आ इन, सर्वासु सधणी तृष्णाभां सब
तृष्णामें, अनिल- वायुथी यथेलां वायुसे उत्पन्न हुए, क्षय-
जल धातुना क्षयथी यथेलां जलधातुके क्षयसे उत्पन्न
हुए, पित्तजम् अने पित्तथी यथेलां और पित्तसे उत्पन्न
हुए, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, भवति थाय छे होते हैं,
अथ तु इवे अब, अतः अहीथी यहांसे, आगमात्
आयुर्वेदना आभाष्यथी आयुर्वेदके प्रामाण्यसे, तृष्णानाम्
तृष्णाओनी तृष्णाकी, पृथक् चिकित्सितम् जुदी जुदी
चिकित्सा भिन्न भिन्न चिकित्सा, प्रवक्ष्यामि कहूंगा ॥ २४ ॥

24. In all these varieties of dipsosis,
symptoms arising from the provocation
of the vata and the pitta and loss of
watery element of the body, are mani-
fest. Hereafter I shall describe the
treatment of dipsosis of the various

२४. सर्वतृष्णायपित्तजं—सर्वतृष्णाय पित्तजं (व.)

types one by one, according to the authoritative tradition.

તૃણાયાઃ સામાન્યચિકિત્સા—

અપાં ક્ષયાદિ તૃણા સંશોષ્ય નરં પ્રણાશયેદાશુ ।
તસ્માદેન્દ્રં તોયં સમધુ પિબેત્તદ્દુષ્ણં વાઽન્યત્ ॥૨૫॥

તૃણા તૃણા તૃણા, અપામ્ બલધાતુના જલ-
ધાતુકે, ક્ષયાત્ ક્ષયથી ક્ષીણ હોનેસે, નરમ્ મનુષ્યને
મનુષ્યકો, સંશોષ્ય શોષીને સૂચાકર, આશુ શીઘ્ર શીઘ્ર,
પ્રણાશયેત્ હિ મારી નાખે છે નષ્ટ કરતી હૈ, તસ્માત્
તેથી હવે હવે, સમધુ મધયુક્ત મધયુક્ત, એન્દ્રમ્
વરસાદનું આન્તરીક્ષ, તોયમ્ પાણી પાણી, તદ્દુષ્ણમ્ અથવા
તેવા યુક્તવાળું અથવા ઉત્તરે સમાન ગુણવાળા, અન્યત્
વા બીજું પાણી દૂસરા પાણી, પિબેત્ પીવું પીવે ॥૨૫॥

25. Owing to the loss of the watery
element, thirst dehydrates the man
and soon kills him; the patient should
therefore drink pure rain-water with
honey, or any other water having
similar qualities.

કિંચિદ્ગુરુરનુરસં તનુ લઘુ શીતલં સુગન્ધિ
સુરસં ચ ।
અનભિષ્યન્દિ ચ યત્તસ્થિતિગતમપ્યેન્દ્રવજ્જેયમ્ ૨૬

ચત્ ને જો, કિંચિત્તમ્ પૃથ્વી ૫૨ રહેલું બલ
પૃથ્વીકે ઉપરકા જલ, કિંચિત્ સહેજ કુલ, ગુરુરનુરસં
કપાય અનુરસવાળું કપાય અનુરસયુક્ત, તનુ રબર
સ્વચ્છ, લઘુ હલકું હલકા, શીતલમ્ શીતળ શીતલ,
સુગન્ધિ સુમધવાળું સુગન્ધિ, સુરસમ્ સારા રસવાળું
ઉત્તમ રસયુક્ત, અનભિષ્યન્દિ ચ અને અનભિષ્યન્દી
હોય જોર અનભિષ્યન્દિ હો, તત્ અપિ તેને પણ ઉસે
મી, એન્દ્રવત્ વરસાદના પાણી જેવું વર્ષાઝલકે સમાન,
જેયમ્ બલધુ જાનના ચાહિય ॥ ૨૬ ॥

૨૫. અપાં ક્ષયાદિ—અપસંક્ષયાદિ (ક.)

૨૬. ગુરુરનુરસં તનુ—કપાયગુરુરસં સમ (સ.)

૧. તનુ લઘુ—લઘુ લઘુ (ક.)

26. The water that has got a slightly
astringent secondary taste, which is
light, cool, possessed of good smell
and devoid of deliquescent quality,
should be considered similar to celestial
water in effect though it be terrestrial.

શૃતશીતં સસિતોપલમથવા શરપૂર્વપચ્ચમૂલેન ।
લાજાસક્તુસિતાહ્વામધુયુતમૈન્દ્રેણ વા મન્થમ્ ॥૨૭॥
વઃત્વં વાઽમયવાનાં શીતં મધુશર્કરાયુતં દદ્યાત્ ।
પેયાં વા શાલીનાં દદ્યાદ્વા કોરદૂષાણામ્ ॥૨૮॥

શરપૂર્વ- શરદિ શરદિ, પચ્ચમૂલેન પચ્ચમૂલથી
પંચમૂલે, શૃતશીતમ્ શૃતશીત બલ શૃતશીત જલ,
સસિતોપલમ્ સાકરની સાથે દેવું ચીનીકે સાથે દેવે,
અથવા અથવા યા, લાજાસક્ત- લાજાને સાથે
લાજાકે સક્ત સિતાહ્વા- સાકર શર્કરા, મધુયુતમ્ અને
મધ મેળવી બનવેલો જોર શહદસે બનાયા હુઆ,
મન્થમ્ મન્થ મન્થ એન્દ્રેણ વા વરસાદના પાણી સાથે
દેવે આન્તરીક્ષ જલમે દેવે, આમયવાનામ્ અથવા કાયા
બનને અથવા કચે જોકા, શીતલ્ શીતળ શીતલ,
વાટયમ્ વાટય (મંડ) વાટય, મધુશર્કરાયુતમ્ મધ અને
સાકરથી યુક્ત મધુ જોર શર્કરાકે સાથે, દદ્યાત્ આપવે
દેવે, શાલીનામ્ અથવા શાલિ ચેખાની અથવા શાલિ
ચાવલ, કોરદૂષાણામ્ વા કે કોદરાની યા કોદોસે બનાઈ,
પેયામ્ વા પેયા પેયાકો, દદ્યાત્ આપવી દેવે ॥૨૭-૨૮॥

27-28. The physician may give the
water decocted with the roots of the
pentad of roots beginning with reed
grass, cooled and mixed with candied
sugar or the demulcent drink prepared
of roasted paddy powder, sugar, honey
and rain water; or he may give the
top part of half cooked barley gruel
cooled and mixed with sugar; or he

૨૭ લાજાસક્તુસિતાહ્વામધુયુતમૈન્દ્રેણ વા મન્થમ્—લાજાનાં સક્તનાં
સમધુસિતં મન્થમૈન્દ્રેણ (પ્ર. ત. બ. જ.)

૨૮. દદ્યાત્—દોડવત્ (બ.)

may give the thin gruel of sali rice or of common millet.

पयसा शृतेन भोजनमथवा मधुशर्करायुतं योज्यम् ।
पारावतादिकरसैर्घृतमृष्टैर्वाऽप्यलवणाम्लैः ॥२९॥

शृतेन उडानेला गरम, पयसा दूध साथे दूधके साथ अथवा अथवा या, अलवणाम्लैः लवणु अने अम्लरहित नमक और अम्लरहित, घृतमृष्टैः घीभां वधारेला घीमें छोके हुए, पारावतादिकरसैः वा अपि पारावत वजरेना भांसरस साथे पारावतादिके मांसरसोंके साथ, मधुशर्करायुतम् मधु अने साकरयुक्त शहद और शर्कराके साथ, भोजनम् लेलेन भोजन, योज्यम् योज्युं भेधे भेदे ॥ २९ ॥

29. Or, food may be given mixed with boiled milk or with honey and sugar, or mixed with the meat-juice of the pigeon and other birds of its group seasoned with ghee without adding either acid or salt.

तृणपञ्चमूलमुज्जातकैः प्रियालैश्च जाङ्गलाः सुकृताः ।
शस्ता रसाः पयो वा तैः सिद्धं शर्करामधुमत् ॥३०॥

तृणपञ्चमूलः तृणपञ्चमूल तृणपञ्चमूल, मुज्जातकैः भुंजतः मुज्जातक, प्रियालैः च अने चारोणाथी और चिरौजीसे, सुकृताः सारी रीते संस्कार आपेला सुसंस्कृत, जाङ्गलाः रसाः अंगल प्राणीभेदा भांसरसो जांगल प्राणियोंके मांसरस, शस्ताः प्रशस्त छे प्रशस्त हैं, तैः अथवा तेओथी या उनसे. सिद्धम् सिद्ध करेला सिद्ध किया हुआ, शर्करामधुमत् साकर अने मधुयुक्त शर्करा और मधुके साथ, पयः वा दूध प्रशस्त छे दूध प्रशस्त है ॥ ३० ॥

30. The meat juices of jangala animals well prepared with the roots of the pentad of grasses, salep and b Buchanan's mango is recommended; or

२९. योज्यम्-भोज्यम् (व.)

३०. प्रियालैश्च-पियालैश्च (व.)

the milk prepared with the above drugs mixed with sugar and honey.

शतघृतघृतेनाक्तः पयः पिबेच्छीततोयमवगाह्य ।
मुद्गमसूरचणकजा रसास्तु भृष्टा घृते देयाः ॥३१॥

शतघृत- सै। वभत घीशेला शतघृत, घृतेन घीभी वीसे, अक्तः अभ्यंग करेला रोगीअे अभ्यंग किया हुआ रोगी, शीततोयम् शीतल जलमें, अवगाह्य अवगाहन करीने अवगाहन करके, पय- दूध दूध, पिबेत् पीवुं पीवे, घृते भृष्टाः घीभां वधारेला वीसे छोके हुए, मुद्ग- मग मूंग, मसूर- मधुर मसूर, चणकजाः अने यक्षुना और चनेके, रसाः तु यूपो यूष, देयाः आपना देवे ॥ ३१ ॥

31. Or, the patient anointing himself with the hundred times washed ghee and taking a cold tub-bath, should drink milk or soups of green-gram, lentils and chick peas, seasoned with ghee.

मधुरैः सजीवनीयैः शीतैश्च सत्तिकैः शृतं क्षीरम् ।
पानाभ्यञ्जनसेकेष्विष्टं मधुशर्करायुक्तम् ॥३२॥

मधुरैः मधुर मधुर, शीतैः च तथा शीतवीर्य तथा शीतवीर्य, सजीवनीयैः अवनीय गक्षुना द्रव्येओ जीवनीय गणके द्रव्योंसे, सत्तिकैः तेभ्य तिक्त द्रव्येओ एवं तिक्त द्रव्योंसे, शृतम् उडानेला पकाया हुआ, क्षीरम् दूध दूध, मधुशर्करायुक्तम् मधु अने साकरनी साथे शहद और चीनीके साथ, पान- पान पान, अभ्यञ्जन- अभ्यंग अभ्यंग, सेकेषु अने परिषेधन करवाभां और परिवेकके लिए, इष्टम् छष्ट छे इष्ट है ॥ ३२ ॥

32. The milk boiled with drugs of the sweet group, or life-promoter group, refrigerant and bitter group mixed with honey and sugar may be used as potion, inunction and affusion.

३१. भृष्टा घृते-घृतमजिता (व. त. च. क.)

તજ્જં વા ઘૃતમિષ્ટં પાનામ્બજ્જેષુ નસ્યમપિ ચ ત્યાત્ ।
નારીપયઃ સશર્કરમુષ્ટ્યા અપિ નસ્યમિશ્વરસઃ ॥૩૩॥

તજ્જમ્ વા અથવા તે સિદ્ધ દૂધમાંથી કાઢેલું યા
રસ સિદ્ધ રૂપે નિકાળા હુઆ, ઘૃતમ્ ધી ધી, પાનામ્બજ્જેષુ
પાન અને અમ્બજ્જમાં પાન એવં અમ્બજ્જમે, ઇષ્ટ ૪૯
છે ઇષ્ટ હૈ, નસ્યમ્ ચ અપિ આ ધીનું નસ્ય પાણુ ઇસ
ઘીકા નસ્ય મી, ત્યાત્ આપવામાં આવે છે દિવા જાતા
હૈ સશર્કરશ્ચ સાકરયુક્ત શર્કરાકે સાથ, નારીપયઃ સ્ત્રીનું
ધાવણુ સ્ત્રીકે રૂપ, ઇષ્ટ્યાઃ સિદ્ધિયુતું દૂધ કંટનીકે
રૂપ, ઇશ્વરસઃ અને શેરડીના રસનું ઓર ઇશ્વરસકા,
અપિ પાણુ મી, નસ્ય ન્ નસ્ય આપવામાં આવે છે નસ્ય
દિવા જાતા હૈ ॥ ૩૩ ॥

33. Or, the ghee prepared out of
this medicated milk is beneficial as
potion and inunction as well as nasal
medication. Breast milk or camel's milk
with sugar, or sugar-cane juice is good
as nasal medication.

શીરેશ્વરસગુહોદકસિતોપલાશ્વોદ્રસીધુમાર્દીકૈઃ ।
વૃક્ષામ્લમાતુલુકૈર્ગન્ધૂષાસ્તાલુશોષઘ્નાઃ ॥૩૪॥

શીર- દૂધ રૂપ, ઇશ્વરસ શેરડીના રસ ઇશ્વરસ,
ગુહોદક- ગોળનું પાણી ગુહકા પાની, સિતોપલા-
સાકર ચીની, શ્વોદ્ર- મધ શરદ, સીધુ- સીધુ સીધુ,
માર્દીકૈઃ માર્દીક સૂદીકાકે મધ, વૃક્ષામ્લ- કાકમ
વૃક્ષામ્લ, માતુલુકૈઃ અને ખીજોરના ઓર વિજીરેકે,
ગન્ધૂષાઃ ગંડૂષા ગન્ધૂષ, તાલુશોષઘ્નાઃ તાળવાના
શોષને હરનાર છે તાલુશોષકે નાશક હૈ ॥ ૩૪ ॥

34. The gargles of milk, sugar-
cane juice, gur-water, candied sugar,
honey, sidhu wine, grape wine,

૩૩. નારીપયઃ...નસ્યમિશ્વરસઃ-નારીપયસા ઘૃતં સશર્કરમુષ્ટ્યાશ્ચ-
નસ્યમિશ્વરસઃ (ખ.)

૩૪. શીરેશ્વરસ-સમપુરેશ્વરસ (ખ.)

,, માર્દીકૈઃ-માષ્ઠીકૈઃ (ર. ખ.)

citron and pomello are curative of
dryness of the palate

જમ્બુઆમ્રાતકવદરીવેતસપચ્ચવલ્કલપચ્ચામ્લૈઃ ।

હન્મુશ્વશિરઃપ્રદેહાઃ સઘૃતા મૂર્છાશ્ચમતૃષ્ણાઘ્નાઃ સ્યુઃ

જમ્બુ- જાંબુડી જામુન, આમ્રાતક- આંબાડે
આમ્રાતક, વદરી- બેરડી વદરી વેતસ- વેતસ વેતસ,
પચ્ચવલ્કલ- પંચવલ્કલ પંચવલ્કલ, પચ્ચામ્લૈઃ અને
પચ્ચામ્લ નડે ઓર પંચામ્લકે, સઘૃતાઃ ઘૃતયુક્ત ઘીકે
સાથ, હન્- મુશ્વ- હૃદય, મુખ હૃદય, મુશ્વ, શિરઃ- પ્રદેહાઃ
અને માથા ઉપર કરેલા દેપો ઓર શિર પર કિયે દુપ
પ્રદેહ, મૂર્છા-શ્ચમ-મૂર્છા, શ્ચમ મૂર્છા, શ્ચમ, તૃષ્ણાઘ્નાઃ અને
તૃષ્ણાના નાશક ઓર તૃષ્ણાકે નાશક, સ્યુઃ છે હૈ ॥ ૩૫ ॥

35. The applications of jambul
indian hog plum, jujube, country
willow the pentad of barks and the
pentad of acids mixed with ghee, when
applied over peri-cardial region, face
and head are curative of fainting,
giddiness and thirst.

દાહિમદધિન્થલોઘ્રૈઃ સવિદારીવીજપૂરકૈઃ શિરસઃ ।
લેપો ગૌરામલકૈર્ઘૃતારનાલાયુતૈશ્ચ હિતઃ ॥૩૬॥

સવિદારી- વિદારીકંદ વિદારીકંદ, વીજપૂરકૈઃ ખીજોર
વિજોરે, દાહિમ- દાહમ અનાર, દધિન્થ- કાક કેય, લોઘ્રૈઃ
લોધર લોધ્ર, ઘૃત- ધી ધી, આરનાલાયુતૈઃ અને કાક
મેળવી ઓર કાંજીકે સાથ, ગૌરામલકૈઃ ચ તાલ્પ પરિ-
પકવ આમળાથી તાજે પરિપક આંવલેસે, શિરસઃ શિરને
સિરમે, લેપઃ લેપ કરવો લેપ લગાના, હિતઃ હિતકર્તા
છે હિતકર હૈ ॥ ૩૬ ॥

36. The unguent prepared of
pomegranate, wood apple, lodh, white
yam and citron or of whitish emblic

૩૫. વદરી-વદરીનલ (છ.)

,, પચ્ચવલ્કલપચ્ચામ્લૈઃ-પચ્ચવૈશ્વામ્લાઃ (ચ. ર.)

,, પચ્ચામ્લૈઃ-પચ્ચામ્લાઃ (ખ.)

,, પ્રદેહાઃ-પ્રલેપાઃ (જ.)

myrobalans mixed with ghee and sour wheat conjee, proves beneficial.

शैवलपङ्काम्बुरुहैः साम्लैः सघृतैश्च शकुभिलैः ।
मस्त्वारनालार्द्रवसनकमलमणिहारसंस्पर्शाः ॥३७॥
शिशिराम्बुचन्दनार्द्रस्तनतटपाणितलगात्रसंस्पर्शाः
क्षौमार्द्रनिवसनानां वराङ्गनानां प्रियाणां च ॥३८॥

साम्लैः अभ्ययुक्त खटाईके साथ, शैवलपङ्काम्बुरुहैः शेवाण, डाहन तथा डभणथी शेवाल, कीचड़ तथा कमलका, सघृतैः तेमज घृतयुक्त एवं चीके साथ, शकुभिः च साथनाथी सकुओंका लेपः दोष लेप, मन्तु- हठीना पाण्ठीनी दहीके पानीसे, आरनाल- डाँठ आरनालसे, आर्द्रवसन- पद्मालेख वस्त्र भिंगोये हुए कपड़े, कमल- डभल कमल, मणिहार- भस्त्रि अने हारना मणि और हाके, संस्पर्शाः स्पर्शां स्पर्श, क्षौमार्द्र- तेमज रेशमी बीना एवं रेशमी गीले, निवसनानाम् वस्त्र पड़ेरेख वस्त्र पहनी हुई, प्रियाणाम् प्रिय प्रिय, वराङ्गनानाम् च सुंदरीओना सुंदर स्त्रियोंके, शिशिराम्बु- शीतल जल, चन्दन- अने चंदनथी और चन्दनसे, आर्द्र बीना भिंगोये हुए, स्तनतट- स्तनतट पाणितल- दुधेणी पाणितल, गात्र- वगेरे अंगोना आदि अवयवोंके, संस्पर्शाः स्पर्शां तृष्णानो नाश करे छे स्पर्श तृष्णाको नष्ट करते हैं ॥ ३७-३८ ॥

37-38. Or, the applications prepared of moss, mud, and lotuses or with roasted paddy powder mixed with acid articles and ghee, or the application of wet cloth soaked in whey or sour wheat conjee or application of lotuses or of garlands of precious stones should be done. The cool contact of the

breasts and hands of beautiful and beloved women clad in wet silken garments and besmeared with cool and fragrant waters or sandal paste, proves beneficial.

हिमवद्दरीवनसरित्सरोऽम्बुजपवनेऽम्बुपादशिशिरा-
णाम् ।
रम्यशिशिरोदकानां स्मरणं कथाश्च तृष्णाघ्नाः ॥३९॥

हिमवत्-दरी- दिमाखथनी गुहाओ हिमालयकी कन्दरा, वन- पन वन, सरित्- नदी नदी, सर- सरोवर सरोवर, अम्बुज- डभल कमल, पवन- पवन पवन, इन्दुपाद- अने चंद्रनां किरणोथी और चन्द्रकी किरणोंसे शिशिराणाम् शीतल शीतल, रम्य- तेमज रम्य एवं रम्य, शिशिरोदकानाम् तथा डाँठ जलोनु तथा शिशिर जलका, स्मरणम् स्मरण स्मरण, कथाः च अने तेओनी कथाओ पद्य और उनकी कथायें मी, तृष्णाघ्नाः तृष्णानो नाश करे छे तृष्णाका नाश करती हैं ॥ ३९ ॥

39. The recollection of or listening to the description of the Himalayan caves, woods, streams, lakes, lotuses, breezes, moonlight and other cool things as well as of lovely and cool waters—these have an allaying effect on dipsosis.

तृष्णाया वैशेषिकी चिकित्सा—

वातघ्नमन्नपानं मृदु लघु शीतं च वाततृष्णायाम् ।
क्षयकासनुच्छतं क्षीरघृतमूर्ध्ववाततृष्णाघ्नम् ॥४०॥
स्याज्जीवनीयसिद्धं क्षीरघृतं वातपित्तजे तर्पे ।

३९. रम्यशिशिरोदकानां—रम्योदकयुक्तानां (घ. द.)

.. .. रम्योदकशिशिराणां (घ.)

.. .. आरामशिशिरोदकानाम् (घ.)

४०. वाततृष्णायाम्—वाततृष्णायाः (क. ख. ज. घ.)

.. क्षीरघृतमूर्ध्ववात—क्षीरमूर्ध्ववात (घ.)

.. क्षीरघृतमूर्ध्ववाततृष्णाघ्नम्—क्षीरघृतं वाततृष्णाघ्नम् (घ.)

३७. शैवलपङ्काम्बुरुहैः—शैवालपङ्कजलैः (फ.)

.. शकुभिलैः—सकुभिलैः (घ.)

.. आर्द्रवसनकमल—कमलजलार्द्रवसन (घ.)

३८. पाणितलगात्रसंस्पर्शाः—पाणितलसंस्पर्शाः (ख.)

.. क्षौमार्द्रनिवसनानां—मौक्तिकक्षौमार्द्रवसनानाम् (घ. त.)

वातवृणायाम् वातवृ तृष्णाम् वायुजन्य तृष्णाम्, वातघ्नम् वातघ्न वातघ्न, मृदु मृदु मृदु, लघु लघु लघु, शीतम् च अने शीतल और शीतल, अन्नपानम् अन्नपान अन्नपान, क्षयकासनुत् तथा क्षय अने कासघ्न द्रव्योत्थी और क्षयकासघ्न द्रव्योत्थी, शृतम् उष्णोष्ण गरम किया हुआ, क्षीरघृतम् दूधोष्ण शीतल दूधसे निकाला हुआ घी, ऊर्ध्ववात-श्वास श्वास, तृष्णाघ्नम् अने तृष्णा मटाउनार छे और तृष्णाके नाशक हैं, जीवनीय- अन्नजीवनीय जीवनीय- रागसे, सिद्धम् पकावेला सिद्ध, क्षीरघृतम् दूधोष्ण शीतल दूधसे निकाला हुआ घी, वातपित्तजे वात-पित्तजन्य वातपित्तजन्य, तर्षे तृष्णाम् तृष्णाम्, स्यात् हितकर छे हितकर हैं ॥४०३॥

40-40½. In dipsosis of the vata type soft, light and cooling food and drink curative of vata are recommended as also boiled ghee, which is churned directly from milk and which is indicated in the treatment of cough due to wasting and is curative of dipsosis and dyspnea. In dipsosis due to vata-cum-pitta, the ghee taken out of milk prepared with the drugs of the life-promoter group of drugs, is recommended

पित्तजतृष्णायाः चिकित्सा—

पैचे द्राक्षाचन्दनसर्जूरुशीरमधुयुतं तोयम् ॥४१॥

लोहितशालितण्डुलसर्जूरपरुषकोत्पलद्राक्षाः ।

मधु पक्वलोष्टमेव च जले स्थितं शीतलं पेयम् ॥४२॥

पैचे पित्तजन्य तृष्णाम् पित्तजन्य तृष्णाम्, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्षा, चन्दन- चन्दन चन्दन, सर्जूर- अम्ल सर्जूर, उशीर- वागीश्वर, मधुयुतम् अने मधु औषधीय युक्त और शहद इनसे युक्त, तोयम् पाणी जल, लोहित-शालितण्डुल- रता शालि शोभा काल शालि चावल, सर्जूर- अम्ल सर्जूर, परुषक- शालसा

कालसा, उत्पल- नीलकमल नीलकमल, द्राक्षाः अने द्राक्ष औषधीय युक्त पाणी और द्राक्षा इनसे युक्त जल, पक्वलोष्टम् अने तपावेदी भाटीना देखाने और तपावे हुए मिट्टीके ढेलोको, जले स्थितम् पाणीमा ढारी जलमें बुझाकर, शीतलम् ते पाणी ठंडुं तथा पछी उस जलके ठंडा होने पर, मधु च एव तेमां मधु नाभी उसमें शहद डालकर, पेयम् पीवुं पीवे ॥ ४१-४२ ॥

41-42. In dipsosis of the pitta type, the water mixed with grapes, sandal-wood, date, cuscus and honey; as also the cold water in which red sali rice, tandula rice, dates, falsa, blue water lily, grapes, honey and a baked lump of earth have been kept may be given as potion.

लोहितशालिप्रस्थः सलोध्रमधुकाञ्जनोत्पलः क्षुण्णः पक्वामलोष्टजलमधुसमायुतो मृन्मये पेयः ॥४३॥

सलोध्र- शोभा लोध्र, मधुक-काञ्जन- गेहीमधु, रसा- जन मुलहठी, रसाजन, उत्पलः अने उत्पलसहित और उत्पलमहित, लोहित-शालि-प्रस्थः ६४ तोला लाल शालि चोभा ६४ तोले लाल शालि चावलको, क्षुण्णः अम्ल- उशीर ढारी दरकच करके, मृन्मये भाटीना वासुधुमा मिट्टीके पात्रमें, पक्व-आमलोष्ट-जल-मधु समायुतः पकावेला काञ्ची भाटीना देखाने ढारी गरम करेहुं नण ठंडुं तथा तेमां शोभा पछी तेने गाणी मधु नाभी तपावे हुए कच्ची मिट्टीके ढेलोको बुझाकर ठंडे हुए जलमें आलोकित कर छानकर शहद डाल करके, पेयः मात्राशी पीवा मात्रासे पीवे ॥ ४३ ॥

43. Or, the water kept in an earthen pot in which 64 tolas of red sali rice, pounded with lodh, liquorice, anti-mony and blue water lily are put and

४१. पैचे-पैचे (ब)

,, द्राक्षाः-क्षुण्ण (द.)

,, जले स्थितं-जले शृतं (ब)

४३. शालिप्रस्थः-शालितण्डुलप्रस्थः (क ड.)

,, क्षुण्णः-क्षुण्ण (ब.)

,, पक्वामलोष्टजलमधुसमायुतो-पक्वामलोष्टजलमधुसमायुतः (ब.)

in which a baked clod of clay, water, and honey have been added. This is a curative drink in dipsosis.

वटमातुलुङ्गवेतसपल्लवकुशकाशमूलयष्ट्याह्वैः ।
सिद्धेऽम्भस्यग्निनिभां कृष्णमृदं कृष्णसिकतां वा ४४
तप्तानि नवकपालान्यथवा निर्वाप्य पाययेताच्छम् ।
आपाकशर्करं वाऽमृतवह्नुयुदकं तृषां हन्ति ॥४५॥

वट- १३ वरगद, मातुलुङ्ग- भीमेरुं विजौरा,
वेतसपल्लव- वेतसपत्र वेतसके पत्ते, कुश- कुश कुश,
काशमूल- काशनां भूण काशके मूल, यष्ट्याह्वैः तथा
नेहीभधभी तथा मुलहठीसे, सिद्धे पडावेलां सिद्ध किये
हुए, अम्भसि पाणीमां जलमें, अग्निनिभाम् अग्निमां
तपावेली होवाशी अग्नि नेही लाध अग्निमें तप्त
होनेके कारण अग्निके समान लाल, कृष्णमृदम् डाणी भाटी
काली मिट्टी, कृष्णसिकताम् वा के डाणी रेतती या काली
वाल, अथवा अथवा या, तप्तानि तपावेलां तपाये हुए,
नवकपालानि नवां डीकरां नवीन मिट्टीके कपाल, निर्वाप्य
धुआवी बुझाकर, अच्छम् नीतधुं पाणी नितारा हुआ
जल, पाययेत पापुं पिलावे, आपाक- अथवा पडाववा
भाटे या सिद्ध करनेके लिए, शर्करम् नेमां तपेला
डांकरा नाभवाभां आल्या छे ओपुं जितमें तप्त कंकर डाले
गये हैं ऐसा, अमृतवह्नुयुदकम् वा गणैतुं अथ गुह्यचीका
जल, कृष्णम् तृष्याने तृषाको, हन्ति हल्ले छे नष्ट करता
है ॥ ४४-४५ ॥

44-45. In the water prepared with
sprouts of banyan, pomello, country
willow, roots of sacrificial and thatch
grass and liquorice, put a lump of
black earth or black sand or pieces
of new earthen vessel which have
been heated red and allow it to

४४ सिद्धेऽम्भस्यग्निनिभां-सिद्धेऽम्भस्यग्निनिभाः (घ.)

४५ पाययेताच्छम्-पाययेच्छोचम् (ग.)

,, आपाकशर्करं वाऽमृतवह्नुयुदकं तृषां हन्ति-अथपक्वशर्करावृत-
वह्नुयुदकं वा तृषां हन्ति (घ. ग. घ. ङ. च. द.)

cool; then decant the clear water and
give it to the patient; or give the
water prepared with guduch added
with red-hot pebbles and cooled. It is
curative of dipsosis

क्षीरवतां मधुराणां शीतानां शर्करामधुविमिभाः ।
शीतकषाया मृद्मृष्टसंयुताः पित्ततृष्णाघ्नाः ॥४६॥

मृद्मृष्ट- तपावेली भाटी तपाई हुई मिट्टीसे, संयुताः
युक्त युक्त, क्षीरवताम् क्षीरीयम् क्षीरीयम्, मधुराणाम्
मधुरद्रव्येण मधुर, शीतानाम् अने शीतवीर्य द्रव्येणा
और शीतवीर्य द्रव्योंके, शर्करा- साकर चीनी, मधु-
विमिभाः अने मधु मेलवेला और शहद मिलाये हुए,
शीतकषायाः शीतल कषायाः शीत कषाय, पित्ततृष्णाघ्नाः
पित्तजन्य तृष्या हरनार छे पित्तजन्य तृषाके नाशक
हैं ॥ ४६ ॥

46. The cold infusions prepared of
the drugs of the lactiferous plants and
drugs of sweet group and of cold
potency, mixed with sugar and honey
and with baked clay put into them,
are curative of dipsosis of the pitta
type.

कफजतृष्णायाः चिकित्सा—

व्योषवचामल्लतकतिककषायास्तथाऽऽमृतृष्णाघ्नाः
यद्योक्तं कफजायां वय्यां तद्यैव कार्यं स्यात् ॥४७॥

तथा तथा तथा, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, वचा- १७
वचा, मल्लतक- शिलाभां मिलावा, तिककषायाः अने
तिकत द्रव्येणा कषाय और तिक द्रव्योंके कषाय,
आमृतृष्णाघ्नाः आमृतृष्याना नाशक छे आमृतृष्णाके
नाशक हैं, कफजायाम् कफजन्य कफजन्य, वय्याम्
वय्यामां वमनमें, यत् च ने डांछे जो कुछ, उक्तम्
उक्त छे कहा है, तत् च एव ते पक्षु वह भी, कार्यम्
कार्य अह्नीं करवुं यहां करे ॥ ४७ ॥

४६ पित्ततृष्णाघ्नाः-पित्तजन्यतृष्णाः (क.)

४७ आमृतृष्णाघ्नाः-आमृतृष्णाघात (ख.)

47. In dipsosis due to chyme morbidity the decoctions of the three spices, sweet flag, marking nut and drugs of the bitter group prove beneficial; or the line of treatment, indicated in vomiting of the kapha type, may be given.

स्तम्भारुच्यविपाकालस्यच्छर्दिषु कफानुगां तृष्णाम् ।
ज्ञात्वा दक्षिमधुतर्पणलवणोष्णजलैर्वमनमिष्टम् ४८

स्तम्भ- ७४३३८ स्तम्भता, अरुचि- अरुचि अरुचि, अविपाक- अविपाक अविपाक, आलस्य- आलस्य आलस्य, छर्दिषु अने छर्दि ३३तां और छर्दि दोने पर, तृष्णाम् तृष्णाने तृष्णाको, कफानुगाम् कफानुग-धी कफके साथ अनुबन्धवाली, ज्ञात्वा अज्ञानीने जानकर, दक्षि-मधु- दही, मधु दही, मधु, तर्पण-लवण- तर्पण, लवण तर्पण, लवण, उष्णजलैः अने उष्ण जलानी और गरम जलसे, वमनम् वमन कराना, इष्टम् ४८ छे इष्ट है ॥ ४८ ॥

48. Knowing that rigidity, anorexia indigestion, lethargy and vomiting are the sequela of the kapha type of dipsosis, it is desirable to induce vomiting by a dose prepared of curds, honey, demulcent drink, salt and warm water.

दाहिममम्लफलं वाऽप्यन्यत् सकषायमथ लेहम् ।
पेयमथवा प्रद्याद्रजनीशर्करायुक्तम् ॥४९॥

४९. दाहिम....शर्करायुक्तम्-दाहिममदनफलं वाप्यन्यतमकषाय-
मथ लेहम् । पेयमथवा हरिद्राम्बुशर्कराक्षौद्रसंयुक्तम् (ख.)

॥ " " " -सकषायलोहलवणं दाहिममम्लं फलं
न लेहं वा । पेयमथवा हरिद्राम्बु शर्कराक्षौद्रसंयुक्तम् (फ)

॥ दाहिममम्लफलं-दाहिममदनफलं (घ. ड.)

॥ वाऽप्यन्यत् सकषायमथ-वाप्यन्यतमकषायमथ (व.)

॥ प्रद्याद्रजनीशर्करायुक्तम्-हरिद्राम्बुशर्कराक्षौद्रसंयुक्तम्
(क. घ. ङ. च. त. थ.)

॥ रजनी-रजनीजम् (द.)

दाहिमम् दही अना, अन्यत् अथवा भीतुं या दूसरा, अम्लफलम् वा अपि भाटुं इति खट्टा फल, अथ सकषायम् अथवा कषायसहित अथवा कषाय-सहित, लेहम् लेह लेह, अथवा अथवा अथवा, रजनी रजनी हल्दी, शर्करायुक्तम् तथा साकरयुक्त तथा चीनीके साथ, पेयम् पेय पेय, प्रद्यात् आपयुं देना चाहिये ॥ ४९ ॥

49. The physician may give pomegranate or other sour fruit or the linctus mixed with astringent substances or he may give a potion containing turmeric and sugar.

क्षयजतृष्णायाः चिकित्सा—

क्षयकासेन तु तुल्या क्षयतृष्णा सा गरीयसी नृणाम् ।
क्षीणक्षतशोषहितैस्तस्मात्तां मेघजैः शमयेत् ॥५०॥

क्षयतृष्णा क्षयजन्य तृष्णा क्षय-
कासेन तु क्षयजन्य कासेनी क्षयज कासके, तुल्या समान छे समान है, सा ते वह, नृणाम् मनुष्याने मनुष्योंको, गरीयसी अत्यन्त छे भयजनक है, तस्मात् तेथी इस लिए क्षीणक्षत- क्षीण- क्षत क्षीण- क्षत, शोषहितैः अने शोषभां क्षितकर्ता और शोषमें हितकारी, मेघजैः औषधैश्च औषधोंसे, ताम् तेने उसकी, शम-येत् शान्त करनी चाहिए ॥ ५० ॥

50. Dipsosis in men, born of wasting is equally serious like the cough due to wasting; therefore this variety of thirst should be quieted with medications indicated in the condition of cachexia due to pectoral lesions and consumption.

क्षयजतृष्णायाः चिकित्सा—

पानतृषार्तः पानं त्वर्धोदकमम्ललवणगन्धाढ्यम् ।
शिशिरस्नातः पानं मद्याम्बु गुडाम्बु वा तृषितः ५१

५१ त्वर्धोदकमम्ललवणगन्धाढ्यम्-त्वर्धोदकमम्ललवणसंभोग्यम्
(ख.)

॥ शिशिरस्नातः-शिशिरस्नानम् (घ.)

अतिरूक्षदुर्बलानां तर्षे शमयेन्नृणामिहाशु पयः ।
छागो वा घृतभृष्टः शीतो मधुरो रसो हृद्यः ॥५५॥

इह अर्द्धी यदा, अतिरूक्ष- अतिशय रूक्ष अतिरूक्ष,
दुर्बलानाम् अने दुर्बल और दुर्बल, नृणाम् मनुष्याणां
मनुष्यकी; तर्षे तृषा तृष्णाको, पयः दूध दूध, आशु
ओष्ठम शीघ्र शमयेत् शमाये छे शान्त करता है,
घृतभृष्टः अथवा घीयी सस्कार आपेक्ष अथवा घीमें
भूले, छागः अकराया बकरेका, शीतः शीतल शीतल,
मधुरः अने मधुर और मधुर, रसः वा भांसरस
मांसरस, हृद्यः हृद्य भाटे हितकर छे हृदयके लिए
हितकर है ॥ ५५ ॥

55. The thirst in persons who are
extremely dehydrated and weak gets
immediately quenched by taking milk
or the cool and sweet meat-juice of the
goat seasoned with ghee is a cordial
drink.

स्निग्धेऽन्ने भुक्ते या तृष्णा स्यात्तां गुडाम्बुना शमयेत् ।
तर्षे मूर्च्छाभिहतस्य रक्तपित्तापहैर्हन्त्यात् ॥५६॥

स्निग्धेऽन्ने स्निग्ध भोजन स्निग्ध अन्न, भुक्ते
भक्ष्याथी भोजन करने पर, या ने जो, तृष्णा तृषा
तृषा, स्यात् थाय्य छे उत्पन्न होवे, ताम् तेने उसको,
गुडाम्बुना गोजनना पाण्डूयी गुडके जलसे, शमयेत्
शान्त करेयी शान्त करनी चाहिए, मूर्च्छाभिहतस्य मूर्च्छा-
पीडितनी मूर्च्छासे पीडित मनुष्यकी, तर्षे तृषाने
तृषाको, रक्तपित्तापहैः रक्तपित्तहर औषध्याथी रक्त-
पित्तनाशक द्रव्योंसे, हन्त्यात् हलुयी शान्त करनी
चाहिए ॥ ५६ ॥

56. The thirst resulting from
eating unctuous food should be quen-
ched with gur-water; and the
thirst in a person who has fainted

५६. अश्माश्लुकादन्तनम्—

शीतमुष्णञ्च जलं कुत्र देयं वज्यं वा कुत्रेणाह इति (ब. त.)
पुस्तकयोः पठ्यते ।

,, तां गुडाम्बुना शमयेत्—तर्षाश्लुकादन्तनम् (थ.)

should be cured by medications cura-
tive of hemothermia

शीतमुष्णं च जलं कुत्र देयं कुत्र वा वज्यम्—

तृड्दाहमूर्च्छाभ्रमक्लममदात्ययास्त्रविषपित्ते ।
शस्तं स्वभावशीतं, शृतशीतं सन्निपातेऽम्भः ॥५७॥

तृड्- तृषा तृषा, दाह- दाह दाह, मूर्च्छा- मूर्च्छा
मूर्च्छा, भ्रम- भ्रम भ्रम, क्लम- क्लम क्लम, मदात्यय-
मदात्यय मदात्यय, अस्त्र- रक्तपित्त रक्तपित्त, विष- विष
विष, पित्ते अने पित्तमां और पित्तमें, स्वभावशीतम्
स्वाभाविक शीतल पाण्डू स्वाभाविक शीतल जल,
सन्निपाते अने सन्निपातमां और सन्निपातमें, शृत-
शीतम् शृतशीत शृतशीत, अम्भः पाण्डू जल, शस्तम्
प्रशस्त छे अच्छा है ॥ ५७ ॥

57. In dipsosis, burning, fainting,
giddiness, exhaustion, alcoholism, vitia-
tion of blood and toxicosis, and dis-
orders of pitta and fresh cold water is
beneficial, while in the condition of
tridiscordance, water boiled and cooled
is good.

हिक्काश्वासनवज्वरपीनसघृतपार्श्वगलरोगे ।
कफघातकृते स्त्याने सद्यःशुद्धे च हितमुष्णम् ॥५८॥

कफघातकृते कफघातकृत, हिक्का-
हिक्काहिक्का, श्वास- श्वास श्वास, नवज्वर-
नवज्वरमां नवज्वरमें, पीनस- पीनस पीनसमें, घृतपीत-
पार्श्वगलरोगे पार्श्वगलरोगमां तथा गलाना रोगमां घीनुं
पान उर्था पछी तुरत न पार्श्वरोगमें तथा गलेके रोगमें
घृतका पान करनेके तत्काल पश्चात्, स्त्याने हेथाना
थट्पण्डूमां दोषोंके घना होनेमें, सद्यःशुद्धे च अने वमन
निरेखन वजरेथी रोगीनुं शोधन यथा पछी तुरत न

५७. तृड्दाह-तृड्दाहदाह (क. व.)

,, ,, -छर्षस्फदाह (व. द. व.)

,, तृड्दाहमूर्च्छाभ्रमक्लम-छर्षस्फदाहमूर्च्छाभ्रमक्लम (ख. त.)

५७. भ्रम-भ्रमः (ब.)

,, सन्निपातेऽम्भः-सन्निपाते तु (ब.)

और वमन विरेचन आदिसे रोगीके शोथन होनेके तत्काल पश्चात्, षण्णम् ७५५ गरम जल, हितम् ६८३८१ ७५५ हितकर है ॥ ५८ ॥

58. In conditions of hiccup, dyspnea, recent fever, coryza, excessive ingestion of ghee, pleurodynia and disorders of the throat caused by kapha and vata, or when the humors are still congested in the body and just after the purificatory treatment, a drink of warm water is beneficial.

पाण्डूदरपीनसमेहगुल्ममन्दानलातिसारेषु ।

प्रीहि च तोयं न हितं काममसह्ये पिबेदल्पम् ॥५९॥

पाण्डू- पाण्डुरोग, पाण्डुरोग, उदर- उदररोग, उदर, पीनस- पीनस, पीनस, मेह- प्रमेह, प्रमेह, गुल्म- गुल्म, गुल्म, मन्दानल- आग्निमांश, मन्दानि, अतिसारेषु अतिसार, अतिसार, प्रीहि च अने प्लीहा रोगभा और ग्रीहारागमें तोयम् ७५५ जल न हितम् ६८३८२ नही हितकारक नहीं है, असह्ये असह्य तृषामा असह्य प्यसमें कामम् ७५५ मले, अल्पम् थोड़ा पाण्डू योड़ा जल, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ ५९ ॥

59. In anemia, abdominal diseases, coryza, urinary diseases, gulma, weak gastric fire, diarrhea and splenic disorders the drinking of water is not beneficial; but if the thirst be unbearable, the patient may drink a small quantity of water.

पूर्वामयातुरः सन् दीनस्तृष्णादितो जलं काङ्क्षन् ।

न लमेत स चेन्मरणमाश्वेवामयादीघरोगं वा ॥६०॥

पूर्वामयातुरः सन् ओ पहेला कहेला रोगोपायो। पुत्रुय यदि पूर्वोक्त रोगोंवाला पुरुष, तृष्णादितः तृषाभी पीयाई तृषासे पीड़ित होकर, जलम् काङ्क्षन् ७५५ पीना चाहता रहता हो, न लमेत

६०. न लमेत स चेन्मरणम्—कभते मरणं शीघ्रम् (व.)

चेत् पशु तेने ७५५ न मणे ते। परन्तु उसको जल न मिले तो, आशु एव ते शीघ्रम् वह शीघ्र ही, मरणम् मरणम् मृत्यु, दीर्घरोगम् वा ३ दीर्घ रोगने वा दीर्घ रोगको, प्राप्नुयात् पाप्मे ७५५ प्राप्त करता है ॥ ६० ॥

60. For if the patient who is suffering from the above-mentioned diseases has become miserably afflicted with thirst and craving for water does not get it he may soon die or be afflicted with chronic illness.

तस्माद्धान्याम्बु पिबेत्तृष्यन् रोगी सशर्कराक्षौद्रम् ।

यद्वा तस्यान्यत्स्यात् सात्म्यं रोगस्य तत्क्षेपम् ॥६१॥

तस्मात् तेथी इस लिए, तृष्यन् तरस्या तृषा होने पर, रोगी रोगीथी रोगी, सशर्करा- साकर शर्करा, क्षौद्रम् अने मधुयुक्त और मधु मिठाकर, धान्याम्बु धान्याम्बु पाण्डू धान्याम्बु, पिबेत् पीवुं पीवे, तत्क्षेपम् अथवा ते अथवा उस, रोगस्य रोगने भाटे रोगके लिए, यत् अन्यत् वा ७५५ पीवुं ७५५ जो दूसरा कोई, सात्म्यम् सात्म्य सात्म्य, स्यात् होय हो, तत्क्षेपम् ते वह, इष्टम् पीवुं ७५५ पीना इष्ट है ॥ ६१ ॥

61. Therefore the thirsty patient may drink coriander-water mixed with honey and sugar, or whatever other medicated water is wholesome in his condition.

तृष्णायाः शीघ्रप्रतिकार्यत्वम्—

तस्यां विनिवृत्तायां न ज्ञान्य उपद्रवः सुखं जेतुम् ।

तस्मात्तृष्णां पूर्वं जयेद्बहुभ्योऽपि रोगेभ्यः ॥६२॥

तस्याम् ते तृषाके, विनिवृत्तायाम् भटता निवृत्त होने पर, तत्- तेनाथी उससे, ज्ञान्यः अथवा उपद्रव हुए, उपद्रवः ७५५ उपद्रवको जेतुम् सुखम् सुखेथी ७५५ ७५५ जीतना सरल है तस्मात् तेथी इस लिए, बहुभ्यः ७५५ बहुतसे, रोगेभ्यः अपि रोगोंभा पशु रोगोंमें भी, पूर्वम् प्रथम पहले, तृष्णाम् तृष्याने तृष्णाको, जयेद्- जीते ॥ ६२ ॥

62. If dipsosis is cured, it is easy to subdue the complications arising from it; therefore dipsosis, of all diseases, should be first treated.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकः—

हेतु यथाऽग्निपवनौ कुरुतः सोपद्रवां च पञ्चानाम् ।
तृष्णानां पृथगाकृतिरसाध्यता साधनं चोक्तम् ६३

तत्र ते विषयभां इस विषयमें, श्लोकः उपसंहारने। श्लोक छे छे उपसंहारका श्लोक है कि, यथा ज्वेपी रीते जैसे, अग्निपवनौ अग्नि अने वायु अग्नि और वायु, हेतु उरले। कारण बनकर, सोपद्रवाम् उपद्रव-सहित उपद्रवयुक्त, कुरुतः तृष्णा पेदा करे छे जे तृष्णाको उत्पन्न करते हैं वह, पञ्चानाम् तथा पांच तथा पांच, तृष्णानाम् तृष्णाओंनां तृष्णाओंके, पृथक् भुदां भुदां पृथक् पृथक्, आकृतिः लक्षण लक्षण, असाध्यता असाध्यता असाध्यता, साधनम् च अने चिकित्सा और चिकित्सा, उक्तम् उक्तां छे कह दिये हैं ॥ ६३ ॥

Here is the recapitulatory verse—

63. How the thermal factors and the vata are the two causative factors for the five kinds of dipsosis, their separate characteristics, the incurable condition and the method of cure have all been described.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने तृष्णारोग-
चिकित्सितं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रयेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुद्धी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रभां और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे
चिकित्सास्थानमें, तृष्णारोगचिकित्सितम् 'तृष्णारोग-

६३. पृथगाकृतिः—पुनराकृतिः (ब.)

चिकित्सित' 'तृष्णारोगचिकित्सित', नाम नामने।
नामका, द्वाविंशः भावीसभो वाईसवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ २२ ॥

22. Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-second chapter entitled "The Therapeutics of Dipsosis" not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

त्रेवीसभो अध्याय अध्याय तेईसवाँ

Chapter XXIII

विषचिकित्सितोपक्रमः—

अथातो विषचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ जतः हवे आली थी अब आगे, विष-
चिकित्सितम् 'विषचिकित्सित' नामना अध्यायनुं
'विषचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करेथुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयभां नीचे प्रमाणे ७ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह सा उहेथुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The Therapeutics of Toxicosis."

2. Thus declared the worshipful Atreya.

प्रागुत्पत्तिं गुणान् योनिं वेगैर्लङ्घित्वाऽप्युपक्रमान् ।

विषस्य ब्रवतः सम्यग्निवेश निबोध मे ॥३॥

अग्निवेश हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, विषस्य
विषकी, प्रागुत्पत्तिम् पूर्वोत्पत्ति प्रथम उत्पत्ति,

३. सम्यग्निवेश निबोध मे—सम्यग्निवेशावधारण (क.)

गुणान् शुभ्र गुण, योनिश्च येनि योनि, वेगान् वेग वेग, लिङ्गानि वक्ष्ये। लक्षण, उपक्रमान् अने अक्रिस्ता और उपक्रमको, ब्रुवतः मे कहेता येवा भारी पासेथी कहते हुए मुझसे, सम्यक् सारी रीते अच्छी तरह, निबोध सांभलो। सुनो ॥ ३ ॥

3. Listen O, Agnivesa! attentively as I describe to you the primogenesis, the properties, the source, the stages of virulence, the symptoms and the therapeutics of toxicosis.

विषस्य प्रागुत्पत्तिः, निरुक्तिश्च—

अमृतार्थं समुद्रे तु मथ्यमाने सुरासुरैः ।
जज्ञे प्रागमृतोत्पत्तेः पुरुषो घोरदर्शनः ॥ ४ ॥
दीप्ततेजाश्चतुर्दंष्ट्रो हरिकेशोऽनलेक्षणः ।
जगद्विषण्णं तं दृष्ट्वा तेनासौ विषसंज्ञितः ॥ ५ ॥

अमृतार्थम् अमृतने भाटे अमृतप्राप्तिके लिए, सुरासुरैः देवता अने राक्षसोथी देवता और राक्षसोंसे, समुद्रे समुद्रतुं समुद्रका, मथ्यमाने तु मथन थतुं हुतुं त्थारे मथन होने पर, अमृतोत्पत्तेः अमृतनी उत्पत्ति अमृतोत्पत्तिके, प्राक् पहेलां पूर्व, घोरदर्शनः भयंकर देहाववाणो देखनेमें भयानक, दीप्ततेजाः अदीप्त तेजवाणो प्रवीम तेजवाला, चतुर्दंष्ट्रः आठ दाढावाणो चार दाढ़वाला, हरिकेशः पिंगल बाणवाणो पिंगल बालोंवाला, अनलेक्षणः अने अग्नि जेवां नेत्रवाणो और आग जैसी आंखोंवाला, पुरुषः पुरुष पुरुष, जज्ञे येदा थथी उत्पन्न हुआ, तम् तेने उसको, दृष्ट्वा ओई देखकर, जगत् जगत जगत, विषण्णम् विषण्ण (गिन्न) भयुं विषण्ण (खिन्न) हुआ, तेन तेथी इस लिए, असौ ते वह, विषसंज्ञितः 'विष' ओ नामथी कहेवाय छे 'विष' इस नामसे कहा जाता है ॥ ४-५ ॥

4-5. When the ocean was being churned by the gods and the demons for the sake of ambrosia there emerged prior to the nectar, a fearful looking person. He had a resplendent appearance, four fangs, tawny hair and fiery eyes and the world despaired at the sight of him. Hence he was known as 'Visha' poison, the despair of the world.

विषस्य योनिप्रभावादि—

जङ्गमस्थावरायां तद्योनौ ब्रह्मा न्ययोजयत् ।
तदम्बुसंभवं तस्माद् द्विविधं पावकोपमम् ॥ ६ ॥
अष्टवेगं दशगुणं चतुर्विंशत्युपक्रमम् ।

ब्रह्मा अक्षां ओ ब्रह्माने, तत् तेने उसको, जङ्गम-जंगम जङ्गम, स्थावरायाम् अने स्थावर और स्थावर, योनौ येनिमा योनिमें, न्ययोजयत् नियुक्त कर दिया, तदम्बुसंभवं तस्मात् तेथी इस लिए, अम्बुसंभवम् अक्षमांथी येदा थथेलुं जलसे उत्पन्न, तत् ते विष वह विष, द्विविधम् ओ अक्षरतुं दो प्रकारका, पावकोपमम् अग्नि जेवुं अग्नि जैसा, अष्टवेगम् आठ वेगवाणुं आठ वेगवाला, दशगुणम् दश गुणवाणुं दस गुणवाला, चतुर्विंशति- अने येवीस और चौबीस, उपक्रमम् उपक्रमवाणुं छे उपक्रमवाला है ॥ ६ ॥

6-6½. Brahma deposited this poison in two places, namely, the mobile and immobile things of his creation. Thus the poison born of the sea became of two types. It resembles fire and has eight stages of virulence, ten qualities and twenty-four modes of treatment.

वर्षासु विषस्य तीक्ष्णत्वं, शरदि मन्दवीर्यत्वं च—

तद्वर्षास्त्वम्बुयोनित्वात् संक्लेवं गुडवद्गतम् ॥ ७ ॥

४. अमृतार्थं समुद्रे तु मथ्यमाने सुरासुरैः—मथ्यमाने जलनिधाय-

मृतार्थं सुरासुरैः (य. फ.)

५. हरिकेशो-हरिकेशो (फ.)

,, तेनासौ विषसंज्ञितः—विषं स तु विषादनात् (य. ब.)

સર્પત્યમ્બુધરાપાયે તદગસ્ત્યો હિનસ્તિ ચ ।

પ્રયાતિ મન્દવીર્યત્વં વિષં તસ્માદ્દનાત્યયે ॥૮॥

અમ્બુ- જલ, યોનિત્વાત્ યોનિ હોવાથી યોનિ હોનેસે, વર્ષાસુ વર્ષા ઋતુમાં વર્ષા ઋતુમાં, ગુહવત્ ગોળની પેઠે ગુફા સમાન, સંક્રેદન્ ક્રેદને ક્રેદકો, ગતમ્ પ્રાપ્ત મત્ પ્રાપ્ત હુઆ. તત્ તે વદ, સર્પંતિ પ્રસરે છે ફેલતા હૈ, અમ્બુધરાપાયે વાદળાં નષ્ટ મત્ મેઘોંકે દૃઢજાને પર, અગસ્ત્યઃ અગસ્ત્ય અગસ્ત્યકા તારા, તત્ તેને! उसको, હિનસ્તિ ચ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ, તસ્માત્ તેથી इस लिए, ઘનાત્યયે શરદ્ ઋતુમાં શરદ્ ઋતુમાં, વિષમ્ વિષ વિષ, મન્દ- મન્દ મન્દ, વીર્યત્વમ્ વીર્યવાળું વીર્યવાળા, પ્રયાતિ થાય છે હો જાતા હૈ ॥ ૭-૮ ॥

7-8. Having its origin in water, in the rainy season, it melts like gur and spreads, and it is Agastya that can destroy its evil. Hence when the clouds disappear at the end of the rainy season, poison becomes mild in effect.

જન્મવિષસ્ય મેદાઃ—

સર્પાઃ કીટોન્દુરા લૂતા વૃશ્ચિકા ગૃહગોષિકાઃ ।

જલૌકામત્સ્યમણ્ડુકાઃ કણભાઃ સક્રકણ્ટકાઃ ॥૯॥

શ્વસિંહવ્યાઘ્રગોમાયુતરશ્ચુનકુલાદયઃ ।

દંષ્ટ્રિણો યે વિષં તેષાં દંષ્ટ્રોત્યં જક્ષમં મતમ્ ॥૧૦॥

સર્પાઃ સર્પ સાંપ, કીટ- કીટ, કીટ, ઉન્દુરાઃ ઉન્દુર ચૂહા, લૂતાઃ લૂતા મકડી, વૃશ્ચિકાઃ વીંછી વિચ્છ, ગૃહ- ગોષિકાઃ ગરેળી છિપકલી, જલૌકા- જોળી જોળ, મત્સ્ય- માછલી મછલી, મણ્ડુકાઃ દેડકાં મેંઢક, સક્રકણ્ટકાઃ કૂકંટક કૂકંટક, કણભાઃ કણભ કણમ, શ્વ- કુતરા કુત્તા, સિંહ- સિંહ સિંહ, વ્યાઘ્ર- વાઘ વાઘ, ગોમાયુ- ગોમાયુ લોમડી, તરશ્ચુ- તરખ માહ, ચુનકુલાદયઃ નોળિયા વગેરે નેવલા આદિ, યે એ જો, દંષ્ટ્રિણઃ દાદવાળાં પ્રાણીઓ છે દાદવાળે પ્રાણી હૈ, તેષામ્ તેઓનીં ઉનકી,

૮. હિનસ્તિ ચ—નિહન્તિ ચ (વ.)

૯. ગૃહગોષિકાઃ—ગૃહગોષિકાઃ (ફ.)

૧૦. કણભાઃ સક્રકણ્ટકાઃ—શલભાઃ સર્પકણ્ટકાઃ (ર.)

દંષ્ટ્રોત્યમ્ દાદમાંથી નીકળેલ દાદસે સ્પર્શ હુઆ, વિષમ્ વિષને વિષ, જક્ષમમ્ જંગમ જંગમ, મતમ્ માનવામાં આવે છે માના જાતા હૈ ॥ ૯-૧૦ ॥

9-10. Serpents, insects, rats, spiders, scorpion, house lizards, leeches, fishes, frogs, hornets krikantaka, dogs, lions, tigers, hyena, mongoose and similar other animals are the fanged animals from whose fangs comes out the poison known as animal poison (mobile poison).

સ્થાવરવિષસ્ય મેદાઃ—

મુસ્તકં પૌષ્કરં કૌશ્ઞં વત્સનામ્ બલાહકમ્ ।

કર્કટં કાલકૂટં ચ કરવીરકસંશ્ચકમ્ ॥૧૧॥

પાલકેન્દ્રાયુધં તૈલં મેષકં કૃશપુષ્પકમ્ ।

રોહિષં પુષ્કરીકં ચ લાક્ષ્ણિક્યજ્ઞનામકમ્ ॥૧૨॥

સંકોચં મર્કટં શૃંગીવિષં હાલાહલં તથા ।

પંચમાદીનિ ચાન્યાનિ મૂલજાનિ સ્થિરાણિ ચ ॥૧૩॥

મુસ્તકમ્ મુસ્તક મુસ્તક, પૌષ્કરમ્ પોષરમ્ પોષરમૂલ, પોષરમૂલ, કૌશ્ઞમ્ કૌશ્ઞ કૌશ્ઞ, વત્સનામ્ વજનામ્ વચનામ્ બલાહકમ્ બલાહક બલાહક, કર્કટમ્ કર્કટ કર્કટ, કાલકૂટમ્ કાલકૂટ કાલકૂટ, કરવીરક-સંશ્ચકમ્ કરવીર નામતું કનેર મામક, પાલક- પાલક પાલક, દન્દ્રા- યુધમ્ ધન્દ્રાયુધ દન્દ્રાયુધ, તૈલમ્ તૈલ તૈલ, મેષકમ્ મેષક મેષક, કૃશપુષ્પકમ્ કૃશપુષ્પક કૃશપુષ્પક, રોહિ- રોહિ રોહિ, પુષ્કરીકમ્ પુષ્કરીક પુષ્કરીક, લાક્ષ્ણિક્યજ્ઞનામકમ્ લાક્ષ્ણિક્યજ્ઞનામકમ્, સંકોચમ્ સંકોચ સંકોચ, મર્કટમ્ મર્કટ મર્કટ, શૃંગીવિષમ્ શૃંગીવિષ શૃંગીવિષ, તથા તથા તથા, હાલાહલમ્ હાલાહલ હાલાહલ, પંચમ્ પાંચમી ધન્યાદિ इत्यादि, અન્યાનિ ચ અને બીજાં ઓર અન્ય, મૂલજાનિ મૂલજાનિ વિષે મૂલજન્ય વિષ, સ્થિરાણિ ચ સ્થિરાણિ છે સ્થાવર હૈ ॥ ૧૧-૧૩ ॥

૧૧. કરવીરકસંશ્ચકમ્—કરવીરકસંશ્ચકમ્ (ક. ય. વ.)

૧૨. પાલકેન્દ્રાયુધમ્—પાલકેન્દ્રાયુધમ્ (ક. ફ.)

૧૩. મેષકં—મેષકં (વ.)

11-13. Mustaka, pushkara, krauncha, aconite, balahaka, karkata, kalakuta and that which is known as oleander. Palaka, indrayudha, taila, meghaka and kusa-pushpaka, rohisha, punda rika, and glory lily and anjanabhaka, sankocha, markata, shringi poison halahala etc., and such other are poisons derived from roots of plants (vegetable poison).

गरविषस्य लक्षणानि—

गरसंयोगजं चान्यद्गरसंज्ञं गदप्रदम् ।
कालान्तरविपाकित्वाच्च तदाशु हरत्यसूत्र ॥१४॥

गरसंयोगजम् गरसंयोगजन्यं गरसंयोगजन्यं, गदप्रदम् च अने रोगग्रह और रोग करनेवाला, अन्यत् भीष्म द्वारा, गरसंज्ञम् गर नामतुं विष छे गर नामक विष है, तत् ते वह, कालान्तर- क्षणे कालान्तरमें, विपाकित्वात् विपाक पाभनार होवाथी विपाकशील होनेसे, असूत्र प्रालोने प्राणोंका, आशु जल्दी, न हरति हरतुं नहीं हरण नहीं करता ॥ १४ ॥

14. There is another variety of poison called artificial poison which is produced by combination of substances and which gives rise to disease-condition. Being slow in its development and action, it does not kill swiftly.

जङ्गमविषलिङ्गानि—

निद्रां तन्द्रां क्लमं दाहं सपाकं लोमहर्षणम् ।
शोफं चैवातिसारं च जनयेज्जङ्गमं विषम् ॥१५॥

१५. गरसंयोगजम्-परसंयोगजं (क.)

१५. क्लमं दाहम्-मेहं दाहं (घ.)

१५. दाहं, सपाकं-दाहसपाकं (घ.)

१५. जनयेत्-कुपते (घ. त.)

जङ्गमम् जंगम जङ्गम, विषम् विष विष, निद्राम् निद्रा, तन्द्राम् तन्द्रा तन्द्रा, क्लमम् थक थकावट, सपाकम् पाक पाकयुक्त, दाहम् दाह दाह, लोमहर्षणम् रोमहर्ष रोमहर्ष, शोफम् च एष सोओ शोफ, अतिसारम् च अने अतिसार और अतिसार, जनयेत् पैदा करे छे उत्पन्न करता है ॥ १५ ॥

15. Animal poison causes somnolence, torpor, fatigue, burning, inflammation, horripilation, edema and diarrhea.

स्थावरविषलिङ्गानि—

स्थावरं तु ज्वरं हिक्कां दन्तहर्षं गलग्रहम् ।
फेनवम्यरुचिश्वासमूर्च्छाश्च जनयेद्विषम् ॥१६॥

स्थावरम् विषम् तु स्थावर विष स्थावर विष, ज्वरम् ज्वर ज्वर, हिक्काम् हेउकी हिचकी, दन्तहर्षम् दन्तहर्ष दन्तहर्ष, गलग्रहम् गलग्रह गलग्रह, फेनवमि- झीझू आवावा झाग आना, अरुचि- अरुचि अरुचि, श्वास- श्वास श्वास, मूर्च्छाः च अने भूच्छा और मूर्च्छाको, जनयेत् पैदा करे छे उत्पन्न करता है ॥ १६ ॥

16. While vegetable poison causes fever, hiccup, setting the teeth on edge, spasm of the throat, frothy salivation, vomiting, anorexia, dyspnea and fainting.

जङ्गमस्थावरमयविषप्रभावः—

जङ्गमं स्यादधोभागमूर्ध्वभागं तु मूलजम्
तस्माद्विष्टाविषं मौलं हन्ति मौलं च दंष्ट्रजम् ॥१७॥

जङ्गमम् जंगम विष जंगम विष, अधोभागम् नीचेनी भागुओ गति करनेवाला, मूलजम् तु अने मूलज विष और मूलज

१७. वमि-छर्वि (घ.)

१७ जङ्गमं स्यादधोभागमूर्ध्वभागं तु मूलजम्-जङ्गमं स्यादधो-
भागमधोभागं तु मूलजम् (घ. त.)

१७. तस्माद्विष्टाविषं-तस्माद्विष्टाविषं (घ.)

१७. दंष्ट्रजम्-दंष्ट्रजम् (घ.)

विष, ऊर्ध्वभागम् उपरन्ती आशुये गतिं करेत् ।
ऊर्ध्वभागमे गतिं करेत्वा, स्यात् छे है, तस्मात् तेथी
इस लिए, दंष्ट्राविषम् दंष्ट्राविष दंष्ट्राविष, मौलम्
मूलम् विषमे मूलज विषको, मौलम् च अने मूलज
विष और मूलज विष, दंष्ट्रजम् दंष्ट्राविषमे दंष्ट्राविषको,
हन्ति हन्ति छे नष्ट करता है ॥ १७ ॥

17. Animal poison affects the lower part of the alimentary tract more, while the vegetable poison affects more the upper part. Therefore, animal poison neutralises the effects of vegetable poison and vegetable poison neutralises the animal poison.

मनुष्यशरीरे विषस्य सप्तवेगानां पृथग्लक्षणानि—

तृणमोहदन्तहर्षप्रसेकवमथुक्लुमा भवन्त्याद्ये ।

वेगे रसप्रदोषादसूक्ष्मदोषाद् द्वितीये तु ॥१८॥

वैवर्ण्यभ्रमवेपथुमूच्छाज्जम्भाक्लृचिमिचिमातमकाः ।

दुष्टपिशितात्तृतीये मण्डलकण्डूश्वयथुकोठाः ॥१९॥

वातादिजाश्चतुर्थे दाहच्छर्दःकूलमूर्च्छाद्याः ।

नीलादीनां तमसश्च दर्शनं पञ्चमे वेगे ॥२०॥

षष्ठे हिकाः भङ्गः स्कन्धस्य तु सप्तमेऽष्टमे मरणम् ।
नृणां,

मात्रे पहेला प्रथम, वेगे वेगभा वेगमें. रस-
प्रदोषात् रस इषित थावाथी रस इषित होनेसे, लृणमोह-
तरस, भूच्छा प्यास, मूच्छा, दन्तर्हर्ष- दन्तर्हर्ष दन्तर्हर्ष,
प्रसेक- प्रसैक प्रसेक, वमथु- वमन वमन, क्रमाः अने
कक्षम और यकावट भवन्ति थाय छे होती है, द्वितीये तु
भीम वेगभा दूसरे वेगमें, असूक्- रक्त रक्तके, प्रदोषात्
इषित थावाथी इषित होनेसे, वैवर्ण्य- विवर्णता विवर्णता,
अम- भम अम वेपथु- कं प कम्प, मूच्छा- भूच्छा
मूच्छा, जंभभा- अगासां जम्भाई, अक्षुचिमिचिमा- देहभा

१८. तृणमोह-इन्मोह (फ)

१९. त्रिमित्तिमातमकाः-त्रिमित्तिमातकाः (छ. इ. फ.)

१. तमकाः-जुंमाः (व.)

१०३. स्कन्धस्य तु-स्कन्धे स्वायुः (घ.)

अथ यथाऽऽङ्गोन्मिचिमिमाहृत, तमकाः अने तमङ्क
 थाय छे और तमक होते हैं, तृतीये त्रीञ वेगभां
 नीसरे वेगमें, दुष्टपिशितात् भांस दूषित भवाथी
 मांसके दूषित होनेसे, मण्डल- मंडल मंडल,
 कण्डू- भरु खजली, श्वश्रु- सोओ शोक,
 कोठाः अने ठाँ थाय छे और कोठ होते हैं, चतुर्थे
 योथा वेगभां चतुर्थ वेगमें, वातादिजाः वातादिजन्य
 वातादिजन्य, दाह- दाह दाह, छर्दि- उलटी वमन, अङ्ग-
 शूल- शरीरभां शूल शरीरमें शूल, मूर्च्छाद्याः अने मूर्च्छा
 वगेरे थाय छे और मूर्च्छा आदि होते हैं, पञ्चमे पांचमा
 वेगभां पांचवें, वेगे वेगभां वेगमें, सीलादीनाम् बाढणी
 वगेरे ३५ नीले आदि रूप, तमसाः च अने अधार
 और अंधेरा, दर्शनम् देखाय छे दिखाई देते हैं, षष्ठे
 छाया वेगभां छट्टे वेगमें, हिक्का हेडकी थाय छे हिचकी
 होती है, सप्तमे तु सातमा वेगभां सातवें वेगमें,
 स्कन्धस्थ कुक्षि कन्धका, स : नमी अन्य छे संग होता
 है, अष्टमे अने आठमा वेगभां और आठवें वेगमें,
 नृणाम् भनुष्यन्तु मनुष्यकी, मरणम् भरखु थाय छे
 मृत्यु हो जाती है ॥ १८-२० ॥

18-20 $\frac{1}{2}$. In the first stage of poisoning, as a result of vitiation of the body nutrient fluid, there occur, at first, thirst, stupor, setting the teeth on edge, ptyalism, vomiting and prostration. In the second stage when the blood gets vitiated, there occur discoloration, giddiness, tremors, fainting, sternutation, tingling pain in the body and asthma. In the third stage of poisoning when the flesh gets vitiated there will be eruption, pruritus, edema, and wheals. In the fourth stage when there is vitiation of vata and other humors there will be burning, vomiting, body-ache and fainting etc. In the fifth stage, there will be darkness of vision or vision of various colors. In the sixth

stage, there will be hiccup; and in the seventh stage there will be paralysis of the muscles supporting the shoulder girdle. In the eighth, there occurs death. These are the eight stages of toxicosis.

पशुपक्षिशरीरे विषवेगस्य लक्षणानि—

चतुष्पदां स्याच्चतुर्विधः, पक्षिणां त्रिविधः ॥२१॥

सीदत्वाद्ये भ्रमति च, चतुष्पदो वेपते, ततः शून्यः।

मन्दाहारो म्रियते श्वासेन हि चतुर्थवेगे तु ॥२२॥

ध्यायति विहगः प्रथमे वेगे, प्रभ्राम्यति द्वितीये तु।

स्रस्ताङ्गश्च तृतीये विषवेगे याति पञ्चत्वम् ॥२३॥

चतुष्पदाम् पशुभ्योर्मां पशुभ्योर्मां, चतुर्विधः विषने। वेग आर प्रकाशने। थाय छे विषका वेग चार प्रकारका होता है, पक्षिणां पक्षीभ्योर्मां पक्षियोंमें, त्रिविधः विषने। वेग त्रय प्रकाशने। विषका वेग तीन प्रकारका, स्यात् थाय छे होता है, चतुष्पदः पशु पशु, आद्ये पहेला वेगमां प्रथम वेगमें, सीदति शिथिल थाय छे शिथिल हो जाता है, भ्रमति अने थड्डर थाय छे और भ्रमसे पीड़ित होता है, वेपते च भीम वेगमां डूबे छे दूसरे वेगमें कांपता है, ततः शून्यः भीम वेगमां शून्य थाय छे तीसरे वेगमें शून्य होता है, चतुर्थवेगे तु अने चौथा वेगमां और चतुर्थ वेगमें,

मन्दाहारः शोभा आहारवाणं थर्ध अल्प आहारवाला होकर, श्वासेन श्वासस्थी श्वासे, म्रियते हि मरखु पाये छे मृत हो जाता है, विहगः पक्षी पक्षी, प्रथमे प्रथम प्रथम, वेगे वेगमां वेगमें, ध्यायति शि-ताभ्रस्त नेपुं थाय छे एक टक देखता है, द्वितीये तु भीम वेगमां दूसरे वेगमें, प्रभ्राम्यति थड्डर इथां डरे छे चक्कर खाता है, तृतीये विषवेगे अने विषना भीम वेगमां और विषके तीसरे वेगमें, स्रस्ताङ्गः च शिथिल अंगवाणं थर्ध शिथिल शरीरवाला होकर, पञ्चत्वम् याति मरखु पाये छे मृत हो जाता है ॥ २१-२३ ॥

21-23. There are four stages in the case of quadrupeds, and three stages in that of birds. In the animal, in the first stage, there will be asthenia and whirling; in the second stage the animal quivers; and in the third, passes into stupor and takes no food. In the fourth stage respiration becomes hard and it dies. The bird in the first stage of poisoning feels depression and in the second stage whirling, in the third stage its limbs get paralysed and death ensues.

विषस्य दश गुणाः—

लघु रुक्षमाशु विशदं व्यवायि तीक्ष्णं विकासि सूक्ष्मं च ।

उष्णमनिर्देश्यरसं दशगुणमुक्तं विषं तज्ज्ञैः ॥२४॥

तज्ज्ञैः विषवैद्यैश्च विषको जाननेवालोंने, विषम् विषने विषको, लघु लघु लघु, रुक्षम् रुक्ष रुक्ष, आशु आशुकारी आशुकारी, विशदं विशद, व्यवायि व्यवायी व्यवायी, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, विकासि विकासी विकासी, सूक्ष्मम् सूक्ष्म सूक्ष्म, उष्णम् उष्ण उष्ण, अनिर्देश्यरसम् अने अनिर्देश्य रसवाणं और अनिर्देश्य रसवाला, दशगुणम् च येम दश गुणवाणं इन दस गुणोंवाला, उक्तम् उक्तुं छे कहा है ॥२४॥

२२. सीदत्वाद्ये भ्रमति च चतुष्पदो वेपते—आद्ये भ्रमति चतुष्पदो-
ऽवसीदति (घ)

,, ,, —अथ भ्रमति चतुष्पात् सीदत्वाद्ये भ्रमति
च वेपते (घ.)

,, ततः शून्यः—ततः शून्यः (क. थ. फ. ब.)

,, मन्दाहारो म्रियते श्वासेन हि चतुर्थवेगे तु—मन्दाहारश्च ततो
म्रियते श्वासेन हि चतुर्थे (फ.)

,, हि चतुर्थवेगे—हि चतुर्थे वेगे (ब)

,, ध्यायति विहगः प्रथमे वेगे प्रभ्राम्यति द्वितीये तु—आद्ये वेगे
पक्षी प्रभ्राम्यति द्वितीयवेगे तु (फ.)

24. Lightness, dryness, quickness, clearness, diffusiveness, acuteness, expansiveness, subtleness, heat and indistinct taste are the ten qualities of poison described by toxicologists.

रौक्ष्याद्वातमशैत्यात्पित्तं सौक्ष्म्यादसृक् प्रकोपयति ।
कफप्रव्यक्तं रसत्वाद्भ्रंशानुवर्तते शीघ्रम् ॥२५॥
शीघ्रं व्यापिभावादाशु व्याप्नोति केवलं देहम् ।
तीक्ष्णत्वान्नर्ममं प्राणघ्नं तद्विकासित्वात् ॥२६॥
दुरुपक्रमं कष्टुत्वाद्द्वैशायात् स्यादसक्तगतिदोषम् ।
दोषस्थानप्रकृतीः प्राप्यान्यतमं हृदीरयति ॥२७॥

तत्र ते विष वह विष, रौक्ष्यात् रक्षताथी रक्षतासे, वातश्च वायुने वायुको, अशैत्यात् उष्णताथी उष्णतासे, पित्तम् पित्तने पित्तको, सौक्ष्म्यात् सूक्ष्मताथी सूक्ष्मतासे, असृक् रक्तने रक्तको, अव्यक्त- तथा अव्यक्त तथा अव्यक्त, रसत्वात् रसवाणापणुताथी रसवाला होनेसे, कफश्च च क्षने कफको, प्रकोपयति प्रकुपित करे छे प्रकुपित करता है, शीघ्रम् शीघ्रपणुताथी शीघ्र होनेसे, भ्रंशानु च भ्रंशानुनु भ्रंशानुको, शीघ्रम् शीघ्र शीघ्र, अनुवर्तते अनुवर्तन करे छे अनुवर्तन करता है, व्यापिभावात् व्यापिपणुताथी व्यापि होनेसे, केवलम् आभा संग्रह, देहम् देहमां देहमें, आशु ओष्ठम शीघ्र, व्याप्नोति व्याप्त थाथ छे व्याप्त होता है, तीक्ष्णत्वात् तीक्ष्णताथी तीक्ष्ण होनेसे, मर्मघ्नम् मर्मघाती छे मर्म-नाशक है, विकासित्वात् विकासीपणुताथी विकासी होनेसे, प्राणघ्नम् च प्राणघातक छे प्राणनाशक है, कष्टुत्वात् कष्टुताथी कष्टु होनेसे, दुरुपक्रमम् मुश्केलीछे चिकित्सा कराय औषुं छे दुश्चिकित्स्य है, वैशायात् विशदताथी विशद होनेसे, असक्तगतिदोषम् स्यात् गति अने दोषनी अटकायत विनानु छे गति और दोषोंकी रुकावटसे रहित है, दोषस्थान- अने दोषनां स्थान और दोषके स्थान, प्रकृतीः तथा रोगीनी प्रकृतिने तथा रोगीकी प्रकृतिको, प्राप्य प्राप्त करीने प्राप्त करके, अन्यतमम् त्रुष्ट दोषो-भांना ओक दोषनुं तीन दोषोंमेंसे किसी एक दोषको, हृदीरयति हि हृदीरय करे छे प्रकुपित करता है ॥२५-२७॥

25-27. By its dryness it provokes the vata, by its heat it provokes the pitta, and by its subtleness it vitiates the blood. By its indistinctness of taste it provokes the kapha and spreads quickly in the body-nutrient fluid. By its diffusive quality it spreads quickly in the entire body. By its acuteness it is injurious to the vital organs and by its expansiveness it destroys life. Owing to its lightness, it is difficult of treatment, and on account of its limpidness its flow cannot be stopped. Having reached the seat of the humor and according to the habitus of the patient, it provokes other complications.

दोषस्थानप्रकृतीः प्राप्य विषं यत् करोति—

स्याद्वातिकस्य वातस्थाने कफपित्तलिङ्गमीषत्तु ।
तृणमोहारतिमूर्च्छां गलग्रहच्छर्दिफेनादि ॥२८॥

वातिकस्य विष वातप्रकृतिवाणा पुरुषना विष वात-प्रकृतिवाले पुरुषके, वातस्थाने वाताशयमां रक्षुं होय तो वाताशयमें रहा हो तो, कफपित्तलिङ्गम् तु कफ अने पित्तनां लक्षणो कफ और पित्तके लक्षण, ईषत् स्यात् ओष्ठ होय छे अने वातनां नीचे उठेवां लक्षणो विशेष होय छे योजे होते हैं और वातके निम्नोक्त लक्षण विशेष होते हैं, तृट् गेवा ३:- त२२ जैसेकि:- प्यास, मोह- मोह मोह, अरति- भेयेनी अरति, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, गलग्रह- गलग्रह गलग्रह, छर्दि- उलटी वमन, फेनादि झीरु वगेरे फेन आदि ॥ २८ ॥

28. If the patient is of vata habitus and the poison affects the seat of vata, there will be marked symptoms of vata and only slight symptoms of kapha and pitta. They are—thirst, stupor, apathy, fainting, spasm of the throat, vomiting and frothy salivation.

पित्ताशयस्थितं पैत्तिकस्य कफवातयोर्विषं तद्वत् ।
तृट्कासज्वरवमथुक्लमदाहतमोतिसारादि ॥२९॥

विषम् विष विष, पैत्तिकस्य पित्तप्रकृतिवाणा पुरुषना
पित्तप्रकृतिवाले पुरुषके, पित्ताशय- पित्ताशयमा पित्ताशयमे,
स्थितम् चेत् रक्षुं होय तो रहा हो तो, कफवातयोः कफ
अने वातनां लक्षणो कफ और वातके लक्षण, तद्वत्
ओछां होय छे अने पित्तना नीचे उहेवां लक्षणो विशेष
होय छे थोड़े होते हैं और पित्तके निम्नोक्त लक्षण विशेष
होते हैं, तृट् नेवाकि:- तरस जैसेकि:- प्यास, कास-
उधरस खांसी, ज्वर- ज्वर ज्वर, वमथु- वमथु वमन,
क्लम- क्लम थकावट, दाह- दाह दाह, तमः- अंधारां
आवनां तम, अतिसारादि अतिसार वगेरे अतिसार
आदि ॥ २९ ॥

29. If a patient is of pitta habitus
and the poison affects the seat of
pitta, there will be marked symptoms
of pitta and only slight symptoms of
kapha and vata. They are—thirst,
cough, fever, vomiting, prostration,
burning, darkness of vision and
diarrhea etc

कफदेशगं कफस्य च दर्शयेद्वातपित्तयोश्चेपत् ।
लिङ्गं श्वासगलग्रहकण्डूलालावमथवादि ॥३०॥

कफस्य च विष उद्भूतिवाणा पुरुषना कफ
प्रकृतिवाले पुरुषके, कफदेशगम् चेत् उद्भूतिवां रक्षुं होय
तो ते कफाशयमे रहा हो तो वद, वातपित्तयोः वात
अने पित्तनां वात और पित्तके, लिङ्गम् च लक्षणो
लक्षण, ईषत् दर्शयेत् ओछां अतावे छे अने उद्भूनां
नीचे उहेवां लक्षणो विशेष अतावे छे थोड़े बताता है
और कफके निम्नोक्त लक्षण विशेष बताता है, श्वास-

नेवाकि:- श्वास जैसेकि:- श्वास, गलग्रह- गलग्रह
गलग्रह, कण्डू- भ्रम कंडू, लाला- लाला लाला,
वमथु-आदि वमन वगेरे वमन आदि ॥ ३० ॥

30. If a patient is of kapha habitus
and the poison affects the seat of
kapha, there will be marked symptoms
of kapha and only slight symptoms of
vata and pitta. They are—dyspnea,
spasm of the throat, pruritus, salivation
and vomiting etc.

दूषीविषस्य लक्षणम्—

दूषीविषं तु शोणितदुष्ट्याहःकिटिमकोटलिङ्गं च ।
विषमेकैकं दोषं संदूष्य हरस्यसूनेवम् ॥३१॥

दूषीविषम् दूषीविष दूषीविष, तु वगी तो, शोणित-
रक्ताने रक्तको, दुष्ट्या दूषित करीने दूषित करके, अहः-
इहवा-इहवा कोड़े-फुन्सया, किटिम- किटिम किटिम,
कोट- अने कोट और कोट, लिङ्गम् च ओ लक्षणोवाणुं
होय छे इन लक्षणवाला होता है. एवम् आ रीते
इस प्रकार, विषम् विष विष, एकैकम् ओछ ओछ एक
एक, दोषम् दोषने दोषको, संदूष्य अधिक दूषित करीने
अधिक दूषित करके, असून् प्राणु प्राणोका, हरति हरे
छे हरण करता है ॥ ३१ ॥

31. The artificial poison vitiating
the blood, causes ulcers and killoids,
and the poison, vitiating gradually one
after another of the body elements,
kills the man ultimately.

विषं यथा मारयति—

क्षरति विषतेजसाऽसृक्

तत् खानि निरुध्य मारयति जन्तुम् ।

पीतं मृतस्य हृदि तिष्ठति

दृष्टविद्ययोर्दशदेशे स्यात् ॥३२॥

२९. कफवातयोः—कफपित्तयोः (३.)

३०. तृट्कासज्वरवमथुक्लम-तृट्कासज्वरशोक्लम (क. व.)

३०. कफदेशगं कफस्य च दर्शयेद्वातपित्तयोश्चेपत्—कफदेशगं

व. कफाधिकस्य वातपित्तयोश्च दर्शयति (व.)

३१. किटिमकोटलिङ्गम्—किटिमकोटलिङ्गम् (क.)

३२. तत् खानि निरुध्य—खानि निरुध्याद्यु (थ. क.)

विष-विषना विषके, तेजसा तेजसी तेजसे, असृक्
 धोहीनु रक्ता, क्षरति क्षरन् धाय छे क्षरण होता है,
 त्व ते वह, खानि श्रोताने। श्रोतोंको, निरुध्य रोध
 करीने रोककर, जन्तुश् प्राणुने प्राणीको, मारयति भारी
 नाणे छे मार डालता है, पीतम् पीषितुं विष पिपा
 हुआ विष, मृतस्य भरेखा मनुष्यना मृत मनुष्यके, हृदि
 हृदयमा हृदयमें, तिष्ठति रहे छे ठहरता है, दष्ट-अने
 दष्ट और दष्ट, विद्ययोः तथा विद्ध मनुष्यमा विष
 तथा विद्ध मनुष्यमें विष, दंशदेशे दंशना प्रदेशमा दंश
 किये हुए प्रदेशमें, स्यात् रहे छे रहता है ॥ ३२ ॥

32. The blood undergoes vitiation due to fiery quality of the poison, and occludes the circulatory channels and kills the man. The poison which has been taken orally lies in the stomach of the deceased, while the poison in one that is stung or bitten lies in the region stung or bitten.

विषमृतस्य लिङ्गानि—

नीलौष्ठदन्तशैथिल्यकेशपतनाङ्गभङ्गविक्षेपाः ।
 शिशिरैर्न लोमहर्षो नाभिहृते दण्डराजी स्यात् ॥ ३३ ॥
 क्षतजं क्षताच्च नायात्येतानि भवन्ति मरणलिङ्गानि ।
 एभ्योऽन्यथा चिकित्स्यास्तेषां चोपक्रमाञ्जृणु मे ३४

नीलौष्ठ- नील होः नीले होठ, दन्तशैथिल्य-
 दांतनी शिथिलता दांतोंका हिलना, केशपतन- पाण
 उतरना बालोंका झडना, अङ्गभङ्ग- अंग बागवा
 अङ्गभङ्ग, विक्षेपाः अंगविक्षेप विक्षेप, शिशिरैः ठंडी
 थीमेना स्पर्श वजरेथी शीतल द्रव्योंके स्पर्श आदिसे,
 लोमहर्षः न इवासां उभां न यवां रोमांच न होना,
 नाभिहृते दाडडी भारवाथी पक्षु दंडसे आघात करने
 पर भी, दण्डराजी- दाडडीनी सोण दण्डके आघात

३३. दण्डराजी स्यात्-दण्डराजी च (ख. घ.)

३४. एतानि भवन्ति-उक्तानि एतानि (ङ.)

„ जृणु मे-जृणुत (ब.)

चिह्नका, न स्यात् न उद्गीर्णा न बनना, क्षतजम् अने
 धोहीनुं और रक्ता, क्षताच्च क्षतभाथी क्षतसे,
 न आयाति न आवापुं न वहना, एतानि छे ये, मरण-
 लिङ्गानि मरणानां चिह्नो मृत्युके लक्षण, भवन्ति धाय छे
 होते हैं, एभ्यः आ। दक्षिणवाणाओथी इन लक्षणवालोंसे,
 अन्यथा विपरीत दक्षिणवाणा मनुष्ये विपरीत लक्षण-
 वाले मनुष्य, चिकित्स्याः चिकित्सा करवा योग्य छे
 चिकित्सा करने योग्य हैं, तेषां तेओना उनके, उपक्र-
 मान् च उपक्रमे उपक्रम, मे भारी पासेथी मुझसे,
 शृणु सांभलो सुनो ॥ ३३-३४ ॥

33-34. Cyanosis of the lips, loosening of teeth, falling of the hair, paralysis of the body, rigor mortis, absence of horripilation at the touch of cold, non-formation of contusion-marks on the body in reaction to blows, absence of the flow of blood on inflicting a wound—these are the signs and symptoms of death. Those, in whom the above symptoms are not seen, are to be treated. Now listen to their therapeutics, as I describe it.

विषस्य चतुर्विंशत्युपक्रमाः—

मन्त्रारिष्टोत्कर्तननिष्पीडनचूषणाग्निपरिषेकाः ।
 अवगाहरक्तमोक्षणवमनविरेकोपधानानि ॥ ३५ ॥

हृदयावरणाञ्जननस्यधूमलेहौषधप्रशमनानि ।
 प्रतिस्वारणं प्रतिविषं संज्ञासंस्थापनं लेपः ॥ ३६ ॥
 मृतसजीवनमेव च विंशतिरेते चतुर्भिरधिका ।
 स्युरुपक्रमा यथा ये यत्र योज्याः शृणु तथा तान् ३७

मन्त्र- मन्त्र मन्त्र, अरिष्टा- अरिष्टा अरिष्टा, उत्कर्तन
 उत्कर्तन उत्कर्तन, निष्पीडन निष्पीडन निष्पीडन,
 चूषण- चूषण चूषण, अग्नि- अग्नि अग्नि, परिषेकाः

३६. प्रशमनानि-प्रशमनानि (फ.)

३७. अधिका-अभ्यधिका (ङ.)

„ स्युरुपक्रमा यथा ये-दुपक्रमा यथा यत्र (घ.)

परिषेक परिषेक, अवगाह-अवगाहन अवगाहन, रक्त-
मोक्षण-रक्तमोक्षु रक्तमोक्षण, वमन-वमन वमन,
विरेक-विरेचन विरेचन, उपधानानि उपधान उपधान,
हृदयावरण-हृदयावरण हृदयावरण, अञ्जन-अञ्जन अञ्जन,
नस्य-नस्य नस्य, धूम-धूम धूम, लेह-लेह लेह,
औषध-औषध औषध, प्रशमनानि प्रशमन प्रशमन,
प्रतिसारणम् प्रतिसारण प्रतिसारण, प्रतिविषम् प्रतिविष
प्रतिविष, संज्ञासंस्थापनम् संज्ञासंस्थापन संज्ञा-
संस्थापन, लेपः लेप लेप, मृतसञ्जीवनम् च एव अने
मृतसञ्जीवन और मृतसञ्जीवन, एते ऐ ये, चतुर्भिः
अधिका विंशतिः योनीस चौबीस, उपक्रमाः उपक्रमो
उपक्रम, स्युः छे हैं, ये नेशेना जिनके, यत्र न्यां
जहां, यथा ने रीतना जिस तरहके, योज्याः प्रयोग
थवा नेशे प्रयोग होने चाहिएं, तथा तान् ते उप-
क्रमेना त्यां ते रीतना ते प्रयोगे उन उपक्रमोंके वहां
उस तरहके उन प्रयोगोंको, शृणु साधनो सुनो ॥३५-३७॥

35-37. Incantations, amulets, excision, compression, suction, cauterization by heat, affusion, bath, depletion, emesis, purgation, scalp-incision (upadhaza), protection of the heart, eye-medication, nasal medication, inhalation, linctuses, sedative medications, alkaline applications, counter-poison, resuscitation, external application and re-animation—these four and twenty are the therapeutic measures. Now listen to the narration of how and when each of them is to be administered.

विषे वेणिकावन्ध-निष्पीडनोत्कर्तनानि, विषे चूषणम्—

दंशात्तु विषं दृष्ट्याविस्तृतं वेणिकां मिषग्वद्धा ।

निष्पीडयेद्दंशं दंशमुद्धरेन्मर्मवर्जं वा ॥३८॥

तं दंशं वा चूषेन्मुखेन यवचूर्णपांशुपूर्णेन ।

मिषक् वैले वैद्य, दृष्ट्य दंश पांशेना पुरुषना दृष्ट
हुए पुरुषके, दंशात् दंशभांशो दंशसे, अविस्तृतम्

विषम् तु विष प्रसर्युं न होय तो शरीरमें न फैले
विषको, वेणिकां वेणिका वेणिका, बद्धाभांधीने बांधकर,
मृशञ्ज अङ्गु जोरसे, निष्पीडयेत् पीडन करवुं दबावे,
मर्मवर्जम् अथवा मर्मने छोड़ी छे या मर्मको छोड़कर,
दंशञ्ज दंशने दंशको, उद्धरेत् कापी काढे काटकर
निकाले, तच्च अथवा ते अथवा उस, दंशम् दंशने
दंशको, यवचूर्ण-यवना दोहरी जौके आटे, पांशुपूर्णेन
के धूणशी भरवा या धूससे भरे हुए, मुखेन मुँह ने
मुखसे, चूषेत् वा यूसवे चूसे ॥ ३८३ ॥

38-38½. In the case of a poisonous bite, the physician should apply a ligature above the region of the bite and squeeze the part well, before the poison has spread in the body or should try to cut out that part except in the region of the vital organs; or, the physician filling his mouth with barley flour or earth must suck up the poison from the bitten area with his mouth.

विषे रक्तलावणम्, प्रदेह-सेकाः —

प्रच्छन्नशृङ्गजलौकाव्यधनं स्त्राव्यं ततो रक्तम् ॥३९॥
रक्ते विषप्रदुष्टे दुष्येत् प्रकृतिस्ततस्त्यजेत् प्राणान् ।
तस्मात् प्रघर्षणैरसृगवर्तमानं प्रवर्त्य स्यात् ॥४०॥
म्रिकदुग्धधूमरजनीपञ्चलवणरोचनाः सवार्ताकाः ।
घर्षणमतिप्रवृत्ते वटादिभिः शीतलैर्लेपः ॥४१॥
रक्तं हि विषाधानं वायुरिवाग्नेः प्रदेहसैकैस्तत् ।
शीतैः स्कन्दति तस्मिन् स्कन्ने व्यपयाति विषवेगः ॥

३९. प्रच्छन्नशृङ्गजलौकाव्यधनं—प्रच्छन्नवेधजलौकः शृङ्गः (घ. ड. ज.)

स्त्राव्यं ततो रक्तम्—स्त्रावयेद्वा रुधिरम् (घ.)

४०. पञ्चलवणरोचनाः—पञ्चलवणरोचकाः (घ. घ. फ.)

४१. शीतैः स्कन्दति तस्मिन् स्कन्ने व्यपयाति विषवेगः—सेकः

स्कन्दति तस्मिन् स्नते व्यपयाति विषवेगः (ड.)

, व्यपयाति—व्ययं याति (ड.)

વિષવેગાન્મદમૂર્ચ્ઞાવિષાદહૃદયદ્રવાઃ પ્રવર્તન્તે ।
શીતૈર્નિવર્તયેતાન્ વીજ્યાશ્ચાલોમહર્ષાત્ સ્યાત્ ॥૪૩॥

તતઃ પછી પીછે, પ્રચ્છન- છેકા મારીને પ્રચ્છન, શૂઘ્ન- શીંગડીથી સીંગી, જલોકા- જળોથી જૌક, દબધનૈઃ કે શિરાવેધથી યા શિરાવેધે, રક્તમ્ રક્તપું રક્તકા, આપ્યમ્ આપણુ કરવું સાવ કરનાં ચાહિય, રક્તે રક્ત રક્ત, વિષદ્રવ્યે વિષથી દૂષિત થતાં વિષસે દૂષિત હોને પર, પ્રકૃતિઃ પ્રકૃતિ પ્રકૃતિ, વૃષ્ટેત્ દૂષિત થાય છે દૂષિત હોતી હૈ, તતઃ અને પછી મનુષ્ય ઔર પશ્ચાત્ મનુષ્ય, પ્રાણાન્ પ્રાણનો પ્રાણોકા, ત્યજેત્ ત્યાગ કરે છે ત્યાગ કરતા હૈ, તસ્માત્ તેથી ઇસ લિય, અવર્તમાનમ્ ન પ્રવર્તતા અપ્રવૃત્ત, અસુક્ લોહીને રક્તકો, પ્રવર્ષજૈઃ પ્રવર્ષ- છોથી પ્રવર્ષણોસે, પ્રવર્ષમ્ સ્યાત્ પ્રવર્ષાવું પ્રવૃત્ત કરના ચાહિય, સચાર્તાકાઃ ભોરીંગણી કટેરી, ત્રિકટુ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, ગૃહધૂમ- ધરને ધૂમાડો ઘરકી ધુવાની, રજની- હળદર હલદી, પચ્છલવણ-પાંચેય લવણ પાંચોં નમક, રોચનાઃ અને ગોરોચનપું ઔર ગોરોચનકો, વર્ષણમ્ વર્ષણુ કરવું રમજે, અતિપ્રવૃત્તે લોહી બહુ વહેતાં રક્તકી અતિ પ્રવૃત્તિ હોને પર, વચ્ચાદિભિઃ બડ વગેરે વચ્ચાદિ, શીતલૈઃ શીતલ ધૃતીથી શીતલ દ્રવ્યોસે, લેપઃ લેપ કરને પ્રલેપન કરે, વાયુઃ બેધ વાયુ જૈસે વાયુ, અગ્નેઃ અગ્નિને દેલાવે છે અગ્નિકો ફેલાતા હૈ, રક્તમ્ રોમ રક્ત વૈસે રક્ત, વિષા- ધાનમ્ હિ વિષને દેલાવે છે વિષકો ફેલાતા હૈ, તત્ તે વહ, ક્ષીરતઃ શીતળ શીતલ, પ્રદેહ- લેપ લેપ, સેકૈઃ અને પરિષેકાથી ઔર પરિષેકોસે, રુક્ન્દતિ બમી બધ છે ગાઢા હોતા હૈ, તર્પિત્ અને તે ઔર ડસકે, રુક્ષે બમી બતાં વઢા હોને પર, વિષવેગઃ ચ્યવયાતિ વિષને વેગ હોી બધ છે વિષકા વેગ હટ જાતા હૈ, વિષવેગાત્ વિષના વેગથી વિષવેગસે મદ- મદ મદ, મૂર્ચ્ઞા- મૂર્ચ્ઞા મૂર્ચ્ઞા, વિષાદ- વિષાદ વિષાદ, હૃદયદ્રવાઃ અને હૃદયના વેગવું વધવું ઔર હૃદયકી ગતિકા વઢના, પ્રવર્તન્તે થાય છે ઉત્પન્ન હોતે હૈ, તાન્ તેઓને ડનકો, ક્ષીતૈઃ શીતળ

ઉપક્રમેથી શીતલ ઉપચારોસે, નિવર્તયેત્ મટાડના નિવૃત્ત કરે, આલોમહર્ષાત્ અને રંવાડાં ઊભાં થતાં સુધી ઔર લોમહર્ષ હો વઢાં તક, વીજ્યાઃ ચ સ્યાત્ પંખાને પવન નાખવે। પંચેછી વાયુ ડાલની ચાહિય ॥ ૩૯-૪૩ ॥

39 43. Then he should perform depletion of blood by wet-cupping with the horn or by leeching or by venesection. Else the blood being vitiated by the poison, the entire body gets vitiated and the man dies. Therefore the blood which does not flow out must be forced out by means of friction-massage. The three spices, kitchen soot, turmeric, the pentad of salt, ox-bile and indian nightshade make a good rubbing powder for inducing bleeding. If the blood is flowing out too much, cooling application of the banyan and similar other trees should be given. The blood is the vehicle of the poison just as the wind is of fire. So it should be treated with applications and affusions. As a result of cooling measures, the blood congeals and the blood being congealed the spreading of the poison is prevented. It is owing to the spreading of the poison that there occur intoxication, fainting, asthenia and tachycardia. So this should be alleviated by means of cooling measures and the patient should be fanned till there is horripilation owing to the cold induced.

૪૩, શીતૈર્નિવર્તયેતાન્ વીજ્યાશ્ચાલોમહર્ષાત્ સ્યાત્-શીતૈર્નિવર્ત-

યેતાન્ ઇત્યાનુ લોમહર્ષઃ સ્યાત્ (ય.)

,, વીજ્યાશ્ચાલોમહર્ષાત્ સ્યાત્-ન વીજ્યાશ્ચ લોમહર્ષઃ સ્યાત્ (ર.ખ.)

,, ,, ,, -વીજ્યાશ્ચાનુલોમહર્ષઃ (વ.)

વિષે દંશચ્છેદાચ્છણારિષ્ટાદાહવિસ્રાવણવમનવિરેકઃ :-

તરુરિવ મૂલચ્છેદાદંશચ્છેદાન્ન વૃદ્ધિમેતિ વિષમ્ ।

આચ્છણમાનયનં જલસ્ય સેતુર્યથા તથાડરિષ્ટઃ ॥૪૪॥

॥ वरणम्-बल्यम् (घ. ड.)

वरणम् ७० हृदयरक्षकं छे जो हृदयरक्षक है, आशु ते
पुरतः वह शीघ्र, पिबेत् पीनां पीवे ॥ ४७ ॥

47- Or the patient should immediately take boiled sugarcane juice or the meat-juice squeezed out of crow's flesh, or the blood of the goat and other animals of that group or ash or earth.

क्षारागदस्तृतीये शोफहरैल्लेखनं समध्वम्बु ।
गोमयरसश्चतुर्थे वेगे सकपित्थमधुसर्पिः ॥४८॥

तृतीये त्रीण वेगभा तृतीय वेगमें, क्षारागदः
क्षार-अगद पावो क्षार-अगद पिलावे, सप्तध्वम्बु भध
अने नल सहित मधु और जलसहित, शोफहरैः शोक्ष
द्रव्याथी शोफहर द्रव्योसे, लेखनम् दोभन ५२२० लेखन
करे, चतुर्थे योथा चौथे, वेगे वेगभा वेगमें, सकपित्य-
कोठ कपित्य, मधुसर्पिः भध अने धीर्था युक्त मधु
और धीसे युक्त, गोमयरसः गायना छाणुने २२५ पावो
गोमयका रस पिलावे ॥ ४८ ॥

48. In the third stage of toxicosis he should take alkaline antidotes and revulsive drugs that are curative of edema together with honey and water. In the fourth stage of poisoning, he should take the juice of cowdung mixed with wood-apple, honey and ghee.

काकाण्डशिरीषाभ्यां स्वरसेनाश्च्योतनाजने नश्यम् ।
स्यात्पञ्चमेऽथ षष्ठे संज्ञायाः स्थापनं कार्यम् ॥४९॥

पञ्चमे पाथिमा वेगमा पांचवें वेगमें, काकाण्ड-
डाडांड बड़ी कवच, शिरीषाग्धाश् तथ। सरससना
तथा शिरीषके, स्वरसेन स्वरसथी स्वरससे, आश्रयोतन-
आश्रयोतन आश्रयोतन, अजने अजने अंजत, नस्य

४८ शोफहरैलेंखनं-शोथहरैश्छर्दनं (ब.)

११ ११ -शोधहरच्छर्दनम् (ब.)

४९. अजने-अजनम् (ज.)

तथा नस्थ तथा नस्य, स्यात् ऊर्ध्वं करे, षष्ठे अने
छद्म वेगभाँ और छुट्टे वेगमें, संज्ञायाः स्थापनम् संज्ञा-
स्थापन संज्ञास्थापन, कार्यम् ऊर्ध्वं करना चाहिए ॥ ४९ ॥

49. In the fifth stage, he should use eye-salve and nasal medication prepared with the juice of sword bean and black siris; and in the sixth stage measures of resuscitation should be resorted to.

गोपित्तयुता रजनी मज्जिष्ठामरिचपिप्पलीपानम् ।
विषपानं दष्टानां विषपीते दंशनं चान्ते ॥५०॥

गोपित्तयुता रजनी गोरोथनयुक्ता हृण्दन्तुं
 आश्रितान् वज्रोरे कर्तुं गोरोचनके साथ हल्दीका आश्रितान्
 आदि करे, सज्जिष्ठा अग्ने भृश और मजीठ, मरिच-भरी
 काली मीच, पिप्पलीपानम् च तथा पीपन्तुं पान
 हितकर छे तथा पिप्पलीका पान हितकर है, अन्ते छेदना
 वेगर्भा अन्तिम वेगर्भे, दद्यान्नाम् सर्पथी दंश पाभेदने
 सर्पदंष्ट्रोंको, विषपानम् विषपान विषपान, विषपीते तथा
 विष पीधेदने तथा विषपीतको, दद्यान्नाम् च सर्पथी
 उसाधवो सर्प कटवाना हितकर है ॥ ५० ॥

50. He should be given a potion of turmeric, madder, black pepper and long pepper mixed with ox-bile. Finally in the seventh stage he must take a potion of vegetable-poison in cases of poisonous bites, and bites by poisonous animals in the case of vegetable poisoning.

विषहरा अगदयोगाः—

शिखिपित्तार्धयुतं स्यात् पलाशबीजद्वगदो मृतेषु वरः
वार्ताकुफाणितागारध्रुमगोपित्तनिम्बं वा ॥५१॥

५०. गोपिस्त्युत। रञ्जनी-गोपिस्त्युत्तरञ्जनी (घ.)

॥ दंशनं चान्ते-नाशने वाते (य)

५१. मृतेषु वर.—मृतेषु मरुः (ख. ड)

११ वरः-हितः (ब.)

मृत्यु मरी भयेदा जेवा मनुष्ये भाटे विषसे मृतवत् प्रतीत होते हुए मनुष्योंके लिए, त्रिखिपित्तार्ध-युतम् अधुं मोरुं पित्त भेजवेद मयूरपिचके आधे भागके साथ, पलाशबीजम् आभरानां औष आपवां ओ ढाकके बीज मिजाकर देना यह, वरः श्रेष्ठ उत्तम, अगदः स्यात् औषध छे औषध है, वार्ताकु-लोरी गण्डी कटेरी, फाणित-जोणनी राभ राब, अगारधूम-धरने धूमाडे प्रहधूम, गोपित्त-गायत्रुं पित्त मोरोचन, निम्बम् वा अने वीमडे पानां और नीम पिलावे ॥ ५१ ॥

51. In the eighth stage, when the patient is apparently dead, the antidote of palas seeds mixed with double its quantity of peacock's bile is good, or of indian night-shade, treacle, kitchen soot, ox-bile and neem.

गोपित्तयुतैर्गुटिका सुरसाग्रन्थिद्विरजनीमधुककुष्ठैः शस्ताऽमृतं तुल्या शिरीषपुष्पकाकाण्डकरसैर्वा ५२

गोपित्तयुतैः गोपित्तयुक्त गोपित्तयुक्त, सुरसा-ग्रन्थि-सुरसा, पीपरीमूला सुरसा, पिप्पलीमूल, द्विरजनी-दण्डर, दण्डण्डर हल्ली, दाहहल्ली, मधुक-जेठीमधु मूलहठी, कुष्ठैः अने कुष्ठै और कूठसे, शिरीष-पुष्प-अथवा सरसजनां दूध अथवा शिरीषपुष्प, काकाण्डकरसैः वा अने काकाण्डना रसथी अनावेदी और काकाण्डके रससे बनाई हुई, गुटिका गोपित्तै गोपित्तै, शस्ता प्रशस्त प्रशस्त, अमृतं तुल्या च अने अमृत समान छे और अमृततुल्य हैं ॥ ५२ ॥

52. The pills prepared of cow's bile, holy basil, root of long pepper, turmeric, indian berberry, liquorice, and costus, or of the juice of siris flowers and sword been act like ambrosia.

काकाण्डसुरसगवाक्षीपुनर्नवावायसीशिरीषफलैः ।

- ५२ गुटिका-गुटिका (ब. ज.)
 , सुरसाग्रन्थिद्विरजनी-सुरसाग्रन्थिद्विरजनी (ब.)
 , द्विरजनी-द्विरजनी (त.)

उद्वन्धविषजलमृते लेपोपचिनस्यपानानि ॥५३॥

उद्वन्ध-इंसाथी भरेदा जेवा कांसीसे मरे हुए के तुल्य, विष-विषथी भरेदा जेवा विषसे मरे हुए के तुल्य, जलमृते अथवा जलथी भरेदा जेवा मनुष्य भाटे अथवा जलसे मरे हुए के तुल्य मनुष्यके लिए, काकाण्ड-काकाण्ड काकाण्ड, सुरस-सुरसा सुरसा, गवाक्षी-गवाक्षी इन्द्रायण, पुनर्नवा-सादेरी गदहपुरना, वायसी-पीपुडी मकोय, शिरीषफलैः अने सरसजनां इंधी तैयार करेदा और शिरीषके बीजोंसे तैयार किये हुए, लेप-लेप लेप, उपधि-उपधि उपधि, नस्य-नस्य नस्य, पानानि अने पान प्रशस्त छे और पान प्रशस्त हैं ॥ ५३ ॥

53. Applications, scalp-incisions, errhines and potions may be prepared out of the fruits of sword bean. holy basil, colocynth, hog's weed, black nightshade and siris for the cure of those that are apparently dead as a result of strangulation, by poison or drowning in water.

स्पृक्षाप्लवस्थौणेयकांक्षीशैलेयरोचनाभगरम् ।
 ध्यामककुङ्कुममांसीसुरसाग्रेलालकुष्ठमम् ॥५४॥
 बृहती शिरीषपुष्पं श्रीवेष्टकपञ्चचारटिविशालाः ।
 सुरदारुपञ्चकेशरसावरकमनःशिलाकौन्त्यः ॥५५॥
 जात्यर्कपुष्परसरजनीद्वयहिङ्गुपिप्पलीलाक्षाः ।
 जलमुद्रपणिचन्दनमधुकमदनसिन्धुवाराक्ष ॥५६॥
 शम्पाकलोध्रमयूरकगन्धफलानाकुलीविडङ्गाश्च ।
 पुष्ये संहृत्य समं पिष्ट्वा गुटिका विधेयाः स्युः ॥५७॥

५३. लेपोपचिनस्यपानानि-लेपाचनस्यपानानि (क. ब.)
 , , , , -लेपोपचिनस्यपानानि (ब.)
 , , , , -लेपाचनस्यपानानि (ब.)
 ५४. कौन्त्यः-बाक्य (ब.)
 ५५. अर्कपुष्परसरजनी-अर्कपुष्पसर्षप (ब.)
 ५६. गन्धफला-गन्धफली (ख. ब. ड.)
 , विडङ्गाश्च-विडङ्गं च (ब.)
 ५७. गुटिका-गुटिका (घ.)

સ્વૃક્ષા- સ્વૃક્ષા સ્વૃક્ષા, પ્લુવ- કેવડીમોથ કેવડી-
મોથ, સ્થૌળેય- સ્થૌળેયક સ્થૌળેયક, કાંક્ષી- કટકડી
કાંક્ષી, શૈલેય- શૈલેય શૈલેય, રોચના- ગોરોચન ગોરોચન,
તગરમ્ તગર તગર, ધ્યામક- ધ્યામક ધ્યામક, કુહુમ-
કેસર કેસર, માંસી- જટામાંસી જટામાંસી, સુરસામ-
સુરસાની મંજરી સુરસામ, પ્લા- એલચી ફલાયચી,
બાલ- હરતાલ હરિતાલ, કુષ્ઠમ્ ખેર જૈર, વૃહતી ઊભી
ભોરીગણી બનમાટા, શિરીષપુષ્પ- સરસાનાં ફૂલ
શિરીષપુષ્પ, શ્રીવેષ્ટક- ગંધાબરોઅ ગંધવિરોજા, પચા-
કમળ કમલ, ચારટિ- સ્થલકમલિની, વિશાલા-
મન્દાગુણી હન્દાચન, સુરદાહ- દેવદાહ દેવદાહ, પચ્ચકેશ-
કમળનાં કેસર કમલકેસર, સાવરક- સાવરક સાવર
લોધ, મનઃશિલા- મનઃશિલ મૈનસિલ, કૌન્થ- રેણુક-
ખીજ રેણુકા, જાતિ- ચમેલી ચમેલી, અર્કપુષ્પ- અને
આકાશનાં ફૂલનો ઓર આકાશ ફૂલના રસ- રસ રસ,
રજતીદ્રવ્ય- હળદર, ઘડુહળદર હલ્દી, દારુહલ્દી, હિન્દુ-
હિંગ હીંગ, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, લાક્ષા- લાખ
લાક્ષા, જલ- વાળો સ્વસ, મુદ્ગપર્ણિ- જગલી મગ
મુદ્ગપર્ણી, ચન્દન- ચન્દન ચન્દન, મધુક- જેડીમધ
મુલહઠી, મદન- મીઠળ મૈનફલ, સિન્ધુવારા- ચ નગેડ
મેઢરી, શમ્પાક- ગરમાળો અમલતાસ, લોધ- લોધ
લોધ, મયૂરક- અથેડો ચિત્તિડા, ગન્ધકલા- થડેલા
પ્રિયકુ, નાકુલી- નોળવૈલ ફેલમૂલ, વિહંગા- ચ વાવડેંગ
વાયવિદંગ, પુષ્કે એએને પુષ્પ નક્ષત્રમાં ફળકો પુષ્પ
નક્ષત્રમે, સંહત્ય લાવી લેકર, સમસ્ અને સરખે ભાગે
ઓર સમ ભાગમે, પિષ્ટા પીસી પીસકર, ગુટિકા-
ગોળીઓ ગોળિયાં, વિષેવા- સ્યુઃ બનાવવી બેઈ એ
બનાવી વાહિ ॥ ૫૪-૫૭ ॥

54-57 Melilot, rushnut, glory tree,
yellow ochre, lichen, gall-stone, indian
valerian, ginger grass, saffron, nardus.
the seed-blossom of holy basil, small
cardamom, yellow arsenic, catechu,
yellow-berried nightshade, siris flow-
ers, pine resin, beetle killer, colocynth,
deodar, lotus anthers, sabar lodh, red
arsenic, fragrant piper, jasmīn's flowers,

flowers of mudar, turmeric, indian berbe-
rry, asafetida, long pepper, lac, nut-
grass, wild green gram, red sandal, liquo-
rice, emetic nut, chaste tree, purging
cassia, lodh, rough chaff, perfumed
cherry, indian groundsel and embelia;
take the above mentioned articles in
equal quantities under the asterism of
Pushya, pulverise them and make
into pills.

સર્વવિષમ્ જયકૃદ્વિષમૃતસંજીવનો જ્વરનિહન્તા ।
ત્રેયવિલેપનધારણધૂમગ્રહજૈર્ગૃહસ્થઃ ॥૫૮॥
મૃતવિષજન્મલક્ષ્મીકાર્મણમન્ત્રાઙ્ગયશન્યરીન્ હન્યાત્
દુઃસ્વપ્નહીનોષાનકાલમરણામ્બુચૌરમયમ્ ॥૫૯॥
ઘનધાન્યકાર્યસિદ્ધિઃ શ્રીપુષ્ટ્યાયુર્વિવર્ધનો ધન્યઃ ।
મૃતસંજીવન એવ પ્રાગમૃતાદ્રક્ષણા વિહિતઃ ॥૬૦॥
इति मृतसंजीवनोऽगदः ।

અમૃતાદ અમૃતની ઉત્પત્તિથી અમૃતકી ઉત્પત્તિકે, પ્રાક્
પહેલાં પહેલ, દ્રક્ષણા પ્રદ્યાએ દ્રક્ષાએ, વિહિતઃ બનાવેલ
બનાયા હુઆ, એવઃ આ યદ, મૃતસંજીવનઃ મૃતસંજી-
વન અગદ મૃતસંજીવન અગદ, સર્વવિષમ્ સર્વવિષમ્
સર્વ વિષોકા વિનાશક, જયકૃત્ જય આપનાર વિજયવ્રદ,
વિષમૃત- વિષથી મરેલાને વિષસે મૃતકો, સંજીવનઃ
જીવનાર જીવનાવાલા, જ્વરનિહન્તા અને જ્વરદ છે
ઓર જ્વરવિનાશક છે, ત્રેય- સંધવાથી સંધનેસ, ત્રિલેપન-
ત્રિલેપન કરવાથી ત્રિલેપન કરનેસ, ધારણ- ધારણ
કરવાથી ધારણ કરનેસ, ધૂમગ્રહજૈઃ ધૂમપાન કરવાથી
ધૂમપાન કરનેસ, ગૃહસ્થઃ ચ અને ઘરમાં રાખવાથી
આ અગદ ઓર ઘરમે રખનેસ યદ અગદ, મૃત- મૃત મૃત,
વિષ- વિષ વિષ, જન્તુ- જન્તુ જન્તુ, અલક્ષ્મી- અલક્ષ્મી
અલક્ષ્મી, કાર્મણ- કાર્મણ કાર્મણ, મન્ત્ર- મન્ત્ર મન્ત્ર,
અગ્નિ- અગ્નિ અગ્નિ, અશક્તિ- વજ્ર વજ્ર, અરીન્ શત્રુઓ
શત્રુઓ, દુઃસ્વપ્ન- અરાબ સ્વપ્ન બૂરે સ્વપ્ન, હીનોષાન્
હીનોષા હીનોષા, અકાલ- અકાલે અકાલમે, મરણ-
મરણ મૃત્યુ, અમ્બુચૌરમયમ્ જલને ભય અને ચોરને

અથ જલકા મયઃ ઓર ચોરકા મયઃ, હન્યાત્ એએને હશે એ ઉનકા નિરાગ્ન કરતા હૈ. ધન- ધન ધન, ધાન્ય- ધાન્ય ધાન્ય, કાર્ય- અને કાર્યની ઓર કાર્યકી, સિદ્ધિઃ સિદ્ધિ આપે છે સિદ્ધિ દેતા હૈ, શ્રી- તેમજ લક્ષ્મી એવં લક્ષ્મી, પુષ્ટિ- પુષ્ટિ પુષ્ટિ. આયુઃ- અને આયુષ્યને ઓર આયુષ્યો, વિવર્ધનઃ વધારે છે વધાતા હૈ, ધન્યઃ તથા અભ્યુત્થ કુરે છે ઓર અભ્યુદય કરતા હૈ ॥ ૫૮-૬૦ ॥ इति आ वृह, मृतसंजीवनः मृतसंजीवन मृतसंजीवन, अगदः अगद છે અગદ હૈ ।

58-60. This pill counteracts all kinds of poison, gives success in treatment, and brings back to life those apparently dead by the effects of poison, and is a febrifuge. By smelling it, by its application, by wearing it on the body, by fumigation with it and by keeping it in the house, all dangers from evil spirits, poisonous creatures, poverty, black magic, fire, lightning and foes are destroyed. It also obviates the fear of bad dreams poisoning by women, premature death, drowning and fear of thieves. It bestows wealth, good crops and success in undertaking auspiciousness, plumpness, long life and wealth. Thus has been described the antidote that revives the dead (Mrita-Sanjeevana).

વિશે મન્ત્રયોગઃ—

મન્ત્રૈર્ધમનીવન્ધોઽવમાર્જનં કાર્યમાત્મરશ્ચા ચ ।
દોષસ્ય વિષં યસ્ય સ્થાને સ્યાત્તં જયેત્પૂર્વમ્ ॥૬૧॥

મન્ત્રૈઃ મન્ત્રોથી મન્ત્રોસે, ધમનીવન્ધઃ ધમની- ધમની ધમનીવન્ધન, અવમાર્જનમ્ અવમાર્જન અવ- માર્જન, કાર્યમ્ આરમરશ્ચા ચ અને આત્મરક્ષાય કુરવા

એઈએ ઓર આત્મરક્ષણ કરના ચાહિય, વિષમ્ વિષ વિષ, યસ્ય એ જિસ, દોષસ્ય દોષના દોષકે, સ્થાને સ્થાનમાં સ્થાનમાં, સ્યાત્ હો હો, તમ્ તેને ઉસકો, પૂર્વમ્ પ્રથમ પ્રથમ, જયેત્ જીતે. એઈએ જીતના ચાહિય ॥૬૧॥

61. The tourniquet application, and stroking the poison down should be done to the accompaniment of chanting of incantations and also the protection of oneself from evil spirits. That humor should be first subdued in whose habitat the poison has got localised.

દોષસ્થાનમેદેન વિષચિકિત્સા—

વાતસ્થાને સ્વેદો દધ્ના નતકુષ્ઠકલ્કપાનં ચ ।
શૂતમધુપયોઽમ્બુપાનાવગાહસેકાશ્ચ પિત્તસ્યે ॥૬૨॥

વાતસ્થાને એ વિષ વાતસ્થાનમાં રહ્યું હોય તે. વાતસ્થાનમાં યદિ વિષ રહ્યું હો તે, સ્વેદઃ સ્વેદન કરવું એઈએ સ્વેદન કરના ચાહિય, દધ્ના અને દહીં સાથે ઓર દહીંકે સાથ નત- તમર તમર, કુષ્ઠકલ્ક- તથા કઠના કદકતું તથા કૂઠકે કલ્કકા, પાનમ્ ચ પાન કરવું પાન કરના ચાહિય, પિત્તસ્યે એ વિષ પિત્તસ્થાનમાં રહ્યું હોય તે. યદિ વિષ પિત્તસ્થાનમાં રહ્યું હો તે, શૂત- મધુ-પયઃ- શી, મધ, દૂધ વી, શહદ, દૂધ, અમ્બુપાન- અને અળતું પાન ઓર જલકા પાન, અવગાહ-સેકાઃ ચ તેમજ અવગાહન તથા પરિષેક કરવા એવં અવગાહન તથા પરિષેક કરના ચાહિય ॥ ૬૨ ॥

62. When it is in the abode of the vata, the procedures taken should be sudation and a potion of curds mixed with the paste of indian valerian and costus. When it is in that of the pitta, potion, tub-bath and affusion with ghee, honey, milk and water should be given.

क्षारागदः कफस्थानगते स्वेदस्तथा सिराव्यधनम् ।
दूषीविषेऽथ रक्तस्थिते सिरा कर्म पञ्चविधम् ॥६३॥

कफस्थानगते ओ विष कफस्थानभां रहुं होय तो
यदि विष कफस्थानमें रहा हो तो, क्षारागदः क्षारा-
गद क्षारागद, स्वेदः स्वेदन स्वेद, तथा तथा तथा,
सिराव्यधनम् सिरावेध करवां सिरावेध करना चाहिए,
अथ दूषीविषे अने ओ दूषीविष और यदि दूषीविष,
रक्तस्थिते रक्तभां रहुं होय तो रक्तमें रहा हो तो,
सिरा सिरावेध सिरावेध, पञ्चविधम् कर्म तथा पंचकर्म
करवां तथा पंचकर्म करना चाहिए ॥६३॥

63 When it is in the habitat of
kapha, alkaline antidotes as also sudation
and venesection should be tried. When
an artificial and slow poison is in the
blood, blood-letting and all the pentad
of purificatory procedures should be
resorted to.

भेषजमेवं कल्प्यं भिषग्विदाऽऽलक्ष्य सर्वदा सर्वम् ।
स्थानं जयेद्धि पूर्वं स्थानस्थस्याविरुद्धं च ॥६४॥

एवम् ओ भ्रातृ इम प्रकार, भिषग्विदा विद्वान्
वैद्ये विद्वान वैद्य, आलक्ष्य अलाभ्य विचार करी देखकर,
सर्वदा सर्वदा सर्वदा, सर्वम् भेषजम् सर्व औषधनी
सब औषधकी, कल्प्यम् कल्पना करनी कल्पना करे,
स्थानम् वातादिस्थानभां रहेला वात वजेरेने वातादि-
स्थानमें रहे हुए वातादिको, पूर्वम् पहले, जयेत्
हि शतवा जीते, स्थानस्थस्य अने वातादिस्थानभां
रहेला विषने और वातादिस्थानमें रहे हुए विषको,
अविरुद्धम् च ओ चिकित्सा विरुद्ध न होय तो
करनी ओईओ जो चिकित्सा विरुद्ध न हो वह
करनी चाहिए ॥ ६४ ॥

64. Treatment should be prescribed
in this way by the wise physician,

६३. क्षारागदः—क्षारोऽगदः (घ)
,, सिराव्यधनम्—सिरावेधः (घ. फ. व.)
,, सिरा कर्म—विषाण कर्म (घ. त.)

always after full consideration of all
the factors. The habitat of the poison
should first be attacked and the treat-
ment should not be antagonistic to
the particular humor abiding there.

विषसंकमणार्थमुपधानम्—

विषदूषितकफमार्गः स्रोतःसंरोधरुद्धवायुस्तु ।
मृत इव श्वसेन्मर्त्यः स्यादसाध्यलिङ्गैर्विहीनश्च ॥६५॥
चर्मकषायाः रुद्धं बिल्वसमं मूर्ध्नि काकपदमस्य ।
कृत्वा दद्यात्कटभीकटुकटफलप्रघमनं च ॥६६॥

विष- विषथी विषसे, दूषित- दूषित अथैला दूषित हुए,
कफमार्गः कफमार्गवाला कफमार्गवाले, मर्त्यः तु मनुष्यना
मनुष्यका, स्रोतःसंरोध- स्रोतों अंध अंध अवाधी स्रोतके
बन्ध हो जानेसे, रुद्धवायुः वायु रोकाई अथ छे वायु
रुका रहता है, मृतः तेथी ते मृतप्राय पुरुषनी इस लिए
मरणासन्न पुरुषके, इव ऐठे सदृश, श्वसेत् श्वास छे छे
श्वास लेता है, असाध्य- ओ ते असाध्य यदि वह असाध्य,
लिङ्गैः लक्षणेथी लक्षणोंसे, विहीनः च रहित रहित,
स्यात् होय तो होता है तो, अस्य अनेा इसके, मूर्ध्नि
माथे बिर पर, काकपदम् कटकपद काकपद, कृत्वा करी
करके, चर्मकषायाः चर्मकषायां चर्मकषाके, बिल्वसमम्
ऐक पल एक पल, कलकम् कलक कलको, दद्यात्
भुक्तवा लगावे, कटभी- कटभी कटभी, कटुक- त्रिकटु त्रिकटु,
कटफल अने कटुफल और कायफलका, प्रघमनम् च
अधमन करनुं प्रघमन करे ॥६५-६६॥

65-66. If a man has his channels
of kapha vitiated by poison and the
passage of his vata obstructed due to
occlusion of channels and as a result,
he breathes like a dying man but does

६५. कृत्वा दद्यात्कटभी—कृत्वा कुर्यात्कटभी (ख.)

,, दद्यात्—कुर्यात् (छ.)

,, कटभीकटुकटफलप्रघमनं च—कटभीजालिनीकटुकैः प्रघमनं
च (घ. ड.)

,, —कटुकोठफलप्रघमनं च (फ.)

not show symptoms of incurability, he may be treated in the following manner. A crow-foot-like incision should be made over the top of his scalp and 4 tolas of the paste of soap pod should be applied over it and insufflation of the pulvis of white siris, kurroa and box-myrtle should be given.

छागं गव्यं माहिषं वा मांसं कौकुटमेव वा ।
दद्यात् काकपदे तस्मिन्ततः संक्रमते विषम् ॥६७॥

छागम् भट्टर। वकरे गव्यम् गाय, माहिषम् वा भेस भैस, कौकुटम् एव वा अथवा कुडकुडुं अथवा मुगैके, मांसम् भास मांसको, तस्मिन् ते उस, काकपदे कडपड ७५२ काकपदे ऊपर, दद्यात् भूकुडुं रखे, ततः तेथी इससे, विषम् विष विषका, संक्रमते संक्रमण होता है ॥ ६७ ॥

67. The flesh of the goat, cow, buffalo or cock should be placed over the scarified area. Thus treated, the poison comes out.

विषे नस्यम्—

नासाक्षिकर्णजिह्वाकण्ठनिरोधेषु कर्म नस्तः स्यात् ।
वार्ताकुबीजपूरज्योतिष्मत्यादिभिः पिष्टैः ॥६८॥

नासा- नाक नाक, अक्षि- आंख, कर्ण- कान, जिह्वा- जीभ, कण्ठ- अने कंठना और कंठके, निरोधेषु निरोधभा निरोधमें, पिष्टैः कटक कटेकी कटक किये गये, वार्ताकु- जीभी बीजरी गल्ली बनभाटा, बीजपूर- जीभीरुं बिजोरा, ज्योतिष्मत्यादिभिः भाकडगल्ली वजरेथी मालकांगनी आदिसे, नस्तः कर्म नस्यकर्म नस्यकर्म, स्यात् कटुं करना चाहिए ॥ ६८ ॥

६७. छागं गव्यं माहिषं वा
मांसं कौकुटमेव वा
दद्यात् काकपदे तस्मिन्
ततः संक्रमते विषम्
—छागं गव्यमाहिषा ।
विककौकुटाज्जमांसं च ।
दद्यात् काकपदोपरि ।
मत्तेविषेणैव सहसा ।
(ख. घ. ङ. च. फ.)

६८. नासाक्षि—ब्राणाक्षि (घ.)

68. In a condition of obstruction in the nose, eyes, ears, oral cavity and the throat, nasal medication with the pulvis of seeds of the indian nightshade, citron, staff tree and similar other drugs may be administered.

विषे अञ्जनम्—

अञ्जनमक्षुपरोधे कर्तव्यं वस्तमूत्रपिष्टैस्तु ।
दारुव्योषहरिद्राकरवीरकरञ्जनिम्बसुरसैस्तु ॥६९॥

अक्षुपरोधे तु आंभना उपरोधभां आंखोंके उपरोधमें, वस्तमूत्र- अञ्जना भूत्रभां वकरेके मूत्रसे, पिष्टैः वाटेकी पीसे हुए, दारु- देवदार देवदार, व्योष- त्रिफुल त्रिफुल, हरिद्रा- हल्दी, करवीर- करेखु कनेर, करञ्ज- करंज डीठोहरी, निम्ब- लीमूरी नीम, सुरसैः तु अने तुलसी ऐओथी और तुलसी इनसे, अञ्जनम् अञ्जन अञ्जन, कर्तव्यम् कर्तुं करे ॥ ६९ ॥

69. In impairment of the vision, collyrium made of the paste of deodar, dry ginger, black pepper, long pepper, turmeric, indian oleander, indian beech, neem and holy basil prepared with goat's urine, should be used.

विषे गन्धहस्तिनामागदः—

श्वेता वचाऽश्वगन्धा

हिङ्गवमृता कुष्ठसैन्धवे लघुनम् ।

सर्षपकपित्थमस्यं

तुण्डुककरञ्जबीजानि ॥७०॥

व्योषं शिरीषपुष्पं द्विरजन्वौ वंशलोचनं च समम् ।
पिष्ट्वाऽजस्य मूत्रेण गोश्वपित्तेन सप्ताहम् ॥७१॥

६९. करञ्जनिम्बरतस्तु—करञ्जसुरसैस्तु (ख)

७०. अश्वगन्धा—विडङ्ग (घ. फ.)

—सुगन्धाम् (घ.)

७१. तुण्डुक—बंभूक (घ. फ. घ.)

व्योषं—बृहती (घ. फ.)

द्विरजन्वौ—दे च निशे (घ. व.)

वंशलोचनं—वशलेखनं (घ. फ.)

पिष्ट्वाऽजस्य मूत्रेण गोश्वपित्तेन—पिष्ट्वाऽज वस्तमूत्रेण गोश्व-
पित्तेन (घ. ङ.)

व्यत्यासभावितोऽयं

निहन्ति शिरसि स्थितं विषं क्षिप्रम् ।

सर्वज्वरभूतग्रह-

विस्वचिकाजीर्णमूर्च्छार्तीः ॥७२॥

उन्मादापस्मारौ काचपटलनीलिकाशिरोदोषान् ।

शुष्काक्षिपाकपित्तार्बुदार्मकण्डूतमोदोषान् ॥७३॥

क्षयदौर्बल्यभदात्ययपाण्डुगदांश्चाज्जनात्तथा मोहान् ।

लेपाद्विषदिग्धक्षतलीढदष्टपीतविषवाती ॥७४॥

अर्शःस्वानक्षेत्रेषु च गुदलेपो योजिलेपनं स्त्रीणाम् ।

मूढे गर्भे दुष्टे ललाटलेपः प्रतिश्याये ॥७५॥

वृद्धौ किटिमे कुष्ठे श्वित्रविचर्चिकादिषु लेपः ।

गज इव तरून् विषगदांश्चिह्नन्त्यगदगन्धहस्त्येषः ७६

इति गन्धहस्तिनामाऽगदः ।

श्वेता भेदेऽश्वेता, वचा वच, अश्वगन्धा आसेऽह असगन्ध, हिङ्गु हिङ्ग हींग, अमृता गणैः गिलोय, कुष्ठ-
कृष्ठ कूठ, सैन्धवे सिन्धालु सैधव, लघुनम् लक्ष्ण लहसुन, सर्षप- सरसव सरसों, कपित्थ- केशनेः कैयका,
मध्यम् गर्भ गूदा, दुण्डुक- अरुणु टैटू, करञ्ज- करञ्जनां
ठीठोहरीके, बीजानि भीज बीज, व्योषस् त्रिकटु त्रिकटु,
क्षिरीषपुष्पम् सरसजनां कृक्ष क्षिरीषपुष्प, द्विरजन्वौ
हृण्दर, हारुहृण्दर हल्दी, दाहहल्दी, वंशलोचनम् च वास-
कपूर वंशलोचन, समम् दरेक अरणे बागे लईने सम
भागमें लेकर, अजस्य अजरांना बकरेके, मूत्रेण पिष्टा
भूतथी पीसीने मूत्रसे पीसकर, गो- गाय गाय, अश्व-
तथा घोडांना तथा घोड़ेके, पित्तेन पित्तथी पित्तसे,
सप्ताहम् सात दिवस सात दिन, व्यत्यास- वारा इरती
पर्यायक्रमसे, भावितः भावना आपेक्ष भावना दिया

७२. मूर्च्छार्तीः-मूर्च्छार्तीः (क छ. घ. ब.)

७३. शिरोदोषान्-सिरादोषान् (छ.)

७४. मोहान्-मोहान् (ग. ब.)

,, लेपाद्विषदिग्धक्षत-लेपाद्विषक्षत (ब.)

,, दष्टपीतविषवाती-विषपीतविषवाती (फ.)

७६. वृद्धौ किटिमे कुष्ठे-दन्तुकण्डूकिटिमे (ख.)

,, वृद्धौ-वृद्धौ (घ. घ. फ.)

,, ,, -कण्डूनां (फ.)

हुआ, अयम् आ अगद यह अगद, शिरसि आथाभा
मस्तकमें, स्थितम् रहेल रहे हुए, विषम् (वपने विषको,
क्षिप्रम् अकृष्टम क्षीघ्र, निहन्ति हने छे नष्ट करता है,
अज्जनात् आ अगद अज्जन करवाथी यह अगद अज्जन
करनेसे, सर्वज्वर- अथवा ज्वर सब ज्वर, भूतग्रह- भूतना
वर्णगात्र भूतावेश, विस्वचिका- विस्वचिका विस्वचिका,
अजीर्ण अजिर्ण अजीर्ण, मूर्च्छा- भूच्छा मूर्च्छा, अर्तीः
च पीडा पीडा, उन्माद- उन्माद उन्माद, अपस्मारौ
अपस्मार अपस्मार, काच- काच काच, पटल- पटल
पटल, नीलिका- नीलिका नीलिका, शिरोदोषान् शिरोदोष
शिरोदोष, शुष्काक्षिपाक- शुष्काक्षिपाक शुष्काक्षिपाक, पित्त-
पित्त पित्त, अर्बुद- अर्बुद अर्बुद, अर्मे- अर्मे अर्मे, कण्डू-
कण्डू कण्डू, तमोदोषान् तमोदोष तमोदोष, क्षय- क्षय क्षय,
दौर्बल्य- दुर्बलता दुर्बलता, भदात्यय- भदात्यय भदात्यय,
पाण्डुगदान् च तथा पाण्डुरोग पाण्डुरोग, तथा मोहान् अने
मोहने भटाडे छे और मोहको नष्ट करता है, लेपान् लेप
करवाथी लेप करनेसे, विषदिग्ध- विष रोगके शस्त्रथी
थयेल विषदिग्ध शस्त्रसे हुए, क्षत- क्षतना क्षतके, लीढ-
अेरी आणीना आटवाना विषवाले प्राणीके चाटनेके,
दष्ट- अेरी आणीना दंशना विषवाले प्राणीके दंशके,
पीतविषवाती- अने विषतुं पान करनाराना विषने नाश
करे छे और विषके पान करनेवालेके विषको नष्ट करता है,
अर्शःसु हरस अर्श, आनक्षेत्रेषु च आनक्षेत्र रफसे पूर्ण हों तो,
गुदलेपः गुदापर लेप करवे। गुदापर लेप करना चाहिए,
स्त्रीणाम् स्त्रीणां स्त्रियोंके, मूढे मूढ मूढ, गर्भे
गर्भाभा गर्भमें, योजिलेपनम् योजिने पर लेप
करवे। योजि पर लेप करना चाहिए, दुष्टे दुष्ट दष्ट,
प्रतिश्याये प्रतिश्यायभा प्रतिश्यायमें, ललाटलेपः कपाण
पर लेप करवे। ललाट पर लेप करना चाहिए, वृद्धौ- तेम
अउष्टि एवं अंष्टि, किटिमे किटिम किटिम, कुष्ठे
कुष्ठ कुष्ठ, श्वित्र- श्वित्र श्वित्र, विचर्चिकादिषु च अने
विचर्चिका वर्गेरेभा और विचर्चिका आदिमें, लेपः लेप
करवे। लेप करना चाहिए, गजः तरून् इव जेभ हाथी
अउने नाश करे छे जैसे हाथी वृक्षको नष्ट कर देता है,
एष तेभ आ वैसे यह, अगदगन्धहस्ती- गन्धहस्ती अगद
गन्धहस्ती अगद, विषगदान् विषना रोगाने विषके
रोगोंको, निहन्ति नाश करे छे नष्ट कर देता है

॥ ७०-७६ ॥ इति आ. यद, गन्धहस्तिनाम्ना अगदः
'गन्धहस्ती' नामने। अगदं छे 'गन्धहस्ती'
नामका अगद है।

70-76. Take equal parts of white mussel shell creeper, sweet flag, winter cherry, asafetida, guduch, costus, rock salt garlic, rape seed, pulp of the wood apple, indian calosanthus, seeds of indian beech, dry ginger, black pepper, long pepper siris flower, turmeric indian berberry and bamboo manna; pulverise them and impregnate alternately with goat's urine and cow's and horse's bile for seven days; this cures quickly the poison lodged in the head. Used as a collyrium, it cures all pains due to fever, spirit possession, acute intestinal irritation, dyspepsia, fainting, insanity, epilepsy, cataract, Patala, Nee- lika, diseases of the head (pterygium), dry-eye, Paka, Pilla, Arbuda, Arma, itching and night-blindness, wasting, weakness, alcoholism, anemia and fainting. Used as an application, it cures poisoning, and poisonous wounds, licks, bites and potion. It should be painted on the anus in swollen piles, and on vaginal region of women in case of obstructed labor, and on the forehead in severe coryza. It is good as an application in conditions of enlargement of the scrotum, keloids, dermatosis, leucoderma, bullous eruption etc. This perfumed elephant antidote eradicates disorders due to toxicosis, even as an elephant uproots trees. Thus has been described

the perfumed elephant antidote known as 'Gandha-hasti'.

विषे महागन्धहस्तिनामागदः—

पत्रागुरुमुस्तैला निर्यासाः पञ्च चन्दनं स्पृका ।
त्वङ्नलदोत्पलबालकहरेणुकोशीरवन्यनखाः ॥७०॥
सुरदारुकनककुङ्कुमध्यामककुष्ठप्रियङ्गवस्तगरम् ।
पञ्चाङ्गानि शिरीषाद्योषालमनःशिलाजाज्यः ॥७१॥
श्वेतकटभीकरञ्जौ रक्षोघ्नी सिन्धुवारिका रजनी ।
सुरसाञ्जनगैरिकमज्जिष्ठानिम्बनिर्यासाः ॥७२॥
वंशत्वग्गन्धगन्धाहिकुदधित्थाम्लवेतसं लाक्षा ।
मधुमधुकसोमराजीवचारुहारोचनातगरम् ॥७३॥
अगदोऽयं वैश्रवणायाख्यातस्यम्बकेण पृथक्कृतः ।
अप्रतिहतप्रभावः ख्यातो महागन्धहस्तीति ॥७४॥
पित्तेन गवां पेष्यो गुटिकाः कार्यास्तु पुण्ययोगेन ।
पानाञ्जनप्रलेपैः प्रसाधयेत् सर्वकर्माणि ॥७५॥

पत्र- तमाक्षपत्र तेजपात, अगुरु- अमर अगुरु,
मुल- नागर भोय मोथा, एलाः औक्ष्णी इलाची,
पञ्च निर्यासाः पांच मतना युंठ पांच प्रकारके गोंद,
चन्दनम् चन्दन चन्दन, स्पृका २५३३ स्पृका, स्वक-
तल दालचीनी, नलद- अटामांसी जटामांसी, उत्प-
नीक्षमण नीलकमल, बालक- वाणो सुगन्धवाला,
हरेणुक- रेणुभीरु रेणुका, उशीर- वीरलुनो वाणो
खस, वन्य- डेवरीभोय केवटीभोय, नखाः नभला
नखी, सुरदारु- देवदार देवदार, कनक- बाध- नाग-
डेसर रक्त नागकेसर, कुङ्कुम- डेसर केसर, ध्यामक-

- ७७ वन्यनखाः—व्याघ्रनखाः (ख. घ. ड.)
७८ शिलाजाज्यः—शिलाजिष्ठीः (घ.)
७९. श्वेतकटभीकरञ्जौ रक्षोघ्नी—श्वेत कटभी करञ्जो रक्षोघ्नी (घ.)
—श्वेत कटभी करञ्जो रक्षोघ्नी (घ.)
सुरसाञ्जन—सुरसरसाञ्जन (छ.)
निम्बनिर्यासाः—निम्बपत्रनिर्यासाः (घ.)
८०. मन्त्राहारोचनातगरम्—मन्त्राभया रोचना न गवां (फ.)
८१ ख्यातो स्मृतो (घ.)
८२. पेष्यो गुटिकाः—पेष्या गुटिकाः (घ.)
गुटिकाः—गुटिकाः (ज.)

ध्यामक, कुठ- ऊठ कूठ, त्रियङ्गुवः धडिंदा।
 त्रियङ्गु, तगरम् तगर तगर, क्षिरीषात् सरसजना
 शिरीषके, पञ्चाङ्गानि पञ्चांग पञ्चांग, न्योष- त्रिकटु
 त्रिकटु, आल- डरताल हरिताल, मनःशिला- मनःशिल
 मैनसिल, अजाजयः अजुं जीरा, श्वेतकटभी- श्वेत वापुंदा
 श्वेत कटभी, करञ्जौ- डरञ्ज ठीठोहरी, रश्मोष्नी वल् वच,
 सिन्धुवारिका नगोड संभालु, रजनी डगडर हल्दी,
 सुरसा तुलसी तुलसी, अज्जन- रसज्जन अज्जन, गैरिक-
 सेनागेरु गैरिक, मज्जिष्ठा- मज्जु मंजीठ, निम्ब-
 डीमज्जना पान नीमके पत्ते, निर्यासाः डीमज्जने।
 शुंढ नीमका गोंद, वंशत्वक् वासनी आल बांसकी
 जाल, अश्वगंधा- आसौंढ असगन्ध, हिङ्गु- हिंङ्ग हींग,
 दक्षिण्य- डोड कैथ, अम्लवेतसम् अम्लवेतस अम्लवेतस,
 काष्ठा लाण लाक्षा, मधु- मधु मधु, मधुक- गेठीमध
 मुलहठी, सोमराजी- आवथी बाकुची, वचा- वल् वच,
 रुहा- वांढो बंदक, रोचना- गोरेश्वन रोचना, तगरम्
 तगर तगर, षष्ठ्यङ्गः आ सांढ अंगवाणो इन साठ
 द्रव्योवाला, अयम् आ यह, अगदः अगद अगद, त्र्यम्बकेण
 अम्बके त्र्यम्बकेने वैश्रवणाय कुबेरने कुबेरको, आख्यातः
 डोडो डोडो कहा था, अप्रतिहत- अप्रतिहत अप्रतिहत,
 प्रभावः प्रभाववाणो ते प्रभाववाला वह, महागन्धहस्ती
 'महागन्धहस्ती' 'महागन्धहस्ती', इति ये नामे इस
 नामसे, ख्यातः प्रसिद्ध छे प्रसिद्ध है, पुण्ययोगेन पुण्य
 नक्षत्रना योगभा पुण्य नक्षत्रमें, गवाम् गायना गायके,
 पित्तेन पित्तभा पित्तसे, पेष्यः वाटीने पीसकर, गुटिकाः
 तु तेनी गोणाओ गोलियां, कार्याः अनावली बनावे,
 पान- आ अगद पान यह अगद पान, अज्जन- अज्जन
 अज्जन, प्रलेपैः अने लेप डरवाथो और लेपसे, सर्व-
 कर्माणि सर्वडोडो सब कर्मोंको, प्रसाधयेत् साधे छे सिद्ध
 करता है ॥ ७७-८२ ॥

77-82. Cinnamon leaves, eaglewood, nut-grass, small cardamom, the pentad of gummy exudations red sandal, melilot, cinnamon bark, nardus, blue water lily, fragrant sticky mallow, fragrant piper, cuscus grass, rushnut, shell, deodar, fragrant poon, saffron,

ginger grass, costus, perfumed cherry, indian valerian, the five parts of siris tree (flowers, fruits, leaves, root and bark), dry ginger, black pepper, long pepper, red arsenic, cumin seeds, white siris, indian beech, jungle cork tree, sweet flag, chaste tree, turmeric, holy basil, the dry extract of indian berberry, red ochre, indian madder, the gum of neem tree, the bark of the bamboo, winter cherry, asafetida, wood apple, amlavetasa, lac, honey, liquorice, babchi seeds, sweet flag, orchid, gall stone, indian valerian —mix all these above-mentioned articles and make a paste with ox-bile and make it into pills under the asterism of Pushya. This remedy consisting of sixty drugs was taught to Kubera (the celestial treasurer) by Tryambaka, the three-eyed Siva. It is infallible in its effect. This is renowned as major perfumed elephant antidote. By using this antidote as potion, collyrium or application, success may be achieved in all therapeutic measures.

पिष्टं कण्डूं तिमिरं रात्र्यान्धं काचमर्बुदं पटलम् ।
 हन्ति सततप्रयोगाद्विहितमितपथ्याशिनां पुंसाम् ८३

सतत- सतत सतत, प्रयोगात् प्रयोगे डरवाथो
 आ अगद प्रयोग करनेसे यह अगद, हितमित-
 हित, भित हित, मित, पथ्याशिनाम् अने पथ्य डोडन
 डरनार और पथ्य भोजन करनेवाले, पुंसाम् मनुष्योंना
 मनुष्योंके, पिष्टम् पिष्ट पिष्ट, कण्डूम् अरुण कण्डू, तिमिरम्
 तिमिर तिमिर, रात्र्यान्धम् रात्र्यान्धम् रात्रिमें
 अन्धता, काचम् डाय काच, अर्बुदम् अर्बुद अर्बुद, पटलम्
 अने पटल ओ रोगोने और पटल इन रोगोंको,
 हन्ति छे नष्ट करता है ॥ ८३ ॥

83. When used regularly by a person observing wholesome, measured and prescribed dietetic regimen, it cures Pilla, pruritus darkness of vision, night-blindness, Kacha, tumor and cataract.

विषमज्वरानजीर्णान्द्रुं कण्डूं विस्चिकां पामाम् ।
विषमूषिकलूतानां सर्वेषां पक्षगानां च ।

आशु विषं नाशयति समूलजमथ कन्दजं सर्वम् ॥८४॥

विषमज्वरान् आ अगद विषम ज्वर यह अगद विषम ज्वर, अजीर्णान् अज्जीर्ण अजीर्ण, दद्रुम् दद्रु, कण्डूम् कण्डू, विस्चिकाम् विस्चिका विस्चिका, पामाम् तेमज् पामाने एवं पामाका, विषमूषिक- जेरी उदर विषयुक्त चूहा, लूतानाम् तथा लूताना विषने तथा लूताके विषका, सर्वेषाम् अधाये सब, पक्षगानाम् च सपेना सर्पोंके, विषम् विष विषका, अथ अने और, समूलजम् मूलज-य मूलजन्य, कन्दजम् तथा कन्दजन्य तथा कन्दजन्य, सर्वम् सर्व विषने सब विषोंका, आशु शीघ्र शीघ्र, नाशयति नाश करे छे नाश करता है ॥८४॥

84. This is curative also of irregular fevers, dyspepsia, ring-worm, pruritus, acute intestinal irritation, scabies, and the poison of mice, spiders, all kinds of serpents, as well as vegetable poisoning from roots and bulbs.

एतेन लिप्तगात्रः सर्पान् गृह्णाति भक्षयेच्च विषम् ।
कालपरीतोऽपि नरो जीवति नित्यं निरातङ्कः ॥८५॥

८४. दद्रुं कण्डूं विस्चिकां पामाम्-दद्रुं कण्डूं विस्चिकां चोपहन्ति नृणाम् (ख)

१. दद्रुं कण्डू-दद्रुं सविस्चिकां (ग.)
२. समूलजमथ-मूलजमथ (घ.)
३. अस्माच्छ्लोकादनन्तरम्-

कुण्ठं पिष्टिम् श्वित्रं विचर्चिकां चोपहन्ति नृणाम्
इत्यधिकः (क. घ. छ. य.) पुस्तकेषु ।

८५. गृह्णाति भक्षयेच्च विषम्-गृह्णाति भक्षयेच्च विषम् (फ.)

१. कालपरीतोऽपि-कालातीतोऽपि हि (घ.)
२. " " -कालातीतोऽपि (फ. ब.)
३. नित्यं-क्रिश्चिय (क. फ. ब.)

एतेन येनाथी इसका, लिप्तगात्रः लिप्त गात्रवाली मनुष्य शरीर पर लेप करके मनुष्य, सर्पान् सर्पोंको, गृह्णाति पकड़ी शके छे पकड़ सकता है, विषम् च अने विष और विष, भक्षयेच्च आर्ध शके छे खा सकता है, कालपरीतः नष्ट मृत्युवाली कालप्रस्त, अपि पशु मी, नरः मनुष्य मनुष्य, नित्यम् नित्य नित्य, निरातङ्कः नीरोग अर्ध नीरोगी होकर, जीवति छवे छे जीता है ॥ ८५ ॥

85. By smearing this antidote over his body or his hand and other limbs a man can handle serpents and also drink poison, with immunity. A person, though on the verge of death, enjoys his full span of life in good health by a regular use of this.

आनखे गुदलेपो योनौ लेपश्च मूढगर्भाणाम् ।
मूर्च्छातिषु च ललाटे प्रलेपनमाहुः प्रधानतमम् ८६

आनखे आनाहमा आनाहमें, गुदलेपः गुदा पर लेप गुदा पर लेप, मूढगर्भाणाम् मूढगर्भावाणी स्त्रीयोनी मूढगर्भाओंकी, योनौ योनि पर योनि पर, लेपः चलेप लेप, मूर्च्छा- अने मूर्च्छा और मूर्च्छा, अतिषु तथा पीडायां तथा पीडमें, ललाटे च छपाणी पर ललाट पर, लेपनम् लेप करवा लेप करना, प्रधानतमम् ये सर्व छपायां मनुष्य छे यह सब उपयोगमें मुख्य है, माहुः येम उहे छे ऐसा कहते हैं ॥ ८६ ॥

86. In constipation, it should be smeared over the anal region; and on the vagina in obstructed labor; in fainting, smearing it on the forehead is considered as the foremost remedy.

मेरीमूढकण्ठपट्टांश्छन्नाप्यमुना तथा ध्वजपताकाः ।
लिप्त्वाऽहिविषनिरस्त्यै प्रध्वनयेद्दर्शयेन्मतिमान् ८७

८६. प्रलेपनमाहुः-लेपनमाहुः (घ.)

८७. लिप्त्वाऽहिविषनिरस्त्यै प्रध्वनयेद्दर्शयेन्मतिमान्-कृत्वा विषनिरस्त्यै प्रध्वनयेन्मानवो मतिमान् (घ.)

मतिमान् बुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्यः अहिषि-
सर्पविषना सर्पविषका, निरस्त्यै निवारण्य भाटे निवारण
करनेके लिए, अमुना आथी इससे, भेरी- भेरी भेरी,
सुदङ्ग- सुदङ्ग सुदङ्ग, पटहान् डोल डोल, छत्राणि छत्र
छत्र, तथा तथा तथा ध्वजपताकाः ध्वज अने
पताकाओ। ७५२ ध्वज और पताकाओं पर, लिप्त्वा लेप
करी लेप करके प्रध्वनयेत् सर्पदष्ट मनुष्य पास भेरी
वज्रे वज्राडवां सर्पदष्ट मनुष्यके पास भेरी आदि बजावे,
दर्शयेत् अने तेने छत्र वज्रे देखाडवां और उसको
छत्रादि दिखावे ॥ ८७ ॥

87. This antidote may also be
applied over war-drums, umbrellas,
banners and pennants and these should
be sounded and shown before the
poison-afflicted man by the wise
physician for the cure of toxicosis.

यत्र च सन्निहितोऽयं न तत्र बालग्रहा न रक्षांसि ।
न च कार्मणवेताला वहन्ति नाथर्वणा मन्त्राः ॥ ८८ ॥

यत्र च जहाँ, अथक् आ। लेप यह लेप,
सन्निहितः भूक्यो होय रहता है, तत्र त्यों वहाँ, न न
तो न, बालग्रहाः आक्षत्रोः बालग्रह, न न तो न,
रक्षांसि राक्षसो राक्षस, न कार्मणवेतालाः च न तो
डामाँशो अने न तो वेतालो रहे छे न कार्मण और
न वेताल रहते हैं, आथर्वणाः अने अथर्ववेदना और
आथर्वण, मन्त्राः च भन्त्रे मंत्र, न वहन्ति भ्रमाव-
शादी नथी यत्ता प्रभावशाली नहीं होते ॥ ८८ ॥

88. The house containing this anti-
dote cannot be entered into by evil
spirits afflicting children or by rakshasas
or hobgoblins, nor can evil charms or
black magic gain entry into the house.

सर्वग्रहा न तत्र प्रभवन्ति न चाग्निशस्त्रनृपचौराः ।
लक्ष्मीश्च तत्र भजते यत्र महागन्धहस्त्यस्ति ॥ ८९ ॥

८८. कार्मणवेताला वहन्ति—कार्मणमन्त्रा भजन्ति (ब.)

„ वहन्ति—भजन्ति (क. फ.)

यत्र जहाँ, जहाँ, महागन्धहस्ती भद्रागंधहस्ती
अगद महागन्धहस्ती अगद अस्ति होय छे रहता है,
तत्र त्यों वहाँ, सर्वग्रहाः न सर्वग्रहोने भ्रमाव पडते।
नथी सब ग्रहोंका प्रभाव नहीं होता, अग्नि- अग्नि अग्नि,
शस्त्र- शस्त्र शस्त्र, नृप- राजा राजा, चौराः च अने
रो-रोने और चोर, न प्रभवन्ति भ्रमाव पडते। नथी
अपना प्रभाव नहीं दिखला सकते, तत्र त्यों वहाँ, लक्ष्मीः
च लक्ष्मी लक्ष्मी, भजते रहे छे निवास करती है ॥ ८९ ॥

89. Where there is this perfumed
elephant-antidote there none of the
evil spirits can enter, nor can evil
occur there from fire, weapons,
kings and thieves, but the spirit of
auspiciousness makes its dwelling
there.

पिष्यमाण इमं चात्र सिद्धं मन्त्रमुदीरयेत् ।

‘मम माता जया नाम जयो नामेति मे पिता ॥ ९० ॥

सोऽहं जयजयापुत्रो विजयोऽथ जयामि च ।

नमः पुरुषसिंहाय विष्णवे विश्वकर्माणे ॥ ९१ ॥

सनातनाय कृष्णाय भवाय विभवाय च ।

तेजो वृषाकपेः साक्षस्तेजो ब्रह्मेन्द्रयोर्यमे ॥ ९२ ॥

यथाऽहं नाभिजानामि वासुदेवपराजयम् ।

मातुश्च पाणिग्रहणं समुद्रस्थं च शोषणम् ॥ ९३ ॥

अनेन सत्यवाक्येन सिध्यतामगदो ह्ययम् ।

हिलिमिलिसंस्पृष्टे रक्ष सर्वमेवजोत्तमे स्वाहा’ ॥ ९४ ॥

इति महागन्धहस्तिनामाऽगदः ।

अत्र च तेने उसको, पिष्यमाणे वाटती वभते
पीसते समय, इमम् आ। इस, सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, मन्त्रम्
मन्त्र मन्त्रका, उदीरयेत् ओक्षवे। उच्चारण करे, जया

९०. पिष्यमाण इमं चात्र सिध्यमाणे चात्रेमां (क.)

„ जयो नामेति—विजयो नाम (क. ब. ड. त. थ. फ.)

९१. हिलिमिलिसंस्पृष्टे—हिलिहिलिमिलिमिलिसंस्पृष्टे (क. ब. न.)

„ निहिनिहिमेनिमिनिसंस्पृष्टे (द.)

„ हिलिमिलि....स्वाहा—हिलिहिलिमिलिमिलिसंस्पृष्टे रक्ष रक्ष सर्वमेव-

जोत्तमे स्वाहा (ब. फ. ग.)

नाम जयः नाम्नी जया नामकी, मम माता भारी
माता ॐ मेरी माता है, जयः इति नाम जय नामने।
जय नामका, मे पिता भारी पिता ॐ मेरा पिता है,
सः ते वह, अहम् हुं मैं, जयजयापुत्रः जय अने
जयाने। पुत्र जय और जयाका पुत्र, विजयः विजय
नामने। छुं विजय नामका हूं, अथ च जयामि अने जय
पातुं छुं और जय पाता हूं, पुरुषसिंहाय नृसिंह नर्मिह,
विष्णवे विष्णु विष्णु, विश्वकर्माणे विश्वकर्मा,
सनातनाय सनातन सनातन, कृष्णाय कृष्ण, भवाय
भव भव, विभवाय च अने विभवने और विभवको,
नमः नमस्कार हो, वृषाकपे तेजः भद्रदेवना
तेजः महावेवका तेजरूप, ब्रह्मेन्द्रोः ब्रह्मा, भद्र ब्रह्मा,
इन्द्र, यमे तथा यमना तथा यमका, साक्षात् साक्षात्
साक्षात्, तेजः तेजः रूप हूं छुं तेजरूप मैं हूं, अहम्
हुं मैं, वासुदेव- वासुदेवना वासुदेवके, पराजय पर-
जयने पराजयको, मातुः माताना माताके, पाणिग्रहणम्
च पाणिग्रहणने पाणिग्रहणको, समुद्रस्य अने समुद्रना
समुद्रके, शोषणश्च च शोषणने शोषणको, न अभिजा-
नामि अजुते। नहीं नहीं जागता, यथा ॐ वात सत्य
ॐ यह वात सत्य है, अनेन आ इत्, सत्यवाक्येन
सत्य वाक्यशी सत्य वाक्यसे, अयम् आ यह, जगदः
अगद जगद सिध्यताम् हि सिद्ध थाये। सिद्ध हो,
हिलिमिलि- हिलिमिलिथी हिलिमिलिसे, संस्पृष्टे संस्पृष्ट
संस्पृष्ट, सर्वभेषजोत्तमे हे सर्वभेषजोत्तम ! हे सर्वभेष-
जोत्तम !, रक्ष तुं रक्ष छुं करतू रक्षा कर, स्वाहा स्वाहा
स्वाहा ॥ ९०-९४ ॥ इति आ यह, महागन्धहस्तिनामा
अगदः 'महागन्धहस्ती' नामने। अगद ॐ 'महागन्ध-
हस्ती' नामका अगद है ।

90-94. While rubbing this paste dur-
ing preparation the following efficacious
holy incantation should be uttered:
'My mother's name is Jaya (victory) and
my father also is Jaya (victory) and I
am Vijaya (victory), the son of Victory
Jaya and Jaya and hence I conquer.
Salutation to the lion among beings, to
God Vishnu, the maker of the world,

to the eternal Krishna, the source
and the glory of life. I am
the very light of Vrishakapi the
very light of Vishnu and that of Brahma.
Indra and Yama As surely as I have
never heard of the defeat of god Vasude-
va, and of the wooing of a mother's hand
and of the drying up of the ocean, so
surely may this antidote achieve success
by the truth of these words. O, thou,
best among remedies, allied with
Hili-Mili! give protection. Praise be
unto thee. Thus has been described
the antidote named the Major
perfumed elephant-antidote, known
as 'Mahagandha-hasti'

विषेऽगदाः —

ऋषभकजीवकभार्गीमधुकोत्पलधान्यकेशराज्जाज्यः ।
ससितगिरिकोलमध्याः पेयाः श्वासज्वरादिहराः ९५

श्वास- श्वास श्वास, ज्वरादिहराः अने ज्वर वगेरेने
हरनारी और ज्वरादिको हरनेवाली, ससितगिरि- श्वेत-
गरली इवेत कोयल, कोलमध्याः अने गोरना ठणियाना
भीजसहित और बेरकी गुठलीकी मींगीके साथ, ऋषभक-
ऋषभक ऋषभक, जीवक- जीवक जीवक, भार्गी- भार्गी
भार्गी, मधुक- गेहीमध मुलहठी, उत्पल- नीलकमल
नीलकमल, धान्य- धान्ना धनिया, केशर- लाल
नागकेसर रक्त नागकेसर, अजाज्यः अने अजुं औ
औषधऔ और जीरा इन औषधियोंको, पेयाः पीवी
पीवे ॥ ९५ ॥

95. Take Rishabhaka Jivaka, beetle
killer, liquorice, blue water-lily, cori-
ander, fragrant poon, cumin seeds, white
mussel shelll creeper and the conte-
nts of jujube seeds. These taken with
water cure asthma, fever and other
complications due to poisoning.

हिङ्गु च कृष्णायुक्तं कपित्थरसयुक्तमश्वत्थलवणं च ।
समधुसितौ पातव्यौ ज्वरहिक्काश्वासकासघ्नौ ॥९६॥

कृष्णायुक्तम् पीपरयुक्तं पिप्पलीयुक्तं, हिङ्गु च
हिङ्गु हींग, कपित्थरस- अने डाडना रसयी और कैथके
रससे, युक्तम् युक्त युक्त, अश्वत्थलवणम् च सिन्धुल्लु ओ
मैथिल्ये, ज्वर- ज्वर ज्वर, हिक्का- हेडडी हिचकी, श्वास-
श्वास, कासघ्नौ अने उधरस हरनार और खांसीको
नष्ट करनेवाले, समधुसितौ ओ धोआ भध अने साडर
साथे दोनों योगोंको मधु और शर्कराके साथ,
पातव्यौ पीवा पीवे ॥ ९६ ॥

96. The physician may give a
potion of asafetida and long pepper
or of the juice of wood-apple and rock
salt, each mixed with honey and sugar.
These two recipes are curative of
fever, hiccup, asthma and cough.

विषे धूमागदाः —

लेहः कोलास्थ्यञ्जनलाजोत्पलमधुघृतैर्वम्याम् ।
बृहतीद्वयाढकीपत्रधूमवर्तिस्तु हिक्काघ्नी ॥९७॥

वम्याम् उल्टीभा वमनमें, कोलास्थि- औरना
हजिया बेरकी गुठली, अञ्जन- रसयती अञ्जन, लाज-
दाआ लाजा, उत्पल- नीलकमल, मधुघृतैः
भध अने धीने। मधु और घृतका, लेहः अवलेह
आटेवे। अवलेह चाटे, बृहतीद्वय- ऐडी अने उल्टी
बोरीगण्डी दोनों कटेरी, आढकी- अने पुवेरना और
अरहरके, पत्र- पाननी पत्तोंकी, धूमवर्तिः तु धूमवर्ति
धूमवर्ति, हिक्काघ्नी हेडडीनी नाशक ओ हिक्काको नष्ट करती
है ॥ ९७ ॥

97. A linctus prepared of the
contents of jujube seeds, dry extract
of berberry, roasted paddy, blue
water lily, honey and ghee is recom-
mended in vomiting due to poisoning.
The cigar rolled out of yellow-berried

nightshade, indian nightshade and
leaves of pigeon-pea is curative of
hiccup

शिखिर्बर्हबलाकास्थीनि सर्षपाश्चन्दनं च घृतयुक्तम्
धूमो गृहशयनासनवस्त्रादिषु शस्यते विषनुत् ॥९८॥

शिखि-बर्ह औरना पीछा मयूरके पंख बलाकास्थीनि
अने अगवाना डाडका एवं बगुलाकी हड्डियां, सर्षपाः
सरसव सरसों, चन्दनम् च अने चन्दन ओओना यलुने
और चन्दन इनके चूर्णको, घृतयुक्तम् धी साथे भेथनी
ऊरनाभा आवेदे। बीकी साथ मिलाकर किया हुआ, विषनुत्
विषघ्न विषघ्न, धूमः धूमाडे। धूम, गृह- घर घर, शयन-
पथारी बिस्तर, आसन- आसन आसन, वस्त्रादिषु अने
वस्त्र वगेरे भाटे और वस्त्रादिके लिए, शस्यते प्रशस्त
ओ प्रशस्त है ॥ ९८ ॥

98. The fumigation with peacock's
feather, bones of the crane, rape seeds
and sandal mixed with ghee is recom-
mended for disinfecting houses, beds
seats, clothes etc. It is destructive of
poisonous vermin.

घृतयुक्ते नतकुष्ठे भुजगपतिशिरः शिरीषपुष्पं च ।
धूमागदः स्मृतोऽयं सर्वविषघ्नः श्वयथुहृत् ॥९९॥

घृतयुक्ते धीयुक्त घृतयुक्त, नतकुष्ठे तगर अने
कठ तगर और कूठ, भुजगपतिशिरः सांपनुं माथुं
सांपका शिर, शिरीषपुष्पम् च अने सरसजाना कूद
और शिरीषका पुष्प, श्वयम् आशयह, धूमागदः धूमागदने
धूमागद, सर्वविषघ्नः सर्व विषने हरनार सब विषका
नाशक, श्वयथुहृत् च अने सौआ हरनार और सूजनको
नष्ट करनेवाला, स्मृतः कही ओ कहा गया है ॥ ९९ ॥

99. Fumigate with indian valerian
costus, head of the king cobra and
flowers of siris. This antidote is

९८ विषनुत्-विषहा (क.)

९९. भुजगपतिशिरः-भुजगस्य शिरः (क.)

,, धूमागदः-धूमोऽगदः (ब.)

९७. मधुघृतैर्वम्याम्-मधुघृतैर्हिता वम्याम् (क.)

considered to be a destroyer of all kinds of poisons and to be curative of edema.

जतुसेव्यपत्रगुग्गुलुमल्लतकककुम्भपुष्पसर्जरसाः ।
श्वेता च धूम उरगाखुकीटवस्त्रकिमिनुदग्र्यः ॥१००॥

जतु- लाभ काख, सेव्य- वाणी खस, पत्र- तमालपत्र
तेजपात, गुग्गुलु- गुग्गुलु गुग्गुल, मल्लतक- भिलाभा मिलावां,
ककुम्भ- अर्जुनना कौहाके, पुष्प- इक्षु फूल, सर्जरसाः
राण राल, श्वेता च अने सईद भरणी और श्वेता
अपराजिता, धूमः ओओने। धूमाडो इनका पुंवा,
अग्र्यः उरगा-बाखु-कीट-वस्त्रकिमि-नुत् साप, उं६२,
डीडा अने वस्त्रना कृमिओने। उत्तम नाशक छे साप
चूहा, कीट और वस्त्रके कीड़ोंका उत्तम नाशक
है ॥१००॥

100 Fumigation with lac, fragrant sticky mallow, cinnamon leaves, gum guggul, marking nut arjuna-flowers, calophany and white mussel shell creeper, is the best destroyer of reptiles, mice, worms and of cloth-insects.

विषे क्षारागदः—

तरुणपलाशक्षारं क्षुतं पचेज्जुनितैः सह समांशैः ।
लोहितमृदजनीद्वयशुक्लसुरसमञ्जरीमधुकैः ॥१०१॥
लाक्षासैन्धवमांसीहरेणुहिङ्गुद्विसारिवाकुष्ठैः ।
सव्योषैर्बाह्लीकैर्दर्वीविलेपनं घट्टयेद्यावत् ॥१०२॥
सर्वविषशोथगुल्मत्वग्दोषार्शोभगन्दरुहीहः ।
शोथापसारकमिभूतस्वरमेदपाण्डुगदान् ॥१०३॥

१००. श्वेता च धूम-श्वेता धूमा (ब.)

१०१. किमिनुदग्र्यः—कृमिहराः स्युः (ख. घ. ङ.)

१०२. —कृमिहरः स्यात् (ग.)

१०३. ड्रीहः—ड्रीहः (त.)

१०४. शोथापसार-शोथापसार (थ.)

१०५. स्वरमेदपाण्डुगदान्—स्वरमेदकण्ठपाण्डुगदान् (घ.)

मन्दाश्रित्वं कासं सोष्मादं नाशयेयुरथ पुंसाम् ।
गुटिकाश्छायाशुष्काः कोलसमास्ताः समुपयुक्ताः ॥
इति क्षारागदः ।

क्षुतम् तरुणपलाशक्षारम् नाना भाभरानो परिश्रुत
क्षार छोटे ढाकके वृक्षके क्षारको विधिसे परिश्रुत करके,
समांशैः तेना समान भागे समभाग, जूनिनैः यूर्णैरूप
अनावैक्ष चूर्णरूप किये गये लोहितमृद- लाक्ष माटी
लाल मिट्टी, रजनीद्वय- ६५६२, ६२६५६२ हल्दी, दाहहल्दी,
शुक्लसुरसमञ्जरी- सईद पुष्टसीनां भं६२ सफेद तुलसीकी
मंजरी, मधुकैः जेहीमध मुलहठी, लाक्षा- लाक्ष लाख,
सैन्धव- सिंधव सैन्धव, मांसी- जटामांसी जटामांसी,
हरेणु- रेणुकी ५५६२ रेणुका, हिङ्गु- हिङ्गु हींग, द्विसारिवा-
वे सारिवा दो कपूरी, कुष्ठैः ५६ कूट, सव्योषैः त्रिफल
त्रिकटु, बाह्लीकैः अने डेसरनी और कैसरके, सह साथे
साथ पचेत् पकावे। पकावे दर्वी- डडलीने कडलीसे,
विलेपनम् थोटे ओतुं थाप लमे ऐसा गाढा होवे, यावत्
त्यां सुधी तब तक, घट्टयेत् घाटुं डरतुं गाढा करे,
अथ पछी इसके पीछे, कोलसमाः थोरे जेवडी बरेके
समान, छायाशुष्काः छायाभां शुष्क डरेसी छायामें सुखाई
हुई, ताः तेनी उसकी, गुटिकाः गोणीओ गोलीवां,
समुपयुक्ताः थोअनाथी प्रयुक्त करने पर पुंसाम् मनुष्योंनां
मनुष्योंके, सर्वविष- सर्वविष सब विष, शोथ- शोथ
सूजन, गुल्म- गुल्म गुल्म, त्वग्दोष- तथा आभडीना
रोग तथा त्वचाका रोग, अर्शः- अर्श अर्श, भगन्दर-
भगन्दर भगन्दर, ड्रीहः ड्रीहा ड्रीहा, शोथ- शोथ
शोथ, अपसार- अपसार अपसार, किमि- कृमि कृमि,
भूत- भूत भूत, स्वरमेद- स्वरमेद स्वरमेद, पाण्डुगदान्
पाण्डुरोग पाण्डुरोग, मन्दाश्रित्वम् मं६२ मंदाश्रिता,
सोष्मादश्च उन्माद उन्माद, कासम् अने डेसरनी और
कासको, नाशयेयुः नाश करे छे नष्ट करता है ॥ १०१-
१०४ ॥ इति आ यह, क्षारागदः क्षारागदः डडली छे
क्षारागद कहा है ।

101-104. Prepare alkali by decan-
ting ashes of young palas and mix it

१०४. नाशयेयुरथ पुंसाम्—नाशयेयुःपुंसाम् (ङ.)

१०५. गुटिका—गुटिका (घ.ज)

with equal quantity of red ochre, turmeric, indian berberry, and the seed blossom of white holy basil, liquorice lac, rock salt, nardus, fragrant piper, asafoetida, dark blue sarsaparilla, indian sarsaparilla, costus, dry ginger, black pepper, long pepper, and saffron, till it becomes a semi solid paste. Then prepare pills of half a tola each and dry them in the shade. Proper use off these pills cures all varieties of edema due to poisoning, gulma, dermic disorders, piles, anal fistula, splenic diseases, edema, epilepsy, worms, spirit possession, vocal disorders, throat-affection, anemia, dullness of gastric fire, cough and insanity. Thus has been described the Alkali antidote.

विषप्रदातुर्लक्षणानि—

विषपीतदृष्टविद्वेष्वेतद्दिग्धे च वाच्यमुद्दिष्टम् ।
सामान्यतः, पृथक्त्वाभिर्देशमतः शृणु यथावत् १०५

विषपीत- विषपीत विषपीत, दृष्ट- विद्वेषु ६०२, विद्व- दष्ट, विद्व, दिग्धे च अने दिग्ध पुरुषो भाटे और दिग्ध पुरुषों के लिए, सामान्यतः सामान्य रीति सामान्य- तथा, वाच्यम् ने उड़ेवानुं ६०३ जो कहता था एतत् ओ यह, उद्दिष्टम् उद्दिष्ट कह दिया, अतः हवे अब, पृथक्त्वात् ६०४ पृथक् पृथक्, निर्वेशम् उद्दिष्टं ६०५ ते कहता हू उसे, यथावत् ७२५२ ध्यानसे, शृणु आंशुने सुनो ॥ १०५ ॥

105. The treatments for poisoning due to poisonous potion bite, sting, and application have been described in general. Henceforth, listen to them described individually and in full detail.

रिपुयुक्तेभ्यो नृभ्यः स्वेभ्यः स्त्रीभ्योऽथवा भयं नृपतेः ।
आहारविहारगतं तस्मात् प्रेष्यान् परीक्षेत ॥१०६॥

नृपतेः राजने राजाको, रिपुयुक्तेभ्यः शत्रुओंकी स्त्रीभ्यः स्त्रीओंकी स्त्रियोंसे, आहार-आहार आहार, विहारगतम् तथा विहारमां तथा विहारमें, अथवा अथवा या, स्त्रीभ्यः स्त्रीओंकी स्त्रियोंसे, आहार-आहार आहार, विहारगतम् तथा विहारमां तथा विहारमें, अथवा अथवा रहे छे भय रहता है, तस्मात् तेथी इस लिए, प्रेष्यान् नेकर-आकरेनी नोकरचाकरोंकी, परीक्षेत परीक्षा करनी परीक्षा करनी चाहिए ॥ १०६ ॥

106. There is danger to a king of being poisoned by persons employed by his enemies as his own attendants and wives through the agency of food and other articles of daily use; therefore the attendants should be carefully watched.

अत्यर्थशङ्कितः स्याद्बहुवागथवाऽल्पवाग्विगतलक्ष्मीः
प्राप्तः प्रकृतिविकारं विषप्रदाता नरो ज्ञेयः ॥१०७॥

अत्यर्थशङ्कितः ने अत्यर्थ शंकाशील हो, बहुवाक् अत्यर्थ अत्यर्थ हो, बहुत बोलता हो, अथवा उ या, अल्पवाक् अल्प अल्प हो, बहुत कम बोलता हो, विगतलक्ष्मीः अतिरहित हो, जिसकी कान्ति नष्ट हो जाये, प्रकृतिविकारम् तथा ने प्रकृतिना विचारने तथा जो स्वभावसे परिवर्तनको, प्राप्तः प्राप्त थये हो, प्राप्त हुआ हो, नरः ते मनुष्यने उस मनुष्यको, विष-प्रदाता विष आपनार विष देनेवाला, ज्ञेयः अत्यर्थ जानना चाहिए ॥ १०७ ॥

107. The man that is extremely suspicious, either very garrulous or very reticent, devoid of lustre in the countenance and has undergone change in his entire nature should be recognised as a potential poisoner.

१०६. स्वेभ्यः-स्त्रियों (स्त्री)

१०७. प्राप्तः प्रकृतिविकारं-प्राप्त प्रकृतिविकारः (फ.)

सविषाजलक्षणम्—

दृष्ट्वैवं न तु सहसा भोज्यं कुर्यात्तदन्नमग्नौ तु ।
सविषं हि प्राप्यान्नं बहून्विकारान् भजत्यग्निः ॥१०८॥

एवम् ऐ भुज्य ऐसा, दृष्ट्वा तु ऐर्ध देखकर, सहसा ऐकदम सहसा, न भोज्यम् भोजन न करे, तत् ते उस, अन्नम् तु अन्ने अन्नको, अग्नौ अग्निमाँ अग्निमें, कुर्यात् नाभ्युं डाले, हि डारल्युं डे क्योंकि, अग्निः अग्नि अग्नि, सविषम् विषयुक्त विष-युक्त, अन्नम् अन्न अन्नको, प्राप्य प्राप्त करी प्राप्त करके, बहून् धन्युं अनेक, विकारान् विकारवाणे विकारोंको, भजति थाय छे प्राप्त होती है ॥ १०८ ॥

108. Seeing such a person, the food given by him should not be taken straight-away but it should be tested by throwing a part of it in the fire. The fire burns abnormally undergoing various changes when food containing poison is cast into it.

शिखिबर्हविचित्राग्निस्तीक्ष्णाक्षमरुक्षकुणपधूमश्च ।
स्फुटति च लशब्दमेकावर्तो विहृताग्निरपि च
स्यात् ॥१०९॥

शिखि-बर्ह- अग्नि भोरना पीछा नेवी अग्नि मोर-पंखे सदृश, विचित्र- रंगभेरंगी विचित्र, अग्निः ज्वाला-वाणे। ज्वालावाली, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, अक्षम- न सहैवाय ऐवे। न सहन हो सके ऐसी, रुक्ष- अने रक्ष और रुक्ष, कुणप- मुडानी मधथी युक्त मुडैकी गन्धसे युक्त, धूमः च धूमाडावाणे थाय छे धुंवावाली होती है, लशब्दम् शब्दनी साथे शब्दके साथ, स्फुटति च थटथट करे छे चटचट करती है, एकावर्तः ऐक थडरथी युक्त ज्वालावाणे। एक ही चक्कर खाती हुई ज्वालावाली,

१०८. कुर्यात्तदन्नमग्नौ तु—न्यस्येचदन्नमग्नौ तु (ख. ड.)

—पश्येचदन्नमग्नौ तु (ब.)

—कुर्यात्तदन्नमग्नौ तु (ब. फ.)

तदन्न—ददन्न (ब.)

१०९ तीक्ष्णाक्षमरुक्षकुणपधूमश्च—तीक्ष्णाक्षमरुक्षकुणपधूमश्च

(ब. फ.)

विहृत-अग्निः तथा ज्वाला विनाशे तथा ज्वालासे रहित, अपि च पल्यु मी, स्यात् थर्ध अथ छे हो जाती है ॥ १०९ ॥

109. The flames become variegated in color like the feathers of the peacock and the smoke is acrid, intolerable, dry and smells like a corpse. It burns with a crackling noise and the tongue of the flame curls in a spiral or the flames get extinguished.

पात्रस्थं च विवर्णं भोज्यं स्यान्मक्षिकाश्च मारयति ।
क्षामस्वरांश्च काकान् कुर्याद्विरजेच्चकोराक्षि ॥११०॥

पात्रस्थम् पात्रमाँ राभेलुं पात्रमें रक्खा हुआ, भोज्यम् भोजन भोजन, विवर्णम् विवृत रंगलुं विवर्ण, स्यात् थर्ध अथ छे हो जाता है, मक्षिकाः च माष्ठी-ओने मक्खियोंको, मारयति भारी नाभे छे मार डालता है, काकान् च अने डगडाओना और कौओंको, क्षामस्वरान् कुर्यात् साद ऐसाडी दे छे क्षीण स्वराके करता है, चकोराक्षि अने ते अजर्धे थडारनी आणे और उस अजसे चकोर पक्षीकी आंखें, विरजेत् च रंग वगरनी थाय छे बिना रंगकी होजाती है ॥ ११० ॥

110. The food in the dish becomes discolored and the flies settling on it are killed. When eaten by the crows, it makes their voices weak. When given to Chakora birds, their eyes suffer discoloration.

पाने नीला राजी वैवर्ण्यं स्वां च नेक्षते क्षयाम् ।
पश्यति विकृतामथवा लवणाक्ते फेनमाला स्यात् १११

पाने जेरयुक्त पाष्ठी विषयुक्त पानीमें, नीला नीली नीली, राजी लीलीऐ। रेखायें, वैवर्ण्यम् तथा विवृत रंग होय छे तथा विकृत वर्ण होते हैं, स्वां च भुज्य येतानी मनुष्य अपनी, क्षयाम् क्षया क्षया, न ईक्षते देखते। नथी नहीं देखता, अथवा अथवा या,

१११. पश्यति विकृतामथवा—विकृतामथवा पश्येत् (ब. फ.)

विकृतम् विकृतं पश्यति दृष्टे छे देखता है, कवणात्के अने सिंधावृक्ष नाभता और सैधानमक डाकने पर, केनमाला स्यात् अहु झीय आवे छे बहुत ज्ञाग उठती है ॥ १११ ॥

111. The drink containing poison becomes streaked with blue lines or becomes discolored. It fails to reflect one's image, or reflects it in a distorted form; and when salt is thrown into it there is effervescence.

पानाज्योः सविषयोर्गन्धेन शिरोरुगृदि च मूर्च्छा च स्पर्शेन पाणिशोथः सुप्त्यङ्गुलिदाहतोदनखमेदाः ११२ मुखगे त्वोष्ठचिमिचिमा जिह्वा शूला जडा विवर्णा च द्विजहर्षहनुस्तम्भास्यदाहलालगलविकाराः ॥ ११३ ॥

सविषयोः विषवाणं विषवाले, पानाज्योः अक्ष-
पान्नी अक्षपानकी, गन्धेन गंधशी गन्धसे, शिरोरुक्
आथानी पीडा शिरदर्द, इदि रुक् अने हृद्यनी पीडा
और हृद्यमें पीडा, मूर्च्छा च अने भूच्छा और मूर्च्छा,
स्पर्शेन स्पर्शशी स्पर्शसे पाणिशोथः हाथने सौजे
हाथमें शोफ, सुप्ति- स्पर्शज्ञानने नाश स्पर्शज्ञानका
नाश, अङ्गुलि- आंगुलीओमां अङ्गुलियोंमें, दाह-तोद-
दाह, तोद दाह, तोद, नखमेदाः अने नखोंनु इटवुं और
नाखूनका फटना, मुखगे विष भुभमां अतां विष मुँहमें
शक्नेसे, तु तो तो, ओष्ठचिमिचिमाः होंहोंमां यभयभाट
होंहोंमें चिमचिमिचिमि, जिह्वा शूल जीभ, शूला सौजे-
वाणी शोथयुक्त, जडा जडा जडा, विवर्णा च अने
विकृत रंगनी और विकृतवर्णवाली, द्विजहर्ष- दंतहर्ष-
दन्तहर्ष, हनुस्तम्भ- हनुस्तम्भ हनुस्तम्भ, आस्यदाह-
भुभदाह मुँहमें दाह, लाका- लाण अरवी लालासाव,

११२. गन्धेन शिरोरुगृदि च मूर्च्छा च। स्पर्शेन पाणिशोथः—विरसो
गन्धेन रुक् इदि च। मूर्च्छास्यपाणिशोथः (ख)

१, पाणिशोथः—पाणिशोफः (ग.)

११३. मुखगे त्वोष्ठचिमिचिमा जिह्वा शूला जडा विवर्णा च—मुख-
नाखोष्ठचिमिचिमा जडा विवर्णाकुला च जिह्वा शूला (घ.)

१, मुखगे त्वोष्ठ—मुखोष्ठकोष्ठ (द. प.)

गलविकाराः अने गलाना रोग थाय छे और गलेमें
विकार होते हैं ॥ ११२-११३ ॥

112-113. The smell of poisoned eats
and drinks causes headache, and if the
heart gets affected it causes faintness
Their touch causes swelling of the
hands, loss of sensation, burning and
pricking in the fingers and onychoclasia.
When put into mouth, they cause ting-
ling of the lips and the tongue becomes
swollen and numb and discolored.
The teeth are set on edge and there
occur rigidity of the jaw, burning in
the mouth, ptyalism and throat
disorders.

आमाशयं प्रविष्टे वैषण्यं स्वेदसदनमुत्फेदः ।

दृष्टिद्वयोपरोधो बिन्दुशतैश्चीयते चाङ्गम् ॥ ११४ ॥

आमाशयम् विषने आमाशयमां विषके आमाशयमें,
प्रविष्टे प्रवेश अतां पहुंचनेपर, वैषण्यम् विषयुता विव-
र्णता, स्वेद- पससेवे पसीना, सदनम् शिथिलता शिथि-
लता, उत्फेदः उत्फेद उत्फेद, दृष्टि-द्वय- दृष्टि अने
हृद्यने दृष्टि और हृद्यका, उपरोधः उपरोध उपरोध,
आङ्गम् च अने शरीर और शरीर, बिन्दुशतैः भिन्दु
नेवी सेकंडे इंडीओथी बिन्दुके सदश सेकंडों फुन्सियोंसे,
चीयते व्याप्त थाय छे व्याप्त हो जाता है ॥ ११४ ॥

114. When the poison enters the
gastric region, it produces discoloration,
sweating, asthenia, nausea impairment
of the vision and heart and a condi-
tion where the body is covered
with hundreds of bead-like
eruptions.

पकाशयं तु याते मूर्च्छामदमोद्धाहबलनाशः ।
तन्म्रा कार्यं च विषे पाण्डुत्वं चोदरस्ये स्यात् ११

११४. उत्फेदः—उत्फेदः (घ.)

विषे विष विषके, पकाजयम् तु पक्वाशयम्। पका-
शयमे, याते अर्ता पहुँचने पर, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा,
मद- मद मद, मोह- मोह मोह, दाह- दाह दाह, बल-
नाशः अने अक्षने नाश थाय छे और बलका नाश
होता है उदरस्थे च अने विष उदरमा अर्ता और
विषके उदरमे पहुँचने पर, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, काश्यम्
च कुशला कृशता, पाण्डुत्वम् च तथा पाण्डुता तथा
पाण्डुता, स्यात् थाय छे होती हैं ॥ ११५ ॥

115 When the poison reaches the
lower part of the digestive tract it
produces fainting, intoxication, delu-
sion, burning, asthenia, torpor and
emaciation, and getting localized in the
stomach, causes anemia.

सविष-दन्तपवन-शिरोभ्यङ्गाजन-स्नानोदकोत्सादन-वस्त्रालङ्कार-
वर्णक-भू-पादुकाश्चर्यवर्म-केतुशयनासनमाल्यलक्षणम्—

दन्तपवनस्य कूर्चो विशीर्यते दन्तौष्ठमांसशोफश्च ।
केशच्युतिः शिरोरुग्रन्थयश्च सविषेऽथ शिरोभ्यङ्गे ॥

दन्तपवनस्य दातलु विषपाणुं होय ते दातलुने।
दातौनके विषयुक्त होने पर दातौनकी, कूर्चः कुचो। कूर्ची,
विशीर्यते तूटी अथ छे विक्षीर्ण हो जाती है, दन्तौष्ठमांस-
तथा दंतमांस (पेढी) अने होठना मांसमा तथा
दंतमांस (मसूड़ों) और होठके मांसमें, शोफः च से।ओ
थाय छे शोफ हो जाता है, अथ शिरोभ्यङ्गे शिरोभ्यङ्ग
शिरोभ्यङ्गे, सविषे विषयुक्त होय ते विषयुक्त होने
पर, केशच्युतिः पाण अरे छे बाल गिर जाते हैं,
शिरोरुक् अने शिरोरोग और शिरोरोग, ग्रन्थयः च
तथा माभाभा गांठा थाय छे तथा शिरमें ग्रन्थियां
हो जाती हैं ॥ ११६ ॥

116. If the poison is mixed in
the tooth twig, the brush-like top
part falls off and swelling of teeth,

११६. कूर्चो विशीर्यते—कूर्चः पतति हि (फ.)

„ केशच्युतिः शिरोरुग्रन्थयश्च सविषेऽथ शिरोभ्यङ्गे—

केशच्युतिः शिरोग्रन्थयस्य सविषे शिरोभ्यङ्गे (ख.)

„ सविषेऽथ शिरोभ्यङ्गे—विशीर्णश्च कूर्चः, स्यात् (द.)

lips and the flesh is induced. If the
poison is mixed in oil for toileting
the head, it causes the falling-off of
the hair, and pain and tumors in
the head.

दुष्टेऽञ्जनेऽक्षिदाहन्नावाप्युपदेहशोथरागाश्च ।

खाद्यैरादौ कोष्ठः स्पृश्यैस्त्वग्दूष्यते दुष्टैः ॥११७॥

अञ्जने अञ्जन अञ्जनके, दुष्टे विषपाणुं होय ते।
विषयुक्त होने पर, अक्षिदाह- अक्षिदाह अक्षिदाह,
न्नाव- अक्षिन्नाव अक्षिन्नाव, अत्युपदेह- अतिशय उपदेह
अति उपदेह, शोथ- से।ओ सूजन, रागाः च अने रताश
थाय छे और आंखमें लाली होती है, दुष्टैः दूषित दूषित,
खाद्यैः आद्योथी खानपानसे, कोष्ठः दे।ष्ट कोष्ठ, स्पृश्यैः
च अने स्पृश्योथी और स्पृश्यसे, त्वक् यामुठी त्वचा,
आदौ प्रथम प्रथम, दूष्यते दूषित थाय छे दूषित होती
है ॥ ११७ ॥

117. The poisoned collyrium causes
burning in the eyes, tears, excessive
excretion of the eye, edema and
redness. The eating of poisoned food
and tactual contact with poisoned things
cause the vitiation, at the outset, of
the stomach and the skin respectively

खानाभ्यङ्गोत्सादनवस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः ।

कण्डूर्तिकोष्ठपिडकारोमोद्गमचिमिचिमाः शोथाः ॥११८॥

११७. खाद्यैः—आद्यैः (ब. घ.)

„ स्पृश्यैस्त्वग्दूष्यते—स्पृश्यैस्त्वग्दूष्यते (घ.)

११८. स्नानाभ्यङ्गोत्सादनवस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः—स्नानोत्सादनव-
र्णकवस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः (घ.)

„ वस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः—वस्त्रालङ्कारवर्णकैर्दुष्टैः (फ.)

„ —वस्त्रालङ्कारभूषणैर्दुष्टैः (फ.)

„ कण्डूर्तिकोष्ठपिडकारोमोद्गमचिमिचिमाः शोथाः—कण्डूर्तिकोष्ठ-
हर्षाः कोष्ठपिडकाचिमिचिमाः शोथाः (क. घ. ड.)

„ रोमोद्गम—लोमहर्षाः (त. व.)

દુષ્ટે દૂષિત દૂષિત, જ્ઞાન- રત્નાન જ્ઞાન, અમ્યજ્ઞ- અમ્યજ્ઞ અમ્યજ્ઞ ઉત્સાદન- ઉત્સાદન ઉત્સાદન. વસ્ત્ર- વસ્ત્ર વસ્ત્ર, અલક્ષાર- અલક્ષાર અલક્ષાર, વર્ણકૈઃ અને અંગરાગથી ઔર અંગરાગસે, કણ્ઠ- ખરજ કણ્ઠ, અતિ- પીડા રુજા, કોઠ- કોઠ કોઠ, પિઙ્કા- પિઙ્કા પિઙ્કા, રોમોદ્ગમ- રોમોદ્ગમ રોમોદ્ગમ, ચિમ્ચિમાઃ અમ્યમાટ ચિમચિમાટ, કોથાઃ અને સૌભાયાય છે ઔર સૂજન હોતે હૈ ॥ ૧૧૮ ॥

118. The bath, inunction, rubbing, clothes, ornaments, toilet-creams and similar other articles contaminated with poison, cause pruritus, pain, pimples, horripilation, tingling sensation and edema.

एते करचरणदाहतोदकुमाविपाकाश्च ।

भूपादुकाश्वगजवर्मकेतुशयनासनैर्दुष्टैः ॥ ११९ ॥

मास्यमगन्धं म्लायति शिरोरज्जालोमहर्षकरम् ।

દુષ્ટે વિપથી દૂષિત વિષસે દૂષિત, મ- જમીન પૃથ્વી, પાદુકા- પાદુકીઓ પાદુકા, અશ્વ-ધોડા અશ્વ, ગજ- હાથી હાથી, વર્મ- અખતર કવચ, કેતુ- ધ્વજ ધ્વજ, જાયન- શયન શયના, આસનૈઃ અને આસનથી ઔર આસનસે, एते આ એ, કર-ચરણ- હાથ તથા પગના હાથ તથા પૈરમેં દાહ- દાહ દાહ, તોદ- તેમજ તોદ एवं તોદ, કુમ-અવિપાકાઃ ચ કદમ અને અપયો થાય છે કુમ ઔર અપચન હોતે હૈ માસ્યમ્ વિપથી દૂષિત પુષ્પમાળા વિષસે દૂષિત પુષ્પમાળા, અગન્ધમ્ ગંધ વિનાની થાય છે ગન્ધરહિત હો જાતી હૈ, મ્લાયતિ કરમાઈ અય છે સુસાં જાતી હૈ, શિરોરજ્જા- અને માથામાં પીડા ઔર શિરમેં પીકા, લોમહર્ષકમ્ તથા લોમ હર્ષ કરે છે તથા રોમાંચ ઉત્પન્ન કરતી હૈ ॥ ૧૧૯ ॥

119-119½. The burning and pricking of hands and feet, exhaustion and indi-

૧૧૯. તોદકુમાવિપાકાશ્ચ-તોદકુમાધિરાગાશ્ચ (ફ)

વર્મ-વર્મ (બ.)

૧૧૯½. શિરોરજ્જાલોમહર્ષકમ્-શિરોરજ્જાલોમહર્ષકમ્ (ક.)

gestion are caused by contact with contaminated earth, sandals, horse, elephant, armour, flags, beds and seats. The contaminated garland is odorless; it withers and causes headache and horripilation.

सविषधूलक्षणम्—

સ્તમ્ભયતિ જ્ઞાનિ નાસાસુપહન્તિ દર્શનં ચ ધૂમઃ ૧૨૦

ધૂમઃ વિપથી દૂષિત ધૂમાડો વિષસે દૂષિત ધૂમા, જ્ઞાનિ જ્ઞાતીને જ્ઞાતીઓ, સ્તમ્ભયતિ સ્તબ્ધ કરે છે જહ કરતા હૈ, નાસાશ્ચ અને નાક ઔર નાસિકા, દર્શનમ્ ચ તથા ચક્ષુને તથા આંખોંકો, ઉપહન્તિ ઉપહાત કરે છે ઉપવાત કરતા હૈ ॥ ૧૨૦ ॥

120. The contaminated smoke blocks the natural orifices and injures the nose and the eyes.

सविषजलक्षणम्—

કૂપતઙાગાદિજલં દુર્ગન્ધં સકલુષં વિવર્ણં ચ ।
પીતં શ્વયં કોઠાન્ પિઙ્કાશ્ચ કરોતિ મરણં ચ ૧૨૧

કૂપતઙાગાદિ વિપથી દૂષિત કૂવા, તળાવ વગેરેનું વિષસે દૂષિત કુંવા, તાલાવ, આદિકા, જલજ્ઞ જળ જલ, દુર્ગન્ધમ્ દુર્ગન્ધયુક્ત દુર્ગન્ધયુક્ત, સકલુષમ્ ડહોળાયેલ કલુષિત, વિવર્ણમ્ ચ અને વિકૃત રંગવાળું થાય છે ઔર વિવર્ણ હો જાતા હૈ, પીતમ્ પીવામાં આવેલું તે પિયા દુઝા વહ, શ્વયં સૌખ્યે સૂજન, કોઠાન્ કોઠ, પિઙ્કાઃ ચ પિઙ્કા પિઙ્કા, મરણમ્ અને મરણ ઔર મૃત્યુ, કરોતિ કરે છે કરતા હૈ ॥ ૧૨૧ ॥

121. The contaminated water of wells, lakes etc, stinks, gets dirty, discolored and when drunk, causes

૧૨૦. નાસાસુપહન્તિ દર્શનં ચ ધૂમઃ-દર્શનસુપહન્તિ ચ નાસિકાં

ધૂમઃ (ક.)

, દર્શનં ચ ધૂમઃ-ચ દર્શનં ધૂમઃ (બ.)

૧૨૧. મરણં-મરણ (ક.)

edema, wheals and pimples, and even death.

स्थानविशेषो विषे चिकित्सा—

आदावामाशययो वमनं त्वक्स्थे प्रदेहसेकादि ।

कुर्याद्विषक् चिकित्सां दोषबलं चैव हि समीक्ष्य १२२
इति मूलविषविशेषाः प्रोक्ताः

दोषबलम् च एव दोषे अने भक्षणी दोष और बलकी, समीक्ष्य हि समीक्षा करीने समीक्षा करके, मिषक् वैद्ये वैद्य, आमाशययो विष आमाशयमां गतां विषके आमाशयमें पहुँचने पर, बाह्ये प्रथम प्रथम, वमनम् वमन वमन, त्वक्स्थे तथा आभडीमां रहेतां तथा त्वचामें रहने पर, प्रदेहसेकादि प्रदेहसेकादि प्रदेह परिषेकादि, चिकित्सां चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करी करे, इति आभ इस प्रकार, मूलविष-मूल-विषना मूलविषके, विशेषाः भेदे भेद, प्रोक्ताः कहे छे कह दिये हैं ॥ १२२ ॥

122-122½. The physician should first of all administer emesis in cases of poison which has reached the stomach, and applications and affusions in cases of external contamination through the skin. He should treat the patient, having ascertained the strength of the humoral morbidity and the vitality of the patient. Thus have been described the particulars relating to Root-poisons.

शृणु जङ्गमस्यातः ।

सविशेषचिकित्सतमेवादौ तत्रोच्यते तु सर्पणाम् ॥

अतः हवे अब, जङ्गमस्य जंगम विषनी चिकित्सा जंगम विषकी चिकित्सा, शृणु सांभवे सुनो, तत्र आदौ तेमां प्रथम उनमें प्रथम, सर्पणाम् तु सर्पणी सर्पकी, सविशेष- भेदसहित भेदसहित, चिकित्सतम् एव चिकित्सा चिकित्सा, उच्यते कहेवाछे छे कही जाती है ॥ १२३ ॥

123. Now listen to the exposition of animal-poison. In the beginning the detailed treatment of snake-poison will be described.

सर्पभेदाः तेषां लक्षणानि च—

इह दर्वीकरः सर्पो मण्डली राजिमानिति ।

त्रयो यथाक्रमं वातपित्तश्लेष्मप्रकोपणाः ॥ १२४ ॥

इह अछी यहाँ, दर्वीकरः सर्पः दर्वीकर सर्प, मण्डली मण्डली मण्डली सर्प, राजिमान् अने राजिमान सर्प और राजिमान सर्प, इति छे ये, त्रयः त्रय तीन, सर्पाः सर्पा सांव, वात-अनु-क्रमे वात क्रमशः वात, पित्त-पित्त, श्लेष्म-तथा कहे तथा ककरो, प्रकोपणाः प्रकोपित करे छे प्रकोपित करते हैं ॥ १२४ ॥

124. The indian cobra, the Russel's viper and the Rajiman are regarded as the snakes provoking vata, pitta and kapha respectively.

दर्वीकरः फणी ज्ञेयो मण्डली मण्डलाफणः ।

बिन्दुलेखविचित्राङ्गः पञ्चगः स्नात्तु राजिमान् ॥ १२५ ॥

फणी इक्ष्वाण्ण सर्पने फनवाले सर्पको, दर्वीकरः दर्वीकर दर्वीकर, ज्ञेयः अछवे जाने, मण्डलाफणः मण्डलाफण इक्ष्वाण्ण सर्पने मण्डलाकार फनवाले सर्पको, मण्डली मण्डली अछवे मण्डली जाने, बिन्दुलेख-अने टपकां तेमज्ज दीदीओथी युक्त बिन्दु एवं रेखायुक्त, विचित्राङ्गः तथा चित्रविचित्र अंगवाण तथा विशेषतः चित्रित अङ्गवाले, पञ्चगः तु सर्पने सर्पको, राजिमान् राजिमान राजिमान, स्नात्तु अछवे जाने ॥ १२५ ॥

125. The indian cobra should be known to have a spoon-like hood, the viper a round hood and the

१२४. इह दर्वीकरः सर्पो मण्डली राजिमानिति—दर्वीकरः मण्डलेनो राजिमन्तस्तथैव च (घ. ड. व. क. व.)

त्रयो—सर्पा (घ.)

Rajiman as a snake with variegated spots and lines on its body.

विशेषाद्भक्षकटुकमम्लोष्णं स्वादु शीतलम् ।

विषं यथाक्रमं तेषां तस्माद्वातादिकोपनम् ॥१२६॥

विशेषात् विशेषे करी विशेष करके, तेषाम् तेषीनुं उनका विषम् विष विष, यथाक्रमम् अनुक्रमे क्रमशः, रुक्ष-कटुकम् रुक्ष-कटु रुक्ष-कटु, अम्ल-उष्णम् अम्ल-उष्ण अम्ल-उष्ण, स्वादुशीतलम् अने मधुर-शीतल होता है, तस्मात् तेषी इस लिए, वातादि- तेषीनुं विष अनुक्रमे वातादिने उनका विष क्रमशः वातादिको, कोपनम् प्रदुषित करे छे प्रकुषित करता है ॥ १२६ ॥

126. Their poisons are predominantly dry and pungent, acid and hot, and sweet and cool respectively. Hence they are provocative of the vata and other humors corresponding to those three groups of qualities.

दर्वीकरकृतदंशलक्षणम्—

दर्वीकरकृतो दंशः सूक्ष्मदंष्ट्रापदोऽसितः ।

निरुद्धरक्तः कूर्माभो वातव्याधिकरो मतः ॥१२७॥

दर्वीकरकृतः दर्वीकरे करेला दर्वीकरसे किया हुआ, दंशः दंशने दंश, सूक्ष्मदंष्ट्रापदः दाढ़ना सूक्ष्म चिह्नवाणो दाढ़के सूक्ष्म चिह्नसे युक्त, असितः कागो काला, निरुद्ध-रक्तः रक्तान्दी अडकायतवाणो जिसमें रक्त रुक गया हो ऐसा, कूर्माभः कायभा जेवो कछुएके सदृश, वात-व्याधिकरः अने वातव्याधि करनेवाले और वात-रोग करनेवाला, मतः माना गया है ॥१२७॥

127. The bite of the cobra shows minute marks of fangs and is black in color and the blood being prevented from flowing out, it causes a tortoise-shaped swelling. It is regarded as causative of vata disorders.

मण्डलिकृतदंशलक्षणम्—

पृथ्वर्षितः सशोथश्च दंशो मण्डलिना कृतः ।

पीताभः पीतरक्तश्च सर्वपित्तविकारकृत् ॥१२८॥

मण्डलिना भंडलीओ मंडलीसे, कृतः करेला किया हुआ, दंशः दंश दंश, पृथ्वर्षितः भिंडो गहरा, सशोथः च सोआवाणो शोथयुक्त, पीताभः पीला देआनवाणो पीली आमावाला, पीतरक्तः पीलो-लाल पीला-लाल, सर्वपित्त- अने सर्व प्रकारना पित्तना और सब प्रकारके पित्तके, विकारकृत् च रोग करनेवाले होता है ॥ १२८ ॥

128. The bite of the viper shows deep marks of the fangs and the wound is spread over a large surface accompanied with edema. It is yellowish or yellowish-red in color and is causative of all varieties of pitta disorders.

राजिकृतदंशलक्षणम्—

कृतो राजिमता दंशः पिच्छिलः स्थिरशोफकृत् ।

स्निग्धः पाण्डुश्च सान्द्रासृक् श्लेष्मव्याधिसमीरणः ॥

राजिमता राजिमानथी राजिमानसे, कृतः करेला किया हुआ, दंशः दंश दंश, पिच्छिलः पिच्छिल पिच्छिल, स्थिर- स्थिर स्थिर, शोफकृत् सोआ करनेवाला, स्निग्धः स्निग्ध स्निग्ध, पाण्डुः पांडु पाण्डु, सान्द्रासृक् अभेला दोहीवाणो गाढे रक्तसे युक्त, श्लेष्म-व्याधि- अने श्लेष्मना व्याधिओने और कफज रोगोंको, समीरणः च उत्पन्न करनेवाले छे उत्पन्न करनेवाला है ॥ १२९ ॥

129. The bite of the Rajiman causes soft and fixed swelling. It is unctuous and pale and contains

१२८. पृथ्वर्षितः—पृथुर्षितः (घ.)

.. मण्डलिना—मण्डलिमिः (घ.)

१२९. एतच्छोकानन्तरम्—

नपुंसकत्वं जानीयाच्छिन्नं संकरदर्शनात् ।

इत्यधिकः पाठः (घ.) पुस्तके ।

thick blood. It is causative of various disorders of kapha.

सर्पाणां पुंस्त्रीनपुंसकभेदेन लक्षणानि—

वृत्तभोगो महाकायः श्वसन्नूर्ध्वेक्षणः पुमान् ।
स्थूलमूर्धा समाङ्गश्च स्त्री त्वतः स्याद्विपर्ययात् ॥१३०॥

वृत्तभोगः गोल गूथगोलवालो गोल भोगवाला, महाकायः भडाकाय बड़े शरीरवाला, श्वसन् ईश्वर भारते। फुंक करनेवाला, ऊर्ध्वेक्षणः ऊपर से देखनेवाला, स्थूलमूर्धा मोटा माथावाला, समाङ्गः अने सरभा अंगवालो और समान शरीरवाला सांप, पुमान् पुरुष होय छे पुरुष होता है, अतः स्त्रीनाथी इससे, विपर्ययात् तु विपरीत लक्षणयुक्त सर्प विपरीत लक्षणयुक्त सांप, स्त्री स्त्री स्त्री, स्यात् होय छे होती है ॥ १३० ॥

130. The snake that makes a round coil, has a huge body, that hisses and looks upwards and has a large head and an even body is a male; and the one possessing just the contrary characteristics is a female.

कृबिन्नसत्यधोदृष्टिः स्वरहीनः प्रकम्पते ।
स्त्रिया दृष्टो विपर्यस्तैरैतैः पुंसा नरो मतः ॥१३१॥
व्यामिश्रलिङ्गैरैतैस्तु कृबिदष्टं नरं वदेत् ।
इत्येतदुक्तं सर्पाणां स्त्रीपुंस्त्रीनिदर्शनम् ॥१३२॥

ब्रसति ने उरते। होय छे जो डरता है, कृबिः ते कधीय होय छे वह नपुंसक होता है, स्त्रिया स्त्रीथी स्त्रीसर्पसे, दृष्टः उसायेछ काटा हुआ मनुष्य, अधोदृष्टिः नीची दृष्टिवाला, नीचेकी और दृष्टिवाला, स्वरहीनः अने

१३०. श्वसन्—फणन् (ब.)

॥ स्थूलमूर्धा समाङ्गश्च—समाङ्गः शिरसा स्थूलः (ध. फ.)

१३१. कृबिन्नसत्यधोदृष्टिः—कृबिः स्तस्त्वधोदृष्टिः (ध. ध.)

॥ —कृबिन्नसत्यधोदृष्टिः (ध.)

१३२. व्यामिश्रलिङ्गैरैतैस्तु कृबिदष्टं नरं वदेत्—लिङ्गैरैतैस्तु व्यामिश्रैः

पण्डदष्टं विनिर्दिशेत् (ब.)

॥ कृबिदष्टं नरं वदेत्—पण्डदष्टं विनिर्दिशेत् (ब.)

भेसेछा स्वरवालो होय छे और स्वरहीन होता है, प्रकम्पते डम्पे छे कांपता है विपर्यस्तैः एतैः आनाथी विपरीत लक्षणोथी युक्त इससे विपरीत लक्षणोंसे युक्त, नरः मनुष्य मनुष्य, पुंसा पुरुष सर्पथी उसायेछ पुरुष सर्पसे काटा हुआ, मतः मनाय छे माना जाता है, एतैः आ ये, व्यामिश्रलिङ्गैः तु लक्षणो परस्पर मिश्रित थतां होय तो लक्षण परस्पर मिश्रित हों तो, नरम् मनुष्य मनुष्य, कृबि नपुंसक सर्पथी नपुंसक सर्पसे, दष्टम् उसायेछ छे काटा गया है, वदेत् ऐम डहेवुं ऐसा कहना चाहिए, इति ऐम इस प्रकार, एतत् आ ये, सर्पाणां सर्पोंभां सर्पोंमें, स्त्री-पुं-स्त्री, पुरुष स्त्री, पुरुष, कृबिनिदर्शनम् अने नपुंसकने मनुष्य भाटे लक्षणो और नपुंसकके ज्ञानके लिए लक्षण, उक्तम् उक्तां छे कह दिये हैं ॥ १३१-१३२ ॥

131 132. The serpent that is timid is sexless. The person bitten by the female serpent has drooping looks, shivers and suffers loss of voice; and symptoms contrary to these show a person to have been bitten by the male serpent. By a combination of these symptoms the person is to be known to have been bitten by a sexless serpent. Thus have been described the distinctive signs of the female, the male and the sexless among serpents.

गर्भिण्या सूतया च दष्टस्य लक्षणम्—

पाण्डुवक्त्रस्तु गर्भिण्या शूनौष्ठोऽप्यसितेक्षणः ।
जम्भाकोद्योपजिह्वार्तः सूतया रक्तमूत्रवान् ॥१३३॥

गर्भिण्या तु गर्भिणी सर्पिणीथी उसायेछ मनुष्य गामिन सापिनसे काटा हुआ मनुष्य, पाण्डुवक्त्रः पांडु भुजवाणी पाण्डु मुदवाला, शूनौष्ठः सुन्नेछा होवाणी और सूजे होठवाला, असितेक्षणः अने काली नेत्रवाणी होय छे और काली आंखवाला हो जाता है, सूतया प्रसव

१३२. सूतया—सूतया (ड.)

पाशेन सर्पिणीयाः साधेन मनुष्य प्रसूतासे काटा हुआ मनुष्य, जम्भा- अग्रासा जम्भाई, क्रोध- डोष क्रोध, उपजिह्वार्तः अने उपजिह्वविधायां पीडयते और उपजिह्विकासे पीडित होता है, रक्तमूत्रवान् अने रक्तमिश्रित मूत्रवाणी होयते और रक्तमिश्रित मूत्र त्याग करता है ॥ १३३ ॥

133. The person bitten by a pregnant female snake is afflicted with pallor of the face, swelling of the lips and black coloration of the eyes; the person bitten by a female snake in her puerperal period is afflicted with yawning, anger, elongation of the little tongue and hematuria.

गौघेरकलक्षणम्—

सर्पो गौघेर(य)को नाम गोघायां स्याच्चतुष्पदः ।
कृष्णसर्पेण तुल्यः स्यान्नाना स्युर्मिश्रजातयः ॥१३४॥

गौघेरकः गौघेरक गौघेरक, नाम नामने। नामका, चतुष्पदः चार पगवाणे। चार पैरवाला, सर्पः सर्प सर्प, गोघायाम् गोघामां गोघामें, स्यात् थायते होता है, कृष्णसर्पेण अने कृष्ण सर्पेना और काले सांपके, तुल्यः समान समान, स्यात् होयते होता है, मिश्रजातयः आ सर्पेनी मिश्र भतिओ इस सर्पकी मिश्र जातियां, नाना अनेक प्रकारकी नाना प्रकारकी, स्युः होयते होती हैं ॥ १३४ ॥

134. The snake known as lizard-snake, a hybrid offspring of the snake in the lizard, has four legs. He resembles the black snake in other respects. There are many varieties of cross-breeds.

सर्पदंशानामाकृतिमेवेन मृदुदासणत्वम्—

गूढसंपादितं वृत्तं पीडितं लम्बितार्पितम् ।
सर्पितं च भृशाबाधं, दंशा येऽन्ये न ते भृशाः ॥१३५॥

१३४. गौघेरकः—गोघायकः (फ.)

गोघायां—गोघया (ब.)

१३५. गूढसंपादितं वृत्तं—गूढसंपादितोद्धृतं (ब. फ.)

गूढसंपादितम् छिडे। कुरायेन गहरा किया हुआ, वृत्तम् गोण गोल, पीडितम् पीडित पीडित, लम्बितार्पितम् लम्बितार्पितम् लागेदो लम्बा लगा हुआ, सर्पितम् च अने प्रसरेन और फैला हुआ, भृशाबाधम् ये दंशे अत्यंत पीडा करनार अने ये दंश अति पीडाकारक होते हैं, ये अने जे और जो इससे अन्ये भी अन्य, दंशा दंशे अने दंश होते हैं, ते ते वे, न भृशाः अत्यंत पीडा करनार नहीं अधिक पीडाकारक नहीं होते ॥ १३५ ॥

135. Bites that are deep, round, very painful, inflicted by prolonged stay of the fangs and that have spread are very serious. The bites with other characteristics are not so serious.

सर्पाणामवस्थाभेदेन तीक्ष्णविषत्वम्—

तरुणाः कृष्णसर्पास्तु गोनसाः स्थविरास्तथा ।
राजिमन्तो वयोमध्ये भवन्त्याशीविषोपमाः ॥१३६॥

कृष्णसर्पाः तु कृष्ण सर्पो काले सर्प, तरुणाः तरुण अवस्थाभां तरुण अवस्थामें, गोनसाः गोनस सर्पो गोनस सांप, स्थविराः वृद्धावस्थाभां वृद्धावस्थामें, तथा राजिमन्तः अने राजिमान सर्पो और राजिमान सर्प, वयोमध्ये मध्य अवस्थाभां मध्य अवस्थामें, आशीविषोपमाः महाविष सर्पो जेवा महाविष सर्पके सदृश, भवन्ति थायते होते हैं ॥ १३६ ॥

136. Black snakes when they are young, the Gonasa when they are old, and the Rajiman in their middle age become as virulently poisonous as the serpents that kill by their mere look and breath.

सर्पविषं कक्षां दंष्ट्रायां तिष्ठति—

सर्पदंष्ट्राश्चक्षस्तु तासां वामाधरा सिता ।
पीता वामोत्तरा दंष्ट्रा रक्तदयावाऽधरोत्तरा ॥१३७॥

१३७. रक्तदयावाऽधरोत्तरा—रक्तदयावा तथापरे (ब. फ.)

સર્પદંટ્રાઃ તુ સર્પની દાદો સર્પકી દાદે, ચત્ત્રઃ ચાર હોય છે ચાર હોતી હૈં, તાસામ્ તેઓમાં ઉનમેસે, અધરા નીચેની નીચેકી, વામા ડાબી દાદ બાંચી દાદ, સિતા ઘેળી શ્વેત, ઉત્તરા તથા ઉપરની તથા ऊपरकी, વામા દંટ્રા ડાબી દાદ બાંચી દાદ, પીતા પીળી હોય છે પીલી હોતી હૈ, અધરા ઉત્તરા રક્ત-શ્યાવા અને જમણી નીચેની દાદ લાલ તથા ઉપરની દાદ શ્યામ હોય છે દાદિની નીચેકી દાદ લાલ તથા ऊपरकी દાદ શ્યામ હોતી હૈ ॥ ૧૩૭ ॥

137. The snake has four fangs, the lower left one of them is white in color, the upper left one is yellowish and the lower right one is reddish and the upper right one is dark.

यन्मात्रः पतते बिन्दुर्गोबालात् सलिलोद्धृतात् ।
वामाधरायां दंष्ट्रायां तन्मात्रं स्यादहेर्विषम् ॥ १३८ ॥

સલિલોદ્ધૃતાત્ ગોબાલાત્ પાણીમાંથી કાઢેલ ગાયના પૂંઝાના વાળ ઉપરથી જલસે નિકાલે ગાયકી પૂંઝકે બાલસે, યન્માત્રઃ જેટલાં જિતની, બિન્દુઃ બૂંદ બૂંદ, પતતે પડે છે ગિરતી હૈં, તન્માત્રમ્ તેટલા પ્રમાણનું ઉત્તરે પ્રમાણકા, વિષમ્ વિષ વિષ, અહેઃ સર્પની સર્પકી, વામાધરાયાન્ નીચેની ડાબી નીચેકી બાંચી, દંટ્રાયાન્ દાદમાં દાદમેં, સ્યાત્ હોય છે હોતા હૈ ॥ ૧૩૮ ॥

138. The lower left fang of a serpent contains as many drops of poison as the drops of water that fall off a hair of a cow's tail if dipped in water and lifted out of it.

एकद्वित्रिचतुर्विधविषभागोत्तरोत्तराः ।

सवर्णास्तत्कृता दंष्ट्रा बहुस्तरविषा भृशः ॥ १३९ ॥

एक-द्वि-त्रि-चतुः-वृद्ध-विषभाग-उत्तरोत्तराः ॥ १४० ॥
દાદોમાં ઉત્તરોત્તર વિષનું ઓક ઓક બિન્દુ અધિક

મતું બધું છે અર્થાત્ ડાબી તરફની નીચેની દાદમાં વિષનું ઓક બિન્દુ તથા ઉપરની દાદમાં તેનાં બે બિન્દુ અને જમણી તરફની નીચેની દાદમાં ત્રણ બિન્દુ તથા ઉપરની દાદમાં ચાર બિન્દુ હોય છે દૂમરી દાદોમેં ઉત્તરોત્તર વિષકા માપ એક-દો-તોન ઓર ચારકે હિસાબસે વડતા જાતા હૈ અર્થાત્ આ દાદમેં વિષકા એક બિન્દુ તથા ऊपरकी દાદમેં ઉત્તરે દો બિન્દુ ઓર દાદિની ઓરકી નીચેકી દાદમેં તોન બિન્દુ તથા ऊपरकी દાદમેં ચાર બિન્દુ હોતે હૈં, તત્-કૃતાઃ દાદથી થયેલાં ઉન દાદસે ઉત્પન્ન હુએ, દંટ્રાઃ દંટ્રો દંટ્રો, સવર્ણાઃ દાદનાં વર્ણને અનુસરનાર વર્ણવાળાં હોય છે દાદકે વર્ણકે અનુસાર વર્ણવાળે હોતે હૈં, બહુ-ઉત્તર-વિષાઃ અને ઉત્તરોત્તર દાદના ક્રમ પ્રમાણે અધિક વિષવાળાં ઓર ઉત્તરોત્તર દાદકે ક્રમકે અનુસાર અધિક વિષવાળે, ભૃશઃ તેમજ અધિક કષ્ટસાધ્ય હોય છે એવં અધિક કષ્ટ-સાધ્ય હોતે હૈં ॥ ૧૩૯ ॥

139. The quantity of poison in the other fangs is greater in arithmetical progression in the order of their statement. The bites caused by them are similar in color to their own and are increasingly poisonous in the order of their statement.

सर्पविषमूत्रजाः कीटाः —

सर्पाणामेव विषमूत्रात् कीटाः स्युः कीटसंमताः ।
दूषीविषाः प्राणहरा इति संक्षेपतो मताः ॥ १४० ॥

સર્પાણામ્ એવ સર્પોનાં જ સર્પોકી દ્વી, વિષમૂત્રાત્ મૂત્ર-મૂત્રથી વિષા ઓર મૂત્રસે, કીટાઃ જે કીટા માપ છે જો કીટ ઉત્પન્ન હોતે હૈં, કીટસંમતાઃ સ્યુઃ તેઓ કીટ કહેવાય છે જે કીટ કહે ગયે હૈં, સંક્ષેપતઃ સંક્ષેપમાં સંક્ષેપમે, દૂષીવિષાઃ તેઓને દૂષીવિષ જે દૂષીવિષ, પ્રાણ-હરાઃ અને પ્રાણહર જોર પ્રાણહર, હિતિ એ બે પ્રકારનાં આ દો પ્રકારકે, મતાઃ માન્યા છે માને ગયે હૈં ॥ ૧૪૦ ॥

140. Insects, included in category of worms (already described), are born of the fecal and urinary excrement of

૧૩૮. ગોબાલાત્-ગોપુચ્છાત્ (ક)

.. સલિલોદ્ધૃતાત્-સલિલે મુત્રાત્ (ખ)

૧૩૯. ચતુર્વિધવિષ-ચતુર્વિધવિષ (ગ. ક.)

snakes themselves. They are divided broadly into two groups, one causing chronic poisoning and the other being destructive of life.

સર્પવિકૃતદષ્ટલક્ષણમ્—

ગાત્રં રક્તં સિતં કૃષ્ણં શ્યાવં વા પિડકાન્વિતમ્ ।
સકણ્ઢદાહવીસર્પપાકિ સ્યાત્ કુચિતં તથા ॥૧૪૧॥
કીટૈર્દૂષીવિષૈર્દદ્યં લિઙ્ગં પ્રાણહરં શૃણુ ।
સર્પદષ્ટે યથા શોથો વર્ધતે સોમ્રગન્ધ્યસુક્ ॥૧૪૨॥
દંશેડક્ષિગૌરવં મૂર્છાં સ રુગાર્તઃ શ્વસિત્યપિ ।
તૃણારુચિપરીતશ્ચ ભવેદ્દૂષીવિષાદિતઃ ॥૧૪૩॥

દૂષીવિષૈઃ કીટૈઃ દૂષીવિષ કીટાથી દૂષીવિષ કીટોંસે, દષ્ટમ્ કરડાથેલા કાટા હુઆ, ગાત્રમ્ અંગ અંગ, રક્તમ્ રાતું લાલ, સિતમ્ ધોળું શ્વેત, કૃષ્ણમ્ કાળું કાળા, શ્યાવમ્ વા કે સ્થામ યા શ્યામ, પિડકાન્વિતમ્ પિડકાવાળું પિડકાવાળા, સકણ્ઢ- કરડૂ કણ્ઢ, દાહ- દાહ દાહ, વીસર્પ- વીસર્પ વીસર્પ, પાકિ અને પાકવાળું થાય છે. ઓર પાકવાળા હોતા હૈ, તથા તેમજ એવ, કુચિતમ્ સ્યાત્ સડી બધ છે સફ જાતા હૈ, પ્રાણહરમ્ પ્રાણહર કીટાથી કરડાથેલા પુરુષનાં પ્રાણહર કીટોંસે કાટે હુએ પુરુષકે, લિઙ્ગમ્ લક્ષણો લક્ષણો, શૃણુ સાંભળો સુનો, સર્પદષ્ટે સાપ ડસતાં સર્પકે કાટને પર, યથા જેવો જૈવા, સોમ્રગન્ધ્યસુક્ ઉશ્ર ગન્ધયુક્ત રક્તવાળો સોમ્રગન્ધ્યસુક રક્તવાળો, શોથઃ સોભો સૂજન, વર્ધતે વધે છે વધતી હૈ, દંશે તેવો સોભો પ્રાણહર કીટા કરડતાં વધે છે વેસી સૂજન પ્રાણહર કીટોંકે કાટને પર વધતી હૈ, શ્વસિ- આંખમાં આંખોંમે, ગૌરવમ્ ગૌરવ આરીપન, મૂર્છાં તેમજ મૂર્છાં થાય છે એવં મૂર્છાં હોતી હૈ, રુગાર્તઃ અને વેદનાથી ખીડાયેલાં ઓર વેદનાસે પીડિત, સઃ તે પુરુષ

વહ પુરુષ, શ્વસિતિ અપિ હૃદિ છે હાંફતા હૈ, દૂષીવિષાદિતઃ દૂષીવિષ કીટાથી કરડાથેલા પુરુષ દૂષીવિષસે કાટા હુઆ મનુષ્ય, તૃણારુચિ- તૃણા અને અરુચિથી તૃણા ઓર અરુચિસે, પરીતઃ ચ ભવેત્ વ્યાપ્ત થાય છે વ્યાપ્ત હોતા હૈ ॥ ૧૪૧-૧૪૩ ॥

141-143. The area bitten by the worms causing chronic poisoning, gets red, pale, black or dark in color, and covered with pimples and is afflicted with pruritus, burning, acute spreading affection, suppuration and putrefaction. Now hear the signs of the bite which leads to death. On the site of the bite, the same type of swelling develops as in the case of snake-bite, accompanied with bleeding and strong smell. The patient suffers from heaviness in the eyes, fainting, pain, dyspnea, thirst and anorexia, when bitten by creatures causing slow-poisoning.

લતાદષ્ટલક્ષણમ્—

દંશસ્ય મધ્યે યત્ કૃષ્ણં શ્યાવં વા જાલકાવૃતમ્ ।
દગ્ધાકૃતિ શૂશં પાકિ ક્ષેદશોથજ્વરાન્વિતમ્ ॥૧૪૪॥
દૂષીવિષાભિર્લૂતાભિસ્તં દષ્ટમિતિ નિર્દિશેત્ ।

દંશસ્ય દંશના દંશકે, મધ્યે મધ્યમાં મધ્યમે, યત્ બે યદિ, કૃષ્ણમ્ કાળો કાળા, શ્યાવમ્ વા અથવા સ્થાવ અથવા શ્યામ, જાલકાવૃતમ્ બાલથી આશ્રુત જાલકુષ્ક, દગ્ધાકૃતિ બળેલા જેવો દગ્ધકે સદશ, શૂશમ્ એકદમ વહુત, પાકિ પાકી બનાર પકનેવાળા, ક્ષેદ- કોથ- ક્ષેદ, સોભ ક્ષેદ, શોથ, જ્વરાન્વિતમ્ તથા બપરથી

૧૪૧. પિડકાન્વિતમ્—પિડકાન્વિતમ્ (ક.)

,, દાહ—રાગ (વ.)

૧૪૨. દદ્યં—દષ્ટે (ક.)

,, પ્રાણહર—પ્રાણહરઃ (ફ.)

,, વશા—તથા (વ.)

,, શોથો—શોથો (ફ.)

,, વર્ધતે સોમ્રગન્ધ્યસુક્—વર્ધતે ચક્ષુગૌરવમ્ (ધ.)

૧૪૩. દંશે—શિરો (ત.)

૧૪૪. દગ્ધાકૃતિ—વીર્ષાકૃતિ (ફ.)

,, દગ્ધાકૃતિ શૂશં પાકિ ક્ષેદશોથજ્વરાન્વિતમ્—દગ્ધાકૃતિ શૂશં પાકિક્ષેદશોથજ્વરાન્વિતમ્ (વ.)

,, પાકિ ક્ષેદશોથ—પાકિક્ષેદશોથ (ધ.)

,, શોથ—કોથ (વ.)

युक्त भाग होय तो और ज्वरसे युक्त भाग हो तो, तम् ते रोणी वह रोगी, दूषीविषाभिः दूषीविषयुक्त दूषीविषवाली, लताभिः लताओथी लताओंसे, दष्टम् उसाथेय छे काटा हुआ है, इति ओम् ऐसा, निर्दिशेत् निर्देश करवे। निर्देश करे ॥ १४४३ ॥

144-144½. When there is in the centre of the bite a network-like black or dark patch resembling a burn, and accompanied with excessive suppuration, sloughing, swelling and fever, it should be diagnosed to be a bite by a spider causing slow-poisoning.

सर्वासामेव तासां च दंशे लक्षणमुच्यते ॥१४५॥
शोकः श्वेतासिता रक्ताः पीता वा पिडका ज्वरः ।
प्राणान्तिको भवेच्छ्वासो दाहद्विकाशिरोग्रहाः ॥१४६॥

तासाम् ते उन, सर्वासाम् एव सधणी लताओनां सब लताओंके, दंशे च दंशमां यत्ता दंशमें होनेवाले, लक्षणम् लक्षण, उच्यते उच्यते छे कहे जाते हैं, शोकः सोओ सूजन, श्वेतासिताः सफेद, पीली सफेद, काली, रक्ताः राती लाल, पीताः वा के पीली और पीली, पिडकाः पिडकाओ फुन्सियाँ, ज्वरः ज्वर ज्वर, प्राणान्तिकः तथा प्राणान्तिक तथा प्राणघातक, श्वासः श्वास श्वास, भवेत् थाय छे होते हैं, दाहः तेभज दाह एवं दाह, द्विका- डेडकी द्विका, शिरोग्रहाः अने शिरोग्रह पक्षु थाय छे और शिरोग्रह भी होते हैं ॥ १४५-१४६ ॥

145-146. Here are described the symptoms of the bite by all kinds of poisonous spiders. There occur swelling, pimples of pale, black red or yellow color, fever, terminal dyspnea, burning, hiccup and stiffness of the head.

१४६ भवेच्छ्वासो दाहद्विकाशिरोग्रहाः-भवेद्दाहो श्वापद्विकाशिरो-
ग्रहाः (क छ)
" प्राणान्तिकाभिः सर्वासाम् दाहद्विका-
शिरोग्रहाः (फ.)

मूषिकविषलक्षणम्—

आदंशाच्छोणितं पाण्डु मण्डलानि ज्वरोऽरुचिः ।
लोमहर्षश्च दाहश्चाप्याखुदूषीविषादिते ॥१४७॥

आखु- उदरना चूहेके, दूषीविषादिते दूषीविषयी पीडितमां दूषीविषसे पीडितमें, आदंशात् दंशमांथी दंशमेंसे, पाण्डु पांडु पक्षुनु पाण्डु वर्णका, शोणितम् डोही पहे छे रक्तका साव होता है, मण्डलानि अने भंड और चकते, ज्वरः ज्वर ज्वर, अरुचिः अरुचि अरुचि, लोमहर्षः च रोमहर्ष रोमहर्ष, दाहः च तथा दाह और दाह, अपि पक्षु थाय छे भी होते हैं ॥ १४७ ॥

147. Immediately after a bite by a rat causing slow-poisoning, pale blood flows out; circular patches on the body appear as well as fever, anorexia, horripilation and burning.

मूर्च्छाक्लेशोथवैवर्ण्यक्लेदशब्दाश्रुतिज्वराः ।
शिरोगुरुत्वं लालासृक्छर्दिश्चासाध्यमूषिकैः ॥१४८॥

असाध्य. असाध्य असाध्य, मूषिकैः उदरेथी दंश यत्ता चूहोंके काटने पर, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, अक्लेशोथ- अक्लेशोथ अक्लेशोथ, वैवर्ण्य- विवर्ण्यता विवर्ण्यता, क्लेद- क्लेद क्लेद, शब्दाश्रुति- शब्दाश्रुति आश्रुति, ज्वराः ज्वराः ज्वर, शिरोगुरुत्वं भागानुं भारे यत्ता शिरका भारीपन, लाला- लाणी लाला, सृक्छर्दिः च अने डोहीनी उबडी थाय छे और रक्तका वमन होते हैं ॥ १४८ ॥

148. Fainting, edema of the limb, discoloration, sloughing, deafness, fever, heaviness in the head, ptyalism and hematemesis are the symptoms of the incurable type of rat-bite.

१४७, दाहश्च-मोहश्च (ग.)

कृकलासकदण्डलक्षणम्—

इयावत्वमथ काष्ण्यं वा नानावर्णत्वमेव वा ।

मोहः पुरीषभेदश्च दष्टे स्यात् कृकलासकैः ॥१४९॥

कृकलासकैः डाडीडाथी गिरगटके, दष्टे उसाता काटने पर, इयावत्वम् श्यावता इयावता, काष्ण्यम् कृष्णता कृष्णता, अथवा अथवा अथवा, नानावर्णत्वम् एव वा लुप्त लुप्त वलुंथी युक्तपक्षुं भिन्न भिन्न वर्णसे युक्त होना, मोहः मोह मोह, पुरीषभेदः च अने पुरीष-भेद और मलभेद, स्यात् थाय छे होते हैं ॥ १४९ ॥

149. Dark or black coloration or variegated coloration stupefaction and passing of loose motions are the symptoms of the bite of a chameleon.

वृश्चिकदण्डलक्षणम्—

दहत्यग्निरिवादी तु भिनत्तीवोर्ध्वमाशु च ।

वृश्चिकस्य विषं याति दंशे पश्चात् तु तिष्ठति ॥१५०॥

वृश्चिकस्य वीछीनुं विच्छुका, विषश्च अत्र विष, आदौ तु प्रथम प्रथम, अग्निः अग्निनी अग्निकी, इव पेठे भांति, दहति दाह करे छे जलन करता है, भिनत्ति इव अग्ने भेदुं होय अथ दागे छे भेदन करता हो ऐसा प्रतीत होता है, आशु च औक्षेम शीघ्र, ऊर्ध्वम् ऊँये ऊपरकी ओर, याति अथ छे जाता है, पश्चात् तु अने पछी और आखिरमें, दंशे दंशभा दंशस्थानमें, तिष्ठति आवे छे आ जाता है ॥ १५० ॥

150. The poison of the scorpion causes burning like fire and then a cutting pain rapidly spreads upwards; but afterwards it gets localized in the area of the bite.

१४९ पुरीषभेदश्च-पुरीषभेदो वा (घ.)

,, पुरीषभेदश्च दष्टे स्यात् कृकलासकैः-वचिसो भेदो दष्टस्य

स्यात् कृकलासकैः (घ.)

,, कृकलासकैः-कृकण्डकैः (झ. ञ.)

दष्टोऽसाध्यस्तु हरघ्राणरसनोपहतो नरः ।

मांसैः पतद्भिरत्यर्थं वेदनातो जहात्यसून् ॥१५१॥

असाध्यः असाध्य असाध्य विच्छुके, दष्टः दष्ट काटने पर, नरः तु पुरुष मनुष्य, हरघ्राण- दष्टि, नासिका, रसनोपहतः अने उलना उपघातवाला और रसनाके उपघातवाला, पतद्भिः अने भरवा भांडों और पड़ने लगते, मांसैः मांसथी मांससे, वत्यर्थम् अतिशय अत्यन्त, वेदनातो वेदनाथी पीअयेले, यथ वेदनासे पीड़ित होकर, असून् प्राण प्राणोंको, जहाति तने छे त्याग करता है ॥ १५१ ॥

151. A person stung by the incurable type of scorpion looses the function of sight, smell and taste accompanied with the sloughing of tissues and great pain and gives up his life

कणभदण्डलक्षणम्—

विसर्पः श्वयथुः शूलं ज्वरश्छर्दिरथापि च ।

लक्षणं कणभेदेष्टे दंशश्चैव विशीर्यते ॥१५२॥

कणभैः छलुलथी कणभसे, दष्टे उसाता काटने पर, विसर्पः विसर्प विसर्प, श्वयथुः सोने शोथ, शूलम् शूल शूल, ज्वरः ज्वर ज्वर, अथ अपि अने और, छर्दिः च उलटी वमन, लक्षणम् औ लक्षण थाय छे वे लक्षण होते हैं, दंशः च एव अने दंशस्थान और दंश-स्थान विशीर्यते भरतुं अथ छे गिरने लगता है ॥ १५२ ॥

152. Acute spreading affection, edema, colic, fever and vomiting are the symptoms of the sting of a poisonous hornet. The site of the sting sloughs away.

उच्छिदिगण्डलक्षणम्—

हृष्टरोमोच्छिदिक्लेन स्तब्धलिङ्गो भृशार्तिमान् ।

दष्टः शीतोदकेनेष सिकान्यङ्गानि मन्यते ॥१५३॥

१५१. हरघ्राण-हरघ्राण (घ.)

उच्छिष्टिनेन उच्छिष्टिज्जली उच्छिष्टि के, दन्तः उच्छिष्टि
काटनेपर, हृष्टोमा उच्छिष्टि अथवा उच्छिष्टिवागी रोमाश्चित,
स्तब्धलिङ्गः स्तब्ध विंगवागी स्तब्ध लिङ्गवाला, भृशा-
विमान् अने भृश पीडयुक्त मनुष्य और अत्यन्त पीडा-
वाला मनुष्य, अज्ञानि अज्ञाने अंगोको, शीतोदकेन
उच्छिष्टि पाणीनी क्षीतल जलसे, सिक्ताणि हव सिंचित
अथवा परिषेचन किये हुएकी भांति, मन्थते भाने छे
मानता है ॥ १५३ ॥

153. The person stung by the
crab is afflicted with horripilation,
rigidity of the phallus, excessive pain,
and feels as if his body were affused
with cold water

सविषमण्डूकदष्टलक्षणम्—

एकदंष्ट्रादितः शूनः सरुक् स्यात् पीतकः सतृट् ।
छर्दिनिद्रा च मण्डूकैः सविषैर्दष्टलक्षणम् ॥ १५४ ॥

एकदंष्ट्रादितः ओक दाहना दंशथी पीडयेशे
मनुष्य एक दाहके दंशसे पीडित मनुष्य, सरुक् शूनः
पीडयथी युक्त सोमवागी पीडासे युक्त शोथवाला पीतकः
पीणो पीला, सतृट् अने तृषायुक्त और तृषायुक्त
स्यात् थाय छे होता है, छर्दिः तेने उलटी थाय छे
कै आती है, निद्रा च तथा निद्रा आवे छे तथा निद्रा
आती है, सविषैः मण्डूकैः दष्टलक्षणम् आ वक्ष्ये
विषयुक्त दंशकोना दंशथी थाय छे ये लक्षण विष-
युक्त मंडूकके काटने पर होते हैं ॥ १५४ ॥

154. If, in the bite by a poisonous
toad, only a single fang has pierced,
there is edema accompanied with pain,
icteric tinge of the body and thirst; vom-
iting and drowsiness are the symptoms
of the bite by all types of poisonous frogs
सविषमत्स्यजलौकोदष्टलक्षणम्—

मत्स्यास्तु सविषाः कुर्याद्विशोफरुजस्तथा ।

कण्डू शोथं ज्वरं मूर्च्छां सविषास्तु जलौकसः ॥ १५५ ॥

१५४. एकदंष्ट्रादितः—एकदंष्ट्रायतः (फ.)

१५४. —एकदंष्ट्रापिनः (फ.)

१५४. पीतकः सतृट्—पीतकस्त्रिषा (फ.)

सविषाः विषयुक्त विषयुक्त, मत्स्याः तु माछवा
मछलियां, दाह- दाह दाह, शोफ- सोमो शोफ, रुजः
अने पीडा करे छे और दर्द करती हैं, तथा तथा तथा,
सविषाः विषयुक्त विषयुक्त, जलौकसः तु जलौक जौक,
कण्डू कण्डू खुजली, शोफम् सोमो शोफ, ज्वरम्
ज्वर ज्वर, मूर्च्छाम् अने मूर्च्छा और मूर्च्छा, कुर्युः
करे छे करती हैं ॥ १५५ ॥

155. Poisonous fishes cause burning,
edema, and pain; while the poisonous
leeches cause itching, edema, fever
and fainting.

गृहगोधिका-शतपदीदष्टलक्षणम्—

दाहतोदस्वेदशोथकरी तु गृहगोधिका ।

दंशे स्वेदं रुजं दाहं कुर्याच्छतपदीविषम् ॥ १५६ ॥

गृहगोधिका तु गरीशी छिपकली, दाह- दाह दाह,
तोद- तोद तोद, स्वेद- स्वेद स्वेद, शोथकरी अने सोमो
करे छे और शोथ करती है, शतपदी- तथा शतपदी
गोजरका, विषम् विष विष, दंशे दंशमा दंशस्थानमे,
स्वेदम् स्वेद स्वेद, रुजम् पीडा रुजा, दाहम् अने दाह
और दाह, कुर्यात् करे छे करता है ॥ १५६ ॥

156. The poisonous house-lizard
causes burning, pricking pain, sweating
and edema; the poison of the centiped
causes local sweating, pain and burning
in the site of the sting.

मशकदष्टलक्षणम्—

कण्डूमान्मशकैरीषच्छोथः स्यान्मन्दवेदनः ।

असाध्यकीटसदृशमसाध्यमशकक्षतम् ॥ १५७ ॥

१५६. दाहतोदस्वेदशोथकरी तु—विदाहं ददधुं तोदं मूर्च्छां च (व.)

१५६. दाहतोदस्वेदशोथकरी तु गृहगोधिका विदाहं श्वथुं

तोदं स्वेदं च गृहगोधिका (ग.)

१५६. —विदाहं श्वथुं तोदं स्वेदं तु गृहगोधिका (घ. फ.)

१५६. गृहगोधिका—गृहगोधिका (ख. घ. ड. त.)

१५६. कुर्याच्छतपदीविषम्—करोति च शतापदी (ड.)

मशकैः मच्छरेणा दंशथी मच्छरौके दंशसे, कण्डू-
मान् अरजवाणी खुजलीवाला, मन्दवेदनः तथा मं
पीडावाणी तथा मन्द वेदनावाला, ईषत् थोडा थोडासा,
शोथः सोओ शोथ, स्यात् थाय छे होता है, असाध्य-
असाध्य असाध्य, मशकक्षतश्च मच्छरेणा दंश मच्छरका
दंश, असाध्य- असाध्य असाध्य, कीट- कीटना दंश कीट-
दंशके, सदृशश्च ज्येष्ठो होय छे सदृश होता है ॥ १५७ ॥

157. The sting of the mosquito
causes slight edema with itching and
mild pain; but the incurable sting of
a mosquito has all the characteristics of
an incurable sting of any insect.

मक्षिकादष्टलक्षणम्—

सद्यःप्रस्नाविणी श्यावा दाहमूर्च्छाज्वरान्विता ।
पीडका मक्षिकादंशे तास्तां तु स्थगिकाऽसुहृत् १५८

मक्षिकादंशे भाषीना दंश उपर मक्षिकाके दंश
पर, सद्यः ओकदम शीघ्र, प्रस्नाविणी आववाणी साव-
वाली, श्यावा श्याव काली, दाह- दाह दाह, मूर्च्छा-
भूच्छी मूर्च्छा, ज्वरान्विता अने ज्वरवाणी और ज्वर-
वाली, पीडका पिडा थाय छे पिडका होती है, तासाम्
तेओभा उनमें, स्थगिका तु स्थगिका भाषी तो
स्थगिका नामकी मक्षिका तो, असुहृत् प्राणु ७रे छे
प्राणोंको हरती है ॥ १५८ ॥

158. Immediate bleeding, dark
coloration, burning sensation, fainting,
fever and pimples are caused by the
fly-sting; the sting of the 'Sthagika'
fly (tse-tse) is fatal.

स्थान-काल-स्वभाव-प्रदेशैः सर्पदष्टानामसाध्यत्वम्—

श्मशानचैत्यवल्मीकयज्ञाश्रमसुरालये ।
पक्षसन्धिषु मध्याह्ने सार्धरात्रेऽष्टमीषु च ॥ १५९ ॥

१५८. ज्वरान्विता-रुजान्विता (ब.)

„ स्थगिका-स्थगिका (फ.)

„ „ -छपिका (फ.)

१५९. मध्याह्ने सार्धरात्रे-मध्याह्नेष्वर्धरात्रे (ब. फ.)

न सिध्यन्ति नरा दष्टाः पाषण्डायतनेषु च ।
दृष्टिश्वासमलस्पर्शविषैराशीविषैस्तथा ॥ १६० ॥
विनश्यन्त्याशु संप्राप्ता दष्टाः सर्वेषु मर्मसु ।

श्मशान- श्मशानभा श्मशानमें, चैत्य- चैत्यभा
चैत्यमें, वल्मीक- राइडाभा वल्मीकमें, यज्ञ- यज्ञभा
यज्ञमें, आश्रम- आश्रमभा आश्रममें, सुरालये देव-
भारिभा देवालयमें, पक्षसन्धिषु- पक्षन्ती संधिओभा
पक्षकी सन्धिमें, सार्धरात्रे अर्धी रात्रे अर्धरात्रिमें,
मध्याह्ने- मध्याह्ने मध्याह्नमें, अष्टमीषु च अष्टमने
दिनसे अष्टमीके दिन, पाषण्डायतनेषु च अने पाण्ड-
डीओना स्थानभा और पाषण्डियोंके स्थानमें, दष्टाः
उसायेक्ष काटे हुए, नराः मनुष्यो मनुष्य, न सिध्यन्ति
साध्य तथा नहीं बचते, तथा तथा तथा, दृष्टि-
दृष्टि दृष्टि श्वास- श्वास श्वास, मलस्पर्श- मल तथा
स्पर्शभा मल और स्पर्शमें, विषैः विषयी युक्त विषसे
युक्त, आशीविषैः आशीविषना आशीविषके, संप्राप्ताः
संसर्गवाणी सम्पर्कवाले, सर्वेषु तथा अर्धां तथा सब,
मर्मसु मर्मोभा मर्मस्थानमें, दष्टाः उसायेक्ष मनुष्यो
काटे हुए मनुष्यों, आशु ओकदम शीघ्र, नश्यन्ति नाश
पाये छे नष्ट होते हैं ॥ १५९-१६० ॥

159 160. The persons bitten in the
cremation ground or under the tutelary
tree, or on an ant-hill or in the place
of sacrifice or a hermitage, or temple
or at the conjunction of the two fort-
nights i. e. new moon and full moon
days, or at mid-noon and mid-night
or on the eighth day of the fortnight
or in the houses of people who have
no faith in the vedas, prove incurable.
Those who come in contact with the
sight, breath, excretions and the touch
of those violently poisonous celestial
snakes, as also those that are bitten in
their vital parts by serpents, perish
quickly.

१६०. सर्वेषु-सर्वे (क.)

सर्पाणां कालादिभेदेन तीक्ष्णमन्दविषत्वम्—

(येन केनापि सर्पेण संभवः सर्व एव च)

भीतमत्ताबलोष्णक्षुत्तृषार्ते वर्धते विषम् ।

विषं प्रकृतिकालौ च तुल्यौ प्राप्याल्पमन्यथा ॥१६२॥

येन केन अथ ते किसी, जयि पक्षु मी, सर्पेण सर्पथी सांपसे, सर्वः सर्वरीतने। सब प्रकारके, एव आवे। अ ऐसे ही, संभवः च संभव छे होनेका संभव है, भीत- मत्ता- भीषेक्ष, भूत भीत, मत्त, अबल- अल्प अबल, उष्ण- उष्णार्त उष्ण-प्रकृति, क्षुत्- भूय क्षुधा, तृषार्ते तथा तरसथी पीडानारभा तथा प्याससे पीडितमें, विषम् विष विष, वर्धते वधि छे बढ़ता है, तुल्यौ च तेभ्यः समान एवं समान, प्रकृतिकालौ प्राप्य प्रकृति तथा कालने पाभी प्रकृति तथा कालको पाकर, विषम् विष वधि छे विष बढ़ता है, अन्यथा भिन्न प्रकृति तथा कालने पाभी भिन्न प्रकृति तथा कालको पाकर, अल्पम् औष्ठु वधिछे थोड़ा बढ़ता है ॥ १६१-१६२ ॥

161-162. All these symptoms may appear as the result of any type of serpent-bite too. The toxic condition is aggravated if the person is alarmed, intoxicated, weak or afflicted with hunger and thirst, and also if aided by the favourable conditions of the habitus of the person and the season. The symptoms are mild if the conditions are otherwise.

वारिविप्रहताः क्षीणा भीता नकुलनिर्जिताः ।

वृद्धा बालास्त्वचो मुक्ताः सर्पा मन्दविषाः स्मृताः ॥

वारि- विप्रहताः पाल्थी विधात पाभेक्ष पानीसे आहत हुए, क्षीणाः क्षीण क्षीण, भीताः भीषेक्ष डरे हुए, नकुल- निर्जिताः नोणिथी भितायेक्ष नेबलोंसे परास्त हुए, वृद्धाः वृद्ध बृद्ध, बालाः आणक बालक, त्वचः मुक्ताः अने कान्छी कान्छे और त्वचामुक्त, सर्पाः सर्पों सांपोंके, मन्दविषाः मंद विषवाण मन्दविष, स्मृताः उल्लेख छे कहे हैं ॥ १६३ ॥

१६२. प्राप्याल्पमन्यथा-प्राणाल्पमन्यथा (ब.)

163. The snakes that are buffeted about by waters, that are emaciated, frightened, that have escaped from a mongoose, that are very aged or very young, or that have shed their skin, are considered to be mildly poisonous.

सर्वदेहाश्रितं क्रोधाद्विषं सर्पो विमुञ्चति ।

तदेवाहारहेतोर्वा भयाद्वा न प्रमुञ्चति ॥१६४॥

सर्पः सर्प, क्रोधात् क्रोधथी क्रोधसे, सर्वदेहा- श्रितम् आभा देहभा स्थित संपूर्ण देहमें स्थित, विषम् विषने विषको, विमुञ्चति अहार कान्छे छे त्याग देता है, आहारहेतोः वा आहार भाटे आहारके हेतु से, भयात् वा अथवा भयथी वा भयसे, तत् एव ते विष वह विष न प्रमुञ्चति अहार कान्छेता नथी नहीं त्यागता ॥ १६४ ॥

164. When enraged, the snake emits all the poison available in its entire body while it does not emit anything like the same quantity, when it bites for securing its food or when in fright.

कीटानां वातोत्खणादित्वम्—

वातोत्खणविषाः प्राय उच्छिदिङ्गाः सवृश्चिकाः ।

वातपित्तोत्खणाः कीटाः श्लैष्मिकाः कणभादयः ॥

सवृश्चिकाः वींछीसहित विच्छुओंके साथ, उच्छि- दिङ्गाः उच्छिदिग उच्छिदिग, प्रायः अल्प करी प्रायः, वातोत्खण- वातप्रधान वातप्रधान, विषाः विषवाण होय छे विषवाले होते हैं, कीटाः कीट कीट, वातपित्तो- त्खणाः वातपित्तप्रधान विषवाण वातपित्तप्रधान विषवाले, कणभादयः अने कणभ वगेरे और कणभादि, श्लैष्मिकाः उद्भ्रमप्रधान विषवाण होय छे कफप्रधान होते हैं ॥ १६५ ॥

165. The poison of the crabs and scorpions is mostly vata-provoking.

१६५. उच्छिदिङ्गाः सवृश्चिकाः-उच्छिदिङ्गाश्च वृश्चिकाः (क.)

,, कणभादयः-कणभासवः (ख.)

The poison of insects provokes the vata and pitta, and the poison of hornets and other insects provokes kapha.

यस्य यस्य हि दोषस्य लिङ्गाधिक्यानि लक्षयेत् ।
तस्य तस्यौषधैः कुर्याद्विपरीतगुणैः क्रियाम् ॥१६६॥

यस्य ने जिस, यस्य हि ने जिस, दोषस्य दोषनां दोषके, लिङ्गाधिक्यानि लक्षणे। अधिक लक्षण अधिक, लक्षयेत् दोषाय देखे, तस्य ते उस, तस्य ते दोषथी उस दोषके, विपरीतगुणैः विपरीत गुणवाला विपरीत गुणवाले, औषधैः औषधाधी औषधोंसे, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे ॥ १६६ ॥

166. The physician should carry out treatment with the medication that is antagonistic in qualities to the type of the predominance of humor observed by its symptoms.

वातिकविषलक्षणम्—

हृत्पीडोर्ध्वानिलः स्तम्भः सिरायामोऽस्थिपर्वरुक् ।
घूर्णनोद्वेष्टनं गात्रश्यावता वातिके विषे ॥१६७॥

वातिके वातप्रधान वातप्रधान, विषे विषभा विषमें, हृत्पीडा हृदयनी पीडा हृदयमें पीडा, ऊर्ध्वानिलः ऊर्ध्ववात ऊर्ध्ववात, स्तम्भः स्तम्भ स्तम्भ, सिरायामः सिरायाम सिराओंका संकोच, अस्थिपर्वरुक् हाडकी अने पर्वनी पीडा अस्थि और संघियोंमें पीडा, घूर्णन-चक्र आवली चक्र आना, उद्वेष्टनम् जोटकी उडवाँ ऐंठन, गात्रश्यावता च तथा गात्रत्वं श्यामपण्डुं ये लक्षणे। श्याम छे और गात्रमें श्यामवर्णता ये लक्षण होते हैं ॥ १६७ ॥

167. Cardiac pain, impeded breathing, rigidity, dilatation of vessels, pain in the bones and joints, tremors and cramps and dusky coloration of

the body are the symptoms of the poison of the vata-provoking type.

पैत्तिकविषलक्षणम्—

संज्ञानाशोष्णनिश्वासौ हृदाहः कटुकास्यता ।
दंशावदरणं शोथो रक्तपीतश्च पैत्तिके ॥१६८॥

पैत्तिके पित्तप्रधान विषभा पित्तप्रधान विषमें, संज्ञानाश-संज्ञानाश संज्ञानाश, उष्णनिश्वासौ उष्ण निश्वास उष्ण निश्वास, हृदाहः हृदयभा दाह हृदयमें दाह, कटुकास्यता मोढाभा कटुता मुखकी कटुता, दंशावदरणं दंश दाँदों दंशका फटना, रक्तपीतः रक्त रक्त रक्त पीला और लाल और पीला, शोथः सोओ ओ लक्षणे। श्याम छे शोथ ये लक्षण होते हैं ॥ १६८ ॥

168. Loss of consciousness, hot breath, heart-burn, pungent taste in the mouth, sloughing of tissue in the region of the bite, edema and red and yellow coloration are caused by the poison of the pitta-provoking type.

श्लेष्मिकविषलक्षणम्—

वम्परोचकहृत्लासप्रसेकोत्क्लेशगौरवैः ।
सशैत्यमुखमाधुर्यैर्विद्याच्छ्लेष्माधिकं विषम् ॥१६९॥

सशैत्य-शीतलता शैत्य, मुखमाधुर्यैः तथा भुषनी मधुरता तथा मुखकी मधुरतासे, वमि-तेभ्य उलटी एव वमन, अरोचक-अरुचि अरुचि, हृत्लास-हृत्लास हृत्लास, प्रसेक-प्रसेक प्रसेक, उत्क्लेश-उत्क्लेश उत्क्लेश, गौरवैः अने गुरुता ओ लक्षणे। शीत और गुरुता इन लक्षणोंसे, विषम् विषने विषको, श्लेष्माधिकम् उद्ग्रधान कफप्रधान, विद्यात् अलुत् जाने ॥ १६९ ॥

169. The physician should recognise the poison to be principally provocative of kapha, by the symptoms

१६८. दंशावदरणं-मांसावदरणं (श. च. ब.)

१६९. गौरवैः-पीनसैः (फ.)

१६६. लिङ्गाधिक्यानि लक्षयेत्-लिङ्गाधिक्यं प्रतर्कयेत् (ब. छ. अ.)

of nausea, ptyalism, retching, heaviness and cold and sweet taste in the mouth.

कीटविषचिकित्सा—

खण्डेन च व्रणालेपस्तैलाभ्यङ्गश्च वातिके ।

स्वेदो नाडीपुलाकाद्यैर्बृंहणश्च विधिर्हितः ॥१७०॥

वातिके वातप्रधान विषमा वातप्रधान विषमें, खण्डेन च अर्धशी खांडका, व्रणालेपः पशु उपर लेप व्रण पर लेप, तैलाभ्यङ्गः च तेलने अभ्यंग तैलकी मालिश, नाडी- नाडी नाडी, पुलाकाद्यैः अने पुलाक वजरेथी और पुलाक आदिसे, स्वेदः स्वेदन स्वेदन, बृंहणः च अने अर्धपशु और बृंहण, विधिः विधि विधि, हितः हितकारी छे हितकारक हैं ॥ १७० ॥

170. In poison of vata-provoking type the treatment should be application of the syrup of sugar-candy to the wound, inunction with oil, sudation with kettle-sudation procedure or poultices with pulaka grain etc., and the administration of the roborant therapy.

सुशीतैः स्तम्भयेत् सेकैः प्रदेहैश्चापि पैत्तिकम् ।
लेखनच्छेदनस्वेदवमनैः शैष्मिकं जयेत् ॥१७१॥

सुशीतैः अण्ड इय अधिकशीतल. सेकैः परिषेक परिषेक, प्रदेहैः च अने देपोथी और प्रदेहसे, अपि पशु सी, पैत्तिकम् पित्तप्रधान विष पित्तप्रधान विषको, स्तम्भयेत् रोकनु रोकना चाहिए, लेखन- अने छेदन और लेखन, छेदन छेदन छेदन, स्वेद- स्वेदन स्वेदन, वमनैः तथा वमने वउ तका वमनसे, शैष्मिकम् कश् प्रधान विषने कफप्रधान विषको, जयेत् शतपु जीते ॥ १७१ ॥

171. The poison of the pitta-provoking type should be arrested with

१७०. खण्डेन च—पिण्याकेन (ब.)

“ “ —गुणेन च (क.)

cold affusions and applications; and that of the kapha-provoking type should be subdued with scarification, excision, sudation or with vomition.

विषेष्वपि च सर्वेषु सर्वस्थानगतेषु च ।

अवृश्चिकोच्चिटिङ्गेषु प्रायः शीतो विधिर्हितः ॥१७२॥

अवृश्चिक-उच्चिटिङ्गेषु बीछी अने उच्चिटिङ्गना विष सिवाय विच्छ और उच्चिटिङ्गके विषके बिना, सर्वस्थान- सर्व स्थान सर्वस्थानोंमें, गतेषु च गत पहुंचे, सर्वेषु सर्व सब, विषेषु च विषमा विषोंमें, अपि पशु सी, प्रायः पशु अर्ध प्रायः, शीतः शीतल शीतल, विधिः विधि विधि, हितः हितकारी छे हितकर होती है ॥ १७२ ॥

172. In all cases of poison except those of the scorpion and the crab, affecting any part of the body, cooling remedies are generally beneficial.

वृश्चिके स्वेदमभ्यङ्गं घृतेन लवणेन च ।

सेकांश्चोष्णान् प्रयुजीत भोज्यं पानं च सर्पिषः १७३

वृश्चिके बीछीना विषमा बिच्छूके विषमें, स्वेदश्च स्वेदन स्वेदन, घृतेन घी घी, लवणेन च अने सिंध- वथी और नमकसे, अभ्यङ्गश्च अभ्यंग अभ्यंग, उष्णान् गरम गरम, सेकान् च परिषेथने परिषेक, सर्पिषः अने बीछी और चीके, भोज्यम् भोजन भोजन, पानम् च तथा पानने और पानका, प्रयुजीत भोजन प्रयोग करना चाहिए ॥ १७३ ॥

173. In cases of scorpion poison, sudation, inunction with ghee and rock salt, hot affusions and eating articles prepared in ghee and potion of ghee are beneficial.

एतदेवोच्चिटिङ्गेऽपि प्रतिलोमं च पांशुभिः ।

उद्धर्तनं सुखाम्बुष्णैस्तथाऽवच्छादनं घनैः ॥१७४॥

१७४. उच्चिके-वातिके (ब.)

उच्चिदिक्ते उच्चिदिग्गना विषमा उच्चिदिगके विषमे, अपि पक्षु मी, एतत् एव ऐनी ऐन विधि करवी यही चिकित्सा करे, सुखाम्बूजैः नवशेका पाण्डुथी गरम करेव सुहाते हुए गरम जलसे गरम की हुई, वनैः थन बहुतसी, पांशुभिः धूणथी धूलसे, प्रतिलोमम् दंश पर प्रतिलोम दंश पर प्रतिलोम, उद्धर्तनम् च उद्धर्तन करने उबटन करना चाहिए, तथा तथा तथा, अवच्छादनम् दंशने ढांकी देवे। ओष्ठ ओ दंशको ढांप देना चाहिए ॥ १७४ ॥

174. The same treatment should be done in the case of the crab in addition the use of friction-massage in the reverse direction to the course of the poison, with sand and genially warm water and covering of the area with a thick coating of the same is recommended.

सविषकुंजुरादिदष्टलक्षणम्—

श्वा त्रिदोषप्रकोपात्तु तथा घातुविपर्ययात् ।
शिरोऽभितापी लालास्राव्यधोवक्त्रस्तथा भवेत् ॥ १७५ ॥

त्रिदोषप्रकोपात् त्रिदोषना प्रकोपथी त्रिदोषके कोपसे, तथा तथा तथा, घातुविपर्ययात् घातुनी विष-भताथी घातुके विपर्ययसे, श्वा तु इतरो कुत्ता, शिरोभि-तापी माथाना अभितापनाथी शिरके अभितापवाला, कालास्रावी दाणना स्रावनाथी लालाके स्राववाला, तथा अने और, अधोवक्त्रः नीचा मुखवाणी नीचे रखे हुए मुखवाला, भवेत् आथ छे होता है ॥ १७५ ॥

175. In the case of a dog-bite, consequent upon humoral tridiscordance and vitiation of the body elements, there occur burning in the head, ptialism and drooping of the head.

१७५. शिरोऽभितापी कालास्राव्यधोवक्त्रस्तथा भवेत्—शिरो-
वितापनास्राव्यधोवक्त्रस्तथा च (ब. ल.)

अन्येऽप्येवंविधा व्यालाः कफवातप्रकोपणाः ।

हृच्छिरोरुज्वरस्तम्भतृषामूर्च्छाकरा मताः ॥ १७६ ॥

अन्ये भीम अन्य, अपि पक्षु मी, एवम्-विधाः ऐना प्रकोपना इसी प्रकारके, व्यालाः हिंसक प्राणी-ऐना दंश। हिंसक पक्षुके दंश, कफ-वात-प्रकोपणाः कफ तथा वातने। प्रकोप कराना। कफ तथा वातके प्रकोपको करनेवाले, हृच्छिरोरुक् छेदरोग, शिरोरोग हृदय और शिरमें पीड़ा, ज्वर-स्तम्भ ज्वर, अड्डाट ज्वर, स्तम्भता, तृषा-तरस प्यास, मूर्च्छाकरा मताः अने भूर्च्छा कराना भनाय छे और मूर्च्छा करनेवाले माने जाते हैं ॥ १७६ ॥

176. Many other fierce animals whose bites are provocative of kapha and vata are known to cause cardiac pain, headache, fever, stiffness, thirst and fainting.

सविषदंशस्य निर्विषदंशस्य च लक्षणम्—

कण्डूनिस्तोदवैवर्ण्यसुसिक्केदोपशोषणम् ।

विदाहरागरुक्पाकाः शोफो ग्रन्थिनिकुञ्चनम् ॥ १७७ ॥

दंशावदरणं स्फोटाः कर्णिका मण्डलानि च ।

ज्वरश्च सविषे लिङ्गं विपरीतं तु निर्विषे ॥ १७८ ॥

सविषे विषवाणा दंशभा विषले दंशमे, कण्डू-अरु खुजली, निस्तोद-तोद तोद, वैवर्ण्य-विवर्णता विवर्णता, सुसि-सुसता सुसता, क्लेद-क्षेद क्लेद, उप-शोषणम् उपशोषण उपशोषण, विदाह-त्रिदाह विदाह, राग-राग लालिमा, रुक्-पीडा रुजा, पाकाः पाक पाक, शोफः सोओ सूजन, ग्रन्थि-ग्रन्थिनी उत्पत्ति ग्रन्थिकी उत्पत्ति, निकुञ्चनम् अंगने। संकोच अङ्गका संकोच, दंशावदरणम् दंशतुं दाटी ज्वर दंशका फटना, स्फोटाः स्फोट फोड़े, कर्णिका कर्णिका कर्णिका, मण्डलानि च मण्डल मण्डल, ज्वरः च अने ज्वर और ज्वर, लिङ्गम् ओ लक्षण। आथ छे ये लक्षण होते हैं, निर्विषे तु अने विषरहित दंशभा विषरहित दंशमें, विपरीतम् उलट लक्षण। आथ छे विपरीत लक्षण होते हैं ॥ १७७-१७८ ॥

१७७. क्लेदोपशोषणम्—क्लेदोपशोषणम् (ब.)

१७८. ग्रन्थिनिकुञ्चनम्—ग्रन्थिनिकुञ्चनम् (ब.)

177-178. Itching, pricking pain, discoloration, numbness, discharge, dehydration, burning, red coloration, pain, suppuration, swelling, formation of knots on the body, contraction, local cracks in the bite, boils, nodes, rounded patches and fever are the symptoms of a poisonous bite; the opposite symptoms are those of a non-poisonous bite.

विषे हृदिदाहप्रसेकयोश्चिकित्सा—

तत्र सर्वे यथावस्थं प्रयोज्याः स्युरूपक्रमाः ।
पूर्वोक्ता विधिप्रत्यं च यथावद्ब्रुवतः शृणु ॥१७९॥

तत्र तेजोभां उनमें, यथावस्थम् अवस्था भुज्ज अवस्थाके अनुसार, पूर्वोक्ताः पहेलां उहेला पूर्वोक्त, सर्वे उपक्रमाः अधा उहेला सब उपक्रम, प्रयोज्याः स्युः योज्या जेधे प्रयुक्त करने चाहिएं, अन्यम् अने जी० और अन्य, विधिम् च विधि विधिको, यथावत् भरभर यथावत्, ब्रुवतः उहेला जेवा भारी पासेथी कहते हुए मुझसे, शृणु सांभलो सुनो ॥ १७९ ॥

179. In these conditions all the procedures already described are to be applied to suit each condition. Listen as I describe other measures.

हृदिदाहे प्रसेके वा विरेकवमनं भृशम् ।
यथावस्थं प्रयोक्तव्यं शुद्धे संसर्जनक्रमः ॥१८०॥

हृदिदाहे हृदयभां दाहः हृदयमें दाहः प्रसेके वा अथवा प्रसेक थला और प्रसेक होने पर, यथावस्थम् अवस्था भुज्ज अवस्था अनुसार, भृशम् डरी डरी पुनः पुनः, विरेक-वमनम् विरेक अने वमन विरेकन और वमन, प्रयोक्तव्यम् योज्या करने चाहिएं, शुद्धे शुद्ध थला शुद्ध हो जाने पर, संसर्जन-क्रमः संसर्जनक्रम उहेला संसर्जनक्रम करावे ॥ १८० ॥

१७९. पूर्वोक्ता-पूर्वोक्त (व.)

180. In heart-burn or ptyalism, strong purgation or emesis should be given as indicated in the particular condition, and when the patient has been cleansed he should be given the rehabilitating diet.

विषे शिरोगते चिकित्सा—

शिरोगते विषे नस्तः कुर्यान्मूलानि बुद्धिमान् ।
बन्धुजीवस्य भार्याश्च सुरसस्यासितस्य च ॥१८१॥

शिरोगते भस्तउगत शिरोगत, विषे विषभां विषमें, बुद्धिमान् बुद्धिमान वैद्य बुद्धिमान वैद्य, बन्धुजीवस्य पुत्र-जीव जीवापोता, भार्या चः भार्या और भारी, असितस्य सुरसस्य च अने काजी तुलसीना और काजी तुलसीकी, मूलानि, भूतीथी जड़से, नस्तः नस्तउभं नस्त, कुर्यात् करवुं देवे ॥ १८१ ॥

181. In a condition where the poison has reached the head, the wise physician should administer errhine prepared with the roots of putranjiva beetle killer and black holy basil.

दक्षकाकमयूराणां मांसासृङ्गस्तके क्षते ।
उपवेयमघोददृष्ट्योर्ध्वदृष्टस्य पादयोः ॥१८२॥

अवः- नीथेना भागभां नीचेके भागमें, दृष्ट्य उसाथेला पुरुषना काटे हुए पुरुषके, मस्तके भाभाभां मस्तकमें, क्षते क्षत डरी ते उपर क्षत करके उसके ऊपर, उर्ध्व- अने उपरना भागभां और ऊपरके भागमें, दृष्ट्य उसाथेला पुरुषना काटे हुए पुरुषके, पादयोः पगभां क्षत डरी ते उपर पैरमें क्षत करके उसके ऊपर, दक्ष- दक्ष मुर्गा, काक- काका और का, मयूराणाम् के मोरनुं या मोरका, मांसासृङ्ग उक्तयुक्त भांस रक्त-युक्त मांस, उपवेयम् भूकुं रखना चाहिए ॥ १८२ ॥

१८२. उपवेयम्-मूर्ति देवम् (व. ड. त. व.)

उपवेयमघोददृष्ट्योर्ध्वदृष्टस्य पादयोः-मूर्ति देवमघोदहे मूर्ति दृष्टस्य पादयोः (व.)

182. If a person is bitten on the lower part of the body, i. e. the legs, then the flesh and the blood of the cock, 'crow and peacock should be placed over the scarified scalp; and if he is bitten on the upper part of the body, then on the soles of the feet.

विषे अक्षिगते चिकित्सा—

पिप्पलीमरिचक्षारवचासैन्धवशिमुकाः ।

पिष्टा रोहितपित्तेन घ्नन्त्यक्षिगतमञ्जनात् ॥१८३॥

पिप्पली- पीपर पिप्पली, मरिच- डाणां मरी काली मिर्च, क्षार- ज्वरभास् क्षार, वचा- धोडावज वच, सैन्धव- सिंधव सैधानमक, शिमुकाः अने सरगवे ऐऐने और सहजन इनको, रोहितपित्तेन रोहित मत्स्यना पित्तायी रोहित मत्स्यके पित्तेसे, पिष्टाः पीसीने पीसकर, मञ्जनात् आंजनायी तेऐ। अञ्जन करनेसे वे अक्षिगतम् अक्षिगत विषने अक्षिगत विषको, घ्नन्ति हण्टे छे नष्ट करते हैं ॥ १८३ ॥

183. The collyrium of the paste of long pepper, black pepper, alkali, sweet flag, rock salt and drum-stick mixed with the bile of the rohita fish cures poison that has reached the eyes.

विषे कण्ठगते चिकित्सा, विषे आमाशयगते चिकित्सा—

कपित्थमामं ससिताक्षौद्रं कण्ठगते विषे ।

लिह्यादामाशयगते ताभ्यां चूर्णपलं नत्वात् ॥१८४॥

कण्ठगते कंठगत कंठगत, विषे विषभा विषमें, ससिता- साकर चीनी, क्षौद्रम् अने मध साधे और मधुके साथ, आमम् डायु कवे, कपित्थम् डोडु कैथको, लिह्यात् थोडु चटे, आमाशयगते अने आमाशय- गत विषभा और आमाशयगत विषमें, ताभ्याम् तेऐ। ऐ साधे शर्करा और मधुके साथ, नत्वात् तगरनुं

१८४. कपित्थमामं ससिताक्षौद्रं कण्ठगते विषे-विषे कण्ठगते

मांसं कपित्थात् ससितामधु (फ.)

तगरका, चूर्णपलम् थोड पल थूल् थोडुं एक पल चूर्ण चटे ॥१८४॥

184. When poison has reached the throat, the patient should be given green wood-apple with sugar-candy and honey and when it has reached the epigastric region, he should take the above-said remedy mixed with four tolas of indian valerian.

विषे पकाशयगते चिकित्सा—

विषे पकाशयगते पिप्पलीं रजनीद्वयम् ।

मञ्जिष्ठां च समं पिष्ट्वा गोपित्तेन नरः पिबेत् ॥१८५॥

पकाशयगते पकाशयगत, पकाशयगत, विषे विषभा विषमें, नरः मनुष्ये मनुष्य, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, रजनीद्वयम् हण्डर. डाडुहण्डर हल्दी, दारु- हल्दी, मञ्जिष्ठाम् च अने मञ्जुने और मजीठको, समम् सरणे साधे समभागमें, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, गोपित्तेन गायना पित साधे गायके पित्तके साथ, पिबेत् पीना पान करे ॥ १८५ ॥

185. If the poison has reached the hypogastric region, he should take the paste of equal quantities of long pepper, turmeric, indian berberry, and indian madder rubbed with cow's bile, as potion.

विषे रसगते चिकित्सा—

रक्तं मांसं च गोधायाः शुष्कं चूर्णीकृतं हितम् ।

विषे रसगते पानं कपित्थरससंयुतम् ॥१८६॥

रसगते रसगत रसगत, विषे विषभा विषमें, गोधायाः घोना गोहके, शुष्कम् सुकायेक सूखे, चूर्णी- कृतम् अने थूल् करेक और चूर्ण किये गये, रक्तम् रेडडी रक्त, मांसम् च तथा मांसुं तथा मांसका, कपित्थरस- डोडना रसथी कैथके रसके, संयुतम् युक्त साथ, पानम् पान करेनुं पान करना, हितम् हितकर छे हितकर है ॥ १८६ ॥

186. If the poison has reached the nutrient fluid, the potion of the pulvis of the dried flesh and blood of the iguana mixed with the juice of the wood-apple is beneficial.

विषे रक्तगते आंसगते च चिकित्सा—

शेलोर्मूलतगग्राणि बादरौदुम्बराणि च ।

कटभ्याश्च पिबेद्रक्तगते, मांसगते पिबेत् ॥१८७॥

सक्षौद्रं खदिरारिष्टं कौटजं मूलमम्भसा ।

सर्वेषु च बले द्वे तु मधुकं मधुकं नतम् ॥१८८॥

रक्तगते रक्तगत विषमां रक्तगत विषमें, शेलोः शेलु लसुङ्गे, कटभ्याः च अने बापुंभाना और कटभीके, मूलस्वक् भृग, छाल मूल, छाल, अग्राणि अने पत्राकुश और कौपल्लोको, बादरौदुम्बराणि च अने ओरडी तथा उमरगाना भृग, छाल अने पत्राकुश और बेर और गुलरके मूल, छाल और कौपल्लोको, पिबेत् पीवा पीवे, मांसगते मांसगत विषमां मांसगत विषमें, सक्षौद्रम् मधुयुक्त मधुके साथ, खदिर- गेर खैरकट्या, अरिष्टम् दीमडा नीम, कौटजम् अने डडाना और कुटजके मूलम् भृग मूलके, अम्भसा पाण्डु साथे पीवा जलके साथ पान करे, सर्वेषु तु अने अर्धा विषमां और सब विषोंमें, द्वे बले थे अथवा बला, अतिबला, मधुकम् मधुके महुवा, मधुकम् जेहीमधु मुलहठी, नतम् च अने तगर पीवा और तगर इनको पीवे ॥१८७-१८८॥

187-188. If the poison has penetrated the blood, the root bark and the sprouts of assyrian plum, jujube and gular fig and of the white siris should be used as potiou. If the poison has penetrated the flesh. medicated catechu wine with honey, or kurchi root with water should be taken. When the poison has penetrated all the body elements, heart-leaved

sida, evening mallow, mahwa flowers, liquorice and indian valerian should be used.

विषे कतिपयसिद्धयोगाः —

पिप्पलीं नागरं क्षारं मवनीतेन मूर्च्छितम् ।

कफे भिषगुदीर्णे तु विदध्यात्प्रतिसारणम् ॥१८९॥

उदीर्णे उदीर्ण बडे हुए, कफे तु डडमां कफमें, सिक्क वैद्य वैद्य, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, नागरम् सोंठ, क्षारम् अने जवभार और यवक्षार, मवनीतेन मूर्च्छितम् मांभक्षमां मेणवीने मक्खनमें मिलाकर, प्रतिसारणम् प्रतिसारण प्रतिसारण, विदध्यात् डरवुं देवे ॥ १८९ ॥

189. If the poison has provoked kapha morbidity, the physician should administer the pulvis of long pepper, dry ginger and alkali mixed with fresh butter as application.

मांस्यादियोगः —

मांसीकुङ्कुमपत्रत्वग्रजनीनतचन्दनैः ।

मनःशिलाव्याघ्रनखसुरसैरम्बुपेषितैः ॥१९०॥

पाननस्याञ्जनालेपाः सर्वशोथविषापहाः ।

अम्बुपेषितैः पाण्डुपी पीसेल जलमें पीसकर, मांसी- जडमांसी, कुङ्कुम- डेसर केसर, पत्र- तमाक्षपत्र तेजपत्र, स्वक्- तज दालचीनी, रजनी- हण्डर हल्ली, नत- तगर तगर, चन्दनैः अंजन चन्दन, मनः- शिला- मनःशिला मैनसिल, व्याघ्रनख- नथला नखी, सुरसैः अने तुलसी वडे डरेल और तुलसीसे किये हुए, पान- पान पान, नस्य- नस्य नस्य, अञ्जन- अंजन अञ्जन, आलेपाः अने लेप और लेप, सर्वशोथ- अथवा सोल सब प्रकारके शोथ, विषापहाः अने विषने। नाश डरनार छे और विषको नष्ट करते हैं ॥१९०॥

१८९. नागरं-मरिचं (घ.)

कफे भिषगुदीर्णे तु विदध्यात्प्रतिसारणम्-प्रबुद्धे केवपणि सिक्क प्रदबाव प्रतिसारणम् (द. क.)

१९०. अम्बुपेषितैः-अम्बुपेषितैः (क.)

१८७. पिबेत्-विषे (क.)

190-190½. The pulvis of nardus, fragrant poon, cinnamon leaves, cinnamon bark, turmeric, indian valerian, red sandal, red arsenic, shell and holy basil, levigated in water, should be used as potion, errhine, eye-salves and application. These are curative of all kinds of edema and poison.

चन्दनादियोगः—

चन्दनं तगरं कुष्ठं हरिद्रे द्वे त्वगेव च ॥१९१॥
मनःशिला तमालश्च रसः कैशर एव च ।
शार्दूलस्य नखश्चैव सुपिष्टं तण्डुलाम्बुना ॥१९२॥
हन्ति सर्वविषाण्येव वज्रिवज्रमिवासुरान् ।

चन्दनम् चन्दनं चन्दन, तगरम् तगर, कुष्ठम्
कूठ, द्वे हरिद्रे ६१६२, ६२६१६२ हल्ली, दारुहल्ली,
त्वक् एव च तम् दालचीनी, मनःशिला मनःशिला
मैतसिल, तमालः च तमाल तमाल, कैशरः नागकेसरने।
नागकेसरका रसः च एव रस रस शार्दूलस्य नखः
च एव अने नभः अने और नखी इनको,
तण्डुलाम्बुना योभाना धोयुथी तण्डुलोदकके साथ,
सुपिष्टम् भरभर वादीने करेये। योभ बारीक षोष कर
किया हुआ योग, वज्रि-नेम ४-५० जैसे इन्द्रका, वज्रम्
वज्र, असुरान् इव असुरोने हले छे तेम असु-
रोको नष्ट करता है वैसे, सर्व-सर्व सब, विषाणि विषोने
विषको, हन्ति एव हले छे नष्ट करता है ॥१९१-१९२॥

191-192½. Sandal, indian valerian, costus, turmeric, indian berberry, cinnamon bark, red arsenic, tamala, juice of fragrant poon, and shell well pasted with rice-water and taken, destroy all varieties of poison as effectively as Indra destroys the Asuras with the thunder-bolt.

१९२. कैशर-कैशर (त.)

रसे शिरीषपुष्पस्य सप्ताहं मरिचं सितम् ॥१९३॥
भावेन सर्पदद्यानां नश्यपानाञ्जने हितम् ।

शिरीषपुष्पस्य सरसजनां ३३३ शिरीषपुष्पके, रसे
२३३ रससे, सप्ताहम् सात दिनस सात दिन, भावि-
तम् भावना आपेक्ष भावित की हुई, सितम् मरिचम्
सफेद नदी सफेद मिर्च सर्पदद्यानां सर्पे ३३३
भयुषोने सर्पदद्यांके लिए, नश्य- नश्य नश्य, पान-
पान पान, अञ्जने अने अञ्जनभा और अञ्जनमें,
हितम् हितकर छे हितकर है ॥ १९३॥

193-193½. White pepper impregnated for seven days in the juice of siris-flowers is beneficial as errhine, collyrium and potion, in cases of snake-bite.

द्विपलं नलकुष्ठाभ्यां घृतक्षौद्रचतुष्पलम् ॥१९४॥
अपि तक्षकदद्यानां पानमेतत् सुखप्रदम् ।

नल- तगर, कुष्ठाभ्याम् अने कूठ और कूठ,
द्विपलम् ये पल ८ तोले, घृतक्षौद्र- घी अने मध घृत
और मधु, चतुष्पलम् ४ पल १६ तोले, एतत् ये
इनका, पानम् पान पान, तक्षक-तक्षकी तक्षकसे, दद्या-
नाम् ३३३ अने दद्यांको, अपि पलु मी, सुखप्रदम्
सुख आपनार छे सुखप्रद है ॥ १९४॥

194-194½. A potion prepared with 8 tolas of indian valerian and costus, and 16 tolas of ghee and honey, gives relief even to those bitten by even Takshaka, the prince among snakes.

सिन्धुवारादियोगः—

सिन्धुवारस्य मूलं च श्वेता च गिरिकर्णिका ॥१९५॥
पानं दर्वीकरैर्दृष्टे नस्यं समधु पाकलम् ।

दर्वीकरैः दर्वीकर सयोथी दर्वीकरसे, दृष्टे दृश थत्
दृश होने पर, सिन्धुवारस्य नगोडनां सम्भालकी, मूलम् च
मूल जड़, श्वेता अने सफेद और सफेद, गिरिकर्णिका च

१९३. रसे शिरीषपुष्पस्य-शिरीषपुष्पस्वरसे (फ.)

१९५. सिन्धुवारस्य-सिन्धुवारस्य (ब.)

भरणीतुं कोयलका, पानम् पान पान, समञ्ज आने
मधुयुक्त और मधुयुक्त, पाकलम् उरुं कूठका, नखम्
नख उरुवपुं नख करावे ॥ १९५३ ॥

195-195½. The potion of the root of
black chaste tree and white mussel
shell creeper, and the errhine made of
the paste of costus and honey are
beneficial in cobra-bite.

मज्जिष्ठादियोगः—

मज्जिष्ठा मधुयुष्टी च जीवकर्षमकौ सिता ॥१९६॥
काश्मर्यं वटशुक्लानि पानं मण्डलिनां विषे ।

मण्डलिनाम् भंडली सपेना मंडली सपेके, विषे
विषमा विषमे, मज्जिष्ठा मण्ड मजीठ, मधुयुष्टी जेठीमध
मुलहठी, जीवक- श्वक जीवक, ऋषमकौ ऋषमक
ऋषमक, सिता साकर चीनी, काश्मर्यम् शीतल गम्भारी,
वटशुक्लानि च आने पडनी कृपणेतुं और वटकी कोप-
लोका, पानम् पान उरुं पान करना चाहिए
॥१९६३॥

196-196½. The potion prepared with
indian madder, liquorice, jivaka and
rishabhaka, candied sugar, the fruits of
white teak and banyan stipules is bene-
ficial in the poison of Russel's viper.

व्योषादियोगः—

व्योषं सातिविषं कुष्ठं गृहधूमो हरेणुका ॥१९७॥
तगरं कटुका क्षौद्रं हन्ति राजीमतां विषम् ।

सातिविषम् अतिविषनी उणी अतीव, व्योषम्
त्रिदं त्रिकटु, कुष्ठम् उरु कूठ, गृहधूमः धरने। धूमाडा
घरका धुवा, हरेणुका रेणुधुली रेणुकाबीज, तगरम्
तगर तगर, कटुका उरु कटुकी, क्षौद्रम् आने मध और
मधु, राजीमताम् राजिमानेना राजिमानोके, विषम्
विषने विषको, हन्ति हने छे नष्ट करता है ॥ १९७३ ॥

१९६. मधुयुष्टी च-मधुयुष्ट्या (ब.)

197-197½. The three spices, indian
atees, costus, kitchen soot, fragrant
piper, indian valerian, kurroa and
honey combined, cure the poison of
the Rajiman or the striped snake

गृहधूमदियोगः—

गृहधूमं हरिद्रे द्वे समूलं तण्डुलीयकम् ॥१९८॥
अपि वासुकिना दष्टः पिबेन्मधुघृताप्लुतम् ।

वासुकिना वासुकिनाथी वासुकिमे, दष्टः उसा-
शैलाओ काटा हुआ, अपि पक्षु मी, मधु- मध मधु,
घृताप्लुतम् आने घी भेणवी और वी मिलाकर, गृह-
धूमम् धरने। धूमाडा घरका धुवां, द्वे हरिद्रे हण्डर,
हण्डर हल्दी दारुहल्दी, समूलम् आने मूलसहित
और मूलसहित, तण्डुलीयकम् तण्डुलीयक चौराईका,
पिबेत् पान उरुं पान करे ॥ १९८३ ॥

198-198½. Kitchen soot, turmeric,
indian berberry and the entire plant
of the prickly amaranth along with
its roots, soaked in honey and ghee,
if given as potion cure poison even
if the person be bitten by Vasuki
himself, the deadliest of serpents.

कीटविषे लेपः—

क्षीरिवृक्षत्वगालेपः शुद्धे कीटविषापहः ॥१९९॥
मुक्तालपो वरः शोथदाहतोद्वज्वरापहः ।

शुद्धे मनुष्य वमनादिथी शुद्ध अता मनुष्यके
वमनादिसे शुद्ध होने पर, क्षीरिवृक्ष- उरुमा आवेला
क्षीरीवृक्षनी किया हुआ क्षीरी वृक्षकी, त्वगालेपः छालने।
लेप त्वचाओंका लेप, कीटविषापहः कीटविषने हरे छे
कीटविषको हरता है, शोथ- सोथ शोथ, दाह- दाह दाह,
तोद- तोद तोद, ज्वरापहः आने ज्वरने। नाशक और
ज्वरनाशक, मुक्तालपः मोतीने। लेप पक्षु मोतियोंका लेप
मी, वरः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ १९९३ ॥

१९८३. मधुघृताप्लुतम्-मधुघृताप्लुतम् (इ. ब.)

१९९३. मुक्तालपो-मुक्तालपो (ब.)

199-199½. The application made of the barks of lactiferous plants after giving the purificatory procedure cures toxicosis due to insect-bites. The application of pearl is curative of edema, burning, pricking pain and fever.

लूताविषे सिद्धयोगाः—

चन्दनं पञ्चकोशीरं शिरीषः सिन्धुवारिका ॥२००॥
क्षीरशुक्ला नतं कुष्ठं पाटलोदीच्यसारिवाः ।
शैलुखरसपिष्टोऽयं लूतानां सार्वकार्मिकः ॥२०१॥
(यथायोगं प्रयोक्तव्यः समीक्ष्यालेपनादिषु) ।

चन्दनम् सुगन्ध चन्दन, पद्मक- पद्मक पद्मक,
 इक्षीरम् वीरक्षुने वाणे खस, शिरीषः सरसडे शिरीष,
 सिन्धुवारिका नगेड संभालू, क्षीरशुक्ला क्षीरविदारी
 क्षीरविदारी, नतञ्ज तगेर तगर, कुष्ठम् कं कूट, पाटला-
 पाटला पाटल, इदीक्ष्य- वाणे सुगन्धवाला, सारिवाः
 अने सारिवा ऐऐने और कपूरी इनको, शेलु- गूँदाना
 लसूडेके, खरस- रसभा रसमें, पिष्टः पीसी तैयार
 करेदे। पीसकर तैयार किये हुए, अयञ्ज आ थैग इस
 योगको, लूतानाञ्ज लूताऐना दंशना संभंधभा लूताना
 ओंके दंशके बारेमें, सार्धकामिकः देप नश्य आदि
 भधां कुभभां उपथैगी छे लेप नश्य आदि सब कर्मोंमें
 प्रयोग करे, आलेपनादिषु आलेपन आदिभां आ
 थैगने लेपन आदिमें इस योगका, समीक्ष्य विचार
 करीने विचार करके, यथायोगम् यथाथैग्य यथायोग्य,
 प्रयोक्तव्यः थैगवे। उपयोग करना चाहिए ॥२००-२०१॥

200-201. The paste of sandal, himalayan cherry, cuscus grass, siris, chaste tree, milky yam, indian valerian, costus, trumpet flower, fragrant sticky mallow and indian sarsaparilla rubbed in the juice of the assyrian plum should

२००. शिरीषः—पाटलिः (ड.)

२०१. पाटलोदीच्यसारिवाः-सारिवोदीच्यपाटलाः (क.)

११ ११ —शिरीषोक्षीव्यशारिवाः (ड.)

be used as application etc., as found
suitable to the condition on hand
after full investigation in poison due
to spider-bite.

मधुकादियोगः —

मधूकं मधुकं कुष्ठं शिरीषोदीच्यपाटलाः ।

सनिम्बसारिवाक्षौद्राः पानं लूनाविषापहम् ॥२०२॥

मधुकम् भड्डो महुजा, मधुकम् गेठीमध मुलहठी,
कुष्ठम् कठ कूठ, सनिम्ब-दीभडो नीम, सारिवा-सारिवा
कपूरी, औद्धाः अने मध और शहद, शिरीष-सरसडो
शिरीष, उदीच्य-वाणो सुगन्धवाला, पाटलाः अने पाटला
और पाडल, आसाम् औओतु' इनका, पानम् पान पान,
ल्लताविषापहम् लुतातु' विष हरनार छे ल्लताविषका
नाशक है ॥ २०२ ॥

202. The potion prepared of mahwa flowers, liquorice, costus, siris, fragrant sticky mallow, trumpet flower, neem indian sarsaparilla and honey is curative of spider-poison.

कुसुम्भपुष्पं गोदन्तः स्वर्णक्षीरी कपोतविट् ।

दन्ती श्रिवृत्सैन्धवं च कर्णिकापातनं तयोः ॥२०३॥

कुसुम्भपुष्पम् कसूँआतुं कूक्ष कुसुम्भपुष्प, गोदन्तः
गायना दंत गायके दांत, स्वर्णक्षीरी दारुडी स्वर्णक्षीरी,
कपोतविट् कथूतारन्दी थरउ कपोतकी विष्टा, दन्ती नेपाणी
दन्ती, त्रिवृत् नसेातर निशोथ, सैन्धवम् च अने सिंधव
ओओाने दोप और सैधानमक इनका लेप, तयोः क्षुत्ता
तथा क्षीरथी थथेक्षा प्रक्षुन्नी लूता तथा कीटसे उत्पन्न
व्रणकी, कर्णिकापातनम् कर्णिकाओतुं पातन करनार छे
कर्णिकाओंको नष्ट करता है ॥ २०३ ॥

203. Safflower, cow's tooth, yellow
milk plant, the excreta of pigeons, red

२०२. शिरीषोदीच्य-प्रारिवोदीच्य (झ.)

, सनिम्बसारिवाक्षौद्राः सनिम्बसारिवाक्षौद्राः (ज.)

॥ क्षौद्राः-क्षौद्रं (घ.)

२०३. सैन्धवं च-सैन्धवैका (इ. त.)

physic nut, turpeth and rock salt, when applied, will remove the granulomatous growth in the wound inflicted by the spider or the insect.

कटभ्यर्जुनशैरीषशेलुक्षीरिद्रुमत्वचः ।

कषायकल्कचूर्णाः स्युः कीटलूताव्रणापहाः ॥२०४॥

कटमी- वायुंश कटमी, अर्जुन- सागु अर्जुन, शैरीष- सरसो शिरीष, शेलु- गूँदा लसूडा, क्षीरिद्रुम- अने क्षीरी वृक्षोनी और पांचों क्षीरी वृक्षोंको, त्वचः छालना छालका, कषाय- उडाला कषाय, कल्क- कंकड़ कल्क, चूर्णाः अने यूँही और चूर्णे, कीट- कीट, लूता- अने लूताना और लूताके, व्रणापहाः स्युः प्रयोगेने हथे छे व्रणको नष्ट करते हैं ॥ २०४ ॥

204. White siris, arjun, siris, assyrian plum and the bark of milky trees should be used to make decoctions, pastes and powders which are curative of ulcers resulting from insect and spider bites.

मूषकविषे अगदः —

त्वचं च नागरं चैव सप्तांशं रुक्णपेषितम् ।
पेयमुष्णाम्बुना सर्वं मूषिकाणां विषापहम् ॥२०५॥

सप्तांशम् सरसो भागे सम भागमें, रुक्ण- अने सारी पेठे और अच्छी तरह, पेषितम् पीसेछ पीसे हुए, त्वचम् च तज दाकचीनी, नागरम् च एव अने सड और सोंठ, सर्वम् ऐ सर्व इन सबको, उष्णाम्बुना छिना पाछी साथे गरम जलसे, पेयम् पीना पीवे, मूषिका- णाम् ऐ उँदरेना यह चूहोंके, विषापहम् विषने हथे छे विषको नष्ट करता है ॥ २०५ ॥

205. Cinnamon bark and dry ginger, taken in equal proportion and reduced to fine powder, should be taken with warm water. This is curative of poison due to all varieties of rats.

२०४. कटभ्यर्जुनशैरीष-कटभ्यर्जुनकुष्ठानि (क.)

वृश्चिकारिविषे अगदः —

कुटजस्य फलं पिष्टं तगरं जालमालिनी ।
तिकेक्ष्वाकुक्ष्य योगोऽयं पानप्रथमनादिभिः ॥२०६॥
वृश्चिकोन्दुलूतानां सर्पाणां च विषं हरेत् ।
समानो ह्यमृतेनायं गराजीर्णं च नाशयेत् ॥२०७॥

पिष्टम् पीसे हुए, कुटजस्य फलम् ४'२०० इन्द्रजौ, तगरम् तगर, जालमालिनी अल- मालिनी देवदाली, तिके-इक्ष्वाकुः च अने कडवी तुंभडी और तीतीलौकी, जयम् आ यह, योगः योग योग, पान- पान पान, प्रथमनादिभिः प्रथमन नस्य गेरे वडे प्रथमन आदिसे, वृश्चिक- वीछी बिच्छू, उन्दुल- उँदर चूहा, लूतानाम् लूता लूता, सर्पाणाम् च तथा सर्पना तथा सर्पके, विषम् विषने विषको, हरेत् हरे छे नष्ट करता है, अमृतेन हि समानः अमृत समान अमृत समान, जयम् आ योग यह योग, गराजीर्णम् च गर अने अलसुने गराविष और अजीर्णका, नाशयेत् नाश करे छे नाशक है ॥२०६-२०७॥

206-207. The combined pulvis of kurchi seeds, indian valerian, bristly luffa, bitter gourd and used as potion, insufflation etc., is curative of the poison of scorpions, rats, spiders and snakes. This acts like ambrosia and cures dyspepsia due to chronic poisoning.

दुर्दुर-मत्स्य-जलौक-अचिटिङ्ग-कणभविषे चिकित्सा —

सर्वेऽगदा यथादोषं प्रयोज्याः स्युः कृकष्टके ।
कपोतविष्मातुलुङ्गं शिरीषकुसुमाद्रसः ॥२०८॥

२०६. पिष्टं-कुष्ठं (व)

,, योगोऽयं-पिष्टानि (क.)

२०७. विषं हरेत्-विषापहः (व.)

,, -विषापहम् (क.)

२०८. स्युः कृकष्टके-स्युश्चिकष्टके (व.)

,, कपोतविष्मातुलुङ्गं शिरीषकुसुमाद्रसः-कुष्ठमपुष्पं गोदन्ताः

स्वर्णक्षीरी कपोतविट (क.)

શક્તિન્યાર્ક પયઃ શુષ્ઠી કરજો મધુ વાર્શ્નિકે ।
શિરીષસ્ય ફલં પિષ્ટં સ્નુહીક્ષીરેણ વાર્ધુરે ॥૨૦૯॥
મૂલાનિ શ્વેતમ્બડીનાં વ્યોષં સર્પિશ્ચ મત્સ્યજે ।
કીટદષ્ટક્રિયાઃ સર્વાઃ સમાનાઃ સ્યુર્જલૌકસામ્ ૨૧૦
વાતપિત્તહરીં चापि क्रिया प्रायः प्रशस्यते ।
वार्षिको ह्युच्चिटिक्तस्य कणभस्यौन्दुरोऽगदः ॥२११॥

કુકળકે કૃદ્વ૨૮કના વિષમાં કુકળકે વિષમે, મથાદોષમ્ દોષ મુખ્ય દોષાનુસાર, સર્વે સર્વે સર્વ, અગદાઃ અગદા અગદોકા, પ્રયોજ્યાઃ સ્યુઃ યોજ્યા બોધ એ પ્રયોગ કરના વાહિય, વાર્શ્નિકે વીછીના વિષમાં વિચ્છૂકે વિષમે, કપોતવિટ્ કપૂતરની ચરક કપોતોંકી વીઠ, માતુલકમ્ ચક્રોતુ ચક્રોત્રા, શિરીષ- સરસડના શિરીષકે, કુસુમાવ્ કુલ્લોના ફૂલોંકા, રસઃ રસ રસ, શક્તિની- આખડાખણી શક્તિની, આર્કમ્ આકડાનું આકડા, પયઃ દૂધ દૂધ, શુષ્ઠી સૂંઠ સોંઠ, કરજઃ કરજ ઊંઠો- હરી, મધુ અને મધ એઓના લેપ કરવો. ઔર શહદ્દેનકા લેપ કરે, વાર્ધુરે દેડકાના વિષમાં મેવકકે વિષમે, સ્નુહીક્ષીરેણ શેરના દૂધથી યુઠ્ઠરકે દૂધલે, પિષ્ટમ્ વાટેલ પીલે હુપ, શિરીષસ્ય સરસડના શિરીષકે, ફલમ્ ફળોના લેપ કરવો. ફલકા લેપ લગાના વાહિય, મત્સ્યજે માછલીના વિષમાં મછલીકે વિષમે, શ્વેતમ્બડીનામ્ સફેદ ગરછીના સફેદ કોયલકા, મૂલાનિ મૂળ મૂળ, વ્યોષમ્ ત્રિકટુ ત્રિકટુ, સર્પિઃ સર્પ અને ધીને લેપ કરવો. ઔર વૃત્તકા લેપ કરના વાહિય, સર્વાઃ બધી સર્વ, કીટદષ્ટ- કીટદષ્ટની

૨૦૯. શિરીષસ્ય ફલં પિષ્ટં સ્નુહીક્ષીરેણ વાર્ધુરે—સક્ષીરપિષ્ટં શિરીષં ફલં
વધુરજોહિતમ્ (ધ.)
—સ્નુકક્ષીરપિષ્ટં ઔરીષં ફલં વાર્ધુરે
વિષે (ફ.)

૨૧૦. મૂલાનિ શ્વેતમ્બડીનાં વ્યોષં—ત્રિકટુશ્વેતમ્બડીનામૂલં (ક.)
—ત્રિકટુશ્વેતમેટકયા મૂલં (બ.)
—શ્વેતમ્બડીનાં વ્યોષં—શ્વેતમ્બડીનામૂલં (ક. ફ.)
—શ્વેતમિષ્ટાયા મૂલં (ક.)
—શ્વેતમિષ્ટાયા મૂલં (ક.)
—મૂલાનિ શ્વેતમ્બડીનાં વ્યોષં સર્પિશ્ચ મત્સ્યજે—ત્રિકટુશ્વેત-
મિષ્ટાયામૂલં સર્પિશ્ચ મત્સ્યજે (ધ.)

૨૧૧. કણભસ્ય—કુકળકસ્ય (ધ.)

કીટદષ્ટકી, ક્રિયાઃ ચિકિત્સા ચિકિત્સાએ, જલૌકસામ્ બળોના વિષની ચિકિત્સા જલૌકાકે વિષકી ચિકિત્સાકે, સમાનાઃ સ્યુઃ સમાન છે સમાન છે, વાતપિત્તહરી વાતપિત્તહરી વાતપિત્તનાશક, ક્રિયા ચ ચિકિત્સા ક્રિયા, અપિ પણ મી, પ્રશસ્યતે પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત છે, વાર્શ્નિકઃ વીછીના વિષને. અગદ વિચ્છૂકે વિષકા અગદ, ઉચ્ચિટિક્તસ્ય ઉચ્ચિટિંગના વિષના અગદ તરીકે વાપરી શકાય છે ઉચ્ચિટિક્તકે વિષકે અગદકે તૌર પર પ્રયુક્ત ક્રિયા જા સકતા છે, ઔન્દુરઃ અને ઉંદરના વિષને. અગદ ઔર વૂઠેકે વિષકા અગદ, કણમસ્ય અગદઃ કુલુભના વિષના અગદ તરીકે વાપરી શકાય છે કણમકે વિષકે અગદકે તૌર પર પ્રયુક્ત ક્રિયા જા સકતા છે ॥ ૨૦૮-૨૧૧ ॥

208-211. All these recipes may be used as indicated according to the morbid humor provoked by the bite of the chameleon. Pigeon excreta, pomello, the juice of siris flowers, the milk of clenolepis and mudar, dry ginger, indian beech and honey should be used in poison due to scorpion bite. The paste of siris fruits along with the milk of thorny milk hedge plant is a remedy for frog-bite and the roots of white turpeth the three spices and ghee make a remedy in fish-bite. The various remedies for insect-bites are equally applicable in cases of leech-bites; and treatment curative of vata-cum-pitta generally proves beneficial. The remedy for scorpion-bite is applicable in the case of the crab-bite and the remedy for the rat-bite applies in the case of the hornet.

વિવિધમ્બરાદિવિગદઃ—

યવાં વંશસ્થવં પાઠાં તતં સુરસમજરીમ્ ।
દે ચલે નાકુલીં કુષ્ઠં શિરીષં રજનીદ્વયમ્ ॥૨૧૨॥

गुहामतिगुहां श्वेतामजगन्धां शिलाजतु ।
कचृणं कटभीं क्षारं गृहधूमं मनःशिलाम् ॥२१३॥
रोहीतकस्य पित्तेन पिष्ट्वा तु परमोऽगदः ।
नस्याञ्जनादिलेपेषु हितो विश्वम्भरादिषु ॥२१४॥

वचाश्च घेऽधवश्च वच, वंशत्वचश्च वांसनी छाल
वांसकी छाल, पाठाश्च पाठा पाढी, नतम् तगर तगर,
सुरसमञ्जरीम् तुलसीनां मञ्जरी तुलसीकी मंजरी, द्वे
बले-भे भला बला महाबला, नाकुलीम् नोणवेक्ष ईशरमूल,
कुडम् कठ कूठ, क्षीरवंम् क्षरसेडो क्षीरव, रजनीद्वयम्
हणदर, धारुहणदर हल्दी, दारुहल्दी, गुहाश्च पीठवल्लु
पृथ्वीपर्णी, अतिगुहाश्च शाखवल्लु सरीवन. श्वेतम् गन्धु
श्वेत कोयल, अजगन्धाम् आङ्गणी डकु, शिलाजतु
शिलाजित शिलाजतु, कचृणम् रोहिष धास रुषा घास,
कटभीम् वायुंश्च कटभी, क्षारम् ज्वभार यवक्षार,
गृहधूमम् धरने धूमाडो घरका धुंवा, मनःशिलाश्च अने
मनःशिक्ष और मैनसिल, रोहीतकस्य रोहितक भरथना
रोहित मछलीके, पित्तेन पित्तथी पित्तसे, पिष्ट्वा पीसीने
भनावेक्ष पीसकर बनाया हुआ, परमः परम परम,
अगदः तु अगद अगद, विश्वम्भरादिषु विश्वम्भरा वगेरेना
दंश पर विश्वम्भरा आदिके दंश पर, नस्याञ्जनादि- नस्थ-
अञ्जन वगेरेभा नस्याञ्जन आदिमें, लेपेषु तथा
लेपोभा और लेपोंके लिए, हितः हितकारी छ
हितकर है ॥२१३-२१४॥

212-214. Prepare an excellent
remedy for poisonous bites by Viswam-
bhara and other insects by making
a paste of sweet flag, bark of babmoo,
patha, indian valerian, the seed-blossom
of holy basil, heart-leaved sida, evening
mallow, indian birch wort, costus,
siris, turmeric and indian berberry,
painted leaved uraria, tick-trefoil,
white mussel shell creeper, wild carrot
mineral pitch, lemon grass, white siris

२१३. अजगन्धां-अश्वगन्धां (ब.)

२१४. रोहीतकस्य-रोहीतक (ब.)

,, नस्याञ्जनादिलेपेषु-नस्याञ्जनाङ्गलेपेषु (क.)

barley-alkali, kitchen soot and red
arsenic rubbed with the bile of the
rohita fish. This can be used as errhine,
collyrium or by other modes of appli-
cations.

शतपदीविषे चिकित्सा—

स्वर्जिकाऽजशकृत्क्षारः सुरसाऽथाक्षिपीडकः ।
मदिरामण्डसंयुक्तो हितः शतपदीविषे ॥२१५॥

स्वर्जिका साधुभार सर्जिहार, अजशकृत् अङ्गरीनी
ली'डीने। बकरीकी मँगनियोंसे बनाया, क्षारः क्षार क्षार,
सुरसा तुलसी तुलसी, अथ अने और, अक्षिपीडकः
आंभूटामण्डी ओझीने अक्षिपीडक इनको, मदिरामण्ड-
संयुक्तः मदिराना म'डभा मेणवी मदिराके मंडमें मिलाकर,
शतपदीविषे शतपदीना विषभा देप, पान वगेरे द्वारा
प्रयोग करने। शतपदीके विषमें लेप पान आदि द्वारा
प्रयोग करना, हितः हितकर छ हितकर है ॥ २१५ ॥

215. The salsoda alkali, the alkali
got out of goat's droppings, holy basil
and ctenolepis mixed with the superna-
tent part of Madira wine is beneficial
in poisoning due to centipede-bite

गृहगोधाविषे चिकित्सा —

कपित्थमक्षिपीडोऽर्कवीजं त्रिकटुकं तथा ।

करञ्जो द्वे हरिद्रे च गृहगोधाविषं जयेत् ॥२१६॥

कपित्थम् डोह कैथ, अक्षिपीडः आंभूटामण्डी
अक्षिपीडक, अर्कवीजम् आङ्गनी पीठ आकके, बीज,
तथा तथा तथा, त्रिकटुकम् त्रिकटु त्रिकटु, करञ्ज. करञ्ज
ओहदरी, द्वे हरिद्रे च हणदर अने धारुहणदर आ शोभ
हल्दी और दारुहल्दी यह योग, गृहगोधा- गरीणीना
छिपकलीके, विषम् विषने विषको, जयेत् जते छ
जीतता है ॥ २१६ ॥

216. Wood apple, ctenolepis, mudar
seeds, the three spices, indian beech,

२१६. गृहगोधा-लंगोड्या (ब. ड. ब. फ.)

,, -गृहगोली (थ)

jungle cork tree, turmeric and indian
berberry cure poison of the house-
lizards.

विषे पञ्चशिरीषोऽगदः—

काकाण्डरससंयुक्तो विषाणां तण्डुलीयकः ।

प्रधानो बहिपित्तेन तद्वद्वायसपीलुकः ॥२१७॥

शिरीषफलमूलत्वक्पुष्पपत्रैः समैर्धृतैः ।

श्रेष्ठः पञ्चशिरीषोऽयं विषाणां प्रवरो वधे ॥२१८॥

इति पञ्चशिरीषोऽगदः ।

काकाण्डरससंयुक्तः काकाण्डरससंयुक्तः ३३३३३ २२२२२ युक्त काकाण्डके
रसके साथ, तण्डुलीयकः तण्डुलीयके चौलाई, विषाणाम्
विषाणी चिकित्साभा विषाणी चिकित्साभा, प्रधानः श्रेष्ठ
श्रेष्ठ है, बहिपित्तेन अने औरना पित्तयुक्त और
मयूरपित्तसे युक्त, वायसपीलुकः वायसपीलुक काकजंवा,
तद्वत् पक्षु ते प्रभाषे छे भी वसी प्रकार है, समैः धृतैः
समये भागे वीधैवा समान भागमें लिये हुए, शिरीष-
फल- सरसजाना ३३ शिरीषके फल, मूल- भूण मूल, त्वक्-
छाल छाल, पुष्प- ३३ पुष्प, पत्रैः अने पानथी
अनावेल और पत्तोंसे किया हुआ, अयम् आ यह,
श्रेष्ठः श्रेष्ठ श्रेष्ठ, पञ्चशिरीषः पञ्चशिरीष अगद पंच-
शिरीष अगद, विषाणाम् विषाणी विषाणी, वधे
वधे ३३३३३ नष्ट करनेमें, प्रवरो प्रवर छे श्रेष्ठ है
॥ २१७-२१८ ॥ इति आ यह, पञ्चशिरीषः पञ्च-
शिरीष पंचशिरीष, अगदः अगद छे अगद है ।

217-218. The prickly amaranth
mixed with the juice of the sword bean
is the foremost of antidotes. Similar
in effect are black nightshade and tooth
brush tree mixed with peacock's bile.
The siris-pentad antidote prepared
with pulvis of the fruits, roots, bark,

२१७. काकाण्डरससंयुक्तो—काकाण्डरससंयुक्तः सर्वेषां (ब.)

„ प्रधानो—सर्वेषां (ड.)

२१८. श्रेष्ठः—विष्टैः (घ.)

„ प्रवरो वधे—प्रवरो विधिः (च.)

flowers and leaves of siris mixed with
an equal quantity of ghee is foremost
among antidotes. Thus has been desc-
ribed the siris pentad antidote.

नखदन्तविषलक्षणं तन्निश्चितम् च—

चतुष्पद्भिर्द्विपद्भिर्वा नखदन्तक्षतं तु यत् ।

शूयते पच्यते चापि स्रवति ज्वरयत्यपि ॥२१९॥

सोमवल्कोऽभ्वकर्णश्च गोजिह्वा हंसपद्मपि ।

रजन्यौ गैरिकं लेपो नखदन्तविषापहः ॥२२०॥

चतुष्पद्भिः चतुष्पद्भिः चौपये, द्विपद्भिः वा अथवा
छे पगवाणां प्राप्तीयेना अथवा दो पैरवाले प्राणियोंके,
यत् तु नखदन्तक्षतम् न नखदन्त तथा दन्तक्षतं थाय
छे जो नखदन्त और दन्तक्षत होते हैं, शूयते तेथो सूख
अथ छे वे सूजनयुक्त होते हैं, पच्यते च अपि पाके छे
पक जाते हैं, स्रवति च अपि स्रवे छे बहते हैं, ज्वर-
यति अपि अने ज्वर पक्षु लावे छे और ज्वर भी
लते हैं, सोमवल्कः सडेह गेर खैर, भ्वकर्णः च शाह
साखु, गोजिह्वा गोजिह्वा गोमी, हंसपदी अपि हंसपदी
हंसपदी, रजन्यौ हज्जूर, हज्जूर हज्जूर हज्जूर, दारुहल्ली,
गैरिकम् अने गेरुनी और गेरुका, लेपः लेप लेप,
नखदन्त- नख अने दन्तना नख और दन्तके, विषापहः
विषने हर्नार छे विषका नाशक है ॥ २१९-२२० ॥

219-220. In case of wounds caused
by the claws and teeth of the quad-
rupeds and bipeds, there occur edema,
suppuration, discharge and fever.
The application of gum arabic tree,
sal, elephant's foot, maiden hair,
turmeric, indian berberry and red
chalk is curative of the poison due
to injury by teeth and claws.

शङ्खाविषलक्षणम्—

दुस्त्वक्फले विषस्य केनचिद्विषशङ्कया ।

विषोद्वेगाज्वरशङ्कर्विभूच्छा दाहोऽपि वा भवेत् ॥

२२१. विषस्य—दहस्य (त. घ.)

ग्लानिमोहोऽतिसारश्चाप्येतच्छङ्कादिवं मतम् ।

चिकित्सितमिदं तस्य कुर्यादाश्वासयन् बुधः २२२

दुरन्धकारे भाटा अंधकारभा गह अन्धकारमें, केनचित्
कोई वस्तुकी किसी वस्तुसे, बिद्वस्य वीधायेस पुरुषने
चुमे हुए पुरुषको, विषशङ्कया विषकी शंकाधी बिककी
आशंकासे, विषोद्देगात् विषको उद्देग अर्था विषका उद्देग होने
पर, ज्वरः अथ ज्वर, छर्दिः उलटी वमन, मूर्च्छा भूम्भा
मूर्च्छा, अपि वा अथवा अथवा, दाहः दाह दाह, ज्वेत्
थाम् छे होता है, ग्लानिः ज्वरि ग्लानि, मोहः मोह
मोह, अतिसारः च अथवा अतिसार अथवा अतिसार,
अपि पक्ष्मी, भवेत् थाम् छे होता है, इत्थं आने यह,
शङ्काविषम् शंकाविष शङ्काविष, मतम् मान्युं छे माना
गया है, बुधः डाका वैद्य बुद्धिमान वैद्य, आश्वासयन्
आश्वासन आपत्ता आश्वासन देता हुआ, तस्य तेनी
उसकी, इदम् आ यह, चिकित्सतश्च चिकित्सा चिकित्सा,
कुर्यात् करवी करे ॥ २२१-२२२ ॥

221-222. When a person, bitten by anything in pitchy darkness, gets alarmed and suspects a poisonous bite he develops symptoms of pseudo-poison in the form of fever, vomiting, fainting and burning, as well as prostration, stupefaction and diarrhea; this is regarded as fear-poison. The following treatment in such a case should be given by a wise physician speaking comforting and reassuring words.

सिता वैगन्धिको द्राक्षा पयस्या मधुकं मधु ।
पानं समन्त्रपूताम्बु प्रोक्षणं सान्त्वहर्षणम् ॥२२३॥

२२२. कुर्यादाश्वासयन्-कुर्यादाश्वासनं (फ.)

२२३. सिता वैगन्धिको-सिता वैगन्धिकी (क.)

२२३. -सिताजगन्धिकी (फ.)

२२३. वैगन्धिको-वैगन्धिक (ब)

२२३. सान्त्वहर्षणम्-सान्त्वनं तथा (ग.)

सिता सांडर शर्मा, वैगन्धिकः गंधक गन्धक,
द्राक्षा द्राक्ष द्राक्षा, पयस्या इमियो बिलार्कनन्द, मधुकम्
मेरीमधु मुलहठी, मधु अने मध और मधु, पानम्
अश्विनु पान आपत्तुं इनका पान देवे, समन्त्र- भन्त्री
मंत्रोंसे, पूताम्बु पवित्र करेस पाणी पवित्र किये हुए
जलसे, प्रोक्षणम् छंछुं छंछिं देवे, सान्त्वहर्षणम् सान्त्वन
करवुं तथा हर्ष आनंदो सान्त्वन दे तथा प्रसन्न
करे ॥ २२३ ॥

223. The potion of sugar, purified sulphur, grapes, milky yam, liquorice and honey should be given mixed with water sanctified by holy incantations, and the sprinkling of such sanctified water and inducing of comfort and cheer constitute the treatment in such fear-poison.

विषार्तानां हितान्यज्ञपानानि—

शालयः षष्टिकाश्चैव कोरदूषाः प्रियङ्गवः ।

भोजनार्थं प्रशस्यन्ते लवणार्थं च सैन्धवम् ॥२२४॥

भोजनार्थं भोजनने भाटे भोजनके लिए, शालयः
शालि योभा शालि चावल, षष्टिकाः सांरी योभा सांरी
चावल, कोरदूषाः कोरदो कोरों, प्रियङ्गवः च एव अने
डांग और कंगुनी, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त हैं, लव-
णार्थं च अने लवण भाटे और नमकके लिए, सैन्धवम्
सिंधव प्रशस्त छे सैवानमक प्रशस्त है ॥ २२४ ॥

224. Sali rice, shashtika rice, common millet and indian millet are recommended as diet, and rock-salt for salting purposes.

तण्डुलीयकजीवन्तीवार्ताकसुनिषण्णकाः ।

चुचूर्मण्डूकपर्णी च शाकं च कुलकं हितम् ॥२२५॥

तण्डुलीयक- तण्डुली चौलाई, जीवन्ती- डोडी
जीवन्ती, वार्ताक- रींगला बैंगन, सुनिषण्णकाः अलक-
पाक्षिया चौपत्तिया, चुचूर् चुचूर् मोटी छूँछ बड़ी चंच,
मण्डूकपर्णी च अश्विनीनु खट्वाड़ी, कुलकम् अने
करेलीनु और करैलाका, शाकम् च शाक शाक, हितम्
हितकरता छे हितकर है ॥ २२५ ॥

225. Prickly amaranth, cork swallow wort, brinjal, marsilia, malta jute and indian penny-wort and carilla fruit are wholesome as vegetables.

ધાત્રી દાહિમમ્ભાર્યે યૂષા મુદ્ગહરેણુભિઃ ।

રસાશ્વેણશિલિશ્વાવિહ્વાવતૈત્તિરપાર્ષતાઃ ॥૨૨૬॥

વિષઘ્નોષધસંયુક્તા રસા યૂષાશ્ચ સંસ્કૃતાઃ ।

અવિદાહીનિ ચાષ્ઠાનિ વિષાર્તાનાં મિષગ્જિતમ્ ૨૨૭

અમ્ભાર્યે ખટાશ ખાટે લટાઈકે લિષ, ધાત્રી આમળાં આંબા, દાહિમમ્ દાહમ અનાર, મુદ્ગ- મગ મૂંગ, હરેણુભિઃ અને રેશુકબીજથી ઓર હરેણુસે, યૂષાઃ યૂષ યૂષ, ઇળ- એણુ ઇળ, શિલિ- સોર મયૂર, શાવિત્- શાહુડી સેદ, લાવ- લાવ બટેર, તૈત્તિર- તેતર તીતર, પાર્ષતાઃ તથા પૃષ્ઠતના તથા પૃષ્ઠત ફનકે, રસાઃ માંસરસો દિતકર છે માંસરસ હિતકર હૈં, વિષઘ્ન- વિષ- હર વિષઘ્ન, ઔષધ- ઔષધિઓથી ઔષધોસે, સંયુક્તાઃ યુક્ત યુક્ત, રસાઃ માંસરસો માંસરસ, સંસ્કૃતાઃ સંસ્કૃત સંસ્કૃત, યૂષાઃ ચ યૂષો યૂષ, અવિદાહીનિ અને વિદાહ ન કરે એવાં ઓર અવિદાહી, અષ્ઠાનિ ચ ભોજનો એ અષ્ટ યે, વિષાર્તાનામ્ વિષપીડિતાનું વિષપીડિતોંકે લિષ, મિષગ્જિતમ્ ઔષધ છે ઔષધ હૈં ॥ ૨૨૬-૨૨૭ ॥

226-227. For acids. emblic myrobalan and sour pomegranate are good, and soups of green gram and common pea. the meat juices of antelope, peacock, porcupine, common quail, partridge and spotted deer, soups and meat juices prepared with drugs curative of poison and the food that is non-irritant are remedies in cases of poison.

વિષાર્તાનામદિતાનિ અજપાનાનિ—

વિરુદ્ધાશ્વેણશિલિશ્વાવિહ્વાવતૈત્તિરપાર્ષતાઃ ।

વર્જયેદ્વિષમુક્તોઽપિ દિવાસ્વપ્નં વિશેષતઃ ॥૨૨૮॥

૨૨૬. રસાશ્વેણશિલિશ્વાવિહ્વાવતૈત્તિરપાર્ષતાઃ—રસાશ્વેણશ્ચ શિલિનાં

શાવતૈત્તિરપાર્ષતાઃ (૫.)

વિષમુક્તઃ વિષથી મુક્ત થયેલા પુરુષે પુરુષ વિષમુક્ત હોનેપર, અપિ પણ મી, વિરુદ્ધ- વિરુદ્ધ ભોજન વિરુદ્ધ મોંઝન, અશ્વેણ- અશ્વેણ અશ્વેણ, ક્રોધ- ક્રોધ ક્રોધ, ક્રુધ- ક્રુધ મૂલ, અથ- અથ મય, આયાસ- મહેનત પરિશ્રમ, મૈથુનમ્ મૈથુન મૈથુન, દિવાસ્વપ્નમ્ અને દિવાસ્વપ્નનો ઓર દિવાસ્વપ્નનો, વિશેષતઃ ખાસ કરીને વિશેષકર, વર્જયેત્ ત્યાગ કરવે ત્યાગ દે ॥૨૨૮॥

228. The person though cured of poison should avoid antagonistic diet, over-feeding, anger, fear, exertion and sexual intercourse and day-sleep particularly.

દષ્ટાનાં ચતુષ્પદાનાં વિષલક્ષણાનિ ચિકિત્સા ચ—

મુહુર્મુહુઃ શિરોન્યાસઃ શોથઃ સ્વસ્તૌષ્ઠકર્ણતા ।

જ્વરઃ સ્તબ્ધાક્ષિગાત્રત્વં હનુકમ્પોઽક્કમર્દનમ્ ૨૨૯

રોમાપગમનં ગ્લાનિરરતિર્વેપથુર્ઘ્રમઃ ।

ચતુષ્પદાં ભવત્યેતદ્દષ્ટાનામિહ લક્ષણમ્ ॥૨૩૦॥

મુહુઃ મુહુઃ વારંવાર બારબાર, શિરોન્યાસઃ માથું હલાવવું સિરકા હિલના, શોથઃ સોબે શોથ, સ્વસ્તૌષ્ઠ- કર્ણતા હોડ અને ડાનનું શિથિલ થવું હોઠ ઓર કાનકા શિથિલ હોના, જ્વરઃ જ્વર જ્વર, સ્તબ્ધાક્ષિગાત્રત્વમ્ આંખો અને શરીરનું સ્તબ્ધ થવું આંસુ ઓર શરીરકા સ્તબ્ધ હોના, હનુકમ્પઃ હનુકમ્પ હનુકમ્પ, અક્કમર્દનમ્ અંગમર્દ અંગમર્દ, રોમાપગમનમ્ રંવાડાં ખરી જવાં રોમોંકા ગિર જાના. ગ્લાનિઃ ગ્લાનિ ગ્લાનિ, અરતિઃ અશુભ વેચેની, વેપથુઃ કમ્પ કમ્પ, ઘ્રમઃ અને ભ્રમ ઓર ભ્રમ, એત્ એ યે, હહ આ શાસ્ત્રમાં આ શાસ્ત્રમાં, દષ્ટાનામ્ કરાયેલ કાટે ગયે, ચતુષ્પદામ્ ચૌપગાંમાં ચૌપગોંમેં, લક્ષણમ્ લક્ષણો લક્ષણ, ભવતિ થાય છે હોતે હૈં ॥ ૨૨૯ ૨૩૦ ॥

229-230. Repeated jerks of the head, edema, drooping of the lips and

૨ ૨. સ્વસ્તૌષ્ઠકર્ણતા—સ્વસ્તૌષ્ઠકર્ણતા (ધ)

૨ ૨. સ્વસ્તૌષ્ઠકર્ણતા—સ્વસ્તૌષ્ઠકર્ણતા (ધ.)

૨૩૦. વેપથુર્ઘ્રમઃ—વેપથુર્ઘ્રમઃ (ઢ.)

૨ ૨. વેપથુર્ઘ્રમઃ—વેપથુર્ઘ્રમઃ (ધ.)

२३५ जठरं ग्रहणीदोषो यक्ष्मा गुल्मः क्षयो ज्वरः—जठरं ग्रहणी.
रोगं यक्ष्माप्रां. विषमज्वरम् (ब.)

હસ્યે, મરઃ ચ મરેણ ગરરોગ, વપજાયતે શાય છે
હોતા છે, મર્મવ્રધમન-મર્મવ્રધમન મર્મવ્રધમન, અધ્માનમ્
આધ્માન આધ્માન, હસ્તપાદયોઃ તથા હાથ-પગનો તથા
હાથ ઓર પેરોમે, શ્વયથુઃ સ્થેણે શોથ, જઠરમ્ ઉદરરોગ
ઉદરરોગ, પ્રહ્ણીદોષઃ પ્રહ્ણીરોગ પ્રહ્ણીરોગ, વક્ષઃ
રાબ્ધક્ષમા યક્ષ્મા, ગુલ્મઃ ગુલ્મ ગુલ્મ, ક્ષયઃ ક્ષય
ક્ષય, જ્વરઃ અને જ્વર ઓર જ્વર, પૃથ્વિ-વિવલ્ય
તથા ઓર પ્રકારનો તથા આ પ્રકારનો, અન્યસ્ય ઓર
અન્ય, વ્યાધેઃ ચ વ્યાધિનાં રોગકે, લિપ્તાભિ વક્ષ્યે
લક્ષણ મી, વક્ષ્યે દેખાય છે દિશાઈ દેતે છે
॥૨૩૪-૨૩૫॥

234-235. As a result of such
administration of poison, the person will
show symptoms of anemia, emaciation,
weakness of the digestive fire, palpitation
of the heart, distension of the abdo-
men and edema of hands and feet,
abdominal diseases, assimilation disor-
ders, consumption, gulma, wasting
fever and similar other diseases.

સ્વપ્ને માર્જારગોમાયુવ્યાલાન્ સનકુલાન્ કપીન્ ।
પ્રાયઃ પશ્યસિ નદ્યાદીઙ્કુલ્કાંશ્ચ સવનરૂપીન્ ॥૨૩૬॥

સ્વપ્ને સ્વપ્નમાં મરેણી સ્વપ્નમેં મરોગી પ્રાયઃ
પશ્યન્ પ્રાયઃ, માર્જાર- બિલાડા માર્જાર, ગોમાયુ-
વ્યાલાન્ શિયાળ, માયુ ગોમાયુ, સાંપ, સનકુલાન્ નેળિયા
નેલે, કપીન્ વાંદરા બન્દર, કુલ્કાન્ શુક્ર સૂચી હરે,
સવનરૂપીન્ વનસ્પતિઓ વનસ્પતિઓ, નદ્યાદીન્ ચ
અને નદીઓ બગેરેને ઓર નદી આદિકો, પશ્યસિ બુદ્ધિ છે
દેશતા છે ॥ ૨૩૬ ॥

236. He perceives in his dreams
generally cats, jackals, cruel animals,
mongooses and monkeys as well as
dried up rivers and other sources of
water and withered trees.

કાલકમ્ ગૌરમાત્માનં સ્વપ્ને ગૌરશ્ચ કાલકમ્ ।
વિકર્ણનાસિકં વાઽપિ પ્રપશ્યેદ્દિહતેન્દ્રિયઃ ॥૨૩૭॥

સ્વપ્ને સ્વપ્નમાં મરેણી સ્વપ્નમેં મરોગી, કાલઃ
ચ પેતાનો વર્ણ કળો હોવા છતાં પણ અપના વર્ણ
કાલો હોને પર મી, આધ્માનમ્ પેતાને અપનેનો, ગૌરમ્
ગોરો ગોરા, ગૌરઃ ચ અને પેતાનો વર્ણ ગોરો હોવા
છતાં પણ પેતાને ઓર અપના વર્ણ ગોરા હોને પર મી
અપનેનો, કાલકમ્ કળો કાલો, દિહત-દિહતઃ અથવા
ક્ષીણ ક્ષીણવાળો તે પેતાને અથવા ક્ષીણ દિહતવાળો
વહ અપનેનો, વિકર્ણનાસિકમ્ વા અપિ કાલ તથા નાક
વગરનો કાલ તથા નાકને રહિત, પ્રપશ્યેદ્ બુદ્ધિ છે
દેશતા છે ॥ ૨૩૭ ॥

237. If he be dark complexioned,
he sees himself as bright in dreams
or if bright, he sees himself dark or
finds himself without his ears and
nose or injured in his sense-organs
in dreams.

તમવેક્ષ્ય મિષક્ પ્રાજઃ પૃચ્છેત્ કિં કૈઃ કદા સહ ।
જગ્ધમિત્યવગમ્યાશુ પ્રદધાત્મનં મિષક્ ॥૨૩૮॥

તમ તેને ઉસકો, અવેક્ષ્ય બેઠને દેશકર, પ્રાજઃ
બુદ્ધિમાન બુદ્ધિમાન, મિષક્ વેલે વેલ, કદા ક્યારે કવ,
કૈઃ કાન્તી કિનકે, સહ સાથે સાથ, કિમ્ અને શું ઓર
કયા, જગ્ધમ્ ખાધું હતું જાયા થા, હિતિ પૃચ્છેત્ ઓમ
પૂછવું એસા પૂછે, અવગમ્ય તે બાણીને રહે જાનકર,
મિષક્ વેલે વેલ, જાણુ ઓમ સીધ, વમનમ્ વમન
વમન, પ્રદધાત્ આપવું દેવે ॥ ૨૩૮ ॥

238. Seeing such a person, the
intelligent physician should ask
what kind of food, when and in
whose company, he had eaten, and
ascertaining the cause, should admini-
ster him emesis.

૨૩૭. પ્રપશ્યેદ્દિહતેન્દ્રિયઃ—પ્રપશ્યેદ્દિહતેન્દ્રિયઃ (વ. ક.)

૨૩૮. તમવેક્ષ્ય—તમવેક્ષ્ય (ક.)

„ અવગમ્ય—અવિગમ્ય (ર.)

सूक्ष्मं ताम्ररजस्तस्मै सक्षौद्रं हृदिशोधनम् ।
शुद्धे हृदि ततः शार्णं हेमचूर्णस्य दापयेत् ॥२३९॥

तस्मै तेने उसके, हृदिशोधनम् ६६५नु शोधन
३२ना२ हृदयकी शुद्धि करनेवाला, सक्षौद्रम् अधुक्त शब्दके
साथ, सूक्ष्मम् सूक्ष्म सूक्ष्म, ताम्ररजः ताम्रानुं यूर्ण
आपुं ताम्रचूर्ण देवे, ततः हृदि पक्षी ६६५ फिर
हृदय, शुद्धे शुद्ध यत्ना शुद्ध होने पर, हेमचूर्णस्य
से।नानुं यूर्ण सुवर्णचूर्ण, शार्णम् त्रय भाग तीन
मासा, दापयेत् आपुं देवे ॥ २३९ ॥

239. Copper-dust mixed with honey
is a good stomach cleanser for a person.
After the stomach has been cleansed
he should be given $\frac{1}{2}$ tola of the
colloidal powder of gold.

हेम सर्वविषाण्याशु गरांश्च विनियच्छति ।
न सज्जते हेमपाङ्गे विषं पद्मदलेऽम्बुवत् ॥२४०॥

हेम से।नु सुवर्ण, सर्वविषाणि सर्व विषोने सब
विषोको, गरान् च अने भरोने और गरोको, आशु
शुद्धि शीघ्र, विनियच्छति शीत करे छे शान्त कर
देता है, पद्मदले पद्मना पत्र पर कमलपत्र पर,
अम्बुवत् जेम जल टकुं नहीं जैसे जल नहीं टिकता,
हेमपाङ्गे तेम से।नु पीना२ना शरीरमां वैसे सुवर्ण
सेवन करनेवालेके अङ्गमें, विषम् विष विष, न सज्जते
टकुं नहीं नहीं टिकता ॥ २४० ॥

240. Gold quickly destroys all
kinds of poison either natural or
artificial. No poison affects one that
takes gold i. e. it confers immunity,
just as no water wets the lotus leaf.

२३९. ताम्ररजस्तस्मै-ताम्ररजस्यापि (क.)

,, ततः शार्णं-तथा शार्णम् (घ.)

,, दापयेत्-वा पिबेत् (ङ.)

२४०. न सज्जते हेमपाङ्गे विषं पद्मदलेऽम्बुवत्-हेमपास सज्जते
नहि पद्मेऽम्बुवद्विषम् (ङ.)

नागदन्तीत्रिवृदन्तीद्रवन्तीक्षुपयःफलैः ।
साधितं माहिवं सर्पिः सगोमूत्राढकं हितम् ॥२४१॥
सर्पकीटविषार्तानां गरार्तानां च शान्तये ।

नागदन्ती-नागदन्ती हकूम, त्रिवृद्-नसी।२२ त्रिवृत्,
दन्ती-नेपाणे। दन्ती, द्रवन्ती-रतनजेत जंगली एण्डी,
क्षुक्-शे।२नुं शुहरका, ययः-इध इध, फलैः अने
मी।६ण ओओ।धी और मैनकल इनसे, साधितम् पडावेद
पकाया, सगोमूत्राढकम् २५६ तोला गोमूत्र युक्त २५६
तोले गोमूत्रसे युक्त, माहिवम् ले।२नुं मैषका, सर्पिः धी
धी, सर्पकीट-साप अने कीटना साप और कीटके,
विषार्तानाम् विषार्थी पी।३ता विषसे पीवित, गरार्तानां
नाम् च तेमज् गरार्थी पी।३ता मनुष्याने एवं गरसे
पीवित मनुष्योंको, शान्तये शान्त आपना भाटे शान्त
देनेके लिए, हितम् हितकारी छे हितकर है ॥ २४१ ॥

241-241½. Take long leaved croton,
turpeth, red physic nut, physic nut,
milk of thorny milk-hedge and emetic
nut and with these prepare buffalo's
ghee, adding 256 tolas of cow's urine.
This is an effective remedy in case of
poison due to snake and insect bites
and in artificial poison.

सर्वविषेष्वमृतं घृतम्—

शिरीषत्वक् त्रिकटुकं त्रिफलां चन्दनोत्पले ॥२४२॥

द्वे बले सारिवास्फोतासुरभीनिम्बपाटलाः ।

बन्धुजीवाढकीमूर्वावासासुरखवत्सकान् ॥२४३॥

पाठाङ्गोलाश्वगन्धार्कमूलयष्ट्याङ्गपञ्चकान् ।

विशालां बृहतीं लाक्षां कोविदारं शतावरीम् ॥२४४॥

कटभीदन्त्यपात्रागान् पृश्निपर्णीं रसाञ्जनम् ।

श्वेतमण्डाश्वसुरकौ कुष्ठदारुप्रियङ्गुकान् ॥२४५॥

२४२. कीट-दह (ग.)

२४४. पाठाङ्गोलाश्वगन्धार्क-पाठां कोलाश्वगन्धार्क (घ.)

२४५. श्वेतमण्डाश्वसुरकौ-श्वेतौ बाणाश्वसुरकौ (घ. घ. द. द.)

વિદારી મધુકાત્ સારં કરજસ્ય ફલત્વચૌ ।
 રજન્યૌ લોઘ્રમક્ષાંશં પિષ્ઠા સાધ્યં ઘૃતાઢકમ્ ॥૨૪૬॥
 તુલ્યામ્બુચ્છાગમોમૂત્રઝ્યાઢકે તદ્વિષાપહમ્ ।
 અપસારશ્ચયોન્માદભૂતગ્રહગરોદરમ્ ॥૨૪૭॥
 પાણ્ડુરોગકિમીગુલ્મગ્રીહોરુસ્તમ્ભકામલાઃ ।
 હનુસ્કન્ધગ્રહાદીંશ્ચ પાનામ્યજ્જનનાવનૈઃ ॥૨૪૮॥
 હન્યાત્ સંજીવયેચ્ચાપિ વિષોદ્વન્ધમૃતાન્નરાન્ ।
 નાન્નેદમમૃતં સર્વવિષાણાં સ્યાદ્ધૃતોત્તમમ્ ॥૨૪૯॥
 इत्यमृतघृतम् ।

ચિરીષત્વક સરસડાની ઝાલ ચિરીષકી ઝાલ, ત્રિકટુમ્ ત્રિકટુ ત્રિકટુ, ત્રિકામ્ ત્રિકા ત્રિકા, ચન્દન- ચન્દન ચન્દન, ડત્પલે નીલકમલ નીલકમલ, દે વલે યે બલા, અતિબલા, સારિવા- સારિવા કપૂરી, આસ્ફોતા- કાળી સારિવા કાલી કપૂરી, સુરમી- સુરમી સુરમી, નિમ્બ- લીમડે નીમ, પાટલાઃ પાટલા પાટલ, ચન્ડુલીવ- પુત્રાન્ જીયાપોતા, આઢકી- ટુવેર અરહર, મૂર્વા- મેરવેલ મૂર્વા, વાસા- અરડુસી અચૂષા, સુરસ- ટુલસી તુલસી, વસકાન્ કડો કુઢા, પાઠા- પાઠા પાઠી, અઢ્ઢોલ- અઢોલ અંકોલ, અશ્વગન્ધા- આસોદ અસગન્ધ, બર્કમૂલ આકડાના મૂલ આકકા મૂલ, યષ્ટયાઢ- જેઠીમધ મુલહી, પચકાન્ પચકા પચાલ, વિજાલામ્ ધન્વારુણી હન્દ્રાયન, બૃહતીમ્ ઊભી ભોરીંગણી વન- માટા, લાક્ષામ્ લાખ લાલ, કોવિદારમ્ કાંચનાર કાંચનાર, જાતાવરીમ્ શતાવરી શતાવર, કટમી- વાપુંભા

૨૪૬. મધુકાત્ સારં કરજસ્ય ફલત્વચૌ—મધુકં સાર કરજસ્ય ફલં વચામ્ (છ. ફ.)

„ ફલત્વચૌ—ફલં વચામ્ (છ. ફ.)

„ „ —ફલત્વચામ્ (છ. ફ.)

૨૪૯. હન્યાત્ સંજીવયેચ્ચાપિ વિષોદ્વન્ધમૃતાન્નરાન્ ।
 નાન્નેદમમૃતં સર્વ વિષાણાં સ્યાદ્ધૃતોત્તમમ્ ॥

હન્યાત્ સંજીવયેચ્ચાપિ વિષોદ્વન્ધમૃતાન્નરાન્ ।
 નાન્નેદમમૃતં સર્વ વિષાણાં સ્યાદ્ધૃતોત્તમમ્ (છ. ફ.)

„ વિષોદ્વન્ધમૃતાન્—વિષોદધિમૃતાન્ (અ.)

„ „ —વિષોદધિમૃતાન્ (ત. દ. ફ. બ.)

કટમી, દન્તી- નેપાળે દન્તી, અપામાર્ગાન્ અથેડે સિચિદા, પૃષ્ઠિપર્ણીમ્ પીઠવલ્લુ પૃષ્ઠિપર્ણી, રસાજનમ્ રસવંતી રસોત, શ્વેતમળ્લા- સફેદ ભંડા શ્વેતમળ્લા, અમ્બુરકૌ ગરુડી અપરાજિતા, કુષ્ઠ- કંઠ કૂઠ, દારુ- દેવદાર દેવદાર, પ્રિયકુકાન્ ધઉંબા પ્રિયંગુ, વિદારીમ્ ફગિથે વિલાઈકન્દ, મધુકાત્ જેઠીમધનો મુલહીકા, સારમ્ સાર સાર, કરજસ્ય કરજના ઠીઠોદરીકી, ફલત્વચૌ ફળ અને ઝાલ ફલ ઓર ઝાલ, રજન્યૌ હળદર, દારુ- હળદર હલી, દારુહલી, લોઘ્રમ્ અને લોધર ઓર લોધ, અક્ષાંશાન્ દરેક એક કપ્ પ્રત્યેક એક તોલ, પિષ્ઠા વાટી પીસકર, તુલ્યામ્બુ- સરખા પાણી સમ ભાગમેં જલ, છાગ-મોમૂત્ર-ચાઢકે અને બકરી તથા ગાયના મૂત્રના ત્રણ આઢકમાં ઓર વકરી તથા ગાયકે ૭૬૮ તોલે મૂત્રમેં, ઘૃતાઢકમ્ એક આઢક થી ૨૫૬ તોલે થી, સાધ્યમ્ પકાવવું સિદ્ધ કરે, તત્ તે વઢ, વિષાપહમ્ વિષહર છે વિષનાશક હૈ, અપસાર- અપસાર અપસાર, ક્ષય- ક્ષય ક્ષય, ઝન્માદ- ઊન્માદ ઝન્માદ, મૂતગ્રહ- મૂતદોષ, ગ્રહ મૂતદોષ, ગ્રહ, ગર- ગરવિષ ગરદોષ, ઝદરમ્ ઉદરરોગ ડદરોગ, પાણ્ડુરોગ- પાંડુરોગ પાણ્ડુરોગ, કિમી- કૃમિ કૃમિ, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, ગ્રીહ- પેલીહા ગ્રીહા, ઝરુસ્તમ્- ઊરુસ્તમ્ ઝરુસ્તમ્, કામલાઃ કમળો કામલા, હનુસ્કન્ધગ્રહાદીન્ ચ હનુઝા, રકંધઝા વગેરેને હનુગ્રહ, અંસગ્રહ આદિ રોગોંકો, પાન- પાન પાન, અમ્યજ્જન- અંજન અજ્જન, નાવનૈઃ અને નસ્ય કરવાથી ઓર નસ્યે, હન્યાત્ હણે છે નષ્ટ કરતા હૈ, વિષ- ડદ્વન્ધ- વિષ તથા ફાંસીથી વિષ ઓર ફાંસીયે, મૃતાન્ મૃતપુલ્ક મૃતપુલ્ક, નરાન્ મનુષ્યોને પુરુષકો, અપિ પણ મી, સંજીવયેત્ ચ ઇલાએ છે જીવિત કર દેતા હૈ, નામ્ના અમૃતમ્ અમૃત નામનું અમૃત નામકા, હૃદમ્ આ યહ, ઘૃતોત્તમમ્ ઉત્તમ થી શ્રેષ્ઠ ઘૃત, સર્વવિષાણાન્ સર્વ વિષોંકો, સ્યાત્ નાશક છે નાશક હૈ ॥ ૨૪૨-૨૪૯ ॥ इति आ यद्, अमृतघृतम् अमृत घृतं છે અમૃત ઘૃત હૈ ।

242-249 Take one tola each of siris bark, dry ginger, black pepper, chebulic myrobalan, beleric myrobalan,

emblic myrobalan, red sandal blue water lily. heart-leaved sida evening mallow, indian sarsaparilla, asafetida, indian groundsel, neem, trumpet flower. putranjiva, pigeon pea, trilobed virgin bower, wasaka, holy basil kurchi seeds, patha, alangy, winter cherry, colocynth yellow berried nightshade lac, variegated mountain ebony. climbing asparagus, white siris, red physic nut. rough chaff, painted leaved uraria, dry extract of indian berberry white turpeth root, white mussel shell creeper costus, deodar, perfumed cherry white yam, pith of mahwa. fruits and bark of indian beech, turmeric, indian berberry and lodh; prepare 256 tolas of ghee with this in equal quantity of water and 768 tolas of cow's and goat's urine. This is curative of poison. When used as potion, inunction and nasal medication, it cures epilepsy, consumption, insanity, spirit-possession, chronic poisoning, abdominal diseases anemia, helminthiasis, gulma, splenic disorders, spastic paraplegia, jaundice, stiffness of jaw and shoulder, and similar other disorders. It can revive those that are apparently dead due to poisoning and strangulation. This ghee is known by the name of 'Nectar' and is the best antidote for all poisons. Thus has been described the Nectar-ghee.

सर्वविषे सामान्यचिकित्सा—

भवन्ति चात्र—

छत्री सर्शरपाणिश्च चरेद्रात्रौ तथा दिवा ।

तच्छायाशब्दविप्रस्ताः प्रणश्यन्त्याशु पञ्चगाः २५०

अत्र च आ विषयम्। इष विषयम्, भवन्ति श्लोके। छे छे श्लोक हैं कि, दिवा दिनसे दिनमें, छत्री छत्री छाता, रात्रौ सर्शरपाणिः च अने रात्रे थिरायेव वास छाथम्। छत्र और रात्रिमें फूटे हुए बांसकी लकड़ी हाथमें लेकर, चरेत् इत्युं विचरण करे, तद् तेभ्योऽपि उसकी, छायाशब्द- छाया अने अवावर्था छाया और आवाजसे, विप्रस्ताः २५ पायेका डरकर, पञ्चगाः सपै सांप, आशु शीघ्र शीघ्र, प्रणश्यन्ति नासी अथ छे भाग जाते हैं ॥ २५० ॥

Here are verses again—

250. One should move about with an umbrella in the day and a rattle in hand at night, so that snakes might get frightened by the shade and the noise respectively, and disappear.

दष्टमात्रो दशेदाशु तं सर्पं लोष्टमेव वा ।

उपर्यरिष्टां बध्नीयाद्दंशं छिन्वाद्देहत्तथा ॥२५१॥

दष्टमात्रः इत्यादि ७ पुरुषे काटने पर तुरंत पुरुष, तम् ले उसी, सर्पम् सर्पने सांपको, लोष्टम् एव वा छे माटीना ढेहने या मिट्टीके ढेहने, आशु शीघ्र जल्दी, दशेद् इसपुं काटे, उपरि उपर दंश स्थानके ऊपर, अरिष्टाम् अरिष्ट अरिष्टको, बध्नीयाद् बाधनी बांध देवे, दंशम् अने दंशने और दंशस्थानको, छिन्वाद् छेदने काट डाले, तथा दहेत् अथवा आगवे या जला देवे ॥ २५१ ॥

251. Immediately after the snake-bite one should bite the snake itself or even a clod of earth and tie a ligature above the bite and either tear open or cauterise the wound.

वज्रं मरकतः सारः पिचुको विषमूषिका ।

कर्कतनः सर्पमणिर्वैदूर्यं गजमौक्तिकम् ॥२५२॥

२५१. दंशं छिन्वाद्देहत्तथा- दंशं छित्त्वा दहेत् वा (घ)

२५२. कर्कतनः सर्पमणिर्वैदूर्यं-कर्कतनं मणिः सर्पिवैदूर्यं (घ.)

धार्यं गरमणिर्वाश्च वरौषध्यो विषापहाः ।
खगाश्च शारिकाकौञ्चशिखिहंसशुकादयः ॥२५३॥

वज्रम् छीरो वज्र. मरकतः मरकत. सारः सार. पित्तुकः पित्तुक. विषमूषिका विष-
मूषिका. विषमूषिका, कर्कतनः पद्मराग पद्मराग, सर्पमणिः सर्पमणि. सर्पमणि, वैदूर्यम् वैदूर्य. वैदूर्य, गज-
मौक्तिकम् गजमौक्तिक. गजमौक्तिक, धार्यम् धार्य. धार्य, धारण
करे, गरमणिः गरमणि. गरमणि, याः च अने अने और जो, विषापहाः विषापहा. विषापहा,
वरौषध्यः अथ औषधियो होय तेने पणु धारण करवी
अथ औषधियो उत्तम औषधियो हों उनको भी धारण करना चाहिए,
शारिका तथा मैना तथा मैना, कौञ्च कौञ्च, शिखि-
शारिका मोर, हंस हंस, शुकादयः अने
घोषट वजेरे और तोता आदि, खगाः च पक्षीयो पक्षी
पाणवा अथ पक्षियोंको अपने निवासस्थानमें रखे
॥२५२-२५३॥

252-253. The wearing on one's person of diamond, emerald, Sara, the pichuka grain, the bead that is antidote for mouse-poison, the ruby, the gem in the serpent's hood, the vaidurya, the elephant pearl and the anti-poison stone as well as of the anti-poison herbs gives immunity from poison. The rearing of birds such as Sarika, demoiselle crane, peacock, swan and parrot is beneficial.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकः—

इतीदमुक्तं द्विविधस्य विस्तारै-
बहुप्रकारं विषरोगमेषजम् ।

२५३. गर-वर (३.)

,, शारिकाकौञ्च-सारसाः कौञ्चः (४.)

२५४. द्विविधस्य-द्विविधस्य (५.)

अधीत्य विज्ञाय तथा प्रयोजयन्
ब्रजेद्विषाणामविषह्यतां बुधः ॥२५४॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारमें।
श्लोक छे छे उपसंहारका श्लोक है कि, इति आ
प्रमाणे इस तरह, इदम् द्विविधस्य बहुप्रकारम्
विषरोगमेषजम् आ अ प्रकारना विषयी तथा विष-
रोगानुं पणु प्रकारानुं औषध यह दो प्रकारके विषसे
होते हुए विषरोगकी बहुत प्रकारकी औषध, विस्तारै-
विस्तारयी विस्तारसे, उक्तम् उक्तं छे कही है, अधीत्य
अने भाषी इसे पढ़कर, विज्ञाय तथा भाषीने और
यथावत समझकर, तथा ते प्रमाणे उसी तरह, प्रयोजयन्
प्रयोग करनार प्रयोग करता हुआ, बुधः समज्जु भनुष्य
ज्ञानी पुरुष, विषाणाम विषयी विषोंसे, अविषह्यताम्
ब्रजेत् असह्यतामें पावे छे अर्थात् विषोंकी पराभूत
अथ नथी असह्यताको प्राप्त करता है अर्थात् विषोंसे
पराभूत नहीं होता ॥ २५४ ॥

Here is the recapitulatory verse—

254. Thus, here has been given an elaborate exposition of the various methods of treatment of toxicosis of both the varieties. The wise physician after study and full understanding of the subject should apply the remedies and neutralise the effects of poison.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते
चिकित्सास्थाने विषचिकित्सितं
नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेदा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
ग्रन्थी प्रतिसंस्कार पसेदा आ शास्त्रमा और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान
विषे चिकित्सास्थानमें, विषचिकित्सितम् 'विष-
चिकित्सित' 'विषचिकित्सित', नाम नामने।

२५४. अधीत्य विज्ञाय तथा प्रयोजयन्-अधीत्य तत् सम्यगिह
प्रयोजयेत् (५.)

,, बुधः-विष् (५.)

नामका, त्रयोविंशः त्रेवीसमे। तेईसवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थै। अध्याय समाप्त हुआ ॥ २३ ॥

23. Thus in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-third chapter entitled 'The Therapeutics of Toxicosis' is completed.

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

त्रेवीसमे। अध्याय अध्याय चौबीसवाँ

Chapter XXIV

मदात्ययचिकित्सोपक्रमः—

अथातो मदात्ययचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्होथी अब आगे, मदात्ययचिकित्सितम् 'मदात्ययचिकित्सित' नामना अध्यायनम् 'मदात्ययचिकित्सित' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयम्। नीचे प्रमाणे अ इम विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेलुं अ कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Therapeutics of Alcoholism'.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

मद्यप्रसंवा—

सुरैः सुरेशसहितैर्या पुरा परिपूजिता ।

सौत्रामण्यां हूयते या कर्मभिर्या प्रतिष्ठिता ॥ ३ ॥

३. पुरा-पुरा (ब.)

यज्ञौही या यया शक्रः सोमातिपतितो भृशम् ।

निरोजास्तमसाऽऽविष्टस्तस्मादुर्गात् समुद्धृतः ॥४॥

विधिभिर्वेदविहितैर्या यजद्भिर्महात्मभिः ।

दद्यात् स्पृश्या प्रकल्प्या च यज्ञीया यज्ञसिद्धये ॥५॥

योनिसंस्कारनामाद्यैर्विशेषैर्वहुधा च या ।

भूत्वा भवत्येकविधा सामान्यान्मदलक्षणात् ॥६॥

या देवानमृतं भूत्वा स्वधा भूत्वा पितृंश्च या ।

सोमो भूत्वा द्विजातीन् या युद्धे श्रेयोभिरुत्तमैः ॥७॥

आश्विनं या महत्तेजो बलं सारस्वतं च या ।

वीर्यमैन्द्रं च या सिद्धा सोमः सौत्रामणौ च या ॥८॥

शोकारतिभयोद्वेगनाशिनी या महाबला ।

या प्रीतिर्या रतिर्या वाग्या पुष्टिर्या च निर्वृतिः ॥९॥

या सुरासुरगन्धर्वयक्षराक्षसमानुषैः ।

रतिः सुरेत्यभिहिता तां सुरां विधिना पिबेत् ॥१०॥

या अ जो, पुरा पूर्वप्रदत्ता पूर्वकालमें, सुरेश-
भृश इन्द्र, सहितैः सहित सुरैः देवताओंकी
देवोंसे, परिपूजिता पूर्वार्ध अ अत्यन्त पूजी गई है, या
अ जिसका, सौत्रामण्याम् सौत्रामण्यनामा सौत्रामणि-
यज्ञमें, हूयते होमाय अ होम किया जाता है, या अ
जो, कर्मभिः कर्मकारोंकी यज्ञकरनेवालोंसे, प्रतिष्ठिता
प्रतिष्ठा पान्ना अ प्रतिष्ठाको प्राप्त हुई है, या अ जो,
यज्ञौही यज्ञनु वहन करे अ यज्ञवाहक है, यया अनाथी
जिससे, सोम-सोमना अतिशय पान्थी सोमपानसे,
अतिपतितः पड़ी अथेक्ष गिरा हुआ, भृशम् अत्यन्त
अत्यन्त, निरोजाः औषरहित ओजरहित, तमसा अने

४. यज्ञौही या यया शक्रः सोमातिपतितो भृशम्—यज्ञेऽभिषवसक्तस्थ
सोमस्याभिषवो यथा (ब.)

५. सोमातिपतितो-सोमातिपतितः (फ.)

६. निरोजाः—नीरजः (ख.)

७. एकविधा-एकविधा (ब.)

८. द्विजातीन् या-द्विजातीनाम् (घ.)

९. बलं-वीर्यं (ग. ड.)

१०. वीर्यम्-बलम् (क. ग. घ. झ. ङ. ब.)

११. वीर्यमैन्द्रं च या सिद्धा सोमः सौत्रामणौ च या-सौत्रामण्याम्
या सोमः सिद्धं शक्रवर्कं च या (घ. फ.)

१२. रतिः-मतिः (घ.)

અધારામાં ઔર તમસે, આવિષ્ટઃ પ્રવિષ્ટ થયેલ આવિષ્ટ
હુઆ, શક્રઃ ધન્વન્દ્ર, તસ્યાત્ તે ઉસ, દુર્ગાત્ ખાડા-
માંથી ગહેસે, સમુદૃતઃ ઉદૃત થયેલ છે નિકાલ ગયા
હૈ, યજ્ઞીયા યજુસંધી યજ્ઞીય, યા ને જો, વેદ-
વેદમાં વેદમેં, વિહિતૈઃ કહેલ કહી, વિધિમિઃ વિધિ વડે
વિધિસે, યજઙ્ઃ યજ કરતા યજ કરનેવાલે, મહાત્મમિઃ
મહાત્માઓથી મહાત્માઓસે, યજ્ઞ- યજની યજ્ઞકી, સિદ્ધયે
સિદ્ધિ માટે સિદ્ધિકે લિપ્, દશ્યા દર્શનને યોગ્ય દર્શનકે
યોગ્ય, સ્પૃશ્યા સ્પર્શને યોગ્ય સ્પર્શકે યોગ્ય, પ્રકલ્પયા
અને અભિપ્રયને યોગ્ય છે ઔર અભિષવકે યોગ્ય હૈ,
યા ચ વળી ને ઔર જો, યોનિ-સંસ્કાર- યોનિ, સંસ્કાર
યોનિ, સંસ્કાર, નામ- નામ નામ, આયૈઃ આદિ આદિ,
વિશેષઃ વિશેષોથી વિશિષ્ટતાઓસે, બહુધા બહુ પ્રકારની
બહુત પ્રકારકી, મૃત્વા હોવા છતાં પણ હોતે હુપ મી,
મદલક્ષણાત્ મદને ઉત્પન્ન કરનારપણા રૂપ મદજનક
સ્વરૂપ, સામાન્યાત્ સામાન્યથી સામાન્યસે, એકવિધા
એક ને પ્રકારની એકઠી પ્રકારકી, અવતિ છે હોતી હૈ,
યા ને જો, અમૃતમ્ અમૃત અમૃત, મૃત્વા બનીને
બનકર, દેવાન્ દેવોને દેવોકો, યા ને જો, સ્વધા રવધા
સ્વધા, મૃત્વા બનીને બનકર, પિતૃન્ પિતૃઓને પિતરોકો,
યા અને ને ઔર જો, સોમઃ સોમ સોમ, મૃત્વા બનીને
બનકર, દ્વિજાતીન્ ચ બ્રાહ્મણોને બ્રાહ્મણોકો, ઉત્તમૈઃ
ઉત્તમ ઉત્તમ શ્રેયોમિઃ શ્રેયોથી કલ્યાણસે, યુક્તકે બેડે
છે યુક્ત કરતી હૈ, યા ને જો, અશ્વિનમ્ અશ્વિનીકુમારોન્
અશ્વિનીકુમારકા, મહત્ મહાન મહાન, તેજઃ તેજ છે તેજ હૈ,
યા ચ ને જો, સારસ્વતમ્ સરસ્વતીતું સરસ્વતીકા,
બલમ્ બળ છે બલ હૈ, યા ચ ને જો, એન્દ્રમ્ ધંતું
ઇન્દ્રકા, વીર્યમ્ વીર્ય છે વીર્ય હૈ, સિદ્ધા અને સિદ્ધ
થયેલ ઔર સિદ્ધ હૈ, યા ચ ને જો, સૌત્રામણૌ
સૌત્રામણિ યજુમાં સૌત્રામણિ યજ્ઞમેં, સોમઃ સોમરૂપ છે
સોમ હૈ, યા ને જો, શોક- શોક શોક, અરતિ- ઐરેની
બેચેતી, મય- ભય મય, ઉદ્વેગ- તથા ઉદ્વેગને। एवं
ઉદ્વેગકા, નાશિની નાશ કરનાર છે નાશ કરનેવાલી હૈ,
મહાબલ્લા ને મહાબલવાળી છે જો મહાન બલવાલી હૈ,
યા ને જો, પ્રીતિઃ પ્રીતિ છે પ્રીતિ હૈ, યા ને જો,
રતિઃ રતિ છે રતિ હૈ, યા ને જો, વાક્ વાણી છે વાણી
હૈ, યા ને જો, પુષ્ટિઃ પુષ્ટિ છે પુષ્ટિ હૈ, યા ચ અને ને

ઔર જો, નિર્વૃત્તિઃ સુખરૂપ છે સુખરૂપ હૈ, યા ને જો,
સુર- દેવ દેવ, અસુર- અસુર અસુર, ગન્ધર્વ ધર્મ
ગન્ધર્વ, યક્ષ- યક્ષ યક્ષ, રાક્ષસ- રાક્ષસ રાક્ષસ, માનુષૈઃ
અને મનુષ્યોથી ઔર મનુષ્યોસે, રતિઃ રતિ રતિ, સુરા
તથા સુરા ઔર સુરા, ઇતિ એ નામથી હવ નામસે,
અભિહિતા કહેવામાં આવે છે કહી જાતી હૈ, તામ્ તેને
હવ, સુરામ્ સુરાને સુરાકો વિધિના વિધિ પ્રમાણે
વિધિપૂર્વક, વિવેક પીવી પીવે ॥ ૩-૧૦ ॥

3 10. Wine, that was greatly wors-
hipped of old by the gods and their
king that which was invited by the
ritualist and established in the sacrifice
called Sautramani, she that upholds
the sacrifices, that by which devitalised
Indra was uplifted from the impenet-
rable gloom of faintness into which
he had fallen owing to excessive addi-
tion to soma, that which is worthy
of being seen touched and mixed by
holy men who offer sacrifices in the
manner prescribed by the vedas, that
which is derived from a variety of
sources and yet has the one common
quality of intoxication, that which
endows the gods with choicest pros-
perity in the form of ambrosia, the
manes in the shape of 'Swadha' and
the twice-born in the shape of 'Soma',
that which is the splendour, might and
the wisdom of the Aswin twins, that
which is the power of Indra, that
which is the 'Soma' prepared in the
'Sautramani' sacrifice, that which is
the destroyer of sorrow, unhappiness,
fear and distress, which is powerful,
and which itself turns into and causes
love joy, speech and nourishment, and

beatitude, that which has been praised as the joyful wine by the gods, Gandharvas, Yakshas, Rakshasas and mortals, should be take : in the enjoined manner.

सुरापानविधिः—

शरीरकृतसंस्कारः शुचिकृतमगन्धवान् ।
प्रावृत्तो निर्मलैर्वस्त्रैर्यथार्हामगन्धिभिः ॥११॥
विचित्रविविधस्रग्गी रत्नाभरणभूषितः ।
देवद्विजातीन् संपूज्य स्फुट्टा मङ्गलमुत्तमम् ॥१२॥
देशे यथर्तुकै शस्ते कुसुमप्रकरीकृते ।
सरसासंमते मुख्ये धूपसंमोदबोधिते ॥१३॥
सोपधाने सुसंस्तीर्णे विहिते शयनासने ।
उपविष्टोऽथवा तिर्यक् स्वशरीरसुखे स्थितः ॥१४॥
सौवर्णे राक्षसैश्चापि तथा मणिमयैरपि ।
भाजनैर्विमलैश्चान्यैः सुकृतैश्च पिबेत् सदा ॥१५॥
रूपबौवनमस्ताभिः शिक्षिताभिर्विशेषतः ।
वस्त्राभरणमाख्यैश्च भूषिताभिर्यथर्तुकैः ॥१६॥
शौचानुरागयुक्ताभिः प्रमदाभिरितस्ततः ।
संवाह्यमान इष्टाभिः पिबेन्मद्यमुत्तमम् ॥१७॥
मद्यानुकूलैर्विविधैः फलैर्हरितकैः शुभैः ।
लवणैर्गन्धपिशुनैरथर्तुशैर्यथर्तुकैः ॥१८॥

११. प्रावृत्तो निर्मलैर्वस्त्रैर्यथार्हामगन्धिभिः—उद्धामगन्धिभिर्वस्त्रैर्वि-

मलैर्विस्तरकृतैः (य व.)

१२. शस्ते कुसुमप्रकरीकृते—मृष्टे कुसुमप्रसगीकृते (य. व.)

१३. प्रकरीकृते—प्रसरीकृते (व.)

१४. सरसासंमते—संवाससंमते (व. ड. ब.)

१५. विमलैश्चान्यैः—विविधैश्चान्यैः (य.)

१६. रूपबौवन—सौभौवम (अ. ड.)

१७. विशेषतः—यथर्तुकैः (ख. ड.)

१८. यथर्तुकैः—विभूषितः (ड.)

१९. संवाह्यमान इष्टाभिः—संवाह्यमाणमिष्टाभिः (य. व.)

२०. मद्यानुकूलैर्विविधैः—पिबेन्मद्यानुकूलैर्वा (ड. व.)

भूधैर्मासैर्विभूषितैर्भुजलाम्बरचारिण्यम् ।

पौरोगवर्गविहितैर्मन्त्रैश्च विविधात्मकैः ॥१९॥

पूजयित्वा सुरान् पूर्वमाशिषः प्राक् प्रयुज्य च ।

प्रदाय सजले मन्त्रमर्थिभ्यो वसुधातले ॥२०॥

शरीर-कृत-संस्कारः स्नानं वजेरे क्षीरं शरीरेने।

संस्कारं करी स्नान आदि द्वारा शरीरका संस्कार करके, शुचिः पवित्र यथ पवित्र होकर, उत्तम-अनुष्ठे उत्तम मनुष्य उत्तम, गन्धवान् अर्धन वजेरेतुं अनुष्ठेपन करी चन्दन आदिका अनुष्ठेपन कर, यथर्तु-अनुष्ठेपन करी ऋतुके अनुकूल, उद्दाम-तीव्र तीव्र, गन्धिभिः अर्धनानां गन्धोंसे युक्त, निर्मलैः निर्मल निर्मल, वस्त्रैः वस्त्रैः वर्णोंको, प्रावृत्तः पड़ेरी धारण किये हुए, विचित्र-विचित्र विचित्र, विविध-अने गुटी गुटी और विविध, स्रग्गी भागाओं पड़ेरे मङ्गलों पड़ेने हुए, रत्न-रत्न रत्न, आभरण-अने आभूषणोंसे और आभरणसे, भूषितः भूषित अर्ध भूषित होकर, देव-देव, द्विजातीन् अने आराध्योंने और ब्राह्मण इनकी, संपूज्य पूज पूजा करके, उत्तमम् उत्तम उत्तम मङ्गलम् अर्धन वस्तुओंने संगल वस्तुओंको, स्फुट्टा स्फुट्ट करी स्पर्श करके, यथर्तुकैः अनुष्ठेपन अनुष्ठेपन करी अनुकूल कुसुम-कुसुम फूल, प्रकरीकृते पारिकर बिखरे हुए, सरसासंमते प्रियाओंने छुट्ट प्रियाओंको छुट्ट, धूप-धूपनी धूपकी, संमोद-अर्धन गन्धसे, बोधिते सुगन्धित भाविद, शस्ते प्रशस्त प्रशस्त, मुख्ये अने श्रेष्ठ और उत्तम, देशे प्रदेशों देशमें, विहिते भूकेला रखे हुए, सोपधाने उपधानयुक्त उपधावयुक्त, सुसंस्तीर्णे सारी रीति अच्छादेख अच्छी तरह बिछाने हुए,

१९. मृष्टैः—सुष्टैः (य.)

२०. पौरोगवर्गविहितैः—पौरोगवर्गैश्च विहितैः (य. फ.)

२१. विविधात्मकैः—विविधैश्च (य.)

२०. पूजयित्वा सुरान् पूर्वमाशिषः प्राक् प्रयुज्य च ।
प्रदाय सजले मन्त्र-मर्थिभ्यो वसुधातले ॥

पूजयित्वा सुरान् पूर्वमाशिषः प्राक् प्रयुज्य च—पिबेत् सुरां

पूजयित्वा सुराचार्यः प्रयुज्य च (य.)

२१. अर्थिभ्यः—आदित्ये (ख. ड.)

२२. —आदित्ये (ख.)

સ્વ- પાતાના અપને, શરીર- શરીરને શરીરનો, સુષ્કે સુખ પડે તેમ સુષ્કપૂર્વક, સ્વચ્છ- શયન ગદે, આસને અને આસન પર ઓર બેઠક પર, ઉપવિષ્ઠઃ ઘેસી બેઠકર, અથવા અથવા અથવા, તિર્યક્ આડા તિરછા, સ્થિતઃ પડીને રચકર, સૌવર્ણેઃ સુવર્ણનાં સુવર્ણકે. રાજતૈઃ ચ અપિ રૂપાનાં ચાંદીકે, તથા તથા તથા, મણિમયૈઃ અથિ મણિનાં સ્તનકે, સુકૃતૈઃ સારી રીતે બનાવેલ અઠ્ઠી પ્રકાર બનાવે, અઠ્ઠૈઃ ધીમં અન્વ, ચિમલૈઃ સ્વચ્છ સ્વચ્છ, માનવૈઃ ચ પાત્રો વડે વરતનોંસે, સદા દરરોજ સદા, પિવેત મધ પીવું પીવે, રૂપ- રૂપ રૂપ, ચૌવત્ત- અને ચૌવત્તથી ઓર ચૌવત્તસે, મત્તામિઃ મત્ત મત્ત, વિશેષતઃ વિશેષે કરી વિશેષ કરકે, શિક્ષિતામિઃ શિક્ષણ પામેલી શિક્ષિત, ચતુર્થકૈઃ ઋતુ અનુસાર ઋતુકે અનુસાર, વસ્ત્ર- વસ્ત્ર વસ્ત્ર, આભરણ- આભૂષણ આભૂષણ, માતૃચૈઃ ચ અને માતૃચૌથી ઓર માતૃચૌસે, મૂષિતામિઃ ભૂષિત ભૂષિત, ઘૌચ- પવિત્રતા પવિત્રતા, અનુરાગ- અને પ્રેમથી ઓર અનુરાગસે, યુક્તામિઃ યુક્ત યુક્ત, દૃષ્ટામિઃ ઇષ્ટ ઇષ્ટ, પ્રમદામિઃ સ્ત્રીચૌથી સ્ત્રીચૌસે, ઇતઃ અહીં ઇધર, તતઃ તહીં ઉધર, સંવાહ્યમાનઃ શરીર ચંપાનતાં અર્જોનો દવાતે હુણ, પૂર્વમ્ પ્રથમ પહેલે, સુરામ્ દેવતાઓને દેવોનો, પૂજ્યિત્વા પૂજીને પૂજા કરકે, પ્રાક્ અને પ્રથમ ઓર પ્રથમ, આન્નિષઃ પ્રયુજ્ય ચ સ્વસ્તિવાચન કરાવી સ્વસ્તિ- વાચન કરાકે, વસુધાતલે પૃથ્વી ઉપર જમીન પર, અર્થિમ્યઃ અર્થીઓને અર્થિયોકે લિણ, સજલમ્ બલયુક્ત જલમિશ્ર, મધમ્ મધ મધ, શ્રદાચ આપીને દે કર, મદ્ય- મદ્યને મદ્યકે, અનુકૂલૈઃ અનુકૂળ અનુકૂલ, વિવિધૈઃ ભુદાં ભુદાં વિવિધ, શુભૈઃ શુભકારી શુભ, હરિતકૈઃ હરિત વર્ગનાં હરિત વર્ગકે, ફલૈઃ ફળોસહિત ફળોકે સાથ, ચતુર્થકૈઃ ઋતુને ઋતુ ઋતુકે યોગ્ય, લવણૈઃ લવણ નમકીન, ગન્ધપિશુનૈઃ ગન્ધધૃત્યથી યુક્ત ગન્ધબદ્ધ, અવશંસો અવશંસહિત ચટની આદિકે સાથ, ચૂ- ભૂમિ ભૂમિ, જલ- બલ જલ, અમ્બર- અને આકાશમાં ઓર આકાશમાં, ચારિણાશ્ચ દુરનાર પ્રાણીઓનાં કિરનેવાકે જીવોકે, વહુવિધૈઃ વિવિધ વિવિધ, મૃદૈઃ શેકેલાં મૂને, માંસૈઃ માંસોસહિત માંસોકે સાથ, પૌરોગર્ભ- અને રસોધિઆ- યોચી ઓર દૂપશાસ્ત્ર પુરણોને, વિહિતઃ બનાવેલા બનાવે, વિવિધાત્મકૈઃ ભુદાં ભુદાં વિવિધ, સક્ષયૈઃ બક્ષ્યોસહિત

મધ્યોકે સાથ, અનુસમમ્ ઉત્તમ ઉત્તમ, મધ્યમ્ મધ્ય મધ્ય, પિવેત્ પીવું પીવે ॥ ૧૧-૨૦ ॥

11-20. Having attended to the internal and external needs of the body and having bathed and painted himself with fragrant sandal, a person must wear clean clothing along with ornaments and fragrances suitable to the season. Then decking himself with garlands of variegated flowers and with jewels and ornaments, he should worship the gods and the brahmanas and touch the most auspicious articles. Seating himself comfortably in a sitting or lounging position on a well-made bed with pillows, in a spot scattered with flowers that are best suited to each season and fumigated with fragrant smoke, he should drink wine always in vessels of gold or silver or vessels set with precious stones or other vessels clean and well shaped. He should drink while being shampooed by clean, loving, beautiful, young and well trained women decked in fine clothes, jewels and flowers suitable to the season. He should eat while drinking, green fruits and salted fragrant flesh and other sauces agreeable to the wine and proper to the season, and the fried flesh of many kinds of creatures of the land, water and the air and many kinds of puddings made by expert cooks. He should drink, having before prayed to the gods and having first received their grace and

having poured the libations of wine on the earth mixed with water for the desiring spirits.

वातिकादीनां पानविधिः—

अभ्यङ्गोत्सादनस्नानवासोधूपानुलेपनैः ।

स्निग्धोष्णैर्भाविताश्चाश्वैर्वातिको मद्यमाचरेत् ॥२१॥

वातिकः वातिकः पुरुषे वातिक पुरुष, अभ्यङ्ग-
अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, उत्सादन-उत्सादन उत्सादन, स्नान-
स्नान स्नान, वासः-वासः वस्त्र, धूप-धूपन धूप,
अनुलेपनैः अने अनुलेपनथी सुशोभित यत् और
अनुलेपनसे सुशोभित हो कर, स्निग्ध-तथा स्निग्ध तथा
स्निग्ध, उष्णैः अने उष्ण और उष्ण, अश्वैः च
अश्वो अश्वका, भावितः भावने भोजन करके, मद्यम्
मद्य मद्य, आचरेत् पीवुं पीवे ॥२१॥

21. The person of the vata habi-
tus should take inunction, oil-massage
and bath, and put on good raiment,
treat himself to fragrant smoke and
paint himself with sandal paste
and should take the food prepared
with unctuous and hot articles; after
that he should drink wine.

शीतोपचारैर्विविधैर्मधुरस्निग्धशीतलैः ।

पैत्तिको भाविताश्चाश्वैः पिबन्मद्यं न सीदति ॥२२॥

पैत्तिकः पैत्तिकः पुरुषने पैत्तिक पुरुषको, विविधैः
विविध विविध, शीतोपचारैः शीतल उपचाराथी शीतल
उपचारोंसे, मधुर-मधुर मधुर, स्निग्ध-स्निग्ध स्निग्ध,
शीतलैः अने शीतल और शीतल, अश्वैः च अश्व
अश्वोंसे, भावितः भावने करीने भोजन करके, मद्यम्
मद्य मद्य, पिबन् पीता पीते हुए, न सीदति हानि
थती नथी हानि नहीं होती ॥ २२ ॥

22. If the person with the pitta
habitus after treating himself to

२१. वातिको मद्यमाचरेत्-पिबन्मद्यं न सीदति (घ.)

various cooling things such as bath
etc, and eating food consisting of sweet,
unctuous and cooling articles, takes
wine, it will not impair his health.

उपचारैरशिशिरैर्यवगोधूमभुक् पिबेत् ।

शैष्मिको घन्वजैर्मांसैर्मद्यं मारिचकैः सह ॥२३॥

अशिशिरैः उष्ण उष्ण, उपचारैः उपचाराथी युक्त
यत् उपचारोंसे भावित, यव-यव जौ, गोधूम-अने
गोधूम और गेहूँ, भुक् भोजन करीने खानेवाला,
शैष्मिकः शैष्मिक पुरुषे कफप्रकृति पुरुष, मारिचकैः
मरीची संस्कृत मरिचसे संस्कृत, घन्वजैः जंगल
आशीश्योंनां जंगल जीवोंके, मांसैः मांस मांसोंके, सह
साथे साथ, मद्यम् मद्य मद्य, पिबेत् पीवुं पीवे ॥२३॥

23. The person of the kapha
habitus living on food prepared of
barley and wheat should treat himself
to hot things and take the flesh of
jangala animals prepared with black
pepper and then take wine.

विविधैस्तुमतामेष भविष्यद्विभवाश्च ये ।

यथोपपत्तिं तैर्मद्यं पातव्यं मात्रया हितम् ॥२४॥

वस्तुमताम् धनाढ्योंने धनाढ्योंके लिए, एषः अ
यह, विधिः विधि छे विधि है, ये च अने येओ और
जो, भविष्यद्-विभवाः भविष्यद् धनाढ्य भवाना होय
भविष्यमें वैभवयुक्त होनेवाले हों, तैः तैओओ उनको,
हितम् हितकरी हितकर, मद्यम् मद्य मद्य, यथोपपत्ति
यथोपपत्ति स्थिति सुभय अपनी स्थितिके अनुसार,
मात्रया मात्राभा मात्रापूर्वक, पातव्यम् पीवुं पीना
चाहिए ॥ २४ ॥

24. This is the procedure of drink-
ing in the case of rich people and those

२३. मारिचकैः-मारिचकैः (त.)

२४. भविष्यद्विभवाश्च-भविष्यद्भवत्वा (फ.)

२. यथोपपत्तिं तैर्मद्यं-यथोपपत्तिं मद्यम् (घ.)

who are on the path to riches should treat themselves to things that are available according to their circumstances and should drink wine in wholesome doses.

वातिकेभ्यो हितं मद्यं प्रायो गौडिकपैष्टिकम् ।
कफपित्ताधिकेभ्यस्तु माद्वीकं माधवं च यत् ॥२५॥

वातिकेभ्यः वातप्रधान पुरुषेभ्यो वातप्रबल पुरुषोंके लिए, प्रायः शङ्खुं करी प्रायः, गौडिक- जोलनुं मद्यं गुडका मद्य, पैष्टिकम् तथा द्रोणुं मद्य तथा आटेका मद्य, कफपित्ताधिकेभ्यः अने कक्षपित्ताधिकेभ्यो आटे और कफपित्तप्रबल पुरुषोंके लिए, तु ते। तो, यत् ने जो, माद्वीकम् च द्राक्षानुं अजूरोंका, माधवम् अने मधुं और शहदका, मद्यम् मद्य छे ते मद्य है वह, हितम् हित करनार छे हितकर है ॥ २५ ॥

25. For persons of vata habitus, generally the wine prepared of gur and flour is wholesome; while the persons with kapha-cum-pitta habitus should take grape-wine or honey-wine.

विधिवेवितमगुणाः—

बहुद्रव्यं बहुगुणं बहुकर्म मदात्मकम् ।
गुणैर्दोषैश्च तन्मद्यमुभयं चोपलक्ष्यते ॥२६॥

बहुद्रव्यम् अहु द्रव्यमर्थी अनार बहुत द्रव्योंसे बनेवाला, बहुगुणम् अहु गुणवान बहुत गुणयुक्त, बहुकर्म अहु काम करनार बहुत कार्य करनेवाला, मदात्मकम् च अने मद्य करनार और मद करनेवाला, तत् ते वह, मद्यम् मद्य मद्य, गुणैः गुण गुण, दोषैः च अने दोषो वडे और दोषोंसे, उभयम् ये प्रकटनुं अर्थात् गुणुकर अने दोषुकर दो प्रकारका अर्थात् गुणकर और दोषकर, उल्लेख्यते हेमाय छे देखा जाता है ॥२६॥

२५. माद्वीकं माधवं च यत्—फाकमाधवशर्करम् (क.ख. ड. त.)

२६. बहुकर्म मदात्मकम्—बहुकर्मप्रदात्मकम् (फ.)

,, उभयं चोपलक्ष्यते—उभयैवपदिष्यते (ड.)

26. Wine is prepared from various substances and possesses various qualities. It has various actions on the body. It is intoxicating in nature. Hence it should be viewed from the point of view of both its good as well as its evil effects.

विधिना मात्रया काले हितैरन्नैर्यथाबलम् ।
प्रहृष्टो यः पिबेन्मद्यं तस्य स्वादमृतं यथा ॥२७॥

यः ने जो, प्रहृष्टः प्रहृष्ट पुरुष प्रहृष्ट पुरुष, काले योय काले योग्य कालमें, विधिना विधि प्रमाणे विधिसे, मात्रया मात्रामा मात्रामें, यथाबलम् अण मुण्य बलके अनुसार, हितैः हितकर हितकर, अन्नैः अन्नो साथे अन्नोंके साथ, मद्यम् मद्य मद्य, पिबेत् पीछे छे पीता है, तस्य तेने आटे उसके लिए, अमृतम् यथा ते अभूत समान वह अमृतके सदृश, स्वाद आय छे होता है ॥ २७ ॥

27. If a person takes it in right manner, in right dose, in right time and along with wholesome food, in keeping with his vitality and with a cheerful mind, to him, wine is like ambrosia.

आवधिपीतमद्यदोषाः—

यथोपेतं पुनर्मद्यं प्रसङ्गाद्येन पीयते ।
रूक्षव्यायामनित्येन विषवद्याति तस्य तत् ॥२८॥

रूक्ष- रूक्ष द्रव्य रूक्ष द्रव्य, व्यायाम- अने व्यायामनुं और व्यायामका, नित्येन नित्य सेवन करनार पुरुष नित्य सेवन करनेवाला पुरुष, येन ने जो, पुनः वणी फिर, यथोपेतम् नेतुं भगे तेतुं जैसा मिले वैसा, मद्यम् मद्य, प्रसङ्गात् अतिशय अतिशय, पीयते पीछे छे पीता है तस्य तेने आटे उसके लिए, तत् ते वह, विषवत् विषसमान विषके सदृश, याति आय छे हो जाता है ॥ २८ ॥

28. While to a person who drinks whatever kind comes in hand to him

and whenever he gets an opportunity and whose body is dry on account of constant exertion, this very wine acts as a poison.

मद्यस्य दशगुणाः तेषां कर्माणि च—

मद्यं हृदयमाविश्य खगुणैरोजसो गुणान् ।
दशभिर्दश संक्षोभ्य चेतो नयति विक्रियाम् ॥२९॥

मद्यम् भक्ष्य मद्यं, हृदयम् हृदयम् । हृदयम्, आविश्य पेसीने प्रविष्ट हो कर, दशभिः खगुणैः पोतान् । दश गुणैः पडे अपने दस गुणोंसे, ओजसः ओजसा ओजके, दश दश दश, गुणान् गुणोंने गुणोंको, संक्षोभ्य संक्षुब्ध करीने क्षुब्ध करके चेतः चित्तने चित्तको, विक्रियाम् विकृत विकृत, नयति भ्रष्टावे छे बनाता है ॥ २९ ॥

29 Alcohol reaching the brain disturbs all the ten qualities of the vital essence by its ten-fold nature of action and thus leads to the derangement of the mind (protoplasmic poison).

लघूष्णतीक्ष्णसूक्ष्माम्लव्यवाय्याशुगमेव च ।
रूक्षं विकाशि विशदं मद्यं दशगुणं स्मृतम् ॥३०॥

मद्यम् मद्यने मद्यको, लघु- लघु लघु, उष्ण- उष्ण, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण सूक्ष्म- सूक्ष्म सूक्ष्म, अम्ल- अम्ल अम्ल, व्यवायि- व्यवायी व्यवायी, आशुगम आशुकारी शीघ्र क्रिया करनेवाला, रूक्षम् रूक्ष रूक्ष, विकाशि विकशी विकाशी, विशदम् च एव अने विशद और विशद, दशगुणम् ऐ दश गुणोंसे युक्त, स्मृतम् मान्युं छे माना है ॥ ३० ॥

30. They are—lightness, heat, acuteness, subtleness, acidity, diffusiveness, quickness, dryness expansive-

ness and limpidness. These are described to be the ten qualities of alcohol.

गुरु शीतं मृदु श्लक्ष्णं बहलं मधुरं स्थिरम् ।
प्रसन्नं पिच्छिलं स्निग्धमोजो दशगुणं स्मृतम् ॥३१॥

ओजः ओज ओजको, गुरु गुरु, शीतम् शीत शीत, मृदु मृदु मृदु, श्लक्ष्णम् श्लक्ष्ण श्लक्ष्ण, बहलम् बहल बहल, मधुरम् मधुर मधुर स्थिरम् स्थिर स्थिर, प्रसन्नम् प्रसन्न प्रसन्न पिच्छिलम् पिच्छिल पिच्छिल, स्निग्धम् अने स्निग्ध और स्निग्ध, दशगुणम् ऐ दश गुणोंसे युक्त, स्मृतम् मान्युं छे माना है ॥ ३१ ॥

31. While heaviness, coldness, softness, smoothness, denseness, sweetness, fixity, clearness, viscosity and unctuousness are laid down as the ten qualities of vital essence.

गुरुत्वं लाघवाच्छैत्यमौष्ण्यादम्लस्वभावतः ।
माधुर्यं मार्दवं तैक्ष्ण्यात्प्रसादं चाशुभावनात् ॥३२॥
रौक्ष्यात् स्नेहं व्यवायित्वात् स्थिरत्वं श्लक्ष्णतामपि ।
विकासिभावात्पैच्छिल्यं वैशद्यात्सान्द्रतां तथा ॥३३॥
सौक्ष्म्यान्मद्यं निहन्त्येवमोजसः खगुणैर्गुणान् ।
सत्त्वं तदाश्रयं चाशु संक्षोभ्य जनयेन्मदम् ॥३४॥

लाघवात् लघुताथी लघुतासे, गुरुत्वं गुरुतासे, शीतलताको, अम्ल- अम्ल अम्ल, स्वभावतः स्वभावथी स्वभावसे, माधुर्यम् मधुरतासे मधुरताको, तैक्ष्ण्यात् तीक्ष्णताथी तीक्ष्णतासे, मार्दवम् मृदुतासे मृदुताको, आशुभावनात् च आशुकारी होवाथी आशुकारी होनेसे, प्रसादम् प्रसादने प्रसादको, रौक्ष्यात् रूक्षताथी रूक्षतासे, स्नेहम् स्नेहने स्नेहको, व्यवायित्वात् व्यवायि होवाथी व्यवायी होनेसे, स्थिरत्वम् स्थिरतासे स्थिरताको, विकासिभावात् विकासी होवाथी विकासी

३०. लघूष्णतीक्ष्णसूक्ष्माम्लव्यवाय्याशुगमेव च—लघुनस्वस्य

तीक्ष्णाम्लव्यवाय्याशुगमेव च (ध.)

३२. गुरुत्वं—गौरवं (क.)

३४. जनयेत्—कुरुते (क. म.)

होनेसे, श्लक्ष्णताम् अपि श्लक्ष्णताने श्लक्ष्णताको, वैषाद्यान् विशदताधी विशदतासे, पैच्छिल्यम् पिच्छिल-
ताने पिच्छिलताको, तथा तथा तथा सौम्यान् सूक्ष्म-
ताधी सूक्ष्मतासे, सान्द्रताम् सान्द्रताने सान्द्रताको,
एवम् ऐम इस प्रकार, मद्यम् मद्य मद्य, स्वगुणैः
प्रेताना गुणैः ॥ ३३ ॥ अपने गुणोंसे, ओजसः ओज्जना ओजके,
गुणान् गुणाने गुणोंको, सिहन्ति हन्ते छे नष्ट करता है,
सर्वम् च मनने सर्वको, तदाश्रयम् अने ओज्जना आश्रय
हृदये और ओजके आश्रय हृदयको, आशु शीघ्र शीघ्र,
संक्षोभ्य संक्षोभ पमाडीने क्षुब्ध करके, मदम् मद्य
मद्य, जनयेत् पैदा करे छे उत्पन्न करता है ॥ ३२-३४ ॥

32-34. Heaviness is destroyed by lightness, coldness by heat, sweetness by acidity, softness by acuteness, clearness by quickness, unctuousness by dryness, fixity by diffusiveness, smoothness by expansiveness, viscidness by limpidness and density by subtleness. Thus alcohol by its characteristic actions destroys the ten qualities of the vital essence. It acts as a protoplasmic poison. As a result, alcohol agitates the mind, and its foundation, namely, the heart (brain), and quickly produces intoxication.

रसवातादिमार्गानां सत्त्वबुद्धीन्द्रियात्मनाम् ।
प्रधानस्यौजसश्चैव हृदयं स्थानमुच्यते ॥ ३५ ॥

हृदयम् हृदय हृदय, रस- रस रस, वात- अने
वातादिना और वातादिके, मार्गानां मार्गानां मार्गोंका,
सत्त्व- मन मन, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, इन्द्रिय- इन्द्रियो
इन्द्रिय, आत्मनाम् तथा आत्मानां और आत्माका,
प्रधानस्य अने श्रेष्ठ और श्रेष्ठ, ओजसः च एव ओज्जना
ओजका, स्थानम् स्थान स्थान, उच्यते कह्ये छे कहा
जाता है ।

३५. वातादि-वातादि (ह. व. फ.)

,, ,, -रसादि (त.)

35. The heart is considered to be the seat of the circulatory channels of the body-nutrient fluid, the vata and other humors and of the mind, intellect and the senses, as also of the vital essence.

अतिपीतेन मद्येन विहतेनौजसा च तद् ।

हृदयं याति विकृतिं तत्रस्था ये च घातवः ॥ ३६ ॥

अतिपीतेन अतिशय पीये अति अधिक मात्रामें पीये
हुए, मद्येन मद्य मद्यसे, विहतेन अविहृत अविहृत,
ओजसा च ओज्जना ओजसे, तद् ते वह, हृदयम्
हृदय हृदय, विकृतिम् विकृत विकृति, याति पाये छे
पाना है, तत्रस्थाः अने त्यां रहे अने उसमें स्थित,
ये च ते जो, घातवः घातुआ होय छे तेओ पण विकृत
थाय छे घातुएं हैं वे भी विकृत हो जाती हैं ॥ ३६ ॥

36. By excessive use of alcohol and the resulting impairment of the vital essence, the brain becomes disordered along with the body-elements situated there.

ओजस्यविहते पूर्वो हृदि च प्रतिबोधिते ।

मध्यमो विहतेऽल्पे च विहते तूक्ष्मो मदः ॥ ३७ ॥

ओजसि ओज ओजके, अविहते विकृत न थता
विकृत न होने पर, हृदि च अने हृदय और हृदयके,
प्रतिबोधिते प्रतिबोधित थता जाग्रत होने पर, पूर्वः
प्रथम मद्य प्रथम मद्य, अल्पे च अल्प अल्प, विहते
विधात थता विकृत होने पर, मध्यमः मध्यम मद्य
(पीजे मद्य) मध्यम मद्य (दूसरा मद्य), विहते अने संपूरु
(विधात थता और पूर्णरूपमें विकृत होने पर) तु ते
तो, उक्ष्मः छेच्छे (पीजे) अन्तिम (तीसरा), मदः मद्य
आय छे मद्य होता है ॥ ३७ ॥

37. In the first stage of intoxication the vital essence is not affected but the mind becomes stimulated. In the

३६. अतिपीतेन-अतिशीतेन (व.)

, याति विकृति-विकृतं याति (व.)

second stage, the vital essence is slightly affected and in the third stage it is completely affected.

नैवं विघातं जनयेन्मद्यं पैष्टिकमोजसः ।

विकारिशूक्ष्मविशदा गुणास्तत्र हि नोऽस्वणाः ॥३८॥

पैष्टिकम् क्षौद्रं आटेका, मद्यम् मद्यं मद्यं, एवम् उद्देश्यं प्रकाशं उक्तं प्रकाशं, ओजसः ओजसो ओजसा, विघातम् नाश नाश, न नशी नशी, जनयेत् उत्पन्न करता, हि उद्देश्यं कर्माणि, तत्र तेभ्यो उत्पन्न, विकारि-विशदा विकारि, शूक्ष्म-शूक्ष्म शूक्ष्म, विशदाः अने विशद और विशद, गुणाः गुणो गुण, उस्वणाः तीव्र तीव्र, न होत नशी नहीं होते ॥ ३८ ॥

38. The wine prepared from flour does not produce much impairment of the vital essence, because the qualities of expansiveness, dryness and clearness are not in it in a pronounced degree.

मदलक्षणम्—

हृदि मद्यगुणाविष्टे हर्षस्तर्षो रतिः सुखम् ।

विकाराश्च यथासत्त्वं चित्रा राजसतामसाः ॥३९॥

जायन्ते मोहनिद्रान्ता मद्यस्यातिनिषेवणात् ।

स मद्यविभ्रमो नाम्ना 'मद' इत्यभिधीयते ॥४०॥

मद्यस्य मद्यना मद्यके, अतिलिषेवणात् अति सेवनशी अधिक सेवनसे, हृदि उद्देश्यं हृदयमें, मद्य-मद्यना मद्यके, गुण-गुणो गुण, आविष्टे द्रव्यं यथा प्रविष्ट होने पर, हर्षः हर्षं हर्ष, तर्षः अभिलाषा अभिलाषा, रतिः रति रति, सुखम् सुख सुख, यथासत्त्वं तथा मन अनुसार तथा मनके अनुसार, मोहनिद्रान्ताः अने मोहनिद्राभा अन्त पाभनारा और मोहनिद्रामें अन्त पानेवाले, चित्राः शुद्ध शुद्ध भिन्न भिन्न, राजस-राजस राजस, तामसाः च अथवा तामस और तामस, विकाराः विकारि विकार, जायन्ते थाय्य होते हैं, सः ते वह, मद्य-मद्यजनित

मद्यजनित, विभ्रमः भ्रम भ्रम, मदः मद मद, इति ओ इति, नाम्ना नामशी नामसे, अभिधीयते उद्देश्यं उद्देश्यं कदा जाता है ॥ ३९-४० ॥

39-40 When the brain is affected by the action of alcohol, there will result exhilaration, ardent desire, exultation, sense of happiness and various kinds of changes according to the psychic make-up of the person and according to its rajasic or tamasic qualities. Owing to excessive use of alcohol, stupor terminating in narcosis is produced. This is the delusion caused by wine and is known as alcoholic intoxication.

मदस्य त्रयो भेदाः तेषां लक्षणानि च—

पीयमानस्य मद्यस्य विज्ञातव्यास्तयो मदाः ।

प्रथमो मध्यमोऽन्त्यश्च लक्षणैस्तान् प्रचक्ष्महे ॥४१॥

पीयमानस्य पीयता विद्ये हुए, मद्यस्य मद्यना मद्यके, प्रथमः प्रथम प्रथम, मध्यमः मध्यम मध्यम, अन्त्यः च अने अन्त्य ओ और अन्त्य ये, त्रयः त्रय तीन, मदाः मद मद, विज्ञातव्याः अज्ञेय जानने चाहिए, तान् तेओने इनको, लक्षणैः लक्षणैः लक्षणोंसे, प्रचक्ष्महे उद्देश्यं उद्देश्यं कहते हैं ॥ ४१ ॥

41. Three stages of intoxication are observed in a person who drinks wine: the first, the middle or the second and the last or the third. We shall describe the characteristics of each of them.

प्रहर्षणः प्रीतिकरः पानाश्रगुणदर्शकः ।

वाद्यगीतप्रहासानां कथानां च प्रवर्तकः ॥४२॥

न च बुद्धिस्मृतिहरो विषयेषु न चाक्षमः ।

सुखनिद्राप्रबोधश्च प्रथमः सुखदो मदः ॥४३॥

३८. जनयेत्-कुरुते (फ.)

४०. मोहनिद्रान्ता-मोहनिद्रातां (ड. त.)

४१. प्रचक्ष्महे-प्रवक्ष्यते (ड. त.)

४२. वाद्य-पाठ (र.)

प्रथमः प्रथम प्रथम, मदः भद मद, प्रहर्षणः हर्ष
 ४२ना२ हर्षको बढ़ानेवाला, प्रीतिकरः प्रीति ४२ना२
 प्रीति करनेवाला, पान- पान पान, अन्न- अने अन्नना
 और भोजनके, गुण- गुणोने। गुणोंको, दर्शकः दर्शक
 दिखानेवाला, वाद्य- वाद्य वाद्य, गीत- गीत गीत,
 प्रहासानाम् हास्य हास्य, कथानाम् च अने कथाओंको
 और कथाओंकी, प्रवर्तकः प्रवर्तक होय छे प्रवृत्ति
 करानेवाला होता है, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, स्मृति- तथा
 स्मृतिने और स्मृतिहा, हरः च ४२ना२ नाशक, न
 नथी नहीं है, विषयेषु विषयेषां विषयोंके भोगमें,
 अक्षमः च असमर्थ ४२ना२ असमर्थ करनेवाला, न
 नथी नहीं है, सुख- तथा सुभेधे एवं सुखसे, निद्रा-
 निद्रा निद्रा, प्रबोधः तथा अगृति ४२ना२ तथा जागृति
 करनेवाला, सुखदः च अने सुखदाता छे और सुखदाता
 है ॥ ४२-४३ ॥

42-43. It produces exhilaration, delight, a finer discrimination of the qualities of food and drink, desire for music, song, jokes and stories. It does not impair the intellect or memory, and causes no incapacity for sense pleasures. It promotes sound sleep as well as happy awakening. This is the first and the happy stage of alcoholic effects.

मुहुः स्मृतिर्मुहुर्मोहोऽव्यक्ता सज्जति वाङ्मूढः ।
 युकायुक्तप्रलापश्च प्रचलायनमेव च ॥४४॥

स्थानपानान्नसांकथ्ययोजना सविपर्यया ।

लिङ्गान्येतानि जानीयादाबिष्टे मध्यमे मदे ॥४५॥

मध्यमे मध्यम मध्यम मदे ४४भा मदर्में, आविष्टे
 प्रवेश भती प्रविष्ट होने पर, मुहुः धीकभा क्षणमें,
 स्मृतिः स्मृति स्मृति, मुहुः धीकभा क्षणमें, मोहः
 मोह मोह, मुहुः धीकभा क्षणमें, अव्यक्ता वाक् अस्पष्ट
 वाणी अस्पष्ट वाणी, सज्जति तेभ्य वाङ्मूढं अटकी

४४. मोहोऽव्यक्ता—व्यक्ताऽव्यक्ता च (घ.)

॥ प्रचलायनमेव च—प्रचलायनमेव च (ख. फ.)

४५ एवं वाणीकी रुकावट, युक्त- योग्य योग्य, अयुक्त- अने
 अयोग्य और अयोग्य, प्रलापः च अकवाह प्रलाप, प्रचला-
 यनम् च एव अकर आववा चकर आना, सविपर्यया तथा
 विपरीततासहित तथा विपर्ययके साथ, स्थान- स्थान
 स्थान, पान- पान पान, अन्न- भोजन भोजन, सांकथ्य-
 अने वातयितनी और वार्तालापकी, योजना योजना
 योजना, एतानि ये इन, लिङ्गानि लक्षणोंको,
 जानीयान् अजानी जाने ॥ ४४-४५ ॥

44-45 Fitful recollection, fitful forgetfulness, frequent indistinct, thick and laryngeal speech, indiscriminate talk, unsteady gait, impropriety in sitting, drinking, eating, and conversation—these are to be known as the symptoms of the second stage of alcoholic effects.

मध्यमं मदमुत्क्रम्य मदमाप्राप्य चोत्तमम् ।

न किञ्चिन्नाशुभं कुर्युर्नरा राजसतामसाः ॥४६॥

राजस- राजस राजस, तामसाः अने तामस और
 तामस, नराः पुरुषो पुरुष, मध्यमम् मध्यम मध्यम,
 मदम् मदम् मदको, उत्क्रम्य उल्लंघन करी लांघकर,
 उत्तमम् उत्तम अन्त्य, मदम् च भदने मदको, आप्राप्य
 प्राप्त भती प्राप्त होकर, किञ्चित् ऐवुं डोर्ध पक्ष ऐसा
 कोई सी, अशुभम् अशुभ अशुभ, न नथी नहीं है, कुर्युः
 करे तेओ करे जो वे करते, न नहि नहीं ॥ ४६ ॥

46. After transcending the second stage and before reaching the last stage, there is no impropriety which persons of the rajasic and tamasic nature will not commit.

को मदं तादृशं विद्वानुन्मादमिव दारुणम् ।

गच्छेद्धवान्मस्वन्तं बहुदोषमिवाध्वगः ॥४७॥

अस्वन्तम् दुःखकर अन्तवाणी दुःखकारक अन्त-
 वाले, बहुदोषम् अहु दोषवाणी बहुत दोषयुक्त,

४६. मदमाप्राप्य—मदमाप्राप्य (घ)

अध्वानम् भर्गे मार्ग पर, अध्वगः भुसाक्ष सुसाफिर, इव जेम जेतो नथी तेम ते दृष्टांत लक्ष जैसे नहीं जाता वैसे उस दृष्टांतको लेकर, उन्मादम् उन्माद उन्माद, इव जेवा जैसे, दारुणम् दारुण दारुण, मदम् भदने मदको, कः कथे कौन, विद्वान् सभञ्जु भनुष्य विद्वान् मनुष्य, गच्छेत् प्राप्त करे? अर्थात् प्राप्त न करे प्राप्त करे? अर्थात् प्राप्त न करे ॥ ४७ ॥

47. Which wise man would ever wish to be intoxicated to an extent which is as frightful as insanity even as no traveller will select a road which leads to an unhappy end and which is beset with many troubles?

तृतीयं तु मदं प्राप्य भग्नदार्ढ्यं निष्क्रियः ।
मदमोहावृतमना जीवन्नपि मृतैः समः ॥ ४८ ॥

तृतीयम् तृतीय तृतीय, मदम् भदने मदको, तु ते। तो, प्राप्य प्राप्त करीने प्राप्त करके, भग्न-भागेका कटे हुए, दारु दारुणा लकड़ेकी, इव पेठे भांति, निष्क्रियः निष्क्रिय निष्क्रिय, मद-भद मद, मोह-तथा मोहभी और मोहसे, आवृत-आवृत आवृत, मनाः मनवाला भनुष्य मनवाला मनुष्य, जीवन् जिवते जीवित, अपि छता पक्ष होने पर भी, मृतैः भरेका भनुष्य मृत मनुष्योंके, समः जेवा छे सदृश है ॥ ४८ ॥

48. Having reached the third stage of intoxication, he becomes paralysed like a felled tree with his mind submerged in intoxication and stupor, and though alive, resembles a dead man.

रमणीयान् स विषयान्न वेत्ति न सुहृज्जनम् ।
यदर्थं पीयते मद्यं रतिं तां च न विन्दति ॥ ४९ ॥

सः ते वह, रमणीयाश्च आनन्ददायक आनन्द-दायक, विषयान् विषयाने विषयोंको, न नथी नहीं,

वेत्ति अक्षुते। पहिचानता, सुहृज्जनम् मित्रेने पक्ष मित्रोंको भी, न नथी अक्षुते। नहीं जानता, यदर्थम् जेनी धृष्टाधी जिसकी मतलबसे, मद्यम् भदने मद्यको, पीयते पीये छे पीता है, ताम् ते उस, रतिम् च सुभने पक्ष सुखको भी, न नथी नहीं, विन्दति भेजवते। प्राप्त करता ॥ ४९ ॥

49. He does not discriminate or recognise either the qualities of things or his friends. He does not possess even a sense of his own happiness for the very sake of which alcohol is drunk.

कार्याकार्यं सुखं दुःखं लोके वच्च हिताहितम् ।
यदवस्थो न जानाति कोऽवस्थां तां ब्रजेद्वृधः ॥ ५० ॥

यदवस्थः जे अवस्थामां रही भनुष्य जिस अवस्थामें रह कर मनुष्य, लोके संसारमां संसारमें, कार्य-कार्य कार्य, अकार्यम् अकार्य अकार्य, सुखम् सुभ सुख, दुःखम् दुःभ दुःख, यत् च अने जे और जो, हित-हित हित, अहितम् तथा अहित तथा अहित, न नथी नहीं, जानाति अक्षुते। जानता, ताम् ते उस, अवस्थाम् अवस्थाने अवस्थामें, कः कथे कौन, वृधः आखी पुरुष बुद्धिमान, ब्रजेत् प्राप्त करे? जायेगा? ॥ ५० ॥

50. Which wise man would like to attain that state in which he cannot discriminate between what ought to be done and what ought not to be done, between pleasure and pain and between what is good and what is evil in the world?

स दूष्यः सर्वभूतानां निन्द्याप्राज्ञ एव च ।
व्यसन्ति त्वादुर्दके च स दुःखं व्याधिमश्नुते ॥ ५१ ॥

सः ते वह, सर्वभूतानाम् सर्व प्राणीओंने सब प्राणियोंका, दूष्यः दोषकर्ता दोषकर्ता, निन्द्याः च निन्द्या निन्द्या, अप्राज्ञः च एव अने अप्राज्ञ भाव छे और

५१. दूष्यः—दूष्यः (ब.)

,, ,, —दूष्यः (फ.)

४८. मदमोह-बहुमोह (घ.)

मग्राह्य होता है, सः ते वह, व्यसनित्वात् व्यसनी-
पक्षुने दीर्घे व्यसनी होनेसे, उदके परिक्षुभभां परि-
गममे, दुःखम् दुःखकारि दुःखकर, व्याधिम् च व्याधि-
व्याधि, अश्रुते भेजवे छे प्राप्त करता है ॥ ५१ ॥

51. On account of his addiction,
he is condemned and censured by all
people and is regarded an unworthy
man by them, and he later on devel-
ops painful diseases as a result of
his addiction.

मद्यदोषाः—

प्रेत्य चेह च यच्छ्रेयः श्रेयो मोक्षे च यत् परम् ।
मनःसमाधौ तत् सर्वमायत्तं सर्वदेहिनाम् ॥ ५२ ॥

सर्वदेहिनाम् प्राणीभिरनु सब प्राणिगोके लिए,
प्रेत्य च जन्मान्तरभां जन्मान्तरमें, इह च अने आ-
लोकाभां और इस लोकमें, यत् ने जो, श्रेयः श्रेय छे
श्रेय है, मोक्षे च तथा मोक्षभां एवं मोक्षमें, यत् ने
जो, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, श्रेयः दुःखाशु छे कल्याण है,
तत् ते वह, सर्वम् सर्व सब, मनःसमाधौ मननी
समाधिने मनकी समाधिको, आयत्तम् आधीन छे
अधीन है ॥ ५२ ॥

52. For all men all that which is
contributive of well-being in this life
and the other, and happiness in that
higher life of liberation, is established
in the perfect tranquility of mind.

मद्येन मनसश्चास्य संक्षोभः क्रियते महान् ।
महामारुतवेगेन तटस्थस्येव शाखिनः ॥ ५३ ॥

महामारुतवेगेन नेम वायुना महान वेगशी जैसे
वायुके बड़े वेगसे, तटस्थस्य किनारे ७५२ रહેल किनारे
पर स्थित, शाखिनः आउने वृक्षको, इव महान क्षोभ
क्षोभभां आवे छे तेम महान क्षोभ किया जाना है
वैसे, मद्येन मद्यशी मद्यसे, अस्य आना इसके, मनसः
मनने मनमें, महान महान, संक्षोभः च संक्षोभ
संक्षोभ, क्रियते करवाभां आवे छे किया जाता है ॥ ५३ ॥

53. Wine causes great agitation to
such a tranquil mind, like the strong
wind that shakes the trees on a bank.

मद्यप्रसङ्गं तं चाज्ञा महादोषं महागदम् ।

सुखमित्यधिगच्छन्ति रजोभोहपराजिताः ॥ ५४ ॥

रजः- रजोगुण रज, मोह- तथा मोहशी तथा मोहसे,
पराजिताः पराजित पाभेक्ष पराजित, अज्ञाः अज्ञानीशी
मूर्खलोग, महादोषम् महादोषभाण महादोषयुक्त, महा-
गदम् महारोगरूप महारोगरूप, तत् च ते वह, मद्य-
प्रसङ्गम् मद्यप्रसङ्गने मद्यसेवनको, सुखम् सुख छे
सुख देनेवाला है, इति ऐम ऐसा, अधिगच्छन्ति भाने छे
समझते हैं ॥ ५४ ॥

54. Ignorant men who are addicted
to and are blinded by intoxication and
overcome by passion and ignorance, con-
sider the intoxicated state which is a
greatly morbid and diseased condition,
to be a state of happiness.

मद्योपहतविज्ञाना वियुक्ताः सात्त्विकैर्गुणैः ।

श्रेयोभिर्विप्रयुज्यन्ते मदान्धा मदलालसाः ॥ ५५ ॥

मद्य- मद्यशी मद्यसे, उपहत- नष्ट नष्ट, विज्ञानाः
ज्ञानवाण ज्ञानवाले, सात्त्विकैः सात्त्विक सात्त्विक, गुणैः
गुणशी गुणसे, वियुक्ताः रहित रहित, मदान्धाः मदान्ध
मदान्ध, मदलालसाः अने मदना वास्यु दोडा और
मदके लोभी लोग, श्रेयोभिः दुःखाशुशी कल्याणसे,
विप्रयुज्यन्ते विप्रयुज्य ५३ छे अलग हो जाते हैं ॥ ५५ ॥

55. These men enslaved and blinded
by alcoholism, are deprived of wisdom
and sattwic qualities and are lost to all
goodness.

मद्ये मोहो भयं शोकः क्रोधो मृत्युश्च संश्रितः ।

सोन्मादमदमूर्च्छायाः सापसारापतानकाः ॥ ५६ ॥

५४ चाज्ञा-ज्ञात्वा (इ. त. फ. ब.)

५५ पराजिताः-परायणाः (य. फ.)

मद्ये भयम् भयम्, सोन्मादः डन्मादः उन्मादः, मदः भदः मदः, मूर्च्छायाः भूर्च्छा मूर्च्छा, सापसार-
अपस्मारः अपस्मारः, अपतानकाः अने अपतानकः और
अपतानकः, मोहः भोहः मोहः, भयम् भयः भयः, शोकः
शोहः शोकः, क्रोधः कोधः क्रोधः, मृत्युः च अने मृत्यु
और मृत्यु, संश्रितः रहेल्ले छे आश्रित हैं ॥ ५६ ॥

56. Wine is also the cause of great delusion, fear, grief, anger and death as well as insanity, toxicosis, fainting, epilepsy and convulsions.

यत्रैकः स्मृतिविभ्रंशस्तत्र सर्वमसाधुवत् ।

इत्येवं मद्यदोषज्ञा मद्यं गर्हन्ति यत्नतः ॥ ५७ ॥

यत्र जहाँ जहाँ, एक एक, स्मृतिविभ्रंशः
स्मृतिभ्रंश छे स्मृतिभ्रंश है, तत्र तहाँ वहाँ, सर्वम्
अधुं सब कुछ, असाधुवत् अशुभ जेवुं छे बुरासा ही
है, इति एवम् ऐम् इस प्रकार, मद्य- मद्यना मद्यके,
दोषज्ञाः दोष अज्ञाना दोषोंको जाननेवाले पुरुष,
यत्नतः यत्नपूर्वक यत्नपूर्वक, मद्यम् मद्यने मद्यको,
गर्हन्ति निंहे छे निंघ मानते हैं ॥ ५७ ॥

57. When a man is deprived of his very memory, then everything that follows upon it, is necessarily evil. Thus those who know the evils of drink, condemn the habit of drink strongly.

सत्यमेते महादोषा मद्यस्योक्ता न संशयः ।
अहितस्यातिमात्रस्य पीतस्य विधिवर्जितम् ॥ ५८ ॥

अहितस्य अहितकर अहितकर, अतिमात्रस्य अति-
मात्राम् अतिमात्रामें, विधिवर्जितम् तथा विधिरहित
तथा विधिको छोड़कर, पीतस्य पीयेला पिये हुए, मद्यस्य
मद्यना मद्यके, सत्यम् सत्येसाथ वास्तवमें, एते ऐ वे,

५७. असाधुवत्-असाधुवत् (ब.)

५. गर्हन्ति-निन्दन्ति (ड. थ. व.)

५. यत्नतः-तत्पराः (ड.)

५८. विधिवर्जितम्-विधिवर्जनम् (ड.)

महादोषाः महादोषो महादोष, उक्ताः उक्ता छे कहे हैं,
संशयः ऐम् संशय इसमें संशय, न नथी नहीं है ॥ ५८ ॥

58. True and undoubted indeed are these great evil effects described about wine, if it is unwholesome or taken in excess or taken disregarding the prescribed regulations.

मद्यस्य स्वभावोक्ततुल्यत्वम्—

किंतु मद्यं स्वभावेन यथैवास्त्रं तथा स्मृतम् ।

अयुक्तियुक्तं रोगाय युक्तियुक्तं यथाऽस्मृतम् ॥ ५९ ॥

किंतु परंतु परन्तु मद्यम् मद्य मद्य स्वभावेन
एव स्वभावथी स्वभावसे ही, यथा जेवुं जैसा,
अस्त्रम् अस्त्र छे अस्त्र है, तथा तेवुं वैसा ही,
स्मृतम् उक्तुं छे कहा गया है, अयुक्ति-अथोऽयं रीति
अयोग्य रूपमें, युक्तम् उपरान्त प्रयुक्त होने पर, रोगाय
रोगने भाटे छे रोगके लिए है, युक्ति-अने योऽयं रीति
और युक्तिपूर्वक, युक्तम् उपरान्त प्रयुक्त होने पर,
अस्मृतम् अस्मृत अस्मृतके, यथा जेवुं छे समान है ॥ ५९ ॥

59. But wine, by nature, is regarded similar to food in its effects. It is productive of disease if taken in improper manner, and is like ambrosia if taken in proper manner.

प्राणाः प्राणभृतामन्नं तदयुक्त्या निहत्यस्यन् ।

विषं प्राणहरं तच्च युक्तियुक्तं रसायनम् ॥ ६० ॥

अन्नम् अन्न अन्न, प्राणभृताम् प्राणीजोना प्राणियोंके,
प्राणाः प्राण छे प्राण हैं, अयुक्त्या परंतु अथोऽयं
रीति सेवन करवाथी परंतु युक्तिविरुद्ध सेवनसे, तत्
ते वह. अन्नम् प्राणुना प्राणोंको, निहन्ति नाश करे छे
नष्ट करता है, विषम् जेभके विष जेहेकि विष, प्राण-
हरम् प्राणनाशक छे प्राणहर है, युक्ति- परंतु युक्ति-
पूर्वक परंतु युक्तिपूर्वक, युक्तम् योजेवुं प्रयुक्त, तत् च
ते वह रसायनम् रसायनरूप छे रसायनरूप है ॥ ६० ॥

60. Food, which is the life of living creatures, if taken in improper manner

destroys life, and even poison, which by nature is destructive of life, if taken in proper manner, acts as an elixir.

युक्तिपीतमवगुणाः —

हर्षमूर्जे मुदं पुष्टिमारोग्यं पौरुषं परम् ।

युक्त्या पीतं करोत्याशु मद्यं सुखमदप्रदम् ॥६१॥

युक्त्या युक्तिपूर्वकं युक्तिपूर्वक, पीतम् पीयेद्य पिया हुआ, सुख- सुभ सुखकर, मद्य- मद्य मद्य, प्रदम् आपनार देनेवाला, मद्यम् मद्य मद्य, हर्षम् हर्ष हर्ष, ऊर्जम् उत्साह उत्साह, मुदम् संतोष संतोष, पुष्टिम् पुष्टि पुष्टि, आरोग्यम् आरोग्य आरोग्य, परम् अने परम् और श्रेष्ठ, पौरुषम् पौरुष पौरुषको, आशु शीघ्र शीघ्र, करोति उत्पन्न करेता है ॥ ६१ ॥

61. Wine taken in proper manner soon gives exhilaration, courage, delight, strength, health, great manliness and joyous intoxication.

रोचनं दीपनं हृद्यं स्वरवर्णप्रसादनम् ।

प्रीणनं बृंहणं बल्यं भयशोकभ्रमापहम् ॥६२॥

स्वापनं नष्टनिद्राणां मूकानां वाग्विबोधनम् ।

बोधनं चातिनिद्राणां विबुधानां विबन्धनुत् ॥६३॥

वधबन्धपरिक्लेशदुःखानां चाप्यबोधनम् ।

मद्योत्थानां च रोगाणां मद्यमेव प्रवाधकम् ॥६४॥

रोचनम् मद्य रुचि करनार मद्य रुचिकारक, दीपनम् दीपन दीपन, हृद्यम् हृद्य हृद्य, स्वर- स्वर स्वर, वर्ण- अने वर्णने और वर्ण, प्रसादनम् प्रसाद करनार

६१. हर्षमूर्जे मुदं-हर्षमीष्यामिदम् (घ.)

परम्-बलम् (घ.)

सुखमदप्रदम्-मद्यसुखावहम् (घ.)

मद्यसुखावहम् (छ.)

६३. वाग्विबोधनम्-वाक्यबोधनम् (फ.)

६४. चाप्यबोधनम्-चाप्यबोधनम् (क.)

प्रवाधकम्-प्रसाधकम् (झ.)

प्रबोधकम् (घ.)

बढ़ानेवाला, प्रीणनम् प्रीणन प्रीणन, बृंहणम् बृंहण बृंहण, बल्यम् बल्य बल्य, मद्य- मद्य मद्य, शोक- शोक शोक, भ्रम- भ्रमे भ्रमने और भ्रमका, अपहम् नाशक छे नाशक है, नष्टनिद्राणां नष्टने निद्रा न आवती होय जोवा अनुध्येने नींद न आनेवालोंके लिए, स्वापनम् छेध क्षान्तार नींद लानेवाला, मूकानाम् भूगान् मूकोंके लिए, वाक्- वाणीने वाणीको, विबोधनम् विबोधन विबोधन, विबुधानाम् च अने विबुधवाणाना और विबन्धवालोंके, विबन्धनुत् विबन्धने दूर करनार छे विबन्धको दूर करनेवाला है, वध- तेमद्य वध एवं वध, बन्ध- बन्धन, परिक्लेश- अत्यन्त क्लेश अत्यन्त क्लेश, दुःखानाम् च तथा दुःखाने और दुःखोंका, अपि पक्षु मी, बन्धनम् अनुभव थावा न देनेनार छे अनुभव न होने देनेवाला है, मद्यम् च एव वर्ण मद्य और मद्य ही, मद्योत्थानाम् मद्यजनित मद्यजनित, रोगाणाम् रोगानुत् रोगोंका, प्रवाधकम् नाशक छे नाशक है ॥ ६२-६४ ॥

62 64. It is an appetiser, digestive-stimulant, cordial, promoter of voice and complexion and is nourishing, roborant and strengthening. It relieves fear, grief and fatigue. It acts as a soporific to those suffering from insomnia and as a stimulant of speech in reticent people. It keeps awake people given to excess of sleep and relieves obstruction in the body-passages, renders the mind unconscious of the pain of trauma, ligature and other kinds of pain and suffering. It acts as a cure for the disorders resulting from alcoholism.

रतिर्विषयसंयोगे प्रीतिसंयोगवर्धनम् ।

अपि प्रवयसां मद्यमुत्सवामोदकारकम् ॥६५॥

६५. संयोगे-संयोग (व.)

संयोगवर्धनम्-सौभाग्यवर्धनम् (फ व.)

मद्यम् मद्यं मद्यं रतिः आनन्दं ये आनन्दं है, विषय-
संयोगे अने विषय-संयोगमा और विषयोपभोगमें,
प्रीति- प्रीति प्रीति, संयोग- तथा संयोगने तथा
संयोगको, वर्धनम् वर्धनम् है बढ़ानेवाला है, प्रवयसात्
तेभ्यः वर्द्धोने वर्द्धोको, अपि पक्षु भी. उत्सव- उत्सव
उत्सव, आमोद- अने आनन्द और आनन्द, कारकम्
करानेवाला है ॥ ६५ ॥

65. It increases the enjoyment of
sense-pleasures and the desire for the
continuance of such pleasures Even
to the very aged alcohol gives elation
and delight.

पञ्चस्वर्थेषु कान्तेषु या रतिः प्रथमे मदे ।
यूनां वा स्थविराणां वा तस्य नास्त्युपमा भुवि ६६

यूनाम् वा युवानो युवकोंको, स्थविराणाम् वा के
वृद्धोने अथवा वृद्धोंको, प्रथमे प्रथम प्रथम, मदे मदमा
मदमें, कान्तेषु काम्येषु, पञ्चसु पांचे पांचों, अर्थेषु
अर्थोंमें विषयोंमें, या जे जा, रतिः आनन्द आवे है
आनन्द आता है, तस्य तेनो उसके लिए, उपमा उपमा
उपमा, भुवि पृथ्वीमा पृथ्वीमें, न अस्ति नथी नहीं
है ॥ ६६ ॥

66. There is nothing comparable
on earth to the delight derived, during
the first stage of alcoholic effects, from
the perceptions of the five senses in
the case of either the young or the
aged.

बहुदुःखहतस्यास्य शोकेनोपहतस्य च ।
विधामो जीवलोकस्य मद्यं युक्त्या निषेवितम् ॥ ६७ ॥

युक्त्या युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक, निषेवितम् सेवे
सेवित, मद्यम् मद्यं मद्यं, बहु- बहु बहुत, दुःख- दुःखी
दुःखसे हतस्य दुःखी दुःखी शोकेन च अने शोकथी
और शोकसे, उपहतस्य दुःखी पीड़ित अस्य आ इस.

६६. कान्तेषु-काम्येषु (फ)

६७. हतस्यास्य-हतस्यास्य (व.)

जीवलोकस्य उपलब्धेऽनु जीवलोकके लिए विश्रामः
विश्रामस्थान है विश्रामस्थान है ॥ ६७ ॥

67. Alcohol, taken in the proper
way, is a relaxation for all people
afflicted with a multitude of sufferings
and sorrow.

अन्नपानवयोऽद्याधिवलकालत्रिकाणि षट् ।
श्रीन्दोषास्त्रिविधं सत्त्वं ज्ञात्वा मद्यं पिबेत्सदा ॥ ६८ ॥

षट् छ छः, अन्नपान- अन्नपान अन्नपान, वयः-
उमर वयः व्याधि- व्याधि व्याधि, बल- बल बल,
काल- अने कालना और कालके, त्रिकाणि त्रिक त्रिक,
त्रीन् त्रिन् तीन, दोषान् दोष दोष, त्रिविधम् तथा त्रिन्
प्रकारना एवं तीन प्रकारके, सत्त्वं सत्त्वेने सत्त्वको,
ज्ञात्वा अणुने जानकर, सदा सर्वदा हमेशा, मद्यम्
मद्यं मद्यं, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ ६८ ॥

68. One should take wine keeping
always in view the three-fold classifi-
cation in each of the six things—food,
drink, age, disease, vitality and season
as well as the triad of morbid humors
and the triad of the psychic types.

तेषां त्रिकाणामष्टानां योजना युक्तिरुच्यते ।
यया युक्त्या पिबन्मद्यं मद्यदोषैर्न युज्यते ॥ ६९ ॥

तेषाम् ते उन, अष्टानाम् आठ आठ, त्रिकाणाम्
त्रिकाणी त्रिकोंकी, योजना योजना योजना, युक्तिः युक्ति
युक्ति, उच्यते उच्यते है कही जाती है, यया जे जित,
युक्त्या युक्तिथी युक्तिसे, मद्यम् मद्यं मद्यं, पिबन् पीते
अनुप्य पीता हुआ अनुप्य, मद्य- मद्यना मद्यके, दोषैः
दोषैथी दोषोंसे, न युज्यते जोडती नथी युक्त नहीं
होता ॥ ६९ ॥

69. The correlating of the triads
of these eight factors is known as the
proper mode, and the use of alcohol
taken in such proper mode is never
attended with the evil effects of drinking.

मद्यस्य च गुणान् सर्वान् यथोक्तान् स समश्नुते ।
धर्मार्थयोरपीडाया नरः सत्त्वगुणोच्छ्रितः ॥७०॥

सत्त्वगुण- सत्त्वगुणानी सत्त्वगुणकी, उच्छ्रितः प्रधान-
तावाणी। प्रधानतावाला, सः ते वह नरः मनुष्य मनुष्य,
धर्मार्थयोः धर्म और अर्थनी धर्म और अर्थका
अपीडायाँ हानि बिना पीड़न न करते हुए, मद्यस्य च
मद्यना मद्यके, सर्वान् सर्व सब, यथोक्तान् यथोक्त
यथोक्त, गुणान् गुणों। गुणोंको, समश्नुते भेजवे छे प्राप्त
करता है ॥ ७० ॥

70. On the contrary, the person
enjoys all the good effects ascribed to
drinking, and without endangering
his virtue or wealth, he obtains the
exalted state of the mind.

सत्त्वानि तु प्रबुध्यन्ते प्रायशः प्रथमे मदे ।
द्वितीयेऽव्यक्ततां याप्ति मध्ये चोत्तममभ्ययोः ७१

प्रथमे प्रथम प्रथम, मदे मदमाँ मदमें, सत्त्वानि
मन मन, तु तो। तो, प्रायशः धष्टुं करी प्रायः,
प्रबुध्यन्ते उत्थान पाभे छे उत्तसित होते हैं, द्वितीये
धीमाँ मदमाँ दूसरे मदमें, अव्यक्तताम् अन्त व्यक्त-
पक्षाने थोड़ी व्यक्तताको, याप्ति पाभे छे पाते हैं,
उत्तमभ्ययोः मध्ये च त्रीमाँ तथा धीमाँ मदमाँ संधिमाँ
संपूर्ण व्यक्तपक्षाने पाभे छे अने त्रीमाँ मदमाँ तो
सर्वथा अव्यक्तपक्षाने पाभे छे तीसरे तथा दूसरे
मदकी सन्धिमें संपूर्ण अव्यक्तताको पाते हैं और तीसरे
मदमें तो सर्वथा अव्यक्तताको पाते हैं ॥ ७१ ॥

71. Generally, in the first stage of
intoxication, mental faculties get stimu-
lated. In the second stage, the real
nature of the man is slightly revealed
and in between the second and the
third, it is fully revealed.

७१. मध्ये-मदे (त. फ.)

मद्यस्य प्रकृतिदर्शकम्—

सस्यसंबोधकं वर्षं, हेमप्रकृतिदर्शकः ।

हुताशः, सर्वसत्त्वानां मद्यं तूभयकारकम् ॥७२॥

वर्षम् वर्षा वर्षा, सस्य- अनामने अन्नको,
संबोधकम् उगाउनार छे उगानेवाली है, हुताशः अग्नि
अग्नि, हेम- रेशानाणी सुवर्णकी, प्रकृति- प्रकृति प्रकृति,
दर्शकः देखाउनार छे दिखानेवाली है, मद्यम् अने मद्य
और मद्य, तु तो। तो, सर्वसत्त्वानाम् अन्नार्थ भोजन
सब प्रकारके मनोमें, उभय- ओओने अगृत करवाँ तथा
ओओना गुणोने दर्शाववा ओ ओ कार्यने उनको जायत
करना और उनके गुणोंको दर्शाना इन दोनों कार्यको,
कारकम् करनार छे करनेवाला है ॥ ७२ ॥

72. As rain stimulates the growth
of crops and fire reveals the quality
of gold, similarly drink produces both
these effects on the minds of men.

प्रधानावरमध्यानां रूपाणां व्यक्तिदर्शकः ।

यथाऽग्निरेवं सत्त्वानां मद्यं प्रकृतिदर्शकम् ॥७३॥

यथा अग्नि जैसे, अग्निः अग्नि अग्नि, प्रधान- अन्न
अन्न, अवर- कनिष्ठ कनिष्ठ, मध्यानाम् अने मध्यम
और मध्यम, रूपाणाम् रूपोने रूपोंको, व्यक्ति-दर्शकः
स्पष्ट दर्शानार छे स्पष्ट बतानेवाला है, एवम् तेभ
वैसे, मद्यम् मद्य मद्य, सत्त्वानाम् सत्त्वानी सत्त्वकी,
प्रकृति- प्रकृति प्रकृति, दर्शकम् अतावनार छे दिखानेवाला
है ॥ ७३ ॥

73. Just as fire reveals the high,
medium and low quality of gold

७२. सस्य-मद्य (ख. झ.)

.. सस्यसंबोधकं-सत्त्वप्रबोधकम् (ब.)

.. सस्यसंबोधकं वर्षं हेमप्रकृतिदर्शकः-मद्यसंबोधकं हर्षमोह-
प्रकृतिदर्शकम् (ङ)

.. हेमप्रकृति लोहप्रकृति (घ)

.. दर्शकः-दर्शनः (च.)

.. तूभयकारकम्-भूतापकारकम् (ध.)

७३. रूपाणाम्-वक्ताणां (ब. घ.)

રાજસ રાજસ, આપાનમ્ મધપાન કહેવાય છે મધપાન કહાતા હૈ ॥ ૭૭ ॥

77. That is the Rajasic manner of drinking which causes speech that is partly gentle and partly rude, partly distinct and partly indistinct and varying every moment in its nature and is incoherent and generally ending in an unhappy condition.

હર્ષપ્રીતિકથાપેતમતુષ્ઠ પાનભોજને ।

સંમોહક્રોધનિદ્રાન્તમાપાનં તામસં સ્મૃતમ્ ॥૭૮॥

હર્ષ- હર્ષ હર્ષ, પ્રીતિ- તથા પ્રીતિની ઔર પ્રીતિકી, કથા- કથાથી કથાસે, અપેતમ્ રહિત રહિત, પાન- પાન પાન, ભોજને તથા ભોજનમાં એવં ભોજનમાં, અતુષ્ટમ્ અસંતુષ્ટ અસંતુષ્ટ, સંમોહ- મોહ મોહ ક્રોધ- ક્રોધ ક્રોધ, નિદ્રાન્તમ્ અને નિદ્રામાં અંત પામનારું મધપાન ઔર નિદ્રામાં અન્ત પાનેવાલા મધપાન, તામસમ્ તામસ તામસ, આપાનમ્ મધપાન મધપાન, સ્મૃતમ્ કહેવાય છે કહાતા હૈ ॥ ૭૮ ॥

78. That is regarded as the Tamasic manner of drinking wherein speech that is not characterised by cheerfulness and affection is indulged, where there is no satisfaction in the food and drink taken, and which terminates in delusion, passion and sleep.

મધપાને સુખાઃ સહાયાઃ —

આપાને સાત્વિકાન્ લુહ્લા તથા રાજસતામસાન્ ।

જહ્યાત્સહાયાન્ ચૈઃ પીત્વા મધદોષાનુશ્ચુતે ॥૭૯॥

આપાને મધપાનમાં મધપાનમાં, સાત્વિકાન્ સાત્વિક શાસ્ત્રિક, તથા રાજસ- રાજસ રાજસ, તામસાન્ અને તામસ ઔર તામસકો, લુહ્લા બહીને જાનકર, ચૈઃ બેની જિનકે, સહ સાથે સાથ, પીત્વા પીવાથી પાન કરનેસે,

મધ- મધના મધકે, દોષાન્ દોષો દોષકો, ઉપાશ્ચુતે પ્રાપ્ત કરે છે પ્રાપ્ત હોતા હૈ, સહાયાન્ તે સાથીઓને ડન સાથીઓકો, જહ્યાત્ છેડી દેવા છોડ દેવે ॥ ૭૯ ॥

79. It is therefore that a man should recognise, among those given to drink, the men of the Sattvic type by means of the aforesaid characteristics and avoid the company of the Rajasic and Tamasic types so as to avert the risk of the morbid effects of drinking after their manner.

સુખશીલાઃ સુસંભાષાઃ સુમુખાઃ સંમતાઃ સતામ્ ।

કલાસ્વવાદ્યા વિશદા વિષયપ્રવણાશ્ચ ચે ॥૮૦॥

પરસ્પરવિધેયા ચે શ્રેષ્ઠામૈક્યં સુહૃત્તત્ત્વા ।

પ્રહર્ષપ્રીતિમાધુર્યૈરપાનં વર્ધયન્તિ ચે ॥૮૧॥

ઉત્સવાદુત્સવતરં ચેષામન્યોન્યદર્શનમ્ ।

તે સહાયાઃ સુખાઃ પાને તૈઃ પિબન્સહ મોદતે ॥૮૨॥

ચે બે જો, સુખશીલાઃ સુખકર આચરણવાળા સુખકર આચરણવાળે, સુસંભાષાઃ સારું બોલનાર મધુર-ભાષી, સુમુખાઃ પ્રસન્ન સુખવાળા પ્રસન્ન મુખવાળે, સતામ્ સન્નિબોધી સજનોસે, સંમતાઃ પ્રશંસિત પ્રશંસિત, કલાસુ કલાઓ કલાઓકો, અવાદ્યાઃ બહુનાર જાનને-વાળે, વિશદાઃ નિર્મળ નિર્મળ, વિષય- તેમજ વિષયમાં એવં વિષયમાં, પ્રવણાઃ ચ તત્પર હોય તત્પર હૈ, ચે બે જો, પરસ્પર- પરસ્પરનું એક દુમરેકા, વિધેયાઃ કહું કરનાર કહા માનનેવાળે, સુહૃત્તત્ત્વા મિત્રતાથી મિત્રતાકે કારણ, શ્રેષ્ઠામૈક્યં જિનમાં, એક્યમ્ એક્ય હોય છે એક્ય હૈ, ચે બેઓ જો. પ્રહર્ષ- હર્ષ હર્ષ, પ્રીતિ- પ્રીતિ પ્રીતિ, માધુર્યૈઃ અને મધુરતાથી ઔર મધુરતાસે, આપાનમ્ મધપાનને મધપાનકો, વર્ધયન્તિ વધારે છે વધાતે હૈ, શ્રેષ્ઠામૈક્યં જિનમાં, અન્યોન્ય- પરસ્પરનું એક દુમરેકો, દર્શનમ્ દર્શન દેખના, ઉત્સવાદુત્સવથી પણ ઉત્સવસે મી, ઉત્સવતરં વધારે ઉત્સવને પ્રસન્ન અને છે અધિક ઉત્સવ વનતા હૈ, તે તે વે, સહાયાઃ

साथीयो साथी, पाने मद्यपानम्। मद्यपानम्, सुखाः सुभङ्गाश्च तेषां सुखकरा इति हैं, तैः सह तेभ्यो साथे उनके साथ, पिबन् मद्य पीते। मनुष्य मद्य पीता हुआ मनुष्य, मोदते आनन्द पाये। आनन्दित होते हैं॥८०-८१॥

80-82. The men of excellent character, those that are pleasant of speech, that are amiable in expression, that are applauded by the good, that are not unversed in the arts, that are clean of heart and quick in the grasp of things, those that are mutually helpful and whose coming together is out of sincere friendship, who enhance the pleasure of drinking by their joy, affection and sweetness of manner and the seeing whom causes mutual increase of joyous spirits—such men indeed make happy companions at drink, for, drinking in their company one enjoys delight.

रूपगन्धरसस्पर्शैः शब्दैश्चापि मनोरमैः ।

पिबन्ति सुसहाया ये ते वै सुकृतिभिः समाः ॥८३॥

पञ्चभिर्विषयैरिष्टैरुपेतैर्मनसः प्रियैः ।

देशे काले पिबेन्मद्यं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥८४॥

ये भेभ्यो जो, सुसहायाः सारा साथीयोनी साथे भेभीने अच्छे साथियोंके साथ बैठकर, रूप- ३५ रूप, गन्ध- गन्ध गन्ध, रस- २५ रस, स्पर्शः २५ स्पर्श, मनोरमैः अने मनोरम और मनोरम, शब्दैः च अपि शब्दैः सहित वचनोंके साथ, पिबन्ति मद्य पीते। सुकृतिभिः पुण्यवानोंके, समाः समान। समान हैं, उपेतैः प्राप्ति यथेष्टा प्राप्त हुए, मनसः मनने मनके, प्रियैः प्रिय प्रिय, इष्टैः तथा छष्ट एवं इष्ट, पञ्चभिः पांचे पांचों, विषयैः विषयोंकी श्रुत धर्त विषयोंसे युक्त होकर, प्रहृष्टेन प्रसन्न प्रसन्न, अन्तरात्मना अन्तर्ही चित्तसे, देशे प्रशस्त देशमा प्रशस्त देशमें, काले तथा तथा

८४. रिष्टैरुपेतैर्मनसः-रिष्टैरुपेतो मनसः (ज. ब. फ.)

प्रशस्त देशमा तथा प्रशस्त कालमें, मद्यम् मद्य मद्य, विषयं पीवुं पीवे ॥ ८३-८४ ॥

83-84. They indeed are equal to the most blessed of men who drink in the company of such good friends while enjoying the pleasures of lovely objects of the five senses of sight, smell, taste, touch and hearing and paying due heed to the circumstances of place and time and with a joyous heart.

के विषय के च शीघ्र मानन्ति—

स्थिरसत्त्वशरीरा ये पूर्वाज्ञा मद्यपान्वयाः ।

बहुमद्योच्छिता ये च साद्यन्ति सहसा न ते ॥८५॥

ये भेभ्यो जो, स्थिर- स्थिर स्थिर, सत्त्व- मन्मस, शरीराः अने शरीरवाला होय। और शरीरवाले होते हैं, मद्यप- मद्य पीनेवाला मद्य पीनेवालोंके अन्वयाः वंशज होय। वंशज होते हैं, पूर्वाज्ञाः मद्यपान पहलेवा भेभ्यो बोधन करता होय। मद्यपानके पहले जो भोजन करते हैं, ये च अने भेभ्यो और जो, बहु- बहुत, मद्य- मद्य मद्य पीनेके, उच्छिताः अभ्यासी होय। अभ्यासी होते हैं, ते तेभ्यो वे सहसा अकस्मात् एकदमसे, न साद्यन्ति मद्य अर्थात् नहीं मदाक्रान्त नहीं होते ॥८५॥

85. Those who are strong of mind and body, those who are habituated to drink after their meals, those who have inherited the habit of drinking and those that have by practice got habituated to large doses of drink, do not get quickly intoxicated.

क्षुत्पिपासापरीताश्च दुर्बला वातपैत्तिकाः ।

रूक्षास्वप्नमिताहारा विष्टब्धाः सत्त्वदुर्बलाः ॥८६॥

८५. पूर्वाज्ञा-पुराणा (ख. ड. त. ब.)

८६. क्षुत्पिपासापरीताश्च-प्राक्पिपासाः क्षुत्पिपासाः (ज. ड. घ. ङ.)

॥, विष्टब्धाः-विष्टब्धाः (घ. ज.)

क्रोधिनाऽनुचिताः क्षीणाः परिश्रान्ता मदक्षताः ।
स्वरूपेनापि मदं शीघ्रं यान्ति मद्येन मानवाः ॥८७॥

शुक्ल- भूय शुष्का, पिपासा- तथा तरस्यती और
प्याससे, परीताः घेरायेला पीड़ित दुर्बलाः दुर्बल दुर्बल,
वातपैतिकाः वातपित्तप्रधान भ्रूतिवाणा वातपित्त-
प्रधान प्रकृतिवाले, रुक्ष- रूक्ष रुक्ष, अल्प- अल्प अल्प,
प्रमित- तथा प्रमित तथा प्रमित, आहाराः कोष्ठन
उत्तरा भोजन करनेवाले, विष्टवाः विष्टभवाणा विष्टम्भ-
वाले, सखदुर्बलाः नभणा भनवाणा दुर्बल दिलवाले,
क्रोधिनाः क्रोधी क्रोधी, अनुचिताः मद्येन अभ्यास विनाना
मद्ये अभ्याससे रहित, क्षीणाः क्षीण क्षीण, परिश्रान्ताः
अत्यन्त थोड़ेला अत्यन्त थके हुए, मदक्षताः अने
मद्यधी थयेला क्षतवाणा और मद्यसे क्षतयुक्त, मानवाः
भनुष्ये। पुरुष, स्वरूपेन थे।। थोड़ेसे, अपि पक्ष सी,
मद्येन मद्यधी मद्यसे, शीघ्रम् ओकदम शीघ्र, मदम् मद
मदको, यान्ति पाये छे प्राप्त हो जाते हैं ॥ ८६-८७ ॥

86-87. Those men who are afflicted
with hunger and thirst, who are
debilitated, who are of vata or pitta
habitus, who are given to dry and
insufficient and very limited diet, who
are sluggish in digestion and who
are mentally weak, those that are of
wrathful nature, those that are not
habituated to drink, those that are
emaciated, those that are greatly
exhausted and those that are suffering
from lesions due to alcoholism—all
such get intoxicated quickly even
by a small dose of wine.

वातिकमदात्ययस्य निदानलक्षणे—

ऊर्ध्वं मदात्ययस्वातः संभवं स्वस्वलक्षणम् ।
अग्निवेश! विकित्सां च प्रवक्ष्यामि यथाक्रमम् ८८

अग्निवेश! हे अग्निवेश! हे अग्निवेश!, अतः
अग्निधी यहाँसे, ऊर्ध्वम् आगम आगे, मदात्ययस्य

८८. स्वरूपलक्षणम्—विष्ट लक्षणम् (य.)

आर मदात्ययने। चार मदात्ययके, संभवं हेतु हेतु,
स्वस्व- अने ओओना पोतपोताना और इनके अपने
अपने, लक्षणम् लक्षण लक्षण, विकित्सां च तथा
विकित्सा एवं विकित्सा, यथाक्रमम् अनुक्रमे क्रमशः,
प्रवक्ष्यामि डडीश कहूंगा ॥ ८८ ॥

88. Agniveśa! Hereafter I shall
describe the etiology, the signs and
symptoms and the therapeutics of
each type of alcoholism in due order.

स्त्रीशोकभयभारान्धकर्मभिर्योऽतिकर्षितः ।
रूक्षारूपप्रमिताशी च यः पिबत्यतिमात्रया ॥८९॥
रूक्षं परिणतं मद्यं निशि निद्रां विहत्य च ।
करोति तस्य तच्छीघ्रं वातप्रायं मदात्ययम् ॥९०॥

स्त्री- स्त्री स्त्री, शोक- शोक शोक, भय- भय भय,
भार- भार भार, अन्ध- भुसाक्षरी मुसाक्षरी, कर्मभिः
अने कामधी और कामसे, अतिकर्षितः अहु क्षीण
थयेला होय बहुत क्षीण हुआ हो, रूक्ष- अने रूक्ष और
रूक्ष, अल्प- अल्प अल्प, प्रमित- तथा प्रमित तथा
प्रमित, आशी च आहार उत्तरा आहार करनेवाला,
यः जो जो, निशि रात्रिमें रात्रिमें, निद्राम् निद्राने।
निद्राका, विहत्य नाश डरीने नाश करके, अतिमात्रया
अतिमात्राम् अतिमात्रामें, रूक्षम् रूक्ष रूक्ष, परिणतम्
गुणुं पुराना, मद्यम् मद्य मद्य, पिबति पीछे छे पीता
है, तस्य तेने उसको, तत् ते वह, शीघ्रम् ओकदम
शीघ्र, वातप्रायम् वातप्रधान वातप्रधान, मदात्ययम्
मदात्यय मदात्यय, करोति डरे छे करता है ॥ ८९-९० ॥

89-90. If a person that is greatly
emaciated by indulgence in women,
by grief, fear, load carrying, wayfar-
ing and such other strenuous activity,
or if a person habituated to dry, scanty
and limited diet takes dry and
highly fermented wine in excess at
night and losing his sleep, he will soon
be subject to alcoholism of the vata
type.

हिकाश्वासशिरःकम्पपार्श्वशूलप्रजागरैः ।

विद्याद्बहुप्रलापस्य वातप्रायं मदात्ययम् ॥९१॥

बहुप्रलापस्य अकु अकुनाइ करनारने बहुत प्रला-
पीको, हिका- हेउडी हिचकी, श्वास- श्वास श्वास, शिरः-
कम्प शिरःकम्प शिरःकम्प, पार्श्वशूल- पाश्वशूल
पार्श्वशूल, प्रजागरैः तथा उमगरीथी और जागरणसे,
वातप्रायम् वातप्रधान वातप्रधान, मदात्ययम् मदा-
त्यय मदात्यय, विद्यात् यथो छे ओम अलुपु हुआ है
ऐसा जाने ॥९१॥

91. Hiccup, dyspnea, tremors of
the head, pleurodynia, insomnia and
excessive garrulity are to be known
as the signs and symptoms of alcoho-
lism of the vata type.

पैत्तिकमदात्ययस्य निदानलक्षणे—

तीक्ष्णोष्णं मद्यमलं च योऽतिमात्रं निषेवते ।
अम्लोष्णतीक्ष्णभोजी च क्रोधनोऽग्न्यातपप्रियः ९२
तस्योपजायते पित्ताद्विशेषेण मदात्ययः ।
स तु वातोत्पन्नस्याशु प्रशमं याति हन्ति वा ॥९३॥

यः जे जो, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्णम् उष्ण
उष्ण, अम्लम् च अने अम्ल और अम्ल, मद्यम् मद्य
मद्यका, अतिमात्रम् अतिशय अतिशय, निषेवते सेवन
करे छे सेवन करता है, अम्ल- अम्ल अम्ल, उष्ण-
उष्ण उष्ण, तीक्ष्ण- अने तीक्ष्ण और तीक्ष्ण, भोजी
भोजन करनेवाला भोजन करनेवाला, क्रोधनः क्रोधी क्रोधी,
अग्नि- तथा अग्नि एवं अग्नि, आतप- अने तड्डाने
और धूपको, प्रियः च चाहनेवाला छे चाहनेवाला है,
तस्य तेने उसको, विशेषेण विशेषे करी विशेष करके,
पित्तात् पित्तार्थ पित्तसे, मदात्ययः मदात्यय मदात्यय,
उपजायते थाय छे होता है, वातोत्पन्नस्य वातप्रधान
प्रकृतिवाणाने वातप्रधान प्रकृतिवालेको, तु ते। तो, सः
ते वह, आशु शीघ्र शीघ्र, प्रशमम् शीत शान्त, याति

थाय छे हो जाता है, हन्ति वा अथवा मारी नाछे छे
अथवा मार डालता है ॥ ९२-९३ ॥

92-93. He who takes strong, acute
and acid wine and who habitually
takes acid, hot and acute articles of
diet, who is of a irritable temperament
and who loves exposing himself to
the fire and the sun, will be subject
to alcoholism mostly of the pitta type.
But in a person with excess of vata,
this alcoholism due to pitta either
subsides immediately or causes death.

तृष्णादाहज्वरस्वेदमूर्च्छातीसारविभ्रमैः ।

विद्याद्धरितवर्णस्य पित्तप्रायं मदात्ययम् ॥९४॥

हरित- दीक्षा हरे, वर्णस्य वर्णवाणाने रंगवालेको,
तृष्णा- तृप्त प्यास, दाह- दाह दाह, ज्वर- ज्वर
ज्वर, स्वेद- स्वेद स्वेद, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, अतीसार-
अतिसार अतिसार, विभ्रमैः तथा विभ्रम वडे और
विभ्रमसे, पित्तप्रायम् पित्तप्रधान पित्तप्रधान, मदात्ययम्
मदात्यय मदात्यय, विद्यात् यथो छे ओम अलुपु हुआ
है ऐसा जाने ॥ ९४ ॥

94. Thirst burning, fever, perspi-
ration, fainting, diarrhea, giddiness,
and icteric tinge of the body are to be
known as the symptoms of alcoholism
of the pitta type.

शैथिलिकमदात्ययस्य निदानलक्षणे—

तरुणं मधुरप्रायं गौडं वैष्टिकमेव वा ।
मधुरस्निग्धगुर्वाशी यः पिबत्यतिमात्रया ॥९५॥
अव्यायामदिवास्वप्नशय्यासनसुखे रतः ।
मदात्ययं कफप्रायं स शीघ्रमधिगच्छति ॥९६॥

मधुर- मधुर मधुर, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, गुरु- गुरु
गुरु और गुरु, शीघ्र- शीघ्र शीघ्र, प्रशमम् शीत शान्त, याति

९३. स तु वातोत्पन्नस्याशु प्रशमं याति हन्ति वा लक्षणानि
अव्यायस्य याति तानि निषेवते (ब. त. व. च. क.)

९६. शीघ्र-उत्पन्न (ग.)

यः ते जो, तरुणम् नये। ताजा, मधुर-प्रायम् भुङ्क्ते मधुर अति मधुर, गौडम् गौड गौड, पैष्टिकम् वा एव अधवा पैष्टिक मधु या पैष्टिक मद्य, अतिमात्रया अतिमात्राभा अतिमात्रामें, पिबति पीने छे पीता है, अव्यायाम- आराम आराम, दिवास्वप्न- दिवास्वप्न दिनमें सोना, शय्या- शय्या शय्या, आसन- आने आसनना और आसनके, सुखे सुखभा सुखमें, रतः रत छे आसक्त रहता है, सः ते वह, कफप्रायम् ऊर्ध्वप्रधान कफ-प्रधान, मदात्म्यम् मदात्म्यने मदात्म्यको, शीघ्रम् औक्षेभ शीघ्र, अभिगच्छति भाग्य करे छे प्राप्त करता है ॥९५-९६॥

95 96. In a person who excessively drinks fresh wine, mainly sweet or prepared of gur or flour, who is habituated to sweet, unctuous and heavy diet and who is given to non exercise, day-sleep and the pleasures of sedentary and indolent life, soon develops alcoholism characterised by predominance of kapha.

अरोचकहृत्तासतन्द्रास्तैमित्यगौरवैः ।

विद्याच्छीतपरीतस्य कफप्रायं मदात्म्यम् ॥९७॥

शीत- देहनी शीतताथी देहकी शीततासे, परीतस्य परीतने पीकितको, अरोच- उलटी वमन, अरोचक- अरुचि अरुचि, हृत्ता- हृत्तास मितली, तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा, तैमित्य- स्तिमितता स्तिमितता, गौरवैः अने औरवथी और गुरुतासे, कफप्रायम् ऊर्ध्वप्रधान कफप्रधान, मदात्म्यम् मदात्म्य मदात्म्य, विद्यात् अथो छे अभिगच्छतुं हुआ है ऐसा जाने ॥ ९७ ॥

97. Vomiting, anorexia, nausea, torpor, rigidity, heaviness and chilliness are to be known as symptoms of alcoholism of the kapha type.

सर्वेष्वपि मदात्म्यस्य त्रिदोषजत्वम् --

विषस्य ये गुणा दृष्टाः सन्निपातप्रकोपजाः ।

त एव मद्ये दृश्यन्ते विषे तु बलवत्तराः ॥९८॥

सन्निपात- सन्निपातने सन्निपातको, प्रकोपजाः प्रकोपजननाए प्रकृषित करनेवाले, ये ते जो, गुणाः गुणो गुण, विषस्य विषभा विषमें, दृष्टाः देखाया छे देखे गये हैं, ते ते वे, एव न ही, मद्ये मद्यभा मद्यमें, दृश्यन्ते देखाय छे देखे जाते हैं, विषे तु परंतु विषभा तेओ परंतु विषमें वे, बलवत्तराः बलवा अगवान होय छे अधिक बलवान होते हैं ॥ ९८ ॥

98. Whatever qualities in poison are observed to provoke the tridiscordant condition, the same are also observed in alcohol. In poison they are of a stronger nature.

इत्याद्यु हि विषं किञ्चित् किञ्चिद्रोगाय कल्पते ।
यथा विषं तथैवान्त्यो ज्ञेयो मद्यकृतो मदः ॥९९॥

किञ्चित् ऊर्ध्व कोई, विषम् विष विष, आद्यु शीघ्र शीघ्र, हन्ति हि भारे छे घातक होता है, किञ्चित् ऊर्ध्व कोई, रोगाय रोग रोगको, कल्पते उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, मद्यकृतः मद्यकृत मद्यजन्य, ज्ञेयः छेष्टा अन्तिम, मदः मद्यने मदको, यथा ज्ञेयुं जैसा, विषम् विष छे विष है, तथा एव तेवो न वैसा ही, ज्ञेयः ज्ञेयवो जानना चाहिए ॥ ९९ ॥

99. Some poisons kill immediately while others lead to diseases. The last stage produced in alcoholic intoxication should be regarded as similar to poison in effect.

तस्मात् त्रिदोषजं लिङ्गं सर्वत्रापि मदात्म्ये ।

दृश्यते रूपवैशेष्यात् पृथक्त्वं चास्य लक्ष्यते ॥१००॥

तस्मात् तेथी इसलिए, सर्वत्र अथा सब, मदात्म्यने मदात्म्यभा मदात्म्यमें, अपि पक्षु सी, त्रिदोषजम् त्रिदोषजन्य त्रिदोषके, लिङ्गम् शेषो लक्षण, दृश्यते देखाय छे दिखाई देते हैं, रूप- परंतु शेषो परंतु लक्षणोंकी, वैशेष्यात् च विशेषता वडे विशेषतासे,

अस्य येनै इमं, पृथक्स्वम् बुद्धिं भिन्नता, लक्ष्यते
अस्यायं छे देखी जाती है ॥ १०० ॥

100. Therefore the symptoms born of tridiscordance are observed in all types of alcoholism; but owing to the predominance of special symptoms in each type, they are classified into separate categories.

मदात्ययस्य सामान्यलक्षणम्—

शरीरदुःखं बलवत् संमोहो हृदयव्यथा ।

अरुचिः प्रवृत्ता तृष्णा ज्वरः शीतोष्णलक्षणः ॥१०१॥

शिरःपार्श्वस्थिसन्धीनां विद्युत्तुल्या च वेदना ।

जायतेऽतिबला जृम्भा स्फुरणं वेपनं श्रमः ॥१०२॥

उरोविबन्धः कासश्च हिक्का श्वासः प्रजागरः ।

शरीरकम्पः कर्णाक्षिमुखरोगस्त्रिकप्रहः ॥१०३॥

छर्द्यतीसारहृत्छासा वातपित्तकफान्मकाः ।

श्रमः प्रलापो रूपाणामसतां चैव दर्शनम् ॥१०४॥

तृणभस्मलतापर्णपांशुभिश्चावपूरणम् ।

प्रधर्वणं विहङ्गैश्च भ्रान्तचेताः स मन्यते ॥१०५॥

व्याकुलानामशस्तानां स्वप्नानां दर्शनानि च ।

मदात्ययस्य रूपाणि सर्वाण्येतानि लक्षयेत् ॥१०६॥

बलवत् अत्यन्त अत्यन्त, शरीरदुःखम् शरीरमां
दुःखं देहका दुःख, संमोहः मोह, हृदयव्यथा
हृदयमां पीडा हृदयमें पीडा, अरुचिः अरुचि, अरुचि,
प्रवृत्ता अत्यन्त अत्यन्त, तृष्णा तृष्णा, शीत-
शीत शीत, ज्वर-तथा उष्ण तथा उष्ण, लक्षणः लक्षण-

१०१. संमोहो-संतर्त (घ.)

१०२. -पमोहो (फ.)

१०३. प्रवृत्ता-प्रमोहः (घ.)

१०४. विद्युत्तुल्या च वेदना-वेदना विक्षन्ते यथा (द. घ.)

१०५. ऽतिबला-विपुला (फ.)

१०६. कम्प-कण्ठ (घ.)

१०७. छर्द्यतीसारहृत्छासा-छर्दिविह्वले उत्क्षेपो (घ. क.)

१०८. हृत्छासा-उत्क्षेपो (ख. ड.)

१०९. चावपूरणम्-चातिपूरणम् (क.)

पाणि लक्षणोंवाला, ज्वरः ज्वर, शिरः-भाथुं
शिर, पार्श्व-पार्श्व, पार्श्व, अस्थि-हड्डियां, सन्धीनाम्
तथा संधिस्थानों तथा सन्धियों इनमें, विद्युत्तुल्या वीजणी
येवी विद्युत जैसी, वेदना च पीडा पीडा, अतिबला
अति अणवान् अत्यन्त बलवान्, जृम्भा अणुमां
जम्भाई, स्फुरणम् स्फुरण, वेपनम् उन्मत्त कम्पन,
श्रमः च श्रम और श्रम, जायते थाय छे होते
हैं, उरोविबन्धः उरोविबन्ध छातीका रुकना, कासः
उधरस खांसी, हिक्का हड्डिका हिक्की, श्वासः श्वास
श्वास, प्रजागरः उभयगरो नौद न आना, शरीरकम्पः
शरीरमें उन्मत्त देहका कम्पना, कर्ण-कान कान, अक्षि-
आंख आंख, मुख-आंख मुख और मुखके, रोगः
रोग रोग, त्रिकप्रहः त्रिक अङ्गुली त्रिकप्रह,
वातपित्तकफान्मकाः वातपित्त पित्तपित्त तमन्म उन्मत्त
वातज, पित्तज एवं कफज, छर्दि-उलटी वमन, अतीसार-
अतिसार अतिसार हृत्छासाः अने भोग आनंदी और
जी मचलाना, श्रमः श्रम श्रम, प्रलापः अङ्गुली प्रलाप,
असताम् च एव अने न होय अंवा और न होय, रूपा-
णां रूपे रूपांका, दर्शनम् देखावां आ लक्षणों पल्लु
थाय छे दिखाई देना ये लक्षणों भी होते हैं, भ्रान्तचेताः
अभ्रान्त भ्रान्तचेता चित्तभ्रमवाला, सः ते पेताने वह
अपनेको, तृण-तृण तृण, भस्म-राख भस्म, लता-
वेला लता, पर्ण-पांदा पत्ते, पांशुभिः अने धूणधी और
धूलसे, चावपूरणम् छाती मरा हुआ, विहङ्गैः च अने
पक्षीओधी और पक्षियोंसे, प्रधर्वणम् आधात पाभते।
पराजित हुआ, मन्यते माने छे मानता है, व्याकुलानाम्
पणों तेने व्याकुल और उसको घबरानेवाले, अशस्तानाम्
अप्रशस्त अप्रशस्त, स्वप्नानाम् स्वप्नाना स्वप्नोंके,
दर्शनानि च दर्शन थाय छे दर्शन होते हैं, एतानि ये
इन, सर्वाणि अंधाने सबको, मदात्यय-मदात्ययनां
मदात्ययके, रूपाणि रूपे लक्षण, लक्षणे अल्लुवां
जाने ॥ १०१-१०६ ॥

101-106. Severe aches in the entire body, stupefaction, cardiac pain, anorexia, incessant thirst, fever with the characteristics of either cold or heat, lightning-like pains in the head, sides

of the chest, bones and joints; severe pendiculation, throbbing, twitchings, fatigue, obstruction in the chest, cough, hiccup, dyspnea, insomnia, tremors all over the body, disease of the ear, eye and mouth, stiffening of the waist, vomiting, diarrhea and nausea of vata, pitta or of the kapha type, giddiness, delirium, hallucinations of sight and bewilderment of the mind and a feeling of being covered with hay, ash, creepers, leaves or earth and that, animals and birds are crawling over his body, as well as dreaming of unhappy and inauspicious dreams—all these are to be regarded as the symptoms of alcoholism.

मदात्ययचिकित्सासूत्रम्—

सर्वं मदात्ययं विद्यात् त्रिदोषमधिकं तु यम् ।
दोषं मदात्यये पश्येत् तस्यादौ प्रतिकारयेत् ॥१०७॥

सर्वम् अर्थात् सब, मदात्ययम् मदात्ययने मदात्ययको, त्रिदोषम् त्रिदोषजन्य त्रिदोषजन्य, विद्यात् आधुना जाने, मदात्यये मदात्ययभा मदात्ययमें, यम् तु ने जिस, दोषम् दोष दोषको, अधिकम् अधिक, पश्येत् देखे, तस्यादौ प्रथम पहले, तस्य तेने उसका, प्रतिकारयेत् आतङ्कार करे ॥ १०७ ॥

107. All kinds of alcoholism are to be known as resulting from tridiscordance; the physician should treat first that particular humor which is observed to be most predominant in alcoholism.

कफस्थानानुपूर्व्या च क्रिया कार्या मदात्यये ।
पिप्पलाहतपर्यन्तः प्रायेण हि मदात्ययः ॥१०८॥

१०७. तस्यादौ—तमादौ (व. त.)

मदात्यये मदात्ययभा मदात्ययमें, कफस्थान- ३६-स्थानकी कफस्थानकी, आनुपूर्व्या च पहले-पहले, क्रिया चिकित्सा चिकित्सा, कार्या करनी के-की करनी चाहिए, हि आतङ्कार के क्योंकि, मदात्ययः मदात्यय मदात्यय, प्रायेण अधुना प्रायशः, पिप्पलाहतपर्यन्तः अंतर्भा पित्त अने वायुकी प्रभलतावाला होय के अन्तमें पित्त और वायुकी प्रबलतावाला होता है ॥ १०८ ॥

108. In alcoholism the line of treatment should generally begin with the seat of kapha and then of pitta and lastly of vata.

समपीतमद्यस्य मदात्ययप्रशमकत्वम्—

मिथ्यास्तिहीनपीतेन यो व्याधिरुपजायते ।
समपीतेन तेनैव स मद्येनोपशम्यति ॥१०९॥

मिथ्या-मिथ्या मिथ्या, अति-अति अति, हीन-अने. हीन और हीन, पीतेन पानशी पीनेसे, यः ने जो, व्याधिः व्याधि व्याधि, उपजायते आय के होता है, सः ते वह, समपीतेन समभात्राभा पीषेक्ष सम मात्रामें पिये हुए, तेन ते उसी, एव न ही, मद्येन मद्यशी मद्यसे, उपशम्यति शांत थाय के शान्त हो जाता है ॥ १०९ ॥

109. Diseases arising from wrongful, excessive and too meagre use of alcohol are alleviated by taking it in due measure.

मदात्यये मद्यप्रयोगः—

जीर्णममद्यदोषाय मद्यमेव प्रदापयेत् ।
प्रकाङ्गालाघवे जाते यद्यदस्मै हितं भवेत् ॥११०॥
सौवर्चलानुसंविद्धं शीतं सविडसैन्धवम् ।
मातुलुङ्गार्द्रकोपेतं जलयुक्तं प्रमाणवित् ॥१११॥

जीर्ण-अच्छ अच्छ गये के जीर्ण हो गया है, आम-आम कषा, मद्य-मद्यने मद्यका, दोषाय दोष नेने, औषध पुष्टने दोष जिसका ऐसे पुरुषको, प्रकाङ्गालाघवे

११०. यद्यदस्मै—यद्यदस्मै (ग.)

१११. प्रमाणवित्—प्रमाणवत् (व. प्र. क.)

मद्यपानं अथवा आहारनी शुद्धं खद्यवनं या
आहारकी इच्छा, लाघवे अने लाघव और लघुता,
जाते पैदा थता उत्पन्न होने पर, यह के जो, बस
अने इसके लिए, हितम् दितकर हितकर, भवेत् होय
हो, शीतम् मद्यम् ते ते हं दुं भव उत्त उत्त ठंडा मद्य,
एव न ही, प्रमाणवित् मात्रा अनुनारे मात्रा जानने-
वाला वैद्य, सौवर्चल- संचलथी सौवर नमकसे,
अनुसंविदम् युक्त युक्त, सविद्वैन्मद्यम् (अनुसंविदु तथा
सैन्धवयुक्त विवर्णमक और सैन्धवानमकयुक्त, मातुलुङ्ग-
युक्तोत्तुं चिकोवा, आर्द्रक- तथा आदुना रसथी और
अदरकके रससे, उपेतम् युक्त युक्त, ऊर्ध्वयुक्तम् अने न-
युक्त और जल मिलाकर, प्रदापयेत् देव देवे ॥११०-१११॥

110-111. When the morbid effects
of all the alcohol ingested are com-
pletely gone down and the body becomes
lighter and the patient develops a
craving for drink, the physician, who
is expert in posology should give him
wine which is agreeable to him
mixed with sanchal and rock salts
combined with the juice of the citron
and ginger, cooled and diluted with
water.

तीक्ष्णोष्णेनातिमात्रेण पीतेषाम्लविदाहिना ।
मद्येनान्नरसोत्क्रेदो विदग्धः क्षारतां नतः ॥११२॥
अन्तर्दाहं ज्वरं तृष्णां प्रमोहं विभ्रमं मदम् ।
जनयत्याशु तच्छान्त्यै मद्यमेव प्रदापयेत् ॥११३॥

अतिमात्रेण अतिमात्राभा अतिमात्राभा, पीतेन
पीयेष पिये हुए, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्णेन उष्ण
उष्ण, अम्ल- अम्ल अम्ल, विदाहिना अने विदाहि
और विदाही, मद्येन मद्येन मद्येन, विदग्धः विदग्ध
विदग्ध, क्षारताम् अने क्षार और क्षार, नतः अने
वने हुए, अन्नरस- अन्नरस अन्नरसका, उत्क्रेदः
उत्क्रेद उत्क्रेद, अन्तर्दाहम् अन्तर्दाह अन्तर्दाह, ज्वरम्

ज्वर ज्वर, तृष्णाम् तृष्ण व्यास, प्रमोहम् प्रमोह
मूर्च्छा, विभ्रमम् विभ्रम अम, मदम् अने मद और मद,
आशु शीघ्र शीघ्र, जनयेत् पैदा करे छे उत्पन्न करता
है, तत्- तेनी उसकी, क्षान्त्वे शान्ति भाटे शान्तिके
लिए, मद्यम् मद्य मद्य, एव न ही, प्रदापयेत् आपवुं
देना चाहिए ॥ ११२-११३ ॥

112-113. The excessive drinking
of acute, acid and irritant wine
causes dilution of food-juice by
excessive secretion specially of mucus
leading to misdigestion and alkaline
formation producing quickly internal
heat, fever, thirst, stupor, giddiness
and intoxication; wine itself should be
given to alleviate the condition.

क्षारो हि याति माधुर्यं शीघ्रमम्लोपसंहितः ।
श्रेष्ठमम्लेषु मद्यं च यैर्गुणैस्तान् परं शृणु ॥११४॥

अम्ल- अम्ल अम्ल, उपसंहितः युक्त युक्त, क्षारः
क्षार क्षार, शीघ्रम् शीघ्र शीघ्र, माधुर्यम् मधुरता
मधुरताको, याति हि पाये छे प्राप्त हो जाता है, अम्लेषु
अम्ल द्रव्योंमें, मद्यम् मद्य मद्य, ये न जिन,
गुणैः च युक्तोत्थी गुणोंके कारण, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है,
तान् ते उसे, परम् हवे अब्, शृणु संचलथी सुनो ॥११४॥

114. The alkali quickly changes to
sweet taste when mixed with the acidity
of wine (neutralization of alkali by
acid); listen now to those qualities of
wine by which it is considered to be
the best of acids.

मद्यस्याम्लस्वभावस्य चत्वारोऽनुरक्षाः स्मृताः ।
मधुरश्च कषायश्च तिक्तः कटुक एव च ॥११५॥
गुणाश्च दश पूर्वोक्तास्तैश्चतुर्दशभिर्गुणैः ।
सर्वेषां मद्यमम्लानामुपर्युपरि तिष्ठति ॥११६॥

११४ उपसंहितः—उपसंस्कृतः (ड.)

११६ तिष्ठति—वर्तते (न.)

अम्ल- अम्ल अम्ल, स्वभावस्य स्वभाववाणा स्वभाववाले, मद्यस्य मद्यना मद्यमें, मधुरः च मधुर मधुर, कषायः च कषाय कषाय, तिक्तः तिक्त तिक्त, कटुकः एव च अने कटु और कटु, चत्वारः ये चार, अनुरसाः अनुरस अनुरस, स्मृताः मान्या छे माने गये हैं, दश च अने दश और दस, गुणाः गुण गुण, पूर्व- पहलेवा पहले, उक्ताः उहेवाछि गया छे कहे जा चुके हैं, तैः ते वे, चतुर्दशभिः चौद चौदह, गुणैः गुणैशी गुणोंके कारण, मद्यम् मद्य मद्य, सर्वेषाम् अर्था सब, अम्लानाम् अम्ल द्रव्योंमां अम्ल द्रव्योंमें, उपरि उपरि सर्वेषां श्रेष्ठ सर्वमें श्रेष्ठ, तिष्ठति रहे छे रहता है ॥ ११५-११६ ॥

115-116. The wine of sour taste is regarded to have four after-tastes. They are sweet, astringent, bitter and pungent tastes. On account of these four tastes and the ten-fold actions described previously, wine is the superior-most among acid substances.

मद्योत्किञ्चन दोषेण रुद्धः स्रोतःसु मारुतः ।
करोति वेदनां तीव्रां शिरस्यस्थिषु सन्धिषु ॥११७॥

मद्य- मद्यथी मद्यसे, उत्किञ्चन उहेथे शिर उत्केचित, दोषेण दोषथी दोषसे, स्रोतःसु स्रोतेमां स्रोतोंमें, रुद्धः रोकथेय रुका हुआ, मारुतः वायु वायु, शिरसि भाभाभां सिरमें, अस्थिषु हाडोंमां अस्थियोंमें, सन्धिषु अने सांधाभां और सन्धियोंमें, तीव्रान् तीव्र तीव्र, वेदनाम् वेदनां वेदना, करोति करे छे करता है ॥ ११७ ॥

117. The vata, blocked up in the channels as a result of the precipitation of the morbid humors by alcohol, causes acute pain in the head, bones and joints.

दोषविष्यन्दनार्थं हि तस्मै मद्यं विशेषतः ।
व्यवायितीक्ष्णोष्णतया देयमम्लेन्येषु सत्स्वपि ११८

११७. रुद्धः-रुद्धः (घ.)

११८. दोषविष्यन्दनार्थं हि तस्मै-विष्यन्दनार्थं रोगस्य तस्य (घ.)

" " - विष्यन्दनार्थं दोषस्य तस्य (घ. फ.)

तस्मै ते रोगीने उस रोगीको, दोष- दोषना दोषको, विष्यन्दनार्थं हि विष्यन्दनने भाटे बहा देनेके लिए, अम्लेषु अम्ल अम्लद्रव्योंके, सत्सु होवा छता होने पर, अपि पक्षु भी, व्यवायि- व्यवायि व्यवायी, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्णतया अने उष्ण होवाथी और उष्ण होनेके कारण, मद्यम् मद्य मद्य, विशेषतः विशेषे करीने विशेष करके, देयम् आपवुं देना चाहिए ॥ ११८ ॥

118. In this condition the patient should be given wine in spite of its acid quality for liquefaction of the morbid humors by its diffusive, acute and hot qualities.

स्रोतोविवन्धनुन्मद्यं मारुतस्यानुलोमनम् ।
रोचनं दीपनं चाग्नेरभ्यासात् सात्म्यमेव च ॥११९॥

मद्यम् मद्य मद्य, स्रोतोविवन्धनुत् स्रोतेना विध- धने। नाश करनेपर छे स्रोतोंकी रुकावटको खोलता है, मारुतस्य वायुन् वायुका, अनुलोमनम् अनुलोमन करनेपर छे अनुलोमन करनेवाला-है, रोचनम् तथा रुचिकर तथा रुचिकर, अग्नेः अग्निं अग्निका, दीपनम् च दीपन करनेपर दीपन, अभ्यासात् च अने अभ्यासथी और अभ्याससे, सात्म्यम् एव च सात्म्य पक्षु छे सात्म्य भी है ॥ ११९ ॥

119. When taken regularly, wine is wholesome, relieves the obstructions in the channels, regulates the peristaltic movement of vata, acts as an appetiser stimulates the gastric fire and becomes homologatory by habituation.

रुजः स्रोतःस्वरुद्धेषु मारुते चानुलोमिते ।
निवर्तन्ते विकाराश्च शात्म्यन्यस्य मदोदयाः ॥१२०॥

स्रोतःसु स्रोतेना। स्रोतोंकी, अरुद्धेषु विध-ध इर अर्ता रुकावटके हट जाने पर, मारुते च अने वायुन्

११९. विष्यन्धनुन्मद्यं विष्यन्धनुन्मद्य (ख)

१२०. रुजः स्रोतःस्वरुद्धेषु-रुजःस्रोतःसु रुद्धेषु (घ.)

और वायुका, अनुलोमिते अनुलोमन तथा अनुलोमन हो जाने पर, मस्य तेनी उसकी, रुजः पीडाये। वेदनायें, निवर्तन्ते नाश पाये छे नष्ट हो जाती हैं, मद्बोदयाः च अने मद्बन्त और मद्जन्य, विकाराः विकारे। विकार, साम्यन्ति शांत थाय छे शान्त हो जाते हैं ॥ १२० ॥

120. The channels carrying the body-fluid being cleared and the peristaltic movement of vata being regulated, the pains and disorders due to alcoholism subside and the vata due to intoxication abates.

वातिकमदात्ययस्य चिकित्सा—

बीजपूरकवृक्षाम्लकोलदाडिमसंयुतम् ।

यवानीहपुषाजाजीशृङ्गवेरावचूर्णितम् ॥१२१॥

सखेहैः शक्तुमिर्युकमवदंशैर्विरोचितम् ।

दद्यात् सलवणं मद्यं पैष्टिकं वातशान्तये ॥१२२॥

बीजपूरक- बीजेरुं बिजौरा निम्बु, वृक्षाम्ल- वृक्षाम्ल इक्षाम्ल, कोल- और बेर, दाडिम- अने दाडिमी और अनारसे, संयुतम् युक्त युक्त, यवानी- अजवावन, हपुषा- हाथीरे हाथीरे, अजाजी- जीरा, शृङ्गवेर- तथा आहुनु तथा अदरकका, अवचूर्णितम् चूर्ण नायेलुं चूर्ण डाला हुआ, सखेहैः रनेद्युक्त जेहयुक्त, शक्तिः साधवाथी सधुसे, युक्तम् युक्त युक्त, अवदंशैः अने अप- दंशैथी और अवदंशोंसे, विरोचितम् रुचिकर अनावेक्ष रुचिकर बनाया हुआ, पैष्टिकम् पैष्टिक पैष्टिक, मद्यम् मद्य, वात- वातनी वातकी, शान्तये शान्तिने भाटे शान्तिके लिए, सलवणम् लवणयुक्त लवणयुक्त, दद्यात् आपुं देवे ॥ १२१-१२२ ॥

121-122. For the alleviation of vata, the patient should be given wine prepared out of pastry, acidified with

citron, kokam butter, jujube, pomegranate and sprinkled with the powder of bishop weed, common juniper, cumin and dry ginger, and flavoured with sauces and mixed with a little of salt and fried barley powder and with unctuous articles.

दद्या वातोल्बणं लिङ्गं रसैश्चैनमुपाचरेत् ।

लावतिस्त्रिदक्षाणां खिग्धाम्लैः सिखिनामपि १२३

पक्षिणां मृगमत्स्यानामानूपामां च संस्कृतैः ।

भूशयप्रसहानां च रसैः शाक्योदनेन च ॥१२४॥

वातोल्बणम् वातप्रधान वातप्रधान, लिङ्गम् इषो लक्षण, दद्या लोभने देखकर, लाव- लाव लाव, तित्तिर- तेतर तीतर, दक्षाणां दुक्का मुर्गे, सिखिनाम् अने मोरना और मोरके, अपि पक्षु मी, खिग्ध- खिग्ध खिग्ध, अम्लैः अने अम्ल और अम्ल, रसैः मांसरसोष्णी मांसरसोंसे, पक्षिणाम् अने पक्षीयो और पक्षी, मृग- मृग मृग, मत्स्यानाम् माछली मछली, आनूपानाम् च आनूप और आनूप, भूशय- इरभा वसनारा विलेशय, प्रसहानाम् च अने प्रसह आलुओना और प्रसह प्राणियोंके, संस्कृतैः संस्कृत संस्कृत, रसैः मांसरसो साधे मांसरसोंके साथ, शाक्योदनेन च तथा शाक्योदना आतथी तथा शालिके आतसे, इवम् एवेन इवसा, उपाचरेत् उपचार करे ॥ १२३-१२४ ॥

123-124. Recognising the symptoms of provoked vata, the patient should be treated with unctuous, sour and well prepared meat-juices of common quail, partridge, cock and also of peacock and of birds, beasts and fishes of the wet-land group and with the meat-juices of terricolous creatures and the tearer group of beasts and birds, mixed with cooked sali rice.

१२२. अवदंशैर्विरोचितम्—अवदंशैर्विरोचितम् (ब. च.)

“ “ “—अवदंशैर्विरोचितम् (ड.)

स्निग्धोष्णलवणाम्लैश्च वेश्मनैर्विभक्तप्रियैः ।
चित्रैर्गोधूमिकैश्चासैर्वारुणीमण्डसंयुतैः ॥१२५॥
पिशिताद्रकगर्भाभिः स्निग्धभिः पूषवर्तिभिः ।
माषपूपलिकामिश्च वातिकं समुपाचरेत् ॥१२६॥

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, उष्ण- उष्ण, लवण- लवण, अम्लैः आटा खट्टे, मुखप्रियैः च अने स्वादवाणा और स्वादु, वेश्मनैः वेश्मनार वेश्वार, वारुणीमण्ड- वारुणीमण्ड वारुणीमण्ड, संयुतैः युक्त युक्त, चित्रैः लुहा लुहा विविध प्रकारके, गोधूमिकैः धेनु की अनापटना गेहूं द्वारा बनाये गये, अश्वैः घोड़े, भोजन, पिशित- भांस मांस, आद्रक- अने आदुशी और अदरकसे, गर्भाभिः भरेल मरी हुई, स्निग्धभिः स्निग्ध स्निग्ध, पूषवर्तिभिः पूषवर्तिभिः पूषवर्तियों, माष- अने अउदनी और उदकी, पूषलिकामिः च पूषलिकाओशी पूषलिकाओसे, वातिकं वातप्रधान पुरुषने वातप्रधान पुरुषका, समुपाचरेत् उपचार करे ॥ १२५-१२६ ॥

125-126. The patient of vata habitus should be treated with unctuous, hot, salt, sour and delicious Vesawara, a variety of preparations of wheat flour mixed with supernatant part of Varuni wine, and with unctuous pan-cakes and coils stuffed with meat and ginger and with pan-cakes prepared out of black gram.

नातिस्निग्धं न चाम्लेन युक्तं समरिष्वार्द्रकम् ।
मेघं प्रागुदितं मांसं दाडिमश्चरसेन वा ॥१२७॥
पृथक्त्रिजातकोपेतं सधान्यमरिचार्द्रकम् ।
रसप्रलेपि संपूपैः सुखोष्णैः संप्रदापयेत् ॥१२८॥

१२५. चित्रैः-स्निग्धैः (ब.)

१२६. पूषवर्तिभिः-परिवर्तिभिः (ब.)

१२७. मेघं-मण्डे (ख, ड)

१२८. रसप्रलेपि संपूपैः-रसप्रलेपवृत्तैः (ब. क.)

प्राक् अथवा पहले, अथवा पहले, दाडिम उदके कहा हुआ, मेघम् मेघनाम् मेघ, मण्डे मांस, न अतिस्निग्धम् अति स्नेह विना न बहुत स्नेहके विना, न च अम्लेन युक्तम् अम्ल विना न अम्लके विना, समरिच-आद्रकम् तम् मरी अने आदुशी आदुशी तथा मरिच और अदरकयुक्त देवे, दाडिम- अथवा दाडिम अथवा अनारके, चरसेन वा रस साजे देवे रससे देवे, त्रिजातक- अथवा त्रिजातक अथवा त्रिजातकसे, उपेतम् युक्त युक्त, सधान्य- अने धान और धनिया, मरिच- मरी मरीच, आद्रकम् अने आदुसहित और अदरक सहित, रसप्रलेपि भांसने प्रलेपाकृति रस (प्रलेह) मांसका प्रलेपाकृति रस (प्रलेह), सुखोष्णैः नवशेक। सुहाते हुए गरम, संपूपैः पूषे अथवा पूषोंके साथ, पृथक् लुके अलग संप्रदापयेत् देवे देना चाहिए ॥ १२७-१२८ ॥

127-128. Or, he may be given the flesh of the fatty creatures previously described, prepared with black pepper and ginger and with a small quantity of unctuous substance and without any acid, or mixed with pomegranate juice; or, he may be given the pudding prepared with the three spices, coriander, black pepper and ginger, taken with genially warm pan-cakes.

शुके तु वारुणीमण्डं दद्यात् पातुं विषासवे ।
दाडिमस्य रसं वाऽपि जलं वा पाञ्चमूलिकम् ॥१२९॥
धान्यनामरतोवं च दक्षिमण्डमथापि वा ।
अम्लकाञ्जिकामण्डं वा सुकोदकमथापि वा ॥१३०॥

शुके आधा आद खानेके बाद, तु तो तो, विषासवे तदस्थाने प्यासीको, वारुणीमण्डम् वारुणीमण्ड, दाडिमस्य दाडिमने अनारका, रसश्च वा अपि रस रस, पाञ्चमूलिकम् जलम् वा अथवा पञ्चमूलने अथवा

१२९. शुके तु-शुकेन (ब. य. ब.)

अथवा पंचमूलका ज्ञाय, वा अथवा अथवा, चाण्य-
धालु घनिया, नागर- अने सूंठनु और सोंठका,
तोयम् च पाण्डी पानी, अथ अपि वा अथवा
अथवा, दधिमण्डल दहीनु पाण्डी दहीका पानी जम्ब-
अथवा आदी अथवा खट्टी, काञ्जिक- डालनी कांजीका,
मण्डम् वा आछ मण्ड, अथ अपि वा अथवा अथवा,
शुक्रोदकम् वा शुक्रतुं पाण्डी शुक्रका पानी, पातुम्
पीवाने पीनेको, दद्यात् आपुं देवे ॥ १२९-१३० ॥

129-130. When the patient gets
thirsty after meals, he should be
given the supernatant part of Varuni
wine as potion or the juice of pome-
granate or the decoction of pentara-
dices or the water boiled with coria-
nder and dry ginger or whey or the
supernatant part of sour gruel or
vinegar.

कर्मणाऽनेन सिद्धेन विकार उपशाम्यति ।
मात्राकालप्रयुक्तेन बलं वर्णश्च वर्धते ॥१३१॥

मात्रा- मात्रा मात्रा, काल- अने डाल अनुसार
और कालके अनुसार, प्रयुक्तेन योगेन प्रयुक्त की हुई,
अनेन आ इस, सिद्धेन सिद्ध सिद्ध, कर्मणा चिकित्सायां
चिकित्सासे, विकारः रोग विकार, उपशाम्यति शान्त
थाय छे शान्त हो जाता है, कल्मस तथा अण तथा बल,
वर्णः च अने वर्ण और वर्ण, वर्धते वर्ध छे बढ़ते
हैं ॥ १३१ ॥

131. By the administration of this
tested remedy in proper dose and
time, the disorder gets alleviated and
the patient's vitality and complexion
promoted.

रागषाण्डवसंयोगैर्विविधैर्मकरोचनैः ।
पिप्पितैः शाकपिष्टाक्षैर्यवगोधूमशालिभिः ॥१३२॥

१३२. शाकपिष्टाक्षैः-शुक्रपिष्टाक्षैः (ख. ब.)

अभ्यङ्गोत्सादनैः स्नानैरुष्णैः प्राक्पर्यैर्धनैः ।
घनैरगुरुपक्कैश्च धूपैश्चागुरुजैर्धनैः ॥१३३॥
नारीणां यौवनोष्णानां निर्दयैरुपगृह्णैः ।
श्रोण्यूरुकुचभारैश्च संरोधोष्णसुखावहैः ॥१३४॥
शयनाच्छादनैरुष्णैरुष्णैश्चान्तर्गृहैः सुखैः ।
महत्प्रबलः शीघ्रं प्रशाम्यति मदात्मयः ॥१३५॥

मक्क- स्नानमां भोजनमें, रोचनैः रुचि उत्पन्न
करना रवि उत्पन्न करनेवाले, विविधैः जुद्ध जुद्ध
विविध प्रकारके, राग- राग राग, पाण्डव- तथा पाण्डवना
तथा पाण्डवके, संयोगैः योगयोग योगसे, पिप्पितैः पिप्पित पिप्पित,
यव- जौ, गोधूम- धूप गोधूम, शालिभिः शालि
योगा शालिचावल, उष्णैः उष्ण उष्ण, अभ्यङ्ग-
अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, उत्सादनैः उत्सादन उत्सादन, स्नानैः
तथा स्नानयोग और स्नानसे, घनैः अन्न घने, प्राक्पर्यैः
प्राक्पर्यैः प्राक्पर्यै, घनैः अन्न घने अगुरु- अगुरुना
अगुरुका, पक्कैः च धूप धमावनाथी लेप लगानेसे, घनैः
धमा घने, अगुरुजैः अगुरुना अगुरुके, धूपैः च
धूपथी धूपसे, यौवन- यौवननी यौवनके कारण,
उष्णानाम् उष्णानाणी ऊष्मावाली, नारीणाम् नारीणां
नारियोंके, निर्दयैः गूढ गूढ, उपगृह्णैः आधिगनेथी
आधिगनेसे, संरोध- संरोधोष्ण संरोधजनित, उष्ण-
उष्णताथी उष्णतासे, सुखावहैः सुख देना सुखको
देनेवाले, श्रोणि- श्रोणि श्रोणि, कुच- आधन कुच, कुच-
अने स्तनना और स्तनोंके, भारैः च भारथी भारसे,
उष्णैः उष्ण उष्ण, शयन- शयन शयन, शाकपिष्टाक्षैः
अने आच्छादन और ओढनेके बर्तोंसे, सुखैः तेजस्
सुखकरके एवं सुखदायक, उष्णैः अने उष्ण और उष्ण,
अन्तर्गृहैः च अन्तर्गृहोथी अन्तर्गृहोसे, महत्- वातनी
वायुकी, प्रबलः प्रबलताधनो प्रबलतावाला, मदात्मयः
मदात्मय मदात्मय, शीघ्रं शीघ्र शीघ्र, प्रशाम्यति
शान्त थाय छे शान्त हो जाता है ॥ १३२-१३५ ॥

१३४. उपगृह्णैः-अवगृह्णैः (ब.)

॥ निर्दयैरुपगृह्णैः-निर्दयैरुपगृह्णैः (ब.)

॥ सुखावहैः-सुखप्रदैः (ग. ब.)

132-135. By various kinds of Raga and Shadava confections and various appetisers which make the patient relish the food, meat preparations, vegetables, pastry and barley, wheat and sali rice and by the aid of inunction, dry massage, hot baths, covering with thick blankets and smearing the body with the thick paste of eagle-wood, and fumigation with the aid of dense smoke of eagle-wood, and by the aid of affectionate embraces of women's bodies full of the warmth of youth, by the warm clasp of their waists, thighs and full grown breasts, by the warmth of the bed and the cover and the warmth of happiness and cheer of the interior apartments, alcoholism of the vata type gets subdued effectively.

पित्तमदात्यये चिकित्सा—

भव्यखर्जूरमृद्वीकापरूषकरसैर्युतम् ।
सदाहिमरसं शीतं सक्तुमिध्वावचूर्णितम् ॥१३६॥
सशर्करं शार्करं वा मार्द्वीकमथवाऽपरम् ।
दद्याद्बृहदकं काले पातुं पित्तमदात्यये ॥१३७॥

मध्य- करंभण कमरख, खर्जूर- भजूर खजूर, मृद्वीका- दक्ष मुनके, परूषक- तथा दक्षसाला तथा फालसेके, रसैः रसमी रससे, युतम् युक्त युक्त, सदाहिमरसम् दाडमना रससहित अनाररससहित, शीतम् शीतल फीतल, सक्तुमिः साथवानु सक्तुजोसे, अवचूर्णितम् च चूर्ण नापेक्ष अवचूर्णित, सशर्करम् भाड युक्त खांडसे मिला हुआ, बृहदकम् भडू पाण्डु.

१३६. मध्य-मध्य (न. द. व.)

,, चावचूर्णितम्-स्ववचूर्णितम् (ख. व.)

१३७. मार्द्वीकम्-माषीकम् (व.)

वाणुं बहुत जलवाला, शार्करम् शार्कर, मार्द्वीकम् मार्द्वीक, अथवा अथवा अथवा, अपरम् भीणुं भडू अन्य मध्य, काले यथाकाल युक्त समयमें, पित्तमदात्यये पित्तमदात्ययम् पित्तमदात्ययमें, पातुम् पीना पीनेके लिए, दद्याद् आधुं देना चाहिए ॥ १३६-१३७ ॥

136-137. In alcoholism of the pitta type, wine added with sugar, wine made of sugar, grape-wine or any other variety of wine diluted with plenty of water mixed with the juices of showy dillenia, dates, grapes, sweet falsa and pomegranate, and sprinkled with roasted paddy flour and cooled, should be given as potion at the proper time.

शशान् कपिञ्जलानेणौल्लवानसितपुच्छकान् ।
मधुराम्लान् प्रयुञ्जीत भोजने शालिषष्टिकान् ॥१३८॥

भोजने भोजनम् भोजनमें, शशान् ससला खरगोश, कपिञ्जलान् कपिञ्जल, एणान् ऐलु एण, लवान् लाव लाव, असितपुच्छकान् असित-पुच्छक असितपुच्छक, मधुर- अने मधुर और मधुर, अम्लान् तेमल अमल एवं अमल, शालि- शालि शालि, षष्टिकान् अने साडी योआने और सांठीके भातका, प्रयुञ्जीत प्रयोग करवे प्रयोग करे ॥ १३८ ॥

138. The flesh of rabbits, grey pratrige, antelope, common quail, and black tailed deer, sweet and sour articles and sali and shashtika rice should be used in the dietary.

पटोलयूषमिश्रं वा छागलं करपयेद्रसम् ।
सतीनमुद्रमिश्रं वा दाडिमामलकान्वितम् ॥१३९॥

दाडिम- अथवा दाडम अथवा अनार, आमलक- तथा आमलकी और आंवलेसे, अन्वितम् युक्त युक्त,

पटोल- अने परवणना और परवलके, यूष- यूषथी यूषसे, मिश्रम् वा भेषवेद्य मिश्रित, सतीन- अथवा भक्ष अथवा मठ, सुद्र- तेभ्य भक्षथी एवं मूंगसे मिश्रम् वा मिश्रित मिश्रित, छागलम् अक्षराना वकरके, रसम् मसिरसने। मांसरसका, कल्पयेत् प्रयोग करने। अक्षथी प्रयोग करना चाहिए ॥ १३९ ॥

139. Or meat-juice of the goat may be prepared with the soup of the wild snake-gourd or with the soup of math-gram and green-gram mixed together and acidified with the pomegranate and the emblic myrobalan may be given.

द्राक्षामलकखर्जूरपरुषकरसेन वा ।

कल्पयेत्तर्पणान् यूषान् रसांश्च विविधात्मकान् १४०

द्राक्षा- अथवा द्राक्ष अथवा मुनका, आमलक- आमला आवला, खर्जूर- भणूर खजूर, परुषक- तथा हाथसाना तथा फालसाके, रसेन वा रसथी रससे, विविधात्मकान् गुड गुड विविध प्रकारके, तर्पणान् तर्पण करनेवाले, यूषान् यूषा यूष, रसान् च अने मसिरसनी और मांसरसकी, कल्पयेत् कल्पना करे ॥ १४० ॥

140. Various demulcent drinks, gruels and meat-juices may be prepared out of the juices of grapes, emblic myrobalan, dates and sweet falsah.

आमाशयस्थमुत्क्रिष्टं कफपित्तं मदात्यये ।

विज्ञाय बहुदोषस्य दृश्यमानस्य तृण्यतः ॥ १४१ ॥

मद्यं द्राक्षारसं तोयं दत्त्वा तर्पणमेव वा ।

निःशेषं वामयेच्छीघ्रमेवं रोगाद्विमुच्यते ॥ १४२ ॥

मदात्यये मदात्ययमा मदात्ययसे, बहुदोषस्य अक्ष दोषयुक्त बहु दोषयुक्त, दृश्यमानस्य अक्षता दाह, तृण्यतः अने तरस्या रेणुनी और प्यासवाले रोगीके, आमा-

शयस्थम् आमाशयस्थ आमाशयमें स्थित, कफपित्तम् उत्क्रिष्टम् उत्क्रिष्टम् उत्क्रिष्टम् अथवा उत्क्रिष्ट हुआ, विज्ञाय अक्षथीने जानकर, मद्यम् मद्य मद्य, द्राक्षारसम् द्राक्षनी रस द्राक्षका रस, तोयम् पाणी पानी, तर्पणम् एव वा के तर्पण या तर्पण, दत्त्वा पाठने पिताकर, शीघ्रम् अक्षम शीघ्र ही, निःशेषम् निःशेष सम्पूर्ण, वामयेत् उत्कृष्टी अक्षनी वमन करना चाहिए, एवम् आ प्रमाणे अक्षथी इस प्रकार करनेसे, रोगात् अनुप्य रोगथी अनुप्य रोगसे, विमुच्यते मुक्त थाय छे मुक्त हो जाता है ॥ १४१-१४२ ॥

141-142. Finding that the kapha and the pitta are in a provoked condition in the stomach of the alcoholic patient and that he is afflicted with thirst and burning due to excessive morbidity, the physician should first give him wine, grape juice, water or a demulcent drink and then immediately administer emesis so as not to allow any residue to remain in the stomach. In this way the patient gets quickly cured of his condition.

काले पुनस्तर्पणाद्यं क्रमं कुर्यात् प्रकाङ्क्षिते ।

तेनाग्निदीप्यते तस्य दोषशेषान्नपाचकः ॥ १४३ ॥

प्रकाङ्क्षिते अक्ष वागता भूत लगने पर, काले यथाकाल योग्य कालमें, पुनः इरीथी फिरसे, तर्पणाद्यं तर्पणादि तर्पणादि, क्रमम् क्रम क्रम, कुर्यात् करने करे, तेन तेनाथी उससे, तस्य तेना उसके, दोषशेष- दोषशेष अवशिष्ट दोष, अन्नपाचकः अने अन्नने पचावना और अन्नको पचानेवाली, अग्निः अग्नि अग्नि, दीप्यते दीप्त थाय छे दीप्त होती है ॥ १४३ ॥

143. When he desires food, he should be given demulcent drink and

treated systematically with the rehabilitation procedure. As a result, his gastric fire gets enkindled and digests the residual fraction of morbidity as also the food.

कासे सरकनिष्ठीवे पार्श्वस्तनरुजासु च ।
दृष्यते सविदाहे च सोत्केशे हृदयोरसि ॥१४४॥
गुडूचीभद्रमुस्तानां पटोलस्याथवा भिषक् ।
रसं सनागरं दद्यात् तित्तिरिप्रतिभोजनम् ॥१४५॥

कासे ७।५२स खांसी, सरकनिष्ठीवे रक्तयुक्त थूक रक्तयुक्त थूक, पार्श्व-पक्ष्मां पार्श्व, स्तन-अने स्तनभा और स्तनमें, रुजासु च पीडा वेदना, दृष्यते तरस प्यास, सविदाहे विदाह विदाह, हृदय- तथा हृदय एवं हृदय, उरसि अने छातीना और छातीके, सोत्केशे उत्केशभा उत्केशमें, भिषक् वैद्य वैद्य, सनागरम् सूं-युक्त सोंठयुक्त, गुडूची- गजौ गिलोय, मद्रमुस्तानाम् अने नागरभोधने और नागरमोथका, अथवा अथवा अथवा, पटोलस्य परवर्णना पत्रने परवर्णके पत्रोंका, रसम् रस रस, दद्यात् देवे देवे, तित्तिरिप्रतिभोजनम् औषध पथी गया पथी रेजीने तेतरना भांसरस साथे शाखि पत्रेनु अथ भावुं ओष्ठो औषधके जीर्ण होने पर रोगीको तीतरके भांसरसके साथ शाखि आदिका भोजन करना चाहिए ॥ १४४-१४५ ॥

144-145. In conditions of cough, spitting of sputum mixed with blood, pleurodynia, mammary pain, thirst, mis-digestion, agitation in the stomach and chest, the physician should give soup of guduch, large variety of nut grass, or snake-gourd mixed with dry ginger followed by a diet of partridge-flesh.

दृष्यते चातिबलवद्वातपित्ते समुद्धते ।
दद्याद् द्राक्षारसं पातुं शीतं दोषानुलोमनम् ॥१४६॥

अतिबलवत्- अतिबलवान् अतिबलवान्, वातपित्ते वातपित्त नानपित्त, समुद्धते तीव्र तथा तीव्र होने पर, दृष्यते च तरस्याने प्यासीको, दोष- दोषानु दोषका, अनुलोमनम् अनुलोमन करनेवाला, शीतम् शीतल शीतल, द्राक्षारसम् द्राक्षाने रस अंगूरका रस, पातुम् पीनाने पीनेको, दद्यात् आपनो देवे ॥ १४६ ॥

146. If the patient is afflicted with great thirst owing to excessive provocation of vata and pitta, he may be given grape-juice to drink, as it is cooling and a regulator of the humors.

जीर्णे समधुराम्लेन छागमांसरसेन तम् ।
भोजनं भोजयेन्मद्यमनुतर्षं च पाययेत् ॥१४७॥
अनुतर्षस्य मात्रा सा यथा नो दृष्यते मनः ।

जीर्णे पथ्या पथी जीर्ण हो जाने पर, समधुर-मधुर मधुर, अम्लेन अने अम्लयुक्त और अम्लयुक्त, छाग-पक्षराना बकरेके, मांसरसेन भांसरसथी मांसरससे, तम् तेने उसको, भोजनम् भोजन भोजन, भोजयेत् भोजावुं खिलावे, अनुतर्षम् च अने भोजन वधते तरस लागता और भोजनके समय प्यास लगने पर, मद्यम् मद्य मद्य, पाययेत् पावुं पिलावे यथा जेनाथी जिससे, मनः मन मन, नो दृष्यते दृषित न शाय दृषित न हो, सा ते वह, अनुतर्षस्य अनुतर्षकी अनुतर्षकी, मात्रा मात्रा छे मात्रा है ॥ १४७ ॥

147-147½. When this potion has been digested he should be fed with a diet of the meat-juice of the goat mixed with sweet and sour things and when thirsty, wine should be given as post-prandial potion. That is the proper dose for the post-prandial potion which does not adversely affect the mind.

१४७. पाययेत्-दापयेत् (ध.)

॥ दृष्यते-दृश्यते (ड. त. ध. ध. फ.)

॥ -नोदृश्यते (ध.)

१४६ तित्तिरिप्रतिभोजनम्-नैश्चिरेः प्रतिभोजनम् (ध.)

तृष्यते मद्यमरुपात्पं प्रदेयं स्याद्बहुदकम् ॥१४८॥
तृष्णा येनोपशाम्येत मद्यं येन च नामुयात् ।

तृष्यते तत्तत्र क्षागतां प्यासं लगने पर, बहुदकम्
अहु पाणी भेजवेध अधिक पानी मिलाकर, अरुपात्पम्
थोडुं थोडुं थोडा थोडा, मद्यम् मद्य मद्य, प्रदेयः स्यात्
आपुं देना चाहिए, येन जेना वडे जिससे, तृष्णा
तथा प्यास उपशाम्येत शान्त थाथ गान्त हो, येन च
अने जेना वडे और जिससे, मद्यं मद्य मद्य नामुयात्
थडे नहि न चडे ॥ १४८ ॥

148-148½. When thirsty, he should
be given wine frequently and in small
quantities diluted liberally with water
so as to quench his thirst and also
avoid intoxication.

परुषकाणां पीलूनां रसं शीतमथापि वा ॥१४९॥
पर्णिनीनां चतसृणां पिबेद्वा शिशिरं जलम् ।
मुस्तदाडिमलाजानां तृष्णाघ्नं वा पिबेद्रसम् ॥१५०॥

परुषकाणाम् इत्यस्याने। फालसाका, अथ अपि वा
अथवा अथवा, पीलूनाम् पीलूने। पीलुका, शीतम् शीतम्
शीतल, रसश्च रस रस, चतसृणाम् अथवा थारे या चारों,
पर्णिनीनाम् पणिनीनां पर्णिनियोंका, शिशिरम् शीतम्
शीतल, जलम् वा जल जल, पिबेद् पीपुं पिये, मुस्त-
अथवा मुस्त अथवा मुस्त, दाडिम- दडम अनार,
लाजानाम् अने लाजने। और लाजाओंका, तृष्णाघ्नम्
तथा भटाउना तृष्णानाशक, रसश्च वा रस रस, पिबेद्
पीवे पिये ॥ १४९-१५० ॥

149-150. The patient may drink
the cold infusion of sweet falsah
or tooth-brush tree water, or the cool
decoction of the tetrad of leafy drugs,
(ticktrefoil, painted leaved uraria, wild

green gram, wild black gram) or the
adipsous juice of nut-grass, pomegra-
nate and roasted paddy.

पञ्चाम्लकयोगः—

कोलदाडिमवृक्षाम्लचुकीकाचुक्रिकारसः ।

पञ्चाम्लको मुखालेपः सद्यस्तृष्णां नियच्छति १५१

कोल- कोर बेर, दाडिम- दडम अनार, वृक्षाम्ल-
डडम वृक्षाम्ल, चुकीका- अजिरी चांगेरी, चुक्रिका-
तथा यूकाने। और चुकाकी भाजीका, रसः रस रस,
पञ्चाम्लकः ये पञ्चाम्लके। इन पांचों जम्लोंका, मुख-
भुज पर डरेखे। मुख पर किया हुआ, आलेपः लेप
लेप, सद्यः शीघ्र शीघ्र, तृष्णाम् तृष्णाने तृष्णाको,
नियच्छति शान्त करे छे शान्त करता है ॥ १५१ ॥

151. The juice of the sour pentad
viz., jujube, pomegranate, kokam butter,
yellow wood sorrel and country sorrel,
used as a mouth-paint, immediately
quenches the thirst.

शीतला बाह्योपचाराः—

शीतलान्यन्नपानानि शीतशय्यासनानि च ।

शीतवातजलस्पर्शाः शीतान्युपवनानि च ॥१५२॥

क्षौमयघ्नोत्पलानां च मणीनां मौक्तिकस्य च ।

चन्दनोदकशीतानां स्पर्शाश्चन्द्रांशुशीतलाः ॥१५३॥

हेमराजतकांस्थानां पात्राणां शीतवारिमिः ।

पूर्णानां हिमपूर्णानां इतीनां पवनाहताः ॥१५४॥

संस्पर्शाश्चन्द्रनार्द्राणां नारीणां च समारुताः ।

चन्दनानां च मुख्यानां शस्ताः पित्तमदात्यये ॥१५५॥

शीतवीर्यं यदन्यच्च तत् सर्वं विनियोजयेत् ।

१५२. शीतशय्यासनानि च—शीतानि सदनानि च (ब. क.)

१५३. शीतानां—सिक्तानां (घ.)

१५४. संस्पर्शाश्चन्द्रनार्द्राणां

नारीणां च समारुताः ।

चन्दनानां च मुख्यानां

शस्ताः पित्तमदात्यये ॥

संस्पर्शाश्चन्द्रनार्द्राणां
नारीणां पित्तमदात्यये (ब.)

१४९. शीतमथापि वा—शीतमथाम्बु वा (घ. घ. क.)

१५०. शिशिरं—शीतलं (क.)

जकम—रमम् (घ.)

मुस्तदाडिमलाजानां—मुस्तदाडिमलाजानां (ब.)

શીતલાનિ શીતળ શીતલ, અન્નપાનાનિ અન્નપાન
અન્નપાન, શીત- શીતળ શીતલ, જાલ- શયન વિહૃત્તૌના,
આસનાનિ ચ તથા આસન ઔર આસન, શીત- શીતળ
શીતલ, વાત- વાયુ વાયુ, જલ- અને જળનેા ઔર
જલકા, સ્પર્શાઃ સ્પર્શી સ્પર્શ, શીતાનિ શીતળ શીતલ,
અપવનાનિ ચ ઉપવનેા ઉપવન, ચન્દન- ચન્દનના
ચન્દનકે, સદ્ગ- જળથી જલસે, શીતાનામ્ શીતળ
શીતલ, ક્ષૌમ- ક્ષૌમ વસ્ત્ર ક્ષૌમ વસ્ત્ર, પદ્મ- કમળ
કમલ, સ્વપ્નાનામ્ ચ નીલકમળ નીલોફર, મણીનામ્
મણિ મણિ, મૌક્તિકા ચ અને મોતીના ઔર મોતિયોંકે,
ચન્દ્ર- ચન્દ્રનાં ચન્દ્રકી, અંશુ- કિરણુ જેના કિરણોં જેસે,
શીતલાઃ શીતળ શીતલ સ્પર્શાઃ સ્પર્શી સ્પર્શ, શીત-
કુંડાં શીતલ, વારિમિઃ જળથી જલસે, પૂર્ણાનામ્ ભરેલ ભરે
ફુલ, હેમ- સોના સોને, રાજત- ચાંદી ચાંદી, કાંચાનામ્
અને કાંચાનાં ઔર કાંચેકે, પાત્રાનામ્ વાસણેા પાત્રોંકા,
હિમ- તેમજ બરફ એવં વરફસે, પૂર્ણાનામ્ ભરેલી મરી,
હતીનામ્ મશકોના સ્પર્શી મશકોંકે સ્પર્શ, પવન- પવનના
વાયુકા, આહતાઃ આઘાતવાળા આઘાતવાલે, સમા-
હતાઃ તેમજ વાયુવાળા એવં વાયુયુક્ત, ચન્દન- ચન્દનથી
ચન્દનકે આલેપનેસે, સાર્દાનામ્ ભીની આદ્ર, નારીનામ્
ચ સ્ત્રીઓના સ્ત્રિયોંકે, મુલ્યાનામ્ તથા મુખ્ય ભતનાં
ઔર મુખ્ય જાતિકે, ચન્દનાનામ્ ચ ચન્દનોના ચન્દનોંકે,
સંસ્પર્શાઃ સ્પર્શી સ્પર્શ, પિત્ત- પિત્તજન્ય પિત્તજન્ય,
મદાત્યયે મદાત્યયમ્ મદાત્યયમેં, શસ્તાઃ પ્રશસ્ત છે
પ્રશસ્ત હૈં, યત્ અને જે ઔર જો, અન્યત્ ચ બીજું
કંઈ કુલ અન્ય, શીતવીર્યમ્ શીતવીર્ય હોય શીતવીર્ય
હો, તત્ તે उस, સર્વમ્ બધું સર્વકા, વિનિયોજયેત
યોગ્ય પ્રયોગ કરે ॥ ૧૫૨-૧૫૫ ॥

152-155. Cooling eats and drinks, cool beds and seats, the touch of cool breezes and waters, cool gardens, the contact of silken garments, sacred lotuses, water lilies and precious stones and pearls sprinkled over with sandal-scented water, cool as the light of the moon, the touch of vessels of gold, silver and bronze filled with cool

water and of skin bags filled with ice and exposed to draughts of breeze; the contact of women smeared with sandal paste and of the breeze heavy with the scent of the best varieties of sandal; these are recommended in alcoholism of the pitta type. The physician may make use of whatever other things there are which have a cooling potency.

કુમુદોત્પલપત્રાણાં સિક્તાનાં ચન્દનામ્બુના ॥૧૫૬॥
હિતાઃ સ્પર્શા મનોજ્ઞાનાં દાહે મદ્યસમુત્થિતે ।

મદ્યસમુત્થિતે મદ્યજન્ય મદ્યજન્ય, દાહે દાહમાં
દાહમેં, ચન્દન- ચન્દનના ચન્દનકે, અમ્બુના જળથી જલસે,
સિક્તાનામ્ ઇંડકારેલ સીંચે ગથે, કુમુદ- કુમુદ કુમુદ,
ઉત્પલ- તથા નીલકમળના ઔર નીલોફરકે, પત્રાણામ્
પાનના પત્તોંકે, સ્પર્શાઃ સ્પર્શી સ્પર્શ, હિતાઃ હિતકર છે
હિતકર હૈં ॥ ૧૫૬ ॥

156-156. In burning due to excessive drinking, the touch of the petals of white lily and night flowering lotus wetted with sandal water, as also the touch of pleasing objects is beneficial.

કથાશ્ચ વિવિધાઃ શસ્તાઃ શબ્દાશ્ચ શિશિનાં શિવાધા
તોયદાનાં ચ શબ્દા હિ શમયન્તિ મદાત્યયમ્ ।

વિવિધાઃ બુદી બુદી વિવિધ, શસ્તાઃ પ્રશસ્ત
પ્રશસ્ત, કથાઃ ચ કથાઓ કથાઈ, શિશિનામ્ મોરના
મોરકે, શિવાઃ કલ્યાણકારી કલ્યાણકારક, શબ્દાઃ શ-
શબ્દ શબ્દ, તોયદાનામ્ અને વાદળોના ઔર વાદલોંકી,
શબ્દાઃ ચ અવાજ અવાજ, મદાત્યયમ્ મદાત્યયમેં
મદાત્યયકો, શમયન્તિ શીત કરે છે શાન્ત કરતી
હૈં ॥ ૧૫૭ ॥

૧૫૭ શસ્તાઃ શીતાઃ (મ)

—ચિત્રાઃ (ધ)

૧૫૭. શબ્દા હિ-સંશબ્દા (મ)

157-157½. The narration of wonderful stories, the pleasant cries of the peacock and the rumbling of thunder alleviate the effects of intoxication.

जलयन्त्राभिवर्षीणि वातयन्त्रवहानि च ॥१५८॥
कल्पनीयानि भिषजा दाहे धारागृहाणि च ।

भिषजा वैद्ये वैद्यको, दाहे दाहभा दाहमें, जलयन्त्र-
जलयन्त्राभिवर्षी जलयन्त्रसे, अभिवर्षीणि वर्षा कराने
करनेवाले, वातयन्त्रवहानि च अने वातवाहक यन्त्राभी
युक्त और वायुको वहानेवाले यन्त्रोंसे युक्त, धारागृहाणि
च धारागृहोन्मी धारागृहोंका, कल्पनीयानि योजनी
करनी अर्थात् प्रवन्ध करना चाहिए ॥ १५८ ॥

158-158½. Various devices of showering water and blowing breezes and rooms equipped with cascades, should be devised by the physician for the cure of burning due to alcoholism.

कलिनीसेव्यलोध्राम्बुहेमपत्रं कुटञ्जटम् ॥१५९॥
कालीयकरसोपेतं दाहे शस्तं प्रलेपनम् ।

कलिनी- धडंला प्रियङ्गु, सेव्य- सुगंधी बाजो। सुगन्ध-
वाला, लोध्र- दोधर लोध, अम्बु- सुगंधी बाजो। सुगन्ध-
वाला, हेम- धातु नागकेसर रक्त नागकेसर, पत्रम्
तेजपत्र तेजपात, कुटञ्जटम् अने केवडी मोथ अथवा
और केवटी मोथ इनका, कालीयक- पीला अंजनना पीले
चन्दनके, रस- रसभी रससे, उपेतम् युक्त युक्त, प्रलेपनम्
लेप लेप, दाहे दाहभा दाहमें, शस्तं प्रशस्त अथवा
प्रशस्त है ॥ १५९ ॥

159-159½. Painting the body with perfumed cherry, cuscus grass, lodh, fragrant sticky mallow, fragrant poon, cinnamon leaves and nut-grass mixed with decoction of sandal is recommended in burning.

बद्रीपल्लवोत्थश्च तथैवारिष्टकोद्भवः ॥१६०॥
फेनिलायाश्च यः फेनस्तैर्दाहि लेपनं शुभम् ।

दाहे दाहभा दाहमें, बद्री- मैरडीनी बेरीके,
पल्लवोत्थः च पाननु पत्तेका, तथा एव अरिष्टकोद्भवः
लीमडानी पाननु नीमके पत्तेका, फेनिलायाः च तेमज
अरीडानी एवं रीठेका, यः फेन जो, फेनः झीझु अथवा फेन है,
तैः तेनाभी उनसे, लेपनम् लेप करवा लेप करना,
शुभम् शुभकारक अथवा शुभकारक है ॥ १६० ॥

160-160½. An application with the lather of jujube sprouts, neem and soap-nut is beneficial in burning.

सुरां समण्डा दध्यम्लं मातुलुङ्गरसो मधु ॥१६१॥
सेके प्रदेहे शस्यन्ते दाहघ्नाः साम्लकाजिकाः ।

दाहघ्नाः दाहनाशक, साम्लकाजिकाः
भाटी अथवा सखी कांजीयुक्त, समण्डा मंड-
युक्त मण्डयुक्त, सुरा सुरा सुरा, दध्यम्लम् भाटी अथवा
सखी दही, मातुलुङ्ग- अथवा तैली चिकोत्राका, रसः रस
रस, मधु अने मध और मधु सेके सेक परिषेक, प्रदेहे
अने प्रदेहभा और प्रदेहमें, शस्यन्ते प्रशस्त अथवा
प्रशस्त है ॥ १६१ ॥

161-161½. Sura wine, supernatant part of sura wine, sour curds, pomello-juice and honey along with sour conjee are curative of burning and are recommended as affusion and application.

परिषेकावगाहेषु व्यञ्जनानां च सेवने ॥१६२॥
शस्यन्ते शिशिरं तोयं दाहवृण्णाप्रशान्तये ।

परिषेक- परिषेचन परिषेचन अवगाहेषु अवगाहन
अवगाहन, व्यञ्जनानां च अने व्यञ्जनोंकी और
व्यञ्जनोंके सेवने सेवनभा सेवनमें, दाह- तथा दाह
तथा दाह, वृण्णा- अने तरेखनी और प्यासको, प्रशान्तये
शान्ति भाटे शान्त करनेमें, शिशिरम् शीतल शीतल,
तोयम् अथवा जल, शस्यन्ते प्रशस्त अथवा प्रशस्त है ॥ १६२ ॥

162-162½. Cold water is recommended for use as affusion, immersion and

for wetting the fans to allay burning and thirst.

मात्राकालप्रयुक्तेन कर्मणाऽनेन शाम्यति ॥१६३॥
धीमतो वैद्यवश्यस्य शीघ्रं पित्तमदात्ययः ।

मात्रा- योग्य मात्रा योग्य मात्रा, काल-तथा योग्य
कालमा और योग्यकालमें, प्रयुक्तेन प्रयोग्य प्रयुक्त,
अनेन अ। इस, कर्मणा कर्मधी कर्मसे, धीमतः
शुद्धिमान बुद्धिमान, वैद्यवश्यस्य तथा वैद्यवश्य मनुष्यने।
तथा वैद्यवश्य मनुष्यका, पित्तमदात्ययः पित्तमदात्यय
पित्तमदात्यय, शीघ्रं शीघ्र शीघ्र, शाम्यति शान्त
थाय से शान्त होता है ॥ १६३॥

163-163½. If these procedures are administered in proper dose and in proper time, alcoholism of the pitta type gets allayed quickly if the patient strictly carries out the instructions of the physician.

कफमदात्ययस्य चिकित्सा-

उल्लेखनोपवासाभ्यां जयेत् कफमदात्ययम् ॥१६४॥
तृण्यते खलिलं चास्मै दद्याद्भीवेरसाधितम् ।
बलया पृश्निपर्ण्या वा कण्टकार्याऽथवा शृतम् ॥१६५॥
सनागरामिः सर्वोभिर्जलं वा शृतशीतलम् ।
दुःस्पर्शेन समुस्तेन मुस्तपर्पटकेन वा ॥१६६॥
जलं मुस्तैः शृतं वाऽपि दद्याद्दोषविपाचनम् ।

उल्लेखन- वमन वमन, उपवासाभ्याम् अने उप-
वासाधी और उपवाससे, कफमदात्ययम् कफमदात्ययने
कफमदात्ययको, जयेत् जितवे जीते। तृण्यते तरस्याने
प्यास लगने पर, अस्मै तेने उसको, भीवेर- सुगन्धी
वागन्धी सुगन्धवालासे, साधितम् सिद्ध करेद सिद्ध किया,
बलया अथवा बलासे, पृश्निपर्ण्या वा अथवा पृश्नि-
पर्ण्याधी अथवा पृश्निपर्णीसे, अथवा अथवा अथवा,
कण्टकार्या भेरी बेरी गण्डीकी कटेरीसे, शृतम् पकावेद

१६३. मात्राकालप्रयुक्तेन कर्मणाऽनेन शाम्यति-कर्मणानेन सिद्धेन
विकार उपशाम्यति (ब. फ.)

१६६. दुःस्पर्शेन समुस्तेन-दुःस्पर्शितेन मुस्तेन (ब.)

पकाया, सलिलम् पाणी जल, दद्यात् देवुं देवे, सना-
गरामिः अथवा सुंठसहित अथवा सोंठसहित, सर्वोभिः
आ अथवाही इन सबसे, शृत- पकावेद पकाया, शीत-
लम् अने ठंडुं करेवुं और शीतल किया, जलम् वा
अथवा जल, समुस्तेन अथवा मोथसहित अथवा मोथा-
सहित, दुःस्पर्शेन अथवा यवासा, सुस्त- मोथ और
मोथा, पर्पटकेन वा तथा पित्तपापडा और पित्तपापडा,
मुस्तैः वा अपि अथवा केवल मोथधी या केवल
मोथसे, शृतम् उकावेदुं साधित, दोष- दोषो दोषको,
विपाचनम् पाचन करनेवाला, जलम् अथवा जल,
दद्यात् देवुं देवे ॥ १६४-१६६॥

164-166½. Alcoholism of the kapha type should be cured by means of emesis and fasting. When thirsty, the patient should be given water boiled with fragrant sticky mallow or with heart-leaved sida or painted leaved uraria or yellow-berried nightshade or water boiled with all these together and dry ginger, and cooled; or the physician may give water boiled with cretan prickly clover and nut-grass, or with nut-grass and trailing rungia or water boiled with nut-grass only, as each of these causes the digestion of the morbid humor.

एतदेव च पानीयं सर्वत्रापि मदात्यये ॥१६७॥
निरत्ययं पीयमानं पिपासात्वरनाशनम् ।
निरामं काङ्क्षितं काले सक्षौद्रं पाययेत्तु तम् ॥१६८॥
शार्करं मधु वा जीर्णमरिष्टं सीधुमेव वा ।
रूक्षतर्पणसंयुक्तं यवानीनागरान्वितम् ॥१६९॥

१६८. सक्षौद्रं पाययेत्तु तम्-पाययेद्द्रव्यशक्तम् (क. घ. ष.)

१६९. मधु वा-माधुम् (ब.)

रूक्षतर्पणसंयुक्तं यवानीनागरान्वितम्-रूक्ष तर्पणसंयुक्तं
यवाञ्च वा प्रदापयेत् (ब.)

यवानी-यमानी (द.)

नागरान्वितम्-ना प्रदापयेत् (द.)

१७२. कृष्ण वा-सिद्धि वा (क. म. म.)

of Amlavetasa or meat juice of the goat prepared with sour articles and without unctuous substance or the meat-juice of jangala creatures in the same way.

સ્થાસ્વાનાં વાડથ કપાલે વા મૃદું નિર્દ્રવવર્તિતમ્ ૧૭૩
કટુમ્લલઘણં માંસં મક્ષયન્ વૃણુયાન્મધુ ।

સ્થાસ્વાનાં વા કડાઈમાં કઢાહી, કપાલે વા અથવા માટીના કપાલમાં યા મિટ્ટીકે કપાલમાં, નિર્દ્રવવર્તિતમ્ એવિનાતું અર્તાં સુધી દ્રવરહિત હોને તક, મૃદુમ્ શેકેલું મૂના હુઆ, કટુ-કટુ કટુ, અમ્લ-અમ્લ અમ્લ, લઘણ અને લઘણવાળું જૌર નમકીન, માંસમ્ માંસ માંસ, મક્ષયન્ ખાઈને સેવન કરકે, મધુ મધુ મધુ, વૃણુયાન્ પીવે પીવે ॥ ૧૭૩૩ ॥

173-173½. Meat should be roasted in a dish or an earthen pan till it is completely dry and then pungent, sour and salt articles should be added; the patient should take honey-wine while eating them.

શ્યક્તમારીચકં માંસં માતુલુક્કરસાન્વિતમ્ ॥૧૭૪॥

પ્રભૂતકટુસંયુક્તં યવાનીનાગરાન્વિતમ્ ।

મૃદું દાઢિમસારામ્લમુષ્ણપૂપવેષ્ટિતમ્ ॥૧૭૫॥

યથાગ્નિ મક્ષયેત્ કાલે પ્રભૂતાદ્રકપેશિકમ્ ।

પિષ્તેન્ન નિગદં મધં કફપ્રાયે મદાત્યયે ॥૧૭૬॥

શ્યક્ત-અશક્ત વ્યક્ત, મારીચકમ્ મરીના રવાલ-વાળું મરિચકે સ્વાદવાળા, માતુલુક્ક-અકોતરનાં વિકો-ત્રાકા, રસ-રસથી રસ, અન્વિતમ્ યુક્ત મિલાયા હુઆ, પ્રભૂત-બહુજ આત, કટુ-તીખાં દ્રવ્યોથી તીવે દ્રવ્યો, સંયુક્તમ્ યુક્ત યુક્ત, યવાની-યવાની યવાની, નાગર-તેમજ સૂકી અને સોઠસે, અન્વિતમ્ યુક્ત યુક્ત, મૃદુમ્ શેકેલું મૂના હુઆ, દાઢિમસારામ્લમ્ દાઢમના રસથી ખાટું અનારકે રસે સઢા, મુષ્ણ-મરમ ઉષ્ણ, પૂપ-

પૂપમાં પૂપમાં, અપવેષ્ટિતમ્ ઠંડાથેલ લપેટા હુઆ, પ્રભૂત-બહુજ વહુતસે, આદ્રક-આદુના આદ્રકકે, પેશિકમ્ ટુકડાવાળું માંસ ટુકડોસે મિલા હુઆ માંસ, કાલે યથાકાલ યોગ્ય સમયમાં, યથાગ્નિ અગ્નિ પ્રમાણે અગ્નિકે અનુસાર, મક્ષયેત્ ખાવું જાવે, કફપ્રાયે અને કફપ્રધાન ઔર કફપ્રધાન, મદાત્યયે ચ મદાત્યયમાં મદાત્યયમાં, નિગદમ્ નિર્દોષ નિર્દોષ, મધમ્ મધ મધ, પિવેત્ પીવું પીવે ॥ ૧૭૪-૧૭૬ ॥

174-176. In alcoholism of the kapha type, the patient should eat, according to the strength of his gastric fire, at proper meal-time, meat copiously flavoured with black pepper and mixed with juice of pomello and large measure of pungent articles as well as with bishop's weed and dry ginger, and acidified with the juice of pomegranate and mixed copiously with pieces of green ginger and rolled up in a hot pancake; he should then take a draught of wholesome wine

સૌવર્ચલમજાજી ચ વૃક્ષામ્લં સામ્લવેતસમ્

ત્વગ્ગેલામરિચાર્ધાશં શર્કરાભાગયોજિતમ્ ॥૧૭૭॥

પતલ્લવણમઘાન્નમશિસંદીપનં પરમ્ ।

મદાત્યયે કફપ્રાયે દધાત્ સ્ત્રોતોવિશોધનમ્ ॥૧૭૮॥

સૌવર્ચલમ્ સંચળ સૌવર્ચલનમક, મજાજી ૭૩૦ જીરા, સામ્લવેતસમ્ અમ્લવેતસમિહિત અમ્લવેતસમિહિત, વૃક્ષામ્લમ્ કોકમ વૃક્ષામ્લ, ત્વગ્-તજ દાલચીની, પલ્લા-એલચી ફલાયચી, મરિચ-મરી મરિચ, અર્ધાશમ્ દરેક અર્ધાશાગ પ્રત્યેક આધામાગ, શર્કરા-સાકર ચીની, ભાગ-એકભાગ એકમાગ, યોજિતમ્ મેળેલ મિલાયા હુઆ, પરમ્ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, અશિસંદીપનમ્ અશિસંદીપક અશિસંદીપક, સ્ત્રોતોવિશોધનમ્ અને સ્ત્રોતોવિશોધન કરનાર ઔર સ્ત્રોતોકા વિશોધક, દધાત્ આ યદ, દધાત્ અર્ધાગ અર્ધાગ, લઘણમ્ લઘણ, કફપ્રાયે કફપ્રાયે

૧૭૩. નિર્દ્રવવર્તિતમ્-નીરસવર્તિતમ્ (વ. વ. બ. ક.)

૧૭૫. પ્રભૂતકટુસંયુક્તં યવાની-પ્રભૂતકટુસંયુક્તં યવાની (વ.)

आम्रामलकपेशीनां रागान् कुर्यात् पृथक् पृथक् ।
धान्यसौवर्चलाजाजीकारवीमरिचान्वितान् ॥१८३॥
गुडेन मधुयुक्तेन व्यक्ताम्ललवणीकृतान् ।
तैरन्नं रोचते दिग्धं सम्यग्भुक्तं च जीर्यति ॥१८४॥

धान्य- धान्ना धनिया, सौवर्चल- सौंवल नमक,
आजाजी- अजु जीरा, कारवी- काली अजमोदा
मरिच- अने भरी और मरिचसे, अन्वितान् युक्त
युक्त, मधु- मधु मधु, युक्तेन- युक्त युक्त, गुडेन गोण्ठी
युक्त गुडसे मिला, व्यक्त- अने तेथी स्पष्ट अनुभवती
और इससे स्पष्ट अनुभवमें आती, अम्ल- अम्लवाणी
खट्वाहवाले, लवणीकृतान् अने लवणु अनावेक और
नमकीन बनाये, आम्र- डेरी आम, आमलक- अने आम-
णांना और आंवलोंके, पेशीनाम् गर्भभागना गर्भभागके,
रागान् रागोने रागोंको, पृथक् पृथक्- अलग अलग पृथक्
पृथक्, कुर्यात् अनाववा- बनावे, तैः तेथीथी उनसे,
दिग्धम् द्वेपेक्षुं लिप्त, अन्नम् अन्न अन्न, रोचते रोचके
अने छे रुचिकर बनता है, भुक्तम् च अने भाषेक्षुं
और खाया हुआ, सम्यक् भराभर अच्छी तरह, जीर्यति
पथे छे पचता है ॥ १८३-१८४ ॥

183-184. Prepare separate chutneys
of mango-pulp and pulp of emblic
myrobalan, adding coriander, sanchal
salt, cumin seeds, celery and black
pepper, gur and honey, and prepare
it so as to have a predominantly
sour and salt taste; food articles,
taken along with this chutney, are
relished much and are also properly
digested.

१८४. गुडेन मधुयुक्तेन व्यक्ताम्ललवणीकृतान्-गुडेन मधुयुक्तेन
व्यक्ताम्लमधुरीकृतान् (घ.)

१. व्यक्ताम्ललवणीकृतान्-व्यक्ताम्लमधुरीकृतान् (घ.)

१. व्यक्ताम्लम् मधुरीकृतान् (क. ड.)

१. सम्यग्भुक्तं च जीर्यति-भुक्ते सम्यक् जीर्यति (घ.)

रूक्षोष्णेनाश्रपानेन स्नानेनाक्षिशिरेण च ।
व्यायामलङ्घनाभ्यां च युक्त्या जागरणेन च ॥१८५॥
कालयुक्तेन रूक्षेण स्नानेनोद्वर्तनेन च ।
प्राणवर्णकराणां च प्रघर्षाणां च सेवया ॥१८६॥
सेवया वसनानां च गुरुणामगुरोरपि ।
संकोचोष्णसुखाङ्गीनामङ्गनानां च सेवया ॥१८७॥
सुखशिक्षितहस्तानां स्त्रीणां संवाहनेन च ।
मदात्मयः कफप्रायः शीघ्रमेवोपशम्यति ॥१८८॥

रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, उष्णेन अने उष्णु और उष्ण,
अश्रपानेन अश्रपानेन अश्रपानसे, अक्षिशिरेण अश्रु
उष्ण, स्नानेन च स्नानेन स्नानसे, व्यायाम- व्यायाम-
मथी व्यायामसे, लङ्घनाभ्याम् च लङ्घनथी उपवाससे,
युक्त्या युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक, जागरणेन च अगुरु
करवाथी जागरण करनेसे, काल- योग्य काले योग्य
कालमें, युक्तेन योग्य प्रयुक्त, रूक्षेण रूक्ष रूक्ष,
स्नानेन स्नानेन स्नानसे, उद्वर्तनेन च तथा उद्वर्तनथी
तथा उद्वर्तनसे, प्राण- प्राणकर प्राणकारक, वर्णकराणाम् च
तेमल वलुकर एवं वर्णकारक, प्रघर्षाणाम् यथु आदिना
प्रघर्षणानां चूर्ण आदिके प्रघर्षणोंके, सेवया च सेवनथी
सेवनसे, गुरुणाम् भारे भारी, वसनानाम् वस्त्रोना
वस्त्रोंके, अगुरोः च अने अगुरना और अगुरके, अपि
पथु भी, सेवया सेवनथी सेवनसे, संकोच- संकोचथी
संकोचसे, उष्ण- उष्ण उष्ण, सुख- अने सुखकर तथा
सुखवाले, अङ्गीनाम् अङ्गीनाणी शरीरवाली, अङ्गनानाम्
अङ्गीना स्त्रियोंके, सेवया च सेवनथी सेवनसे, सुख-
अने सुखकर और सुखकर, शिक्षित- अने शिक्षित
और शिक्षित, हस्तानाम् हाथवाणी हाथवाली, स्त्रीणाम्
स्त्रीना स्त्रियोंके, संवाहनेन च संवाहनथी
संवाहनसे, कफप्रायः कफप्रधान कफप्रधान, मदात्मयः

१८५ रूक्षोष्णेनाश्रपानेन-रूक्षोष्णेनाश्रपानेन (घ. क.)

१. स्नानेना-सोष्णेना (क.)

१. युक्त्या युक्त्याम् (क.)

१८६ प्राणवर्णकराणां च-स्नानवर्णकराणां (घ. क. ड.)

१. प्रघर्षाणां-प्रघर्षाणां (ख. ड.)

१८७ सेवया वसनानां च-प्राणवर्णकराणां च (ख. ड.)

१. संकोचोष्ण-संकोचोष्ण (क. ख. घ. ड. त.)

मदात्यय मदात्यय, शीघ्रम् हि ततश्च शीघ्र ही,
उपशाम्यति शीतं यद् अयं शान्तं हो जाता
है ॥ १८५ १८८ ॥

185-188. By non-unctuous and hot
eats and drinks, warm baths, proper
exercise, fasting, systematic waking
in the nights, systematic dry baths
and massages at the proper time, by
friction massage which is promotive of
life and color, by wearing heavy
clothings, by the use of eagle-wood
paste by the warm and joyous embr-
aces of young women and soothing
warm massage of the body by the
well trained hands of women—by such
means, the alcoholism of the kapha
type abates quickly.

सन्निपातमदात्ययस्य चिकित्सा—

यदिदं कर्म निर्दिष्टं पृथग्बोधबलं प्रति ।

सन्निपाते दशविधे तद्विकल्पं मिषविवदा ॥१८९॥

पृथक् बुद्धि बुद्धि अलग अलग, दोषबलम् दोषबलम्
दोषबलके प्रति प्रति लिए, यत् ने जो, इदम् आ
यद् कर्म कर्मने कर्म, निर्दिष्टम् निर्देश उभे
बतलाया है, तत् तेने उसका, मिषविवदा वैद्य दैव,
दशविधे दश प्रकारना दस प्रकारके, सन्निपाते सन्नि-
पातमा सन्निपातमे, विकल्पम् विकल्प उरवे विकल्प
करे ॥ १८९ ॥

189. The measures which are
described regarding each morbid
humor separately, should be given in
skilful combination, for the cure of
the remaining ten types of tridiscor-
dance, by the wise physician.

यस्तु दोषविकल्पो यश्चौषधिविकल्पवित् ।

स साध्यान्साधयेद्वाधीन् साध्यासाध्यविभाग-

वित् ॥१९०॥

यः तु ने जो, दोष- दोषना दोषके, विकल्पज्ञः
विकल्पना जाननेवाला होय छे विकल्पको जाननेवाला है,
यः च अने ने और जो, औषधि- औषधना औषधके,
विकल्पवित् विकल्पने अज्ञानार होय छे विकल्पको
जाननेवाला है, साध्य- अने ने साध्य और जो साध्य,
असाध्य- तथा असाध्यना और असाध्यके, विभागवित्
विभागने अज्ञानार होय छे विभागको जाननेवाला है,
सः ते वह, साध्यान् साध्य साध्य, व्याधीन् व्याधि-
ओने व्याधियोंको, साधयेत् मटाडे छे शान्त करता
है ॥ १९० ॥

190. The physician, who is an
expert in pathology as well as in
pharmaceutics and knows the science
of prognosis as regards curable and
uncurable diseases, cures all curable
diseases

मदात्यये द्वितो विहारः—

वनानि रमणीयानि सपन्नाः सलिलाशयाः ।

विशदान्यन्नपानानि सहायाश्च प्रहर्षणाः ॥१९१॥

मादयानि गन्धयोगाश्च वासांसि विमलानि च ।

गान्धर्वशब्दाः कान्ताश्च गोष्ठ्याश्च हृदयप्रियाः १९२

संकथाहास्यगीतानां विशदाश्चैव योजनाः ।

प्रियाश्चानुगता नार्यो नाशयन्ति मदात्ययम् ॥१९३॥

रमणीयानि रमणीय रमणीय, वनानि वने वन,
सपन्नाः पशुयुक्त पशुके भरे, सलिलाशयाः जलाशये
जलाशय, विशदानि शुद्ध शुद्ध, नन्नपानानि अन्नपान
अन्नपान, प्रहर्षणाः हर्ष उरावनार हर्ष देनेवाले, सहायाः
च साथीदारे साथी, मादयानि मादयानि मादयानि,
गन्धयोगाः च सुगन्धना योगे (गन्धन वजेरे सुगन्धी
योगे) सुगन्धके योगों (चन्दन आदि सुगन्धी द्रव्यों),
विमलानि विमल विमल, वासांसि च वस्त्रे वस्त्र,
कान्ताः मनोरम मनोरम, गान्धर्वशब्दाः च गायनना
शब्द गायनके शब्द, हृदयप्रियाः हृदयप्रिय हृदयको प्रिय,
गोष्ठ्याः गोष्ठी गोष्ठियां, संकथा- कथा कथा, हास्य- हास्य

१९१. सपन्नाः—पश्विन्यः (व.)

हास्य, गीतानाम् अने जीतिनी और गीतकी, विवादाः
विशद विशद, योजनाः च एव शैल्यनाथो योजनाएं,
अनुगताः अने अनुगामी और अनुगामिनी, प्रियाः
तथा प्रिय तथा प्रिय, नार्यः च स्त्रीयो क्रियाँ,
मदात्ययम् भद्रात्ययने। मदात्ययको, नाशयन्ति नाश
करे छे नष्ट करते हैं ॥ १९१-१९३ ॥

191-193. Lovely woodlands, lakes,
ponds full of lotuses, flowers, clean
food and drink, cheering companions,
garlands, varieties of perfumes, clean
garments, musical notes, endearing
and delightful company, the blameless
exposition of stories, humorous anec-
dotes and songs and the companionship
of beloved women act as curatives of
alcoholism.

नाक्षोभ्य हि मनो मद्यं शरीरमविहृत्य च ।
कुर्यान्मदात्ययं तस्मादेष्टव्या हर्षणी क्रिया ॥१९३॥

मद्यम् मद्य मद्य, मनः मनने मनको, अक्षोभ्य
क्षुब्ध क्षीं बिना क्षुब्ध किये बिना, शरीरम् अने
शरीरने। एवं शरीरको, अविहृत्य च उपधातु क्षीं
बिना आघात किये बिना, मदात्ययम् भद्रात्यय मदात्यय,
न कुर्यात् हि करतुं नथी नहीं करता, तस्मात् तेथी
इस लिए, हर्षणी हर्ष करनी। हर्षकारक, क्रिया। चिकित्सा
चिकित्सा, एष्टव्या छुष्ट छे इष्ट है ॥ १९४ ॥

194. Alcohol does not cause morbid
intoxication without first agitating the
mind, nor without affecting the body.
Hence treatment that is mentally
cheering and enlivening should be
given.

मदात्यये क्षीरप्रयोगः—

आग्निः क्रियाग्निः सिद्धाग्निः शमं याति मदात्ययः ।
न चेन्मद्यविधिं मुक्त्वा क्षीरमस्य प्रयोजयेत् ॥१९५॥

१९४. अविहृत्य—अवहृत्य (त.)

१९५. मुक्त्वा—विरत्वा (क. छ. ड.)

आग्निः अग्नि इति, सिद्धाग्निः सिद्ध सिद्ध, क्रियाग्निः
चिकित्सायोगी चिकित्सायोगि, मदात्ययः भद्रात्यय
मदात्यय शमम् शान्त शान्त, न याति चेत् न थाय ते।
न हो तो, मद्यविधिम् मद्यविधि मद्यविधिको, मुक्त्वा
छोड़ी छुड़ने छोड़कर, अस्य अग्नि रोगीने इस रोगीको,
क्षीरम् दूधने। क्षीरका, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे। प्रयोग
करवे ॥ १९५ ॥

195. With the above tested reme-
dies alcoholism gets alleviated; if it does
not, then a course of milk-diet should
be resorted to giving up the use of
wine altogether.

लङ्घनैः पाचनैर्दोषशोधनैः शमनैरपि ।
त्रिमद्यस्य कफे क्षीणे जाते दौर्बल्यलाघवे ॥१९६॥
तस्य मद्यविदग्धस्य वातपित्ताधिकस्य च ।
ग्रीष्मोपतप्तस्य तरोर्यथा वर्षं तथा पयः ॥१९७॥

लङ्घनैः लंघन लंघन, पाचनैः पाचन पाचन,
दोषशोधनैः दोषशोधन दोषशोधन, शमनैः शमि अने
शंशमने। वरे पक्षु और संशमनने सी, त्रिमद्यस्य मद्य-
रहितने। मद्यरहितका, कफे कफ कफ, क्षीणे क्षीण भता
क्षीण होने पर, दौर्बल्य- तथा दुर्बलता तथा दुर्बलता,
लाघवे अने लघुता और लघुता, जाते उत्पन्न भता
उत्पन्न होने पर, यथा जेम जिस प्रकार, ग्रीष्म- ग्रीष्म
अनुभू। ग्रीष्म ऋतुमें, उपतप्तस्य तपेला तपे हुए, तरोः
आउने वृक्षके लिए, वर्षम् वर्षसाह छे वर्षा है, तथा
तेम उस प्रकार, मद्यविदग्धस्य मद्यविदग्ध मद्यविदग्ध,
वातपित्ताधिकस्य च अने वातपित्तनी अधिकतावाला
और वातपित्तकी अधिकतावाले, तस्य ते रोगीने उस
रोगीके लिए, पयः दूध छे दूध है ॥ १९६-१९७ ॥

196-197. Owing to the lightening
therapy and digestive, cleansing and
soothing procedures, the patient,
who gives up wine, becomes weak
and lightened by the reduction of

१९६. दोषशोधनैः शमनैरपि—चैव दोषशोधनैरपि (ड.)

kapha. For such a patient [whose systems have been burnt up by alcohol and whose morbid vata and pitta are increased, milk is as wholesome as rains are for the summer-scorched tree.

पयसाऽभिहृते रोगे बले जाते निवर्तयेत् ।
क्षीरप्रयोगं मद्यं च क्रमेणाव्याप्यमाचरेत् ॥१९८॥

पयसा दुधसे, रोगे रोग रोगका अभिहृते
हराता हरण होने पर, बले अने अण और बल
जाते उत्पन्न यत्ना उत्पन्न होने पर, क्षीरप्रयोग दुधने
प्रयोग दुधका प्रयोग निवर्तयेत् दुधसे अथ करे
क्रमशः बन्द करे, क्रमेण अने दुधसे और क्रमशः
अव्याप्यमाचरेत् योऽयं योऽयं योऽयं योऽयं, मद्यं मद्यं मद्यं
माचरेत् पापुं पिलावे ॥ १९८ ॥

198. When the disease has been cured by the administration of milk and the patient has acquired strength, the milk regimen should be gradually reduced and alcohol substituted little by little.

मदोत्थयोर्ध्वंसकविक्षयकरोगयोर्लक्षणम्—

विच्छिन्नमद्यः सहसा योऽस्तिमद्यं निवेवते ।
ध्वंसको विक्षयश्चैव रोगस्तस्योपजायते ॥१९९॥

विच्छिन्नमद्यः मद्य गेहे छोड्युं होय योवा मद्यकी
आदत जिसने छोड़ी हो ऐसा, यः गे पुत्रुष जो पुरुष, सहसा
सहसा सहसा, अतिमद्यश्च अतिमद्यश्च अतिमद्यका,
निवेवते सेवन करे छे सेवन करता है, तस्य तेने उसको,
ध्वंसकः ध्वंसकः ध्वंसक, विक्षयः च एव अने विक्षय
और विक्षय, रोगः रोग रोग, उपजायते थाय छे हो जाते
हैं ॥ १९९ ॥

199. The person who, after withdrawal from drink-habit, takes again suddenly to drinking excessively

succumbs to the disorders named 'Dhwansaka and Vikshaya'.

व्याध्युपक्षीणदेहस्य दुश्चिकित्स्यतमौ हि तौ ।
तयोर्लिङ्गं चिकित्सा च यथावदुपदेक्ष्यते ॥२००॥

व्याधि- व्याधिधी व्याधिसे, उपक्षीण. क्षीण यथेक्ष
क्षीण हुए, देहस्य शरीरवाणाना शरीरवाले पुरुषमें,
तौ ते ये वे दोनों, दुश्चिकित्स्यतमौ हि ध्वंसको दुश्चि-
कित्स्य छे अत्यन्त दुश्चिकित्स्य हैं, तयोः तेषां उनके,
लिङ्गं लक्षण लक्षण, चिकित्सा च अने चिकित्सा और
चिकित्सा, यथावत् यथावत् यथावत्, उपदेक्ष्यते
उद्देवार्मा आवशे कहे जायेंगे ॥ २०० ॥

200. These two diseases occurring in a person already wasted by disease are the most formidable of all diseases. Their signs and symptoms and treatment will now be described systematically.

श्लेष्मप्रसेकः कण्ठास्यशोषः शब्दासहिष्णुता ।
तन्द्रानिद्रातिथियोगश्च ज्ञेयं ध्वंसकलक्षणम् ॥२०१॥

श्लेष्मप्रसेकः श्लेष्मप्रसेक कफका प्रसेक, कण्ठः कंठ
कंठ, आस्य- अने मोढाने और मुंहका, शोषः शोष
शोष, शब्द- शब्द शब्दका, असहिष्णुता सहन न थना
सहन न होना, तन्द्रा- तन्द्रा तन्द्रा, निद्रा- अने निद्राने
और निद्राको, अनियोगः च अतिशय अतियोग,
ध्वंसकः ध्वंसकना ध्वंसकके, लक्षणम् लक्षण लक्षण,
ज्ञेयम् अर्थवा जाने ॥ २०१ ॥

201. Excessive discharge of mucus, dryness of throat and mouth, intolerance to sound, excessive torpor, and somnolence should be known to be the symptoms of 'Dhwansaka'.

२००. हिमौ-मनौ (क. छ)

२०१. श्लेष्मप्रसेकः-श्लेष्मप्रकोषः (ख.)

,, कण्ठास्यशोषः-कण्ठस्य शोषः (घ.)

१९९. ध्वंसको विक्षयश्चैव-ध्वंसो विक्षेपकश्चैव (घ.)

हृत्कण्ठरोगः संमोहश्छर्दिर्झरुजा ज्वरः ।

तृष्णा कासः शिरःशूलमेतद्विक्षयलक्षणम् ॥२०२॥

हृत्- हृदय, कण्ठ- अने कंठना और गलेके, रोगः रोग रोग, संमोहः भूछा मूछा, छर्दिः उलटी वमन, झरुजा अंगपीडा शरीरमें पीडा, ज्वरः ७५२ ज्वर, तृष्णा तरेस प्यास, कासः उधरेस खांसी, शिरः- शूल अने शिरःशूल और शिरमें शूल, एतत् ये ये, विक्षय- विक्षयना विक्षयके, लक्षणम् लक्षणो छे लक्षण हैं ॥ २०२ ॥

२०२. Cardiac and throat disorders, stupefaction, vomiting, body-ache, fever, thirst, cough and headache are the signs and symptoms of 'Vikshaya'.

तयोः कर्म तदेवेष्टं वातिके यन्मदात्यये ।

तौ हि प्रक्षीणदेहस्य जायेते दुर्बलस्य वै ॥२०३॥

यद् ने जो, वातिके वातिके वातिक, मदात्यये मदात्ययनी मदात्ययकी, कर्म चिकित्सा छे चिकित्सा है, तत् एव ते ७ वही, तयोः ते भेदा उन दोनोंमें, इष्टम् छे इष्ट है, तौ हि ते भेदे दोनों, प्रक्षीण- देहस्य क्षीण देहवाणाने क्षीण देहवाले, दुर्बलस्य- अने दुर्बलाने ७ और दुर्बलको ही, जायेते वै थाय छे होते हैं ॥ २०३ ॥

२०३. The same medicament is recommended in these conditions as is prescribed in alcoholism of the vata type, for they occur in emaciated and debilitated persons.

तयोश्चिकित्सा—

वस्तयः सर्पिषः पानं प्रयोगः क्षीरसर्पिषोः ।

अभ्यङ्गोद्वर्तनस्नानान्यन्नपानं च वातनुत् ॥ २०४ ॥

वस्तयः वातहर अस्तिथे वातहर वस्तियां, सर्पिषः वातहर धीनुं वातहर घृतका, पानम् पान पान, क्षीर-

इष्ट इष्ट, सर्पिषोः अने धीने और धीका, प्रयोगः प्रयोग प्रयोग, अभ्यङ्ग- तथा अभ्यङ्ग तथा अभ्यङ्ग, उद्वर्तन- उद्वर्तन उद्वर्तन, स्नानानि स्नान स्नान, वातनुत् अने वातनुत् और वातनुत्, अन्नपानम् च अन्नपानने प्रयोग करे ॥ २०४ ॥

२०४. Enemata, potion of ghee, courses of milk and ghee, inunction massage, baths, and food and drink that are curative of vata should be resorted to.

ध्वंसको विक्षयश्चैव कर्मणाऽनेन शाम्यति ।

युक्तमद्यस्य मद्योत्थो न व्याधिरुपजायते ॥ २०५ ॥

अनेन आ इस, कर्मणा चिकित्साथी चिकित्सासे, ध्वंसकः ध्वंसक ध्वंसक, विक्षयः एव च अने विक्षय और विक्षय, शाम्यति शांत थाय छे शान्त होते हैं, युक्त- योक्त रीते योग्य रीतिसे, मद्यस्य मद्य पीनारने मद्य पीनेवालोंमें, मद्योत्थः मद्योत्थ मद्यजन्य, व्याधिः व्याधि व्याधि, न उपजायते उत्पन्न थते नथी उत्पन्न नहीं होती ॥ २०५ ॥

२०५. With these procedures 'Dhwa-nsaka' and 'Vikshaya' get alleviated. No disorder due to alcohol can occur in a person who takes wine in proper manner.

मद्यनिवृत्तेर्गुणाः—

निवृत्तः सर्वमद्येभ्यो नरो यश्च जितेन्द्रियः ।

शारीरमानसैर्धर्मान् विकारैर्न स युज्यते ॥२०६॥

यः ने जो, जितेन्द्रियः जितेन्द्रिय जितेन्द्रिय, नरः मनुष्य मनुष्य, सर्व- सर्व प्रकारना सब प्रकारके, मद्येभ्यः मद्येभ्यः मद्योंसे, निवृत्तः च निवृत्त रहे छे निवृत्त होता है, सः ते वह, धीमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान, शारीर- शारीर शारीर, मानसैः अने मानसिक और मानसिक, विकारैः

२०५. शाम्यति-सिध्यति (ग)

२०६. निवृत्तः-निरतिः (घ)

यश्च-न स्यात् (घ)

न स युज्यते-न प्रमुच्यते (घ)

२०४. उद्वर्तन-वत्सादन (ग)

अन्नपानं-अनुपानं (घ)

विश्रायथी विकारोसे, न युज्यते युक्त भवेत् नभी युक्त नहीं होता ॥ २०६ ॥

206. The wise man who abstains from all kinds of intoxicating drink and who has his senses under control, is not afflicted with any disorder due to alcohol either somatic or psychic.

अध्यायोक्तार्थप्रहः—

तत्र श्लोकाः—

यत्प्रभावा भगवती सुरा पेया यथा च सा ।
यद्द्रव्या यस्य या चेष्टा योगं चापेक्षते यथा ॥२०७॥
यथा मदयते यैश्च गुणैर्युक्ता महागुणा ।
यो मदो मदमेवाश्च ये त्रयः स्वस्वलक्षणाः ॥२०८॥
ये च मद्यकृता दोषा गुणा ये च मदात्मकाः ।
यच्च त्रिविधमापानं यथासत्त्वं च लक्षणम् ॥२०९॥
ये सहायाः सुखाः पाने चिरक्षिप्रमदा नराः ।
मदात्ययस्य यो हेतुर्लक्षणं यद् यथा च यत् ॥२१०॥
मद्यं मद्योत्थितान् रोगान् हन्ति यश्च क्रियाक्रमः ।
सर्वं तदुक्तमखिलं मदात्ययचिकित्सिते ॥२११॥

तत्र श्लोकाः ते विषयभा उपसंहारना श्लोक छे के उस विषयमें उपसंहारके श्लोक हैं कि, भगवती भगवती भगवती, सुरा सुरा सुरा, यत्-ने जो, प्रभावा प्रभाव छे प्रभाव है, यथा च नेवी रीते जिस विधिसे, सा ते वह, पेया पीवी ओई पीनी चाहिए, यद्द्रव्या ने द्रव्यानी ते अने छे जिस द्रव्यसे बनी है, यस्य नेने भाटे जिसके लिए, या च ने जो, इष्टा छे इष्ट है, यथा च नेवी रीते जिन प्रकारके, योगश्च योगनी योगकी, अपेक्षते अपेक्षा राणे छे अपेक्षा रखती है, यथा नेवी रीते जिस तरह, मदयते मदेने उत्पन्न करे छे मदको उत्पन्न करती है, महागुणा महागुणवाणी महागुणवाली, यैः ने जिन, गुणैः गुणैः गुणोंसे, युक्ता

युक्त छे युक्त है, यः ने जो, मदः मद छे मद है, ये च ने जो, स्वस्व-पोतपोताना अपने अपने, लक्षणाः लक्षणवाणी लक्षणवाले, त्रयः त्रय तीन, मद-मदना मदके मेदाः मेदा छे मेद हैं, ये च ने जो, मद्यकृताः मद्यकृत मद्यजन्य, दोषाः दोषा छे दोष हैं, ये च ने जो, मदात्मकाः मदात्मक मदात्मक, गुणाः गुणा छे गुण हैं, यत् च ने जो, त्रिविधश्च त्रय अतनु तीन प्रकारका, आपानश्च अध-पान छे मद्यपान है, यथासत्त्वं च सत्त्वं सुभञ्ज सत्त्वंके अनुसार, लक्षणम् लक्षण छे लक्षण है, ये ने जो, पाने मद्यपानभा मद्यपानमें, सुखाः सुख छे सुखप्रद, सहायाः साथीओ छे साथी हैं, चिर-क्षिप्र-मदाः ने लम्बे वખते अने जल्दी मद यठे येना जो देरसे और जल्दी मदयुक्त होनेवाले, नराः मनुष्यो छे मनुष्य हैं, मदा-त्ययस्य मदात्ययानु मदात्ययका, यः ने जो, हेतुः कारण छे कारण है, यत् ने जो, लक्षणम् लक्षण छे लक्षण है, यथा च नेवी रीते जिस प्रकार, यत् ने जो, मद्यम् मद्य मद्य, मद्योत्थितान् मद्यजनित मद्यजनित, रोगान् रोगाने रोगोंको, हन्ति हन्ति छे नष्ट करता है, यः च अने ने और जो, क्रियाक्रमः चिकित्साक्रम छे चिकित्साक्रम है, तत् ते वह, सर्वम् अधुं सब, अखिलम् संपूर्ण रीते संपूर्णरूपसे, मदात्ययचिकित्सिते मदात्यय चिकित्सित नामना अध्यायभा मदात्ययचिकित्सित नामके अध्यायमें, उक्तम् कथुं छे कहा है ॥२०७-२११॥

Here are the recapitulatory verses—

207-211. The powers of the goddess of wine, the manner of drinking wine, the articles of which it is prepared, the action of each of them, and the nature of the combination it demands, how it intoxicates, combined with what qualities it yields excellent result, the nature of intoxication and the three different stages of intoxication, and their respective characteristic symptoms, the ill-effects of alcohol, as well as its good effects, the three modes of

२१०. पाने-ये च (इ. इ. इ.)

॥ चित्ति-क्षिप्रम् (इ.)

॥ सुखाः-सुरा (इ.)

drinking and the signs and symptoms according to the particular type of the mind, the nature of the boon-companions at drinking that makes for happiness, the persons that are intoxicated quickly and those that are intoxicated slowly, the cause of alcoholism and its signs and symptoms, how and which wine cures the diseases produced by alcohol and what is the line of treatment—all this, is elaborately described in this chapter on the therapeutics of alcoholism.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते
चिकित्सास्थाने मदात्ययचिकित्सितं
नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

इति આ પ્રમાણે इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेक्षा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
यस्कृती प्रतिसंस्कार पानेवा आ शास्त्रमा और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान
विषे चिकित्सास्थानमें, मदात्ययचिकित्सितम् 'मदात्यय-
चिकित्सित' 'मदात्ययचिकित्सित', नाम नामने
नामका, चतुर्विंशः शैलीसमे चौबीसवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थै। अध्याय समाप्त हुआ ॥ २४ ॥

24. Thus in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka the twenty-fourth chapter entitled 'The Therapeutics of Alcoholism' is completed.

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

પચીસમે અધ્યાય અધ્યાય પચીસવાં
Chapter XXV

द्वित्रणीयचिकित्सितोपक्रमः—

अथातो द्वित्रणीयचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

અથ અતઃ હવે અહીંથી અવ આમે, દ્વિત્રણીયચિકિ-
ત્સિતમ્ 'દ્વિત્રણીયચિકિત્સિત' નામના અધ્યાયનું
'દ્વિત્રણીયચિકિત્સિત' નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામઃ
વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥ ૧ ॥

મગવાન્ ભગવાન મગવાન, આત્રેયઃ આત્રેયે
આત્રેયને, इति ह आ विषयमा नीये प्रमाणे अ इस
વિષયમે નિમ્ન પ્રકારસે હી, आह स्म कहेलुं छे
કહા હૈ ॥ ૨ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Therapeutics of the two kinds of Wounds'.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

त्रणविषयेऽग्निवेशस्य प्रश्नाः—

परावरजमात्रेयं गतमानमदव्यथम् ।

अग्निवेशो गुरुं काले विनयादिदमब्रवीत् ॥३॥

પરાવરજમ્ પર અને અવરને બાલુનાર પર ઔર
અવરકો જાનનેવાજા, ગત-માન-મદ-વ્યથમ્ માન, મદ
અને વ્યથાથી રહિત માન, મદ ઔર વ્યથાસે રહિત, ગુરુમ્
ગુરુ ગુરુ, આત્રેયમ્ આત્રેયને આત્રેયકો, અગ્નિવેશઃ અગ્નિ-
વેશે અગ્નિવેશને, કાલે શૈલ્ય સમયે યોગ્ય સમયમે
વિનયાત્ વિનયપૂર્વકે વિનયપૂર્વક, હદમ્ આ યદ,
અબ્રવીત્ પૂછ્યું પૂછા ॥ ૩ ॥

3. Approaching the Master Atreya endowed with the knowledge of this

૧. દ્વિત્રણીય-ત્રણીય (૪)

૨. અગ્નિવેશ-વજ્રમાન (૪. ૧.)

world and the other, and freed from the faults of pride, passion and fear, Agnivesa at the proper time, put the following question with due modesty.

भगवन् ! पूर्वमुद्दिष्टौ द्वौ व्रणौ रोगसंग्रहे ।
तयोर्लिङ्गं चिकित्सां च वक्तुमर्हसि शर्मन् ॥४॥

भगवन् हे भगवान् ! हे भगवान् !, रोगसंग्रहे रोगसंग्रह अध्यायमां रोगसंग्रह अध्यायमें, पूर्वम् पहले प्रथम, द्वौ व्रणौ ये प्रश्न दो व्रण, उद्दिष्टौ उद्दिष्टमां आल्यां छे कहे गये हैं, शर्मन् ! हे सुभक्त ! हे सुखदाता !, तयोः ते अन्तेमां उन दोनोंके, लिङ्गम् लक्षण, चिकित्सां च अने चिकित्सा और चिकित्सा, वक्तुम् उद्दिष्टी कहनी, अर्हसि अर्ह छे चाहिए ॥ ४ ॥

4. "O, worshipful one ! in the Section on Nosology, you made mention of two kinds of wounds. O, giver of healing ! it behoves you to tell us concerning their symptoms and treatment".

आग्नेयस्योत्तरम्—

इत्यग्निवेशस्य वचो निशम्य गुरुरब्रवीत् ।
यौ व्रणौ पूर्वमुद्दिष्टौ निजश्चागन्तुरेव च ॥५॥
भूयतां विधिवत् सौम्य ! तयोर्लिङ्गं च भेषजम् ।

इति आ. इस, अग्निवेशस्य अग्निवेशना अग्निवेशके, वचः वचने वचनको, निशम्य सांभली सुनकर, गुरुः गुरुये गुरुने, अब्रवीत् उल्लुं कहा, सौम्य ! हे सौम्य ! हे सौम्य !, निजः च निज निज, आगन्तुः एव च अने आगन्तु और आगन्तु, यौ येना ये ऐसे जो, व्रणौ ये प्रकारना प्रश्न दो प्रकारके व्रण, पूर्वम् प्रथम पहले, उद्दिष्टौ उद्दिष्टी छे कहे हैं, तयोः ते अन्तेमां उन

दोनोंके, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, भेषजम् च तथा चिकित्सा तथा चिकित्साको, विधिवत् विधिपूर्वक विधि-सहित. श्रयताम् सांभली सुनो ॥ ५३ ॥

5-5½. Having heard these words of Agnivesa, the teacher replied, "O, gentle one ! regarding the two kinds of wounds viz. the endogenous and exogenous, which have been described previously, now listen to a systematic description of their symptoms and treatment.

व्रणभेदाः—

निजः शरीरदोषोत्थ आगन्तुर्बाह्यहेतुजः ॥६॥

निजः निज प्रश्न निज व्रण, शरीर- शरीरना शरीरके, दोषोत्थः दोषोत्थी उत्पन्न थाय छे दोषोंसे उत्पन्न होता है, आगन्तुः अने आगन्तु और आगन्तु, बाह्यहेतुजः बाह्यहेतुना हेतुओत्थी थाय छे बाहरके हेतुओंसे होता है ॥ ६ ॥

6. The endogenous type is due to internal morbidity of the body and the exogenous type is due to external causes

आगन्तुव्रणानां हेतुः चिकित्सा च—

वधबन्धप्रपतनाहंष्ट्रादन्तनखक्षतात् ।
आगन्तवो व्रणास्तद्विषस्पृश्याग्निशस्त्राः ॥७॥
मन्त्रागदप्रलेपाद्यैर्भेषजैर्हेतुभिश्च ते ।
लिङ्गैकदेशैर्निर्दिष्टा विपरीता निजैर्व्रणैः ॥८॥

आगन्तवः आगन्तुक आगन्तुक, व्रणाः प्रश्न व्रण, वध- आघात आघात, बन्ध- बन्ध बन्ध, प्रपतनात् तथा पतन तथा पतनसे, हंष्ट्रा- दाद दाद, दन्त- दात दात, नख- तथा नखना तथा नखके, क्षतात् आघात आघातसे, तद्वत् विषस्पृश्या- तेभ्य विषना स्पृश्या एवं विषके स्पृश्या, अग्नि- अने अग्नि और अग्नि, शस्त्राः तथा शस्त्रा

४ द्वौ व्रणौ—यौ व्रणौ (ध.)

५ इत्यग्निवेशस्य—युताश्वेशस्य (ग.)

॥ च भेषजम्—समेषजम् (ध. क.)

८. प्रलेपाद्यैः—प्रलेपैश्च (ध.)

॥ निजैर्व्रणैः—निजैर्व्रणैः (ध. न. त. ध.)

માય છે તથા શસ્ત્રે હોતે હૈ, તે તે પ્રણેને उन व्रणोंको, मन्त्र- मन्त्र मन्त्र, अगद- अगद अगद, प्रलेपाद्यैः तथा प्रक्षेप वज्रे तथा प्रक्षेप आदि, भेषजैः औषधैश्च औषधैः, हेतुभिः हेतुभिर्यथा हेतुवर्जैः, लिङ्ग- अने धक्षणेना और लक्षणोंके, एकदेशैः च એક ભાગથી एकदेशसे, निजैः व्रणैः निज प्रणैश्च निज व्रणोंसे, विपरीताः विपरीत विपरीत, निर्दिष्टाः કહેલા છે કહે ગયે હૈ ॥ ૭-૮ ॥

7-8. The exogenous wounds are caused by trauma, ligature, falls and by injuries resulting from fangs, teeth and nails and also by contact with toxic or poisonous substances or fire or cutting weapons. These exogenous wounds are distinguished from the endogenous variety by the difference in their treatment consisting of charms, talisman, external application etc., by their different causative factors and by their being local affections (affecting the injured region alone).

व्रणानां निजहेतूनामागन्तूनामशाम्यताम् ।
कुर्यादोषबलापेक्षी निजानामौषधं यथा ॥९॥

નિજહેતૂનામ્ નિજહેતુકે અનેલા નિજ હેતુસે બને હૂણ, આગન્તૂનામ્ આગન્તુકે આગન્તુક, વ્રણાનામ્ પ્રણે વ્રણોંકે, અશામ્યતામ્ શાંત ન થતાં શાન્ત ન હોનેપર, દોષબલાપેક્ષી દોષના બળને વિચાર કરી દોષકે બલકા વિચાર કરકે, નિજાનામ્ યથા નિજ પ્રણેના જેવી નિજ વ્રણોંકે સમાન, ઔષધમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કુર્વાતિ કરવી એઈ એ કરની યાહિ ॥ ૯ ॥

9. If the wounds of the exogenous variety do not yield to the aforesaid treatment on account of their association with endogenous morbid factors,

the physician should treat them with the medications indicated in the endogenous type of wounds, according to the predominant morbid humor.

નિજવ્રણાના સંપ્રાપ્તિઃ—

यथास्वैर्हेतुभिर्दुष्टा वातपित्तकफा नृणाम् ।
बहिर्मागं समाश्रित्य जनयन्ति निजान् व्रणान् ॥१०॥

યથાસ્વૈઃ પેાતપેાતાના અપને અપને, હેતુભિ હેતુભિર્યથા કારણોંસે, દુષ્ટાઃ દુષ્ટ યથેલા દુષ્ટ હૂણ, વાત- પિત્તકફાઃ વાત, પિત્ત તથા કફ વાત, પિત્ત તથા કફ, બહિર્માગમ્ બાહ્ય માર્ગને બાહ્ય માર્ગકા, સમાશ્રિત્ય આશ્રય કરીને આશ્રય કરકે, નૃણામ્ મનુષ્યોંને મનુષ્યોંકો, નિજાન્ વ્રણાન્ નિજ પ્રણે નિજ વ્રણ, જનયન્તિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતે હૈ ॥ ૧૦ ॥

10. The three humors—vata, pitta and kapha, being provoked by their respective etiological factors and getting lodged in the external regions, produce ulcers or wounds of the endogenous type.

વાતિકવ્રણસ્ય લક્ષણં ચિકિત્સા ચ—

स्तब्धः कठिनसंस्पर्शो मन्दस्त्रावोऽतितीव्ररुक् ।
तुद्यते स्फुरति द्यावो व्रणो मारुतसंभवः ॥११॥

મારુતસંભવઃ મારુતજન્ય વાતજન્ય, વ્રણઃ પ્રણ વ્રણ, સ્તબ્ધઃ સ્તબ્ધ સ્તબ્ધ, કઠિનસંસ્પર્શઃ કઠિન સ્પર્શવાળો કઠિન સ્પર્શવાળો, મન્દસ્ત્રાવઃ મન્દ સ્ત્રાવયુક્તો મન્દ સ્ત્રાવયુક્ત, અતિતીવ્રરુક્ અતિતીવ્ર પીડાવાળો અત્યન્ત તીવ્ર પીડાયુક્ત, દ્યાવઃ સ્થાવરવર્ણને સ્થાવરવર્ણકા, તુદ્યતે તોદ્યુક્ત તોદ્યુક્ત, સ્ફુરતિ તથા સ્ફુરણયુક્ત હોય છે તથા સ્પન્દયુક્ત હોતા હૈ ॥ ૧૧ ॥

11. The wounds which are indurated, hard to the touch, attended with the scanty discharge, acute pain.

pricking pain and throbbing, and which are of dusky coloration, are caused by the morbidity of vata.

संपूरणैः स्नेहपानैः स्निग्धैः स्वेदोपनाहनैः ।
प्रदेहैः परिषेकैश्च वातव्रणमुपाचरेत् ॥१२॥

संपूरणैः अंशुं बृंहणं, स्नेहपानैः स्नेहपानं, स्निग्धैः तथा स्निग्धं तथा स्निग्धं, स्वेद- स्वेदं स्वेदं, उपनाहनैः उपनाहं, प्रदेहैः प्रदेहं प्रदेहं, परिषेकैः च अने परिषेकाधी और परिषेकोसे, वातव्रणम् वातव्रं प्रक्षुणे वातव्रं व्रणका, उपाचरेत् उपचारं करे। ओष्ठो उपचार करना चाहिए ॥ १२ ॥

12. The physician should treat these wounds due to vata, with impletion therapy, potion of unctuous substances, with sudation and poultices prepared with unctuous substances and with applications and affusions.

पैतिकव्रणस्य लक्षणं चिकित्सा च—

तृष्णामोहज्वरस्वे(क्ले)ददाहदुष्टयवदारणैः ।
व्रणं पित्तकृतं विद्याद्गन्धैः स्नावैश्च पूतिकैः ॥१३॥

तृष्णा- तृप्त्यं प्यास, मोह- मोहं मोहं, ज्वर- ज्वरं ज्वर, स्वेद- पृथगेवा पसीना (क्लेद- क्लेदं क्लेदं), दाह- दाहं दाह, दुष्टि- दुष्टि दुष्टि, अवदारणैः प्रक्षुभां यीरा प्यासा व्रणका फटना, पूतिकैः तथा दुग्धैः तथा बदबूदार, गन्धैः अंधं गन्ध, स्नावैः च अने स्नावथी और स्नावसे, व्रणम् प्रक्षुणे व्रणको, पित्तकृतम् पित्तजन्यं पित्तजन्यं, विद्याद् अक्षुधो जानना चाहिए ॥ १३ ॥

13. The physician should know the wound to be due to pitta if it be attended with thirst, stupefaction, fever, sweat or softening, burning, putrefaction, tissue destruction, foul smell and discharge.

शीतलैर्मधुरैस्तिकैः प्रदेहपरिषेचनैः ।

सर्पिष्पानैर्विरेकैश्च पैत्तिकं शमयेद्ब्रणम् ॥१४॥

शीतलैः शीतलं शीतलं, मधुरैः मधुरं मधुर, तिकैः अने तिक्तं द्रव्योश्च तैयार करे। और तिक्त द्रव्योसे तैयार किये हुए, प्रदेह- प्रदेहं प्रदेहं, परिषेचनैः अने परिषेका ६२१ और परिषेकोसे, सर्पिष्पानैः घृतपानं घृतपानं, विरेकैः च अने विरेचनो ६२१ और विरेचनोसे, पैत्तिकम् व्रणम् पैत्तिकं प्रक्षुणे पैत्तिक व्रणको, शमयेत् शान्त करे। ओष्ठो शान्तकरना चाहिए ॥ १४ ॥

14. The physician should alleviate these wounds of the pitta type with applications and affusions prepared with cooling, sweet and bitter drugs, by the potion of medicated ghee as also by purgation.

कफव्रणस्य लक्षणं चिकित्सा च—

बहुपिच्छो गुरुः स्निग्धः स्तिमितो मन्दवेदनः ।
पाण्डुवर्णोऽल्पसंक्लेदश्चिरकारी कफव्रणः ॥१५॥

कफव्रणः उक्षु प्रक्षु कफव्रं, बहुपिच्छः अक्षु पिच्छायुक्तं बहुत पिच्छायुक्तं, गुरुः शुभु गुरु, स्निग्धः स्निग्धं स्निग्ध, स्तिमितः स्तिमितं स्तिमित, मन्दवेदनः मन्द वेदनायुक्तं मन्द वेदनायुक्तं, पाण्डुवर्णः पाण्डु वर्णो पाण्डुवर्णका, अल्पसंक्लेदः अल्प संक्लेदयुक्तं अल्प क्लेदयुक्तं, चिरकारी अने चिरकारी होय छे और चिरकारी होता है ॥ १५ ॥

15. The wound, born of kapha morbidity, is characterised by very sticky discharge, thickness, greasiness, fixity, slight pain, pale coloration, slight softening and chronicity.

कषायकटुक्षोणैः प्रदेहपरिषेचनैः ।

कफव्रणं प्रशमयेत्तथा लङ्घनपाचनैः ॥१६॥

१४ तिक्तैः-स्निग्धैः (घ.)

१६. पाचनैः-शोषनैः (घ. द. घ. ब.)

१३. गन्धैः स्नावैश्च पूतिकैः-गन्धस्नावैः सपूतिकैः (घ.)

कषाय- उपाय कषाय, कटु- कटु कटु, रुक्ष- रुक्ष रुक्ष, उष्णः तथा उष्ण तथा उष्ण, प्रदेह- प्रदेह प्रदेह, परिषेचनैः अने परिषेचने द्वारा और परिषेचनों द्वारा, तथा तथा तथा, लङ्घन- लङ्घन लङ्घन, पाचनैः अने पाचनेशी और पाचनोंसे, कफव्रणम् उक्ष्ण प्रक्षुने कफज व्रणको, प्रक्षमयेत् शांत करवे अर्धे शान्त करना चाहिए ॥ १६ ॥

16. The physician should cure the wounds of the kapha type by means of applications and affusions prepared with astringent, pungent, dry and hot articles as also by lightening therapy and the administration of digestive drugs.

अस्मिन्नध्याये वक्ष्यमाणा विषयाः—

तौ द्वौ नानात्वमेदेन निरुक्ता विंशतिव्रणाः ।
येषां परीक्षा त्रिविधा, प्रदुष्टा द्वादश स्मृताः ॥१७॥
स्थानान्यष्टौ तथा गन्धाः, परिस्त्रावाश्चतुर्दश ।
षोडशोपद्रवा दोषाश्चत्वारो विंशतिस्तथा ॥१८॥
तथा चोपक्रमाः सिद्धाः षट्त्रिंशत् समुदाहृताः ।
विभज्यमानाऽऽकृणु मे सर्वानितान् यथेरितान् ॥१९॥

तौ द्वौ ते ये प्रक्षुने ये दो व्रणों, नानात्वमेदेन भिन्न भिन्न वेदोंशी भिन्न भिन्न मेदोंसे, विंशतिः बीस प्रकारकी व्रणाः प्रदुष्ट व्रण, निरुक्ताः उद्देष्टा छे कहे गये हैं, तेषां तेऽष्टौ उनकी, परीक्षा परीक्षा परीक्षा, त्रिविधा प्रदुष्टा उद्देष्टा छे तीन प्रकारकी है, प्रदुष्टाः द्वादश प्रदुष्ट व्रण, द्वादश बारह, स्मृताः आनेवा छे माने गये हैं, स्थानानि स्थान स्थान, तथा तथा तथा, गन्धाः गन्ध गन्ध, अष्टौ आठ छे आठ हैं, परिस्त्रावाः परिस्त्रावा परिस्त्राव, चतुर्दश चौद छे

चौदह हैं उपद्रवाः उपद्रवा उपद्रव, षोडश सोण छे सोलह हैं दोषाः दोषा दोष, विंशतिः तथा चत्वारः बीस छे चौबीस हैं, तथा तथा तथा, सिद्धाः सिद्ध सिद्ध, उपक्रमाः च उपक्रमा उपक्रम, षट्त्रिंशत् छत्तीस छत्तीस, समुदाहृताः उद्देष्टा छे कहे गये हैं, यथेरितान् उद्देष्टा मुज्ज्य कथन अनुसार, एतान् सर्वान् ये सध- गाने इन सबको, विभज्यमानान् भुङ्क्षु भुङ्क्षु जुदा जुदा, मे भारी पासेशी मुक्तसे, शृणु अभिगौ सुनो ॥१७-१९॥

17-19. These two varieties of wounds (exogenous and endogenous) are further divided into twenty kinds according to their varying characteristics. As regards these, the clinical examination is conducted in three ways. Excessively morbid conditions are said to be twelve. Their seats of affection are eight. Similarly eight are the pathological odors associated with them. Fourteen kinds of discharge are observed in these wounds. The complications are sixteen and the morbid factors for the non-healing of these ulcers are twenty-four. Thirty-six are the effective measures laid down for the treatment of these wounds. Listen, as I describe all these separately.

व्रणानां विंशतिर्मेदाः—

कृत्योत्कृत्यस्तथा दुष्टोऽदुष्टो मर्मस्थितो न च ।
संवृतो दारुणः स्त्रावी सविषो विषमस्थितः ॥२०॥

१७. तौ द्वौ-द्वौ द्वौ (म. फ.)

॥ निरुक्ताः-निरुक्ताः स्युः (म. फ.)

१९. विभज्यमानान्-विभाज्यमानान् (म. फ.)

॥ मे-तान् (म.)

२०. कृत्योत्कृत्य-कृत्याकृत्य (म.)

॥ दुष्ट-तथा (ख. झ. ड. त. द.)

॥ न च-नवः (ख. झ. ड. त. द.)

॥ दारुणः-स्त्रावी-दारुणोत्तमः (म.)

॥ स्त्रावी-उज्जः (म.)

उत्सङ्गयुत्सन्न एषां च व्रणान् विद्याद्विपर्ययात् ।
इति नानात्वमेदेन निरुक्ता विंशतिर्व्रणाः ॥२१॥

कृत्योक्तयः कृत्य, उक्त्य कृत्य, उत्कृत्य, तथा दुष्टः
दुष्ट दुष्ट, अदुष्टः अदुष्ट अदुष्ट, मर्मस्थितः मर्मस्थित
मर्मस्थित, न च अमर्मस्थित ये च प्रत्यु अमर्मस्थित
ये छः व्रण, संवृतः संप्रत संवृत, दारुणः दारुण दारुण,
खावी आपवागी, साव्युक्त, सविषः सविष सविष,
विषमस्थितः विषमस्थित विषमस्थित, उत्सङ्गी- उत्सङ्गी
उत्सङ्गी, उत्सङ्गः अने उत्सङ्ग और उत्सङ्ग. एषाम् च
ये सातथी इन सातसे, विपर्ययात् विपरीत विपरीत,
व्रणान् विवृत, मृदु आदि भीम सात प्रत्यु विवृत, मृदु
आदि दूसरे सात व्रण, विद्यात् आधुना जानने चाहिए,
इति आ प्रमाणे इन प्रकार, नानात्वमेदेन नानात्वना
मेथी नानात्वके मेदसे, विंशतिः बीस बीस. व्रणाः
प्रत्यु व्रण, निरुक्ताः उद्धृता ये कहे हैं ॥ २०-२१ ॥

20-21. The operable and the inoperable, putrid and non-putrid, affecting the vital organs and not affecting them, open and closed, hard and soft, with scanty and profuse discharge, toxic and non toxic, regular and irregular, with and without deep burrows and pouches (undermined edges), with depressed and elevated surface—thus are described the twenty varieties of wounds, classified according to their various characteristics.

व्रणानां त्रिविधा परीक्षा—

दर्शनप्रश्नसंस्पर्शैः परीक्षा त्रिविधा स्मृता ।

दर्शन- दर्शन दर्शन, प्रश्न- प्रश्न प्रश्न, संस्पर्शैः
अने संपर्शथी और संस्पर्शसे, परीक्षा परीक्षा परीक्षा,
त्रिविधा प्रत्यु प्रकाशनी तीन प्रकारकी. स्मृता उद्धृती
छे कही है ॥ २१ ॥

21½ The method of clinical examination is laid down as of three kinds viz.: inspection, interrogation and palpation.

वयोवर्णशरीराणामिन्द्रियाणां च दर्शनात् ॥२२॥

हेत्वर्निस्वात्म्याग्निबलं परीक्ष्यं वचनाद्बुधैः ।

स्पर्शान्मादवशैत्ये च परीक्ष्ये सविपर्यये ॥२३॥

बुधैः बुद्धिमान् वैद्योऽथे बुद्धिमान् वैद्य, वयः- वय
वय, वर्ण- वर्ण वर्ण, शरीराणाम् शरीर शरीर, इन्द्रि-
याणाम् च तथा इन्द्रियोऽपि परीक्षा तथा इन्द्रियोऽपि
परीक्षा, दर्शनात् ओषथी करवी देखनेसे करे. हेतु- हेतु
हेतु, अग्नि- पीडा पीडा, सात्म्य- सात्म्य सात्म्य, अग्नि-
बलम् अग्नि तथा अग्नी अग्नि तथा बलकी, वचनात्
परीक्ष्यम् परीक्षा प्रश्नथी करवी परीक्षा प्रश्नसे करे,
सविपर्यये अने विपर्ययसहित और विपर्ययसहित,
मादवशैत्ये च मृदुता तथा शीतलताऽपि मृदुता तथा
शीतलताकी, स्पर्शान् परीक्ष्ये परीक्षा स्पर्शथी करवी
ओषथी परीक्षा स्पर्शसे करनी चाहिए ॥ २२-२३ ॥

22 23. The examination of age, color, body and sense organs is done by inspection; the examination of etiological factors, the kind of pain, homologation and strength of gastric fire is done by taking the history of the case, by the skilful diagnostician; he should investigate whether there is softness or hardness, coldness or heat in the part by the method of palpation.

द्वादश दुष्टव्रणाः—

श्वेतोऽवसन्नवर्माऽतिस्थूलवर्माऽतिपिञ्जरः ।

नीलः श्यावोऽतिपिङ्गको रक्तः कृष्णोऽतिपूतिकः २४

२१. उत्सङ्गी-स्वस्तङ्गी (ख. ड. त.)

॥ निरुक्ताः-निष्ठाः स्युः (च.)

२४. अवसन्नवर्मा-अवसन्नचर्मा (द. ब.)

॥ अतिस्थूलवर्मा-अतिस्थूलचर्मा (द. ब.)

रुक्म- रुक्म रुक्म, सित- सईध खेत, असिताः अने कणुं
और काला, इति औ इन, रूपैः इपेथी रूपोसे,
व्रणजावाः प्रथुना आवा व्रणके खाव, चतुर्वर्ण यौध
प्रकारना चौदह प्रकारके, समुद्दिष्टाः कला छे कहे गये
हैं ॥ २८३ ॥

28-28½. The colors of the lymph, serum, pus and blood as also yellow, dusky-red, yellowish red, blue, green, greasy, dry, white and black are regarded to be the fourteen varieties of the color of the discharge from wounds.

षोडश व्रणोपद्रवाः—

विसर्पः पक्षाघातश्च सिरास्तम्भोऽपतानकः ॥२९॥

मोहोन्मादव्रणरुजो ज्वरस्तृष्णा हनुग्रहः ।

कासश्छर्दिः रतीसारो हिक्का श्वासः सवेपथुः ॥३०॥

षोडशोपद्रवाः प्रोक्ता व्रणानां व्रणचिन्तकैः ।

व्रणचिन्तकैः प्रथुयांतकोणे व्रणचिन्तकोने,
व्रणानाम् प्रथुना व्रणोके, विसर्पः विसर्प विसर्प,
पक्षाघातः च पक्षाघात पक्षाघात, सिरास्तम्भः सिरास्तम्भ
सिरास्तम्भ, अपतानकः अपतानक अपतानक, मोह-
भेद मोह, उन्माद- उन्माद उन्माद, व्रणरुजः प्रथुनी
वेदना व्रणकी वेदना, ज्वरः ज्वर ज्वर, तृष्णा तरस
प्यास, हनुग्रहः हनुग्रह हनुग्रह, कास- आसी खांसी,
छर्दिः छर्दि छर्दि, अतीसार अतीसार, हिक्का
हिक्का हिक्का, सवेपथुः वेपथु वेपथु, श्वासः अने श्वास
और श्वास, इति औ ये, षोडश षोडश सोलह, उपद्रवाः
उपद्रवा उपद्रव, प्रोक्ताः कला छे कहे हैं ॥ २९-३० ॥

29-30½. Acute spreading affection, hemiplegia, vascular thrombosis, convulsions, stupefaction, insanity, acute pain in the wound, fever, thirst, lock-jaw, cough, vomiting, diarrhea, hiccup, dyspnea and tremors are the sixteen complications of wounds described by the specialists in the subject of wounds.

प्रकारान्तरेण चतुर्विंशतिर्वर्णदोषाः—

वायुक्लेदात्सिराक्लेदाद्गाम्भीर्यात्कृमिभक्षणात् ॥३१॥

अस्थिभेदात् सशय्यत्वात् सविषत्वाच्च सर्पणात् ।

नखकाष्ठप्रभेदाच्च चर्मलोमातिघट्टनात् ॥ ३२ ॥

मिश्र्याबन्धादतिस्नेहादतिभैषज्यकर्षणात् ।

अजीर्णादतिमुक्ताच्च विरुद्धासात्म्यभोजनात् ॥३३॥

शोकात् क्रोधाद्दिवास्वप्नाद्द्वयायामान्मैथुनात्तथा ।

व्रणा न प्रशमं यान्ति निष्क्रियत्वाच्च देहिनाम् ॥३४॥

स्नायुक्लेदात् स्नायुओना उद्देश्यी वायुओके क्लेदसे,
सिराक्लेदात् सिराओना उद्देश्यी सिराओके क्लेदसे, गाम्भी-
र्यात् गंभीरताओ गम्भीरतासे, कृमिभक्षणात् कृमिओओ
भक्षणु करवाओ कृमिओद्वारा खाये जानेसे, अस्थिभेदात्
हड्डीके टूटनेसे, सशय्यत्वात् शय्ययुक्त
होनाओ शय्ययुक्त होनेसे सविषत्वात् विषयुक्त होनाओ
विषयुक्त होनेसे, सर्पणात् च ईलावाओ फैलनेसे,
नख- नख नख, काष्ठ- तथा हड्डी तथा लकड़ीके, प्रभे-
दात् वागवाओ लगनेसे, चर्म- चामडी खन्ना, लोम-
अथवा ईलाओना अथवा लोमोके, अतिघट्टनात् च घट्टना
अधिक घट्टनासे, मिश्र्याबन्धात् सरथी रीति
न आधवाओ ठीक प्रकार न बांधनेसे, अतिस्नेहात्
अधिक स्नेह लगावनाओ अधिक स्नेह लगानेसे, अति-
भैषज्यकर्षणात् औषधीओ अतिकर्षित भवाओ औषधोसे
अतिकर्षित होनेसे, अजीर्णात् अजीर्णओ अजीर्णसे,
अतिमुक्तात् च अने बहुत आवाओ और अधिक खानेसे,
विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, असात्म्य- अने असात्म्य और
असात्म्य, भोजनात् भोजनओ भोजनसे, शोकात् शोकओ
शोकसे, क्रोधात् क्रोधओ क्रोधसे, दिवास्वप्नात् दिवसभा-
गधवाओ दिनमें सोनेसे, व्यायामात् व्यायामओ व्यायामसे,
तथा तथा तथा, मैथुनात् मैथुनओ मैथुनसे, निष्क्रि-
यत्वात् च अने शिकत्सा न करवाओ और चिकित्सा न

३१. सिराक्लेदात् सिराक्लेदात् (ब. ब.)

, कृमिभक्षणात्—कृमिदर्शनम् (ब. ब.)

३२. सविषत्वाच्च सर्पणात्—सविषत्वादतर्कणात् (ब.)

, सर्पणात्—तर्पणात् (ब.)

, प्रभेदाच्च—प्रलोदाच्च (ग. क.)

, अतिभौमतिघट्टनाच्च—चर्मलोमातिघट्टनात् (ब. ब.)

करवानेसे, देहिनाम् मनुष्येना मनुष्योके, व्रणाः प्रक्षु
व्रण, प्रक्षमम् न यान्ति शांतं अती नथी शांतं नही
होते ॥ ३१-३४ ॥

31-34. The softening of the sinews, softening of the vessels, deep-seatedness, destruction of tissues by parasites, the presence of sequestrum or foreign bodies, toxic conditions, tendency to spread, constant injury by nails and wood, excessive pressure of the skin and the hair, faulty bandaging, excessive oleation, emaciation due to excessive medication, indigestion, over-eating, antagonistic and unwholesome diet, grief, anger, day-sleep, physical exercise, sex-act and neglect of treatment—these are the factors which cause non-healing of wounds in the human body.

परिक्षावाच्च गन्धाच्च दोषाच्चोपद्रवैः सह ।

व्रणानां बहुदोषाणां कृच्छ्रत्वं चोपजायते ॥३५॥

उपद्रवैः सह उपद्रवैः सहित उपद्रवोंके साथ, परिक्षावाच्च च परिक्षावथी परिक्षावसे, गन्धात् च गंधथी गन्धसे, दोषाव च तथा दोषथी तथा दोषसे, बहुदोषाणाम् बहु दोषाणां बहुत दोषवाले, व्रणानाम् व्रणोंकी, कृच्छ्रत्वं कृच्छ्रत्वात् कृच्छ्रत्वाध्यता, उपजायते थाय छे होती है ॥ ३५ ॥

35. The excessively morbid wounds become formidable by reason of their excessive discharge, smell, morbidity and complications.

व्रणानां साध्यासाध्यलक्षणानि—

त्वक्मांसजः सुखे देशे तरुणस्यानुपद्रवः ।

बीजतोऽमिषवः काळे सुखसाध्यः स्मृतोऽवगः ॥३६॥

तरुणस्य तरुण तरुण, बीमतः तथा युद्धमानना तथा बुद्धिमानका, सुखे देशे भर्मा वगरना स्थानमां मर्मरहित स्थानमें, त्वक्मांसजः त्वक्मांसे अने मांसमां भेदे त्वक्मां और मांसमें उत्पन्न हुआ अमिषवः नवीन नवीन, अनुपद्रवः अने उपद्रवरहित और उपद्रवरहित, व्रणः प्रक्षु व्रण, काळे येथ्य काणमां योग्य कालमें, सुखसाध्यः सुखसाध्य सुखसाध्य, स्मृतः कहेथे छे कहा है ॥ ३६ ॥

36. The wounds that occur in the skin and the flesh, in regions which are easy of approach, which are not associated with complications, which are of recent origin and which occur in favourable seasons and in young and intelligent persons are considered easily curable.

गुणैरन्यतमेहीनस्ततः कृच्छ्रो व्रणः स्मृतः ।

सर्वैर्विहीनो विज्ञेयस्त्वसाध्यो निरुपक्रमः ॥३७॥

अन्यतमैः उपरना गुणैर्माथी कर्ष्योड उपर्युक्त गुणोंमेंसे किसी एक, गुणैः गुणैः गुणैः गुणैः, हीनः हीन व्रणः प्रक्षु व्रण, ततः तेना करता उसकी अपेक्षासे, कृच्छ्रः कृच्छ्रत्वात् कृच्छ्रत्वाध्य, स्मृतः कहेथे छे कहा गया है, सर्वैः अने सधणा गुणैः और सब गुणोंसे, विहीनः न रहित प्रक्षुने ते हीन व्रणको तो, असाध्यः असाध्य असाध्य निरुपक्रमः तेभ्यः अतिक्रिय एवं अतिक्रिय, विज्ञेयः आज्ञे ज्ञानना चादि ॥ ३७ ॥

37. When the wound is not characterised by all of the above conditions but is lacking in some, then it is considered formidable; and if all the above conditions are lacking, then the condition should be considered incurable.

३७. कृच्छ्रो व्रणः—कृच्छ्रः (क. ड)

निरुपक्रमः—निरुपक्रमः (प. क.)

व्रणानां षट्त्रिंशदुपक्रमाः—

व्रणानामादितः कार्यं यथासन्नं विशोधनम् ।
ऊर्ध्वभागैरधोभागैः शस्त्रैर्वस्तिभिरेव च ॥३८॥
सद्यः शुद्धशरीराणां प्रशमं यान्ति हि व्रणाः ।
यथाक्रममतश्चोर्ध्वं शृणु सर्वानुपक्रमान् ॥३९॥

व्रणानाम् प्रथोभा व्रणोर्ध्वं, आदितः प्रथम, प्रथम,
ऊर्ध्वभागैः वमनद्वारा वमनसे, अधोभागैः विरेचन-
द्वारा विरेचनसे, शस्त्रैः शस्त्रोद्धारः शस्त्रोत्त, वस्तिभिः
एव च तथा अस्तिद्वारा तथा वस्तिसे, यथासन्नम् न
पासे होय ते जो पासमें हो वह, विशोधनम् निशोधन
विशोधन, कार्यम् करने के लिए करना चाहिए, हि
उद्धार के क्योंकि, शुद्धशरीराणाम् शुद्ध शरीरवाणाम्
शुद्ध शरीरवालोंके, व्रणाः प्रथु व्रण, सद्यः शीघ्र शीघ्र,
प्रशमम् यान्ति शान्त थाय छे शान्त होते हैं, अतः
ऊर्ध्वं हवे पछी इसके आगे, यथाक्रमम् क्रम मुअ
क्रम अनुसार, सर्वान् सधना सब, उपक्रमात् उपक्रमोने
उपक्रमोंको, शृणु साधने सुनो ॥ ३८-३९ ॥

38-39. In cases of wounds, the first thing to be done is the administration of cleansing agents which operate on the region nearest to the site of the wounds. Thus, emetics, purgatives, enemata and operative procedure may be used as the situation demands. Once the body has been cleansed of its morbid matter, wounds and ulcers immediately subside. Listen hereafter to the exposition, in their due order, of all the therapeutic measures.

शोफघ्नं षड्विधं चैव शस्त्रकर्मावपीडनम् ।
निर्वापणं ससन्धानं स्वेदः शमनमेवणम् ॥४०॥

शोधनौ रोपणीयौ च कषायौ सप्रलेपनौ ।
द्वे तैले तद्गुणे पत्रं छादने द्वे च बन्धने ॥४१॥
भोज्यमुत्सादनं दाहो द्विविधः सावसादनः ।
काठिन्यमार्दवकरे धूपनालेपने शुमे ॥४२॥
व्रणावचूर्णनं वर्ण्यं रोपणं लोमरोहणम् ।
इति षट्त्रिंशदुद्दिष्टा व्रणानां समुपक्रमाः ॥४३॥

शोफघ्नम् च शोफघ्नकर्म, षड्विधम्
एव छ प्रकारनु छः प्रकारका, शस्त्रकर्म च एव शस्त्र-
कर्म शस्त्रकर्म, अवापीडनम् अपपीडनकर्म अवापीडनकर्म,
ससन्धानम् सन्धानकर्म सन्धानकर्म, निर्वापणम्
निर्वापणकर्म निर्वापणकर्म, स्वेदः स्वेद स्वेद, शमनम्
शमन शमन, एवणम् एषण, शोधनौ शोधन
शोधन, रोपणीयौ च तथा रोपण्यु गुणवाणा तथा रोपण
गुणवाले, सप्रलेपनौ प्रलेप प्रलेप, कषायौ अने कषाय और
कषाय, तद्गुणे शोधन तथा रोपण्यु गुणवाणा शोधन तथा
रोपण गुणवाले, द्वे तैले अने धी तथा तैले दोनों की तथा
तैले, पत्रम् पत्र पत्र, द्वे छादने छे प्रकारना आच्छादन
दो प्रकारके आच्छादन, बन्धने च तेभ्यो अन्धन एवं
बन्धन, भोज्यम् पथ्य भोजन पथ्य भोजन, उत्सादनम्
उत्सादन उत्सादन, सावसादनः अवसादन अवसादन,
द्विविधः दाहः छे प्रकारना दाह दो प्रकारका दाह, काठिन्य-
मार्दवकरे कठिनता तथा मृदुता कठिनता तथा मृदुता
करनेवाले, शुमे शुभ शुभ, धूपन- धूपन धूपन, आलेपने
तेभ्यो आलेपन एवं आलेपन, वर्ण्यम् वर्ण्यम् वर्ण्यम्
लोमरोहणम् तथा लोमरोहण्यु तथा लोमरोहण, व्रणाव-
चूर्णनम् व्रणावचूर्णन व्रणावचूर्णन, रोपणम् अने प्रथु-
रोपण्यु और व्रणरोपण, इति छे ये, षट्त्रिंशत् त्रिंश
छत्तीस, व्रणानाम् प्रथोभा व्रणोंके, समुपक्रमाः उपक्रमा
उपक्रम, उद्दिष्टाः उद्दिष्ट छे कहे गये हैं ॥ ४०-४३ ॥

४०. द्वे तैले-द्वौ स्नेहौ (ख.)
४१. तद्गुणे-तद्गुणौ (ख.)
४२. -च छते (न. घ. क.)
४३. तद्गुणे पत्रं-तद्गुणापत्रे (ब.)
४४. आलेपने-उन्मर्दने (ब.)
४५. रोपणं-लेपनं (क. घ. ङ.)
४६. लोमरोहणम्-लोमरोपणम् (ङ.)

40-43. There are six kinds of operative measures in swelling, compression, refrigeration, henosis, sweating, sedation, probing, the use of cleansing and healing decoctions, applications, use of cleansing and healing oils, leaves, two methods of covering, two methods of bandaging, diet, elevation, two kinds of cauterization (heat and caustic alkali), depression, two kinds of fumigation and application of hardening and softening procedures, dusting of wounds, restoring the skin pigment, healing and hair-restoring. Thus these thirty-six are regarded as the therapeutic measures in wounds

વ્રણશોથવ્રણમની ચિકિત્સા—

પૂર્વરૂપં મિષગ્નુદ્ધા વ્રણાનાં શોકઞ્ચાદિતઃ ।

રક્તાવસેચનં કુર્વાદ્જાતવ્રણશાન્તયે ॥૪૩॥

અજાતવ્રણશાન્તયે ઉત્પન્ન ન થયેલા વ્રણની શાન્તિ માટે ઉત્પન્ન થયેલ વ્રણની શાન્તિકે લિપ્ત, મિષક વેગે વૈથ, વ્રણનામ્ પ્રણાના વ્રણોંકે, પૂર્વરૂપમ્ પૂર્વરૂપ, શોકમ્ સેાઅને શોકો, ગુદ્ધા અણીને જાનકર, આદિતઃ પ્રથમથી પ્રથમસે, રક્તાવસેચનમ્ રક્ત-મોક્ષણ રક્તમોક્ષણ, કુર્વાત્ કરવું એકએ કરે ॥ ૪૪ ॥

44. Knowing that swelling is the premonitory symptom of a wound, the physician should treat it, at the very beginning, by depletion of blood so as to prevent it from terminating in a wound.

શોધયેદ્વદ્દોષાંસ્તુ સ્વરૂપદોષાન્ વિલઙ્ગયેત્ ।

પૂર્વ કષાયસર્પિર્મિજયેદ્વા મારુતોત્તરાન્ ॥૪૫॥

૪૫. મારુતોત્તરાન્—મારુતોત્તરમ્ (સ.)

” ” —મારુતોત્તરે (ત.)

વદ્વદોષાન્ તુ અહુ દોષવાળાને વદ્વદોષવાળોંકે, પૂર્વમ્ પ્રથમ પહેલે, શોધયેત્ શોધન કરાવવું શોધન કરાવે, સ્વરૂપદોષાન્ અહ્ય દોષવાળાને અહ્ય દોષવાળોંકે, વિલઙ્ગયેત્ લંઘન કરાવવું લંઘન કરાવે, મારુતોત્તરાન્ અને વાતપ્રધાનના વાતને જોર વાતોલ્લવણોંકે વાતકો, કષાયસર્પિર્મિઃ કષાય અને ઘી દ્વારા કષાય જોર ઘી દ્વારા, જયેત્ છતવે જીતે ॥ ૪૫ ॥

45. If there is excessive morbidity, purificatory procedures should be done, and if the morbidity is slight, the patient should be given lightening therapy, and if vata provocation is predominant, it should first be cured by decoctions and medicated ghees.

ન્યમ્રોધોદુઃસ્વરાશ્વત્થપ્લક્ષ્ણેતસવલ્કલૈઃ ।

સસર્પિકૈઃ પ્રલેપઃ સ્થાવ્રલોપનિર્વાપણઃ પરમ્ ॥૪૬॥

સસર્પિકૈઃ ઘી સાથે સીકે સાથ, ન્યમ્રોધ- ૧૩ બરગદ, હદુચ્ચર- ઊંમરો ગૂલર, અશ્વત્થ- ધીપળો પીપ્પલ, પ્લક્ષ્ણ- ધીપળ પાકર, વેતસ- અને વેતસની જોર વેતસની, વલ્કલૈઃ જાલધી બનાવેલો છાંસે બનાવો હુઆ, પ્રલેપઃ લેપ લેપ, પરમ્ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, શ્લોક- સેાઅનું શોફકા, નિર્વાપણઃ સ્વાત્ નિર્વાપણ કરનાર છે નિર્વાપણ કરનારો છે ॥ ૪૬ ॥

46. The application, prepared of the barks of banyan, gular fig, holy fig, wave-leaved fig and country willow, is an excellent refrigerant.

વિજયા મધુકં વીરા વિસમ્રન્થિઃ શતાવરી ।

નીલોત્પલં નાગપુષ્પં પ્રદેહઃ સ્થાત્ સચન્દનઃ ॥૪૭॥

વિજયા વિજયા વિજયા, મધુકમ્ જેડીમધ મુલહી, વીરા વીરા વીરા, વિસમ્રન્થિઃ વિસમ્રન્થિઃ ગાંઠ વિસમ્રન્થિ, શતાવરી શતાવરી શતાવરી, નીલોત્પલમ્ નીલોત્પલ નીલોત્પલ, નાગપુષ્પમ્ અને નાગકેસર એએનો જોર નાગકેસર ફનકા, સચન્દનઃ ચંદનની સાથે ચન્દનકે સાથ, પ્રદેહઃ બેડો લેપ પ્રદેહ, સ્થાત્ કરવો કરે ॥ ૪૭ ॥

૪૬. સસર્પિકૈઃ—સસર્પિકઃ (સ.)

” પ્રલેપઃ—પ્રદેહઃ (દ.)

47. The applications of sida, liquorice, milky yam, lotus, tubers, climbing asparagus, blue lily, fragrant poon and sandal act similarly.

सक्तुवो मधुकं सर्पिः प्रदेहः स्यात् सशर्करः ।
अविदाहीनि चाज्ञानि शोफे भेषजमुत्तमम् ॥४८॥

शोफे सोमनाश शोफमें, सक्तुवः साधना सक्तू, मधुकम् गेहीमध मुलहठी, सर्पिः तथा धी ओओनी तथा घृत इनका, सशर्करः साउर साधे शर्कराके साथ, प्रदेहः स्यात् भडो देप करवे प्रदेह करना चाहिए, अविदाहीनि च अने अविदाही और अविदाही, अज्ञानि अन्न अन्न, उत्तमम् उत्तम उत्तम, भेषजम् औषध छे औषध है ॥ ४८ ॥

48. Powder of roasted paddy, liquorice, ghee and sugar should be made into an application which is good for swelling. The non-irritant foods are a beneficial measure in swelling.

व्रणशोधनार्थम् उपनाहः—

स चेदेवमुपक्रान्तः शोफो न प्रशमं व्रजेत् ।
तस्योपनाहैः पक्वस्य पाटनं हितमुच्यते ॥४९॥

एवम् ओ प्रभाषे इस प्रकार, उपक्रान्तः उपचार करवा छत पक्षु उपचार करने पर भी, सः शोफः ते सोओ वह शोफ, प्रशमम् शान्त शान्त, न व्रजेत् चेद न थाय तो न होवे तो, उपनाहैः पोटीसोदास उपनाहोंसे, पक्वस्य पकायीने पकाकर, तस्य तेनुं उसका, पाटनम् पाटन चीरना, हितम् हितकर हितकर, उच्यते उच्यते छे कहा जाता है ॥ ४९ ॥

49. If, along these lines of treatment, the swelling does not subside, it should be made to mature by means of poultices. When it is ripe, opening of it, is said to be beneficial.

तैलेन सर्पिषा वाऽपि ताभ्यां वा सक्तुपिण्डिका ।
सुखोष्णा शोफपाकार्यमुपनाहः प्रशस्यते ॥५०॥

तैलेन तैलेनी तैले, सर्पिषा वा अपि अथवा धीधी अथवा वीसे, ताभ्याम् वा अथवा अने मेणवीने अनावेली या दोनों मिलाकर बनाई हुई, सुखोष्णा नमशेडी सुहावी हुई गरम, सक्तुपिण्डिका साधनानी पिंडी सक्तुकी पिण्डिका, उपनाहः उपनाह उपनाह, शोफपाकार्यम् सोओने पकानवा भाटे शोफको पकानेके लिए, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ५० ॥

50. The poultice prepared of the powder of roasted grain mixed with ghee or oil, or with both and applied warm is recommended for the suppuration of swelling.

सतिला सातसीबीजा दध्यम्ला सक्तुपिण्डिका ।
सकिण्वकुष्ठलवणा शस्ता स्यादुपनाहने ॥५१॥

सतिला तिल साधे तिलके साथ, सातसीबीजा अणसीनां बीनी साधे अलसीके बीजके साथ, दध्यम्ला भाटा दहीवाणी लट्टी दहीके साथ, सकिण्वकुष्ठलवणा किण्व, कुष्ठ अने लवणुधी अनावेली किण्व, कूठ और नमकसे बनाई हुई, सक्तुपिण्डिका साधनानी पिंडी सक्तुकी पिंडी, उपनाहने उपनाहना उपनाहमें, शस्ता स्यात् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ५१ ॥

51. The poultice prepared of the powder of roasted grain mixed with til, linseed, sour curds, yeast, costus and salt is also recommended.

विदग्धस्य संपक्वस्य च शोथस्य लक्षणम्—

रुग्दाहरागतोदैश्च विदग्धं शोफमादिशेत् ।
जलवस्तिस्मस्पर्शं संपक्वं पीडितोज्ञतम् ॥५२॥

रुक् पीडा पीका, दाह- दाह दाह, राग- लाटी लाठी, तोदैः च अने तोदथी और तोदसे, शोफम् सोओने सूजनको, विदग्धम् पाकवा आवेष्टा पाकभिसुख,

५२. पीडितोज्ञतम्-पिण्डितोज्ञतम् (स. ब. क.)

आदिशेत् अशुवे। जानना चाहिए, जलबस्तिरसम-
स्पर्शम् स्पर्शं कर्त्ता पाणी भरेली पभा। जेवे
स्पर्श करने पर जलसे भरी हुई बस्तिके समान, पीडितो-
न्नतम् अने दबाववाली उपर जिड़ी आवता सोअने
और दबाने पर ऊपर आनेवाली सूजनको, संपक्कम्
सुपक्कम् अशुवे। ओध्ओ सुपक जानना चाहिए ॥५२॥

52. The swelling which is charac-
terised by pain, burning, redness
and pricking pain, which feels to touch
like a water bag i. e. when pressed, it
is depressed and on the removal of
the pressure it swells again (fluctua-
tion test), should be diagnosed to be
a suppurated swelling.

पक्कन्नशोधमेदनो मेषजगणः—

उमाऽथो गुग्गुलुः सौधं पयो दक्षकपोतयोः ।
विट् पलाशभवः क्षारो हेमक्षीरी मुकूलकः ॥५३॥
इत्युक्तो मेषजगणः पक्कन्नशोधमेदनः ।
सुकुमारस्य, कृच्छ्रस्य शस्त्रं तु परमुच्यते ॥५४॥

उमा अणसी अलसी, अयो अने और, गुग्गुलुः
गूग्गुलु गूग्गुलु, सौधम् पयः थे।रतुं दध धूरका दध,
दक्ष- कृच्छ्र मुर्गे, कपोतयोः अने उयूतरनी और कवूतरकी,
विट् अरक बीठ, पलाशभवः क्षारः आभरादे। आर
ढाकका क्षार, हेमक्षीरी कृच्छ्र कृच्छ्र, मुकूलकः अथपाण
जयपाल, इति ओ यह, सुकुमारस्य सुकामणना सुकुमारके,
पक्कन्नशोध- पाडेवा सोअने पके हुए शोफको, प्रमेदनः
अंनारे। फोड़नेवाला, मेषजगणः औषधवर्ग औषधवर्ग,
उक्तः उक्ता ओ कहा गया है, कृच्छ्रस्य सहनशीलने भाटे
सहनशीलके लिए, तु ते। तो, शस्त्रम् शस्त्रने शस्त्रको,
परम् अथ अथ, उच्यते उच्यते। आवे ओ कहा जाता
है ॥ ५३-५४ ॥

53-54. In case of delicate patients,
linseed, gum guggul, milk of thorny

५३. उमाऽथो-तमारस्य (व.)

„ मुकूलकः-मकुलकः (ख. घ.)

milk hedge, the dung of cock and
pigeon, palas-alkali, yellow thistle and
red-physic nut are the group of drugs
to be used for breaking open the
suppurated swelling. In other cases,
the operative measure is, of course,
regarded the best treatment.

त्रणे षड्विधं शस्त्रकर्म—

पाटनं व्यधनं चैव छेदनं लेखनं तथा ।
प्रच्छन्नं सीवनं चैव षड्विधं शस्त्रकर्म तत् ॥५५॥

पाटनम् पाटन पाटन, व्यधनम् च एव व्यधन
व्यधन छेदनम् छेदन छेदन, लेखनम् लेखन लेखन,
तथा प्रच्छन्नम् प्रच्छन्न प्रच्छन्न, सीवनम् च एव अने
सीवन और सीवन, तत् ओ प्रमाणे ते इस प्रकार
वह, शस्त्रकर्म शस्त्रकर्म शस्त्रकर्म, षड्विधम् छ प्रकृति
छे छः प्रकारका है ॥ ५५ ॥

55. Incision, puncturing, excision,
scraping, scarification and suturing—
these six are the operative measures.

नाडीव्रणाः पक्कन्नशोथस्तथा क्षतगुदोदरम् ।
अन्तःशल्याश्च ये शोफाः पाट्यास्ते तद्विधाश्च ये ।

नाडीव्रणाः नाडीव्रणे। नाडीव्रण, पक्कन्नशोथः
पक्कन्नशोथ पक्कन्नशोथ, तथा तथा तथा, क्षतगुदोदरम् क्षत
क्षतक्षत क्षतगुदोदर, ये शोफाः तेभ्यो ओ सोअओ एवं
जो शोफ, अन्तः-शल्याः अन्तः शल्यावाला होथ भीतर
शल्ययुक्त हैं, ये च अने ओ और जो, तद्विधाः तेना
जेवा होथ उनके समान हैं, ते तेओ वे, पाट्याः
पाटनयोओ छे पाटनयोग्य हैं ॥ ५६ ॥

56. Sinuses and fistulas, suppurated
swellings, intestinal perforation and
obstruction, foreign bodies inside and

५६. च ये-चर्म (घ.)

„ शोफाः-देशाः (क. ग. त. थ. घ. ङ.)

similar other conditions indicate the operative measure of incision.

दकोदराणि संपक्वा गुल्मा ये ये च रक्तजाः ।

व्यध्याः शोणितरोगाश्च विसर्पपिडकादयः ॥५७॥

दकोदराणि भोजोदरे जलोदर, वे गुल्माः ने शुल्म जो गुल्म, संपक्वाः भरोभर पाडेवा होय उपक हो, ये च तथा ने तथा जो, रक्तजाः रक्तजन्य शुल्म छे रक्तजन्य गुल्म हैं, विसर्प- तथा विसर्प तथा विसर्प, पिडकादयः पिडका वगेरे पिडका आदि, शोणितरोगाः च रक्तरोगे छे रक्तरोग हैं, व्यध्याः ते व्यधन-शैल्य छे वे व्यधनयोग्य हैं ॥ ५७ ॥

57. Ascites, fully suppurated gulma, and uterine gulma and diseases due to vitiation of blood, such as acute spreading affections, pimples etc., indicate the operative measure of puncturing.

उद्धृतान् स्थूलपर्यन्तानुत्सन्नान् कठिनान् व्रणान् ।
अर्शःप्रभृत्यधीमांसं छेदनेनोपपादयेत् ॥५८॥

उद्धृतान् सौम्याणां ऊपर उठे हुए, स्थूलपर्यन्तान् स्थूल किनारीवाणां स्थूल किनारेवाले, उत्सन्नान् उभेया उभरे हुए, कठिनान् तथा डालु तथा कठिन, व्रणान् प्रक्षो व्रण, अर्शःप्रभृति- अने दरस वगेरे और अर्श आदि, अधीमांसम् अधिमांसतु अधिमांसका, छेदनेन छेदन छेदन, उपपादयेत् उरतुं नेष्टी करना चाहिए ॥ ५८ ॥

58. Swollen wounds, wounds with thick edges, elevated wounds, hard wounds, excrescent growth of flesh such as piles and others indicate the operative measure of excision.

किलासानि सकुष्ठानि लिखेल्लेख्यानि बुद्धिमान् ।
वातासृग्प्रस्थिपिडकाः सकोठा रक्तमण्डलम् ॥५९॥

कुष्ठान्यभिरुहं चाङ्गं शोथान् च प्रच्छयेद्विषक् ।

सीन्यं कुक्ष्युदराद्यं तु गम्भीरं यद्विपाटितम् ॥६०॥

इति षड्विधमुद्दिष्टं शस्त्रकर्म मनीषिभिः ।

बुद्धिमान् बुद्धिमान् वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य, लेख्यानि लेखनयोग्य लेखनयोग्य, सकुष्ठानि कुक्षुद्धित कुष्ठसहित, किलासानि किलासकुष्ठोक्त किलासकुष्ठोका, लिखेल्लेखन लेखन करे, सकोठाः कोठ कोठ, वातासृक्-वातरक्त वानरक्त, प्रस्थि-प्रस्थि प्रस्थि, पिडकाः पिडका पिडकाएँ, रक्तमण्डलम् रक्तमण्डल रक्तमण्डल, कुष्ठानि कुष्ठ कुष्ठ, अग्निहतम् धा वागेष्टुं चोट लगा हुआ, अङ्गम् अङ्ग अङ्ग, शोथान् च अने सौम्याणां और सूजनोका, विषक् वैद्ये वैद्य, प्रच्छयेत् प्रच्छन उरतुं प्रच्छन करे, कुक्षि- कुक्षि कुक्षि, उदराद्यम् उदर आदि उदर आदि, यत् तु ने जो, गम्भीरम् गंभीर गम्भीर, विपाटितम् यीरेष्टुं होय चीरा गया हो, सीन्यम् तेने सीन्युं नेष्टी छे उसे सीना चाहिए, इति छे यह, षड्विधम् छे षड्विध छे प्रकारका, शस्त्रकर्म शस्त्रकर्म शस्त्रकर्म, मनीषिभिः बुद्धिमानोऽने बुद्धिमानोंने, उद्दिष्टम् उद्दिष्ट छे कहा है ॥ ५९-६० ॥

59-60. Leprous lesions and other skin diseases indicating scaping, should be scraped by the intelligent physician. Rheumatic conditions, tumors, pimples, circular red eruptions, various lesions of dermatosis and parts that have suffered injury and swelling indicate the procedure of scarification. Deep opening of the lumbar or the abdominal region indicate suturing. Thus the wise physicians have described the six varieties of operative procedures.

व्रणे पीडनविधिः—

सूक्ष्ममनाः कोषवन्तो ये व्रणास्तान्प्रपीडयेत् ६१

वे व्रणाः ने प्रक्षो जो व्रण, सूक्ष्ममनाः जीष्णु सुभवाणां सूक्ष्म मुखवाले, कोषवन्तः अने कोषधृक्

होय और कोषयुक्त हों, तान् तेओने उन्हें, प्रपीडयेत्
दध्नाया ओधये दवाना चाहिए ॥ ६१ ॥

61. The suppurated wounds with narrow opening and capacious interior indicate compression.

कलायाश्च मसूराश्च गोधूमाः सहरेणवः ।

कल्कीकृताः प्रशस्यन्ते निःक्षेहा व्रणपीडने ॥ ६२ ॥

निःक्षेहाः स्नेहसहित मेहराणि, कल्कीकृताः ३६३
अनावेक्षा कल्क किये हुए, कलायाः पटाशु मटर,
मसूराः मसूर मसूर, सहरेणवः नाना पटाशु छोटी
मटर, गोधूमाः च अने धुँ और गेहूँ, व्रणपीडने प्रश-
सीकृतम् व्रणपीडनमें, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त
हैं ॥ ६२ ॥

62. Common pea, lentils, wheat and pigeon pea made into paste and unmixed with unctuous substances are recommended for compressing the above-said wounds.

व्रणे निर्वपणविधिः—

शास्त्रमलीत्वग्बलामूलं तथा न्यग्रोधपल्लवाः ।
न्यग्रोधादिकमुद्दिष्टं बलादिकमथापि वा ॥ ६३ ॥
आलेपनं निर्वपणं तद्विद्यात्तैश्च सेचनम् ।

शास्त्रमलीत्वक् श्लिभगानी अल सेमली छाल,
बलामूलम् अक्षामूनी बलामूल, तथा न्यग्रोध-
वरगदके, पल्लवाः दूँपणी पल्लव, उद्दिष्टम् पलेक्षा छेले
पहले कहा हुआ, न्यग्रोधादिकम् न्यग्रोधादि न्यग्रोधादि,
अथापि वा अने और, बलादिकम् अक्षामूनी आदिभूतं
बलादिकका, आलेपनम् ने आलेपन जो आलेपन,
तत् तेने उसे, निर्वपणम् निर्वपण निर्वपण, विद्यात्
जानना चाहिए, तैः च तेओशी उनसे, सेचनम्
परिषेक करने ओ पण निर्वपण छे परिषेक करना
भी निर्वपण है ॥ ६३ ॥

63-63½. The bark of the silk-cotton tree, the roots of sida and the sprouts of banyan, or the banyan group of drugs—these used as applications, are refrigerants; and affusions of these drugs have similar action.

सर्पिषा शतधौतेन पयसा मधुकाम्बुना ॥ ६४ ॥
निर्वापयेत् सुशीतेन रक्तपित्तोत्तरान् व्रणान् ।

रक्तपित्तोत्तरान् रक्तपित्तप्रधान रक्तपित्तयान,
व्रणान् प्रक्षेपने व्रणोंको, शतधौतेन सो बार पियेक्ष सौ
बार धोये हुए, सर्पिषा धीधी घीसे, सुशीतेन अहुअ
शीतल अतिशीतल, पयसा दूधपडे दूधसे, मधुकाम्बुना
अथवा गेहूँमधुना अथवा सुलहरीके मधुसे,
निर्वापयेत् (निर्वापण करने) निर्वापण करना चाहिए ॥ ६४ ॥

64 64½. The wounds, associated with hemothermia, should be soothed by affusion with the hundred times washed ghee or with very cold milk or with very cold liquorice-water.

लम्बानि व्रणान्सानि प्रलिप्य मधुसर्पिषा ॥ ६५ ॥
संदधीत समं वैद्यो बन्धनैश्चोपपादयेत् ।

वैद्यः वैद्य वैद्य, लम्बानि लटकेली लटकते हुए,
व्रणान्सानि प्रक्षेपने व्रणोंको, मधुसर्पिषा मधु
तथा धीधी मधु तथा घृतसे, प्रलिप्य लेपन करीने
लेपन करके, समम् समान समान, संदधीत जोड़वना
सुव्यवस्थित करे, बन्धनैः च अने अधोनेनी और
बन्धनोंसे, उपपादयेत् आधी देना बांध दे ॥ ६५ ॥

65-65½. If there are loosely hanging bits of flesh in the wounds, they should be painted with ghee and honey and replaced properly; and then the physician should bandage the wound.

त्रणे सन्धानविधिः—

तान्समान्सुस्थिताञ्ज्ञात्वा फलिनीलोध्रकट्फलैः ६६
समज्ञाधातकीयुक्तैश्चूर्णितैरवचूर्णयेत् ।

तान् तेओले उनके, समान् सूरभां समान रूपसे,
सुस्थितान् गोवायेदा व्यवस्थित, ज्ञात्वा अष्टुने
जानकर, चूर्णितः यूर्ध्वं उरेदां चूर्णं किये हुए, समं-
भक्तं मंजीठ, धातकीयुक्तैः अने भावडीनां दूधसहित
और धातकीपुष्पसहित, फलिनी- धुँला प्रियंगु, लोध्र-
दोष्र लोध्र, कट्फलैः अने डायइण वडे और कट्फलसे
सवचूर्णयेत् तेओले पर अवचूर्णन करवुं ओधओ
उत्तरपर अवचूर्णन करना चाहिए ॥ ६६३ ॥

66-66½. When they are replaced
properly, the wound should be dusted
with the powders of perfumed cherry,
lodh, box-myrtle and madder and
fulsee flowers.

पञ्चवल्कलचूर्णैर्वा शुक्तिचूर्णसमायुतैः ॥६७॥
धातकीलोध्रचूर्णैर्वा तथा रोहन्ति ते व्रणाः ।

शुक्तिचूर्ण- छीपना यूर्ध्वं सीवीके चूर्ण, समायुतैः
सहित सहित, पञ्चवल्कलचूर्णैः वा पञ्चवल्कलनां यूर्ध्वं
पञ्चवल्कलके चूर्णोंसे, धातकी- अथवा धावडी अथवा वाय,
लोध्र- अने दोध्रनां और लोध्रके, चूर्णैः वा यूर्ध्वं
अवचूर्णन करवुं ओधओ चूर्णोंसे अवचूर्णन करना चाहिए,
तथा ओम करवाधी ऐसा करनेसे, ते व्रणाः ते व्रणो
रोहन्ति रूआधं अथ ओ मरजाते हैं ॥ ६७३ ॥

67-67½. The wounds heal similarly
with the use of the powders of the
pentad of milky trees mixed with the
powder of pearl-oystershell; or, with the
use of the of powder of fulsee flowers
and lodh also the wounds get healed.

६६. समान्सुस्थितान्—मानसस्थितान् (द.)

,, तान् समान्सुस्थिताञ्ज्ञात्वा—तानि ज्ञात्वा सुसंस्थानि (क.)

६६३. युक्तैः—पुष्पैः (ग.)

अस्थिभग्नं च्युतं सन्धिं संदधीत समं पुनः ॥६८॥
समेन सज्जप्रक्षेपे कृत्वाऽन्येन विचक्षणः ।

अस्थिभग्नं आगेले हाउडावाणाने अस्थिभग्नं च्युतम्
सन्धिम् तथा संधिः भडी भयो होय तेने तथा च्युतसंधिको
विचक्षणः विचक्षणः वैद्ये विचक्षण वैद्य, अन्येन भीम
दूसरे, समेन समान समान, अक्षेन अंगना अङ्गके साथ,
समम् कृत्वा समान करीने समान करके, पुनः इरी
फिर, समम् सारभुं बराबर, संदधीत भेडी देवुं जोड़
देवे ॥ ६८३ ॥

68-68½. The fractured bone or
dislocated joint should be set right by
the skilled physician on a par with
its parallel limb of the body.

स्थिरैः कवलिकाबन्धैः कुशिकाभिश्च संस्थितम् ॥
पट्टैः प्रभूतसर्पिष्कैर्वस्त्रायादचलं सुखम् ।

संस्थितम् सारी रीते भेसाडेवा ते अंगने ठीक
बिठाये हुए उस अङ्गको, स्थिरैः स्थिर स्थिर, कवलिका-
बन्धैः कवलिकाभंधाधी भाधी कवलिकाबन्धसे बांधकर,
कुशिकाभिः च अने कुशिकादारों और कुशिकाओं द्वारा,
संस्थितम् स्थिर करी स्थिर करके, प्रभूत सर्पिकः अहु
धीवाणा बहुत घृतयुक्त, पट्टैः पाटाओधी पट्टियोंसे,
अचलम् हावे चढ़ि ओम दिके नंगा ऐसा, सुखम् अने
सुभ रहे ओम और सुख रहे उसा प्रकार, वस्त्रायात्
आधवुं ओधओ बांधना चाहिए ॥ ६९३ ॥

69-69½. When it is fixed in proper
position it should be bandaged with
cotton splints and cloth and then ban-
daged with cloth well-soaked in ghee in
such a way that the part is immovable
and comfortable.

अविदाहिमिरत्रैश्च पैष्टिकैस्तमुपाचरेत् ॥७०॥

ग्लानिर्हि न हिता तस्य सन्धिविच्छेदकारिका ।

६८३. विचक्षणः—परीक्षकः (क.)

७०. पैष्टिकैस्तमुपाचरेत्—पैष्टिकैः समुपाचरेत् (क.)

अविदाहिभिः विदाह नहि करनारीं विदाह न करनेवाले, पैष्टिकैः पैष्टिक पैष्टिक, अन्नैः अन्नोभो अन्नोसे, तम् तेनो उसका, उपाचरेत् उपचार करवे। जेहोओ उपचार करना चाहिए, हि केमके कयोकि, सत्य तेना उसकी, स्वस्थि-अंगना साधने अन्नसन्धिको, विश्लेष-कारिका जुडो करनारी अलग करनेवाली, ग्लानिः ग्लानि ग्लानि, हिता न हितकारके नथी हितकारक नहीं है ॥ ७०-७१ ॥

70-71. The patient should then be given non-irritant pastry articles of diet; and any kind of exertion which disturbs the joined part is not good.

विच्युताभिहताङ्गानां विस्पर्दीनुपद्रवान् ॥७१॥
उपाचरेद्यथाकालं कालज्ञः स्वाचिकित्सितात् ।

विच्युत-च्युत च्युत, अभिहत-धा लागेल चोट लगे हुए, अङ्गानाम् अंगवाणना अङ्गवालोंके, विस्पर्दीन् विस्पर् आदि विस्पर् आदि, उपद्रवान् उपद्रवोना उपद्रवोंका, कालज्ञः जानत वैद्य कालज्ञ वैद्य, स्वात् पोतपोतानी अपनी अपनी, चिकित्सितात् चिकित्साथी चिकित्सासे, यथाकालम् यथाकालानुसार समय अनुसार, उपाचरेत् उपचार करवे। उपचार करे ॥ ७१ ॥

71-71½. If the dislocated or injured part is complicated with acute spreading affections, the physician, expert in the knowledge of the various stages of treatment, should do the treatment of that particular condition as required in that stage.

व्रणे स्वेदनविधिः—

शुष्का महारुजः स्तब्धा ये व्रणा मारुतोत्तराः ।

स्वेद्याः सङ्गरकल्पेन ते स्युः कुशरपायसैः ॥७२॥

ग्राम्यवैलाम्बुजानूपैर्वैशवारैश्च संस्कृतैः ।

उत्कारिकाभिश्चोष्णाभिः सुखी स्याद्वणितस्तथा ७३

७२. उपाचरेत्-उपक्रमेव (ग. प्र. फ.)

ये मारुतोत्तराः जे वातप्रधान जो वातप्रधान, शुष्काः शुष्क शुष्क, महारुजः बहुत पीडावाणा बहुत रुजावाले, स्तब्धाः अने स्तब्ध और स्तब्ध, व्रणाः प्रणो होय व्रण हों, ते तेओने उन्हे, कुशरपायसैः कुशरा अने पायसद्वारा कुशरा और खीरसे, ग्राम्य-ग्राम्य ग्राम्य, वैल-भित्देश्य विलेश्य, अम्बुज-जलजल जलजल, जानूपैः अने जानूप जलजल भांसना और जानूप जीवोंके मांसके, संस्कृतैः पधार दीधेला छोड़े हुए, वैशवारैः च वैशवारैथी वैशवारोंसे, उष्णाभिः च अने गरम और गरम, उत्कारिकाभिः उत्कारिकाओथी उत्कारिकाओंसे, सङ्गरकल्पेन संकरस्वेदनी विविधो संकर-स्वेदकी विधिसे, स्वेद्याः स्वेद आपवे। जेहोओ स्वेद देना चाहिए, तथा येम करनाथी ऐसा करनेसे, वणितः प्रणु-शेथी व्रणका रोगी, सुखी स्यात् सुधी थाय छे सुखी होता है ॥ ७२-७३ ॥

72-73. If the wounds with the predominance of vata-provocation are dry, excessively painful and indurated, they should be given mixed sudation treatment by means of hot poultices, prepared from the flesh of domestic, terricolous, aquatic and wet-land animals till the patient gets relief.

सदाहा वेदनावन्तो ये व्रणा मारुतोत्तराः ।

तेषामुमां तिलांश्चैव भृष्टान् पयसि निर्वृतान् ॥७४॥

तेनैव पयसा पिष्ट्वा कुर्यादालेपनं भिषक् ।

ये मारुतोत्तराः जे वातप्रधान जो वातप्रधान, व्रणाः प्रणो व्रण, सदाहाः दाहयुक्त दाहयुक्त, वेद-नावन्तः अने वेदनावाणा होय और वेदनावाले हों, तेषाम् तेषो पर उन पर, भिषक् वैद्य वैद्य, उमां अणसी अलसी, तिलान् च एव तथा तक्षने तथा तिलोंको, भृष्टान् शेथीने भूतकर, पयसि दूधमां दूधसे, निर्वृतान् हारवा बुझावे, तेन एव पछी ते न पश्चात् उसी पयसा दूधथी दूधसे, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, आलेपनम् आलेपन आलेपन, कुर्यात् करे करे ॥ ७४ ॥

74-74½. If in wounds with predominance of vata-provocation, there is burning and pain, they should be treated, by the physician, with applications prepared by soaking fried linseed and til in milk and rubbing them with the same milk.

बला गुडूची मधुकं पृश्निपर्णी शतावरी ॥७५॥

जीवन्ती शर्करा क्षीरं तैलं मन्स्यवसा घृतम् ।
संसिद्धा समधूच्छिष्टा शूलघ्नी ज्वेदशर्करा ॥७६॥
द्विपञ्चमूलकथितेनाम्भसा पयसाऽथवा ।
सर्पिषा वा सतैलेन कोष्णेन परिवेचयेत् ॥७७॥

बला भला बला, गुडूची भोजी मिलेय मधुकम्
नेलीमधु मुलहरी, पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, पृश्निपर्णी,
शतावरी शतावरी शतावरी, जीवन्ती डोडी जीवन्ती,
शर्करा साकर शर्करा, क्षीरम् दूध दूध, तैलम् तैल
तैल, मन्स्यवसा माछवाली वसा मछलीकी वसा,
घृतम् अने धीथी और घीसे, संसिद्धा सारी रीति
सिद्ध करेदी अच्छी तरह सिद्ध की हुई, समधूच्छिष्टा
अने भीखु भेजवेदी और मोम मिलाई हुई, ज्वेद-
शर्करा स्नेहशर्करा स्नेहशर्करा शूलघ्नी शूलनाशक छे
शूलनाशक है, द्विपञ्चमूल- अथवा छे पञ्चभूषणी अथवा
दो पञ्चमूलसे, कथितेन पडावेदा पकाये हुए, कोष्णेन
नवशेडा सुहाते हुए गरम, अम्भसा पानी वडे जलसे,
अथवा अथवा अथवा, पयसा दूध वडे दूधसे, सतैलेन
अथवा तैल भेजवेदा या तैल मिलाये हुए सर्पिषा वा धीथी
घीसे, परिवेचयेत् परिवेचन करुं परिवेचन करे ॥७५-७७॥

75-77. The unctuous sugar-preparation made of sida, guduch, liquorice, painted leaved uraria, climbing asparagus, cork swallow wort, sugar, milk, oil, fat of fish, ghee and bee's wax is curative of piercing pain in the wound. The wound should be

affused with genially warm water milk, or ghee with oil prepared with decaradices.

यवचूर्णं समधुकं सतिलं सह सर्पिषा ।
दद्यादालेपनं कोष्णं दाहशूलोपशान्तये ॥७८॥

दाह- दाह दाह, शूल- अने शूलनी और शूलकी,
उपशान्तये शान्ति भाटे शान्तिके लिए, समधुकम् नेली-
मधु मुलहरी, सतिलम् तैल तिल, सर्पिषा सह अने
धीथी आधे और घीके साथ, यवचूर्णम् जवना चूर्णम्
जोके चूर्णका, कोष्णम् सुष्णम् सुखोष्ण, आलेपनम्
आलेपन आलेपन, दद्यात् करुं भेजवेदा करना
चाहिए ॥७८॥

78. To alleviate burning and pricking pain the wound should be anointed with the warm application prepared of powdered barley, liquorice and til mixed with ghee.

उपनाहश्च कर्तव्यः सतिलो मुद्रपायसः ।
रुग्दाहयोः प्रशमनो व्रणेष्वेव विधिर्हितः ॥७९॥

रुग्दाहयो. पीडा अने दाहने शांत करवा भाटे
पीडा और जलनको शान्त करनेके लिए, प्रशमनः तेओने
शांत करनेको उनको शांत करनेवाला, सतिलः तैलवाणी
तिलसहित, मुद्रपायसः मधुनी भीरने। मूंगकी खीरका,
उपनाहः उपनाह उपनाह, कर्तव्यः करवे भेजवेदा करना
चाहिए, व्रणेषु प्रक्षेप्य व्रणोंमें, एषः विधिः आ (विधि
यह विधि, हितः हितकर है ॥७९॥

79. To soothe the pain and burning, the poultice of til mixed with the milk-pudding prepared of green gram should be applied. This is the line of treatment laid down as beneficial in wounds.

७८. सतिलं-सतैलं (फ. व.)

७९. विधिर्हितः-विधिः श्रुतः (क. घ. छ.)

વ્રણે एषणविधिः—

सूक्ष्मानना बहुस्त्रावाः कोषवन्तश्च ये व्रणाः ।
न च मर्माश्रितास्तेषामेषणं हितमुच्यते ॥८०॥

ये વ્રણાઃ જે પ્રણી જો વ્રણ, સૂક્ષ્માનનાઃ સૂક્ષ્મ મુખવાળા સૂક્ષ્મ મુખવાળે, बहुस्त्रावाः ઘણી આવવાળા बहुत स्त्रावयुक्त, કોષવન્તઃ ચ અને કોષવાળા હોય ઓર કોષવાળે હો, ન ચ મર્માશ્રિતાઃ અને મર્માશ્રિત ન હોય ઓર મર્માશ્રિત ન હો, તેષામ્ તેઓનું उनका, एषणम् એપણુ एषण, हितम् હિતકારક હિતકારક, उच्यते કહેવાય છે कहा जाता है ॥ ૮૦ ॥

80 Probing is beneficial in wounds having narrow mouths, excessive discharge, capacious interior and not located in the vital regions.

द्विविधामेषणीं विद्यान्मृद्नीं च कठिनामपि ।
औद्भिदैर्भृदुभिर्नૌલૌહानાં वा शलाकया ॥८१॥

ઔદ્ભિદૈઃ વનસ્પતિની વનસ્પતિકે, મૃદુભિઃ કોમળ કોમળ, નૌલૌહૌ નળીઓથી નાલોસે, મૃદ્વીક્ કોમળ કોમળ, લોહાનામ્ વા અને ધાતુઓની ઓર ધાતુઓની, शलाकया સળીઓથી શલાકાઓસે, कठिनाम् ચ અપિ કઠણુ કઠિન, द्विविधाम્ એ એ પ્રકારની इन दो प्रकारकी, एषणीम् એપણી एषणी, विद्यान् બુદ્ધી જાનની चाहिए ॥ ૮૧ ॥

81. There are two types of probes (1) soft and (2) hard. The soft probe is made of stalks of herbs and the hard one is made of metal rod.

गम्भीरे मांसले देशे पात्र्यं लौहशलाकया ।
एष्यं विद्याद्वणं नालैर्विपरीतमतो मिषक् ॥८२॥

૮૦. મર્માશ્રિતાઃ—મર્મસ્થિતાઃ (વ.)

૮૧. ઔદ્ભિદૈઃ—ઉદ્ભિદૈઃ (વ.)

૮૨. ગમ્ભીરે—ગમ્ભીર (વ. ત.)

૧, પાત્ર્ય—પાત્ર્ય (સ. ડ. ક.)

મિષક્ પૈત્ર્ય વૈશ્ય, ગમ્ભીરે ગંભીર ગમ્ભીર, માંસલે અને માંસલ ઓર માંસલ, देशे प्रदेशમાં પ્રદેશમાં, पात्र्यम् પૈત્ર્ય ચીરને ચીરને, व्रणम् વ્રણને વ્રણને, लौह- धातुनी ધાતુની, शलाकया शलाकयाથી શલાકાસે, अतः અને તેનાથી ઓર इससे, विपरीतम् વિપરીત પ્રણને વિપરીત વ્રણનો, नालैः नालैःમાં નાલોસે. एष्यम् એષ્ય एष्य, विद्यान् બુદ્ધી જાને ॥ ૮૨ ॥

82. If the wound is on a fleshy part and deep seated, it should be probed with a metallic director, and in the opposite condition the physician may use the stalk of herbs, as a probe.

વ્રણે શોધનવિધિઃ—

पूतिगन्धान् विवर्णाश्च बहुस्त्रावान्महारुजः ।
व्रणानशुद्धान् विज्ञाय शोचनैः समुपाचरेत् ॥८३॥

પૂતિગન્ધાન્ સડેલ ગંધવાળા સડી ટુકે ગન્ધસે યુક્ત, विवर्णाश्च विवर्णुं विवर्णं, बहुस्त्रावान् બહુ આવવાળા बहुत स्त्रावाले, महारुजः ચ અને ઘણી પીડાવાળા ઓર बहुत पीडावाले, व्रणान् વ્રણોને व्रणोंको, अशुद्धान् અશુદ્ધ અશુદ્ધ, विज्ञाय બુદ્ધીને જાનકર, शोचनैः શોધનૌમાં શોધનોસે, समुपाचरेत् ઉપચાર કરવો એક એ ઉપચાર કરના चाहिए ॥ ૮૩ ॥

83. The wounds having foul smell, discoloration, excessive discharge and pain should be known to be unhealthy and they should be treated with purificatory measures.

त्रिफला खदिरो दावीं न्यग्रोधादिर्वला कुशः ।
निम्बकोलकपत्राणि कषायाः शोचना मताः ॥८४॥

૮૩. સમુપાચરેત- તાતુપાચરેત (ક. વ.)

૮૪. ન્યગ્રોધાદિર્વલા—ન્યગ્રોધોડિર્વલા (વ.)

૧, ન્યગ્રોધાડિર્વલા (ક.)

૧, નિમ્બકોલકપત્રાણિ—નિમ્બઃ કલકપત્રાણિ (વ.)

૧, નિમ્બઃ કુલકપત્રાણિ (ક.)

૧, કષાયાઃ શોચના મતાઃ—કષાયાઃ શોચને હિતઃ (વ. વ.)

त्रिकला त्रिधा त्रिकला, खदिरः भेर खैर, दावी
६२७६१६२ दारुहली, न्यग्रोधादिः न्यग्रोधादिगुण
न्यग्रोधादिगण, बला भला बला, कुशः कुश कुश,
सिम्ब- ६१३३ नीम, कोकक- अने भेरडीना और
बेरीके, पत्राणि पान पत्ते, कषायाः औऔना कषायैः
इनके कषाय, शोचनाः शोधन शोधन, मत्ताः मानेदा
छे माने गये हैं ॥ ८४ ॥

84. The decoctions of the three
myrobalans, catechu, indian berberry,
drugs of the banyan group, heart-
leaved sida, sacrificial grass, neem
and the leaves of jujube are said to
be purifying agents.

तिलककः सलवणो द्वे हरिद्रे त्रिवृद्धतम् ।
मधुकं निम्बपत्राणि प्रलेपो व्रणशोधनः ॥ ८५ ॥

सलवणः ६१३३ युक्त लवणसहित, तिलककः
तिलको ६६६ तिलका कक, द्वे हरिद्रे ६७६२ अने
६२७६१६२ इली और दारुहली, त्रिवृत् नसैतर निशोय,
वृत्तम् थी घी, मधुकम् ७६१३ गुलहठी, निम्बपत्राणि
अने ६१३३ पान और नीमके पत्ते, प्रलेपः औऔने।
लेप इनका लेप, व्रणशोधनः मधुशोधन छे व्रण-
शोधन है ॥ ८५ ॥

85. The unguent made with the
paste of til mixed with salt, turmeric
and indian berberry, turpeth, ghee,
liquorice and leaves of neem is a
purifier of wounds.

शुद्धव्रणलक्षणम्—

नातिरक्तो नातिपाण्डुर्नातिश्यावो न चातिरक्तः ।
न चोत्सन्नो न चोत्सङ्गी शुद्धो रोप्यः परं व्रणः ८६

न अतिरक्तः ७६ २३० न होय जो बहुत रक्त
न हो, न अतिपाण्डुः ७६ ५३ न होय जो बहुत
पाण्डु न हो, न अतिश्यावः ७६ २५१ न होय जो बहुत
श्याव न हो, न च अतिरक्त ७६ ५३

८६. रोप्यः—सेव्यः (ब.)

पीडायुक्त न होय जो बहुत पीडायुक्त न हो, न च
उत्सन्नः ७६ ५३ न होय जो बहुत उमरा हुआ
न हो, न च उत्सङ्गी अने ७६ ५३ उत्सङ्गी न होय
और जो बहुत उत्सङ्गी न हो, व्रणः २६ ५३ वह व्रण,
शुद्धः परम् शुद्ध यथा पछीय शुद्ध होने पर ही, रोप्यः
२६ ५३ छे रोपयोग्य है ॥ ८६ ॥

86. The wound which is not very
red not very pale, not very dark-red,
not very painful nor much elevated,
nor having thick edges etc., is consi-
dered a healthy wound and should be
treated with healing agents

व्रणे रोपणविधिः—

न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थकदम्बप्लक्षवेतसाः ।
करवीरार्ककुटजाः कषाया व्रणरोपणाः ॥ ८७ ॥

न्यग्रोध- १३ बरगद, उदुम्बर ७६२३ गुलर,
अश्वत्थ- पीपण पीपल, कदम्ब- ६६७ कदम्ब, प्लक्ष-
पीपण पाकर, वेतसाः वेतस वेतस, करवीर- ३२३
कनेर, अर्क- आकड़ो आक, कुटजाः अने ६६७ और
कुटजत्वक्, कषायाः औ कषायो ये कषाय, व्रणरोपणाः
मधुरोपण छे व्रणरोपण हैं ॥ ८७ ॥

87. Decoctions of banyan, gular fig,
holy fig, cadamba, yellow berried fig,
country willow, oleander, mudar and
kurchi are healing agents.

चन्दनादियोगः—

चन्दनं पञ्चकिञ्चलकं दासीत्वङ्नीलसुवर्णम् ।
मेदे मूर्वा समञ्जसं च यथाहं व्रणरोपणम् ॥ ८८ ॥

चन्दनम् अ-६१ चन्दन, पञ्चकिञ्चलकम् ५३३२
कमलके केसर, दासीत्वक् ६२७६१६२ नीला दारुहलीकी
छाल, नीलम् उत्पलम् नीलकमल नीलोफर, मेदे मेदा,
मूर्वा मेदा, महामेदा, समञ्जसं रीसाभण्डी काजवन्टी,

८७. व्रणरोपणाः—रोपणाः स्पृहाः (ब.)

८८. मेदे—मेदा (ब. क.)

મૂર્વા મેરુવેદ મૂર્વા, ચણ્ડાહ્નમ્ ચ અને જેડીમધ જૌર મુલહટી, વ્રણરોપણમ્ એ પ્રભુરોપણુ છે એ વ્રણરોપણ હૈ ॥ ૮૮ ॥

88. Sandal wood, lotus filaments, bark of indian berberry, cinnamon, blue water-lily, the two Medas, trilobed virgin's bower, indian madder and liquorice are also healing agents in ulcers.

પ્રપૌંડરીકાયં તૈલમ્—

પ્રપૌંડરીકં જીવન્તી ગોજિહ્વા ધાતકી વલા ।
રોપણં સતિલં દધાત્ પ્રલેપં સચૃતં વ્રણે ॥ ૮૯ ॥

પ્રપૌંડરીકમ્ પ્રપૌંડરીક પ્રપૌંડરીક, જીવન્તી ડોડી જીવન્તી, ગોજિહ્વા ગળજીભી ગોજિહ્વા, ધાતકી ધાવડી ધાતકી, વલા બલા વલા, સતિલમ્ એએને। તથા इनका तिल, सचृतम् અને ધીની સાથે જૌર ઘોંકે સાથ, રોપણમ્ રોપણુ રોપણ, પ્રલેપમ્ પ્રલેપ પ્રલેપ, વ્રણ પ્રભુમા વ્રણમે, દધાત્ કરવેા લગાવે ॥ ૮૯ ॥

89. The unguent prepared of rhizomes of lotus, cork swallow wort, elephant foot, fulsee flowers, heart leaved sida, til and ghee should be applied for promoting the healing of wounds.

કમ્પિહ્વાયં તૈલમ્—

કમ્પિહ્વાયં વિહ્વાનિ વત્સકં ત્રિફલાં વલામ્ ।
પટોલં પિષ્તુમર્દં ચ લોધ્રં મુસ્તં પ્રિયક્કમ્ ॥ ૯૦ ॥
સદિરં ધાતકીં સર્જમેલામગુરુચન્દને ।
પિષ્ઠા સાધ્યં મધેસૈલં તત્ પરં વ્રણરોપણમ્ ॥ ૯૧ ॥

કમ્પિહ્વાયં કંપીલો કમીલા, વિહ્વાનિ વાવડિંગ વાવડિંગ, વત્સકમ્ કડાછાલ દગતવક, ત્રિફલામ્ ત્રિફળા ત્રિફળા, વલામ્ બલા વલા, પટોલમ્ પરવળ પરવળ, પિષ્તુમર્દમ્ લીમડે નીમ, લોધ્રમ્ લોધ્ર લોધ્ર

મુસ્તમ્ નાગરમેધ મોથા, પ્રિયક્કમ્ ચ ધર્ધેલા પ્રિયમ્, સદિરમ્ ખેર જૌર, ધાતકીમ્ ધાવડી ધાતકી, સર્જમ્ રાજી ધાલ, પલામ્ એએથી ફલાયલી, અગુરુ-અગર અગુરુ, ચન્દને તથા ચન્દન જૌર ચન્દન, પિષ્ઠા એએને પીસી इनको पीसकर, तैलम् તેલમે તૈલ, સાધ્યમ્ સિદ્ધ કરવું સિદ્ધ કરે, તત્ તે વહ પરમ્ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, વ્રણરોપણમ્ મધેસ પ્રભુરોપણુ છે વ્રણરોપણ હૈ ॥ ૯૦-૯૧ ॥

90-91. The medicated oil, prepared of the paste of kamala, embelia, kurchi, the three myrobalans heart-leaved sida, wild snake-gourd, neem, lodh, nut-grass perfumed cherry, catechu, fulsee flowers, sal, cardamom, eaglewood and sandalwood is an excellent promoter of the healing of wounds.

પ્રપૌંડરીકાયં તૈલમ્—

પ્રપૌંડરીકં મધુકં કાકોલ્યૌ દ્વે ચ ચન્દને ।
સિદ્ધમેતં સમૈસ્તૈલં પરં સ્યાદ્ વ્રણરોપણમ્ ॥ ૯૨ ॥

પ્રપૌંડરીકમ્ પ્રપૌંડરીક પ્રપૌંડરીક, મધુકમ્ જેડીમધ મુલહટી, કાકોલ્યૌ કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી કાકોલી, જૌરકાકોલી, દ્વે ચ ચન્દને અને બે પ્રકારનાં ચન્દન જૌર દોનોં ચન્દન, સમૈઃ સમ ભાગે બધું એએથી સમ પ્રમાણમે લે કર इनसे, સિદ્ધમ્ પકાવેલું પકાયા હુઆ, તૈલમ્ તેલ તૈલ, પરમ્ પરમ પરમ, વ્રણરોપણમ્ સ્યાદ પ્રભુરોપણુ છે વ્રણરોપણ હૈ ॥ ૯૨ ॥

92. The medicated oil, prepared of equal quantities of rhizomes of lotus, liquorice, Kakoli. Kshira-kakoli and the two varieties of sandal wood, is an excellent promoter of the healing of wounds.

अन्ये योगाः—

दूर्वास्वरससिद्धं वा तैलं कम्पिल्लकेन च ।
दार्वीत्वचश्च कल्केन प्रधानं व्रणरोपणम् ॥९३॥

दूर्वास्वरस- दूर्वाणां स्वरसश्च। दूर्वाके स्वरससे, सिद्धम्
वा सिद्ध करेख सिद्ध किया हुआ कम्पिल्लकेन वा
अथवा कम्पिल्लाशी अथवा कमीलेसे, दार्वीत्वचः अथवा
दारुहण्डरनी छावनी अथवा दारुहल्दीकी छालके, कल्केन
कल्की सिद्ध करेखुं कल्कसे सिद्ध किया हुआ, तैलम्
तेल तैल, व्रणरोपणम् प्रत्युरोपण्ये व्रणरोपण है ॥९३॥

93. The medicated oils prepared of
the juice of scutch grass, of kamala or
the paste of the bark of indian
berberry, are excellent promoters of
healing in ulcers.

येनैव विधिना तैलं घृतं तेनैव साधयेत् ।

रक्तपित्तोत्तरं दद्यात् रोपणीयं व्रणं भिषक् ॥९४॥

भिषक् वैद्य वैद्य, रोपणीयम् रोपणीयम् रोपण-
योग्य व्रणम् प्रत्युने व्रणको, रक्तपित्तोत्तरम् रक्तपित्त-
प्रधान रक्तपित्तप्रधान, दद्यात् देने देकर, येन एव
विधिना जे विधिसे जिस विधिसे, तैलम् तैल सिद्ध
करनाम् आने से तैल पकाया जाता है, तेन एव ते जे
विधिसे उसी विधिसे, घृतम् घीने घीको, साधयेत्
सिद्ध करेखुं देने से सिद्ध करना चाहिए ॥९४॥

94. Recognising the wound to be
associated with the hemothermic con-
dition, the medicated ghee prepared in
the same way as the medicated oil
described above, should be used for
healing purposes.

व्रणे पत्रदानम्—

कदम्बार्युननिम्बानां पाटल्याः पिप्पलस्य च ।

व्रणप्रच्छादने विद्वान् पञ्चाण्यकस्य चादिशेत् ॥९५॥

९४. दृष्ट्वा-ज्ञात्वा (य.)

„ व्रणं भिषक्-घृतं तथा (ख. ह. ड.)

„ „ -घृतोत्तमम् (फ.)

विद्वान् विद्वान् वैद्ये विद्वान् वैद्य, व्रणप्रच्छादने
प्रत्युने छेदनाम् व्रणप्रच्छादने कदम्ब- कदम्ब, अर्जुन-
अर्जुन-सा. अ. अर्जुन, निम्बानाम् नीमके नीम, पाटल्याः
पाटल पाटल, पिप्पलस्य च पीपला पीपल, कर्कश च
तथा आकशनां तथा आकके, पञ्चाणि पाँचाने उपयोग
करना आटे पत्तोंका उपयोग करनेके लिए, आदिशेत्
कहेखुं कहे ॥ ९५ ॥

95. The leaves of cadamba, arjun,
neem, trumpet flower, holy fig or
mudar are recommended for use as
covering in wounds.

व्रणे हितः पट्टः—

वाक्शोऽथवाऽऽजिनः क्षौमः पट्टो व्रणहितः स्मृतः ।
बन्धश्च द्विविधः दास्तो व्रणानां सव्यदक्षिणः ॥९६॥

वाक्शः वृक्षना वृक्षाने वृक्षके वृक्षका, आजिनः
अजयम्बने मृगचर्मका, अथवा अथवा अथवा, क्षौमः
अजसीना वृक्षाने अजसीके वृक्षका, पट्टः पाटे पट्ट,
व्रण प्रत्यु आटे व्रणके लिए, हितः हितकर हितकर,
स्मृतः कही से कहा है, सव्यः दास्ते बायाँ, दक्षिणः
अने अमथो और दाहिना, द्विविधः जे जे प्रकारसे
इन दो प्रकारका, बन्धः बंध बन्ध, व्रणानां प्रत्युने आटे
व्रणोंके लिए, दास्तः प्रक्षस्त से प्रक्षस्त है ॥ ९६ ॥

96. The bandages made of plant-
fibre, skin of animals and silk-cloth
are considered good for wounds. Two
methods of bandaging are recommen-
ded; one from left to right and the
other from right to left

व्रणे अहितं हितं चान्नयामम्—

लवणाम्लकद्रूणाणि विदाहीनि गुरुणि च ।

वर्जयेदन्नपानानि ब्रष्मी मैथुनमेव च ॥९७॥

९६. वाक्शोऽथवाऽऽजिनः क्षौमः—वाक्शोऽथ वादरमैव (ख. ड. त.)

વ્રણે પ્રણનાળાએ વ્રણરોગી, કઠણ- કઠણ કઠણ, અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, કટુ- કટુ કટુ, ઉષ્ણાનિ ઉષ્ણ ઉષ્ણ, વિદાહીનિ વિદાહી વિદાહી, ગુરુણિ ચ અને યુરુ ઓર ગુરુ, અજપાનાનિ અજપાન અજપાન, મૈથુનમ્ ચ એવ અને મૈથુન ઓર મૈથુનકા, વર્જયેત્ તજવાં બેઈએ ત્યાગ કરે ॥ ૯૭ ॥

97. The persons suffering from wounds should avoid salty acid, pungent, hot, irritant and heavy eats and drinks and the sex-act.

નાતિશીતગુરુસ્ત્રિગ્ધમવિદાહિ યથાવ્રણમ્ ।
અજપાનં વ્રણહિતં હિતં આસ્થપનં દિવા ॥૯૮॥

યથાવ્રણમ્ પ્રણની રીતિને અનુસાર વ્રણકી સ્થિતિકે અનુસાર, ન-અતિ-શીત-ગુરુ-સ્ત્રિગ્ધમ્ અતિશીત, અતિયુરુ અને અતિસ્ત્રિગ્ધ ન હોય એવું અતિશીત, અતિગુરુ ઓર અતિસ્ત્રિગ્ધ ન હો એસા, અવિદાહિ અને અવિદાહી ઓર અવિદાહી, અજપાનમ્ અજપાન અજપાન, વ્રણહિતમ્ પ્રણ માટે હિતકર છે વ્રણકે લિપ્ હિતકર હે, દિવા દિવસમાં દિનમેં, અસ્થપનમ્ ન સ્થપું ન સોના, હિતમ્ હિતકારક છે હિતકારક હે ॥ ૯૮ ॥

98. According to the condition of the wound, eats and drinks which are not very cold, heavy, unctuous and irritant as well as avoidance of day-sleep are beneficial.

વ્રણે ઉત્સાદનવિધિઃ—

સ્તન્યાનિ જીવનીયાનિ બુંદળીયાનિ યાનિ ચ ।
ઉત્સાદનાર્થં નિમ્નાનાં વ્રણાનાં તાનિ કલ્પયેત્ ૧૯

યાનિ જે જો, સ્તન્યાનિ સ્તન્યવર્ગની સ્તન્યવર્ગકી, જીવનીયાનિ જીવનીયવર્ગની જીવનીયવર્ગકી, બુંદળી-યાનિ ચ અને બુંદળીયવર્ગની ઔષધિઓ છે ઓર બુંદળીયવર્ગકી ઔષધિયાં હે, તાનિ તેઓને। ઉત્તકા, નિમ્નાનામ્ નીચા નીચે, વ્રણનામ્ પ્રણોના વ્રણોંકે,

ઉત્સાદનાર્થમ્ ઉત્સાદન માટે ઉત્સાદનકે લિપ્, કલ્પયેત્ પ્રયોગ કરવો બેઈએ પ્રયોગ કરના ચાહિપ્ ॥૧૦૧॥

99. In depressed ulcers, drugs of the 'galactagogue', 'life-promoter' and 'roborant' groups should be used for stimulating the elevation of the depressed wound.

વ્રણે અવસાદનવિધિઃ—

ભૂર્જગ્રન્થિશ્ચકાસીસમધોભાગાનિ ગુग्ગુલુઃ ।
વ્રણાવસાદનં તદ્વત્ કલવિક્કકપોતવિદ્ ॥૧૦૦॥

ભૂર્જગ્રન્થિ- ભૂર્જગ્રન્થિ ભૂર્જગ્રન્થિ; અશ્મકાસીસમ્ ધાતુ-કાસીસ ધાતુકાસીસ અધોભાગાનિ વિરેચન દ્રવ્ય વિરેચન દ્રવ્ય, ગુગ્ગુલુઃ તથા યુગળ એઓ તથા યુગલ એ, વ્રણ-અવસાદનમ્ પ્રણોનું અવસાદન કરનાર વ્રણોંકે અવસાદન કરનેવાલે હે, તદ્વત્ તે પ્રમાણે, ઇસી તરહ, કલવિક્ક-ચકલા ચટક, કપોતવિદ્ અને કબૂતરની ચરક પ્રણોનું અવસાદન કરનાર છે ઓર કબૂતરકી વીટ વ્રણોંકા અવસાદન કરનેવાલી હે ॥ ૧૦૦ ॥

100. In the case of excessive granulation, nodes of birch tree, crystals of vitriol, purgative drugs, gum guggul and droppings of house-sparrows and pigeons should be used for the depression of the wound.

વ્રણે અગ્નિકર્મવિધિઃ—

રુધિરેત્પ્રવૃત્તે તુચ્છિન્ને છેદ્યેત્પિપ્પાસકે ।
કફગ્રન્થિષુ ગળ્દેષુ વાતસ્તમ્ભાનિહાર્તિષુ ॥૧૦૧॥
ગૃહપૂયલસીકેષુ ગમ્મીરેષુ સ્થિરેષુ ચ ।
કૃત્તેષુ ચાક્ષ્મણેષુ કર્માગ્નેઃ સંપ્રશસ્યતે ॥૧૦૨॥

રુધિરે અતિપ્રવૃત્તે તુ ઘોહીની અતિ પ્રવૃત્તિમાં રક્તકી અતિ પ્રવૃત્તિમેં, ચિન્ને છિન્ન અંગમાં છિન્ન અંગમેં, છેદ્યે

૧૦૧ ચિન્ને-ચિન્ને (ક.)

૧૦૨. કૃત્તેષુ-કૃત્તેષુ (ચ. મ. ક. સ. હ. ત. ધ.)

,, ,, -કૃત્તેષુ (દ. ધ.)

छेदना शोथ छेदके योग्य, अविमांसके अधिमांसभा अविमांसमें, कफप्रन्धिषु कङ्क अन्धिभा कफज प्रन्धियोंमें, गण्डेषु गंडोभा गण्डोंमें, वातस्तम्भ- वायुस्तम्भ- स्तम्भभा वातज स्तम्भमें, जलिलालिषु तथा वायुनी पीडाओभा और वायुकी पीडाओंमें, गूढ-पूय-लसीकेषु गूढ पूय तथा क्षसीडावाणा गूढ पूय तथा लसीकासे युक्त, गम्भीरेषु गंभीर गम्भीर, स्थिरेषु च स्थिर स्थिर, कृसेषु च अने कपाई गयेला और कटे हुए, अत्रदेशेषु अंगभागभा अङ्गभागमें, अग्नेः कर्म अग्नि-कर्म अमिकर्म, संप्रत्यस्यते श्रेष्ठ गल्लाय श्रेष्ठ माना जाता है ॥१०१-१०२॥

101-102. Cauterization procedure is recommended in conditions of excessive hemorrhage after excision of the excrescent growth of flesh, as also in tumors of the kapha type, adenocarcinoma, rigidity and pain due to vata, deep seated discharge of pus and serum, fixed and deep seated regions of the body and in cases where any part is cut.

मधूच्छिष्टेन तैलेन मज्जस्रौद्रवसावृतैः ।
तत्तैर्वा विविचैर्लोहैर्दहेद्वाहविशेषवित् ॥१०३॥

दाहविशेषवित् दाहविशेषमें अलुनारा वैद्य दाह-विशेषको जाननेवाला वैद्य, तत्तैः गरम करेव गरम की हुई, मधूच्छिष्टेन मीथुनी मोमसे, तैलेन तैलथी तैलसे मज्ज- मज्जथी मज्जासे, स्रौद्र- मधुथी शहदसे, वसा- वसाथी वसासे, वृतैः ढे भीथी या ढीसे, विविचैः वा अथवा तथावेदी विविध प्रकारकी, लोहैः धातुओथी धातुओंसे, दहेत् जल देवा दाग दे ॥ १०३ ॥

103. The physician, expert in cauterization, may cauterize it with heated bee's wax, oil, bone marrow, honey, fat or ghee or with various heated metallic instruments.

रक्षाणां सुकुमाराणां गम्भीरान्माहृतोत्तरान् ।
दहेत् स्नेहमधूच्छिष्टैर्लोहैः क्षौद्रैस्ततोऽन्यथा ॥१०४॥

रक्षाणाम् रक्ष, सुकुमाराणाम् अने सुकामण अनुष्मना और सुकुमार मनुष्यके, गम्भीरान् गंभीर गम्भीर, माहृतोत्तरान् तथा वातप्रधान प्रक्षोभे तथा वातप्रधान वर्णोंको, स्नेह- स्नेह स्नेह, मधूच्छिष्टैः तथा मीथुथी तथा मोमसे, ततः अन्यथा अने तेथी प्रक्षोभे और उनसे भिन्न वर्णोंको, लोहैः धातुओथी धातु-ओंसे, क्षौद्रैः तथा मधुथी तथा शहदसे, दहेत् आगवा दाग दे ॥ १०४ ॥

104. Persons whose constitutions are dehydrated and who suffer from deep-seated lesions with predominance of vata-provocation, should be cauterized with unctuous substances and bee's wax, and in other conditions with metallic instruments.

बालबुर्बलवृद्धानां गर्भिण्या रक्तपित्तिनाम् ।
तृष्णाज्वरपरीतानामबलानां विषादिनाम् ॥१०५॥
नाशिकर्मोपदेष्टव्यं स्नायुर्मर्मव्रणेषु च ।
सविषेषु सशक्येषु नेत्रकुष्ठव्रणेषु च ॥ ॥१०६॥

बाल- आण्ड बालक, बुर्बल- दुर्बल कमजोर, वृद्धानाम् तथा वृद्धोना तथा वृद्धोंके, गर्भिण्याः गर्भिणीके, रक्तपित्तिनाम् रक्तपित्तवाणा रक्तपित्तवाले, तृष्णा- तृष्णा तृष्णा, ज्वर- तथा ज्वरथी तथा ज्वरसे, परीतानाम् पीडित पीडित, अबलानाम् अणुहीन बलहीन, विषादिनाम् अने जेदवाणा अनुष्मना प्रक्षोभा और विषादयुक्त मनुष्योंके वर्णोंमें, स्नायु- स्नायु स्नायु, मर्मव्रणेषु च अने मर्मस्थानना प्रक्षोभा और मर्मस्थानोंके वर्णोंमें, सविषेषु च विषवाणा विषवाले, सशक्येषु तथा शक्यवाणा प्रक्षोभा तथा शक्ययुक्त वर्णोंमें, नेत्र- अने नेत्रना और नेत्रके, कुष्ठ- तथा कुष्ठना तथा कुष्ठके, व्रणेषु प्रक्षोभा वर्णोंमें, नाशिकर्म अग्नि-कर्मके, उपदेष्टव्यम् उपदेश नहि करेवो ओष्ठो उपदेश नहीं करना चाहिए ॥ १०५-१०६ ॥

१०४. ततोऽन्यथा-ततोऽन्यथाः (च. क.)

105-106. Cauterization with heat is contra-indicated in children, debilitated and aged persons, pregnant women, patients with hemothermia, persons overcome with thirst and fever, weak persons and in those suffering from grief and lesions situated in the sinews and vital regions and poisonous wounds and those pierced with foreign bodies, as well as those with lesions of the eye and dermatosis.

व्रणे क्षारकर्मविधिः—

रोगदोषबलापेक्षी मात्राकालाग्निकोविदः ।

शस्त्रकर्माम्निक्तयेषु क्षारमण्यवचारयेत् ॥१०७॥

मात्रा- मात्रा मात्रा, काल- काल, अग्निकोविदः—
अने अग्निर्कर्ममा कुशल वैद्य और अग्निकर्ममें कुशल
वैद्य, रोग- रोग, दोष- दोष, बलापेक्षी अने
अग्नेने लक्ष्मा राशि और बलको ध्यानमें रखकर,
शस्त्रकर्म- शस्त्रकर्म शस्त्रकर्म, अग्निक्तयेषु अने अग्नि-
कर्ममा और अग्निकर्ममें, क्षारम् अपि क्षारने। पक्षु
क्षारका सी, अवचारयेत् प्रयोग करे। प्रयोग करे ॥१०७॥

107. The specialist in cauterization, versed in pathology and in the science of dosage and the line of treatment, should make use of even caustic alkali in place of operative treatment or thermic cauterization.

व्रणे धूपनविधिः—

कठिनत्वं व्रणा यान्ति गन्धैः सारैश्च धूपिताः ।
सर्पिर्मज्जवसाधूपैः शैथिल्यं यान्ति हि व्रणाः ॥१०८॥

गन्धैः अन्धद्रव्य गन्धद्रव्य, सारैः च तथा सारो
वडे तथा सारोसे, धूपिताः धूपित करे। धूपित किये हुए,
व्रणाः प्रक्षेप व्रण, कठिनत्वम् यान्ति कठिनताने प्राप्त
आय छे कठिनताको प्राप्त होते हैं, सर्पिः- तथा धी
तथा धी, मज्ज- मज्जा मज्जा, वसा- अने वसाना और

१०८. गन्धैः सारैश्च-गन्धसारैश्च (क.)

वसाश्च धूपैः धूपयति धूपये, व्रणाः प्रक्षेप व्रण, शैथिल्यम्
यान्ति हि शिथिल आय छे शिथिल हो जाते हैं ॥१०८॥

108. The wounds become hard by fumigation with fragrant drugs and pith; and they become soft by fumigation with ghee, bone-marrow and fat.

व्रजः स्नावाश्च गन्धाश्च कृमयश्च व्रणाश्रिताः ।

शैथिल्यं मार्दवं चापि धूपनेनोपशाम्यति ॥१०९॥

धूपनेन धूपनवडे धूपनसे, व्रणाश्रिताः प्रक्षेपमा रहे।
व्रणगत, व्रजः पीडा पीडा, स्नावाः च स्नाव स्नाव,
गन्धाः च गन्ध गन्ध, कृमयः च कृमयो कृमि, शैथि-
ल्यम् शिथिलता शिथिलता, मार्दवं च अपि अने
भुक्त पक्षु और सुदुता सी उपशाम्यति शांत आय छे
शान्त हो जाती है ॥ १०९ ॥

109. Pain, discharge, odor, parasites infesting wounds, softness and hardness in wounds, are cured by fumigation.

व्रणे प्रलेपविधिः—

लोध्नम्यम्रोधशुक्रानि खदिरस्त्रिफला घृतम् ।

प्रलेपो व्रणशैथिल्यसौकुमार्यप्रसाधनः ॥११०॥

लोध्न- लोध्न लोध्न, म्यम्रोध- अने वडना और बरगदके,
शुक्रानि कृपणो अंकर, खदिरः और खैर, त्रिफला त्रिफला
त्रिफला, घृतम् अने घी और घी, प्रलेपः ओओने।
लेप इनका प्रलेप, व्रण- प्रक्षेप व्रणकी, शैथिल्य- शिथिलता
शिथिलता, सौकुमार्य- अने सुकुमारताने और सुकुमार-
ताका, प्रसाधनः दूर करे छे नाशक है ॥ ११० ॥

110. The unguent prepared of lodh, sprouts of banyan, catechu, the three myrobalans and ghee is curative of the looseness and softness of wounds.

१०९. शैथिल्यं-कठिन्यं (क. क. य.)

चापि-वापि (क. ज.)

११०. प्रसाधनः-प्रसाधकः (क. क. य.)

.. .. -प्रबोधनः (ख. झ. ङ. क.)

.. .. -प्रबोधकः (ग.)

सरजः कठिनाः स्तब्धा निरास्त्रावाश्च ये व्रणाः ।
यवचूर्णैः सप्तर्षिर्कैर्बहुशस्तान् प्रलेपयेत् ॥१११॥

ये व्रणः ७२ प्रभेदाः । जो व्रण, सरजः पीडयुक्त
पीडयुक्त, कठिनाः कठिन, स्तब्धाः स्तब्ध, स्तब्ध,
निरास्त्रावाः च आने आपरहित होय और स्त्रावरहित
हो, तान् देखो । पर उन पर, सप्तर्षिकः धीसहित
धीसहित, यवचूर्णैः यवना यूर्णैः । जोके चूर्णका,
बहुशः बहुतवार बहुत दफे, प्रलेपयेत् लेप करवे।
मेधये लेप करना चाहिए ॥ १११ ॥

III. The wounds which are painful, hard, indurated and non-discharging should be anointed often and often with the powder of barley mixed with ghee.

मुद्गषष्टिकशालीनां पायसैर्वा यथाक्रमम् ।
सघृतैर्जीवनीयैर्वा तर्पयेत्तान्भीक्ष्णशः ॥११२॥

यथाक्रमम् क्रमानुसार कमानुसार, मुद्ग- मूग, मूग,
षष्टिक- साठी योभा साठी चावल, शालीनाम् तथा
शालीना योभानी तथा शालिके चावलकी, पायसैः वा
भीरथी खीरसे, सघृतैः अथवा धीसहित अथवा धी-
सहित, जीवनीयैः वा श्वत्थीयशुनी औषधियोंकी
जीवनीयगणकी औषधियोंसे, तान् देखो । उनका, भी-
क्ष्णशः बारबार बारबार, तर्पयेत् तर्पण करवुं मेधये
तर्पण करना चाहिए ॥ ११२ ॥

112. Or they should be given applications of gruels of green gram, shashtika rice and sali rice successively or they should be tended repeatedly with nourishing preparations of the life-promoter group of drugs mixed with ghee.

अथ अवचूर्णनम्—

ककुभोदुम्बराश्वत्थलोध्रजाम्बवकटुकैः ।
त्वचमाश्वेव गृह्णन्ति त्वक्चूर्णैश्चूर्णिता व्रणाः ॥११३॥

ककुभ- सा. अर्जुन उदुम्बर- उमरु गूलर,
श्वत्थ- पीपल, पीपल, लोध्र- लोध्र, जाम्बव-
जाम्बु, जाम्बु, कटुकैः आने कटुकणी और कट-
फलकी, त्वक्चूर्णैः छालनी यूर्णोंकी छालोंके चूर्णोंसे,
चूर्णिताः अवयूर्णित करेखा अवचूर्णित किये हुए, व्रणाः
प्रभेदाः व्रण, आशु एव अक्षदीर्घी ७२ व्रीध ही । त्वचम्
आमडीने त्वचाको, गृह्णन्ति अक्षु करे छे ग्रहण करते
हैं ॥ ११३ ॥

113. Wounds dusted with the powders of barks of arjun, gular fig, holy fig, lodh, jambul and box myrtle, soon promote epithelial tissue.

अथ त्वग्विशुद्धिकरो लेपः—

मनःशिलैला मज्जिष्ठा लाक्षा च रजनीद्वयम् ।
प्रलेपः सघृतक्षौद्रस्त्वग्विशुद्धिकरः परः ॥११४॥

मनःशिला मनःशिला मैनसिल, एला ओदथी इला-
यची, मज्जिष्ठा मज्जिष्ठ मंजीठ, लाक्षा लाक्षा, लाक्षा,
रजनीद्वयम् च हण्डर आने हण्डण्डर हल्ली और
दाहहल्ली, सघृतक्षौद्रः ओभने। धी तथा मधुसहित
इनका धी तथा शहदके साथ, प्रलेपः लेप लेप, परः
श्रेष्ठ श्रेष्ठ, त्वग्विशुद्धिकरः त्वग्विनी शुद्धि करनेवाले छे
त्वचाकी शुद्धि करनेवाले हैं ॥ ११४ ॥

114. The unguent prepared of arsenic, cardamom, indian madder, lac, turmeric and indian 'berberry mixed with honey and ghee is an excellent cleanser of the skin.

अथ सवर्णीकरणविधिः—

अयोरजः सकासीसं त्रिफलाकुसुमानि च ।
करोति लेपः कृष्णत्वं सद्य एव नवत्वचि ॥११५॥

११३ त्वचमाश्वेव गृह्णन्ति-त्वचमाशु निगृह्णन्ति (द. फ.)

११४. मनःशिलैला-मनःशिला (ब. ध.)

—मनःशिलार्क (फ.)

११५. करोति लेपः कृष्णत्वं-प्रलेपः कृष्ण कायावै । (ब. ध.)

सकासीसम् छीरःसी कासीस, अयोरजः दोहयुष् लोहचूर्ण, त्रिफलाकुसुमानि च अने त्रिङ्गानां वृक्षानां पुष्प और त्रिफलाके वृक्षके फूल, लेपः येथीनां दोष इनका लेप, नवत्वचि नवी आमडीमां नवी त्वचामे, सद्यः एव ज्वरही शीघ्र ही, कृष्णत्वम् उणाश कालापन, करोति दावे छे करता है ॥ ११५ ॥

115. The unguent prepared of the powders of iron, and iron-sulphide and flowers of the three myrobalan trees, gives quickly the black pigment to the new skin.

कालीयकनताम्रास्थिहेमकान्तरसोत्तमैः ।

लेपः सगोमयरसः सवर्णीकरणः परः ॥ ११६ ॥

कालीयक- पीणुं अंघ्रि पीला चन्दन, नत- तगर तगर, आम्रास्थि- आम्बानी गेहली आमकी गुठली, हेम- नागकेसर नागकेसर, कान्ता- भण्ड मंजीठ, रसोत्तमैः अने पारादी और पाराका, सगोमयरसः गेहलना रस साथे गोबरके रसके साथ, लेपः दोष लेप, परः परम परम, सवर्णीकरणः देह जेवा वलुने डरनारे छे देहके सहस्र वर्णको करनेवाला है ॥ ११६ ॥

116. The unguent, prepared of sandal wood, indian valerian, mango-stone, fragrant poon, indian madder and mercury mixed with the juice of cow dung, is an excellent restorer of the normal coloration of the skin.

ध्यामकाश्वत्थनिचुलमूलं लाक्षा सगैरिका ।

सहेमध्यामृतासङ्गः कासीसं चेति वर्णकृत् ॥ ११७ ॥

११६. कालीयकनताम्रास्थि-कालीयकनताम्रास्थि (घ.)

॥ हेमकान्ता-हेमकान्ता (ब. ड.)

॥ कान्तरसोत्तमैः-कालायसोत्तमाः (घ.)

॥ सवर्णीकरणः-सवर्णकरणः (घ. ब.)

११७. ध्यामकाश्वत्थ-लसकाश्वत्थ (ब.)

॥ निचुलमूलं-निचुलं त्वचः (घ.)

॥ लाक्षा सगैरिका-लाक्षासगैरिका (ब.)

ध्यामक- ध्यामक ध्यामक, अश्वत्थ- पीपला पीपल, निचुलमूलम् जलवेतसनुं भूण जलवेतसका मूल, सगैरिका सेनागेरु स्वर्णगैरिका, लाक्षा लाक्षा, सहेमः नागकेसर नागकेसर, अमृतासङ्गः भोरथु तृतीया, कासीसम् च अने छीरःसी और कासीस, इति ये ये, वर्णकृत् आमडीना वलुने नधारे छे त्वचाके वर्णको बढ़ाते हैं ॥ ११७ ॥

117. The unguent prepared of roots of ginger grass, holy fig and hijjal tree along with lac and red chalk, mixed with fragrant poon and blue vitriol, is a promoter of skin-color.

व्रणे लोमसंजननम्—

चतुष्पदानां त्वग्लोमखुरशृङ्गास्थिभस्मना ।

तैलाका चूर्णिता भूमिर्भवेद्धोमवती पुनः ॥ ११८ ॥

चतुष्पदानाम् आर पगवाणी पशुओंनां चौपायोंके, त्वक्- आमां चमड़े, लोम- इनाडां रोम, खुर- भरीओ खुर, शृङ्ग- शींगडां सींग, अस्थिभस्मना अने हाडकांनी भस्म और हड्डियोंकी भस्मसे, चूर्णिता भस्मवेदी छिड़की हुई, तैलाका तैल येपाडेदी तैल लगाई हुई, भूमिः प्रलुभूमि व्रणभूमि, पुनः इरीने फिसे, लोमवती रोमवाणी रोमवृत्त, अवेत आय छे होती है ॥ ११८ ॥

118 The dusting with the ashes of hide, hair, hoof, horn, and bone of quadrupeds, on the part previously anointed, promotes the growth of hair on the region.

व्रणोपद्रवचिकित्सा—

षोडशोपद्रवा ये च व्रणानां परिकीर्तिताः ।

तेषां चिकित्सा निर्विघ्नं यथास्वं स्वे चिकित्सते ॥

व्रणानाम् प्रलुभूना व्रणोंके, ये जे जो, षोडश सोलह, उपद्रवाः उपद्रवाः उपद्रव, परिकीर्तिताः गलुभूना छे गिनावे हैं, तेषाम् तेषांनी उनकी, यथास्वं

११८. लोमवती-लोमवृत्ता (घ.)

पेतापेतानी अपनी अपनी, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा, स्वे चिकित्सते पेतापेतानी चिकित्साना अध्यायम्। अपने अपने चिकित्सा-अध्यायमें, निर्दिष्टा अतावी छे बतलाई है ॥ ११९ ॥

119. The treatment of the sixteen complications narrated above will be discussed while describing their respective treatments.

अध्यायोक्तद्विषयाः—

तत्र श्लोकौ—

द्वौ व्रणौ व्रणमेदाश्च परीक्षा दुष्टिरेव च ।
स्थानानि गन्धाः स्नावाश्च सोपसर्गाः क्रियाश्च याः ॥
व्रणाधिकारे सप्रश्नमेतन्नवकमुक्तवान् ।
मुनिर्व्याससमासाभ्यामग्निवेशाय धीमते ॥१२१॥

तत्र ते विषयमा उस विषयमें, श्लोकौ उप-
संहारना छे श्लोका छे छे उपसंहारके दो श्लोक हैं कि,
द्वौ व्रणौ छे प्रकारना प्रश्न दो प्रकारके व्रण, व्रणमेदाः
च प्रश्नना छे व्रणके मेद, परीक्षा परीक्षा परीक्षा, दुष्टिः
एव च दुष्टि दुष्टि, स्थानानि स्थाने स्थान, गन्धाः गन्ध
गन्ध, स्नावाः च स्नावे स्नाव, सोपसर्गाः च आने उपसर्गे।
और उपसर्गों, याः तथा ते तथा जो, क्रियाः च चिकित्सा
चिकित्सा, एतत् छे इन, नवकम् नव विषयोंने
नव विषयोंको सप्रश्नम् प्रश्नोना प्रत्युत्तरसहित प्रश्नोंके
प्रत्युत्तरके साथ, मुनिः मुनि आत्रेये मुनि आत्रेयने,
धीमते बुद्धिमान् बुद्धिमान्, अग्निवेशाय अग्निवेशने
अग्निवेशको, व्यास- विस्तार विस्तार, समासाभ्याम् अने
समासथी और समाससे, व्रणाधिकारे व्रणाधिकारमा
व्रणाधिकारमें, उक्तवान् उक्ता छे कहा है ॥ १२०-१२१ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

120-121. The two classifications of wounds, their varieties, examination, morbidity, seats of affection, odors, discharges, complications and line of treatment—these nine subjects which

were asked to be taught are expounded in brief and in extenso to the intelligent Agnivesa by the sage, in this chapter on Wounds.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने द्विवर्णीय-
चिकित्सितं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
चरकथी प्रतिसंस्कार पाभेला आ शास्त्रमा और चरकके
11 संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त, दृढबल-
संपूरिते अने दृढबलसे पूरा करेला और दृढबलसे पूरित
किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सा-
स्थानमें, द्विवर्णीयचिकित्सितम् 'द्विवर्णीयचिकित्सित'
'द्विवर्णीयचिकित्सित', नाम नामने। नामका, पञ्चविंशः
पचीसमे। पचीसवाँ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण यज्ञे।
अध्याय संपूर्ण हुआ ॥ २५ ॥

25. Thus, in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-fifth chapter entitled 'The Therapeutics of the two kinds of Wounds' not being available the same as restored by Dridhabala, is completed.

षड्विंशोऽध्यायः ।

७०वीसमे। अध्याय अध्याय छत्तीसवा

Chapter XXVI

त्रिमर्मीयचिकित्सितोपक्रमः—

अथातस्त्रिमर्मीयचिकित्सितमध्यायं

व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्होथी अब आगे, त्रिमर्मीयचिकि-
त्सितम् 'त्रिमर्मीयचिकित्सित' नामना 'त्रिमर्मीय-

चिकित्सित' नामके, अध्यायम् अध्यायन् अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यानं कर्यम् ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेये, इति ह आ विषयमां नीये प्रभाषे ॥ इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह हम कहेंगे ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter, entitled 'The Treatment of the Affections of the Three Vital Regions'.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

मर्मणां संख्या, तत्र त्रयाणां प्राधान्यम्

सप्तोत्तरं मर्मशतं यदुक्तं

शरीरसंख्यामधिकृत्य तेभ्यः ।

मर्माणि वस्ति हृदयं शिरश्च

प्रधानभूतानि वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ३ ॥

प्राणाश्रयात्, तानि हि पीडयन्तो

वातादयोऽसूनपि पीडयन्ति ।

तत्संश्रितानामनुपालनार्थं

महागदानां ऋणु सौम्य रक्षाम् ॥ ४ ॥

शरीरसंख्याम् शरीरसंख्यानां शरीरसंख्याके, अधिकृत्य अधिकारमां अधिकारमें, यत् जे जो, सप्तोत्तरम् मर्मशतम् ओके से सात मर्म एक सौ सात मर्म, उक्तम् उक्तां के कहे हैं, तेभ्यः तेभांहीं उनमेंसे, प्राणाश्रयात् प्राणना आश्रय होवाधी प्राणके आश्रय होनेसे, वस्ति वस्ति वस्ति, हृदयम् हृदय हृदय, शिरः च अने भस्त्रकेने और शिर इनको, तज्ज्ञाः मर्म अधुनांश वैद्यो मर्म जाननेवाले वैद्य, प्रधानभूतानि प्रधान प्रधान, मर्माणि मर्म मर्म, वदन्ति उक्ते के कहते हैं, तानि हि तेओने इनको, पीडयन्तः पीडना

पीडित करते हुए, वातादयः वातादिक वातादि दोष, असून अपि प्राणोने पक्ष प्राणोंको भी, पीडयन्ति पीडे के पीडित करते हैं, सौम्य हे सौम्य! हे सौम्य!, तत्संश्रितानाम् आ प्राणना आश्रयभूत वस्ति वगेरेनु प्राणके आश्रयभूत वस्ति आदिका, अनुपालनार्थम् रक्षाम् करवा भाटे रक्षण करनेके लिए, महागदानाम् उदावर्त वगेरे महादोगोनी उदावर्त आदि महारोगोंकी, रक्षाम् रिकरसा चिकित्सा, ऋणु सांभगो सुनो ॥ ३-४ ॥

3-4. Out of the 107 vital organs described in the chapter on the enumeration of body-parts, the specialists regard three of them as the principal ones. They are genito-urinary organs, the heart and the head. The vata and other humors afflicting these regions which are the seats of life, endanger life itself. With a view to protect these vital regions which are the seats of life, listen, O, good one! to the description of the therapeutics of the major diseases affecting them.

उदावर्तस्य निदानसंप्राप्तिरक्षणानि—

कषायतिकोषणरूक्षभोज्यैः

संधारणाभोजनमैथुनैश्च ।

पक्वाशये कृष्यति चेदपानः

स्रोतांस्यधोगानि बली स रुद्धा ॥ ५ ॥

करोति विण्मारुतमूत्रसङ्गं

क्रमादुदावर्तमतः सुधोरम् ।

रुक्वस्तिहृत्कुक्ष्युदरेष्वमीक्षणं

सपृष्ठपाश्वर्ष्वतिदारुणा स्यात् ॥ ६ ॥

कषाय- ५५५ कषाय, तिक- ५५५ तिक, ऊषण- ५५५ कटु, रूक्ष- अने रूक्ष और रूक्ष, भोज्यैः बोला- ने। भोजनोंसे, संधारण- वेग रोकवाधी वेग विधारणसे,

३. तेभ्यः—रक्षाम् (फ.)

, प्रधानभूतानि वदन्ति तज्ज्ञाः—प्रधानभूतान्युपधो वदन्ति (फ.)

४. तानि हि पीडयन्तो—तान्परिपीडयन्तो (फ.)

, तत्संश्रितानाम्—तत्संसृतानाम् (फ.)

५. महागदानाम्—महागदभ्यः (फ. ब.)

५. संधारणाभोजन—संधारणोदीरण (व, ब. फ.)

અમોજન- ભોજન ન કરવાથી ઉપવાસે, મૈથુનૈઃ ચ અને મૈથુનથી ઓર મૈથુનસે, અપાનઃ પકાશયે જે અપાન વાયુ પકાશયમાં સદિ અપાન વાયુ પકાશયમે, કુપ્યતિ ચેત્ પ્રકોપ પામે તે પ્રકુપિત હો તો, બલી સઃખલવાન તે બલવાન વહ અપાનવાયુ, અધોગાનિ અધોગામી અધોગામી, સ્તોતાંસિ સ્તોતોને સ્તોતોકો, હઢ્ઠા રોકીને રોકકર, વિદ્- મળ મળ, મારુત- વાયુ વાયુ, મૂત્રસજ્જ અને મૂત્રની રુકાવટવાળા ઓર મૂત્રકી રુકાવટવાલે, સુધોરમ્ અત્યંત ભયંકર અત્યંત ભયંકર, ઉદાવર્તમ્ ઉદાવર્તને ઉદાવર્તકો, ક્રમાત્ ક્રમે ક્રમે ક્રમશઃ, કરોતિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ, જતઃ આથી હસે, સપ્તપાશ્વેષુ પીઠ, પડખાં પીઠ, પાર્શ્વ, વસ્તિ- અસ્તિ વસ્તિ, હૃદય- હૃદય હૃદય, કુક્ષિ- કુક્ષિ કુક્ષિ, ઉદરેષુ અને ઉદરમાં ઓર ઉદરમે, અમીક્ષણમ્ વારંવાર વારંવાર, અતિદારુણા રુક્ અતિશય ભયંકર વેદના અતિ દારુણ પીઠા, સ્વાદ થાય છે હોતી હૈ ॥ ૫-૬ ॥

5-6. By the ingestion of astringent, bitter, pungent and dry articles of diet, by the suppression of the natural urges; by excessive indulgence in eating and sex, the Apana vata is provoked in the colon: growing strong, it causes obstruction in the lower part of the alimentary tract and produces retention of feces. flatus and urine and thenceforward, gradually, produces very serious disorders of misperistalsis.

આધ્માનહૃલાસવિકર્તિકાશ્ચ

તોદોઽવિપાકશ્ચ સવસ્તિશોથઃ ।

વર્ચોઽપ્રવૃત્તિર્જઠરે ચ ગણ્ઢા-

ન્યૂર્ધ્વશ્ચ વાયુર્વિહતો ગુદે સ્યાત્ ॥૭॥

આધ્માન- આધ્માન આધ્માન, હૃલાસ- મોળ મિતલી, વિકર્તિકાઃ ચ વાઢ વિકર્તિકા, સવસ્તિશોથઃ અસ્તિનો સોભે વજ્રપ્રદેશકા શોથ, તોદઃ અવિપાકઃ ચ સોર્ધ ભોઢાવા જેવી પીઢા, અપચો સુર્ધ ચુમને જૈસી

પીઢા, અપચન, વર્ચોઽપ્રવૃત્તિઃ મળની પ્રવૃત્તિ મલકી અપ્રવૃત્તિ, જઠરે ચ અને જઠરમાં ઓર પેટમે, ગણ્ઢાનિ મંડ થાય છે ગણ્ઢ હોતે હૈ, ગુદે વિહતઃ અને ગુદામાં રોકાયેલ ઓર ગુદામે રુકા હુળા, વાયુઃ ઝર્વઃ ચ વાયુ ઊંચી ઊંચી ગતિવાળો વાયુ ઝર્વે ગતિવાળા, સ્વાદ થાય છે હોતા હૈ ॥ ૭ ॥

7. Its signs and symptoms are— constant and severe pain in the hypo-gastric, epigastric, lumbar and the umbilical regions as well as in the back and the hypochondriac regions distension of the abdomen, nausea, griping pain, pricking pain, indigestion swellings in the abdomen, and vata, being obstructed in the rectum, flows upward in the reverse way (reverse peristalsis).

કુચ્છેણ શુષ્કસ્ય ચિરાત્ પ્રવૃત્તિઃ

સ્યાદ્વા તનુઃ સ્યાદ્ ચરુક્ષશીતા ।

તતશ્ચ રોગા જ્વરમૂત્રકુચ્છ-

પ્રવાહિકાહૃદ્ગ્રહણીપ્રદોષાઃ ॥૮॥

શુષ્કસ્ય શુષ્ક મળની શુષ્ક મલકી, કુચ્છેણ મુશ્કેલીથી કઠિનહૈસે, ચિરાત્ પ્રવૃત્તિઃ અને લાંબે વખતે પ્રવૃત્તિ ઓર દેરસે પ્રવૃત્તિ, સ્વાદ થાય છે હોતી હૈ, તનુઃ અથવા તે મળ પાતળો અથવા તો મળ પતલા, ચરુક્ષશીતા વા ખર, રુક્ અને શીત હુરદરા, રુક્ષ ઓર સ્ત્રીત, સ્વાદ થાય છે હોતા હૈ, તતઃ ચ તે પછી સસકે પશ્ચાત્, જ્વર- જ્વર જ્વર, મૂત્રકુચ્છ- મૂત્રકુચ્છ મૂત્રકુચ્છ, પ્રવાહિકા- પ્રવાહિકા પ્રવાહિકા, હૃદ- હૃદય- રોગ હૃદયરોગ, ગ્રહણીપ્રદોષાઃ અને ગ્રહણીરોગ થાય છે ઓર ગ્રહણીરોગ હોતેહૈ ॥ ૮ ॥

8. The patient passes, with difficulty and after a long delay dry stools or stools that are thin. dry, rough and cold. There occur the disorders of

fever, dysuria, dysentery, gastric disorders and assimilation disorders.

बन्ध्यान्ववाधिर्यशिरोऽमिताप-

वातोदराष्टीलमनोविकाराः ।

तृष्णाक्षपित्तारुचिगुल्मकास-

श्वासप्रतिश्वादि तपार्श्वरोगाः ॥९॥

अन्ये च रोगा बहवोऽमिलोत्था

भवन्त्युदावर्तकृताः सुघोराः ।

चिकित्सितं चास्य यथावदूर्ध्वं

प्रवक्ष्यते तच्छृणु चाग्निवेश ! ॥१०॥

वमि- उल्टी वमन, आन्ध्य- अंधता, बाधिर्य- अहोरात्र बहरापन, शिरोऽमिताप- शिरभा सताप शिरोमिताप, वातोदर- वातोदर वातोदर, अष्टीक- अष्टीका अष्टीला, मनोविकाराः भ्रमः विकार मानसिक रोग, तृष्णा- तृषा तृषा, अक्षपित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त, अरुचि- अरुचि अरुचि, गुल्म- गुल्म गुल्म, कास- कास कास, श्वास- श्वास श्वास, प्रतिश्वा- सगैभम जुखाम, अर्दित- अर्दित अर्दित, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, रोगाः रोग रोग, उदावर्तकृताः अने उदावर्तकी धृष्टी और उदावर्तके कास्य उत्पन्न, अमिलोत्थाः वायुमन्य वायु-जनित, अन्ये च भी अन्य, सुघोराः अति भयंकर अति भयंकर, बहवः धृष्टा बहुबसे, रोगाः रोग रोग, भवन्ति भवन्ति होते हैं, अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, अथ च तेनैव इसकी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, यथावत् ऊर्ध्वं सत्य स्वर्गपार्श्व ६वे पक्षी यथावत् अब आगे, प्रवक्ष्यते कहेवाला आगे बताई जावेगी, तत् च ते उसे, शृणु सांभलो सुनो ॥ ९-१० ॥

9-10. Also vomiting, blindness, deafness, pain in the head, abdominal affections of vata type, hard tumor, psychic disorders, thirst, hemothermia, anorexia, gulma, cough, dyspnea, coryza, partial paralysis and diseases in

the hypochondriac region as also many other serious disorders of vata resulting from misperistalsis occur. O! Agnivesa! listen hereafter, as I describe the treatment of these disorders.

उदावर्तस्य चिकित्सा—

तं तैलशीतज्वरनाशनकं

स्वेदैर्यथोक्तैः प्रविलीनदोषम् ।

उपाचरेद्वर्तिनिरुहवस्ति-

क्षेहैर्विरेकैरनुलोमनाम्नैः ॥११॥

तैल-शीतज्वरनाशन शीतज्वरनाशन तैल शीत-ज्वरनाशन तैल, अक्षय्योपक्षी उपक्षर, यथोक्तैः पूर्वोक्त स्वेदथी पूर्वोक्त स्वेदोक्ते, प्रविलीन-दोषम् प्रविलीन दोषवाले, तम् ते शीतले उस रोगीको, वर्ति- वर्ति वर्ति, निरुह- निरुह निरुह, वस्ति- वस्ति वस्ति, स्नेहैः स्नेह स्नेह, विरेकैः विरेक विरेक, अनुलोमनाम्नैः अने अनुलोमक अलोथी और अनुलोमक अलोथी, उपाचरेत् उपचार उपचार करे ॥ ११ ॥

11 The patient should be anointed with oil used in the treatment of agid fever and then made to undergo sudation in the proper manner. When all the morbid matter has been dissolved he should be treated with suppositories, evacuative or unctuous enemata, unctuous purgatives and with diet that promotes the peristaltic movement.

श्यामाधिपतिः—

श्यामाधिपतिः सप्तर्षी

गोमूत्रपिष्टां दशभागमाषाम् ।

सनीलिकां द्विर्लवणां गुडेन

वर्ति करारुष्टनिमां विदध्यात् ॥१२॥

सप्तर्षी ६-पीपुला और भाग दन्ती एक भाग, सनीलिकाम् गण्डी और भाग नीली एक भाग,

દિલ્લવાના સિંધાલુએ ભાગ સંધાનમક દો ભાગ, દશ-
ભાગમાવામ્ અડધે દશ ભાગ ઉદ્ધવ દસ ભાગ, ર્યામા
અને કાળું નસોતરે અને ર્યામા, ત્રિવૃત્ત નસોતરે
ત્રિવૃત્ત. માગધિકામ્ તથા પીપર પ્રત્યેક એક એક
ભાગ તથા પિપ્પલી પ્રત્યેક એક એક ભાગ, ગોમૂત્રપિષ્ઠા
એકેકેને ગોમૂત્રમાં પીસી. इनको गोमूत्रमें पीचकर,
गुठेन गोलथी गुडसे. कराकुष्ठनिभासु हाथना अंगूठा
जेनी हाथके अंगूठे जैसी, वर्तिम् वर्ति वर्ति, पिदध्यात्
अनावनी बनावे ॥ १२ ॥

12. Take one part each of black
turpeth, turpeth, long pepper and red
physic nut; ten parts of black gram.
one part of indigo plant, and
two parts of rock salt. Mix these with
gur, rub well in cow's urine and
prepare a suppository of the size of
the thumb.

અન્યા વર્તયઃ, પ્રથમનર્ચ્ણે ચ—

પિપ્પાકસૌવર્ચલદિહ્રુમિર્વા

સસર્ષપત્ર્યૂષણયાવશકૈઃ ।

કિમિન્નકમ્પિલકશક્તિનીમિઃ

સુધાર્કજકીરગુડૈર્યુતામિઃ ॥૧૩॥

સ્યાત્ પિપ્પલીસર્ષપરાદવેદમ-

ધૂમૈઃ સગોમૂત્રગુડૈશ્ચ વર્તિઃ ।

ર્યામાફલાલાલુકપિપ્પલીનાં

નાડયાઽથવા તત્ પ્રથમેત્તુ ચૂર્ણમ્ ॥૧૪॥

રક્ષોમ્તુમ્બીકરદાદકૃષ્ણા-

ચૂર્ણે સજીમૂતકસૈન્ધવં વા ।

ક્ષિગ્ધે ગુદે તામ્યનુલોમયન્તિ

નરસ્ય વર્ષોઽનિલમૂત્રસક્તમ્ ॥૧૫॥

સસર્ષપ- સરસવ સરસો, ત્ર્યૂષણ- યાવશકૈઃ ત્રિઙ્કુ

અને બવખારથી યુક્ત ત્રિકુટુ ઓર ચવધારસે ચુક.

૧૪. ર્યામાફલાલાલુકપિપ્પલીનાં-ર્યામાફલેશ્વાલુકપિપ્પલીકં

(સ. ક.)

નાડયાઽથવા તત્ પ્રથમેત્તુ ચૂર્ણમ્-નાડયાઽથવાઽનિલમૂત્રસક્તમ્

ચૂર્ણમ્ (ક.)

પિપ્પાક- તદ્વત્ તિલકલ્ક, સૌવર્ચલ- સૂચળ સૌચલ,
દિહ્રુમિઃ વા તથા હિંગ વડે ઓર હીંગસે, સુધા- અથવા
શેરનું દૂધ યા સેટુંકા દૂધ, બર્કજ-કીર- આકાશનું દૂધ
આકાશ દૂધ, ગુડૈઃ અને ગોળથી ઓર ગુડસે, યુતામિઃ
યુક્ત ચુક. કિમિન્ન- વાવડિંગ વાયવિક્ક, કમ્પિલક-
કંપીલો કમીલા, શક્તિનીમિઃ તથા શખિની વડે તથા
શક્તિનીસે, સગોમૂત્ર- અથવા ગોમૂત્ર વા ગોમૂત્ર,
ગુડૈઃ ચ અને ગોળથી યુક્ત ઓર ગુડસે ચુક, પિપ્પલી-
પીપર પિપ્પલી, સર્ષપ- સરસવ સરસો, રાદ- મીઠળ
મૈનફલ, વેદમધૂમૈઃ વા અને ખરના ધૂમ વડે ઓર
બરકે ધુંવેસે, વર્તિઃ સ્યાત્ વર્તિ અનાવની વર્તિ બનાવે,
અથવા અથવા અથવા, ર્યામા- કાળું નસોતરે ત્રિવૃત્ત,
ફલ- મીઠળ મૈનફલ, અલાલુક- અલાલુ કઢવી તુમ્બી,
પિપ્પલીનામ્ તુ અને પીપરનું ચૂર્ણ કરી ઓર પિપ્પલીકા
ચૂર્ણ કર, તત્ ચૂર્ણ તે ચૂર્ણને ડાઘ ચૂર્ણકો, નાડયા
પ્રથમેત્ નાડીદ્વારે ફૂંકવું નાડીસે પ્રથમન કરે, સજીમૂતક-
જીમૂતક, સૈન્ધવમ્ સિંધાલુ સૈંધાનમક, રક્ષોમ્-
સરસવ સરસો, તુમ્બી તુમ્બી તુમ્બી, કરદાદ- મીઠળ
મૈનફલ, કૃષ્ણા- અને પીપરનાં ઓર પિપ્પલીકે, ચૂર્ણમ્
ચૂર્ણને નાડીદ્વારે ફૂંકવું ચૂર્ણકો નાડીસે પ્રથમન કરે,
ક્ષિગ્ધે ગુદે ક્ષિગ્ધ ગુદામાં ક્ષિગ્ધ ગુદામાં, તામિ
પ્રયોજેલાં તે વર્તિ અને પ્રથમન પ્રવુક કી હુઈ વર્તિ
ઓર પ્રથમન, નરસ્ય પુરુષનાં રોગી પુરુષકે, વર્ષ-
મળ મલ, બનિક- વાયુ વાયુ, મૂત્રસક્તમ્ અને મૂત્રના
નિરોધનું ઓર મૂત્રકી રુકાવટકા, અનુલોમયન્તિ
અનુલોમન કરે છે અનુલોમન કરતે હૈ ॥ ૧૩-૧૫ ॥

13-15. Or, prepare a suppository of
oil-cake, sanchal salt, asafetida, rape
seeds, the three spices and barley-
alkali or of embelia, kamala, cteno-
lepis and milk of thorny milk hedge
plant and mudar, mixed with gur.
The suppository may also be prepared
of long pepper, rape seed, emetic nut,
and kitchen root mixed with gur
and rubbed in cow's urine. Or, the
physician may insufflate into the

rectum through a tube. the powder of black turpeth, emetic nut, bottle gourd and long pepper. Or, the physician, after lubricating the rectum, may insufflate the pulvis of rape seed, bottle gourd, emetic nut, long pepper, bristly luffa and rock salt. This will regulate the normal peristaltic movement and relieve the retention of feces, flatus and urine.

निरुहविधानम्—

तेषां विधाते तु भिषग्विदध्यात्
स्वभ्यक्तसुखिन्नतनोर्निरुहम् ।

ऊर्ध्वानुलोमौषधमूत्रतैल-

क्षाराम्लवातघ्नयुतं सुतीक्ष्णम् ॥ १६ ॥

घातेऽधिकेऽम्लं लवणं सतैलं,
क्षीरेण पिप्पे तु, कफे समूत्रम् ।

स मूत्रवर्चोऽनिलसङ्गमाशु

गुदं सिराश्च प्रगुणीकरोति ॥ १७ ॥

तेषाम् तेऽऽ इत्ये, विधाते तु काम न करे तो काम न होने पर, भिषक् वैद्य वैद्य, स्वभ्यक्त- सारी येठे अभ्यङ्ग मली प्रकार अभ्यङ्ग, सुखिन्नतनोः अने स्वेदन करेख शरीरवाणाने और स्वेदन किये हुए मनुष्यको, ऊर्ध्वानुलोम- वमन अने विरेचन वमन और विरेचन, औषध- औषध औषध, मूत्र- गोमूत्र गोमूत्र, तैल- तैल तैल, क्षार- क्षार क्षार, अम्ल- अम्ल अम्ल, वातघ्न- अने वातनाशक द्रव्योत्थी और वातघ्न औषधोंसे, युक्त युक्त युक्त, सुतीक्ष्णम् सारी येठे तीक्ष्ण अत्यन्त तीक्ष्ण, निरुहम् निरुह अस्ति निरुहको, विदध्यात् देवी देवे, घाते अधिके वायु अधिक होता वायुकी अधिकतामें, सतैलम् अम्लम् तैल, अम्ल द्रव्य, लवणम् तथा लवणयुक्ता युक्त निरुह अस्ति तथा लवणसे युक्त निरुह बस्ति, पिप्पे तु पित्त अधिक होता पित्तकी अधिकतामें, क्षीरेण दूधयुक्ता युक्त निरुह अस्ति दूधसे युक्त निरुह बस्ति, कफे अने कर अधिक होता और कफकी अधिकतामें, समूत्रम् गोमूत्रयुक्ता युक्त निरुह अस्ति

आपवी ओष्ठे गोमूत्रसे युक्त निरुह बस्ति देनी चाहिए, सः ते वह, मूत्रवर्चोऽनिलसङ्गम् मूत्र, भण अने वायुना निरोधने मूत्र, मल और वायुकी रुकावटको, आशु जल्दी करे छे शीघ्र ही करती है, गुदम् तथा शुद्ध तथा गुदा, सिराः च अने सिराओंने और सिराओंको, प्रगुणीकरोति उत्तम शुल्लयुक्त करे छे उत्तम गुणयुक्त करती है ॥ १६-१७ ॥

16-17. If these measures fail the physician after subjecting the patient well to oleation and sudation procedures, should give a strong evacuative enema prepared with emetic and purgative drugs, cow's urine, oil, alkali acid and other vata-curative drugs. In a condition of the predominance of vata, the enema should be prepared with acid and oil; in predominance of kapha, it should be prepared with milk and in kapha with cow's urine. Such enema quickly relieves the retention of urine, feces and flatus and re-establishes the function of the rectum and the vessels.

उदावर्ते भक्षणपानम्—

त्रिवृत्सुधापत्रतिलादिशाक-

प्राम्यौदकानूपरसैयवाजम् ।

अन्यैश्च सृष्टानिलमूत्रविद्भि-

रघात् प्रसजामुदसीधुपायी ॥ १८ ॥

त्रिवृत्- नसोतर त्रिवृत्, सुधापत्र- शेरना पान सेहुंडके पत्ते, तिलादि- तैल वजरेना तिलादिके, शाक- शाक शाक, प्राम्य- आम्र प्राम्य, औदक- ओदक जलीय, आनूप- अने आनूप और आनूप जीवोंके, रसैः भांसरस साथे भांसरसोंसे, सृष्ट-जनित-मूत्र-विद्भिः जन्म वायु, मूत्र तथा भणने प्रवृत्त करे ओवा बह वायु, मूत्र तथा मलको प्रवृत्त करनेवाले, अन्यैः च अन्यैः द्रव्योंसे, सजाम् जलानु अथ जौका अथ, अघात् आधुं कावे, प्रसजा- अने प्रसजानु और प्रसजाका,

गुडसीधुपायी तथा ओषधीः तैयार करेवा सीधुना अनुपान करे ॥ १८ ॥

18. Leaves of turpeth and thorny milk-hedge plant and til plant etc., should be given as cooked dishes at meals and barley as staple diet should be given along with the meat-juice of domestic, aquatic and wet-land animals, or with articles which are inducive of the flow of flatus, urine and feces; while the clear top-portion of gur and sidhu wine should be given as post-prandial potions.

उदावर्ते विरेचनमनुवासनं च—

भूयोऽनुबन्धे तु भवेद्विरेच्यो

मूत्रप्रसक्तादधिमण्डशुकैः ।

स्वस्थं तु पश्चादनुवासयेत्

रौक्ष्याद्धि सङ्कोऽनिलवर्चसोश्चत् ॥१९॥

मूत्रः इरीने फिर अनुबन्धे तु उदावर्तने अनुबन्ध रहेता उदावर्तका अनुबन्ध होनेपर, मूत्र-ओषध गोमूत्र, प्रसक्ता-प्रसक्ता प्रसक्ता, दधिमण्ड-इरीने मूत्र दहीका पानी, शुकैः विरेच्यः अने शुक्लथी विरेचन और शुकसे विरेचन, भवेत् आपवुं ओषधे देवे, स्वस्थम् स्वस्थ थया पछी स्वस्थ होने पर, तत्र तु तेने उसे, रौक्ष्यात् हि ओ रक्षताने दधि रक्षतासे, अनिल-वायु वायु, वर्चसोः अने मणने और मलकी, सङ्कोः रौक्ष रकावट, चेत् थाय ते हो तो, पश्चात् पछी पीछे, अनुवासयेत् अनुवासनवस्ति आपवली ओषधे अनुवासनवस्ति देवे ॥ १९ ॥

19 If, again, the patient gets constipated he should be purged with

१९. मण्डशुकैः मण्डशुकैः (ल. ड. न. य. व.)

१९ भूयोऽनुबन्धे तु-भूयोऽनुबन्धेषु (क.)

वर्चसोश्चत् वर्चसोः रक्षता (क.)

purgative drugs mixed with cow's urine the clear top-portion of wine, whey or vinegar. If, after returning to normal health, he suffers from retention of flatus and feces owing to the dehydrated condition of the body, he should be given unctuous enema.

हिङ्गवादिचूर्णम्—

द्विरुत्तरं हिङ्ग वचाश्लिष्टं

सुवर्चिका चैव विडङ्गचूर्णम् ।

सुखाम्बुनाऽऽनाहविसृचिकार्ति-

हृद्रोगगुल्मोर्ध्वसमीरणघ्नम् ॥२०॥

द्विरुत्तरम् ओषधे ओषधी ओषधो उत्तरोत्तर दुग्ने, हिङ्गु हिङ्ग हींग, वचा- वच, अश्लि- अश्लि चित्रक, ऊष्ठम् ऊठ कूठ, सुवर्चिका साधुभा रसिद्धार, विडङ्गचूर्णम् च एव अने वावडिंगनु थूल् और वायविडङ्गका चूर्ण, सुखाम्बुना नवशेका पाणी साथ सेवन करवाथी सुहाते हुए गरम जलके साथ सेवन करनेसे, आनाह- आनाह आनाह, विसृचिका-अर्ति- (वसृचिका- रौक्ष विसृचिकारोग, हृद्रोग- हृद्रोग हृद्रोग, गुल्म- गुल्म गुल्म, ऊर्ध्व-समीरणघ्नम् अने ऊर्ध्ववातने नाश करवाथी साथ छे और ऊर्ध्ववातका नाश करनेवाला होता है ॥ २० ॥

20. The pulvis of asafetida, sweet flag, white flowered leadword, costus, salsoda and embelia, taken in geometrically progressive doses along with genially warm water, is curative of constipation, pain of acute gastro-intestinal irritation gastric disorders, gulma and misperistalsis.

वचादिचूर्णम्—

वचाभयाच्चित्रकयावशुक्लान्

सपिप्पलीकातिविषान् सकुष्ठान् ।

२०. वचाश्लिष्टं वचा सकुष्ठान् (क.)

२० विसृचिकार्ति-विसृचिकार्ति (क.)

उष्णाम्बुनाऽऽनाहविमूढवातान्

पीत्वा जयेद्वाशु रसौदनाशी ॥ २१ ॥

સવિષ્પલીક- પીપર વિષ્પલી, અતિવિષાન્ અતિ-
વિષની કેળી અતિવિષા, સકુદાન્ અનેકકંને ઓર કૂઠ,
વચા- વજ વચ, અમયા- હરડે હરડ, ચિત્રક- ચિત્રક
ચિત્રક, ચાવશુકાન્ અને વજનાર એએને ઓર યવક્ષાર
ફનકાં, ઉષ્ણામ્બુના ઊના પાણીથી ગરમ જલસે, પીત્વા
પી પીકર, રસોદનાશી માંસરસની સાથે ભાત ખાનાર
માંસરસકે સાથ માંતકા મોક્ષન કરનેવાલા પુરુષ, આનાહ-
આનાહ આનાહ, વિમૂઢવાતાન્ અને મૂઢવાતને ઓર
મૂઢવાતકો, આશુ અલ્પીથી જલ્દીસે, જશેવ્ ઇતે એ
જીતતા હૈ ॥ ૨૧ ॥

21. Keeping himself on a diet of
cooked rice and meat-juice, a person
can quickly subdue constipation, and
claudication of vata by taking the
pulvis prepared of sweet flag, chebulic
myrobalan white-flowered leadwort,
barley-alkali long pepper indian atees
and costus, along with warm water.

अपरं हिङ्गवादिचूर्णम्—

हिङ्गप्रगन्धाविडशुण्यजाजी-

हरीतकीपुष्करमूलकुष्ठम् ।

यथोत्तरं भागविद्वज्જમેતવ

श्रीहोदराजीर्णविसृचिकासु ॥ २२ ॥

હિંગુ- હિંગ હીંગ, પ્રગન્ધા- વજ વચા, વિડ-
બિડગન્ધુ વિડલગ્ન, શુણી- સૂંઠ સોંઠ, અજાજી- ઇંડુ
જીરા, હરીતકી- હરડે હરડ, પુષ્કરમૂલ- પેાખરમૂળ
પોહકર મૂલ, કુષ્ઠમ્ અને કઠ ઓર કૂઠ, ઇતત્ એએને
ફનકા, યથોત્તરમ્ ઉત્તરોત્તર ક્રમશઃ, ભાગવિદ્વજ્જમેતવ એક
એક ભાગ વધારી કરવામાં આવેલું ચૂર્ણ એક એક
ભાગ વધાર કર્યા હુઆ ચૂર્ણ, શ્રીહોદર- પ્લીહોદર શ્રીહોદર,
જાજીર્ણ- અશુર્ણ અજીર્ણ, વિસ્રુચિકાસુ અને વિસ્રુચિકામાં
હિતકર એ ઓર વિસ્રુચિકામેં હિતકર હૈ ॥ ૨૨ ॥

22. Take asafetida, root of sweet-
flag, bid salt, dry ginger, cumin seeds,
chebulic myrobalan, orris root and
costus in arithmetical progression. The
powder prepared of these should be
used in splenic disorders, abdominal
affections, indigestion and acute gastro-
intestinal irritation.

स्थिराद्यं घृतम्—

स्थिरादिवर्गस्य पुनर्नवायाः

शम्पाकपूतीककरजयोश्च ।

सिद्धः कषाये द्विपलांशिकानां

प्रस्थो घृतात् स्यात् प्रतिरुद्धवाते ॥ २३ ॥

સ્થિરાદિવર્ગસ્ય સ્થિરાદિ પંચમૂળ લઘુ પંચમૂલ,
પુનર્નવાયાઃ સાટેડી પુનર્નવા, શમ્પાક- શમ્પાક અમલ-
તાવ, પૂતીકકરજયોઃ ચ અને પૂતીકરજ ઓર પૂતિ-
કરજ, દ્વિપલાંશિકાનાં એએમાંથી પ્રત્યેકના ૮-૮
તોલા લઈ ફનમેંસે પ્રત્યેકકે આઠ આઠ તોલે લે કર,
કષાયે કરેલા કષાયમાં ક્રિયે હુણ કાયમેં, સિદ્ધઃ સિદ્ધ
થયેલ સિદ્ધ હુઆ, ઘૃતાત્ પ્રસ્થઃ ૬૪ તોલા થી ૬૪
તોલે થી, પ્રતિરુદ્ધવાતે રુધાયેલ વાયુમાં રુકી હુઈ
વાયુમેં, સ્યાત્ હિતકર થાય એ હિતકર હોતા હૈ ॥ ૨૩ ॥

23. Prepare a medicated ghee from
64 tolas of cow's ghee with the
decoction of 8 tolas each of the drugs
of the tick-trefoil group and 8 tolas
of hog's weed, purging cassia, bonduc,
indian beech and jungle cork tree; this
should be given when the movement
of vata is obstructed.

लवणयोगः—

फलं च मूलं च विरेचनोक्तं

हिङ्गवर्कमूलं दशमूलमध्यम् ।

૨૩. શમ્પાક-શમ્પાક (ક.)

૨૪. હિંગવર્કમૂલ-હિંગવર્કમૂલ (ક.)

स्तुक् चित्रकश्चैव पुनर्नवा च

तुल्यानि सर्वैर्लवणानि पञ्च ॥ २४ ॥

ज्वैः समूत्रैः सह जर्जराणि

शरावसन्धौ विपचेत् सुलिप्ते ।

पक्वं सुपिष्टं लवणं तदन्त्रैः

पानैस्तथाऽऽनाहरुजाग्नमद्यात् ॥ २५ ॥

विरेचनोक्तम् विरेचनभोजिभिः कृते विरेचन-
योगोर्मे कहे गये, फलम् च इह फल, मूलम् च अने
भूण और मूल, द्विजु द्विजु हीन, अर्कमूलम् आकृष्टम्
भूण और आकृष्ट मूल, अश्वत्थम् अश्व, शाकपुष्पं पत्रे
अश्व शाकपुष्पं आदि, दशमूलम् दशभूण दशमूल, स्तुक्
शे।२ सेहुंड, चित्रकः च एव चित्रक चित्रक, पुनर्नवा च
साठोडी पुनर्नवा, सर्वैः तुल्यानि अने भवा नोटवा अ
प्रभाष्यम् इन सबके समान प्रमाणमें, पञ्च पांच पांचों,
लवणानि लवण लवण, जर्जराणि अने अने आडीने
इनको कूटकर, समूत्रैः ज्वैः सह सनेहो तथा भोजन
साथ भोजनीने ज्वेह तथा गोमूत्रके साथ मिलाकर, सुलिप्ते
शरावसन्धौ कटोराना संपुटमा कृत्वा मृदी करी शराव-
संपुटमें कपडमिठी करके, विपचेत् पकाने पर, पकावे,
पक्कम् पाडी गया पछी पकने पर, सुपिष्टम् सादी
पेठे पीसेलु बारीक पीसकर, आनाहरुजाग्नम् आनाह
अने थगने। नाश कराने आनाह और रुजाके नाशक,
तत् लवणम् ते लवण इस नमकको, अन्त्रैः अन्त्र अन्त्र,
तथा तथा तथा, पानैः पान साथ पानके साथ अद्यात्
आहु खावे ॥ २४-२५ ॥

24-25. Take equal parts of fruits
and roots described as the purgative
group of drugs, asafetida, roots of
mudar, the best of the roots of deca-
radices, thorny milk-hedge plant, white-
flowered leadwort and hogweed and add

२४. स्तुक्-त्वक् (ड.)

१, चित्रकश्चैव-चित्रकौ च (व)

२५. समूत्रैः सह जर्जराणि-समूत्राणि सजर्जराणि (द.)

१, रुजाग्नमद्यात्-रुजाग्नमध्यम् (फ.)

to it an equal quantity of the pentad
of salts and triturate and mix them
with unctuous substance and cow's
urine and pack in earthen saucers
sealed with earth; then subject them
to heating When that medicated salt
is ripe, it should be made into fine
powder and taken along with food or
drink. It is curative of constipation
and colic.

आनाहलक्षणं तच्चिकित्सा च—

हृत्स्तम्भसूर्धामयगौरवाभ्या-

मुद्गारसङ्गेन सपीनसेन ।

आनाहमामप्रभवं जयेत्

प्रच्छर्दनेर्लङ्घनपाचनैश्च ॥ २६ ॥

हृत्स्तम्भ-हृदयस्थ हृदयका जकड़ जाना, मूर्धामय-
शिरोरेग शिरोरोग, गौरवाभ्याम् भारेपक्षु भारीपन,
सपीनसेन सगैभम पीनस, मुद्गारसङ्गेन ओष्ठारने।
निशेध उद्गारका रुकना, आमप्रभवम् अने आमप्रभव
और आमजन्य, आनाहम् आनाह अने अने आनाह
इनको प्रच्छर्दनेः वमन वमन, लङ्घन-लंघन लघन,
पाचनैः च अने पाचनशी और पाचनोसे, जवेत्
उतवा जीते ॥ २६ ॥

26. Heart-block, headache heaviness,
retention of eructation and
coryza, which are born of constipation
and undigested chyme, should be
subdued by emesis, starvation and
the administration of digestive drugs.

(गुरुमोदरघ्नार्शःप्रीहोदावर्तयोनिशुक्रगदे ।

मेदःकफसंस्थे मास्ररक्तेऽवगाढे च ॥ २७ ॥

गृध्रसिपश्ववधादिषु विरेचनाहेषु वातरोगेषु ।

वाते विबद्धमार्गे मेदःकफपित्तरक्तेन ॥ २८ ॥

पयसा मांसरसैर्वा त्रिफलारसयूषमूत्रमदिरासिः ।

दोषानुबन्धयोगात् प्रशस्तमेरण्डजं तैलम् ॥ २९ ॥

गुह्यमोदर- शुद्ध- उदर गुल्म-उदर, ब्रह्म- अक्षि ब्रह्म,
कर्णः- अर्श अर्श, स्त्रीह- स्त्रीह, उदावर्त- उदावर्त
उदावर्त, योनि- योनिरोध योनिरोग, शुकगदे અને વીર્ય-
રોગ और वीर्यरोग, मेदः- मेद मेद, कफ- અને કફના
और कफसे, संसृष्टे संसृष्टवाणे। युक्त, अवगाढे गंभीर
गंभीर, माहतरके च वातरक्त वातरक्त, गृध्रसि- गृध्रसी
गृध्री, पक्षवधादिषु पक्षवध वज्रेरे पक्षवधादि, विरे-
चनार्हेषु विरेचनने योग्य विरेचनयोग्य, वातरोगेषु
वातरोग वातरोग, मेदः- मेद मेद, कफ- कफ कफ,
पित्तस्तेन पित्त અને રક્તથી પિત્ત एवं रक्तेसे, विबद्ध-
मार्गे रोकार्थ गच्छेत् मार्गवाणे। रोकें गये मार्गवाला,
वाते वायु औष्णीमां वायु इनमें, दोषानुबन्ध- दोषना
अनुबंध दोषके अनुबंधके, योगात् अनुसार अनुसार
पयसा दूध दूध, मांसरसैः मांसरस मांसरसों, त्रिकला-
रस- त्रिकलाना कवाथ त्रिकलाकाथ, यूष- यूष यूष, सूत्र-
जामृत गोमूत्र, मदिराभिः वा के मदिरा साधे या
मदिराके साथ, एरण्डजम् और एण्डका, तैलम् तेल
तैल, प्रश्नस्तम् प्रश्नस्त छे प्रश्नस्त है ॥ २७-२९ ॥

27-29. In gulma, abdominal disease, inguinal swelling, piles, splenic disorder, disorders of misperistalsis, gynecic and seminal disorders, in deep rheumatic conditions associated with vitiation of fat and kapha, and in sciatica and hemiplegia and other disorders of vata wherein purgation is indicated, in such conditions if the course of vata is obstructed by fat, kapha, pitta or blood, it is best to give castor oil mixed with milk, meat-juice or the decoction of the three myrobalans, pulse-soups, cow's urine or madira wine, according to the association of the morbid humor.

तद्वातनुत्स्वभावात्संयोगवशाद्विरेचनाच्च जयेत् ।
मेदोमृक्पित्तकफोष्मिभ्रानिलरोगजित्स्मात् ३०

३०. च जयेत्-च तथा (च.)

बलकोष्ठव्याघ्रवशादापञ्चपला भयेभावा ।
 मृदुकोष्ठारूपबलानां सहभोज्यं तत्प्रयोज्यं व्यात्त३१)
 इत्युदात्तचिकित्सा ।

तत् ते अरं तेव यह एरण्ड तैल, स्वभावत्
रक्षावर्धनी स्वभावसे ही वातनुव वातार के वातनाशक
है संयोगवशात् परंतु भीम प्रयोगेनी साथे संयोगने
बधने परन्तु अन्य द्रव्योंके साथ संयोगके कारण विरेचनान्न
च अने विरेचन गुणुथी और विरेचन गुणसे, मेदः- मेदः
मेद, तस्यक्-पित्त- रक्तपित्त ग्लापित्त, कफोन्मिश्र- अने
ऊर्ध्वी मिश्रित और कफसे मिश्रित, अमिलरोगजिन
वातरोगने पक्षु अतनार थाय के वातरोगको भी जीतने-
वाला होता है, तस्मात् तेथी इसलिये, जयैव ते उक्त
रोगोंने अते के वह उक्त रोगोंको जीतता है, बल- अथ
बल, कोष्ठ- ऊर्ध्व कोष्ठ, व्याधिवशात् अने व्याधि
अनुसार और व्याधिके अनुसार, आपञ्चपला वीस
नेवा सुधीनी वीस तोले तक, मात्रा मात्रा मात्रा,
मवेत् थाय के होती है, सुदु- भृदु सुदु, कोष्ठ- ऊर्ध्ववाणा
कोष्ठवाले, अल्प-बलानाम् तथा अल्प अणवाणा भाटे
और कमजोर मनुष्योंके लिए, तत् तेने। उमका, सह-
भोज्यम् बोधन साथे अ भोजनके साथ ही, प्रयोज्यस्
स्वात् प्रयोग करवे। अर्धे प्रयोग करना चाहिए
॥ ३०-३१ ॥ इति आ यह, उदावर्तचिकित्सा उदावर्त-
चिकित्सा के उदावर्तचिकित्सा है।

30-31 On account of its natural vata-curative action, and on account of its allowing of various combinations and owing to its purgative action, castor oil cures disorders of vata associated with the vitiation of fat, blood, pitta and kapha. Its dose should be upto 20 tolas in the case of patients who are strong and are hard-bowelled and whose morbidity is great, while it should be given mixed with their food in the case of those who are soft-bowelled and of low vitality.

Thus has been described the treatment of misperistalsis.

मूत्रकृच्छ्रस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

व्यायामतीक्ष्णौषधरूक्षमद्य-

प्रसङ्गनित्यद्रुतपृष्ठयानात् ।

आनूपमस्तस्याध्यशनादजीर्णात्

स्युर्मूत्रकृच्छ्राणि नृणामिहाद्यौ ॥ ३२ ॥

व्यायाम- व्यायामश्च। व्यायाम, तीक्ष्णौषध- तीक्ष्ण औषधयः तीक्ष्ण औषध रूक्ष- रूक्ष मद्यप्रसंग- मद्यना प्रसंगयः मद्यके प्रसंग, नित्यद्रुतपृष्ठयानात् वेगवान् प्राप्नुयन् पीठ पर ऐसी नित्य व्यायाम तेज घोड़े दिके ऊपर सवारी करना, आनूपमस्तस्यात् आनूप मसि तथा मत्स्यना सेवनयः आनूप मांस तथा मत्स्यका सेवन, अध्यशनात् अने आध्या उपर आवायः अध्यशन, अजीर्णात् अने अजिर्णयः और अजीर्णसे, नृणाम् मनुष्येने पुरुषोंको, इह अहो गद्गं, अद्यो आह प्रका- रना आठ प्रकारके, मूत्रकृच्छ्राणि मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, स्युः थाप छे होते हैं ॥ ३२ ॥

32. There are eight varieties of dysuria afflicting men as a result of excessive physical exertion, strong medications, continual indulgence in dry wine, mounting fast horses, ingestion of the flesh of wet-land creatures and fishes, taking pre-digestion meals and owing to indigestion.

पृथक्कालाः स्वैः कुपिता निदानैः

सर्वेऽथवा कोपमुपेत्य वस्तौ ।

मूत्रस्य मार्गं परिपीडयति

यदा तदा मूत्रयतीह कृच्छ्रात् ॥ ३३ ॥

स्वैः पोतपोतानां अपने अपने, निदानैः निदानयः हेतुसे, कुपिताः कुपित थयेला कुपित, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, अथवा सर्वे मलाः अथवा सर्व दोष या सब दोष, वस्तौ कोपम् अस्तिमां प्रकल्प वस्तिमें कुपित, उपेत्य पाभीने होकर, मूत्रस्य मूत्रना मूत्रके,

मार्गम् आभीने मार्गको, यदा अथारे यदा, परिपीडयन्ति अतिशय पीडित करे छे अतिशय पीडित करते हैं, तदा इह अथारे तब मनुष्य, कृच्छ्रात् कृच्छ्रात् कृच्छ्रे, मूत्रयति पेशाव करे छे मूत्र त्याग करता है ॥ ३३ ॥

33. The humors, being provoked by their respective etiological factors individually or all together and reaching the urinary passages, begin to compress them on all sides. When this occurs, the patient urinates with pain, that is, there results dysuria.

तीव्रा रुजो वङ्कणवस्तिमेद्वे

स्वरूपं मुहुर्मूत्रयतीह वातात् ।

पीतं सरकं सरुजं सदाहं

कृच्छ्रान्मुहुर्मूत्रयतीह पित्तात् ॥ ३४ ॥

वातात् इह वायुने लक्ष वायुके कारण, वङ्कण- मनुष्यने वङ्कण मनुष्यको वङ्कण, वस्ति अस्ति वस्ति, मेद्वे तथा शिश्नमां तथा मेद्वेमें, तीव्राः तीव्र तीव्र, रुजः वेदना थाप छे रुजा होती है, स्वरूपम् अने ते थोडा थोडा और वह थोडा थोडा, मुहुः तेमज बारवार और बारवार, मूत्रयति पेशाव करे छे मूत्र त्याग करता है, पित्तात् इह पित्तने लक्षने पित्तसे, पीतम् मनुष्य पीणो मनुष्य पीला, सरकम् रक्तसहित रक्तके साथ, सरुजम् वेदनासहित दर्दके साथ, सदाहम् दाहयुक्त दाहके साथ, कृच्छ्रात् मुश्केलीथी कृच्छ्रे, मुहुः अने बारवार और बारवार, मूत्रयति पेशाव करे छे मूत्रत्याग करता ॥ ३४ ॥

34. In a condition of provoked vata, there will be acute pain in the groin, hypogastric region and genitals; and the patient passes frequently scanty quantities of urine. In a

condition of provoked pitta, the patient passes frequently yellow or reddish urine accompanied with pain and burning, and with difficulty.

वस्तेः सलिङ्गस्य गुरुत्वशोथौ

मूत्रं सपिच्छं कफमूत्रकृच्छ्रे ।

सर्वाणि रूपाणि तु सन्निपाता-

द्भवन्ति तत् कृच्छ्रतमं हि कृच्छ्रम् ॥ ३५ ॥

कफमूत्रकृच्छ्रे कफमूत्रकृच्छ्रं मूत्र-
कृच्छ्रं, सलिङ्गस्य शिश मेदः, वस्तेः अने अस्तिमा
और वस्तिमें, गुरुत्वशोथौ भारेपणुं अने सोथे थाय
छे भारीपन और शोथ, मूत्रम् सपिच्छम् तेमन् मूत्र
पिच्छायुक्त थाय छे एवं मूत्र पिच्छायुक्त होता है,
सन्निपातात् तु सन्निपातने अर्धने सन्निपातके कारण,
सर्वाणि रूपाणि अर्धाय लक्षणो सब लक्षण, भवन्ति
थाय छे होते हैं, तत् ते वह, कृच्छ्रम् मूत्रकृच्छ्र मूत्र-
कृच्छ्र, कृच्छ्रतमम् शोथी अधिक कष्टसाध्य छे सबसे
अधिक कष्टसाध्य है ॥ ३५ ॥

35. In a condition of dysuria due to kapha there will be heaviness and swelling of the bladder and the phallus, and the patient passes slimy urine. In a condition of dysuria due to tridiscordance there appear all these symptoms together. This is the most formidable type of dysuria-

विशोषयेद्वस्तिगतं सशुक्रं

मूत्रं सपिच्छं पवनः कफं वा ।

यदा तदाऽश्मर्युपजायते तु

क्रमेण पित्तेष्विव रोचना गोः ॥ ३६ ॥

यदा अथारे जब, पवनः वायु वायु, वस्तिगतम्
अस्तिमा रहेला वस्तिमें पहुँचे, सशुक्रम् वीर्यसहित
शुक्रके साथ, सपिच्छम् मूत्रम् तथा पित्तसहित मूत्रने
और पित्तके साथ मूत्रको, कफम् वा छे कफने या कफको,
विशोषयेत् शोषी वे छे शुष्क करता है, तदा तु तयारे

तब, गोः वस्तेषु गायना पित्तथी गायके पित्तसे, रोचना
इव गेभ गोरथन थाय छे तेम जैसे गोरचना बनती है
वैसे, क्रमेण कृमे कृमे क्रमशः, अश्मरी अश्मरी अश्मरी,
उपजायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न हो जाती
है ॥ ३६ ॥

36. If the vata dries up the urine in the bladder along with the semen, pitta and kapha then gradually a calculus is formed, just as a gall-stone is formed from the bile of the cow.

कदम्बपुष्पाकृतिरश्मतुल्या

श्लक्ष्णा त्रिपुट्यप्यथवाऽपि मृद्वी ।

मूत्रस्य चेन्मार्गमुपैति रुद्धा

मूत्रं रुजं तस्य करोति वस्तौ ॥ ३७ ॥

कदम्बपुष्पाकृतिः कदम्बना फूल जेवी आकृतिवाणी
कदम्बके फूलकीसी आकृतिवाली, अश्मतुल्या श्लक्ष्णा पालु
जेवी दीसी पत्थर जैसी चिकनी, त्रिपुटी अपि त्रि-
पुटवाणी तीन पुटवाली, अथवा अपि मृद्वी अथवा
मृदु अश्मरी या मुलाबम अश्मरी, मूत्रस्य जे मूत्रना
यदि मूत्रके, मार्गम् उपैति चेत् मार्गमा आवी पडे छे
ते। मार्गमें पहुँचे तो, मूत्रस्य ते मूत्रने वह मूत्रको, रुद्धा
रोधीने रोककर, तस्य तेनी उसकी, वस्तौ अस्तिमा
वस्तिमें, रुजम् वेदना रुजा, करोति करे छे उत्पन्न,
करती है ॥ ३७ ॥

37. This calculus is just like a stone and may be of the appearance of either kadamba flower (mulberry or oxalate stone) or it may be a smooth and three layered stone (uric acid stone) or a soft stone (phosphatic stone). If it passes into the urinary passage, it causes obstruction in the passage of urine and produces pain in the course of the urinary tract.

सखेवनीमेहनवस्तिशूलं

विशीर्णधारं च करोति मूत्रम् ।

मृदाति मेदं स तु वेदनाती

मुहुः शङ्खमुञ्चति मेहते च ॥३८॥

सः ते रोगी वह रोगी, सखेवनी- सैवनी सेवनी, मेहन- शिश मेहन, वस्ति- तथा अस्तिभा और वस्तिमें, शूलम् शूलसहित शूलसहित, विशीर्णधारम् च नुटके धारे रुक रुक कर, मूत्रम् पेशाभ मूत्रका, करोति करे छे त्याग करता है, वेदनातीः तु अने वेदनाथी पीडाधने और वेदनासे पीडित होनेके कारण, मेदम् शिशने मेदको, मृदाति योनी छे मलता है, मुहुः तथा बार बार तथा बार बार, शङ्ख मुञ्चति भक्षोत्सर्ग करे छे मल त्याग करता है, मेहते च तेभ्य पेशाभ करे छे एवं मूत्रोत्सर्ग करता है ॥ ३८ ॥

38. It causes pain in the perinium, phallus and hypogastric region and the stream of the urine gets split. Being afflicted with pain, he squeezes the phallus and frequently passes feces and urine.

क्षोभात् क्षते मूत्रयतीह सासृक्

तस्याः सुखं मेहति च व्यपायात् ।

पवाऽश्मरी मारुतमिजमूर्तिः

स्याच्छर्करा मूत्रपथात् क्षरन्ती ॥३९॥

क्षोभात् क्षते अश्मरीना क्षोभाथी क्षत यता अश्मरीके क्षोभसे क्षत होने पर, इह सासृक् ते शोहीसहित रक्त-युक्त, मूत्रयति पेशाभ करे छे मूत्र त्यागता है, तस्याः व्यपायात् अने मूत्रमार्गथो ते भरती भरता और अश्मरीके मूत्रमार्गसे हट जाने पर, सुखम् सुखेथी सुखपूर्वक, मेहति च पेशाभ करे छे मूत्रत्याग करता है, पवा आ यह, अश्मरी अश्मरी अश्मरी मारुतमिज-मूर्तिः वायुथी जागीने शुद्धो यता वायुसे छिन्न मिज हो कर चूर्णरूपमें, मूत्रपथात् मूत्रमार्गथी मूत्रमार्गसे,

क्षरन्ती अरती निकलती हुई, शर्करा खात् शर्करा डहेवाय छे शर्करा कहाती है ॥ ३९ ॥

39. He passes urine mixed with blood if there is ulceration due to the movement of stone, and when the stone passes down, he passes urine happily. This stone, when broken up by vata, forms sand which passes out through the urinary passage.

(रेतोऽभिघाताभिहतस्य पुंसः

प्रवर्तते यस्य तु मूत्रकृच्छ्रम् ।

व्याधेदना वङ्गणवस्तिमेहे

तस्यातिशूलं वृषणातिवृत्ते ॥४०॥

शुक्रेण संरुद्धगतिप्रवाहो

मूत्रं स कृच्छ्रेण विमुञ्चतीह ।

तमण्डयोः स्तब्धमिति ब्रुवन्ति

रेतोऽभिघातात् प्रवदन्ति कृच्छ्रम् ॥४१॥)

रेतोऽभिघात- वीर्यना विघातथी शुक्रके वेगके रुकनेसे, अभिहतस्य पीडाथैव पीडित, यस्य ने जित, पुंसः तु पुरुषने पुरुषको, मूत्रकृच्छ्रम् मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, प्रवर्तते भाय छे होता है, तस्य तेने उसे, वङ्गण- वङ्गण वङ्गण, वस्ति- अस्ति वस्ति, मेहे अने शिशभा और मेदमें वेदना वेदना भाय छे वेदना होती है, वृषणा-तिवृत्ते अने वृषणो मोटा थवाथी और वृषणोके बढ़नेसे, अतिशूलम् अतिशय शूल अत्यन्त शूल, खात् भाय छे होता है, शुक्रेण वीर्यथी शुक्रसे, संरुद्ध-गतिप्रवाहः भाग तथा प्रवाह रोकथी व्याथी मार्ग तथा प्रवाह रुक जानेके कारण, सः ते अनुप्य वह पुरुष, कृच्छ्रेण रुकेलीथी कइसे, मूत्रम् पेशाभ मूत्र, विमुञ्चति करे छे त्याग करता है, तम् तेने उसको, अण्डयोः अंडभा अंडोंमें, स्तब्धम् इति स्तब्ध स्तब्ध, ब्रुवन्ति डहे छे कहते हैं, रेतोऽभि-घातात् अने तेने वीर्यना विघातथी भयेव और

४०. वस्ति-तस्य (५.)

॥ प्रवर्तते यस्य-प्रवर्तयेत तस्य (५.)

३८. मेहते-वेपते (व. ह. व. क.)

उसे शुक्रके विघातसे उत्पन्न, कृच्छ्रम् भूतृच्छ्रं मूत्रकृच्छ्रं, प्रवदन्ति उहे छे कहते हैं ॥ ४०-४१ ॥

40-41. In dysuria which occurs in a man consequent upon his being afflicted with the obstruction of semen, there will be pain in the groin bladder, phallus, and great and painful enlargement of the testes. He passes urine with difficulty as its flow is obstructed by semen. It is called the cirrhotic condition of the testes. This kind of dysuria is said to occur owing to obstruction of semen

शुक्रं मलाश्चैव पृथक् पृथग्वा
मूत्राशयस्थाः प्रतिवारयन्ति ।
तद्याहतं मेहनवस्तिशूलं
मूत्रं सशुक्रं कुरुते विबद्धम् ॥४२॥
स्तब्धश्च शूलो भृशवेदनश्च
तुघेत वस्तिवृषणौ च तस्य ।

पृथक् पृथक् वा शुक्रं शुक्रं अथवा पृथक् पृथक् वा, मूत्रा-
शयस्थाः मूत्राशयभां रहेश्च मूत्राशयमें स्थित, मलाः च
एव अथवा दोषो सब दोष, शुक्रम् वीर्यं शुक्रको,
प्रतिवारयन्ति अटकेले छे रोकते हैं, व्याहतम् अटकेलुं
रुका हुआ, तत् ते वह, मेहनवस्तिशूलम् शिश्नं अने
अस्तिभां शुक्र मूत्रेन्द्रिय और वस्तिमें शूल, सशुक्रम्
तथा वीर्यसहित तथा शुक्रसहित, मूत्रम् मूत्रको
मूत्रको, विबद्धम् कुरुते विभंघ करे छे रोकता है, तस्य
तेन उसकी, वस्तिः अस्ति वस्ति, स्तब्धः च स्तब्ध
स्तब्ध, शूलः सोमवाणी शोफयुक्त, भृशवेदनः भूय
वेदनायुक्त अत्यन्त वेदनायुक्त, तुघेत च तथा सोर्ध
भोकाया नेवी व्यथावाणी थाय छे तथा सुई चुभने

४२. मूत्राशयस्थाः—मूत्राशयस्थाः (ध. फ.)

.. कुरुते विबद्धम्—कुरुते विबद्धम् (ध.)

.. तद्याहतं—तद्याहते (ध.)

.. विबद्धम्—विबद्धम् (ध.)

जैसी पीड़ावाली होती है, वृषणौ च अने अंशोभां पक्षु
अस्ति नेवां न स्तब्धता वगेरे थाय छे और अंडोंमें भी
बाँस्के सहस्र ही स्तब्धता आदि होते हैं ॥ ४२ ॥

42-42½. If morbid humors, lodged in the urinary tract, separately or together obstruct the passage of semen, there will be pain in the phallus and bladder, and retention of urine and semen. The bladder and testes become indurated, swollen and very painful.

क्षतामिघातात् क्षतजं क्षयाद्वा
प्रकोपितं वस्तिगतं विबद्धम् ॥४३॥
तीव्रार्ति मूत्रेण सहाशमरीत्व-
मायाति तस्मिन्नतिसंचिते च ।
आध्माततां विन्दति गौरवं च
वस्तेर्लघुत्वं च विनिःसृतेऽस्मिन् ॥४४॥
इति मूत्रकृच्छ्रनिदानम् ।

क्षतामिघातात् क्षतशी, अमिघातशी क्षतसे, चोट
लगनेसे, क्षयात् वा छे क्षातक्षयशी या क्षातक्षयसे,
प्रकोपितम् प्रकुपित थयेलुं प्रकुपित, विबद्धम् अने
विभंघ पारेलुं और विबद्ध हुआ, वस्तिगतम् अस्तिगत
वस्तिमें स्थित, तीव्रार्ति तीव्र वेदना करतुं तीव्र रजा-
युक्त, क्षतजम् रक्त रक्त मूत्रेण सह मूत्रनी साथे मूत्रके
साथ, अशमरीत्वम् आयाति अशमरी अनी अथ छे
अशमरीरूप बनजाता है, तस्मिन् च ते रक्तने उस
रक्तके, अतिसंचिते अतिशय संचित यतां अति संचित
हो जाने पर, आध्माततां गौरवम् च विन्दति अस्ति
हूली अथ छे तथा भारे थाय छे वस्ति फूल जाती है
और भारी होती है, अस्मिन् विनिःसृते अने अनी
नीकणी जाता और इसके निकल जाने पर, वस्तेः
लघुत्वम् च अस्ति हलकी अनी अथ छे वस्तिमें
हलकापन होता है ॥ ४३-४४ ॥ इति आ यह, मूत्र-
कृच्छ्रनिदानम् मूत्रकृच्छ्रनिदान छे मूत्रकृच्छ्रनिदान है ।

४३. क्षतामिघातात्—क्षतामिघातात् (ध.)

४४. सहाशमरीत्वमायाति—सहाशमरीत्वमायाति (ध. व. त.)

43-44. The blood, that is provoked by lesions or trauma or by emaciation, gets lodged and obstructed in the bladder and comes out with the urine causing severe pain; or, if it accumulates much in the bladder, it gets formed into a stone and causes distension and heaviness. When it is discharged, the bladder becomes light. Thus has been described the pathology of dysuria.

वातजमूत्रकृच्छ्रस्य चिकित्सा—

अभ्यञ्जनस्नेहनिःसृजवस्ति-

ज्वेहोपनाहोत्तरवस्तिसेकान् ।

स्थिरादिभिर्वातहरैश्च सिद्धान्

व्याघ्रसांभ्रानिलमूत्रकृच्छ्रे ॥४५॥

जलिकमूत्रकृच्छ्रे वातजन्य मूत्रकृच्छ्रम् । वातजन्य मूत्रकृच्छ्रमे, अभ्यञ्जन-अभ्यञ्ज अभ्यञ्ज, स्नेह- स्नेहधान स्नेहधान, निःसृजवस्ति- निःसृजवस्ति निःसृजवस्ति स्नेहो- पनाह- स्नेहोपनाह उपनाह, उत्तरवस्ति- उत्तरवस्ति उत्तरवस्ति, सेकान् परिशेक परितेक, स्थिरा- दिभिः तथा स्थिरा ज्वेहो और लघु पंचमूलादि, वात- हरेः च वातहर द्रव्येभ्यो वातहर द्रव्येभ्यो, सिद्धान् रसात् च सिद्धं कुरेत् । आसुरस सिद्धं किये मांसरस, व्याघ्र आपना देवे ॥ ४५ ॥

45. In condition of dysuria due to vata, inunction, unctuous and evacua- tive enemata, unctuous poultices, urethral douche and affusion prepared with the tick-trefoil group of drugs and other vata-curative articles should be administered.

४५. स्नेहो-स्नेहो (द. व.)

„ व्याघ्र-व्याघ्र (द.)

पुनर्नवादिभिश्चकस्नेहः—

पुनर्नवैरण्डशतावरीभिः

पत्तूरवृक्षीरबलाश्ममिद्रिः ।

द्विपञ्चमूलेन कुलत्थकोल-

यवैश्च तोयोत्कथिते कषाये ॥४६॥

तैलं वराहर्क्षवसा घृतं च

तैरेव कर्कैर्लवणैश्च साध्यम् ।

तन्मात्रयाऽऽद्यु प्रतिहन्ति पीने

शूलान्वितं मासतमूत्रकृच्छ्रम् ॥४७॥

पुनर्नवा- साटोडी गदहपुरना, एरण्ड- और, पत्तूर- शतावरीभिः शतावरी शतावरी, पत्तूर- घांसी सि- याली, वृक्षीर- घांसी साटोडी श्वेत पुनर्नवा, बला- भला बला, जश्ममिद्रिः पापामुमेद पाषाणमेद, द्विपञ्च- मूलेन दशमूल दशमूल, कुलत्थ- कुलत्थी कुलत्थी, कोल- और बेर, यवैः च अने जव साधे और जौ इनसे, तोयोत्कथिते पाणी नाणी उकालेवा जलमें बनावे, कषाये कषायभा कषायमें, तैलम् तेल तैल, वराह- वराहनी औरणी सूअरकी चर्बी, कर्कषवसा अने रीछनी औरणी और भालकी चर्बी, घृतम् च अने घी और घृत, तैः द्रव ते ज द्रव कहेदी वस्तुओंना उन्हीं पूर्वोंक द्रव्योंके, कर्कैः कुलत्थी कलकसे, लवणैः च अने लवणोंकी और नमकसे, साध्यम् सिद्धं कुरेत् । सिद्धं करे, मात्रया मात्रा और योग मात्रामें, पीतम् पीनापी पिना हुआ, तत् ते स्नेह वह जेह, शूलान्वितम् शूलयुक्त शूलयुक्त, मासतमूत्रकृच्छ्रम् वायुजन्य मूत्रकृच्छ्रे वातजन्य मूत्र- कृच्छ्रको, मात्रा जवानीकी सीमा, प्रतिहन्ति हट्टे छे बन्द करता है ॥ ४६-४७ ॥

46-47. The mixed unction made of oil, the fat of hog and bear and ghee prepared in the decoction of hog weed, castor, climbing asparagus, coxcomb, white hogweed and heart-leaved sida and indian rockfoil along with decaradices, horsegram, jujube and barley, adding the paste of the same drugs and the pottad of

salts, when taken in proper dose quickly subdues painful dysuria due to vata.

एतानि चान्यानि वरौषधानि

पिष्टानि शस्तान्यपि चोपनाहे ।

स्युर्लोभस्त्रैलफलानि चैव

अहाम्लयुक्तानि सुखोष्णवन्ति ॥४८॥

પિષ્ટાણિ ખાંડેલાં પીસે હુણ, ઇત્યાદિ આ એ, અન્યાણિ ચ અને બીજાં ઓર અન્ય, વરૌષધાણિ શ્રેષ્ઠ ઔષધો શ્રેષ્ઠ ઔષધ, અહામ્લયુક્તાણિ તેમજ સ્નેહ તથા અમ્લ દ્રવ્યોની સાથે એવં સ્નેહ ઓર અમ્લ દ્રવ્યકે સાથ, લાભતઃ એ મળી શકે તે જો મિલ સકે વે, તૈલફલાણિ ચ એવ તેથી બિયાં તૈલફલ, સુખોષ્ણવન્તિ નરસેડાં હેતુ ત્યારે સુદાતે હુણ ગરમ હોને પર, ઉપનાહે ચ અપિ ઉપનાહમાં ઉપનાહકે લિણ, શસ્તાણિ પ્રશસ્ત પ્રશસ્ત, સ્યુઃ છે હૈં ॥ ૪૮ ॥

48. These and other effective drugs, ground into powder, are recommended as poultices; as also whatever oil seeds are available be used, mixed with unctuous and acid articles and in genially warm condition.

पित्तजमूत्रकृच्छ्रविक्षिप्ताः—

सेकावगाहाः क्षिप्रिः प्रदेहा

प्रेम्नो विधिर्वस्तिपयोविरेकाः ।

ब्राह्मविदारीधुरसैवृत्तैश्च

कृच्छ्रेषु पित्तप्रभवेषु कार्याः ॥४९॥

પિત્તપ્રભવેષુ (પિત્તજન્ય પિત્તજન્ય, કૃચ્છ્રેષુ મૂત્ર-કૃચ્છ્રેષુ મૂત્રકૃચ્છ્રેષુ ક્ષિપ્રિઃ શીઘ્ર ઓર, સેકાવ-ગાહા પરિપેક, અવગાહ સેક, અવગાહત. પ્રદેહાઃ અને પ્રદેહ ઓર પ્રદેહ, પ્રેમ્નઃ પ્રાપ્ત મરુતે મરુતે કહેલ ઓર મરુતો, વિધિઃ વિધિ વિધિ, બ્રાહ્મ-કાશ મુનકે

૪૮. પિષ્ટાણિ-સર્વાણિ. (ક. ડ. ઇ. ધ.)

૪૯. આર્થાઃ-લેખા. (વ.)

વિદારી- વિદારીકદ વિદારી, હથુરસૈઃ શેરડીનો રસ ફેવકારસ, ઘૃતૈઃ ચ અને ઘી સાથે ઓર બીજે, અસ્તિ-વસ્તિ, પયઃ-દૂધનો પ્રયોગ દૂધકા પ્રયોગ, વિરેકાઃ અને વિરેચન ઓર વિરેચન, કાર્યાઃ કરવાં બેધિએ કરે ॥ ૪૯ ॥

49 Cold effusion, immersion bath and applications, the cooling summer-regimen, enemata, milk, purgation, the juice of grapes, white yam, and sugarcane, and ghee are to be given in condition of dysuria born of pitta.

शतावरीविकाथः—

शतावरीकाशकुशश्वदंष्ट्रा-

विदारिशालीधुरकरोहकाणाम् ।

कार्यं सुशीतं मधुशर्कराम्बायं

युक्तं पिबेत् पૈત્તિકમૂત્રકૃચ્છ્રી ॥૫૦॥

પૈત્તિક- (પિત્તજન્ય પિત્તજન્ય, મૂત્રકૃચ્છ્રી મૂત્રકૃચ્છ્ર-વાળાએ મૂત્રકૃચ્છ્રી રોગી. શતાવરી- શતાવરી શતાવર, કાશ- કાશ કાશ, કુશ- કુશ કુશ, શ્વદંષ્ટ્રા- ઓખરુ, ગોખરુ, વિદારી- વિદારીકદ વિદારી, શાલિ- શાલિ, શાલિ, હથુ- શેરડી ફેવ, કરોહકાણાં અને કરોહકાણાં ઓર કરોહકાણાં, સુશીતમ્ સારી પેટે શીતલ અત્યન્ત શીતલ, કાથમ્ કાથને કાથનો, મધુશર્કરામ્બાયમ્ મધ અને શાકરથી મધુ ઓર ચીનીસે, યુક્તમ્ મિશ્રિત કરી મિશ્રિતકર પિબેત પીવે બેધિએ પીવે ॥ ૫૦ ॥

50. Climbing asparagus, thatch grass, sacrificial grass, small catrops, white yam, sali rice, sugarcane and rushnut—these, made into a cold decoction and mixed with honey and sugar, should be taken as potion by one suffering from dysuria of pitta type.

कतिपययोगाः—

पिबेत् कषायं कमलोत्पलानां

चूडाकानामवचना विद्वद्भिः ।

दण्डैरकाणामथवाऽपि मूलं

पूर्वेण कल्पेन तथाऽम्बु जीतम् ॥५१॥

कमलोपलानाम् इमल तथा उन्पलने कयल तथा उत्पलका, अथवा अथवा या, शूहाटकानाम् शीतानि सिवावेन, विदारीः अथवा विदारीकन्दका, अथवा विदारीकन्दका, कषायम् कषाय काय, अथवा अथवा तो या, दण्डैरकाणाम् दण्डैरकाणा दण्डैरकाके, मूलम् भूगने। कषाय मूत्रका काय, शीतम् अथवा शीतम् या शीतम्, अम्बु जल, पूर्वेण अग्रे उद्देशे पूर्वोक्त, कल्पेन विधिना विधिसे, विवेक पीवा पीवे ॥५१॥

51. The decoction of lotus and blue water-lily, or of water chest nut or white yam or roots of elephant grass. prepared in the aforesaid manners, should be taken; or simple cold water may be taken.

एवास्वीजादियोगः—

एवास्वीजं त्रपुषात् कुसुम्भात्

सकुङ्कुमः स्याद्वषकश्च पेयः ।

द्राक्षारसेनाश्मरिशर्करासु

सर्वेषु कृच्छ्रेषु प्रशस्त एषः ॥५२॥

एवास्वीजम् डाडडीनां पीज ककरीके बीज, त्रपुषात् त्रपुषतुं पीज खीरेके बीज, कुसुम्भात् कुसुम्भानां पीज कुसुम्भके बीज, सकुङ्कुमः डेसर केशर, वृषकः च अने अरूरो और अहसा, द्राक्षारसेन द्राक्षना कषाय साथे मुनकेके कषायके साथ, पेयः स्वाद पीवा पीने चाहिए, अश्मरिशर्करासु अश्मरी, शर्करा अश्मरी, शर्करा, सर्वेषु अने सर्व और सब प्रकारके, कृच्छ्रेषु च मूत्रकृच्छ्रमां मूत्रकृच्छ्रमे, एषः आ योग यह योग, प्रशस्तः प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥५२॥

५१. दण्डैरकाणाम्—दण्डोपलानाम् (क. ड त. द. ध. फ.)
तथाऽम्बु जीतम्—तथा सुतीतम् (घ. व.)

५२. सकुङ्कुमः—सकुङ्कुमात् (फ.)

52. The seeds of phut cucumber, common cucumber and safflower mixed with saffron and vasaka, taken with grape juice, prove beneficial in condition of stone, gravel and all kinds of dysuria.

एवास्वीजं मधुकं सदाह

पैसे पिबेत्तण्डुलघावनेन ।

दावीं तथैवाग्रलकीरसेन

समाश्लिकां पित्तकृने तु कृच्छ्रे ॥५३॥

पैसे पित्तजन्य मूत्रकृच्छ्रमां पित्तजन्य मूत्रकृच्छ्रमे, एवास्वीजम् डाडडीनां पीज ककरीके बीज, सदाह देनहार देवदार, मधुकम् अने गेडीमध और मुकडी, तण्डुलघावनेन योभाना घाल साथे इनको चावलके घोलनेसे, पिबेत् पीवी पीवे तथा एव ते म प्रभाषे बैसे ही, पित्तकृने पित्तजन्य पित्तजन्य, कृच्छ्रे तु मूत्रकृच्छ्रमां मूत्रकृच्छ्रमे समाश्लिकां मधुसहित मधुसुक्त दावीम् दाडुडण्डर दाडहलीको, आग्रलकीरसेन आभगाना कषाय साथे पीवी आवलोंके साथसे पीवे ॥५३॥

53. The seeds of phut cucumber liquorice and deodar should be taken with rice-water, in condition of dysuria of pitta type. Similarly indian berberry should be taken with the juice of emblic myrobalan and honey in dysuria of the pitta type.

कफजमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

क्षारोष्णतीक्ष्णौषधमज्जपानं

स्वेदो यवान्नं वमनं निरुद्धाः ।

तत्र सातकौषधसिद्धनैल-

मध्यज्जपानं कफमूत्रकृच्छ्रे ॥५४॥

कफमूत्रकृच्छ्रे कफजन्य मूत्रकृच्छ्रमां कफजन्य मूत्रकृच्छ्रमे, क्षार-क्षार क्षार, उष्ण-उष्ण उष्ण, तीक्ष्ण-तीक्ष्ण तीक्ष्ण, औषध औषध औषध, अज्जपानम्

५३. सदाह—सदावि (घ.)

તથા અજપાન તથા અજપાન, સ્વેદઃ સ્વેદન સ્વેદન, યવાન્નમ્
અવતું અજ યવાન્ન, વમનમ્ વમન વમન, નિરુહાઃ
નિરુહરિત નિરુહરિત, તક્કમ્ અશ તક્ક, સત્તિકૌષધ-
અને તિક્ત ઔષધિર્મી ઔર તિક્ત ઔષધિર્મી, સિદ્ધ-
તૈલમ્ સિદ્ધ કરેલ તેલનાં સિદ્ધ તૈલકે, અમ્બઙ્ગપાનમ્
અમ્બઙ્ગ અને પાન કિતકર છે અમ્બઙ્ગ ઔર પાન
હિતકર હૈ ॥ ૫૪ ॥

54. Alkali, hot and acute drugs,
eats and drinks, sudation, barley-
diet, emesis and evacuative enemata,
potion of butter milk, inunction and
potion of oil medicated with bitter
drugs—these are beneficial in dysuria
of the kapha type.

ઓષધિર્વર્ણમ્—

વ્યોષં શ્વદંટ્રાત્રુટિસારનાસ્થિ

કોલપ્રમાણં મધુમૂત્રયુક્તમ્ ।

પિબેત્ ત્રુટિ ક્ષૌદ્રયુતાં કદંબ્યા

રસેન કેઢર્બરસેન વાઽપિ ॥૫૫॥

કોલપ્રમાણમ્ અર્ધાં તેલા જેટલાં આવે તાલે
પ્રમાણમે, જ્વોષમ્ ત્રિકટુ ત્રિકટુ, શ્વદંટ્રા ઓખરુ ગોલક,
ત્રુટિ- નાની એલચી છોટી ફલાયચી, સારસાસ્થિ અને
સારથ પક્ષીનું હાડકું એઓના ચૂર્ણને ઔર સારથ
વજીની હડી અનેકે ચૂર્ણકો, મધુમૂત્રયુક્તમ્ મધ અને મૂત્ર
સાથે મધુ ઔર મૂત્રકે સાથ, પિબેત્ પીવું પીવે, ક્ષૌદ્ર-
યુતામ્ અથવા મધયુક્ત અથવા મધયુક્ત, ત્રુટિ નાની
એલચીનું ચૂર્ણ છોટી ફલાયચીના ચૂર્ણ, કદંબ્યાઃ કેળના
કેલકે, રસેન રસ સાથે રસે, કેઢર્બરસેન વા અપિ
અથવા મીઠા લીમડાના રસ સાથે પીવું યા મીઠે
નિમ્બકે રસકે સાથ પીવે ॥ ૫૫ ॥

55. In the condition of dysuria of
kapha type, the three spices, small
caltrops, cardamom and the bones of

sarasa bird each taken 1/2 tola and
mixed with honey and cow's urine
may be taken or cardamom mixed with
honey and the juice of plaintain or
curry neem may be taken.

ત્રક્રેણ યુક્તં ક્ષિતિવારકસ્ય

વીજં પિબેત્ કુચ્છવિનાશહેતોઃ ।

પિબેત્તથા તણ્ડુલધાવનેન

પ્રવાલચૂર્ણ કફમૂત્રકુચ્છે ॥૫૬॥

કુચ્છ- વિનાશ- હેતોઃ મૂત્રકુચ્છના વિનાશ માટે
મૂત્રકુચ્છકે નાશકે લિપ્ત, ત્રક્રેણ યુક્તમ્ અશ સાથે તક્ક
યુક્ત, ક્ષિતિવારકસ્ય થે/પડીનાં સિંદિયાલીકે, વીજમ્ પીજ
વીજ, પિબેત્ પીવું પીવે, તથા તથા તથા, કફમૂત્ર-
કુચ્છે કફમૂત્ર મૂત્રકુચ્છનાં કફજન્ય મૂત્રકુચ્છને, પ્રવાલ-
ચૂર્ણમ્ પ્રવાલચૂર્ણ પ્રવાલના ચૂર્ણ, તણ્ડુલ-ધાવનેન
થે/ખાના ધોણ સાથે ચાવલકે ધોવનકે સાથ, પિબેત્
પીવું પીવે ॥ ૫૬ ॥

56. Or, the seeds of coxcomb mixed
with butter-milk should be taken as
potion for the cure of dysuria. Simi-
larly, one should drink the powder of
coral mixed with rice-water, in dysuria
of the kapha type.

સત્તચ્છદાદિયંવાનુઃ ક્રાથઃ વા—

સત્તચ્છદારવચકેયુકૈલા-

ધર્વં કરણં કુટજં ગુહ્ણીમ્ ।

પક્ષવા જલે તેન પિબેચવાનું

સિદ્ધં કપાયં મધુસંયુતં વા ॥૫૭॥

સત્તચ્છદ- સાતપણ સતિવન, આરવચ- અખાળો
અમલતાસ, કેટુક- કેટુક કેટુક, પલા- નાની એલચી છોટી
ફલાયચી, ધર્વચ ધાવડો ધવ, કરણમ્ કરેળ ઠીંઠાદરી,
કુટજમ્ કડો કોરેયાકી છાલ, ગુહ્ણીમ્ અને ગળોને
ઔર પિલોય અનેકો, જલે નક્ષત્રાં જલમે પક્ષવા પક્ષા-
વીને પક્ષકર. તેન તેથી સિદ્ધ કરેલી વનસે સિદ્ધ,

૫૬. કુચ્છવિનાશહેતોઃ—કુચ્છવિનાશહેતોઃ (વ. વ.)

૫૫. ત્રુટિસારસાસ્થિ—ક્રિમિસારસાસ્થિ (દ.)

.. .. ક્રિમિસારસાસ્થિ (વ.)

बवागूय भवाभू यवागू, पिबेत् पीवी पीवे, मधुमंयुतम्
अथवा मधु साधे अथवा मधुयुक्त, सिद्धम् सिद्ध करेत्
सिद्ध, कषायम् वा कषाय कषायको, पिबेत् पीवे
पीवे ॥ ५७ ॥

57. Dita bark, purging cassia, Kebuka, cardamom, crane-tree, indian beech, kurchi seeds and guduch are to be decocted in water and a gruel prepared in it and taken or the decoction may be taken mixed with honey.

संज्ञिपातिकमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

सर्वे त्रिदोषप्रभवे तु वायोः

स्थानानुपूर्व्या प्रसमीक्ष्य कार्यम् ।

त्रिभ्योऽधिके प्राग्बमनं कफे स्यात्

पित्ते विरेकः पवने तु वस्तिः ॥ ५८ ॥

इति मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा ।

त्रिदोषप्रभवे तु त्रिदोषधी उत्पन्न यथेष्ट मूत्रकृच्छ्रम्
त्रिदोषोत्पन्न मूत्रकृच्छ्रम् वायोः वायुना वायुके, स्थानानु-
पूर्व्या स्थानानुक्रमेण अनुसारं स्थानके अनुक्रमसे, प्रसमीक्ष्य
अराधर ओष्ठने अच्छी प्रकार देखकर, सर्वम् कार्यम्
संभोगी चिकित्सा करवी ओष्ठने सब चिकित्सा करे,
त्रिभ्यः त्र्येभ्यो तीनोंमें, कफे अधिके कफ अधिक होता
कफ अधिक होने पर, प्राक् पहले प्राग् प्रथम, वमनम् स्वात्
वमन करवावुं वमन करावे, पित्ते पित्त अधिक होता
पित्त अधिक होने पर, विरेकः प्रथम विरेचन देवुं प्रथम
विरेचन देवे, पवने तु आने वायु अधिक होता और
वायु अधिक होने पर, वस्तिः प्रथम अरित देवी प्रथम
वस्ति देवे ॥ ५८ ॥ इति आ यह, मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा
मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा ॥ मूत्रकृच्छ्रचिकित्सा है ।

58. In conditions of tridiscordance where all three humors are equally provoked, the treatment of vata should be undertaken first. If the kapha is the predominant humor, emesis should be undertaken first, and if pitta,

purgation; and if the vata is predominant, enema should be administered. Thus has been described the therapeutics of dysuria.

अश्मरीमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

क्रिया हिता खाऽश्मरिशर्कराभ्यां

कृच्छ्रे यथैवेह कफानिलाभ्याम् ।

कार्याऽश्मरीमेदनपातनाय

विशेषयुक्तं शृणु कर्म सिद्धम् ॥ ५९ ॥

यथा एव ७ प्रभाषे जिस प्रकार, कफानिलाभ्याम्
कफ आने वायुधी भवेत् कफजन्य और वातजन्य,
इह कृच्छ्रे आ मूत्रकृच्छ्रम् चिकित्सा छे ते प्रभाषे इस
मूत्रकृच्छ्रम् चिकित्सा है उस प्रकार, अश्मरीशर्कराभ्याम्
अश्मरी आने शर्कराधी यथेष्ट मूत्रकृच्छ्रम् अश्मरी
और शर्करासे उत्पन्न मूत्रकृच्छ्रम्, सा ते वह, हिता हितकर
हितकर, क्रिया चिकित्सा चिकित्सा, कार्या करवी
ओष्ठने करनी चाहिए अश्मरीमेदन-अश्मरीने तोड़ना
अश्मरीको तोड़ने, पातनाय डे डेही नाभवा या निकाल-
नेके लिए, विशेषयुक्तम् विशेष चिकित्साधी युक्त विशेष
चिकित्सासे युक्त, सिद्धम् सिद्ध सिद्ध, कर्म चिकित्सा
चिकित्साको, शृणु सांभोगी सुनो ॥ ५९ ॥

59. In the condition of stone or gravel in the urinary tract, the treatment indicated in the condition of dysuria due to kapha and vata is beneficial. Hear now the successful method of treatment for the dissolution and expulsion of the stone in the urinary tract.

पाषाणमेदादि घूर्ण घूर्ण वा—

पाषाणमेदं वृषकं श्वेदघ्ना-

पाठाभयाव्योषशटीनिकुम्भाः ।

हिंसाकराश्वासितिवारकाणा-

मेर्वाणकाणां त्रुषस्य बीजम् ॥ ६० ॥

उत्कुञ्जिका हिंसा सवेतसाम्लं

स्याद् द्वे बृहत्सौ हपुषा वचा च ।

६०. सगन्धा-सगन्धा (प. ५.)

चूर्णं पिबेदश्मरिभेदपक्व

सर्पिश्च गोमूत्रचतुर्गुणं नैः ॥६१॥

पाषाणभेदम् पाषाणभेद पाषाणभेद, वृषकम् वृषक वासा, खट्वं- गोभृश गोखर, पाठा- काष्ठी पाठ पट्टी, अरक- हरे हरद, ब्योष- त्रिभु त्रिभु, कटी- हृष्टा कटी, निकुम्भा- निकुम्भ निकुम्भ, हिंसा-श्री केरी भल्ली, पीण- कटेरी के बीज, खराश्वा- अरश्वा अजराशन, मिमि- वाकपाणा- दोपडीनां पीण- सिरियालीके बीज, पुत्रा- हकाणाम् काष्ठिनीं पीण- ककडीके बीज कपुडम् तथा त्रपुपनां खीरेके, बीजम् पीण- बीज, उरकुञ्जिका काष्ठी शरी काला जीरा, खवेतसाम्लम् अश्वेतस अश्वेतस, हिङ्गु हिङ्गु हींग, त्रे वृहत्यां अने केरी भल्लीओ कटेरी, बनभाटा, हपुषा हाउरे हाउरे, वचा च अने वन और वच स्यात् केवा लेवे, चूर्णम् अने चूर्णम् इनके चूर्णमे, पिबेत् पीवुं पीवे, तैः तैः अने साथे इनके साथ, गोमूत्र- चतुर्गुणं चारगुणा गोमूत्रमां चतुर्गुणे गोमूत्रमे अश्मरि- भेदपक्व अश्मरी तोड़ना भाटे पकावेसुं अश्मरीको तोड़नेके लिए पकाया हुआ, सर्पिः च धी पीवुं धी पीवे ॥६०-६१॥

“61. Indian rock-foil, vasaka, small caltrops, patha, chebulic myrobalan, the three spices, long zedoary, red physic nut, yellow-berried nightshade, celery, coxcomb, seeds of phut cucumber and common cucumber, black cumin seed, asafetida, common sorrel, yellow-berried nightshade, indian nightshade, common juniper and sweet flag—the powder of these or the ghee prepared of the above drugs and four times the quantity of cow's urine, should be taken for dissolving the calculus.

अन्ये योगाः—

मूलं श्वदंष्ट्रेश्वरकोरुबूकात्

क्षीरेण पिष्टं बृहतीद्वयाच्च ।

आलोड्य दध्ना मधुरेण पेयं

दिनानि सप्ताश्वरिभेदनाय ॥६२॥

श्वदंष्ट्रा- गोभृश गोखर, इक्षुरक- ओभरे ताश्मखाना, उरुबूकात् ओरुडो एरंड, बृहतीद्वयात् च अने अने केरी भल्लीनां और दोनों (छेदी और बड़ी) कटेरीको, मूलं भूण जड़, क्षीरेण दधनी साथे दूधके साथ, पिष्टम् पीसी पीकर, मधुरेण दध्ना मधुर दहीनी साथे मीठी दहीने, आलोड्य दोषीने चोलकर, अश्मरि- भेदनाय अश्मरी तोड़ना भाटे अश्मरी तोड़नेके लिए, सप्त सात सात, दिनानि दिवस सुधी दिवसक, पेयम् पीवां पीवे ॥ ६२ ॥

62. The roots of small caltrops, long leaved barleria and red flowered castor, yellow berried nightshade and indian nightshade pasted with milk and mixed with sweet curds and taken for seven days dissolve calculus.

पुनर्नवायोरजनीश्वदंष्ट्रा-

फलगुग्गुलाश्च सदर्मपुष्पाः ।

क्षीराम्बुमद्येश्वरसैः सुपिष्टं

पेयं भवेदश्मरिशर्करासु ॥६३॥

सदर्मपुष्पाः दर्भनां दूध दामके पुष्प, पुनर्नवा- साठोडी पुनर्नवा, अयः- दोषयुष्म ओहचूर्ण, रजनी- हगदर हल्दी, श्वदंष्ट्रा- गोभृश गोखर, फलगु- हृष्टा गूजर, प्रवालाः अने प्रवालचूर्णमे और पवालचूर्णको, क्षीर- दूध दूध अम्बु- अश्व जल, मद्य- मद्य मद्य, इक्षु- रसै- अने शेरडीना रस साथे और दूधके रसके साथ, सुपिष्टम् पीसीने पीकर, अश्मरि- अश्मरी अश्मरी, शर्करासु तथा शर्कराभां तथा शर्करावे, पेयम् भवेत् पीवां पीवे पीना चाहिए ॥ ६३ ॥

६३. पुनर्नवायोरजनी—पुनर्नवायो रजनी (फ.)

, सुपिष्टं पेयं भवेदश्मरिशर्करासु प्रयेयाः कच्छेषु मृदाश्मरि- शर्करासु (फ.)

६१. अश्मरिभेदपक्व—अश्मरिभेदि पक्व(व.)

—अश्मरिभिदिपक्व (क.)

६२. बृहतीद्वयाच्च—बृहतीद्वयं च (ब.)

63. Hog's weed, iron, turmeric, small caltrops, common fig coral and blossoms of sacrificial grass are to be well pasted with milk, water, wine and sugar-cane juice and taken as potion in condition of stone or gravel in the urinary tract.

त्रय्यदिचूर्णम्—

शुद्धिं सुराहं लवणानि पञ्च

यथाश्रजं कुन्दुरुकाश्ममेदौ ।

कश्चित्कं गोशुरकस्य बीज-

मेघाह्वीजं अपुषस्य बीजम् ॥६४॥

चूर्णीकृतं चित्रकहृद्गमांसी-

यथान्तितुल्यं त्रिफलाद्विभागम् ।

अम्लैरशुक्तं रानमद्ययुवैः

पेयं हि गुरुमाश्नन्ति मेदनार्थम् ॥६५॥

ऋटिम् नान्नी ऐलथी छोटी इलायची, सुराहम्
 देरदार देवदार, पञ्च पांथेय पांचों, लवणानि श्वशु
 नमक, यवाम्रजम् यवक्षार यवक्षार, कुन्दुरक- कुन्दुरक
 कुन्दुर, अदमभेदौ पापाशुभेद पाषाणमेद, कम्पिलकम्
 कम्पिलक कमीला, गोक्षुरकश्च गोपुत्रा गोखरूके, बीजम्
 पीज बीज, पर्वास्त्रीजम् डाडडीनां पीज कर्कशं बीज,
 प्रपुष्पश्च अने प्रपुष्पनां और खीरेके, बीजम् पीज बीज,
 चित्रक- चित्रक चित्रक, हिङ्गु- हिङ्गु हींग मांसी- मांसी
 मांसी जटामांसी, यवानि- अजभे अजमोदा, तुल्यम्
 ऐशाना समान भागनु इनके समान भागदा, त्रिकला-
 द्विभागम् अने त्रिद्विभाग ये भागनु और त्रिकलाके
 दो भागका, पूर्णीकृतम् पूरु करीने पूर्ण लेकर, मञ्जुकैः
 शुभ्र सिवायना शुक्रको छोड़कर, मल्लैः अम्ल अम्ल,
 रसमद्ययुक्तैः मसूरस, अथ अथवा यथ साधे मांसस,

६४. त्रिंशत्सु हं एका शताब्दा (२)

एवमित्येवं अपुषस्य बीजम्—एवमित्येवं अपुषस्य बीजम् (२)

सुगहं-शलाहां (प. क.)

६. यवानितुल्यं—समानितुल्यं (उ.)

॥ अष्टादशैः-सप्तमैः (४॥)

मय अजय युद्धके साथ. गुल्म- गुल्म गुल्म, अहमरिमेदन-
अथ- अ- अहमरी. तोड़ने माटे और अहमरी
तोड़नेके लिए, पेशम हि पीतु कोष्ठ ओ पीवे ॥६४-६५॥

64-65 Cardamom, deodar, the five salts, barley alkali, oilbanum, indian rockfoil kamala, seeds of small caltrops. phut cucumber and of common cucumber—these in equal quantities, are to be powdered along with white flowered leadwort, asafetida, nargus and bishop's weed taken in similar quantity, and twice the quantity of the three myrobalaas. This powder should be taken mixed with any sour article excepting vinegar, or with meat-juice or wine or gruel, for the cure of gulma and for dissolving calculus.

अन्ये योगाः—

विहयप्रमाणो घृतसैलभृष्टो

यूषः कृतः शिम्भकमूलकद्वकात् ।

गीतोऽश्ममित् स्यादधिसण्डयुक्तः

पेयः प्रकामं लक्षणेन युक्तः ॥६६॥

विष्णुमूलकककात् सरगवाना भूजना ३६३ना
राजजनकी जवके कलकके, विष्णुमगमाजः ४ तोला ६४
४ तोले लेकर, इततैलभृष्टः बी अने तेलाभा भू७
वी और तैलसे लोक करके, कुतः यूषः ३६३नामा आवेदे
भू७ किया हुआ यूष, शीतः शीतल भता ठंडा होने पर,
विष्णुमगमयुक्तः ६४ तो। भू७ भोजनी बहीके पानीसे युक्त
करके, इकामगम ६४ तोला इच्छानुसार, कवजेन युक्त
धूपधूसहित नमकके साथ, देवा पीवे। पीना चाहिए,
इकामगमिन् साव ओ अश्वरीने तो ३६३ना ४ वहाइकमरीको
देव देता है ॥ ६४ ॥

३३. सूत्रः कुतः सिद्धकृतकन्याय-विशेषः सूत्रो गदुल्ल-

— 續前 (四) —

66. Four tolas of the roots of drumstick tree crushed and made into a soup and seasoned with ghee and oil taken after it is cooled and mixed with curds and salt, dissolves calculus.

जलेन शोभाञ्जनमूलकककः

शीतो हितश्चाश्मरिशर्करासु ।

सितोपला वा समयावशका

कृच्छ्रेषु सर्वेष्वपि मेषजं स्यात् ॥६७॥

शीतः शीतल, शोभाञ्जनमूलक- अश्मरीनाम्
मूलानां सहजानके मूलका, ककः च ६६३ कक, जलेन पाण्डू
भावे पानीके साथ, अश्मरी- शर्करासु अश्मरी अने
शर्कराभां अश्मरी और शर्करामें, हितः हितकर छे हितकर
है, समयावशका अथवा समप्रमाणमां भवभावी युक्त
अथवा समप्रमाणमें यवक्षारसे युक्त, सितोपला वा साकर
चीनी, सर्वेषु सर्वे सभी, कृच्छ्रेषु अपि भूत्रकृच्छ्रमां मूत्र-
कृच्छ्रमें, मेषजम् औषधम् औषधरूप, स्यात् छे है ॥६७॥

67. The roots of drumstick tree, made into paste with cold water and taken, acts beneficially in condition of stone and gravel in the urinary tract. White sugar candy and barley alkali mixed in equal parts, is a remedy for all varieties of dysuria.

पीत्वाऽथ मद्यं निगदं रथेन

इथेन वा शीघ्रजवेन वाचात् ।

तैः शर्करा प्रच्यवतेऽश्मरी तु

शाम्येच्च चैच्छवविदुहरेणाम् ॥६८॥

निगदम् निभेण निर्मलं मद्यम् भक्ष्यं यथा, पीत्वा
पीने पीकर, शीघ्रजवेन शीघ्रवेगवाणा तेज वाक्ये,

६७. अश्मरिशर्करासु-अश्मरीशर्करासु (६.)

६८. पीत्वाऽथ-पीत्वा च (६.)

१. मद्य-मद्य (६)

रथेन रथभां रथसे, इथेन वा छे वाचा ५२ थेसीने
वा घोड़े पर बैठकर, वाचात् भुपुं भेधछे चले, तैः
शर्करा तेनाभी शर्करा उससे शर्करा, प्रच्यवते पीडणी
अथ छे निकलती है, अश्मरी तु पक्षु अश्मरी और
अश्मरी, न शाम्येच्च चैत् शांत न थाय तो शांत न
हो तो, चैच्छवविदुहरेणाम् वेवे शल्यतन्त्र
जाननेवाला वैद्य ताम् तेने उसको. वदरेत् प्रकार
कही नाभवी निकाल लेवे ॥ ६८ ॥

68. Having quaffed wholesome wine, the patient should ride a chariot or a horse at great speed. Then the calculus or gravel slips down and is expelled. Otherwise the surgeon should remove it by operative measure.

रेतोभिषातजमूत्रकृच्छ्रविक्रिया—

रेतोभिषातप्रभवे तु कृच्छ्रे

समीक्ष्य दोषं प्रतिकर्म कुर्यात् ।

कार्पासमूलं वृषकाश्ममेदौ

बला स्थिरादीनि गवेधुकां च ॥६९॥

वृक्षीर पेन्दी च पुनर्नवा च

शतावरी मध्वसनाख्यपण्यौ ।

तत्कायसिद्धः पवने रसः स्यात्

पित्तेऽपि क्षीरमथापि खरिः ॥७०॥

कफे च यूषादिकमजपानं

संस्पर्शजे सर्वहितः क्रमः स्यात् ।

रेतोभिषात-पीत्वा (६) पीत्वा पीने पीकर, शीघ्रजवेन शीघ्रवेगवाणा तेज वाक्ये,
प्रभवे उत्पन्न भवे उत्पन्न, कृच्छ्रे तु भूत्रकृच्छ्रमां मूत्र-
कृच्छ्रमें, दोषं दोष दोषका, समीक्ष्य भेध विचार करके,

६९. रेतोभिषात-रेतोभिषात (६.)

१. वृषकाश्ममेदौ-वृषकाश्ममेदौ (६.)

७०. शतावरी... रसः स्यात्-शतावरी मध्वसनाख्यपण्यौ ।

तत्कायसिद्धः पवने मज्ज्या (६.)

१. मध्वसनाख्यपण्यौ-मध्वसनाख्यपण्यौ (६.)

१. मध्वसनाख्यपण्यौ-मध्वसनाख्यपण्यौ (६.)

७०. क्रमः स्यात्-क्रमः (६.)

प्रतिकर्म कुर्यात् चिकित्सा करे कार्या-
समूलम् कपासं भृश कपासकी जड़, वृषक- अरुद्रसे
अड्डा, अइमभेदौ पाषाणमेदः पाषाणमेद, बला
अडा, अच, अचरादीनि स्थिरादि पत्रभृश लघु पत्रमूल,
गवेधुका च गवेधुका गवेधुका. वृश्चोः धोणी साठोरी
श्वेत पुनर्नवा, ऐन्द्री च ऐन्द्री ऐन्द्री, पुनर्नवा च
साठोरी पुनर्नवा, शतावरी शतावरी शतावरी मधु-
अणौ गिलोय, असनाख्यपण्यौ अने असनपण्यौ और
असनपण्यौ, तत्कायसिद्धः तेजोना कनाथथी सिद्ध करे
उनके कायसे सिद्ध, रसः भस्मिन् मांसरस, पवने स्वात
वात प्रधान शुक्ल भूतृच्छ्रमा देवे वात प्रधान शुक्ल
मूत्रकुच्छ्रमे देवे, पित्ते अधिक शुक्ल भूतृच्छ्रमा पित्तनी
अधिकता होय तो शुक्ल मूत्रकुच्छ्रमे पित्तनी अधिकता
हो तो, क्षीरस अथ अपि सर्पिः उक्त कनाथथी सिद्ध दूध
अथवा घी हेतु उक्त कायसे सिद्ध दूध अथवा घी देवे, कफे
च अने शुक्ल भूतृच्छ्रमा कफनी अधिकता होय तो
और शुक्ल मूत्रकुच्छ्रमे कफनी अधिकता हो तो, यूषादिकम्
उक्त कनाथथी सिद्ध यूषादेरे उक्त कायसे सिद्ध यूषादि,
अन्नपानम् अन्नपान देवा अन्नपान देवे, संसर्गजे तथे
होयथी थयेका शुक्ल भूतृच्छ्रमा तीनों दोषोंसे उत्पन्न
शुक्ल मूत्रकुच्छ्रमे सर्वहितः सर्व दोषमा हितकर सब
दोषोंमें हितकर, क्रम स्वात उपचार करे। ओषधौ
चिकित्साकर्म करे ॥ ६९-७० ॥

69-70. In dysuria born of the
seminal obstruction the treatment
should be carried out after proper
investigation of the condition. Take
the roots of cotton plant vasaka,
indian rock foil, heart leaved sida,
ticktrefoil group of drugs and job's
tears, white hogweed, Aindri hog's
weed, climbing asparagus, guduch,
mussel-shell creeper and prepare a
decoction. The meat-juice prepared
with this decoction is beneficial in
calculus of the vata type. In condition
of the predominance of pitta, milk or

ghee medicated with the aforesaid
decoction is beneficial; and in the pre-
dominance of kapha, gruels and foods
medicated with this decoction are
beneficial; in condition of tridiscor-
dance, there should be a combination
of all the remedies.

एवं न चेच्छाम्यति तस्य शुद्धयात्
सुरां पुराणां मधुकासवं वा ॥७१॥
विहङ्गमांसानि च बृंहणाय
वस्तीश्च शुकाशयशोधनार्थम् ।
शुद्धस्य तस्य च वृष्ययोगैः
प्रियानुकूलाः प्रमदा विधेयाः ॥७२॥

एवम् ओ प्रभाषे इस प्रकार, न शाम्यति चेत् ओ
शान्त न थाय तो यह शान्त न हो तो, तस्य तेने उसको,
पुराणां भूनी पुरानी, सुरां सुरा सुरा, मधुकासवं
वा अथवा मधुकासन वा मुलहरीके आसवका, शुद्धयात्
देवे प्रयोग करे, बृंहणाय च अने भृंहण भाटे और
बृंहणके लिए, विहङ्गमांसानि पक्षी ओनां भांस पक्षियोंके
मांस, शुकाशय- तेभ्य वीर्याशयना एवं शुकाशयके,
शोधनार्थम् च शोधन भाटे शोधनके लिए, वस्तीन्
अस्तिओ देवी वस्तिथोका प्रयोग करे, शुद्धस्य शुद्ध थयेका
और शुद्ध होनेपर, वृष्ययोगैः वृष्य थोओथी वृष्य योगोंसे,
तस्य च तस थयेका पुरुषे सन्तर्पित वह पुरुष,
प्रियानुकूलाः प्रिय अने अनुकूल प्रिय और अनुकूल,
प्रमदाः प्रमदाओतुं तरुण स्त्रियों, विधेयाः सेवन
करवुं ओषधौ सेवन करे ॥ ७१-७२ ॥

71-72. If the patient is not relieved
by these methods, he must be given
a potion of old sura wine or madhu
wine. He must be given the flesh of
birds for roboration and urethral
douche for purifying the seminal tract.
When the seminal tract is cleansed
and the patient has been implected

by virilific medications, he should be prescribed the society of loveable and affable young women.

रक्तमूत्रकृच्छ्रचिकित्सा—

रक्तोद्भवे तूपलनालताल-

कासेक्षुवालेक्षुकशेरुकाणि ।

पिवेत् सिताक्षौद्रयुतानि खादे-

दिक्षु विदारी त्रपुषाणि चैव ॥७३॥

रक्तोद्भवे तु रक्तजन्य मूत्रकृच्छ्रमां रक्तजन्य मूत्र-
कृच्छ्रमे, उत्पलनाल- उत्पलनाली नाम कमलनाल, ताल-
ताल, काल- काल काय, इक्षुवाला- धनुआला
इक्षुवाला, इक्षु- शेरडी ईख, कशेरुकाणि अथ कशेरुकने
और कशेरु इनको, सिता- साफर चीनी, क्षौद्र- तथा मधु
तथा मधुके, युतानि साथे साथ, पिवेत् पीना पीवे,
इक्षुम शेरडी यूसवी ईख चूसे, विदारीम् अने विदारी-
डंड और विदारी, त्रपुषाणि च तथा त्रपुष और खीरेको,
खादेत् आना खावे ॥ ७३ ॥

73. In dysuria born of vitiation of blood, the stalks of blue water-lily, the tender blossom of palmyra, thatch grass, sugarcane, tender sugarcane and rushnut should be taken as potion with sugar and honey. Or, sugarcane, white yam and common cucumber may also be taken.

श्वदंष्ट्राश्वसेन—

घृतं श्वदंष्ट्राश्वसेन सिद्धं

क्षीरेण चैवाधुणेन वेद्यम् ।

स्थिरादिकानां कतकादिकानां-

मेकैकशो वा विधिनैव तेन ॥७४॥

७३. उत्पलनालताल-उत्पलनालताम (घ)

१. कशेरुकाणि-कशेरुकाणि (फ)

७४. स्थिरादिकानां कतकादिकानाम्-स्थिरादिकालङ्कनकादि-

कानाम् (ब. क.)

श्वदंष्ट्राश्वसेन जे।अधुना श्वसेन साथे गोखरुके
श्वसेने, अधुणेन अधुणु अठुणे, क्षीरेण च एव
इत्यथी इधसे, सिद्धम् सिद्ध करेहुं सिद्ध किया हुआ,
घृतम् घेयम् घी पीवुं वी पीवे, स्थिरादिकानाम् अथना
स्थिरादिकानां अथवा लघुपंचमूल, कतकादिकानाम्
अथवा कतकादिकानां और कतकादिमेंसे, एकैकशः ओं
ओं औषधियों एक एक औषधिसे. तेन एव विधिना
पहेंवा डहेली विधिनि सिद्ध करेहुं वी पीवुं पूर्वोक्त
विधिसे ही सिद्ध किया हुआ वी पीवे ॥ ७४ ॥

74. The potion of medicated ghee prepared with the expressed juice of small caltrops and eight times its quantity of milk should be taken or the ghee prepared with the juice of the radices of the tictrefoil group and the drugs of the fragrant poon group, either together or separately, should be taken in similar manner.

क्षीरेण बस्तिर्मधुरौषधेः स्या-

सैलेन वा स्वादुफलोत्थितेन ।

यन्मूत्रकृच्छ्रे विहितं तु पौन-

कार्यं तु तच्छोणितमूत्रकृच्छ्रे ॥७५॥

मधुरौषधेः मधुर औषधियों सिद्ध मधुर औषधोंसे
सिद्ध, क्षीरेण इत्यथी इधसे, स्वादुफलोत्थितेन अथवा
मधुर इत्यथी डाढेला या मधुर फलोंसे निकाले, सैलेन
वा तैलथी तैलसे, बस्तिः अस्ति बस्ति, स्वाद्य देवी
जेठई देवे, पौन- पित्तजन्य पित्तजन्य, मूत्रकृच्छ्रे
मूत्रकृच्छ्रमां मूत्रकृच्छ्रमे, यत् तु जे जो, विहितम् उक्तुं
उं कहा गया है, तत् तु तै वस्ति, शोणितमूत्रकृच्छ्रे
रक्तजन्य मूत्रकृच्छ्रमां रक्तजन्य मूत्रकृच्छ्रमे, कार्यम्
करवुं जेठई करना चाहिए ॥ ७५ ॥

75. The patient should be given urethral douche of milk medicated with the drugs of the sweet group, or with oil medicated with mahwa, walnut and other fruits of the sweet

અરુચિ, તથા અન્યે તથા પીઞ તથા અન્ય, વિવિધાઃ વિવિધ વિવિધ, વિકારાઃ વિકારો વિકાર, હૃદયોગ્નાઃ સ્યુઃ હૃદયોગ્ની ઉપચ થાય છે હૃદયોગ્ને વચ્ચે હોતે હૈં, પવનાત વાયુથી થયેલા હૃદયોગ્ના વાતજ હૃદયરોગકે, હૃત- હૃદયમાં હૃદયમેં, શૂન્યભાવ- શૂન્યપણું શૂન્યતા, દ્રવ- હૃદયમાં થડકે હૃદયકા ઘટકના, શોષ- હૃદયને શોષ હૃદયકા શોષ, મેદ- હૃદયમાં ભેદન જેવી પીડા હૃદયમેં મેદન જેસી પીડા, સ્તમ્ભાઃ હૃદયસ્તંભ હૃદયકા જકઢાના, સમોહાઃ વિશેષઃ અને વિશેષે કડી મોહ એ લક્ષણો થાય છે ઓર વિશેષતઃ મોહ ચે લક્ષણ હોતે હૈં, પિત્તાત્ પિત્તથી થયેલા હૃદયરોગનાં પિત્તજ હૃદયરોગકે, તમાઃ અંધારાં આનનાં અંધેરા છા જાના, દૂયન- ઉપતાપ દૂયન, દાહ- દાહ મોહાઃ મોહ મોહ, સંત્રાસ- સંત્રાસ સંત્રાસ, તાપ- તાપ તાપ, જ્વર- જ્વર જ્વર, પીત્તભાવાઃ અને પીળા થવું એ લક્ષણો થાય છે ઓર અંગકા પીલાપન ચે લક્ષણ હોતે હૈં, કફાત્ કફથી થયેલા હૃદયરોગનાં કફજ હૃદયરોગકે, મર્મ હૃદયનું હૃદયકી, સ્તબ્ધમ્ સ્તબ્ધ- પણું સ્તબ્ધતા, ગુરુ ભારેપણું ગુરુતા, સ્તિમિતમ્ ચ અને જડાથેલપણું ઓર રિતિમિતતા, સ્વાત્ એ લક્ષણો થાય છે ચે લક્ષણ હોતે હૈં, પ્રસેક- એ ઉપગત્ લાળનું ઝરવું અને અતિરિક્ત લાળપ્રસેક, જ્વર- જ્વર જ્વર, કાસ- કાસ કાંસી, તન્દ્રાઃ અને તન્દ્રા એ લક્ષણો પણ થાય છે ઓર તન્દ્રા ચે લક્ષણોં સી હોતે હૈં, ત્રિદોષશ્ચ તુ અપિ ત્રણ દોષથી થયેલા હૃદયરોગને ત્રિદોષજ હૃદય- રોગકો, સર્વલિક્ષ્મ્ ત્રણ દોષનાં સર્વ લક્ષણવાળો ત્રીન દોષકે સર્વ લક્ષણોંસે યુક્ત, કૃમિજમ્ અને કૃમિથી થયેલા હૃદયરોગને ઓર કૃમિજ હૃદયરોગકો, સીત્વાર્તિતોદશ્ તીવ્ર વેદના તથા સોય ભોકાયા જેવી બ્યથાવાળો તીવ્ર વેદના તથા સોદવાલા, સકળ્દુમ્ અને ખજવાળવાળો ઓર કળ્દુસે યુક્ત, વિચાત્ બાણુવો જાને ॥ ૭૭-૮૦ ॥

77-80. Excessive exertion, excessive use of irritant articles, purgation and enema, excessive worry, fear, agitation and improper treatment of diseases, emesis, indigestion, suppression of urges and emaciation—all these are

causative factors of cardiac disorders. Even so is trauma. Discoloration, fainting fever, cough, hiccup, dyspnea, bad taste in the mouth, thirst stupefaction, vomiting, nausea, pain and anorexia—these and various other conditions are born of cardiac disorder. In cardiac disorder of the vata type there will be a sense of emptiness in the heart, tachycardia, emaciation, breaking pain, heart-block and stupefaction. In condition of the pitta type there will be darkness of vision, sense of heat, burning, stupefaction, fear, distress, fever and icteric tinge of the body. In condition of the kapha type there occur brady-cardia, heaviness, fixity, ptialism, fever, cough and torpor. When all these symptoms are seen, it must be recognised as a case of tridiscordance. There will manifest acute pain, pricking and itching in a condition of parasitic infection of the heart.

વાતજહૃદયોગ્ન્ય ચિકિત્સા—

તૈલં સસૌવીરકમસ્તુતકં

વાતે પ્રપેયં લવણં સુખોળ્ળમ્ ।

મૂત્રામ્બુસિદ્ધં લવણેશ્ચ તૈલ-

માનાહગુરુમાર્તિહૃદામયઘ્નમ્ ॥૮૧॥

વાતે વાતજન્ય હૃદયોગ્નાં વાતજન્ય હૃદયોગ્ને, સ- સૌવીરકસૌવીરક સૌવીરક, મસ્તુ- દહીનું પાણી મસ્તુ, તકમ્ ઝાશ તક, તૈલમ્ તેલ તૈલ, લવણમ્ અને સિંધાલણુ ઓર સૈંધાનમક, સુખોળ્ળમ્ નવશેકાં સુદાતે દુણ્ ગરમ, પ્રપેયમ્ પીવાં બેઈએ પીને ચાહિં, મૂત્રામ્બુસિદ્ધમ્

૮૧. લવણં-સવિંડં (બ.)

૮. પ્રપેયં-પ્રદેયં (બ.)

૮. મૂત્રામ્બુસિદ્ધં-મૂત્રામ્બુસિદ્ધં (બ.)

गोमूत्र અને પાણી સાથે સિદ્ધ કરેલું ગોમૂત્ર और जलसे सिद्ध तैलम् तैल तैल, लवणः पांशु धवला साथे पांचों लवणके साथ, आनाह- आनाह आनाह, गुल्मार्ति- गुल्मरोग गुल्मरोग, हृदानयत्रम् तथा हृदो- ग्नेना नाश करनार छे तथा हृदयरोगका नाशक होता है ॥ ८१ ॥

81. Oil, sauveeraka wine, whey and butter milk, mixed with salt should be taken as potion in congenially warm condition; or oil prepared with cow's urine, water and salt when taken cures constipation gulma. pain and cardiac disorders.

पुनर्नवायं तैलम्—

पुनर्नवां दारु सपञ्चमूलं

राक्षां यवान् बिल्वकुलत्थकोलम् ।

पक्त्वा जले तेन विपाच्य तैल-

अभ्यङ्गपानेऽनिलहृद्गदघ्नम् ॥ ८२ ॥

पुनर्नवाश् साठेડી ગદહપુરના, સપન્ચમૂલમ્ પાંચમૂલ પંચમૂલ, દારુ દેવદાર દેવદાર, રાક્ષના રાક્ષના વાયમુર્છ, યવાન્ બવ જૌ, બિલ્વ- બીલુ' વેલ, કુલ્થ- કળથી કુલથી, કોલમ્ અને ઓરને ઓર વેર इनको, जले બલમાં જલમેં, પક્ત્વા પકાવીને પકાકર, તેન તેનાથી સસે, તૈલમ્ તૈલને તૈલકો, વિપાચ્ય પકાવી તૈયાર કરવું પકાકર તૈયાર કરે, અભ્યંગપાને અભ્યંગ તથા પાન કરવાથી તે તેલ અભ્યંગ और पान करनेसे वह तैल, अनिल- વાયુબન્ધ વાયુજન્ય, હૃદ્ગદઘ્નમ્ હૃદોગ્નેના નાશ કરનાર થાય છે હૃદોગકા નાશક હોતા હૈ ॥ ૮૨ ॥

82. Hog's weed, deodar, penta-radices, indian groundsel, barley, bael, horsegram and jujube should be cooked in water; and the oil prepared with that decoction is beneficial in heart-disease of vata type, taken as inunction and potion.

૮૨. ગદહનમ્-ગદોડયમ્ (હ.)

હરીતક્યાદિષ્ટમ્

હરીતકીનાગરપુષ્કરાદ્-

વૈયઃકચન્દ્રાલવણશ્ચ કલ્કૈઃ

સહિકૃમિઃ સ્થાષિનમયસર્પિ-

ગુલ્મે સહસ્પાર્શ્વગદેઽનિલોત્થે ॥ ૮૩ ॥

હરીતકી- હરડે હરડ વાગર- ચૂંડ મોઠ, પુષ્કરાદ્-

પોખરમૂળ પોહકમૂલ વયઃ-કચન્દ્રા- ગુલો, અમળી મિલોય ગવલા લવણઃ લવણ, સહેકૃમિઃ અને દિંગમ્ અગર દીંગ કલ્કૈઃ ચ હૃદય અને હૃદય અને સાથે સ્થાષિનમય સર્પિઃ સિદ્ધ મિશ્ર દુધઃ અયમર્ષિઃ શ્રેષ્ઠ ધી શ્રેષ્ઠ વી, અનિલોત્થે અનિલોત્થે વાતજન્ય, સહસ્પાર્શ્વગદે હૃદોગ પડખાનું શ્વ હૃદોગ પાર્શ્વગ, ગુલ્મે અને ગુલ્મમાં ક્ષિતકર છે તૈર ગુલ્મને ક્ષિતકર હૈ ॥ ૮૩ ॥

83. A medicated ghee, prepared with the paste of chebulic myrobalan, dry ginger, orris root, guduch, emblic myrobalan and the five salts and asafetida, is a foremost remedy in gulma, cardiac disease and pain in the sides, due to vata.

પુષ્કરમુષ્કારિકલઃ—

સપુષ્કરાદ્ ફલપૂરમૂલં

મહૌષધં શત્રુભયા ચ કલ્કાઃ ।

ક્ષારામ્બુસર્પિલવણવિમિશ્રાઃ

સ્તુર્વાતહૃદ્રોગવિકર્તિકાઘ્નાઃ ॥ ૮૪ ॥

સપુષ્કરાદ્ પોખરમૂળ પોહકમૂલ, ફલપૂરમૂલમ્ બીએરનાં મૂળ વિજૌરેકી જડ, મહૌષધં સર્પિઃ મોઠ, કચી કપૂરકાચવી કચ્, અમયા ચ અને હરડે એએના ઓર હરડે इनके, ક્ષાર-અમ્બુ- ક્ષારજલ મર્ષિઃ- ધી વી, લવણઃ અને સિંધાલુથી ઓર સૈંધાવમકસે, વિમિશ્રાઃ મિશ્રિત કરેલા મેલાયે हुए, કલ્કાઃ કલ્કો કલ્ક, વાત- વાતજન્ય વાતજન્ય, હૃદ્રોગ- હૃદોગ હૃદોગ.

૮૪. પૂર-પુષ્પ (ગ.)

„ ક્ષારામ્બુસર્પિલવણઃ—ક્ષારામ્બુસર્પિલવણઃ (ફ.)

त्रिकर्तिकाग्राः स्युः अने वाढने नाश करनार थाय छे और परिकर्तिकाशक होते हैं ॥ ८४ ॥

१४. Orris root, root of citron, dry ginger, long zedoary and chebulic myrobalan, rubbed into paste and mixed with alkali water, ghee and the five salts make a beneficial remedy for cardiac disorders and cutting pain in the heart, due to vata.

काथः कुरः पौष्करपतुलुङ्ग-

पलाशभूर्तिकशटीसुराहः ।

सनागराजजिलचावानी-

क्षारः सुखोष्णो लवणश्च पेयः ॥ ८५ ॥

पथ्याशटीपौष्करपञ्चकोलाय

समातुल्लाघमकेन कलकः ।

गुडप्रवचालकाश्च भृष्टो

हृत्पार्श्वपृष्ठोदरयोनिशूले ॥ ८६ ॥

पौष्कर- पोम्मेरभृण पोष्करमूल, जातुलुङ्ग- यक्षेतरु चकोत्रा, पलाश- आभरे डाक, भूर्तिक- भृतीक भूर्तिक शटी- ऊपरुकायली कचूर, सुराहः अने देवशरथी और देवदारु इत्यादि, कृतः कश्यपे बनया, काथः कथाय काथ, सनागर- सूँठ सोंठ, सजाजी- शुरु जीरा, वचा- वज्र वच, चवानी- अजमेला अजवायन, क्षारः लवणः च अजभात तथा. शिंशुः लुब्ध मेणवी यवक्षार तथा सैवानामकके साथ, सुखोष्णः नवशेक सुहाना हुआ गरम, पेयः पीवे पीवे, समातुल्लाघ यक्षेतरुना भृण चकोत्राके मूल, पथ्या- हरडे हरड, शटी- ऊपरुकायली कचूर, पौष्कर- पोम्मेरभृण पोष्करमूल, पञ्चकोलाय अने पथ्याशटीना एते पंचकोल इनके, कलकः ऊँडेके कलकको, यमकेन बी

८५. पलाशराजजिलचावानी.....पेयः ॥-पञ्चपञ्चराजजीह्वनचावानी-
मक्षार लवणो लवणश्च पेयः (अ)

.. चवानी-चवानी (ब.)

.. सनागर-सजुणी (ड.)

.. लवणश्च-लवणेन (क.)

८६. पृष्ठोदर-गुहमोर (ड.)

तथा तेलभा नी और तेलमें, भृष्टः भृंश भूतकर हव-
ल्लव हवय, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व पृष्ठ- पीठ पीठ, उदर-
उदर उदर, योनिशूले अने योनिना शूलभा और
योनिके शूलमें, गुड- गेण गुड, प्रसन्ना- प्रसन्ना प्रसन्ना,
लवणे च अने लवण साथे पीवे और लवणके साथ
पीवे ॥ ८५-८६ ॥

85-86. The decoction of orris root, pomello pape, bishop's weed, long zedoary and deodar, mixed with the paste of dry ginger, cumin seeds, sweet flag bishop's weed, barley-alkali and the five salts should be taken in congenially warm condition. Chebulic myrobalan, long zedoary, orris root, the five kinds of jujube and pomello should be made into paste and fried in a mixture of equal parts of oil and ghee, and mixed with the supernatant fluid of wine, gur and salt; this, when taken as potion, is beneficial in pain in the heart, sides, back, abdomen and pelvis.

त्र्यूषणायं वृतम्—

स्यात् त्र्यूषणं द्वे त्रिफले सपाठे

निदिग्धिकागोधुरकौ बले द्वे ।

कद्विखुटिस्तामलकी खगुता

मेने मधुकं मधुकं स्थिरा च ॥ ८७ ॥

शनावरी जीवकपृश्निपण्यौ

द्रव्यैरिमैरक्षसमैः सुपिष्टैः ।

प्रस्थं घृतस्येह पचेद्विधिः

प्रस्थेन दध्ना त्वघ माहिषेण ॥ ८८ ॥

त्र्यूषणम् त्र्यूषण त्रिकटु, सपाठे पाठा पाठी, द्वे त्रिफले द्वे त्रिफला (हरडे, अहेडा, आभणी तथा प्राक्ष, शीतल, शलसाना इल) दोनों त्रिफला (हरड, बहेडा

८७. त्रिफले-तल्लिके (क. ब.)

आंवला तथा द्राक्षा, काशमरी, कालमा), जिदिविका- नान्दी
 मोरी गण्डी छोटी कटेरी, गोक्षुरकौ गोअनु गोखरु, द्वे
 बले भे अला बला, अतिवला, क्रदिः अदि क्रदि,
 व्रुटिः नान्दी ओदयी छोटी इलायची, ताम्रलकी-
 भोयिआअली मुहंआंवला, खगुला डोया औव, मेदे
 अन्ने मेदा मेदा, महामेदा, मधुकम् मधुधु महुवा,
 मधुकम् जेठीमधु मुकहठी, मधुरा च सालपण्डी
 सालपणी, शतावरी शतावरी कतावर, जीवक- ७५३
 जीवक, पृश्निपण्यौ पृश्निपण्डी पृश्निपणी, इमैः आ हरेकले
 इन प्रत्येकका, अक्षसमैः ओक ओक तोले. दधि एक एक
 तोला ले कर, सुविष्टैः सारी पेठे पीसेवां बारीक पीसे
 हुए, द्रव्यैः आ द्रव्योश्च इन द्रव्योसे, वृत्तस्य तु प्रत्येक
 ६४ तोला धी ६४ तोल धी, प्रत्येक ६४ तोला
 ६४ तोले, माहिषेण भेसना भैसके, दध्ना दधी साथे
 दहीके साथ, विभिन्नः विधि आधुना २ वेद्ये विधिको
 जाननेवाला वैद्य, इह आ रोग आटे इस रोगके लिए,
 पचेत् पक्षावधु पकावे ॥ ८७-८८ ॥

87-88. The three spices, the three
 myrobalans, the three fruits i. e.
 (grape date and white teak). Patba,
 indian nightshade, small caltrops,
 heart-leaved sida, evening mallow,
 riddhi, cardamom, featherfoil, cowage,
 the two Medas, mahwa, liquorice
 ticktrefoil, climbing asparagus, Jivaka,
 painted-leaved uraria and tick-trefoil
 —with the paste of one tola of each
 of these drugs the pharmacologist
 should prepare a medicated ghee by
 taking 64 tolas of ghee and 64 tolas
 of buffalo's curds.

मात्रां पलं चार्धपलं पिबुं वा
 प्रयोजयेन्माक्षिकसंयुक्तम् ।
 आसे सकासे त्वय पाण्डुरोगे
 हलीयके हृद्ग्रहणीमदोषे ॥ ८९ ॥

माक्षिकसंयुक्तम् अथ अथे भेजवी मधु मितायी
 हरे, पलम् ४ तोला ४ तोल, अर्धपलम् च २ तोला
 २ तोल पिबुम् वा ३ ओक तोला ओदयी या एक
 तोलेके, शतावरी भुजानी मात्राका. सवासे ड्राक्ष काप,
 आसे आसे आसे पाण्डुरोगे पाण्डुरोग, हली-
 मके हलीमके हलीमके. हन- हरीग हरीग, ग्रहणी-
 ८९ अण्डी १० ग्रहणी अण्डी डोया रोगके, प्रयो-
 जयेत् अथ १०वी प्रयोग करे ॥ ८९ ॥

89. This should be administered in
 a dose of four tolas or two tolas or
 one tola, mixed with honey, in dyspnea,
 cough, anemia, Halimaka jaundice,
 and cardiac and assimilation disorders.

पित्तजहृद्गोष्प चिकित्सा—

शीताः प्रदेहाः परिवेचनानि
 तथा विरेको हृदि पित्तदुष्टे ।
 द्राक्षासिताक्षौद्रपरूषकैः स्या-
 च्छुद्धे तु पित्तापहमजपानम् ॥ ९० ॥

हृदि हृदय हृदय, पित्तदुष्टे पित्तदुष्ट दुष्ट अतः पित्तसे
 इच्छा होने पर, शीताः शीतल शीतल, प्रदेहाः प्रदेहाः प्रदेह,
 परिवेचनानि अने परिवेचनो करने और परिवेचन करे,
 तथा तथा तथा, द्राक्षा द्राक्षा मुनके, सिता- साउर चीनी,
 क्षौद्र- मधु मधु, परूषकैः अने शालग्रामाथी युक्त और
 फालसासे युक्त, विरेकः निरेयन विरेचन, स्वात् करने
 ओधओ देवे, शुद्धे तु शुद्ध थाय तारे शुद्ध होने पर
 पित्तापहम् पित्तनाशक पित्तनाशक, अजपानम् अजपान
 आपना अजपान देवे ॥ ९० ॥

90. In cardiac disorders due to
 pitta the patient should be given cold
 applications, affusions and purgation
 mixed with grape, sugar, honey and
 sweet falsah. After the body has been
 cleansed, he should be given food and
 drink curative of pitta.

यष्ट्याह्निकात्तिककरोहिणीभ्यां
कल्के पिबेच्चपि सिताजलेन ।

क्षते च सर्पीषि हितानि सर्पि-

गुंडाञ्च ये तान् प्रसमीक्ष्य सम्यक् ॥९१॥

यष्ट्याह्निका- ज्येष्ठीभयं मुकुट्ठी, तिककरोहिणीभ्याम्
तन्मः कटुने और कटुकी, कल्क- कटु इतका कल्क,
सिताजलेन - पिय स डरना साधत साधे चीनीके
शर्बतसे, पिबेत् च पावा पीवे, क्षते च अपने क्षत-
शीर्षुमा और क्षतजीणमें, सर्पीषि जे धी जो धी
हितानि हितकर के हितकर हैं, वे च अपने जे और जो,
सर्पि गुंडाः सर्पिगुंडा हितकर के सर्पिगुंडा हितकर हैं, तान्
तेओपुं पक्षु उतका नी, सम्यक् भराभर अच्छी
तरहसे, प्रसमीक्ष्य ओछने सेवन करपुं समझकर सेवन
करे ॥ ९१ ॥

91. The paste of liquorice and
kurroa should be taken with sugar
water. Medicated ghees and ghee
boluses which are beneficial in pectoral
lesions, should be prescribed here after
proper investigation

दद्याद्भिषगधन्वरसाञ्च गव्य-

क्षीराणिनां पित्तहृदामयेषु :

तैरेव सर्वे प्रशमं प्रयान्ति

पित्तामयाः शोणितसंश्रया ये ॥९२॥

भिषक् वैद्य वैद्य, पित्तहृदामयेषु पित्तजन्य हृदो-
भभा पित्तजन्य हृदोगमें, गव्यक्षीराणिनाम् गायना दूध
पर रहेनार शेओओने गौके दूधका आहार लेनेवालोंको,
धन्वरसाञ्च भूभक्ष पशुपक्षीओना भासरस आंगल
पशुपक्षियोंके मांसरस, दद्यात् देता देवे, तैः एव तेओथी
अ उन्हांसे, सर्वे सर्पे सब, पित्तामयाः पित्तविकार
पित्तारोग, वे अपने जे और जो, शोणितसंश्रयाः रक्ताश्रित

९१. यष्ट्याह्निका.....सिताजलेन-पिबेच्चपि सिताजलेन ।

यष्ट्याह्निकं तिककरोहिणी (द. ब. क.)

९२. क्षते.....सम्यक् क्षतेषु सर्पीषि च तदशुद्धा
ये ते च शस्ता हृदि पिबेदुते (फ.)

९३. धन्वरसाञ्च गव्य-धन्वरसाञ्चगाव्याही (ब.)

रोग होय ते रक्ताश्रित रोग होते हैं वे, प्रशमम्
प्रयान्ति शान्त भाव छे शान्त होते हैं ॥ ९२ ॥

92. And the physician should give
in cardiac disorders born of pitta,
meat-juice of jangala animals and a
diet of cow's milk. By means of
these, all the disorders born of pitta
and of vitiated blood get alleviated.

द्राक्षाञ्च घृतम्—

द्राक्षाबलाश्रेयसिशर्कराभिः

खजूरवीर्यभक्तोत्पलैश्च ।

काकोलिमेदायुगजीवकैश्च

क्षीरेण सिद्धं महिषीघृतं स्यात् ॥९३॥

द्राक्षा- द्राक्ष मुनका, बला- भला बला, श्रेयसि-
गन्धभीपर गन्धिप्यली, शर्कराभिः साडर चीनी, खजूर-
अभूर खजूर, वीरा- शतावरी शतावर, ऋषभक-
ऋषभक ऋषभक, उत्पलैः च नीलकण्ठ नीलकमल,
काकोलि- काकोली काकोली, मेदायुग- भूने मेदा मेदा,
महामेदा, जीवकैः अपने लवङ्ग और जीवकसे, क्षीरेण च
दूधभा दूधमें, सिद्धम् सिद्ध करेख सिद्ध किया, महिषीघृतम्
ले सनु धी भैंसका घी, स्यात् आपनुं देवे ॥ ९३ ॥

93. The medicated ghee made of
buffalo's ghee prepared with milk and
the pastes of grapes heart-leaved sida,
elephant pepper and sugar, or with
dates Vira Rishabhaka and blue water-
lily, or with Kakoli. Meda Mahameda
and Jivaka, is beneficial in cardiac
disorders

कशेरुकाञ्च घृतम्—

कशेरुकाशैवलशुक्रवेर-

प्रपौण्डरीकं मधुकं विसृज्य ।

प्रन्थिञ्च सर्पिः पयसा पचेत्तैः

क्षौद्रान्वितं पित्तहृदामयघ्नम् ॥९४॥

९३. क्षीरेण सिद्धं-क्षीरे च सिद्धं (प.)

९४. शैबक-सैम्बक (फ.)

कशेरुका- कसेवां कसेरु, कैवल- शैवाल समूह-
शृङ्गवेर- आहु अदरक, प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक फलों-
रीक, मधुकर्म केहीमध मुल्हरी, बिसस्य जले कमल-
दण्डी और कमलदण्डी, ग्रन्थिः च मीठ बाट, तैः
तेओनी साथे इनके साथ, यवसा दूधमा दूधमें, सर्पिः
धी धी पचेत पक्षः पक्षवे, औदाम्बिदम् मधुसहित
ते धी मधुपुक्त रह धी, वितहृदागम्य पित्तजन्य
हृद्दोषनाश करनार छे पित्तजन्य हृद्दोषनाश करनार
है ॥ ९४ ॥

94. Rushnut, moss, dry ginger, tubers
of white lotus, liquorice, lotus-rhizomes
and ghee—these, cooked with milk and
mixed with honey, make a remedy for
cardiac disorders born of pitta.

स्थिरादिकर्कः पप्रसा च सिद्धं

ब्राह्मरसेनशुरसेन वाऽपि ।

सर्पिर्हितं स्वादुफलेक्षुजाश्च

रसाः सुशीता हृदि पित्तदुष्टे ॥९५॥

पित्तदुष्टे पित्तधी दूषित अथैव पित्तसे दूषित, हृदि
हृदयमा हृदयमें, स्थिरादिकर्कः स्थिरादि पत्रमूलना
उदक साथे लघु पत्रमूलके चल्कसे, पप्रसा च दूधमा
दूधसे, ब्राह्मरसेन ब्राह्मना रसधी ब्राह्मके रसमे इक्षु-
रसेन वा अपि अथवा शेरडीना रसधी या ईखके
रससे, सिद्धम् सिद्ध करेव सिद्ध, सर्पिः धी धी, हितम्
हितकर छे हितकर है, स्वादुफल- मधुर द्रव्योना मधुर
फल, इक्षुजाः अने शेरडीना और ईखके, सुशीताः
सारी पेठे शीतल अत्यन्त शीतल, रसाः रसे हितकर
छे रस हितकर हैं ॥ ९५ ॥

95. The ghee, prepared with the
paste of the drugs of ticktrefoil group
and equal quantity of milk or grape
juice or sugar cane juice, is very ben-
eficial in cardiac disorders born of pitta.

Cold juice of sweet group of fruits and
of sugar-cane are good as beverage.

कफजह्दोषस्थ चिकित्सा—

स्निग्धस्य वान्तस्य विलङ्घितस्य

क्रिया कफघ्नी कफमर्मरोगे ।

कफमर्मरोगे कफजन्य हृद्दोषमा कफजन्य हृद्दोषमें,
स्निग्धस्य स्नेहन् स्नेहन, वान्तस्य वमन वमन, विलङ्घि-
तस्य अने लंघन करान्या पथी और लंघन क्रिये हुएकी,
कफघ्नी कफनाशक कफनाशक, क्रिया चिकित्सा करनी
चिकित्सा करे ॥ ९५३ ॥

95३. In cardiac disorders of the
kapha type, all the remedies curative
of kapha should be administered, after
subjecting the patient to sudation,
emesis and lightening procedures.

कालन्धघान्यैश्च रसेयवाञ्च

पानानि तीक्ष्णानि च शङ्कराणि ॥९६॥

मूत्रे श्रुताः कटुलशृङ्गवेर-

पीतद्रुपथ्यातिविषाः प्रदेयाः ।

कुण्ठाशटीपुष्करमूलरासा-

बन्धाभयानागरचूर्णकं च ॥९७॥

कौलथ- कुण्ठी कुलथी, अन्यैः अने धातुना
कराथ साथे और घनिया इनके साथ, रसेः च अने भांशरस
साथे और मांसरसके साथ, यवाजम् जवना अज जौका
अज, तीक्ष्णानि तथा तीक्ष्ण और तीक्ष्ण, पानानि च
पीथुं पान, शङ्कराणि कटुलशृङ्गवेर छे हितकर हैं,

९५३. कफमर्मरोगे-कफमर्मरोगे (ब.)

९६. यवाज-यवाजः (ब.)

१. शङ्कराणि-शङ्कराणि (ड ड.)

१. च शङ्कराणि-सशङ्कराणि (ड.)

९७. कुण्ठाशटी.....चूर्णकं च-तथा शटीपुष्करमूलरासा-
रसावचापुष्करमूलचूर्णम् (ग. घ.)

मूत्रे गोमूत्रम्। गोमूत्रम्, शृताः शिकण्डिका पकाये, कटु-
फलः कषायफलः, शृङ्गवेर-आहु अदरक, पीतकु-
शुन्दली, रासुन्दरी, पथ्याः हरदे हरद, अतिविषाः अने
अतिविषनी कुण्ठी और अतीस, देवाः देवा येन्ये छे
देने योग्य हैं, कृष्णा- पीपर पिप्पली, बाटी- धट्टकयूरे
कचूर, पुष्करमूल- येन्ये मूल पोहकरमूल, रास्ना रास्ना
वायसुरि, वचा- वच वच, अजया- हरदे हरद, नागर-
चूर्णकश्च अने सूक्ष्मं यूर्णं ५५०-य हरेगर्भा देवुं
और सेंठका चूर्ण कफजन्म हृदोगमें देवे ॥ ९६ ९७ ॥

96-97 Cooked barley should be eaten along with the soup of horse-gram and coriander; and a potion medicated with acute drugs should be taken. Box myrtle, dry ginger, indian berberry, chebulic myrobaian and indian atees, decocted in cow's urine, should be given. Or long pepper long zedoary, orris root, indian groundsel, sweet flag, chebulic myrobalan and ginger should be powdered and given in kapha type of cardiac disorders.

उदुम्बरादिहेहः—

उदुम्बराभ्यन्धवटार्जुनाख्ये
पालाशरौहीतकखादिरे च ।

काये त्रिवृत्त्र्यूषणचूर्णसिद्धौ

लेहः कफघ्नोऽशिशिराम्बुयुक्तः ॥९८॥

उदुम्बर- शिथरी गूलर, अश्वत्थ- पीपरी पीपल,
वट- वड, अर्जुनाख्ये अर्जुन वृक्ष अर्जुन, पालाश-
आमरी डाक, रौहीतक- रोहीतक रोहीतक, खादिरे च
अने गेर अशोना और खैरकथा इनके, काये
उपायमां कायमें, त्रिवृत्- नसोतर निशोध, त्र्यूषण- अने
त्रिडुक्तु और त्रिकटु, चूर्णसिद्धः यूर्णं नाभी सिद्ध

उपेक्षा इनके चूर्णसे सिद्ध किया, लेहः लेह लेह, अक्षि-
सिगम्बुयुक्तः गरम पाणी साथे देवाथी गरम जलके
साथ लेने पर, कफघ्नः कफनाशक थाय छे कफघ्न होता
है ॥ ९८ ॥

98. The bark of the gular fig, the holy fig, the banyan arjun, palas, white cedar and catechu, decocted and made into linctus mixed with powder of turpeth and the three spices and taken along with warm water, is curative of kapha.

शिलाह्वयं वा मिषगप्रमत्तः

प्रयोजयेत् कल्पविधानदिष्टम् ।

प्राशं तथाऽऽगस्त्यमथापि लेहं

रसायनं ब्राह्ममथामलक्याः ॥९९॥

अप्रमत्तः प्रभाकरसिद्धि अप्रमत्त, मिषक् पक्षे वैश,
कल्पविधानदिष्टम् उपविधानमां अतावेक्ष कल्पविधानमें
कहे, शिलाह्वयम् वा शिलाजतुने। शिलाजतुका, प्रयो-
जयेत् प्रयोग करे। प्रयोग करे, तथा ते न प्रभाक्षे
तथा, प्राशम् अवनप्राशने। अवनप्राशका, अथापि
अथवा या, आगस्त्यम् अगस्त्ये कहेक्ष अगस्त्योक्त,
लेहम् लेहने। लेहका, ब्राह्मम् रसायनम् ब्राह्म रसायनने।
ब्राह्म रसायनका, अथ आमलक्याः अने आमलकी
रसायनने। प्रयोग करे। और आमलकी रसायनका
प्रयोग करे ॥ ९९ ॥

99. Mineral pitch should be administered by the wise physician, in accordance with the pharmacological procedure described; or the linctus called the Chyavanaprasha, or the one described by Agastya called the

९९. दिष्टम्-दिष्टम् (त.)

, प्राशं तथाऽऽगस्त्यमथापि लेहं-प्राशम् तथाऽऽगस्त्यमथापि

तुकी च (क. सं.)

, प्राशं तथाऽऽगस्त्यमथापि लेहं-प्राशम् तथाऽऽगस्त्यमथापि

chebulic myrobalan linctus or Brahma elixir or the elixir of emblic myrobalans should be given.

त्रिदोषजहृद्दोगस्य चिकित्सा—

त्रिदोषजे लङ्घनमादितः स्या-

दक्षं च सर्वेषु हितं विधेयम् ।

हीमातिमध्यमवेक्ष्य चैव

कार्यं त्रयाणामपि कर्म शास्तम् ॥१००॥

त्रिदोषजे त्रिदोषजन्य हृद्दोगमां त्रिदोषजन्य हृद्दोगमै आदितः प्रथमं प्रथमं, लङ्घनम् अथवा लघनं, स्वात् उपपत्तुं भेदो देवे, सर्वेषु च पक्षी सधना दोषोभा पथाव सब दोषमै. हितम् दितकर हितकर, अन्नम् अन्नं अन्न, विधेयम् आपत्तुं भेदो देवे, त्रयाणाम् अपि त्रयेण दोषोभा अन्नं तीनों दोषोंके बलका, हीन-हीन-पक्षुं हीनत्व, अति-अधिकपक्षुं अधिकत्व, मध्यमम् च अने मध्यमपक्षुं और मध्यमत्व, अवेक्ष्य भेदो देखकर, शास्तम् एव त्रयेयने दितकर तीनोंके लिए हितकर, कर्म कार्यम् चिकित्सा उपवी भेदो चिकित्सा करे ॥ १०० ॥

100. In cardiac disorder due to tridiscordance, lightening therapy should be first prescribed and then the dietetic regimen that is conducive to the condition. It is, after investigating the relative strength of the morbid humors, that their treatment successively should be undertaken.

शूलस्य चिकित्सा—

भुक्तेऽधिकं जीर्यति शूलमह्यं

जीर्णे स्थितं चेत् सुरदाहकुष्ठम् ।

सतिस्वकं द्वे लवणे विडङ्ग-

मुष्णाम्बुना सातिविषं पिबेद् सः ॥१०१॥

भुक्ते भोजनं उर्ध्वं पक्षी भोजन करने पर, अति-कम शूलम् हृद्दोगमां अधिक शूल थाय हृद्दोगमै अधिक

१००. सर्वेषु-सर्वत्र (व. ड)

शूल हो, जीर्णे च अने पथ्या पक्षी और पच जाने पर, स्थितम् चेत् शूल रोकध गम्य ते। ठहर जाय तो, सतिस्वकम् तिडङ्ग तिडङ्ग, सुरदार-देवदार देवदार, कुष्ठम् उठ कूठ, द्वे लवणे दो दोषो दोनों नमक, सातिविषम् अतिविषम् उर्ध्वं अर्धो, विडङ्ग अने वावडिङ्गने और वावविडङ्ग इनको, सः तेले वह, मुष्णाम्बुना गरम पाणी साथे गरम जलसे, पिबेद् पीवा पीवे ॥ १०१ ॥

101. If there is great pain occurring just after meals and lessening during digestion and ceasing at the end of digestion, the patient should take the pulvis of deodar, costus, Tilvaka, the two salts, embelia and indian atees with warm water.

जीर्णेऽधिके स्नेहविरचनं स्यात्

फलैर्विरेच्यो यदि जीर्यति स्यात् ।

त्रिष्वेव कालेष्वधिके तु शूले

तीक्ष्णं हितं मूलविरचनं स्यात् ॥१०२॥

यदि जीर्णे भे पथी गम्य पक्षी यदि अन्न पच जाने पर, अधिक अधिक शूल थाय तो अधिक शूल हो तो, स्नेहविरचनम् स्निग्ध विरेचन स्निग्ध विरेचन, स्वात् देवुं देवे, जीर्यति भे पथ्या अधिक शूल थाय तो यदि पकते समय अधिक शूल हो तो, फलैः फलोर्ध्वं फलोंसे, विरेच्यः स्वात् विरेचन देवुं विरेचन देवे, त्रिषु एव अने भे त्रयेषु और यदि तीनों ही, कालेषु उणे कालमें, अधिक अधिक, शूले तु शूल थाय तो शूल हो तो, तीक्ष्णम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मूलविरचनम् भूयोर्ध्वं विरेचन मूलोंका विरेचन, हितम् हितकर, स्वात् थाय छे होता है ॥ १०२ ॥

102. If the pain be greater at the end of digestion unctuous purgatives should be given. If pain be greater during digestion, mild purgatives of sweet fruits should be given. If just after food, during and at the end of

digestion, the pain remains uniformly severe, a severe purgative prepared with the root-group of drugs should be given.

प्रायोऽनिलो रुद्धगतिः प्रकुप्य-

त्यामाशये शोधनमेव तस्मात् ।

कार्यं तथा लङ्घनपाचनं च

सर्वं कृमिघ्नं कृमिहृद्दे च ॥१०३॥

इति हृद्रोगचिकित्सा ।

आमाशये सधना प्रकारनी हृदयरोगमा आमा-
शयमा सब प्रकारके हृदयरोगमें आमाशयमें, रुद्धगतिः
अति रुंधा ॥ ७५ ॥ रुद्ध गतिवाला, अजिलः वायु
वायु प्रायः अक्षुभ्रुं प्रायः, प्रकुप्यति अत्रापि प्रायेण
प्रकुपित होता है तस्मात् तेनैव इस लिए, शोधनम् एव
शोधन शोधन, तथा लङ्घनपाचनश्च च लंघन अने
पाचन लङ्घन और पाचन, कार्यम् इतना भेद भेद करना
चाहिए, कुमिहृद्दे च अने कुमिहृद्दे हृदोगमा और
कुमिहृद्दे हृदोगमें, सर्वम् सर्व सब, कुमिहृद्दे कुमिहृद्दे
चिकित्सा इतनी भेद भेद कुमिहृद्दे औषध करे ॥ १०३ ॥
इति आ यह, हृदोगचिकित्सा हृदोगचिकित्सा
हृदोगचिकित्सा है ।

103. Generally in all cardiac disorders, the vata getting obstructed is provoked and lodged in the stomach. Hence, only purification and the lightening and digestive therapies should be done. And in parasitic condition of the heart, treatment curative of parasites should be undertaken. Thus has been described the treatment of cardiac disorders.

प्रतिश्यायस्य निदानसंप्राप्तिलक्षणानि—

સંધારણાજીર્ણરજોતિભાષ્ય-

क्रोधर्तृवैषम्यशिरोमितापैः ।

प्रजापरातिस्वपनाम्बुजीतै-

रत्नप्रकाश वैद्यनाथपधूमैः ॥१०४॥

संस्थानदाये क्षिरसि प्रवृद्धो

वायुः प्रतिशयायमुदीरयेत्तु ।

घ्राणार्तिनोदो क्षत्रधुर्जलाभः

स्वाधोऽभिलात् खस्त्ररमूर्धरोगः ॥१०५॥

नासाग्रपाकज्वरवक्त्रशोथ

तृष्णोऽणपीनस्रवणानि निचिहत् ।

कः साहसि आनयनः सैकः

कफः हृद्यः शीतलि चपि कण्डूः ॥१०६॥

अर्थाणि रूपाणि तु सन्निपातात्

स्युः पीनसे तीव्रहजेऽतिदुःखे ।

संस्कारण- पेग रोडवाली बेगविधारण, अजीर्ण-
अच्छुली अजीर्ण, रजः- धुल जल, घूल, अतिमांस्य-
अ त भोजनवाली अधिक बोजन, कोष- डोषली कोष,
कतुवैषम्य- कतुली विषमताली कतुवी विषमता, शिरोऽ
भिलापैः भालाना संतापली शिर्के संताप, प्रजागर-
उभगराशी रात्रिमें जागना, अतिस्वपन- अहु निदा
उन्वाली अत्यन्त सोना, अम्बुशीतैः शीतल जलवाली
शीतल जल, अवश्यया उऊली अक्सका पडन, मैथुन-
मैथुनली मैथुन, वाय्वधूवैः आसुथी, धूवाडाली रोना
और धुवां इनमें, संस्थानदोषे दोष धट्ठ थनाली दोष
बट्ठ हो जाने पर, शिरसि भरतकुमां शिरमें, प्रबुद्धः वायुः
तु वधेक्षे वायु बढा हुआ वायु, प्रतिश्यायश्च भूणैः भम
जुलामको, उदीरयेद् पेडा डरे से उत्पन्न करता है,
अनिलाय वायुली अता प्रतिश्यायमां वायुजन्य प्रति-
श्यायमें, घ्राणादि- नासिकाभां वेदना नाकमें वेदना,
तोदौ सोय कोडाया जेवी पीडा तोद, क्षवधुः छी ड छीक,
सस्तरमूर्धरोगः स्तरमेद अने भरतकुना रोग स्तरमेद
और शिरका रोग, जलाशः छावः अने पाष्णी जेवी
खाव थाव से और पानी जैसा छाव होते हैं, पित्ता

१०२. धूमः-सेः (व.)

—नौकैः (क.)

—सर्वैः (फ.)

* ०५. मूर्धरोगः—शीर्षरोगः (ब.)

१०६१. तीव्रयजेऽतिदुःखे-ऽतीव्ररूपोऽतिदुःखे (च.)

पितृयी भूता प्रतिश्यायभा पित्तजन्य प्रतिश्यायमें, नासाग्रपाक- नाडिका टेरमाने पाक नाकके अग्रभाग-पा पकना, ज्वर- ताप ज्वर, तक्त्रक्षोष- भुभशेष मुखका सुखना, तृष्णा- तरस प्यास, उष्णपीतस्रवणाने तथा नाडभाथी गरम अने पीला शी'टनु' नीडगुणु' आश्रु छे और नाकमें गरम और पीला सावका बहना होते हैं, कफाद् धृष्टी भूता अतिश्यायभा कफजन्य प्रतिश्यायमें, कास- उधरस खांसी, अरुचि- अरुचि अरुचि, स्वाद- वनप्रसेका- नासिकाभाथी धृष्टु' ली'ट तथा भुभभाथी धाटी क्षाण नीडगे छे बहुत खास और घना कालाप्रसेक, स्रोतसि च तेभ्य नासाभाभा एवं नासाग्रोतमें, गुरुः कण्ठः च अपि अत्यंत पुण्डी थाय छे अत्यन्त खुजली होती है, सन्निपातान् तु अने सन्निपातभा भूता और सन्निपातजन्य, नीत्ररुजे तीव्र दूरवाणा नीत्र रुजावाले, अतिदुखे अति दुःखधृष्टी अत्यन्त दुःख- दायक, पीनसे प्रतिश्यायभा प्रतिश्यायमें, सर्वाणि भूता स्रव, रूपाणि वक्ष्ये। लक्षणं स्रवः थाय छे जेने हैं ॥ १०४-१०६३ ॥

104-106½. The suppression of natural urges, indigestion, inhalation of dust, excessive speech, anger, abnormality of season, affliction of the head, excessive waking, excessive sleep, very cold water, frost, excessive sexual indulgence, weeping and smoking are the factors by which in a condition where the morbid humor is in a congealed state in the head, the vata gets increased and gives rise to coryza. There will be pain and pricking sensation in the nose, sternutation, watery discharge and affection of the voice and the head due to vata; inflammation of the tip of the nose, fever, dryness of mouth, thirst, and hot and yellow discharge from the nose, in a condition due to pitta; and cough,

anorexia, thick and profuse discharge, heaviness and itching in the nasal passage occur in a condition due to kapha. All the symptoms occur with acute pain and great discomfort in rhinitis due to tridiscordance type.

दुष्टप्रतिश्यायजा रोगाः—

सर्वोऽतिवृद्धोऽहितभोजनात्

दुष्टप्रतिश्याय उपेक्षितः स्यात् ॥ १०७ ॥

ततस्तु रोगाः अवयुः नासा-

शोषः प्रतीनाहपरिस्रवौ च ।

घ्राणस्य प्रतिव्यमपीतस्रस्र

सपाकशोथार्बुदपूरकाः ॥ १०८ ॥

अरुचि शीर्षश्रवणाक्षिरोग-

खालित्यहर्त्यर्जुनसोमभावाः ।

मृदुश्वासकासज्वररक्तपित्त-

वैस्वर्यशोषश्च ततो भवन्ति ॥ १०९ ॥

सर्वे भूता प्रतिश्याय सब प्रतिश्याय, अहितभोज- नात् तु अहित भोजनभा अहित भोजनसे, उपेक्षितः तथा अतिश्याय न दूरवाणी तथा उपेक्षा करनेसे, अतिवृद्धः अत्यंत वृद्धीने अत्यन्त बढ़कर, दुष्टप्रतिश्यायः त्यात् दुष्ट प्रतिश्याय थय अथ छे दुष्ट प्रतिश्याय हो जाता है, ततः तु तेथी उससे, अवयुः अवयुः अवयुः नासाशोषः च नासाशोष नासाशोष, प्रतीनाह- प्रतीनाह प्रतीनाह, परिस्रवौ च परिस्रव परिस्रव, घ्राणस्य घ्राणस्य घ्राणस्य, प्रतिव्यमपीतस्रस्र सपाक- नासापाक नासापाक, शोथ- नासाशोष नासाशोष, अर्बुद- नासाशुद्ध नासाशुद्ध, पूरकाः अने पूरकत और पूरक, रोगाः ये रोगे थाय छे ये रोग होते हैं, ततः च वृणी तेथी पुनः उससे, अरुचि नाडभा शी'डगीओ नाकमें फुन्सियां, शीर्ष- शीर्ष सिर, श्रवण- डान कान, अक्षिरोग- अने आभना गेओ और आंखके रोग, खालित्य- आलित्य खालित्य,

१०९. शीर्षश्रवणाक्षिरोग-मूत्रश्रवणाक्षिरोग (स. ब.)

,, वैस्वर्य-वैवर्ण्य (द.)

હરિ-અર્જુન-કોમભાવાઃ રંગાદિભ્યોઽપિ તેભ્યઃ સ્વેતપક્ષુઃ ઓર લોમોઽપિ કપિચના એવં શ્વેતતા, તુટ-તરશ્ચ પ્લાસ, કાસ-શ્વાસ, શ્વાસ, કાસ-ઉપાસ, કાસ, ઝવર-તાપ ઝવર, રક્તપિત્ત-રક્તપિત્ત-રક્તપિત્ત, વૈસ્વર્ચ-વિસ્વરતા, સ્વરભેદ, શોષાઃ અને શોષ ઓર શોષ ભવન્તિ એ રોગો પક્ષુ થાય છે એ રોગ સી ઉત્પન્ન હોય છે ॥ ૧૦૭-૧૦૯ ॥

107-109. All kinds of rhinitis described above, if aggravated by unwholesome diet or neglect, will develop into a pernicious type of rhinitis. Then, it will give rise to various disorders of sternutation, atrophic rhinitis, nasal obstruction, nasal catarrh, ozena, chronic rhinitis, suppurative rhinitis, edematous rhinitis, nasal growth, sanguineous purulent rhinitis, furunculosis, the disorders of the head, ear and eye alopecia, tawnyiness or greyiness of the hair thirst, dyspnea, cough, fever, hemothermia and alteration of the voice and consumption.

દુષ્ટપ્રતિશ્યાયસ્ય લક્ષણમ્—

રોગાસિચાતસ્રવશોષપાકૈ-

ગ્રાણં યુતં યદ્વ ન વેત્તિ ગન્ધમ્ ।

દુર્ગન્ધિ ચાસ્યં બહુશઃપ્રકોપિ

દુષ્ટપ્રતિશ્યાયમુદાહરેત્તમ્ ॥૧૧૦॥

ગ્રાણમ્ જેમાં નાસિકા જિમ્મે નાસિકા, રોશ-રોશ રુકાવટ, અભિષાત-પ્રહાર ચોટ, સ્રવ-શ્વાસ, શ્વાસ, શોષ-શોષ, પાકૈઃ યુતમ્ અને પાકથી યુક્ત થાય છે ઓર પાકથી યુક્ત હોતી છે, યઃ ચ જેમાં મનુષ્ય જિમ્મે મનુષ્ય, ગન્ધમ્ ગન્ધને ગન્ધકો, ન વેત્તિ પારખતે નથી મહી જાનતા, ચાસ્યમ્ ચ જેમાં મુખ, મુખ, દુર્ગન્ધિ વાસ માટે છે દુર્ગન્ધયુક્ત હોતા છે, બહુશઃ અને વારંવાર ઓર વારંવાર, પ્રકોપિ પ્રકોપ પામે છે

પ્રકૃપિત હોતા છે, તમ્ તેને અને, દુષ્ટપ્રતિશ્યાયમુદાહરેત્તમ્ પ્રતિશ્યાય દુષ્ટ પ્રતિશ્યાય, ઉદાહરેત્તમ્ કહે છે કહે છે ॥ ૧૧૦ ॥

110. Nasal obstruction, ulceration, discharge, atrophy or suppuration, loss of the sense of smell, fetor oris and frequent attacks of the disease—know all these to be the symptoms of the pernicious type of rhinitis.

ક્ષવથોઃ, નાસાશોષસ્ય ચ લક્ષણમ્—

સંસ્પૃશ્ય મર્માગ્બનિલસ્તુ મૂર્ધ્નિ

વિષ્વકપથસ્યઃ ક્ષવથું કરોતિ ।

ક્રુદઃ સ સંશોષ્ય કફં તુ નાસા-

શુક્લાટકગ્રાણવિશોષણં ચ ॥૧૧૧॥

મૂર્ધ્નિ મસ્તકમાં સિરમે, વિષ્વકપથસ્યઃ, સર્વ માર્ગમાં રહેલો ચારો ઓર રહ્યા હુઆ, બનિલઃ તુ વાયુ વાયુ, મર્માગ્નિ મર્માને મર્મા, સંસ્પૃશ્ય સ્પર્શ કરી સ્પર્શ કરકે, ક્ષવથુમ્ છીક છીક, કરોતિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતા છે, સઃ તે વાયુ વદ વાયુ, ક્રુદઃ ક્રુપિત થઈ ક્રુપિત હો કર, કફમ્ તુ કફને કફકો, સંશોષ્ય સંકાવી સુશાકર, નાસાશુક્લાટક- નાસાશુક્લાટક નાસા-શુક્લાટક, ગ્રાણવિશોષણમ્ ચ તથા ગ્રાણવિશોષણ શોષ કરે છે ઓર ગ્રાણકા શોષ કરતા છે ॥ ૧૧૧ ॥

111. The vata, affecting the vital organs in the head and getting lodged in its passages, causes sternutation. The vata, getting provoked, dries up the kapha and causes atrophy of the turbinated bones and loss of smell (atrophic rhinitis)

પ્રતીનાહસ્ય લક્ષણં નાસાસ્રવસ્ય લક્ષણં ચ—

ઉચ્છ્વાસમાર્ગ તુ કફઃ સવાતો

ચન્ધ્યાત્ પ્રતીનાહમુદાહરેત્તમ્ ।

यो मस्तुलुङ्गाद्वनपीतपकः

कफः स्रवेदेष परिस्रवस्तु ॥११२॥

सवातः ने रोगभा वायुसहित वातके साथ, कफः तु उद् कफ, उच्छ्वासमार्गम् उच्छ्वासमार्गने प्रश्वासके मार्गको, रुन्ध्यात् रोद्धे छे रोकता है, तस् तेने उसे, प्रतीनाहम् प्रतीनाह प्रतीनाह, उदाहरेत् उद्देवे। कहना चाहिए, यः ने जो, मस्तुलुङ्गात् मस्तिष्कमार्गं मस्तिष्कसे, घन-भाटे घना, पीत-पीजौ पीला, पकः अने पाडेवे। और पका हुआ, कफः उद् कफ, स्रवेत् स्रवे छे बहता है, एवः तु ते वह, परिस्रवः परिस्रव उद्देवाय छे परिस्रव कहा जाता है ॥ ११२ ॥

112. It should be known as nasal obstruction, when the kapha with vata obstructs the channels of breathing. That is the condition of nasal catarrh where there is thick yellow and ripe discharge from the head or brain.

पूतिनस्य, अपीनस्य च लक्षणम्—

वैवर्ण्यदौर्गन्ध्यमुपेक्षया तु

स्यात् पूतिनस्य श्वयथुर्ग्रमश्च ।

आनद्यते यस्य विशुष्यते च

प्रक्रियते धूप्यति चापि नासा ॥११३॥

न वेत्ति यो गन्धरसांश्च जस्तु-

जुष्टं व्यवस्येत्तमपीनसेन ।

तं चानिलश्लेष्मभवं विकारं

ब्रूयात् प्रतिश्यायसमानलिङ्गम् ॥११४॥

उपेक्षया तु उपेक्षा उद्देवाभी उपेक्षासे, वैवर्ण्य- ने रोगभा नाउने। रंग अद्वाध् अय छे नायिका विवर्ण होती है, दौर्गन्ध्यम् अने तेभा दुर्गन्ध साथ छे और उसमें दुर्गन्ध होती है, श्वयथुः सोओ साथ छे शोफ होता है, ग्रमः च तेभ्य अक्षर और चक्षर, स्वाद आने छे आता है, पूतिनस्यम् ते पूतिनस्य उद्देवाय छे वह पूतिनस्य कहा जाता है, यस्य नेनु जिसकी, नासा नाक नासा, आनद्यते आनादयुक्त साथ छे आनादयुक्त होती है, विशुष्यते च अक्षर अने उद्देवा

होती है, प्रक्रियते उद्देवायुक्त साथ छे क्रियेयुक्त होती है, धूप्यति च अपि अने धूमाडा नेनु नीकणतुं होय ओवु साथ छे और धूमा निकलने जैसे भावसे युक्त होती है, यः जस्तुः तथा ने मनुष्य और जो मनुष्य, गन्धरसांश्च गंध तथा रसने गंध और रसोंको, न वेत्ति अक्षुते। न होय नहीं पहिचानता, तस् ते भावसे ने वह, अपीनसेन जुष्टम् अपीनसे रोग यथे छे अपीनसे आकान्त है, व्यवस्येत् ओम अक्षुतुं ऐसा जाने अनिक- रात वात, श्लेष्म- तथा उद्देवा तथा कफम् अयम् उत्पन्न यथेसा उत्पन्न, तस् च ते रोगने उस रोगको, प्रतिश्याय- प्रतिश्यायना प्रतिश्याय, समान- लिङ्गम् समान लक्षणवाला, ब्रूयात् उद्देवा कहे ॥ ११३-११४ ॥

113-114. Due to neglect, there develop discoloration, stinking, swelling, and giddiness; this condition is called 'ozena'. Where there is obstruction, drying, softening or fuming in the nose, the person is not able to recognise smell or taste, know him to be affected with rhinitis. It should be regarded as disorder due to vata-cum-kapha if its symptoms are like those of acute rhinitis.

प्राणपाकस्य लक्षणं, नामाश्रययोः लक्षणं, नासार्बुदस्य लक्षणं च —

सदाहरागः श्वयथुः सपाकः

स्यात् प्राणपाकोऽपि च रक्तपित्तात् ।

प्राणाभितासुकप्रभृतीन् प्रदूष्य

कुर्वन्ति नासाश्वयथुं मलाश्च ॥११५॥

प्राणे तथोच्छ्वासगतिं निरुध्य

मांसाश्च दोषावपि चार्बुदाणि ।

रक्तपित्तात् च अपि दोषा तथा पित्तभी रक्त और पित्तसे, सदाहरागः सदा तथा आवाशभी युक्त दाह और लालीसे युक्त, सपाकः श्वयथुः अने पाकवाला सोओ

आयुं छे अरु पाकयुक्त शोक होता है। प्राणशक्तः छे प्राणुप्राण वह प्राणशक्त, नास्य उद्देशाय छे कहा जाता है। मलाः च नास्य, पित्तं जले छे वातादि दोष, प्राणाश्रित- नास्य उद्देशा नासाश्रित, पित्तं प्रभृतीन् दोषां वजरे धातुशेने रक्तदोष, प्रदूष्य दूषित करी अत्यन्त दूषित करके, नासाश्रयधुम् वाजरेने नासाका शोक कुर्वन्ति करे - करते हैं। तथा तथा तथा। प्राणे नास्य नासिकाम्, उच्छ्वासगतिम् उच्छ्वासगति गतिने प्रवाहकी गतिको, निरुध्य रेडी रोककर, नास-मन्त्र-दोषात् अपि मन्त्र तथा दोषादीनां दोषात् पक्ष मांस तथा रक्तकी दुष्टिने भी अर्बुदानि च अर्बुदोने उत्पन्न करे छे अर्बुदोको उत्पन्न करते हैं ॥ ११५३ ॥

115-1153. The inflammation of the nose due to vitiation of blood and pitta, will cause burning, redness, swelling and suppuration. The morbid humor vitiating the blood and some other tissues of the nasal region cause swelling in the nose; and as a result of the vitiation of flesh and blood, there will form nasal growths which cause obstruction to breathing.

पूरकस्य लक्षणम्—

प्राणात् खवेत्वा भवणात्मुखाद्वा

पित्ताकमसं तत्रपि पूरकम् ॥११६॥

प्राणात् नास्यभी नास्ये भवणात् कानमभी कानसे, मुखात् वा छे मुखमभी वा मुखसे, पित्ताकम् पित्तसहित पित्तयुक्त, मन्त्रं तु अपि जे दोषी जो रक्त, खवेत् नहे छे बहता है वह, पूरकम् पूरक उद्देशाय छे पूरक कहा जाता है ॥ ११६ ॥

116. There will be discharge from the nose, ear, or the mouth, of the blood, tinged yellow with the color of

pitta. This is called sanguino purulent rhinitis.

अरुषिक्तायाः लक्षणं दीप्तस्य लक्षणं च—

क्षार्जित् सपित्तं पवनस्त्वगादीन्

संदूष्य चारुषि सपाकवन्ति ।

नासा प्रदीप्तेव नरस्य यस्य

दीप्तं तु तं रोगमुदाहरन्ति ॥११७॥

इति नासारोगनिदानम् ।

सपित्तः पित्तसहित पित्तयुक्त, पवनः पवन वायु, त्वगादीन् तथा वजरेने त्वका आदिको, संदूष्य क्षारी रीते दूषित करी अत्यन्त दूषित करके, सपाकवन्ति पाकवणी पाकयुक्त, अरुषि च श्रेणीशेने उत्पन्न करे छे अरुषिकाको उत्पन्न करता है, यस्य जे जिस, नरस्य पुरुषको। नासा नास नासा, प्रदीप्ता इव अक्षे सजगत् दोष जलती हुई सी प्रतीत हो, तम् तु ते उस, रोग रोगने रोगको, दीप्त दीप्त रीत, उदाहरन्ति उद्देशे छे कहते हैं ॥ ११७ ॥ इति आ। यह, नासारोग-निदानम् नासारोगनिदान छे नासारोगनिदान है।

117. The vata combined with pitta vitiating the skin and the superficial tissues, causes 'furunculosis' which suppurates. They call that condition red-nose, the condition where a man's nose is shining bright and red like fire. Thus has been described the pathology of diseases of the nose.

शिरोरोगस्य वातजामेदेन लक्षणानि—

भृशार्तिशूलं स्फुरतीह वातात्

पित्तात् सदाहार्ति कफाद्गुरु स्यात् ।

सर्वैस्त्रिदोषं किमिभिरु कण्डू-

दौर्गन्ध्यतोदातिर्युतं शिरः स्यात् ॥११८॥

इति शिरोरोगनिदानम् ।

वातान् वातधी वातसे, भृशार्तिशूलश्च आधुं
अत्यन्त पीडा तथा शूलवन्तुं यमसिं बहुत पीडा
और शूलसे युक्त होकर, इह स्फुरति इरके से फड़कता है,
पित्तात् पितधी पित्तसे, सदाहार्ति दाहयुक्त पीडावन्तुं
आधुं से दाहयुक्त पीडावाला होता है, कफात् उद्धी
कफसे गुरु भारे भारी, स्यात् आधुं से होता है, सर्वैः
अने सर्व दोषे थी और सब दोषों, त्रिदोषम् त्रि
दोषेवाणुं आधुं से तीन दोषवाला होता है, क्रिमिभिः
तु कृमिधी क्रिमिअसे, शिरः भरतश्च सिर, कण्डू- अरन्ध्र
खुजली, दौर्गन्ध्य- दुर्गन्ध दुर्गन्ध, तोद-अग्नि-युतम् तोद
तथा पीडावन्तुं तोद तथा पीडासे युक्त स्यात् आधुं से
होता है ॥ ११८ ॥ इति आ यद्, शिरोरोगनिदानम्
शिरोरोगनिदान से शिरोरोगनिदान है।

118. In headache due to vata, there
will be severe pain, ache, or throbbing;
in pitta type, pain and burning; and
in kapha type, heaviness; and all
symptoms in tridiscordance type; while
in case of parasitic infection, there
occur itching, stink, pricking sensation
and pain. Thus has been described
the pathology of the diseases of the
head.

मुखरोगस्य वातजादिभेदेन लक्षणानि—

मुखामये मारुतजे तु शोष-

कार्कश्यरौक्ष्याणि चला रुजश्च

कृष्णारुणं निष्पतनं सशीतं

प्रसंसनस्पन्दनतोदभेदाः ॥११९॥

तृष्णाज्वरस्फोटकतालुदाहा

धूमायनं चाप्यवदीर्णता च ।

पित्तात् समूर्च्छा विविधा रुजश्च

वर्णाश्च शुक्लारुणवर्णवर्ज्याः ॥१२०॥

१२०. तृष्णाज्वरस्फोटकतालुदाहा तृष्णाज्वरस्फोटक-

दाहपाकाः (ब.)

वर्ण-पाण्डु (ब.)

कण्डूगुरुत्वं सितविज्जलत्वं

स्नेहोऽरुचिर्जाड्यकफप्रसेकौ ।

उत्क्रेशमन्दानलता च तन्द्रा

रुजश्च मन्दाः कफवक्त्ररोगे ॥१२१॥

मारुतजे तु वातधी थयेक्ष वातजन्य, मुखामये मुख-
रोगभा मुखरोगमें, शोष- शोष शोष, कार्कश्य- कठोरता
कठोरता, रौक्ष्याणि रूक्षता रूक्षता, चलाः अने अली
तली इरती और अस्थिर रुजः च पीडाओ वेदनमें,
स्युः आधुं से होती हैं, सशीतम् शीत दाहवाधी सरकी
लगनेसे, कृष्ण- शोणः काली, अरुणम् तथा दाह वधुने।
और लाल वर्णसे, निष्पतनम् मुखस्याव लालका बहना,
प्रसंसन- दाहता पडुं दांतका गिरना, तोद- व्यथा तोद,
भेदाः तथा दाह और भेदनके समान पीडा, पित्तात्
पित्तधी थयेक्ष मुखरोगभा पित्तजन्य मुखरोगमें, तृष्णा-
तरस प्यास, ज्वर- तात्र ज्वर, स्फोटक- छाया
विस्फोटक, तालु- तालुवाले तालुका, दाहाः दाह दाह,
धूमायनं च अपि मुखभाधी धूमाधुं नेपुं नीकणपुं मुखसे
धुवां निकलने जैसा भाव, अवदीर्णता दाह वगेरेतुं दाहपुं
होठ आदिका फटना, समूर्च्छाः भू-भा मूर्च्छा, विविधाः
अतःअतन्नी विविध प्रकारकी, रुजः च पीडा पीडा,
शुक्ल- अने मुख पर श्वेत और मुख पर श्वेत, अरुण-
अने दाह और लालको, वर्ज्याः च सिवायना छोड़कर,
वर्णाः रोग उत्पन्न आधुं से जोष रंग होते हैं, कफ-
वक्त्ररोगे अने उद्धी उत्पन्न थयेक्ष मुखरोगभा और
कफजन्य मुखरोगमें, कण्डूः अरन्ध्र खुजली, गुरुत्वम्
भारेपणुं भारीपन, सितविज्जलत्वम् श्वेत-रंग, जिडाश,
सफेदी पिच्छिलता, स्नेहः स्निग्धता जिरवता, अरुचिः
अनुचि अरुचि, जाड्य- अस्ता जडता, कफप्रसेकौ
उद्धुं नीकणपुं कफका प्रसेक, उत्क्रेश- मोण उत्क्रेश,
मन्दानलता च भू-अग्निपणुं अग्निमांश, तन्द्रा तन्द्रा
तंद्रा, मन्दाः अने भेद और भेद, रुजः पीडाओ
आधुं से रुजा होती हैं ॥ ११९-१२१ ॥

119-121. In diseases of the mouth
due to vata, there will be dehydration,
roughness, dryness, fleeting pain,

121. स्नेहो-स्नेहो (ब.)

dusky red coloration, salivation, coldness, loosening of teeth, throbbing, pricking pain and fissures. In a condition due to pitta, there will be thirst, fever, sores burning of the palate, fuming and ulcerations, fainting, various kinds of pain and discoloration excepting that of white and dusky-red one. And in the diseases of mouth due to kapha, there will be itching, heaviness, pallor, sliminess, unctuousness, anorexia, dullness, increase of mucus, ptyalism, nausea, weakness of the gastric fire, torpor and dull pain.

सर्वाणि रूपाणि तु वक्त्ररोगे

भवन्ति यस्मिन् स तु सर्वजः स्यात् ।

संस्थानदूष्याकृतिनामभेदा-

चैत्रे चतुःषष्टिविधा भवन्ति ॥१२२॥

यस्मिन् ७ जिव. वक्त्ररोगे भुभ्रशेभर्त्ता मुखरोगमें, सर्वाणि भूषणां सब, रूपाणि ३५ लक्षण, भवन्ति होय छे होते हैं, सः तु ते वह, सर्वजः त्रिदोषधी उत्पन्न सन्निपातजन्य, स्यात् अथो होय छे होता है, एते च आ आर भुभ्रशेभो ये रोग, संस्थान-स्थान संस्थान, दूष्य-दूष्य दूष्य, आकृति-आकृति आकृति, नामभेदात् तथा नामना भेदधी और नामके भेदसे, चतुःषष्टि-थोसठ चौसठ, विधाः प्रकारना प्रकारके, भवन्ति थाय छे होते हैं ॥ १२२ ॥

122. If all these symptoms appear together, then it is to be regarded as mouth-disease due to tridiscordance. These diseases of the mouth are sixty-four in number when designated according to seat of affection, susceptible body-tissue and shape.

१२१. सर्वजः स्वाद-सन्निपातात् (क.)

शालाक्यतन्त्रेऽभिहितानि तेषां

निमित्तरूपाकृतिभेदजानि ।

यथाप्रदेशं तु चतुर्विधस्य

क्रियां प्रवक्ष्यामि मुक्तामयस्य ॥१२३॥

इति मुखरोगनिदानम् ।

तेषाम् तेथेनां उनके, निमित्त-हेतु हेतु, रूप-पूर ३५ पूर्वरूप, आकृति-३५ रूप, भेदजानि तथा औषध तथा चिकित्सा, शालाक्यतन्त्रे शालाक्यतन्त्रे शालाक्यतन्त्रे, अभिहितानि ३६ छे कहे गये हैं, चतुर्विधस्य आर भुभ्रशेभो चार प्रकारके, मुक्तामयस्य तु भुभ्रशेभो मुखरोगके, यथाप्रदेशम् भूषण अनुसार प्रसंगके अनुसार क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, प्रवक्ष्यामि ३६ छे कहूंगा ॥ १२३ ॥ इति आ यह, मुखरोग-निदानम् भुभ्रशेभोनिदान छे मुखरोगनिदान है ।

123. In the treatise dealing with the special branch of Salakya-tantra are described the etiology, signs and symptoms, shape and treatment of these disorders in full. I shall describe the treatment of only four main types of mouth diseases in their relevant situations in this treatise. Thus has been described the pathology of the diseases of the mouth.

अरोचकस्य वातजादभेदेन लक्षणानि--

वातादिभिः शोकभयातिलोभ-

क्रोधैर्मनोघ्नाशनगन्धरूपैः ।

अरोचकाः स्युः परिहृष्टदन्तः

कषायवक्त्रश्च मतोऽनिलेन ॥१२४॥

१ ३ क्रियां प्रवक्ष्यामि मुक्तामयस्य-चिकित्सां

वक्त्रगदस्य वक्ष्ये (क. ग.)

यथाप्रदेशं तु-अश-यथायं तु (क.)

१२४. क्रोधैर्मनोघ्नाशन-क्रोधावहृषाशन (क.)

अशन-अशुचि (द.)

स्युः परिहृष्टदन्तः कषायवक्त्रश्च मतोऽनिलेन-कर्कशशीत-दन्तकषायवक्त्रस्य मतोऽनिलेन (क.)

वातादिभिः वात वज्रेण वातादिस्ते, शोक- शोक, भय- भय भय, अतिक्रोम- अतिदोष अतिक्रोम, क्रोधैः क्रोध क्रोध, क्रोधोन्मत्त- अने भयने आधात करनरी और मनके लिए अप्रिय, अज्ञान- भोजन भोजनो, गन्ध- गंध गन्ध, रूपैः तथैः ३५थी तथा रूपे, अरोचकाः अरोचक अरोचक, स्युः थाय छे उत्पन्न होते हैं, अनिलेन वातथी थयेला अरोचकभा नानज अरोचकमें, परिहृष्टदन्तः मनुष्यना दन्त आभाध आय छे मनुष्यको दन्तहर्ष होता है, कषायवक्त्रः च अने भुषने स्वाद उसायेला थाय छे और मुखना स्वाद कसैला होता है, मतः अभिमानभा आवे छे ऐसा माना जाता है ॥ १२४ ॥

124. Anorexia is caused by the provocation of vata and other humors as also by grief, fear, excessive greed, anger, unpleasant foods, smells and sights; setting the teeth on edge and astringent taste in the mouth are known to result from morbid vata.

कटुम्लमुष्णं विरसं च पूते
पित्तेन विद्याल्लवणं च वक्त्रम् ।
माधुर्यपैच्छिन्नगुरुत्वशैत्य-
विवक्षसंबन्धयुतं कफेन ॥ १२५ ॥

पित्तेन पित्तथी थयेला अरोचकभा पित्तज अरोचकमें, वक्त्रम् भुष मुख, कटु कटु, म्लम् अम्ल, उष्णम् भित्तु उष्ण, विरसं विरस, पूति च दुर्गन्धयुक्त दुर्गन्धी, लवणम् च तथा भातुं थाय छे तथा नमस्त्रिण होता है, कफेन अने उक्षी थयेला अरोचकभा भुष और कफजन्य अरोचकमें मुख माधुर्य-भधुरता मिठास, पैच्छिन्न- पिच्छिलता, गुरुत्व- भारेपणुं भारीपन, शैत्य- ठंडापणुं शीतलता, विवक्ष- आहारभा असमर्थपणुं आहारमें असमर्थता, संबन्ध- युतम् तथा उक्षे संधि औषधी युक्त थाय छे तथा कफका संबन्ध इनसे युक्त होता है ॥ १२५ ॥

१२५. विवक्षसंबन्धयुतम्-विवक्षसंस्तम्भयुतम् (ब.)

125. Pungent taste, acid taste hot and bad taste, stinking and salt taste in the mouth should be regarded as a result of morbid pitta. There will be sweet taste in the mouth and sliminess, heaviness and coldness and discharge of lumpy mucus in conditions due to kapha.

अरोचके शोकभयातिक्रोम-
क्रोधाद्यद्व्याशयगन्धजे स्यात् ।
स्वाभाविकं वक्त्रमथारुचिश्च
त्रिदोषजे नैकरसं भवेत् ॥ १२६ ॥

इत्यरोचकनिदानम् ।

शोक- शोक शोक, भय- भय भय, अतिक्रोम- अतिदोष अतिक्रोम, क्रोधादि- क्रोध वज्रे क्रोधादि, अहङ्ग- अहङ्ग अहङ्ग हृदयके लिए अप्रिय, अज्ञान- भोजन भोजनो, गन्धजे अने गन्धथी थयेला और गन्धजे उत्पन्न, अरोचके अरोचकभा अरोचकमें, वक्त्रम् भुष मुख, स्वाभाविकम् स्वाभाविक रसवाणुं होय छे स्वाभाविक रसयुक्त होता है, अथ परंतु परन्तु अरुचिः अरुचि अरुचि, स्वात् होय छे होती है, त्रिदोषजे तु अने त्रिदोष ३५थी उत्पन्न थयेला अरोचकभा और त्रिदोष-जन्य अरोचकमें, नैकरसम् भुष अने उक्षे रसवाणुं मुख अने रसयुक्त, भवेत् होय छे होता है ॥ १२६ ॥ इति आ यह, अरोचकनिदानम् अरोचकनिदान छे अरोचकनिदान है ।

126. In anorexia due to grief, fear, excessive greed, anger, and unpleasant food and smell, though the mouth is in a normal condition, yet there will be anorexia. In condition of tridiscordance, there will be

१२६. ह्याशय-ह्याशुचि (ब. व.)

स्वाभाविकं वक्त्रमथारुचिश्च-स्वाभाविकस्वात्परसोदरुचिश्च

(व)

varying tastes in the mouth. Thus has been described the pathology of anorexia.

कर्णरोगस्य वातजादिभेदेन लक्षणानि—

नादोऽतिरुक्कर्मलस्य शोषः

स्त्रावस्तनुश्चाश्रवणं च वातात् ।

शोफः सरागो दरणं विदाहः

सपीतपूतिस्त्रवणं च पित्तात् ॥१२॥

वैश्रत्यकण्डूस्थिरशोफशुक्ल-

स्निग्धस्रुतिः श्लेष्मभवेऽवरुक् च ।

सर्वाणि रूपाणि तु सन्निपातात्

स्त्रावश्च तत्राधिकदोषवर्णः ॥१२८॥

इति कर्णरोगनिदानम् ।

वातात् वातधी भयेदा कर्णरोगमा वातज कर्ण-
रोगमें, नादः नाद आवाज, अतिरुक् अतिपीडा अत्यन्त
वेदना, कर्मलस्य डाननी भेदन कानके मेलका,
शोषः सूखाई भवुं शुष्क होना, तनुः स्त्रावः पातगै।
स्त्राव पतला स्त्राव, अश्रवणम् च तथा भहेरापणु
थाय छे तथा बहेरापन होता है पित्तात् पित्तधी
भयेदा कर्णरोगमा पित्तज कर्णरोगमें, सरागः दाह श-
सहित लालीके साथ, शोफः सेजे शोथ, दरणम् दाट
फटना, विदाहः विदाह विदाह, सपीत- अने पीणे।
और पीले रंगसे युक्त, पूतिस्त्रवणम् च तथा दुर्गन्धिवागै।
पुनुने स्त्राव थाय छे तथा सड़ा हुआ स्त्राव होता है, श्लेष्मभवे
ऊथी भयेदा कर्णरोगमा कफज कर्णरोगमें, वैश्रत्य-
साभगवानी भाभी विकृत सुनना, कण्डू- अरु खुजली
स्थिरशोफ- स्थिर सेजे स्थिर शोथ, शुक्लस्निग्ध- धीने।
तथा स्निग्ध सफेद और स्निग्ध, स्रुतिः पुनुने स्त्राव स्त्राव
अवरुक् च तथा थोड़ी पीडा थाय छे तथा अल्प पीडा होती
है, सन्निपातात् तु अने सन्निपातधी भयेदा कर्णरोगमा
और सन्निपातजन्य कर्णरोगमें, सर्वाणि रूपाणि त्रये दोषनां
लक्षणे। थाय छे सब लक्षण होते हैं, तत्र अने तेमां और
वहां, अधिकदोषवर्णः स्त्रावः च जे दोषनी अधिकता
होय छे ते दोषना रंग जेवे। पुनुना स्त्रावने। रंग
होय छे प्रबल दोषके अनुसार रंगवाला स्त्राव होता है।

॥ १२७ १२८ ॥ इति कर्णरोगनिदानम् अथ कर्णरोग-
निदान छे यद् कर्णरोगनिदान हे ।

127-128. Tinnitus (noises in the ear),
excessive pain, drying of the ear-wax,
thin discharge and deafness occur in
condition due to vata. Swelling, red-
ness bursting, burning, yellow and
putrid discharge occur in condition
due to pitta. Dys-acousma, itching, rigid
swelling, white and sticky discharge
and slight pain occur in condition
caused by kapha. In condition of
tridiscordance, there will be all the
signs and symptoms and the discharge
excessively morbid and containing
many colors. Thus has been described
the pathology of ear-diseases.

नेत्ररोगस्य वातजादिभेदेन लक्षणानि —

अल्पस्तु रागोऽनुपदेहर्लाक्ष

सतोदमेदोऽनिलजस्त्रिरोगे ।

पित्तात् सदाहोऽतिरुजः सरागः

पीतोपदेहः सुभ्रशोष्णवाही ॥१२९॥

अनिलज- वातधी भयेदा वातजन्य, अक्षिरोगे नेत्र-
रोगमा नेत्ररोगमें, अल्पः तु आभमा थोड़ी थोड़ी
रागः रताश होय छे लाली होती है, अनुपदेहवान् च
थीपडा गणता नथी और मैल नहीं आता, सतोदमेदः
अने पीडा तथा भेद थाय छे और तोद तथा भेद
होते हैं, पित्तात् पित्तधी भयेदा नेत्ररोगमा पित्तजन्य
नेत्ररोगमें, सदाहः दाह दाह, अतिरुजः अति पीडा

॥ १२९ ॥ अल्पस्तु.....रोगे-अल्पस्तु रागोऽनुपदेहर्लाक्ष अल्पस्तु-

अतिरुजश्च वातज (क. ब. ड. घ.)

, सुभ्रशोष्णवाही-सुभ्रशोष्णमस्रु (क. फ.)

, -सुभ्रशोष्णमस्रु (ख.)

, पित्तात्.....सुभ्रशोष्णवाही-पित्तात् सदाहोऽतिरुजोऽति-

रागः पीतोपदेहः सुभ्रशोष्णमस्रु (ब. ड.)

अत्यन्त रुजा, सरागः तथा रक्तशः अथ छे तथा काली होती है, पीतोपदेहः तेभ्यः पीणः शीघ्रं वणे ते पीला मैल, सुभ्रूज- अने अत्यन्त नीर अत्यन्त, उष्ण- बाही भिना आंसु बहे छे मरम खाव होता है ॥१२९॥

129. Slight redness absence of mucus, secretion and lachrymation, and pricking and cutting pains occur in eye disease due to vata. In condition due to pitta, there will be burning acute pain great redness yellow discharge and profuse and warm lachrymation.

शुक्रोपदेहं बहुपिच्छिलञ्च

नेत्रं कफान् स्याद्गुरुता सकण्डूः

सर्वाणि रूपाणि तु त्रिपाता-

त्रेयामयाः घणवतिस्तु मेदात् ॥१३०॥

कफात् उक्षी भूक्षी नेत्ररोगमा ककजन्य नेत्ररोगमें, नेत्रम् शुक्रोपदेहम् आभमा पीणः शीघ्रं वणे छे नेत्र सफेद मैलसे युक्त रहते हैं बहु- धुला अत्यन्त, पिच्छिल- शीघ्रं पिच्छिल, अश्रु आंसु बहे छे आंसु बहते हैं, सकण्डूः तेभ्यः अरभ एवं खुजली, गुरुता अने भारेपण्यं थाय छे और भारेपन होता है, त्रिपातात् तु त्रिदोषधी भूक्षी नेत्ररोगमा त्रिदोष- जन्य नेत्ररोगमें, सर्वाणि रूपाणि त्रिदोषनां सधना दक्षिणे थाय छे तीन दोषके सब लक्षण होते हैं, मेदात् स्थान आदिना भेदधी स्थान आदिके मेदसे, नेत्रादयाः आ नेत्ररोगना इस नेत्ररोगके, घणवतिः ८६ उक्षी थाय छे ९६ प्रकार होते हैं ॥ १३० ॥

130. White discharge, profuse and viscid lachrymation heaviness of the eye and itching occur in the kapha type. All these symptoms together occur in condition of tridiscordance. All

१३०. शुक्रोपदेहं-शुक्रोपदेही (क.)

॥ नेत्रामयाः घणवतिस्तु मेदात्-वृत्तसन्निर्नेत्रगदास्तु

मेदात् (ब. फ.)

eye diseases are classified into ninety six varieties

तेषामभिधायिनि रमि रमि

शालाक्यतन्त्रेषु चिकित्सितं च ।

पराधिकारे तु न विस्तरोक्तिः

शस्तेति तेनात्र न नः प्रयासः ॥१३१॥

इति नेत्ररोगनिदानम् ।

तेषाम् नेत्राणां रोगके, अभिव्यक्तिः दक्षिणे लक्षण, चिकित्सितं च तः चिकित्सा तथा चिकित्सा, शालाक्यतन्त्रेषु शालाक्यतन्त्रेषु शालाक्यतन्त्रमें, अभि- रदिष्टा उक्षा छे रहे हैं, पराधिकारे तु भीभना अधिकारमा दूसरेका अधिकार होनेसे, विस्तरोक्तिः विस्तारथी उक्षेत् विस्तारमें कहना, न कस्ता इति येऽप्य- तथी प्रयास नहीं है, तेन नः तेषां अभ्यासे उत्तमे हमारा, अत्र छे विशेष इस विषयमें, प्रयासः प्रयास प्रयास, न तथी नहीं है ॥१३२॥ इति आ ग्रह, नेत्ररोग- निदानम् नेत्ररोगनिदानम् नेत्ररोगनिदानम् है ।

131. Their signs, symptoms and treatment are described in the treatise on the special branch of Salakva-tantra. It is not attempted by us to expatiate on them here, as that belongs to the province of specialists. Thus has been described the pathology of the disease of the eye

स्वास्थ्यं उक्षणं पलितस्य लक्षणं च-

तेजोऽनिलाद्यैः सह केशभूमि

दग्ध्वाऽऽशु कुर्यान् स्वकर्म नरस्य ।

किञ्चित् दग्ध्वा पलितानि कुर्या-

द्धरिप्रभत्यं च शिरोरुहणाम् ॥१३२॥

तेजः शरीरानी भरभी शरीरिक ऊष्मा, अनिलाद्यैः सह वायु वजरेनी साथे अग्नी वातदिके साथ, केश- भूमिम् केशनी भूमिमें केशभूमिके, दग्ध्वा आग्नी जलाकर, नरस्य मनुष्यने पुरुषमें, स्वकर्म दक्षि- स्वास्त्य, आशु तत्त शीघ्र, कुर्यात् उरे छे

१३२. अनिलाद्यैः सह-संशतं खड्ड (ब. फ.)

उत्पन्न करता है, किंचित् तु देशेन भूमिने शोषी केश भूमिको शोषा, दग्ध्वा आग्नीने जलाकर, पलितानि वाष्णानि धौष्णपक्षे पालित्य, शिरोरुहाणां तत्रा वाष्णानि और बालोंमें, हरिप्रभवत्वं च भूष्णपक्षे भूषण, कुर्यात् કરે છે કરતા હૈ ॥ ૧૩૨ ॥

132. The thermal element, combined with the vata and other humors, scorches up the scalp and produces alopecia. By partial scorching, it causes grayness or tawny color of the hair.

ऊर्ध्वजत्रुरोगनिदानोपसंहारः—

इत्यूर्ध्वજત્રુત્થગદૈકદેશ-

સ્તન્ત્રે નિબદ્ધોડયમશૂન્યતાર્થમ્ ।

અતઃ પરં મેષજસંગ્રહં તુ

નિબોધ સંક્ષેપત ડચ્યમાનમ્ ॥૧૩૩॥

इति खालित्वरोगनिदानम् ।

હતિ આ પ્રમાણે હવે પ્રકાર અયમ્ આ યદ, ऊर्ध्वजत्रु- ઉર્ધ્વજત્રુઃ ऊर्ध्वजत्रुज, ગદૈકદેશः રોગમેઃ એક ભાગ રોગોકા એક ભાગ, તન્ત્રે આ શાસ્ત્રમાં હવે શાસ્ત્રમાં, अशून्यता- અશૂન્યતાના પરિહાર માટે ન્યૂનતાને પરિહારો લેવા ઉપર કહેવા છે કહેવા છે, अतः પરમ્ હવે પછી અતઃ આગે, સંક્ષેપતઃ સંક્ષેપથી સંક્ષેપે, डच्यमानम् કહેવામાં આવતા કહેવામાં, मेषजसंग्रहं તુ ઔષધોના સંગ્રહને ઔષધસંગ્રહને, निबोध आगौः સુતો ॥ ૧૩૩ ॥ इति आ यह खालित्वरोगनिदानम् આલિત્વરોગનિદાન છે આલિત્વરોગ નિદાન હૈ ।

133. The local affections, occurring in the upper supra-clavicular part of

૧૩૩. તન્ત્રે-સુત્રે (ધ)

તન્ત્રે.....ડચ્યમાનમ્-પ્રોક્ષિકિત્સાં તુ પરં નિબોધ ।

વિસ્તારતઃ સંગ્રહનમ્ સમ્યગ્ ચથાક્રમે સૌમ્ય મયોચ્ય-
માનામ્ (ક. ઇ. જ.)

અતઃ પરં.....ડચ્યમાનમ્-પ્રોક્ષિકિત્સાં તુ પરં

નિબોધ તન્ત્રે નિબદ્ધોડયમશૂન્યતાર્થમ્ (ક.)

the body is described here; in order to obviate the censure of an absolute omission of them in this treatise. Henceforth, listen to the excellent epitome of their therapeutics succinctly described. Thus has been described the pathology of alopecia.

पीनसनासारोगचिकित्सा—

वातात् सकासवैस्वर्ये सक्षारं पीनसे घृतम् ।

पिवेद्रसं पयश्शोषणं स्नेहिकं धूममेव वा ॥૧૩૪॥

વાતાત્ વાતાથી થયેલ વાતાઘ્ન્ય, સકાસવૈસ્વર્યે આંત્રી, સ્વરમેદઃ ધાંત્રી, સ્વરમેદ, પીનસે અને પીનસમાં, और पीनसमें, सक्षारम् જ્યારે સહિત યવશાયુક્ત, घृतम् ધી ધી. रसम् આંત્રસ માંસરસ, उष्णम् च पयः અથવા ગીતું દૂધ અથવા ગરમ દૂધ, स्नेहिकम् કે સ્નેહિક, या स्नेहिक, धूमम् एव वा पिवे। धूमपान કરવું ધૂમ પીવે ॥ ૧૩૪ ॥

134. In coryza due to vata: accompanied with cough and laryngeal disorders, the patient may drink ghee mixed with alkali or meat-juice or warm milk or may inhale unctuous smoke.

शताह्वा त्वग्बला मूलं स्योनाकैरण्डवित्वजम् ।

सारग्वधं पिवेद्वर्ति मधूच्छिष्टवसाधृतैः ॥૧૩૫॥

શતાહ્વા મુલા સૌક ત્વક્ તજ દાલવીની, बला पक्षातुं મૂળ બલાકો જલ, स्योनाक- ટેંટુ ટેંટુ, एरण्ड- એરંડો एरण्ड. विल्वजम् મૂલજ અને બીલીનાં મૂળની ઓલ, और बेलकी जड़की छाल, सारग्वधम् અને ગરમાણાની ઓલ એઓની, और अमलतासकी छाल इनकी, मधूच्छिष्ट- મીથુ સોમ, वसा- વસા વસા, घृतैः तथा धीनी साथे તથા ધીને, वर्तिम् पिवेत् બીડી કરી પીવી વર્તિ બનાવે પીવે ॥ ૧૩૫ ॥

૧૩૪. વૈસ્વર્ય-વૈસ્વર્ય (ક.)

૧૩૫. સ્યોનાકૈ-દયોનાકૈ (ક.)

135. He should smoke cigar prepared of dill seeds, cinnamon bark, roots of heart-leaved sida, indian calosanthos, castor plant, bael, purging cassia, bee's wax, fat and ghee.

सकुपूसः—

अथवा सघृतान् सकृन् कृत्वा मल्लकसंपुटे ।
नवप्रतिश्यायवतां धूमं वैद्यः प्रयोजयेत् ॥१३६॥

अथवा अथवा या, मल्लकसंपुटे नगीनाणां शक्ति-
राना संपुटमां शरावोंके संपुटमें, सघृतान् धीनाणां
वीके साथ, सकृन् कृत्वा साथवे। अथ करी मल्लको
बन्दकर वैद्यः वैद्य वैद्य, नव-नवी नवोत्पन्न प्रतिश्याय-
वताम् शरीरवाणा रोगीने प्रतिश्यायके रोगीको, धूम
तेने। धूमाडा इतका धूमका, प्रयोजयेत् पावे। प्रयोग
करावे ॥१३६॥

136. Or the physician may administer inhalation by mixing powder of roasted paddy and ghee, and filling them in a pipe to the patients suffering from recent coryza.

आवस्थिकी चिकित्सा—

शङ्खमूर्धललाटातौ पाणिस्वेदापनाहनम् ।
स्वभ्यक्ते श्वयुस्त्रावरोधादौ संकराद्यः ॥१३७॥

शङ्ख-धमसुं संस्रप्रदेश, मूर्ध-भस्तक सिर, लला-
टातौ तथा ललाटनी पीडा होय ते। तथा ललाट इनमें
पीडा होने पर, पाणि-स्वेद-हस्तस्वेद हाथसे स्वेद, उप-
नाहनम् तथा उपनाह करवा ओंछी और उपनाह
करना चाहिए, श्वयु-छींछ छींछ, श्वयु-परिश्वाय
नाकका बहना, रोधादौ तथा प्रतीनाह वजेरेमां तथा
प्रतीनाह आदिमें, स्वभ्यक्ते सारी रीते तेव ओपडी
अच्छी तरह अभ्यस करने पर, संकराद्यः संकर वजेरे
स्वेद ओपवा ओंछी संकरादि स्वेद देवे ॥१३७॥

137. In pain in the temples, head and forehead, palm, sudation or poul-

tices should be done; and in sneezing, nasal catarrh and nasal obstruction, mixed-sudation and other varieties of sudation should be administered, after duly inuncting the patient.

त्रेयाश्च रोहिषाजजीवचातकारेचोरकाः ।

सकृपत्रमरिचलानां चूर्णा वा सोपकुञ्चिका ॥१३८॥

रोहिष रोहिष धास रोहिष घन, अजाजी-अजुं
जीरा, बचा वच वच, तर्कारि-अरुणी अरणी, चोरकाः
शेरक तथा चोर्क, सोपकुञ्चिका-काणीअरी काया जीरा,
त्वक्-तम् दालचीनी, पत्र-तमाक्षपत्र तेजपत्र, मरिच-
काणी अरी मरिच गुलानास अने ओक्षली और
इलायची. चूर्णाः वा ओंछीनां यूछीने इनके चूर्णको
त्रेयाः च संघनां सूचे ॥१३८॥

138. The powders of ginger grass, cumin seed, sweet flag, wind killer, angelia as also the powders of cinna-
mon, cinnamon leaves, black pepper, cardamom and black cumin should be used as snuff.

श्रोतःशृङ्गाटनासाक्षिशोषे तैलं च नावनम् ।
तमाव्याजे तिलान् क्षीरे तेन पिष्टांस्तदूष्मणा ॥१३९॥
मन्दस्विन्नान् सयष्ट्याहचूर्णांस्तेनैव पीडयेत् ।

श्रोतः-श्रोत नासाश्रोत, शृङ्गाट-शृङ्गाटक शृङ्गाटक,
नासाक्षिशोषे नासिका तथा नेत्र सङ्काध अथ त्वारे
नासा तथा आंख सूख जायें तब, तैलम् च तैलनुं
तैलका, नावनम् नावन आपपुं ओंछी नख करे,
आजे क्षीरे अकरीना इधनी बकरीके दूधमें, तिकान्
तखने तिलोंको, प्रमाव्य भावना आपी भावित करके,
तेन ते इधनी साथे उध दूधके साथ, पिष्टान् पीसेछा पीसे
हुए, तदूष्मणा अने तेनी गरमीशी और उसकी गरमीसे,
मन्दस्विन्नान् धीमी आंखकी धुंध भयेछा ते तखाने
अथ आंखसे स्वेदित हुए उन तिलोंको, सयष्ट्याहचूर्णांस्तेनैव पीडयेत्

नेडीमधना यूर्ध्वनी साथे जेणनी मुलहठीके चर्मे साथ
सिलावर, पय मूष पीवसेन् । नीडरीके दूध नीभी
तेभान नीयेनी देखे, उनमें ककीका दूध डालकर
उनको निकोड लेवे ॥ १३९३ ॥

139-139½. In dryness of the inter-communicating channels of the nose ear and eyes, oil should be used as nasal medication. Soak til seeds in goat's milk and paste them with the same milk. Then, add to the paste the pulvis of liquorice and cook it with goat's milk-steam on a low fire, and express oil from it with the help of the same milk.

दशमूलस्य निष्काये राज्ञामधुकककवत् ॥१३९०॥
सिद्धं ससैन्धवं तैलं दशकृत्वोऽणु तत् स्मृतम् ।
जिग्धस्यास्थापनैर्दोषं निर्हरेद्वातपीनसे ॥१३९१॥

दशमूलस्य दशमूलना दशमूलके निष्काये कनाथभां
काथमें, ससैन्धवम् सिंधुधूलु सैन्धानमक, रास्ना- रास्ना
रास्ना, मधुक- अने नेडीमधना और मुलहठीके, कक-
वत् ककनी साथे ककके साथ, दशकृत्वः दशवार
दसवार, सिद्धम् सिद्ध करेहुं सिद्ध त्वा हुआ, तत्
तैलम् ते तैल वह तैल, अणु अणुतैल अणुतैल, स्मृतम्
उद्धृतम् छे कहा जाता है, वातपीनसे वायुना पीनसभां
वायुके पीनसमें, स्निग्धस्य ते तैलथी स्नेहन कथा पछी
उस तैलसे स्नेहन करनेके बाद, आस्थापनैः आस्थापना-
द्वारा आस्थापनसे, दोषश्च दोषनु दोषका, निर्हरेत् हरण
करेहुं निर्हरण करे ॥ १४०-१४१ ॥

140-141. This medicated oil prepared in ten times the decoction of the deca-radices with the paste of indian groundsel, liquorice and rock salt, is known as 'Anu oil'. In coryza due to vata, the morbid humors should be cured by corrective enema given after duly oleating the patient.

जिग्धस्य शोणैश्च लघ्वन्नं प्रास्यादीनां रसैर्हितम्
उष्णाम्बुना स्नानपाने निवातोष्णप्रतिश्रयः ॥१४२॥

जिग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, अम्ल- अम्ल अम्ल,
उष्णः च अने उष्ण द्रव्यो साथे और उष्ण द्रव्योके
साथ, प्रास्यादीनाम् आभ्य आदि प्राणीओना प्रास्य
आदि जीवोके, रसैः भांसरसे वडे मांसरसो, लघ्वन्नञ्च
लघु अन्ननुं लोणन लघु अन्नका भोजन, हितम् हित-
कर है हितकर है स्नान- स्नान स्नान, पाने तथा पान
तथा पान, उष्णाम्बुना गरम, अणथी करवा गरम जलसे
करना चाहिए, निवात- तेभय पवनरहित एवं पवन-
रहित, उष्ण- अने गरम और गरम, प्रतिश्रयः स्थानभां
रहेतुं स्थानमें रहना चाहिए ॥ १४२ ॥

142. Light diet with unctuous, sour and hot meat-juices of domestic and other animals, the use of warm water for bath and potion, and warm lodging free from draught are beneficial.

चिन्ताव्यायामवाक्चेष्टाव्यवायविरतो भवेत् ।
वातजे पीनसे धीमानिच्छेन्नवात्मनो हितम् ॥१४३॥

आत्मनः पीतानु अपने, हितम् हित हितको, इच्छन्
एव भच्छता चाहनेवाले, धीमान् बुद्धिमाने बुद्धिमानको,
वातजे पीनसे वातज पीनसभां वातजन्य पीनसमें,
चिन्ता- चिन्ता चिन्ता, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम,
वाक्- वाणी वाणी चेष्टा- चेष्टा, व्यवाय- अने
व्यवायथी और व्यवायसे, विरतः निवृत्त निवृत्त, भवेत्
थपुं भेधिये होना चाहिए ॥ १४३ ॥

143. The intelligent patient, desiring his well-being, should avoid worry, exercise, speech and exertion and sexual intercourse, when affected with coryza due to vata.

पैत्तिकप्रतिश्रयायचिकित्सा—

पैत्ते सर्पिः पिबेत् सिद्धं शूकवेरमृतं पयः ।
पाचनार्थं पिबेत् पके कार्यं मूर्धविरेचनम् ॥१४४॥

१४४. सिद्ध-सिद्ध (प.)

पक्ते पथारी धूसरे प्रतिश्वायमां पित्तजन्य
प्रतिश्यायमे, सितम् सिद्ध करेयुं सिद्ध किया हुआ,
सर्पिः धी धी पिबेत् पीपुं ओधये पीना चाहिए,
नाचनार्थक दोषोक्त पथारी भाटे दोषोक्त पकानेके लिए,
शृंगवेरवृत्तय सुस्थी सिद्ध करेयुं सोठसे सिद्ध किया
हुआ, पत्रः इव दूध, पिबेत् पीपुं पीना चाहिए. पक्के
प्रतिश्वाय पक्के यत्तां प्रतिश्वायके पक्के पर, सूर्य-
विरचन शिरोविरेचन विरोविरेचन, कार्यय करेयुं
ओधये करवाना चाहिए ॥ १४४ ॥

144. In coryza due to pitta, medi-
cated ghee and medicated milk with
dry ginger should be taken in order
to ripen it; and when ripe errhines
should be administered

पाठार्थ तैलम्—

पाठाद्विरजनीमूर्वापिप्पलीजातिपल्लवैः ।

दन्त्या च साधितं तैलं नखं स्यात् पक्वीनसे १४५

पक्वीनसे पाठेया पीनसमां पके हुए पीनसमें,
पाठा- पाठा पादी, द्विरजनी- हज्जर अने दारुहज्जर
हल्ली और दारुहल्ली, मूर्वा- मूर्वा मूर्वा, पिप्पली- पीपर
पिप्पली, जातिपल्लवैः ओधनां पान चमेलीके पत्ते,
दन्त्या च अने दंतीमूली और दन्तीमूलसे,
साधितम् सिद्ध करेया सिद्ध किये हुए, तैलं तैल
तैलका, नखम् खात् नख आपवुं नख देना
चाहिए ॥ १४५ ॥

145. Oil prepared with patha tur-
meric, indian berberry, trilobed virgin
bower, long pepper, jasmine sprouts
and red physic nut may be used as
nasal medication in ripe coryza.

आयुर्विज्ञान आर्यसंग्रहः—

पूयास्त्रे रक्तपित्तघ्नाः कषाया नादनानि च ।

पाकदाहाद्यरुक्तेषु शीता लेपाः ससेचनाः ॥ १४६ ॥

१४५. खात् पक्वीनसे-संपक्वीनसे (४.)

१४६. लेपाः ससेचनाः-सेकाः प्रक्षेपनाः (५)

पूयास्त्रे रक्तपित्तघ्नाः कषायाः स्वादुशीतलाः ।

पूयास्त्रे पूयस्त्रमां पूयस्त्रमे, रक्तपित्तघ्नाः रक्त-
पित्तघ्नाः रक्तपित्तघ्नाः, कषायाः कषायाः कषाय,
नादनानि च अने नख देना और नख देने चाहिए,
पाकदाहादि- पाक दाह पक्के पाक, दाह आदि, अरुक्तेषु
रुक्तेषु शीतलेमां तथा फुन्निमोमे, ससेचनाः सेचन-
सहित परिपेचनोंके साथ, शीताः शीतल शीतल, लेपाः
लेपोमा प्रयोग करेये ओधये लेपोका प्रयोग करना
चाहिए, घेय- तथा सुंधवाना प्रयोग तथा सुंधनेके क्रय,
नख- नख नख, कषायाः च अने आहारविहार
आदि सधन विपयारे और आहारविहार आदि नव
उपासन, कषायाः कषाय रसवाया कषाय रसवाये,
स्वादुशीतलाः स्वादु अने शीतल होना ओधये स्वादु
और शीतल होने चाहिए ॥ १४६ ॥

146-146½. In conditions of discharge
of pus and blood from the nose, decoc-
tions and nasal medications indicated
in the vitiated condition of blood and
pitta and in suppuration, burning
and similar other complications and
furunculosis, cooling applications and
affusions, as well as astringent, sweet
and cooling snuffs and nasal medica-
tions should be administered.

मन्दपित्ते प्रतिश्याये स्निग्धैः कुर्याद्विरचनम् १४७ ॥

मन्दपित्ते मन्दपित्तवाणा मन्दपित्तयुक्त, प्रतिश्याये
प्रतिश्यायमां प्रतिश्यायमे, स्निग्धैः स्निग्ध द्रव्योय
स्निग्ध द्रव्योंसे, विरेचनम् विरेचन विरेचन, कुर्यात्
करावपुं ओधये करवाना चाहिए ॥ १४७ ॥

147. In coryza due to slight pitta,
errhination should be carried out with
unctuous medications

१४६. घेयनस्थ-स्नेहजम्ब उड न ड. घ.

१४७. मन्दपित्ते-पक्के पित्त फ. ब)

घृतं क्षीरं यवाः शालिगोधूमा जाङ्गला रसाः ।
शीताम्लास्तिकशाकानि यूषा मुद्रादिमिर्हिताः ॥१४८॥

घृतम् धी घी, क्षीरम् दूध दूध, यवाः जौ, जालिः शालिः शै.भा शालिचावल, गोधूमाः भउं गेहूं, जांगलाः रसाः जंगल प्राप्तीओना भांसरस जांगल जीवोके मांसरस शीताम्लाः शीतल तेमल अम्ल द्रव्ये, शीतल एवं अम्ल द्रव्य, तिकशाकानि उड्या शलिक शाक, मुद्रादिभिः अने भज वजरेना और मूंगआदिके. यूषाः धूप धूप, हिताः हितकारक छे हितकारक है ॥१४८॥

148. Ghee, milk, barley, sali rice, wheat, meat-juices of jangala animals, cold and acid articles, bitter vegetables and the soup of green-gram and other pulses are beneficial.

गौरवारोचकेष्वदौ लङ्घनं कफपीनसे ।
स्वेदाः सेकाश्च पाकार्थं लिप्ते शिरसि सर्पिषा ॥१४९॥

कफपीनसे उड्या यथैवा पीनसभा कफज पीनसमें, गौरव- गौरव गौरव, आरोचकेषु अने अरुचि अता और अरुचि होने पर, आदौ प्रथम प्रथम, लङ्घनम् लंघन कराना चाहिए. पाकार्थम् पीन- सने पकावना पीनसको पकानेके लिए, सर्पिषा धी घी, लिप्ते ये।पडेवा चुपके हुए शिरसि शिर पर शिर पर, स्वेदाः स्वेद स्वेद, सेकाः च अने परिषेक करवा ओछीये और परिषेक करने चाहिए ॥ १४९ ॥

149. In heaviness, anorexia and other conditions in coryza due to kapha, lightening therapy should be given in the beginning and in order to ripen it, sudation and hot affusions should be given, after anointing the head with ghee.

लघुनं मुद्रचूर्णेन व्योषक्षारघृतैर्युतम् ।
देयं कफप्रवमनमुत्क्रिष्टश्लेष्मणे हितम् ॥१५०॥

१४८. शीताम्लास्तिकशाकानि-शीतगाम्भस्तिकशाकानि (फ.)

१४९. सर्पिषा-सर्पिः (घ. फ.)

व्योष-त्रिउडु त्रिकटु, क्षार- जवभाउर यवक्षार, घृतैः अने धीघी और घृतसे. युतम् युक्त युक्त, लघुनम् लघुन, मुद्रचूर्णेन भजना यूषं आथे मूंगके चूर्णके साथ, देयम् आपवुं ओछीये देना चाहिए, उत्क्रिष्ट- उड्येशयुक्त उत्क्रेशयुक्त, श्लेष्मणे उड्यपीनसनाणा पुरुषने कफपीनसनाणे पुरुषको कफप्रवमनम् उड्य वमन कफ नाशक वमन, हितम् हितकर छे हितकर है ॥ १५० ॥

150. Garlic mixed with the flour of green gram and the three spices, alkali and ghee should be given; and when the kapha is precipitated, emesis with kapha-curing drugs is beneficial.

अपीनसे पूतिनस्ये प्राणस्त्रावे सकण्डुके ।
धूमः शस्तोऽवपीडश्च कटुभिः कफपीनसे ॥१५१॥

सकण्डुके अरुचिनाला खजलीयुक्त, अपीनसे अपी- नसभा अपीनसमें, पूतिनस्ये पूतिनस्यभा पूतिनस्यमें, प्राणस्त्रावे नासास्त्रावभा नासास्त्रावमें, कफपीनसे अने उड्य पीनसभा और कफज पीनसमें, कटुभिः कटु द्रव्योंका, धूमः धूम धूम, अवपीडश्च अने अवपीड और अवपीड, शस्त. शस्त छे प्रशस्त है ॥ १५१ ॥

151. In condition of chronic rhinitis in nasal catarrh accompanied with itching, and in coryza due to kapha, inhalation and nasal drops, prepared with pungent articles, should be given.

मनःशिला वचा व्योषं विडङ्गं हिङ्गु गुग्गुलुः ।
चूर्णो ब्रेयः प्रथमनं कटुभिश्च फलैस्तथा ॥१५२॥

मनःशिला मनःशिल मैनसिल, वचा वज्र वच, व्योषम् त्रिउडु त्रिकटु, विडङ्गम् वापडंग वायविडंग, हिङ्गु हिङ्गु हींग, गुग्गुलुः अने गुग्गुलु और गुग्गुला, चूर्णः यूषं चूर्ण, ब्रेयः सूधवुं ओछीये सूचना चाहिए, तथा तथा तथा, कटुभिः कटुद्रव्योंका कटु रसवाले.

१५१. अपीनसे पूतिनस्ये प्राणस्त्रावे-सकण्डुके पीनसे पूतिप्राणस्त्रावे (फ.)

१५२. फलैस्तथा-फलैः सह (घ.)

चूर्णो ब्रेयः-चूर्णः पावः (ड. तं)

फलैः शौण्डिपुं फलोंका, प्रथमनक्ष प्रथमन देवुं ओष्ठौ प्रथमन देना चाहिए ॥ १५२ ॥

152. The powder of red arsenic, sweet flag, the three spices, embelia, asafetida. and gum-guggul may be inhaled. or insufflation should be done with pungent fruits.

भार्गीमदनतर्कारीसुरसादिचपाचिते ।

मूत्रे लाक्षा वचा लम्बा विडङ्गं कुष्ठपिप्पली ॥ १५३ ॥
कृत्वा करकं करजं च तैलं तैः सार्षपं पचेत् ।

पाकान्मुक्ते घने नस्यमेतन्नोद्योतिमे कफे ॥ १५४ ॥

भार्गी- भार्गी भार्गी, मदन- भीटण मदनफल, तर्कारी- अरुणी अरनी, सुरसादि- अने सुरसादि गन्धुभी और सुरसादिसे, चपाचिते पकावेष्टा पकाये हुए, मूत्रे गोभूत्रमां गोमूत्रमें, लाक्षा ६५५ लाक्षा, वचा ५०० वच, लम्बा ३८००भी कटुतुम्बी, विडङ्ग ५५५ विडङ्ग, वायविडङ्ग, कुष्ठ- ३६ कूठ, पिप्पली ५५२ पिप्पली, करजम् अने उरुजने और करजका, कलक ३६३ कलक, कृत्वा करीने करके, तैः शौण्डिपुं इनसे, सार्षपम् तैलम् सरसिधुं तैल सरसोंका तैल, पचेत् पकावतुं पकाना चाहिए, पाकात् पाडीने पककर, मेदोन्निमे मेदना नये। मेदके समान, घने गाढे गाढा, कफे ३६ कफ, मुक्ते दृष्टे पडे त्पारे निकलने पर, एतत् नस्यम् आ तैलनुं नस्य देवुं इस तैलका नस्य देवे ॥ १५३-१५४ ॥

153-154. Decoct in cow's urine beetle killer, emetic nut, wind killer, holy basil and similar other articles. Prepare a medicated oil from rape seed oil and the above decoction with the paste of lac, sweet-flag, gourd, embelia costus, long pepper and indian beech. This should be used as nasal medication, when the coryza has ripened and thick mucus of the color of yellow fat, is being discharged.

१५३. लम्बा-लिम्ब (क.)

१५४. मेदोन्निमे-मेदोन्निविते (ह.)

स्निग्धस्य व्याहृते वेगे छर्दनं कफपीनसे ।

वमनीयशृतक्षीरतिलमाषवागुना ॥ १५५ ॥

वार्ताकिकुलकव्योषकलत्थादकिमुद्रजाः ।

यूषाः कफघ्नमक्षं च शस्तमुष्णाम्बुसेच(व)नम् १५६

कफपीनसे उर्ध्वपीनसमां कफपीनसमें, वेगे व्याहृते पीनसने। वेग रोडता पीनसके वेगके रुक जानेपर, स्निग्धस्य स्नेहल उर्ध्वपी स्नेहल कराके, वमनीय- वमनीय द्रव्योंथी वमनीय द्रव्योंसे, शृतक्षीर- पकावेष्टा द्रव्योंथी पकाये हुए द्रव्योंथी, तिल- तैल तिल, माष- अने द्रव्योंथी और उबदसे, यवागुना तैयार उबेदी यवागु- ६५५ तैयार की हुई यवागुदाग, छर्दनम् वमन उरुजतुं वमन कराना चाहिए, वार्ताक- रीगुष्ठा बैंगन, कुलक- उरुजने करैके, व्योष- त्रिकटु त्रिकटु, कलत्थ- कुण्ठथी कुलथी, आदकि- पुर्वे अरुडर, मुद्रजाः अने भगना और मूंगके, यूषाः यूषा यूस, कफघ्नम् कफघ्न च उर्ध्व अने कफघ्न अल, उष्णाम्बु- तथै गरम जलनुं तथा गरम जलका, सेचनम् सेचन सेचन, शस्तम् सातुं छे अच्छा है ॥ १५५-१५६ ॥

155-156. When the coryza due to kapha is reduced to a mild state, emesis should be administered, after previous oleation of the patient, with milk or gruel of til and black gram medicated with the emetic group of drugs. Soups of brinjals, carilla fruit, the three spices, horse-gram, pigeon pea and green gram and a diet of articles curative of kapha and affusion (and potion) of warm water, are beneficial.

सर्वजित् पीनसे दुष्टे कार्ये शोफे च क्रोफजित् ।

आरोऽर्बुदाधिमांसेषु क्रिया शोषेष्ववेक्ष्य च ॥ १५७ ॥

इति पीनसनासारोगचिकित्सा ।

१५५. वमनीयशृतक्षीरतिलमाषवागुना-यवागुना मदनक्षीर- तिलमाषोपसिद्धा (द.)

यवागुना-यवागुभिः (घ.)

१५६. वार्ताकिकुलकव्योष-कफघ्नमक्षं वार्ताक (द. क.)

दुष्टे पीनसे दुष्ट पीनसभां दुष्ट पीनसमे सर्वजिह्व
त्रिदोषनाशक त्रिदोषनाशक, होके च अने नाशन-
सोअभां और नासकां सूत्रमें, शोकजिह्व सोअने
अतनारी सूत्रको जीतनेवाली, कार्यम् चिह्नित्सा कर्पी
चिकित्सा करनी चाहिए, अर्बुद-अर्बुद अर्बुद अधि-
मांसेषु अने अधिमांसभां और अधिमांसमें, क्षारः
क्षार थेअवे क्षार प्रयुक्त करना चाहिए, शेषेषु च अने
शेष नासारांशभां और शेष नासारांशमें, अवैद्य
परीक्षा करीने परीक्षा करके, जिह्वा चिह्नित्सा कर्पी
ओष्ठये चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १५७ ॥ इति आ-
यह, पीनसनासारोगचिकित्सा पीनसनासारोग-
चिकित्सा छे पीनसनासारोगचिकित्सा है ।

157. In pernicious type of coryza, treatment curative of tridiscordance should be done; in edema of the nose, the treatment curative of edema. In tumor and fleshy growths, caustic alkali should be used; and for the rest, treatment should be done after proper investigation. Thus has been described the treatment of coryza.

वातिकशिरोरोगचिकित्सा—

वातिके शिरसो रोगे स्नेहान् स्वेदान् सनावनान् ।
पानान्मुपनाहान्श्च कुर्याद्वातामयापहान् ॥१५८॥

वातिके वातशी थयेवा वातजन्य, शिरसः रोगे
शिरोरोगभां शिरोरोगमें, वातामयापहान् वातरोग-
नाशक वातरोगनाशक, सनावनान् नश्ये नस्य, स्नेहान्
स्नेह स्नेह, स्वेदान् स्वेदो स्वेद, पान- पान पान,
अन्नम् अन्न अन्न, उपनाहान् च अने उपनाहो और
उपनाह, कुर्यात् कर्पी ओष्ठये करने चाहिए ॥ १५८ ॥

158. In diseases of head due to vata, oleation, sudation and nasal medication, and food and drink and poultices that are curative of vata-disorders, should be prescribed.

तैलमृष्टैरगुर्वीः सुखोष्णैरुष्णानाहनम् ।

जीवनीयैः सुमनसा मन्स्यैर्मन्सैश्च सन्पन्न ॥१५९॥

तैलमृष्टैः तैलशी भूज्येवा तैलये मूने हुए, सुखोष्णः
सुखोष्ण सुखोष्ण, अगुर्वीः अगुर अदिने अगुर
आदिका, जीवनीयैः अजीवनीय औषधैः जीवनीय
औषधोंका, सुमनसा मन्सैवी मन्सैवी इत्येवा चमेली
आदिके फूलोंका, मन्स्यैः मांस्यैः मन्स्यैः मांस्यैः
च अने मन्स्यैः और मांसोंका, उपनाहनम् उपनाह
उपनाह, नश्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १५९ ॥

159. Genially warm poultices, prepared with drugs of the eagle wood group fried in oil, or poultices prepared with life-promoter group of drugs or with jasmibe or with fish or flesh, are recommended.

राज्ञादितैलम्—

राज्ञादितैलमिदं सिद्धं उक्षीर नस्यमर्तिनुत् ।

तैलं राज्ञादिकाकोलीकाराभिरथापि वा ॥१६०॥

राज्ञा रास्ना राज्ञा, स्थिरादिभिः अने स्थिरादिभिः
अदिभिः और शालपणी आदिभिः अथ अपि वा अथवा
तो अथवा तो, राज्ञा- रास्ना राज्ञा, दिकाकोली- डाकोली,
ह्रीरडाकोली कारकोली, क्षीरकाकोली, अर्कराभिः अने
राकश्यै और अर्करासे, उक्षीरम् दूध साथे दूधके साथ,
मर्तिनुत् सिद्ध करेवा सिद्ध किये हुए, तैलम् तैलम्
तैलका, नस्य नस्य नस्य, अर्तिनुत् शिरसो पीडने
नाश करे छे शिरःपीडाका नाशक है ॥ १६० ॥

160. Nasal medication with the oil prepared with milk and drugs of the indian groundsel group and ticktrefoil group, or the medicated oil prepared with indian groundsel, the two Kakolis and sugar, is also curative of pain.

१५९. जीवनीयैः सुमनसा-जीवनीयैश्च पुष्पैश्च (फ.)

prepare 64 tolas of ghee with equal quantity of milk in that decoction adding the paste of one tola each of the drugs of the sweet group. This ghee, known popularly as the Peacock-ghee, is curative of diseases of the head, facial paralysis, diseases of the ear, eyes, nose, tongue, palate mouth and throat; and it is curative of upper supra-clavicular diseases. Thus has been described the Peacock-ghee.

क्षिरोरोगे महामायूरधृतम्—

एतेनैव कषायेण घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।

चतुर्गुणेन पयसा कर्कशैर्मिश्र कर्षिकैः ॥१६६॥

जीवन्तीत्रिफलामेदासृद्धीकर्षिपरूषकैः ।

सप्तकाचविकाभार्गीकाश्मरीसुरदारुभिः ॥१६७॥

आत्मगुतामहामेदातालखर्जूरमस्तकैः ।

मृणालबिलशालूकशृङ्गीजीवकपत्रकैः ॥१६८॥

शतावरीबिदारीशुब्रुहतीसारिवायुगैः ।

सूर्वाश्वदंष्ट्रभक्तशृङ्गाटककसेरुकैः ॥१६९॥

रास्नास्थिरातामलकीसूक्ष्मैलाशटिपौष्करैः ।

पुनर्नवातुगाक्षीरीकाकोलीधन्वयासकैः ॥१७०॥

खर्जूरक्षोटवातामसुजाताभिषुकैरपि ।

१६६. पयसा—दुधेन (फ)

१६७. सृद्धीकर्षिपरूषकैः—मधुकर्षिपरूषकैः (ब.)

॥ सुरदारुभिः—कर्कशैर्मिश्रैः (ग. क.)

१६८. मृणालबिलशालूकशृङ्गीजीवकपत्रकैः—मृणालबिलशालूकशृङ्गीजीवकपत्रकैः (फ.)

॥ शालूक—खर्जूर (क. फ)

॥ शालूकशृङ्गीजीवकपत्रकैः—खर्जूरमधुकर्षि सजीवकैः (ब. छ.)

॥ —खर्जूरमधुकर्षि सजीवकैः (ब.)

१७०. खर्जूरक्षोट—मधुकाक्षोट (क. ब.)

॥ —मधुकाक्षोट (ब. ड. घ.)

॥ —मधुकाक्षोट (ब. ड.)

द्रव्यैरेभिर्मथालाभं पूर्वकरुणेन साधितम् ॥१७१॥

नस्ये पाने तथाऽभ्यङ्गे वस्तौ चैव प्रयोजयेत् ।

एतेन एव आ आ इषी, कषायेण कषायेथी काथसे, चतुर्गुणेन चतुर्गुणः चौगुने, पयसा दूधनी साथे दूधके साथ, घृतप्रस्थम् ६४ तोला घी ६४ तोले घी, जीवन्ती-शुद्धी जीवन्ती, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, मेदा-सृद्धीका-मेदा, दाक्ष मेदा, मुनका, कर्षि- कर्षि कर्षि, परूषकैः शालूक- कालना, सप्तका रीसाभणी लजावन्ती, चविका-भार्गी- अषक, भारंगी चव्य, भार्गी, काश्मरी-शुद्धी गम्भारी, सुरदारुभिः देवदारु देवदारु, आत्मगुता-क्षीपय केवौच, महामेदा- महामेदा महामेदा, ताल- ताल- भरतक तालमस्तक, खर्जूरमस्तकैः अर्जूरमस्तक खर्जूरमस्तक, मृणाल-बिल- कमलनाभ, कमलदंष्ट्र कमलनाल, कमलदण्ड, शालूक-शृङ्गी- कमलनाभ, कमलदंष्ट्र, कमलकन्द, काकडासींगी, जीवक- अषक जीवक, पत्रकैः पत्रक पत्राख, शतावरी- शतावरी शतावरी, बिदारी-इक्षु- भोषिकेणु, शेरडी बिलाईकन्द, ईख, ब्रुहती- भेडी भोली-भणी वन-भाटा, सारिवायुगैः अने अतनी सारिवा दो प्रकारकी कपूरी, सूर्वा-अदंष्ट्रा- भोरेवेल, जोभरु सूर्वा, गोखरु, कषमक- कषमक कषमक, शृङ्गाटक- शुभ्रोडा सिंघाडा, कसेरुकैः कसेरु कसेरु, रास्ना-स्थिरा- रास्ना-शावेल, रास्ना, सरीवन, तामलकी- भोषि अभादी भुई आंवला, सूक्ष्मैला- नानी ओदयी लोटी इलायची, आदि- पट्ट- कथूरी कचूर, पौष्करैः पुष्करभूषण पोहकरमूल, पुनर्नवा-साठोडी गदहपुरना, तुगाक्षीरी- वांसकपूर वंशलोचन, काकोली- काकोली काकोली, धन्वयासकैः धमासा, धमासा, खर्जूर- अर्जूर खर्जूर, अक्षोट- अक्षोट अक्षोट, वाताम- अक्षम वाताम, मुजात- बाहोरी साधम लाहोरी सालम, अभिषुकैः अने पिस्ता और पिस्ता, यथालाभम् जेथला भगे तेथला जितने मिल सके इतने, एभिः द्रव्यैः अपि ये द्रव्यैर्भाथी इन द्रव्योमेंसे, कर्षिकैः प्रत्येक ओक ओक तोला बर्ध प्रत्येकका एक

१७२. नस्ये पाने तथाऽभ्यङ्गे वस्तौ चैव प्रयोजयेत्—पाने वस्तौ

तथाभ्यङ्गे नस्ये चैतत्प्रदापयेत् (ग.)

॥ नस्ये पाने तथाऽभ्यङ्गे—तत् पक्वं नावनेऽभ्यङ्गे (ब.)

॥ प्रयोजयेत्—प्रदापयेत् (ब.)

एक तोला ले कर, एभिः कल्कैः च औं ४ २०थीना
उत्थी इन्हींके कल्कोसे, विपाचयेत् पडावतुं पकावे,
पूर्वकल्पेन पूर्वनी विधि प्रभाषे प्रथम विधिसे, साधितम्
सिद्ध करेवा आ धीने। सिद्ध किए हुए इस घृतका, नखे
नख, नख, बाने पान पान, तथा अभ्यङ्गे अभ्यङ्गे
अभ्यङ्ग, बस्तौ च अने अस्तिभां और बस्तिमें, प्रयोज-
येत् प्रयोग करेवा प्रयोग करना चाहिए ॥१६६-१७१॥

166-171½. Prepare 64 tolas of medi-
cated ghee in the decoction described
above, with four times its quantity of
water, adding the paste of one tola
each of the following drugs:- cork
swallow wort, the three myrobalans,
Meda, grapes, Riddhi, sweet falsah,
madder, chaba pepper beetle killer,
white teak, deodar, cowage, Mahameda,
the top of palmyra palm and date, lotus
stalk and fibres, lotus rhizomes, clim-
bing asparagus, white yam, sugar-cane,
yellow berried nightshade, indian
sarsaparilla, black sarsaparilla, trilobed
virgin's bower, small caltrops. Risha-
bhaka, indian water chest-nut, rushnut,
indian groundsel, ticktrefoil, feather-
foil, small cardamom, long zedoary,
orris root, hog's weed, bamboo manna,
Kakoli, cretan prickly clover, dates,
walnut, almond, salep and Abhishuka
nut or as many of these drugs as
are available, according to the above-
mentioned procedure. This ghee should
be used as nasal medication, potion,
inunction and enema.

शिरोरोगेषु सर्वेषु कासे श्वासे च दाहणे ॥१७२॥
मन्यापृष्ठग्रहे शोषे स्वरमेदे तथाऽर्दिते ।
योम्यसृग्शुक्रदोषेषु शस्तं वन्यासुतप्रदम् ॥१७३॥

सर्वेषु आ धी सर्व यह घृत सब प्रकारके, शिरो-
रोगेषु शिरोरोगे शिरोगत रोगोंमें, कासे श्वासे
सांसीमें, दाहणे दाहण, श्वासे च श्वासे श्वासेमें,
मन्यापृष्ठग्रहे मन्यापृष्ठ, पृष्ठग्रह, मन्यापृष्ठमें,
शोषे शोष शोषमें, स्वरमेदे स्वरमेद स्वरमेदमें, तथा
अर्दिते अर्दित अर्दितमें, योनि-असृक्-शोनिक्षेप,
रक्तदोष योनिरोगमें, रक्तदोषमें, शुक्रदोषेषु अने वीर्य-
दोषभां और शुक्ररोगोंमें, शस्तं प्रशस्त छे प्रशस्त है,
वन्यासुतप्रदम् च अने वन्याने पुत्र आपनानुं छे
तथा वंध्यको पुत्र देनेवाला है ॥ १७२-१७३ ॥

172-173. It is recommended in all
kinds of affections of the head, cough,
severe dyspnea, stiffness of neck and
back, emaciation, change of voice
and in facial paralysis. This is
beneficial in disorders affecting the
vagina and vitiation of the menses and
semen. It bestows offspring even on
barren women.

ऋतुजाता तथा नारी पीत्वा पुत्रं प्रसूयते ।

महामायूरमित्येतद्भूतमात्रेयपूजितम् ॥१७४॥

इति महामायूरघृतम् ।

तथा तथा तथा, ऋतुजाता ऋतुजाता ऋतुजाता,
नारी औ नारी, पीत्वा आ पीतुं पान करी इस बीका
पानकर, पुत्रम् पुत्रने पुत्रको, प्रसूयते जन्म आये छे
जन्म देती है, मात्रेय-आत्रेयना मात्रेयके द्वारा, पूजि-
तम् अहु मानतुं पान प्रशस्ति, एतत् घृतम् आ धी
यह बी, महामायूरम् 'महामायूर' 'महामायूर', इति औ
नामथी उहेनाथ छे इस नामसे कहा जाता है ॥ १७४ ॥
इति आ यह, महामायूरघृतम् महामायूर बी छे
महामायूर घृत है ।

174. Taking a potion of it at the
end of her menstrual period, a woman
will bring forth a male child; this
great medicated 'Peacock ghee' thus
described, is valued highly by Atreya.

लाल चन्दन, अजन्ता-शीरसिद्धम् सः रिवा अने दुधनी साथे पडावेला चीनुं कपूरी और दूबने सिद्ध किये, शर्करा द्राक्षा अथवा सांडर, द्राक्षा या चीनी, सुगन्धे, मधूके वा तथा महुजानी साथे पडावेला और महुवेके कक्कसे सिद्ध किये. घृतम् चीनुं चीका, नावनम् नरम नस्य, हितम् हिनडरी छे हिनकर है ॥ १७९ ॥

179. In diseases of the head due to pitta, ghee prepared with liquorice, sandal and indian sarsaparilla in milk, or with sugar, grapes and liquorice, is beneficial as nasal medication.

कफजशिरोगस्य चिकित्सा—

कफजे स्वेदितं धूमनम्यप्रथमनादिभिः ।

शुद्धं प्रलेपपानाद्यैः कफघ्नैः समुपाचरेत् ॥१८०॥

पुराणसर्पिषः पानैस्तीक्ष्णैर्वस्त्रिभिरेव च ।

कफजे ऊर्ध्वी यथेष्टा शिरोरोगभां कफजन्य शिरो-रोगमें, स्वेदितम् स्वेदन आपेक्ष स्वेदन दिये दूध, धूम-नस्य- अने धूम, नरम धूम, नस्य, प्रथमनादिभिः अने प्रथमन वज्रेरेथी और प्रथमन नस्य आदिसे, शुद्धम् शुद्ध ऊरेला रोभीने शुद्ध किये इए रोगीका, कफघ्नैः ऊर्ध्वे छेनुनां कफघ्न, प्रलेप-पान- प्रक्षेप, पान प्रलेप, पान, अन्ने तथा अन्ननवडे और अन्नसे, समुपाचरेत् उपचार करवे उपचार करे, पुराणसर्पिषः ऊर्ध्व शिरोरोगभां रोभीने आना चीना कफज शिरोरोगवाले रोगीकी पुराने चीके, पानैः पानथी पानसे, तीक्ष्णैः तथा तीक्ष्ण तथा तीक्ष्ण, वस्त्रिभिः एव च अस्तिओथी पक्षु चिकित्सा करवी ओर्ध्वी वस्त्रियोंसे भी चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १८० ॥

180-180. In affections of the head due to kapha, the patient, after being subjected to sudation and being purified by the administration of smoke, nasal medications and insufflation, should then be treated well, with application and food and drink, curative of kapha.

कफानिलोत्थिते दाहः शेषयो रक्तमोक्षणम् ॥१८१॥

परण्डनलक्ष्मौमगुगुलुस्वगुरुचन्दनैः ।

धूमवर्ति पिबेद्वन्धैरकुष्ठतगरैस्तथा ॥१८२॥

कफ-अनिल- ऊर्ध्व तथा वायुशी कफ तथा वातसे, वस्थिने उत्पन्न यथेष्टा शिरोरोगभां उत्पन्न शिरोरोगमें, दाहः दाह दाह, शेषयोः अने पित्तज तथा सन्निपा-तज शिरोरोगभां और पित्तज तथा सन्निपातज शिरो-रोगमें, रक्तमोक्षणम् रक्तापसेथन करवा रक्तावसेचन करे, परण्ड- और डो एरंड, नलद-श्रौम- जटाभांसी, क्षौम जटाभांसी, क्षौम, गुगुलु- गुग्गुलु गुग्गुल, जगुरु- अजर अगर, चन्दनैः रतांजली लाल चन्दन, अकुष्ठ- तगरैः अने ऊर्ध्व तथा तगर सिनायनां और कूठ तथा तगरको छोड़कर अन्य, गन्धैः अंध द्रव्योंथी अनावेष्टी गन्धद्रव्योंसे सिद्ध, धूमवर्ति पीडी धूमवर्ति, पिबेद पीवी पीबे ॥ १८१-१८२ ॥

181-182. He should also be treated with potions of old ghee and with enemata prepared with acute drugs. In affections due to kapha and vata, cauterization, and blood-letting in the remaining conditions, should be done. Cigar prepared of castor plant, nardus, angelica gum guggul, eagle wood, sandal and the fragrant group of drugs, excepting costus and indian valerian, should be smoked.

सन्निपातजस्य शिरोरोगस्य चिकित्सा—

सन्निपातजस्य कार्या सन्निपातहिता क्रिया ।

सन्निपातजस्य सन्निपातधी यथेष्टा शिरोरोगभां सन्निपातजन्य शिरोरोगमें, सन्निपातहिता सन्निपातने हितकारी सन्निपातमें हितकर, क्रिया चिकित्सा चिकित्सा, कार्या करवी ओर्ध्वी करनी चाहिए ॥ १८२ ॥

१८१. कफानिलोत्थिते-कफानिलोत्थिते (ग.)

.. दाहः शेषयो-दाहशेषयो (ब.)

१८२. अकुष्ठ-मकुष्ठ (ड.)

१८२. सन्निपातहिता-सन्निपातहिता (ग.)

182½. In condition due to tridiscordance, the general treatment beneficial in tridiscordance should be done.

कृमिज्विरोरोगस्य चिकित्सा—

क्रिमिजे चैव कर्तव्यं तीक्ष्णं मूर्धविरेचनम् ॥१८३॥

त्वग्दन्तीव्याघ्रकरजविडङ्गवमालिकाः ।

अपामार्गफलं बीजं नक्तमालाशिरापयोः ।

श्वकोऽश्मन्तको बिल्वं हरिद्रा हिङ्ग यूथिका ॥१८४॥

फणिज्जकश्च तैस्तैलमद्रिमूत्रं चतुर्गुणे ।

सिद्धं स्यान्नावृतं चूर्णं तेषां प्रथमं हितम् ॥१८५॥

फलं शिमुकरजाम्ब्यां सव्योषं नावपीडकः ।

कषायः स्वरसः क्षारभूर्णं कल्कोऽवपीडकः ॥१८६॥

शुक्ततिककटुशौद्रकषायैः कवलप्रहः ।

इति शिरोरोगचिकित्सा ।

क्रिमिजे च एव अने क्रिमिश्च अयेवा शिरो-
रोगभा और क्रिमिजन्य शिरोरोगमें, तीक्ष्ण च तीक्ष्ण
तीक्ष्ण, मूर्धविरेचनम् शिरोविरेचन शिरोविरेचन, कते-
व्यम् आपवुं मेधेयै देवे, त्वक्-दन्ती- तथा, दन्ती
दालचीनी, दन्ती, व्याघ्र-करज- व्याघ्रनय नखी, विडङ्ग-
वावडिग वायविङ्ग, नवमालिकाः भेभरे। मुत्रा,
अपामार्ग- अवेडाना चिचिटके, फलम् पीबीज, नक्तमाल-
अरभाणो अमलताम्, शिरापयोः अने अरसडाना और
शिरीषके, बीजम् पी बीज, श्वकः नाडभीडछी
वाकळीकनी, अश्मन्तकः अश्मन्तक अश्मन्तक, बिल्वम्
पीछुं वेक, हरिद्रा डणार हल्ली, हिङ्गु किंग हींग,
यूथिका आपुना डूब जूरी, फणिज्जकः च तथा भरवाना
पी तथा मवेके बीज, तैः तैमोधी जनसे, चतुर्गुणे
आरमल्ल चौगुने, अद्रिमूत्रे गाडरना भूतभा मेडके मूत्रमें,
सिद्धम् तैलम् पडावेड तैलथी सिद्ध कवे तैलका, नावप-
नस्य नस्य, स्यात् आपवुं देवे, श्वाम् च अने तथा
परेरेना और दालचीनी आदिके, चूर्णम् आपुं चूर्णका,

१८८. त्वग्दन्तीव्याघ्रकरज-त्वचं व्याघ्रमुखं दन्ती (क)

१८९. चतुर्गुणे-हिरण्यक (ग)

१८६. शुक्ततिककटुशौद्रकषायैः कवलप्रहः-शुक्ततिककटुशौद्र-
नैर्नैः कवलप्रहः। (ग.)

अश्मन्तक प्रथमम् प्रथमम्, हितम् शिराक्षरी छे हितकर
दे, श्वकोत्तम् (चड्डे विकटु, शिमुकरजाम्ब्याम् सारवानां
अने अरसडाना सहजन और अरंजके, फलच पीबीजो
बीजका, अवपीडकः अवपीडक देवे। अवपीडक देवे,
श्वायः उपाय कषाय, स्वरसः क्षारः स्वरस, क्षार स्वरस,
क्षार चूर्णम् कल्को यूथु तथा अरुने। चूर्ण तथा कल्क
कल्का, अवपीडक अवपीडक अवपीडक, शुक्त- अने
शुक्त शुक्त, तिक्त- तिक्त तिक्त, कटु- कटु कटु, शौद्र-
मधु मधु, कषायैः तथा उपाय रसवानां द्रव्योधी तथा
उपाय रसवाले द्रव्योसे, कवलप्रहः कवलप्रह आपवे।
अने यत् हितकर छे कवलप्रह देना सब भी हितकर है
॥ १८३-१८६ ॥ इति आ. नह. शिरोरोगचिकित्सा
शिरोरोगचिकित्सा छे शिरोरोगचिकित्सा है।

183-186½. In condition due to worms, drastic errhines should be administered. Prepare a medicated oil with the paste of cinnamon bark, red physic nut, shell, embelia, double jasmine, rough chaff, indian beech, indian siris, sneeze wort, common mountain ebony, bael, turmeric, asafetida, jasmine and sweet marjoran, and four times the quantity of sheen's urine. This medicated oil is a good nasal medication. The fruits of drumstick and indian beech mixed with the three spices make good nasal drops. Decoction or expressed juice, alkali, pulvis, paste, nasal drops, mouth-wash with vinegar or with bitter, pungent and astringent articles and with honey are beneficial. Thus has been described the treatment of the diseases of the head.

मुखरोगस्य चिकित्सा—

धूमः प्रथमं मुखिरधमर्दनकृत्तम् ॥१८७॥

शिरिषं च मुखरोगेषु प्रपाद्वे दोषमुद्धितम् ।

पिप्पल्यगुरुदार्वीत्यश्वक्षाररसाञ्जनम् ॥१८८॥
पाठां तेजोवतीं पथ्यां समभागं विचूर्णयेत् ।
मुखरोगेषु सर्वेषु सक्षौद्रं तद्विधारयेत् ॥१८९॥
सीधुसाधवमाध्वीकैः श्रेष्ठोऽयं कवलयप्रहः ।

धूमः धूम धूमपान, प्रवल्नम् प्रधमन प्रधमन
अधः शुद्धिः निरेथन निरेचन, कर्दन-कदनम् धूमन
धूमन वमन, लघन, यथास्वम् अने ते ते दोषने
अनुसार और उन दोषोंके अनुसार, दोषनुष
दोषने दूर करनेपर दोषनाशक, भोज्यम् च भोजन
आहार, मुखरोगेषु मुखरोगभां मुखरोगमें, हितक
हितकर छे हितकर है, पिप्पली- पीपर पिप्पली, अगुरु-
दार्वीत्यक्- अगुरु, दारुदण्डरनी छात्र अगर, दारुहल्लीकी
छाल, यवक्षार- ज्वभार यवक्षार, रसाञ्जनम्
रसनांती रसोत, पाठाम् पाठा पादी, तेजोवती
तेजोवती तेजोवती, पथ्याम् अने हरउनुं और हरइका,
समभागम् सम भागे समभाग, विचूर्णयेत् यूष्णं करे
चूर्ण करे, सक्षौद्रम् तब मधुसहित ते मधुयुक्त चम
चूर्णको, सर्वेषु मुखरोगेषु सर्वे मुखरोगभां सब
मुखरोगोंमें, विधारयेत् मुखभां धारण करवुं मुखमें
धारण करना चाहिए, सीधु-साधव- सीधु, माध्व- सीधु,
माधव, माध्वीकैः अने माध्वीक साधे और माध्वीक
इनके साथ, अयम् आ यूष्णेन इस चूर्णका, कवलयप्रहः
कवलयप्रह, श्रेष्ठः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥१८७-१८९॥

187-189½. Smoke, insufflation, pur-
gation, emesis, starvation and dietetic
regimen—these administered according
to the morbid humor, are beneficial in
affections of the mouth. Take the
powders of long pepper, eagle wood,
bark of indian berberry, barley-alkali,
dry extract of indian berberry, patha,
indian toothache tree and chebulic

१८८ पिप्पल्यगुरुदार्वीत्यश्वक्षाररसाञ्जनम्—पिप्पली अगर क्षार
दार्वीलोह रसाञ्जनम् (क)

१८९. मुखरोगेषु सर्वेषु सक्षौद्रं तद्विधारयेत्—सक्षौद्रं पाययेदेव-
मुखरोगेषु बुद्धिमान् (क)

myrobalan in equal quantity; this mixed
with honey, should be kept in the
mouth in all varieties of oral disorders.
This, again, prepared with sidhu
wine, madhu wine or with madhuka
wine makes an excellent mouth-wash.

तेजोवतीपथ्यामेलां समभां कटुकां घनम् ॥१९०॥
पाठां ज्योतिष्मतीं लोभं दार्वीं कुष्ठं च चूर्णयेत् ।
दन्तानां वर्षणं रक्तसावकण्डूकृजापहम् ॥१९१॥
पञ्चकोलकालीसपत्रैलामरिचत्वचः ।
पलाशमुष्ककक्षारयवक्षाराश्च चूर्णिताः ॥१९२॥
गुडे पुराणे द्विगुणे कथिते गुटिकाः कृताः ।
कर्कन्धुमात्राः सप्ताहं स्थिता युष्ककभस्मि ॥१९३॥
कण्ठरोगेषु सर्वेषु धार्याः स्युरवतोपमाः ।

तेजोवती तेजोवती, तेजोवती, अथयाम् गुडे हड्डि,
पलाशम् समझार अथयची, रीशामण्डी इलायची, लज्जा-
मती, कटुकाम् कटु, कटुती, घनम् मोथ मोथा, पाठाश्च
पाठा पादी, ज्योतिष्मतीश्च आशुअण्डी मालकंगुनी,
लोभश्च लोभर लोभ, दार्वीम् दारुदण्डर दारुहल्ली,
कुष्ठम् च अने कुष्ठुं और कूठ इनका, चूर्णयेत् यूष्णं
करे चूर्ण करे, दन्तानाम् दांत पर दांतों पर, वर्षणम्
आ यूष्णेन धारनाथी ते इस चूर्णको मलनेसे वह,
रक्तसाव-कण्डू- रक्तसाव, अथयणी रक्तसाव, खुजली,
कृजापहम् अने वेदनाने भटाउ छे और वेदनाको नष्ट
करता है, पञ्चकोलक- पंचकोलक पंचकोलक तालीसपत्र-
तालीसपत्र तालीसपत्र, पला- अथयची इलायची, मरिच-
काणी मरी मरिच त्वचः त्वच दालचीनी, पलाश-
भाभरो डाक, मुष्ककक्षार- भोभानो क्षार मोखाका
क्षार, यवक्षारः च अने ज्वभार और यवक्षार, चूर्णिताः
अथयानु यूष्णं करी इनका चूर्ण करके, कथिते अग्निर्दी
पीगाणी अग्निमें पीकाडे हुए, द्विगुणे भभयु दुगुने
पुराणे भूना पुराने, गुडे भोभभां गुडमें, कर्कन्धुमात्राः
अथुभोर ज्वभारी सक्षौद्रके बराबर, गुटिकाः कृताः
भोभोभा वाणी गोलियां बनाकर, मुष्कक-भस्मि

१९०. ज्योतिष्मती-रसाञ्जनं (द)

१९३. गुटिकाः-गुटिकाः (ब. न.)

भोजाना क्षारभा मोक्षाक्षारमें, सप्ताहम् सात दिवस
भुक्षी एक सप्ताह तक, स्थिताः राभतां रखी हुई गोलियां,
अमृतोपमाः अमृत जैसी थाय छे अमृत जैसी होती हैं,
सर्वेषु सर्व सब, कण्ठरोगेषु कंठरोगभां कण्ठरोगमें,
धार्याः रस्युः ओ धारणु करवा योग्य छे इनको धारण
करनी चाहिए ॥ १९०-१९३३ ॥

190-193. Reduce to powder indian
toothache tree, chebulic myrobalan,
cardamom, madder, kurroa, nut grass,
patha, staff tree, lodh, indian berberry
and costus; cleansing the teeth with this
powder is curative of bleeding from the
gums, itching and aches. Reduce to
powder the five spices, leaves of hima-
layan silver fir, cardamom, black pepper,
cinnamon bark, alkalis obtained from
palas, weaver's bean tree and barley;
boil them with the double quantity
of old gur and make pills of
1/2 tola each in weight; place these
for seven days under the heap of
weaver's bean-ash. These, if kept in
mouth, in all kinds of throat affections,
act beneficially.

कालकचूर्णम्—

गृहधूमो यवक्षारः पाठा व्योषं रसाञ्जनम् ॥१९४॥
तेजोह्वा त्रिफला लोघं चित्रकश्चेति चूर्णितम् ।
सक्षौद्रं धारयेदेतद्रोगविनाशनम् ॥१९५॥
कालकं नाम तच्चूर्णं दन्तास्यगलरोगनुत् ।
इति कालकचूर्णम् ।

१९४. गृहधूमो यवक्षारः पाठा व्योषं रसाञ्जनम्—आगरधूम-
त्रिफला व्योषपाठासचित्रका (ब.)

१९५. तेजोह्वा त्रिफला लोघं चित्रकश्चेति चूर्णितम्—तेजोह्वा त्रिफ-
ला लोघं चित्रकं चेति चूर्णितम् (ड.)

१९५३. कालकं नाम तच्चूर्णं दन्तास्यगलरोगनुत्—कालकं नाम
चूर्णं तु माक्षिकेण समायुतम् (ब.)

,, कालकम्—काणकम् (र.)

गृहधूमः गृहधूम घरका धुवां, यवक्षारः जवभात
यवक्षार, पाठा पाठा पादी, व्योषम् त्रिफल त्रिफल, रसा-
ञ्जनम् रसवन्ती रसोत, तेजोह्वा तेजोवन्ती तेजबल,
त्रिफला त्रिफला त्रिफला, लोघम् लोघर लोघ, चित्रकः
च अने चित्रक और चित्रक, चूर्णितम् ओओनां यूखुं
करी इनका चूर्णकर, गलरोगविनाशनम् गलाना रोगोना
नाश करनारा कंठरोगके नाशक, एतत् ओ यूखुंने
इस चूर्णका सक्षौद्रम् मधु साथे भोजनी मधुसे मिलाकर,
धारयेत् भुभभा धारणु करवुं मुखमें धारण करे,
कालकम् नाम कालक नामनु कालक नामका, तत्
चूर्णम् ते यूखुं वह चूर्ण, दन्तास्यगल- दांत, भुभ तथा
गलाना दांत, मुंह तथा गलेके, रोगनुत् रोगने हर
करनार छे रोगोंका नाशक है ॥ १९४-१९५३ ॥ इति आ
यह, कालकचूर्णम् कालकयूखुं छे कालकचूर्ण है ।

194-195. Reduce to powder kit-
chen soot, barley-alkali, patha, the three
spices, dry extract of indian berberry,
indian toothache tree, the three myroba-
lans, lodh and white flowered lead wort.
This should be kept in the mouth
mixed with honey to cure throat
affections; this pulvis known as Kalaka.
is curative of affections of the tooth,
mouth and throat. Thus has been
described the pulvis Kalaka.

पीतकचूर्णम्—

मनःशिला यवक्षारो हरितालं सलेन्ध्रवम् ॥१९६॥
दार्ढ्यत्वक् चेति तच्चूर्णं माक्षिकेण समायुतम् ।
मूर्च्छितं घृतमण्डेन कण्ठरोगेषु धारयेत् ॥१९७॥
मुखरोगेषु च श्रेष्ठं पीतकं नाम कीर्तितम् ।
इति पीतकचूर्णम् ।

मनःशिला मनःशिल मैनसिल, यवक्षारः जवभात
यवक्षार, सलेन्ध्रवम् सिंधादुखु संधानमक, हरितालम्
हरिताल हरिताल, दार्ढ्यत्वक् च इति अने दादुलहरनी
छाल और दादुलकी छाल, तत् ओओना उनके,
चूर्णम् यूखुंने चूर्णको, माक्षिकेण मधुभा मधुमें,

समायुक्तं भेगवीने मिलाकर, घृतमण्डेन धीना मंडी चीके मण्डसे, मूर्च्छितम् मिश्रित करी मिश्रित करके, कण्ठ-रोगेषु कंडूरेगोभा कंडरोगोंमें, धारवेत् धारखु करवुं धारण करे, पीतकम् नाम पीतक नामथी पीतक नामसे, कीर्तितम् असिद्ध आ यूष्ण प्रसिद्ध यह चूर्ण, मुखरोगेषु मुखरोग भाटे मुखरोगोंके लिए श्रेष्ठम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ श्रेष्ठ है ॥ १९६ १९७३ ॥ इति आ यह, पीतकचूर्णम् पीतकयूष्णं ये पीतकचूर्ण है ।

196-197. Powder of red arsenic, barley alkali, yellow arsenic, rock salt and bark of indian berberry mixed with honey and the top part of ghee, should be kept in the mouth in throat affections. This is an excellent remedy for oral affections and is popularly known as Pitaka or yellow powder. Thus has been described the yellow powder.

मृद्वीकादिचूर्णम्—

मृद्वीका कटुका व्योषं दार्वीत्वक् त्रिफला घनम् १९८ मूर्च्छितं घृतमण्डेन कण्ठरोगेषु धारयेत् ।

मृद्वीका द्राक्ष मुनका कटुका व्योषम् कडु, त्रिकटु कटु बी, त्रिकटु, दार्वीत्वक् दारुद्रोहनी डाक्ष दारुद्रोहनी छाल, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, घनम् अने मोथना यूष्णने और मोथाके चूर्णको, घृतमण्डेन धीना मंड साथे चीके मण्डसे, मूर्च्छितम् भेगवी मिलाकर कण्ठ-रोगेषु कंडूरेगोभा कंडरोगोंमें, धारवेत् भुभभा धारखु करवुं मुखमें धारण करे ॥ १९८३ ॥

198-198. The pulvis of grape, kurroa, dry ginger, bark of indian berberry, the three myrobalans and nut grass, mixed with the supernatant part of ghee, should be kept in the mouth in throat affections.

पाठा रसाजनं मूर्वा तेजोवृत्ति च चूर्णितम् ॥१९९॥

१९८३. अस्मादनन्तरम्—

इति मृद्वीकादि चूर्णम् इति (अ.) पुस्तके पठ्यते ।

क्षौद्रयुक्तं विधातव्यं गलरोगे भिषग्जितम् ।

पाठा पाठा पाठी, रसाजनम् रसाजनी रसोत, मूर्वा मूर्वा मूर्वा, तेजोवृत्ति इतिच अने तेजोवृत्तिना और तेजवल इनका, चूर्णितम् यूष्णने चूर्ण करके क्षौद्रयुक्तम् भुभभा साथे भेगवी मधुके साथ मिलाकर, विधातव्यम् भुभभा धारखु करवुं मुखमें धारण करे, गलरोगे आ गलाना रोगभा यह कंडूरेगोभा, भिषग्जितम् भिषग्जितम् औषध है ॥ १९९३ ॥

199-199. Patha, dry extract of indian berberry, trilobed virgin's bower and indian toothache tree, mixed with honey, should be kept in the mouth as a remedy for throat affections.

योगास्त्रेते त्रयः प्रोक्ता वातपित्तकफापहाः ॥२००॥

वातपित्तकफापहाः वात, पित्त तथा कफके नाशक एव आ ये, त्रयः त्रय तीन, योगाः योगा योग, प्रोक्ताः उद्धेताभा आख्या छे कहे गये हैं ॥ २०० ॥

200. Thus, the three recipes curative of morbid vata, pitta and kapha have been described.

कटुकादिकायः—

कटुकातिविषापाठादार्वीमुस्तकलिङ्गकाः ।

गोमूत्रकथिताः पेयाः कण्ठरोगविनाशनाः ॥२०१॥

गोमूत्रकथिताः गोमूत्रभा क्वाथ करी गोमूत्रमें क्वाथ करके, कटुका- कडु कटुकी, अतिविषा- अतिविषयनी कण्ठी अतीस, पाठा-दार्वी- पाठा, दारुद्रोहनी पाठी, दारु-द्रोहनी, मुस्त- मोथ मोथा, कलिङ्गकाः अने कलिङ्गका और इन्द्रजौ, गोमूत्रकथिताः ओओने गोमूत्रभा क्वाथ करी इनका गोमूत्रमें क्वाथकर, पेयाः पीया पीये, कण्ठ-रोग- ते कंडूरेगो वे कंडरोगके, विनाशनाः भट्टाशना छे नाशक हैं ॥ २०१ ॥

201. Kurroa, indian atees, patha, indian berberry, nut grass and kurchi seeds decocted in cow's urine should

१९९३. गलरोगे भिषग्जितम्—गलरोग भिषग्जितम् (अ.)

be used as potion; they are curative of throat affections.

**स्वरसः कथितो दाढ्या घनीभूतो रसक्रिया ।
सस्रौद्रा मुखरोगास्तृणोषणाडीव्रणापहा ॥२०२॥**

दाढ्याः क्षारुहणान्ताः काकद्वलीके स्वरसः २५२ ससे स्वरसको, कथितः छिद्राणी पवालकर, घनीभूतः धाटो भनावतां गाढा बनाने पर, रसक्रिया ते रसक्रिया छडेवाय छे वह रसक्रिया कहाता है, सस्रौद्रा मध साथे मेणवेधी ते मधुके साथ मिलायी हुई वह, मुख-रोग-भुभरोग मुखरोग, अस्तृणोष-अस्तृणोष रक्तोष, नाडीव्रण-अने नाडीव्रण और नाडीव्रणको, अपहा हूर करे छे नष्ट करती है ॥ २०२ ॥

202. The expressed juice of indian berberry, boiled and thickened in its consistency is called soft extract. This extract taken with honey is curative of oral affections, blood-disorders and sinuses.

तालुशोषचिकित्सा—

**तालुशोषे त्वत्तृणस्य सर्पिरौत्तरभक्तिकम् ।
नावनं मधुराः स्निग्धाः शीताश्चैव रसा हिताः २०३**

तालुशोषे तु तालुशोषभां तालुशोषमें, अतृणस्य तथा वपरना अतृणने पदामवे रहित मनुष्यको, औत्तरभक्तिकम् स्निग्ध भोजनके बाद, सर्पिः धृतपान घी, नावनम् नरस्य नस्य, मधुराः अने मधुर और मधुर, स्निग्धाः स्निग्ध स्निग्ध, शीताः तथा शीतल तथा शीतल, रसाः च एव भक्षरस मांसरस, हिताः हितकर छे हितकर हैं ॥ २०३ ॥

203. In dryness of palate, if the person is affected with meagre thirst, a post-prandial potion of ghee, nasal medications and a diet of sweet, unc

२०३. त्वत्तृणस्य-सत्तृणस्य (ड. घ.)

" " -सत्तृणस्य (फ.)

tuous and cooling meat-juices are beneficial.

मुखपाकचिकित्सा—

**मुखपाके सिराकर्म शिरःकायविरचनम् ।
मूत्रतैलघृतक्षौद्रक्षीरैश्च कवलग्रहाः ॥२०४॥**

मुखपाके मुखपाकभां मुखपाकमें, सिराकर्म सिरावेध सिरावेध, शिरःकायविरचनम् शिरःविरचन, काय-विरचन शिरःविरचन, कायविरचन, मूत्र-तैल-गोभूत, तैल गोभूत, तैल घृत-क्षौद्र-धी, मधु घी, मधु, क्षीरैः च तथा दूधना तथा दूधके, कवलग्रहाः कवलग्रह हितकर छे कवलग्रह हितकर हैं ॥ २०४ ॥

204. In inflammation of the mouth, venesection, errhination, purgation and mouth-washes, with cow's urine, oil, ghee, honey and milk should be administered.

खक्षौद्रास्त्रिफलापाठासृद्धीकाजातिपल्लावाः ।

कषायतिककाः शीताः काथाश्च मुखधावनाः २०५

सक्षौद्राः मधु साथे मधुयुक्त, त्रिफला-त्रिफला, पाठा-सृद्धीका-पाठा, सृद्धी पाठी, मुनक्का, जाति-पल्लावाः तथा अर्धना पान ओषधेना क्वाथो तथा चमेलीके पत्ते इनके काथ, कषायतिककाः तथा भीम कषाय, तिक्त तथा दूधरे कषाय, तिक, शीताः च अने शीतल और शीतल, काथाः क्वाथो कषाय, मुख-धावनाः मुखशोधन करना छे मुखशोधन करनेवाले हैं ॥ २०५ ॥

205. The decoction of the three myrobalans, Patha, grapes, and jasmine leaves mixed with honey and also other astringent, bitter and cooling decoctions, may be used as mouth-wash.

मुखरोगे खदिगदिगुदिका—

तुलां खदिरस्तारस्य त्रिगुणामरिमेदसः ।

प्रक्षाल्य जर्जरिक्तस्य चतुर्द्रोणस्यम्भसः पचेत् ॥२०६॥

२०६. त्रिगुणम्-त्रिगुणम् (घ. क. ड. त.)

द्रोणशेषं चकारं तं पुत्रा भूयः पचेच्छनैः ।
ततस्तस्मिन् घनीभूते चूर्णीकृत्याश्वमणिकम् ॥२०७॥
चन्दनं पद्मकोशीरं मखिष्टा घातकी घनम् ।
प्रयौण्डरीकं यष्ट्याह्वत्वगोलापत्रकेशरम् ॥२०८॥
लाक्षां रसाञ्जनं मांसीत्रिफलालोध्रवालकम् ।
गजज्यौ फलिनीमेलां समङ्गां कदफलं वचाम् ॥२०९॥
यवासागुरुपत्रकगैरिकान्जनमावपेत् ।
लवङ्गनखककोलजातिकोशान् पलोन्मितान् ॥२१०॥
कर्पूरकुडवं चापि क्षिपेच्छीतेऽवतारिते ।
ततस्तु गुटिकाः कार्याः शुष्काश्चास्थेन धारयेत् ॥२११॥

अरिसारम् १२५२ खैरकासार, तुलाम् ४००
तोला ४०० तोले, अरिमेदसः ६२५ आंवण
रेवां, त्रिगुणाम् ५५५ ८०० तोले के कर, प्रक्षाल्य
धार्धं चोकर, जर्जरीकृष आडीने कुचलकर, जम्बस-
ज्जलके, चतुर्द्रोणे ४०८६ तोलाभां ४०९६ तोलेमें,
पचेत् पडाववां पकावे, द्रोणशेषम् १०२४ तोला आडी
रहे त्यारे १००४ तोले शेष रहने पर, पुत्रा गाभी धर्ध
छानकर, भूयः शनैः इरीधी धीमे धीमे फिर धीरे धीरे,
पचेत् पडाववां पकावे, ततः पछी पश्चात् घनीभूते
अधारे ते धाटे आय त्यारे जब वह घना बन जाये तब,
तस्मिन् तेभां इसमें, अश्वमणिकम् ओके ओके तोला एक
एक तोला, चन्दनम् अन्धन चन्दन, पद्मक- पद्मक पद्माख,
उशीरम् वीरक्षुमे वागे। लव, मखिष्टा म३५ मंजीठ,
घातकी- धावडी धायके फूल, घनम् मेथ मोया,
प्रयौण्डरीकम् अपौ इरीक प्रयौण्डरीक, यष्ट्याह्व- जेहीमध
मुलहठी, लवङ्ग-पुला- लव, ओकेभी दालचीनी, इलायची,
पद्म- कुमण कमल, केसरम् धाव नागकेसर रफ
नागकेसर, काशाह्व धाव लाव, रसाञ्जनम् रसपंती
रसौत, मांसी-त्रिफला- जटामांसी, त्रिफला जटामांसी,
त्रिफला, कोप्र- दोधर लोव, वाक्कम् सुगंधी वागे।
गुग्गुलु वाक्क, रजज्यौ ६५६२, क्षुद्रकुण्डर इलीची

दाहहली फलिनी ५६६५ फलिनी, एलाय-
ओकेभी इलायची, समङ्गा रीसा-मण्डी लजावन्ती,
कदफलम् क्षयक्षुण कायफल, वचाम् ५५५ वच,
यवासा- जवासा जवासा, गुरु- अजर अजर, पत्रक-
रतज्जली काक चन्दन, गैरिक- जेरु गेरु, अज्जनम् जने
रसपंती ओकेतुं और रसौत इनका, चूर्णीकृत्य सूक्ष्म
इरी चूर्ण करके, आवपेत् आवपुं छोके, अवतारिते तेने
जोपारीने जने अवतारकर, शीते शीतण थवा पछी तेभां
ठंडा होने पर उनमें, पलोन्मितान् ४-४ तोला ४-४
तोले, लवङ्ग-नख- क्षेपेण नखला लौग, नख, ककोल-
यक्षुधाम कवाचचीनी, जातिकोशान् अवन्ती मावित्री,
कर्पूरकुडवम् च अपि तथा ५५२ १६ तोला और
कर्पूर १६ तोले, क्षिपेत् नाभवां मिलावे, ततः तु तेथी
इसमें, गुटिकाः कार्याः जोणीओ इरीची गोलियां
बनावे, शुष्काः च अने सूक्ष्म गिया पछी और सूख
जाने पर साखेन भुजभां सुहमें, धारयेत् धारय
इरीची धारण करे ॥ २०६-२११ ॥

206-211. Triturate 400 tolas of
the pith of catechu wood, 800 tolas
of white babool and decoct in 4096
tolas of water till it be reduced to 1024
tolas. Then, filter and heat it again
slowly; when it gets thickened, add
to it the paste of one tola each of
sandal, himalayan cherry, cuscus
grass, indian madder, fulsee flower,
nut grass, tubers of white lotus, liquo-
rice, cinnamon bark, cardamom, frag-
rant poon, lac, dry extrat of indian
berberry, hardus, the three myrobalans,
lodh, fragrant sticky mallow, turmeric,
indian berberry perfumed cherry,
cardamom, indian madder, box myrtle,
sweet flag, camel's thorn, eagle wood,
red sandal, red ochre and antimony;
stir it and take it down. When cooled,
add to it 4 tolas each of cloves, shell,

२०७. पुत्रा-पुत्रा (प. त.)

अश्वमणिकम्-अश्वमणिकम् (प.)

२११. क्षिपेत्-पुतः (प.)

गुटिकाः-गुटिकाः (प. न.)

शुष्काश्चास्थेन धारयेत्-शुष्काश्चास्थेन धारयेत् (प.)

cubeb pepper, spanish jasmine and 16
tolas of camphor; make pills out of it
which, when dried, should be used for
keeping in the mouth.

तैलं चानेन कल्केन कषायेण च साधयेत् ।
 दन्तानां चलनभ्रंशसौषिर्वैक्रिमिरोगनुत् ॥२१२॥
 मुखपाकास्यदौर्गन्ध्यजाड्यारोचकनाशनम् ।
 स्त्रावोपलेपपैट्टिल्यवैस्वर्यगलशोषनुत् ॥२१३॥
 दन्तास्यगलरोगेषु सर्वेष्वेतत् परायणम् ।
 खदिरादिगुटीकेयं तैलं च खदिरादिकम् ॥२१४॥

इति खदिरादिगुटिका तैलं च ।

जनेन आ इसी, कलहेन च उल्लेख कलक, कषायेण च
अने कषायधी और कषायसे, तैलम् तैल तैल, साधनेन
सिद्ध करवुं सिद्ध करे, दन्तानाश ते तैल दांतनुं वह
तैल दातोका, चलन-अंश-क्षालयुं, पडी जवुं हिलना, गिरना,
सौषिर्य- सुषिरता खोखला हो जाना, किमिरोगनुव अने
कृमिरोध औषधीना नाश करे छे और कीड़े लगजाना
इनका नाश करता है, सुखपाक- मुष्पाक सुखपाक,
आस्यदौर्गन्ध्य- मुष्मन्ती दुर्गन्धता मुंहमें दुर्गन्ध, जाड्य-
मुष्मन्ती जडता सुखकी जडता, अरोक्क- अने अरोचकनीं
और अरुचिका नाशनम् नाश करे छे नाश करता है,
स्त्राव- स्त्राव स्त्राव, उपलेप- मल्लक्षिता मलावृत
हाना, पैच्छिद्य- पिच्छिता पिच्छिता, वैस्वर्थ-
स्वरन्ती निवृत्ता स्वरभेद, गलशोष- अने कंठ-
शोधने और कण्ठ शोषसे, नुह भट्टनार छे नष्ट करता
है. इत्यम् आ यह, खदिरादिगुटीका अदिरादिगुटिका
खदिरादिगुटिका, एतत् अने आ और यह, खदिरादि-
कम् अदिरादिक खदिरादि तैलम् च तैल तैल, सर्वेषु
सर्व सब, दन्त-आश- दांत, मुष्, मुंह, गलरोगेषु
अने जगाना रोगोभा और कंठके रोगोंमें, परावणम्
श्रेष्ठ औषध के श्रेष्ठ औषध है, इति खदिरादि- आ
अदिरादिक खदिरादि, गुटिका तैलम् च गुटिका अने
तैल छे गुटिका और तैल हैं ॥ २१२-२१४ ॥

213.214. Oil may also be prepared with the aforesaid paste and decoction. This compound Catechu pill and the compound Catechu Oil are curative of (1) odontoseisis, (2) odontoptosis, (3) caries dentis (odontoporusis), (4) parasitic infection. They cure inflammatory condition of the mouth, fetor oris, heaviness and anorexia as well as pytalism, furred condition, stickiness of mouth, alteration of the voice and dryness of the throat. These are excellent remedies in all kinds of diseases of the teeth, mouth and throat. Thus have been described the compound Catechu Pill and the compound Catechu Oil.

अरोचकानां चिकित्सा—

अरुचौ कवलग्राहा धूमाः समुल्लधावनाः ।

मनोश्मश्रुपानं च हर्षणाश्वासनानि च ॥२१५॥

जरूरी अरुथिमां अरुचिमें, कवलप्राहाः उपलब्ध
कवलप्रह, समुलधावनाः मुभ्यं शेषेन करनाग उपाय
वगेरे मुखको शोधन करनेवाले कपायदि, धूमाः धूपपान
धूमपान, मनोज्ञं मनोगमती मनके अनुकूल, जलपानम्
च अनपान अलपान, हर्षण-प्रसन्नता उत्पन्न करपी
प्रसन्नता उत्पन्न करती, आश्वासनानि च अने आश्वासन
हितकर छे एवं आश्वासन हितकर हैं ॥ ३१५ ॥

215. In anorexia, mouth-washes, inhalations, cleansing of mouth, pleasant eats and drinks, cheering and comforting measures should be given

कुष्ठसौवर्चलाजाजीशर्करामरिचं विडम् ।

धाडयेलापद्मकोशीरपिप्पल्युत्पलचन्दनम् ॥२१६॥

लोभं तेजोवती पथ्या ज्यष्ठं सयवाग्रजम् ।

मार्गद्वयमनिर्यासश्चाजानीशर्कसायतः ॥२१७॥

सतैलमाक्षिकास्त्वैते चत्वारः कवलप्रहाः ।
चतुरोऽरोचकान् हन्युर्व्यातायेकजसर्वजान् ॥२१८॥

कुष्ठ- ३६ कूठ. सौवर्चल- संथण सौचर नमक, अजाजी- ७२ जीरा, शर्करा-मरिचम् साकर, काणां भरी चीनी. मरिच, बिडम् अने भिड धनशु और बिड नमक, धात्री- एला- आमणां, ओल्ययी आंवला, इलायची, पत्रक-डशीर- पक्ष, वीरक्षुने वागै। पद्याख, खस, पिप्पली- पीपर पिप्पली, उत्पल- नीक्षभण नीलौफर, चन्दनम् अने थंन और चन्दन लोध्रम दोधर लोब. तेजोवती तेजेवती तेजबल, पथ्या हरडे हरड, सयवाम्रजम् अनन्नार दवक्षार, म्यूषणम् त्रिफलु त्रिकटु, अजाजी- ७२ जीरा, शर्करा- युतः अने साकरयुक्त और चीनीयुक्त, आर्द्र- ताण- ताने, दाडिमनिर्यामः दाडमने। रस अनारका रस, एने आ ये, सतैलमाक्षिकाः तैल अने भक्षसहित तैल और मधुयुक्त, चत्वारः आर चार, कवलप्रहाः ३६५५६। कवलप्रह, वातादि-एकज- वातज, पित्तज, ३६५५ वातजन्य, पित्तजन्य, कफजन्य, सर्वजान् अने सजिपातज और सजिपातजन्य, चतुरः आर चारों, अरोचकान् अरोचकने अरोचकोको, हन्यु- हणु छे नष्ट करते हैं ॥२१६-२१८॥

216-218. (1) Costus, sanchal salt, cumin-seeds, sugar, black pepper and bid salt; (2) emblic myrobalan, cardamom, himalayan cherry, cuscus grass, long pepper, blue water lily and sandal; (3) lodh, indian tooth-ache tree, chebulic myrobalan, the three spices, and barley-alkali, (4) the juice of green pomegranate, cumin seeds and sugar—these are four kinds of mouth-washes to be taken mixed with oil and honey. These four recipes cure respectively, anorexia due to single discordances of vata etc., as well as that due to tridiscordance.

कारवीमरिचाजाजीद्राक्षानुश्राम्लदाडिमम् ।
सौवर्चलं गुडः क्षौद्रं सर्वारोचकनाशनम् ॥२१९॥

कारवी- भोडी अणभोड अजमोद, मरिच- काणां भरी मरिच, अजाजी- ७२ जीरा, दाक्षा- दाक्ष मुनका, वृक्षाम्ल- वृक्षाम्ल वृक्षाम्ल, दाडिमम् दाडम अनार, सौवर्चलम् संथण सौचरनमक, गुडः गोण गुड, क्षौद्रम् अने मध और मधु, सर्वारोचक- सर्व अरोचकने। सब अरोचकका, नाशनम् नाश करे छे नाश करते हैं ॥२१९॥

219. Celery, black pepper, cumin, grapes, kokam butter fruit, pomegranate, sanchal salt, gur and honey, are curative of anorexia of every kind.

वस्ति समीरणे, पित्ते विरेकं, वमनं कफे ।
कुर्याद्बुधानुकूलानि हर्षणं च मनोम्रजे ॥२२०॥

इत्यरोचकचिकित्सा ।

समीरणे वायुधी थयेला अरोचकभां वातजन्य अरोचकमें, वस्तिम् अस्ति वस्ति पित्ते पित्तधी थयेला अरोचकभां पित्तजन्य अरोचकमें, विरेकम् विरेचन विरेचन, कफे कफधी थयेला अरोचकभां कफजन्य अरोचकमें, वमनम् वमन वमन, मनोम्रजे च अने मनना विधातधी थयेला अरोचकभां और मनोविधातजन्य अरोचकमें, हृद्य-अनुकूलानि हृद्यने हितकर अने मनने अनुकूल हृद्यके लिए हितकर और मनके लिए अनुकूल, हर्षणम् च अने हर्षणयुक्त चिकित्सा और हर्षदायक चिकित्सा, कुर्यात् करवी ओछे करे ॥२२०॥ इति आ यह, अरोचकचिकित्सा अरोचकचिकित्सा छे अरोचकचिकित्सा है ।

220. When anorexia is due to vata, enema is indicated; when due to pitta purgation; and when due to kapha emesis; when due to mental shock whatever measures are cordial and cheering are indicated. Thus has been described the treatment for anorexia.

कर्णरोगचिकित्सा—

कर्णशूलं तु वातघ्नी हिता पीनसवत् क्रिया ।
प्रदेहाः पूरणं नस्यं पाकसावे व्रणक्रियाः ॥२२१॥
भोज्यानि च यथादोषं कुर्यात् स्नेहांश्च पूरणम् ।

कर्णशूले तु कर्णशूलम्, पीनसवत्
पीनसनी येडे पीनस जैसी, वातघ्नी वातनाशक वात-
नाशक, क्रिया हिता चिकित्सा हितकर छे चिकित्सा
हितकर है, प्रदेहाः प्रदेह प्रदेह, पूरणम् तैल भरे
नाभवा छे तैल आदि कानमें डालना, नस्यम् अने
नस्य हितकर छे और नस्य हितकर हैं, पाकसावे कानमां
पाक अने आन थता कानमें पाक तथा साव होने पर,
व्रणक्रियाः व्रण प्रमाणे चिकित्सा व्रणचिकित्सा, यथा-
दोषश्च अने दोषानुसार एवं दोषोंके अनुसार, भोज्यानि
भोजन करना भोज्ये आहार करना चाहिए, स्नेहान्
अने स्नेह और स्नेहका, पूरणम् च कुर्यात् कानमां
नाभवा भोज्ये पूरण करना चाहिए ॥ २२१३ ॥

221-221½. In ear-ache, the vata-
curative treatment, as in the case of
coryza, is beneficial as also applications,
ear-drops and nasal medication. When
there are suppuration and discharge,
procedures as in the case of a wound,
and diet suitable to the particular
morbid humor, and ear-drops of oil
should be applied.

हिङ्गवादि तैलम्—

हिङ्गुतुम्बरशुण्ठीभिस्तैलं तु सार्धपं पचेत् ॥२२२॥
एतद्धि पूरणं श्रेष्ठं कर्णशूलनिवारणम् ।

हिङ्गु-तुम्बर हिङ्ग, तेजश्वी हींग, तेजबल, शुण्ठीभिः
तु अने सूठ औषधी और सोंठ इनसे, सार्धपम्
सरसवत् सरसोका, तैलम् तैल तैल, पचेत् पकावुं
पकावे, पूरणम् कानमां नाभवानुं पूरणार्थ, एतत् हि
आ तैल यह तैल, श्रेष्ठम् कर्णशूल-निवारणम् कर्ण-
शूलनुं निवारण करनामां श्रेष्ठ छे कर्णशूलका निवारण
करनेके लिए श्रेष्ठ है ॥ २२२३ ॥

222-222½. Make a medicated oil,
by preparing rapeseed oil with the
paste of asafetida, indian tooth-ache
tree and dry ginger. This, administered
as ear-drops, is an excellent remedy
for ear ache.

देवदारुचिन्तम्—

देवदारुनवाशुण्ठीसताह्वाकुष्ठसैन्धवैः ॥२२३॥
तैलं सिद्धं वस्तमूत्रे कर्णशूलनिवारणम् ।

देवदारु- देवदारु देवदारु, वचा- वच वच, शुण्ठी-
सूठ सोंठ, सताह्वा- सुता सीया, कुष्ठ- कठ कूठ, सैन्धवैः
अने सिन्धवावृक्ष साधे और सैधानमकसे, वस्तमूत्रे
वस्तमूत्र मूत्रमां बकरके मूत्रमें, सिद्धम् तैलम् सिद्ध
करेहुं तैल सिद्ध तैल, कर्णशूल- कर्णशूलने कर्णशूलका,
निवारणम् मूत्रमां से निवारण है ॥ २२३३ ॥

223-223½. Medicated oil, made by
preparing til oil with the paste of
deodar, sweet flag, dry ginger, dill
seeds, costus and rock salt, in goat's
urine, is curative of ear-ache.

वराटकान् समाहृत्य दहेन्मृज्जाजने नवे ॥२२४॥
तद्भस्म श्रयोतयेत्तेन गन्धतैलं विपाचयेत् ।
रसाञ्जनस्य शुण्ठ्याश्च कल्काभ्यां कर्णशूलनुत् २२५

वराटकान् डालीओ कौडियोको, समाहृत्य दावीने
लाकर, नवे नवा नवे, मृज्जाजने माटीनां वासलुमां
मिश्रीके बरतनमें, दहेत् आगवी जलावे, तद्भस्म ते
भस्मने उस भस्मको, श्रयोतयेत् नवामां घोणी गुणी
घेवी जलमें घोलकर छान के, तेन ते क्षारजल उस
क्षारजल, रसाञ्जनस्य रसाञ्जनी रसाञ्ज, शुण्ठ्याः च अने
सूठ और सोंठके, कल्काभ्याम् उलकी कल्कसे, गन्ध-
तैलम् गन्धतैल गन्धतैल, विपाचयेत् पकावुं सिद्ध करे,
कर्णशूलनुत् ते तैल कर्णशूलने नाश करना छे वह
तैल कर्णशूलनाशक है ॥ २२४-२२५ ॥

२२५ श्रयोतयेत्-जानयेत् (क. घ. त. घ. फ.)

224-225. Take cowries and burn them in a new earthen pot and decant the ash produced; prepare a fragrant oil in this fluid and with the paste of the dry extract of indian barberry and dry ginger; this oil is curative of ear-ache.

क्षारतैलः—

शुष्कमूलकशुष्कानां क्षारो द्विः महौषधम् ।
 शतपुष्पा वचा कुष्ठं दातु रसाञ्जलम् ॥२२६॥
 सौवर्चलववक्षारस्त्रिजिह्वोद्विषसम्भवम् ।
 भूर्जग्रन्थिर्विडं मुस्तं मधुशूकं चतुर्गुणम् ॥२२७॥
 मातुलुङ्गरसश्चैव कदल्या वस एव च ।
 सर्वैरेतैर्यथोद्भिदैः क्षारतैलं विशाचयेत् ॥२२८॥

शूकमूलकशुण्डानाम् सप्त भृगोः। सूखी मूलीनां,
क्षारः क्षार क्षार, हिङ्गु हिङ्गु हींग, महौषधम् सप्त
पौठ, शतपुष्पा मुला सोला। वचर वज्र वच, कुष्ठम्
दारु कटु, देवदार कूठ, देवदारु, शिशु सरगवानां श्रीर
सहजनके बीज, रसाञ्जनम् रसार्जनी रसौत, सौवर्चल-
सन्ध्यै सौचल, यवक्षार- ज्वभार यवक्षार, स्वर्जिका-
साथभार सर्जिक्षार, उद्भिद सैन्धवम् उद्भिद लवल्ल,
सिन्धालूष्ण उद्भिद, सैन्धवनमक, भूर्जप्रस्थिः कोय-
पत्रनी गति भूर्जप्रस्थि, बिडम् पिष्ट लवल्ल विडनमक,
मुस्तम् मोथ मोथा, चतुर्गुणम् चारगुण्यं चोगुणा,
मधुशुक्ल मधुशुक्त मधुशुक, मातुलुरमः च एव
भीजेरीने रस विजौरैका रस, कदल्याः रसः च एव
डेणने रस केलेका खरघ, यथोद्धिष्टैः उपर कहेताभां
आवेक्षा उपर्युक्त, एतैः सर्वैः आ सर्व द्रव्याणी
इन सब द्रव्योंसे, क्षारतैलम् क्षारतेल क्षारतैल, विपाचयेत्
पक्वान् पकावे ॥ २२६ २२८ ॥

226.228. Take alkali of dry radish
asafetida, and ginger, dill seeds, sweet

२३. शुद्धमूलान् शुष्कानां शुष्कमूलांश्च शुष्कीनां ।

११ ११ बालमूलप्रशुष्ठानां (३.)

२२८. सर्वैरेतैर्षयोद्दिष्टैः क्षारतैलं विपाचयेत्- तैलमेभिर्विपक्तव्यं
कर्णशूलहरं परम् (ष फ.)

flag, costus, deodar, drumstick, dry extract of indian berberry sanchal salt, barley alkali, salsoda alkali, efflorescent salt. rock salt, the tubers of birch bid-salt, nut grass and four times the quantity of honey-vinegar. the juices of pomelo and of plaintain—with all these above-mentioned articles prepare the alkali-oil.

नाथिर्ये कर्णनादश्च पूयन्नावश्च दारुणः ।

किमयः कर्णशूलं च पूरणादस्य नश्यते ॥२२९॥

अस्य मा तैश्च इम तैलके पूरणाय कानमा
नाभवाथी कानमें पूरणये, वाधिर्यम् भङ्गेन पञ्च बहिरा-
न, कर्णनादः च कर्णनादः कर्णनाद, दाहणः भय उर
भयंकर, पूषस्त्रावः च पशुनेः साप, पूषका सव, क्रिययः
किंमिषी कृति, कर्णशुक्ल च अने कर्णशुक्ल और कर्ण-
शुक्ल नश्यति नाश पाये छे नष्ट होते हैं ॥ २२९ ॥

229. Deafness, buzzing in the ears
excessive discharge of pus, parasites
and ear-ache are cured by ear-drops
with this oil.

मुखकणाक्षिरोगेषु यथोक्तं पीनसे विधिम् ।

कुर्याद्विषक् त्वमीक्ष्यादौ दोषकालबलाबलम् २३०
इति कर्णरोगचिकित्सा ।

मुख-कण- भुज, शिर मुख, कान, अक्षिरोगेषु अने
आंखना रोगोभा और नाखके रोगोमें, भिषक् जादौ वैद्य
पहेला वैद्य पहिले, दोष-काक- दोष तथा कांथना दोष तथा
कानके, बलाबलम् भल अने अशुभ बल और अवलको,
समीक्ष्य ओष्ठमे देखकर, पीनसे पीनसभा पीनसमें,
यथोक्तम् विविध दुहेली चिकित्सा कही चिकित्सा,
कुर्याद करवी करे ॥ २३० ॥ इति स्था यह, कर्णरोग-
चिकित्सा कर्णरोगचिकित्सा छे कर्णरोग चिकित्सा है ।

२२९. बाधिर्धृ.....नश्यति ॥—पूरणादस्त्रं लभ्य क्रिमयः

कर्णमात्रिणाः। क्षिप्रं प्रणार्शं गच्छन्ति कुष्णात्रेयस्य

शासनात् । क्षारनैलमिदं भेष्टं मुखदन्तामयापहम् ॥ (ब. क.)

२३०. दुर्गादिष्वक् समीक्ष्यादौ-आदौ समीक्ष्य वैषस्तु (ब.)

230. The physician, after due consideration of the relative strength of morbid humors and season, should administer the same treatment in diseases of the mouth, ear and eye as indicated in coryza. Thus has been described the treatment of the diseases of the ear.

नेत्ररोगे विहालकाः —

उत्पन्नमात्रे तरुणे नेत्ररोगे विहालकः ।

कार्यो दाहोपदेहाश्रुशोफरागनिवारणः ॥२३१॥

उत्पन्नमात्रे केवल उत्पन्न अथवा उत्पन्न होनेके साथ ही, तरुणे नवीन नये, नेत्ररोगे नेत्ररोगभाँ आँखके रोगोंमें, दाह- दाह दाह, उपदेह- भक्षितता उपदेह, अश्रु- आँसु आँसु बहना, शोफ- सोओ शोथ, राग- अने रताश और लाली, निवारणः भटाउनार दर करनेवाला, विहालकः भिजालक छेप विहालक छेप, कार्यः करने के छेपे करना चाहिए ॥ २३१ ॥

231. Treatment in eye-diseases, in their initial stages when they are still mild, consists of external eye-applications curative of burning, mucus discharge, lachrymation, swelling and redness.

नागरं सैन्धवं सर्पिर्मण्डेन च रसक्रिया ।

निवृष्टं वातेके तद्वन्मधुसैन्धवगैरिकम् ॥२३२॥

वातिके वातिक नेत्ररोगभाँ वातजन्य आँखके रोगमें, नागरम् सूँठ सोंठ, सैन्धवम् च अने सिंधालूने भेगवी और सैधानमकको मिलाकर, सर्पिर्मण्डेन धीना भंड साथे पीसीने चीके मण्डके साथ पीसकरके, रसक्रिया रसक्रिया करने की रसक्रिया करे, तद्वत् ते अ प्रभा छे इसी प्रकार, निवृष्टम् पीसेल पीसे हुए, मधु- मधु मधु, सैन्धव-

सिंधालू सैन्धानमक, गैरिकम् अने सोनागेरुनी पक्ष रसक्रिया थाय छे और स्वर्णगैरिककी भी रसक्रिया होती है ॥ २३२ ॥

232. In eye-affections due to vata, an external application of a soft extract may be prepared by making the paste of dry ginger and rock salt, with the supernatant part of ghee. It may also be prepared of honey, rock salt and red ochre.

तथा शावरकं लोभ्रं घृतभृष्टं विहालकः ।

तद्वत् कार्यो हरीतक्या घृतभृष्टो रुजापहः ॥२३३॥

तथा ते प्रभा छे इसी प्रकार, घृतभृष्टम् धीमाँ भूँछ घीमें भूने हुए, शावरकम् लोभ्रम् शावरक धोअने शावरक लाग्रका विहालकः भिजालक छेप विहालक छेप, कार्यः करने के छेपे करना चाहिए, तद्वत् ते अ प्रभा छे इसी तरह, घृत-भृष्टः धीमाँ भूँछ घीमें भूनी, हरी- तक्याः करने पक्ष भिजालक छेप हरकका भी विहालक छेप, रुजापहः वेदनानाशक छे दर्दको हटानेवाला है ॥ २३३ ॥

233. An external eye-application may be prepared of the Savaraka variety of lodh, fried in ghee, or with chebulic myrobalan fried in ghee; they are both curative of pain

पैत्तिके चन्दनानन्तामज्जिष्ठाभिर्विहालकः ।

कार्यः पञ्चकयष्ट्याह्ममांसीकालीयकैस्तथा ॥२३४॥

पैत्तिके पित्तजन्य नेत्ररोगभाँ पैत्तिक अक्षरोगमें, चन्दन- चंदन चंदन, अनन्ता- भो दूब, मज्जिष्ठाभिः अने मज्जिष्ठा और मजीठ इनसे, तथा तथा तथा, पञ्चक- पञ्चक पञ्चास, यष्ट्याह्म- जेठीमधु मुलहठी, मांसी- जटामांसी जटामांसी, कालीयकैः अने पीणा

२३१. उत्पन्नमात्रे तरुणे नेत्ररोगे-नेत्ररोगे समुत्पन्ने तरुणे तु (त.)

२३२. मधु-मुस्त (ध.)

२३३. तद्वत्.....रुजापहः-कार्या हरीतकी तद्वत् घृतभृष्टा

रुजापह (ध.)

अधनथी और पील चन्दनसे, बिडालकः [अ. १६. ३]
बिडालक, कार्यः करने के ॥ २३४ ॥

234. In eye-diseases due to pitta, external eye-application may be prepared with sandal, indian sarsaparilla, and indian madder, or with himalayan cherry, liquorice, nardus and yellow sandal.

गैरिकं सैन्धवं मुस्तं रोचना च रसक्रिया ।
कफे कार्या तथा शौद्रं प्रियङ्गुः समनःशिला ॥ २३५ ॥

कफे कइथी अथेला नेत्ररोगभां कफज नेत्ररोगमें, गैरिकम् सोनागेरु स्वर्णगैरिक, सैन्धवम् सिंधालूख, सैवानमक, मुस्तम् नागरमेथ मोथा, रोचना च अने गोरोचनकी और गोरोचनकी, रसक्रिया रसक्रिया, कार्या करने करनी चाहिए, तथा तेभज एवं, शौद्रम् मधु, समन शिला भनःशिला सैमसिल, प्रियङ्गुः अने धुँलाणे [अ. १६. ३] ३२वें और प्रियङ्गु इनसे बिडालक लेप करे ॥ २३५ ॥

235. Red ochre, rock salt, nut-grass and cow's bile may be made into soft extract and used in eye-diseases due to kapha, or an external application may also be prepared of honey, perfumed cherry and red arsenic.

सन्निपाते तु सर्वैः स्याद्बहिरक्ष्णोः प्रलेपनम् ।
पक्ष्माण्यस्पृशता कार्यं संपक्वे त्वञ्जनं ज्यहात् ॥ २३६ ॥

सन्निपाते तु सन्निपातधी अथेला नेत्ररोगभां सन्निपातजन्य नेत्ररोगमें, सर्वैः सर्व औषधेधी सब औषधोंसे, बह्णोः बहिः अ[भन] अह्मर आंखोंके बाहर,

२३५. गैरिकं सैन्धवं मुस्तं रोचना च—रोचनामुस्तजन्य.

गैरिकम् (घ.)

२३६. सन्निपाते.....प्रलेपनम्—सन्निपाते तु तत्सर्वं बहिरक्ष्णोः
प्रलेपयेत् (ङ.)

॥ पक्ष्माण्यस्पृशता.....ज्यहात्—प्रक्ष्माण्य स्पृशता कार्यं
सम्यक् नेत्राञ्जनं ज्यहात् (त. द. घ. ङ.)

पक्ष्माणि प[प]खुने पलकोंको, अस्पृशता स्पृशं करी पञ्चर स्पर्श न करता हुआ प्रलेपनम् लेप, कार्यम् करने के ॥ २३४ ॥ अने त्रयु द्विसे और तीन दिनमें, संपक्वे तु नेत्ररोग पाडी अर्था नेत्ररोगके एक जाने पर, अञ्जनम् अञ्जन करने के ॥ २३५ ॥

236. When the disease is due to tridiscordance, an external application for the eye may be made of all these articles combined and applied, without touching the eye-lashes; when after three days the condition is mature, collyrium may be applied.

नेत्ररोगे आख्या आधि

आश्रयोतनं मारुतजे काथो बिल्वादिभिर्हितः ।
कोष्णः सैरण्डतर्कारीबृहतीमधुशिमुभिः ॥ २३७ ॥

मारुतजे वातधी अथेला नेत्ररोगभां वातजन्य नेत्ररोगमें, स-एरण्ड- और ३ एरण्ड, तर्कारी- तर्कारी अन्तरी, बृहती- मोटी बोरी[ग]ली बड़ी कटेरी, मधु- शिमुभिः अने भीड़ा सरगवा साथे मीठा सहिजन, बिल्वा- दिभिः गीली नजरेधी सिद्ध करने और बिल्वादि पञ्चमूलसे सिद्ध किया, कोष्णः काथः नजरेधी अथ सुहाताहुआ गरम काथ, आश्रयोतनम् नेत्रसिन्धन भाटे आश्रयोतनके लिए, हितः हितकर है ॥ २३७ ॥

237. In diseases due to vata, eye-douche with luke-warm decoction of the drugs of the bael group is beneficial, or decoction of castor plant, wind killer, yellow berried nightshade and sweet drumstick, is beneficial.

पृथ्वीकादिविमज्जिष्ठाकाक्षगहिमधुकास्थलैः ।

काथः सर्शकरः शीतः पूरणं रक्तपित्तनुत् ॥ २३८ ॥

२३७. हितः—शुभः (ङ.)

२३८. पृथ्वीका—बृहती (घ. ङ. त. द.)

पृथ्वीका- भोटी ओखली बड़ी इलायची, दारि-
हादुहलहर दाहहली मजिष्टा- भुष्ट मजीठ, लाक्षा-
लाभ लाक्ष. हिमशुक- ओ गेरीभध मुहठी, जलमुलहठी,
हरपलैः अने नीलकमलने। और नीलीफर इनका,
समर्करः साडरभदित चीनी मिला, काथः डवाथ काथ,
शीतः शीतल अता शीतल होने पर. पूरणस्य आभमा
नाभवे। आखमें डालना, रक्तपित्तनुत् ओ नेत्रगत रक्त
अने पित्तना प्रक्षेपने करे छे यह नेत्रगत रक्त
और पित्तके प्रकोपको हटाता है ॥ २३८ ॥

238 Eye-drops with the cooled
decoction of great cardamom, indian
berberry, indian madder, lac, liquorice
and aquatic liquorice and blue water-
lily, mixed with sugar, is curative of
the condition due to morbid blood
and pitta.

नागरत्रिफलासुस्तनिम्बवासारसः कफे
कोष्णमाश्रयोतनं मिश्रैरौषधैः सास्त्रिपातके ॥२३९॥

कफे उद्धृती अथेला नेत्ररोगमां कफजन्य नेत्र-
रोगमें, नागर- सुष्ठ सोंठ, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला सुस्त
भोथ सोथ निम्ब- धीअडे नीम वासा- अने अरदुसीन.
और वासाका रसः डवाथनु कायका, कोष्णम् नवशेकु
सुहाता हुआ, आश्रयोतनम् नेत्रसिंथन आश्रयोतन के
सास्त्रिपातिके अने सन्निपातथी अथेला नेत्ररोगमां
और सन्निपातजन्य नेत्ररोगमें, मिश्रैः भिन्न भिन्न द्रव्यों
कातुसरी भेजवेलां पृथक् पृथक् दोषके अनुसार मिलाये
हुए औषधैः औषधैथी नेत्रसिंथन करवुं द्रव्योंसे
आश्रयोतन करना चाहिए ॥ २३९ ॥

239. In diseases due to kapha
eye-douche may be given with the
decoction of dry ginger, the three
myrobalans, nut-grass, neem and vasaka.
In a condition of tridiscordance, an
eye-douche with the luke-warm decoc-

tion of all these drugs should be
given.

नेत्ररोगे अजतानि—

बृहत्पूरण्डमूलत्वक् शिग्रोः पुष्पं ससैन्धवम् ।
अजाक्षीरेण पिष्टं स्याद्वर्तिर्वाताक्षिरोगनुत् ॥२४०॥

बृहती भोटी बेरिंगली बड़ी कटेरी, पूरण्डमूलत्वक्
और अजां भूणी छाब एरण्डमूलकी छाल, ससैन्धवम्
सिंघावुसु सैन्धानमक, शिग्रोः अने सरगवानां और
सहजनके, पुष्पम् फूलने फूल इनको, अजाक्षीरेण अजरीना
इध साथे बकरीके दूधके साथ, पिष्टम् वाटी पीसकर,
वाताक्षिरोगनुत् वातजन्य नेत्ररोगने भटाडनार वातजन्य
अक्षिरोगको नाश करनेवाली, वर्तिः वाट वर्ति, स्यात्
भनावली बनावे ॥ २४० ॥

240. Reduce to paste, yellow-berried
nightshade, castor root-bark, flower
of drumstick and rock-salt with
goat's milk, and roll it into a bougie;
this is curative of disorders of the eye
due to vata.

सुमनःकोरकाः शङ्खखिफला मधुक बला ।
पित्तरक्तापहा वर्तिः पिष्टा दिव्येन वारिणा ॥२४१॥

सुमनःकोरकाः अर्धनी डणीओ चमेलीकी कली,
शङ्खः शंभयुर्लुं शंखचूर्ण, त्रिफला त्रिफला त्रिफला,
मधुकम् गेरीभध मुलहठी, बला अने अक्षाने और
बला इनको, दिव्येन वर्षाता बरकि, वारिणा अक्षमां
जलसे, पिष्टा वाटीने पीसकर बनायी हुई, वर्तिः वर्ति
वर्ति, पित्तरक्तापहा पित्त अने रक्तदोषने हरे छे
पित्त और रक्तदोषको हरती है ॥ २४१ ॥

241. A bougie, prepared with the
paste of jasmine buds, conch, the
three myrobalans, liquorice and heart-
leaved sida with rain water, is curative

२४०. शिग्रोः पुष्पं-शिग्रोमूलं (ब. क.)

२४१. कोरकाः-क्षारकाः (ब.)

,, , -क्षारकः (द. ब.)

२३९. सुस्तनिम्बवासारसः-निम्बवासकोरसः (ब. क.)

of eye-disease due to morbid pitta and blood.

सैन्यवं त्रिफला व्योषं शङ्खनाभिः समुद्रजः ।

फेनः शैलेयकं सर्जो वर्तिः श्लेष्माक्षिरोगनुत् ॥२४२॥

सैन्यवम् लि'पावृषु सैवानमक, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, व्योषम् त्रिफला त्रिफला, शङ्खनाभिः शङ्खनाभिः शङ्खनाभिः, समुद्रजः फेनः समुद्रजः समुद्रफेन, शैलेयकम् शैलेयकं शैलेयक, सर्जः अने रागनी और सर्जरस इनसे बनायी गई, वर्तिः वर्ति वर्ति, श्लेष्माक्षिरोगनुत् ३३-४४ नेत्ररोगने भट्टाडे के कफजन्य अक्षिरोगको नष्ट करती है ॥ २४२ ॥

241. A bougie prepared of rock salt, the three myrobalsans the three spices conch, cuttle fish bone, lichen and common sal, is curative of eye-diseases due to morbid kapha.

अमृताह्वादिवर्तिः —

अमृताह्वा विसं बिल्वं पटोलं छागलं शङ्खम् ।
प्रपौण्डरीकं यष्ट्याहं दार्वी कालानुसारिवा ॥२४३॥

एवामष्टपलान् भागान् सुधौताञ्जरीकृतान् ।
तोये पक्त्वा रसे पूते भूयः पक्के रसे घने ॥२४४॥
कर्षं च श्वेतमरिचाज्जातीपुष्पाञ्जवात् पलम् ।
चूर्णं क्षिप्वा कृता वर्तिः सर्वघ्नी इक्षुप्रसादनी २४५

अमृताह्वा गणेश गिलोय, विसम् गिल, बिल्वम् गिल्ली बेल, पटोलम् पटोल परवल, छागलम् अककू, अञ्जरीनी लोडी बकरीकी मँगनियां, प्रपौण्डरीकम् प्रपौण्डरीक पुण्डरीककाष्ठ, यष्ट्याहम् गेहीमध मुलहठी, दार्वी डाडुगण्डर दादहल्ली, कालानुसारिवा अने

२४३ अमृताह्वा विसं बिल्वं - अमृता मधुकं सिम्बा (ड. क)

प्रपौण्डरीकं यष्ट्याहं - वासाप्रपौण्डरीकं च (क)

कालानुसारिवा - चाष्टपलांशिकाम् (झ. ड)

२४४ तोये-जले (ग. ड)

भूयः पक्वे-पुनः पक्त्वा (ग. ड)

२४५ सर्वघ्नी-दोषघ्नी (ड. व.)

डाडुनुसारिवा और कालानुसारिवा, एवाम् औषधानां प्रत्येकना इनमेंसे प्रत्येकके सुधौतान् खरी पेठे धोयेवा अच्छी तरह धोये हुए अञ्जरीकृतान् घने अष्टपलान् ३२ तोलाना भागने ३२ तोलके भागोंका, तोये पाणीभां जलमें, पक्त्वा पकायी पकाकर, पूते रसे रस गाणी लट्टी रसको छानकर, भूयः डूरीथी फिर रसे पके औ रसने पकायी इस रसको पकाकर, घने धट् अतां घन होने पर, श्वेतमरिचात् कर्षम् तेभां ओड तोलैः धौतां भरी एक तोला सफेद मरिच, नवम् जातीपुष्पात् पलम् च अने थार तोल तोल' अञ्जनी बूझना और चार तोले नये चमेलीके फूलोंके, चूर्णम् यूष्ने चूर्णको, क्षिप्वा नाणी मिलाकर, कृता अन.देखी बनायी, वर्तिः वर्ति वर्ति, सर्वघ्नी सर्व' दोषघ्नी नाश करनेवा, सब दोषोंका नाश करनेवाली, इक्षुप्रसादनी तथा नेत्रने नम्रण करनेवाली थाय के तथा दृष्टिको साफ करनेवाली होती है ॥ २४३-२४५ ॥

243-245. Take 32 tolas of each of guduch lotus rhizome bael, snake gourd, goat's dung, tubers of white lotus liquorice, indian berberry, and dark blue creeper; wash them and triturate and boil in water, and after filtering, boil it again into a soft consistency. Add to this soft extract one tola of the pulvis of white pepper and 4 tolas of fresh jasmine flower, and roll into a bougie; this is curative of every kind of eye-affection and brightens the vision.

शङ्खादिवर्तिः —

शङ्खप्रवालवैदूर्यलौहताम्रप्लवास्त्रिभिः ।

स्रोतोश्च श्वेतमरिचैर्वर्तिः सर्वाक्षिरोगनुत् ॥२४६॥

शङ्ख- श'अ शंख, प्रवाल- प्रवाल मृगा, वैदूर्य- वैदूर्य वैदूर्य, लौह- लोह लोह, ताम्र- ताम्र ताम्र

२४६, श्वेतताम्र-श्वेतताम्र (व)

छवास्थितिः अने प्लवनां दाडडां छवकी हड़ी, चोतोज-
भोतोअन चोतोजन, खेतसरिचैः तथा धोणां भरी
ओओने लेणां चाटी अनानेदी तथा सफेद मिरच इनको
एकत्र पीसकर बनायी, वर्तिः वर्ति वर्ति, सर्वाक्षिरोगनुव
आभना सर्व रोगने भटाउनार आय छे आंखके सब
रोगोंको हरनेवाली होती है ॥ २४६ ॥

246. A bougie, prepared with conch,
coral, cat's eye beryl, iron, copper,
bones of pelican, black antimony and
drumstick-seeds, is curative of every
kind of eye-disease.

चूर्णाञ्जनम्—

शाणार्धं मरेवाद् द्वौ च पिप्पल्यर्णवफेनयोः ।
शाणार्धं सैन्धवाच्छाणा नव सौवीरकाञ्चनात् २४७
पिष्टं सुसूक्ष्मं चित्रायां चूर्णाञ्जनमिदं शुभम् ।
कण्डूकाचकफार्तानां मलानां च विशोधनम् ॥ २४८ ॥

मरिचाद् भरी काली मिरच, शाणार्धम् अर्धो
शालु दो आनीभर, पिप्पली- पीपर पिप्पली, अर्णव-
फेनयोः अने समुद्रीछु और समुदफेन, द्वौ ये शालु
आवा तोला, सैन्धवाद् सिंधालुसु सैन्धानमक शाणा-
र्धम् अर्धो शालु दो आनीभर, सौवीरकाञ्चनात् अर्धो
सुरभो सौवीराञ्जन, नव शाणाः नव शालु ओ सर्वने
१ तोला दो आनीभर इन सबको, चित्रायाम् चित्रा
नक्षत्रमां चित्रा नक्षत्रमें, सुसूक्ष्मम् सारी पेठे आरीक
अत्यन्त बारीक, पिष्टम् पीसीने तैयार करेछु पीसकर
तैयार किया हुआ, इदम् आ यह, चूर्णाञ्जनम् यूखु-
अन चूर्णाञ्जन, कण्डू- भववाण कण्डू, काच- मोतिशे
काच, कफार्तानाम् अने कड़की पीडाधैव रेओओ
भाटे और कफज अक्षिरोगवालोंके लिए, शुभम् शुभ
छे कल्याणकारक है, मलानाम् अने भणोतु और
मलका, विशोधनम् च शोधन करनेवाले छे विशोधक
है ॥ २४७-२४८ ॥

247-248. Take 1/8 tola of black
pepper, 1/2 tola of long pepper,
1/2 tola of cuttle fish bone, 1/8 tola

of rock salt and 1 1/2 tolas of antimony
sulphide, and make a fine powder of
these, when the moon is in the const-
ellation of Chitra. This collyrium is
wholesome for those affected with
itching, cataract and kapha eye-diseases
and is also a cleanser of the dischar-
ging condition of the eye.

बस्तमूत्रे ज्यहं स्थाप्यमेलाचूर्णं सुभावितम् ।
चूर्णाञ्जनं हि तैर्मिर्यकमिपिल्लमलापहम् ॥ २४९ ॥

एलाचूर्णम् नान्दी ओदथीनां यूखुने छोटी इलाय-
चीके चूर्णको, बस्तमूत्रे भटारना भूतमां बकरेके मूत्रमें,
ज्यहम् त्रयु द्विस सुधी तीन दिन, स्थाप्यम् राभी
भूकुपुं रखे, सुभावितम् आभ सारी पेठे भावना
दीधेछु इस प्रकार अच्छी तरहसे भावित, चूर्णाञ्ज-
नम् ते यूखुअन वह चूर्णाञ्जन, तैर्मिर्य- तिभिरोग
तिमिर, क्रिमि- क्रिमि क्रिमि, पिल्ल- पित्तरोग पिल्ल, मला-
पहम् हि अने नेत्रभक्षने नाश करनेवाले आय छे और
नेत्रमलको नाश करनेवाला होता है ॥ २४९ ॥

249 Saturate the pulvis of small
cardomom in goat's urine for three
days; the collyrium made of this
well-impregnated pulvis is curative of
diseases of dark vision, parasites, Pilla
and discharge.

सौवीरकाञ्चनदिवर्तिः—

सौवीरमञ्जनं तुस्थं ताप्यो घातुर्मनःशिला ।
अश्रुण्या मधुकं लोहा मणयः पौष्पमञ्जनम् ॥ २५० ॥
सैन्धवं शौकरी दंष्ट्रा कतकं चाञ्जनं शुभम् ।
तिमिरादिषु चूर्णं वा वर्तिवैयमनुत्तमा ॥ २५१ ॥

सौवीरम् अञ्जनम् काणो सुरभो सौवीराञ्जन,
तुस्थम् तुस्थ तुस्थ, ताप्यः घातुः सुवर्ण भाक्षिक

२४९. एला-चिड (र. व. क.)

हि तैर्मिर्य-इदं सम्मक् (क.)

२५१. कतकं-कनकं (व.)

स्वर्णमाक्षिक, मनःशिला मनःशिक्ष मैनसिल, चक्षुष्या
यक्षुष्या वनकुलथी, मधुकम् जेठीमध मुलहठी, लोहाः
लोहचूर्ण, मणयः मणि, पौष्पम्
अज्जनम् पुष्पाञ्जन पुष्पाञ्जन, सैन्धवम् सिन्धवल्लु
सैधानमक, औकरी सुनरणी सूअरकी, दंष्ट्रा दंष्ट दाद,
कतकम् च अने डतके ओओलु और निर्मली इनका,
अज्जनम् अञ्जन अज्जन, शुभम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है, चूर्णम्
वा आ ओषध चूर्णम् ३५भां यह औषध चूर्णके
रूपमें, इयम् वर्तिका वा अथवा आ वर्तिका ३५भां
अथवा इस वर्तिकाके रूपमें, तिमिरादिषु तिमिरादि
रोगभां तिमिरादि रोगमें, अजुतमा अति उत्तम छे अति
उत्तम है ॥ २५०-२५१ ॥

250-251. Antimony sulphide copper
sulphate, iron pyrites, red arsenic, wild
horse-gram, liquorice, iron powder, pre-
cious stones, white zinc, rock-salt, hog's
tusk and clearing nut, make a good co-
llyrium. In dimness of vision and other
eye-diseases, used as pulvis or bougie,
this acts as an unsurpassed remedy.

नेत्ररोगे सुखावती वर्तिका: —

कतकस्य फलं शङ्खः सैन्धवं ज्यूषणं सिता ।
फेनो रसाञ्जनं क्षौद्रं विडङ्गानि मनःशिला ॥२५२॥
कुक्कुटाण्डकपालानि वर्तिरेषा व्यपोहति ।
तिमिरं पटलं काचं मलं चाशु सुखावती ॥२५३॥
इति सुखावती वर्तिका: ।

कतकस्य डतकेतु निर्मलीका, फलम् ३५ भां फल, शङ्खः
शङ्खचूर्ण, सैन्धवम् सिन्धवल्लु सैन्धव, ज्यूष-
णम् त्रिकटु त्रिकटु, सिता साकर बीनी, फेनः समुद्र-
शील समुद्रफेन, रसाञ्जनम् रसाञ्जन रसोत, क्षौद्रम्
मधु, विडङ्गानि वावडिग वायविङ्ग, मनःशिला
मनःशिक्ष मैनसिल, कुक्कुटाण्ड- डूडङ्गानां डूडङ्गानां सुगेंके
अण्डके, कपालानि डायका डिलके, एषा आ इनकी
यह, सुखावती सुखावती नामनी सुखावतीनामक,

वर्तिका: वर्तिका वर्तिका, तिमिरम् तिमिर तिमिर, पटलम्
पटल पटल, काचम् डाय काच, मलम् च अने
मलने और मलको, आशु ततत क्षीघ्र, व्यपोहति नाश
करे छे दूर करती है ॥ २५२-२५३ ॥ इति आ यह,
सुखावती वर्तिका: सुखावती वर्तिका छे सुखावती वर्तिका है ।

252 253. Take clearing nut, conch,
rocksalt, the three spices, sugar, cuttle
fish bone, dry extract of indian berberry,
honey, embelia and red arsenic and
the shell of hen's egg, and prepare a
bougie out of this, known as the Plea-
sant bougie which quickly cures
diseases of vision, palate and Kacha
and discharge. Thus has been desc-
ribed the Pleasant bougie.

नेत्ररोगे दृष्टिप्रदा वर्तिका: —

त्रिकलाकुक्कुटाण्डत्वक्कासीसमयसो रजः ।
नीलोत्पलं विडङ्गानि फेनं च सरितां पते: ॥२५४॥
आजेन पयसा पिष्ट्वा भावयेन्नाम्रभाजने ।
सप्तरात्रं स्थितं भूयः पिष्ट्वा क्षीरेण वर्तयेत् ॥२५५॥
एषा दृष्टिप्रदा वर्तिरन्धस्याभिन्नचक्षुषः ।

इति दृष्टिप्रदा वर्तिका: ।

त्रिकला- त्रिकला त्रिकला, कुक्कुटाण्डत्वक्- डूडङ्गानां
डूडङ्गानां डायका सुगेंके अण्डका डिलका, कासीसम्
कासीस कासीस, जयसः रजः लोहचूर्ण, लोहचूर्ण,
नीलोत्पलम् नीलोत्पल नीलोत्पल, विडङ्गानि वावडिग
वायविङ्ग, सरिताम् पते: फेनम् च अने समुद्रशीलने
और समुद्रफेनको, आजेन अकरीना बकरीके, पयसा
दूधभां दूधमें, पिष्ट्वा पीसीने पीसकरके, नाम्रभाजने
ताम्रपात्रभां ताम्रके पात्रमें, भावयेत् धीधी हेतुं डेप
करे, सप्तरात्रं स्थितम् सात रात सुधी तेने रात्रीने
सात राततक रखकर, भूयः क्षीरी फेर, क्षीरेण
दूधनी साथे दूधमें, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, वर्तयेत्
वर्तिका बनावती वर्तिका बनाये, एषा आ यह, वर्तिका:
वर्तिका वर्तिका, अभिन्न- चक्षुषः नेत्री आंख इती नन्दी

गर्भं औत्रा आंख न फूटे हुए, अन्वस्य आवर्जने अंधेको, दृष्टिप्रदा दृष्टि देनेवाली छे दृष्टि देनेवाली है ॥ २५४-२५५ ॥ इति आ. यह, दृष्टिप्रदा वर्तिः दृष्टि-प्रदा वर्ति छे दृष्टिप्रदा वर्ति है।

254-255½. Make a paste of the three myrobalans, the shell of hen's egg, iron sulphide, iron dust, blue water lily, embelia and cuttle fish bone with goat's milk and saturate it in the same milk, placing in a copper vessel for 7 nights; then, again rub it and roll into bougie with milk; this bougie bestows sight on those who have gone blind but whose eyes have not undergone organic change or damage. Thus has been described the Sight-bestowing bougie.

नेत्ररोगे अन्यान्यजनानि—

वदने कृष्णसर्पस्य निहितं मासमञ्जनम् ॥२५६॥

ततस्तस्मात् समुद्धृत्य सुशुष्कं चूर्णयेद्बुधः ।

सुमनःकोरकैः शुष्कैरर्धांशैः सैन्धवेन च ॥२५७॥

एतन्नैत्राञ्जनं कार्यं तिमिरघ्नमनुत्तमम् ।

कृष्णसर्पस्य भरेखा काणा सर्पनीः सूत कृष्ण सर्पके, वदने सुभभा सुहमे, अञ्जनम् अञ्जन (काणा सुभभा) अञ्जन, मासम् ओष्ठ भास एक मासक, निहितम् राभवे। रत्न देवे, ततः पछी पीछे, बुधः विद्वान वैवे विद्वान वैव, तस्मात् तेभाथी उसमेंसे, समुद्धृत्य डाढी धर्धने निकालकर, सुशुष्कम् सारी पेठे सुकायेव अच्छी तरह शुष्क होने पर, अर्धांशैः तेने अरधा आभाषुभा उसको आधी मात्रामें, शुष्कैः सूकेयी सूखी हुई, सुमनः-कोरकैः चमेदीनी कण्ठीओ चमेदीकी कलियां, सैन्धवेन च अने सिंधावुस साथे और सैधानमकसे मिनाकर, चूर्णयेत् थूल् ऊरवुं चूर्ण करे, एतत् आ थूल्नु इस चूर्णका, तिमिरघ्नम् तिमिरनाशक तिमिरनाशक, अनु-

त्तमम् सर्वं श्रेष्ठ उत्तम, नेत्राञ्जनम् नेत्राञ्जन नेत्राञ्जन, कार्यम् अनावबुं बनावे ॥ २५६-२५७ ॥

256-257½. The wise physician should place antimony sulphide in the mouth of a dead black cobra for a month and taking it out, triturate it adding half that quantity of dried jasmine-buds and rock-salt. This made into collyrium is the best remedy for dimness of vision.

पिप्पल्यः किंशुकरसो वसा सर्पस्य सैन्धवम् २५८ जीर्णं घृतं च सर्वाक्षिरोगघ्नी स्याद्रसक्रिया ।

पिप्पल्यः पीपर पिप्पली, किंशुकरसः केसूरीना रस टेंसुके फुलोंका रस, सर्पस्य सर्पनी सांपकी, वसा वसा चर्बी, सैन्धवम् सिंधावुस सैधानमक, जीर्णम् अने ग्लूना और पुराने, घृतम् च घीनी घृतकी, रसक्रिया रसक्रिया रसक्रिया, सर्व-सर्व सब, अक्षिरोगघ्नी नेत्र-रोगो नाश करनेवाला छे अक्षिरोगकी नाशक, स्यात् थाय छे होती है ॥२५८॥

258-259½. Take long pepper, palas-flower juice, snake's fat, rock salt and old ghee and prepare a soft extract out of this. It is curative of all kinds of eye-disorders.

कृष्णसर्पवसा क्षौद्रं रसो घ्राज्या रसक्रिया ॥२५९॥ शस्ता सर्वाक्षिरोगेषु काचार्बुदमलेषु च ।

कृष्णसर्पवसा काणा सर्पनी वसा काले सर्पकी वसा, क्षौद्रम् मध मधु, घ्राज्याः अने आभगांना और आंवलेके, रसः रसनी रसकी, रसक्रिया रसक्रिया रसक्रिया, सर्व-सर्व सब, अक्षिरोगेषु नेत्ररोगोभा अक्षिरोगमें, काच-काच काच, अर्बुद-अर्बुद अर्बुद, मलेषु च अने नेत्रमलभा और नेत्रमलमें, शस्ता प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥२५९॥

२५६. कृष्णसर्पस्य (५)

२५७. कोरकैः-कोरकैः (क. ह.)

२५८. पिप्पल्यः किंशुकरसो वसा सर्पस्य सैन्धवम्-स्वरसः

किंशुकस्याहेवसा कृष्णस्य सैन्धवम् (क.)

259-259½. The soft extract, prepared of the fat of black cobra, honey and juice of emblic myrobalan is recommended in all kinds of eye-diseases, Kacha, tumor and discharge of excreta.

धात्रीरसाञ्जनक्षौद्रसर्पिर्भिस्त्व रसक्रिया ॥२६०॥
पित्तरक्ताक्षिरोगघ्नी तैमिर्यपटकापहा ।

धात्री- आभर्णा आंवला, रसाञ्जन- रसोत, क्षौद्र- भध मधु, सर्पिः- तु अने धीधी अना देवी और घृतसे बनी, रसक्रिया रसक्रिया, पित्तरक्त- पित्त रक्त अने २५९½ पित्तजन्य एवं रक्तजन्य अक्षिरोगघ्नी नेत्ररोगघ्नी नाश करुना २ अक्षिरोगनाशक, तैमिर- तथा तिमिर और तिमिर, पटकापहा अने पडने भटाउना २ छे और पटलको दूर करनेवाली है ॥ २६० ॥

260-260½ The soft extract, prepared of emblic myrobalan, dry extract of indian berberry, honey and ghee, is curative of eye diseases due to morbid pitta and blood, and also of dimness of vision and Patala

धात्रीसैन्धवपिप्पलवः स्फुरत्पमरिचाः समाः ॥२६१॥
क्षौद्रयुक्ता निहन्त्यान्धं पटलं च रसक्रिया ।

इति नेत्ररोगचिकित्सा ।

धात्री- आभर्णा आंवला, सैन्धव- सिंधालु सैन्धानमक, पिप्पलवः पीपर पिप्पली, समाः सम प्रभाषुभा सम भागमें, स्फुरत्पमरिचाः स्युः अने मरी भेडाउ डेवा और काली मिर्च थोड़ी देवे, क्षौद्र- युक्ता लेनी भधयुक्त उनकी मधु मिलाकर बनाई, रस- क्रिया रसक्रिया रसक्रिया, आन्ध्वम् अन्धापाने अंधापन, पटलम् च अने पडने और पटलको, निहन्ति नाश करे छे नष्ट करती है ॥ २६१ ॥ इति आ यद, नेत्ररोगचिकित्सा नेत्ररोगचिकित्सा छे नेत्ररोगचिकित्सा है ।

261-261½. The soft extract of emblic myrobalan, rock salt and long pepper in equal proportions mixed with a little black pepper and honey cures blindness and Patala. Thus has been described the treatment of eye-diseases.

खालित्यादिचिकित्सा-—

खालित्ये पलिते वर्यां हरिकोष्णि च शोभितम् २६२
मस्बैस्तेलैः शिरोवक्त्रजलेपैश्चाणुपाचरेत् ।

खालित्ये २६२ खालित्य, पलिते पणियां पालित्य, वर्याम् ३२२ वली, हरिकोष्णि च पीणभटा नाण भर्ता और भूरे बाक होने पर, शोभितम् अनुप्यब्ध संशो- धन करी शोधन किसे हुए रोगीक, नस्ये- नस्य नस्यते, तैलैः तैलैथी तैलैवे, शिरोवक्त्र- अने भटाउ तथा मुभ पर और शिर तथा मुख पर, प्रलेपैः च प्रलेप करीने प्रलेपोसे, अपि पणु मी, उपाचरेत् उपचार करवा उपचार करे ॥ २६२ ॥

263-263½. In conditions of falling of hair, grey hair, wrinkles in the face, and tawny hair, the patient, after being duly cleansed, should be treated with oily medications and with applications over the head and face.

सिद्धं विदारीगन्धाद्यैर्जीवनीयैरथापि च ॥२६३॥
नस्यं स्वादणुतैलं वा खालित्यपलितापहम् ।

विदारीगन्धाद्यैः विदारीगंधा वजरे विदारी- गन्धा आदिसे, अथ अपि अने और, जीवनीयैः च ७७७७७७७७ जीवनीयगणसे, सिद्धम् सिद्ध करेव तैलं सिद्ध तैलका, अणुतैलम् वा ३ अणु तैलं या अणु तैलका, नस्यम् नस्य नस्य, खालित्य- २६३३३ खालित्य, पलितापहम् अने पणियां भटाउना २ छे और पलिनको दूर करनेवाला, स्वाद्य छे है ॥ २६३ ॥

263-263½. Nasal medication with oil prepared with the tick-trefoil group

of drugs, or life promoter group of drugs, or with Anu oil, is curative of alopecia and greyness of hair.

क्षीरात् सहचराद्भृङ्गराजाच्च सौरसाद्रसात् ॥२६४॥
प्रस्थस्तु कुडवस्तैलाद्यष्ट्याह्वलककितः ।
सिद्धः शिलासमे भाण्डे मेघशृङ्गादिषु स्थितः ॥२६५॥
नस्यं स्याद्विषजा सम्यग्योजितं पलितापहम् ।

क्षीरात् गायतुं दूध गायका दूध, सहचरात् आस-
मान्नी दूधना डाटाशै(गयानो) रस नीलपुष्पवाले
कटसरैयाका रस, भृङ्गराजात् भांगरानो रस भृङ्गराजाका
स्वरस, सौरसात् च अने तुणसीनो और तुलसीका,
रसात् रस रस, प्रस्थे तु प्रत्येकना ६४-६४ तोलाथी
प्रत्येकके ६४-६४ तोलेसे, यष्ट्याह्व- अने जेरीमधना
और मुलहठीके, पल- ४ तोला ४ तोले, कलकतः
६६६थी कलकसे, तैलात् कुडवः १६ तोला तेदने १६
तोले तैलको, सिद्धः सिद्ध करुं सिद्ध करे, शिलासमे
पथ्थरना पथ्थरके, भाण्डे वासुधाभा वरतनमें, मेघशृ-
ङ्गादिषु अथवा घे'राना शी'गडा जेरेभा या मेघके
धीग आदिमें, स्थितः राभपुं रक्खे, मिषजा वैध वैध,
सम्यक् सरभी रीते अच्छी प्रकार, नस्य तेना नस्य
तरीके उसका नसरूपमें, योजितम् प्रयोगे तो प्रयोग
करे तो, पलितापहम् ते पणिथानो नाश करनार
पलितरोगनाशक, स्यात् थाय छे होता है ॥२६४-२६५॥

२६४. क्षीरात्-क्षारान् (ब.)

„ क्षीरात्-क्षाराव (फ.)

„ भृङ्गराजाच्च-भृङ्गरजसः (ब.)

„ सौरसात्-सुरसात् (ड.)

„ क्षीरात् सहचराद्भृङ्गराजाच्च सौरसाद्रसात्-लक्षाकालरसा-
लोहवरांगरजसो रसात् (ब.)

२६५. शिलासमे-शैलसने (ब.)

„ मेघशृङ्गादिषु-मेघशृङ्गेऽथवा (ब.)

„ मेघशृङ्गादिषु स्थितः-मेघशृङ्गे च संस्थितः (ब.)

२६६. मिषजा-नस्यं स्यात् (फ.)

264-265½. Take 64 tolas of milk, juice of crested purple nail-dye, trailing eclipta and holy basil, 16 tolas of oil and 4 tolas of the paste of liquorice and prepare a medicated oil out of it. When it is prepared, keep it in a receptacle made of stone or sheep's horn. Nasal medication with this, well administered by the physician, is curative of grey hair.

मिषजा क्षीरपिष्टौ वा दुग्धिकाकरवीरकौ ॥२६६॥
उत्पाद्य पलिते देयौ तावुभौ पलितापहौ ।

मिषजा अथवा वैधे अथवा वैध, क्षीरपिष्टौ
दूधभा पीसीने दूधमें पिसी हुई, दुग्धिका- नागधा-
दूधी दुग्धिका, करवीरकौ वा अने करवीरको घेप और
कनेरका लेप, पलिते पणिथाना पालित्यमें, उत्पाद्य
वाण उभेडी वालोको उखाड़ कर उस स्थानमें, देयौ
दगावै। लगावे, तौ ते ये, उभौ अने दोनों, पलि-
तापहौ पणिथानो नाश करनार छे पालित्यको दूर
करनेवाले हैं ॥ २६६॥

266-266½. The physician may apply
asthma weed or indian oleander, pasted with milk, over the scalp after pulling out the grey hair. Both these drugs are curative of grey hair.

मार्कवस्वरसात् क्षीराद् द्विप्रस्थं मधुकात् पलम् २६७
तैः पचेत् कुडवं तैलात्तप्तस्यं पलितापहम् ।

मार्कव- भांगरानो भांगरेका, स्वरसात् स्वरस
स्वरस, क्षीरात् अने दूध और दूध, द्विप्रस्थम् १२८
तोला १२८ तोले, मधुकात् जेरीमध मुलहठी, पलम्
४ तोला ४ तोले, तैः ओओथी इनसे, तैलात् तेद
तैल, कुडवम् १६ तोला १६ तोले, पचेत् पकावुं

२६७. मार्कवस्वरसात्-समार्कवस्वरसात् (ब.)

„ मार्कवस्वरसात् क्षीराद् द्विप्रस्थं मधुकात् पलम्-क्षारात्
समार्कवस्वरसात् द्विप्रस्थे मधुकात्पले (फ.)

पकावे, तत् तेतुं इसका दस्य नस्य नस्य, पलिता-
पहन् पणिथां भटाउनर छे पलितको दूर कानेवाला
है ॥ २६७३ ॥

267-267½. Take 128 tolas of milk
and the juice of trailing eclipta, four
tolas of the paste of liquorice and
prepare 16 tolas of oil with them.
Nasal medication with this oil, is
curative of grey hair.

आदित्यपलितयोः महानीलतैलम्—

आदित्यवल्लया मूलाणि कृष्णशैरेयकस्य च ॥२६८॥
सुरसस्य च पत्राणि पञ्च कृष्णशणस्य च ।
मार्कवः काकमाची च मधुकं देवदारु च ॥२६९॥
पृथग्दशपलांशानि पिप्पल्यस्त्रिफलाऽञ्जनम् ।
प्रपौण्डरीकं मञ्जिष्ठा लोभ्रं कृष्णागुरुत्पलम् ॥२७०॥
आम्रास्थि कर्दमः कृष्णो मृणालं रक्तचन्दनम् ।
नीली भल्लातकास्थीणि कासीसं मदन्यन्तिका ॥२७१॥
सोमराज्यसनः शस्त्रं कृष्णौ पिण्डीतचित्रकौ
पुष्करार्जुनकाश्मर्याण्याम्रजम्बूफलानि च ॥२७२॥
पृथक् पञ्चपलांशानि तैः पिष्टैराढकं पचेत् ।
वैभीतकस्य तैलस्य घात्रीरसचतुर्गुणम् ॥२७३॥
कुर्यादादित्यपाकं वा यावच्छुष्को भवेद्रसः ।
लोहपात्रे ततः पूतं संशुद्धमुपयोजयेत् ॥२७४॥
पाने नस्यक्रियायां च शिरोभ्यङ्गे तथैव च ।
एतच्चक्षुष्यमायुष्यं शिरसः सर्वरोगनुत् ॥२७५॥

२६८. आदित्यवल्लया-आदित्यवल्वा (त. द.)

११. —आदित्यपण्था (व. फ.)

२६९. पञ्च-पञ्च (क. घ. ङ.)

२७०. मृणालं-मृणाली (घ.)

२७२. शस्त्रं कृष्णौ-शस्तकृष्णं (ङ.)

११. पुष्करार्जुन-पुष्पाण्यर्जुन (व.)

२७३. पृथक् पञ्चपलांशानि तैः पिष्टैराढकं पचेत्-पृथक् पञ्चपलं-
भागैः सुपिष्टैराढकं पचेत् (ङ. फ.)

महानीलमिति ख्यातं पलितघ्नमनुत्तमम् ।

इति महानीलतैलम् ।

आदित्यवल्लयाः सुरभुषीनां सूक्ष्मसूती, कृष्णशैरे-
यकस्य च अने आसमान्नी इक्ष्मां कांटाशैजियःनां
और आसमान्नी कटसरैयाकी, मूलाणि मूला जड़, सुरसस्य
च तुक्षसीनां तुलसीकी, पत्राणि पान पत्तियां, कृष्ण-
शणस्य च शल्लूधूरानां मंजनिआ बनसनके, पत्रम्
पत्र पत्ते, मार्कवः आंगुरे भांगरा, काकमाची च
पीलुडी काकमाची, मधुकम् जेडीमध मुलहरी, देवदारु
च अने देवदार और देवदार. पृथक् ओ इरेके पृथक्
पृथक्, दशपलांशानि ४० तोला ४० तोले, पिप्पल्यः
पीपर पिप्पली, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, अञ्जनम्
रसाञ्जन रसोत, प्रपौण्डरीकम् प्रपांडरीक पुण्डरीकअण्ड,
मञ्जिष्ठा मञ्जिष्ठ मजीठ, लोभ्रम् लोभ्र लोभ्र, कृष्णागुरु
कागो अगुर काला अगुर, उत्पलम् नीलकमल नीलौकर,
आम्रास्थि आभानी जेठवी आमकी गुठली, कृष्णः कर्दमः
कागो कर्दम काला कर्दम, मृणालम् मृणाल मृणाल,
रक्तचन्दनम् रक्तचन्दन रक्तचन्दन, नीली गणी नीली,
भल्लातकास्थीणि भिडामा भिलांकेकी गुठली, कासी-
सम् डीरडसी कासीस, मदन्यन्तिका मेडी मेहदी, सोम-
राजी आभथी बाकुची, असनः असन असन, शस्त्रम्
कृष्ण लोह काला लोहा, कृष्णौ कागो काग, पिण्डीत-
मीढण मैनफल, चित्रकौ कागो चित्रक काला चित्रक,
पुष्कर-पुष्करमूला पुष्करमूल, अर्जुन-अर्जुन कौहा,
काश्मर्याणि काश्मर्या गमारीका फल, आम्र-आभा आम,
जम्बूफलानि च अने आभुनां इक्ष्मा और जामुनके फल,
पृथक् ओ इरेके पृथक् पृथक्, पञ्चपलांशानि २० तोला २०
तोले, तैः तैःओने इनको पिष्टः पीसीने ते कटथी पीसकर
इस कल्कसे, लोहपात्रे दोढाना पात्रमां लोहेके बरतनमें,
घात्रीरस-आभगाना रसथी आवलेके रससे, चतुर्गुणम्
आभगाना चौगुने, वैभीतकस्य अडेपुं गहेडेका, तैलस्य
तेल तैल, आढकम् २५ तोला २५ तोले, पचेत्
पकावपुं पकावे, यावत् अथवा न्यां सुधी अथवा
जब तक रसः रस रस, शुष्कः भवेत् सुकाई अथ न्यां
सुधी सूख जाये तब तक, आदित्यपाकम् वा आदित्य-
पाक आदित्यपाक, कुर्यात् करेवा करे, ततः ते पथी
उसके बाद, पूतम् गाणीने छाकर, संशुद्ध शुद्ध

अथैव तेलने। शुद्ध किये तैलका, चामे पान पान, नखाःक्रियायाम् च अने नश्यद्विया और मसकर्ममें, तथा एव तैमज और, शिरोमन्त्रे च भाथाभा भाक्षीअ करवाभा सिरके अम्यजमें, सपञ्चकवेत् उपयोग करवे। उपयोग करे, महानीलम् मङ्गनील महानील, इति नाम्नी नामसे, क्वातम् प्रसिद्ध निख्यात, इतत् आ तेल यह तैल, चक्षुष्यम् अक्षुष्य चक्षुष्य, आयुष्यम् आयुष्यवर्धक आयु बढ़ानेवाला, शिरसः अने भस्तकना और सिरके, सर्वरोगनुत् सर्व रोग भटाञ्जार छे सब रोगोंका नाशक है, अङ्गुतमम् अने सर्व श्रेष्ठ और अत्यन्त उत्तम, पलितमम् पण्डिताना नाश करनार छे पलितनाशक है ॥ २६८-२७५ ॥ इति आ यह, महानील-तैलम् मङ्गनील तेल छे महानील तेल है।

268-275½. Take 40 tolas of roots of heliotrope and purple nail-dye. the leaves of holy basil, blue flowered flax hemp, trailing eclipta, black night shade, liquorice, deodar. 20 tolas each of long pepper, the three myrobalans, dry extract of indian berberry, lotus rhizomes, madder lodh black eagle wood, blue water lily, mango stone, slush of black earth, lotus stalk, red sandal. indigo, marking nut, iron sulphide, henna, babchi. spinous kino, steel, black emetic nut, blue flowered lead wort, flowers of Pushkara Arjun. white teak, fruits of mango and jambool. With the paste of these articles and 4 times the quantity of the juice of emblic myrobalan, prepare 256 tolas of beleric myrobalan-oil with either fire heat or with solar heat till all the watery portion is evaporated from the iron vessel; then filter and purify it; this may be used as potion, and nasal medication or as inunction of

the head. This is beneficial to the eyes, life-giving and curative of all head-affections; this oil known as the Great Black oil is unsurpassed as a cure for grey hair Thus has been described The Great Black oil.

खालित्यपलितयोः अन्ये कतिपययोगाः —

प्रपौण्डरीकमधुकपिप्पलीचन्दनोत्पलैः ॥२७६॥

कार्षिकैस्तैलकुडवो द्विगुणभालकीरसः ।

सिद्धः स प्रतिमर्शः स्वात् सर्वमूर्धगदापहः ॥२७७॥

(पलितघ्नो विशेषेण कृष्णात्रेवेव भाषितः।)

प्रपौण्डरीक- प्रपौण्डरीक पुण्डरीककाष्ठ, मधुक- जेहीमध मुलहरी, पिप्पली- पीपर पिप्पली, चन्दन- अंजन चंदन, उत्पलैः अने नीलकण्ठ और नीलोत्पल, कार्षिकैः अभांजा प्रत्येकना एक एक तोला उरुकी इनमेंसे प्रत्येकके एक एक तोले कटके, द्विगुण- अमला दुगुने, आमलकीरसः आमलांना रसशी युक्त आंव-लेके रससे युक्त, तैलकुडवः १६ तोला तैल १६ तोला तैल, सिद्धः सिद्ध करी सिद्ध करे, प्रतिमर्शः आशी प्रतिमर्श नश्य इससे प्रतिमर्श नश्य, स्वात् सेवु लेवे, सः ते यह, सर्वमूर्ध- आमान्य रीति सर्व भस्तकना सामान्यतः सब सिरके, गदापहः रोगने नाश करनार छे रोगोंको दूर करनेवाला है, कृष्णात्रेवेव कृष्णात्रेवे कृष्णात्रेवेने, विशेषेण विशेषे करी विशेषतः, पलितघ्नः तेने पण्डिताना नाश करनार पलितनाशक, भाषितः कहेल छे कहा है ॥ २७६-२७७ ॥

276-277½. Prepare 16 tolas of oil with one tola each of the paste of tubers of white lotus, liquorice, long pepper, sandal and blue water lily in double its quantity of the juice of emblic myrobalan. This when used with a wick as nasal medication. cures

all kinds of head affections. (Krishna Atreya is of opinion that it is specially curative of greyness).

क्षीरं प्रियालयप्लवाङ्गे जीवकाद्यो गणस्तिलाः ॥२७८॥
कृष्णा वक्त्रे प्रलेपः स्याद्वरिलोमनिवारणः ।

क्षीरम् दूध, प्रियाल- प्रियाल चित्तौजी, बद्धाङ्गे
नेमीभध मुलहरी, जीवकाद्यः शुभकादि जीवकादि, गणः
गण गण, तिलाः तिल, कृष्णा અને પીપરને।
और पिपलीका, वक्त्रे शुभपर डरनामा आवेको मुख
पर किया हुआ, प्रलेपः लेप प्रलेप, हरिलोम- पीप-
यथा वाणने भूरे बालोंको, निवारणः दूर डरनाम हटाने
वाला, स्यात् थाय्य छे होता है ॥ २७८॥

278-278½. The application, made of milk, buchanan's mano, liquorice, the jivaka group drugs, til and long pepper, applied over the scalp is curative of tawny hair.

तिलाः सामलकाश्चैव किञ्चुको मधुकं मधु ॥२७९॥
बृंहयेद्रज्येचैतत् केशान्मूर्धप्रलेपनात् ।

सामलकाः आमला आवले, तिलाः तिल, किञ्चुकः डिन्डक पत्रकेसर, मधुकं नेमीभध मुलहरी, मधु च एव અને મધ और मधु, एतत् एते। इनका, मूर्धप्रलेपनात् भस्तक पर लेप डरनामी ते सिरपर लेप करनेसे वह, केशान् वाणने बालोंको, बृंहयेत् पधारे छे बढ़ाता है, रज्येचैत् च અને કાળા કરે छे और काले करता है ॥ २७९॥

279-279½. Til, emblic myrobalan, lotus-anthers, liquorice and honey, if applied over the scalp, promote the growth and color of the hair.

२७८. प्रियालयप्लवाङ्गे-प्रियालयप्लवाङ्गे (व.)

२७८½. वक्त्रे प्रलेपः-क्षीरप्रलेपः (व.)

,, वक्त्रे प्रलेपः स्याद्वरिलोमनिवारणः-क्षीरप्रलेपः स्याद्वरि-
लोमबलीकृतः (क.)

२७९½. प्रलेपनात्-प्रलेपनम् (क.)

पचेत्सैन्धवशुक्लाम्लैरयश्चूर्णं सतण्डुलम् ॥२८०॥

तेनालितं शिरः शुद्धमस्त्रिगुणमुषितं निशि
तत् प्रातस्त्रिफलाद्योतं स्यात् कृष्णमृदुमूर्धजम् २८१

सैन्धव. सिंधावूख सैन्धानमक, शुक्ल- शुक्ल शुक्ल,
अम्ले અને અમ્લ ૬૦૫। साथे और अम्ल द्रव्योंके
साथ, सतण्डुलम् थाभासहित चावलसहित, अयश्चूर्णम्
बोहातु शुद्ध लोहचूर्णको, पचेत् पकावतुं पकावे,
तेन तेथी उससे, आलितम् लेप करेथुं लेप किया हुआ,
शुद्ध शुद्ध शुद्ध, अस्त्रिगुणम् અને સ્નેહ ત્રિનાનું
स्निग्धतारहित, शिरः भस्तक सिर, निशि उषितम्
रातअर तेम रहैत् देथुं रात्रिअर वैषा ही रखे प्रातः
सवाभमा प्रातःकालमें, त्रिफला- त्रिफलाशी त्रिफलासे,
द्योतम् धोधि नाथेथुं धोया हुआ, तत् ते वह, कृष्ण-
मृदु- काला અને કામળ કાલે और मुलायम, मूर्धजम्
वाणवाणुं बालोंवाला, स्यात् थाय्य छे होता है ॥२८०॥

280-281. Boil iron powder with rock salt honey, vinegar and rice; apply it over the scalp, after cleansing the head and making it free from greyness, and go to sleep with it. In the morning, the head should be washed with the decoction of the three myrobalans. This promotes the growth of black and soft hair.

अयश्चूर्णोऽम्लपिष्टश्च रागः सत्रिफलो वरः ।

सत्रिफलः त्रिफला त्रिफलाके साथ, अम्लपिष्टः च
अने અમ્લ૬૦૫ साथे पीसेव और अम्लद्रव्योंसे पीसा
हुआ, अयश्चूर्णः बोहातु लोहचूर्ण, वरः उत्तम श्रेष्ठ,
रागः केशराग (केशध) अने छे केशराग होता है।

281½. Iron powder rubbed with acid articles and the three myrobalans, makes an excellent hair-dye.

२८१. अयश्चूर्णो-अयश्चूर्णो (व.)

કુર્યાન્છેષેષુ રોગેષુ ક્રિયાં સ્વાં સ્વાચ્ચિકિત્સિતાત્ ।
શેષેષ્વાદૌ ચ નિર્દિષ્ટા સિદ્ધૌ ચાન્યા પ્રવક્ષ્યતે ॥૨૮૨॥
इति खालित्यादिचिकित्सा ।

શેષેષુ આડીના બચે હુણ રોગેષુ રોગોર્મા રોગોર્મે,
સ્વાત્ પોતપોતાના અપને અપને, ચિકિત્સિતાત્ ચિકિ-
ત્સાધ્યાધર્માથી ચિકિત્સાક્રમણસે, સ્વાત્ પોતપોતાની
અપની અપની, ક્રિયામ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, કુર્યાત્
કરવી બેઈએ કરની ચાહિય, શેષેષુ આડીનાઓની
ચિકિત્સા અવશિષ્ટ રોગોર્મા ચિકિત્સા, આદૌ ચ શરુ-
આતર્મા પ્રથમ, નિર્દિષ્ટા દર્શાવી છે કહી છે, સિદ્ધૌ ચ
અને સિદ્ધિસ્થાનર્મા ઔર ચિકિત્સાગર્મે, અન્યા યીશ
દસરી, પ્રવક્ષ્યતે કહેવાર્મા આવશે કહી જાયગી ॥૨૮૨॥
इति आ यह, खालित्यादिचिकित्सा आखित्यादि-
चिकित्सा છે खालित्यादिचिकित्सा છે ।

282. In the remaining diseases,
treatment suited to the condition,
should be given. These measures have
already been briefly indicated at the
very beginning of this chapter. The
tested remedies will be described in
the Section on "Success in Treatment."
Thus has been described the treatment
of alopecia etc.

સ્વરમેદચિકિત્સા —

सर्पिण्युपरिभक्तानि स्वरमेदेऽनिलात्मके ।

तैलैश्चतुष्प्रयोगैश्च बलाराक्तामृताह्वयैः ॥२८३॥

અભિકાત્મકે પાતજન્ય વાતજન્ય, સ્વરમેદે સ્વર-
ભેદર્મા સ્વરમેદર્મે, ઉપરિભક્તાનિ ઓજન ઉપર મોજનકે
પશ્ચાદ, સર્પિણિ થી વી, ચતુષ્પ્રયોગૈઃ અને ચાર પ્રકારે
પ્રયોજાતા ઔર ચાર પ્રકાર (પાન, અભ્યંગ, ગણ્ઢુષ ઔર
અનુવાસન) વસ્તિસે પ્રયુક્ત કિયે જાતે, બલ્કા-અથવા બલા,
રાસ્ના-રાસ્ના રાસ્ના, અમૃતાહ્વયૈઃ અને ગૌર્ના ઔર
અમૃતાકે, તૈલૈઃ ચ તેલોથી ચિકિત્સા કરવી બેઈએ
તૈલોસે ચિકિત્સા કરની ચાહિય ॥ ૨૮૩ ॥

૨૮૩. તૈલૈશ્ચતુષ્પ્રયોગૈશ્ચ-ચતુષ્પ્રયોગૈશ્ચ (કઃ)

283. In laryngeal diseases due to
vata, post-prandial potion of ghee and
administration of oil prepared with
heart leaved sida, indian groundsel
and guduch, given in the four modes of
potion, inunction, gargle and unctuous
enema, are beneficial.

बर्हितिचिरिदक्षाणां पञ्चमूलशृतान् रसान् ।

मायूरं क्षीरसर्पिर्वा पिबेत् द्यूषणमेव वा ॥२८४॥

પન્ચમૂલશૃતાન્ પાંચ મૂળર્મા ઉકાળેલ પંચનૂલે
પકાયે હુણ, બર્હિ- મોર મોર, તિત્તિરિ- તેતર તીતર,
દક્ષાણામ્ અને કૂકડાનાં એવં મુર્ગેકે, રસાન્ માંસરસ
માંસરસ, માયૂરમ્ ક્ષીરસર્પિઃ વા અથવા માયૂર ક્ષીર,
અથવા માયૂરધૂત અથવા માયૂરક્ષીર અથવા માયૂરધૂત,
દ્યૂષણમ્ એવ વા કે દ્યૂષણધૂત યા દ્યૂષણધૂત, પિબેત્
પીવું પીવે ॥૨૮૪॥

284. The patient should take the
meat-juices of peacock, partridge and
cock, prepared with penta-radices, or
the peacock milk, the peacock ghee or
'the three spices ghee'.

पैत्तिके तु विरेकः स्यात् पयश्च मधुरैः शृतम् ।

सर्पिर्ગુઢા ઘૃતં તિલં જીવનીયં વૃષસ્ય વા ॥૨૮૫॥

પૈત્તિકે તુ વિરેકઃ સ્થાત્ પયશ્ચ મધુરૈઃ શૃતમ્ ।
સિરેકઃ વિરેચન વિરેચન, સ્વાત્ કરાવવું કરાવે, મધુરૈઃ
અને મધુર દ્રવ્યોથી ઔર મધુર દ્રવ્યોસે, શૃતમ્ સાધિત
શૃત, પયઃ ચ દૂધ દૂધ, સર્પિર્ગુઢાઃ સર્પિર્ગુઢા સર્પિર્ગુઢ,
તિલમ્ શૃતમ્ તિલકા ધૂત તિલઘૃત, જીવનીયમ્ જીવનીય-
ધૂત જીવનીયધૂત, વૃષસ્ય વા કે વાસાધૂત શોળવું
બેઈએ યા વાસાધૂત દેવે ॥ ૨૮૫ ॥

285. In the disease due to pitta,
purgation should be given, and milk

૨૮૮ પન્ચમૂલશૃતાન્ પન્ચમૂલશૃતાન્ (કઃ)

૨૮૫. ઘૃતં તિલં જીવનીયં વૃષસ્ય વા જીવનીયં વાસાધેકં ઘૃતં

— તથા- (ક. ષ. છ. ડ.)

prepared with the drugs of the sweet group medicated ghee foluses, life promoter ghee, as also vasaka ghee, should be given.

कफजे स्वरभेदे तु तीक्ष्णं मूर्धनिरेचनम् ।

विरेको वगनं धूमो यत्रात्रकटुसेवनम् ॥२८६॥

कफजे स्वरभेदे तु कफजन्य स्वरभेदभां कफजन्य रोगभेदे, तीक्ष्णं तीक्ष्ण, मूर्धनिरेचनं शिरः- निरेचनं शिरःविरेचनं, विरेकः निरेचनं विरेचनं, वगनं वगनं, धूमः धूमपानं धूमपानं, यत्रात्र यत्रात्र जौका भोजनं, कटु तया कटु द्रव्यैः तथा कटु द्रव्यैका सेवनम् सेवनं कटुं सेवनं करे ॥ २८६ ॥

286. In laryngeal disorders due to kapha, acute errhine, enema purgation, emesis, inhalation, barley-diet and pungent articles should be given.

चव्यभाग्यभयाव्योषक्षारमाक्षिकचित्रकान्

लिह्याद्वा पिप्पलीपथ्ये तीक्ष्णं मद्यं पिबेच्च सः ॥२८७॥

सः ते शोभीते वह सेमी, चव्य-चव्य चव्य, भागी- क्षार-भागी, भमवा-हरद्वे हरद्वे, व्योष-त्रिकटु त्रिकटु, क्षार-व्योष-व्योष, माक्षिक-भम मधु, चित्रकान् अने चित्रक और चित्रक, लिह्यात् यादया चादे, पिप्पली-अथवा पीपर अथवा पिप्पली, पथ्ये वा अने हरद्वे तु यथुं भमभां यादया और हरद्वे मधसे चादे, तीक्ष्णम् अने तीक्ष्ण और तीक्ष्ण, मद्यम् च भम मद्य, पिबेच्च पीबुं पीवे ॥ २८७ ॥

287. The patient should take a linctus of chaba pepper, beele. killer. chebulic myrobalan, the three spices, barley alkali, honey and white flowered leadwort, or milk, long pepper and chebulic myrobalan and strong wines.

रक्तजे स्वरभेदे तु सघृता जाङ्गला रसाः ।

द्राक्षाविदारीक्षुरसाः सघृतशौद्रशर्कराः ॥२८८॥

पञ्चोक्तं क्षयकासघ्नं तच्च सौ चिकित्सितम् ।

पित्तजस्वरभेदघ्नं सिरावेद्यञ्च रक्तजे ॥२८९॥

रक्तजे रक्तजन्य रक्तजन्य, स्वरभेदे तु स्वरभेदभां स्वरभेदभां, सघृताः घृतयुक्तं घृतयुक्तं, जाङ्गलाः जाङ्गलाः अथवा प्रशोभिताः जाङ्गल जीविके रसाः मांसरस मांसरस, सघृत-तथा घी तथा घृत, शौद्र-भम मधु शर्कराः अने साकरसहित और चीनीने युक्त, द्राक्षा-द्राक्षा मुनके, विदारी-विदारीकंद विदारीकंद, इक्षु-अने शेर-डीना और इखके, रसाः रसो पीना रसको पीवे, क्षयकासघ्नं क्षय अने कास हलुनार क्षय और कासका नाशक, पित्तजस्वरभेदघ्नं च तथा पित्तजन्य स्वरभेद भेदादनार तथा पित्तजस्वरभेदका नाशक, यच्च च च चिकित्सां जो, उक्तं उक्तं छे उक्तं है, तच्च ते वह, सर्वे सर्व सब, सिरावेद्यः च अने शिरावेद्य पथु और सिरावेद्य भी, रक्तजे रक्तजन्य स्वरभेदभां रक्तजन्य स्वरभेदभां, चिकित्सितम् चिकित्सा छे चिकित्सा है ॥ २८८-२८९ ॥

288-289 In laryngeal disorders due to morbid blood, meat-juices of jangala animals, mixed with ghee, or the juices of grapes, white yam and sugar-cane mixed with honey, ghee and sugar, should be taken. The line of treatment described as curative of consumption and cough is also curative of laryngeal disorders due to morbid pitta; and blood-letting should be resorted to in laryngeal disorders due to morbid blood.

सन्निपाते हिताः सर्वाः क्रिया न तु सिरावेद्यः ।

इत्युक्तं स्वरभेदस्य समासेन चिकित्सितम् ॥२९०॥

इति स्वरभेदचिकित्सा ।

सन्निपाते साक्षिपातिष्ठ स्वरभेदभा सन्निपातजन्य
स्वरभेदमें सर्वाः उपर्युक्त सर्व यथोक्त सब, क्रियाः
क्रियायां निमित्ता, हिताः हितकर अे हितकर है, सिरा-
व्यवः तु पशु शिरावेध किन्तु शिरावेध, न हितकर
नर्थः हितकर नहीं है, इति आ आभाषे इस प्रकार,
स्वरभेदस्य स्वरभेदो स्वरभेदो चिकित्सितस्य चिकित्सा
चिकित्सा, समासेन अत्रोपमां संक्षेपमें, उक्तम् कही अे
कही है ॥२९०॥ इति आ यह, स्वरभेदचिकित्सा
स्वरभेदचिकित्सा अे स्वरभेदचिकित्सा है।

290. In laryngeal disorders due to tridiscordance, all the remedies described are beneficial except blood letting. This is, in brief, the treatment of laryngeal disorders. Thus has been described the treatment of laryngeal disorders.

दोषाणां स्थानवामीप्याद्धरणमुच्यते—

भवन्ति चात्र—

वातपित्तकफा नृणां वस्तिहन्मूर्धसंश्रयाः ।

तस्मात्तत्स्थानसामीप्याद्धर्तव्या वचनादिभिः २९१

अत्र च आ विषयम्। इस विषयमें, भवन्ति श्लोकाः
 छे छे श्लोक हैं कि, नृणाञ्च मनुष्येभ्यः मनुष्योंके, वात-
 पात वात, पित्त-पित्त पित्त, कफाः अने कफ और
 कफ, वस्ति-परित वस्ति, हृत्-हृदय हृदय, मूर्ध-अने
 मस्तकम् और शिरमें, संश्रयाः आश्रित छे आश्रित हैं,
 तस्यात् तेथी इस लिए, तत् स्थान-ते ते स्थान-नी
 उस उस स्थानकी, सामीप्यात् समीपता अनुसार
 समीपताके अनुसार, वक्षनादिभिः तेजोनु भ्रमन वजरेथी
 उनका वमन आदिसे, हृत्वेद्याः निर्दरेण करतुं ओछी
 निर्हरण करना चाहिए ॥ २९९ ॥

Here are the verses again—

291. The vata, pitta and kapha in men are located in the pelvic region, stomach region and head region respectively. Hence, emesis, etc, must be

prescribed as is suitable to the regions
near to the affected part

महद्गुणः अपि देवाः परस्परं नो-घ्नि- —

अध्यात्मलोको ज्ञाताद्यैर्लोको वातरवीन्दुभिः ।

पीड्यसे धार्यसे चैव विकृताविकृतैस्तथा ॥२९२॥

विकृत- ज्वरी रीते विकृत जिस प्रकार विकृत, अविच्छिन्नः अने अविच्छिन्न और अविकृत, वात- वायु वायु रवि- सूर्य सूर्य, इन्द्रुभिः अने यंद्रभाषी और चन्द्रमासे, लोकः जगत जगत, पीड्यते धार्यते च एव पीडय छे अने धारय छराय छे पीडित होता है और धारण किया जाता है, तथा तेवी रीते उसी प्रकार वाताद्यैः विकृत अने अविच्छिन्न वातादिष्वी विकृत और अविकृत वातादिस, अथ्यात्मलोकः येतन लोक पीडय छे अने धारय छराय छे चेतनलोक पीडित होता है और धारण किया जाता है ॥ ६९२ ॥

292 The sentient world i. e., life is either maintained or afflicted by the vata and other humors even as the world is by the wind, sun and moon respectively, both in their normal, as well as their morbid states

विरुद्धैरपि न त्वेते गुणैर्घ्नन्ति परस्परम् ।

दोषाः सहजसात्त्व्यत्वाद्विषं घोरमहीनिव ॥२९३॥

घोरम् विषम् जेवी रीते भयंकर विष स्वाभाविक
सात्म्यने धर्म जिय तरह भयंकर विष स्वाभाविक सात्म्य
होनेसे, जहीन इय सपौने हथुपुं नथी सपौको नष्ट नहीं
करता, एते तेवी रीते आ उस तरह ये, दोषाः दोषो
दोष, सहज स्वाभाविक स्वाभाविक, सात्म्यत्वात् सात्म्यने
धर्म सात्म्य होनेसे, विरुद्धैः विरुद्ध विरुद्ध गुणैः अपि
युष्टौधी पक्षु गुणोंस सी, परस्परम् परस्परने एक दूसरेको,
न घ्नन्ति हथुता नथी नष्ट नहीं करते ॥२९३॥

293. These humors never destroy one another though possessed of antagonistic qualities, because of their mutual natural homologation even as

virulent poison does not destroy the snakes.

अध्यायोक्त्यसंग्रहः —

तत्र श्लोकः—

त्रिमूर्तिजानां रोगाणां निदानाकृतिष्वेषजम् ।
विस्मरेण पृथग्निष्टं त्रिमूर्तिं चिकित्सिते २९३।

तत्र ते विषयभा उच विषयमें, श्लोकः उपसंहारका श्लोक है कि, त्रिमूर्ति आ त्रिमूर्ति इस त्रिमूर्ति, चिकित्सिते चिकित्सास्थानम् चिकित्साध्यायमें, त्रिमूर्तिजानां रोगाणां निदानाकृतिष्वेषजम् तीन मूर्तियों उत्पन्न, रोगाणाम् रोगाणां रोगोंके निदान-निदान निदान, आकृति-स्वरूप स्वरूप, मेषजम् अने औषध और औषध, विस्मरेण विस्मरेण पूर्विक विस्तारसे पृथक् अने गुहां गुहां और अलग अलग, निष्टं दर्शयितुं आया है बताये हैं ॥ २९४ ॥

Here is the recapitulatory verse —

294. The etiology signs and symptoms and the therapeutics of the diseases of the three vital regions have been described individually and elaborately in this chapter on 'The Therapeutics of the affections of three vital regions.'

इति श्रिविशेषकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने त्रिमूर्तीय-
चिकित्सितं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥२९॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अश्रिविशेषकृते अश्रिविशेषे श्रिविशेष अश्रिविशेष बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने यरुथी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रों और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबल-संपूरित अने दृढबल पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये. चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सा-स्थानमें, त्रिमूर्तीयचिकित्सितम् 'त्रिमूर्तीयचिकित्सित' 'त्रिमूर्तीयचिकित्सित', नाम नामना नामका, षड्विंशः छवीसवा छवीसवा, अध्यायः अध्याय संपूर्ण अध्याय संपूर्ण हुआ ॥ २९ ॥

29. Thus, in the section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-sixth chapter entitled 'The Therapeutics of the affections of the three vital regions as reconstructed by Dridhabala, is completed.

सप्तविंशोऽध्यायः ।

सत्तावीसवा अध्याय अध्याय सत्ताईसवा
Chapter XXVII

ऊरुस्तम्भचिकित्सितोपक्रमः—

अयान ऊरुस्तम्भचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः इति अत्राथी अब आगे, ऊरुस्तम्भचिकित्सितम् 'ऊरुस्तम्भचिकित्सित' नामना अध्यायम् ऊरुस्तम्भचिकित्सित नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्याना करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेये, इति ह आ विषयभा नीचे प्रभाषे ॥ इस विषयमें अने प्रकारसे ही, आह सा उल्लेख है कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter on 'The Therapeutics of Spastic paraplegia.'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

ऊरुस्तम्भस्य निदानं संक्षिप्तम्—

प्रिया परमया ब्राह्मया परया च तपःश्रिता ।
अहीनं चन्द्रसूर्यां सुमेरुमिव पर्वतम् ॥३॥

3. प्रिया परमया ब्राह्मया-ब्राह्मिण्या चोत्तमया (ब.)

॥ अहीनं चन्द्रसूर्यां सुमेरुमिव पर्वतम्-अहीनपूर्व चन्द्रार्का-दिभ्यो मेरुमिवाचलम् (ब.)

॥ सुमेरुमिव पर्वतम्-सुमेरुमिव चाचलम् (फ.)

॥ पर्वतम्-चाचलम् (ब.)

धीधृतिस्मृतिविज्ञानज्ञानकीर्तिक्षमालयम् ।
अग्निवेशो गुहं काले संशयं परिपृष्टवान् ॥४॥

चन्द्रसूर्याभ्याम् अंद्रं चन्द्रे सूर्याश्च चन्द्र और
सूर्यसे. सुमेरुम् सुमेरु सुमेरु, पर्वतस्य इव पर्वतानी
पेठे पर्वतकी भांति, परमया परम परम, ब्राह्मया श्रिया
प्राक्की डान्ति ब्राह्मो कान्ति, परया चन्द्रे
श्रेष्ठ और श्रेष्ठ, तपःश्रिया च तपनी डान्ति तपके
तेजसे, अहीनस्य युक्त युक्त, धी- चन्द्रे युद्ध एवं बुद्धि-
धृति- धैर्य धृति, स्मृति- स्मृति स्मृति, विज्ञान- विज्ञान
विज्ञान, ज्ञान- ज्ञान ज्ञान, कीर्ति- कीर्ति क्षमा-
चन्द्रे क्षमाणां और क्षमाके, आलयम् निवासस्थान
निवासस्थान, गुरुम् गुरु आत्रेयने गुरु आत्रेयसे
अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने, संशयम् संशय संशयको,
काले समयस्य उचित कालमें, परिपृष्टवान् पूछये
पूछा ॥३-४॥

3-4. Standing before the teacher Atreya who, like Mount Meru with its twin luminaries of the Sun and the Moon, was unbested of the highest Brahmic excellence and the supreme excellence born of austerity, and was the very abode of intelligence resolution memory, science, knowledge, renown and patience, Agnivesa, choosing the right moment, inquired as follows.

भगवन् पञ्च कर्माणि समस्तानि पृथक् तथा ।
निर्विघ्नान्यामयानां हि सर्वेषामेव भेषजम् ॥ ५ ॥
दोषजोऽस्त्यामयः कश्चिद्यस्य तानि भिषग्वर ! ।
न स्युः शक्तानि शमने साध्यस्य क्रियया सतः ॥ ६ ॥

મગવન્ હે ભગવાન ! હે ભગવાન ! સમસ્તાનિ
સમસ્તા સમસ્તા, તથા ઐને ઔર, પૃથક્ જુદા જુદા
પૃથક્ પૃથક્, પચ્ચ કર્માણિ પંચકર્મ પચ્ચકર્મકો, સર્વેશ્વર્ય
एव श्रेयं सब, आभयानान् शैलानां व्याधियोंका,
मेघजन् हि औषध औषध, निदिष्टानि कहेल छे कही

है, भिषग्वर हे नैद्यश्रेष्ठ ! हे भिषक्श्रेष्ठ ! कश्चित्
 अपने को ठाँठ क्या कोई ऐश, दोषजः दोषवन्त्य दोषज,
 सामयः रोग रोग, अस्ति ये ? है ? क्षिप्रया न
 श्रिक्रित्वायां जा चिकित्सामे, साध्यस्य सतः साध्य होय
 साध्य हो, वरुण अमने परंतु जेना शमनमा परन्तु
 जित्वा शान्तिर्नै, तानि ते पश्यन्तीं उन पंचकर्मा,
 तत्त्वानि शक्तिमान् तस्मान्, न ह्युः न धाम ? न
 हौ ? न ५-६ म

5-6. O, Worshipful one! the quinary purificatory procedures, individually or altogether are laid down as the medicament in the treatment of all diseases. O, best of physicians! is there any morbid condition in which these purificatory measures are not capable of bringing about cure when applied, although the condition is curable by proper treatment.

अस्त्यूरुस्तम्भ इत्युक्ते गुरुणा तस्य कारणम् ।
सलिलकभेजं भूयः पृष्टस्त्वैनावबीडुरुः ॥ ७ ॥

उरुक्षमः अस्ति त्रिपुरतां अ उरुस्तम है,
इति अम एव, गुरुणा पुरुषे गुरुके, उक्ते अहं त्वारे
कहने पर, तेन तेषु उसने, सल्लिङ्गमेवज्ज त्वेनां वक्ष्य
औषध उसके लक्षण और औषध, कारण अने उरुष
और कारण, भूयः इरीने फिर, पृष्ठः पूछता पूछने पर,
गुरुः पुरुषे गुरुने, अवधीत अहं कहा ॥७॥

7. On the teacher replying that there is one such morbid condition viz. spastic paraplegia, the pupil again inquired concerning its etiology signs and symptoms and treatment. The teacher described the disease as follows.

अग्निघोषणलघुशीतानि जीर्णाजीर्णं समश्नतः ।
द्रवशुष्कदधिक्षीरग्राभ्यानुपौदकामिषैः ॥ ८ ॥

पिष्टव्यापन्नमघातिदिवास्वप्नप्रजागरैः ।
 लङ्घनाभ्यशनायासमयवैगविधारणैः ॥१०॥
 स्नेहाश्यामं चित्तं कोष्ठे वातादीन्मेदसा सह ।
 रुद्धाऽऽशु गौरवाद्गुरु यान्मघातैः सिरादिभिः ॥१०॥
 पर्यन् सक्थिजङ्घोरु दोषो मेदोबलोत्कटः ।
 अविधेयपरिरूपन्दं जनयत्यव्यधिकमम् ॥११॥

जीर्णजीर्णे आहारस्यो डेर्ध भाग पचने अने
 १११ भाग नां ड पचने आहारका कोई भाग पचने पर
 और कोई भाग न पचने पर स्निग्ध-उष्ण- रित्तये
 उष्ण स्निग्ध उष्ण लघु-शीतास्निग्ध अने श्लेष्म
 लघु और जीत सप्तशतः द्वितांशत प्रोक्तेने। मिश्रित
 आहार कावाथी द्वितांशत द्रव्योका मिश्रित आहार
 करनेसे, द्रव-शुष्क- द्रव अने सूका आहारथी द्रव और
 सूखे आहारसे, दधि-और- दही-दूध दही दूध, प्राम्म-
 आनूर- आभ्य आनूर प्राम्म-आनूप, बौद्धक- अने
 लवधर प्राणीओनां जीव जगच्च प्राणियोंके आसिबः
 मसिभी मांससे, पिष्ट- पिष्ट लोभनथी पिष्ट भोजनसे
 व्यापन्नमघ- विकृत भक्षथी विकृत मद्यसे, अति
 अतिशय अतिशय, दिवास्वप्न- दिवसे निद्रा कृतथी
 दिनमें सोनेसे, प्रजागरैः अतिशय उभयोरथी अति गति-
 जागरणसे, लङ्घन- लङ्घनथी लङ्घन, अभ्यशन- भाषा
 उपर आवाथी अध्यशन, आयास- भङ्गेनतथी आयास,
 मय- लयथी मय, वैगविधारणैः अने वैग प्रारब्ध
 कर्वाथी और वैग विचारण करनेसे स्नेहात् च तेभ्य
 स्नेहेने। अधिक प्रयोग कर्वाथी एवं स्नेहोका अधिक
 प्रयोग करनेसे, कोष्ठे रुद्धाभां कोष्ठमें, चित्तं संश्लिप्त
 थैल संश्लिप्त हुआ, आमम् आम आम, मेदसा-सह
 मेदनी साथे भूमी मेदके साथ मिलकर वातादीन्
 वातादिने वातादिको, रुद्धा- रोधी अवरुद्ध करके,
 गौरवाद् शुभ्रताने लघु गुरु होनेसे, अघोगैः अधोगामी
 अधोगामी, सिरादिभिः शिराओः द्वारा सिराओं द्वारा,
 आशु लवलीथी शीघ्र, ऊरु ऊरुओभां ऊरुओंमें,
 याति पहुँचने छे पहुँचता है, मेदोबलोत्कटः मेदनी।

लवली थैल मेदके द्रवने परम्पट दोषः द्रव
 द्रव, सक्थि-जङ्घा-ऊरु, सक्थि ऊरु, अने ऊरुओने
 पर-जङ्घा और ऊरुमें पर्यन् पूर्यो अन्तर अविधेय-
 परिस्परक द्रव अने अने अने अने अने अने अने
 अस्वत्तम् अस्वत्तिकम् च तत्तः अस्वत्तिकम् और
 अस्वत्तिकम् जनयने करे कर देता है ॥ १०-११ ॥

8-11. By taking unctuous hot light and cold articles; by eating pre-digestion meals or promiscuous diet; by taking continually liquid and dried articles curds milk and flesh of domestic wet-land and aquatic creatures; by taking articles of pastry and stale wine, by over-much day sleep and night-vigils by starvation by eating on a loaded stomach; by over exertion fear and suppression of the natural urges and by excessive use of unctuous articles, the chyme becomes accumulated in the alimentary system and combining with the fat, obstructs the functions of the vata and other humors and by reason of its heaviness, quickly goes down and settles in the thighs; through the downward-carrying vessels and the morbid humor, excessively provoked by the fat, fills up the hip, thigh and calf regions and causes uncontrollable tremors and weakness of muscular movement.

महासरसि गम्भीरे पूर्णेऽम्बु स्तिमितं यथा ।
 तिष्ठति स्थिरश्चोभ्यं तद्गदूदगतः कफः ॥१२॥

पूर्ण पूरा भरेव पूर्ण भरे हुए, गम्भीरे ऊँडा
 गहरे, महासरसि महासरोवरभां बड़े तालाबमें, यथा
 जेवी रीति जिस तरह, अम्बु पाणी जल, स्तिमितम्
 निश्चिन्त स्तिमित, स्थिर स्थिर स्थिर, अश्लोमम् अने

क्षोभरहित और क्षोभरहित, तिष्ठति रहे छे रहता है, तद्वत् तेवी रीते उसी प्रकार, ऊरुगतः अरुभा भयेद्ये। ऊरुमें पहुंचा हुआ, कफः ऊर्ध्वं पशु निश्चल, स्थिर अने क्षोभरहित रहे छे कफ भी स्थिति, स्थिर और क्षोभरहित रहता है ॥ १२ ॥

12. As water lies motionless in a large, deep and still lake, so does the kapha, which has settled in the thighs, lie firm, unagitated and motionless.

गौरवायाससङ्कोचदाहकसुतिकम्पनैः ।

भेदस्फुरणतोदैश्च युक्तो देहं निहन्यसूनु ॥१३॥

गौरव- भारेपशु भारीपन, आयास- परिश्रम थकान, सङ्कोच- संकोच दाह- दाह दाह, रुद्ध- पीडा पीडा, सुति- स्थिति स्थिति स्पर्शका अज्ञान, कम्पनैः ऊर्ध्वन ऊर्ध्वन, भेद- भेद भेद, स्फुरण- स्फुरण स्फुरण, तोदै- च अने मोय मोय मोय वेदनाथी और सुई चुभने जैसी पीडाछे, युक्तः युक्त ते ऊर्ध्वं युक्त वह कफ, देहः देहने शरीरको असून अने आशुने और प्राणोंको, निहन्ति छे नष्ट करता है ॥ १३ ॥

13. Then the symptoms of heaviness, fatigue, contraction, burning, pain, anesthesia, tremor, breaking pain, throbbing and pricking pain develop and take away the patient's life.

ऊरु श्लेष्मा समेदको वातपित्तेऽभिभूय तु ।

स्तम्भयेत्स्थैर्यशैत्याभ्यामूरुस्तम्भस्ततस्तु सः ॥१४॥

समेदकः भेद्युक्त मेदके काय, श्लेष्मा तु ऊर्ध्वं कफ, वातपित्ते वायु अने पित्तने वायु और पित्तको, अभिभूय पराभव पराधी अभिभूत करके, स्थैर्य- स्थिरता स्थिरता, शैत्याभ्याम् अने शीतलता वडे और शीतलतासे, ऊरु

अरुभा अरुओंको, स्तम्भयेत् स्तम्भन करे छे स्तम्भ करता है, ततः तु तेथी इस कारणसे, सः ते वह, ऊरुस्तम्भः अरुस्तम्भ ऊर्ध्वं छे ऊरुस्तम्भ करना है ॥ १४ ॥

14. The kapha, combined with the fat, over-powers vata and pitta and produces spasticity of the thighs by its qualities of firmness and coldness; hence the disease is called Urusthambha or spastic condition of the thigh i. e. spastic paraplegia.

ऊरुस्तम्भस्य पूर्वरूपाणि—

प्राग्रूपं ध्याननिद्रातिस्तैमित्यारोचकज्वराः ।

लोमहर्षश्छर्दिश्च जङ्घोर्वोः सदनं तथा ॥१५॥

ध्यान- ध्यान एक एक देखना, निद्रा- निद्रा निद्रा, अति- अति अति, स्तैमित्य- स्थिति स्थिति स्थिति, आरोचक- अरुचि अरुचि, ज्वराः ज्वर ज्वर, लोमहर्षः च ईर्ष्या अर्था रोमहर्ष, छर्दिः च उल्टी वमन, तथा तथा तथा, जङ्घा-ऊर्वोः ऊर्ध्वं अने अरुओंकी जङ्घा और ऊरुओंकी, सदनं शिथिलता छे शिथिलता ये, प्राग्रूपं अरुस्तम्भना पूर्व रूप छे ऊरुस्तम्भके पूर्वरूप हैं ॥ १५ ॥

15. Its premonitory symptoms are— self-absorption, somnolence, excessive immobility, anorexia, fever, horripilation vomiting and asthenia of the muscles of the thigh and the calf.

1. प्राग्रूपं ध्याननिद्राति—प्राग्रूपं तस्य निद्राति (य)

2. स्तैमित्यारोचकज्वराः ध्यानं स्थितिमेतत्तत्तत् ज्वरः (य)

3. ध्याननिद्रातिस्तैमित्यारोचकज्वराः—ततः निद्रातिध्यानं स्थितिमेतत्तत्तत् ज्वरः (य)

4. लोमहर्षश्छर्दिश्च—लोमहर्षोऽर्था रोमहर्षः (य)

5. जङ्घोर्वोः सदनं तथा—जङ्घोस्तदनं तथा (य)

13. यास-याम (य)

14. युक्तो-युक्ता (य)

15. वातपित्तेऽभिभूय तु—दोषौ द्वापभिभूय तु (य. द.)

16. ततस्तु सः—ततः स्तुतः (क.)

17. —ततो मः (य. त.)

ऊरुस्तम्भे स्नेहप्रयोगजा दोषाः—

वातशङ्किभिरङ्गानात्तस्य स्यात् स्नेहनात् पुनः ।

पादयोः सदनं सुप्तिः कृच्छ्रादुद्धरणं तथा ॥१६॥

अज्ञानात् अज्ञानने क्षमने अज्ञानके कारण, वात-
शङ्किभिः वातनी शङ्कावाणः वैषी वायुकी शंकावाले
वैष, तस्य ओ ते, यदि उसका, स्नेहनात् स्नेहन करे
स्नेहन करे, पुनः तो तो, पादयोः सदनम् पगोनी
शिथिलता पैरोंमें शिथिलता, सुप्तिः स्पर्शज्ञान
स्पर्शका ज्ञान न होना, तथा तथा तथा, कृच्छ्रात् मुश्के-
लीथी कठिनाईसे, उद्धरणम् पग उपाडवा ओ दोषो पैरको
उठाना ये दोष, स्यात् उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥१६॥

16. The physician mistaking this to be a condition of the morbidity of vata, may treat it with the unctuous therapy. As a result, the symptoms of the disease will be aggravated and the patient develops asthenia and anesthesia of the lower extremities; he lifts the feet with difficulty.

ऊरुस्तम्भस्य लक्षणानि—

जङ्घोरुगलानिरत्यर्थं शश्वच्चादाहवेदना ।

पदं च व्यथते न्यस्तं शीतस्पर्शं न वेत्ति च ॥१७॥

अत्यर्थम् अतिशय अत्यंत, जङ्घा-ऊरु- ४४ था अने
ऊरुओनी जंघा और ऊरुमें गलानिः निर्जगता गलानि,
शश्वत् च तथा हरहमेश तथा निरंतर, आदाह-
वेदना थोडा थोडा दाह अने वेदना भाय छे कुछ
कुछ दाह और वेदना होती हैं, पदम् च पग पैरके,
न्यस्तम् भुक्तता रखने पर, व्यथते पीडा भाय छे पीडा
होती है, शीतस्पर्शम् च अने शीत शीतल वस्तुना
स्पर्शने और रोगी शीतल वस्तुके स्पर्शको, न वेत्ति
अभ्युते नहीं नहीं जानता ॥ १७ ॥

१६ स्नेहनात्-स्नेहनात् (फ.)

१७ दाहवेदना-दाहवेदने (ध.)

१८ व्यथते-वेपने (फ.)

17. There is marked exhaustion of the muscles of the calf and the thigh continuous burning and pain: the patient feels pain on putting his feet on the ground and he does not feel the sensation of cold contacts.

तंस्थाने पीडने गत्यां चालने चाप्यनीश्वरः ।

अन्येन्यौ हि संभ्रमावूरु पादौ च मन्यते ॥१८॥

तंस्थाने गिआ-होनामां बड़े होनेमें, पीडने दमा-
पनामां दवानेमें, गत्याम् आश्रयामां चलनेमें, चालने च
अने दवानामां और डिकानेमें, अपि पक्षु भी कनी-
श्वरः ते शक्तिमान होते नहीं वह असमर्थ होता है,
वूरु पादौ च अने ऊरु तथा पगने ऊरु और पैरोंको,
संभ्रमौ भांगेला दूटे हुए, अन्येन्यौ च हि अने पीडा
डाईथी अदावाता और दूसरे कोईसे चलाये जाते,
मन्यते माने छे मानता है ॥१८॥

18. He has no control over the functions of standing, pressing, moving or walking; he feels as if his feet and thighs are broken and are being propelled by someone else.

ऊरुस्तम्भस्य साध्यासाध्यलक्षणम्—

यदा दाहार्तितोदातो वेपनः पुरुषो भवेत् ।

ऊरुस्तम्भस्तदा हन्यात् साधयेदन्यथा नवम् ॥१९॥

यदा ४४ःरे जब, पुरुषः पुरुष पुरुष, दाह- दाह
दाह, अर्तिः पीडा रुजा, तोद-भार्तः सौमथी पीडावा
जेवी पीडाथी भुक्त तोदसे पीडित, वेपनः तथा कंप-
भुक्त तथा कंपनेवाला, भवेत् थाय छे होता है, तदा
तयारे तब, ऊरुस्तम्भः ऊरुस्तम्भ ऊरुस्तम्भ, हन्यात् तेने
दखे छे उसको मारता है, अन्यथा अथी विपरीत स्थितिमा
अन्यथा, नवम् नवा ऊरुस्तम्भनी नये उत्पन्न ऊरुस्तम्भकी,
माधवेत् चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ १९ ॥

19. If the patient is further afflicted with burning, pricking pain, and

१९. साधयेदन्यथा नवम्-साध्यः स्वादन्यथा नवः (फ.)

tremors, the condition of spastic paraplegia will lead to the patient's death. The condition where the above symptoms are not developed and is of recent origin, is curable.

अकृतम्भस्य चिकित्सासूत्रम्—

तस्य न स्नेहनं कार्यं न वस्तिर्न विरेचनम् ।
न चैव वमनं यस्मात्तन्निबोधत कारणम् ॥२०॥

यस्मात् न आशये जिस कारणसे तस्य तेने इसको, स्नेहनम् न स्नेहन नहीं, वस्तिः न वस्ति नहीं, विरेचनम् न विरेचन नहीं, वमनम् च अने वमन पक्ष और वमन भी, न एव कार्यम् नहि आपनुं अच्छी नहीं देना चाहिए, तत् कारणम् ते आशय उस कारणको, निबोधत ध्यानपूर्वक सांभलो ध्यानपूर्वक सुनो ॥ २० ॥

20. The oleation treatment should not be given to such a patient, nor enema, nor purgation, nor even emesis. Hear the reasons why I forbid these measures.

वृद्धये स्नेह्यणो कित्यं स्नेहनं वस्तिर्न च ।
तस्यस्योद्धरणे चैव न समर्थं विरेचनम् ॥२१॥

स्नेहनम् स्नेहन, वस्तिर्न च अने वस्ति-
कर्म और वस्तिकर्म, निवृत्त्युद्देशे निवृत्त्युद्देशे, स्नेह्यणः
उद्धरणे कफको वृद्धये प्रवृद्धि माटे थाय छे वृद्धिके लिए
होते हैं, विरेचनम् च अने विरेचन और विरेचन
तस्यस्य तस्य रहेछा उद्धरणे उपर्यो रहे छुए कफको, उद्ध-
रणे च अद्धार उद्धारमा निकालनेमें, न एव समर्थम्
समर्थ नहीं, समर्थ नहीं होता ॥ २१ ॥

21. Oleation and unctuous enemata always lead to increase of kapha, while purgation is not able to eliminate the kapha which is localised in the affected region.

२०. विरेचनम्—विज्ञोषनम् (क.)

२१. विरेचनम्—विज्ञोषनम् (क.)

कफं कफस्थानगतं पित्तं च वमनात् सुखम् ।
हर्तुनामाशयस्थौ च संसनात्तावुभावपि ॥२२॥

कफस्थानगतम् उद्धार स्थानमां रहेछा कफके
स्थानमें स्थित, कफम् उद्धार कफ, पित्तम् च अने पित्तने
और पित्त, वमनात् वमनद्वारा वमनद्वारा, आमाशय-
स्थौ अने आमाशयमां रहेछा और आमाशयमें स्थित,
तौ च ते वे, उद्धार अपि अनेयने पक्ष दोनों भी,
संसनात् विरेचनस्थो विरेचनसे, हर्तुम् सुखम् अद्धार
उद्धार रहेछा छे सुखपूर्वक बाहर निकाले जा सकते
हैं ॥ २२ ॥

22. Emesis can remove with ease, only kapha or pitta that has become lodged in the habitat of the kapha. Purgation can remove both the above humors only if they are lodged in the stomach;

पकाशयस्थाः सर्वेऽपि वस्तिमिर्मूलनिर्जयात् ।

शक्या न त्वाममेदोभ्यां स्तब्धा जङ्गुकरुक्स्थिताः २३

पकाशयस्थाः पकाशयमां रहेछा पकाशयमें स्थित,
सर्वे अपि सर्वेय दोषो सभी दोषोंको, वस्तिमिः वस्तिमें
उद्धार वस्तिमें द्वारा, मूलनिर्जयात् मूलनुं छेदन उद्धार
उद्धारको नष्ट करनेसे, उद्धार अद्धार उद्धार बाहर
निकालना, शक्याः शक्य थाय छे शक्य होता हैं, आम-
मेदोभ्याम् पक्ष आम अने मेदोभी किन्तु आम और
मेदसे, स्तब्धाः स्तब्ध अथवा स्थिर हुए, जङ्गुकरु-
क्स्थिताः तु अने जङ्गु तथा उद्धार रहेछा तो एवं
जङ्गु और ऊर्ध्वमें स्थित तो, न अद्धार उद्धारमा शक्य
भला नहीं, बाहर निकालना शक्य नहीं होता ॥२३॥

23 While enemata may radically eliminat even all the three humors if they are lying in the colon. But the morbidity which has settled and become fixed in the thighs, by a

२२ कफं कफस्थानगतं—कफस्थानगतः कफः (क.)

२३ सर्वेऽपि—सर्वे च (क.)

combination of the chyme and fat cannot be eliminated by any of these methods

वातस्थाने हि तच्छैत्याद् द्वयोः स्तम्भाश्च तद्रताः ।
न शक्याः सुखमुखतुं जलं निम्नादिव स्थलात् २४

वातस्थाने हि वायुना स्थानभां वायुके स्थानमें, तत्- शैत्यात् तेनी शीतलताथी उसकी शीतलता होनेसे, द्वयोः तथा आभ अने भेटे डरेल' तथा आम और मेदद्वारा, स्तम्भात् च रोकाशुथी रुके हुए होनेसे, तद्रताः जंघा अने गिरुभां अथेला दोष जंघा और ऊरुमें गये हुए दोष, निम्नात् नीचाशुवाणा नीची, स्थलात् स्थलथी जगहसे, जलम् इव जेम पाणी सहेलाधथी छियाशुभां लावी शकातुं नथी तेम जैसे जल सुगमतासे ऊपरकी ओर नहीं लाया जा सकता वैसे, सुखम् सहेलाधथी सरलतासे, उद्धर्तुम् अक्षर डाढवा बाहर निकालनेमें, न शक्याः शक्य थता नथी सरल नहीं होते ॥ २४ ॥

24. Owing to the quality of coldness of the seat of vata, the chyme and the fat, which have gone there and become fixed, cannot be easily eliminated, just as it is difficult to lift up water from a deep pit.

तस्य संशमनं नित्यं क्षपणं शोषणं तथा ।
युक्त्यपेक्षी भिषक् कुर्यादधिकत्वात्कफामयोः ॥२५॥

कफामयोः ३३ अने आभनी कफ और आमकी, अधिकत्वात् अधिकताने लध अधिकता होनेसे, युक्त्यपेक्षी युक्ति अशुनार युक्तिको जाननेवाला, भिषक् वैद्य वैद्य तत्क तेओनु उनका, नित्यम् नित्य नित्य, संशमनम् संशमन संशमन, क्षपणम् क्षपण क्षपण, तथा अने और, शोषणम् शोषण शोषण, कुर्यात् करे ॥ २५ ॥

२४. द्वयोः-तयोः (ब.)

२५. युक्त्यपेक्षी भिषक् कुर्यादधिकत्वात्कफामयोः-आधिक्या-

दामकफमोर्बुद्धयपेक्षः सदा भिषक् (ब.)

25. The physician guided by reason should continually carry out the sedation, elimination and dehydration of the excessive accumulations of kapha and chyme.

सदा रूक्षोपचाराय यवश्यामाककोद्रवान् ।

शाकैरलवणैर्दद्याज्जलतैलौपसाधितैः ॥२६॥

सुनिषण्णकनिम्बार्कवेप्रारग्वधपल्लवैः ।

वायसीवास्तुकैरन्यैस्तिक्तैश्च कुलकादिभिः ॥२७॥

सदा सदा सदा रूक्षोपचाराय रूक्ष उपचारवाले रोगीको, अलवणैः लवण- रक्षित नमकरहित, जल-तैल-उपसाधितैः लव अने तेलथी साधेलां जल और तैलसे पकाये हुए, सुनिषण्णक- लवकपासिया चौपतिया, निम्ब- लीमडे नीम, अर्क- आड़डे आक, वेप्र- वेप्र वेत, आरग्वध- अने अर- भाणानां और अमलतासकी, पल्लवैः पल्लव पतियां, वायसी- पीलुडी मकोय, वास्तुकैः थील बयुआ, अन्यैः च अने भीन और अन्य, कुलकादिभिः डारेलां वजेरे करैले आदि, तिक्तैः डडनां तिक्त, शाकैः शाका साधे शाकोसे, यव- लव जौ, श्यामाक- सामे सांवा, कोद्रवान् अने डाढरा और कोदों, दद्यात् देवा ओधओ देवे ॥ २६-२७ ॥

26-27. For carrying out the dehydration procedure, the patient should be continually given the diet of barley, sanwa millet and common millet along with vegetables prepared with water and oil but without adding salt, or with sprouts of marsilia plant, neem, mudar, country willow, purging cassia, black nightshade and white goose foot, or bitter group of drugs such as carella fruit etc.

२६. दद्याज्जलतैलौ-दद्यात्तैलौ (ब.)

„ दद्यात्-अद्यात् (ब.)

ऊरुस्तम्भहराः कतिपययोगाः —

क्षारारिष्टप्रयोगाश्च हरीतक्यास्तथैव च ।

मधूदकस्य पिप्पल्या ऊरुस्तम्भविनाशनाः ॥२८॥

क्षार- क्षार क्षार, जरिष्ट- अने अरिष्टना और अरिष्टके, प्रयोगाः च प्रयोग प्रयोग, तथा एव ते च प्रयोगे वैद्ये ही, हरीतक्याः ६२३ हरि, मधूदकस्य अर्धना शरभत राहदके शरवत, पिप्पल्याः च अने पीपरीना अर्धना और पिप्पलीके प्रयोग, ऊरुस्तम्भ- विनाशनाः नाश करना छे नाशक हैं ॥ २८ ॥

28. Or he may be given courses of alkali or medicated wines or chebulic myrobalans or a course of honey and water or of long pepper. All these preparations are curative of spastic paraplegia.

समक्षां शास्त्रलीं विस्वं मधुना सह ना पिबेत् ।

तथा श्रीवेष्टकोदीच्यदेवदारुनतान्यपि ॥२९॥

चन्दनं घातकीं कुष्ठं तालीसं नलदं तथा ।

समक्षां रीसाभणी लाजवन्ती, शास्त्रलीम् शास्त्रलीने गुंठ सेमली गोंद, विस्वम् अने पीपरीने और बेल, तथा श्रीवेष्टक- गंधभिरीना गंधविरीजा, सदीच्य- सुगंधी बाणा सुगन्धी बाला, देवदारु- देवदारु देवदारु, नतानि अपि तगर तगर, चन्दनम् चन्दन चन्दन, घातकीम् घातकीनां इष्ट घायके फूल, कुष्ठम् कूठ, तालीसम् तालीसपत्र तालीसपत्र, तथा नलदम् अने अटामासी और जटामांसी, मधुना सह मधु साथे मधुके साथ, ना पिबेत् भाष्यसे पीना पुरुष पीवे ॥२९॥

29-29½. The patient may also take sensitive plant, gum of silk cotton and bael with honey, or pine resin, fragrant sticky mallow, deodar, indian valerian,

sandal, pulsee flower, costus, himalayan silver fir and nardus with honey.

पुस्वं हरीतकीं लोभ्रं पञ्चकं तिकरोहिणीम् ॥३०॥

देवदारु हस्ति द्वे वज्रां कटुकरोहिणीम् ।

पिप्पलीं पिप्पलीमूलं सरलं देवदारु च । ॥३१॥

अथ चित्रकमूलानि देवदारु हरीतकीम् ।

मल्लतकं समूलां च पिप्पलीं पञ्च तान् पिबेत् ३२ सक्षौद्रानर्धश्लोकोक्तान् कल्कानूस्त्रहापहान् ।

सुस्तम्भो मधुना, हरीतकीम् ६२३ हरि, लोभ्रम् लोभ्र लोभ्र, पञ्चकम् पञ्चक पञ्चक, तिकरोहिणीम् अने कटु और कटुकी, देवदारु देवदारु देवदारु, द्वे हरि द्वे ६०६२ दोनों हस्ती, वज्राम् वज्र वज्र, कटुक- रोहिणीम् अने कटु और कटुकी, पिप्पलीम् पीपरी पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरीमूल पिप्पलीमूल, सरलम् सरल, देवदारु च अने देवदारु और देवदारु, हस्तिम् अथ चित्र, चित्रकमूलानि चित्रकमूल चित्रकमूल, देवदारु देवदारु देवदारु, हरीतकीम् अने ६२३ और हरि, मल्लतकम् बिद्धमां मिलावा, समूलां पिप्प- लीम् च पीपरीमूल अने पीपरी पिप्पलीमूल और पिप्पली, तान् ये इन, अर्धश्लोकोक्तान् अर्धश्लोकोक्त अर्धश्लोकोक्ति कहेवा आगे आगे श्लोकमें कहे हुए, ऊरुस्तम्भ- पहान् विनाशना ६२३ करना ऊरुस्तम्भनाशक, पञ्च- कल्कान् पांच कल्काने पांच कल्कोको, सक्षौद्रान् मधु- सहित मधुके साथ, पिबेत् पीना पीवे ॥ ३०-३२ ॥

30-32½. (1) Nut-grass, chebulic myrobalan, lodh, himalayan cherry, kurroa; (2) Deodar, turmeric, indian berberry, sweet flag and kurroa; (3) Roots of long pepper, long pepper, pine and deodar; (4) Chaba pepper, roots of white flowered leadwort, deodar and chebulic myrobalan; (5) Marking nut, long pepper and roots of long pepper—the paste of the drugs described in each of these hemistichs

३२. सक्षौद्रानर्धश्लोकोक्तान्-मक्षौद्रानर्धश्लोकोक्तान् (क. क. ब.)

२९. शास्त्रली-शास्त्रली (क.)

॥ विस्वं-विस्वा (क. क. ब.)

may be given mixed with honey for the cure of spastic paraplegia.

साङ्गैष्टादियोगः —

आङ्गैष्टां मदर्ष दन्तीं वत्सकम् फलं वचाम् ॥३३॥
मूर्वाभारग्वधं पाठां करुखं कुङ्कुमं तथा ।
पिवेन्मधुसुतं तुल्यं चूर्णं वा वारिणाऽऽप्लुतम् ॥३४॥
सक्षौद्रं दक्षिमण्डैर्वाऽप्युक्तम्भविनाशनम् ।

आङ्गैष्टम् अक्षौरी रती, मदनम् भीष्म मैनफल,
दन्ती इति मूल दन्ती, वत्सकम् फलम् ४' २' २' इन्द्रजौ,
वचाम् १०४ वच, मूर्वा मूर्वा मूर्वा, भारग्वधम्
भरभायो अमकलास, पाठाम् पाठा पाठी, करुखम्
४' २' करुख, तथा कुङ्कुम् तथा ४' २' २' तथा
करुका, तुल्यम् चूर्णम् अक्षौरी अमभाज्य शुद्धम्
इनका समभाग चूर्णं करके, मधुसुतम् मधु साधे मधुके
साध, वारिणाऽप्लुतम् वा अथवा पाणीनां घाणीने
अथवा जलसे घोलकर, सक्षौद्रम् अथवा मधुसहित
अथवा मधुयुक्त, दक्षिमण्डैः क्षमि क्षौरीनां ३' ४' साधे दक्षि-
मण्डके साथ, पिवेत् पीपुं पीवे, कस्तूरम्भविनाशनम्
आ योऽपि औस्तकने। नाक्ष करे के यह योग कस्तूरम्भको
नष्ट कर देता है ॥ ३३-३४॥

33-34. Equal parts of the powders of jequirity, emetic nut, red physie nut, seeds of kurchi, sweet flag trilobed virgin's bower, purging cassia, Patha, indian beech and carella fruit should be given to drink mixed with honey or dissolved in water or with whey and honey, as a cure for spastic paraplegia.

मूर्वादियोगः —

मूर्वामतिविषां कुष्ठं चित्रकं कटुरोहिणीम् ॥३५॥

३३. वत्सकम् फलं वचाम्-वत्सकं स्वादुकण्डकं (क.)

„ वचाम्-वचाम् (व.)

३४. दक्षिमण्डैः-दक्षिमण्डं (क.)

पूर्ववद्गुलुं सूत्रे रात्रिस्थितमद्यापि वा ।

मूर्वाम् मूर्वा मूर्वा, अतिविषाम् अतिविष अतीव,
कुष्ठम् ४' ४' कुष्ठ, चित्रकम् चित्रक चित्रक, कटुरोहिणीम्
अने ४' ४' और कटुकी इनको, पूर्ववत् अमभित्ति
पीपुं पीपुं पूर्वकी अति पीपे, मधु अथ वा अथवा वा,
सूत्रे रात्रिस्थितम् गोभूतमां रातभर रात्रेक्ष गोमूत्रमे
रतभर रक्ता हुआ, गुग्गुलुम् वा गुग्गु पीपे गुग्गु
पीपे ॥३५॥

35-35. Trilobed virgin's bower, atees, costus, white flowered leadwort and kurroa should be given as potieon as before. Similarly the patient may drink the gum guggul immersed in cow's urine during night.

स्वर्णक्षीर्यादियोगः —

स्वर्णक्षीरीमतिविषां सुस्तं तेजोवतीं वचाम् ॥३६॥
सुराहं चित्रकं कुष्ठं पाठां कटुरोहिणीम् ।
लेहयेन्मधुना चूर्णं सक्षौद्रं वा जलाप्लुतम् ॥३७॥

स्वर्णक्षीरीम् स्वर्णक्षीरी स्वर्णक्षीरी, अतिविषाम्
अतिविष अतीव, सुस्तम् नागरमोथ मोथा, तेजो-
वतीम् तेजोवती तेजवल, वचाम् १०४ वच, सुराहम्
देवदार देवदार, चित्रकम् चित्रक चित्रक, कुष्ठम् ४' ४' कुष्ठ,
पाठाम् पाठा पाठी, कटुरोहिणीम् अने ४' ४' और
कटुको, चूर्णम् शुद्धम् इनका चूर्ण, मधुना मधु साधे
मधुके साथ, लेहयेत् यापुं चाटे, जलाप्लुतम् अथवा
पाणीनां घाणीने वा पानीमें घोलकर, सक्षौद्रम् वा
मधुसहित पीपुं मधुसहित पीपे ॥ ३६-३७॥

36-37. The powders of yellow milk plant, atees, nut-grass indian toothache tree, sweet flag, deodar, white flowered leadwort, cuscus, Patha and kurroa mixed with honey should be given as

३५. पूर्ववद्गुलुं सूत्रे-पूर्ववत् पिवेत्तयि (क. ख. ड. घ.)

३६. चित्रकं-कुष्ठं (व.)

„ जलाप्लुतम्-जलान्वितम् (घ. छ. ड. फ.)

a linctus or it should be given dissolved in water along with honey.

અન્યો બોગો—

ફલીં વ્યાઘ્રનલ્લં હ્રેમ પિબેદ્વા મધુસંયુતમ્ ।
ત્રિફલાં પિપ્પલીં મુસ્તં ચવ્યં કટુકરોહિણીમ્ ૩૮
લિઘ્વાદ્વા મધુના ચૂર્ણમૂલસ્તમ્ભાર્દિતો નરઃ ।

ઋસ્તમ્ભ-મર્દિતઃ ઊરુસ્તંભથી પીડાયેલા ઋસ્તમ્ભે પીવિત, નરઃ મનુષ્યે મનુષ્ય ફલીમ્ વગ્ની છાલ વરગદકી છાલ, વ્યાઘ્રનલ્લઃ વાઘનળ વાઘનલ્લ, હ્રેમ તથા નાગકેસર તથા નાગકેસર, મધુસંયુતમ્ મધુસહિત મધુ મિલાકર, પિબેત વા પીવાં પીવે, ત્રિફલામ્ અથવા ત્રિફલા યા ત્રિફલા, પિપ્પલીમ્ પીપર પિપ્પલી, મુસ્તમ્ મોથા, ચવ્યમ્ અવ્ય ચવ્ય, કટુકરોહિણીમ્ અને કડ્ડું બૌર કટુકીકે, ચૂર્ણમ્ વા ચૂર્ણ ચૂર્ણકો, મધુના મધ સાથે મધુકે સાથ, લિઘ્વાત્ વા આટવું ચાટે ॥૩૮૬॥

38-38½. Or the patient may drink the paste of banyan bark, shell and fragrant poon mixed with honey. The patient, suffering from spastic paraplegia may take a linctus of the powders of the three myrobalsans, long pepper, nut grass, chaba-pepper and kurroa, mixed with honey

ઋસ્તમ્ભે આવસ્થિકી ચિકિત્સા—

અપતર્પણજઞ્ચેત્ સ્યાદ્દોષઃ સંતર્પયેદ્દિ તમ્ ॥૩૯॥
યુચ્ચયા જાઙ્ગલજૈર્મલૈઃ પુરાણૈશ્ચૈવ શાલિભિઃ ।

દોષઃ એ દોષ યદિ વિકાર, અપતર્પણજઃ અપ-તર્પણથી ઉત્પન્ન થયેલ અપતર્પણસે ઉત્પન્ન હુઆ, સ્યાત્ ચેત્ હેમ તેા હો તો, તમ્ હિ તેનું ઉસકા, જાઙ્ગલજૈઃ બંગલ પ્રાણીઓનાં જાઙ્ગલ જીવોંકે, મલૈઃ માંસથી માંસોંસે, પુરાણૈઃ અને બૂની બૌર પુરાને, શાલિભિઃ ચ દવ શાળથી શાલિચાવલસે, યુચ્ચયા યુક્તિપૂર્વક

યુક્તિપૂર્વક, સંતર્પયેત્ સંતર્પણ કરવું સંતર્પણ કરે ॥ ૩૯૬ ॥

39-39½. If there are morbid symptoms of excessive depletion, he should be skilfully given impletive treatment consisting of the meats of jangala animals and old sali rice.

રુક્ષણાદ્વાતકોપશ્ચેન્નિદ્રાનાશર્તિપૂર્વકઃ ॥૪૦॥
જેદ્દસ્વેદકમસ્તત્ર કાર્યો વાતામયાપહઃ ।

રુક્ષણાત એ રક્ષણુ નિઝિથી યદિ રુક્ષણવિધિ, નિદ્રાનાશ- નિદ્રાનાશ નિદ્રાનાશ, અર્તિ-પૂર્વકઃ તેમજ પીડાસહિત એવં પીડાસહિત, વાતકોપઃ ચેત્ વાત-પ્રકોપ થાય તેા વાતપ્રકોપ હોવે તો, તત્ર ત્યાં વહાં, વાતામયાપહઃ વાતરોગનેા નાશ કરનાર વાતરોગહર, જેદ્દ-સ્વેદ-સ્નેહન અને સ્વેદનનેા જેદન બૌર સ્વેદનકા, ક્રમઃ ઉપચાર ઉપચાર, કાર્યઃ કરવેા કરે ॥ ૪૦૬ ॥

40-40½. If due to excess of dry treatment, there is provocation of vata preceded by insomnia and pain, the patient should be treated with those procedures of oleation and sudation which are curative of vata.

ઋસ્તમ્ભે તૈલબોગઃ—

પીલુપર્ણી પયસ્યા ચ રાક્ષા ગોક્ષુરકો વચા ॥૪૧॥
સરલાગુરુપાઠાશ્ચ તૈલમેભિર્વિપાચયેત્ ।
સક્ષૌદ્રં પ્રસૂતં તસ્માદ્જલિં વાપિ ના પિબેત્ ॥૪૨॥

પીલુપર્ણી પીલુપર્ણી પીલુપર્ણી, પયસ્યા ચ પયસ્યા પયસ્યા, રાક્ષા રાક્ષા રાક્ષા, ગોક્ષુરકઃ ગોખરુ ગોખરુ, વચા વચ વચ, સરલા- સરલ સરલ, અગુરુ- અગર અગુરુ, પાઠાઃ ચ અને પાઠા બૌર પાઠા, દ્વિઃ ઓઓથી ઇનસે, તૈલમ્ તેલ તૈલ, વિપાચયેત્ પકાવવું પકાવે, તસ્માત્ તેમાંથી ઉસમેંસે, ના મનુષ્યે પુરુષ, સક્ષૌદ્રમ્ મધુસહિત મધુયુક્ત, પ્રસૂતમ્ ૮ તેાલા

૩૮૬. લિઘ્વાદ્વા મધુના ચૂર્ણમૂલસ્તમ્ભાર્દિતો નરઃ—માક્ષિકેજ

લિઘ્વર્ણમૂલસ્તમ્ભાર્દિતો નરઃ (ફ.)

૪૨. સરલાગુરુપાઠાશ્ચ—સરલો દારુ કુઈં ચ (ફ.)

८ तोले, अजलिह वा अपि ३ १६ तोला या १६ तोले,
पिबेत् पीवी पीवे ॥ ४१-४२ ॥

41-42. The medicated oil prepared with trilobed virgin's bower, milky yam, indian groundsel, small caltrops, sweet flag, long leaved pine, eaglewood and Patha and mixed with 8 tolas of honey, should be given to the patient as potion in the dosage of 16 tolas.

कुण्ठाद्यं तैलम्—

कुष्ठश्रीवेष्टकोदीच्यसरलं हारु केशरम् ।
अजगन्धाऽश्वगन्धा च तैलं तैः सार्वपं पचेत् ॥४३॥
सक्षौद्रं मात्रया तच्चाप्यूरुस्तम्भादितः पिबेत् ।
(रौक्ष्यान्मुक्त ऊरुस्तम्भात्ततश्च स विमुच्यते ॥४४॥)

कुष्ठ- ४४ कुष्ठ, श्रीवेष्टक- गंधभिरोज गंधविरोजा, उदीच्य- सुगन्धी वाणो, सुगन्धवाला, सरलम् भरल सरल, हारु देवदार देवदार, केशरम् नागकेशर नागकेशर, अजगन्धा अजगन्धा, अश्वगन्धा च अश्वगन्धा और अश्वगन्धा, तैः ऐशोथी इनसे, सार्वपम् सरसपतुं सरसोंका, तैलम् तैल तैल, पचेत् पकावपुं पकावे तत् च अपि ते उसको, ऊरुस्तम्भ-अदितः ७१२-स्तंभथी पीडाशैल भुष्यै ऊरुस्तंभसे पीडित मनुष्य, सक्षौद्रम् मधुसहित मधुके साथ, मात्रया मापसर योग्य मात्रासे, पिबेत् पीपुं पीवे सः तेथी ते इससे वह, रौक्ष्यात् रक्षताथी रक्षतासे, मुक्तः मुक्त आय छे मुक्त होता है, ततः च अने त्याग पीछी और तदनन्तर, ऊरुस्तम्भात् च ७१२-स्तंभथी पक्ष ऊरुस्तंभसे भी, विमुच्यते मुक्त आय छे मुक्त होता है ॥४३-४४॥

43-44. The medicated oil made from rape seed oil prepared with the paste of costus, pine resin, fragrant sticky mallow, long leaved pine, deodar, fragrant poon, wild carrot and winter cherry, should be given mixed with

४४. रौक्ष्यान्मुक्त ऊरुस्तम्भात्ततश्च स विमुच्यते-अपतर्पणतो
रौक्ष्यादूरुस्तम्भी विमुच्यते (द.)

honey in proper dosage, to the patient suffering from spastic paraplegia. Thus when the dryness is removed, the patient gets cured of spastic paraplegia.

सैन्धवाद्यं तैलम्—

द्वे पले सैन्धवात् पञ्च गुण्ठया ग्रन्थिकचित्रकात् ।
द्वे द्वे भल्लातकास्थीनि विंशतिर्द्वे तथाऽऽढके ॥४५॥
आरनालात् पचेत् प्रस्थं तैलस्यैतैरपत्यदम् ।
गृध्रस्यूरुग्रहाशोर्निर्ध्रुवातविकारजुत् ॥४६॥

सैन्धवात् सिंधुवाष्प सैन्धवनमक, द्वे पले ये पक्ष ८ तोले, गुण्ठयाः पञ्च भुंठ पांच पक्ष मोठ २० तोले, ग्रन्थिक-चित्रकात् पीपरीभूत अने अित्रः पिप्पलीमूल और चित्रक, द्वे द्वे भुंठे पक्ष ८-८ तोले, विंशतिः बीस बीस, भल्लातकास्थीनि शिलाभा मेलविके बीज, तथा अने और, आरनालात् आरनाल कांजी, द्वे आढके ये आढके ५१२ तोले, एतैः ऐशोथी इनसे, तैलस्य तैल तैल, प्रस्थम् अष्ट प्रस्थ ६४ तोले, पचेत् पकावपुं पकावे, अपत्यदम् ते तैल संतानदायक वह तैल संतानदायक, गृध्रस्यै गृध्रस्यै गृध्रस्यै, ऊरुग्रह- ७१२-स्तंभ ऊरुस्तंभ, अशोः- अशो अशो, अर्ति- पीडा पीडा, सर्ववातविकारजुत् अने सर्व वातविकार. इर ४२नार छे और सब वातविकारका नाश करत है ॥ ४५-४६ ॥

45-46. The medicated oil prepared with 8 tolas of rock salt. 20 tolas of dry ginger, 8 tolas of roots of long pepper, 8 tolas of white flowered leadwort, 20 marking-nut stones, added to 64 tolas of til oil and 512 tolas of sour gruel, is procreant and is curative of sciatica, spastic paraplegia, painful piles and all the diseases due to vata-provocation.

४६. अपत्यदम्-सुशोत्पदम् (व.)

अष्टकट्वरं तैलम्—

पलाभ्यां पिप्पलीमूलनागरादष्टकट्वरः ।

तैलप्रस्थः समो दद्याद्गृध्रस्यूतग्रहापहः ॥४७॥

इत्यष्टकट्वरतैलम् ।

पिप्पलीमूल- पीपरीभूण पिप्पलीमूल, नागरात्
अने ५६ और सोंठ, पलाभ्याम् अने ५६ ८-८ तोले,
अष्टकट्वरः ७१ अल ५१२ तोले, दद्यात्
समः अने ६६० ग्रेडुं अ अर्थात् ६६० ओं ५१२
दहीं ६४ तोले, तैलप्रस्थः तैल ओं ५१२ तैल ६४
तोले, गृध्रसी ऐऐऐसी सिद्ध करेहुं तैल गृध्रसी इनसे
सिद्ध किया हुआ तैल गृध्रसी, ऊरुमह- अने ७२-
स्तम्भने। और ऊरुस्तम्भका, अण्डः नाश करेना
भाज्ये नाशक होता है ॥ ४७ ॥ इति आ यह, अष्ट-
कट्वरतैलम् अष्टकट्वरतैल अष्टकट्वर तैल है ।

47. The medicated oil, prepared with
8 tolas of each of roots of long pepper
and dry ginger added to 64 tolas of
til oil and 512 tolas of butter milk, is
curative of sciatica and spastic para-
plegia. Thus has been described the
oil called the medicated 'Eightfold
Butter-milk Oil'.

ऊरुस्तम्भे बाह्यचिकित्सा—

इत्याभ्यन्तरमुद्दिष्टमूरुस्तम्भस्य मेघजम् ।

श्लेष्मणः क्षयणं त्वन्यद्वाह्यं शृणु चिकित्सितम् ॥४८॥

इति आ यह, ऊरुस्तम्भस्य ७२-स्तम्भने
ऊरुस्तम्भका, आभ्यन्तरम् अर्थात् आभ्यन्तर, मेघजम्
औषध औषध, उद्दिष्टम् उद्दिष्ट अर्थात् कहा है, श्लेष्मणः
ऊरुने। कफको, क्षयणम् क्षय करेना क्षीण करनेवाली,
अन्यत् बाह्यम् ७१० अक्षरानी अन्य बाह्य, चिकित्सि-
तम् तु चिकित्सा चिकित्सा, शृणु श्रवणे। सुनो ॥ ४८ ॥

48. Thus, the medicaments for
internal administration for the patient
afflicted with spastic paraplegia, have
been described; now listen to a desc-

ription of the external treatment which
helps to diminish kapha.

वल्मीकमृत्तिकाशुक्लाक्षम्—

वल्मीकमृत्तिका मूलं करञ्जस्य फलं त्वचम् ।

इष्टकानां ततश्चूर्णैः कुर्यादुत्सादनं भृशम् ॥४९॥

वल्मीक- मृत्तिका राइडानी भाटीतुं यूथुं बमीची
मिट्टीका चूर्ण, करञ्जस्य तथा करंजनां और करंजके, मूलम्
भूण सुत, फलम् ३० फल, त्वचम् अने ७६०तुं यूथुं
और जलका चूर्ण, इष्टकानाम् तेभ्यः ७६०तुं यूथुं
ऐऐऐने ऐऐऐन करंज एवं ईटका चूर्ण इनको एकत्र करे,
ततः त्वचम् तदन्तर, चूर्णैः ते यूथुंश्री उभ चूर्णसे,
मृत्तिका सादी येठे खव, उत्सादनम् उत्सादन उत्सादन,
कुर्यात् करंजुं करे ॥ ४९ ॥

49. The physician should prescribe
frequent massage with the earth of
the ant-hills, the powdered root, fruit
and bark of indian beech and powdered
brick.

अन्वे वोगः—

मूलेर्वाप्यध्वगन्धावा मूलैरर्कस्य वा मिषक् ।

पिबुमर्दस्य वा मूलैरथवा देवदारुणः ॥५०॥

शौद्रसर्वपवल्मीकमृत्तिकासंयुतैर्मिषक् ।

गाढमुत्सादनं कुर्यादूरुस्तम्भे प्रलेपनम् ॥५१॥

दन्तीद्रवस्तीक्षुरसाखर्वपैश्चापि बुद्धिमान् ।

शौद्र- भय मधु, सर्वप- सरसव सरसों, वल्मीक-
मृत्तिका अने राइडानी भाटीथी और बमीची मिट्टीसे,
संयुतैः युक्त युक्त, अध्वगन्धावाः अश्वगन्धानां अध्वगन्धकी,
मूलैः वा अपि भूयभी जड़से, अर्कस्य अथवा आइडानी
अथवा आककी, मूलैः वा भूयभी जड़से, पिबुमर्दस्य वा
अथवा दीमडानी भूयभी अथवा नीमकी जड़से, अथवा

४९ वल्मीकमृत्तिका मूलं—मिष्टा सर्वपमूलं च (छ.)

अस्य श्लोकस्य द्वितीयपात्रस्यामे—

पिबुमर्दस्य मूत्रेऽध्युषितं स्वात् प्रलेपनम् ।

इत्यधिकः पाठः (ग) पुस्तके ।

करञ्जस्य फलं त्वचम्—करञ्जात् सकलत्वचम् (क.)

अथवा अथवा, देवदारुणः देवदारुणां देवदारुणी, मूलेः मूली जड़से, बुद्धिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान्, मिषकः वैधे वैधे, ऊरुस्तम्भः ऊरुस्तम्भः ऊरुस्तम्भः, गाढः गाढः उत्सादनम् उत्सादनम् उत्सादनम्, कुर्यात् कुर्यात् करे. दन्ती- दन्ती दन्ती, द्रवन्ती- द्रवन्ती द्रवन्ती, सुरसा- तुलसी तुलसी सर्वपैः च अपि अने सरसवर्षी और सरसोसे, प्रलेपनम् लेपन करुं प्रलेपन करे ॥५०-५१३॥

50-51½. Or with the roots of winter cherry, mudar, neem or of deodar; any one of these should be mixed with honey, rape-seed and the earth of ant-hills, and prescribed for strong massage in the treatment of spastic paraplegia. The paste prepared by pounding together red physic nut, physic nut, holy basil and rape-seed, should be given as application to the patient afflicted with spastic paraplegia by the wise physician

तर्कारीशिशुसुरसाविश्ववत्सकनिम्बजैः ॥५२॥

पत्रमूलफलैस्तोयं शृतमुष्णं च सेचनम् ।

तर्कारी- तर्कारी जयंती, शिशु- सरसो, सहजन, सुरसा- तुलसी तुलसी, विश्व- सेंध सोंठ, वत्सक- कुटज, निम्बजैः अने वीमशाना और नीमके, पत्र- पान पत्र, मूल- मूल जड़, फलैः अने इंगोथी और फलोंसे, शृतम् उकागेलुं पकाया हुआ, उष्णम् तोयम् च अतुं पाणी गरम जलसे, सेचनम् स्त्रीयुं सेचन करे ॥ ५२३ ॥

52-52½. The warm decoction made of the leaves, roots and fruits of common sesbane, drumstick, holy basil, dry ginger, kurchi and neem should be given for affusion of the affected part

५२. तर्कारीशिशुसुरसाविश्ववत्सकनिम्बजैः-विश्ववत्सकतर्कारी-

शिशुमूलकनीमैः (क.)

पिष्टं तु सर्वपं मूत्रेऽभ्युषितं स्यात् प्रलेपनम् ॥५३॥

मूत्रे गोमूत्रमां गोमूत्रमं अभ्युषितम् रातभर राभी रातभर रख कर, पिष्टम् पीसेका पीसे हुए, सर्वपम् तु सरसवर्षी सरसोका, प्रलेपनम् लेपन प्रलेप, स्यात् करुं करे ॥५३॥

53. The paste, made of rape-seeds pounded with cow's urine and kept overnight, should be used as application.

वत्सकादिप्रलेपः —

वत्सकः सुरसं कुष्ठं गन्धास्तुम्बुरुक्षिमुकौ ।

हिंघार्कमूलवस्मीकमृत्तिकाः सकुटेरकाः ॥५४॥

दधिसैन्धवसंयुक्तं कार्यमेतैः प्रलेपनम् ।

(ऊरुस्तम्भविनाशाय मिषजा जानता क्रमम् ॥५५॥)

क्रमम् उपचारक्रमने उपचारक्रमको, जानता अभ्युनार जाननेवाला, मिषजा वैधे वैधे, ऊरुस्तम्भः ऊरुस्तम्भः ऊरुस्तम्भः विनाशाय नाश भाटे नष्ट कानेके लिए, वत्सकः कुटज कुटजकी छाल, सुरसम् तुलसी तुलसी, कुष्ठम् कठ कूठ, गन्धाः गन्धद्रव्ये गन्धद्रव्य, तुम्बुरु- तेजवर्षी तेजबल, शिशुकैः सरसो, सहजन, सकुटेरकाः कुटेरक कुटेरक हिंघा- हिंघा हिंघा, बर्कमूल- आकशानां मूल आककी जड़, वस्मीकमृत्तिका अने राक्षानी भाटी और बसीकी मिट्टी, एतैः ऐसीने इनको, दधि- दही दही, सैन्धव- तथा सिंघावस्य साथे तथा सैघानमकके साथ, संयुक्तम् भेजनीने मिलाकर, प्रलेपनम् लेपन प्रलेपन, कार्यम् करुं करे ॥५४-५५॥

५३. पिष्टं-पिष्टा (घ.)

.. पिष्टं तु सर्वपम्-पिष्टामसर्वपम् (ङ.)

५४. वत्सकः सुरसं कुष्ठं गन्धास्तुम्बुरुक्षिमुकौ-गन्धाः स्वरम- शिशुणि कुष्ठं तुम्बुरु वत्सकम् (ग.)

.. .. -गन्धाः वत्सकशिशुणि कुष्ठं तुम्बुरु- वत्सकौ (घ.)

.. हिंघार्कमूल-हिंघार्कमूल (घ.)

54-55. The physician, conversant with the line of treatment, may give an application to the affected part, with the paste of kurchi, holy basil, costus, fragrant group drugs, indian toothache, drumstick, indian nightshade, mudar-roots, the earth of ant-hills and shrubby basil pounded along with curds and rock salt for the cure of spastic paraplegia.

इयोनाकादिपरिषेकः प्रलेपः वा—

इयोनाकं खदिरं विष्वं बृहत्यौ सरलासनौ ।

शोभाजनकतर्कारीश्वदंष्ट्रासुरसार्जकान् ॥५६॥

अग्निमन्थकरञ्जौ च जलेनोत्काश्य सेचयेत् ।

प्रलेपो मूत्रपिष्टैर्वाऽप्यूरुस्तम्भनिवारणः ॥५७॥

इयोनाकम् इयोनाक इयोनाक, खदिरम् खेर, विष्वम् पीली बेल, बृहत्यौ बने बोरीगण्डी बनी और छोटी कटेरी, सरल- सरल सरल, असनौ असन असन, शोभाजनक- सरगवे सहजन, तर्कारी- तर्कारी जीवन्ती, श्वदंष्ट्रा- गोभट्ट गोलक, सुरसा- तुलसी तुलसी, अर्जकान् रान तुलसी इवना, अग्निमन्थ- अरुणी अरणी, करञ्जौ च अने करञ्जने और करञ्ज इनका, जलेन पाणी साथे जलमें, उत्काश्य छिड़की काय करके, सेचयेत् तेनु सिंथन करवु उससे परिषेक करे, मूत्र- पिष्टैः वा अपि अथवा गोभूतभा पीसेवा अथवा गोमूत्रमें पीसा हुआ, प्रलेपः छेछोने दोप इनका प्रलेप, ऊरुस्तम्भ- ऊरुस्तम्भने ऊरुस्तम्भको, निवारणः मटा- नां छे दूर करनेवाला है ॥ ५६-५७ ॥

56-57. The decoction made in water of indian calosanthus, catechu, bael, indian nightshade and yellow-berried nightshade, long leaved pine, spinous kino, drumstick, common sesbane,

small caltrops, holy basil, shrubby basil, wind killer and indian beech, should be prescribed for the purpose of affusing the affected part; or the above-mentioned drugs should be used as application, pounded with cow's urine, as a cure for spastic paraplegia.

कफक्षयार्थं शक्येषु व्यायामेष्वनुयोजयेत् ।

स्थलान्याक्रामयेत् कथं शर्कराः सिकतास्तथा ॥५८॥

कफक्षयार्थम् छेछोने क्षय भाटे रोजीने कफको क्षीण करनेके लिए रोगीको, शक्येषु यर्ध शके येना शक्य, व्यायामेषु व्यायामभा व्यायाममें, अनुयोजयेत् येनाये प्रवृत्त करावे, कथम् प्रातःकालभा प्रातःकालमें, शर्कराः छिड़का काकड़, तथा तथा तथा, सिकताः रेतीवाणा रेतीके, स्थलानि स्थानेभा स्थानोंमें, आक्रामयेत् यथावदे। चलावे ॥५८॥

58. To reduce kapha, exercise, when possible, should be prescribed; or the patient may be made to walk on uneven ground covered with gravel and sand.

प्रतारयेत् प्रतिस्रोतो नदीं शीतजलां शिवाम् ।

सरश्च विमलं शीतं स्थिरतोयं पुनः पुनः ॥५९॥

तथा विशुष्केऽस्य कफे शान्तिमूरुग्रहो व्रजेत् ।

शीतजलाम् अथवा शीतल जलवाणी वा शीतल जलवाली, शिवाम् नदीम् हिंसक जलवां तु बगरन्ती नदीभा भयरहित नदीमें, प्रतिस्रोतः सामे भवाहे प्रवाही विरुद्ध दिशामें, प्रतारयेत् रोजीने तरावदे। रोगीको तैरावे, विमलम् निर्मल साफ, शीतम् शीतल, स्थिरतोयम् स्थिर जलवाणी और स्थिर जल-वाले, सरः च सरावरभा तालावमें, पुनः पुनः दूरी दूरीने तरावदे बार बार तैरावे, तथा अस्य आ प्रभावे येने।

५८. शक्येषु व्यायामेष्वनुयोजयेत्—व्यायामेष्वेनं शक्येषु चोत्सृ-
जेत् (च. क.)

५९. शक्येषु—सक्येषु (च. क.)

५६. सरलासनौ—सरलासने (च.)

५७. मूत्रपिष्टैः—समुनये (च. क.)

इस प्रकार इसे कफे विग्रहके ३३ सूक्तों में कफे
सूक्त जाने पर, ऊहग्रहः विरुस्तंभ ऊहस्तंभ, आन्तिम
शान्ति शान्त, ब्रजेन् पामे ५३ होते जाते हैं ॥ ५९ ॥

59-59½. The patient may swim frequently against the current of a river flowing with cold and wholesome water, or in a pond having clear cold and still waters. Thus when the kapha is dried up, spastic paraplegia is cured.

ऊरुस्तम्भचिकित्सासूत्रम्—

श्लेष्मणः क्षपणं यत् स्थानं च मासुतमावहेत् ॥६०॥
तत् सर्वं सर्वदा कार्यमूखस्तम्भस्य मेघजम् ।
शरीरं श्लेष्मणं च कार्यैषा रक्षता क्रिया ॥६१॥

यत् ते जो, श्लेष्मणः उद्भवे कफको, क्षणम् क्षीय
 उन्नीर कम करनेवाला, स्थान होय होवे, माहृतम् च
 अने वायुने और वायुको, न आवहेय, केपावे नाह
 न बढ़ावे, तत् तेषु वह, सर्वम् सर्व सब, ऊरुस्तम्भस्य
 गुरुस्तम्भस्य ऊरुस्तम्भका, मेघजम् औषध औषध,
 सर्वदा हमेश निरन्तर, कार्यम् करणुं ओष्ठ ओ करना
 चाहिए, शरीरम् शरीर शरीर, बलम् अथ बल, अग्निम्
 च तथा अग्निनी तथा अग्निकी, रक्षता रक्षा उरता
 रक्षा करते हुए, एषा क्रिया आ थिडिसा यह चिकित्सा,
 कार्या करनी ओष्ठ ओ करनी चाहिए ॥ ६०-६१ ॥

60-61. All the remedies which are reductive of kapha and non-provocative of vata should be prescribed at all times as a remedy for spastic paraplegia; and the line of treatment should be such as to protect the body-vitality and the gastric fire.

६०. केशमण्ड. क्षयणं यत् स्यात्, न च प्राणमावहेत् यत् स्यात्
कफप्रशयनं न, न माह्नकोऽनम् (इ.)

—यच्च कफप्रशमनं ल. च. मातृकोपनम् (प.)

मासतमापहेतु—मासतकोपनञ् (प. त. घ.)

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकः—

हेतुः प्राग्रूपलिङ्गानि कुर्यायोग्यत्वकारणम् ।
द्विविधं भेषजं चोक्तमूहस्तम्भचिकित्सिते ॥६२॥

तत्र श्लोकः तं विषयमा विषयं तान्ने श्लोके छे डे
उस विषयमें उपसंहारका श्लोक है कि, ऊरुस्तम्भ-चिकित्सितं
जिरुस्तम्भचिकित्सा। अध्यायमा ऊरुस्तम्भचिकित्सित
अध्यायमें, हेतुः हेतु हेतु, प्रायश्च-पूरश्च पूर्वरूप, लिङ्गानि
वक्ष्ये लक्षण, कर्म-पञ्चकर्मणी पंचकर्मका, अयोग्यस्व-
यिकित्सानी अयोग्यतातुं चिकित्साके योग्य न होनेका,
कारणम् कारण, द्विविधम् भेषजम् च अने भे
(आभ्यन्तर तथा बाह्य) प्रकरत् ओषध और दो प्रकारका
औषध, उक्तम् कर्तुं ये कदा है " ६२ "

Here is a recapitulatory verse—

62. In this chapter on the therapeutics of spastic paraplegia, the etiology, premonitory symptoms, the signs and symptoms, the cause for the contraindication of the quinary purificatory processes and the two effective lines of treatment are described.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिपस्कृतोऽप्राप्ते दृढव-
लसंपूरिते चिकित्सास्थाने ऊरुस्तम्भचिकि-
त्सितं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

इति आ प्रमाणे इस प्रकार, अभिवेककृते अभि-
वेशे रयेबा अभिवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकशी प्रतिस्तरार पामेबा आ शास्त्रमां
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अपासे अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते, अने दृढभवे पूरा करेबा
और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सा-
स्थान (वधे चिकित्सास्थानमें, ऊहस्तम्भ-चिकित्सितम्
'ऊहस्तम्भचिकित्सित' 'ऊहस्तम्भचिकित्सित',
नाम नामना नामका, सप्तविंशः सत्तावीसमे सत्ता-

६२. प्राग्गपल्लिङ्गानि-संलिङ्गप्राग्गपं (फ.)

॥ कर्मयोगव्यवहारः—कर्मयोगव्यवहारमेव च (प. क. त.)

ફેસર્વો, અધ્યાયઃ અધ્યાય સ પૂર્ણ થયો અધ્યાય સમાપ્ત
કુઆ ૩ ૨૭ ॥

27. Thus in the Section on Therapeutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-seventh chapter entitled 'The Therapeutics of Spastic Paraplegia' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

અષ્ટાવિંશોઽધ્યાયઃ।

અષ્ટાવીસમેઽધ્યાય અધ્યાય અઢાઈસર્વો
Chapter XXVIII

વાતવ્યાધિચિકિત્સિતોપક્રમઃ —

અથાહ તો વાતવ્યાધિચિકિત્સિતં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥૧॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અથઃ અતઃ હવે અહીંથી જવ આગે, વાતવ્યાધિ-
ચિકિત્સિતસ્ય 'વાતવ્યાધિચિકિત્સિત' નામના અધ્યા-
યનું 'વાતવ્યાધિચિકિત્સિત' નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યા-
સ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરેગે ॥૧॥

મગવાન્ ભગવાન્ મગવાન્, આત્રેયઃ આત્રેયે
આત્રેયને, इति ह आ विषयमा नीरे प्रभाषे च इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स कहेंगे छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Therapeutics of Vata Diseases'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

વાયોઃ સ્વભાવઃ —

वायुराधुर्वलं वायुर्नाधुर्वलि शरीरिणाम् ।

वायुर्विष्मन्निर्धु सर्वं प्रभुर्वायुश्च कीर्तितः ॥ ३ ॥

૩. ધાતા શરીરિણામ્-વાતશરીરિણામ્ (૩.)

વાયુઃ વાયુઃ વાયુ આયુષ્ય છે વાયુ આયુષ્ય છે,
વાયુઃ વલમ્ વાયુ બલ છે વાયુ વલ છે, વાયુઃ વાયુ વાયુ,
શરીરિણામ્ શરીરિણામે પ્રાણિયોકા, ધાતા ધાતા છે
ધાતા છે, વાયુઃ વાયુ વાયુ, હદમ્ આ મદઃ સર્વમ્
લિષ્યમ્ સર્વ વિશ્વ છે સર્વ વિશ્વ છે, વાયુઃ ચ અને
વાયુને જોઈ વાયુ, પ્રભુઃ પ્રભુ પ્રભુ, કીર્તિતઃ કહેવામાં
આવ્યો છે કહા ગયા છે ॥૩॥

3. Vayu is life and vitality; Vayu is the supporter of all embodied beings; Vayu is verily the whole universe; and Vayu is the Lord of all. Thus is Vayu extolled.

અવ્યાહતગતિર્યસ્ય સ્થાનસ્થઃ પ્રકૃતૌ સ્થિતઃ ।

वायुः स्यात्सोऽधिकं जीवेद्वीतरोगः समाः शतम् ४

યસ્ય વાયુઃ જોડો વાયુ જિસકા વાયુ, અવ્યાહત-
ગતિઃ અવ્યાહત ગતિવાળો હોય અવ્યાહતગતિવાળો હો,
સ્થાનસ્થઃ પોતાના સ્થાનમાં સ્થિત હોય અને સ્થાનમાં
સ્થિત હો, પ્રકૃતૌ અને પ્રકૃતિમાં જોઈ સામ્યાવસ્થામાં,
સ્થિતઃ રહ્યો સ્થિત, સ્માત્ હોય હો, સઃ તે વહ,
અધિકમ્ હોયો વખત હમ્બે સમય તક, વીતરોગઃ
નીરોગી રહી નીરોગી હોઈ, શતમ્ સમાઃ સો વર્ષ
સો વર્ષતક જીવેત્ જીવે છે જીતા છે ॥ ૪ ॥

4. The man, in whose body the vata is unimpeded in its course and lies in its normal habitat and is in its normal condition, lives longer than even a hundred years fully free from disease.

વાયોઃ પञ्च मेधाः तेषां स्थानानि कर्म च—

प्राणोदानसमानाख्यव्यानापानैः स पञ्चधा ।

देहं तन्प्रयते सम्यक् स्थानेष्वव्याहृतश्चरन् ॥ ५ ॥

સઃ તે વાયુ વાયુ, પ્રાણ-હવાન-પ્રાણ, ઉદાન પ્રાણ,
ઉદાન, સમાનાખ્ય-સમાન સમાન, વ્યાન- વ્યાન વ્યાન,
અપાન અને અપાન જોઈ અપાન, પંચધા એ પાંચ
મેદાથી હવે પાંચ મેદા, સ્થાનેષુ પોતાના સ્થાનમાં

9. The Vyana-vata, which is swift-moving, pervades the entire body of man; its functions are motion, extension, contraction, winking of the eyes and similar other movements.

वृषणौ वस्तिमेढं च नाभ्यूरु वंक्षणौ गुदम् ।
अपानस्थानमन्त्रस्थः शुक्रमूत्रशक्नन्ति च ॥१०॥
सृजत्यार्तवगर्भौ च युक्ताः स्थानस्थिताश्च ते ।
स्वकर्म कुर्वन्ते देहो धार्यन्ते तैरनामयः ॥११॥

वृषणौ वृषण, वस्ति- मेढ्र अस्ति, उपस्थ वस्ति, मेढ्र, नाभि-ऊरु नाभि, साथण नाभि, सक्थि वंक्षणौ वंक्षण, गुदम् च अने गुदा और गुदा, अपान-स्थानम् अपानना स्थान छे अपानवायुके स्थान हैं, अन्त्रस्थः तेमन्त्र आतर्गत् पक्ष अपानना स्थान छे एवं आतर्गत् भी अपानके स्थान हैं, शुक्र- मूत्र- ते शुक्र, मूत्र वह शुक्र, मूत्र, शक्नन्ति च भण मल, आर्तवगर्भौ च आर्तव अने गर्भने आर्तव और गर्भको, सृजति पक्षर उढे छे बाहर निकालता है, युक्ताः प्रकृतिस्थ प्रकृतिस्थ, स्थानस्थिताः च अने पोताना स्थानमा रहैला और अपने स्थानमें स्थित, ते तेओ वे, स्वकर्म पोतपोताना काम अपने अपने कर्म, कुर्वन्ते करे छे करते हैं, तैः अने तेओथी और उनसे, देहः देह देह, अनामयः नीरोग नीरोग रहता हुआ, धार्यन्ते धारण करवाभा आदि छे धारण किया जाता है ॥१०-११॥

10-11. The seats of the Apana-vata are the two testes, the bladder, the phallus, the umbilicus, thighs, groins, rectum and the lower part of the intestines. Its function is the elimination of the semen, urine, menstrual blood and fetus. If these five kinds of vata are normal and situated in their normal habitats, they perform their

functions properly and sustain the body in good health.

विगुणवातानां कार्यम्—

विमार्गस्था ह्ययुक्ता वा रोगः स्वस्थानकर्मजैः ।
शरीरं पीडयन्त्येते प्राणानाशु हरन्ति च ॥१२॥

विमार्गस्थाः विमार्गस्थ विमार्गमें स्थित अयुक्ताः वा अने विकृत और विकृत, एने ओओ। ये, स्वस्थान- पोताना स्थान अपने अपने स्थान, कर्मजैः रोगः अने कर्मथी यत्ना रोगो वडे और अपने कर्मजन्य रोगोंसे, शरीरम् शरीरमें शरीरको, पीडयन्ति हि पीडे छे पीडा पहुंचाते हैं, आशु अने शीघ्र और शीघ्र, प्राणान् प्राणोंको, हरन्ति च हरी छे छे हर लेते हैं ॥१२॥

12. When these five kinds of vata move in the wrong directions and become deranged, they afflict the body with disease characteristic of the habitat and the functions of each of them and may also quickly take away the man's life.

सङ्ख्यामप्यतिवृत्तानां तज्जानां हि प्रधानतः ।
अशीतिर्नखमेदाद्या रोगाः सूत्रे निदर्शिताः ॥१३॥

तज्जानाम् तेओथी यत्ना तज्जन्य, संख्याम् अपि अतिवृत्तानाम् अक्षय्य रोगोभ्यो संख्यासे अगिनित रोगोंमेंसे, प्रधानतः मुख्यतया प्रधानतया, नखमेदाद्याः नखमेदादि नखमेदादि, अशीतिः ओंशी अस्सी रोगाः हि रोगो रोग, सूत्रे सूत्रस्थानमा सूत्रस्थानमें, निदर्शिताः अताब्धा छे निर्दिष्ट किये गये हैं ॥ १३ ॥

13. Though the diseases caused by these deranged vatas are innumerable, yet the eighty principal disorders headed by the splitting of nails etc., have been enumerated in the Section on General Principles.

१०. नाभ्यूरु-ओण्यूरु (क)

११. शुक्रमूत्रशक्नन्ति च-शुक्रमूत्रशक्नन्तिः (घ)

तानुच्यमानान् पर्यायैः सहेतूषकमाञ्जृणु ।

केवलं वायुमुद्दिश्य स्थानमेदात्तथाऽऽवृत्तम् ॥१४॥

स्थानमेदात् स्थानलोभी स्थानमेदं, केवलम् देवता
केवल. तथा तथा तथा. आवृतम् आवृत (मिश्रित)
आवृत, वायुम् वायुः वायुको उद्देश्य उद्देशीने उद्देश्य,
सहेतूपक्रमान् निदानान् ते सिद्धिसासदित निदान और
चिकित्साके साथ, पर्यायै पर्याये वरे पर्यायै
उच्यमानान् उद्देश्याम् आवृतम् उद्देश्य जाते हुए. तान्
ते रोगिने उन रोगियों, शृणु साधुः सुनो ॥ १४ ॥

14. Now listen to the description of these disorders along with their synonyms, etiology and treatment, described with reference to vata alone, classified according to the seat of affection as well as the description of the conditions when vata is occluded.

वायुरोगाणां सामान्यनिदानं मृपातिश्च...

रुक्षशीतादपलध्वन्नव्यथायातिप्रजागरैः ।

त्रिषमादुपचाराच्च दोषासूक्ष्मवणादिति ॥३५॥

लङ्घनप्लवनात्यव्यव्यायामातिविचेष्टितैः ।

धातूनां संक्षयाच्चिन्ताशोकरोगातिकर्षणात् ॥१६॥

दुःखशय्यालनात् क्रोधादिवाक्स्पर्शादयादपि ।

वेगसंघारणाद्वात्तादभिधातादभोजनात् ॥१७॥

सर्मावातादुजोष्ठाश्वशीघ्रयानापतंसनात् ।

देहे स्रोतांसि रिक्तानि पूरयित्वाऽनिलो बली ॥१८॥

करोति विविधान् व्याधीन् सर्वज्ञैकाङ्गसंश्रितान् ।

रुक्म-शीत-रुक्म, शीतल रुक्म, शीत, अल्प-लघु-
शे। दुः तथा धधु अल्प और लघु, अन्न-भोजन-भोजन,
व्यवाय-मैथुन-मैथुन, अतिप्रजागरैः भुङ्क्ते भोजन। अति
जागरण, विषमात् विषम विषम, उपचारात् उपचारात्
उपचार, अति क्रोध-अत्युक्त-स्वप्नान् च अने दोष तथा

[illegible]

15-18½. By a diet that is dry cold, scanty and light, by sexual excess excessive waking and wrongful treatment, by the excessive loss of waste-matter or blood, by excessive starvation swimming, wayfaring, exercise and other excessive activity; by the loss of body-elements, by excessive emaciation due to worry, grief and disease, by habitual use of uncomfortable beds and seats, by anger, day-sleep, fear, suppression of the natural urges, chyme-disorder,

१८. शीघ्रयाः नागतं सनात्-शीघ्रया वासिसेवनात् (थ. फ.)

१९ संश्लिष्टान-संश्रयात् (थ.)

—संशयान् (फ.)

trauma and abstention from food, by injury to vital parts by riding on or falling off an elephant, camel, horse or other swift-running animal or conveyance by—these factors the vata getting aggravated fills up the vacuities in the body-passages and produces various kinds of disorders which affect the whole body or which get localized in a single region.

वातरोगाणां पूर्वरूपम्—

अव्यक्तं लक्षणं तेषां पूर्वरूपमिति स्मृतम् ॥१९॥

आत्मरूपं तु तद्व्यक्तप्रपायो लघुता पुनः ।

तेषाम् ते रोगोना उन रोगोका, अव्यक्तम् लक्षणम् अव्यक्तं लक्षणम् अव्यक्त लक्षण, पूर्वरूपम् इति पूर्व-
३५ पूर्वरूप, स्मृतम् लघुं छे कहा गया है, व्यक्तम् व्यक्त भती व्यक्त होने पर, तत् तु ते ते वह, आत्मरूपम् तेभ्योऽनु पोतानुं लक्षणं लक्षणेभ्य छे लक्षणा अपना लक्षण कहा जाता है, लघुता लक्षणं लक्षणेभ्य आत्मरूपं लक्षणका कम होना, पुनः अणयः छे रोग भूतभ्यो लक्षणं छे यह रोगके सिद्ध जानेका लक्षण प्रत्यक्ष नभ है ॥१९३॥

19-19½. The first indistinct manifestations of a disease are said to be the premonitory symptoms; the symptoms are the actual or distinct manifestations of a disease, while its cure is characterized by the diminution of the symptoms.

कुपितस्य वायोः रूपाणि—

सङ्कोचः पर्वणां स्तम्भो मेदोऽस्थानां पर्वणामपि ॥२०॥
लोमहर्षः प्रलापश्च पाणिपृष्ठशिरोग्रहः ।

२०. सङ्कोचः—अस्थि (ड.)

२१. पाणिपृष्ठ—पाणिबाह (ग. ड.)

“ “ —पाणिपृष्ठ (ग.)

“ पाणिपृष्ठशिरोग्रहः—पाणिपृष्ठशिरोग्रहः (घ.)

“ शिरोग्रहः—शिरोग्रहः (ब.)

आज्यपाकृत्यकुञ्जत्वं शोषोऽज्ञानामनिद्रता ॥२१॥

गर्भशुक्ररजोनाशः स्पन्दने गात्रसुखता ।

शिरोनासाक्षिजत्रूणां ग्रीवव्याध्यापि हुण्डनम् ॥२२॥

मेदस्तोदार्तिराक्षेपो मोहश्चायास एव च ।

एवंविधानि रूपाणि करोति कुपितोऽनिलः ॥२३॥

हेतुस्थानविशेषाच्च भवेद्रोगविशेषकृत् ।

सङ्कोचः सङ्कोचः सङ्कोच, पर्वणां पर्वणां पर्वोका, स्तम्भः ०४३३ ०४३ स्तम्भ, अस्थानां ६१३३ अस्थि, पर्वणाम् अपि अने पर्वणि और पर्वोमें, मेदः ०६६ मेद-
वत् पीडा, लोमहर्षः ३०१३ लोमर्ष भवा रोमहर्ष, प्रलापः प्रलाप प्रलाप, पाणि-पृष्ठ- ६१३, ०२३ हाथ, पीठ, शिरोग्रहः च अने भाथुं ०४३३ ०४३ और शिरका नकड़ा जाना, साज्य- ६०३३ ०४३ खजाना, पाकृत्य- ५०३३ ५०३ पंपुता, कुञ्जत्वम् ५०३३ ५०३ कुञ्जपन, अज्ञानाम् अज्ञाना अज्ञोका, शोषः ०६६ सूखने, अनिद्रता ०६६ न आनवी अनिद्रा, गर्भ-शुक्र- ०६६ गर्भ, शुक्र गर्भ, रजःनाशः अने आर्तभेना नाश और रजका नाश, स्पन्दनम् ३२३ ३२३ स्फुरण, गात्रसुखता अज्ञेभां २५३-
ज्ञानं न २६३ गात्रोंमें स्पर्शज्ञानका अभाव, शिरः-नाश-
भाथुं नाश शिर, नाक, अक्षि अक्षि आँसू, जत्रूणाम् ६१३ जत्रू, ग्रीवयाः च अपि अने ३०३ पाथु और ग्रीवाका भी, हुण्डनम् अं६२ पेसी ०४३ अन्तर ह्व जाना, मेदः तोदार्तिः ०६६, ०६६, पीडा मेद, तोद, पीडा, आक्षेपः ०६६ आक्षेप, मोहः च ०६६ मोह, आयासः एव च अने श्रम और थकान, एवंविधानि ०६६ अतना इस प्रकारके, रूपाणि ३५३ लक्षण, कुपितः अनिलः ३५३ कुपित वायु, करोति ३२३ छे करता है, हेतु-स्थान- निदान अने स्थानना हेतु और स्थानके, विशेषात् च ०६६ मेदसे, रोगविशेषकृत् ५०३ ५०३ रोगो ३२३३ मिश्र मिश्र रोगोंको करनेवाला, भवेत् अने छे होता है ॥ २०-२३३ ॥

20-23½. Contraction, stiffness of joints, aching pain in bones and joints, horripilation, garrulosity, spasticity

२२. हुण्डनम्—कम्पनम् (ड.)

२३. आयास—आयाम (ड.)

of the hands, back and head, lameness of hands and feet, hunch-back, atrophy of the limbs, insomnia, destruction of fertility, fetus and menses, tremors, anesthesia and paralysis of limbs, ticks of the muscles of the head, nose, eyes, shoulder, girdle and neck, splitting pain, pricking pain, agony, convulsions, delusion and fatigue—such are the general symptoms which the provoked vata manifests. On account of the difference in the etiological factors and in the seats of affection, it produces the specific characteristics of each disease.

कोष्ठे प्रकुपितस्य वातस्य लक्षणम्—

तत्र कोष्ठाश्रिते दुष्टे निग्रहो मूत्रवर्चसोः ॥२४॥
ब्रह्महृद्रोगगुल्मार्शःपार्श्वशूलं च मारुते ।

तत्र कोष्ठाश्रिते कोष्ठमां रहेल कोष्ठाश्रित, मारुते दुष्टे वायु इषित यत्ता वायुके दुष्ट होने पर, मूत्रवर्चसोः निग्रहः मूत्र अने मलनी अटकायत मूत्र और पुरीषकी रुकावट, ब्रह्म- अर्श- ब्रह्म, हृद्रोग- हृद्रोग, गुल्म- शुद्ध गुल्म, अर्शः- अर्श अर्श, पार्श्वशूलम् च अने पार्श्वशूल थाय छे और पार्श्वशूल होते हैं ॥२४॥

24-24½. If the vata, located in the abdomen, becomes vitiated, there occur retention of urine and feces, disorders of the inguinal and epigastric regions, Gulma, piles and pleurodynia.

सर्वाङ्गकुपितस्य वातस्य लक्षणम्—

सर्वाङ्गकुपिते वाते गात्रस्फुरणमञ्जने ॥२५॥
वेदनाभिः परीतस्य स्फुटस्तीवास्य सम्बन्धः ।

२५. गात्रस्फुरणमञ्जने-गात्रस्फुरणमञ्जने (क.)

२५½. परीतस्य-परीतास्य (क. अ.)

वाते वायु वायुके, सर्वाङ्गकुपिते आभा शरीरमां इषित यत्ता सर्वाङ्गमें कुपित होने पर, गात्र- स्फुरण- अञ्जने। इरकाट थाय छे अंगोंमें स्फुरण होता है, मञ्जने तथा अञ्जने अञ्जने छे तथा अंग टूटते हैं, वेदनाभिः अने रोगी वेदनाओधी और रोगी वेदनासे, परीतः च घेराई अथ छे व्याप्त होता है, सम्बन्धः तथा तेना साध्या तथा इसकी सम्बन्ध, स्फुटन्ति इव इटता अथुय छे फूटती हों ऐसा अनुभव होता है ॥२५॥

25-25½. If the vata pervading the entire body is provoked, there occur body tremors and breaking pain and the patient will be afflicted with all sorts of pains and with a feeling as if his joints are falling asunder.

गुदे प्रकुपितस्य वातस्य लक्षणम्—

ग्रहो विषमूत्रकृतामां शूलाध्मानाश्मशर्कराः ॥२६॥
अङ्गोदत्रिकपात्पृष्ठरोगशोषौ गुदस्थिते ।

गुदस्थिते गुदस्थित वायु इषित यत्ता गुदाश्रित वायुके इषित होनेपर, विषमूत्र- अञ्जो, पेक्षाण विष्ठा, मूत्र, वाताना अने अधोवायुनी और मलवायुकी, ग्रहः अटकायत रुकावट, शूल-आध्मान- शूल, आध्मान शूल, आध्मान, अश्मशर्कराः अश्मरी, शर्करा अश्मरी, शर्करा, अङ्गो-उर- पिंडी, साधण जङ्गा, उर, त्रिक-पात्- त्रिक, पञ्च त्रिक, पाद, पृष्ठ- अने पीठमां और पीठमें, रोग- शोषौ रोग अने शोष थाय छे रोग तथा शोष होते हैं ॥ २६॥

26-26½. If the vata located in the rectal region is provoked, there occur the retention of feces, urine and flatus, colic, flatulence, formation of sand and stone, pain and atrophy in the region of the calves, thighs, pelvis and the back.

२६½. रोगशोषौ-रोगशोषाः (ब.)

२६. रोगशोषौ (ब.)

२६. रोगशोषौ गुदस्थिते-रोगशोषा गुदे स्थिते (ब.)

अमाशये प्रकुपितस्य वातस्य लक्षणम् —

हृत्तामिषाश्वोद्वरस्कृत्पणोद्गारविसृचिकाः ॥२७॥

कासः कण्ठास्यशोषश्च श्वासश्चापामाशयस्थिते

आमाशयस्थिते आमाशयस्थित वायु इषित यत्तां
आमाशयस्थित वायुके दूषित होने पर, हृत्- नाभि- उदर,
नाभि हृदय, नाभि, पार्श्व- उदर- पृष्ठां अने पैठभां
पार्श्व और उदरमें, स्कृ- पीडा पीडा, तृषा- उद्गार-
तस्य, ओउकार तृषा, उद्गार, विसृचिकाः विमुचिका विसृ-
चिका, कासः कास कास, कण्ठास्यशोषः च गणुं तथा
भां सूक्ष्मां कण्ठाशोष तथा मुखशोष, श्वासः च अने
श्वास थाय छे और श्वास होते हैं ॥२७॥

27-27½. If the vata located in the
stomach is provoked, there occur pain
in the regions of the pericardia, umbi-
licus, sides and the stomach, thirst,
eructations and acute gastro-intestinal
irritation, cough, parching of the
throat and mouth, and dyspnea.

पकाशये प्रकुपितस्य वातस्य लक्षणम्—

पकाशयस्थोऽन्नकूजं शूलाटोपौ करोति च ॥२८॥

कृच्छ्रमूत्रपुरीषत्वमानाहं त्रिकवेदनाम् ।

ओत्रादिष्विन्द्रियवधं कुर्यादुष्टसमीरणः ॥२९॥

पकाशयस्थः पकाशयभां रहेल पकाशयमें स्थित,
दुष्टसमीरणः दुष्ट वायु दुष्ट वायु, अन्नकूजम् अन्नकूजन
अन्नकूजन, शूलाटोपौ च शूल, आटोप शूल, आटोप,
कृच्छ्रमूत्रपुरीषत्वम् मूत्र तथा मणतुं कष्टभी आवतुं मूत्र
तथा पुरीषका कष्टसे आना, आनाहम् आनाह आनाह,
त्रिकवेदनाम् तथा त्रिकणी वेदना तथा त्रिककी वेदना,
करोति च ओ रेगो करे छे इन रोगोंको करता है,
ओत्रादिषु अने डान वजेरेभां दुष्ट वायु और ओत्रा-
दिमें दुष्ट वायु, इन्द्रियवधम् इन्द्रियोना वध इन्द्रियोंका
वध, कुर्यात् करे छे करता है ॥ २८-२९ ॥

28-29. If the vata located in the
colon is provoked, there occur gurgling,
colic, meteorism, difficulty in micturi-
tion and defecation, constipation and
pain in the pelvic region. The vata
provoked in the sense-organs, such as
the ears etc., impairs or destroys the
sensory functions.

त्वचि प्रकुपितस्य वातस्य लक्षणम्—

त्वयूक्षा स्फुटिता सुप्ता कृशा कृष्णा च तुद्यते ।

आतन्यते सरागा च पर्वस्कृ त्वक्स्थितेऽनिले ॥३०॥

त्वक्स्थिते आमडीभां रहेल त्वगाश्रित, अनिले
वायु इषित यत्तां वायुके दूषित होने पर, त्वक् रुक्षा
आमडी रक्ष त्वक् रुक्ष, स्फुटिता स्फुटी फटी हुई,
सुप्ता स्पर्शज्ञान विनानी सुप्त, कृशा पातणी कृश,
कृष्णा काली काली, तुद्यते तथा सेय बोझाया नेवी
पीडायाणी थाय छे तथा तोदयुक्त होती है, आतन्यते
नणी ते भे थाय छे फिर वह तन जाती है, सरागा च
स्ताशवाणी थाय छे लालीयुक्त होती है, पर्वस्कृ च तथा
पर्वोभां पीडा थाय छे तथा पर्वोमें दर्द होता है ॥ ३० ॥

30. If the vata pervading the skin
gets provoked, the skin gets dry, fiss-
ured, numb shrivelled and black, and
feels pricking sensation. It becomes
stretched and reddened and there
occurs pain in the joints.

असृजि प्रकुपितस्य वातस्य लक्षणम्—

रजस्तीव्राः ससंतापा वैवर्ण्यं कृशताऽरुचिः ।

गात्रे चारुषि भुक्तस्य स्तम्भश्चासृगगतेऽनिले ॥३१॥

असृगगते रक्तगत रक्तगत, अनिले वायु इषित यत्तां
वायुके दूषित होने पर, तीव्राः तीव्र तीव्र, ससंतापाः
संतापयुक्त सन्तापयुक्त, रजः पीडा पीडा, वैवर्ण्यम्
विवर्णता विवर्णता, कृशता दुर्भणता कृशता, अरुचिः

અરુચિ અરુચિ ગાત્ર અરુચિ ચ ગાત્રે ઉપર ફેડીએ શરીર પર ફુલિયાં, મુક્તસ અને ખાધેલા અન્નની જોર લાગે હુએ અજીર્ણ, સ્તમ્ભઃ ચ બદલાય થાય છે રુકાવટ હતી છે ૩૩૧

31. If the vata located in the blood gets provoked, there occur acute pain, burning, discoloration, emaciation, anorexia, rashes on the body, and spasticity of limbs after meals.

માંસમેદોગતે પ્રકુપિતસ વાતસ્ય લક્ષણમ્—

ગુર્વક્રં તુલ્યતેડ્યથ્યે દળદમુષ્ટિહતં તથા ।

સરુક્ અમિતમત્યથ્ય માંસમેદોગતેડનિલે ॥૩૨॥

માંસમેદોગતે માંસ અને મેદોગત માંસ જોર મેદોગત અનિલે વાયુ દૂષિત થતાં વાયુકે દૂષિત હોને પ, અજીર્ણ ગુરુ અંગેમાં ગુરુતા થાય છે અંગ મારી હોતે હૈ, અત્યથ્ય અતિશય અત્યન્ત, તુલ્યતે વ્યથા થાય છે તોદ હોતા હૈ, દળદમુષ્ટિહત અંગે જેમ લાકડી કે મુક્કી મારવાથી અધિક પીડા તથા અમ થાય છે તેમ જૈસે દળદ વા મુક્કિયાં મારનેસે અધિક પીડા તથા અમ હોતે હૈ વૈસે, અત્યથ્ય અતિશય અત્યન્ત, સરુક્ પીડા વેદના અમિતમ્ તથા થાક બહુાય છે તથા થકાવટ માલુમ પડતી હૈ ॥ ૩૨ ॥

32. If the vata located in the flesh and fat gets provoked, there occur heaviness of the body, severe aches as if the body had been beaten with a cudgel or fist cuffs, pain and extreme exhaustion.

મજ્જાસ્થનો પ્રકુપિતસ વાતસ્ય લક્ષણમ્—

મેદોડસ્થિપર્વણાં સન્નિધશૂલં માંસબલક્ષયઃ ।

અસ્વપ્નઃ સંતતા રુક્ ચ મજ્જાસ્થિકુપિતેડનિલે ॥૩૩॥

મજ્જાસ્થિકુપિતે અનિલે મજ્જા અને અસ્થિયત વાયુ દૂષિત થતાં મજ્જા જોર અસ્થિમે સ્થિત વાયુકે

૩૨. તંબા-વંચા (જ.)

,, અમિતમત્યથ્ય-સમિતમત્યથ્ય (વ. પ.)

દૂષિત હોને પર. અસ્થિપર્વણાં હાડકાં અને પર્વોને। અસ્થિ જોર પર્વોમે, મેદઃ મેદઃ મેદઃ, સન્નિધશૂલમ્ સાંધા-ઓમાં શૂલ સંધિયોમે શૂલ, માંસ-બલ-માંસ અને અલનો માંસ જોર બલકા, ક્ષયઃ ક્ષય ક્ષય, અસ્વપ્નઃ અંધનો નાશ નિદ્રાનાશ, સંતતા અને સતત જોર સતત. રુક્ ચ પીડા થાય છે વેદ - વેદની ૩૩૧

33. If the vata located in the bone and bone-marrow gets provoked, there occur breaking pain in the fat, bones and joints, arthralgia, loss of flesh and strength, loss of sleep, and constant pain.

શુક્રસ્ય પ્રકુપિતસ વાતસ્ય લક્ષણમ્—

શ્ચિપ્રં મુઞ્ચતિ વદ્ધાતિ શુક્રં ગર્ભમયાપિ વા ।

વિકૃતિં જનયેન્ધાપિ શુક્રસ્યઃ કુપિતોડનિલઃ ॥૩૪॥

શુક્રસ્યઃ શુક્રંથ શુક્રગત, કુપિતઃ દૂષિત દૂષિત, અનિલઃ વાયુ વાયુ, શુક્રમ્ શુક્રં શુક્ર. અથ અપિ ગર્ભમ્ તથા ગર્ભં તથા ગર્ભકા, શ્ચિપ્રમ્ મુઞ્ચતિ શીઘ્ર પતન કરે છે શીઘ્ર છાવ કરતા હૈ, વદ્ધાતિ વા કે તેઓની અટકાયત કરે છે વા અનેકો રોક વેતા હૈ, વિકૃતિમ્ અપિ ચ અને વિકૃતિ પછુ જોર વિકૃતિ મી, જનયેન્ પેદા કરે છે હરપજ કરતા હૈ ॥૩૪॥

34. If the vata located in the secretory system is provoked, there occur either the premature expulsion or undue retention of the semen or of the fetus or causes deformity to the fetal body.

સ્નાયુગતસ્ય પ્રકુપિતસ વાતસ્ય લક્ષણમ્—

વાહ્યાભ્યન્તરમાયામં સહિં કુઞ્જત્વમેવ ચ ।

સર્વાઙ્ગેકાઙ્ગરોગાંશ્ચ કુર્યાત્ સ્નાયુગતોડનિલઃ ॥૩૫॥

સ્નાયુગતઃ સ્નાયુગત સ્નાયુગત, અનિલઃ દૂષિત વાયુ દૂષિત વાયુ, વાહ્યાભ્યન્તરમ્ બાહ્ય અને આભ્યન્તર વાહ્ય જવા આભ્યન્તર, આવાયમ્ આયામ આયામ, સહિમ્ અસ્થિ સહિ, કુઞ્જત્વમ્ વજ ચ કુઞ્જત્વમ્

कुवडापन, सर्वज्ञ-मुका- अने सुधीय तथा ओकांज और सर्वीय तथा एमक, रोमान् च रोमो रोमोको, कुर्याव करे छे करता छे ॥ ३५ ॥

35. If the vata located in the sinews is provoked, there occur the opisthotonus and emprosthotonus conditions, pain in the extremities, hunch-back and general or local disorders.

सिरागतस्य प्रकुपितस्य वातस्य लक्षणम्—

शरीरं मन्दरुक्कोफं शुष्यति स्पन्दते तथा ।
सुप्तास्तन्व्यो मृह्यते वा सिरा वाते सिरागते ॥३६॥

सिरागते सिरागत सिरागत, वाते वायु दूषित भता वायुके दूषित होने पर शरीरम् शरीर देह, मन्दरुक्-कोफम् थोड़ी पीडा तथा थोड़ा सौम्यवाणुं थाय छे मंद वेदना और थोड़ी सूजनवाला होता है, शुष्यति सूखाय छे सूख जाता है, तथा स्पन्दते तथा कम्पे छे और कांपता है, सिराः सुप्ताः अने सिरायां स्पन्दन-रहित और सिराये स्पन्दनरहित, तन्व्यः पातली पतली, मृह्यः वा छे मोटी थाय छे या बड़ी हो जाती हैं ॥३६॥

36. If the vata located in the vessels is provoked, there occur mild pain and edema all over the body, atrophy, throbbing, loss of pulsation and contraction or dilatation of the vessels.

सन्धिगतस्य प्रकुपितस्य वातस्य लक्षणम्—

वातपूर्णदतिस्पर्शः शोथः सन्धिगतेऽनिले ।
प्रसारणाकुञ्चनयोः प्रवृत्तिश्च सवेदना ॥३७॥
(इत्युक्तं स्थानमेवेन वायोर्लक्षणमेव च ।)

३६. शरीरं मन्दरुक्कोफं—मन्दरुक्कोफं वाक् (फ.)

तथा—अपि वा (व.)

३७. प्रवृत्तिश्च—अप्रवृत्तिः (व.)

निवृत्तिश्च (व.)

सन्धिगत सन्धिगत सन्धिगत, अनिले वायु दूषित भता वायुके दूषित होने पर, वातपूर्ण- वायुपूर्ण वायुपूर्ण, दतिस्पर्शः मशकना स्पर्श नेना स्पर्शवाणे। मशकके समान स्पर्शयुक्त, शोथः सौम्य शोथ, सवेदना तथा वेदनायुक्त एवं वेदनायुक्त, प्रसारण- प्रसारण प्रसारण, आकुञ्चनयोः अने आकुञ्चनयी और आकुञ्चनकी, प्रवृत्तिः च प्रवृत्ति थाय छे प्रवृत्ति होती है ॥ ३७ ॥ इति आम् इस प्रकार, स्थानमेवेन स्थानना भेदे प्रमाणे स्थानमेवेन, वायोः वायुनां वायुके, लक्षणम् लक्षणम् लक्षणम्, उक्तम् एव च उक्तां छे कहे गये हैं ।

37. If the vata located in the joints is provoked, there occur the swelling of the joints which feed on palpation as if they were bags inflated with air and the movements of extension and flexion are accompanied with pain. (Thus have been described the signs and symptoms of morbid vata, classified according to the various parts of the body.)

अतिस्य लक्षणम्—

अतिवृद्धः शरीरार्धमेकं वायुः प्रपद्यते ।
यदा तदोपशोष्यासृग्बाहुं पादं च जानु च ॥३८॥
तस्मिन् सङ्कोचयत्यर्धं मुखं जिह्वं करोति च ।
वक्रीकरोति नासाभ्रूललाटाक्षिह्रनूस्तथा ॥३९॥

अतिवृद्धः वायुः अतिशय वधेक्षे वायु अत्यन्त बड़ा हुआ वायु, यदा न्यारे जब, एकम् शरीरार्धम् शरीरना ओक अर्धा भागभा देहके एक अर्ध भागको, प्रपद्यते प्राप्त थाय छे आक्रांत करता है, तदा न्यारे तब, तस्मिन् अर्धे ते अर्धभागभा उस अर्धभागमें, असृक्-बाहुम् थोड़ी, हाथ रक्त, बाहु, पादम् च पग पैर, जानु च अने ठीयलुने और घुटनेको, उपशोष्य थोड़ी लई सुखाकर, संकोचयति सङ्कोचे छे संकुचित करता है, मुखम् च अने मोहने और मुचको, जिह्वम् नाक देह, करोति करे छे कर देता है, तथा तथा तथा,

નાભા-ઝૂ નાક, બમર નાસિકા, મોઢે, લલાટ-જાણિ-કપાળ, આંખ લલાટ, નેત્ર, હનુઃ અને હનુને તથા હનુકો, વક્રીકરોતિ વાંકા કરે છે ટેકે કરે દેતા છે ॥૩૮-૩૯॥

38-39 If the excessively increased vata affects one half of the body, it diminishes the blood in the arms, feet and knees and causes contraction of these parts. It causes distortion of one side of the face and produces asymmetry of the nose, eye-brow, forehead, eye and jaw.

તતો વક્રં વ્રજત્યાસ્યે ભોજનં વક્રનાસિકમ્ ।
સ્તબ્ધં નેત્રં કથયતઃ ક્ષવથુઃ નિગૃહ્યતે ॥૪૦॥
દીના જિહ્વા સમુત્થિષ્ઠા કલા સજ્જતિ ચામ્પ વાક્ ।
દન્તાશ્ચલન્તિ વાધ્યેતે શ્રવણૌ મિથ્યતે સ્વરઃ ॥૪૧॥
પાદહસ્તાક્ષિજ્જોરુશ્ચશ્રવણગण्डरुक् ।
अर्थे तस्मिन्मुखायै वा केवले स्यात्तद्वर्दितम् ॥४२॥

તતઃ તેથી ઇસે, આસ્યે મોઢામાં મુખમાં, ભોજનમ્ ભોજન, વક્રમ્ વ્રજતિ વક્ર થઈને બધું છે ટેકા હોકર જાતા છે, કથયતઃ બોલતી વખતે વાત કરતે સમય, વક્રનાસિકમ્ નાક વાંકું નાસિકા ટેકી, નેત્રમ્ તથા નેત્રો તથા નેત્ર, સ્તબ્ધમ્ સ્તબ્ધ થાય છે સ્તબ્ધ હો જાતે છે, ક્ષવથુઃ ચ અને છીકે ઓર છીંક, નિગૃહ્યતે રોકાઈ બધું છે રુક જાતી છે, અસ્ય વાક્ તેની વાણી, ઉસક્ષી વાણી, દીના જિહ્વા દીન, વાંકી દીન, વક્ર, સમુત્થિષ્ઠા અતિ ઝડપવાળી અતિ શીઘ્રતાવાળી, કલા તેમજ અભ્યક્ત થાય છે એવું અવ્યક્ત હોતી છે, સજ્જતિ ચ અને બોલતાં રોકાઈ બધું છે ઓર બોલતે સમય રુક જાતી છે, દન્તાઃ દાંત દાંત, ચલન્તિ હલે છે હિલતે

હૈ, શ્રવણૌ કાન કાન, વાધ્યેતે પેતાં કામ કરના નથી અપના કામ નહીં કરતે, સ્વરઃ મિથ્યતે સ્વરભેદ થાય છે સ્વરભેદ હો જાતા છે, પાદ-હસ્ત અને પદ હાથ ઓર પેર, હાથ, અક્ષિ-જઙ્ઘા-શીર્ષ, પિંડી પાંચ, શ્વઃ-અશ્વ-સામ્યથ. શીર્ષ કાન, શ્વઃ, શ્રવણ-ગण्ड. કાન તથા ગण्डમાં કાન તથા ગण्डમાં, રુક્ પીડા થાય છે પીડા હોતી છે, તસ્મિન્ આ લક્ષણો તે એ કલ્પના ઉપ, અર્થે અર્થો શરીરમાં આથે શરીરમાં, કેવલે એ સંપૂર્ણ વા સંપૂર્ણ, મુખાર્થે વા અર્થવા મુખ. મોઢામાં હેવ તે અર્થવા આથે મુખમાં હોતો, તથા તે વક્ર, અર્ધિતમ્ અર્ધિત અર્ધિત, સ્વાદ કહેવાય છે કરા જાતા છે ॥૪૦-૪૧॥

40-42. The food, instead of going straight goes into one side of the mouth. While speaking, the nose gets curved the eyes remain rigid and winkleless and the sneeze gets suppressed. His speech is faint distorted stuttery, indistinct and thick. His teeth get shaky; there is pain in his ears and his voice is broken; there is pain in his feet hands eyes, calves, thighs temples ears and cheeks. This condition, whether it occurs in association with paralysis of half the body or occurs by itself, that is, affecting the face only, is called facial paralysis.

અન્તરાયામસ્ય લક્ષણમ્—

મન્યે સંશ્રિત્ય વાતોઽન્તર્યદા નાડીઃ પ્રપચતે ।
મન્યાસ્તમ્મં તદા કુર્યાન્તરાયામસંજિતમ્ ॥૪૩॥

યદા વાતઃ ન્યારે વાયુ જબ વાયુ, મન્યે બન્ને મન્યાઓમાં દોનો મન્યાઓના સંશ્રિત્ય આશ્રય કરીને આશ્રય કરકે, અન્તઃ નાડીઃ અંતર્નાડીમાં અન્તર્નાડીઓમાં, પ્રપચતે પ્રાપ્ત થાય છે પહુંચ જાતા છે, તદા ત્યારે તબ, અન્તરાયામસંજિતમ્ અંતરાયામ નામના અન્તરાયામ નામકો, મન્યાસ્તમ્મમ્ મન્યાસ્તબને મન્યાસ્તમ્મકો, કુર્યાવ કરે છે કરતા છે ॥ ૪૩ ॥

૪૦. વ્રજત્યાસ્યે—વ્રજત્યાસ્ય (ફ)

,, વક્રનાસિકમ્—વક્રનાસિક (ક. વ. ષ)

૪૧. સમુત્થિષ્ઠા કલા—સમુત્થિષ્ઠાકલા (ઘ)

,, કલા—કલા (ઙ)

,, —અવકા (ચ. ફ)

,, —અવકા (ચ. ફ)

૪૨. પાદહસ્તાક્ષિ—પાદહસ્તાક્ષિ (ક. ષ)

43. If that vata, getting localised in the side of the neck, spreads into the internal channels, it will cause spasticity of the neck. It is called Antarayama (emprosthotonous condition).

अन्तरायम्यने ग्रीवा मन्या च स्तम्यते भृशम् ।
दन्तानां दंशनं लाला पृष्ठायामः शिरोग्रहः ॥४३॥
जृम्भा वदनसङ्ग्राह्यन्तरायामलक्षणम् ।
(इत्युक्तस्त्वन्तरायामो)

ग्रीवा अन्तः गरदन अंदरनी आधु गरदन सीत-
रकी ओर, आयम्यते येथाय छे खींच जाती है,
मन्या च अने मन्या और मन्या, भृशम् अहु अ
अत्यन्त, स्तम्यते स्तम्भ आय छे स्तब्ध हो जाती है,
दन्तानां दंत दाँत, दंशनम् डटडटावे छे कटकटाता है,
लाला लाल जरे छे लालावाव होता है, पृष्ठायामः पीठ
पृष्ठ उपरी आवे छे पीठ पीछे उभर आती है,
शिरोग्रहः माथुं गडगड छे सिर जकड़ा जाता है जृम्भा
जृम्भा आवे छे जम्माई आती है वदनसङ्गः अने मुण
अध अध अय छे और मुख नहीं खुलता, एतद् अये मे,
अन्तरायाम- लक्षणम् अन्तरायामनी लक्षण छे अन्तरा-
यामके लक्षण हैं, इति आ यह अन्तरायामः अन्तरा-
याम अन्तरायाम, उक्तः उक्ती छे कहा गया हैं ॥४३॥

44-44½. The upper and lower part of the neck becomes flexed and very stiff, the teeth become clenched; there is salivation, contraction of the back-muscles and spasm of the muscles of the head; pendiculation and lock-jaw;

४४. अन्तरायम्यने-अन्तरायम्यते (ड.)

४४. दन्तानां दंशनं.....शिरोग्रहः-दन्तानां दंशनं लाला
पृष्ठाक्षेपशिरोग्रहः (थ.)

„ दंशनम्-दंशनम् (क.)

„ पृष्ठायामः-पृष्ठाक्षेपः (क. घ. ङ त. थ. व.)

„ शिरोग्रहः-शिरोरुद्धा (फ.)

४४½. वदन-वचन (ड.)

these are the symptoms of 'Antarayama' (emprosthotonous condition).

बहिरायामस्य लक्षणम्—

बहिरायाम उच्यते ॥४५॥)
पृष्ठमन्याश्रिता बाह्याः शोषयित्वा सिरा बली ।
वायुः कुर्यादनुस्तम्भं बहिरायामसंज्ञकम् ॥४६॥

बहिरायामः इवे अहिरायाम अब बहिरायाम,
उच्यते उक्तेवाना आवे छे कहा जाता है, बली वायुः
अक्षयान वायु बलवान वायु, पृष्ठमन्याश्रिताः पीठ अने
मन्यामां रहेली पीठ और मन्यामें आश्रित, बाह्याः
सिराः आधु शिराओंने बाहरकी ओरकी सिराओंको,
शोषयित्वा शोषीने सुखाकर, बहिरायाम- संज्ञकम्
अहिरायाम नामने बहिरायाम नामके, अनुस्तम्भम्
धनुस्तम्भ धनुस्तम्भको, कुर्यात् करे छे करता है
॥ ४५-४६ ॥

45-46. 'Bahirayama' i.e. opisthotonous condition, will now be described. The strongly provoked vata, getting localised in the back and the sides of the neck and constricting the external vessels, causes bow-like rigidity of the body which condition is called Bahirayama or opisthotonous condition.

चापवद्वान्मन्याश्रितः पृष्ठतो नीयते शिरः ।

उर उच्छिष्यते मन्या स्तब्धा ग्रीवाऽवमृच्यते ॥४७॥

दन्तानां दंशनं जृम्भा लालावावश्च वाग्ग्रहः ।
जातवेगो निहन्त्येष वैकल्यं वा प्रयच्छति ॥४८॥

चापवद् धनुषी पेठे चापकी भांति, नाम्यमानस्य
नभावात्ता इरीतुं देहको नमाकर शिरः माथुं सिर,
पृष्ठतः पृष्ठ तर्क पीठकी ओर, नीयते ऊड़ी अय छे

४६. वायुः कुर्यादनुस्तम्भं-श्रितः कुर्यादनुस्तम्भं (ख. ड.)

„ वायुः-वतः (घ)

४७. नीयते-हियते (फ.)

„ अवमृच्यते-व मृच्यते (ङ)

झुक जाता है, उरः छाती छाती, अधिक्षणने ज़िये आये
छे ऊंची उठती है, मन्था मन्थ मन्था, स्तब्ध स्तब्ध
थाय छे स्तब्ध हो जाती है, ग्रीवा गर्दनभा गर्दनमें,
अवसृष्टते अवमर्दन थाय छे मर्दनवत् पीड़ा होती है,
दन्तानाख दन्ति दाँतोंको, दशनक उठडेवे छे कि-
कटाता है, जुम्भा भगामा आवे छे जम्भार्ह होती है,
लालास्रावः क्षाण अरे छे लालास्राव होता है, वाम्प्रहः
व आने बाणी रोडः अथ छे और बाणीकी रुकावट
होती है, जातवेगः वेग अवसृष्टा व वेगके उत्पन्न होने
पर, एषः निहन्ति आ रोग भारी नाभे छे यह रोग
मार डालता है, वैकल्य वा अथवा तो विक्षणा या
तो विकलता, प्रयच्छति पैश करे छे पैश करता
है ॥ ४७-४८ ॥

47-48. The body being bent like a
bow, his head gets retracted almost
touching his back and his chest is
thrown forward, the sides of the neck
become rigid and there is squeezing
pain in the neck and clenching of
teeth, salivation and aphasia. This
attack either kills the patient or causes
deformity.

हनुग्रहस्य लक्षणम्—

हनुमूले स्थितो बन्धात् संसृत्यनिलो हनु ।
विवृतास्यत्वमथवा कुर्यात् स्तब्धमवेदनम् ॥४९॥
हनुग्रहं च संस्तम्भ हनुं(नू)संवृतवक्त्रताम् ।

हनुमूले हनुना भूणभा हनुमूळमें, स्थितः रहेदे।
स्थित, अलिकः वायु वायु, हनु हनुने हनुको, बन्धात्
बंधभांथी बन्धसे, संसृत्यति अरुडेवे छे स्थाववष्ट कर
देता है, विवृतास्यत्वम् अने में पहेणुं करे छे ओम
पहेली जतना हनुग्रहने करे छे और मुख खुला कर देता
है इस तरह पहले प्रकारके हनुग्रहको करता है, अथवा
हनुम् अथवा हनुने अथवा हनुको, संस्तम्भ स्तब्ध
करी स्तम्भित करके, संवृतवक्त्रताम् भेदुं अंध करे छे

४९. स्तब्धमवेदनम्—संवृतमानसम् (ड. त. ४)

५०. हनुं—हनु (फ.)

अथ मुंह बन्द कर देता है इस तरह, स्तब्धम् स्तब्ध
स्तब्ध, अवेदन—अने वेगना विनाना और वेदना
बिनाके, हनुग्रहं च धीम प्रकटना हनुग्रहने दूसरे
प्रकारके हनुग्रहको, कुर्यात् करे छे करता है ॥ ४९३ ॥

49-50. The vata, when it gets
localised at the root of the jaws causes
dislocation of the jaws and produces
the condition of a gaping mouth or a
painless, stiff condition where the
mouth cannot be closed. By causing
spasticity of the jaw, it produces a
condition of lock-jaw, when the mouth
becomes fixed and cannot be opened.

आक्षेपकस्य लक्षणम्—

मुहुःप्रक्षिपति कुक्षो मांसाण्यक्षेपकोऽक्षिलः ॥५०॥
पक्षिणां च संक्षेप्य शिराः खल्लापुच्छगदराः ।

मुहुः कुपिद कुपित, अक्षिलः बायु वायु, पाणि-
पादस्य अथ पाद हाथ पैर, अक्षेपकोऽक्षिलः अने
स्नायु तथः उड्डाणोऽक्षिल और स्नायु तथा कण्ड-
रायोंके बाय, शिराः च शिराओंने सिगओंको, संक्षेप्य
शेःपीने सुखकर, मुहुः पात्राणि गात्रोने बारबार
अक्षोंको बारबार, आक्षिपति जेये छे आक्षिप्त करता है,
आक्षेपकः ते आक्षेपक उड्डाण छे इसे आक्षेपक कहते
हैं ॥ ५०३ ॥

50-50. That condition is called
Akshepaka or spasmodic contraction,
where the provoked vata, constricting
the muscles of the hands and feet
together with vessels, sinews and
tendons, causes frequent spasmodic
contractions.

दण्डकस्य लक्षणम्—

पाणिपादक्षिरःपृष्ठभोक्षीः स्तब्धताति भारतः ॥५१॥
दण्डवत्स्तब्धगत्रस्य दण्डकः सोऽनुपक्रमः ।

५१. स्तब्धताति भारतः—स्तब्धतेऽक्षिलः (फ.)

મારુતઃ અપારે વાયુ જવ વાયુ, પાણિ-પાદ- હાથ પગ હાથપૈર, શિરઃ-પૃષ્ઠ- માથું, પીઠ શિર, પૃષ્ઠ, શ્રોણીઃ અને શ્રીણીને ઔર શ્રોણીકો, સ્તમ્ભાતિ અક્કડ કરી દે છે સ્તમ્ભિત કરતા છે, દળકવ ત્યારે દંડ બેવા તબ દળકી તરફ, સ્તબ્ધગાત્રસ્ય અક્કડ ગાત્રવાળાના તે રોગને સ્તબ્ધ ગાત્રવાળે ઉત્ત રોગનો, દળકકઃ દંડક બહુવેલો દળકક જાને, સઃ તે વહ, અનુપક્રમઃ અસાધ્ય છે અસાધ્ય છે ॥ ૫૧૧ ॥

51-51½. That is called staff-like rigidity or tonic contraction of the muscles, where the vata causes tonic rigidity of muscles of the hands, feet, head, back and hips, so that the body becomes as rigid as a staff. This condition is irremediable.

અર્દિતાવીનાં સમાનં લક્ષણમ્—

સ્વસ્થઃ સ્યાદર્દિતાવીનાં મુહુર્વેગે ગતેડગતે ॥ ૫૨ ॥
પીડ્યતે પીડનૈસ્તૈસ્તૈર્ભિષગેતાન્ વિવર્જયેત્ ।

અર્દિતાવીનામ્ અર્દિત આદિના અર્દિત આવિકે, મુહુઃ વેગે વારંવાર આવતા વેગો વારંવાર આતે વેગો, ગતે બતા રહેતાં ચલે જાને પર, સ્વસ્થઃ સ્યાત્ દરદી સ્વસ્થ થાય છે દરદી સ્વસ્થ હો જાતા છે, અગતે અને શાંત ન થતાં વેગકે બને રહને પર, તૈઃ તૈઃ તે તે ઉન ઉન, પીડનૈઃ પીડાઓથી પીડાઓ, પીડ્યતે પીડાય છે પીડિત રહતા છે, ભિષગ્ વૈષ્ણે વૈષ્ણ, एतान् તેઓને ઉન્હે, વિવર્જયેત્ ત્યાગ કરવો છોડ દે ॥ ૫૨ ॥

52-52½. When the force of the paroxysm is gone in the above condition, the patient returns to normal. If the paroxysm does not leave, the patient gets afflicted with pain and other characteristics peculiar to the

૫૨. મુહુર્વેગે ગતેડગતે—પૂર્વવેગે ગતેડનિલે (ખ.)

,, ,, —પૂર્વવેગગતેડનિલે (ફ. બ.)

,, ,, —મુહુર્વેગગતે ગતે (ક. ડ. ત. બ. ફ.)

lesions Physicians should regard this condition as incurable.

एकाङ्गरोगस्य सर्वाङ्गरोगस्य च लक्षणम्—

हृत्वेकं मारुतः पक्षं दक्षिणं वाममेव वा ॥ ૫૩ ॥

कुर्याच्छेष्टानिवृत्तिं हि रुजं वाक्स्तम्भमेव च ।

गृहीत्वाऽर्धं शरीरस्य सिराः स्नायूर्विशोष्य च ॥ ૫૪ ॥

पादं संकोचयत्येकं हस्तं वा तोदशूलकृत् ।

एकाङ्गरोगं तं विद्यात् सर्वाङ्गं सर्वदेहजम् ॥ ૫૫ ॥

મારુતઃ વાયુ, દક્ષિણમ્ શરીરના જમણા શરીરકે દક્ષિણ, વામમ્ એવ વા કે ડાબા યા વામ, પક્ષમ્ એક પક્ષને। એક પક્ષકો, હત્વા વધ કરીને આક્રાન્ત કરકે, ચેષ્ટાનિવૃત્તિમ્ તેની ચેષ્ટાને બંધ કરે છે ઉસકી ચેષ્ટાકો બન્દકર દેતા છે, રુજમ્ તથા પીડા તથા પીડા, વાક્સ્તમ્ભમ્ એવ ચ અને વાણીનું સ્તંભન ઔર વાણીસ્તમ્ભ, કુર્યાત્ હિ કરે છે કર દેતા છે, શરીરસ્ય વળી તે શરીરના ફિર વહ શરીરકે, જર્થમ્ અર્ધી બાગલું આધે ભાગકો, ગૃહીત્વા ગ્રહણ કરી પકડ કર, સિરાઃ સ્નાયુઃ શિરા તથા સ્નાયુઓને સિરા ઔર સ્નાયુઓકો, વિશોષ્ય ચ શેષીને સુષ્કાકર, એકમ્ હસ્તમ્ એક હાથ એક હાથ, પાદમ્ વા કે એક પગને। યા એક પૈરકો, સંકોચયતિ સંકોચ કરે છે સંકુચિત કર દેતા છે, તોદશૂલકૃત્ તેમજ તોદ અને થલ કરે છે એવં તોદ ઔર શૂલકો કરતા છે, તમ્ તેને ઉસકો, એકાઙ્ગરોગમ્ એકાંગ રોગ એકાંગ રોગ, સર્વદેહજમ્ અને આખા દેહને દબાવનારા વાયુને ઔર સર્વદેહકો આક્રાન્ત કરનેવાલે વાયુકો, સર્વાઙ્ગમ્ સર્વાંગ રોગ સર્વાંગ રોગ, વિદ્યાત્ બહુવેલો જાને ॥ ૫૩-૫૫ ॥

53 55. That condition is called hemiplegia or paralysis of one side of

૫૪. કુર્યાન્નિવૃત્તિમ્ હિ—ચેષ્ટાનિવૃત્તિમ્ કુરુતે (ફ.)

,, વાક્સ્તમ્ભમેવ ચ—વાક્સ્તમ્ભમેવ ચ (બ.)

,, ગૃહીત્વાર્ધં શરીરસ્ય—ગૃહીત્વાર્ધં શરીરાર્ધં (ક.)

૫૫. શૂલકૃત્—શૂલકૃત્ (ડ.)

,, એકાઙ્ગરોગં....સર્વદેહજમ્—એકાઙ્ગરોગં તં વિદ્યાત્વનાત્ કુશળો મિષક્ । સર્વાઙ્ગરોગં તદ્વચ સર્વદેહાનુમેડનિલે ॥ (ખ.)

the body where the morbid vata seizing the vessels, controlling the function of the side of the body and constricting the sinews, afflicts the right or the left half of the body producing loss of movement, pain and loss of speech. That condition is to be known as the lesion of one limb 'Monoplegia' where a single foot or a single hand gets contracted and afflicted with aching and pricking pain. And that condition is called the lesion of the whole body where the entire body is affected.

गृध्रस्याः लक्षणम्—

स्फिकपूर्वा कटिपृष्ठोरुजानुजङ्घापदं क्रमात् ।
गृध्रसी स्तम्भरुकोदैर्गृह्णाति स्पन्दते मुहुः ॥५६॥
वाताद्वातकफात्तन्द्रागौरवारोचकान्विता ।

गृध्रसी गृध्रसी गृध्रसी, वातात् वायुशी वायुसे, स्तम्भरुक् स्तम्भन, वेदना स्तम्भन, वेदना, तोड़े: अने तोड़ पड़े और तोड़से, स्फिकपूर्वा भ्रमभ स्थिक् पहले स्फिक, कटि-पृष्ठ- केड, पीठ कटि, पृष्ठ, ऊरु-जानु-साथण, ठीयण ऊरु, जानु, जङ्घा-पदम् पिंड़ी अने पगने जङ्घा और पैरको, क्रमात् क्रमशः क्रमशः, गृह्णाति पकड़ी ले छे पकड़ती है, वातकफात् अने वातकफेथी और वात-कफसे, तन्द्रा-गौरव- तन्द्रा, गुरुता तन्द्रा, गुरुता, अरोचक- अने अरुचिथी और अरुचिसे, अन्विता युक्त आय छे युक्त होती है ॥ ५६३ ॥

56-56½. That condition is said to be Sclatica, where first the hip and then waist, back, thigh, knee and calf are gradually affected with stiffness, pain and pricking sensations and associated with frequent twitching due to

vata. If this condition is due to vata and kapha combined, there will be additional symptoms of torpor, heaviness and anorexia.

खड्याः लक्षणम्—

खल्ली तु पादजङ्घोरुकरमूलावमोदनी ॥५७॥

पाद-जङ्घा- पग, पिंड़ी पैर, जङ्घा, ऊरु तथा साथ-अने तथा ऊरुको, करमूक- अने हाथना भूणने और हाथके मूलको, अवमोदनी तु भरडी नाभनारने तो मरोड़ देनेवालीको तो, खल्ली भट्टी कहे छे खल्ली कहते हैं ॥५७॥

57. That condition is known as Khalli where there is kneading (neuralgic) pain referable to feet, calf, thigh and shoulder.

पित्तादिसंयुग्मज्ञानम्—

स्थानानामनुरूपैश्च लिङ्गैः शेषान् विनिर्दिशेत् ।
सर्वेष्वेतेषु संसर्गं पित्ताद्यैरुपलक्षयेत् ॥५८॥

शेषान् आङ्गीना वातरोजेने। शेष वातरोगेका, स्थानानाम् स्थानने स्थानके, अनुरूपैः अनुसृत अनुरूप, लिङ्गैः च लक्षणैः पड़े लक्षणोंसे, विनिर्दिशेत् निर्देश करवे। निर्देश करना चाहिए, एतेषु आ इन, सर्वेषु अधार्मा सबमें, पित्ताद्यैः पित्तआदिने। पित्तादिसे, संसर्गम् संसर्ग पक्ष संसर्ग मी, उपलक्षयेत् लेवे। लेधेले जानना चाहिए ॥ ५८ ॥

58. The rest of the disorders should be diagnosed according to the symptoms characteristic of the seat of affection. In all these disorders, one should diagnose the condition of the association of pitta and other morbid elements

वायोर्धातुक्षयात् कोपो मार्गस्यादर्शेन च (वा) ।
वातपित्तकफा देहे सर्वस्रोतोऽनुसारिणः ॥५९॥

वायुरेव हि सूक्ष्मत्वाद् द्वयोस्तत्राप्युदीरणः ।
कुपितस्तौ समुद्भूय तत्र तत्र क्षिपन् गदन् ॥६०॥
करोत्यावृतमार्गत्वाद् रसादींश्चोषशोषयेत् ।

वातश्चात् वातुना क्षयशी वातक्षयसे मार्गस्थ
अने भागीना और मार्गोंके, आवरणेन च आवरस्थुशी
अवरणसे, वायोः कोषः वायुने प्रक्षेप भाय छे वायुका
प्रक्षेप होता है, देहे देहमें देहमें, वात- पित्त- वात-
पित्त वात- पित्त- कफाः अने कफ और कफ, सर्वलोकाः-
अथ सोतेने सब स्रोतोंका, अनुसारिणः अनुसरनेवाला
छे अनुगमन करते हैं, तत्र अपि तेऽस्मां पक्षु उनमें
सी, वायुः एव हि वायु अ वायु ही, सूक्ष्मत्वात् सूक्ष्म
होवाथी सूक्ष्म होनेके कारण, द्वयोः येषु दोनोंको,
उदीरणः उदीरण छे प्रेरित करता है, कुपितः प्रकु-
पित अथेवा ते प्रकुपित हुआ वह, तौ ते अनेने उन
दोनोंको, समुद्भूय प्रकुपित करीने प्रकुपित करके तत्र
तत्र अस्मिं तस्मिं इधर उधर, क्षिपन् ईकतौ फेंक कर,
आवृतमार्गत्वाद् मार्ग अथ होवाथी मार्ग बन्द होनेसे,
गदन् रोजो रोगोंको, करोति छे करता है, रसा
दीन् च अने रसादि वातुओंने पक्षु और रसादि वातु-
ओंकी सी, उपशोषयेत् सूखाने छे सूखा डालता है
॥५९-६०॥

59-60. The provocation of vata is due to diminution of body-elements or due to obstruction to its normal circulation caused by occlusion in the body-channels. The vata pitta and kapha circulate through all the body-channels and spaces. The vata, on account of its quality of subtleness, is really the impeller of the other two humors. When the vata is provoked, it agitates the other two humors and throwing them about here and there, causes occlusion of the body-channels, thereby producing disorders. It also

leads to the diminution of the body nutrient fluid and other body-elements.

कफपित्तरावृतस्य वायुर्लक्षणानि—

लिङ्गं पित्तावृते दाहस्तृष्णा शूलं भ्रमस्तमः ॥६१॥
कटुम्ललवणोष्णैश्च विदाहः शीतकामिता ।

पित्तावृते पित्तशी आवृत वायुर्भा पित्तसे आवृत
वायुमें, दाहः दाह दाह, तृष्णा तम तृषा, शूलम्
शूल शूल, भ्रमः तमः भ्रम, अंधारा आवृता भ्रम,
अंधारा आना, कटु-अम्ल-उदु, अम्ल कटु, अम्ल, लवण-
उष्णः क्षयस्तु तथा गरम द्रव्योंकी लवण तथा उष्ण
द्रव्योंसे, विदाहः च विदाह अथे विदाह होना, शीत-
कामिता अने शीतल द्रव्योंकी इच्छा, लिङ्गम् अथे लक्षणों भाय छे ये
लक्षण होते हैं ॥ ६१ ॥

61-61. When the vata is occluded by pitta, the following symptoms are observed—burning, thirst, colic, giddiness, darkness of vision, heart-burn on eating pungent, acid, salt and hot things and craving for cold things.

शैत्यगौरवशूलानि कट्वाद्युपशयोऽधिकम् ॥६२॥
लङ्घनायासरूक्षोष्णकामिता च कफावृते ।

कफावृते वायु कफशी आवृत यत्ना वायुके कफसे
आवृत होने पर, शैत्य- गौरव- शीतलता, शुभ्रता शैत्य,
गौरव, शूलानि शूल शूल, कटु-आदि उदु आदि कटु
आदिका, अधिकम् अथे अति, उपशयः मादक आवृता
अनुकूल आना, लङ्घन- क्षय लङ्घन, आयास- आयास
आयास, रूक्ष-उष्ण- रूक्ष अने उष्ण द्रव्योंकी रूक्ष
और उष्ण द्रव्योंकी कामिता च शुभ्रता भाय छे कामना
होती है ॥ ६२ ॥

62-62. If the vata is occluded by kapha, there will be cold, heaviness,

६१. तमः—भ्रमः (ब.)

६१. शीतकामिता—शीतकामिता (ब.)

६२. कामिता—कामिता (ब.)

६०. द्वयोस्तत्राप्युदीरणः—द्वयोस्तत्राप्युदीरणः (द. ब. क.)

colic, pronounced homolagation to pungent and similar other articles, craving for fasting, exertion and dry and hot things.

रक्तादिवातुभिरावृतस्य वायोर्लक्षणानि—

रक्तावृते सदाहार्तिस्त्वङ्मांसान्तरजो भृशम् ॥६३॥
भवेत् सरागः श्वयथुर्जायन्ते मण्डलानि च ।

रक्तावृते वायु रक्तस्थी आवृत यता वायुके रक्तसे आवृत होने पर, सदाहार्तिः दाह અને પીડાયુક્ત दाह और पीडाके साथ, त्वक्-मांस-आमसी तथा मांसना त्वचा तथा मांसके, अन्तरजः पथला भागभा मध्य प्रदेशमें, सरागः मांसयुक्त लालिमायुक्त, श्वयथुः सोओ सूजन, भृशम् भवेत् अत्यंत थाय छे अत्यन्त होती है, मण्डलानि च અને માંડેલી और मण्डल, जायन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥ ६३३ ॥

63-63½. If it is occluded in the blood, there will be severe burning pain in the area between the skin and the flesh, and there will be edema with reddish tinge and rashes.

कठिनाश्च विवर्णाश्च पिङ्काः श्वयथुस्तथा ॥६४॥
हर्षः पिपीलिकानां च संचार इव मांसगे ।

मांसगे वायु मांसस्थी आवृत यता वायुके मांससे आवृत होने पर, कठिनाः च कठिना, विवर्णाः च तथा વિવર્ણુ और विवर्ण, पिङ्काः [पिङ्गाओ] पिङ्गारं, तथा श्वयथुः सोओ सूजन, हर्षः तथा रोमहर्ष थाय छे तथा रोमहर्ष होते हैं, पिपीलिकानाम् च અને ડીડીઓ और चिर्लटियोंके, संचारः इव आहतली होय ओवु બહુપ છે ચળનેકા સા અનુભવ હોતા હે ॥ ६४३ ॥

64-64½. When the vata is occluded in the flesh there will appear hard pigmented pimples and swellings, horripilation and formication.

चलः क्षिग्धो मृदुः शीतः शोफोऽङ्गेष्वरुचिस्तथा ६५
आढ्यवान् इति ज्ञेयः स कुच्छ्रो मेदसाऽऽवृतः ।

मेदसा आवृतः वायु मेदस्थी आवृत यता वायुके मेदसे आवृत होने पर, अङ्गेषु अंगोभा अंगोंमें, चलः चल अस्थिर, क्षिग्धः स्तिग्ध स्तिग्ध, मृदुः शीतः कामय અને શીતળ મૃદુ और शीतल, शोफः सोओ शोथ, अरुचिः तथा अरुचि थाय छे तथा अरुचि होती है, आढ्यवातः इति आ रोगने आढ्यवात इस रोगको आढ्यवात, ज्ञेयः બહુબો ભેદથી જાનના चादिए, सः ते वह, कुच्छ्रः कुच्छ्राप्य छे कष्टसाध्य है ॥ ६५३ ॥

65-65½. When the vata is occluded in the adipose tissue, there will be produced local swellings that are movable, smooth, soft and cold, as well as anorexia. This condition is known as a rheumatic condition and is difficult of cure.

स्पर्शमस्थनाऽऽवृते तूष्णं पीडनं चाभिनन्दति ॥६६॥
संभज्यते सीदति च सूचीभिरिव तुघते ।

अस्थना वायु अस्थिस्थी वायुके अस्थिसे, आवृते तु आवृत यता रोगी आवृत होने पर रोगी, उष्णम् उष्ण, स्पर्शम् स्पर्शनी स्पर्शको, पीडनम् च तथा દબાવાની और दबानेको, अभिनन्दति भज्य करे छे चाहता है, संभज्यते तेनां अंग तूरे छे उसके अङ्ग टूटते हैं, सीदति ते सीदय छे वह कष्ट अनुभव करता है, सूचीभिः इव અને સોયો ભેડાયા જેવી और सूईयोंके चुननेकी सी, तुघते च पीड भोगवे छे व्यथा भोगता है ॥ ६६३ ॥

66-66½. When the pitta is occluded in the osseous tissue, the patient likes warmth and pressure; and he becomes exhausted, experiences splitting pain and feels as though his body is being pricked with needles.

मज्जावृते विनामः स्याज्जृम्भणं परिवेष्टनम् ॥६७॥
शूलं तु पीड्यमाने च पाणिभ्यां लभते सुखम् ।

मज्जावृते वायु मज्जामयी आवृत यता वायुके मज्जासे आवृत होने पर, विनामः विनाम (देहना नभी ननु) विनाम (देहका नम जाना), जृम्भणम् भगामा आवर्ता जम्माई, परिवेष्टनम् परिवेष्टन परिवेष्टन, शूलम् तु अने शूल और शूल, स्वाद थाय छे होते हैं, पाणिभ्याम् तथा हाथी तथा हाथोंसे, पीड्यमाने च दबावतां रोगी दवाने पर रोगी, सुखम् सुख सुख, लभते पाये छे सुख पाता है ॥ ६७ ॥

67-67½. When the vata is occluded in the marrow, there will be flexure of the body, pendiculation, girdle pain and colicky pain; on being pressed with the hand the patient gets relief.

शुक्रावेगोऽतिवेगो वा निष्फलत्वं च शुक्रगे ॥६८॥

शुक्रगे वायु शुक्रयी आवृत यता वायुके शुक्रसे आवृत होने पर, शुक्रावेगः शुक्रगे वेग यता नभी शुक्रका वेग नहीं होता, अतिवेगः वा अथवा अधिक वेग थाय छे अथवा अतिवेग होता है, निष्फलत्वं च अने शुक्र प्रजोत्पत्ति आटे निष्पन्न थाय छे और शुक्र प्रजोत्पत्तिके लिए निष्फल होता है ॥ ६८ ॥

68. If the vata is occluded in the seminal passages there results either no discharge of semen or hurried discharge of it or a sterile condition of the semen.

अजावृतस्य वायोरलक्षणानि—

भुके कुक्षौ च रुज्जीर्णे शाम्भ्यत्यज्जावृतेऽनिले ।

६९. विनामः स्याज्जृम्भणं परिवेष्टनम्—विनामनि जृम्भते

परिवेष्टते (ब.)

—विनामनि जृम्भते परिवेष्टते (फ.)

६८. शुक्रावेगो.....शुक्रगे—शुक्रातिवेगोऽप्यथवा निष्फलत्वं च

शुक्रगे (ब.)

अनिले अजावृते वायु मज्जामयी आवृत यता वायुके अजसे आवृत होने पर, भुके भुके आदि भोजन करनेके पीछे, कुक्षौ रुज् कुक्षौ पीडा थाय छे कुक्षिमें पीडा होती है, जीर्णे च अने पच्यमाने और भोजनका पाचन होनेके बाद, शाम्भ्यति शान्ति थाय छे शान्ति होती है ॥ ६८ ॥

68½. If the vata is occluded by food there will be pain in the stomach on ingestion of food and disappearance of pain at the end of digestion.

मूत्रावृतस्य वातस्य लक्षणम्—

मूत्राप्रवृत्तिराध्मानं वस्तौ मूत्रावृतेऽनिले ॥६९॥

अनिले वायु वायुके, मूत्रावृते मूत्रयी आवृत यता मूत्रसे आवृत होने पर, मूत्राप्रवृत्तिः मूत्रयी अटकायत मूत्रकी अवृत्ति, वस्तौ मूत्र अस्तिमा और वस्तिमें, अध्मानम् अध्मान थाय छे अध्मान होता है ॥ ६९ ॥

69. If the vata is occluded by urine, there occurs retention of urine and distension of bladder.

पुरीषावृतस्य वातस्य लक्षणम्—

वर्चसोऽतिविबन्धोऽथः स्वे स्थाने परिक्रमति ।

व्रजत्याशु जरां क्रोहो भुके चानद्यते नरः ॥७०॥

चिरात् पीडितमग्नेन दुःखं शुष्कं शक्यं सृजेत् ।

श्रोणीविक्षणपृष्ठेषु रुचिबलोमश्च माकृतः ॥७१॥

अस्वस्थं हृदयं चैव वर्चसा त्वावृतेऽनिले ।

अनिले तु वायु वायुके, वचेमा जावृते मज्जामयी आवृत यता मलसे आवृत होने पर, वर्चसः अथः मज्जामयी नीचेनी आशु मल नीचेनी और, अतिविबन्धः अतिशय विबन्ध थाय छे निकुल प्रवृत्त नहीं होता, स्वे स्थाने तेना स्थानमा उसके स्थानमें, परिक्रमति परिक्रमति थाय छे परिक्रमति होती है, क्रोहः रनेड स्नेह, माशु

७०. वर्चसोऽतिविबन्धोऽथः—वर्चोवृते विबन्धोऽथः (क. ड. फ.)

स्वे स्थाने—स्थाने च (ब.)

७१. वर्चसा त्वावृतेऽनिले—स च वर्चोवृतेऽनिलः (ब.)

शीघ्र जीघ्र, जरात् ब्रजति यथी अथ छे पच जाता है, मुके च अन्धा आद भोजन करने पर, नरः पुत्रुपने पुत्रुपको, आनखते आदरे। थडे छे आनाह होता है, अन्नेन अथ नडे अन्ने पीडितम् आनाथ थवाथी पीडित होने पर, नकुव भूय मल. सिगाय थांमे अन्ने वे-से, दुःखम् मुशेदीको कष्टपूर्वक, कुञ्जता थडे। शुष्क, सूजेर आने छे आता है, औणी- श्रेणी औणी, वंक्षण- वंक्षण, पृष्ठेषु आने पीठपर और कीठमें, नकु पीडा आय छे पीडा होती है, मारुतः वायु वायु, विलोमः च विरोध आय छे विरोध होता है, हृदयक च एव अने हृदय और हृदय अस्वस्थम् अस्वस्थ आय छे अस्वस्थ होता है ॥ ७०-७२ ॥

70-72. If the vata is occluded by the fecal matter, there occurs absolute retention of feces in its own habitat i. e. in the lower part of the colon, and there will be griping pain in that region; and whatever unctuous matter is ingested, is immediately digested; and on ingestion of food, the person suffers from increased distension of the abdomen, and owing to the pressure of the food ingested, the patient passes dry feces with difficulty and after long delay. He is afflicted with pain in the hips, groins and back, and the vata moves in a reverse direction (i. e. there is mis-peristalsis); there is also disturbance of the cardiac action.

वातरोगाणां साध्यासाधविचारः—

सन्धिच्युतिर्हनुस्तम्भः कुञ्जनं कुञ्जताऽर्दितः ॥७२॥

७२. सन्धिच्युति-गात्रशोः (घ.)

“ सन्धिच्युति.....अर्दितः-गात्रशोभे हनुस्तम्भः कुञ्जनं सवमर्दितम् (घ. क.)

“ “ “ सन्धिच्युतिः पक्षवधः पाकुप्यं कुञ्जवा- वता (द.)

पक्षाघातोऽङ्गसंशोषः पङ्क्तं खुडवातता ।

स्तम्भमं चाव्यवातश्च रोगा मज्जास्थिगाश्च ये ॥७३॥

एते स्थानस्य गाम्भीर्याद्यन्तात् सिध्यन्ति वा न वा ।

नवान् बलवानस्त्वैतान् साधयेन्निरुपद्रवान् ॥७४॥

सन्धिच्युतिः सन्धिच्युति सन्धिच्युति, हनुस्तम्भः हनुस्तम्भ हनुस्तम्भ, कुञ्जनम् कुञ्जन आकुञ्चन, कुञ्जता कुञ्जता कुञ्जता, अर्दितः अर्दित अर्दित, पक्षाघातः पक्षाघात पक्षाघात, अङ्गसंशोषः अङ्गशोष अङ्गशोष, पङ्क्तं पङ्क्तं पङ्क्तं, खुडवातता खुडवात खुडवात, स्तम्भमम् च स्तम्भम स्तम्भम, आव्यवातः च आव्यवा- वात आव्यवात, ये च अने ने और जो, मज्जास्थिगाः मज्जा तथा अस्थिगा रहेला मज्जा तथा अस्थिमें स्थित, रोगाः रोगो छे रोग हैं, एते अने वे, स्थानस्य स्थाननी स्थाननी, गाम्भीर्याद्य गंभीरतामें दीर्घे गंभीरताके कारण, यत्नान् यत्नान् यत्नान् प्रयत्नसे, सिध्यन्ति वा भटे छे सिद्ध होते हैं, न वा के नहीं पक्ष भटता वा नहीं सी सिद्ध होते, बलवानः तु बलवान पुत्रुपने थयेला बलवान मज्जामें, निरुपद्रवान् निरुपद्रव विनाना उपद्रव- रदित, नवान् अने नवान और नये, एतान् अने रोगोने इन रोगोंको, साधयेत् भटपक्ष विचिता करे ॥७२॥

72-74. Dislocation, lock-jaw, contrac- ture, hunch-back, facial paralysis, hemiplegia, atrophy of a part, parap- legia, arthritis, stiffness, rheumatic conditions and disorders due to occlusion of vata in the marrow; these on account of their deep seated nature, may or may not be cured even after careful treatment. The physician should endeavour to cure such of these conditions as occur in strong persons and as are of recent origin and un-associated with any complications.

७३. पक्षाघातो.....खुडवातता-सन्धिच्युतिः पक्षवधः पाकुप्यं खुडवातता (घ. घ. क.)

वातरोगेषु स्नेहविधिः —

क्रियामतः परं सिद्धां वातरोगापहं शृणु ।

केवलं निरुपस्तम्भमादौ स्नेहैरुपाचरेत् ॥७५॥

वायुं सर्पिर्वसातैलमज्जपानैर्नरं ततः ।

स्नेहक्लान्तं समाश्वास्य पयोभिः स्नेहयेत् पुनः ॥७६॥

यूवैर्प्राग्म्याम्बुजानूपरसैर्वा स्नेहसंयुतैः ।

पायसैः कुशरैः साम्ललवणैरनुवासनैः ॥७७॥

नावनैस्तर्पणैश्चाञ्चैः

अतः परम् आ. ५४१ इसके बाद, वातरोगापहम् वातरोग ६२ना२ वातरोगनाशक, सिद्धात् सिद्ध सिद्ध, क्रियाम् क्रिया क्रियाको, शृणु श्रुणो सुनो, आदौ प्रथम पहले, केवलम् केवल केवल, निरुपस्तम्भम् उपस्तम्भ विना आवरणहित, वायुम् वायुनी वायुकी, स्नेहैः स्नेहैः चिकित्सा करनी चाहिए, सर्पिः- वसा घी, वसा घी, वसा, तैल- मज्ज- तैल अने मज्जना तैल और मज्जाके, पानैः पानथी पानसे, उपाचरेत् वायुनी उपचार करवा वायुकी चिकित्सा करे, ततः ५४१ बादमें, स्नेहक्लान्तम् स्नेह- पानथी थाकेल स्नेहपानसे उक्तताये हुए, नरम् मनुष्यने मनुष्यको, समाश्वास्य आश्वासन आपीने सम्यक् आश्वासन दे कर, पयोभिः दूधथी दूधसे, स्नेहसंयुतैः स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, यूवैः यूपो यूप, प्राग्म्य-अम्बुज- आम्भ, अक्षय्य प्राग्म्य, जलचर, जानूपरसैः तथा आनूप प्राणियोंना आंशुरसैथी और आनूप प्राणियोंके मांसरससे, पायसैः दूधपाक पायस, कुशरैः कुशरा कुशरा, साम्ललवणैः वा अथवा अम्भ तथा लवणयुक्त या अम्भ तथा लवणयुक्त, अनुवासनैः स्नेहमस्तिथौ स्नेहवस्तिथां, नावनैः नस्थ नस्थ, तर्पणैः च तर्पण तर्पण, अञ्चैः अने अञ्चनथी और भोजनसे, पुनः ३री फिर, स्नेहयेत् स्नेहन आपणुं स्नेहन देवे ॥७५-७७३॥

75-77½. Now listen to the exposition of the line of treatment of the diseases

७५. परं सिद्धां-सिद्धतां. (क. ड. व.)

.. निरुपस्तम्भमादौ-निरुपस्तम्भमादौ (ब.)

७८. आचैः-आचैः (ब.)

due to the provocation of vata. If there is a simple provocation of vata without any kind of occlusion it should be treated at first with oral administration of unctuous preparations such as ghee fat oil and marrow. The person, when overstrained by the oleation therapy, should be comforted by rest for a while and should again be oleated with milk or thin gruels and meat-juices of domestic, wet-land and aquatic animals mixed with unctuous articles or with milk-pudding or kedgeree mixed with acid and salt articles and then given unctuous enemata, nasal medications and demulcent food.

वातरोगेषु स्वेदविधिः —

सुस्निग्धं स्वेदयेत्ततः ।

स्वभ्यक्तं स्नेहसंयुक्तैर्नाडीप्रस्तरसङ्करैः ॥७८॥

तथाऽन्यैर्विविधैः स्वेदैर्यथायोगमुपाचरेत् ।

सुस्निग्धम् सारी पीठे स्नेहन आपेक्षे २०५१ने अच्छी प्रकार स्नेहन करके, स्वेदयेत् स्वेदन आपणुं स्वेदन देवे, ततः ५४१ पीठे, स्वभ्यक्तम् सारी पीठे अभ्यङ्ग करावेकने अच्छी तरह अभ्यङ्ग कराके, स्नेहसंयुक्तैः स्नेहयुक्त स्नेह- युक्त, नाडी-प्रस्तर- नाडी, प्रस्तर नाडी, प्रस्तर, सङ्करैः संकर संकर, तथा अन्यैः तथा ५४१ तथा अन्य, विविधैः विविध विविध, स्वेदैः स्वेदथी स्वेदसे यथायोगम् यथा- योग उसकी यथायोग्य, उपाचरेत् चिकित्सा करवा चिकित्सा करे ॥ ७८३ ॥

78-78½. When he is well oleated, he should be subjected to sudation therapy and should be given sudation treatment as required, after he has been well inuncted with the kettle-sudation and mixed steam kettle

sudation and such other varieties of sudation processes in which unctuous articles have been mixed

स्नेहाक्तं खिन्नमङ्गं तु वक्रं स्तब्धमथापि वा ॥७९॥
शनैर्नामयितुं शक्यं यथेष्टं शुष्कदारवत् ।

स्नेहाक्तं स्नेह योऽपि स्नेहन, खिन्नम् अने स्वेदित और स्वेदन किये, अङ्गं तु अंग अंगको, वक्रं वाङ् देवा, अथ अपि के या, स्तब्धं वा अङ्ग होय छत्ता पक्ष स्तब्ध होने पर भी, शुष्कदारवत् नेम स्नेह योऽपि स्वेदन करवाया आवेयुं सङ्गं वाङ्ग वगे छे तेम स्नेह चुपकर स्वेदन किये सूखे काठकी भांति, यथेष्टम् मन मुञ्च यथेष्ट, शनैः धीमे धीमे धीरे धीरे, नामयितुम् वाणी नमाना, अक्षयम् शक्य छे शक्य है ॥ ७९३ ॥

79-79½. With the aid of oleation and sudation procedures, even a distorted and the stiffened limb can be slowly brought back to normality, just as it is possible to bend, according to one's desire, even a dried piece of wood by such measures.

हर्षतोदरगायामशोथस्तम्भब्रह्मादयः ॥८०॥

खिन्नस्याशु प्रशाम्यन्ति मार्दवं चोपजायते ।

खिन्नम् स्वेदन आपेक्ष पुरुषना स्वेदन दिये पुरुषके, हर्ष-तोद-६५, तोद हर्ष, तोद, रुक्-पीडा रुजा, गायाम-अंगोऽनु अंगोऽपुं (तात्त्व) खिन्नावट, शोथ-स्तम्भ-शोथ, स्तम्भ शोथ, स्तम्भ, ब्रह्म-आदयः अने वायुथी अर्थात् अणु वगेरे और वायुसे पकड़ा जाना आदि, आशु ऐकदम शीघ्र, प्रशाम्यन्ति शांत अर्ध अथ छे शान्त होते हैं मार्दवम् च अने मृदुता और मृदुता, उपजायते आवे छे उत्पन्न होती है ॥ ८०३ ॥

80-80½. Horripilation, pricking pain. aches, extensive swelling, stiffness and

spasticity and similar other conditions can be quickly cured and the softness of the part restored by means of sudation.

स्नेहश्चातृन्संशुष्कान् पुष्पाभ्यां प्रयोजितः ॥८१॥
बलमग्निबलं पुष्टिं प्राणाश्वाप्यभिवर्धयेत् ।

आशु ऐकदम शीघ्र, प्रयोजितः अथोऽथ प्रयोग किया हुआ, स्नेहः च स्नेहन स्नेहन संशुष्कान् शुष्क शुष्क, आतृन् आतृने आतृको, पुष्पाति येषे छे पुष्ट करता है, बलम् अने अक्ष और बल, अग्निबलम् अग्निबल अग्निबल, पुष्टिम् पुष्टि पुष्टि, प्राणाश्वा च अने तथा प्राणोऽनी तथा प्राणोकी, अभिवर्धयेत् आबृद्धि करे छे अभिवृद्धि करता है ॥ ८१३ ॥

81-81½. And the oleation therapy, when applied quickly, replenishes the diminished body elements and increases the vitality, strength of the gastric fire, robustness and the life-span

असङ्कुचं पुनः स्नेहैः स्वेदैश्चाप्युपपादयेत् ॥८२॥
तथा स्नेहमृदौ कोष्ठे न तिष्ठन्त्यनिलामयाः ।

तम् पुनः ते शोथीने उस रोगीकी, असङ्कुचं वाग्वार बारवार, स्नेहैः स्नेहन स्नेहनसे, स्वेदैः च अपि अने स्वेदन और स्वेदनसे, उपपादयेत् करवाया चिकित्सा करे, तथा तेम करवायी ऐसा करनेसे, स्नेहमृदौ स्नेहथी मृदु अथेक्ष स्नेहसे मृदु हुए, कोष्ठे कोष्ठे कोष्ठे, अनिलामयाः वातना शोथ वायुके रोग, न तिष्ठन्ति रहेता नहीं ठहर नहीं सकते ॥ ८२३ ॥

82-82½. The oleation and sudation procedures should be repeatedly administered in order that the disorders of vata may not stay in the viscera softened by oleation procedure.

वातरोगेषु संशोधनम्—

वद्यनेन सदोषत्वात् कर्मणा न प्रशाम्यति ॥८३॥
मृदुभिः स्नेहसंयुक्तैरौषधैस्तं विज्ञोषयेत् ।

यदि जे यदि, सदोषत्वात् दोषयुक्त होवाथी दोष-
युक्त होनेके कारण, जनेन अ. इस, कर्मणा क्रिया ८३
कर्मने, न प्रशाम्यति बाहु शांत न थाय तो बाहु शक्त
न हो तो, मृदुभिः कोमल मृदु, स्नेहसंयुक्तैः तथा
स्नेहयुक्त तथा स्नेहयुक्त, औषधै औषधाथी औषधोंसे,
तम् ते रोगीज उस रोगीका, विज्ञोषयेत् शोधन
करवुं विज्ञोषन करे ॥ ८३३ ॥

83-83½. If, due to excessive morbi-
dity, the humors do not subside with
the above procedure, the patient
should then be cleansed by means
of mild drugs mixed with unctuous
articles.

घृतं तिलवकसिद्धं वा सातलासिद्धमेव वा ॥८४॥
पयसैरण्डतैलं वा पिबेहोषहरं सिद्धम् ।

दोषहरम् दोषने करनेपर दोषको हनेवाला, सिद्धम्
तथा शुभकारक तथा शुभकारक, तिलवकसिद्धम् एव वा
तिलवकथी पकावेस तिलवकसे सिद्ध, सातलासिद्धम्
एव वा अथवा तो सातलाथी पकावेस वा सातलासे
सिद्ध, घृतम् घी की, पयसा अथवा दूध साथे वा दूधके
साथ, एरण्डतैलम् वा और उरु तैल एरण्ड तैलको, पिबेह
पीवुं पीवे ॥ ८४३ ॥

84 84½. For this purpose the pati-
ent may take the medicated ghee
prepared with Tilwaka or round milk-
hedge or he may take castor oil with
milk; these are beneficial and expel
the morbid humors.

स्निग्धास्तलवणोष्णाद्यैराहारैर्हि सलञ्चितः ॥८५॥
श्रोतो बद्धाऽनिलं रुग्णान्सात्तमनुलोमयेत् ।

८५३. बद्धाऽनिलं रुग्णात्-बद्धाति तं बद्धा (घ.)

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, स्निग्ध-लवण- अम्ल, क्षुब्ध
अम्ल, लवण, उष्णाद्यैः उष्ण आदि उष्मादि, आहारैः हि
आहारेथी आहारोंसे, चितः मल रुचिहित भवेत्।
मल संचित मल, श्रोतः श्रोति। श्रोतको, बद्धा अ. बंध
कडीने रोककर, अनिलं नाथी वायुको, रुग्णात्
रुग्णादे से रोकना है, तस्मात् रुग्ण रोगी तेनुं अतः
उसका, अनुलोमयेत् अनुलोमन करवुं अर्थात्
अनुलोमन करे ॥ ८५३ ॥

85-85½. By excessive use of un-
ctuous, acid, saltish and hot articles
of diet, the excretory matter gets
accumulated and occluding the ali-
mentary passage, obstructs the vata;
hence the normal peristaltic move-
ment of vata should be stimulated
to expel it.

वातरोगेषु सामान्यचिकित्सा—

दुर्बलो योऽविरेक्यः स्यात्तं निरुहैतपाचरेत् ॥८६॥
पाचनैर्दीपनीयैर्वा भोजनैस्तुतैर्नरम् ।

यः दुर्बलः जे दुर्बल होवाथी जो दुर्बल होनेसे,
अविरेक्यः अविरेक्य विरेकके लिए अयोग्य, स्यात्
होय हो तम् नरम् ते अनुष्णी उस मनुष्यकी, पाचनैः
पाचन पाचन, दीपनीयैः वा अने दीपन और दीपन,
निरुहैः निरुह अरिथी निरुह वस्तियोंसे, द्रव्यैः
अथवा पाचन तथा दीपन द्रव्योंसे युक्त वा पाचन तथा
दीपन द्रव्योंसे युक्त, भोजनैः वा भोजनैः भोजनोंसे,
उपाचरेत् (चिकित्सा) करवी चिकित्सा करे ॥ ८६३ ॥

86-86½. The patient, who is debili-
tated and as a consequence, in whom
purgation is contra-indicated, should
be given evacuating enema followed
by a diet consisting of, or mixed with,
the drugs of the digestive and diges-
tive-stimulant groups.

८६३. भोजनैस्तुतैः-भोजनैर्वर्तयुतं (घ.)

संशुद्धस्योत्थिते बाम्नौ ज्वेदस्वेदौ पुनर्हितौ ॥८७॥

संशुद्धस्य अरुणः शुद्ध अथेदानीं शुद्ध हुए पुरुषकी, बाम्नौ च अग्नि अग्निके उत्थिते पुनः प्रदीप्तं यत्। इरीवार पदीप्त होने पर पुनः, स्नेहस्वेदौ स्नेहन अने स्वेदन स्नेहन और स्वेदन द्वितौ द्वितकारक छे द्वितकर हैं ॥ ८७ ॥

87. Sudation and oleation procedures, repeated again, are beneficial for those whose gastric fire has been stimulated as a result of the purification procedure.

स्वाद्वम्ललवणस्निग्धैराहारैः सततं पुनः ।

नावनैर्धूमपानैश्च सर्वानिबोपपादयेत् ॥८८॥

इति सामान्यतः प्रोक्तं वातरोगचिकित्सितम् ।

सर्वान् एव लवणः ये वातरोगीभ्योऽपि समी ही वातरोगियोंकी, पुनः इरीभी फिरसे, सततम् निरंतर निरंतर, स्वादु-अम्ल-स्निग्ध, अम्ल स्वादु, अम्ल, लवण-लवण, स्निग्धैः अने स्निग्ध और स्निग्ध, आहारैः आहारैः आहारोंसे, नावनैः नश्य नावनोंसे, धूमपानैः च तथा धूमपानभी तथा धूमपानसे, उप-पादयेत् (चिकित्सा करनी चिकित्सा करे, इति आ-बह, वातरोग-चिकित्सितम् वातरोगीनी (चिकित्सा वातरोगोंकी चिकित्सा, सामान्यतः सर्वसमानपक्षुभी सर्वसमानतया, प्रोक्तम् कही छे कही गई है ॥ ८८ ॥

88 88½. All diseases due to vata-provocation are always to be continually treated with sweet, acid, saltish and unctuous articles of diet, nasal errhines and inhalations. Thus has, the treatment of diseases due to vata provocation, been expounded in general.

८८. धूमपानैः—कमे पानैः (ब.)

कोष्ठस्थे वाते चिकित्सा—

विशेषतस्तु कोष्ठस्थे वाते क्षारं पिबेन्नरः ॥८९॥

पाचनैर्दीपनैर्युक्तैरम्लैर्वा पाचयेन्मलान् ।

विशेषतः तु इदं ते वातरोगीनी विशेषे करीने (चिकित्सा कहेनाभी आवरी अब तो वातरोगकी विशेषतः चिकित्सा कही जायगी, कोष्ठस्थे कोष्ठस्थित, वाते वायुभी वायुमें, नरः मनुष्ये मनुष्य, क्षारम् पिबेत् क्षार पीवे। क्षार पीवे, पाचनैः अथवा पाचन अथवा पाचन, दीपनैः युक्तैः अने दीपन द्रव्योंभी युक्त और दीपन द्रव्योंसे युक्त, अम्लैः वा अम्ल पदार्थोंभी अम्ल पदार्थोंसे, मलान् मलाने मलोंका, पाचयेत् पचाववा पाचन करे ॥ ८९ ॥

89-89½. Now will be described the treatment of particular disorders. In the condition of morbid vata lodged in the alimentary tract, the patient should drink alkali mixed with drugs of the digestive and digestive stimulant groups and of the acid group, for helping the digestion of the undigested matter.

शुद्धपकाशयस्थे वाते चिकित्सा—

शुद्धपकाशयस्थे तु कर्मोदावर्तनुद्धितम् ॥९०॥

शुद्ध-शुद्ध शुद्ध पकाशयस्थे तु अने पकाशयस्थ वायुभी और पकाशयस्थित वायुमें, उदावर्तनुद्धितम् उदावर्त उदावर्तनाशक, कर्म (चिकित्सा कर्म, हितम् द्वितकारी छे द्वितकर है ॥ ९० ॥

90. In condition of morbid vata lodged in the rectum or the colon, the treatment curative of misperistalsis should be given.

८९. क्षार—क्षीर (द. ब.)

८९½ पाचनैर्दीपनैर्युक्तैरम्लैर्वा—पाचनीने रेत्युक्तैरम्लैर्वा (ब. ब.)

„ अम्लैर्वा—अम्लैर्वा (ब. ब.)

आमाशयस्थे वाते चिकित्सा—

आमाशयस्थे शुक्रस्य यथादोषहरीः क्रियाः ।

आमाशयस्थे आमाशयस्थ वातभां आमाशयस्थित वायुमें, शुक्रस्य पुत्रुषने संशोधन आपी पुरुषको संशोधन देकर, यथादोषहरीः दोषने अनुसार ते ते दोषने हरनारी दोषके अनुसार उस उस दोषको हरनेवाली, क्रियाः चिकित्सा करनी चाहिए ॥९०३॥

१०३. If it is lodged in the stomach, the treatment curative of the particular aspect of morbidity should be given after the purificatory process.

सर्वाङ्गकुपिते वाते चिकित्सा—

सर्वाङ्गकुपितेऽभ्यङ्गे बस्तयः सानुवासनाः ॥९१॥

सर्वाङ्गकुपिते वायु सर्वाङ्गभां कुपित यत्तां वायुके सर्वाङ्गमें कुपित होने पर, अभ्यङ्गः अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, सानुवासनाः बस्तयः अने अनुवासनअस्तिये देवी और अनुवासनवस्तियाँ देवे ॥ ९१ ॥

११. When the vatai s provoked in the entire body, inunction, evacuative enemata and unctuous enemata should be given.

त्वगाश्रिते वाते चिकित्सा—

स्वेदाभ्यङ्गावगाहाश्च हृद्यं चार्णं त्वगाश्रिते ।

त्वगाश्रिते त्वगाश्रित वायुभां त्वगाश्रित वायुमें, स्वेद-अभ्यङ्ग-स्वेद, अभ्यङ्ग स्वेद, अभ्यङ्ग, अवगाहाः च अने अवगाहन और अवगाहन, हृद्यम् तेभ्य हृद्य एवं हृद्यके लिए हितकर, अर्णम् च अर्णो आपर्ण अर्ण देवे ॥९१३॥

११३. And when the skin is affected, sudation, inunction and bath as also cordial food should be given.

९०३. यथादोषहरीः—यथादोषहरीः (ब.)

९१. स्वेदाभ्यङ्गावगाहाश्च—स्वेदाभ्यङ्गनिर्वाहानि (ब. ड.)

रक्तस्थे वाते चिकित्सा—

शीताः प्रदेहा रक्तस्थे विरेको रक्तमोक्षणम् ॥९२॥

रक्तस्थे रक्तस्थ वायुभां रक्तगत वायुमें, शीताः शीतल शीत, प्रदेहाः क्षेपे। प्रदेह, विरेकः विरेचन, विरेचन, रक्तमोक्षणम् अने रक्तमोक्षाय करवा और रक्तमोक्षण करे ॥ ९२ ॥

१२. When the blood is affected, cold applications, purgation and venesection are good.

मांसमेदःस्थे वाते चिकित्सा—

विरेको मांसमेदःस्थे निरुद्धाः शमनानि च ।

मांसमेदःस्थे मांस अने मेदस्थ वायुभां मांस और मेदमें स्थित वायुमें, विरेकः विरेचन, विरेचन, निरुद्धाः निरुद्ध अस्तिये। निरुद्ध वस्तियाँ, शमनानि अने शमन औषधियाँ देवाँ और शमन औषधियाँ देवे ॥९२३॥

१२३. And if the flesh is affected, purgation, evacuative enemata and sedation therapy should be administered.

अस्थिमज्जगते वाते चिकित्सा—

बाह्याभ्यन्तरतः स्नेहैरस्थिमज्जगतं जयेत् ॥९३॥

अस्थिमज्जगतम् अस्थि अने मज्जगत वायुने अस्थि और मज्जगत वायुको, बाह्याभ्यन्तरतः आन्तर्य अने आभ्यन्तर बाह्य और आभ्यन्तर, स्नेहैः स्नेहना प्रयो-गेथी स्नेहोंके प्रयोगोंसे, जयेत् जितवे। शान्त करे ॥९३॥

१३. If the osseous tissue or bone-marrow is affected, it should be treated with internal and external oleation therapy.

शुक्रस्थे वाते चिकित्सा—

हर्षोऽन्नपानं शुक्रस्थे बलशुक्रकरं हितम् ।

विबलमार्गे दद्याद्वा शुक्रं दद्याद्विरेचनम् ॥९४॥

९२३. निरुद्धाः—निरुद्धः (ब.)

९४. हर्षोऽन्नपानं—प्रहर्षोऽन्नं च (क.)

शुक्रस्थे शुक्रस्थ वायुर्भा शुक्रस्थित वायुर्मे, हर्षः
हर्षं हर्षं, बलशुक्रकरम् तथा अल अने शुक्रं तथा
बल और शुक्रवर्धक, अन्नपानम् अन्नपानं अन्नपान,
हितम् हितकरं छे हितकारक है, शुक्रम् अने शुक्रं
और शुक्रके, विबद्धमार्गम् रेखाशैलः मार्गवाणुं मार्गको
रुका हुआ, दृष्टा वा ओष्ठने जान कर, विरेचनम्
विरेचन विरेचन, दद्यात् देवुं देवे ॥९४॥

94. If the semen is affected, virilific
eats and drinks or drugs promotive
of strength and semen are beneficial.
If the passage of semen is found to
be occluded, purgation should be
administered.

विरिकप्रतिशुक्रस्य पूर्वोक्तां कारयेत् क्रियाम् ।

विरिक- (विरेचन अथः आः विरेचनके बाद, प्रति-
शुक्रस्य ओष्ठने करवैक्षणने भोजन कराकर, पूर्वोक्तम्
पहले कहेली पूर्वोक्त, क्रियाम् चिकित्सा क्रियाको,
कारयेत् करवी करे ॥ ९४ ॥

94½. Only after purgation and
ingestion of diet, the aforesaid
line of treatment should be carried
out

गर्भे शुष्के तु वातेन बालानां चापि शुष्यताम् ॥९५॥
सिताकाशमर्यमधुकैर्हितमुत्थापने पयः ।

वातेन वायुथी वायुसे, गर्भे तु गर्भं गर्भके शुष्के
सूक्ष्मं अर्था सूखने पर, बालानाम् च अपि अने आण्डा
पक्षु और बालकोंके भी, शुष्यताम् सूक्ष्मं अर्था सूखने
पर, उत्थापने पुष्टिने भाटे पुष्टिके लिए, सिता-काशमर्य-
साकर, शीतपक्षु चीनी, गम्भारीफल, मधुकैः अने गेही-
मधुथी और मुलहठीसे, पयः पकावेले दूध सिद्ध किया
इस, हितम् हितकर छे हितकर है ॥ ९५ ॥

95-95½. If the fetus or a child is
emaciated by vata-provocation, milk

prepared with sugar, white teak and
liquorice is beneficial in rehabilitation.

हृदि प्रकुपिते वाते चिकित्सा—

हृदि प्रकुपिते सिद्धमंशुमत्या पयो हितम् ॥९६॥

हृदि वायु हृदयभां वायुके हृदयमें, प्रकुपिते प्रकुपित
थतां प्रकुपित होने पर, अशुभमत्या शाश्वतपक्षु शालपर्णीमें,
सिद्ध पकावेले सिद्ध किया हुआ, पयः दूध हितम्
हितकर छे हितकर है ॥ ९६ ॥

96. If the provoked vata is located
in the cardiac region, the milk pre-
pared of ticktrefoil is beneficial.

मत्स्यान्नाभिप्रदेशस्थे सिद्धान् विव्वशलादुभिः ।

नाभिप्रदेशस्थे वायु नाभिप्रदेशभां कुपित थतां
वायुके नाभिप्रदेशमें कुपित होने पर, विव्वशलादुभिः
कः थतां जीलांथी इष विवसे, सिद्धान् पकावेले सिद्ध,
मत्स्यान् भाउला मछलियां, दद्यात् देवां खिलावे ॥९६॥

96½. And if it is located in the
umbilicus, fish prepared with unripe
bael fruits should be given.

वायुना गात्रे वेष्ट्यमाने चिकित्सा, वायुना गात्रे संकुचिते
चिकित्सा च—

वायुना वेष्ट्यमाने तु गात्रे स्यादुपनाहनम् ॥९७॥

तैलं संकुचितेऽभ्यङ्गो माषसैन्धवसाधितम् ।

वायुना वायुथी वायुसे, गात्रे गात्रेभां शरीरके,
वेष्ट्यमाने तु गेटलां थतां एँठ जाने पर, उपनाह-
नम् उपनाह उपनाह, स्यात् करवी करे, संकुचिते अने
गात्र संकुचित थतां और शरीरके संकुचित होने पर,
माष-सैन्धव- अण्ड अने सिंधालूथी उदद और सैन्धवसे,
साधितम् पकावेले सिद्ध, तैलम् तैलने तैलका, अभ्यङ्गः
अभ्यङ्ग करवी अभ्यङ्ग करे ॥ ९७ ॥

97-97½. If there are cramps in any
part of the body, poultice should be

applied, and if any part of the body is contracted, inunction with the medicated oil prepared with black-gram and rock salt should be prescribed.

बाहुशीर्षगते वाते चिकित्सा, नामेश्वो वाते प्रकुपिते च चिकित्सा—

बाहुशीर्षगते नख्यं पानं चौत्तरभक्तिकम् ॥९८॥

वस्तिकर्म त्वधो नामेः शस्यते आवपीडकः ।

बाहुशीर्षगते आहुत अने शिरोधत वायु कुपित भता बाहु और शिरमें स्थित वायुके कुपित होने पर, चौत्तरभक्तिकम् अर्थात् आद खानेके बाद, नख्यम् नख्य, पानम् च अने स्नेहपान कराने और स्नेहपान करावे, नामेः अथः सु तथा नाभिनी नीचे रहे व वायु कुपित भता तथा नाभिके नीचे वायुके कुपित होने पर, वस्तिकर्म अस्तिभक्तिकम् वस्तिकर्म, अवपीडकः च अने अवपीडक और अवपीडक, शस्यते प्रशस्त है ॥ ९८ ॥

98-98½. If there is vata provocation in the arm or head, nasal errhine should be given and a post-prandial potion of oily preparations; and if the morbid vata is localised below the umbilical region, enemata and pre-prandial potion of ghee are recommended.

अर्धितस्य चिकित्सा—

अर्धिते नावनं मूर्ध्नि तैलं तर्पणमेव च ॥९९॥

नाडीस्वेदोपमाहवाप्यानूपपिष्टितैर्हिताः ।

अर्धिते अर्धितभा अर्धितमें, नावनम् नख्य नावन, मूर्ध्नि मूर्ध्नाभा शिरमें, तैलम् तेल तेल, तर्पणम् एव च अने तर्पण और तर्पण, आनूप- तेमज आनूप पशुओंना एवं आनूप पशुओंके, पिष्टितैः भक्षितैः मांसोसे, नाडीस्वेद- नाडीस्वेद नाडीस्वेद, उपमाहाः च

अपि तथा उपमाहाः तथा उपमाहा, हिताः हितकर हैं ॥ ९९ ॥

99-99½. In facial paralysis, inunction and anointing the head with medicated oil, impletive diet, kettle sudation and poultices prepared of the flesh of aquatic animals are beneficial.

पक्षाघातस्य चिकित्सा—

स्नेहसंयुक्तं पक्षाघाते विरेचनम् ॥१००॥

पक्षाघाते पक्षाघातभा पक्षाघातमें स्नेहसंयुक्तम् स्नेहसहित स्नेहयुक्त, स्नेहसंयुक्त स्नेहन स्नेहन, विरेचनम् अने विरेचन देव भेदों और विरेचन देना चाहिए ॥ १०० ॥

100. In hemiplegia, sudation with unctuous preparations and purgation are beneficial.

गृध्रस्य चिकित्सा—

अन्तरा कण्डरागुल्फं सिरा वस्यन्निकर्म च ।

गृध्रसीधु प्रयुजीत

गृध्रसीधु गृध्रसीभा गृध्रसीमें, कण्डरा- कण्डरा, गुल्फम् तथा गुल्फना तथा गुल्फके, अन्तरा अन्तरा भागभा मध्य प्रदेशमें, सिरा सिराभा वेध सिराका वेध, वस्य- अस्ति वस्य, अन्निकर्म च अने अन्निकर्म (दाह) और अन्निकर्म (दाह) की, प्रयुजीत प्रयोजन भेदों योजना करनी चाहिए ॥ १०० ॥

100-100½. In sciatica venesection of the vein situated between khandara (tendo-calcaneus) and gūṛpha (Malleolus) enemata and cauterization should be resorted to.

१०० ॥ कण्डरागुल्फं-कण्डरागुल्फोः (व. च. क.)

॥ सिरा वस्यन्निकर्म च-सिरावेधोऽन्निकर्म च (व.)

९९ ॥ आनूपपिष्टितैर्हिताः-आनूपानुपकैहिताः (क.)

खलयाः चिकित्सा—

खलयां तृणोपनाहकम् ॥१०२॥

पायसेः कृच्छरैर्भाजेः क्षस्वं तैलपूतान्ध्रियैः ।

खल्यस्थं तु अने भस्मीभां और खलीये, तैल-
तैल तैल, घृत- अने बीभी और घृतसे, खलीयेः मुक्ता
मुक्त, दास्यैः पायस पायस, कृच्छरैः कृच्छरैः कृच्छरैः,
भाजेः अने भाजे। वडे और भांजोसे, तृणोपनाहकम्
गुग्गुलु, तृणोपनाहकम् मरम उपनाह, खल्यस्थं प्रशस्त है ॥ १०१३॥

101-101½. In khalli, hot poultices
prepared with milk pudding or ked-
geree or flesh mixed with oil and
ghee are beneficial.

हनुमहस्य चिकित्सा—

व्याघ्रानने हनुं विद्यालङ्घनभ्यां प्रपीड्य च ॥१०२॥

प्रदेक्षिणीभ्यां चोक्षाम्य चिकुकोशान्नं हितम् ।

क्षस्वं स्वं गमयेत्स्थानं स्तब्धं स्निग्धं विनामयेत् १०३

व्याघ्रानने पुष्ट्या भुज्जानां हनुमहस्यं लुके
मुँदनासे हनुप्रहर्मे, विद्याम् स्वेद आपेक्ष स्वेद ही हुई,
हनुम् हनुने हनुको, लङ्घनाभ्याम् अने भुज्जानां वडे
दो अंगुठोसे, प्रपीड्य ह्वापी दबाकर, प्रदेक्षिणीभ्याम् च
अने बी तर्जनी अंगुलीसे। वडे दो तर्जनी अङ्गुलिसे,
क्षस्वं उपर उठावीने ऊपर उठाकर, चिकुको- हनुमहस्ये
चिकुको, उक्षामय च्छिन्नी करवी ऊंचा करा, हितम्
हितकर है हितकर है, स्तब्धम् स्थानस्थित हनुने
विषकी हुई हनुको, स्निग्धम् स्थानम् चोक्षाम्य स्थानमां
अपने स्थानमें, गमयेत् अस्वास्वी विद्यादे, स्तब्धम् अने

१०१३. कृच्छरैर्भाजेः-कृच्छरैश्चैव (घ. ड. त. व.)

१०२. व्याघ्रानने-व्याघ्रानास्ये (द. घ.)

„ व्याघ्रानने हनुं विद्यालङ्घन-विद्यालङ्घने हनुं विद्यां (फ.)

१०३. प्रदेक्षिणीभ्यां.....विनामयेत् ॥-प्रदेक्षिणीभ्यां संनतस्य
चिकुकोशान्नं हितम् । प्रस्तं स्वं गमयेत् स्थानं स्निग्धं
स्निग्धं च नामयैत् ॥ (घ.)

„ चोक्षाम्य-चोक्षाम्य (घ.)

„ स्तब्धं स्निग्धं विनामयेत्-स्निग्धं स्निग्धं च नामयेत् (फ.)

२३५५ हनुने और स्वेद हनुको, विद्या स्वेद
आपीने स्वेद देकर, विद्यामयेत् स्निग्धवी कुक्षा
चाहिए ॥१०२-१०३॥

102-103. In a case of fixed gnawing
mouth the right way of correcting
the condition is as follows:—The
jaw should be subjected to sudation
procedure first, and then it should be
pressed downwards by the thumbs
(inserting in the mouth and pressing
on the molar teeth) and pushed up-
wards by the fingers (which are placed
externally below the chin). In a con-
dition of sub-luxation, it should be
made to go to its proper position; and
in a condition of fixity it should be
subjected to sudation procedure and
flexed.

प्रत्येकं स्थानदूष्यादिक्रियाविशेषमाचरेत् ।

प्रत्येकम् हरेकनी प्रत्येककी, स्थावदूष्यादि स्थान
दूष्यादिना ओष्ठी स्थान दूष्यादिके मेदसे, क्रियाविशेषम्
लुटी लुटी क्रिया जुरी लुटी क्रिया, आचरेत् करवी
ओष्ठी करनी चाहिए ॥१०३॥

103½. Each case should be given
special treatment according to the
particular seat of affection, the parti-
cular body-element affected, and such
other factors.

वातरोणिणं वरप्रशस्तम्—

क्षपिस्तैलकसामञ्जसेकाम्यजनवस्तयः ॥१०४॥

स्निग्धाः हवेदा निवातं च स्थानं प्राचरणानि च ।
रसाः पक्षांसि भोज्यानि स्वादुस्थलवणानि च १०५
वृंहणं यच्च तत् सर्वं प्रशस्तं वातरोणिण्याम् ।

१०३½ क्रियाविशेषमाचरेत्-क्रिया सर्वत्र कारयेत् (घ.)

१०४. सेकाम्यजन-पानाम्यजन (घ. घ. फ.)

सर्पिः- धी वी, तैल- तैल, वसा- वसा, पता, मज्ज- मज्ज, मज्जा, सेक- परिषेक, परिषेक, अभ्यङ्गन- अभ्यङ्गन, अभ्यङ्ग, वस्तयः अस्ति, अस्ति, स्निग्धाः स्निग्धा, स्निग्ध, स्वेदाः स्वेदा, स्वेद, निवातश्च च पवन- रहित पवनरहित स्थानम् स्थान स्थान, प्रावरणानि च प्रावरणो प्रावरण, रसाः मांसरसो मांसरस, पयोसि दूध दूध, स्वादु- मधुर मधुर, अम्ल- आम्ल खट्टे, कवणानि च तथा आमा तथा नमकीन, शोण्यानि भोजन भोजन, यश्च च अने ने और जो, बृंहणम् भृंहण से बृंहण है, त्वश्च ते वह, सर्वश्च अधुं सब, वातरोगिणाम् वातरोगीणो भाटे वातरोगियोंके लिए, प्रशस्तश्च प्रशस्त से प्रशस्त है ॥ १०४-१०५ ॥

104-105. Ghee, oil, fat, marrow, affusion, inunction, enemata, oleation, sudation, windless places, covering with blankets, meat-juices, medicated milks, articles of diet of sweet, acid and salt tastes and whatever is roborant are beneficial for the patient afflicted with the disorders due to morbid vata.

वातरोगे मांसरसः —

बलायाः पञ्चमूलस्य दशमूलस्य वा रसे ॥ १०६ ॥
अजशीर्षाम्बुजानूपमांसादपिशितैः पृथक् ।
साधयित्वा रसान् स्निग्धान्दध्यम्लव्योषसंस्कृतान् ॥
भोजयेद्वातरोगार्तं तैर्व्यक्तलवणैर्नरम् ।

बलायाः अश्विना बलाके, पञ्चमूलस्य पञ्चमूलना, पञ्चमूलके, दशमूलस्य वा अथवा दशमूलना अथवा दश- मूलके, रसे क्वाथमां काथमें, अजशीर्ष- अजशीर्ष, माथुं बकरेके शिर, अम्बुज- अम्बुज, जलचर, आनूप- आनूप, आनूप, मांसाद- अने मांसाद, प्राणीओना और मांसाद प्राणियोंके, पिशितैः मांसोधी मांसोसे, पृथक् पृथक् अलग अलग, रसान् रसोने रसोंको, साधयित्वा सिद्ध करके, स्निग्धान् ते मांसोने धी- वजरेधी स्निग्ध करी उन मांसोंको घृत आविसे स्निग्ध कर, दधि- दही, अम्ल- अम्ल खटाई, व्योष- अने त्रिफले

वडे और त्रिकटुसे, संस्कृतान् संस्कृत करी संस्कृत करके, व्यक्तलवणैः सारा प्रमाणमां भीड़ नाभी नमक ज्यादा डाल कर, तैः तैओ वडे इनसे, वातरोग- वायुना रोगधी वायुके रोगसे, आर्तम् पीडित पीडित, नरम् मनुष्यने मनुष्यको, भोजयेद् भोजन करावतुं भोजन करवाना चाहिए ॥ १०६-१०७ ॥

106-107. The patient afflicted with vata disorders should be given the diet of the meat-juices of the flesh of the head of the goat, or of the aquatic, wetland or carnivorous creatures prepared separately in the decoction of sida or penta-radices or deca-radices and seasoned with unctuous articles, sour curds and the three spices, and salted liberally.

वातरोगे स्वेदः —

एनैरेवोपनाहंश्च पिशितैः संप्रकल्पयेत् ॥ १०८ ॥
घृततैलयुतैः साम्लैः क्षुण्णस्त्रिभैरनस्थिभिः ।

घृततैलयुतैः धी तथा तैलधी युक्त धी तथा तैलसे युक्त, साम्लैः अम्लद्वयवाला अम्लद्रव्यवाले, अनस्थिभिः अस्थिरहित अस्थिरहित, क्षुण्णस्त्रिभैः अने छुंटीने आइर्वा और कूटकर डवाले हुए, एतैः एव ओ व इन्हीं, पिशितैः मांसोधी मांसोसे, उपनाहान् उपनाहोने उपनाहोंको, संप्रकल्पयेद् तैयार करवा ओधो तैयार करना चाहिए ॥ १०८ ॥

108-108. Poultices should be prepared from the same fleshies mixed with ghee, oil and acid articles, with the flesh well crushed, steamed and the bones removed.

एत्रोक्ताथपयस्तैलद्रोण्यः स्युरवगाहने ॥ १०९ ॥

एत्रोक्ताथ- वातप्रपत्रोना क्वाथ वातप्रपत्रोंके काथ, पयः- दूध दूध, तैल- अने तैलधी अने धी और तैलसे मरी हुई, द्रोण्यः छड़ीओ कोठियाँ, अवगाहने

अवगाहन भाटे अवगाहनके लिए, स्युः प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ १०९ ॥

109. For immersion-bath the vessel should be filled with the decoction of the leaves curative of vata or with medicated milk or oil.

स्वभ्यक्तानां प्रशस्यन्ते सेकाश्चानिलरोगिणाम् ।

स्वभ्यक्तानाम् सारी पेठे अभ्यंग करवेळ अच्छी तरह अभ्यंग किये हुए, अनिलरोगिणाम् वातरोगीओ भाटे वातरोगियोंके लिए, सेकाः परिधेका परिवेक, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ १०९ ॥

109½. Affusions are recommended after a good inunction to the patient suffering from vata-disorder.

आनूपौदकमांसानि दशमूलं शतावरीम् ॥११०॥

कुलत्थान् बदरान्प्राणांस्तिलाव्राक्षां यवान् बलाम् ।
बन्नादध्यारनालाम्लैः सह कुम्भ्यां विपाचयेत् १११

वसा- वसा वसा, दधि-आरनाल-अम्लैः भाटां ह्रीं तथा कल खट्टी दही तथा कांजीके, सह साथे साथ, आनूप- आनूप आनूप, औदक- तथा जल और प्राणीओना तथा जलवर जीवोंके, मांसानि मांसोंके, दशमूलम् दशमूल दशमूल, शतावरीम् शतावरी सतावर, कुलत्थान् कुलथी कुलथी, बदरान् और बेर, प्राणान् अण्ड उडद, तिलान् तेल तिल, राक्षाम् राक्षना राक्षना, यवान् जौ, बलाम् अने भक्षाने और बलाको, कुम्भ्याम् हंडीमा हंडीमें, विपाचयेत् पकावे पकावे ॥ ११०-१११ ॥

110-111. Cook in a pot the fleshes of wetland and aquatic creatures, deca-radices, climbing asparagus, horsegram, jujube, black gram, til, indian groundsel, barley and sida along with fat, curds, sour conjee and acid articles.

नाडीस्वेदं प्रयुजीत पिष्टैश्चानुपनाहनम् ।

तैश्च सिद्धं घृतं तैलमभ्यङ्गं पानमेव च ॥११२॥

नाडीस्वेदम् तेओने नाडीस्वेदमां उनका नाडीस्वेदमें, प्रयुजीत प्रयोग करवे, पिष्टैः च अने पानी पीसीने ओओथी और पीसकर उनमें, उपनाहम् उपनाह करवे उपनाह करे, तैः च अने तेओथी और उनसे, सिद्धम् सिद्ध करेवा सिद्ध किये, घृतम् घी घी, तैलम् तेल तैलना तथा नैलक, अभ्यङ्गम् अभ्यंग अभ्यङ्ग पानम् च एव तेओ पान करवा एवं पान करे ॥ ११२ ॥

112. Administer this in the form of kettle sudation. The paste made of these may also be used as poultice. And medicated ghee and oil prepared with this may be used as inunction and potion.

मुस्तं किण्वं तिलाः कुष्ठं सुराह्नं लवणं नतम् ।
दधिक्षीरचतुःस्नेहैः सिद्धं स्यादुपनाहनम् ॥११३॥

दधि- ह्रीं दही, क्षीर- दूध दूध, चतुःस्नेहैः अने चार स्नेहोंथी और चार स्नेहोंसे, सिद्धम् सिद्ध करेवा सिद्ध किये हुए, मुस्तम् मोश् मोश्, किण्वम् किण्व किण्व, तिलाः तेल तिल, कुष्ठम् कठ कूठ, सुराह्नम् देनहार देवदारु, लवणम् सिंघावूल् सैवव, नतम् तथा तगरना और तगरका उपनाहनम् खात् उपनाह करवे उपनाह करे ॥ ११३ ॥

113. The preparations made of nutgrass, yeast, til costus, deodar, rock-salt and indian valerian, along with curds, milk and the tetrad of unctuous articles should be used as poultice.

उत्कारिकावैखारक्षीरमावतिहौदनः ।

परण्डबीजगोधून्मयवकोलस्थिरादिभिः ॥११४॥

११२. पिष्टैश्चानुपनाहनम्-पिष्टैश्चोपनाहनम् (घ.)

११३. किण्वं-कुष्ठं (ग)

११४. उत्कारिका-उत्कारिका (घ).

सङ्कोचः सक्तं वायुमाक्षिप्य बहलं भिषक् ।
एरण्डपत्रैर्घृणीयाद्वाङ्गौ कथं विमोक्षयेत् ॥११५॥

भिषक् कैले वैद्य, सक्तम् पीयूषं वेदसायुज,
गण्डम् यो भजे लङ्का, रक्तौ रते रात्रिमें, एरण्डपत्रैः
स्नेहयुक्त, उष्णारिका- उष्णारिका उष्णारिका,
वेसवार- वेसवार वेसवार, क्षीर- दूध दूध, माष- अज
उद, तिल- तिल तिल ओदनैः सात सात, एरण्डबीज-
ओरंडांनी पीय एरण्डबीज, गोधूम- धुं गेहूं, यव-
ज्व जो, कोक- ज्वर ज्वर, स्थिरादिभिः तथा स्थिरा-
दिभिः तथा स्थिरादिभिः, बहलम् अओ गाढा, आक्षिप्य
द्वेप क्षीने लेप करके, एरण्डपत्रैः ओरंडांनी पीय
वडे एरण्डके पत्तोसे, बन्नीयाद् वाङ्गौ कथं विमोक्षयेत्
बांध देवे, कथं अने अवारमां और सुबहमें, विमो-
क्षयेत् ओही बांधवुं खोल देवे ॥ ११४-११५ ॥

114-115. The physician should give
on the painful part, a thick application
prepared of pancakes, vesavara prepara-
tion, milk, black gram, til, cooked
rice, castor seeds, wheat, barley, jujube
and ticktrefoil group of drugs, mixed
with unctuous articles. This application
should be made at night and bandaged
with castor leaves, and the bandage
should be removed the next morning.

क्षीराम्बुना ततः श्लिक्तं पुनश्चैवोपनाहितम् ।

सुश्रेद्वात्रौ दिवाचक्षं चर्मभिश्च सलोमभिः ॥११६॥

ततः पक्षी पीछे, क्षीराम्बुना दूध तथा पाणी वडे
दूध और जलसे, श्लिक्तं परिषेक क्षीने परिषेक करके,
उचः च एव क्षीने फिरसे, उपनाहितम् उपनाह लगाई

११५. बहलं-कठुलं (ग.)

॥ बन्नीयाद्वाङ्गौ कथं विमोक्षयेत्-प्रकटाय रात्रौ कथं
विमोक्षयेत् (ख.)

॥ बन्नीयाद्-प्रकटाय (ग.)

॥ कथं-कथं (घ.)

११६. क्षीराम्बुना-क्षीराम्बुना (फ.)

उपनाह लगाकर, सलोमभिः श्लिक्तं पीयूषं कोकज्वर,
कक्षीभिः आम्बुनी चर्मोसे, दिवा स्थिराभां विमोक्ष,
बहलम् आम्बुनी रात्रौ देवे बांधकर उसे, रात्रौ रात्रौ
रात्रिमें, सुबह ओरंडुं खोल दे ॥ ११६ ॥

116. Then the part should be
affused with milk and water and again
poulticed. The bandage which is
applied during the day must be of
hide containing hair, and it should
be removed at night.

फलानां तैलयोनीनामम्लपिष्टान् सुशीतलान् ।

प्रदेहानुषणाहंश्च गन्धैर्व्रातहरैरपि ॥११७॥

पावसैः कुशरैश्चैव कारयेत् स्नेहसंयुतैः ।

तैलयोनीनाम् तैलवाला तैलवाले, फलानाम् फलोंने
फलोंको, मल्लपिष्टान् अम्ल द्रव्योंकी पीसीने अम्ल
द्रव्योंसे पीसकर, सुशीतलान् शीतल सुशीतल, प्रदेहान्
क्षेपे क्षेपे लेप लगावे, स्नेहसंयुतैः अने स्नेहयुक्त
और स्नेहयुक्त, वातहरैः वातहर वातहर, गन्धैः अंध
द्रव्यों मन्थ द्रव्यों पावसैः दूधपाके पावस, कुशरैः च
एव अने कुशरोंकी गैर कुशराओसे, उपनाहान् उपनाहो।
उपनाह, कारयेत् आंधवा बांधे ॥ ११७ ॥

117-117½. Applications can be made
of oleiferous seeds well pasted with
acid articles and made very cold. And
poultices can be made of the fragrant
group of drugs curative of vata, milk
padding or kedgerie mixed with
unctuous articles.

वातरोमहृशः स्नेहयोगाः --

रुक्षशुद्धानिलातानामतः स्नेहान् प्रचक्ष्महे ॥११८॥

विषिधान् विविधव्याधिप्रसङ्गायासुतोपमान् ।

अतः हवे अतः, रुक्ष- रुक्ष क्षीरवाला रुक्ष-
क्षीरवाले, शुद्ध- तथा केवला तथा केवल, अनिलातानाम्
वायुथी पीडित रोगीओनी वायुसे पीडित रोगियोंके,

११८. प्रचक्ष्महे-प्रचक्ष्मते (ख. ग.)

विविध- नाना प्रकारका नाना प्रकारके, स्वादि. स्वाधि-
यौनी स्वाधिवीकी, ब्रह्माय अन्ति माते स्वाधिके
लिह, विविधाव् जुडा जुडा नाना प्रकारके, वस्तुतोपमान्
अमृतसमान अमृतसमान, खेहान् स्नेहोद्रे स्नेहोको,
प्रचक्षते उद्गीर्णे श्रीर्णे कहते हैं ॥ ११८३ ॥

118-118½. We shall describe the
various unctuous preparations which are
comparable to ambrosia and are curative
of various disorders in those who are
afflicted with dryness and pure vata-
provocation.

द्रोणेऽम्भसः पचेद्भाणान् दक्षमूलावतुष्यलान् ११९
यवकोलकुलस्थानां भागैः प्रस्थोन्मिलैः सह ।
पादशेषे रसे शैवेजीवनीयैः सक्कैरैः ॥ १२० ॥
तथा कर्जूरकाश्मर्यद्राक्षावदरपल्लुभिः ।
सङ्गीरैः सर्पिषः प्रस्थः सिद्धः केवलवातमुत् ॥ १२१ ॥
निरत्त्वयः प्रयोक्तव्यः पात्राभ्यञ्जनवस्तिषु ।

यव- ७५ जी, कोल- ७१२ बेर, कुलस्थानाव् अने
कुलस्थी दरेकना और कुलस्थी प्रत्येकके, प्रस्थोन्मिलैः
प्रस्थोन्मिलैः ६४ तोले, भागैः सह भागसहित भाग-
सहित, दक्षमूलाव् दक्षमूलका दक्षमूलके, चतुष्यलान्
सर्वना साथे भणी ५२ पक्ष सबके मिलित १६ तोले,
भाणान् भाणोने भाणोको, अम्भसः द्रोणे ओके द्रोण
७७भां १०२४ ताल जलमें, पचेत् पकाववा पकावे,
पादशेषे यत्पुर्थांश शेष रहेला चतुर्थांश शेष रहे हुए,
रसे क्वाथभां काथमें, सक्कैरैः साकरसहित सक्करा-
सहित, जीवनीयैः ७७जीवनीय द्रव्ये जीवनीय द्रव्य, तथा
कर्जूर- ७७जीवनीय खजूर, काश्मर्य- ७७जीवनीय काश्मर्यके
फल, द्राक्षा- ६६ द्राक्ष, बदर- ७१२ बेर, फल्लुभिः
फल्लुभिः ७७जीवनीय तथा अंजीरके, पिष्टेः उद्गीर्णे कर्जूरैः,
सङ्गीरैः दूध साथे दूधके साथ, सिद्धः सिद्ध करेला सिद्ध
किये हुए, सर्पिषः वीणा वीका, प्रस्थः प्रस्थ प्रस्थ,
केवलवातमुत् केवल वातनाशक केवल वातनाशक,
निरत्त्वयः अने हानिरहित है और हानिरहित है,
सः तेने उसका, पान- पान पान, अभ्यञ्जन- अभ्यञ्जन
अभ्यञ्जन, वस्तिषु अने वस्तिषु और वस्तिमें,

प्रयोक्तव्यः प्रयोग करेला ओर्णे प्रयोग करेला
चाहिए ॥ ११९-१२३ ॥

119-121½. Sixteen tolas of deco-radices
should be decocted in 1024 tolas
of water adding 64 tolas of barley,
jujube and horse gram. When it is
reduced to one fourth quantity, pre-
pare a medicated ghee in this decoct-
ion by taking 64 tolas of ghee
and adding milk, the paste of the
life-promoter group of drugs, sugar,
date, white teak, grape, jujube and fig.
This ghee is curative of disorders due
purely to vata. This preparation is
harmless and should be used as potion,
inunction and enemata.

चित्रकं भागरं राक्षां पौष्करं पिप्पलीं सङ्गीम् १२२
विष्टा विपाचयेत् सर्पिर्वातरोगहरं परम् ।

चित्रकम् चित्रकमूल चित्रकमूल, वासरम् ६६
सोंठ, राक्षाम् राक्षना राक्षना, पौष्करम् पुष्करमूल
पुष्करमूल, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, सङ्गीम् तथा
६६५३५३ तथा कर्जूरको, विष्टा पीप्पलीने पीसर,
सर्पिः वी वी, विपाचयेत् पकाववु पकावे परम् ते श्रेष्ठ
वह श्रेष्ठ, वातरोगहरम् वातरोहक है वातरोह-
कर है ॥ १२२ ॥

122-122½. Medicated ghee, prepared
with the paste of white flowered lead-
wort, dry ginger, indian berry,
orris root, long pepper and zedoary,
is an excellent cure for vata disorders.

बलाविल्वशृते क्षीरे घृतमण्डं विपाचयेत् ॥ १२३ ॥
तस्य शुक्तिः प्रकुञ्चो वा नखं मूर्धगतोऽनिले ।

बला-७७ बला, विल्व- अने ७७जीवनी ७७जीवनी और
विल्वकी छालसे, शृते पकावववा पकावे हुए, क्षीरे दूधभां
दूधमें, घृतमण्डम् वीणा मण्डने घृतमण्डका, विपाचयेत्

पडाववे। पकाना चाहिए, तब तेना इसके, सुक्तिः २ तोला २ तोले, प्रकुञ्चः वाः अथवा ४ तोलायु अथवा ४ तोलेका, मूर्धगते शिरोगत शिरोगत, अनिले वायुभां वायुमें, नखम् अथवा आयुं नख देना चाहिए ॥१२३३॥

123-123½. The supernatant part of ghee should be prepared with the milk boiled with sida and bael. Two or four tolas of this should be used as nasal medication (sternutatory) in condition of morbid vata affecting the head.

ग्राम्यान्पौदकानां तु मित्वाऽस्थीनि पचेज्जले १२४
तं स्नेहं दशमूलस्य कषायेण पुनः पचेत् ।
जीवकर्षभकास्फोताविदारीकपिकच्छुभिः ॥१२५॥
वातघ्नैर्जीवनीयैश्च कल्कैर्द्विक्षीरभाषिकम् ।

ग्राम्य- ग्राम्य ग्राम्य, आनूप- आनूप आनूप
पौदकानाम् अने जलचरोनां और जलचरोकी, अस्थीनि
हड्डियां, मित्वा क्षीरने फोड़कर, जले पाछीभां
जलेमें, पचेत् पडाववा पकावे, पुनः तम् स्नेहम् पछी ते
स्नेहने फिर उस स्नेहको, दशमूलस्य दशमूलना दश-
मूलके, कषायेण कषायथी कायसे, जीवक- ७१३ जीवक,
ऋषभक- १५७३ ऋषभक, आस्फोता- सारिवा सारिवा,
विदारी- विदारीकंद विदारीकंद, कपिकच्छुभिः क्षीर
कौचवीर, वातघ्नैः वायुनाशक वातघ्न, जीवनीयैः च अने
जीवनीयगणना और जीवनीयगणके, कल्कैः उड़कीथी
कल्कोसे, द्विक्षीरभाषिकम् ये भाग दूध नाभीने दो
भाग दूध डालकर, पचेत् पडाववा पकावे ॥१२४-१२५॥

124-125½. The bones of domestic wet-land and aquatic creatures should be broken to bits and cooked in water. The unctuous fluid obtained should again be cooked in the decoction of the deca-radices, adding the

१२४. ग्राम्यान्पौदकानां तु-ग्राम्यान्पौदकानां तु (क. क. क.)
१२५. वातघ्नैर्जीवनीयैश्च-वातघ्नैर्जीवनीयैश्च (ग.)

paste of Jivaka, Rishabhaka indian sar-saparilla, white yam and cowage and of vata-curative drugs or the life-promoter group of drugs and double the quantity of milk.

तत्सिद्धं नावनाभ्यङ्गात्तथा पानानुवासनात् ॥१२६॥
सिरापर्वस्थिकोष्ठस्थं प्रणुदत्याशु मारुतम् ।

सिद्धम् सिद्ध भयेत् सिद्ध हुआ, तब ते वह,
नावन- नख नावन, अभ्यङ्गात् अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, तथा
पान- पान पान, अनुवासनात् अने अनुवासनथी और
अनुवासनसे, सिरा- सिरा सिरा, पर्व- पर्व पर्व, अस्थि-
अस्थि अस्थि, कोष्ठस्थम् अने कोष्ठस्थित और कोष्ठ-
स्थित, मारुतम् वायुने वायुको, आशु शीघ्र शीघ्र,
प्रणुदति दूर करे छे दयाता है ॥ १२६॥

126-126½ By the use of this preparation as nasal medication, inunction, potion and unctuous euema, the morbid vata affecting the vessels, joints, bones and other cavities gets quickly cured.

ये स्युः प्रक्षीणमज्जानः क्षीणशुक्रौजसश्च ये ॥१२७॥
बलपुष्टिकरं तेषामेतत् स्यादमृतोपमम् ।

ये ये जा, प्रक्षीण-मज्जानः क्षीण मज्जावाला होय
क्षीण मज्जावाले हों, ये च अने येथेनां और जिनके,
क्षीणशुक्रौजसः स्युः शुक्र अने ओज क्षीण भयेद होय
शुक्र और ओज क्षीण हुए हों, तेषाम् तेथेने माटे उनके
लिए, एतत् आ यह, बलपुष्टिकरम् बलपुष्टिकारक
बलपुष्टिकारक, अमृतोपमम् अने अमृतसमान और
अमृत समान, स्यात् छे है ॥ १२७॥

127-127½. For those suffering from loss of marrow as well as those who suffer from loss of semen and vital essence, this imparts strength and robustness and acts like ambrosia.

तद्वत्सिद्धा वसा नक्रमत्स्यकूर्मचुलूकजा ॥१२८॥
प्रत्यग्रा विधिनाऽनेन नस्यपानेषु शस्यते ।

तद्वत् तेनी पेडे इसी प्रकार, सिद्धा सिद्ध डरेडी सिद्ध की हुई, नक- नक नक, मस्य- भाछडी मछजी, कूर्म- कायथा कछुआ, चुलूकजा अने युलूडनी और चुलूककी, प्रत्यग्रा ताछ ताजी, वसा वसा वसा, अनेन आ इसी, विधिना विधिधी विधिसे, नस्य- नस्य नस्य पानेषु अने पानभा और पानमें, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १२८॥

128-128½. The fresh fat of the alligator, fish, tortoise or the porpoise prepared similarly (as described above) is recommended as nasal medication and potion.

प्रस्थः स्वात् त्रिफलायास्तु कुलत्थकुडचद्वयम् ॥१२९॥
कृष्णगन्धात्वगाढकयोः पृथक् पञ्चपलं भवेत् ।
रास्त्राचित्रकयोर्द्वे द्वे दशमूलं पलोन्मितम् ॥१३०॥
जलद्रोणे पचेत् पादशेषे प्रस्थान्मिनं पृथक् ।
सुरारनालदध्यम्लसौवीरकतुषोदकम् ॥१३१॥
कोलदाडिमवृक्षाम्लरसं तैलं वसां घृतम् ।
मज्जानं च पथञ्चैव जीवनीयपलानि षट् ॥१३२॥
कस्कं दत्त्वा महास्नेहं सम्यगेन विपाचयेत् ।

त्रिकलायाः तु त्रिफला त्रिफला, प्रस्थः ओष्ठ प्रस्थ एक प्रस्थ, कुलत्थ- डण्डी कुलथी, कुडचद्वयम् छे कुडच दो कुडच, स्वात् होय होवे, कृष्णगन्धात्वक्- सुरगवानी छाल शोभाजनकी छाल, गाढकयोः अने तुवेर और भरहर, पृथक् दरेक प्रत्येक, पञ्चपलम् पांच पल पांच पल, भवेत् छेवां छेवे, रास्त्रा- रास्त्रा रास्त्रा, चित्रकयोः अने चित्रकनी और चित्रकके, द्वे द्वे छे छे पल दो दो पल, पलोन्मितम् अने पलप्रमाण और पल-

प्रमाण, दशमूलम् दशमूले दशमूले, जलद्रोणे ओष्ठ द्रोण द्रोणीमें एक द्रोण पानीमें, पचेत् पकावनां पकावे, पादशेषे अनुयांश आधी छे चोपाके शेष रहने पर, सुरा- सुरा सुरा, भारनाल- डण्डी भारनाल, दध्यम्ल- अण्डां छलीं खड़ी दही, सौवीरक- सौवीरक सौवीरक, तुषोदकम् तुषोदक तुषोदक, कोल- कोल वेर, दाडिम- दाडिम दाडिम, वृक्षाम्ल- वृक्षाम्ल और ओष्ठमया और वृक्षाम्ल, रसम् रस रस, तैल- तैल तैल, वसा- वसा वसा, घृतम् घी घृत, मज्जानम् मज्जान मज्जान, पथः च पथ अने छेवां और पथ पृथक् दरेक प्रत्येक, प्रस्थान्मितम् ओष्ठ प्रस्थ दश तोला षट् जीवनीयपलानि अने छ पल अण्णीय द्रव्येना १२४ तोले जीवनीय औषधियोंका, कलकम् दत्त्वा डेढ डण्डी कलक डालकर पनक् आ इस, महास्नेहम् महास्नेहमें महास्नेहका, सम्यक् अरार सम्यक्, विपाचयेत् पकावने पाक करे ॥ १२९-१३२॥

129-132½. Take 64 tolas of the three myrobalans, 32 tolas of horsegram, 20 tolas each of the bark of drumstick and pigeon pea, 8 tolas each of indian groundsel and white flowered leadwort and four tolas of each of the deca-radices and decoct them in 1024 tolas of water, till reduced to one fourth its quantity. Then add 64 tolas each of sura wine, sour conjee, sour curds, sauveera wine, tushodaka wine, the decoction of small jujube, pomegranate, kokam butter, oil, fat, ghee, marrow, milk and 24 tolas of the paste of the life-promoter group of drugs, and prepare the great unctuous preparation in due manner.

१२८½. नस्यपानेषु-नस्ये पाने च (फ.)

१३२ रसं तैलं-रसांस्तैलं (फ.)

१३३. कस्कं दत्त्वा-कस्कीकरण (फ.)

॥ सम्यगेन विपाचयेत्-सम्यगेभिर्विपाचयेत् (क. फ.)

सिरामज्जास्थिगे चाते सर्वाङ्गैकाङ्गरोगिषु ॥१३३॥
वेपनाक्षेपशूलेषु तमभ्यङ्गे प्रयोजयेत् ।

सिरा-मज्ज- शिरः, भ्रूज्ज- शिरः, मज्जा, अस्थिने
अने अस्थिभूत और अस्थिगत, वाने वायुभां वायुने,
सर्वाङ्ग-एकाङ्ग- सर्वाङ्ग अने श्लेष्माङ्ग सर्वाङ्ग और
एकाङ्ग, रोमिषु रोमोभां रोगमें, वेदन-वाक्षेप- कुंभ,
आक्षेप कम्प, आक्षेप, शूलेषु अने शूलभां और शूलमें,
अभ्यङ्गे अभ्यङ्ग कम्प, आटे अभ्यङ्गार्थ, तम् ते स्नेहमे
उप नेहका प्रयोजनेन येनवेः उपयोग करे ॥ १३३३ ॥

133-133½. This should be used as
inunction in morbid vata affecting the
vessels, marrow and bones, as well as in
conditions of tremors contractions and
colic, and vata disorder affecting the
entire body or only a part of the body.

निर्गुण्ड्या मूलपत्राभ्यां गृहीत्वा स्वरसं ततः ॥ १३३४ ॥
तेन सिद्धं समं तैलं नाडीकुष्ठानिलातिषु ।
हितं पामापचीनां च पानाभ्यञ्जनपूरणम् ॥ १३३५ ॥

निर्गुण्ड्याः नजोडनां निर्गुण्डोके, मूलपत्राभ्याम् मूल
अने पानाभांथी मूल और पत्रोके, स्वरसम् स्वरस
स्वरसको, गृहीत्वा कःडीने लेकर, ततः पछी तेनाथी
फिर इससे, सिद्धम् पडावेथ सिद्ध किया हुआ, समम् तेना
नेथलुं समभाग, तैलम् तैल तैल, नाडीकुष्ठ- नाडीमूल,
कुष्ठ नाडीव्रण, कुष्ठ, अनिलातिषु अने वातनी पीडा-
शोभां और वातपीडामें, पामा-अपचीनाम् च तथा पामा
अने अपचीनां एवं पामा तथा अपचीमें, पान-अभ्यञ्जन-
पान, अभ्यङ्ग पान, अभ्यङ्ग, पूरणम् अने पूरणने भाटे
और पूरणमें, हितम् हितकर्ता छे हितकारी है ॥ १३३४-१३३५ ॥

134-135. The expressed juice of
the root and leaves of the chaste tree
should be cooked with an equal quan-
tity of oil. This oil used as potion,
inunction and earfill, is beneficial in
sinuses or fistula-in-ano, dermatosis and

other vata disorders as well as in
scabies and scrofula.

कायोसास्थिकुलस्थानां रसे सिद्धं च वातनुत् ।

कार्पासास्थि- कपासिमा बिनौने, कुलस्थानात् तथा
कुलस्थाना और कुलशोके, रसे कुपाथभां रससे, सिद्धम्
च पडावेथ तैल सिद्ध किया हुआ तैल, वातनुत् वातम्
छे वातनाशक है ॥ १३३६ ॥

135½. The oil prepared with the
decoction of cotton seeds and horsegram
is also curative of vata.

मूलकस्वरसे क्षीरसमे स्थाण्यं दधि ॥ १३३६ ॥
तस्याम्लस्य त्रिमिः प्रस्थैस्तैलप्रस्थं विपाचयेत् ।
पष्ट्याह्नशर्करारास्नालवणार्द्रकनागरैः ॥ १३३७ ॥
सुपेष्टैः पलिकैः पानात्तदभ्यङ्गाच्च वातनुत् ।

क्षीरसमे दूधना समान भागवाणा दूधके समानभाग,
मूलकस्वरसे मूलांना स्वरसभां मूलीके स्वरसमें, दधि
दही, दहीको, पष्ट्याह्न त्रिषु त्रिषु तीन दिनतक, स्थाण्यम्
राखनु रखे, तस्य ते उस, अम्लस्य अभ्यङ्गना अभ्यङ्गके,
त्रिमिः प्रस्थैः त्रिषु प्रस्थथी १९२ तोलेमें, सुपेष्टैः तथा
झारी रीते उबक करेवा और अच्छी तरहसे कल्क बनावे
हुए, पलिकैः ओठ ओठ पल प्रमाणनां एक एक पल
प्रमाणके, पष्ट्याह्न- नेडीमूल मुलहठी, शर्करा-रास्ना-
सःकर, रास्ना शर्करा, रास्ना, लवण- सिंधु, लवण सैधानमक,
आर्द्रक- आहु आर्द्रक, नागरैः अने सूती और सोंठसे,
तैलप्रस्थम् ओठ प्रस्थ तैलने एक प्रस्थ तैलको, विपाचयेत्
पडावपुं पकावे, तत् ते वह, पानात् पान करवाथी
पान, अभ्यङ्गात् च अने अभ्यङ्ग करवाथी और
अभ्यङ्गसे, वातनुत् वातम् छे वातनाशक है ॥ १३३६-१३३७ ॥

136-137½. Curds should be kept
for three days in a mixture of equal
measures of the expressed juice of
radish and milk. Prepare a medicated
oil by taking 64 tolas of oil and treble
the quantity of this sour preparation

१३४ निर्गुण्ड्या.....ततः--मूलपत्रां निर्गुण्ड्यां पीडयित्वा
रसेन व (फ. व.)

१३५. नाडीकुष्ठानिलातिषु--नाडीकुष्ठानिलातिषु (फ.)

adding the paste of 4 tolas each of liquorice, sugar, india groundsel rock salt and green ginger. This oil, taken as potion and friction is curative of vata.

पञ्चमूलकषायेण पिण्याकं बहुवार्धिकम् ॥३८॥

पक्त्वा तस्य रसं पूत्वा तैलं दध्यां विपाचयेत् ।

पक्त्वाऽऽगुणेनैतस् सर्ववैतलविकारनुद ॥३९॥

संस्त्रे श्लेष्मणा वतहृते शस्तं विशेषतः ।

बहुवार्धिकम् अथ परम्परा बहुत वर्षकी, पिण्याकम् भोजने खलीको, पञ्चमूल- पञ्चभूषणा पञ्चमूलके, कषायेण अवाध्नी कायसे, पक्त्वा पञ्चानी पक्त्वाकर, तस्य रसस्य तेनो रस उसके मसको, पूत्वा आणी धधने छानकर, अगुणेन तेभा अगुणा उसमें आगुने, पक्त्वा इध्नी दूधसे, तैलप्रसरम् अथ प्रस्य तैल १४ तोले तैल, विपाचयेत् पञ्चानुं पकावे, एतत् आ यह, सर्व- सर्व सब, वात-विकारनुद वातविकारने नाश करे छे वातविकारका नाशक है, एतत् आ तैल यह तैल, श्लेष्मणा संस्त्रे अन्नी आगे भोजेना कफसंस्त्रे, वाते च वायुभा वायुमें, विशेषतः आस अन्नीने विशेषतः, सस्त्रे प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १३८-१३९ ॥

138-139½. Cook very old oil-cake in the decoction of penta-radices; strain the solution and prepare a medicated oil in this solution by taking 64 tolas of oil and eight times the quantity of milk. This oil is curative of all disorders of vata. This is specially recommended in conditions of vata associated with kapha.

यवकोलकुलस्थानां श्रेयस्वाः शुष्कमूलकात् ॥४०॥

१३८. पञ्चमूलकषायेण-पञ्चमूलकषायेण (ब.)

१३९. पक्त्वा तस्य रसं पूत्वा-पक्त्वाऽम्भसि रसे तस्मिन् (ब.)

,, पक्त्वा तस्य रसं-पक्त्वाऽम्भसि रसे (क.)

विद्वान्वाक्छिमेकैकं द्रवैरम्लैर्विपाचयेत् ।

तेन तैलं कषायेण कलाहलेः कटुभिस्तथा ॥४१॥

पिष्टैः सिद्धं महावातैरार्तः शीते प्रयोजयेत् ।

यव-कोल- अथ, यो १२ जो, यै, कुलस्थानम् अगुनी कुलधी, श्रेयस्वाः अथ पीपर गजपिप्पली, शुष्कमूलकात् यो १३ अथी सुखी मूली, विद्वान् च अने श्रीश्रीनी छान्नी और वेल्की छान, पक्त्वाये अथ अथ हर एकके, अजलिम् अजलिने ११ तोलेको, अम्लः द्रवैः अम्ल द्रवो आगे लम्ब द्रव्योंसे, विपाचयेत् पञ्चानी पकावे, तेन ते इस, कषायेण अवाध्नी कायसे, कलाहलेः आटा इणोनां अथ फलोंसे, तथा कटुभिः अने अथ द्रव्योंना तथा कटु द्रव्योंके पिष्टैः अथ अथ ककसे, सिद्धम् तैलम् सिद्ध करेना तेने सिद्ध किये हुए तैलको, शीते अथ अथ शीतल होने पर, महावातैः महावातधी महावायुसे, आर्तः पीडासेना अनुभवे पीडित अनुभव, प्रयोजयेत् उपयोगभा लेवुं प्रयुक्त करे ॥ १४०-१४१ ॥

140-141½. Take 16 tolas each of barley, jujube, horsegram, elephant pepper, dry radish and bael, and cook them in a sour solution (such as sour gruel or curds). The medicated oil prepared with this decoction along with pungent spices, should be used by the patient suffering from pernicious disorders of vata, in the cold season.

वातरोगे बलातैः—

सर्ववातविकाराणां तैलान्यन्याभ्यतः शृणु ॥४२॥

चतुष्प्रयोगान्वायुष्यबलवर्जकराणि च ।

रजःशुक्रप्रदोषघ्नान्यपत्यजननानि च ॥४३॥

निरस्यणानि सिद्धानि सर्वदोषहराणि च ।

अतः हवे अब, सर्व- सर्व आ सब, वातविकाराणां वातविकारनेभा उपयोगी अनार वातविकारोंमें प्रयुक्त होनेवाले, अन्यानि श्रीनां दूसरे, तैलानि तेने तैलोंको, शृणु आंशो सुनो, चतुष्प्रयोगाणि ते तेनेने आर

प्रकारे प्रयोक्तुं शक्यं ये ये तैल चार प्रकारसे प्रयुक्त हो सकते हैं, आयुष्य-बल-अयुष्य, बल, आयुष्य, बल, वर्ण-कराणि च अने पक्षों के अनुसार हैं और वर्ण-कर हैं, रजः-शुक्ल-प्रदोषज्ञानि दोषोप अने शुक्लोपक्षों के अनुसार हैं अर्थात् और शुक्ले दोषोंके हरनेवाले हैं, अपत्यजननानि च सन्तान उत्पन्न करनेवाले हैं, निरवयवनि तुकसान करनेवाले नहीं हैं, सिद्धाणि अक्षीर हैं अक्षीर हैं, पर्वदोषहराणि च अने सर्वा दोष करनेवाले हैं और सब दोष हरनेवाले हैं ॥ १४२-१४३ ॥

142-143. Listen now to the description of other preparations of oils that are beneficial in all disorders of vata that can be used in all the four therapeutic modes, that are promotive of longevity, strength and complexion, that are curative of menstrual and seminal disorders, which are inductive of procreation, and which are free from harmful effects and are generally curative of all kinds of morbidity.

सहाचरतुलायाश्च रसे तैलाढकं पचेत् ॥१४२॥
मूलककादशपलं पयो दत्त्वा चतुर्गुणम् ।
सिद्धेऽस्मिञ्चर्कराचूर्णादिष्टादशपलं भिषक् ॥१४५॥
विनीय दारुणेष्वेतद्वातव्याधिषु योजयेत् ।

सहाचरतुलायाः च सहाचरना ओंके तुला सहाचरके ४०० तोले, रसे अर्थात् कायमें, तैलाढकं ओंके आढक तैल २५६ तोले तैल, पचेत् पक्षावपुं पकावे, मूलककाव सहाचरना भूने ३६६ सहाचरके मूलका कक दवा-पलम् ६३ पल ४० तोले, चतुर्गुणम् अने आरगलुं और चौगुना, पयः दूध दूध, दूधवा नाभीने डालकर, सिद्धे अस्मिन् सिद्ध करेवा ओंमा सिद्ध होने पर इसमें, चर्कराचूर्णादि साक्षरतुं यूर्णं चीनीका चूर्ण, अष्टादश-

पलम् आक्षर ५६ ७२ तोले विनीय भेषजीने मिलाकर, भिषक् वैद्य वैद्य, दारुणेषु भेषजं दारुण, वातव्याधिषु वात व्याधियोंमें वातव्याधियोंमें, एतच्च ओंमे इसका, प्रयोजयेत् भेषजुं प्रयोग करे ॥१४४-१४५॥

144-145. Prepare a medicated oil in 400 tolas of the decoction of crested purple nail dye, by using 256 tolas of oil and adding 40 tolas of the paste of radish and four times the quantity of milk. The physician should use this oil mixed with 72 tolas of powdered sugar, in severe types of vata-disorder.

श्वदंष्ट्रास्वरसप्रस्थौ द्वौ समौ पयसा सह ॥१४६॥
षट्पलं शृङ्गवेरस्य गुडस्याष्टपलं तथा ।
तैलप्रस्थं विपकं तैर्दद्यात् सर्वाभिलातिषु ॥१४७॥
जीर्णे तैले च दुग्धेन पेयाकल्पः प्रशस्यते ।

पयसा सह दूधनी साथे दूधके साथ, समौ द्वौ सम अर्थात् सम समयमें, श्वदंष्ट्रा गोभक्षुना गोखरुका, स्वरसप्रस्थौ स्वरस ओं प्रस्थ स्वरस १२८ तोले, शृङ्ग-वेरस्य स्रुं शृङ्गवेर, षट्पलम् ७ पल २४ तोले, गुडस्य तथा गोण तथा गुड, अष्टपलम् आठ पल ३२ तोले, तैः तैःओंभी इनसे, विपक्वं पक्षावपुं पकाया हुआ, तैलप्रस्थं ओंके प्रस्थ तैलेने ६४ तोले तैल, सर्वा-भिलातिषु सर्वा वातव्याधिओंमा सब वातरोगमें, दद्यात् देवुं देवे, तैले जीर्णे च अने तैल भयी वर्त और तैल जीर्णे होने पर, दुग्धेन दूधनी साथे दूधके साथ, पेयाकल्पः पेयाने उपयोग पेयाप्रयोग, प्रशस्यते प्रशस्त है प्रशस्त है ॥ १४६-१४७ ॥

146-147. Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of oil along with 128 tolas of the expressed juice of small caltrops, equal quantity of milk,

१४६. श्वदंष्ट्रा.....पयसा सह-श्वदंष्ट्रायाः कषायस्य द्वौ प्रस्थौ पयसा समौ (क.)

१४७. षट्पलं-कट्पलं (ब.)

१४५. पयो दत्त्वा-पक्त्वा क्षीरे (ड.)

चतुर्गुणम्-चतुर्गुणे (ब.)

24 tolas of dry ginger and 32 tolas of gur. This should be administered in all kinds of disorders of vata. After the dose of oil has been digested the regimen of this gruel along with milk is recommended.

जलाशतं गुडूच्याश्च पादं रास्नाष्टभागिकम् ॥१४८॥

जलादकशते पक्त्वा दशभागस्थिते रसे ।

दक्षिमस्तिवक्षुनिर्यायुक्तैस्त्वैलादकं समैः ॥१४९॥

पचेत् साजपयोऽर्घाक्षैः कल्कैरेभिः पलोन्मिश्रितैः ।

शटीसरलदावैलामञ्जिष्टागुरुचन्दनैः ॥१५०॥

पञ्चकान्तिविषासुस्तर्पणीहरेणुभिः ।

यष्ट्याहसुरसव्याघ्रनखर्षभकजीवकैः ॥१५१॥

पलाशरसकस्तूरीनलिकाजातिकोषकैः ।

स्पृक्काकुङ्कुमशैलेयजातीकटुफलाम्बुभिः ॥१५२॥

त्वचाकुन्दुलकपूरतुलकश्रीनिवासकैः ।

लवङ्गनखककोलकुष्ठमांसीप्रियङ्गुभिः ॥१५३॥

स्थौणेतगरध्यामष्वामदनपल्लवैः ।

सनागकेशरैः सिद्धे क्षिपेच्चात्रावतारिते ॥१५४॥

पत्रकल्कं ततः पूतं विधिना तत् प्रयोजयेत् ।

जलाशतम् अर्धो से। पल बला ४०० तोले, गुडूच्याः पादम् अर्धो। अर्धुर्धांश्च गुडूची १०० तोले, रास्ना- रास्ना रास्ना, अष्टभागिकम् च अर्धमे। अर्ध ५० तोले, जलादकशते ओओने से। अर्धेक जलभां इनको २५६०० तोले जलमें, पक्का पकावीने पकाकर, रसे अर्धारे क्ताथ जब काय, दशभागस्थिते दशभा भाभेने। रहे त्थारे तेभा २५६० तोले रह जाय तत्र उसमें, समैः

१५१. अतिविषा-अतिविषा (घ.)

१५२. स्पृक्का-शुक्का (द.)

१५३. त्वचाकुन्दुल-त्वककुन्दुल (व. झ.)

" " -स्वक्चन्दनैला (त. द. घ.)

" " -स्वक्कन्दुरक (घ.)

१५४. सनागकेशरैः-सनागकेशरैः (घ.)

सम प्रमात्रुभां तत्र प्रमाणमें, दक्षिमस्तु इली तुं मस्तु दक्षिका वस्तु, इक्षुनेरांश्च- शेरडीने। २५ इक्षुरव, कुकैः अने शुक्रांभी साथे और शुक्र मिलकर, नैलादकम् ओक आठे नैलमें २५६ तोले नैल साजपयो-अर्धोभांः अर्धभा भागभा अकरीना इध साथे अर्धे भागभा बकरीका इध, पलोन्मिश्रितैः अर्धे पल पल ओठवां और प्रत्येक ४ तोले सनागकेशरैः नैलाकेशरैः साथे नयकेकरके साथ, जडी- कुपूरकेशरी केशर, मालदार- साथ, देवदार सरल, देवदार पला- पली ओखी ओटी इलाची, मञ्जिष्ठा- पला अर्धेक, अगुरु-चन्दनैः अर्धेक, अ-दन अदन, अर्धेक, पञ्चक- पञ्चक पञ्चक, अतिविषा- अतिविषा इध अर्धेक, सुस्त-सूर्पणी- नागध्याम, सुदध्याम सुस्ता, सूर्पणी, हरेणुभिः हरेणु हरेणुका, यष्ट्याह- ओठीभां सुलहकी, खुरस- तुलसी सुला, व्याघ्रनख- व्याघ्रनख व्याघ्रनख, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक, जीवकैः अर्धेक जीवक, पलाशरस- पलाशः पलाशरस, कस्तूरी- कस्तूरी कस्तूरी, नलिका- नलिका नलिका, जातिकोषकैः अर्धोत्री जावित्री, स्पृक्का- स्पृक्का स्पृक्का, कुङ्कुम- कुङ्कुम कुङ्कुम, शैलेय- शैलेय शैलेय, जाती-कटुफल- अर्धेक जाती कटुफल, लवङ्गकस्तूरी, अम्बुभिः अर्धो। मेत्राला, त्वचा- त्वचा त्वचा लचीनी, कुन्दुरु- कुन्दुरु कुन्दुरु, कर्पूर-तुलक- कर्पूर, तुलक कर्पूर, तुलक, श्रीनिवासकैः श्रीनिवास श्रीनिवास, लवङ्ग-लवङ्ग लवङ्ग लौंग नली, ककोल-कुष्ठ- ककोल, कटु शीतलचीनी, कूठ, मांसी- अर्धभांभी अर्धभांसी, त्रिप्रङ्गुभिः त्रिप्रङ्गु त्रिप्रङ्गु, स्थौणेत- स्थौणेत स्थौणेत, तगरध्याम- तगर, ध्याम तगर, ध्यामक, वचा- वचा वचा, मदनपल्लवैः भीरुभां पल्लव मैतफलके पल्लव, एभिः ककैः आ ५०भांभा ५६ साथे इनका कल्क डालकर, पचेत् पकावुं पकावे, सिद्धे च सिद्धे करे सिद्ध होने पर, अत्र अवसादिते तेने उतारीने इनको उतारकरके, पत्रकल्कम् पत्रकल्क पत्रकल्क, क्षिपेत् नाभवे डाले, तत्र ते पछी फिर पूतम् तत् गावीने तेने। छानलेकर उसको, विधिना विधिपूर्वक विधिते, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ १४८-१५४॥

148-54 Take 400 tolas of sida, one fourth part of guduch and one

eighth quantity of indian groundsel. and cook in 25600 tolas of water till it is reduced to one tenth of the quantity. Prepare 256 tolas of oil with this decoction, adding equal quantities of whey, sugar-cane juice and vinegar along with half the quantity of goat's milk and the paste of four tolas of the leaves of each of the following drugs:— zedoary, long leaved pine deodar small cardamom, indian madder, eagle wood, sandal, himalayan cherry atea, nut grass, wild bean, pea, liquorice, holy basil, shell Rishabhaka, Jivaka, palas juice, musk, hairy onosma, buds of spanish jasmine melilat, saffron, lichen, nutmeg, musk mallow fragrant sticky mallow, cinnamon, resin of indian olebanum, camphor, liquid storax, yellow resin, cloves shell cubeb pepper, costus, nardus, perfumed cherry, glory tree, indian valerian, ginger grass, sweet flag, sprouts of emetic nut and fragrant poon. This should then be strained and the paste of fragrant drugs be added to it and administered duly.

आसं कासं ज्वरं हिक्कां छर्दिं गुल्माच्च अतं क्षयम् ॥
ह्रीहृशोषावपस्मारमलक्ष्मीं च प्रणाशयेत् ।
बलातैलमिवं श्रेष्ठं वातघ्नाधिनिनाशनम् ॥१५६॥
(अग्निवेशाय गुण्या कृष्णात्रेयेण भाषितम् ।)

इति बलातैलम् ।

आसम् कासम् ते तेन श्वासः, कासं वह तैलं श्वात्, कास, ज्वरम् अथ ज्वर, हिक्काम् हेड्डी हिक्का, छर्दिम् उड्डी छर्दि, गुल्माम् शुद्धं गुल्म, क्षयम् क्षयं क्षत, क्षय क्षत, क्षय, ह्रीहृशोषो ह्रीहृश. शोष ह्रीहा, शोष,

१५५. हिक्कां—मूर्च्छा (क. त. द. व. ञ)

अपस्मारम् अपस्मार अपस्मार, मलक्ष्मीम् च अग्ने अलक्ष्मीने। जीव अलक्ष्मी इत्यन्ता, प्रणाशयेत् नाश करे के नाश करता है, वातघ्नाधिनिनाशनम् वातरोनका, निनाशनम् नाश करनेवाला नाशक, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, इदम् आसम् बलातैलम् अलातैल बलातैल, गुण्या यद्गु गुह, कृष्णात्रेयेण कृष्णात्रेये कृष्णात्रेये, अग्निवेशाय अग्नि-वेशने अग्निवेशको, भाषितम् कही अलातैल के कहा है ॥ १५५ ॥ इति आसम् बलातैलम् अलातैल के बलातैल है ।

155-156½. This excellent Sida oil is curative of vata disorders in general and particularly of dyspnea, cough, fever hyecup. vomiting, gulma, pectoral lesions, cachexia, splenic disorders, consumption, epilepsy and lack-lustre appearance. (This has been taught to Agnivesa by his guru Krishna Atreya). Thus has been described the Sida oil.

वातरोगे अमृताद्यं तैलम्—

अमृतावास्तुलाः पञ्च द्रोणेष्वष्टस्रां पचेत् ॥१५७॥
पादशेषे समक्षीरं तैलस्य द्वायाढकं पचेत् ।
पलासांसीनतोशीरसारिककुष्ठवन्दनैः ॥१५८॥
बलातामलकीमेदाशनपुष्पधिजीवकैः ।
काकोलीक्षीरकाकोलीभावावधतिबलानलैः ॥१५९॥
महाभावणिजीवन्तीविदासैकपिकच्छुभिः ।
शतावरीमहामेदाकर्कटारुणाद्रेणुभिः ॥१६०॥

१५७. अमृतावास्तुलाः पञ्च—द्रुणाः पञ्च गुड्यास्तु

(क. व. छ. त. फ.)

१५८. पला—चला (छ. फ.)

१५९. बलातामलकी.....जीवकैः—शतपुष्पावलामेदामहामेदधि-जीवकैः (व. ञ.)

—शतपुष्पावलामेदामहामेदहिजीवकैः (घ.)

१६०. महाभावणि—सहामावणी (व.)

॥ महामेदा—तामलकी (घ. त.)

वन्नागोक्षुरकैरण्डराक्षाकालावहाचरैः ।
वीराश्लकिमुस्तत्वक्षपत्रर्षभकालकैः ॥१६१॥
सहैलाकुङ्कुमसृकात्रिदशाहैश्च कार्षिकैः ।
मन्त्रिष्ठायास्त्रिकर्षेण मधुकाष्टवलेन च ॥१६२॥
कश्कैस्तत्र क्षीणवीयाग्निबलतन्मूढचेतसः ।
उन्मादादत्यपस्वारेराताश्च प्रकृतिं नयेत् ॥१६३॥
वातव्याधिहरं श्रेष्ठं तैलाग्र्यममृताह्वयम् ।
(कृष्णाग्नेयेण गुरुणा भाषितं वैद्यपूजितम् ॥१६४॥)

इत्यमृताद्यं तैलम् ।

अमृतायाः भर्गो गिलोय, पञ्च तुलाः पाच्य तुलाने
२००० तोलेको, अपाङ्ग पाण्डु तिल, कष्टसु द्रोणेषु आठ
द्रोण्युमां ८१९२ तोलेमें, पचेत् पडावपी पकावे, बाद-
शेषे अतुथांश्च आडी रहे त्पारे चतुर्थांश शेष रहने पर,
समक्षीरम् समान प्रमात्र्युमां द्वे सार्धे समभागमें इध
डाककर, तैलस्य तैल तैल, ह्याडक ५१२ तोले,
कार्षिकैः अने तेमां अडक अडक ५१२ तोलेमें एकएक तोला,
पडा- नान्दी मेलेथी छोटी इलायची, मांसी-नत- नडा-
मांसी, तगर कटायांसी, तगर, उक्षीर- काणो ११ तोला स्व,
साहिवा- साहिवा साहिवा, कुष्ठ-चन्दनै. कठ, अ-रुण कूठ,
चन्दन, बला- अला बला, तामसकी- तामसकी मुंहे
आंवला, मेदा- मेदा मेदा, अतपुष्पा- शतपुष्पा सोया,
अवि- अवि अवि, जीवकैः ७५८ जीवक काकोली-
काकोली, क्षीरकाकोली- क्षीरकाकोली क्षीर-
काकोली, अश्वत्थी- अश्वत्थी अश्वत्थी, अतिवला-अति-
वला अतिवला, नखः नखः नख, महाश्रावणि- महा-
श्रावणी महाश्रावणी, जीवन्ती- श्वन्ती जीवन्ती, विदारी-
विदारी ३६ विदारी, कविकच्छुभिः कोथी कौबवीज,
अतावरी- शतावरी शतावर, महामेदा- महामेदा महा-
मेदा, कर्कटाक्ष्या- काकडासींगी, हरेणुभिः
हरेणु हरेणुका, वन्ना-गोक्षुरक- १०८, भोभरु, ववा,
गोखरु, परण्ड-रास्ना और ३, रास्ना एण्ड, रास्ना,
काका- काका काला, सहाचरैः सहाचर सहाचर,
वीरा- वीरा वीरा, अश्लकि- अश्लकी शलकी, मुस्त-त्वक्-

मेध, तम मोषा, हलचीनी, पत्र- तेजपत्र तेजपत्र,
क्षपसक ५५५८ क्षपसक, बालकैः सुमथी नागो
गन्धवाला, सहा- एका- सहा नान्दी मेलेथी सहा,
छोटी इलायची, कुङ्कुम-सृका- केसर, सृका, केसर
सृका, त्रिदशाहैः च अने देवदारु और देवदारुका, कश्कैः
५६३ नान्दी कश्क हलकर, मन्त्रिष्ठायाः ५१२ मजीठ,
त्रिकर्षेण त्रिषु ३५ तीन तोले, मधुकाष्टवलेन च अने
मेडीमध आठ पडा नान्दी और मुलहरी ३२ तोले
डाककर, पचेत् पडावपुं सिद्ध करे. तत् ते तैल यह
तैल, क्षीण-जीव- क्षीणजीव- जीवक्षीण, अश्वत्थ- क्षीण
अश्वि अने क्षीण अश्वत्थाने क्षीणाग्नि, क्षीणक,
संमूढचेतसः तथा मूढ चित्तवाणाने तथा मूढ चित्तवालेको,
उन्माद- अने उन्माद और उन्माद, अरति- मेथेनी
मेथेनी, अपस्वारेः तथा अपस्वाराथी तथा अपस्वारके,
आर्ताश्च च पीडायेवाग्नेने रोगियोंको, प्रकृतिम् बचेत्
स्वस्थ करे छे प्रकृतिमें छे आता है. गुरुणा शुभु गुरु.
कृष्णाग्नेयेण कृष्णाग्नेये कृष्णाग्नेये, भाषितम् उद्धेतुं कदा
हुथा, वैद्यपूजितम् वैद्यकी पूज्युं वैद्यो पूजित,
अमृताह्वयम् आ अमृताह्वय नान्दी तैल यह अमृताह्वय
नामक तैल, तैलाग्र्यम् तैलाग्र्य उतम तैलोंमें उतम, श्रेष्ठम्
वातव्याधिहरम् अने श्रेष्ठ वातव्याधि हरनार छे
और श्रेष्ठ वातव्याधिहर है ॥ १५७-१६४ ॥ इति आ
यह, अमृताह्वय तैलम् अमृताह्वय तैल छे अमृताह्वय तैल है ।

157-164. Decoct 2000 tolas of
guduch in 8192 tolas of water till
reduced to one fourth its quantity.
Prepare a medicated oil in this
solution by adding 512 tolas of til oil
and equal quantity of milk along with
the the paste of one tola each of carda-
mom. nardus. indian valerian. cuscus,
indian sarsaparilla, costus, sandal, sida,
ground phyllanthus, Meda, dill seed,
Ridhi, Jivaka, Kakoli, Kshira-kakoli
small east indian globe thistle, evening
mallow, shell, east indian globe
thistle, cork swallow wort, white yam,

१६१. वीराश्लकि.....बालकैः-वीरासहैक्षपत्रर्षभकालिका

कार्षिकैः (द. व.)

१६२. सहैला-महैला (अ. क. व.)

१६४. अमृताह्वय-अमृतोपमम् (व.)

cowage, climbing asparagus, Mahameda, galls, pea, sweet flag, indian caltrop, castor, indian groundsel, dark blue creeper, crested purple nail dya, climbing asparagus indian olebanum, nut-grass, cinnamon cassia cinnamon, Rishabaka, fragrant sticky mallow, wild black gram, large cardamom saffron, melilol, deodar three tolas of indian madder and 32 tolas of liquorice. This medicated oil restores the health of those affected with loss of semen, gastric power and vitality and of those who are deluded of mind, and also of those who suffer from insanity and epilepsy. This foremost of medicated oils, which is curative of vata-disorders, is known by the name of Amrita or Gaduch oil. (This oil described by the preceptor Krishna Atreya is held in high regard by the physicians). Thus has been described the compound Gaduch oil.

वातरोगे रास्नातैलम्—

रास्नासहस्रानैर्युहे तैलद्रोणं विपाचयेत् ।

गन्धैर्हैमवतैः पिष्टैरेलाचैश्चानिलातिनुत् ॥१६५॥

कल्पोऽयमश्वगन्धायां प्रसारण्यां बलाद्वये ।

काथककपयोभिर्वा बलादीनां पचेत् पृथक् ॥१६६॥

इति रास्नातैलम् ।

रास्नासहस्र- ओक इत्येव पक्षे रास्नानां रास्नाके चार हजार तोले, निर्युहे कपः काथमें, तैलद्रोणम्

१६५. विपाचयेत्—विपाचितम् (ब.)

१६६. कल्पः—कल्कः (त.)

१. कल्पोऽय- बलाद्वये—एष कल्पस्तु बलयोः प्रसारण्याश्वगन्धयोः (ब. ब.)

२. —एष कल्पोऽश्वगन्धाया बलातिबलास्तथा (ब.)

३. —एष कल्पोऽश्वगन्धायाः प्रसारण्या बलाद्वयोः (क.)

४. पचेत् पृथक्—पृथक् पचेत् (ब.)

ओक श्लेष्म तैल तैल १०२४ तोले, हैमवतैः डिमालयभा डिपक्ष यथेव डिमालयमें डोनेवाले, गन्धैः सुगंधी १०००० गन्ध द्रव्योंसे एलाचैः तथा नान्नी ओलथी चजेरेना तथा एलादिके. पिष्टैः च कल्क सार्थे कल्कसे, विपाचयेत् पकावपु पकावे अनिलातिनुत् ओ वात- अश्वगन्धि मटाडना के यह वातपीडनाशक है, अथ कल्पः आ कल्प प्रभाषे इस कल्पक अनुसार, अश्व- गन्धाया अश्वगन्ध तैल अश्वगन्धा तैल, प्रसारण्या प्रसारणी तैल प्रसारणी तैल, बलाद्वये अने अने बलानां तैल तैयार करवाना आने के और दोनों बलाओंके तैल तैयार किये जाते हैं, बलादीनाम् अथवा अश्व चजेरेना या बलादिके. काथ-कल्क-पयोभिः वा काथ, कल्क अने दूध सार्थे काथ, कल्क और दूधसे, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, पचेत् तैल पकावपु तैल पकावे, इति रास्ना- तैलम् आ रास्ना तैल है रास्ना तैल है १६५-१६६ ॥

165-166. Prepare a medicated oil taking 1024 tolas of oil and cooking it in 4000 tolas of the decoction of indian groundsel along with the paste of the fragrant group of drugs grown in the Himalayas, as well as the cardamom group of drugs. This oil is curative of vata. Similarly may be prepared the medicated oil of winter cherry, chinese moon creeper and the two varieties of sida or the medicated oil of sida and other drugs may be prepared using these drugs individually in the form of decoction, paste or milk. Thus has been described the Indian Groundsel oil.

वातरोगे मूलकायं तैलम्—

मूलकस्वरसं क्षीरं तैलं दध्यम्लकाजिकम् ।

तुल्यं विपाचयेत् कर्कैर्बलाच्चित्रकसैन्धवैः ॥१६७॥

१६७. तुल्यं...सैन्धवैः—तैलं विपाचयेत् कर्कैः बलाक्षिमुकसैन्धवैः (ब.)

२. बलाच्चित्रकसैन्धवैः—बलाक्षिमुकसैन्धवैः (क.)

३. बला—बला (ब.)

पिप्पल्यसिक्विषाण्डावविकागुरुशिष्टुकैः ।

मल्लातकवचाकुडुश्वदंष्ट्राविश्वमेधजैः ॥१६८॥

पुष्कराद्दशटीबिल्वशताह्वाननदारुभिः ।

तप्तिस्त्रिं पीतनन्मुद्यान् हन्ति वातात्मकाग्गदान् ।

इति मूलकायं तैलम् ।

तुल्यम् सप्त प्रमाणाभां त्रयभाग, मूलकस्वरचः
भूषाणे २५२५ मूलीका स्वरस, क्षीरम् दूध दूध, तैलम्
तेल तैल, दुध्मल आटुं ६६१ श्वदंष्ट्री, काञ्जिकम्
अने डां७ ओओने और कांजी इतक, बला-चित्रक-
अथा, शिचक बला, चित्रक, सैन्धवैः सैन्धव सैन्धव-
पिप्पली- पीपर पिप्पली, अतिविषा- अतिविषा अतिविषा,
रास्ना- रास्ना रास्ना, चविका- चविक वविका, अगुरु-
अगर अगुरु, शिष्टुकैः सरगवानां भूषाणी छात्र सहजन-
जङ्गली छाल, मल्लातक- शिष्टुमे, मिलावा, वचा-कुष्ठ- ५५
५५ वचा, कूठ, श्वदंष्ट्रा- गोभद्र गोखरु, विश्वमेधजैः सूँ
सौंठ, पुष्कराद्द- पुष्करभूषा पोंहकरमूल, शटी- ५५२
५५२ कायली कचूर, बिल्व- पीली बिल्वका जड, शताह्व
शताह्व सोया, क्त-दारुभिः तगर अने देवदारुना तगर
और देवदारुके, कर्कैः ५५५ साथे कर्कके साथ, विषा-
चयेव पकावना पकावे सिद्धम् तत्र सिद्ध करेव ते तेल
सिद्ध किया हुआ वह तैल, पीतम् पीतम् आतम्
पीनेपर, अतुयमान् अति अथ कर अति उग्र, वातात्मकान्
गदान् वातरोगीने वातरोगीको, हन्ति हन्ति छे नष्ट करता
है ॥ १६७-१६९ ॥ इति आ यह, मूलकायम् मूलकाय
मूलकाय, तैलम् तैल छे तैल है ।

167-169. Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of oil and cooking it in equal quantities of radish-juice, milk, sour curds and sour conjee, adding the paste of sida, white flowered leadwort, rock salt, long pepper, eaglewood, drumstick, marking nut, sweet flag costus, indian caltrops,

dry ginger orris root, zedoary, hiel, dill seed, indian valerian and deodar. This medicated oil, when taken as lotion, cures even very severe types of vata-disorders. Thus has been described the Compound Radish oil.

वातरोगे वृषमूलादितैलम् —

वृषमूलगुडूचयोश्च त्रिशतस्य शतस्य च ।

चित्रकात् साध्वगन्धाच्च काये तैलाढकं पचेत् १७०

सक्षीरं वायुना भग्ने दद्याजर्जरिने तथा ।

प्राक्तैलावाप सिद्धं च भवेदेतद्गुणोत्तरम् ॥१७१॥

इति वृषमूलादितैलम् ।

त्रिशतस्य असे। असे। पक्ष ८००-८०० तौल,
वृषमूल- अट्टसाला मूल वायमूल गुडूचयोः च अने
गणै। और मिलेव साध्वगन्धात् अश्वगन्धा अध्वगन्धा,
चित्रकात् च अने शिचक और चित्रक अतस्य च से। से।
पक्ष ४००-४०० तौले, काये सक्षीरम् ओओना ५५५ भां
दूधसहित इसके साथमें दूधके साथ, तैलाढकम् ओक
आढक तैल तैल २५६ तौले, पचेव पक्षःपुं पिद करे,
वायुना भग्ने वायुमी भग्ने वायुसे भग्न, तथा जर्जरिने
अने अर्जरित यथेक्षाने तथा अर्जरित भंगवालांके,
दद्याव ते देवुं इसे देना चाहिए, प्राक्तैल- पूर्वैका
तैलना पूर्वोक्त तैलके, आवापसिद्धम् द्रव्य साधे
सिद्ध करवाना आवे तो द्रव्योंके प्रयोगसे सिद्ध किया
जाय तो, एतत् च अ यह, गुणोत्तरम् गुणुभां श्रुति-
वाणुं अधिक गुणवान, भयेव थाय छे होता
है ॥ १७०-१७१ ॥ इति आ यह, वृषमूलादितैलम्
वृषमूलादि तैल छे वृषमूलादि तैल है ।

170-171. Prepare a medicated oil by taking 256 tolas of til oil and cooking it in 800 tolas of the decoction of vasaka-roots and guduch, and 400 tolas of the decoction of white flowered

१७०. वृषमूल-गुडूचमूल (य.)

१७१. चित्रकात् साध्वगन्धा-अश्वगन्धाचित्रकयोः (य. क.)

leadwort, winter cherry and milk
This medicated oil should be prescribed
in fractured or carious conditions of
bone due to vata. If this oil is pre-
pared with the previously described
medicated oils, the potency of its action
becomes doubly intensified (dynamisa-
tion). Thus has been described the
Compound Vasaka-roots oil.

वातरोगे मूलकतैलम्—

रास्नाशिरीषश्च्यव्याङ्गुलीसहचरामृताः ॥१७२॥

स्योनाकदारुशम्पाकहयगन्धत्रिकण्टकाः ।

एषां दशपलान् भागान् कषायमुपकरयेत् ॥१७३॥

रास्ना-शिरीष-रास्ना, शिरीष रास्ना, शिरीष, च्यव्याङ्ग-
जेलीमध मुलहठी, गुण्ठी- मुँठ सोठ, सहचरा- सहचर
सहचर, अमृताः गणै गिलोय, स्योनाक- श्योनाक
श्योनाक, दारु-शम्पाक- देवदार, शम्पाक देवदार,
अमरतास, हयगन्धा- अश्वगन्धा अश्वगन्धा, त्रिकण्टकाः
अने जेभरु और गोखरु, एषाम् ओ देरकेने। इनके
प्रत्येकके, दशपलान् दश दश पल ४०-४० तोले,
भागान् भाग धर् भाग लेकर, कषायम् कषाय काय,
उपकरयेत् बनाववे। तैयार करे ॥ १७२-१७३ ॥

172-173. Prepare a decoction by
taking 40 tolas of each of indian
groundsel, siris, liquorice, dry ginger,
crested purple nail dye, guduch, indian
colosanthus, deodar, purging cassia,
winter cherry and indian caltrops.

ततस्तेन कषायेण सर्वगन्धैश्च कार्षिकैः ।

दध्यारनालमाषाम्बुमूलकेशुरसैः शुभैः ॥१७४॥

१७३. स्योनाकदारुशम्पाक-श्योनाक दारुक मांसी (४.)

१. शम्पाक-शम्पासी (४.)

१७४. माषाङ्गु-माषाङ्गु (४.)

पृथक् प्रस्थान्मितैः सर्वैश्च तैलप्रस्थं विपाचयेत् ।

ह्रीहमूत्रग्रहश्वासकाशमारुतरोगनुत् ॥१७५॥

एतन्मूलकतैलाख्यं वर्णायुर्वलवर्धनम् ।

इति मूलकतैलम् ।

तत हेतु ते पछी ते तदनन्तर उस, कषायेण
अनाथरी कायसे, कार्षिकैः अने ओके ओके कर्षभा और
एक एक तोला प्रमाण, सर्वगन्धैः च सर्व गंधा साथे सब
गन्धोंके कलकसे, प्रस्थान्मितैः प्रस्थ ओटला ६४ तोले
जितने पृथक् ओला ओला पृथक् पृथक्, शुभैः शुभ
शुभ, दधि- दही दही, आरनाल- आरनाल आरनाल,
माष-जम्बु- अजमेने कषाय उड़का काय, मूलक-इक्षुरसैः
मूलांश रस अने शेरडीने रस ओलोनी मूली और
इक्षुरा रस इनके, सार्धम् साथे साथ, तैलप्रस्थम् ओके
प्रस्थ तेले ६४ तोले तैल, विपाचयेत् पकवतुं पकावे,
मूलकतैल- मूलकतैल मूलकतैल, आख्यम् नामक,
एतत् आ तेले यह तैल, ह्रीह-मूत्रग्रह- प्लीहा, मूत्रग्रह
ह्रीहा, मूत्रग्रह, श्वास-कास- श्वास, कास श्वास, कास,
मारुतरोगनुत् अने वातरोगने हूर डेरनार छे और
वातरोगका नाशक है, वर्ण-आयुः-बल- तथः पुरु, आयुध
रामध अक्षने वर्ण, आयु एवं बलको, वर्धनम् वर्धनरार
के बढ़ानेवाला है ॥ १७४-१७५॥ इति आ यह,
मूलकतैलम् मूलकतैले छे मूलकतैल है ।

174-175. Prepare a medicated oil
by taking 64 tolas of til oil and
cooking it in the above-said decoction
along with 64 tolas each of curds,
sour congee, decoction of black gram,
juices of good quality of radish and
sugar cane, adding one tola of the

१७४. प्रस्थान्मितैः सर्वैः-प्रस्थान्मितैः सिद्धम् (४.)

१. प्लीहमूत्रग्रह-प्लीहा मूत्रग्रह (ग. च. त. द. व. ष.)

१७५. एतन्मूलकतैलाख्यं-रास्नातैलाख्यं रुपांतं

(क. द. त. व. फ.)

१. तैलाख्यं-तैलाख्यं (ग. द. व. फ.)

१. वर्णायुर्वलवर्धनम्-पुनर्वसुनिर्दिष्टम् (द.)

१. इति मूलकतैलम्-इति रास्नातैलम् (व. ष.)

१. -इति रास्नातैलम् (व.)

paste of each of the fragrant group of drugs. This oil known as the Medicated Radish oil is curative of splenic disorders, retention of urine, dyspnea, cough and other vata disorders. It is also promotive of complexion, life and vitality. Thus has been described the Medicated Radish oil.

वातरोगे अन्ये तैलयोगः—

यवकोलकुलस्थानां मन्थ्यानां त्रिभुविल्वयोः ।
रसेन मूलकानां च तैलं दधिपयोन्वितम् ॥१७६॥
साधयित्वा भिषग्दद्यात् सर्ववातामवाहहम् ।

यव-कोल- यव, जौ, बेर, कुलस्थानाम् कुलथी, मन्थ्यानाम् मन्थ्य, त्रिभुविल्वयोः सरगवे, श्रीक्षी त्रिभु, बिल्व मूलकानाम् च अने भूषणाना और मूलकके, रसेन उक्त आये कायके साथ, दधि-पयः दही अने दूध दही और दूधके अन्वितम् सहित साथ, तैलम् तैल तैल, साधयित्वा सिद्ध करीने सिद्ध करके, भिषक् वैद्य वैद्य, सर्ववातामवा- सर्व वातरोगने सब वातरोगके अण्डम् दूर करेनाए ते तैल नाशक उस तैलको, दद्यात् आप्युं देवे ॥ १७६॥

176-176½. Preparing a medicated oil by taking til oil and cooking it in the decoction of barley, jujube, horsegram, fish, drumstick, bael, radish, curds and milk, the physician should administer it to the patient. This is curative of all vata-disorders.

लघुनखरसे सिद्धं तैलमेभिश्च वातनुत् ॥१७७॥

लघुन- लघुना लघुनके, खरसे खरसे २४२सभा खरसमें, एभिः उपयुक्त द्रव्ये आये उपयुक्त द्रव्योंके साथ, सिद्धम् सिद्ध करेहुं सिद्ध किया, तैलम् च तैल पशु तैल भी, वातनुत् वातदूर से वातनाशक है ॥१७७॥

177. The medicated oil prepared in the expressed juice of garlic and

the articles mentioned above, is curative of vata-disorders.

तैलान्येतान्युत्तुखानामङ्गनां पाययेत् च ।

पीत्वाऽन्यतममेवां हि वन्ध्याऽपि जनयेत् सुतम् ॥१७८॥

एतानि आ ये, तैलानि तैलो तैल, अनुत्तुखानाम् अनुत्तुखाना की हुई, अङ्गनाम् अंगने छोको, पाययेत् च पाया अर्धे पिलावे, हि एषाम् इत्यु इ ओम् अन् क्योंकि इनमेंसे, अन्यतमम् इत्यु पशु अर्ध किसी एक तैलको, पीत्वा पीने पीकर, वन्ध्या अपि वन्ध्या पशु वन्ध्या भी, सुतम् दीकरने पुत्रको, जनयेत् जनये आये से जन्म देती है ॥ १७८ ॥

178. This oil may be given as potion to a woman who has just taken the purificatory bath on the cessation of menses. By taking any of these medicated oils as potion, even a sterile woman will become fertile and give birth to a son.

यच्च शीतज्वरं तैलमगुर्वाद्यमुदाहृतम् ।

अनेकशतशस्तच्च सिद्धं स्याद्वातरोगनुत् ॥१७९॥

शीतज्वरे शीतज्वरमें शीतज्वरमें, यच्च च अने जो, अगुर्वाद्यम् अगुर्वाद्य अगुर्वाद्य, तैलम् तैल तैल, उदाहृतम् उदाहुं से कहा है, तच्च च ते वर, अनेकशतशः अनेक जो बार अनेक सौ बार, सिद्धम् सिद्ध करनेसे, वातरोगनुत् वातरोग मटाएनाए वातरोग-नाशक, स्यात् अने से होता है ॥१७९॥

179. The compound eaglewood oil which has been described in the treatment of algid fever, if cooked over and over again many hundred times, acquires dynamisation and becomes curative of vata-disorders.

७८. तैलान्येता.....पाययेत् च-अनुत्तुखानां तथा नारी तैलान्येतासि पाययेत् (क.)

वक्ष्यन्ते यानि तैलानि वातशोणितकेऽपि च ।
तानि चानिलशान्त्यर्थं सिद्धिकामः प्रयोजयेत् १८०

वातशोणितके च अपि १८१ वातरक्तनी चिकित्साभां
पुनः वातरक्तकी चिकित्सायै, यानि ते जो, तैलानि ते देवे
तैल वक्ष्यन्ते उद्धेनाभां आश्लेषे कहे जायेंगे, तानि च
देवोने पक्षु उनका भी, सिद्धिकामः सिद्धि प्रयुक्तनार
वैद्य सिद्धिकी कामना करनेवाला वैद्य, अनिलशान्त्यर्थम्
वायुनी शान्ति भांटे वायुकी शान्तिके लिए, प्रयोजयेत्
प्रयोगवां ओष्ठिओ प्रयोग करे ॥ १८० ॥

180. And the medicated oils which
will be described (in the next chapter)
in the therapeutics of rheumatic con-
ditions, may be prescribed for the
alleviation of vata-disorders, by the
physician desirous of success in treat-
ment

नास्ति तैलात् परं किंचिदोषधं मायतापहम् ।
व्यवायुपुष्पगुहस्नेहात् संस्काराद्वलवत्तरम् ॥ १८१ ॥

तैलान् देखी तैलो परम् अधिक अधिक, मायता-
पहम् वातनाशक वातनाशन, किञ्चिन् पीलुं कोर्ध पक्षु
अन्य कोई भी, औषधम् औषध औषध, न अस्ति नथी
नहीं है, व्यवायि- कारक्षु के ते व्यवायी (संपूर्ण देहमें
व्यापी ओर्ध पयनारुं) क्योंकि यह व्यवायी (संपूर्ण देहमें
व्याप्त होकर पचनेवाला), पुष्प-गुरु- उष्ण, युक्त उष्ण, गुरु,
स्नेहात् अने स्नेह छे और स्नेह है, संस्कारात् तथा
संस्कारथी तथा संस्कारसे, बलवत्तरम् वातने नाश
करनाभां अधिक अश्वान अने छे वातको नष्ट करनेमें
अधिक बलवान हो जाता है ॥ १८१ ॥

181. There exists no medication
superior to oil as a remedy for vata.
Owing to its qualities of diffusiveness,
heat, heaviness and unctuousness and
by virtue of becoming more powerful
on being medicated with the vata-
curative group of drugs,

वातरोगे तैलशोषा --

गणैर्वानहरेस्तस्माच्छतशोऽथ सहस्रशः ।
सिद्धं क्षिप्रतरं हन्ति सूक्ष्ममार्गस्थितान् गदान् १८२

वातहरैः वातहर वातहर गणैः गणैश्च गणैः,
तस्मात् तैला करता इससे अपेक्षासे शतशः सौवार
सौवार सहस्रशः के सहस्रवार अधिक या सहस्रवार
अधिक, सिद्धम् सिद्ध करेदे तैल सिद्ध किया हुआ तैल,
सूक्ष्ममार्ग- सूक्ष्ममार्गभां सूक्ष्ममार्गमें, स्थितान् रहेला
स्थित, गदान् गेगेने पक्षु रोगोंको भी, क्षिप्रतरम् शशी
बलदीथी अधिक क्षीप्रतसे, हन्ति हल्ले छे नष्ट करता
है ॥ १८२ ॥

182 and being also capable of
still further intensification of potency
i. e. dynamisation, by being cooked
over and over again for hundreds or
thousands of times, it very quickly
cures the diseases which have pervaded
into even the minutest part of the
body.

क्रिया साधारणी सर्वा संसृष्टे चापि शस्यते ।
वाते पित्तादिभिः स्रोतःस्वावृतेषु विशेषतः ॥ १८३ ॥

संसृष्टे वाते च अपि संसृष्टयुक्त वायुभां पक्षु
संसृष्ट वातमें भी, विशेषतः अने आस उरीने और
विशेष करके, पित्तादिभिः पित्तादिभिः पित्तादिसे, आवृ-
तेषु स्रोतःसु च स्रोते रुधिरात् अतां स्रोतोंके आवृत
होने पर, सर्वा अधुनी सागी, साधारणी साधारण
साधारण, क्रिया चिकित्सा क्रियाएँ, शस्यते प्रशस्त छे
प्रशस्त हैं ॥ १८३ ॥

183. This general line of treatment
is also recommended in conditions of
association with morbidity of other
humors, but specially when the body-
channels have been occluded by pitta
and kapha, in vata-disorders.

१८३. वाते पित्तादिभिः-वातपित्तादिभिः (५.)

दोषान्तरादिसंसृष्टे वाते चिकित्सा—

पित्तावृते विशेषेण शीतामुष्णां तथा क्रियाम् ।
व्यत्यासात् कारयेत् सर्पिर्जीवनीयं च शस्यते ॥१८४॥
धन्वमांसं यवाः शालिर्यापनाः क्षीरवन्तयः ।
विरेकः क्षीरपानं च पञ्चमूलीबलाशुभम् ॥१८५॥

पित्तावृते वायु पित्तं आवृत भवति वायुके पित्ते आवृत होने पर, शीताम् शीतल शीत. तथा उष्णाम् तथा उष्ण तथा उष्ण, क्रियाश्च चिकित्सा चिकित्साको, विशेषेण भास करीने विशेष करके, व्यत्यासात् वाता- ३२० पर्यायक्रमसे, कारयेत् ३२० करे, जीवनीयं च अने ७०००० और जीवनीय, सर्पिः शृत शृत, धन्व- मांसम् अंगभ्रांस जांगलमांस, यवाः शालिः ००, शाण जौ, शालि, यवनाः थापन-अस्तिके। थापन वस्तियां, क्षीरवन्तयः शीत-अस्तिके। क्षीरवस्तियों, विरेकः विरेचन विरेचन. पञ्चमूलीबला- अने पंच- भूधधी तथा भूधधी और पञ्चमूली तथा बलासे, शृतम् साधित सिद्ध किया, क्षीरपानम् च ३३० पान क्षीरपान, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥१८४-१८५॥

184-185. 'In condition of occlusion of pitta, the physician should administer cold and hot lines of treatment in alternation; the medicated life-promoter ghee is recommended; he should be given the flesh diet of jangala creatures, barley and sali rice; he should be given yapana-enemata, milk enemata, purgation, potion of milk and decoction of penta-radices and sida.

मधुयष्टिबलातैलघृतक्षीरैश्च सेवनम् ।
पञ्चमूलकपायेण कुर्याद्वा शीतवारिणा ॥१८६॥

१८४ च शस्यते—तु पाययेत् (*)

१८५. पञ्चमूली-पञ्चमूल (क.)

.. पञ्चमूलीबलाशुभम्—पञ्चमूलीशलाभितम् (क.)

१८६. घृतक्षीरैश्च—घृतक्षीरैश्च (क.)

.. पञ्चमूल-पञ्चमूली (ग. ब. क.)

मधुयष्टि- ०६००० मुलहरी, बलातैल- अने भूधधी तैल और बलानै, घृत-क्षीरैः च धी तथा ३३० धी तथा ३३०, पञ्चमूलकपायेण पंचमूलना ३३००० पंचमूलके कायसे शीतवारिणा वा छे शीतल ०६०० या शीतल बलासे, सेवनम् परिषेचन परिषेचन, कुर्यात् ३३० करे १८६॥

186. He should be given affusion with the medicated oil or ghee or milk prepared with liquorice and sida, or with the decoction of penta-radices, or with cold water.

कफावृते यवाभ्राणि जाङ्गला मृगपक्षिणः ।
स्वेदास्तीक्ष्णाः निरुहाश्च वसनं सविरेचनम् ॥१८७॥
जीर्णं सर्पिस्तथा तैलं तिलसर्पपत्रं हितम् ।

कफावृते वायु ३३० आवृत भवति वायुके कफसे आवृत होने पर, यवाभ्राणि ००००० अन्न जीके अन्न, जाङ्गलाः अंगभ्रा जांगल, मृगपक्षिणः पशुपक्षीभ्रा मांसि पशुपक्षियोंके मांस, तीक्ष्णाः तीक्ष्ण, स्वेदाः स्वेद स्वेद, निरुहाः च निरुह-अस्तिके। निरुह वस्तियां, सविरेचनम् विरेचन विरेचन, वसनम् वसन वसन, जीर्णम् सर्पिः भूत धी पुराणा घृत, तथा तिल- सर्पपत्रम् तथा तिल अने सरसपत्र एवं तिलका और सरसोका, तैलम् तैल तैल, हितम् हित ३३ छे हितकर हैं ॥ १८७॥

187-187½. In condition of occlusion by kapha, he should be given as diet, articles made of barley and the flesh of jangala beasts and birds. He should be given a strong dose of sudation, evacuative enema and emesis along with purgation. Cold ghee, til oil and rape seed oil are beneficial.

१८७½. जीर्णं सर्पिस्तथा तैलं—पुराणमपिस्तेनैकं (ब.)

.. —पुराणमपिस्तेनैकं च (क.)

.. हितम्—शुभम् (क. क. क.)

संसृष्ट कफपित्ताभ्यां पित्तप्रादौ विनिर्जयेत् ॥१८८॥

कफपित्ताभ्याम् वायुने उद्धूतं अने पित्तने। वायुके कफ और पित्तमे, संसृष्टे अंसर्गं यथे होय ने। संसृष्ट होने पर, पित्तम् पित्तने पित्तको, आदौ प्रथम पहले, विनिर्जयेत् अर्थात् देवुं ओष्ठकी जीने ॥ १८८ ॥

१८९. In the condition of occlusion by both kapha and pitta, pitta must first be subdued.

आमाशयगतं मत्वा कफं वमनप्राचरेत् ॥१८९॥
पक्वाशये विरेकं तु पित्ते सर्वत्रगे तथा ।

कफम् उद्धूतं कफको, आमाशयगतम् आमाशयभां गयेथे। आमाशयगतं, मत्वा अर्थात् मानकर, वमनम् वमन उद्धूतं ओष्ठकी वमन करना चाहिए, पक्वाशये उद्धूतं पक्वाशयभां अर्थात् कफके पक्वाशयमें जाने पर, तथा पित्ते तथा पित्त तथा पित्तके, सर्वत्रगे सर्वत्रगानभां अर्थात् सब स्थानमें जाने पर, विरेकं तु विरेचन विरेचन, आचरेत् आपवृं देवे ॥ १८९ ॥

१८९-१८९½. On finding that kapha is located in the stomach, emesis should be given and if it be located in the colon, purgation should be given, and if pitta has pervaded the entire system, purgation should be given.

स्वेदैर्विष्यन्दिनः श्लेष्मा यदा पक्वाशये स्थितः १९०
पित्तं वा दर्शयेद्विज्ञं वस्तिभिस्तौ विनिर्हरेत् ।

स्वेदैः स्वेदनशी स्वेदनसे, विष्यन्दिनः द्रव अनावेश विषय हुआ, श्लेष्मा उद्धूतं कफ, यदा अर्थात् जब, पक्वाशये पक्वाशयभां पक्वाशयमें, स्थितः रहेथे। होय रहा हो, पित्तम् वा अथवा पित्त या पित्त, विज्ञं योऽर्थात् लक्षण अपने लक्षणको, दर्शयेत् अर्थात् देय

ते। दिखावे तो, तौ ते अर्थात् उन दोनोंको, वस्तिभिः अस्तिशैथी वस्तिमे, विनिर्हरेत् अर्थात् उद्धूत नाभवा बाहर निकाल दे ॥ १९० ॥

१९०-१९०½. If morbid kapha is liquified by sudation and flows down and accumulates in the colon or the symptoms of pitta become manifest, both of these morbid elements should be eliminated by means of enemata.

श्लेष्मणाऽनुगतं वातमुष्णैर्गोमूत्रसंयुतैः ॥१९१॥

निरुद्धैः पित्तसंसृष्टं निर्हरेत् क्षीरसंयुतैः ।

अधुरौषधसिद्धैश्च तैलैस्तनुनासयेत् ॥१९२॥

श्लेष्मणा उद्धूतं कफको, अनुगतम् अनुगन्धवाशा अनुबन्धवाले वातम् वायुने वायुको, उष्णैः उष्णैः उष्ण, गोमूत्रसंयुतैः गोमूत्रयुक्त गोमूत्रयुक्त, पित्तसंसृष्टम् अने पित्तना संसर्गनाशा वायुने और पित्तसंसृष्ट वायुको, क्षीरसंयुतैः दूधयुक्त क्षीरयुक्त निरुद्धैः निरुद्धैः निरुद्धैः होये, निर्हरेत् अर्थात् उद्धूत ओष्ठकी निकालना चाहिए, तम् तथा तेने और इस रोगीको, अधुरौषध-अधुर औषधशी अधुर औषधोंसे, सिद्धैः च सिद्ध करेथे। सिद्ध, तैलैः तैलशी तैलोंसे, अनुनासयेत् अनुनासन उद्धूत ओष्ठकी अनुवासन देवे ॥ १९१-१९२ ॥

१९१-१९२. If vata is associated with kapha, it should be eliminated by warm evacuative enema mixed with cow's urine. If vata is associated with pitta, it should be eliminated by evacuative enema mixed with milk. Then the patient should be given unctuous enema, prepared with the sweet group of drugs.

शिरोगते तु सकृदे धूमनस्यादि कारयेत् ।

१८९. मत्वा-दृष्टा (ग.)

१८९½. सर्वत्रगे-सर्वत्रगो (घ.)

१९०. पक्वाशये स्थितः-पक्वाशयस्थितः (ङ.)

१९२½. अस्मादनन्तरम्-

रसायने लङ्घनं रसायनानादि च शरयते

इत्यधिकः पाठः (क. छ.) पुस्तककोः ।

सकके छेदनी संसर्गधी युक्त वायु ककके संसर्गसे युक्त वायुके, क्षिरोगते तु भरतकभा अर्था मस्तकमें जाने पर धूमनस्य- धूम, नस्य धूम, नस्य, जाति वजरे आदि, कारयेत् करवाये ॥१९२३॥

192½. In condition of vata located in the head and associated with kapha, inhalation and nasal medication should be given.

हृते पित्ते कफे यः स्यादुरःस्रोतोऽनुगोऽनिलः ॥१९३ सशेषः स्यात् क्रिया तत्र कार्या केवलवात्तिकी ।

पित्ते कफे पित्त अने छे पित्त और कफके, हृते दूर अर्था दूर हो जाने पर, उरःस्रोतोऽनुगः उरः-स्रोतभा अनुगत उरःस्रोतमें अनुगत, यः अनिलः अने वायु जो वायु, सशेषः स्यात् आधी रही गयो होय शेष रहा हो, तत्र तेषां उसमें, केवलवात्तिकी केवल वायुनी केवल वायुकी, क्रिया थिकित्सा चिकित्सा, कार्या स्यात् करवी ओर्ध्वी करे ॥ १९३३ ॥

193-193½. If after the elimination of pitta and kapha, there remains a residual morbidity of vata in the channels of the chest-region (respiratory channels), the treatment indicated in pure vata conditions should be given.

शोणितेनावृते कुर्याद्वातशोणितकीं क्रियाम् ॥१९४॥

शोणितेन वायु रक्तधी वायुके रक्तसे, आवृते आवृत अर्था आवृत होने पर, वातशोणितकीम् वात-रक्तनी वातरक्तकी, क्रियाम् थिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी ओर्ध्वी करे ॥ १९४ ॥

194. If vata is occluded in the blood, the line of treatment should be the same as indicated in rheumatic conditions.

प्रमेहवातमेदोघ्नीमाप्रवाते प्रयोजयेत् ।

आमवाते आमवातभा आमवातमें, प्रमेह-वात-प्रमेह, वात प्रमेह, वायु, मेदोघ्नीम् अने मेदोघ्नी नाश करवाये थिकित्सा और मेदनाशक चिकित्सा, प्रयोजयेत् करवी ओर्ध्वी करे ॥१९४३॥

194½. In condition of occlusion in the chyme, treatment curative of urinary disorders, morbid vata and fat, should be given.

स्वेदाभ्यङ्गरसञ्जीरस्नेहा मांसावृते हिताः ॥१९५॥

मांसावृते वायु मांसधी आवृत अर्था वायुके मांसमें आवृत होने पर, स्वेद-अभ्यङ्ग-स्वेदन, अभ्यङ्ग स्वेदन, रस-ञ्जीर-मांसरस, द्वय मांसरस, दूध, स्नेहा अने स्नेह और स्नेह, हिताः हितकर छे हितकर हैं ॥ १९५ ॥

195. If vata is occluded in the flesh, sudation,unction, meat-juices, milk and unctuous medications are recommended.

महास्नेहोऽस्थिमज्जस्थे पूर्ववद्वेतसाऽऽवृते ।

अस्थिमज्जस्थे वायु हाडकी तथा मज्जस्थी आवृत अर्था वायुके अस्थि और मज्जासे आवृत होने पर, महा-स्नेहः महास्नेह (घी, तैल, वसा अने मज्जा)ने प्रयोग करवा महास्नेह (घी, तैल, वसा और मज्जा)का प्रयोग करे. रेतसा अने वायु नीचधी और वायुके शुक्से, आवृते आवृत अर्था आवृत होने पर, पूर्ववत् अगुणिनी छे थिकित्सा करवी पूर्वां चिकित्सा करे ॥१९५३॥

195½. If vata is occluded in the osseous tissue or the marrow, the preparation of the tetrad of unctuous articles should be given. If occluded

१९३३. सशेषः स्यात्-सर्वपत्न्य (घ.)

१९३. सशेषः-सर्वेषां (घ.)

१९४. शोणितेनावृते कुर्यात्-वातरक्तशोणितकीं (घ.)

१९४३. आमवाते-आमवाते (घ. वं. घ.)

१९४. चिकित्सा-चिकित्सा (घ.)

in the semen, the treatment is as has already been described.

अश्रावृते तदुल्लेखः याचनं दीपनं लघु ॥१९६॥

अज्ञानान्ने वायु अलक्ष्मी आवृत अर्थां चतुर्दश अक्षसे
आवृत होने पर, तदुल्लेखः तेभ्यो नमन उत्तमं वसन,
पाचनम् पाथन पाचन, दीपनम् तथा दीपन और
वीपन, लघु तेभ्यश्च दशधा प्रथ येऽन्नां ज्येष्ठयो और
लघु द्रव्योनां प्रयोग करे ॥ ११६ ॥

195. If vata is occluded by food, **emesis**, digestives, digestive-stimulants and light diet are recommended.

मूत्रलानि ॥ मूत्रेण स्वेदाः सोत्तरन्वस्तयः ।

शकृता तैलमैरण्डं स्निग्धोदावर्तवत्क्रिया ॥१९७॥

मूत्रेण न वायु भूतयो आवृत अतां वायुके मूत्रसे
आवृत होने पर, मूत्रकानि भूतविरेक्यं द्रव्ये। मूत्रक
औषधियां सोत्तरमस्त्ययः उत्तरमस्ति। उत्तरमस्ति,
स्वेदाः तथा स्वेदन शैल्योर्लोभ्ये तथा स्वेदनका
प्रयोग करे, कृत्वा अने भूतयो आवृत अतां और
मलसे आवृत होने पर, पेरण्डम् तैलम् और। इया
तेक्षणे प्रथम करे। एण्डतैलका प्रयोग करे, उदावर्त-
न्य अने उदावर्त जेनी और उदावर्तकी भांति, निगधा
स्तिगध निगध, क्रिया चिकित्सा शैल्योर्लोभ्यो चिकित्सा
करे ॥ १९० ॥

197. If occluded by urine, diuretics, sudation and urethral douches are recommended. If vata is occluded

by fecal matter, castor oil and unctuous therapy as indicated in misperistalsis are the remedies.

स्वस्थानस्थो बली दोषः प्राक् तं स्वैरौषधैर्जयेत् ।
व्रमनैर्वा विरेकैर्वा वस्तिभिः शमनेन वा ॥१९८॥

स्वस्थानस्थः ज्ञे पोताना स्थानमा रह्यो यदि
अपने स्थानमें स्थित, शेषः बली द्वेष जगवान् हेऽय तो
दोष बलवान् हो तो, तस्मात् प्राक् तेन प्रथम उसको
प्रथम, स्वैः ओषधैः पोताना औषधैश्च अपनी
औषधियाँसे, वमनैः वा अने वमन और वमन, विरेकैः
वा विरेकान् विरेचन, बह्निभिः अग्निं बह्नि, कामनेन वा
के शमनश्च या शमनके द्वारा, जयेत् श्रुतवो अर्धश्रे
शान्त करना चाहिए ॥ १९८ ॥

198. A morbid humor, while in its natural habitat, develops great strength; hence it should be first subdued by suitable medications such as emesis, purgation, enemata or sudation.

(इत्युक्तभावृते वाते पित्तादिभिर्यथायथम् ।)

इति आग्नेयशुद्धि इव प्रकार, वाते वायु वायुके, पित्तादिभिः पित्त वज्रेण पित्तादिसे, आवृते आवृत यतां तेनी आवृत होने पर उन्नीकी, यथायथम् यथा- योज्य श्रुतिस्त्वा यथायोगम् चिकित्सा, उक्तम् उक्ती के कही गई है ॥ १९८३ ॥

1981. Thus has been described systematically the treatment of conditions of occlusion of vata by pitta etc.

पञ्चानां मारुतानामन्योन्यावरणे लिङ्गानि तेषां विक्रिस्ता च—
मारुतानां हि पञ्चानामन्योन्यावरणे शृणु ॥१२९॥
लिङ्गं व्याख्यसमाप्ताभ्यामुच्यमानं मथाऽनघ ! ।

अनन्य ! हे निष्पाप ! हे निष्पाप !, पञ्चानाम् हि
 पथि पांच, मारुतानाम् वायुभ्यो वायुभ्यो, अन्यो-
 न्यावरणे यैः प्रीयते आवरणं कर्ता परस्परका

१९८. प्राक् सं-ग्रोहं (उ. न.)

१९९३, राज्यमाने-राज्यमाने (बः)

१९६. तदुक्ते - त वमनं (ह. न. थ.)

१९३. मूत्राणि तु मूत्रेण-मूत्रावृते मूत्रकानि (फ.)

॥ सूत्रेण-सूत्रस्थे (घ. ड.)

२. शकुता-सक्षीरम् (५.)

॥ शकृता तैरुमैरण्डं. एरण्डुचलं वर्चःस्थे (सु, छ, फ.)

शङ्खता....जिवा-परणतैलं वर्चस्वे अस्तिः स्नेहाश्च

मेदिनः (प. त.)

विष्णुसौभाग्यसंवल्लिख्य-वशिष्टः 'स्नेहात्म' 'मेदिनैः' (च. च.)

आवरण करने पर क्या प्राणशी में, व्यास-समासाभ्याम्
विस्तारपूर्वकं અને સંક્ષેપમાં વિસ્તાર और संक्षेप,
उच्यमानम् लिङ्गम् उद्देवातुं लक्षणं लक्षणं कद्वता इ,
शृणु सौमणे वह सुनो ॥ १९९३ ॥

199-199½. O sinless one! listen now
to the symptoms described by me, in
extenso as well as in brief, of the
conditions of occlusion brought about
by mutual obstruction between the
five types of vata.

प्राणो वृणोत्युदानादीन् प्राणं वृण्वन्ति तेषां च २००

प्राणः प्राणं प्राण, उदानादीन् उद्देन वरेने
उदानादिको, वृणोति आवृत करे छे आवृत करता है,
ते च अपि अने तेओ वणी और वे भी, प्राणम् प्राणने
प्राणको, वृण्वन्ति आवृत करे छे आवृत करते हैं ॥ २०० ॥

200. The Prana vata occludes the
Udana and other types of vata while
they too may occlude the Prana

उदानाद्यास्तथाऽन्यान् सर्व एव यथाक्रमम् ।
विंशतिर्वरणान्येतान्युत्त्वणानां परस्परम् ॥ २०१ ॥
मारुतानां हि पञ्चानां तानि सम्यक् प्रतर्कयेत् ।

तथा ते न प्रमाणे वैसे ही. सर्वे एव सर्वेय सब,
उदानाद्याः उदानादिक उदानादि. यथाक्रमम् क्रमानुसार
क्रमानुसार, अन्योन्यम् ओके बीजने आवरे छे एक
दूसरेको आवृत करते हैं, उत्त्वणानाम् वृद्धि पाभेक्षा बढ़े
हुए, परस्परम् अने परस्पर भणेल और परस्पर मिले
हुए, पञ्चानाम् पाँच पाँच, मारुतानाम् वायुना वायुओंके,
एतानि विंशतिः आ वीस ये बीस, वरणानि हि
आवरण थाय छे आवरण होते हैं, तानि तेओने इनको,
सम्यक् सादी रीते अच्छी प्रकार, प्रतर्कयेत् समझवा
ओधओ जाने ॥ २०१ ॥

201-201½. Udana and all other
types of vata may occlude one another

२००- वृणोत्युदानादीन्-वृणोत्युदानादीन् (क.)

२०१-विंशतिर्वरणानि-विंशत्त्वावरणानि (ब-घ.)

in the same manner. There would
occur twenty conditions of occlusion
caused by mutual obstruction of these
five types of provoked vata. The phy-
sician should be able to diagnose
these conditions properly.

सर्वेन्द्रियाणां शून्यत्वं ज्ञात्वा स्मृतिबलक्षयम् २०२
व्याने प्राणावृते लिङ्गं कर्म तत्रोर्ध्वजत्रुकम् ।

व्याने व्यान व्यानके, प्राणावृते प्राणशी आवृत
यता प्राणने आवृत होने पर, सर्वेन्द्रियाणाम् सर्व
इन्द्रियोंकी सब इन्द्रियोंमें, शून्यत्वम् शून्यता शून्यता,
स्मृतिबल-तथा स्मृति अने अशरी तथा स्मृति और
बलका, क्षयम् क्षय क्षय, लिङ्गम् ओ लक्षण इन
लक्षणोंको, ज्ञात्वा ज्ञानीने जानकर, तत्र तेमा वहाँ
ऊर्ध्वजत्रुकम् ऊर्ध्वजत्रुक (धूमपान, नस्त्रादि) ऊर्ध्व
जत्रुक (धूमपान, नस्त्रादि), कर्म चिकित्सा करवी
ओधओ कर्म करना चाहिए ॥ २०२ ॥

202-202½. On observing the loss of
function of all the sense-organs, and loss
of memory and strength, it should be
diagnosed as the condition of the
occlusion of Vyana by Prana. The
treatment is as indicated in diseases
occurring in the parts above the supra-
clavicular region of the body.

स्वेदोऽत्यर्थं लोमहर्षस्त्वग्दोषः सुप्तमात्रता ॥ २०३ ॥
प्राणे व्यानावृते तत्र स्नेहयुक्तं विरेचनम् ।

प्राणे प्राण प्राणके, व्यानावृते व्यानशी आवृत
यता व्यानसे आवृत होने पर, अत्यर्थम् अतिशय
अत्यन्त, स्वेदः पसीने पसीना, लोमहर्षः इनाल ओभ
अना लोमहर्ष, त्वग्दोषः आभडीना दोष त्वग्दोष, सुप्त-
मात्रता अने शयिमा आली राखी ओ लक्षण
थाय छे और गात्रोंकी सुप्तता ये लक्षण होते हैं, तत्र
तेमा उसमें, स्नेहयुक्तम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, विरेचनम्
विरेचन देव ओधओ विरेचन देना चाहिए ॥ २०३ ॥

प्राणे प्राणुवायु प्राणके, उदानेन उदानथी उदानसे, आवृते आवृत यत् आवृत होने पर, कर्म-ओजः. कर्म, ओज-कर्म, ओज, बल-वर्णानाम् अक्ष अने बलुने। बल और वर्णका, नाशः नाश नाश, अथवा अथवा अथवा, मृच्छुः अपि भुवु पक्षु आयु छे मृच्छु भी होता है, वम् ते रोगीने उस रोगीको, शनैः धीमे धीमे धीरे धीरे, शीतवारिणा शीतल बलतुं शीतल जलते, सिद्धेव सिध्यन् कर्तुं भिचन करे, एनम् ओदे उसको, आश्वासयेत् च आश्वासन आपवुं आश्वासन देवे, सुखम् अने सुख आयु तेम और सुख सिधे ऐसा, उपपादयेत् च एव कर्तुं कार्य करना चाहिए ॥२०८३॥

208-208½. In condition of occlusion of Prana by Udana, there will occur loss of function, vital essence strength and of complexion or even death. This condition should be treated by gradual affusion with cold water and comforting measures in such a way that the patient may be restored to health.

ऊर्ध्वगेनावृतेऽपाने छर्दिश्वासादयो गदाः ॥२०९॥
स्युर्वति तत्र वस्त्यादि भोज्यं चैवानुलोमनम् ।

अपाने वाते अपान वायु अपान वायुके, ऊर्ध्वगेन उदानथी उदानसे, आवृते आवृत यत् आवृत होने पर, छर्दि-श्वास-उदटी अने श्वास छर्दि और श्वास, आदयः वजेरे आदि, गदाः स्फुः रोगी आयु छे रोग होते हैं, तत्र तेमां वहां, वस्त्यादि अस्ति वजेरे कर्म वस्ति आदि कर्म, अनुलोमनम् अने अनुलोमन कर्तार और अनुलोमक, भोज्यम् च एव भोजन भोजन को भोजन देना चाहिए ॥२०९३॥

209-209½. In condition of the occlusion of Apana by Udana, there will occur vomiting, dyspnea and

similar other disorders. The treatment therein is enema and similar measures, and diet inducing regular peristalsis.

मोहोऽहोऽस्मिन्तीसार ऊर्ध्वगेऽपानसंवृते ॥२१०॥
वाते स्याद्वमनं तत्र दीपनं ग्राहि चाशनम् ।

ऊर्ध्वगे वाते उदान वायु उदान वायु, अपानसंवृते अपानथी अपानसे अपान होने पर, मोहः मोह मोह, अतः अग्निः मन्दाग्नि मन्दाग्नि, अतीसारः अने अतिसार आयु छे और अतिसार होते हैं, तत्र तेमां इसमें, वमनम् वमन वमन, दीपनम् दीपन दीपन, ग्राहि अने ग्राही और ग्राही, अशनम् च भोजन भोजन, स्वात् ४४ छे देना चाहिए ॥२१०३॥

210-210½. In condition of the occlusion of Udana by Apana, there occur stupefaction, dullness of the gastric fire and diarrhea. The treatment, there is emesis and diet that is digestive stimulant and astringent.

वम्याध्मानमुदावर्तगुल्मार्तिपरिकर्तिकाः ॥२११॥
लिङ्गं व्यानावृतेऽपाने तं स्निग्धैरनुलोमयेत् ।

अपाने अपानवायु अपानवायुके, व्यानावृते व्यानथी आवृत यत् व्यानसे आवृत होने पर, वमि-आध्मानवत् उदटी, आध्मान वमन, आध्मान, उदावर्त-उदानथी उदावर्त, गुल्मार्ति-गुल्मरोग गुल्मरोग, परिकर्तिकाः अने वाढ और परिकर्तिका लिङ्गम् अने लक्षण आयु छे ये लक्षण होते हैं, वम् तेनुं इसका, स्निग्धैः स्निग्ध द्रव्येथी स्निग्ध औषधोंसे, अनुलोमयेत् अनुलोमन कर्तार ॥२११३॥

211-211½. In condition of occlusion of Apana by Vyana, there occur

२१०. मोहोऽहोऽस्मिन्तीसार-मोहोऽहोऽस्मिन्तीसारः (क.)

” ” ”-मोहोऽहोऽस्मिन्तीसारः (क.)

२११. वम्याध्मान-उदावर्त (क. छ. य.)

” गुल्मार्ति गुल्मार्तिः (य.)

२०९. ऊर्ध्वगेनावृतेऽपाने-उदानेनावृतेऽपाने (क.)

” ” ”-लङ्घनेनावृतेऽपाने (क.)

२०९½. भोज्यं चैवानुलोमनं-सर्वं चैवानुलोमनम् (य.)

the symptoms of vomiting, distension of abdomen, misperistalsis, Gulma, colic and griping pain. This condition should be treated by regulating peristalsis by means of unctuous medications.

અપાનેનાવૃત્તે વ્યાને મર્વાદ્રષ્ટમૂત્રરેતસામ્ ॥૨૧૨॥
અતિપ્રવૃત્તિસ્ત્રાપિ સર્વે સંપ્રહર્ષ મતમ્ ।

વ્યાને વ્યાન વ્યાનકે, અપાનેન અપાન વાયુથી અપાન વાયુસે, આવૃત્તે આવૃત્ત થતાં આવૃત્ત હોને પર, વિષ્મૂત્ર મળ, મૂત્ર પુરિષ, મૂત્ર, રેતસામ્ અને વીર્યની, શુક્રકી, અતિપ્રવૃત્તિઃ અતિપ્રવૃત્તિ અતિપ્રવૃત્તિ, મર્વેત થાય છે તેવી છે. તત્ર અપિ તેમાં પશુ ઉપર મી, સર્વમ્ સર્વ સર્વ, સંપ્રહર્ષમ્ સંપ્રહર્ષી ઉપચાર સંપ્રાહી ઉપચાર, મતમ્ માન્ય છે હિતકારી છે ॥૨૧૨૩॥

212-212½. In condition of occlusion of Vyana by Apana, there occur excessive discharge of feces, urine and semen. There the treatment indicated is astringent therapy.

મૂર્છા તન્દ્રા પ્રલાપોઽક્ષસાદોઽશ્વયોજોબલક્ષયઃ ૨૧૩
સમાનેનાવૃત્તે વ્યાને વ્યાયામો લઘુભોજનમ્ ।

વ્યાને વ્યાન વ્યાનકે, સમાનેન સમાન વાયુથી સમાનસે, આવૃત્તે આવૃત્ત થતાં આવૃત્ત હોને પર, મૂર્છા તન્દ્રા મૂર્છા, તન્દ્રા મૂર્છા, તન્દ્રા, પ્રલાપઃ અગડાટ પ્રલાપ, અક્ષસાદઃ શરીરની શિથિલતા અક્ષસાદ, અગિ-અગિશ્લેષ અગિશ્લેષ, ઓજઃ-બલક્ષયઃ ઓજઃશ્લેષ અને બલક્ષય થાય છે ઓજશ્લેષ ઓજશ્લેષ અને બલક્ષય થાય છે ઓજશ્લેષ ઓજશ્લેષ થાય છે, વ્યાયામઃ તેમાં વ્યાયામ્ इसमें व्यायाम, લઘુભોજનમ્ અને હલકું લેખન ઇષ્ટ છે ઓર લઘુ ભોજન હિતકારી છે ॥૨૧૩૩॥

213-213½. In condition of occlusion of Vyana by Samana, there occur fainting, torpor, garrulity, asthenia of

the limbs, loss of gastric fire, vital essence and of strength. There, the treatment is exercise and light diet.

સ્તબ્ધતાઽસ્થાપ્નિતાઽસ્વેદશ્ચેદાહાનિર્નિમીલનમ્ ૨૧૪
ઉદાનેનાવૃત્તે વ્યાને તત્ર પથ્ય મિતં લઘુ ।

વ્યાને વ્યાન વ્યાનકે, ઉદાનેન ઉદાન વાયુથી ઉદાનસે, આવૃત્તે આવૃત્ત થતાં આવૃત્ત હોને પર, સ્તબ્ધતા સ્તબ્ધતા, અસ્થાપ્નિતા અગિશ્લેષ અપાપ્નિતા, અસ્વેદઃ પાચકની અભાવ સ્વેદકા ન આતા, ચેદાહાનિઃ ચેદાહાનિ ચેદાહાનિ, નિમીલનમ્ અને આભાતુ અંધ થવું થાય છે ઓર આંખોમાં બન્દ હોના હોતે છે. તત્ર મિતં इसमें, મિતમ્ લઘુ માપસર હલકું પરિમિત ઓર લઘુ ભોજન, પથ્યમ્ પથ્ય છે પથ્ય છે ॥ ૨૧૪૩ ॥

214-214½. In condition of occlusion of Vyana by Udaana, there occur rigidity, dullness of gastric fire, anhidrosis, loss of movement and absence of winking. There, the treatment is wholesome, measured and light diet.

પશ્ચાન્વોન્યાવૃતાનેવં વાતાનુબુધ્યેત લક્ષણૈઃ ॥૨૧૫॥
एषां स्वकर्मणां हानिर्बृद्धिर्वाऽऽवरणे गता ।

પશ્ચ આ પ્રમાણે इस प्रकार, અન્વોન્યાવૃતાનુ પરસ્પર આવૃત્ત અથેલા પરસ્પર આવૃત્ત, પશ્ચવાતાનુ પાંચે વાયુઓને પાંચો વાયુઓ, લક્ષણૈઃ લક્ષણ ૧૩ લક્ષણોસે, બુધ્યેત ઓળખવા જાને, આવરણે આવૃત્ત થતાં આવરણ હોને પર, ઇષામ્ ઓળખનાં इनके, સ્વકર્મણામ્ પોતાનાં કર્મની અને કર્મોળી, હાનિઃ વૃદ્ધિઃ વા હાનિ કે વૃદ્ધિ હાનિ વા વૃદ્ધિ, મતા માનેશ છે માની છે ॥ ૨૧૫૩ ॥

215-215½. By their symptoms one should diagnose the condition of mutual occlusion of these five types of vata and it has been laid down that

૨૧૪. સ્તબ્ધતાઽસ્થાપ્નિતાઽસ્વેદઃ-સ્વેદોઽગ્નિનાશઃ સ્તબ્ધત્વં (ફ.)

૨૧૫. આવરણે મતા-આવરણં મતં (થ. ફ.)

there will occur either the increase or decrease of its actions as the particular type of vata is affected.

यथास्थूलं समुद्दिष्टमेतदाकर्ण्येऽष्टकम् ॥२१६॥

सलिङ्गमेषजं सम्यग्बुधानां बुद्धिवृद्धये ।

बुधानाम् डाह्वा अनुप्रेरणी बुद्धिमानोंकी, बुद्धि-
वृद्धये बुद्धिनी वृद्धि भाटे बुद्धिको बढ़ानेके लिए,
यथास्थूलम् स्थूल रीते स्थूल रीतिसे, एतत् आ ये,
आवरणे अष्टकम् आठ आवरण आठ आवरण सलिङ्ग-
मेषजम् तेषीनां लक्षण् अने औषधसहित उनके
लक्षण और औषधसहित, सम्यक् सारी रीते सम्यक्
प्रकारसे, समुद्दिष्टम् दर्शायां छे कहे हैं ॥ २१६ ॥

216-218¹. Thus have been described in general this octad of the conditions of mutual occlusion along with their symptoms and treatment, in order to aid the understanding of intelligent physicians.

स्थानान्यवेक्ष्य वातानां वृद्धिं हानिं च कर्मणाम् २१७

द्वादशावरणान्यन्यान्मिलक्ष्य भिषग्जितम् ।

कुर्यादभ्यञ्जनोद्द्वेषानवस्थादि सर्वशः ॥२१८॥

क्रममुष्णमनुष्णं वा व्यत्यासादवचारयेत् ।

वातानाम् वायुओंकी, वायुओंके, स्थानानि स्थान
स्थानोंको, कर्मणाम् तथा कर्मीनी तथा कर्मोंकी, वृद्धिम्
हानिम् च वृद्धि अने हानि वृद्धि और हानिको, अवक्ष्य
ओधने देखकर, अन्यानि अने पीछा और अन्य, द्वादश
आठ बारह, आवरणानि आवरणोंने आवरणोंको,

२१६ आवरणेऽष्टकम्—आवरणाष्टकम् (छ. ड. ब.)

, अष्टकम्—पृथक् (ख. ड. ब.)

, बुधानां बुद्धिवृद्धये—वृष्ण त्वं बुद्धिवृद्धये (ख. ड. ब.)

, सम्यग्बुधानां—भूयो बुधानां (फ.)

२१८. पानवस्थादि—नस्यपानादि (ब. द. ब. फ.)

, सर्वशः—सर्वतः (ब.)

, अवचारयेत्—अपयोजयेत् (ब.)

अभिलक्षण लक्षणों की भाँति ध्यानमें रखनाके, अन्यत्र-
अन्यत्र अभ्यञ्जन, स्नेहपान स्नेहपान स्नेहपान बन्धादि
तथा अस्ति वज्रे तथा वस्तिमादि भिषग्जितम् उपचार
मेषज, सर्वशः संपूर्णपक्षे सम्पूर्ण रूपमें कर्मात्
करना करे, व्यत्यासात् अथवा वारंशन्ती वा पर्याप्त
क्रमसे, उष्णम् अनुष्णम् उष्ण अने शीत उष्ण और
शीत, क्रमम् वा उपचार उपचारको, अवचारयेत्
प्रयोज्यता कर्मना चणिए ना २१७-२१८ ॥

217-218¹. On investigating the habitat of each type of vata, as well as the signs of increase or decrease of its functions, the physician should diagnose the remaining twelve conditions of mutual occlusions and should treat them by means of inunction, unctuous potion, enemata and all other procedures, or he may be given cold and hot measures in alternation.

उदानं योजयेदूर्ध्वमपानं चानुलोमयेत् ॥२१९॥

समानं शमयेच्च त्रिधा व्यानं तु योजयेत् ।

प्राणो रक्ष्यश्चतुर्भ्योऽपि स्थाने ह्यस्य स्थितिर्धृषा २२०

स्वं स्थानं शमयेदेवं वृत्तानेतान् विमार्गमाह ।

उदानम् उदानने उदानको, ऊर्ध्वम् उपर तरफ
ऊपरी ओर, योजयेत् योजवे ले जाय, अपानम् च
अपानतुं अपानका, अनुलोमयेत् अनुलोमन करतुं अनु-
लोमन करे, समानम् समानतुं समानका, शमयेत् च
संशमन करतुं शमन करे, व्यानम् तु अने व्यानने
और व्यानको, त्रिधा त्रिधे प्रकारे तीन प्रकारसे, योज-
येत् च एक योजवे प्रवृत्त करे, चतुर्भ्यः अपि पक्ष
आ चारेयथी परन्तु इन चारोंसेमी, प्राणः प्राणतुं
प्राणको, रक्ष्यः विशेष करीने रक्ष्य करतुं ओधने रक्षा
विशेष रूपमें करनी चाहिए, हि ऊपरछे क्योंकि, स्थाने
ते योतानां स्थानमां रहतां न इसके स्थानमें रहने
पर ही, अस्ति स्थितिः उपनन्ती स्थिति जीवन्की स्थिति,
धृषा निश्चित छे निश्चित है, एवम् आ प्रभावे इस

२२०. ह्यस्य—तस्य (ब.)

प्रकार, वृत्तान् आहतं वावृतं, तस्मात्तस्मात् अने विभक्त-
भासी और विमर्गमी एताव् अनेने इन वायुभक्तो,
स्वम् स्थानम् पीताने स्थाने अपने स्थानमें, समवेत
एव अवा लेखने के जाय चाहिए ॥२१९-२२०॥

२१९-२२०½. The Udana should be re-
gulated upwards and the Apana down-
wards. The Samana should be sedated
and the Vyana should be treated by
all the three methods. Even more
carefully than the other four types of
vata, the Prana should be maintained,
because life depends on the proper
maintenance of it in its habitat. Thus
the physician should regulate and
establish in their normal habitats the
various types of vata that have been
occluded and misdirected.

मूर्च्छा दाहा अमः शूलं विदाहः शीतकामिता २२१
छर्दनं च विदग्धस्य प्राणे पित्तसमावृते ।

प्राणे भ्रातृ प्राणके, पित्तसमावृते पित्तभी आवृत
यत्ता पित्तसे आवृत होने पर, मूर्च्छा भूच्छा मूर्च्छा,
दाहः अमः दाह, अम दाह, अम शूलश्च शूल शूल, विदाहः
विदाह विदाह, शीतकामिता शीत वस्तुनी भूच्छा
शीतकामिता, विदग्धस्य अने विदग्ध जोराङ्गी बौ-
विदग्ध भोजनका, छर्दनं च उद्धृष्टी थाय छे वमन होत
हे ॥ २२१½ ॥

२२१-२२१½. In condition of occlusion
of Prana by pitta, there occur fainting,
burning, giddiness, colic misdigestion,
craving for cold things and vomiting
of misdigested food.

छीवनं क्षवथूद्गारनिःश्वासोच्छ्वाससंग्रहः ॥२२२॥
प्राणे कफावृते रुपाण्यरुचिर्दृष्टिरेव च ।

प्राणे भ्रातृ प्राणके, कफावृते उद्धृष्टी आवृत यत्ता
कफसे आवृत होने पर, छीवनम् थूंक आवृत्त छीवन,

क्षवथु- छींक क्षवथु वद्गार- ओच्छ्वास उद्गार, निःश्वास-
निःश्वास निःश्वास, उच्छ्वास- उच्छ्वास उच्छ्वास और
उच्छ्वासकी, संग्रहः रोध रुकावट, अरुचिः अरुचि
अरुचि, दृष्टिः एव च अने उद्धृष्टी ओ और वमन से,
रूपाणि दृक्षन्ते थाय छे लक्षण होते हैं ॥२२२½॥

२२२-२२२½. In condition of occlusion
of Prana by kapha there occur
symptoms such as salivation, sterna-
tion eructation, impediment to the
inspiration and expiration, anorexia
and vomiting.

मूर्च्छाद्यानि च कफाणि दाहो नाभ्युरसः कुमः २२३
ओजोभ्रंशश्च सादभ्याप्युदाने पित्तसंवृते ।

उदाने उदान उदानके, पित्तसंवृते पित्तभी आवृत
यत्ता पित्तसे आवृत होने पर, मूर्च्छाद्यानि च मूर्च्छा
मूर्च्छा मूर्च्छा, दाहः दाह दाह, कुमः भूच्छा भूच्छा
और छातीमें, दाहः दाह दाह, कुमः भूच्छा भूच्छा
ओजोभ्रंशः च ओजोभ्रंश दाह भोजनका भ्रंश, सादः च
अपि अने शिथिलता ओ और शिथिलता से, रुपाणि
दृक्षन्ते थाय छे लक्षण होते हैं ॥ २२३½॥

२२३ २२३½. In condition of occlusion
of Udana by pitta there occur
symptoms such as fainting and similar
conditions, burning in the umbilical
region and chest exhaustion, loss of
vital essence and asthenia.

आवृते श्लेष्मणोदाने वैवर्ण्यं वाक्स्वरग्रहः ॥२२४॥
दौर्बल्यं गुहगात्रत्वमरुचिभ्योपजायते ।

उदाने उदान उदानके, श्लेष्मणा उद्धृष्टी श्लेष्मासे,
आवृते आवृत यत्ता आवृत होने पर, वैवर्ण्यम्
विवर्ण्यता विवर्ण्यता, वाक्-स्वर-वाणी स्वर वाणी और

२२४. कुमः-अमः (य)

२२४½. ओजोभ्रंशश्च-कथंभ्रंशश्च (य. द.)

,, सादभ्याप्युदाने-सादभ्याप्युदाने (य. फ)

स्वरकी, मूत्रं अशुद्धं भवति रुकावटः, दौर्बल्यम् दुर्भोजनं दुर्बलता, सुखाग्रत्वम् अंशुं भूयःपुं गात्रोकी गुरुता अरुचिः च अने अरुचि और अरुचि, उपजायते उत्पन्न थाय छे होती हैं ॥ २२४३ ॥

224-224½. In condition of occlusion of Udana by kapha. there occur discoloration, the spasm of speech and voice, debility, heaviness of the body and anorexia.

अतिस्वेदस्त्वदाहो मूर्च्छा चारुचिरेव च ॥२२५॥
पित्तावृते समाने स्याद्गुणघातस्तथोष्मणः ।

समाने समान समानके, पित्तावृते पित्तभी आवृत भती पित्तसे आवृत होने पर, अतिस्वेदः अतिशय परसेवे अतिस्वेद, तृषा दाहः तथा, दृढ प्यास, दाह, मूर्च्छा च मूर्च्छा मूर्च्छा, अरुचिः च एव अरुचि अरुचि, तथा तथा तथा, उष्मणः अभिभां उष्मामें, उपघातः भटाडा ओ दक्षयु कमी ये लक्षण, स्यात् उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥२२५३॥

225-225½. In condition of occlusion of the Samana by pitta, there occur hyperidrosis, thirst, burning, fainting, anorexia and loss of body-heat.

अस्वेदो वह्निमान्द्यं च लोमहर्षस्तथैव च ॥२२६॥
कफावृते समाने स्याद्गात्राणां चातिशीतता ।

समाने समान समानके, कफावृते कफभी आवृत भती कफसे आवृत होने पर, अस्वेदः परसेचाने अभ्यास स्वेद न आना, वह्निमान्द्यं च अभिभां अभिमान्द्य, तथा एव लोमहर्षः च इवां अभिभां रोमहर्ष, गात्राणां अने गात्रोकी और गात्रोकी, अतिशीतता च अति शीतलता ओ दक्षयु अतिशीतता ये लक्षण, स्यात् उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥ २२६३ ॥

226-226½. In condition of occlusion of the Samana by kapha, there occur anidrosis, dullness of the gastric fire horripilation and excessive coldness of the limbs.

व्याने पित्तावृते तु स्यादाहः सर्वाङ्गः क्लमः ॥२२७॥
गात्रविक्षेपसङ्गश्च ससंतापः सवेदनः ।

व्याने व्यान व्यानके, पित्तावृते तु पित्तभी आवृत भती पित्तसे आवृत होने पर, सर्वाङ्गः सर्व अंशो सर्वाङ्गमें, दाहः दाह दाह, क्लमः थोड़ा रुकावट, ससंतापः संताप संताप, सवेदनः अने वेदनासहित और वेदनाके साथ, गात्रविक्षेप- गात्रोकी येष्टां गात्रोकी चेष्टामें, सङ्गः च अध अधुं ओ दक्षयु रुकावट ये लक्षण, स्यात् उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं ॥२२७३॥

227-227½. In condition of occlusion of Vyana by pitta, there occur burning all over the body, exhaustion, loss of the movement of limbs accompanied with temperature and pain.

गुरुता सर्वगात्राणां सर्वसन्ध्यस्थिजा रुजः ॥२२८॥
व्याने कफावृते लिङ्गं गतिसङ्गस्तथाऽधिकः ।

व्याने व्यान व्यानके, कफावृते कफभी आवृत भती कफसे आवृत होने पर सर्वगात्राणाम् सर्व अंशो सब गात्रोकी, गुरुता भारेपुं गुरुता, सर्वसन्ध्य- सर्व सांधा सब सन्धि, अस्थिजाः अने छायां और अस्थिमें, रुजः पीडा पीडा, तथा तथा तथा, अधिकः अधिक प्रमाथुं विरोधतः, गतिसङ्गः गतिनी रुकावट गतिकी रुकावट, लिङ्गं ओ दक्षयु उत्पन्न थाय छे ये लक्षण उत्पन्न होते हैं ॥ २२८३ ॥

228-228½. In condition of occlusion of Vyana by kapha, there occur symptoms such as heaviness of the limbs, pain in all the bones and joints, and excessive loss of movement.

२२५. चारुचिरेव च-भीरुचिरेव च (व. क. व.)

२२५. चारुचिरेव च (व. क.)

२२८. सर्वसन्ध्यस्थिजा रुजः-पर्वसन्ध्यस्थिजा रुजः (क. उ. व.)

હારિદ્રમૂત્રવર્ચસ્વં તાપશ્ચ ગુદમેદ્વયોઃ ॥૨૨૨॥
લિઙ્ગં પિત્તાવૃત્તેऽપાને રજસશ્ચાતિવર્તનમ્ ।

અપાને અપાન અપાનકે, પિત્તાવૃત્તે પિત્તથી આદૃત થતાં પિત્તસે આવૃત્ત હોને પર, હારિદ્ર- હળદર જેવાં પીળાં હલ્દીકે વર્ણકે, મૂત્રવર્ચસ્વમ્ મૂત્ર અને મળ મૂત્ર ઓર પુરીષ. ગુદમેદ્વયોઃ શુદ્ધ અને શિશિમાં ગુદા ઓર મેદુરમેં, તાપ. ચ તાપ તાપ, રજસઃ ચ તથા આર્તવની ઓર આર્તવકો, અતિવર્તનમ્ અતિ પ્રદીપ્ત અભિપ્રવૃત્તિ. લિઙ્ગમ્ એ લક્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે એ લક્ષણ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ॥ ૨૨૨૩ ॥

229-223½. In condition of occlusion of Apana by pitta, there occur symptoms such as, yellow coloration of urine and feces, sensation of heat in the rectum and phallus and excessive flow of the menses.

મિત્ત્રામશ્લેષ્મસંસૃદ્ધગુરુવર્ચઃપ્રવર્તનમ્ ॥૨૩૦॥
શ્લેષ્મણા સંવૃત્તેઽપાને કફમેદ્વય ચામનઃ ।

અપાને અપાન અપાનકે, શ્લેષ્મણા કફસે, સંવૃત્તે આદૃત થતાં આવૃત્ત હોને પર, મિત્ત્રામ- પાતળા- આમ પતલા આમ, શ્લેષ્મસંસૃદ્ધ- કફના મૃદુ સ્વર્ગપાળા કફસે મિલા, ગુદ- તથા ભારે ઓર મારી, વર્ચઃપ્રવર્તનમ્ મળની પ્રદીપ્ત મલકો પ્રવૃત્તિ, કફમેદ્વય અને કફ- મેદુરની ઓર કફમેદ્વકો, ચામનઃ ચ પ્રાપ્તિ એ લક્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે પ્રાપ્તિ એ લક્ષણ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ॥ ૨૩૦૩ ॥

230 230½. In condition of occlusion of Apana by kapha, there occur stools that are loose, heavy and mixed with undigested matter and mucus and discharge of urine mixed with mucus.

લક્ષણાત્તુ મિશ્રત્વં પિત્તસ્ય ચ કફસ્ય ચ ॥ ૨૩૧॥
ઉપલક્ષ્ય મિશ્રમિવદ્વાન્ મિશ્રમાવરણં વદેત્ ।

૨૨૨૩. રવસશ્ચાતિવર્તનમ્-રજસઃ સંપ્રવર્તનમ્ (વ. જ.)

પિત્તસ્ય ચ પિત્તવાં પિત્ત, કફસ્ય ચ અને કફનાં ઓર કફકો, લક્ષણામાત્ તુ લક્ષણોના લક્ષણોકો, મિશ્રત્વમ્ મિશ્રપણુને મિત્તે, ઉપલક્ષ્ય એપ્રિને દેશકાર, વિદ્વાન્ વિદ્વાન વિદ્વાન, મિશ્રમ્ વૈદે વૈદ્ય, આવરણમ્ આવરણને આવરણકો, મિશ્રમ્ મિશ્ર મિશ્ર, વદેત્ કહેવું કહે ॥ ૨૩૧૩ ॥

231-231½. On observing the combined symptoms of pitta and kapha, the learned physician should diagnose it as a condition of combined occlusion.

યદ્યસ્ય વાયોર્નિર્દિષ્ટં સ્થાનં તથેતરૌ સ્થિતૌ ॥૨૩૨॥
દોષૌ बहुविधान् व्याधीन् दर्शयेतां यथानिजान् ।

યસ્ય એ જિસ, વાયોઃ વાયુનું વાયુકા, યત્ એ જો, સ્થાનમ્ સ્થાન સ્થાન, નિર્દિષ્ટમ્ અતાવેશું છે નિર્દિષ્ટ છે, તત્ત્ર સ્થિતૌ ઇતરૌ દોષૌ તેમાં એ બીજા દોષો આવી રહે તે તેઓ. ઉકમેં વદિ મિજ દો દોષ સ્થિત હોં તો વે, યથાનિજાન્ પોતપોતાની અપની અપની, बहुविधान् બહુ પ્રકારની બહુત પ્રકારકો, व्याधीन् બ્યાધીઓ બ્યાધિયોં, दर्शयेताम् ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતે હૈં ॥ ૨૩૨૩ ॥

232-232½ If the two other humors get located in the places described as the habitats of vata, they manifest various symptoms of disorders characteristic of each of them.

આવૃત્તં શ્લેષ્મપિત્તાભ્યાં પ્રાણં ચોદાનમેવ ચ ॥૨૩૩॥

ગરીયસ્ત્વેન પશ્યન્તિ મિવજઃ શાસ્ત્રચક્ષુષઃ ।
વિશેષાઙ્ગીભિતં પ્રાણે ઉદાને સંશ્રિતં બલમ્ ॥૨૩૪॥
સ્યાત્તયોઃ પીડનાદ્યાનિરાયુષશ્ચ બલસ્ય ચ ।

શાસ્ત્રચક્ષુષઃ શાસ્ત્રીનેત્રવાળા શાસ્ત્રરૂપ નેત્રવાળે, મિવજઃ વૈદો વૈદ્ય, શ્લેષ્મપિત્તાભ્યામ્ કફ અને પિત્તથી

૨૩૨૩. बहुविधान् बहुविधौ (ક.)

૨૩૪. સંશ્રિતમ્-સંકુતમ્ (ક.)

कफ और पित्तसे, आवृतम् आवृत आवृत, प्राणम् च आधु प्राण, उदानम् च एव अने उदानने और उदान वायुको, गरीयस्त्वेन अधिक हानि करनार अधिक हानिकारक, पश्यन्ति लुओ छे समझते हैं, विशेषात् कारण के भास करीने क्योंकि विशेषकर, जीवितम् लुनन प्राणीका जीवन, प्राणे आधुने प्राणपर, बलम् अने अथ और बल, उदाने उदानने उदान पर, संश्रितम् आश्रित छे अवलंबित है, तयोः पीडनात् तेओन्दी विकृतिने क्षर्ध उन दोनोंकी विकृतिसे, आयुषः च आयुष आयु, बलस्य च अने अथन्दी और बलकी, हानिः स्यात् हानि थाय छे हानि होती है ॥२३३-२३४३॥

233-234. Medical authorities regard, as most serious, the condition of occlusion of Prana or Udana by kapha and pitta combined, because life is particularly dependent on Prana, and vitality on Udana; and occlusion of them, will result in loss of life and vitality.

सर्वेऽप्येतेऽपरिज्ञाताः परिसंवत्सरास्तथा ॥२३५॥
उपेक्षणादसाध्याः स्युरथवा दुरुपक्रमाः ।

एते सर्वे आ अधायनी ये सभी, अपि पलु मी, अपरिज्ञाताः अथर न रहेवाथी न जाननेसे, परिसंवत्सराः ओक वर्ष करती वधारे लूना थवाथी एक वर्षसे अधिक पुराने हो जानेसे, तथा अने और, उपेक्षणात् उपेक्षा करवाथी उपेक्षासे, असाध्याः असाध्य असाध्य, अथवा अथवा या, दुरुपक्रमाः कष्टसाध्य कष्टसाध्य, म्युः अने छे हो जाते हैं ॥ २३५३ ॥

235-235. If all these conditions are either undiagnosed or neglected for longer than a year, they become either incurable or formidable.

हृद्रोगो विद्रधिः प्लीहा गुल्मोऽतीसार एव च ॥२३६॥
भवन्त्युपद्रवास्तेषामावृतानामुपेक्षणात् ।

२३६३. दुरुपक्रमाः-दुरुपक्रमाः-(५):

आवृतानाम् आवृत अथेक्षा आवृत हुए, तेषाम् तेओन्दी रनकी, उपेक्षणात् उपेक्षा करवाथी उपेक्षासे, हृद्रोगः हृद्रोग हृद्रोग, विद्रधिः विद्रधि विद्रधि, प्लीहा गुल्मः प्लीहा, गुल्म प्लीहा, गुल्म, अतीसारः एव च अने अतीसार और अतिसार, उपद्रवाः ओ उपद्रवा ये उपद्रव, भवन्ति थाय छे होते हैं ॥२३६३॥

236-236. As a result of the neglect of these conditions of occlusions, there occur complications such as cardiac disorders, abscesses, splenic disorders, gulma and diarrhea.

तस्मादावरणं वैद्यः पवनस्योपलक्षयेत् ॥२३७॥
पञ्चात्मकस्य वातेन पित्तेन श्लेष्मणाऽपि वा ।

तस्मात् तेथी इस लिए, वैद्यः वैद्य वैद्यको, पञ्चात्मक . पांच २५३५वाणी पांच प्रकारके, पवनस्य वायुनुं वायुका, वातेन वातथी वातसे, पित्तेन पित्तथी पित्तसे, श्लेष्मणा कपि वा के कश्ची वा कफसे, आवरणम् आवरण, उपलक्षयेत् अलुनुं ओछी आवण चाहिए ॥ २३७३ ॥

237-237. Therefore, the physician should diagnose the condition of occlusion of the five types of vata, by vata, pitta or kapha.

मिश्रजितमतः सम्यगुपलक्ष्य समाचरेत् ॥२३८॥
अनमिष्यन्दिमिः क्षिण्वैः स्रोतसां शुद्धिकारकैः ।

अतः ओथी इसलिए, सम्यक् सारी रीते सम्यक् प्रकारसे, उपलक्ष्य परीक्षा करीने जानकर, अनमिष्यन्दिमिः अनमिष्यन्दी न होय ओवा अनमिष्यन्दी, क्षिण्वैः क्षिण्व क्षिण्व, स्रोतसाम् अने स्रोतोन्दी और स्रोतोंके, शुद्धिकारकैः शुद्धि करनार ६०थी शुद्धिकारक द्रव्योंसे,

२३७३. वातेन-वातस्य (क. छ. य. फ.)

२३८. मिश्रजितमतः-मिश्रजितैरतः (ब.)

.. .. -मिश्रजितैस्ततः (ध. द.)

.. शुद्धिकारकैः-शुद्धिकारिभिः (व. ग.)

निषण्जितम् चिकित्सा चिकित्सा, समाचरेत् कर्त्तव्यं ॥ २३८३ ॥

238-238½. After having well thought out the proper medications, he should treat the patient by measures which are non-liquefacient, unctuous and depurative of body-channels.

कफपित्ताविरुद्धं यद्यच्च वातानुलोमनम् ॥ २३९ ॥
सर्वस्थानावृत्तेऽप्याशु तत् कार्यं मारुते हितम् ।

मारुते वायु वायु, सर्वस्थानावृत्ते सर्व स्थानभूत आवृत्त होता। सब स्थानमें आवृत्त होने पर, अपि पितृ सी, यत् ने जो, कफ-पित्त- उद्ध तथा पित्तथी कफ तथा पित्तसे, अविरुद्धम् विरुद्ध न होय अविरुद्धी हो, यत् ने जो, वातानुलोमनम् वायुनु अनुलोमन कर्त्तव्य है। वायुका अनुलोमन करनेवाला हो, हितम् च अने ने हितकर होय और जो हितकर हो, तत् ते चिकित्सा वह चिकित्सा, आशु जल्दी, कार्यम् कर्त्तव्य ओझी करनी चाहिए ॥ २३९ ॥

239-239½. In condition of occlusion of vata in all its habitats, taking prompt measures which are regulative of vata and at the same time not antagonistic to kapha and pitta, is beneficial.

यापना वस्तयः प्रायो मधुराः सानुवासनाः ॥ २४० ॥
प्रसमीक्ष्य बलाधिक्यं मृदु वा संसर्गं हितम् ।

प्रायः धलुं भृत् प्रायः, मधुराः मधुर मधुर, सानु-वासनाः अनुवासन भरितथोसहित अनुवासन वस्ति-सहित, यापनाः वस्तयः यापन भरितथो यापन वस्तिथो, बलाधिक्यम् वा अथवा अधनी अधिकता या बला-धिक्यको, प्रसमीक्ष्य ओझी ने देख कर, मृदु संसर्गम् मृदु विरेचन हल्का विरेचन, हितम् हितकर छे हितकर है ॥ २४० ॥

240-240½. The Yapana enemata as well as the unctuous enemata are

३९३, हितम्-हृषण (३.)

generally beneficial, and if the vitality of the patient be found to be great, mild laxatives are beneficial.

रसायनानां सर्वेषामुपयोगः प्रशस्यते ॥ २४१ ॥
शैलस्य जतुनोऽत्यर्थं पयस्य गुग्गुलोस्तथा ।

सर्वेषाम् सर्व सब, रसायनानाम् रसायनोभा रसायनोभे, शैलस्य जतुनः शिलाजितने शिलाजीतका, तथा तथा तथा, पयसा दूधनी साथे दूधके साथ, गुग्गुलोः गूगुलने गूगलका, उपयोगम् उपयोग उपयोग, अत्यर्थम् अत्यंत अत्यन्त, प्रशस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ २४१ ॥

241-241½ The use of all kinds of vitalisers is highly recommended. A course of mineral pitch and so too a course of gum guggul with milk are specially beneficial.

लेहं वा भार्गवप्रोक्तमभ्यसेत् क्षीरभुजः ॥ २४२ ॥
अभयामलकीयोक्तमेकादशसिताशतम् ।

क्षीरभुक् दूध उपर रखीने दूधका आहार करनेवाला, नरः मनुष्ये मनुष्य, भार्गवप्रोक्तम् लेहम् अथवा मुनिथो कहेला अवलेहनु च्यवनप्राश अवलेहका, अभयामलकीय-उक्तम् अथवा आ रसानना पहेला रसायनाध्यायना 'अभयामलकीय' नामना पहेला पादमा कहेला अथवा इस स्थानके प्रथम रसायनाध्यायके 'अभयामलकीय' नामके पहले पादमें कहे हुए, एकादशसिताशतम् वा अगि-थारसे पद साकरवाणा प्रयोगनु ग्याहसौ पल चीनीवाले प्रयोगका, अभ्यसेत् सेवन कर्त्तव्य सेवन करे ॥ २४२ ॥

242-242½. Or the patient living on milk diet, may take a course of the 'Chyavanaprasa' linctus or the vitalizer known as the course of chebulic and

२४२. नरः-मनुष्य (३.)

२४२½. अभयामलकीयोक्तम्-अभयामलकीयोक्तम् (३.)

॥ सिताशतम्-सिताशतः (३.)

॥ -मिगाननः (३.)

emblic myrobalans prepared with 4400 tolas of sugar.

अपानेनावृते सर्वं दीपनं ग्राहि मेघजम् ॥२४३॥
वातानुलोमनं यच्च पकाशयविशोधनम् ।

अपानेन प्राणो वज्रे अपानधी प्राणादि अपानेन आवृते आवृत भर्ता आवृत होने पर, दीपनम् ग्राहि दीपन प्राणो दीपन, ग्राही, वातानुलोमनम् वातानुलोमन करनेवाला, पकाशयविशोधनम् च अने पकाशयविशोधन करनेवाला और पकाशयविशोधन, यत् मेघजम् ने औषध हेतु जो औषध को, सर्वम् ते सर्व उस सबका, प्रयोजन हेतु जो औषध को, करे ॥२४३॥

243-243½. In condition of occlusion by Apāna, all measures that are gastric-stimulant, astringent, regulative of peristalsis and depurative of the colon, constitute the treatment.

इति संक्षेपतः प्रोक्तमावृतानां चिकित्सितम् ॥२४३॥
प्राणादीनां सिक्कं कुर्याद्विचर्य स्वयमेव तत् ।

इति आ प्रमाणे इव प्रकार, आवृतानाम् आवृत आवृत, प्राणादीनाम् प्राणादिनी प्राणादिनी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, संक्षेपतः संक्षेपतः अक्षेपतः संक्षेपतः, प्रोक्तम् उद्धी छे कही है, सिक्कं वैद्य वैद्य, स्वयम् एव पीते न स्वयं, विचर्य संभत् संभत्ने सोच समझकर, तत् ते चिकित्सा उस चिकित्सा, कुर्यात् करनी जो औषध को करे ॥ २४४३ ॥

244-244½. Thus has been described in brief the line of treatment in conditions of occlusion of Prāna and other types of vata; the physician should use his own discretion and give the proper treatment

२४३. अपानेनावृते—अपाने स्वावृते (क.)

पित्तावृते तु पित्तघ्नैर्महान्याविरोधिभिः ।

कफावृते कफघ्नैस्तु मातृस्वानुलोमनैः ॥२४५॥

पित्तावृते तु वात पित्तो आवृत भर्ता वातके पित्तने आवृत होने पर, पित्तघ्नः पित्तनाशक पित्तनाशक, मातृस्व अने मातृधी और वायुके, अविरोधिभिः विरोधी न होय जोना प्रोक्षणी अविरोधी द्रव्योंसे, कफावृते तु तथा वात कफो आवृत भर्ता तथा वातके कफसे आवृत होने पर, कफघ्नैः कफघ्न कफघ्न, मातृस्व अने वायुके और वायुके, अनुलोमनैः अनुलोमन करनेवाले द्रव्योंसे चिकित्सा करे ॥ २४५ ॥

245. He should use in a condition of occlusion of vata by pitta, medications curative of pitta and not antagonistic to vata, and in condition of its occlusion by kapha, medications curative of kapha and regulative of vata.

लोके वायवर्कसोमानां दुर्विज्ञेया यथा गतिः ।
तथा शरीरे वातस्य पित्तस्य च कफस्य च ॥२४६॥
क्षयं वृद्धिं समत्वं च तथैवावरणं सिक्कं ।
विज्ञाय पवनानीनां न प्रमुह्यति कर्मसु ॥२४७॥

कथा ने प्रमाणे जिव प्रकार, लोके दोहभा लोकमें, वायु-वायु वायु, अर्क-सूर्य सूर्य, सोमानाम् अने यन्दनी और चन्द्रनी, गतिः गति गति, दुर्विज्ञेया अज्ञानी भुक्के छे दुर्विज्ञेय है, तथा ते प्रमाणे उसी प्रकार, शरीरे शरीरभा शरीरमें, वाक्स्व वात वात, पित्तस्य च पित्त पित्त, कफस्य च कफ अने कफनी गति अज्ञानी भुक्के छे और कफकी गति, दुर्विज्ञेय है, पवनानीनाम् वायु वज्रेना वातादिकके, क्षयं क्षय क्षय, वृद्धिं वृद्धि, समत्वं समत्ता समता, तथा एव आवरणम् च अने आवरणने और आवरणको, विज्ञाय

२४५. मातृस्वानुलोमनैः—मातृस्वाविरोधिभिः (क. घ. छ. फ.)

२४७. प्रमुह्यति—विमुह्यति (छ.)

„ प्रमुह्यति कर्मसु—प्रमुह्यति कर्मविव (फ.)

अष्टौ धर्ष जानकर, मिषक् वैद्य वैद्य, कर्मसु चिकित्सायां
चिकित्सायै, न प्रमुह्यन्ति भूम्भते नशी भूल नहीं
करता ॥ २४६-२४७ ॥

246-247. Just as in the universe the
courses of the wind, the sun and the
moon are difficult to comprehend, even
so are the forces of the vata, pitta
and kapha in the body. The physician
who knows the condition of decrease,
increase, normality and occlusion of
vata and other humors, is not deluded
with regard to treatment.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकौ—

पञ्चात्मनः स्थानवशाच्छरीरे
स्थानानि कर्माणि च देहघातोः ।
प्रकोपहेतुः कुपितश्च रोगान्
स्थानेषु चान्येषु वृत्तोऽवृत्तश्च ॥२४८॥
प्राणेश्वरः प्राणभृतां करोति
क्रिया च तेषामखिला निरुक्ता ।
तां देशसात्म्यवर्तुलान्यवेक्ष्य
प्रयोजयेच्छास्त्रमतानुसारी ॥२४९॥

तत्र श्लोकौ ते विषयमां उपसंहारना मे श्लोकां उ
के उच विषयमे उरसंहारके दो श्लोक हैं कि, स्थानवशात्
स्थान अनुसार स्थानके अनुसार, पञ्चात्मनः पांच
स्वभाववाला पांच स्वरूपवाले, देहघातोः देहघात
वाधुना देहघातक वाधुके, शरीरे शरीरमां शरीरमें,
स्थानानि स्थान स्थान, कर्माणि च कर्म कर्म, प्रकोप-
हेतुः होने प्रकोपनां कारण उठां उ और प्रकोपके
कारण कहे हैं, कुपितः च कुपित यथेष्टो वायु कुपित
हुआ वायु, वृत्तः आवृत्तः च आवृत्त के अनावृत्त अनीने
आवृत्त और अनावृत्त बनकर, स्थानेषु पेशनां स्थानोमां
अपने स्थानोंमें, अन्येषु च अन्ये अन्य स्थानोमां और

अन्य स्थानोंमें, प्राणभृताम् प्राणीयोक्ता मनुष्योंके,
रोगान् रोगो रोग, करोति करे उ उत्पन्न करता है,
तेषाम् अखिला तेओनी संपूर्ण उनकी संपूर्ण, क्रिया
च चिकित्सा चिकित्सा, निरुक्ता उठी उ कही है,
शास्त्रमतानुसारी शास्त्रना मतने अनुसरनार शास्त्र-
मतको अनुसरनेवाला, प्राणेश्वरः वैद्य वैद्य, देश-सात्म्य-
देश, सात्म्य देश, सात्म्य, ऋतुबलाग्नि ऋतु अग्नि पक्ष
ऋतु और बलको, अवेष्य ओधने देखकर, ताम् ते
चिकित्सा उस चिकित्साको, प्रयोजयेत् प्रयोक्तावी प्रयुक्त
करे ॥ २४८-२४९ ॥

Here are the two recapitulatory
verses—

248-249. The Vata being the subject of
this chapter, the habitats and functions
of the five-fold body-sustaining element
Vata, have been dealt with here. The
causes of provocation, the diseases
which this life-controlling principle of
vata gives rise to in persons, when
provoked, both in its own habitat and
in other places, both in conditions
of occlusion and in non-occlusion,
and the treatment of all those diseases
have been fully expounded here. The
physician, guided by the directions of
the science, should administer the
treatment, giving full consideration to
factors of place, homologation, season
and strength.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते दृढ-
बलसंपूरिते चिकित्सास्थाने वातव्याधि-
चिकित्सितं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

इति आ प्रभाषे इय प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रयेला अग्निवेशके बनावे, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरक्षणी प्रतिसंस्कार पायेला आ शास्त्रमां
और चरकके द्वारा संस्कृत इय शास्त्रके, अप्राप्तेः अप्राप्त

२४८. वृत्तोऽवृत्तश्च—वृत्ताऽवृत्तश्च (वि.)

२४९. सात्म्यवर्तुलान्यवेक्ष्य—साम्यवर्तुलान्यवेक्ष्यमाणः (वि.)

अथाष्ट, दृढबलसंपूरिते अने दृढभवे पूरा करेवा और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सा-स्थान विषे चिकित्सास्थानम्, वातव्याधिविकृतितम् 'वातव्याधिविकृतितम्' 'वातव्याधिविकृतितम्', नाम नाभने नामका, अष्टाविंशः अष्टावीसमे अष्टाईसवौ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये अध्याय समाप्त हुआ ॥ २८ ॥

28. Thus, in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-eighth chapter entitled 'The Therapeutics of Vata Diseases' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

एकोनविंशोऽध्यायः।

आगस्त्यनीसमे अध्याय अध्याय उन्तीसवौ

Chapter XXIX

वातरक्तचिकित्सोपक्रमः —

अथातो वातशोणितचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथः अतः हवे अलीथी अब आगे, वातशोणित-चिकित्सितम् 'वातशोणितचिकित्सितम्' नामना अध्या-यनु 'वातशोणितचिकित्सितम्' नामके अध्यायका, व्याख्या-स्यामः व्याख्यान करेथुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह स्मा विषयमा नीये प्रभाषे ॥ इव विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्मा उद्धृत्य छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The Therapeutics of Rheumatic conditions".

2. Thus declared the worshipful Atreya.

वातरक्तस्य निदानं संप्रति य—

हुताग्निहोत्रमासीन्नृपिमध्ये पुनर्वसुम् ।

पृष्टवान् गुरुमेकाग्रमग्निवेशोऽग्निवर्चसम् ॥ ३ ॥

अग्निमारुततुल्यस्य संसर्गस्यानिलगन्धजोः ।

हेतुलक्षणभैषज्यान्यथास्मै गुरुरब्रवीत् ॥ ४ ॥

हुताग्निहोत्रम् अग्निहोत्रमा दे.म करी अग्निहोत्रमें होम करके, ऋषिमध्ये ऋषियोंने अध्यामा ऋषियोंके मध्यमें, आसीनम् भेडेवा बैठे हुए, अग्निवर्चसम् अग्नि नेना तेजस्वी अग्निके समान तेजस्वी एकाग्रम् ओकाग्र और एकाग्र, गुरुम् गुरु गुरु, पुनर्वसुम् पुनर्वसुने पुनर्वसुको, अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने, अनिलास्रजोः वायु अने रक्ताना वायु और रक्तके, अग्निमारुत-अग्नि तथा वायुना अग्नि और वायुके, तुल्यस्य जेवा तुल्य, संसर्गस्य संसर्गना अर्थात् वातरक्ताना संसर्गके अर्थात् वातरक्तके, हेतु-निदान हेतु, लक्षण-लक्षण लक्षण, भैषज्यानि अने चिकित्सा और चिकित्साको, पृष्टवान् पूछ्या पूछा, अथ पछी तदनन्तर, गुरुः गुरु अ गुरुने, अस्मै तेने उसे, अब्रवीत् उद्धृत्य कहा ॥ ३-४ ॥

3-4. Agnivesa addressed the master Punarvasu, who was seated in an attentive mood amidst the sages, glowing like fire, after completing his daily sacrificial rites, and requested him to explain the etiology, signs and symptoms and the therapeutics of the condition of pathological association of vata with the blood, a combination like that of the fire and the wind. The master answering him spoke thus:—

लवणाम्लकटुक्षारस्त्रिगोष्पाजीर्णमोजनैः ।

क्लिन्नशुक्राम्बुजानूगमांसपिण्डकमूलकैः ॥ ५ ॥

कुलत्थमाषनिष्पावशाकादिपल्लेक्षुभिः ।

द्व्यारनालसौवीरशुकतक्रसुरासवैः ॥ ६ ॥

१. अग्निवर्चसम्-अग्रवर्चसम् (भ.)

विरुद्धाभ्यशनक्रोधदिवास्वप्नप्रजगरैः ।

प्रायशः सुकुमाराणां मिष्टान्नसुखभोजनात् ॥ ७ ॥
अच्छक्कमणशीलानां कुप्यते वातशोणितम् ।

लवण-अम्ल-क्षेत्र, अम्ल लवण, अम्ल, कटु-क्षार-
कटु, क्षार कटु, क्षार, त्रिगुण-स्निग्ध-स्निग्ध, उष्ण-
उष्ण, अजीर्ण-भोजनैः तथा अशुचि पर भोजन
तथा अजीर्ण पर भोजन, क्लिष्ट-सुक-क्षिप्त शुष्क क्लिष्ट,
शुष्क, अशुचि-अशुचि-अशुचि, आनूयमान-अने आनूय
प्रणुशेनां भांस और आनूय जीवोर्भांस, विषयाक-
भोग विषयाक, मूलकैः भूमी मूलैः, कुलस्थ-कुलस्थी
कुलस्थी, मांस-अशु उद्ध-निष्प्राव-पक्ष निष्प्राव,
आकादि-शुद्ध पक्षे आकादि, पल्ल-भांस मांस,
इक्षुभिः शेरुदी ईक्ष, दधि-आरनाल-धुई, आरनाल
दही, आरनाल, सौवीर-शुक्त-सौवीर-शुक्त सौवीर, शुक्त,
तक-सुरा-अशु, सुरा छाल, सुरा, आसवैः अशुसव आसव,
विरुद्ध-विशुद्ध भोजन विरुद्ध भोजन, अध्यत्म-अध्य-
शन अध्यशन क्रोध-क्षी क्रोध, दिवास्वप्न-दिवसे
सुप्त दिवास्वप्न, प्रजगरैः अने उभयसे ओओधी
और रात्रिजगरणसे, प्रायशः धुईकरीने प्रायः,
सुकुमाराणाम् सुकुमार सुकुमार, मिष्टान्न-मिष्टान्न
आनूय मिष्टान्न भोजन करनेवाले, सुखभोजनात् सुख
भोजनपर सुख का उपयोग करनेवाले, अच्छक्कमणशीला-
नाम् अने इक्षुभां देव विनाना दोओभां और घूमनेकी
अद्वत न होनेवाले पुरुषोंमें, वातशोणितम् वातरक्तने।
वातरक्त, कुप्यते क्षोप थाप छे कुपित होता है ॥५-७३॥

5-7½. By habitual use of salt, acid, pungent, alkaline, unctuous and hot articles of diet, by predigestion meals, by excessive indulgence in stale or dry flesh of aquatic and wet-land animals, or in the use of til paste or radish, or by taking horsegram, black gram,

nishpava and other greens, oil-cakes and sugar-cane, and by the use of curds, sour conjee, sauvira wine, vinegar, butter-milk, sura wine and medicated wines, by antagonistic diet, by eating on a loaded stomach, by anger, by day-sleep and waking at night—by all these factors, the vata and the blood become provoked, specially in the body of delicate persons and of those who are accustomed to sumptuous and luxurious diet and who are given to sedentary habits.

अभिघातादशुद्धा च प्रदुष्टे शोणिते नृणाम् ॥ ८ ॥

कषायकटुतिक्तस्पर्शहारद्वभोजनात् ।

हयोष्ट्रयानयानाम्बुकीडापुनलङ्घनैः ॥ ९ ॥

उष्णे चात्यध्ववैषम्याद्यवायाद्वेगनिग्रहात् ।

वायुर्विवृद्धो वृद्धेन रक्तेनावारितः पथि ॥ १० ॥

कृत्स्नं संदूषयेद्रक्तं तज्ज्ञेयं वातशोणितम् ।

खुडं वातवलासख्यमाख्यवातं च नामभिः ॥ ११ ॥

अभिघातात् अभिघातस्थी अभिघातसे, अशुद्धा च अने अशुद्धिस्थी और अशुद्धिसे, नृणाम् मनुष्योंमें, मनुष्योंका, शोणिते रक्त रक्त, प्रदुष्टे अशुद्धता दूषित होने पर, कषाय-क्षोप कषैले, कटु-तिक्त-कटु, तिक्त चरपर, तिक्त, अत्य-रुक्ष-अत्य अने रक्ष अल्प और रुक्ष, आहारात् आहारस्थी आहारसे, अभोजनात् उपवासस्थी भोजन न करनेसे, हयोष्ट्रयान-धेया, गेष्ट कोरेस्थी

९. तिक्ताक्षय-तिक्ताम्ल (क.)

„ रुक्षहारात्-भक्ष्याहारात् (ब.)

„ हयोष्ट्रयानयानाम्बु-हयोष्ट्रयानयानाम्बु (ब.)

„ लङ्घनैः-लङ्घनान् (क. ख. घ.)

१०. चात्यध्ववैषम्यात्-चात्यध्वगमनात् (ब. द. घ.)

११. कृत्स्नं-वृद्धः (ब.)

„ आख्यवातं-अक्षयवातं (घ. ब.)

७. मिष्टान्नभोजनाम्-मिष्टान्नसभोजनाम् (क. घ.)

„ „ -मिष्टाहारविहरिणाम् (ब. त. द. फ.)

„ „ -मिष्टान्नसभोजनाम् (घ. क.)

„ कुप्यते-जायते (फ.)

अवाधी बोझा ऊंट आदिसे गमनसे, अवन-
वाहने। उपर २५१री ३२वाधी वाहनसे मुसाफरी
करनेसे, अम्बुकीडा- ७६३री ३२वाधी जल-
क्रीडासे, प्लवन- ६६३वाधी कूरनेसे, लङ्घन- ६६३वाधी
लंघन करनेसे, उष्ण च उष्ण ३७१मां उष्ण चालमें,
अति- ७६३ बहून, अश्ववैद्यम्बु मुसाफरी ३२वाधी
उत्पन्न थपेदी वायुनी विपमताधी मुसाफरी करनेसे
उत्पन्न हुई वानकी विपमतासे, वेगनिग्रहात् तथा वेग
रोधी राभवाधी और वेगोंको रोकनेसे, विष्टुः ७६३
बड़ा हुआ, वायुः वायु वायु, वृद्धेन ७६३
हुए, रक्तेन २३३वाधी रक्तसे, पथि भाग्यमां मार्गमें, आवा-
रितः रोकतां रोक जाकर, कृत्स्नम् अधा संपूर्ण, रक्तम्
२३३ने रक्तको, संदूषयेत् दूषित करे छे दूषित करता
है, तत् तेने उसे, वातजोणितम् वातशेषित
वातशेषित, खुडम् ७७३ खुड, वातबलात्वाख्यम्
वातबलात् वातबलात्, आढ्यवातम् च अने
आढ्यवात औ और आढ्यवात इन, नामभिः
नामोधी नामोंसे, ज्ञेयम् अज्ञेयम् जानना चाहिए
॥ ८-११ ॥

8-11. When the blood gets vitiated
consequent upon trauma or the omi-
ssion of seasonal purification, and the
vata gets provoked by astringent,
pungent, bitter, scanty and dry articles
of diet or by abstinence from food, or
by constant riding on horses or camels
or in vehicles drawn by them or by
aquatic games, swimming and jumping,
by excessive wayfaring in summer,
by sexual indulgence and in suppres-
sion of the natural urges, the vata
gets increased. Getting obstructed in
its course by the increased state of
the blood it vitiates the whole of
the blood. This condition is known
by various names namely, Vata-jonita,
Khuda, Vata-balasa and Adhya-vata.

वातरक्तस्थ स्थानम् —

तस्य स्थानं शौ पञ्चावङ्गल्यः सर्वसन्धयः ।
हस्तपादौ हस्तपादे तु मूलं देहे विधायति ॥१२॥
कौ पार्श्वौ औ ६५, औ ५५ दोनों हाथ, दोनों पैर,
अङ्गुल्यः अङ्गुलीओ अङ्गुलीयां, सर्वसन्धयः तथा अधा
सांधा और सारी सन्धियां, तस्य तेनां उस वातरक्तके,
स्थानम् स्थान छे स्थान है, आदौ ते पहिलां वह
पहिले, हस्तपादे तु ६५ अने ५५मां हाथ और पैरमें,
मूलम् पीतातुं भूय अपनी जड़, कृत्वा स्थिर करीने
स्थिर करके, देहे शरीरमां देहमें विधायति देवाय छे
फैलना है ॥ १२ ॥

12. The sites of its manifestation
are hands, feet, fingers, toes and all
the joints. It establishes its base first
in the hands and feet, and then
spreads in the entire body.

सौक्ष्म्यात् सर्वस्मत्वाच्च पवनस्यासृजस्तथा ।
तद् द्रवत्वात् सरत्वाच्च देहं गच्छत् सिरायनैः ॥१३॥
पर्वस्वभिहतं क्षुब्धं वक्रत्वादवतिष्ठते ।
स्थितं पिप्तादिसंसृष्टं तास्ताः सृजति वेदनाः ॥१४॥
करोति दुःखं तेष्वेव तस्मात् प्रायेण सन्धिषु ।
अवन्ति वेदनास्तास्ता अत्यर्थं दुःसहा नृणाम् ॥१५॥

पवनस्य वायुना वायुः सौक्ष्म्यात् सूक्ष्मपक्षाधी
सूक्ष्म, सर्वस्मत्वात् च अने सर्व तरङ्ग सरन्त-
पक्षाधी एवं सर्वत्र गतिशील होनेसे, तथा तथा तथा,
असृजः रक्तना रक्त, द्रवत्वात् द्रवपक्षाधी द्रव,
सरत्वात् च तथा सरपक्षाधी और सर होनेसे, तद्
देहम् ते आभा देहमां वह सारे शरीरमें, सिरायनैः

१२. सर्व-पर्व (ग.)

॥ हस्तपादे तु-हस्तपादेषु (ब.)

॥ देहे-देहं (छ.)

१३. पवनस्यासृजस्तथा-देहं गच्छत् शिरायनैः (ड. फ.)

॥ गच्छत्-गच्छेत् (छ.)

॥ सिरायनैः-सिरापनैः (फ.)

१४. क्षुब्ध-क्षुब्ध (फ.)

શિરામાર્ગેથી સિરામાર્ગે, ગચ્છત મસતાં ફેલાતા હુઆ. પર્વસુ પર્વેભાં પર્વેમેં, વક્રવાત્ વાકાપણું હેવાથી વક્ર હોનેકે કારણ, અભિદ્યતમ ત્યાં રોકાઈ રુક્ષર, છુલ્લમ્ છુલ્લ યદ્ધને છુલ્લ હોકર. અવલેષ્ટને રહે છે ઠંડતા હૈ, સ્થિતમ્ અને ત્યાં રહીને સ્થિર હુઆ વદ, પિત્તાદિ- પિત્તદિથી પિત્તાદિસે, સંસ્રજ્ય સંયુક્ત થઈ મિલકર, તા તાઃ તે તે તે તે તે, વેદનાઃ વેદનાઓ વેદનાઓ, સ્વજિતિ પેદા કરે છે ઉત્પન્ન કરતા હૈ, તસ્માત્ તેથી અત એવ, પ્રાયેણ ધણુંકરીને પ્રાયઃ, તેષુ એવ તે ને ઉઠ્ઠીં, સન્ધિષુ સાંધાઓમાં સન્ધિયોમેં, દુઃખમ્ દુઃખ દુઃખ, કરોતિ કરે છે કરતા હૈ, નૃનામ્ અને મનુષ્યોને તેથી ઓર મનુષ્યોનો ઉસસે, અત્યંત અત્યંત, દુઃસહાઃ ન સહેવાય એવી દુઃસહ, તાઃ તાઃ તે તે તે મિત્ર મિત્ર, વેદનાઃ વેદનાઓ વેદનાં, મવન્તિ થાય છે મોતી હૈં ॥ ૧૩-૧૫ ॥

13-15. By reason of the subtle and all-pervasive character of vata, and of the liquid and flowing nature of the blood, the toxic element, spreading by means of the circulatory channels into the whole body, gets obstructed in the joints; and being agitated, it gets localized in the joints due to the tortuous nature of its course in the joints. Once localised, it becomes associated with pitta or vata and causes pains characteristic of each humor. Hence it generally causes pain in those joints only. The various kinds of pains thus caused are indeed exquisitely agonizing to their victims.

વાતરક્તસ પૂર્વલક્ષણમ્—

સ્વેદોડસ્યર્થે ન વા કાષ્ઠ્યે સ્પર્શજ્ઞત્વં ક્ષતેડતિરુક્ ।
સન્ધિશૈથિલ્યમાલસ્યં સદનં પિઙ્કોદ્ગમઃ ॥૧૬॥

૧૬. કાષ્ઠ્ય-કાષ્ઠ્ય (જ.)

જાનુજ્જ્વોરુકટ્યંસહસ્તપાદાક્લસન્ધિષુ ।

નિસ્તોદઃ સ્ફુરણં મેદો ગુરુત્વં સુતિરેવ ચ ॥૧૭॥

કણ્ઠઃ સંધિષુ રમ્યભૂત્વા ભૂત્વા નશ્યતિ ચાસકત્ ।

વૈવર્ણ્યં મણ્ડલોત્પત્તિર્વાતાસ્કપૂર્વલક્ષણમ્ ॥૧૮॥

અત્યર્થમ્ બહુ અત્યંત, સ્વેદઃ પરસેવો થવો પસીના આવા, ન વા કે ન થવો યા સર્વથા ન આના, કાષ્ઠ્યમ્ કાષ્ઠ્ય કાલ્પન, સ્પર્શજ્ઞત્વમ્ સ્પર્શજ્ઞાનનો નાશ સ્પર્શજ્ઞાન ન હોના, ક્ષતે અતિરુક્ થાં ન થતાં બહુ પીડા ઘાવ હોને પર અત્યંત પીડા, સન્ધિશૈથિલ્યમ્ સાંધાઓની શિથિલતા સન્ધિયોંકી શિથિલતા, આલસ્યમ્ આળસ આલસ, સદનમ્ અંગસાદે વેદનં સિથિલતા, પિઙ્કોદ્ગમઃ ફેડાથીઓ ઉપડી આવવી ફુન્તિયોંકા નિકલના, જાનુજ્જ્વા- ટીથણુ, પીડી જાનુ જઘા, કરુ-કટિ- સાથજ, કેડ કરુ, કટિ, અંત-હસ્ત- ખભા, હાથ અંસ, હાથ, પાદ- પગ પાદ, અક્લસન્ધિષુ તથા શરીરના સાંધાઓમાં ઓર શરીરની સંધિયોંમેં, નિસ્તોદઃ તોડ નિસ્તોદ, સ્ફુરણમ્ ફરકાટ સ્ફુરણ, મેદઃ ભેદન મેદ, ગુરુત્વમ્ ભારેપણું ગુરુતા, સુતિઃ એવ ચ અને સુતિ ઓર સુતિ, કણ્ઠઃ ખરબે છુલ્લી, અસકત્ ચ વારંવાર વારવાર, સન્ધિષુ સાંધાઓમાં સંધિયોંમેં, રુક્ પીડા પીડા, ભૂત્વા ભૂત્વા થઈ થઈને હો હો કર, નશ્યતિ શાંત થાય છે શાન્ત 'હો જાતી હૈ, વૈવર્ણ્યમ્ વિવર્ણતા વિવર્ણતા, મણ્ડલોત્પત્તિઃ મંડો (અકરડાં) થવાં એ ઓર મણ્ડલોંકા પ્રકટ હોના યદ, વાતાસ્ક- વાતાસ્તનાં વાતરક્તકે, પૂર્વ-લક્ષણમ્ પૂર્વરૂપ છે પૂર્વરૂપ હૈં ॥૧૬-૧૮॥

16-18. Excess or absence of perspiration, swarthy, anesthesia, undue severity of pain on injury, looseness of the joints, lethargy, asthenia, appearance of pimples, pricking pain, splitting pain, enlargement and numbness of the knee, calf, thighs, waist, shoulder, hands, feet and other body parts; pruritus, frequent appearance and disappearance of pain in the joints, discoloration and appearance of round eruptions on the body—

these are the premonitory symptoms of (Vata-sanita rheumatic condition.

वातरक्तस्य मेधाः, तेषां लक्षणानि च—

उत्तानमथ गम्भीरं द्विविधं तत् प्रचक्षते ।

त्वङ्मांसश्रयमुत्तानं गम्भीरं त्वन्तराश्रयम् ॥१९॥

तत् ते वातरक्तने उस वातरक्तको, उत्तानम् उत्तान उत्तान, अथ अने और, गम्भीरम् गंभीर गम्भीर, द्विविधम् ये ये प्रकारोंका, प्रचक्षते छे छे कहते हैं, त्वङ्मांस- आमासी तथा मांसमा त्वचा और मांसमें, आश्रयम् रहेछ आश्रितको, उत्तानम् उत्तान (आख) उत्तान (बाह्य), अन्तराश्रयम् तु अने अंदरना धातुआमा रहेछने और आतरके धातुओंमें आश्रितको, गम्भीरम् गंभीर छे छे गम्भीर कहते हैं ॥ १९ ॥

19. This condition is said to be of two kinds—superficial and deep. The superficial is the one affecting the skin and muscles; and the deep condition is the one affecting the deeper tissues of the body.

कण्डूदाहरुगायामतोदस्फुरणकुञ्चनैः ।

अन्विता श्यावरक्ता त्वग्बाह्ये ताम्रा तथेष्ट्यते ॥२०॥

बाह्ये आख वातरक्तमा बाह्य वातरक्तमें, त्वक् आमासी त्वचा, कण्डू-दाह- अरु, अणितरा खुजली, दाह, रुक्- पीडा पीडा, आयाम-तोद- भेयाख, तोद आयाम, तोद, स्फुरण- इरुकाठ स्पन्दन, कुञ्चनैः तमा संकोचथी और संकोचसे, अन्विता युक्त युक्त, श्यावरक्ता श्याम राती श्याम रक्त, तथा ताम्रा अने ताम्राना रंगवाणी तथा ताम्रवर्ण, इत्यते धाव छे होती है ॥ २० ॥

20. Pruritus, burning, pain, extension, aching or throbbing pain and contraction, accompanied with the dusky red or coppery coloration of the

skin are considered the symptoms in the superficial type of rheumatic condition.

गम्भीरे श्वयथुः स्तब्धः कठिनोऽन्तर्भृशार्तिमान् ।

श्यावस्ताम्रोऽथवा दाहतोदस्फुरणपाकवान् ॥२१॥

गम्भीरे गंभीर वातरक्तमा गम्भीर वातरक्तमें, श्वयथुः सोओ शोथ, स्तब्धः स्तब्ध स्तब्ध, कठिन कठिण, अन्तः अंदरनी आश्रये भीतरसे, भृशार्तिमान् अत्यंत पीडावाणो अत्यन्त पीडयुक्त, श्यावः छाणो श्याम, अथवा अथवा या, ताम्रः धाव ताम्रवर्ण, दाह-तोद- दाह, तोद दाह, तोद, स्फुरण- स्फुरण स्फुरण, पाकवान् तथा पाकवाणो होथ छे और पाकवाला होता है ॥ २१ ॥

21. In the deeper type, there occur swelling, rigidity, hardness, agonizing pain inside the joints, dusky-red or coppery coloration, burning, pricking and throbbing pain, and tendency to suppuration.

सन्निवदाहान्वितोऽभीक्ष्णं वायुः सन्ध्यस्थिमज्जसु ।

छिन्दन्निव नरत्यन्तर्वक्त्रीकुर्वेच्च वेगवान् ॥२२॥

करोति खज्जं पङ्कं वा शरीरे सर्वतश्चरन् ।

सर्वैर्लिङ्गैश्च विज्ञेयं वातासृग्भयाश्रयम् ॥२३॥

अभीक्ष्णम् सतत घटत, रुक्- विदाह- पीडा अने विदाहथी, पीडा और विदाहसे, अन्वितः युक्त युक्त, वेगवान् वायुः वेगवान वायु वेगवान वायु, सन्धि-अस्थि- सांधि, दाहकां सन्धि, अस्थि, मज्जसु अने मज्जमा और मज्जामें, छिन्दन् इव कापवा जेवी पीडा करेता छेदनवत् वेदना, वक्त्रीकुर्वेच्च अने तेओने पाडा बनावते। तथा वक्ता उत्पन्न करता हुआ, अन्तः चरति अंदर छे भीतर विचरता है, शरीरे शरीरमा शरीरमें, सर्वतः सर्वत्र सब जगह चरन् गति करेता ते फिरता हुआ वह, खज्जं रेगिने अंज रोगीको खज, पङ्कं वा अथवा पंगु या पंगु, करोति बनावे छे करता है, सर्वैः लिङ्गैः अर्था बहोसोथी युक्त सब लक्षणोंसे युक्त, वातासृक् वातरक्तसे आतरक्तको,

उभयाश्रित उभयाश्रित, विज्ञेयम् अशुभं
जानता चादि ॥ २२-२३ ॥

22-23. The morbid vata, while causing pain and morbid changes in the joints, constantly rushes about in the joints, bone and marrow as if cutting away the tissues, and tends to deformity of the joints. While pervading the whole body, it produces lameness or paraplegia. If all these symptoms are observed together, then the condition should be known as a combined one, both of the superficial as well as of the deep types.

वाताधिकस्य वातरक्तस्य लिङ्गानि—

तत्र वातेऽधिके वा स्याद्रक्ते पित्ते कफेऽपि वा ।

संस्पृष्टेषु समस्तेषु यच्च तच्छृणु लक्षणम् ॥ २४ ॥

તત્ર ત્યાં વહાં, વાતે વા વાત વાત, રક્તે રક્ત રક્ત, પિત્તે પિત્ત પિત્ત, કફે અપિ વા અથવા કફ અથવા કફકે, અધિકે અધિક હેતાં અધિક હોને પર, સંસ્પૃષ્ટે અને તેઓ- માંના એ કે ત્રણને સંસર્ગ થતાં બીજા અને તેમાંથી એક તીનકા સંસર્ગ હોને પર, સમસ્તેષુ ચ તથા ચારે એકત્ર મળતાં એવં ચારોંકે એકત્ર મિલને પર, યદ્ લક્ષણમ્ વાતરક્તનાં જે લક્ષણે વાતરક્તકે જો લક્ષણ, સ્વાદ આમ છે હોતે હૈં, તદ્ તે સ્વતંત્ર, શૃણુ સંભળો સુનો ॥ ૨૪ ॥

24. Listen now to the symptoms of the conditions of predominant provocation of each of vata, blood, pitta and kapha as well as of bidiscordances and combined discordance of all four.

विशेषतः सिरायामशूलस्फुरणतोदनम् ।

शोथस्य काष्ण्यं रौक्ष्यं च श्यावतावृद्धिहानयः ॥ २५ ॥

૨૪. યદ્ તચ્છૃણુ-યદ્ તચ્છૃણુ (ક.)

,, લક્ષણમ્-લક્ષણેઃ (ગ.)

૨૫. શૂલસ્ફુરણતોદનમ્-તોદસ્ફુરણતોદનમ્ (બ.)

,, શોથશ્યાવતા-શ્યાવતા (ક.)

धम-यङ्गलिसन्धीनां सङ्कोचोऽङ्गमहोऽतिरुक् ।

कुञ्चनस्तम्भने शीतप्रद्वेषश्चानिलेऽधिके ॥ २६ ॥

અનિલે અધિકે વાતરક્તમાં વાત અધિક હેતાં વાત- રક્તમેં વાયુકે અધિક હોને પર, વિશેષતઃ વિશેષે કરીને વિશેષ કરકે, સિરા-આયામ- શિરાઓનું એંચાણ શિરાઓમેં આવામ શૂલ-સ્ફુરણ-શૂળ, ફરકાટ શૂલ સ્ફુરણ, તોદનમ્ તોદ- તોદ, શોથસ્ય સોભની શોથકા, કાષ્ણ્યમ્ કાળાશ કાલા- પન, રૌક્ષ્યમ્ રક્ષતા રક્ષતા, શ્યાવતા- તથા શ્યામતાનાં તથા શ્યામતાની, વૃદ્ધિ- વૃદ્ધિ વૃદ્ધિ, હાનયઃ ચ તથા હાન- ઓર હાન, ધમની- ધમની ધમની, અઙ્ગુલિ- અને અંગુલીઓનાં ઓર અઙ્ગુલિઓની, સન્ધીનામ્ સંધાઓનાં સંધિઓનાં, સંકોચઃ સંકોચ સંકોચ, અંગમહઃ અંગ- બદ્ધાઈ બધાં અંગમહ, અતિરુક્ બહુ પીડા અતિ પીડા, કુઞ્ચનસ્તમ્ભને દેહનાં સંકોચ અને બદ્ધાઈ બધું દેહકે આકુંચન તથા સ્તમ્ભન, શીતપ્રદ્વેષઃ ચ તથા શીતળ- યીએને દ્વેષ થાય છે ઓર શીતલે દ્વેષ હોતે હૈં ॥ ૨૫-૨૬ ॥

25-26. Excessive distension of the veins, colic, throbbing, pricking pain, swarthy and dryness, dark-red coloration, increase and decrease of the swelling, contraction of the vessels, fingers and the joints, spasticity of the limbs, acute pain, contraction and stiffness and dislike for cold things—these are the symptoms in condition of increased vata.

पित्ताधिकस्य वातरक्तस्य लिङ्गानि—

श्वयथुर्भृशरुक् तोदस्ताम्रमिच्छिमयते ।

स्निग्धरુક્ષૈઃ શમં નૈતિ કળ્લુક્લેદામ્વિતોઽસુજિ ॥ ૨૭ ॥

અસુજિ વાતરક્તમાં રક્ત અધિક હેતાં વાતરક્તમેં રક્તકે અધિક હોને પર, શ્વયથુઃ સોભ શોથ, મૃશરુક્તોદઃ બહુ પીડા અને તોદથી યુક્ત અત્યંત પીડા તથા તોદસે યુક્ત, તામ્રઃ તથા ત્રાંબા જેવા રંગને થાય છે

૨૬. અનિલેઽધિકે-અનિલોત્તરે (ક. બ. ક.)

૨૭. શ્વયથુર્ભ્રશરુક્-રક્ત શોથોત્તરે (ક.)

,, કળ્લુક્લેદામ્વિતોઽસુજિ-રક્ત સંકોચકળ્લુમાર્ (ક. બ.)

और ताम्र वर्णका होता है, कण्डूकृद- भस्म तथा दुग्धेयी खूजली और क्लेदसे, अन्नितः युक्त युक्त, चिमिचिमायने तेमां यमयमाट थाय छे उसमें चिमचिमाहट होती है, स्निग्धरुक्षैः तेमज ते स्निग्ध अने इस प्रयोगेयी एवं वह स्निग्ध और रुक्ष द्रव्योंसे, कामम् न एति शांत धरे। नथी शान्त नहीं होता ॥२७॥

27. Swelling, excessive pain, pricking pain, coppery coloration, tingling sensation, non-yielding to either unctuous or dry treatment and accompaniment of pruritus and softening, are the symptoms in a condition of vitiation of blood.

विदाहो वेदना मूर्च्छा स्वेदस्तृष्णा मदो भ्रमः ।
रागः पाकश्च भेदश्च शोषश्चोक्तानि पैत्तिके ॥२८॥

पैत्तिके पैत्तिक वातरक्तमां पैत्तिक वातरक्तमें, विदाहः विदाह विदाह, वेदना मूर्च्छा वेदना, मूर्च्छा वेदना, मूर्च्छा, स्वेद- तृष्णा पदसेवा, तरस स्वेद, तृष्णा, मदः भ्रमः भेद, भ्रम मद, भ्रम, रागः राग लालिमा, पाकः च पाक पाक, भेदः च भेद भेद, शोषः च अने शोष और शोष, उक्तानि छे दक्षिणे। कक्षा छे ये लक्षण कहे हैं ॥ २८ ॥

28. Morbid change in the joints, pain, fainting, perspiration, thirst, intoxication, giddiness, redness, suppuration, breaking open and atrophy are the symptoms of the condition of increased pitta.

कफाधिकस्य वातरक्तस्य लक्षणानि—

स्तैमित्यं गौरवं स्नेहः सुप्तिर्मन्दा च रुक् कफे ।
हेतुलक्षणसंसर्गाद्विद्याद् द्वन्द्वत्रिदोषजम् ॥२९॥

कफे वातरक्तमां कफ अधिक होता वातरक्तमें कफके अधिक होने पर, स्तैमित्यम् स्तिमितता स्तिमितता, गौरवम् भारेपणुं भारीपन, स्नेहः सुप्तिः स्निग्धता, रुक्-

शान्तता नाश क्षिप्रता, सुप्ति, मन्दा रुक् च अने भेद पीडा छे दक्षिण थाय छे और मन्द वेदना ये लक्षण होते हैं, हेतुलक्षणसंसर्गाद् छे दोषोना हेतु तथा दक्षिणता संसर्गाद्यी अने त्रय दोषोना हेतु तथा दक्षिणता संसर्गाद्यी दो दोषोंके हेतु तथा लक्षणके संसर्गमे और तीन दोषोंके हेतु तथा लक्षणके संसर्गमे, द्वन्द्वत्रिदोषजम् वातरक्तमे अनुक्रमे ६-६-७ अने त्रिदोषज वातरक्तमे कनयः द्वन्द्व और त्रिदोषज, विद्याम् अणुपुं ज्येष्ठ छे जानना चाहिए ॥२९॥

29. Fixity, heaviness, unctuousness, numbness and mild pain are the symptoms in condition of increased kapha. Bidiscordance and tridiscordance of humors are to be recognised by the combinations of the etiological factors or of the symptoms in each case.

वातरक्तस्य साध्यासाध्यलक्षणम्—

एकदोषानुगं साध्यं नवं याप्यं द्विदोषजम् ।

त्रिदोषजमसाध्यं स्याद्यस्य च स्युरुपद्रवाः ॥३०॥

एकदोषानुगम् एक दोषी उत्पन्न थयेलुं एक दोषज, नवम् तथा नवुं वातरक्त और नया वातरक्त, साध्यम् साध्य छे साध्य है, द्विदोषजम् छे दोषी उत्पन्न थयेलुं वातरक्त द्विदोषज वातरक्त, याप्यम् याप्य छे याप्य है, त्रिदोषजम् अने त्रय दोषी उत्पन्न थयेलुं वातरक्त और त्रिदोषजन्य वातरक्त, यस्य च तथा ज्येष्ठा तथा ज्येष्ठमे, उपद्रवाः उपद्रवा उपद्रव, स्युरः होय हों, असाध्यम् ते वातरक्त असाध्य छे वह वातरक्त असाध्य है ॥ ३० ॥

30. That condition is curable which is of recent origin resulting from the provocation of a single humor. The condition resulting from bi-discordance is only palliable, and the condition born of tridiscordance as well as the one attended with complications, are incurable.

२८. शोषश्चोक्तानि-शोषश्चोक्तानि (र. क.)

२९. मन्दा च रुक् कफे-मन्दा रुक् कफे (ब.)

३०. स्याद्यस्य-तु यस्य (क.)

અસ્વપ્નોચકશ્વાસમાંસકોથશિરોગ્રહાઃ ।
 મૂર્છાચમદસ્ફુટ્ણાજ્વરમોહપ્રવેપકાઃ ॥૩૧॥
 હિકાપાક્ષ્વવીસર્પપાકતોદ્બ્રમક્લમાઃ ।
 અક્લિવક્રતા સ્ફોટા દાહમર્મગ્રહાર્બુદાઃ ॥૩૨॥
 एतैरुपद्रवैर्वर्ज्यं मोहेनैकेन वाऽपि यत् ।
 संप्रस्रावि विवर्णं च स्तब्धमर्बुदकृच्च यत् ॥૩૩॥
 વર્જયેચ્ચૈવ સંકોચકરમિન્દ્રિયતાપનમ્ ।

અસ્વપ્ન- ઊંઘ ન આવવી અનેદ્રા, અરોચક- અરુચિ
 અરુચિ, શ્વાસ- શ્વાસ શ્વાસ, માંસકોથ- માંસનું સડવું
 માંસકા સફના, શિરોગ્રહાઃ માથાનું બકડાવું શિરોગ્રહ,
 મૂર્છાચ-મદ- મૂર્છા, મદ મૂર્છા, મદ, સ્ફુટ્ણા- પીડા,
 તરસ રુજા, પ્યાસ, જ્વર-મોહ- જ્વર, મોહ જ્વર, મોહ,
 પ્રવેપકાઃ કંપ કમ્પન, હિકા- હેઠી હિકા, પાક્ષ્વ-
 પાંગળાપણું પક્રતા, વીસર્પ-પાક- વિસર્પ, પાક વિસર્પ,
 પાક, તોદ-બ્રમ- તોદ, બ્રમ તોદ, બ્રમ, ક્લમાઃ થાક ક્લમ,
 અક્લિવક્રતા આંગળીઓનું વાકાપણું અક્લિયોકી
 વક્રતા, સ્ફોટાઃ ફોડે ફોડે, દાહ-મર્મગ્રહ- દાહ, મર્મોનું
 બકડાવું દાહ, મર્મગ્રહ, અર્બુદાઃ અર્બુદ અર્બુદ, એતૈઃ ઉપદ્રવૈઃ
 એ ઉપદ્રવૈથી इन उपद्रवोंसे, युक्तम् युक्त युक्त, एकेन
 કે એકલા या अकेले, मोहेन अपि वा मोहणी पक्षु
 યુક્ત મોહેસે મી યુક્ત, यत् જે वातरक्त होय जो वातरक्त
 હો, वर्ज्यम् तेने असौध्य अक्षुप्तुं उसे असौध्य जानना
 ચાહિય, यत् च वर्णी જે वातरक्त और जो वातरक्त,
 संप्रस्रावि आववाणं स्राववाला, विवर्णम् विवर्णं विवर्णं,
 स्तब्धम् स्तब्ध स्તબ્ધ, अर्बुदकृच्च અને अर्बुद કરનારું
 હોય और अर्बुदको पैदा करनेवाला हो, संकोचकरम्
 સંકોચ કરતું હોય संकोचकारक हो, इन्द्रियतापनम्
 તથા ઇન્દ્રિયોને તપાવનારું હોય તેને પણ और
 इन्द्रियोंको संतप्त करनेवाला हो उसे भी, वर्जयेत् च
 एव असौध्य अ अक्षुप्तुं असौध्य ही जाने ॥૩૧-૩૩॥

31-33. The condition, associated with insomnia, anorexia, dyspnea, putrefaction of the flesh, spasticity of the head, fainting, intoxication, pain,

thirst, fever, stupefaction, tremors, hiccup, lameness, acute spreading affection, suppuration, pricking pain, giddiness, exhaustion, deformity of fingers, moles burning affection of the vital parts and tumefaction (Arbuda) should not be taken up for treatment as also the condition attended with stupefaction alone. Also the condition associated with discharge, discoloration, stiffness, tumefaction, contraction and heating of the senses, should not be taken up for treatment.

અકૃત્સ્નોપદ્રવં યાપ્યં સાધ્યં સ્યાન્નિરુપદ્રવમ્ ॥૩૪॥

અકૃત્સ્નોપદ્રવમ્ જેમાં અથા ઉપદ્રવો ન થયા હોય તે જો સંપૂર્ણ ઉપદ્રવોસે યુક્ત ન હો વહ, યાપ્યમ્ યાપ્ય છે યાપ્ય હૈ, નિરુપદ્રવમ્ અને ઉપદ્રવ વિનાનું और उपद्रवहित, साध्यम् साध्य साध्य, स्यात् છે હૈ ॥૩૪॥

34. That condition which is attended with only some of the aforesaid complications, is palliable; and the one which is free from any complication is curable.

વાતરક્તે રક્તમોક્ષણવિધિઃ —

रक्तमार्गं निहन्त्याशु शाखासन्धिषु मारुतः ।
 निविद्यान्योन्यमारवार्यं वेदनाभिर्हरेदसूत्र ॥૩૫॥

મારુતઃ વાયુ વાયુ, શાખાસન્ધિષુ હાથપગના સાંધાઓમાં શાખાસન્ધિયોમાં, નિવિદ્યા પ્રવેશ કરીને પ્રવિષ્ટ હોકર, રક્તમાર્ગમ્ રક્તમાર્ગને રક્તકે માર્ગકો, આશુ એકદમ શીઘ્ર, નિહન્તિ અંધ કરી દે છે રોક દેવા હૈ, अन्योन्यम् તેથી વાત તથા રક્ત એક બીજાને अतः वात तथा रक्त एक दूसरेको, आवार्य रेडीने रोककर, वेदनाभिः

૩૧. મૂર્છાચ-મૂર્છા ચ (વ.)

૩૩. વર્જયેચ્ચૈવ-વર્જયેચ્ચ (વ. વ.)

૩૫. નિહન્ત્યાશુ-વિદર્યાશુ (વ.)

,, આવાર્ય-આવાહન (વ.)

वेदनाभी वेदनाओंसे, असूत्र प्रक्षोभे प्राणोंको, हरेत्
हरे छे हरता है ॥ ३५ ॥

35. The provoked vata, located in the joints of the extremities, block the channels of the blood. Then the blood and the vata obstruct each other's course and may even cause death, by the severity of the pain occasioned.

तत्र सुञ्चेदसूक् शृङ्गजलौकःसूच्यलावुभिः ।

प्रच्छन्नैर्वा सिराभिर्वा यथादोषं यथाबलम् ॥ ३६ ॥

तत्र तेभाँ इसमें, यथादोषम् दोषानुसार रूपके अनुसार, यथाबलम् अने अक्षानुसार और बलके अनुसार, शृङ्ग-शींगी सींग, जलौकः जलोँका, सूची-अलावुभिः सोय तथा तुंगीथी सूई और अलावुसे, प्रच्छन्नैः वा अथवा छेका भारीने अथवा पछना, सिराभिः वा छे शिरावेधद्वारा या सिगवेधद्वारा, असूक् सुञ्चेत् रक्त छेडी नाभयुं रक्त मेंक्षण करे ॥ ३६ ॥

36. In such a condition, depletion of blood must be resorted to by means of the horn or the leech or needle or by cupping with a gourd or by venesection in keeping the degree of the morbidity and the strength of the patient.

रुग्दाहशूलतोदार्तादसूक् स्राव्यं जलौकसा ।

शृङ्गैस्तुम्बैर्हरेत् सुप्तिकण्डूविमिचिमायनात् ॥ ३७ ॥

रूग्-दाह- पीडा, दाह पीडा, दाह, शूल-शूल शूल, तोद-आर्तात् अने तोदथी पीडाथेवा रोगीना शरीरथी और तोदसे पीडित रोगीके शरीरसे, असूक् छेडी खन, जलौकसा जलोँका वडे जलौकासे, स्राव्यम् स्रावयुं निकलवाना चाहिएं, सुप्ति-कण्डू-स्पर्शानथी रक्षितपक्षुं, अरोग सुप्ति, कण्डू, विमिचिमायनात् अने अमथमात्

३७. रुग्दाहशूलतोदार्तादसूक्-रुग्दाहतोदरार्तादसूक् (ब. व.)

.. शृङ्गैस्तुम्बैर्हरेत् सुप्तिकण्डूविमिचिमायनात्-शृङ्गैस्तुम्बैर्हरेत् मतिमान् कण्डूविमिचिमायनात् (क.)

युक्त रोगीना और विमिचिमायनरोगीके शरीरसे, शृङ्गैः तुम्बै शींगी सींग और तुंगीथी सूई और अलावुसे, हरेत् छेडी छेडयुं रक्त निकाले ॥ ३७ ॥

37. Blood-letting by means of leech must be done where there is pain, burning, piercing and pricking pain. The horn and the gourd should be applied where there is numbness, pruritus and tingling sensation.

देशादेशं वज्रं स्राव्यं सिराभिः प्रच्छन्नेन वा ।

अङ्गलानौ न तु स्राव्यं रुक्षे वातोत्तरे च यत् ॥ ३८ ॥

देशात् ओछ प्रदेशमाँथी एक प्रदेशमेंसे, देशम् थीअ प्रदेशमाँ दूसरे प्रदेशमें वज्र अर्थात् छेडीने जाते हुए रक्तका सिराभिः शिरा बाँधीने सिरावेध द्वारा, प्रच्छन्नेन वा छे छेका भारीने या पाछक, स्राव्यम् स्रावयुं स्रावण करे अङ्गलानौ अंगशेषवाला और अंग-शेषवाले, रुक्षे वातोत्तरे च रुक्ष तथा वातप्रधान रोगीमाँ रुक्ष और वायुप्रधान रोगीमें, यत् जे छेडी छेक जो रक्त हो, न स्राव्यम् तेनु स्रावयु न करयुं इसका स्रावण न करे ॥ ३८ ॥

38. Where the pain is moving from place to place, venesection or cupping should be done. In a condition of asthenia of limb, depletion of blood should not be done. Also in a condition where dryness is the dominant factor in vata-provocation, depletion should not be done.

गम्भीरं श्वयथुं स्तम्भं कम्पं स्रायुसिरामयान् ।

ग्लानिं चापि ससङ्कोचां कर्पाद्यायुस्सूक्ष्मयात् ३९

३८. अङ्गलानौ न तु स्राव्यं रुक्षे वातोत्तरे न यत्-अङ्गे ग्लाने

न तु स्राव्यं रुक्षं वातोत्तरे न यत् (क.)

.. रुक्षे वातोत्तरे न यत्-रुक्षं वातोत्तरे न यत् (ब.)

असकृन्नायः कश्चिदेकं रक्तमोक्षयति । क्योक्ति रक्तक्षयसे, वायुः वायु वायु, गम्भीरम् गम्भीर गम्भीर, अथयुम् अथयु सूनन, स्तम्भम् कम्पम् स्तम्भ, कम्प स्तम्भ, कम्प, स्नायु-सिरा-स्नायु तथा शिरा-सिरा स्नायु और सिराओंके, आश्रयान् रोग रोग, ससंकोचाम् अने संकोचमहित और संकोचमहित, ग्लानिश्च च अपि ग्लानिने ग्लानिको, कुर्यात् करे छे करता है ॥ ३९ ॥

39. For, as a result of the loss of blood, the vata causes deep-seated edema, rigidity, tremors, disorders of the sinews and the vessels, asthenia and contractures.

स्नायुयादीन् वातरोगान् मृत्युं चात्यवसेचनात् । कुर्यात्तस्मात् प्रमाणेन स्निग्धाद्रक्तं विनिर्हरेत् ॥४०॥

अत्यवसेचनात् अतिशय थोड़ीनु निर्दरु करवाधी अति रक्तमोक्षणसे, स्नायुयादीन् वायु अश्रयता अथयु वायु खंजतादि वातरोगान् च वातरोगो वातरोगोंको, मृत्युम् च अने मृत्यु और मृत्युकोभी कुर्यात् करे छे करता है, तस्मात् तर्था इस लिए, स्निग्धात् स्निग्ध रोगीनु स्निग्ध रोगीका, रक्तम् रक्त रक्त, प्रमाणेन प्रमाणेनु उचित प्रमाणसे, विनिर्हरेत् श्रवणवुं निकाले ॥ ४० ॥

40. Lameness and such other disorders of vata or even death may result. Therefore, depletion in proper measure should be done, only in persons who are rich in the unctuous element.

वातरके सामान्यचिकित्सा—

विरेच्यः स्नेहयित्वाऽऽदौ स्नेहयुक्तैर्विरेचनैः । रुक्षैर्वा मृदुभिः शस्तप्रसक्तवृत्तिकर्म च ॥४१॥

४०. स्नायुयादीन्-खंजादीन् (ब.)
 ,, चात्यवसेचनात्-चातीवसेचितम् (फ.)
 ,, अवसेचनात्-अपसेचनात् (ड.)

आदौ प्रथम प्रथम, स्नेहयित्वा स्नेहन आपीने स्नेहन कराके, स्नेहयुक्तैः स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, रुक्षः वा के रुक्ष अथवा रुक्ष, मृदुभिः मृदु मृदु, विरेचनैः विरेचनो वरे विरेचनोंसे, विरेच्यः विरेचन करवावुं विरेचन देवे, असकृत् तथा वारे वारे और बारबार, वृत्तिकर्म च अस्तिकर्म पक्षु वृत्तिकर्म सी, शस्तम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ४१ ॥

41. The patient should first be oleated and then purged by means of unctuous purgative medications or by dry but mild purgative medications, and then, frequent enemata should be administered.

सेकाभ्यङ्गप्रदेहाज्ज्ञेहाः प्रायोऽविदाहिनः । वातरके प्रशस्यन्ते

वातरके वातरक्तमा वातरक्तमे, प्रायः थलुं करीने प्रायः, अविदाहिनः अविदाही अविदाही, सेक-अभ्यङ्ग-परिषेक, अभ्यङ्ग सेचन, अभ्यङ्ग, प्रदेह-अज-प्रदेह, अज प्रलेप, अज, ज्ञेहाः तथा स्नेह और ज्ञेह, प्रशस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ ४१ ॥

41. Affusion, inunction, applications, diet and unctuous substances that are non-irritant are recommended in rheumatic conditions.

वातरके विशेषचिकित्सा—

विशेषं तु निबोध मे ॥४२॥

विशेषम् तु विशेष चिकित्साने विशेष चिकित्साको, मे निबोध भारी पासेधी तमे साभगे मुझसे तुम सुनो ॥ ४२ ॥

42. Listen hereafter to an elaborate description of the treatment therein.

वाह्यमालेपनाभ्यङ्गपरिषेकोपनाहनैः । विरेकास्थापनस्नेहपानैर्गम्भीरमाचरेत् ॥४३॥

४३. परिषेकोपनाहनैः-परिषेकावगाहनैः (ड.)

आलेपन- लेप आलेपन, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, परिषेक- परिषेक परिषेक, उपनाहै- अने उपनाहैथी और उपनाहैथे, बाह्य- उत्ताननी बाह्य वातरककी, विरेक- तथा विरेचन एवं विरेचन, आस्थापन- आस्थापन आस्थापन, जेहपानै- तथा स्नेहपानथी और जेहपानैसे, गम्भीर- गंभीरनी गम्भीर वातरककी, आचरेत्- चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ ४३ ॥

43. The superficial type should be treated with unguents, inunction affusions and poultices; while the deep type should be treated with purgation, corrective enema and unctuous potions.

सर्पिस्तैलवसामज्जापानाभ्यञ्जनवस्तिभिः ।

सुखोष्णैरुपनाहैश्च वातोत्तरमुपाचरेत् ॥ ४४ ॥

सर्पिः-तैल- घी, तैल घी, तैल, वसा-मज्जा- वसा तथा भोजनानी वसा और मज्जाके, पान- पान पान, अभ्यञ्जन- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, वस्तिभिः- अने अस्ति-कर्मथी और वस्तिकर्मसे, सुखोष्णैः- अने नवशेडा और सुखोष्ण, उपनाहै- च उपनाहै वडे उपनाहैसे, वातोत्तरम्- वात- प्रधान वातरक्तनी वातप्रधान वातरककी, उपाचरेत्- चिकित्सा करवी चिकित्सा करे ॥ ४४ ॥

44. The condition resulting from predominant provocation of vata should be treated with potions, inunctions and enemata of ghee, oil, fat, and marrow and with genially warm poultices.

विरेचनैर्वृतक्षीरपानैः सेकैः सबस्तिभिः ।

शीतैर्निर्वाणैश्चापि रक्तपित्तोत्तरं जयेत् ॥ ४५ ॥

विरेचनैः- विरेचन विरेचन, वृतक्षीरपानैः- घी तथा दुधनी पान वृत और क्षीरके पान, सबस्तिभिः- अस्ति-कर्मसहित वस्तिकर्मके साथ, सेकैः- परिषेक परिषेक,

शीतैः- तेज- शीतल एवं शीतल, निर्वाणैः- दाहने शीत करनारा उपाये वडे दाहनाशक उपायोसे, रक्तपित्तोत्तरम्- रक्त तथा पित्तप्रधान वातरक्तने रक्त एवं पित्तकी प्रधानतावाले वातरकको, जयेत्- शतबुं शान्त करे ॥ ४५ ॥

45. The condition resulting from predominant provocation of blood and pitta should be subdued by purgation, potions of ghee and milk, affusions, enemata and cool and refrigerant applications.

वमनं मृदु नात्यर्थं स्नेहसेकौ विलङ्घनम् ।

कोष्णा लेपाश्च शस्यन्ते वातरके कफोत्तरे ॥ ४६ ॥

कफोत्तरे- कफप्रधान कफप्रधान, वातरके- वात- रक्तभां वातरकमें, मृदु- मृदु मृदु, वमनम्- वमन वमन, नात्यर्थम्- थोडां अल्प, स्नेहसेकौ- स्नेह, परिषेक स्नेह, परिषेक, विलङ्घनम्- लंघन लङ्घन, कोष्णाः- तथा नवशेडा तथा सुखोष्ण, लेपाः- च लेप लेप, शस्यन्ते- प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ ४६ ॥

46. In rheumatic condition resulting from predominant provocation of kapha, mild emesis, a not excessive measure of oleation, affusion and fasting, and genially warm applications are recommended.

कफवातोत्तरे शीतैः प्रलिप्ते वातशोणिते ।

दाहशोथरुजाकण्डूविबुद्धिः स्तम्भनाद्भवेत् ॥ ४७ ॥

कफवात-उत्तरे- कफवातप्रधान कफवातप्रधान, वात- शोणिते- वातरक्तभां वातरकमें, शीतैः- प्रलिप्ते शीतल शोथेना- लेप करती शीतल लेप करनेपर, स्तम्भनाव- स्तम्भनथी स्तम्भनसे, दाह-शोथ- दाह, सोथे दाह, शोथ, रुजा- कण्डू- पीडा अने भरनो रुजा और खुबलीकी, विबुद्धिः- बुद्धि बुद्धि, भवेत्- भव छे होती है ॥ ४७ ॥

47. In a bidiscordant condition resulting from the predominant provocation of kapha-cum vata cold applications, by their astringent action, cause increase of burning, edema, pain and pruritus.

रक्तपित्तोत्तरे चोष्णैर्दाहः क्लेशोऽवधारणम् ।
भवेत्तस्माद्भिषग्दोषवलं बुद्ध्वाऽऽचरेत्क्रियाम् ॥४८॥

रक्तपित्तोत्तरे रक्तपित्तप्रधान वातरक्तभां रक्तपित्तप्रधान वातरक्तमें, उष्णैः दाहः उष्ण द्रव्यैः दाहः उत्पद्यते, अवधारणम् च अने अवधारण और फटना, भवेत् थाय छे होते हैं, तस्मात् भाटे इस लिए, भिषक् वैद्य वैद्य, दोषवलम् दोषतुं अथ दोषवलको, बुद्ध्वा अर्थात् जानकर, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा आचरेत् आचरेत् करे ॥ ४८ ॥

48. In a bidiscordant condition resulting from the predominant provocation of blood-cum-pitta, hot applications cause burning, softening and bursting. Hence, the physician should first determine the relative strength of the morbid humors, and then begin the treatment.

वातरक्ते अहितानि—

दिवास्वप्नं संसंतापं व्यायामं मैथुनं तथा ।
कटूणां गुर्वभिष्यन्दि लवणाम्लं च वर्जयेत् ॥४९॥

संसंतापम् संताप संताप, दिवास्वप्नम् दिवसे सुषुप्त्यं सोनां, व्यायामम् व्यायाम व्यायाम तथा मैथुनम् मैथुन मैथुन, कटू-उष्णम् कटु, उष्ण, गुह्य

४८ रक्तपित्तोत्तरे-पित्तरक्तोत्तरे (ग.)

॥ चोष्णैर्दाहः क्लेशोऽवधारणम्-दाहः क्लेशोऽवधारणं भवेत् (घ)

॥ रक्तपित्तोत्तरे-चोष्णैः-वातरक्तोत्तरे दाहः (ङ.)

॥ भवेत्तस्मात्-उष्णैस्तस्मात् (च, ङ, झ, ञ)-

युद्धं गुह्यं, अभिष्यन्दि अभिष्यन्दी अभिष्यन्दी, लवण-अम्लम् च लवण तथा अम्ल द्रव्यैः लवण और अम्ल द्रव्योका, वर्जयेत् त्याग करे ॥ ४९ ॥

49. Day sleep, excessive heat, exercise, sex-act as well as articles of diet that are pungent, hot, heavy, viscid, salt and acid should be avoided.

वातरक्ते हितमन्नपानम्—

पुराणाः यवगोधूमनीवाराः शालिषष्टिकाः ।
भोजनार्थं रसार्थं वा विष्किरप्रतुदा हिताः ॥५०॥

भोजनार्थम् भोजन भाटे भोजनके लिए, पुराणाः भूना पुराने, यवगोधूम-यव, धुं जी, गेहूं, नीवाराः अंटी नीवार, शालिषष्टिकाः शालिषष्टिका तथा सांठीषष्टिका शालि और सांठीचावल, रसार्थम् तेमन्न भांस्तरस भाटे एवं मांसरसके लिए, विष्किर-विष्किर विष्किर, प्रतुदाः तथा प्रतुदः पक्षीओनां भांस और प्रतुद वर्गके मांस, हिताः हितकर छे हितकर हैं ॥ ५० ॥

50. Barley, wheat and wild rice that are old or sali and shashtika rice are wholesome diet; and as meat-juices the flesh of gallinaceous and pecker birds is wholesome.

आढक्यश्चणका मुद्रा मसूराः समकुष्ठकाः ।
यूपार्थं बहुसर्पिष्काः प्रशस्ता वातशोणिते ॥५१॥

वातशोणिते वातरक्तभां वातरक्तमें, यूपार्थम् यूप भाटे यूपके लिए, बहुसर्पिष्काः अहु धी नाभेय बहुत चीसे युक्त, आढक्यः तुवेर अरहर, चणकाः चणु चना, मुद्राः भग मूंग, समकुष्ठकाः भट भोट, मसूराः अने भसूर और मसूर, प्रशस्ताः प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ ५१ ॥

51. Red gram, bengal gram, green gram, lentils and kidney beans are recommended for use, mixed with plenty of ghee in the preparation of soups in rheumatic conditions.

५१. यूपार्थं-यूपार्थं (घ.)

सुनिषण्णकवेत्राप्रकाकमाचीशतावरी ।

वास्तुकोपोदिकाशाकं शाकं सौवर्चलं तथा ॥५२॥

घृतमांसरसैर्भृष्टं शाकसात्म्याय दापयेत् ।

व्यञ्जनार्थं,

घृतमांसरसैः धी अने मांसरसमां घृत और मांसरसमें, मृदम् भूँजेश भूने हुए, सुनिषण्णक- सुनिषण्णक सुनिषण्णक, वेत्राग्र- नेतरने। अग्रभाग बेंतका अग्रभाग, काकमाची- पीलुडी काकमाची, शतावरी शतावरी शतावर, वास्तुक- अथवा बथुआ, उपोदिका- तथा पोर्छ ओओनुं और उपोदिका इनके, आकम् शाक शाक, तथा तथा तथा, सौवर्चलम् मूल्भुभीनुं सुवर्चलाका, आकम् शाक साग, आकसात्म्याय शाकना सात्म्यावाणाने जिसको साग सात्म्य हो उड़े, व्यञ्जनार्थम् बोधनना साधन तरीके भोजनके साधनरूपमें, दापयेत् आपवा देवे ॥५२॥

52-52½. Marsilia plant, sprouts of country willow, black nightshade, climbing asparagus, white goose foot, indian spinach and heliotrope should be fried in ghee and meat juice, and given as sauces to patients who are habituated to vegetable diet.

तथा गव्यं माहिवाजं पयो हिनम् ॥५३॥

तथा तथा तथा, गव्यम् गाथनुं गायका, माहिवा- जाजम् बेसनुं अने अडरीनुं भैसका और बकरीका, पयः दूध दूध, हितम् हितम् छे हितकारक है ॥ ५३ ॥

53. Similarly the milks of the cow, the buffalo and the goat are wholesome.

इति संक्षेपतः प्रोक्तं वातरक्तचिकित्सितम् ।

एतदेव पुनः सर्वं व्यासतः संप्रवक्ष्यते ॥५४॥

इति अथ इव प्रकार, वातरक्त- वातरक्तनी वातरक्तकी, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, संक्षेपतः संक्षेपमां संक्षेपसे, प्रोक्तम् उड़ी अे कही है, एतत्

५३. माहिवाजं-गायका (ग.)

५४. सर्वं-सर्व (क.)

सर्वम् एव अे सर्वम् वह सब ही, पुनः इरीशे फिरसे, व्यासतः विस्तारपूर्वक विस्तारसे, संप्रवक्ष्यते उड़ेवाभां आवशे कहा जायगा ॥ ५४ ॥

54. Thus has been described in a nut-shell the therapeutics of rheumatic conditions. All this will now be described in greater detail.

वातरक्ते घृतयोगः -

भ्रावणीक्षीरकाकोलीजीवकर्पमकैः समैः ।

सिद्धं समधुकैः सर्पिः सक्षीरं वातरक्तनुत् ॥५५॥

समैः सरणे भागे वीधेश यम भागमें लिया हुआ, समधुकैः गेडीमध सुलहरी, भ्रावणी- जेरभुंड़ी भ्रावणी, क्षीरकाकोली- क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, जीवक- ७१३ जीवक, कर्पमकैः तथा मयभक ओओधी तथा कर्पमक इनके, सिद्धम् पडावेद सिद्ध किया, सक्षीरम् दूधछिलत दूधके साथ सर्पिः धी धी वातरक्तनुत् वातरक्तनुत् छे वातरक्तनागक है ॥ ५५ ॥

55. The medicated ghee prepared from equal quantities of east indian globe thistle, Kahirakakoli, Jeevaka, Rishabhaka and liquorice with milk and ghee, is curative of rheumatic condition.

बलामतिबलां मेदामात्मयुतां शतावरीम् ।

काकोलीं क्षीरकाकोलीं रास्नामृद्धिं च पेषयेत् ॥५६॥

घृतं चतुर्गुणक्षीरं तैः सिद्धं वातरक्तनुत् ।

हृत्पाण्डुरोगवीर्यसर्पकामलाज्वरनाशनम् ॥५७॥

बलाम् अथ बला, बलिवलाम् अतिबला अतिबला, मेदाम् मेध मेध, मात्मयुताम् ओया कौचबीज, शतावरीम् शतावरी शतावर, काकोलीम् डाकोली काकोली, क्षीरकाकोलीम् क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली,

५५. जीवकर्पमकैः समैः । सिद्धं समधुकैः सर्पिः सक्षीरं वातरक्त

नुत्-रास्नामृद्धिं च पेषयेत् घृतं चतुर्गुणे क्षीरे

तैः सिद्धं वातरक्तनुत् (य)

५६. काकोली-भ्रावणी (ग.)

५७. काकोली-भ्रावणी (ग.)

रास्त्राम् रास्त्रेना रास्त्रा, ऋद्धिम् च अने ऋद्धि सःणे
आगे धर्ध और ऋद्धि समान भागमें ले कर, पेपयेत्
ओओने। उदक डरेवा इनका कल्क करे, चतुर्गुणक्षीरम्
आरगलु। इधमा चारगुने क्षीरमें, तैः सिद्धम् ते ५०धीना
उदकधी पडावेइ उन द्रव्योंके कल्कसे पकाया हुआ,
घृतम् धी धी, वातरक्तनुत् वातःकर भटाउं छे वातरक्त-
नाशक है, हृत्-पांडुरोग- तथा उदयरोग, पांडुरोग तथा
हृदयरोग, पाण्डुरोग वीसर्प- विसर्प विसर्प, कामला-
उभयो कामला, ज्वर- अने ज्वरने। और ज्वरका,
वाक्कनम् नाश करे छे नाशक है ॥ ५८-५७ ॥

56-57. Make a paste of heart leaved
sida, evening mallow, Meda, cowage,
climbing asparagus, Kakoli, Kshiraka-
koli, indian groundsel and Riddhi;
prepare a medicated ghee by taking
ghee and four times its quantity of
milk. This is curative of rheumatic
condition, cardiac disorders, anemia,
acute spreading affections, jaundice and
fever.

वातरक्ते पारुषकं घृतम्—

त्रायन्तिकातामलकीद्विकाकोलीशतावरी- ।

कशेरुकाकशयेन करकरेभिः पचेद्घृतम् ॥५८॥

दत्त्वा परुषकाद्राक्षाकाशमर्येश्वरसान् समान् ।

पृथग्विदार्याः स्वरसं तथा क्षीरं चतुर्गुणम् ॥५९॥

त्रायन्तिका- त्रायमाषु त्रायमाण, तामलकी- भेल्य
आमली भुर्रांवाला, द्विकाकोली- डांडेली, क्षीर-
डांडेली काकोली, क्षीरकाकोली, शतावरी- शतावरी

५८. त्रायन्तिकातामलकीद्विकाकोली शतावरी-तामलकया द्विका-
कोदयाः पिप्पलीत्रायमाणयोः (झ. ङ)

५९. त्रायन्तिका.....पचेद्घृतम् ॥-त्रायन्तिका तामलकी
द्विकाकोली च पिप्पली । दत्त्वा परुषकाद्राक्षा काशमर्येश्वरसं
समम् ॥ (क.)

५९. स्वरसं-च रसम् (ङ)

५९. पृथग्विदार्याः स्वरसं-पृथक्प्रसं विदार्याः (क.)

शतावर, कशेरुका- अने उशेरुना और कशेरुके, कषा-
येण कषाधर्मी कायसे, एभिः कल्कैः अने ओओना
उदकधी और इनके कल्कसे, परुषक- इधमा फालसा,
द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्षा, काशमर्य- शीरगु गम्भारी इक्षुरसान्
अने शेरडीना रस और इक्षुके रस, विदार्याः तथा
विदारिनी एवं विदारिका, स्वरसम् च स्वरस स्वरस,
पृथक् ओमांना दरेकने इतमेंसे प्रत्येकको, समान् धी
समान भाग धीके समान भागमें, तथा चतुर्गुणम् तथा
धीधी ओमाषुं तथा धीसे चारगुना, क्षीरम् दत्त्वा इध
भेणवी द्वा मिलाकर, घृतम् धी धी, पचेत् पडावुं
पकावे ॥ ५८-५९ ॥

58-59. Prepare a medicated ghee
by taking ghee along with equal
quantities of the juice of sweet falsah,
grape, white teak, sugarcane and white
yam and four times the quantity of
milk, adding the decoction and paste of
zail, featherfoil, two varieties of kakoli,
climbing asparagus and rushnut.

पतत् प्रायोगिकं सर्पिः पारुषकमिति स्मृतम् ।

वातरक्ते क्षते क्षीणे वीसर्पे पैत्तिके ज्वरे ॥६०॥

इति पारुषकं घृतम् ।

पतत् आ यह, प्रायोगिकम् प्रायोगिक प्रायोगिक,
सर्पिः धी धी, पारुषकम् ' पारुषक ' ' पारुषक ', इति
स्मृतम् ओ नामधी उडेराय छे इस नामसे कहा जाता
है, वातरक्ते आ धी वातरक्त यह धी वातरक्त, क्षते
क्षीणे क्षतक्षीण क्षतक्षीण, वीसर्पे विसर्प विसर्प, पैत्तिक-
ज्वरे अने पैत्तिक ज्वरमां हितकर छे और पैत्तिक ज्वरमें
हितकर है ॥ ६० ॥ इति आ यह, पारुषकम् घृतम्
पारुषक घृत छे पारुषकघृत है ।

60. This is called the Compound
Sweet-falash Ghee, a full course of
which is recommended in rheumatic
condition, pectoral lesions, cachexia,
acute spreading affection and fever of

the pitta type. Thus has been described the Compound Sweet-falsah Ghee.

जीवनीयं घृतम्—

द्वे पञ्चमूले वर्षाभूमेरुण्डं सपुनर्नवम् ।
मुद्गपर्णी महामेदां माषपर्णी शतावरीम् ॥६१॥
शङ्खपुष्पीमवाक्पुष्पीं रास्नामतिबलां बलाम् ।
पृथग्द्विपलिकं कृत्वा जलद्रोणे विपाचयेत् ॥६२॥
पादशेषे समान् क्षीरचात्रीशुक्लालान् रसान् ।
घृताढकेन संयोज्य शनैर्मुद्रग्निना पचेत् ॥६३॥
कल्कानावाप्य मेदे द्वे काश्चर्यफलमुत्पलम् ।
त्वक्क्षीरीं पिप्पलीं द्राक्षां पद्मवीजं पुनर्नवाम् ॥६४॥
नागरं क्षीरकाकोलीं पद्मकं बृहतीद्वयम् ।
वीरां बृह्मटकं भव्यमुरुषाणं निकोचकम् ॥६५॥
सर्जूरक्षोटवताममुञ्जातामिषुकांस्तथा ।
एतैर्घृताढके सिद्धे क्षौद्रं शीते प्रदापयेत् ॥६६॥
सम्पक् सिद्धं च विज्ञाय सुगुप्तं संनिधापयेत् ।
कृतरक्षाविधिं चोक्षे प्राशयेदक्षतमितम् ॥६७॥

द्वे पञ्चमूले ये पञ्चभूग दोनो पंचमूल, वर्षाभूम
सदेह साटेडी क्षेत्र पुनर्नवा, सपुनर्नवम् एव साटेडी
सहित लाल पुनर्नवा, एरण्डम् औरटे। एरण्ड, मुद्गपर्णीम्
मुद्गपर्णी मूंगपर्णी, महामेदाम् भद्रमेदा महामेदा,
माषपर्णीम् माषपर्णी माषपर्णी, शतावरीम् शतावरी
शतावरी, शङ्खपुष्पीम् शंभावली शंखपुष्पी, मवाक्-
पुष्पीम् जिम्बूवली विवारी, रास्नाम् रास्ना रास्ना, कवि-
बलाम् अतिभला अतिबला, बलाम् भला बला, पृथक्
दरेक प्रत्येक, द्विपलिकम् ये ये पक्ष ८-८ तोज
कृत्वा धर्तलेकर, जलद्रोणे ओक दोष पाणीमा १०२४

तोले जलमें, विपाचयेत् ५३.५३। पकावे, पादशेषे
अनुभांश रखे चौथाई शेष रहने पर। घृताढकेन ओक
आढक धीनी स.थे घी के २५६ तोलेके साथ, समान्
समान भागे समभाग, क्षीर-चात्री-इध, आभगीने २५
इध, आंवला इधु-शैलीने २५ इधु, जगलान् अने
अङ्गने। और बकरेके, रमान् भांसरस नांवका
रस, संयोज्य भेगवी मिलाकर, द्वे मेदे मेदा, भद्रमेदा
मेदा, मह मेदा, काश्चर्यफलम् शीतलना इध गम्भारीके
कक, कलकम् नीलकम्भी नीलकम्भी, त्वक्क्षीरीम् वांस-
कपूर बंशलोचन, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, द्राक्षाम् द्राक्ष
द्राक्ष, पद्मवीजम् कम्भीकपुष्पी पद्मवीज, पुनर्नवाम्
साटेडी पुनर्नवा, नागरम् सूंके सोंठ, क्षीरकाकोलीम्
क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, पद्मकम् पद्मकपुष्पी पद्मक,
बृहतीद्वयम् जिभी अने भेडी भोरीगुली दोनों बटेरी,
वीराम् वृद्धिकन्द वीरा, बृह्मटकम् शीमेडा शृंगाटक,
भव्यम् भव्य भव्य, उरुमानम् उरुमाष उरुमान,
निकोचकम् निकोचक निकोचक, सर्जूर- अमूर खरूर,
क्षोट- अमरेट अक्षोट, वाताम- अशम बहाम,
मुञ्जात- मुञ्जातक मुञ्जातक, कविषुकां तथा अने पिप्पली
और अमिषुक, कलकान् ओओने। कलक इनका कलक,
आवाप्य नाभी डालकर, मुद्गग्निना ज्वने: भद्र अशि
नडे धीमेथी मृदु आंचसे धीरे धीरे, पचेर ५३।५३
पकावे, एतैः आ २०५।ना ५६५थी इन प्रयोगके कलकवे,
सिद्धे घृताढके सिद्ध यथेयुं ओक आढक घी सिद्ध हुए
२५६ तोले घीके, शीते शीतल अता तेमां शीतल
होने पर उसमें, क्षौद्रम् भद्र सहद, प्रदापयेत् नाचवुं
डाले, सम्पक् अमूर सम्पक्, सिद्धम् च सिद्ध यथेयुं
सिद्ध हुआ, विज्ञाय भलीने जानकर, चोक्षे योअभा
धामां स्वच्छ घटमें, कृतरक्षाविधिम् रक्षाविधान
करीने रक्षाविधि करके, सुगुप्तं सुक्षित रीते सुरक्षित,
संनिधापयेत् भद्रपुं रख देवे, ब्रह्मसंमितम् तेमांथी
अक्ष नेटवुं उसमेंसे एक तोला मात्रामें, प्राशयेत् आपुं
सेवन करे ॥ ६१-६७ ॥

61-67. Decoct 8 tolas of each of the drugs of deca-radices, white hog's weed, castor oil plant, red hog's weed, wild green gram,

६२. शङ्खपुष्पीमवाक्पुष्पी-शङ्खपर्णी शतावरी च (य. फ.)

, पृथग्द्विपलिकं कृत्वा-पृथग्द्विपलिकान् भागान् (फ.)

, पृथग्द्विपलिकं-पृथग्द्विपलिकान् (ब.)

६४ कल्कानावाप्य-कल्कं दद्यात् च (ब.)

६५. पद्मकं-समज्ञां (ड.)

, पद्मकं बृहतीद्वयम्-समज्ञां ब्रह्मणीद्वयम् (ब.)

६६. सर्जूरक्षोट-बदराक्षोट (ड.)

६७. चोक्षे-चोक्षं (ब.)

Mahameda. wild black gram, climbing asparagus, small leaved convolvulus. indian borage. indian groundsel, evening mallow and heart leaved sida in 1024 tolas of water, till it is reduced to 1/4th of its quantity; prepare a medicated ghee with this decoction mixed with 256 tolas of each of milk and the juices of emblic myrobalan and sugar cane, meat-juice of goat's flesh and ghee adding 256 tolas of the paste of the two Medas, fruit of white teak, blue water lily, bamboo manna, long pepper, grapes, lotus seed hogwood, dry ginger, Kshirakakoli, himalayan cherry, yellow berried and indian night shades, climbing asparagus, water chest nut, showy dillenia, Urumana, Lakoocha, edible date, walnut, almond salep and Abhishuka. When this ghee is cooled down. mix it with honey. Knowing it to be well prepared, preserve it in a clean vessel in a protected place after performing the protective ceremonial. This ghee should be administered in the dosage of one tola.

पाण्डुरोगं ज्वरं हिकाम् स्वरमेहं भगन्दरम् ।
पार्श्वशूलं क्षयं कासं स्त्रीहानं वातशोणितम् ॥६८॥
क्षतशोषमपस्मारमश्मरीं शर्करां तथा ।
सर्वाङ्गैकाङ्गरोगांश्च मूत्रसङ्गं च नाशयेत् ॥६९॥
बलवर्णकरं घन्यं वलीपलितनाशनम् ।
जीवनीयमिदं सर्पिवृष्यं वन्ध्यासुतप्रदम् ॥७०॥

इदम् आ। यह, जीवनीयम् शुक्लीय जीवनीय,
सर्पिः घृत घृत, पाण्डुरोगम् पाण्डुरोग, ज्वरम्

६९. क्षतशोष-क्षतशोष (ब.)

ज्वर, हिकाम् हेडडी हिका, स्वरमेहम् स्वरमेह, भगन्दरम् भगन्दर भगन्दर, पार्श्वशूलम् पार्श्वशूल पार्श्वशूल, क्षयम् कासम् क्षय, कास क्षय, कास, स्त्रीहानम् स्त्रीहान स्त्रीहान, वातशोणितम् वातरक्त वातरक्त, क्षतशोषम् क्षतशोष क्षतशोष, अपस्मारम् अपस्मार अपस्मार, अश्मरीम् अश्मरी अश्मरी, तथा शर्कराम् शर्करा शर्करा, सर्वाङ्ग-सर्वाङ्ग सर्वाङ्ग, एकाङ्ग-तेजस्वी ओङ्ग एवं एकाङ्ग, रोगान् च रोगो रोग, मूत्रसङ्गम् च अने मूत्र-सङ्गेनो और मूत्रसङ्गको, नाशयेत् नाश करे छे नष्ट करता है, बलवर्णकरम् वली ते भल तथा वली करनार पुनः वह बल तथा वर्ण करनेवाला, घन्यम् अभ्युष्य आपनार घन्य, वलीपलित-वलीपलित-पलितानो वली तथा पलितका, नाशनम् नाश करनार नाशक, वृष्यम् वृष्य वृष्य, वन्ध्यासुतप्रदम् अने वाङ्मूत्रिने दीकरे देनार छे और वन्ध्याको पुत्र देनेवाला है ॥ ६८-७० ॥

68-70. This is curative of anemia, fever, hiccup impairment of voice, fistula in ano, pleurodynia, wasting, cough, splenic disorders, rheumatic condition, pectoral lesions consumption, epilepsy, stone and gravel, affection of one limb or of all the limbs and retention of urine. This vitalising compound ghee is an excellent promoter of strength and complexion, destroyer of wrinkles and grey hair, and acts as a virilific and endows fertility on a sterile woman.

वातरक्ते घृतयोगः क्षीरयोगः च—

द्राक्षामधु(धू)कृतोयाभ्यां सिद्धं वा ससितोपलम् ।
पिवेद्धतं तथा क्षीरं गुडूचीखरसे घृतम् ॥७१॥

द्राक्षा-द्राक्ष द्राक्षा, मधुक-तथा मधुमधना और मुलहठीके, तोयाभ्याम् कृतोयाथी काथसे, सिद्धम् घृतम् वा पडावेछ वी सिद्ध किया हुआ वी, ससितोपलम् साकर साथे चीनीके साथ, तथा अथवा अथवा, गुडूचीखरसे गण्डोना स्वरसुधी गिलोबके स्वरसे, घृतम्

क्षीरम् उक्ताणि ६५ पकाया हुआ इव, पिवेर पीवु
पीवे ॥ ७१ ॥

71. Or the patient may take with sugar-candy the medicated ghee prepared of cow's ghee with the decoction of grapes and liquorice, or the medicated milk prepared with the expressed juice of guduch.

चतुःस्नेहः —

जीवकर्षभकौ मेदामृष्यप्रोक्तां शतावरीम् ।
मधुकं मधुपर्णी च काकोलीद्वयमेव च ॥७२॥
मुद्गमाषाढ्यपर्णिन्यौ दशमूलं पुनर्वाम् ।
बलामृताविदारीश्च साश्वगन्धादममेदकाः ॥७३॥
एषां कषायकल्काभ्यां सर्पिस्तैलं च साधयेत् ।
लाभतश्च वसामञ्ज धान्वप्रातुदवैष्किरम् ॥७४॥
चतुर्गुणेन पयसा तत् सिद्धं वातशोणितम् ।
सर्ववेहाश्रितं हन्ति व्याधीन् घोरांश्च वानजान् ७५

जीवक- ७१३ जीवक, ऋषभकौ ४५७३ ऋषभक,
मेदाम् मेदा मेदा, ऋष्यप्रोक्तम् अतिभवा अतिबला,
शतावरीम् शतावरी शतावर, मधुकम् जेठीमधुसुलहठी,
मधुपर्णीम् च मधुपर्णी मधुपर्णी, काकोलीद्वयम् एव
च डाकेली, क्षीरडाकेली काकोली, क्षीरकाकोली, मुद्ग-
माषाढ्य-पर्णिन्यौ मुद्गपर्णी, माषपर्णी, मुद्गपर्णी, माषपर्णी,
दशमूलम् दशमूल दशमूल, पुनर्वाम् साटेडी पुनर्वाम्,
स-अश्वगन्धा- आसेई अश्वगन्धा, अममेदकाः पाषाण-
मेद पाषाणमेद, बला- भवा बला, अमृता- जणो अमृता,
विदारीः च अने विदारीकंद और विदारी, एषाम्
ओओनां इनके, कषायकल्काभ्याम् कषाय तथा कल्क
७३ काष और कल्के, सर्पिः धी धी, तैलम् च तैल
तैल, लाभतः च तथा भली शैके ते और जो मिल
सके उन, धान्व-प्रातुद- अमृता देशनां, प्रतुद जांगल
देशके, प्रतुद, वैष्किरम् अने विष्किर प्राप्तिओनी और

७४. एषां कषायकल्काभ्यां सर्पिस्तैलं च साधयेत्—कुर्वात कषाय-

कल्कं च ताभ्यां तैलं द्रुतं पचेत् (५. क.)

७५. सर्पिस्तैलं च साधयेत्—ताभ्यां तैलं द्रुतं पचेत् (६.)

विष्किर पाणिप्रोक्ती वसामञ्ज (सा तथा भोजने वसा
तथा मज्जा), चतुर्गुणेन पयसा चतुर्गुणे, पयसा ६५भा-
श्व, कायसेव, सैद्ध कर्वा सिद्ध करे, सिद्धम् तत्
सिद्ध करेक अ ओद सिद्ध किया हुआ यह स्नेह,
सर्व-देह-आश्रितम् अने देहमां देहसे सर्पि देहमें
आश्रित वातशोणितम् वात शोने वात-क्षी वातजान्
तथा वानजी शोने शोने एवं वानसे वानज, वानज
घोरा घन व्याधीन् च व्याधिने व्याधिओं हन्ति
हन्ति छे तष्ट कर्वा हे ॥ ७२-७५ ॥

72-75. Prepare a medicated ghee-cum-oil, by taking cow's ghee and til oil along with four times the quantity of milk, adding the fat and marrow of whatever may be available of jan-gala, gallinaceous and pecker group of creatures along with the decoction and paste of Jeevaka, Rishabhaka, Meda, evening mallow, climbing asparagus, liquorice, thorny staff tree, two Kakolis, wild green gram, wild black gram, deca-radices, hog's weed, heart leaved sida, guduch, white yam winter cherry and indian rock foil. This is curative of rheumatic condition and severe diseases due to vata provocation, affecting the whole body.

वानरके स्थिराद्यं द्रुतं तैलं वा—

स्थिरा श्वदंष्ट्रा बृहती सारिवा सशतावरी ।
काशमर्याण्यात्मगुप्ता च वृक्षीरो द्वे वले तथा ॥७६॥
एषां काये चतुःक्षीरं पृथक् तैलं पृथक् च नम् ।
मेदाशतावरीयष्टिजीवन्तीजीवकर्षभैः ॥७७॥
पक्त्वा मात्रा ततः क्षीरचतुर्गुणऽधर्घशकंरा ।
खजेन मथिता पेया वानरके विहोपजे ॥७८॥

७६. वृक्षीरो-वृक्षीर (५)

७७. चतुःक्षीरं-चतुःक्षीर (५.)

७८. क्षीरत्रिगुण-क्षीरद्विगुण (५.)

७९. जीवन्तीजीवकर्षभैः—जीवकर्षभकौ बला (६.)

स्थिरा शल्ववक्षु शाळपर्णी, शङ्खु गोजरु गोखरु,
हत्ती जीभी मोरीगण्डी बड़ी कटेरी, सशतावरी
शतावरी शतावर, सारिवा उपक्षसरी सारिवा, काश्म-
र्याणि शीवक्षु गन्मारी, आत्मगुप्ता च कोथी कौचवीज,
वृक्षीरः सैदे सारिवा श्वेत पुनर्नवा, तथा तथा तथा,
द्वे बले भक्ष तथा अतिभक्ष बला और अतिबला,
एशाम् काये ओओना कथयर्मा इनके कथमें, चतुः-
क्षीरम् व्यागण्डुं द्वि चारगुना दध, मेदा- मेदा मेदा,
शतावरी- शतावरी शतावर, दष्टि-जीवन्ती- गेडीभध,
देडी मुगहठी, जीवन्ती, जीवक- ७१३ जीवक, ऋषभैः
अने ऋषभकेना उदके नाभीने और ऋषभक इनका
कलक डालकर, तैलम् घृतम् तेल अने घी तैल और
घृत, पृथक् पृथक् लुई लुई पृथक् पृथक्, पक्का
पडावी पकाकर, ततः मात्रा पछी तेनी मात्रा उसकी
मात्रा, क्षीरत्रिगुणा त्रिगुणं द्वि तिगुना दध, अभ्यर्ध-
शर्करा अने देडी साकर नाभी और डेढ़गुनी चीनी
डालकर, खजेत रवेयथी खत्रवे, मयेता मथीने मय-
करके, त्रिदोशे त्रिदोषजन्य त्रिदोषजन्य, वातरके वात-
रक्तभा वातरक्तों, पेया पीवी पीवे ॥ ७६-७८ ॥

76-78. Prepare separately a medi-
cated ghee or oil by taking cow's ghee
or til oil and four times the quantity
of milk along with the decoction of
ticktrefoil, small caltrops, yellow berried
nightshade, indian sarsaparilla, climb-
ing asparagus, white teak, cowage,
white flowered hog's weed, heart
leaved sida and evening mallow along
with the paste of Meda, climbing
asparagus, liquorice cork swallow
wart, Jeevaka and Rishabhaka. When
it is well prepared, it should be
taken in a proper dose mixed with
three times its quantity of milk and
one and half times of sugar and well
churned with the churning stick. This

is curative of rheumatic conditions of
the tridiscordance type.

वातरके कतिपययोगाः—

तैलं पयः शर्करां च पाययेत्तु सुमूर्च्छितम् ।
सर्पिस्तैलसिताक्षौद्रैर्मिश्रं वाऽपि पिबेत् पयः ॥७९॥

तैलम् पयः तेल, दध तैल, दध, शर्कराम् च अने
साकरने और चीनीके, सुमूर्च्छितम् भेगां करीने मिला
कर, पाययेत् पायां पिलावे, सर्पि- तैल- घी, तेल घी,
तैल, सिताक्षौद्रैः साकर अने भध शर्करा और साहव,
मिश्रम् भेगवेत्तु मिलाकर, पयः अपि दध पक्षु दध मी,
पिबेत् वा पीवुं पीवे ॥७९॥

79. The patient may also drink
til oil well mixed with milk and sugar,
or milk mixed with ghee, til oil, sugar
and honey.

अंगुमत्या शृतः प्रस्थः पयसो द्विसितोपलः ।
याने प्रशस्यते तद्वत् पिप्पलीनागरैः शृतः ॥८०॥

अंगुमत्या शल्ववक्षुना कथयथी शाळपर्णीके कायसे,
शृतः पडावेक्ष पकाया हुआ द्विसितोपलः तथा ओ पक्ष
साकर नाभेक्ष ८ तोले चीनीके साथ, पयसः दध दध,
प्रस्थः ओक प्रस्थ ६४ तोले, तद्वत् ते भुज्ज उची
प्रकार, पिप्पलीनागरैः पीपर अने भूईं पिप्पली और
सोंठसे, शृतः पडावेक्ष दध पकाया हुआ दध, पाने
पीवाभा पीना, प्रशस्यते श्रेष्ठे प्रशस्त है ॥८०॥

80. The medicated milk prepared
of the decoction of ticktrefoil with 64
tolas of milk and 8 tolas of sugar-
candy or similarly the medicated milk
prepared with long pepper and dry
ginger is recommended as potion for
the rheumatic patient.

७९. तैलं पयः शर्करां च—पयस्तैलसिताक्षौद्रैर्वा (क.)

८०. द्विसितोपलः—सितोपलः (क.)

॥ पयसः—पयसा (क.)

बलाशतावरीराक्षादशमूलैः सपीलुभिः ।

इयामैरण्डस्थिरामिश्च वातार्तिघ्नं शृतं पयः ॥८१॥

सपीलुभिः पीडु पीड, बला- अक्ष, बला, शतावरी- शतावरी, शतावर, राक्षा- राक्षा, राक्षा, दशमूलैः दशमूल, इयामा-एरण्ड- श्यामा, ऐरंडा- इयामा, एरण्ड, स्थिरामिः च अने श.अ.व.लुभी और शालपर्णीसे, शृतम् पयः डिकार्तिघ्नं दूध पकाया हुआ दूध, वातार्तिघ्नम् वातनी पीडा भटादनार से वातपीडाका नाशक है ॥ ८१ ॥

81. The medicated milk, prepared with heart-leaved sida, climbing asparagus, indian groundsel, deca-radices, indian tooth brush tree, black turpeth, castor plant and ticktrefoil, is curative of pain due to vata provocation.

वातरके संशोधनम्—

धारोष्णं मूत्रयुक्तं वा क्षीरं दोषानुलोमनम् ।

पिबेद्वा सत्रिवृच्चूर्णं पित्तरकावृतानिलः ॥८२॥

पित्तरक- अथवा पित तथा रक्तभी अथवा पित और रक्ते, वावृतानिलः आवृत वायुवाला रोगी, दोषानुलोमनम् दोषानु अनुलोमन करनेवाला, मूत्रयुक्तम् मूत्रयुक्त गोमूत्रयुक्त, धारोष्णम् धारोष्ण धारोष्ण, क्षीरम् वा दूध दूध, सत्रिवृत्-चूर्णम् वा अथवा नसोत्तरना चूर्णसहित अथवा त्रिवृत्चूर्णयुक्त, पिबेत् दूध पीवुं दूध पीवे ॥ ८२ ॥

82. The udder-warm milk mixed with cow's urine being regulator of morbid humors, may be given as potion or the udder-warm milk prepared with the pulvis of turpeth may be given in rheumatic condition characterised by occlusion of vata by the pitta and blood.

क्षीरैरैरण्डतैलं वा प्रयोगेण पिबेन्नरः ।

बहुदोषो विरेकार्थं जीर्णं क्षीरैश्चाशुजः ॥८३॥

बहुदोषः अथवा बहु दोषवाला अथवा बहुत दोषवाला, नरः विरेकार्थम् पुरुषे विरेचनने भाटे पुरुष विरेचनके लिए, प्रयोगेण दरेण्य प्रतिदिन, एरण्डतैलम् वा ऐरंडियुं तैल एण्डतैल, क्षीरेण वा दूध साथे दूधके साथ, पिबेत् पीवुं पीवे, जीर्णं पच्यमा आद जीर्ण होने पर, क्षीरैश्चाशुजः दूधभातानुं भोजन करने दूध भात खावे ॥ ८३ ॥

83. The patient with severe morbidity may take a course of milk mixed with castor oil for purgation and on digestion of the dose of milk, he may take the diet of rice and milk.

कषायमभयानां वा घृतमृष्टं पिबेन्नरः ।

क्षीरानुपानं त्रिवृत्तार्चुणं द्राक्षारसेन वा ॥८४॥

नरः अथवा पुरुषे अथवा मनुष्य, घृतमृष्टम् घृत-मृष्ट घृते छोंकर, अभयानाम् करनेवाला हरदका, कषायम् वा अथवा पीवे काय पीवे, क्षीरानुपानम् अथवा दूधना अनुपानथी अथवा दूधके अनुपानसे, त्रिवृत्तार्चुणम् नसोत्तरनुं चूर्णं त्रिवृत्चूर्ण, द्राक्षारसेन वा द्राक्षना रस साथे द्राक्षारसके साथ, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ ८४ ॥

84. Or the patient may drink the decoction of chebulic myrobalan seasoned with ghee; or the juice of grapes mixed with pulvis of turpeth. It may be followed by a potion of milk.

काशमये त्रिवृतां द्राक्षां त्रिकलां सपरुषकाम् ।

शृतं पिबेद्विरेकाय लवणक्षौद्रसंयुतम् ॥८५॥

काशमयम् शीतलु गम्भारी, त्रिवृताम् नसोत्तर त्रिवृत्, द्राक्षाम् द्राक्ष द्राक्षा, सपरुषकाम् द्राक्ष कादसा, त्रिकलाम् अने त्रिकला और त्रिकला, शृतम् ऐशेना अथवा इनके साथ, लवण-क्षौद्र- संयुत तथा भक्ष

८४. कषायमभयानां वा-कषायमभयानां वा (घ. फ.)

८५. त्रिकलां सपरुषकाम्-चूर्णं द्राक्षारसेन वा (घ.)

., शृतं-शुतां (घ.)

., संयुतम्-संयुतम् (घ.)

नमक और शहद. संयुक्त में पीने विरक्तक. विरेकान् विरेचन भूटे विरेचनके लिए, पिबेत् पीने पीवे ॥८५॥

85. For the purpose of purgation, the patient may drink the decoction of white teak, turpeth, grapes, the three myrobalans and sweet falsah mixed with honey and salt.

त्रिकलायाः कषायं वा पिबेत् क्षौद्रेण संयुतम् ।

घात्रीहरिद्रामुस्तानां कषायं वा कफाधिकः ॥८६॥

कफाधिकः अथवा उदनी अधिकतावाला वातरक्तना रोगी अथवा कफकी अधिकतावाला वातरक्तका रोगी, त्रिकलायाः त्रिकलाया, कषायम् वा कषाय काय, घात्री- अथवा अमृता अथवा आवला, हरिद्रा- हरीदर हल्दी, मुस्तानां तथा भेषजों और मोयका, कषायम् वा कषाय काय, क्षौद्रेण अथवा सूखे शहदके साथ, पिबेत् पीवे, पीवे ॥ ८६ ॥

86. In a condition of the predominance of kapha-provocation, the patient may drink the decoction of the three myrobalans mixed with honey, or the decoction of emblic myrobalan, turmeric and nut grass. mixed with honey.

योगैश्च कृद्विहितैरसकृत् विरेचयेत् ।

मृदुभिः स्नेहसंयुक्तैर्वा वातं मलावृतम् ॥८७॥

वातम् वायुने वायुको, मलावृतम् मलावृत, मलावृत, ज्ञात्वा अष्टौने जानकर, कल्पविहितैः उपस्थानां उपस्था कल्पस्थानोक, स्नेहसंयुक्तैः स्नेहसंयुक्त स्नेहयुक्त, मृदुभिः योगैः च मृदु योगैथी मृदु योगोंसे, तम तेने उसको, असकृत् बार-बार बारबार, विरेचयेत् विरेचन उपेयुं विरेचन देवे ॥ ८७ ॥

87. The physician, finding the vata to be occluded by the fecal matter,

८६. कफाधिकः—कफाधिके (क.)

८७. ज्ञात्वा वातं मलावृतम्—मला वातं मलावृतम् (अ.)

should frequently give mild purgative preparations described in the Section on Pharmaceutics, mixed with unctuous substances.

वात-के वस्तिः —

निर्हरेद्वा मलं तस्य सवृत्तैः क्षीरवस्तिभिः ।

न हि वस्तिममं किञ्चिद्रातरक्तचिकित्सितम् ॥८८॥

तस्य अथवा ते रोगीना अथवा उस रोगीके, मलम् मलने मलको सवृत्तैः धीयुक्त चीयुक्त, क्षीरवस्तिभिः वा दूधपी अस्ति अथवा क्षीरवस्तिभोंसे, निर्हरेत् हरवे निकाले, हि डारण्ड के क्योंकि, वस्तिममम् अस्ति अथवा वस्तिके समान, वातरक्त- वातरक्तनी वातरक्तको, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, किञ्चित् भीत डार अन्य कोई, न नहीं है ॥ ८८ ॥

88. Or the fecal matter should be eliminated by means of milk-enema mixed with ghee; there is no remedy comparable to the enema, for the cure of rheumatic conditions.

वस्तिवक्ष्णपार्श्वोरुपार्श्वस्थिजठरार्तिषु ।

उदावर्ते च शस्यन्ते निरूहाः सानुवासनाः ॥८९॥

वस्ति- अस्ति वस्ति, वक्ष्ण- वक्ष्ण वक्ष्ण, पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, ऊरुपर्व- साधनां पर्व ऊरुपर्व, अस्थि- अस्थि, जठर-अर्तिषु तथा उदरनी वेदनामा एवं उदरकी पीड़ामें, उदावर्ते च अने उदावर्तमा और उदावर्तमें, सानुवासनाः अनुवासनसहित अनुवासनके साथ, निरूहाः निरूह अस्ति अथवा निरूह वस्तिमां, शस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ ८९ ॥

89. Evacuative and unctuous enemata are recommended in condition of pain in the hypogastric region, groin, sides, thighs, joints, bones and stomach and also in imperistalsis.

91-95. Decoct 400 tolas of liquorice in water till it is reduced to

one fourth of its quantity; prepare a medicated oil in it with 256 tolas of oil and an equal quantity of milk adding the paste of four tolas of each of dill seeds, climbing asparagus, trilobed virgin's bower, milky yam, eagle wood, sandal wood, ticktrefoil, maiden hair, nardus, the two Medas, guduch, Kakoli, Kshira-kakoli, featherfoil, Riddhi, himalayan cherry, Jeevaka, Rishabhaka, cork swallow wort, cinnamon bark, cinnamon leaves, shell, fragrant sticky mallow, lotus rhizome, madder, indian sarsaparilla, Aindri and coriander. This oil administered in the four modes cures rheumatic condition which is associated with complications or with pain in the body or which has pervaded the whole body. This is also curative of pain due to rheumatic condition, pitta-provocation, burning and fever, and acts as a promoter of strength and complexion. Thus has been described the Compound Liquorice Oil.

वातरके सुकुमारकं तैलम्—

मधुकस्य सतं द्राक्षा खर्जूरानि परूषकम् ।
मधूकौदनपाक्यौ च प्रस्थं मुञ्जातकस्य च ॥९६॥
काश्मर्यादकमित्येतच्चतुर्द्रोणे पचेद्वपाम् ।
शेषेऽष्टभागे पूते च तस्मिन्तैलाढकं पचेत् ॥९७॥
तथाऽऽमलकाकाश्मर्यविदारीक्षुरसैः समैः ।
चतुर्द्रोणेन पयसा कल्कं दत्त्वा पलोन्मितम् ॥९८॥
कदम्बमलकाक्षोटपद्मबीजकशेरुकम् ।
शृङ्गादकं शृङ्गेरं लवणं पिप्पलीं सिताम् ॥९९॥

जीवनीयैश्च संसिद्धं क्षौद्रप्रस्थेन संसृजेत् ।
नस्याभ्यञ्जनपानेषु बस्तौ चापि नियोजयेत् ॥१००॥
वातव्याधिषु सर्वेषु मन्यास्तम्भे हनुग्रहे ।
सर्वाङ्गैकाङ्गवाते च क्षतक्षीणे क्षतज्वरे ॥१०१॥
सुकुमारकमित्येतद्वातास्त्रामयनाशनम् ।
खरवर्णकरं तैलमारोग्यबलपुष्टिदम् ॥१०२॥
इति सुकुमारकतैलम् ।

मधुकस्य ण्डीमधु मुलहठी, वातम् से। पत्र ४००
तोले, द्राक्षा द्राक्ष द्राक्ष, खर्जूरानि भजूर खजूर,
परूषकम् ३६६ फालसा, मधूक- मधुकां मधुके फल,
ओदनपाक्यौ ओदनपाकी ओदनपाकी, मुञ्जातकस्य च
अने मुञ्जातक और मुञ्जातक, प्रस्थम् ओड प्रस्थ ६४
तोले, काश्मर्य-आढकम् शीवल् ओड आढक गम्भारीफल
२५६ तोले, इति एतत् ओओने इनको, अपाम् चतु-
र्द्रोणे आर द्रोण पाणीमां ४०९६ तोले जलमें, पचेत्
पकावत् पकावे, तथा तथा तथा, अष्टभागे
आष्टमे भाग अष्टमांश, शेषे पूते च आडी रके गाणी
६४ शेष होने पर छानकर, तस्मिन् तेभां उसमें,
तैलाढकम् ओड आढक तेक्ष २५६ तोले तैल, समैः
समानभागे समानभाग, आमलक- आमला आवला,
काश्मर्य- शीवल् गम्भारी-फल, विदारी- विदारीक
विदारीकंद, इक्षुरसैः अने शेरडी ओओने २५ और इक्षु
इनका रस, चतुर्द्रोणेन आरद्रोण ४०९६ तोले, पयसा
दूध दूध, कदम्ब- ३६६ कदम्ब, आमलक- आमला
आवला, अक्षोट- अक्षोट अक्षोट, पद्मबीज- ३६६
३६६ कमलगट्टा, कशेरुकम् ३६६ कशेरु, शृङ्गादकम्
शीगेडा सिंघाडा, शृङ्गेरम् सूठ सोंठ, लवणम्
सैधव सैधानमक, पिप्पलीम् पीपर पिप्पली, सिताम्
सांकर शर्करा, जीवनीयः च अने ७५५५ गलुनी
६४ औषधिओ और जीवनीय गणकी दस औषधियां,
पलोन्मितम् इरेकेने ओड पक्ष प्रत्येकके ४ तंके,
कल्कम् ३६६ कल्क, दत्त्वा नाणी डालकर, पचेत् पका-
वत् पकावे, संसिद्धम् सिद्ध करेखा ते तेक्षमां सिद्ध

१००. संसिद्धं-तय सिद्ध (ड.)

१०१. सर्वाङ्गैकाङ्गवाते च क्षतक्षीणे क्षतज्वरे-सर्वाङ्गैकाङ्गवाते
तेक्षमेतत् प्रशस्तै (क.)

१०२. खरवर्णकरं-खरवर्णकर (ड. त. द.)

किये उस तैलमें, क्षौद्रप्रस्थेन औं ३ ग्रन्थ भव सहद ६४ तोले, संस्वेज्व मेणपुं मिलावे, नख- तेने नरथ उसका नख, जम्बजन-पानेषु अभ्यंग, पान अभ्यंग, पान, बस्तौ च अपि अने अस्तिभा और बस्तिमें, सर्वेषु सर्व सब, वातस्याधिपु वातव्याधिभा वातस्याधियोमें, मन्वा- स्तम्मे मन्वास्तम्भभा मन्वास्तम्भमें, हनुग्रहे हनुग्रहभा हनुग्रहमें, सर्वाङ्ग- सर्वाङ्गवात सर्वाङ्गवातमें, एकाङ्गवाते औं ३ गवातभा एकाङ्गवातमें, क्षतक्षीणे क्षतक्षीणभा क्षत- क्षीणमें, क्षतज्वरे च अने क्षतज्वरभा और क्षतज्वरमें, नियोजयेत् शैवपुं प्रयोग करे, सुकुमारकम् 'सुकुमारक' 'सुकुमारक'. इति औ नाभनु इस नामवाला, एतत् आ यह, तैलम् तैल तैल, वाताद्यामय- वातरक्त रोगने वातरक्त रोगका, नाशनम् नाश करनेर अने नाशक है, स्वरवर्णकरम् स्वर तथा वर्ण करनेवाला है, जारोग्य- तथा आरोग्य तथा आरोग्य, बलपुष्टिदम् अथ अने पुष्टि आपनार अने बल और पुष्टि देनेवाला है ॥ १६-१०२ ॥ इति आ यह, सुकुमारकतैलम् सुकुमारक तैल अने सुकुमारक तैल है।

96-102. Decoct 400 tolas of liquorice and 64 tolas each of grapes, dates, sweet falsah, mahwa, crested purple nail-dye, salep and 256 tolas of white teak in 4096 tolas of water till it is reduced to 1/8th quantity. Filter it and then prepare a medicated oil taking 256 tolas of oil with an equal quantity of the juices of emblic myrobalan, white teak, white yam and sugar cane and 4096 tolas of milk adding the paste of 4 tolas of each of cadamba, emblic myrobalan, walnut, lotus seeds, rush nut, water chest-nut, ginger, rock-salt, long pepper, sugar and drugs of the life-promoter group. When it gets cold, mix it with 64 tolas of honey. This oil should be used as nasal medi- cation, inunction, potion and enema

in all diseases due to vata provocation, as well as in rigidity of the neck, lock jaw and affection of a single limb or the whole body, cachexia due to pectoral lesion and in fever due to trauma. This 'Sukumar oil' is curative of rheumatic condition and is a promoter of the voice, complexion, health vitality and robustness. Thus has been described the 'Sukumaraka Oil'.

वातरक्ते अमृतार्धं तैलम्—

गुडचीं मधुकं ह्रस्वं पञ्चमूलं पुनर्नवाम् ।
राक्षामेरण्डमूलं च जीवनीयानि लाभतः ॥१०३॥
पलानां शकैर्भागैर्बलापञ्चशतं तथा ।
कोलविश्वयवान्माशान्कुलत्वांश्चादकोन्मिताम् १०४
काश्मर्याणां सुगुष्काणां द्रोणं द्रोणशनेऽम्भसि ।
सावयेज्जर्जरं धौतं चतुर्द्रोणं च शेषयेत् ॥१०५॥
तैलद्रोणं पचेत्तेन दत्त्वा पञ्चगुणं पयः ।
पिष्ट्वा त्रिपलिकं चैव चन्दनोशीरकेशरम् ॥१०६॥
पत्रैलागुरुकुष्ठानि दगारं मधुयष्टिकाम् ।
मञ्जिष्ठाष्टपलं चैव तत् सिद्धं सार्वयौगिकम् ॥१०७॥
वानरके क्षनक्षीणे भारते क्षीणरेतसि ।
वेपनाक्षेपभक्षानां सर्वाङ्गैकाङ्गरोणिषाम् ॥१०८॥
योनिदोषमपसारमुन्मादं खञ्जपङ्कताम् ।
हन्यात् प्रसवनं चैतत्तैलाभ्यममृताह्वयम् ॥१०९॥
इत्यमृतार्धं तैलम् ।

गुडचीम् अणो गिलोय, मधुकम् ७५५ भव गुनहरी, ह्रस्व पञ्चमूलम् ६४ पञ्चमूल ह्रस्व पञ्चमूल, पुनर्नवाम् साठे.डी पुनर्नवा, राक्षाम् २५५ राक्षा, एरण्डमूलम्

१०३. त्रिपलिकं चैव-त्रिपलिकाक्षैव (ब.)

, केशरम्-केशरान् (ब.)

१०७. तत् सिद्धं-सर्वयौ (ब.)

१०९. खञ्जपङ्कताम्-विषमकरम् (ब. ड. द. क. व.)

, प्रसवनम्-पुंसवनम् (ब. द. व.)

એરંડાદુ મૂલ્ય અરણ્ડમૂલ, જીવનીયાનિ ચ અવનીય
 ગણનાં દ્રવ્યો જીવનીય ગણકે ઔષધ, લાભતઃ એટલાં
 મળે તેટલાં જિતને મિલ સકે વતને. પલાનામ્ કાતકૈઃ
 માંગૈઃ પ્રત્યેક સેા પદ્ય પ્રત્યેક ૪૦૦ તોલે, બલાપચ્ચ-
 ભતમ્ બદા પાંચસેા પદ્ય બલા ૨૦૦૦ તોલે. તથા
 તંથા ઔર, કોલવિલ્વ-ઔર, બીલાં વેર, વેલગિરી, જવાન
 જવ જૌ, માયાન અડદ, કુલ્થાન ચ કબચી
 ફલથી, આલકોન્નિતાન પ્રત્યેક એક આદક પ્રત્યેક
 ૨૫૬ તોલે, સુગુણાનામ્ સારી પેડે સુકાથેલાં અચ્છી
 પ્રકાર સૂએ, કાદમર્યાનામ્ શીશુનાં દ્વય ગમ્મારીકે
 ફલ, દ્રોણમ્ ચ એક દ્રોણ ૧૦૨૪ તોલે, ઘૌતમ્ ઘૌધ
 ઘોકર, જર્જરમ્ અષ્ટકથા કરી અથ કુટાકર, દ્રોણશતે
 એકસેા દ્રોણ ૧૦૨૪૦૦ તોલે, અન્નમસિ પાણીમાં જલમેં,
 સાધયેવ પકાવનાં પકાવે, ચતુર્દ્રોણમ્ ચ ચાર દ્રોણ
 ૪૦૯૬ તોલે, શેષયેવ અઢી રાખવું શેષ રવશે, તેન
 તેમાં રસમેં, પચ્ચગુણ પાંચગણું પાંચગુના, પયઃ દૂધ
 દૂધ, દત્તવા નાખી ફાલકર, ચન્દન-વચીર-ચન્દન,
 વાગેા ચન્દન, ડશીર, કેશરમ્ નાગકેસર નાગકેસર, પત્ર-
 પલા-તમાલપત્ર, એકથી તેજવત્ર, ફલાયત્રી, અગુર-
 અગર અગુર, કુષ્માણિ કડ કૂડ, તગરમ્ તગર
 તગર, મધુવષ્ટિકામ્ અને જેડીમધ જૌર મુલહઠી,
 ત્રિવલિકક ચ દ્વ પ્રત્યેક ત્રણ પદ્ય પ્રત્યેક ૧૨ તોલે,
 મજ્જિષ્ઠા-મજ્જા મજીઠ, અષ્ઠપલમ્ આઠ પદ્ય ૩૨ તોલે,
 વિષ્ણુ એએના કલકથી ફલકે કલકમે, તૈલદ્રોણમ્ એક
 દ્રોણ તેલ ૧૦૨૪ તોલે તૈલ, પચેવ પકાવવું પકાવે,
 સિદ્ધમ તત્ સિદ્ધ થયેલ તે તેલ સિદ્ધ હુઆ વહ તૈલ,
 સાર્વૈયોગિકમ્ નરય અભ્યાંગ આદિ સર્વ યોગેમાં
 વાપરવામાં આવે છે નચ અભ્યાંગ આદિ સર્વયોગોમેં
 વરતા જાતા હૈ, અમૃતાદ્યમ્ ‘અમૃતાદ્ય’ નામનું
 ‘અમૃતાદ્ય’ નામકા, ઇતર આ વહ, સૈલાદ્યમ્ એક
 તેલ એક તૈલ, વાતરકે વાતરકતાના વાતરકવાલે,
 ક્ષતક્ષીણે ક્ષતક્ષીણ ક્ષતક્ષીણ, મારતે ભારથી પીડિત
 મારકે થકે, ક્ષીણરેતસિ ક્ષીણવીર્ય ક્ષીણશુક્ર, વેદન-
 કંપતા કાંપતે દુર, આક્ષેર-સંધિશ્લેષના સંધિત્રંચવાલે,
 અગ્નાનામ્ ભાગેલાં અંગનાના અગ્નિજ્વોવાલે, સર્વાઙ્ગ-
 સર્વ અંગમાં સર્વ અંગોમેં, ફાકાઙ્ગ-અને એક અંગમાં
 જૌર એક અંગમેં, રોચિનાદ્ય રોચનાના મનુષ્યે માટે

હિતકર છે રોગી મનુષ્યોકે લિપ્ત હિતકર હૈ, યોનિદોષમ્
 વળી આ તેલ યોનિદોષ ઔર વહ તૈલ યોનિદોષ,
 અપસારમ્ અપસાર અપસાર, ઝન્માદમ્ ઝન્માદ
 ઝન્માદ, સ્વજ્વ તામ્ અને લગ્નપાણ્ય, પાંચગણું
 ઔર સ્વજ્વ તથા પક્ષ્તકો, હન્યાત્ર નષ્ટ કરે છે નષ્ટ
 કરતા હૈ, પ્રસવનમ્ ચ તેમજ પ્રસૂતિ કરાવે છે એ
 પ્રસૂતિકારક હૈ ॥ ૧૦૩-૧૦૯ ॥ હિતિ આ વહ,
 અમૃતાદ્યમ્ અમૃતાદ્ય અમૃતાદ્ય, તૈલમ્ તેલ છે તૈલ હૈ ।

103-109. Decoct 400 tolas of each
 of guduch, liquorice, minor penta-
 radices, hog's weed, indian groundsel,
 root of castor plant and the available
 drugs of the life-promoter group, 2000
 tolas of heart leaved sida and 256
 tolas of jujube, bael, barley, black
 gram, horse gram, and 1024 tolas of
 well dried fruits of white teak, with
 102400 tolas of water till it is reduced
 to 4096 tolas. The drugs used to
 prepare the decoction should be cru-
 shed and washed. Prepare a medicated
 oil with the aforesaid decoction with
 1024 tolas of oil and five times its
 quantity of milk, with the paste
 of 12 tolas of each of the paste of
 sandal wood, cuscus grass, fragrant
 poon, cinnamon bark, cardamom, eagle
 wood, costus, indian valerian, liquorice
 and 32 tolas of madder. Thus prepared,
 this medicated oil can be used in all
 modes as a remedy for rheumatic
 condition, due to pectoral lesion,
 exhaustion due to excessive load-
 carrying, deficiency of semen, tremors,
 convulsions, fractures affection of a
 single limb or all the limbs, gynecic
 disorders, epilepsy, insanity and

lameness of hands or legs. This excellent oil known as the Compound Guduch Oil is also ecbolic in action. Thus has been described the Compound Guduch Oil.

वातरक्ते महापद्मकं तैलम्—

पद्मवेतसयष्ट्याह्वफेनिलापद्मकोत्पलैः ।

पृथक्पञ्चपलैर्दर्भबलाचन्दनकिंशुकैः ॥११०॥

जले शृतैः पचेत्तैलप्रस्थं सौवीरसंमितम् ।

लोध्रकालीयकोशीरजीवकर्षभकेशरैः ॥१११॥

मद्यन्तीलतापत्रपद्मकेशरपद्मकैः ।

प्रपौण्डरीककाश्मर्यमांसीमेदाप्रियङ्गुभिः ॥११२॥

कुङ्कुमस्य पलार्धेन मज्जिष्ठायाः पलेन च ।

महापद्ममिदं तैलं वातासृज्वरनाशनम् ॥११३॥

इति महापद्मं तैलम् ।

पद्म- पद्म पद्म, वेतस- वेतस वेतस, यष्ट्याह्व-
नेलीमध मुल्हरी, फेनिला- पोर्छ उपोदिका, पद्मक- पद्म-
डाध पद्माक्ष, इत्यपलैः नीलकमल नीलकमल, दर्भ- दर्भ
दर्भ बला-चन्दन- अक्ष, अ-दन बला, श्वेत चन्दन,
किंशुकैः डेसुर्ग टैसूके फूल, पृथक् दरेक प्रत्येक, पञ्चपलैः
पांथ पद्म २० तोले, जले शृतैः पाण्डुरीमा डेसुर्ग
इनको जलमें पकाकर, लोध्र- दोध्र लोध्र, कालीयक-
डाधीयक कालीयक, उशीर- वाणै खस, जीवक- ७५३
जीवक, ऋषभ- २५५३ ऋषभक, केशरैः नागकेशर
नागकेशर, मद्यन्ती- भेदी मेंदी, लता-पत्र- धडैला,
तमाक्षपत्र लता, पत्र, पद्मकेशर- पद्मकेशर कमलकेशर,
पद्मकैः पद्मडाध पद्माक्ष, प्रपौण्डरीक- पुंडरीकडाध पुण्डरीक-
काष्ठ, काश्मर्य- शीरक्ष गम्भारीके फल, मांसी-मेदा-
अक्षमांसी, मेदा जटामांसी, मेदा, प्रियङ्गुभिः धडैला
प्रियङ्गु, कुङ्कुमस्य डेसुर केशर, पलार्धेन अर्धे पद्म
प्रत्येक दो तोले, मज्जिष्ठायाः अने भण्ड और मज्जोठ,
पलेन च ओंठ पद्म नाण्डी ४ तोले डालकर, सौवीर-
संमितम् तैल नेटवी (६४ तोला) इतना वजनवा
अवन्नी डांठ, तैलके समान (६४ तोले) निस्तुष जोडी

कांजी, तैलप्रस्थम् अने ओंठ प्रस्थ तैल और तैल ६४ तोले,
पचेर पक्षात्रपुं पकावे, इदम् आ यह, महापद्मम्
महापद्म महापद्म, तैलम् तैल, वातासृक्- वातरक्त
वातरक्त, उदरनाशनम् अने अवरने नाश उदरनाश
और उदरका नाशक है ॥ ११०-११३ ॥ इति आ यह,
महापद्मतैलम् महापद्म तैल ये महापद्म तैल है ।

110-113. Decoct 20 tolas each of
lotus, country-willow, liquorice, soap
nut, himalayan cherry, blue water
lily sacrificial grass, heart leaved
sida, sandal wood and palas, with
water; prepare a medicated oil with this
decoction and 64 tolas of sauveeraka
wine with the paste of two tolas of
each of lodh, yellow sandal cuscus
grass, Jivaka, Rishabhaka fragrant
poon, henna, madder, cinnamon leaf,
lotus filaments, himalayan cherry, lotus
rhizomes, white teak, nardus, Meda,
perfumed cherry and saffron
and four tolas of madder. This
major lotus oil is curative of rheu-
matic conditions and fever. Thus has
been described the Major Lotus Oil.

वातरक्ते खुड्वाकपद्मकं तैलम्—

पद्मकोशीरयष्ट्याह्वरजनीकाथसाधितम् ।

स्यात् पिष्टैः सर्जमज्जिष्ठावीराकाकोलिचन्दनैः ॥११४॥

खुड्वाकपद्मकमिदं तैलं वातासृजदाहन्तम् ।

इति खुड्वाकपद्मकं तैलम् ।

सर्ज- राज राल, मज्जिष्ठा-वीरा- भण्ड, क्षीरडाकोली
मज्जोठ, क्षीरकाकोली, काकोलि- डाकोली काकोली, चन्दनैः
तथा अ-दनना और चन्दनके, पिष्टैः डेसुर्ग कल्कमे,
पद्मक- पद्मडाध पद्माक्ष, उशीर- वाणै खस, यष्ट्याह्व-
नेलीमध मुल्हरी, रजनीकाथ- अने उदरनाश कालीयकी
और हल्दीके काथसे, साधितम् पक्षावेक्ष पक्षाया हुआ,

इदम् आ यह, खुङ्गाकपञ्चकम् पुङ्गुङ्गपञ्चकं खुङ्गाकपञ्चकं,
 तैलम् तैल तैल, वाताघ्नादाहनुत् वातरक्ता अने दाह
 भटाङ्गनार वातरक्त और दाहका नाशक, स्यात् छे है,
 ॥११४॥ इति आ यह, खुङ्गाकपञ्चकम् पुङ्गुङ्गपञ्चकं
 खुङ्गाकपञ्चकं, तैलम् तैल छे तैल है ।

114-114½. Prepare a medicated oil with the decoction of himalayan cherry, cuscus grass, liquorice and turmeric adding the paste of sal, madder, climbing asparagus, Kakoli and sandal wood. This minor lotus oil is curative of rheumatic conditions and burning. Thus has been described the Minor Himalayan Cherry Oil.

वातरक्ते मधुकृतैलम्—

शतेन यष्टिमधुकात् साध्यं दशगुणं पयः ॥११५॥
तस्मिंस्त्वैले चतुर्दशे मधुकस्य पलेन तु ।
सिद्धं मधुककाश्मर्यरसैर्वा वातरक्तनुत् ॥११६॥

यष्टिमधुकात् जेठीमधना मुलहठीके, कतेन सौ
 पक्ष वउ ४०० तोलेसे, दक्षगुणम् पयः दशगुणं द्व
 दशगुना दूध, साध्यम् पक्षवपुं पकावे, तस्मिन् तेभा
 उसमें, मधुकस्य जेठीमधना मुलहठीके, पलेन तु ओष
 पक्ष ३६३थी ४ तोले कल्कसे, चतुर्दोणे आर द्रोण
 ४०९६ तोले, तैले तेक्ष पक्षवपुं तैल पकावे, वात-
 रक्ताज आ तेक्ष वातरक्तने। नाश करे छे यह तैल
 वातरक्ता नाश करता है, मधुक- अथवा जेठीमध
 अथवा मुलहठी, काश्मर्य-रसैः वा अने शीतलाना
 उभाथथी और गम्भारीके कायसे, सिद्धम् सिद्ध करेव
 तेक्ष वातरक्तने। नाश करे छे सिद्ध किया तैल वात-
 रक्ता नाश करता है ॥ ११५-११६ ॥

115-116. Prepare a medicated milk taking 4000 tolas of milk and 400 tolas of liquorice. Prepare a medicated oil with this milk taking 4096 tolas of oil and adding four tolas of

११६. तर्हिमस्तके चतुर्दशेण-तर्हिमस्तकं चतुर्दशेण (घ.)

the paste of liquorice; or the oil prepared with the juice of liquorice and white teak, may be taken; these are curative of rheumatic conditions.

मधुपर्ण्याः पलं पिष्ट्वा तैलप्रस्थं चतुर्गुणे ।
क्षीरे साध्यं सतं कृत्वा तदेवं मधुकाञ्छते ॥११७॥
सिद्धं देयं त्रिदोषे स्याद्वातास्त्रे श्वासकासनुत् ।
हृत्पाण्डुरोगवीर्यसर्पकामलादाहनाशनम् ॥११८॥
इति शतपाकं मधुकतैलम् ।

मधुपर्ण्याः गणैः। गिलेय, पलञ्च औंठ पक्ष
४ तोले, पिष्ट्वा उदकं कुरी तेषां कल्ककर उससे, तैल-
प्रस्थम् औंठ प्रस्थ तैल तैल ६४ तोले, चतुर्गुणे क्षीरे
आरगक्षा दूधभां चारगुणे दूधमें, साध्यम् पञ्चावपुं
पकावे, एवम् आ प्रभाषे इस तरह, क्षतम् सो बार
सौ बार, कृत्वा कुरी कर, मधुकाव चाते सो पक्ष
ज्यैष्ठमध्यां सो पल मुलहठीसे, सिद्धम् सिद्ध करेहुं
सिद्ध किये, तत् ते तैल उस तैलको, त्रिदोषे त्रिदोष-
जन्य त्रिदोषजन्य, वाताग्ने वातरक्तभां वातरक्तमें,
देहम् देहं देना चाहिए, आसकासनत् ते श्वास तथा
कासने द्वे करनार वह श्वास और कासको दूर करनेवाला
है, हृत्पाण्डु- अग्ने हृदयरोग, पांडुरोग और हृदयरोग,
पाण्डुरोग, वीसर्प- विषर्षं विषर्ष, कामला- कुम्भजौ
कामला, दाहनाशनम् तथा दाहने नाश करनार और
दाहका नाशक, स्यात् छे है॥११७७-११८॥ इति आ यद,
क्षतपाकम् शतपाकं क्षतपाक, मधुकैलम् मधुकैल
छे मधुकैल है।

117-118. Prepare a medicated oil taking 64 tolas of til oil in four times its quantity of milk with the paste of 4 tolas of guduch; repeat this procedure hundred times. Thus this oil, prepared with 400 tolas of liquorice is curative

११७. मधुपर्ण्याः-मधुयष्ट्याः (क).

५. शतं कृत्वा तदेवं-शतकृत्वस्तदेवं (ब.)

११८. त्रिदोषे स्याद्वाताग्ने श्वासकासनुव-विदोन्मादवाताग्न-
श्वासकासनुव (ब. फ. च.)

of tridiscordant type of rheumatic conditions, dyspnea, cough, cardiac disorders, anemia, acute spreading affections, jaundice and burning. Thus has been described the Hundred times prepared Liquorice Oil.

वातरक्ते बलातैलम्—

बलाकषायककाम्यां तैलं क्षीरसमं पचेत् ।
सहस्रं शतवारं वा वातासृग्वातरोगनुत् ॥११९॥
रसायनमिदं श्रेष्ठमिन्द्रियाणां प्रसादनम् ।
जीवनं बृंहणं स्वयं शुक्रासृग्दोषनाशनम् ॥१२०॥
इति सहस्रपाकं शतपाकं वा बलातैलम् ।

बला- अथाना बलाके, कषायककाम्याम् अनाथ
अने ६६३थी काथ और कलसे, क्षीरसमम् समान भाग-
वाणा ६६३थी युक्त समभाग दूधसे युक्त, तैलम् तेल तैलको,
सहस्रम् ६६३५१२ हजारदफे, वातवारम् वा ३ से ५१२
वा सौवार, पचेत् ५३५५५ पकावे, वातासृग् ते तेल
वातरक्त वह तैल वातरक्त, वातरोगनुत् अने वातरोगनु
नाशक छे और वातरोगनाशक है, इदम् आ यह, श्रेष्ठम्
श्रेष्ठ, रसायनम् रसायन छे रसायन है, इन्द्रिया-
णाम् इन्द्रियोने इन्द्रियोंको, प्रसादनम् दोषरहित करना
छे दोषरहित करनेवाला है, जीवनम् अवन आपनार छे
जीवनदाता है, बृंहणम् पुष्टि करना छे पुष्टिकारक है,
स्वयम् स्वर भाटे हितकर छे स्वरके लिए हितकर है, शुक्र-
असृक् तथा शुक्र अने रक्तना तथा शुक्र और रक्ते,
दोषनाशनम् दोषने नाश करना छे दोषोंका नाशक
है ॥ ११९-१२० ॥ इति आ यह, सहस्रपाकम् सहस्र-
पाक सहस्रपाक, शतपाकम् वा अथवा शतपाक अथवा
शतपाक, बलातैलम् अथवा तैल छे बलातैल है ।

119-120. The medicated oil prepared of the decoction and paste of heart-leaved sida and oil, with an equal quantity of milk, by repeating

the procedure from a 100 to a 1000 times, is curative of rheumatic conditions and vata disorders; it is an excellent vitaliser, promoter of the clarity of the sense-perceptions, life-promoter, or oborant, promotive of voice and curative of the morbidity of semen and blood. Thus has been described the Hundred or Thousand times prepared Sida Oil.

वातरक्ते पिण्डतैलम्—

गुडूचीरसदुग्धाभ्यां तैलं द्राक्षारसेन वा ।
सिद्धं मधुककाश्मर्यरसैर्वा वातरक्तनुत् ॥१२१॥

गुडूचीरस- गुणीना २५२५ मिलियके रस, दुग्धा-
भ्याम् अने ६६३थी और दूधसे, द्राक्षारसेन वा ३
द्राक्षना २५२५थी अथवा द्राक्षाका स्वरसे, मधुक- अथवा
गेठीमध या मुलहठी, काश्मर्य- अने शीतलुना और
गम्भारीके, रसैः वा अथवाथी काथसे, सिद्धम् पकावे
सिद्ध किया हुआ, तैलम् तेल तैल, वातरक्तनुत्
वातरक्तनाशक छे वातरक्तनाशक है ॥ १२१ ॥

121. The medicated oil prepared from til oil, with the juice of guduch and milk or with the juice of grapes, or with the juice of liquorice and of white teak, is curative of rheumatic conditions.

आरनालाढके तैलं पादसर्जरसं शृतम् ।
प्रभूते खजितं तोये ज्वरदाहार्तिनुत् परम् ॥१२२॥

आरनालाढके अथ ६६३ अंशमा आरनाल २५६
तोलेमें, पादसर्जरसम् अतुर्थांश २५६ नाभी चौधई
सर्जरस मिलकर, शृतम् पकावी पकाकर, प्रभूते भूज
बहुत, तोये पाणीमा जलमें, खजितम् मधेलु मधित,

१२१. वातरक्तनुत्-वातरोगनुत् (ग.)

१२२. शृतम्-शृतम् (ग.)

,, खजितं-मधितं (ग. ड.)

११९. पचेत्-तथा (घ.)

,, सहस्रं शतवारं वा-सहस्रशतपाकं वा (घ.)

તૈલમ્ આ તેલ્લ યદ્ તેલ, પરમ્ અત્યંત અત્યન્ત,
ઝવર-દાહ- ૦૪૨૨, ૬૧૬ ઝવર, દાહ, અતિનુર તથા પીડાને
નાશ કરનાર થાય છે और પીડાકા નાશક હોતા હૈ ॥૧૨૨॥

122. The medicated oil prepared of til oil with 256 tolas of sour conjee, and one fourth the quantity of sal resin and well churned with water, is an excellent cure for pain due to fever and burning.

સમધૂચ્છિદ્રમાઞ્જિષ્ઠં સસર્જરસસારિવમ્ ।
પિન્ડતૈલં તદ્ભક્ષાદ્વાતરક્તરજાપદમ્ ॥૧૨૩॥

इति पिण्डतैलम् ।

સ-મધૂચ્છિદ્ર-માઞ્જિષ્ઠમ્ મીઝુ અને મઝુના
કદ્ધથી મોમ और-મઞ્જિષ્ઠાકે કલકસે, સ-સર્જરસ-સારિવમ્
તથા રાજ અને ઉપલસરીના કદ્ધથી પકાવી વઝૂથી
અરમને ગરમ ગાળી લીધેલું તેલ एवं રાજ और
સારિવાકે કલકસે પકાકર વઝૂસે ગરમ ગરમ હી છાના
હુઆ તેલ, પિન્ડતૈલમ્ પિન્ડતૈલ કહેવાય છે પિન્ડતૈલ
કહા જાતા હૈ, તત્ તે વહ, અભ્યજ્ઞાત્ અભ્યંગ કરવાથી
અભ્યજ્ઞ કરતેસે, વાતરક્ત- વાતરકતની વાતરક્તકી, રજા-
પીડાને પીડાકો, અપદમ્ નષ્ટ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ ॥૧૨૩॥
इति आ यह- पिण्डतैलम पिन्डतैल છે પિન્ડતૈલ હૈ ।

123. The medicated oil named 'pinda oil' prepared from til oil with bee's wax, madder, sal-resin and indian sarsaparilla used as inunction, is curative of the pain due to rheumatic conditions. Thus has been described Pinda oil or the 'Lumped Oil'.

વાતરકે શૂભાવિચિકિત્સા—

વશમૂલમૃતં ક્ષીરં સઘઃ શૂલનિવારણમ્ ।
પરિવેકોઽનિલપાયે તદ્વાત્ કોષ્ણેન સર્પિષા ॥૧૨૪॥

૧૨૩. માઞ્જિષ્ઠ-મઞ્જિષ્ઠ ()

વશમૂલ-મૃતમ્ દશમૂળથી ઉકાળેલ વશમૂલસે
પકાયા હુઆ, ક્ષીરમ્ દૂધ દૂધ, સઘઃ સ્ત્રીધ સ્ત્રીધ, શૂલ-
નિવારણમ્ શૂળનો નાશ કરે છે શૂલનાશક હૈ, તદ્વાત્
તે પ્રમાણે उसी प्रकार, અનિલપાયે વાતપ્રધાન વાત-
રકતમાં વાતપ્રધાન વાતરકતમે, કોષ્ણેન નવશેષા સુલોષ્ણ,
સર્પિષા ઘીથી ઘૃતમે, પરિવેકઃ પરિવેક કરવેા પરિવેક
કરે ॥ ૧૨૪ ॥

124. The medicated milk prepared of deca-radices is a quick cure for pain; similarly an affusion with warm ghee is curative of rheumatic condition due to vata-provocation.

ક્ષેતૈર્મધુરસિદ્ધૈર્વા ચતુર્ભિઃ પરિવેચયેત્ ।
સ્તમ્ભાક્ષેપકશૂલાર્તે કોષ્ણૈર્દાહે તુ શીતલૈઃ ॥૧૨૫॥

સ્તમ્ભ- સ્તમ્ભ સ્તમ્ભ, આક્ષેપક- આક્ષેપક આક્ષેપક,
શૂલાર્તમ્ અને શૂલના દરદી ઉપર और શૂલપીડિતકો,
મધુરસિદ્ધૈઃ મધુર દ્રવ્યોથી પકાવેલ મધુર ઔષ્ધોસે
સિદ્ધ કિયે હુણ, કોષ્ણૈઃ નવશેષા સુલોષ્ણ, ચતુર્ભિઃ ચારે
ચાર, ક્ષેતૈઃ વા સ્નેહોથી સ્નેહોસે, પરિવેચયેત્ પરિવેક
કરવેા પરિવેક કરે દાહે તુ અને દાહમાં और દાહમે,
શીતલૈઃ શીતલ ચાર સ્નેહોથી પરિવેક કરવેા ઠંડે
ચાર સ્નેહોસે પરિવેક કરે ॥ ૧૨૫ ॥

125. Warm affusion with the tetrad of unctuous substances prepared with the drugs of the sweet group should be done to the patient afflicted with stiffness, convulsion and pain; while in the case of the patient suffering from burning, cold affusion should be done

તદ્વાત્સ્યનિકચ્છાનેઃ ક્ષીરૈસ્તૈલવિમિશ્રિતૈઃ ।
કાયૈર્વા જીવનીયામાં પદ્મમૂલસ્ય વા મિષિક્ ॥૧૨૬॥

૧૨૬. કાયૈર્વા-જીવનીયામાં-મિષિક્-જીવનીયામાં (મિ-ક.)

सद्वत् तेन प्रभाषे इसी प्रकार, मिषक् वेवे वेव, तैल-मिश्रितः तैलयुक्त तैलमिश्रित, गठय-आजिक-भाय, घेटी गाय, मेड, छागैः अने भकरीनां और बकरीके, झीरैः दूधसे, जीवनीयानाम् तथा शुभनीय द्रव्यैनां तथा जीवनीय औषधिनोके, पञ्चमूलस्य वा के यथैवमुक्ता या पंचमूलके, कायैः कृताशु परिषेक करेवा कायमे परिषेक करे ॥ १२६ ॥

126. Oil mixed with the milk of the cow, sheep and goat or with the decoction of the drugs of the life promoter group or of penta-radices may be similarly used by the physician.

द्राक्षेश्वरसमद्यानि दधिमस्तवम्लकाञ्जिकम् ।

सेकार्थे तण्डुलक्षौद्रशर्कराम्बु च शस्यते ॥१२७॥

द्राक्षा-इक्षु- द्राक्ष अने शेरडीने। श्राख और ईखका, रस- रस रस, मद्यानि मद्यो मद्य, दधिमस्तु- दहीनुं पाणी दहीका पानी. म्लकाञ्जिकम् आटी डाँठ खट्टी कांजी, तण्डुल- येआनु पाणी तण्डुलेदक क्षौद्र- भधनुं शरभत शहदका शरबत, शर्करा-अम्बु च अने साकरनुं शरभत ये और चीनीका शरबत ये, सेकार्थे परिषेकने भाटे परिषेकके लिए, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥१२७॥

127. For the purpose of affusion, the juices of grapes and sugar cane, wines, supernatant part of curds, sour conjee, rice water, honey-water and sugar-water are recommended.

वातरके दाहचिकित्सा—

कुमुदोत्पलपद्मद्येमेणिहारैः सचन्दनैः ।

शीततोयानुगेर्दाहे प्रोक्षणं स्पर्शनं हितम् ॥१२८॥

शीततोयानुगैः शीतल जलमिश्रित शीतल जल-विचित, कुमुद- कुमुद, उत्पल- नीबूकमल नील-कमल, पद्म-पायैः अने पद्मपत्रेरेपडे और पद्म आदिसे, सचन्दनैः तथा चन्दनसहित तथा चन्दनसहित, मयि-

हारैः मल्लिना दारदी मलिनोके हारोसे, प्रोक्षणम् प्रेक्षण प्रोक्षण, स्पर्शनम् अने स्पर्श और स्पर्श, दाहे दाहमां दाहमे, हितम् हितकारक छे हितकारी हैं ॥१२८॥

128. Sprinkling and application with night lotus, blue water lily, sacred lotus etc., diamond neckless and sandal immersed in cold water, are beneficial in condition of burning.

चन्द्रपादाम्बुसंसिके क्षौमपद्मदलच्छदे ।

शयने पुलिनस्पर्शशीतमास्तवीजिते ॥१२९॥

चन्दनार्द्रस्तनकराः प्रिया नार्यः प्रियंवदाः ।

स्पर्शशीताः सुखस्पर्शांघ्रिनि दाहं रुजं क्लमम् १३०

चन्दनार्द्र- चन्दनयर्थित चन्दनवर्धित, स्तन-कराः स्तन तथा दाधवाणी स्तन और हाथोवाली, स्पर्शशीताः स्पर्शशीत शीतल स्पर्शमे शीतल, सुखस्पर्शाः अने सुभकारी स्पर्शशीतली और सुखकारी स्पर्शशीतली, नार्यः स्त्रीयो बियां, चन्द्रपादाम्बु- चन्द्रनां डिरछोना पाणीय चंद्रके किरणके पानीसे, संसिके स्त्री येव संसिक, क्षौम- अणसीनां वस्त्र अतसीवस्त्र, पद्मदल- अने कमलनां पानधी और कमलके पत्तोसे, छदे आच्छादित आच्छादित, पुलिन- अने जेना डीपर नदीतटना और जिवके ऊपर नदीके किनारोके, स्पर्शशीत- स्पर्शशीत शीतल यथैवे स्पर्शसे शीतल बना हुआ, मास्त- पवन पवन, वीजिते वाता होय येवा वह रहा हो ऐवे, रुजने शयनमां सता मनुष्यना शयनमे सोते हुए मनुष्यके, दाहं दाहने दाह, रुजम् रोज रोग, क्लमम् तथा आकने और क्लमको, घ्रिनि छे छे नष्ट करती हैं ॥ १२९-१३० ॥

129-130. The company of agreeable and beloved women, pleasant spoken, with their breasts and arms anointed with sandal paste, cool and delightful to the touch, remove the burning, pain and exhaustion in the patient who is

made to lie on a couch, sprinkled with dew water and spread over with fine linen and the petals of lotuses, and fanned by cool breezes blowing from river-banks.

सराने सरुजे दाहे रक्ते विज्ञान्य लेपयेत् ।

मधुकाश्वत्थत्वक्छांसीवीरोदुम्बरशाद्वलैः ॥१३१॥

जलजैर्यवचूर्णैर्वा सयत्न्याहपयोधृतैः ।

सर्पिषा जीवनीयैर्वा पिष्टैर्लेपोऽर्तिदाहनुत् ॥१३२॥

सराने रताश लाली, सरुजे दाहे अने पीडा-वाणा दाहभा और पीडायुक्त दाहमें, रक्तम् रक्तानु रक्त, विज्ञान्य आवृत्त करीने विज्ञावण करके, मधुक-गेहीमध मुलहठी, अश्वत्थवक् पीपणानी छाव पीपलकी छाल, मांसी-वीरा-जटाभांसी, वीरा मांती, वीरा, उदुम्बर-उमरुओ गूलर, शाद्वलैः अने ध्रुवज ओओने। और दूर्वा इनका, लेपयेत् लेप करे। जलजैः अभ्रगोथी कमलोसे, सयत्न्याह-अथवा गेहीमध या मुलहठी, पयोधृतैः दूध अने धीयुक्त दूध और घृतयुक्त, यवचूर्णैः वा जपना धोएथी जोके चूर्णसे, सर्पिषा धीधी वीसे, पिष्टैः जीवनीयैः वा अथवा जलनीय द्रव्यता उन्हाथी या पीसी हुई जीवनीय औष-धोसे, लेपः लेप लेप, अर्तिदाहनुत् पीडा अने दाहने दूर करे छे पीडा और दाहका नाशक है ॥ १३१-१३२ ॥

131-132. In rheumatic conditions with redness, pain and burning, the blood should be depleted and the part should be treated with an application of liquorice, bark of holy fig, nardus, climbing asparagus, gular fig, scutch grass, aquatic drugs or barley powder mixed with liquorice, milk and ghee, or the ghee prepared with life promoter group of drugs can be used. This cures the pain and burning.

१३१. सराने सरुजे दाहे-सदाहे सरुजे वाते (ब.)

१३२. वीरोदुम्बरशाद्वलैः-वीरातुंबुरशाद्वलैः (ब.)

तिलाः प्रियालो मधुकं विसं मूलं च वेतसात् ।
आजेन पयसा पिष्टः प्रलेपो दाहरामनुत् ॥१३३॥

तिलाः तक्ष तिल, प्रियालः थारोणी चिरौजी, मधुकम् गेहीमध मुलहठी, विसम् उमरुओ विस, वेतसात् अने नेतरना और वेतसकी, मूलम् मूलने जड़को, आजेन अजरीना बकरीके, पयसा पिष्टः दूधभां वाटी उरेवे। दूधमें पीमकर किया हुआ, प्रलेपः लेप लेप, दाहगगनुत् दाह अने रताशने नाश करे छे दाह और लालीका नाशक है ॥१३३॥

133. The application, made of til, buehanan's mango, liquorice, lotus rhizomes and root of country willow pounded with goat's milk, is curative of redness and burning.

प्रपौण्डरीकमज्जिष्ठादार्वीमधुकचन्दनैः ।

सितोपलैरकासक्तुमसूरोशीरपञ्चकैः ॥१३४॥

लेपो रुग्दाहवीसर्परागशोफनिवारणः ।

पित्तरक्तोत्तरे त्वेते

प्रपौण्डरीक-पुण्डरीकडाह प्रपौण्डरीक, मज्जिष्ठा-मज्ज मजीठ, दार्वी मधुक-दाहहठी, गेहीमध दाहहल्ली, मुल-हठी, चन्दनैः रताशनी चन्दन, सितोपला साउर शर्करा, परका-सक्तु-ओरका, साधने एरका, लत, मसूर-उशीर-भसूर, वाणो मसूर, खम, पञ्चकैः अने पञ्चओ और पञ्चाखका, लेपः लेप लेप, रुग्-दाह-पीडा, दाह पीडा, दाह, वीसर्व-विसर्प-विसर्प, राग-शोफ-रताश अने सोओ लाली और शोयका, निवारणः दूर करना छे नाशक है, एते तु आ लेपे ये लेपों, पित्तरक्तोत्तरे पित्त तथा रक्तनी प्रधानतावाण वातरक्त भाटे छे पित्त और रक्तकी प्रधानतावाले वातरक्तके लिए हैं ॥१३४॥

१३३. तिलाः प्रिय लो मधुकं विसं-एल. प्रियाकमधुकविसं (ब.)

॥ विसं मूलं च-विंजीमूलं च (ग.)

॥ आजेन-सङ्घातः (ब.)

१३४. मसूरोशीरपञ्चकैः-मुस्तकोशीरपञ्चकैः (फ.)

१३४. रागशोफनिवारणः-रक्तशोफनिवारणः (ब.)

134-134⁸. The application made of lotus rhizomes, madder, indian berry, liquorice, sandal wood, sugar candy, elephant grass, powder of roasted paddy, lentils, cuscus grass and himalayan cherry, is curative of pain, burning, acute spreading affection, redness and swelling. These applications are used in rheumatic conditions associated with predominant morbidity of pitta and blood.

वातः विकृता रक्तचिकित्सा—

लेपान् वातोत्तरे शृणु ॥१३५॥

वातघ्नैः साधितः लिग्धः सक्षीरमुद्रपायसः ।

तिलसर्वपिण्डैर्वाऽप्युपनाहो रुजापहः ॥१३६॥

वातोत्तरे अने वातनी प्रधानतावाला वातरक्तने भाटे और वातप्रधान वातरक्तके लिए, लेपान् देखो। लेपोको, शृणु समझो सुनो, वातघ्नैः वातघ्न द्रव्योंवा। वातघ्न औषधोंसे, साधितः बनावेद साधित, लिग्धः स्नेहयुक्त लिग्ध, सक्षीर- दूधसहित दूधसहित, मुद्र- पायसः भगने। दूधपाक मूँषकी खीर, तिलसर्वप- के तिल अने सरसप अथवा तिल और सरसोंके, पिण्डैः वा पिंडी करवाभां आवेदो। पिंडसे किया हुआ, उपनाहः अपि उपनाह उपनाह, रुजापहः पीड़नाशक छे पीड़ना- नाशक है ॥ १३५-१३६ ॥

135-136. Now listen to the description of the applications for rheumatic condition associated with predominant vata-provocation. The poultice prepared with the drugs curative of vata-provocation, unctuous substances or the milk pudding prepared of green gram and milk, or with lumped til or rape-seed, is curative of pain.

१३५. सक्षीरमुद्र-कशरो मुद्र (क. ५.)

.. .. -सक्षीरमुद्र (क.)

औदकप्रसहानूपवेशवाराः सुसंस्कृताः ।

जीवनीयौषधैः स्नेहयुक्ताः स्युरुपनाहने ॥१३७॥

स्तम्भतोदरगायामशोथाक्कप्रहनाशनाः ।

जीवनीयौषधैः सिद्धा सपयस्का वसाऽपि वा १३८

जीवनीय- जीवनीय जीवनीय, औषधैः औषधोंसे, सुसंस्कृताः सारी पेठे संस्कृत करेवा अच्छी प्रकार संस्कृत, स्नेहयुक्ताः स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, औदक- जलकर, प्रसह-आनूर- प्रसह अने आनूर प्राणीमेनां प्रसह और आनूर प्राणियोंके, वेशवाराः वेशवारो वेशवारका, उपनाहने उपनाह करनेभां उपनाह करनेमें, स्युः वापरवा प्रयोग करे, स्तम्भ-तोड़- तोड़े। स्तम्भ, तोड़ वे स्तम्भ, तोड़, रुक्-आयाम पीड़ा, जेथालु पीड़ा आयाम, कोथ- से।ओ कोथ, अङ्गप्रह- अने अङ्ग- अङ्गने। और अङ्गप्रहका, नाशनाः नाश करे छे नाशक हैं, जीवनीयौषधैः जीवनीयगुणवां औषधोंसे जीवनीय औषधोंसे, सिद्धा सिद्ध करेवा सिद्ध की हुई, सपयस्का दूधयुक्त दूधके साथ, वसा अपि वसा पलु ओ अ थुलुवाणी छे वसा मी पूर्वोक्त गुणवाली है ॥१३७-१३८॥

137-138. Poultices should be made of the Vesavara preparation with the flesh of aquatic, tearer and wet-land groups of animals prepared with the drugs of life-promoter group and unctuous articles. This is curative of stiffness, pricking pain, aches extensions, edema and spasticity of limbs. Even fat prepared with the drugs of the life-promoter group and milk, has similar action.

घृतं सहचरान्मूलं जीवन्ती छागलं पयः ।

लेपः पिष्टास्तिलास्तद्वृष्टाः पयसि निर्वृताः ॥१३९॥

सहचराव छागलं गायानुं सहचरका, मूलं भूग मूल, जीवन्ती तथा दाडी ओओने। और जीवन्ती इनका, घृतं घी की, छागलम् तथा अङ्गीना एवं

१३८. सिद्धा-स्नेहः (क.)

.. सपयस्का वसाऽपि वा-सपयस्को रसोऽपि वा ख)

बकरीके पयः दूधभा वाटीने देप डरवे। दूधमें पीसकर लेप करे। तद्वत् ते ७४ प्रभावे इसी प्रकार, भृष्टाः शेडी भूनकर, पयसि दूधभा दूधमें, निवृत्ताः पदागेला निर्वपित, पिष्टाः तिलाः तलेने वाटी तिलोको पीसकर, लेपः देप डरवे। लेप करे ॥ १३९ ॥

139. The unguent prepared of the root of crested-purple nail dye and cork swallow wort, pounded with goat's milk and fried til, and cooled in milk, has similar effect.

क्षीरपिष्टमालेपमेरण्डन्य फलानि च ।

कुर्याच्छूलनिवृत्त्यर्थं शताह्वामनिलेऽधिके ॥१४०॥

अधिके अनिले वाताधिक वातरक्तभा वाताधिक वातरक्तमें, शूलनिवृत्त्यर्थं शूल भटाडवा भाटे शूलको निवृत्तिके लिए, क्षीरपिष्टम् दूधभा वाटीने क्षीरसे पीसकर, उमालेपम् अणसीने। देप अणसीका लेप, एरण्डन्य अथवा ऐरंडाना या एरण्डके, फलानि भीज फलों, शताह्वम् च डे सुवाने। देप अथवा सोयाका लेप, कुर्यात् डरवे। करे ॥ १४० ॥

140. In predominance of vata-provocation, to alleviate the colicky pain, the physician should prescribe the unguent prepared of linseed or castor seeds, or of dill seeds pounded with milk.

समूलाग्रच्छद्वैरण्डकाये द्विप्रास्थिकं पृथक् ।

घृतं तैलं वसा मज्जा चानूपमृगपक्षिणाम् ॥१४१॥

कल्कार्थं जीवनीयानि गव्यं क्षीरमथाजकम् ।

हरिद्रोन्पलकुष्ठैलाशताह्वान् ॥१४२॥

विस्वमात्रान् पृथक् पुष्पं काकुभं चापि साधयेत् ।

मधूच्छिष्टपलान्यष्टौ दद्याच्छीतेऽवतारिते ॥१४३॥

१४१. द्विप्रास्थिकं—द्विप्रास्थिकं (ब.)

१४२. कल्कार्थं—कल्कार्थं (ब.)

,, अश्वह्वान्—अश्वह्वान्—वज्रह्वान् (ब. क.)

१४३. दद्याच्छीते—दद्याच्छीते (घ.)

,, शीतेऽवतारिते—आवतारिते (ब. क.)

शूलेनैषोऽर्दिताङ्गानां लेपः सन्धिगतोऽनिले ।

वातरक्ते च्युते भग्ने खञ्जे कुब्जे च शस्यते ॥१४४॥

समूला- मूलसहित मूलसहित, अग्रच्छद-एरण्ड-काये ऐरंडाना नवा पानना कुवाभभा एरण्डके नूतन पत्तोंके काथमें, घृतम् तैलम् धी, तैल घृत, तैल, आनूपमृग- तथा आनूप पशु तथा आनूप पशु, पक्षिणाम् अने पक्षीओनी और पक्षियोंकी, वसा वसा वसा, मज्जा च तथा मज्जा और मज्जा, पृथक् दरेक पृथक् पृथक्, द्विप्रास्थिकम् ये अर्थ १२८ तोले, कल्कार्थं डरवे। भाटे कल्कके लिए, जीवनीयानि अणसीय द्रव्ये। जीवनीय औषधियां, गव्यम् गाय गाय, अथ अने और, आजकम् अडरीतु बकरीका, क्षीरम् दूध दूध, हरिद्रा- हरीदर इली, उत्पलकुष्ठ- नीलकुष्ठ, डड नीलकमल, कूठ, पला- शताह्व- ओदरी, सुवा इलायची, सोया, अश्वहन- डरेखुना वनेरके, छदान् पान पत्ते, काकुभम् अने अणुनना और अर्जुनके, पुष्पम् च अपि दूध पुष्प, पृथक् दरेक प्रत्येक, विस्वमात्रान् थार थार तोला नाभी चार चार तोले देकर, साधयेत् पडापडु सिद्ध करे, अवतारिते उतारी उतारकर शीते ठंडा होने पर, अष्टौ आठ आठ, मधूच्छिष्टपलानि पल भीष्ट पल सोम, दद्यात् नाभपुं डाले, सन्धिगतो अनिले सन्धिगत वातभा सन्धि- गत वातमें, शूलेन शूलथी शूलसे, अर्दिताङ्गानाम् पीडित अंगो पर पीडित अंगोंके ऊपर, वातरक्ते वातरक्त भाटे वातरक्तके लिए, च्युते भग्ने डाडडुं भडी अर्थां तेभ्य आंगी अर्थां अस्थिके खिसकने पर और तूटने पर, खञ्जे तथा भंज तथा खज, कुब्जे च अने कुब्ज भाटे और कुब्जके लिए, दृषः आ यह, लेपः देप लेप, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ १४१-१४४ ॥

141-144. An unguent should be prepared from 128 tolas from each of ghee, oil, fat and marrow of aquatic animals and birds, in the decoction of castor roots, sprouts and leaves, with the paste of the drugs of the life-promoter group and the milks of the cow and

१४४. च्युते-च्युते (ब. क.)

the goat, adding 4 tolas of each of turmeric, blue water lily, costus, cardamom, dill seeds, leaves of indian oleander and flowers of arjun. When this is prepared and is in a warm condition, mix it with 32 tolas of bee's wax. This unguent when cold should be applied in a condition of the affections of joints, pain in organs due to vata-provocation, in rheumatic condition, in dislocation and fracture of the joints, in lameness and deformity.

कफधिकवातरकचिकित्सा—

शोफगौरवकण्डूद्यैर्युक्ते त्वस्मिन् कफोत्तरे ।
मूत्रक्षारसुरापक्व घृतमभ्यञ्जने हितम् ॥१४५॥

शोफ गौरव- सेल, गुरुता शोथ, गुरुता, कण्डूद्यैः
अने अरुण आदिथी और खुजली आदिसे, युक्ते युक्त
युक्त, कफोत्तरे तु अने उद्ग्रधान और कफोत्तर, अस्मिन्
आ वातरक्तमा इस वातरक्तमें, मूत्र-क्षार- मूत्र, क्षार मूत्र,
क्षार, सुरापक्व अने सुराभी पकावेक्ष और सुरापक्व,
घृतम् धी धी, अभ्यञ्जने अभ्यञ्ज करवा भाटे अभ्यञ्जने,
हितम् हितकता छे हितकर है ॥१४५॥

145. In rheumatic condition associated with predominant kapha-provocation, when there is swelling, heaviness and itching etc., the medicated ghee prepared from cow's ghee, cow's urine, alkali and sura wine, used as inunction, is beneficial.

पद्मकं त्वक् समधुक् सारिवा चेति तैर्घृतम् ।
सिद्धं समधुशुक् स्यात् सेकाभ्यङ्गे कफोत्तरे ॥१४६॥

कफोत्तरे उद्ग्रधान वातरक्तमा कफप्रधान वात-
रक्तमें, समधुक् ७५१भधनी साथे मुलहठीके साथ,
पद्मकम् पद्मकपद्म पद्माख, त्वक् सारिवा च इति त्व

अने उपग्रहरी दातनीनी और सारिवा, तैः सिद्ध
तेओधी पकावेक्ष इनमें सिद्ध किछे, समधुशुक् समधु
तथा शुद्धपुष्ट मधु और शुद्धयुक्त, घृतम् धीने
धीका, सेकाभ्यङ्गे सेक अने अभ्यञ्ज सेक और अभ्यञ्ज-
गमें, स्यात् इवे प्रयोग करे ॥१४६॥

146. The medicated ghee, prepared from ghee, with the paste of himalayan cherry, cinnamon bark, liquorice, indian sarsaparilla and mixed with honey-vinegar, is beneficial as inunction and affusion in rheumatic conditions associated with predominant kapha-provocation.

क्षारस्तैलं गवां मूत्रं जलं च कटुकैः शृतम् ।
परिषेके प्रशंसन्ति वातरक्ते कफोत्तरे ॥१४७॥

कफोत्तरे उद्ग्रधान कफप्रधान, वातरक्ते वात-
रक्तमा वातरक्तमें, कटुकैः शृतम् कटु द्रव्योभी पकावेक्ष
कटु द्रव्योसे पकाया, क्षारः क्षार क्षार, तैलम् तैल तैल,
गवाम् मूत्रम् गायुः मूत्र गोमूत्र, जलम् च अने
जल और जल, परिषेके परिषेक करवा भाटे परिषेक
करनेके लिए, प्रशंसन्ति प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥१४७॥

147. In rheumatic conditions associated with predominant kapha-provocation, alkalis, oils, cow's urine, and water prepared with pungent drugs are recommended as affusion.

लेपः सर्वपनिम्बार्कहिंसाक्षीरतिलैर्हितः ।
श्रेष्ठः सिद्धः कपित्थत्वग्घृतक्षीरैः ससकुमिः ॥१४८॥

१४७. क्षारस्तैलं-क्षीरं तैलं (घ. ड. द. घ.)

„ जलं-घृतं (घ.)

„ प्रशंसन्ति-प्रशस्त्यन्ते (ड.)

„ कफोत्तरे-कफाधिके (द.)

१४८. क्षीरतिलैर्हितः-क्षीरतिलैर्हितः (घ.)

„ मेढः सिद्धः कपित्थत्वग्घृतक्षीरैः ससकुमिः-मेढः सकु-
घृतक्षीरकपित्थत्वग्घृतैश्च (घ.)

„ -मेढः सकुघृतक्षीरकपित्थत्वग्घृतैश्च (घ.)

સર્વપ-લિમ્બ-સરમ્બ, લીમડો, સરનો, નીમ, બર્ક-અડડો, આક, હિંજીકીર હિંજીકીર શી, હિંજીકીર, તિલેઃ અને તલનો, ઝીર તિલ લેપઃ દ્વિતઃ શ્રેષ્ઠ કિતકર્તા છે. આનકા કેપ હિતકર છે, તમકુમ્ભિઃ સાધવાસદિત સુકુ-સદિત, કપિત્થત્વક ડાહની બાદ કૈથકી છાઠ, ઘૃતશીરેઃ શી અને દૂધશી વી ઝીર દૂધશી સિદ્ધઃ સિદ્ધ કરેલ લેપ સિદ્ધ કિયા હુઆ લેપ, શ્રેષ્ઠઃ શ્રેષ્ઠ છે શ્રેષ્ઠ છે ॥૧૪૮॥

148. The unguent prepared from rapeseed, neem, mudar, indian nightshade, alkali and til is beneficial; and the unguent prepared of the bark of wood apple, ghee and milk, along with the powder of roasted paddy, is most beneficial.

વાતકફાવિક્કવાતરક્કચિકિરસા—

ગૃહધૂમો વચા કુષ્ઠં શતાઢ્ઢા રજનીદ્રયમ્ ।
પ્રલેપઃ શૂલનુદ્રાતરકે વાતકફોત્તરે ॥૧૪૯॥

વાતકફોત્તરે વાતકફપ્રધાન વાતકફપ્રધાન, વાતરકે વાતરકત્તર્મા વાતરકર્ત્તે, ગૃહધૂમઃ ધરને ધૂમડો ગૃહધૂમ, વચા કુષ્ઠમ્ ૧૪, ૪૪ વચ, કૂઠ, શતાઢ્ઢા સુવા સોયા, રજનીદ્રયમ્ ૬૭૬૨, દારુહલ્વી, દારુહલ્વી, પ્રલેપઃ એએનો લેપ આનકા પ્રલેપ, શૂલનુદ્રાતરકે શૂલનો નાશ કરે છે શૂલકા નાશક છે ॥૧૪૯॥

149. The unguent, prepared from kitchen soot, sweet flag, costus, dill seeds, turmeric and indian berberry, is curative of rheumatic conditions associated with predominant provocation of vata-cum-kapha

૧૪૯. ગૃહધૂમો વચા કુષ્ઠં શતાઢ્ઢા રજનીદ્રયમ્—દે હરિદ્રે વચા ગૌરધૂમકુષ્ઠશતાઢ્ઢિકા (અ. ક. ૪)
,, પ્રલેપઃ શૂલનુદ્રાતરકે વાતકફોત્તરે—લેપઃ શૂલકાનાયમે વાતરકે કફોત્તરે (અ.)

તગરં ત્વક્ શતાઢ્ઢેલા કુષ્ઠં મુસ્તં હરેણુકા ।
વારુ વ્યાગ્રનલ્લં ચામ્લપિષ્ઠં વાતકફાસનુત્ ॥૧૫૦॥

ચામ્લપિષ્ઠમ્ અમ્લ દ્રવ્યોથી પીસેલા અમ્લ દ્રવ્યોથી પીસે હુણ, તગરમ્ તગર તગર, ત્વક્ ત્વ દાલચીનો, શતાઢ્ઢા શતા સુવા, એલચી સોયા, ઇલાયચી, કુષ્ઠમ્ ૪૪ કૂઠ, મુક્તમ્ નાગરમોથ મોથા, હરેણુકા રેણુકાથી હરેણુકા, વારુ-વ્યાગ્રનલ્લમ્ દેવદાર અને નખલાનો લેપ દેવદાર ઝીર વ્યાગ્રનલ્લકા લેપ, વાતકફાસનુત્ વાતકફ-પ્રધાન વાતરકત્તર્મા નાશ કરે છે વાતકફપ્રધાન વાતરકકા નાશક છે ॥૧૫૦॥

150. The unguent, prepared from indian valerian, cinnamon bark, dill seeds, small cardamom, costus, nut grass, fragrant piper, deodar and shell rubbed with acid articles, is curative of rheumatic conditions associated with predominant provocation of vata-cum-kapha.

મધુશિગ્રોર્હિતં તદ્વદ્વીજં ધાન્યામ્લસંયુતમ્ ।
મુહૂર્તં લિપ્તમ્લેષ્ય સિદ્ધેદ્રાતકફોત્તરમ્ ॥૧૫૧॥

ધાન્યામ્લ-કાંબી ધાન્યામ્લ, સંયુતમ્ પીસેલા પીસે હુણ, મધુશિગ્રોઃ મીઠા સરગવાના મધુશિગ્રો, વીજમ્ બીજનો વીજકા, તદ્વદ્વ તે બ પ્રમાણે લેપ કરવો. આ પ્રકાર લેપ કરના, હિતમ્ હિતકર છે હિતકર છે, મુહૂર્તમ્ થોડીવાર સુધી થોડી વેર તક, લિપ્તમ્ લેપ રાખ્યા બાદ લેપકે લગા રહેનેકે પશ્ચાત્, વાતકફોત્તરમ્ વાતકફપ્રધાન વાતરકત્તર્મા વાતકફપ્રધાન વાતરકર્ત્તે, અમ્લેઃ ચ અમ્લ દ્રવ્યોથી અમ્લ દ્રવ્યોથી, સિદ્ધેદ્ર પરિચેયન કરવું બેધએ પરિચેયન કરના વાદિય ॥૧૫૧॥

151. The unguent, prepared from the seeds of sweet drumstick pounded with sour conjee, acts similarly. After

૧૫૦. વાતકફાસનુત્—વાતકફાર્તિનુત્ (અ.)
૧૫૧. લિપ્તમ્લેષ્ય સિદ્ધેદ્રાતકફોત્તરમ્—લિપ્તમ્લેષ્ય ચ સિદ્ધે વાતકફોત્તરે (અ.)
,, કફોત્તરમ્—કફોત્તરે (અ.)

applying this unguent and keeping it there for a period of a muhurta (48 minutes), the part should be affused with acid lotions in rheumatic condition associated with predominant provocation of vata-cum-kapha.

त्रिफलाव्योषपत्रैलात्वक्षीरीचित्रकं वचाम् ।
विडङ्गं पिप्पलीमूलं रोमशं वृषकस्वचम् ॥१५२॥
ऋद्धिं तामलकीं चव्यं समभागानि पेयेत् ।
कल्यं लिप्तमयस्पात्रे मध्याह्ने भक्षयेत्ततः ॥१५३॥
वर्जयेद्दधिशुक्तानि क्षारं वैरोधिकानि च ।
वाताग्ने सर्वदोषेऽपि हितं शूलार्दिते परम् ॥१५४॥

समभागानि सरभे भागे समभागमें, त्रिफला-
त्रिफला त्रिफला, व्योष-पत्र- विडङ्ग, तमावपत्र विडङ्ग,
तेजपत्र, मूला- ओषधी छोटी इलायची, त्वक्षीरी- वांस
उपूर वंशलोचन, चित्रकम् चित्रक चित्रक, वचाम् वच
वच, विडङ्गम् वायुविडङ्ग वायुविडङ्ग, पिप्पलीमूलम्
पीपरीमूल पिप्पलीमूल, रोमशम् ह्रीरुडसी कासीस,
वृषकस्वचम् अरुसानी छाल अह्वेसी छाल, ऋद्धिम्
ऋद्धि, तामलकीम् तामलकीम् मुईआवला,
चव्यम् अने अच्य और चव्यको, पेयेत् ७५भा पीसवा
जलमें पीसे, ततः कल्यम् पक्षी सवारभा पमात प्रातः
कालमें, अयस्पात्रे धोढाना पात्रभा लोहपात्रमें, लिप्तम्
ते उड्डने लीपी छर् उस कल्को लीपकर, मध्याह्ने
मध्याह्ने मध्याह्ने, भक्षयेत् आवे खावे, दधिशुक्तानि
दही, सुरडा दही, सिरका, क्षारम् क्षार क्षार, वैरोधिकानि
च अने विरोधी आहारोना और विरोधी भोजन,
वर्जयेत् त्याग करवा छोड़ देवे, सर्वदोषे अपि सर्व
दोषाधी पक्ष युक्त सब दोषोंसे भी युक्त, वाताग्ने

वातरक्तभा वातरक्ते, शूलार्दिते अने शूलपीडितने
भाटे और मूलपीडितके लिए, परम् हितम् आ ४६३
परम् हितकर्ता छे यह कल्क परम् हितकारी है ॥१५२-१५४॥

152-154. The paste should be prepared of equal parts of the three myrobalans, the three spices, cinnamon leaf, cardamom, bamboo mauna, white flowered leadwort, sweet flag, embelia, root of long pepper, iron sulphide, bark of Vasaka, Riddhi, featherfoil and chaba pepper. A vessel should be lined with this paste in the morning, and in the noon the patient should eat his meals in that vessel. The patient should avoid curds, vinegars, alkali and other antagonistic articles. This soon cures severe rheumatic condition born of tridiscordance as well as colic.

बुद्धा स्थानविशेषांश्च दोषाणां च बलाबलम् ।
चिकित्सितमिदं कुर्याद्दूहापोहविकल्पवित् ॥१५५॥
ऊहापोह- तर्कवितर्कभी तर्कवितर्कसे, विकल्पवित्
विडङ्गने अलुनार वैद्य विकल्पको जाननेवाला वैद्य,
स्थानविशेषान् आश्रयस्थानना विशेष स्थानविशेष,
दोषाणाम् च अने दोषाणां और दोषोंके, बलाबलम् च
बलाबलने बल तथा अबलके, बुद्धा बुद्धीने जानकर,
इदम् आ इस, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्साको,
कुर्यात् करवी करे ॥ १५५ ॥

155. The expert physician, versed in the science of pharmaceutics, should carry out this treatment with due regard to the particular seat of affection and the relative strength of the morbid conditions.

वातरक्ते आवश्यकी चिकित्सा—

कुपिते मार्गसंरोधान्मेदसो वा कफस्य वा ।

अतैवृद्ध्याऽनिले नादौ शस्तं केहनवृंहणम् ॥१५६॥

१५६. अतिवृद्ध्याऽनिले-अतिवृद्ध्याऽनिले (व.)

१५२ रोमश-लोमशं (व. त)

१५३. तामलकी-लाल्लिकी (व. फ.)

,, कल्यं-कल्कं (ख. झ. ड. त)

,, कल्यं लिप्तमयस्पात्रे-कल्यं लिप्तवाक्सी पात्री (व.)

,, ,, -कल्कैर्लिप्तावधौ पात्री (व. फ.)

१५४. वैरोधिकानि-वैरोधिकानि च (ख.)

મેદસઃ વા મેદની મેદક્ષી કફલ્પ વા અધવા
કક્ષી વા કફકી, અતિવૃષ્ણા અત્યંત વૃદ્ધિશી અસ્યન્ત
વૃદ્ધિસે, માર્ગસંયોગાદ માર્ગ રોકાઈ જતાં માર્ગ રુદ્ધ
હોનેસે, કુપિતે જનિલે કોપેલા વાયુમાં કુપિત વાયુમેં, આદૌ
પહેલાં પ્રારમ્ભમેં, સ્નેહન-વુંદણમ્ રનેહન અને બુંદણ
ક્રિયા સ્નેહન ઓર વુંદણ ક્રિયા, ન શાસ્ત્રમ્ પ્રશસ્ત નથી
પ્રશસ્ત નહીં હે ॥ ૧૫૬ ॥

156. When the vata is provoked
as a result of the blockage in the
body-channels caused by the excessive
increase of fat and kapha, the oleation
and roborant therapy in the early
stage itself, is contra-indicated.

વ્યાયામશોધનારિષ્ટમૂત્રપાનૈર્વિરેચનૈઃ ।

તક્ષાભયાપ્રયોગૈશ્ચ ક્ષપયેત્ કફમેદસી ॥૧૫૭॥

કફમેદસી કફ અને મેદને કફ ઓર મેદકો,
વ્યાયામ- વ્યાયામ વ્યાયામ, શોધન- શોધન શોધન,
અરિષ્ટ- અરિષ્ટપાન અરિષ્ટપાન, મૂત્રપાનૈઃ ગેભૂત્રપાન
ગોમૂત્રપાન. વિરેચનૈઃ વિરેચન વિરેચન, તક્ષા-ભયા- તથા
છાશ અને હરડેના તથા તક ઓર હરડકે, પ્રયોગૈઃ ચ
અયોગથી પ્રયોગોસે, ક્ષપયેત્ ક્ષીણ કરવા ક્ષીણ
કરે ॥ ૧૫૭ ॥

157. The kapha and the fat should
be reduced by means of exercise,
purificatory procedures, potions of
medicated wines and cow's urine.
purgation and the courses of butter-
milk and chebulic myrobalan.

બોધિવૃક્ષકવાયં તુ પ્રપિવેન્મધુના સહ ।

વાતરક્તં જયત્યાશુ ત્રિદોષમપિ દારુણમ્ ॥૧૫૮॥

પુરાણયવગોધૂમસીધ્વરિષ્ટસુરાસૈઃ ।

શિલાજતુપ્રયોગૈશ્ચ ગુગુલોર્માશ્નિકસ્ય ચ ॥૧૫૯॥

૧૫૮. પ્રપિવેત-પિવેત ણં (ક.)

૧૫૯. સીધ્વરિષ્ટસુરાસૈઃ-મધ્વરિષ્ટાસૈઃસ્તથા (ક.)

,, ,, -મધ્વરિષ્ટસુરાસૈઃ (ક.)

બોધિવૃક્ષ- પીપળાનો પીપલેકે, કવાયન્ તુ કવાય
કાથકો, મધુના સહ મધુના સાથે શહદકે સાથ, પ્રપિવેત
પીવે પીવે, ત્રિદોષમ્ આ કવાયથી રોગી ત્રિદોષજન્ય
ઇષ કાથસે રોગી ત્રિદોષજન્ય, દારુણમ્ દારુણ દારુણ,
વાતરક્તમ્ વાતરક્તને વાતરક્તકો, અપિ પણ મી, આશુ
જયતિ શીઘ્ર જીતે છે શીઘ્ર જીતતા હૈ, પુરાણ- જૂના
પુરાણે, યવ-ગોધૂમ- જવ, ઘઉં જૌ, ગેહૂં, સીધુ-અરિષ્ટ- સીધુ,
અરિષ્ટ સીધુ, અરિષ્ટ, સુરા-આસૈઃ સુરા તથા આસૈઃથી
સુરા ઓર આસૈસે, શિલાજતુ- તેમજ શિલાજિતના
એવે શિલાજીતકે, પ્રયોગૈઃ પ્રયોગથી પ્રયોગસે, ગુગુલોઃ
તથા ગૂગુળ તથા ગૂગલકે, માશ્નિકસ્ય અને મધુના
પ્રયોગથી, કફ અને મેદને દર્દીથી વાયુનો માર્ગ
રોકાવાથી ઉત્પન્ન થયેલ વાતરક્તને જીતવે બેઠકે
ઓર શહદકે, પ્રયોગસે, કફ ઓર મેદ દ્વારા વાયુકા
માર્ગ રુદ્ધ જાને પર ઉત્પન્ન હુએ વાતરક્તકો જીતના
વાહિએ ॥ ૧૫૮-૧૫૯ ॥

158-159. The decoction of the holy
fig tree taken as a potion mixed
with honey, subdues rheumatic condi-
tion quickly even if caused by severe
tridiscordance. The condition may
also be cured by a course of old bar-
ley, wheat, sidhu wine, medicated
wine or sura wine, or by a course of
mineral pitch and gum gugul or honey.

ગમ્મીરે રક્તમાક્રાન્તં સ્યાચ્છેતદ્વાતવજ્જપેત્ ।

પશ્ચાદ્વાતે ક્રિયાં કુર્યાદ્વાતરક્તપ્રસાદનીન્ ॥૧૬૦॥

ગમ્મીરે એ ગંભીર વાતરક્તમાં યદિ ગમ્મીર
વાતરક્તમેં, રક્તમ્ રક્ત રક્ત, આક્રાન્તમ્ વાયુથી આક્રાન્ત
વાયુસે આક્રાન્ત, સ્યાચ્છેત્ થયું હોય તે હોવે તો,
તત્ તેને સડકો, વાતવત્ વાયુની પેડે વાયુવત્, જયેત્
જીતે, પશ્ચાદ્ પછી પીછે, વાતે વાતમાં વાયુમેં,
વાતરક્ત- વાતરક્તતુ વાતરક્તકા, પ્રસાદનીન્ શોધન

૧૬૦. વાતવજ્જયેત-તદ્વિવર્જયેત્ (ક. ક.)

,, પશ્ચાદ્વાતક્રિયાં કુર્યાદ્વાતરક્તપ્રસાદનીન્-પશ્ચાદ્વાતક્રિયાં
કુર્યાદ્ વાત રક્તપ્રસાદની (ક.)

४२१। री शोधन करनेवाकी, क्रिया कुर्यात् चिकित्सा।
४२२। चिकित्सा करनी चाहिए ॥ १६० ॥

160. When the rheumatic condition has affected the deep tissues, the physician should treat the condition as if it were a vata disorder. After the vata is subdued, the line of treatment curative of rheumatic conditions should be given.

रक्तपित्तातिवृद्ध्या तु पाकमाशु नियच्छति ।
मिश्रं स्रवति वा रक्तं विदग्धं पूयमेव वा ॥ १६१ ॥
तयोः क्रिया विधातव्या मेदशोषनरोपणैः ।
कुर्यादुपद्रवाणां च क्रियां स्वां स्वाधिक्रित्सितात् ॥ १६२ ॥

रक्तपित्त- रक्त और पित्त रक्त और पित्तकी, अति-
वृद्ध्या तु अत्यंत वृद्धता अतिवृद्धिसे, पाकम् माशु
नियच्छति वातरक्त शीघ्र पाकी अथ छे वातरक्त
जल्दी पक जाता है, मिश्रम् अने कूटी अर्थात् और
फूटने पर, विदग्धम् वा विदग्ध विदग्ध, रक्तम् रक्त
रक्त, पूयम् एव वा अथवा पूय अथवा पूय, स्रवति
स्रवे छे बहता है, तयोः तेओनी उनकी, क्रिया
चिकित्सा चिकित्सा, मेद-शोधन- भेदन, शोषन मेदन,
शोधन, रोपणैः अने रोपणुथी और रोपणसे, विधातव्या
४२१। भेदछे करनी चाहिए, उपद्रवाणाम् अने
उपद्रवोंकी और उपद्रवोंकी, स्वाम् क्रियाम् च पित्त-
पित्तानी अपनी अपनी चिकित्सा, स्वात् ओओनी
पित्तानी उनकी अपनी, चिकित्सितात् चिकित्सानी
अनुसार चिकित्साके अनुसार, कुर्यात् ४२२। भेदछे
करनी चाहिए ॥ १६१-१६२ ॥

161-162. Owing to the excessive increase of the blood and the pitta, the condition soon terminates in

१६१. रक्तपित्तातिवृद्ध्या तु-रक्तपित्ताधिक्रियात् (घ.)

१६२. क्रिया विधातव्या-चिकित्सां प्रगवत् (ङ. घ.)

मेदशोषनरोपणैः-अथशोषनरोपणैः (घ.)

मेदशोषनरोपणैः- (घ.)

suppuration; the part breaks open and discharges putrid blood or pus. Here, the treatment should be given of incision, purification and healing and the physician should treat the complications in the manner indicated in each of them.

अव्ययः योकार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकाः—

हेतुः स्थानानि मूलं च यस्मात् प्रायेण सन्निधयु ।
कुप्यति प्राक् च यद्रूपं द्विविधस्य च लक्षणम् ॥ १६३ ॥
पृथग्भिन्नस्य लिङ्गं च दोषाधिक्यमुपद्रवाः ।
स्वास्थ्यं याप्यपसाध्यं च क्रिया साध्यस्य चाखिला ॥

वातरक्तस्य निर्दिष्टा समासव्यासतत्तथा ।

मूर्ध्विणाऽग्निवेशाय तथैवावस्थिकी क्रिया ॥ १६५ ॥

तत्र श्लोकाः ते विषयभां उपसंहारना श्लोका छे छे
उप विषयमें उपसंहारके श्लोक हैं कि, वातरक्तस्य वात-
रक्तानी वातरक्तके, हेतुः निदान हेतु, स्थानानि स्थान
स्थान, मूलम् च मूल मूल, यस्मात् के कारणसे वह प्रायेण सन्निधयु
पावुं करीने सांधाओभां प्रायः सन्निधयोंमें, कुप्यति कुपित अथ छे कुपित होता है, यत्
वातरक्तानी के वातरक्तके जो, प्राक्- रूपम् पूर्वरूप छे
पूर्वरूप है, द्विविधस्य छे प्रकारना वातरक्तानी दोनों
प्रकारके वातरक्तके, लक्षणम् च लक्षण लक्षण, मिश्रस्य
वातादि भेदछे भिन्न वातरक्तानी वातादि भेदछे
भिन्न वातरक्तके, पृथक् दोषाधिक्यम् अथ अथ दोषोंकी
अधिकता मिश्र मिश्र दोषोंकी अधिकता, लिङ्गम् दोषोंकी
अधिकता, यद्रूपं दोषोंकी अधिकताका लक्षण, उपद्रवाः
च उपद्रव उपद्रव, साध्यम् वातरक्तानी साध्यता
वातरक्तकी साध्यता, याप्यम् साध्यता याप्यता, अपसाध्यम्
च अपसाध्यता अपसाध्यता, तथा साध्यस्य साध्य वातरक्तानी
साध्य वातरक्तकी, समास- सङ्क्षेपभां संक्षेपमें, व्यासतः
तथा विस्तारसे, अखिला संपूर्ण संपूर्ण, क्रिया च चिकित्सा चिकित्सा, तथा एव अने और,
आवस्थिकी आवस्थिकी आवस्थिकी, क्रिया चिकित्सा
॥ १६३. प्रायेण-प्रायः (घ.)

એ સંધાનને ચિકિત્સા અને સવકા, મહર્ષિના મહર્ષિ
આત્રેયે મહર્ષિ આત્રેયને, અગ્નિવેશાય અગ્નિવેશને
અગ્નિવેશકો, નિર્દિષ્ટા ઉપદેશ કર્યો છે ઉપદેશ ક્રિયા
દે ॥ ૧૬૩-૧૬૫ ॥

Here are the recapitulatory verses—

163-165. The causes of affection, sites and why it gets provoked mostly in the joints, the premonitory symptoms, characteristics of the two types signs and symptoms of each type, excessive morbidity, complications, curability, palliability and incurability, and the entire treatment of curative types of the rheumatic condition are described in general and in detail as also the treatment of different stages of the disease by the great sage to Agnivesa.

અન્યગ્નિવેશકૃતે તન્ત્રે ચરકપ્રતિસંસ્કૃતેઽપ્રાપ્તે
દૃઢબલસંપૂરિતે ચિકિત્સાસ્થાને વાતશોણિત-
ચિકિત્સિતં નામૈકોનત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૨૯॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, અગ્નિવેશકૃતે અગ્નિ-
વેશે રચેલા અગ્નિવેશકે બનાવે, ચરકપ્રતિસંસ્કૃતે તન્ત્રે
અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રમાં
ઔર ચરકકે દ્વારા સંસ્કૃત આ શાસ્ત્રકે, અપ્રાપ્તે અપ્રાપ્ત
અપ્રાપ્ત, દૃઢબલસંપૂરિતે અને દૃઢબલે પૂરા કરેલા
ઔર દૃઢબલે પૂરિત ક્રિયે ગયે, ચિકિત્સાસ્થાને ચિકિત્સા-
સ્થાન વિષે ચિકિત્સાસ્થાનમાં, વાતશોણિતચિકિત્સિતમ્
'વાતશોણિતચિકિત્સિત' 'વાતશોણિતચિકિત્સિત',
નામ નામનો નામકા, એકોનત્રિશઃ ઔગણ્ડીત્રીસમે
અત્તીસર્વો, અધ્યાયઃ અધ્યાય સંપૂર્ણ થયે અધ્યાય
સમાપ્ત બુધા ॥ ૨૯ ॥

29. Thus, in the Section on Therapeutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twenty-ninth chapter entitled 'The Therapeutics of Rheumatic conditions'

not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

ત્રિશોઽધ્યાયઃ ।

ત્રીસમે અધ્યાય અધ્યાય ત્રીસમો Chapter XXX

યોનિવ્યાપચ્ચિકિત્સિતોપક્રમઃ—

અથાતો યોનિવ્યાપચ્ચિકિત્સિતં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥૧॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અથઃ અતઃ હવે અહીંથી અથ આગે, યોનિવ્યાપ-
ચ્ચિકિત્સિતમ્ 'યોનિવ્યાપચ્ચિકિત્સિત' નામના
અધ્યાયનું 'યોનિવ્યાપચ્ચિકિત્સિત' નામકે અધ્યાયકા,
વ્યાખ્યાસ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥૧॥

મગવાન્ ભગવાન્ મગવાન્, આત્રેયઃ આત્રેયે
આત્રેયને, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे ॥ २ ॥
વિષયમાં નિમ્ન પ્રકારસે હી, આહ આ કહેલું છે કહા હે ॥૨॥

1. We shall now expound the chapter entitled "The Therapeutics of Gynecic disorders".

2. Thus declared the worshipful Atreya.

યોનિવ્યાપદ્વિષયેઽગ્નિવેશસ્ય પ્રશ્નાઃ—

दिव्यतीर्थौषधिमत्त्रिप्रधातुशिलावतः ।

पुण्ये हिमवतः पार्श्वे सुरसिद्धर्षिसेविते ॥ ३ ॥

विहरन्तं तपोयोगात्तत्त्वज्ञानार्थदर्शिनम् ।

पुनर्वसुं जितात्मानमग्निवेशोऽनुपृष्टवान् ॥ ४ ॥

દિવ્ય- દિવ્ય દિવ્ય, તીર્થ- તીર્થ તીર્થ, ઔષધિમતઃ
અને ઔષધિઔવાળા ઔર ઔષધિયોવાળે, ત્રિપ્રધાતુ
બુદ્ધી બુદ્ધી ધાતુઓ નાના પ્રકારકી ધાતુઓ, શિલાવતઃ

૪. પુનર્વસુ-કૃષ્ણાત્રેયમ્ ૬. ત. ૪. ૪.)

૫. અનુપ્રવચન-અથ પૂર્વવાચ (૪.)

अने शिवाओवाणा और शिलाओवाणे, हिमवान् हिमालयना हिमालयके, सुर- देवे देवों, सिद्धर्षि- सिद्धो अने ऋषिओथी सिद्धों और ऋषियोंसे, सेविते सेवता सेवित, पुण्ये पवित्र पवित्र, पार्श्वे पार्श्वप्रदेशभां पार्श्वमें, विहरन्तम् विहार करते विहार करते हुए, तपोयोगात् तपोयोगथी तपोयोगसे, तत्त्वज्ञान- तत्त्वज्ञानना तत्त्वज्ञानके, अर्थदर्शिनम् अर्थोंने समझनासे अर्थोंको समझनेवाले, जिज्ञास्मानम् अने जितेन्द्रिय और जितेन्द्रिय, पुनर्वसुम् पुनर्वसुने पुनर्वसुसे, अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने, अनुवृष्टवान् पूछुं पूछा ॥ ३-४ ॥

3-4. Agnivesa inquired of Punarvasu, the self-controlled and the perceiver of the supreme truth through austerity and meditation, while he was once sojourning on the slopes of the sacred Himalayas which abound in sacred waters, medicinal herbs and various kinds of mineral substances and which are the resort of the gods, siddhas and sages, and said as follows:—

भगवन् ! यदपत्यानां मूलं नार्यः परं नृणाम् ।
तद्विघातो गदैश्चासां क्रियते योनिमाश्रितैः ॥ ५ ॥
तस्मात्तेषां समुत्पत्तिमुत्पन्नानां च लक्षणम् ।
सौषधं श्रोतुमिच्छामि प्रजानुग्रहकाम्यया ॥ ६ ॥

भगवन् हे भगवान् ! हे भगवान् ! नृणाम् अनुष्ठानां मनुष्योंकी, यत् अपत्यानाम् वे संतानोंनुं जो संतानोंका, परम् श्रेष्ठ उत्तम, मूलम् मूल मूल, नार्यः स्त्रीओ छे स्त्रियां हैं, तत्- विघातः ते संतानोंना विनाश उन संतानोंका विनाश, आसाम् ओ ओ स्त्रीओनी इन्हीं स्त्रियोंकी, योनिम् योनिने योनिका, आश्रितैः आश्रित करी रहेवा आश्रय करके होनेवाले, गदैः राजेश्वरी रोगोंसे, क्रियते कराया छे किया जाता है, तस्मात् तेशी इसलिए, प्रजा- प्रजा उपर प्रजा पर, अनुग्रह- अनुग्रह करनेवाणी अनुग्रह करनेकी, काम्यया

धर्म्यथी इच्छासे, तेषाम् तेषांनी उनकी, समुत्पत्तिम् उत्पत्ति उत्पत्ति, उत्पन्नानाम् च अने उत्पन्न थयेवा रोगोंना और उत्पन्न हुए रोगोंके, लक्षणम् लक्षण लक्षण, सौषधम् अने औषध और औषध, श्रोतुम् साधना सुनना, इच्छामि चाहूं छुं चाहता हूं ॥ ५-६ ॥

5 6. "O, worshipful one! women are the only source of human progeny. The disorders occurring in their genital organs cause impediment or injury to progeny. Therefore, the etiological factors of the gynecic diseases and the symptoms of the diseases occurring as also their treatment, do I wish to hear expounded in the interest of the welfare of the world."

योनिव्यापदेशः—

इति शिष्येण पृष्टस्तु प्रोवाचर्षिवरोऽत्रिजः ।
विंशतिर्व्यापदो योनेर्निर्दिष्टा रोगसंग्रहे ॥ ७ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, शिष्येण शिष्यथी शिष्यसे, पृष्टः पूछाथेवा पूछे जाने पर, ऋषिवरः ऋषि- श्रेष्ठ ऋषिश्रेष्ठ, अत्रिजः आनेथे आनेयने, प्रोवाच कहूं कहा, रोगसंग्रहे रोगसंग्रह अध्यायभां रोगसंग्रह अध्यायमें, योनेः योनिना योनिने, विंशतिः बीस बीस, व्यापदः रोग रोग, निर्दिष्टाः कहेवा छे कहे गये हैं ॥ ७ ॥

7. Being thus questioned by the disciple, the foremost of sages, the son of Atri spoke and said, "Twenty are the gynecic disorders enumerated in the chapter on Nomenclature of diseases (Chapter XIX Sutra)."

योनिव्यापदों सामान्यहेतुः—

मिथ्याचारेण ताः स्त्रीणां प्रदुष्टेनार्तवेन च ।
जायन्ते बीजदोषाश्च दैवाश्च शृणु ताः पृथक् ॥ ८ ॥

ताः ते व्यापदो वे व्यापदं, स्त्रीणाम् स्त्रीभिर्ना
स्त्रियोके, मिथ्याचारेण मिथ्या आचारशी मिथ्या
आचारसे, प्रदुष्टेन च आर्तदेन दुष्ट आर्तवशी दुष्ट
आर्तवसे, बीजदोषात् भीजदोषधी बीजदोषसे, दैवात्
च तथा दैवशलात् तथा भाग्यदोषसे, जायन्ते उत्पन्न
थाय छे उत्पन्न होती हैं, ताः तेभिर्ना उनको, पृथक्
भुदी भुदी अलग अलग, शृणु श्रुतौ सुनो ॥८॥

8. These diseases in women are
born of wrongful behaviour, menstrual
vitiation, germinal morbidity and
destiny. Now listen as I describe them
individually.

वातज्योनिव्यापत्तेर्निदानं लक्षणं च—

वातलाह्वारचेष्टाया वातलायाः समीरणः ।

विवृद्धो योनिमाश्रित्य योनेस्तोदं सवेदनम् ॥९॥

स्वम्भं पिपीलिकासृतिमिव कर्कशतां तथा ।

करोति सुप्तिमाशंसं वातजांश्चापरान् गदान् ॥१०॥

सा स्यात् सशब्दरुक्फेनतनुरुक्षार्तवाऽनिलात् ।

वातल- वायुवर्धक वायुकारक, आहार- भोजन
भोजन, चेष्टायाः अने चेष्टा करनेवाली और चेष्टा कर-
नेवाली, वातलायाः वातप्रकृतिवाणी स्त्रीना वातप्रकृति-
वाली स्त्रीका, विवृद्धः वृद्धि पाभेला बड़ा हुआ, समीरणः
वायु वायु, योनिम् योनिना योनिका, आश्रित्य
आश्रय करीने आश्रय करके, योनेः येनिभा योनिमें,
सवेदनम् वेदनासहित वेदनासहित, तोदम् तोड़ शल,
स्वम्भम् स्वम्भ स्तम्भता, पिपीलिकासृतिम् इव डीडीया
आधारी होय तेवा सगवणाऽ चींटियोंके रेंगनेकी सी
प्रतीति होना, तथा कर्कशताम् कर्कशता कर्कशता, सुप्तिम्
स्वप्तिज्ञानने नाश स्पर्शज्ञानका न होना, आयासम्
थाक बकावट, अपरान् च अने भीम पक्षु और अन्य भी,
वातजान् वातज वातज, गदान् रोगो रोग, करोति करे छे
करता है, अनिलात् वायुशी वायुके कारण, सा ते शैनि वह
योनि, सशब्दरुक् शब्द अने दृढ़ साथे शब्द और
पीडाके साथ, केन- झीलुवाणी ज्ञागदार, तनु- पातला

पतला, रुक्षार्तवा अने शुष्क आर्तववाणी और रुक्ष
आर्तववाली, स्यात् होय छे होती है ॥९-१०॥

9-10. In the woman of vata habi-
tus, the vata gets greatly increased by
vata-inducing diet and behaviour, then
gets localised in the gynecic organs and
produces local pain and pricking sensa-
tion, rigidity, formication, roughness
numbness, exhaustion and various
other disorders resulting from vata.
The menstrual discharge will be atten-
ded with sound and pain. It will be
frothy, thin and un-unctuous due to
vata.

पित्तज्योनिव्यापत्तेर्निदानं लक्षणं च—

व्यापत्कटुम्ललवणक्षाराद्यैः पित्तजा भवेत् ॥११॥

दाहपाकज्वरोष्णार्ता नीलपीतासितार्तवा ।

भृशोष्णकुणपस्त्रावा योनिः स्यात्पित्तदूषिता ॥१२॥

कटु- कटु कटु, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवण- क्षुब्ध
लवण, क्षाराद्यैः अने क्षार पदार्थी और क्षार आदिसे,
पित्तजा पित्तज पित्तज, व्यापत् व्यापत् व्यापत्, भवेत्
थाय छे होती है, पित्तदूषिता पित्त वडे दूषित थैली पित्तसे
दूषित हुई, योनिः योनि योनि, दाह- दाह दाह, पाक- पाक
पाक, ज्वर- ज्वर ज्वर, उष्णार्ता अने उष्माशी पीडित
और उष्मासे पीडित, नील- नीला नीले, पीत- पीला
पीले, असित- के काणा या काले, आर्तवा आर्तवयुक्त
आर्तवसे युक्त, भृश- अने अत्यन्त और अत्यन्त, उष्ण-
गरम गरम, कुणपस्त्रावा- अने शयना नैवी गंधवी
युक्त आववाणी और शयनवी स्त्रावसे युक्त, स्यात्
होय छे होती है ॥ ११-१२ ॥

11-12. Owing to the use of pun-
gent, acid, salt, alkaline and similar
articles, gynecic disorders of the pitta
type will occur. The patient will be

flow of blood from the uterus (Menorrhagia). Even after conception the discharge of blood from the uterus continues.

अरजस्काया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

योनिगर्भाशयस्थं चेत् पित्तं संदूषयेदसृक् ।
साऽरजस्का मता कार्श्यवैवर्ण्यजननी भृशम् ॥१७॥

योनि- योनि योनि, गर्भाशयस्थम् अने गर्भाशयभां रहेषु और गर्भाशयमें अवस्थित, पित्तम् पित्त पित्त, असृक् रक्तने रक्तको, संदूषयेत् चेत् दूषित करे तो, भृशम् अत्यंत अत्यन्त, कार्श्य- कृशता कृशता, वैवर्ण्य- अने निवर्ण्यताने और विवर्णताको, जननी उत्पन्न करनेवाली उत्पन्न करनेवाली, सा ते योनि- व्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, अरजस्का अरजस्का अरजस्का, मता कहेवाय छे कहाती है ॥ १७ ॥

17. If the pitta seated in the vagina and uterus vitiates the blood, there will be absence of menstruation. This condition is known as Arajaska (Amenorrhoea). This condition causes extreme emaciation and discoloration of the body.

अचरणाया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

योन्यामधावनात् कण्डूं जाताः कुर्वन्ति जन्तवः ।
सा स्यादचरणा कण्ड्वा तथाऽतिनरकाङ्क्षिणी ॥१८॥

अधावनात् न धीवाशी न धोनेके कारण, योन्याम् योनिभां योनिमें, जाताः उत्पन्न भयेष्टा उत्पन्न हुए, जन्तवः अन्तुष्टा जन्तु, कण्डूम् पुच्छी खुजली, कुर्वन्ति करे छे करते हैं, सा ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, अचरणा अचरणा अचरणा, स्यात् कहेवाय छे कही जाती है, तथा कण्ड्वा ते अरजशी उप खुजलीसे, अतिनरकाङ्क्षिणी श्री पुरुषना अश्रीयाने अधिक आहनेवाली थाय छे श्री पुरुषके संयोगको अधिक आहनेवाली होती है ॥ १८ ॥

18 Owing to lack of cleansing of the vagina, mycotic growth occurs there and causes itching. The condition is called Acharana (Colpitis mycotic). This causes itching, and the person is affected with excessive desire for the male.

अतिचरणाया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

पवनोऽतिव्यवायेन शोफसुतिरुजः स्त्रियाः ।
करोति कुपितो योनौ सा चातिचरणा मता ॥१९॥

अतिव्यवायेन अत्यन्त मैथुनशी अतिमैथुनसे, कुपितः डोपेष्टो कुपित हुआ, पवनः वायु वायु, स्त्रियाः स्त्रीनी स्त्रीकी, योनौ योनिभां योनिमें, शोफ- सोओ सूजन, सुति- संज्ञानाश संज्ञानाश, रुजः अने पीडा और पीडा, करोति करे छे करता है, सा च ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, अतिचरणा अतिचरणा अतिचरणा मता कहेवाय छे कहाती है ॥ १९ ॥

19. The vata in women being provoked by excessive sexual congress produces in the vagina, edema, numbness and pain. This condition is called Aticharana (chronic Vaginitis).

प्राक्चरणाया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

मैथुनादतिबालायाः पृष्ठकट्यूहवक्ष्णम् ।
रुजन् दूषयते योनिं वायुः प्राक्चरणा हि सा ॥२०॥

अतिबालायाः अत्यंत आलाना अति बालके, मैथुनात् मैथुनशी मैथुनसे, वायुः डोपेष्टो वायु कुपित वायु, पृष्ठ- पीडा पीठा, कटि- कमर कमर, ऊह- साधन ऊह, वक्ष्णम् अने वक्ष्णुभां और वक्ष्णको, रुजन् पीडा करीने पीडित करता हुआ, योनिम् योनिने योनिमें, दूषयते दूषित करे छे दूषित करता है, सा ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, प्राक्चरणा प्राक्चरणा कहेवाय छे प्राक्चरणा कहाती है ॥ २० ॥

२०. कट्यूह-जहोर (ग. ह. क.)

20. Owing to sexual congress in a girl of tender age, the vata getting provoked, vitiates the vagina and produces pain in the back, waist, thigh and groin. This condition is called Prakcharana (Deflorative Vaginitis).

उपप्लुताया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

गर्भिण्याः श्लेष्मलाभ्यासाच्छर्दिनिःश्वासनिग्रहात् वायुः क्रुद्धः कफं योनिमुपनीय प्रदूषयेत् ॥२१॥
पाण्डुं सतोदमास्त्रावं श्वेतं स्रवति वा कफम् ।
कफवातामयव्याप्ता सा स्याद्योनिरुपप्लुता ॥२२॥

गर्भिण्याः गर्भिणी स्त्रीनां गर्भवतीके, श्लेष्मल-
कृङ्कारके प्रयोजना कफकारक द्रव्योंके, अभ्यासात्
अभ्यासशी अभ्याससे, छर्दि- उल्टी कै, निःश्वास-
अने निःश्वासना और निःश्वासके, निग्रहात् रोकवाथी
रोकनेसे, क्रुद्धः डोपेक्षे। कुपित हुआ, वायुः वायु वायु,
कफम् उरने कफको, योनिम् योनिमां योनिमें, उपनीय
धर्धने ले जाकर, प्रदूषयेत् दूषित करे छे दूषित
करता है, कफ- उर कफ, वात- अने वायुना और
वायुके, आमय- रोगीथी रोगोंसे, व्याप्ता व्याप्त व्याप्त,
योनिः योनि योनि, सतोदम् तोदसहित तोदके साथ,
पाण्डुम् पींडु पाण्डु, श्वेतम् सहेद श्वेत, आस्त्रावम्
आस्त्राव आस्त्राव, कफम् वा अथवा उरने अथवा
कफको, स्रवति स्रवे छे स्रवती है, सा ते योनि-
व्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, उपप्लुता उपप्लुता उरनेवाथ
छे उपप्लुता कहाती है ॥ २१-२२ ॥

21-22. In a gravida, by the habitual use of kapha-promoting articles or by suppression of the urge for vomiting and breathing, the vata gets provoked and carrying the kapha to the vagina, vitiates it giving rise to painful yellowish discharge or whitish

flow of mucus. The vaginal condition, thus being pervaded by kapha and vata, is known as Upapluta Leucorrhoea).

परिप्लुताया योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

पित्तलाया नृसंवासे क्षवयूद्धारधारणात् ।
पित्तसंमूर्च्छितो वायुर्योनिं दूषयति स्त्रियाः ॥२३॥

नृसंवासे पुरुषसमागमने समये पुरुषसमागमके
समय, पित्तलायाः पित्तप्रकृतिवाणी पित्तप्रकृतिवाणी,
स्त्रियाः स्त्रीनां स्त्रीका, क्षवयु- छींछे छींछे, उद्धार-
अने ओडकार और उद्धारके, विधारणात् रोकवाथी
रोकनेसे, पित्तसंमूर्च्छितः पित्तमिश्रित पित्तमिश्रित, वायुः
वायु वायु, योनिम् योनिने योनिको, दूषयति दूषित
करे छे दूषित करता है ॥ २३ ॥

23. If a woman of pitta habitus suppresses the urge for sternutation or eructation during sexual congress, the vata combined with the pitta, vitiates her vagina.

शूना स्पर्शक्षमा सार्तिर्नीलपीतमसृक् स्रवेत् ।
श्रोणिर्वक्षणापृष्ठातिज्वरातीयाः परिप्लुता ॥२४॥

श्रोणि- श्रोणि श्रोणि, वक्षणा- वक्षणा वक्षणा,
पृष्ठाति- अने पृष्ठमां पीडा और पृष्ठमें पीडा, ज्वरातीयाः
तथा अन्यथी पीडित ते स्त्रीनी तथा ज्वरसे पीडित उस
स्त्रीकी, शूना सूजनयुक्त सूजनयुक्त, स्पर्शक्षमा स्पर्श
सहनारी स्पर्शको न सहनेवाली, सार्तिः अने पीडयुक्त
योनि और पीडयुक्त योनि, नीलपीतम् नीला पीला
बीले पीले, असृक् रक्तने रक्तको, स्रवेत् स्रवे छे स्रवती
है, परिप्लुता ते योनिव्यापत्ति परिप्लुता उरनेवाथ छे
वह योनिव्यापत्ति परिप्लुता कहाती है ॥ २४ ॥

24. The vagina gets edematous, tender to the touch and painful, and there is a bluish or yellowish or sanguinous discharge. The woman becomes afflicted with pain in the

waist, groin and back and with fever. This condition is called Paripluta (Acute Vaginitis).

उदावर्तिन्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

वेगोदावर्तनाद्योनिमुदावर्तयतेऽनिलः ।

सा रुगार्ता रजः कृच्छ्रेणोदावृत्तं विमुञ्चति ॥२५॥

वेगोदावर्तनात् वेगेने उपर येनवाथी वेगोको ऊपर लेजानेसे, अनिलः ऊपेदे। वायु कुपित हुआ वायु, योनिश्च येनिमां योनिमें, उदावर्तयते उध्वर्गति उत्पन्न करे ये ऊर्ध्ववति उत्पन्न करता है, रुगार्ता दरदभी पीअती दर्दसे पीडित, सा ते वह, उदावृत्तम् उपर गती ऊर्ध्वगामी, रजः रजने रजको, कृच्छ्रेण कष्टभी कष्टसे, विमुञ्चति छोडे छे छोडती है ॥२५॥

25. Owing to reversal of normal course of vata-movement, there occurs the reversal of the course of uterine contraction. The woman becomes afflicted with pain, and discharges with great difficulty the menses that is tending in a reverse direction.

आर्तवे सा विमुक्ते तु तत्क्षणं लभते सुखम् ।
रजसो गमनादूर्ध्वं ज्ञेयोदावर्तिनी बुधैः ॥२६॥

आर्तवे विमुक्ते तु अने आर्तवमुक्त अर्ता और आर्तवमुक्त होने पर, सा ते श्री वह स्त्री, तत्क्षणम् तत्तत् तुरन्त ही, सुखम् सुख सुखको, लभते पाभे छे पाती है, रजसः आर्तव आर्तवके, ऊर्ध्वम् उपरनी आशुअे ऊपरकी ओर, गमनात् गमने कीधे जानेसे, सा उत्पन्न थयेदी ते योनिव्यापत्तिने उत्पन्न हुई उस योनिव्यापत्तिको, बुधैः पंडितोअे पंडित लोग, उदावर्तिनी उदावर्तिनी उदावर्तिनी, ज्ञेया अशुनी जाने ॥ २६ ॥

26. But, immediately after the whole menstrual blood is discharged, she feels great relief. Owing to the

reverse movement of the menstrual flow, the condition is known by learned physicians as Udavartini (Dysmenorrhea).

कणिन्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

अकाले बाह्यमात्राया गर्भेण पिहितोऽनिलः ।

कर्णिकां जनयेद्योनौ श्लेष्मरक्तेन मूर्च्छितः ॥२७॥

रक्तमार्गावरोधिन्या सा तथा कर्णिनी मता ।

अकाले प्रसव समय पहले, बाह्यमात्रायाः प्रवाहो करनारी श्रीओने। प्रवाहण करनेवाली स्त्रीका, गर्भेण गर्भेउडे गर्भसे, पिहितः रोक़ा येदे रुका हुआ, अनिलः वायु वायु, श्लेष्मरक्तेन कश्च अने रक्त साथे कफ और रक्तके साथ, मूर्च्छितः मणीने मिलकर, योनौ तेनी येनिमां उसकी योनिमें, कर्णिका कर्णिका कर्णिकाको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, रक्तमार्ग-आर्तवना मार्गने। आर्तवके मार्गका, अवरोधिन्या अवरोध करनारी अवरोध करनेवाली, तथा ते कर्णिकाभी उस कर्णिकासे, सा ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, कर्णिनी कर्णिनी कर्णिनी, मता कहेवाय छे कहाती है ॥ २७ ॥

27-27½. If the gravida strains prematurely to expel the fetus, the vata gets obstructed by the fetus and thus gets provoked; being combined with the kapha and blood, it causes a tumefaction of the shape of the ear in the gynecic region. This causes obstruction to the passage of blood. It is called Kaniini (Endocervicitis.)

पुत्रज्वा योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

रौक्ष्याद्वायुर्यदा गर्भं जातं जातं विनाशयेत् ॥२८॥

दुष्टशोणितजं नार्याः पुत्राग्नी नाम सा मता ।

२५. उदावर्त-उदाहरण (ब.)

२६. आर्तवे सा-आर्तवे वा (ब.)

२७½. केष...मता-तथा कर्णिकाऽन्विता। सा योनिः सर्व-
मिषज्वा नामतः कर्णिनी मता ॥ (ब.)

यदा जेभा जियमें, रौक्ष्यात् इक्षताथी अपेक्षे
रुक्षतासे कुपित हुआ, वायुः वायु वायु, नार्याः स्त्रीना
कीके, दुष्टशोणितजम् दुष्ट शोणितजन्य दुष्टशोणितजन्य,
गर्भम् गर्भने गर्भको, जातम् जातम् बारं बार जन्या
पछी बार बार जन्मके बाद, विनाशबेव नष्ट करे छे
नष्ट करता है, सा ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति,
पुत्रघ्नी नाम पुत्रघ्नी पुत्रघ्नी, मता कहैवाय छे कहाती
है ॥ २८३ ॥

28-183. The condition where the vata,
by its quality of dryness, destroys each
and every conception produced from
the vitiated germ, is known by the
name of Putraghni (abortive tendency).

अन्तर्मुख्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

व्यवायमतितृप्ताया भजन्त्यास्त्वन्नपीडितः ॥२९॥
वायुमिथ्यास्थिताङ्गाया योनिस्त्रोतसि संस्थितः ।
वक्रयत्याननं योन्याः साऽस्थिमांसानिलार्तिभिः ३०
मृशार्तिमैथुनाशका योनिरन्तर्मुखी मता ।

अतितृप्तायाः पेट भरने भोजन करी मर पेट
मोजन करके, मिथ्यास्थिताङ्गायाः शरीरने विषम राशी
देहको अनुचित स्थितिमें रखके, व्यवायम् मैथुन मैथुन,
भजन्त्याः सेवन करनारी स्त्रीने सेवन करनेवाली
कीका, त्वन्नपीडितः भोजनथी दबायेदो मोजनसे दबा
हुआ, वायुः वायु वायु, योनिस्त्रोतसि योनिभाजभा
योनिमार्गमें, संस्थितः स्थित यधने स्थित होकर, योन्याः
योनिना योनिके, आननम् मुणने मुखको, वक्रयति वांङ्
करी दे छे टेढ़ा कर देता है, सा योनिः जो योनि यह
योनि, अस्थिः हड्डी हड्डी, मांस- अने मांसभा और
मांसमें, अनिलार्तिभिः वायुनी पीडाथी वायुकी पीडासे,
मृशार्तिः अत्यन्त पीडावाली यध अत्यन्त पीडावाक
होकर, मैथुनाशका मैथुनभा असक्त थाय छे मैथुनमें
अशक्त होती है, अन्तर्मुखी ते योनिव्यापत्ति अन्त-
र्मुखी वह योनिव्यापत्ति अन्तर्मुखी, मता कहैवाय छे
कहाती है ॥ २९-३० ॥

29-303. The vata, located in the
uterine passage of a woman who has
sexual congress just after a surfeit
meal and who has assumed injurious
postures during sexual congress, gets
provoked and distorts the mouth of
the uterus. The woman gets greatly
afflicted with pain in the bone and
flesh, and due to excessive pain, beco-
mes incapable of sexual congress. This
condition is called 'Antarmukhi'
(inversion of uterus).

सूचीमुख्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

गर्भस्थायाः स्त्रिया रौक्ष्याद्वायुर्योनिं प्रदूषयन् ॥३१॥
मातृदोषादणुद्वारां कुर्यात् सूचीमुखी तु सा ।

मातृदोषात् माताना दोषथी मातृदोषसे, वायुः
अपेक्षे वायु कुपित हुआ वायु, रौक्ष्यात् योनिनी
इक्षताथी अपनी रुक्षतासे, गर्भस्थायाः गर्भस्थित
गर्भस्थित, स्त्रियाः स्त्रीनी स्त्रीकी, योनिम् योनिने योनिको,
प्रदूषयन् दूषित करीने दूषितकरके, अणुद्वारां सूक्ष्म
छिद्रवाणी सूक्ष्म छिद्रयुक्त, कुर्यात् करी दे छे कर देता
है, सा तु ते योनिव्यापत्ति वह योनिव्यापत्ति, सूची-
मुखी सूचीमुखी कहैवाय छे सूचीमुखी कहाती है ॥ ३१ ॥

31. During the fetal life of a
woman, if owing to the faulty behav-
iour of the mother, the morbid vata
by its dryness vitiates the gynecic
organs of the embryo, there may
occur stenosis of the gynecic passages.
This condition is called 'Suchimukhi'
(Colpostenosis).

कुक्ष्या योनिव्यापत्तेर्लक्षणम्—

व्यवायकाले रुधन्त्या वेगान् प्रकुपितोऽनिलः ३२
कुर्याद्विषमसङ्गतिं शोचं योनिमुखस्य च ॥

અવ્યયકાલે મૈથુન સમયે મૈથુનકે સમય, વેગાન્
વેગેને વેગોંકો, રુન્ધ્રસ્થાઃ રોકનારી સ્ત્રીને રોકનેવાલી
ઝીંકા, પ્રકુપિતઃ ક્રોધેલો કુપિત હુઆ, અનિલઃ વાયુ
વાયુ, વિષ્મૂત્તસક્તઃ ઝાડા પેશાબની અટકાયત દસ્ત ઓર
પેશાબકી રુકાવટ, આર્તિન્ પીડા પીઢા, યોનિમુલ્લસ્ય ચ
તથા યોનિમુખને તથા યોનિમુલ્લકે, ક્રોષન્ શેષ શોષકો,
કુર્યાત્ કરે છે, તે યોનિવ્યાપતિ શુષ્કા કહેવાય છે
ઉત્પન્ન કરતા હૈ, વહ યોનિવ્યાપતિ શુષ્કા કહાતી હૈ ॥૩૨૩॥

32-32½. The vata, provoked by
suppression of the natural urges
during the time of sexual congress,
causes pain, retention of feces and
urine, and dryness of the uterus. This
condition is called Colpoxerosis.

વામિન્યા યોનિવ્યાપતેર્લક્ષણમ્—

ષડ્દહાત્ સતરાત્રાદ્વા શુકં ગર્ભાશયં ગતમ્ ॥૩૩॥
સરુજં નીરુજં વાડપિ યા સ્ત્રવેત્ સા તુ વામિની ।

યા જેમાં જિસમેં, ગર્ભાશયગતન્ ગર્ભાશયમાં
સ્થિત થયેલા ગર્ભાશયમેં સ્થિત હુઆ, શુકમ્ શુકં શુક,
ષડ્દહાત્ ૭ દિવસ પછી છઃ દિનકે બાદ, સતરાત્રાત્ વા
અથવા તેા સાત રાત્રિ પછી અથવા સાત રાત્રિકે બાદ,
સરુજમ્ પીડાસહિત પીઢાસહિત, નીરુજમ્ વા અપિ
અથવા તેા પીડારહિત અથવા તેા બિના પીઢાકે, સ્ત્રવેત્
સ્ત્રવે છે સ્રવતા હૈ, સા તુ તે યોનિવ્યાપતિ વહ યોનિ-
વ્યાપતિ, વામિની વામિની કહેવાય છે વામિની કહાતી
હૈ ॥ ૩૩૩ ॥

33-33½. The condition, where the
semen which has been deposited six
or seven days previously in the genital
passages is thrown out accompanied
with or without pain, is called Vamini
(Profluvium Seminis).

વળ્લા યોનિવ્યાપતેર્લક્ષણમ્—

બીજદોષાત્ ગર્ભસ્થમાદતોપદ્ધતાશયા ॥૩૪॥
નૃદ્વેષિણી ચૈવ વળ્લી સ્વાદુપ્રમાના ।

બીજદોષાત્ જેમાં બીજદોષથી જિસમેં બીજ-
દોષે, ગર્ભસ્થમાદત- ગર્ભમાં રહેલા વાયુથી ગર્ભસ્થિત
વાયુસે, ઔપદ્ધતાશયા નષ્ટ ગર્ભાશયવાળી વિહત ગર્ભાશય-
વાળી, નૃદ્વેષિણી પુરુષને દ્રેષ કરનારી પુરુષકા દ્રેષ
કરનેવાલી, અસ્તની ચૈવ અને રતન વગરની સ્ત્રી ઓર
સ્તનરહિત સ્ત્રી, સ્વાત્ ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન થોતી હૈ,
વળ્લી તે યોનિવ્યાપતિ પંઢી વહ યોનિવ્યાપતિ વળ્લી,
સ્વાત્ કહેવાય છે કહાતી હૈ ॥ ૩૪૩ ॥

34 34½ In a condition where the
development of gynecic organs is
disordered by the vata located in
the uterus, the germinal morbidity
produces a woman who has an aver-
sion for man and who has no breasts.
This is called gynandroid condition
and is incurable.

મહાયોન્યા યોનિવ્યાપતેર્લક્ષણમ્—

વિષમં દુઃસ્વશ્ચર્યાયાં મૈથુનાત્ કુપિતોઽનિલઃ ॥૩૫॥
ગર્ભાશયસ્ય યોન્યાશ્ચ મુલ્લં વિષ્મમ્બયેત્ સ્ત્રિયાઃ ।

દુઃસ્વશ્ચર્યાયામ્ દુઃખકારક શય્યામાં દુઃસ્વાકર
શય્યામેં, વિષમન્ વિષમ વિષમ, મૈથુનાત્ મૈથુનથી મૈથુ-
નસે, કુપિતઃ ક્રોધેલો કુપિત હુઆ, અનિલઃ વાયુ વાયુ,
સ્ત્રિયાઃ સ્ત્રીના સ્ત્રીકે, ગર્ભાશયસ્ય ગર્ભાશય ગર્ભાશય,
યોન્યાઃ ચ અને યોનિના ઓર યોનિકે, મુલ્લમ્ મુખને
મુલ્લકો, વિષ્મમ્બયેત્ વિસ્તૃત કરી દે છે વિસ્તૃત કર
દેતા હૈ ॥ ૩૫૩ ॥

35-35½. The vata, being provoked
by injurious postures in sexual con-
gress or by uncomfortable beds, will
dilate the orifice of the vagina and of
the uterus of the woman.

અર્ધવૃત્તમુલ્લી સાર્તી રુક્ષફેનાસ્ત્રવાહિની ॥૩૬॥
માંસોસ્ત્રજા મહાયોનિઃ પર્વવંશ્ચણશૂલિની ।

૩૬. વિષમ-વિષમાત્ (૩)

૩૬. સાર્તી રુક્ષફેનાસ્ત્રવાહિની-સાર્તિઃ સ્ત્રવેનાર્ધવવાહિની

(ત. વ. વ. ક.)

नसंवृतमुक्ती न पुनश्च भुभवाणी जो खुने मुँहवाणी, सार्तिः पीडायुक्त पीडायुक्त रुक्षः रक्षः रक्षः केन-
शीलवाणी ज्ञागदार, अन्न-आर्तिने आर्तिवको, बाहिनी
पडेनारी बहनेवाली, पर्व-पर्व पर्वो, वक्ष्ण अने
वक्ष्णमा और वक्ष्णमें, शूलिनी शूल उपभवावारी
शूल कनेवाली, मांसोत्सन्ना तथा शीला उभरेवा
मांसवाणी हेतु अ तथा उभर हुए मांसवाली होती है,
महायोनिः ते येनिव्यापत्ति महु येनि उडेवा अ वहु
योनिव्यापत्ति महायोनि कहानी है ॥ ३६३ ॥

36-36½. It will cause the condition of dilatation of the external orifice, pain, and dry, frothy and sanguinous discharge. There appears a protuberance of flesh and causes pain in the joints and the groin. This is the condition of 'Mahayoni' (Prolapse of the Uterus).

व्यापन्नयोनेरदवाः :-

इत्येतैर्लक्षणैः प्रोक्ता त्रिंशतिर्योनिजा गदाः ॥३७॥
न शुक्रं धारयत्येभिर्दोषैर्योनिरुपद्रुता ।

तस्माद्र्धर्मे न गृह्णाति स्त्री गच्छत्यामयान् बहून् ३८
गुल्मार्शःप्रदरादींश्च वाताद्यैश्चातिपीडनम् ।

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, एतैः आ इन, लक्षणैः
लक्षणैः ॥३७॥ लक्षणोंसे, योनिजाः योनिमा यता योनिमें
होनेवाले, त्रिंशतिः तीस बीस, गदाः ३७ रोग, प्रोक्ताः
कहा अे कहे हैं, एभिः दोषैः अे दोषैः इन दोषोंसे,
उपद्रुता पीडापी आक्रान्त, योनिः योनि योनि, शुक्रम्
शुक्रने शुक्रके, न धारयति धारण करती नहीं धारण
नहीं कर सकती, तस्मात् तैः इय एत, स्त्री स्त्री स्त्री,
गर्भम् गर्भने गर्भको, न गृह्णाति ग्रहण करती नहीं
नहीं ग्रहण कर सकती, गुल्म- अने शुभ्र और गुल्म,
अर्शः- ३८ रोग, प्रदरादीन् प्रदर रोगोंसे प्रदर आदि,
बहून् बहुतसे, आमयान् रोगोंने रोगोंको, गच्छति
आस आस अे प्राप्त होती है, वाताद्यैः च अने वातादि
दोषैः और वातादि दोषोंसे, अतिपीडनम् अत्यन्त
पीडित आस अे अत्यन्त पीडित होती है ॥ ३७-३८ ॥

37-38½. Thus have been described the signs and symptoms of the twenty disorders affecting the gynecic organs. The gynecic organs, which are affected by these morbid conditions, do not retain the semen. The woman therefore does not attain conception and becomes liable to many diseases like Gulma, piles, leucorrhoea and similar other conditions and gets greatly afflicted with the discordance of vata and other humors.

योनिव्यापत्तु दोषधिक्यनिरूपणम्—

आसां षोडश यास्वन्त्या आद्ये द्वे पित्तदोषजे ३९
परिप्लुता वामिनी च वानपित्तात्मिके मते ।
कर्णिन्युपप्लुते वातकफाच्छेषान्तु वातजाः ॥४०॥
देहं वातादयस्तासां खल्लिङ्गः पीडयन्ति हि ।

याः नो जो, अन्त्याः अन्त्याः अन्त्याः, आखिरकी, षोडश
सोण अे सोडह हैं, आसां अे आसां इनमेंसे, आद्ये
द्वे पित्तदोष अे प्रथम दो, पित्तदोषजे पित्तदोष अे
पित्तदोष अे, परिप्लुता परिप्लुता परिप्लुता, वामिनी च
अने वामिनीने और वामिनी, वातपित्तात्मिके वात-
पित्तात्मक वातपित्तात्मक, मते मानेवा अे मानी गई हैं,
कर्णिनी कर्णिनी कर्णिनी, उपप्लुते अने उपप्लुता
और उपप्लुता, वातकफात् वातकफात् अे वातकफ-
जन्य हैं, दोषाः तु अने आधीनी और दोष, वातजाः
वातजन्य अे वातजन्य हैं, वातादयः वातादि दोषोंसे वातादि
दोष, तासाम् अे आसां उनके, देहम् देहने देहको, खैः
खल्लिङ्गः पित्तपित्तात्मा लक्षणैः अपने अपने लक्षणोंसे,
पीडयन्ति हि पीडित करे अे पीडित करते हैं ॥ ३९-४० ॥

39-40½. Out of the last sixteen disorders, the first two are due to vitiation of pitta; acute vaginitis and profluvium semenis are considered to be due to vata-cum-pitta. Leucorrhoea and endocervicitis are due to vata-cum-kapha. The remaining are due

to vata. The vata and the other morbid humors afflict the body with their characteristic symptoms.

योनिरोगाणां चिकित्सासूत्रम्—

स्नेहनस्वेदवस्यादि वातजास्वनिलापहम् ॥४१॥
कारयेद्रक्तपित्तघ्नं शीतं पित्तकृतासु च ।
श्लेष्मजासु च रूक्षोष्णं कर्म कुर्याद्विचक्षणः ॥४२॥
सन्निपाते विमिश्रं तु संसृष्टासु च कारयेत् ।

विचक्षणः विद्वान् वैने विद्वान् नैस वातजासु वातजं योनिरोगोर्भा वातजन्यं योनिरोगोर्मे, अनिलापहम् वातनाशकं वातनाशक, स्नेहन-स्नेहन स्नेहन, स्वेद-स्वेदन स्वेदन, बस्ति-आदि अस्ति वजरे चिकित्सा बस्ति आदि चिकित्सा, पित्तकृतासु च तथा पित्तजं योनिरोगोर्भा तथा पित्तजं योनिरोगोर्मे, रक्तपित्तघ्नम् रक्तपित्तनाशक, शीतम् शीत चिकित्सा शीत चिकित्सा, कारयेत् करवी करे, श्लेष्मजासु अने ४३२ योनिरोगोर्भा और कफजन्य योनिरोगोर्मे, रूक्षोष्णम् ३३३ रूक्षोष्ण, कर्म चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे, सन्निपाते तेभ्यः सन्निपातजन्य एवं सन्निपातजन्य, संसृष्टासु च तथा ये दोषोऽथी उत्पन्न भवेत्ता योनिरोगोर्भा तथा दो दोषसे उत्पन्न हुए योनिरोगोर्मे, विमिश्रम् मिश्र चिकित्सा मिश्र चिकित्सा, कारयेत् करवी करे ॥ ४१-४२३ ॥

41-42½. In gynecic disorders born of vata, oleation, sudation, enemata etc., curative of vata should be administered; and the condition born of pitta should be treated with medications that are cooling and curative of hemothermia. In condition born of morbid kapha, dry and hot measures should be administered by the learned physician. In conditions of bi and tri-discordances of humors, medications

suitably combined should be administered.

स्निग्धस्निग्धां तथा योनिं दुःस्थितां स्थापयेत्पुनः ४३
पाणिना नामयेज्जिह्वां संवृतां वर्धयेत् पुनः ।
प्रवेशयेन्निःसृतां च विवृतां परिवर्तयेत् ॥४४॥
योनिः स्थानापवृत्ता हि शल्यभूता मता स्त्रियाः ।

दुःस्थिताम् दुःस्थित दुःस्थित, योनिम् योनिने योनिं, स्निग्धस्निग्धाम् स्नेहन तथा स्वेदन करी स्निग्ध तथा स्निग्ध करके, पुनः इरीथी फिरसे, तथा स्थापयेत् प्रकृत अवस्थाम् स्थापित करवी प्रकृत अवस्थाम् स्थापित करे, जिह्वायां वांटी योनिने देदी योनिं, पाणिना हाथी हाथसे, नामयेत् नभावावी नभावे, संवृताम् पुनः अने अंध मुभवाणीने और संकुचित मुखवालीको, वर्धयेत् पढोणा मुभवाणी करवी चौड़े मुखवाली करे, निःसृताम् च अने अहार नीकलेदीने और बाहर निकली हुई को, प्रवेशयेत् अंदर दाखल करवी सीतर दाखल करे, विवृताम् मोटा मुभवाणीने बड़े मुखवालीको, परिवर्तयेत् संकुचित मुभवाणी करवी संकुचित मुखवाली करे, हि केमके क्योंकि, स्थानापवृत्ता स्थानथी हठी गथेदी स्थानसे हटी हुई, योनिः योनि योनि, स्त्रियाः स्त्रीने भाटे जीके लिए, शल्यभूता शल्यरूप, मता मानेदी छे मानी गई है ॥ ४३-४४३ ॥

43-44½. In conditions of displacement of uterus, the part should be given oleation and sudation procedures and then should be replaced in its proper position. If it be curled or distorted, it should be changed in its position by manipulation of the hand. If it is stenosed, it should be dilated. If it has slipped out of its normal position, it should be re-established in its position. If the orifice is unduly dilated, it should be constricted. If the uterus is prolapsed and completely

exposed, it should be considered and treated as a foreign body in the woman.

सर्वा व्यापन्नयोनिं तु कर्मभिर्वमनादिभिः ॥४५॥
मृदुभिः पञ्चभिर्नारीं स्निग्धस्निग्धामुपाचरेत् ।

व्यापन्नयोनिम् येनिरोगिणी योनिरोगयुक्त, सर्वाम् सधणी सब, नारीम् श्रीश्रीने स्त्रियोको, स्निग्ध-स्निग्धाम् स्नेहन स्वेदन करावी स्नेहन स्वेदन कराके, मृदुभिः मृदु मृदु, वमनादिभिः वमनादि वमनादि, पञ्चभिः कर्मभिः पञ्चकर्मद्वारा, उपाचरेत् चिकित्सा करावी चिकित्सा करनी चाहिए ॥ ४५ ॥

45-45k. In all varieties of gynecic disorders, the patient should be treated with the pentad of purificatory procedures. emesis etc., in a mild degree after she has been first subjected to oleation and sudation therapies.

सर्वतः सुविशुद्धायाः शेषं कर्म विधीयते ॥४६॥

सर्वतः संपूर्णतया, सुविशुद्धायाः विशुद्ध भवेत् श्रीने विशुद्ध हुई श्रीको, शेषम् शेष शेष, कर्म कर्म कर्म, विधीयते करावनामा आवे छे करावाया जाता है ॥ ४६ ॥

46. When thoroughly cleansed by purification, the rest of the treatment is to be given to her.

वातिक्योनिरोगाणां चिकित्सा—

वातव्याधिहरं कर्म वातार्तानां सदा हितम् ।
औदकानूपजैर्मांसैः क्षीरैः सतिलतण्डुलैः ॥४७॥
सवातग्नौषधैर्नाडीकुम्भीस्वेदैरुपाचरेत् ।
अक्कां लवणतैलेन साश्मपस्तरसङ्करैः ॥४८॥
स्निग्धां कोष्णाम्बुसिकाङ्गीं वातग्नौषधैर्जयेत्सैः ।

वातार्तानाम् वायुधी पीजाली श्रीश्रीने वायुसे पीजित स्त्रियोको, वातव्याधिहरम् वातव्याधिहर वात-व्याधिनाशक, कर्म कर्म कर्म, सदा सदा सदा, हितम्

४८. अक्का-युक्ताम् (ब.)

हितकर छे हितकर है, लवणतैलेन सैधयुक्त तैल मैन्धानमकसे मिश्रित तैल, अक्काम् अक्कावीने शशी श्रीने। उगाकर रोगी श्रीका, सतिलतण्डुलैः तैल तण्डुल तिल, तण्डुल, सवातग्नौषधैः अने वातग्न औषधाधी और वातग्न औषधोंसे, औदक-जलचर, आनूपजैः अने आनूप पशुश्रीना और आनूप पशुओंके, मांसैः मांस मांस, क्षीरैः अने दूधधी और दूधसे, साश्म-प्रस्तरसङ्करैः अने अश्मस्वेद, प्रस्तरस्वेद, संकरस्वेद और अश्मस्वेद प्रस्तरस्वेद, संकरस्वेद, नाडी-नाडीस्वेद, नाडीस्वेद, कुम्भीस्वेदः कुम्भीस्वेदधी या कुम्भीस्वेदसे, उपाचरेत् उपचार करावे उपचार करे, स्निग्धाम् स्वेद आप्या आद स्वेदन करानेके बाद, कोष्णाम्बु-मुष्णाम्बु जलधी सुखोष्ण जलसे, सिकाङ्गीम् अङ्गीने सीधी अङ्गीको सींचकर वातग्नः वातग्न वातग्न, रसैः मांससेधी मांससे, मोजवेत् मोजवन करावे मोजन कराना चाहिए ॥ ४७ ४८ ॥

47-48k. To those that are afflicted with morbid vata, the vata-curative medications are always beneficial. They should be given the diet of the flesh of aquatic and wet-land creatures along with milk, til and rice They should be subjected to kettle and pitcher bed sudation-procedures medicated with vata-curative drugs. And after anointing them with oil mixed with rock salt, they should be given stone-bed sudation and hot-bed sudation, mixed fomentation, then bathed in genially warm water and then given the diet of meat-juices medicated with vata-curative drugs.

वातिके योनिरोगे बलाघृतम्—

बलाघ्रोदयकाये घृतनैलाढकं पचेत् ॥४९॥

स्थिरापयस्याजीवन्तीवीर्यभक्तजीवकैः ।

आवणीपिप्पलीमुद्गपीलुमाषाख्यपर्णिभिः ॥५०॥

४९. घृतनैलाढकं पचेत्-घृतनैलाढकद्वयम् (क प. फ.)

शर्कराक्षीरकाकोलीकाकनासाभिरेव च ।
पिष्टैश्चतुर्गुणक्षीरे सिद्धं पेयं यथाबलम् ॥५१॥
वातपित्तकृतान् रोगान् हत्वा गर्भं दधाति तत् ।

स्थिरा- शादपष्टुर्ल शालपर्णी, पयस्या- क्षीरविहारी
क्षीरविहारी, जीवन्ती- शेडी जीवन्ती, वीरा- शतावरी
शतावरी, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक, जीवकै- शुक्ल
जीवक, आवणी- गेरभुंड़ी मुंडी, पिप्पली- पीपल
पिप्पली, मुद्ग- मुद्गपष्टुर्ल मुद्गपर्णी, पीलु- पीलुपष्टुर्ल
पीलुपर्णी, माषाख्यपर्णिभिः माषपष्टुर्ल माषपर्णी, शर्करा-
शर्करा शर्करा, क्षीरकाकोली- क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली,
काकनासाभिः च एव अने ऊकनासा और काकनासा,
पिष्टैः अशोना ऊकथी इनके कल्कोसे, बलाद्रोणद्वय-
काथे अशोना ये दोषु ऊकथी बलाके दो द्रोण काथमें,
घृततैलाढकम् १ आढक वी तेल १ आढक वी तेल,
चतुर्गुणक्षीरे आरगला दूधभा चौगुने दधमें, पचेत्
पडावतुं पकावे, सिद्धम् सिद्ध थयेला तेने सिद्ध हुए
उनको, यथाबलम् अथ अनुसार बलाजुसार, पेयम् पीवुं
अथ पीना चाहिए, तत् ते वह वातपित्तकृतान्
वातपित्तजन्य वातपित्तजन्य, रोगान् रोगोने रोगोंको,
हत्वा हष्टुने नष्ट करके, गर्भम् गर्भने गर्भको, दधाति
आरगु कराने छे धारण करवाता है ॥ ४९-५१३ ॥

49-51½. Take 256 tolas made up of equal parts of ghee and oil, and cook in 2048 tolas of the decoction of heart-leaved sida and four times the quantity of milk, with the paste of ticktrefoil, milky yam, cork swallow wort, climbing asparagus, Rishabhaka, Jivaka, east indian globe thistle, long pepper, green gram, tooth-brush tree, wild black gram, sugar, Kshirakakoli and small stinking swallow wort. This should be given as potion in accordance with the patient's strength. This cures the disorders caused by vata and pitta and induces conception.

वातिके योनिरोगे काश्मर्यादिधृतम्—

काश्मर्यात्रिफलाद्राक्षाकासमर्दपरूषकैः ॥५२॥

पुनर्नवाद्विरजनीकाकनासासहाचरैः ।

शतावरी गुडूच्याश्च प्रस्थमक्षसमैर्वृतात् ॥५३॥

साधितं योनिवातघ्नं गर्भदं परमं पिबेत् ।

काश्मर्य- शीवष्टुर्ल इण गम्भारीके फल, त्रिफला-
त्रिफला त्रिफला, द्राक्षा- द्राक्ष द्राक्ष, कासमर्द- ऊकथी
कसौदी, परूषकैः ऊकथी फालसा, पुनर्नवा- साठोडी
गदहपुरना, द्विरजनी- हणहर, हणहर हल्दी, दारु-
हल्दी, काकनासा- ऊकनासा काकनासा, सहाचरैः ऊकना-
शेणियो सहचर, शतावरी शतावरी, गुडूच्याः
च अने अशोना और गिलोयके, अक्षसमैः ऊकथी
ऊकथी कर्षप्रमाण कल्कोसे, साधितम् सिद्ध ऊकथी सिद्ध
किया हुआ, घृताय प्रस्थम् अथ प्रस्थ वी एक प्रस्थ
घृत, योनिवातघ्नये योनिवातनाशक योनिवातनाशक, परमम्
गर्भदम् अने अथ गर्भप्रद होवाथी और अथ गर्भप्रद
होनेसे, पिबेत् पीवुं पीना चाहिए ॥५२-५३३॥

52-53½. Prepare a medicated ghee taking 64 tolas of ghee and adding the paste of one tola each of white teak, the three myrobalans, grapes, negro coffee, sweet falsah, hog's weed, turmeric and indian berberry, small stinking swallow wort, crested purple nail dye, climbing asparagus, and guduch. If taken as potion, this is a remedy for all gynecic disorders born of vata, and induces conception.

वातिके योनिरोगे पिप्पल्यादिप्रयोगः—

पिप्पलीकुञ्जिकाजाजीवृषकं सैन्धवं वचाम् ॥५४॥

यवक्षाराजमोक्षे च शर्करां चित्रकं तथा ।

५४. घृताय-पचेत् (क.)

५३. साधितं योनिवातघ्नं गर्भदं परमं पिबेत्-सिद्धं पिबेदातयोनि.

दोषघ्नं गर्भदं परम् (ब.)

५२. कुञ्जिका-किंशुका (ब.)

पिप्पली सर्पिषि भृष्टानि पाययेत् प्रसन्नया ॥५५॥
योनिपार्श्वार्तिहृद्रोगगुल्माशौचिनिवृत्तये ।

पिप्पली- पीपर पिप्पली, कुञ्जिका- कौ० ७ ७३
काला जीरा, अजानी- ७३ जीरा, वृषकम् अरुंदी
अहसा, सैन्धवम् सैन्धव सैन्धानमक, वचाम् वच, ववक्षार- ववक्षार ववक्षार, अजमोदे अजमो अजवायन,
अर्काम् साकर शर्करा, तथा तथा तथा, चित्रकम्
चित्रकम् चित्रकको, पिप्पली पीसीने पीसकर, सर्पिषि
धीमा वृत्तमें, भृष्टानि शेकीने भूनकर, योनि- योनिस्थ
योनिशूल, पार्श्वार्ति- पार्श्वार्ति पार्श्वशूल, हृद्रोग- हृद्रोग
हृद्रोग, गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्कः- अर्क अरुंदी और
ववासीरकी, विनिवृत्तये निवृत्ति भाटे निवृत्तिके लिए,
प्रसन्नया प्रसन्नानी साथे प्रसन्नाके साथ, पाययेत् पाय
पिलावे ॥ ५४-५५ ॥

54-55½. Rubbing into paste long
pepper, black cumin, vasaka, rock salt,
sweet flag, barley-alkali, celery seeds,
sugar and white flowered leadwort, and
mixing it with Prasanna wine, season
with ghee, and administer it as potion
to the patient. This is curative of pain
in the gynecic organs and side of
the chest, in cardiac disorders, gulma
and piles.

वातिके योनिरोगे प्रयोगः—

वृषकं मातुलुङ्गस्य मूलानि मद्यन्तिकाम् ॥५६॥
पिबेत् सलवणैर्मधैः पिप्पलीकुञ्जिके तथा ।

वृषकम् अरुंदी अहसा, मातुलुङ्गस्य पीलेराना
विजोरेकी, मूलानि भूज जड़ें, मद्यन्तिकाम् मदी
मदी, तथा पिप्पली- पीपर पिप्पली, कुञ्जिके कौ० ७

५५. सर्पिषि भृष्टानि पाययेत् प्रसन्नया—प्रसन्नयाऽऽनोक्तं वृत्त-
भृष्टानि पाययेत् (त. अ. द. व.)

” ” —प्रसन्नयाऽऽनोक्तं वृत्तभृष्टानि पाययेत्
(क.)

५६. पिप्पलीकुञ्जिके—पिप्पली कुञ्जिके (क.)

७३ काला जीरा, सलवणैः सैन्धाने सैन्धव इनको
सैन्धानमक, मधैः अर्क अरुंदी साथे और मद्यके साथ,
पिबेत् पीपा पीवे ॥ ५६ ॥

56-56½. Or, give a potion prepared
of vasaka, pomelo roots, henna, long
pepper and black cumin seeds mixed
with wine and a little of salt:

रास्नाश्चदंष्ट्रावृषकैः पिबेच्छूले शृतं पयः ॥५७॥
गुडूचीत्रिफलादन्तीकायैश्च परिपेचयेत् ।

शूले शूलभा शूलमें, रास्ना- रास्ना रास्ना, चदंष्ट्रा-
चदंष्ट्रा गोखरू, वृषकैः अर्क अरुंदी और अहसासे,
शृतम् पकेवेधुं पकाया हुआ, पयः दूध दूध, पिबेत्
पीपा पीवे, गुडूची- गुडूची गिलेय, त्रिफला- त्रिफला
त्रिफला, दन्तीकायैः च अर्क अर्क अर्क अर्क और
दन्तीके कायोसे, परिपेचयेत् परिपेच करवे परिपेच
करना चाहिए ॥ ५७ ॥

57-57½. In pain in the gynecic
organs, the patient, should drink milk
boiled with indian groundsel, small
caltrops and vasaka and the part sho-
uld be affused with the decoction of
guduch, the three myrobalans and red
physic nut.

सैन्धवं तगरं कुष्ठं बृहती देवदारु च ॥५८॥
समांशैः साधितं कल्कैस्तैलं घार्यं रुजापहम् ।

सैन्धवम् सैन्धव सैन्धानमक, तगरम् तगर, तगर,
कुष्ठम् कूठ, बृहती ब्रह्मी ब्रह्मी गंधी बड़ी कटेरी,
देवदारु च अर्क देवदारु और देवदारु, समांशैः सैन्धाना
समभाग इनके समभाग, कल्कैः कल्कैः कल्कैः कल्कैः,
साधितम् सिद्ध करेधुं सिद्ध किया हुआ, रुजापहम्
पीलेरानाशक पीलेरानाशक, तैलम् तेल तेल, घार्यम्
धार्य करेधुं घारण करना चाहिए ॥ ५८ ॥

58-58½. The oil prepared with the
paste of equal parts of rock salt, indian
valerian, costus, yellow-barried night-

shade and deodar should be kept in the vagina. It is curative of the pain.

गुडूचीमालतीरास्नाबलामधुकचित्रकैः ॥५९॥

निदिग्धिकादेवदारुयूथिकाभिश्च कार्षिकैः ।

तैलप्रस्थं गवां मूत्रे क्षीरे च द्विगुणे पचेत् ॥६०॥

कार्षिकैः कर्षप्रमाण, गुडूची- गजैः मिलेय, मालती- माक्षती मालती, रास्ना रास्ना रास्ना, बला- भला बला, मधुक- जेठीमधु मुकहठी, चित्रकैः चित्रक चित्रक, निदिग्धिका- जेठी बोरीगल्ली छेटी कटेरी, देवदारु- देवदार देवदारु, यूथिकामिः अने लुधियी और जूहीसे, तैलप्रस्थश्च ऐक प्रस्थ तैल एक प्रस्थ तैल, गवां मूत्रे गौमूत्र गौमूत्र, द्विगुणे च क्षीरे अने अभयुा द्वधभा और दुगुने दूधमें, पचेत् पकावपुं पकावे ॥५९-६०॥

59-60. Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of til oil and double the quantity of each of cow's urine and milk, with the paste of one tola each of guduch, arabian jasmine, indian groundsel, heart-leaved sida, liquorice, white flowered leadwort, indian night-shade, deodar and yellow jasmine.

वातिके योनिरोगे कतिपययोगाः —

वातातार्तायाः पितुं दद्याद्योनौ च प्रणयेत्ततः ।

वातातार्तानां च योनीनां सेकाभ्यङ्गपितुक्रियाः ॥६१॥

(उष्णाः स्निग्धाः प्रकर्तव्यास्तैलानि ज्ञेहनानि च ।)

वातातार्तायाः वायुपीडित स्त्रीन्दी वायुपीडित स्त्रीकी, योनौ येनिभां योनिमें, पितुम् पितु पितु, दद्याद् धारय् करवपुं धारण करावे, ततः च अने पछी और पीछे प्रणयेत् उत्तरभस्ति देवी उत्तरवस्ति देवे, वातातार्तानाम् वायुपीडित वायुपीडित, योनीनाम् येनिओनां योनियोंको, उष्णाः स्निग्धाः उष्ण अने स्निग्ध उष्ण

और स्निग्ध, सेक- परिषेक परिवेक, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, पितुक्रियाः अने पितुक्रिया और पितुक्रिया, प्रकर्तव्याः करवां जेधिये करनी चाहिए, स्नेहनानि तैलानि च अने स्नेहन भाटे तैलानो पछु उपयोग करवो और स्नेहनके लिए तैलका प्रयोग करना चाहिए ॥ ६१३ ॥

61-61½. The physician should insert a tampon soaked in this oil into the vagina afflicted with morbid vata. It should be followed by a vaginal douche. The affusions, inunctions and tampons for the vata-afflicted gynecic organs ought to be done (with warm and unctuous articles. For oleation, oils should be made use of).

हिंक्षाकल्कं तु वातातार्ता कोष्णमभ्यज्य धारयेत् ।
पञ्चवल्कस्य पित्तार्ता श्यामादीनां कफातुरा ॥६२॥

वातातार्ता वायुपी पीडित स्त्रीओ वायुकी पीडावाली स्त्री, अभ्यज्य तैल येपछीने तैल लगाकर, कोष्णम् शुष्णोष्ण सुखोष्ण, हिंक्षाकल्कम् बोरीगल्लीना उदकेने कटेरीके कल्कको, धारयेत् धारय् करवो धारण करे, पित्तार्ता पित्त रोगवाणी स्त्रीओ पित्तजन्य रोगवाली स्त्री, पञ्चवल्कस्य पंचवल्कसना उदकेने पञ्चवल्कसके कल्कको, कफातुरा अने कफजन्य येनिरोगवाणी स्त्रीओ और कफ रोगयुक्त स्त्री, श्यामादीनाम् श्यामादिना उदकेने धारय् करवो श्यामादिके कल्कको धारण करे ॥६२॥

62. The patient with the vata-afflicted vagina should keep in her vagina the paste of yellow-berried night-shade after anointing the part with luke-warm oil; the patient afflicted with pitta should apply the paste of the pentad of barks, and the one afflicted with kapha should use the paste of the black turpeth group of drugs.

पैतिकयोनिरोगाणां चिकित्सा --

पित्तलानां तु योनीनां सेकाभ्यङ्गपित्तक्रियाः ।
शीताः पित्तहराः कार्याः स्नेहनार्थं घृतानि च ॥६३॥
(पित्तघ्नौषधसिद्धानि कार्याणि भिषजा तथा ।)

पित्तलानाम् पैतिक पित्तप्रधान, योनीनाम् योनि-
ओनी योनियोकी, सेक- परिषेक परिषेक, अभ्यङ्ग-
अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, पित्तक्रियाः अने पित्तक्रियाओ और
पित्तक्रियाएँ, शीताः शीतल शीतल, पित्तहराः अने
पित्तहर और पित्तहर कार्याः करने के लिये करने
चाहिए, तथा तथा तथा, भिषजा वेधे वैद्य, स्नेहनार्थम्
स्नेहन भाटे स्नेहनके लिए, घृतानि घी घृतोक्त, पित्त-
पित्तहर पित्तहर, औषध- औषधोक्ती औषधोक्ती, सिद्धानि
सिद्ध सिद्ध, कार्याणि करने के लिये करे ॥ ६३३ ॥

63-63½. Affusions, inunctions and
tampons, for the pitta-afflicted gynecic
organs, should be done with cool and
pitta-curative articles; and ghee should
be used for oleation. (All the remedies,
prepared with drugs curative of pitta
should be used by the physician).

पैतिके योनिरोगे शतावरीघृतम्—

शतावरीमूलतुलाश्चतस्रः संप्रीडयेत् ॥६४॥
रसेन क्षीरतुल्येन पचेत्तेन घृताढकम् ।
जीवनीयैः शतावर्या सृद्धीकाभिः परूषकैः ॥६५॥
पिष्टैः प्रियालैश्चाक्षंशं द्विषष्टिमधुकैर्भिषक् ।
सिद्धे शीते च मधुनः पिप्पल्याश्च पलायकम् ॥६६॥
सितादशपलोन्मिश्रास्त्रिधा पाणितलं ततः ।

शतावरीमूल- शतावरीनां मूल शतावरीके मूल,
चतस्रः तुलाः आठ तुलाने चार तुलाको, संप्रीडयेत्
आरी घेठे आरीने रस आरे। अच्छी प्रकार दबाकर
रस निकाले, क्षीरतुल्येन अने दूधना समान भागवाला
और दूधके समान भागवाले, तेन रसेन ते रसवडे
रस रसे, भिषक् वेधे वैद्य, अक्षंशैः ऊर्ध्वप्रभाष्य कर्ष-

प्रमाण. पिष्टैः पीसेवा पीसी हुई, जीवनीयैः ऊर्ध्वप्रभाष्य
औषधैः जीवनीय औषध, अक्षंशैः अक्षंशैः अक्षंशैः अक्षंशैः
सृद्धीकाभिः सृद्धी सुतके परूषकैः ऊर्ध्वप्रभाष्य कर्षकैः
आरीणी चित्तैः द्विषष्टिमधुकैः तथा अने प्रकारनां
ऊर्ध्वप्रभाष्य तथा दोनों सुतके, घृताढकम् १ आः ६५
धी १ आः ६५ धी, पचेत् पकेने पकावे, सिद्धे सिद्ध
सिद्ध, शीते च अने ठंडे तथा पली और शीतल होनेके
बाद, मधुनः मधु शर्करा, पिप्पल्याः च अने पीपल
और पिप्पली, पलायकम् आः ६५ पल पल, सिवा-
तेमज साकर एवं शर्करा, दशपल- दश पल दस पल,
उन्मिश्राश्च ततः त्रेधा तैर्भाष्य मिलाकर उपमेन,
पाणितलम् ऊर्ध्वप्रभाष्य कर्षप्रमाण, लिङ्गात् आटवुं चाटे
॥६४-६६३॥

64-66½. Take the expressed juice
of 1600 tolas of roots of climbing
asparagus. In this juice adding the
same quantity of milk, the physician
should prepare 256 tolas of ghee with
the paste of one tola each of drugs
of the life promoter group. climbing
asparagus grapes, sweet falsah, bucha-
nan's mango, and the two varieties of
liquorice. When prepared and cooled
down, 32 tolas of honey and long
pepper and 40 tolas of sugar should
be added. A dose of one tola of this
preparation should be taken as a linctus.

योन्यसृग्शुक्रदोषघ्नं वृष्यं पुंसवनं च तत् ॥६७॥
क्षतं क्षयं रक्तपित्तं कालं भासं हलीमकम् ।
कामलां वातरक्तं च वीसर्पं हृच्छिरोग्रहम् ॥६८॥
उन्मादादत्यपसारान् वातपित्तात्मकाञ्जयेत् ।
इति बृहच्छतावरीघृतम् ।

तत् ते धी यह धी, योनि- योनि योनि, असृग्-
आतर्ष आतर्ष, शुक्र- अने शुक्रना और शुक्रके, दोषघ्नम्
दोषघने नाश करनेवाला, वृष्यम्

६४. शीतैः शिवालेकाक्षंशैः—प्रियालैश्चाक्षंशैः पिष्टैः

(क. क. घ. ङ.)

६५. उन्मादादत्यपसारान्—उन्मादादामलमोक्षान् (क.)

પ્રથમ વૃદ્ધ, પુસ્તનમ્ ચ અને પુત્રોત્પાદક છે और
પુત્રોત્પાદક છે, સ્તનમ્ ઉરક્ષત્ ઊરક્ષત્, ક્ષયમ્ ક્ષય
ક્ષય, રક્તપિત્તમ્ રક્તપિત્ત રક્તપિત્ત, કામમ્ ઉપરસ્ત
સાંસી, શ્વાસમ્ શ્વાસ શ્વાસ, હલીમકમ્ હલીમક હલીમક,
કામકામ્ કમળેા કામલા, વાતરક્તમ્ ચ વાતરક્ત
વાતરક્ત. વીવર્પમ્ (વૃષર્પ) ત્રિવર્પ, હૃત્- હૃદયરોગ
હૃદયરોગ, શિરોમહમ્ શિરોરોગ શિરોરોગ, ઝન્માદ-
ઉન્માદ ઝન્માદ, અસ્તિ- ઐથેની વૈવેની, અપસારાન્
અપસાર અપસાર, વાતપિત્તાત્મકાન્ અને વાતપિત્ત-
અત્મ રોગોને और વાતપિત્તાત્મક રોગોનો, જાહેર છે તે છે
ચીતતા છે ॥૬૭-૬૮૩॥ इति आ. यह, वृद्धच्छतावरीधृतम्
भृद्धच्छतावरीधृत છે વૃદ્ધછતાવરીધૃત છે ।

67-68½. This is curative of affections
of the gynecic organs, menstrual and
seminal morbidity. and is virilific and
inducive of male progeny. This cures
also pectoral lesions cachexia, hemo-
thermia, cough, dyspnea, halimaka-
jaundice, rheumatic condition, acute
spreading affection, spasticity in the
pectoral region and head, insanity,
malaise and epilepsy caused by vata-
cum-pitta. Thus has been described the
Major Climbing Asparagus Ghee.

પેતકે ઓનિગે (જીવનીયધૃતમ્) —

एवमेव क्षीरसर्पिर्जीवनीगोपसाधितम् ॥६९॥

गर्भदं पित्तलानां च योनीनां स्याद्भिर्गजितम् ।

જુવમ્ જુવ એ જ પ્રમાણે, હસી પ્રકાર, જીવનીય-
અવધીક્ષ ઓપધીક્ષી જીવનીય ઓપધીક્ષ, રૂપસાધિતમ્
સિદ્ધ કરેલું સિદ્ધ િયા દુધ, ક્ષીરસર્પિઃ દૂધમાથી
ક ઢેડુ થી ક્ષીરધૃત, ગર્ભદમ્ ગર્ભપદ ગર્ભપદ, પિત્તલા-
નામ્ ચ અને (પિત્તઅત્મ और पित्तजन्य, યોનીનામ્
શીનરોગોનું યોનિરોગો, ભિર્ગજિતમ્ ઓપધ ઓપધ,
સ્યા છે છે ॥ ૬૯૩ ॥

69-69½. The ghee churned out of
the milk medicated in the above

mentioned manner, with the life-pro-
moter group of drugs, is inducive of
conception and serves as medicament
for the gynecic organs afflicted with
pitta.

શૈભિકયોનિરોગનાં ચિકિત્સા—

योन्यां श्लेष्मप्रदुष्टायां वर्तिः संशोधनी हिता ॥७०॥
વારાહે વહુશઃ પિત્તે ભાવિતૈર્લક્ષકૈઃ કૃતા ।

શ્લેષ્મપ્રદુષ્ટાયામ કંકદુષ્ટ કફદુષ્ટ, યોન્યાશ્ચ યોનિભા
યોનિમે, વારાહે વરાહના વરાહકે, પિત્તે પિત્તમાં પિત્તમે,
વહુશઃ બહુશર વહુત દફે, ભાવિતૈઃ ભાવિત કરેલા
ભાવિત કિયે હુપ, લક્ષકૈઃ કપડાના ટુકડાથી કપડેકે
ટુકડેસે, કૃતા બનાવેલી બનાઈ હુઈ, સંશોધની સંશોધન
સંશોધન, વર્તિઃ વર્તિ વર્તિ, હિતા હિતકારક છે હિતકર
છે ॥ ૭૦૩ ॥

70 70½ For the gynecic organs
afflicted with kapha, the purificatory
wick-bougie rolled out of a piece of
cloth and heavily impregnated with
hog's bile is recommended.

भावितं पयसाऽर्कस्य यवचूर्णं ससैन्धवम् ॥७१॥
વર્તિઃ કૃતા મુહુર્ચાર્યા તતઃ સેચ્યા સુલામ્બુતા ।

અર્કસ્ય આકડાના આકડે, પયસા દૂધથી દૂધે,
ભાવિતમ્ ભાવિત કરેલા ભાવિત કિયે હુપ, યવચૂર્ણમ્
જવચૂર્ણની જોકે ચૂર્ણકી, સસૈન્ધવમ્ સૈન્ધવ સાથે
સૈન્ધવશિત, કૃતા બનાવેલી બનાઈ હુઈ, વર્તિઃ વાટ
વર્તિકો, મુહુઃ વારંવાર વારંવાર, ધાર્યા ધારણ કરવી
ધારણ કરે, તતઃ અને વર્તિ કંકદયા પછી और વર્તિ
નિકાલનેકે વાદ, સુલામ્બુતા મુખેથી જળથી મુખોળ
જલસે, સેચ્યા થોનિનું પરિથેયન કરવું યોનિકા પરિથેયન
કરના વાદિય ॥ ૭૧૩ ॥

71 71½. A bougie prepared with
barley flour and rock-salt and

૭૦૩ લક્ષકૈઃ=લક્ષકૈઃ (લ.)

૭૧. યવચૂર્ણ-જાવચૂર્ણ (જ. જ.)

impregnated with milk of mudar, should be inserted for a short while and afterwards the part should be douched with genially warm water.

योनिरोगे पप्पल्यादिवर्तिः—

पिप्पल्या मरिचैर्मर्चैः शताह्वाकुपुसैन्धवैः ॥७२॥
वर्तिस्तुल्या प्रदेक्षिन्या घार्या योनिविशोधनी ।

पिप्पल्या पीपर पिपली, मरिचं भूरी काली सिचं, माषैः अ३६ उबद, शताह्वा- सु१५ सोया कुष्ठ- ३६ कूट, सैन्धवैः अने सैन्धवथी अनावेली और सैन्धवसे की हुई, प्रदेक्षिन्या तुल्या तर्जनी आंगुली गेवडी तर्जनी अङ्गुलिके समान, योनिविशोधनी योनिविशोधन योनि-विशोधन, वर्तिः वाट वर्तिको, घार्या धारण करवी धारण करे ॥ ७२३ ॥

72-72½. A bougie of the size of the index finger, prepared out of long pepper, black pepper, black gram, dill seeds, costus and rocksalt, should be used for the radical purification of the gynecic organs.

योनिरोगे उदुम्बरादितैलम्—

उदुम्बरशलाह्नां द्रोणमन्द्रोणसंयुतम् ॥७३॥

सपञ्चवल्ककुलकमालतीनिम्बगल्लवम् ।

निशां स्थाप्य जले तस्मिन्तैलप्रस्थं विपाचयेत् ॥७४॥

लाक्षाधवपलाशत्वङ्गिर्यासैः शास्मलेन च ।

पिष्टैः सिद्धस्य तैलस्य पित्तुं योनौ निधापयेत् ॥७५॥

सशर्करैः कषायैश्च शीतैः कुर्वीत सेचनम् ।

सपञ्चवल्क- पञ्चवल्क पंचवल्कल, कुलक- परवल्क, मालती- माक्षती मालती, निम्ब- तथा लीमडानां तथा नीमके, पल्लवम् पान पत्त, उदुम्बर- अंगुशानां गूकरके बलाहनात् कायां कृणु कचे फल, द्रोणम् ओ३ द्रोण एक द्रोणको, मन्द्रोणसंयुतम् ओ३ द्रोण पाण्डुर्मा एक द्रोण जलमें, सिद्धाम् रात्रे रात्रिभर, स्थाप्य स्थापन

करीने स्थापनकरके तस्मिन् जले ते अंगुशानां उब जलमें, पिष्टैः पीसेवा पीसे हुए, लाक्षा- लाक्षा लाक्षा चव- धावडे चव, पलाश- अने भाग्यमाना और ठाठके, त्वक्- निर्यासैः ओ३ तथा शुद्धशी ठाल और गोंदसे, शास्मलेन च तेमअ शीमगानी ओ३ अने शुद्धशी एवं शेमलकी ठाल और गोंदसे तैलमय ओ३ प्रस्थ तैल एक प्रस्थ तैल, विपाचयेत् पकायुं पकावे, सिद्धम् सिद्ध अयेवा सिद्ध हुए, तैलम् तैल, तैलके, पित्तुम् पित्तुने पित्तुने, योनौ योनिभां योनिमें, निधापयेत् रात्रिभर रखे, सशर्करैः अने स-उ-युक्त और शर्करा- युक्त, शीतैः ठंडा ठंडे, कषायैः कषायेवा कषावोंसे, सेचनम् सेचन सेचन, कुर्वीत करवी करना चाहिए ॥ ७३-७५३ ॥

73-75½. Put 1024 tolas of tender fruits of gular fig, the pentad of barks and leaves of careilla fruit, spanish jasmine and neem in 1024 tolas of water. Keep it overnight and in that water prepare 64 tolas of oil with the paste of lac, the bark and gum of crane tree and palas, and the bark and gum of silk cotton, a tampon soaked in this oil should be inserted in the vagina; and then the vagina should be douched with decoctions of cooling drugs mixed with sugar.

पिच्छिला विवृता कालदुष्टा योनिश्च दारुणा ॥७६॥
सप्ताहाच्छुष्यति क्षिप्रमपत्यं चापि विन्दति ।

पिच्छिला तैथी पिच्छिल इससे पिच्छिल, विवृता विवृत विवृता, कालदुष्टा काला कागधी दुष्ट अयेवा चिरदुष्ट, दारुणम् च अने दारुण और दारुण, योनिः योनि योनि, सप्ताहात् सात दिवसभां सात दिवसें शुष्यति शुष्क थई अथ छे शुष्क हो जाती है, क्षिप्रम् च अने जल्दी और क्षीप्र, अपत्यम् अपि संतान पक्षु संतानको भी, विन्दति प्राप्त करे छे प्राप्त करती है ॥ ७६३ ॥

76-76½. By means of this, slimy, dilated, chronically diseased and severe conditions of the gynecic organs get purified within a week. This quickly induces conception in the woman.

योनिरोगे उदुम्बरदुग्धप्रयोगः—

उदुम्बरस्य दुग्धेन षट्कृत्वो भावितात्तिलात् ॥७७॥
तैलं काथेन तस्यैव सिद्धं धार्यं च पूर्ववत् ।

उदुम्बरस्य शिथिलानां गूलरके, दुग्धेन दूधधौ दूधसे, षट्कृत्वः छःवार छः दफे, भावितात् भावित करेखा भावित किये हुए, तिलात् तल्लभाथी तिलसे, तैलम् डालेयुं तैल निशाला हुआ तैल, तस्य एव तेनाञ्च उसीके, काथेन डालाथी काथले, सिद्धम् सिद्ध करीने सिद्ध करके, पूर्ववत् पहलेकी भाँति पूर्ववत्, धार्यम् धारण करुं ओछी धारण करना चाहिए ॥ ७७३ ॥

77-77½. The oil pressed out of til, impregnated six times with the milk of gular fig tree and also medicated with the same decoction, should be applied in the aforesaid manner.

योनिरोगे धातक्यादितैलम्—

धातक्यामलकीपत्रस्रोतोऽजमधुकोत्पलैः ॥७८॥
जम्बूवाय्रमध्यकासीसलोध्रकटफलतिन्दुकैः ।
सौराष्ट्रिकादाडिमन्वगुदुम्बरशलादुभिः ॥७९॥
अक्षमार्जूरजाम्बूक्षीरे च द्विगुणे पचेत् ।
तैलप्रस्थं पितुं दद्याद्योनौ च प्रणयेत्ततः ॥८०॥
कटीपृष्ठत्रिकाभ्यङ्गं स्नेहवस्ति च दापयेत् ।

अक्षमार्जे: ऊर्ध्वप्रभाषु कर्षप्रमाण, धातकी-
धानडी धावडी, आमलकीपत्र- आमणीनां पान आं-
लाके पत्ते, स्रोतोऽज- स्रोतोजन स्रोतांजन, मधुक-
कोटीभ्य सुलहटी, उत्पलैः नीलकमल नीलकमल, जम्बु-
अंशु जामुन, वाय्रमध्य- अने आंभानी गोटली
और आमकी गुठली, कासीस- हरीशकी कासीस, लोध्र-
बोधर लोध्र, कटफल- डालकी कटफल, तिन्दुकैः
दीभरभा तेंदु, सौराष्ट्रिका- हटकी फिटकरी, दाडिम-

त्वक्- दाडिमनी छाल दाडिमकी छाल, उदुम्बर- अने
शिथिलानां और गूलरके, शलादुभिः डाला दूधे। दाडि
कचे फलोंसे, द्विगुणे अमलका देने, अक्षमार्ज अक्षरीना
भूतभा बकरीके मूत्रमें, क्षीरे च अने दूधभा और दूधमें,
तैलप्रस्थञ्च ओछे अस्थ तैल एक प्रस्थ तैल, पचेत्
पकावयुं पकावे, पितुम् तेना पेटाने उसके पितुको,
योनौ योनिभा योनिमें दद्यात् धारण करवयुं धारण
करवावे, ततः त्पार पछी उसके बाद, प्रणयेत् उतर-
भस्ति आपनी उत्तरभस्ति देवे, कटी- डभर कमर, पृष्ठ-
पीठ पीठ, त्रिक- अने त्रिकभा और त्रिकमें, अभ्यङ्गम्
अभ्यंग अभ्यंग, स्नेहवस्तिम् च अने स्नेहभस्ति और
स्नेहवस्ति, दापयेत् आपना देवे ॥ ७८-८०३ ॥

78-80½. Prepare a medicated oil by taking 64 tolas of til oil, double the quantity of goat's urine and milk, with the paste of one tola each of fulsee flower, leaves of emblic myrobalan, lotus growing in flowing water, liquorice, blue water lily, jambool, mango stone, green vitriol, lodh, box myrtle, false mangosteen, yellow ochre, rind of pomegranate and tender gular figs; the physician should soak the tampon in this oil and insert it in the vagina and afterwards give a douche and inunction to the waist, back and sacral region and also unctuous enema. पिच्छिला स्त्राविणी योनिर्विप्लुतोपप्लुता तथा ॥८१॥
उत्ताना चोन्नता शूना सिध्येत् सस्फोटशूलिनी ।

पिच्छिला आना प्रयोगशी पिच्छिल इसके
प्रयोगसे पिच्छिल, स्त्राविणी स्त्राविणी स्त्राविणी, विप्लुता
विप्लुत विप्लुत, तथा उपप्लुता उपप्लुत उपप्लुत, उत्ताना
उत्तान उत्तान, उन्नता उन्नत उन्नत, सस्फोटशूलिनी
इच्छा तेमज शूनावाणी फोडों एवं शूलयुक्त शूना अने
सूखेकी योनि और सूजी हुई योनि, सिध्येत् नीराग
थाय छे नीराग होती है ॥ ८१३ ॥

८१. पिच्छिला स्त्राविणी-पिच्छिलस्त्राविणी (प.)

81-81½. By this means, the condition of slimy and profuse discharge, acute vaginitis, leucorrhoea, and prolapsed, elevated and edematous conditions of the vagina, and also the condition accompanied with erosions and piercing pain, get cured.

योनिरोगे करीरदिप्रयोगः —

करीरघवनिम्बार्कवेणुकोशाघ्नजाम्बवैः ॥८२॥

जिङ्गिनीवृषमूलानां काथैर्मार्द्विकसीधुभिः ।

सशुकैर्धावनं मिश्रैर्योन्यान्नावविनाशनम् ॥८३॥

कुर्यात् सतक्रमोमूत्रशुकैर्वा त्रिफलारसैः ।

मिश्रैः शेषैश्च मिलाये ह्य, सशुकैः शुक्तोसहित शुक्लोहित, मार्द्विक- भृङ्गीकानां सुदीकाके, सीधुभिः सीधुधी सीधुवे, करीर- करीर करीर, घव- घव घव, निम्ब- लीमये नीम, अर्क- आर्क आर्क, वेणु- वांस वांस, कोशाघ्न- अंभाघ्न कोशाघ्न, जाम्बवैः अंभुडो जाम्बुन, जिङ्गिनी- जिङ्गिनी जिङ्गिनी, वृष- अने अरदू- सीनां और अहसेके, मूलानाम् भूगना मूलोके, काथैः क्वाथुन काथके, तक्र- अशसहित छालके साथ, गोमूत्र- गोमूत्र गोमूत्र, शुकैः अने शुक्लधी और शुक्ले, त्रिफलारसैः वा अथवा त्रिफलानां क्वाथधी अथवा त्रिफलाके काथसे, धावनम् योनिनु प्रक्षालन योनिना प्रक्षालन, कुर्यात् कुरे करे, योनि-नास्त्राव-विनाशनम् ते योनिना आस्त्रावनु विनाशक छे वह योनिके आस्त्रावका विनाशक है ॥ ८२-८३ ॥

82-83½. Vaginal douche with the decoctions of common caper, crane tree, neem, mudar, bamboo, ceylon oak, jambool tree, indian ash tree, root of vasaka, honey wine, sidhu wine and vinegar, all mixed together, or with decoction of the three myrobalans mixed with butter-milk, cow's urine and vinegar, is curative of morbid vaginal discharge.

योनिरोगे लोहचूर्णप्रयोगः —

पिप्पल्ययोरजःपथ्याप्रयोगा मधुना हिताः ॥८४॥

श्लेष्मलायां कटुप्रायाः समूत्रा वस्तयो हिताः ।

पित्ते समधुरक्षीरा वाते तैलाम्लसंयुताः ॥८५॥

सन्निपातसमुत्थायाः कर्म साधारणं हितम् ।

श्लेष्मलायाम् कटुश्च योनिरेजर्भा ककत्र योनिरोगमें, मधुना मधु साथे शहदके साथ, पिप्पली- पीपरी पिप्पली, बयोरजः- दोहचूर्ण जोहचूर्ण, पथ्या- तथा इरुना तथा इरुके, प्रयोगाः प्रयोग प्रयोग, हिताः हितकारक छे हितकारक हैं, समूत्राः अने गोमूत्रसहित और गोमूत्र-सहित कटुप्रायाः कटुप्रधान कटुप्रधान, वस्तयः वस्तयो वस्तियो, हिताः हितकारक छे हितकारक हैं, पित्ते पित्तश्च योनिरेजर्भा पित्तश्च योनिरोगमें, समधुरक्षीराः मधुर द्रव्य अने क्षीरधी युक्त मधुर द्रव्य और द्रवसे युक्त, वाते तेभ्यश्च वातश्च योनिरेजर्भा एवं वातश्च योनिरोगमें, तैल- तैल तैल, अम्लसंयुताः तथा अम्लद्रव्यधी संयुक्त वस्तियो हितकारक हैं, सन्निपात- समुत्थायाः अने सन्निपातश्च योनिरेजर्भा और सन्निपातश्च योनिरोगमें, साधारणम् कर्म साधारणम् कर्म साधारण कर्म, हितम् हितकर छे हितकर है ॥८४-८५॥

84-85½. The courses of long pepper, iron dust and chebulic myrobalan are recommended in the vaginal afflictions due to kapha; enemata with cow's urine mixed mainly with the pungent group of articles are beneficial. In condition of pitta, enemata mixed with milk and the sweet group of drugs, and in conditions of vata, enemata mixed with oil and acid articles, are beneficial; in the condition born of tridiscordance the treatment pertaining to all the three factors is recommended.

असृग्दरचिकित्सा—

रक्तयोन्यामसृग्वर्णैरनुबन्धं समीक्ष्य च ॥८६॥

ततः कुर्याद्यथादोषं रक्तस्थापनमौषधम् ।

८५½. हितम्-मत्तम् (ग.)

रक्तयोन्याम् रक्तयोनिर्भा रक्तयोनिर्मे, असृग्वर्णैः रक्तानां पक्षुं उपरंथी रक्तके वर्णसे, अनुबन्धम् दोषना अनुबन्धने दोषानुबन्धको, समीक्ष्य अधीने जानकर, ततः पक्षी पश्चात्, यथादोषम् दोषानुसारं दोषानुसार, रक्तस्थापनम् रक्तस्थापन रक्तस्थापन, औषधम् औषध औषध, कुर्यात् करुं करे ॥ ८६३ ॥

86-86½. In condition of sanguinous discharge from the vagina, the physician, after finding out the predominant morbid humor and the probable after-effect from the coloration of blood, should administer hemostatic medications indicated in the particular morbid humor.

तिलचूर्णं दधि घृतं फाणितं शौकरी वसा ॥८७॥
क्षौद्रेण संयुतं पेयं वातासृग्दरनाशनम् ।

क्षौद्रेण संयुतम् मध साधे शहदके साथ, तिलचूर्णम् तिलचूर्ण, दधि दही, घृतम् घी जी, फाणितम् गेणनी शय फाणित, शौकरी वसा आने सूअरनी चरणी और सूअरकी वसा, पेयम् पीना पीनी चाहिए, वातासृग्दर- और वातसृग्दरनाशक ये वातसृग्दरनाशक है ॥८७॥

87-87½. Til powder, curds, liquid gur and hog's fat should be taken as potion mixed with honey, for the cure of sanguinous discharge due to vata.

वराहस्य रसो मेघः सकौलथोऽनिलाधिके ॥८८॥
शर्कराक्षौद्रयष्ट्याहनागरैर्वा युतं दधि ।

अनिलाधिके वाताधिक रक्तप्रदरभा वाताधिक रक्तप्रदरमे, सकौलथः उणीपीना उपाथ साथे कुलथीके काथके साथ, मेघः मेघवर्षके मेदवर्षक, वराहस्य रसः वराहना भासरस वराहका मांसरस, शर्करा- अथवा साकर अथवा शर्करा, क्षौद्र- मध शहद, यष्ट्याह-

८८३. क्षौद्र-मेघ (क. क.)

गेरीमध मुहरी, नागरैः वा युतम् आने सूअर साधे और सोंठके साथ, दधि दही पीपुं दही पीना चाहिए ॥ ८८३ ॥

88-88½. In excessive vata, the meat-juice of the hog which is full of fat, mixed with horse-gram; or curds taken mixed with sugar, honey, liquorice and dry ginger, acts beneficially.

पयस्योत्पलशालूकविसकालीयकाम्बुदम् ॥८९॥
सपयःशर्कराक्षौद्रं पैत्तिकेऽसृग्दरे पिबेत् ।

पैत्तिके पित्तस्य पित्त, असृग्दरे रक्तप्रदरभा रक्तप्रदरमे, पयस्या- क्षीरनिक्षीरी क्षीरविदारी, उत्पल- नील उभय नील कमल, शालूक- उभयकंद कमलकन्द, विस- उभयनाल मृगाल, कालीयक- पीपुं अ-दन् पीत चन्दन, अम्बुदम् तथा भेधने और मोथको, सपयः- दूध दूध, शर्करा- साकर शर्करा क्षौद्रम् आने मध साधे और शहदके साथ, पिबेत् पीपुं पीना चाहिए ॥८९॥

89-89½. Milky yam, blue lily lotus bulbs, rhizomes, yellow-sandal and nut grass should be taken as potion mixed with milk, sugar and honey, in sanguinous discharge due to pitta.

असृग्दरे पुण्यानुगं चूर्णम्—

पाठा जम्बवाप्रयोर्मध्यं शिलोद्वेदं रसाञ्जनम् ॥९०॥
अम्बुष्टा शास्मलीश्लेवं समक्तां वत्सकत्वचम् ।
बाह्लीकातिविषे बिस्वमुस्तं लोभं सगैरिकम् ॥९१॥
कटुकं मरिचं शुण्ठीं मृद्वीकां रक्तचन्दनम् ।

८९. अम्बुदम्-अम्बुजम् (क.)

८९½. पैत्तिके-पकशः (द. घ. ब. क.)

९१. अम्बुष्टा शास्मलीश्लेवं-अम्बुष्टकी मोचरसं (क. ल. न.)

” ” -अम्बुष्टा शास्मलीश्लेवं (घ. ड.)

” वत्सकत्वचम्-पपकेगरम् (श.)

९२. मरिचं-मधुकं (द.)

” मृद्वीकां-आर्द्रकं (ब.)

” ” -माचिकं (क.)

कटफलं वत्सकानन्ताघातकीमधुकार्जुनम् ॥९२॥
पुष्पेणोद्भूतं तुल्यानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत् ।
तानि क्षौद्रेण संयोज्य पिवेत्तण्डुलवारिणा ॥९३॥
अर्शःसु चातिसारेषु रक्तं यच्चापवेद्यते ।
दोषागन्तुकृता ये च बालानां तांश्च नाशयेत् ॥९४॥
योनिदोषं रजोदोषं श्वेतं नीलं सपीतकम् ।
स्त्रीणां श्यावारुणं यच्च प्रसह्य विनिवर्तयेत् ॥९५॥
चूर्णं पुष्यानुगं नाम हितमात्रेयपूजितम् ।
इति पुष्यानुगचूर्णम् ।

पाठा- डाली पाठ पाद्री, जम्बू- अंशु जामुन, आम्रयोः
मध्यम् અને આંબ-ની એટલી और आमकी गुठली,
खिलोजेदम् पाषाणमेद पाषाणमेद, रसाजनम् रसवर्ती
रसौत, जम्बूडा अंभडा अम्बडा, आममलीकेवम्
श्रीमणाने। गुंहर सेमलका गोंद, समझाम् मल्ल मजीठ,
वत्सकावचम् डालाख कुकेकी छाल, बाह्यिक- डेसर
केसर, अतिविषे अतिरिपनी डाली अतिविषा, बिब्वम्
पीपुं बेलगिरी, मुस्तम् मोथ मोथा, लोधम् दोधर
लोध, सगैरिकम् सेनागेरु खर्गैरिक, कृष्णम्
अरुक्षे अरु, मरिचम् भरी काली मिर्च, शुण्ठीम्
सुंठ, मृद्रीकाश् द्राक्ष द्राक्षा, रक्तचन्दनम् रतजणी
लालचन्दन, कटफलम् डायङ्गी कायफल वत्सक- डाल-
ख कुटज, अनन्ता- अनंतभूण सारिवा, घातकी-
घावडीनां डूब घायके फूल, प्रधुक्- नेडीमध मुलहठी,
अर्जुनम् અને અર્જુનને और अर्जुनको, पुष्पेण पुष्प-
नक्षत्रमां पुष्प नक्षत्रमें, तण्डुलम् डालीने लाकर,
तुल्यानि अमभामे समभाममें, सूक्ष्मचूर्णानि सूक्ष्मचूर्ण
सूक्ष्मचूर्ण, कारयेत् डरवुं करे, तानि तेने उघको,
जम्बू-सु डरसमां बवासीरमें, चातिसारेषु च अति-
सारमां अतिसारमें, यत् च અને नेमां और खिसमें,
रक्तम् दोहरी रक्त, उपवेद्यते जीडा साथे अम छे
दस्तोंमें जाता है, तेषु तेमां उनमें, क्षौद्रेण
भर्ष साथे सहदेके साथ, संयोज्य भेगवी
मिश्रकर, तण्डुलवारिणा येभाना पाषी साथे
बाबलीके पानोके साथ, पिवेत् पीपुं पीवा चाहिए,
मात्रेयपूजितम् आ मात्रेये वभाखेधुं यह मात्रेय-

संक्षिप्त, हितम् हितकरं हितकारक, पुष्यानुगम् नाम
'पुष्यानुग' नामनुं पुष्यानुग नामका, चूर्णम् चूर्ण
चूर्ण बालानाम् आणकेना बालकोंके, दोषागन्तुकृताः
दोषगन्तु-अने आगन्तु-अन्तु दोषजन्य और आगन्तु-
जन्य, ये च ने रोगो छे जो रोग हैं, तान् च तेओने
उनको, नाशयेत् नष्ट करे छे नष्ट करता है, स्त्रीणां
अ-ओना स्त्रियोंके, योनिदोषं येनिदोषेने योनिदोषोंको,
यत् च અને ने और जो, श्यावारुणम् श्याव अरुख
श्याव अरुण, सपीतकम् पीला पीला, नीलम् नीला
नीला, श्वेतम् अने सहेद और सफेद, रजोदोषम् रजो-
दोष छे तेने रजोदोष है उसे, प्रसह्य भणपूर्वक
बलपूर्वक, विनिवर्तयेत् मिश्रित करे छे मिश्रित करता
है ॥ ९०-९५ ॥ इति आ यह, पुष्यानुगचूर्णम् पुष्या-
नुग चूर्ण छे पुष्यानुग चूर्ण है।

90-95. Patha, the seed-pulp of
jambool and mango, rock-foil, extract
of indian berberry, false pareira brava,
gum of the silk cotton tree, sensitive
plant, the bark of kurchi, saffron,
atees, bael nut grass, lodh. red ochre,
the tree of heaven, black pepper, dry
ginger, grapes, red sandal, box myrtle,
kurchi, indian sarsaparilla liquorice,
fulsee flower and arjuna—these
should be culled when the moon is in
the Pushya constellation. All these
taken in equal parts, should be finely
trituated That should then be taken
mixed with honey as potion along
with rice-water. This cures the condi-
tion of passing blood during defeca-
tion in piles and diarrhea. This also
cures similar morbid conditions due to
exogenous causes, occurring in children.
This powder effectively cures gynecic
and menstrual morbidities attended
with whitish, bluish, yellowish and dark

redish discharges. This powder known as the 'Pushyanuga pulvis' is very efficacious and valued highly by Atreya. Thus has been described the Pulvis Pushyanuga.

અસુગ્દરે કતિપયયોગઃ —

રસાઝનં ચ લાક્ષાં ચ છાગેન પયસા પિબેત્ ।

રસાઝનમ્ ચ રસવંતી રસૌત, લાક્ષામ્ ચ અને લાખને, ઝાગેન અકરીના વકરીકે, પયસા દૂધ સાથે રૂધકે સાથ, પિબેત્ પીવું પીવે ॥૧૬૩॥

96½. The roots of prickly amaranth may be taken as potion mixed with honey and rice water, or indian berberry and lac mixed with goat's milk

પત્રકલ્કૌ ઘૃતે મૃદૌ રાજાદનકપિત્થયોઃ ॥૧૭॥

પિત્તાનિલહરૌ, પૈત્તે સર્વથૈવાસ્રપિત્તજિત્ ।

મધુકં ત્રિફલાં લોધ્રં મુસ્તં સૌરાષ્ટ્રિકાં મધુ ॥૧૮॥

મધૌર્નિમ્બગુહ્યૌ વા કફજેઽસુગ્દરે પિબેત્ ।

ઘૃતે ધીમાં ઘૃતમે, મૃદૌ શેકલાં મૂને દુણ, રાજાદન-સાધ્યુ સ્ત્રીની, કપિત્થયોઃ અને ડાહનાં ઔર કૈચકે, પત્રકલ્કૌ પાંદડાના કલ્ક પત્તોં કલ્ક, પિત્તાનિલહરૌ પિત્તવાતનાશક છે પિત્તવાતનાશક હૈ, પૈત્તે પિત્તબ્ રક્તપ્રદરમાં પિત્ત રક્તપ્રદરમે, સર્વથા એવ પ્રયોગ કરવાથી ઔષ્ઠી સર્વ પ્રકારે પ્રયોગ કરનેસે એ સર્વ પ્રકારસે, અસ્રપિત્તજિત્ રક્તપિત્તને શુદ્ધે છે રક્તપિત્તકો જીતવે હૈ, કફજે કફજ કફજ, અસુગ્દરે રક્તપ્રદરમાં રક્તપ્રદરમે, મધુકમ્ બેરીમધ મુલહરી, ત્રિફલામ્ ત્રિફળા ત્રિફલા, લોધ્રમ્ લોધ્ર લોધ્ર, મુસ્તમ્ મોચ મોચા, સૌરાષ્ટ્રિકામ્ કટકી ફિટકી, મધુ અને મધને ઔર શહરકો નિમ્બગુહ્યૌ વા અથવા લીમડા તથા બેળાને અથવા નીમ તથા મિલેચકો, મધૌઃ મધો સાથે મધ્યોંકે સાથ, પિબેત્ પીવાં પીવે ॥૧૭-૧૮૩॥

97-98½. The pastes of the leaves of the indian ape-flower and bael fried

in ghee are curative of gynecic disorders due to pitta-cum-vata. If the condition be caused only by morbid pitta, all the measures indicated in hemothermia may be taken instead. Liquorice, the three myrobalans, lodh, nutgrass yellow ochre and honey mixed with wine, or neem and guduch with wine should be taken as potion in colporrhagia due to kapha

વિરેચનં મહાતિકં પૈત્તિકેઽસુગ્દરે પિબેત્ ॥૧૯॥
હિતં ગર્ભપરિસ્થાવે યચ્ચોક્તં તચ્ચ કારયેત્ ।

પૈત્તિકે પિત્તબ્ પિત્તજ, અસુગ્દરે રક્તપ્રદરમાં રક્તપ્રદરમે, મહાતિકમ્ મહાતિકત મહાતિક, વિરેચનમ્ વિરેચન થી વિરેચન થીકો, પિબેત્ પીવું પીવે, યત્ ચ અને એ ઔર જો, ગર્ભપરિસ્થાવે ગર્ભપરિસ્થાવમાં ગર્ભપરિસ્થાવમે, હિતમ્ હિત હિત, યચ્ચ યચ્ચ છે કહા હૈ, તત્ ચ તે પણ ઉસે મી, કારયેત્ કરવું કરે ॥૧૯૩॥

99-99½. In colporrhagia of the pitta type, purgation and the Great Bitter Ghee are to be taken and whatever measures are indicated in threatened abortion should be done.

વિવિધયોનિરોગાણાં ચિકિત્સા —

કાશ્મર્યકુટજકાથસિદ્ધમુત્તરબસ્તિના ॥૧૦૦॥

રક્તયોન્યરજસ્કાનાં પુત્રફ્યાશ્ચ હિતં ઘૃતમ્ ।

કાશ્મર્ય- સીવણનાં ફળ ગમ્ભારીકે ફલ, કુટજ- અને કડાબાલના ઔર કુદ્દેલી હાલકે, કાથ- ક્વાથથી કાથસે, સિદ્ધ સિદ્ધ કરેલ સિદ્ધ કિયા હુઆ, ઘૃતમ્ થી થી, રક્તયોનિ- રક્તયોનિ રક્તયોનિ, અરજસ્કાનામ્ અરજસ્કા અરજસ્કા, પુત્રફ્યાઃ ચ અને પુત્રફી ઔ યોનિવ્યાપતિઓમાં ઔર પુત્રફી ઇન યોનિવ્યાપતિઓમે, ઉત્તરબસ્તિના ઉત્તરબસ્તિ દ્વારા દેવું ઉત્તરબસ્તિદ્વારા દેના, હિતમ્ હિતકર છે હિતકર હૈ ॥૧૦૦૩॥

100-100½. The decoction of white teak and kurchi, administered as a vaginal douche, is beneficial in sanguinous discharge, amenorrhea and abortive tendency.

मृगाजाविबराहासुग्दध्यम्लफलसर्पिषा ॥१०१॥
अरजस्का पिबेत् सिद्धं जीवनीयैः पयोऽपि वा ।

अरजस्का 'अ२०२३' नामनी येनिव्यापतिनामी ओ०ये 'अरजस्का' नामकी योनिव्यापतिनामी स्त्री, मृग-भृग, अजा-भकरी, अवि-धे०टी मेढ, वराह-अने सू२२नुं और अरजस्का, असक-दोली रक, दधि-छीं दही, अम्लफल-आ० ३० खट्टे फल, सर्पिषा अने धी०भी और धी०, जीवनीयैः अपि वा अथवा अथवा ३००००० अथवा जीवनीय द्रव्योंसे, सिद्धं सिद्ध करेणुं सिद्ध किया हुआ, पयः दूध दूध, पिबेत् पीने पिये ॥ १०१३ ॥

101-101½. In condition of amenorrhea, the blood of the deer, goat, sheep or the hog should be drunk mixed with curds, juice of acid fruits and ghee, or a potion of milk prepared with the life promoter group of drugs may be taken.

कर्णिन्यवरणाशुष्कयोनिप्राक्वरणासु च ॥१०२॥
कफवाते च दातव्यं तैलमुत्तरबस्तिना ।

कर्णिनी-छिन्नी कर्णिनी, अचरणा-अथरणा अचरणा, शुष्कयोनि-शुष्कयोनि शुष्कयोनि, प्राक्वरणासु च अने प्राक्वरणा ओ० येनिव्यापतिओ०मां और प्राक्वरणा इन योनिव्यापतियोंमें, कफवाते च तेमथ छे०वातमां एवं कफवाते, उत्तरबस्तिना उत्तरबस्तिना उत्तरबस्तिसे, तैलम् तैल तैल, दातव्यम् देवुं देना चाहिए ॥ १०२३ ॥

102-102½. In condition of endocervicitis, colpomycotica, colpoxerosis

and defflorative vaginitis and in other gynecic disorders due to kapha-cum-vata, oil prepared with the life-promoter group of drugs should be administered as vaginal douche

गोपित्ते कस्यचित्ते वा क्षौमं त्रिःसप्तमाव्रितम् ॥१०३॥
मधुना क्षिप्यचूर्णं वा दद्यादचरणायहम् ।
स्रोतसां शोधनं कण्डूक्लेशोफहरं च तत् ॥१०४॥

गोपित्ते अथवा पित्तमां गायके पित्तमें, मस्यपित्ते वा अथवा मा०क्षीना पित्तमां अथवा मलजीके पित्तमें, त्रिः सप्त ३१ २२ २१ दफे आव्रितम् आव्रित करेव आव्रित किया हुआ, क्षौमम् अणसीनुं पत्र अलसीका वज्र मधुना वा अथवा मधु साथे और शहरके साथ, क्षिप्यचूर्णम् क्षिप्यचूर्ण क्षिप्यचूर्ण, दद्याद् देवुं देवे, तत् ते वह अचरणायहम् 'अ२२३' नामनी येनि-व्यापतिनामी नारी करे छे 'अचरणा' नामकी योनिव्या-पतिका नाश करना है, स्रोतसाम् ओ०नामी स्रोतोंकी, शोधनम् शुद्धि करे छे शुद्धि करना है, कण्डू-पुष्पली खुन्नरी, क्लेश-क्लेश क्लेश, ओफहरम् च अने ओ० ३२२२ छे और शोधनाशक है ॥१०३-१०४॥

103-104. A piece of silk cloth impregnated twenty-one times in cow's bile or fish-bile, or the powder of yeast mixed with honey, should be kept in the vagina; it is curative of colpomycotica. It purifies the gynecic passages and cures pruritus, softening and edema.

वातघ्नैः शतपाकैश्च तैलैः प्रागतिचारिणी ।
आस्थाप्या चातुवास्या च खेद्या चानिलसूदनैः १०५
खेदद्रव्यैस्तथाऽऽहारैरुपनाहैश्च युक्तितः ।

प्रागतिचारिणी 'प्राक्वरणा' नामनी येनिव्या-पतिमां 'प्राक्वरणा' नामकी योनिव्यापतिमें, वातघ्नैः वातनाशक वातनाशक, शतपाकैः शतपाक शतपाक,

તૈલૈઃ તેથેદ્વારા તૈલોંકે દ્વારા. આસ્થાપ્યા ચ આસ્થાપન
આસ્થાપન, અનુવાસ્યા ચ તથા અનુવાસન દેવું બેઠીએ
તથા અનુવાસન દેનાં चाहिए, युक्तिः અને युक्तिपूर्वक
और युक्तिपूर्वक, अनिलसूदनैः वातनाशक वातनाशक,
स्नेहद्रव्यैः स्नेहद्रव्योंसे, तथा आहारैः
आहारैः आहारोंसे उपनाहैः च तेभ्य उपनाहोष्य
एवं उपनाहोंसे, स्वेद्या च स्वेदन पशुं કરવું બેઠીએ
સ્વેદન મી કરનાં चाहिए ॥ ૧૦૫૩ ॥

105-105½. In conditions of deflor-
ative vaginitis and acute vaginitis, cor-
rective and unctuous enemata with the
vata-curing oil that has been cooked
a hundred times, should be given,
and the patient should be skilfully
given poultice-sudation and diet which
consists of unctuous articles curative
of vata.

શતાઘ્વાયવગોધૂમકિણ્વકુષ્ઠપ્રિયક્રુમિઃ ॥૧૦૬॥

बलाखुपर्णिकाश्याहैः संयावो धारणः स्मृतः ।

જાવાઘા- સુવા સોયા, યવ- જવ જો, ગોધૂમ-
મકે ગેહૂ, કિણ્વ- કિણ્વ કિણ્વ, કુષ્ઠ- કઠ કૂઠ, પ્રિયક્રુમિઃ
પ્રિયંગુ, बला- બલા બલા, ખાલુપર્ણિકા- ડિંદરકની
મૂલકર્ણી, श्याहैः અને ગંધએરબનેા और गन्धविरोजका,
संयावः સંયાવ સંયાવ, धारणः ધારણ ધારણ, स्मृतः
કહો છે કહા છે ॥ ૧૦૬૩ ॥

106-106½. Then, the Utkarika pan-
cake made of dill seed, barley, wheat,
yeast, costus and perfumed cherry
should be inserted in the vagina.

वामिन्युपप्लुतानां च स्नेहस्वेदादिकः क्रमः ॥१०७॥
कार्यस्ततः स्नेहपित्तस्ततः संतर्पणं भवेत् ।

૧૦૭૩. ક્રવાહૈઃ-સ્નેહેઃ (ત. દ.)

૧૦૭૩. કાર્યસ્તતઃ-પૂર્વ કાર્યઃ (ક)

૧૦૭૩. -ક્રમઃ કાર્યઃ (વ. ડ.)

૧૦૭૩. સ્નેહપિત્તસ્તતઃ સંતર્પણં-તતઃ સ્નેહપિત્તમિત્તર્પણં

(ક. વ. ડ.)

વામિની- વામિની વામિની, उपप्लुतानाम् च અને
ઉપપ્લુતામાં और उपप्लुतानाम्, स्नेहस्वेदादिकः स्नेहन,
स्वेदन आदि स्नेहन, स्वेदन आदि, क्रमः ક્રમ ક્રમ, कार्यः
કરવેા બેઠીએ કરનાં चाहिए, ततः તે પછી उसके
बाद, स्नेहपित्तुः स्नेહનું પેાતું ધારણ કરવું સ્નેહકા
पित्तु धारण करे, ततः તે પછી तत्पश्चात्, संतर्पणम्
संतर्पणं संतर्पण, भवेत् કરવું બેઠીએ કરના
चाहिए ॥ १०७३ ॥

107-107½. In condition of proflu-
vium seminis and leucorrhea, oleation
and sudation procedures are indicated
after which an unctuous tampon should
be kept in the vagina; and then imple-
tive measures should be done.

शलकीजिङ्गिनीजम्बूधवत्वक्पञ्चवल्कलैः ॥१०८॥
कषायैः साधितः स्नेहपित्तुः स्याद्विप्लुतापहः ।

શલકી- શાલેડી શલકી, जिङ्गिनी- ગંગણી જિંગળ,
जम्बू- બંબુડો જામુન, धवत्वक्- અને ધવની ડાઘ और
धवकी छाल, पञ्चवल्कलैः તથા પંચવલ્કલોંકે, कषायैः કષાયોથી કષાયોંસે, साधितः સિદ્ધ
કરેલ સિદ્ધ ક્રિયા હુઆ, स्नेहपित्तुः સ્નેહપિત્તુ સ્નેહપિત્તુ,
विप्लुतापहः વિપ્લુતાનાશક વિપ્લુતાનાશક, स्यात् થાય છે
होता है ॥ १०८३ ॥

108-108½. The tampon soaked in
the unctuous medications prepared
with decoction of the bark of indian
oilbanum, indian ash tree, jambool,
crane tree, cinnamon and the pentad
of barks, is curative of acute vaginitis.

कर्णिन्यां वर्तिका कुष्ठापिप्पल्यकौमसैन्धवैः ॥१०९॥
वस्तमूत्रकृता धार्या सर्वं च श्लेष्मनुद्धितम् ।

કર્ણિન્યામ્ કર્ણિનીમાં કર્ણિનીમેં, कुष्ठ- કઠ કૂઠ,
पिप्पली- પીપર પિપ્પલી, कौम- આકડાનાં કૌમળ
आककी फुंगियोँ, सैन्धवैः સિંધાલુ સૈન્ધવ, वस्तमूत्र-
કૃતા તથા બકરીમાં મૂત્રથી બનાવેલી તંબાં વકરીએ

मूत्रसे बनाई हुई, वर्तिका वति वर्ति, धार्या धार्य
 ऊरवी धारण कर्णी चारिए, सर्वम् च अने सधनुं
 और सभी, श्लेष्मनुज उदनाशउ उर्भ ककनाशउ विकिसा,
 हितम् हितकर छे दिनकर है ॥ १०९३ ॥

109-109½. In endocervicitis, a medicated bougie prepared of costus, long pepper, sprouts of mufar and rock salt rubbed in goat's urine and inserted in the vagina, is beneficial. All measures curative of kapba are indicated in this condition.

ञ्वृतं छेहनं स्वेदो ग्राम्यानुपौदका रसाः ॥११०॥
 दशमूलपयोवस्तिश्चोदावर्तानिलार्णिषु ।
 ञ्वृतेनानुवास्या च वस्तिश्चोत्तरसंज्ञितः ॥१११॥
 एतदेव महायोग्यां क्षस्तायां च विधीयते ।

उदावर्ता- उदावर्ता उदावर्ता, अम्लकार्तिषु अने
वातज योनिव्यापत्तिभ्यां और वातज योनिव्यापत्ति-
योर्मै, त्रैवृतम् धी, तेद तथा वसांनुं धी, तैल तथ
वसाका, स्नेहनम् स्नेहन स्नेहन, स्वेदः स्वेदन स्वेदन,
प्राग्य- तथा प्राग्य तथा प्राग्य, आनूर- आनूर आनूर,
औदकाः अने अण्यथेना और जलचरोके, रसाः भास्-
रसे। मांसरस, दृक्मूल- तेमज दृक्मूलसाधित एवं
दशमूलपक्व, पयोबस्तिः दूधनी भरित दूधकी बस्ति, देयः
देवां देनी चाहिए, त्रैवृतेन धी तेद तथा वसांनुं धी,
तैल तथा वसासे, अनुवास्या अनुवासन अनुवासन, उत्तर-
संज्ञितः बस्तिश्च अने उत्तरस्थिति पक्षु आपवी और
उत्तरबस्ति भी देवे, महायोन्याम् भक्षयानिभां महा-
योनिर्मै, स्रस्तायाम् च अने स्रस्ताभां पक्षु और
स्रस्तामै भी, एतद् एव आ जही, सिधीयते करवाभां
आवे छे किया जाता है ॥ ११०-१११३ ॥

110-111½. In dysmenorrhea and pain due to vata, oleation with unctuous articles prepared with turpeth, sudation procedure, diet of meat-juices of domestic, wet-land and aquatic creatures, and milk enema prepared

with deca-radices, are indicated. In conditions of prolapse and subluxation of uterus, enema and vaginal douche with the turpeth-oil is recommended.

वस्ता ऋक्षवराहाणां वृत्तं च मधुरं शुभम् ॥११२॥
पूजयित्वा सहायोनिं वधीयान् औषलककैः ।

महायोगेन महायोगेने महायोगेने, ऋषीं
 भद्रं, वराहाणाम् अने वराहनी और मरकती, वना
 नक्षत्रा, मधुरेः च अने मधुर औषधोधी और
 मधुर औषधोसे, शतम् सिद्ध उदेव सिद्ध किया हुआ,
 शतम् धी धी, पूरयित्वा भरने भरकर, क्षौमलककैः
 अणसीना वस्त्रेणा पाशोधी अलसीरकके दुर्घोसे,
 बन्नीयान् आधी देवी ज्येष्ठे वांघ देना चाहिए ॥ ११२ ॥

112-112½. The prolapsed uterus must be filled with the fat of the bear and the hog, and the ghee prepared with the sweet group of drugs, and should be bandaged with a piece of silk cloth.

प्रस्रस्तां सर्षपाऽभ्यञ्ज्य क्षीरस्निग्धां प्रवेश्य च ११३
बन्धीयाद्वेशवारस्य पिण्डेनामूत्रकालतः ।

प्रचस्ताम् प्रचस्त योनिने प्रचस्त योनिने, सर्षपा
 अभ्यज्य श्री लयावी श्री लयाका, शीरस्त्रिणां द्विधी
 स्वेदन करी दुवसे स्वेदनकरके, प्रवेश्य च अहर प्रवेश
 करावी मीतर प्रवेशकाके, वेष्टावारस्य देशचारने। वेष्ट-
 वारका, पिण्डेन (५३२) पिंड रक्तकर, बामुद्रकाकृतः
 भूतकाण सुधी मूत्रकाल तक, बह्नीयात् वक्ष्यथी अधवी
 वक्षसे बांध देवे ॥ ११३३ ॥

113-113½. The sub-luxated uterus should be inuncted with ghee and given sudation with milk. Then it

११२. वसा ऋक्षराजाणां - कुलीरशृङ्गवसा (ब.)

-वसा दक्षवराहाणां (५)

-वराहकुक्ष्यवसा (इ. ध. फ)

११३३ पूरयित्वा-संप्रवेक्ष्य (घ. ङ. च. ञ.)

लङ्कै-नङ्कैः (ब.)

should be replaced in its position and bandaged with the padding of a lump of Vesavara preparation and retained till the urge for micturition is felt.

योनिरोगेषु आदौ वातशमनं कार्यम्—

यच्च वातविकाराणां कर्मोक्तं तच्च कारयेत् ॥११३॥
सर्वव्यापत्सु मतिमान्महायोग्यां विशेषतः ।

नहि वातादृते योनिनारीणां संप्रदुष्यति ॥११४॥
शमयित्वा तमन्यस्य कुर्यादोषस्य मेषजम् ।

वातविकाराणाम् पानरेगोमां वातरेगोमे, यत् च कर्म ते कर्म जो चिन्तित, उक्तम् कहेल्ले छे कही है तत् च तेने पक्ष उसे भी, मतिमान् बुद्धिमान् वेदो बुद्धिमान् वैद्यको, सर्वव्यापत्सु सधणा येनिरेगोमां सब योनिरेगोमे विशेषतः अने पक्ष करीने और विशेष करके, महायोग्याम् भक्षयेनिमां महायोगिने, कारयेत् करवुं कर्मोक्ते करनी चाहिए, हि कर्मोक्ते क्योंकि, वातादृते वत्सु विना वायुके विना, नारीणाम् स्त्रीयोनि जियोकी, योनिः योनि यनि, न संप्रदुष्यति दुष्ट थरी नभी दुष्ट नहीं होती, तम् भःटे तेने इस लिए उसे, शमयित्वा शांत करीने शान्त करके, अन्यस्य भीअ अन्य, दोषस्य दोषनुं दोषही, मेषजम् औषध औषध, कुर्यात् करवुं करनी चाहिए ॥ ११४-११५ ॥

114-115½. In all gynecic disorders and particularly in prolapsed uterus, all the measures indicated in disorders of vata, should be administered. Women are never affected with gynecic disorders except as a result of morbid vata. The vata should therefore be first sedated and the treatment of other humors be undertaken thereafter.

पाण्डुरप्रदरचिकित्सा—

रोहीतकान्मूलककं पाण्डुरेऽसृग्दरे पिबेत् ॥११६॥

११६. रोहीतकान्मूलककं पाण्डुरेऽसृग्दरे पिबेत्—मूलककं तु रोहीतक पाण्डुरे प्रदरे पिबेत् (ब. क.)

जलेनामलकीबीजं कलकं वा ससितामधुम् ।

पाण्डुरे असृग्दरे श्वेत प्रदरमां श्वेत प्रदरमे, रोहीतकात् रोहीतकना रोहीतकके, मूलककम् मूलना कलकमां मूलके कलकमे, आमलकीबीजम् अथवा आमलकीना पीजना अथवा आमलकीके बीजके, कलकम् वा कलकमां कलकमे, ससितामधुम् साकर अने मधु भेगवी शर्करा और शहद मिलाकर, जलेन पाण्डुरे साधे जलके साथ, पिबेत् पीना पिये ॥ ११६ ॥

116-116½. In condition of whitish discharge due to gynecic morbidity, the paste of white cedar should be taken as potion with water, or the paste of the seeds of emblic myrobalans, mixed with sugar and honey, may be taken as potion with water.

मधुनाऽऽमलकाच्चूर्णं रसं वा लेहयेच्च ताम् ॥११७॥
न्यग्रोधत्वक्कषायेण लोध्रकलकं तथा पिबेत् ।

ताम् ते रोगिणीने उस रोगिणीको, मधुना मधु साधे शहदके साथ, आमलकात् आमलकीनां आवलेका, चूर्णम् चूर्णं चूर्ण, रसम् वा अथवा रस अथवा रस, लेहयेत् च यटाउवे चट वे, तथा अथवा अथवा, न्यग्रोधत्वक् वजनी छालना वरगदकी छालके, कषायेण कषायेणी काथसे, लोध्रकलकम् लोध्रकने कलक लोध्रका कलक, पिबेत् पियेउवे पिलावे ॥ ११७ ॥

117-117½. Or, the patient may be given, as linctus, the powder or the juice of emblic myrobalans mixed with honey; or, the patient may take as potion, the decoction of the bark of the banyan tree mixed with the paste of lodh.

११६. आमलकीबीजं कलकं—आमलकात् बीजकलकं (ब.)

११७. लेहयेच्च ताम्—लेहयेत् सिने (य. ब.)

११७. न्यग्रोध....पिबेत्—न्यग्रोधस्य कषायेण लोध्रकलेन वा पिबेत् (ड.)

आस्रावे क्षौमपट्टं वा भावितं तेन धारयेत् ॥११८॥
लुक्षत्वक्चूर्णपिण्डं वा धारयेन्मधुना कृतम् ।

आस्रावे अलु आवर्भा बहुत स्रावमें, तेन तेथी उममे, भावितम् भावित करेखा भावित किये हुए, क्षौमपट्टम् वा क्षौमपत्रने क्षौमवस्त्रको, धारयेत् धारण करे धारण करे, मधुना अथवा मधुनी अथवा शहदसे, कृतम् करेखा किये हुए, लुक्षत्वक्- पीपरनी छालना पाकरकी छालके, चूर्णपिण्डम् चूर्णना पिंडाने चूर्णके पिंडको, धारयेत् धारण करे धारण करे ॥ ११८३ ॥

118-118½. In case of excessive discharge, the silk cloth soaked in the aforesaid decoction may be kept in the vagina. Or the powder of yellow barked fig. made into a lump with honey, may be kept in the vagina.

योऽन्या स्नेहाक्तया लोघ्रप्रियङ्गुमधुकस्य वा ॥११९॥
धार्या मधुयुता वर्तिः कषायाणां च सर्वशः ।

स्नेहाक्तया अथवा स्नेह लघावीने अथवा स्नेह लगाकर, योऽन्या योनिभां योनिमें, मधुयुता मधुनी अथवा शहदसे बनाई हुई, लोघ्र-लोघ्र लोघ्र, प्रियङ्गु-धडिला प्रियङ्गु, मधुकस्य अथवा मधुनी और मधु-हठीकी, कषायाणाम् च अथवा कषायवृक्षोनी एवं कषाय वृक्षोकी, वर्तिः वा वर्ति वर्ति, सर्वशः सर्व प्रकारकी सब प्रकारसे, धार्या धारण करनी धारण करनी चाहिए ॥ ११९३ ॥

119-119½. After lubricating it with unctuous substance, the lump of lodh, perfumed cherry and liquorice may be inserted; or, the medicated bougie made of all the drugs of the astringent group mixed with honey may also be inserted in the vagina.

योनिरोगेष्वप्यस्त्री चिकित्सा—

सावच्छेदार्थमभ्यर्का धूपयेद्वा घृताप्लुतैः ॥१२०॥
सरलागुग्गुलुयवैः सतैलकटुमस्त्यकैः ।

सावच्छेदार्थम् अथवा रोडवा भाटे सावको रोडके लिए अभ्यर्का ये दिने स्नेह लघावीने योनिमें स्नेह लगाकर, सैल- तेलप्रदित तैलमदित, कटुमस्त्यकः शङ्खरी पाछडीके शङ्खरी मछीयों, घृताप्लुतः अथवा घी में घृतेयों या घृ-मिश्रित, सरला- सरल, गुग्गुलु- गुग्गुलु गूल, यवै अथवा जवना यूरुपी और जवके चूर्णों, धारयेत् धूपने कटु घृतन करना चाहिए ॥ १२०३ ॥

120-120½. Or for checking the discharge the vagina should be lubricated with oil and fumigated with deodar, gum guggul and barley soaked in ghee or with dry fish soaked in oil.

कासीसं त्रिफला कांक्षी समन्नाऽऽम्रास्थि घातकी ॥
पैच्छिल्ये क्षौद्रसंयुक्तचूर्णो वैशद्यकारकः ।

पैच्छिल्ये पैच्छिल्ये विच्छिलनामें, कासीसम् छीराकसी कासीस, त्रिफला त्रिफला त्रिफला, कांक्षी इतडी फिटकरी, समन्ना मछी मछी, आम्रास्थि आंआनी गोदली भावकी गुठनी, घातकी अथवा घात-डीनां दूध और भावके फूल, चूर्णः क्षौद्र- चूर्ण इतका चूर्ण, क्षौद्रसंयुक्तः मधु साथे शहदके साथ, वैशद्यकारकः विशदता करना छे विशदताकारक है ॥ १२१३ ॥

121-121½. The powder of green virol, the three myrobalans, alum, sensitive plant, margo stone and fulsee flower mixed with honey and applied, is curative of the slimy condition of the vagina

योनिरोगेषु पलाशविक्रमः—

पलाशसर्जजम्बूवक्समन्नामोचघातकीः ॥१२२॥
सपिच्छिलापरिक्षिप्तास्तम्भनः कटक इष्यते ।

पलाश- पालाश डोक, सर्ज- रानी राल, जम्बूवक् अथवा जम्बूनी छाल और जामुनकी छाल समन्ना रीसाभली काजवती, मोच- मोचरस मोचरस, घातकीः

१२१. समन्नाऽऽम्रास्थि-सावच्छेदार्थम् (४)

तथा धानडीनीं कृत्वा तथा घायके फूल, कल्कः श्रीश्रीने।
उदकं इनका कल्क, सविच्छिन्ना पिच्छिल पिच्छिल, परि-
क्षिप्त्वा तेभ्यः परिक्षिप्तं योनिभां एवं परिक्षिप्तं योनिमें,
स्त्रम्भनः स्तम्भन भाटे स्त्रम्भनके लिए, इष्यते ४४ छे
इष्ट है ॥ १२२३ ॥

122-122½. In the slimy and softened condition of the vagina, the paste made of the bark of palas, sal and jambhool, indian madder, plantain and fulsee flowers, which is astringent in action, is indicated.

स्तम्भयोन्याश्चिकित्सा—

स्तम्भानां कर्कशानां च कार्यं मार्दवकारकम् ॥१२३॥
धारयेद्वेशवारं वा पायसं कुशरां तथा ।

स्तम्भानाम् स्तम्भ, कर्कशानाम् च अने
उदकं श्रीश्रीनेभां और कर्कश योनियोंमें, मार्दवकारकम्
मृदुर्ध्मं मृदुर्ध्म, कार्यम् करणुं ओष्ठो करना चाहिए,
वेशवारम् अथवा वेशवार अथवा वेशवार, पायसम्
पायस पायस, तथा कुशरां केशरीने या कुशराको,
धारयेत् धारय करनी चाहिए ॥ १२३ ॥

123-123½. In conditions where the vagina has stiffened and has become rough, the keeping in the vagina of Vesavara pudding or milk-pudding or kedgeree, is inductive of softness in the vagina.

योनिदौर्गन्ध्यचिकित्सा—

दुर्गन्धानां कषायः स्यात्तौवरः कल्क एव वा ॥ १२४॥
चूर्णं वा सर्वगन्धानां पूतिगन्धापकर्षणम् ।

तौवरः तुवरकेना तुवरका, कषायः कषाय कषाय,
कल्कः एव वा अथवा उदकं अथवा कल्क, सर्वगन्धानाम्
वा अथवा सर्वं गन्धऔषधिश्रीतुं अथवा सर्व
गन्धऔषधियोंका, चूर्णम् चूर्णं चूर्ण, दुर्गन्धानाम् दुर्गन्धि
योनिश्रीनी दुर्गन्धी योनियोंकी, पूतिगन्ध- भराग गंधने।

१२४. तौवरः—तैलं वा (व. ब. फ.)

पूतिगन्धको, अपकर्षणम् नाश करे छे नष्ट करता
है ॥ १२४ ॥

124-124½. In a condition of foul smell in the vagina or vaginal stink, the decoction or the paste of white mangrove-seeds, or the powder of all the aromatic drugs, acts as a deodorant.

एवं योनिषु शुद्धासु गर्भं विन्दन्ति योषितः ॥१२५॥
अदुष्टे प्राकृते बीजे जीवोपक्रमणे सति ।

एवम् श्री प्रभाषे इस प्रकार, योनिषु योनिश्री
योनियोंके, शुद्धासु शुद्ध अर्थात् शुद्ध होने पर, प्राकृते
स्वाभाविक शुद्धाश्री युक्ता प्राकृत, अदुष्टे बीजे अने
अदुष्ट श्रीश्रीभां और अदुष्ट बीजमें, जीवोपक्रमणे सति
शुच्युं संक्रमण अर्थात् जीवका संक्रमण होने पर, योषितः
श्रीश्री जियां, गर्भम् गर्भं गर्भ, विन्दन्ति धारय करे
छे धारण करती हैं ॥ १२५ ॥

125-125½. A woman, whose gynecic organs have been purified by these measures will be able to conceive if the seed be unimpaired and possessed of its natural qualities and if all the conditions for fertilization, such as entry of the soul, be present.

पञ्चकर्मविशुद्धस्य पुरुषस्यापि चेन्द्रियम् ॥१२६॥
परीक्ष्य वर्णदोषाणां दुष्टं तद्गैरुपाचरेत् ।

पञ्चकर्म- पंचकर्मश्री पञ्चकर्मसे, विशुद्धस्य शुद्ध
करेवा शुद्ध किये हुए, पुरुषस्य च अपि पुरुषना पुरुषके,
इन्द्रियम् शुक्ली शुक्ली, दोषाणाम् दोषानां दोषोंके,
वर्णः वर्णोद्वारा वर्णद्वारा, परीक्ष्य परीक्षा करीने
परीक्षा करके, दुष्टम् दोषवाणुं दोष तो तेने दुष्ट होने
पर उसका, तद्गैः ते दोषने नाश करना श्री औषधिश्री
उन दोषके नाशक औषधोंसे, उपाचरेत् उपचार करेवा
ओष्ठो उपचार करना चाहिए ॥ १२६ ॥

126-126½. The semen of a man that has been purified by the pentad

१२६. जीवोपक्रमणे—गर्भापक्रमणे (द.)

of purificatory measures should be tested by its color; and whatever humoral impairment is seen therein should be rectified by suitable curative measures.

भवन्ति चात्र—

सलिङ्गा व्यापदो योनेः सनिदानचिकित्सिताः १२७
उक्ता विस्तरतः सम्यङ्मुनिना तत्त्वदर्शिना ।

अत्र च आ विषयमां इस विषयमें, भवन्ति श्लो३३
छे ३ श्लोक हैं कि, तत्त्वदर्शिना तत्त्वदर्शिं तत्त्वदर्शी,
मुनिना मुनिं मुनिने, सलिङ्गाः वक्ष्यन् लक्षण, सनिदान-
निदान निदान, चिकित्सिताः अने चिकित्सासंहिता
और चिकित्सासहित, योनेः योनिना योनिने, व्यापदः
रोगो रोगों, विस्तरतः विस्तारं विस्तारपूर्वक, सम्यक्
सारी रीति सम्यक् प्रकारसे, उक्ताः उक्ता छे कह दिये
हैं ॥१२७३॥

Here are verses again—

127-127½. The gynecic disorders,
have been described along with their
signs and symptoms, etiology and
treatment in extenso, by the great sage
endowed with spiritual insight."

शुक्रदोषादिविषये आत्रेयं प्रत्यग्विवेशस्य प्रश्नाः—

पुनरेवाग्निवेशस्तु पप्रच्छ भिषजां वरम् ॥१२८॥

आत्रेयमुपसङ्गम्य शुक्रदोषास्त्वयाऽनघ ।

रोगाध्याये समुद्दिष्टा ह्यष्टौ पुंसामशेषतः ॥१२८॥

तेषां हेतुं भिषक्श्रेष्ठ ! दुष्टादुष्टस्य चाकृत्स्निम् ।

चिकित्सितं च कात्स्न्येन क्लैब्यं यच्च चतुर्विधम् १३०

उपद्रवेषु योनीनां प्रदरो यश्च कीर्तितः ।

तेषां निदानं लिङ्गं च चिकित्सां चैव तत्त्वतः ॥१३१॥

समासव्यासमेदेन प्रब्रूहि भिषजांवर ! ।

१२७½. मुनिना तत्त्वदर्शिना—मुनिभिरुत्त्वदर्शिभिः (य.)

१३ ½ मेदेन—योगेन (ब.)

१३ प्रब्रूहि—ब्रूहि नो (य. ब.)

१३ १३ —तच्च ब्रूहि (क.)

अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने, भिषजाम् वरम्
वैद्यश्रेष्ठ वैद्यश्रेष्ठ, आत्रेयम् आत्रेयनी आत्रेयके,
उपसङ्गम्य पास आत्रेयने पास जा कर, पुनः पुन
द्वितीयो फिर, पप्रच्छ पूछ्युं पूछा, अनघ हे निष्पाप
हे निष्पाप, भिषक्श्रेष्ठ हे वैद्यश्रेष्ठ हे वैद्यश्रेष्ठ, भिष-
जाम् वर हे वैद्यवर हे वैद्यवर, त्वया आपे आपने,
रोगाध्याये अष्टोदरीय अध्यायमां अष्टोदरीय अध्यायमें,
पुंसाम् पुंसानां पुंसोंके, अष्टौ आठ आठ, शुक्रदोषाः
शुक्रदोष शुक्रदोष, समुद्दिष्टाः अतः अतः वतलाये हैं,
अशेषतः संपूर्णतया संपूर्णतया, तेषाम् तेषानां उनके,
हेतुं हेतु कारण, दुष्टादुष्टस्य दुष्ट अने अदुष्ट वीर्यनां
दुष्ट और अदुष्ट वीर्यके, चाकृत्स्निम् वक्ष्यन् लक्षण,
कात्स्न्येन च अने संपूर्ण और संपूर्ण, चिकित्सितम्
चिकित्सा चिकित्सा, यच्च च ये जो, चतुर्विधम् चार
प्रकारकी चार प्रकारकी क्लैब्यम् नपुंसकता नपुंसकता,
योनीनाम् तथा योनिरेयोनीनां तथा योनिरोगोंके, उपद्र-
वेषु उपद्रवेषु उपद्रवोंमें, यः च ये जो, प्रदरः प्रदर
प्रदर, प्रकीर्तितः उल्लेख छे कहा गया है, तेषाम् तेषानां
उनके, निदानम् निदान निदान, लिङ्गं वक्ष्यन् लक्षण,
चिकित्साम् च अने चिकित्साने और चिकित्साको,
समास-संक्षेप संक्षेप, व्यासमेदेन अने निस्तारना
श्लो३३ और विस्तारमेदसे, तत्त्वतः यथार्थ रीति यथार्थ
रीतिसे, प्रब्रूहि उल्लेख कहिये ॥ १२८-१३१॥

128-131½. Agnivesa, again approa-
ching Atreya the foremost of physi-
cians, said, "Describe, O, sinless one,
and the best of physicians! the seminal
disorders affecting men which have
been enumerated as eight in the
chapter on Nomenclature of diseases
(chapter XIX Sutra); now, describe O,
best of physicians! these disorders with
their causes, the characteristics of heal-
thy and morbid conditions, and their
treatment in full detail. Describe also
impotency which is of four types as
well as the etiology, symptoms and

the lines of treatment of the complications of gynecic disorders in which colporrhea has been mentioned as one. Describe them in brief and in extenso too, O, best among physicians !”

तस्मै शुश्रूषमाणाय प्रोवाच मुनिपुङ्गवः ॥१३२॥

मुनिपुङ्गवः मुनिवरे मुनिवरे, शुश्रूषमाणाय साध-
नान्दी ७२७वाशा मुनेकी इच्छावाने, तस्मै तेने
उसको, प्रोवाच आ उपदेश क्यो यह उपदेश
किया ॥१३२॥

132. To the disciple who inquired thus, the best among sages replied and said:

दृष्टस्य शुक्रस्यार्वाजत्वम्—

बीजं यस्माद्व्यावाये तु हर्षयोनिस्समुत्थितम् ।
शुकं पौरुषमित्युक्तं तस्माद्वक्ष्यामि तच्छृणु ॥१३३॥

व्यावाये मैथुनभां मैथुनमें, हर्षयोनि- हर्षने ३२छे
हर्षके कारण, समुत्थितम् उत्पन्न अथेव उत्पन्न हुआ,
पौरुषम् शुक्रम् पुत्रम् वीर्यं पुरुषका शुक्र, यस्मात्
ने ३२छेभां जिस कारणसे, बीजम् इति भीज बीज,
उक्तम् उक्तेय छे कहता है, तस्मात् ते वह, वक्ष्यामि
३३ छे कहता हूं, तत् ते उसे, शृणु सांभलो
सुनो ॥ १३३ ॥

133. Seminal secretion in man is born of the excitement due to the contact with female genital organ during sexual congress and acts as the fertilising agent. Listen as I now describe its morbid conditions.

यथा बीजमकालाम्बुकुमिकीटाग्निदूषितम् ।
न विरोहति संदुष्टं तथा शुकं शरीरिणाम् ॥१३४॥

यथा ने प्रकारे जिस प्रकार, अकालाम्बु- अकाल
वर्षा अकाल वर्षा, कुमि- कुमि कुमि, कीट- कीट कीट,

अग्नि- अग्ने अग्निशी और अग्निसे, दूषितम् दूषित अथेव
दूषित हुआ, बीजम् भीज बीज, न विरोहति अ- कुरने
उत्पन्न करतुं नहीं अंकुरको उत्पन्न नहीं करता, तथा
तेवी रीति उसी प्रकार, शरीरिणाम् पुत्रोत्पत्तिं पुरुषका,
संदुष्टम् दूष्ट दूषित, शुक्रम् वीर्य अर्धने उत्पन्न करतुं
नहीं वीर्य गर्भको उत्पन्न नहीं करता ॥ १३४ ॥

134. As the seed, which is impaired by untimely watering or unseasonal rains or by parasites, insects and fire, does not grow, similar is the case with the vitiated semen in man.

शुकदुष्टेर्निदानं संप्राप्तिश्च—

अतिव्यावायाद्व्यायामादसात्म्यानां च सेवनात् ।
अकाले वाऽप्ययोनौ वा मैथुनं न च गच्छतः १३५
रूक्षतित्कषयातिलवणाम्लोष्णसेवनात् ।
नारीणामरसज्ञानां गमनाज्जरया तथा ॥१३६॥
चिन्ताशोकाद्विस्मम्भाच्छस्त्रक्षाराग्निविभ्रमात् ।
भयात्क्रोधादभीचाराद्याधिभिः कर्षितस्य च ॥१३७॥
वेगाघातात् क्षताच्चापि घातूनां संप्रदूषणात् ।
दोषाः पृथक् सप्तस्ता वा प्राप्य रेतोवहाः सिराः १३८
शुकं संदूषयन्त्याशु

अतिव्यावायात् अतिमैथुनशी अतिमैथुनसे, व्या-
यामात् व्यायामशी व्यायामसे, असात्म्यानाम् च अने
असात्म्याना और असात्म्यके, सेवनात् सेवनशी सेवनसे,
अकाले वा अपि अकालमें, अयोनौ वा अथवा
अथेनिभां अथवा अयोनिमें, मैथुनम् मैथुन करवाशी
मैथुन करनेसे, न च गच्छतः निश्चिदुल मैथुन न करवाशी
बिलकुल मैथुन न करनेसे, रूक्ष- रूक्ष रूक्ष, तित्क- तित्क
तित्क, कषाय- कषाय कषाय, अति- अत्यंत अत्यन्त,

१३५. अरमज्ञानां-अरसज्ञानात् (क. व. ष. फ.)

.. गमनात्-संज्ञानात् (व. ष. क.)

१३७. शस्त्रक्षाराग्निविभ्रमात्-शस्त्रक्षाराग्निभिस्तथा (फ.)

.. अभीचारात्-अतीचारात् (व. ष.)

.. -अभीघातात् (व.)

लवण- क्षवसु लवण, अम्ल- अम्ल अम्ल, उष्ण- तथा गरम तथा गरम, सेवनात् पदार्थोना सेवनात्। द्रव्योंके सेवनसे, जरसज्ज्ञानाम् अरसिक अरसिक, नारीणाम् स्त्रीणां साथे स्त्रियोंके साथ, गमनात् गमन करनेसे, तथा जरया वृद्ध अवस्थाथी वृद्धावस्थासे, चिन्ता- चिन्ताथी चिन्तासे, शोकात् शोकथी शोकसे, अविभ्रममात् अविभ्रमसथी अविभ्रमसे, शस्त्र- शस्त्र साध, क्षार- क्षार क्षार, अग्नि- अग्ने अग्निधर्मा और अग्निकर्मके, विभ्रमात् अनुचिन्ता भ्रमेणथी अनुचित प्रयोगसे, मयात् भयथी भयसे, क्रोधान् क्रोधथी क्रोधसे, असीचारात् अभिचारथी अभिचारसे, व्याधिभिः रोगैर्ने बीधे रोगोंके कारण, कश्चित्स्म च कश्चित् भयेली कृशताथी उत्पन्न हुई कृशतासे, वेगाधातान् वेगैर्ने रोकवाथी वेगोंको रोकनेसे, क्षतात् क्षतथी क्षयसे, घातानाम् अने घातुओंना और घातुओंके, संप्रदूषणात् च अपि दूषित तथाथी दूषित होनेसे, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, समस्ताः वा अथवा अथवा अथवा सभी, दोषाः दोष दोष, रेतोवहाः शुक्रवाही शुक्रवाही, वमनीः नाडीओभां नाड़ियोंमें, प्राप्य अर्धने जाकर, शुक्रं शुक्रने शुक्रको, आशु अक्षदी शीघ्र, संदूषयन्ति दूषित करे छे दूषित करते हैं ॥ १३५-१३८ ॥

either singly or collectively; and reaching the seminal vessels soon, they vitiate the semen excessively.

वातदूषितशुकस्य लक्षणम्—

लिह, न कवपते समर्थं यत् नथी असमर्थ होता है ॥१४०३॥

140-140½. Owing to morbid vata, the semen becomes frothy, thin, ununctuous and scanty, and discharges with difficulty, suffers vitiation and precludes conception.

पित्तदूषितशुक्रस्य लक्षणम्—

सनीलमयवा पीतमस्युष्णं पूतिगन्धि च ॥१४१॥
दहल्लिङ्गं विनिर्याति शुक्रं पित्तेन दूषितम् ।

पित्तेन पित्तं पित्ते, दूषितम् दूषित, शुक्रम् शुक्रं शुक्र, सनीलम् कंठिकं नीलं कुल नीला, जयवा अथवा अथवा, पीतम् पीतं पीला, अस्युष्णम् अत्यन्त गरम अत्यन्त गरम, पूतिगन्धि च अने अराम अन्धवाणुं और पूतिगन्धवाला, लिङ्गम् अने शिशुर्मा और सिन्नमें, दहत् च दह करतुं जलन करता हुआ, विनिर्याति अद्भार नीकले से बाहर निकलता है ॥१४१३॥

141-141½. The semen, vitiated by pitta, is of bluish or yellowish tinge is very hot, putrid in smell, and causes burning in the phallus while it is being discharged.

श्लेष्मदूषितशुक्रस्य लक्षणम्—

श्लेष्मणा बद्धमार्गं तु भवत्यत्यर्थपिच्छिलम् ॥१४२॥

श्लेष्मणा तु अने कथी और कफसे, बद्धमार्गम् रोकथेला मार्गवाणुं नीय रके हुए मार्गवाला वीर्य, अत्यर्थ-अत्यन्त अत्यन्त, पिच्छिलम् पिच्छिल, बधति अथ से होता है ॥१४२॥

142. When the seminal passage is obstructed by kapha, the semen becomes excessively viscid.

१४१. अत्युष्णं-मलिनं (क.)

१४२. बद्ध-बद्ध (ब.)

रुधिरान्वितशुक्रस्य लक्षणम्—

स्त्रीणामत्यर्थगमनादभिघातात् क्षतादपि ।

शुक्रं प्रवर्तते जन्तोः प्रायेण रुधिरान्वयम् ॥१४३॥

स्त्रीणाम् स्त्रीणां साथे स्त्रियोंके साथ, अत्यर्थ-अत्यन्त अत्यन्त, गमनात् समागम करवाथी समागम करनेसे, अभिघातात् अभिघातथी अभिघातसे, क्षतात् अपि अने क्षतथी पक्षु और क्षतसे भी, जन्तोः मनुष्यतुं मनुष्यका, शुक्रम् शुक्रं शुक्र, प्रायेण धलुं करीने बहुधा, रुधिरान्वयम् रक्तमिश्रित रक्तमिश्रित, प्रवर्तते प्रवर्तते से प्रवृत्त होता है ॥१४३॥

143. Owing to excessive sexual indulgence or to injury or ulcerations, the semen is discharged mixed generally with blood.

अवशादिनः शुक्रस्य लक्षणम्—

वेगसंधारणाच्छुक्रं वायुना विहतं पथि ।

कृच्छ्रेण याति ग्रथितमवसादि तथाऽऽष्टमम् १४४
इति दोषाः समाख्याताः शुक्रस्याष्टौ सलक्षणाः ।

तथा तथा तथा, वेगसंधारणात् वेगने रोकथेला वेगको रोकनेसे, वायुना वायुथी वायुसे, पथि मार्गमा मार्गमें, विहतम् रोकथेलुं अवरोध हुआ, शुक्रम् शुक्रं वीर्य, ग्रथितम् गंठार्थ ग्रथित होकर, कृच्छ्रेण मुश्केदीथी मुश्केदीसे, याति अद्भार आवे से बाहर निकलता है, अवसाम् अवसादि आ वीर्य अवसादी नामना आठमा अद्भारतुं से यह वीर्य अवसादी नामके आठवें प्रकारका है, इति आ ये, शुक्रस्य शुक्रना शुक्रके, अष्टौ आठ आठ, दोषाः दोषा दोष, सलक्षणाः लक्षणसहित लक्षणसमेत, समाख्याताः कथा से कहे गये हैं ॥१४४३॥

144-144½. Owing to the suppression of natural urges, the semen being obstructed by vata in its course becomes clotted and is discharged with difficulty; it sinks when put in water. This is the eighth kind of

१४३. क्षतादपि-क्षतादपि (क.)

morbidity. Thus have been described the eight kinds of seminal disorders with their characteristic signs.

शुद्धस्य शुक्रस्य लक्षणम्—

स्निग्धं घनं पिच्छिलं च भक्षुरं चाविदाहि च ॥१४५॥
रेतः शुद्धं विजानीयाच्छेनं स्फटिकनन्निभम् ।

स्निग्धम् रिनः स्निग्ध, घनम् घन, घन, पिच्छि-
लम् पिच्छिल, पिच्छिल, भक्षुरम् भक्षुर, भक्षुर, अविदाहि
च अने अविदाही और अवेदाही, शेनम् शेनः
स्फेद, स्फटिक-सन्निभम् च अने स्फटिक समान और
स्फटिकके समान, रेतः शुद्धे शुक्रको, शुद्धम् शुद्ध शुद्ध,
विजानीयात् अलुप्तुं ओष्ठे जानना चाहिए ॥१४५॥

145-145½. That should be known as pure or normal semen, which is viscid, dense, slimy, sweet, non-irritant and whitish, and transparent like a crystal in appearance.

शुक्रदोषाणां चिकित्सा—

वाजीकरणयोगैस्तेरुपयोगसुखं हि तैः ॥१४६॥

रक्तपित्तहरैर्योगैर्योनिव्यापदिकैस्तथा ।

दुष्टं यदा भवेच्छुक्रं तदा तत् समुपाचरेत् ॥१४७॥

यदा न्यारे जब, शुक्रम् शुक्रं शुक्र, दुष्टम् दुष्ट
दुष्ट, भवेत् थाय होवे तदा त्वारे तव, तत् तेनी
उसकी, तैः ते ते उन उन, उपयोग-सुखैः उपयोगद्वारा
आरोग्य आपनारा उपयोगद्वारा आरोग्य देनेवाले,
हितैः अने हितकर और हितकर, वाजीकरणयोगैः-
वाजीकरण योगोंसे, रक्तपित्तहरैः रक्त-
पित्तहर योनिव्यापदिकैः योनिव्यापदिकोंसे तथा तथा तथा,
योनिव्यापदिकैः योनिव्यापदिकोंसे नाश करनेवाले योनिव्याप-
दिकोंसे नाशक योगोंसे, समुपाचरेत् उपचिकित्सा करनी
ओष्ठे चिकित्सा करनी चाहिए ॥१४६-१४७॥

१४५. चाविदाहि च-वारिदाहि च (फ)

१४५½. शेनं-शुद्धं (घ.)

१४७. शुक्रं-रेतः (घ. ड.)

146-147. When the semen gets vitiated, it should be treated with the virilific recipes which are pleasant to take and beneficial combined with the remedies indicated in hemothermia and gynecic complications.

घृतं च जीवनीयं यक्ष्यन्वाश एव च :

गिरिजस्य प्रयोगश्च रेतोदोषानपोहति ॥१४८॥

यक्ष जीवनीयं घृतम् ये शुक्लीय घृत के ते
जो जीवनीय घृत है वह, यक्ष्यन्वाशः च एव यक्ष्यन्-
प्रश्न यक्ष्यन्वाश, गिरिजस्य अने शिवजीवनीय और
शिवजीवनीय, प्रयोगः च प्रयोग प्रयोग, रेतोदोषान्
शुद्धेयान् शुक्रदोषोंको, अपोहति दूर करे छे दूर करते
हैं ॥१४८॥

148. The life-promoter ghee and the linctus named Chyavana-prasa and the course of mineral pitch, remove the seminal morbidity.

वातान्विते हिताः शुके निरुहाः सानुवासनाः ।

वातान्विते वायुयुक्त वातयुक्त, शुके शुक्रभां शुक्रमे,
सानुवासनाः अनुवासनसहित अनुवासनके साथ,
निरुहाः निरुद्ध अस्तिथी निरुद्ध नस्तिथी, हिताः हित-
कर छे हितकर हैं ॥१४८॥

148½. When the semen is vitiated by vata, evacuative and unctuous ene-
mata are beneficial.

अभयामलकीयं च पैत्ते शस्तं रसायनम् ॥१४९॥

पैत्ते पित्तभी दूषित शुक्रभां पित्ते दूषित शुक्रमे,
अभयामलकीयम् अभयामलकीय अभयामलकीय, रसा-
यनम् रसायन रसायन, शस्तं प्रशस्त छे प्रशस्त है
॥१४९॥

१४९. अभयामलकीयं-आभयामलकीयं (द. घ. क.)

रसायनम्-विरिजस्य (घ)

149. And if it is vitiated by pitta, the compound vitalizing elixir of chebulic and emblic myrobalans is recommended.

માગધ્યમૃતલોહાનાં ત્રિફલાયા રસાયનમ્ ।
કફોત્થિતં શુક્રદોષં હન્યાદ્મહાતકસ્ય ચ ॥૧૫૦॥

માગધી- પીપરતું રસાયન વિપ્પલીકા રસાયન, અમૃત-
આમલકીતું રસાયન આમલકીકા રસાયન, લોહાનામ્
લોહતું રસાયન લોહકા રસાયન, ત્રિફલાયાઃ ત્રિફળાતું
રસાયન ત્રિફલાકા રસાયન, મહાતકસ્ય ચ અને બિલા-
માતું બીર ભિલાવેકા, રસાયનમ્ રસાયન રસાયન, કફો-
ત્થિતમ્ કફજન્ય, શુક્રદોષમ્ શુક્રદોષને શુક્ર-
દોષકો, હન્યાદ્ હણે છે નષ્ટ કરતે હૈ ॥ ૧૫૦ ॥

150. If the vitiation of semen is by kapha, then the course of vitalizing elixir of long pepper, guduch, iron or the three myrobalans, or that of the marking nut (Chapter I Chikitsa), removes the morbidity.

યદન્યઘાતુસંસૃષ્ટં શુક્રં તદ્વીક્ષ્ય યુક્તિઃ ।
યથાદોષં પ્રયુજીત દોષઘાતુભિષગ્જિતમ્ ॥૧૫૧॥

યદ શુક્રમ્ ને શુક્રં જો શુક્ર, અન્યઘાતુ- બીજ
ઘાતુથી અન્ય ઘાતુને, સંસૃષ્ટમ્ સંસૃષ્ટ હોય તે સંસૃષ્ટ
હોને પર, તદ્ વીક્ષ્ય તેને બોધને ઉસકો દેસકર, યુક્તિઃ
યુક્તિથી યુક્તિ, યથાદોષમ્ દોષ અનુસાર દોષાનુસાર,
દોષઘાતુ- દોષ અને ઘાતુ બન્નેના દોષઘાતુ દોષઘાતુ,
ભિષગ્જિતમ્ ઔષધને ઔષધકા, પ્રયુજીત પ્રયોગ
કરવે પ્રયોગ કરનાં જાણે ॥ ૧૫૧ ॥

151. If the semen be combined with any other body-element, the proper corrective for the morbid element should be combined and given after examining systematically the nature of the morbidity.

૧૫૧. તદ્વીક્ષ્ય યુક્તિઃ-વીક્ષ્ય મિષક્ ક્રિયાં (ક.)

સર્પિઃ પચો રસાઃ શાલિયંવગોધૂમપષ્ટિકાઃ ।
શસ્તાઃ શુક્રદોષેષુ વસ્તિકર્મ વિશેષતઃ ॥૧૫૨॥
ઇત્યષ્ટશુક્રદોષાણાં મુનિનોક્તં ચિકિત્સિતમ્ ।

શુક્રદોષેષુ શુક્રદોષોમાં શુક્રદોષોમાં, સર્પિઃ શી સૃત,
પચઃ પચે પચ, રસાઃ રસાઃ નાંસરસ નાંસરસ, શાલિઃ
શાલિ શાલિ, વગ- વગ જો, ગોધૂમ- ગોધૂમ, પષ્ટિકાઃ
પષ્ટિકા યોગી સાંઠી જાવલ, વિશેષતઃ અને ખાસ કરીને
ખાસ કરકે, વસ્તિકર્મ વસ્તિકર્મ વસ્તિકર્મ,
શસ્તાઃ પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત હૈ, ઇતિ આ પ્રમાણે
આ પ્રકાર, મુનિના મુનિએ મુનિને, અષ્ટ અષ્ટ આઠ,
શુક્ર- દોષાણામ્ શુક્રદોષોની શુક્રદોષોની, ચિકિત્સિતમ્
ચિકિત્સા ચિકિત્સા, ઉક્તમ્ કહી છે કહી હૈ ॥ ૧૫૨ ॥

152-153. Ghee, milk, meat-juices, sali rice, barley, wheat and shashtika rice are beneficial in vitiated condition of the semen, and enemata are specially indicated. Thus have been described, by the sage, the treatment of the eight kinds of seminal morbidity.

કૈવલ્યસ્ય નિદાનં સામાન્યલક્ષણં ચ—

રેતોદોષોદ્ધવં કૈવલ્યં યસ્માન્નુષ્ઠયૈવ સિધ્યતિ ॥૧૫૩॥
તતો વક્ષ્યામિ તે સમ્યગ્નિવેશ ! યથાતથમ્ ।

અગ્નિવેશ ! હે અગ્નિવેશ ! હે અગ્નિવેશ !, યસ્માન્ નેથી
જિસ કારણે, રેતોદોષોદ્ધવમ્ શુક્રદોષજન્ય શુક્રદોષ-
જન્ય, કૈવલ્યમ્ નપુંસકતા નપુંસકતા, શુદ્ધયા એવ શુદ્ધિથી
જ શુદ્ધિથી હી, સિધ્યતિ હી થાય છે દૂર થોતી હૈ, તતઃ
તેથી આ પ્રકાર, તે તને તુમકો, યથાતથમ્ યથાથોગ્ય
યથાથોગ્ય, સમ્યક્ સારી રીતે અચ્છી તરફે, વક્ષ્યામિ
કહીશ કહુંગા ॥ ૧૫૩ ॥

153 153. If impotency is caused by seminal morbidity, it gets cured by the purification of the semen. Henceforth, O, Agnivesa ! I shall fully describe systematically the subject of impotency.

बीजध्वजोपघाताभ्यां जरया शुक्रसंक्षयात् ॥१५३॥
क्लेश्यं संपद्यते तस्य शृणु सामान्यलक्षणम् ।

बीज- शुक्र शुक्र, ध्वज- अने शिशना और शिशके,
उपघाताभ्याम् दोषेऽथी दोषेसे, जरया व्रक्षपस्थाथी वृद्धा-
वस्थासे, शुक्र- अने बीर्भनी और वीर्बकी, संक्षयात्
क्षीयताथी क्षीयतासे, क्लेश्यम् नपुंसकता नपुंसकता, संप-
द्यते प्राप्त थाय से प्राप्त होती है, तस्य तेषां उक्तानां,
सामान्य- सामान्य सामान्य, लक्षणम् लक्षणम् लक्षणम्,
शृणु सभणो सुनो ॥१५४॥

154-154½. Impotency results from seminal morbidity, the disorders of the phallus, old age and loss of semen. Now listen to an account of its general symptoms.

सङ्कल्पप्रवणो नित्यं प्रियां वदन्मपि स्त्रियम् ॥१५५॥
न याति लिङ्गशैथिल्यात् कदाचिद्याति वा यदि ।
आसार्तः स्निग्धगात्रश्च मोघसङ्कल्पचेष्टितः ॥१५६॥
म्लानशिशश्च निर्वीजः स्यादेतत् क्लेश्यलक्षणम् ।
सामान्यलक्षणं ह्येतद्विस्तरेण प्रवक्ष्यते ॥१५७॥

नित्यम् शैथिल्यं सदा, सङ्कल्प- संकल्प, संकल्पसे,
प्रवणः तत्पर, तत्पर, लिङ्गशैथिल्यात् शिथिलतासे,
शिशु लिंगकी शिथिलताके कारण, प्रियाम् प्रिय प्रिय,
वक्ष्याम् अने वक्ष्य और वक्ष्य, स्त्रियम् अपि आ विषे
पक्षु स्त्रीमें भी, न याति गमन करेता नभी गमन
नहीं करता, यदि वा अथवा तो अथवा तो, कदाचित्
कदाचित् कदाचित्, याति गमन करे से गमन करता है,
आसार्तः तो आसार्त से तो आसार्तसे होता है, स्निग्ध-
गात्रः च शरीरमां पसीने छूटे से शरीरमें पसीना
छूटता है, मोघसङ्कल्पचेष्टितः तेनां येष्टा अने संकल्प
व्यर्थ अथ से उसके संकल्प और चेष्टा विफल होते हैं,
म्लानशिशः शिशु शिथिल धर्मा अथ से शिशु शिथिल
हो जाता है, निर्वीजः च अने निर्वीज और निर्वीज,
सात् होय से होता है, एतत् आ यह, क्लेश्यलक्षणम्
नपुंसकतात् लक्षणम् से नपुंसकताका लक्षण है, एतत्

१५७. निर्वीजः-निर्वीजः (ब.)

आ यह, सामान्य- सामान्य सामान्य, लक्षणम् लक्षणम्
लक्षण, विस्तरेण विस्तरेण विस्तरेण, प्रवक्ष्यते कहेनामा
आवे से कहा जाता है ॥ १५५-१५७ ॥

155-157. The following are the characteristics of impotency:—though continually pre-occupied mentally with the sexual thoughts yet the person does not approach the willing partner, or approaches her very rarely if ever. Owing to impaired erective power, he is afflicted with hard breathing, perspiration of the entire body, lack of erection and lack of sperm, and his desire and efforts at mating get frustrated. These are the general symptoms of impotency. They will now be described in detail.

बीजोपघातजं क्लेश्यलक्षणम्—

शीतरूक्षाल्पसंक्लिष्टविरुद्धाजीर्णभोजनात् ।
शोकचिन्ताभयत्रासात् स्त्रीणां चात्यर्थसेवनान् ॥
अभिचाराद्विस्मयाद्द्रसादीनां च संक्षयात् ।
वातादीनां च वैषम्यात्तथैवानशनाच्छ्रमात् ॥१५८॥
नारीणामरसज्ञत्वान् पञ्चकर्मापचारतः ।
बीजोपघाताद्भवति पाण्डुरवर्णः सुदुर्वलः ॥१६०॥
अल्पप्राणोऽरुहर्षश्च प्रमदाद् भवेन्नरः ।
हृत्पाण्डुरोगतमककामलाश्रमपीडितः ॥१६१॥
छर्द्यतीसारशूलार्तः कासज्वरनिपीडितः ।
बीजोपघातजं क्लेश्यं

शीत- शीतल शीतल, रुक्ष- रुक्ष रुक्ष, अल्प- अल्प
शोका, संक्लिष्ट- भक्षिन मलिन, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध,

१५८. शीतरूक्षाल्पसंक्लिष्टविरुद्धाजीर्णभोजनात्-विरुद्धा-

त्यर्थसंक्लिष्टविषादाभयभोजनात् (ब.)

१. विरुद्धाजीर्णभोजनात्-विरुद्धासाध्यभोजनात् (ब.)

२. शीतरूक्ष-पूतिकृष (ब.)

अजीर्ण-मोजनात् अने अलुर्ध्वा भोजनथी और अजीर्णमें भोजन करनेसे, शोक- शोऽ शोक चिन्ता- चिन्ता चिन्ता, मय- मय मय, त्रासात् अने त्रासथी और त्रासे, स्त्रीणाम् च स्त्रीभ्योऽ और स्त्रियोंके, अत्यन्त- अत्यन्त, सेवनात् सेवन करवाथी सेवन करनेसे, अभिचारात् अभिचारथी अभिचारसे, अविस्मृतात् अविस्मृताथी अविस्मृतासे, रसादीनाम् च रस- वजरेना रस आदिके, संक्षयात् अहु क्षय थावाथी बहुत क्षय होनेसे, वातादीनाम् च वायुआदिनी वातादिकी, वैषम्यात् विषमताथी विषमतासे, तथा एव अननानात् अनननथी अनननसे, श्रमात् परिश्रमथी परिश्रमसे, नारीणाम् स्त्रीभ्योऽ स्त्रियोंमें, अरसज्जत्वात् रसज्जता नहीं होवाथी रसज्जता न होनेसे, पञ्चकर्म- पञ्चकर्मना पंचकर्मके, अपचारात् अपचाराथी अपचारसे, बीजोपघातात् अने शुक्रक्षयथी और शुक्रक्षयसे, नरः मनुष्य मनुष्य, पाण्डुरवर्णः पाण्डुरवर्णने पाण्डुरवर्णका सुदुर्बलः अने अतिदुर्बल और अतिदुर्बल, भवति भवति होता है, प्रमदासु अने स्त्रीभ्योऽ स्त्रियोंमें, अल्पप्राणः अल्पप्राणवाणे अल्पवल्युक्त, अल्पहर्षः च तथा अल्प हर्षवाणे तथा अल्प हर्षवाला, भवेत् होय होता है, हृत्- तथा हृदयरोग तथा हृदोग, पाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, तमक- तमक श्वास तमक श्वास, कामला- कामला कामला श्रमपीडितः अने श्रमथी पीडित और श्रमसे पीडित, छर्दि- तेभ्य उच्छटी एत के अतीसार- अतीसार अतीसार, शूलार्तः अने शूल- पीडित और शूलपीडित, कास- तथा उधरस तथा खांसी, ज्वर- अने तापथी और ज्वरसे, निपीडितः पीडित रहे छ पीडित रहता है, बीजोपघातजम् आ शुक्रना उप- धातथी भयेक्षी यह शुक्रक्षयजन्य, क्लेशश्च नपुंसकता छ नपुंसकता है ॥ १५८-१६१ ॥

158-161. As a result of cold, dry, scanty, vitiated and antagonistic diet or pre-digestion meals, owing to grief, anxiety, fear and terror, or due to excessive indulgence in women, loss of nutrient fluid and other body elements, owing to discordance of vata

and other humors, or owing to fasting, fatigue, lack of response in the sexual partner or wrongful effects of the quinary procedures of purification, there occurs vitiation of semen and the person becomes pale of color, very weak, low spirited and of feeble erective power. He gets afflicted with cardiac disorders, anemia, asthma, jaundice, prostration, vomiting, diarrhea and colicky pain, cough and fever. This is the impotency caused by seminal morbidity.

ध्वजभङ्गकृतकैवल्यलक्षणम्—

ध्वजभङ्गकृतं शृणु ॥१६२॥

अत्यम्ललवणक्षारविरुद्धासात्म्यभोजनात् ।
अत्यम्बुपानाद्विषमात् पिष्टान्नगुरुभोजनात् ॥१६३॥
दक्षिणीरानूपमांससेवनाद्याधिकर्षणात् ।
कन्यानां चैव गमनादयोनिगमनादपि ॥१६४॥
दीर्घरोगां चिरोत्सृष्टां तथैव च रजस्वलाम् ।
दुर्गन्धां दुष्टयोनिं च तथैव च परिश्रुताम् ॥१६५॥
ईदृशीं प्रमदां मोहाद्यो गच्छेत् कामहर्षितः ।
चतुष्पदाभिगमनाच्छेफसञ्चाभिघाततः ॥१६६॥
अथावनाद्या मेदूह्य शूखइन्तनखक्षतात् ।
काष्ठप्रहारनिष्पेषाच्छूकानां चातिसेवनात् ॥१६७॥
रेतसश्च प्रतीघाताद्ध्वजभङ्गः प्रवर्तते ।

ध्वजभङ्गकृतम् ध्वजभङ्गजन्यं नपुंसकताने
ध्वजभङ्गजन्य-नपुंसकताको, शृणु सांभवे। सुनो, अति-
अत्यन्त अत्यन्त, अम्ल-अम्ल अम्ल, क्वण- क्षय लवण,
क्षार- क्षार क्षार, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, असात्म्य-
भोजनात् अने असात्म्य भोजनथी और असात्म्य भोजनसे,

१६३. असात्म्य-अजीर्ण (ड.)

१६५. दीर्घरोगां-दीर्घरोगी (ब क.)

परिश्रुताम्-परिश्रुताम् (ब.)

१६६. ईदृशीं-प्रमदां मोहाद्यो गच्छेत्-कामहर्षितः-नरस्य प्रमदां ।

मोहादतिहर्षात् प्रगच्छतः (क.)

अत्यम्बुपानात् घृष्टं पाण्डू पीनाथी बहुत जल पीनेसे, विषमात् विषम विवम, पिष्टान्न-पिष्टान्न पिष्टान्न, गुरु-भोजनात् अने भारे भोजनथी और गुरु भोजनसे, दक्षि-क्षीं दक्ष, क्षीर-क्ष दक्ष, आनूपमांस तथा अनूप मांसना तथा आनूपमांसके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे, व्याधिकर्षणात् व्याधिथी कृश यथाभी व्याधिसे कृश होनेसे, कन्यानाम् च कन्याभिः कन्याओंसे, गमनात् गमन करवाथी गमन करनेसे, अयोनिगमनात् अपि अने अयोनिगमन करवाथी पक्षुः पक्षुभोग थाय छे और अयोनिगमनसे भी ध्वजभंग होता है, दीर्घरोगात् वणी दीर्घरोगिणी पुनः दीर्घरोगिणी, चिरोत्सृष्टाश्च बहु काण्ठी तन्मयेथी चिरस्थकता, तथा एव च रजस्वलाश्च रजस्वला रजस्वला, दुर्गन्धाम् दुर्गन्धवाणी दुर्गन्धवाली, दुष्टयोनिम् च दुष्ट योनिवाणी दुष्ट योनिवाली, तथा एव परिश्रुताम् च अने परिश्रुत योनिवाणी और परिश्रुत योनिवाली, ईदशीम् ऐथी ऐसी, प्रमदाम् प्रमदने बिषे प्रमदासे, कामहर्षितः कामहर्षित कामहर्षित, यः नो जो, मोहात् मोहथी मोहसे, गच्छेत् गमन करे छे तेना पक्षुभोग थाय छे गमन करता है उसका ध्वजभंग होता है, चतुष्पदाभिगमनात् तेभ्यः पशुभमनथी एवं पशुगमनसे, शोफसः च अने बिभर्मा और लिंगमें, अमिघाततः थोड़ा बाधवाथी चोट लगनेसे, मेढूश्च वा अधवा बिभर्मे अथवा लिंगको, अघावनात् न घावाथी न घोनेसे, क्लृप्ताश्च शक्नोन् दन्तः दांत दांत, नखः अथवा नभथी अथवा नखसे, क्षताश्च क्षत अथवाथी घाव होनेसे, काष्ठ-प्रहारः बाइडाना प्रहारथी लकड़ीके प्रहारसे, निष्पेशात् पीसावाथी पीसे जानेसे, शूकानाम् च शूकाना शूकोंके, अतिसेवनात् अत्यन्त सेवनथी अत्यन्त सेवनसे, रेतसः च अने वीर्यना और वीर्यके, प्रतीघातात् प्रतिघातभा प्रतिघातसे, ध्वजभंगः पक्षुभोग ध्वजभंग, प्रवर्तते थाय छे होता है ॥ १६२-१६७३ ॥

or eating irregular meals, or by taking heavy pastry, excessive use of curds, milk and the flesh of wetland animals, or owing to ematiation due to diseases, cohabitation with virgins, sexual enjoyment in parts other than the vagina cohabitation by one in a moment of excitement and passion with a woman who suffers from chronic disease or who has practised abstinence for long or who is in her menses, or whose vagina is diseased or is offensive in smell or is discharging profusely, owing to mating with a quadruped or trauma to the phallus, or want of proper cleansing of the penis, or owing to lesions caused by instruments teeth, nail or stick or compression, or by excessive use of suka worms for elongation of the phallus, and by suppression of seminal discharge, the phallus is afflicted with disorders.

(भवन्ति यानि रूपाणि तस्य वक्ष्याम्यतः परम् ।)
अथयुर्वेदना मेद्रे रागश्चैवोपलक्ष्यते ॥१६८॥

तस्य तेना उसके, यानि नो जो, रूपाणि रूपे। रूप, भवन्ति थाय छे तेमीने होते हैं उनको, अतः परम् हवे अब, वक्ष्यामि उल्लिख करूंगा मेद्रे बिभर्मा लिंगमें, अथयुः सेओ सूजन, वेदना वेदना वेदना, रागः च एव अने दाही और काली, उपलक्ष्यते लक्ष्मा छे दिखाई देती है ॥ १६८ ॥

162-167. Now listen to the description of the diseases of the phallus, leading to impotency. As a result of excessive intake of acid, salt, alkaline, antagonistic and unwholesome diet, or drinking excessive quantities of water

168. (I shall hereafter describe the signs and symptoms that occur in such condition). There are observed swelling, pain and redness in the phallus.

स्फोटश्च तीव्रा जायन्ते लिङ्गपाको भवत्यपि ।

तीव्राः च तीव्र तीव्र, स्फोटाः श्लेष्मा फोड़े, जायन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं, लिङ्गपाकः अपि अने बिंभेमा पाके पक्षु और लिङ्गमें पाक भी, भवति थाय छे होता है ॥ १६८३ ॥

168½. There occur acute sores and also the suppuration of the phallus.

मांसवृद्धिर्भवेच्चास्य व्रणाः क्षिप्रं भवन्त्यपि ॥१६९॥
पुलाकोदकसङ्काशः स्नावः श्यावारुणप्रभः ।
बलयीकुरुते चापि कठिनश्च परिग्रहः ॥१७०॥

अस्य येना इसके, मांसवृद्धिः मांसकी वृद्धि मांसकी वृद्धि, भवेत् थाय छे होती है, व्रणाः अपि अने पक्षु पक्षु और व्रण भी, क्षिप्रम् शीघ्र शीघ्र, भवन्ति थाय छे होते हैं, पुलाकोदक- पुलाकेना व्रण पुलाके अलके, सङ्काशः नेवे सदश, श्याव- श्याव श्याव, अरुण- प्रभः अने अरुण रंगने। और अरुण रंगका, स्नावः स्नाव थाय छे स्नाव होता है, परिग्रहः अने वृद्धि पाभेक्षे प्रदेक्ष और बढ़ा हुआ प्रदेक्ष, बलयीकुरुते शिश्रमां वलय उत्पन्न करे छे शिश्रमें बलय कर देता है, कठिनः च अपि तथा कठिण थाय छे तथा कठिन होता है ॥ १६९-१७० ॥

169-170. There may occur fleshy growth or quick ulceration of the part. There will be discharge of dusky red coloration or of the color of rice water; there will be circular hard constriction formed just above the glans penis

उवरस्त्वृष्णा भ्रमो मूर्च्छा छर्विश्चास्योपजायते ।
रक्तं कृष्णं स्रवेच्चापि नीलमाविललोहितम् ॥१७१॥

जल्य येने इसे, उवरः ज्वर उवर, तृष्णा तरस प्यास, भ्रमः भ्रम भ्रम, मूर्च्छा भ्रूच्छा मूर्च्छा, छर्विः च अने छर्वी के, उपजायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होती है, अपि च अने और, कृष्णम् काला, नीलम् नीलुं नीला, आविल- उल्लो और गंदरा, लोहितम् च अपि

अने दाह और लाल, रक्त देहली खून, स्रवेत् नीले छे बहता है ॥ १७१ ॥

171. The patient will suffer from fever, thirst, giddiness, fainting and vomiting. There may be red, dark, blue, turbid or sanguinous discharge.

अग्निनेव च दग्धस्य तीव्रो दाहः सवेदनः ।
वस्तौ वृषणयोर्वाऽपि सीवण्यां वङ्गणेषु च ॥१७२॥
कदाचित्पिच्छिलो वाऽपि पाण्डुः स्नावश्च जायते ।
श्वयथुर्जायते मन्दः स्तिमितोऽल्पपरिस्त्रवः ॥१७३॥
चिराच्च पाकं व्रजति शीघ्रं वाऽथ प्रमुच्यते ।
जायन्ते क्रिमयश्चापि क्लिद्यते पूतिगन्धि च ॥१७४॥
विशीर्यते मणिश्चास्य मेढ्रं मुष्कावथापि च ।

वस्तौ अस्तिमां वस्तिमें, वृषणयोः वृषणोमां वृषणोंमें, सीवण्याम् सीवणीमां सीवनीमें, वङ्गणेषु च नवि वा अने वङ्गणोमां और वङ्गणोंमें, अग्निना अग्निभी अग्निसे, दग्धस्य इव दग्धेनामां नेवे जलनेके सदश, सवेदनः वेदनासहित वेदनाके साथ, तीव्रः तीव्र तीव्र, दाहः दाह थाय छे दाह होता है, कदाचित् वा अपि अने कदाचित् व्रजति और कभी कभी, पिच्छिलः पिच्छिल पिच्छिल, पाण्डुः स्नावः च तथा पाण्डु स्नाव तथा पाण्डु स्नाव, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, मन्दः वणी मन्द फिर मन्द, स्तिमितः स्तिमित स्तिमित, अल्पपरिस्त्रवः अने अल्प स्त्रवश्च और अल्प स्त्रवयुक्त, श्वयथुः से।मे सूजन, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होता है, चिरात् च अने दाहिं काले और देरसे, पाकम् व्रजति पाके छे पकता है, अथवा अथवा, शीघ्रम् औकटम् शीघ्र, प्रमुच्यते छूटी अथ छे छूट जाता है, क्रिमयः च अपि तेभ्यः कृमिभ्यो कृमि, जायन्ते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होते हैं, क्लिद्यते बिंभे क्लेदयुक्त लिङ्ग क्लेदयुक्त, पूतिगन्धि च अने सडेली गंधवाणुं थाय छे और दुर्गन्धयुक्त होता है, जल्य बिंभेना लिङ्गभी, मणिः भक्षु मणि, मेढ्रम् बिंभे लिङ्ग, अथ अपि तथा तथा, मुष्को च वृषणो पक्षु

१७०. बलयीकुरुते....परिग्रहः—बलयं कुरुते चापि कठिनं च

परिग्रहः (व. प. क.)

१७३. श्वयथुर्जायते मन्दः—श्वयथुश्च मन्दमन्दः (व. प. क.)

वृषण भी, विशीर्यते भरी पडे छे गिर जाते हैं ॥ १७२-१७४ ॥

172-174½. There will be acute burning pain as if burnt by fire, and pain in bladder, testes, perineum and groin. Sometimes there is slimy, yellowish white discharge; the part may be swollen; there may be dull pain, induration and scanty discharge. It may take time to suppurate or may abate quickly or it may be infected with parasites; and it becomes softened and putrid in smell. The glans penis drops off, or even the whole phallus and scrotum may slough out.

ध्वजमङ्गकृतं क्लेशमित्येतत् समुदाहृतम् ॥१७५॥
एतं पञ्चविधं केचिद्ध्वजमङ्गं प्रचक्षते ।

इति एतत् आ. बह, ध्वजमङ्गकृतम् ध्वजमङ्ग
अन्य ध्वजमङ्गकृतम्, क्लेशम् नपुंसकता नपुंसकता,
समुदाहृतम् उद्देश्य छे कहाती है, एतत् आने इसे,
केचित् उद्देश्य कई एक, पञ्चविधम् पांच प्रकारका, ध्वजमङ्गम् ध्वजमङ्ग, प्रचक्षते उद्देश्य
छे कहते हैं ॥ १७५ ॥

175-175½. Thus has been described the impotency resulting from the disorders of the phallus. Some describe these disorders of the phallus as being of five kinds.

जरासंभवकृम्यलक्षणम्—

क्लेशं जरासंभवं हि प्रवक्ष्याम्यथ तच्छृणु ॥१७६॥
जघन्यमध्यप्रवरं वयस्त्रिविधमुच्यते ।

अतिप्रवयसां शुक्रं प्रायशः क्षीयते नृणाम् ॥१७७॥

जघन्य मध्य प्रवर, जरासंभवम् जरासंभव जरासंभव,
क्लेशम् नपुंसकता नपुंसकताको, प्रवक्ष्यामि उद्देश्य छे
कहाती हूँ, तत् ते उमे, शृणु सभोगे सुने, वयः वय
वय, जघन्य- जघन्य जघन्य, मध्य- मध्य मध्य,
प्रवरम् अने प्रवर और प्रवर, त्रिविधम् छे त्रिवि
उद्देश्य इन तीन प्रकारकी, वयस्त्रे उद्देश्य छे कहाती
है, अतिप्रवयसान् अतिप्रव अतिप्रव, नृणाम् मनुष्यों
मनुष्योंका, शुक्रं शुक्र शुक्र, प्रायशः प्रायः प्रायः,
क्षीयते क्षीय छे क्षीय होता है ॥ १७६-१७७ ॥

176-177. Listen now as I describe the geratic impotency. Age is classified into three divisions: childhood, adulthood and senescence. The semen in senile persons gets generally low or diminished.

रसादीनां संक्षयाच्च तथेवानुसंसेवनात् ।
बलवीर्येन्द्रियाणां च क्रमेणैव परिक्षयात् ॥१७८॥
परिक्षयादायुषश्चाप्यनाहाराच्छ्रमात् कृमात् ।
जरासंभवज क्लेशमित्येतेनैव निरृणाम् ॥१७९॥
जायते तेन सोऽत्यर्थं क्षीणघातु सुदुर्बल ।
विवर्णो दुर्बलो दीनः क्षिप्रं व्याधिभयाश्रुते ॥१८०॥
एतज्जरासंभवं हि

रसादीनाम् रसादि धातुओंके रसादि बाष्पोंका,
संक्षयार् क्षय क्षय, तथा एव अनुसंसेवनात् अत्यर्थ
पक्षधौतु सेवन अत्यर्थ पक्षधौतु सेवन, बल- बल
बल, वीर्य- वीर्य वीर्य इन्द्रियाणां अने इन्द्रियोंका
और इन्द्रियोंका, क्रमेण एव क्रमशः क्रमशः, परिक्षया
क्षय क्षय, नाहारात् आहारका अहारात् न देवे
आवश्यक आहार न देना, श्रमात् श्रम श्रम, कृमात्
अने कृम और कृम, इति एभिः हेतुभिः आ. हेतुओंके

१७८. रसादीनां संक्षयाच्च—धातुनां संक्षयादायि (क.)

१८०. तेन सोऽत्यर्थं सेन प्रवयः (घ.)

१. दुर्बलः—क्षीण (घ.)

१. क्षिप्रं व्याधिभयाश्रुते—आमादिभ्यामिच्छते (घ.)

१७५ ॥ एतं पञ्च (ब. घ.)

१. प्रचक्षते—वक्ष्यामि (ब. घ.)

इत हेतुर्भावे नृणां मनुष्ये ने मनुष्योका, जरापंभवश्च
वृद्धावस्थान्नय, कृम्यम् नपुंसकता
नपुंसकता, जायते उत्पन्न थाय छे उत्पन्न होनी है,
तेन तेथी उससे, सः ते वह, अन्यर्थम् अत्यन्त अत्यन्त
क्षीणघातुः क्षीणघातुवाला, क्षीणघातुवाला, सुदुर्बलः
अति दुर्गन्ध अन्नं दुर्बल विवर्णः विवर्णं विवर्णं,
दुर्बल दुर्गन्ध दुर्बल दीनः तथा दीन थर्धने तथा दीन
होकर, क्षीण शीघ्र क्षीघ्र, व्याधिश्च नेजने रोगको,
अधुने पाप्मे छे पाप्मा है, एतन् आ यह, जरापंभवम्
हि जरापंभव नपुंसकता छे जरापंभव नपुंसकता है
॥ १७८-१८० ॥

178-180½ Owing to diminution of
the nutrient fluid and other body
elements and the constant use of things
which are detrimental to male-hood
by gradual diminution of strength,
vitality, the power of the sense
organs and of the life-span, and owing
to inanition fatigue and exhaustion
there occurs geratic impotency in man.
Affected by this, he becomes extremely
wasted in all the body elements very
weak, poor in complexion physically
and mentally depressed, and soon
falls a victim to diseases These are the
characteristics of gerative impotency.

धातुक्षयमद्वैतलक्षणम्—

चतुर्थं क्षयजं शृणु ।

अतीव चिन्तनाच्च शोकात्क्रोधाद्भयान्नयात्तथा ॥१८१॥

ईष्योत्कण्ठामदोद्वेगान् सदा विशति यो नरः ।
कृशो वा सेवते रुद्धमश्वपानं तथौषधम् ॥१८२॥

१८१. अतीव चिन्तनाच्च-अतिप्रचिन्तनाच्च (क.)

तथा-अथ (घ)

१८२. ईष्योत्कण्ठामदोद्वेगान् सदा विशति-ईष्योत्कण्ठामदोद्वेगान्
समाश्रित्य (घ. क.)

दुर्बलप्रकृतिश्चैव निराहारो भवेद्यदि ।

असात्म्यभोजनाच्चापि हृदये यो व्यवस्थितः ॥१८३॥

रसः प्रधानघातुर्हि क्षीयेतांशु ततो नृणाम् ।

रक्तादयश्च क्षीयन्ते धातवस्तस्य देहिनः ॥१८४॥

शुक्रावसानास्तेभ्योऽपि शुक्रं धाम परं मतम् ।

चतुर्थं ये थु चौथी, क्षयजम् क्षयजं नपुंसक-
पक्षं क्षयजन्य नपुंसकताको, शृणु साधनो सुनो, अतीव
अति अति, चिन्तनाच्च चिन्तनाच्च चिन्तनाच्च, शोकात्
शे क्षी शोके, क्रोधात् क्रोधे क्षी क्षी, तथा मयात्
भयथी भयसे, यः नरः अने ने भाषुस और यदि
मनुष्य, सदा हसेनां सदा, ईष्या- ईष्या- ईष्या, उत्कण्ठा-
उत्कण्ठा, उत्कण्ठा, मद- मद, उद्वेगान् तथा उद्वेगान्
और उद्वेगका, विशति सेवन करे छे सेवन करता है,
कृशः वा अथवा कृश थर्ध अथवा कृश होकर, रुद्धम्
ने ते रुद्ध यदि वह रुद्ध, अश्वपानम् अश्वपान अश्वपान,
तथा तथा तथा, औषधम् औषधम् औषधोका, सेवते
सेवन करे छे सेवन करता है दुर्बलप्रकृतिः च एव
अथवा दुर्गन्ध प्रकृतिवाला थर्ध अथवा दुर्बल प्रकृतिवाला
होकर, यदि ने यदि निराहारः भवेत् ते भर्धता
आहारने त्याग करे छे वह आवश्यक आहारका त्याग
करता है, असात्म्यभोजनाच्च अपि अथवा असात्म्य
भोजनाच्च छे अथवा असात्म्य भोजन करता है,
नृणाम् ते तेथी मनुष्यना तो उससे मनुष्यके, हृदये
हृदये हृदये, यः ने जो, प्रधानघातुः प्रधानघातु
प्रधानघातु रसः रस रस, व्यवस्थितः रहेश छे
अवस्थित है, नाशु क्षीयेत हि ते ततः क्षीयु थाय छे
वह क्षीय क्षीय होता है, ततः तेथी इससे, तस्य देहिनः
ते मनुष्यनी उस मनुष्यकी, रक्तादयः रक्तथी भांडी
रक्तसे लेकर, शुक्रावसानाः शुक्र पर्वन्त शुक्र पर्वन्तके,
धातवः धातुओ धातु, आशु शीघ्र क्षीघ्र, क्षीयन्ते
क्षीयु थाय छे क्षीय होते हैं, तेभ्यः अपि तेभ्योभा
पक्ष उनमें भी शुक्रम शुक्रने शुक्र परमम् धाम परम
तेभ्य परम तेज, मतम् मानेव छे माना है ॥१८३-१८४॥

181-184½. Hear now about the
fourth kind of impotency born of

१८३. असात्म्यभोजनाच्च-अश्वपानभोजनाच्च (घ.)

१८४. तेभ्योऽपि-तेभ्यो अपि (घ.)

wasting. By constant indulgence in worry, grief, anger, fear, envy, eagerness, intoxication and anxiety; by ununctuous eats and drinks or ununctuous remedies resorted to by a man who is emaciated; by resort to fasting by one who is weak by nature, and by unwholesome diet, the nutrient fluid which is the primary body-element and whose habitat is the stomach, gets soon diminished. Consequently, the blood and the other body elements leading upto the seminal secretion get diminished. The semen is considered the highest or the final product and state of the body-elements.

चेतसो वाऽतिहर्षेण व्यवायं सेवतेऽति यः ॥१८५॥
तस्याशु क्षीयते शुक्रं ततः प्राप्नोति संक्षयम् ।
घोरं व्याधिप्रवाप्नोति मरणं वा स गच्छति ॥१८६॥
शुक्रं तस्माद्विशेषेण रक्ष्यमारोग्यमिच्छता ।
एवं निदानलिङ्गाभ्यामुक्तं क्लेशं चतुर्विधम् ॥१८७॥

चेतसः वा अथवा तो चित्तना अथवा तो चित्ते,
अतिहर्षेण अति कामाभिभूतपक्षुथी अति कामाभे-
भूत होनेसे, यः जे जो, व्यवायम् मैथुनं मैथुनका,
अतिसेवते अति सेवन करे छे अति सेवन करता है,
तस्य तेन उवका, शुक्रम् शुक्रं शुक्र, आशु अशु क्षीय,
क्षीयते क्षीयु थाय छे क्षीय होता है, ततः तेन इवसे,
सः ते वह, संक्षयम् सर्वनाशने सर्वनाशको, प्राप्नोति
प्राप्त करे छे प्राप्त होता है, घोरम् अथं घोर अथंकर,
व्याधिं रोगने रोगको, अवाप्नोति प्राप्त थाय छे प्राप्त
होता है, मरणम् वा अथवा तो मरणने अथवा तो
मृत्युको, गच्छति पामे छे प्राप्त होता है तस्मात् तेन
इसी लिए, आरोग्यम् आरोग्यने अरोग्यको, इच्छता
छेच्छनार पुरुषे चाहनेवाले पुरुषको, शुक्रम् शुक्रं शुक्रकी,

विशेषेण विशेष रूपे विशेष करने रक्षयम् रक्षा करनी चाहिए, एवम् आ प्रभावे इस
प्रकार, निदान-निदान निदान, लिङ्गाभ्यामने अने अक्षय-
सहित और लक्षणोंसेमेन. चतुर्विधम् चतुर्विधम् चतुर्विधम्
चार प्रकारकी. क्लेशम् नपुंसकपक्षुं नपुंसक, इच्छय
छेच्छने कही है ॥ १८५-१८७ ॥

185-87. If such a man, getting mentally excited and passionate, indulges excessively in sex, his semen gets soon exhausted and he becomes emaciated and will be subject to serious ailment or death itself. Therefore, one desirous of protecting his health, should specially preserve one's semen. Thus have been described the four kinds of impotency with their etiology and signs and symptoms.

एकीयमतेन क्लेशनिदानम्—

केचित् क्लेशे त्वसाध्ये द्वे ध्वजमङ्गयोद्भवे ।
वदन्ति शेरुसदृशद्वयजोत्पादनेन च ॥१८८॥

केचित् केवलक कई एक, ध्वजमङ्ग-ध्वजमङ्ग-
मङ्ग ध्वजमङ्गजन्म, क्षयोद्भवे अने क्षयम और क्षय,
द्वे दो, क्लेशे नपुंसकताऔरने नपुंसकताओंको,
असाध्य असध्य, वदन्ति कहे छे कहते हैं,
तथा तथा तथा, शेरुसः शेरुसः शेरुसः, शेरुसः
छेदनथी छेदनसे, वृत्तः अने शेरुसः और वृत्तोंको,
उत्पादनेन च छादी नाभवाथी उत्पन्न अथेथी नपु-
सकताने पक्ष असाध्य कहे छे निदान देनेसे
उत्पन्न हुई नपुंसकताको भी असध्य कहते हैं ॥ १८८ ॥

188. Some say that the two kinds of impotency i.e. the one due to diseases of the phallus and the other to wasting, are incurable; similarly the impotency due to amputation of the penis or excision of the testes is regarded incurable.

मातापित्रोर्वीजदोषादशुभैश्चाकृतात्मनः ।
गर्भस्थस्य यदा दोषा प्राप्य रेतोवहाः सिराः ॥१८९॥
शोषयन्त्याशु तन्नाशाद्रेतश्चाप्युपहन्यते ।
तत्र संपूर्णसर्वाङ्गः स भवत्यपुमान् पुमान् ॥१९०॥
एते त्वसाध्या व्याख्याताः सन्निपातसमुच्छ्रयात् ।

मातापित्रोः मातापितृना मातापिताके, वीजदोषात् शुक्र-शोषितना दोषधी वीजके दोषसे, गर्भस्थस्य च अने गर्भस्थित और गर्भस्थित. अकृतात्मनः पापात्माना पापत्माके, अशुभैः पूर्वकृत पापदोषधी पूर्वकृत पापोंसे, यदा अतरे जब, दोषाः दोषो दोष, रेतोवहाः शुक्र-वाहिनी शुक्रवाहिनी, सिराः धमनीओंमां धमनियोंमें, प्राप्य पड़ोथीने पहुँचकर, शोषयन्ति तेओने सूखवी नाओ छे उनको सुखा देते हैं, तन्नाशान् त्पारे नेओना नाशथी तब उनके नाशसे, रेतः अपि शुक्र पश्चात् शुक्र भी, आशु शीघ्र शीघ्र, उपहन्यते नष्ट थाय छे नष्ट होता है, तत्र त्पारे तब, संपूर्णसर्वाङ्गः सर्वाङ्ग संपूर्ण अर्थात् सर्वाङ्ग संपूर्ण होने पर भी, सः पुमान् ते पुत्रुष वह पुत्र, अपुमान् नपुंसक नपुंसक, भवति थाय छे होता है, सन्निपात- सन्निपातना सन्निपातके, समुच्छ्रयात् कोपने लीधे कोपके कारण, एते तु उत्पन्न भवेत्वा आ नपुंसकाने उत्पन्न हुए ये नपुंसकों, असाध्याः असाध्य असाध्य, व्याख्याताः उल्ला छे कहे हैं ॥१८९-१९०॥

189-190. As a result of germospermic morbidity inherited from the parents or of the sins of past life, the morbid humors entering the seminal vessels during the embryonic life, cause the atrophy of the genital organs. Owing to this atrophy, the function of semen-formation is lost. In such condition the person, though having full physical development, becomes an emasculated man (androgynoid condition). Of the varieties of impotency described above, those caused by tridiscordance of humors are regarded incurable.

कैव्यचिकित्सा—

चिकित्सितमतस्तूर्ध्वं समासव्यासतः शृणु ॥१९१॥
शुक्रदोषेषु निर्दिष्टं मेघजं यन्मयाऽनघ ! ।
कैव्योपशान्तये कुर्यात् क्षीणक्षतहितं च यत् ॥१९२॥

अतः ऊर्ध्वं ऊर्ध्वे पक्षी इसके बाद, समासव्यासतः संक्षेपमां अने विस्तारथी संक्षेपमें और विस्तारसे, चिकित्सितश्च चिकित्सा चिकित्सा, शृणु सांभगो सुनो, अनघ छे निष्पाप ! हे अनघ ! शुक्रदोषेषु शुक्रदोषोंमां शुक्रदोषोंमें यत् मेघजम् ये औषध जो औषध, मया मे मैंने, निर्दिष्टम् अतः ऊर्ध्वं छे बनलायी है, क्षीणक्षत-हितम् च तथा क्षीण अने क्षतने माटे दितकर तथा क्षीणक्षतके लिए दितकर, यत् ये औषध छे ते जो औषध है वह, कैव्य- नपुंसकतावी नपुंसकताकी, उप-शान्तये शान्ति माटे शान्तिके लिए, कुर्यात् करतुं ओष्ठओ करनी चाहिए ॥१९१-१९२॥

191-192. Henceforth will be described the treatment of impotency in brief and in extenso. Now listen, O, sinless one! the medications indicated by me in the morbid condition of semen, cachexia and pectoral lesions are regarded beneficial in impotency.

वस्तयः क्षीरसर्पीषि वृष्ययोगाश्च ये मताः ।
रसायनप्रयोगाश्च सर्वानेतान् प्रयोजयेत् ॥१९३॥
समीक्ष्य देहदोषाग्निबलं मेघजं हालवित् ।
व्यवायहेतुजे कैव्ये तथा धातुविपर्ययात् ॥१९४॥

मेघजकालवित् औषध अने हाणने अशुभार वैदे औषध और कालको जाननेवाला वैद्य, देह- देह देह, दोष- दोष दोष, अग्निबलम् तथा अग्निबलने तथा अग्निबलको, समीक्ष्य अशुभार अशुभने भली भाँति जानकर, वस्तयः अस्तित्वो वस्तियों, क्षीरसर्पीषि दूध, शी दूध,

१९३. ये मताः—शास्त्रवित् (ध.)

१९४ व्यवायहेतुजे—वैचित्त्यहेतुजे (ब.)

„ तथा धातुविपर्ययात्—कुर्वात् हेतुविपर्ययात् (घ.)

„ —मेघजं धातुवर्धनम् (घ.)

घी, वे दृश्ययोगाः च अने ७२ वृथयोगे और जो दृश्य-
योग, रसायनप्रयोगाः च तथा रसायनप्रयोगे तथा
रसायनयोग, मताः मानेवा छे माने हुए हैं, तथा
तथा तथा, व्यवयहेतुजे मैथुनभी भयेवी मैथुनसे उत्पन्न,
धातुविपर्ययात् तथा धातुओंकी वैषम्यभी भयेवी तथा
धातुओंके वैषम्यसे उत्पन्न हुई, क्लेश्वे नपुंसकताभी
नपुंसकतामें, एतान् सर्वान् आ सधर्मानो इन सबका,
प्रयोजयेत् प्रयोगे ३२वो प्रयोग करे ॥ १९३-१९४ ॥

193-194. The physician, versed in
the knowledge of the proper time of
each therapeutic measure, should make
use of enemata, milk and ghee and what
ever are considered virilific medica-
tions and vitalizers, having diagnosed
the strength of the body, the morbid
humors and the gastric fire in the
impotency caused by sexual indulgence
as well as in that caused by the vitiation
of body-elements.

दैवव्यपाश्रयं चैव भेषजं चाभिचारजे ।
समासेनैतदुद्दिष्टं भेषजं क्लेशान्तये ॥१९५॥

अभिचारजे अभिचारजन्य नपुंसकताभी अभिचार-
जन्य क्लेशतामें, दैवव्यपाश्रयं दैवव्यपाश्रय दैव-
व्यपाश्रय, च एव तथा दोषव्यपाश्रय तथा दोषव्यपाश्रय,
भेषजम् चिकित्सा ३२वी चिकित्सा करे, एतद् ओ यह,
क्लेशान्तये नपुंसकताभी शांति भाटे नपुंसकताकी
शान्तिके लिए, समासेन संक्षेपभी संक्षेपमें, भेषजम्
चिकित्सा चिकित्सा, उद्दिष्टा अतावी छे बतलाई
है ॥ १९५ ॥

195. Where the impotency is caused
by black magic, resort must be had
to divine medication (through prayer
and worship). Thus has been described
in brief the treatment of impotency.

१९५. चैव भेषजं चाभिचारजे-तत्र भेषजं संक्षेपेण (५.)

वितरेण प्रवक्ष्यामि क्लेशानां भेषजं पुनः ।
सुखिन्नस्निग्धमात्रं यस्मिन्नेह युक्तं विरेचनम् ॥१९६॥
अन्नाशनं ततः कुर्यादथवाऽऽस्थापनं पुनः ।
प्रदद्यान्मतिमान् वैद्यस्तनस्तमनुवाचयेत् ॥१९७॥
पलाशैरण्डमुस्ताद्यैः पश्चादास्थानयेत्ततः ।

पुनः ३रीने किने, क्लेशानां नपुंसकताओंकी
नपुंसकताओंकी, भेषजम् चिकित्सा चिकित्सा, विस्तरेण
विस्तारपूर्वक विस्तारसे, प्रवक्ष्यामि उद्दिष्टा कर्हूँ,
सुखिन्न स्निग्ध-मात्रस्य ३री-नुं ३री रीते स्नेहन
तथा स्नेहन ३री जरीरका भोजीमांति स्नेहन तथा वेदन
करके, स्नेहयुक्तम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, विरेचनम् विरेचन
आपतुं विरेचन देवे, ततः ते पछी उसके बाद पश्चात्तम्
अन्नभोजन अन्नभोजन कुर्यात् ३रे करे, अथवा
पुनः अथवा तो अथवा तो, आस्थापनम् आस्थापन
आस्थापन, प्रदद्यात् आपतुं देवे, ततः त्पार पछी उसके
बाद, मतिमान् शुद्धिमान् बुद्धमान्, वैद्यः वैद्य वैद्य,
तम् तेने उसे, अनुवाचयेत् अनुवाचयेत् आपतुं अनुवाचन
देवे, ततः पश्चात् ते पछी उसके बाद, पलाशः पलाश
ढाक एरण्ड और उं एरण्ड, मुस्ताद्यैः अने मुस्तादिथी
और मुस्तादिसे, आस्थापयेत् आस्थापन देवुं आस्थापन
देवे ॥ १९६-१९७ ॥

196- 97½. I shall describe again, at
length, the treatment of various kinds
of impotency. The patient should
be given unctuous purgative after
oleation and sudation procedures.
He must then be given food or
corrective enema, after which the
wise physician should give him an
unctuous enema. He should again be
given a corrective enema of palas,
castor and nut grass.

वाजीकरणयोगाश्च पूर्व ये तस्मुदाहृताः ॥१९८॥
मिथजा ते प्रयोक्तव्याः स्युः क्लेशे वीजोपघातजे ।

पूर्वम् पड़ेवा पहले, वे ७२ जो, वाजीकरणयोगाः
वा७३२३योगे वाजीकरणयोग, तस्मुदाहृताः उड़ेवा छे

कहे गये हैं, ते नेओले उन्हें, मिषजा वैद्ये वैद्यको, बीजोपघातजे भीओपघातञ बीजोपघातजन्य, क्लेश्वे नपुंसकतामा नपुंसकतामे, प्रयोज्याः स्युः प्रथोञ्चा ओष्ठि प्रयुक्त करे ॥ १९८३ ॥

193-198½. Virilific medications, that have been already described should be given to him by the physician in the condition of impotency due to seminal morbidity.

ध्वजभङ्गकृतं क्लेश्वं ज्ञात्वा तस्याचरेत् क्रियाम् १९९
प्रदेहान् परिषेकांश्च कुर्याद्वा रक्तमोक्षणम् ।
स्नेहपानं च कुर्यात् सस्नेहं च विरेचनम् ॥२००॥
अनुवासं ततः कुर्यादथवाऽऽस्थापनं पुनः ।
व्रणवच्च क्रियाः सर्वास्तत्र कुर्याद्विचक्षणः ॥२०१॥

ध्वजभङ्गकृतम् १९९ अर्थात् ध्वजभङ्गजन्य, क्लेश्वम् नपुंसकतामे नपुंसकताको, ज्ञात्वा ओष्ठिने जानकर, तस्य तेनी उसओ, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, आचरेत् कर्त्तवी ओष्ठि करनी चाहिए, प्रदेहान् प्रदेहः प्रदेह, परिषेकान् परिषेक परिषेक, रक्तमोक्षणम् वा अथवा रक्तमोक्षस्य अथवा रक्तमोक्षण, कुर्यात् कर्त्तुं ओष्ठि करनी चाहिए, स्नेहपानम् च तथा स्नेहपान तथा स्नेहपान, सस्नेहश्च विरेचनम् च अने स्नेहसहित विरेचन और स्नेहयुक्त विरेचन, कुर्यात् कर्त्तुं ओष्ठि करनी चाहिए, ततः त्पार भाद उसके बाद, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, अथवा पुनः अथवा अथवा, आस्थापनम् आस्थापन आस्थापन, कुर्यात् कर्त्तुं करे, विचक्षणः विचक्षण वैद्ये विचक्षण वैद्यको, तत्र तेमा उसमें, सर्वाः अधी सब, व्रणवच्च प्रसू ओष्ठी व्रणकीसी, क्रियाः चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् कर्त्तवी ओष्ठि करनी चाहिए ॥ १९९-२०१ ॥

199-201. If impotency is due to the loss of erectile power or phallic disorders, it should be treated in the following manner. The prescribed

applications, affusions or depletion of blood should be done; unctuous potion and unctuous purgation should be given followed by an unctuous or corrective enema. Thereafter, the intelligent physician should carry out the line of treatment indicated in wounds.

जरासंभवजे क्लेश्वे क्षयजे चैव कारयेत् ।
स्नेहस्वेदोपपन्नस्य सस्नेहं शोधनं हितम् ॥२०२॥

जरासंभवजे अर्थात् जराजन्य, क्षयजे चैव तथा क्षयजन्य तथा क्षयजन्य, क्लेश्वे नपुंसकतामा नपुंसकतामे, स्नेह-स्वेद- स्नेहन, स्वेदन स्नेहन, स्वेदन, उपपन्नस्य कर्त्तवीने कराके, सस्नेहम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, हितम् शोधनम् हितकारक शोधन हितकारक शोधन, कारयेत् कर्त्तव्युं करावे ॥ २०२ ॥

202 In geratic impotency and impotency due to wasting the patient should be purified by means of unctuous measures after he has undergone oleation and sudation procedures.

क्षीरसर्पिर्वृष्ययोगा वस्तयश्चैव यापनाः ।
रसायनप्रयोगाश्च तयोर्भेजमुच्यते ॥२०३॥
विस्तरेणेतदुद्दिष्टं क्लेश्वानां भेजं मया ।

क्षीरसर्पिः क्षीरधृत क्षीरघृत, वृष्ययोगाः वृष्ययोगे वृष्ययोग, यापनाः चैव अने यापन और यापन, वस्तयः अस्तिओ वस्तिओ, रसायनप्रयोगाः च तथा रसायनप्रयोगोने तथा रसायनप्रयोगोको, तयोः ते ओ नपुंसकतानुं उन दोनों नपुंसकताओकी, भेजम् औषध औषध, उच्यते उद्दिष्टाभा आवे ओ कही है, एतत् आ यह, मया मे मैंने, विस्तरेण विस्तारथे विस्तारथे, क्लेश्वानाम् नपुंसकताओनी नपुंसकताओकी, भेजम् चिकित्सा चिकित्सा, उद्दिष्टम् अर्त्तावी ओ वतलाई है ॥ २०३ ॥

203-203½. His further treatment consists of the administration of milk, ghee, virilific medications, Yapana enemata and the use of vitalizing elixirs. Thus has been elaborately described by me the treatment of impotency.

प्रदरस्य निदानं संयतिश्च—

यः पूर्वमुक्तः प्रदरः शृणु हेत्वादिभिस्तु तत् ॥२०४॥

पूर्वम् पहेला पहले, यः ने जो, प्रदरः प्रदररोग प्रदररोग, उक्तः उक्तो छे कहा है, तन् तेने उसे, हेत्वादिभिः हेतुआदिथी हेतुआदिसे, शृणु आभणे सुनो ॥ २०४ ॥

204. Now listen to the description of the etiology etc., of colporrhea which has been previously mentioned.

यास्त्यर्थं सेवते नारी लवणाग्नगुरुणि च ।
कट्वन्यथ विदाहीनि स्निग्धानि पिशितानि च ॥२०५॥

प्रास्यौदकानि मेद्यानि कृशरां पायसं दधि ।
शुकमस्तुसुरादीनि भजन्त्याः कुपितोऽनिलः २०६

रक्तं प्रमाणमुत्क्रम्य गर्भाशयगताः सिराः ।
रजोवहाः समाश्रित्य रक्तमादाय तद्रजः ॥२०७॥

यस्माद्विवर्धयत्याशु रसभावाद्विमानता ।
तस्मादसृग्दरं प्रादुरेतसन्प्रविशारदाः ॥२०८॥

रजः प्रदीर्यते यस्मात् प्रदरस्तेन स स्मृतः ।
सामान्यतः समुद्दिष्टं कारणं लिङ्गमेव च ॥२०९॥

या नारी ने श्री जो श्री, लवण- लवण, अग्न- अग्न, गुरुणि च अने गुरु और गुरु, कट्वनि उट्टु कट्टु, अन्य विदाहीनि विदाही विदाही, स्निग्धानि तथा स्निग्ध तथा स्निग्ध, पिशितानि

२०६. दधि-गुहम (च. क.)

२०७. रक्तं....तद्रजः ॥ रक्तं प्रमाणादधिकं पूर्वं च कुपितोऽनिलः ।

२०८. यस्माद...विशारदाः ॥ रजोवहाः समाश्रित्य वर्धयत्याशु तद्रजः ॥
तस्मादसृग्दरं प्रादुरेतसन्प्रविशारदाः ।

(च. क.)

२०९. सामान्यतः-रजसि-सामान्यतः (च. क. च.)

भांसेतुं मांसोको, अत्यर्थं अति सेवन करे छे अति सेवन करती है, प्रास्य- दही ने श्री आभ्य पुनः जा श्री प्रास्य, औदकानि तेभ्यः अण्यथेना एवं जलचरोके, मेद्यानि मेघ भांस मेघ मांस, कृशराम् कृशरा, पायसम् पायस पायस, दधि दही दही, शुक- शुक्र शुक. मस्तु- मस्तु मस्तु. सुरादीनि अने सुरा वगेरेतुं और सुरा आदियोंका, भजन्त्याः सेवन करे छे तेने सेवन करती है उसका, कुपितः कुपितो कुपित हुआ, अनिलः वायु वायु, रक्तम् रक्तने रक्तको, प्रमाणम् प्रमाणाधी प्रमाणसे उत्क्रम्य वधारी बहाकर, गर्भाशयगताः गर्भाशयभां रहें। गर्भाशयस्थित, रजोवहाः रजोवहा रजोवह, सिराः सिराओंने सिराओंको. समाश्रित्य आश्रय करी आश्रय करके, रक्तम् रक्तने रक्तको, आदाय देने देकर तद्रजः ते आर्तवने उस आर्तवको, आशु अशु शीघ्र विवर्धयति वधारी है छे बढ़ा उठा है, यस्मात् नेथी जिमसे, रसभावात् रस- भाव (रसपक्षु)ने दीप्ति रसभावके कारण, विमानता रक्तना प्रमाणाधी वधारी रक्तके प्रमाणमें वृद्धि, भवति भाव छे होती है, तस्मात् तेथी इससे, एतद् एतेने इसे, तन्प्रविशारदाः सन्प्रविशारदे शास्त्रविशारद, असृग्दरम् असृग्दर असृग्दर, प्रादुः उडे छे कहते हैं, यस्मात् नेथी जिस कारणसे, रजः आर्तव आर्तव, प्रदीर्यते विस्तारवाणुं भाव छे विस्तारवाला होता है, तेन तेथी इस लिए, सः तेने उसे, प्रदरः प्रदर प्रदर, स्मृतः उहेल छे कहा है, सामान्यतः प्रदरना आ सामान्य प्रदरके ने सामान्य, कारणम् कारण कारण, लिङ्गम् च एव तथा लक्षण तथा लक्षण, समुद्दिष्टं उक्त छे कह दिने हैं ॥ २०५-२०९ ॥

205-209. In a woman who is habituated to excess of salt, acid, heavy, pungent irritant and unctuous articles and to the flesh of domestic, aquatic and fatty creatures, or to kedgerree, milk pudding, curds, vinegar, whey, sura wine, and such other articles, the vata, getting provoked, increases the quantity of blood in the body and gets

lodged in the vessels that go to the uterus conveying the menstrual fluid; it leads the blood to that region. As it increases the menstrual fluid in quantity by its fluidity, it is called the blood-flow by the gynecologist. As the menstrual blood breaks its way from this sur-charge it is called Pradara or colporrhoea (rhea—to flow). Thus has been described, in general, the etiology and the signs and symptoms.

चतुर्विधं व्यासतस्तु वाताद्यैः सन्निपाततः ।

व्यासतः तु अने विस्तारशील और विस्तारसे तो वाताद्यैः अर्थात् वात विक्षेपशी अर्थात् वातादिसे, सन्निपाततः तथा सन्निपातशी तथा सन्निपातसे, चतुर्विधम् अर्थात् चार प्रकारका है ॥२०९३॥

2093. There are four kinds of colporrhoea caused by each of the three humors individually as well as the one caused by the tridiscordance of humors.

वातप्रदरस्य निदानलक्षणम्—

अतः परं प्रवक्ष्यामि हेत्वाकृतिभिर्गजितम् ॥२१०॥
रूक्षादिभिर्मलितस्तु रक्तमादाय पूर्ववत् ।
कुपितः प्रदरं कुर्याच्छृणु तस्य मे शृणु ॥२११॥

अतः परम् अर्थात् इसके बाद, हेतु- अर्थात् प्रदरों का कारण, आकृति- अर्थात् लक्षण, निर्गजितम् अर्थात् आकृति और विक्षेप, प्रवक्ष्यामि अर्थात् कहूँगा, रूक्षादिभिः अर्थात् रूक्षादिसे कुपितः अर्थात् कुपित हुआ, मादयः वायु वायु, पूर्ववत् आभण अर्थात् भुग्न पूर्व कथनके अनुसार, रक्तम् रक्तने रक्तको, आदाय अर्थात् उरीने प्रहण करके, प्रदरम् अर्थात् प्रदरको, कुर्यात् करे अर्थात् करता है, तस्य तेषु इसके, लक्षणम् अर्थात् लक्षण, मे भारी पासेभी मुझे, शृणु

२११. लक्षणं तस्य मे शृणु-लिङ्गं वक्ष्यामि (व.)

संभवे। सुनो ॥२१०-२११॥

210-211. Hereafter, I shall describe their causes and symptoms and treatment. The vata, provoked by dry articles etc., bringing blood as described already, causes colporrhoea. Now listen to its signs and symptoms, as I describe them.

फेनिलं तनु रूक्षं च दयावं चारुणमेव च ।
किंशुकोदकसङ्काशं सरुजं वाऽथ नीरुजम् ॥२१२॥
कटिवक्त्रणहृत्पार्श्वपृष्ठश्रोणिषु मारुतः ।
कुरुते वेदनां तीव्रामेतद्वातात्मकं विदुः ॥२१३॥

फेनिलम् अर्थात् झांझां झांझां, तनु पातलुं पतला, रूक्षम् अर्थात् रुक्ष दयावं दयावं, चारुणम् अर्थात् अरुण, किंशुकोदक- अर्थात् पाणी लाके फूलोंके जलके, सङ्काशम् अर्थात् सदा, सरुजम् तथा दूध साथे तथा दरदके साथ, अथवा अथवा अथवा, नीरुजम् अर्थात् रूक्ष नीरुज अर्थात् दरदरहित रज निकलता है, मारुतः अर्थात् वायु और वायु, कटि- अर्थात् कमर, वक्षः- अर्थात् वक्षः, हृत्- अर्थात् हृदय, पार्श्व- अर्थात् पार्श्व, पृष्ठ- अर्थात् पृष्ठ, श्रोणिषु अर्थात् श्रोणिषु और श्रोणिषु और श्रोणिषु, तीव्राम् तीव्र तीव्र, वेदनाम् वेदना वेदनाको, कुरुते करे अर्थात् करता है, एतत् अर्थात् इसको, वातात्मकम् वातात्मक वातात्मक, विदुः अर्थात् कहते हैं ॥२१२-२१३॥

212-213. The discharge is frothy, thin, unctuous, dusky-red and of the color of the juice of palas flower; and it may be painless or painful. The vata causes acute pain in the waist, groin, cardiac region, sides, back and hips. This is known as colporrhoea due to vata.

वातप्रदरस्य निदानलक्षणम्—

अलोल्लेखलक्षणकारैः पित्तं प्रकुपितं यदा ।
पूर्ववत् प्रदरं कुर्यात् पेशिकं लिङ्गतः शृणु ॥२१४॥

અમ્લ- અમ્લ અમ્લ, ડબ્બ- ઉષ્ણ ડબ્બ, લવણ- લવણ લવણ, ક્ષારૈઃ અને ક્ષારથી ઓર ક્ષારસે, પિત્તમ્ પિત્ત પિત્ત, યદા અધારે જવ, પ્રકુપિતમ્ પ્રક્રોધ પામે છે ત્યારે પ્રકુપિત હોતા છે તવ, પૂર્વવત્ પહેલાં કહ્યા મુજબ પૂર્વકથનકે અનુગામ, પ્રદરમ્ પ્રદરને પ્રદરકો, કુર્ચત્ કચે છે કરતા છે, પૈત્તિકમ્ એ પૈત્તિક પ્રદરને આ પૈત્તિક પ્રદરકો, લિઙ્ગતઃ લક્ષણથી લક્ષણસે, શૃણુ સંભળો! સુનો ॥ ૨૧૪ ॥

214. The pitta, provoked by acid, hot, salt and alkaline articles. causes colporrhea, as already described, of the pitta type. Now listen to its signs and symptoms.

સનીલમથવા પીતમત્યુષ્ણમસિતં તથા ।
નિતાન્તરકં સ્રવતિ મુદુમુદુરથાત્મિત્ ॥૨૧૫॥
દાહરાગતુષામોહજ્વરભ્રમસમાયુતમ્ ।
અસૃગ્દરં પૈત્તિકં સ્યાત્

સનીલમ્ કંઈક નીલું કુલ નીલા, અથવા અથવા અથવા, પીતમ્ પીળું પીલા, અત્યુષ્ણમ્ અત્યંત ગરમ અતિ ડબ્બ, અસિતમ્ કાળું કાલા, નિતાન્ત- તથા અત્યંત તથા અત્યંત, રક્તમ્ લાલ રક્ત લાલ રજ, આત્મિત્ પીડા સાથે પીડાકે સાથ, અથ અને ઓર, મુદુઃ મુદુઃ વારંવાર વારવાર, સ્રવતિ આવે છે સ્રવતા છે, દાહ- દાહ દાહ, રાગ- લાલી લાલી, તુષા- તરસ તુષા, મોહ- મોહ મોહ, જ્વર- જ્વર જ્વર. ભ્રમ- અને ભ્રમથી ઓર ભ્રમસે, સમાયુતમ્ યુક્ત યુક્ત, અસૃગ્દરમ્ આ પ્રદર આ પ્રદર, પૈત્તિકમ્ સ્વાદ પૈત્તિક કહેવાય છે પૈત્તિક કહાતા છે ॥ ૨૧૫ ॥

215-215³/₄. There will be frequent and painful discharge which is bluish or yellowish, very warm, dark or deep red and is accompanied with local burning and redness. thirst. stupefaction.

fever and giddiness. This is colporrhea of the pitta type.

કફપ્રદરસ્ય નિશાનલક્ષણે—

શ્લેષ્મિકં તુ પ્રવક્ષ્યતે ॥૨૧૬॥
ગુર્વાદિમિહૈતુભિઃ પૂર્વવત્ કુપિતઃ કફઃ ।
પ્રદરં કુરુતે તસ્ય લક્ષણં તત્ત્વતઃ શૃણુ ॥૨૧૭॥

શ્લેષ્મિકમ્ તુ હવે કંઈક પ્રદર અથ કફ પ્રદર, પ્રવક્ષ્યતે કહેવામાં આવે છે કહા જાતા છે, ગુર્વાદિમિઃ યુરુ આદિ ગુરુ આદિ, હૈતુભિઃ હેતુઓ વડે હેતુઓસે, કુપિતઃ ક્રોધેલો કુપિત, કફઃ કંઈ કફ પૂર્વવત્ પહેલાં કહ્યા મુજબ પૂર્વકથનકે અનુગામ, પ્રદરમ્ પ્રદર પ્રદરકો, કુરુતે કરે છે કરતા છે, તસ્ય તેનું સ્વરૂપ, લક્ષણમ્ લક્ષણ લક્ષણ, તત્ત્વતઃ તત્ત્વથી તત્ત્વસે, શૃણુ સંભળો! સુનો ॥ ૨૧૬-૨૧૭ ॥

216-217. Now will be described colporrhea of the kapha type. The kapha, provoked by etiological factors such as heavy articles of diet etc., causes colporrhea of the kapha type. Now listen to its main characteristics.

પિચ્છિલં પાણ્ડુવર્ણં ચ ગુરુ શિથિલં ચ શીતલમ્ ।
સ્રવત્યસૃક્ શ્લેષ્મલં ચ ઘનં મન્દરજાકરમ્ ॥૨૧૮॥
ઊર્ધ્વોચકહલાસન્ધાસકાસસમન્વિતમ્ ।

પિચ્છિલમ્ પિચ્છિલ પિચ્છિલ, પાણ્ડુવર્ણમ્ ચ પાણ્ડુરંગનું પાણ્ડુરંગકા, ગુરુ યુરુ ગુરુ, શિથિલમ્ શિથિલ શિથિલ, શીતલમ્ ચ શીતલ શીતલ, શ્લેષ્મલમ્ કંઈક કફયુક્ત, ઘનમ્ ગાઢું ગાઢા, મન્દરજાકરમ્ ચ અને મંદ પીડા કરનારું ઓર મન્દ પીડાકારક, અસૃક્ રક્ત રક્ત, સ્રવતિ વડે છે સ્રવતા છે, ઊર્ધ્વ- અને તે ઊર્ધ્વ ઓર ઊર્ધ્વ, ઓરોચક- અરુચિ અરુચિ, હલાસ- હલાસ હલાસ, સન્ધાસ- સાસ સાસ, કાસ અને ઉપરસથી ઓર સાંધાસે, સમન્વિતમ્ યુક્ત હોય છે યુક્ત હોતા છે ॥ ૨૧૮ ॥

through the blood-channels. causes the opposing kapha to be burnt by the heat of pitta and converts it into a slimy offensive and yellowish fluid; and mixing with fat and the adipose tissue, it flows out forcibly through the vagina and this discharge is of the color of ghee or marrow or fat This is a continual discharge accompanied with thirst, burning and fever. The woman, wasted of blood and rendered weak as a result should be considered incurable.

शुद्धातृवलक्षणम्—

मासान्निष्पिच्छदाहार्ति पञ्चरात्रानुबन्धि च ।
नैवातिबहु नात्यल्पमार्तवं शुद्धमादिशेत् ॥२२५॥

मासात् भासे भासे प्रतिमास, निष्पिच्छदाहार्ति पञ्चरात्र- पांच रात्रि पर्यंत पञ्चरात्र तक, अनुबन्धि आलु रहता जारी रहनेवाले, न एव न तो न तो, अति बहुत अहु वधारे अति अधिक, नात्यल्पम् च अने न तो अहु थोडा और न तो बहुत थोड़े, आर्तवम् आर्तवने आर्तवको, शुद्धम् शुद्ध शुद्ध, आदिशेत् आलुपुं जानना चाहिए ॥ २२५ ॥

225. That should be regarded healthy or normal menses which occurs every month, which is not slimy, which is not attended with burning or pain, which lasts for five days and which is neither excessive nor very scanty.

गुञ्जाफलसवर्णं च पद्मालककसन्निभम् ।
इन्द्रगोपकसङ्काशमार्तवं शुद्धमादिशेत् ॥२२६॥

गुञ्जाफल- थलुडीना गुञ्जाफलके, सवर्णम् जेवा रंगना सहस वर्णवाले, पद्म- डमूनी कमल, अलकक- तथा

अणताना और अलतेके, सन्निभम् जेवा सहस, इन्द्र- गोपक अने डमूनी और वीरवहुटीके, सङ्काशम् च जेवा सहस, आर्तवम् आर्तवने आर्तवको, शुद्धम् शुद्ध शुद्ध, आदिशेत् अलुपुं कहना चाहिए ॥ २२६ ॥

226 That should be regarded as the healthy or normal menstrual blood which is of the color of the jequirity-seed or of the lotus or of lac or which resembles the trombidium, the scarlet insect.

प्रश्नचिकित्सा—

योनीनां वातलाघानां यदुक्तमिह मेषजम् ।
चतुर्णां प्रदराणां च तत् सर्वं कारयेद्भिषक् ॥२२७॥

इह आ. अध्यायमा. इस अध्यायमें, वातलाघानाम् वातल आदि वातल आदि, योनीनाम् योनीनाम् योनीयोका, यत् मेषजम् जे औषध जो औषध, उक्तम् उल्लेख के कहा गया है, तत् सर्वम् ते अधुं उन सबका, भिषक् वैद्य वैद्यको, चतुर्णाम् प्रदराणाम् च चारों प्रदरोंमें भी, कारयेत् करवुं ओछी प्रयोग करना चाहिए ॥ २२७ ॥

227 The physician should use all medications indicated in gynecic disorders caused by vata and other humors, in these four kinds of colporrhoea.

रक्तातिसारिणां यच्च तथा शोणितपित्तिनाम् ।
रक्तार्शसां च यत् प्रोक्तं मेषजं तच्च कारयेत् ॥२२८॥

यत् जे जो, रक्तातिसारिणाम् रक्त-तिसारी-ओनुं रक्तातिसारियोकी, तथा तथा तथा, शोणितपित्तिनाम् रक्तपित्तवाणुं रक्तपित्तवालोकी, यत् च अने जे और जो रक्तार्शसां रक्तार्श-वाणुं रक्तार्शवालोकी, मेष-जम् औषध औषध, प्रोक्तम् उल्लेख के कही है, तत् च तेने पक्ष उसे भी, कारयेत् करवुं ओछी करनी चाहिए ॥ २२८ ॥

228. He should also use the remedies indicated in diarrhea with bloody stools, in hemothermia and bleeding piles.

क्षीरदोषाणां निदानं संप्राप्तिश्च—

घात्रीस्तनस्तन्यसंपदुक्ता विस्तरतः पुरा ।

स्तन्यसंजननं चैव स्तन्यस्य च विशोधनम् ॥२२९॥

घात्री- धाव घात्री, स्तन- स्तन स्तनो, स्तन्य- अने धावधुनी और स्तन्यकी, संपद सम्पत्ति सम्पत्ति, पुरा पहले, विस्तरतः विस्तारथी विस्तारसे, उक्ता उछी छे कह दी है, स्तन्यसंजननम् च एव स्तन्यजनन स्तन्यजनन, स्तन्यस्य स्तन्यत् और स्तन्यका, विशोधनम् च विशोधन पक्षु तेज प्रभाषे उछुं छे विशोधन मी वसी प्रकार कह दिये हैं ॥ २२९ ॥

229. The qualities of the wellformed breasts and the breast-milk of the wet nurse have been already described by me in detail. So too have been described the galactogogues and the galacto-depurants;

वातादिदुष्टे लिङ्गं च क्षीणस्य च चिकित्सितम् ।
तत्सर्वमुक्तं ये त्वष्टौ क्षीरदोषाः प्रकीर्तिताः ॥२३०॥
वातादिष्वेव तान् विद्याच्छास्त्रवधुर्भिषक्तमः ।
त्रिविधास्तु यतः क्षिप्यास्ततो वक्ष्यामि विस्तरम् ॥

वातादिदुष्टे वातादिथी दूषित दूधना वातादिसे दूषित दूधके, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, क्षीणस्य च अने क्षीण दूधनी और क्षीण दूधकी चिकित्सितम् चिकित्सा, तत् सर्वम् ते अधुं यह सब, उक्तम् उछुं छे कह दिया है, ये तु अने ने और जो, अष्टौ आठ आठ, क्षीरदोषाः क्षीरदोषे क्षीरदोष, प्रकीर्तिताः उछेछी छे कहे हैं, तान् तेओने उनको, शास्त्रवधुः शास्त्र शास्त्रज्ञ, भिषक्तमः श्रेष्ठ वैद्य श्रेष्ठ वैद्य, वातादिषु एव वातादिओभां ए वातादिदोषोमें ही, विद्यात् अधुना जाने, यतः नेथी यतः, क्षिप्याः तु शिष्य क्षिप्य, त्रिविधाः

२३१. भिषक्तमः—भिषग्वरः (ब.)

पक्षु प्रकारना छे तीन प्रकारके हैं, ततः तेथी ततः, विस्तरम् विस्तारथी विस्तारसे बक्ष्यामि उछीश कहूंगा ॥ २३०-२३१ ॥

230-231. So also the signs of vitiation of the breast-milk by vata and other humors along with its treatment. All this, along with the eight kinds of morbidity of milk, have been described. The able physician endowed with scientific vision should classify these into the categories of vata and other humors. As there are three classes of pupils in view of their grades of intelligence, I describe the subject in detail to be used even to the lowest of them.

अजीर्णासात्म्यविषमविरुद्धात्यर्थभोजनान् ।
लवणाम्लकटुक्षारप्रक्षिप्तानां च सेवनात् ॥२३२॥
मनःशरीरसंतापादस्वप्नाग्निशि चिन्तनात् ।
प्राप्तवेगप्रतीघातादप्रातोदीरणेन च ॥२३३॥
परमान्नं गुडकृतं कुशरां दधि मन्दकम् ।
अभिष्यन्दीनि मांसानि ग्राम्यान्पौदकानि च २३४
भुक्त्वा भुक्त्वा दिवास्वप्नामद्यस्यातिनिषेवनात् ।
अनायासादमीघातात् क्रोधाच्चातङ्ककर्शनैः ॥२३५॥
दोषाः क्षीरवहाः प्राप्य सिराः स्तन्यं प्रदूष्य च ।
कुर्युरष्टविधं भूयो दोषतस्तन्निबोध मे ॥२३६॥

अजीर्ण- अजीर्ण अजीर्ण, असात्म्य- असात्म्य असात्म्य, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध, अत्यर्थ- अने अत्यन्त और अत्यन्त, भोजनान् भोजनान् भोजनसे, लवण- लवण लवण, अम्ल- अम्ल अम्ल, कटु- कटु कटु, क्षार- क्षार क्षार, प्रक्षिप्तानाम् च अने उछेछेवाभां प्रयोगना और क्लेदयुक्त द्रव्योंके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे, मनः-

२३२. मन्दकम्—मन्दकम् (ब. घ.)

२३५. अनायासादमीघातात् क्रोधाच्चातङ्ककर्शनैः—अभिचारादनायामाव् व्याधिभिः कर्शनेन च (घ. ब. क.)

२३६. क्षीरवहाः—क्षीराशयाः (फ.)

भन मन, शरीर-अने शरीरमा और शरीरके, संतापात्
संतापथी संतापसे, निशि रात्रिमा रात्रिमें, अस्वप्नात्
न निधवाथी न सोनेसे, चिन्तनात् चिंताथी चिन्तासे,
प्रासवेग-प्राप्त यथैवा वेगेने प्राप्त वेगोंको, प्रतीचातात्
रोक्षवाथी रोक्षेसे, अप्राप्त-अने अप्राप्त वेगेने और
अप्राप्त वेगोंको, उदीरणेन च प्रेरित कर्वाथी प्रेरित
करनेसे, परमाद्यम् दूधपाक दूधपाक, गुडकृतम् गोणनी
जनायेते गुडकी बनी हुई चीजें, कृशराम् कृशरा, कृशरा,
मन्दकम् दधि मन्दकम् दही मन्दजात दधि,
अभिष्वन्दीनि अभिष्वन्दी अभिष्वन्दी, ग्राम्य तथा
ग्राम्य तथा ग्राम्य, आनूप-आनूप आनूप, औदकानि
च अने जलशरीरों और जलचरोंके, मांसानि मांस
मांस, भुक्त्वा भुक्त्वा भाष्ट भाष्टने खा खाकर, दिवा
स्वप्नात् दिवसमा निधवाथी दिनमें सोनेसे, मद्यप्य
तेभ्य भवना एवं मद्यके, अतिनिषेवणात् अतिसेवनथी
अतिसेवनसे, अनयासात् परिश्रम न कर्वाथी परिश्रम
न करनेसे, अभीघातात् अभिघातथी चोट लगनेसे,
क्रोधात् क्रोधथी क्रोधसे, आतङ्क-अने रोगथी और रोगसे,
कर्शनेः च कृश यथाथी कृश होनेसे, दोषाः दोषैश्च
दोषा कुपित दोष, क्षीरवहाः क्षीरवाहिनी क्षीरवाहा,
सिराः सिराओंमा सिराओंमें, प्राप्य पक्षेय्यीने पहुंचकर,
स्तन्यम् धावन्ने स्तन्यको, प्रदूष्य च दूषित करी
दूषित करके, अष्टविधम् अष्ट प्रकारका,
कुर्युः करे छे करते हैं, भूयः क्षीरने फिरसे, तत् तेने
उसे, दोषतः दोष प्रमाणे दोषानुसार, मे भारी पालेथी
मुझसे, निबोध सांभलो सुनो ॥ २३२-२३६ ॥

232-236. By taking predigestion
meals, unwholesome, irregular, antago-
nistic and excessive diet, by constant
use of salt, acid, pungent, alkaline
and softened articles, by mental
and bodily affliction, sleeplessness at
night, brooding, suppression of
the manifested urges and artificially
exciting such urges, and by indul-
gence in daysleep after frequent eating
of milk-pudding, products of gur,

kedgere- immatured urine liquefacient,
fish of domestic, wild and aquatic
creatures: by excessive use of wine,
lack of exertion, trauma, anger and
emaciation due to diseases the humors,
getting provoked reach the galactic
channels vitiate the milk and cause
eight kinds of galactic morbidity.
Now listen, as I describe them again,
according to each category of morbidity.

वातजादिभेदेन क्षीरदोषस्य विज्ञानं —

वैरस्यं फेनलज्जातो रौक्ष्यं चैत्यनिलात्मके ।

पित्ताद्वैषण्यदोर्गन्धो स्नेहपिच्छित्तगौरवम् ॥ २३७ ॥
कफाद्भवति

अनिलात्मके वातदूषित क्षीरमा वातदूषित क्षी में,
वैरस्यम् निरसता विरसता, फेनलज्जातः झीपुने जमाव
फेनका संघात, रौक्ष्यम् च इति अने उक्षता तथा छे
और रुक्षता होती है, पित्तात् पित्तनी दूषित क्षीरमा
पित्तदूषित क्षीरमें, वैषण्यं-विमर्षता विवर्णता, रोगन्धे
अने दुर्गन्धे आय छे और दुर्गन्ध होती है, कफात्
तथा उक्षदूषित क्षीरमा तथा कफदूषित क्षीरमें, स्नेह-
स्निग्धता स्निग्धता, पिच्छित्त-थीकाथ पित्तज्जाता,
गौरवम् तथा भारेपक्षुं भाव छे और गुहता भवति
आय छे होती है ॥ २३७ ॥

237. In condition of vitiation of vata
the milk will be distasteful, frothy and
unctuous. In vitiation by pitta, there
will be discoloration and bad smell. In
vitiation by kapha, unctuousness, slimy-
ness and heaviness will be observed.

रुक्षाद्यैरनिलः सैः प्रकोपणैः ।

कुक्षः क्षीराशयं प्राप्य रसं स्तन्यस्य दूषयेत् ॥ २३८ ॥

रुक्षाद्यैः रक्षादि रुक्षादि, सैः पेटानां अपने,
प्रकोपणैः प्रकोपणोंथी प्रकोपणोंसे, कुक्षः कुपित कुपित,

२३८. स्तन्यस्य दूषयेत्-स्तन्यं प्रदूषयेत् (प.)

અનિલઃ વાયુ વાયુ, ક્ષીરાશયમ્ ક્ષીરાશયમ્ ક્ષીરાશયમે, પ્રાપ્ય બાઈને પહુંચકર, સ્તન્યસ્ય ધાવણુના સ્તન્યકે, રસમ્ રસને રસકો, વૃષભેત્ દૂષિત કરે છે દૂષિત કરતી છે ॥ ૨૩૮ ॥

238. The vata gets provoked by dry articles of diet and other similar vata-provoking factors. Thus, getting provoked and reaching the mammary glands, it vitiates their secretions.

વાતાદિદુષ્ટ ક્ષીરં પિવતે. વાલસ્ય યાનિ લિજ્જાનિ ભવન્તિ—
વિરસં વાતસંસૃષ્ટં કૃશીભવતિ તત્ પિબન્ ।
ન ચાસ્ય સ્વદતે ક્ષીરં કૃચ્છ્રેણ ચ વિવર્ધતે ॥૨૩૯॥

વિરસમ્ વિરસ વિરસ, વાતસંસૃષ્ટમ્ અને વાતસંસૃષ્ટ
ઔર વાતસંસૃષ્ટ, તત્ તે દૂધ તસ દૂધકો, પિબન્ પીનાર
બાળક પીનેવાલા બાલક, કૃશીભવતિ પાતળો થઈ
બધ છે કૃશ હો જાતા છે, અસ્ય ચ તેને તસકો, ક્ષીરમ્
દૂધ દૂધ, ન સ્વદતે બાવતું નથી અચ્છા નહીં લગતા,
કૃચ્છ્રેણ તથા મુશ્કેલીથી તથા કઠિનાઈસે, વિવર્ધતે ચ તે
બાળકની વૃદ્ધિ થાય છે તસ બાલકની વૃદ્ધિ હોતી
છે ॥ ૨૩૯ ॥

239. The child, who sucks this distasteful milk vitiated by vata, becomes emaciated. It does not relish the milk and its growth becomes difficult

તથૈવ વાયુઃ કુપિતઃ સ્તન્યમન્તર્વિલોઢયન્ ।
કરોતિ ફેનસજ્ઞાતં તત્તુ કૃચ્છ્રાત્ પ્રવર્તતે ॥૨૪૦॥

તથા એવ તેજ પ્રમાણે હસી પ્રકાર, કુપિતઃ કુપિત
કુપિત, વાયુઃ વાયુ વાયુ, અન્તઃ સ્તન્યમ્ ક્ષીરાશયમ્
સ્તન્યને ક્ષીરાશયમે સ્તન્યકો, વિલોઢયન્ વધોલીને
વિલોઢિત કરકે, ફેનસજ્ઞાતમ્ શીણના સમુદને ફેન-
સજ્ઞાતકો, કરોતિ બનાવે છે ઉત્પન્ન કરતા છે, તત્ તુ
તેથી તે સ્તન્યની તતઃ તસ સ્તન્યકી, કૃચ્છ્રાત્ કષ્ટ-

૨૩૯. ન ચાસ્ય—ન ચાસ્યે (વ. ક.)

૨૪૦. તત્તુ—તતઃ (વ. ક.)

પૂર્વક કઠિનાઈસે, પ્રવર્તતે પ્રવર્તિ થાય છે પ્રવર્તિ હોતી
છે ॥ ૨૪૦ ॥

240. Similarly, the provoked vata churns up the milk internally in the glands and makes it forthy. Consequently, it flows out with great difficulty.

તેન ક્ષામસ્વરો બાલો વદ્ધવિષ્મૂત્રમારુતઃ ।
વાતિકં શીર્ષરોગં વા પીનસં વાઙ્મિગચ્છતિ ॥૨૪૧॥

તેન તે પીનાથી તસકે પીનેતે, બાલઃ બાળક બાલક,
ક્ષામસ્વરઃ ક્ષીણ સ્વરવાળો ક્ષીણ સ્વરવાળો, વદ્ધ-વિટ્-
મૂત્ર-મારુતઃ અને આડા-મૂત્ર તથા વાયુની અટકાયત-
વાળો થાય છે મલ-મૂત્ર ઔર વાયુકી રુકાવટવાળા હોતા
છે, વાતિકમ્ વળી તેને વાતજન્ય વાતજન્ય, શીર્ષરોગમ્
વા શીર્ષરોગ શીર્ષરોગ, પીનસમ્ વા કે પીનસ યા
પીનસરોગ, અધિગચ્છતિ થાય છે હોતા છે ॥ ૨૪૧ ॥

241. The child which drinks this milk becomes weak of voice and suffers from stasis of feces, of urine and flatus. It develops headache or coryza of the vata type

પૂર્વવત્ કુપિતઃ સ્તન્યે સ્નેહં શોષયતેઽનિલઃ ।
રૂક્ષં તત્ પિબતો રૌક્ષ્યાદ્બલહાસઃ પ્રજાયતે ॥૨૪૨॥

પૂર્વવત્ પહેલાની પ્રમાણે જ પૂર્વવત્, કુપિતઃ કુપિત
કુપિત, અનિલઃ વાયુ વાયુ, સ્તન્યે સ્તન્યમ્ (થી સ્તન્યમેસે,
સ્નેહમ્ સ્નેહને સ્નેહકા, શોષયતે શોષી દે છે શોષણ
કરતા છે, તત્ તે તસ, રૂક્ષમ્ રૂક્ષ ધાવણુ રૂક્ષ
દૂધકો, પિબતઃ પીતા બાળકને પીનેવાલો બાલકકો,
રૌક્ષ્યાત્ ધાવણુની રૂક્ષતાને લીધે સ્તન્યકી રૂક્ષતાસે,
બલહાસઃ બળને હાસ બલહાસ, પ્રજાયતે થાય છે
હોતા છે ॥ ૨૪૨ ॥

242. The vata which is provoked as before, dehydrates the unctuous element in the milk. The child, taking this unctuous milk, is reduced in

૨૪૨. અધિગચ્છતિ—નિગચ્છતિ (વ.)

strength, by the lack of unctuous quality in the milk.

पित्तमुष्णादिभिः क्रुद्धं स्तन्याशयमभिप्लुतम् ।
करोति स्तन्यवैवर्ण्यनील पीतासितादिकम् ॥२४३॥

उष्णादिभिः उष्णदिग्ने क्रुद्धं कुपित
थयेत् कुपित हुआ, पित्तं पित्त पित्त, स्तन्याशयम्
स्तन्याशयम् स्तन्याशयम्, अभिप्लुतम् अग्निने पटुंकर,
नील नील नीले, पीत पीत पीत, असितादिकम् के
कृष्ण वज्रे या कृष्ण आदि, स्तन्यवैवर्ण्यम् धावणुनी
निवर्णता स्तन्यकी विवर्णता, करोति करे के करता
है ॥ २४३ ॥

243. The pitta, getting provoked
by hot articles and other similar factors,
reaching the mammary glands, causes
discoloration of the milk into bluish,
yellowish, dark and other shades

विवर्णगात्रः स्विन्नः स्यात्तृष्णालुर्भिन्नविट् शिशुः ।
नित्यमुष्णशरीरश्च नाभिनन्दति तं स्तनम् ॥२४४॥

शिशुः आण्ड वच्चा, विवर्णगात्रः विवर्ण अंगो-
वाणे विवर्ण शरीरवाला, स्विन्नः पसीनावाणे पसीनयुक्त,
तृष्णालुः तृष्णवाणे तृष्णावाला, भिन्नविट् भिन्नविट्
अतिसारका रोगी, नित्यम् तथा अतत और सदा, उष्ण-
शरीरः च उष्ण शरीरवाणे उष्ण शरीरवाला, स्तन
थाय के होता है, तम् स्तनम् अने ते स्तनने और
उस स्तनको, न अभिनन्दति प्यछते नथी नहीं
चाहता ॥ २४४ ॥

244. The child who takes this milk
gets changed in bodycolor and is
afflicted with perspiration, thirst and
loose stools; its body is always felt to
be warm, and it shows dislike for the
breast-feed.

पूर्ववत् कुपिते पित्ते दौर्गन्ध्यं क्षीरमृच्छति ।
प्राग्दामयस्तत्पित्ततः कामला च भवेच्छिशोः २४५

पूर्ववत् पद्वेलां नी अग्नि पूर्ववत्, पित्ते कुपिते पित्त
कुपित थायाथी पित्तके कुपित होनेसे, क्षीरम् दूध दूध,
दौर्गन्ध्यम् दुर्गन्धयुक्त दुर्गन्धयुक्त ऋच्छति थाय के
होता है, तत् ते इसके, पित्ततः पीता पीनेवाले, शिशोः
आण्डने बच्चेको प्राग्दामयः प्राग्दामय प्राग्दामय,
कामला च के कामला या कामला, भवेत् थाय के होता
है ॥ २४५ ॥

245. The pitta, provoked as before,
gives a bad smell to the milk, and the
child drinking that milk is afflicted
with anemia and jaundice.

क्रुद्धो गुर्वादिभिः स्लेष्मा क्षीराशयगतः स्त्रियाः ।
स्नेहान्वितत्वात्तत्क्षीरमतिस्निग्धं करोति तु ॥२४६॥

स्त्रियाः स्त्रीना स्त्रीके, क्षीराशयगतः क्षीराशयम्
रहेक्ष क्षीराशयमें पटुंकर, गुर्वादिभिः शुभ्र वज्रे कार्मुकी
गुरु आदिसे, क्रुद्धः क्रोधे कुपित, स्लेष्मा के के कफ,
स्नेहान्वितत्वात् पोतानी रित्तताने कीसे स्नेहयुक्त
होनेसे, तत्क्षीरम् तु ते दूधने उस क्षीरको, अतिस्निग्धम्
अतिस्निग्ध अतिस्निग्ध, करोति करे के करता है ॥ २४६ ॥

246. The kapha, provoked by heavy
articles and other similar factors rea-
ches the woman's mammary glands
and by its unctuous quality, it renders
the milk hyper-unctuous.

ऊर्ध्वनः कुन्थनस्तेन लालालुर्जायते शिशुः ।
नित्योपदिग्धैः स्रोतोभिर्निद्राक्लमसमन्वितः ॥२४७॥
श्वासकासपरीतस्तु प्रसेकतमकान्वितः ।

तेन तेनाथी उससे, शिशुः आण्ड वच्चा, ऊर्ध्वनः
ऊर्ध्वनी ऊर्ध्व करे के वमनशील, कुन्थनः कर्नाते कुन्थन
कःनेवाला, लालालुः लालने लाव करतो लाला युक्त,
नित्योपदिग्धैः हररोज उपदिग्ध रहेखा नित्य कफसे
उपदिग्ध, स्रोतोभिः स्रोतोथी युक्त स्रोतोवाला, निद्रा-निद्रा
निद्रा, क्लमसमन्वितः तेमज थाकवाणे एवं क्लमसे युक्त,

२४७. निद्राक्लमसमन्वितः-निद्राक्लमसमन्वितः (च. व. प. ब.)

श्वस- श्वासश्वास, काम अने कासथी और काससे, परितः पीडित पीडित, प्रत्येक- कफ- स्त्राव कफत्रास्राव, तमक- अन्वितः तु अने तमकवाणे, और तमकवाला, जायते थाय से होता है ॥२४७३॥

247. The child sucking this milk, suffers from vomiting, tussive sounds, dribbling of saliva, increase of mucus in body-channels sleepiness, exhaustion, dyspnea, cough, ptyalism and asthma.

अभिभूय कफः स्तन्यं पिच्छिलं कुरुते यदा ॥२४८॥
लालालुः शूनवक्त्राक्षिर्जडः स्यात्तत् पिवञ्छिद्युः ।

यदा कफः अत्यरे ऊँ जब कफ, स्तन्यम् स्तन्यने स्तन्यको, अभिभूय दूषित करीने दूषित करके, पिच्छिलम् पीछिलुं पिच्छिल, कुरुते अनावे से तयारे बनाता है तब, तब तेने उसको, पिबत् पीनार पीनेवाला, शिशुः आणक बालक, लालालुः लाणवाणो लालयुक्त, शून-वक्त्राक्षिः मुण तथा आभना सोअभाणे। सूजे हुए मुह और आंखवाला, जडः अने जड और जड, स्यात् अने से होता है ॥२४८३॥

248. When the Kapha vitiates the milk and makes it slimy, the child sucking this milk, suffers from slobber; its face and eyes become swollen and the child becomes dull

कफः क्षीराशयगतो गुरुत्वात् क्षीरगौरवम् ॥२४९॥
करोति गुरु दत् पीत्वा बालो हृद्गोगमृच्छति ।
अन्याश्च विविधात्रोगान्कुर्यात्क्षीरसमाश्रितान् २५०

क्षीराशयगतः क्षीराशयगत क्षीराशयसे पहुंचा हुआ कफः ऊँ कफ, गुरुत्वात् युरुताने वीधे भारी होनेसे, क्षीरगौरवम् दूधने युरुतावाणुं दूधको भारी, करोति करे से करता है, तत् गुरु ते भारे दूध उस

२५०. करोति गुरु दत् पीत्वा बालो हृद्गोगमृच्छति-कुर्यात्स्नेहा-
न्वितं पीतं तत् आवात्कफोगवान् (त. द.)
" करोतिगुरु दत्-अतिस्नेहान्वितं (च. फ. द.)

गुरु दूधको, पीत्वा पीराथी पीकर, बालः आणकने बच्चा, हृद्गोगम् ह्रोगे हृद्गोगको, मृच्छति थाय से प्राप्त होता है, क्षीरसमाश्रितान् पणी ते ऊँ दूधअन्य और वह कफ क्षीरजन्य, अन्यान् भीअ अन्य, विविधान् विविध नावा प्रकारके, रोगान् च रोगो को कुर्यात् करे से करता है ॥२४९-२५०॥

249-250. The kapha getting located in the mammary glands, causes heaviness of milk; owing to its quality of heaviness the child drinking that milk is afflicted with the diseases of the stomach and various other disorders born of morbid milk.

क्षीरे वातादिभिर्दुष्टे संभवन्ति तदात्मकाः ।

क्षीरे दूध दूध, वातादिभिः वातादिथी वातादिसे, दुष्टे दूषित अती दुष्ट होने पर तदात्मकाः तेनाथी यथा रोगे तज्जन्य रोग, संभवन्ति थाय से होते हैं ॥२५०३॥

250. If the breast-milk is vitiated by vata or other humors, diseases corresponding in characteristics to the humor will afflict the child.

क्षीरदोषे घात्र्याः संशोधनम्—

तत्रादौ स्तन्यशुद्धयर्थं घात्रीं स्नेहोपपादिताम् २५१
संस्वेद्य विधिवद्वैद्यो वमनेनोपपादयेत् ।

तत्र तेभां उसमें, आदौ प्रथम प्रथम, वैद्यः वैद्य वैद्य, स्तन्य-धूपयुनी स्तन्यकी, शुद्धयर्थम् शुद्धिने भाटे शुद्धिके लिए, स्नेह-उपपादिताम् स्नेहन करावेवी स्नेहन कराई हुई, घात्रीम् घात्रीने घात्रीको, विधिवत् विधि मुण्य विधिपूर्वक, संस्वेद्य स्नेहन करावीने स्वेदन कराके, वमनेन वमन वमन, उपपादयेत् करावे ॥२५१३॥

251-251. For the purification of the breast milk, the physician should, at first, systematically treat the mother

with oleation and sudation procedures and then give her emesis.

वमनार्थं वचादियोगः —

वचाप्रियङ्गुयष्ट्याह्वफलवत्सकसर्षपैः ॥२५२॥

कक्कैर्निम्बपटोलानां कायैः सलवणैर्वमेत् ।

वचा- ५०४ वच, प्रियङ्गु- धड्डे। प्रियङ्गु, यष्ट्याह्व-
नेमीमध मुलहठी, फल- भीड़ण मैनफल, वत्सक- डडे।
कुडा, सर्षपैः सरसधना सरसोके, कक्कैः डडे कलक,
सलवणैः अने धवधुयुक्त और लवण मिलाकर, निम्ब-
लीमध नीम, पटोलानाम् अने परवल्के और परवल्के,
कायैः डवायथी कायसे, वमेत् वमन करावतुं वमन
करावे ॥ २५२३ ॥

252-252½. Sweet flag, perfumed
cherry, liquorice emetic nut, kurchi
and rape seed may be given in the
form of paste; or the bark of neem and
wild snake gourd, mixed with salt, may
be given as decoction.

विरेचनार्थं योगः —

सम्यग्दान्तां यथान्यायं कृतसंसर्जनां ततः ॥२५३॥
दोषकालबलापेक्षी स्नेहयित्वा विरेचयेत् ।

सम्यक्-दान्ताम् अ२।अ२ वमन था। अच्छी प्रकार
वमन होनेके, ततः आ६ पीछे, यथान्यायम् यथाविधि
शास्त्रानुसार, कृतसंसर्जनाम् संसर्जनकम् अ२।अ२।
पछी संसर्जनक्रम करानेके पीछे दोष- दोष दोष, काल-
काल काल, बल- अने अक्षणी और बलका, अपेक्षी
अपेक्षा अ२।अ२ विचार करके, स्नेहयित्वा स्नेहन
अ२।अ२ स्नेहन कराके, विरेचयेत् विरेचन आ६।पुं
विरेचन करावे ॥ २५३३ ॥

253-253½ The patient that has been
systematically subjected to emesis and
rehabilitation procedure, should be
given purgation preceded by olea-
tion, in keeping with the patient's

degree of morbidity and strength,
and the season.

त्रिवृतामभयां वाऽपि त्रिकलारससंयुताम् ॥२५४॥
पाययेन्मधुसंयुक्तामभयां वाऽपि केवलाम् ।
(पाययेन्मधुसंयुक्तां विरेकार्थं च शास्त्रवित् २५५)

त्रिकलारससंयुताम् त्रिदशाना अ२।अ२ त्रिकला-
कायमेयुक्त, मधुसंयुक्ताम् तथः मधुसहित तथा मधुसंयुक्त,
त्रिवृताम् त्रिवृत त्रिवृत, अभयाम् वा अपि डे अ२।
अथवा अभयको, पाययेत् पाणी पिलावे, कास्त्रवित्
अथवा शास्त्रने अ२।अ२ नर वैद्य अथवा शास्त्रज्ञ वैद्य,
विरेकार्थम् विरेचन भाटे विरेचके लिए, मधुसंयुक्ताम्
गोमूत्र साथे गोमूत्रयुक्त, केवलाम् अ२।अ२ केवल,
अभयाम् वा अपि अ२।अ२ अभयको, पाययेत् पाणी
पिलावे ॥ २५४-२५५ ॥

254-255. He should be given the pul-
vis of turpeth, and chebulic myrobalan
mixed with the decoction of the three
myrobalans and honey, or he should
be given the pulvis of chebulic myro-
balan only mixed with cow's urine, by
the physician with a view to purge
the patient.

सम्यग्विरिक्तां मतिमान् कृतसंसर्जनां पुनः ।
ततो दोषावशेषघ्नैरन्नपानैरुपाचरेत् ॥२५६॥

सम्यक्- अ२।अ२ ठीक प्रकारसे विरिक्ताम् मति३।
अथेथी विरेचन हो जानेपर, पुनः कृतसंसर्जनाम् संसर्जन-
कम् अ२।अ२। संसर्जनक्रम करानेके, ततः आ६ बाद,
मतिमान् बुद्धिमान् वैद्य बुद्धिमान् वैद्य, दोषावशेषघ्नैः
आ६।अ२ दोषघ्न अ२।अ२ दोषघ्ननाशक, अन्नपानैः
अन्नपानेथी अन्नपानसे, उपाचरेत् चिकित्सा अ२।अ२
उपचार करे ॥ २५६ ॥

२५५. पाययेन्मधुसंयुक्तामभयां वाऽपि केवलाम्- पाययेत् समी-

मूत्रासभयां स्वपि शास्त्रवित् (ध.)

२५६. सम्यग्विरिक्तां मतिमान्-अथ सम्यग्विरिक्ता च (त)

, दोषावशेषघ्नैः-दोषविशेषघ्नैः (ध. क.)

256. After she has been purged well and given the rehabilitation procedure, the wise physician should treat the residual morbidity in her, by a regular course of suitable food and drink.

ક્ષીરદોષે દિતનજપાનમ્—

શાલયઃ પશ્ચિકા વા સ્યુઃ શ્યામાકા ભોજને હિતાઃ ।
પ્રિયક્કવઃ કોરદૂષા યવા વેણુયવાસ્તથા ॥૨૫૭॥
વંશવેષ્ઠકલાયાશ્ચ શાકાર્યે સ્નેહસંસ્કૃતાઃ ।

શાલયઃ શાલિ, પશ્ચિકાઃ વા પશ્ચિક સાંઠી
ચાવલ, શ્યામાકાઃ આમી સાંવાં, પ્રિયક્કવઃ પ્રિયંગુ
પ્રિયંગુ, કોરદૂષાઃ કેદારી કોરોં, યવાઃ તથા જવ તથા
જો, તથા વેણુયવાઃ અને વેણુયવ ઓર વેણુયવ, ભોજને
ભોજનને માટે ભોજનમેં, હિતાઃ દિતકર્તા હિતકર, સ્યુઃ
છે હૈં, સ્નેહસંસ્કૃતાઃ સ્નેહથી સંસ્કાર આપેલા સ્નેહ-
સંસ્કૃત, વંશ- વાંસ વંશ, વેત્ર વેત્ર વેત્ર, કલાયાઃ ચ
અને વટાણા ઓર મટર, શાકાર્યે શાક તરીકે દિતકર
છે શાકકે લિપ્ત હિતકર હૈં ॥ ૨૫૭૩ ॥

257-257ક. Jali or shastika rice, sanwa, millet or italian millet, common millet, barley or bamboo barley are beneficial as diet. The tender shoots of bamboo, cane sprouts and chickling vetch should be used as vegetable-curry prepared in unctuous substances.

મુદ્ગાન્ મસૂરાન્ યૂવાર્થે કુલત્યાંશ્ચ પ્રકલ્પયેત્ ૨૫૮

મુદ્ગાન્ મગ મુંગ, મસૂરાન્ મસર મસર, કુલત્યાન્
ચ તથા કળથી ઓર કુચીકો, યૂવાર્થે યૂવને માટે
યૂષકે લિપ્ત, પ્રકલ્પયેત્ આપવા પ્રયોગ કરે ॥ ૨૫૮ ॥

258. Green gram, lentils and horsegram may be used for preparing soup.

૨૫૭૩. શાકાર્યે સ્નેહસંસ્કૃતાઃ—સ્નેહ શૂષ્કસંસ્કૃતાઃ

(ક. ટ. વ. વ.)

નિમ્બવેત્રાપ્રકુલકવાર્તાકામલકૈઃ શૃતાન્ ।

સન્ધ્યોષસૈન્ધવાન્ યૂષાન્દાપયેત્સ્તન્યશોધનાન્ ૨૫૯

સ્તન્યશોધનાન્ સ્તન્યનું શોધન કરનાર સ્તન્યશોધક,
નિમ્બ- લીમડો નીમ, વેત્રાપ્ર- વેત્રામ વેત્રાપ્ર, કુલક-
કારેલી કારેલા, વાર્તાક- રીંગણાં વૈગન, આમલકૈઃ
અને આમળાંથી ઓર આંબલેસે, શૃતાન્ ઉકાળેલ
પકાયે હુણ, સન્ધ્યોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, સૈન્ધવાન્ તથા
સિંધાલુણથી યુક્ત તથા સૈન્ધવસે યુક્ત, યૂષાન્ યૂષ
યૂષકો, દાપયેત્ આપવા દેવે ॥ ૨૫૯ ॥

259. The patient should be given a potion of the soups of the sprouts of neem and cane, karella fruit, brinjal and emblic myrobalans mixed with the pulvis of the three spices and rock salt; they are galacto-depurants.

શશાન્ કપિજ્જલાનેણાન્ સંસ્કૃતાંશ્ચ પ્રદાપયેત્ ।

સંસ્કૃતાન્ (ત્રિકટુ વગેરેથી સંસ્કૃત કરેલ ત્રિકટુ
આદિસે સંસ્કૃત કિયે હુણ, શશાન્ સસલાં શશ,
કપિજ્જલાન્ કપિજ્જલ કપિજ્જલ, ણાન્ ચ તથા ઓણનાં
માંસ ઓર ણકે માંસકો, પ્રદાપયેત્ આપવા દેવે ૨૫૯ક

259ક. The flesh of hare, grey partridge and Indian antelope, should be given well cooked as food;

સ્તન્યશુદ્ધિકરાઃ કતિપયયોગાઃ—

શાર્જ્જેષ્ઠાસપર્ણત્વગશ્વગન્ધાશૃતં જલમ્ ॥૨૬૦॥

પાયયેતાથવા સ્તન્યશુદ્ધયે રોહિણીશૃતમ્ ।

સ્તન્યશુદ્ધયે સ્તન્યની શુદ્ધિને માટે સ્તન્યકી શુદ્ધિકે
લિપ્ત, શાર્જ્જેષ્ઠા- પીલુડી મકોય, સપર્ણત્વગ- સાતવલુની
છાલ સતિવનકી છાલ, ગશ્વગન્ધા- અને આસોંદથી ઓર
અસગન્ધસે, શૃતમ્ ઉકાળેલું પકાયા હુણ, જલમ્ પાણી
પીવા આપવું જલ પિલાવે, અથવા અથવા યા,

૨૫૯ક. પ્રદાપયેત્—પ્રકલ્પયેત્ (ક. ટ. વ.)

૨૬૦ ગશ્વગન્ધા—ગશ્વગન્ધા (ક.)

૨૬૦ક. રોહિણીશૃતમ્—કંકુરોહિણી (ક.)

રોહિણીશૃત્ત્વ ૨૧૬૫૫થી ઉકાળેલું પાણી રોહનસે પકાયા હુઆ જલ, પાયયેવ દેવું દેવે ॥ ૨૬૦૩ ॥

260-260½. The water prepared with black-night shade, dita bark, cinnamom bark and winter cherry may be used for drinking; or the decoction of kurroa may be given as potion for the purification of breast-milk.

અમૃતાસત્તર્ણત્વકકાર્થં ચૈવ સનાગરમ્ ॥૨૬૧॥
કિરાતતિક્કકાર્થં શ્લોકપાદેરિતાન્ પિબેત્ ।
ત્રીનેતાન્સ્તન્યશુદ્ધયર્થમ્

અમૃતા- ગંગા ગિલોય, સત્તર્ણત્વક- અને સત-
વણી છાલને। સતિવનકી છાલકા, કાથમ્ કપાથ કાથ,
સનાગરમ્ સુંઠને। કપાથ સોઠકા કાથ, કિરાતતિક્કક-
અને કિરિયાતાને। ઓર ચિરાયતાકા, કાથમ્ કપાથ
કાથ, પુતાન્ આ. દન, શ્લોકપાદ- શ્લોકના એક એક
પાદમાં શ્લોકકે એક એક પાદમાં, રીરિતાન્ કહેલા કહે
હુ, ત્રીન્ ત્રણ થોળે ત્રીન થોળે, સ્તન્ય-શુદ્ધયર્થમ્
સ્તન્યશુદ્ધિને માટે સ્તન્યકી શુદ્ધિકે લિપ્, પિબેત્ ધાવે
પીવે। ઘાત્રી પીવે ॥ ૨૬૧૩ ॥

261-261½. The decoction of the bark of guduch and dita bark, the decoction of ginger or the decoction of chiretta should be taken as potion and all three, each described in a quarter of the verse, may be taken for the purification of breast milk.

इति सामान्यमेवजम् ॥२६२॥
કીર્તિતં સ્તન્યદોષાણાં પૃથગન્યં નિબોધત ।

इति आभ इष प्रकार, स्तन्यदोषाणाम् स्तन्य-
રોગોની સ્તન્યરોગોની સામાન્ય- સામાન્ય સામાન્ય,
મેષજમ્ ચિકિત્સા ઔષધ, કીર્તિતમ્ કહી છે કહી છે,
પૃથક્ અન્યમ્ હવે વિશેષ ચિકિત્સા કહું છું અવ
વિશેષ ચિકિત્સા કહતા હું, નિબોધત સાંભળો સુનો ૨૬૨૩
૨૬૨. નિબોધત-નિબોધ મે (વ.)

262-262½. Thus has been described the treatment of the morbidity of the breast milk in general. Now listen to the treatment of various conditions described separately.

પાયયેદ્વિરસશીરાં દ્રાક્ષામધુકસારિવાઃ ॥૨૬૩॥
શ્લક્ષ્ણપિષ્ટાં પયસ્યાં ચ સમાલોઙ્ય સુશામ્બુના ।

વિરસશીરામ્ વિરસ થયેલા દૂધવાળી શીને વિરસ
શીરવાલી શીકો, દ્રાક્ષા- દ્રાક્ષ દ્રાક્ષ, મધુક- ગેડીમધ
મુલહરી, સારિવાઃ સારિવા કપૂરી, શ્લક્ષ્ણ- પિષ્ટામ્ અને
બારીક વાટેલું ઓર બારીક પીસે હુ, પયસ્યામ્ ભોય-
કેળું બિલાઈકન્દકો, સુશામ્બુના નવશેકા પાણીમાં થોડે
ગરમ પાનીમાં, સમાલોઙ્ય ચ થોળીને આલોચિત કરકે,
પાયયેવ પાવું પિલાવે ॥ ૨૬૩૩ ॥

263-263½. In condition of vitiated taste of the breast milk, grapes, liquorice, sarsaparilla and the fine powder of milky yam, mixed with genially warm water, should be given.

पञ्चकोलादिलेपः —

पञ्चकोलकुलत्थैश्च पिष्टैरालેપयेत् स्तनौ ॥२६४॥
શુષ્કૌ પ્રક્ષાલ્ય નિર્દુઘાત્તથા સ્તન્યં વિશુદ્ધયતિ ।

પિષ્ટૈઃ પન્ચકોલ-કુલત્થૈઃ ચ પંચકેલ અને કુળત્થીને
બારીક વાટી એએને। પન્ચકોલ ઓર કુલત્થીકો બારીક
પીસકર રતકા, સ્તનૌ સ્તન ઉપર સ્તનોપર, આલેપયેવ લેપ
કરવે। લેપ કરે, શુષ્કૌ લેપ સુકાથે સ્તનને લેપ શુષ્ક
હોનેપર સ્તનકો, પ્રક્ષાલ્ય પાણીથી ધોઈને પાનીસે
થોકર, નિર્દુઘાત્ત દૂધ બહાર કાઢી દેવું દૂધ બાહર
નિકાલ દે, તથા આવી રીતે રસ પ્રકાર, સ્તન્યમ્
સ્તન્ય દૂધ, વિશુદ્ધયતિ શુદ્ધ થાય છે શુદ્ધ હો જાતા
હે ॥૨૬૪૩ ॥

264-264½. The paste of the pentad of spices and horseggram should be applied to the breast and when it is

dried, the breast should be washed and the accumulated milk drawn out. Thus the breast milk gets purified.

फेनसङ्घाते पाठादियोगः —

फेनसङ्घातवत्क्षीरं यथास्तां पाययेत् स्त्रियम् २६५
पाठानागरशार्ङ्गेष्टामूर्वाः पिष्ट्वा सुखाम्बुना ।

अञ्जनं नागरं दारु बिल्वमूलं प्रियङ्गवः ॥२६६॥
स्तनयोः पूर्ववत् कार्यं लेपनं क्षीरशोधनम् ।

यस्याः स्त्री जिसका, क्षीरम् दूध दूध, फेनसङ्घात-
वत् शीशुना समूहवाणुं होय फेनसंघातवाला हो,
तद् ते उस, स्त्रियम् स्त्रीने स्त्रीको. पाठा- पाठा पादी
नागर- सूँठ सोंठ, शार्ङ्गेष्टा- पीलुडी काकमाची, मूर्वाः
अने भूवीने और मूर्वाको, पिष्ट्वा उड़क उरी पीसकर,
सुखाम्बुना नवश्रेष्ठा पाणी साथे सुखेष्ण जलसे,
पाययेत् पावे पिलावे, अञ्जनम् रस(अन रसांजन,
नागरम् सूँठ सोंठ, दारु देवदार देवदार, बिल्वमूलम्
पीलुडी भूण बेलका मूल, प्रियङ्गवः तथा धुँदुआथी
तथा प्रियंगुका, पूर्ववत् पहेवांनी नेम पूर्ववत्, स्तनयोः
स्तन उपर स्तनोंके ऊपर, लेपनम् लेप लेप, क्षीर-
शोधनम् स्तन्यशोधन भाटे क्षीरशोधनके लिए, कार्यम्
करवे करे ॥ २६५-२६६ ॥

265 266½. The woman whose milk is frothy should be given a potion of Patha, ginger, black nightshade and trilobed virgin's bower, pounded in genially warm water and, as in the previous case, the breast should be painted with the paste of the extract of indian berberry, ginger, deodar, roots of bael, and perfumed cherry; this purifies the milk.

२६५. पाययेत् स्त्रियम्-पाययेत् च (ब.)

२६६. पाठानागर-बान्बनागर (च. क. न.)

,, नागरं-तगरं (ब. घ. १)

किराततिकादिकाथः —

किराततिकां गुण्ठीं साधुतां काथयेद्विषम् ॥२६७॥
तं काथं पाययेद्वात्रीं स्तन्यदोषनिवर्हणम् ।
स्तनौ चालेपयेत् पिष्टैर्यवगोधूमसर्वपैः ॥२६८॥

विषम् वैवे वैद्य, किराततिकाकम् उरियातुं चिगायता,
गुण्ठीर सूँठ सोंठ, साधुताम् अने गजौना और
गिलोयका, काथयेत् उशम् करवे काथ करे, स्तन्यदोष-
स्तन्यदोष स्तन्यदोष, निवर्हणम् उरवाने भाटे हटानेके
लिए तद् काथम् ते उवाथ यह काथ, वात्रीम् धावने
घात्रीको, पाययेत् पावे पिलावे, पिष्टैः यव-गोधूम-
सर्वपैः अने यव भुँड तथा सरसवना उड़कणी और पीसे
हुए जौ गेहूँ तथा सरसोंसे, स्तनौ च स्तन उपर स्तनों
पर, चालेपयेत् आलेपन करवुं लेप करे ॥२६७-२६८॥

267-268 Chiretta, dry ginger and guduch should be decocted and be given by the physician as potion to the mother or wet nurse for curing the galactic morbidity; and the breasts should be painted with the paste of barley, wheat and rapeseed.

रुक्षक्षीरचिकरसाः —

षड्विरेकाश्रितियोक्तैरौषधैः स्तनशोधनैः ।

रुक्षक्षीरा पिबेत् क्षीरं तैर्वा सिद्धं घृतं पिबेत् २६९

रुक्षक्षीरा रुक्ष क्षीरवाली स्त्रीके रुक्ष क्षीरवाली स्त्री,
षड्विरेकाश्रितिय- षड्विरेयनशताश्रितिय अध्यायभा
षड्विरेयनशताश्रितिय अध्यायमें, उक्तैः उहेक्षा कही हुई.
स्तन्यशोधनैः स्तन्यशुद्धि करनार स्तन्यशोधक,
औषधैः औषधियाँ औषधियोंसे, क्षीरम् पकावे दूध
पकाया हुआ दूध, पिबेत् पीवुं पीवे, तैः सिद्धम् घृतम्
वा के ते औषधियोंसे पकाया हुआ घी, पिबेत् पीवुं पीवे ॥२६९॥

269. The woman whose breast milk is un-unctuous should drink the

२६९. रुक्षक्षीरा-गुक्षक्षीरा (च. क. ;

,, ,. घृतक्षीरे (ब.)

milk or ghee, medicated with drugs mentioned as galacto depurants in the chapter on purgative drugs of six kinds.

पूर्ववज्जीवकाद्यं च पञ्चमूलं प्रलेपनम् ।

स्तनयोः संविधातव्यं सुखोष्णं स्तन्यशोधनम् २७०

पूर्ववत् पक्षेक्षानी जेम पूर्ववत्, जीवकाद्यम् ७१. अहिमक्ष जीवकादिगण, पञ्चमूलम् च अने भृङ्गपत्र-भृङ्गने तथा बृहत्पंचमूलका, सुखोष्णं सङ्केतयेत्. सुखोष्णं प्रलेपनम् द्वेप लेप, स्तन्यशोधनम् प्रायशुनी शोधन भाटे स्तन्यशोधनके लिए. स्तनयोः स्तने पर स्तनो पर, संविधातव्यम् अत्रे काना चाहिए ॥ २७० ॥

270. As already described the drugs of the pentaradices of the Jivaka group should be made into paste and painted on the breast in a genially warm temperature for the purification of the breast milk.

पैवर्ण्यं यष्टीमधुकादियोगः—

यष्टीमधुकमृद्वीकापयस्यासिन्धुवारिकाः ।

शीताम्बुना पिबेत्कल्कं क्षीरवैवर्ण्यनाशनम् ॥२७१॥

यष्टीमधुक- जेमीमधु सुलङ्घी, मृद्वीका- अक्ष द्राक्षा, पयस्या- क्षीरविहारी पयस्या, सिन्धुवारिकाः अने नजे। अना और निर्गुही इनके, क्षीरवैवर्ण्य- दूधनी विवर्ण्यताके, दूधकी विवर्ण्यताको, नाशक नश करनारी नष्ट करनेवाले, कल्कम् कङ्क कल्कको, शीताम्बुना ठंडा पानी साथे शीतल जलसे, पिबेत् पीवे पीवे ॥ २७१ ॥

271. Liquorice, grapes, milky yam and chaste tree, pounded and taken as potion with cold water, destroys the discoloration of breast milk.

२७०. स्तनयोः संविधातव्यं } { अक्षं पिष्ट्वा जलेनैव लेपनं
सुखोष्णं स्तन्यशोधनम् } { मिषजा क्षियाः (र.)

द्राक्षा-अधुककल्केन स्तनो वास्या. प्रलेपयेत् ।

अक्षारय द्राक्षा च च निर्द्व्यात्तौ पुनः पुनः ॥२७२॥

अनाः जेमी इम, ननो च स्तन उर, स्तनो पर, द्राक्षा- अक्ष द्राक्ष, मधुक- अने जेमीमधुना और सुलङ्घीके कल्केन कङ्ककी कल्कसे, प्रलेपयेत् द्वेप अत्रेः लेप लेपों च लेप सुल. प. मृद्वी विहारी नन, वारिणा पानीसे जलसे, प्रकाश्य एव पी पीवे, धेक, पुनः पुनः बार ॥ बारबार, निर्द्व्यात् धीरद्व कशी नाभवुं दूध क्षिप्तये ॥ २७२ ॥

272. The woman's breast should be painted with the paste of grapes and liquorice and when dried, the breasts should be washed with water and the milk drawn away repeatedly.

वागन्धे वागन्धियोगः—

विषाणिकाजशृङ्गयो च त्रिफला रजनी पच्यामः ।
पिबेत्क्षीताम्बुना पिष्ट्वा क्षीरदौर्गन्ध्यनाशिनीम् ॥

क्षीरदौर्गन्ध- दूधनी दुर्गन्धने, क्षीरने दुर्गन्धको, वासिनीम् नाश करनारी नष्ट करनेवाली, विषाणिका- अजशृङ्गी विषाणिका, अजशृङ्गी अजशृङ्गी, त्रिफलाम् त्रिफलाः त्रिफला, रजनीम् रजनीम् दूधनी वचा च अने पञ्च और वचा, पिष्ट्वा अना और पाटीने इनको पीसकर, शीताम्बुना ठंडा पानी साथे शीतल जलसे, पिबेत् पीवे पीवे ॥ २७३ ॥

273. Stinking swallow wort and Ajasringi, the three myrobalans turmeric and sweet flag, reduced to paste and taken as potioa with cold water, destroys the foul odor of the breast-milk.

दौर्गन्धे चिकित्सा—

लिङ्गावाप्यमयाचूर्णे सव्येषं माक्षिकसुम् ।

क्षीरदौर्गन्ध्यनाशार्थं वाक्त्री पथ्याशिनी तथा २७४

२७२. वास्याः-वास्याः (व.)

२७३. वचा-वचा (व.)

तथा पथ्याक्षिनी अथवा पथ्य भोजन करना
अथवा पथ्य भोजन करनेवाली घात्री धाने घात्री, क्षीर-
दौर्गन्ध्य-दूधनी दुर्गन्धने क्षीरकी दुर्गन्धके, नास्त्रार्थम्
नाश करनेवाले भाटे नाशके लिए, सव्योषम् त्रिकटुसहित
त्रिकटुके साथ, माक्षिककुतम् मध भेजनीने मधुमें
मिलाकर, अभयाचूर्णम् अपि हरडेनुं थूथुं हरडका चूर्ण,
लिङ्गात् वा आटपुं चाटे ॥ २७४ ॥

274. If the mother takes the linctus
made of the powder of chebulic myro-
balans and the three spices, mixed
with honey and observes the regimen
of diet, the bad odor of the milk gets
rectified.

सारिवोशीरमस्त्रिष्टाश्लेष्मातककुचन्दनैः ।

पत्राम्बुचन्दनोशीरैः स्तनौ चास्याः प्रलेपयेत् २७५

अस्याः तेना इसके, स्तनौ च स्तन ७५२ स्तनो पर,
सारिवा- ७५६सरी सारिवा, उशीर- वाणै। खस,
मस्त्रिष्टा- भूठ मंजीठ, श्लेष्मातक- शुंठे श्लेष्मातक,
कुचन्दनैः तथा रताब्जणी ऐओने। तथा लालचन्दन
इनका, पत्र- अथवा तमाक्षपत्र अथवा तेजपत्र,
अम्बु- वाणै। गन्धवाला, चन्दन- थंदन चन्दन, उशीरैः
अने उणो वाणो ऐओने। और खस इनका, प्रलेपयेत्
लेप करने लेप करे ॥ २७५ ॥

275. Sarsaparilla, cuscus grass,
madder, Assyrian plum and red sandal;
or cinnamom bark, fragrant sticy
mallow, sandal and cuscus grass,
should be rubbed into paste and painted
on the breasts.

स्निग्धक्षीरा दारुमुस्तपाठाः पिष्ट्वा सुखाम्बुना ।
पीत्वा ससैन्धवाः क्षिप्रं क्षीरशुद्धिमवाप्नुयात् २७६

२७५. श्लेष्मातककुचन्दनैः-श्लेष्मातैर्वा कुचन्दनैः (व. द.)

,, कुचन्दनैः-सचन्दनैः (ड.)

,, पत्राम्बु-यवाम्बु (ब. क.)

२७६. स्निग्धक्षीरा-गुरुक्षीरा (ब. क.)

स्निग्धक्षीरा अतिशय स्निग्ध धावणुवाणी ओओ
अति स्निग्ध क्षीरवाली ओ, दारु- देवदार देवदार, मुस्त-
नागरमोथ मोथा, पाठाः अने पाठा ऐओने और
पाकी इनको, ससैन्धवाः थोडुं सिंधावणु नाभी थोडा
सेन्धानमक डालकर, सुखाम्बुना पिष्ट्वा नवशेका पाण्डुथी
वाटीने कोसे जलसे पीसकर, पीत्वा पीनाथी पीनेसे,
क्षिप्रम् शीघ्र शीघ्र, क्षीरशुद्धिम् स्तन्यशुद्धिने स्तन्य-
शुद्धिको, अवाप्नुयात् प्राप्त करे छे प्राप्त करती
है ॥ २७६ ॥

276. In condition of viscid or heavy
breast-milk deodar, nut grass and
Patha should be pounded and taken
as potion in genially warm water
mixed with rock salt. This will quickly
purify the breast-milk.

पाययेत् पिच्छिलक्षीरां शार्ङ्गैष्टामभयां वचाम् ।

मुस्तनागरपाठाश्च पीताः स्तन्यविशोधनाः ॥ २७७ ॥

पिच्छिलक्षीराम् यीछु। धावणुवाणी ओने पिच्छिल
क्षीरवाली ओको, शार्ङ्गैष्टाम् पीलुडी मकोय, अभयाम्
हरडे हरड, वचाम् अने वच धावणुनी शुद्धि भाटे
और वच स्तन्यकी शुद्धिके लिए, पाययेत् पाणी पिलावे,
मुस्त- मुस्त मुस्त, नागर- सुंठ सोंठ, पाठाः च अने
पाठा ऐओ। पथु और पाकी ये भी, पीताः पीनाथी पीने
पर, स्तन्य- स्तन्यनी स्तन्यकी, विशोधनाः शुद्धि करे
छे शुद्धि करते हैं ॥ २७७ ॥

277. The woman with slimy milk
should be given as potion, black night-
shade, chebulic myrobalans, sweet flag,
nut grass, ginger and Patha reduced
to paste with water, for clarification
of the milk.

तक्रारिष्टं पिबेद्यापि यदुक्तं गुदजापहम् ।

विदारीबिल्वमधुकैः स्तनौ चास्याः प्रलेपयेत् २७८

२७८. तक्रारिष्टं पिबेद्यापि यदुक्तं गुदजापहम्-तक्रारिष्टमपि
पिबेदासां यन्निरक्षितम् (ब. व. ब. त.)

,, यदुक्तं गुदजापहम्-तथान्वान् गुदजापहान् (क.)

गुदजापहम् हरसने मटाउनार ववासीरका नाशक,
यत् ७२ जो, तकारिहृत् तकारिष्ट तकारिष्ट, दक्त
कडेवाध गये। छे कहा जा चुका है, पिबेत् च अपि ते
पक्षु पीवे। उसको भी पीवे, अन्यः अने ऐना और
इसके, स्तनौ च स्तन उपर स्तनों पर, विदारी- भेयडाणुं
बिलाईकन्द विल्व- भीत्री बेल, मधुकैः अने ७६-
मधने। और मुलहठीका, प्रलेपयेत् लेप करे ॥ २७८ ॥

278. Or, she may drink curds-wine
which has been described as curative
of piles. White yam, bael and liquorice
should be made into paste and applied
on the breasts.

गौरवे चिकित्सा—

त्रायमाणा मृतानिम्बपटोलत्रिफलाशृतम् ।
गुरुक्षीरा पिबेदाशु स्तन्यदोषविशुद्धये ॥२७९॥

गुरुक्षीरा भारे दूधवाणी श्रीश्री गुरु क्षीरवाली
जी, जाशु तरत शीघ्र, स्तन्यदोष- दूधना दोषनी स्तन्य-
दोषकी, विशुद्धये शुद्धि करवा भाटे विशुद्धिके लिए,
त्रायमाणा- त्रायभाषु असवर्ग, अमृता- गये। गिलोब,
निम्ब- बीभट्टे नीम, पटोल- परवण परवल, त्रिफला-
अने त्रिफला और त्रिफलाका, शृतम् कर्वाय काय,
पिबेत् पीवे। पिये ॥ २७९ ॥

279. The decoction of zalil, guduch,
neem, wild snake gourd and the three
myrobalans, taken as potion by the
woman whose breast-milk is heavy,
quickly purifies the galactic morbidity.

पिबेद्वा पिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरम् ।
बलानागरशार्ङ्गधामूर्धामिलेपयेत् स्तनौ ॥२८०॥

पिप्पलीमूल- अथवा तेष्ते पीपरीमूलना गडे।
अथवा वह पिप्पलीमूल, चव्य- चव्य चव्य, चित्रक-
चित्रक चित्रक, नागरम् अने सूंने। इत्थं और सोंठका
करक, पिबेत् वा ७६नी आये पीवे। बलने पीवे, बला-

अने अथ और बला, नागर- सूंठ सोंठ, शार्ङ्ग-
पीपुली मकोय, मूर्धनिः तथा मूर्धनि। तथा मूर्धका,
लेपयेत् लेप करे ॥ २८० ॥

280. Similarly, the decoction of
the roots of long pepper chaba pepper,
white-flowered leadwort and ginger
may be taken as potion. Heart leaved
sida, ginger, black nightshade and
trilobed virgin's bower should be
reduced to paste and applied to the
breasts.

पृश्निपर्णीपयस्याभ्यां स्तनौ चास्याः प्रलेपयेत् ।

अस्याः तथा ऐना तथा इसके, स्तनौ च स्तन
उपर स्तनों पर, पृश्निपर्णी- पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, पयस्या-
म्याम् अने भेयडाणुने। और बिलाईकन्दका भी,
प्रलेपयेत् लेप करे ॥ २८० ॥

280½. Similarly, the paste of painted
leaved uraria and milky yam may be
applied.

अष्टावेते क्षीरदोषा हेतुलक्षणमेषजैः ॥२८१॥
निर्दिष्टाः क्षीरदोषोत्थास्तथोक्ताः केचिदामयाः ।

एते अष्टौ आ आठ वे आठ, क्षीरदोषाः स्तन-
दोषा। क्षीरदोष, हेतु- निदान हेतु, लक्षण- लक्षण लक्षण,
मेषजैः तथा चिकित्सासहित तथा औषधिसहित, निर्दिष्टाः
कहा छे बता दिये हैं, तथा अने और, क्षीरदोषोत्थाः
क्षीरदोषभी बनारा क्षीरदोषसे उत्पन्न होनेवाले, केचिद्
कहे। कहें, आमयाः रोग। रोगों भी, उक्ताः कहा छे
कह दिये हैं ॥ २८१ ॥

281-281½. These are the eight
kinds of galactic disorders described
with their etiology, signs and symp-
toms and treatment. Some disorders

२८१. चास्याः-चास्याः (ब.)

२८१½. केचिदामयाः-वे तथा आमयाः (ब.)

resulting from these galactic morbidity, have also been described.

बालरोगाणां चिकित्सा—

दोषदूष्यमलाश्चैव महतां व्याधयश्च ये ॥२८२॥

त एव सर्वे बालानां मात्रा स्वल्पतरा मता ।

ये ७ जो, महताम् भेदाभां बहोमें, दोष- दोष दोष, दूष्य- दूष्य दूष्य, मलाः च एव व्याधयः च भक्ष अने व्याधयो आयु के मन और रोग होते हैं, ते एव ते ७ वे ही, सर्वे व्याधयः आण्डोने पक्ष आयु के सारे बालकोंको भी होते हैं, बालानाम् परंतु आण्डोभां किन्तु बालकोमें, मात्रा तु रोगोन्मी मात्रा इनकी मात्रा, स्वल्पतरा अपेक्षासे अल्प अपेक्षासे अल्प, मता होय के होती है ॥ २८२३ ॥

282-182½ The humoral morbidity the susceptible body-elements, the waste matter and the diseases that effect the adults affect also the children, but only in a smaller degree.

निवृत्तिर्वमनादीनां मृदुत्वं परतन्त्रताम् ॥२८३॥

वाक्चेष्टयोरसामर्थ्यं वीक्ष्य बालेषु शास्त्रविदः ।

मेषजं स्वल्पमात्रं तु यथाव्याधि प्रयोजयेत् ॥२८४॥

बालेषु आण्डोभां बालकोमें, मृदुत्वं मृदुत, मृदुता, परतन्त्रता परतन्त्रता परतन्त्रता, वाक्चेष्टयोः वाणी तथा चेष्टा की, असामर्थ्या असामर्थ्या असमर्थताका, वीक्ष्य ओंने ख्याल करके, वमनादीनाम् निवृत्तिः तेओने वमनादि न करवाने

२८२. दोषदूष्यमलाश्चैव महतां व्याधयश्च ये—दोषा दूष्या मला-
श्चैव महान्तो व्याधयश्च ये (क.)

२८३. त एव सर्वे बालानां मात्रा स्वल्पतरा मता—त एव
हेया बालानां विना बालग्रहदुर्बैः (घ)

,, —त एव हेया बालानां विना बालग्रहान्
दुर्बैः (ब. क.)

२८३. निवृत्तिर्वमनादीनां—निवृत्ति च वमनादीनाम् (घ.)

२८४. स्वल्पमात्रं—वाल्पमात्रं (ब.)

इन्हें वमनादि न करावे, शास्त्रविद् शि.अ.व. वैवे शास्त्र वैव, यथाव्याधि व्याधि मुअ. रोगानुसार, स्वल्पमात्रम् तु थोड़ी मात्राभां अल्प मात्रासे, मेषजम् प्रयोजयेत् औषधने प्रयोग करे ॥ २८३-२८४ ॥

283-284½. The specialist in pædiatrics should not administer emesis and other purificatory procedures in view of the tenderness, dependency and inability to fully express themselves in speech and gestures of children. He should give only small doses of medicine appropriate to the disease.

मधुराणि कषायाणि क्षीरवन्ति मृदूनि च ।

प्रयोजयेद्विषग्बाले मतिभ्रान्तप्रमादतः ॥२८५॥

ममिमां बुद्धिमान् बुद्धिमान, विषक् वैवे वैव, बाले आण्डोने बालकोमें, मधुराणि मधुर मधुर, कषायाणि कषाय कसैली, क्षीरवन्ति दूधयुक्त दूधयुक्त, मृदूनि च अने मृदु औषधी और मृदु औषधका, प्रमादतः प्रमाद विना सावधानीसे, प्रयोजयेत् आपन ओंने प्रयोग करे ॥ २८५ ॥

285. The wise physician should administer with great care mixed with milk and sweet decoctions which are mild in action.

अत्यर्थस्निग्धरुक्षोष्णमम्लं कटुविपाकि च ।

गुरु चोषधपानासमेतद्वालेषु गर्हितम् ॥२८६॥

अत्यर्थ- धक्ष अत्यंत, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, रुक्ष- रुक्ष रुक्ष, उष्ण- उष्ण उष्ण, अम्लम् अम्ल अम्ल, कटुविपाकि च कटु विपाकवाणं कटु विपाकवाणी, गुरु च गुरु भारी, औषध-पान-असम् एतन् औषध तथा अन्नपान ओ औषधियां तथा अन्नपान ये, बालेषु आण्डोने भाटे बालकोंके लिए, गर्हितम् योग्य नथी निन्दित हैं ॥ २८६ ॥

286. Medication and food and drink, that are excessively unctuous,

un-unctuous. acid and pungent in post-digestive effect, and heavy in quality are contra-indicated in children.

समासात् सर्वरोगाणामेतद्वालेषु मेषजम् ।
निर्दिष्टं शास्त्रविद्वैद्यः प्रविचिष्य प्रयोजयेत् ॥२८७॥

वालेषु आण्डेना बालकौके, सर्वरोगाणाम् अधा रोगेषु सब रोगोंकी, समासात् सङ्क्षेपभा संक्षेपमें, एतत् आ यह, मेषजम् औषध औषध, निर्दिष्टम् कलुं छे तेना कही है उसका, शास्त्रविद् शास्त्र शास्त्र, वैद्यः वैद्य वैद्य, प्रविचिष्य विवेचना करीने विवेचना करके, प्रयोजयेत् प्रयोग करवे प्रयोग करे ॥ २८७ ॥

287. This, in brief, is the direction regarding the treatment of all the diseases occurring in children, and the physician should treat the diseases having first classified them according to their humoral category.

चरकप्रतिस्क्रुतस्याग्निवेशतन्त्रस्य दृढबलकृता संपूर्तिः —

भवन्ति चात्र—

इति सर्वविकाराणामुक्तमेतच्चिकित्सितम् ।
स्थानमेतद्धि तन्त्रस्य रहस्यं परमुत्तमम् ॥२८८॥

अत्र च आ विषयभा इस विषयमें, भवन्ति श्लोके छे के श्लोक हैं कि, इति आ प्रमाणे इस प्रकार, सर्वविकाराणाम् सधणा रोगेनी सब विकारोंकी, एतत् आ यह, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, उत्तमम् उत्तम छे कही है, तन्त्रस्य आ शास्त्रेण इस तन्त्रका, एतत् आ

२८७ एतच्छ्लोकादनन्तरम्—

इति स्तन्वदोषवाक्त्ररोगयोश्चिकित्सा ।

सल्लिङ्गा व्यापदो बोधेः सनिदानचिकित्साः ।

उक्ता विस्तरशः सन्ध्यामुदिता तत्त्वदर्शिना ॥

इत्यधिकः पाठ (क. इ.) पुस्तकयोः ।

„ प्रविचिष्य—प्रविमर्ष्य (घ. इ.)

२८८. परमुत्तमम्—परमुत्तमे (घ. इ.)

„ —सारमुत्तमम् (इ.)

यह, स्थानम् स्थान स्थान, परम् उत्तमम् परम् उत्तम उत्तम, रहस्यम् रहस्य छे रहस्य है ॥ २८८ ॥

Here are verses again—

288. Thus has been expounded the therapeutics of all diseases; and this section on treatment contains the most essential part of this treatise.

अस्मिन् सप्तदशाध्यायाः कल्पाः सिद्धय एव च ।
नासाद्यन्तेऽग्निवेशस्य तन्त्रे चरकसंस्कृते ॥२८९॥
तानेतान् कापिलबलिः शेषान् दृढबलोऽकरोत् ।
तन्त्रस्यास्य महार्थस्य पूरणार्थं यथातथम् ॥२९०॥

चरकसंस्कृते अत्र के प्रतिस्क्रुत करके चरकके द्वारा प्रतिस्क्रुत, अग्निवेशस्य अग्निवेशना अग्निवेशके, अस्मिन् तन्त्रे आ तन्त्रभा इस तन्त्रमें, सप्तदश सप्तर सप्त, अध्यायाः अध्याय अध्याय, कल्पाः कल्पस्थान कल्पस्थान, सिद्धयः च एव अने सिद्धिस्थान और सिद्धिस्थान, न नासाद्यन्ते प्राप्त भर्ता नहीं प्राप्त नहीं होते, महार्थस्य तेथी महान् अर्थवाणा महान् अर्थसे युक्त, बल आ इस, तन्त्रस्य तन्त्रे तन्त्रकी, दृढबलम् अश्वर रीते यथायोग्य, पूरणार्थम् संपूर्ण करवाने भाटे पूर्तिके लिए, शेषान् तान् एतान् आधीना ते आगे शेष उन भागोंकी, कापिलबलिः कपिलबलना पुन कपिलबलके पुन, दृढबलः दृढबल दृढबलने, अकरोत् रच्य छे बनावा है ॥ २८९-२९० ॥

289-290. The seventeen chapters and the sections on pharmaceutics and successive treatment in the treatise composed by Agnivesa and revised by Caraka have not been found These, Dhradhala, the son of Kapilabali reconstructed, thus bringing faithfully to completion, the great aim of this treatise.

२९०. कापिलबलिः—कापिलबलः (घ. इ.)

उक्तानुक्तानां रोगाणां चिकित्सातिशेषः —

रोगा येऽप्यत्र नोद्दिष्टा बहुत्वान्नामरूपतः ।

तेषामप्येतदेव स्यादोषादीन् वीक्ष्य भेषजम् २९१

नामरूपतः नाम अने द्रव्ये। नाम और रूपसे, बहु-
त्वात् अहु होवाने कारणे बहुत होनेके कारण, वे अपि
ने ओ, रोगाः रोग, अत्र न उद्दिष्टाः उक्त नही
नहीं बतलाये हैं, तेषाम् अपि तेओनी पक्ष उनकी भी,
दोषादीन् दोषादि दोषादिको, वीक्ष्य ओईने देखकर,
एतत् एव आत्मा यही, भेषजम् चिकित्सा औषध,
स्यात् भाव्य छे होती है ॥ २९१ ॥

291. Those diseases that have not
been described here as they have
various names and forms, should be
treated as indicated herein, from the
point of view of humoral classification.

दोषद्वयनिदानानां विपरीतं हितं ध्रुवम् ।

उक्तानुक्तान् गदान् सर्वान् सम्यग्युक्तं नियच्छति ॥

दोष-दोष दोष, द्वय-द्वय द्वय, निदानानाम् अने
निदानभी और निदानसे, विपरीतम् विपरीत औषध
विपरीत औषध, हितम् हितकारी छे हितकारी है, सम्यक्
युक्तम् अशुभ योअर्थे औषध सम्यक् प्रयुक्त औषध,
उक्त-उक्तेवायेला उक्त, अनुक्तान् अने नहि उक्तेवायेला
और अनुक्त, सर्वान् अधा सब, गदान् रोगाने रोगोंको,
ध्रुवम् नियच्छति अपश्य भटाडी दे छे अवश्य जीतती
है ॥ २९२ ॥

292. Whatever is the opposite of the
morbid humor, affected body-element
and etiological factor, is definitely
beneficial. Treatment, if done properly
according to this principle, all the
diseases described herein and also those
not described too, can be cured.

भेषजसम्बन्धयोगलक्षणम् —

देशकालप्रमाणानां सात्त्व्यासात्त्व्यस्य चैव हि ।

सम्यग्योगोऽप्यथा शेषां पथ्यमप्यम्यथा भवेत् २९३

२९१. अन्यथा शेषा-अन्यथाऽन्यथा (४.)

देश-चिकित्साभा देश चिकित्साभे देश, काल-काल
काल, प्रमाणानाम् प्रमाण प्रमाण, सात्त्व्य-सात्त्व्य
सात्त्व्य, असात्त्व्यस्य च एव अने असात्त्व्यने और
असात्त्व्यका, सम्यग्योगः सम्यग्योग अथे ओईने
सम्यग्योग होना चाहिए, हि कारणे के क्योंकि, एषाम्
अन्यथा ओईने विपरीत योग अतः इनका विपरीत
योगके होने पर, पथ्यम् अपि पथ्य पक्ष पथ्य सी,
अन्यथा अपथ्य अपथ्य, भवेत् भाव्य छे हो जाता
है ॥ २९३ ॥

293. The remedy should be pres-
cribed with full consideration to
clime and season and dosage and the
homologation or non-homologation. Else
the most wholesome medication may
turn out to be harmful.

शरीरापेक्षसम्यग्योगोदाहरणम् —

आस्यादामाशयस्थानं हि रोगान् नस्तः शिरोगतान् ।
गुदात् पकाशयस्थानं हस्त्याशु दत्तमौषधम् ॥ २९४ ॥

आस्यात् शुभदाश आयेलु औषध सुंदरे वी हुई
औषध, आमाशयस्थान् आमाशयना रोगाने आमाशयके
रोगोंको, नस्तः नासिकादारा आयेलु औषध नासिकसे
वी हुई औषध, शिरोगतान् भायाना रोगाने शिरके
रोगोंको, गुदात् अने शुभदाश और गुदासे, दत्तम्
औषधम् आयेलु औषध वी हुई औषध, पकाशयस्थान्
पकाशयना पकाशयके, रोगान् च रोगाने रोगोंको,
आशु पुरत शीघ्र, हस्ति हि नाश करे छे हस्ती
है ॥ २९४ ॥

294. In disease of the stomach, the
medicine administered by the mouth,
in diseases of the head, nasal medica-
tions, and in diseases affecting the
colon the medication given by the
rectum act most readily.

२९४. गुदात् पकाशयस्थानं हस्त्याशु दत्तमौषधम् —

अपस्ताब्दनामो दत्तं हस्त्याशु दत्तमौषधम् (४.)

१. दत्तमौषधम्-दत्तमौषधम् (४.)

शरीरावयवोत्थेषु त्रिसर्पपिडकादिषु ।

यथादेशं प्रदेहादि शमनं स्याद्विशेषतः ॥२९५॥

शरीर- शरीरान्ना शरीरके, अवयव- अवयवोत्थ, अवयवोत्थ, उत्थेषु अत्ता होनेवाले, त्रिसर्प- त्रिसर्प, त्रिसर्प, पिडका- पिडका पिडका, आदिषु वजरे शरीरान्ना आदि रोगोंमें, यथादेशम् ते ते प्रदेशे उपर उरेक्ष तन उन प्रदेश पर किये हुए, प्रदेहादि क्षेत्रान्ना प्रदेहादि, विशेषतः विशेषे करीने विशेषतः, शमनम् शमन करनेवाले, स्नात थाप छे होते हैं ॥ २९५ ॥

295. In local diseases arising in the various regions of the body and in acute spreading affection and pimples and similar lesions, local applications suitable to the part affected. will prove specially efficacious.

चिकित्सायां कालविचारः—

दिनातुरौषधव्याधिजीर्णलिङ्गत्ववेक्षणम् ।

कालं विद्यादिनावेक्षः पूर्वा वचनं यथा ॥२९६॥

दिन- द्विवक्ष दिन जातुर- शरीर रोगी, औषध- औषध औषध, व्याधि- रोग व्याधि, जीर्णलिङ्ग- अल्प- अक्षय जीर्णलक्षण, ऋतु- अने ऋतु ऐशाना और ऋतु इनके, अवेक्षणम् अवेक्षणने देखनेको, कालम् काल, विद्यात् अल्पो जाने, यथा पूर्वाह्ने वचनम् जेभके प्रातःकालमा वचन करवावुं जेह्ने ऐ ऐ जैसेकि पूर्वाह्नेमें वचन कराना चाहिए यह, दिनावेक्षः दिनावेक्षण छे दिनको देखना है ॥ २९६ ॥

296. The term 'Time' is used in medicine with reference to the day,

२९५. यथादेशं-यथादेशं (द. घ)

, , -यथावस्थं (घ. क)

, , -यथादेशं (घ. व.)

, , शमनं-शमनं (घ.)

२९६. अवेक्षणम्-अवेक्षणम् (घ.)

, , दिनावेक्षः-दिनावेक्षः (घ)

, , -दिनावेक्षः (घ.)

the patient, medication, signs of completion of digestion and season. As regards time with reference to day, morning is the suitable time for giving emesis.

रोगवेक्षो यथा प्रातःनिरजो बलवान् पिबेत् ।

मेषजं लघुपथ्यन्नैर्युक्तमद्यात्तु दुर्बलः ॥२९७॥

यथा वणी जेभके और जैसेकि, बलवान् बलवान् पुरुषे बलवान् पुरुष, प्रातः निरजः प्रातःकालमा भूय्या येठे प्रातः खाली पेट, मेषजम् औषध औषध, पिबेत् भावुं खावे, दुर्बलः दुर्बल तथा दुर्बल पुरुषे तो तथा दुर्बल पुरुष तो, लघु-पथ्य-न्नैः लघु अने पथ्य अन्नानी लघु और पथ्य न्नसे, युक्तम् साथे मिली हुई, अद्यात् औषध भावुं औषध खावे, रोगवेक्षः आ रोगीको अवेक्षण छे यह रोगीको देखना है ॥ २९७ ॥

297. With reference to the patient, the strong patient may take the medicine in the morning on an empty stomach and the weak one should take the medicine mixed with light and wholesome food.

मेषजग्रहणकालः—

मेषज्यकालो भुक्तादौ मध्ये पश्चान्मुहुर्मुहुः ।

सामुद्रं भक्तसंयुक्तं प्रासप्रासान्तरे दश ॥२९८॥

भुक्तादौ भूय्या पहेला (प्रातःकाल तथा अन्नकाल) भोजनके पूर्व (प्रातःकाल तथा अन्नकाल), मध्ये भोजनके मध्यमें (मध्यमकाल), पश्चात् भोजनके पश्चात् (अन्नकाल-प्रातःकालना भोजन पछी तथा सायंकालना भोजन पछी) भोजनके पश्चात् (अन्नकाल-प्रातःभोजनके पश्चात् तथा सायंकालके पश्चात्), मुहुः मुहुः बार-बार बारबार, सामुद्रम् भोजनकी पहेला तथा पछी भोजनके आदि तथा अन्तमें, भक्तसंयुक्तम्

२९७ रोगवेक्षो-रोगवेक्षो (घ. क. घ.)

२९८. प्रासप्रासान्तरे-प्रासे प्रासान्तरे (घ.)

, , दश-विंश (घ.)

भोजनन्ती साथे (समकृत-अन्नमिश्रित) भोजनमें मिलाकर (समक-अन्नमिश्रित), प्रास- कृणीया कृणी- आभा (सम्रास) प्रत्येक प्रासमें (सम्रास), प्रासान्तरे कृणीया कृणीयान्ती वच्यमा एक प्रास तथा दूसरे प्रासके मध्यमें, दश आ दश ये दस, मैषज्यकालः औषधना कृणी छे औषधके काल हैं ॥ २९८ ॥

298. As regards the time of medication, it is before the first meal or in the midst of meals or after meals, or at repeated times, or in the beginning of each meal or mixed with light food or mixed with regular meals, or in between two morsels of food.

अपाने विगुणे पूर्व, समाने मध्यभोजनम् ।

व्याने तु प्रातरशितमुदाने भोजनोत्तरम् ॥ २९९ ॥

वायौ प्राणे प्रदुष्टे तु प्रासप्रासान्तरिष्यते ।

श्वासकासपिपासासु त्ववचार्यं मुहुर्मुहुः ॥ ३०० ॥

सामुद्रं हिक्किने देयं लघुनाऽन्नेन संयुतम् ।

संभोज्यं त्वौषधं भोज्यैर्विचित्रैररुचौ हितम् ॥ ३०१ ॥

अपाने अपानवायु अपानवायुके, विगुणे पूर्वम् विशुद्ध यथे होय तो भोजनन्ती पहेला औषध देवुं विगुण होनेपर भोजनसे प्रथम औषध देना, समाने अमान विशुद्ध होय तो समानके विगुण होनेपर, मध्य- भोजनम् भोजनन्ती वच्यमा औषध देवुं भोजनके मध्यमें औषध देना, व्याने तु व्यान विशुद्ध होय तो व्यान वायुके विगुण होनेपर, प्रातः अशितम् सवारभा आधा आद औषध देवुं सबेरे भोजनके अन्तमें औषध देना, उदाने उदान विशुद्ध होय तो उदानके विगुण होनेपर, भोजनोत्तरम् भोजन आद औषध देवुं भोजनके

बादमें औषध देना, प्राणे वायौ तथा प्राणवायु तथा प्राणवायुके, प्रदुष्टे तु दूषित यथे होय तो प्रदुष्ट होनेपर, प्रास- आसमा प्रासमें, प्रासान्तः के आस आसन्ती वच्यमा औषध देवुं एक प्रास तथा दूसरे प्रासके मध्यमें औषध देना, इष्यते षष्ठ छे इष्ट है, श्वास- कास- श्वास कास, पिपासासु तु अने पिपासामां तो और पिपासामें तो, मुहुः मुहुः बारेबारे बारबार, अवचार्यम् औषध देवुं औषध देनी चाहिए, हिक्किने हड्डीना शरीरने हिक्कावालेको, लघुना लघु, अन्नेन भोजनन्ती अन्नके, संयुतम् युक्त साथ, सामुद्रम् भोजनन्ती आमण अने पाण भोजनके पहले और बाद, देयम् औषध देवुं औषध देनी चाहिए, अरुचौ तेभ्य अरुचिमा एवं अरुचिमें, विचित्रैः विचित्र विचित्र, भोज्यैः भोजनमां भोज्योंके साथ, औषधम् तु संभोज्यम् औषध भोजनीने आपुं औषध मिलाकर खाना, हितम् हितकारी छे हितकारी है ॥ २९९-३०१ ॥

299-301. These are the ten different times when medicine may be taken. In discordance of the Upana vata, medicine should be taken before meal; and in the discordance of the Samana vata it should be taken in the middle of the meal. and in the discordance of the Vyana-vata, medicine should be taken after the morning meal and in the discordance of the Udana-vata after the meals, while in the discordance of the Prana-vata, it should be taken in between the morsels. In dyspnea, cough and thirst, medicine should be given frequently at short intervals, and in hiccup, it should be given both before and at the end of the meal mixed with light articles of diet; and in anorexia, it should be given mixed with food abounding in variety.

२९९. मध्यभोजनम्-मध्यमेवजम् (ग.)

॥ व्याने तु प्रातरशितमुदाने-व्यानेऽन्ने प्रातराशस्य तूदाने (क. व. ग.)

॥ प्रातरशितमुदाने-प्रातराशं उदाने (फ.)

३००. श्वासप्रासान्तरिष्यते-प्रासे प्रासान्तरिष्यते (ब.)

ज्वरे पेया-कषाय-क्षीर-सर्पिर्विरेचनानां कालः—

ज्वरे पेयाः कषायाश्च क्षीरं सर्पिर्विरेचनम् ।

षडहे षडहे देयं कालं वीक्ष्यामस्य च ॥३०२॥

जामबल च रेगना रोगके, कालम् कालने
कालको, वीक्ष्य भेधने देवकर, ज्वरे ७२२भा ज्वरमें,
पेयाः पेया पेया, कषायाः कषाय कषाय, क्षीरम् दूध
दूध, सर्पिः धी धी, विरेचनम् च અને (विरेचन और
विरेचन, षडहे षडहे छ छ द्विसे छः छः दिनके बाद,
देयम् देना देने चाहिए ॥ ३०२ ॥

302. In the case of fever gruels, decoctions, milk, ghee and purgatives should be given after the lapse of six days, after observing the time of the disease.

मेघप्रवृत्तयोः कालः—

क्षुब्धगमोक्षौ लघुता विशुद्धिर्जीर्णलक्षणम् ।

तदा मेघजमादेयं स्याद्वि दोषवदन्यथा ॥३०३॥

क्षुब्ध- भूय क्षीरानी मूत्र लगना, वेगमोक्षौ वेगानी
भुक्ति वेगोंका त्याग, लघुता क्षीरानुं ६६३५६ लघुता,
विशुद्धिः ६६५ અને ७५३३२२ शुद्धि ओ हृदय और
हृदयकी शुद्धि ये, जीर्णलक्षणम् आहारानी ७७७७७७
६६६६६ छे आहारके जीर्ण होनेके लक्षण हैं, तदा त्मा
तब, मेघजम् औषध औषध, जादेयम् स्वात् भापुं
भेधओ खानी चाहिए, अन्यथा नहिं तो ते अन्यथा
वह, दोषवद् हि स्वात् दोषकारक भाम छे दोषकारक होती
हे ॥ ३०३ ॥

303. The signs of completion of digestion are the appearance of hunger, normal discharge of excretions, lightness of the body and clarity of the eructations Medicine should be given at this stage. Otherwise it will be harmful.

३०१. क्षुब्धगमोक्षौ-उद्देगमोक्षौ (क)

.. स्वादि दोषवदन्यथा-स्वारोगवदतोऽन्यथा (क)

ऋत्वाद्यपेक्षः कालविचारः—

चयादयश्च दोषाणां वर्ज्यं सेव्यं च यत्र यत् ।

ऋतावबेक्ष्यं यत् कर्म पूर्वं सर्वमुदाहृतम् ॥३०४॥

दोषाणाम् दोषानां दोषोंके, चयादयः यम वजेरे
(यम, डोप અને શમન) चय आदि. यत्र ने ऋतुभां
जिस ऋतुमें, यत् ने जो, वर्ज्यम् च त्याग करना योग्य
छे त्याग करने योग्य है, यत् અને ने और जो,
सेव्यम् च सेवन करना योग्य छे सेवन करने योग्य है,
सर्वम् ते भक्षणं वे सब, ऋतो अवबेक्ष्यम् ऋत्वपेक्ष
ऋत्वपेक्ष, कर्म कर्म कर्म, पूर्वम् पहले पूर्व, उदाहृतम्
उदाहरण भयां छे कह दिये हैं ॥ ३०४ ॥

304. The accumulation of humoral morbidity, what are contra-indicated and what are indicated in a given season, what measures are recommended in each season, have all been already described.

(उपक्रमाणां करणं प्रतिषेधे च कारणम् ।

व्याख्यातमवलानां सविकल्पानामवेक्षणम् ॥३०५॥

उपक्रमाणां अवधन वजेरे उपक्रमोनी क्रिया लक्षण
आदि उपक्रमोंकी क्रिया, प्रतिषेधे અને ते उपक्रमो नहिं
करनाभां ३०२६ उन उपक्रमोंकी नहीं करनेमें कारण,
सविकल्पानाम् तेमम् दोषना અનેक भेदनाणा एवं
दोषके અનેक भेदनाले, अवलानाम् दुर्गदोनी दुर्बलोंकी,
अवेक्षणम् परीक्षाभां परीक्षामें, कारणम् ३०२६ कारण,
व्याख्यातम् उदाहरणभां व्याख्यां छे कह दिये हैं ॥ ३०५ ॥

305. The application of treatment, the reasons for the avoidance of treatment and manner of investigation of minutia of morbid changes in weak persons, has already been described.

मुहुर्मुहुश्च रोगाणामवस्थामानुरस्य च ।

अवेक्षणमावस्तु मिषक् चिकित्सायां न मुह्यति ३०६)

रोगाणाम् रोगोनी रोगोंकी, आनुरस्य च અને
रोगोनी और रोगोंकी, अवस्थाम् अवस्थाने अवस्थाके,

સુદુઃ સુદુઃ ચ વારંવાર વારવાર, અવેક્ષમાણઃ તુ બ્રેતે।
દેશ્વેવાલા, મિષક્ વૈષ વૈય, ચિકિત્સાયામ્ ચિકિત્સાભાં
ચિકિત્સામૈ, ન સુદ્ધતિ મુંબ્રેતે। નથી મૂલ નહીં કરતા
॥ ૩૦૬ ॥

306. The physician who keeps on observing repeatedly, the development of diseases and the condition of the patient, will not err in treatment.

इत्येवं षड्विधं कालमनवेक्ष्य भिषग्जितम् ।
प्रयुक्तमहिताय स्यान् सस्यस्याकालवर्षवत् ॥३०७॥

સસ્ય સ્વકાલવર્ષવત્ બેમ અકાલમાં મથેલી વૃષ્ટિ
અનાબના બેતર માટે હાનિકારક થાય છે જેસે અકાલમેં
હુરે વૃષ્ટિ અનાજકે છેતકે લિખ હાનિકારક હોતી હૈ, इति
एवम् तेभ आ वैसे इस, षड्विधम् छ प्रकारना छः
પ્રકારકે, કાલમ્ કાલમે કાલકો, અનવેક્ષ બેમા વિના
ચિના દેલે, પ્રયુક્તમ્ પ્રયોગ્યું લી હુરે, મિષગ્જિતમ્
અહિતાય ઔષધ રોગીને હાનિકારક થાય છે ઔષધ
રોગીકો હાનિકારક, સ્વાય થાય છે હોતી હૈ ॥ ૩૦૭ ॥

307. The medication administered without carefully investigating the six points regarding the time of medication, just described, will be harmful to the patient, like unseasonal rains to crops.

व्याधीनामृत्वहोरात्रयसां भोजनस्य च ।
विशेषो भिद्यते यस्तु कालावेक्षः स उच्यते ॥३०८॥

વ્યાધીનામ્ રોગો વ્યાધિ, ઋતુ-ઋતુ ઋતુ, અહોરાત્ર-
દિવસરાત્રિ અહોરાત્ર, વયસાન્ ઉંમર વય, ભોજનસ્ય
ચ અને ભોજનની ઔર ભોજનકી, ચઃ તુ બે જો,
વિશેષઃ વિશેષતાઓમાં વિશેષ અવસ્થાઓમેં, મિદ્યતે
વિભાજ કરવામાં આવે છે મેદ કિયા જાતા હૈ, સઃ તે

૩૦૮. ઋતુહોરાત્રયસાન્-ઋતુહોરાત્રનિયમાન્ (ક.)

„ વયસાન્-નિયમાન્ (વ.)

„ કાલાવેક્ષઃ-કાલાપેક્ષઃ (વ. બ.)

વહ, કાલાવેક્ષઃ કાલાવેક્ષ (કાલતું અવેક્ષણ) કાલાવેક્ષ,
उच्यते उद्येय।य છે કહા જાતા હૈ ॥ ૩૦૮ ॥

308. A few more considerations with reference to time, as with reference to diseases, season, period of day and night, age of the patient and before or after or during meals time will now be described.

कस्मिन् काले कस्य दोषस्य प्रकोपः —

वसन्ते श्लेष्मजा रोगाः शरत्काले तु पित्तजाः ।
वर्षासु वातिकाश्चैव प्रायः प्रादुर्भवन्ति हि ॥३०९॥

વસન્તે વસન્ત ઋતુમાં વસન્ત ઋતુમેં, શ્લેષ્મજાઃ
કફજન્ય, શરત્કાલે તુ શરદઃઋતુમાં શરદઃઋતુમેં,
પિત્તજાઃ પિત્તજન્ય પિત્તજન્ય, વર્ષાસુ અને વર્ષાઋતુમાં
ઔર વર્ષાઋતુમેં, વાતિકાઃ ચ એવ વાતજન્ય વાતજન્ય,
રોગાઃ રોગો, પ્રાયઃ થણું કરીને પ્રાયઃ, પ્રાદુ-
ર્ભવન્તિ હિ ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ॥ ૩૦૯ ॥

309. In the spring, there generally occur diseases of kapha and in the autumn those of pitta, in the rainy season, those of vata.

निशान्ते दिवसान्ते च वर्षान्ते वातजा गदाः ।
प्रातः क्षपादौ कफजास्तयोर्मध्ये तु पित्तजाः ३१०

નિશાન્તે રાત્રિના અન્તમાં નિશાકે અન્તમેં, દિવસાન્તે
દિવસના અન્તમાં દિવસકે અન્તમેં, વર્ષાન્તે ચ અને
વર્ષાના અન્તમાં ઔર વર્ષાકે અન્તમેં, વાતજાઃ વાતજન્ય
રોગો વાતજન્ય રોગ, પ્રાતઃ સવારમાં સુવહમેં, ક્ષપાદૌ
અને રાત્રિના પ્રારંભમાં ઔર રાત્રિકે પ્રારંભમેં, કફજાઃ
કફજન્ય રોગો કફજન્ય રોગ, તયોઃ મધ્યે તુ તથા
મધ્યાહ્નમાં અને મધ્યરાત્રિમાં તથા મધ્યાહ્નમેં ઔર મધ્ય-
રાત્રિમેં, પિત્તજાઃ પિત્તજન્ય પિત્તજન્ય, ગદાઃ રોગો
થાય છે રોગ હોતે હૈ ॥ ૩૧૦ ॥

૩૧૦. વર્ષાન્તે-વર્ષાન્તે (વ.)

„ નિશાન્તે-નિશાદૌ (વ.)

310. At the end of the night, day and the rainy season, there generally occur diseases of vata. In the mornings, and the beginning of night diseases of kapha such as sneezing etc, and in the middle of the day and the night diseases born of pitta occur.

कस्मिन् वयसि कस्य दोषस्य प्रकोपः —

वयोन्तमध्यप्रथमे वातपित्तकफामयाः ।

बलवन्तो भवन्त्येव स्वभावाद्द्वयसो नृणाम् ॥३११॥

नृणाम् मनुष्याणां मनुष्यांश्च, वयसः न्यूनं वयसः, स्वभावात् स्वभावार्थेन स्वभावसे, वयः- वयना वयसः, अन्त- अंत अन्त, मध्य- मध्य मध्य, प्रथमे अने प्रथम भागमें कर्मस्थः और प्रथम भागमें कर्मस्थः, वात- वात वात, पित्त- पित्त पित्त, कफ-कामयाः तथा कर्मेणा रोगो तथा कफके रोग, बलवन्तः बलवान् बलवान्, भवन्ति एव तथा न करे छे हुआ ही करते हैं ॥ ३११ ॥

311. With regard to age, in old, middle and early age, there generally occur disorders of vata pitta and kapha respectively, or they become severe aided by the natural effects of the age of the person.

आहारपाकापेक्षो दोषप्रकोपः —

जीर्णान्ते वातजा रोगा जीर्यमाणे तु पित्तजाः ।

स्तेष्मजा भुक्तपात्रे तु लभन्ते प्रायशो बलम् ॥३१२॥

जीर्णान्ते भोजन पश्चात् अर्थात् भोजनके पश्चात् जाने पर, वातजाः वातजन्य वातजन्य, जीर्यमाणे तु भोजन पश्चात् भोजन पश्चात् रहे होने पर, पित्तजाः पित्तजन्य पित्तजन्य, भुक्तपात्रे तु अने भोजन पात्र तरेतव भोजन कर चुकने पर, स्तेष्मजाः कर्मेणा रोगा रोगा रोग, प्रायशः भुक्त करीने प्रायः, बलम् कर्मन्ते बल बलने छे बलको प्राप्त करते हैं ॥ ३१२ ॥

312. At the end of digestion the diseases of vata; during the stage of digestion the diseases of pitta; and

just after meals diseases born of kapha, generally become aggravated.

चिकित्सायां मात्राविचारः —

नाहं हस्त्यौषधं व्याधिं यथाऽऽपोऽरामहानलम् ।
दोषवृद्धातिमात्रं स्यात्सस्यस्यात्युदकं यथा ॥३१३॥

संप्रचार्य बलं तस्मादामयस्यौषधस्य च ।

नैवातिबहु नात्यल्पं भैषज्यमवचारयेत् ॥३१४॥

यथा जेम जैसे, बहराः शोधुं योगा, आपः पाणी जल, महानलम् महान अग्निने ओढ़नी शक्ति नथी महान अग्निको नष्ट नहीं करता, बरूपम् तेम शोधुं वैसे अल्प, औषधम् औषध औषध, व्याधिः रोगने व्याधिको, न हन्ति भट्टादी शक्ति नथी नष्ट नहीं करती, यथा अने जेम और जैसे, अत्युदकम् अतिशय नल बहुत अधिक जल, सस्य अनाजने हानिकारक छे अनाजको हानिकारक है, अतिमात्रम् च तेम अति- मात्राम् औषध वैसे अतिमात्रामें औषध, दोषवत् रोगीने हानिकारक रोगीको हानिकारक, स्यात् अने छे होती है, तस्मात् तेथी अतः, आमयस्य रोगानु रोगके, औषधस्य च तेमव औषधनु एवं औषधके, बलम् बलने बलका, संप्रचार्य निश्चय करीने निश्चय करके, न एव अतिबहु नहि नल वधारे न बहुत अधिक, न अति अल्पम् तथा नहि नल शोधुं तथा न बहुत कम, भैषज्यम् औषध औषधका, अवचारयेत् आपनु ओढ़नी प्रयोग करे ॥ ३१३-३१४ ॥

313-314. An under-dose of medication cannot cure the disease just as a small quantity of water cannot quench a great fire; and medicine given in over-dose will prove harmful just as excessive watering harms the crops. So, after carefully considering the severity of the disease and the strength of the medication, the physician should administer it, neither in too large a dose nor in too small a dose.

चिकित्सायां देशसात्म्यविचारः —

औचित्याद्यस्य यत् सात्म्यं देशस्य पुरुषस्य च ।
अपथ्यमपि नैकान्तात्तत्त्यजंलभते सुखम् ॥३१५॥

औचित्यात् अभ्यासने एषे अभ्यासके कारण, यस्य
ने जिस, देशस्य देश देश, पुरुषस्य च के ने पुरुषस्य या
जिस पुरुषका, यत् सात्म्यम् ने सात्म्यं छे जो सात्म्य है,
तत् ते वह, अपथ्यम् अपि अपथ्यं होवा छत्ता पक्षु
अपथ्य होने पर मी. एकान्तात् तेने। सर्वथा उसका
सर्वथा, त्यजन् त्याग करवाथी त्याग करनेसे, सुखम्
मनुष्य आरोग्यने मनुष्य आरोग्यको, न लभते प्राप्त
करते। नथी प्राप्त नहीं करता ॥ ३१५ ॥

315. A patient feels uncomfortable
by the sudden withdrawal from even an
unwholesome habit which has become
homologatory to him by habitual use
or as the result of climatic conditions.

बाह्लीकाः पल्लवाश्चीनाः शूलीका यवनाः शकाः ।
मांसगोधूममाध्वीकशस्त्रवैश्वानरोचिताः ॥३१६॥
मत्स्यसात्म्यास्तथा प्राच्याः क्षीरसात्म्याश्च
सैन्धवाः ।

अश्मकावन्तिकानां तु तैलाम्लं सात्म्यमुच्यते ३१७
कन्दमूलफलं सात्म्यं विद्यान्मलयवासिनाम् ।
सात्म्यं दक्षिणतः पेया मन्थश्चोत्तरपश्चिमे ॥३१८॥
मध्यदेशे भवेत् सात्म्यं यवगोधूमगोरसाः ।
तेषां तत्सात्म्ययुक्तानि भैषजान्यवचारयेत् ॥३१९॥
सात्म्यं ह्याशु बलं धत्ते नातिदोषं च बह्वपि ।

३१५. औचित्यात्—अपि स्वात (व.)

३१६. पल्लवाः—शास्त्रमलाः (व.)

३१७. मत्स्यसात्म्यास्तथा प्राच्याः क्षीरसात्म्याश्च सैन्धवाः—
क्षीरसात्म्यास्तथा प्राच्या मत्स्यसात्म्याश्च सैन्धवाः

(ड. व. फ.)

३१८. अश्मकावन्तिकानां तु—अश्मकानर्चकानां तु (व. फ.)

तैलाम्लं—तैलाम्लं (व. ड. व.)

३१९. कन्दमूलफलं—शकमूलफलं (व. फ.)

मन्थः—मन्थः (व.)

३२०. च बह्वपि—च विन्ति (व.)

बाह्लीकाः आह्लीक बाह्लीक, पल्लवाः पल्लव
पल्लव, चीनाः चीन चीन, शूलीकाः शूलीक शूलीक, यवनाः
यवन यवन, शकाः शक शक और शक लोग,
मांस-मांस मांस, गोधूम-धुँ गेहूँ, माध्वीक-माध्वीक
माध्वीक, शस्त्र-शस्त्र शस्त्र, वैश्वानर-अने अग्निना
और अग्निके, उचिताः अभ्यासी छे अभ्यासी हैं,
प्राच्याः पूर्वना देशोंने पूर्वके लोगोंको, मत्स्य-माछली
मछली, सात्म्याः सात्म्य छे सात्म्य है, तथा अने
और, सैन्धवाः सिन्धुना देशोंने सिन्धुके लोगोंको,
क्षीरसात्म्याः च दूध सात्म्य छे दूध सात्म्य है,
अश्मक-अश्मक अश्मक, अवन्तिकानाम् तु
तथा अवन्तिकाना देशोंने तथा अवन्तिकके लोगोंको,
तैलाम्लम् तैल अने अम्ल तैल और खटाई, सात्म्यम्
सात्म्य सात्म्य, उच्यते उहवाय छे कही जाती हैं,
मलयवासिनाम् मलयवासीछेने मलयाचलवासियोंको,
कन्द-मूल-फलम् कन्द मूल अने इगो। कन्द मूल और
फल, सात्म्यम् सात्म्य छे सात्म्य है, दक्षिणतः
दक्षिणना देशोंने दक्षिणके लोगोंको, पेया पेया सात्म्य
छे पेया सात्म्य है, उत्तरपश्चिमे उत्तर तथा पश्चिमभा
उत्तर तथा पश्चिममें, मन्थः मन्थने मन्थको, सात्म्यम्
सात्म्य सात्म्य, विद्यात् आखुण् जाने, मध्यदेशे अने
मध्यदेशभा और मध्यदेशमें, यव-यव जौ, गोधूम-धुँ
गेहूँ, गोरसाः तथा गोरस तथा दूध, सात्म्यम् सात्म्य
सात्म्य, भवेत् छे हैं, तेषाम् ते ते देशोंने उन उन
लोगोंको, तत् ते ते उन उन, सात्म्ययुक्तानि सात्म्य-
युक्त सात्म्ययुक्त, भैषजानि औषध औषध, अवचारयेत्
आपवां ओर्ध्नी देनी चाहिए, हि कार्ष्ण्य के क्योंकि,
सात्म्यम् सात्म्य सात्म्य, आशु बलम् अशु बलम्, बलम् अशु
बल, धत्ते आपे छे देता है, बहु अपि च अने सात्म्य
पदार्थ पक्षु मात्राभा देनाय तोय और सात्म्य पदार्थ
अधिक होने पर मी, अतिदोषम् न अशु दैपकारक नथी
अतो बहु दोषकर नहीं होता ॥ ३१६-३१९ ॥

316-319. The Bahlikas, the Palla-
yas, the Chinese, the Sulikas the
Greeks and the Sakas are habituated
to flesh, wheat, Madhweeka wine,
bearing arms and to fire. The easterners

322-322½. The pitta which is penetrated inside and is lying deep is eliminated by sudation, hot affusion and hot poultices. Thus heat is subdued by heat.

बाह्येऽथ शीतैः सेकाद्यैरुष्माऽन्तर्याति पीडितः ३२३
सोऽन्तर्गूढं कफं हन्ति शीतं शीतैस्तथा जयेत् ।

बाह्यैः अक्षरमा बाह्य, शीतैः शीतत्वा शीत, सेकाद्यैः परितेज आदि परितेजकदिते, पीडितः पीडयेत् पीडितकी हुई, उष्मा अक्षरी उष्मा, अन्तः याति अक्षर अक्षरे भीतर जाती है, सः अन्तर्गूढं ते अक्षर रूढेला गूढ-अक्षरी भीतर छिपे, कफं हन्ति कफको, हन्ति हल्ले छे नष्ट करती है, तथा तेवी रीते उस तरह, शीतैः शीत उपचारथी शीत उपचारसे, शीतम् शीतने शीतको, जयेत् छततुं जीते ॥ ३२३ ॥

323-323½. By the external application of cold things such as affusion etc, the external heat, being pressed, passes internally; and this heat going internally destroys internal kapha. Thus cold too is subdued by cold.

श्लक्ष्णपिष्टो घनो लेपश्चन्दनस्यापि दाहकः ॥३२४॥
स्वगतस्योष्णो रोधाच्छीतकृच्चान्यथाऽगुरोः ।

चन्दनस्य अपि अक्षरने। पक्षु चन्दनका भी, श्लक्ष्ण-पिष्टः सारी पेडे वाटेसे। वारीक पीसा हुआ, घनः लेपः अक्षरे लेप घना लेप, स्वगतस्य त्वत्वागत स्वचागत, उष्मणः उष्णताने उष्माको, रोधात् रोधते। होवाथी रोधनेसे, दाहकः दाह करे छे दाहकारक होता है, अगुरोः अने अक्षरने। और अगुरका, अन्यथा अक्षरे। वाटेसे। पातगै। लेप मोटा मोटा पीसा हुआ पतला लेप, शीतकृत् च हंउउ करे छे शीतजनक होता है ॥ ३२४ ॥

324-324½. (External application of cold articles causes contraction of peripheral vessels and so more blood is collected

in the central organs.) Thus, the thick application of very finely ground sandal acts as calorific though sandal is of the cold potency, by obstructing the evaporation of heat from the skin; while the thin application of coarsely ground eagle-wood acts as refrigerant though it is of the hot potency.

छर्दिघ्नी मक्षिकाविष्टा मक्षिकैव तु वामयेत् ॥३२५॥
द्रव्येषु स्निग्धजघ्नेषु चैव तेष्वेव विक्रिया ।

मक्षिका माथी मक्खी वामयेत् एव उदरमां अक्षरे उदरी अक्षरे अक्षरे उदरमें जाकर वमन कराती ही है, मक्षिकाविष्टा तु परंतु माथीनी विष्टा परन्तु मक्खीकी विष्टा, छर्दिघ्नी उदरमां अक्षरे उदरी मटाउ छे उदरमें जाकर वमन कर करती है। तेषु एव तेनां ते अक्षरे, द्रव्येषु द्रव्ये।मां द्रव्योमे, स्निग्धजघ्नेषु च एव माथीने अक्षरे उबाळ करके खानेपर, विक्रिया आवी विक्रिया शय छे ऐसी विक्रिया होती है ॥ ३२५ ॥

325-325½. Excretion of the fly is antiemetic while the whole fly is emetic. In all articles subjected to either physical heat or to the digestive heat there may occur similar contrary actions

दोषौषधादीनि परीक्ष्यैव चिकित्सा विधेया—

तस्मादोषौषधादीनि परीक्ष्य दृश तत्त्वतः ॥३२६॥
कुर्याच्चिकित्सितं प्राज्ञो न योगैरेव केवलम् ।

तस्मात् तेभी इस लिए, प्राज्ञः वैद्य वैद्य, दोष-दोष दोष, औषध-औषध औषध, आदीनि आदि आदि, दृश दृश भावोनी दृश भावोकी, तत्त्वतः तत्त्वपूर्वक तत्त्वसे, परीक्ष्य परीक्षा करीने परीक्षा करके, चिकित्सितम् चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे, केवलम् केवल

३२६. स्निग्धजघ्नेषु-स्निग्धजघ्नेषु (ब.)

३२६. केवलम्-केवलैः (ब.)

केवल, योगः एव योगोऽपि न योगोऽपि ही, न न कःवी
न करे ॥ ३२६३ ॥

३२६-३२६½. Therefore the wise physician should do the treatment after carefully examining the morbidity and the remedies from the 'ten points' of view described previously. He should not depend entirely on the literal formula of drugs.

निवृत्तेऽपि व्याधौ दोषशेषापनुत्तर्यमनपाधिप्रयोगस्य सेवनं
विधेयम्—

निवृत्तोऽपि पुनर्व्याधिः स्वप्नेनायाति हेतुना ३२७
क्षीणे मार्गीकृते देहे शेषः सूक्ष्म इवानलः ।

निवृत्तः अपि भी गयेव पक्ष निवृत्त हुआ भी
व्याधिः व्याधि रोग, शेषः शेष शेष शेष
रक्षो होय तो यदि शेष भी शेष रहा हो तो, क्षीणे
क्षीणे क्षीण, मार्गीकृते अने मार्गीकृत करेगा और
मार्गीकृत किये हुए, देहे देहमा देहमें, सूक्ष्मः अथवा
सूक्ष्म बची हुई सूक्ष्म, अनलः इव अग्नित्वा पेटे
अग्निकी भांति, स्वप्नेन शेषः पक्ष योडे भी, हेतुना
कारणही हेतुसे पुनः इरीया फिर, आयाति आवे छे
आ जाता है ॥ ३२७३ ॥

३२७-३२७½. After the subsidence of the disease, recurrence may be brought about by even a slight cause. As the condition of the body is weak and the path for the spread of the disease is already made, the slightest residue of morbidity may flare up like fire.

तस्मात्तमनुबध्नीयात् प्रयोगेणानपायिना ॥ ३२८ ॥
सिद्ध्यर्थे प्राक्प्रयुक्तस्य सिद्धस्याप्यौषधस्य तु ।

३२७½. देहे-शेषे (द. क.)

३२८½. सिद्धस्य दार्ढ्याय (क. घ. व.)

तस्मात् तेथी अतः एव, प्राक्प्रयुक्तस्य पक्षेना
प्रयोगेण प्रथम प्रयुक्त की हुई, सिद्धस्य अपि सिद्ध पक्ष
सिद्ध, औषधस्य तु औषधही औषधही, सिद्धस्यैव
सिद्धिने भाटे दृढताके लिए, अनपायिना अनपानकर
हानि न करनेव ले प्रयोगेण प्रयोगही प्रयोगेण, तस्मात्
रोगही रोगही, अनुबध्नीयात् सिद्धिः शेषः शेष
सुधी कभी करवी कुछ काल तक चिकित्सा करते
रहना चाहिए ॥ ३२८३ ॥

३२८-३२८½. Thereafter, the body should be rendered immune by a mild or safe course of the effective remedies which have been used and found efficacious in the disease.

काठिन्यादूनभावाद्वा दोषोऽन्तः कुपितो महान् ३२९
पथ्यैर्मृद्वस्वतां नीतो मृदुदोषकरो भवेत् ।

काठिन्यात् दृढता अथवा संदृढताही दृढके
व्यवस्था संदृढ होनेसे, ऊनभावात् वा डे दृढही अथवा
दृढ न्यूनताही अथवा दोषही अव्यवस्था न्यूनता होनेसे,
अन्तः अन्दर अन्दर, कुपितः कुपित अथवा कुपित,
महान् महान् महान्, दोषः दोष दोष, पथ्यैः अथवा
पथ्य वडे जब पथ्यसे, मृद्वस्वताम् मृदु अने अथवा
मृदु और अल्प, नीतोः करी दृढता आवे छे कर
दिया जाता है, मृदुदोषकरो त्पारे ते मृदु दृढने
उत्पन्न करनेपर तब वह मृदु दोषको उत्पन्न करनेवाला,
भवेत् अथवा छे होता है ॥ ३२९३ ॥

३२९-३२९½. The humors, greatly provoked internally by excessive accumulation or deficiency, can be rendered mild by recourse to wholesome regimen; and consequently they manifest only mild morbid effects.

पथ्यमप्यन्नतस्तस्माद्यो व्याधिरुपजायते ॥ ३३० ॥
हस्तैव वृद्धिमभ्यासमथवा तस्य कारयेत् ।

३३०½. तस्य-अन्वस्य (व.)

તસ્યાત્ તેથી એ સ્થિતિ, પથ્યમ્ પથ્યનું પથ્યકો, અશ્વતઃ અપિ ભોજન કરતાં છતાં પણ સેવન કરતે હુણ મી, યઃ એ જો, વ્યાધિઃ વ્યાધિ, અપજાયતે મૃદુ કે અસ્પૃશ્યે અનુવર્તન કરે છે મૃદુ યા અસ્પૃશ્યસે અનુવર્તન કરતી છે, એવમ્ તેને એ પ્રમાણે, એ સેવન પ્રકાર, જાણવા બહુની જાણકર, તસ્ય પથ્યની માનામાં પથ્યકો માત્રામાં, વૃદ્ધિમ્ વધારો વૃદ્ધિ, અથવા અથવા તે। અથવા, અમ્યાસમ્ તેને। અમ્યાસ એકા અમ્યાસ, કારણે કરાવવો કરાવનાં હાથે ॥ ૩૩૦૩ ॥

330-330½. Finding that inspite of taking the wholesome regimen, the disease occurs, the physician should increase either the quantity of or the length of the course of the wholesome regimen.

દ્રેષ્યમપિ પથ્યં કલ્પનાવિધિમિઃ પ્રિયત્વં ગમયેત્—

સાતત્યાત્સ્વાદ્ભાવાદ્વા પથ્યં દ્રેષ્યત્વમાગતમ્ ૩૩૧ કલ્પનાવિધિમિસ્તૈસ્તૈઃ પ્રિયત્વં ગમયેત્ પુનઃ ।

સાતત્યાત્ સાતત સેવન કરવાથી નિરંતર અમ્યાસકે કારણ, સ્વાદ્ભાવાત્ વા અથવા સ્વાદુ ન હોવાથી અથવા સ્વાદુ ન હોવેકે કારણ, દ્રેષ્યત્વમ્ આગતમ્ નહિ અથવા દ્રેષ્યકે વિષયમૃત, પથ્યમ્ પથ્ય આહારને પથ્ય આહારકો, તેઃ તેઃ કલ્પનાવિધિમિઃ બનાવવાની તે તે વિધિઓથી મિશ્ર મિશ્ર કલ્પનાવિધિઓદ્વારા, પુનઃ ફરીથી ફિરકે, પ્રિયત્વમ્ પ્રિય રુચિકર, ગમયેત્ બનાવવો બનાવનાં હાથે ॥ ૩૩૧૩ ॥

331-331½. Owing to constant use or to unpalatableness, the wholesome regimen becomes repulsive; it should be rendered palatable by various modes of preparation.

મનોર્થાનામાત્રુકૃત્વસ્ય કલ્પ—

મનસોર્થાનુકૃત્યાદિ તુષ્ટિકર્જા રુચિર્બલમ્ ૩૩૨ જ્યોપમોગતા ચ સ્યાદ્યાધેન્નાતો બલક્ષયઃ ।

હિ કારણ કે ક્ષોભ, મનસઃ મનના મનકે, જાત્રુકૃત્યાત્ વિષયનું અનુકૂળપણું હોવાથી વિષયકે

અનુકૂળ હોવે, તુષ્ટિઃ સંતોષ તુષ્ટિ, કર્જા ઉત્સાહ કર્જા, રુચિઃ રુચિ રુચિ, બલમ્ બલ બલ, સુખોપમોગતા ચ સ્યાત્ અને વિષયનું સુખેથી ઉપભોગયોગપણું થાય છે ઓર વિષયકી સુખસે ઉપભોગયોગયતા હોતી છે, અતઃ ચ આથી સ્વસે, વ્યાધેઃ રોગના વ્યાધિકે, બલ-ક્ષયઃ બલનો ક્ષય થાય છે બલકા નાશ હોતા છે ॥ ૩૩૨૩ ॥

332-332½. By its being agreeable to the mind and the senses. it produces a sense of satisfaction, it increases good spirits, relish vitality, sense of happiness and enjoyment. Hence the strength of the disease gets diminished.

લૌભ્યાદોષક્ષયાદ્યાધેવૈધર્મ્યાદ્યાપિ ચા રુચિઃ ૩૩૩ તાસુ પથ્યોપચારઃ સ્યાદ્યોગેનાથં વિકલ્પયેત્ ।

લૌભ્યાત્ લૌભ્યથી લોહપ્રતાપે, ડોષક્ષયાત્ ડોષની ક્ષીણતાથી ડોષકે ક્ષયસે, વ્યાધેઃ વ્યાધિથી વ્યાધિકે, વૈધર્મ્યાત્ ચ અપિ તથા વિધર્મતાથી તથા વિધર્મતાસે, યા એ જો, રુચિઃ રુચિ પેદા થાય છે રુચિ ઉત્પન્ન હોતી છે, તાસુ તેમાં તેમાં, પથ્યોપચારઃ સ્યાત્ પથ્યથી ઉપચાર કરવો પથ્ય હી દેના હાથે, યોગેન અને ઔષધયોગ વડે ઓર ઔષધયોગસે, આજમ્ વિકલ્પયેત્ ભોજનને સંસ્કૃત કરીને દેવું મોજવકો સંસ્કૃત કરકે દેના હાથે ॥ ૩૩૩૩ ॥

333-333½. The medications which are wholesome should be of the taste which the patient has acquired by constant indulgence, which are developed owing to deficiency of the corresponding body element, or which are developed as a reaction to disease. And the diet also should be cooked by suitable methods of preparation.

૩૩૩. લૌભ્યાદોષક્ષયાદ્યાધેવૈધર્મ્યાદ્યાપિ ચા રુચિઃ—

લૌભ્યાદોષક્ષયાદ્યાધેવૈધર્મ્યાદ્યાપિ ચા રુચિઃ (૫.)

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

विंशतिर्व्यापदो योनेर्निदानं लिङ्गमेव च ॥३३३॥
चिकित्सा चापि निर्दिष्टा शिष्याणां हितकाम्यया ।

तत्र ते विषयमां उस विषयमे, श्लोकाः ३५३-३६२ना
श्लोकाः ३३३ उपसंहारके श्लोक है कि, शिष्याणाम्
शिष्याणां शिष्योंकी, हितकाम्यया हितनी ३३३
हितकामनासे, योनेः योनिनी योनिके, विंशतिः वीस
बीस, व्यापदः व्यापत्ति रोग, निदानम् तेओनां निदान
उनके निदान, लिङ्गम् च एव ३३३ लक्षण, चिकित्सा
च अपि अने चिकित्सा और चिकित्सा, निर्दिष्टा कला
३३३ ॥ ३३४३ ॥

Here are the recapitulatory verses

334-334½. The twenty gynecic disorders, the etiology, signs and symptoms and their therapeutics have been explained, for the benefit of the disciples.

शुक्रदोषास्तथा चाष्टौ निदानाकृतिसेषजैः ॥३३५॥
क्लेश्याभ्युत्क्रान्ति चत्वारि चत्वारः प्रदरास्तथा ।
तेषां निदानं लिङ्गं च भैषज्यं चैव कीर्तितम् ॥३३६॥

तथा तथा तथा, निदान. निदान निदान, जाकृति-
३३५ लक्षण, मेषजैः अने चिकित्सासहित और
चिकित्सासहित, जष्टौ आठ आठ, शुक्रदोषाः शुक्रना
दोषा कला ३३५ शुक्रके दोष कहे हैं, चत्वारि आठ चार,
क्लेश्यानि क्लेश्या क्लेश्या, उत्क्रान्ति कला ३३६ कहे हैं, तथा
तेभ्य एव, चत्वारः आठ चार, प्रदराः प्रदर कला ३३६
प्रदर कहे हैं, तेषाम् तेओनां उनके, निदानम् निदान
निदान, लिङ्गम् च ३३५ लक्षण, भैषज्यम् च एव अने
चिकित्सा और औषध, कीर्तितम् कला ३३६ ॥ ३३५-३३६ ॥

335-336. So too the causes symptoms and treatment of the eight kinds of seminal morbidity, the four kinds

of impotency and the four kinds of colporrhea, their etiology, characteristics and treatment have all been described.

क्षीरदोषास्तथा चाष्टौ हेतुलिङ्गभिषग्विज्ञैः ।

रेतसो रजसश्चैव कीर्तितं शुद्धिलक्षणम् ॥३३७॥

तथा तथा तथा हेतु- निदान निदान, लिङ्ग- ३३७
लक्षण, भिषग्विज्ञैः अने चिकित्सासहित और औषधके
साध, जष्टौ आठ आठ क्षीरदोषाः च क्षीरदोषा क्षीर-
दोष, रेतसः वीर्य वीर्य, रजसः च एव अने आर्तवनी
तथा आर्तवकी शुद्धिलक्षणम् शुद्धिना ३३७ शुद्धि
लक्षण, कीर्तितम् कला ३३७ ॥ ३३७ ॥

337. Also the eight kinds of galatic morbidity with their causes, characteristics and remedies, and the signs of the purity of semen and the menses, have also been described.

उक्तानुक्तचिकित्सा च सम्यग्योगस्तथैव च ।
देशादिगुणशंसा च कालः पट्टि एव च ॥३३८॥
देशे देशे च यत् सात्त्वं यथा वैद्योऽपराध्यति ।
चिकित्सा चापि निर्दिष्टा दोषाणां गूढचारिणाम् ॥

उक्त- उक्ते कहे हुए, अनुक्त- अने न उक्ते
देशादिगुणशंसा च कालः पट्टि एव च ३३८
देशादिगुणशंसा च कालः पट्टि एव च ३३८
देशादिगुणशंसा च कालः पट्टि एव च ३३८
देशादिगुणशंसा च कालः पट्टि एव च ३३८

३३७. मया कोकस्य पूर्वार्थावन्तरम्—

तेषां चिकित्सा निर्दिष्टा समामभ्यासतो मया ।

इत्यधिकः पाठः (ड. पुस्तके ।

३३८. देशादिगुणशंसा च—देशादिगुणशंसा (ब.)

—देशादिगुणशंसा (क.)

३३९. एतच्छ्लोकानन्तरम्—

योनिव्यापदिकेऽध्याये पुनर्वस्तुनिर्दिष्टम् । (द.)

इत्यधिकः पाठः (द.) पुस्तके ।

अने ७ प्रकारने। डाव और छः प्रकारका काल, देशे देशे च शुद्ध शुद्ध देशानुं देश देशका, यत् जे जो, साम्यम् सात्त्व्यं जे सात्त्व्य है, यथा वैद्यः जे रीति वैद्य जिस प्रकार वैद्य, अपराध्यति निन्द्यं यथा जे इष्ट सिद्धि नहीं करता, गूढचारिणाम् तथा गूढचारी तथा गूढचारी, दोषाणाम् दोषानां दोषोंकी, चिकित्सा च अपि चिकित्सा आ सधनुं चिकित्सा यह सब, निर्दिष्टाः उद्देशानां आनुं जे कहा गया है ॥ ३३८-३३९ ॥

338-339. The diseases which have been mentioned here as well as those not mentioned and the proper line of treatment for them; the time of medication with reference to six factors, what is homologatory to which clime; and how the physician commits mistakes owing to ignorance of these and also the description and the treatment of deepseated morbidity, have all been expounded here.

यो हि सम्यङ् जानाति शास्त्रं शास्त्रार्थमेव च ।
न कुर्यात् स कियां चित्रमचक्षुरिव चित्रकृद् ॥३३९॥

मचक्षुः जेम अधिगे। जैसे चक्षुरहित, चित्रकृत् चित्रकार चित्रकार, चित्रम् इव चित्र बनानी शकते। चित्र नहीं बना सकता, यः हि तेम जे मनुष्य वैसे जो मनुष्य, ज्ञास्त्रं शास्त्रं जे शास्त्र, ज्ञास्त्रार्थं च एव अने शास्त्रना अर्थने और शास्त्रके अर्थको, सम्यक् भलाभर भली प्रकार, न जानाति सम्यक्ते। न होय नहीं जानता, सः ते वह, कियां चिकित्सा चिकित्सा, न कुर्यात् करी शकते नहीं कर सकता ॥ ३४० ॥

340. He who knows not thoroughly the science and its full interpretation should not venture on treatment, even

३४०. यो हि सम्यङ् जानाति-यस्तु सम्यक्जानीते (यः)

as a blind man should not try to paint a picture.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते चिकित्सास्थाने योनिव्यापच्चि-
कित्सितं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥३४०॥

इति आ. प्रभाषे। इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेवा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने यरकथी प्रतिसंस्कार पासेवा आ. शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबल-संपूरिते अने दृढबले पूरा करेवा और दृढबलसे पूरित किये गये, चिकित्सास्थाने चिकित्सास्थान विषे चिकित्सा-स्थानमें, योनिव्यापच्चिकित्सितम् 'योनिव्यापच्चिकित्सित' 'योनिव्यापच्चिकित्सित', नाम नामने। नामका, त्रिंशः तीसमें तीसवाँ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण यथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ ३४० ॥

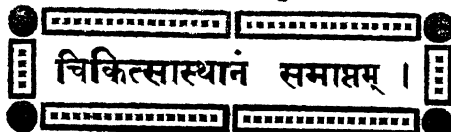
30. Thus, in the Section on 'Therapeutics' in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the thirteenth chapter entitled 'The Therapeutics of the Gynecic disorders' not being available and the same as reconstructed by Dridhabala, is completed.

अग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते ।

चिकित्सितमिव स्थानं षष्ठं परिसमापितम् ॥३४१॥

अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेवा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते अने यरकथी प्रतिसंस्कार पासेवा और चरकके द्वारा संस्कृत, तन्त्रे आ. शास्त्रमां इस तन्त्रमें, इदम् आ. यह, षष्ठम् छठुं छठा, चिकित्सितम् स्थानम् चिकित्सास्थान चिकित्सास्थान, परिसमापितम् संपूर्ण यथुं समाप्त हुआ ॥३४१॥

341. Thus ends the Section on Therapeutics which forms the sixth section in the Treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka.

श्रीः चरकसंहिता कल्पस्थानम्

श्री
चरकसंहिता
कल्पस्थानम्

श्री
चरकसंहिता
कल्पस्थानम्

The
Carakasamhita

KALPASTHANAM
(The Section on
pharmaceutics)

प्रथमोऽध्यायः ।

पहले अध्याय अध्याय प्रथम
Chapter I

मदनकलोपक्रमः—

अथातो मदनकल्पं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्होऽथी अब आगे, मदनकल्पम्
'मदनकल्प' नामना अध्यायानु 'मदनकल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करथु व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे ॥ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आहूत करेहुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Pharmaceutics
of the Emetic nut".

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

कल्पस्थानस्य विषयः—

अथ खलु वमनविरेचनार्थं वमनविरेचनद्र-
व्याणां सुखोपभोगतमैः सहान्यैर्द्रव्यैर्विविधैः
कल्पनार्थं-मेदार्थं विभागार्थं चेत्यर्थः, तद्योगानां
च क्रियाविधेः सुखोपायस्य सम्यगुपकल्पनार्थं
कल्पस्थानमुपदेक्ष्यामोऽग्निवेश ! ॥ ३ ॥

अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! अथखलु हवे
अब, वमन- वमन वमन, विरेचनार्थम् तथा विरेचन
भाटे तथा विरेचनके लिए, वमन- वमन वमन, विरेचन-
तथा विरेचननां तथा विरेचनके, द्रव्याणां द्रव्याणां
द्रव्योंकी, सुखोपभोगतमैः अत्यंत आरोग्य भाटे छिप-
छेप करवानां अतिशय आरोग्यके लिए उपभोगयोग्य,
अन्यः ००० अन्य, विविधैः विविध नावा प्रकारके,
द्रव्यैः सह द्रव्याणां साथे द्रव्योंके साथ, कल्पनार्थम्
कल्पना करवा भाटे कल्पनाके लिए, मेदार्थम् विभा-
गार्थम् च इति अर्थः अर्थात् वमन तथा विरेचननां
द्रव्योंना भिन्न भिन्न प्रयोग भाटे तथा ते द्रव्योंना
विविध भाटे अर्थात् वमन तथा विरेचनके द्रव्योंके भिन्न
भिन्न प्रयोगके लिए तथा उन द्रव्योंके विभागाके लिए,

३. वमनविरेचनार्थं-वमनविरेचनार्थं मद्रूपकादिभिद्विद्वतादीनां
(उ. ३.)
,, सुखोपभोगतमैः-सुखोपभोगतमैः (५.)

तद्योगानाम् च अने वमन तथा विरेचननां द्रव्येना प्रयोजेनी और वमन तथा विरेचनके प्रयोगोंकी, सुखोपायस्य आरोग्यना उपायभूत आरोग्यके उपायभूत, क्रियाविधेः स्वरसादिषु क्रियानी विभिने स्वरसादिरूप क्रियाकी विधिकी, सम्यक् ७२।७२ भली प्रकार, उप-कल्पनार्थम् उद्देश्य भाटे कहनेके लिए, कल्पस्थानम् कल्पस्थानने कल्पस्थानका, उपदेक्ष्यामः उपदेश करुं उपदेश करेंगे ॥ ३ ॥

3. It is indeed O, Agnivesa! for the following reasons that we expound the Section on Pharmaceutics namely, to describe the combinations with various drugs that render the preparation most pleasant to take for the purpose of emesis and purgation; to describe the classifications and dosage of these emetic and purgative drugs, as also to describe the easy and proper pharmaceutical procedures of these preparations.

शरीरमलविरेचनमेदाः —

तत्र दोषहरणमूर्ध्वभागं वमनसंज्ञकम्, अधो-भागं विरेचनसंज्ञकम्; उभयं वा शरीरमलविरे-चनाविरेचनसंज्ञां लभते ॥ ४ ॥

तत्र तेभां इनमें, ऊर्ध्वभागम् उपरना भागधी (युष्म भास्वत्) ऊपरके भागसे (मुखद्वारा), दोषहरणम् दोषनुं निर्हरण करेवाला, वमनसंज्ञकम् वमन उद्देश्य है वमन कहाता है, अधो-भागम् नीचेना भागधी (युष्म भास्वत्) नीचेके भागसे (गुदाद्वारा), विरेचनसंज्ञकम् विरेचन उद्देश्य है विरेचन कहाता है, शरीरमल-अथवा शरीरना मलनुं अथवा शरीरके मलका, विरेचनात् वा विरेचन करवाधी विरेचन करनेसे, उभयम् अने दोनोंकी, विरेचनसंज्ञाम् विरेचनसंज्ञा विरेचनसंज्ञा, लभते भेजवे है होती है ॥ ४ ॥

4. Of these the act or action of expelling the impurities through the upper channel is known as Emesis, while that of expelling the impurities through the lower channel is known as Purgation. Both being processes of cleansing the bodily impurities, they are known by the common term purgation.

वमनं विरेचनं च द्रव्यं कथं वामयति विरेचयति च—

तत्रोष्ण-तीक्ष्ण-सूक्ष्म-व्यवायि-विकाशीन्यौषधा-नि स्ववीर्येण हृदयमुपेत्य घमनीरनुसृत्य स्थूलाणु-स्रोतोभ्यः केवलं शरीरगतं दोषसंघातमाग्नेयत्वाद् विष्यन्दयन्ति, तैक्ष्ण्याद् विच्छिन्नमन्ति,

तत्र तेभां इनमें, उष्ण-तीक्ष्ण-उष्ण तीक्ष्ण, सूक्ष्म-सूक्ष्म सूक्ष्म, व्यवायि-व्यवायी व्यवायी, विकाशीनि विकशी शुष्कवाभां विकाशी गुण-वाली, औषधानि औषधा औषधियां, स्ववीर्येण योताना वीर्यनी अपनी शक्तिसे, हृदयम् हृदयभां हृदयमें, उपेत्य पहुँची पहुँचकर, घमनीः घमनीऔषदां घमनियोंमें, अनुसृत्य प्रसरी व्याप्त होकर, स्थूल-अणु-स्थूल तथा सूक्ष्म स्थूल तथा अणु, स्रोतोभ्यः स्रोतोभांभी स्रोतोसे, केवलम् आभा संपूर्ण, शरीरगतम् शरीरभां रहेगा शरीरमें व्याप्त, दोषसंघातम् दोषना समूहने दोष-समूहको, आग्नेयत्वाद् आग्नेय होवाधी आग्नेय होनेसे, विष्यन्दयन्ति पीजणावे है दब बना देती हैं, तैक्ष्ण्याद् अने तीक्ष्ण होवाधी और तीक्ष्णतासे, विच्छिन्नमन्ति छेदे छे टुकड़े टुकड़े कर देती हैं ॥ ५ ॥

5-(1). The drugs that are hot, acute, subtle, diffusive and anti-spasmodic, reaching the heart by virtue of their potency, and circulating through the large and small blood vessels, pervade the entire body. They liquefy the

५. तीक्ष्णसूक्ष्म-तीक्ष्णसूक्ष्मसूक्ष्म (द.)

५. घमनीरनुसृत्य स्थूलाणु-घमनीरनुसृत्य सम्मग्नस्य स्थूलाणु (द. त.)

accumulated morbid matter therein by virtue of their fiery quality and break it up by their acuteness.

स विच्छिन्नः परिप्लवन् स्नेहभाविते काये स्नेहा-
कभाजनस्थमिव क्षौद्रमसज्जन्नप्रवणभावादा-
माशयमागम्योदानप्रणुओऽग्निवाय्वात्मकत्वादूर्ध्व-
भागप्रभावादौषघस्योर्ध्वमुत्क्षिप्यते, सलिलपृथि-
व्यात्मकत्वादधोभागप्रभावाच्चौषघस्याधः प्रवर्तते,
उभयतश्चोभयगुणत्वात् । इति लक्षणोद्देशः ॥ ५ ॥

विच्छिन्नः स्नेहायेक टुकड़े बना, सः ते दोषसमूह यह
दोषसमूह, स्नेहभाविते स्नेहभावित स्नेहसे स्निग्ध काये
शरीरभा शरीरमें, परिप्लवन् आभूतेभ इतरा इधर उधर
जाता हुआ, स्नेहाक- स्नेहभावित स्नेह रुपके,
भाजनस्थम् पात्रभा पात्रमें, क्षौद्रम् मधनी मधुके,
इव जेम समान, असज्जन् न शोऽर्ता न चिपकता
हुआ, अणुप्रवणभावात् अणुभागभा संचार करवाने
कीधे अणुभागोंमें संचरण करनेसे, आमाशयम् आमा-
शयभा आमाशयमें, आगम्य आनी पहुँचकर, उदान-
प्रणुः उदान वायुभी प्रेरणु पाभी उदान वायुसे
प्रेरित होकर, औषघस्य औषधना औषधियोंके, अग्नि-
वायु- आत्मकत्वात् प्रधानतः अग्नि, वायुस्वरूप
होवाभी प्रधानतः अग्निवायुस्वरूप होनेसे, ऊर्ध्वभाग- तथा
उपरना भागभी दोषतु निर्हरणु करवाना तथा ऊपरकी
ओरसे दोषका निर्हरण करनेके, प्रभावात् प्रभावभी
प्रभावसे, ऊर्ध्वम् उपर ऊपरकी ओर, उत्क्षिप्यते ईंकाय
छे फेंका जाता है, औषघस्य औषधना औषधियोंके,
सलिल-पृथिवी-आत्मकत्वात् प्रधानतः जलपृथ्वीस्व-
रूपहोवाभी प्रधानतः जलपृथ्वीस्वरूप होनेसे, अधोभाग-
तथा नीचेना भागभी दोषतु निर्हरणु करवाना नीचेकी
ओरसे दोषका निर्हरण करनेके, प्रभावात् च प्रभावभी
प्रभावसे, अधः नीचे नीचेकी ओर, प्रवर्तते अथ छे
प्रवृत्त होता है, उभयगुणत्वात् अने औषधना छे
अणु होवाभी और औषधियोंके दोनों गुण होनेसे,
उभयतः च अने भागोंभी अथ छे दोनों मार्गोंसे

प्रवृत्त होता है, इति आ यह, लक्षणोद्देशः वमन तथा
विरेचन दोषोना स्वरूपतु वर्णन छे वमन तथा विरेचन
दोषोंके स्वरूपका वर्णन है ॥ ५ ॥

5. This morbid matter being thus broken up and floating in the body, that has undergone oleation procedure, remains detached in the body like honey kept in a pot smeared with ghee; and being drawn by its atomic affinity, it flows towards the gastro-intestinal tract and getting propelled upwards by the Udana vata, the morbid matter gets thrown upwards as a result of the fiery and the airy quality as well as by the upward flowing tendency of the drugs. Owing to the watery and earthy qualities and the downward flowing tendency of drugs, it purges downwards. Where both the qualities are combined, it purges both-ways. Thus have been described the characteristics of the purgative drugs. अपरिसंख्येययोगानामपि विरेचनद्रव्याणां षट्सु श्लेषान्तर्भावे कृतोपदेशः—

तत्र फल-जीमूतकेक्ष्वाकू-धामार्गव-कुटज-कृतवे-
घनानां, श्यामा-त्रिवृच्चतुरङ्गल-तिल्वक-महावृक्ष-
ससला-शङ्खिनी-दन्ती-द्रवन्तीनां च, नानाविधदेश-
कालसंभवास्वाद-रस-वीर्य-विपाक-प्रभावग्रहणाद्
देह-दोष-प्रकृति-वयो-बलाग्नि भक्ति-सात्त्विक-रोगा-
वस्थादीनां नानाप्रभाववत्त्वाच्च, विचित्रगन्धवर्ण-
रस-स्पर्शानामुपयोगसुखार्थमसंख्येयसंयोगानां -

६. धामार्गवकुटजचतुरवेघनानां—धामार्गवकुटजवेघनानां (क.)

॥ प्रभावग्रहणाद्—प्रभावग्रहणानां (ख. फ.)

॥ रोगावस्थादीनां नानाप्रभाववत्त्वाच्च—रोगावस्थादिनानात्मक-
त्वाच्च (ब. क.)

॥ उपयोगसुखार्थम्—उपयोगसुखार्थम् (घ. ङ.)

५. परिप्लवन्—परिप्लवः (घ. फ.)

॥ क्षौद्रमसज्जन्नप्रवण—उदकमसज्जन्नप्रवण (ब.)

मपि च सतां द्रव्याणां विकल्पमार्गोपदर्शनार्थं
षट् विरेचनयोगशतानि व्याख्यास्यामः ॥ ६ ॥

तत्र तेषां इनमें फल- मीठण मैनफल, जीमूतक
कुडवेव जीमूतक, इस्वाकु- उडवी तूणडी तितीलौकी,
चामार्गव- धामार्गव (पीली बीसीडी) चामार्गव, कुटज-
उडे कुडा, कूतवेवनानाम् अने उडवीं गुरिभां और
कडवी तोरई, इयामा- तथा डाणुं नसेातर तथा इयामा,
त्रिवृत्- धाव नसेातर त्रिवृत्, चतुरङ्गुल- गरभागे चतुरं-
गुल, तिक्क- धोअ तिक्क, महावृक्ष- थोर थूर,
सप्तला- सातला थोर सप्तला, कङ्किनी- आभूटाभपू
कङ्किनी, दन्ती- नेपागे। दन्ती, द्रवन्तीनाम् अने रतन-
मेत भेयानां और जंगली एण्डी इनके, नानाविध-
जुडा जुडा प्रकारना नाना प्रकारके, देव-काक- देश
तथा डाणभां देश तथा कालमें, संभव- उत्पत्ति उत्पत्ति,
आस्वाद- जुडा जुडा स्वाद नाना प्रकारके आस्वाद,
रस-वीर्य- रस, वीर्य रस, वीर्य, विपाक- निपाक विपाक,
प्रभाव- अने प्रभाव और प्रभाव, ग्रहणात् भवाथी
होनेके कारण, देह-दोष- देह, दोष देह, दोष, प्रकृति-
प्रकृति प्रकृति, वयः-बल- वय-अथ वय-बल, अग्नि- अग्नि
अग्नि, मक्ति- रुचि रुचि, साम्य- सात्म्य साम्य, रोग-
रोग रोग, अवस्था- अवस्था अवस्था, आदीनाम्
आदिना आदिके, नानाप्रभाववशात् च जुडा जुडा
प्रभाव होवाथी नाना प्रभाव होनेके कारण, विचित्रगन्ध-
तथा विचित्र गंध तथा विविध प्रकारके गन्ध, वर्ण-रस-
वर्ण-रस वर्ण-रस, स्पर्शानाम् अने स्पर्शनां और
स्पर्शके, उपयोग- उपयोग उपयोगका, सुखार्थम् सुख
लेवाना हेतुथी सुख लेनेके कारण, द्रव्याणाम् द्रव्योंना
द्रव्योंके, असंख्येय- अगणित असंख्येय, संयोगनाम् च
अपि संयोग संयोग, सताम् होवा अतां पक्ष होने
पर मी, विकल्पमार्ग- उदपनाने। मार्ग कल्पनाका मार्ग,
उपदर्शनार्थम् अतावना भाटे बतानेके लिए, षट् विरेचन-
योगशतानि असे। विरेचन योगानुं छसौ विरेचन
योगिका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करथुं व्याख्यान
करेंगे ॥ ६ ॥

६. द्रव्याणां विकल्पमार्गोपदर्शनार्थं—द्रव्याणि विकल्पमार्गोपदर्शनार्थं

(६.)

6. Taking into consideration that drugs differ with respect to land, season, source, flavor, taste, potency, post-digestive effect and specification, and also that men differ with respect to their body, morbid tendency, constitution, age, vitality, gastric fire, proclivities, homologation and stage of disease, we shall here describe six hundred purgative preparations that are pleasant in their variety of smell, color, taste and touch; of drugs such as emetic nut, bristly luffa, bottle gourd, sponge gourd, kurchi, bitter luffa, black turpeth, turpeth, purging cassia, tilwaka, thorny milk-hedge plant, soappod, clenolipis, red physic nut, and physic nut, although the extent of the possible preparations from these drugs is innumerable.

विरेचनद्रव्याणि कथं क्रियासमर्थतमानि भवन्ति—

तानि तु द्रव्याणि देश-काल-गुण-भाजन-संपदी-
र्यबलाधानात् क्रियासमर्थतमानि भवन्ति ॥ ७ ॥

तानि ते वे, द्रव्याणि तु द्रव्ये प्रव्य, देश-काक- देश,
काक देश, काल, गुण- गुण गुण, भाजन- अने पात्रकी
और पात्रकी, संपद संपत्ति वडे संपत्तिके कारण, वीर्य-
बल- आधानात् अधिक वीर्यवान् भवाथी शक्तिकी
अधिकतासे, क्रिया- कार्य करवाना कार्य करनेमें, समर्थ-
तमानि अति अधिक सामर्थ्यवान् अत्यधिक शक्तिशाली,
भवन्ति अने छे होते हैं ॥ ७ ॥

7. These drugs become most effective in action by the richness of the factors of favourable place, season, quality of storage-vessels and the process of dynamization.

७. भाजनसंपदीर्यबलाधानात्—भाजनसम्बन्धीर्यबलाधानात् (७.)

દેશભેદ:—

ત્રિવિધ: જાલુ દેશ:—જાફલ: , આનૂપ: , સાધારણ-
શ્રેતિ । તત્ર જાફલ: પર્યાકાશભૂમિષ્ઠ: , તરુભિરપિ
ચ કદર-હિરણ્યનાશ્વકર્ણ-ધવ-તિનિશ-શાલુકી-
સાલ-સોમવલ્લ-વદરી-તિન્દુકાશ્વત્થ-વટામલકીવ-
નગહન: , અને કશમી-કકુભ-શિશપાપ્રાય: , સ્થિરશુ-
ષ્કપવનબલવિધૂયમાનપ્રનુત્યસરુણવિટપ: , પ્રતત-
મૃગતુષ્ણિકોપગૃહતનુસરપરુષસિકતાશર્કરાબહુલ: ,
હાવતિત્તિરિચકોરાનુચરિતભૂમિભાગ: , વાતપિત્ત-
બહુલ: , સ્થિરકટિનમનુષ્યપ્રાયો જ્ઞેય: ;

દેશ: દેશ દેશ, ત્રિવિધ: જાલુ ત્રણ પ્રકારનો છે
ત્રણ પ્રકારનો છે, જાફલ: બંગલ જાંગલ, આનૂપ:
આનૂપ આનૂપ, સાધારણ: અને સાધારણ જોર સાધારણ,
તત્ર તેમાં જાફલ, પર્યાકાશભૂમિષ્ઠ: આરે બાબુ પુષ્કળ
પુષ્કળ આકાશવાળા ચારો બોર વિસ્તૃત આકાશવાળે,
તરુભિ: અપિ ચ અનેક વૃક્ષોવાળા અનેક વૃક્ષવાળે,
કદર- સફેદ ઝેર સફેદ હૈર, હિરણ્ય- ઝેર હૈરકથ્યા,
જસન- અસન હાજ, અશ્વકર્ણ- શાલ સાલુ, વવ-
ધાવડો જો, તિનિશ- તણુ તિનિશ, જાલુકી- શાલુકી
કુંદર, સાલ- રાળનાં ઝાડ સાલ, સોમવલ્લ- ઝેર સફેદ
હૈર, વદરી- ઝેરડી વેરી, તિન્દુક- ટીંબરો તૈંદુ,
અશ્વત્થ- પીપળા પીપળ, વટ- વડ વડ, જામલકી-
આમળાનાં ઝાડ એઓનાં આંબલેકે વૃક્ષજનકે, વનગહન:
ઘાટી વનવાળો મરે જંગલોવાળે, જાફલ- અનેક અનેક,
કશમી- ખીજડી કશમી, કકુભ- અર્જુન કૌહા, શિશપાપ્રાય:
અને સીસમના ઝાડથી મરપૂર જોર સીસમ વૃક્ષોસે મરે
સ્થિર- સ્થિર સ્થિર, શુષ્ક- તેમજ સૂકાં એવં શુષ્ક,
પવનબલ- પવનનાં ઝપાટાઓથી વાયુકે જોકોસે, વિધૂય-
માન- હાલતીં કંપાયે હુએ, પ્રનુત્ય અને નાચતા હોય
એમ દેખાતા જોર નાચતે સે દિશાઈ દેતે, તરુણવિટપ:
નાનાં ઝાડવાળા છોટે વૃક્ષવાળે, પ્રતત- અવિચ્છિન્ન
નિરંતર, મૃગતુષ્ણિકા- ઝાડવાળાં જાળનાં મૃગતુષ્ણિકો,
રુપગૃહ- દેખાવાળા ઉત્પન્ન કરનેવાળે, તનુ-સર- ઝીણી

કઠોર પત્તી કઠોર, પરુષ- તથા મરપૂર તથા કર્કસ,
સિકતા- રેતી વાલુ, જર્કરા- અને ઝાડરી જોર કંકરી,
બહુલ: જેમાં વધારે હોય એવા જિલ્લામાં બહુત જોરે,
હાવ-તિત્તિરિ- હાવરા તેતર વટેર, તીતર, ચકોર- અને
ચકોર પક્ષી જોર ચકોર, અનુચરિત- જેમાં જરતાં હોય
એવા જિલ્લામાં વિચરતે જોરે, ભૂમિભાગ: ભૂમિપ્રદેશ-
વાળાં એસે ભૂમિપ્રદેશવાળે, વાતપિત્તબહુલ: વાતપિત્તની
અધિકતાવાળા વાતપિત્તકી અધિકતાવાળે, સ્થિર- તથા
સ્થિર તથા સ્થિર કટિન- અને કઠણ શરીરથી યુક્ત
જોર કઠોર શરીરસે યુક્ત. મનુષ્યપ્રાય: મનુષ્યની અધિ-
કતાવાળા દેશને મનુષ્યકી અધિકતાવાળે દેશકો, જાફલ:
બંગલ જાંગલ, જ્ઞેય: બહુલ જાનના વાહિય;

8.(1). 'Place' or 'clime' is of three kinds—Jangala(arid) land. wetland and ordinary land. Of them the jangala land is that which is abounding in open space. It contains dense forests of gum arabic tree, catechu tree, Spionous kino tree, sal, crane tree, oojain tree, Indian olinabeum, Indian sal, small jujube, false mangosteen, holy fig, banyan and emblic myrobalan. There grow the Sami, Arjun and rose wood trees in large numbers. There, the young branches dance swayed by the force of continuous dry winds; it abounds in thin, rough and hard sand and gravel hidden often by the sight of mirages. It is inhabited by quails, partridges and Chakora birds. There, the vata and pitta humors are in predominance, and people are well-knit and hardy.

અથાનૂપો દિન્તાલતમાલનારિકેલકદલીવન-
ગહન: , સરિત્સમુદ્રપર્યન્તપ્રાય: , શિશિરપવનબહુલ: ,
વહુલવાનીરોપશોભિતવીરામિ: સરિન્નિરુપગત-

૮. ત્રિવિધ:—તત્ર ત્રિવિધ: (વ.)

૧૧. મનુષ્યપ્રાયો જ્ઞેય:—મનુષ્યપ્રાયો જાફલો જ્ઞેય: (ક.)

भूमिभागः, क्षितिधरनिकुञ्जोपशोभितः, मन्दपवनानुवीजितक्षितिरुहगहनः, अनेकवनराजीपुष्पितवनगहनभूमिभागः, स्निग्धतद्वप्रतानोपगूढः, हंसचक्रवाक-बलाका-नन्दीमुख-पुण्डरीक-कादम्ब-मद्गु-भृङ्गराज-शतपत्र-मत्तकोकिलानुनादिततरुविटपः, सुकुमारपुरुषः, पवनकफप्रायो ज्ञेयः;

अथ हिन्ताल- ताड हिन्ताल, तमाल- तमाल तमाल, नारिकेल- नागियेरी नारियल, कदली- अने डेगना और केलेके, वनगहनः धाट्ठा वनवाणी वने जंगलसे भरपूर सरिसमुद्र- नदी डे समुद्र नदी वा समुद्र, पर्यन्तप्रायः जेना प्रांत भागमा होय सेवा जिसके प्रान्त भागमें हो ऐसे, क्षितिधरपवन- ठंडा पवननी ठंडी हवाकी, बहुलः पुष्कलतावाला पुष्कलतावाले, वज्रुल- वाणुल वज्रुल, वानीर- अने जलनेतरसी और वानीरसे, उपशोभित- शोभता शोभित, तीराभिः किनारावाणी किनारोंवाले, सरिद्धिः नदीओथी नदियोंसे, उपगत- व्याप्त व्याप्त, भूमिभागः भूमिप्रदेशवाला भूमिप्रदेशवाले, क्षितिधर- पर्वतनी पर्वतकी, निकुञ्ज- कुंजोथी कुंजोंसे, उपशोभितः शोभता शोभित, मन्दपवन- मंद मंद वायुथी धीमी धीमी वायुसे, अनुवीजित- छाछता कम्पित, क्षितिरुहगहनः जंगल वनवाणी वृक्षोंके वनवाले, अनेक- अनेके अनेक, वनराजी- वननी पंक्ति वनकी पंक्ति, पुष्पित- तेभज पुष्पित एवं पुष्पित, वनगहन- जंगली दुर्गम वनोंसे दुर्गम, भूमिभागः भूमिप्रदेशवाला भूमिप्रदेशवाले, स्निग्धतद्व- स्निग्ध जंगली लताओना स्निग्ध वृक्षोंकी लताओंके, प्रतान- बाँझ तंतुओथी कुटिल तंतुओंसे, उपगूढः ठंडायेला भरे, हंस- हंस हंस, चक्रवाक- चक्रवाक चक्रवाक, बलाका- भगवा बलाका, नन्दीमुख- नन्दीमुख नन्दीमुख, पुण्डरीक- पुंडरीक पुंडरीक, कादम्ब- कदम्ब कदम्ब, मद्गु- जलकाक जलकाक, भृङ्गराज- भृङ्गराज भृङ्गराज, शतपत्र- शतपत्र शतपत्र, मत्तकोकिल-

अने मत डे पक्षथी और मत कोयलसे, अनुनादित- गाओती प्रतिध्वनित, तरुविटपः वृक्षोंकी शाखाओवाला वृक्षोंकी शाखाओंवाले सुकुमार- तेभज नाजुड, पुरुषः अनुप्यो वाणी अनुप्योवाले, पवनकफप्रायः अने वात तथा उपशोभित देशने और वात तथा कफप्रधान देशको, जानूपः आनूप आनूप, ज्ञेयः अनुप्यो जानना चाहिए;

8 2). The wetland is that which contains dense forests and marshes, date plants Tamala, coconuts and plantain trees, which is generally bounded by rivers or the sea; where cold winds blow greatly, which is in the neighbourhood of rivers whose banks are rendered beautiful by reeds and rush, which is abounding in hills covered with creeping shrubs; where clusters of trees wave to gentle breezes, which contains many forests of blooming rows of trees; which is covered with densely grown trees and creepers; Where the branches of trees are echoing to the cries of birds like the swan, the Chakravaka, the crane, the Nandimukha, the Pundareeka, the Kadamba, the Madgu, the Bhringaraja, the Sata-patra and the inebriate cuckoo; and where the people are delicate in looks and of vata and kapha constitutions generally.

अनयोरेव द्वयोर्देशयोर्विरुद्धनस्पतिवानस्पत्य-शकुनिमृगगणयुतः स्थिरसुकुमारबलवर्णसंहननोपपन्नसाधारणगुणयुक्तपुरुषः साधारणो ज्ञेयः ॥८॥

जनयोः आ इन, द्वयोः एव जने दोनों, देशयोः देशना देशोंकी, विरुद्ध- लता लता, वनस्पति- पुष्प विना भयेला जंगलवाणी पुष्पके बिना हुए फलवाले वृक्ष,

८. क्षितिधर-क्षितिधर (इ. द.)

,, मद्गुभृङ्गराजशतपत्रमत्तकोकिल-मद्गुकोयलभृङ्गराजशतपत्र पुंस्कोकिल (घ. त. थ.)

,, मद्गुभृङ्गराजशतपत्रमत्तकोकिलानुनादित-मद्गुकोयलभृङ्गराजपुंस्कोकिलानुनादित (घ.)

८. स्थिरसुकुमारबलवर्ण-स्थिरसुकुमारवर्ण (ख.)

वानस्पत्य- पुष्पैश्च यथेष्टा इति वाणी पुष्पसे हुए फलवाले वृक्ष, जकुनि-सृग- पक्षी अने भूमीना पक्षी और पशुओंके, गण-सुतः गणेशवाणी समूहोंसे भरे, स्थिर- स्थिरता स्थिरता, सुकुमार- डोमणता कोमलता, बल-वर्ण-भक्ष, वलु बल, वर्ण, संहनन-उपपन्न- अने शरीर-रत्ना आधामा आवेष्टा और शरीरके गठनमें आवे हुए, साधारणगुण- भन्ने देशना साधारण्य (समान) गुणधरी दोनों देशके साधारण (समान) गुणोंसे, युक्त-युक्त युक्त, पुष्टवः मनुष्यैवाणा देशने मनुष्योंवाले देशको, साधारणः साधारण्य साधारण, शेषः अल्पदे जानना चाहिए ॥८॥

8. That place should be known as ordinary country which contains the trees, herbs and shrubs, birds and beasts of both the aforesaid types of land, which is inhabited by people endowed with firmness, delicacy, strength, color, well-knit frames and average qualities.

कथंभूते देशे जातानि द्रव्याण्युपादेयानि—

तत्र देशे साधारणे जाङ्गले वा यथाकालं क्षिप्रिरातपपवनसलिलसेविते समे शुचौ प्रदक्षिणोदके इमशान-चैत्य-देवयजनागार-सभा-श्वस्नान-राम-वल्मीकोपरविरहिते कुशरोहिषास्तीर्णे स्निग्ध-कृष्णमधुरमृत्तिके सुवर्णवर्णमधुरमृत्तिके वा मृदा-वफालकृष्टेऽनुपहतेऽन्यैर्बलवत्तरैर्द्रुमैरौषधानि जातानि प्रशस्यन्ते ॥९॥

तत्र तेजोभा इनमें, साधारणे साधारण्य साधारण, जाङ्गले वा डे भंगल या जाङ्गल, देशे देशभा देशमें, यथाकालम् यथासमय यथासमय, क्षिप्रिर- टाढ शीत, वातप- तपडा धूप, पवन- पवन वायु, सलिल- अने परसाक्षी और वर्षासे, सेविते सेवायेष्टा सेवित, समे शुचौ सपाट पवित्र समतल पवित्र, प्रदक्षिणोदके-अभक्षी भाष्य-अक्षयवाणी दाहिनी और जकाशयवाले, इमशान-रमशान इमशान, चैत्य- चैत्य चैत्य, देव-यजन-अगार-

देवालय मन्त्रालया देवालय, मन्त्रालया, सभा- सभा- स्थान सभा, श्वस्नान-भाष्य गत, आराम-अभीष्टा वगीचा, वल्मीक-राक्षस वल्मीक, ऊपर- तथा भारी अभिनीर्था और ऊपर भूमिसे, विरहिते रक्षित रक्षित, कुश-रोहिष- कुश अने रोहिष आसथी कुश और रोहिष वापसे, आस्तीर्णे आच्छादित भरे, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, कृष्ण- काली काली, मधुर- तथा मधुर तथा मधुर मृत्तिके भाटी-वाणी मिट्टीवाले, सुवर्णवर्ण- अथवा सोना जेवा वलुवाणा सुवर्ण जैसे वर्णवाले, मधुर तथा मधुर मधुर, मृत्तिके वा भाटीवाणी मिट्टीवाले, मृदौ मृदु कोमल, वफालकृष्टे-हलथी नहि भेगयेष्टा बिना हल चले, अन्यैः अने भीष्म और अन्य, बलवत्तरै अधिक प्रभण अधिक बलवान, द्रुमैः वृक्ष वृक्षोंसे, अनुपहते उपधात नहि पायेष्टा स्थानभा उपधानको नहीं गत हुए स्थानमें, जातानि उत्पन्न यथेष्ट उत्पन्न, औषधानि औषधिया औषधियां, प्रशस्यन्ते श्रेष्ठ छे प्रशस्त हैं ॥ ९ ॥

9. Of them the herbs that grow in the ordinary or jangala land, which are subject to normal seasonal cold, sun, wind and rain; which have grown on level and clean ground with water on its right side; where the burial ground, sacred tombs, places of sacrifice to gods, place of assembly, pits, pleasure gardens, and ant-hills and saline soils are not in the neighbourhood; where the sacred and the ginger grasses grow, whose earth is black and sweet or golden and sweet; which has not been ploughed up or in any way damaged or devastated by strong trees growing over it the drugs growing in such land are commended as good.

औषधद्रव्याहरणविधिः —

तत्र यानि कालजातान्युपागतसंपूर्णप्रमाण-रसवीर्य-गन्धानि कालातपाग्निसलिलपवनजम्बु-

१. प्रदक्षिणोदके-प्रदक्षिणे (ख)

२. सुवर्णवर्णमधुरमृत्तिके-सुवर्णवर्णमृत्तिके (ब.)

१०. कालजातान्युपागत-कालजातान्यागत (ब.)

મિરનુપહતગન્ધ-વર્ણ-રસ-સ્પર્શ-પ્રમાવાણિ પ્રત્ય-
ગ્રાણ્યુદીચ્યાં દિગ્નિ સ્થિતાનિ; તેષાં શાસ્ત્રાપલા-
શમચિરપ્રકૃદં વર્ષાવસન્તયોર્ગ્રાહ્યં, ગ્રીષ્મે મૂલાનિ
શિશિરે વા શીર્ષપ્રકૃદવર્ણાનાં, શરદિ ત્વક્કન્દ-
ક્ષીરાણિ, હેમન્તે સારાણિ, યથર્તુ પુષ્પફલમિતિ;
મજ્જલાચારઃ કલ્યાણવૃત્તઃ શુચિઃ શુક્લવાસાઃ
સંપૂજ્ય દેવતા અશ્વિનૌ ગોબ્રાહ્મણાંશ્ચ કૃતોપવાસઃ
પ્રાજ્ઞુલ્લ ઓડા સ્ત્રો વા ગૃહ્ણીયાત્ ॥૧૦॥

મજ્જલાચારઃ મંગળ આચારવાળા મંગલ આચાર-
વાળા, કલ્યાણવૃત્તઃ તથા સદાચરણવાળા મનુષ્યે તથા
સદાચરણવાળા મનુષ્ય, શુચિઃ પવિત્ર થઈ પવિત્ર હોકર,
શુક્લવાસાઃ સફેદ વસ્ત્ર પહેરી શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરકે,
કૃતોપવાસઃ ઉપવાસ કરી ઉપવાસ કર, દેવતાઃ દેવતા
દેવતા, અશ્વિનૌ અશ્વિનીકુમાર અશ્વિનીકુમાર, ગો-બ્રાહ્મ-
ણાન્ ચ ગાય અને બ્રાહ્મણની ગાય બૌર બ્રાહ્મણોના,
સંપૂજ્ય પૂજા કરી પૂજન કરકે, પ્રાજ્ઞુલ્લઃ પૂર્વ તરફ
મુખ રાખી પૂર્વામુખ, શુદ્ધમુલ્લઃ કે ઉત્તર તરફ
મુખ રાખી અથવા ઉત્તરામુખ રહકર, ગૃહ્ણીયાત્
ઔષધો ગ્રહણ કરવા ઔષધ પ્રદાન કરે, તત્ર તેઓમાં
ઉત્તરમાં, ક્ષીરમુખ ઉત્તર ઉત્તર, દિગ્નિ દિશામાં દિશામાં,
સ્થિતાનિ રહેલી રહી હુઈ, યાનિ ને ઔષધિઓ જો
ઔષધિયાં, કાલજાતાનિ યથાકાળે ઉગેલ હોય
સમય પર ઉત્પન્ન હુઈ હોં, ઉપાગત-સંપૂર્ણ-પ્રમાણ-સંપૂર્ણ
પ્રમાણમાં આવેલાં સંપૂર્ણ પ્રમાણમાં આવે હુઈ, રસ-વીર્ય
રસ, વીર્ય રસ, વીર્ય, ગન્ધાનિ અને ગન્ધથી પરિપૂર્ણ
બૌર ગન્ધથી પરિપૂર્ણ, કાલ-જાતપ- સમય તાપ સમય
પૂર્વ, અગ્નિ- અગ્નિ આગ, સલિલ- પાણી જલ, પવન-
પવન વાયુ, જન્તુમિઃ કે જન્તુઓથી બૌર
જન્તુઓ, જનુપહત- નષ્ટ નહિ થયેલા નષ્ટ નહીં હુઈ,
ગન્ધ-વર્ણ- ગન્ધ, વર્ણ ગન્ધ, વર્ણ, રસ-સ્પર્શ- રસ,
સ્પર્શ રસ, સ્પર્શ, પ્રમાવાણિ અને પ્રમાવવાળી બૌર
પ્રમાવવાળી, પ્રત્યગ્રાણિ તથા તાણ હોય તથા નવીન હોં,
તેવામ્ તેઓનાં ઉત્તર, અશ્વિરપ્રકૃદન્ નવાં કૂટેલાં
નવીન ઉત્પન્ન, શાસ્ત્રાપલાશ્ચ શાસ્ત્ર તથા પાન શાસ્ત્ર

તથા પત્તોકો, વર્ષા- વર્ષા વર્ષા, વસન્તયોઃ અને વસન્તમાં
અને વસન્તમાં, પ્રાજ્ઞુલ્લ લેવા પ્રદાન કરના વાહિય, શીર્ષ-
ખરી પડેલાં પુરાને પત્તોકો ગિર જાનેવર, પ્રકૃદ- નવાં
આવેલાં નવે આવે હુઈ, પર્ણાનામ્ પાકડાવાળી તે
ઔષધિઓનાં પત્તોવાળી અને ઔષધિઓ, મૂલાનિ મૂળ
મૂલકો, ગ્રીષ્મે ગ્રીષ્મમાં ગ્રીષ્મમાં, શિશિરે તથા શશિરમાં
લેવા તથા શિશિરમાં લેના વાહિય, ત્વક્કન્દક્ષીરાણિ
ઝાલ, કન્દ અને દૂધ ઝાલ, કન્દ બૌર દૂધકો, જરદિ
શરદ્ઋતુમાં લેવા શરદ્માં લેના વાહિય, સારાણિ સારો
સારોકો હેમન્તે હેમન્તમાં લેવા હેમન્તમાં લેના વાહિય.
પુષ્પફલમ્ અને ફલ તથા ફળને પુષ્પ બૌર ફળોકો,
યથર્તુ ઋતુ પ્રમાણે ઋતુકે અનુસાર, ગૃહ્ણીયાત્ લેવા
પ્રદાન કરના વાહિય ॥ ૧૦ ॥

૧૦. Of them, such drugs should be
culled as were put forth in their proper
season and have attained their fullness
of growth, taste, potency and smell,
whose smell color, taste, touch and
specific action have not been impaired
by season, sunheat, fire, water, wind
or insects and which are fully mature
and growing on the northern side. Of
them again the branches and leaves
which have recently grown should be
gathered between the rainy season and
the spring. The roots should be ga-
thered in the summer or in the winter,
from trees whose ripened leaves have
been shed; the bark, bulb and milk
of plants in the autumn and the pith
at the end of autumn, (Hemantha) and
the flowers and fruit in their proper
season. After performing auspicious
rites, living a pure life, having per-
formed the purificatory bath, wearing
white raiment, having worshipped the
gods, the Aswin twins, the cows and

૧૦. પ્રત્યગ્રાણ્યુદીચ્યાં દિગ્નિસ્થિતાનિ તેવામ્-પ્રત્યગ્રાણિ તેવામ્ (અ.)

, દેવતા અશ્વિનૌ-દેવતાપગ્નિમિત્રો (ક. વ)

brahmanas, having observed a fast and facing the east or the north, one should cull these drugs.

औषधद्रव्याणि कथं स्वाप्यानि—

गृहीत्वा चानुरूपगुणवद्भाजनस्थान्यागारेषु प्रागुदग्द्वारेषु निवातप्रवातैकदेशेषु नित्यपुष्पोपहारबलिकर्मवत्सु, अग्नि-सलिलोपसेव-धूम-रजो-मूषक-चतुष्पदामनमिगमनीयानि स्ववच्छन्नानि शिक्येष्वसज्य स्थापयेत् ॥११॥

गृहीत्वा च औषधिभेदेन ६४ तेभ्यो औषधियोंको लाकर उनको, प्राक्-उदक्- पूर्व के उत्तर भाग पूर्व या उत्तरकी ओर, द्वारेषु आरक्षणाणां द्वारवाले निवात-प्रवात-एकदेशेषु वायुभी रहित परंतु ओके आगम सांरी रीते वाता वायुवाणां वायुसे रहित परन्तु एक भागमें अच्छी तरह बहते हुए वायुवाले, नित्य-पुष्प-उपहार- न्यां २०७ पुष्प उपहार प्रतिदिन पुष्पोपहार, बलिकर्मवत्सु तथा अलिकर्म अर्थात् होय औषध तथा बलिकर्मसे सम्पन्न, आगारेषु धरमा घरमें, अनुरूप-गुणवत्- योऽथ गुणोवाणां योग्य गुणोवाले, भाजनस्थानि पात्रमां राप्ती पात्रमें रखकर, स्ववच्छन्नानि अराग्नरक्षीने भली प्रकार ढाँककर, अग्नि-सलिल-अग्नि, ७६ अग्नि, जल, उपसेव- पृथ्वीनी अग्नी भूगर्भ, धूम-रजः- धूमाडे, धूम धूम, धूल, मूषक- ७६२ चूहे, चतुष्पदाम् अने योऽपमां प्राप्ती और पशुजों, अनमिगमनीयानि न पहेली शके औषधी रीते न पहुँच सके इस तरह, शिक्येषु शीतलां शिकोंमें, नासज्य ६८६ कीने लटकाकर, स्थापयेत् राप्ती रखे ॥ ११ ॥

11. Having thus been culled and placed in suitable vessels, they should be stored in houses with doors opening to the east or the north, in a room which is windless except for one window, in

a house where every day flower-offering and sacrifice are observed and which is proof against fire water, moisture, smoke, dust mice and quadrupeds. The vessel should be well covered and kept securely tied in swings.

वसन- विरेचन- द्रव्याणां भावनार्थमालोडनार्थं च द्रव्याणि—

तानि च यथादोषं प्रयुजीत सुरा-सौवीरक-तुषो-दक-मैरेय-मेदक-धान्याम्ल-फलाम्ल दध्यम्लादि-मिवाति, मृद्वीकामलक-मधु-मधुक-परूषक-फाणित-क्षीरादिभिः पित्ते, स्लेष्मणि तु मधु-मूत्र-कषाया-दिभिर्भाविताम्यालोडितानि च; इत्युद्देशः ।

तानि च तेभ्यो इतका, वाते वायुमां वातमें, सुरा-सौवीरक- सुरा, सौवीरक सुरा, सौवीरक, तुषोदक- तुषोदक तुषोदक, मैरेय- मैरेय मैरेय, मेदक- मेदक मेदक, धान्याम्ल- ६८७ धान्याम्ल, फलाम्ल- सुरेक्ष फलाम्ल, दध्यम्ल- ६८८ दध्यम्ल, आदिभिः नजेरे नडे आदिके साथ, पित्ते पित्तमां पित्तमें, मृद्वीका- ६८९ द्राक्षा, आमलक- आभणां जांबवा मधु-मधुक- मध, मेल्लमध मधु, मुलहठी- परूषक- ६९० काळसा, फाणित- जैगन्दी २०७ राव, क्षीरादिभिः अने दूधनडे दूध आदिके साथ, स्लेष्मणि अने कश्मां और कर्ममें, मधु-मूत्र- मध, मूत्र मधु मूत्र, कषाय- अने कषाय और कषाय, आदिभिः आदि नडे आदिसे, भावितानि भावना आपी भावना देकर, आलोडितानि अने औषधीमां वेणी और इनमें बोलकर, यथादोषम् यथादोष दोषानुसार, प्रयुजीत उपयोक्तुं कर्तव्य प्रयोग करे, इति उद्देशः आ सल्लेपमां कश्चुं ७ नह संक्षेपमें कहा है;

12(1). These should be administered according to the morbid humor. They should be given with Sura, Sauveeraka, Tushodaka, Maireya and Medaka wines.

११. चानुरूपगुणवद्भाजनस्थान्यागारेषु-चानुरूपगुणवद्भाजने-संस्थाप्यागारेषु (व. व.)

,, मूषक-मूषिक (व.)

,, शिक्येष्वसज्य-शिक्ये च स्वासज्य (इ.)

१२. धान्याम्ल दध्यम्ल दध्यम्लादिविवाति-धान्यकदध्यम्लादि-मिवाति (व.)

,, मृद्वीकामलकमधुमधुकपरूषकफाणितक्षीरादिभिः मृद्वीका - मधुमधुकफाणितक्षीरादिभिः (व.)

sour-gruel, sour fruit-juice, sour curds etc in condition of vata; in condition of pitta with grape, emblic myrobalans, honey, liquorice, sweet falsah, liquid gur milk etc; and in condition of kapha, they should be impregnated and mixed with honey, cow's urine and decoctions curative of kapha etc. Thus, has the subject been described, in brief.

તં વિસ્તરેણ દ્રવ્ય-દેહ-દોષ-સાત્મ્યાદીનિ પ્રવિ-
મજ્ય વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥૧૨॥

દ્રવ્ય-દેહ- દ્રવ્ય, દેહ દ્રવ્ય, દેહ, દોષ- દોષ દોષ, સાત્મ્યાદીનિ અને સાત્મ્યાદીનાં ઓર સાત્મ્યઆદિકે, પ્રવિમજ્ય વિશાખ કરીને તે ૬૧૨ વિભાગ કર ઉસકે દ્વારા, તમ્ તે વિષયનું' ઉસ વિષયકા, વિસ્તરેણ વિસ્તારથી વિસ્તારકે, વ્યાખ્યાસ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશું' વ્યાખ્યાન કર્યે ॥ ૧૨ ॥

12. The same, shall we now describe, in extenso under the divisions of drugs, constitution, morbidity, homology etc.

વમનદ્રવ્યાણાં મદનફલસ્ય શ્રેષ્ઠત્વમ્—

વમનદ્રવ્યાણાં મદનફલાનિ શ્રેષ્ઠતમાન્યાચક્ષતે,
અનપાચિત્વાત્ । તાનિ વસન્તગ્રીષ્મયોરન્તરે પુષ્યા-
શ્વયુગ્મ્યાં સૃગશિરસા વા શૃઙ્ગીયાન્મૈત્રે મુદૂર્તે ।

વમનદ્રવ્યાણાં વમન દ્રવ્યોમાં વમન દ્રવ્યોમાં, મદનફલાનિ મીઠાને મૈનફલકો, અનપાચિત્વાત્ હાનિકારક ન હોવાથી અપકાર નહીં કરનેસે, શ્રેષ્ઠતમાનિ સૌથી શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપે શ્રેષ્ઠ, આચક્ષતે કહે છે કહતે હૈં,

૧૨. દેહ દોષ-સાત્મ્યાદીનિ પ્રવિમજ્ય—દેહ-દોષ-સાત્મ્યાદીનું
વસન્તાદીશ પ્રવિમજ્ય (ક. ખ ક.)

૧૩. વસન્તગ્રીષ્મયોરન્તરે પુષ્યાશ્વયુગ્મ્યાં સૃગશિરસા વા—વસન્ત-
ગ્રીષ્મયોરન્તરે પુષ્યશ્વયુગ્મ્યાં સૃગશિરસિ વા (ખ. ક.)

૧૪. મુદૂર્તે—મુદૂર્તે કરને ચ (દ.ક.)

તાનિ તેઓને इनको, વસન્તગ્રીષ્મયોઃ વસન્ત અને ગ્રીષ્મના વસન્ત ઓર ગ્રીષ્મકે, અન્તરે મધ્યમાં સન્ધિ-કાલમાં, પુષ્યાશ્વયુગ્મ્યામ્ પુષ્ય, અશ્વિની પુષ્ય, અશ્વિની, સૃગશિરસા વા અથવા મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર અથવા સૃગશીર્ષ નક્ષત્રમાં, મૈત્રેમુદૂર્તે મૈત્રેમુદૂર્તમાં મૈત્રેમુદૂર્તમાં, શૃઙ્ગીયાન્મૈત્રે પ્રહણ કરનાં વાહિયે ।

13-(1). The emetic nut is regarded as the best of emetic drugs as its administration is attended with no risks. It should be culled between the spring and the summer under the constellation of Pushya, Asvini twins, or the Mrigasiras during the auspicious hour of the Maitreya Muhurta.

મગ્નફલાનાં પ્રહણસ્થાપનવિધિઃ—

યાનિ પક્કાન્યકાણામ્યહરિતાનિ પાણ્ડુન્યક્રિ-
મીણ્યપૂતીન્યજન્તુજગ્ધાન્યહસ્વાનિ; તાનિ પ્રમૃજ્ય,
કુશપુટે વદ્ધ્વા, ગોમયેનાલિપ્ય, ચવતુ(સ)ષમાષશા-
લિકુલત્થમુદ્રપલાનામન્યતમે નિદધ્યાદધરાત્રમ્ ।

યાનિ જે જો, પક્કાનિ પાકાં પકે હુયે. અકાણાનિ ઊદ્ધ વિનાનાં ઊદ્ધરહિત, અહરિતાનિ લીલા વર્ણથી રહિત હરે વર્ણસે રહિત, પાણ્ડુનિ પીળાં પાણ્ડુવર્ણ, અક્રિમીણિ અનુવિનાનાં ક્રિમિરહિત, અપૂતીનિ દુર્ગંધ વિનાનાં દુર્ગંધરહિત, અજન્તુજગ્ધાનિ ઊવડાંએ ન આધેલાં જન્તુઓસે ન ચાયે હુયે, અહસ્વાનિ અને મોટાં

૧૩. યાનિ પક્કાન્યકાણામ્યહરિતાનિ—યાનિ પક્કાનિ હરિતાનિ

(ક. ખ)

.. અપૂતીનિ—અક્રિમીણિ અપૂતીનિ (ક.)

.. અહસ્વાનિ—અક્રિમીણિ અહસ્વાનિ (ક.)

.. પ્રમૃજ્ય કુશપુટે વદ્ધ્વા—પ્રમૃજ્ય કુશમૂર્તેવદ્ધ્વા (ખ. ક.)

.. ગોમયેનાલિપ્ય—ગોમયેનાનુલિપ્ય (ખ.)

.. ચવતુષમાષશાલિકુલત્થમુદ્રપલાનામ્—ચવતુષમાષશાલિકુલત્થ-
કુલત્થમુદ્રપલાનામ્ (ક.)

.. શાલિકુલત્થ—શાલિકુલત્થકુલત્થ (ખ.)

.. મુદ્રપલાનામ્—મુદ્રપર્ણનામ્ (ક.)

.. —મુદ્રપર્ણનામ્ (ખ. ક.)

हेम और नके हों, तालि ते भी दाने उन मैन कलोकं, मसृज्ज साद डरी साफ करके, कुशपुटे दुशना पुटभां कुशके पुटमें, बद्धवा आधी बांधकर, गोमयेन आयना अक्षुभी गोबरका, आलिप्य धीधी लेप काके, यव-तु(ड)व-वचनां इतनां जौतुप, माष- अडे उद्धर आलि- शाब्बियेभा शाब्बिवाडल, कुलथ-मुद्र- डगधी के भय ओओभांना कुलथ वा संग इनमेंसे, पलानान् अम्बतमे डेधं ओडना डमधामां किसी एकके ढेरसे, अहरात्रम् आडे द्विस आठ रात तक, निद्रयान राभवां रख देवे।

13(2). Such of the fruits as are ripe, as are not perforated, as are not green but are yellowish, as are neither touched by worms, nor rotten nor bitten by insects nor small in size should be gathered, cleansed and bundled up in sacred grass, smeared with cow-dung and kept for eight nights in a heap of barley husk, black-gram, rice, horse-gram or green-gram.

अत ऊर्ध्वं मृदूभूतानि मध्विष्टगन्धान्युद्धृत्य शोषयेत् । सुशुष्काणां फलपिप्पलीकद्धरेत् । तासां घृतदक्षिमधुपल्लविमृदितानां पुनः शुष्काणां नवं कलशं सुप्रमृष्टवालुकमरजस्कमाकण्ठं पूरयित्वा स्ववच्छन्नं खनुगुप्तं शिक्येष्वासज्य सम्यक् स्थापयेत् ॥१३॥

१३. मृदूभूतानि-मृदूभूतानि तानि व)

.. फलपिप्पलीकद्धरेत्-फलानां पिप्पलीकद्धरेत् (ब. क)

.. शिक्येष्वासज्य-शिक्ये आसज्य (ग.)

.. -शिक्ये स्वासज्य (द.)

.. -शिक्येष्वासज्य (ब. क.)

.. सम्यक् स्थापयेत्-स्थापयेत् (ब.)

अतः ऊर्ध्वम् त्वाराः इत्येके पीठे मृदूभूतानि नरभ मृदु, मध्विष्टगन्धानि अने मधना जेनी प्रिम वास-वागां अथे मधुर इष्ट गन्धयुक्त होने पर, उद्धृत्य डाढीने निकालकर, शोषयेत् सूखवनां सूखा ले, सुशुष्काणाम् अराअर सूकायेवां भीढगभांभी मली प्रकार सूखे मैन-फलोमेंसे, फलपिप्पलीः पीपर बीजोंको, उद्धरेत् डाढी सेवां निकाल ले, तासाम् तेओने इनको, घृत-दक्षि-धी, धीं धी, दही, मधु- मध मधु. पल्ल- तथा तल्लना डेडभां तथा तिलकल्हके साथ, विमृदितानाम् वाटी पीसर, पुनः डरीभी पुनः, शुष्काणाम् सूखी सूखाकर, सुप्रमृष्ट-वालुकम् रेतीने वअभी सारी रीते लूनी नाभी बालुकाको अच्छी प्रकार पोंछ डालकर, अरजस्कम् धूग वअरना धूलरहित, नवम् नवा नये, कलशम् धूपने घरेको, आकण्ठम् अणा सुधी गलेतक, पूरयित्वा अरी दध भरकर, स्ववच्छन्नम् तेने अराअर डाढी अच्छी प्रकार ढांककर, खनुगुप्तम् सुरक्षित रीते सुरक्षित रूपमें, शिक्येषु शीकांहीं छोको पर, आसज्य लटकावी लटकाकर, सम्यक् संभक्षणपूर्वक मली प्रकार, स्थापयेत् भूकये रख देवे ॥ १३ ॥

13. Afterwards, when they have become soft sweet and pleasant-smelling, they should be taken out and dried. When they are well dried, their seeds should be taken out. They should be crushed with ghee, curds, honey and til-paste and dried again. Then they should be filled to the neck in a new pot which is clean and free from sand or dust, well closed with a lid, well protected and placed securely in a swing.

वमनौषधपानविधिः —

अथच्छर्दनीयमातुरं द्रव्यं यद्वा ज्वर-स्वेदोपपन्नं श्वच्छर्दयितव्यमिति ग्राम्यान्पौष्टक-मांसरस-सीर-दधि-माष-तिल-शाकादिभिः समु-

१४. श्वच्छर्दयितव्यमिति-त्र चर्दयेदिति (ब.)

स्केशितश्लेष्माणं व्युषितं जीर्णाहारं पूर्वाह्नं
कृतबलिहोममङ्गलप्रायश्चित्तं निरन्नमनतस्त्रिगुणं
यवाग्वा घृतमात्रां पीतवन्तं, तासां फलपिप्पली-
नामन्तर्नखमुष्टिं यावद्वा साधु मन्येत जर्जरीकृत्य
यष्टिमधुकषायेण कोविदार-कर्बुदार-नीप-विदुल-
बिम्बी-शणपुष्पी-सदापुष्पी-प्रत्यक्पुष्पी-कषाया-
णामन्यतमेन वा रात्रिमुषितं विमृष्टं पूतं मधु-
सैन्धवयुक्तं सुखोष्णं कृत्वा पूर्णं शरावं मन्त्रेणा-
नेनाभिमन्त्रयेत्—

‘ॐ ब्रह्मदक्षाश्वि रुद्रेन्द्रभूवन्दार्कानिलानलाः ।

ऋषयः सौषधिग्रामा भूतसङ्गाश्च पान्तु ते ॥

रसायनमिवर्षीणां देवानाममृतं यथा ।

सुधेवोत्तमनागानां भैषज्यमिदमस्तु ते ॥’

इत्येवमभिमन्त्रयोदङ्मुखं प्राङ्मुखं वाऽऽतुरं
पाययेच्छ्लेष्मज्वरगुल्मप्रतिश्यायार्तं विशेषेण पुनः
पुनरापि चागमनात्, तेन साधु व्रमति;

अथ हवे अव, द्वयहम् ये दिवस दो दिन, त्र्यहम् वा
के त्रय दिवस या तीन दिन, चेहस्वेद स्नेहन अने स्वेदन
स्नेहन और स्वेदन, उपपन्नम् करावी देकर, छर्दनीयम्
वमनने योग्य वमन कराने योग्य, आतुरम् इररीने
रोगीको, शः डावे कल, छर्दयितव्यम् इति वमन
करावतुं छे अभि निश्चय करी वमन देना चाहिए ऐसा
निश्चय करके, ग्राम्य-आम्य ग्राम्य, आनूप-जौदक-
आनूप तथा औदक प्राप्तिओना आनूप तथा औदक
प्राणियोंके, मांसरस-मांसरसो मांसरस, क्षीर-दधि-दूध,
दही दूध, दही, माष-तिल-अउद, तल माष, तिल, आका-
दिभिः तेभ्यः शाक वजरेथी एवं शाक आदिसे, समुच्छे-
दित-सारी रीते षडार नीडणवा तैयार भयेला मली
प्रकार बाहर निकलनेकी ओर प्रवृत्त, श्लेष्माणम् उदवाणा
कफवाले, जीर्णाहारम् अने जेने। पूर्व दिवसने आहार
पछी गये छे ओना रोगीने और जिसका प्रथम दिनका
आहार जीर्ण हो गया है ऐसे रोगीको, व्युषितम् रात्रि
वीत्या पछी रात्रि व्यतीत होनेके बाद, पूर्वाह्ने दिवसना
पूर्व आभर्मा पूर्वाह्ने, कृतबलि-होम-अधि-होम बलि-
होम, मङ्गल-भोग मंगल, प्रायश्चित्तम् तेभ्यः प्राय-

श्चित एवं प्रायश्चित्त कराके, निरन्नम् भूय्या विना
भोजन किये, अनतिस्त्रिगुणम् तथा अति रिनग्ध नहि
ओवा तेने अतिस्त्रिगुण नहीं ऐसे उसको, यवाग्वा यवागू
साथे यवागूके साथ, घृतमात्राम् घीनी मात्रा घीकी
मात्रा, पीतवन्तम् पित्रापी पिलाकर, तासाम् ते
उन, फलपिप्पलीनाम् मीठानां फल मैनफलके
बीजोंकी, अन्तर्नखमुष्टिम् नख अंदर रहे औनी मुठ्ठीमां
नेटली सभाय तेटली नख न दिखाई दे ऐसी एक मुठ्ठीभर
मात्राको, यावत् वा साधु मन्येत छे योग्य धामे तेटली
मात्राभां अथवा जितनी ठीक समझे उतनी मात्राको, जर्जरी-
कृत्य आंड़ी कुचलकर, यष्टिमधु-ज्येष्ठमधुना मुलहरीके,
कषायेण उवाधधी कषायसे कोविदार-अथवा डांचनार
अथवा कांचनार, कर्बुदार-डांचनार कांचनार, नीप-कदम्ब
कदम्ब, विदुल-समुद्रफल समुद्रफल, बिम्बी-बीलोडी
कुन्दुरु, शणपुष्पी-धूधरे। वनसन, सदापुष्पी-आउडो
आक, प्रत्यक्पुष्पी-अने अवेडो ओओमांभी और
चिरचिटा इनमेंसे, कषायाणाम् अन्यतमेन वा कषायेकना
उवाधभां किसी एकके कायमें, रात्रिम् रात्रि रातभर,
उषितम् रात्री सिगोरकर, विमृष्टं योगी मलकर,
पूतम् आणी छानकर, मधुसैन्धव-मधु अने सिंधावसु
मधु और सैन्धानमक, युक्तम् भेजनी मिलाकर, सुखोष्णम्
नरशेका थोका गरम, कृत्वा करी करके, पूर्णम् शरावं
६४ तोला भापने। प्याला भरी तेनुं ६४ तोले मापका
प्याला भरकर उसका, अनेन आ इस, मन्त्रेण मंत्रधी
मंत्रसे, अभिमन्त्रयेत् अभिमंत्रय करतुं अभिमंत्रण
करे, ॐ ॐ ॐ, ब्रह्म-अथवा ब्रह्मा, दक्ष-अथि-दक्ष,
अश्विनीकुमार, रुद्र-इन्द्र-रुद्र, इन्द्र, इन्द्र, सू-चन्द्र-पृथ्वी, अन्द्र पृथ्वी, चन्द्र, अर्क-
सूर्य, अनिल-वायु वायु, अनलाः अग्नि अग्नि;
औषधिग्रामाः औषधसमूह साथे संपूर्ण औषधिसमूह,
ऋषयः ऋषिओ ऋषि, भूतसङ्गाः च अने भूतना
समूहों और भूतसंघ, ते तारी तेरी, पान्तु रक्षा करे। रक्षा
करे, ऋषीणाम् ऋषिओने भाटे ऋषियोंके लिए, रसा-
यनम् इव जेम रसायन हितकर छे जिस प्रकार रसायन
हितकर है, देवानाम् देवाने भाटे देवोंके लिए, असुतम्
यथा जेम अमृत हितकर छे जिस प्रकार अमृत हितकर
है, उत्तमनागानाम् अने उत्तम नागाने भाटे और

उत्तम नागोंके लिए, सुषा इव ऐभ सुषा दितकर छे जिस प्रकार सुषा दितकर है, इदम् ऐभ आ उस प्रकार बह, ऐषज्यम् औषध औषध, ते तारे भाटे तेरे लिए, अस्तु दितकर आये। हिनकर हो, इति एवम् ऐभ इस प्रकार, अमिमन्त्र्य अभिमन्त्र्य करी अभिमन्त्रण करके, आनुरम् वमनने योग्य ऐश्वर्यने वमनके योग्य रोगीको, विशेषेण तथा विशेषे करी तथा खासकर, स्नेहमज्जर- कङ्कन- कफज्वर, गुल्म- शुष्म गुल्म, प्रतिश्याय- अने प्रतिश्यायना और प्रतिश्यायके आर्तम् हरदीने रोगीको, उदङ्मुखम् उत्तमामिमुख उत्तरामिमुख, प्राङ्मुखम् वा के पूर्वामिमुख ऐसाडी या पूर्वामिमुख बिठाकर आपित्तागमनात् पित्त आवे त्वां सुधी जब तक पित्त बहार आवे तब तक, पुनः पुनः वारे वारे बार बार, पाचयेत् पापुं पिलावे, तेन ऐनाथी इससे, साधु सारी रीते भली प्रकार, वमति वमन थाय छे वमन होता है;

14(1). The patient to whom emesis is to be administered should be subjected to the oleation and sudation procedures for two or three days. His kapha should then be roused up the day previous to the administration of emesis, by a diet of the meat-juice of domestic wet-land and aquatic creatures, milk, curds, black gram, til, vegetables etc. In the morning, when the food taken in the previous night has been fully digested and the kapha has been well precipitated after he has performed sacrifice, poured libation of ghee into the fire done auspicious and purificatory rites and has taken a potion of barley soup mixed slightly with unctuous articles along with a dose of ghee and without taking any solid diet, he should be given the emetic potion in the following manner. Take a fistful of

the emetic nut seeds and crushing them as much as is necessary for the purpose, soak them in the decoction of liquorice, variegated mountain ebony, white mountain ebony, Cadamba hijjal tree, scarlet fruit gourd, flax hemp, mudar, or rough chaff tree. It should be kept overnight; it should then be rubbed and strained mixed with honey and rock salt, warmed to a genial degree and filled in a measure pot with the following holy verse chanted over it. Om may Brahma, Daksha Aswins, Rudra, Indra, the earth, the moon, the sun, the gods of the wind, the fire, the sages, the host of drugs and all living creatures protect thee. Even as the vitalizers are to the sages, and ambrosia to the gods, as nectar is to the best of the Nagas, so may this medicine be unto thee. Having thus sanctified the potion, the patient with his face turned to the east or the north must be made to drink again and again and vomit until the bile is seen to come out especially in persons afflicted with fever of the kapha type, gulma or coryza. This is the proper method of the procedure of Emesis

वमनायोगे कर्तव्यम्—

हीनवेगं तु पिप्पल्यामलक-सर्षप-वचाकल्कल-
ज्ज्योष्णोदकैः पुनः पुनः प्रवर्तयेदापित्तदर्शनात् ।
इत्येष सर्वशुद्धनयोगविधिः ॥१४॥

हीनवेगम् तु ऐ वमनने। देग हीन आवे तो
वमन के हीनवेग होनेपर, आदिचदर्शनात् पित्त आवे त्वां

सुधी जबतक पिप्पली दर्शन हो तब तक, पिप्पली- पीपर
पिप्पली, आमलक- आमला आंवला, सर्वप- सरसप
सरसो, वचाकक- अने वचना कटु और वचाक
कक, कवण- सैधव सैधानमक, कण- अने गरम
और गरम, उदकैः पाणीथी पानीसे, पुनः पुनः बारं बार
बारबार, प्रवर्तयेत् वमनने प्रवृत्त करुं वमनको प्रवृत्त
करे, एषः आ यह, सर्वः सुधणी सब, छर्दनयोग- वमन-
योगनी वमनयोगकी, त्रिभिः विधि छे विधि है ॥ १४ ॥

14. If the urge be weak in the patient, it should be augmented by repeated administration of the paste of long pepper, emblic myrobalan, rape-seed and sweet flag as also rock salt and hot water. until the appearance of bile in the vomit. This is the method of administration of all kinds of emetic preparations.

सर्वेषु वमनयोगेष्वनुक्रमपि मधुसैन्धवं देयम्—

सर्वेषु तु मधुसैन्धवं कफविलयनच्छेदार्थं वम-
नेषु विदध्यात् । न चोष्णविरोधो मधुनश्छर्दनयो-
गयुक्तस्य, अविपक्वप्रत्यागमनाहोषनिर्हरणाच्च ॥ १५ ॥

सर्वेषु अर्था सब, वमनेषु तु वमनेभा वमनोमें,
कक- उरने कफको, विलयन- पिगुणाववा प्रव बनाने,
छेद-अर्थम् तथा छेदना भाटे तथा छेदन करनेके लिए,
मधु- सैन्धवम् मधु अने सिंधावु मधु और सैन्धव,
विदध्यात् वापरना देना चाहिए, छर्दनयोग- भाटे वमन-
योगभा वमनयोगमें, युक्तस्य आवता मिलाये जाते, मधुनः
मधुने मधुके, अविपक्व- अल्पयेत् ७ बिना परिपाक
हुए, प्रत्यागमनात् पाछुं आववाथी वापिस आजानेसे,
होषनिर्हरणाच्च च अने दोषनुं हरुं करवाथी
और दोषोंको निकालनेके कारण, उष्णविरोधः च न
उष्णताथी विरोध नथी उष्णतासे विरोध नहीं होता
॥ १५ ॥

15. In all emetic preparations, honey and rock-salt must be added

in order to liquefy and segregate the kapha in the body. The honey used in emetic preparations does not become incompatible with heat, as it is thrown out undigested and as it helps the elimination of the morbid matter.

मदनफलानामथौ मात्रायोगाः—

फलपिप्पलीनां द्वौ द्वौ भागौ कोविदारादिकषा-
येण त्रिःसप्तकृत्वः स्यादयेत्, तेन रसेन तृतीयं भागं
पिष्ट्वा मात्रां हरीतकीभिर्विभीतकैरामलकैर्वा तुल्यां
वर्तयेत्, तासामेकां द्वे वा पूर्वोक्तानां कषायाणाम-
न्यतमस्याञ्जलिमात्रेण विमृष्ट बलवच्छेष्मप्रसेकप्र-
न्थिज्वरोदराहचिषु पाययेदिति समानं पूर्वेण ॥ १६ ॥

फलपिप्पलीनाम् भीष्मना भीष्मना सैनफलके बीजके,
द्वौ द्वौ भे भे दो दो, भागौ भागने भागोंको, कोविदारादि-
कषायेण अथनार वजेरेमथी छोछ ओकना कषायथी
कोविदार आदिमेंसे किसी एकके कषायसे, त्रिःसप्तकृत्वः
ओकनीसवार इक्कीसवार, स्यादयेत् गाणी देवा छान लेवे,
तेन ते गाणीका उन छाने हुए, रसेन रसथी रससे,
तृतीयम् त्रीन् बचे हुए तीसरे, भागम् भागने भागको,
पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, हरीतकीभिः हरते हरब,
विभीतकैः अड्डां बहेडा, आमलकैः वा ३ आमला वा
प्रावलेके, तुल्याम् गेवडी समान, मात्राम् वर्तयेत्
गोणी अनावली गोलियां बनाये, तासाम् तेमथी
इनमेंसे, एकाम् ओक एक, द्वे वा ३ भे गोणीने या
दो गोलियोंको, पूर्वोक्तानाम् अगाडि कडेक्ष पूर्वोक्त
कोविदारादि, कषायाणाम् कषायोभांना कषायोंमेंसे,
अन्यतमस्य छोछ ओक कषायना किसी एक कषायके,
अञ्जलिमात्रेण आर पक्षमां चार पलमें, विमृष्ट गोणी
मर्दनकर, बलवत् अक्षवान बलवान, छेष्मप्रसेक- उक्ष-
प्रसेक ककसाव प्रन्थि गां प्रन्थि, ज्वर- ७५२ ज्वर,
उदर उदरेण उदर, अरुचिषु अने अरुचिभा और
अरुचिमें, पाययेत् इति पचावली पिलाये, पूर्वेण

१६. द्वौ द्वौ भागौ-द्वौ भागौ (५५)

॥ स्यादयेत्-स्यादयेत् (५५)

स्वेदन, स्वेदन आदि पूर्वं योगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान करतुं ओषधी समान करना चाहिए ॥ १६ ॥

16. Take two out of three parts of emetic nut seeds and six times the quantity of the decoction of the variegated mountain ebony and other drugs, and soak it and strain twenty-one times. Then take the remaining one part of the emetic nut seeds and reducing it to paste with the above decoction, make boluses of it of the size of the chebulic, beleric or emblic myrobalan. One or two of these pills rubbed well with 16 tolas of the decoction of any of the drugs of the variegated mountain ebony group, should be administered as potion in severe conditions of excessive discharge of mucus from the mouth, tumors, fever, abdominal disease and anorexia. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानां पञ्च पयमुष्णा योगाः —

फलपिप्पलीक्षीरं, तेन वा क्षीरयवागूमघोभागे रक्तपित्ते हृद्वाहे च; तज्जस्य वा दध्न उत्तरकं कफ-च्छर्दितमकप्रसेकेषु; तस्य वा पयसः शीतस्य सन्तानिकाञ्जलिं पित्ते प्रकुपिते उरःकण्ठहृदये च तनुकफोपदिग्धे, इति समानं पूर्वेण ॥१७॥

अधोगात्रे नीयेना क्षीरना अधोगात्री, रक्तपित्ते रक्तपित्तमा रक्तपित्तमे, हृद्वाहे च अने हृदयना हृदमा और हृदयदाहमे, फलपिप्पली- शीतना क्षीरक्षी क्षीरपाकविधि वउ साधित मैनफलसे क्षीरपाक-विधिद्वारा साधित. क्षीरम् दूध दूध, तेन वा क्षीर-यवागूम अथवा ओ दूधथी साधित यवागूम देवी अथवा

इध दूधन साधित यवागूम देवे, कफ-च्छर्दि- उरःकण्ठ-हृद-दीर्मा कफजन्य समनमे, तमक- तमक-सासमा तमक-वासमे, प्रसेकेषु तथा उरःप्रसेकमा तथा कफप्रसेकमे, तज्जस्य ते दूधना अभावैवा इस दूधकी जमाई, दध्नः दहीनी दहीकी, उत्तरकम् मलाई देवी मलाई देवे, पित्ते पित्त पित्तके, प्रकुपिते प्रकुपिते प्रकुपित होने पर, उरःकण्ठहृदये अने छाती, हृद तथा हृदय और उर, कण्ठ और हृदयके, तनुकफ-पातना उरक्षी पतने कफसे, उपदिग्धे दोषाई अता लिप्त होने पर, तस्य ते दूध इस दूधके, शीतस्य शीतल अता शीतल होजाने पर, पयसः ते दूधनी उस दूधकी, सन्तानिका मलाईनी मलाईकी, अञ्जलिप् इति १६ तोलः मात्रा आपवी १६ तोले मात्राको देवे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वं योगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वं योगके, समानम् समान करतुं ओषधी समान करना चाहिए ॥ १७ ॥

17. The milk prepared with the emetic nut seeds or the milk-gruel prepared with that milk is beneficial in hemothermia affecting the lower region of the body, and heart-burn. The supernatant part of the curds made from that milk is beneficial in vomiting due to kapha, asthma and ptyalism. The top part of the milk prepared with emetic nut and cooled, is beneficial in the provocation of pitta wherein the chest, throat and the stomach are coated with a thin layer of mucus. The rest of the procedure is as described before.

फलपिप्पलीभृतक्षीराश्वनीतमुत्पन्नं फलादि-कल्ककषायसिद्धं कफामिभूताग्निं निशुष्यदेहं च मात्रया पाययेदिति समानं पूर्वेण ॥१८॥

१७. तज्जस-सुवितस्य (इ.)

,, तमकप्रसेकेषु-तमकप्रसेकेषु पूर्ण करानं (च.)

१८. फलपिप्पलीभृतक्षीराश्वनीतम्-फलपिप्पलीक्षीराश्वनीतम् (च.)

,, निशुष्यदेहं च-निशुष्यदेहं निशुष्यमाणं च (च.)

कफानिभूत-उद्धृथी पराभव पाभेदा कफसे आक्रान्त,
अग्निम् अग्निवाणाने अग्निवातेको, विशुष्यन्- तथा सुकृता।
और शुष्क, देहन् शरीरवाणाने शरीरवातेको, फल-
पिप्पली- भी'ढणनां भी'जथी मैनफलके बीजसे, वृत्त-
क्षीरात् साधेव दूधभांभी साधित दूधसे, उत्पन्नम्
उत्पन्न करेव उत्पन्न किया हुआ, नवनीतम् भा'भल्लुने
मक्खन, फलादि- भी'ढण नजेरेना मैनफल आदिके,
कटुक-कषाय- उद्धृथी अने उपायथी कटुक तथा कषायसे,
सिद्धम् सिद्ध करी सिद्ध करके, मात्रया पाययेत् इति मात्रा-
सर पापुं मात्रामें पिबाये, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि
पूर्वयोगना स्नेहन स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम्
समान करवुं ओ'ध'ओ समान करना चाहिए ॥ १८ ॥

18. The fresh butter formed from milk prepared with emetic nut seeds, should be prepared with the decoction and paste of the drugs of the emetic nut group, and be given as potion in conditions of the gastric fire being over-powered by kapha, and in dehydrated condition of the body. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानामेको त्रैययोगः —

फलपिप्पलीनां फलादिकषाये त्रिःसप्तकृत्वः
सुपरिभाषितेन पुष्परजःप्रकाशेन चूर्णेन सरसि
संजातं बृहत्सरोरुहं सायाह्नेऽवचूर्णयेत्, तद्रात्रि-
व्युषितं प्रभाते पुनरवचूर्णितमुद्धृत्य हरिद्राकृसर-
क्षीर्यवागूनामन्यतमं सैन्धवगुडफाणितयुक्तमा-
कण्ठं पीतवन्तमाम्रापयेत् सुकुमारमुत्क्लिष्टपित्तक-
फमौषधद्वेषिणमिति समानं पूर्वेण ॥ १९ ॥

फलादि- भी'ढण नजेरेना मैनफलआदिके, कषायेण
उपायथी कषायसे, त्रिःसप्तकृत्वः ओ'ध'वीसवार इक्कीसवार,
सुपरिभाषितेन सायाह्ने पेठे भावना आपेक्षा अच्छी
प्रकार भावना दिये हुए, फलपिप्पलीनाम् भी'ढणनां भी'जना
मैनफलके बीजके, पुष्परजःप्रकाशेन पराग जेवा थारीक
पुष्पधूलिके समान, चूर्णेन चूर्णने चूर्णको, सायाह्ने साय-
कागे सायंकाल, सरसि सरोवरभां ताणवमें, संजातम्

उत्पन्न यथेक्षा उत्पन्न हुए, बृहत्सरोरुहम् मोटा उभण
पर बड़े कमल पर, अवचूर्णयेत् छांटी देवुं छिड़क देवे,
प्रभाते सवारे प्रातःकाल, पुनः वणी फिर, रात्रिदु-
वितञ्ज आभी रात उभेव पर पडी रहेवा रातभर
कमल पर पड़े रहे, अवचूर्णितम् छांटेव छिड़के
हुए, तत् ते चूर्णने उस चूर्णको, उद्धृत्य उतारी उध
उतारकर, हरिद्रा- ढण्डर हल्दी, कृसर- कुशरा कृपरा,
क्षीर्यवागूनाम् दूध अने यवागू ओ'ओभांथी दूध और
यवागू इनमेंसे, अन्यतमम् ओ'ध'ओ'ध'ने किसी एकको, सैन्धव-
गुड- सिंधाधुल्लु, गोण सैन्धव, गुड, फाणित-युक्तम् अने
क्षुभित साधे भेणवी और फाणितसे मिलाकर, आकण्ठम्
जेल्ले जणा सुधी जिसने गले तक, पीतवन्तम् पीधुं
होय ओ'वा पिया हो ऐसे, सुकुमारम् सुकोमल नालुक
प्रकृतिवाले, उत्क्लिष्ट- तेमज वृद्धि पाभेदा एवं बड़े हुए,
पित्तकफम् पित्त तथा उद्धृथा पित्त तथा कफवाले,
औषधद्वेषिणम् अने औषधने दोष करनार हरीदीने
और औषधसे द्वेष करनेवाले रोगीको, आम्रापयेत् इति
संधाउपुं सुचावे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व
योगना स्नेहन स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान
करवुं ओ'ध'ओ समान करना चाहिए ॥ १९ ॥

19. The emetic nut should be im-
pregnated twenty-one times in the
decoction of the drugs of the emetic
nut group and then reduced to a fine
powder resembling the pollen of flo-
wers. This powder should be sprinkled
on a large lotus growing in a lake in
the evening; next morning this powder
should be gathered and given as snuff
to a delicate person who is afflicted
with the provocation of pitta and kapha
and who is averse to taking medicines
orally, after he has been glutted to the
neck on a diet of either turmeric-
kedgeriee or milk-gruel mixed with
rock-salt, gur and treacle. The rest of
the procedure is as described before.

मदनफलानामेकः फणितयोगः —

फलपिप्पलीनां भङ्गातकविधिपरिष्कृतं खरः पक्त्वा फणितभूतमातन्तुलीभावालेहयेत्;

फलपिप्पलीनाम् भोढानां जीवना मैनफलके बीजसे, भङ्गातकविधि- अथामानी विधि- मिलावैको मांति, परिष्कृतम् परिष्कृत करे- परिष्कृत किये हुए, स्वरसम् स्वरसने स्वरसको, पक्त्वा पकावीने पकाकर, मातन्तुलीभावात् तार नीकवे तार सुधी तार बन जाने पर, फणितभूतम् इत्युक्त जे- अथामानीने रावकी मांति बनाकर, लेहयेत् अथामानी चये ।

20-(1). Prepare the expressed juice of the emetic nut seeds in the manner described with regard to the marking nut; cook it till it is reduced to the consistency of treacle when it can form threads, and prepare a linctus out of it.

आतपशुष्कं वा चूर्णीकृतं जीमूतकादिकषायेण पित्ते कफस्थानगते पाययेदिति समानं पूर्वेण ॥२०॥

पित्ते अथवा पित्त अथवा पित्तके, कफस्थानगते उद्देशानभा- अथवा कफस्थान पर पहुंच जाने पर, आतपशुष्कम् वा भोढानां जीवने तड्डाभां सुकवी येनफलके बीजसे घूमने सुखाकर, चूर्णीकृतम् अथ- अथामानी चूर्ण करके, जीमूतकादि अथामानी वजेरेना जीमूतादिके, कषायेण अथामानी साथे कषायके साथ, पाययेत् इति पापुं पिळावे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व योगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान करपुं अथामानी समान करना चाहिए ।

20. The emetic nut seeds dried in the sun and triturated, should be given as potion mixed with the decoction of bristly luffa and other drugs

२०. भङ्गातकविधिपरिष्कृतं-भङ्गातकविधिपरिष्कृतं (घ. अ. घ.)

१. खरसं-रसम् (घ.)

२. भावालेहयेत्-भावालेह वापयेत् (घ.)

३. आतपशुष्कं वा चूर्णीकृतं-शुष्कं वा चूर्णीकृतम् (घ.)

४. जीमूतकादिकषायेण-जीमूतकादिकषायेण (घ.)

of that group, in condition of morbid pitta lodged in the habitat of kapha. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानां पद्धतियोगः —

फलपिप्पलीचूर्णानि पूर्ववत् फलादीनां षण्णा- अन्यतमकषायघृतानि वर्तिकायाः फलादिकषा- योपसर्जनाः पेया इति समानं पूर्वेण ॥२१॥

फलपिप्पली- भोढानां जीवना मदनफलके बीजसे, चूर्णानि अथामानी चूर्णको, पूर्ववत् अथामानी माइक पूर्वको मांति, फलादीनाम् भोढानां वजेरे अथामानी मैनफल आदि छः द्रव्योंके, षण्णाम् अथामानी छः कषायोंमेंसे, अन्यतम- अथामानी अथामानी किसी एक, कषायघृतानि अथामानी परिष्कृत करी कषायसे परिष्कृत कर, वर्तिकायाः वर्तिका अथामानी वर्तिका बना के, फलादि- भोढानां वजेरेना मैनफलादिके, कषाय- अथामानी अथामानी किसी एक कषायके, उपसर्जनाः साथे साथ मिलाकर, पेयाः इति ते वर्तिका पीवी उन वर्तिकाको पीवे, पूर्वेण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान करपुं अथामानी समान करना चाहिए ॥ २१ ॥

21. The powder of the emetic nut seeds prepared as already described with the decoction of any one of the six drugs of the emetic nut group, should be rolled into pills. They should be taken as potion mixed with the decoction of the drugs of the emetic nut group. The rest of the procedure is as described before.

मदनफलानां विविधलेहयोगः —

फलपिप्पलीनामारग्वध-वृक्षक-सातुकष्टक- पाटा-पाटला-शाक्रेष्ट-मूर्वा-सप्तपर्ण-नकमाल-

२१. फलादीनां-कोविदारदीनां (त. घ.)

२. फलादिकषाय-कोविदारकषाय (क. त. घ.)

३. फलपिप्पलीनाम्-फलपिप्पलीनाम् (घ.)

४. पाटला-पाटला (घ.)

पिचुमर्द-पटोल-सुषवी-गुडूची-सोमवल्क-द्वीपिकानां
पिप्पली-पिप्पलीमूल-हस्तिपिप्पली-चित्रक-शृङ्गवे-
राणां चान्यतमकषायेण सिद्धो लेह इति समानं
पूर्वेण ॥२२॥

फलपिप्पलीनाम् भीठणनां भीजने नैनफलके
बीजोंका, आरग्वय- गरभाणो अमलतास, वृक्षक- डोडो
कुवा, स्वादुकण्टक- चिउणो कटाई पाठा- पाडो पादो,
पाटला- पाडल पाटला, शार्ङ्गेष्टा- पीलुडो मकोय, मूर्वा-
भूर्वा मूर्वा, सप्तपर्ण- सातपर्ण सतिवन, नक्तमाल-
नक्तमाल नक्तमाल, पिचुमर्द- वीभडो नीम, पटोल-
पटोल परवल, सुषवी- सुषवी सुषवी, गुडूची- गणो
गिलोय, सोमवल्क- सईं ओर सफेद खैर, द्वीपिकानाम्
द्वीपिका द्वीपिका, पिप्पली- पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूल-
पीपरमीणना गठोडा पिप्पलीमूल, हस्तिपिप्पली-
गजपीपर गजपिप्पली, चित्रक- चित्रक चित्रक,
शृङ्गवेराणाम् च अने सूँठ और सोंठ, अन्यतम-
ओ द्रव्योभांओ डोई ओडना इन द्रव्योंमेंसे किसी एकके,
कषायेण कषायथी कषायसे, सिद्धः लेहः इति सिद्ध
करेखा अपरेह रेभीने अटाडो सिद्ध किया अवलेह
रोगीको चटाना चाहिए, पूर्वेण स्नेहन, स्नेहन आदि
पूर्वयोगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम्
समान करवुं ओईओ समान करना चाहिए ॥ २२ ॥

22. The seeds of emetic nut may
be made into a linctus with the decoction
of any of these drugs viz., pur-
ging cassia, kurchi, thorny staff tree,
false pareera brava, trumpet flower,
black nightshade, trilobed virgin's
bower, dita bark tree, indian beech,
neem, bitter gourd, black cumin,
guduch, gum arabic tree, yellow-berried
night-shade, long pepper, roots of
long pepper, elephant pepper, white flo-
wered leadwort and dry ginger. The rest
of the procedure is as described before.

मदनफलानां विंशतिरुत्कारिकाजोगाः, मोदकजोगाश्च—

फलपिप्पलीज्वला-हरेणुका-शतपुष्पा-कुस्तुम्बुक-

तगर-कुष्ठ-त्वक्-चोरक-मरुवकागुरु-गुग्गुल्वेल-
वालुक-श्रीवेष्टक-परिपेलव-भांसी-शैलेयक-स्थोणैयक-
सरल-पारावतपद्यशोकरोहिणीनां विंशतेरन्यत-
मस्य कषायेण साधितोत्कारिका उत्कारिकाकल्पेन,
मोदका वा मोदककल्पेन, यथादोषरोगभक्ति
प्रयोज्या इति समानं पूर्वेण ॥२३॥

फलपिप्पलीषु भीठणनां भीजभां नैनफलके
बीजमें, एला- ओडली इलायची, हरेणुका- हरेणुका
हरेणुका, शतपुष्पा- शतपुष्पा शतपुष्पा, कुस्तुम्बुक-
डोईभीर गुमा, तगर- तगर तगर, कुष्ठ- कूठ कूठ,
त्वक्- त्व दालचीनी, चोरक- चोरक चोरक, मरुवक-
भरवा मर्वा, अगुरु- अगर अगर, गुग्गुलु- गुग्गुलु गुग्गुलु,
एलवालुक- ओलुवा आलवालु, श्रीवेष्टक- गंधविरोज,
गंधविरोजा, परिपेलव- केवडीमोथा, केवडीमोथा, भांसी-
भांसी भांसी भांसी, शैलेयक- दण्डकूळ छरिला, स्थोणैयक-
थुष्टेर थुनेर, सरल- रीड घूपसरल, पारावतपदी- भाड-
डांगणु मालकांगनी, अशोक- अशोक अशोक, रोहि-
णीनाम् कडु कटुकी, विंशतेः ओ वीस द्रव्योभांओ इन
वीस द्रव्योंमेंसे, अन्यतमस्य डोई ओडना किसी एकके,
कषायेण कषायथी कषायसे, उत्कारिका उत्कारिकानी
उत्कारिकाकी, कल्पेन विधिभी विधिसे, साधिता तैयार
करेख सिद्ध की हुई, उत्कारिका उत्कारिकानो उत्कारिकाका,
मोदककल्पेन अथवा लाडुनी विधिथी या लड्डुकी विधिसे,
मोदका वा तैयार करेखा लाडुओनो सिद्ध किये हुए
लड्डुओंका, यथादोष-रोग-भक्ति दोष, रोग अने रुचिने
अनुसार दोष रोग और रुचिके अनुसार, प्रयोज्याः
इति प्रयोग करवो प्रयोग करना चाहिए, पूर्वेण स्नेहन,
स्वेदन आदि पूर्वयोगना स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्व-
योगके, समानम् समान करवुं ओईओ समान करना
चाहिए ॥ २३ ॥

23. The Utkarika pan-cake can be
made in the pharmaceutical method of
making the pan-cake, with the emetic
nut seeds and the decoction of any
one of the following drugs namely—
cardamom, fragrant piper, dill seed,
coriander, indian valerian, costus,

cinnamon bark, angelica, sweet marjoran, eagle-wood, guggul, cherry tree, pine resin, rush-nut, nardus, lichen, glory tree, long leaved pine, staff plant and kurroa. Similarly, sweetmeat may be prepared according to the pharmaceutical method of making it. These should be administered to suit the degree of morbidity, disease and proclivities of the patient. The rest of the procedure is as described before.

षोडश शङ्कुली रूपयोगः -

फलपिप्पली-खरसक-काय-परिम-वितानि तिल-
शालितण्डुलपिष्टानि तत्कषायोपसर्जनानि शङ्कु-
लीकल्पेन वा शङ्कुल्यः, पूषकल्पेन वा पूषाः, इति
समानं पूर्वण ॥२४॥

फलपिप्पली- भौदगनां श्रीवना- सैनफलके बीज-
खरस- स्वरस- स्वरस, कषाय- अने कषायथी और
कषायसे, परिमावितानि भावना धर्माभाविन, तिल-
शालितण्डुल- तिल अने शालियेभावा तिल और
शालिचाबलके, पिष्टानि धोटेने भाटेको, तत्कषाय-
उपसर्जनानि ते वा कषायथी युक्त करी उसी कषायसे
मिलाकर, शङ्कुलीकल्पेन शङ्कुलीनी विविधी शङ्कुलीको
विविधे, शङ्कुल्यः तैयार करेवी शङ्कुलीओ सिद्ध की हुई
शङ्कुलियोंका, पूषकल्पेन अथवा पूषानी विविधी अथवा
पूषकी विविधे, पूषाः वा इति तैयार करेवा पूषओने।
प्रयोग करेवा सिद्ध किये हुए पूर्वोक्त प्रयोग करना
चाहिए, पूर्वण स्नेहन, स्वेदन आदि पूर्वयोगके, समानम् समान
करवुं ओईओ समान करने चाहिए ॥ २४ ॥

24. The paste of til and sali rice
impregnated with the expressed juice
and decoction of the seeds of emetic
nut and mixed with the same decoction

२४ वा शङ्कुली, पूषकल्पेन वा पूषा, इति समानं पूर्वण -

वा पूषा इति समानं पूर्वण (ख)

may be made into coils or pan-
cakes according to the pharmaceutical
method of preparing them. The rest of
the procedure is as described before.

एतेनैव च कल्पेन सुमुख-सुरस-कुठेरक-काण्डीर-
कालमालक-पर्णासक-क्षवक-फणिज्जक-गृध्न-
कासमर्द-भृङ्गराजानां पोटेक्षुवालिका-कालकृतक-
दण्डैरकाणां चान्यतमस्य कषायेण कारयेत् ॥२५॥

एतेन एव अ. २४ इसी, कल्पेन विविधी विविधे,
सुमुख- सुमुख सुमुख, सुरस- सुरस सुरस, कुठेरक-
कुठेरक कुठेरक, काण्डीर- काण्डीर काण्डीर, कालमालक-
कालमालक कालमालक, पर्णासक- पर्णासक पर्णासक,
क्षवक- नाकलीक्षुली नाकलिकनी, फणिज्जक- भरवे।
मर्वा, गृध्न- गृध्न गृध्न, कासमर्द- कासमर्द
कसौदी, भृङ्गराजानाम् भाग्येश मांगरा, पोटा- नाली
नल, इक्षुवालिका- औषधे तालमखाना, कालकृतक-
कालकृतक कालकृतक, दण्डैरकाणाम् च अने इउरडा
ओओभाथी और दण्डैरका इनमेंसे, अन्यतमस्य काल
ओकना किसी एकके, कषायेण कषायथी शङ्कुलीओने
अथवा पूषोने कषायसे शङ्कुलियोंको अथवा पूषोको,
कारयेत् तैयार करेवा सिद्ध करे ॥ २५ ॥

25. In the same manner, they may
be prepared using the decoction of
any of the following drugs:- shrubby
basil, holy basil, black basil, Kandira,
Kalamalaka, Parnasaka, sneeze-wort,
sweet marjoran, turnip, negro coffee,
trailing eclipta, great reed, Ikshuvalika,

२५. काण्डीर-गण्डीर (क. ख. ग.)

कालमालक....कारयेत्-कालमालकशालपर्णाक्षवकफणिज्जक-
गृध्नकासमर्दभृङ्गराजानां पोटेक्षुवालिकाकालकृतकदण्डैर-
काणां चान्यतमस्य कषायेण कार्याः (द.)

फणिज्जक-फणिज्जकगृध्न (द.)

गृध्न....कारयेत्-गृध्नगृध्नभृत्तुणककासमर्दभृङ्गराज-
नामिक्षुवालिकेक्षुकाण्डैस्त्वानां चान्यतमस्य कषायेण
कारयेत् (ख)

round podded cassia and elephant grass.

મદનફલાનાં દશ ષાઢવાદિયોગઃ —

તથા બદરણાડવ-રાગ-લેહ-મોદકોત્કારિકા-તર્પણ-પાનક-માંસરસ-યૂષ-મધાનાં મદનફલાન્ય-ન્યતમેનોપસૃજ્ય યથાદોષરોગમ્ભક્તિ દદ્યાત્; તૈઃ સાધુ વમતીતિ ॥૨૬॥

તથા તે બે પ્રમાણે હસી પ્રકાર, મદનફલાનિ મીઠાળ મૈનફલકા, બદરણાડવ- ઓરને ૫૮૩૩૧ વેરસે બના ષાઢવ, રાગ-લેહ- રાગ લેહ રાગ, લેહ, મોદક- મોદક મોદક, ઉત્કારિકા- ઉત્કારિકા ઉત્કારિકા, તર્પણ- તર્પણ તર્પણ, પાનક- પાનક પાનક, માંસરસ- માંસરસ માંસરસ, યૂષ- યૂષ યૂષ, મધાનામ્ અને મધ ઓઝોમાંથી ઓર મધ ફળમેસે, અન્યતમેન કોઈ ઓકની સાથે કિસી એકકે સાથ, ઉપસૃજ્ય મેળવીને મિલાકર, યથા-દોષ-રોગ-મક્તિ દોષ, રોગ, અને રુચિને અનુસાર દોષ, રોગ, ઓર રુચિકે અનુસાર, દદ્યાત્ આપવું પ્રયોગ કરના જાણિય. તૈઃ તેનાથી ફળમેસે, સાધુ રોગી સારી રીતે મલી પ્રકાર, વમતિ વમન કરે છે વમન કરતા હે ॥ ૨૬ ॥

26. In the same manner, preparation of jujube, Shadava. Raga, linctus, sweet-meat, Utkarika pancake, demulcent drink, syrup, meat-juice, gruel and wine should be made by mixing the emetic nut with any of the above preparations and administered to suit the morbidity, disease and proclivities of the patient. By the help of these preparations, the patient is made to vomit well.

૨૬ મધાનાં-મધાનિ (દ. ચ. ફ.)

,, મદનફલાન્યન્યતમેનોપસૃજ્ય-મદનફલકાણિતેનોપસૃજ્ય (ચ. ફ.)

,, અન્યતમેન-વાસ્તિગાનિ (દ.)

મદનફલપર્યાયાઃ—

મદનઃ કરહાટશ્ચ રાઠઃ પિન્ડીતકઃ ફલમ્ ।
શ્વસનશ્ચેતિ પર્યાયૈરુચ્યતે તસ્ય કર્ષણા ॥૨૭॥

મદનઃ મદન મદન, કરહાટઃ ચ કરહાટ કરહાટ, રાઠઃ રાઠ રાઠ, પિન્ડીતકઃ પિન્ડીતક પિન્ડીતક, ફલમ્ ફલ ફલ, શ્વસનઃ ચ શ્વસન શ્વસન ઓર શ્વસન, ફલિ પર્યાયૈઃ ઓ પર્યાયૈઃ ફલિ પર્યાયૈસે, રુચ્યતે ઓ કહેવામાં આવે છે જિસે કહા જાતા હૈ, તસ્ય તેની ઉચ્ચ, કર્ષણા આ કૃષ્ણા છે યહ કર્ષણા હૈ ॥ ૨૭ ॥

27. In the various preparations of the emetic nut, it is referred to by its synonyms such as Madana, Kara-hata, Ratha, Pindeetaka, Phala and Shwasana.

અધ્યાયોકાર્યસંપ્રદઃ —

તત્ર શ્લોકાઃ—

નવ યોગાઃ કષાયેષુ, માત્રાસ્વદ્ઘૌ, પયોદૃતે ।
પશ્ચ, ફાણિતચૂર્ણે દ્વૌ ગ્રેવે, વર્તિક્રિયાસુ ષટ્ ॥૨૮॥
વિંશતિવિંશતિલેહમોદકોત્કારિકાસુ ચ ।
શશ્કુલીપૂપયોશ્ચોક્તા યોગાઃ ષોડશ ષોડશ ॥૨૯॥
દશાન્યે બાઢવાદ્યેષુ ત્રયત્રિંશદિદં શતમ્ ।
યોગાનાં વિધિવદિદં ફલકરણે મહર્ષિણા ॥૩૦॥

તત્ર તે વિષયમાં હવ વિષયમે, શ્લોકાઃ ઉપસંહારના શ્લોકો છે કે ઉપસંહારકે શ્લોક હૈ કિ, કષાયેષુ કષાયોમાં કષાયોમે, નવ નવ યોગ નૌ યોગ, માત્રાસુ માત્રાઓમાં માત્રામે, અઘૌ આઠ ઓઠ, પયોદૃતે દૃષ અને ઘીમાં મેળવી દૂધ ઓર ઘીમે મિલાકર, પશ્ચ પાંચ પાંચ, ફાણિતચૂર્ણે ફાણિત અને ચૂર્ણમાં ફાણિત ઓર ચૂર્ણમે, દ્વૌ બે દો, ગ્રેવે સૂંઘવામાં ઓક સૂંઘનેમે એક, વર્તિક્રિયાસુ વર્તિક્રિયામાં વર્તિક્રિયામે, ષટ્ છ છ, લેહ-મોદક- લેહ. મોદક લેહ, મોદક, ઉત્કારિકાસુ ચ તથા

૨૮. માત્રાસ્વદ્ઘૌ-વર્તિક્રિયાઘૌ (સ. ર. ત. દ. ચ. ફ.)

, પયોદૃતે-પયોમુલઃ (ત.)

પશ્ચ ફાણિતચૂર્ણે દ્વૌ ગ્રેવે-પશ્ચૈકઃ ફાણિતે ચૂર્ણે ગ્રેવે (વ.)

૩૦. વિદિ-વિદિ (ત.)

उत्कारिकायां तथा उत्कारिकामे, विस्त्रिः वीस वीस.
विस्त्रिः वीस वीस, जङ्गली- श'दुली शङ्कुली, पूरयो
च तथा पूरुमां तथा पपमे, शोडश श्रेण मोनह
शोडश श्रेण मोनह. पाडवाद्येषु अन्ये पाडवा ग्रेमेमां
और पाडवा आदिमें अन्ये भीअ दपने, दश श दम,
योगाः योत्रो योग उक्ताः उक्ताः ये रहे हैं मद्रिणि
मद्रिणि मद्रिणि फलकल्पे भूतकला उदयमां मदन-
फलके कल्पमें, इदम् आ ये योगानाम् त्रयस्त्रिंशत्
कल्पम् अउसे। तेनीस योत्रो एवमे तेनीस योग विधि-
वत् विधिपूर्वक विधिपूर्वक, दिवस अतः अतः ये रहे
हैं ॥ २८-३० ॥

Here are the recapitulatory verses —

28-30. Nine preparations in the
form of decoction, eight of bolus, five
of milk and ghee, one of treacle and
one of powder, one of snuff, and six
of pills, twenty each of linctus, sweet
meat and Utkarika pancake sixteen
each of coils and Pupa pancake. ten
others of Shadava preparation etc., in
all, one hundred and thirty-three
preparations of the emetic nut have
been systematically expounded in this
chapter.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने मदनकल्पो नाम
प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रखेवा। अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
अरुंधती प्रतिसंस्कार प. भेवा आ शास्त्रमां और चरकके
द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अत्रात, दृढबल-
संपूरिते अने दृढबले पूरा करेवा। और दृढबलसे पूरित
किये गये, कल्पस्थाने कल्पस्थान विषे कल्पस्थानमें,
मदनकल्पः 'मदनकल्प' 'मदनकल्प', नाम नामने।
नामका, प्रथमः पहले। प्रथम, अध्यायः अध्याय
अध्याय अथै। अध्याय समाप्त हुआ ॥ १ ॥

1. Thus, in the Section on the
Pharmaceutics is the treatise compiled
by Agnivesa and revised by Caraka,
the first chapter entitled 'The
Pharmaceutics of the Emetic nut' not
being available, the same as restored
by Dridhabala, is completed.

द्वितीयोऽध्यायः ।

जीमूत अध्याय अध्याय दूसरा

Chapter II

जीमूतकल्पोपक्रमः—

अथातो जीमूतकल्पं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अर्द्धांशे अब आगे, जीमूतकल्पम्
'जीमूतकल्प' नामना अध्यायम् 'जीमूतकल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयेने,
इति ह आ विषयमां नीये प्रभाषे अ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्माह उहेतुं उ कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Pharmaceutics
of (Jeemootaka) Bristly luffa".

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

जीमूतकल्पार्थाः—

कल्पं जीमूतकल्पेयं फलपुष्पाश्रयं शृणु ।

गरागरी च वेणी च तथा स्यादेवताडकः ॥३॥

जीमूतकल्पं जीमूतकला जीमूतकके, फलपुष्प-
अने पुष्पने। फल और पुष्पका, आश्रयम् वसन आटे
उपयोग अतावना। वसनके लिए उपयोग बतानेवाले,

३. गरागरी-खरागरी (ड.)

इमम् आ इष, कवपम् कल्पने कल्पको, शृणु साधनैः।
सुनो, गरागरी च गरगरी गरागरी, वेणी च वैष्णी
वेणी, तथा अने और, देवतादकः देवतादकः देवतादकः,
स्वात् ओ श्रुतकना पयसि। ओ ये जीमूतकके पर्याय
हैं ॥ ३ ॥

3. Listen to the exposition of the
pharmaceutics of bristly luffa making
use of its fruit and blossom. Garagari,
Veni and Devatadaka are its synonyms.

जीमूतकगुणः —

जीमूतकं त्रिदोषघ्नं यथास्वौषधकल्पितम् ।
प्रयोक्तव्यं ज्वरश्वासहिकाद्येष्वामयेषु च ॥ ४ ॥

यथास्व-वातहर आदि द्रव्येयं युक्त वातहर आदि
द्रव्येयं युक्त, औषधकल्पितम् तथा वातादिहर द्रव्येयं
साधे कल्पना करवाभा आवेक्षु तथा वातादिहर द्रव्येयं
साय कल्पित किया गया, जीमूतकम् श्रुतक जीमूतक,
त्रिदोषघ्नम् त्रिदोषघ्ना नाश करे ओ तीन दोषोंको नष्ट
करता है, ज्वर- तेने ज्वर उसका ज्वर, श्वास- श्वास
श्वास, हिका- हिका हिकी, आयेषु वगेरे आदि,
आमयेषु च रोगोभा रोगोंमें, प्रयोक्तव्यम् प्रयोग
करने ओधये प्रयोग करना चाहिए ॥ ४ ॥

4. Bristly luffa is curative of each
of the three morbid humors when
combined with appropriate adjuvants.
It should be administered in fever,
dyspnea, hiccup and similar other
disorders.

जीमूतकानां षट् क्षीरयोगाः —

यथोक्तगुणयुक्तानां देशजनानां यथाविधि ।
पयः पुष्पेऽस्य, निर्वृत्ते फले पेया पयस्कृता ॥ ५ ॥

५. शिकाद्येष्वामयेषु च-शिकाकोष्ठामयेषु च (इ. त. द.)

५. देशजनानां-जीमूतानां (ब.)

॥ पुष्पेऽस्य, निर्वृत्ते-पुष्पेषु निर्वृत्ते (इ. ब. फ.)

॥ पयस्कृता-शुद्धा पयः (ब.)

लोमशे क्षीरसंतानं, दध्युत्तरमलोमशे ।

शृते पयसि दध्यम्लं जातं हरितपाण्डुके ॥ ६ ॥

जीर्णानां च सुशुष्काणां न्यस्तानां भाजने शुचौ ।

चूर्णस्य पयसा शुक्तिं वातपित्तादितः पिबेत् ॥ ७ ॥

यथोक्तगुणयुक्तानाम् भदनकल्पनां कहेवा युक्ताथी
युक्त भदनकल्पने कहे हुए गुणसे युक्त, देशजनानाम्
भदनकल्पनां कहेवा प्रशस्त देशभा उत्पन्न अथेव
भदनकल्पने कहे हुए प्रशस्त देशमें उत्पन्न, यथाविधि
अने भदनकल्पनां कहेवा विधिधी अक्षु करेवा
और भदनकल्पने कही हुई विधिसे ग्रहण किये हुए, अस्व
आ श्रुतकना इस जीमूतकके, पुष्पे इत्यथी साधित
पुष्पसे साधित, पयः दूध दूध, निर्वृत्ते उत्पन्न अर्थात्
उत्पन्न होते, फले इत्यथी फलसे, पयस्कृता साधित
दूधनी दूधकी, पेया पेया पेया, लोमशे इत्यथी पर
इत्यादी आरता फल पर रोए आने पर, क्षीरसंतानम्
तेजोयुक्ता साधित दूधनी भलाध उनसे सिद्ध दूधकी
मलाई, अलोमशे इत्यादी अरी गद्या पछी इत्यथी
रोए रहित फलसे, दध्युत्तरम् साधित दहीनी तर
दहीकी मलाई, हरितपाण्डुके अने इण दीक्षाश पडता
पांडु थाप तयारे और फलके हरे पीले होने पर, शृते
ओओथी साधित इनसे साधित, पयसि दूधनु दूधकी,
जातम् दध्यम्लम् आहुं दही ओओने प्रयोग करने
ओधये खट्टी दही इनका प्रयोग करना चाहिए, वातपित्त-वर्णी
वातपित्तथा पुनः वातपित्तसे, अर्द्धितः पीडायेवा रोगीओ
पीडित रोगीको, शुचौ स्वच्छ स्वच्छ, भाजने पात्रभा
पात्रमें, न्यस्तानाम् राओवा रखे, जीर्णानाम् पाडेवा
परिपक्व, सुशुष्काणाम् तथा सारी पेठे सुखायेवा इत्यथी
तथा अच्छी प्रकार शुष्क हुए फलोंके, चूर्णस्य चूर्णनी
चूर्णकी, शुक्तिम् ओ तोला भात्रा दो तोलेकी मात्रा,
पयसा दूध साथे दूधके साथ, पिबेत् पीवी ओधये
पीनी चाहिए ॥ ५-७ ॥

5-7. Select the bristly luffa growing in
the most favourable land and endowed

६. जातं-जाते (ब.)

॥ जातं हरितपाण्डुके-जाते हरितपाण्डुरो (ब.)

७. शुक्तिं वातपित्तादितः पिबेत्-युक्तं वातपित्तादितः पिबेत् (ब.)

with the best quality as already described. Milk should be prepared from its flowers. Milk-gruel from its fresh fruits, the cream of milk from its hairy fruits, the cream of curds from its fruits whose hair have fallen, sour curds from the milk prepared with greenish yellow fruits; the powder of old and well dried fruits kept in a clear vessel should be taken with milk, in the dose of two tolas by a person afflicted with vata and pitta.

एकः सुरामण्डयोगः —

आसुत्य च सुरामण्डे मृदित्वा प्रक्षुतं पिबेत् ।
कफजेऽरोचके कासे पाण्डुरोगे सयक्ष्मणि ॥८॥

कफजे उद्धम्य कफजन्य, अरोचके अरोचकम्, अरोचकम्, कासे कसभा कासम्, सयक्ष्मणि यक्ष्मभा यक्ष्मा रोगम्, पाण्डुरोगे अने पाण्डुरोगम् और पाण्डुरोगम्, सुरामण्डे सुरामण्डम् अमृतकना पाकेवा इति। सुरामण्डम् जीमूतकके पके हुए फलको, आसुत्य रात-वासी रात्री रातभर भिगोर, मृदित्वा च येणी मलकर, प्रक्षुतम् अने भाणीने और छानकरके, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ ८ ॥

8. The fruits should be crushed and macerated with the supernatant part of sura wine (and the juice strained). It should be taken as potion in kapha-disorders, anorexia, cough, anemia and consumption.

जीमूतकानां एकेनविंशतिः कषाययोगः—

द्वे चापोथ्याथवा त्रीणि गुडूच्या मधुकस्य वा ।
कोविदारादिकानां वा निम्बस्य कुटजस्य वा ॥९॥
कषायेष्वासुतं पूत्वा तेनैव विधिना पिबेत् ।

९. चापोथ्य चापोथ्य (ब.)

„ गुडूच्या मधुकस्य वा-गुडूच्यामधुकस्य वा (ब. फ.)

„ मधुकस्य-आमकस्य (ब.)

द्वे अमृतकनां ये जीमूतकके द्वे, अथवा त्रीणि द्वे त्रयु इत्यने या तीन फलको कुटजर, गुडूच्या अथवा निलोम्बके, मधुकस्य वा कोविदारा सुगन्धीके, कोविदार-आदिकानाम् वा उचित्यते अरेरानां केर्छि ऐकना काचनार आदिमेंसे किसी एकके, निम्बस्य लीभाना नीमके कुटजस्य वा के कना या कुटजके, कषायेषु उत्राथम् कषायमें आसुतम् रातवासी रात्री भिगोर, पूत्वा भाणी छानकर, तेन एव तेन उसी विधिना विधिना विधिसे, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ ९ ॥

9-9½. Two or three fruits of bristly luffa should be crushed and put into the decoction of either gudush, liquorice, variegated mountain ebony and other drugs of its group, neem or kurchi and well macerated. It should then be strained and taken as potion in the manner already described in the case of the emetic nut.

अथवाऽऽरग्वधादीनां सप्तः पूर्णवत् पिबेत् ॥१०॥
एकैकस्य कषायेण पित्तस्तेष्वमज्वरादितः ।

अथवा अथवा अथवा, पित्तस्तेष्वम पित्त अने उद्धना पित्त और कफके, ज्वर अथवा उज्वरसे, अदितः पीडायेषा रेअरीके पीडित रोगी, आरग्वध-अमृतकनु इति अरेराना जीमूतकका फल अमलतास, आदीनाम् अरेरे आदि, सप्तानाम् सात द्रव्येषामासी सात द्रव्योमेंसे, एकैकस्य केर्छि ऐकना किसी एकके, कषायेण उत्राथम् कषायमें, पूर्णवत् पूनीकत विधिनी पूर्ण विधिसे, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ १० ॥

10. Or, it may be taken with any one of the decoctions of the heptad of purging cassia and other drugs of its group in the manner described in the previous chapter by a person afflicted with fever of the pitta and kapha type.

११. एकैकस्य-एकैकस्यः (ब. व. फ.)

जीमूतकानां अष्टौ मात्रायोगाः —

मात्राः स्युः फलवच्चाष्टौ कोलमात्रास्तु ता मताः ११

फलवत् च अने भदनक्षणी येते मदनफलके समान, अष्टौ औभूतकना क्षणी आठ जीमूतकके फलके आठ, मात्राः मात्रायोग मात्रायोग, स्युः करवा ओष्ठये बनाने चाहिए, ताः तु तेओनी मात्रा इनकी मात्रा, कोलमात्राः कोलना ओष्ठी कोलके समान, मताः अष्टुनी होनी चाहिए ॥ ११ ॥

11. The preparation of pills are the same as in the case of the emetic nut i. e. eight in number; only the size of the pill is to be that of the jube.

जीमूतकानां चत्वारः स्वरस्योगाः —

जीवकर्षभकेक्षूणां शतावर्या रसेन वा ।

पित्तश्लेष्मज्वरे दद्याद्वातपित्तज्वरेऽथवा ॥१२॥

पित्तश्लेष्मज्वरे पित्तक्षेत्रम्भरमा पित्तश्लेष्मज्वरमें, अथवा अथवा वा, वातपित्तज्वरे वातपित्तक्षेत्रम्भरमा औभूतकनुं क्षणी वातपित्तज्वरमें जीमूतकका फल, जीवक- ७१३ जीवक, कृषभक- २४५३ कृषभक, इक्षूणाम् शेरी इक्षु, शतावर्याः वा अथवा शतावरीना अथवा शतावरके, रसेन रस साथे रसके साथ, दद्यात् देव देना चाहिए ॥ १२ ॥

12. In fever due to pitta cum kapha or vata cum pitta, it should be administered in the juices of Jivaka, Rishabhaka, sugar cane or climbing asparagus.

११ मात्राः स्युः—वर्तयः (क त. द. ब. फ.)

११ मात्राः स्युः फलवच्चाष्टौ—वर्तयः फलवत्तयोऽष्टौ (ह)

११ एनच्छोकानन्तरम्—

ज्वरे पित्तभवे वातद्वेष्टे श्लेष्मणि चानुगे ।

जीमूतकस्य वा कर्कं चूर्णं वा शिशिराम्बुना ॥

इत्यधिकः पाठः (ब. ब. त. फ.) पुस्तकेषु ।

जीमूतकानां एको घृतयोगः —

तथा जीमूतकक्षीरात् समुत्पन्नं पचेद्भूतम् ।

फलादीनां कषायेण श्रेष्ठं तद्वमनं मतम् ॥१३॥

तथा तथा इसी प्रकार, जीमूतकक्षीरात् औभूतकथी साधित दूधभांजी जीमूतकसे सिद्ध दूधसे, समुत्पन्नम् उत्पन्न थयेला उत्पन्न हुए, घृतम् घीने घृतको फला- दीनाम् भदनक्षणी वजरेभांथी मैनफलदिमेंसे, कषायेण द्रष्टु ओष्ठना क्षणीथी किसी एकके साथसे, पचेत् पका- वतुं सिद्ध करे, तत् तेने यह, श्रेष्ठम् उत्तम उत्तम, वमनम् वमन वमन, मतम् मानेला छे माना गया है ॥ १३ ॥

13. Similarly, the ghee obtained from the milk prepared with bristly luffa and cooked with the decoction of the emetic nut and other drugs of its group is regarded as an excellent emetic

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकौ—

षट् क्षीरे मदिरामण्डे एको द्वादश चापरे ।

सप्त बारग्वधादीनां कषायेऽष्टौ च वर्तिषु ॥१४॥

जीवकादिषु चत्वारो घृतं चैकं प्रकीर्तितम् ।

कल्पे जीमूतकानां च योगास्त्रिंशच्चवाधिकाः ॥१५॥

तत्र ते विषयभां उक्त विषयमें, श्लोकौ उपसंहारना ये श्लोका छे के उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, क्षीरे दूधभां दूधमें, षट् छ छः, मदिरामण्डे सुराभांभां मदिरामण्डमें, एकः ओठ एक, अपरे च अन्य अन्य, द्वादश बार बारह, बारग्वध- गदभांभां अमलतास, आदीनाम् वजरेना आदिके, कषाये च क्षणीथी साथमें, सप्त सात सात, वर्तिषु च वर्तिओभां वर्तियोंमें, अष्टौ आठ आठ, जीवकादिषु ७१३ वजरेभां जीवकादिमें, चत्वारः चार चार, घृतम् च अने घीभां और घृतमें, एकम् ओठ योग एक योग, प्रकीर्तितम् उड़ी अताया छे उड़े हैं, जीमूतकानाम् कल्पे च आ प्रमाणे औभूतक-

१४. मदिरामण्डे—मदिराबोगे (ब. थ. फ.)

१५. च—मे (ब.)

१५. च—ते (ब.)

३६५भा। इस तरह जीमूतक कल्पमें, नवाधिका :त्रिंशत्
ओषधियुक्तीस उनचालीस, योगाः येजे. याय ३
योग होते हैं ॥ १४-१५ ॥

Here are the two recapitulatory
verses—

14 5. Six preparations in milk,
one in the supernatant part of wine
twelve other preparations, seven in the
decoction of the purging cassia and
other drugs of its group, eight of
pills, four preparations in the juice of
Jeevaka and other drugs of its group
and one preparation of ghee—these
are the thirty-nine preparations des-
cribed in the pharmaceutics of bristly
luffa.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने जीमूतककल्पो
नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

इति आ प्रभाषे. इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रच्येष्टा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेष्टा आ आभाषा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेष्टा और
दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने ३६५स्थान विधे
कल्पस्थानमें, जीमूतककल्पः 'जीमूतककल्प' नाम
नामने नामका, द्वितीयः भीजे दूसरा, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण अथ अध्याय समाप्त हुआ ॥ २ ॥

2. Thus, in the Section on Pharma-
ceutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
second chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of Bristly luffa' not being
available, the same as restored by
Dridhabala, is completed.

तृतीयोऽध्यायः ।

त्रिजे अध्याय अध्याय तीसरा

Chapter III

इक्ष्वाकुकल्पोपक्रमः—

अथान इक्ष्वाकु कल्पं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह आह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः इवे अर्द्धीये अब अतो, इक्ष्वाकु कल्पम्
'३६५कुक्ष्य' नामना अध्याय 'इक्ष्वाकु कल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करूँगे व्याख्यान
करूँगे ॥१॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
पतेवने. इति ह आ विषयमां नीये प्रभाषे ॥ इस
वषयमें निम्न प्रकारसे ही आह सा प्रहेष्टुं के कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
the Bottle gourd.'

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

सिद्धं वक्ष्याम्यथेक्ष्वाकु कल्पं येषां प्रशस्यते ।

अथ इवे अब, चेवाम् अत्रेयाने भाटे त्रिनके लिए,
प्रशस्यते ३६५कुने प्रयोग प्रशस्त थे इक्ष्वाकुका प्रयोग
प्रशस्त है, तेषाम् तेने भाटे उनके लिए, सिद्धम्
आ सिद्ध इस सिद्ध, इक्ष्वाकु कल्पम् ३६५कुक्ष्य
इक्ष्वाकु कल्प. वक्ष्यामि ३६५ कुहूँगा ।

2. I shall now describe the tes-
ted preparations of the bottle-gourd
and the type of the patient for
whom it is recommended.

इक्ष्वाकोः पर्यायाः—

लम्बाऽथ कटुकालाबुस्तुम्बी पिण्डफला तथा ॥३॥

इक्ष्वाकुः फलिनी चैव प्रोच्यते तस्य कल्पना ।

३. प्रशस्यते—अ शस्यते (अ. थ.)

, लम्बाऽथ कटुकालाबुस्तुम्बी पिण्डफला तथा—लम्बा पिण्ड-
फला तुम्बी कटुकालाबुकी व सा (व. व.)
,, पिण्डफला—पिण्डफला (व.)

इक्ष्वाकुः ऊर्ली तूम्बी कटुतुम्बी, लम्बा क्षम्भा लम्बा, अथ कटुकालाबूः कटुकालाबू, कटुकालाबू, तुम्बी तूम्बी, तथा पिण्डफला पिण्डफला, पिण्डफला, फलिनी च एव अने इक्षिनी ये पर्यायैः और फलिनी इन पर्यायोंसे, प्रोच्यते उद्देवाय छे कही जाती है, तब तेनी इसकी, कल्पना कल्पना कल्पना, प्रोच्यते उद्देवाभा आवे छे करते हैं ॥ ३३ ॥

3-3½. Here we describe the pharmaceuticals of the bottle gourd which is known also by the names of Lamba, Katukalabu, Tumbi, Pindaphala Ikshvaku and Phalini.

इक्ष्वाकोः गुणाः—

कासश्वासविषच्छर्दिज्वरार्ते कफकर्षिते ॥ ४ ॥
प्रताम्यति नरे चैव वमनार्थं तदिष्यते ।

कास- कास, कास, श्वास- श्वास, श्वास, विष- विष, विष, छर्दि- उल्टी वमन, ज्वर-ज्वरार्ते तथा नर-नरथी पीडायेला तथा ज्वरसे पीडित, कफकर्षिते उद्देवी क्षीयुथयेला कफसे क्षीण हुए, प्रताम्यति च अने ज्येष्ठ्युक्त और खिजातयुक्त, नरे च एव पुत्रुपने मनुष्यके, वमनार्थम् वमन भाटे वमनके लिए, तस् ते वह, इष्यते छे छे इष्ट है ॥ ४ ॥

4-4½. It is recommended for purpose of emesis in patients afflicted with cough, dyspnea, toxicosis, vomiting and fever as well as in patients distressed with phlegm or tachycardia.

पयोमुखा अष्टौ एकश्च सुरामण्डयोगः—

अपुण्यस्य प्रवालानां मुष्टिं प्रादेशसंमितम् ॥ ५ ॥
क्षीरप्रस्थे शृतं दद्यात् पित्तोद्विक्ते कफज्वरे ।

पित्तोद्विक्ते उन्मादभाभी पित्तवाणा उन्मादभाभी पित्तवाले, कफज्वरे उद्देव-वर्मभा कफज्वरमें, क्षीर-प्रस्थे १४ तोला इधमा चौदह तोले दूधमें, शृतम् छेछाणीने पकाकर, अपुण्यस्य पुष्परहित- उद्देवाकुनी

विना फूल आवे इक्ष्वाकुके प्रवालानाम् दीर्घीयेनी पत्तोंकी, प्रादेशसंमितम् तर्जनी आंगुली सुधी प्रादेशांगुली तक, मुष्टिम् ओके मुष्टी मारी मात्रा एक मुष्टी-परिमाण मात्रामें, दद्यात् आपनी देवे ॥ ५ ॥

5-5½. A large fistful of the sprouts of the plant that has not yet put forth blossoms should be boiled in 64 tolas of milk and given in the fever of the kapha type, where the pitta is also provoked.

पुष्पादिषु च चत्वारः क्षीरे जीमूतके यथा ॥ ६ ॥
योगा हरितपाण्डूनां सुरामण्डेन पञ्चमः ।

यथा ते प्रभाषे जिस प्रकार, जीमूतके शूभूतकुनी इध वगेरेथी इधमां और योग थाय छे जीमूतके फूल आदिसे इधमें चार योग होते हैं, पुष्पादिषु च तेभ उद्देवाकुनी इध वगेरेथी उसी तरह इक्ष्वाकुके फूल आदिसे, क्षीरे इधमां दूधमें, चत्वारः चार, योगाः योग थाय छे योग होते हैं, हरितपाण्डूनाम् अने उद्देवाकुनी जीवांस पत्ता पीजां छेछाणी और इक्ष्वाकुके हरित पीतवर्ण फलोंका, सुरामण्डेन सुरामण्डनी साथे सुरामण्डके साथ, पञ्चमः पांचमो योग थाय छे पाँचवा योग बनता है ॥ ६ ॥

6-6½. Four milk preparations can be made of its blossoms etc., as in the case of the bristly luffa and a fifth preparation in the supernatant part of wine made with its greenish yellow fruits.

फलस्वरसभागं च त्रिगुणक्षीरसाधितम् ॥ ७ ॥
उरस्थिते कफे दद्यात् स्वरभेदे च पीनसे ।

उरस्थिते छातीमां रहेला छातीमें स्थित, कफे उद्देवा कफमें, स्वरभेदे स्वरभेदमां स्वरभेदमें, पीनसे च तथा सगेजभमां तथा पीनसमें, त्रिगुणक्षीर- त्रिगुण

७ ॥ च पीनसे-सपीनसे (व.)

दूधभा तीन गुने दूधमें, साधितम् साधितः सिद्ध किये हुए, फल- भक्ष्यादुना इणने इक्ष्वाकुके फलके, स्वरम- स्वरसना स्वरमे, मागम् च ओ३ भागने एक भागको, दद्यात् देवे देता चाहिए ॥ ७३ ॥

7-7½. The expressed juice of its fruits, prepared in thrice its quantity of milk, is to be administered in accumulation of phlegm in the chest, in alteration of voice and in coryza.

जीर्णे मध्वोद्धृते क्षीरं प्रक्षिपेत्तद्यदा दधि ॥ ८ ॥
जातं स्यात् सकफेकासे श्वासे वम्यां च तत् पिबेत् ।

मध्वोद्धृते मध्य भागने छाही धर्ष बीचमे सोखला करके, जीर्णे पाडी गयेले भक्ष्यादुभा पके इक्ष्वाकुमें क्षीरम् दूध दूध, प्रक्षिपेत् तदाधुं मर देवे, तत् ते दूध वह दूध, यदा न्यारे जब, दधि अभीने छीं कमकर दहीरूप, जातम् स्यात् अर्ध अथ त्पारे बन जाय तब, तत् ते उसे, सकफे कासे कक्ष्मदित कसभा कफयुक्त कास, आसे श्वःसभां श्वास, वम्याम् च अने छेटीभां और वमनमें, पिबेत् पीवुं पीना चाहिए ॥ ८३ ॥

8-8½. The curds prepared from the milk in which the pulp of its old fruits have been cast, should be given as potion in cough, dyspnea and vomiting associated with kapha provocation.

अजाक्षीरेण बीजानि भावयेत् पाययेत् च ॥ ९ ॥
विषगुल्मोदरग्रन्थिगण्डेषु स्त्रीपदेषु च ।

बीजानि भक्ष्यादुना श्रीने इक्ष्वाकुके बीजोंको, अजाक्षीरेण अजरीना दूधनी बकरीके दूधमें, भावयेत्

८. जीर्णे मध्वोद्धृते क्षीरं-जीर्णे भक्ष्यादुना क्षीरं ७ फा.)

९. जीर्णे मध्वोद्धृते क्षीरं प्रक्षिपेत्तद्यदा दधि-इत-ध्वे छे जीर्णे सिद्धं क्षीरं यदा दधि (ड. १.)

८३. सकफे-कफजे (ड.)

९. भावयेत् पाययेत् च-भावितानि प्रयोगयेत् (प. फ.)

भावना देवी भावना देवी च हिर, विषः अने विष और विष, गुल्म- गुल्म गुल्म उदर- उदरेण उदरोग, ग्रन्थि ग्री प्रन्थि, गण्डेषु च गण्डेषु तरे गलगण्ड आदि, स्त्रीपदेषु च तथा स्त्रीपदभां और स्त्रीपदमें, पाययेत् च पियरान्वर्षा पिलाना चाहिए ॥ ९३ ॥

9-9½. The seeds of bottle-gourd impregnated with goat's milk should be taken as potion in toxicosis, gulma, abdominal diseases tumors of glandular enlargement and in elephantiasis.

इक्ष्वाकोः मस्तौ एको योगः, तके एको योगश्च—
मस्तुना वा फलान्मध्यं पाण्डुकुष्ठविवर्धितः ॥ १० ॥
तेन त्रकं विषकं वा सक्षौद्रलवणं पिबेत् ।

पाण्डु- पांडु पाण्डु, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, विष-वर्धितः अने विषधी पीउयेला रेभीने और विषमे पीवित रेगी, फलान् भक्ष्यादुना इणने इक्ष्वाकुके फलके, मध्यम् मध्य भाग गुदेको, मस्तुना वा मस्तुनाथे पीवे मस्तुके साथ पीवे, तेन वा अथवा तेलाथी अथवा गुदेके साथ, विषकम् पक्षदेव पकाई तका तक तको, सक्षौद्र- लवणम् मध अने धन्यु नाभीने मधु और नमकके साथ, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १०३ ॥

10-10½. The pulp of the bottle gourd fruit mixed with whey should be taken as potion in anemia, dermatosis and toxicosis, or a potion of butter-milk prepared with its pulp may be taken mixed with honey and rock-salt.

इक्ष्वाकोः एको प्रेययोगः—
तुम्ब्याः फलरसैः शुष्कैः सपुष्पैरश्चूर्णितम् ॥ ११ ॥
छर्दयेन्मातृमात्राय गन्धसंपत्सुखोचितः ।

गन्ध-संपत्- गंधनी संपत्तिना सुगन्ध सूघनेके, सुख- उचितः सुखने अभासी रेभी सुखक अभ्यासी रेगी, तुम्बाः कडवी दूधनीनां कडवी तुम्बोके, शुष्कैः सुखाई भयेलां शुष्क, सपुष्पैः पुष्पा पुष्पां, फलरसैः तेभ

तेनां इक्ष्मणा रसथी और इसके फलोंके रससे, अवचूर्णितम् छांटकी छिड़की हुई, माल्यम् पुष्पमाला। पुष्पमाला, आत्राय सूधीने सूघनेसे, छर्दयेत् उलटी करे छे वमन करता है ॥ ११३ ॥

11-11½. The person habituated to pleasant smells should be made to vomit by smelling a flower which has been sprinkled over with the fruit-juice and the powder of the dried flowers of the bottle gourd.

इक्ष्वाकोः एकः पल्लयोगः, एकस्तैलयोगः, एको घृतयोगश्च—

भक्षयेत् फलमध्यं वा गुडेन पल्लेन च ॥१२॥
इक्ष्वाकुफलतैलं वा सिद्धं वा पूर्ववद्धृतम् ।

फलमध्यं वा उष्णी तूष्णीने। मध्यभाग कच्ची तुम्बीके गुदेको, गुडेन जे। गुड़, पल्लेन च अने तैलपट्टनी साथे और तिलकल्के साथ, भक्षयेत् भावे। खावे, इक्ष्वाकु- उष्णी तूष्णीना कच्ची तुम्बीके, फल- तैलम् वा इणुं तैल फलका तैल, पूर्ववत् के अभा- उनी पेडे या पूर्वकी भांति, सिद्धम् सिद्ध करेहुं सिद्ध, घृतम् वा घी पीवुं घृत पीवे ॥ १२ ॥

12-12½. The pulp of the bottle gourd should be eaten with gur and til paste; or, the bottle gourd oil and ghee prepared as in the case of bristly luffa, may also be taken as an emetic.

इक्ष्वाकुबीजानां षड् वर्धमानयोगाः—

पञ्चाशदशवृद्धानि फलादीनां यथोत्तरम् ॥१३॥
पिबेद्विमृद्य बीजानि कषायेष्वाशतं पृथक् ।

पञ्चाशत् पचासथी शः करी पचाससे लेकर, दशवृद्धानि दश दश वर्धमानां दश दश बढ़ाते हुए, आशतम् सो सुधी सौ तक, बीजानि इक्ष्वाकुनां बीजने इक्ष्वाकुके बीजको, यथोत्तरम् उत्तरेत्तर क्रमशः फला-

११. फलादीनाम्-फलनीनाम् (फ.)

१३. पिबेद्विमृद्य बीजानि-पिबेद्विमृद्य बीजानि (ब.)

१३. कषायेष्वाशतं-कषायेष्वाशतं (व.)

दीनाम् भदनक्ष्मणे वगेरेभाथी भदनफलादिभिः, पृथक् अथ अथना भणी एक एकके मिलकर, कषायेषु छे कषायभां छे कषायमें, विमृद्य योनीने मलकर, पिबेत् पीनां पीने चाहिए ॥ १३ ॥

13-13½ The seeds of the bottle gourd beginning with fifty in number and increased each time by ten till one hundred is reached should be crushed and put into the decoctions of the emetic nut or any other drug of its group, taking each in its successive order.

इक्ष्वाकोः कषायेषु नव योगाः—

यष्ट्याह्नकोविदाराद्यैर्मुष्टिमन्तर्नखं पिबेत् ॥१४॥

अन्तर्नखम् नभ अंदर राभी नाख्तोको अंदर रखकर, मुष्टिम् अथ मुष्टीथी अरेखां इक्ष्वाकुनां बीज एक मुठोभर इक्ष्वाकुके बीजको, यष्ट्याह्न- जेडीमध मुलहठी, कोविदार- अथनार काचनार, आ- वगेरेना कषायभां आदिके कायमें, पिबेत् पीनां पीने चाहिए ॥ १४ ॥

14. A fistful of its seeds mixed with the decoction of liquorice and the variegated mountain ebony or other drugs of its group may be taken as emetic dose.

इक्ष्वाकोः अष्टौ वर्तियोगाः—

कषायैः कोविदाराद्यैर्मात्राश्च फलवत् स्मृताः ।

कोविदार- कोविदार (अथनार) काचनार, आयेः वगेरे आदि, कषायैः आठ द्रव्योंके कायसे, मात्राः च इक्ष्वाकुनां मात्राये। (वर्तियोगे) इक्ष्वाकुके मात्रायोग (वर्तियोग), फलवत् भदनक्ष्मणा मात्रायोग जेवा भदनफलके मात्रायोगके समान, स्मृताः उल्ला छे कहे हैं ॥ १४ ॥

14½. The size of the pills in the case of the decoctions of the variegated

१४. मात्राश्च-वर्तियोगः (व.)

mountain ebony and other drugs of its group is the same as that of the emetic nut.

इक्ष्वाकोः पक्ष नेहयोगाः—

बिल्वमूलकपायेण तुम्बीवीजाञ्जलिं पचेत् ॥१५॥
पूतस्यास्य त्रयो भागाश्चतुर्थः फाणितस्य तु ।
सघृतो बीजभागश्च पिष्टानर्घाशिकांस्तथा ॥१६॥
महाजालिनिजीमूतकृतवेधनवत्सकान् ।
तं लेहं साधयेद्द्वयं घट्टयन्मृदुनाऽग्निना ॥१७॥
यावत् स्यात्तन्तुमतोये पतितं तु न गीर्यते ।
तं लिहन्मात्रया लेहं प्रमथ्यां च पिबेदनु ॥१८॥
कस्य एषोऽग्निमन्थादौ चतुष्के पृथगुच्यते ।

बिल्वमूल- भीलीनां भूषणा बिल्वमूलके, कषायेण
कषायथी कषायसे, तुम्बीबीज- कडवी तूंगडीनां भीज
कडवी तुम्बीके बीज, अञ्जलिम् १६ तोला १६ तोले,
पचेत् पकावती पकाने चाहिए, पूतस्य भागीने
छानकर, अस्य तेना इसके, त्रयः भागाः त्रय भाग
तीन भाग, फाणितस्य तु क्षुण्णितने रावका चतुर्थः
थोथो भाग चौथा भाग, सघृतः ओक भाग बी घृतका
एक भाग, बीज-भागः च ओक भाग कटुतुम्बीनां भीज
इक्ष्वाकबीज एक भाग, महाजालिनि- कडवी खीरा
जीमूत- शुभ्र जीमूत, कृतवेधन- कडवां तूरिमां
कडवी तरौई, वत्सकान् अने वत्सक और वत्सक,
अर्घाशिकान् पिष्टान् ओभांना प्रत्येकना अरधा अरधा
भागना कडक और वत्सक इनमेंसे प्रत्येकके आवे
आवे भागके कटक, तम् लेहम् ओओना प्रसिद्ध
अपवेह इनका प्रसिद्ध अवलेह यावत् ज्यों सुधी
जबतक, तन्तुमत स्यात् तांतुलारागे। धाय तारवाला बने,

१५. पचेत्-पिबेत् (ख.)

१६. पूतस्यास्य-घृत्तयापि (ख.)

१७. भागाश्चतुर्थः अग्निस्त्व तु-भागाश्चतुर्थः कटु कस्य च. क.)

१८. पिष्टानर्घाशिकांस्तथा-पिष्टानर्घाशिकांस्तथा (ख.)

१९. लेहं-कले (ख. क.)

२०. लिहन् मात्रया-लिहान्मात्रया (क. ख. ज. घ.)

तोये अने पाणीमां और पानीमें, पतितम् तु नाभतां
डाकने पर, न गीर्यते बीजभाजं न अयं ज्यों सुधी
शीर्ण न हो तब तक, द्वयं कडवीभी कडवीमें, घट्टयन्
ढबानतां हिलते हुए, मृदुना मृदु मृदु, अग्निना अग्निभी
अग्निमें, माषयेत् तैयार करे सिद्ध करे. तम् लेहम् ते
आवलेहने इस अवलेहको. मात्रया भाष्यम् मात्रामें,
लिहन् आटी चाटकर, अनु अने उपर वीठे, प्रमथ्याम्
च अभथ्या (दीपन अने पायन कर. थ) प्रमथ्याको, पिबेत्
पीवी पीवे, अग्निमन्थ- अग्निमन्थ अग्निमन्थ, आदौ
पहले आदि, चतुष्के आर द्रव्योंमें सिद्ध यथा चार
द्रव्योंमें सिद्ध किया जाता, एषः अः यह, कस्यः
कस्यमें कस्य, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक् ढक्यने
कडेनामां आवे छे कहा जाता है ॥ १५-१८॥

15 & 16. 16 tolas of the bottle gourd
seeds should be cooked in the decoction
of the roots of bael and strained.
Take three parts of this decoction
one part of treacle. one part of ghee,
half part of each of the pastes of the
seeds of sponge gourd bristly luffa,
bitter luffa and kurchi This should
be prepared into a linctus on a gentle
fire stirring the stuff with a ladle
till it has obtained the consistency of
forming into threads which do not
snap when put into water. This linc
tus should be taken in proper dose
followed by a potion of the digestive-
stimulant decoction. This same prepa-
ration in the case of the tetrad
of windkiller etc., is described
separately.

इक्ष्वाकोः एको मन्थयोगः—

शकुभिर्वा पिबेन्मन्थं तुम्बीखरसमाधितैः ॥१९॥
कफज्वेऽथ ज्वरे कासे कण्ठरोगेष्वरोचके ।

१९. कासे-बासे (ख.)

कफजे कङ्कन्य कफजन्य, ज्वरे ज्वरभां ज्वरमें, ज्वर कासे डास कासमें, कण्ठरोगेषु कंठरोग कण्ठरोग, अरोचकेषु अने अरुचिभां और अरोचकमें, तुम्बी- कटु तुम्बीना कटुतुम्बीके, स्वरस- स्वरसनी स्वरससे, भावितैः भावना दीधेव भावित, झक्तुभिः वा सक्तुऔथी सक्तुभांसे, मन्थक मन्थ अनानी मन्थ वनाकर, पिवेत् पीवे पीवे ॥ १९३ ॥

19-19½. The demulcent drink with the expressed juice of the bottle gourd and roasted paddy powder should be taken as potion in fever cough, throat diseases and anorexia due to kapha

इक्ष्वाकेः एको मांसरसयोगः—

गुल्मे मेहे प्रसेके च कल्कं मांसरसैः पिवेत् ।
नरः साधु वमत्येवं न च दौर्बल्यमश्नुते ॥२०॥

गुल्मे गुल्म गुल्म, मेहे प्रमेह प्रमेह, प्रसेके च अने कङ्कप्रसेकभां और कफप्रसेकमें, कल्कम् छद्वाकुनां छिन्नना कटुने इक्ष्वाकुकु के बीजके कल्कको, मांसरसैः मांसरस साथे मांसरसोंके साथ, पिवेत् पीवे पीवे, एवम् ऐ प्रभाणु कटवाथी इस प्रकार, नरः पुरुषने मनुष्यको, साधु वमति सारी रीते वमन थाय छे मजी प्रकार वमन होता है, दौर्बल्यम् च अने दुर्बलता और दुर्बलताका, न अश्नुते आनती नथी अनुभव नहीं होता ॥ २० ॥

20. A potion of the paste of the bottle-gourd seeds mixed with meat-juices should be taken in gulma, urinary anomalies and ptyalism. As a result of this, the person vomits well without getting exhausted.

अभ्यायोक्तार्यसंग्रहः—

तत्र श्लोकाः—

पयस्यद्यौ सुरामण्ड-मस्तु-तक्रेषु च त्रयः ।

२०. मेहे-श्लोके (च. फ.)

,, कल्क-कल्कं (च.)

त्रेयं सपललं तैलं वर्धमानाः फलेषु षट् ॥२१॥

घृतमेकं कषायेषु त्रयान्ये मधुकादिषु ।

अष्टौ वर्तिक्रिया लेहाः पञ्च मन्यो रसस्तथा ॥२२॥

योगा इक्ष्वाकुकल्पे ते चत्वारिंशच्च पञ्च च ।

उक्ता महर्षिणा सम्यक् प्रजानां हितकाम्यया ॥२३॥

तत्र ते विषयभां उच विषयमें, श्लोकाः उपसंहा- रनां श्लोका छे छे उपसंहारके श्लोक हैं कि, पयसि इक्ष्वाभां दूधमें, अष्टौ आठ आठ, सुरामण्ड- सुरामण्ड सुरामण्ड, मस्तु- मस्तु मस्तु, तक्रेषु च अने तक्रेभां और तक्रेमें, त्रयः त्रय तीन, सपललम् तिष्ठत्तुभां छे छे पललमें एक, त्रेयम् सूधवाभां छे छे सूधवेमें एक, तैलम् तैलभां छे छे तैलमें एक, फलेषु इक्ष्वाभां फलोंमें वर्ध- मानाः वर्धता नती बढ़ते हुए, षट् छ छः, घृतम् घीभां घीमें, एकम् एक एक, मधुकादिषु मधुकादिषु वने- रेना मधुकादिके, कषायेषु कषायेभां कषायोंमें, अन्ये भीअ अन्य, नव नव नौ, वर्तिक्रियाः वर्तिक्रियाभां वर्तिक्रियामें, अष्टौ आठ आठ लेहाः लेहोभां अवलेहोंमें, पंच पांच पांच, मन्यः मन्यभां छे छे मन्यमें एक, तथा तथा और, रसः मांसरसभां छे छे मांसरसमें एक, ते आ ये, चत्वारिंशच्च च पञ्च च पिस्तादीन् पैंतालीस, योगाः योगा योग, महर्षिणा महर्षिणे महर्षिने, प्रजानाम् प्रजाना जनताकी, हितकाम्यया हितनी कामनाथी हितकामनासे, इक्ष्वाकुकल्पे छद्वाकुटुपभां इक्ष्वाकुकल्पमें, सम्यक् सारी रीते मजी प्रकार, उक्ताः उक्ता छे कहे हैं ॥ २१-२३ ॥

Here are the recapitulatory verses—

21-23. Eight milk preparations, three preparations consisting of one in supernatant part of wine, one in whey and one in buttermilk, one of snuff, one preparation with til paste, one of oil and six preparations of successively

२१. वर्धमानाः फलेषु षट्-वर्धमानासवेषु षट् (ख. द.)

२२. मन्यो रसस्तथा-मन्यो रसे तथा (च. फ.)

२३. इक्ष्वाकुकल्पे ते-इक्ष्वाकुकल्पेऽस्मिन् (च. ब.)

, योगा.....पञ्च च-पञ्चचत्वारिंशदुक्ता योगाश्चास्मिन् महर्षिणा (च. त. द.)

increasing dose of seeds with emetic nut etc., one of ghee wine with decoctions of liquorice etc. eight of pills five of linctuses, one of demulcent drink and one of meat-juice—thus these forty-five preparations of the bottle gourd have been fully described by the great sage, desirous of the welfare of humanity.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिमंस्कृतेऽभासे
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने इक्ष्वाकु-
कल्पो
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

इति आ प्रभाषे इमं प्रकार. अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रच्येत्। अग्निवेशने बनाये. चरकप्रतिमंस्कृते तन्त्रे
अने चरककी प्रतिमंस्कृत पत्रेत्। आ शास्त्रभा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अभासे अभास
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेत्।
और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने उद्वेगान
विषे कल्पस्थानमें, इक्ष्वाकुकल्पः 'इक्ष्वाकु-
कल्प', नाम नामने। नामका, तृतीयः त्रीजे तीसरा
अध्यायः अध्याय संपूर्ण अथे। अध्याय समाप्त
हुआ ॥ ३ ॥

3. Thus, in the Section on Pharma-
ceutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
third chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of the Bottle-gourd' not being
available, the same as restored by
Dridhabala, is completed.

चतुर्थोऽध्यायः ।

चौथे अध्याय अध्याय चौथा
Chapter IV

धामार्गवकल्पेपक्रम --

अथातो धामार्गवकल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः ६३ अहोर्ध्वं अत्र आगे, धामार्गव-
कल्पम् 'धामार्गवकल्प' नामक. अध्यायम् 'धामार्गव-
कल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं
व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् श्रुत्वा भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयेन, इति ह आ. विप्रभ्यां नीचे प्रभाषे अ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उद्वेगुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
the Sponge gourd'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

धामार्गवपर्यायाः --

कर्कोटकी कोठफला महाजालिनेरेव च ।

धामार्गवस्य पर्याया राजकोशातकी तथा ॥ ३ ॥

कर्कोटकी कर्कोटकी कर्कोटकी, कोठफला कोठफला
कोठफला, महाजालिनेः च एव महाजालिनी महाजालिनी,
तथा अने और, राजकोशातकी राजकोशातकी अ
राजकोशातकी ये. धामार्गवस्य धामार्गवस्य धामार्गवके,
पर्यायाः पर्याया छे पर्याय हैं ॥ ३ ॥

3. Karkothaki, Kothaphala, Mahajalini
and Rajakosataki are the synonyms
of (Dhamargava) the sponge gourd.

धामार्गवगुणाः --

गरे गुल्मोदरे कासे वाते श्लेष्माशयस्थिते ।

कफे च कण्ठवक्त्रस्थे कफसंचयजेषु च ॥ ४ ॥

रोगेष्वेषु प्रयोज्यं स्यात् स्थिराश्च गुरवश्च ये ।

१. कोठफला-कठफला (व. व. फ.)

४. रोगेष्वेषु-रोगेष्वेषु (व. फ.)

गरे अरक्षेय गरदोष, गुल्म-द्वारे शुभ्र, उदररोग
गुल्म, उदररोग, कासे कास कास, श्लेष्माशयस्थिते कक्ष-
शयभां रહેथे। कफस्थानमें स्थित, वाते वात वात,
कण्ठवक्त्रस्थे कंठ अने मुभभां रહેथे। गले और मुखमें
स्थित, कफे कक्ष कफ, कफसंचयजेषु च अने कक्षना
संयथशी यथा रोग औद्योभां और कफसंचयजन्य रोग
इनमें, ये स्थिराः च तेभ्य न रोग स्थिर एवं जो रोग
स्थिर, गुरुवः च तथा गुरु छे तथा गुरु हैं, एषु ते उन,
रोगेषु रोगोभां रोगोंमें, प्रयोज्यम् स्वात् धामार्गव योभ्य
दायक छे धामार्गवका प्रयोग करना चाहिए ॥ ४३ ॥

4-4½. This should be administered
in toxicosis, gulma, abdominal disease,
and cough; in conditions of vata lodged
in the habitat of kapha; in condition
of provoked kapha in the throat and
the mouth and in diseases resulting
from accumulation of kapha, and in
conditions which cause rigidity and
heaviness in the body.

फलं पुष्पं प्रवालं च विधिना तस्य संहरेत् ॥ ५ ॥

तस्य तेनां इसके, फलम् इति फल, पुष्पम् इति
पुष्प, प्रवालम् च अने पत्राकुशेने। और पत्राकुशेको,
विधिना विधिपूर्वक विधिपूर्वक, संहरेत् अत्र छे।
अने संग्रह करना चाहिए ॥ ५ ॥

5. By the systematic administration of
its fruit, flowers and tender leaves, these
disorders should be treated and cured.

धामार्गवस्य पल्लवानां नव योगाः—

प्रवालस्वरसं शुष्कं कृत्वा च गुलिकाः पृथक् ।
कोविदारादिभिः पेयाः कषायैर्मधुकस्य च ॥ ६ ॥

प्रवाल- धामार्गवना पत्राकुशेना धामार्गवके पत्रा-
कुशे, स्वरसम् स्वरसने स्वरसको, शुष्कम् कृत्वा
सुखावी सुखाकर, गुलिकाः च गोलीओ अनावी
गोलियां बनाकर, पृथक् पूटा पूटा पृथक् पृथक्, कोवि-

६. कृत्वा च-कृत्वा च (क. व. क.)

दारादिभिः कथ्यना रोगेरेना कांचनारजादि, कषायैः
कषायनी साथे कषायके साथ, मधुकस्य च अने मधु-
मधना कषाय साथे और मुलहठीके कषायके साथ, पेयाः
पीवी ओद्यो पीनी चाहिए ॥ ६ ॥

6. The expressed juice of the
leaves should be dried and made into
pills. These pills should be taken with
the decoction of each of the drugs of
variegated mountain ebony group, as
well as with that of liquorice.

धामार्गवस्य चत्वारः क्षीरयोगाः, एकः सुरायोगश्च—

पुष्पादिषु पयोयोगाश्चत्वारः पञ्चमी सुरा ।
पूर्ववत्

पूर्ववत् अगाडिनी पेठे पूर्वकी भांति, पुष्पादिषु इति
रोगेरेना पुष्पादिमें, चत्वारः चार चार, पयोयोगाः
दूधना योग थाय छे दूधके योग होते हैं, पञ्चमी अने
पाँचमी और पाँचवां, सुरा सुराभां योग थाय छे
सुराका योग होता है ॥ ६३ ॥

6½. Four milk preparations of
the flowers etc., and a fifth a wine-
preparation can be prepared as des-
cribed with reference to previous drugs.

धामार्गवस्य नव कषाययोगाः—

जीर्णशुष्काणामतः कल्पः प्रवक्ष्यते ॥ ७ ॥
मधुकस्य कषायेण बीजकण्ठोद्धृतं फलम् ।
सगुडं व्युषितं रात्रिं कोविदारादिभिस्तथा ॥ ८ ॥
दद्याद्दुग्धोद्वारतैभ्यो ये चाप्यन्ये कफामयाः ।

मतः अहीथी इसके आगे, जीर्णशुष्काणाम् अर्थात्
अने सुखाधी अथेथी इति। पके और सूखे फलोंका,
कल्पः कल्प कल्प, प्रवक्ष्यते छेलेवाभां आवश्ये कहा
जायगा, बीजकण्ठ- पीजवाणी भाग बीजवाले भागको,

६३ पयोयोगाश्चत्वारः—पयोयोगाश्चत्वारः (घ.)

॥ पयोयोगा—कषाययोगा (घ.)

८. रात्रि—रात्रौ (घ.)

उद्धृतम् जेमभिः कटी नाभयभां आधेः छे जेवा
बीचमेंसे निकाले हुए, फलक ३ दोने फलके, सगुडर
जेणसहित गुड मिलाकर, रात्रि च्युवितम् नाना
वासी राभी रातमर रखकर मधुकस्य जेडीमधना
मुलहठीके, कषायेण कुवाणी साथे कषायके साथ, तथा
अने और, कोविदार- कंठना जेरेन कुवाणी अथ
कोविदार आदिके कषायके साथ, गुल्म- युष्म गुल्म,
उदर- अने उदरना और उदरके, जातेम्यः रेजीकाने
रोगियोंको, ये च अने जे और जो, अन्ये अपि भीम
पक्ष अन्य मी, कफामयाः कंठना रेजे छे तयोभां
कफरोग हैं उनमें, दद्याद् देवुं देवे ॥ ७-८१ ॥

7-8. The preparations of crushed and dried sponge gourd will henceforth be described. The fruit from which the seeds have been removed, kept overnight in the decoction of liquorice mixed with gur or with the decoction of the variegated mountain ebony or other drugs of its group, should be administered to patients afflicted with gulma, abdominal disease and other disorders due to kapha.

धामार्गवस्य एकोऽवयोगः —

दद्यादधेन संयुक्तं छर्दिहृद्रोगशान्तये ॥ ९ ॥

छर्दि- छिटी वमन, हृद्रोग- अने हृद्रोगनी और
हृदयरोगकी, शान्तये शान्ति भान्ते शान्तिके लिए, अन्नेन
धामार्गवतुं इण अजभी अजके, संयुक्तम् युक्त साथ,
दद्याद् देवुं देवे ॥ ९ ॥

9. It should be given mixed with food for the alleviation of vomiting and cardiac disorders.

धामार्गवस्य एकोऽवयोगः

चूर्णैर्वाऽप्युत्पलादीनां भाविनाति प्रभूतशः ।

एव क्षीरयवाग्वादितृप्तो ब्राह्मण वमेत् सुखम् ॥ १० ॥

रम- भांमस मांसम, क्षीर- दूध दूध, बवागू- अने
धामार्ग और बवागू. आदि-तृप्तः जेरेधी तृप्त भयेवे।
रेजी आदिसे तृप्त होकर रागी, चूर्णैः धामार्गवनां
युक्तो धामार्गवके चूर्णसे प्रभूतशः भूत बहुतवार,
भाविनाति कानना दीधित मवित किये, उत्पलादीनि वा
अपि नीलकमण जेरेन नीलोकर आदिको, ब्राह्मण
संधीने सूषकर, सुखम् सुखपूर्वक सुखपूर्वक, वमेत्
वमन करे छे वमन करता है ॥ १० ॥

10. A person fed sumptuously on meat-juice, milk, gruel etc. and made to smell the blue lily or other flower heavily sprinkled over with the powder of the dried juice of the sponge gourd, vomits with ease

धामार्गवस्य द्वादश शकृदधयोगाः —

चूर्णीकृतस्य वर्ति वा कृत्वा बदरसंमिताम् ।

विनीयाञ्जलिमात्रे तु पिबेद्गोऽश्वशकृदसे ॥ ११ ॥

चूर्णीकृतस्य वा धामार्गवतुं युक्तुं करी चूर्ण किये
हुए धामार्गवकी, बदरसंमिताम् और जेवडी बेर बराबर,
वर्तिम् जेणी गोली, कृत्वा बनायी बनाकर, अञ्जलि-
मात्रे सेण तोला सोलह तोके, गो पायना अलुना
गायके गाबर, अश्व-शकृद- के घोषणी बाहना वा घोड़ेकी
लीदके, रसे तु रसभां रसमें विनीय घोषणीने चोलकर,
पिबेत् पीवी पीवे ॥ ११ ॥

11. Preparing a pill of the size of the jujube with the powder, one should take it in 16 tolas of the juice of cow-dung or horse-dung.

९. दद्यादधेन संयुक्तम्-दद्यादधेन वा युक्तं (ख.)

१०. संयुक्तम्-वा युक्तम् (ख. घ. ङ. च.)

१०. प्रभूतशः-सहस्रशः (घ.)

११. गोऽश्वशकृदसे गोशकृदो रसे (घ. ङ.)

पृषतर्ष्यकुरङ्गाह्वनजोष्ट्रश्चतराविके ।

श्वदंष्ट्रखरखङ्गानां चैवं पेया शकृद्रसे ॥१२॥

पृषत- पृषत, पृषत, कष्य- ऋष्य ऋष्य, कुरङ्गाह्व-
कुरंग, कुरंग, गज- हाथी हाथी, उष्ट्र- गैंडा ऊँट, अश्व-
तर- अश्व, खर- खर, आविके घेंटी मेड़, श्वदंष्ट्र-
श्वदंष्ट्र, खर- गैंडा गवा, खङ्गानाम् च अने
गेंडाना और गेंडेकी, शकृद्रसे भगवान् रसमें विष्टाके
रसमें, एवम् ओ ५ भूभाषे इसी प्रकार, पेया ओ गेंडी
पीवी इस गोली पीवे ॥ १२ ॥

12. Or the pill should be taken in
the juice of the dung of the spotted
deer, musk-deer, black deer, elephant,
camel, mule, sheep, mouse deer, ass
and rhinoceros.

धामार्गवस्य दश लेहयोगाः—

जीवकर्षभकौ वीरामात्मगुप्तं शतावरीम् ।

काकोलीं श्रावणीं मेदां महामेदां मधूलिकाम् ॥१३॥

एकैकशोऽभिसंचूर्ण्य सह धामार्गवेण ते ।

शर्करामधुसंयुक्ता लेहा हृदाहकासिनाम् ॥१४॥

सुखोदकानुपानाः स्युः पित्तोष्मसहिते कफे ।

जीवक. ७५५ जीवक, ऋषभकौ ऋषभक, ऋषभक,
वीराम् शतावरी शतावर, आत्मगुप्तम् औंथा केवोंच,
शतावरीम् शतावरी शतावर, काकोलीम् काकोली
काकोली, श्रावणीम् मोटी औरभुंड़ी बड़ी मुंड़ी, मेदाम्
मेदा मेदा, महामेदाम् महामेदा महामेदा, मधूलिकाम्
अने मधुलिका और मधूलिका, एकैकशः ओंभाथी
दरेकनु इनमेंसे एक एकको, धामार्गवेण धामार्गव
धामार्गवके, सह सहित साथ, अभिसंचूर्ण्य थूँस करीने
चूर्ण करके, शर्करा-मधु- साकर अने मधु शर्करा और
मधु, संयुक्ताः साथे मिलाकर, ते लेहाः तैयार करेवा
ते अवलेहो तैयार किये हुए वे अवलेह, हृदाह-

हृदयना हादवाणा हृदवाले, कासिनाम् तथा ओस-
व.णा रे.णीओने अटोवना तथा काप्रोगियोंको चटावे,
पित्तोष्म- पित्तनी गरमीथी पित्तकी गरमीसे, सहिते युक्त
युक्त, कफे कफों कफमें, सुखोदक- सहन थाय तेवा
गरम जलना थोड़े गरम जलके, अनुपानाः अनुपानथी
अनुपानसे, स्युः देवा देवा चाहिए ॥ १३-१४ ॥

13 : 14. Jivaka, Rishabhaka, Veera,
cowage, climbing asparagus Kakoli,
east indian globe thistle, Meda, Maha-
meda and Madhulika—each of these
reduced to powder along with sponge-
gourd and taken as a linctus mixed
with sugar and honey is beneficial for
those afflicted with heart-burn and
cough. It should be followed by a
potion of genially warm water in
conditions of kapha associated with
pyrexia due to pitta.

धामार्गवस्य एकः कल्कयोगः—

धान्यतुम्बुरुयूषेण कल्कः सर्वविषापहः ॥१५॥

धान्य- धान्या धनिया, तुम्बुरु- अने तेम्बुङ्गना
और तेजबलके, यूषेण थूथ साथे यूषके साथ, कल्कः
धामार्गवसे उल्लेख धामार्गवका कल्क, सर्वविष- सर्व
विषने सब विषको, अपहः नाश करनेवाले छे नष्ट
करता है ॥ १५ ॥

15. The paste of the sponge-gourd
taken with the gruel of coriander and
indian tooth-ache is curative of all
kinds of toxicosis.

धामार्गवस्य अन्ये एकादश कषाययोगाः—

जात्याः सौमनसायिन्या रजन्याश्चोरकस्य च ।

वृश्चीरस्य महाशुद्रसहाहैमवतस्य च ॥१६॥

१५. सर्वविषापहः—तस्य विषापहः (क. ख. छ. ड.)

१६. वृश्चीरस्य—वृश्चीरस्य (ब.)

—महामहाशुद्रसहाहैमवतीराणां पुष्कं पुष्कं (ब. फ.)

१२. पृषतर्ष्य—शकृद्रसे ॥—पृषतर्ष्यकुरङ्गाह्वनजोष्ट्रश्चतराविके ।

हरिजाजश्वदंष्ट्राजिम्भवे च शकृद्रसे ॥

(क. ब. ग. फ.)

१३. पृषतर्ष्य...तराविके ।—पृषतर्ष्यकुरङ्गाह्वनजोष्ट्रश्चतराविके ।

(ब. ड.)

विम्ब्याः पुनर्नवाया वा कासमर्दस्य वा पृथक् ।
एकं धामार्गवं द्वे वा कषाये पटित्य तु ॥ १७ ॥
पूतं मनोविकारेषु पित्तद्वन्द्वमुत्तमम् ।

जात्याः अर्धं जाई तौमनसाविन्याः श्वेदी मेली
रज्याः ५१२ हरी, चोरकस्य च ये ५ चोरक, वृश्चि-
रस्य धोणी साटोडी सफेद गन्धपुरा, महाशुद्धसडा
भडासडा, शुद्धसडा महागडा, शुद्धसडा, हैमवतस्य च
हैमवती हैमवती, विम्ब्याः धीरेडी कटुडी, पुनर्नवायाः
वा साटोडी गन्धपुरा, कासमर्दस्य वा अने कासमर्दस्य
और कसोटीके, पृथक् अणु अणु पृथक् पृथक्, कषाये
अनाथभां कषायमें, धामार्गवत् धामार्गवत् धामार्गवत्,
एकम् ओक एक, द्वे वा के ये द्वे वा के फटोको, रजित्य
धोणीमें मलकर, पूतक गाणी अर्ध छान कर्क उत्तम-
ये उत्तम इस अष्ट, वमनम् तु वमन वमनको, मनो-
विकारेषु मनो विकारोंमें मानसिक रोगोंमें, पित्त-
पीपु पीना चाहिए ॥ १६-१७ ॥

16-17. Put one or two of the
sponge-gourd fruits into the decoction
of either nut-meg, spanish jasmine,
turmeric, angelica, white hog-weed,
wild black gram, white sweet flag,
scarlet fruited gourd, hog-weed or
negro coffee. Then rub well and strain.
This is an excellent emetic preparation
in psychic disorders.

धामार्गवस्व एको घृतयोगः —

तच्छृतक्षीरजं सर्पिः साधितं वा फलादिभिः ॥ १८ ॥

तच्छृत- धामार्गवना इगनी साथे उडगोला
धामार्गवके फलके साथ पकाये, क्षीरजम् दूधभांया
उत्पन्न अथैषु दुग्धसे उत्पन्न, फलादिभिः अने भीटण
वजरेना उडगोली और पैकलादिके कार्योंसे, साधितम्
साधित सिद्ध, सर्पिः वा वी पीपु घृतको पीवे ॥ १८ ॥

18. A medicated ghee can be made
from the ghee obtained from the milk
in which the sponge gourd has been
boiled, by preparing it with the
emetic nut and other drugs of its
group.

अष्टाद्योक्तसंग्रहः —

तत्र श्लोको—

पल्लवे नव तत्वारः क्षीर एकः सुरासवे ।
कषाये विंशतिः कल्के दश द्वौ च शकृद्रसे ॥ १९ ॥
अन्न एकस्तथा त्रेधे दश लेहास्तथा घृतम् ।
कल्पे धामार्गवस्योक्ताः पटिर्गोमा महर्षिणा ॥ २० ॥

तत्र ये त्रिपथभां उपग्रहों वा ये श्लोक छे छे
उस विषयमें उपग्रहोंके दो श्लोक हैं कि, पल्लवे
पक्षवोभां पत्राकुरोंमें, नव नव नो, क्षीरे दूधभां दूधमें,
चत्वारः चार चार, सुरासवे सुरासवभां सुरासवमें,
एकः ओक एक, कषाये कषायभां कषायमें, विंशतिः
वीस बीस, कल्के कल्कभां ओक कल्कमें एक, शकृद्रसे
पुरीपरसभां पुरीपरसमें, दश द्वौ च दश बारह, अने
अन्नभां अन्नमें, एकः ओक एक, त्रेधे सूधवभां ओक
सूधनेमें एक, दश लेहाः आटोलाभां दश अवलेहमें दश,
घृतम् तथा धीभां ओक तथा घृतमें एक पटिः योगाः
आ प्रमाणे साठ धीप्रो इस प्रकार साठ योग, महर्षिणा
महर्षि अने महर्षिने, धामार्गवस्य कल्पे धामार्गवकल्पभां
धामार्गवकल्पमें, उक्ताः उक्ता छे कहे हैं ॥ १९-२० ॥

Here are the two recapitulatory
verses —

19-20. Nine preparations from the
sprouts, four milk-preparations, one
of wine, twenty decoctions and one
preparation of paste, twelve preparations
in dung-juice, one in food and one as
snuff, ten preparations of linctus and

१९. कषाये विंशतिः कल्के-कषाये नव दूधन्ये त्रेधे (द.)

२०. अन्न.....दश-दश लेहास्य कल्का दश चैव दूधे

तथा (द.)

१७ विम्ब्याः.....पृथक्-पुनर्नवाकासमर्दविन्वीहैमवतस्य च

(च-फ.)

one of ghee—thus, these sixty preparations have been described by the sage, in the pharmaceutics of the sponge-gourd.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने धामार्गवकल्पो
नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

इति आ. भ्रा. ॥ इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
चरककी प्रतिसंस्कार पायेला आ. शा. ॥ और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अभ्रा. अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
पूरित किये गये, कल्पस्थाने उपस्थाननाम कल्पस्थानमें,
धामार्गवकल्पः 'धामार्गवकल्प' 'धामार्गवकल्प', नाम
नामना नामका, चतुर्थः येथे चौथा, अध्यायः अध्याय
संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ ४ ॥

4. Thus in the Section on Pharmaceutics, in the treatise compiled by Agni-
vesa and revised by Caraka, the fourth
chapter entitled 'The Pharmaceutics
of the Sponge gourd' not being
available, the same as restored by
Dridhabala, is completed.

पञ्चमोऽध्यायः ।

पांचमो अध्याय अध्याय पांचवाँ

Chapter V

वत्सककल्पोपक्रमः—

अथातो वत्सककल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अहींथी अब आगे, वत्सककल्प
'वत्सककल्प' नामना अध्याय 'वत्सककल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्या करूँ। व्याख्या
करि ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ. विषयमा. नीये भ्रा. ॥ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही. आह स्म. उद्धृतुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
Kurchi'.

2. Thus declared the Worshipful
Atreya.

वत्सकस्य पर्यायाः—

अथ वत्सकनामानि मेवं स्त्रीपुंसयोस्तथा ।

कल्पं चास्य प्रवक्ष्यामि विस्तरेण यथातथम् ॥ ३ ॥

अथ हवे अब, वत्सक- वत्सकना वत्सकके, नामानि
नाम नाम, तथा स्त्रीपुंसयोः मादा अने नरमा मादा
और नरमें, मेदम् मेद मेद, अस्य तथा येना तथा
इसका, कल्पम् च उद्धृतुं छे अने कल्प इनको, यथा-
तथम् अत्र स्वयंभूमा ठीक प्रकारसे, विस्तरेण विस्तार-
पूर्वक विस्तारसे, प्रवक्ष्यामि उद्दिष्ट कहूँगा ॥ ३ ॥

3. I shall declare the various names
of kurchi, the difference between the
female and the male of the species, and
expound the pharmaceutics of kurchi
in a systematic and elaborate manner.

वत्सकः कुटजः शक्रो वृक्षको गिरिमल्लिका ।

बीजानीन्द्रयवास्तस्य तथोच्यन्ते कलिङ्गकाः ॥ ४ ॥

कुटजः कुटज कुटज, शक्रः शक्र शक्र,
वृक्षकः वृक्षक वृक्षक, गिरिमल्लिका तथा
गिरिमल्लिका ये तथा गिरिमल्लिका ये, वत्सकः वत्सकना
पर्याय छे वत्सकके पर्याय हैं, तस्य अने तेना और
उसके, बीजानि यीने बीजको, इन्द्रयवाः इन्द्रयव
इन्द्रयव, तथा तथा तथा, कलिङ्गकाः कलिङ्गक कलिङ्गक,
उच्यन्ते उद्धृतुं छे कहा जाता है ॥ ४ ॥

4. It is known by the names of
Vatsaka, Kutaja, Sakra, Vriksaka
and Girimallika. Its seeds are known
as Indrayava and Kalingaka.

३. प्रवक्ष्यामि—निबोधेम (च. फ.)

વત્સકસ્ય મેદો -

વૃહત્ફલઃ શ્વેતપુષ્પઃ સ્નિગ્ધપત્રઃ પુમાન્ ભવેત્ ।
શ્યામા ચારુણપુષ્પા સ્ત્રી ફલવૃન્તૈસ્તથાઽણુભિઃ ॥૫॥

વૃહત્ફલઃ જે વત્સકને મેદાં ફળ જિન વત્સકને વહે
ફલ, શ્વેત-પુષ્પઃ શ્વેત ફૂલ શ્વેત પત્ર. સ્નિગ્ધપત્રઃ અને
સ્નિગ્ધ પાન હોય અને સ્વિક્તને પત્તો હોય, પુમાન્ તે નર
વહ નર, મવેત કહેવાય છે કહાતા છે, શ્યામા અને
જે વત્સક શ્યામ રંગની અને જો વત્સક શ્યામ વર્ણને
અરુણ-પુષ્પા એ વાદ ફૂલોથી લાલ ફૂલોમાં. તથા તથા
તથા, અણુભિઃ નાનાં છોટે, ફલવૃન્તૈઃ ફળો. તેમજ ડીંટ-
માંથી યુક્ત હોય તે ફળોં એવં વૃન્તોંએ યુક્ત હો વહ. સ્ત્રી
માદા કહેવાય છે માદા કહાતી છે ॥ ૫ ॥

5. The male variety of the species is known by its big fruit, white flowers and thick leaves. The female variety is known by its dark and red flowers and by the small size of its fruit and stalk.

વત્સકસ્ય ગુણઃ —

રક્તપિત્તકફમ્નસ્તુ સુકુમારેષ્વનત્યયઃ ।
હૃદ્રોગજ્વરવાતાસર્ગવીસર્પાદિષુ શસ્યતે ॥૬॥

રક્તપિત્ત- વત્સક રક્તપિત્ત વત્સક રક્તપિત્ત, કફમ્નઃ
તથા કફને નાશ કરે છે તથા કફનો નશ કરતા છે,
સુકુમારેષુ નુ કોમળ મનુષ્યોને કોમળ પ્રકૃતિવાલોનો
અત્યયઃ તુકસાન કરનાર નથી હાતિ નહીં કરતા,
હૃદ્રોગ- અને હૃદ્રોગ અને હૃદ્રોગ, જ્વર- જ્વર જ્વર,
વાતાસર્ગ- વાતરક્ત વાતરક્ત, વીસર્પાદિષુ અને વિસર્પ
વગેરેમાં અને વિસર્પ આદિમાં, શસ્યતે વધણાય છે
પ્રશસ્ત છે ॥ ૬ ॥

6. This (either variety) is curative of hemothermia and is free from any risk if administered even to delicate people. It is recommended in cardiac

૫. શ્વેતપુષ્પઃ-સિને: પુષ્પ: (શ. ક.)

૬. ફલવૃન્તૈઃ-ફલપુષ્પ: (શ. ક.)

troubles, fever. rheumatic conditions and acute spreading affections.

વત્સકસ્ય નવ કષાયયોગાઃ —

કાલે ફલાનિ સંગૃહ્ય તયોઃ શુષ્કાણિ ત્રિશ્લિપેન ।
તેષામન્તર્નસ્ત્વં મુષ્ટિં જર્જરીકૃત્ય માવયેત્ ॥૭॥
મધુકસ્ય કષાયેળ કોવિદારાદિભિસ્તથા ।
નિશિ મિથ્યંતં વિમૃદ્યેનલ્લવણઙ્ગૌદ્રસંયુતમ્ ॥૮॥
પિત્તેત્તદ્વમનં શ્રેષ્ઠં પિત્તશ્લેષ્મનિર્વહનમ્ ।

તયોઃ તે બન્નેનાં ફળોનો, શુષ્કાણિ સૂકાં
શુષ્ક, ફલાનિ ફળોને, ફળોં, કાલે તેઓની મોસ-
મમાં અગતી સોયમમાં, સંગૃહ્ય સંગ્રહ કરી સંગ્રહ કરકે,
નિશ્લિપેન રાખી મૂકનાં રક્ષા દેવે, તેષામ્ તેઓમાંથી
ફળોંમાં અન્તર્નસ્ત્વં નખ અંદર રહે તેવી નહોંનો
અન્દર કાઢકે, મુષ્ટિમ્ મુઠી જેટલાં એક મુઠીમર જેકર,
જર્જરીકૃત્ય અધઃપત્તિમાં ખાંડી અવકુટેકર, મધુકસ્ય
જેડીમધના મુલહીકે. કષાયેળ કષાયથી કષાયમાં, તથા
તથા તથા, કોવિદાર- કાંચનાર કાચનાર, આદિભિઃ
વગેરેના કષાયથી આદિકે કષાયમાં, માવયેત્ ભાવના
દેવી માવના દેવે, નિશિ રાત આખી રાત મર સ્થિતમ્
રહેના ધર્મને ધિગોકર, વિમૃદ્ય યોગી મલકર, લવણ-
લવણ નમક, સ્ત્રોદ્ર- અને મધુકસ્ય મધુ, સંયુતમ્
મેળવી મિલાકર, એવં એને ફસકો, પિત્તે પીવું
પીવે, તત્ તે વહ, વમનમ્ વમન વમન, શ્રેષ્ઠમ્ શ્રેષ્ઠ છે
શ્રેષ્ઠ છે, પિત્ત-શ્લેષ્મ- અને પિત્ત તથા કફને અને પિત્ત
તથા કફના નિર્વહનમ્ નાશ કરનાર છે નાશ કરનેવાલા
છે ॥ ૭-૮ ॥

7-8. The fruits of kurchi should be culled in their proper season and should be dried and stored A fistful of them should be crushed and soaked

૭. નિશ્લિપેન-નિશ્લિપેન (શ. ક. શ. ક.)

માવયેત્-માવયેત્ (શ. ક.)

માવયેત્-માવયેત્ (શ. ક.)

માવયેત્-માવયેત્ (શ. ક.)

માવયેત્-માવયેત્ (શ. ક.)

૮. પિત્તેત્તદ્વમનમ્-પિત્તે તદ્ વમનમ્ (શ. ક.)

चार योग होते हैं, सुरा च तथा कृतवेधनना इत्यने। सुरानी साथे ओक थोड़ा भाग छे और कृतवेधनके फलका सुराके साथ एक योग होता है, एनेषु ओछीभा। इनमें, पूर्ववत् अगोडि शुभ्रतकडकपभा। उल्ला प्रभाछे अभवपुं जीमूतक कल्पमें पहिले जो कहा है उसके अनुसार समझना चाहिए ॥ ४३ ॥

4½. Preparations of milk etc., as also of wine may be made of the flowers etc. of bitter luffa, as in the case of the drugs previously described.

कृतवेधनस्य द्वाविंशतिः कषाययोगाः —

सुशुष्काणां तु जीर्णानामेकं द्वे वा यथाबलम् ॥ ५ ॥
कषायैर्मधुकादीनां नवभिः फलवत् पिबेत् ।
काथयित्वा फलं तस्य पूत्वा लेहं निघापयेत् ॥ ६ ॥
कृतवेधनकल्कांशं फलाद्यर्घाशसंयुतम् ।
पृथक् चारुवधादीनां त्रयोदशभिरासुतम् ॥ ७ ॥

सुशुष्काणाम् सारी पेडे सूकथेलां मली प्रकार सूखे हुए, जीर्णानाम् तु अने परिपक्व थयेलां और पके हुए. एकम् ओक एक, द्वे वा डे थे इण या दो फलोंको, यथाबलम् अथ अनुसार बलके अनुसार, मधुकादीनाम् नेमीमधु वजरेना मुलहरी आदि, नवभिः नव नौ, कषायैः क्वाथे।नी साथे कषायोंके साथ, फलवत् भीठणीनेम मैनफलकी तरह, पिबेत् पीवां पीवे, तस्य तेना इसके, फलम् इधने फलका, काथयित्वा छिछाणी काथ करके, पूत्वा भाणी धर्छ छानकर, लेहम् अने आटप्पु नेवा पीड लेह, निघापयेत् अनावी राभवे। अने उपर्युक्त डोछ ओक क्वाथनी साथे पीवे। बनाये और उपर्युक्त किसी एक काथके साथ पीवे, कृतवेधन- कृतवेधनना इधना कृतवेधनके फलके, कल्कां

काङ्क उधकना ओक भागने कल्कके एक भागको, फलादि- भीठण वजरेना मैनफल आदिके, अर्घाश- अधी भागे। आवे भागोंके, संयुतम् साथे भेगवी तेने। साथ मिलाकर उसका, चारुवध- गरभाणा अमलतास, आदीनाम् च वजरे आदि, त्रयोदशभिः तेर द्रव्योंना क्वाथे।थी तेरह द्रव्योंके काथसे, पृथक् शुद्धे शुद्धे पृथक् पृथक्, आसुतम् आसव करवे। आसव करे ॥ ५-७ ॥

5-7. One or two of the dried and crushed fruits of bitter luffa according to the strength of the patient, should be taken in any of the nine kinds of decoctions of liquorice and other drugs of its group as in the case of the emetic nut. Decocting the fruits of bitter luffa and straining the decoction, a linctus may be made by mixing in it one part of the paste of bitter luffa seeds and half part of the emetic nut and other drugs. Thirteen decoctions can be made by macerating the bitter luffa in each of the decoctions of the purging cassia and other drugs of its group.

कृतवेधनस्य दश पिच्छायोगाः —

शास्मलीमूलचूर्णानां पिच्छाभिर्दशभिस्तथा ।

तथा ते प्रभाछे उसी प्रकार, शास्मलीमूल- शैमलानां भूणानां शास्मलीके मूलके, चूर्णानाम् यूथीनी चूर्णोंके, दशभिः दश दस, पिच्छाभिः पिच्छाओथी दश थोड़ा भाग छे छवाबसे दस योग होते हैं ॥ ७३ ॥

7½. Ten emulsions can be made by mixing bitter luffa with the powders of the roots of each of the

५. जीर्णानाम्-जीर्णानाम् (ब. थ. द. व. फ.)

६. फलं-रसं (ब.)

७. फलं तस्य पूत्वा लेहं-रसं तं च कृत्वा लेहं (ब.)

८. " " -रसं तस्य पत्तवा लेहं (ब. फ.)

९. कल्कांश-कल्पाश्व (त.)

१०. कषायैर्मधुसंयुतम्-फलार्घाशसंयुतम् (ब. फ.)

७३. शास्मलीमूलचूर्णानां पिच्छाभिः-शास्मलीचूर्णपूर्वाणां

पक्षाभिः (ग.)

११. चूर्णानां-वृन्तानां (ब. व. व. फ.)

ten milk-exuding trees of the silk cotton tree group

कृतवेधनस्य षड्वर्तियोगाः एको घृतयोगश्च—

वर्तिक्रियाः षट् फलवत्, फलादीनां घृतं तथा ॥८॥

फलवत् भीमिणी भाङ्ग मैनफलके समान, षट् ७ छः, वर्तिक्रियाः वर्तिक्रियाः आथ छे वर्तिक्रियाएं होनी हैं, तथा तथा तथा, घृतम् कृतवेधनना इण साधे साधेसा इधयी अथेसा बीने कृतवेधनके फलसे साधित दूधसे उत्पन्न हुए बीने, फलादीनाम् भीमिणी वजरेना कपायथी भीमिणी पेठे साधयु मैनफल आदिके काथसे मैनफलवत् सिद्ध करे ॥ ८ ॥

8. Six preparations of pills can be made as in the case of the emetic nut. A ghee-preparation can be made of its fruits etc., in the same manner.

कृतवेधनस्य अष्टौ लेहयोगाः—

कोशातकानि पञ्चाशत् कोविदाररसे पचेत् ।

तं कषायं फलादीनां कल्कैर्लेहं पुनः पचेत् ॥९॥

क्ष्वेडस्य तत्र भागः स्याच्छेषाण्यर्धांशिकानि तु ।

कषायैः कोविदाराद्यैरेवं तत् कल्पयेत् पृथक् ॥१०॥

पञ्चाशत् पचास पचास, कोशातकानि कोशातकीने कोशातकीके, कोविदाररसे कांथनारना कपायभां काचनारके काथमें, पचेत् पडावनी पकाना चाहिए, फलादीनाम् भीमिणी वजरेना मदनफलादिके, कल्कैः उदक नाभी कल्क द्वारा, तम् ते इस, कषायम् कषायने कषायका, पुनः इरीशो फिर, लेहम् लेह लेह, पचेत् गन्धवदे बनाये, तत्र तेभां इसमें, क्ष्वेडस्य उदकां त्रिभिर्भा कषयी तोरईका, भागः अेक भाग एक भाग, स्यात् नाभवे देवे, शेषाणि तु ग्राहीनां इवो शेष इव्योक्, अर्धांशिकानि अर्धा अर्धा भागभां लेवां लेहये

८. वर्तिक्रियाः षट् फलवत्—वर्तयः फलवत् षट् स्तुः (ड. व. क.)

१०. कोविदाराद्यैरेवं तत् कल्पयेत् पृथक्—कोविदाराद्यैर्यामिस्तं पृथक् पिबेत् (ड. व. क.)

११. एवं तत् कल्पयेत् पृथक्—एवं तत् पृथक् पचेत्पृथक् (ड. व. क.)

आषा आषा माग होना चाहिए, एवम् तत् अे प्रभाषे तेनी इव प्रकार उसकी, कोविदाराद्यैः कांथनार वजरेना कांचनारआदिके, कषायैः कपायथी कषायके साथ, पृथक् लुदी लुदी पृथक् पृथक्, कल्पयेत् उदकना उदकी लेहये कल्पना कानी चाहिए ॥ ९-१० ॥

9-10. Fifty fruits of bitter luffa should be cooked in the expressed juice of the variegated mountain ebony. That decoction should be cooked into a linctus with the paste of the emetic nut group of drugs in the ratio of one part of the paste of bitter luffa and half part of the other drugs. It may also be prepared separately with the decoctions of each of the drugs of the variegated mountain ebony group.

सप्त मांसरसयोगाः—

कषायेषु फलादीनामानूपं पिशितं पृथक् ।

कोशातक्या समं पक्त्वा रसे सलवणं पिबेत् ॥११॥

फलादीनाम् भीमिणी वजरेना मैनफलादिके, पृथक् लुदा लुदा पृथक् पृथक्, कषायेषु कपायभां कषायोंमें, कोशातक्या कोशातकी कोशातकीके, समम् लेहयु समान प्रमाणमें, जानूपम् जानूप प्राप्तिमानु जानूप प्राप्तिओका, पिशितम् भांस मांस, पक्त्वा पडावनीने पकाकर, रसम् मांसरस मांसरसमें, सलवणम् लवण साधे नमक मिलाकर, पिबेत् पीवे पीना चाहिए ॥ ११ ॥

11. The flesh of wetland creatures along with equal part of bitter luffa, should be cooked in the decoction of each of the drugs of the emetic nut group and the juice of this flesh-preparation should be taken mixed with rocksalt.

११. कोशातक्या समं—कोशातकीके (ड. व. क.)

ફલાદિપિપ્પલીતુલ્યં તદ્વત્ ક્ષ્વેડરસં પિબેત્ ।

તદ્વત્ તે બ્રહ્મણે ડસી સદાર, ક્ષ્વેડરસમ્ કડવાં તૂરિયાંના રસમાં તદ્વતી તોરફે રામે, ફલાદિપિપ્પલી-મીઠાનાં બીજ વગેરે છ દ્રવ્યો જૈનકલ પ્રાદિ છઃ દ્રવ્ય, તુલ્યમ્ અને એએનાં પ્રમાણ પ્રમાણમાં માંસે લઈ માંસરસ સિદ્ધ કરી ઓર અને સમાન પ્રમાણમાં માંસ લેકર ચાંચરસનો સિદ્ધ કરાકે, પિબેત્ રોગીએ થીવો રોગી પીવે ॥ ૧૧૩ ॥

11½. The juice of bitter luffa cooked with the flesh of wet-land creatures equal in quantity to that of the emetic nut and other drugs and of long pepper, may be taken as potion.

કૃતવેધનસ્ય એક ઇશુરસયોગઃ —

ક્ષ્વેડં કાસી પિબેત્ સિદ્ધં મિશ્રમિશુરસેન ચ ॥૧૨॥

કાસી કાસરોગીએ કાસરોગી, ઇશુરસેન શેરડીના રસમાં ફેલકે રસમાં, મિશ્રમ્ મિશ્રિત કરીને મિલાકર, સિદ્ધમ્ ચ તે રસથી સિદ્ધ કરેલાં એ રસને સિદ્ધ કરી હુઈ, ક્ષ્વેડમ્ કડવાં તૂરિયાં કદવી તોરફે, પિબેત્ થીવાં પીવે ॥ ૧૨ ॥

12. A man afflicted with cough should take as potion. bitter luffa mixed and prepared with the juice of sugarcane.

અધ્યાયોક્ત્યર્થવિષયાઃ —

તત્ર સ્તોકૌ—

શીરે દ્વૌ દ્વૌ સુરા ચૈકા કાથા દ્વાવિંશતિસ્તથા ।
દશ પિચ્છા વૃતં ચંકં વદ્ ચ વર્તિક્રિયાઃ શુભાઃ ૧૩
લેહેઽષ્ટૌ સપ્ત માંસે ચ યોગ ઇશુરસેઽપરઃ ।
કૃતવેધનકલ્પેઽસ્મિન્ ષષ્ટિર્યોગાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥૧૪॥

૧૧૩. ક્ષ્વેડરસમ્-માંસરસમ્ (છ. ત. ક)

૧૨. ક્ષ્વેડં કાસી-ક્ષ્વેડં કાસી (ચ)

૧૩. કાસી-કાસી (ચ. વ.)

૧૪. કાથા દ્વાવિંશતિસ્તથા-કાથાદિવિંશતિસ્તથા (ચ)

તત્ર તે વિષયમાં એ વિષયમાં, છોકરો ઉપસંકારના ને સ્ત્રીકે એ કે ઉપસંકારને નો છોકરો હૈં કિ, શીરે દ્વૌમાં રસમાં, દ્વૌ દ્વૌ ચા. ચાર સુરા ચ સુરામાં સુરામાં, એક એક, તથા કાથાઃ કાથામાં કાથામાં, દ્વાવિંશતિઃ પાંચીસ ચાઈસ, પિચ્છાઃ પિચ્છામાં પિચ્છામાં, દશ દશ વૃત, વૃત્ત ચ ધીમાં વૃત્તમાં, એકમ્ એક એક, શુભાઃ શુભ મંગલકારી, વર્તિક્રિયાઃ વર્તિક્રિયામાં વર્તિક્રિયામાં, વદ્ ચ છ છઃ લેહે લેહેમાં લેહેમાં, અષ્ટૌ આઠ આઠ, માંસે માંસમાં માંસમાં, સપ્ત સાત સાત, ઇશુરસે ચ અને શેરડીના રસમાં ઓર ઇશુરસમાં, અપરઃ બીજો દૂધરા, યોગઃ એક યોગ એક યોગ, અસ્મિન્ એમ આ એમ તરફે એ કૃતવેધનકલ્પે કૃતવેધનકલ્પમાં કૃતવેધન કલ્પમાં, ષષ્ટિઃ સાઠ સાઠ યોગાઃ યોગો યોગ, પ્રકીર્તિતાઃ કહેવામાં આવ્યા છે કહે હૈં ॥ ૧૩-૧૪ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

13-14. Four preparations in milk, one in wine, twenty-two preparations of decoctions, ten emulsion-preparations, one of ghee and six excellent preparations of pills eight of linctus, seven of meat-juice and one preparation in sugar-cane juice—thus in all, sixty preparations of bitter luffa are described herein.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्त
हृदबलसंपूरिते कल्पस्थाने कृतवैधनकल्पो
नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

इति आ. ब्रह्मण्ये इम प्रकार, અગ્નિવેશકૃતે અગ્નિ-વેશે રથેલા અગ્નિવેશને બનાવે, ચરકપ્રતિસંસ્કૃતે તન્ત્રે અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રમાં ઓર ચરકને દ્વારા સંસ્કૃતે હસ શાસ્ત્રમાં, અપ્રાપ્તે અપ્રાપ્ત, હૃદબલસંપૂરિતે અને હૃદબલે પૂરા કરેલા ઓર હૃદબલને પૂરિત કિયે ગયે, કલ્પસ્થાને કલ્પસ્થાનમાં કલ્પસ્થાનમાં, કૃતવેધનકલ્પઃ 'કૃતવેધનકલ્પ' 'કૃતવેધનકલ્પ', નામ નામનો નામનો, ષષ્ઠઃ છઠો છઠ્ઠો, અધ્યાયઃ અધ્યાય સંખ્યામાં બીજો અધ્યાય કમાપ્ત-હુઆ ॥ ૬ ॥

6. Thus, in the Section on Pharmaceutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the sixth chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Bitter Turpeth' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

સત્તમોઽધ્યાયઃ ।

સાતમો અધ્યાય અધ્યાય સાતવો

Chapter VII

શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પોપક્રમઃ —

અર્થાતઃ શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥ ૧ ॥

इति ह समाह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અર્થ એવઃ હવે આદીયો ત્રવ આગે, શ્યામા-ત્રિવૃત્કલ્પમ્ 'શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પ' નામના અધ્યાયનું 'શ્યામાત્રિવૃત્કલ્પ' નામકે અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરશું વ્યાખ્યાન કરેંગે ॥ ૧ ॥

મગવાનુ ભગવાન ભગવાન, આત્રેયઃ આત્રેયે આત્રેયને, इति ह આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે જુદા વિષયને નિમ્ન પ્રકારસે કી. જાહ સ્મ કહેલું છે કહા દે ॥ ૨ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Pharmaceutics of Black Turpeth and Turpeth.'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

વિરેચને ત્રિવૃત્કલ્પમ્ શ્રેષ્ઠત્વમ્ —

વિરેચને ત્રિવૃત્કલ્પમ્ શ્રેષ્ઠમાદુર્મનીષિણઃ ।

तस्याः संज्ञा गुणाः कर्म मेदः कल्पश्च वक्ष्यते ॥ ३ ॥

મનીષિણઃ બુદ્ધિમાન વેદો બુદ્ધિમાન વૈદ્ય વિરેચને વિરેચનમાં વિરેચનર્મે, ત્રિવૃત્કલ્પમ્ નસોતરના મૂળને ત્રિવૃત્કો જહકો, શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, જાદુઃ કહે છે કહતે

૩. મનીષિણઃ—મહર્ષયઃ (બ. ક.)

હૈ, તસ્યાઃ તેનાં સ્વરૂપે, સંજ્ઞા નામ નામ, ગુણાઃ ગુણ ગુણ, કર્મ કર્મ કર્મ, મેદઃ ભેદ મેદ, કલ્પઃ ચ અને કલ્પ જોર કલ્પ, વક્ષ્યતે કહેવામાં આવશે કહે જાવેંગે ॥ ૩ ॥

3. Wise men are of opinion that the root of the turpeth is the best drug for the purpose of purgation. Its synonyms, qualities, actions, varieties and pharmaceutical preparations are here described.

ત્રિવૃતાયાઃ પર્યાયાઃ —

ત્રિભણ્ડી ત્રિવૃત્તા ચૈવ શ્યામા કૂટરણા તથા ।

सर्वानुभूतिः सुवहा शब्दैः पर्यायवाचकैः ॥ ४ ॥

ત્રિભણ્ડી ત્રિભંડી ત્રિભણ્ડી, શ્યામા શ્યામા શ્યામા, કૂટરણા કૂટરણા કૂટરણા, તથા સર્વાનુભૂતિઃ તથા સર્વાનુભૂતિ તથા સર્વાનુભૂતિ, સુવહા અને સુવહા જોર સુવહા, इति એ જુદા, પર્યાય-વાચકૈઃ પર્યાયવાચક, શબ્દૈઃ શબ્દોથી શબ્દોસે, ત્રિવૃત્તા ચ એવ ત્રિવૃતાને જ કહેવામાં આવે છે ત્રિવૃતા હી કહી જાતી દે ॥ ૪ ॥

4. Tribhandi, Trivrita, Uyama, Kutarana, Sarvanubhuti and Suvaha are its synonyms.

ત્રિવૃતાયાઃ ગુણાઃ —

कषाया मधुरा रुक्षा विपाके कटुका च सा ।

कफपित्तप्रशमनी रौक्ष्याच्चानिलकोपनी ॥ ५ ॥

સેદાનીમૌષઘૈર્યુકા વાતપિત્તકફાપહૈઃ ।

कल्पवैशेष्यमासाद्य सर्वरोगहरा भवेत् ॥ ६ ॥

સા તે ત્રિવૃતા, કષાયા કષાય કષાય, મધુરા મધુર મધુર, રુક્ષા રુક્ષ રુક્ષ, વિપાકે તથા વિપાકમાં જોર વિપાકર્મે, કટુકા ચ કટુ કટુ, કફપિત્ત. અને કહે તથા

૪. ચૈવ શ્યામા કૂટરણા તથા । સર્વાનુભૂતિઃ સુવહા—શ્યામા સુવહા કોટરા તથા । ત્રિવૃત્ સર્વાનુભૂતિ (બ.)

૫. શ્યામા કૂટરણા—સરંડી કોટરા (ત.)

૬. સુવહા—સરંડા (બ. બ.)

૭. કલ્પવૈશેષ્યમાસાદ્ય—કલ્પે વૈશેષ્યમાસાદ્ય (ક. ડ. બ. ક.)

पित्तं और कफ तथा पित्तकी, प्रशस्तनी शम्भु करनार
छे शामक है, रौक्ष्यात् तेभ्यः शक्ताने लघं एवं रुक्ष
होनेसे अमिल- कोपनी च वायुनेः प्रक्षेप करनार छे
वातकी प्रकोपक है। सा ते वह, इदानीम् लघे अब,
वात-पित्त-कफ- वात पित्त अने उद्ध्वे वात, पित्त और
कफकी, अवहैः नाश करनारा नाशक, औषधैः ओष-
धीथी औषधियोंसे, युक्ता युक्त भई मिलकर, कल्पवैशेष्यक
लुदी लुदी अनावटने भिन्न भिन्न कल्पोंको, आसाद्य
प्राप्त करीने प्राप्त करके, सर्वरोगहरा सर्व रोग हरनार
सर्वरोगनाशक, भवेत् आय छे होती है ॥ ५-६ ॥

5-6. In taste, it is astringent, sweet and dry. It is pungent in its post digestive effect and is curative of kapha and pitta; and owing to its quality of dryness, it is provocative of vata. This drug, when combined with drugs curative of vata, pitta and kapha, acquires a special property by virtue of such pharmaceutical preparation, and is able to cure all kinds of diseases.

विवृतायाः भेदाः —

मूलं तु द्विविधं तस्याः श्यामं चारुणमेव च ।
तयोर्मुख्यतरं विद्धि मूलं यदरुणप्रभम् ॥ ७ ॥

तस्याः लघी तेनुं और इसकी, मूलम् तु भूण
जड़, द्विविधम् ये प्रकारनुं छे दो प्रकारकी है, श्या-
मम् च श्याम श्याम, अरुणम् च एव अने अरुण
रंगनुं और अरुण, तयोः तेभ्यो इनमें, यद् मूलम् ये भूण
जो जड़, अरुणप्रभम् अरुण देखावतुं छे लाल कान्ति-
वाली है, मुख्यतरम् तेने अधिक मुभ्य उसको अधिक
मुख्य, विद्धि अणु समझो ॥ ७ ॥

7. Its roots are of two kinds—black and red, and the more valuable of them two is the root with the red color.

येषामरुणा येषां च श्यामा हिता—

सुकुमारे शिशौ वृद्धे मृदुकोष्ठे च तच्छुभम् ।

तत् ते अरुण भूणवाणुं नसेतर वह अरुण
मूलवाली निसेत, सुकुमारे कामण नाजुक, शिशो आण-
उद्धे शिशुभा, वृद्धे उद्धुं वृद्धका, मृदुकोष्ठे च मरे मृदु
कोष्ठवाणुं और, कोमलकोष्ठवालेका, शुभम् शुभ
करनार छे शुभ करनेवाली है ॥ ८ ॥

7-8. It is very good for children and for delicate, aged and soft-bowelled persons.

मोहयेदाशुहारेत्वाच्छ्यामा क्षिण्वीत मूर्च्छयेत् ॥ ८ ॥
तैक्ष्ण्यात् कर्षति हृत्कण्ठमाशु दोषं हरत्यपि ।
शस्यते बहुदोषाणां क्रूरकोष्ठाश्च ये नराः ॥ ९ ॥

श्यामा कामा भूणवाणुं नसेतर श्याम मूलकी
निसेत, आशुकारित्वात् आशुकारी होवाथी शीघ्रकारी
होनेसे, मोहयेद् मोह करे छे मोह उत्पन्न कर देती है,
क्षिण्वीत वातुओंने क्षीण करे छे चातुक्षय कर देती है,
मूर्च्छयेत् च अने मूर्च्छा उत्पन्न करे छे और मूर्च्छित
कर देती है, तैक्ष्ण्यात् तेभ्यः तीक्ष्णताने क्षीणे एवं
तीक्ष्णताके कारण, हृत्कण्ठम् ते हृत्स्थने तथा उद्धने
वह हृदय तथा कंठको, कर्षति ये ये छे खींचती है,
दोषम् अपि अने दोषने पक्ष और दोषको मी, आशु
अक्षदी शीघ्र, हरति हरी छे छे निकालती है, बहु-
दोषाणाम् तेथी बहुदोषवाणा पुरुषो भाटे अतः
बहुदोषवाले पुरुषोंके लिए, ये नराः अने ये पुरुषो और
जो पुरुष, क्रूरकोष्ठाः च क्रूर कोष्ठवाणा छे तेथीने भाटे
क्रूर कोष्ठवाले हैं उनके लिए, शस्यते ते प्रशस्त छे
वह प्रशस्त है ॥ ८-९ ॥

8-9. The black variety by its quick action causes stupor and loss of body-elements and fainting. By its acute quality it causes distress in the throat and the stomach and

७-८. तच्छुभम्—तद्विषय (व. प.)

८ क्षिण्वीत मूर्च्छयेत्—कण्ठं क्षिणोत्स्यति (क. झ. ड. त. व. प.)

९. बहुदोषस्मरण—तयोः मुख्यतरम् (व. प.)

eliminates the morbid matter quickly. It is therefore recommended for persons with excessive morbidity and for those with hard-bowelled condition.

श्यामाविश्रुतयोः उद्ध यवधः—

गुणवत्यां तयाभूमौ जाते सुखं यमुद्धरेत् ।

उपोष्य प्रयतः शुक्ले शुक्ल गन्गाः समाहितः ॥ १० ॥

गम्भीरानुगतं श्लक्ष्णमतिर्यग्विश्रुतं च यत् ।

तद्विपाट्योद्धरेद्गर्भं तत्तुं शुक्लं विधायेत् ॥ ११ ॥

उपोष्य उपवास करीने उपवास रखकर प्रयतः स्नानशी पनेत्र धर्ष स्नानमें पक्षी लेकर, शुक्ल गन्गाः धोना पक्ष पड़ेरी क्षेत्र वर गणन करके शुक्ले शुद्ध पक्षमां शुक्ल पक्षमें गुणवत्यां गुणवत्यां गुणवाली भूमौ भूमिमां भूमिमें, जानसु उत्पन्न भूयेंतु उत्पन्न तयोः ते भूनेतुं इत सेनोंनी, सुखं सुख पदमें, समुद्धरेत् उधरेतुं उन्नाड़े, यत्त जे भूमि जो जड़, गम्भीरानुगतम् छडुं गयेतुं होय तत्तक भूमिमें घुसी के, श्लक्ष्णमतीशुं होय चिकनी अतिर्यक् विस्तृतम् च अने अशुभपशुं न गधुं होय और सीधी गई हुई हो, तव तेनं उसे, विपाट्य छडीने चीरकर, गर्भम् अर्द्धने आश बीचके भागको, उद्धरेत् छडी नाभवे, छिकल डाले शुष्ककर त्वचम् अने छडने सुनवी और छानको सुखाकर, निचापसेत् राभी भूकेवी रख ले ॥ १०-११ ॥

10-11. The roots of the herb growing in a good soil or country should be culled by one with collected mind during the bright fortnight, after one has fasted and purified oneself and put on white garments. The root that has penetrated deep, which is smooth and has not spread sideways should be gathered. It should be split and the pith inside should be removed and the dried bark preserved.

११. अतिर्यक् न तिर्यक् (ब.)

११. तद्विपाट्योद्धरेद्गर्भं—तद्विपाट्योद्धरेद्गर्भं (ब.)

स्निग्धस्निग्धो विरेचयन्तु पेयमात्रोपितः सुखम् ।

स्निग्ध-स्निग्धः स्नेह-स्नेहो नदीन याम्ना पछी स्नेहन की-स्नेहन करनेके बाद, पेयमात्र-उपितः त्र आगधे निती केयन पेयः पीके स्नेहा भूयुष्यने पूर्व दिन केवल पेयके ही आहार पर रहे हुए मनुष्यको, सुखम् सुखपूर्वक सुखपूर्वक, विरेचः विरेचन थाय के विरेचन होता है ॥ ११ ॥

11. The person that is to be administered the purgation should be given general oleation and sudation procedures and kept on a liquid diet the previous day, so that he purges with ease.

अभ्यसिद्धिर्द कल्पयोगः—

अक्षमात्रं तयोः पिण्डं विनीयाम्लेन ना पिबेत् ॥ १२ ॥

तयोः आ अने अतनी नसेतरना इन दोनोंकी, अक्षमात्रम् अक्ष तोला अक्षी एक तलेकी, पिण्डम् मात्रने मात्राको अम्लेन अम्ल छाल साथे अम्ल काजीमें, विनीय अक्षवीने घोलकर ना भद्रुष्ये मनुष्य, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १२ ॥

12. A person may take one tola of the lump of either of the two varieties of turpeth mixed with sour conjee.

गोऽव्यजगत्तहिपीमूत्रसौवीरकतुषोदकैः ।

प्रसन्नया त्रिफलया शृतया च पृथक् पिबेत् ॥ १३ ॥

गो-आय अथवा बाय अथवा, अवी-वेदी मेड़, अजा-अकरी पकरी, महिषी के बेसना या मैसके, मूत्र-भूत साथे मूत्रसे, सौवीरक-अथवा सौवीरक अथवा सौवीरक, तुषोदकैः तुषोदक तुषोदक, प्रसन्नया प्रसन्ना प्रसन्ना, शृतया त्रिफलया च के (त्रिफलाना क्वाथ साथे या त्रिफलाके काथसे, पृथक् लुदी लुदी पृथक् पृथक्, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १३ ॥

१३. पेयमात्रोपितः—पेयमात्रोपितः (ब.)

१३. —पेयमात्राश्लिः (ब.)

13. Or it may be taken mixed with the urine of the cow, or sheep, or goat, or buffalo, or with Sauweeraka or Tushodaka or Prasanna wine or with the decoction of the three myrobalans.

श्यामात्रिवृतयोः सैन्धवादिभिर्द्वादश चूर्णयोगाः —

एकैकं सैन्धवादीनां द्वादशानां खन्नागरम् ।

त्रिवृद्द्विगुणसंयुक्तं चूर्णं घृष्णाम्बुना पिबेत् ॥१४॥

सैन्धवादीनाम् सैन्धव वगेरे सैन्धवादि, द्वादशानाम् आर वनस्पतिभ्यो वारह हवणोर्मसे, एकैकम् सनागरम् ओष्ठ ओष्ठं सैन्धविनं यूर्णं एक एकका सौष्ठमदित चूर्णं, त्रिवृद्द्विगुण- यमला नसेत्तरना यूर्णं दुग्ने निसोतके चूर्णके, संयुक्तम् साथे साथ, घृष्णाम्बुना णिना पाणीनां गरम पानीसे, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ १४ ॥

14. Two parts turpeth mixed with one part of sanchal salt or any of the twelve salts of its group and dry ginger, may be taken in hot water.

श्यामात्रिवृतयोः गोमूत्रेण सहाष्टादश योगाः —

पिप्पली पिप्पलीमूलं मरिचं गजपिप्पली ।

सरलः किलिमं हिङ्गु भार्गी तेजोवती तथा ॥१५॥

मुस्तं हेमवती पथ्या चित्रका रजनी वचा ।

स्वर्णशीर्यजमोदा च शृङ्गेरं च तैः पृथक् ॥१६॥

एकैकार्धांशसंयुक्तं पिबेद्गोमूत्रसंयुतम् ।

पिप्पली पीपर पिप्पली, पिप्पलीमूलम् पीपरी- भूय पिप्पलीमूल, मरिचम् भरी मरिच, गजपिप्पली यमपीपर गजपिप्पली, सरलः सरल सरल, किलिमं देवदारु, हिङ्गु- हिङ्गु हींग, भार्गी भार्गी भार्गी, तथा तेजोवती तेजोवती तेजोवती, मुस्तम् भेष्य मुस्ता, हेमवती हेमवती हेमवती, पथ्या हरे हरे, चित्रका रजनी वचा, स्वर्णशीर्यजमोदा च शृङ्गेरं च तैः पृथक् ॥ १६ ॥

१४. त्रिवृद्द्विगुणसंयुक्तं-त्रिवृत्त्रिवृत्त्रिवृत्त्रिवृत् (झ.ड.ध.प.प.)

१. चूर्णघृष्णाम्बुना-शर्कराम्बुयुतम् (व. क.)

१५. गजपिप्पली-इतिपिप्पली (ग.)

चित्रकः चित्रक चित्रक, रजनी ६०६२ इली, वचा १५ वच, स्वर्णशीरी ३०६५५५ स्वर्णशीरी, अजमोदा च अजमोदा अजमोदा, शृङ्गेरम् च अने आदु और प्रदरक, तैः तेजोवती उतसे, पृथक् १२५ १२५ पृथक् पृथक्, एकैकार्धांश- ३०६ ओष्ठना अरधा ६०६ साथे किसी एकके आवे भागके साथ, संयुक्तम् नसे- तरनुं यूर्णं भेष्यी निसोतका चूर्ण मिलाकर, गोमूत्र- संयुतम् गोमूत्रभां घेणी गोमूत्रमें घोलकरके, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ १५-१६ ॥

15-16. One part of turpeth mixed with half part of either long pepper, roots of long pepper, black pepper, elephant pepper, long leaved pine, deodar, asafetida, beetle killer, indian tooth ache nut grass, sweet flag, chebulic myrobalan, white flowered leadwort, turmeric sweet flag, yellow milk plant, celery or green ginger, may be taken as potion along with cow's urine.

मधुकैनेकोयोगः —

मधुकार्धांशसंयुक्तं शर्कराम्बुयुतं पिबेत् ॥१७॥

मधुक- गेहीमधना यूर्णना मुलहठीके चूर्णके, अर्धांश- अरधा ६०६५५५ साथे आवे भागके साथ, संयुक्तम् नसेत्तरनुं यूर्णं भेष्यी निसोतका चूर्ण मिला- कर, शर्करा-अम्बु-युतम् साकरना पाणीनी युक्त शर्कराके शरवतके साथ, पिबेत् पीवुं पीवे ॥ १७ ॥

17. A potion of it may be taken by mixing one part of it with half a part of liquorice and sugar-water.

जीरकादिभिस्तुर्दश योगाः —

जीवकर्षभकौ मेदां श्रावणीं कर्कटाह्वयाम् ।

सुद्रमाषाख्यपण्यौ च महतीं श्रावणीं तथा ॥१८॥

१८. कर्कटाह्वय-कर्कटाह्वय (व.)

काकोलीं क्षीरकाकोलीमिन्द्रां त्रिभ्रुहां तथा ।
क्षीरशुक्लां पयस्यां च यष्ट्याह्वं विचिन्ता पिबेत् ॥१९॥
वातपित्तद्विद्वान्येतान्यन्यानि तु कफानिले ।

जीवक ७५३ जीवक, कशमकौ ४५७३ कशमक,
मेदाम् मेद, आवणीम् आवणी, सुद्र-प्राय-आख्य-
पय्यां च भुह्मपय्यां अने भुह्मपय्यां सुद्रपणी, माघपणी,
तथा महतीम् आवणीम् भुह्मपय्यां महाआवणी,
काकोलीम् काकोली, क्षीरकाकोलीम् क्षी-
काकोली क्षीरकाकोली, इन्द्रां अने नलमलाना
त्रिभ्रुहां तथा तथा अने तथा गिलोय, क्षीरशुक्लां
क्षीरविदारी क्षीरविदारी, पयस्यां अर्धपुष्पी पयस्या,
यष्ट्याह्वं च अने जेठीमध अने मध प्रत्येकनी साथे
तेना जेठला नसेतरना यष्टुने और सुत्रहरी इनमेंसे
प्रत्येकके साथ उमके बराबर त्रिवृतके चूर्णको, विचिन्ता
विधिपूर्वक विधिपूर्वक, पिबेत् पीवुं पीव, एतानि आ
अथ येजे ये सब योग, वातपित्त वात तथा पित्तभा
वात तथा पित्तमें द्विद्वानि हितकर अे हितकारी हैं,
अन्यानि तु अने भीअ और अन्य योग कफानिले
३३ तथा वातभा कफ तथा वायुमें, द्विद्वानि हितकर अे
हितकारी हैं ॥ १८-१९३ ॥

18-19. In the same manner, a
potion may be prepared with Jivaka,
Rishabhaka, Meda, east indian globe-
thistle, Kakoli, Kshira-kakoli, long
leaved barleria, guduch, milky yam,
white yam or liquorice. These potions
are beneficial in conditions of vata
and pitta. Others that are described
below are good in kapha and vata.

क्षीरादिभिः सप्त योगाः —

क्षीरमांसेक्षुकादमर्याद्राक्षापीलुरसैः पृथक् ॥२०॥
सर्पिषा वा तयोश्चूर्णमभयार्घाक्षिकं पिबेत् ।

१९. इन्द्रां-सुद्रां (क. द. व. फ.)

॥ ॥ -विना (व. फ.)

अभयार्घ- इन्द्रोने हरइका अर्घाक्षिकम् अरघो भाअ
नाभीने अथ माग मित्रक, तयोः अने प्रकाशना
नसेतरना दोनों प्रकारकी त्रिवृतके चूर्णम् यष्टुं चूर्णको,
क्षीर- ६५३ क्षीर, मांस- मांसम् मांसरस, इक्षु- शेरडीने।
अक्ष ईसका रस काश्मर्य- शीवधुने। रस गंमारीका रस,
द्राक्षा- द्राक्षने। रस द्राक्षाया रस, पीलु- तथा पीलुने।
तथा पीलुका, रसैः रस रस, सर्पिषा वा अने श्री और
नी, पृथक् अने भाअ प्रत्येकनी साथे यष्टुं यष्टुं इनमेंसे
प्रत्येकके साथ उमके बराबर त्रिवृतके चूर्णको, विचिन्ता पीवुं पीव ॥ २०-३ ॥

20-20. One part of turpeth and
half part of chebulic myrobalans may
be taken in milk, meat-juice or the
juice of sugar-cane, or white teak, or
grapes or tooth-brush tree or with
ghee.

अष्टौ लेह्य गाः —

लेह्याद्रा मधुसर्पिर्भ्यां संयुक्ते ससितोपलम् ॥२१॥

ससितोपलम् साकरसहित नसेतरना यष्टुने चीनीके
साथ त्रिवृतके चूर्णको, मधुसर्पिर्भ्यां मध अने धीभा
मधु और घृतमें, संयुक्तम् वा भेदनी मित्राकर लिह्यात्
यादुं चाटना चाहिए ॥ २१ ॥

21. It may be taken as linctus
mixed with honey, ghee and sugar
candy.

अजगन्धा तुगाक्षीरी विदारी शर्करा त्रिवृत् ।
चूर्णितं क्षौद्रसर्पिर्भ्यां लीढा साधु विरिच्यते ॥२२॥
सन्निपातज्वरस्तम्भदाहतृष्णादितो नरः ।

सन्निपातज्वर- सन्निपातज्वर सन्निपातज्वर,
स्तम्भ- स्तम्भ स्तम्भ, दाह- दाह दाह, तृष्णा अने
तृषाणी और तृषासे, अक्षितः पीपता पीडित, नरः पुरुषने
मनुष्यको, अजगन्धा अजगन्धा अजगन्धा, तुगाक्षीरी
वासकपूर बंशलोचन, विदारी विदारी ३३ विदारी,
शर्करा साकर शर्करा, त्रिवृत् अने नसेतर अने भाअ
यष्टुने और त्रिवृत इनके चूर्णको, क्षौद्र- मध मधु,

सर्पिण्याम् तथा धीर्मा तथा घृतके साथ, लीङ्गा याट
वाथी चाटनेसे साधु साधु मली प्रकार, विरिच्यने
विरिचन थाय छे विरेचन होता है ॥ २२३ ॥

22-22½. A patient afflicted with fever of the tridiscordance-type, rigidity, burning and thirst gets well-purged by taking the linctus prepared from the powder of wild carrot, bamboo manna, white yam, sugar and turpeth mixed with honey and ghee.

इयामात्रिवृत्कषायेण कल्केन च लक्ष्मणम् ॥ २३ ॥
साधयेद्विचिवलेहं लिङ्गात् पाणितलं ततः ।

इयामात्रिवृत् जणान् नसेतरना इयामात्रिवृत्के,
कषायेण कषायधाम कषायसे, कल्केन च अने उल्लिखी
और कल्केसे सज्जकरम् साधर नाभीने शर्करा डालकर,
लेहम् याटलु लेह, विचिवत् विचिपुरःसर विचिपूर्वक,
साधयेत् तैयार करवुं तैयार करे. ततः तेमाथी इसमेंसे
पाणितलम् ओक सेथी एक तोला, लिङ्गात् याटलुं
चाटे ॥ २३ ॥

23-23½. A linctus should be prepared in the prescribed manner with the decoction and paste of the black turpeth mixed with sugar, and taken in a dose of one tola.

सखौद्रां शर्करां पक्त्वा कुर्यान्मृद्भाजने नवे ॥ २४ ॥
क्षिपेच्छीते त्रिवृच्चूर्णे त्वक्पत्रमरिचैः सह ।
मात्रया लेहयेदेतदीश्वराणां विरेचनम् ॥ २५ ॥

सखौद्राम् भक्षसहित मधुके साथ, शर्कराम्
साधरना शर्कराको, पक्त्वा पाक करीने पकाकर, नवे
नवा नये, मृद्भाजने भाटीना वासलुभा मिट्टीके बर्तनमें,
कुर्यात् राभवे रख देवे, शीते ठंडी थाय तयारे ठण्डा
होने पर, त्वक्पत्र-तेजपत्र तेजपत्र, मरिचैः अने भरी

और मरिचके सह सहित नाय, त्रिवृच्चूर्णम् नसेतरनुं
युष्मं त्रिवृत्का चूर्ण, क्षिपेत् नाभयुं डाल देवे, ईश्वराणाम्
ऐश्वर्यशाणी भाखुसोने ऐश्वर्यशालियोंको, एतत्
आ इस, विरेचनम् विरेचन विरेचन. मात्रया मात्रा-
सर मात्रापूर्वक, लेहयेत् याटलुं चाटे ॥ २४-२५ ॥

24-25. Sugar should be boiled with honey in a new earthen pot; when cooked, powdered turpeth should be cast into it along with cinnamon bark and leaf, and pepper. This, taken in due dose, acts as a wholesome purgative in persons of the aristocratic class.

कुडवांशान् रसानिक्षुद्राक्षापीलुपरूषकात् ।
सितोपलापलं क्षौद्रात् कुडवार्धं च साधयेत् ॥ २६ ॥
तं लेहं योजयेच्छीतं त्रिवृच्चूर्णेन शास्त्रवित् ।
एतदुत्सन्नपित्तानामीश्वराणां विरेचनम् ॥ २७ ॥

इक्षु-शेरडी गन्ना, दाक्षा-द्रक्ष दाक्षा, पीलु-पीलु
पीलु, परूषकात् द्रक्षसां फालसा, कुडवांशान् भ्रयेड
१६ तोला प्रत्येक १६ तोले, सितोपलापलम् साधर ४
तोला चीनी व तोले, क्षौद्रात् अने मधु और मधु,
कुडवार्धम् च ८ तोला ८ तोले, साधयेत् ऐश्वर्युं
याटलु तैयार करवुं इनका अवलेह पकावे, शास्त्रवित्
शास्त्र भाखुनार वैद्य शास्त्र जाननेवाला वैद्य, शीतम्
ठंडा भयेथी ठंडे होनेपर तम् ते इस, लेहम् याटलुने
लेहको, त्रिवृच्चूर्णेन नसेतरना युष्मं साथे त्रिवृत्के चूर्णके
साथ, योजयेत् भेजवुं मिलावे, एतत् आ यह, उत्सन्न-
पित्तानाम् वधी भयेथी पित्तवाणा पित्तोत्पन्न, ईश्वराणाम्
ऐश्वर्यशाणी भाखुसोने भाटे ऐश्वर्यशालियोंके लिए,
विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥ २६-२७ ॥

26-27. Prepare a linctus with 16 tolas of each of the juices of sugar

२३. साधयेत्-साधितम् (ग. द.)

२५. क्षिपेच्छीते-क्षिपेच्छीते (च. फ.)

२५. मात्रया लेहयेदेत-लिङ्गात् मात्रया लेहम् (च. फ.)

२६. कुडवांशान् रसानिक्षु-रसान् कौडवानिक्षु (च. फ.)

२६. सितोपलापलम्-सितोपलाप पलम् (ख.)

२७. योजयेच्छीतं त्रिवृच्चूर्णेन-योजयेच्छीतं त्रिवृच्चूर्णेन (च.)

२७. एतदुत्सन्नपित्तानाम्-एतदुत्सन्नपित्तानाम् (च.)

cane grape, tooth brush tree, and sweet falsah, four tolas of sugar candy and 8 tolas of honey. This linctus when cooled should be mixed with powdered turpeth by the physician versed in pharmaceuticals. This is a good purgative for constitutions with pronounced pitta and for aristocratic persons.

शर्करामादकान् वर्तीगुलिकाणां पूषकान् ।

अनेन विधिना कुर्यात् पैत्तिकानां विरेचनम् ॥२८॥

अनेन ओ० इत्, विधिना विधिना विधिसे, शर्करा-
मादकान् आ० ४ मो० शर्करामादक, वर्तीः वर्ती वर्ति,
गुलिका- ओ० ४ गुलिका, मांसपूषकान् अने मांसना
पूष और मांसपूष, कुर्यात् कुर्या बनावे, पैत्तिकानां
पित्तप्रधान मनुष्ये भाटे पित्तकृतेवाले मनुष्योंके
लिए, विरेचनम् ओ० विरेचन छे यह विरेचन ॥२८॥

28. In the same manner sugary sweet-meats, rolls, pills, meats and pancakes should be prepared to be used as purgatives for persons of pitta-habitus.

पिप्पलीं नागरं क्षारं श्यामं त्रिवृतया सह ।

लेहयेन्मधुना सार्धं श्लेष्मलानां विरेचनम् ॥२९॥

पिप्पलीम् पी० ५२ पिप्पली, नागरम् सू० ४ सोंठ,
क्षारम् ५५ भा२ पक्वहार, श्यामाम् अने काली
नसोतरनी और काली निसोतकी, त्रिवृतया सह मधुसु
नसोतरनी साथे ओ० ४ करी अरुण निसोतके साथ
एकत्रकर, मधुना सार्धम् मधुनी साथे मधुके साथ,
लेहयेत् यथा० वा चटावे, एतत् आ यह, श्लेष्मलानां
ऊ० प्रधान मनुष्योंके कफ प्रकृतिवालोंके लिए, विरेचनम्
विरेचन छे विरेचन है ॥ २९ ॥

29. For purging persons of kapha-habitus the linctus should be prepared

of long pepper dry ginger, alkali, black turpeth and turpeth mixed with honey.

मानुलुकाभयाघात्रीश्रीपर्णीकोलदाहिमात् ।

सुभृष्टान् स्वरसांस्तैले साधयेन्न नाचयेत् ॥३०॥

सहकारात् कपित्थाच्च मध्यमम्लं यत् फलम् ।

पूर्ववद्बहलीभूय त्रिवृच्चर्णं समावयेत् ॥३१॥

त्वक्पत्रकेशरेलानां चूर्णं मधु च मात्रया ।

लेहाद्यं कफपूर्णानामीश्वराणां विरेचनम् ॥३२॥

मानुलु- पी० ४० बिजौरा, अभया- ६०३ हरक,
घात्री- १५ भा० आंवला, श्रीपर्णी- श्रीपर्णी गम्भारी,
कोल- ५२ बेर, दाहिमात् तथा ५५ भा० ओ० ५५ तथा
इतके, स्वरसां स्वरसोको, तैले तैलमा
तैलमें, सुभृष्टान् सारी पेठे भू० ४ मली प्रकार भू० कर,
साधयेत् तैयार करे, पकावे, तत्र च अने तै० मा
और उनमें, सहकारात् आ० ४ आम, कपित्थात् च
तथा ५५ भा० और खट्टे कैयका, मध्यम मध्यमा० गुदा
मिलाकर, यत् च तथा ७० के० और जो कोई, बम्बम्
आ० ४ खट्टा फलक ५५ भा० फल का, नाचयेत् ते
पक्षु नाचवुं उसको भी डाले, पूर्ववद् अगा० ५५ पेठे
पूर्वकी भांति, बहलीभूते ते ५५ भा० तैयार जब यादा हो
तब, त्रिवृत्- चूर्णम् तैमां नसोतरनुं यूसुं नाचवुं इसमें
त्रिवृतका चूर्ण डाले, त्वक्- ५५ दाढ़ीचीनी, पत्र- तथा ५५
पत्र तेजपत्र केसर- ना० ५५ केसर नागकेसर, एलानात् अने
ओ० ५५ और इलायची इनका, चूर्णम् यूसुं चूर्ण,
मधु च तथा मधु और मधु, समावयेत् नाचवुं
मिलावे, मात्रया मात्रा० ५५ मात्रामें, अपक्व आ
यह, लेहः यथा० ५५ केह, कफपूर्णानां ऊ० ५५ कफसे
भरे, ईश्वराणां ईश्वरमा० ५५ भा० ५५ ऐश्वर्यशक्तियोंके
लिए, विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥३०-३२॥

30-32. The expressed juice of the fruits of pomello, chebulic myrobalan,

३०. सुभृष्टान्-सुभृष्टान् (ख ४)

३१. सुभृष्टान् स्वरसांस्तैले साधयेन्न नाचयेत् स्वरसान् मर्जितान्-
तैले साधयेन्न नाचयेत् (ख.)

३२. समावयेत्-च साधयेत् (ख.)

emblic myrobalan, white teak, jujube and pomegranate should be seasoned and cooked with oil. In it the pulp of the sour mango and bael, or any other fruit should be cast. When it has become thickened as described before, the powder of the turpeth along with the powder of the cinnamon bark and leaf, fragrant poon, and cardamom and honey in due proportion should be put into this. This linctus is indicated as purgative for aristocratic persons who are full of morbid kapha.

पानकादिषु पञ्च द्रव्याः —

पानकानि रसान् यूषान्मोदकान् रागषाडवान् ।
अनेन विधिना कुर्याद्विरेकार्थं कफाधिके ॥३३॥

कफाधिके कृद्धी अधिकतावात् पुत्रुषणा कफ-
प्रबल पुरुषके विरेकार्थम् विरेचन मटे विरेचनके लिए,
अनेन अ। इस, विधिना विधिना विधिसे, पानकानि
पानक पानक, रसान् रस रस, यूषान् यूप यूप, मोद-
कान् मोदक मोदक, रागषाडवान् राग अने पाडव राग
और पाडव, कुर्यात् करवा लेईये बनाने चाहिए ॥३३॥

33. In the same manner, syrups, meat-juices, gruels, sweet-meats and Ragas and Shadavas should be prepared for administering purgation in conditions of predominance of kapha.

श्यामात्रितयोः प्रथमस्तर्पणयोगः —

भृङ्गैलाभ्यां सभा नीली तैस्त्रिवृत्तैश्च शर्करा ।
चूर्णं फलरसश्चौद्रशक्तुभिस्तर्पणं पिबेत् ॥३४॥
वातपित्तकफोत्थेषु रोगेष्वल्पानलेषु च ।
नरेषु सुकुमारेषु निरपायं विरेचनम् ॥३५॥

भृङ्ग- ओड भाग तत्र एक भाग शालचीनी, एका-
भ्याम् ओड भाग नानी ओडभी एक भाग इलायची,

११. विरेचन-विरेचनं (च)

सभा नीली ओ अन्नेनी भराभर नीली अर्थात् ओ
भाग नीली इनके बराबर नीली अर्थात् दो भाग नीली,
तैः ओ त्रिवृत्तनी भराभर इन तीनोंके बराबर, त्रिवृत्त
नसेातर अर्थात् चार भाग नसेातर निसोत अर्थात्
चार भाग निसोत, तैः च ओ ओ चारनी भराभर
इन चारोंके बराबर, शर्करा साकर अर्थात् आठ भाग
साकर शर्करा अर्थात् आठ भाग चीनी, चूर्णम् ओडोना
यूषुतुं इनके चूर्णका, फलरस दाडम वगैरेना रस
अनारआदिके रस. औद्र- मध मधु, शक्तुभिः अने सक्तु
साथे और सक्तुके साथ, तर्पणम् तर्पण अर्थात्
तर्पण बनाकर, पिबेत् पीवुं पीना चाहिए, वात-पित्त-कफ-
वात, पित्त तथा कृद्धी वात, पित्त तथा कफसे, उत्थेषु
उत्पन्न उत्थेत्ता उत्पन्न हुए, रोगेषु रोगोभा रोगोंमें,
अल्पानलेषु अने भेद अग्निवाणा और मन्दान्निवाले,
सुकुमारेषु तेभ्यः डोभ्यः एवं कोमल, नरेषु च पुरुषे
भाटे पुरुषोंके लिए, निरपायम् अ। नुक्सान वगैरुं
यह हानिरहित, विरेचनम् विरेचन छे विरेचन
है ॥ ३४-३५ ॥

34-35. A demulcent drink prepared from the powder of equal parts of cinna-
mon and cardamom, and indigo equal
in measure to both of them combined,
and turpeth equal in measure to all
the three combined, and sugar equal
in measure to all four combined and
mixed with fruit juice honey and
roasted paddy powder, may be taken.
This acts as a safe purgative in disor-
ders born of vata, pitta or kapha, in
dullness of the gastric fire, and in
persons of delicate constitution.

पञ्च मोदकयोगः —

शर्करात्रिफलाश्यामात्रिवृत्पिप्पलिमाक्षिकैः ।
मोदकः सन्निपातोर्ध्वरक्तपित्तज्वरापहः ॥३६॥

१२. पिप्पलिमाक्षिकैः मागषिकामधु (स. व. द. त. द.)

११. सन्निपातोर्ध्व-सन्निपाते द्वि (च.)

अर्करा- साकर सर्करा. त्रिफला- त्रिदृशा त्रिकला
इयामा- डाणुं नसोतर इयामा, त्रिवृत्- अरुण नसोतर
अरुण नसोत, पिप्पलि- पीपर पिप्पली, माक्षिकैः अने
भधधी जनावेदा। और मधुमे साधित, मोदकः मे-६५
लड्डुओं सज्जिपात- सन्निपात सज्जिपात, ऊर्ध्व- रक्तपित्त-
ज्वर- उध्वर्ग रक्तपित्त अने ज्वरने ऊर्ध्व रक्तपित्त
और ज्वरके, अपहः दूर करनेपर छे नाशक हैं ॥ ३६ ॥

36. The sweetmeat prepared of sugar, the three myrobalans, black turpeth, long pepper and honey is curative of tridiscordance hemothermia affecting the upper region of the body and fever.

त्रिवृच्छाणा मतास्तिस्रस्तिस्रश्च त्रिफलात्वचः ।
विडङ्गपिप्पलीक्षारशाणास्तिस्रश्च चूर्णिताः ॥३७॥
लिङ्गात् सर्पिर्मधुभ्यां च मोदकं वा गुडेन तु ।
भक्षयेन्निष्परीहारमेतच्छोधनमुत्तमम् ॥३८॥
गुग्गुलं प्लीहोदरं श्वासं हलीमकपरोवकम् ।
कफवातकृतांश्चान्यान् व्याधीनेतद्व्यपोहति ॥३९॥

ત્રિવૃત્ત-શાળા: તિન્ન: મતા: અરુણ મૂળની નસોતર
ત્રણ શાણ અળ મૂલકી નિલોત તૌન શાળ, ત્રિફલા-
સ્વચ: ચ તિન્ન: હરડાં, બહેડાં તથા આમળાંની છાદ
ત્રણ શાણ ત્રિફલાકી છાલ તૌન શાળ, વિહંગ-પિપ્પલી-
ધાર-અને વાવડિંગ, પીપર તથા જવખાર વિહંગ, પિપ્પલી
તથા યવધાર, ચૂર્જિતા: એએતું ચૂર્ણ કરી દનકા ચૂર્ણ
કર, સર્પિર્સંધુમ્બાન્ ચ ઘી અને મધ સાથે છૂત ઔર
મધુકે સાથ, લિહ્યાલ આટવું चाटे, ગુદેન વા અથવા
ગોળથી અથવા ગુદકે સાથ, મોદકમ્ તુ મોદક બના-
વીને લડુ બનાકર, મધ્યવેલ ખાવા હાવે, નિષ્પરી-
દારમ્ પરહેજ વઝરનું કિસી વસ્તુકે પરિદારરહિત,
પતલ આ યદ્. ઉત્તમમ્ ઉત્તમ ઉત્તમ, સ્ત્રોધનમ્ શેાધન

३७. त्रिवृच्छाया मनास्तिष्ठः-त्रिवृच्छायां मृतास्तिष्ठः (४)

॥ श्रुणाः-समाः .५.)

३८. मेनच्छोषनसूचमम्-मेतच्छब्दं विरेचनम् (च, फ)

३९. आसं-आसं (द. व.)

छे विरेचन है, गुल्मम् शुद्धं गुल्मं ह्रीहोदरम्
 ह्रीहोदरं ह्रीहोदरं श्यामम् श्यामं श्यामं हलीमकम्
 हलीमकं हलीमकं करोचकम् अरुचिं करोचकं कफ-
 वात-अग्नें कश्च तथा पितृत्वां करोचकं तथा वातसे, कृतान्
 उत्पन्न उत्पन्न, अन्यान् पितृन् अन्य, व्याधीन् च
 गेहोऽग्ने रोगोक्तो, एतन् आ यह, व्यपोहति इर इरे छे
 नष्ट कर देता है ॥ ३७-३९ ॥

37-39. Three quarters of a tola of turpentine and $3/4$ tola of embellia, long pepper and alkali combined, and reduced to powder should be taken as linctus along with gur. This is regarded as the best mode of purgation and needs no after-treatment of regimen. It is curative of gulma, splenic disorders, abdominal diseases, dyspnea, Halimaka-jaundice, anorexia and other disorders born of kapha and vata.

विडङ्गपिप्पलीमूलत्रिफलाधान्यवित्रकान् ।
मरिचेन्द्रयवाजाजीपिप्पलीहृस्तिपिप्पलीः ॥४०॥

लवणान्यजमोदां च चूर्णितं कार्पिकं पृथक् ।
तिलतैलत्रिवृच्चूर्णभागौ चाष्टपलोन्मिता ॥४१॥

घात्रीफलरसप्रस्थास्त्रीन् गुडार्धतुलां तथा ।
पक्त्वा मृद्वग्निना खावेद्वदरोदुम्बरोपमान् ॥४२॥
गुडान् कृत्वा न चात्र स्याद्विहारहारयम्त्रजा ।

विहङ्ग-वापडिअ वायविङ्ग, पिप्पलीमूल पीपरीमूल
पिप्पलीमूल, त्रिफला- त्रिङ्ग। त्रिफला, धान्य- धातु
धनिया, चित्रकान् चित्रक चित्रक, मरिच- भरी मरिच,
इन्द्रयव- इन्द्रजव, अजावी शुं जीरा, पिप्पली-
पीपरी पिप्पली, हस्तिपिप्पलीः अ-पीपरी गत्रपिप्पली,
कवणात्रि क्षत्रे। पांचो नमक, अजमोदाम् च अजे
अ-मोद अ-मोद। और अजमोद। इनसे, पृथक् दरेदुं
प्रत्येकका, कार्षिकम् केड तो। एक एक तोला, चूर्णिक
युक्तं चर्न, अष्टपक-डम्मिती ३२ तो। ३२ तोले,

४३३. न नात्र-न नास्व (ख. ड.)

તિલતૈલ- તથા તેલનો ભાગ તિલતૈલકા માગ,
ત્રિવૃષ્ણ-માગૌ તથા નસોતરના ચૂર્ણનો ભાગ તથા
ત્રિવૃત્તકે ચૂર્ણકા માગ, અષ્ટપલ-કનિમતૌ ૩૨ તેલ
૩૨ તોલે, ત્રીન્ ખાત્રીફલરસ-પ્રચ્યાન્ આમળાને ૨૪
ત્રણ પ્રસ્થ આવલેકે રસકે ત્રીન પ્રસ્થ, તથા અને ઓર,
ગુદ-અર્ધ-તુલાન્ બોળ ૫૦ પલ એ સોને ગુદ ૫૦
પલ इन सबको, मृदु- भेद मृदु. अग्निना अग्नि-ये अग्निसे,
पक्त्वा पकावीने पकाकर, बदर- ओर बेर, उदुम्बर- કે
ओबराना की या गूलरके फलके, उपमान् जेना बराबर,
गुडान् धातु लड्ड, कृत्वा करीने बनाकर, खादेत् ખાવા
खाये, अत्र च आभा इसमें, विहार- निहार विहार,
आहार- तथा आहारमा तथा आहारमें, यन्त्रणा न
खान् परहेल राખવાની જરૂર નથી પરहेજકી
आवश्यकता नहीं है ॥ ४०-४२ ॥

40-42½. One tola each of the pow-
ders of embelia, roots of long pepper,
the three myrobalans, coriander, white
flowered leadwort, black pepper,
kurchi seeds, cumin, long pepper, ele-
phant pepper, the salts and celery
mixed with thirty-two tolas of til oil
and the powder of turpeth, 192 tolas
of the juice of the fruits of emblic
myrobalans and 200 tolas of gur—these
should be cooked on a gentle fire and
taken, made into boluses of the size
of a jujube or fig. There is no restric-
tion of regimen with regard to these
in the matter of diet or exertion.

मन्दाग्निं ज्वरं मूर्च्छां मूत्रकृच्छ्रमरोचकम् ॥४३॥
असमं गात्रशूलं च कासं श्वासं भ्रमं क्षयम् ।
कुष्ठार्शःकामलाभेदगुल्मोदरभगन्दरान् ॥४४॥
ग्रहणीपाण्डुरोगांश्च हन्युः पुंसवनाश्च ते ।
कल्याणका इति ख्याताः सर्वेष्वनुषु यौगिकाः ॥४५॥
इति कल्याणकगुडः ।

તે તે ધાતુ વે લડુ, મન્દાગ્નિવમ્ મંદ અગ્નિ
મન્દાગ્નિ, જ્વરમ્ જ્વર, મૂર્ચ્ચામ્ મૂર્ચ્ચા મૂર્ચ્ચા,
મૂત્રકૃચ્છ્રમ્ મૂત્રકૃચ્છ્ર મૂત્રકૃચ્છ્ર, અરોચકમ્ અરુચિ
અરોચક, અસમમ્ અનિમ્ન નીંદકા ન આના, ગાત્રશૂલમ્
ગાત્રશૂલ શરીરમે શૂલ, કાસમ્ કાસ કાસ, શ્વાસમ્
શ્વાસ શ્વાસ, ભ્રમમ્ ભ્રમ ભ્રમ, ક્ષયમ્ ક્ષય ક્ષય, કુષ્ટ-
કુષ્ટ, અર્શઃ- અર્શ અર્શ, કામલા- કમળો કામલા,
મેહ- મેહ પ્રમેહ, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, ઉદર- ઉદરોગ
ઉદરોગ, મગન્દરાન્ ભગંદર મગન્દર, ગ્રહણી- ગ્રહણી-
રોગ ગ્રહણી, પાણ્ડુરોગાન્ ચ અને પાંડુરોગનો ઓર
પાણ્ડુરોગકા, હન્યુઃ નાશ કરે છે નાશ કરતે છે. પુન્સ-
વનાઃ ચ અને પુન્સવન છે ઓર પુન્સવન કરનેવાલે છે,
કલ્યાણકાઃ તેઓ 'કલ્યાણક' વે 'કલ્યાણક', इति
ख्याताઃ એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે इस नामसे प्रसिद्ध हैं,
सर्वेषु અને સર્વ ઓર સર્વ, ऋतुषु ऋतुઓમાં ऋतુओंमें,
यौगिकाः તેઓનો પ્રયોગ કરી શકાય છે वे यौगिक हैं
॥ ४३-४५ ॥ इति आ ये, कल्याणकगुडः कल्याणकगुडः
कल्याणकगुड हैं ।

43-45. These boluses are curative
of the dullness of the gastric fire,
fever, fainting, dysuria, anorexia, inso-
mnia, body aches, cough, dyspnea,
giddiness, emaciation, dermatosis, piles,
jaundice urinary disorders, gulma,
abdominal diseases, fistula-in-ano, assi-
milation disorders and anemia. They
help in establishing the male sex in
the embryo. They are known as
Auspicious boluses and can be admini-
stered in all seasons. Thus has been
described the 'Auspicious bolus'.

व्योषत्वकपत्रमुस्तैलाविडङ्गामलकाभयाः ।
समभागा भिषग्दद्याद् द्विगुणं च मुकूलकम् ॥४६॥

૪૬ મલકામયાઃ—મલકાન્ સમાન્ (૧. ૬.)

, મુકૂલકન્—મમૂલકાન્ (૧. ૬.)

त्रिवृतोऽष्टगुणं भागं शर्करायाश्च षड्गुणम् ।
 चूर्णितं गुडिकाः कृत्वा क्षौद्रेण पलसंमिताः ॥४७॥
 मक्षयेत् कल्पमुत्थाय शीतं चानु पिवेज्जलम् ।
 मूत्रकृच्छ्रे ज्वरे वम्यां कासे श्वासे भ्रमे क्षये ॥४८॥
 तापे पाण्ड्यामयेऽल्पेऽग्नौ शक्ता निर्यन्त्रणाग्निनः ।
 योगः सर्वविषाणां च मतः श्रेष्ठो विरेचने ॥४९॥
 मूत्रजानां च रोगाणां विधिज्ञेनावचारितः ।

मिषक् वैद्य वैद्य, ग्योष- सुं, मरी, पीपर त्रिहृद्,
 खक्- तश् दालचीनी, पत्र- तेजपत्र तेजपात, सुस्त- भेद्य
 मुस्ता, एला- नान्दी ऐक्ष्मी इलायची, विडङ्ग- वानडिङ्ग
 वायविडङ्ग, आमलक- आमला आंबला, अमयाः अने
 हरि और हरद, समभागाः ऐक्ष्मीने समान भागभा
 इनको समान भागमें, मूत्रकृच्छ्र ६० पीने दन्तीको,
 द्विगुणम् अमला भागभा दुगुने भागमें, त्रिवृतः नसे-
 तने नितोतको, अष्टगुणम् अष्टगुला भागभा आठगुने
 भागमें, शर्करायाः अने साकरने और शर्कराको, षड्गुणम्
 भागम् च छगुला भागभा छगुने भागमें, दद्यात्
 देना देवे, चूर्णितम् ऐ सर्वतुं चूर्ण करी इन सबके
 चूर्णमें, क्षौद्रेण मध नाभी शहद मिठाकर, पलसंमिताः
 ऐक ऐक पलनी एक एक पलकी, गुडिकाः गोलीऐ
 गोलियां, कृत्वा करी बनाकर, कल्पम् सवा रे प्रातःकालमें,
 कृत्वा ऐरी उठकर, मक्षयेत् ऐक गोली आवी
 एक गोली खावे अनु च अने ७५२ और पीछे,
 शीतम् ढंडूं शीतल, जलम् पाथुी जल, पिवेत् पीवुं
 पीवे, मूत्रकृच्छ्रे मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, ज्वरे ज्वर ज्वर,
 वम्याम् उवटी वमन, कासे कास कास, श्वासे श्वास
 श्वास, भ्रमे भ्रम भ्रम, क्षये क्षय क्षय, तापे ताप ताप,
 अल्पे अग्नौ तथा भंडमिमा तथा मन्दाग्निमें, निर्यन्त्रण-
 परहेष्ठ ज्वर परहेष्ठके बिना, आग्निनः आवाभा खानेमें,
 कृताः आ गोली प्रशस्त ऐ प्रशस्त है, विधिज्ञेन
 विधि अनुनार वैद्य विधि जाननेवाले वैद्य द्वारा,
 अवचारितः आपेक्षे प्रयुक्त, योगः आ योग यह योग,
 सर्वविषाणाम् सर्व विषाभा सब प्रकारके विषोंमें,
 मूत्रजानाम् अने मूत्रजन्य और मूत्रजन्य, रोगाणाम् च

रोगाभा रोगोंमें, विरेचने विरेचन भा विरेचनके लिए,
 श्रेष्ठः श्रेष्ठ श्रेष्ठ, मतः म-ये, ऐ माना है ॥४७-४९॥

46-49. The physician should take equal parts of the three spices, cinna- mon bark and leaf nut grass, carda- mom, emblic myrobalans, chebulic myrobalans, two parts of physic nut, eight parts of turpeth and six parts of sugar. These reduced to powder and mixed with honey, should be made into boluses of four tolas each and taken early in the morning after rising from the bed, followed by potion of cold water. It is recommended in dys- suria, fever, vomiting cough, dyspnea, giddiness emaciation, excessive heat, anemia and weakness of gastric fire, without any regimen of diet. This preparation in the hands of an expert is regarded a most effective one in the elimination of all kinds of poisons and in the curing of all urinary diseases.

पथ्याघात्र्युर्वूकाणां प्रसूतौ द्वौ त्रिवृत्पलम् ॥५०॥
 दश तान्मोदकान् कुर्यादीश्वराणां विरेचनम् ।

पथ्या- हरि हरद, घात्री- आमला आंबला, उव-
 वूकाणाम् अने और उववूकाणा और एरवके बीज, द्वौ
 प्रसूतौ १६ तोला १६ तोले, त्रिवृत् नसेतत्र त्रिवृत, पलम्
 ४ तोला ऐक्ष्मीना, मधुयी ४ तोला इनके, मधुसे, तान् दश
 उतम गुणवाणा दश उत्तम गुणवाले दस, मोदकान्
 मोदक लडू, कुर्यात् बनाये, ईश्वराणाम् आ

५०. पथ्या-श्राद्धा (क. क.)

.. पथ्याघात्र्युर्वूकाणां प्रसूतौ द्वौ त्रिवृत्पलम्-त्रिवृत्पलं

.. द्विपसृतं पथ्याघान्योर्वूकाणोः (क. ग. द. व. फ.)

.. -त्रिवृत्पलं द्विपसृतं पथ्या घात्र्युर्वूकाणोः (द.)

४९. श्रेष्ठो विरेचने-श्रेष्ठ विरेचनम् (ग. क.)

औषधंशाणी पुरुषो भाटे यह ऐश्वर्यशाली पुरुषोंके लिए,
विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥ ५०३ ॥

50-50½. 16 tolas of chebulic myrobalans, emblic myrobalans and castor plant and four tolas of turpeth should be prepared into ten sweet boluses to be used for the purgation of aristocratic persons.

त्रिवृद्धैमवती श्यामा नीलिनी हस्तिपिप्पली ॥ ५१ ॥
समूला पिप्पली मुस्तमजमोदा दुरालभा ।
कार्षिकं नागरपलं गुडस्य पलविंशतिम् ॥ ५२ ॥
चूर्णितं मोदकान् कुर्यादुदुम्बरफलोपमानम् ।

त्रिवृत् नसेातर त्रिवृत् हैमवती हैमवती,
श्यामा काण्ड नसेातर श्यामा, नीलिनी नीलिनी
नीलिनी, हस्तिपिप्पली गजपीपर गजपिप्पली, समूला
पीपरीमूल पिप्पलीमूल, पिप्पली पीपर पिप्पली, मुस्तम्
मोथ मुस्ता, अजमोदा अजमोदा अजमोदा, दुरालभा
अने धमासा और धमासा, कार्षिकम् छे दरेक छेक
तोला ये प्रत्येक एक एक तोला, नागरपलम् सुं ४
तोला सोंठ ४ तोले, गुडस्य अने गोण और गुड, पल-
विंशतिम् १८० तोला १८० तोले, चूर्णितम् छे सर्वतुं
थुल्य करी इन सबके चूर्णसे, उदुम्बर-फल-छेअरानां
इन गूजरके फलके, उपमान् जेवना समान, मोदकान्
मोदक लड्डु, कुर्यात् करवा बनाये ॥ ५१-५२ ३ ॥

51-52½. Take one tola each of turpeth, white sweet flag, black turpeth, indigo, elephant pepper, long pepper, roots of long pepper, nut grass, celery, cretan prickly-clover, four tolas of dry ginger and eighty tolas of gur and reducing them to powder, make sweet boluses of the size of a fig.

हिङ्गुसौवर्चलव्योष्यवानीविडजीरकैः ॥ ५३ ॥
वज्राजगम्बात्रिफलाचव्यचित्रकधान्यकैः ।

५३. ववानी विडजीरकैः-विडवाजीवमानिकैः (द.)

मोदकान् वेष्टयेच्चूर्णैस्तान् सतुम्बुरुदाडिमैः ॥ ५४ ॥
त्रिकवङ्गणहृदस्तिकोष्ठार्शःप्लीहशूलिनाम् ।

हिक्काकासारुचिश्वासकफोदावर्तिनां शुभाः ॥ ५५ ॥

हिङ्गु- हिङ्ग हींग, सौवर्चल- सन्ध्या संचल, व्योष-
सुं ३, भरी, पीपर त्रिकटु, ववानी- अजमोदा अजमोदा,
विड- विड अथवा विड नमक, जीरकैः ७२ जीरा, ववा-
वज्राजगम्बा- अजगम्बा अजगम्बा, त्रिफला-
त्रिफला त्रिफला, चव्य- चव्य चव्य, चित्रक- चित्रक चित्रक,
धान्यकैः धान्या धनिया, सतुम्बुरु- सतुम्बुरु धान्या
तुम्बुरु दाडिमैः अने दाडिमनां पीपरी और अनार-
दाना, चूर्णैः थुल्यथी इनके चूर्णसे, तात् ते इन, मोदकान्
मोदकने लड्डुको, वेष्टयेत् छेपेटवा लपेट देवे, त्रिक-
ते मोदक त्रिक ये लड्डुओं त्रिक, वङ्गण- वंक्षु वंक्षण,
हृद- हृदय हृदय, बस्ति- अस्ति बस्ति, कोष्ठ- कोष्ठ कोष्ठ,
अर्श- अर्श अर्श, प्लीह- अने प्लीहाना और प्लीहामें,
शूलिनाम् शूलवाणाओंने भाटे शूलवालोंके लिए, हिक्का-
हंसी हिक्का, कास- कास कास, अरुचि- अरुचि अरुचि,
श्वास- श्वास श्वास, कफ- अने कफ-अथ और कफजन्य,
उदावर्तिनाम् उदावर्तिना रोगवाणाओंने भाटे उदावर्त-
रोगियोंके लिए, शुभाः शुभ छे मंगलकारी हैं ॥ ५३-५५ ॥

53-55. Sweet boluses may also be made of the powder of asafetida, sanchal salt, the three spices, bishop's weed, bid salt, cumin seeds, sweet flag wild carrot, the three myrobalans, chaba pepper, white flowered leadwort and coriander, and dressed with powdered indian tooth-ache and pomegranate. These are beneficial to patients afflicted with pain in the sacral, inguinal, epigastric, hypogastric and abdominal regions, painful piles and splenic disorders, and also to patients suffering from hiccup, cough anorexia, dyspnea, morbid kapha and misperistalsis.

५५. शुभाः-हिताः (घ.)

षट्सु ऋतुषु षट् योगाः—

त्रिवृतां कौटजं बीजं पिप्पलीं विश्वमेषजम् ।

क्षौद्रद्राक्षारसोपेतं वर्षास्वेतद्विरेचनम् ॥५६॥

त्रिवृताम् नसोत्तर निसेत, कौटजम् बीजम् ४-६-
 ७५ इन्द्रजै, पिप्पलीम् ५५२ पिप्पली, क्षौद्र- भय
 मधु, द्राक्षास- अने द्रक्षणा रसथी और द्राक्षाससे,
 उपेतम् युक्त युक्त, विश्वमेवजम् सूक्ष्मं सूक्ष्मं सोठका
 चूर्ण, एतत् ओ ये, वर्षासु वर्षाश्रुतम् वर्षाश्रुतम्
 विरेचनम् विरेचनं ओ विरेचनं हैं ॥ ५६ ॥

56. Turpeth, seeds of kurchi, long pepper and dry ginger mixed with honey and grape-juice is a purgative preparation suitable for use in the rainy season.

त्रिवृद्गुरालभामुस्तशर्करोदीच्यचन्दनम् ।

द्राक्षाम्बुना सयष्ट्याहसातलं जलदात्यये ॥५७॥

सयष्टयाङ्गः ऋषीभ्यः सुलह्वी सातलङ्गः त्रिधाभा-
धनुं यूष्णं चिकेर्गई, त्रिवृत्-नसोत्तर निषोत, दुरालमा-
धभासो वमासा, सुस्त-मेथ मुस्ता, शर्करा-साडर
शर्करा, उदीच्य-सुगंधी वाजो। गन्धवाला, चन्दनम् अने
वाच्यं यदने अश्विनुं यूष्णं और लाल चन्दन इनका चूर्ण,
द्राक्षाशुना द्राक्षना पाष्ठी साथे द्राक्षाके रसके साथ,
जलदायके शरदः ऋतुमा विरेचन छे शरदमे विरेचन
है ॥ ५७ ॥

57. Turpeth, cretan-prickly clover, nut grass sugar, fragrant sticky mallow, sandal, liquorice and soap-pod mixed with grape-water, make a purgative preparation suitable for use at the end of the rainy season.

त्रिवृतां चित्रकं पाठामज्जार्जी सरलं वचाम् ।

स्वर्णक्षीरीं च हेमन्ते पिष्ट्वा तूष्णाम्बुना पिबेत् ॥५८॥

५६. क्षौद्रद्राक्षारसोपेकम् - समृद्धोक्षारसक्षौद्रम् (च. क.)

५८. स्वर्णक्षीरी-स्वर्णदुग्धी (क त.)

हेमन्ते हेमन्तभा हेमन्तये, त्रिवृताम् नक्षेतर
त्रिवृत्, चित्रकम् चित्रक चित्रक, पाठात् पाठा पाठो,
अजात्रीम् अजात्री, सरलम् सरल सरल, वचाम्
वच वच, स्वर्गक्षीरीम् च अने स्वर्गक्षीरीने और
स्वर्गक्षीरी इनको, पिप्पला पीसीने पीसकर, डब्बणाम्बुना दु
अरभ पाप्पुली साथे गरम पानीसे, पिबेत् पीना पीना
चाहिए ॥ ५८ ॥

58. Turpeth. white flowered leadwort. Patha. cumin, long leaved pine, sweet flag and yellow milk plant reduced to paste should be taken as potion in warm water in the winter.

शर्करा त्रिवृता तुल्या ग्रीष्मकाले विरेचनम् ।

तुल्या समान परिमाणभा समान परिमाणमें,
शर्करा साकर शर्करा, त्रिवृतता अने नसे.तर और त्रिवृत,
प्रीष्मकाले प्रीष्मकाले प्रीष्मकाले, विरेचनम् विरेचन
ये विरेचन हैं ॥ ५८३ ॥

58½. Equal parts of sugar and turpeth make a suitable purgative preparation for use in the summer.

त्रिवृत्त्राया नहपुषाः सातलां कट्टरोहिणीम् ॥५९॥

स्वर्णक्षीरीं च संचूर्ण्य गोमूत्रे भावयेत् त्र्यहम् ।

एष सर्वर्तुको योगः स्निग्धानां मलदोषहृत् ॥६०॥

त्रिवृत- नसोत्तर त्रिवृत, त्रायस्त्रि- त्रायभाष्य
असवर्ग, हनुषाः ६४मेर हाडवेर. सातलाम् यमर्कषा
सातला, कटुरोहिणीश्च कटुरोहिणी. कटुकी, स्वर्णक्षीरीम्
च अने रत्नक्षीरीनुं और स्वर्णक्षीरी, संवर्ण्य यूसु
करीने इनका वर्ण करके, ग्रहम् त्रक्ष द्विप्त सुधी
तीन दिन तक, गोमूत्रे गोभूतनी गोमूत्रमे, माववेत्
भावना देवी भिंगोर रखे, पृषः आ यह, सर्वतुंकः

५९. त्रिवृत्त्रयन्निहपुत्रः मानकां कटुरोहिणीम्-इपुत्रं सप्तकां
इवामां इवन्तीं कटुरोहिणीम् (घ. फ.)

६०. मलदोषहृत्-मलदोषनुत् (ब)

सर्वं ऋतुभां उपयेगी सव ऋतुओंमें उपयोगी, योगः श्रेय योग, स्निग्धानाङ्गं स्निग्धं मनुष्येनां स्निग्धं पुष्पोंके, मलदोषहृत् मलना दोषने हरे छे मलदोषका नाश करनेवाला है ॥ ५९-६० ॥

59-60. Turpeth, zalil, juniper, soap-pod, kurroa, and yellow milk plant should be reduced to powder and impregnated for three days in cow's urine. This is a preparation suitable for purgative use in all seasons for eliminating the morbid matter in persons with unctuous condition of the body.

श्यामात्रिवृतयोः द्वौ चूर्णयोगौ—

त्रिवृच्छयामा दुरालम्भा वत्सकं हस्तिपिप्पली ।
नीलिनी त्रिफला मुस्तं कटुका च सुचूर्णितम् ॥६१॥
सर्पिर्मांसरसोष्णाम्बुयुक्तं पाणितलं ततः ।
पिबेत् सुखतमं ह्येतद्रूक्षणाग्रपि शस्यते ॥६२॥

त्रिवृत् नसोत्तर निसेत, श्यामा कालुं नसोत्तर श्यामा, दुरालम्भा धमासो धमासा, वत्सकम् धन्वं इन्द्रजौ, हस्तिपिप्पली गजपीपर गजपिप्पली, नीलिनी नीलिनी, त्रिफला त्रिध्व त्रिफला, मुस्तम् मोथ मुस्त, कटुका च अने कटु और कटुकी, सुचूर्णितम् ओओतुं सारी रीते चूर्ण करीने इनका अच्छी प्रकार चूर्ण करके, ततः तैमांथी उसमेंसे, पाणितलम् ओक तोला एक तोला, सर्पिः धी धी, मांसरस-भांसरस के मांसरस या, उष्णाम्बु- गरम पाछी गरम पानीके, युक्तम् साथे साथ, पिबेत् पीतुं पीवे, एतद् आ विरेचन यह विरेचन, सुखतमम् ओथी सुभकारक छे अत्यन्त सुखदायक है, रूक्षणाग्रम् अने रूक्ष मनुष्योने भाटे और रुक्ष पुरुषोंके लिए, अपि पक्षु मी, शस्यते हि नङ्गी प्रशस्त छे निश्चयसे प्रशस्त है ॥ ६१-६२ ॥

61-62. Turpeth, black turpeth, cretan-prickly clover, kurchi, elephant

pepper, indigo, the three myrobalans, nut grass and kurroa reduced to fine powder and mixed with ghee, meat-juice and hot water, should be taken in the dose of one tola. This is regarded as most beneficial and is recommended even in a dehydrated condition of the body

त्र्युषणं त्रिफला हिङ्गु कार्षिकं त्रिवृतापलम् ।
सौवर्चलार्धकषं च पलार्धं चाम्लवेतसात् ॥६३॥
तच्चूर्णं शर्करातुल्यं मधेनाम्लेन वा पिबेत् ।
गुल्मपार्श्वार्तिनुत्सिद्धं जीर्णं चाद्याद्रसौदनम् ॥६४॥

त्र्युषणम् सूँडे, भरी, पीपर त्रिकटु त्रिफला त्रिध्व त्रिफला, हिङ्गु अने हिंज हींग, कार्षिकम् द्वेक ओक तोला प्रत्येक एक एक तोला, त्रिवृतापलम् नसोत्तर आर तोला निसेत चार तोले, सौवर्चल-संथल संवळ, अर्धकषम् च अर्ध तोला आधा तोला, अम्लवेतसात् अने अम्लवेतस और अम्लवेतस, पलार्धम् च २ तोला २ तोले, शर्करातुल्यम् ओ अधां ओटथी साकर नाथीने इन सबके बराबर शर्करा मिलाकर, तत् ते इस, चूर्णम् चूर्ण चूर्णको, मधेन मध मध, अम्लेन वा अथवा अम्ल द्रव्य साथे या अम्ल द्रव्यके साथ, पिबेत् पीतुं पीवे, गुल्म ते गुल्म वह गुल्म, पार्श्व-आर्ति अने पडभाने दुआवे और पार्श्वशूलके, तुद् भटाउनार तरीके नाश करनेके लिए, सिद्धम् सिद्ध भयेछु छे सिद्ध है, जीर्णं च ओ पथी अथ तयारे इसके पचने पर, रसौदनम् भांसरसनी साथे भात मांसरसके साथ मात, अद्यात् आवे खाये ॥ ६३-६४ ॥

63-64. One tola each of the three spices, the three myrobalans and asafoetida, four tolas of turpeth, half a tola of sanchal salt and two tolas of Amlavetasa reduced to powder and mixed with equal part of sugar should be taken as a potion along with wine or sour gruel. This is a tested remedy for

gulma and pain in the sides; and when the dose has been digested, cooked rice mixed with meat-juice should be taken

श्यामात्रिवृतयोर्द्वितीयस्तर्पणयोगः—

त्रिवृतां त्रिफलां दन्तीं सप्तलां व्योषसैन्धवम् ।
कृत्वा चूर्णे तु सप्ताहं भाव्यमामलकीरसे ॥६॥
तद्योज्यं तर्पणे यूषे पिशिते रागयुक्तिषु ।

त्रिवृतम् नसेत्तर त्रिवृत, त्रिफलाश्च त्रिद्वि त्रिकला,
दन्तीश्च दंती दन्ती, सप्तलाश्च सातला सानला,
व्योष- सुष्ठ, भरी, पीपर त्रिकटु सैन्धवश्च अने
सिंधालुखतुं और सैन्धव, चूर्णम् यूष् इन्का चूर्ण, कृवा
करीने करके, आमलकीरसे तु आभणाना रसभा
आंवलेके रसमें, सप्ताहम् तेने सात दिनस सुधी रसको
सात दिन तक, भाग्यम् भावना देवी भावना देवे, तप्त
तेने। इसका, तर्पणे तर्पण तर्पणमें, यूषे यूष यूषमें, पिष्टिते
भांसरस मांसरसमें, रागयुक्तिषु अने रागनी येजनायेमा
और रागकी बतावटमें, योज्यम् प्रयोग करने। प्रयोग करना
चाहिए ॥ ६५३ ॥

65 65½. Reducing to powder turpeth, the three myrobalans, red physic nut, soap-pod, the three spices and rock salt and impregnating it in the juice of the emblic myrobalans for seven days, it should be administered mixed with a demulcent drink, soup-meat and Raga preparations.

श्यामात्रिवृत्तयोः घृतयोः—

तुल्याम्लं त्रिघृतांकल्कसिद्धं गुरुमहरं घृतम् ॥६६॥

त्रिवृत्ताकक- नसीतरना ३६६३। त्रिवृत्ताकसे,
सिद्धन् सिद्ध करेलुं सिद्ध किया, मुल्याम्कम् अने
समान प्रमाणम्। अन्धे द्रव्येण। जौर समान मात्रामे

३५. त्रिदुतां त्रिकलां दम्पतीं सप्तकां शोषसैन्धवम्—विदुतां त्रि-
कादम्पतीं सप्तकां शोषसैन्धवम्: (५.)

अम्लद्रव्य मिला, घृतम् वी घृत गुल्महरण भुक्ष्मनाशक
 छे गुल्मनाशक वै ॥ ६६ ॥

66. The ghee prepared with equal parts of emblic myrobalans and turpeth is curative of guima.

श्यामात्रिवृत्तयामूलं पंचदशमलकैः सह ।

जले तेन कयायेण पक्त्वा सर्पिः पित्रेन्नरः ॥६७॥

इयामा- छाणां नसेत्तरनां इयामा, त्रिवृतयोः चने
अनुषु नसेत्तरनां और त्रिवृत इनकी, मूलम् भूषणे बबको,
सामलकैः सह आभगांन्दी आशे आंवलोकै साथ, जले
जलभां जलमें, पचेत् पकाववां पकावे, तेन ते इस,
कषादेण कषाथन्दी आशे कषायके साथ, सर्पिः धी घृत,
पक्वा पकावीने पका करके, वरः मनुष्ये मनुष्य, पीबेत्
पीवुं पीवे ॥ ६७ ॥

67. The roots of black turpeth and turpeth should be decocted in water with emblic myrobalans. The patient may take the ghee prepared with this decoction.

श्यामात्रिवृतयोः क्षीरयोगौ—

इयामात्रिवृत्कषायेण सिद्धं सर्पिः पिबेत्तथा ।

साधितं वा पयस्ताभ्यां सुखं तेन विरिच्यते ॥६८॥

तथा ते भ्रमाद्युः इस प्रकार, इयामा-त्रिवृत- काण।
नसोत्तर अने अशुभ नसोत्तरना इयामा जोर त्रिवृतके,
कषायेण कषायधी कषायसे, सिद्धम् सिद्ध करेहुं सिद्ध,
सर्विः धी भीषुं वृतको पीवे, ताम्बाम् जयना ते
अ-नेधी जयना इयामा त्रिवृतके साथ, साधितम् साधेहुं
सिद्ध करके, पयः वा हृद्य इव, पिबेत् भीषुं पीवे, तैव
तेथी उपसे, सुखम् सुभूयते सुखपूर्वक, विदिष्यते
विदेखन साथ छे विदेखन होता है ॥ ६८ ॥

६१ जले मेन कषायेन-सिद्धयेन तदोपुञ्जवा (६.)

विशेष:-विशेषज्ञ (५)

१८ श्यामनिहस्तज्वायेन भिहं सर्पिः नीरुहेन तयोस्तुक्स्या सिद्ध-
सर्पिः (ख. ड.)

॥ सविः-वीर (द.)

68. The ghee prepared with the decoction of black turpeth and turpeth should be taken similarly as potion. Also the milk prepared with these two (black turpeth and turpeth) acts as a pleasant purgative.

श्यामात्रिवृतयोः मद्ययोगौ—

त्रिवृन्मुष्टीस्तु सनखानद्यौ द्रोणेऽम्भसः पचेत् ।
पादशेषं कषायं तं पूतं गुडतुलायुतम् ॥६९॥
स्निग्धे स्थाप्यं घटे क्षौद्रपिप्पलीफलचित्रकैः ।
प्रलिप्ते मधुना मासं जातं तन्मात्रया पिबेत् ॥७०॥
ग्रहणीपाण्डुरोगघ्नं गुल्मश्चयथुनाशनम् ।

सनखान् नभ आँदर रहे तेवी नखन व दिखते रहे ऐसी, अष्टौ आठ आठ, त्रिवृन्मुष्टीन् तु नसे।तरनी सुधीं निसोतकी सुधीं, अम्भसः द्रोणे ओक द्रोण पाण्डीभा एक द्रोण पानीमें, पचेत् पकाववी पकावे, पादशेषम् यतुर्थांश आधी रहे त्यारे चतुर्थांश शेष रहे तब, तम् ते उस, कषायम् कषाधने कायको, पूतम् आणी धर्ष छानकर, गुडतुलायुतम् तेभां ४०० तोला जोग भेजनी उसमें ४०० तोले गुड मिलाकर क्षौद्र-तमा भध तथा मधु, पिप्पली- पीपर पिप्पली, फल-भील्ल मदनफल, चित्रकैः तथा चित्रक नाभी और चित्रक ढाल करके, मधुना भध मधुसे, प्रलिप्ते थोपडेला लिप्त किये, स्निग्धे अने धी थोपडेला और धी चुपके हुए, घटे भधामां घड़ेमें, मासम् ओक भदिना सुधी एक मास तक, स्थाप्यम् राखवे रख देवे, जातम् आसव३५ थयेला आसवरूप बने, तत् तेने उसको, मात्रया पिबेत् मात्रासर पीवे। मात्रासे पीवे, ग्रहणी- ते अहधुरीरोग वह ग्रहणीरोग, पाण्डुरोगघ्नम् तथा पांडुरोगने। नाश करनेार छे तथा पाण्डुरोगका नाशक है, गुल्म- अने शुल्म और

गुल्म, शयथु- तेभज से।अने एवं शोथको, नाशनम् नष्ट करे छे नष्ट करता है ॥ ६९. ७०॥

69-70. Eight fistfuls of turpeth should be decocted in 1024 tolas of water till it is reduced to one fourth of its quantity. That decoction should be strained and mixed with 400 tolas of gur. This should be mixed with honey, long pepper, emetic nut and white flowered leadwort and kept in a pot soaked in ghee and well-lined with honey. At the end of a month, this should be taken out and used as potion in due dose. This is curative of assimilation-disorders, anemia, gulma and edema.

सुरां वा त्रिवृतायोगकिष्वां तत्कायसंयुताम् ॥७१॥

त्रिवृता-योग- नसे।तरना थोअ३५ त्रिवृतके योगरूप, किष्वां वा सुराभीअनाभी सुराबीजवाला, तत्काय- अने नसे।तरना कषाधनी और त्रिवृतके कायसे, संयुताम् युक्त युक्त, सुराम् वा सुरा पीवी सुरा पीवे ॥ ७१ ॥

71. Or, the wine prepared by mixing yeast with turpeth and its decoction may also be taken.

श्यामात्रिवृतयोः काञ्जिकनोगौ—

यवैः श्यामात्रिवृत्कायस्निग्धैः कुल्माषमम्भसा ।
आसुतं षडहं पल्ले जातं सौवीरकं पिबेत् ॥७२॥

श्यामा- डाणा नसे।तर श्यामा, त्रिवृत् अने अरुण- नसे।तरना और त्रिवृतके, कायस्निग्धैः कषाधनी आडेला कायसे उवाले हुए, यवैः अवनना जौके, कुल्मा- षम् कुल्माषने। कुल्माषको, अम्भसा पाण्डी साथे ओक

६९. त्रिवृन्मुष्टीस्तु....पचेत्-जले द्रोणे पचेदष्टौ त्रिवृन्मुष्टीस्तु

सनखान् (त.)

— अने द्रोणे त्रिवृन्मुष्टीमष्टौ तु सनखान्

पचेत् (ब. फ.)

७०. मधुना-मिश्रया (क. ब. घ. ङ. च.)

७१. त्रिवृता....संयुताम्-त्रिवृताकिष्वां पिबेत्तत्कायसंयुताम्

(ब. फ.)

७२. स्निग्धैः-स्निग्धैः (त.)

पल्ले-पल्ले (ब. घ. ङ.)

अथ धान्नां राशी पानीके माय एक घण्टे रखकर सुब
बन्द करके, पहले धान्यना दण्डाभां धान्यराशिमें,
बडहम् ७ दिवस राशी छः दिनतक रखकर, आसुतम्
आसवनी क्रियायी आसवकी क्रियासे, जातम् अनेक
बने हुए, सौवीरकम् सौवीरक सौवीरकको, पिवेत् पीतुं
पीवे ॥ ७३ ॥

72 The cooked parts obtained by
boiling barley in the decoction of
black turpeth should be soaked in
water and made to ferment for six
days in a vessel buried in a heap of
grain. The resulting Sauveeraka wine
should be taken as potion.

भृष्टान् वा सतुषाञ्जुष्टान् यवांस्तर्जुणसंयुतान् ।
आसुतानम्भसा तद्वत् पिवेज्जातं तुषोदकम् ॥ ७३ ॥

शुष्टान् अथवा साधु करेवा अथवा शुद्ध यवान्
वा अने जौको, सतुषान् इतलसहित तुषसहित,
भृष्टान् शेकी भूनकर, तर्जुण- नसोतरना यूष्टुथी
त्रिवृतके चूर्णसे, संयुतान् युक्त करी मिलाकर, तद्वत्
ते अ प्रभाषे इसी प्रकार, अम्भसा अणनी साधे जलमें
घोलकर, आसुतान् आसवनी क्रियायी आसवकी क्रियासे,
जातम् अनेक बने हुए तुषोदकम् तुषोदकने तुषोदकको,
पिवेत् पीतुं पीवे ॥ ७३ ॥

73. Clean unhusked and roasted
barley boiled in the decoction of
turpeth and mixed with half-boiled
barley-powder should be soaked and
made to ferment for six days in water,
in a vessel buried under a heap of
grain; and the resulting Tushodaka
wine should be used in the same
manner as Sauveeraka wine.

७३. शुष्टान्-भृष्टान् (क. घ)

७४. ...-शुष्टान् (घ)

पाडवादिभिर्दश योगाः —

तथा मदनकल्पोक्तान् पाडवादीन् पृथग्दश ।
त्रिवृच्चूर्णेन संयोज्य विरेकार्थं प्रयोजयेत् ॥ ७४ ॥

तथा ते अ प्रभाषे उसी प्रकार, मदनकल्प- भट्टन-
कल्पभां मदनकल्पमें, उक्तान् कहेव कहे हुए, पृथक्
शुद्ध शुद्ध पृथक् पृथक्, दश दश दश, पाडवादीन्
पाडव अनेरे पाडवादिको, त्रिवृत्- चूर्णेन नसोतरना
यूष्टुथी साधे त्रिवृत्चूर्णके साथ. संयोज्य भेगवीने
मिलाकर विरेकार्थम् विरेचनने भाटे विरेचनके लिए,
प्रयोजयेत् योजनी प्रयोग करे ॥ ७४ ॥

74. Ten different preparations of
Shadava etc., described in the pharma-
ceutics of the emetic nut. should be
mixed with the powder of turpeth
and administered for purgation.

विरेचनयोगानां वाप्तिनिरासार्थमुपायाः —

भवतश्चात्र —

त्वक्केशराज्रातकदाडिमैला-

सितोपलामाक्षिकमातुलुङ्गैः ।

मधुस्तथाऽम्लैश्च मनोनुकूल-

युक्तानि देयानि विरेचनानि ॥ ७५ ॥

अत्र च आ विषयभां इस विषयमें, भवतः ये
श्लोक छे छे दो श्लोक हैं कि, त्वक्- त्व दालचीनी,
केशर- नाभकेशर नागकेशर, राज्रातक- अणनी अणनी,
दाडिम- दाडिम अनार, यला- नानी ओष्ठयी इलायची,
सितोपला- साकर चीनी, माक्षिक- मधु मधु, मातुलुङ्गैः
अने भीजेरां और मिर्चारे, तथा मधुः मधु मधु, मनो-
नुकूलैः तेमअ मनने अमतां एवं मनके प्रिय, अम्लैः
च अम्ल द्रव्ये अम्लोंसे, युक्तानि साधे मिलाकर,
विरेचनानि विरेचने। विरेचन देयानि देवां अने
देवे ॥ ७५ ॥

Here are two verses again—

75. Purgative preparations should
be given combined with cinnamon

७५. मधुस्तथाऽम्लैश्च-मधुस्तथाऽम्लैश्च (व. ड. घ.)

demulcent preparations, two preparations in wine, two in sour congee and ten other preparations in Shadava etc. thus in all one hundred and ten tested preparations of turpeth and black turpeth have been expounded by the great sage, in this chapter on the pharmaceutics of black turpeth

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽष्टमे
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने श्यामात्रिवृत्कल्पो
नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

इति आ. प्रभाषे. इस प्रकार अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रच्ये. अग्निवेशकृते बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरककी प्रतिस्क्रुति परमेष्ठा आ. शास्त्रमा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अष्टमे अध्याय
अष्टम, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करनेवा
और दृढबलसे पूरित होने लगे, कल्पस्थाने उपर्युक्तान
विषे कल्पस्थानमें. श्यामात्रिवृत्कल्पः 'श्यामात्रिवृत्कल्प'
'श्यामात्रिवृत्कल्प', नाम नामने नामका, सप्तमः सातवा
सातवा. अध्यायः अध्याय संपूर्ण अथो. अध्याय समाप्त
हुआ ॥ ७ ॥

7. Thus, in the Section on Pharma-
ceutics, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
seventh chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of the Black Turpeth and
Turpeth' not being available, the same
as restored by Drīdhabala, is completed.

अष्टमोऽध्यायः ।

आठमो अध्याय अष्टम आठवाँ

Chapter VIII

चतुरङ्गकल्पोपक्रमः—

अथातश्चतुरङ्गकल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवन्नात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः ६वे अध्याये अष्टमो, चतुरङ्ग-
कल्पम् 'चतुरङ्गकल्प' नामना अध्यायम् 'चतुरङ्ग-
कल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेगें ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः अत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ. श्रिये. अत्रेये प्रभाषे. अ. इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, अहं स्व. कहे. अ. कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
the Purging Cassia'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

आरग्वधस्य पर्यायाः—

आरग्वधो राजवृक्षः शम्पाकश्चतुरङ्गुलः ।

प्रग्रहः कृतमालश्च कर्णिकारोऽवघातकः ॥ ३ ॥

राजवृक्षः राजवृक्ष, शम्पाकः शम्पाक
शम्पाक, चतुरङ्गुलः चतुरङ्गुल, प्रग्रहः प्रग्रह
प्रग्रह, कृतमालः कृतमाल, कर्णिकारः कर्णिकार
कर्णिकार, अवघातकः च अने अवघातक और अवघातक,
आरग्वधः अ. आरग्वधना पर्यायों अ. वे आरग्वधके पर्याय
हैं ॥ ३ ॥

3. Aragwadha, Rajavriksha,
Sampaka, Chaturangula, Pragraha,
Kritamala, Karnikara and Avaghataka
are its synonyms.

आरग्वधस्य गुणाः—

ज्वरहृद्दोग्धातासृग्गुदावर्तादिरोमिषु ।

राजवृक्षोऽधिकं पथ्यो मृदुर्मधुरशीतलः ॥ ४ ॥

राजवृक्षः अरभागे. अमलतास, सृदुः मृदु, सृदु,
मधुरशीतलः मधुर तथा शीतल अ. मधुर तथा शीतल
है, ज्वर. अने ज्वर और ज्वर. हृद्दोग्ध. हृद्दोग्ध हृद्द-
रोम, वातासृक्. वातरक्त वातरक्त, गुदावर्तादि. अने
गुदावर्त वजरेना और गुदावर्त आदिके, रोमिषु रोमिषो
भाटे रोमियोंके लिए, अधिकं निशेष अधिक, पथ्यः
पथ्य अ. पथ्य है ॥ ४ ॥

4. It is mild, sweet and cooling and is exceedingly wholesome to persons suffering from fever, cardiac disorders and misperistalsis etc.

बाले वृद्धे क्षते क्षीणे सुकुमारे च मानवे ।
योज्यो मृद्वनपायित्वाद्विशेषाच्चतुरङ्गुलः ॥ ५ ॥

चतुरङ्गुलः गरभाणो अमलतास, मृदु-अनपायित्वात् मृदु तथा नुकसान न करे जीवो होवाशी मृदु एवं अहानिकर होनेसे, विशेषात् भास करीने विशेषकर, बाले आण्ड बालक, वृद्धे वृद्ध, क्षते क्षतयुक्त क्षतरीगो, क्षीणे क्षीण, सुकुमारे च अने कामल और कोमल, मानवे मनुष्यमा मनुष्यमें, योज्यः विरचन भाटे तेना प्रयोग करवे ओरिओ विरेचनके लिए उसका प्रयोग करना चाहिए ॥ ५ ॥

5. The purging cassia is specially suitable for administration to children, the aged, those suffering from pectoral lesions and cachexia and persons who are of delicate constitution, as it is mild and harmless in action.

आरग्वधस्य उपयोगविधिः —

फलकाले फलं तस्य ग्राह्यं परिणतं च यत् ।
तेषां गुणवतां भारं सिकतासु निधापयेत् ॥ ६ ॥
सप्तरात्रात् समुद्धृत्य शोषयेदातपे भिषक् ।
ततो मज्जानमुद्धृत्य शुचौ भाण्डे निधापयेत् ॥ ७ ॥

फलकाले इणसंभ्रम करवाने समये फलसंभ्रमकालमें, तस्य तेना इसके, यत् फलम् च ओ इण जो फल, परिणतम् पाकेका होय पके हुए हों, ग्राह्यम् ते देवां

५. ओज्यो-देवः (ब.)

६. फलकाले-रेचनार्थे (ब.)

७. फलं तस्य ग्राह्यं परिणतं च यत्-परिणतं फलं तस्याहरे-
द्वयः (क. घ. ङ. फ.)

८. सारं-जायं (ब.)

९. सारं (ब.)

१०. भाण्डे-भाण्डे (ब.)

उसको ग्रहण करे, निषक् वैद्य वैद्य, गुणवताम् गुणवानां गुणवाले, तेषां ते इणानां उन फलोंके, भारम् समुद्धरे भारको, सिकतासु रेतीमां रेतमें, निधापयेत् राभी भुडवे दवा देना चाहिए. सप्तरात्रात् सात दिवस पछी सात दिनोंके पीछे, समुद्धृत्य तेने उद्धार डाढी उसको निकाल-कर, आतपे ताडामां धूपमें, शोषयेत् सूक्ष्मवे सूखा देवे, ततः ते पछी उसके पीछे, मज्जानम् तेनी मज्जान उसकी मज्जाको उद्धृत्य डाढी उद्धरे निकालकर, शुचौ स्वच्छ स्वच्छ, भाण्डे पात्राणामां पात्रमें, निधापयेत् राभी भुडवी रख देवे ॥ ६-७ ॥

6-7. During the proper season of fruition, its ripe fruits should be gathered and those that are heavy and rich in pulp should be preserved in sand. Taking them out after seven nights, the physician should dry them in the sun. Then, the pulp should be taken out and preserved in a clean pot.

आरग्वधस्य द्राक्षारसेन एको योगः —

द्राक्षारसयुतं दद्याद्वाहोदावर्तपीडिते ।

चतुर्वर्षमुखे बाले यावद्द्वादशवार्षिके ॥ ८ ॥

दाह- दाह दाह, उदावर्त- अने उदावर्तशी और उदावर्तसे, पीडिते पीडितेश्च पीडित, चतुर्वर्षमुखे चार वर्षी मांडी चार वर्षसे लेकर, यावत् द्वादशवार्षिके चार वर्ष सुधीना बारह वर्ष तकके, बाले आण्डने गरभाणोना गोण बालकको अमलतासकी मज्जा, द्राक्षारसयुतम् द्राक्षाना रस साथे द्राक्षाके रसके साथ, दद्यात् आपवे देवे ॥ ८ ॥

8. In persons affected with burning and misperistalsis, in children from four years upto twelve years of age, the pulp of the purging cassia should

८. द्राक्षारसयुतं दद्यात्-द्राक्षारसयुतो देवो (ब.)

, चतुर्वर्षमुखे बाले-चतुर्वर्षे मुखं बाले (ब.)

be given mixed with grape juice.

सुरामण्डेन, सीधुना, दधिमण्डेन, आमलकरसेन, सौवीरकेण च
एकैको योगः—

चतुरङ्गुलमज्जस्तु प्रसृतं वाऽथवाऽञ्जलिम् ।
सुरामण्डेन संयुक्तमथवा कोलसीधुना ॥९॥
दधिमण्डेन वा युक्तं रसेनामलकस्य वा ।
कृत्वा शीतकषायं तं पिबेत् सौवीरकेण वा ॥१०॥

चतुरङ्गुल-मज्जाः तु गरभाणानां गेणनां अमल-
तासकी मज्जाके, प्रसृतम् वा आठ तोला आठ तोले, अथवा
अञ्जलिम् अथवा गेण तोलाने अथवा सोलह तोलेका,
शीत- कषायम् शीत कषाय शीत कषाय, कृत्वा डरी
बनाकर, तम् तेने उते, सुरामण्डेन सुरामण्डेनी सुरामण्डे,
संयुक्तम् साथे साथ, अथवा अथवा या, कोलसीधुना
गेरना सीधु साथे बेरकी सीधुके साथ, दधिमण्डेन वा
अथवा दहीना भंड साथे या दधिमण्डेके साथ, आमल-
कस्य वा अथवा आमलानां या आवलेके, रसेन रस
साथे रमके साथ, सौवीरकेण वा अथवा सौवीरकेनी
या सौवीरकेके, युक्तम् साथे साथ, पिबेत् पीवे
पीवे ॥९-१०॥

9-10. Making a cold infusion of
the purging cassia weighing 8 tolas
or 16 tolas, it may be given mixed
with the supernatant part of Sura
wine, or Sidhu wine prepared from
the jujube, with whey or with the
juice of the emblic myrobalans, or
it may be given mixed with Sauvee-
raka wine.

त्रिवृत्कषायेण विल्वकषायेण च एकैको योगः—

त्रिवृतो वा कषायेण मज्जः कर्कं तथा पिबेत् ।
तथा विल्वकषायेण लवणक्षौद्रसंयुतम् ॥११॥

१०. युक्तं-सम्यक् (क. व.)

११. तं-वा (व.)

११. त्रिवृतो वा कषायेण मज्जः कर्कं तथा पिबेत्-त्रिवृन्मज्जो-
स्तथा कर्कं तत्कषायेण वा पिबेत् (व. क.)

११. मज्जः कर्कम्-मज्जकरकम् (क. व.)

तथा तथा तथा, मज्जः गरभाणानां गेणनां
अमलतासकी मज्जाके, कर्कम् उल्लेखे कर्कको, त्रिवृतः
त्रिवृतना त्रिवृतके, कषायेण कषाय साथे कषायके साथ,
तथा लवण- अथवा लवण अथवा नमक, क्षौद्र- अने
मध और मधु, संयुतम् सहित मिलाकर, विल्वकषायेण
वा विल्वकषायेण कषाय साथे विल्वकषायके साथ, पिबेत्
पीवे ॥ ११ ॥

11 The paste of the pulp should
be similarly taken as potion mixed
with the decoction of turpeth or with
the decoction of bael, adding rock-salt
and honey.

एको लेहयोगः—

कषायेणाथवा तस्य त्रिवृच्चूर्णं गुडान्वितम् ।
साधयित्वा शनैर्लेहं लेहयेन्मात्रया नरम् ॥१२॥

अथवा अथवा अथवा, गुडान्वितम् गेणसहित
गुडमिश्रित, त्रिवृच्चूर्णम् त्रिवृत चूर्ण त्रिवृतके चूर्णको,
तस्य गरभाणानां गेणनां अमलतासकी मज्जाके, कषा-
येण कषायमा कषायमें, साधयित्वा सिद्ध डरी सिद्ध
करके, लेहम् ते लेह वह लेह, नरम् विरेच्य अनुप्यने
विरेच्य अनुप्यको, मात्रया मात्रा अनुसार मात्रामें,
ज्ञाने धीरे धीरे धीरे धीरे, लेहवेत् अद्यावे
चदावे ॥ १२ ॥

12. Preparing a linctus by cooking
on a low fire the powder of turpeth
and gur in the decoction of the pur-
ging cassia till it is reduced to the
proper consistency, that linctus should
be administered to a person in a proper
dose.

द्वौ घृतयोगौ—

चतुरङ्गुलसिद्धाद्या क्षीराद्यदुदियाद्भुतम् ।
मज्जः कर्कं घात्रीणां रसे तत्साधितं पिबेत् १३

चतुरङ्गुल- अथवा गरभाणां अथवा अमलतासके,
सिद्धाद्य सिद्ध डरेका सिद्ध किये, क्षीरात् वा दुधमांशी

दूधसे, यत् ते जो, घृतम् धी धी, उदियाम् नीकुमे निकले, तत् तेने उसको, आत्रीणाम् आम्रानां आंव-
लेके, रसे रसभां रसमें, मज्जः भरमाणानां जोगना
अमलतासकी मज्जाके, कल्केन कुटुथी कल्केसे, साधितम्
साधीने सिद्ध करके पिबेत् पीपुं पान करे ॥१३॥

13. A medicated ghee may be made by taking the ghee obtained from the milk prepared with the purging cassia and the paste of the purging cassia-pulp and the expressed juice of emblic myrobalans; it may be taken as a purgative potion.

तदेव दशमूलम् कुलत्थानां यवस्य च ।
कषाये साधितं सर्पिः कर्कैः श्यामादिभिः पिबेत् १४

दशमूलम् दशमूल दशमूलके, कुलत्थानाम् कुलथीके,
यवस्य च अने जवना और जौके, कषाये
अथभां कषायमें, श्यामादिभिः श्यामा जोगरेना श्यामा
आदिके, कर्कैः कुटुथी साथे कल्केसे, साधितम् सिद्ध
करके सिद्ध, तत् एव ते ज उसी, सर्पिः धी घृतको,
पिबेत् पीपुं पीवे ॥ १४ ॥

14. Medicated ghee made by taking the purging cassia ghee and preparing it with the decoction of the deca radices, horse-gram or barley and the paste of black turpeth etc., may be taken as a purgative potion.

आरग्वधस्य एकोऽरिष्टयोगः —

दन्तीकाथेऽञ्जलि मज्जः शम्पाकस्य गुडस्य च ।
दत्त्वा मासार्धमासस्यमरिष्टं पाययेत् च ॥१५॥

दन्तीकाथे दन्तीनां अथभां दन्तीके काथमें, शम्पा-
कस्य भरमाणानां अमलतासकी, मज्जः जोगना मज्जाके,
गुडस्य च अने जोगना और गुडके, अञ्जलिम् १५-१६

१५. दत्त्वा-दत्ता त.)

„ मरिष्टं पाययेत् च-आद्युतं तत् प्रयोजयेत् (द.)

„ पाययेत् च-पाययेद्विषम् (ब. ब.)

तेऽथ १६-१६ तोले, कल्केन नीकुमे निकले, तत् तेने उसको, आत्रीणाम् आम्रानां आंव-
लेके, रसे रसभां रसमें, मज्जः भरमाणानां जोगना
अमलतासकी मज्जाके, कल्केन कुटुथी कल्केसे, साधितम्
साधीने सिद्ध करके पिबेत् पीपुं पान करे ॥ १५ ॥

15. Adding 16 tolas of the pulp of the purging cassia and of gur into the decoction of the red physic nut, it should be allowed to ferment for a month and a half. The medicated wine thus prepared, may be used as a potion.

आरग्वधस्य अनुकविरेचनकोपदेशः —

यस्य यत् पानमत्रं च हृद्यं स्वाद्वथ वा कटु ।
लवणं वा भवेत्तेन युक्तं दद्याद्विरेचनम् ॥१६॥

यस्य जेने जिसको, यत् जे जो, पावम् पान
पान, अत्रम् च अने अत्र और अत्र, हृद्यम् हृद्य
होय पत्तं हो, स्वादु पछी ते भक्षु चहे वह मधुर,
अथवा अथवा अथवा, कटु वा कुटु कु, लवणम्
वा डे क्षुब्ध या नमकीन, भवेत् होय हो, तेन तेनी
उसके, युक्तम् साथे साथ मिलाकर, विरेचनम् विरेचन
विरेचन, दद्यात् देव देवे ॥ १६ ॥

16. The purgative dose should be given to a man mixed with whatever food and drink is agreeable in taste to him, i. e. either sweet, pungent or salt.

अध्यक्षोक्तविषयाः —

तत्र श्लोको—

द्राक्षारसे सुरासीष्वोर्ध्वं चामलकीरसे ।

सौवीरके कषाये च त्रिवृतो विष्वकस्य च ॥१७॥

१७. पानमत्रं-पानमम्लं (ब.)

१७. दधि-२ वि (ड.)

„ सौवीरके कषाये च त्रिवृतो विष्वकस्य च-सौवीरके कषा-

याम्बां किरणपाकयोस्तथा (ड. ब. फ.)

„ „ „ -सौवीरकेऽथ त्रिवृतः कषाये विष्वकस्य च

(ब. फ.)

लेहेऽरिष्टे घृते द्वे च योगा द्वादश कीर्तिताः ।
चतुरङ्गुलकल्पेऽस्मिन् सुकुमाराः सुखोदयाः ॥२८॥

तत्र ते विषयान् उस विषयमें, श्लोकौ उपसंहारना
ये श्लोक छे के उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, अस्मिन् आ
इस, चतुरङ्गुलकल्पे चतुरङ्गुलकल्पम् इस चतुरङ्गुल-
कल्पमें, द्वाक्षारके द्वाक्षारम् द्वाक्षारमें सुरासीध्वोः
सुराभा, सीधुभा सुरामें, सीधुमें दक्षि ण्डीभा दहीमें,
आमलकीरसे च आमलाना रसभा आवलेके रसमें
सौवीरके सौवीरभा सौवीरमें, त्रिवृतः त्रिवृतना
अथाथभा त्रिवृतके कवचमें तिल्वकल्प च तेभ्यः तिल्वना
एवं तिल्वके, कषाये कषायभा कषायमें लेहे वेदभा
लेहमें, अरिष्टे अने अरिष्टभा लैक लैक और अरिष्टमें
एक एक, घृते तथा घीभा और घीमें, द्वे च ये दो
द्वादश येभ्यः अत्र इस तरह बाह्य, सुकुमाराः भद्र कोमल,
सुखोदयाः अने आरोग्यदायक और आरोग्यदायक, योगाः
योगे योग, कीर्तिताः उद्धेयभा आभ्या छे कहे हैं
॥ १७-१८ ॥

Here are the recapitulatory verses —

17-18. One preparation each in
grape juice, Sura wine, Sidhu wine,
in curds, the juice of emblic myroba-
lans, Sauveeraka wine, the decoction
of turpeth or that of bael; one in
the form of linctus, one in that of
medicated wine and two in the form
of ghee—thus, in all, twelve prepara-
tions suitable for delicate persons and
attended with happy results are des-
cribed in this chapter on the Pharma-
ceutics of the Purging Cassia.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने चतुरङ्गुलकल्पो
नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथैषा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने

१८. सुखोदयाः प्रकीर्तिताः (४)

चरककी प्रतिसंस्कार पायेवा आ शास्त्रभा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेवा और दृढबलसे
पूरित किये गये, कल्पस्थाने उद्धेयस्थानभा कल्पस्थानमें,
चतुरङ्गुलकल्प 'चतुरङ्गुलकल्प' 'चतुरङ्गुलकल्प' नाम
नामके नामका, अष्टमः आठमो आठवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण भयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ ८ ॥

8 Thus in the Section on Pharma-
ceutics, in the treatise compiled by Agni-
veśa and revised by Caraka, the eighth
chapter entitled 'The Pharmaceutics
of the Purging Cassia' not being
available, the same as restored by
Dridhabala is completed.

नवमोऽध्यायः ।

नवमो अध्यय अध्याय नौवाँ

Chapter IX

तिल्वकल्पापक्रमः —

अथाततिल्वकल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अह्नीथी अब आगे, तिल्वकल्पम्
'तिल्वकल्प' नामना अध्यायानु 'तिल्वकल्प' नामके
अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेयुः व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ विषयभा नीचे प्रभाषे अ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह आ उद्धेयु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
Tilwaka'.

2. Thus declared the Worahipful
Atreya.

एकः सौवीरकयोगः—

मेषशृङ्गभयाकृष्णाचित्रकैः सलिले शृते ।
मरुजान् सुनुयात्तच्च जातं सौवीरकं यदा ॥७॥
भवेदञ्जलिना तस्य लोधकत्कं पिबेत् सदा ।

मेषशृङ्गी- मरुशृङ्गी मेदासिगी, अमबा- ६२३
हरक, कृष्णा- पीपर पिप्पली, चित्रकैः अने चित्रकना और
चित्रकके, शृते सलिले कृष्णा पाणीमां कायके पानीमें,
मरुजान् शेकेला नवने। भूने हुए जोको, सुनुयात्
आसुन करे। आसुत करे, तब च ते वह, यदा
न्यारे जब, सौवीरकम् सौवीरक सौवीरक, जातम्
भवेत् भर्ष अथ तयारे हो जाय तब, तस्य तेना
उसके, अञ्जलिना १६ तोलांनी साथे १६ तोलेके साथ,
लोधकत्कम् दोधरने। ६६६ लोधकत्कको, सदा ६६६
सदा, पिबेत् पीने पीवे ॥ ७३ ॥

7-7½. The paste of lodh should be taken as potion in a dose of 16 tolas of the Sauveeraka wine prepared by fermenting fried barley in the decoction of the tree of the woods chebulic myrobalans, long pepper and blue-flowered leadwort.

तिलकस्य सुरायोगः—

सुरां लोधकषायेण जातां पक्षस्थितां पिबेत् ॥८॥

लोधकषायेण दोधरना कृष्णापी लोधके कषाये,
जाताम् अथेल बनी, पक्षस्थिताम् अने अक पञ्चमाडीके
राणी भूकेली और एक पक्ष रखी हुई, सुराम् सुरा सुरा,
पिबेत् पीवी पीवे ॥ ८ ॥

8. The Sura wine, prepared from the decoction of lodh by keeping it for a fortnight, should be taken as potion.

७. मरुजान्-मरुशृङ्गा (झ.)

११. -तनुजं (ब. द.)

७३. सदा-तदा (क. घ. ङ. ड.)

तिलकस्य अरिष्टयोगः—

दन्तीचित्रकयोर्दोषे सलिलस्याढकं पृथक् ।
समुत्काथ्य गुडस्यैकां तुलां लोधस्य चाञ्जलिम् ॥९॥
आवपेत् परं पक्षान्मद्यपानां विरेचनम् ।

दन्ती- दन्ती दन्ती, चित्रकयोः अने चित्रक और
चित्रकके, पृथक् लुध लुध पृथक् पृथक्, आवकम् २५६
तोला २५६ तोले लेकर, सलिलस्य पाणी जलके, दोषे
१०२४ तोलाभा १०२४ तोलेमें, समुत्काथ्य उकाणीने
पकाकर, गुडस्य जेण गुड, एकाम् तुकाम् ४०० तोला
४०० तोला, लोधस्य अने दोधर और लोध, अञ्जलिम्
च १६ तोला १६ तोले, आवपेत् नाणी राणी भूकेली
मिलाकर रख देवे, पक्षान् अक पञ्चमाडीया पन्द्रह दिनोंके,
परम् पछी पीछे, तब ते वह, मद्यपानाम् मद्य पीनाइत
मद्य पीनेवालेके लिए, विरेचनम् विरेचन अने छे विरेचन
बन जाता है ॥ ९३ ॥

9-9½. 256 tolas of each of red physic nut and white-flowered leadwort should be decocted separately in 1024 tolas of water, and 400 tolas of gur and 16 tolas of lodh should be added to it. That wine, prepared by keeping for a fortnight is an excellent purgative potion for persons addicted to wine.

कम्पिलकेन एको योगः—

कम्पिलकषायेण दशकृत्वः सुभाविताम् ॥१०॥
मात्रां कम्पिलकस्यैव कषायेण पुनः पिबेत् ।

कम्पिलक- कपीलांना रोरीके, कषायेण कृष्णापी
कषाये, दशकृत्वः दशवार दसवार, सुभाविताम् अमबा
दीधेल भावना देकर, मात्राम् मात्रा मात्राको, कम्पिल-
कस्य कपीलांना रोरीके ही, कषायेण कृष्णापी साथे
कषाये, पुनः इरीने फिर, पिबेत् पीवी पीवे ॥ १०३ ॥

10-10½. A dose of powdered Tilwaka after being impregnated ten times in

९३. मद्यपानां-मद्यपानात् (घ. ङ.)

१०३. कम्पिलकषायेण-तिलकस्य कषायेण (ब. त. द. न. ड.)

the decoction of Kamala, should be taken mixed again with the decoction of Kamala.

त्रयो लेहयोगः —

चतुरङ्गलकल्पेन लेहोऽन्धः कार्य एव च ॥११॥

चतुरङ्गल. गोभाणानां अमलतप्तके, कल्पेन ३८५भां
३८६वी विवि अमले, कल्पमें कही दुरे विधिके अनुसार,
अन्यः पीले दूध, लेहः लेह, लेह, कार्यः च ३८
३८६वी लेह के बनावा चाहिए ॥ ११ ॥

11. A linctus should be made of it in the same pharmaceutical method as in the case of the purging cassia.

त्रिफलायाः कषायेण सप्तर्षिर्मेधुफाणेतः ।

लोधचूर्णयुतः सिद्धो लेहः श्रेष्ठो विरेचने ॥१२॥

त्रिफलायाः त्रिफला. त्रिफलाके, कषायेण अमले, कषायमें, सप्तर्षिर्मेधु-धी, मधु घृत, मधु. फाणेतः द्रुषित
राव, लोधचूर्णयुतः अने लोधचूर्ण युक्तु मेधुवी और
लोधका चूर्ण मिलाकर, सिद्धः सिद्ध करेवे। सिद्ध किया,
लेहः लेह लेह, विरेचने विरेचनभा विरेचनमें, श्रेष्ठः
श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ १२ ॥

12. The linctus prepared by mixing powdered Tilwaka with the decoction of the three myrobalans, ghee, honey and treacle, is regarded the best for purgation.

तिल्वकस्य कषायेण कल्केन च सशर्करः ।

सघृतः साधितो लेहः स च श्रेष्ठो विरेचने ॥१३॥

तिल्वकस्य तिल्वकना तिल्वकके, कषायेण अमले
कषायमें, कल्केन च अने ३८६ साधे और कल्कके,
सशर्करः सांडरे शर्करा, सघृतः अने धी नाभी और
वीके साथ, साधितः तैयार करेवे। सिद्ध किया, सः च
ते वह, लेहः लेह लेह, विरेचने विरेचनभा विरेचनमें,
श्रेष्ठः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है ॥ १३ ॥

१२. लेहो विरेचने-लेहो विरेचनम् (च. क.)

13. The linctus prepared by mixing the paste of Tilwaka with its own decoction and adding sugar and ghee, is the foremost medicine for purgation.

तिल्वकस्य चत्वारो घृतयोगाः —

अष्टाष्टौ त्रिवृतादीनां मुष्टीस्तु सप्तखान् पृथक् :
द्रोणेऽर्थां साधयेत् पादशेषे अस्थं घृतात् पचेत् १४
पैष्टैस्तैरेव विस्वांशैः समूषलवणैरथ ।
ततो यात्रां पिबेत् काले श्रेष्ठमेतद्विरेचनम् ॥१५॥

त्रिवृतादीनां त्रिवृत चोरे नव विरेचन-द्रव्योनी
त्रिवृतादीनां विरेचन-द्रव्योंसे, अष्ट अष्टौ आठ आठ आठ
आठ, पृथक् छुदी छुदी पृथक् पृथक्, सप्तखान् मुष्टी
तु अतल अमुष्टि अष्ट अन्तर्नखमुष्टि केकर अषा
पाशुना जलके, द्रोणे अष्ट द्रोणभा एक द्रोणमें, साधयेत्
५४ नवी पकाये, पादशेषे यदुर्भां आडी रहे तयारे
चतुर्थां रह तयारे ५४, समूषलवणैः गोमूत्र अने धनसु-
सहित गोमूत्र और लवणके साथ, विस्वांशैः ४ तोला
४ तोले, पिष्टैः तैः एव ते विरेचन-द्रव्योंना ३८६वी
उन विरेचन द्रव्योंके ही कल्के, घृतात् धी घृत, प्रस्थम्
१४ तोला १४ तोले, पचेत् ५४ नव पकाये, अथ ततः
५४ पीले, काले योऽथ समये उचित समय पर, मात्रा
तेनी मात्रा इससे मात्राको, पिबेत् पीवी पीवे, एतत्
आ यह, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, विरेचनम् विरेचन छे
विरेचन है ॥ १४-१५ ॥

14-15. Sixteen fistfuls of Tilwaka should be cooked along with eight fistfuls of each of turpeth etc., separately in 1024 tolas of water, till reduced to one fourth of the quantity. That should be cooked in 64 tolas of ghee with the paste of 4 tolas of each of those very drugs; it should be taken

१४. अष्टाष्टौ त्रिवृतादीनां मुष्टीस्तु सप्तखान् पृथक्-अष्टौ तु त्रिवृ-
तादीनां मुष्टीरन्तर्नखाः पृथक् (च. क.)

१५. समूषलवणैरथ-समूषलवणैर्निषिक्त (च. क.)

at the right time and in due dose
mixed with cow's urine and rock salt.

लोभः शोकः क्रोधः मोहः अहंकारः पञ्चद्वन्द्वम् ।
चतुर्द्वन्द्वमप्येतत्तद्विषयी हे च साधयेत् ॥१६॥

लोध्र रक्तमं विषमं इत्युक्ते लोध्रस्य कल्के, मूत्र-
भूय मूत्र, जम्बू- इत्युक्ते जम्बू, कवचैः च कवचैः च कवचैः
अथ कवचैः च कवचैः च कवचैः च कवचैः च कवचैः
च कवचैः च कवचैः च कवचैः च कवचैः च कवचैः
कल्के मूत्राणां द्वे वर्णिषी च मीमांसे धी अन्यो
वृत्तः साधयेत् सिद्धिं कृत्वा सिद्धिं करे ॥ १६ ॥

16. This is an excellent purgative preparation. Prepare a medicated ghee of cow's ghee in cow's urine, sour conji and rock salt, adding the paste of Tilwaka. Two other preparations of ghee may be made in the same method as described in the pharmaceuticals of the purging cassia.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः

तत्र श्रुति—

पञ्च दद्यादिभिल्लयेन सुरा सौवीरजेण च ।
एकोऽरिष्टस्तथा योग एकः कर्मिण्यल्लकेन च ॥१७॥

तत्र ते निपवन्तः उभ विषयम्, श्लोकौ उपसंहारनः
 वे श्लोकः के के उपसंहारः के के श्लोकः के के दृष्ट्यादिभिः
 हर्षो वजरेय्या दधि अदिसे, पञ्च पांथ पांच, सुरा
 सुराथी सुरासे, एका दु ओक एक, सौवीरकेण च
 सौवीरकेय्यी सौवीरकेय्य, एकः ओक एक, तथा तथा तथा,
 मरिष्टः अरिष्ट्या ओक अरिष्टये एक कस्मिन्नकेन च शने
 कपीलादी नौर तेसिमे, एकः ओक एक योगः योग
 थाय छे योग होता है ॥ १७ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

17. Five preparations with curds etc., one of Sura wine one of Sauveeraka wine one of medicated wine and similarly one preparation with Kamala.

लेहास्त्रयो वृत्तेनापि चत्वारः संपकीर्तिताः ।
योगास्ते लोऽध्वनूलाः कां कल्पे योऽपि दर्शिताः ॥१८॥

लेहाः श्रेष्ठा येदमे, त्रयः प्रभुवीत, वृत्तेन अपि अने
 गीति मर वृत्ते चरवारः अत्र येन चार योष संगी-
 तिता. उच ये हे हे, लोचनूचयान् या धोषना-
 मृषीना एव निवचनूचये कल्पे एवम. कल्पे, ते
 लोचन ते येन वे भोचन, योषा. येन संग, दक्षिताः
 अनाया ये निवचनूचये हे ११८॥

13. Three preparations of Punctures and four of ghee have been described. Thus, in all, sixteen preparations have been expounded in this chapter on the pharmaceuticals of Tilwaka.

न्यायिने ऽकुने नन्ने चरकमसिपंङ्कुने ऽप्राप्ते
दृढबल-पूरिने कलास्थाने तिलककल्लयो नाम
नरमो ऽध्यायः ॥१॥

[illegible]

9. Thus. in the Section on Pharmaceutics in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the ninth chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Tilwaka' not being available, the same as restored by Dridhabala is completed.

દશમોઽધ્યાયઃ ।

દશમો અધ્યાય અધ્યાય દસવો

Chapter X

સુષાકલ્પોપક્રમઃ —

અયાતઃ સુષાકલ્પં વ્યાખ્યાસ્યામઃ ॥ ૧ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

અવ અતઃ હવે અહીંથી અવ આગે, સુષાકલ્પમ્
'સુષાકલ્પ' નામના અધ્યાયનું 'સુષાકલ્પ' નામકે
અધ્યાયકા, વ્યાખ્યાસ્યામઃ વ્યાખ્યાન કરું વ્યાખ્યાન
કરું ॥ ૧ ॥

મગવાન્ ભગવાન મગવાન, આત્રેયઃ આત્રેયે આત્રે-
યવે, इति ह આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે જુદા
સ્થિતિમાં નિમ્ન પ્રકારે હી, આહ સ્મ કહેલું છે કહા હે ॥ ૨ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Pharmaceutics
of the Thorny Milk-hedge plant."

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

કુષ્ઠગુણઃ, સુષાપ્રયોગાનર્હા નરાશ્ચ —

ચિરૈચનાનાં સર્વેષાં સુષા તીક્ષ્ણતમા મતા ।
સજ્જતં હિ મિનત્યાશુ દોષાણાં કષ્ટવિભ્રમા ॥ ૩ ॥
તસ્માન્નૈવા મૃદૌ કોષ્ઠે પ્રયોક્ત્વ્યા કદાચન ।
જ દોષનિચયે ચારુપે સતિ માર્ગપરિક્રમે ॥ ૪ ॥

સર્વેષામ્ સર્વે સર્વ, ચિરૈચનાનામ્ ચિરૈચનોનાં
ચિરૈચનોમાં, સુષા ચૈરને સુષા, તીક્ષ્ણતમા અત્યંત તીક્ષ્ણ
અત્યંત તીક્ષ્ણ, મતા માનેલ છે માની હે, હિ કારણ કે
કર્મોક્તિ, દોષાણામ્ તે દોષોના વધ દોષોને, સંઘાતમ્
સંઘાતને સંઘાતનો, જાતુ બહુદી શીઘ્ર, મિનતિ તેડી
નાચે છે તેવડી હે, કષ્ટવિભ્રમા જ અને સમ્યક્ પ્રયોગ
ન થાય તે અત્યંત કષ્ટ ઉત્પન્ન કરે છે જોઈ સમ્યક્
પ્રયોગ ન હોવેપર અત્યંત કષ્ટ ઉત્પન્ન કરતી હે, તસ્માન્

૧. સુષાકલ્પ-જ્ઞાપકલ્પ (ત.)

૪. માર્ગપરિક્રમે-વાચ્યપરિક્રમે (ક. જ. ક.)

તેથી સ્પષ્ટિ, વ્યા એને। સ્વકા, મૃદૌ કોષ્ઠે મૃદુ કોષ્ઠમાં
મૃદુ કોષ્ઠમાં, કદાચન કદી પણ કમી સી, જ પ્રયોક્ત્વ્યા
પ્રયોગ કરવો નહિ પ્રયોગ નહીં કરના चाहिए, દોષનિચયે
દોષને। સંઘાત દોષકા સંઘાત, અરુપે એ અરુપ હોય તે।
યદિ અરુપ હો તે, માર્ગપરિક્રમે સતિ જ અને એ પીછ
કેઈ ચિકિત્સાથી કામ ચાલતું હોય તે। પણ પ્રયોગ
કરવો નહિ જોઈ યદિ અન્ય કિસી ચિકિત્સાસે કાર્ય
ચલતા હો તે સી પ્રયોગ નહીં કરના चाहिए ॥ ૩-૪ ॥

3-4. The thorny milk-hedge plant
is regarded the most acute of all the
purgative drugs. It quickly breaks up
the accumulation of impurities and if
wrongly used might lead to conditions
difficult to cure. Therefore this should
in no case be administered to a soft
bowelled person nor in a condition
of scanty accumulation of impurities
nor in a condition where other measure
can as well serve the purpose.

સુષાપ્રયોગાર્હા નરાઃ —

પાણ્ડુરોગોદરે ગુલ્મે કુષ્ઠે દૂષીવિષાદિતે ।
શ્વચ્ચૌ મધુમેહે ચ દોષવિભ્રાન્તચેતસિ ॥ ૫ ॥
રોગૈરેવંધિચૈર્નસ્તં જ્ઞાત્વા સપ્રાણમાતુરમ્ ।
પ્રયોજયેન્મહાવૃક્ષં સમ્યક્ સ હ્યવચારિતઃ ॥ ૬ ॥
સઘો હરતિ દોષાણાં મહાન્તમપિ સંચયમ્ ।

પાણ્ડુરોગ- પાંડુરોગ પાણ્ડુરોગ, અદરે ઉદરોગ
ઉદરોગ, ગુલ્મે ગુલ્મ ગુલ્મ, કુષ્ઠે કુષ્ઠ કુષ્ઠ, દૂષીવિષા-
દિતે દૂષીવિષયી થયેલી પીડા દૂષીવિષયે ઉત્પન્ન પીડા,
શ્વચ્ચૌ સોબે શોષ, મધુમેહે મધુમેહ મધુમેહ, દોષ અને
દોષોને કારણે, જોઈ દોષોને કારણ, વિભ્રાન્તચેતસિ જ
થયેલી ચિત્તવિભ્રમ ઉત્પન્ન ચિત્તવિભ્રમ, અવંચિતઃ આવી
અતનાં સ્વ પ્રકારકે, રોગેઃ રોગોથી રોગોસે, પ્રજ્ઞા
ચેરાયેલા પીડિત, જાતુરમ્ રોગીને રોગીનો, સપ્રાણમ્
સમ્યક્ ચલવાન, જ્ઞાત્વા અધી જાનકર, મહાવૃક્ષમ્

૭. હરતિ-નુદતિ (જ.)

शे।रने। सुधावृक्षका, प्रयोजयेत् प्रथे। उरवे। प्रयोग करे,
हि उरवे। के क्योकि, सम्यक् सारी रीते भली प्रकार,
जवचारितः प्रथे। उरवाभां आवेदे। प्रयोग किया
इहा, सः ते वह, दोषाणाम् दोषे।ना दोषोंके, महान्तम्
भटान बड़े भारी, संचयम् संचयने संचयका, सद्यः
नक्ष्मी तुरन्त, हरति हरी छे छे नाश कर देता
है ॥ ५-६३ ॥

5-63. In patients affected with
anemia, abdominal diseases, gulma,
dermatosis, chronic poisoning, edema,
diabetes, morbid psychic conditions
and such other diseases, the thorny
milk hedge plant should be adminis-
tered if the patient is strong enough to
withstand the drug. When properly
administered, it quickly eliminates
the impurities even if excessively
accumulated.

सुधामेदो—

द्विविधः स मतोऽल्पैश्च बहुभिश्चैव कण्टकैः ॥ ७ ॥
सुतीक्ष्णैः कण्टकैरल्पैः प्रवरो बहुकण्टकः ।

सः शे।रनुं वृक्ष सुधावृक्ष, द्विविधः छे प्रकाशनुं दो,
प्रकारका, मतः भा-युं छे माना गया है, अल्पैः च अल्प
नाना एक छोटे, बहुभिः च एव तथा थपु। तथा
बहुत, कण्टकैः कंटोवाणुं कांटोंवाला, सुतीक्ष्णैः अने
थीलुं अत्यंत तीक्ष्ण और दूसरा अत्यंत तीक्ष्ण, अल्पैः
तथा शे।उ। कंटोवाणुं तथा थोड़े कांटोंवाला, बहुकण्टकः
अथे।भां थपु। कंटोवाणुं इनमें बहुत कांटोंवाला,
प्रवरः अथ छे अथ है ॥ ७३ ॥

7. It is known to be of two kinds.
One with small and numerous thorns,
the other with very sharp and a small
number of thorns. The one with
numerous thorns is the superior
variety.

७. अल्पैश्च-वेद्य (ब. ड.)

सुधायाः पर्यायाः—

स नास्मां जुगुप्सा नन्दा सुधा निस्त्रिंशपत्रकः ॥ ८ ॥

सुधा सः सुधा नामनुं ते वृक्ष सुधा नामका वह
वृक्ष, स्नुक् स्नुक् स्नुक्, गुडा गुडा गुडा, नन्दा नंदा
नन्दा, निस्त्रिंशपत्रकः अने निस्त्रिंशपत्रक और निस्त्रिंश-
पत्रक, नास्मां छे पर्यायोथी छेदेनाय छे इन पर्यायोंसे
कहा जाता है ॥ ८ ॥

8. It is known by the synonyms
of Snuk, Guda, Nanda, Sudha, Nistri-
msapatraka.

सुधायाः उपयोगविधिः—

तौ विपाट्याहरेत् क्षीरं शस्त्रेण मतिमान् मिषक् ।
द्विवर्षं वा त्रिवर्षं वा क्षिशिरान्ते विशेषतः ॥ ९ ॥

मतिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान्, मिषक् वेदे वैद्य,
विशेषतः आस करीने चासकर, क्षिशिरान्ते क्षिशिर-
अनुने अते क्षिशिर ऋतुके अन्तमें, द्विवर्षम् वा अथे
वर्षना दो बरसके, त्रिवर्षम् वा छे त्रय वर्षना या
तीन बरसके, तौ शस्त्रेण ते वृक्षे।ने शस्त्री उन वृक्षोंसे
शस्त्रसे, विपाट्य अरीने चीरकर, क्षीरम् दूध दूध,
आहरेत् देवुं लेवे ॥ ९ ॥

9. The intelligent physician should
incise the plants of two or three
years of age with a sharp instrument
and obtain the milk, specially at the
end of winter.

सौवीरकादिभिः सप्त योगाः—

चिन्वादीनां बृहत्या वा कण्टकार्यास्तथैकशः ।
कषायेण समांशं तं कृत्वाऽङ्गारेषु शोषयेत् ॥ १० ॥

चिन्वादीनाम् थिथी पजेरे थूक्ष्णं अथूक्ष्णं चिन्वा
आदि बृहत्पत्रमूल, बृहत्याः थिथी थिथी अथी बड़ी कटेरी,

८. स्नुगुप्सा नन्दा—सु नन्दा नन्दी (ब.)

९. तौ-मं (क. ब. ड.)

१०. तौ विपाट्याहरेत् क्षीरं शस्त्रेण मतिमान् मिषक्—तं पादवित्वा
शस्त्रेण क्षीरमुदाहरेत्क्षिपक् (ब.)

१०. कषायेण समांशं तं—कषायेण तं समांशेन (ब. ड.)

तथा कण्टकारीः वा तथा भेडी भेडीगुल्ली तथा कटेरी,
एककः ऐऐभांथी डाण्ड ऐडना इनमेंसे किसी एकके,
कपायेण डरायनी साथे कपायके साथ, तम् थेरना
दूधने स्तुहीके दूधजे, समानां समान भाजे समान
भागमें, कृत्वा भेगवी मिलाकर जहारेतु अंगारा पर
अंगारोंपर. बोधयेत् सुकवी नःअपुं सुखा देवे ॥ १० ॥

10. The milk of the thorny-hedge
plant mixed with equal quantity of any
of the decoctions of the bael group of
drugs or of indian nightshade or yellow-
berried nightshade should be reduced
to a thick consistency on coal fire

ततः कोलसमां मात्रां पिबेत् सौवीरकेण वा ।
तुषोदकेन कोलानां रसेनापलकथ्य वा ॥११॥
सुरया दधिमण्डेन मतलुङ्गरसेन वा ।

ततः तेभांथी इनमेंसे कोलसमाम् और समान
वेरके समान, मात्राश् मात्रा मात्रा, सौवीरकेण वा
सौवीरके सौवीरक, तुषोदकेन तुषोदके तुषोदके. कोलानाम्
औरना रस वेरके रस, आमलकस्य आमलकीना आवलेके,
रसेन वा रस रसके साथ, सुरया सुरा सुरा, दधिमण्डेन
दधिमंड दधिमण्ड, मतलुङ्गरसेन वा डे भीओराना रस
साथे या बिजौरेके रसके साथ, पिबेत् पीनी पीवे ॥११॥

11-11½. Then it should be made into
pills of the size of a jujube; it should
be taken as potion mixed with Sauvee-
raka wine, Tushodaka wine, the juice
of the emblic myrobalans, Sura wine,
whey, or the juice of the pomello.

सुधायाः सर्पिषा मांसरसेन चैकैको योगः ---

सातलां काञ्चनक्षीरीं श्यामादीनि कटुत्रिकम् ॥१२॥

११. ततः कोलसमां मात्रां-कोलप्रमाणं गुटिकां (ग)
... ततः कोलसमां मात्रां पिबेत् सौवीरकेण वा-कोलसमामां
गुटिकां पिबेत् सौवीरकेण ताम् (घ.)
१२. कटुत्रिकम्-फलत्रिकम् (घ ष फ.)

यथोपपत्तिं सप्ताहं सुधाक्षीरेण भावयेत् ।
कोलमात्रां वृतेनातः पिबेन्मांसरसेन वा ॥१३॥

मानलाम् सातलां सातला, काञ्चनक्षीरीम् २५५-
क्षीरी स्वर्णक्षीनी, श्यामादीन् डाण्ड नसोतर वजरे
श्यामा आदि, कटुत्रिकम् अने त्रिकटु ऐऐभांथी और
त्रिकटु इनमेंसे, यथोपपत्तिं जे डाण्ड भजे तेने जो प्राप्त
हो उसे. सप्ताहम् सात दिवस सुधी सात दिन तक,
सुधाक्षीरेण थेरना दूधनी सुधाक्षीरजे, भावयेत् भावना
देवी भावना देवे, अतः ऐऐभांथी इसमेंसे. कोलमात्राम्
और जेडही मात्रा वेरके समान मात्रा, वृतेन वी साथे
बीके साथ, मांसरसेन वा अथवा मांसरस साथे या
मांसरसके साथ, पिबेत् पीनी पीवे ॥ १२-१३ ॥

12-13. As many as are available of
these, viz., soap-pod, yellow milk plant,
black turpeth and the other drugs of its
group and the three spices should be
impregnated for a week with the milk
of the thorny milk-hedge plant. A
pill made of the size of a jujube
should be taken as potion with ghee
or meat-juice

सुधाया एकः पानकयोगः ---

श्यूषणं त्रिफलां दन्तीं चित्रकं त्रिवृतां तथा ।
स्तुक्क्षीरभाजितं सम्यग्विदध्याहुडपानकम् ॥१४॥

श्यूषणम् श्यूषण त्रिकटु, त्रिफलाम् त्रिफला त्रिफला,
दन्तीम् दन्तीभूण दन्तीमूल, चित्रकम् चित्रक चित्रक,
तथा अने एवं, त्रिवृताश् नसोतरने त्रिवृतको, स्तुक्क्षीर-
औरना दूधनी स्तुहीके दूधजे, भाजितम् भावना दध
भावना देकर, गुडपानकम् गोणीना शरभत साथे गुडके
शरभतके साथ, सम्यक् विदध्यात् तेने सारी रीते
प्रयोग डरे। उसका अच्छी तरह प्रयोग करे ॥१४॥

14. The three spices, the three myro-
balans, red physic nut, white flowered
leadwort and turpeth impregnated.

१४. गुडपानकम्-गुडपानके (घ.)

in the milk of the thorny milk-hedge plant should be administered with the syrup of gur.

एकः प्रेययोगः—

त्रिवृतारण्यं दन्तीं शङ्खिनीं सप्तलां सप्तम् ।
गोमूत्रे रजनीं कृत्वा शोषयेदातपे ततः ॥२८॥
सप्ताहं भावयित्वैवं स्नुक्क्षीरेणापरं पुनः ।
सप्ताहं भावयेच्छुद्धं ततस्तेनापि भावितम् ॥२९॥
गन्धमाल्यं तदाग्राय प्राकृत्य पटमेव च ।
सुखमाशु विरिच्यन्ते मृदुकोष्ठा नराधिपाः ॥३०॥

त्रिवृता नसेतर निसेत आरग्वधम् गन्धमाल्यं
अमलताय, दन्तीम् दन्तीभूज दन्तीमूळ, शङ्खिनीम्
अभिष्टुभशी शङ्खिनी, सप्तलाम् अने सप्तलाः
शेओना यूलुंसे और सप्तला इनके चूर्णको, समम् सप्त
प्रभाषुर्मा दधि प्रमान भागमें लेकर, गोमूत्रे ओमूत्रम्
गोमूत्रमें, रजनीम् आभी रत एक रात, कृत्वा राभी
मिगोकर, ततः पछी पीछे, आतपे तडाभा धूपमें,
शोषयेत् सुखावपुं सुखा ले, एवम् आ प्रभाषे इस
प्रकार, सप्ताहम् सात दिवस सुधी सात दिन तक,
भावयित्वा भावनाओ आभी भावना देकर, पुनः २९
फिर, अपरम् भीअ दूसरे, सप्ताहम् सात दिवस सुधी
सात दिन तक, स्नुक्क्षीरेण शेरना इधनी स्नुक्षीरीरं,
भावयेत् भावना आभी भावना देवे, शुक्लम् सुखावीने
सुखाकर, ततः ते पछी तदनन्तर, तेन अपि ते यूलुंसे
इस चूर्णसे, भावितम् अवयूलुंसे द्वारा भावना आपेक्ष
अवचूर्णनद्वारा भावित, तत् गन्धमाल्यम् उत्तम सुगन्धी
पुष्पमालासे उत्तम सुगन्धी पुष्पमालाको, आग्राय
संध्यायां संध्यासे, पटम् अने अवयूलुंसे द्वारा भावना
आपेक्ष करने और अवचूर्णनद्वारा भावित वखको,
प्राकृत्य च एव ओषधी ३० मृदु कोष्ठको, मृदुकोष्ठाः
मृदु कोष्ठावाणा मृदु कोष्ठको, नराधिपाः राजा राजे

२८. समम्-समान (३.)

गोमूत्रे रजनीं कृत्वा-निसि स्थित गर्वां मूत्रे (३. क. क.)

गोमूत्रे रजनीं कृत्वा शोषयेदातपे ततः-निसि स्थित गर्वां

मूत्रे शोषयेदातपे-निसि (३.)

२९. तदाग्राय-समाग्राय (३. क.)

देःकेने रावा आदि नोमोको. सुखम् सुखपूर्वः सुखपूर्वक.
आशु मृदुती जल्दी, विरिच्यन्ते विरेचन आय छे
विरेचन हो जाता है ॥ १५ ॥

7. Turpeth, purging cassia, red
physic nut, clerolipis and soap-pod taken
in equal parts and soaked in cow's
urine for a night should then be
dried in the sun. This process should
be repeated for seven days. Again
impregnated for a week in the milk
of the thorny milk hedge plant
they should be dried and powdered.
This powder, when sprinkled profusely
on a sweet smelling flower garland or on
the upper cloth and given for smelling
or for wearing to a soft-bowelled person
of royal descent, he will be moved
to happy and quick purgative effect.

सुवाथाः एकः लेहयोगः—

इयामात्रिवृत्कषायेण स्नुक्क्षीरघृतफणितैः ।
लेहं पक्त्वा विरेकार्थं लेहयेन्मात्रया नरम् ॥३१॥

इयामा-काणुं नसेतर इयामा-त्रिवृत्-तथा अशु
नसेतरना तथा अशु त्रिवृत्के, कषायेण कषायधी
कषाये, स्नुक्क्षीर-अने शेरना इध स्नुक्षीका दध, घृत-
धी घी, फणितैः तथा राज ओषधी तथा राज इधसे,
लेहम् लेह लेह, पक्त्वा पकावीने पककर, विरेकार्थम्
विरेचन भाः विरेचनके लिए, नरम् मनुष्यने मनुष्यको,
मात्रया मात्रासे मात्रासे, लेहयेत् यथावे चढावे ॥३१॥

8. A linctus should be prepared
with the decoction of black turpeth
and turpeth, milk of the thorny hedge
plant, ghee and treacle and adminis-
tered in due dose, for the purpose of
purgation.

३०. पक्त्वा-कृत्वा (३.)

यूषादिभिन्नयो योगः—

पाययेत्तु सुधाक्षीरं यूषैर्मांसरसैर्वृतैः ।

सुधाक्षीरम् शेरान् दुधं स्तुहीके दूधको, यूषैः यूप, मांसरसैः मांसरस मांसरस, वृतैः अने धीनी साधे और धीके साथ, पाययेत् पिपरावपुं पिलावे ॥१८३॥

18½. The milk of the thorny milk hedge plant may be administered as potion along with soups, meat juices and medicated ghees.

शुष्कमत्स्येन मांसेन च एको योगः—

भाविताञ्जुष्कमत्स्यान् वा मांसं वा भक्षयेन्नरः १९

भाविताम् शेरान् दुधनी भावना आपेक्षा सेहुंडके दूधसे भावित की हुई, शुष्कमत्स्यान् वा भक्षयेन्नरः १९ भावना सुखी हुई मछलियोंको, मांसम् वा अथवा शेरान् दुधनी भावना आपेक्षा मांसने अथवा सेहुंडके दूधसे भावित मांसको, नरः भक्षये मनुष्य, भक्षयेत् भावा खावे ॥ १९ ॥

19. Dried fish and meat impregnated with that milk may also be eaten for purposes of purgation.

एकः सुरायोगः द्वौ घृतयोगौ च—

क्षीरेणामलकैः सर्पिस्तुरकुलवत् पचेत् ।

सुरां वा कारयेत् क्षीरे घृतं वा पूर्ववत् पचेत् ॥२०॥

चतुरकुलवत् भरभाणानी चेडे अमलतासे समान, क्षीरेण शेरान् दुधनी स्तुहीके दूधसे, आमलकैः आमलकाना क्वाथधी भावलेके कायसे, सर्पिः धी घृत, पचेत् पडावपुं पकावे, पूर्ववत् अगाडिनी चेडे पूर्वकी भांति, क्षीरे शेरान् दुधनी स्तुहीके दूधसे, सुराम् सुरा सुरा, कारयेत् जलावपी बनाये, घृतम् वा अथवा घृत अथवा धीको, पचेत् पडावपुं सिद्ध करे ॥ २० ॥

20. A ghee can be obtained from the prepared milk of thorny milk

१९. भाविताञ्जुष्कमत्स्यान् वा मांसं वा भक्षयेन्नरः—भावि

शुष्कमत्स्यं वा मांसं वा भक्षयेन्नरः (व.)

२०. घृतं—घृतं (व.)

hedge mixed with emblic myrobalans as in the case of the purging cassia. Sura wine can be prepared from the milk of the thorny hedge plant; or even a ghee, as described before, can be prepared from it.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकौ—

सौवीरकादिभिः सप्त सर्पिषा च रसेन च ।

पानकं त्रेयलेहौ च योगा यूषादिभिस्त्रयः ॥२१॥

द्वौ शुष्कमत्स्यमांसाभ्यां सुरैका द्वे च सर्पिषी ।

महावृक्षस्य योगास्ते विंशतिः समुदाहृताः ॥२२॥

तत्र श्लोकौ ते विषयभा उपसंहारना थे श्लोक छे के उस विषयमें उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, सौवीरक-आदिभिः सौवीरक वजेरेधी सौवीरक आदिसे, सप्त सात सप्त सर्पिषा धीधी ऐक धीसे एक, रसेन मांसरसथी ऐक मांसरससे एक, पानकम् पानकथी पानकसे एक, त्रेयलेहौ च त्रेयथी ऐक लेहथी ऐक त्रेयसे एक लेहसे एक, यूषादिभिः अने यूप वजेरेधी और यूषादिसे, त्रयः योगाः त्रय योग तीन योग, शुष्कमत्स्य-शुष्कमत्स्य सूखी मछली, मांसाभ्याम् अने मांसथी और मांससे, द्वौ थे दो सुरा एका सुराथी ऐक सुरासे एक, सर्पिषी च तथा धीथी तथा धीसे, द्वे थे दो, महावृक्षस्य आ प्रभाषे शेरान् इस तरह महावृक्षके, ते विंशतिः ते वीस वे बीस, योगाः योगा योग, समुदाहृताः उहा छे कहे हैं ॥ २१-२२ ॥

Here are the recapitulatory verses—

21-22. Seven preparations with sauveeraka wine etc., one with ghee, one with meat-juice, one preparation of syrup, one of snuff and one of linctus, three preparations administered with soups etc., two preparations consisting of dry fish and meat, one of Sura wine and two of ghee—thus, in

२१. महावृक्षस्य—सुराकारकस्य (व. व.)

all twenty preparations of the thorny milk hedge plant have been described.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने सुधाकल्पो
नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेष्टा अग्निवेशे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने चरकथी प्रतिसंस्कार पायेष्टा आ शास्त्रमा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेष्टा और
दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने उदपस्थान (विषे
कल्पस्थानमें, सुधाकल्पः 'सुधाउदप' सुधाकल्प',
नाम नामने नामका, दशमः दशमो दसवाँ, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त हुआ ॥ १० ॥

10. Thus, in the Section on Pharma-
ceutics in the treatise compiled by
Agniveśa and revised by Caraka, the
tenth chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of the Thorny Milk-hedge
plant' not being available, the same as
restored by Dridhabala, is completed.

एकादशोऽध्यायः ।

अग्नियारभो अध्याय अध्याय ग्यारहवाँ

Chapter XI

सप्तलाशङ्खिनिकल्पोपक्रमः —

अथातः सप्तलाशङ्खिनिकल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥
इति ह साह भगवान्त्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अहोथी अब आगे, सप्तलाशङ्खिनी-
कल्पम् 'सप्तलाशङ्खिनीउदप' नामना अध्याय
'सप्तलाशङ्खिनीकल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्या करने के उद्देश्य व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेयः
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे अ इह
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह सा उद्देश्य के कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Pharmaceutics of
the Soap pod and Clenolipis."

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

सप्तलाशङ्खिन्योः पर्यायाः —

सप्तला चर्मसाह्वा च बहुफेनरसा च सा ।

शङ्खिनी तिकला चैव यवतिकाऽक्षि(क्ष)पीडकः ॥ ३ ॥

चर्मसाह्वा च चर्मसाह्वा, बहुफेनरसा च
अने बहुफेनरसा और बहुफेनरसा, सा सप्तला ते
सप्तलाना पर्यायों के वे सप्तलाके पर्याय हैं, तिकला
अने तिकला और तिकला, यवतिका यवतिका
यवतिका, अक्षिपीडकः च एव अने अक्षिपीडकः च
और अक्षिपीडक ये, शङ्खिनी शङ्खिनीना पर्यायों के
शङ्खिनीके पर्याय हैं ॥ ३ ॥

3. Soap pod is also known by its
synonyms of Saptala, Chermasahva
and Bahuphenarasa while Clenolipis is
known by the names of Shankhini,
Tiktala, Yavatika and Akshipeedaka.

सप्तलाशङ्खिन्योः गुणाः —

ते गुल्मगरहृद्रोगकुष्ठशोफोदरादिषु ।

विकासितीक्ष्णरूक्षत्वाद्योज्ये स्लेष्माधिकेषु तु ॥ ४ ॥

ते ते अन्ने उन दोनोंका, विकासि- विकासि
विकासि, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, रूक्षत्वात् अने रूक्ष
होनाथी और रूक्ष होनेके कारण, गुल्म- गुल्म गुल्म,
गर- गरहृद्रोग, हृद्रोग- हृद्रोग हृद्रोग, कुष्ठ-
कुष्ठ कुष्ठ, शोफ- शोफ शोफ, उदरादिषु अने उदरादि
वज्रेरेमाँ और उदरादि रोगोंमें, स्लेष्माधिकेषु तु ॥ ४ ॥
आधिकतावाला होय तेरेमाँ जो रूक्ष अविकृतवाले

३. शङ्खिनी तिकला चैव-शङ्खिनी तिकला हेतु (ब. क.)

—शङ्खिनी तिकलाना च (ब. क.)

हों उनमें, दोन्ने थोड़ा-सा दायक छे प्रयोग करना चाहिए ॥ ४ ॥

4. These should be administered in gulma, chronic poisoning, cardiac-disorder, dermatosis, edema, abdominal disease etc., and in conditions of predominance of kapha, as they are anti-spasmodic, acute and dry in quality.

सप्तलाशङ्खिन्योः प्राद्यमज्जम्—

नातिशुष्कं फलं ग्राह्यं शङ्खिन्या निस्तुपीकृतम् ।
सप्तलायाश्च मूलानि गृहीत्वा भाजने क्षिपेत् ॥ ५ ॥

नातिशुष्कम् अथु सुखां नहि गयेलुं न बहुत सूखा हुआ निस्तुपीकृतम् अने इतरां उतारेलुं और तुषहित, शङ्खिन्याः शङ्खिनीतुं शङ्खिनीका, फलम् इण फल, ग्राह्यम् अथु इतरा दायक छे ग्रहण करना चाहिए, सप्तलायाः शङ्खिनीका चिकेकाईके, मूलानि च मूलको, गृहीत्वा धर्तने लेकर, भाजने वास-लुमां पात्रमें, क्षिपेत् राखवां रख देवे ॥ ५ ॥

5. The fruits of the clenolipis should be gathered before they are very dry, and excorticated. The roots of soap-pod should be gathered and both these should be preserved in a pot.

सप्तलाशङ्खिन्योः षोडश कल्कयोगाः—

अक्षमात्रं तयोः पिण्डं प्रसन्नालवणायुतम् ।
हृद्रोगे कफवातोत्थे गुल्मे चैव प्रयोजयेत् ॥ ६ ॥
प्रियालपीलुकर्कन्धुकोलाघ्रातकदाडिमैः ।
द्राक्षापनखर्जूरबदराम्लपरुषकैः ॥ ७ ॥
मैरेये दधिमण्डेऽप्ले सौवीरकतुषोदके ।
सीधौ चाप्येष कल्पः स्यात् सुखं शीघ्रविरेचनः ॥ ८ ॥

६. प्रसन्ना-मदिरा (द.)

१. कफवातोत्थे-वातकफजे (ब.)

२. हृद्रोगे कफवातोत्थे-हृद्रोगकफवातात् (ब. क.)

३. प्रियाल-पिण्डक (ब.)

४. कोलाघ्रातक-कोषाघ्रातक (द.)

प्रसन्ना-प्रसन्ना प्रसन्ना, लवण- अने द्रव्य और लवणसे, आयुतम् सहित मिलाकर, तयोः ते अनेने इन दोनोंकी, अक्षमात्रम् छेक तोला गेटवे। एक तोला मात्राके पिण्डम् पिंड पिण्डको, कफवातोत्थे इतरा-अन्त्य कफवातजन्य, हृद्रोगे हृद्रोगमां हृद्रोग, गुल्मे एव च अने गुल्ममां और गुल्ममें, प्रियाल- प्रियाली चिरौजी, पीलु- पीलु पीलु, कर्कन्धु- यष्टीभैर शङ्खेर, कोल- भैर वेर, आघ्रातक- अभाडा अंवाडा, दाडिमैः दाडिम अनार, द्राक्षा- द्राक्ष मुनका, पनस- इष्टुय कटहल, खर्जूर- भणूर खजूर, बदराम्ल- भाटा भैर बदराम्ल, परुषकैः अने इतरा साथे और फालसाके साथ, प्रयोजयेत् प्रयोगवेत् अथु प्रयोग करना चाहिए, मैरेये मैरेयमां मैरेयमें, अम्ले भाटा सट्टे, दधिमण्डे दधिमण्डमां दधिमण्डमें, सौवीरक- सौवीरकमां सौवीरकमें, तुषोदके तुषोदकमां तुषोदकमें, सीधौ च अने सीधुमां और सीधुमें, अपि पथु मी, एवः आ यही, कल्पः कल्प छे कल्प ई, सुखम् तेथी सुखपूर्वक इससे सुख-पूर्वक, शीघ्र- अने जल्दी और शीघ्र, विरेचनः विरेचन विरेचन, स्यात् थाय छे होता है ॥ ६-८ ॥

6-8. A measure of one tola of the paste of these drugs mixed with Prasanna wine and rock-salt should be administered in cardiac disorder caused by kapha and vata, and also in gulma. This paste administered with the decoctions of Buchanan's mango, tooth-brush tree, wild jujube, small jujube, indian hog-plum, pomegranate, grape, jack fruit, date, sour jujube, sweet falsah or with Maireya wine, sour whey, Sauveeraka wine, Tushodaka wine, or Sidhu wine, acts as a quick and easeful purgative.

सप्तलाशङ्खिन्योः षट् तैलयोगाः—

तैलं विदारिगन्धाद्यैः पयसि कथिते पचेत् ।
सप्तलाशङ्खिनीकस्य त्रिबुद्धयामार्गभाषिके ॥ ९ ॥

दधिमण्डेन सजीय सिद्धं तत् पाययेत् च ।

विदारिगन्धाद्यैः विदारीगन्धा दधौ साधे विदारी-
गन्धादिके साथ, कथिते उक्तगोष्ठा उवाचं हुए, पयसि
द्वयम्। दधौ, त्रिवृच्छयामा त्रित्त तथा श्यामाना ओष्ठ
भागने। उदक त्रिवृत्त और श्यामाके एक भागका कल्क,
आर्धभागिके अने तेथी अरुणा भागने। और इनसे आवे
भागका, सप्तला- श्रीकाभ ४ चीकेकाई, शङ्खिनी- अने
आभूटाभण्णीने। और शंखिनीके, कल्के उदक नाथी
तेमा कल्क डालकर उसमें, तैल तैल तैल, एचेत्
पडावत् सिद्ध करे, सिद्धम् सिद्ध थयेवा सिद्ध हुए, तत्
ते तैलने उस तैलको, दधिमण्डेन हठीना भंड साथे
दहीके मंडमें, सजीय भेगवी मिलाकर, पाययेत् च पापुं
ओष्ठये पिलाये ॥ ९३ ॥

9-93. The oil cooked in the milk
prepared with the drugs of the tick-
trefoil group, with the paste of soap-
pod and clenolipis and half its quantity
of the paste of turpeth and black
turpeth, should be administered as
potion along with whey.

शङ्खिनीचूर्णभागौ द्वौ तिलचूर्णस्य चापरः ॥१०॥
हरीतकीकषायेण तैलं तत्पीडितं पिबेत् ।
अतसीसर्वपैरण्डकरज्जेवेष संविधिः ॥११॥

द्वौ शङ्खिनी-चूर्ण-भागौ आभूटाभण्णीना ये भाग
शंखिनीके चूर्णके दो भाग, तिलचूर्णस्य च अने तैलना
थूलने। और तिलचूर्णका, अपरः श्रीका ओष्ठ भाग
दूसरा एक भाग, तत्पीडितम् तेओने पीसी डाटेडुं
इनको पीसकर निकाले हुए, तैल तैल तैलको, हरीतकी-
उदकेना हरकके, कषायेण उवाच साथे कषायके साथ,
पिबेत् पीपुं पीवे, अतसी- अणसी अलसी, सर्वप-
सरसव सरसों, एरण्ड- ओरु एरण्ड, करजेंपु अने
उरुजभा पलु और करजमें सी, एषः आ ४ प्रकारनी
यही, संविधिः विधि छे विधि बरतनी चाहिए ॥ १०-११ ॥

10-11. Taking the powder of clen-
olipis two parts and one part of the
powder of til, oil should be expressed
out of that. This should be taken with
the decoction of chebulic myrobahus.
The same is the process in the case of
linseed, rapeseed, castor and indian
beech.

सप्तलाशङ्खिनीयैः अण्डैः च योगः —

शङ्खिनीसप्तलासिद्धात् क्षीराद्यदुदियादृतम् ।
कल्कभागो तयोरेव त्रिवृच्छयामार्यसंयुते ॥१२॥
क्षीरेणालोड्य संपकं पिबेत्तच्च विरेचनम् ।

शङ्खिनी आभूटाभण्णी शंखिनी, सप्तला- अने
श्रीकाभार्थी और चीकेकाईसे, सिद्धात् सिद्ध करेवा
सिद्ध किये, क्षीरात् द्वयमांसी दधौ, यत् ७ जो, घृतम्
धी ची, उदियात् नीकगे बने, तत् च तेने उसे,
त्रिवृच्छयामा- त्रित्त तथा श्यामाना त्रिवृत्त एवं श्यामाके,
अर्धसंयुते अर्धा भागना उदकथी आवे भागके कल्कसे,
तयोः एव अने शंखिनी तथा सप्तला और शंखिनी
तथा सप्तलाके, कल्कभागो ओष्ठ भागना उदकथी एक
भागके कल्कसे, संपकम् पडावी पकाकर, क्षीरेण द्वयमां
दधौ, आलोड्य धोणी मिलाकर, पिबेत् पीपुं पीवे,
तत् च ते वह, विरेचनम् विरेचन लावे छे विरेचन
जाता है ॥ १२ ॥

12-123. A medicated ghee should be
prepared by taking the ghee obtained
from the milk prepared with clenolipis
and soap-pod in four parts the
quantity of milk and the paste of the
same two drugs as well as the same
quantity of the paste of turpeth and
black turpeth. This should be taken
as a purgative potion.

१२. कल्कभागो-कल्कभाग (घ.)

१३. संयुते-संयुतम् (घ.)

१४. संपकं-विपचेत् (घ.)

९३. सजीय-सन्धाय (ख. ड. त. थ.)

१०. तिलचूर्णस्य-नीलीचूर्णस्य (घ. ङ.)

दन्तीद्रवन्त्योः कल्लोऽयमजशृङ्गयजगन्धयोः ॥१३॥
क्षीरिण्या नीलिकायाश्च तथैव च करञ्जयोः ।
मसूरविदलायाश्च प्रत्यक्षपर्ण्यास्तथैव च ॥१४॥
द्विवर्गाधौशकलकेन तद्वत् साध्यं घृतं पुनः ।

अथम् कल्पः आ ७८६५ यही कल्प, दन्तीद्रवन्त्योः
६-टी तथा द्रवन्तीने। दन्ती तथा द्रवन्तीका, अजशृङ्गी-
अजशृङ्गी अजशृङ्गी, अजगन्धयोः तथा अजगन्धाने।
तथा अजगन्धाका, क्षीरिण्याः क्षीरिणीने। क्षीरिणीका, नीलि-
कायाः च तथा नीलिङ्गाने। तथा नीलिकाका, तथा एव
करञ्जयोः च अने ३२७ने। दोनों करंजीका, मसूर-
विदलायाः च अने श्यामलता और श्यामलता, तथा
एव तथा तथा, प्रत्यक्षपर्ण्याः च ७६३८८ने। छे सूषा-
कर्णिका है, द्विवर्गाधौश. आ ७७७ने। ७६३८८ने अरुधा
आमना इन दोदोके बगोंके अर्थात्, कल्लकेन ६६३८८
कल्लके, तद्वत् पूर्ववत् पूर्ववत्, घृतम् घी घृत, साध्यम्
पुनः सिद्ध ३२७ सिद्ध करे ॥ १३-१४॥

13-14. The same is the process
in the preparation of medicated ghee
in the case of red physic nut and
physic nut, shell and wild carrot,
yellow milk plant and indigo plant,
indian beech, and jungle cork tree
as also in the case of lentil and
kidney-leaved ipomea. Again, taking
half part of the paste of each of
this dyad of drugs, a medicated ghee
may be prepared.

शङ्खिनीससलाघात्रीकषाये साधयेद्घृतम् ॥१५॥

शङ्खिनी- आ ७८८८ मण्डू शङ्खिनी, ससला- नीलाभाध
वीकेकाई, घात्री- अने आमना और आदलेके,

१४. क्षीरिण्या नीलिकायाश्च-स्वात् क्षीरिणीनीलिकयोः (५)

१५. प्रत्यक्षपर्ण्याः-प्रत्यक्षपर्ण्याः (क. छ. ड. त. फ.)

१६. द्विवर्गाधौशकलकेन-विदङ्गाधौशकलकेन (ख. ड.)

१७. साधयेद्घृतम्-चापरम् (क. फ.)

१८. साधयेद्घृतम्-चापरं घृतम् (घ.)

कषाये ३२८८८ कषायमें, घृतम् घी घृत, साधयेद्
सिद्ध ३२७ सिद्ध करे ॥१५॥

15. Prepare a medicated ghee with
the decoction of clenolipis, soap-pod
and emblic myrobalans.

सप्तलाशङ्खिन्योः त्रयो लेहयोगाः, कम्पिलकेनैको योगश्च—
त्रिवृत्कल्पेन सर्पिश्च त्रयो लेहाश्च लोधवत् ।
सुराकम्पिलयोर्योगः कार्यो लोधवदेव च ॥१६॥

त्रिवृत्कल्पेन अथवा त्रिवृतनः ३६५८८ भाइक अथवा
त्रिवृतकल्पके समान, सर्पिः च धृतपाक घृतपाक,
लोधवत् धोधरनी पेठे लोधके समान, त्रयः त्रय तीन,
लेहाः च याटलु लेह, सुराकम्पिलयोः अने सुरा तथा
उपीलाने। और सुरा तथा रोरीका, योगः शैल योग,
लोधवत् एव धोधरनी भाइक ७ लोधके समान ही,
कार्यः ३२७ बनाना चाहिए ॥ १६ ॥

16. One preparation of ghee can
be made as in the case of turpeth; and
three linctuses as in the case of lodh.
One preparation in Sura wine and one
with Kamala may be made in the same
manner as lodh.

सप्तलाशङ्खिन्योः पञ्च सन्धानयोगाः—

दन्तीद्रवन्त्योः कल्पेन सौवीरकतुषोदके ।

अजगन्धाजशृङ्गयोश्च तद्वत् स्यातां विरेचने ॥१७॥

तद्वत् ते ७ प्रभाणु उसकी भांति, दन्ती- ६-टी
दन्ती, द्रवन्त्योः अने द्रवन्तीना और द्रवन्तीके, कल्पेन
३६५८८ कल्पमें, सौवीरकतुषोदके सौवीरक तथा तुषोदक
३६५८८ आवेशे सौवीरक तथा तुषोदक कहे जावेंगे,
तद्वत् ते ७ प्रभाणु उसी प्रकार, अजगन्धा- आ ८८८
हुक, अजशृङ्गयोः च अने अजशृङ्गीना सौवीरक तथा
तुषोदक और अजशृङ्गीके सौवीरक तथा तुषोदक, विरेचने
विरेचन भाटे विरेचनके लिए, स्वाताम् ३२८८ बनाना
चाहिए ॥ १७ ॥

१६. त्रिवृत्कल्पेन-त्रिवृत्कल्पेन (ज.)

१७. लोधवत्-पूर्ववत् (ड. द. घ. फ.)

१८. तद्वत् स्याताम्-कार्यं स्याताम् (घ.)

17. In the same pharmaceutical process as red physic nut and physic nut, these can be prepared in Sauveeraka and Tushodaka wines. Similarly they can be prepared in the decoction of wild carrot and shell for the purpose of purgation.

अध्यायोक्तविषयाः --

तत्र श्लोकौ --

कषाया दश षट् चैव षट् तैलेऽष्टौ च सर्पिणि ।
पञ्च मद्ये त्रयो लेहा योगः कम्पिल्लके तथा ॥१८॥
सप्तलाशङ्खिनीभ्यां ते त्रिंशदुक्ता नवाधिका ।
योगाः सिद्धाः समस्ताभ्यामेकशोऽपि च ते हिताः ॥

तत्र ते विषयभां उस विषयमें, श्लोकौ ७५५-६१२ता
शे श्लोक ७५५ उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, कषायाः
कषायाभां कषायमें, दशषट् च एव सोल सोलह, तैले
तैलभां तैलमें, षट् छ छः, सर्पिणि धीभां धीमें, जहौ
आठ आठ, मद्ये भद्रभां मद्यमें, पञ्च पांच पांच, लेहाः
लेहभां लेहमें, त्रयः त्रयः तीन, तथा कम्पिल्लके कपीलाभां
और यो गरीमें एक ते ते वे, नवाधिका त्रिंशद
और गुरुयादीस उनचालीस, योगाः योग योग, उक्ताः
उक्ताभां उक्ता ७५५ कहे गये हैं, सप्तला- श्लोकभां
चीकेकाई, शङ्खिनीभ्याम् और आभङ्गाभङ्गी और
शङ्खिनी, समस्ताभ्याम् अनेथी दोनोंसे, एकशः एक
औरथी अथवा एक एकसे, अपि च पक्षु सी, सिद्धाः
तैयार थयेला तैयार हुए, ते हिताः ते योगे हितकर ७
वे योग हितकारी हैं ॥ १८-१९ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

18-19. Sixteen preparations of decoctions, six preparations in oil, eight in ghee, five in wine, three preparations of linctuses and one preparation with kamala—thus, in all, thirty-nine tested preparations are there of soap-pod

१८ मद्ये त्रयो-गवाक्षयो (च.)

and clenolipis used in combination. They (soap-pod and clenolipis) are beneficial, used either together or even singly.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिषंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते कल्पस्थाने सप्तलाशङ्खिनी-
कल्पो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

इति आ भ्राष्ट्रे इस प्रकार, अग्निवेश-
कृते अग्निवेशे रयेला अग्निवेशसे बनाये, चरक-
प्रतिषंस्कृते तन्त्रे अने चरकथी प्रतिषंस्कार पायेला
आ शास्त्रभां और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके,
अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबल
पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने
कल्पस्थानभां कल्पस्थानमें, सप्तलाशङ्खिनीकल्पः 'सप्तला-
शङ्खिनीकल्प' 'सप्तलाशङ्खिनीकल्प' नाम नामने नामका,
एकादशः अग्नियारभां ग्यारहवाँ, अध्यायः अध्याय
संपूर्ण अथवा अध्याय समाप्त हुआ ॥ ११ ॥

11. Thus, in the Section on Pharma-
ceutics in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
eleventh chapter entitled 'The Pharma-
ceutics of the Soap-pod and Clenolipis'
not being available, the same as resto-
red by Dridhabala, is completed.

द्वादशोऽध्यायः ।

चारभो अध्याय अध्याय बारहवाँ

Chapter XII

दन्तीद्रवन्तीकल्पोपक्रमः—

अथातो दन्तीद्रवन्तीकल्पं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः हवे अङ्गीथी अब आगे, दन्तीद्रवन्ती-
कल्पम् 'दन्तीद्रवन्तीकल्प' नामना अध्यायद्व 'दन्ती-

द्रवन्तीकल्प' नामके अध्यायका, व्याख्यास्वामः व्याख्यान-
३२२० व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेये, इति ह आ निषयमा नीये प्रनाये ७
इस विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्व उहेलु' छे
कहा है ॥ ३ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Pharmaceutics of
the Red Physic nut and the Physic nut'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

दन्तीद्रवन्त्योः पर्यायाः —

दन्त्युदुम्बरपर्णी स्यान्निकुम्भोऽथ मुकूलकः ।
द्रवन्ती नामतश्चित्रा न्यग्रोधी मूषिकाह्वया ॥ ३ ॥
(नथा मूषिकपर्णी चाप्युपचित्रा च शम्बरी ।
प्रत्यक्षश्रेणी सुतश्रेणी दन्ती रण्डा च कीर्तिता ॥)

उदुम्बरपर्णी उदुम्बरपर्णी, निकुम्भः
निकुम्भ निकुम्भ, अथ अने और, मुकूलकः मुकूलक ओ
मुकूलक ये, दन्ती दन्तीना पर्याये दन्तीके पर्याय,
स्यात् छे हैं, चित्रा चित्रा चित्रा, न्यग्रोधी न्यग्रोधी
न्यग्रोधी, मूषिकाह्वया मूषिकाह्वया मूषिकाह्वया, तथा
मूषिकपर्णी च अपि मूषिकपर्णी मूषिकपर्णी, उपचित्रा
उपचित्रा उपचित्रा, शम्बरी च शम्बरी शम्बरी, प्रत्यक्ष-
श्रेणी प्रत्यक्षश्रेणी प्रत्यक्षश्रेणी, सुतश्रेणी सुतश्रेणी
सुतश्रेणी, दन्ती दन्ती दन्ती, रण्डा च अने रण्डा और
रण्डा, नामतः ओ पर्यायेधी इन पर्यायोंसे, द्रवन्ती
द्रवन्तीने द्रवन्ती, कीर्तिता उहेवाभा आवे छे कही
जाती है ॥ ३ ॥

3. Danti (red physic nut) is also
known by its synonyms Udumbara-
parni, Nikumbha and Mukoolaka.
Dravanti (physic nut) is known also as
Chitra, Nyagrodhi and Mushikahvaya.
It is also known as Mushikaparni.
Upachitra and Sambari, Pratyaksreni,
Sutasreni, Danti and Randa(or Chanda).

दन्तीद्रवन्त्योः प्राद्यमङ्गण, प्रयोगविधिश्च—

तयोर्मूलानि संगृह्य स्थिराणि बहूलानि च ।
हस्तिदन्तप्रकाराणि श्यावताम्राणि बुद्धिमान् ॥ ४ ॥
पिप्पलीमधुलितानि स्वेदयेन्मृत्कुशान्तरे ।
शोषयेदातपेऽग्नौ हतो ह्येषां विकाशिताम् ॥ ५ ॥

तयोः ते दन्तीने उन दोनोंकी, स्थिराणि उहेलु
सारवाली, बहूलानि लड़ी लड़की मोटी लालवाली,
हस्तिदन्त- हाथीना हात हाथी दाँतके, प्रकाराणि नेवा
समान, श्यावताम्राणि च धुँडी तथा ताँभा नेवा
पिप्पली श्याव तथा ताम्रवर्ण, मूलानि भूषण जड़ोंको,
संगृह्य उहेलु डरी ग्रहणकर, बुद्धिमान् बुद्धिमान वैद्य
बुद्धिमान वैद्य, पिप्पली- ऐऐऐ१५२ पी१५२ उनपर पीपर,
मधु- अने मधुने और मधुका लितालि लेप डरी लेप
कर, मृत्कुशान्तरे तेऐने हर्मशी वींटी भाटीथी
दीपी हर्म उनको कुशाओंसे लपेटकर मिट्टीका लेप करके,
स्वेदयेत् स्वेद छे रण्डा स्विन्न करे, आतपे अने तपकाभा
और धूपमें, शोषयेत् सुखवां सुखावे, हि डारुछे
क्योंकि, अग्नौ अग्नि अने सूर्य अग्नि और सूर्य,
एषात् तेऐनी इनके, विकाशिताम् विकाशिताने
विकाशी गुणको. हतः नाश छे नष्ट करते हैं ॥ ४ ॥

4-5. The wise physician should
gather the roots of the red physic
nut and the physic nut that are
strong and thick and resemble in
shape the elephant's tusk and are dark
and coppery in color respectively.
They should be smeared with long
pepper and honey, covered with earth
and sacrificial grass and subjected
to sudation procedure. They should
then be dried in the sun. Their toxic
effects of causing paralysis is destroyed
by the fire and the sun.

दन्तीद्रवन्त्योर्गुणाः —

तीक्ष्णोष्णान्याशुकारीणि विकाशीनि गुरुणि च ।
विलाययन्ति दोषौ द्वौ मारुतं कोपयन्ति च ॥ ६ ॥

४. हस्ति-दन्ति (द.)

५. शोषयेदातपेऽग्नौ—शोषयेदातपेऽग्नौ (च. क.)

तीक्ष्ण- दन्ती तथा द्रवन्तीनां भूय तीक्ष्ण दन्ती तथा द्रवन्तीकी जड़ें तीक्ष्ण, उष्णानि उष्ण, आशुकारीणि आशुकारी शीघ्रकारी, विकाशीनि विकशी विकाशी, गुरुणि च अने शुरु के और गुरु हैं, द्रौ तेभ्यो पित्त तथा कफ के ये पित्त तथा कफ इन दो, दोषों दोषोंको, विलाययन्ति ओगाणी तप्त करे के द्रवीभूतकर नष्ट करती हैं, मासुतम् च अने वायुने और वायुको, कोपयन्ति कुपित करे के कुपित करती हैं ॥ ६ ॥

6. They are acute, hot quick in action, antispasmodic and heavy. They cause the liquefaction of the two humors kapha and pitta, and provoke vata.

दन्तीद्रवन्त्योः क्षम कल्कयोगाः, मांसरसैश्च यो योगाश्च—

दधितकसुरामण्डैः पिण्डमक्षसमं तयोः ।
प्रियालकोलवदरपीलुशीघ्रिरेव च ॥ ७ ॥
पिबेद्रुम्भोदरी दोषैरभिखिन्नश्च यो नरः ।
गोमृगाजरसैः पाण्डुः कृमिकोष्ठी भगन्दरी ॥ ८ ॥

गुम्भोदरी शुद्धरोगी, उदररोगी गुल्मरोगी, उदर-
रोगी, यः च तथा के रोगी पर तथा जो रोगी, दोषैः
दोषोंको दोषोंसे, अभिखिन्नः आक्रमण कुपित होय
आक्रान्त हो, नरः ते भुज्ये वह मनुष्य, तयोः दन्ती
तथा द्रवन्तीनां दन्ती तथा द्रवन्तीके, मक्षसमम् ओं
तोला केटोला एक तोला प्रमाण मात्राके, पिण्डम् उद-
पिंड कल्कपिण्डको, दधि- दही, तक्- तक् तक्,
सुरामण्डैः सुरामंड सुरामण्ड, प्रियाल- अने चारोणी
और चिरोजी, कोल- भोला और बड़े बेर, वदर- और बेर,
पीलु- तथा पीलुना तथा पीलु शीघ्रिः च एव सीधु
ओओभांधी केई ओं सीधु साथे इनमेंसे किसी एकके
सीधुके साथ, पिबेत् पीने पीवे, कृमिकोष्ठी अने कृमिभां
कृमिवाणा और कोष्ठमें क्रिमिवाला, पाण्डुः पांडुरोगी
पाण्डुरोगी, भगन्दरी तथा भगन्दरना रोगी तथा
भगन्दरका रोगी, गो- गाय गो, मृग- भृग मृग, जज- अने

भजरोना और बकरेके, रसैः मांसरस साथे ते उदररोगी
पीवे। मांसरसके साथ उस कल्कपिण्डको पीवे ॥ ७-८ ॥

7-8. The patient with gulma and abdominal disease who is overpowered by morbid humors should take one tola in measure of these drugs with curds, butter milk, the supernatant part of Sura wine, buehanan's mango, jujube, small jujube, tooth brush tree or Sidhu wine. The persons afflicted with anemia, intestinal worms and fistula-in-ano should take it with the meat-juice of the cow, or of the deer or of the goat.

दन्तीद्रवन्त्योः त्रयः स्नेहयोगाः—

तयोः कर्कशे कषाये च दशमूलरसायुते ।
कक्ष्यालजीविसर्पेषु दाहे च विपचेद्भूतम् ॥ ९ ॥
तैलं मेहे च गुस्मे च सोदावर्ते कफानिले ।
चतुःस्नेहं शकृच्छुक्वातसङ्गानिलार्तिषु ॥ १० ॥

दशमूल- दशमूलना दशमूलके, रसायुते रसायुथी
युक्त कायके साथ, तयोः ते अनेना इन दोनोंके, कर्कशे
कटके कल्क, कषाये च अने कषायभां और कषायसे,
भूतम् भी घृतको, विपचेत् पकावतुं पकावे, कक्ष्या-
उदया कक्ष्या अलजी- अलजी अलजी, विसर्पेषु विसर्प
विसर्प, दाहे च तथा दाहभां ते बीने प्रयोग प्रशस्त
के और दाहमें उप बीका प्रयोग प्रशस्त है, मेहे च
प्रमेह प्रमेह गुस्मे शुष्म गुस्म, सोदावर्ते उदावर्त
उदावर्त, कफानिले च अने कफानिल तथा वातानिल
रोगी रोगी और कफजन्य तथा वातजन्य दूसरे रोगोंमें,
तैलम् ते अ प्रमासे तैल करेवा तैलना प्रयोग प्रशस्त
के उसी प्रकार सिद्ध किये तैलका प्रयोग प्रशस्त है,
शकृच्छ- तेभ्य मधुमध मधुमध, शुक- शुक्रशेध शुकरोव,
वसतसङ्ग- आपानरोध आपानरोध, जलिकार्तिषु तथा वात-
आधिओभां तथा वातआधिओभां, चतुःस्नेहम् ते अ

८. दोषैरभिखिन्नश्च-दोषैरभिखिन्नः (बं. त. व. फं.)
९. कृमिकोष्ठी-कृमिकुष्ठी (ब.)

९. रसायुते-रसयुते (क.)
१०. कक्ष्यालजीविसर्पेषु-विषर्पाविषयवाह (ब. क.)

प्रभावे सिद्ध करेखा आर्य स्नेहमे। प्रयोग प्रशस्त छे
उसी प्रकार सिद्ध किये चतुःस्नेहका प्रयोग प्रशस्त
है ॥ १-१० ॥

9-10. The ghee prepared with the
paste and the decoction of the red
physic nut and the physic nut along
with the juice of the decaradices should
be taken in condition of herpes boils
and spreading affections and burning.
Oil similarly prepared should be taken
in urinary anomalies, gulma, misperi-
stalsis and provocation of kapha and
vata. The tetrad of unctuous substances
combined together and prepared simi-
larly should be taken in conditions
of stasis of feces, semen and flatus and
in disorders of vata.

दन्तीद्रवन्त्योः षड् लेहयोगाः —

रसे दन्त्यजशृङ्गयोश्च गुडक्षौद्रघृतान्वितः ।
लेहः सिद्धो विरेकार्थे दाहसंतापमेहजुक् ॥११॥

विरेकार्थे विरेचन भाटे विरेचनके लिए. दन्ती-
दन्ती, अजशृङ्गयोः च अने अशृङ्गीना और
अजशृङ्गीके, रसे उवाथभा कायमें, सिद्धः सिद्ध करेखा
सिद्ध किया, गुड- जौण गुड, क्षौद्र- मध मधु, घृत-
अन्वितः अने भीसहित और घृतसे मिश्रित, लेहः
लेह लेह, दाह- दाह दाह, संताप- संताप संताप, मेहजुक्
अने प्रमेहने। नाश करे छे और प्रमेहका नाशक
है ॥ ११ ॥

11. The linctus prepared for the
purpose of purgation, by mixing gur,
honey and ghee in the juice of the
red physic nut and Ajasringi is cura-
tive of burning, excessive heat and
urinary anomalies.

वाततर्षे ज्वरे पैत्ते स्यात् स एवाजगन्धया ।

अजगन्धया भाक्षणीयो हुकुमे, सिद्धः सिद्ध करेखा
सिद्ध किये, सः एव तेज देहने। उसी लेहका, वाततर्षे
वातजन्य तृषामां वातिक तृषामें, पैत्ते पित्तजन्य पित्त-
जन्य, ज्वरे ज्वरभा ज्वरमें, स्यात् प्रयोग प्रशस्त छे
प्रयोग प्रशस्त है ॥ १११ ॥

112. In dipsosis of the vata type, and
in fever of the pitta type, the linctus
prepared with wild carrot will serve
as a good purgative.

दन्तीद्रवन्त्योर्मूलानि पचेदामलकीरसे ॥१२॥
श्रीस्तु तस्य कषायस्य भागौ द्वौ फाणितस्य च ।
तप्ते सर्पिषि तैले वा भर्जयेत्तत्र चावपेत् ॥१३॥
कल्कं दन्तीद्रवन्त्योश्च श्यामादीनां च भागशः ।
तत्सिद्धं प्राशयेद्देहं सुखं तेन विरिच्यते ॥१४॥

दन्तीद्रवन्त्योः दन्ती तथा द्रवन्तीनां दन्ती तथा
द्रवन्तीकी, मूलानि भूषैने जर्बोको, आमलकीरसे आम-
लीना उवाथभा आवलोके कायमें, पचेत् पडाववां पकाये,
तस्य ते उस, कषायस्य कषायभा कषायके, श्रीस्तु तस्य
भाग तीन भाग, फाणितस्य अने श्लिषितना और रावके
द्वौ च छे दो, भागौ भाग भाग, तप्ते तपावेख गरम,
सर्पिषि भी भी, तैले वा छे तैलभा या तैलमें, भर्जयेत्
भूषणा भून लेवे, तत्र च तेभां इसमें, दन्ती- दन्ती
दन्ती, द्रवन्त्योः च तथा द्रवन्तीना ओक ओक भागने।
तथा द्रवन्तीके एक एक भागका, श्यामादीनाम् च तेभ्य
श्याभा वगेरे नन द्रव्योभाथी एवं श्यामादि नौ द्रव्योमेंसे,
भागशः प्रत्येकना ओक ओक भागने। प्रत्येकके एक
एक भागका, कल्कम् उट्क कल्क, जावपेत् नाभवे।
डाले, तत्सिद्धम् तेषां सिद्ध भयेखा उससे सिद्ध हुआ,
लेहम् लेह लेह, प्राशयेत् खाटवे। खाये, तेन तेनाभी
इससे, सुखम् सुखपूर्वकं सुखपूर्वक, विरिच्यते विरेचन
पाय छे विरेचन होता है ॥ १२-१४ ॥

12-14. The roots of the red physic
nut and the physic nut should be

decocted in the juice of the emblic myrobalan. Three parts of that decoction and two parts of treacle should be cooked in hot ghee or oil and the paste of equal parts of red physic nut, physic nut and the drugs of the black turpeth group should be added to it. The linctus, thus prepared and taken, causes easeful purgation.

રસે ચ દશમૂલસ્ય તથા વૈભીતકે રસે ।
હરીતકીરસે ચૈવ લેહાનેવં પચેત્ પૃથક્ ॥૧૫॥

અવમ્ એ જ પ્રમાણે હસી પ્રકાર, દશમૂલસ્ય દશ-મૂલના દશમૂલકે, રસે ચ કનાથમાં રસમે, વૈભીતકે બહેડેના બહેડેકે, રસે કનાથમાં રસમે, તથા હરીતકી-રસે ચ અવ તથા હરડેના કનાથમાં તથા હરડકે રસમે, પૃથક્ બુદા બુદા પૃથક્ પૃથક્, લેહાન્ બેહેડે અવલેહ, પચેત્ પકાવના બનાવે ॥ ૧૫ ॥

15. Linctuses may be prepared in this manner in the juice of each of the decaradices or of beleric myrobalans or of emblic myrobalans.

દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ એકશૂર્ણયોગઃ —

તયોર્ચિલ્વસમં ચૂર્ણં તદ્રસેનૈવ ભાવિતમ્ ।
અસુષ્કે વિશિ વાતોત્થે ગુસ્મે ચામ્લયુતં શુભમ્ ॥૧૬॥

તયોઃ દંતી અને દવ-તીના દન્તી ઓર દવન્તીકે, અમ્લયુતમ્ અમ્લ દ્રવ્યથી યુક્ત અમ્લ દ્રવ્યસે યુક્, ચિલ્વસમમ્ ૪ તોલા ૪ તોલે, ચૂર્ણમ્ ચૂર્ણને ચૂર્ણકો, તદ્રસેનૈવ એ તેઓના જ રસની દ્રવ્યકે રસકી, ભાવિતમ્ પ્રાપ્તના આપી તેને ભાવના દેકર તસકા, અસુષ્કે વિશિ અલ્પઅધમાં મલકી રકાવટમે, વાતોત્થે અને વાતજન્ય ત્રીર વાતજન્ય, ગુસ્મે જ ગુસ્મમાં પ્રથેજ

૧૫. લેહાનેવં પચેત્ પૃથક્ લેહાનેવં પચેત્ત્રિપક્ (અ. જ.)

૧૬. શુભમ્ શુભમ્ (અ. જ.)

કરવામાં આવે એ ગુસ્મને પ્રયોગ ક્રિયા જાય વહ,
શુભમ્ શુભ છે કલ્પાણકારી છે ॥ ૧૬ ॥

16. The powder of the roots of red physic nut impregnated in that juice and taken in a dose of four tolas and mixed with acid article is beneficial in retention of feces and in gulma due to vata.

દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ શુષ્કયૈકો યોગઃ —

પાટયિત્વેશ્ચુકાણ્ડં વા કલ્કેનાલિપ્ય ચાન્તરા ।
સ્વેદયિત્વા તતઃ સ્વાદેત્ સુખં તેન વિરિચયતે ॥૧૭॥

શુકાણ્ડમ્ વા અથવા શેરડીના સાંકાને વા ગણેકે કાણ્ડકો, પાટયિત્વા ચીરી ચીરકર, અન્તરા ચ વચમાં ચીવમે, કલ્કેન દંતી તથા દવન્તીના કલ્કથી દન્તી તથા દવન્તીકે કલ્કમે, આલિપ્ય લીપી લેપ કરકે. સ્વેદયિત્વા અને સ્વેદન કરી સ્વેદન કર. તતઃ પછી પીછે, સ્વાદેત્ ખાવે સ્વાદે, તેન તેથી ક્ષણે. સુખમ સુખપૂર્વક સુખપૂર્વક, વિરિચયતે વિરેચન થાય છે વિરેચન હોતા છે ॥ ૧૭ ॥

17. A sugar-cane stalk should be split and the inside smeared with the paste of the red physic nut and the physic nut. It should be subjected to sudation procedure and then chewed. It causes easy purgation

દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ મુદ્ધાદિમિશ્રયો રસયોગઃ —

મૂલં દન્તીદ્રવન્ત્યોશ્ચ સહ મુદ્ધૈર્વિપાચયેત્ ।
લાવવર્તીરકાષ્ઠૈશ્ચ તે રસાઃ સ્ફુર્વિરેચને ॥૧૮॥

દન્તી-દન્તી દન્તી દ્રવન્ત્યો અને દવ-તીના ઓર દવન્તીકે, મૂલમ્ જ મૂળ મૂલકો, મુદ્ધૈઃ મધની સાથે મૂળકે સાથે લાવ-લાવ લાવ, વર્તીરક-વર્તીરક વર્તીરક, આઠેઃ ચ

૧૭. તતઃ—નર. (અ. જ.)

૧૮. લાવવર્તીરકાષ્ઠૈશ્ચ—લાવવર્તીરકાષ્ઠાં ચ (અ. જ.)

—લાવવર્તીરકાષ્ઠાં (અ. જ.)

—લાવવર્તીરકાષ્ઠાં (અ. જ.)

સ્ફુર્વિરેચને—સ્ફુર્વિરેચનાં (અ. જ.)

वज्रेना भस्मरस आदिके मांसरसके, सह साथे साथ, सिपाचवेत् पञ्चानना पकाये, ते रसाः ते रसेना वे मांसरस, विरेचने विरेचन भाटे विरेचनके लिए, स्युः ६५३॥ ३२५॥ आदि छे प्रयुक्त किये जाते हैं ॥१८॥

18 The roots of the red physic nut and the physic nut should be cooked along with green gram or with the meat-juices of the quail, partridge or other birds of their group. These preparations can be used for purgation.

दन्तीद्रवन्त्योः त्रयो यवाग्वाविशोनाः —

तयोर्वाऽपि कषायेण यवागूं जाङ्गलं रसम् ।
माषयूषं च संस्कृत्य दद्यात्तैश्च विरिच्यते ॥१९॥

तयोः वा अपि अथवा इन्ती अने द्रवन्तीना या दन्ती और द्रवन्तीके, कषायेण उपायथी कषायसे, यवागूं यवागूं जाङ्गलम् अंगुष्ठ जांगल, रसम् भस्मरस मांसरस, माषयूषम् च अने अऽऽना यूपने और माष-यूषको, संस्कृत्य संस्कार करी संस्कृत बनाकर, दद्यात् देना देवे, तैः च तैथी इनसे, विरिच्यते विरेचन भाय छे विरेचन होता है ॥ १९ ॥

19. Gruel or jangala meat-juice, or the soup of black gram prepared with the decoction of these two drugs and seasoned, should be given to a patient. This will cause him to purge.

दन्तीद्रवन्त्योः एक उत्कारिकायोगः एको मोदकयोगश्च —

तत्कषायात् त्रयो भागा द्वौ सितायास्तथैव च ।
एको गोधूमचूर्णानां कार्या चोत्कारिका शुभा २०
मोदको वाऽस्य कल्पेन कार्यस्तथा विरेचनम् ।

तत्कषायात् ते अन्ने औषधिऔना उपायना उने दौषी औषधियोंके कषायके, त्रयः त्रयु तीन, भागाः भाग भाग, तथा एव तथा तथा, सितायाः साउरना

चीनीके, द्वौ च छे भाग दो भाग, गोधूम-अने चूर्णना और गेहूंके, चूर्णानाम् छोटने आटेका, एकः ओष्ठ भाग एक भाग, शुभा ओष्ठथी शुभा इनसे मंगलकारी, उत्कारिका उत्कारिका उत्कारिका, कार्या अनावनी बनाये, कल्पेन अथवा आ २० उपथी अथवा इसी विधिसे, अस्य आ विरेचन रोगी भाटे इस विरेचन रोगीके लिए, मोदकः वा मोदक लड्डू, कार्यः अनावनी बनाये, तत् च ते वह विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥२०॥

20-20½. A good Utkarika pancake may be prepared with three parts of the decoction of these two drugs, two parts of sugar-candy and one part of wheat flour. In the same manner sweet boluses may also be made which act as a purgative.

दन्तीद्रवन्त्योः एको मद्ययोगः एको भक्ष्ययोगश्च —

तयोर्वापि कषायेण मद्यान्यस्योपकल्पयेत् ॥२१॥

दन्तीकायेन चालोड्य दन्तीतैलेन साधितान् ।

गुडलावणिकान् भक्ष्यान् विविधान् भक्ष्येभ्यः ॥२२॥

तयोः ते अन्नेना इन दोनोंके, कषायेण च अपि उपायथी कषायसे, अस्य आ विरेचन रोगी भाटे इस विरेचन रोगीके लिए, मद्यानि भक्ष मद्य, उपकल्पयेत् अनावनी बनावे, दन्तीकायेन च इन्तीना कषायाभा दन्तीके कायमें, आलोड्य छेणी शोलकर, दन्ती-तैलेन इन्तीना तैलभा दन्तीके तैलमें, साधितान् सिद्ध करेवा सिद्ध किये, गुडलावणिकान् गुण अने लवणुनाणा गुण और नमकसे बनाये, विविधान् विविध प्रकारना विविध प्रकारके, भक्ष्यान् भक्ष्योंने भक्ष्योंको, नरः मनुष्ये मनुष्य, भक्ष्येत् भावा खावे ॥ २१-२२ ॥

21-22. With their decoction wines may also be prepared. Various kinds of sweet and savoury articles of diet made by mixing them with the decoction

of red physic nut and preparing in its oil, may be eaten.

दन्तीद्रवन्त्योः एकोऽपरशूर्णयोगः —

दन्तीं द्रवन्तीं मरिचं यवानीमुपकुञ्चिकाम् ।
नागरं हेमकुण्ठां च चित्रकं चेति चूर्णितम् ॥२३॥

सप्ताहं भावयेन्मूत्रे गवां पाणितलं ततः ।
पिबेद्धतेन जीर्णे तु विरिक्तश्चापि तर्पणम् ॥२४॥

सर्वरोगहरं मुख्यं सर्वेष्वनुषु यौगिकम् ।
चूर्णं तदनपायित्वाद्वाल्क्यद्वेषु पूजितम् ॥२५॥

दुर्मन्त्राजीर्णपार्श्वार्तिगुल्मप्लीहोदरेषु च ।
गण्डमालासु वाते च पाण्डुरोगे च शस्यते ॥२६॥

दन्तीम् दन्ती दन्ती, द्रवन्तीम् द्रवन्ती द्रवन्ती,
मरिचम् मरी मरिच, यवानीम् यवानी यवानी, उप-
कुञ्चिकाम् उपकुञ्च उपकुञ्च काला जीरा, नागरम् नागर सोंठ,
हेमकुण्ठाम् च हीरवी (काश्मीर) हीरवी (काश्मीर),
चित्रकम् च चित्रक और चित्रक, इति औऔनुं इनका,
चूर्णितम् चूर्ण कड़ी चूर्ण करके, गवाम् गायना गायके,
मूत्रे मूत्रनी मूत्रकी, सप्ताहम् सात दिवस सुधी सात
दिन तक, भावयेत् भावना देवी भावना देवे, ततः
पश्चात् पीछे, पाणितलम् ओक तोला पेटलुं एक तोला
मात्रामें, दृतेन धी साथे चीके साथ, पिबेत् पीवुं पीवे,
जीर्णे तु औषध पत्नी अथ औषध जीर्ण होने पर,
विरिक्तः च अने रेश लागी अथ ओटथे और विरेचन
होने पर, तर्पणम् च अपि तर्पण पक्ष पीवुं तर्पण सी
पीवे, तत् चूर्णम् ते चूर्ण वह चूर्ण, सर्वरोगहरम् सर्व
रोग हरनाहुं सर्व रोगोंको नष्ट करनेवाला, मुख्यम्
मुख्य छे मुख्य है, सर्वेषु सर्व सब, ऋतुषु ऋतुओंमें
ऋतुओंमें, यौगिकम् प्रयोग शक्य छे प्रयुक्त किया जा
सकता है, अनपायित्वात् गुडसानकाइक न होनाथी
हानिकारक न होनेसे, वाल्क्यद्वेषु आणक अने दूध
बोकेआं पक्ष बाल और दूध लोगोंमें भी, पूजितम्
मान्य छे प्रशस्त है, दुर्मन्त्र- अने दुष्ट औषधभी

अथेला और दूधित मोजनसे उत्पन्न, अजीर्ण- अजीर्ण,
अजीर्ण, पार्श्वार्ति- पार्श्वार्ति पार्श्वार्ति, गुल्म- गुल्म
गुल्म, प्लीहा- प्लीहा प्लीहा, उदरेषु च उदरेषु उदर-
रोग, गण्डमालासु गण्डमाला गण्डमाला, वाते च वात-
विकार वातरोग, पाण्डुरोगे च अने पाण्डुरोग और
पाण्डुरोगमें, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ २३-२६ ॥

23-26. Take red physic nut, physic nut, black pepper, bishop's weed, black cumin, dry ginger, yellow milk plant and white flowered leadwort and triturate them well. This powder should be impregnated with cow's urine for a week. A person must take one tola of this powder as potion with ghee. When the dose has been digested and the person well purged, demulcent drink should be given. This powder is the foremost panacea for all kinds of disorders and is a good preparation to suit all seasons; and as it is attended with no harmful effects it is recommended for the young as well as the aged. It is recommended in inappetence, indigestion, pain in the sides, gulma, splenic disorders, abdominal diseases, scrofula, morbid vata and anemia.

दन्तीद्रवन्त्योः एको मोदकयोगः —

पलं चित्रकदन्त्योश्च हरीतक्याश्च विंशतिः ।
त्रिवृत्पिप्पलिकर्षौ द्वौ गुडस्याष्टपलेन तत् ॥२७॥
विनीय मोदकान् कुर्यादशैकं भक्षयेत्ततः ।
उष्णाम्बु च पिबेच्चानु दशमे दशमेऽपि च ॥२८॥
एते निष्परिहाराः स्युः सर्वरोगनिवर्हणाः ।
ग्रहणीपाण्डुरोगार्शःकण्डूकोठानिलापहाः ॥२९॥

२४. जीर्ण-चूर्ण (व. क.)

२५. यौगिकम्-शोभनम् (त.)

२६. गण्डमालासु वाते च-गण्डमालासुवाते च (व. व. व. क.)

२७. त्रिवृत्पिप्पलिकर्षौ द्वौ-पिप्पलीत्रिवृताक्षौ (व.)

२८. पिबेच्चानु-पिबेच्छेषात् (व. क.)

२९. कोठानिलापहाः-कुष्ठानिलापहाः (क. क. क.)

त्रिविकदन्त्योः च त्रिविक्र और दन्ती, पलम् चार चार तोला, चार चार तोला, हरीतक्याः च ६२३ हरद, विंशतिः वीस (संभ्रमां) बीस (संख्यामें), त्रिवृत्पिप्पली- और त्रिवृत् तथा पीपर और त्रिवृत् तथा पिप्पली, दू दो कषौं अ०० तोला दो दो तोले, तव तेओने उनको, गुडच गे०० गुडके, अष्टपलेन ३२ तोलांनी साथे ३२ तोलेके साथ, विनीष भे०० नीने मिलाकर, दश दश दस, मोदकान् मो०० लडू, कृपाव करवा बनाये, ततः पछी पीछे, दशमे दशमे दसवें, दशमे दशमे दसवें, अह्नि च द्विसे दिन. एकम् ओ० ओ० मो०० एक एक लडू, मक्षयेत् भावे। खामे. जनु च अने ७५२ और उपरसे, उष्णाम्बु १२८ पाछी गरम पानी, पिबेत् च पीवुं पीवे, एते आ ये मोदक निष्परिहाराः परहेण्नी अपेक्षा न०० नथी परहेजकी अपेक्षा नहीं रखते, सर्वरोग- सर्व रोगने सब रोगोंको, निर्वर्णाः नाश करे छे नष्ट करते हैं, ग्रहणी- अने अ०० ग्रहणी पाण्डुरोग- पांडुरोग पांडुरोग, अर्शः- अर्श अर्श, कण्डू- अ०० कण्डू, कोठ- कोठ, कलिक- अने वायुने और वायुको, अपहाः ह्युः हरे छे हरते हैं ॥ २७-२९ ॥

27-29. Take four tolas each of white flowered leadwort and red physic nut, twenty chebulic myrobalans, two tolas of turpeth and long pepper and thirty-two tolas of gur and prepare ten sweet boluses with these. Take one of these sweetboluses followed by a potion of hot water once every ten days. They do not demand any special after-regimen and are universal remedies though particularly for assimilation disorders, anemia, piles, pruritus, wheals and morbid vata.

दन्तीद्रवन्त्योः एकः कषाययोगः—

दन्तीद्विपलनिर्युहो द्राक्षार्धप्रस्थसाधितः ।

३०. प्रस्थमाधितः—प्रस्थसंयुतः (क. ग. घ. ङ.)

विरेचनं पित्तकासे पाण्डुरोगे च शस्यते ॥३०॥

द्राक्ष- द्राक्षना मुनक्के, अर्धप्रस्थ- ३२ तोलाभी ३२ तोलेसे, साधितः तैयार करेला सिद्ध किया, दन्तीद्विपल- ८ तोला दन्तीने ८ तोले दन्तीका, निर्युहः क्वाथ काथ, पित्तकासे पित्तकासार्थ पित्तजन्य कासमें, पाण्डुरोगे च अने पांडुरोगमां और पांडुरोगमें, विरेचनम् विरेचन भाटे विरेचनके लिए, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ३० ॥

30. The extract of eight tolas of the red physic nut prepared with 32 tolas of grapes is a purgative preparation recommended in cough due to pitta and in anemia.

दन्तीद्रवन्त्योः एकः कल्कयोगः—

दन्तीकल्कं समगुडं शीतवारियुतं पिबेत् ।

विरेचनं मुख्यतमं कामलाहरमुत्तमम् ॥३१॥

समगुडम् सम प्रभालुमां गे०० साथे सम प्रमाणमें गुडके साथ, दन्तीकल्कम् दन्तीने ३६३ भे०० दन्तीका कल्क मिलाकर, शीतवारियुतम् ६०० पाछी साथे ठंडे पानीके साथ, पिबेत् पीवे। पीवे, मुख्यतमम् आ सौधी मुख्य यह सबसे मुख्य, उत्तमम् अने उत्तम और उत्तम, कामलाहरम् कामला मटाडनाउं कामलानाशक, विरेचनम् विरेचन छे विरेचन है ॥ ३१ ॥

31. The paste of red physic nut and equal parts of the gur should be

३०. विरेचनं—शोचन (ब. ड. त.)

३१. विरेचनं मुख्यतमं—पतद्विरेचनं मुख्यं (ब.)

॥ एतच्छोकानन्तरम्—

शुण्ठीमरिचपिप्पत्यः कार्षिका ह्युः पुष्क पुष्क ।

दिगुणे शर्करेले च शङ्खिनी र्याच्चतुर्गुणा ॥

नीलिनीमष्टगुणितां द्विरष्टगुणितां तथा ।

दन्ती द्रवन्ती त्वक्काणसेकं चात्र प्रदापयेत् ॥

तस्माद्वर्धपलं चूर्णाद्विद्यान्माध्वीकसंयुतम् ।

शीतोदकानुपानं तु निरपायं विरेचनम् ॥

इत्यधिकः पाठः (ड. तं.) पुस्तकयोः ।

taken as potion mixed with cold water. This is a foremost purgative potion and a most effective cure for jaundice.

દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ પચ્ચાસવયોગાઃ —

શ્યામાદન્તીરસે ગૌઢઃ પિપ્પલીફલચિત્રકૈઃ ।
લિસેઽરિષ્ટોઽનિલશ્લેષ્મપ્તીહપાણ્ડુદરાપહઃ ॥૩૨॥

પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, ફલ- મીઠા મેનફલ, ચિત્રકૈઃ અને ચિત્રકથી ઔર ચિત્રકસે, લિસે લીપેલા થડાની અંદર લિસે વહેકે અન્દર. શ્યામા- શ્યામા શ્યામા, દન્તી- અને દન્તીના ઔર દન્તીકે, રસે કથાથર્મા કાયર્મે, ગૌઢઃ ગોળથી કરેલો ગુલ્મસે બનાયા, અરિષ્ટઃ અરિષ્ટ અરિષ્ટ, નાત વાયુ, શ્લેષ્મ- કફ, છોદ- પીડા છોદા, પાણ્ડુ- પાંડુરોગ પાણ્ડુરોગ, રુદ્ર- અને ઉદરરોગનો ઔર ઉદરરોગનો, અપહઃ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતા હૈ ॥ ૩૨ ॥

32. A medicated wine prepared of gur and the juice of black turpeth and red physic nut and physic nut, in a pot lined with long pepper, emetic nut and white flowered leadwort, is curative of morbid vata and kapha, splenic disorders, anemia and abdominal diseases.

તથા દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ કષાયે સાજગન્ધયોઃ ।

ગૌઢઃ કાર્યોઽઽજશ્રક્રયા વા સવૈ સુલ્લવિરેચનઃ ૩૩

તથા તે બ પ્રમાણે તથા, સાજગન્ધયોઃ આશ્ણીસદિત હુલ્કે સાથ, દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ વ દન્તી અને દ્રવન્તીના દન્તી ઔર દ્રવન્તીકે, અજશ્રક્રયાઃ વા અથવા અબશ્મીની સાથે દન્તી તથા દ્રવન્તીના અથવા અજશ્રક્રીકે સાથ દન્તી તથા દ્રવન્તીકે, કષાયે કથાથર્મા કાયર્મે, ગૌઢઃ

૩૨ પ્લીહ-ક્લિમિ (વ.)

૩૩ તથા દન્તીદ્રવન્ત્યોઃ કષાયે સાજગન્ધયોઃ-દન્તીદ્રવ-

ન્ત્યોઃશ્રિષ્ટઃ કષાયેસાજગન્ધયોઃ (ઢ)

૩૩ તથા-તાસાં (વ.)

૩૩ સવૈ-સવૈ (વ. ૩. ૪.)

ગોળથી ગુલ્મસે, કાર્યઃ અરિષ્ટ કરવો બેઠીએ અરિષ્ટ કરના વાહિય, સઃ સૈ તે વહ, સુલ્લવિરેચનઃ સુખપૂર્વક વિરેચન કરનાર છે સુખપૂર્વક વિરેચન કરનારો હૈ ॥ ૩૩ ॥

33. A medicated wine of gur may likewise be prepared with the decoction of red physic nut and physic nut and wild carrot or with the two former drugs and Ajasringi. It acts as an easy purgative

તત્ત્વર્ણકાથમાપામ્બુકિષ્વતોયસમુદ્ઘવા ।

મદિરા કફગુલ્મરુપવહ્નિપાર્શ્વકટિમ્દે ॥૩૪॥

તત્ત્વર્ણ- તેઓતું થૂલું ઉનકા વર્ણ, કાથ કથાથ કાથ, માપામ્બુ- અડદનો કથાથ ઉલ્કકા કાથ, કિષ્વ- સુરાળીજ કિષ્વ, તોય- અને પાણીથી ઔર જલસે, સમુદ્ઘવા ઉત્પન્ન થયેલી બની હુઈ, મદિરા મદિરા મદિરાકા, કફગુલ્મ- કફગુલ્મ અને કફગુલ્મ, અરુપવહ્નિ- મંદામિ મંદામિ, પાર્શ્વ- પાર્શ્વ અને પાર્શ્વમ્દ, કટિમ્દે અને કટિમ્દેમાં પ્રયોજવી ઔર કટિમ્દેમાં ઉપયોગ કરના વાહિય ॥ ૩૪ ॥

34. The medicated wine prepared from the powder of the decoction of the red physic nut and physic nut mixed with black-gram water and the solution of yeast, is curative of morbid kapha, gulma, weakness of the gastric fire and rigidity of the sides and waist.

એકેકઃ સૌવીરકતુષોદકપુરાકમ્પિલ્લકયોગઃ —

અજગન્ધાકપાયેણ સૌવીરકતુષોદકે ।

સુરાકમ્પિલ્લકે યોગૌ લોબ્રવચ્ચ તયોઃ સ્મૃતૌ ॥૩૫॥

અજગન્ધા- આશ્ણીના હુલ્કે, કષાયે કથાથર્મા કષાયે સાથ, સૌવીરક- સૌવીરક સૌવીરક, તુષોદકે અને તુષોદકે તૈયાર કરવા બેઠીએ ઔર તુષોદક તૈયાર કરવે વાહિય, સુરાકમ્પિલ્લકે સુરા અને કપીલામાં સુરા ઔર રોરીમાં, તયોઃ દન્તી તથા દ્રવન્તીના દન્તી ઔર દ્રવન્તીકે, યોગૌ વ એ યોગ સો યોગ, સ્મૃતૌ

शोषरन् पीठे लोचके समान, स्मृतौ कहेला छे कहे हैं ॥ ३५ ॥

35. Preparations of medicated Sauveeraka and Tushodaka wines may be made of these two drugs with the decoction of wild carrot. Preparations of medicated Sura wine and Kamala may be made of these drugs in the same manner as lodh.

अष्टाध्यायकार्यसंग्रहः—

तत्र श्लोकाः—

(दध्यादिषु त्रयः पञ्च प्रियालाद्यैस्त्रयो रसे ।
स्नेहेषु वै त्रयो लेखाः षट् चूर्णे त्वेक एव च ॥३६॥
इक्ष्वाविकस्तथा मुद्गमांसानां च रसास्त्रयः ।
यवाग्वान्नी त्रयश्चैव उक्त उत्कारिकाविधौ ॥३७॥
एकश्च मोदके मधे चैकस्तत्काथतैलके ।
चूर्णमेकं पुनश्चैको मोदकः पञ्च चासवे ॥३८॥
एकः सौवीरकेऽथैको योगः स्यात्तु तुषोदके ।
एका सुरैकः कम्पिले तथा पञ्च घृते स्मृताः ॥३९॥
दन्तीद्रवन्तीकल्पेऽस्मिन् प्रोक्ताः षोडशकास्त्रयः ।
नानाविधानां योगानां भक्तिदोषामयान्प्रति ॥४०॥

तत्र श्लोकाः ते विषयभा उपसंहारना श्लोके छे के उष विषयमें उपसंहारके श्लोक हैं कि, दध्यादिषु दही वजैरेभा दधि आदिमें, त्रयः त्रय तीन, प्रियालाद्यैः प्रियाला वजैरेभा प्रियाल आदिमें, पञ्च पांच पांच, रसे त्रयः भस्मरसभा त्रय मांसरसमें तीन, स्नेहेषु वे स्नेहोभा स्नेहमें, त्रयः त्रय तीन, लेखाः छेक लेहमें, षट् छे छे, चूर्णे च चूर्णों चूर्णों, एकः एव च छेक एक, इको शेरीभा इक्षुमें, एकः छेक एक, तथा तथा तथा, मुद्गमांसानां च भज्य अने भस्मोना मूंग और मांसोंसे, रसाः त्रयः त्रय रस तीन रस, यवाग्वान्नी यवाग्वान्नी आदिसे, त्रयः च एव त्रय अ

३६. लेखाः—लेखाः (व. छ.)

३७. यवाग्वान्नी—यवाग्वान्नी (व. छ.)

तीन ही, उत्कारिकाविधौ तेभव उत्कारिकाविधानां छेक योय एवं उत्कारिकाविधौ एक योग, उक्तः कहेला छे कहा है, मोदके मोदकभा मोदकमें, एकः च छेक एक, मधे भयभा मधमें, एकः च छेक एक, तत्काथ-तैलके इन्तीना कथा तथा तेलभा छेक दन्तीके काय और तैलमें एक, चूर्णम् चूर्ण चूर्णमें, एकम् छेक एक, पुनः च इरीने फिर, मोदकः मोदकभा लडूमें, एकः छेक एक, आसवे च आसवभा आसवमें, पञ्च पांच पांच, सौवीरके सौवीरकभा सौवीरकमें एकः छेक एक, अथ तुषोदके तु अने तुषोदकभा और तुषोदकमें, एकः योगः छेक योय एक योग, स्वात थात छे होता है, सुरा एका सुराभा छेक सुरामें एक, कम्पिले कपीलाभा रोरीमें, एकः छेक एक, तथा तथा तथा, घृते घीभा घीमें, पञ्च पांच योय पांच योग, स्मृताः कहेला छे कहे हैं, अस्मिन् आ इस, दन्ती-द्रवन्ती-इन्ती अने दन्तीना दन्ती और द्रवन्तीके, कल्पे कल्पभा कल्पमें, भक्तिदोषामयान् रुचि, दोष अने रोग कवि, दोष एवं रोगोंके, प्रति अनुसार अनुसार, नानाविधानाम् विविध प्रकारना नाना प्रकारके, योगानाम् योयोंना योगोंके, त्रयः षोडशकाः श्लोका श्लोकना त्रय सभूहो (४८ योय) सोलह सोलहके तीन समूह (४८ योग), प्रोक्ताः कही बतावनाभा आया छे कहे हैं ॥ ३६-४० ॥

Here are the recapitulatory verses—

36-40. Three preparations in curds etc., five in b Buchanan's mango etc., three in meat juices, three in unctuous substances, six preparations of linctus, one preparation of powder, one likewise in sugarcane, three preparations in the juice of green gram and meat, three preparations in gruel etc, one preparation of Utkarika cake one of sweet bolus, one in wine, one preparation in decoction and oil one preparation of powder and one again of sweet bolus and five of medicated wines; one preparation of Sauveeraka

wine and one of Tushodaka wine, one preparation of Sura wine, one preparation of Kamala and five preparations of ghee. Thus, in all, forty-eight preparations of various kinds to suit the various tastes of persons and the conditions of morbidity and stages of diseases, have been described in this chapter on the pharmaceutics of the red physic nut and physic nut.

पञ्चदशद्रव्याभ्याश्चित् वमने विरेचने च यावन्तो योगा उक्तास्तद्दिशः—

त्रिंशत् पञ्चपञ्चाशद्योगानां वमने स्मृतम् ।
द्वे शते नवकाः पञ्च योगानां तु विरेचने ॥४१॥
ऊर्ध्वानुलोमभागानामित्युक्तानि शतानि षट् ।
प्राधान्यतः समाश्रित्य द्रव्याणि दश पञ्च च ॥४२॥

वमने वमननी अं६२ वमनमें, योगानाम् त्रिंशत् पञ्चपञ्चाशत् नवसे। पञ्चावन येजे तीनसौ पचपन योग, स्मृतम् ६५५ छे कहे हैं, विरेचने तु अने विरेचनभां और विरेचनमें, योगानाम् द्वे शते पञ्चवक्काः नसे। पिस्तादीन् येजे ६५५ छे दो सौ पैंतालीस योग कहे हैं, इति आनी रीते इसी तरह, प्राधान्यतः सुध्मत्वे कडीने मुख्यतः, दश पञ्च पं६२ पन्द्रह, च द्रव्याणि ६०५ने। द्रव्योंका, समाश्रित्य आश्रय कडीने आश्रय लेकर, ऊर्ध्व-अनुलोम-भागानाम् वमन तथा विरेचनना वमन तथा विरेचनके, षट्कानि छे। येजे छः सौ योग, उक्तानि ६५५ छे कहे हैं ॥ ४१-४२ ॥

41-42. Three hundred and fifty-five preparations for the purpose of emesis have been described and two hundred forty-five preparations for the purpose of purgation—thus making, in all, six hundred preparations for purifying the upper and the lower regions of the body. These preparations are derived from fifteen basic drugs.

योगसंज्ञा कथं भवति—

भवन्ति चात्र—

यस्मिन् येन प्रधानेन द्रव्यं समुपचय्यते ।
तत्संज्ञकः स योगो वै भवतीति विनिश्चयः ॥४३॥

अत्र च आ निषेधां इति विषयमें, भवन्ति ५५५ छे ६ छे छोक हैं कि, यत् हि ने जो, द्रव्यम् ६०५ द्रव्य, येन ने जिस, प्रधानेन प्रधान ६०५नी साथे प्रधान द्रव्यके साथ, समुपचय्यते भगे छे मिलता है, तत्संज्ञकः तेना नामने। उसके नामसे, सः योगः ते येजे वह योग, भवति ५५५ छे होता है, इति ने वह, विनिश्चयः सिद्धति छे सिद्धान्त है ॥ ४३ ॥

Here are verses again—

43. It has been laid down that a compound preparation is named after the basic drug which forms its principal active ingredient.

गुणभूतानां सुरादीनां फलादिप्रधानद्रव्यानुवर्तित्वम्—

फलादीनां प्रधानानां गुणभूताः सुरादयः ।
ते हि ताम्यनुवर्तन्ते मनुजेन्द्रमिवेतरे ॥४४॥

सुरादयः सुरा वजेरे ६०५ सुराआदि द्रव्य, फलादीनाम् भी ६०५ वजेरे मेनफल आदि, प्रधानानाम् प्रधान ६०५ने। प्रधान द्रव्योंके, गुणभूताः जोख ६०५ छे गुणभूत द्रव्य हैं, हि ६०५ छे क्योंकि, इतरे भी ६०५ छे। इतरे जोग, मनुजेन्द्रम् इव नेम राजने अनुसार छे जेते राजाकी अनुसरते हैं, ते तेम तेजे देवे वे, तस्मिन् ते प्रधान ६०५ने उन प्रधानद्रव्योंके, अनुवर्तन्ते अनुसरते हैं ॥ ४४ ॥

44. In the prescription of a compound where the emetic nut etc., form the basic or principal drug, wines etc. occupy the secondary role as constituents, vehicles or excipients. They

४३-बोयो वै-संयोगो (प. फ.)

४४-संयोगो वै भवतीति विनिश्चयः-छे संयोगो-अवलीखित विनिश्चयः (व. व.)
विनिश्चयः-विनिश्चयः (व. व.)

follow the main drug in the prescription, even as the attendants follow the king.

तेषां विरुद्धवीर्यत्वेऽप्यबाधकत्वम्—

विरुद्धवीर्यमप्येषां प्रधानानामबाधकम् ।

अधिकं तुल्यवीर्यं हि क्रियासामर्थ्यमिष्यते ॥४५॥

एषाम् ओ गुणभूत द्रव्येभ्योऽनुं इन गुणभूत द्रव्योंका, विरुद्धवीर्यम् वीरुद्धवीर्यं विरुद्धवीर्यं, अपि पक्षु मी, प्रधानानाम् प्रधान द्रव्येभ्योऽनुं प्रधान द्रव्योंका, अबाधकम् आधक अननुं नथी बाधक नहीं होता, तुल्यवीर्यं हि अने ओ प्रधान तथा गुणभूत द्रव्येभ्योऽनुं वीर्यं समान होय तो यदि प्रधान तथा गुणभूत द्रव्योंका वीर्य समान हो तो, क्रियासामर्थ्यम् तेभीने। संयोग क्रियाभा अधिक समर्थ थाय छे उनका संयोग क्रियामें अधिक समर्थ होता है, इष्यते अने ते धृष्ट छे और वह इष्ट है ॥ ४५ ॥

45. Even the antagonism of their potency does not vitally impair the main effects of the principal drugs, while admixture of drugs of similar potency intensifies its action.

विरुद्धवीर्याणां प्रयोगे हेतुः—

इष्टवर्णरसस्पर्शगन्धार्थं प्रति चामयम् ।

अतो विरुद्धवीर्याणां प्रयोग इति निश्चितम् ॥४६॥

मतः आसीत् इसलिए, इष्ट- धृष्ट इष्ट, वर्ण- वलु वर्ण, रस- रस रस, स्पर्श- स्पर्श स्पर्श, गन्धार्थम् अने अन्ध भाटे और गन्धके लिए, चामयम् प्रति च अने शेषेभ्यो-चिकित्सा भाटे और रोगकी चिकित्साके लिए, विरुद्ध- वीर्याणाम् विरुद्ध वीर्याणां द्रव्येभ्योऽनुं विरुद्ध वीर्याके द्रव्योंका, प्रयोगः प्रयोग आवश्यक छे प्रयोग आवश्यक है, इति निश्चितम् ओ निश्चय छे वह निश्चय है ॥ ४६ ॥

४५. अधिकं तुल्यवीर्यं हि-समावर्तित्वधिकम् (ब.)

अधिकं तुल्यवीर्यं हि क्रियासामर्थ्यमिष्यते-समानवीर्यं

अधिकं क्रिया सामर्थ्यमिष्यते (ग.)

46. As laid down, the use of articles that are of antagonistic potency to the disease is allowed for the purpose of imparting to the medication, pleasant color, taste, touch and odor suitable to the conditions of a disease.

द्रव्याणां बलाधानार्थं स्वरसभावना कार्या—

भूयश्चैषां बलाधानं कार्यं स्वरसभावनायैः ।

सुभावितं ह्यल्पमपि द्रव्यं स्याद्बहुकर्मकम् ॥४७॥

स्वरसैस्तुल्यवीर्यैर्वा तस्माद् द्रव्याणि भावयेत् ।

स्वरसभावनायैः स्वरसन्धी भावनाथी स्वरसकी भावनासे, एषाम् आ द्रव्येभ्योऽनुं इन द्रव्योंमें, भूयः बलाधानम् च अधिक अक्षन्ती उत्पत्ति अधिक बलकी उत्पत्ति, कार्यम् करनेवी ओईओ करनी चाहिए, हि ऊपर छे क्योंकि, सुभावितम् सारी रीते भावना आपेक्षुं अच्छी प्रकार भावना दिना हुआ, अल्पम् थोड़ुं थोड़ा, अपि पक्षु मी, द्रव्यम् द्रव्य द्रव्य बहुकर्मकम् अहु ऊर्ध्व करनेपर बहुत कार्य करनेवाला, स्यात् थाय छे होता है, तस्मात् तेभी इस लिए, द्रव्याणि द्रव्येभ्योऽनुं द्रव्योंको तुल्यवीर्यैः अथवा तुल्यवीर्यं अथवा तुल्यवीर्यं, स्वरसैः वा स्वरसोथी के ऊपरथी स्वरसोंसे या काशोंसे, भावयेत् भावना आपेक्षी ओईओ भावना देनी चाहिए ॥ ४७ ॥

47-47½. The dynamization of drugs may be done by impregnation with their expressed juice. A drug even though small in measure becomes great in its action, if well impregnated. Therefore, drugs should be impregnated either with their own expressed juice or the expressed juice of the drugs of similar potency.

तुल्यतुल्यवीर्यसंयोगादिकार्यम्—

अल्पस्यापि महातीव्रं प्रभूतस्याल्पकर्मताम् ॥४८॥

संयोगविशेषकालसंज्ञायादिकार्यम्—

संयोग-संयोग संयोग, विशेष-विशेष विभाग, काल-काल, संस्कार-अने संस्कारणी और संस्कारकी, युक्तिभिः युक्तिथी युक्तिसे, अल्प अल्प ६०० यो० पक्ष अल्प द्रव्यका सी, महायत्नम् महान् कार्यं करनी २५५ महान् कार्यको सिद्ध करना, प्रभूतस्व अपि अने पु० ५५ ६०० पक्ष और प्रभूत द्रव्यका सी, अल्पकर्मताम् अल्प कार्यं करनी २५५ अल्प कार्य करना, कृपात् करी शक्य है किया जा सकता है ॥ ४८३ ॥

48-48½. By skilfully carrying out synthetic and analytic procedures on drugs, by time factors and by pharmaceutical processes even a small dose of a drug may be made to produce powerful action and a big dose of medication may be made to produce a very mild result.

अत्रोक्तबीजेनान्ययोगानामपि कल्पना कार्या—

प्रदेशमात्रमेतावद्द्रव्यमिह षट्शतम् ॥४९॥
स्वबुद्धयैवं सहस्राणि कोटीर्वाऽपि प्रकल्पयेत् ।
बहुद्रव्यविकल्पत्वाद्योगसंख्या न विद्यते ॥५०॥

इह अर्द्धी यहां, एतावत् आठवा इतने, षट् शतम् ६०० यो० ने अता०वा है ते०ने ६०० योग बताये हैं उन्हें, प्रदेशमात्रम् यो०ने ओ० ५०० यो०का एक भाग, द्रव्यम् सभ०वा समझना चाहिए, एवम् आ प्रभावे इस प्रकार, सहस्राणि ६०० हजारों, कोटीः वा अपि अथवा करोड़ यो०नी पक्ष या करोड़ों बोगोंकी सी, स्वबुद्ध्या यो०नी बुद्धिथी अपनी बुद्धिसे, प्रकल्पयेत् कल्पना करी लेवी कल्पना कर लेनी चाहिए, बहुद्रव्यविकल्पत्वात् ६०० अने ते०ने वि० ५०० (बी०) अ० ६००वा द्रव्यों और उनके विकल्प अनेक होनेसे, योग-संख्या यो०नी स० ५०० बोगोंकी गिनती, न विद्यते बर्ध शब्द नहीं हो सकती ॥ ४९ ५० ॥

49-50. Here, six hundred preparations have been described, which are

५०. दोषद्वय-संश्लेष (५०)

only a fraction of the possible number of such preparations. According to one's own intelligence, thousands and millions of them may be made. As the combinations of drugs are very numerous, there can be no limitation to the extent of their combinations.

तीक्ष्णस्य विरेचनस्य लक्षणम्—

तीक्ष्णमभ्यसृद्नां तु तेषां शृणुत लक्षणम् ।
सुखं क्षिप्रं महावेगमसक्तं यत् प्रवर्तते ॥५१॥
नातिग्लानिकरं पायी हृदये न च रुक्कम् ।
अन्तराशयमक्षिण्वन् कृत्वा दोषं निरम्यति ॥५२॥
विरेचनं निरुहो वा तत्तीक्ष्णमिति निर्दिशेत् ।

तेषां ते उन, तीक्ष्ण-तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मध्य-मध्य मध्य, सृद्नाम् अने शृद् विरेचनानां और शृद् विरेचनोंके, लक्षणम् तु लक्षण लक्षणोंके, शृणुत श्रुत सुनो, यत् ने जो, विरेचनम् विरेचन विरेचन, निरुहः वा अथवा निरुह या निरुह, सुखम् सुखपूर्वक सुख-पूर्वक, क्षिप्रम् अल्पधी जल्दी, महावेगम् महावेगकी अतिवेगपूर्वक, असक्तम् अने रो० ५१ ५२ और बिना रुक्क-बटके, प्रवर्तते प्रवर्त प्रवृत्त होता है, पायी शुद्धा गुदामें, नातिग्लानिकरम् न अ० ५१ न करे अति-पीडा उत्पन्न न करे, हृदये हृदयमें हृदयमें च न पीडा न करे दर्द न करे, अन्तराशयम् अन्तराशयमें अन्तराशयको, अक्षिण्वन् अ० ५१ विना क्षति पहुंचावे बिना, कृत्वा सभ० सम्पूर्ण, दोषम् दोषने दोगोंके, निरम्यति अ० ५२ काढी नाजे है बाहर निकाल देता है, यत् तेने उसको, तीक्ष्णम् इति तीक्ष्ण तीक्ष्ण, निर्दिशेत् अ० ५१ जानना चाहिए ॥ ५१-५२ ॥

51-52½. Now learn the characteristics of the strong, moderate and mild types of action of these drugs. That which acts easily, quickly, with great force and unhindered, which does not

५२ अन्तराशयमक्षिण्वन्-अनेश्वयमक्षिण्वन् (क. छ.)

—अक्षयवस्तुक्षिण्वन् (क. उ. द.)

induce exhaustion and which causes no pain in the rectum or the stomach, which without causing griping in the intestines eliminates the entire morbid matter, be it a purgative or an evacua-tive enema, is to be regarded as of the strong type.

कथं मेघजं तीक्ष्णत्वं मध्यमत्वं मन्दत्वं च याति—

जलाग्निकीटैरस्पृष्टं देशकालगुणान्वितम् ॥५३॥

ईषन्मात्राधिकैर्युक्तं तुल्यवीर्यैः सुभावितम् ।

ज्वहस्वेदोपपन्नस्य तीक्ष्णत्वं याति मेघजम् ॥५४॥

जलाग्निकीटैः जल, अग्नि अने जंतुओंसे जल, अग्नि और कीटोंसे, अस्पृष्टम् स्पर्श न करे हाथ तेजुं अक्षित देश-देश देश, काल-अने कालना और कालके, गुण शुद्धी गुणोंसे, अन्वितम् युक्त युक्त, ईषत् शैलीक योद्धावी, मात्राधिकैः युक्तम् अधिक मात्रावाणुं मात्रामें अधिक होनेवाली, तुल्यवीर्यैः तुल्य वीर्यवाणां द्रव्योंनी समान वीर्यवाली औषधियोंसे, सुभावितम् सारी चेष्टे भावना दीधेल मली प्रकार भावित, मेघजम् औषध औषध, स्नेह-स्नेहन स्नेहन, स्वेद-अने स्वेदन और स्वेदन, उपपन्नस्य पामेक्ष पुत्रुपने भाटे दिये हुए मनुष्यमें, तीक्ष्णत्वम् तीक्ष्ण तीक्ष्ण, याति अने छे बन जाती है ॥ ५३-५४ ॥

53-54. The drug that has not been impaired by water, fire or insects, which is imbued with the beneficial qualities of soil and season, that has to be used in a slightly bigger dose, and which is well impregnated with the juice of a drug of similar potency acquires strong power of action on a person who has undergone the preliminary oleation and sudation procedures.

किञ्चिदेभिर्गुणैर्हीनं पूर्वोक्तैर्मात्रया तथा ।

स्निग्धस्विन्नस्य वा सम्यङ्काश्यं भवति मेघजम् ५५

पूर्वोक्तैः अभाडे कहेक्षा उपर्युक्त, एभिः गुणैः ये शुद्धीधी इन गुणोंसे, तथा तथा एवं, मात्रया मात्राया मात्रासे, किञ्चित् कंठिक कुछ, हीनम् हीन कम, मेघजम् औषध औषध, सम्यक् सारी रीते मली प्रकार, स्निग्धस्विन्नस्य वा स्नेहन तथा स्वेदन पामेक्षा पुत्रुपने भाटे स्नेहन-स्वेदन दिये पुत्रुपमें प्रयुक्त करने पर, मध्यम् मध्य मध्य, भवति अने छे हो जाती है ॥ ५५ ॥

55. The drug that is slightly inferior as regards the qualities described above and administered in a smaller dose to a person who has undergone the oleation and sudation procedures, has a moderate action.

मन्दवीर्यं विरुद्धस्य हीनमात्रं तु मेघजम् ।

अतुल्यवीर्यैः संयुक्तं मृदु स्यान्मन्दवेगवत् ॥५६॥

मन्दवीर्यम् मन्द वीर्यवाणुं मन्दवीर्य हीनमात्रम् हीन मात्रावाणुं मात्रामें हीन, अतुल्यवीर्यैः असमान वीर्यवाणां द्रव्योंनी असमान वीर्यवाली औषधियोंसे, संयुक्तम् युक्त युक्त, मन्दवेगवत् अने मंद वेगवाणुं और मन्द वेगवाली, मेघजम् तु औषध औषध, विरुद्धस्य विरुद्ध पुत्रुपने भाटे रुद्ध पुत्रुपमें, मृदु मृदु मृदु, स्यात् अने छे होती है ॥ ५६ ॥

56. The drug that is of low potency and is combined with the drugs of antagonistic potency and administered in a very small dose to a person who is dehydrated, has a mild and slow action.

तीक्ष्णादीनि मेघजानि केषु योज्यानि—

अकृत्स्नदोषहरणावशुद्धी ते बलीयसाम् ।

मध्यावरबलानां तु प्रयोज्ये सिद्धिमिच्छता ॥५७॥

५७ अशुद्धी ते बलीयसाम्—अशुद्ध तत्त्वलीयसाम् (अ. ७.)

सिद्धिमिच्छता—सिद्धिमिच्छता (अ.)

ते मध्य अने मृदु औषध मध्यम और मृदु औषध, बल्लस्न-दोष-हरणात् अथवा दोषने दूर न करवायी सम्पूर्ण दोषको बाहिर न निकालनेसे, बलीयसाम् अणीवान् पुरुषो भाटे बलवान् पुरुषोंमें, बल्लुद्धी संशोधन अनन्तां नथी अशोधन होती हैं, सिद्धिम् सिद्धि सिद्धिको, इच्छता छुच्छानार वैद्ये चाहनेवाला वैद्य, मध्य-तेओनेो मध्य इनका मध्यम अवसर- अने हीन और हीन, बल्लानाम् तु अणीवान् पुरुषो भाटे बलवालोंमें, प्रयोज्ये प्रयोग करवे ओछोओ प्रयोग करे ॥ ५७ ॥

57. That which does not eliminate the entirety of the morbid matter in a strong person is to be known as an insufficient or unsatisfactory purgative. This may be administered to persons of moderate and low strength to bring about successful purgation.

तीक्ष्णो मध्यो मृदुर्याधिः सर्वमध्यात्पलक्षणः ।
तीक्ष्णादीनि बलावेक्षी मेघजान्येषु योजयेत् ॥५८॥

सर्व-सर्वं दक्षिणवाणे संपूर्ण लक्षणोंवाला, मध्य-मध्यम दक्षिणवाणे। मध्यम लक्षणोंवाला, अल्पलक्षणः अने अल्प दक्षिणवाणे। और अल्प लक्षणोंवाला, व्याधिः रोग, तीक्ष्णः अनुक्रमे तीक्ष्ण क्रमशः तीक्ष्ण, मध्यः मध्य मध्य, मृदुः अने मृदु छे और मृदु होता है, बला-वेक्षी भाटे अक्षने ध्यानमां राभता वैद्ये इस लिए बलको देखनेवाला वैद्य, एषु तेओ। पर तीक्ष्ण आदि रोगोंमें, तीक्ष्णादीनि तीक्ष्ण वजरे तीक्ष्ण आदि, मेघजानि औषधि औषधियोंका, योजयेत् योजना प्रयोग करे ॥५८॥

58. Disease is acute, moderate or mild and has all the symptoms or moderate number of symptoms or very few symptoms respectively. Different types of medications should be administered to suit those different conditions as

well as to suit the strength of the patient.

आपित्तदर्शनाद्वमनार्थं मेघजं प्रयोज्यम्—

देयं त्वनिर्हते पूर्वं पीते पश्चात् पुनः पुनः ।
मेघजं वमनार्थीयं प्राय आपित्तदर्शनात् ॥५९॥

पूर्वम् अथम प्रथम, पीते पश्चात् तु वमनदर्शनात् पीथा पछी वमन पीनेपर, अनिर्हते दोष अक्षर न निकले तो दोष बाहर न फिर आये तो, प्रायः आशयः प्रायः, आपित्तदर्शनात् व्याधि सुधी वमनमां पित्त दोष तथा सुधी जबतक वमनमें पित्तका दर्शन होवे तबतक, वमनार्थीयम् वमन भाटेनुं वमन लनेवाली, मेघजम् औषध औषध, पुनः पुनः इरी इरीने बारबार देवम् आपवुं ओछोओ देवे ॥ ५९ ॥

59. When an emetic potion has not eliminated the morbid matter, it must be administered again and again, till the bile makes its appearance in the vomitted mater.

दोषाद्विलम्बवेक्ष्य मेघजं प्रयोज्यम्—

बलत्रैविध्यमालक्ष्य दोषाणामानुरस्य च ।
पुनः प्रदद्याद्भैषज्यं सर्वशो वा विवर्जयेत् ॥६०॥

दोषाणाम् दोषानुं दोष, आनुरस्य च अने रोगीनुं और रोगीका, बलत्रैविध्यम् त्रय प्रक्षरनुं अण तीन प्रकारका बल, आलक्ष्य ओछोने देखकर, पुनः इरीथी पुनः, भैषज्यम् औषध मेघज, प्रदद्यात् देवुं देना चाहिए, सर्वशः वा अक्षया अक्षुड्य अथवा सर्वथा, विवर्जयेत् न देवुं न देवे ॥ ६० ॥

60. Keeping in view the three grades of the strength of the morbidity as well as of the strength of the patient, the medication may be repeated or avoided altogether.

५८. बलावेक्षी मेघजान्येषु योजयेत्-सिषक् तेषु बलावेक्षी प्रयोजयेत् (ब.)

५९. वमनार्थीयं-वमनार्थीय (ब.)

६०. बलत्रैविध्यमालक्ष्य-बलं त्रिविधमालक्ष्य (ब.)

અન્યદ્રેષણં કદા પ્રયોજ્યમ્—

નિર્હૃતે વાડપિ જીર્ણે વા દોષનિર્હરણે બુધઃ ।
મેષજેડમ્યત્પ્રયુક્તિત પ્રાર્થયન્સિદ્ધિમુત્તમામ્ ॥૬૧॥

દોષનિર્હરણે દોષ બહાર કાઢનાર દોષ નિકાલનેવાલે, મેષજે ઔષધ ઔષધકે, નિર્હૃતે વા નીકળી બધ નિકલ જાને પર, જીર્ણે વા અપિ અથવા પચી બધ ત્યારે વા જીર્ણ હો જાને પર, ઉત્તમામ્ ઉત્તમ ઉત્તમ, સિદ્ધિમ્ સિદ્ધિ સફળતા, પ્રાર્થયન્ ઇચ્છનાર ચાહનેવાલા, બુધઃ બુધ મનુષ્યે બુદ્ધિમાન, અન્યદ્ ફરીવાર ઔષધ પુનઃ ઔષધકા, પ્રયુક્તિત પ્રયોજ્યમ્ પ્રયોગ કરે ॥ ૬૧ ॥

61. If the emetic medication gets itself eliminated or gets digested, then the wise physician desiring to eliminate the morbidity successfully should administer another dose.

વમને વાકપ્રતીક્ષા કિમર્થ ન કાર્યા—

અપકં વમનં દોષં પચ્યમાનં વિરેચનમ્ ।
નિર્હરેદમનસ્યાતઃ પાકં ન પ્રતિપાલયેત્ ॥૬૨॥

વમનમ્ વમન ઔષધ વમન ઔષધ, અપકમ્ પચ્યા પચરજ વિના પાચન હુણ, વિરેચનમ્ વિરેચન ઔષધ વિરેચન ઔષધ, પચ્યમાનમ્ પચ્યું હોય ત્યારે પચકર, દોષમ્ દોષને દોષકો, નિર્હરેત્ બહાર કાઢે છે બહાર નિકાલતો હૈ, અતઃ માટે ફરિયાદ, વમનસ વમન સ્થળની વમન ઔષધકે, પાકમ્ પચવાની જીર્ણ હોનેકે વમનકો, ન પ્રતિપાલયેત્ રાહ ન ભેવી ભેઈએ પ્રતીક્ષા ન કરે ॥ ૬૨ ॥

62. The emetic dose acts before getting digested, and the purgative dose acts while getting digested. Therefore, in the case of an emetic dose, one should not wait in expectation of delayed action after its digestion.

૬૨. દોષમ્-દોષાદ (અ, બ.)

કદા પુનઃ સંશોધનોષધં દેયમ્—

પીતે પ્રસંસને દોષાન્ન નિર્હૃત્ય જરાં ગતે ।
વમિતે ચૌષધે ધીરઃ પાયયેદૌષધં પુનઃ ॥૬૩॥

પ્રસંસને નિરેચન વિરેચન, ઔષધે ઔષધ ઔષધ, પીતે પીધા પછી પીને પર, દોષાન્ન ન નિર્હૃત્ય દોષોને બહાર કાઢ્યા વગર દોષોનો ન નિકાલકર, જરામ્ ગતે પચી બધ પચ જાય, વમિતે વ અથવા ઉલટીમાં નીકળી બધ તેા યા વમનદ્વારા બાહર આજાય તો, ધીરઃ ધીર વૈદ્યે ધીર વૈદ્ય, પુનઃ ફરીથી પુનઃ, ઔષધમ્ ઔષધ ઔષધ, પાયયેત્ પાવું પિઝાયે ॥ ૬૩ ॥

63. In the case of a purgative potion, if the medication gets itself digested without eliminating the morbidity or the medication is vomited out, the intelligent physician should administer the medication again.

દીપ્તાગ્નિમ્ બહુદોષં તુ દદન્નેદગુણં નરમ્ ।
દુઃશુદ્ધં તદ્દહર્મકં શ્વોભૂતે પાયયેત્ પુનઃ ॥૬૪॥

દીપ્તાગ્નિમ્ પ્રદીપ્ત અગ્નિવાળા પ્રવીણ અગ્નિવાલે, બહુદોષમ્ બહુ દોષવાળા બહુત દોષોવાલે, દદન્નેદગુણમ્ શરીરમાં રનેદગુણની દદતાવાળા શરીરમાં સ્નેહગુણકો દદતાવાલે, દુઃશુદ્ધમ્ અને બરાબર સંશોધન નહિ પામેલા ઔર સમ્યક્ શોધનકો પ્રાપ્ત નહીં હુણ, નરમ્ તુ પુરુષને પુરુષકો, તદ્દહર્મકમ્ તે દિવસ ભોજન કરવા ઇચ્છે તેવો દિન મોજબ કરાકર, પુનઃ ફરીથી પુનઃ, શ્વોભૂતે બીજે દિવસે અગલે દિન, પાયયેત્ વિરેચન પાવું વિરેચન ઔષધ દેવે ॥ ૬૪ ॥

64. If the person with strong gastric fire, excessive morbidity and strong unctuous element has not been fully cleansed, he must be given his food that day and administered the

૬૩. પ્રસંસને-પ્રસન્દને (બ.)

., ઔષધમ્-આતુરમ્ (અ.)

૬૪. દુઃશુદ્ધમ્-દુઃશોધનમ્ (અ.)

purificatory potion again on the next day.

यो दुर्बलो बहुदोषश्च दोषपाकेन स्वयमेव विरिच्यते तत्र-
कर्तव्यम्—

दुर्बलो बहुदोषश्च दोषपाकेन यो नरः ।

विरिच्यते शनैर्भोज्यैर्भूयस्तमनुसारयेत् ॥६५॥

दुर्बलः दुर्बलः दुर्बल, बहुदोषः च अने अहु दोष-
वाण और बहुत दोषवाले, यः नरः ने पुरुषने जिस
पुरुषको, दोषपाकेन दोष पाडी जवाथा दोषके परिपाकसे,
विरिच्यते विरेचन भाय छे स्वयं विरेचन हो जाता
है, तन् तेने उसे, शनैः धीरे धीरे धीरे धीरे, भूयः
झरीझरी फिर भोज्यैः भोज्येने वडे भोजनों द्वारा,
अनुसारयेत् सारखु करवावुं अनुलोमन करावे ॥ ६५ ॥

65. The weak person with excessive morbidity, who purges naturally owing to maturity of the morbidity, must be gradually helped in the movement of his bowels by means of appropriate articles of diet.

दोषशेषशमनोपायः—

वमनैश्च विरेकैश्च विशुद्धस्याप्रमाणतः ।

भोजनान्तरपानाभ्यां दोषशेषं शमं नयेत् ॥६६॥

वमनैः च वमन वमन, विरेकैः च अने विरेचनथी
और विरेचनसे, अप्रमाणतः विशुद्धस्य निःशेष शुद्ध
नहि थयेला पुरुषना पूर्णरूपमें शोधन न होनेपर,
दोषशेषम् आडीना दोषने शेष दोषको, भोजन-अन्तर-
पानाभ्याम् भवाभू वजेरे भोजनथी अने उपवासपानथी
भोजन और अन्तर पानसे, शमम् शान्त शान्त, नयेत्
करवे। करना चाहिए ॥ ६६ ॥

66. If a person that has undergone the purificatory procedures of emesis

६५. शनैः—रसैः (च. ड. त. व.)

„ „ —रसैः (फ.)

६६. विशुद्धस्याप्रमाणतः—विशुद्धस्य प्रमाणतः (व. फ.)

and purgation is not fully cleansed, then the residual morbidity in him may be sedated by means of digestive stimulant foods and drinks.

केषां मृद्वौषधं प्रयोज्यम्—

दुर्बलं शोघितं पूर्वमल्पदोषं च मानवम् ।

अपरिज्ञातकोष्ठं च पाययेत्तौषधं मृदु ॥६७॥

दुर्बलम् दुर्बलं दुर्बल, पूर्वम् अगाध पूर्व, शोघितम्
संशोधन पायेला शुद्ध हो चुके, अल्पदोषम् च अने
अल्प दोषवाण और अल्प दोषवाले, अपरिज्ञातकोष्ठम्
च अने जेना कोष्ठानी अजर न होय जेना और
जिसका कोष्ठ ज्ञात नहीं हो ऐसे, मानवम् अनुष्यने
मनुष्यको, मृदु मृदु मृदु, औषधम् औषध औषध,
पाययेत् पावुं पिबानी चाहिए ॥ ६७ ॥

67. A mild medicine should be prescribed as potion in the case of a weak man or one whose morbidity is slight and of one whose bowel-condition is not known.

श्रेयो मृद्वसकृत्पीतमल्पबाधं निरत्ययम् ।

न चातितीक्ष्णं यत् क्षिप्रं जनयेत्प्राणसंशयम् ॥६८॥

मृदु श्रेयः श्रेयः अल्पबाधं मृदु औषध श्रेष्ठ छे
इस अवस्थामें मृदु औषध हितकारी है, असकृत्पीतम्
क़ारखु के बारंबार पीछुं होय तो पखु ते बारबार
पीने पर भी वह, अल्पबाधम् जोड़ुं नुकसान करे छे
थोड़ी बाधा करती है, निरत्ययम् अने भरखुने अल्प
करखुं नथी बिनासका भय नहीं करती, यत् ने जो,
क्षिप्रम् तत्तत् क्षीप्र ही, प्राणसंशयम् प्राणना अजमने
प्राणोंके भयको, जनयेत् पेदा करे उत्पन्न करे, अति-
तीक्ष्णम् च न ते अतितीक्ष्ण औषध साडुं नथी वह
अति तीक्ष्ण औषध अच्छी नहीं है ॥ ६८ ॥

68. It is better to take a potion of a mild medication repeatedly as it is attended with only slight discomfort

६८. अल्पदोषम् अल्पबाधम् (व.)

and no risk, than to take a very strong medication which is attended with immediate danger to life.

दुर्बलोऽपि महादोषो विरेच्यो बहुशोऽल्पशः ।
मृदुमिर्मेषजैर्दोषा हन्युर्ह्येनमनिर्हताः ॥६९॥

दुर्बलः अपि दुर्बल होवा छता पक्ष दुर्बल होनेपर भी, महादोषः महादोषवाणा रोगीने महान दोषवाले रोगीको, मृदुमिः मृदु मृदु, मेषजैः औषधैश्च औषधियाँसे, अल्पशः थोड़ा थोड़ा थोड़ा थोड़ा, बहुशः अधिकवार बहुत-वार, विरेच्यः विरेचन करावपुं ओषधौ विरेचन देना चाहिए, हि कारुण्ये क्योंकि, अनिर्हताः दोषाः अधिकार कावनामा नहि आवेक्षा दोषा न निकाले हुए दोष, एवम् अने इसको, हन्युः भारी नाचे छे मार डालते हैं ॥ ६९ ॥

69. Even a weak person if afflicted with excessive morbidity should be purged by gradual steps by means of repeated administration of small doses of mild medications, for the morbidity if not eliminated, may kill the patient.

यस्य विरेचनमूर्ध्वं याति तस्य चिकित्सा—

यस्योर्ध्वं कफसंसृष्टं पीतं यात्यानुलोमिकम् ।
वमितं कवलैः शुद्धं लङ्घितं पाययेच्च तम् ॥७०॥

यस्य नेतुं जिस पुरुषमें, पीतम् पीधेपुं पी ईरे, आनुलोमिकम् अनुलोमिक औषध अनुलोमिक औषध, कफसंसृष्टम् ऊँ साथे भणीने कफसे मिलकर, ऊर्ध्वम् उपर तरफ ऊपरकी ओर, याति गमन करे छे जाती हो, तम् तु वमितम् तेने गमन करवा छई उसे वमन कराके, कवलैः कावना करावी कवलद्वारा, शुद्धम् शुद्ध करी शुद्ध कर, लङ्घितम् लंघन करावी लंघन कराके, पाययेच्च शरी औषध पानु फिर औषध पिलाये ॥ ७० ॥

70. The person in whom the purgative potion gets mixed with the

kapha in the stomach and shows a tendency to go upward, should first be given emesis, mouth-purifying gargles and lightening therapy, and then, the purgative potion.

दोषप्रवृत्तौ कर्तव्यम्—

विषद्वेऽल्पे चिरादोषे स्रवस्युष्णं पिवेज्जलम् ।
तेनाग्मानं तृषा च्छर्दिर्विवन्धश्चैव शाम्यति ॥७१॥

दोषे अने दोष यदि दोष, विषद्वे विषद्वे दोष विषद्वे हो अल्पे थोड़ा दोष अल्प हो, चिरात् अने क्षीमे वधते और देरसे, स्रवति स्रवती दोष तो बहता हो तो, उष्णम् जलम् गरम, जलम् पानी जल, पिवेत् पीतुं पीवे, तेन तेथी इससे, आग्मानम् आग्मान आग्मान, तृषा तृषा प्यास, छर्दिः उल्टी वमन, विवन्धः च एव अने उभयव्यात और विवन्ध, शाम्यति शान्त थाप छे शान्त होते हैं ॥ ७१ ॥

71. In condition of constipation and tardy and scanty elimination of morbid matter hot water should be drunk. It relieves distention of abdomen, thirst, vomiting and constipation.

मेषजं दोषरुद्धं चेन्नोर्ध्वं नाधः प्रवर्तते ।

सोद्गारं साङ्गशूलं च स्वेदं तत्रावचारयेत् ॥७२॥

दोषरुद्धम् मेषजम् दोषरुद्धं रुद्धायेपुं औषध दोषके कारण रही हुई औषध, सोद्गारम् औद्गार उद्गार, साङ्गशूलम् तथा अंगमां रुद्धने उत्पन्न करी और अङ्गोंमें शूलको पैदा कर, ऊर्ध्वम् न ओ. धीये यदि ऊपर, नाधः ऊँ नीचे या नीचे, न प्रवर्तते चेत् न अथ तो न जाये तो, तत्र तेमां वहाँ, स्वेदम् स्वेदन स्वेदन, अवचारयेत् आपनु देना चाहिए ॥ ७२ ॥

72. If the medication is obstructed by the morbid matter, it causes neither

७१. विषद्वेऽल्पे-विषद्वेऽल्पम् (च. क.)

, तृषा-सृष्ट (क. घ. त.)

७२. साङ्गशूलं-सशूलं (क. घ. क.)

emesis nor purgation but gives rise to eructation and body-ache. In such cases, sudation procedure should be done.

दोषातिप्रवृत्तौ कर्तव्यम्—

सुविरिक्ते तु सोद्धारमाश्वेवौषधमुल्लिखेत् ।
अतिप्रवर्तनं जीर्णे सुशीतैः स्तम्भयेद्भिषक् ॥७३॥

सुबिरिक्ते तु सारी रीते विरेचन भया पक्षी पक्षु
मल्ल प्रकार विरेचन होनेपर सी, सोद्धारम् औषधना
औद्धार आपता होय तो यदि औषधके उद्धार आते
हैं तो, भिषक् वैद्य वैद्य, आशु एव शीघ्र शीघ्र,
औषधम् इच्छित्व औषधनी उद्धरी करावी नाभनी
औषधका वमन करा देवे, अतिप्रवर्तनम् अ वेगनी अति
प्रवृत्ति होय तो यदि वेगकी अति प्रवृत्ति हो तो, जीर्ण
औषध पथी भया पक्षी औषध जीर्ण होनेपर, सुशीतैः
अति शीतल चिकित्साथी अति शीतल उपचारोंसे,
सम्भवेत् तैर्न स्तंभन करवुं उसको रोक देवे ॥ ७३ ॥

73. If a person has been well-purged and still continues to eructate, the residue of the medicine in him should be immediately eliminated by emesis. If the medicine has been digested and causes excessive purgation, it should be stopped by refrigerent remedies.

विरेचनस्याविक्रमत्वे हेतुः, तृचिकित्सा च—

कदाचिच्छेषमणा रुखं तिष्ठत्युरसि मेषजम् ।

स्त्रीणि श्लेष्मणि सायास्ते राज्ञौ वा तत्प्रवर्तते ॥७४॥

कदाचित् ध्यायेत् कमी, केष्मणा कक्षी कफसे,
 वदर रोक्षायसु वद होकर, मेघजम् औषध औषध,
 वरसि अक्षिमा ७ छातीमें ही, तिष्ठति स्त्री भय छे
 रुक जाती है, वत् से वह, केष्मणि कक्ष कफसे, क्षीमे
 क्षीमे अर्थात् क्षीण होने पर, सावाहरे साधु ध्याये सर्वकाम,

रात्रौ वा ३ रात्रिंशे या रात्रिमें, प्रवर्तते प्रवृत्त नाम
 ये प्रवृत्त होती है ॥ ७४ ॥

74. Sometimes, the medicine administered remains in the stomach, obstructed by the kapha. It acts towards the evening or the night, when the kapha has decreased.

रुक्षानाहारयोर्जीर्णं विष्टम्योर्ध्वं गतेऽपि वा ।
वायुना मेषजे त्वन्यत् सन्नेहलवणं पिबेत् ॥७५॥

रुक्- ३६ रुक्, जनाहारयोः अने आहार वजरना भयुधेतु और बिना भोजन किये पुरुषमें, भेषजे औषध औषध, जीर्ण विरेचन न लावे अने पच्यी अन्य विरेचन न लावे और पच जाय, वायुना अधवा वायुकी वा वायुके कारण, विद्वन्म विष्टंश पाभी रुक कर, ऊर्ध्वम् गते अपि वा उर्ध्वं शायमां रुक्की अध तो ऊपरकी ओर आजाव तो, सन्नेहहृदयम् स्नेह अने हृदयसहित जेह और नमरुके साथ, नन्वत् तु पीथुं विरेचन अन्य विरेचन, पिबेत् पीपुं पीना चाहिए ॥३५॥

75. In case where the medicine has been digested and delayed in the intestines or has been carried upward by the vata owing to lack of unctuous quality in the body or owing to fasting, another dose should be taken mixed with unctuous article and rock salt.

जीर्यस्कोषणे यदि तृणोद्मूर्च्छाः स्फुल्लदा कर्तव्याः—

तृष्णोहभ्रममूर्च्छायाः स्युश्चेज्जीर्यति मेषजे ।

विष्णुं स्थाप्य शीतं च सेवजं तत्र शस्यते ॥७६॥

मेकडे निरेखन ओपध निरेखन चौपकडे, जीर्ण
पथ, केव त्पारे पचते हय, हय, ने तथा पचत,
मेक- मेक मोड, अर- अर अर, मुळीचा: अर
अर और मुळीचा, हय: केव भाव हो ते, वर ते

संस्कृतभाषायां शब्दार्थ-विशेषाद्विज्ञानार्थं (५, ६.)

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

५३. सुविरिजे सु-सुविरिजेसु (घ. ष. ऋ.)

॥ अतिप्रदीप्तं जीर्णं अतिप्रदीप्तं जीर्णं ॥ (प. ५.)

इसमें, पित्तजम् पित्तनाशकं पित्तनाशक, स्वादु शीतम् च मधुरं अने शीतं मधुर और शीतल, भेषजम् औषध औषध, जस्यते प्रशस्तं छे प्रशस्त हैं ॥ ७६ ॥

76. In a condition where during the digestion of the medicine there occur thirst, stupor, giddiness and fainting, a remedy that is curative of pitta, sweet and refrigerant is recommended.

કફાવૃત્તે મેષજે ચદા લાભદયઃ સ્યુક્ષ્મા ચિકિત્સા—

લાલાહૃદ્યાસવિષ્ટમ્ભલોમહર્ષાઃ કફાવૃત્તે ।

મેષજં તત્ર તીક્ષ્ણોષ્ણં કટ્વાદિ કફનુહિતમ્ ॥ ૭૭ ॥

કફાવૃત્તે વિરેચન ઔષધ કફથી ઢંકાઈ જતા વિરેચન ઔષધ કફને માવૃત્ત होनेपर, लाला-ले हृदया लालासाव, हृदयास उच्छिन्ना जी मिचलाना, विष्टम्भ-उपनिष्ठात कबजियात, लोमहर्षाः अने रोमहर्ष आथ ते। और लोमहर्ष हों तो, तत्र तेषां इसमें, तीक्ष्ण-पीक्षु तीक्ष्ण, उष्णम् उष्ण उष्ण, कट्वादि अने कट्टे जैसे और कट्टा आदि, कफनुह कफनाशक, भेषजम् औषध औषध, हितम् हितकर छे हितकारी है ॥ ७७ ॥

77. In a condition where ptyalism, nausea, intestinal stasis and horripilation manifest as consequence of the medication becoming covered up by kapha, acute, hot, pungent and other such remedies curative of kapha, are beneficial.

શુસ્તિગચે કૂરકોષ્ઠે ચ કર્તવ્યમ્—

શુશિગ્ધં કૂરકોષ્ઠં ચ લઙ્ગાયેવધિરેચિતમ્ ।

તેજાસ્વ સ્નેહજઃ સ્તેષ્મા સજ્જઞ્ઞૈવોપશમ્યતિ ॥ ૭૮ ॥

શુશિગ્ધમ્ શારી યેઝે સ્નિગ્ધ સમ્યક્ પ્રકારસે સિગ્ધ, કૂરકોષ્ઠં ચ અને કૂર કોષ્ઠવાળા પુરુષને જોઈ કૂર કોષ્ઠવાળે પુરુષને, અધિરેચિતમ્ અત્ય વિરેચન થયું હોય તે। યોગ વિરેચન હોને પર, લઙ્ગાયેવ લંઘન કરાવવું

૭૭. લોમહર્ષા-શીતહર્ષાઃ (જ, ૫૬)

,, કફાવૃત્તિર્ધ-કફાવૃત્તિર્ધ (ક)

એઈ એ લંઘન કરાના चाहिए, तेन तेभी इससे, जस्य येने। उसका, स्नेहजः स्नेहजन्य स्नेहजन्य, स्तेष्मा કફ કફ, सज्जः च एव અને દેવોપશમ્યતિ ડુકાવટ और दोषोंकी दबावट, उपशम्यति शान्त आय छे शान्त होते हैं ॥ ७८ ॥

78. If the hard-bowelled person who has been given the full oleation procedure does not purge, he should be given the lightening therapy; as a result of this, his kapha, roused by the oleation procedure and accumulated in the body, will get sedated.

એવામવિરેચ્યેવ મેષજં જીર્ણતિ તેષાં ચિકિત્સા—

રૂક્ષ-વહ્નિલ-કૂરકોષ્ઠ-વ્યાયામશાલિનામ્ ।

દીપ્તામીનાં ચ મૈષજ્યમવિરેચ્યેવ જીર્ણતિ ॥ ૭૯ ॥

રૂક્ષ-રૂક્ષ રૂક્ષ, વહ્નિલ-બહુ વાયુવાળા વહુત વાતવાળે, કૂરકોષ્ઠ-કૂર કોષ્ઠવાળા કૂરકોષ્ઠવાળે, વ્યાયામ-વ્યાયામ કરનાર વ્યાયામ કરનાર, શાલિનામ્ શાલિનામ્ વ્યાયામ કરનાર વ્યાયામ કરનાર, દીપ્તા-પ્રીનામ્ ચ અને પ્રદીપ્ત અગ્નિવાળા પુરુષને જોઈ પ્રવૃદ્ધ જઠરાગ્નિવાળે પુરુષોમાં, મૈષજ્યમ વિરેચન ઔષધ વિરેચન ઔષધ, અવિરેચ્ય એવ રેચ લગાડ્યા વિના જ વિરેચન ન કરકે હી, જીર્ણતિ પચી અપ છે પચ જાતો છે ॥ ૭૯ ॥

79. In those that are lacking in unctuous quality, that are afflicted with excessive vata that are hard-bowelled, that are given to exercise or possess strong gastric fire, the purgative medicine administered gets digested without causing purgation.

તેમ્યો વહ્નિત પુરા દત્તવા પશ્યાદ્યાદિરેચનમ્ ।

વસ્તિપ્રવર્તિતં દોષં હરેચ્છીઘં વિરેચનમ્ ॥ ૮૦ ॥

૭૯. શાલિનામ્ શાલિનામ્ (ક. ૪. ૫)

,, શીલિનામ્ (વ ત)

૮૦. વસ્તિપ્રવર્તિતમ્-વસ્તિપ્રવાલિનામ્ (ધ.)

,, વસ્તિપ્રવર્તિતં દોષં હરેચ્છીઘં વિરેચનમ્-વસ્તિપ્રવર્તિતા-મ્દોષામ્હરેચ્છીઘંવિરેચનમ્ (વ.)

तेभ्यः तेभ्योः इनके लिए, पुरा प्रथम प्रथम, बस्तिम् अस्ति बस्ति, दत्त्वा आपीने देकर, पश्चात् पछी पीछेसे, विरेचनम् विरेचनम् विरेचन, दद्यात् आप्युं ओष्ठ्ये देवे, बस्तिप्रवर्तित्रम् अस्तिओ प्रवृत्त करेक्ष बस्तिद्वारा प्रवर्तित, दोषम् दोषने दोषको, विरेचनम् विरेचनम् विरेचन, शीघ्रम् शीघ्रम् शीघ्र, हरेत् हरी दे छे नष्ट कर देता है ॥ ८० ॥

80. Such persons should first be given enema and then the purgative medicine. Then, the morbidity that has been set in motion by the enema will get easily eliminated by the purgative dose.

तेषां संशोधनं विना कर्मवातातपाग्निभिर्दोषाः क्षयं यान्ति तेषां कर्तव्यम्—

रूक्षाशनाः कर्मनित्या ये नरा दीप्तपावकाः ।
तेषां दोषाः क्षयं यान्ति कर्मवातातपाग्निभिः ॥८१॥

वे जे जो, नराः पुरुषो पुरुष, रूक्षाशनाः रूक्ष भोजन करने हैं, कर्मनित्याः नित्य श्रमनु काम करनेर नित्य श्रमका कार्य करते हैं, दीप्तपावकाः अने प्रदीप्त अग्निवाणा होय छे और जिनकी अग्नि पदीप्त है, तेषां तेभ्योः इनके दोषाः दोषो दोष, कर्म-कर्म कर्म, वात-वायु वायु, जातप तड्डो घूप, अग्निभिः अने अग्निथी और अग्निसे, क्षयम् क्षय नष्ट, यान्ति पाये छे हो जाते हैं ॥ ८१ ॥

81. In persons given to un-unctuous food and drink and constant work, and who are possessed of strong gastric fire, the morbidity gets reduced by the influence of work, air, sun and the gastric fire.

८१. तेषां दोषाः क्षयं यान्ति कर्मवातातपाग्निभिः—वायु-
कर्पादिभिरित्येतां यान्ति दोषाः क्षयं यदा (ब.)
कर्मवातातपाग्निभिः—कर्मवा जीतर्पणैः (द.)

विरुद्धाध्यशनाजीर्णदोषानपि सहन्ति ते ।
जेह्यास्ते मारुताद्रक्ष्यानाभ्याधौ तान् विशोधयेत् ।

ते तेभ्यो दे, विरुद्ध-विरुद्ध भोजन विरुद्ध भोजन, अध्यशन-भोजन उपर भोजन अध्यशन, जीर्ण-अजीर्ण अजीर्ण अजीर्ण अजीर्ण और अजीर्णसे उत्पन्न होते हुए दोषान् दोषाने दोषोको, अपि अपि अपि, सहन्ति सहन करी दे छे सहन कर लेते हैं, ते जेह्याः तेभ्योः स्नेहन करवुं ओष्ठ्ये उनका स्नेहन करना चाहिए, मारुतात् तथा वायुथी तथा वायुसे, रक्ष्याः रक्ष्या करवुं ओष्ठ्ये बचाना चाहिए, अभ्याधौ अने अभ्याधौ दमर और बिना रोगके, तान् तेभ्योः उनका, विशोधयेत् शोधन न करवुं ओष्ठ्ये शोधन नहीं करना चाहिए ॥ ८२ ॥

82. They are able to tolerate the effects of even antagonistic diet or pre digestion meals or indigestion. They should be given oleation procedure and protected from the provocation of vata. They should never be subjected to the purificatory procedures except in unavoidable circumstances of disease.

तेषां दिनग्वं तेषां न रूक्षं विरेचनं व्यवहृतम्—
नातिस्निग्धशरीराय दद्यात् जेहविरेचनम् ।
जेहोत्किष्ठशरीराय रूक्षं दद्याद्विरेचनम् ॥८३॥

अतिस्निग्ध-अतिशय दिनग्वं अतिस्निग्ध, शरीराय शरीरवाणाने शरीरवाले रोगीको, जेहविरेचनम् स्नेह-विरेचन स्नेहका विरेचन, न दद्यात् आप्युं न ओष्ठ्ये नहीं देना चाहिए, स्नेहोत्किष्ठ स्नेहकी उत्किष्ठ स्नेहसे उत्किष्ठ, शरीराय शरीरवाणाने शरीरवालेको, रूक्षम् रूक्ष, विरेचनम् विरेचनम् विरेचन, दद्यात् आप्युं ओष्ठ्ये देना चाहिए ॥ ८३ ॥

८२ जीर्णदोषानपि सहन्ति ते—जीर्णदोषानपि सहन्ति ते (ब ड.)

.. स्नेहास्ते मारुताद्रक्ष्याः—स्नेहास्ते मारुताद्रक्ष्या (ब.)
.. विशोधयेत्—विरेचयेत् (ब.)

83. An unctuous purgative medicine should not be administered to one who has excessive unctuous quality in the body. To one possessed of excessive unctuous quality a non-unctuous purgative dose should be given.

વિધિપૂર્વકં સંશોધનં પ્રયોજ્યમ્ —

एवं ज्ञात्वा विधिं धीरा देशकालप्रमाणविद् ।

विरेचनं विरेचयेभ्यः प्रयच्छन्नापराधयति ॥८३॥

દેશ- દેશ દેશ કાલ- કાલ કાલ, પ્રમાણ-વિદ્ અને પ્રમાણને બાબતનાર અને પ્રમાણનો જાનનેવાળો. ધીરઃ ધીર વૈદ્ય ધીર વૈદ્ય વચ્ચે આ બંધ છે. આ પ્રમાણે, વિધિ વિધિ જેવી જ્ઞાત્વા બાબતને જાનકર, વિરેચયેભ્યઃ વિરેચન લાયક મનુષ્યે તે વિરેચનકે યોગ્ય પુરુષોનો, વિરેચન વિરેચન વિરેચન, પ્રયચ્છન્ આપતાં દેતા હોય, ન અપરાધયતિ બૂધ કરતો નહીં કિંચિત્ પ્રકારની ભૂલ નહીં કરતા ॥ ૮૩ ॥

84. The wise physician who, being expert in proper procedure thus described, and versed in the knowledge of climate, season and dosage, administers purgation to patients in whom it is indicated, will not be liable to error.

विभ्रंशो विषवद्यस्य समग्रदोशो यथाऽस्मृतम् ।

कालेष्ववश्यं पेयं च तस्माद्यत्नात् प्रयोजयेत् ॥८५॥

સમગ્ર ઝેનેા જિસ સંશોધનકા, વિભ્રંશઃ બૂધવાળો પ્રયોગ વિભ્રંશ વિશ્વદ્ વિષ બરાબર છે વિષકે સમાન છે, સમગ્ર અને યોગ્ય તોર જિસકા સમ્યક્, યોગઃ પ્રયોગ યોગ, અમૃતમ્ અમૃત અમૃતકે, યથા પ્રદ્ય છે સમાન છે, કાલેષુ સમયે કાલમેં, અવશ્યમ્ ઝે અવશ્ય જો અવશ્ય, પેયમ્ ચ પીવાતું છે પીના પદ્ધતિ છે, તસ્માદ્ તેનો વૈદ્ય તે માટે તેના વૈદ્ય હવે હવે, ચત્નાદ્ ચત્નાપૂર્વકં યત્નપૂર્વક, પ્રયોજયેત્ પ્રયોગ કરેલો બેધની પ્રયોગ કરે ॥ ૮૫ ॥

85. The purificatory dose, if improperly administered, is like poison and if properly administered, is like nectar. It should necessarily be taken at the prescribed times. Hence it should be administered with skill and care.

अत्रोक्तमात्राविचारः —

द्रव्यप्रमाणं तु यदुक्तमस्मिन्-

न्मध्येषु तत् कोष्ठवયોબલેષુ ।

तन्मूलमालम्ब्य भवेद्विकल्पं

तेषां विकल्पोऽभ्यधिकोनभावः ॥८६॥

અસ્મિન્ આમાં હવમેં, યદ્ ઝે જો, દ્રવ્યપ્રમાણમ્ દ્રવ્યપ્રમાણ દ્રવ્યપ્રમાણ, તુ ડકલ કલું છે કહા છે, તદ્ તે વહ, ન્મયેષુ મધ્ય મધ્ય, કોષ્ઠવયોબલેષુ કોષ્ઠ, વય અને બલવાળા માટે છે કોષ્ઠ, વય તોર બલવાળોંકે લિય છે, તત્ મૂલમ્ તેનો મૂળ તરીકે હવકા મૂળરૂપે, માલમ્બ્ય આશ્રય કરીને સ્વીકાર કરે, વિકલ્પમ્ ભવેત્ કલ્પનાનો ભેદ કરવો કલ્પનાકા ભેદ કરના ચાહિય, તેનામ્ અને અનુસરી તેઓની હવકે અનુસાર ઝેની ઔષધિયોમે, અભ્યધિક-ઝનભાવઃ અધિકતા કે ન્યૂનતાનો અધિક યા કમ પ્રમાણની, વિકલ્પઃ ગિહલ્પ કરવો કલ્પનાકા ભેદ કરના ચાહિય ॥ ૮૬ ॥

86. The dosage of drugs given in this section is with reference to moderate-bowelled persons and of average age and strength. This should be regarded as the standard for pharmaceutical purposes and larger or smaller doses have to be prepared keeping that standard in view.

मानपरिभाषा—

यद् एवं ह्यस्तु मरिचिः स्यात् षण्मरीक्यस्तु सर्वपा ।
अष्टौ ते सर्वपा रक्ताक्षपुलभापि तद्वृक्ष्यम् ॥८७॥

૮૬ તન્મૂલમાલમ્બ્ય ભવેદ્વિકલ્પં—તન્મૂલમાલમ્બ્ય ભવેદ્વિકલ્પઃ (૫.)

અવેદ્વિકલ્પં—અવેદ્વિકલ્પઃ (૫.)

धान्यमाषो भवेद्वेदो धान्यमाषद्वयं यवः ।
अण्डिका ते तु चत्वारः सप्तत्यस्तु मातकः ॥८८॥
हेमश्च धान्यकश्चोत्तमो भवेदुष्णस्तु ये त्रयः ।
शाणौ द्वौ द्रवणं विद्यात् कोलं वदरमेव च ॥८९॥
विद्यात् द्वौ द्रवणौ कर्षं सुवर्णं चासमेव च ।
विडालपदकं चैत पिचुं पाणितलं तथा ॥९०॥
तिन्दुकं च विजानीयात् कवलप्रहमेव च ।
द्वे सुवर्णं पलायं पञ्चलुक्किरपमिका तथा ॥९१॥
द्वे पलायं पलं मुष्टिं चतुष्टोऽथ चतुर्थिका ।
विव्वं पाण्डिका पात्र द्वे पले मल्लुं विदुः ॥९२॥
अष्टमाहं तु विज्ञेयं कुडवौ द्वौ तु मानिका ।
पलं चतुर्गुणं विद्यात् क्षितिं कुडवं तथा ॥९३॥
चत्वारः कुडवाः प्रथमस्तु प्रथमपाठकम् ।
पात्रं तद्वैद्य विज्ञेयं पलः प्रथमः एकं तथा ॥९४॥
कंसभृत्तुर्गुणो द्रोणश्चास्यं नववर्णं च तत् ।
स एव कलशः ख्यातो घटमुन्मातमेव च ॥९५॥
द्रोणस्तु द्विगुणः शूरो विज्ञेयः कम्भ एव च ।
गोर्णी शूर्पद्वयं विद्यात् खारीं भारं तथैव च ॥९६॥
द्वाविंशतं विजानीयाद्वाहं शूर्पाणि बुद्धिमान् ।
तुलां शतपलं विद्यात् परिमाणविशारदः ॥९७॥
शुष्कद्रव्येष्विदं मानमेवमादि प्रकीर्तितम् ।

षट् ध्वंज्यः तु ७ ध्वंशीनी छः ध्वंशीसे,
मरीचिः ओ३ भरीथि एक मरीचि, स्त्रात् थय छे
होती है, षण्मरीच्यः तु ७ भरीथिने छः मरीचिमे,
सर्वपः ओ३ रक्त सर्पथि थाय छे एक लाल सरसों
होता है, ते अष्टौ ते आठ वे आठ, रक्ताः सर्वपः थाय
सर्पथिने लाल सरसोंमे, तण्डुलः ओ३ तंडुल थाय छे
एक तंडुल होता है, तद्द्वयः च अपि ओ३ तंडुलने
दो तण्डुलोंसे, एकः ओ३ एक, धान्यमाषः धान्यमाष

धान्यमाष, अवेत् थाय छे होना है, धान्यमाष-
द्वयम् ओ३ धान्यमाषने दो धान्यमाषोंमे यवः ओ३
यव थाय छे एक यव होना है, चत्वारः ते तु
चार अर्धनी चार यवसे, अण्डिका ओ३ अण्डिका
थाय छे एष अण्डिका होती है, चत्वारः ताः तु ४२
अण्डिकाने चार अण्डिकामे, मातकः ओ३ मातक थाय
छे एक मातक होता है, हेमः च ओ३ हेम इसे हेम,
धान्यकः च ओ३ धान्यक और धान्यक, उष्णः क्षुण्णो
छे कहते हैं, ते त्रयः तु त्रय भागसे, तीन नपी,
शाणः अवेत् ओ३ शाणु थाय छे त्रय भागसे, द्वौ
द्वौ शाणौ ओ३ शाणु दो शाणमे द्रवणम् ओ३ द्रवण
थाय छे एक द्रवण होता है, कोलम् ओ३ कोल इसे
कोल, वदरम् च एव ओ३ वदर और वदर, विद्यात्
अक्षुणां कहते हैं, द्वौ द्रवणौ ओ३ द्रवणु दो द्रवणसे,
कर्षम् ओ३ कर्ष थाय छे एक कर्ष होता है, सुवर्णम् च
ओ३ सुवर्ण इसे सुवर्ण अक्षम् च एव अक्ष यक्ष,
विडालपदकम् च एव अण्डिकाः विडालपदक, पिचुम्
पिचु, तथा पाणितलम् पणितलं पाणित, विद्यात्
अक्षुणां कहते हैं, तिन्दुकम् च तेमन् ओ३ तिन्दुः
एवं इसे तिन्दुक, कवलप्रहम् च तथा कवलप्रह तथा
कवलप्रह मी विजानीयात् अक्षुणां कहते हैं, द्वे सुवर्णं
ओ३ सुवर्णनां दो सुवर्णसे, पलायं अक्षुं पल भावा
पल, शुक्तिः शुक्ति शुक्ति, तथा अष्टमिका तथा अष्ट-
मिका तथा अष्टमिका, स्त्रात् थाय छे होते हैं, द्वे पलायं
ओ३ पलायनां दो पलायंसे पलम् मुष्टिः ओ३ पल, मुष्टि
एक पल, मुष्टि, प्रकुञ्जः प्रकुञ्ज प्रकुञ्ज, अथ चतुर्थिका
चतुर्थिका चतुर्थिका, विव्वं अक्षुं विव्व, पाण्डिका
पाण्डिका पाण्डिका, पात्रम् च ओ३ पात्र थाय छे
और पात्र होते हैं, द्वे पले ओ३ पलनु दो पलमे प्रसृतम्
ओ३ प्रसृत एक प्रसृत, विदुः अक्षुं जानना चाहिए,
अष्टमानम् तु ओ३ अष्टमान अष्टमान पात्र और इसे
अष्टमान मी, विज्ञेयम् अक्षुं जानना चाहिए, चतु-
र्गुणम् चार चार, पलम् पलनी पलसे, अक्षुं ओ३
अक्षुं एक अक्षुं, तथा ओ३ एवं, कुडवं कुडवं
कुडवं, विद्यात् थाय छे जानना चाहिए, द्वौ कुडवौ तु
ओ३ कुडवनी दो कुडवसे, मानिका ओ३ मानिका थाय छे एक
मानिका होती है, चत्वारः चार चार, कुडवाः कुडवने

८८. मातकः—मातकाः (ज)

९०. चैत—तच्च (क.)

९१. तिन्दुकं च विजानीयात् कवलप्रहमेव च स एव तिन्दुको
हेमः स एव कवलप्रहः (ग. घ.)

९२. पाण्डिका—पाण्डिका (क. घ.)

९५. नववर्ण—नववर्णम् (ग.)

९६. द्रोणस्तु—घटस्तु (क. घ. छ.)

कुक्कुटे, प्रस्थः औंष्ट्रं प्रस्थं यत्नं छे एक प्रस्थं होता है, अथ चतुःप्रस्थम् चार प्रस्थने। चार प्रस्थसे, मादकश्च औंष्ट्रं आढ्यं भायं छे एक मादक होता है, तत् एव तेने ४ इसीको, पात्रम् पात्रं पात्रं, विज्ञेयम् अक्षुप्तं औंष्ट्रं कहते हैं, तथा प्रस्थाष्टकम् आढ्यं प्रस्थने। आढ्यं प्रस्थसे, कंसः औंष्ट्रं कंसं भायं छे एक कंस होता है चतुर्गुणः चार चार, कंसः कंसने। कंससे, द्रोणः च औंष्ट्रं द्रोणं यत्नं छे एक द्रोण होता है, तत् तेने इसे अर्धमात्रं अर्धमात्रं अर्धमात्रं, नल्वणम् च तथा नल्वणं कहे छे तथा नल्वण कहते हैं, सः एव ते ४ वही, कलशः 'कुलश' औंष्ट्रं नामयौ 'कलश' यह नामसे, ख्यातः प्रसिद्ध छे प्रसिद्ध है, घटम् अने तेने ४ घट और उसीको घट, उन्मानम् च एव तथा उन्मानं कहे छे तथा उन्मान कहते हैं, द्विगुणः औंष्ट्रं दो, द्रोणः तु द्रोणने। द्रोणसे, शूर्पः औंष्ट्रं शूर्पं एक शूर्प, कुम्भः च एव अने औंष्ट्रं कुम्भ और एक कुम्भ, विज्ञेयः अक्षुप्तं कहते हैं, शूर्पद्वयम् औंष्ट्रं शूर्पनी दो शूर्पसे, गोणीम् औंष्ट्रं गोणी एक गोणी, खारीम् औंष्ट्रं खारी खारी, तथा एव अने और, मारम् च औंष्ट्रं मार एक मार, विद्यात् अक्षुप्तं कहते हैं, बुद्धिमान् बुद्धिमान् भायसे बुद्धिमानको, द्वात्रिंशत्तमं अनीस बत्तीस, शूर्पाणि शूर्पनी शूर्पसे, वाह्यं वाह्यं एक वाह्य, विजानीयात् अक्षुप्तं जानना चाहिए, परिमाण-परिमाणम् परिमाणको, विद्यादः निपुणं भुञ्जे जाननेवाला मनुष्य, शतपलम् औंष्ट्रं पलनी एकसो पलसे, तुलाम् तुला एक तुला, विद्यात् अक्षुप्तं जाने, शुक्लद्रव्येषु शुक्लं द्रव्येभां शुक्ल द्रव्योंमें, एवम् आदि आ भायसे इस तरह, इदम् आ यह मानम् भायं परिमाण, प्रकीर्तितम् कहेवाभां आयुं छे कहा गया है ॥ ८७-९७ ॥

87-97. Six particles (Dhvamsis) make a Marichi and six Marichis make a Rape-seed (Sarshapa). Eight such red Rape-seeds make a Rice-grain (Tandula), two rice grains make a Black gram grain (Dhanya Masha), two Black grams make a Barley (Yava). Four of them make

an Andika, four of these again make a Mashaka. It is also known as Hema and Dhanyaka. Three of such Mashakas make a Sana. Two Sanas make a Drankshana which is known also as a Kola or Badara (jajube) or half a tola. Two Drankshanas make one Karsha or Suvarna or Aksha or Bidalapadaka, Pichu or Panitala or Tinduka or Kavalagraha. Two Suvarnas make half a Pala or Sukti or Ashtamika. Two half Palas make one Pala or Mushti (fistful) or Prakuncha or Chaturthika or Bilwa or Shodasika or Amra; two Palas make a Prasrita which is also known as Ashtamana. Four Palas are known as an Anjali or Kudava. Four Kudavas make a Prastha and four Prasthas make an Adhaka which is also known as Patra. Eight Prasthas make a Kansa. Four Kansas make a Drona or Charnana or Nalvana. It is also known as Kalasa, Ghata or Unmana. Two Dronas make a Surpa or Kumbha. Two Surpas make a Goni known as Khari or Bhara. Thirty-two Surpas should be known as making a Vaha and a hundred Palas make one Tula. This is the table of measures that an expert pharmacist should be versed in. These and such other measures described are with reference to dried articles of medicine.

द्रव्याणां सद्य उद्धृतानां द्रवाणां च दिगुणं मानं प्राच्यम्—
दिगुणं तद् द्रव्येष्वाष्टं तथा सद्योद्धृतेषु च ॥९८॥

યદ્દિમાનં તુલા પ્રોક્તા પલં વા તત્ પ્રયોજયેત્ ।
અનુકે પરિમાણે તુ તુલ્યં માનં પ્રકીર્તિતમ્ ॥૧૯॥

દ્રવેષુ ૬૫ પદાર્થોભાં દ્રવ, તથા અને એવં, સ્થોદૃતેષુ ચ તરતનાં ઉમેડેલાં દ્રવ્યોભાં તુરન્ત તજાડે હુણ દ્રવ્યોર્મે, તત્ દ્વિગુણમ્ તે માપ અમણ્ હસસે યુગ્તના પ્રમાણ, હૃદયમ્ લેવું બેઈએ લેનાં વાહિણ, ચત્ હિ ને જો, માનમ્ પરિમાણ પરિમાણ, પલમ્ પલ પલ, તુલા વા અથવા તુલા અથવા તુલા, પ્રોક્તા તત્ કહું હોય તે જ કહી હો વહી, પ્રયોજયેત્ પ્રયોજવું લેનાં વાહિણ, પરિમાણે અને જ્યાં પરિમાણુ ઓર જહાંપર પરિમાણ, અનુકે તુ કહું ન હોય ત્યાં ન કહા હો વહાંપર, તુલ્યમ્ તુલ્ય સમાન, માનમ્ માન પરિમાણ, પ્રકીર્તિતમ્ અણુતું બેઈએ જાનનાં વાહિણ ॥ ૧૮-૧૯ ॥

98-99. Double the measure is meant when mentioned with reference to fluids and freshly culled herbs. But where the measure is described in terms of a Tula or a Pala, the measure should be literally understood. Where the relative measures of things are not specified, an equal measure is implied.

સ્નેહપાકપરિમાણ—

દ્રવકાર્યેऽપિ ચાનુકે સર્વત્ર સલિલં સ્મૃતમ્ ।
યતઃ પાદનિર્દેશશ્ચતુર્ભાગસ્તતઃ સઃ ॥૧૦૦॥

દ્રવકાર્યે અપિ જ્યાં દ્રવના કાર્યમાં દ્રવકે કાર્યર્મે, અનુકે ૬૫૦૫ કહું ન હોય ત્યાં જહાં દ્રવદ્રવ્ય કહા ન હો વહાં, સર્વત્ર સર્વ સ્થાને સર્વત્ર, સલિલમ્ પાણી જલ, સ્મૃતમ્ સમજવું સમજનાં વાહિણ, યતઃ ચ અને જ્યાં ઓર જહાંપર, પાદનિર્દેશઃ પાદને નિર્દેશ કર્યો હોય પાદના નિર્દેશ ક્રિયા હો, તતઃ ચ ત્યાં વહાંપર, સઃ તેને

૧૯. યદ્દિ માનં તુલા પ્રોક્તા પલં વા તત્ પ્રયોજયેત્-તત્ માનં તુલા કાર્ય તત્રેવં સંપ્રકલ્પયેત્ (દ. જ.)

૧૦૦. દ્રવકાર્યે-દ્રવકાર્યે તુ (જ.)

૧૦૦. દ્રવકાર્યે-દ્રવકાર્યે તુ (જ.)

વસકા, ચતુર્ભાગઃ ચતુર્ભાગ સમજવો ચતુર્ભાગ જાનનાં વાહિણ ॥ ૧૦૦ ॥

100. In making fluid preparations, where the liquid is not specified, water is implied in all such preparations. Where a quarter is mentioned, it should be known as one fourth part with reference to the main drug.

જલસ્નેહૌષધાનાં તુ પ્રમાણં યત્ર નેરિતમ્ ।
તત્ર સ્યાદૌષધાત્ સ્નેહઃ સ્નેહાત્તોયં ચતુર્ગુણમ્ ॥૧૦૧॥

યત્ર તુ જ્યાં જહાં, જલ-સ્નેહ-જલ, સ્નેહ જલ, ઔષધાનાં અને ઔષધનું ઓર ઔષધિયોક્તા, પ્રમાણમ્ પ્રમાણ પરિમાણ, ન ફેરિતમ્ કહું ન હોય નહીં કહા હો, તત્ર ત્યાં વહાં, ઔષધાત્ ઔષધથી ઔષધસે સ્નેહઃ ચાત્રમણી સ્નેહ ચૌગુના સ્નેહ, સ્નેહાત્ અને સ્નેહથી ઓર સ્નેહસે, ચતુર્ગુણમ્ ચાત્રમણી ચૌગુના, તોષમ્ પાણી જલ, જાત્ લેવું બેઈએ લેનાં વાહિણ ॥ ૧૦૧ ॥

101. In the making of unctuous preparations, where the measures of water, unctuous article and drug are not specified, the unctuous article is implied to be four times the drug and water four times the unctuous article.

સ્નેહપાકસિદ્ધિઃ દ્વેયો મુદુર્મધ્યઃ સ્વસ્તથા ।
તુલ્યે કલ્પકેન નિર્યાસે મેષજાનાં મુદુઃ સ્મૃતઃ ॥૧૦૨॥
સંયાવ ઇત્ત નિર્યાસે મધ્યો દર્શી વિમુક્તિઃ ।
શીર્યમાણે તુ નિર્યાસે વર્તમાને સ્વસ્તથા ॥૧૦૩॥

સ્નેહપાકઃ સ્નેહપાક સ્નેહપાક, ત્રિષા ત્રણ પદાર્થોભાં ત્રિષ પ્રકારકા, દ્વેયઃ બેવે જાનનાં વાહિણ, મુદુઃ મુદુ મુદુ, મધ્યઃ મધ્ય મધ્ય, તથા સ્વસ્તઃ અને સ્વસ્તઃ ઓર સ્વસ્તઃ, મેષજાનાં ઔષધીને ઔષધિયોક્તા, નિર્યાસે જ્યાં

૧૦૨. સ્વસ્તઃ-સ્વસ્તઃ (જ.)

૧૦૩. સંયાવ-સંયાવ (જ. દ. જ.)

૧૦૩. વર્તમાને-વર્તમાને (જ. જ.)

निर्यास जिसमें निर्यास, कल्केन उद्धृता कल्के, तुल्ये
जेवो भाय समान हो जाये मृदुः तेने मृदुपाक उसको
मृदुपाक, स्मृतः अलुने जानना चाहिए, निर्यासे जेभा
निर्यास जिसमें निर्यास, संयावे इव संयाव जेवो
संयावके समान हो जाये, दुर्दीप् तथा कड्डीने और कड्डीके
साथ, विमुञ्चति छोड़ी दे जेवो भाय न चिपटे ऐसा हो
जाये, मध्यः तेने मध्यपाक अलुने उसे मध्यपाक जानना
चाहिए, तथा और और, निर्यासे जेभा निर्यास जिसमें
निर्यास वर्तमाने आंगणीशी वाट करता अंगुलियोंसे बर्नि
बनाने पर, शीर्षभागे छूटे पड़ी अथ जेवो मध्य टुकड़े
टुकड़े हो जाये, खर जेवो अरपाक अलुने उसको
खरपाक जानना चाहिए ॥ १०२-१०३ ॥

102- 03. Unctuous preparations are,
it should be known, of three kinds:
soft, medium and hard. When the
solution of the drugs acquires the
consistency of the paste added to it, it
is known as a 'soft preparation'. When
the solution acquires the consistency
of a jelly and can be poured out
easily with the ladle, it is considered
'medium preparation'. When the
solution becomes so thickened that it
snaps, and can be rolled between the
fingers, it is called 'hard preparation'.

खरोडभ्यङ्गे स्मृतः पाको, मृदुर्नस्तः क्रियासु च ।
मध्यपाकं तु पानार्थं बस्तौ च विनियोजयेत् ॥१०४॥

अभ्यङ्गे अभ्यङ्गभा अभ्यङ्गमें, खरः पाकः अरपाक
खरपाक, नस्तः क्रियासु तथा नस्तभ्यङ्गभा तथा नस्त
कर्ममें, मृदुः च मृदुपाक मृदुपाक, स्मृतः उल्लो छे कहा
हे, पानार्थं तेभ्य पीवा भाटे एवं पिठानेके लिए,
बस्तौ च तथा अस्तिभा और बस्तिमें, मध्यपाकम् तु
मध्यपाकने मध्यपाकका, विनियोजयेत् येजवे प्रयोग
करे ॥ १०४ ॥

१०४. खरोडभ्यङ्गे-मृदुर्नस्ते (छ.)

104. It should be known that the
hard preparation should be used for
inunction, the soft one for nasal medi-
cation and the medium preparation
should be used as potion and in the
preparation of enemata.

मानस द्वैविध्यम्—

मानं च द्विविधं प्राहुः कालिङ्गं मागधं तथा ।
कालिङ्गान्मागधं श्रेष्ठमेवं मानविदो विदुः ॥१०५॥

मानम् च परिभाष्य मान, कालिङ्गं डाक्षिण
कालिङ्ग, तथा अने और, मागधम् मागध मागध,
द्विविधम् ये ये प्रकारतु इन दो प्रकारका, प्राहुः उल्लो
छे कहा है कालिङ्गा पशु डाक्षिण करता किन्तु कालिङ्ग
मानसे, मागधम् मागध मागध, श्रेष्ठम् श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ
है, एवम् जेभ इस प्रकार मानविदः परिभाष्य
अलुनारा मानको जाननेवाले विदुः माने छे मानते
हैं ॥ १०५ ॥

105. The standard of measurement
is said to be of two kinds viz., Kalinga
and Magadha Mensural experts regard
the Magadha standard to be superior
to the Kalinga.

कल्पस्थानोक्तार्थसंग्रहः—

तत्र श्लोकौ—

कल्पार्थः शोधने संज्ञा पृथग्धेतुः प्रवर्तने ।
देशादीनां फलादीनां गुणा योगशतानि षट् ॥१०६॥
विकल्पहेतुर्नामानि तीक्ष्णमध्याल्पलक्षणम् ।
विधिश्चावस्थिको मानं जेहपाकश्च दर्शितः ॥१०७॥

तत्र श्लोकौ ते विषयभा उपसंहारना ये श्लोका
छे छे उस विषयमें उपसंहारके दो श्लोक हैं कि,

१०६. मानम् पानम् (ख.)

१०६. हेतुः प्रवर्तने चातुप्रवर्तनम् (ग.)

पृथग्धेतुः प्रवर्तने-पृथग्धेतु प्रवर्तनम् (ग.)

योगशतानि-योगाः शतानि (घ.)

दर्शितः-दर्शितम् (क.)

कल्पार्थः कल्पने। विषय कल्पका विषय, बोधने शोधने-नी शोधनोंकी, मंज्ञा सञ्ज्ञा संज्ञा, प्रवर्तने तेजो-नी प्रवृत्तिभा। इनके प्रवर्तनमें, पृथक् हेतुः शुद्ध शुद्ध हेतु पृथक् कारण, देशादीनाम् देश नगरेना शुद्ध देश आदिके गुण, कलादीनाम् भी-दण नगरेना सैनफलादिके, गुणाः शुद्ध गुण, षट् योगशतानि छसेः योगे छः सौ योग। विकल्प-हेतुः विकल्पने। हेतु विकल्पका कारण, नामाज्ञे नाम नाम, तीक्ष्ण-तीक्ष्ण तीक्ष्ण, मध्य-मध्य मध्य, अल्प-अल्प अल्प शोधनना और अल्प शोधनके, लक्षण-लक्षण लक्षण, आवस्थिकः आवस्थिक अवस्थाके अनुसार, विधिः विधि विधि, मानम् परिभाष्य मान, स्नेहपाकः च अल्प स्नेहपाक और स्नेहपाक, दक्षितः अतः अतः छ वतला दिया है ॥ १०६-१०७ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

106-107. The purpose of Pharmaceutics; the definition of the purificatory procedures; different aims in the use of each procedure; the qualities of clime etc., the qualities of emetic nut etc. and six hundred preparations; the purpose and the names of preparations and the characteristics of the strong, moderate and the mild types of preparations; the procedure with reference to the stage of disease, the

table of measures and the method of preparation of unctuous articles—all this has been described herein.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्याप्त दृढबलसंपूरितं कल्पस्थाने दन्तीद्रवन्तीकल्पो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

इति आ प्रभाष्ये इस प्रकार अग्निवेशकृते अग्नि-वेशे २येका अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेका आ शाश्वत और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अग्रासे अग्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेका और दृढबलसे पूरित किये गये, कल्पस्थाने कल्पस्थान निधे कल्पस्थानमें, दन्तीद्रवन्तीकल्पः 'दन्तीद्रवन्तीकल्प' 'दन्तीद्रवन्तीकल्प', नाम नामने नामका, द्वादशः द्वादशे आरसे बारहवौ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण अथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ १२ ॥

12. Thus, in the Section on Pharmaceutics, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twelfth chapter entitled 'The Pharmaceutics of the Red Physic Nut and the Physic Nut' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

कल्पस्थानं समाप्तम् ।

श्रीः चरकसंहिता सिद्धिस्थानम्

श्री
चरकसंहिता
सिद्धिस्थान

श्री
चरकसंहिता
सिद्धिस्थान

The
Carakasamhita
SIDDHISTHANA
(The Section on
Success in Treatment)

प्रथमोऽध्यायः ।

पहेले। अध्याय अध्याय पहला
Chapter I

कल्पनासिद्धयुपक्रमः—

अथातः कल्पनासिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हुवे अह्मी श्री अब आगे, कल्पना-
सिद्धिम् 'कल्पनासिद्धि' नामना अध्यायम् 'कल्पना-
सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं
व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयेने, इति ह आ विषयम् नीचे प्रमाणे अ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, जाह से उहेछुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'The Successful
Application of various therapeutic
measures'.

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

पञ्चकर्मकल्पनाविषयेऽप्रवेशस्य कतिपये प्रश्नाः—

का कल्पना पञ्चसु कर्मसूका,
क्रमश्च कः, किं च कृताकृतेषु ।
लिङ्गं तथैवातिकृतेषु, संख्या
का, किंगुणः, केषु च कश्च बस्तिः ॥ ३ ॥
किं वर्जनीयं प्रतिकर्मकाले,
कृते कियान् वा परिहारकालः ।
प्रणीयमानश्च न याति केन,
केनैति शीघ्रं, सुचिराश्च बस्तिः ॥ ४ ॥
साध्या गदाः सैः शमनेश्च केचित्
कसात् प्रयुक्तैर्न शमं व्रजन्ति ।
प्रचोदितः क्षिप्यवरेण सम्य-
गित्यग्निवेशेन भिषग्वरिष्ठः ॥ ५ ॥

३. संख्या—संज्ञा (ख.)

४. परिहारकालः—परिहारकालः (ब.)

याति केन—याति बस्तिः (क. ब. फ.)

बस्तिः—केन (घ.)

५. साध्या गदाः.....भिषग्वरिष्ठः—

साध्या गदाश्च शमनेश्च केचित्

कस्माद्गदा न प्रशमं व्रजन्ति ।

क्षिप्यवरेण भिषगां वरिष्ठं

पप्रच्छ तस्मै स च सर्वमाह ॥ (ब. फ.)

पुनर्वसुस्तम्भविदाह तस्मै

सर्वप्रजानां हितकाम्ययेदम् ॥

पञ्चसु कर्मसु पञ्चकर्मभिः पञ्चकर्मैः, का कल्पना शी
कल्पना कल्पना क्या, इत्या कही छे? कही हे?, कमः
च ओने। कम कम, कः शो छे क्या हे?, कृताकृतो
ओनां इत-अकृत कृत-अकृत, तथा एव अने और,
अतिकृतेषु अतिकृतानां अतिकृतके, लिङ्गम् च वक्ष्ये।
लक्षण, किम् शां छे? क्या है?, संख्या का सम्ख्या शी
छे? संख्या क्या हे?, केषु च कथा रेजीओभां किमै,
किगुणः कथा शुष्पवाणी किन गुणोवाली, कः च
वक्तिः अने कथं अस्ति प्रथेअथ छे? और कौनसी
वस्ति देनी चाहिए?, प्रतिकर्मकाळे इरेक कर्मने सभमे
प्रत्येक कर्मके कालमें, किन् वर्जनीयम् शुं तज्ज्वा योअ
छे क्या त्याज्य है?, कृते पञ्चकर्म कथो पक्षी पञ्च-
कर्म करनेके बाद, परिहारकालः परहेओने। काथ परहेजका
सम्ब, कियान् वा डेटेओ छे? कितना है?, प्रण्वमानः
प्रथेअन्ती वी जाती, वक्तिः च अस्ति वस्ति, केन न
वस्ति कथा डारखुओ अंदर अन्ती नथी? किस कारणसे
अन्दर नहीं जाती?, केन शीघ्रम् कथे डारखे अखरी किस
कारणसे शीघ्र, एस्ति पाछी आवे छे? वापस आ जाती
है?, सुचिरात् च अने कथे डारखे अथि काथे पाछी
आवे छे? और किस कारणसे देरमें वापस आती है?,
केचिद् डेटेओ कहै, साध्याः साध्य साध्य, गदाः च
शेओ रोग, प्रयुक्तैः प्रथेओनां प्रयुक्त किये गये, स्त्रैः
अमनैः योतयोतानां सभने।।।।। अपने अपने
समनोसे, कस्यात् शा डारखे किस कारणसे, शमम् न
अवमित्त सान्त भता नथी? सान्त नहीं होते?, इस्ति
आ प्रभाखे इस प्रकार, सिम्बवरेण श्रेष्ठ सिध्य श्रेष्ठ
सिध्य, अग्निवेशेन अग्निवेशी अग्निवेशद्वारा, सम्बन्ध
सादी दीदे मकी प्रकार, प्रचोदितः प्रेरायेओ पूछे जाने
पर, अक्षवरिष्ठः देखीओ श्रेष्ठ वैद्योंमें श्रेष्ठ, तन्त्रविद्
शास्त्रज्ञ तत्त्वविद्, पुनर्वसुः पुनर्वसुओ पुनर्वसुने, सर्व
प्रजानाम् सर्व प्रजना सब प्रजाओंकी, हितकाम्यवा
हितनी अभिनाथी हितकाम्यवाळे, तखे तेने उसको,
इहम् आ यह, बाह कही कहा ॥ २-५३ ॥

dures? What is the order in which they are to be performed? What are the signs of successful and unsuccessful administration of the purificatory procedures, as also of over-administration? What is the number of enemata to be given? What is the therapeutic value of enema? What kind of enema should be given in which condition? What is to be avoided during the period of treatment; what is the period of interval to be observed between the administration of various purificatory procedures? What are the causes preventing the successful operation of an enema? What makes for the immediate return of the enema fluid? What again causes its delayed return? Why is it that some diseases, although curable, are not allayed in spite of being treated by appropriate measures? Thus questioned fully by the foremost of his pupils—Agnivesa, Punarvasu, the foremost of physicians and highly learned in the Science, moved by the desire of promoting the welfare of the whole of humanity, answered and said to him thus.

स्नेहकर्मणः कालावधिः—

ज्वहावरं सप्तदिनं परं तु

स्निग्धो नरः स्वेदवित्तव्य उक्तः ॥ ६ ॥

नातः परं वेहनमादिशन्ति

सात्स्यीभवेत् सप्तदिनात् परं तु ।

स्वहास्व योऽभां योऽभा तद् द्विषत् क्रमेण
कम एव विन, लक्ष्मिण्य परम् अने वधुमां वधु सात

३. उत्तर:- (क)

દિવસ મુધી અધિકસે અધિક સાત દિન, સ્નિગ્ધઃ સ્નેહન કરાવેલ સ્નેહન કરકે, નરઃ તુ પુરુષને પુરુષકો, સ્વેદ-યિતસ્ત્વઃ સ્ત્વઃ સ્વેદનયોગ્ય કક્ષો છે સ્વેદનયોગ્ય કહા છે, જતઃ પરમ્ એથી વધારે વખત સસે અધિક સમય, સ્નેહસ્ત્વ સ્નેહન કરવાતું સ્નેહન, ન આદિશન્તિ શાસ્ત્રકારો કહેતા નથી દેનેકે લિપે નહીં કરતે. સસદિનાત્ પરમ્ તુ કરાવકે સાત દિવસ પછી તેા ક્યોંકિ સાત દિનકે પીછે તો, સાત્મ્યીમવેત્ તે સ્નેહન સાત્મ્ય અર્ધ અથ છે વહ સ્નેહન સાત્મ્ય હો જાતા છે ॥ ૬૧ ॥

6-6½. It is prescribed that the person should be subjected to sudation therapy after he has undergone oleation therapy for a minimum period of three days or a maximum period of seven days. Oleation therapy for longer than this period is not recommended, as the patient then gets habituated to it.

સ્નેહસ્વેદયોગુણઃ —

એહોઽનિલં હન્તિ મૃદૂકરોતિ

દેહં મલાનાં વિનિહન્તિ સક્લમ્ ॥ ૭ ॥

સ્નિગ્ધસ્ય સુશ્લેષ્વયનેષુ લીનં

સ્વેદસ્તુ લોષં નયતિ દ્રવસ્વમ્ ।

એહઃ સ્નેહન સ્નેહન, અનિલમ્ વાયુનો વાયુકા, હન્તિ નાશ કરે છે નાશ કરતા છે, દેહમ્ દેહને શરીરકો, મૃદૂકરોતિ મૃદુ બનાવે છે કોમલ કરતા છે, મલાનામ્ અને મળના ઓર મલોંકી, સક્લમ્ વિઘ્ન-ધને રુકાવટકો, વિનિહન્તિ હણે છે તોડતા છે, સ્નિગ્ધસ્ય સ્નિગ્ધ અતુષ્યના સ્નિગ્ધ પુરુષકે, સુશ્લેષુ સુશ્લેષ સુશ્લેષ, અવયવેષુ ભોતોભાં માર્ગોંમેં, લીનમ્ લોષમ્ બરાધી રહેલ ડોષને લીન લોષકો, સ્વેદઃ તુ સ્વેદન સ્વેદન, દ્રવસ્વમ્ પીમળાવી રવ, નયતિ નાણે છે વના દેતા છે ॥ ૭૩ ॥

7-7½. Oleation cures the morbidity of vata, makes the body soft and disintegrates the accumulation of morbid matter, while sudation liquefies

the morbid matter which is stuck up in the minute channels of the body of the person who has undergone oleation therapy.

વમનવિરેચને ચ દોષોત્ક્રેશનવિધિઃ —

પ્રામ્યૌદકાનૂપરસૈઃ સમાસૈ-

રુક્કેશનીયઃ પયસા ચ વમ્યઃ ॥ ૮ ॥

રસૈસ્તથા જાઙ્ગલજૈઃ સયૂષૈઃ

સ્નિગ્ધૈઃ કફાવૃદ્ધિકરૈર્વિરેચ્યઃ ।

વમ્યઃ વમનયોગ્ય પુરુષને વમનયોગ્ય પુરુષકો, સમાસૈઃ માંસસહિત માંસોંસે યુક્ત, પ્રામ્ય-ઔદક- પ્રામ્ય-ઔદક- પ્રામ્ય-ઔદક, આનૂપ- અને આનૂપ ઓર આનૂપ, રસૈઃ માંસરસોંથી માંસરસોંસે, પયસા ચ તથા દૂધથી ઓર દૂધસે, રુક્કેશનીયઃ ઉત્ક્રિષ્ટ કરવો બોધ છે વમનોત્પલ કરના જાણિય, તથા તે જ પ્રમાણે ઇસી પ્રકાર, વિરેચ્યઃ નિરેચનયોગ્ય પુરુષને જિસે વિરેચન દેના હો ડસે, સયૂષૈઃ ધૂપસહિત યૂષોંસે, સ્નિગ્ધૈઃ સ્નિગ્ધ સ્નિગ્ધ, કફા-વૃદ્ધિકરૈઃ અને કફની વૃદ્ધિ ન કરનાર કફકો ન વધાવેવાલે, જાઙ્ગલજૈઃ અંગલ જાંગલ, રસૈઃ માંસરસોંથી ભોભન કરાવતું બોધ છે માંસરસોંસે મોજન કરાના જાણિય ॥ ૮૨ ॥

8-8½. The person who is to be subjected to emesis should have his kapha in the stomach roused up by a diet of milk mixed with meat-juice and the flesh of domestic, aquatic and wet-land animals. The person who is to be administered purgation should be given the meat-juice of jangala animals, soups mixed with unctuous articles and articles non-promotive of kapha.

વમનવિરેચનયોઃ પ્રતિલોભગમને હેતુઃ —

એષ્મોત્તરશ્લેષ્યતિ શ્લેષ્યઃ

વિરિચ્યતે મમ્મકફસ્તુ સમ્યક્ ॥ ૯ ॥

૮. સમાસૈઃ—વમાસૈઃ (વ.)

૯. સ્નિગ્ધૈઃ—સ્નિગ્ધઃ (વ.)

૧૦. શ્લેષ્ય-શ્લેષ્ય (વ.)

અથઃ કફેઽસ્યે વમનં વિરેચયે-

દ્વિરેચનં વૃદ્ધકફે તથોર્ધ્વમ્ ।

સ્થેમ્નોત્તરઃ હિ કેમકે કફની અધિકતાચાગેા પુરુષ
ક્યોંકિ કફકી પ્રવલતાવાલા, અદુઃસ્થમ્ મુશ્કેલી વખતે
સુખસે, હર્ષયસિ વમન કરે એ રૂપન કરતા છે મન્દકફ
તુ અને મન્દ કફવાળીને ઓર થોડે કફવાળીકો, મધ્યકફ
સારી રીતે મળી વધાર, વિરેચનને વિરેચન થાય છે
વિરેચન હોતા છે, કફે મળ્યે કફ અધ્ય હોય તેા
કફકે થોડા હોનેપર, વમનમ્ વમન ઔષધ વમન
ઔષધ, અથઃ નીચે જઈ વિરેચન કરાવે છે નીચે
જાકર વિરેચન કરાતી છે, વૃદ્ધકફે અને કફ અધિક હોય
તેા કફકે અધિક હોનેપર, વિરેચનમ્ વિરેચન ઔષધ
વિરેચન ઔષધ, ઊર્ધ્વમ્ ઉપર જઈ કપરકો જાકર,
વિરેચયેત્ વમન કરાવે છે વમન કરાતી છે ॥ ૧૬ ॥

9-9½ The person in whom the
kapha is in excess vomits easily and
the person in whom it is low purges
well. If the kapha is meagre the
emetic drug acts as a purgative while
in a condition of excess of kapha, the
purgative drug acts as an emetic.

વમનવિરેચનયોઃ કર્તવ્યઃ ક્રમઃ —

સ્થિગ્ધાય દેયં વમનં યથોક્તં

વાન્તસ્ય પેયાદિરનુક્રમઃ ॥૧૦॥

સ્થિગ્ધસ્ય સુસ્થિગ્ધતનોર્યથાવ-

દ્વિરેચનં યાંત્યતમં પ્રયોજ્યમ્ ।

૧૬. વિરેચયેત્-ગચ્છેત્ (ક ક)

,, , -હિ વાસિ (જ.)

,, , -સિગચ્છેત્ (ઝ. જ.)

૧૦. સ્થિગ્ધાય દેયં વમનં યથોક્તં વાન્તસ્ય પેયાદિરનુક્રમઃ ।

સ્થિગ્ધ-સ્થિગ્ધસ્ય ચ સ્થિગ્ધવતઃ કાર્થં વિરેચનં ચોગ્ધનમ્
નતત્ત પેયાં ॥ (ખ)

૧૦½. સ્થિગ્ધસ્ય સુસ્થિગ્ધ-નોર્યથાવદ્વિરેચનં ચોગ્ધનમં પ્રયોજ્ય-

સ્થિગ્ધસ્ય ચ સ્થિગ્ધવતઃ કાર્થં વિરેચનં ચોગ્ધનમં તત્તત્ત (ક)

,, પ્રયોજ્યમ્-વિદધ્યાત (ખ. ક.)

સ્થિગ્ધાય રોગદન કરાવેલ મનુષ્યને સ્થિગ્ધ કિયે
દુર પુરુષકો, યથોક્ત કલા પ્રમાણેનું યથોક્ત વિધિ,
વમનમ્ વમન વમન, દેયમ્ દેયુ' દેનાં વાહિય, વાન્તસ્ય
અને વમન કરાવેલા મનુષ્યને ઓર વમન કરાવે દુર
મનુષ્યકો પેયાદિઃ પેયા વગેરેનાં પેયા વિલેપી વાહિ,
અનુક્રમઃ ચ અનુક્રમ કરાવેા એકીએ ક્રમવાલન કરાના
વાહિય, સ્થિગ્ધસ્ય રોગદન કરેલ સ્થિગ્ધ, સુસ્થિગ્ધતનોઃ
અને સારી પેટે રોગદન કરેલ શરીરવાળા મનુષ્યને
ઓર મળી પ્રકાર સ્વેદન કિયે શરીરવાળે મનુષ્યકો,
યોગ્યતમમ્ અત્યંત યેઝ અત્યંત યોગ્ય, વિરેચનમ્
વિરેચન વિરેચન, યથાવત્ વિધિપૂર્વક યથાવિધિ,
પ્રયોજ્યમ્ દેયુ' દેના વાહિય ॥ ૧૦½ ॥

Emesis should be admini-
stered in the manner laid down to one
that has taken the oleation therapy; and
when the emesis has been complete, the
patient should be given the systematic
dietetic regimen by means of gruels
etc. The person who has undergone
the oleation and sudation procedures
should be administered the best suited
purgative as laid down.

સંશોધનાનન્તરં કર્તવ્યોઽષ્ઠસંસર્જનક્રમઃ —

પેયાં વિલેપીમકૃતં કૃતં ચ

યૂષં રસં ત્રિદ્વિરથૈકચઃ ॥૧૧॥

ક્રમેણ સેવેત વિશુદ્ધકાયઃ

પ્રધાનમધ્યાવરશુદ્ધિશુદ્ધઃ

પ્રધાન- પ્રધાન પ્રધાન, મધ્ય-અવર- મધ્ય અને
અવર મધ્ય ઓર અવર, શુદ્ધિ- શુદ્ધિથી શુદ્ધિસે, શુદ્ધઃ
શુદ્ધ કરાવેલા શુદ્ધ કિયા હુવા, વિશુદ્ધકાયઃ વિશુદ્ધ
શરીરવાળા રોગીએ શુદ્ધ શરીરવાળા રોગી, ક્રમેણ
અનુક્રમે ક્રમકઃ, ત્રિઃ દ્વિઃ ત્રણવાર, બેવાર ત્રીન, રો,
અથે દુકઃ અને એકવાર ઓર દુકવાર, પેયાન્
પેયા પેયા, વિલેપીમ્ વિલેપી વિલેપી, અકૃતમ્ કૃતમ્

૧૧½. સેવેત-સેવતે (ખ.)

,, શુદ્ધિશુદ્ધઃ-શુદ્ધિશુદ્ધિઃ (ખ)

असंस्कृत के संस्कृत असंस्कृत या संस्कृत, यूपम् यूप
यूप, रसम् च तथा भक्षितसुं तथा मांसरसका, सेवेत
सेवन करणुं ओष्ठ्ये सेवन करे ॥ ११३ ॥

11-11½. The person who has been thus purged should take thin and thick gruel, unseasoned and seasoned soup and meat-juice, in the order mentioned. He should take each of these at the three meal times or at two meals, or at one meal time according as the purificatory dose was maximum, moderate or minimum.

यथाऽणुरग्निस्तृणगोमयाद्यैः

संशुष्यमाणो भवति क्रमेण ॥१२॥

महान् स्थिरः सर्वपाचस्तथैव

शुद्धस्य पेयादिभिरन्तरग्निः ।

यथा जेभ जिस प्रकार, जणुः अणु बोडो सूक्ष्म,
जग्निः अग्नि अग्नि, तृणगोमयाद्यैः धासुं अने छासुं वजे-
रेथी तृण और गोमय आदिसे, संशुष्यमाणः प्रदीप्त करीते।
प्रवृत्ति होती हुई, क्रमेण कभी कभी क्रमशः, महान् स्थिरः
महान्, स्थिर महान्, स्थिर, सर्वपाचः अने सर्व पाचानार
और सबको पचानेवाली, भवति भाव्य छे हो जाती है, तथा
यूप तेवी ७ रीते उसी प्रकार, शुद्धस्य संशोधनथी शुद्ध
भयेक्ष देगीनी संशोधनसे शुद्ध हुए रोगीकी, अन्तरग्नि
अंतरग्नि अन्तरग्नि मी, पेयादिभिः पेया वजेरेथी महान्,
स्थिर अने सर्वपाचक भाव्य छे पेया आदिसे महान्,
स्थिर और सर्वपाचक होती है ॥ १२ ॥

12-12½. Just as a spark of fire fed gradually by straw and cow-dung cakes etc., grows into a big and constant flame, similarly, the internal gastric fire in the person who has undergone the purificatory procedure, grows strong

and constant and capable of digesting all foods, fed gradually by gruels etc.

हीनमध्यप्रवरयोर्वमनविरेचनयोर्लक्षणानि—

जघन्यमध्यप्रवरे तु वेगा-

श्चत्वार इष्टा वमने षडष्टौ ॥१३॥

दशैव ते द्वित्रिगुणा विरेके

प्रस्थस्तथा द्वित्रिचतुर्गुणश्च ।

जघन्य-मध्य- हीन, मध्य जघन्य, मध्य, प्रवरे अने
उत्तम और प्रवर, वमने तु वमनभां वमनमें, चत्वारः
अनुक्रमे ५२ क्रमशः चार, षट् षडौ छ अने आठ छः
और आठ, वेगाः इष्टाः वेगा अष्टौ छे वेग इष्ट हैं, विरेके
ते अने हीन, मध्य तथा उत्तम विरेचनभां ते वेगा
हीन, मध्य तथा उत्तम विरेचनमें वे वेग, दश एव दश दश,
द्वित्रिगुणाः वीस अने तीस बीस और तीस इष्ट हैं,
तथा तथा हीन, मध्य अने उत्तम मानपरिमाणभां
तथा हीन, मध्य और उत्तम मानपरिमाणमें, द्वित्रिचतुर्गुणः
च निःशुत दोषतुं प्रमाण्ये, त्रय अने आठ दो
तीन और चार, प्रस्थः प्रस्थ दोष छे प्रस्थ होता
है ॥ १३ ॥

13-13½. Four six and eight times of vomiting are considered good as minimum, moderate and maximum action respectively, and similarly are regarded in purgation, ten, twenty and thirty times. The quantity of fecal matter should be 128, 192 or 256 tolas.

वमनविरेचनयोः समहीनातियोगलक्षणानि—

पित्तान्तमिष्टं वमनं विरेका-

द्वै कफान्तं च विरेकमाष्टुः ॥१४॥

द्वित्रान् सविद्वकानपनीय वेगा-

न्मेयं विरेके वमने तु पीतम् ।

पित्तान्तम् पित्त आवे त्यां सुधीनु पित्तके जाने
तक, विरेकात् अने विरेचनथी और विरेचनसे, वर्षम्
अर्धुं आधा, वमनम् वमन वमन, कफान्तम् च तथा

३६ आवे त्वां सुधीनुं तथा कफ आने तक, विरेकम् विरेचन विरेचन, इहम् बाहुः ४४८ इहम् छे इष्ट क्हा है, सविट्कान् भणयुक्ता मलमिश्रित, द्वित्रान् ये त्रय दो तीन, वेगान् वेगेने वेगेको, अपनीय तश्चे छोड़कर, विरेके विरेचनने तोणपुं ओष्ठये विरेचनको तोलना चाहिए, पीतम् तु अने पीथेव ओषधने तश्चे और पी हुई ओषधको छोड़कर वमने वमनने वमनको सेवम् तोणपुं ओष्ठये तोलना चाहिए ॥ १४३ ॥

14-14½ The quantity of vomited matter should be half of this, and that vomit should be considered successful which is accompanied with bile in the last phase and likewise the purgation which is accompanied with mucus or kapha in the last phase. In case of fecal matter, the quantity passed should be measured without taking into account the quantity passed in the first two or three motions; and in the measurement of the quantity of vomitus the quantity of the drug in the vomitus should not be counted.

कमात् कफः पिचमयानिलश्च

यस्यैति सम्यग्वमितः स इष्टः ॥१५॥

हृत्पार्श्वमूर्धेन्द्रियमार्गशुद्धौ

तथा लघुत्वेऽपि च लक्ष्यमाणे ।

बस्व नेने जितसे, कमात् कफः ओष्ठ पथी ओष्ठ ३६ कमसे कफ, पिचम् पित पित, अथ अनिलः च अने वायु और वायु, एति आवे छे जाती है, तथा हृत्-पार्श्व- तथा हृत्, पार्श्व, मूर्ध-इन्द्रिय-भस्त्रक अने छिन्दियना छिर और इन्द्रियके, मार्ग-शुद्धौ भाजनी शुद्धि यत्ता मार्गके शुद्ध होजानेपर, लघुत्वे तेभ्यः शरीरनी लघुता एवं शरीरमें हलक्षणन, कद्वयमाणे लघुता प्रतीत होनेपर, सः सम्यक् तेने सम्यक् उसे जकी प्रकारसे, वमितः वमन यथुं छे वमन हुआ है, इष्टः ओष्ठ अलुपुं ऐसा जानना चाहिए ॥ १५३ ॥

5-15. He is considered to have undergone emesis successfully who expels the mucus, bile and air in succession and who feels that his stomach sides of the body, sense-organs and body-channels have been cleansed and that his body has become light.

दुश्छर्दिने स्फोटककोटकण्डू-

हृत्पार्श्वमूर्धेन्द्रियमार्गशुद्धौ च ॥१६॥

तृणमोहमूर्च्छानिलकोपनिद्रा-

बलादिहानिर्वमनेऽपि च म्यात् ।

दुश्छर्दिने वमन शेष शरीर न यथुं हेय ते वमनके ठीक प्रकारसे न होने पर, स्फोटक- हेयम् स्फोट, कोठ-कण्डू- डेह, भस्त्रवाण कोठ, कण्डू हृत्-पार्श्व- तथा छिन्दियनी हृदय तथा इन्द्रियकी, अविशुद्धिः विशुद्धिने अभाव मन्त्रिता, गुह्यग्राहता च अने अजोतुं बारीपलुं थाय छे और शरीरमें भारीपन होता है. अत्रिवमने तेभ्यः वमनना अतिशयनी एवं वमनके अधिक हो जानेसे, तृण-मोह- तृषा, शेष प्यास, मोह, मूर्च्छा, मूर्च्छा मूर्च्छा, अलिकोप- वायुने डोष वायुका कोप, निद्रा-बलादि-हानिः च अने निद्रा तथा अल वमनेनी हानि और नींद एवं बल आदिकी हानि, म्यात् थाय छे होती हैं ॥ १६३ ॥

16-16½. If the emesis goes wrong, then there occur eruptions, wheals and itching on the body, imperfect cleansing of the stomach and body-channels and heaviness of the limbs. Thirst stupor fainting provocation of vata, loss of sleep and loss of strength etc., occur in case of over-action of emesis.

१६. हृत्पार्श्वमूर्धेन्द्रियमार्गशुद्धौ च

१६३. बलादिहानिः-वमनिहानि 'क' 'च'.

, वमनेऽपि च स्वात्-वमनेऽपि विवात् (क.)

स्रोतोविशुद्धीन्द्रियसंप्रसादौ

लघुत्वमूर्जोऽग्निरनामयत्वम् ॥१७॥

प्राप्तिश्च विट्पित्तकफानिलानां

सम्यग्विरिक्तस्य भवेत् क्रमेण ।

सम्यक् योग्य रीतौ सम्यक्, विरिक्तस्य विरेचन भवेत् अनुशने विरिक्त पुरुषके, स्रोतोविशुद्धि- स्रोतोनी शुद्धि स्रोतोकी शुद्धि, इन्द्रियसंप्रसादौ इन्द्रियोनी प्रसन्नता इन्द्रियोकी प्रसन्नता, लघुत्वम् शरीरमां दृढता- पक्षुं शरीरमें दृढतापन, ऊर्जः अग्निः उत्साह, अग्निनी दीप्ति उत्साह, अग्निनी दीप्ति, अनामयत्वम् नीरोगता नीरोगता, क्रमेण अने क्रमेक्रमे और क्रमशः, विट्- भूण मल, पित्त-कफ-पित्त, उक्षे पित्त, कफ, अनिलानाम् तथा वायुनी तथा वायुकी, प्राप्तिः भवेत् प्राप्ति थाय छे प्राप्ति होती है ॥ १७३ ॥

17-17½. Purification of the alimentary tract, clarity of the senses, lightness of the body, stimulation of the gastric fire, a sense of well-being and passing of feces, bile, mucus and wind in succession in his motions are the signs of successful purgation.

श्लेष्मपित्तानिलसंप्रकोपः

सादस्तथाऽग्नेर्गुरुता प्रतिश्या ॥१८॥

तन्द्रा तथा चर्द्धिररोक्षकश्च

वातानुलोम्यं न च दुर्विरिक्ते ।

दुर्विरिक्ते विरेचनना अयोग्यमां विरेचन भली प्रकार न होने पर, श्लेष्म-पित्त- उक्षे, पित्त कफ, पित्त, अनिल- अने वायुने और वायुका, संप्रकोपः प्रकोप प्रकोप, तथा अग्नेः सादः अग्निनी भदता अग्निमांय, गुरुता भारी- पक्षुं भारीपन, प्रतिश्या सगैभम प्रतिश्याव, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, तथा चर्द्धिः उक्षेटी वमन, अरोक्षकः च अरुचि अरुचि, न वातानुलोम्यम् अने वायुना अनु-

१८. सादस्तथाऽग्नेर्गुरुता प्रतिश्या-स्वेदोऽरूपवर्द्धिर्गुरुतात्रता

स्वात् (च फ.)

॥ गुरुता प्रतिश्या-गुरुतात्रता च (क.)

क्षोभपक्षुना अक्षोभ और वायुका अनुलोमन न होना, सात् थाय छे होता है ॥ १८३ ॥

18-18½. In a condition where purgation has acted amiss, there will be great provocation of kapha, pitta and vata, exhaustion, dullness of the gastric fire, heaviness of body, coryza, torpor, vomiting, anorexia and the absence of regular peristaltic movement of the vata.

कफास्त्रपित्तक्षयजानिलोत्थाः

सुहृत्प्रमर्दक्लमवेपनाद्याः ॥१९॥

निद्राबलाभावतमःप्रवेशाः

सोन्मादहिकाश्च विरेचितेऽस्ति ।

अतिविरेचिते विरेचनना अतियोग्यमां विरेचनके अविक होने पर, कफ-अक्ष- उक्षे, रक्ता कफ, रक्त, पित्त- क्षयज- अने पित्तना क्षयशी अथेवा और पित्तके क्षयसे उत्पन्न, अनिल- वायुशी वायुसे, उत्थाः अ-भेदा पैदा हुए, सुप्ति-अङ्गमर्द- स्पर्शाज्ञान, अंगमर्द सुप्ति, अङ्गोंका दृन्ता, क्लम-वेपन- उक्षानि अने उंय क्लम और वेपन, आद्याः पहले थाय छे पहले होते हैं, स-उन्माद- तेभम् उन्माद एवं उन्माद, हिकाः च हेउडी हिका, निद्रा- निद्रा निद्रा, बलाभाव- तथा अणने अक्षोभ तथा बलका अभाव, तमःप्रवेशाः अने अंधारा आवर्ण पछी थाय छे और आंखोंके आगे अंधेरा आना पीछे होते हैं ॥ १९३ ॥

19-19½. In a condition of excessive action of purgation, there will occur numbness, body-ache, exhaustion, tremors and other symptoms born of vata which becomes provoked owing to loss of mucus, blood and bile in the motions, as also torpor, loss of vitality, faintness, mental disturbance and hiccup.

निष्ठाशुवासनधिवानम् —

संसृष्टभक्तं नवमेऽह्नि सर्पिः-

स्तं पाययेत्पाप्यनुवासयेद्वा ॥२०॥

संसृष्टभक्तम् संसर्जनं कृतं कुर्यात् पथी आहारे
दिवसे भोजनं शीघ्रं वा ॥ संसर्जनकृतं करं चूकनेपर
आठवें दिन स्वाभाविक भोजन अनेपर, तम ते ते स्मृतं
नवमे अह्नि नवमे दिवसे नवें दिन, सर्पिः शीघ्रं,
पाययेत् अपि पापुं पित्राये, अनुवासयेत् वा अथवा
अनुवासनं कर्तुं अथवा अनुवासनवस्ति देवे ॥ २० ॥

20. Then after the rehabilitation of the patient by means of diet, he should be given on the ninth day, a potio of ghee or unctuous enema.

तैलाकगात्राय ततो निरुहं

दद्यात् ज्यहाश्रान्तिबुभुक्षिताय ।

प्रत्यागते घन्वरसेन भोज्यः

समीक्ष्य वा दोषबलं यथार्हम् ॥२१॥

ततः ते पथी पीठे, ज्यहाद नव दिवस पथी
तीन दिनके पश्चात्, तैलाकगात्राय शरीरे तैलं शीघ्रं
शरीरपर तैल मालिश करवाके, नातिबुभुक्षिताय अने
अहु भूष्या नहि शीघ्रं पुनरुपने जब बहुत भूखा न हो
तब, निरुहम् निरुहपरित निरुहवस्ति, दद्यात्
आपर्वी देवे, प्रत्यागते अस्ति पथी वरुणा पथी
वस्ति वापस आजानेपर, घन्वरसेन अथवा मांसरसयु
वांगल मांसरससे, भोज्यः ते पुनरुपने अथवा अथ
दोषबलम् वा अथवा दोष अने अग्निबलं वा दोष और
अग्निबलको, समीक्ष्य अर्थने देखकर, यथार्हम् अथवा
अथ ते भोजन देवुं यथायोग्य अथ देवे ॥ २१ ॥

21. Three days after that the patient who had his body well anointed with oil and is not very hungry should be given evacuative enema; when the enema fluid has returned he should

be given the meat-juice of jangala animals or any other suitable diet according to his humoral constitution and the strength of the gastric fire.

नरस्ततो निश्चयानुवासाहो

नाप्याशितः स्यादनुवासाधीनः ।

ततः ते पथी पीठे, अनुवासाहो नरः अनुवासाने
अथ पुनरुपने अनुवासाने के योग्य पहरणो नाप्याशितः
अहु अथवा अथ अधिक भोजन किंवा हो तब,
निश्चय रात्रे रात्रिमें, अनुवासाधीनः स्यात् अनुवासाने
देवुं अनुवासाने देना चाहिए ॥ २१ ॥

2. Then, the person who is to be administered the unctuous enema should be given the enema at night, care being taken to see that he has not eaten a heavy meal

शीते वसन्त च देवाऽनुवासा

रात्रौ शरद्रीष्मघनागमेषु ॥२२॥

तानेव दोषान् परिरक्षता ये

स्नेहस्य पाने परिकीर्तिताः प्राक् ।

प्राक् अथवा पहले, स्नेहस्य स्नेहस्य स्नेहके, पाने
पानमां पानमें, ये परिकीर्तिताः ये दोष कहे हैं, तान् एव ते अथ, दोषान् दोषोंसे,
दोषोंसे, परिरक्षता रक्षक कर्तव्य करते हुए, शीते
वसन्ते च शीतकालमां अने वसन्तमां शीतकाल और
वसन्तमें, शिवा दिवसे दिवमें, शरद-श्रीष्म- अने शरद,
श्रीष्म और शरद, प्रोष्य, घनागमेषु तथा वर्षा
तथा वर्षा में, रात्रौ रात्रे रात्रिमें, अनुवासाः अनुवासाने
आपुं अनुवासाने देना चाहिए ॥ २२ ॥

22-22. In the winter and the spring, the unctuous enema should be

२१. न-वस्ति निश्चयानुवासाहो नाप्याशितः स्यादनुवासाधीनः-

प्रत्यागते घन्वरसेन भोज्यः तान् च बुभुक्षितमोक्षु-
वाप्यः (६, ७.)

२१. ताने परिकीर्तिताः-तान् परिकीर्तिताः (६.)

given by day and in the autumn, summer and the rains, it should be given at night, with due care to prevent the wrongful effects of the oleation therapy, which have been already described. (Sutra. Chap. XIII.).

प्रत्यागते चाप्यनुवासनीये

दिवा प्रदेयं व्युषिताय भोज्यम् ॥२३॥

सायं च भोज्यं परतो द्यहे वा

ज्यहेऽनुवास्याऽहनि पञ्चमे वा ।

ज्यहे ज्यहे वाऽप्यथ पञ्चमे वा

दद्यान्निरुद्धादनुवासनं च ॥२४॥

अनुवासनीये अनुवासन अनुवासनके, प्रत्यागते च अपि पाण्डुं तृणी आवे त्थारे वापय आ जानेपर भी, व्युषिताय रात आभी ज्वा ६४ रातभर ठहरकर, दिवा द्विसे दिनमें, भोज्यम् प्रदेयम् कोजन ठरावतुं भोजन देना चाहिए, सायम् च अर्धे सांजे और सायंकाल, भोज्यम् कोजन ठरावतुं भोजन देना चाहिए, परतः अर्धे पछी इसके पीछे, द्यहे ज्यहे वा भीजे द्विसे, त्रीजे द्विसे दूसरे दिन, तीसरे दिन, पञ्चमे वा अथवा पांचवे अथवा पांचवे, अहनि द्विसे दिन, अनुवास्याः अनुवासन देतुं अनुवासन देना योग्य है, निरुद्धात् निरुद्धवस्ति पछी निरुद्धवस्तिके पश्चात्, ज्यहे ज्यहे वा अपि त्रीजे त्रीजे द्विसे तीसरे तीसरे दिन, पञ्चमे वा अपि अथवा पांचवे द्विसे अथवा पांचवे दिन, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, दद्यात् देतुं देना चाहिए ॥ २३-२४ ॥

23-24 After the unctuous fluid has returned, the person who has taken the unctuous enema and has spent

the night quietly should be given food during the day and also in the evening. Thereafter, he is to be given unctuous enema on the second, third or fifth day. After giving the evacua-tive enema on every third or fifth day, he should be given the unctuous enema

एकं तथा त्रीन् कफजे विकारे

पित्तात्मके पञ्च तु सप्त वाऽपि ।

वाते नवैकादश वा पुनर्वा

वस्तीनयुग्मान् कुशलो विदध्यात् ॥२५॥

कुशलः कुशल वैद्ये कुशल वैद्य, कफजे कफजन्य, विकारे रोगभा रोगमें, एकः अथ एक, तथा त्रीन् के त्रय या तीन, पित्तात्मके तु पित्तजन्य रोगभा पित्तजन्य रोगमें, पञ्च तु सप्त वा अपि पांच के सात पांच वा सात, वाते पुनः अर्धे वातजन्य रोगभा तृणी वातजन्यरोगमें, नव वा नव नौ, एकादश वा के अगित्यार या ग्यारह, अयुग्मान् अथी अयुग्म, वस्तीन् अस्ति वस्तिनां, विदध्यात् आपणी अर्धे अर्धे देवे ॥२५॥

25. In disorders of kapha, one enema or three enemata should be given; in disorders of pitta, five or seven; while in disorders of vata, nine or even eleven should be given. In this way the expert physician should give enemata in odd numbers.

नरो विरिक्तस्तु निरुद्धदानं

विवर्जयेत् सप्तदिनान्यवश्यम् ।

शुद्धो निरुद्धेण विरेचनं च

तद्वयस्य शून्यं विकसेच्छरीरम् ॥२६॥

विरिक्तः विरेचन लीधा पछी विरेचनके पश्चात्, नरः तु अनुप्य मनुष्य, सप्त दिनानि सात दिवस शुद्धी

२३. व्युषिताय-सुषुप्ताय (श.)

२३. सायं च भोज्यं...निरुद्धादनुवासनं च ॥-

प्रत्यागते चाप्युषितस्य काले भोज्यं दिवा सायं परतः ।

ज्यहे ज्यहे वाऽप्यथ पञ्चमे वा दद्यान्निरुद्धादनुवासनं च ॥ (क.)

२४. ज्यहे वा-ज्यहे वा (क. ड. घ.)

२४. ज्यहे ज्यहे वाऽप्यथ-ज्यहे ज्यहे वाऽप्यथ (घ.)

२६. शुद्धो निरुद्धेण विरेचनं च-शुद्धो विरेकेण निरुद्धदानं (श. ड.)

२६. विकसेत्-विकसेत् (ड.)

સાત દિન તક, નિરુદ્ધવાનક નિરુદ્ધમસ્તિ દેવાનો નિરુદ્ધમસ્તિ લેના, અવશ્યમ્ અવશ્ય અવશ્ય, વિવર્જયેન્ ત્યામ કરવો બેઠાં છે છોડે, નિરુદ્ધેન અને નિરુદ્ધથી ઓર નિરુદ્ધેન, કુદ્ધ: શુદ્ધ થયેલાં છે સાત દિવસ સુધી શુદ્ધ હુણ પુરુષકો સાત દિન તક, વિરેચનમ્ વિરેચનનો ત્યામ કરવો બેઠાં છે વિરેચન છોડે, હિ કારણ કે કયોંકિ, તત્ સમય પહેલાં દેવામાં આવેલાં નિરુદ્ધ તથા વિરેચન સમયકે પહેલે લિયે ગયે નિરુદ્ધ તથા વિરેચન, અસ્ય ઓ રોગીના: ઉચ રોગીકે, શૂન્યમ્ ક્ષીરમ્ ખાલી શરીરને છાલો હુણ શરીરકો, વિકસેત ખારી નાળે છે માર ડાલતે હૈ ॥ ૨૬ ॥

26. The person who has undergone purgation should definitely avoid taking evacuative enema for a period of seven days. Similarly, the person who has been cleansed by evacuative enema should avoid purgation, as it will have injurious effects on the system which has already been evacuated.

વસ્તેશુના: —

વસ્તિર્વય:સ્થાપયિતા સુજ્ઞાયુ-
વૈલાગ્નિમેધાસ્તરવર્ણકુશ ।

સર્વાર્થકારી શિશુવૃદ્ધયુનાં
નિરત્યય: સર્વગદાપદ્મ ॥૨૭॥

વસ્તિ: વસ્તિ વસ્તિ, વય:સ્થાપયિતા વય:સ્થાપક વય:સ્થાપક, સુજ્ઞ-જ્ઞાયુ: આરોગ્ય, આયુષ્ય સુજ, જ્ઞાયુ. વય:સ્થાપક- બલ, અગ્નિ બલ, અગ્નિ, મેધા-સ્તર- મેધા, ૨૧૨ બુદ્ધિ, સ્વર, વર્ણ-કુશ વ અને વર્ણ કરનાર ઓર વર્ણકો વડાનેવાળી, સર્વાર્થકારી સર્વ અર્થ સારનાર મન પ્રયોજનોંકો સિદ્ધ કરનેવાળી, શિશુ-વૃદ્ધ- બાળક, વૃદ્ધ વાલક, વૃદ્ધ, યુવામ્ અને યુવાને ઓર યુવા સગકે કિણ, નિરત્યય: નુકસાન નહિ કરનાર અહાનિકર, સર્વ-ગદાપદ્મ: વ તથા સર્વ રોગોનો નાશ કરનાર છે તથા જીવ રોગોંકા વાલક હોતી હૈ ॥ ૨૭ ॥

27. The enema is an agent of rejuvenation, and promoter of happy-

bess, life, strength, gastric fire, intelligence, voice and color. It is beneficial in every way for all, whether young, adult or aged. It is free from risks, and cures all diseases.

વિટ્કેષ્મપિત્તાનિલમૂત્રકર્ષી

દાહ્યાવહ: શુક્રબલપદ્મ ।

વિષ્વક્ષિતં દોષચયં નિરસ્ય

સર્વાન્ વિકારાન્ શમયેન્નિરુદ્ધ: ॥૨૮॥

નિરુદ્ધ: નિરુદ્ધમસ્તિ નિરુદ્ધમસ્તિ, વિટ્ કેષ્મ- અગ્નિ, કફ, મલ, કફ, પિત્ત-અનિલ- પિત્ત, વાયુ પિત્ત, વાયુ, મૂત્ર-કર્ષી અને મૂત્રને જોડી કાઢે છે ઓર મૂત્રકા કર્ષણ કરતી હૈ, દાહ્યાવહ: દહતા કરે છે દહતા દેતી હૈ, શુક્રબલપદ્મ: વ વીર્ય તથા બળ આપનાર છે શુક્ર ઓર બલકો વડાતી હૈ, વિષ્વક્ષિતં- દોષચયમ્ દોષના અચયને દોષચયમ્કો, નિરસ્ય દૂર કરી દહાકર, સર્વાન્ સર્વ સર્વ, વિકારાન્ વિકારોને રોગોંકો, શમયેન્ શાન્ત કરે છે શાન્ત કરતી હૈ ॥ ૨૮ ॥

28. It draws out the feces, mucus, bile, flatus and urine, and imparts firmness and enriches the semen and body strength. The evacuative enema expelling the morbid accumulations lodged in the entire body alleviates all kinds of diseases.

દેહે નિરુદ્ધેન વિશુદ્ધમાર્ગે

સંકોહનં વર્ણબલપદ્મં વ ।

ન તૈલદાનાત્ પરમત્તિ કિંચિદ્

દ્રવ્યં વિશેષેષ સમીરણાર્થે ॥૨૯॥

૨૮. વિટ્કેષ્મપિતાનિલમૂત્રકર્ષી દાહ્યાવહ: શુક્રબલપદ્મ-

વિટ્કેષ્મપિતાનિલમૂત્રકર્ષી સ્વિત્તકુવ શુક્રબલપદ્મ (૫.)

દાહ્યાવહ:-સ્વિત્તકુવ (૨. ૫.)

વિષ્વક્ષિતં-વિદ્યા સ્થિતં (૫.)

૨૯. ન તૈલદાનાત્ પરમત્તિ કિંચિદ્ દ્રવ્યં વિશેષેષ સમીરણાર્થે-

નામ્બાસનાત્ કિંચિદ્વાસ્તિ કર્મ વર વિશેષેષ સમીરણાર્થે (૫. ૫.)

निरुहेण निरुद्धास्तिसे, देहे देह देहमें, विबुद्धमार्गे शुद्ध भागोवाणो यत्ता मार्गोंके शुद्ध होने पर, स्नेहेन स्नेहने स्नेहन, वर्णबलप्रदम् च वलुं अने भल देनाउ छे वर्ण और बलकारक होता है, विशेषेण आस डरीने विशेषतः, समीरणार्थे वायुथी पीडित मनुष्यने भाटे वातसे पीडित मनुष्यमें, तैल-दानात् तैलदानथी तैलदानसे बढ़कर, परम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, किञ्चित् पीयूषं इति अन्य कोई, द्रव्यम् ५०५ द्रव्य, न अस्ति नथी नहीं है ॥ २९ ॥

29. When the body-channels have been cleansed by the evacuative enema, oleation imparts color and strength to the body. There is no remedy more beneficial than the administration of oil, particularly in affections of vata.

स्नेहेन रौक्ष्यं लघुतां गुरुत्वा-

दौष्ण्याच्च शैत्यं पवनस्य हृत्वा ।

तैलं ददात्याशु मनःप्रसादं

वीर्यं बलं वर्णमथाग्निपुष्टिम् ॥३०॥

तैलम् तैल, स्नेहेन स्नेहथी स्निग्धताके कारण, पवनस्य वायुनी वायुकी, रौक्ष्यम् रूक्षताके, गुरुत्वात् गुरु होनाथी भारी होनेसे, लघुतात् लघुताके, दौष्ण्याच्च अने उष्ण होनाथी और उष्ण होनेसे, शैत्यं च शीतलताके शीतताको, हृत्वा आशु भटाडी जल्दीथी नष्ट करके शीघ्र, मनःप्रसादम् मनकी प्रसन्नता मनकी प्रसन्नता, वीर्यम् बलम् वीर्य, अण वीर्य, बल, वर्णम् वलुं वर्ण, अथ अग्निपुष्टिम् अने अग्निपुष्टि और अग्निकी पुष्टिको, ददाति आपे छे देता है ॥ ३० ॥

30. Oil by its unctuous quality counteracts the dryness, by its heaviness counteracts the lightness and by its heat the quality of

१०. स्नेहेन-स्नेहादि (क. छ.)

११. वीर्य-स्नेह (च.)

१२. मथाग्निपुष्टिम्-मथापि पुष्टि (च.)

coldness due to vata and thus quickly imparts clarity of mind, virility, strength, color and the increase of the gastric fire.

मूले निषिको हि यथा द्रुमः स्या-

शीलच्छदः कोमलपल्लवाग्र्यः ।

काले महान् पुष्पफलप्रदश्च

तथा नरः स्यादनुवासनेन ॥३१॥

मूले निषिकः हि मूलभां जल सींचनाथी मूलको सींचनेसे, द्रुमः वृक्ष वृक्ष, यथा जेम जिस प्रकार, शील-च्छदः शीलांछम पीडावाणुं हराभरा, कोमलपल्लव-तथा कोमल पत्रथी तथा कोमल पत्तोंसे, अग्र्यः स्यात् सुशोभित थाय छे सुशोभित होता है, काले अने वयस पर, महान् महान् तथा महान वृक्ष बनकर, पुष्पफलप्रदः च फूल अने फल आपनाउं अने छे पुष्प-फल देने लगता है, तथा तेवी रीते उसी प्रकार, नरः मालुस पलु मनुष्य मी, अनुवासनेन अनुवासनथी अनुवासनसे, स्यात् भल वजरेथी संपन्न थाय छे बलादिसे संपन्न होता है ॥ ३१ ॥

31. Just as a tree fed with water at its roots, puts forth green leaves and delicate sprouts, and in due time, grows into a big tree full of blossom and fruit, similarly does a man grow strong by means of the unctuous enema.

स्तब्धाश्च ये सङ्कुचिताश्च येऽपि

ये पङ्क्तवो येऽपि च भङ्गरुणाः ।

येषां च शाखासु चरन्ति वाताः

शस्तो विशेषेण हि तेषु वस्तिः ॥३२॥

३१. एतच्छ्लोकानन्तरम्--

अपत्यवन्तानि विवृण्वी काले बह्वी बहुकीर्ति ॥

इत्यधिकः पाठः (ख. च. द.) पुस्तकेषु ।

३२. मूले निषिको-मूले निषिके (च.)

३३. कोमलपल्लवाग्र्यः-कोमलपल्लवाग्र्यः (च.)

३४. चरन्ति वाताः-चरन्ति वाताः (च.)

वे च नेओ। जो, सङ्घाः स्तब्ध होय छे स्तब्ध होते हैं, वे च नेओ। जो, संकुचितः च अपि संकुचित होय छे संकुचित होते हैं, वे पङ्क्तः नेओ। पामणा होय छे जो पङ्क्त होते हैं वे च नेओ। जिन्हे, भगव-
रुणाः अपि आग्नेयः कायः पामणा तथा संकुचित होय छे अंग दृढ गये हैं और सन्निधौ अलग हो गई है, वेचाम् च अने नेओ। नी और जिन्ही, काकासु श्वाभाओ। भा शस्त्राओंमें, वाताः प्रकुपित वायु प्रकुपित वायु, चरन्ति सन्धार करे छे गति करती है तेषु बस्तिः तेओ। भा अस्ति उनमें बस्ति, विदोषेण आस करीने विशेषकर, अस्तः हि प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ३२ ॥

32. Enema is specially indicated in persons whose limbs have become stiff or contracted, who are suffering from lameness in both legs, who have suffered from fractures and dislocation and who suffer from rheumatic lesions affecting the extremities.

आध्मापने विप्रयिते पुरीषे

शूले च भक्तानभिनन्दने च ।

एवंप्रकाराश्च भवन्ति कुक्षौ

ये चामयास्तेषु च बस्तिरिष्टः ॥ ३३ ॥

आध्मापने आध्मान्। भा आध्मानमें, पुरीषे भगवन्ते, विप्रयिते भक्तान् भवाम्। गांठदार होनेमें, शूले च शूलम्। शूलमें, भक्तानभिनन्दने भोजन पर अरुचिमें, कुक्षौ च अने पेटम्। और उदरमें, एवंप्रकाराः च ओषा प्रकारना इसी प्रकारके, वे च ने ओ। जो अन्व, आमयाः रोगो रोग, भवन्ति शय छे होते हैं, तेषु च तेओ। भा उनमें, बस्तिः अस्ति बस्ति, इष्टः अभीष्ट छे अभीष्ट है ॥ ३३ ॥

33. Enema is also indicated in distension of abdomen, scybalous stools, colic, inappetence and similar other

३३. आध्मापने-आध्मापिते (ब.)

disorders affecting the gastro-intestinal tract.

याश्च स्त्रियो वानकृतोपसर्गा

गर्भे न गृह्णन्ति नृभिः समेताः ।

श्रीमेन्द्रिया ये च नराः कृशाश्च

बस्तिः प्रशस्तः परमं च तेषु ॥ ३४ ॥

वात-कृत-उपसर्गाः वायुधी छिपन भयेवा छिप-
प्रवर्णाणी वातजन्य उपसर्गोते युक्त, याः च ने स्त्रिय, स्त्रियः स्त्रीओ। स्त्रियोंको, नृभिः समेताः पुरुषधी स्त्रियेण पामणा छता पुरुषसे संयोग होने पर भी, गर्भम् गर्भं गर्भं, न गृह्णन्ति धारण करती नहीं रहता, वे च ने स्त्रिय, नराः पुरुषो मनुष्योंको, श्रीमेन्द्रियाः श्रीष्टु छिन्द्यवाणा होय छे इन्द्रियां क्षीण हो गई हैं, कृशाः च अने नेओ। कृश होय छे और जो कृश होते हैं, तेषु च तेओ। ने भाटे इनके लिए, बस्तिः अस्ति बस्ति, परमम् परम अतिशय, प्रशस्तः प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ ३४ ॥

34. The enema is considered the sovereign remedy in cases of women who have been afflicted with complications due to vata who are not able to conceive despite mating with men, and in the case of persons whose semen is weak and who are emaciated.

उष्णाभिभूतेषु वदन्ति शीता-

ष्ठीताभिभूतेषु तथा सुखोष्णान् ।

तत्प्रस्यनीकौषधसंप्रयुक्तान्

सर्वत्र बस्तीन् प्रविशज्य युक्त्यात् ॥ ३५ ॥

उष्ण-अभिभूतेषु उष्णताधी पराभव पामेवा भव-
प्यो। भा उष्णतासे पीडित मनुष्योंमें, शीतान् शीत कीव,

३४. वातकृतोपसर्गा गर्भे-वातकृतोपसर्गाग्रभे (ब.)

३५. बस्तिः प्रशस्तः परमं च तेषु-तेषां च बस्तिः परमः प्रशस्तः (कं च, क, च)

३५. उष्णता-दशात् (ब.)

३५. प्रविशज्य युक्त्यात्-प्रविशुक्त्यात् (ब.)

વધા અને ઔર, શીતાભિમૂલેષુ શીતથી પરાશવ
પામેલા મનુષ્યોમાં શીતસે પીડિત મનુષ્યોંકે લિપે,
સુક્ષ્મોષ્ણાન્ નવશેકી બસ્તિઓ આપવાનું સુક્ષ્મ
બસ્તિયાં, વદ્ધન્તિ કહે છે કહી છે, તત્ પ્રવિમજ્ય તેથી
નિબાળ કરીને ફાલિપે વિમાગ કરકે, સર્વત્ર સર્વ
રોગોમાં સર્વ રોગોંમે પ્રત્યનીક-વિપરીત વિરુદ્ધ, ઔષધ-
ઔષધ ઔષધિયોંમે, સંપ્રયુક્તાન્ યુક્ત યુક્ત, બસ્તીન્
બસ્તિ બસ્તિયાં, યુક્ત્યાત્ શોભવી બેઠીએ દેની
વાહિં ॥ ૩૫ ॥

35. The wise are of opinion that a cold enema should be given to patients afflicted with excessive heat and in a genially warm enema where the patient is afflicted with cold. In this manner, the nature of the enema should generally be determined in all conditions and mixed with drugs possessing the qualities contrary to the characteristics of the disease-condition.

ન હંદનીયાન્ વિદધીત બસ્તીન્

વિશાધનીયેષુ ગદેષુ વૈદ્યઃ ।

કુષ્ઠપ્રમેહાદિષુ મેદુરેષુ

નરેષુ યે ચાપિ વિશોધનીયાઃ ॥૩૬॥

કુષ્ઠપ્રમેહાદિષુ કુષ્ઠ, પ્રમેહ વગેરે કુષ્ઠ, પ્રમેહ આદિ,
વિશોધનીયેષુ શોધનયોગ્ય સંશોધનયોગ્ય, ગદેષુ
શોભાં રોગોંમે, મેદુરેષુ મેદવાળા મેદબદુલ, નરેષુ
પુરુષોમાં પુરુષોંમે, યે ચ અપિ અને બેઠી તથા જો,
વિશોધનીયાઃ શોધનયોગ્ય છે તેઓમાં શોધનયોગ્ય
હૈં હવેં, વૈદ્યઃ વૈદ્યે વૈદ્ય, હંદનીયાન્ બુંદણુ હંદણ,
બસ્તીન્ બસ્તિ બસ્તિ, ન વિદધીત આપવી ન બેઠીએ
ન દેવે ॥ ૩૬ ॥

36. The roborant enema should not be administered in disease-conditions indicating depletion therapy, such as dermatosis, urinary disorders etc., as also to men with excessive adiposity

who need to be given the purificatory and the depletory treatment.

ક્ષીણક્ષતાનાં ન વિશોધનીયા-

અ શોષિનાં નો મૃશદુર્બલાનામ્ ।

ન મૂર્છિતાનાં ન વિશોધિતાનાં

યેષાં ચ દોષેષુ નિબદ્ધમાયુઃ ॥૩૭॥

ક્ષીણક્ષતાનામ્ ક્ષીણ તથા ક્ષતયુક્ત રોગીઓને
ક્ષીણ તથા ક્ષત રોગિયોંકો, વિશોધનીયાન્ વિશોધનીય-
બસ્તિઓ નહિ આપવી વિશોધનબસ્તિયાં ન દેવે,
શોષિનામ્ શોષરોગીઓને નહિ શોષરોગિયોંકો ન,
મૃશદુર્બલાનામ્ બહુ દુર્બલ પુરુષોંમે નહિ અત્યન્ત
દુર્બલ પુરુષોંકો ન, મૂર્છિતાનામ્ મૂર્છારોગીઓને
નહિ મૂર્છારોગિયોંકો ન, વિશોધિતાનામ્ સ શોધન
યોગ્યોંમે નહિ જિનકા શોધન હો સુકા હો સનકો ન,
અ યેષામ્ અને બેઠીનું ઔર જિનકો, આયુઃ ચ આયુષ્ય
આયુ, દોષેષુ દોષોમાં દોષોંકે સાથ, નિબદ્ધ અંધામેષુ
હોય તેઓને પણ નહિ આપવી જુદી હો સનકો સી
ન દેવે ॥ ૩૭ ॥

37. And the evacuating enema should not be given to persons who are cachectic due to pectoral lesions, who are dehydrated, who are extremely debilitated, who are unconscious, and who are already purged as also in conditions where the excretory matter is the only hold for life.

શાસ્ત્રાગતાઃ કોષ્ઠગતાઃ રોગા

મર્મોર્થ્વેસર્વાવિચવાક્ષજાઃ ।

યે સન્તિ તેષાં ન હિ કશ્ચિદન્યો

વાયોઃ પરં જન્મનિ હેતુરસ્તિ ॥૩૮॥

વિષ્મૃત્તપિત્તાદિમલાશયાનાં

વિક્ષેપસંઘાતકરઃ સ યસ્માત્ ।

૩૮. મર્મોર્થ્વેસર્વાવિચવાક્ષજાઃ-મર્મોર્થ્વેસર્વાવિચવં ગતાઃ (જ.)

૩૯. મલાશયાનાં વિક્ષેપસંઘાત કરઃ-મલાશયાનાં

વિક્ષેપસંહારકર. (જ.)

,, સંઘાતકરઃ-સંહારકરઃ (જ.)

तस्यातिवृद्धस्य शमाय नान्य-

द्वस्ति विना मेषजमस्ति किञ्चित् ॥३९॥

तस्माच्चिकित्सार्थमिति ब्रुवन्ति

सर्वां चिकित्सामपि बस्तिमेके ।

शाखागताः शाखाभूत शाखाभ्रोंमें पहुँचे, कोष्ठगताः च कोष्ठगत कोष्ठमें गये हुए, मर्म-ऊर्ध्व- तथा भ्रू-स्थान, उपरना भागो तथा मर्मस्थान, ऊर्ध्व भाग, सर्वावयव-सर्व शरीर संपूर्ण शरीर, अङ्गजाः च अने अङ्गभा ओपन्न अनार और अंगोंमें होनेवाले, वे रोगाः ने रोगो जो रोग, सन्ति ये हैं, तेजाम् तेजोना उनको, जन्मन्ति जन्मभा उत्पत्तिमें, वायोः परस् वायु सिवाय भीलुं प्रधान वायुके सिवा अन्य प्रधान, कश्चित् हेतुः केहि केरख कोई कारण न हि अस्ति नथी नहीं है, वस्मात् नेथी यतः, सः ते वायु वह वायु, विद-मूत्र- मण, मूत्र मज, मूत्र, पित्तादि- अने पित्त वज्रे और पित्त आदि, मलाकयानाम् अने मण तेमज आशयेना और मल एवं आशयको, विक्षेपसंवातकरः संथेज तथा विक्षेजने उरनार छे मिलानेवाला और पृथक् करनेवाला है, अतिवृद्धस्य तेथी अतिशय वृद्धि पायेला ततः अत्यन्त बड़े हुए, तस्य ते वायुना उस वायुको, समाश शमन भाटे शान्त करनेके लिए, बस्तिम् अस्ति बस्तिसे, विना अन्यत् विना भीलुं विना अन्य किञ्चित् केहि कोई, मेषजम् औषध चिकित्सा, न अस्ति नथी नहीं है, तस्मात् तेथी इसलिए, एके डेटलाड आत्थी कई आचार्य बस्तिम् अस्तिने बस्तिको चिकित्सार्थम् अरथी चिकित्सा आवी चिकित्सा, सर्वां अने डेटलाड आत्थी संपूर्ण और कई आचार्य सम्पूर्ण चिकित्साम् चिकित्सा चिकित्सा, अपि पक्षु मी, ब्रुवन्ति उहे छे कहते हैं ॥ ३८-३९॥

38-39. There is no cause greater than vata in the manifestation of diseases affecting the peripheral regions or the alimentary tract or vital organs or the upper part of the body or the whole body or part of the

body. Since the vata is the motive force behind the function of elimination or retention of feces, urine, bile and other excreta in their respective emunctories, there is no remedy other than the enema in the alleviation of vata that is excessively provoked. It is therefore that some physicians are of the opinion that enema constitutes half of the treatment, while others hold it to be not half but the whole of treatment.

बस्तेः समहीनातिमोगलक्षणानि—

नाभिप्रदेशं कटिपार्श्वकुक्षिं

गत्वा शकृदोषचयं विलोच्य ॥४०॥

संस्नेह कार्यं सपुरीषदोषः

सम्यक् सुखेनैति च यः स बस्तिः ।

यः ने अस्ति जो बस्ति, नाभिप्रदेशम् नाभि-प्रदेश नाभिप्रदेश, कटिपार्श्व- डेट, पडभा कटि, पाश, कुक्षिम् अने उरभा और कुक्षिमें, गत्वा अर्धने जाकर, शकृदोषचयम् अण तथा दोषना संथयने मल और दोषसंवातका, विलोच्य वक्षोवी मन्यन करके, कायम् शरीरन्तु शरीरको, संस्नेह स्नेहन करी स्निग्ध करके, सपुरीषदोषः मल अने दोषसहित मल और दोषके साथ, सुखेन सुखपूर्वक सुखपूर्वक, एति गह्वर आवे छे बाहर आती है, सः ते वह, सम्यक् बस्तिः सारी रीति आपेक्षी अस्तिना बक्षु छे अच्छी प्रकार दी हुई बस्तिका लक्षण है ॥ ४०॥

४०. नाभिप्रदेशं कटिपार्श्वकुक्षिं गत्वा शकृदोषचयं विलोच्य—

नाभिप्रदेशं च कटिं च गत्वा कुक्षिं समाकोच्य पुनश्च

पृष्ठम् (अ. ब. ब. ब.)

विलोच्य—निरस्य (ब.)

—विषेय (ब.)

४१. संस्नेह कार्यं सपुरीषदोषः सम्यक् सुखेनैति च यः स बस्तिः—

संस्नेह कार्यं सिषिकां कृत्वा दोषान् पुरीषं प्रविष्टं विनश्य

(अ. ब. ब. ब.)

40-40½. Enema is that which reaching upto the umbilical iliac, lumbar and hypochondriac regions and churning up the fecal and morbid matter and spreading the unctuous effect in the whole body, draws out the fecal and morbid matter with ease.

प्रसृष्टविण्मूत्रसमीरणत्वं

रुच्यग्निवृद्ध्याशयलाघवानि ॥४१॥

रोगोपशान्तिः प्रकृतिस्थता च

बलं च तत् स्यात् सुनिरुद्धलिङ्गम् ।

प्रसृष्टविण्मूत्रसमीरणत्वम् भण, मूत्र तथा वायुनु सारी रीते नीकणु मल, मूत्र और वायुका मली प्रकार आना, रुचि- रुचि भोजनमें रुचि, अग्निवृद्धि- अग्निनी वृद्धि अग्नि की वृद्धि, आशयलाघवानि डोहानी अधुना आशयमें हल्कापन, रोगोपशान्तिः रोगनी शान्ति रोग की शान्ति, प्रकृतिस्थता च देवोने सम- भाव दोषोंका समभाव, बलम् च अने अशनी उत्पत्ति और बलकी उत्पत्ति, तत् अये ये, सुनिरुद्ध- सारी रीते आपेदी निरुद्ध अस्तिना अच्छी प्रकार दी हुई निरुद्ध वस्तिके, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, स्यात् अये हैं ॥ ४१३ ॥

41-41½. Elimination of feces, urine and air, increase of the appetite and the gastric fire, lightness of the emunctories and alleviation of ailments and return to health and vitality, are the signs of the successful administration of the evacuative enema.

४१. एनक्लोकानन्तरम्—

स्वसङ्खवेगः सपुरीषदोषः प्रत्यागतो वस्तिरिति प्रशस्तः ।

इत्यधिकः पाठः (ड.) पुस्तके ।

स्याद्रुक्छिरोद्गुदवस्तिलिङ्गे

शोफः प्रतिश्यायविकर्तिके च ॥४२॥

हृल्लासिका मारुतमूत्रसङ्गः

श्वासो न सम्यक् च निरुद्धिते स्युः ।

शिरः- हृदः अस्तक, हृदय शिर, हृदय, गुद-वस्ति- युद्ध, अस्तिप्रदेश, गुदा, वस्तिप्रदेश, लिङ्गे अने शिश्रमा और लिङ्गमें, रुक् स्यात् पीडा थाय दर्द हो, शोफः तथा शोफे तथा शोफ, प्रतिश्याय- सङ्गेभम प्रतिश्याय, विकर्तिके च अने वाढ थाय और कर्तनके समान पीडा हो, हृल्लासिका वणी भोग पुनः जी मचलाना, मारुतमूत्रसङ्गः वातरोध, मूत्ररोध वातरोध, मूत्ररोध, श्वासः च अने श्वास और श्वास, स्युः थाय हों, सम्यक् निरुद्धिते च अये सारी रीते नहि आपेदी निरुद्ध अस्तिना लक्षण अये अच्छी प्रकार न दी हुई निरुद्धवस्तिके लक्षण हैं ॥ ४२३ ॥

42-42½. If the evacuative enema has not acted satisfactorily, there will be pain in the head, stomach, rectum, bladder and phallus, edema, coryza, griping pain, nausea, retention of flatus and urine, and dyspnea.

लिङ्गं यदेवातिविरेचितस्य

भवेत्तदेवातिनिरुद्धितस्य ॥४३॥

यत् एव अये जो, अति- अतिशय अति, विरेचितस्य विरेचन पाभेक्षना विरक्तिके, लिङ्गम् लक्षण अये लक्षण हैं, तत् एव ते अये ही, अति- अतिशय अति, निरुद्धितस्य निरुद्ध पाभेक्षना निरुद्धितके, भवेत् थाय अये होते हैं ॥ ४३ ॥

४२. स्याद्रुक्छिरोद्गुदवस्तिलिङ्गे शोफः प्रतिश्यायविकर्तिके च- स्यात् हृल्लासिका मारुतमूत्रसङ्गः पूर्तिः प्रतिश्यायविकर्तिके च (घ. क.)

४३. हृदयवस्तिलिङ्गे-हृदगुदकुक्षिलिङ्गे (स. ड. द. घ.)

४४. विकर्तिके च-विकर्तिकाश्च (क.)

४५. हृल्लासिका मारुतमूत्रसङ्गः-हृल्लासिका मारुतमूत्रसङ्गः (घ.)

४६. निरुद्धिते स्युः-निरुद्धितस्य (घ.)

४७. स्युः-स्यात् (घ. घ.)

43. The signs of the over-action of the evacuative enema are the same as those produced by the overaction of purgation.

प्रत्येत्यसकं सशकृच्च तैलं

रक्तादिवृद्धीन्द्रियसंप्रसादः ।

स्वप्रानुवृत्तिर्लघुता बलं च

सृष्टाश्च वेगाः स्वन्नासिते स्युः ॥४४॥

तैलम् तेज तैल, अमक्तम् रेङ्काया नगः पृथक् रूपम्, सङ्कटम् च भग्नसहित मन्त्रके साथ, प्रत्येति पाक्षुं आवे छे वापस आता है, रक्तादि-बुद्धि-रक्षा पत्रेरे धातुओ, बुद्धि रक्त आदि धातुओंकी एवं बुद्धि, इन्द्रिय-अने धन्द्रिये और इन्द्रियोंकी, संप्रसादः निर्भण आय छे प्रसन्नता होती है, स्वप्नावुक्तिः निद्रा सारी रीते आवे छे नींद मली प्रकार आती है, लघुता क्षीरीरन्धी लघुता थाय छे क्षीरीमें हल्कापन होता है, बलम् च भण आवे छे बलकी उत्पत्ति होती है, वेगाः च अने वेगे और मलमूत्रादि मली प्रकार, सृष्टाः प्रवृत्त प्रवृत्त, स्युः थाय छे होते हैं, स्वनुवास्तिते ओ सारी रीते आपेसी अनुवासनभस्तिनां लक्षण छे ये अच्छी प्रकार दी हुई अनुवासनवस्तिके लक्षण हैं ॥ ४४ ॥

44. The signs of the successful unctuous enema are the return of oil with the fecal matter without being stuck up anywhere, the clarity of blood and other body-elements and intellect and the sense organs, inclination to sleep, lightness of body, increase of vitality and regulation of the excretory urges

अधःशरीरोदरबाह्वृष्ट-

पार्श्वेषु दृष्टुं क्षत्रं च गात्रम् ।

ग्रहश्च विष्मन्त्रसमीरणान्ना-

मसम्यगेतान्यनुवासितस्य ॥४॥

अथःशरीर- शरीरःने नीचवै। भाग शरीरके नीचेके
भागमें, उदर-बाहु- उरः, अङ्ग उदर बाहु, पृष्ठ-पाशेषु
पीठ तथा पश्यांभां पीठ तथा पाशेषु, कक्ष पीठ
दर्द गात्रम् च शरीरभां शरीरमें कक्षस्तरम् उरः अने
उरःपक्षु कक्षता और कठोना, बिट्-सूत्र- तथा भण
भूत लक्ष-सूत्र. समीप्यानाम् नेम्य तथुते एवं वायुका,
ग्रहः च शेष अवरोध पृथगि ये वे. असम्बद्ध अनु-
वासितश्च शरीरः इति नांद आपेक्षी अनुवासन
अस्ति-। वक्ष्यते ये अच्छी प्रकार न ही हुई अनुवासन
बन्धनके लक्षण हैं ॥ ४५ ॥

45. The signs of the imperfect action of the unctuous enema are pain in the lower part of the body, abdomen, arms back and sides of the body, dryness and roughness of the limbs and the retention of feces, urine and flatus.

इष्टासमोदकमसादमूर्च्छा

विकर्तिका चात्यनुवासितस्य ।

इच्छास- भोग जी मचलाना, मोह- भेद मोह, क्रम-
साह- धाक, शिखिलता क्रम, साह, मूर्च्छा: भूच्छा मूर्च्छा,
विकटिका च अने वाह और विकटिका, अत्यनुवाशि-
तस ओ अतियोग्यी आपेही अनुतासन अस्तिना
वक्ष्यु छे ने अतियोगसे दी हुई अनुवाकनवन्तिके
लक्षण हैं ॥ ४५३ ॥

45½. And the signs of the excessive action of the unctuous enema are nausea, stupor, fatigue, exhaustion, fainting and griping pain.

उचितमेहप्रत्ययमनकालः—

अस्यैह यामाननुवर्तते त्रीन

लोहो नरः स्यात् स विश्वदेहः ॥४६॥

४४. रक्षादिपुत्रीभिर्वसंप्रसादः - वनत्रादिपुत्रीभिर्वसंप्रसादः (५.)

४५. मांशक-वर्णः (ग. व.)

नाम्बुवत्तिरस्य-नाम्बुवत्तिने-सुः (इ. ई. व.)

५६. जनुवासितस्व-जनुवासिते (क.)

४६. स्नेहो तरः-स्नेहातरः (क.)

आश्वागतेऽन्यस्तु पुनर्विधेयः

स्नेहो न संस्नेहयति ह्यतिष्ठन् ।

इह यस्य अलीं ७ पुंशुभं। यहाँ जिस पुरुषमें, त्रीन् यामान् त्रयु प्रहर सुधी तीन प्रहर तक, स्नेहः अनुवासनस्नेह, अनुवर्तते अनुवर्तन करे छे इक जाता है, सः नरः ते पुंशु वद पुरुष विशुद्ध-देहः शुध्व देहवाणो शुद्धदेह, स्यात् अने छे होता है, आशु आगते ओ स्नेह तस्त पछे आवे तो स्नेहके शीघ्र वापस आनेपर, अन्यः तु भीजे स्नेह इसरा स्नेह, पुनः विधेयः इरीथी आपवे ओछे फिर देना चाहिए, हि कारणु के क्योंकि, अतिष्ठन् शरीरमा नहि रहेवे। शरीरमें न रहा, स्नेहः स्नेह स्नेह, न संस्नेहयति स्नेहन करते। नथी क्षिप नही करता ॥ ४६३ ॥

46-46½. That person's body is well purified in whom the unctuous fluid returns after three yamas; if it returns much earlier, then another enema should be given. If the unctuous enema is not retained, it cannot produce the desired unctuous effect in the body.

कर्मवस्ति-कालवस्ति-योगवस्तीनां विवरणम्—

विशम्भताः कर्म नु वस्तयो हि

कालस्ततोऽर्धेन ततश्च योगः ॥४७॥

सान्वासना द्वादश वै निरुहाः

प्राक् स्नेह एकः परतश्च पञ्च ।

काले त्रयोऽन्ते पुरतस्तथैकः

स्नेहा निरुहान्तरिताश्च षट् स्युः ॥४८॥

४७. विशम्भताः कर्म नु-विशम्भताः कर्मसु (ब.)

„ कर्म नु-कर्मसु (ब.)

४८. काले त्रयोऽन्ते पुरतस्तथैकः स्नेहा निरुहान्तरिताश्च षट्

स्युः-काले त्रयोऽन्ते पुरतस्तथैकः स्नेहा निरुहान्तरिताश्च

षट् स्युः (ब.)

„ काले त्रयोऽन्ते-काले त्रयोऽन्ते (ब.)

योगे निरुहास्तथैव देयाः

स्नेहाश्च पञ्चैव परादिमध्याः ।

कर्मवस्तयः नु कर्मवस्तिओ। कर्मवस्तिबां, त्रिंशत् मताः हि त्रीस मानेव छे तीस कही हैं, ततः तेनी उनकी, अर्धेन कालः अर्धी कालवस्तिओ। छे आधी कालवस्तिबां है, ततः अने तेनाथी और उनसे, अर्धेन च अर्धी आधी योगः योगवस्तिओ। छे योग-वस्तिबां हैं, सान्वासनाः आर अनुवासन वस्तिवस्तिवत् बारह अनुवासन वस्तिवस्तिवत्, द्वादश आर बारह, निरुहाः निरुहवस्तिओ। निरुहवस्तिबां, प्राक् तथा शर्यातमा तथा प्रारम्भमें, एकः स्नेह ओक स्नेह-वस्ति एक स्नेहवस्ति, परतः पञ्च च अने अंतमा पांच स्नेहवस्तिओ देवी आ प्रभाणु कर्मवस्तिओ ३० गाय छे और अन्तमें पांच स्नेहवस्तिबां देवे, इस तरह कर्मवस्तिबां ३० होती हैं, अन्ते त्रयः स्नेहाः अंतमा त्रयु स्नेहवस्तिओ। अन्तमें तीन स्नेहवस्तिबां, तथा पुरतः तथा शर्यातमा तथा प्रारम्भमें, एकः ओक स्नेहवस्ति एक स्नेहवस्ति निरुह-अन्तरिताः अने पथमा ७ निरुह-वस्तिवाणी और बीचमें छः निरुहवस्तिबांवाली, षट् ७ अनुवासन वस्तिओ छः अनुवासन वस्तिबां, स्युः छे ओओ भणी हैंये मिलकर, काले कालवस्तिओ १६ आ १६ काल-वस्तिबां १६ होती हैं, निरुहाः निरुहवस्तिओ निरुहवस्तिबां, त्रयः एव त्रयु ७ तीन ही, देयाः देवी देनी चाहिए, पर-आदि-मध्याः अने अन्तमा, शर्यातमा तथा पथमा और अन्तमें, प्रारम्भमें तथा मध्यमें, पञ्च एव पांच ७ पांच ही, स्नेहाः च स्नेहवस्तिओ देवी स्नेहवस्तिबां देनी चाहिए, योगे आ प्रभाणु योगवस्तिओ ८ आ ८ इस तरह योगवस्तिबां ८ होती हैं ॥४७-४८॥

47 48½ In the Karma type of procedure, it is laid down that thirty enemata should be given; in the Kala type of procedure, half this number should be given; and in the Yoga type procedure the half of the last. In the

४७. योगे निरुहास्तथैव देयाः-योगो-निरुहास्तथैव देयाः (ब.)

„ च पञ्चैव-तथा षट् स्युः (ब.)

first procedure, twelve each of the unctuous and evacuative enemata should be given in the middle; one unctuous enema in the beginning and five at the end should be given. In Kala type of procedure there will be one unctuous enema in the beginning, six each of unctuous and evacuative enemata in the middle, and three unctuous enemata in the end. In Yoga type of procedures, only three evacuative enemata are to be given and five of unctuous enemata. These latter may be given at any time, that is, either in the beginning the middle or the end.

त्रीन् पञ्च वाऽऽहुश्चतुरोऽथ षट्वा
वातादिकानामनुवासनीयान् ॥४९॥
स्नेहान् प्रदायाशु मिषग्विदध्यात्
स्रोतोविशुद्ध्यर्थमतो निरुहान् ।

वातादिकानाम् वातादिकर्मा वात, पित्त और कफमें, त्रीन् पञ्च वा त्रिषु पांच तीन पांच, अथ चतुरः षट् वा चार के छ चार अथवा छः अनुवासनीयान् अनु- वासन अनुवासन, स्नेहान् स्नेह स्नेह, प्रदाय अतः आपीने पछी देकर पश्चात्, मिषक् वैद्य वैद्य, स्रोतो- विशुद्ध्यर्थम् स्रोतोऽग्नी शुद्धि भाटे स्रोतोके शोधनके लिए, निरुहान् निरुद्धभरितओ। नेरुद्धभरियाँ, आशु तत्तत् क्षीघ्र, विदध्यात् आपवी ओर्ध्व ओ देवे, आहुः ओम् आचार्यो कहे छे ऐसा आचार्य कहते हैं ॥ ४९३ ॥

49-49½. They say that after giving three, four, five or six unctuous enemata according to the degree of morbid humors i. e. vata etc., the physician

should give evacuative enemata for the purification of the body-channels.

शिरोविरेचनस्य विधिः—

विशुद्धदेहस्य ततः क्रमेण
स्निग्धं तलस्वेदिनमुत्तमाङ्गम् ॥५०॥
विरेचयेत् त्रिविधैर्येकशो वा
बलं समीक्ष्य त्रिविधं मलानाम् ।

ततः ते पछी इस प्रकार, विशुद्धदेहस्य (विशुद्ध) अथवा देहागता शरीरके शुद्ध होवानेपर, उत्तमाङ्गम् भस्त्रकने शिरको, क्रमेण क्रमसर क्रमपूर्वक स्निग्धम् स्नेह अंगारी स्निग्ध करके, तलस्वेदिनम् हठेजीने भरके डरी तेथी स्वेदन डरी हाथकी तलीको गरम कर उसके स्वेदन करके, मलानाम् भणेतुं मलोंके, त्रिविधं बलम् त्रिषु प्रकारतुं त्रिषु तीन प्रकारके बलोंके, समीक्ष्य ओर्ध्व देखकर, त्रिः द्विः अथ त्रिषुवार, द्वेवार तीन, दो, अथ एकशः वा के ओर्ध्वार या एकशः, विरेचयेत् शिरोविरेचन हेतुं शिरोविरेचन देवे ॥ ५०३ ॥

50-50½. After the body has been purified, the person's head should be methodically anointed and sweated with the palm of the hand. The physician on ascertaining the degree of intensity of the morbid humors, should give errhine treatment, once, twice or thrice as required.

समहीनातिबोगलक्षणानि—

उरःशिरोलाघवमिन्द्रियाच्छथं
स्रोतोविशुद्धिश्च भवेद्विशुद्धे ॥५१॥
गलोपलेपः क्षिरसो गुरुत्वं
निष्ठीवनं चाप्यथ दुर्विरिक्ते ।

४९. वातादिकानामनुवासनीयान्—वातादिभिस्त्वस्वनुवासनीयान् (स. ब.)
५०. प्रदायाशु—प्रदर्शयतु (ब.)

५०. विशुद्धदेहस्य—विशुद्धकायस्य (ब. ब. ब.)
५१. इन्द्रियाच्छथं—इन्द्रियाणां (ब. ब. फ.)
५२. मलोपलेपः—मलोपलेपः (ग.)

शिरोक्षिप्तशङ्खश्रवणनिरोधः-

चतुर्थशुद्धे तिमिरं च पश्येत् ॥५२॥

विशुद्धे शिरोक्षिप्तशङ्खश्रवणनिरोधः शुद्ध भवेत्। मनुष्यमां सम्पक् शिरोक्षिप्तशङ्खश्रवणनिरोधः होने पर, शिरो-
कावचम् छाती अने भ्रूयुक्त हस्तपद्म छाती और
शिरोक्षिप्तशङ्खश्रवणनिरोधः इन्द्रियारोपन धर्मश्रवणनिरोधः।
इन्द्रियोक्ती निमलता, सोतोविशुद्धिः च तथा सोतोन्नी
शुद्धि और स्रोतोक्ती शुद्धि, भवेत् आयुं छे होती है
दुश्चिकित्से शिरोक्षिप्तशङ्खश्रवणनिरोधः न यथुं होय तो शिरो
क्षिप्तशङ्खश्रवणनिरोधः मलोपलेन गणनामां उद्धे पाठाय
छे मलेमें कफका लेपना होय शिरःस्थः माथुं शिरमें,
गुरुत्वम् लोभे आयुं छे भारीपन, अथ निष्ठीवनम् च
अपि अने थूक भूय आये छे और थूकका बहुत आना
होता है, अत्यर्थशुद्धे माथुं अतिनीगर्था शोथन
अर्थां शिरोक्षिप्तशङ्खश्रवणनिरोधः, शिरः-क्षिप्त-माथुं,
आंशु शिर, आंशु, शङ्खश्रवण शोथन अने कानमां
शङ्खप्रदेश और कानमें, अतिनीगर्था पीडा तथा रोद
आयुं छे पीडा तथा रोद होते हैं, तिमिरम् च अने
अंधार और अन्धेरा पश्येत् आवे छे देखता
है ॥ ५१-५२ ॥

51-52. In case of successful errhine
therapy, there will be lightness of the
chest and head, clarity of the senses
and purification of the body channels.
If the errhine therapy has acted
amiss, there will be mucus-secretions
in the throat, heaviness of the head
and ptialism. In over-action of the
errhine therapy, there will be aching
pain in the head, eyes, temple and ear,
and faintness. In case of over-action,
the remedy consists in the adminis-
tration of demulcent drinks and soft
and fluid medications.

तेषु चिकित्सा—

स्यात्तर्पणं तत्र सृष्टुं द्रव्यं च

स्निग्धस्य तीक्ष्णं तु पुनर्न योगे ।

इत्यातुरस्वस्थसुखः प्रयोगो

बलायुषोवृद्धिकृदामयघ्नः ॥५३॥

तत्र सृष्टुं तेषां सृष्टुं इति अतियोगमें सृष्टुं, द्रव्यम्
अने द्रव्य और द्रव, तर्पणम् खाद्य तर्पणम् देवुं तर्पण
देना चाहिए, न योगे पुनः अने अयोगमां करीने
और अयोगमें फिर, स्निग्धस्य तु स्नेहन करीने स्नेहन
देकर, तीक्ष्णम् तीक्ष्णम् शिरोक्षिप्तशङ्खश्रवणनिरोधः
खाद्य देवुं देना चाहिए, इति आ. यह, आतुर-
रोगी, स्वस्थसुखः अने स्वस्थसुखे सुखकर और
स्वस्थ दोनोंके लिए सुखदायक, बलायुषोः अथ अने
अयुष्यन्ती बल और आयुको, वृद्धिकृत् वृद्ध कराने
बढ़ानेवाला, आमयघ्नः तथा रोगीने हलुनार तथा
रोगोंका नाश करनेवाला, प्रयोगः पंचकर्मना प्रयोग
होयो छे पंचकर्मका प्रयोग कह दिया है ॥ ५३ ॥

53. In case of under-action, the
subject should be given a stronger
dose of errhines after preparation
with fresh oleation. Thus we have
described the courses of the purificatory
therapy, which are conducive to the
establishment of the health and happi-
ness of the patient, and also which
promote the vitality and length of
life, and are curative of all disease-
conditions.

वस्त्यादिषु परिहारकालः—

कालस्तु वस्त्यादिषु याति यावां-

स्तावान् भवेद् द्विः परिहारकालः ।

वस्त्यादिषु तु अस्ति वज्रोर्मा वस्ति आदिमें,
यावान् कालः गेष्टो काल जितना काल, याति अथ
छे लगता है, तावान् द्विः तैनाथी अथवा उबसे
दुगुना, परिहारकालः परहेजने काल परहेजका काल,
भवेत् होय छे होता है ॥ ५३ ॥

५३ छलः प्रयोगो-विधिः प्रयोगे (२)

, प्रयोगो-प्रयोगे (व. प.)

कोष्ठे च अने डोहो और कोष्ठके, मृदो मृदु होता कोमल होनेके, अत्युष्णतीक्ष्णः तेभ्यः अस्ति अति उष्णु डे तीक्ष्णु होता एवं बस्तिके अत्यन्त गरम या तीक्ष्ण होनेसे, बस्तिः अस्ति बस्ति, प्रणीतमात्रः आपत्ता देतः देते ही, पुनः एति पाछी आवे छे वापस आ जाती है ॥ ५६३ ॥

56-56½. In conditions where there is sudden urge for voiding feces, flatus, or urine, or where there is excessive increase of vata, or where the enema fluid is excessively hot and pungent, or the person is of the soft-bowelled type, the enema returns immediately after being injected.

बेषु साध्येष्वपि कर्म न सिद्धिमिति ते रोगाः—

मेदःकफाभ्यामनिलो निरुद्धः

शूलाङ्गसुतिश्वयथून् करोति ॥५७॥

ज्वरं तु युञ्जन्नुद्यस्तु तस्मै

संवर्धयत्येव हि तान् विकारान् ।

मेदःकफाभ्याम् मेदः अने ऋक्षी मेद और कफसे, निरुद्धः रुंधायेदो रुकी हुई, अनिलः वायु वायु, शूल-अङ्गसुति-शूल, स्पर्शज्ञान शूल, स्पर्शज्ञान, श्वयथून् अने सोओ और शोध, करोति करे छे उत्पन्न करती है, तस्मै तु ते रोगवाणा भुत्पन्ने उन रोगवाले मनुष्यमें, स्नेहम् युञ्जन् स्नेह आपनार स्नेहका प्रयोग करके, युञ्जन् तु भूम् वैद्य मूर्ख वैद्य, तान् विकारान् हि ते विकारोने न उन विकारोंको ही, संवर्धयति एव अवश्य ५५१रे छे अवश्य बढ़ा देता है ॥ ५७३ ॥

57-57½. The vata being obstructed by accumulations of fat or of mucus, gives rise to colic, numbness of the limbs and edema. The ignorant physician giving an unctuous enema in

such conditions, will only further aggravate those very conditions.

रोगास्तथाऽन्येऽप्यवितर्क्यमाणाः

परस्परेणावगृहीतमार्गाः ॥५८॥

संदूषिता धातुभिरेव चान्यैः

स्वैर्भेषजैर्नोपशमं व्रजन्ति ।

तथा तथा इस प्रकारके, परस्परेण ओक भीअथी एक दूसरेसे, अवगृहीतमार्गाः रोकथेदो मार्गवाणा रुके हुए मार्गवाले, अन्यैः धातुभिः च एव तथा अन्य धातुओथी और अन्य धातुओंसे, संदूषिताः दूषित धवाथी दूषित होनेसे, अवितर्क्यमाणाः अथी न शकता न पहचाननेके कारण, अन्ये रोगाः भीअ रोगो अन्य रोग, अपि पक्षु मी, स्वैः भेषजैः पोताना औषधोथी अपनी औषधियोंसे, उपशमम् शान्त शान्त, न व्रजन्ति यता नथी नहीं होते ॥ ५८३ ॥

58-58½. Similarly, other disorders which overlap each other in their courses and get mixed up with the morbidity of other body-elements and consequently prove difficult for diagnosis, fail to yield to the specific remedies.

सर्वे च रोगप्रशमाय कर्म

हीनातिमात्रं विपरीतकालम् ॥५९॥

मिथ्योपचाराच्च न तं विकारं

शान्तिं नयेत् पथ्यमपि प्रयुक्तम् ।

रोगप्रशमाय रोगना शमन भाटेनु रोगकी शान्तिके लिए, सर्वम् च सर्व सब, पथ्यम् अपि कर्म पथ्य उर्भ पक्षु पथ्य कर्म मी, हीनातिमात्रम् हीन मात्राथी, अति मात्राथी हीन मात्रासे, अति मात्रासे, विपरीतकालम् विपरीत कालथी विपरीत समयसे, मिथ्योपचाराच्च च अने मिथ्या उपचारथी और मिथ्या उपचारसे, प्रयुक्तम् प्रयोग करवाभा आवता प्रयुक्त किये जाने पर, तम् विकारम्

ते विकारने उस रोगको, ज्ञान्तिम् शान्त शान्त, न नवेत् करतुं नभी नहीं करता ॥ ५९३ ॥

59-59½. All therapeutic measures designed to alleviate disease, however wholesome and however skilfully given, fail to bring about the alleviation of disease, if they are used either in insufficient or excessive measure or at the wrong time or in the wrong manner.

अध्यायोक्त्यसंप्रदः —

तत्र श्लोकः—

प्रश्नानिमान् द्वादश पञ्चकर्मा-

प्युद्दिश्य सिद्धाविह कल्पनायाम् ॥ ६० ॥

प्रजाहितार्थं भगवान् महार्थान्

सम्यग्जगादर्थितरोऽत्रिपुत्रः ।

तत्र ते विषयमां तम विषयमे, श्लोकः ७५३६२ने। श्लोक ७५३ उपसंहारका श्लोक है कि, ऋषिवरः ऋषिभोमां श्रेष्ठ ऋषिवर, भगवान् भगवान् भगवान्, अत्रिपुत्रः आत्रेये अत्रिपुत्रने, पञ्चकर्माणि पञ्चकर्मां पञ्चकर्मांके, उद्दिश्य उद्दिष्टी लक्ष्य करके, महार्थान् भद्रा अर्थवाणा महान् अर्थवां, इमान् आ इत, द्वादश बारह, प्रश्नान् प्रश्नीना प्रश्नोके, प्रजा-हितार्थम् प्रजाना हित भाटे प्रजाके हितके लिए, इह कल्पनायाम् सिद्धौ आ उद्पन्नासिद्धि अभ्यायमां इस कल्पनासिद्धि अध्यायमे, सम्यक् सारी रीते सम्यक् प्रकारसे, जगाद उत्तर आभा ७ उत्तर दिये हैं ॥ ६०३ ॥

Here is the recapitulatory verse—

60-60½. The worshipful son of Atri, the foremost of sages, in this chapter on the successful application of various therapeutic measures, declared fully for the good of the people, the answers to twelve questions of great

६०. सिद्धाविहकल्पनायाम्—सिद्ध्याय समाहिताय (प.)

६०३. महार्थान्—महार्थमा (प)

significance concerning the five purification procedures

इत्यग्निवेशकृते नन्वे चरकप्रतिगम्यस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने कल्पनासिद्धिर्नाम

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

इति आ प्रभाषे इय प्रहार, अग्निवेश-कृते अग्निवेशे अथेप्र. अग्निवेशे वनाये चरक-प्रतिगम्यस्कृते तन्त्रे अने अग्निवेशी प्रतिगम्यकार प. मेधा आ. शास्त्रमां और चरकके द्वारा संस्कृत इस भाषाके, अप्राप्ते अप्राप्त प्रयास, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेवा और दृढबलमें पूर्ण किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान १५थे सिद्धिस्थानमे, कल्पनासिद्धिः 'उद्पन्ना-सिद्धि' 'कल्पनासिद्धि' नाम्न न. भने। नामका, प्रथमः पहिले प्रथम, अध्यायः अध्याय अ'पूव' अथो अध्याय समाप्त हुआ ॥ १ ॥

1. Thus, in the Section on Success in Treatment in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the first chapter entitled 'The Successful application of the Various Therapeutic Measures' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

द्वितीयोऽध्यायः ।

भीमे अध्याय अध्याय दूसरा

Chapter II

पञ्चकर्मविवेकपदकमः—

अथातः पञ्चकर्म्यां सिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हने अहो'भी अब आगे, पञ्चकर्म्याम् सिद्धिम् 'पञ्चकर्म्यां'सिद्धि नामना अभ्यायानु' पञ्चकर्म्या-

१. पञ्चकर्म्यां सिद्धिं—पञ्चकर्मविवेक (प.)

સિદ્ધિ નામકે મધ્યાધના, વ્યાસ્યાદ્યાદ્યામઃ વ્યઃખ્યાન કરશું
વ્યખ્યાન કરેને ॥ ૧ ॥

મગવાન્ મગવાન્ મગવાન્, આત્રેયઃ આત્રેયે આત્રેયને,
હતિ હ આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે ૪. હવે વિષયમેં
નિમ્ન પ્રકારમે હી આહ સ્મ કહેલું છે કહા હે ॥ ૨ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "The Success in Treat-
ment through the Fivefold Purificatory
Therapy."

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

येषां यस्मात् पञ्चकर्माण्यग्निवेश न कारयेत् ।
येषां च कारयेत्तानि तत् सर्वं संप्रवक्ष्यते ॥ ३ ॥

મગ્નિવેશ હે અગ્નિવેશ ! હે અગ્નિવેશ ! યેષાં નેએને
જિનહે, યસ્માત્ ને કરશે જિવ કારણે, પચ્ચક્રમાણિ
પંચકર્મ પંચકર્મ, ન કારયેદ ન કરાવવાં એઈએ
નહીં કરાનાં વાહિય, યેષાં ચ અને નેએને ઓર જિનકો,
તાનિ તે વે, કારયેદ કરાવવાં એઈએ કરાને વાહિય,
તત્ તે વહ, સર્વે સર્વ સર્વ, સંપ્રવક્ષ્યતે કહેવામાં
આવશે કહા જાયગા ॥ ૩ ॥

3. In whom, O, Agnivesa! and for
what reason the quinary purificatory
therapy is contra-indicated and in
whom it is indicated—all this, will now
be described.

सामान्यतः पञ्चकर्मानर्हाः—

चण्डः साहसिको भीरुः कृतघ्नो व्यग्र एव च ।
सद्राजमिषजां द्वेषा तद्विष्टः शोकपीडितः ॥ ४ ॥
यादृच्छिको मुमूर्षुश्च विहीनः करणैश्च यः ।
वैरी वैद्यविदग्धश्च श्रद्धाहीनः सुशङ्कितः ॥ ५ ॥

૧. યેષાં...ન કારયેત-પચ્ચક્રમાણિ યેષાં તુ ન કુર્યાદેત હેતુના (ય)

૨. યેષાં...સંપ્રવક્ષ્યતે ॥-પચ્ચક્રમાણિ યેષાં તુ ન કુર્યાદેત હેતુના ।

યેષાં ગાનિ ચ કર્માણિ તત્ત્વર્થ સંપ્રવક્ષ્યતે ॥ (દ)

૪. સદ્રાજમિષજાં દ્વેષા સદૈવનૃપતિદ્વેષા (ક ષ ઙ ધ)

૫. વૈદ્યવિદગ્ધ-વૈદ્યાભિમાની ચ (ઙ ઘ ઙ.)

मिषजामविधेयश्च नोपक्रम्या मिषग्विदा ।

एतानुपचरन् वैद्यो बहून् दोषानवाप्नुयात् ॥ ६ ॥

एभ्योऽन्ये समुपक्रम्या नराः सर्वैरुपक्रमैः ।

अवस्थां प्रविभज्यैषां वर्ज्यं कार्यं च वक्ष्यते ॥ ७ ॥

ચણ્ડઃ ઉગ્ર ચણ્ડ, સાહસિકઃ સાહસિક સાહસિક,
भीरुः भीडणु उरणक, कृतघ्नः कृतघ्न कृतघ्न, व्यग्रः च
एव व्यग्र व्यग्र, सत्-राज-मिषजाम् सत्पुरुष, राज અને
વેદને સજ્જન, રાજા ઓર વૈદ્યોસે, દ્વેષા દ્વેષ કરનાર દ્વેષ
રહનેવાલા, તદ્વિષ્ટઃ તેઓના દેવનું પાત્ર उसका
દ્રેષણ પાત્ર, શોકપીડિતઃ શોકપીડિત શોકસે દુઃખી,
યાદૃચ્છિકઃ નાસ્તિક નાસ્તિક, મુમૂર્ષુઃ ચ મુમૂર્ષુ મરણો-
ન્મુદ્ધ, યઃ કરણેઃ વિહીનઃ ચ ને સાધનહીન હોય તે
જો સાધનોસે હીન હો વહ, વૈરી વૈદ્યને વૈરી વૈદ્યકા
અપકાર કરનેવાલા, વૈદ્યવિદગ્ધઃ ચ વૈદ્યમાની અપનેકો
વૈદ્ય માનનેવાલા, શ્રદ્ધાહીનઃ શ્રદ્ધાહીન શ્રદ્ધાહીન,
સુશંકિતઃ બહુ શંકાશીલ વહત સંશયવાલા, મિષજામ્
અને વૈદ્યને ઓર વૈદ્યકા, અવિધેયઃ ચ વશ ન રહેનારનો
વશમેં ન રહનેવાલેકી, મિષગ્વિદા વિદ્યાના વૈદ્યે શિદ્ધાન
વૈદ્યને, ન ઉપક્રમ્યા ઉપચાર કરવો નહિ એઈએ
ચિકિત્સા નહીં કરની વાહિય, एतान् એઓનાં इनकी,
उपचरन् ઉપચાર કરનાર चिकित्सा કરતા हुआ, वैद्यः
વૈદ્યને વૈદ્ય, बहून् બહુ बहुत, दोषान् દોષો દોષોકા,
अवाप्नुयात् આપ્ત થાય છે માગી હોતા હે, एभ्यः
એ હવે, अन्ये સિવાયના भीम અતિરિક્ત, नराः
પુરુષોની મનુષ્યોકી, सर्वैः ઉપક્રમેઃ સર્વ ઉપચારોથી
સર્પૂર્ણ ઉપચારોસે, समुपक्रम्याઃ ચિકિત્સા કરવી ચિકિ-
ત્સા કરની વાહિય, एषाम् એઓની इनकी, अवस्थाम्
અવસ્થાના અવસ્થાકે અનુસાર, प्रविभज्य વિભાગ કરીને
વિભાગ કરકે, वर्ज्यम् શું તબવા થોડ્ય છે કૌનસા ઉપક્રમ
સ્થાજ્ય હે, कार्यम् ચ અને શું કરવા થોડ્ય છે ઓર
કૌનસા કરના યોગ્ય હે, वक्ष्यते તે કહેવામાં આવશે
વહ કહા જાયગા ॥ ૪-૭ ॥

4-7. The man that is fierce, rash,
cowardly, ungrateful or fickle, who is

૧. મોપક્રમ્યા-મોપક્રમ્યો (ક. ઘ.)

૨. एतानुपचरन्-एतानुपचरन् (ज.)

૩. वर्ज्य-कार्या (त. क.)

a hater of good persons, kings and physicians or he who is hated by them or he who is afflicted with grief, or is a fatalist or one doomed to death one who is devoid of the means for treatment or an enemy, impostor or one devoid of faith, a confirmed sceptic or who does not carry out the directions of the physician—such a man should not be taken up, by a wise physician, for treatment. The physician who treats such cases invites many difficulties upon himself. Persons other than such should be treated well with all modes of treatment. Classifying the various morbid conditions, we shall now describe the indications and the contra-indications of the five purificatory procedures with reference to them.

अचलर्दनीयाः —

अवस्थास्तावन्-भूतश्रीणातिस्थूलातिकृशबाल-
वृद्धदुर्बलभ्रान्तपिपासितश्लेष्मिन्महत्कर्मभाराश्वहतोप-
वासमैथुनाभ्ययनन्यायामचिन्ताप्रसक्तशामगर्भि-
णीसुकुमारसंवृतकोष्ठदुश्चर्यनोर्ध्वरक्तपित्तप्रसक्त-
चर्द्धिर्दूरध्ववातास्थापितानुवासितहृद्रोगोदावर्तमू-
त्राघातप्लीहगुल्मोदराष्टीलाखरोपघाततिमिरक्षोर-
शङ्ककर्णाक्षिशूलार्ताः ॥ ८ ॥

क्षत-हीन- क्षतयुक्त, शीघ्र उरःक्षत रोगी, क्षीण,
 अतिस्थूल- अतिस्थूल अतिस्थूल, अतिकृश- अतिदृश
 अतिकृश, बाल- भाल बालक, वृद्ध- वृद्ध वृद्ध, दुर्बल-

८. अवस्थाः—मच्छर्दनीयाः (क.)

॥ अयम्भारनावत्-अम्भर्नीवास्तावत् (सं. इ. त. क.)

—महाभारतानुवर्ण (म.)

—सर्व वरुणादिगणेषु नवम्यास्तु (३.)

॥ कर्णसिद्धयर्थाः—कर्णसिद्धयर्थक्यर्थाः (क. ख. ग. घ.)

દુઃખે દુર્વંચ આનન્દ-પ્રકેશ પડે હુમ, વચસિત-
 તોરવે વચાવમે મોરિત સુચિત-સુખ્યા મૂલે કર્મ-માર-
 ડાવથી, ભારથી કામ કરનેમે, નર ડઠ નેતે અવ્યવહ-
 તપા લાંબ મોખથી ધડી પડેલા જી દીર્ઘ મર્ગમે
 જાનતે. જાવાન-ઉપવાન-સાગર મેયુત મેયુત
 મેયુત. અવ્યવન-ભ-ત-પર-વચાવાન-પનાયામ
 વ્યવાન, ચિન્તા-તયા ચન્તામાં ઓર ચિન્તામે, પ્રસક્ત-
 મન-સગે જ્ઞાન-શુદ્ધ દેહવાન-જીવ, ગમિની-
 ગામિણી ગમિણી સુકુમાર મુદે-પા-સોમન, મંદુતકોહ-
 સંકુચત કેટલાવાઃ સંકુચકોષ. દુઃકર્દન-મુરકેલીથી
 ઉશ્ચી કનાર ઘટિતારમે વાન કરનેમે અર્ધવચ્ચપિત-
 ઊર્ધ્વ રકતપિત્તવાન-કર્વ ચ્ચપિત્તવાન, પ્રસક્તચ્ચર્દિઃ
 સતત ઉશ્ચી કનાર નેરનર વચન કરનેમે લે, અર્ધવાત-
 ઊર્ધ્વવાતથી પીડિત અર્ધવાતરોગી. આસ્થાપિત-
 આસ્થાપન પામેલ આસ્થાપનવચ્ચિ જિર્દે હી હો વે,
 અનુવાસિત-અનુવાસન પામેલ અનુવાસનવચ્ચિ જિર્દે
 હી હો વે, હરોગ-હરોગ હદયરોગ, ઉદાવર્ત-ઉદાવર્ત
 ઉદાવર્ત, મૂત્રાવાત-નૂત્રાવાત મૂત્રાવાત, ક્રીહ-પ્લીહ
 ક્રીહા, ગુલ્મ-ગુલ્મ ગુલ્મ હર-ઉદરોગ ઉદરોગ,
 અઘ્રીલા-અઘ્રીલા અઘ્રીલા. સ્વરોગવાત-સ્વરોગવાત
 સ્વરંગ તિમિર-તિમિર તિમિર, કિર-અક્ષ-કર્ણ-અક્ષિ-
 શૂલ-જાર્વાઃ શિરઃશ્લેષ, જંબશ્લેષ કણ્ઠશ્લેષ અને જેન-
 શ્લેષથી પીડિત અનુષ્ઠે જિરોગોગ, સંકરોગ, કર્મરોગ
 ઓર અક્ષિરોગમે પીડિત મનુષ્ય, જાવન તો તો જવચ્ચાઃ
 વચ્ચનને ચે.ચ્ય નથી વચનકે ચોચ્ય નહીં હૈં ॥ ૮ ॥

3. The following are the conditions where emesis is contra-indicated — persons afflicted with pectoral lesions, those who are cachectic, very obese or extremely emaciated, who are infants, senile, debilitated, fatigued, thirsty or hungry, those who are exhausted by labour, load-lifting and way-faring, or those given to fasting, sexual excess, study, exercise and thinking, or those that are emaciated, pregnant women and delicate persons, or those whose alimentary

tract is contracted, who do not react to emetics easily or who suffer from hemothermia of the upper region, or from incessant vomiting or from disorders of the upward flow of morbid vata, or who take often evacuative or unctuous enemata, who are suffering from cardiac disorders, misperistalsis, lesions of the urinary tract, splenic disorder, Gulma, abdominal diseases, prostratic enlargement, impairment of voice, and faintness, or are afflicted with pain in the head, temples, ears and eyes.

अच्छर्मीयानां वमनाद्या व्यापदो भवन्ति—

तत्र क्षतस्य भूयः क्षणानाद्रक्तातिप्रवृत्तिः स्यात्, क्षीणातिस्थूलकृशबालवृद्धदुर्बलानामौषधबलासहत्वात् प्राणोपरोधः, भ्रान्तपिपासितक्षुधितानां च तद्वत्, कर्मभाराध्वहतोपवासमैथुनाध्ययनव्यायामचिन्ताप्रसक्तक्षामाणां रौक्ष्याद्वातरक्तच्छेदक्षतभयं स्यात्, गर्भिण्या गर्भव्यापदा-मगर्भभ्रंशाच्च दाहणा रोगप्राप्तिः, सुकुमारस्य हृदयापकर्षणादूर्ध्वमधो वा रुधिरातिप्रवृत्तिः, संवृतकोष्ठदुःखदर्शनयोरतिमात्रप्रवाहणाद्दोषाः स्त-सुरिक्षिष्टा अन्तःकोष्ठे जनयन्त्यन्तर्विसर्पं स्तम्भं जाड्यं वैचिर्यं मरणं वा, ऊर्ध्वगरक्तपित्तन उदानमुखिष्य प्राणान् हरेद्रक्तं चातिप्रवर्तयेत्,

१. अध्ययन-अध्ययन (ड. द.)

२. गर्भव्यापदा-गर्भव्यापदामाश्रम (ड.)

३. आमगर्भभ्रंशाच्च-आमगर्भप्रपतनाच्च (ध.)

४. हृदयापकर्षणात्-हृदयविकर्षणात् (ब.)

५. हृदयापकर्षणादूर्ध्वमधो-हृदयविकर्षणादूर्ध्वमधो (घ.)

६. अन्तःकोष्ठे जनयन्त्यन्तर्विसर्पं स्तम्भं-अन्तःकोष्ठे विसर्प-न्तो जनयन्ति स्तम्भं (क.)

७. अन्तःकोष्ठे जनयन्त्यन्तर्विसर्पं स्तम्भं जाड्यं वैचिर्यं मरणं वा-अन्तःकोष्ठे विसर्पन्तः स्तम्भं जाड्यं वैचिर्यं मरणं वा

जनयन्ति (ख.)

८. रक्तपित्तनदानमुत्क्षिप्य-रक्तपित्तनदानमुत्क्षिप्य (ग.)

प्रसक्तच्छर्देस्तद्वत्, ऊर्ध्ववातास्थापितानुवासितानामूर्ध्व वातातिप्रवृत्तिः, हृद्रोगिणो हृदयोपरोधः, उदावर्तिनो घोरतर उदावर्तः स्याच्छीघ्रतरहन्ता, सूत्राघानादिभिरार्तानां तीव्रतरशूलप्रादुर्भावः, तिमिरार्तानां तिमिरातिवृद्धिः, शिरःशूलादिषु शूलातिवृद्धिः, तस्मादेते न वम्याः ।

तत्र तेभां इनमें, क्षतस्य क्षतयुक्त मनुष्यने उदा-क्षत रोगीको भूयः इरीथी अधिक, क्षणानात् ०४५५ अवाथी क्षत हो जानेसे, रक्तातिप्रवृत्तिः ५५५० देहली नीकने छे रक्त अधिक आने लगता है, क्षीण-क्षीण क्षीण, अतिस्थूल- अतिस्थूल अतिस्थूल, कृश-अतृप्त अतिक्षुब्ध बाल- बाल बालक, वृद्ध- वृद्ध वृद्ध, दुर्बलानाम् अने दुर्बल मनुष्यो और दुर्बल मनुष्यों, औषधबल- औषधतुं ०५० औषधबलका, असहत्वात् सहन न करी शकवाथी सहन न करनेसे, प्राणोपरोधः भरसु धामे छे मरणको प्राप्त होते हैं, भ्रान्त- थाकेल यके, पिपासितः तरस्या प्यासी, क्षुधितानाम् च अने भूभ्यातु और भूखमें भी, तद्वत् ते ०४ प्रभाणु आय छे इसी प्रकार होता है, कर्मभार- कर्म करवाथी, भार उडाववाथी कार्य करनेसे, आर उठानेसे, अध्वहत- धामो भार आधवाथी नभणा अथेल दीर्घ मार्ग पर चलनेसे क्रान्त, उपवास- उपवास उपवास, मैथुन- मैथुन मैथुन, अध्ययन- अध्ययन पढाई, व्यायाम व्यायाम व्यायाम कगे हनेवाले, चिन्ता- तथा चिन्तामा तथा चिन्तामें, प्रसक्त- मग्न क्षामाणाम् अने शुष्क देहवाणा मनुष्यने एवं क्षीण मनुष्योंको, रौक्ष्यात् शक्ताने दीर्घ रहतासे, वातरक्तच्छेद- वातकोप, रक्तनी प्रवृत्ति वातकोप, रक्तसाव, क्षत- अने क्षतने और उरःक्षतका, भयम् भय भय, स्यात् रहे छे रहता है, गर्भिण्याः गर्भिणीने गर्भिणीको, गर्भ- व्यापत् गर्भनी व्यापत् गर्भका विकार, आमगर्भभ्रंशाच्च च तथा काये गर्भ पडी अवाथी तथा आमगर्भके गिरनेसे, दाहणा अथकर मयानक, रोगप्राप्तिः रोगानी प्राप्ति आय छे रोगोंकी प्राप्ति होती है, सुकुमारस्य सुकुमल मनुष्यने सुकुमार मनुष्यको, हृदय- हृदयमा हृदय पर, अपकर्षणात् आधात अवाथी आघात लगनेसे, ऊर्ध्वम् अधः वा उपरना अधवा नीचेना भागथी

९. तिमिरार्तानां-तिमिराणां रक्त छे

ऊपर या नीचेके मार्गमें, रुधिरातिप्रवृत्तिः दोषीनी
अति प्रवृत्तिः यथा ये रक्तकी अत्यन्त प्रवृत्ति होती है,
संवृतकोष्ठ- संवृतकोष्ठ अने संवृतकोष्ठ सौं, दुर्बलजन्यो,
भुखंडेकी भी वमन करनेमें कठिनाईमें जिसे वमन या दाहो
उनको, अतिमात्र- अतिशय अति, प्रवाहनात् कर्माज्यो
प्रवाहनात्, अन्तः कोष्ठे अर्थात् अन्तःकोष्ठे कर्मात्,
मनुष्यकृष्टाः उत्तिष्ठन् अर्थात् उत्तिष्ठन् हुए, दोषाः दोष
दोष, अन्तर्विषयम् अन्तः विषयम् अन्तर्विषयम्, स्तम्भ
स्तम्भ स्तम्भ, जाड्यम् अर्थात् जाड्यम्, वैविध्यम् अर्थात्
रहितता ज्ञानरहितता, अरण्यम् वा के अरण्यम् अर्थात्
मृत्युको, जनयन्ति उत्पन्न करे के उत्पन्न करते हैं,
ऊर्ध्वग- ऊर्ध्वगर्भा ऊर्ध्वगामी, रक्तपित्तिनः रक्तपित्त-
वागाना रक्तपित्तिके, उदानम् उदानम् उदान वायुको
उत्क्षिप्य उपर तद्वत् धकेलीने ऊपरकी ओर
फेंककर प्राणान् प्राणान् प्राणोंको, हरेण हरे के
नाश करता है, रक्तम् च अने दोषीनी और रक्तकी,
अतिप्रवर्तयेत् अतिप्रवृत्ति करे के बहुत प्रवृत्ति करता है,
प्रसक्तच्छर्देः निरंतर वमन करनेमें पक्ष निरंतर वमन-
वालोंमें सी, तद्वत् ते अ प्रमाद्ये यथा के इसी प्रकार
होता है, उर्ध्ववात- ऊर्ध्ववातवागाना ऊर्ध्ववातरोगी,
आस्थापित- आस्थापन पामेष्टा जिनको आस्थापनवर्ति
ही हो, अनुवासितानाम् अने अनुवासन पामेष्ट
मनुष्योने और जिनको अनुवासनवर्ति ही हो उनका
ऊर्ध्वम् ऊर्ध्व ऊपरकी ओर, वातातिप्रवृत्तिः वायुनी
प्रवृत्ति अतिशय यथा के वायुकी अति प्रवृत्ति हो जाती
है, हृदयोणिः हृदयोणी हृदयोणीकी, हृदयोपरोगः
हृदयोणी अति रोगी अर्थात् हृदयकी गति रुक जाती
है, उदावर्तिनः उदावर्तिना रोगीने उदावर्तिनीकी,
उदावर्तः उदावर्त उदावर्त, घोरतरः अति भयंकर अर्थात्
अति भयंकर होकर, शीघ्रतर- हन्ता अक्षम शीघ्रतायी
भारदार अतिशीघ्रमारक, स्वा् यथा के होता है
मूत्रावात- मूत्रावात मूत्रावात, आदिभिः वमरेयी
आदिसे, नावर्तानाम् पीडिता मनुष्यने पीडित मनुष्योंमें,
तीव्रतर- अक्षम तीव्र अत्यन्त तीव्र, शुक्ल- शुक्ली
शुक्ली, प्रादुर्भावः उत्पत्ति यथा के उत्पत्ति होती है, तिमिर-
अंधारा आववाना रोगी तिमिरसे, नावर्तानाम् पीडि-
तैवादि पीडित मनुष्योंका, तिमिर- तिमिर- तिमिरसे,

अनेवृद्धि विशेष वायुम अने के अने बड़ वायु
है, क्षिप्तः क्षिप्त- क्षिप्तः क्षिप्तः, आदिषु वमरे
वायुकोनी अदिवातमें, युक्त- ते के शुक्ली उक्त
उक्त युक्त, अनेवृद्धिः अनेवृद्धि यथा के बहुत बड़
जाता है, तस्मात् अने इच्छित, पुनः अने इनको,
न रम्याः वमरेयी न रम्या वमन नहीं देता चाहिए।

9-(1). In condition of pulmonary lesions owing to further strain due to vomiting there will be profuse hemorrhage. In persons who are cachectic, very obese, emaciated, young, old, or weak there will be danger to life owing to their inability to tolerate the action of medication, and similarly will be affected those who are fatigued, thirsty and hungry. In persons broken down by constant labour, load-lifting and way faring and those weakened by constant fasting, sexual indulgence, study, exercise and thinking, owing to their un-unctuous condition there will be vata-provocation, hemorrhage, or ulceration; in cases of gravida, there may be complications of pregnancy, abortion of the immature fetus and the incidence of severe diseases. In the case of delicate persons, consequent upon the strain on the stomach, there may be excessive hemorrhage through the upper or lower channels. In the case of persons whose alimentary tract is contracted or who do not easily react to emetics, the flux of morbid matter roused but not eliminated, accumulates in the alimentary tract and causes internally acute spreading affections, stasis, dullness, fainting or

even death. In patients with hemothermia affecting the upper region, it may provoke the Udana vata and take away the life or cause profuse bleeding. In the case of persons afflicted with incessant vomiting, similar are the effects. In condition of upward movement of vata and in persons who have taken corrective or unctuous enema, there will be augmentation of the upward movement of vata. In persons suffering from cardiac disorders there will be impairment of the cardiac function. In cases of misperistalsis, there will be aggravation of the condition which may quickly cause death. Persons afflicted with the lesions in the urinary tract and similar other conditions, there will be manifestation of more acute pain. In persons suffering from fainting, there will be great aggravation. In cases of aches in the head etc., there will be great intensification of pain. Therefore, emesis is contra-indicated in such persons.

तत्रापवादः —

सर्वेष्वपि तु खल्वेतेषु विषगरविरुद्धाजीर्णाभ्यवहारामकृतेष्वप्रतिषिद्धं शीघ्रतरकारित्वादेवामिति ॥ ९ ॥

एतेषु आ इन, सर्वेषु अपि तु खलु सर्वे रोगोभाः पक्ष सव रोगोंमें भी, विष- ये रोगो निष जो रोग विष, गर- सथोमन्य अर गर, विरुद्ध- विरुद्ध भोजन, अजीर्ण- अजीर्ण पर और अजीर्ण पर, अर्य- बहार भोजन भोजन, नामकृतेषु अने आभ्यो ७५५ अथ शोध और नामसे उत्पन्न हुए हैं, एवाम् ओओना इसके, शीघ्रतरकारित्वात् अथत् शीघ्रतरा-

पक्षाने दीधे अति शीघ्रकारी होनेके कारण, अप्रतिषिद्धम् इति ओओभां वमन निषिद्ध नहीं इनमें वमन निषिद्ध नहीं है ॥ ९ ॥

9. Even in all these conditions, emesis is not prohibited if the person is afflicted with acute or chronic poisoning, antagonistic diet, indigestion, predigestion meal and chyme morbidity, as these conditions are very quick in their toxic effect on the body.

वदन्तहीः —

शेषास्तु वम्याः, विशेषतस्तु पीनसकुष्ठनवज्वरराज्यक्ष्मकासश्वासगलग्रहगलगण्डश्लीपद-मेहमन्दाग्निविरुद्धाजीर्णाग्निविस्त्रिकालसकविषगर-पीनवृद्धिघविद्धाघःशोणितपित्तप्रसेक (दुर्नाम)-दुल्लभारोचकविपाकापच्यपस्मारोन्मादातिसार-शोफपाण्डुरोगमुष्णपाकदुष्टस्तन्यादयः श्लेष्मव्याधयो विशेषेण महारोगाध्यायोकाश्च; एतेषु हि वमनं प्रधानतममित्युक्तं केदारसेतुमेदे शास्त्राद्य-शेषदोषविनाशवत् ॥ १० ॥

शेषाः तु आधीना भाष्ये। शेष मनुष्य, वम्याः वमनयोग्य छे वमनके योग्य हैं, विशेषः तु आस करीने खास कर, पीनस- पीनस पीनस, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, नवज्वर- नवे ७५२ नव ज्वर, राज्यक्ष्म- राज्यक्ष्मा राज्यक्ष्मा, कास- कास कास, श्वास- श्वास श्वास, गलग्रह- गलग्रह गलग्रह, गलगण्ड- गलगण्ड गलगण्ड, श्लीपद- श्लीपद श्लीपद, मेह- मेह प्रमेह प्रमेह, मन्दाग्नि- मन्दाग्नि मन्दाग्नि, विरुद्ध- विरुद्ध विरुद्ध भोजन, अजीर्ण- अजीर्ण अने अजीर्ण पर और अजीर्ण पर,

१०. मह-महानह (म.)

विद्धाघः-विद्रुपिः (म.)

पित्तप्रसेक-पित्तकफप्रसेक (क.)

पित्तप्रसेक (दुर्नाम)-पित्तकफप्रसेक (म.)

शोफ-शोष (म. व.)

एतेषु-एतेषु (म.)

अन्न-भोजन मोजन, विस्फुटिका- विस्फुटिका विस्फुटिका
अलसक- अलसक अलसक, विष- विषयान विषयान,
गरपीत- अलसक गरपीत, दृढ- अर्थ वज्रेषु दृढ
सर्पादिसे काटा जाना, निरुध्विज- अरुध्विज अरुध्विज
वीधार्तु विषसे लिप्त सन्नसे आहत होना, अन्न-भोजन-
विष- न्दीयेना आगमां रक्तपित्त अवोगामी रक्तपित्त
प्रसेक- उद्धमसेक कर्मसेक, (दुर्नाम अर्थ अर्थ), हृत्ताम-
भोज जी मिचलाना, करोचक- अरुधि अरुधि, अविपाक-
अपथी अविपाक, अपची- अपथी अपची, अपस्मार-
अपरभार अपस्मार, उन्माद उन्माद उन्माद, अतिमार-
अतिसार अतिसार शोक- शोक शोक, पाण्डुरोग-
पाण्डुरोग पाण्डुरोग, सुखपाक- सुखपाक सुखपाक,
दुष्टस्तन्य- दुष्ट पावस्य दूषित स्तन्य, आदयः वज्रे
आदि, विशेषण अने आत्मा उरीनी और विशेषतः,
महारोगाध्यायोकाः च महारोगाध्यायोकां उद्धेदा
महारोगाध्यायोकां उद्धेदा, श्लेष्मन्व्याधयः उद्धेदा कर्मयोगी,
एतेषु ओषधीनां इतरेषु वमनम् वमनम् वमनम्, वधान्तम् ;
हि औषधी मुष्ण से सबसे मुख्य है, इति औषध ऐसा,
रक्त- उद्धुं से कहा है, कदारसेतुने दे उद्धेदा न्म
ऐतरने पाणे तो उद्धेदा क्योंकि जैसे खेतमें गेहूं के
तोड़नेसे, शाल्यादि- शाली वज्रे शाली आदिके, अशोक-
वोष- उद्धेदा न्म वमनसे देव न सुखनेका दोष, विनाश-
वद नाश पाणे से तेवी रीति वमननी उपन उद्धेदा
रोगो नाश पाणे से नष्ट हो जाते हैं वसे वमनसे उक्त
रोगों नष्ट हो जाते हैं ॥१०॥

10. Emesis is indicated in all other conditions and specially in persons suffering from coryza, dermatosis, recent fever, consumption, cough, dyspnea, spasm of the throat, deradenoncus, elephantiasis, urinary disorders, weakness of gastric fire, antagonistic diet, indigestion, acute intestinal irritation, intestinal torpor, acute poisoning chronic poisoning, poisonous bites or licks or stings hemothermia affecting the lower region, ptialism, (piles), nausea,

anorexia, indigestion, scrofula, epilepsy, insanity, diarrhea, edema, anemia, stomatitis, galactic disorders and disorders of kapha specially mentioned in the chapter on nomenclature of disorders (Sutra Chap. XX); in all these conditions, emesis is considered the foremost of treatment and it acts like the breaking of the bund of the paddy field so that the paddy and other crops are saved from the harm of getting over-watered.

अविरेच्यः —

अविरेच्यस्तु सुभगाक्षतगुदमुक्तालाघोभान-
रक्तपित्तविलङ्घितदुर्बलेन्द्रियाव्याप्तिनिरुद्धकामा-
दिव्यप्राजीर्णनवज्वरिमदात्ययिताभ्यातशल्यादि-
तामिहतातेस्त्रिगुणरुद्धावकोष्ठाः क्षतादयश्च
गर्भिण्यन्ताः ॥११॥

सुभग- सुभगा (उद्धेदा सुखसे पके हुए, क्षतगुद-
क्षतगुद सुभगा सुभगा सुभगा सुभगा, सुखपाक- भगनी
नाश पर उद्धेदा वमनसे सुखी सुखलियों वाले, अशो-
भागरक्तपित्त- न्दीयेना आगमां रक्तपित्तवाणा
अवोगामी रक्तपित्तसे पीड़ित, विलङ्घित- बंधन पाणे
लङ्घन किये हुए, दुर्बलेन्द्रिय- दुर्बल इन्द्रियाणा
निर्बल इन्द्रियोंवाले, अस्याप्ति- भेद अमिवाणा मंदाभिवाले,
निरुद्ध- निरुद्धावेक्ष निरुद्ध कामादिष्वम- उद्धेदा वज्रेषु
अम कामादिमें कसे हुए, अजीर्ण- अजीर्ण अजीर्ण
रोगी, नवज्वरि- नव ताववाणा नवज्वररोगी, आभ्यास-
आभ्यासवाणा आभ्यासरोगी, शल्यादित- शल्या-
पीडित शल्यासे पीड़ित, अमिहृत- प्रहार पाणे अमि-
घातको प्राप्त हुए, अतिस्त्रिग- अतिस्त्रिग अतिस्त्रिग,
रुद्ध- उद्धेदा उद्धेदा दावकोष्ठाः उद्धेदा उद्धेदा उद्धेदा
कोष्ठों, क्षतादयः तथा अनन्य पुरुषोंमें अश्लेष्मा
क्षतधी मली क्षतसे लेकर, गर्भिण्यन्ताः व पुनः
अमिहृती लुधीनी अनुपे, गर्भिणी पर्यन्तक मनुष्योंको,

11. अमिहृती लुधीनी अनुपे, गर्भिणी पर्यन्तक मनुष्योंको (व.)

अविरेच्याः विरेचनमे येऽग्र न्धी विरेचन नही देना चाहिए ॥ ११ ॥

11. The conditions in which purgation is contra-indicated are delicate constitutions or ulceration of rectum or prolapse of rectum or hemothermia affecting the lower region or excessive fasting or weakness of the sense, dullness of gastric fire, or persons who have taken evacuating enema or are agitated by passions or those afflicted with indigestion, recent fever, alcoholism, distension of abdomen, foreign body, injury, over-unctuousness, over-dehydrated-ness, hard bowelled condition and group of conditions beginning with pectoral lesions and ending with gravaida described in the previous paragraph.

तेषां विरेचनाया व्यापरी भवन्ति—

तत्र सुभगस्य सुकुमारोऽपि दोषः स्यात्, क्षत-
गुदस्य क्षते गुदे प्राणोपरोधकरी रुजां जनयेत्,
मुक्तनालमतिप्रवृत्त्या हन्यात्, अधोभागरक्तपि-
त्तिनं तद्वत्, विलङ्घितदुर्बलेन्द्रियाल्पाग्निनिरूढा
औषधवेगं न सहेरन्, कामादिव्यग्रमनसो न प्रव-
र्तते कृच्छ्रेण वा प्रवर्तमानमयोगदोषान् कुर्यात्,
अजीर्णिन आमदोषः स्यात्, नवज्वरिणोऽपि पक्वान्
दोषान् न निर्हरेद् वातमेव च कोषयेत्, मदात्य-
यितस्य मद्यक्षीणे देहे वायुः प्राणोपरोधं कुर्यात्,

१२. क्षते गुदे-क्षते गुदे वायुः (घ.)

„ गुदे प्राणोपरोधकरी-गुदे वायुः प्राणोपरोधकरी क. ख.
घ. ल.)

„ प्राणोपरोधकरी रुजां जनयेत्-प्राणोपरोधकरी रुजां
जनयेत् (घ.)

„ तद्वत्-तद्वदेव (घ.)

„ अधोगदोषान्-अधोमदोषान् (ख.)

„ देहे वायुः-देहे वायुः (घ.)

आध्मातस्याध्मतो वा पुरीषकोष्ठे निचितो वायु-
द्विसर्पन् सहसाऽऽनाहं तीव्रतरं मरणं वा जन-
येत्, शस्यादिताम्रितयोः क्षते वायुराश्रितो
जीवितं हि स्यात्, अतिस्निग्धस्यातियोगमयं भवेत्,
रूक्षस्य वायुरङ्गप्रग्रहं कुर्यात्, दारुणकोष्ठस्य विरे-
चनोद्धता दोषा हृच्छूलपर्वमेदानाहाङ्गमदच्छर्दि-
मूर्च्छाक्लमाज्जनयित्वा प्राणान् हन्युः, क्षतादीनां
गर्भिण्यानां च छर्दनोक्तो दोषः स्यात्; तस्मादेते
न विरेच्याः ॥ १२ ॥

तत्र तेषां इनमें, सुभगस्य सुभगां उभरेक्षने
सुभग मनुष्यको विरेचन देनेसे, सुकुमारोक्तः सुकुमारोने
भाटे उहरेक्षे सुकुमार मनुष्यमें कथित, दोषः दोष, दोष,
स्वात् थाप छे होता है, क्षतगुदस्य क्षतयुक्त गुद-
वाणाने क्षतगुदरोगीकी, क्षते अधोभी क्षत, गुदे शुद्धभां
गुदायें, प्राणोपरोधकरीम् विरेचन प्राणोपरोधक विरेचन
मरणजनक, रुजात् व्याधि पीडाको, जनयेत् उत्पन्न करे
छे उत्पन्न करता है, मुक्तनालम् मुक्तनाल रोगीने मुक्तनाल
रोगीके, अतिप्रवृत्त्या अत्यन्ती अतिशय प्रवृत्तिथी मलकी
अतिप्रवृत्ति होनेसे, हन्यात् भारी नाणे छे हन्युको
उत्पन्न करता है, तद्वत् ते अधोभागे इसी प्रकार, अधो-
भागरक्तपित्तनम् नीचेना भागना रक्तपित्तवाणाने
भारी नाणे छे अधोभागी रक्तपित्तरोगीको मार डालता
है, विलङ्घित-भङ्ग लंघन पामेक्ष बहु लङ्घन किने,
दुर्बलेन्द्रिय-दुर्बल चन्द्रियवाणा दुर्बल इन्द्रियोवाले,
अव्याग्नि-भेद अग्निवाणा अव्याग्नि, निरूढाः अने
निश्चल पामेक्ष मनुष्यो निरूढ दिये मनुष्यों, औषधवेगम्
औषधना वेगने औषधके वेगको, न सहेरन् सहन
करी सकता नहीं सहन नहीं कर सकते, कामादिव्यग्र-
मनसः काम वगैरेथी व्यग्रमनवाणाने कामादिसे
व्याकुल मनुष्योंमें, न प्रवर्तते विरेचननी प्रवृत्ति
थती नहीं विरेचन प्रवृत्ति नहीं होता, कृच्छ्रेण
वा अथवा भुङ्क्तेऽपि या कठिनाईसे, प्रवर्तमानम्
प्रवृत्त थती प्रवृत्ति होनेपर, अयोगदोषान् अयोगान्य
दोषो अयोगके दोषोंको, कुर्यात् उत्पन्न करे छे
उत्पन्न करता है, अजीर्णिनः अजीर्णवाणाने अजीर्ण-

१२. आध्मतो वा पुरीषकोष्ठे-आध्मातस्य पुरीषग्रथिते कोष्ठे (घ.)

„ आध्मतो-आध्मातमानस (घ.)

12. A person living in luxury will suffer from the same disorders as delicate people. In persons of ulcerated rectum there will be very distressing pain in the lesions of the rectum which may cause danger to life, and in case of prolapse of rectum, it may cause death owing to over-action of the bowels. In case of hemothermia affecting the lower region, similar results will be produced. The persons who have undergone lightening therapy, those whose senses have become debilitated or whose digestive fire is dull or those who have taken evacua-tive enema, will not be able to tolerate the action of medication. In case of persons whose minds are agitated by sexual passion and similar other senti-ments, either there will be no effect of purgation or there will be some effect of purgation with great difficulty. In these cases there will be harmful effects of the imperfect action of purgation. In cases of indigestion there will be disorders of chyme. In cases of persons with recent fever, purgation will not be able to eliminate the toxic matter which is yet immature but will rather provoke the vata. In case of emaciation due to alcoholism in one addicted to alcohol, the provoked vata

13. In all others purgation is indicated; and especially in those suffering from dermatosis fever, urinary disorders, hemothermia affecting the upper part, fistula in-ano abdominal diseases, piles, inguinal swelling, splenic disorders, gulma. malignant tumours. deradenocous, tumors acute intestinal irritation, intestinal tor or, lesions in the urinary tract. intestinal worms, acute spreading affections, anemia headache and pleurodynia, misperistalsis, burning in the eyes and mouth, cardiac disorders, fleshy mole and bluish black moles excessive discharge from the eyes, nose and mouth, Haimaka jaundice, dyspnea cough, scrofula. epilepsy, insanity, rheumatic conditions, gynecic and seminal disorders, faintness, anorexia, indigestion, vomiting. edema, leucorrhœa. eruptions and similar conditions and specially in disorders of pitta enumerated in the chapter on the nomenclature of diseases (Sutra. Chap. XX). In these cases purgation is the foremost treatment, just as the quenching of the fire is the first thing to do when a house is on fire.

अजीर्ण- अशुभवाणा अजीर्णो, अनिच्छाव-
अति श्लेष्म अति श्लेष्म, पीतस्नेह- स्नेह पीले
जिसने स्नेहदान किया हो, उत्क्रिष्टदोष- उत्क्रिष्ट दोष
वाणा जिसके दोष बाहर निकलनेके लिए प्रवृत्त हो रहे
हों, अक्षयि- भंडशिवान् मन्दाग्नि, मानकान्त-
समादीप्त अथवा समीपसे आके हुए अनिदुर्बल- अति
दुर्बल अतः श्लेष्म क्षुत्तृष्णाश्रम- भूय तरसने
अथवा भूय, प्यस तथा यकानसे, जाते- पीडित पीडित,
अनिच्छा- अतिदृष्ट अतिकृष्ट, मुक्तमक्त- पुस्तम-
पुस्तम अथवा पीले जिसने अभी प्राशन किया हो, पीतोदक-
पुस्तम अथवा पीले जिसने अभी पानी पिया हो,
वामेत- वमन पीले जिसने वमन लिया हो, विरिक्त-
विरेचन पीले जिसने विरेचन लिया हो, कृतनशःकर्म-
नश्य कर्म करके निषेध नश कर्म किया हो, कुद-
गुस्से अथवा क्रोधी, मीत पीले डरपोक, मल- भूत
मल मूच्छित- भूच्छित मूच्छित, प्रसक्तवि- सतत
उद्यती निन्तर वमत, निष्ठोत्रिका- सतत भूत निन्तर
युग, शास- शास शास कास- कास काम, हिक्का- हेष्ठी
हिक्का बद्धिप्रोदकोदर- अक्षीर, अक्षीर, अक्षीर बद्धो-

conditions of the body or over-dose of oleation, a highly roused condition of the humors, weakness of the gastric fire, exhaustion due to riding, excessive weakness, affliction due to hunger, thirst and fatigue, excessive emaciation, also just after a meal or a drink of water, immediately after emesis, purgation, errhination, in condition of anger, fright, intoxication, fainting, incessant vomiting, ptyalism, dyspnea, cough, hiccup, the condition of intestinal obstruction or perforation, ascites, meteorism, intestinal torpor, acute intestinal irritation, miscarriage, enteric, diarrhea, diabetes and dermatosis.

तेषामास्थापनायाः स्थापनो भवति ताः—

तत्राजीर्ण्यतिक्षिप्तपीतस्नेहानां दूष्योदरं मूर्च्छां श्वयथुर्वा स्यात्, उत्क्रिष्टदोषमन्दाशयोररोचक-स्तीव्रः, यान्छान्तस्य शोभव्यापन्नो बस्तिराशु देहं शोषयेत्, अतिदुर्बलक्षुत्तुष्णाश्रमातीनां पूर्वोक्तो दोषः स्यात्, अतिकृशस्य काश्यं पुनर्जनयेत्, भुक्त-भक्तपीतोदकयोः उत्क्रिष्टदोषोऽर्धमद्यो वा वायुर्वस्तिमु-त्क्षिप्य क्षिप्रं घोरान् विकाराञ्जनयेत्, वमितवि-रिक्तयोस्तु रुक्षं शरीरं निरुहः क्षतं क्षार इव दृष्टेत्, कृतनस्तःकर्मणो विभ्रंशं भृशसंरुद्धस्रोतसः कुर्यात्, क्रुद्धमीतयोर्बस्तिरुर्ध्वमुपप्लवेत्, मत्तमूर्च्छितयो-र्भृशं विचलितायां संज्ञायां चित्तोपघाताद् व्यापत्

१५. मन्द-अल्प (क.)

„ शोषयेत्-शोषयेत् (ख.)

„ अतिदुर्बलक्षुत्तुष्णा-अतिदुर्बलक्षुत्तुष्णा (घ.)

„ ऊर्ध्वमद्यो वा वायुर्वस्तिमुत्क्षिप्य क्षिप्रं घोरान्-ऊर्ध्वमद्यो वा वायुर्वस्तिमुत्क्षिप्य क्षिप्रं घोरान् (ङ.)

„ रुक्षं-रिक्तं (च.)

„ क्रुद्ध-क्रिष्ट (ज.)

„ मत्तमूर्च्छितयो-मत्तमूर्च्छितयो (झ.)

स्यात्, मलसकच्छर्दिनिष्ठीविकाश्वासकासहिकार्ता-नामूर्च्छाभूतो वायुर्ऊर्ध्वं बस्तिं नयेत्, बद्धच्छिद्रो-दकोदराध्मानातीनां भृशतरमाध्माप्य बस्तिः प्राणान् हिंस्यात्, अलसकविस्त्रुचिकामप्रजाता-मातिलारिणामामकृतो दोषः स्थान, मधुमेहकृष्टि-दोषाधिः पुनर्वृद्धिः, तस्मादेते नास्थाप्याः ॥१५॥

तत्र तेषां इनमें, अजीर्ण-अजीर्ण, अजीर्णवाले, अतिक्षिप्त-अतिक्षिप्त, अतिक्षिप्त, पीतस्नेहानाम्-पीतस्नेह पीतस्नेह और स्नेह पीतस्नेहोंको आस्थापन देनेसे, दूष्योदरम्-दूष्योदर दूष्योदर, मूर्च्छा-मूर्च्छा, श्वयथुः वा ३ सोमो थाय ३ अथवा श्वयथु होता है, उत्क्रिष्टदोष-उत्क्रिष्ट दोष, उत्क्रिष्टदोष-वाले, मन्दाग्नयोः तथा मन्दाग्नियोग्याने और मन्दाग्नि-वालेको तीव्रः तीव्र तीव्र, अरोचकः अरुचि अरोचक, स्यात् थाय ३ होता है, यान्छान्तस्य सवारीशी आदेशान् सवारी करनेसे थके भनुष्यको, शोभव्यापन्नः शोभनी विद्धत थयेडी क्षोभसे दूषित हुई, बस्तिः अस्ति वास्त, देहम् देहम् शरीरको, आशु अक्षदी शीघ्र, शोष-येत् शोषये ३ करे ३ शुष्क कर देती है, अतिदुर्बल-अतिदुर्बल अतिदुर्बल क्षुत्-तुष्णा-अने भूय, तरस और भूय, व्याप, अल्प-तेमज् अमध्य एवं यकानसे, आतीनाम् पीडित भनुष्योने पीडित भनुष्योको, पूर्वोक्त-पहले ३ पहले उक्त, दोषः दोष दोष, स्यात् थाय ३ होता है, अतिकृशस्य अतिकृशने आस्थापन अतिकृशको आस्थापन, पुनः कार्यम् करीने कृशता और भी कृशता, जनयेत् उत्पन्न ३ करे ३ उत्पन्न करता है, भुक्तभक्त-तरतमांज गेराउक आधेय अभी भोजन खाने-वाले, पीतोदकयोः अने तरतमांज अक्ष पाधेय भनुष्योने एवं अभी पानी पीनेवालेका, वायुः वायु वायु, उत्क्रिष्ट उत्क्रिष्ट थर्धने उत्क्रिष्ट होकर, बस्तिम् अस्तिमे बस्तिको, ऊर्ध्वम् उपर ऊपर, अथः वा ३ नीचे या नीचे, उत्क्षिप्य धर्ध अर्धने ले जाकर, क्षिप्रम् अक्षदी शीघ्र, घोरान् अथ ३ करे अथानक, विकारान् विकारोने रोगोंको, जनयेत् उत्पन्न ३ करे ३ उत्पन्न कर देता है, निरुहः निरुहअस्ति निरुहबस्ति, वमित-विरिक्तयोः

१५. आध्मानातिनाम्-आध्मानाताम् (ङ.)

„ नास्थाप्याः नास्थाप्याः (झ.)

complications of injury to the mind. In persons who are suffering from incessant vomiting, ptyalism, dyspnea, cough and hiccups, the vata, turned into an upward course, will carry the enema fluid upwards. In persons afflicted with obstruction or perforation of intestines, ascites or meteorism, the enemata, still increasing the distension, may kill the patient. In conditions of intestinal torpor, acute intestinal irritation, abortion and diarrhea, there will occur disorders of chyme. And in cases of diabetes and dermatosis, there will be further aggravation of the disease. Hence, in these conditions, corrective enema should not be given.

આસ્થાપનાર્હઃ —

શેષાસ્થાપ્યાઃ; વિશેષતસ્તુ સર્વાઙ્ગકાઙ્ગકુ
ક્ષિરોગવાતવર્ચોમૂત્રશુક્રસન્નિવલવર્ણમાંસરેતઃશ્ચય-
દાષાધમાનાહુતિક્રિમિકોષ્ટોદાવર્તશુદ્ધાતિસારપવૈ-
મેદાભિતાપહીહગુલ્મશૂલહ્રોગમગન્દરોન્માદન્વ-
રબ્રધશિરઃકર્ણશૂલહ્રદયપાર્શ્વપૃષ્ઠકટીગ્રહવેપનાક્ષે-
પકગૌરવાતિલાઘવરજઃક્ષયાર્તવિષમાગ્નિસ્ફિગ્જા -
નુજઙ્ગોરુગુલ્ફપાર્ણિગ્રપદયોનિવાહકુલિસ્તનાન્તદ-
ન્તનખપર્વાસ્થિશૂલશોષસ્તમ્ભાન્નકૂજપરિકર્તિ -
કાલ્પાર્પસશબ્દોગ્રગન્ધોત્થાનાદયો વાતવ્યાધયો
વિશેષેણ મહારોગાધ્યાયોક્તાઃ; एतेष्वस्थापनं
प्रधानतममित्युक्तं वनस्पतिमूलच्छेदवच्च ॥१६॥

૧૬ શુદ્ધાતિસારપવૈમેદાભિતાપ - સ્તવ્ધા જ્વાલિમારસર્વાઙ્ગાભિતાપ (ધ)

, અભિગપ્લીહગુલ્મશૂલહ્રોગ પ્લીહગુલ્મહ્રોગ (ધ)

, ક્ષયાર્તવિષમાગ્નિ - ક્ષયાન્તર્તવિષમાગ્નિ (ધ ક)

, વાહુકુલિસ્તનાન્તદન્તનખપર્વાસ્થિશૂલશોષ - વાહુકુલિસ્તનાન્ત-
દન્તપાર્શ્વસ્થિશૂલશોષ (ધ ક)

, શોષ શોષ (ધ)

, વનસ્પતિમૂલછેદવચ્ચ - વનસ્પતિમૂલછેદવચ્ચ (ધ)

શેષાઃ તુ આકીના પુરુષો શેષ પુરુષો, આસ્થાપ્યાઃ
આસ્થાપનશેષો છે આસ્થાપનકે યોગ્ય છે, વિશેષતઃ
તુ આસ કરીને શાસકર, સર્વાઙ્ગ-સર્વાઙ્ગ રોગ સર્વાઙ્ગ
રોગ, આકાઙ્ગ- એકાઙ્ગરોગ, એકાઙ્ગરોગ, કુક્ષિરોગ- કુક્ષિરોગ
કુક્ષિરોગ, વાત- વાતરોધ વાયુરોધ, વર્ચઃ- મળરોધ
મલરોધ, મૂત્ર- મૂત્રરોધ મૂત્રરોધ, શુક્રસન્ન- અને વીર્ય-
રોધ ઔર શુક્રરોધ, બલ- બલક્ષય, બલદોષ વલક્ષય,
વલદોષ વર્ણ- વર્ણક્ષય, વર્ણદોષ વર્ણક્ષય, વર્ણરોધ,
માંસ- માંસક્ષય, માંસદોષ માંસક્ષય, માંસદોષ, રેતઃ-શ્ચય-
દોષ વીર્યક્ષય, વીર્યદોષ વીર્યક્ષય, વીર્યદોષ, આધમાન-
આધમાન આધમાન, અજ્ઞસુતિ- રૂપશીઘ્રાન સ્પર્શજ્ઞાન,
ક્રિમિકોષ્ટ- કૃમિકોષ્ટ ક્રિમિકોષ્ટ, ઉદાવર્ત- ઉદાવર્ત ઉદાવર્ત,
શુદ્ધાતિસાર- શુદ્ધાતિસાર શુદ્ધાતિસાર, પર્વમેદ- પર્વમેદ
પર્વમેદ, અભિતાપ- અભિતાપ સન્તાપ, હીહ- પ્લીહ
હીહ, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, શૂલ- શૂલ શૂલ, હ્રોગ-
હ્રોગ હ્રદયરોગ, મગન્દર- મગન્દર મગન્દર, ઉન્માદ-
ઉન્માદ ઉન્માદ, ઉવર- ઉવર ઉવર, બ્રધ- બ્રધ બ્રધ,
શિરઃકર્ણશૂલ- શિરઃશૂલ, કર્ણશૂલ શિરઃશૂલ, કર્ણશૂલ,
હ્રદય- હ્રદયશૂલ હ્રદયગ્રહ, પાર્શ્વ- પાર્શ્વશૂલ પાર્શ્વગ્રહ,
પૃષ્ઠ- પૃષ્ઠશૂલ પૃષ્ઠગ્રહ, કટીગ્રહ- કટીગ્રહ કટીગ્રહ, વેપન-
કમ્પ કમ્પ, આક્ષેપક- આક્ષેપક આક્ષેપક, ગૌરવ-
ગૌરવ ગૌરવ, અતિલાઘવ- અતિલાઘવ અતિલાઘવ,
રજઃક્ષય- અને રજઃક્ષયથી ઔર રજઃક્ષયસે,
આર્ત- પીડા પામેલ પીડિત, વિષમાગ્નિ- વિષમાગ્નિ
વિષમાગ્નિ, સ્ફિગ્- સ્ફિગ્ સ્ફિગ્, જાતુ- એકાઙ્ગ
જઙ્ગા- પિંડી જંગા, ઝરુ- સાથળ ઝરુ, ગુલ્ફ- ધૂટી
ગુલ્ફ, પાર્ણિ- પાની પાર્ણિ, પ્રપદ- પ્રપદ પ્રપદ, યોનિ-
યોનિ યોનિ, વાહુ- વાહુ વાહુ, અકુલિ- આમળા
અંગુલિ, સ્તનાન્ત- ડીટડી ચૂચુક, દન્ત- દાંત દાંત, નખ-
નખ નખ, પર્વ- પર્વ પર્વ, અસ્થિશૂલ- અને હાડકામાં
શૂલ ઔર અસ્થિમે શૂલ, શોષ- શોષ શોષ, સ્તમ્ભ- બડા
સ્તમ્ભ, અન્નકૂજ- અન્નકૂજ આંતરે ગુલ્મગ્રાહટ,
પરિકર્તિકા- વાહ પરિકર્તિકા, અલ્પાર્પ- એકાઙ્ગ એકાઙ્ગ
એકાઙ્ગ, સજ્જ- સજ્જ સાથે સજ્જકે સાથ, ઉગ્રગન્ધોત્થાન-
ઉગ્રગન્ધોત્થાન મળને ત્યાં ઉગ્રગન્ધોત્થાન મળને ત્યાં,
આવચઃ- વગેરે રોગો આદિ રોગ, વિશેષેણ અને આદિ
કરીને ઔર વિશેષકર, મહારોગાધ્યાયોક્તાઃ મહારોગો-

fevers, anemia, jaundice, urinary disorders, piles coryza, anorexia, weakness of gastric fire, debility splenic disorders, abdominal diseases of the kapha type, spastic paraplegia, looseness of stools, ingestion of natural or chemical poisons discharge of mucus or bile. hard-bowelled condition, elephantiasis, deradenoncus, scrofula and intestinal worms

तेषामनुवासानां व्यास्यो भवन्ति ताः —

तत्राभुक्तभक्तस्यानावृतमार्गत्वाद्भ्रूमतिवर्तते
क्षेदः, नवज्वरपाण्डुरोगकामलाप्रमेहिणां दोषानु-
त्किङ्क्षोदं जनयेत्, अर्शस्यार्शस्यप्रिष्यन्त्या-
श्मानं कुर्यात्, अरोचकार्तस्यान्नगृहि पुनर्हन्त्यात्,
मन्दाग्निदुर्बलयोर्मन्दतरमग्निं कुर्यात्, प्रतिश्याय-
प्लीहादिमतां भृशमुत्किङ्क्षदोषाणां भूय एव दोषं
वर्धयेत्; तस्मादेते नानुवास्याः ॥१८॥

तत्र तेभ्यो इनमें, अभुक्तभक्तस्य जेष्ठे भेदाः
भाषा न होय भोजन नहिये हुएके, अनावृतमार्गत्वात्
भार्ग्य पुष्टि होवासी मार्गके खुला होनेसे, स्नेहः स्नेह
स्नेह, ऊर्ध्वम् उपर तरफ ऊपरकी ओर, अतिवर्तते आध्वे
अध्वे से अनुसरण करता है, नवज्वर- नवे ताप नव
ज्वर, पाण्डुरोग- पीडुरोग पाण्डुरोग, कामला- कभे
कामला, प्रमेहिणाम् अने प्रमेहिना रोगीओना और प्रमेहके
रोगियोंमें, दोषान् दोषाने दोषोंको, उत्किङ्क्ष उत्किङ्क्ष
करी कुपित करके, उदरम् उदररोगने उदररोगको,
जगदेव उपर उरे से उत्पन्न करता है, अर्शस्य अर्श-
रोगीना अर्शरोगीके, अर्शसि अर्शने अर्शको,
अभिष्यन्त्या अभिष्यन्दिता करी अभिष्यन्दिता करके,
आश्मानम् आश्मान आश्मान, कुर्यात् करे से उत्पन्न
करता है, अरोचकार्तस्य अरुचिशी पीडाता अनुप्यन्ती
अरोचकसे पीडित मनुष्यकी, पुनः वशी फिर, अन्नगृहि
अन्नगृही धनधानी अन्नकी इच्छाको, हन्त्या नाश
करे से नष्ट करता है, मन्दाग्निदुर्बलयोः मन्दाग्निवाणी
अने दुर्बलना मन्दाग्नि और दुर्बलके, अग्निम् अग्निने

अग्निको, मन्दतरम् धारे मंद और भी मन्द, कुर्यात्
करे से करता है, भूयश्च अत्यंत अति, उत्किङ्क्ष-
दोषाणाम् उत्किङ्क्ष दोषाणी उत्किङ्क्ष दोषवाले, प्रतिश्याय
संश्लेष्म प्रतिश्याय, प्लीहादिमताम् अने प्लीहा वगैरे-
वाणी अनुप्येमा और प्लीहा आदिके रोगियोंमें दोषान् दोष
दोषको, भूयः एव वशी अधिक और भी अधिक,
वर्धयेत् धारे से बढ़ा देता है, तस्मात् एते भाटे
भेदो। इसलिये इनको, न अनुवास्याः अनुवासने
योग्य नहीं अनुवासन नहीं देना चाहिए
॥ १८ ॥

18. Now, in persons who have not taken any food, unctuous solution spreads far upwards owing to there being no obstruction in the alimentary tract. In conditions of recent fever, anemia, jaundice and urinary anomalies, it will provoke the humors and cause abdominal diseases. In piles it will make the piles slimy and cause distension of abdomen; in anorexia, it will further impair the desire for food; in weakness of gastric fire, it will make it still weaker; in coryza, splenic disorders and similar other conditions and in a condition of provoked humors it will further aggravate the condition. Therefore, in these conditions one should not give unctuous enemata.

अनुवासानां —

य एवास्याप्यास्त एवानुवास्याः; विशेषतस्तु
रुक्षतीक्ष्णाग्रयः केवलवातरोगार्ताश्च; एतेषु ह्यनु-
वासनं प्रधानतममित्युक्तं मूले द्रुमप्रसेकवत् ॥१९॥

१९. इत्युक्तं मूले द्रुमप्रसेकवत् - वनस्पतिमूलच्छेदवत् (च. ब. इ.)

१९. मूले द्रुमार्गा प्रसेकवत्वेति (च.)

वे एव जेथी जो, आस्थाप्याः आस्थापनने
थोअ छे आस्थापनके योग्य हैं, ते एव जेथी अ वे ही,
अनुवास्याः अनुवासनने थोअ छे अनुवासनके योग्य
हैं। विशेषतः नु आस करीने विशेषकर, कृष्णतीक्ष्णाग्रयः
इक्ष अने तीक्ष्ण अग्निवाणा कृष्ण और तीक्ष्ण अग्निवाः
केवल- तथा डेवण तथा शुद्ध वानरोगार्ताः च रातरेअथी
पीडित वायुरोगसे पीडित। एतेषु हि जेथीमां इनने,
अनुवासनम् अनुवासन अनुवाशन, प्रधानतमम् सौथी
मुप्य छे सबसे मुख्य है, इति जैम ऐष, उक्तम् उद्युं
छे कहा है, मूले द्रुमप्रसेकवत् जेम वृक्षना भूषमां पशुी
रेखाथी तेनां पान स्निग्ध आय छे, तेम इक्ष
शरीरवाणा पुष्पना पञ्चाशमर्ष भूषमां अनुवासन
देवाथी तेनुं सधणु शरीर स्निग्ध आय छे जैसे वृक्षके
मूळमें जल सींचनेम उस वृक्षके पत्ते स्निग्ध हो जते
हैं उसी प्रकार कृष्ण शरीरवाले पुष्पके पत्र सधरण मूळमें
अनुवासनके पहुँचानेसे साग शरीर स्निग्ध होता है।

19. The unctuous enema is indicated in those very conditions where corrective enema is indicated and specially in persons who are low in unctuous quality and are afflicted with an acute gastric fire and disorders purely of morbid vata. In these conditions, the unctuous enema is considered the foremost of medications and is like water to a tree poured at its very roots.

अशिरोविरेचनार्हाः —

अशिरोविरेचनार्हास्तु अजीर्णिभुकभकपीतक्षे-
हमद्यतोयपातुकामाः स्नातक्षिराः स्नातुकामाः क्षुच-
ष्णाश्रमार्तमत्तमूर्च्छितशस्त्रदण्डहतव्याध्या-
मपानक्लान्तनवज्वरशोकाभितप्तविरिक्तानुवासित-
गर्भिणीनवप्रतिश्यावार्ताः, अनृतौ दुर्दिने चेति ॥२०॥

अजीर्णि अशुच्यवाणा अजीर्णवाले, भुकभक- पु-
तर्मा भेराक भामिअ असी भोजन खावे हुए, पीतस्नेह-

नृतर्मा स्नेह पीमिअ असी स्नेह पीवे हुए, मद्य-तोय-
भक्ष अने अक्ष मद्य तथा जल, पातुकामाः पीवानी क्षुच-
वाणा पीनेछी इच्छवाले, स्नातक्षिराः भ.युं धीयेक्ष जिसने
क्षिरसे स्नान किया हो, स्नातुकाम न.वाणी स्नानवाणा
स्नानकी इच्छवाला, क्षुच- भूष मूल, नृष्णा तप्य
प्यास, श्रमार्त- अने श्रमभी पीडित और श्रमसे पीडित,
मत्त- भत मत्त, मूर्च्छित- मूर्च्छित मूर्च्छित, शस्त्रदण्ड-
हत- शस्त्र तथा दण्ड आगेक्ष शस्त्र और दंडसे मारत,
व्याध्या- भैथुन मैथुन, व्याध्याम व्याध्याम व्याध्याम पान-
अने भवपानभी और मद्यपानसे, क्लान्त- अ.डेअ वळे,
नवज्वर- नवे ताव नवज्वर, शोका- अने शोकथी एवं
शोकसे, अभितप्त- संतप्त पीडित विरिक्त- विरेचन
पामिअ विरेचन लिए, अनुवासित- अनुवासन पामिअ
अनुवाशन लिये, गर्भिणी- गर्भिणी गर्भिणी, नवप्रति-
श्याव- तथा नवा नवप्रतिश्यावथी तथा नूतन प्रतिश्यावसे,
वार्ता पीडित भुप्ये, पीडित मनुष्यको, नु ता तो,
अशिरोविरेचनार्हाः शिरोविरेचनने थोअ नबी शिरो-
विरेचन नहीं देना चाहिये, अनृतौ अतु वअर
अतुके बिना, दुर्दिने व इति अने प.दणिधे दिवसे
पशु शिरोविरेचन आयतुं नहि जेछीअ और
दुर्दिनेमें सी शिरोविरेचन नहीं देना चाहिए ॥२०॥

20. The conditions where the errhine therapy is contra-indicated are indigestion, persons who have just taken their meals or an unctuous potion, those that are thirsty, those that have bathed their head, those just going to take their bath, those that are afflicted with hunger, thirst or fatigue or are intoxicated, fainted, or injured with a weapon or a stick, or are exhausted by sex-act, exertion or drink, those who have recently suffered fever or are afflicted with grief, those who have just been purged, or are given an unctuous enema, the gravida, and those that are just afflicted with coryza; nor should

the errhine therapy be given in the wrong season or on a cloudy day.

तेषां शिरोविरेचनाया व्यापदो भवन्ति ताः—

तत्राजीर्णिभुक्तभक्तयोर्दोष ऊर्ध्ववहानि स्रोतां-
स्यावृत्य कासश्चापचूर्दिप्रतिश्यायाञ्जनयेत्, पीत-
क्षेहमद्यतोषपातुकामानां कृते च पितृतां मुखना-
सास्त्रावाक्षुषदेहतिमिरशिरोरोगाञ्जनयेत्, स्नात-
शिरसः कृते च स्नातच्छिरसः प्रतिश्यायं, क्षुधार्त-
स्य वातप्रकोपं, तृष्णार्तस्य पुनस्तृष्णाभिवृद्धिं मुख-
शोषं च, अस्मात्पक्षमूर्च्छितानाम्नास्थापनोक्तं दोषं
जनयेत्, शस्त्रदण्डहतपोस्तीव्रतरां रुजं जनयेत्,
व्यवायव्यायामपातकान्तानां शिरःस्कन्धनेत्रोरः-
पीडनं, नवज्वरस्रोकाभितप्तयोरुष्मा नेत्रनाडीरनु-
सृत्य तिमिरं ज्वरवृद्धिं च कुर्यात्, विरिक्तस्य
वायुरिन्द्रियोपघातं कुर्यात्, अनुवासितस्य कफः
शिरोगुरुत्वकण्डूक्रिमिदोषाञ्जनयेत्, गर्भिण्या गर्भं
स्तम्भयेत् स काणः कुणिः पक्षहतः पीठसर्पिं वा
जायते, नवप्रतिश्यायार्तस्य स्रोतांसि व्यापादयेत्,
अनृतौ दुर्दिने च शीतदोषान् पूतिनस्यं शिरोरोगं
च जनयेत्; तस्यादेते न शिरोविरेचनार्हाः ॥२१॥

तत्र तेषां इनमें, अजीर्णिभुक्तभक्तयोः अऊर्ध्ववाहानि
अने शिरःकासश्चापचूर्दि मनुष्यने। अजीर्णयोगी और भोजन
किये हुए मनुष्यका, दोषः दोषः दोष, ऊर्ध्ववहानि ऊर्ध्व-
भाभी ऊर्ध्ववह, स्रोतांसि स्रोतांसि स्रोतांसि, आवृत्य
पूरी ६४ रोककर, कास- कास कास, आस- आस

१. कासश्चापचूर्दि-ईषचूर्दि (ग.)

२. स्नातच्छिरसः-स्नातस्य (ब.)

३. आस्थापनोक्तं दोषं-आस्थापनोक्तो दोषः (घ.)

४. गर्भिण्या-अन्तर्वत्स्या (ख. त.)

५. काणः कुणिः-काणः शूली (ग.)

६. जायते स्यात् (घ.)

७. अनृतौ दुर्दिने च शीतदोषान्-अनृतदुर्दिने शीतदोषात् (घ.)

८. शीतदोषान् पूतिनस्यं-शीतं पूतिनासिकां (ब.)

९. शिरोरोगं च जनयेत्-शिरोरोगस्य स्वात् (घ.)

आस, छर्दि- उद्धरी वमन, प्रतिश्यायश्च तथा भौभभभौ
और प्रतिश्यायको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न कर
देता है, पीतस्नेह- नेत्रोको रनेदधान कथुं होय जिन्हें
स्नेहपान किया हो, मद्यतोषपातुकामानां भक्ष्य अने भक्ष्य
पीपाती नेने भक्ष्य होय मद्य और जल पीनेको जिन्हें
इच्छा हो, कृते च पितृताञ्च अने शिरोविरेचन कराव्या
पछी नेत्रोको भक्ष्य नजेरे पी दीया होय तेओभां
और शिरोविरेचन कराने पर जिन्होंने जल पी लिया हो
उनमें, मुखनासास्त्राव- मुखस्त्राव, नासास्त्राव मुखस्त्राव,
नासास्त्राव, अक्षुषदेह- आभू यीपडाथी दीपाती नेत्रोका
मललित होना, तिमिर- तिमिरस्य तिमिर, शिरोरोगान्
अने शिरोरोगने और शिरोरोगको, जनयेत् उत्पन्न करे
छे उत्पन्न करता है, स्नातशिरसः भागे नक्षानांने
शिरोविरेचनथी शिरसे स्नान किये हुए मनुष्यमें शिरो-
विरेचनसे, कृते च स्नातस्य अने शिरोविरेचन कराव्या
पछी भागे नक्षानांभां और शिरोविरेचनके पीछे शिरा-
स्नान करनेवालेमें, प्रतिश्यायश्च भौभभभ प्रतिश्याय,
क्षुधार्तस्य भूभभी पीडायेलाभां मुखसे पीकितमें, वात-
प्रकोपम् वातप्रकोप वातप्रकोप, तृष्णार्तस्य पुनः तृप्त्य
पीडायेलाभां प्याससे पीकितमें, तृष्णाभिवृद्धिं तृप्त्य
वृद्धि प्यासकी वृद्धि, मुखशोषम् च अने भूभने। शोष
और मुखका शोष, अस्मात्- तेभभ आडेह एवं अस्मे
पीकित, मत्त- मत्त मत्त, मूर्च्छितानाम् तथा मूर्च्छित
मनुष्याभां और मूर्च्छित मनुष्योंमें, आस्थापनोक्तम्
आस्थापनभां उहेल आस्थापनमें कहे हुए, दोषश्च
दोषने दोषको, जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है,
ज्वर- शस्त्रो शस्त्रसे, दण्ड- अने दण्डथी और दंडसे,
हस्योः आभात पाभेलाओभां आहत हुवेमें, तीव्रतराम्
अतिशय तीव्र अति तीव्र, रुजश्च पीडा पीडा, जनयेत्
उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, व्यवाय- मैथुन
मैथुन, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम, पात- अने
मद्यपानथी और मद्यपानसे, क्लान्तानाम् आडेलाभां रके
हुए मनुष्योंमें, शिरःस्कन्ध- भस्त्रक, स्कन्ध शिर, स्कन्ध,
नेत्रोरः नेत्र अने छातीभां नेत्र और छातीमें, पीडनम् पीडा
पीडा, नवज्वरस्रोका- नव ताव अने शोडथी नवज्वर और
शोकसे, अमृतस्योः संतप्त थयेलाभां पीकित मनुष्योंमें,
ऊष्मा भूभभी ऊष्मा, नेत्रनाडी- नेत्रनाडीको। नेत्रनाडीका,

it will cause excessive discharge from the mouth and the nose increase of secretion from the eye (cataract) and diseases of the head. In persons who have taken a head bath or in those who take a head bath after the errhination, it will cause coryza. In persons afflicted with hunger it will provoke the vata; and in those afflicted with thirst, it will intensify the thirst and cause parching of the mouth. In persons who are afflicted with fatigue, intoxication and fainting, it will cause the same ill effects as mentioned with reference to corrective enema; in persons injured with a weapon or a stick, it will make the pain more acute; in persons exhausted by overwork, sex-act or drink, there will be affliction of the head shoulder-region, eye and chest. In persons who have recently suffered from fever or who are afflicted with grief, the heat, spreading in the vessels in the eyes, will cause cataract and rise of body-temperature; in persons just purged, the vata, getting provoked, will injure the sense organs. In persons who have just taken the unctuous enema, it will cause heaviness of the head, pruritus and helmenthiasis. In pregnant women, it will stiffen the fetus and the fetus may become one-eyed, or afflicted with deformation of the hand, hemiplegia, or paraplegia; in persons afflicted recently with coryza, it will cause complications in the body-channels. If administered in the wrong season or on a cloudy

21. Of these conditions in a person with indigestion or in one who has taken his meals, the errhine treatment will occlude the channels going to the upper part of the body and will cause cough, dyspnea, vomiting and coryza. If it is administered to persons who have taken the unctuous potion or persons who are thirsty for wine or water, and if these persons drink it immediately after the errhine-treatment,

day, it will produce disorders of cold, stink-nose or diseases of the head; therefore the errhine treatment is not indicated in these conditions.

शिरोविरेचनार्हाः—

शेषास्त्वर्हाः, विशेषतस्तु शिरोदन्तमन्या-
स्तम्भगलहनुग्रहपीनसगलशुण्डिकाशालूकशुक-
तिमिरवर्त्मरोगव्यङ्गोपजिह्विकाधर्मावमेदकप्रीवास्क-
न्धांसास्यनासिकाकर्णाक्षिमूर्धकपालशिरोरोगादि-
तापतन्त्रकापताजकगलगण्डदन्तशूलहर्षचाला -
क्षिराज्यबुद्धस्वरमेदवागग्रहगदगदकथनादय ऊर्ध्व-
जनुगताश्च वातादिविकाराः परिपक्वाश्च; एतेषु
शिरोविरेचनं प्रधानतममित्युक्तं, तद्व्युत्तमाङ्गम-
नुप्रविश्य मुञ्जादीषिकामिवास्त्रकां केवलं विकारकरं
दोषमपकर्षति ॥२२॥

शेषाः तु आक्षीना मनुष्ये शिरोविरेचनमे शेष
मनुष्य शिरोविरेचनके, अर्हाः येषु ते योग्य हैं, विशेष-
तः तु भास्य करीने विशेषकर, क्षिरः शिरःस्तम्भ
शिरःस्तम्भ, दन्त- दन्तस्तम्भ दन्तस्तम्भ, मन्यास्तम्भ-
मन्यास्तम्भ, गलहनुग्रह- गलग्रह, हनुग्रह
गलगण्ड, हनुग्रह, पीनस- भूमेभम पीनस, गलशुण्डिका-
गलशुण्डिका गलशुण्डिका, शालूक- शालूक गलशालूक,
शुक- शुक (अथ यकारने नेत्ररोग) शुक (नेत्ररोग-
विशेष) तिमिर- तिमिर तिमिर, वर्त्मरोग- वर्त्मरोग
वर्त्मरोग, व्यङ्ग- व्यङ्ग व्यङ्ग, उपजिह्विका- उपजिह्विका
उपजिह्विका, अर्धावमेदक- आधाश्लेश्ल अर्धावमेदक,
प्रीवा- प्रीवा, स्कन्ध- स्कन्ध स्कन्ध, अंस- अंस
अंस, आस्य- भुज मुख, नासिका- नासिका नासिका,
कर्ण- कर्ण कान, अक्षि- आक्ष आक्ष, मूर्ध- भस्त्रकनु
मस्त्रकके, कपाल- कपाल (अस्थि) कपाल (अस्थि),

२२. नासिकाक्षिराजि-बालाक्षिरोग (ग.)

, अक्षिराज्यबुद्ध-अक्षिरोगनास्यबुद्ध (अ.)

, राजि-राग (घ.)

, गदगदकथनादयः-गदगदकथनादयः (च.)

२२. मुञ्जादीषिकामिवास्त्रकां केवलं विकारकरं दोषम्-अपेक्षिका-
शिरोरोगं दोषविकारम् (ग.)

शिरोरोग- शिरः भस्त्रकना रोग तथा शिरके रोग, अर्धित-
अर्धित अर्धित, अपतन्त्रक- अपतानक
गलगण्ड- गलगण्ड गलगण्ड, दन्तशूल- दन्तशूल दन्तशूल,
हर्ष- हर्ष दन्तहर्ष, चाल- दानुं दक्षुं दांतका
क्षिना, अक्षिराजि- अक्षिराजि अक्षिराजि, अबुद्ध- अर्धुद्ध
अबुद्ध, स्वरमेद- स्वरमेद स्वरमेद, वागग्रह- वागग्रह
वागग्रह गदगद- कथनादयः गदगद, कथन पत्रे गदगद,
ऊर्ध्वभागका च आदि, परिपक्वाः च अने परिपक्व और पके
हुए, ऊर्ध्वजनुगताः ऊर्ध्वजनुगता ऊर्ध्वजनुगता, वातादि-
विकाराः च वात पत्रेना विकारे वातादिके विकार, एतेषु
केवलं इनमें, शिरोविरेचनम् शिरोविरेचन शिरो-
विरेचन, प्रधानतमम सौथी मुख्य ते सबसे श्रेष्ठ है,
इति अथ ऐसा, उक्तं कथं ते कहा है दि कारके
क्योंकि, मुञ्जादि अपेक्षिका मनुष्य मनुष्य जैसे मनुष्य
मुजमेंसे, आसिकाम् अपेक्षिका लगे हुए, ईषिकाम् इव
अथी अपेक्षिका ते सरकण्डेको अलग कर लेता है, तद्
तेम ते वैसे वह, उत्तमाङ्गम् भस्त्रकना शिरमें, अबु-
प्रविश्य प्रवेश करीने प्रविष्ट होकर, केवलम् अपेक्षिका
संपूर्ण, विकारकरम् दोषम् विकार करवाने दोषने विकार-
कारक दोषको, अपकर्षति अपेक्षिका ते खींच लेता है ॥२२॥

22. The errhine is indicated in all other conditions and specially in stiffness of the head, teeth or sides of the neck, spasm of the throat and jaw, or coryza, Galasundika, Saluka, Sukra, Timira, diseases of the eyelid, moles, glossitis, hemicrania, diseases of neck, shoulder region, shoulders, mouth, nose, ear, eye, cranium, forehead, facial paralysis, convulsions, contractions, deradenoncus, tooth ache, setting of teeth on edge, looseness of teeth, injection of eyes, malignant tumor, alteration of voice loss of speech, spasmodic speech etc., and diseases affecting the upper part of the supra-clavicular region of the body.

as a result of the morbid vata and other humors which get fully developed. In these conditions, errhine treatment is considered the foremost of medications. Entering every interspace of the head, this withdraws the whole of the morbid matter, just as a wick acts in an oil lamp.

कस्मिन्नृतौ कदा नावनं विवेचय ?—

प्रावृद्धशरद्वसन्तेऽनुरेष्वात्ययिकेषु रोगेषु नावनं कुर्यात् कृत्रिमगुणोपधानात्; ग्रीष्मे पूर्वाह्ने, शीते मध्याह्ने, वर्षास्वदुर्दिने चेति ॥२३॥

आत्ययिकेषु भाद्रक मार्ग, रोगेषु शिशिर्भा रोगोंमें, प्रावृट्-प्रावृट् प्रावृट्, शरद्-शरद् शरद्, वसन्त-वसन्त रोगोंमें वसन्त सिन्धुनी जीव अगुमां पक्ष और वसन्तसे भिन्न दूसरी ऋतुओंमें भी, कृत्रिमगुण-कृत्रिम अक्षि कृत्रिम गुणोंकी, उपधानात् उत्पन्न करी रचना करके, नावनम् कुर्यात् शिशिरवैद्यन हेतुं नस्यकर्म करे, ग्रीष्मे पूर्वाह्ने ग्रीष्मभा अक्षर पदेवा औषधकृतुमें पूर्वाह्णमें, शीते मध्याह्ने शीतभा मध्याह्णे जीवकृतुमें मध्याह्णमें, वर्षासु अने वर्षाभा और वर्षामें, अदुर्दिने च पादुणा वसन्ता दिवसे नस्य हेतुं दुर्दिन न होनेपर नस्य करे ॥ २३ ॥

23. If errhine treatment is to be given in urgent conditions, in seasons other than the first rains, autumn or spring then it should be given by making artificial conditions of these seasons. It should be given in the morning in summer in the noon in the winter and in the rainy season when there are no clouds in the sky.

अभ्यासोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकाः—

इति पञ्चविधं कर्म विस्तरेण निर्वर्णितम् ।

येभ्यो यत्र हितं यस्मात् कर्म येभ्यश्च यद्विषयम् ॥२४॥

तत्र ते विषयभा उच्य विषयों, श्लोकाः पञ्च-
छारना श्लोक छे छे उल्लेखके श्लोक हैं कि, इति आ प्रभाषे इस प्रकार, पञ्चविधम् पांच प्रकारों पांच प्रकारका, कर्म कर्म कर्म, विस्तरेण विस्तारशी विस्तारसे, निर्वर्णितम् कथुं छे कह दिया है, यत्र कर्म अने जे कर्म और जो कर्म, येभ्यः जेओने भाटे जिनको, यस्मात् जे छारसे विष कारणसे, न हितम् हितकर नहीं अहित है, यत्र च तथा जे जोर जो, येभ्यः हितम् जेओने भाटे हितकर छे जिनके कि हितकर है, विस्तरेण ते विस्तारपूर्वक यत्न-छे वह विस्तारपूर्वक कह दिया है ॥ २४ ॥

Here are the recapitulatory verses—

24. Thus has the fivefold mode of purificatory therapy been propounded regarding what is contra-indicated, in whom and wherefore and similarly what is indicated and in whom.

उक्तेषु विधिनिषेधेषु वैद्येन स्वयमप्युक्तो विवेचः—

न चैकान्तेन निर्विष्टेऽप्ययंऽभिनिविसेद्वचः ।

स्वयमप्यत्र वैद्येन तर्क्यं बुद्धिमता भवेत् ॥२५॥

निर्विष्ट यत्नवेदा तंत्रमें कहे गये, जनि कर्त्त अर्थभा पक्ष अर्थमें भी, उच्यः च यथा वैद्ये बुद्धिमान वैद्य, एकान्तेन ऐकान्तपक्षे एकान्तकारसे, न अभिविधिसेत् पक्षभी रहेतुं न ओर्ध्वे निषेध कर न बैठे, बुद्धिमता बुद्धिमान बुद्धिमान, वैद्येन वैद्ये वैद्य, यत्र यत्र वहां, स्वयम् जनि पौते पक्ष स्वयं भी, तर्क्यं तर्क्य तर्क करे ओर्ध्वे निषेध करके निषेध करे ॥२५॥

२४. तत्र हितम्-वसन्तदिनम् (ख.)

.. एतच्छ्लोकानन्तरम्—

भवन्ति वाच

स्वयम्पिः वाचः (घ.) बुद्धिमता ।

२५. न चैकान्तेन-न चैकदेव (घ.)

.. निर्विष्टेऽप्ययंऽभिनिविसेद्वचः-निर्विष्टेऽप्ययं समानेन (क. ख. ग. घ.)

.. वैद्येन-विषयां (घ. क.)

25. But the intelligent physician should not determine this according to the letter of these directions exclusively, but must use his own discretion and reasoning in arriving at decisions.

उत्पद्येत हि साऽवस्था देशकालबलं प्रति ।

यस्यां कार्यमकार्यं स्यात् कर्म कार्यं च वर्जितम् २६

દેશ- કારણ કે દેશ દેશ, કાલ- કાલ કાલ, બલમ્ તથા બલ તથા બલકે, પ્રતિ અનુસાર અનુસાર. સા હિ એવી ऐसी, अवस्था अवस्था अवस्था, उत्पद्येत उत्पद्य થાય છે કે उत्पन्न होती है कि, यस्याम् यस्यां जिनमें, कार्यम् કરવા લાયક કાર્ય કર્તવ્ય કર્મ મી. અકાર્યમ્ સ્વાત્ અકાર્ય અને છે ન કરને યોગ્ય હોતા હૈ, वर्जितम् અને તબલા લાયક ઓર ન કરને યોગ્ય, કર્મ ચ કર્મ પશુ કાર્ય મી, कार्यम् કરવું પડે છે કરને યોગ્ય બન જાતા હૈ ॥ ૨૬ ॥

26. There may arise situations in view of the nature of the place time and the vitality of a particular patient, when, what is contra indicated in a patient, may be necessary for him and what is indicated may have to be avoided.

छर्दिहृद्रोगगुल्मानां वमनं स्वे चिकित्सिते ।

अवस्थां प्राप्य निर्दिष्टं कुष्ठिनां वस्तिकर्म च ॥ २७ ॥

સ્વે પોતપોતાના અપને અપને, ચિકિત્સિતે ચિકિત્સાધ્યાયમ્ ચિકિત્સાધ્યાયમે, छर्दि:- ઉલટી વમન, હૃદ્રોગ- હૃદ્રોગ હૃદયરોગ, गुल्मानाम् અને ગુલ્મરોગની ઓર ગુલ્મ इनकी, अवस्थाम् અમુક અવસ્થા अवस्थाके

૨૬ ઉત્પદ્યેત-ઉત્પદ્યેત (૩.)

., દેશ-દેશ (૪.)

., સ્વાત્ કર્મ કાર્ય ચ વર્જિતમ્-સ્વાત્કાર્ય કાર્યમેવ ચ

(૫. ૬.)

., વર્જિતમ્-વર્જિતમ્ (૬. ૭.)

૨૭. કુષ્ઠિનામ્-કુષ્ઠિનામ્ (૫.)

પ્રાપ્ય અનુસરીને અનુસાર, वमनम् તે રોગવાળાઓને માટે વમન આપવાનું તે રોગવાળાંકે લિખ્ત વમન કરાવે, निर्दिष्टम् કહ્યું છે કહા હૈ, कुष्ठिनाम् અને કુષ્ઠરોગીઓને માટે ઓર કુષ્ઠરોગીઓકે લિખ્ત, वस्तिकर्म ચ અસ્તિકર્મ કહ્યું છે વસ્તિકર્મ કહા હૈ ॥ ૨૭ ॥

27. Emesis in vomiting, cardiac disease and gulma, and enemata in dermatosis, though contra-indicated, are generally recommended at particular stages of the disease, in the chapters dealing with therapeutics.

तस्मात् सत्यपि निर्देशं कुर्याद्बुद्ध स्वयं धिया ।

विना तर्केण या सिद्धिर्यदृच्छासिद्धिरैव सा ॥ २८ ॥

તસ્માત્ તેથી ઇસ લિખ્ત, निर्देशं આશ્રમ્ निर्देश શાસ્ત્રસં નિર્દેશ, सति अपि होय तो पक्ष्छेनेर मी, स्वयम् પોતે અપની, धिया ऊछ बुद्धिથી तर्क કરીને बुद्धिसे तर्क कर, कुर्यात् कर्मा કરવું કર્મ કરવા વાહિય, तर्केण तर्क तर्के, विना वगैरની विना, या सिद्धि: જે સિદ્ધિ મળે છે જો સફલતા મિલતી હૈ, सा ते वह, यदृच्छासिद्धि: एव यदृच्छासिद्धि न छे यदृच्छासिद्धि હી હૈ ॥ ૨૮ ॥

28. Hence, despite the directions laid down, therapeutic measures should be decided upon by the physician, with the use of his own discretion. The success achieved without the exercise of reason is indeed success resulting from chance.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते

वृद्धबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने चक्षुर्कार्य-

सिद्धिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

इति आ प्रभाषे इति प्रकार, अग्निवेश-कृते अग्निवेशे २येवा अग्निवेशसे बनाने, चरक-प्रतिसंस्कृते तन्त्रे અને ચરકથી પ્રતિસંસ્કાર પામેલા આ શાસ્ત્રમ્ ઓર ચરકકે દ્વારા સંસ્કૃતે ઇસ શાસ્ત્ર,

अथान्ते अथान्ते, दृढवर्णसंपूर्णैः अने दृढवर्णैः
इति इति और कवचो पूरित द्विः मये, सिद्धिस्थाने
सिद्धिस्थाने निम्ने सिद्धिस्थानम्, पञ्चकमीयसिद्धिः 'पञ्च-
कमीयसिद्धि' 'पञ्चकमीयसिद्धि', नाम नामने नामका,
द्वितीयः श्रीने इत्यथा, अथ्यायः अध्याय संपूर्ण अथे
अथ्याय समाप्त हुआ ॥ २ ॥

2. Thus, in the Section on Success in
Treatment, i. the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
second chapter entitled 'The Success in
Treatment through the Fivefold Puri-
fication Therapy' not being available
the same as restored by Dridhabala,
is completed.

द्वितीयोऽध्यायः ।

नीम्ने अध्याय अथ्याय तीसरा

Chapter III

वस्तिस्त्रीयसिद्धिपुष्पकः—

अथातो वस्तिस्त्रीयां सिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह खाह भगवानात्रेयः ॥२॥

अथ अतः इति अक्षींभी अथ आगे, वस्तिस्त्रीयाम्
सिद्धिं 'वस्तिस्त्रीयसिद्धि' नामना अध्यायानु 'वस्ति-
स्त्रीयसिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्याने
इत्युं व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयेने,
इति ह आ निधयभा नीये अत्राक्षे अ इत्युं विषयमे
निम्न प्रकारसे ही, आह खा इत्युं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled 'Success in Treatment
through the Principles of the Enema
Procedure.'

१. वस्तिस्त्रीयां वस्तिस्त्रीय (द. १)

१. वस्तिस्त्रीयां वस्तिस्त्रीय (क. १)

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

वस्तिविषयेऽग्निवेशस्य कतिपयप्रश्नाः—

कृतक्षजं शैलवरस्य रम्ये

स्थितं धनेशायतनस्य पार्श्वे ।

महर्षिस्तद्वैवर्तनमग्निवेशः

पुनर्वसुं प्राञ्जलिरन्वपृच्छत् ॥ ३ ॥

कृतक्षजं पर्वतश्रेष्ठ पर्वतश्रेष्ठ, धनेशायतनस्य
हिमालयना हिमालयके रम्ये पार्श्वे रमणीय पश्चिम
अ. अ. रमणीय पार्श्व प्रदेशमें, कृतक्षजं आश्रम देता
शान्तिपूर्वक आश्रममें, स्थितं शैले के देते हुए, महर्षि-
सर्वः महर्षिजीना संपूर्ण महर्षिसमूहसे, कृतम
वीक्षण. येथ विरे हुए, पुनर्वसुम् भगवान् पुनर्वसुने
भगवान् आत्रेयको, अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने,
प्राञ्जलिः हाथ जोड़ी हाथ जोड़कर, अन्वपृच्छत्
पृच्छुं पूछा ॥ ३ ॥

3. Agnivesa with folded hands
made the following inquiry of Punar-
vasu, as he was sitting at leisure
surrounded by a host of great sages
amidst the pleasant Himalaya as in
the neighbourhood of the abode of
Kubera, the god of wealth.

वस्तिनिरेभ्यः किमपेक्ष्य वृत्तः

स्यात् सिद्धिमान् किमप्यमस्य नेत्रम् ।

कीदृक्प्रमाणाकृति किङ्कणं च

केभ्यश्च किंचोनिगुणश्च वस्तिः ॥ ४ ॥

निरुहकल्पः प्रणिधानमात्रा

अहस्य का वा शब्दे विधिः कः ।

३. शैलवरस्य शैलवरस्य (द.)

३. धनेशायतनस्य धनेशायतनस्य (द.)

३. किङ्कणं च—किङ्कणश्च (क. १)

३. केभ्यश्च—केभ्यश्च (ख. १ अ. १)

३. निरुहकल्पः—निरुहकल्पः (क.)

३. शब्दे—शब्दे (ख. १. १.)

३. विधिः कः विधिः (ख.)

के वस्तयः केषु हिता इतीदं

ध्रुवोत्तरं प्राह वचो महर्षिः ॥५॥

किम् अपेक्ष्य शी शी आभतने विचार करीने किन नियमोंका विचार करके, नरेभ्यः पुरुषोने मनुष्योंमें, वृत्तः वस्तिः आपेक्षी अस्ति दी हुई वस्ति, सिद्धिमान् अर्थ कृतकार्य, स्यात् भाव्य छे? होती है?, अथ नेत्रम् औनी नणी इसका नेत्र, किमप्रयम् शानी अनावेष्टी होय छे? किन द्रव्योंसे बनता है?, कीदृक् केवी भतना क्या हैं इसके, प्रमाणाकृति प्रमाणा अने आकृतिवाणी प्रमाण और आकृति, किङ्कुणश्च अने क्या गुणवाणी होय छे? और गुण?, वस्तिः अस्तिपुटश्च वस्तिपुटक, केभ्यः कोने भाटे किनके लिए, किं योनिगुणः च शानु अनावेष्टुं अने क्या गुणवाणी होय छे? किस्का और किस् गुणवाका होना चाहिए?, निरुहकल्पः निरुहनी रुहनी शी छे? निरुहकी कल्पना क्या है?, प्रणिधानमात्रा तेना प्रयोगनी मात्रा शी छे?, इस वस्तिके देनेकी मात्रा क्या है?, का वा स्नेहस्य अनुवासनमा स्नेहनी मात्रा शी छे? अनुवासनमें स्नेहकी क्या मात्रा है?, कयने अस्ति वभते सुवानी लेटनेकी, कः विधिः शी विधि छे? क्या विधि है?, के वस्तयः कर्ष कर्ष अस्तिओ छे कौनसी वस्तियां हैं?, केषु हिताः कोने भाटे हितकर छे? किनके लिए हितकारी है?, इति इदम् आ इनको, श्रुत्वा महर्षिः सारणी महर्षिओ सुनकर महर्षिने, उत्तरम् वचः उत्तर उत्तर, प्राह आपेक्षी दिया ॥ ४-५ ॥

4-5. What are the factors, observing which, an enema administered to a patient is attended with success? Of what material is the tube made? What is its length and shape, what is its quality and what are the sources of the enema-receptacle and what should be the qualities of those receptacles? What is the pharmaceutical formula of the evacuative enema? What is the mode of administration? What is the measure of the enema solution?

५. केसु हिता-केसु मता (क. व. ड. त.)

What is the proportion of the enema substance? What is the method to be observed in the bed? What are the varieties of enema and in whom are they indicated? Hearing these questions, the great sage spoke in answer thus.

वोषादीन्यपेक्ष्य दत्तो वस्तिः सम्यक् सिद्धिमेति -

समीक्ष्य दोषौषधदेशकाल-

सात्स्न्याग्निसत्त्वादिवयवबलानि ।

वस्तिः प्रयुक्तो नियतं गुणाय

स्यस्तु सर्वकर्माणि च सिद्धिमन्ति ॥६॥

दोष-औषध- देश, औषध दोष औषध, देश-काल- देश, काल देश, काल, सात्स्य- सात्स्य सात्स्य, अग्नि- अग्नि अग्नि, सत्त्वादि, सत्त्व वजरे सत्त्व आदि, वयः- बलानि वय अने अक्षने वय और बलको, समीक्ष्य विचार करीने देखकर, प्रयुक्तः प्रयोगेष्टी दी हुई, वस्तिः अस्ति वस्ति, निश्चित नकुडी निश्चित, गुणाय स्यात् गुणकारी अने छे गुणकारक होती है, सर्वकर्माणि च अने सर्व कर्म और सब कार्यमें, सिद्धिमन्ति सिद्धिवाणी थाय छे सफलता मिलती है ॥६॥

6. If the enema is administered after a full investigation of the morbid humors, the medications, climate and season, homologation of the patient, his digestive power, psychic condition, age and vitality etc., it will give definite results in bringing about the success of the enema and achieving all its objects.

वस्तिनेत्रविधानोपयोगीनि द्रव्याणि—

सुवर्णरूप्यत्रपुताम्रीति-

कांस्यास्थिशस्त्रदुग्धमेणुदन्तैः

१ समीक्ष्य-अपेक्ष्य (घ.)

२ अग्निसत्त्वादि-अग्निसत्त्वौक (ज.)

३ कांस्यास्थिशस्त्र-कांस्यायनास्थि (घ. फ.)

४ कांस्यास्थिलोह (फ.)

५ शस्त्रदुग्ध-लोहदुग्ध (क घ. ड. त.)

नलैर्विषाणैर्मणिभिश्च तैस्तै-

नेत्राणि कार्याणि सु(त्रि)कर्णिकाणि ॥७॥

सुवर्ण-रूप- सोना ३५ सुवर्ण चांदी, त्रपु-ताम्र-
कवर्ध, तांशु बंग, ताम्र, रीति-कांस्य- पित्तल, कसुं पित्तल,
कांसा, अस्थि-कवच- हाडकां दे ६ अस्थि, कवच, कुम-वेणु-
वृक्ष, वांस वृक्ष, वाघ, वन्तैः दाधीयांत हाधीयांत,
नलैः नल नल विषाणैः शरीरकां मोंग, तै तैः च अने
ते ते और उन उन, मणिभिः भक्षिओधी मणि
आदिसे, सु(त्रि)कर्णिकानि सारी (२५) कर्णिकाओवाणी
उत्तम (तीन) कर्णिकावाते नेत्राणि नणीओः नेत्र, कार्याणि
अनापवी बनाने चाहिए ॥ ७ ॥

7. The enema tube should be made
of gold, silver, tin copper, brass,
bronze, bone wood, bamboo, ivory,
reed, horn or crystal and fitted with
well-made ears.

वस्तिनेत्रप्रमाणं वास्तिनेत्राकृतिसं-

षट्द्वादशाष्टकलसंमितानि

षट्द्विंशतिद्वादशवर्षजानाम् ।

स्युमुद्रकर्मणुसतीनवाहि-

च्छिद्राणि वर्याऽपिहितानि चैव ॥८॥

यथावयोऽङ्गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां

मूलाग्रयोः स्युः परिणाहवन्ति ।

ऋजूनि गोपुच्छसमाकृतीनि

ऋक्ष्णानि च स्युगुंडिकामुखानि ॥९॥

स्यात् कर्णिकेकाऽग्रचतुर्थभागे

मूलाग्रिते वस्तिनिबन्धने द्वे ।

७. नलैर्विषाणैर्मणिभिश्च तैस्तैनेत्राणि कार्याणि सु(त्रि)कर्णिकानि-

नेत्राणि मृगैर्मणिभिर्नलैश्च त्रिकर्णिकानि प्रवदन्ति तज्ज्ञाः

(१. ५ ५)

८. चैव-चाणि (५.)

९. स्युगुंडिकामुखानि-स्युगुंडिकामुखानि (५)

षट्-विंशति- ७०वीस कनीस, द्वादश- अदे १२

और बाह्य, वर्षजानाम् वर्षां अनुषे १२ वर्षके
वयसालके लिए, षट्-द्वादश- अनुषे ७ और कमनाः
छः, वाट अष्ट- अने १२ और आठ, ऋक्ष-
आभणना अङ्गुल, वंसेतानि आपनी नणीओ ओधीओ
परिमित नेत्र कमनाः अने चाहिए, सुद्र-कर्कण-पनीन-
वाहिच्छिद्राणि अने ओओनां छिद्र पक्ष अनुषे भग,
ऋजूऔर अने मटर ऐसी अथ ओनां छेनां ओधीओ
और इनके छिद्र भी कमनाः मृग, ऋक्षे और मटरके
प्रवेश योग्यहोना चाहिए, वर्या तथा वाटधी तथा
बत्तीमे, अपिहितानि च एव पक्ष कंदलां वन्द, स्युः
होवां ओधीओ रहने चाहिए मूलाग्रयोः अस्तिनेत्र मूला
अने अग्र भागमां वस्तिनेत्र तुलमें और अग्र भागमें,
यथावयः पक्ष प्रम. छे उमके अनुग्रह, ऋक्ष-
अनुषे अंगुल कमनाः अंगुले कनिष्ठिकाभ्यां अने
८५वी आभणी १२वी और कनिष्ठिकाके बराबर,
परिणाहवन्ति परिधिवाणी बोलइयां, स्युः होवां ओधीओ
होने चाहिए ऋजूनि पणी स्तीधा और ये सीधे, गोपुच्छ-
सम- आभना पूछा १२वी गायके पूछके समाप्त,
आकृतीनि आकृतिनां आकृतिवाले, ऋक्ष्णानि ऋक्ष-
चिकने, गुडिकामुखानि अने ओणी ओनां ओनां मुख-
वाणी कौन गुलिकाके सदृश गोल मुखवाले, स्युः होवां
ओधीओ होने चाहिए एका ओके इन कर्णिकाभ्यां एक,
कर्णिका- कर्णिका कर्णिका, अग्रचतुर्थभागे आभणना
योथा भागमां आगेके चतुर्थ भागमें, कां होवी
ओधीओ होवी चाहिए, वस्तिनिबन्धने अने अस्ति पक्ष-
और वस्ति बांधनेके लिए, द्वे मूलाग्रिते ओ कर्णिका भगमां
होवी ओधीओ द्वे दो मूलमें होनी चाहिए ॥८-९॥

8-9 The length of the enema
tube should be six twelve or eight
finger-breadths, according as the
age of the patient is six, twenty or
twelve years respectively. The hole or
calibre of the tube should be such
that it allows the passage of a green
gram, jujube or math grain respectively,
and stopped with a stylet, and the

circumference of the tube at the base and apex should be respectively of the thumb and the little finger of the patient. It should be straight and tapering like the cow's tail, smooth and globular at the mouth. There should be one ear attached to it at the first quarter from the mouth and there should be two ears more at the base for linking it with the receptacle.

વસ્ત્રવન્નિર્માણવિધિ:—

જારદ્રવો માહિષહારિણી વા

સ્યાચ્છૈક્રો વસ્ત્રિરજસ્ય વાઽપિ ॥૧૦॥

દદસ્તનુર્નષ્ટસિરો વિગન્ધ:

કષાયસ્ત્ક: સુમૃદુ: સુશુદ્ધ: ।

નૃણાં વયો વીક્ષ્ય યથાનુરૂપં

નેત્રેષુ યોજ્યસ્તુ સુવદ્સૂત્ર: ॥૧૧॥

જારદ્રવ: અસ્તિપુટક ૧૬ અળદ વસ્ત્રિપુટક
બુદે બેલ, માહિષ- પાડે મૈસે, હારિણી વા હરિણ હસ્તિ,
ઘોઠર: સૂવર સૂવર, અજલ વા અપિ અથવા બહરાની
અસ્તિ (મૂત્રાશય)થી બનાવેલું અથવા વઢરેલી વસ્ત્રિ
(મૂત્રાશય)એ બનાયા હુઆ, જાદ હોવું બેઠીએ હોવા
વાહિય, દદ: તે દદ વહ મજબૂત, તત્તુ: પાતળી પતલો,
નષ્ટસિર: સિરા વઢરની સિરારહિત, વિગન્ધ: અન્ધરહિત
ગન્ધરહિત, કષાયસ્ત્ક: કષાયસ્ત્કની કષાયનાથી કષાય
કષાયસ્ત્કની માવનાસે લાલ બની, સુમૃદુ: સારી પેઠે
કોમળ કોમળ, સુશુદ્ધ: અને સારી પેઠે શુદ્ધ હોવી બેઠીએ
જોર મલી પ્રકાર શુદ્ધ હોવી વાહિય, સુવદ્સૂત્ર: સારી
રીતે સૂત્રથી બાંધી મલી પ્રકાર ધાયેસે બાંધકર, નૃણાં
વય: પુરુષોનું વય મહિલાઓ વયકો, વીક્ષ્ય બેઠીએ
વેચકર, યથાનુરૂપમ્ તેને અનુસરી રીતે અનુસાર,
વસ્ત્રિ: અસ્તિપુટકને વસ્ત્રિપુટકકો, નેત્રેષુ નેત્રની
સાથે નેત્રકે સાથ, યોજ્ય દેરાથી બાંધવું બેઠીએ
સૂત્રસે બાંધના વાહિય ॥ ૧૦-૧૧ ॥

૧૧. સુશુદ્ધ:—સુવદ્: (વ. ફ.)

10-11. The enema receptacle should be made of the bladder of an ox, buffalo, deer, hog or goat. It should be firm, thin, with all its veins removed, free from smell, tanned and colored red with astringents and very soft and very clean. On ascertaining the age of the patient, the bladder should be connected with the appropriate kind of enema-tube, and well secured by means of strings.

વસ્ત્રિલામેન્નુકન્પવિધિ:—

વસ્ત્રેરલામે પ્લવજો ગલો વા

સ્યાદક્ષપાદ: સુવન: પટો વા ।

વસ્ત્રે: અસ્તિ વસ્ત્રિ, અલામે ન મળે તે ન મિલે
પર, પ્લવજ: પ્લવ ૫૬૫ના પ્લવ પક્ષીકે, ગલ: ગળાથી
ગલેએ, અક્ષપાદ: વા અથવા આમથીડિયાના આમડાથી
અથવા વિમગાદફકે ચર્મસે, સુવન: અથવા સારી પેઠે
થઈ અથવા શુદ્ધ પટ, પટ: વા વસ્ત્રથી વસ્ત્રસે. સાદ
અસ્તિપુટક બનાવી લેવું બેઠીએ વસ્ત્રિપુટક બના લેના
વાહિય ॥ ૧૧૩ ॥

113. If the bladder is not available, the throat of a pelican or the skin of a bat or a very thick cloth may be used instead.

વસ્ત્રિપ્રયોગવિધિ:—

આસ્થાપનાર્થં પુરુષં વિધિશ્ચ:

સમીક્ષ્ય પુષ્પેઽહ્નિ શુક્લપદ્મે ॥૧૨॥

૧૧૩. અલામે—અભાવે (હ. જ. ફ.)

, વસ્ત્રેરલામે પ્લવજો ગલો વા—વસ્ત્રેરલામે પ્લવજોગલો વા (વ.)

૧૨. વસ્ત્રેરલામે પ્લવજો ગલો વા સ્યાદક્ષપાદ: સુવન: પટો વા—
નેત્રસ્ય વાચામત પદ નાહી હિતાસ્થિજા વંશમવા નકો વા
(હ. જ. ફ.)

, પ્લવજો ગલો વા—પ્લવજોગલો વા (વ.)

प्रशस्तनक्षत्रमुहूर्तयोगे
जीर्णाग्नेकाग्रमुपक्रमेत ।

विचित्रः निधिः अक्षुण्णः वैद्यः विचित्रो जाननेवान्
चिकित्सकः, पुरुषम् पुरुषने पुरुषको, आस्थापनार्हम्
आस्थापनने योऽय आस्थापनके योग्य समीक्ष्य अपूर्व
देखकर, जीर्णाग्ने अग्ने अत्र पृथ्वी मधुं छे अत्र अत्र
जीर्ण होनेपर, एकाग्रम् अग्ने ओकाग्र मनवान् पुरुषने
एकाग्र मनसे स्थित मनुष्यको, शुक्लपक्षे शुक्लपक्षमा
शुक्लपक्षमें, पुण्ये महर्षि पवित्र दिनसे पुण्य दिनमें,
प्रशस्त-प्रशस्त प्रशस्त, नक्षत्र-नक्षत्र नक्षत्र, मुहूर्त-
मुहूर्त मुहूर्त, योगे अग्ने योऽयमा और योग मिलनेपर
उपक्रमेत उपस्था ३२३ वस्तु देवे ॥ १२३ ॥

12-123. The expert physician,
knowing a patient to be fit for the
administration of corrective enema
should start treatment after the
patient has fully digested his food
and is composed in mind, on an
auspicious day in the bright fortnight,
under a propitious constellation and in
a good Muhurta and Yoga.

बलां गुह्वीं त्रिफलां सराखां
द्वे पञ्चमूले च पलोन्मितानि ॥१३॥
अष्टौ फलान्यर्घतुलां च मांसा-
च्छागात् पचेदप्सु चतुर्थशेषम् ।
पूतं यवानीफलवित्स्वकुष्ठ-
वचाशताह्वाघनपिप्पलीनाम् ॥१४॥
कक्षैर्गुडधौद्रघृतैः सतैलै-
रुतं सुखोष्णैस्तु पिबुग्रमग्नैः ।
गुहात् पलं क्षिप्रसृतां तु मात्रां
क्षेदस्य युक्त्या मधु सैन्धवं च ॥१५॥

१३. जीर्णाग्नेकाग्रमुपक्रमेत-जीर्णाग्नेकाग्रमुपाकरेणम् (ब. क.)
१५. स्नेहस्य-स्नेहाच्च (क. घ)
१५. सैन्धवं च-सैन्धवे च (ब. क. घ.)
१५. स्नेहस्य युक्त्या मधुसैन्धवं च-स्नेहं कुलिर्यस्य ततोऽनुकल्पम् (ब. क.)

प्रक्षिप्य बस्तौ मथितं स्रजेन
सुबद्धमुच्छ्वास्य च निर्वलीकम् ।
अकुष्ठमग्नेन सुखं पिषाय
नैवाग्रसंस्थामपनीय वर्तिम् ॥१६॥
हैमस्वगात्रं कृतमूत्रविदकं
मानिधुधार्ते ज्वने मनुष्यम् ।
समेऽथवेचनतस्तीर्णके च
नास्तुच्छिन्ने स्वास्तरनोपपन्ने ॥१७॥
सव्येन पार्श्वेन त्वं ज्ञायानं
कृत्वर्जुदेहं सन्धुत्रोपधानम् ।
सङ्कोच्य सव्येतरदक्ष्य सविश
धामं प्रक्षार्य प्रणयेत्ततस्तम् ॥१८॥
क्षिण्ये गुहे नेत्रचतुर्धामं
क्षिण्यं शनैर्ज्ञेयसु पृष्ठवंशम् ।
अक्षपनावेपथ्यावादीष
काश्वोर्गुणांश्चापि विद्वर्धयस्तम् ॥१९॥
प्रक्षिप्य सैकग्रहणेन दधं
मेघं सनैरेव ततोऽपकर्षेत् ।

फलोन्मितानि औष्ठ औष्ठ पक्ष नैः ॥ प्रत्येक चार
चार ओष्ठ प्रमाणमें, बलाम् बला बला, गुह्वीम् गुह्वी
गिह्वेय, सराखाम् सराखा राख, त्रिफलाम् त्रिफला
त्रिफला, द्वे द्वे दोनो, पञ्चमूले च पञ्चमूल पञ्चमूल,
अष्टौ अष्ट आठ, फलानि भीऽय फलफल, मांसात्
मांसात् च अग्ने लडरानु भास और बकरेका भास,
अर्घतुलाम् अर्धती तुला २०० तोले केकर, चतुर्थ
पार्श्वीमा जगमें. चतुर्थशेषम् चतुर्थांश आधी रहे त्या
पृथ्वी चतुर्थांश शेष रहे तब तक, पचेत् पकायी पकाये,
पूतम् पृथ्वी भाणीने इसको छाककर, यवानी-यवानी

१६. सुबद्धमुच्छ्वास्य च निर्वलीकम्-बति ततः सम्बद्धे निषाय (ग. घ. ब.)
१७. समेऽथवेचनत-समेऽथ किञ्चित् (घ.)
१८. समेऽथवेचनतस्तीर्णके वा समेऽथवेचनतस्तीर्णके वा (ब. क.)
१८. सङ्कोच्य-सिञ्च्य (ब. क. त. घ. क.)
१८. धामं-मध्यं (ब. क.)
१९. सनैरेव ततोऽपकर्षेत्-सनैरेव ततोऽपकर्षेत् (घ.)
१९. विद्वर्धयस्तम्-विद्वर्धयस्तम् (घ. ब.)

यवानी, फल-भीठण मैफल, विच-भिदी बेल, कुष्ठ-
 ऊँ कूठ, बसा- १०८ बस, जलाहा- सुवा सोवा, घन-
 विप्लीनाम् मोअ अने पीपली इरेडना नागरमोथा
 और विप्ली प्रत्येकके विचुममाणैः ओक ओक तोड़ना एक
 एक तोले, ककैः ६६६ के कककै, सुखोणैः तु नवशेकां
 सुहाते गरम, सैलैः तैल तैल, गुड- गोण गुड, खौड-
 मध मधु, बूबैः अने धी साधे और घृतके साथ,
 युतम् भेजववा मिला देवे, गुडाव पलम् गोणवी ओक
 पलनी मात्रा गुडकी चार तोलकी, स्नेहस्य तथा धी
 अने तैल भणी तथा धी और तैल मिलाकर, द्विहस-
 ताम् भे प्रस्तुतनी १६ तोलेकी, मात्रा ८ मात्रा देवी
 मात्रा लेवे, पुस्त्या च तेमां युक्त्यनुसार तममें युक्ति
 पूर्वक, मधु मध मधु, सैन्धवक तथा सिंघावसु भेजवी
 तथा सैन्धव मिलाकर, खजेन ओरणीया तथावीने, मथिनम
 भथीने मयक, सुबद्धम् खारी रीते भाषिदी अने
 सुबद्ध और, विवेकीकम् सग न रहे ओवी रीते कुरियां
 न रहे ऐसी तरह, ककूस्थ इभावीने मधु डाढी
 नाभी दबाकर वायु निकाल कर, बसौ ते अस्तितमां
 बस्तिमें, प्रक्षिप्य नाभीने डालकरके नेत्राग्रसंख्याम्
 नेत्रना आगला भागमां रहेवी नेत्रके अग्रभागमें लगनी,
 वर्तिम् वाटने बत्तीको, अपनीय हर डरी निकालकर,
 अङ्गुष्ठमण्डेन अंगुष्ठाना पथ्या भागमां अंगुठेके
 मध्यसे, मुखम् नेत्रनु मोडुं नेत्रके मुखको, विषाय
 अंध डरी बन्द करते हुए, तैलाक्तगात्रम्
 शरीरे तैल ओषध रोगीके शरीरमें तैल मालिश करके,
 कृतसूत्रविदकम् भूत्र अने मजत्याग करावेला मल-
 मूत्र त्याग करवाकर, नातिक्षुभार्तम् अङ्गु भूभ्यो न
 होय ओवा अनुभ्यने मूत्रसे बहुत पीड़ित न होने पर,
 समे समभण समान, अथवा अथवा या त्ने, ईष्य
 जराड थोडा, नवशीर्षके भाथां तरङ्ग थोडा नीया
 शिकी ओर कुछ नीचे, नाशुष्किते वा अङ्गु अथवा न
 होय तेवां न बहुत ऊँचे, स्वास्तरण- तथा सारां भिजानां
 तथा अच्छे बिछौने, उपपन्ने भिजवेलां बिछाये हुए
 कपने शयनमां बिस्तर पर, अङ्गुदेहम् सीधुं शरीर
 शरीरको सीधा, कृत्वा रभावी रखते हुए, स्वमुजोपचा-
 नम् पोताना कथनुं न ओशीकुं करावी उसकी मुजाका
 तिरहाणा बनाकर, सखेन भागे रोगीको बाम, पार्श्वेन

पङ्कजे पार्श्वे, मुखम् सुभे सुभे सुभे, कवानम्
 सुनाडीने लिटवाका, अथ्य औना इसके, समेतार
 जमण्ठा दाहिनी, सक्थि पङ्कजे टांगको, सङ्कोच
 अंशेयावीने सिकोडकर, वामम् अने भागाने ओर
 बांयी टांगको प्रसार्थ लाये डरी फेलाकर, ततः
 ते पङ्की बादमें, तम् प्रणवेत् अस्ति देवी बस्ति देवी
 चाहिए, खिण्णे गुदे त्थारे स्नेह योपडेक गुडमां बी
 या तैलसे गुदाको, खिण्णम् स्निग्ध डरी स्निग्ध करे,
 नेत्रचतुर्थभागम् नेत्रना थोथो भाग नेत्रके चतुर्थ भागको,
 अकंपन- नहि कंप्पुं नहीं कांपना अवेपन- नहि कथुं
 नहीं हिलना, लाघवादीन् कलकापण्णुं पगेरे हस्तपन
 आदि, पाण्योः कथना हाथके, गुणान् च अपि युषेने
 गुणोंको, विदस्यन् देभाउतां वैवे दिखाते हुए वैव,
 तम् एक ग्रहणेन अस्तितमे ओक न पङ्कथी बस्तिको ए
 ही पकडसे, अङ्गुष्ठवंशम् मेरुदंड अनुसार पृष्ठवर्त्तने
 साथ साथ, बसैः कज्जु धीमे धीमे सीधे पेसाओ
 धीरे धीरे सीधा प्रविष्ट करे, प्रपीड्य इभावीने अस्त-
 ११ दबाकर बस्तिद्रव, दत्तम् च आपी देवा दे देना
 चाहिए, ततः नेत्रम् अने पङ्की नेत्रने और पीछे नेत्रको,
 बूबैः एव धीरेधीरे धीरेधीरे, अवकर्वेत् पाण्णुं भेयुं
 बाहर निकाले ॥ १३-१९ ॥

13-19. Take four tolas each of heart-leaved sida, guduch, the three myrobalans, indian groundsel and decaradices, eight fruits of emetic nut and twenty tolas of goat's flesh. Decoct them in water till reduced to 1/4 the quantity; then filter and add to it the paste prepared of one tola each of celery seeds, emetic nut, bael, costus, sweet flag, dill seeds, nut grass and long pepper, and mix 4 tolas of gur and 16 tolas of ghee and oil, slightly warmed and a proportionate quantity of honey and rocksalt. Emulsify this with a pestle and put it in the enema-receptacle. The enema apparatus should

be well fixed, all the air should be expelled and the curves and wrinkles should be smoothed out. Having removed the stylet from the mouth of the tube, one should cover it with the middle of the thumb. The patient should first be well prepared with inunction of the body. He should have passed feces and urine, and should not be very hungry; he should be placed on a flat bed or bed with a slightly lowered head. The bed should not be very high, it should be well spread and prepared. The patient should lie comfortably on his left side. He should keep his body straight and pillowing himself on his interlocked hands, he should flex his right leg over his body and fully extend his left leg. Lubricating his anus, the physician should introduce one fourth of the enema tube which has been smeared with oil, slowly and rightly following the curve of the spinal column. He should not shake, nor tremble and should bring to bear all the dexterity of his hand in performing his act. He should, with a single act of compression on the receptacle, inject the contents; and then he should gradually withdraw the nozzle of the tube from the anus.

અસમ્યક્ પ્રણીતે વરુનો વ્યાપદઃ—

તિર્યક્ પ્રણીતે તુ ન યાતિ ધારા
ગુદે વ્રજઃ સ્યાચ્છલિતે તુ નેત્રે ॥૨૦॥
દત્તઃ શનૈર્નાશયમેતિ વસ્તિઃ
કણ્ઠં પ્રધાવત્યતિપીઢિતમ્ ।

શીતસ્વતિસ્તમ્મકરો વિદાહં

મૂર્છાં ચ કુર્યાદતિમાત્રમુષ્ણઃ ॥૨૧॥

સ્નિગ્ધોઽતિજાહ્યં પવનં તુ ક્ષ્ણ-

સ્તમ્વલ્પમાત્રાલવણસ્વયોગમ્ ।

કરોતિમાત્રાભ્યધિકોઽતિયોગં

ક્ષામં તુ સાન્દ્રઃ સુચિરેણ ચૈતિ ॥૨૨॥

દાહાતિસારૌ લવણોઽતિ કુર્યા-

ત્તસ્યાત્ સુયુક્તં સમમેવ દદ્યાત્ ।

તિર્યક્ પ્રણીતે તુ બે બસ્તિની નળીને ટેડી રાખી દોઢા તેા નેત્રકો તિર્યક્ પ્રવિષ્ટ કરનેસે, ધારા ખાસ કાચકી ધારા, ન યાતિ અંદર જતી નથી મન્દર નહીં જાતી, નેત્રે તુ ચલિતે બે નેત્ર ચલિત થાય તેા નેત્રકે હિલનેસે, ગુદે યુદ્ધમાં ગુદામેં, વ્રજઃ સ્વાત્ મધ્ય થાય છે વ્રજ હો જાતા હૈ, જનૈઃ ધીમેથી દબાવીને ધીરે, દત્ત-વસ્તિઃ દીધેથી બસ્તિ દેનેસે વસ્તિ, જાલકમ્ પકાશયમાં પકાશયમેં, ન યતિ પહેંજતી નથો વહીં પહુંવતી, અતિપીઢિતઃ અને બહુ દબાવેલી બસ્તિ જોર વહુત જોરસે દબાવે પર, કણ્ઠમ્ કંઠ સુધી કણ્ઠ તક, પ્રધાવતિ દોડી બધા છે બા જાતી હૈ, અતિચીવઃ અતિ-શીતબ બસ્તિ અતિ શીત વસ્તિ, સ્તમ્મકરઃ સ્તંભ કરનાર છે અત્યંત જડતા ઉત્પન્ન કરતી હૈ, અતિમાત્રમ્ અને અતિ જોર અત્યંત, ડબ્બઃ ઉબ્ધુ બસ્તિ ડબ્બ વસ્તિ, વિદાહમ્ વિદાહ વિદાહ, મૂર્છામ્ ચ અને મૂર્છાને જોર મૂર્છાં, કુર્યાત્ કરે છે કરતી હૈ, અતિસ્નિગ્ધ બસ્તિ અતિ સ્નિગ્ધ વસ્તિ, જાહ્યમ્ જડતા કરે છે વહુત કરતી હૈ, ક્ષ્ણઃ તુ અને રક્ષ બસ્તિ ક્ષ્ણ વસ્તિ, પવનમ્ વાયુ કરે છે વાયુ કરતી હૈ, ક્ષ્ણ-અને પાતળી જોર વહુતી, અલ્પ-માત્રા-શેડી માત્રાવાળી માત્રામેં અલ્પ, અલવણઃ અને લવણરહિત બસ્તિ જોર જલકરહિત વસ્તિ, અલવણ અલોચ કરે છે અલોચ ઉત્પન્ન કરતી હૈ, માત્રાભ્યધિકઃ વધારે માત્રામાં દોઢા તેા માત્રામેં અધિક હો તેા, અતિયોગમ્ અતિશોચ કરે છે અતિયોગ કરતી હૈ, સાન્દ્રઃ તુ અને ઘાટી દોઢા તેા વદ્ધ હો તેા, સ્વાત્ યુદ્ધપને શીષ્ ક્ષીણ, કરોતિ કરે છે કરતી હૈ,

૨૦. ક્ષામં તુ-ધોમન્તુ (વ.)

૨૧. ક્ષ્ણ-પ્રયુક્તં (ક.)

સુષિરેણ ચ અને ઘાતે વખતે ઔર વહુત દેરમેં,
 ઇતિ અદર બધ છે પ્રવિષ્ટ થોતી હૈ અતિલવણઃ બે
 લવણ અધિક હોય તેા યદિ લવણ અધિક હોતો, દાહ-
 દાહ દાહ, અતિસારો અને અતિસાર ઔર અતિસાર, કુર્યાવ
 કરે છે કરતી હૈ, તરુમાજ માટે ઇસ લિએ, સુયુક્ત સારી
 રીતે યુક્તિપૂર્વક મલી પ્રકાર યુક્તિપૂર્વક, સમમ્ એવ
 અને સરખી રીતે ઔર સમાન રૂપમેં, દયાત્ બસ્તિ
 આપવી બોધ એ વસ્તિ દેની ત્રાદિષ ॥ ૨૦-૨૨૩ ॥

20-22½. If the euema tube is inserted obliquely, the fluid will not flow, and if the nozzle is jerked about, wounds are likely to be caused in the rectum. If it is given slowly, it may not reach to its destination; and if given with great force, it may run up very high in the alimentary canal even upto the throat. If the enema solution is too cold, it will cause stiffness; if it is very hot, it will cause local irritation and fainting. If it is unctuous it will lead to dullness; and if it is very dry, it will provoke vata; and if it is very thin or in small dose or not mixed with salt, it will be abortive in action. If it is excessive in dose, it will produce the effects of over-action and weakness; if it is very viscid, it will take a long time to return. If salt is added in excess, it will cause burning and diarrhea. Therefore, the enema should be properly prepared and given in the right manner.

વસ્તી દ્રવ્યલેષ્યક્રમઃ —

પૂર્વે હિ દયાન્મધુ સૈન્ધવં તુ

ક્ષોદ્ વિનિર્મથ્ય તતોડનુ કલ્કમ્ ॥૨૩॥

૨૩. દયાન્મધુસૈન્ધવં તુ—વલ્ક્યં મધુસૈન્ધવાધ્યાન્ (વ. ધ.)

વિનિર્મથ્ય—કુનિર્મથ્ય (ધ.)

વિમથ્ય સંયોજ્ય પુનર્દ્રવૈસ્તં

વસ્તૌ નિદધ્યાન્મથિતં સ્વજેન ।

પૂર્વમ્ હિ પ્રથમ પ્રથમ, મધુ મધ મધુ, સૈન્ધવમ્
 તુ અને સિંધાવુષ્ણ ઔર સૈન્ધવ, સ્નેહમ્ સ્નેહમાં સ્નેહમેં,
 દયાત્ નાખવાં ઢાલે, વિનિર્મથ્ય મથીને મથકર. તતઃ
 મધુ પછી, ડસકે વાદ કલ્કમ્ કરક નાખવો કલ્ક
 ઢાલે, વિમથ્ય તેને મથી મથકર, પુનઃ દ્રવૈઃ ફરીને
 દ્રવોન્ની સાથે ફિર દ્રવોસે, સંયોજ્ય મેળવી સંયોજિત
 કરકે, સ્વજેન મથિતમ્ ઝેરુથી મથી મંથનદંડસે
 મથકર, તમ્ તેને બસ્તિપુટકમાં ડસકો વસ્તિપુટકમેં,
 નિદધ્યાત્ નાખવું ઢાલે ॥ ૨૩૩ ॥

23-23½. The pharmacist should first take unctuous substance, honey and rocksalt and emulsify it and then add the paste and continue to rub. Then he should add the fluid decoction and fully mixing them up with a pestle, place it in the enema-receptacle.

મધ્યં શયાનસ્ય વસ્તિદાને હેતુઃ —

વામાશ્રયે હિ પ્રહણીગુદે ચ

તત્પાર્શ્વસંસ્થસ્ય સુષોપલઙ્ચિઃ ॥૨૪॥

લીયન્ત એવં વલ્કયન્ તસ્માત્

સવ્યં શયાનોડ્ઠિતિ વસ્તિદાનમ્ ।

પ્રહણીગુદે ચ ગ્રહણી અને યુદ પ્રહણી ઔર ગુદા,
 વામાશ્રયે હિ ડાબા બાગમાં આશ્રય કરી રહેલા છે
 તેથી વામપાર્શ્વમેં હૈં ઇસલિએ, તત્-પાર્શ્વસંસ્થસ્ય તે પડમે
 સ્તેલામાં વામપાર્શ્વમેં હેટનેવાલેમેં, સુષોપલઙ્ચિઃ બસ્તિ
 સુખપૂર્વક બ્યાપ્ત થાય છે વસ્તિ સુખપૂર્વક વ્યાપ્ત હોતી
 હૈ, એવમ્ ચ અને એ પ્રમાણે ઇસ તરહ, વલ્કયઃ
 કરચલીએા વલ્કિયાં, લીયન્તે ઝેરુ બધ છે હટ જાતી
 હૈ, તસ્માત્ તેથી ઇસ લિએ, સવ્યમ્ ડાબે પડમે વામપાર્શ્વમેં,
 શયાનઃ સ્તેલા મનુબ્ય હેટા હુધા મનુબ્ય, વસ્તિદાનમ્

૨૩૩. મથિતં સ્વજેન—મિથનપ્રમથઃ (ધ. ધ.)

૨૪. વામાશ્રયે હિ પ્રહણીગુદે ચ—વામાશ્રયોડ્ઠિમિર્મણી ગુદં ચ (ધ. ધ.)

સુષોપલઙ્ચિઃ—સુદોપલઙ્ચિઃ (ધ. ધ.)

અસ્તિ દેવાને વસ્તિ વેનેકે, જહંતિ ચોગ્ય છે મોગ્ય દોતા છે ॥ ૨૪૩ ॥

24-24½. As the organ of assimilation and the rectum are situated on the left side of the body, the enema will be taken well by the person who is lying on his left side; and as the folds and valves of the rectum get straightened out it is said, that the enema should be administered to the patient while he is lying on his left side.

વસ્તિદાનસમયે આવશ્યિકં કર્મ—

વિદ્વાત્તેમો यदि चार्धदत्ते

निष्कृष्य मुके प्रणयेदशेषम् ॥૨૫॥

उत्तानदेहश्च कृत्वा

स्याद्वિर्वિમાप्नोति तथाऽस्य देहम् ।

યદિ ચ અને બે વદિ, અર્ધદત્તે અસ્તિ અરધી આપી હોય ત્યાં વસ્તિ આધી દેનેપર, વિદ્વાત્તેમોઃ મળ અથવા મહાવાતરો વેગ થાય તો મલ અથવા મહાવાતની પ્રવૃત્તિ હો જાય તો નિષ્કૃષ્ય અસ્તિનેત્ર પાશુ જેથી લઈને વસ્તિનેત્રકો નિકાલ કે, મુકે વેગ છોડ્યા પછી વેગ મુક્ત હોનેપર, અશેષમ્ અંપૂર્ણ અસ્તિ સંપૂર્ણ વસ્તિ, પ્રણયેત્ દેવી વેવે, ઉત્તાનદેહઃ અને શરીર અતુ કરી માથા નીચે ફિર શરીરકો ચિત કરકે, કૃતોપધાનઃ ન જાત્ ઓશીકું રાખવું સિરકે નીચે સિરહાના રાખકર લેટ જાય, તથા જલ્પ એ પ્રમાણે કરવાથી એસા કરનેચે, દેહમ્ એના દેહને શરીરમેં, વીર્યમ્ અસ્તિને સાર વસ્તિકા સાર, આપ્નોતિ પ્રાપ્ત થાય છે પહુંચ જાતા છે ॥ ૨૫૩ ॥

25-25½. If in the middle of the enema administration the patient gets

૨૫ પ્રણયેદશેષમ્—પ્રણયેદ શેષમ્ (વ)

૨૫½ —પ્રણયેતુ શેષમ્ (વ.)

૨૫૩. દેહમ્—દેહઃ (વ)

an urge to pass feces or flatus, the enema tube should be drawn out and when the urge has passed away, the remaining solution should be injected; he should lie supine on the bed with his body in a raised position by means of a pillow in such a way that the effect of the enema pervades the whole body.

પ્રથમદ્વિતીયતૃતીયવસ્તીનાં ફલમ્—

एकोऽपकर्षत्यनिलं स्वमार्गात्

पित्तं द्वितीयस्तु कफं तृतीयः ॥૨૬॥

૧૬: પહેલી અસ્તિ પહલી વસ્તિ, અનિલમ્ વાયુને વાયુકો, દ્વિતીયઃ બીજી અસ્તિ દુસરી વસ્તિ, પિત્તમ્ પિત્તને પિત્તકો, તૃતીયઃ ત્રીજી અસ્તિ મૌર લીસરી વસ્તિ, કફમ્ કફને કફકો, સ્વમાર્ગાત્ પોતાના માર્ગમાથી અપને માર્ગસે, અપકર્ષતિ જેથી હાવે છે જાંચ કાઠી છે ॥૨૬॥

26. The first enema expels the vata from its natural course, the second will expel the pitta, and the third will expel the kapha.

પ્રત્યાગતે વસ્તી પશ્ચાત્કર્મ—

પ્રત્યાગતે કોષ્ઠજઙ્ગાવસિકઃ

શાલ્યધમમયાત્તનુના રસેન ।

जीर्णे तु सायं लघु चाक्षमात्रं

भुक्तोऽनुवात्यः परिहृंहणार्थम् ॥૨૭॥

પ્રત્યાગતે અસ્તિ પાછી વળી આવે એટલે વસ્તિકે વાપસ જાનેપર, કોષ્ઠજઙ્ગ- નવશીકા પાશુથી મુલોજ્જ જલસે, અવસિકઃ નાહી જાનકર, તનુના પાતળા પતલે, રસેન મીઠસસ્થ સાથે માંસરસકે સાથ, આક્ષમાત્ર શાળના જાત કાલિચાલકા માત, અઘાત ખાના જાવે, જીર્ણે તુ તે પછી જતાં ઉલકે જીર્ણ હોનેપર, સાયમ્ સાંજે જાનકો, લઘુ લઘુ, અક્ષમાત્રમ્ અને એથી માત્રામાં મૌર અલ્પ માત્રામેં, મુક્તઃ ચ એખવ કરાવી મોજન કરકે, પરિહૃંહણાર્થમ્ ખુંકણુને માટે વુંહળકે કિપ્,

૨૭. મુક્તોઽનુવાત્યઃ—મુક્તોઽનુવાત્યઃ (વ.)

अनुवाकः तेषु अनुवासनं कर्तुं अनुवासनवस्ति देनी चाहि ॥ २७ ॥

27. When the solution has returned, the person should be affused with genially warm water, and should be given a diet of sali rice along with thin meat-juice; when this is digested, the physician should give him light diet in a small quantity in the evening and then should give him an unctuous enema for the sake of strengthening him.

निरुहान्तरमुवासनं देयम्—

निरुहपादांशसमेन तैले-

नाम्नानिलघ्नैषधसाधितेन ।

दत्त्वा स्फिचौ पाणितलेन हन्यात्

क्षेहस्य शीघ्रागमरक्षणार्थम् ॥२८॥

ईषच्च पादाङ्गुलियुग्ममाञ्जले-

उत्तानदेहस्य तलौ प्रमृज्यात् ।

क्षेहेन पाण्यङ्गुलिपिण्डिकाश्च

ये चास्य गात्रावयवा रुगातः ॥२९॥

तांश्चावमृत्नीत सुखं ततश्च

निद्रामुपासीत कृतोपधानः ।

अन्तः-अन्तः १००। अम्ल, अनिलघ्न-अने पात-
नाशक और वातहर, औषधसाधितेन औषधशी साधिका
औषधसाधित, निरुहपादांश-निर्हना अर्थात् निरु-
हके चतुर्थांश, समेन नैटका जितने, तैलेन तैलशी
तैलसे, दत्त्वा अनुवासन-६४ अनुवासन देकर, क्षेहस्य
अने स्नेहेन स्नेह, शीघ्रागम-रक्षणार्थम् तुरत अहार
आववा न देवा भाटे जल्दी वापस न आ जाय इस

लिए, स्फिचौ अने स्निग्धौ दोनों नितंबोंसे, पाणितलेन
हथेलीशी हथेलियोंसे, हन्यात् ४५३।२५। उपकना चाहिए,
उत्तानदेहस्य अने अतः शरीरवाष्प और वित
लिटाकर, पादाङ्गुलियुग्मम् अने पगनी आंगुलीओने
उसकी दोनों पैरोंकी अंगुलियोंको, ईषच्च ७२। थोड़ा थोड़ा,
आञ्जले चैयवी खींचे, स्नेहेन स्नेहशी और स्नेहसे,
तलौ तैना पगनी तलाने उसके पैरके तलोंमें, प्रमृज्यात्
धसवां मर्दन करे, पाणिज-औड़ी एडी, अङ्गुलि-आंग-
ुलीओ अंगुलि, पिण्डिकाः च अने पिडीओ और
पिण्डिकाँ, ये च अने ये पीआँ और जो जो, चास्य
ओना इसके, रुगातः पी.युक्त पीड़ित, गात्रावयवाः
शरीरना अवयवों होय शरीरके अवयव हों, तान् च
तैलोने उसको, अवमृत्नीत स्नेहशी मसज्जनां स्नेहसे
मर्दन करे, ततः त्थार पछी और पीछे, कृतोपधानः
पुपुषे औशीकुं राशी पुरुष तकिया लगाकर, सुखम् च
सुखेकी आरामसे, निद्राम् निद्रां निद्राका, उपासीत
सेवन कर्तुं सेवन करे ॥ २८-२९३ ॥

28-29. After giving him the unctuous enema, which is 1/4 the quantity of the evacuating enema and which is prepared with oil, acid articles and drugs curative of vata, the physician should press the buttocks together with the palms of the hands in order to prevent the early return of the oil. While the patient is lying supine in the bed, his joints of the feet and the toes should be pulled and cracked gently and the soles of his feet should be slightly rubbed with unctuous substances, and the heels, toes and the calves and all other parts which are afflicted with pain should also be massaged. The patient may then lie at ease and sleep with his head resting on a pillow.

२९. ईषच्च पादाङ्गुलियुग्ममाञ्जले-ईषत्पादांशुयुगं च कर्षेत्

(इ. त. घ)

, तलौ-तलौ (ख.)

३०. अवमृत्नीत सुखं-अवमृज्यात् सुखं (इ.)

, अवमृत्नीत-अवमृज्यात् (घ.)

निरुह कषायस्नेहयोर्मत्रा—

भागाः कषायस्य तु पञ्च, पित्ते

स्नेहस्य षष्ठः प्रकृतौ स्थिते च ॥३०॥

वाते विवृद्धे तु चतुर्थभागो,

मात्रा निरुहेषु कफेऽष्टभागः ।

कषायस्य तु निरुहभां कषायना निरुहमें कषायके, षष्ठ भागाः पांच भागो होय छे पांच भाग होते हैं, पित्ते पित्तनी वृद्धिभां पित्तकी वृद्धिमें, प्रकृतौ स्थिते च अने स्वरूप पुरुषभां और स्वस्थ पुरुषमें, स्नेहस्य स्नेहना स्नेहका, षष्ठः छठो भाग होय छे छठवा भाग होता है, वाते वायु, विवृद्धे तु वधेष्टो होय तो बड़ा हुआ हो तो, चतुर्थभागः स्नेहना येथो भाग होय छे स्नेहका चौथा भाग होता है, कफे अने कफ वधेष्टो होय तो और कफ बड़ा हो तो, अष्टभागः स्नेहना आठवा भाग होय छे स्नेहका आठवां भाग होता है ॥ ३० ॥

30-30½. In an evacuative enema consisting of 96 tolas of solution, there should be 40 tolas of decoction. The unctuous portion should consist of one sixth of the whole solution if the enema is given in a condition of morbid pitta or of normal health. It should be 1/4 in conditions of morbid vata and 1/8 in conditions of morbid kapha.

वयोमेदेन निरुहमात्राः—

निरुहमात्रा प्रसृतार्धमाद्ये

वर्षे ततोऽर्धप्रसृताभिवृद्धिः ॥३१॥

आद्यादशात् स्यात् प्रसृताभिवृद्धि-

रष्टादशाद् द्वादशतः परं स्युः ।

आसप्ततेस्तद्विहितं प्रमाण-

मतः परं षोडशवद्विधेयम् ॥३२॥

निरुहमात्रा प्रसृतप्रमाणा

बाले च वृद्धे च मनुर्विशेषः ।

निरुहमात्रा निरुहनी मात्रा निरुहनी मात्रा, बाले वर्षे पहेले वर्षे प्रथम वर्गमें, प्रसृतार्ध अर्ध प्रसृत छे ४ तोले है, ततः ते पछी उपके बाद, आद्यादशात् आठवा वर्ष सुधी वषट्वें वर्ष पर्यंत, वर्षप्रसृत अर्ध अर्ध प्रसृतनी ४-४ तोले है, अभिवृद्धिः वृद्धि वृद्धि, स्यात् ३२वीं ओष्ठरे पछी चादिए, द्वादशतः परम् आठवा वर्ष पछी द्वादशें वर्षके बाद, अष्टादशात् अठारवा वर्ष सुधी अठारह वर्ष पर्यंत, प्रसृताभिवृद्धिः ओके ओके प्रसृतनी वृद्धि ३२-३२ तोले बढ़ाया जाये, तत् प्रमाणम् ते प्रमाणा दह प्रमाण, आसप्ततेः सितेर वर्ष सुधीनुं सप्त वर्ष पर्यंतका, विदितम् कथुं छे कहा है, अतः परम् ओ पछी इसके बाद, षोडशवत् षोडश वर्षना मासुसनी येठे सोलह वर्षकी बचाले मनुष्यके समान, विधेयम् प्रमाणा ३२तुं प्रमाण करे, प्रसृतप्रमाणाः आ प्रमाणा प्रसृतना प्रमाणावाणी इस तरह प्रसृतके प्रमाणवाली, निरुहमात्राः निरुहमात्रा मात्रा छे निरुहमात्रा होती है, बाले वृद्धे च आशुके अने वृद्धभां बालक और वृद्धमें, मनुः विशेषः मनु निरुहवस्ति विशेषे कही आपनी ओष्ठरे मनु निरुहवस्ति विशेषतः देनी चादिए ॥ ३१-३२ ॥

31-32½. The dose of the evacuative enema should be of 4 tolas for a patient aged one year and the dose should be increased by four tolas for every year till the twelfth year. After the twelfth year, the increase for each succeeding year should be 8 tolas till the eighteenth year, until the maximum dose of 96 tolas is reached. This is the dose prescribed upto the age of 70. After that, the dose should be that prescribed for a patient of 16 years (80 tolas). Thus has been described the dosage in term of Prasrita which is equal to eight tolas. In children

and in the aged, the enema should be prepared with mild medicines.

वस्तिदानसमये प्रशस्तं शयनम्—

नात्युच्छ्रितं नाप्यतिनीचपादं

सपादपीठं शयनं प्रशस्तम् ॥३३॥

प्रधानमृद्धास्तरणोपपन्नं

प्राक्शीर्षिकं शुक्लपटोत्तरीयम् ।

न अत्युच्छ्रितं न अत्युच्छ्रितं न बहुत ऊँची, न अपि अतिनीचपादं न अति नीचा पायावाणी न बहुत नीचे पैरोंवाली, सपादपीठम् पञ्च राखवाना पीठसहित पादपीठसहित, प्रधान भोटा बड़े, मृदु-आस्तरण-अने डेढाण भिछाना और कोमल बिछौनेसे, उपपन्नम् युक्त युक्त, प्राक्शीर्षिकम् पूर्व तरफ ओशीका-वाणी पूर्वकी ओर मिरहानेवाली, शुक्लपट-उत्तरीयम् अने ओठवाना सड़े वस्त्रवाणी और ओढ़नेके सफेद कर्चोवाली, शयनम् शयना शयना, प्रशस्तम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ३३३ ॥

33-33½. The bed which is neither too high nor too low, which has a foot-rest and which is spread with a soft quilt, is good. The patient should lie with his head towards the east and cover himself with a white sheet.

वस्तिदानानन्तरं देयं भोजनम्—

भोज्यं पुनर्व्याधिप्रवेक्ष्य तद्वत्

प्रकरपथैद्युषपयोरस्राद्यैः ॥३४॥

सर्वेषु विद्याद्विधिमेतमाद्यं

वक्ष्यामि वस्तीनत उत्तरीयान् ।

तद्वत् पुनः ते प्रभाते इसके अनुसार, व्याधिम् व्याधि व्याधिको, अवेष्य ओढ़ने देखकर, यूष-यूष यूष, पयः-दूध दूध, रसाद्यैः अने भस्मरस वज्रेथी और रसादिसे, भोज्यम् भोजनानी भोजनकी, प्रकरपथेत ओढ़वथी करनी ओढ़ी कल्पना करे, सर्वेषु एतम् सर्व निश्छेओ आ सब निरुद्धमें इस, विधिम् आद्यम् विधिने

३४. तद्वत्-सम्बन्ध (च. ब. व. क.)

मुप्य विधिको प्रधान, विद्यात् अक्षुणी जाने, वक्तुः अक्षुणी इसके आगे, उत्तरीयान् छे पीछे अब दूसरी, वस्तीन् अस्तिओ वस्तिर्योको, वक्ष्यामि वक्ष्यामि कहूंगा ॥ ३४३ ॥

34-34½. His diet should be determined with due regard to his disease and should consist of soups, milk and meat-juices, to suit conditions of kapha, pitta and vata respectively. This is the principle to be observed in the administration of evacuative enema. Hereafter, I shall describe the enema preparations.

कतिपये निरुद्धवोगाः—

द्विपञ्चमूलस्य रसोऽम्लयुक्तः

सच्छागमांसस्य सपूर्वपेष्यः ॥३५॥

त्रिस्नेहयुक्तः प्रवरो निरुद्धः

सर्वानिलव्याधिहरः प्रदिष्टः ।

अम्लयुक्तः अम्लद्रव्यसहित अम्लयुक्त, सपूर्वपेष्यः अगाडि कड़ेला कड़ेला साथे पूर्वकी बलादिकल्कसहित, त्रिस्नेहयुक्तः तथा त्रयु स्नेहथी युक्त तीन स्नेहोंसे युक्त, सच्छागमांसस्य अकरानी भस्मसहित छागमांससहित, द्विपञ्चमूलस्य दशभूजना दशमूलका, रसः क्वाथने काप, सर्व-सर्व सब, अलिलव्याधि-वात-व्याधि वात-व्याधि-योको, हरः हरनेवाला, प्रवरः श्रेष्ठ उत्तम, निरुद्धः निरुद्ध निरुद्ध, प्रदिष्टः अताओ छे बताया है ॥ ३५३ ॥

35-35½. The decoction of the two varieties of penta-radices mixed with sour conjee and juice of the goat's flesh along with the paste of drugs of the heart-leaved sida group and the triad of unctuous substances, is an excellent preparation for the evacuative

३५ एतच्छोकानन्तरम्—

सम्बन्ध प्रणीताः खलु वस्तयो ये वातामयनाश्च वक्ष्यामि

व्यधिकः पाठः (च. ब. व. द.) पुस्तकेन ।

enema. It is regarded as curative of all diseases due to vata.

स्त्रिरादिवर्गस्य बलापटोल-

प्रायन्तिकैरण्डयैर्युतस्य ॥३६॥

प्रस्थो रसाच्छागरसार्धयुक्तः

साध्यः पुनः प्रस्थसमस्तु यावत् ।

प्रियङ्गु-कृष्णाघनकक्युक्तः

सतैलसर्पिर्मधुसैन्धवश्च ॥३७॥

स्याद्दीपनो मांसबलप्रदश्च

चक्षुर्बलं चापि ददाति वस्तिः ।

बला- भला बला, पटोल- परवण परवल, प्रायन्तिका-
त्रायभाषु असवर्ग, एरण्ड-यवैः ओरंडमूल तथा भवभी
एरण्डमूल तथा यव, युतस्य युक्त सहित, स्त्रिरादि- शिला-
पथुरी वज्रे शालपर्ण्यादि, वर्गस्य पंचभूषणानां
पंचमूलवर्गके, प्रस्थः ओं प्रस्थ उवाचभा ६४ तोले
कायमें, पुनः छागरसार्धयुक्तः ओं २२ तोले मिठाकर, यावत्
तु भवति ते जबतक, प्रस्थसमः प्रस्थ ओं २२ तोले २६ ६४
तोले रहे, साध्यः त्यां सुधी सिद्ध करे तब तक पकावे,
प्रियङ्गु- वणी तेभां धुंधला फिर उषमें प्रियङ्गु, कृष्णा-
पीपर पिप्पली, घन- अने नाभरभोथनी और नागरमोयाके,
कक्युक्तः कंठयुक्त ककसहित, सतैल- तैल तैल, सर्पिः-
वी ची, मधु- मधु शहद, सैन्धवः च अने सिंधावुषु
नाभी और सैन्धव डालकर बनायी हुई, वस्तिः अस्ति
वस्ति, दीपनः दीपन छे दीपन है, मांसबलप्रदः च मांस
अने भणने आपनारी छे मांस और बलको देनेवाली
है, चक्षुर्बलं च अपि तथा आंभने भण जोर दष्टिको
बल, चापि पक्षु मी, ददाति आपे छे देती है ॥३६-३७॥

36-37½. Take 64 tolas of the decoction of the drugs of the ticktrefoil group along with heart-leaved sida, wild snake gourd, zalil, castor and

३६. पुनः-परः (क.)

३७. प्रस्थसमस्तु-प्रस्थसमः स (क.)

३७. -प्रस्थसमः (क.)

३७. वस्तिः-सर्वः (क. प. ड. इ. उ. व. ब. क.)

barley and mix with half the quantity of the meat-juice of the goat and reduce it by cooking it to 64 tolas. Add to it the paste of perfumed cherry, long pepper, nut grass, oil, ghee, honey and rocksalt and prepare the enema. This enema is stimulative of the gastric fire, promotive of flesh and strength, and of the strength of the eye-sight.

एरण्डमूलं त्रिपलं पलाशा

द्वस्त्रानि मूलानि च वानि पञ्च ॥३८॥

रास्त्राश्वगन्धातिबलागुडची-

पुनर्नवारगन्धदेवदारु ।

भागाः पलाशा मदनाष्टयुक्ता

जलद्विकसे कथितेऽष्टशेषे ॥३९॥

पेष्याः शताब्दा हपुषा प्रियङ्गुः

सपिप्पलीकं मधुकं बला च ।

रसाञ्जनं वत्सकबीजमुस्तं

भागाक्षमात्रं लवणांशयुक्तम् ॥४०॥

समाक्षिकस्तैलयुतः समूत्रो

वह्निर्नृणां दीपनलेखनीयः ।

जङ्गोदपादत्रिकपृष्ठमूलं

कफावृत्तिं मादतविग्रहं च ॥४१॥

विष्मूत्रवातप्रहणं सशूल-

आध्मानतामश्मतिशर्करे च ।

आनाहमर्शोऽग्रहणीप्रदोषा-

नेरण्डवस्तिः शमयेत् प्रयुक्तः ॥४२॥

एरण्डमूलं ओरंडमूल एरण्डमूल, त्रिपलं पक्षु
पक्षु १२ तोले, पलाशाः भाभरे डाक वानि च अने

३८. पलाशा पलाशि (क. क.)

३९. मदनाष्टयुक्त-मदनाष्टकं च (क. क.)

४०. पेष्याः-पेष्या (क.)

४१. कफावृत्ति-कफावृत्ति (क. क. ड. त. व. क.)

४२. आनाहमर्श-आनाहमर्श (क. प. व.)

४३. त्रिकपृष्ठमूल-त्रिकपृष्ठमूल (क.)

४४. एरण्डमूलान्तर-एरण्डमूलान्तर

वैने सवत् कुत्सेन वैने पुनर्नवारः कुत्सेन वराण्य ।

वैने सवत् कुत्सेन वैने पुनर्नवारः कुत्सेन वराण्य ।

ને ઓર જો, પચ્ચ દસ્તાનિ મૂલાનિ લઘુ પંચમૂળ છે તે લઘુ પંચમૂળ હૈં વે, રાસ્તા ગરના રાસ્તા, અશ્વગન્ધા-આસોદ અસગન્ધ, અતિવલ્કા- કાંસડી કંવી, ગુદૂચી- મળો શિલોચ, પુનર્નવા- લાલ સાટોડી ગદહપુરના. આરવલ- ગરમાળો અમલતાસ, દેવદાર દેવદાર દેવદાર, પલાંચા: માગા: એઓના ૪-૪ તોલાના ભાગો. इनके ४-४ तोलेके भाग, मदनाष्टयुका: आठ मीठण आठ मैतफल, जलद्विकसे ऐओने ऐ आठ ७५ भा इनका ५१२ तोले जलमें, कथिते क्वाथ करी काथ करके, अष्टशेषे आठभे भाग भाडी रहे त्पारे आठवां भाग शेष रहने पर, क्वाहा शुवा लोवा, हपुवा काओशेर हाऊनेर, प्रियङ्गु: श्वेता प्रियंगु. सविप्पलीकम् पीपर पिप्पली, मधुकल् नेडीमध मुलहठी, बला च भला बला, रसाक्षनम् रसवन्ती रसौत, वत्सकबीज- चन्द्रमौ इन्द्रजौ, सुस्म अने भुस्त ऐओना और सुस्म इनके, मागाक्षमात्रम् ऐक ऐक तोलांना भागो. एक एक तोलेके भाग, क्वणांशयुकम् सिंधावृक्षने ऐक भाग सैधानमकका एक भाग, समाक्षिक: मध शहद, तैलयुत: तैल तैल, समूत्र: तथा गोमूत्र ऐओभी तैयार કરવામાં આવેલી और गोमूत्र इनसे तय्यार की हुई, वस्ति: अस्ति वस्ति, मृणाम् मनुष्येने मनुष्योंको, दीपनलेखनीय: दीपन अने दोषनीय છે दीપન और लेखन होती है, प्रयुक्त: प्रयोग કરેલી પ્રયુક્ત की हुई, एरण्डवस्ति: और अस्ति एरण्ड-वस्ति, जङ्गा- पिंडी जंघा, ऊरु- साथण ऊरु, पाद- पग पाद, त्रिक- त्रिक त्रिक, पृष्ठशूलम् तथा पीठना शूलं तथा पृष्ठके शूल, कफावृत्तिम् कंन आवरणं कफके आवरण, मासुतनिग्रहम् च वायुना निरोधं वायुके निरोध, सशूलम् अने शूल और शूल, बिद- भण- अह मलप्रह, मूत्र- मूत्रप्रह मूत्रप्रह, वातग्रहणम् अने वातअहं और वायुकी रुकावट, आध्मानताम् आध्मान-ता अफारा, अशमरी- अशमरी अशमरी, कर्करे च शर्करा, आनाहम् आनाह आनाह, अर्क:- अर्क- अर्क, ग्रहणी- तथा अहथी तथा ग्रहणी, प्रदोषान् दोषान् दोषोंको, समवेत् समन કરે છે समन करती है ॥ ३८-४२ ॥

38-42. Take 12 tolas of the roots of castor and four tolas of each of palas,

the small variety of penta-radices, indian groundsel, winter cherry, common mallow, guduch, hog's weed, purging cassia and deodar along with eight fruits of emetic nut; this should be boiled in 512 tolas of water and reduced to 1/8 the quantity adding the paste of one tola each of dill seeds juniper, perfumed cherry long pepper, liquorice, heart-leaved sida, extract of indian berberry, kurchi seeds and nut grass along with rock salt, honey, oil and cow's urine, and should be administered as enema. It is stimulative of gastric fire and revulsive. It is curative of aches in the leg, thighs, feet, sacrum and back and of the obstruction of vata by kapha and stasis of vata. This enema of castor root etc., when duly administered, alleviates the stasis of feces, urine and flatus attended with colic, tympanitis, calculus, sand in the urine, constipation, piles and assimilation disorders.

ચતુષ્પલે તૈલવૃતસ્ય મૃષ્ટા-

ચ્છાગાચ્છતાર્થો દધિદાહિમામ્લ: ।

રસ: સપેશ્યો વલમાંસવર્ણ-

રેતોમ્નિદશ્વાન્ધ્યશિરોર્નિશસ્ત: ॥૪૩॥

તૈલવૃતસ્ય તેલ અને ધીના તૈલ ઓર વી મિલાકર, ચતુષ્પલે ચાર પદમાં ૧૬ તોલેમાં, મૃષ્ટાદ બુજેલા સંસ્કૃત, દધિ- દાહિમ- અને દહીં તથા દાહમથી ઓર દહીં તથા અનારસે, અમ્લક: ખાટા કરેલા સદે કિયે હુપ, કાગાવ બકરાના વકરેકે, ક્વાર્ક: રસ: પચાસ પદ માસરસમાં ૨૦૦ તોલે માંસરસમાં, સપેશ્વ: બલા વજેરેને કંક નાખી તૈયાર કરવામાં આવેલી નિરહ-

૪૩. શિરોર્નિશસ્ત: શિગેજાત: (ક ઘ. ઘ દ. વ.)

અસ્તિ બલ આદિકા કલ્પ ડાલકર તથ્યાર કી દુરં નિરુદ્ધ-
વસ્તિ, બલ-બલ, માંસ માંસ માંસ, વર્ણ-વર્ણ વર્ણ,
રેતઃ-વીર્ય વીર્ય, અગ્નિઃ અને અગ્નિને વધારનારી છે
ઔર અગ્નિને વધારનારી છે, આન્ધ્ય- તથા અંધાપામાં
તથા અન્ધાપન, ક્ષિરઃ- અર્તિઃ ચ તેમજ શિરોરોગમાં એવં
શિરોવેદનાર્મે. શસ્ત્રઃ પ્રગ્લભ્ય છે પ્રગ્લભ્ય છે ॥ ૪૩ ॥

43. 200 tolas of the meat-juice of
the goat seasoned with 16 tolas of the
mixture of oil and ghee soured with
curds and pomegranate and mixed
with the paste of heart-leaved sida
and other drugs of its group and
given as enema, is promotive of vitality,
flesh, color, semen and gastric fire,
and is recommended in blindness and
pain in the head

જલદિકંસેષ્ટપલં પલાશાત્

પત્તવા રસોઽર્ષાદિકમાત્રશેષઃ ।

કલ્પકૈવૈચમાગધિકાપલાશ્યાં

યુક્તઃ શતાઙ્ગાદિપિપ્પલીમિઃ ॥૪૪॥

સસૈન્ધવઃ ક્ષૌદ્રયુતઃ સતૈલો

દેયો નિરુદ્ધો બલવર્ણકારી ।

આનાહપાર્શ્વાર્ધમયયોનિદોષાન્

ગુસ્માનુદાવર્તરુજં ચ હન્યાત્ ॥૪૫॥

જલદિકંસે છે આદિક બલમાં ૫૧૨ તોલે જલમે,
પલાશાત્ આખરો ઢાક, જલપલ્પ આઠ પલ ૩૨ તોલે,
પત્તવા પકાવી પકાકર અર્ષાદિકમાત્ર-માત્ર અર્ષી આદિક
૨૨ ૧૨૮ તોલે, શેષઃ આઠી રાખી તેને શેષ રચકર
વર્ણમે, વચા- વચ વચ, માગધિકા- અને પીપર ઔર
પિપ્પલી, પલાશ્યામ્ પ્રત્યેકના એક એક પલ પ્રત્યેક
૪-૪ તોલે, જાતાઙ્ગાદિપિપ્પલીમિ ચ અપિ તથા સુવાના એ પલ
સોયેકે ૮-૮ તોલે, કલ્પકૈઃ યુક્તઃ એએના કલ્પકથી યુક્ત
કરી હવે કલ્પ મિલકર, સસૈન્ધવઃ તેમાં સિંધાવૃષ્ટ
સૈન્ધવ, ક્ષૌદ્રયુતઃ મધ સહ, સતૈલઃ અને તેલ નાખી

૪૪. વચામાગધિકા-વચામાગધિકા (ક. ડ. વ. જ.)

૪૫. સતૈલઃ-સતૈલે (વ.)

ઔર તેલ બાલક, નિરુદ્ધઃ દેશઃ નિરુદ્ધાસ્તિ દેવી
નિરુદ્ધવસ્તિ દેવે, વલવર્ણકારી તે બલ અને વર્ણને
વધારે છે વલ વલ તથા વર્ણને વધારી છે આનાહ- તેમજ
આનાહ એવં આનાહ, પાર્શ્વાર્ધમય- પાર્શ્વાર્ધમય, પાર્શ્વાર્ધમય,
યોનિદોષાન્ યોનિદોષ યોનિદોષ, ગુસ્માન્ ચ ગુસ્માન્ ગુસ્માન્,
અદાવર્તરુજમ્ અને ઉદાવર્તની પીપ્પલી ઔર અદાવર્તની
પીપ્પલી, હન્યાત્ નાશ કરે છે નષ્ટ કરતી છે ॥ ૪૪-૪૫ ॥

44-45. Take 32 tolas of Palas and
decoct in 512 tolas of water till
reduced to 28 tolas and mix with
the paste of four tolas each of sweet
flag and long pepper and eight
tolas of dill seeds, adding rock salt
honey and oil. This should be given
as an evacuative enema. It is promotive
of vitality and color, and cures consti-
pation, pain in the sides, gynecic
diseases, gulma and misperistalsis.

યષ્ટ્યાદ્યસ્યાષ્ટપલેન સિદ્ધં

પયઃ શતાઙ્ગાફલપિપ્પલીમિઃ ।

યુક્તં સસર્પિર્મધુ વાતરક્ત-

વૈસ્વર્યવીસર્પહિતો નિરુદ્ધઃ ॥૪૬॥

યષ્ટ્યાદ્યસ્યા એડીમધના મુલહરીકે, જલપલેન આઠ
પલ ૩૨ તોલે, સિદ્ધં મિલક કરેલું સિદ્ધ થિને દુર,
પયઃ દુધમાં દુધમે, શતાઙ્ગા- સુવા સોવા, કલ્પ- મીઠા
મૈનફલ, પિપ્પલીમિઃ તથા પીપરનો કલ્પ તથા પિપ્પ-
લીકા કલ્પ, સસર્પિર્મધુ અને ઘી તેમજ મધ ઔર
શુત એવં શહદ, યુક્તમ્ નાખી ઢાલકર કી દુરં, નિરુદ્ધઃ
નિરુદ્ધાસ્તિ નિરુદ્ધવસ્તિ, વાતરક્ત- વાતરક્ત વાતરક્ત,
વૈસ્વર્ય- સ્વરસોઽ સ્વરમેદ, વીસર્પ- અને વીસર્પમાં ઔર
વીસર્પમે, હિતઃ હિતકર છે હિતકર છે ॥ ૪૬ ॥

46. The evacuative enema of milk
prepared with 32 tolas of liquorice,
dill seeds emetic nut and long pepper

૪૬. યષ્ટ્યાદ્યસ્યાષ્ટપલેન-યષ્ટ્યાદ્યસ્યાષ્ટપલેન (વ.)

and mixed with ghee and honey is beneficial in rheumatic condition, change of voice and acute spreading affections.

यष्ट्याह्वलोध्रामयचन्दनैश्च ।

शृतं पयोऽग्न्यं कमलोत्पलैश्च ।

सशर्करं क्षौद्रयुतं सुशीतं

पित्तामयान् हन्ति सजीवनीयम् ॥४७॥

यष्ट्याह्व- जेठीभध मुलहठी, लोध्र- धोधर लोध, जमय- वीरक्षुनो वाणो खस, चन्दनैः चन्दन, कमलोत्पलैः च उभय अने नीलकमल ओओशी कमल और नीलोफर उनसे, शृतम् सिद्ध करेवा पकाये हुए, अग्न्यम् पयः भायना दूधभा गौके दूधमें, सशर्करम् साकर शर्करा, क्षौद्रयुतम् भध शहद, सजीवनीयम् तथा शुपनीयमशुनो उल्लेख नाभी तथा जीवनीयगणका कल्क बालकर, सुशीतम् सारी रीते ठंडा तथा पथी आपवामा आवेदी अस्ति अच्छी तरह ठण्डा होनेके बाद की हुई वस्ति, पित्तामयान् पित्तना रोगोने पित्तके रोगोंको, हन्ति हथे छे नष्ट करती है ॥ ४७ ॥

47. The milk boiled with liquorice, lodh, chebulic myrobalan, sandal, lotus and blue lotus and mixed with sugar and honey, and then cooled and mixed with the paste of the life-promoter group of drugs makes an excellent enema for the cure of all disorders due to pitta.

द्विकार्षिकाश्चन्दनपद्मकधि-

यष्ट्याह्वराक्षानुषसारिवाश्च ।

सलोध्रमज्जिष्ठमथाप्यनन्ता-

बलास्थिरादितृणपञ्चमूलम् ॥४८॥

४७. सशर्करं क्षौद्रयुतं-सशर्कराक्षौद्रयुतं (घ.)

४८. सलोध्रमज्जिष्ठमथाप्यनन्ता-सलोध्रमज्जिष्ठमथाप्यनन्ताबलास्थिरादितृणपञ्चमूलम्-

सलोध्रमज्जिष्ठमथाप्यनन्ताबलास्थिरादितृणपञ्चमूलम् (घ.)

बलास्थिरादि-बलास्थिरादि (घ.)

तोये समुत्काथ्य रसेन तेन

शृतं पयोऽर्घाढकमम्बुहीनम् ।

जीवन्तिमेदधिंशतावरीभिः-

वीराद्विकाकोलिकशेरुकाभिः ॥४९॥

सितोपलाजीवकपद्मरेणु-

प्रपौष्णरीकैः कमलोत्पलैश्च ।

लोध्रात्मगुप्तमधुकैर्विवारी-

मुञ्जातकैः केशरचन्दनैश्च ॥५०॥

पिष्टैर्वृतक्षौद्रयुतैर्निरुहं

ससैन्धवं शीतलमेव दद्यात् ।

प्रत्यागते धन्वरसेन शाङ्गीन्

क्षीरेण वाऽद्यात् परिषिक्तगात्रः ॥५१॥

दाहात्तिसारप्रदराक्षपित्त-

दृत्पाण्डुरोगान् विषमज्वरं च ।

सगुल्ममूत्रप्रहकामलाक्षीन्

सर्वामयान् पित्तकृताग्निहन्ति ॥५२॥

द्विकार्षिकाः ये ये उर्ष को दो तोले, चन्दन- चन्दन, पद्मक- पद्मक पद्मक, ज्वि- ज्वि ज्वि, यष्ट्याह्व- जेठीभध मुलहठी, राक्ष- राक्ष- राक्ष, वृष- अरुंद्री वावा, सारिवाः च सारिवा सारिवा, सलोध्र- मज्जिष्ठम् धोधर, मज्जिष्ठ लोध, मंजीठ, अथ अपि अने पथी और, अनन्ता- अनन्ता अनन्तमूल, बला- पथी बला, स्थिरादि- शाङ्गिपथी वगेरे शालिपथ्यादि पञ्चमूल, तृणपञ्चमूलम् अने तृणपञ्चमूल ओओने और तृणपञ्चमूल इनको लेकर, तोये पाथीभा जलमें, समुत्काथ्य उठो उरी काथकर, तेन रसेन ते उवाथथी उस काथसे, शर्कराढकम् अर्घा आढक १२८ तोले, पयः दूध दूधको, शृतम् पाथीने पककर, अम्बुहीनम् जलरहित थाय त्पारे तेभा जलरहित हो तब, शृतक्षौद्रयुतेः थी तथा भध भेणवीने थी और शहद बिलकर, जीवन्ति- ओओ डोबी, मेदा- मेदा मेदा, ज्वि- ज्वि ज्वि, शतावरीभिः शतावरी शतावर, वीराः शतावरी शतावर, द्विकाकोलि- ओओली, क्षीरकाकोली काकोली, क्षीरकाकोली, कशेरुकाभिः कशेरुका कशेरुका, सितोपला- साकर चीनी, जीवक- शुपनी जीवक, पद्मरेणु- उभयपराग कमलपराग,

४९. तोये समुत्काथ्य-मिःकाथ्य तोयेन (घ.)

प्रयोगद्वारीकैः प्रयोगद्वारीकैः पुण्डरीक कण्ड, कमकोरपलेः च
 कभल, उत्पल कमल, उत्पल, लोध-लोधर लोध आत्म-
 गुला-कोश केवाच, यधुकैः जेठीमधु मुलहठी, विदारी-
 कोयकोय विदारीकन्द, गुलावकैः लाहोरी साधन लाहोरी
 सारम, केसरचन्दनैः शिष्टैः नागेश्वर तथा चन्दनो
 उदक नागेश्वर तथा चन्दनका कल्क, समैन्धवम् अने
 सिन्धुवल्गु नाथी और सैन्धव डालकर, शीतलम् पूर
 शीतल ७ शीतल ही, निरुद्धम् निरुद्धमस्ति निरुद्धमस्ति,
 दद्यात् देवी देवी चान्द्रि, प्रत्यागते अस्ति पाथी वशी
 आवे त्वारे वस्तिके कापस आ जानेपर, परिधिकमात्रः
 नवशेका पाथीभी नाथी स्नान करके बालीन् शोधना
 योभा शालिवावलका भात, चन्दरसेन अंगद भास-
 रस साथे जागल मांढरसके साथ, क्षीरेण वा अथवा
 दूध साथे अथवा दूधके साथ, अद्याव भावा खाये,
 दाह-आ अस्ति पाथी यह वस्ति दाह, अतिसार-
 अतिसार अतिसार, प्रदर-प्रदर प्रदर, अक्षपित्त-रक्तपित्त
 रक्तपित्त, हृत्-पाण्डुरोगान् हृद्रोग, पाण्डुरोग हृद्रोग
 पाण्डुरोग, विषमज्वरं च विषमज्वरं विषमज्वर,
 सगुल्म-गुल्म गुल्म, भूतमह-भूतमह भूतमह, कामला-
 दीन् अने कभला वजरे और कामला आदि, पित्तकृतान्
 पित्तकृतान् पित्तकृतान्, सर्व-सर्व सर्व, आमयान् रोगान्
 रोगोको, निहन्ति हृष्टे छे वष्ट करती है ॥४८५२॥

48-52. Take two tolas each of sandal, sacred lotus, Ridhi, liquorice, indian groundsel, Vasaka, black indian sarsaparilla, lodh, indian madder, white sarsaparilla, heart-leaved sida, and the penta-radices of the ticktrefoil group as well as the penta-radices of the grass group and decoct in water; 128 tolas of milk should be mixed with this decoction and boiled till all the water is evaporated; then add the paste of Jivanti, Meda, Ridhi climbing asparagus, Veera, the two varieties of Kakoli, luffa, sugar-candy Jivaka, lotus-filament, white lotus, lotus, blue water-lily, lodh, cowage, liquorice, white yam,

salep, fragrant poon and sandal, along with ghee, honey and rock salt. This enema should be given cold. After the enema fluid has returned, the patient should take an affusion-bath and then eat a meal of cooked rice mixed with the meat-juice of jangala creatures or with milk. This is curative of burning, diarrhea leucorrhoea, hemothermia cardiac disorder anemia, irregular fever, G. luma suppression of urine jaundice and all diseases due to pitta.

द्राक्षादिकाश्चर्ममधूकसेव्यः

ससारिवाचन्दनशीतपाक्यैः ।

पयः शृतं भ्रावणिमुद्रपर्णी-

तुगात्मगुतामधुयष्टिकदकैः ॥५३॥

गोधूमचूर्णैश्च तथाऽक्षमात्रैः

सक्षौद्रसर्पिर्मधुयष्टितैः ।

पथ्याविदारीधुरसैर्गुडेन

वस्ति युतं पित्तहरं विदध्यात् ॥५४॥

हृन्नाभिपाश्वोत्तमदेहदाहे

दाहेऽन्तरस्थे च सकृच्छूमूत्रे ।

क्षीणे क्षते रेतसि चापि नष्टे

पैत्तेऽतिसारे च नृणां प्रशस्तः ॥५५॥

ससारिवा-सारिवा कपूरी, चन्दन-चन्दन चन्दन,
 शीतपाक्यैः शीतपाथी शीतपाकी, द्राक्षादि-द्राक्ष वजरे
 द्राक्षादि, काश्मर्य-शीतल बंगारीका फल, मधूक-मधु
 महुवा, सेव्यैः सुगन्धी वाष्प सुगन्धबाला, कृतम् औषधी
 पञ्चदेवा इनसे पकाये हुए, पयः दूधमां दूधमां, अक्षमात्रैः
 ओक ओक तोला एक एक तोले, आवणि-भाथी और भ-
 मुंक्षी बड़ीमुंक्षी, मुद्रपर्णी-ज्वरशी भम सुगन्धी, तुगा-
 वासकपूर वंशलेचन, आमगुला-कोश केवाच, मधुयष्टि-
 अने जेठीमधुना और मुलहठीके, कदकैः उदके कदकै,

५४. पथ्या-तथा (प. ब. ब. क.)

५५. हृन्नाभिपाश्वोत्तमदेहदाहे-हृन्नाभिपाश्वोत्तमदेहदाहे (ब.)

५५. सकृच्छूमूत्रे-सकृच्छूमूत्रे (ब.)

५५. चापि नष्टे-तृणशृङ्गे (क.)

तथा तथा तथा, गोधूमचूर्णैः च औष्ठं तोषोः ५७१।
 होत नाभी एक तोले गेहूँके आटेको डालकर, सखौद-
 मध मधु, सर्पिः श्री घृत, मधुमण्डि- गेहीमध मुलहठी,
 वैकैः तैल तैल, पच्चा- ६२३ हरक, विदारी- भेलिकेणुं
 बिल्वार्कन्द, इक्षुरसैः शेरडीना रस गन्धका रस, सुडेन
 वृत्त तथा गेण्ठनी युक्त और पुड़ मिलाकर, पित्तहरम्
 पित्तहर पित्तनाशक, बस्तिम् अस्ति बस्ति, विदग्धाव
 अनावली बनावे, हृ- हृदय हृदय, नाभि- नाभि नाभि,
 पार्श्व- पार्श्व पार्श्व, उत्तमदेह- अने भस्त्रकना और शिरके,
 दाहे ६६भा दाहमें, सङ्कष्टमूत्रे भृशकृच्छ्रभा मूत्रकृच्छ्रमें,
 अन्तराले अन्तरना शरीरके अन्दरके, दाहे च ६६भा
 दाहमें, क्षीणे क्षते क्षीणभा क्षतभा क्षीणमें, क्षतमें,
 गहे रेवति च अपि वीर्य नाश पाभ्युं होय तेभा
 शुक्लक्ष हो जानेमें, पैसे अने पित्तना और पित्तजन्य,
 अतिसारे च अतिसारभा अतिसारमें, नृणाम् भनुष्योने
 मनुष्योंको, प्रशस्तः आ अस्ति प्रशस्त छे यह बस्ति
 प्रशस्त है ॥ ५३-५५ ॥

53-55. Take the milk prepared with the decoction of one tola each of the grape group of drugs, white teak, mahwa, fragrant sticky mallow, indian sarsaparilla, sandal and jequirity and mixed with the paste of east indian globe thistle, wild bean, liquorice and wheat flour, and with honey ghee, liquorice and oil, and the juice of chebulic myrobalan, white yam, sugarcane and gur; this administered as enema, is regarded as curative of pitta. This is recommended to patients suffering from burning in the epigastric, umbilical and hypochondriac regions and head, or in burning in the internal organs, in dysuria and in conditions of cachexia, pectoral lesions, loss of semen and diarrhea of the pitta type.

कोषातकारग्वधदेवदारु-

शाङ्गेष्टमूर्वाकुटजार्कपाठाः ।

पक्त्वा कुलत्थान् बृहतीं च तोये

रसस्य तस्य प्रसृता दश स्युः ॥५६॥

तान् सर्वपैलामदनैः सकुष्ठै-

रक्षप्रमाणैः प्रसृतैश्च युक्तान् ।

फलाहृतैलस्य समाक्षिकस्य

क्षारस्य तैलस्य च सार्षपस्य ॥५७॥

दद्यान्निरुहं कफरोगिणे ज्ञो

मन्दाग्रये चाप्यक्षन्निद्विषे च ।

कोषातक- कोषातकी कोषातकी, आरग्वध- अरभागो
 अमलतास, देवदारु- देवदारु देवदारु, शाङ्गेष्ट- यक्षुडी
 रची, मूर्वा- मूर्वा मूर्वा, कुटज- कुटज कुटज, अर्क- आर्क
 आर्क, पाठाः पाठा पाठा, कुलत्थान् कुलथी कुलथी,
 बृहतीम् च अने ७७भा ७७भा और बड़ी कटेरी इनका,
 तोये पाणीभा पानीमें, पक्त्वा पकावीने काथ करके,
 तस्य रसस्य ते कुलथने उस काथको, दश प्रसृताः दश
 प्रसृत ८० तोला, स्युः २०भा रक्खे, तान् तेने इसको,
 अक्षप्रमाणैः अक्ष अक्ष गेहूँका एक एक तोले, सकुष्ठैः
 ३६ कूट, सर्वप- सरसव सरसों, एका- औषधी इलायची,
 मदनैः अने भीठणना ३६थी और मैनफलके कल्के,
 समाक्षिकस्य मध मधु, फलाहृतैलस्य भीठणनुं तैल
 मैनफलका तैल, क्षारस्य अपचार यवक्षार, सार्षपस्य
 अने सरसवनुं और सरसोंका, तैलस्य च तैल औषधीना
 तैल इनके, प्रसृतैः च ८-८ तोलाथी ८-८ तोलेसे,
 युक्तान् कृत्वा युक्त करी मिलाकर, ज्ञः अक्षुडार वैवे
 जाननेवाला वैद्य, कफरोगिणे ३३रोजीने कफरोगी,
 मन्दाग्रये च अपि भेदाक्षिवाग्नेने मन्दाग्रिवाले, अक्षन्-
 निद्विषे च अने भोजनदोषीने और भोजनमें द्वेष
 रखनेवालेको, निरुहम् निरुहअस्ति निरुहवस्ति, दद्याद्
 देवी देवे ॥ ५६-५७ ॥

५६. देवदारुशाङ्गेष्टमूर्वा-देवदारुमूर्वाश्वदंष्ट्रा (क. ब. ड.)

५७. शाङ्गेष्ट-श्वदंष्ट्रा (त.)

५८. शाङ्गेष्टमूर्वा-दूर्वाश्वदंष्ट्रा (द.)

५९. शाङ्गेष्टमूर्वा-मूर्वाश्वदंष्ट्रा (ब.)

५९. फलाहृतैलस्य समाक्षिकस्य-क्षौद्रस्य तैलस्य फलाहृतस्य (ब. क.)

56-57¹. Take 80 tolas of decoction prepared by boiling in water mountain ebony, purging cassia, deodar, black nightshade, trilobed virgin's bower, kurchi, mudar, Patha, horse-gram and indian nightshade. Add to these the paste of one tola each of rape-seed, cardamom. emetic nut and costus, and 8 tolas of each of the oil known as the emetic nut oil, honey, barley-alkali and rape-seed oil. This should be administered by the wise physician as evacuative enema to patients afflicted with disorders of kapha, weakness of the gastric fire and disghust for food.

पटोलपथ्यामरदारुमिर्वा

सपिण्णलीकैः कथितैर्जलेऽग्नौ ॥५८॥

द्विपञ्चमूले त्रिफलां सबिल्वां

फलानि गोमूत्रयुतः कषायः ।

कलिङ्गपाठाफलमुस्तकवृकः

ससैन्धवः क्षारयुतः सतैलः ॥५९॥

निरुहमुख्यः कफजान् विकारान्

सपाण्डुरोगालसकामदोषान् ।

इन्ध्यात्तथा मारुतमूत्रसङ्गं

वस्तेस्तथाऽऽटोपमथापि घोरम् ॥६०॥

जग्नौ अथवा अग्नि उपर अथवा अग्निपर, जले
 अथवा जलमें, सपिप्पलीकैः पीपर पिप्पली, पटोल-
 परवण परवल, पथ्या- हरडे हरड़, जम्बरदारुभिः वा
 अने देवदार और देवदार, कथितैः औषधो। कथा
 करी तेनाथी अस्ति देवी इनका काय करके इनसे वस्ति
 देवे, द्विपञ्चमूले दशभूण दोनों पञ्चमूल, सबित्वात्
 भीली बिल्व, त्रिकलाम् त्रिंश त्रिकला, फलानि तथा
 भींङ्गने। तथा मैनफलका, गोमूत्रयुतः औमूत्रभा

५८. कथितैर्जलेऽग्नौ-कथितैर्जगारुणैः (क. ड. फ.)

६०. मयापि घोरम्—मतीव घोरम् (घ)

गोमूत्रमे, कषायः कटिः उत्तरी कषाय, समैश्वर्यः सिंधाक्षु
मैश्वर्य, क्षारयुतः श्वेतः स्वस्वस्व स्मैकः तथा तैल
तथा तैल, कटिः अन्ये ईश्वर और इन्द्रा, पाठा- पाठा
पाठा, फल- भी ईश्वर मैश्वर्य, मुख- तेमैश्वर्य मैश्वर्य एवं
मोथा, कल्कः मैश्वर्यः ३६० वाष्पी निरुद्धमस्ति तैवार
उत्तरी इनका कल्क डालकर निकटवस्ति तद्वार करे,
निरुद्धमुख्यः आ मुख्य निरुद्धमस्ति यह श्रेष्ठ निकट-
वस्ति, सपाण्डुरोग- पाण्डुरोग पाण्डुरोग, बलसक- अलसक
बलसक, आमदोषान् आमदोष आमरोग, कफजान्
कफजान् कफजन्य, विकारान् रोगे रोग, मातृमूत्रसम्प
वातरोध, भूतरोध वातरोध, मूत्ररोध, तथा बन्धेः तथा
अस्तिना तथा मूत्राक्षयके घोरम् आटोपम् श्वेतं उत्तरी
आटोपम् मयंकर आध्यात्मको, अथ अपि पशु मी,
हन्त्याह हस्ते छे नष्ट करता है ॥५८-६०॥

58-60 Or administer as enema the decoction prepared in water of wild snake gourd, chebulic myrobalan, deodar and long pepper, or the decoction of the two varieties of pentaradices, the three myrobalans, bael and emetic nuts and cow's urine. Add to this the paste of kurchi, Patha, emetic nut and nut grass rock-salt and oil along with barley alkali. The evacuative enema with this solution is foremost in curing diseases of the kapha type of anemia, intestinal stasis and chyme disorders. It also cures stasis of flatus and urine and severe distension of the bladder.

राक्षामृतैरण्डविडङ्गदाबी-

सप्तच्छदोशीर पुराहनिम्बैः ।

शम्पाकमूलिम्बपटोलपाठा-

निकाखुणीदशालसुनैः । ६५ ।

५. शर्मा दाह ४

सम्पादक-सम्पादक (स)

—इयानाक (त. इ.)

प्रायन्तिकाशिपुफलत्रिकैश्च
कायः सपिण्डीतकतोयमूत्रः ।

यष्टपाण्डुकृष्णाफलिनीक्षताह्वा-
रसाञ्जनश्चेतवसाविडङ्गैः ॥६२॥

कलिङ्गपाठाङ्गुदसैन्धवैश्च
करकैः ससर्पिर्मधुतैलमिश्रः ।

अथ निरुहः किमिकुष्ठमेह-
बन्धोदराजीर्णकफातुरेभ्यः ॥६३॥

रुक्षौषधेरप्यपतर्पितेभ्य
एतेषु रोगेष्वपि सत्सु दत्तः ।

निहत्य दातुं ज्वलनं प्रदीप्य
विजित्स्व रोगांश्च बलं करोति ॥६४॥

रास्ना- रास्ना रास्ना, अमृता- अणै। गिलेय, एरण्ड-
ऐरंडे। एरण्ड, लिङ्ग- पावडिंग वायविडंग, दार्दी-
दावी, सतब्द- सातवक्षु सखिवन, बशीर-
वीरक्षुने। वागे। खस, सुराङ्ग- देवदार देवदार, मिम्बै-
लीमडे। नीमक्षे छाल, शम्पाक- गरभागे। अमलताष,
मूनिम्ब- उरियातुं चिरायता, पटोक- परवण परवल,
पाठा- पाठा पादी, तिका- कुं कटुक्षी, माखुपर्णी-
उदरुक्षी मूषाकणी, दशमूल- दशमूल दशमूल, मुस्तै-
भुस्त मुस्त, प्रायन्तिका- प्रायभाषु प्रायमाण, शिमु-
भरभवे। सहजन, फलत्रिकैः च अने त्रिक्षु। और
त्रिकला, कायः ऐओना उवाथभा। इनके कायमें,
सपिण्डीतक-तोय-मूत्रः भीदभने। उवाथ तथा ओमूत्र
नाभवा। मेनफलका काय तथा गोमूत्र डाले, यष्टपाण्डु-
तेभ्य जेहीमध एवं मुलहठी, कृष्णा- पीपर विपपली,
फलिनी- धडैला प्रियङ्गु, क्षताह्वा- सुवा सोया, रसा-
ञ्जन- रसवन्दी रसौत, श्वेतवसा- सईद वज श्वेत वच,
विडङ्गैः पावडिंग वायविडंग, कलिङ्ग- धन्द्रव इन्द्रजौ,
पाठा- पाठा पादी, अम्बुद- भेथ मोथा, सैन्धवैः च अने
शिंधालक्षु ऐओने। और सैन्धव इतका, करकैः उदुध पक्षु
नाभवे। करक भी डाले, ससर्पिः तथा थी घृत, मधु-
तैलमिश्रः मध अने तैल मेणवी निरुहयस्ति तैयार
उरवी मधु और तैलसे मिश्रित निरुहयस्ति तैयार करे,
अयम् आ यह, निरुहः निरुहयस्ति निरुहयस्ति, किमि-

किमि किमि, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, मेह- प्रमेह प्रमेह, बन्ध-
अभन बन्धन, बद्धर- उदर उदर, अजीर्ण- अजीर्ण अजीर्ण,
कफ-आतुरेभ्यः अने उदरा रोगीओने आपत्ती ओधओ
और कफरोगियोंको देनी चाहिए, रुक्षौषधैः अने रुक्ष
औषधाथी और रुक्ष औषधोंके सेवनसे, अपतर्पितेभ्यः अपि
अपतर्पित पायेलाओने अपतर्पित हुएको, एतेषु आ
अथ ये, रोगेषु रोगी रोग, सत्सु अपि अथा होय
ते। पक्षु हुए हों तो मी, दत्तः आपवामां आवेक्षी
निरुहयस्ति वी हुई निरुहयस्ति, वातम् वायुने वायुका,
निहत्य हली नाश करके, ज्वलनम् प्रदीप्य अग्निने
प्रदीप्त उरी अग्निको दीप्त करके, रोगान् च अने रोगीने
और रोगोंको, विजित्य अती धर्ष जीतकर, बलम् अण
बल, करोति आपे छे देती है ॥ ६१-६४ ॥

61-64. The evacuative enema should be prepared from the decoction of indian groundsel, guduch, castor, embelia, indian berberry, dita bark, cuseus grass, deodar, neem, purging cassia, chiretta, wild snakegourd, Patha, kurroa, kidney-leaved ipomea, deca-radices, nut grass, zalil, drumstick, the three myrobalans and mixed with the decoction of emetic nut and cow's urine along with the paste of liquorice, long pepper, bottle gourd, dill seeds, extract of indian berberry, white sweet flag, embelia, kurchi seeds, Patha and nut grass, adding rock salt, ghee, honey, and oil. This enema is administered in helminthiasis, dermatosis, urinary disorders, inguinal swelling, abdominal disease, indigestion and in diseases due to kapha. In patients suffering from the above diseases, even if they are in a condition of depletion as a result of un-unctuous medications, this enema removes the morbidity of vata,

promotes the gastric fire, subdues the diseases and increases the patient's vitality.

पुनर्नवैरण्डवृषाश्ममेद-

वृश्चीरभूतीकबलापलाशाः ।

द्विपञ्चमूलं च पलांसिकानि

ध्रुणानि धौतानि फलानि चाष्टौ ॥६५॥

बिल्वं यवान् कोलकुलत्थधान्य-

फलानि चैव प्रस्तोन्मितानि ।

पयोजलव्याढकवच्छृतं तत्

क्षीरावशेषं सितवस्त्रपूतम् ॥६६॥

वचाशताह्वामरदारुकुष्ठ-

यष्ट्याहसिद्धार्थकपिप्पलीनाम् ।

कलैर्ध्वान्या मदनैश्च युक्तं

नात्युष्णशीतं गुडसैन्धवाकम् ॥६७॥

क्षौद्रस्य तैलस्य च सर्पिषश्च

तथैव युक्तं प्रस्तैस्त्रिमिश्रम् ।

दद्यान्निरुहं विधिना विधिशः

स सर्वसंसर्गकृतामयम् ॥६८॥

पलांसिकानि ओ३ ओ३ प३ एक एक पल, पुनर्नवा-
साटोडी गदहपुरना, एरण्ड- ओ२३। एरण्डमूल, वृष-
ओ२३सी अइसा, अशममेद- पा३। ध्रुमे३ पाषाणमेद,
वृश्चीर- धौ३। साटोडी श्वेत पुनर्नवा, भूतीक- ओ३।
अजवायन, बला- अ३। बला, पलाशाः आ३। डाक,
द्विपञ्चमूलम् च ओ३ ६३ भू३ और दोनों पञ्चमूल,
धौतानि धौ३ने धोकर, ध्रुणानि आ३।ने और कूटकर,

६५. वृश्चीरभूतीकबलापलाशाः—वृश्चीरवृश्चीरवलापलाशाः (च ।

॥ द्विपञ्चमूलं च—द्विपञ्चमूलानि (च ।

॥ फलानि—फलानि (च. फ.)

६६. पयोजलव्याढकवच्छृतम्—पयोजलव्याढकवोः श्रुतम्
(ख ग. घ. ङ.)

॥ —पयोजलव्याढकवोः श्रुतम् (च.)

६७. कुष्ठ-विक्ष (च. फ.)

६८. प्रस्तैस्त्रिमिश्रं—प्रस्तैस्त्रिमिश्रं (च. ख. ग. ङ.)

॥ —प्रस्तैस्त्रिमिश्रं (च.)

जहौ ककामि ओ३ भौ३। अठ मैनफल, प्रस्तोन्मितानि
ओ३ ओ३ ॥ ६८ ॥ तोले, बिल्व- भौ३। बिल्वफल,
यवान् ओ३ ओ३, कोल भौ३। वे३, कुलत्थ- ६३। कुलथी,
धान्य- धौ३। धनिना, फलानि च ३। ओ३ भौ३।
ओ३।ने और मैनफल इनका, पय- ६३ वृष, जल- ओ३
जलके, व्याढकवत् ओ३ ओ३ ॥ ५१२ ॥ तोलेमें, श्रुतम्
पु३।वी काच करे, क्षीरावशेषम् ६३ आ३। रहे त्यारे
दधमात्र शेष रह जाय तब, सितवस्त्रपूतम् श्वेत वस्त्री
आ३। श्वेतवस्त्रमें छानकर, वचा ५३ वच, वचाह्वा- सुवा
सोया, अमरदारु- देवदारु देवदारु कुष्ठ- ६३ कूठ, यष्ट्याह-
ये३। यष्ट्युल्लेखी, सिद्धार्थक- सरसों, पिप्पलीनाम्
पी३। पिप्पली, यवाश्या ओ३। अजवायन, मदनैः च
ओ३ भौ३। और मैनफलके, कलैः ६३। कलके,
कुष्ठम् युक्तं करे। मिलावे, गुडसैन्धवाकम् प३। ओ३
तथा सि३। लक्ष्मी प३। नाभवां कीछे गुडसैन्धव मिलावे,
वचा ३। वच और क्षौद्रस्य भ३। मधु, तैलस्य तैल
तैल, च सर्पिषः तथा वी तथा बी, त्रिभिः प्रस्तैः च
प३। प्रस्तैः २४ तोलेमें, युक्तम् युक्त करी मिलावे,
तत् ते वह, नात्युष्णशीतम् ओ३ म३। प३। नदि ओ३
ओ३ ६३। प३। नदि ओ३। न बहुत गरम न बहुत
शीतल, निरुहम् निरुहवस्ति निरुहवस्ति, विधिशः
विधिने ओ३। विधिने जाननेलका वेच, विधिना
विधिपूर्वकं विधिपूर्वक, दद्यात् आपनी देवे, सः सर्व-
ते अथा यह निरुहवस्ति सब, संसर्गकृता- संसर्गकृती
अथैवा संसर्गजन्य, आमयम् ३। ओ३। ना३। करे छे
रोगोंको बट करती है ॥ ६५-६८ ॥

65-68. Take four tolas each of hog's
weed, castor, vasaka, indian rock
foil, white hog weed, bishop's weed,
heart-leaved sida, Palas, the two
varieties of penta-radices, eight fruits
of the emetic nut well crushed and
washed, and eight tolas each of
the bael, barley and the fruits of
jajube, horse-gram and coriander, and
512 tolas of milk and water; then add
gha. It should be boiled till only the

milk remains, and strained through a white cloth It should be mixed with the paste of sweet flag, dill seeds, deodar, costus, liquorice, rape, long pepper, bishop's weed and emetic nut and with gur, rock salt and 24 tolas of honey, oil and ghee mixed together This, in a lukewarm condition, should be administered as evacuative enema in due manner by the expert. It is curative of all diseases born of continued discordances of the humors.

दोषापेक्षिणी निरुहकल्पना—

स्निग्धोष्ण एकः पवने समांसो

द्वौ स्वादुशीतौ पयसा च पित्ते ।

त्रयः समूत्राः कटुकोष्णतीक्ष्णाः

कफे निरुहा न परं विधेयाः ॥६९॥

पवने वायुभा वायुमें, समांसः मांसरससहित मांसरससहित, स्निग्धोष्णः स्निग्ध तथा उष्ण स्निग्ध तथा उष्ण, एकः ओष्ठ निरुह्यस्ति एक निरुहवस्ति, पित्ते पित्तभा पित्तमें, पयसा दूधनी साथे दूधमिश्रित, स्वादुशीतौ भृश तथा शीतल मधुर तथा शीतल, द्वौ ये निरुह्यस्तिओ दो निरुहवस्तिओ, कफे अने कृष्भा और कफमें, समूत्राः ओष्ठमसहित गोमूत्रमिली, कटुक-कटु कटु, उष्ण-उष्ण उष्ण, तीक्ष्णाः तथा तीक्ष्ण तथा तीक्ष्ण, त्रयः निरुहाः त्रय निरुह्यस्तिओ आपवी ओष्ठओ तीन निरुहवस्तिओ देनी चाहिए, परम् ओष्ठओ अधिक निरुह्यस्तिओ इनसे अधिक निरुह वस्तिओ, न विधेयाः आपवी नहि ओष्ठओ नहीं देनी चाहिए ॥ ६९ ॥

69. One evacuative enema which is unctuous and warm and mixed with meat-juice is to be given in conditions of vata. Two evacuative enemata which are sweet and cold and mixed

with milk are to be given in conditions of pitta and three evacuative enemata that are pungent, hot, and acute and mixed with cow's urine are to be given in conditions of kapha. Not more than these specified evacuative enemata are to be given.

विरुहे प्रतिभोजनम्—

रसेन वाते प्रतिभोजनं स्यात्

क्षीरेण पित्ते तु कफे च यूषैः ।

तथाऽनुवास्येषु च बिल्वतैलं

स्याज्जीवनीयं फलसाधितं च ॥७०॥

वाते वातभा वायुमें, रसेन मांसरसनी साथे मांसरसके साथ, पित्ते तु पित्तभा पित्तमें, क्षीरेण दूधनी साथे दूधके साथ, कफे च अने कृष्भा और कफमें, यूषैः यूषानी साथे यूषके साथ, प्रतिभोजनम् निरुह्यस्ति ओष्ठओ पशुओ निरुहवस्तिदानके पश्चात् भोजन, स्वात् करुं करे, तथा ते ओ प्रभाओ इसी प्रकार, अनुवास्येषु च अनुवासनयोग्य पुरुषोभा अनुवासनके योग्य पुरुषोंमें, बिल्वतैलम् वात वज्रेभा अनुकम् ओष्ठनी तु तैल बिल्वतैल, जीवनीयम् शुभनीय गन्धनु तैल जीवनीयगन्धे साधित तैल, फलसाधितम् च अने मीढगन्धनु तैल और मैनफलसे सिद्ध तैल, स्वात् प्रयोक्तुं प्रयुक्त करना चाहिए ॥ ७० ॥

70. In conditions of vata, the next meal should be taken mixed with meat-juice; in pitta, it should be taken mixed with milk, and in kapha, it should be taken mixed with soups. Similarly, in conditions demanding unctuous enemata, the bael oil the oil, prepared with life-promoter group of drugs and

७०. यूषैः-यूषः (क.)

“ दन्तशुक्रोक्तान्तरम्—

तत्र कौकः ।

इत्यधिकः पाठः (क. द.) पुस्तकयोः ।

oil prepared with the emetic nut are to be given respectively, in conditions of vata, pitta and kapha.

अध्यायोक्तविषयाः—

इतीदमुक्तं निखिलं यथाव-

द्वस्तिप्रदानस्य विधानमध्यम् ।

योऽधीत्य विद्वानिह वस्तिकर्म

करोति लोके लभते स सिद्धिम् ॥७१॥

इति आ प्रभाषे आ इस प्रकार यह, वस्तिप्रदा-
नस्य अस्ति देवानी वस्ति देनेकी, अग्र्यम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ,
निखिलम् संपूर्ण, विधानम् विधि विधि, यथा-
वत् सत्य स्वर्पमा सम्यक् रूपमें, उक्तम् उक्ती के कहीं
है, यः विद्वान् ये विद्वान् जो विद्वान्, अधीत्य ते
अधीने इसको पढ़कर, इह लोके आ योऽहम्। इस
लोकमें, वस्तिकर्म अस्तिकर्म वस्तिकर्म, करोति करे के
करता है, सः ते वह, सिद्धिम् सिद्धिने सफलताको,
लभते भेजवे के प्राप्त करता है ॥ ७१ ॥

71. Thus, the best method of ad-
ministering the enema-treatment has
been fully and properly expounded
here. The wise man who learning
this, administers the enema-treatment,
achieves complete success in his
treatment.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने वस्तिसूत्रीय-
सिद्धिर्नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रच्येला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते
तन्त्रे अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेला आ
शास्त्रमा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके,
अप्राप्ते अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले
पूरा करेला और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने
सिद्धिस्थान निवे सिद्धिस्थानमें, वस्तिसूत्रीयसिद्धिः 'अस्ति
सूत्रीयसिद्धिः' 'वस्तिसूत्रीयसिद्धिः', नाम नामने। नामका,

तृतीयः श्रीमे तीसरा, अध्यायः अध्याय संपूर्ण गये
अध्याय समाप्त हुआ ॥ ३ ॥

3. Thus, in the Section on Success in
Treatment, in the treatise compiled by
Agnivesa and revised by Caraka, the
third chapter entitled 'Success in
Treatment through the Principles of the
Enema Procedure' not being available,
the same as restored by Dridhabala,
is completed.

चतुर्थोऽध्यायः ।

येथे अध्याय अध्याय चौथा

Chapter IV

स्नेहवस्तिव्यापत्तिद्वयप्रकमः—

अथातः स्नेहव्यापत्तिसिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह साह मयवानाज्येयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अहोरी अथ जाने, स्नेहव्याप-
त्तिसिद्धिं 'स्नेहव्यापत्तिसिद्धिः' नामना अध्यायानु स्नेह-
व्यापत्तिसिद्धिः नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्या-
करथुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

मयवान् अजवान् मयवान् आनेयः आनेये आनेके,
इति ह आ विषयमा नीचे प्रभाषे अ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, जाह का उद्देश्य के कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the
chapter entitled "Success in Treatment
of the Complications arising from
the Unctuous Enema".

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

1. स्नेहव्यापत्तिसिद्धिः-स्नेहव्यापत्तिसिद्धिः (व. व. क.)

अद्विबस्तीन्निबोधेमान् वातपित्तकफापहान् ।
मिथ्याप्रणिहितानां च व्यापदः सचिकित्सिताः ॥३॥

इमान् आ इन, वात-पित्त-वात, पित्त वात, पित्त, कफ-अपहान् तथा करने नाश करनेपर तथा कफकी नाशक, अद्विबस्तीन् स्नेहपरितोने स्नेहवस्तीगोको, मिथ्या-अने मिथ्या और मिथ्या, प्रणिहितानाम् प्रयोगेही स्नेहपरितोनेथी यता प्रयुक्त की गई स्नेह-वस्तीगोको होनेवाले, व्यापदः रोगोंने रोगोंको, स-चिकित्सिताः चिकित्सासहित चिकित्साके साथ, निबोध सांभालो सुनो ॥ ३ ॥

3. Listen now to the exposition of the unctuous enemata which are curative of vata, pitta and kapha, and of the complications arising from wrongful administration of these and the treatment of such complications.

कतिपयेऽनुवाचनस्नेहयोगाः —

दशमूलं बलां रास्नामश्वगन्धां पुनर्नवाम् ।
गुडुच्येरण्डभूतीकभार्पिवृषकरोहिषम् ॥४॥
शतावरीं सहचरं काकनासां पलांशिकम् ।
यवमाषातसी लोलकुलत्थान् प्रस्तोन्मितान् ॥५॥
चतुर्द्रोणैश्च पचवा द्रोणशेषेण तेन च ।
तैलाढकं समक्षीरं जीवनीयैः पलोन्मितैः ॥६॥
अनुवासनमेतद्धि सववातविकारनुत् ।
आनुषानां वसा तद्वज्जीवनीयोपसाधिता ॥७॥

पलांशिकम् ऐक ऐक पक्ष ४-४ तोले, दशमूलम् दशमूल दशमूल, बलाम् अक्ष बला, रास्नाम् रास्ना रास्ना, अश्वगन्धाम् आसेऽ अश्वगन्ध, पुनर्नवाम् सांटेडी गवहपुरना, गुडुची-अने गिलोय, एरण्ड-ऐर-ऐ एरण्डमूल, भूतीक-अने अजवायन, भार्गी-लार-ऐ भार्गी, वृषक-अर-ऐसी अहसा, रोहिषम् रोहिष रोहिषवास, शतावरीं शतावरी शतावर,

३. निबोधेमान्-निबोधामि (च. ग. ख. क.)

४. पलोन्मितैः-पलोन्मितैः (च.)

५. तैलाढकं समक्षीरं-तैलेलाढकं पेक्षैः (च.)

पक्षैः तैलाढकं क्षीरः (च.)

सहचरम् आसमान्नी इधनेः अंटाशेणियो नील पुष्पवाजी कटसरैया, काकनासाम् तथा डौवाडाडी तथा शींगरोटी, प्रस्त-अन्मितान् अने ऐक ऐक प्रस्त ८-८ तोले, यव-अव जौ, माष-अउड उडद, अतसी-अणसी अलसी, कोल-ऐर अने वेर, कुलत्थान् तथा उणथी ऐओने तथा कुळयी इनको, अम्मसः चतुर्द्रोणे आर द्रोण पाण्डुभां ४०९६ तोले पानीमें, पचवा पक्ष-वी पकाकर, द्रोणशेषेण ऐक द्रोण आडी रहे त्यारे १०२४ तोले रहने पर, तेन च तेनी साथे इनके साथ, पलोन्मितैः ऐक ऐक पक्ष ४-४ तोले, जीवनीयैः अवन्यगण्डानां द्रोणानां उडक नेणवी जीवनीय गणके द्रव्योंका कटक मिलाकर, समक्षीरम् ऐक आढक ६५ २५६ तोले दूध, तैलाढकम् तथा ऐक आढक तैल सिद्ध करुं तथा २५६ तोले तैल सिद्ध करे, एतत् आ यह, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, सववात-सर्व प्रकारना वातना सब प्रकारके वातके, विकारानुत् विकारोंने दूर करनेपर ऐ रोगोंको शान्त करनेवाला है, जीवनीय-अवन्य गण्डानी जीवनीय गणसे उपसाधिता साधित सिद्ध की हुई, आनुषानाम् आनुष अवेनी आनुष प्राणियोंकी, वसा वसा वसा सी, तद्वत् तेन प्रमाणे सर्व वातविकारोंने दूर करनेपर ऐ इसी प्रकार सब वातविकारोंको दूर करनेवाली है ॥ ४-७ ॥

4-7. Take four tolas each of decaradices, heart-leaved sida, indian groundsel, winter cherry, hog's weed, guduch, castor, bishop's weed, beetle killer, vasaka, ginger grass, climbing asparagus, crested purple nail dye, small stinking swallow wort and eight tolas each of barley, black gram, linseed jujube, and horsegram, and decoct in 4096 tolas of water till reduced to 1024 tolas; this should be mixed and cooked with 256 tolas of oil and an equal quantity of milk along with the paste of 4 tolas of each

of life-promoter group of drugs. This preparation of oil, used as unctuous enema, cures all disorders of vata. Similarly the fat of wet-land creatures prepared with the paste of life-promoter group of drugs may be used.

शताह्वयवविस्वाहः सिद्धं तैलं समीरणे ।
सैम्भवेनाम्रितसेन तप्तं वानिलनुद्धतम् ॥ ८ ॥

शताह्व- सुधा सोया, यव- ज्व जी, विस्व-
भीषुं बेल, अम्लैः अने अम्ल ५०येथी और अम्ल
द्रव्योंसे, सिद्धम् सिद्ध करेवा सिद्ध किये हुए, तैलम्
तेलने। तैलका, समीरणे वायुदोषमा प्रयोग करने
के लिये वायुदोषमें प्रयोग करना चाहिए, अम्रितसेन
अम्रिभा गरम करेवा अम्रितसे तप्त, सैम्भवेन सिद्धा-
लक्ष्मी सेन्वानमकसे तप्तम् तपायेषु गरम किया हुआ,
वृत्तम् च धी पक्षु धी सी, वानिलनुद्ध अनुवासनद्वारा
वायुरोगने दूर करने के अनुवासनद्वारा वायुरोगका
नाशक है ॥ ८ ॥

8. The oil, prepared with dill seeds, barley, bael and sour articles, is beneficial in vata, and the ghee heated by the warmth of roasted rocksalt is also curative of vata.

जीवन्तीं मदनं मेदां श्रावणीं मधुकं बलाम् ।
शताह्वर्भकौ कृष्णां काकनासां शतावरीम् ॥ ९ ॥
खगुतां क्षीरकाकोलीं कर्कटाक्ष्यां शटीं वचाम् ।
पिष्टा तैलं घृतं क्षीरे साधयेत्खगुणे ॥ १० ॥
बृंहणं वातपित्तघ्नं बलशुक्राग्निवर्धनम् ।
मूत्ररेतोरजोदोषान् हरेत्तदनुवासनम् ॥ ११ ॥

८. तसेन-वर्णन (क. घ.)

११. शुक्राग्नि-वर्णाग्नि (ग)

, मूत्ररेतोरजोदोषान्-पुनः रेतोरजोदोषान् (घ. च. ङ.)

, अनुवासनम्-अनुवासनम् (क.)

जीवन्तीम् देही जीवन्ती, मदनम् भीष्म मेनफल,
मेदाम् मेदा मेदा, श्रावणीम् श्रावणी श्रावणी, मधुकम्
मेदीमधु मुलहठी बलाम् पक्षु बला शताह्व- सुधा
सोया, ऋषभकौ ऋषभक ऋषभक कृष्णां भीष्म
पिप्पली, काकनासाम् क्षीर. देही शीरं देही, शतावरीम्
शतावरी शतावरी खगुताम् क्षीर. केनाच, क्षीर-
काकोलीम् क्षीर. काकोली क्षीरकाकोली, कर्कटाक्ष्याम्
काक. क्षी. भी काक. क्षी. भी. शटीम् शटी शटी, वचाम्
अने वच कीओने। और वचा इनका, पिष्टा ५६६
नाभी कलक डालकर, तैलम् घृतम् तैल तथा धी
तैल तथा धी, तखगुणे तेनाथी आर मधु। इनके
चार गुणे, क्षीरे दूधमा दूधमें, साधयेत् सिद्ध करने
सिद्ध करे, तय ते यह, अनुवासनम् अनुवासन
अनुवासन, बृंहणम् बृंहण बृंहण, वातपित्तघ्नम् वात तथा
पित्तने नाश करने के वात तथा पित्तका नाशक, बल- पक्षु
बल, शुक्र- शुक्र शुक्र अग्निवर्धनम् अने अग्निवर्धन
वर्धन के और अग्निको बढ़ानेवा है, मूत्र- तथा
मूत्र मूत्र, रेतः- वीर्य शुक्र, रजोदोषान् तेम
रेतः दोषाने एवं रजोदोषको, हरेत् नष्ट करे
नष्ट करता है ॥ ९-११ ॥

9-11. The dyad of oil-cum-ghee may be prepared by cooking it with four times the quantity of milk along with the paste of cork swallow wort, emetic nut, Meda, east indian globe thistle, liquorice, heart-leaved sida, rishab seeds, Rishabhaka, long pepper, stinking swallow wort, climbing asparagus, Sugupta, Kshirakakoli, cucumber, zedoary and sweet flag. This is roborant, curative of vata-cum-pitta, and is curative of urinary, seminal and menstrual disorders.

लाभतश्चन्द्रनाथैश्च पिष्टैः क्षीरचतुर्गुणम् ।

तैलपादं घृतं सिद्धं पित्तघ्नमनुवासनम् ॥ १२ ॥

१२. तैलपादं-तैलपादं (घ.)

तैलपादम् यथा भागना तैल साधे चतुर्थांश
तैलसहित, क्षीरचतुर्गुणम् आरगक्ष्ण दूधमां चारगुणे
सूत्रे, कामतः गेठ्ठां भण्डी शङ्खे तेष्ट्ठां जितने
प्राप्त हो रतने, पिष्टेः चन्दबाघैः च यन्द्नादिकना
उदथी चन्दनादिके कल्कसे, सिद्धम् सिद्ध करे
सिद्ध किये हुए, घृतम् धीनुं घृतका, अनुवासनम्
अनुवासन अनुवासन, पित्तघ्नम् पित्तनाशक छे पित्त-
नाशक है ॥ १२ ॥

12. The dyad of ghee and oil,
containing til oil of one fourth quan-
tity should be prepared in four times
the quantity of milk with the paste of
the drugs of the sandal group in
whatever quantity available. This pre-
paration, given as an unctuous enema,
is curative of pitta.

सैन्धवं मदनं कुष्ठं शताह्वां निचुलं वचाम् ।
हृषीरं मधुकं भागीं देवदारु सकटफलम् ॥१३॥
भागरं पुष्करं मेदां चविकां चित्रकं शटीम् ।
विडङ्गातिविषे श्यामां हरेणुं नीलिनीं स्थिराम् २४
बिस्वाजमोदे कृष्णां च दन्तीं रास्नां च पेषयेत् ।
आप्यमेरुजं तैलं तैलं वा कफरोगनुत् ॥१५॥
ब्रह्मोदावर्तगुल्मार्शः श्लीहमेहाह्वमारुतान् ।
आनाह्वममरीं चैव हन्यात्तदनुवासनात् ॥१६॥

सैन्धवम् सिन्धवाक्षु सैन्धव, मदनम् भीष्म मैन-
क, कुष्ठम् कूठ, शताह्वम् सुखा सोया, निचुलम्
शेभुर्गुण समुद्रफल, वचाम् वच, ह्रीवर्म्
कुम्भी वाणो सुगन्धवाला, मधुकम् गेठीमध मुल-
हरी, भागीं भागी भागी, सकटफलम् डायक
काविक, देवदारु देवदारु देवदारु, नागरम् सूँठ, सौंठ,
पुष्करम् पौष्करगुण पोहकरमूल, मेदाम् मेदा मेदा,
चविकां चविक चविक, चित्रकं चित्रक, शटीम्

शटी शटी, विडङ्ग- वावडिङ्ग वायविङ्ग, अतिविषे
अतिविषन्दी कशी अतीस, श्यामाम् डाणुं नसेातर
श्यामा, हरेणुम् रेखुडपीन् रेणुका, नीलिनीम् नीलिनी
नीलिनी, स्थिराम् शाखवल् सरीवन, बिल्व- पीली
बेल, अजमोदे धोडी अजमोद अजमोद, कृष्णाम् च
पीपर पिप्पली, दन्तीम् दन्तीम् दन्ती, रास्नाम् च
अने रास्ना ओओनो और वायसुरई इनका, पेषयेत्
उदथ करे, एरण्डजम् तैलम् ते उदथभी
ओरडियुं तैल उस कल्कसे एरण्ड तैल, तैलम् वा
उदथनुं तैल अथवा तिलतैल, साध्यम् सिद्ध करे
करे, तत् ते वह, कफरोगनुत् उदथरीग हरे उदथर
छे कफरोगनाशक है, अनुवासनात् अने अनुवासनद्वारा और
अनुवासनद्वारा, ब्रह्म- ब्रह्म ब्रह्म, उदावर्त- उदावर्त
उदावर्त, गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्शः- अर्श अर्श, श्लीह-
श्लीहा श्लीहा, मेह- प्रमेह प्रमेह, आह्वमारुतान्
आह्वमारुत आह्वमारुत, आनाह्वम् आनाह्व आनाह्व,
अमरीम् च एव तथा अमरीनी तथा अमरीको,
हन्यात् नाश करे छे नष्ट करता है ॥१३-१६॥

13-16. Make into paste rock salt,
emetic nut, costus, dill seeds hijjal
tree, sweet flag, fragrant sticky mallow
liquorice, beetle killer, decidar box
myrtle, ginger, orris root, Meda long
pepper, white flowered leadwort,
zedoary, embelia, indian atees, black
turpeth, pea, indigo, ticktrefoil, bael,
celery, long pepper, red physic nut and
indian groundsel. Either castor oil or til
oil prepared with this paste, is curative
of disorders of kapha. Given as unct-
uous enema, it cures inguinal swelling,
misperistalsis gulma, piles, splenic
disorders, rheumatic conditions, consti-
pation and calculus.

१३. वचाम्-वचाम् (क. ड. व. व.)

१५. पेषयेत्-पेषयैः (व.)

मदनैर्वाऽम्लसंयुक्तैर्विस्वाद्येन गणेन वा ।

तैलं कफहरैर्वाऽपि कफघ्नं कषययेद्भिषक् ॥१७॥

मिषक् वैद्ये वैद्य, अम्लसंयुक्तैः अम्ल द्रव्यैश्च युक्तं अम्ल द्रव्यैः युक्त, मद्वैः वा मीठानां उदकैश्च मैनफलके कल्कसे, विस्वाद्येन के अम्लद्रव्ये या विस्वादि, गणेन वा मधुना उदकैश्च कल्कसे, कफहरैः वा अपि अथवा उदकैश्च औषधैश्च उदकैश्च अपवा कफनाशक औषधियोंके कल्कसे, कफघ्नम् उदकैश्च कफहर, तैलम् तैल तैल, कफघ्नम् तैलम् उदकैश्च औषधैश्च सिद्ध करे ॥ १७ ॥

17. The physician should prepare an oil curative of kapha by cooking it with the paste of emetic nut and sour article or with the paste of the bael group of drugs or with the paste of the drugs curative of kapha

विडङ्गैरण्डरजनीपटोलत्रिफलामृताः ।

जातीप्रवालनिर्गुण्डीदशमूलखुपर्णिकाः ॥१८॥

निम्बपाठासहचरशम्पाककरवीरकाः ।

एषां काथेन विषचेत्तैलमेभिश्च कल्कितैः ॥१९॥

फलविल्वत्रिवृत्कुण्णारास्त्राभूनिम्बदारुभिः ।

सप्तपर्णवचोशीरदार्वाकुष्ठकलिङ्गकैः ॥२०॥

लतागौरीशताह्वाग्निशटीचोरकपौष्करैः ।

तत् कुष्ठानि किमीन् मेहाक्षसिं ग्रहणीगदम् ॥२१॥

क्षीबतां विषमाश्रित्वं मलं दोषत्रयं तथा ।

प्रयुक्तं प्रणुदत्याशु पानाभ्यङ्गवासनैः ॥२२॥

विडङ्ग- वावडिभ वायविडङ्ग, एरण्ड- औरडभूण एरण्ड, रजनी- ६गहर हल्दी, पटोल- परवण परवल, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, अमृताः अणैः गिलोय, जातीप्रवाल- यमेलीना पत्राकुश्चमेलीके पत्राकुश्च, निर्गुण्डी- नमेली संभाल, दशमूल- दशमूल दशमूल, खजुपर्णिकाः उदकैश्च मूषाकर्णी, निम्ब- लीभडी नीमकी छाल, पाठा- पाठा पाठा, सहचर- आसमान्नी

इदमे। उदकैश्च गीले नील पुण्डरीको कटुपरैया, शम्पाक- भरभालो। अमलतास, करवीरकाः अने उदकैश्च और कनेर, एषाम् औषधैना। इनके, काथेन उदकैश्च काथेन, एभिः अने आ औषधियोंने। अर्थात् और इन औषधियोंके अर्थात्, फल- मीठान मैनफल, विस्व- मीठी वेष्ट, त्रिवृत्- त्रिवृत् निसोत कुण्णा- मीपर पिप्पली, रास्ना- रास्ना वासुराई, सुनिम्ब- उदकैश्च विरायता, दारुभिः देवदारु देवदारु सप्तपर्ण- सातपर्ण सतिवन, वचा- पत्र वच, इशीर- वीरभूना वागे। वच, दार्वा- दारुदली, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, कलिङ्गकैः धनंजय इन्द्रजौ, लता- मल मलीन, गौरी- ६गहर हल्दी, कताह्वा- सुभ मोल, अग्नि- विप्रो विप्रक, शटी- उदकैश्च शटी चोरक- येरक चोरक, पौष्करैः च योऽभ्यङ्ग औषधैना पोद्गमूल इनके, कल्कितैः उदकैश्च कल्कसे, तैलम् तैल तैल, पचेत् पचावतुं सिद्ध करे, पान- पान पान अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग अनुवासनैः अने अनुवासनम् और अनुवासनम्, प्रयुक्तम् प्रयोगार्थः प्रयोग कानेसे तत् ते वह, कुष्ठानि कुष्ठ कुष्ठ, किमीन् किमी कुमीरोग, मेहान् प्रमेह प्रमेह, अक्षसिं अक्ष अक्ष, ग्रहणीगदम् अक्षणीगदम् ग्रहणीरोग क्षीबताम् नष्टं सता क्षीबता, विषमाश्रित्वम् विषमाश्रि विषमाश्रि, मलम् मल मल, तथा दोषत्रयम् तथा त्रये दोषेने तथा तीनों दोषोंको, आशु जल्दी शीघ्र, प्रणुदति दूर करे छे नष्ट करता है ॥ १८-२२ ॥

18. An oil may be prepared in the decoction of embelia, castor, turmeric, wild snake gourd, the three myrobalans guduch sprouts of spanish jasmine, chaste tree, deca-radices, ipomea, neem, Patha crested purple nail dye, purging cassia and indian oleander along with the paste of emetic nut, bael, turpeth, long pepper, indian groundsel, chiretta, deodar, dita bark, sweet flag, cuscus grass, indian berberry, costus, kurchi

१८ रजनी-भूतीक (ग)

१९ करवीरकाः-करवीरकम् (व)

२१ कतागौरी-कतायष्टि (क. झ. ड. त. द. व. फ.)

, चोरक-सौराष्ट्री (व. फ.)

२२ क्षीबतां-क्षीबत्वं (व.)

seeds, indian madder, turmeric, dill seeds, white flowered lead wort, zedoary, angelica and orris root. This, administered as potion, inunction and unctuous enema, is a speedy cure for dermatosis, helminthiasis, urinary disorders, piles, assimilation disorders, impotency, irregular condition of the gastric fire, excess of morbid matter, as well as the morbidity of the three humors.

व्याधिः व्यायामकर्मध्वक्षीणाबलनिरोजसाम् ।

क्षीणशુक्रस्य चातीव स्नेहवस्तिर्बलप्रदः ॥२३॥

पादजङ्घोरुपृष्ठांसकटीनां स्थिरतां पराम् ।

जनयेदप्रजानां च प्रजां स्त्रीणां तथा नृणाम् ॥२४॥

વ્યાધિ-રોગ, વ્યાયામ-બ્યાયામ વ્યાયામ, કર્મધ્વક્ષીણ-કામ અને મુસાફરીથી ક્ષીણ કર્મ તથા મુસાફરીકે કારણ ક્ષીણ, અબલ-નિર્બલ નિર્બલ, નિરોજ-સામ્ ઓજસરહિત ઓજરહિત, ક્ષીણશુક્રસ્ય ચ તથા ક્ષીણવીર્ય પુરુષોને તથા ક્ષીણવીર્ય પુરુષોનો સ્નેહવસ્તિઃ સ્નેહવસ્તિ સ્નેહવસ્તિ અતીવ વલપ્રદઃ અતિશય બલ દેનારી છે અતિબલપ્રદ છે, પાદ-પગ પેર, જઙ્ઘા-જઙ્ઘા, કટુ-કરુ કટુ, પૃષ્ઠ-પીઠ પીઠ, અંસ-અંસ અંસ, કટીનામ્ તથા કટભાં તથા કટીમાં, પરમ્ પરમ અતિશય, સ્થિરતામ્ સ્થિરતા આપે છે સ્થિરતા દેતી છે, અપ્રજાનામ્ અને પ્રજારહિત ઓર નિઃસન્તાન, સ્ત્રીણામ્ સ્ત્રીઓને સ્ત્રી, તથા તથા તથા, નૃણામ્ પુરુષોને પુરુષોની, પ્રજામ્ ચ પ્રજા સન્તાનનો, જનયેત્ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતી છે ॥ ૨૩-૨૪ ॥

23-24. This unctuous enema is an excellent promoter of strength in those whose strength and vitality have sunk low, as a result of disease over exertion, over-work, exercise and load carrying, and in those of diminished

semen. It imparts great firmness to the feet, legs, thighs, back, shoulders and waist, and imparts fertility to sterile women and men.

स्नेहवस्तेः षडापदः—

वातपित्तकफात्यन्तपुસિવૈરાવૃતસ્ય ચ ।

અમુકે ચ પ્રણીતસ્ય સ્નેહવસ્તેઃ ષડાપદઃ ॥૨૫॥

વાત-વાત વાયુ, પિત્ત-પિત્ત પિત્ત, કફ-કફ કફ, અત્યન્ત-અતિ અતિ અતિશય અત્ય, પુરિષ્ઠ-અને મળથી ઓર મલસે, આવૃતસ્ય ચ સ્નેહવસ્તિ ટંકાઈ અતી સ્નેહવસ્તિ અવરુદ્ધ હોને પર, અમુકે તેમજ બીજા વગરનાને એવે વિના મોજન કિયે, પ્રણીતસ્ય ચ દેવાથી દેનેસે, સ્નેહવસ્તેઃ સ્નેહવસ્તિની સ્નેહવસ્તિકી, ષડ્ ૭ ૮, આપદઃ આપત્તિઓ થાય છે વ્યાપત્તિયાં હોતી છે ॥ ૨૫ ॥

25. There are six conditions of complication likely to arise in the administration of the unctuous enemata; the unctuous fluid may be obstructed by vata, pitta or kapha or by excess of food or fecal matter, and sixthly when given to a person on an empty stomach.

षड्व्यापदां हेतुः—

शीतोऽल्पो वाऽधिके वाते शिथोऽत्युष्णः कफे मृदुः ।

અતિમુકે ગુરુર્વર્ચઃસંચયેઽત્પબલક્તયા ॥૨૬॥

दसस्तैरावृतः कोहो न यात्यभिभवादिपि ।

અમુકેઽનાવૃતસ્વાન્ન યાત્યૂર્ધ્વ

વાતે અધિકે વાયુની અધિકતામાં વાયુની અધિકતામાં, શીતઃ અલ્પઃ વા શીત અથવા અલ્પ શીત અથવા અલ્પ, પિત્તે પિત્તની અધિકતામાં પિત્તની અધિકતામાં, અતિઉષ્ણઃ અતિ ઉષ્ણ અતિ ઉષ્ણ, કફે કફની અધિકતામાં કફની અધિકતામાં, મૃદુઃ મૃદુ મૃદુ, અતિમુકે અતિ મોજનમાં અતિ મોજનમાં, ગુરુઃ ભારે ભારે, તથા તથા તથા, વર્ચઃસંચયે મળના સંચયમાં મળને

૨૬કૃ. ન યાત્યભિ-નયાત્યભિ (વ.)

૨૭ ન યાત્યભિભવાદિપિ-ન યાત્યભિભવાદિપિ (વ. ક. ત.)

संयम्य, अल्पबलः शैथिल्यं भवति अल्प बलवाली, दृढः स्नेहवस्ति आपवः स्नेहवस्ति देनेसे, तैः आवृतः ते वायु वजरेथी आवरथु पात्रवाने वीधि उन वायु आदिसे आवृत होनेके कारण, अभिभवात् अपि तथा उत्थेत दोषोऽपि पराभव पात्रवाने वीधि पक्ष तथा उत्थण दोषोऽपि पराभूत होनेके कारण मी स्नेहः स्नेहवस्तिनो स्नेह स्नेहवस्तिनो स्नेह, न याति पात्रो आवर्तते नथी वायु नहीं जाता, अमुके तेभ्यः आलो पेटमां स्नेहवस्ति आपवः एवं खाली पेटमें स्नेहवस्ति देनेसे, अनावृतत्वात् च भागं अनन्धी आवृत नहि होवाने वीधि मार्ग अन्धसे आवृत नहीं होनेके कारण, ऊर्ध्वं याति स्नेह उपर आयेथी अथ छे स्नेह ऊपरकी ओर चला जाता है ॥२६-२७॥

26-26³. If the enema fluid is given in a cold condition or in meagre quantity, in a condition of excess of vata, if it is given in a hot condition in pitta, or a mild enema is given in kapha, or if the enema prepared with heavy articles is given after a heavy meal, or a weak i. e. forceless enema is given in accumulation of feces, the enema fluid thus given will not be able to reach its destination as its course is obstructed by these conditions; while in a patient with an empty stomach, it reaches upwards owing to the absence of any such obstruction.

वातावृतस्नेहस्य लक्षणम्—

तस्य लक्षणम् ॥२७॥

अङ्गमर्दज्वराभ्यामशीतस्तम्भोरुपीडनैः ।

पार्श्वरुग्नेष्टनैर्विद्यात् स्नेहं वातावृतं भिषक् ॥२८॥

तस्य वातावृत स्नेहनां वातावृत स्नेहके, लक्षणम् आ वक्ष्ये छे ये लक्षण हैं, भिषक् वैद्य वैद्य, अङ्गमर्द-

२८. अङ्गमर्दज्वराभ्यामशीतस्तम्भोरुपीडनैः—स्तम्भोरुपीडनैः

पार्श्वरुग्नेष्टनैः (क. व. उ. व. व. व.)

अङ्गमर्द अङ्गोका दूटन, ज्वर- २७१९ ज्वर आभ्याम- आभ्याम अङ्गना, शीत- शीत शीत, स्तम्भ- स्तम्भ स्तम्भ, ऊरुपीडनैः ऊरुपीडन ऊरुका दर्द, पार्श्वरुग्- पार्श्वरुग् पीडन पार्श्वोर्में दर्द वेष्टन, अने उद्धृष्टनथी और पार्श्वमें एतन होनेसे, स्नेहस्नेहने स्नेहको, वातावृतम् वायुथी आवृत वायुसे आवृत, विद्यात् अध्ययन जाने ॥ २७-२८ ॥

27-28. These are then the symptoms produced—body-aches fever distension of abdomen, chill stiffness, pain in the thighs, and pain and cramps in the sides. The physician should know from these symptoms that the unctuous fluid is occluded by vata.

वातावृतस्नेहस्य चिकित्सा—

स्निग्धाम्ललवणोष्णैस्तं राक्षामीनद्रुतैलैः ।

सौवीरकसुराकोलकुलत्थयवसाधितैः ॥२९॥

निरुहैर्निर्हरेत् सम्यक् समूत्रैः गात्रमूलिकैः ।

ताम्यामेव च तैलाभ्यां सायं मुकेऽनुवासयेत् ॥३०॥

स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवण- लवण लवण, उष्णैः अने उष्ण युक्तवाणी और उष्ण गुणवाले, सौवीरक- तेभ्यः सौवीरक एवं सौवीरक, सुरा- सुरा सुरा, कोल- कोल कोल, कुलत्थ- कुलत्थी कुलत्थी, यव- अने यवथी और जौ इनसे, साधितैः साधित सिद्ध किये हुए, राक्षाम्- राक्षाम् वायुसुरई, पीतद्रु- तथा धातुद्रुगण्डना तथा सारहन्तीके, तैलैः तैलथी मिश्रित तैलसे मिश्रित, समूत्रैः अने गोमूत्रमिश्रित और गोमूत्रमिश्रित, पात्रमूलिकैः पत्रमूलथी पत्रमूल पत्रमूलसे सिद्ध किये, निरुहैः निर्हरेथी निर्हरेथे, समू- तेन उसे, सम्यक् परापर मको प्रकार, निर्हरेत् निर्हरे- रथु करवुं छेष्ट मी निकास देवे, सायम् अने सांने सायंकाळ, मुके ७७५ पक्षी भोजन करवुंकरने पर, ताम्याम् एव तेभ्यः अने इन दोनों, तैलाभ्याम् च तैलथी तैलसे, अनुवासयेत् अनुवासन करवुं छेष्ट मी अनुवासन देवे ॥ २९-३० ॥

२९. स्निग्ध-स्निग्ध (क. व. उ. व. व.)

29-30. The physician should eliminate it well by evacuative enema of unctuous, acid, salt and hot substances, mixed with the oil of indian groundsel and indian berberry, prepared with sauveeraka and sura wines. jujube, horsegram and barley, cow's urine and the decoction of penta-radices. After the evening meals, the physician should administer unctuous enema of the above-said oils.

पित्तावृतस्नेहस्य लक्षणं चिकित्सा च—

दाहरागतृषामोहतमकज्वरदूषणैः

विद्यात् पित्रावृतं स्वादुतिकैस्तं वस्तिभिर्हरेत् ॥३१॥

दाह- दाह दाह, राग- बाबाश रक्ता, तुषा-
 तुषा प्यास, मोह- मोह मोह, तमक- तमक-
 तमक- तमक, ज्वर- ज्वर ज्वर और ज्वर इन, दूषणै-
 विडारोशी विकारोंसे, पित्तवृत्त स्नेहने पित्तथी
 आहत स्नेहको पित्तसे आवृत, विद्या अक्षुष्यो जाने,
 स्वादुतिक्तैः मधुर तथा ऊष्णी स्वादु तथा तिक्त, बस्तिभिः
 अस्तिओशी बस्तिथोंसे, तस्तेने इसे, हरेत् हरी
 देवो ओषधी बाहर निकाले ॥ ३१ ॥

31. The physician should know the enema to be occluded by pitta, if there occur burning, redness, thirst, stupor, faintness and fever. These conditions should be cured with the enema prepared with sweet and bitter groups of drugs.

कफावृतस्नेहस्य लक्षणम्—

तन्द्राशीतञ्ज्वरालस्यप्रसेकारुचिगौरवैः ।

संमूर्च्छाग्लानिभिर्विद्याच्छेषमणा ब्रह्मावृतम् ॥३२॥

तन्त्रा- त-क्ष तन्त्रा, वीतज्वर- श्मि तन्त्र- वीत-
ज्वर, काष्ठ- आणस जालस, प्रसेक- केशुं थुं कपुं
कफका शुक्ता, जहृचि- अशुचि जहृचि, गौरवैः ३५२-
पक्षं भारीपन, लम्बुर्वा- ३५३- ३५४, नकाजिभिः

अने प्वाणि ऐओधी और ग्लानि इनसे, स्नेहम् स्नेहने
स्नेहको, स्नेहप्रणा उद्देशी कफसे, आवृतम् आवृत आवृत,
विद्यमान अस्तुवे। जाने ॥३॥

3- The physician should know it to be occluded by kapha if there occur torpor, algid fever, lethargy, ptyalism, anorexia, heaviness, fainting and depression.

अक्रान्तस्नेहस्य चिकित्सा—

कषायकटुतीक्ष्णोष्णैः सुरामूत्रापसाधितैः ।

फलतैलयुतैः साम्लैर्बस्तिभिस्तं विनिर्हरेत् ॥३३॥

कषाय- कषाय कषाय, कटु- कटु कटु, तीक्ष्ण- तीक्ष्ण तीक्ष्ण, उष्णः तथा उष्ण गुणवाणी तथा उष्ण गुणवाली सुरा- सुरा सुरा, मूत्र- तथा गोमूत्रा तथा गोमूत्रसे, उपसाधितैः सिद्ध करेदी सिद्ध की हुई, फलतैल भीड़गना तेलथी मैनफलके तैलसे, युतैः युक्त युक्त साम्लैः तथा अभ्यक्ष द्रव्यवाणी तथा अम्ल द्रव्यवाली, बस्तिभिः भरितयोगेथी बस्तियोगे, तम् तेने इसे, विनिर्हरेत् अहार अहारे वाहर निकाले ॥ ३३ ॥

33. This should be treated with enema prepared with astringent, pungent, acute and hot substances, and with sura wine and cow's urine, and mixed with the emetic nut oil and sour articles.

अभ्यशन।वृत्तस्नेहस्य लक्षणम्—

अदिमूर्च्छारुचिग्लानिशूलनिद्राङ्गमर्दनैः ।

आमलिङ्गैः सदाहैस्तं विद्यादत्यशनावृतम् ॥३४॥

छर्दि- उल्लङ्घी वमन, मूर्च्छा- मूर्च्छा मूर्च्छा, अरु-
अरुचि अरुचि, ग्लानि- ग्लानि ग्लानि, शूल- शूल
शूल, निद्रा- निद्रा निद्रा, क्रमवर्तनः आगमनं संगमोक्तः

३३. कषायकटुतीक्ष्णोष्णैः कषायजिह्वलक्ष्णैः । ४)

३४. इदिमूर्च्छाकस्त्रिहानां सुखोद्वाहमर्दनैः इदितुष्णाकस्त्रिहानि-
कारसुखमर्दनैः ॥ ५)

सूत्रा-वृत्ता (क)
सूत्रनिर्वाहमर्गैः ज्ञेयः सूत्रावृत्तमर्गैः (क. ब.)

दृढता, सदाहैः दाहः, वामलिङ्गैः तथा आभ्रनां
दक्षिणैः तथा आभ्रके लक्षण इत्येते, तत्र स्नेहने
स्नेहको, अत्यशनावृत्तम् अति भोजनशी आहत अति
भोजनसे आवृत, विद्यात् अशुद्धी जानना चाहिए ॥३४॥

34 The physician should know it
to be occluded by excess of intake of
food, if there occur vomiting, fainting,
anorexia, depression, colic, somnolence,
body-aches, symptoms of chyme
disorders and burning.

अत्यशनावृत्तस्नेहस्य चिकित्सा—

कटूनां लवणानां च काथैश्चूर्णैश्च पाचनम् ।
विरेको मृदुरत्रामविहिता च क्रिया हिता ॥३५॥

कटूनां कटु कटु, लवणानाम् च अने लवण
द्रव्येना और लवण द्रव्योंके, काथैः काथैः काथैः काथैः,
चूर्णैः च तथा चूर्णैः तथा चूर्णैः, पाचनम् पाचन
पाचन. मृदुः मृदु मृदु, विरेकः विरेकः विरेकः, आम-
विहिता अने आभ्रयिक्रियायां कहेल और आम-
चिकित्सा में कही हुई, क्रिया च क्रिया क्रिया, अत्र अहो
यहांपर, हिता हितकर छे हितकारी है ॥३५॥

35. The treatment in such condi-
tions is to stimulate digestion by means
of decoctions and powders of pungent
and salt drugs, and mild purgation,
and the line of treatment indicated in
chyme-disorders is also beneficial.

विदावृत्तस्नेहस्य लक्षणं चिकित्सा च—

विषमूत्रानिलसङ्गार्तिगुक्त्वाभ्रानहृद्ग्रहैः ।
खेदं विदावृत्तं ज्ञात्वा खेदस्वेदः सर्वातिभिः ॥३६॥
श्यामाबिल्वादिसिद्धैश्च निरुहैः सानुवासनैः ।
निर्हरेद्विधिना सम्यगुदावर्तहरेण च ॥३७॥

त्रिड- भणरोध मलरोध, मूत्र- मूत्ररोध मूत्ररोध,
निलसङ्ग- वायुरोध वायुरोध, अति- शूल शूल, गुहः-
गुहः

३७. सम्यगुदावर्तहरेण च-सर्वेणोदावर्तहरेण च (क.)

भारेपक्षु मारीपन, आभ्रान- आभ्रान आभ्रान, हृद्-
ग्रहैः तथा हृद्ग्रहैः तथा हृद्ग्रहैः, स्नेहस्नेहने
स्नेहको, विदावृत्तम् भणशी आहत मलके जाहूत,
ज्ञात्वा अशुद्धी जानकार, सर्वातिभिः- सर्वातिभिः
सर्वातिभिः, स्नेहस्वेदः स्नेहन, स्वेदन स्नेहन, स्वेदन,
श्यामा- श्यामा नसीतर श्यामा, बिल्वादि- अने बिल्वा-
दिशी और बिल्वादिसे, सिद्धैः सिद्धैः सिद्धैः सिद्धैः,
च निरुहैः निरुहैः, उदावर्तहरेण अने उदावर्तहरेण
नाथ करनार और उदावर्तनाथक, विधिना च
विधिशी विधिसे, सम्यक् सारी रीते मकी प्रकार,
निर्हरेत् तेने अहार कहेल उसे बाहर निकाले ॥३६-३७॥

36-37. Knowing that the unctuous
fluid is occluded by fecal matter by
observing retention of feces urine
and flatus, pain, heaviness and disten-
sion of abdomen and cardiac spasm,
the physician should treat the patient
with oleation and sudation procedures,
suppositories and evacuative enema
prepared with black turpeth, bael
and other drugs of that group, with
unctuous enema and with the line
of treatment indicated in misperistalsis.

ऊर्ध्वं मच्छतः स्नेहस्य लक्षणम्—

अमुके शूलपायो वा वेगात् खेदोऽतिपीडितः ।
धावत्यूर्ध्वं ततः कण्ठादूर्ध्वं खेदोऽत्यन्तः ॥३८॥

अमुके भोजन नहि करनारभा भोजन नहीं करने-
वालोंमें, शूलपायो वा अथवा शूल- युक्तपायोभा
अथवा खाली गुदावालोंमें, अतिपीडितः अत्यन्तः
पायो बलपूर्वक दबानेसे, स्नेहः वेगात् स्नेह वेगशी
स्नेह वेगसे, ऊर्ध्वम् उपर तः उपरकी ओर, धावति
अथ छे जाता है, ततः पक्षी तदनन्तर, कण्ठात् ऊर्ध्वम्
पक्षी कण्ठमें पहुंचकर, ऊर्ध्वम् उपरनी ऊपरकी,
खेदः अति पीडितशी छिद्रोसे, एति अहार आने छे
बाहर जाता है ॥३८॥

38. In an enema given to a person on an empty stomach or emptied bowels, if the unctuous fluid is given with great force, it goes up very high and from there may reach the throat and may come out from the upper orifices of the body.

कण्ठादूर्ध्वच्छिद्रेभ्य आगच्छतस्तस्य चिकित्सा—

मूत्रश्यामात्रिवृत्तिसिद्धो यवकोलकुलत्थवान् ।

तत्सिद्धतैल इष्टोऽत्र निरुहः सानुवासनः ॥३९॥

मूत्र-गोमूत्र गोमूत्र, श्यामा-कालुं नसोत्तर श्यामा, त्रिवृत्त-सिद्धः अने अशुषु नसोत्तरथी सिद्ध करेख और अरुण त्रिवृत्तसे सिद्ध, यव- ७५ जौ, कोल- १२ बेर, कुलत्थवान् अने कुलथीवाणी और कुलथीसे युक्त, तत्सिद्धतैलः तेभ्य गोमूत्र, श्यामा अने त्रिवृत्तथी सिद्ध करेख तैलवाणी एवं गोमूत्र, श्यामा और त्रिवृत्तसे सिद्ध किये तैलकी, निरुहः निरुहभस्ति निरुहबस्ति, सानुवासनः अने अनुवासनभस्ति और अनुवासनबस्ति, अत्र अक्षीं यहां, इष्टः ८५ छे इष्ट हैं ॥ ३९ ॥

39. In these conditions, the evacuative and unctuous enemata of oil prepared with cow's urine, black turpeth, barley, jujube and horse-gram should be given.

कण्ठादागच्छतस्तस्य चिकित्सा—

कण्ठादागच्छतः स्तम्भकण्ठग्रहविरेचनैः ।

छर्दिघ्नोभिः क्रियाभिश्च तस्य कार्यं निवर्तनम् ॥४०॥

कण्ठाद् गण्ठाभांथी कण्ठसे, आगच्छतः नीकण्ठा निकलते हुए, तस्य ते स्नेहने उस स्नेहको, स्तम्भ-स्तंभ स्तम्भ, कण्ठग्रह- कंठग्रह कण्ठग्रह, विरेचनैः विरेचन विरेचन, छर्दिघ्नोभिः तथा छिद्री मटाउनार तथा वमननाशक, क्रियाभिः च चिकित्साओथी चिकित्साओं द्वारा, निवर्तनम् कार्यम् पाछे वाणवे ओर्थी पीछे लौटाना चाहिए ॥ ४० ॥

40. And in conditions where it is coming out of the throat, it should be

remedied by astringent medications, pressure on the throat and by purgatives and anti-emetic remedies.

रौक्ष्यादनागतः स्नेह उपेक्ष्यः —

यस्य नोपद्रवं कुर्यात् स्नेहबस्तिरनिःसृतः ।

सर्वोऽप्यो वाऽऽवृत्तो रौक्ष्यादुपेक्ष्यः स विज्ञानता ॥

सर्वः अल्पः वा अल्पः के अल्प सम्पूर्ण रूपमें या थोड़े परिमाणमें, आवृत्तः आवृत्त आवृत्त, स्नेहबस्तिः स्नेहभस्ति स्नेहबस्ति, अनिःसृतः अहार न आवता बाहर न आये, यस्य नेमा जिसमें, रौक्ष्याद् रक्षिताने र्ध रक्षताके कारण, उपद्रवश्च उपद्रव उपद्रव, न कुर्यात् न करे न करे, सः तेन सको, विज्ञानता विज्ञान वैद्य विज्ञान वैद्यको, उपेक्ष्यः उपेक्षा करवी उपेक्षा करनी चाहिए ॥ ४१ ॥

41. In conditions where though the unctuous fluid has not returned or returned only partially owing to obstruction but has not caused any complication owing to the unctuous condition of the body, the patient should be let alone by the experienced physician.

अनुवासानात्पूर्वं युक्तस्नेहवादिविशिष्टं भोजनं देयम्—

युक्तस्नेहं द्रवोष्णं च लघुपथ्योपसेवनम् ।

भुक्तवान् मात्रया भोज्यमनुवास्यकृत्वा ज्यहात् ॥४२॥

युक्तस्नेहम् नेने अनुवासन स्नेहने। सम्भोज्यो भोज्यो छे तेने अनुवासनका सम्भोज्यो होनेपर, द्रवोष्णम् द्रव, उष्ण द्रव, उष्ण, लघु- लघु लघु, पथ्य-अने पथ्य और पथ्य, उपसेवनम् च भोजन आपणुं ओर्थी भोजन देना चाहिए, भोज्यम् भोजन भोजन, मात्रया प्रमाणात् मात्रानुसार, भुक्तवान् भोजने खाये हुएको, ज्यहात् त्रक्षु तीन, ज्यहात् त्रक्षु द्विसे तीन दिनों अन्तरसे, अनुवासाः अनुवासन देणु अनुवासन देना चाहिए ॥ ४२ ॥

४१. रुक्षस्नेहं-रुक्षस्नेह (ड. क.)

,, भोजन-भोजन (ड.)

42. The person, who has taken the unctuous enema, should be given warm water to drink, and light or wholesome diet; the patient after taking the diet in right proportion should take unctuous enema every third day.

अनुवासितायोष्णं जलं देयम्—

धाम्यनागरसिद्धं हि तोयं दद्याद्विचक्षणः ।

व्युषिताय निशां कल्यमुष्णं वा केवलं जलम् ॥४३॥

विचक्षणः विचक्षणः वैद्ये बुद्धिमान् वैद्य, निष्णात् आभी रात रात्रि, व्युषिताय पश्चात् करेण अनुष्यने वित्ताये हुए को, कल्यम् प्रभातर्भा प्रातःकाल, धाम्य-नागर- धाया आने सुधी धनिया और सोंठसे, सिद्धम् सिद्ध करेण सिद्ध, तोयम् जल, केवलम् अथवा केवल या केवल, उष्णम् उष्ण गरम, जलम् वा जलको, दद्यात् हि देवुं देवे ॥ ४३ ॥

43. In the next morning, the wise physician should administer the patient who has well-spent the night, the potion of water prepared with coria-
nder and ginger or simple warm water.

उष्णजलस्य गुणाः—

स्नेहाजीर्णं जरयति श्लेष्माणं तद्भिन्नचित्ति च ।

मारुतस्यानुलोम्यं च कुर्यादुष्णोदकं नृणाम् ॥४४॥

वमने च विरेके च निरुहे सानुवासने ।

तस्मान्नुष्णोदकं देयं वातश्लेष्मोपशान्तये ॥४५॥

तत् उष्णोदकम् ते उष्ण जल वह गरम जल, नृणाम् अनुष्येना मनुष्योंके, स्नेहाजीर्णम् स्नेहना अशुद्धिने जेहके अजीर्णको, जरयति पकावी नाणे छे पचाता है, श्लेष्माणम् छेने कफको, भिन्नचित्ति तोडी नाणे छे तोडता है, मारुतस्य आने वायुनुं और वायुका, अनुलोम्यम् च अनुलोमन अनुक्रमन, कुर्यात् करे छे करता है, तस्मात् तेथी इस लिए, वमने च वमन

वमन, विरेके च विरेचन विरेचन, सानुवासने अनुवासन अनुवासन, निरुहे च आने निरुहर्भा और निरुहमें, वात-श्लेष्म- वात तथा छेनी वात तथा कफको, उप-शान्तये शान्ति भाटे शान्तिके लिए, उष्णोदकम् उष्ण जल गरम पानी, देयम् देवुं देवे छे देना चाहिए ॥ ४४-४५ ॥

44. 45. This warm water digests the unctuous substance which has remained undigested, breaks down the mucus and regulates the peristaltic movement of vata in the patient. Therefore, after emesis or purgation or administration of evacuative or unctuous enema, warm water should be given for the alleviation of vata and kapha.

प्रतिदिनमनुवासाः—

रुक्षनित्यस्तु दीप्ताग्निर्व्याधामी मारुतामयी ।

वक्त्रजश्रोण्युदावृत्तवाताश्चार्हा दिने दिने ॥४६॥

रुक्षनित्यः रुक्ष पदार्थो नित्य सेवन करनेपर नित्य रुक्षसेवन करनेवाला, दीप्ताग्निः प्रदीप्त अग्निराग्नः दीप्ताग्नि, व्याधामी व्याधाम करनेपर व्याधाम करनेवाला, मारु-तामयी वा वातरोगी वातरोगी, वक्त्रजश्रोणि-उदावृत्त-वाताः च तथा वक्ष्युर्भा वायुवायो, श्रोणिर्भा वायु वायो आने उदावृत्त-रोगी वक्त्रजमें वायुवाला, श्रोणि-प्रदेशमें वायुवाला और उदावृत्तरोगी, दिने दिने अथवा हरदिने ये प्रतिदिन, चार्हाः अनुवासनवस्तिके योम्न छे अनुवासनवस्तिके योग्य हैं ॥ ४६ ॥

46. The persons who are habituated to dry things, whose digestive fire is very active, who are habituated to physical exertion, who are suffering from vata disorders, who are afflicted with disorders of vata in the groin or pelvic region or disorders of

४६. व्याधामी मारुतामयी-सुखं व्याधामपीडितः (च द. व.)

॥ मारुतामयी-मारुतामयी (च.)

misperistalsis, should be given unctuous enema everyday.

प्रतिदिनानुवासे हेतुः —

एषां वायु जरां ज्ञेहो वात्यम्बु, सिकताखिव ।
अतोऽन्येषां ज्यहात् प्रायः ज्ञेहं पचति पावकः ॥४७॥

जम्बु जेम पाण्डू जिस प्रकार पानी, सिकतासु
इव रेतीमां लीन थाय छे रेतमें लीन होता है,
एवम् तेम जेजीने आपेक्षे उस प्रकार उनको दिया
हुआ, ज्ञेहः च स्नेह स्नेह, वायु जलदी शीघ्र,
जराम् वाति पथी जल लीन थाय छे पचकर लीन
होता है, अतः अन्येषाम् ते सिवायना भीज्जोने।
उनसे अतिरिक्त दूसरोंकी, पावकः अग्नि अग्नि, प्रायः
स्नेहम् धलुंभुं स्नेहने प्रायः स्नेहको, ज्यहात् त्रुलु
दिवसे तीन दिनमें, पचति पथावे छे पचाता है ॥४७॥

47. In such persons, the unctuous substance is immediately digested, just as water falling over sand is quickly absorbed; and in persons other than these, the gastric fire generally takes three days to digest the unctuous substance.

अनुवासेनामस्नेहनिषेधः —

न त्वामं प्रणयेत् ज्ञेहं स ह्यभिष्यन्दयेद्बुद्धम् ।
सावशेषं च कुर्वीत वायुः शेषे हि तिष्ठति ॥४८॥

आमज्ज डाथी कच्चा, ज्ञेहम् तु स्नेह स्नेह, न
प्रणयेत् देवा न जेज्जो नही देना चाहिए, हि सः
डाथु के ते क्योंकि यह, गुदश्च शुद्धने गुदाको, अभि-
ष्यन्दयेत् अभिष्यन्दित करे छे अभिष्यन्दित करता है,
सावशेषं च कुर्वीत स्नेह आपवाभा अस्तिने। थे।डे।
अंश आधी राभवे। जेज्जो स्नेह देवेमें बस्तिका कुछ
अंश शेष रचना चाहिए, हि डाथु के क्योंकि, वायुः जे वायु
को वायु, शेषे तिष्ठति अस्तिना अवकाशमां रहे छे ते,
अस्ति संपूर्ण आपवाधी पचनाशममां जेते। रहे छे
वस्तिके अवकाशमें रहता है वह, बस्तिको संपूर्ण देनेसे
वकाशमें पका जाता है ॥ ४८ ॥

48. The unctuous substance should never be given unboiled as it would cause increase of mucus secretion in the rectum, and some portion should be allowed to remain in the enema vessel because, along with the last parts, air would enter into the rectum.

गुदकण्ठाभ्यां युगपरस्नेहदाननिषेधः —

न चैव गुदकण्ठाभ्यां दद्यात् ज्ञेहमनन्तरम् ।
उभयस्यान् समं गच्छन् वातमग्निं च दूषयेत् ॥४९॥

गुदकण्ठाभ्याम् गुदा अने कण्ठारा गुदा और
मुखसे, अनन्तरम् जेक डाथे एक ही समय पर, स्नेहम्
स्नेह ज्ञेह, न एव दद्यात् न आपवे। जेज्जो नही
देना चाहिए, उभयस्यान् डाथु के अन्ने भाजोथी क्योंकि
दोनों मार्गोंसे, समम् जेक साथे एक साथ, गच्छन्
जते। स्नेह जाता हुआ स्नेह, वातम् वायुने वायुको,
अग्निं च अने जलराशिने और अग्निको, दूषयेत् दूषित
करे छे दूषित करता है ॥ ४९ ॥

49. Oleation should never be done simultaneously by the mouth as well as by the rectum. The oleation taken by both the channels meeting together will vitiate vata and the gastric fire.

अनुवासनिरुहयोरैकान्ततः सेवननिषेधः —

ज्ञेहवस्ति निरुहं वा नैकमेवातिशीलयेत् ।
उत्क्रेशाग्निवधौ ज्ञेहाग्निरुहात् पचनाद्भयम् ॥५०॥
तस्मान्निरुहः संज्ञेहो निरुहश्चानुवासितः ।
ज्ञेहशोधनयुक्त्यैव वस्तिकर्म त्रिदोषनुत् ॥५१॥

ज्ञेहवस्तिम् स्नेहवस्ति स्नेहवस्ति, निरुहम् वा
अथवा निरुहने। या निरुहवस्तिका, एकम् एव जेक-
लागे। जे अकेलेका ही, अतिशीलयेत् जलु प्रयोग न

४९. उभयस्यान् समं गच्छन्-सङ्गतः सङ्गमयतो (क. ब. फ.)

५०. वातमग्निं च दूषयेत्-शान्तासी दूषयेत् समम् (ब. फ.)

५१. संज्ञेहो-स्नेहः साव (क. व. ब. फ.)

उरवे। ओष्ठौ निरन्तर अभ्यास नहीं करना चाहिए, चेहाय
उरस्य के ओष्ठवा स्नेहनी क्योंकि अकेले स्नेहने, उत्कृष्ट-
उत्प्रेक्ष्य उत्प्रेक्ष्य, अभिवधौ अने अभिनाश और अभि-
नाश होते हैं, निरुद्धात् तथा ओष्ठवा निरुद्धा अकेले
निरुद्धसे, पवनात् वायुने। वायुसे, मयम् अथ यम् अथ
मय होता है, तस्मात् तैथी इस लिए, निरुद्धः निरुद्ध
आप्या पथी निरुद्धके पीछे, संस्नेहः अनुवासन आप्युं
स्नेहन देना चाहिए, अनुवासितः च अने अनुवासन
आप्या पथी और अनुवासनके पीछे, निरुद्धः निरुद्ध
आप्यौ ओष्ठौ निरुद्ध देना चाहिए, एवम् आ प्रभाये
इस प्रकार, स्नेहशोचन स्नेहन अने शोधननी स्नेहन
और शोधनकी, युक्त्या औषधनाथी योजनासे, बस्तिर्कर्म-
अस्तिर्कर्म बस्तिकर्म, त्रिदोषनुत् त्रिदोष भटाउं अथ
त्रिदोषका नाशक होता है ॥ ५०-५१ ॥

50-51. One should not develop
excessively the habit of either the
unctuous or the evacuating enema. By
habituation to the unctuous enema
there will be rousing of the kapha
and pitta and impairment of the
gastric fire, and by habituation to the
evacuative enema there is the risk of
the provocation of vata. Therefore the
person who has taken evacuative enema
should be given unctuous enema and
the person who has been given unctu-
ous enema should be given evacuative
enema. By this procedure of alterna-
ting the unctuous with the evacuative
enema, the enema therapy becomes
curative of the morbidity of all three
humors.

केषां मात्रावस्तिर्हितः?—

कर्मव्यायामभाराद्व्याधौ नखीकर्षितेषु च ।

दुर्बले वातभेदे च मात्रावस्तिः सदा मतः ॥ ५२ ॥

५२. या पांनखी-बन्तुः खी (य.)

॥ वातभेदे-वातरोगे (य.)

कर्म- ५२ कर्म, व्यायाम- व्यायाम व्यायाम,
भार- भार भार, अथ व्यायामी व्यायामी, व्याय-
सवारी सवारी, खी- अने अभिभूतयो और खी-
सेवनसे, कर्मितेषु च ५२ यथेवा कर्म हुए, दुर्बले
दुर्बल दुर्बल, वातभेदे च तेभ्यः वायुधी पीडित
एवं वायुने पीडित मनुष्योंमें, सदा दृश्यते सदा, मात्रा-
वस्तिः मात्रावस्तिः। प्रयोग मात्रावस्तिका प्रयोग,
मतः ५२ अथ इष्ट है ॥ ५२ ॥

52. The 'matra' enema is recom-
mended for daily use in persons emacia-
ted by over-work, over-exertion, load
lifting, way-faring riding or indul-
gence in women, in debilitated persons
as well as in those afflicted with vita
disorders.

मात्रावस्तेरुणाः—

यथेष्टाहारचेष्टस्य सर्वकालं निरत्ययः ।

हस्तायाः स्नेहमात्राया मात्रावस्तिः समो मत्रेत् ॥ ५३ ॥

बन्धुं सुखोपचर्य च मुखं सुष्टपुरीषकृत् ।

स्नेहमात्राविधानं हि बृंहणं वातरोगनुत् ॥ ५४ ॥

यथा-इष्ट-आहार-चेष्टा मात्रावस्तिर्मा मनुष्य
यथेष्ट आहार तथा विहार करी अके अथ मात्रावस्तिर्मा
जुगुप्सु यथेष्ट आहार तथा विहार कर सकता है, सर्व-
कालम् मात्रावस्ति सधर्मा समयोमां वर्ध सधाय अथ
मात्रावस्ति सब कालमें ली जा सकती है निरत्ययः
अने हानि नष्टरनी अथ और हानिरहित है, मात्रावस्तिः
मात्रावस्ति मात्रावस्ति, हस्तायाः नानाभां नाना
प्रकारसे छोटी, स्नेहमात्रायाः अनुवासननी मात्रा
अनुवासनकी मात्राके, समः समान समान, मत्रेत् अथ
है, स्नेहमात्राविधानम् स्नेहनी मात्रातुं विधान
अर्थात् मात्रावस्ति स्नेहकी मात्राका विधान अर्थात् मात्रा-
वस्ति, बन्धुं ५३ ५३ बन्धुकारक, सुखोपचर्यम्
सुखेष्टी उपचार करी सधाय अथ सुखसे चिकित्साके लिए
योग्य, सुखम् सुखेष्टी सुखपूर्वक, सुष्टपुरीषकृत् अथ
दायनार मल कानेवाली, बृंहणम् ५४ ५४ बृंहण, वातरोग-

५४. वातरोगनुत्-सर्वदोषविध (य.)

तुम् च अने वातरोग भेदादुपर उ और वातरोग-
नाशक है ॥ ५३-५४ ॥

53-54. The Matra-enema does not demand any regimen of diet or behaviour. It can be administered at all times and in all seasons and is harmless. Its dose is equivalent to the minimum dose of oleation. This procedure of the unctuous Matra-enema is promotive of strength, demands no strict regimen of diet, causes easy elimination of feces and urine, and is roborant and curative of vata disorders.

अध्यायोक्त्यायसंग्रहः —

तत्र श्लोकौ—

वातादीनां शमायोक्ताः प्रवराः स्नेहवस्तयः ।
तेषां चाक्षप्रयुक्तानां व्यापदः सचिकित्सिताः ॥५५॥
प्राग्भोज्यं स्नेहवस्तेर्यद् ध्रुवं येऽर्हाह्वयहास्य ये ।
स्नेहवस्तिविधिश्चोक्तो मात्रावस्तिविधिस्तथा ॥५६॥

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकौ उपसंहारना
में श्लोक उ उ उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, वातादीनाम्
वातादि के दोषनी वातादिकी, शमाय शान्ति भाटे शान्तिके
लिए, प्रवराः श्रेष्ठ श्रेष्ठ, स्नेहवस्तयः स्नेहवस्तिओ स्नेह-
वस्तियाँ, अक्ष-अने अक्षान् अनुष्येथी और मूढद्वारा,
प्रयुक्तानाम् तेषाम् तेषाम् प्रयोग करवाभां आववाभी
प्रयुक्त करने पर, व्यापदः भती व्यापत्तिओ होनेवाली
व्यापत्तियाँ, सचिकित्सिताः चिकित्सासहित चिकित्सा-
सहित, उक्ताः उक्ती भताववाभां आवी उ कहे दी हैं,
स्नेहवस्तेः स्नेहवस्तिनी स्नेहवस्तिके, प्राक् पहले
पूर्व, वद् ने जो, भोज्यम् भावुं भोज्यो आहार
करना चाहिए, ये ध्रुवम् नेओ हवेशां स्नेहने योग्य
उ जो स्नेहवस्तिके निरन्तर योग्य हैं, ये च अने नेओ
और जिनको, व्यवहार त्रक्ष त्रक्ष द्विसे तीन दिनके
अन्तरसे, अर्हाः स्नेहवस्तिने योग्य उ स्नेहवस्ति

देवी चाहिए, स्नेहवस्तिविधिः च स्नेहवस्तिने
विधि स्नेहवस्तिविधि, तथा तथा और, मात्रावस्ति-
विधिः मात्रावस्तिने विधि को अर्ह मात्रावस्तिने
विधि ये सब, उक्ताः उक्ती भताववाभां आवी उ कहे
दिये हैं ॥ ५५-५६ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

55. The foremost of unctuous enema beneficial in the alleviation of vata and other humors are described herein, as well as the complications arising from their use by ignorant persons, along with the treatment of those complications. What should be taken before taking the unctuous enema, who are those in whom administration of the enema is indicated everyday, or every third day, the method of administering the unctuous enema and also that of Matra enema, are all described in this chapter.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने स्नेहव्याप-
त्तिनिर्णाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

इति आ. प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेला अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेला आ. शास्त्रमां और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त अशक्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेला और दृढबलसे
पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थानमां सिद्धिस्थानमें,
स्नेहव्यापत्तिनिर्णामः 'स्नेहव्यापत्तिनिर्णामः' 'स्नेहव्यापत्तिनिर्णामः',
नाम नामने नामका, चतुर्थः चौथो, अध्यायः
अध्याय संपूर्ण थयो अध्याय समाप्त हुआ ॥ ४ ॥

4. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agniveśa and revised by Caraka, the

fourth chapter entitled 'The Success in Treatment of the Complications arising from the Unctuous Enema' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

पञ्चमोऽध्यायः ।

पांचमोऽध्यायः अध्यायः पांचवाँ

Chapter V

नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वयप्रक्रमः —

अथातो नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वि व्याख्यास्यामः ॥१॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हुवे अहो'थी अब आगे, नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वि 'नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वि' नामना अध्यायानु 'नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान करेणु' व्याख्यान करेणु ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीये प्रभाषे न इष विषयमे निम्न प्रकारसे ही, आह स उहेणु' उे कहा है ॥२॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Success in Treatment of the Complications arising from the Defects in the Enema apparatus or in the Technique of administration of the Enema'.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

वर्ज्यानि वस्तिनेत्राणि, तेषां दोषाश्च—

अथ नेत्राणि वस्तींश्च शृणु वर्ज्यानि कर्मसु ।
नेत्रस्याङ्गप्रणीतस्य व्यापदः सचिकित्सिताः ॥ ३ ॥

अथ हुवे अब, कर्मसु चिकित्साभां वस्तिकार्यमे, वर्ज्यानि तन्वा ६।५६ स्थाज्य, नेत्राणि नेत्रो नेत्र,

वस्तीन् तेभ्य अस्तिथौ एवं वस्तिभां अङ्गप्रणीतस्य तथा अङ्गान वैत्रे वापरैश्च एवं मूत्रसे प्रयुक्त, नेत्रस्य नेत्रथी यत्ता नेत्रसे इनेवात्रे, सचिकित्सिताः व्यापदः रोगो अने तेन चिकित्सा रोगो और उनकी चिकित्सा, शृणु सांभवे सुनो ॥ ३ ॥

3 Now listen to the description of the enema tube and the enema receptacle that are to be avoided in this procedure and to the exposition of the complications which arise from such apparatus as well as from the administration of enema by an inexperienced person, as also the treatment of these complications.

हृस्वं दीर्घं तनु स्थूलं जीर्णं क्षियिलबन्धनम् ।
पार्श्वच्छिद्रं तथा वक्रमष्टौ नेत्राणि वर्जयेत् ॥ ४ ॥

अप्राप्त्यतिगतिक्षोभकर्षणक्षणनक्षवाः ।

गुदपीडा गतिजिह्वा तेषां दोषा यथाक्रमम् ॥ ५ ॥

हृस्वं द्रु'डं छोटा, दीर्घं ६।५ दीर्घ, तनु पातणुं पतला, स्थूलम् अडुं स्थूल, जीर्णम् ७।५ जीर्ण, क्षियिल-बन्धनम् क्षियिल अध्यायुं दीर्घे बन्धवाला, पार्श्वच्छिद्र-द्रु ५३भां छिद्रवाणुं पार्श्वमे छिद्रवाला, तथा अने और, वक्रम् वा'डुं ये टेढ़ा ये, अष्टौ आठ आठ प्रकारके, नेत्राणि नेत्रोने नेत्र, वर्जयेत् तन्वा ६।५ को'डो' स्थाज्य हैं, अप्राप्ति- न पहुँचणुं स्नेहका न पहुँचवा, अतिगति- अडु ६।२ अणुं बहुत दूर जाना, क्षोभ-क्षोभ क्षोभ, कर्षण- कर्षण कर्षण, क्षणन- क्षणन क्षणन, क्षवाः क्षाव चूना, गुदपीडा- गुदपीडा गुदमे दर्द, जिह्वा गतिः अने दु'डि' अति ये और स्नेहकी टेढ़ी गति ये, तेषाम् तेषो'ना इनके, यथाक्रमम् क्रमशः क्रमसे, दोषाः दोषो ये दोष होते हैं ॥ ४-५ ॥

4-5. The physician should avoid eight kinds of enema-tubes viz.,

१. नेत्रवस्तिव्यापत्तिद्वि-नेत्रव्यापत्तिद्वि द्वि (प. क.)

२. व्यापदः-दोषाश्च (द.)

३. व्यापदः सचिकित्सिताः-दोषाश्च सचिकित्सिताः (प. क.)

४. जीर्ण-जीर्ण (प.)

५. पार्श्वच्छिद्र-पार्श्वच्छिद्र (प. क.)

६. -वा'डुं (प.)

those that are too short, too long, too thin, too thick, worn out or loosely fixed, which have holes on the sides or are tortuous. Not reaching the destination, penetrating too far up, shaking in the rectum, injury to the rectum, fluid leaking out, pain in the rectum, oblique flow of the fluid—these are respectively the harmful effects of the above described defective conditions of the enema tube.

वर्णा वस्त्राः, तेषां दोषाश्च—

विषममांसलच्छिन्नस्थूलजालिकावातलाः ।

छिन्नः छिन्नश्च तानद्यौ वस्तीन् कर्मसु वर्जयेत् ॥ ६ ॥

गतिवैषम्यविस्त्रत्वस्त्रावदौर्ग्रहानिस्त्रवाः ।

फेनिलच्छुस्यधार्यत्वं वस्तेः स्युर्वस्तिदोषतः ॥ ७ ॥

विषम. विषम विषम, मांसल- मांसल मांसल, छिन्न- कपापेक्ष छिन्न, स्थूल- स्थूल स्थूल, जालिका- अनेक सूक्ष्म छिद्रवाणुं अनेक सूक्ष्म छिद्रवाली, वातलाः वातदुष्ट वातसे दुष्ट, स्निग्धः स्निग्ध स्निग्ध, छिन्नः च अने अक्षेयुक्त और छिन्न, तान् बहो जे आठ ये आठ प्रकारकी, वस्तीन् अस्तिथी वस्तिनां, कर्मसु चिकित्साभां चिकित्साभे, वर्जयेत् तजन्ती ओध जे त्याज्य हैं, वस्तिदोषतः अस्तिपुटकना दोषथी वस्तिपुटकके दोषसे, वस्तेः अस्तिनां वस्तिकी, गतिवैषम्य- गतिनी विषमता विषम गति, विस्त्रत्व- विस्त्रता विस्त्रता, स्त्राव- स्त्राव स्त्राव, दौर्ग्रह- भुस्केलीथी पक्षधुं कठनाईसे पकड़ा जाना, निस्त्रवाः निस्त्रव द्रवका बाहर निकल जाना, फेनिल- फीले युक्त धुं झागदार होना, स्युति- क्षयभाथी पक्षी जे हाथसे गिरजाना, आधार्यत्व- अने

धारण न करी शकाना और धारण न कर सकना, स्युः जे थाप जे ये होते हैं ॥ ६-७ ॥

6-7. The physician should avoid eight kinds of enema receptacles in this procedure viz, those that are irregular, fleshy torn, thick, which have many perforations, which are bubbled inside, sticky and worn out. Irregular flow, fleshy odor, leakage of fluid, difficulty to grasp, absence of flow, frothiness of fluid slipping away from the hand and difficulty of holding are respectively the results of the above mentioned defective conditions of the receptacle.

वस्तिपणेतु षाः—

सवाता द्रुतोत्क्षिप्ततिर्यग्गुलुत्कम्पिताः ।

अतिबाह्यमन्दविवेगदोषाः प्रणेतव्यः ॥ ८ ॥

प्रणेतव्यः अस्ति देनारना दोषथी वस्ति देनेवालेके दोषसे, सवात- वातसहित औषध देवुं वायुके साथ वस्तिका जाना, अतिद्रुत- अस्तिनेत्रने अहु उतापणथी अति नाथपु वस्तिनेत्रका अति शीघ्रतासे अन्दर डालना, उत्क्षिप्त- नेत्रने उपर थडवी देवुं नेत्रको उपरकी ओर अधिक डालना, तिर्यक्- त्रांसुं नाथपुं तिरछा डालना, गुलुत्क- बारबार ध्यावपुं रुक रुक कर दबाना, कम्पिताः अस्तिपुं कंठपुं नेत्रका कांपना, अति- अस्तिनां नाथपुं बारबार डालना, बाह्यम- नेत्रपुं अहार रहेवुं नेत्रका बाहर रहना, मन्द-अतिवेग- मन्दवेगथी अने अतिवेगथी अस्ति देवी मन्दवेगसे और अतिवेगसे वस्ति देना, दोषाः आ दोष थाप जे ये दोष होते हैं ॥ ८ ॥

8. The following are the defects resulting from the defective technique of the enema administrator. The air may be pushed into the rectum, enema may be given too hurriedly, the tube

६. विषममांसलच्छिन्न-मांसलच्छिन्नस्थूल (क. त.)

, , , - मांसलस्थूलविषम (ग. त.)

, , , स्निग्धः छिन्नश्च-छिद्रछिन्नौ च (ग. त.)

७. स्त्रावदौर्ग्रहानिस्त्रवाः-निस्त्रावदुर्ग्रहानिस्त्रवा (ग. त.)

, , , दौर्ग्रहानिस्त्रवाः-दौर्ग्रहानिस्त्रवाः (क. त.)

, , , दौर्ग्रहानिस्त्रवाः-दौर्ग्रहानिस्त्रवाः (ग. त.)

८. तिर्गुत्क्षिप्ततिर्यग्गुलुत्कम्पिताः-तिर्गुत्क्षिप्ततिर्यग्गुलुत्कम्पिताः (क. त. क.)

may be pushed too high, or it may be introduced obliquely; he may do repeated compression or he may shake the tube while introducing or he may do frequent insertion of the tube or he may not be able to insert it in the rectum, or he may compress the receptacle either too slowly or too forcibly.

અનુચ્છાસ્ય દત્તે નિઃશેષં વા દત્તે વસ્તૌ દોષાઃ, ચિકિત્સા ચ—
અનુચ્છાસ્ય ચ વચ્ચે વા દત્તે નિઃશેષ એવ વા પ્રવિશ્ય કુપિતો વાયુઃ શૂલતોદકરો ભવેત્ ॥૯॥
તત્રાભ્યક્તો ગુદે સ્વેદો વાતપ્રાન્યશનનિ ચ ।

અનુચ્છાસ્ય ચ વાયુ કાઠી નાખ્યા વગર વાયુકે બાહર નિકાલે વિના, વચ્ચે વા અસ્તિ અધિવામાં આવતાં વસ્તિકે વાંધને પર, નિઃશેષે એવ વા અશ્વત્થ શેષ રાખ્યા વગર જ અથવા સંપૂર્ણ, દત્તે અસ્તિ દેતાં વસ્તિ દેને પર, વાયુઃ વાયુ વાયુ, પ્રવિશ્ય પ્રવેશ કરીને શરીરમાં પ્રવિષ્ટ હોકર, કુપિતઃ કુપિત ઋષ્ કુપિત હો કરકે, શૂલતોદકરઃ શૂલ અને સોય ભેડાયા જેવી પીડા કરનાર શૂલ તથા તોદકૌ સ્તપ્ત કરનેવાલા, ભવેત્ થાય છે હોતા હૈ, તત્ર તેમાં ઉત્તમ, અભ્યક્તઃ અભ્યક્ત અભ્યક્ત, ગુદે સ્વેદઃ ગુદામાં સ્વેદ ગુદામાં સ્વેદ, વાતપ્રાનિ અને વાતહર ઔર વાતનાશક, અશનનિ ચ ભોજન આપવાં બેઠીએ મોજન દેના ચાહિય ॥ ૯૩ ॥

9-9½. If the enema bag has been fixed without the air in it being pushed out, or if all the enema fluid has been pushed in without leaving any residue, the air entering the rectum and provoking the vata there, causes colicky and piercing pain. In such a condition inunction and sudation of the anus, and food and drink curative of vata are indicated.

૧. કુપિતો-કુપિતઃ (૫)

દુતપ્રણીતાદિવસ્તિદોષાઃ, તેષાં ચિકિત્સા ચ—

દુતં પ્રણીતે નિષ્કુપ્તે સહસોક્ષિત એવ વા ॥૧૦॥
સ્વાત્ કટીગુદજઙ્ગાનિવસ્તિસ્તમ્મોરુવેદનાઃ ।
મોજનં તત્ર વાતપ્રાન્ય શ્વેદાઃ સ્વેદાઃ સબસ્તયઃ ॥૧૧॥

દુતમ્ અસ્તિનેત્ર ઉતાપી, પ્રણીતે નાખ્યાથી પ્રવિષ્ટ કરને પર, સદ્મા એકદમ, એકદમ, નિષ્કુપ્તે બહાર બેઠી દેવાથી નિઃશલને પર, ઉત્ક્રિષ્ટે એવ વા અથવા ઉપરની તરફ નાખ્યાથી યા ઉપરકી ઔર બલિક ઢાલનેપર કટી- કટી કટી, ગુદ-ગુદા ગુદા, જઙ્ગા- અને જંઘામાં ઔર જંઘામાં, બાર્તિ- પીડા દર્દ, વસ્તિ- મૂત્ર- શયમાં વસ્તિમાં, સ્તમ્મ- બહુત સ્તમ્મ, ઠરુવેદનાઃ અને સાશ્વતમાં વેદના ઔર ઠરુવે વેદના, સ્વાત્ થાય છે હોતી હૈ, તત્ર તેમાં ઉત્તમ, વાતપ્રાન્ય વાતહર વાતનાશક, મોજનમ્ ભોજન મોજન, સ્વેદાઃ સ્વેદ સ્વેદ, સબસ્તયઃ વસ્તિઓ વસ્તિયાં, સ્વેદાઃ અને સ્વેદ દેવાં બેઠીએ ઔર સ્વેદ દેના ચાહિય ॥૧૦-૧૧॥

10-11. If the enema tube has been introduced too hurriedly or if it is pushed very high, there will occur pain in the waist, rectum and legs, rigidity of the bladder and pain in the thighs. In such a condition, inunction, sudation procedures, enemata and diet that are curative of vata, are indicated.

વસ્તેહર્ષવિનગમને હેતુઃ, તચ્ચિકિત્સા ચ—

તિર્યગ્વલ્ચાવૃતદ્વારે વચ્ચે વાડપિ ન ગચ્છતિ ।
નેત્રે તદ્વજુ નિષ્કુપ્ત્ય સંશોધ્ય ચ પ્રવેશયેત્ ॥૧૨॥

નેત્રે નેત્ર નેત્ર, તિર્યક્ ત્રાસ નાખ્યાથી તિરકા પ્રવિષ્ટ કરને પર, વલિ-વાવૃતદ્વારે વલિઓથી હર

૧૧. જઙ્ગાનિવસ્તિસ્તમ્મોરુવેદનાઃ જઙ્ગોરવસ્તિસ્તમ્મોરુવેદનાઃ

(૫. ૬.)

૧૦. સ્તમ્મોરુવેદના-સ્તમ્મોરુવેદનમ્ (૬. ૬.)

૧૧. તિર્યગ્વલ્ચા-તિર્યગ્વલ્ચા (૬. ૬.)

૧૨. તદ્વજુ-તદ્વજુ (૬. ૬.)

૧૩. પ્રવેશયેત્-પુનર્નયેત્ (૬. ૬. ૬.)

રોકાઈ જતાં વલિયોંકે કારણ દ્વારકે વન્દ હોનેસે, બંદે
વા અપિ અથવા નેત્ર જ સૂત્ર આદિથી બંધ થઈ
જવાથી અથવા નેત્ર હી સૂત્ર આદિસે વન્દ હો જાને
પર, ન ગચ્છતિ ઔષધ અંદર જતું નથી ઔષધ અન્દર
નહીં જાતી, ત્વ ત્યારે તેને તથ નેત્રકો, નિષ્ક્રુષ્ય પાધુ
એથી બંધ નિકાલકર, સંજોષ્ય ચ આફ કરી સાફ
કરકે, ક્ષુ સીધું સીધા, પ્રવેશવેત દાખલ કરવું
પ્રવિષ્ટ કરના વાદિય ॥ ૧૨ ॥

12. If the enema tube is introduced obliquely or is obstructed by the anal folds or is blocked by substances in the enema fluid itself, the enema fluid will not flow. The enema tube then should be taken out, cleansed and properly re-introduced.

પીડ્યમાને વસ્તાવન્તરા મુકે દોષાઃ, તન્નિકિરસા ચ—

પીડ્યમાનેઽન્તરા મુકે ગુદે પ્રતિહતોઽનિલઃ ।

ઉરઃશિરોર્તિમૂર્વોશ્ચ સ્વદનં જનયેદ્વલી ॥૧૩॥

વસ્તિઃ સ્યાત્તત્ર વિશ્વાદિકલશ્યામાદિમૂત્રવાન્ ।

પીડ્યમાને દબાવતાં દબાવતાં દબાવે દબાવે, અન્તરા
વચ્ચમાં સીધમેં, મુકે છોડી દેવાથી છોડ દેનેસે, ગુદે
ગુદામાં ગુદામેં, પ્રતિહતઃ પ્રતિધાત પાસેથી રુકા હુઆ,
વલી અનિલઃ બળવાન વાયુ વલવાન વાયુ, ઉરઃશિરોર્તિમ્
જાતી અને મસ્તકમાં પીડા જાતી ઔર શિરમેં પીડા,
ઝવોઃ ચ તથા સાયગોની ઔર કરમેં, સ્વદનમ્ શિથિલતા
શિથિલતા, જનયેદ ઉત્પન્ન કરે છે કર દેતા હૈ, તત્ર
તેમાં ઉચમેં, વિશ્વાદિ-બીલી વગેરે વિશ્વાદિ, કલ-
મીઠળ મૈનકલ, શ્યામાદિ-કાળું નસોતર વગેરે
શ્યામા આદિસે, મૂત્રવાન્ અને ગ્રામૂત્રવાળી ઔર
ગોમૂત્રસે મુક્ત, વસ્તિઃ અસ્તિ વસ્તિ, જ્વાલ દેવી બેઈ એ
દેની વાદિય ॥ ૧૩ ॥

13. If there are interruptions in the act of compression resulting in, repeated compression, the vata in the

rectum being thus struck repeatedly becomes highly provoked and causes pain in the chest, head and thighs, and also asthenia. In such a condition, is indicated the enema prepared from the bael group of drugs, emetic nut and the black turpeth group of drugs mixed with cow's urine.

નેત્રકમ્પનાભિહતે ગુદે દોષાઃ, તન્નિકિરસા ચ—

સ્વાદાહો દવથુઃ શોફઃ કમ્પનાભિહતે ગુદે ॥૧૪॥

કવાયમધુરાઃ શીતાઃ સેકાસ્તત્ર સ્વસ્તયઃ ।

ગુદે ગુદા ગુદામેં, કમ્પનાભિહતે નેત્રના કમ્પથી
અભિધાત પામતાં નેત્રકે કમ્પસે ચોટ લગને પર, વાહઃ
દાહ દાહ, દવથુઃ બળતરા દવથુ, શોફઃ અને શોફ
ઔર શોથ, જ્વાલ થાય છે હોતા હૈ, તત્ર તેમાં ઝનમેં,
સ્વસ્તયઃ અસ્તિસહિત વસ્તિયોંકે સાથ, કવાય-કવાય
કવાય, મધુરાઃ મધુર મધુર, શીતાઃ અને શીતલ ઔર
શીતલ, સેકાઃ પરિષેક હિતકર છે પરિષેક હિતકર હૈ ॥૧૪॥

14. If the rectum is injured by the shaking of the tube, there will be burning, sense of heat and edema. In such conditions, astringent, sweet and cold affusions and enemata are indicated

અતિમાત્રપ્રણીતેનેત્રદોષાઃ, તન્નિકિરસા ચ—

અતિમાત્રપ્રણીતેન નેત્રેણ ક્ષણનાઙ્ગલેઃ ॥૧૫॥

સ્વાત્ સાર્તિ વાહનિસ્તોદગુદ્વર્ચઃપ્રવર્તનમ્ ।

તત્રસર્પિઃપિચુઃ ક્ષીરં પિચ્છાવસ્તિશ્ચ શસ્યતે ॥૧૬॥

અતિમાત્ર-અત્યંત અસ્યધિક, પ્રણીતેન નાખવાથી
પ્રવિષ્ટ કરનેસે, નેત્રેણ અસ્તિનેત્રથી નેત્રકે કારણ, વલેઃ
વલિયોંમાં વલિયોંમેં, ક્ષણનાત્ર પાસેથી બાજવાથી
વિસર્જ લગનેસે, સાર્તિ પીડાસહિત દર્દ, વાહ-દાહ દાહ,
નિસ્તોદ-અને ફાટ ઔર તોલકે સાથ, ગુદ-ગુદાની તથા

૧૩. ઉરઃશિરોર્તિમૂર્વોશ્ચ સ્વદનં જનયેદ્વલી-ઉરઃશિરોરુજં સાદ
મૂર્વોશ્ચ જનયેદ્વલી (ઉ. ચ. ક.)

૧૫. પ્રણીતેન-પ્રવચેન (વ.)

૧૬. સાર્તિ વાહ-કર્કશાહ (વ. ક.)

पुष्पा और, वर्षः मधुसूदी पुष्पवृक्ष, प्रवर्षवर्ष प्रवृत्ति प्रवृत्ति, स्यात् याय छे होती है, तत्र तेभां उपर्य, सर्पिः-पिबुः धीतुं येतुं वीका पिबु, क्षीरम् दूध दूध, पिच्छा-वस्तिः च अने पिच्छावस्ति और पिच्छावस्ति, वस्यते प्रक्षस्त छे हितकर हैं ॥ १५-१६ ॥

15-16. If the anal valves are hurt by excessive penetration of the enema tube, there will be pain, burning rectalgia and the discharge of fecal matter. In such a condition the use of ghee sweet milk and mucilagenous enema are recommended.

मन्दं प्रणीते बाह्ये वा स्नेहे दोषाः, तच्चिकित्सा च—

न भावयति मन्दस्तु बाह्यस्त्वाशु निवर्तते ।

स्नेहस्तत्र पुनः सम्यक् प्रणेषः सिद्धिमिच्छता ॥१७॥

मन्दः तु मन्द अस्ति मन्द वस्ति, न भावयति पक्वाशयभां पक्षोत्थती नथी पक्वाशयमें नहीं पहुंचती, बाह्यः तु अने बाह्यम् अस्ति और बाह्यम् वस्ति, आशु ज्वलती शीघ्र, निवर्तते पाछी वगैरे छे लौट आती है, सिद्धिम् सिद्धि सिद्धि, इच्छता इच्छता नैवे चाहनेवाला वैद्य, तत्र ते स्थितिभां उस स्थितिमें, स्नेहः पुनः इरीने स्नेह फिरसे स्नेह, सम्यक् सारी रीति अच्छी तरहसे, प्रणेषः आपवे ओझै देवे ॥ १७ ॥

17. The inadequately compressed enema does not reach the destination and returns too soon. In such conditions, unctuous enema should be properly administered again, by one desiring success in treatment.

अतिरपीडनदोषाः, तच्चिकित्सा च—

अतिप्रपीडितः कोष्ठे तिष्ठत्यायाति वा गलम् ।

तत्र वस्तिर्विरेकश्च गलपीडादि कर्म च ॥१८॥

१७. न भावयति—न वा वहति (क. द. घ. फ.)

१८. —न न भावयति (क.)

अतिप्रपीडितः अति प्रपीडित वस्ति, कोष्ठे तिष्ठतायाति वा गलम्, तिष्ठते रहे छे ठहर जायगी, गलम् वा अथवा अशामां या गलेमें, आयाति आवे छे ऊपर पहुंच जायगी, तत्र तेभां उसमें, वस्तिः अस्ति वस्ति, विरेकः च विरेचन विरेचन, गलपीडादि अने गलुं दवावतु वजेरे और गलप्रपीडन आदि, कर्म च चिकित्सा छे चिकित्सा करती चाहिए ॥ १८ ॥

18. If over-forcibly administered, the enema is retained in the stomach or goes up and reaches the throat. In such conditions enema, purgation and pressure on the neck etc., are the requisite measures of treatment.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकः—

नेत्रवस्तिप्रणेतृणां दोषानेतान् समेषजान् ।

वेत्ति यस्तेन मतिमान् वस्तिकर्माणि कारयेत् ॥१९॥

तत्र श्लोकः ते विषयभां उस विषयमें, श्लोकः उपसंहारना श्लोक छे उपसंहारका श्लोक है कि, यः ने भाष्यस जो मनुष्य, नेत्रवस्ति- नेत्र, अस्ति नेत्र, वस्ति, प्रणेतृणाम् अने अस्तिदाताना और प्रणेतृ-ओंके, एतान् अने आ और इन, दोषान् दोषोंको, समेषजान् तेनां औपधसहित उनके औपध-सहित, वेत्ति अस्ति छे जानता है, तेन तेनी पाससे उससे, मतिमान् बुद्धिमान् भाष्यसे बुद्धिमान् मनुष्यको, वस्ति-कर्माणि अस्तिकर्मा वस्तिकर्म, कारयेत् करावनां कराना चाहिए ॥ १९ ॥

Here is the recapitulatory verse—

19. The wise physician who has a knowledge of these complications with regard to the enema tube, receptacle as well as the ineptness of the enema administrator and the treatment of these complications, should be engaged to give the treatment.

१९. वेत्ति यस्तेन-विद्वांस्तस्तेन (क. द.)

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने नेत्रवस्तिव्याप-
तिसिद्धिर्नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रथेष्टा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे
अने अरुंथी प्रतिप्रश्कार पायेष्टा आ शास्त्रभा
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेष्टा
और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थानभा
सिद्धिस्थानमें, नेत्रवस्तिव्यापतिसिद्धिः नेत्रवस्तिव्या-
पतिसिद्धि 'नेत्रवस्तिव्यापतिसिद्धि', नाम नामने नामका,
पञ्चमः पांचमो, पांचवौ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण अथे
अध्याय समाप्त हुआ ॥ ५ ॥

5. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka the fifth chapter entitled 'The Success in Treatment of the Complications arising from the Defects in the Enema apparatus or in the Technique of administration of the Enema' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

षष्ठोऽध्यायः ।

छठो अध्याय अध्याय छट्टा

Chapter VI

वमनविरेचनव्यापतिसिद्धयुपक्रमः—

अथातो वमनविरेचनव्यापतिसिद्धिं व्याख्यास्यामः १
इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अब अतः हमे अहीथी अब आगे, वमनविरेचन-
व्यापतिसिद्धिम् 'वमनविरेचनव्यापतिसिद्धि' नामना
अध्यायानु 'वमनविरेचनव्यापतिसिद्धि' नामके अध्यायका,
व्याख्यास्यामः व्याख्यान करुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

१. वमनविरेचनव्यापतिसिद्धि-संशोधनव्यापतिसिद्धि (फ.)

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ. (रथपभा) नीचे प्रभाषे अ इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही, आह स्म उहेष्टुं छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The treatment of complications arising from the procedures of Emesis and Purgation'.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

अथ शोधनयोः सम्यग्विधिपूर्वानुलोमयोः ।
असम्यक्तृतयोश्चैव दोषान् वक्ष्यामि सौबधान् ॥ ३ ॥

अब हमे अब, ऊर्ध्वानुलोमयोः ऊर्ध्व तथा
अनुलोम ऊर्ध्व तथा अनुलोम, शोधनयोः शोधननी
शोधनोकी, सम्यक् सही रीतनी सम्यक्, विधिम् विधि
विधि, असम्यक् कृतयोः च एव अने तेओने सारी
रीतनी विधिनी न करेष्टाभा आपता और वे सम्यक्
विधिसे न किये जाने पर, दोषान् तेओना दोषे उनके दोष,
सौबधान् औषधसहित औषधसमेत, वक्ष्यामि कहीश
कहूंगा ॥ ३ ॥

3. I shall describe the proper method of purification through the upper and lower channels of the body and the complications arising from improper procedure and their treatment.

साधारणेषु प्रावृट्शरद्वसन्तेषु संशोधनोपदेशः—

अत्युष्णवर्षशीता हि ग्रीष्मवर्षाहिमागमाः ।

तदन्तरे प्रावृडाद्यास्तेषां साधारणाख्यः ॥ ४ ॥

ग्रीष्म- ग्रीष्म ग्रीष्म, वर्षा- वर्षा वर्षा, हिम-हिमागमाः
अने हेमन्त ओ अनुओ और हेमन्त ये ऋतुएं, अति-
उष्ण- अत्युष्मे अति गरमी क्रमशः अति गर्मी, वर्ष- अति
बरसाह अति वर्षा, शीताः हि अने अति ठंडीवाणी होय
छे और अति शीतवाली होती हैं, तदन्तरे तेओनी वन्ते

४. तदन्तरे प्रावृडाद्यास्तेषां साधारणाख्यः—अन्तरेषु प्रावृडाद्या
हेतुः साधारणाख्यः (ब. क.)

इसके बीचमें, प्रावृद्धाद्याः प्रावृट् पञ्चरे प्रावृट् प्रादि,
जयः त्रयः ऋतुओ। तीन ऋतुएं, तेषाम् अनुक्रमे ऋतु
परसाह तथा ऋतुओं। क्रमशः गर्मी, वर्षा तथा शीतमें,
साधारणाः साधारण्ये ये साधारण हैं ॥ ४ ॥

4. Summer, the rainy season and winter are hot, rainy and cold respectively. In between them, there are three seasons called the early-rains and two others which have mild seasonal characteristics.

प्रावृट् शुचिर्नभौ ज्ञेयौ शरदूर्जसहो घनः ।

तपस्यश्च मधुश्चैव वसन्तः शोधनं प्रति ॥ ५ ॥

एतानृतून विकल्पैव दद्यात् संशोधनं भिषक् ।

स्वस्थवृत्तमभिप्रेत्य व्याधौ व्याधिवशेन तु ॥ ६ ॥

शोधनम् शोधनम् शोधनम्, प्रति आश्रयम्।
हृष्टिसे, शुचिर्नभौ अर्थात् अने आश्रयने आषाढ और
आवणको, प्रावृट् प्रावृट् अर्थात् प्रावृट् जाने, ऊर्जसहो
ऊर्जसहो अने भागशरने कार्तिक और मार्गशीर्षको, शरद
शरद अर्थात् शरद जाने, तपस्यः च तथा शमल
फाल्गुन, मधुः च एव अने चैत्रने और चैत्रको, वसन्तः
वसन्त वसन्त, ज्ञेयौ अर्थात् जाने, एवम् आ प्रभाषे
इस प्रकार, स्वस्थवृत्तम् स्वस्थवृत्तने स्वस्थवृत्तको,
अभिप्रेत्य दक्षिणं राश्री लक्ष्य करके, एतान् आ इन,
ऋतुन् ऋतुओने ऋतुओंको, विकल्प्य यथैकत विज्ञाय
प्रभाषे राश्री यथोक्त विभागके अनुसार रखकर, भिषक्
वेद वेद, संशोधनम् संशोधन संशोधन, दद्यात् देवुं
देवे, व्याधौ तु व्याधिम्। तो व्याधिमें तो, व्याधिवशेन
व्याधि अनुसार ऋतुओनी उपपन्ना करी संशोधन
देवुं व्याधिके अनुसार ऋतुओंकी कल्पना कर संशोधन
देवे ॥ ५-६ ॥

४. एतानृतून विकल्पैव दद्यात् एतानृतून विकल्पैव दद्यात्

(क. प. ५.)

—एतानृतून विकल्पैव दद्यात्

(ग.)

, भिषक्—नृणाम् (त.)

5-6. Pravrit (the early rains) is comprised of Ashadha and Sravana and Sarad (autumn) is Kartika and Margasirsha and Vasanta (spring) is Phalguna and Chaitra. These are the seasons in which seasonal purification is to be done. The physician should classify seasons in this way and give seasonal purification in condition of normal health; but in cases of disease he should administer purification whensoever found necessary in view of the disease-condition.

वमनादीनामन्तः स्नेहस्वेद प्रयोगः, अन्ते च स्नेहप्रयोगः—

कर्मणां वमनादीनामन्तरेष्वप्येव च ।

स्नेहस्वेदौ प्रयुज्जीत स्नेहं चान्ते प्रयोजयेत् ॥ ७ ॥

वमनादीनाम् वमन पञ्चरे वमनादि, कर्मणाम्
कर्मोंके अन्तरेषु अन्तरेषु पञ्चरे पञ्चरे बीच
बीचमें, स्नेहस्वेदौ स्नेहन तथा स्वेदनने। स्नेहन तथा
स्वेदनका, प्रयुज्जीत प्रयोग करके प्रयोग करना चाहिए,
अन्ते च अन्ते अन्ते और अन्तमें, स्नेहम् संशोधनम्
स्नेहनने। संशोधनम् स्नेहनका, प्रयोजयेत् प्रयोग करके
प्रयोग करना चाहिए ॥ ७ ॥

7. In the intervals between the procedures of emesis, purgation etc., the physician should give oleation and sudations procedure and in the end, he should give sedative oleation.

कान् नातिस्निग्धान् विरेचयेत्—

विसर्पपिडकाशोफकामलापाण्डुरोगिणः ।

अभिघातविषातांश्च नातिस्निग्धान् विरेचयेत् ॥ ८ ॥

विसर्पः विसर्पः विसर्पः, पिडका- पिडका पिडका,
शोफ शोफ सूजन, कामला- कामला, पाण्डु-

१. अन्तरेषु अन्तरेषु च—अन्तरे अन्तरे (क. प. ५.)

८. विसर्पपिडकाशोफकामलापाण्डुरोगिणः—कुष्ठवीर्यपिडकाशोफकामला-
पाण्डुरोगिणः (ग. क.)

तथा पांडुना तथा पाण्डुके, रोमिषः श्रेष्ठोऽने रोमिषोऽने, अग्निवात- तेभ्यः प्रहृष्टं एवं चोद, विष- क्षतीव तथा विषयी पीडित मनुष्योने और विषसे पीडित मनुष्योको, अतिस्निग्धान् च अतिशय स्नेहन आपी अत्यन्त स्नेहन कराके, न विरेचयेत् विरेचन करानुं नहि विरेचन नहीं देना चाहिए ॥ ८ ॥

8. The physician should not give an excessive dose of preparatory oleation before purgation, to those who are suffering from acute spreading affections, pimples, edema, jaundice, anemia, trauma and toxicosis.

केषां स्नेहविरेचनं केषां च रुक्षं विरेचनं देयम्—
नातिस्निग्धशरीराय दद्यात् स्नेहविरेचनम् ।
क्षोदोत्क्रिष्टशरीराय रुक्षं दद्याद्विरेचनम् ॥ ९ ॥

अतिस्निग्ध- अतिशय स्निग्ध अति स्निग्ध, शरीराय शरीरवाणने शरीरवालेको, स्नेहविरेचनम् स्नेहविरेचन स्नेहविरेचन, न दद्यात् न देयुं न देवे, स्नेहोत्क्रिष्ट- शरीराय अने स्नेहशी उत्क्रिष्ट शरीरवाणने और जिसका शरीर स्नेहसे उत्क्रिष्ट है उधे, रुक्षम् रुक्ष रुक्ष, विरेचनम् विरेचन विरेचन दद्यात् आपयुं देवे ॥ ९ ॥

9. The persons who have excessive unctuous quality in the body should not be given unctuous purgatives. The persons, in whose body the unctuous element has become agitated, should be given non-unctuous purgatives.

कथं पीतमौषधं सम्यग्योगाय कल्पते—
क्षोदस्वेदोपपन्नेन जीर्णे मात्रावदौषधम् ।
एकाग्रमनसा पीतं सम्यग्योगाय कल्पते ॥ १० ॥

क्षोदस्वेद- स्नेहन तथा स्वेदनशी स्नेहनसे तथा स्वेदनसे, उपपन्नेन युक्त पुरुषे युक्त पुरुषने, जीर्णे गौराऽथ पथी अथ पथी आहारके पच जानेके बाद,

१. रुक्षं दद्याद्विरेचनम्—रुखाद्रुक्षं विरेचनम् (घ.)

१०. सम्यग्योगाय—सम्यग् योगाय (घ.)

एकाग्रमनसा ओकाग्र मनशी एकाग्र मनसे, मात्रावत् मात्राअत्र मात्रातुवार, पीतम् पीथेयुं पी हरे, औषधम् औषध औषध, सम्यग्योगाय पीताने सम्यग्योग करवाना अपना सम्वयोग करनेमें, कल्पते समर्थ लाभ छे समर्थ होती है ॥ १० ॥

10. When a person has been well prepared with oleation and sudation procedures, and after his previous meal has been fully digested, if he ingests the right dose of medication with his mind concentrated on the treatment, it brings about the most desirable results.

स्निग्धात् पात्राद्यथा तोयमयत्नेन प्रणुद्यते ।
कफादयः प्रणुद्यन्ते स्निग्धाद्देहात्तथौषधैः ॥ ११ ॥

स्निग्धात् स्निग्ध विरेने, पात्रात् वासुधुमांशी बर्तनसे, यथा लेवी रीते जैसे, अयत्नेन प्रयत्न वगर आसानीसे, तोयम् अथ जल, प्रणुद्यते भसेडी शकाय छे हटाया जाता है, तथा लेवी रीते वैसे, स्निग्धात् स्निग्ध स्निग्ध, देहात् देहमांशी देहसे, कफादयः कफ वजेरे दोषो कफादि दोष, औषधैः औषधोमांशी औषधोसे, प्रणुद्यन्ते प्रयत्न वगर भसेडी शकाय छे आसानीसे हटाये जाते हैं ॥ ११ ॥

11. As in a vessel smeared with oil, water slips down without any effort, similarly kapha and other morbid humors slip out easily in a body which has undergone oleation therapy.

आर्द्रं काष्ठं यथा वह्निर्विष्यन्दयति सर्वतः ।
तथा स्निग्धस्य वै दोषान् स्वेदो विष्यन्दयेत् स्थिरान् ॥

यथा लेभ जैसे, वह्निः अग्नि आग, आर्द्रम् भीनी गीली, काष्ठम् काष्ठाने लकड़ीको, सर्वतः आरे आबुथी चारों ओरसे, विष्यन्दयति युवरादे छे विष्यन्दित करती

११. प्रणुद्यते—प्रसिष्यते (क)

१२. तथा स्निग्धस्य वै दोषान् स्वेदो विष्यन्दयेत् स्थिरान्—
तथा स्निग्धस्य औषधं दोषान् हरति सर्वतः (घ.)

है, तथा तेम उसी प्रकार, स्वेदः वै स्वेदन स्वेदन, स्निग्धस्य स्निग्ध भुञ्ज्यमाना स्निग्ध पुरुषके, स्थिरान् स्थिर स्थिर, दोषान् दोषान् दोषोको, विष्यन्दयेत् गह्वर कडे छे विष्यन्दित करता है ॥ १२ ॥

12. As fire makes the water in moist wood to trickle out from every pore, similarly sudation causes the fixed toxic matter to melt and flow out in a person who has been previously oiled.

क्लिष्टं वासो यथोत्क्लेश्य मलः संशोध्यतेऽम्भसा ।
क्षेहस्वेदैस्तथोत्क्लेश्य शोध्यते शोधनैर्मलः ॥१३॥

यथा ते प्रभाण्डे जिस प्रकार, क्लिष्टम् भेदा मूले, वासः पञ्चमाथी वस्त्रसे, उत्क्लेश्य भेदने शिथिल करी मूलको ढीलाकर, अम्भसा पाणीथी जलसे, मलः ते भेदने वह मूल, संशोध्यते धोई नाभवाभा आवे छे हटाया जाता है, तथा ते प्रभाण्डे उसी प्रकार, स्नेह-स्वेदैः स्नेहन तथा स्वेदनथी स्नेहन तथा स्वेदनद्वारा, उत्क्लेश्य यथायमान करी प्रचलित करके, शोधनैः शोधन औषधीय शोधनोद्वारा, मलः भुञ्ज्य मल, शोध्यते शोधन करवाभा आवे छे दूर किया जाता है ॥ १३ ॥

13. Just as dirt in a dirty cloth is separated and washed out by water, so, by oleation and sudation, the toxic matter in the body is segregated and washed out by purgation.

१३. क्लिष्टं वासो यथोत्क्लेश्य मलः संशोध्यतेऽम्भसा-क्षारोत्क्लेश्ये यथा वस्त्रे मलः शुद्ध्यति वारिणा (ग.)

१३. क्लिष्टं वासो यथोत्क्लेश्य-क्षारोत्क्लेश्ये यथा वस्त्रे (घ. त. य.)

१३. क्लिष्टं वासो....शोधनैर्मलः ॥-क्षारोत्क्लेश्ये यथा वस्त्रे मलः शुद्ध्यति वारिणा । स्नेहस्वेदैस्तथोत्क्लेश्यो दोषः शुद्ध्यति शोधनैः (घ. क.)

अजीर्णस्य संशोवनौषधस्य विज्ञानि —

अजीर्णे वर्धते ग्लानिर्विविक्कन्धश्चापि जायते ।
पीतं संशोधनं चैव विपरीतं प्रवर्तते ॥१४॥

अजीर्णे आधेयुं पन्था पहेवा आहारके बिना पचे ही, ग्लानिः पीधेवा संशोधन औषधधी ग्लानि पिये हुए संशोधन औषधसे ग्लानि, वर्धने पधे छे बढ़ती है, विक्कन्धः च अपि अने क्लान्धतात पधु और कवन्धित मी, जायते थाय छे होती है, पीतम् अने पीधेयु एवं पी हुई, संशोधनम् च एव संशोधन औषध संशोधन औषध, विपरीतम् विपरीत भार्जे विपरीत मार्गसे, प्रवर्तते प्रवर्तते छे प्रवृत्त होती है ॥ १४ ॥

14. If the purificatory dose is taken when the previous meal is undigested, there will occur depression and constipation, and the medication acts in a wrong way.

मात्रावतः संशोवनौषधस्य गुणः —

अल्पमात्रं महावेगं बहुदोषहरं सुखम् ।
लघुपाकं सुखाखादं प्रीणनं व्याधिनाशनम् ॥१५॥
अधिकारि च व्यापत्तौ नातिग्लानिकरं च यत् ।
गन्धवर्णरसोपेतं विद्यान्मात्रावदौषधम् ॥१६॥

यत् ते जो औषधम् औषध औषध, अल्पमात्रम् थोड़ी मात्राभा थोड़ी मात्रामें मी, महावेगम् महान वेगवाणुं महा वेगवान, बहुदोषहरम् गहु दोषाने हरनार बहुत दोष हरनेवाली, सुखम् सुखेथी धर्ध शक्यते येषु सुखपूर्वक खाई जा सके ऐसी, लघुपाकम् पयवाभा लघुपाक जल्दी पचनेवाली, सुखाखादम् सुख-कारक स्वादवाणुं सुखकारक स्वादवाली, प्रीणनम् प्रसन्नता-कारक प्रसन्नताको उत्पन्न करनेवाली, व्याधिनाशनम् रोगनाशक रोगनाशक, व्यापत्तौ च अने व्यापत्तिभा पधु और व्यापत्तिमें मी, अधिकारि थोड़ा विकार करनार बोल विकार करनेवाली, नातिग्लानिकरम् गहु ग्लानि न करनार अति ग्लानि न करनेवाली,

१५. अधिकारि च व्यापत्तौ-अधिकारिचितं च (घ.)

१५. च व्यापत्तौ-विपत्तौ च (घ.)

ગન્ધવર્ણરસ- અને જે ગન્ધ, વર્ણ તથા રસથી ગન્ધ, વર્ણ તથા રસે, ઉપેત્ત્વ ચ યુક્ત હોય યુક્ત હો, માત્રાવત્ તેને યોગ્ય માત્રાવાળું કહે ઉચિત માત્રાવાળી, વિદ્યાવ અણુવું જાને ॥ ૧૫-૧૬ ॥

15-16. That should be known as the proper medication which requires to be taken in small dose, which is quick in action and is curative of even an excessive degree of morbidity, which is easy to take, which is light in digestion, palatable, pleasing curative of the particular disease not harmful even if complications arise, not very depressant and is possessed of the most agreeable smell, color and taste.

કથંભૂતમના આશય વિશેષ—

વિધૂય માનસાન્ દોષાન્ કામાદીન્શુભોદયાન્ ।
एकाग्रमनसा पीतं सम्यग्योगाय कल्पते ॥૧૭॥

શુભોદયાન્ અશુભ કરનાર અશુભ ફલકો દેને-
વાલે, કામાદીન્ કામાદિક કામાદિ, માનસાન્ માનસિક
માનસ, દોષાન્ દોષોને દોષોંકો, વિધૂય દૂર કરી દટા-
કર, ઇકાગ્રમનસા એકાગ્ર મનથી ઇકાગ્ર મનસે, પીતમ્
પીધેલું ઔષધ પી હુઈ ઔષધ, સમ્યગ્યોગાય યોગ્યતાનો
સમ્યગ્યોગ કરવા માટે અપના સમ્યગ્યોગ કરનેકે લિપ્ત,
કલ્પતે સમર્થ થાય છે સમર્થ હોતી હૈ ॥ ૧૭ ॥

17. If a person after cleansing his mind of its impurities like passion and other inauspicious sentiments and concentrating his mind on the treatment, takes this dose, it brings about the most desirable results.

શ્વે વમન પાતા વિરેચન પાતા ચ કિં ભુજીત?—

નરઃ શ્વે વમન પાતા ભુજીત કફવર્ધનમ્ ।
સુજરં દ્રવભૂષિષ્ઠ, લઘ્વશીતં વિરેચનમ્ ॥૧૮॥

૧૭ કામાદીન્શુભોદયાન્—કામાદીન્શુભોદયાન્ (ક. વ. ર. જ. હ.)

૧૮. કથંભૂતમ—કથંભૂતમ (ક. જ. ર. જ. જ.)

उत्क्रिष्टालकफत्वेन क्षिप्रं दोषाः स्रवन्ति हि ।

શ્વઃ આવતી કાદે અનેવાલે દિનમેં. વમનમ્ વમન
વમન, પાતા નરઃ જે મનુષ્યને પીવું હોય પીનેવાલા
મનુષ્ય, કફવર્ધનમ્ તેણે કફ વધારનાર કફવર્ધક,
સુજરત્ તરત પચી અથ ઐવું ક્ષીપ્ર પચેવાલા, દ્રવ-
ભૂષિષ્ઠમ્ અને મોટે ભાગે દ્રવવાળું ભોજન દ્રવપ્રાય
મોજન, સુજીત ખાવું જાવે. વિરેચનમ્ અને આવતી
કાદે વિરેચન જે મનુષ્યને પીવું હોય તેણે ગૌર અને
વાલે દિનમેં વિરેચન પીનેવાલા મનુષ્ય, લઘુ હલકું દલકા,
અશીતલ્ અને ઉષ્ણ ભોજન ખાવું ગૌર ઉષ્ણ મોજન
જાવે, ઉત્ક્રિષ્ટ-અલ્પ કફત્વેન કફ ઉત્ક્રિષ્ટ તથા અલ્પ
હોવાથી કફકે ઉત્ક્રિષ્ટ તથા અલ્પ હોને પર, દોષાઃ
દોષો દોષ, ક્ષિપ્રમ્ તરત જલ્દી. સ્રવન્તિ હિ સ્રવી
અથ છે નિકલ જાતે હૈ ॥ ૧૮ ॥

18-18½ The person who is going to have emesis the next day, should take diet which is easily digestible, mostly liquid and promotive of mucus secretion; and the person who is going to take purgation, should eat light and warm articles of diet. Owing to increase of mucus in the former case and diminution of mucus in the latter, the morbid humors quickly flow out

સમ્યક્ શુદ્ધસ્ય લિંગાનિ—

પીતૌષધસ્ય તુ મિષક્ શુદ્ધિલિંગાનિ લક્ષયેત્ ॥૧૯॥
ऊर्ध्वं कफानुगे पित्ते विट्पित्तेऽनुकफे त्वघः ।
हतदोषं वदेत् कार्यदौर्बल्ये चेत् सलाघवे ॥૨૦॥

મિષક્ તુ દૈશે વૈધ, પીતૌષધસ્ય ઔષધ પીધેલ
મનુષ્યના ઔષધ પિયે હુઈ મનુષ્યકે શુદ્ધિલિંગાનિ
શુદ્ધિના લક્ષણ શુદ્ધિકે લક્ષણ, લક્ષયેત્ એવા ધ્યાનસે
દેશે, પિત્તે કફાનુગે એ પિત્ત કફની પાછળ નીકળે. યદિ
પિત્ત કફકે બાદ નિકલે, સલાઘવે અને લાઘવસહિત

૨૦. પિત્તે વિટ્પિત્તેઽનુકફે પિત્તે વિટ્પિત્તેઽનુકફે (જ.)

કાર્યદૌર્બલ્યે ચેત્ સલાઘવે—કાર્યદૌર્બલ્ય ચેત્

સલાઘવં (જ.)

और लाघवसहित, काश्चिदौर्बल्ये कृशता तथा दुर्बलता होय तो, कृशता तथा दुर्बलता हों तो, ऊर्ध्वं जिघ्र्सागने ऊर्ध्वभागको, कफे विट्पित्ते जनु तेभ्य ऊर्ध्वं भग तथा पित्तनी पाछण नीकणे अने लाघवसहित कृशता तथा दुर्बलता होय तो, एवं कफ पित्तके बाद निकले और लाघवसहित कृशता तथा दुर्बलता हों तो, जघः नीचेना भागने अधोभागको, हृत्तदोषम् दोष-रहित दोषरहित, वदेत् उद्देवे कहे ॥ १९-२० ॥

19-20. In a person who has taken the purificatory dose, the physician should keep observing the development of the signs of complete purification. In the case of emesis, when bile appears after the mucus in the vomitus and in the case of purgation, mucus appears after feces and bile, and there occur weakness, debility and lightness of the body, it should be considered the stage of complete elimination of morbid matter.

शुद्धिलक्षणदर्शनेऽपि सावशेषोषवे वमनोपदेशः—

वामयेत्तु ततः शेषमौषधं न त्वलाघवे ।
स्तेमित्येऽनिलसङ्गे च निरुद्धरेऽपि वामयेत् ॥२१॥
आलाघवात्तनुत्वाच्च कफस्यापत् परं भवेत् ।

ततः पछी बाद. शेषम् आडीनां शेष, औषधम् औषधनी औषध, तु वामयेत् उद्धटी करावी नाभवी वमनसे निकाल देवे, आलाघवे तु पक्ष्मे ओ धधुता न आवी होय तो किन्तु लघुता न हो तो, न उद्धटी न कराववी वमन न करावे, स्तेमित्येऽनिलसङ्गे च निरुद्धरेऽपि वामयेत्, अनिलसङ्गे च अने वायुरोधाभा और वायुके अवरोधमें, निरुद्धरे तेभ्य औडकार न आवता होय तो एवं उद्धारके न होने पर, अपि पक्ष्मे भी लाघवात् शरीरनी धधुता भाग शरीरमें लघुता हो जाये, कफस्य तनुत्वात् च

२१३. आलाघवात्तनुत्वाच्च कफस्यापत् परं भवेत्—आलाघवा-

दणुत्वाच्च कफस्यापिभरं भवेत् (क.)

॥ तनुत्वात्—अणुत्वात् (कं. क.)

अने उर्ध्वं पातणे। पडे और कफ पतल हो जावे, ना त्यां सुधी तब तक, वामयेत् वमन करावुं वमन करावे, परम् ओ पछी वमन करावे तो इसके पचाव वमन करानेसे, आपत् विकार तेभ्य उपपन्न विकार एवं उपपन्न, भवेत् भाग्य छे होते हैं ॥ २१३ ॥

21-21½. After this stage if any part of the dose is left in the body, it should be eliminated by emesis. But if lightness has not developed in the body, it should not be done. In case there are stiffness and accumulation of vata, the patient should be made to vomit even if there occur no eructations. Emesis should be done till there occur lightness of the body and thinning of the mucus. If carried further, it will be attended with great disaster

यथोक्तवमनफलम्, सम्यगवमितस्य च पचात्कर्म—

वमिते वर्धते वह्निः शमं दोषा व्रजन्ति हि ॥२२॥
वमितं लङ्घयेत् सम्यग्जीर्णलिङ्गान्यलङ्घयन् ।
तानि दृष्ट्वा तु पेयादिकम् कुर्याच्च लङ्घनम् ॥२३॥

वमिते वमन थर्ध जातां सम्यक् वमन होने पर, वह्निः अह्नाभि अग्नि, वर्धते वर्ध छे बढ़ती है, दोषाः अने दोषा और दोष, शमम् शांत सान्त, व्रजन्ति हि भाग छे होते हैं, सम्यक् ओ सरणी रीते लङ्घय, जीर्णलिङ्गानि शुद्धं यथेष्ट औषधनां वक्ष्यते जीर्णके लक्षण, जलक्षयम् न देभाय त्यां सुधी न सीके वहा तक, वमितम् वमन करेव अनुप्यने वमन करावे दृष्ट्वा, लङ्घयेत् लङ्घन करावुं ओर्ध्वं लङ्घन करावे, तानि दृष्ट्वा तु पक्ष्मे ओ ते वक्ष्यते देभाय तो उनके सीकने पर, पेयादिकम् पेयादिकम् पेयादि संवर्जनकम्, कुर्यात् करावे, लङ्घनम् न लङ्घन करावुं नर्द्धि न्दान न करावे ॥ २२-२३ ॥

२३ जीर्णलिङ्गान्यलङ्घयन्—जीर्णलिङ्गानि लङ्घयेत् (कं.)

22-23. Emesis promotes the gastric fire and the humors get sedated. The person who has vomited should be starved as long as the signs of the full digestion of the medication are not seen; and on seeing these signs, the dietetic regimen of gruels should be carried out and the starvation should be stopped.

પેયાદિક્રમાચરણે હેતુઃ—

સંશોધનાભ્યાં શુદ્ધસ્ય હૃતદોષસ્ય દેહિનઃ ।
યાત્યગ્નિર્મન્દતાં તસ્યાત્ ક્રમે પેયાદિમાચરેત્ ॥૨૩॥

સંશોધનાભ્યામ્ સંશોધનથી સંશોધનને, શુદ્ધસ્ય શુદ્ધ થયેલ શુદ્ધ હૃદય, હૃતદોષસ્ય તેમજ તેના દોષ દૂરી થવામાં આવ્યા છે તેના એવં દોષોને નિકલ જાનેસે, દેહિનઃ પુરુષનો પુરુષકી, અગ્નિઃ અગ્નિ અગ્નિ, મન્દતાત્ મંદ મન્દ, યાતિ થઈ બીય છે હો જાતી હૈ, તસ્યાત્ માટે અતઃ, પેયાદિઃ પેયાદિ પેયાદિ, ક્રમેત્ સંસર્જનક્રમ સંસર્જનક્રમ, આચરેત્ કરાવેલા બેઈએ કરાવે ॥ ૨૪ ॥

24. The gastric fire in the body of the person who has been cleansed by the purificatory procedures and freed from all morbid matter, becomes weakened. Therefore, a course of dietetic regimen of thin gruels etc., should be carried out.

તર્પણાદિક્રમઃ કુત્ર યોજ્યઃ—

કફપિત્તે વિશુદ્ધેઽયં મધ્યે વાતપૈત્તિકે ।
તર્પણાદિક્રમં કુર્યાત્ પેયાઽમિશ્યન્દયેદિ તાન્ ॥૨૫॥

કફપિત્તે કફ અને પિત્તની કફ જૌર પિત્તકી, અરુપમ્ અરુપ અરુપ, વિશુદ્ધે શુદ્ધિ થઈ હોય તે। શુદ્ધિ હોને

પર મધ્યે મધ્યપાન કરનારને ક્ષય પીનેવાલોને, વાત-પૈત્તિકે અને વાતપિત્તના રોગીને જૌર વાતપૈત્તિક રોગીને, તર્પણાદિક્રમમ્ તર્પણાદિ ક્રમ તર્પણાદિ ક્રમ, કુર્યાત્ કરાવેલા કરાવે, હિ પેયા કરાવુ કે પેયા ક્યોઈ પેયા, તાન્ તેઓને ઝનકો, અમિશ્યન્દયેદિ કિલ્લન કરે છે અમિશ્યન્દિત કર દેતી હૈ ॥ ૨૫ ॥

25. The physician should prescribe the dietetic regimen of demulcent drinks etc., in conditions where kapha and pitta are partially cleansed and in case of alcoholics or persons with vata-cum-pitta habitus; the thin gruels will have a liquefacient effect on their body.

જીર્ણૌષધસ્ય લિંગાનિ—

અનુલોમોઽનિલઃ સ્વાસ્થ્યં શુચૃષ્ણોર્જો મનસ્વિતા ।
લઘુત્વમિન્દ્રિયોદ્ધારશુદ્ધિર્જીર્ણૌષધાકૃતિઃ ॥૨૬॥

અનિલઃ વાયુ વાયુકા, અનુલોમઃ અનુલોમ હોવા અનુલોમ હોના, સ્વાસ્થ્યમ્ સ્વસ્થતા સ્વસ્થતા, શુચૃષ્ણ-શુચ-તરસ મૂલ-પ્યાસ લગના, ઝર્જઃ ડિસ્કાઈ ઉત્પાદ, મન-સ્વિતા મનસ્વિતા મનસ્વિતા, લઘુત્વમ્ શરીરમાં લઘુતા દેશમે લઘુતા, ઇન્દ્રિય-ઇન્દ્રિયો ઇન્દ્રિયો, ઉદ્ધાર-શુદ્ધિઃ તથા ઔડકારની શુદ્ધિ તથા ઉદ્ધારકી શુદ્ધિ, જીર્ણૌષધ-એ પચી ગયેલ ઔષધનાં જે જીર્ણૌષધકે, આકૃતિઃ લક્ષણ છે લક્ષણ હૈ ॥ ૨૬ ॥

26. Regular peristaltic movement of vata, a sense of well being, hunger, thirst, good spirits, self confidence, lightness, clarity of the senses and of the eructations are the signs that indicate that the dose of medication has been completely digested.

અજીર્ણૌષધસ્ય લિઙ્ગાનિ—

ક્રમો દાહોઽક્ષસદનં અમો મૂર્છાં શિરોરુજા ।
અરતિર્બલહાનિચ સાવશેવૌષધાકૃતિઃ ॥૨૭॥

ક્રમઃ આઠ ક્રમ, દાહઃ દાહ દાહ, અક્ષસદનમ્ અગ્નિની શિથિલતા અંપસાદ, અમઃ બ્રમ બ્રમ, મૂર્છાં મૂર્છા, શિરોરુજા શિરપીડા સિરદર્દ, અરતિઃ ઐથેની નેવૈની, બલહાનિઃ ચ અતિ બલહાનિ તથા બલહાનિ, સાવશેષ- એ પથવામાં બાકી રહેલા એ પચનેમં અવશિષ્ટ, ઔષધ- ઔષધન ઔષધકે, આકૃતિઃ લક્ષણ છે લક્ષણ છે ॥૨૭॥

27. Exhaustion, burning, asthenia, giddiness, fainting, headache, malaise and loss of vitality are the signs indicating that some part of medication is still left undigested.

કથંભૂતૌષધં વ્યાપચયે?—

અકાલેઽરૂપાતિમાત્રં ચ પુરાણં ન ચ ભાવિતમ્ ।
અસમ્યક્સંસ્કૃતં ચૈવ વ્યાપચયેતૌષધં દ્રુતમ્ ॥૨૮॥

અકાલે અધેાગ્ય કાળે લીધેલું અયોગ્ય સમયમેં લી હુરે, અરૂપાતિમાત્રમ્ ચ નાની કે મોટી માત્રાવાળું અલ્પ યા અતિ માત્રાવાળી, પુરાણમ્ બુધું પુરાણી, ન ભાવિતમ્ ચ ભાવના વગરનું માવનારહિત, અસમ્યક્ સંસ્કૃતમ્ ચ જુવ અને યોગ્ય રીતે સંસ્કાર ન પામેલું ઔર સમ્યક્ રૂપમે સંસ્કૃત ન લી હુરે, ઔષધમ્ ઔષધ ઔષધ, દ્રુતમ્ બલદી ક્ષીવ્ર, વ્યાપચયેત વ્યાપતિ કરે છે વ્યાપત્તિકારક હોતી હૈ ॥ ૨૮ ॥

28. Medication taken at the wrong time or in underdose or over dose, or medication that is very old or which is

not impregnated or not well prepared will soon produce complications.

વચનવિરેવનયોર્દશ વ્યાપદઃ—

આધ્માનં પરિકર્તિચ્ચ સાવો દુદ્ધાત્રયોર્મદઃ ।
જીવાદાનં સચિન્નશઃ આત્મઃ સોપદ્રવઃ ક્રમઃ ॥૨૯॥
અયોગાદતિયોગાચ્ચ દશૈતા વ્યાપદો મતાઃ ।
પ્રેચ્યભૈષજ્યવૈદ્યાનાં વૈગુણ્યાદાતુરસ્ય ચ ॥૩૦॥

આધ્માનમ્ આધ્માન આધ્માન, પરિકર્તિઃ પરિકર્તિકા પરિકર્તિકા, સાવઃ સાવ, દુદ્ધાત્રયોર્મદઃ દુદ્ધમ્, અંગમદ્ દુદ્ધ- અંગમદ્, જીવાદાનમ્ જીવાદાન જીવાદાન, સચિન્નશઃ વિભિન્ન વિભિન્ન, આત્મઃ આત્મ, સોપદ્રવઃ ઉપદ્રવ ઉપદ્રવ, ક્રમઃ ચ અને ક્રમ ઔર ક્રમ, પુતાઃ એ એ, દશ દશ વચ, વ્યાપદઃ વ્યાપત વ્યાપત, અયોગાત્ અયોગ અયોગ, અતિયોગાત્ અ અને અતિયોગથી ઔર અતિયોગમે, પ્રેચ્ય- તથા પરિચારક તથા પરિચારક, ભૈષજ્ય- ઔષધ ઔષધ વૈદ્યાનામ્ વૈદ્ય વૈદ્ય, આતુરસ્ય અને રોગીની ઔર રોગીની, વૈગુણ્યાત્ ચ વિશુદ્ધતાને લઈ વિગુણતાકે કારણ, મતાઃ માનેલી છે હોતી હૈ ॥ ૨૯-૩૦ ॥

29-30. Distension of abdomen, gripping pain, excessive discharge, cardiac spasm and spasm of the limbs, discharge of blood, improper action of the medication, rigidity, serious affections and exhaustion—these are considered to be the ten complications due to under-action or over-action of the drug or due to the defects of the attendant, the medication, the physician or the patient.

વચનવિરેવનયોર્મદશતિયોગાદયોગાનાં લક્ષણાનિ—

યોગઃ સમ્યક્પ્રવૃત્તિઃ સ્યાદતિયોગોઽતિવર્તનમ્ ।
અયોગઃ પ્રાતિહોમ્યેન ન ચાલ્યં વા પ્રવર્તનમ્ ॥૩૧॥

સમ્યક્- સંશોધનની સમ્યક્ સંજોગની સમ્યક્, પ્રવૃત્તિઃ પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ, યોગઃ યોગ હહેવાય છે યોગ કહાતા હૈ, અતિવર્તનમ્ અતિ પ્રત્યેત અતિ પ્રવૃત્તિ,

૨૭. દાહોઽક્ષસદનં દાહોઽક્ષસદનં (ક.)

દાહોઽક્ષસદનં અમો મૂર્છાં શિરોરુજા—દાહોઽક્ષસદનં અમો મૂર્છાં શિરોરુજા (ક.)

૨૮. દ્રુતમ્—દ્રુતમ્ (૧. ૬ ૫)

અતિયોગઃ અતિયોગ કહેવાય છે અતિયોગ કહાતા હે, પ્રાતિકોમ્બેન અને વિપરીતપણાથી પ્રવૃત્તિ ઔર પ્રતિ-લોમતાયે પ્રવૃત્તિ, ન ચ અલ્પજ્વા બિલકુલ નહિ પ્રવૃત્તિ અથવા થોડા પ્રમાણમાં સર્વથા નહીં પ્રવૃત્તિ યા અલ્પ, પ્રવર્તનમ્ પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ, અયોગઃ અયોગ અયોગ, સ્વાત્ કહેવાય છે કહાતા હે ॥ ૩૧ ॥

31. Successful action is discharge in right proportion. If there is excessive discharge, it signifies over-action. And unsuccessful action is that where there is contrary action or there is no discharge or scanty discharge.

સ્વેષ્મોત્ક્રિષ્ટેન દુર્ગન્ધમહદ્યમતિ વા વહુ ।
વિરેચનમર્જીને ચ પીતમૂર્ધ્વે પ્રવર્તતે ॥૩૨॥

સ્વેષ્મોત્ક્રિષ્ટેન કહેના ઉત્કેશવાળા મનુષ્યે કફકે ઉત્કેશયુક્ત પુરવને, પીતમ્ પીધેલું પી હુઈ, અતિદુર્ગન્ધમ્ અતિ દુર્ગન્ધવાળું અતિ દુર્ગન્ધયુક્ત, અતિ મહદ્યમ્ અતિશય મહદ્યમ્ હદયકે લિપ્ત અત્યન્ત અપ્રિય, વહુ વા અધિક માત્રાવાળું અધિક માત્રાવાળી, મર્જીને ચ અથવા અશુભ્માં પીધેલું અથવા અર્જીને પી હુઈ, વિરેચનમ્ વિરેચન ઔષધ વિરેચન ઔષધ, ઉર્ધ્વમ્ ચ ઉર્ધ્વગામી કપરકે માર્ગસે, પ્રવર્તતે પ્રવૃત્ત થાય છે પ્રવૃત્ત હોતી હે ॥૩૨॥

32. Purgative medication in a condition, where the kapha is aroused, would act upwards, i. e. as an emetic if the medicine is bad in odor or unpalatable or is in a big dose and taken before the previous meal is digested.

શુષાર્તમૃદુકોષ્ઠાભ્યાં સ્વરુપોત્ક્રિષ્ટકફેન વા ।
તીક્ષ્ણં પીતં સ્થિતં શુભ્યં વમનં સ્યાદ્વિરેચનમ્ ॥૩૩॥

૩૩. સ્વરુપોત્ક્રિષ્ટકફેન વા-પીતં સ્વરુપકફેન વા (દ.)

„ તીક્ષ્ણં પીતં સ્થિતં શુભ્યં વમનં સ્યાદ્વિરેચનમ્-તીક્ષ્ણં સ્થિરે સંશુભિતં વમનં-સ્યાદ્વિરેચનમ્ (અ.)

„ ઘનચ્છોકાનન્તરમ્-

અયોગે તત્ત્વ વચ્ચન્નં સમાસેનાધિવીધને ।

સ્તવધિકઃ પાઠઃ (દ દ.) પુસ્તકનો: ।

શુષાર્ત- ભૂખથી પીડિત શુષાર્ત, મૃદુકોષ્ઠાભ્યામ્ મૃદુ કોષ્ઠાવાળા મૃદુ કોષ્ઠ, સ્વરુપ- અથવા થોડાક અથવા વહુત થોડે, ઉત્ક્રિષ્ટ-કફેન કહેના ઉત્કેશવાળા મનુષ્યે કફકે ઉત્કેશવાળે મનુષ્યને, પીતમ્ પીધેલું પી હુઈ, તીક્ષ્ણમ્ તીક્ષ્ણ તીક્ષ્ણ, શુભ્યમ્ અને અંદર ક્ષોભ પામી રોકાઈ રહેલું ઔર અન્દર શુભ્ય હોકર ફક્તી હુઈ, વમનમ્ વમન ઔષધ વમન ઔષધ, વિરેચનમ્ વિરેચન ઔષધ વિરેચન ઔષધ, સ્વાત્ અન્ધી અન્ધી છે વન જાતી હે ॥ ૩૩ ॥

33. The emetic dose which is taken in a condition when a person is afflicted with hunger, or where the person is of the soft-bowelled type or where kapha in the stomach is poorly aroused or where medicine is strong or where the medicine taken becomes stagnant in the stomach and causes agitation, acts as a purgative.

પ્રાતિકોમ્બેન દોષાણાં હરણાત્તે ક્ષાક્રુત્સ્વપ્નઃ ।
અયોગસંજ્ઞે, કુચ્છેન યાતિ દોષો નવાડસ્વપ્નઃ ॥૩૪॥

પ્રાતિકોમ્બેન હિ વિપરીત માર્ગથી પ્રતિલોમતાયે, ક્ષાક્રુત્સ્વપ્નઃ તથા અસંપૂર્ણપણે તથા અપૂર્ણતયા, દોષાણામ્ દોષોનું દોષોકે, હરણાત્ હરણ કરવાથી હરણ કરનેકે કારણ, તે અયોગસંજ્ઞે તેઓની અયોગ સંજ્ઞા થાય છે એ અયોગ નામસે કહે જાતે હૈ, દોષઃ અયોગમાં દોષ અયોગમે દોષ, કુચ્છેન કાં તે મુશ્કેલીથી વધી કઠીનાઈસે, યાતિ નીકળે છે નિકલતા હે, યા ન વા કાં તે નીકળતો નથી યા નહીં નિકલતા, અલ્પજ્વાઃ અથવા અલ્પ પ્રમાણમાં નીકળે છે અથવા યોજા યોજા નિકલતા હે ॥ ૩૪ ॥

34. These conditions where the actions of drugs are reversed and consequently elimination is partial, are known as conditions of unsuccessful

૩૪. યાતિ દોષો નવાડસ્વપ્નઃ-અદા (ન વા) ગચ્છતિ

ચાર્ણકઃ (ક. પ.)

action. It means that the morbid matter is either eliminated with difficulty, or not at all, or only slightly.

पीतैष्यौषधेश्चुद्धस्य कर्तव्यम्—

पीतौषधो न शुद्धश्चेज्जीर्णं तस्मिन् पुनः पिबेत् ।
औषधं न त्वजीर्णैऽप्यङ्गं स्यादतियोगतः ॥३५॥

पीतौषधः औषधं पीयुं होय अतः औषधके पीनेसे, शुद्धः शुद्धिं शुद्धि, न चेत् न थाय ते। न हो तो, तस्मिन् ते औषध उसके, जीर्णं पथी अतः जीर्ण होने पर, पुनः इरीथी फिर, पिबेत् औषध पीयुं औषध पीवे, अजीर्णं तु पक्ष पथुं न होय तेना पर किन्तु जीर्ण न हुआ हो तो, अन्यत् इरी दुबारा, औषधम् औषध औषध, न पीयुं न ओर्धये न पीवे, अतियोगतः ऊरक्ष के अतियोगने। क्योंकि अतियोगका, मयम् अथ मय, स्यात् रहे छे रहता है ॥ ३५ ॥

35. If after taking the dose, the body is not cleansed and the dose is fully digested, he may take a second dose. If the second dose is taken before the first is fully digested, there may be over-action.

कोष्ठस्य गुरुतां ज्ञात्वा लघुत्वं बलमेव च ।

अयोगे मृदु वा दद्यादौषधं तीक्ष्णमेव वा ॥३६॥

कोष्ठस्य के।।।।। कोष्ठकी, गुरुताम् गुरुता गुरुता, लघुत्वम् लघुता लघुता, बलम् च एव तथा अथ और बलको, ज्ञात्वा ज्ञाती अर्थने जानकर, अयोगे अथे-अभा अयोग होने पर, मृदु वा मृदु मृदु, तीक्ष्णम् एव वा अथवा तीक्ष्ण, अथवा तीक्ष्ण, औषधम् औषध औषध, दद्यात् आपुन देवे ॥ ३६ ॥

36. In case of imperfect action of the dose, the physician should give a strong or mild second dose, after ascertaining whether the person is of the hard-bowelled or the soft-bowelled type and also his vitality.

दुर्बलने वमनं क्राकोष्ठे विरेचनं च न देयम्—

वमनं न तु दुश्कर्षं दुष्कोष्ठं न विरेचनम् ।

पाययेतौषधं भूयो हन्यान् पीतं पुनर्हि तौ ॥३७॥

दुश्कर्षम् तु नेने उधरी न थती होय तेने जिने वमन न होता हो उसे, वमनम् वमन वमन, औषधम् औषध औषध, मूयः इरी पुनः, न पाययेत् पायुं न ओर्धये न पिलावे, दुष्कोष्ठम् अने नेने के।।।।। के।।।।। होय तेने और कठिन कोष्ठान्ते, विरेचनम् विरेचन औषध विरेचन औषध, न इरी पायुं न ओर्धये पुनः न पिलावे, हि पीतम् ऊरक्ष के पीनाभा आवेदा ते औषधो क्योंकि पी हुई वे औषध, तौ पुनः ते अनेने उन दोनोंको, हन्यात् हन्यो नागे छे मार डालती हैं ॥ ३७ ॥

37. The physician should not give a second dose of emesis to one who is a bad subject for emesis, or a second dose of purgation should not be given to a hard-bowelled person. If they are so given, they will surely kill the patient.

अयोगजन्या व्यापदः—

अस्त्रिग्धास्त्रिग्धदेहस्य रुक्क्षस्यानवमौषधम् ।

दोषानुत्क्रिय निर्हर्तुमशकं जनयेद्भवान् ॥३८॥

विभ्रंशं श्वयथुं हिकां तमसो दर्शनं भृशम् ।

पिण्डकोद्वेष्टनं कण्डूमूर्धोः साधं विवर्णताम् ॥३९॥

अनवम् अनृतु पुरानी, औषधम् औषध औषध, अस्त्रिग्ध-अस्त्रिग्धदेहस्य स्नेहन अने स्नेहन न करे।।।।। शरीरवाभा शरीरको बिना स्निग्ध स्निग्ध किये हुए, रुक्क्षस्य रुक्ष पुरुषने रुक्ष पुरुषके, दोषान् देधाने दोषोंको, उत्क्रिय उत्क्रिय उरी उत्क्रिय करके, निर्हर्तुम् अक्षर के।।।।। निकालनेमें, अशकम् असमर्थ अर्थ अशक होकर, विभ्रंशम् विभ्रंश विभ्रंश, श्वयथुम् श्वयथु सून, हिकाम् हे।।।।। हिका, भृशम् भृश अत्यन्त, तमसः

३८ दुश्कर्षं दुष्कोष्ठं न-दुश्कर्षं मृदुकोष्ठे न-)

३९ दुष्कोष्ठं विरेचनम्-क्राकोष्ठं विरेचनम् (फ.)

३९ भृशम्-वृशम् (प.)

अधिकार अंधकारका, दर्शनम् हेभावे दर्शन, पिण्डिका-
पिंडीभोभा पिण्डिलिकोका, उद्वेहनम् ओष्ठो अथवा
उद्वेहन, कण्डूम् अथवाण खुज्जी, ऊर्ध्वोः ऊर्ध्वोः दोनो
ऊरुकी, सादम् शिथिलता शिथिलता, विवर्णताम् अने
विवर्णता और विवर्णता, गदगम् ओ रोगोने इन रोगोको,
जनयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करती है ॥ ३८-३९ ॥

38 39- The purificatory dose given
to a person who is not prepared with
preliminary oleation and sudation
procedures, or to one who is dehyd-
rated, or if the drug has become too old,
it will only rouse the morbid matter
and will be incapable of eliminating
it; such a dose of medication causes
many diseases; wrongful action, edema,
hiccup, excessive faintness cramps in
the calf muscles, pruritus, asthenia of
the thigh and discoloration

स्निग्धस्निग्धस्य चात्यल्पं दीप्ताग्नेर्जीर्णमौषधम् ।
शीतैर्वा स्तब्धमामे वा दोषानुत्क्रिय नाहरेत् ॥४०॥
तानेव जनयेद्रोगानयोगः सर्व एव सः ।
विज्ञाय मतिमांस्तत्र यथोक्तं कारयेत् क्रियाम् ॥४१॥

स्निग्ध- स्नेहन स्निग्ध, स्निग्धस्य अने स्नेहन करेले
और स्निग्ध, दीप्ताग्नेः च तथा प्रदीप्त अग्निवाणा
भुज्जने तथा दीप्ताग्नि पुरुषको, अत्यल्पम् अति अल्प
मात्रामां आपेक्ष अति अल्प मात्रामें दी हुई, औषधम्
औषध औषध, जीर्णम् पथी अर्थात् पच जानेसे, शीतैः
वा अथवा शीत द्रव्योथी अथवा शीत द्रव्योसे, स्तब्धम्
स्तब्ध अर्थात् स्तब्ध हो जानेसे, मामे वा अथवा दोष
पात्रमा वअर औषध पीवामां आवतां अथवा अपक्व
दोषमें औषध पीनेसे, दोषान् ते दोषोऽने वह दोषोका,
उत्क्रियन् उत्क्रिय करे छे परंतु पथी उत्क्रिय करती है
परन्तु इसके बाद, न नाहरेत् तेओने अहार छोड़ी

४०. स्तब्धमामे वा-स्तम्भयेत् मामे (इ.)

.. नाहरेत्-नपहेत् (इ. क.)

शक्ति नहीं उनको निकाल नहीं सकती, तब एव
अने ते ओ और उन्हीं, विषंशरोगान् विषंश वजरे
रोगोने विषंश आदि रोगोको, जनयेत् उत्पन्न करे छे
उत्पन्न करती है, सर्वः सः ते अथो यह सब, अयोगः
अयोग अयोग, एव ओ छे ही है, विज्ञाय ओ अर्थोने
इसे जानकर, मतिमान् बुद्धिमान् बैले बुद्धिमान् वैश,
तत्र त्मां वहां, यथोक्तम् उक्ता प्रमाणे यथोक्त, क्रियाम्
चिकित्सा चिकित्सा, कारयेत् करवी करे ॥ ४०-४१ ॥

40-41. The purificatory medicine
given in a very small dose to a person
who has been prepared with oleation
and sudation procedures, and whose
digestive fire is strong and who, as a
result, has digested away the medication
or whose action has been impeded by
ingestion of cold articles or by chyme,
only rouses up the morbid matter but
does not eliminate it. These conditions
too would give rise to the same diseases.
All these are conditions of imperfect
or unsuccessful action. Knowing these
as such, the wise physician should
carry out the line of treatment in the
manner laid down.

तत्र चिकित्सा—

तं तैललवणाभ्यक्तं स्विन्नं प्रस्तरस्फुरैः ।
पाययेत् पुनर्जीर्णं समूत्रैर्वा निरुहयेत् ॥४२॥

जीर्ण औषध पथी गथा पथी औषध जीर्ण होने पर,
तैल-लवण- तैल तथा सिंधावृक्षोथी तैल तथा सैन्धवसे,
अभ्यक्तम् अभ्यंग करी अभ्यंग कर, प्रस्तर- प्रस्तर
स्वेदथी प्रस्तर स्वेदसे, स्फुरैः अने संकरस्वेदथी और संकर-
स्वेदसे, स्विन्नम् स्वेदन करी स्विन्न करके, तम् तेने उसको,
पुनः इरीने फिर, पाययेत् औषध पावुं औषध पिनावे,
समूत्रैः वा अथवा गोभूतसहित अथवा गोमूत्रयुक्त,
निरुहयेत् निरुहयारित देवी निरुहयारित देवे ॥ ४२ ॥

42. In such conditions the person should be anointed with oil and salt and sweated by means of bed-sudation or mixed lump sudation method; and he should be given another purificatory dose after the first dose of medication is digested; or he may be given evacuative enema mixed with cow's urine.

निरुद्धं च रसैर्धाम्बैर्भोजयित्वाऽनुवासयेत् ।
फलमागधिकादारुसिद्धतैलेन मात्रया ॥४३॥

निरुद्धं च निरुद्धं यथै भया पथी निरुद्धे बाद, धान्वैः रसैः तेने भोज्य भासिरसोथी जांगल मांसरसोसे, भोजयित्वा भोज्य भासिने भोजन कराके, फल- मीठेन मैनफल, मागधिका- पीपर विष्पली, दारु-अने देवदारुथी और देवदारु इनसे, सिद्ध- सिद्ध करेख साधित, तैलेन तैलथी तैलसे, मात्रया मात्रा अनुसर मात्रामें, अनु- वासयेत् अनुवासन देवुं अनुवासन देवे ॥ ४३ ॥

43. After the evacuative enema he should be fed with meat-juice of jangala animals and then should be given unctuous enema of oil prepared with emetic nut, long pepper and deodar, in proper dose.

जिग्धं वातहरैः क्षेपैः पुनस्तीक्ष्णेन शोधयेत् ।
न चातितीक्ष्णेन ततो ह्यतियोगस्तु जायते ॥४४॥

वातहरैः वातहर वातहर, क्षेपैः स्नेहोथी क्षेपोंसे, जिग्धं स्नेहन करेख अनुभुतुं जिग्ध करके, पुनः इरीथी पुनः, तीक्ष्णेन तीक्ष्ण औषधथी तीक्ष्ण औषधसे, शोधयेत् शोधन करवुं शोधन देवे, अतितीक्ष्णेन च पथु अति तीक्ष्ण औषधथी अति तीक्ष्ण औषध, न नहि न देवे, हि कारुथु के कर्कोकि, ततः तु तेथी इससे, अतियोगः अतियोग अतियोग, जायते भाय छे हो जाता है ॥ ४४ ॥

44. After oleating him with unctuous articles curative of vata, he

should be given again a strong purificatory dose. It should not be a very strong dose, as then, it will cause over-action.

अतियोगजन्या व्यापदः, तासां चिकित्सा च—

अतितीक्ष्णं क्षुधार्तस्थ मृदुकोष्ठस्य मेघजम् ।
हत्वाऽऽशु विद्विषत्कफान् वातुन्विस्त्रावयेद् द्रवान् ॥

अतितीक्ष्णम् अतितीक्ष्ण अतितीक्ष्ण, मेघजम् औषध औषध, क्षुधार्तस्थ भूष्मा क्षुधार्त, मृदुकोष्ठस्य तथा मृदु कोष्ठवाणानां तथा मृदु कोष्ठवालेके, विद्विषत्- कफान् मग्न पित्त अने कड़ने पुरीष, पित्त और कफको, वातुन् विस्त्रावयेत्, हत्वा दरी बर्ध निकालकर, द्रवान् द्रव द्रव, वातुन् वातुणोने। वातुणोंको, विस्त्रावयेत् आव करे छे सावित करती है ॥ ४५ ॥

45. The strong medications given to a person who is afflicted with hunger or who is soft-bowelled, would quickly eliminate not only the feces, bile and mucus, but also the fluid body elements along with stools.

बलस्वरक्षयं दाहं कण्ठशोषं ज्वरं तृषाम् ।
कुर्याच्च मधुरैस्तत्र शेषमौषधमुल्लिखेत् ॥४६॥

बल-स्वर- रथी ते भव तथा स्वरने। पुनः बह बल और स्वरका, क्षयम् क्षय क्षय, दाहम् दाह दाह, कण्ठशोषम् कण्ठशोष कण्ठशोष, ज्वरं ज्वर ज्वर, तृषाम् अने तृषा और तृषा, कुर्यात् च करे छे करती है, तत्र तेभां इनमें, शेषम् भाडीनां शेष, औषधम् औषधम् औषधको, मधुरैः मधुर मधुरोथी मधुर औषधोंसे, उल्लिखेत् उल्लिखन करवुं निकाल देवे ॥ ४६ ॥

46. Thus, it would lead to the loss of vitality and voice burning, dryness of throat, giddiness and thirst. In this condition, the physician should

remove the residual portion of the medication by giving him emesis prepared with drugs of the sweet group.

वमने तु विरेकः स्याद्विरेके वमनं पुनः ।

परिवेकावगाहाद्यैः सुशीतैः स्तम्भयेच्च तत् ॥४७॥

कषायमधुरैः शीतैरन्नपानौषधैस्तथा ।

रक्तपित्तातिसारग्नैर्दाहज्वरहरैरपि ॥४८॥

वमने तु वमनम् । वमनम्, विरेकः विरेचन विरेचन, विरेके अने विरेचनम् । और विरेचनम्, पुनः पश्चात् पुनः, वमनम् वमन वमन, स्वात् भाय तो होवे तो, तत् तत् इति वेगोको, सुशीतैः शरीरे शीतल सुशीतल, परिषेक- परिषेक परिषेक, अवगाह- अने अवगाह और अवगाह, आद्यैः च पश्चात् आदिरे, तथा तथा तथा, कषाय- कषाय कषाय, मधुरैः मधुर मधुर, शीतैः शीतल शीतल, रक्तपित्त- रक्तपित्त रक्तपित्त, अतिसारग्नैः अने अतिसारग्नैः नाश करने और अतिसारके नाशक, दाहज्वरहरैः अपि तथा दाह अने ज्वर मटाउने तथा दाह और ज्वरके हर्नेवाले, अन्नपान- अन्नपान अन्नपान, औषधैः तेभ्य औषधैः औषधैः एवं औषधैः, स्तम्भयेच्च स्तम्भयेच्च करने ॥ ४७-४८ ॥

47-48. In case of over-action of emesis, the physician should give purgation; and in case of over-action of purgation the physician should give emesis. The overflow should be stopped by treating the patient with cold affusions and immersion bath and with eats and drinks and drugs of astringent and sweet groups and of cooling quality. The patient may be treated with the medications curative of hematemesis, diarrhea, burning and fever.

४७. वमनं पुनः-वमनं शुद्ध (क. घ. ङ. च.)

॥ तत्-तत् (घ.)

अञ्जनं चन्दनोशीरमज्जासूक्ष्मकरोदकम् ।

लाजचूर्णैः पिवेन्मन्यमतियोगहरं परम् ॥४९॥

अञ्जनम् अञ्जन रसाञ्जन, चन्दन- चन्दन चन्दन, उशीर- डागैः पागैः खस, मज्जा- मज्जा मज्जा, रक्त- रक्त, शर्करा- साकरं चीनीका, उदकम् पाणी शर्वत, मन्थम् तथा मन्थ और मन्थ, लाजचूर्णैः लाजचूर्णैः लाजचूर्णैः साथ, पिवेत् पीवुं पीवे, परम् ते श्रेष्ठ वह श्रेष्ठ, अतियोगहरम् अतियोग- नाशक अतियोगनाशक है ॥४९॥

49. The patient may drink the demulcent drink prepared of the extract of indian berberry, sandal wood, cuscus, marrow and blood mixed with the powder of roasted paddy. This demulcent drink is an excellent curative of the effects of over-action.

शुद्धाभिर्वा वटादीनां सिद्धां पेयां समाश्लिकाम् ।

वर्चःसांग्राहिकैः सिद्धं क्षीरं भोज्यं च दापयेत् ॥५०॥

वटादीनाम् अथवा वटा वटोरेनां अथवा वटादि क्षीरी वृक्षोंके, शुद्धाभिः वा शुद्धाभि नवीन पत्राङ्गुरोंसे, सिद्धाम् सिद्ध करेदी सङ्घित, समाश्लिकाम् मधुयुक्त मधुसे युक्त, पेयाम् पेया पेया, वर्चःसांग्राहिकैः पुरीषसंग्राहणीय (मृगणी कृमिनिघ्नात करने) मधुना औषधैः मलसंग्राहक औषधियोंसे, सिद्धम् सिद्ध करेदी सिद्ध, क्षीरम् दूध दूध, भोज्यम् च अने पीय भोज्य पदार्थ और अन्य भोज्य, दापयेत् देना देने चाहिए ॥ ५० ॥

50. The physician may give the thin gruel prepared of the sprouts of banyan or other milk-exuding trees mixed with honey, or milk or other articles of diet both prepared with medications that are intestinal astringents.

जाङ्गलैर्वा रसैर्भोज्यं पिच्छावस्तिश्च शक्यते ।
मधुरैर्नुवास्यश्च सिद्धेन क्षीरसर्पिषा ॥५१॥

जाङ्गलैः रसैः वा अथवा जङ्गल प्राणीभिर-
भाक्ष्यमानं साधे या जाङ्गल जीवोंके मांसरसोंके साथ,
भोज्यम् खोजन भोजन, पिच्छावस्ति च तथा पिच्छ-
वस्ति तथा पिच्छावस्ति, शक्यते प्रशस्त प्रशस्त है
मधुरैः मधुर गन्धनां द्रव्योंकी मधुर औषधियों, सिद्धेन
सिद्ध करेवा सिद्ध किये हुए, क्षीरसर्पिषा दूधमांसी कटे-
वीथी क्षीरसर्पिषे, अनुवास्यः च अनुवासन पक्षु करे-
अर्धे अनुवासन भी देना चाहिए ॥ ५१ ॥

51. He may be given the food
mixed with the meat juice of jangala
animals. The mucilagenous evema
is also recommended in this condition,
or he may be given an unctuous
enema of ghee taken directly from milk
and prepared with drugs of the sweet
group.

वमनस्यातियोगे तु शीताम्बुपरिषेचितः ।
पिबेत् कफहरैर्मन्थं सवृतक्षौद्रशर्करम् ॥५२॥

वमनस्य वमनना वमनके, अतियोगे तु अति-
योगमां वणी अतियोगमें, शीताम्बु- शीतल जलसे
शीतल जलसे, परिषेचितः परिषेक करी परिषेक करके,
कफहरैः कफहर द्रव्यों साथे कफहर औषधियों तय-
किये हुए, सवृत-क्षौद्र-शर्करम् वी, मधु अने साकर-
सहित दूत, शहद और चीनी मिठाई, मन्थम् मन्थ
मन्थको, पिबेत् पीवे पीये ॥ ५२ ॥

52. In over-action of emesis. the
person should be affused with cold
water and then may be given a

demulcent drink prepared of fruit juice
mixed with ghee, honey and sugar.

सोद्गारः भृशं भृशं मूत्रांशं घान्यमुस्तयोः ।
समधूकाजनं चूर्णं दिहयेन्मधुरंयुतम् ॥५३॥

सोद्गारः भृशं भृशं सोद्गारायाम् ओद्गारसहित
उद्गारसहित, मूत्रांशं मूत्रांशं वमनमें, मूत्रांशम्
अने मूत्रांशं मूत्रांशं देने पर, घान्यमुस्तयोः घाण्ड-
तथा नागरमेधनं घनिया, मोथा, समधूकाजनम्
मधु अने रसायनसहित मधु अथवा रसोत इनके,
चूर्णः चूर्ण चूर्णको, मधुरंयुतम् मधुमां भोजनीने
शहदके साथ लेइयेन् अर्धं चटे ॥ ५३ ॥

53. In excessive vomiting with
eructations. the patient may lick the
powder of coriander, nut grass,
mahwa and extract of berberry mixed
with honey.

वमतोऽन्तःप्रविष्टायां जिह्वायां कवलप्रहाः ।
जिह्वामलकवर्णद्वयंयूवक्षीररसैर्हिताः ॥५४॥

वमतः वमती करती करती वमन करते हुए,
जिह्वायाम् ओष्ठस्य यदि जीम, प्रविष्टायाम् अन्तर पेसी
अथ तो सीतकी खोर चली जाय तो, स्निग्ध- स्निग्ध
स्निग्ध मलक-मलक अम्ल, लवणैः अने लवण प-
तैधर करेवा तथा लवण परायांस सिद्ध किये हुए, लवणैः
लवण द्रव्य, यूव- यूव यूव, क्षीर- दूध क्षीर, रसेः
तथा साक्षरस्यो तथा मांसरसये, कवलप्रहाः भोजना
धारकु करवा कवल धारण करना, हिताः दितकर
दितकारक हैं ॥ ५४ ॥

54. In a condition where the tongue
has been extremely drawn in during
vomiting, it is beneficial for the patient
to take mouth-rinses prepared of
palatable soup, milk or meat-juice
prepared with unctuous, acid and salt
articles.

५१. पिच्छावस्तिश्च शक्यते—पिच्छवस्ति च शक्यते

(क. ख. ड. ए. घ.)

५२. कफहरैः—कफहरैः क. घ. ड. त. ड. घ. ङ.

५३. कफहरैर्मन्थं सवृतं क्षौद्रशर्करम्—फलरसैर्मन्थं सर्वतः क्षौद्र-

शर्करम् (घ.)

५४. मूत्रांशं—मूत्रांशं (घ.)

ફલાન્યમ્લાનિ સ્વાદેયુસ્તસ્ય ચાન્યેઽગ્રતો નરાઃ ।
નિઃસૂતાં તુ તિલદ્રાક્ષાકલ્પલિપ્તાં પ્રવેશ્યેત્ ॥૫૫॥

અન્યે નરાઃ ખીખ માણસોએ દસરે મનુષ્ય, તસ્ય તેની સસકે, અગ્રતઃ આગળ સામને, અમ્લાનિ ખાટાં સદે, ફલાનિ ફળે! ફલોંકો, સ્વાદેયુઃ ચ ખાવાં સ્વાદે, નિઃસૂતામ્ તુ એ જીભ બહાર નીકળી ગઈ હોય તે! યદિ જીભ બાહર નિકલ આવી હો તો, તિલ-દ્રાક્ષા- તથા અને દ્રાક્ષના તિલ ઓર દ્રાક્ષકે, કલ્પ- કલ્પથી કલ્પકો, લિપ્તામ્ લીપી લગાવ, પ્રવેશ્યેત્ તેને પાછી પેશાડી દેવી, સે મીતર પ્રવિષ્ટ કરે ॥ ૫૫ ॥

55. Or some one else should be made to taste, in his presence, acid fruits so that his mouth may water in sympathy. If his tongue is protruded out, then smearing it with the paste of til and grapes, one should push it into position.

વાગ્મહાનિલરોગેષુ વૃત્તમાંસોપસાધિતામ્ ।
યવાગૂં તનુકાં દद्याત્ સ્નેહસ્વેદૌ ચ બુદ્ધિમાન્ ॥૫૬॥

બુદ્ધિમાન્ બુદ્ધિમાન વૈદ્યે, બુદ્ધિમાન્ વૈય, વાગ્મહ- જીભ બહારના વાળીકી રુકાવટ, અનિલ- રોગેષુ અને વાયુના રોગોમાં ઓર વાતરોગોમાં, વૃત્ત-માંસ- થી અને માંસથી થી ઓર માંસે, વપસાધિતામ્ સાધિત સિદ્ધ થી હુદ, તનુકામ પાતળી પતલી, યવાગૂં યવાગૂં યવાગૂં, સ્નેહ-સ્વેદૌ ચ તથા સ્નેહન અને સ્વેદન તથા સ્નેહન ઓર સ્વેદન, દદ્યાત્ દેવાં દેવે ॥ ૫૬ ॥

56. The wise physician should give in spasmodic conditions of speech and in vata-disorders, thin gruel prepared with ghee and flesh and also oleation and sudation therapy.

૫૬. વાગ્મહાનિલરોગેષુ-વાગ્મહાનિલરોગેષુ (ખ.)

,, યવાગૂં તનુકાં દદ્યાત્-તનવી દંધાંયવાગૂં ચ (ખ. જ.)

વમિતશ્ચ વિરિક્તશ્ચ મન્દાગ્નિશ્ચ વિલક્ષિતઃ ।
અગ્નિપ્રાણવિવૃદ્ધયર્થે ક્રમં પેયાદિકં ભજેત્ ॥૫૭॥

વમિતઃ ચ વમન પામેલ વમિત, વિરિક્તઃ ચ વિરેચન પામેલ વિરિક્ત, મન્દાગ્નિઃ મન્દ અગ્નિવાળા મન્દાગ્નિવાળા, વિલક્ષિતઃ ચ અને લંબન કરેલ મનુષ્યે ઓર લક્ષ્ય કિયા હુઆ મનુષ્ય, અગ્નિ-પ્રાણ- અગ્નિ અને પ્રાણની અગ્નિ ઓર પ્રાણોંકી, વિવૃદ્ધયર્થમ્ વૃદ્ધિ માટે વૃદ્ધિકે લિપ્, પેયાદિકમ્ પેયાદિ પેયાદિ, ક્રમમ્ ક્રમને સંતર્જન ક્રમકા, ભજેત્ આશ્રય કરેલા સેવન કરે ॥ ૫૭ ॥

57. The patients who have undergone emesis or purgation or starvation, or whose gastric fire is poor, should take the dietetic regimen of thin gruel etc., for the improvement of their digestive fire and vitality.

આધ્માનવ્યાપદો વર્ણનં ચિકિત્સા ચ—

બહુદોષસ્ય રુક્ષસ્ય હીનાગ્નેરલ્પમૌષધમ્ ।
સોદાવર્તસ્ય ચોત્ક્રિદ્ય દોષાન્માર્ગાન્નિરુદ્ધ્ય ચ ॥૫૮॥
મૃશમાધ્માપયેન્નામિં પૃષ્ઠપાર્શ્વશિરોરુજમ્ ।
શ્વાસવિષ્ણમૂત્રવાતાનાં સજ્જં કુર્વાચ દારુણમ્ ॥૫૯॥

બહુદોષસ્ય બહુ દોષવાળા, બહુત દોષવાલે, રુક્ષસ્ય રુક્ષ રુક્ષ, હીનાગ્નેઃ મન્દાગ્નિવાળા મન્દાગ્નિવાલે, સોદા- વર્તસ્ય અને સોદાવર્તવાળા મનુષ્યને આપેલ ઓર સોદાવર્તયુક્ત પુરુષમાં દો હુદ, અલ્પમ્ અલ્પ અલ્પ, ઓષધમ્ ચ ઓષધ ઓષધ, દોષાન્ દોષોને દોષોંકો, ચોત્ક્રિદ્ય ઉત્ક્રિદ્ય કરી ઉત્ક્રેશિત કરકે, માર્ગાન્ ચ તથા માર્ગોં માર્ગોંકો, નિરુદ્ધ્ય ડુંધીને રોકકર, નામિમ્ નામિને નામિકો, મૃશમ્ ખૂબ અત્યન્ત, આધ્માપયેત્ પુલાવે છે આધ્માપિત કરતો હૈ, પૃષ્ઠ- પીઠ, પાર્શ્વ- પડખાં પાર્શ્વ, શિરઃ- રુજમ્ તથા મસ્તકમાં પીડા કરે છે તથા શિરઃને વર્દ કરતી હૈ, શ્વાસ- અને શ્વાસ ઓર શ્વાસ, વિષ્ણુ- મળ વિષ્ણુ, મૂત્ર-વાતાનામ્ મૂત્ર તથા વાયુને મૂત્ર તથા વાયુકે, દારુણમ્ બલ્યંકર દારુણ, સજ્જં નિરોધ સજ્જકો, કુર્વાચ ચ કરે છે કરતી હૈ ॥ ૫૮-૫૯ ॥

૫૮. મજેત્-જાંચરેત્ (ગ.)

,, પેયાદિકં મજેત્-પેયાદિમાચરેત્ (ખ.)

58 59. Medicines, given in too small a dose to a person who has excess of morbidity or who is dehydrated or whose gastric fire is weak or who suffers from misperistalsis, will rouse the morbid humor and obstruct the body-channels and cause great distension of abdomen, pain in the back, side of the chest and head, and serious obstruction to breath, feces, urine and flatus.

अभ्यङ्गस्वेदवर्त्यादि सनिरुद्धानुवासनम् ।
उदावर्तहरं सर्वं कर्माध्मातस्य शस्यते ॥६०॥

सनिरुह- निरुद्धसहित निरुह, अनुवासनम् अनु-
वासन, अनुवासन, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, स्वेद-वर्ति-
आदि स्वेद, वर्ति- वर्ति वर्ति स्वेद-वर्ति-प्रादि, उदावर्तहरम्
उदावर्त मृदाउनार उदावर्तनाशक, सर्वम् सर्वं सब
कर्म चिकित्सा चिकित्सा, आध्मातस्य आध्मानना
रेणी भाटे आध्मानके रोगीके लिए, शस्यते प्रशस्त छे
प्रशस्त हैं ॥ ६० ॥

60. Inunction, sudation, suppository and similar treatment, evacuable and unctuous enemata and all treatment curative of disorders of misperistalsis are recommended in the case of distension of abdomen.

परिकर्तिकाव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

क्षिण्येन गुरुकोष्ठेन सामे बलवदौषधम् ।
क्षामेण मृदुकोष्ठेन शान्तेनाल्पबलेन वा ॥६१॥
पीतं गत्वा गुदं साममाशु दोषं निरस्य च ।
तीव्रशूलां सपिच्छांश्चां करोति परिकर्तिकां ॥६२॥

क्षिण्येन शिथिल क्षिण्य, गुरुकोष्ठेन तथा भारे के-
वाणी मनुष्ये तथा भारी कोष्ठवाले पुरुषसे, सामे आभ-
युक्त दोषभा पीषेयुं आमयुक्त दोषमें पी गई होने पर,
क्षामेण तथा शुष्क देहवाणी शुष्क, मृदुकोष्ठेन मृदु

के-वाणी: सुकोष्ठवाले, शान्तेन शान्त रहे हुए,
बलवदौषधेन वा अल्प बलवदौषधे मनुष्ये अथवा
निर्बल मनुष्यसे पीतम् पीषेयुं पी गई बलवत्- अल्प-
वान बलवान, औषधम् औषध औषध, गुदम् गुदभां
गुदमें, गत्वा गत जाकर, सामम् आभयुक्त आमयुक्त,
दोषम् दोषमें दोषमें, आशु अशु पीत निरस्य च
दूर करी निकालकर, तीव्रशूलां तीव्रशूलान तीव्र-
शूलयुक्त, सपिच्छांश्चां तैमज पिच्छ. अने दोहड़ीपी-
युक्त एवं पिच्छा और रक्तस्रावसे युक्त, परिकर्तिकां
वाढ परिकर्तिका, करोति उत्पन्न करे छे करती
हे ॥ ६१-६२ ॥

61-62. Strong medication taken by a person who has taken the oleation therapy who is hard bowelled and who suffers from chyme morbidity or by a person who is emaciated, soft bowelled, exhausted and is poor of vitality, reaches the rectum and eliminates morbid matter along with chyme, and causes acute colic and griping pain accompanied with slimy and bloody discharge.

लङ्घनं पाचनं सामे रुक्षोष्णं उद्युभोजनम् ।
बृंहणीयो विधिः सर्वैः क्षामस्य मधुरस्तथा ॥६३॥

सामे आभयुक्त दोषभा आमयुक्त दोषमें, लङ्घ-
नम् लङ्घन लङ्घन, पाचनम् पाचन पाचन, रुक्षोष्णम्
रुक्ष, उष्ण रुक्ष, उष्ण, उद्युभोजनम् तथा लङ्घु भोजन
एवं लङ्घु भोजन, क्षामस्य अने शुष्क देहवाणी भाटे और
निर्बल पुरुषके लिए, सर्वैः सर्वं सब, बृंहणीयः बृंहणीय
पुष्टिकारक, तथा तथा एवं, मधुरः मधुर मधुर, विधिः
विधि हितकर छे विधि दिनकारी है ॥ ६३ ॥

63. In conditions associated with chyme-morbidity, starvation and diges-
tive medication are recommended; and the diet should be of dry, hot and

६३. पाचन-दीपन (च)

light articles; and in condition of emaciation, all measures of roborant therapy and medications prepared with drugs of the sweet group are recommended.

आमे जीर्णेऽनुबन्धश्चेत् क्षाराम्लं लघु शरयहे ।

आमे जीर्णे आम पथी जर्ता आमके पचने पर, अनुबन्धः चेत् ओ वाढ आधु रहे हे। यदि एरि-कृतिकाका अनुबन्ध रहे तो, क्षाराम्लम् क्षार तथा अम्लथी युक्त क्षार तथा अम्लसे युक्त लघु अने लघु और लघु, भोजनम् भोजन भोजन, अम्लसे प्रशस्त हे प्रशस्त है ॥ ६३३ ॥

63½. If, even after the digestion of chyme, there is obstipation, medication with acid and alkali, and light diet are recommended.

पुष्पकासीसमिश्रं वा क्षारेण लवणेन वा ॥६५॥
सदाडिमरसं सर्पिः पिवेद्वातेऽधिके सति ।
दध्यम्लं भोजने पाने संयुक्तं दाडिमत्वचा ॥६५॥
देवदारुतिलानां वा कल्कमुष्णाम्बुना पिवेत् ।

वाते वा वायु वायुके, अधिके अधिक अधिक, सति होता होने पर, पुष्पकासीस- हरीरक्षशीथी पुष्प-कासीससे, मिश्रम् मिश्रित मिश्रित, क्षारेण अथवा क्षार अथवा क्षार, लवणेन वा के लवण साथे या लवणके साथ, सदाडिमरसम् दाडिमना रसयुक्त दाडिमके रससे, सर्पिः धी घृत, पिवेद् पीवुं पीना चाहिए, भोजने अन्न भोजन, पाने तथा पानम् तथा पानमें, दाडिमत्वचा- दाडिमनी छालथी अनारके छिलकेके, संयुक्तम् युक्त साथ, अम्लम् आटुं खटा, दधि दही पीवुं दही पीवे, देवदारु- अथवा देवदारु अथवा देवदारु, तिलानां अने तिलने और तिलोंका, कल्कम् वा उड्ड कल्क, उष्णाम्बुना अना पाणी साथे गरम जलसे, पिवेद् पीवे पीवे ॥ ६४-६५ ॥

64-65½ If in this condition there is excess of vata, the patient may take ghee mixed with fulsee flowers and with pomegranate juice adding barley alkali or rock-salt. He should take as food, sour curds mixed with pomegranate bark and as his drink, he should take warm water mixed with the paste of deodar and til.

अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षकदम्बैर्वा शृतं पयः ॥६६॥

कषायमधुरं शीतं पिच्छावस्तिमथापि वा ।

यष्टीमधुकल्लिखं वा स्नेहवस्तिं प्रदापयेत् ॥६७॥

अश्वत्थ- अथवा पीपणे पीपल, उदुम्बर- उंभरे गूलर, प्लक्ष- पीपर पाकर, कदम्बे- अने उदंभ साथे और कदम्बसे, शृतम् उड्डाणुं सिद्ध किया हुआ, पयः वा दूध पीवुं दूध पीवे, अथ अथि वा अथवा अथवा, कषायमधुरम् कषाय मधुर कषाय मधुर, शीतम् अने शीतल और शीतल, पिच्छावस्तिम् पित्तावरित पिच्छा-वस्ति, यष्टीमधुक- अथवा यष्टीमधुथी अथवा मुकहवीसे, कल्लिखं सिद्ध करेके सिद्ध, स्नेहवस्तिम् वा स्नेहवरित स्नेहवस्ति, प्रदापयेत् देवी देवे ॥ ६६-६७ ॥

66-67. Or he may take the milk prepared with holy fig, gular fig, yellow barked fig and cadamba or he may be given a mucilagenous enema prepared with astringent, sweet and cooling drugs; or he may be given an unctuous enema prepared with liquorice.

परिस्नापयत्पदं वर्णने चित्रित्वा च—

अल्पं तु बहुदोषस्य दोषमुत्क्रिय सेषजम् ।

अल्पाल्पं स्नापयेत् कण्डूं शोफं कुष्ठानि गौरवम् ६८

६४. शीतं-वस्ति (क. घ. ड. ष. ज.)

६८. कण्डू-अल्पं (द.)

कुर्याच्चप्रिवलोटकेस्तैमित्यादिप्रणुताः ।

परिस्त्रावः स, तं दोषं शमयेद्वामयेदपि ॥६९॥

स्नेहितं वा पुनस्तीक्ष्णं पाययेत् विदेह्यम् ।

शुद्धे चूर्णासवारिष्ठान् संस्कृतांश्च प्रदापयेत् ॥७०॥

बहुदोषस्व तु बहु दोषनाशने आपेक्ष बहुत दोष-
बालेको दी हुई, अस्वाम् अस्व अस्व, मेघजम् तु
औषध औषध, दोषश्च दोषो दोषको, उत्क्रियतेतिदेश
करी उत्क्रिय करके, अस्वास्वम् अस्व अस्व योवा
योवा, स्त्रावयेत् स्त्राव करे छे निकालती है, कण्डम्
अने अजवाण और खुजली, शोफम् शोफ सूजन,
कुष्ठानि कुष्ठ कुष्ठ, गौरवम् गौरवम् भारीपन, अग्निबल-
उत्क्रिय- अग्नि अने अजली हानि, उत्क्रिय अग्नि और
बलकी हानि, उत्क्रिय, स्नेमित्य- स्नेहितता स्नेमितता,
अस्वि-अस्वि अस्वि, पाण्डुताः च तथा पाण्डुता तथा
पाण्डुता, कर्मात् करे छे करती है, सः ते वह परिस्त्रावः
परिस्त्राव छेदनाय छे परिस्त्राव कहाता है तम् ते इस,
दोषम् दोषम् दोषको, शमयेत् शमन करायुं अर्थ से
शान्त करे, वामयेत् अपि छे वमन करायुं अर्थ से
या वमनसे निकाले, स्नेहितं वा अथवा स्नेहन करी
अथवा स्नेहन करके, पुनः करीथी फिर, तीक्ष्णं
तीक्ष्ण तीक्ष्ण, विरेचनम् विरेचन विरेचन, पाययेत्
पायुं अर्थ से देवे, शुद्धे अने अश्वारे शुद्धि अर्थ अश्व
अश्वारे और शुद्ध हो जाने पर, संस्कृतांश्च अस्कार करे
संस्कार किये हुए, चूर्ण- चूर्ण चूर्ण, आसव- आसव
आसव, अरिष्ठान् च अने अरिष्ठ और अरिष्ठको,
प्रदापयेत् आपय्य देवे ॥ ६८-७० ॥

68-70. Medicine given in a small
dose to a person who has excessive
morbidness, rouses the humors causes
frequent and scanty elimination and
gives rise to pruritus, edema, derma-
tosis, heaviness of the body, impair-

ment of the humors, causes stiffness,
excessive and scanty elimination, fre-
quency of discharge. This complication
may either be treated with sedative
drugs or with emetics; or giving him
oleation again he should be adminis-
tered a strong purgative and when he
is perfectly cleansed he may be given
powders and medicated wines prepared
with suitable medicaments.

द्विप्रवर्णको वर्णत चिकित्सा च—

पीनोपश्रव्य वेगान्तं निरहाम्पारुणादयः ।

कुपिता हृदयं वात्सा घोरं कुर्वन्ति हृद्ग्रहम् ॥७१॥

वेगान्ताम् पीपयन्ता यन्त्ये उत्पद्यन्ता वेगेने
पिपये दानो उत्पद्य वेगोको, निग्रहात् वेगनाश
रोकनेसे, आहारादयः पाय यन्ते- पाय अदि, कुपिताः
कुपित अर्थ से कुपित हो जाय, पीनोपश्रव्य औषध पाय
कराने पाययन्ता उत्पद्य पीपे हुए मनुष्यके, हृदयम्
हृदयम् हृदय मरना अर्थ आहारा घोरम् अर्थ
अपारक, उद्ग्रहण उद्ग्रहण हृदय रोगको, कुर्वन्ति
करे छे उत्पन्न करे छे ॥ ७१ ॥

71. Owing to suppression of the urge
in one who has taken the purificatory
dose, the vata and other humors,
getting provoked and reaching the
heart, cause severe cardiac spasm.

स हिक्काकान्नागध्वनिर्दिन्यलालाशिविधमैः ।

जिह्वां खादति निःशब्दो दन्तान् किटकिटापयन् उर
न गच्छेद्विधमं तत्र कामयेनाशु सं भिषक् ।

सः ते श्रेष्ठो वह रोमी हिक्का- रेडडी हिक्का कास-
उधरस कास, पार्श्व-आर्षि- पार्श्व-श्लेष्म पार्श्व-श्ले,

६९. अग्निबलउत्क्रिय-अग्निबलउत्क्रिय (घ. अ.)

॥ पाण्डुताः-पाण्डुताम् (घ.)

॥ परिस्त्रावः स, तं दोषं-परिस्त्रावगतं दोषं (घ.)

७०. प्रदापयेत्-प्रगोजयेत् (घ.)

७२. स हिक्का-सहिक्का हिक्कापार्श्वश्लेष्म (घ.)

॥ हिक्का-पार्श्वश्लेष्म (घ. अ.)

॥ कास-कास (घ.)

॥ दन्तान् किटकिटापयन्-दन्तान् किटकिटापयते (घ.)

हेन्य- दीनता हेन्य, काला- लाश लालावा, अश्वि-
ज्जमैः अने आभना विभ्रमथी युक्त भनी और नेत्र-
विभ्रम इन लक्षणोंके साथ, निःसंज्ञः संज्ञारहित अर्ध-
संज्ञारहित हो कर, दन्तान् दंत दांतोंको, किरिकिटा-
वयन् उकडानेते। किरिकिताता हुआ, जिह्वाम् अंग
जिह्वाको, खादति उरडे छे काटता है, तत्र ते आभतमा
इसमें, मिषक् वैद्य चिकित्सक, विभ्रमम् भ्रमभा भ्रमों,
न गच्छेत् पश्युं नहि न पड़े, आशु पशु तत्तत् न
परन्तु शीघ्र ही, तद् तेने उसको, वामयेत् वमन
उरावतुं वमन करावे ॥७२३॥

72-72½. The person becomes afflicted
with hiccup, cough and pain in the side
of the chest; he gets depressed; there is
dribbling from the mouth; agitation of
the eyes; he bites his tongue, falls
unconscious and gnashes his teeth. As
this condition is serious, the physician
should immediately make him vomit.

मधुरैः पित्तमूर्च्छार्तिं कटुभिः कफमूर्च्छितम् ॥७३॥
पाचनीयैस्ततश्चास्य दोषशेषं विपाचयेत् ।
कायाग्निं च बलं चास्य क्रमेणोत्थापयेत्ततः ॥७४॥

पित्तमूर्च्छार्तिम् पित्तनी भूयर्थी पीडित रोगीने
पित्तमूर्च्छापीडित रोगीको, मधुरैः मधुर द्रव्योंसे
द्रव्योंसे, कफमूर्च्छितम् अने उरुनी भूयर्थी पीडित
रोगीने और कफमूर्च्छापीडित रोगीको, कटुभिः कटु
द्रव्योंसे वमन करावे, ततः ते पछी इसके पश्चात्, अस्य च औना इसके,
दोषशेषं आडी रहेला दोषतुं शेष दोषका, पाचनीयैः
पाचनीय द्रव्योंसे पाचनीय औषधोंसे, विपाचयेत्
पाचन करे, ततः अने ते पछी इसके पश्चात्, अस्य औना इसके, कायाग्निं च
कायाग्नि, बलम् च तथा अणुं तथा बलको, क्रमेण
क्रमे क्रमे क्रमशः, उत्थापयेत् उत्थान करे
बढ़ावे ॥ ७३-७४ ॥

७४. क्रमेणोत्थापयेत्ततः—क्रमेणाभिविवर्धयेत् (व. त.)

७४. क्रमेणोत्थापयेत्ततः—क्रमेणाभिविवर्धयेत् (व. फ.)

73-74. If the fainting is due to
excess of pitta, emesis should be
given prepared with drugs of the
sweet group, and if due to kapha,
drugs of the pungent group should be
used. Thereafter, the residual mor-
bidity should be digested away by
digestive medications. Then his body-
heat and vitality should be systemati-
cally rehabilitated.

पवनेनातिवमतो हृदयं यस्य पीड्यते ।
तस्मै स्निग्धान्मलवणं दद्यात् पित्तकफेऽन्यथा ॥७५॥

अतिवमतः अति वमन उरनार अति वमन होने
पर, यस्य अने जिसके, हृदयम् हृदय हृदयमें, पवनेन
पवननी वायुसे, पीड्यते पीडित होय पीडा होवे, तस्मै
तेने उसको, स्निग्ध-स्निग्ध स्निग्ध, अम्ल-अम्ल अम्ल,
लवणम् अने लवण द्रव्य और लवण द्रव्य, दद्यात् देना
देवे, पित्तकफे पित्त तथा उरुनी पित्त तथा कफमें,
अन्यथा अथी विपरीत द्रव्यों देना अथी विपरीत
द्रव्य देवे ॥७५॥

75. If the person, while vomiting
excessively, is afflicted in his heart
by vata, he should be given un-
ctuous, acid and salt articles; and in
condition due to pitta-cum-kapha, dry,
pungent and bitter articles should be
given.

अङ्गप्रव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

पीतौषधस्य वेगानां निग्रहेण कफेन वा ।

रुद्धोऽति वा विशुद्धस्य गृह्णात्यङ्गादि मारुतः ॥७६॥

स्तम्भवेपथुनिस्तोदसादोद्वेष्टनमन्थनैः ।

तत्र वातहरं सर्वं ओहस्वेदादि कारयेत् ॥७७॥

७५ पवनेनातिवमतः—वमनेनातिवमतः (व.)

७६. रुद्धोऽति वा विशुद्धस्य—रुद्धोऽतीव विशुद्धस्य (व. फ.)

७७. रुद्धोऽतिमन्थनैः—रुद्धोऽतिमूर्च्छितैः (छ. व. त. द. फ.)

७७. कारयेत्—शस्वते (व. फ.)

पीतौषधस्य औषधं पान કરનાર મનુષ્યને જોવશ
 પોયે હુણ મનુષ્યકે, વેગાનાક વેગો વેગોકો, નિમ્નદેખ
 રેકડવાથી કુપિત રોકનેસે કુપિતઃ કકેન વા અથવા
 કકથી અથવા કાકસે, રુઝઃ રુઝાથેલા રુઝ, જીવિવિરુદ્ધ-
 સ્ય વા અથવા સંશોધનના અતિયોગવાળાને કુપિત
 અથવા સંશોધનકે અતિયોગવાળેકા કુપિત, મારુતઃ વાયુ
 વાયુ, સ્તમ્ભ-સ્તમ્ભ સ્તમ્ભ વેપથુ-કમ્પ કમ્પન, નિસ્તોદ-
 સ્તોધ ભેડાવા જેવી પીડા નિસ્તોદ, સાદ-શિથિલતા
 શિથિલતા, ઉદ્વેગન-ઉદ્વેગન ઉદ્વેગન, મન્યનઃ અને
 મન્યન જેવી પીડાસહિત ઔર મન્યનવત પીડાસે, જઙ્ગાનિ
 અંગોને અંગોકો, ગૃહ્ણતિ આલી છે છે પકડ લેતા
 હે, તત્ર તેમાં ઉસર્મે, સ્નેહસ્વેદાદિ સ્નેહ અને સ્વેદ
 વગેરે સ્નેહ સ્વેદાદિ, સર્વશ્ચ સર્વ સર્વ, વાતહરમ્ વાતહર
 વાતહર, કારણેવ કમ કરવું બોધ્યે ક્રિયાઓકો
 કરે ॥ ૭૬-૭૭ ॥

76-77. By suppression of the urges by a person who has taken the purificatory dose or owing to obstruction of vata by kapha, or owing to purification done in excess, the provoked vata seizes the limbs and causes stiffness, tremor, pricking pain, asthenia, cramps and churning. In this condition, oleation, sudation and all similar other measures curative of vata should be carried out.

जीवादानव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

अतितीक्ष्णं मृदौ कोष्ठे लघुदोषस्य मेषजम् ।
दोषान् हृत्वा विनिर्मथ्य जीवं हरति शोणितम् ७८

सृष्टौ मृदु मृदु, कोष्ठे डाढाभां कोष्ठ होने पर, कषु-
दोषस्य श्लेष्मा दोषवशात्ताने आपेक्षुं अल्प दोषवालेको
वी दुर्ग, अतितीक्ष्णम् आत् तीक्ष्ण अति तीक्ष्ण, मेघजम्
औषध औषध, दोषान् दोषाने दोषोंको, हत्वा हरी
निकालकर, कोणितम् रक्ताने रक्तको, विनिर्मेय्य श्लेष्म
हरी विधुक्त करके, जीवम् उपरक्ताने जीवश्लेष्मिकको,
हस्ति गह्वर डाढे के निकालती है ॥७८॥

78. If a very strong medication is given to a soft-bowelled person who has only slight morbidity after eliminating the morbid matter and churning the system excessively, it causes the discharge of the live-blood.

तेनाद्यं मिश्रितं दद्याद्वायवाय शुनेऽपि वा ।
 भुङ्क्ते तच्चैव देहजीवं न भुङ्क्ते पितृमादिशेत् ॥७९॥

तेन तेनाथी इष रक्से, मिश्रितम् मिश्रित
 मिश्रित किया हुआ, जलम् अन्नम् अन्न वायुसाय
 श्वायडने कौए, छुने अपि वा अभवा तो कुतराने
 या कुसेको, दद्यात् देतुं देवे, तत् मुक्ते चेत् नो
 ते आर्धं अथ तो वे उसे खायें तो जीवन् वदेव अथ-
 रक्षा दहेतुं जीवशोणित कहे, न मु के अने नो न आन
 तो न खायें तो, पिप्तम् रक्षापित रक्षित, आक्षेप
 दहेतुं कहे ॥ ७९ ॥

79. Mixed with food. the blood should be thrown to dogs or crows to eat. If they eat it, it is live-blood. If it is not eaten declare it to be bile-blood.

शुद्धं वा भावितं वस्त्रमावातं कोष्णवारिणा ।
प्रक्षालितं विवर्णं स्यात् पिप्ते शुद्धं तु शोणिते ॥८०॥

भावितम् वा अथवा तेभां अभिवेक्षा उच्यते
गीता करके, सुखम् श्वेत सफेद, वस्त्रम् वस्त्रने वस्त्र,
आवागम् सुखाया इधं सुखाया हुआ, कोष्णवातिना
शेरा छिन्ना पाष्टीभी कोसे जलसे, प्रकाशितम् प्रीति
बाने पर, पिसे ओ रक्तपित होय तो रक्तपित हो वो,
विषर्जम् ते विषर्जम् वह विषर्ज, क्वात् अर्ध अथ छे हो
जाता है, शोणिते तु अने अवरक्त होय तो और
जीवाण हो तो, सुखम् सुख अर्ध गन्ध छे सुख हो
जाता है ॥ ८० ॥

८७. स्वायत्त विवेक शून्यं तु ज्ञापिते-चेतिपक्षं शून्यं तु शोभितम्
(ग. व.)

with supernatant part of ghee and extract of berberry, or he may be given a very cold mucilagenous enema, or an unctuous enema prepared of the supernatant part of ghee.

વિષ્ણવ્યાપદો વર્ણનં ચિદ્વિત્તા ચ—

ગુર્વં અષ્ટં કષાયૈશ્ચ સ્તમ્ભયિત્વા ધ્રુવેશયેત્ ।
સામ ગાન્ધર્વશબ્દાંશ્ચ સંજ્ઞાનાશોઽસ્ય કારયેત્ ૮૫

અષ્ટમ્ ગુદમ્ ગુદશ્ચ યથો હોય તે: ગુદઅશ હુઆ હો તો, કષાયૈ: ચ કષાય દ્રવ્યોથી કષાય દ્રવ્યોસે, સ્તમ્ભયિત્વા તેનું સ્તંભન કરી સ્તમ્ભિત કરાકે, ધ્રુવેશયેત્ ગુદને પેસાડી દેવી ગુદાકો સીતર પ્રવેશ કરે, અસ્ય અને એના ઓર ફક્કો, સંજ્ઞાનાશો સંજ્ઞાના નાશમાં સંજ્ઞા નષ્ટ હોને પર, સામ આશ્વાસન આશ્વાસન, ગાન્ધર્વ- અને સંજીતના ઓર સંગીતકે, શબ્દાન્ ચ શબ્દોનો, કારયેત્ કરાવવા કરાવે ॥૮૫॥

85. If there occurs prolapse of rectum, it should be replaced after constricting it with astringent medication. In a condition of unconsciousness soothing songs and words should be uttered.

યદા વિરેચનં પીતં વિઢન્તમ્વતિષ્ઠતે ।
વમનં મેષજાન્તં વા વોષાનુસ્કિંશ્ય નાવહેત્ ॥૮૬॥
તદા કુર્વન્તિ કળ્પાદીન્ વોષાઃ પ્રકુપિતા ગદાન્
સ વિઞ્ણંશો મતસ્તત્ર સ્યાદધ્યાધ્યાધિ મેષજમ્ ॥૮૭॥

યદા બ્યારે જવ, પીતમ્ પીધિતું પી હુઈ, વિરે-
ચનમ્ વિરેચન ઓષધ વિરેચન ઓષધ, વિઢન્તમ્ માત્ર
મધા કાઠીને જ સિર્ષ પુરીવકો હી નિકાલ કરતે જવતિ
હતે ઊંડું રહે છે રહ જાવે, વમનમ્ વા અથવા વમન
ઓષધ અથવા વમન ઓષધ, મેષજાન્તમ્ માત્ર પીધિત
ઓષધને જ કાઠે છે પી હુઈ ઓષધનો નિકાલકે રહ

૮૫. ગુર્વં અષ્ટં-ગુરુશ્ચ (મ ન.)

સામ ગાન્ધર્વશબ્દાંશ્ચ સંજ્ઞાનાશોઽસ્ય કારયેત્-સામ ગન્ધ-
ર્વશબ્દોના સંજ્ઞાનાશો કરાવે (મ.)

પચ. દોષાન્ અને દેષે નો ઓર દોષોનો, અસ્કિંશ્ય કિંશ્ય કરી ઉત્કેષિત કરાકે, ન નાવહેત્ તેને બહાર કાઢે નહિ વાહર ન નિકાલે, તદા બ્યારે તદ, પ્રકુપિતા: પ્રકુપિત થયેલા પ્રકુપિત હુણ, વોષાઃ દેષ વોષ, કળ્પાદીન્ અન્યની વચ્ચે કળ્પાદિ, ગદાન્ શેષો રોગોનો, કુર્વન્તિ કરે છે ઉત્કેષ કરતે હૈ, સઃ વિઞ્ણંશઃ તેને વિઞ્ણંશ યદ વિઞ્ણંશ મતઃ માનેશ છે માના ગયા હૈ, તત્ર તેમાં ફક્કો, યથાગ્યાધિ બ્યાધિ અનુસાર રોગકે અનુસાર, મેષજમ્ ઓષધ ઓષધ, સ્વાત્ દેવું દેવી ચાહિય ॥ ૮૬-૮૭ ॥

85-87. If the purgative dose ceases to act immediately after elimination of the fecal matter or the emetic dose is immediately vomited out, it causes only the agitation of the morbid humor but does not eliminate it. Then the provoked humors cause pruritus and other diseases. This is called the condition of wrongful action of medication; and in this condition, treatment should be in accordance with the pathological features.

સ્તમ્ભવ્યાપદો વર્ણનં ચિદ્વિત્તા ચ—

પીતં સ્તિગ્ધેન સજ્ઞેહં તદોષૈર્માર્ધવાદ્વતમ્ ।
ન વાહયતિ વોષાંસ્તુ સ્વસ્થાનાત્ સ્તમ્ભયેષ્યુતાન્ ૮૮

સ્તિગ્ધેન સ્તિગ્ધ અનુબધે સ્તિગ્ધ પુરુષદ્વારા, ઓષધ પીધિત પી ગઈ, સસ્તેહમ્ સ્તેહસહિત સ્તેહનુષ, તત્ તે ઓષધ વહ ઓષધ, માર્ધવાત્ અનુબધે બધું ચડતાસે, વોષૈઃ વૃત્તમ્ દેષોથી દેશમાં જવાને ઓષધ દોષોને આવૃત્ત હો જાનેકે કારણ, વોષાન્ તુ દેષોને દોષોનો, ન વાહયતિ બહાર કાઢતું નથી વાહર નહીં નિકાલતી, સ્વસ્થાનાત્ અને પેતાના સ્થાનથી ઓર અપને સ્થાનએ, શ્યુતાન્ બસેલા શ્યુત હુણ, સ્તમ્ભયેત્ તે દેષોનું સ્તંભન કરે છે તન દોષોનો સ્તમ્ભિત કર દેતી હૈ ॥ ૮૮ ॥

88. If a man who has undergone oleation procedure takes an unctuous

poison, it gets covered up by the morbid matter which is in a softened condition and will be unable to expel the morbid matter from its habitat; it even obstructs those that have been dislodged from their habitats.

वानसङ्गगुदस्वप्नशूलैः क्षरति चावराशः ।
तीक्ष्णं वस्ति विरेकं वा सोऽर्हो लङ्घितपाचितः ॥८९॥

वातसङ्ग- गेने वातरोध जिसको वातरोध, गुदस्वप्न-
शूलस्तंभ गुदाका स्तम्भन, शूलैः अने शूल साथे और
शूलके साथ, अवराशः शोऽर्हो शोका शोका, क्षरति
क्षरण थाय छे क्षरण होता है, सः तेने उसे, लङ्घित-
पाचितः लङ्घन अने पाचन करान्या पछी लङ्घन
और पाचनके बाद, तीक्ष्णं तीक्ष्ण, वस्तिम्
वस्ति वस्ति, विरेकं वा छे विरेचन या विरेचन, अर्हः
आपणुं योग्य छे देना योग्य है ॥ ८९ ॥

89. It causes scanty and frequent elimination accompanied with acute obstruction of vata. rigidity and pain in the rectum. Such a man requires treatment by strong enemata or purgation preceded by lightening and digestive measures.

उभयव्याख्यापरो वर्णनं चिकित्सा च—

रूक्षं विरेचनं पीतं रूक्षेणारूपवलेन वा ।
मारुतं कोपयित्वाऽऽशु कुर्याद्वोरानुपद्रवान् ॥९०॥
स्तम्भशूलानि घोरानि सर्वगात्रेषु मुह्यतः ।
वेदस्वेदादिकस्तत्र कार्यो वातहरो विधिः ॥९१॥

रूक्षेण रूक्ष, अरूपवलेन वा छे अरूप अणवाणा
भनुष्ये या दुर्बल पुरुषद्वारा, पीतम् पीषितं पी दुई,
रूक्षम् रूक्ष, विरेचनम् विरेचन विरेचन औषध,
मारुतं कोपयित्वाऽऽशु कुर्याद्वोरानुपद्रवान् ॥९०॥
स्तम्भशूलानि घोरानि सर्वगात्रेषु मुह्यतः ।
वेदस्वेदादिकस्तत्र कार्यो वातहरो विधिः ॥९१॥

८९. सोऽर्हो लङ्घितपाचितः—अथ लङ्घितपाचनम् (ब. ङ. त.)

—अथ लङ्घनपाचनम् (क.)

९१. मुह्यतः—मारुतः (ब. ङ. त.)

मारुतं वायुने वायुको आशु अक्षदी शीघ्र, कोपयित्वा
उत्पादी कुपित करके, घोरान् भयंकर घोर, उपद्रवान्
उपद्रवों, कुर्याद् करे छे करती है, मुह्यतः
भेद पामता ते भनुष्यना मोहयुक्त उस मनुष्यके,
सर्वगात्रेषु सर्व अवयवोंमें सारे शरीरमें, घोरानि
भयंकर भयंकर, स्तम्भशूलानि स्तंभ अने शूल थाय
छे स्तम्भ और शूल होते हैं, तत्र तेमां उनमें, स्नेह-
स्वेदादिकः स्नेह, स्वेद पत्रे स्नेह, स्वेदादि, वातहरो
वातहरो वातहार, विधिः विधि विधि, कार्यः आचरणी
अर्थ करनी चाहिए ॥ ९०-९१ ॥

90-91. The un-unctuous purgative medication, taken by one already lacking in the unctuous quality, or by one who is debilitated, will provoke the vata quickly and give rise to severe complications. It causes rigidity and severe pain in all the limbs and fainting. In such a condition, oleation, sudation and similar other measures as well as the line of treatment curative of vata, are indicated.

कृत्राख्यव्यापरो वर्णनं चिकित्सा च—

स्निग्धस्य मृदुकोष्ठस्य मृदुत्किंशौषधं कफम् ।
पित्तं वातं च संरुध्य सतन्द्रागौरवं कृमम् ॥९२॥
दीर्घहरं चाकसादं च कुर्यादाशु तदुल्लिखेत् ।
लङ्घने पाचने चात्र स्निग्धं तीक्ष्णं च शोधनम् ॥९३॥

स्निग्धस्य स्निग्ध स्निग्ध, मृदुकोष्ठस्य अने मृदु
कोष्ठवाणा मृदुपने आपैक्षु और मृदुकोष्ठवाले पुरुषको कै
गई, मृदु मृदु मृदु, औषधम् औषध औषध, कफम् क
कफ, पित्तम् तथा पित्तने तथा पित्तको, उत्किंश
उत्किंश करी उत्किंशित करके, वातम् च वायुने

मृदुकोष्ठस्य—मृदुकोष्ठस्य (क.)

—पित्तकोष्ठस्य (क.)

९३. चाकसादं—चाकसादं क त.

पाच—पाच (ब.)

—पाच—पाच (ब.)

वायुको, संरुध्य निरेध उरी रोककर, सतन्त्रागौरवम्
तन्ना अने भारेपलाभरित तन्ना, गौरव, क्रमम् था
क्रम, दौर्बल्यम् च दुर्बलता दुर्बलता, अस्मादम् च अने
अभिनी शिथिलता और अंगोकी शिथिलता, कुर्षात्
उरे छे करनी है, तन् आशु तेने तरत उने शीघ्र
रुद्धिखेन अहार उदर अर्धे अने वमनद्वारा निकाल देवे,
अत्र औभा इसमें, लक्षणम् अध्वन लक्षण, पाचनम् च
पाचन पाचन, खिन्नम् तथा शिथिल तथा स्निग्ध,
तीक्ष्णम् च अने तीक्ष्ण एवं तीक्ष्ण, शोधनम् शोधन
संशोधन, हितम् हितकारी छे हितकारक है ॥९२-९३॥

92-93. A mild medication administered to one that has undergone the oleation procedure and who is soft-bowelled rouses up the kapha and the pitta and obstructs the vata, and gives rise to torpor heaviness, exhaustion and asthenia. In this condition, the patient should be made to vomit out the medication as well as the morbid matter. Then he should be given lightening and digestive remedies. Afterwards he should be given unctuous and strong purificatory measures.

अध्यायोक्तविषयसंग्रहः—

तत्र श्लोकौ—

इत्येता व्यापदः प्रोक्ताः सरूपाः सचिकित्सिताः ।
वमनस्य विरेकस्य कृतस्याकुशलैर्नृणाम् ॥९४॥

तत्र श्लोकौ ते विषयभा उपसंहारना अने श्लोक छे
के उक्त विषयमें उपसंहारके दो श्लोक हैं कि, अकुशलैः
कुशलताश्रित वैद्यो अकुशल वैद्यसे, नृणाम् कृतम्
भनुष्याम् प्रयोगेण भनुष्योंमें प्रयुक्त की गई, वमनम्
वमन, विरेकस्य तथा विरेचन औषधोपयोगेण

यनारी तथा विरेचन औषधोंसे उपपन्न होनेवाली, इति
एताः अः ये मरूपाः शरूपा, सचिकित्सिताः
अने चिकित्सासिद्धता और चिकित्सायुक्त, व्यापदः
व्यापतियों व्यापतियों, प्रोक्ताः उक्ते परी अनी छे कह
दी हैं ॥ ९४ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

94. Thus have been described along with their signs and symptoms and treatment, the complications arising from the procedures of emesis and purgation done by unskilled physicians.

एता विज्ञाय मतिमानवस्थाश्च तत्त्वतः ।

दद्यात् संशोधनं सम्यगारोग्यार्थी नृणां सदा ॥९५॥

एताः अः व्यापतियों उन व्यापतियों, अवस्थाः
च एव अने अवस्थाओंने और अवस्थाओंके, तत्त्वतः
सत्य स्वरूपमें तत्त्वसे, विज्ञाय अधुने जानकर नृणाम्
भनुष्यानां भनुष्योंके मदा सदा सदा, आरोग्यार्थी
आरोग्यार्थी प्रयोजनार्थी आरोग्यार्थी इच्छावाला, मतिमान्
बुद्धिमान् वैद्य बुद्धिमान् चिकित्सक, सम्यक् सा. ॥ ९५ ॥
सही प्रकार, संशोधनम् औषधोपयोगेण संशोधन, दद्यात्
आपुं देवे ॥ ९५ ॥

95. The wise physician, versed in the correct pathology and stages of these conditions, should administer properly the purificatory procedures with a view always to completely restore the health of the patient.

इत्यग्निवेशकृते तन्मे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने वमनविरेचन-
व्यापत्तिस्त्रिभिर्नृणां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

१. मरूपाः—सर्वा हि (ख. ४)

२. वमनस्य विरेकस्य कृतस्याकुशलैर्नृणाम्—विरेचनस्य-

कुशलैर्नृणाम् वमनस्य च (ख. ४.)

१. एता विज्ञाय मतिमान्—वीरान् विज्ञाय तास्तस्माद् (ख. ४.)

, दद्यात्—कुर्वीत (ख. ४)

, आरोग्यार्थी—आरोग्यार्थी (ख. ४)

इति आ. प्रभाषे. इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेवा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
अरुच्ये प्रतिसंस्कार पायेवा आ. शास्त्रमां और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अ.प्राप्त अप्राप्त,
दृढबलसंप्रति अने दृढभवे पूरा करेवा और दृढबलसे
पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान निषे सिद्धिस्थानमें,
बमनचिरेचनव्यापत्तिस्तिद्धिः 'बमनचिरेचनव्यापत्तिस्तिद्धिः'
'बमनचिरेचनव्यापत्तिस्तिद्धिः', नाम नामने नामका, षष्ठः
छठे छठ्ठा, अध्यायः अध्याय संपूर्ण यथे अध्याय
समाप्त हुआ ॥ ६ ॥

6. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the sixth chapter entitled 'The successful treatment of Complications arising from the procedures of Enema and Purgation' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

सप्तमोऽध्यायः ।

सातमो अध्याय अध्याय सातवाँ

Chapter VII

बलिव्यापत्तिद्वयपक्रमः —

अथातो बलिव्यापत्तिस्तिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अहोथी अब आगे, बलिव्या-
पत्तिस्तिद्धिं 'अस्तिव्यापत्तिस्तिद्धिः' नामना अध्यायनु
'बलिव्यापत्तिस्तिद्धिः' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करेथुं व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

अगवान् अगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमां नीये प्रभाषे अ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह आ कहेंगे थे कहा है ॥ २ ॥

1 We shall now expound the chapter entitled 'The Success in Treatment of the Complications arising from the administration of the Enema'.

2 Thus declared the worshipful Atreya.

धीधैर्यौदार्यगाम्भीर्यक्षमादमतपोनिधिम् ।

पुनर्वसुं शिष्यगणः पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ ३ ॥

काः कति व्यापदो बन्ते? किमुत्थानलक्षणाः ।

का चिकित्सा इति प्रश्नाञ्छ्रुत्वा तानब्रवीद्गुरुः ॥ ४ ॥

विनय- विनय विनय, अन्वितः युक्त सम्पन्न,
शिष्यगणः शिष्यगणे शिष्यगणने, धी- बुद्धि बुद्धि, धैर्य-
धैर्य धैर्य, औदार्य- उदारता उदारता, गाम्भीर्य-
गम्भीरता गम्भीरता, क्षमा- क्षमा क्षमा, दम- धृष्टि
दमन दमन, तपोनिधिम् अने तपना अंगर और तपके
निधिस्वरूप, पुनर्वसुम् पुनर्वसुने पुनर्वसुसे, पप्रच्छ पूछथुं
प्रश्न किया, बन्ते अस्तिनी बन्तिका, काः कति कौन
कौन, कति अने केटली और कितनी, व्यापदः व्यापत्तिओ
छे? व्यापत्तियां हैं?, किमुत्थानलक्षणाः तेओना
हेतु अने लक्षण शां छे? उनके हेतु और लक्षण क्या
हैं?, का शी क्या, चिकित्सा चिकित्सा छे? चिकित्सा
है?, इति आ इन प्रश्नान् प्रश्नोने प्रश्नोको, श्रुत्वा
श्रावणोने सुनकर, गुरुः गुरुओ गुरुने, तान् तेओने
इनके प्रति, अबबीच कहें कहा ॥ ३-४ ॥

3. The assembly of disciples inquired with due humility the great teacher Punarvasu, a veritable storehouse of intelligence, fortitude, large-heartedness, profundity, patience, restraint and austerity, saying:—
"What are the complications arising from the administration of enema? How many are they? What are their causes and their symptoms? What are the therapeutic measures?" On

॥ शीतोऽप्युष्णोऽप्यशुभो शीतोऽप्युष्णे कृत्वाप्रत्यक्षमर्थः (च. च.)

पृश्निपर्णी स्थिरं पद्मं काशमर्थं मधुकं बलम् ।
 पिष्ट्वा द्राक्षां मधुकं च क्षीरे तण्डुलधावने ॥२३॥
 द्राक्षायाः पकलोष्टम् प्रसादे मधुकस्य च ।
 विनीय लघुतं यस्ति दद्याद्वाहेऽनियोगजे ॥२४॥

पृश्निपर्णीम् पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, स्थिराम् शावकम्
 शालपर्णी, पद्मम् कमलम्, काशमर्थम् शीतलम्
 ३० गम्भासीकम्, मधुकम् नेलीमधुं सुलहरी, बलम्
 भला बला, द्राक्षा द्राक्ष सुतका मधुकं अने मधुने
 ओर महुवा इनको, पिष्ट्वा पीसी पीसकर क्षीरे दूधभां
 दूधमें, तण्डुलधावने ये आना धोखुं तण्डुलोरकमें,
 द्राक्षायाः तेभ्यः द्राक्ष एवं सुतकां, पकलोष्टम् तपावी
 धाव करेय भाटीतः देक्ष पक सिद्धीके देवेके मधुकस्य
 अने नेलीमधुना ओर सुलहरीक, प्रसादे च शीत
 कपायनी निक्षिप्ते करेया प्रसादभां गीत कपायकी
 विधिसे किये हुए प्रसादमें, विनीय वेणी चोकर
 सघृतम् श्रीसहित बीके पाय, कस्तिभ अस्त वस्ति, कति-
 योगजे अतिथेः ॥ २३-२४ ॥

13-14. To relieve the burning sen-
 sation induced by the over-action, the
 physician should give an enema pre-
 pared with the paste of painted-leaved
 tick-trefoil, lotus, white teak, liquorice,
 sida, grapes, or mahwa in milk or
 rice water or the cold infusion of
 grapes or of baked earth or of liquorice,
 mixed with ghee.

कामाग्नेये व्यापनो वर्णनं विकिरसा च--

आमग्नये निरुहेण मृदुता दोष इरितः ।
 मार्गे वण्डि वातस्य हृन्मयि मूर्च्छयत्यपि ॥२५॥

२३. मधुं बलम् मधुकं बलम् (म. प. त. व. भ. क.)

२४. द्राक्षेऽनियोगजे-द्राक्षाणि गिने क.

२५. आमग्नये-आमग्नये (श. व. त. व. क.)

१. मार्गिकादि वातस्य हृन्मयि मूर्च्छयत्यपि-मूर्च्छयत्यपि
 मार्गिकादि वातस्य हृन्मयि (म. प. त. व. क.)

हृन्म विदाहं हृच्छूलं मोहवेदनगौरवम् ।
 कुर्यात् स्वेदं विरुहेण वाचनं प्राप्युपाचरेत् ॥२६॥

आमग्नये आमग्नये ५४१ हेता आम गोप होने पर,
 मृदुता मृदु मृदु निरुहेण निरुहेण निरुहे, इरितः
 प्रेरित, प्रेरित, दोष दोष, वातस्य वायुना वायुके,
 मार्गे मार्गे मार्गे, वण्डि वण्डि वण्डि रोकता है,
 वाचनं वाचनं, वाचनं, इति वाचनं वाचनं नष्ट करता
 है, मूर्च्छयत्यपि मूर्च्छयत्यपि मूर्च्छयत्यपि मूर्च्छयत्यपि
 कर देता है, हृन्म मूर्च्छयत्यपि विदाहम् विदाहम् विदाह,
 हृच्छूलम् हृच्छूलम् हृच्छूलम् मोह- मोह मोह,
 वेदन- वेदन वेदन, गौरवम् गौरवम् गौरवम् गौरवको,
 कुर्यात् करे से करता है, तम् तेना उसकी, विरुहेः
 रक्ष रक्ष, स्वेदः स्वेदः स्वेदः स्वेदः, वाचनः अने
 प्राप्युपाचरेत् प्राप्युपाचरेत् प्राप्युपाचरेत् प्राप्युपाचरेत्
 निरुहेण करनी चाहिए ॥ २५-२६ ॥

15-16. If there is a residue of
 chyme and then evacnative enema given
 is mild the stirring up of the morbid
 matter obstructs the course of vata,
 impairs the gastric fire and also
 provokes the vata and causes
 exhaustion burning, cardiac pain,
 stupefaction, cramps and heaviness
 The physician should treat this con-
 dition with dry method of sudation
 and digestive medication.

पिप्पलीकचूषणोशीरदाकमूर्च्छाभृतं जलम् ।
 पिबेत् सौवर्चोन्मिषं क्षीपनं हृत्क्षोभनम् ॥२७॥

पिप्पली- पीपर पिप्पली, कचूषण- कचूषण कचूषण,
 ओशीर- वीरुने नाथी खव, दाक- देवदार, देवदार,
 मूर्च्छा- अने मूर्च्छा ओर मूर्च्छा, जलम् जलम् जलम्
 हृत्क्षोभनं हृत्क्षोभनं हृत्क्षोभनं, क्षीपनं क्षीपनं
 ते अग्निदीपन वह अग्निदीपन, हृत्क्षोभनम् अने

१७. विदाह-तदाह (म. प. त. व. क.)

हृदयं शोधनं कर्तव्यं छे और हृदयको शुद्ध करनेवाला है ॥१७॥

17. The patient may drink the water medicated with long pepper ginger grass, cuscus deodar, and trilobed virgin's bower mixed with ranchal salt. This is digestive stimulant and cleanses the stomach.

वचानागरशट्येला दधिमण्डेन मूर्च्छिताः ।

पेयाः प्रसन्नया वा स्युरदिष्टेनासवेन वा ॥१८॥

वचा- वच, नागर- सूँड, सौंठ, खटी- पटुचूरो, कचूर, एला- अने औषधी और इलायचीको, दधिमण्डेन दहीना अंभुं दधिमण्डसे, मूर्च्छिताः थोड़ीसे मिलाकर, प्रसन्नया वा अथवा प्रसन्नासे, अरिष्टेन अर्द्ध अरिष्टसे, नासवेन वा अथवा आसवेन साथे या आसवसे, पेयाः स्युः पीना पीना चाहिए ॥१८॥

18. Or the patient may drink whey mixed with sweet flag, dry ginger, long zedoary and small cardamom in conjunction with Prasanna wine or medicated or simple wines.

दारु त्रिकटुकं पथ्यां पलाशं चित्रकं शटीम् ।

पिष्ट्वा कुष्ठं च मूत्रेण पिबेत् क्षारांश्च दीपनान् ॥१९॥

वस्तिमस्य विदध्याच्च समूत्रं दाशमूलिकम् ।

समूत्रमथवा व्यकलवणं माधुतैलिकम् ॥२०॥

दारु देवदार, देवदार, त्रिकटुकम् त्रिकटु त्रिकटु, पथ्याम् ६२३ दारु, पलाशम् भाभरो, डाक, चित्रकम् चित्रो चिता, खटीम् पटुचूरो, कचूर, कुष्ठम् अने कुष्ठ और कुठको, पिष्ट्वा पीसीने पीसकर, मूत्रेण गोभूत साथे गोभूतसे मिलाकर, पिबेत् पीना पीवे, दीपनान् अने अग्निदीपन और दीपन, क्षारान् च क्षारो पक्षु पीना क्षारको भी पीवे, अथ येने इसे, दाशमूलिकम् दशमूलानी

१८. शब्देना-संज्ञा (ब. स.)

१९. त्रिकटुकम्-त्रिकटुकम् (ग. व.)

२०. माधुतैलिकम्-माधुतैलिकम् (ब. स.)

दशमूलकी, वस्तिम् अस्ति वस्ति, समूत्रम् च गोभूत-सहित गोभूतयुक्त, अथवा अथवा अथवा, व्यकलवणम् देभाध आवे अटका भीक्षानी लवणाधिक, माधुतैलिकम् माधुतैलिक अस्ति माधुतैलिक वस्ति, समूत्रम् गोभूतसहित गोभूतयुक्त, विदध्यात् देवी देवे ॥१९-२०॥

19-20 Or the patient may take as potion the pulp of deodar, the three spices, chebulic myrobalans, palas, white flowered leadwort and costus mixed with cow's urine, or he may take a potion of alkali which is digestive stimulant. Or he may be given enema prepared with deca-radices in cow's urine, or an enema prepared of honey and oil mixed with cow's urine and well salted.

आध्मानव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

अल्पवीर्यो महादोषे रुक्षे कूराशये कृतः ।

वस्तिर्दोषावृत्तो रुक्षमार्गो रुक्ष्यात् समीरणम् ॥२१॥

स विमार्गोऽनिलः कुर्यादध्मानं मर्मपीडनम् ।

विदाहं गुरुकोष्ठस्य मुष्कवङ्गणवेदनम् ॥२२॥

रुणद्धि हृदयं शूलैरितश्चेतश्च धावति ।

महादोषे महादोषवाणा महादोषवाले, रुक्षे रुक्ष कक्ष, कूराशये कूर कोषवाणा अनुप्यने कर कोषवाले पुरुषमें, कृतः आपेक्ष ही हुई, अल्पवीर्यः अल्प वीर्यवाणी अल्पवीर्य, वस्तिः अस्ति वस्ति, दोष- दोषधी दोषसे, आवृत्तः घेराध अध आवृत्त होकर, रुक्षमार्गः भाग रोकाध अधधी मार्गके रुक्ष जानेसे, समीरणम् वायुने वायुको रुक्ष्यात् निरोध करे छे रोकती है, विमार्गः विमार्गवाणी विमार्गगत, सः ते वह, अनिलः पांथु वायु, अध्मानम् अध्मान अध्मान, मर्मपीडनम् मर्मपीडा मर्मपीडा, विदाहम् विदाह विदाह, गुरुकोष्ठस्य गुरु कोषवाणे गुरुकोषका, मुष्क- अंड अंड, वङ्गण- वंक्षण

२१. वस्तिर्दोषावृत्तो रुक्षमार्गो रुक्ष्यात्-वस्तिर्दोषावृत्तस्त्वर्थमथो

रुक्ष्यात् (ब. स.)

२२. गुरुकोष्ठस्य-गुरुकोष्ठस्य (ब. स.)

तथा वक्षुनी और वक्षणे, वेदनान् पीठ गोडा कुर्यात्
उरे छे कली है, हृदयम् अश्वने हृदयका, शूलैः शूलनी
शूलसे. रुणद्धि रेडी छे छे उपरोध करती है इतः न
अने आभ तेभ और उधर उधर, धावति छे छे छे
शेइती है ॥ २१-२२३ ॥

21-22½. The enema of a poor potency
given in conditions of great morbidity,
dehydration or to a low-bowelled per-
son, gets covered up by the accumu-
lated morbid matter and becomes
clogged in the channels, causing
obstruction to the movement of the
vata. This obstructed vata flowing in a
wrong course, causes distension of
abdomen, pressure on the vital organs,
burning, heaviness of the alimentary
tract, pain in the scrotum and groin,
and impedes the action of the heart
and causes pain running about here
and there irregularly

इयामाफलादिभिः कुष्ठकुष्ठणालवणसर्पपैः ॥२३॥
धूममाषवचाकिण्वक्षारचूर्णगुडैः कृताम् ।
कराकुष्ठनिभां वर्ति यवमध्यां निधापयेत् ॥२४॥
अभ्यक्तस्त्रिघ्नात्रस्य तैलाकां ज्वहिते गुदे ।
अथवा लवणागारधूमसिद्धार्थकैः कृताम् ॥२५॥

अभ्यक्त-अभ्यज्ज करेख अभ्यज्ज किये हुए, स्त्रिघ्न-
अने स्नेह करानेख और स्त्रिघ्न, गात्रस्य अभ्यज्ज
भनुष्यनी शरीरकाछे पुरुषकी, स्नेहिते स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त,
गुदे शुद्धार्थ गुदामें, इयामा-श्यामा इयामा, फलादिभिः
अने भौद्धि वजरेथी और मेनफळ आदिसे, कुष्ठ-कठ कूठ,
कुष्ठण-पीपर पिपली, लवण-लवण लवण, सर्पपैः अने
सरसवशी और सरसोंसे, धूम-अने धूस और गृहधूम,
माष-अड्ड उड्ड, वचा-वज्ज वज्ज, किण्व-सुरापीज

किण्वशीर क्षार-तथा क्षार तथा क्षार, चूर्ण-अभ्यज्ज
चूर्ण इतके चूर्ण गुडैः अने भौद्धि और गुडसे,
कृताम्-अभ्यज्ज बनगी, कर-इयामा हाथके, कराकुष्ठ-
अभ्यज्ज संगुठके, निधाप, जेवी समान, यवमध्याम्
वज्जभा २५ जेवी मध्यामे जेके मध्या तैलाकां तेख
ये रेख तैल चुपड़ी हुई अथवा अभ्यज्ज अथवा, लवण-
लवण लवण, अगारधूम-गृहधूम गृहधूम, सिद्धार्थकैः
अने सरसवशी और सरसोंसे, कृताम् करेखी की हुई,
वर्ति वर्ति वर्ति. निधापयेत् गजनी रखे ॥२३-२५॥

23-25. Take emetic root, turpeth
and the other drugs of that group,
costus, long pepper rock-salt rape
seed, kitchen soot, flour of black-gram,
sweet flag yeast and barley alkali;
mix this with gur and prepare a sup-
pository of the size of a thumb and
of the shape of a barley seed and
smearing it with oil, insert it in the
lubricated anus of the person who
has been previously treated with
unction and sudation. Or a supposi-
tory prepared of rock salt, kitchen
soot and rape-seed may also be
used.

बिस्वादिना निरुहः स्यात् पीलुसर्वपमूत्रवाद् ।
सरलामरदाहभ्यां सिद्धं चैवानुवासनम् ॥२६॥

बिस्वादिना पीलु वजरेनी वेळ आदिसे, पीलु-
पीलु पीलु, सर्वप-सरसव सरसों, मूत्रवाद् अने भौ-
भूतसहित और गोमूत्रयुक्त, निरुह निरुहभरित देवी
निरुहभरित देवे, सरल-अने सरल एवं सरल, अमर-
दाहभ्याम् तथा देवदाह्यी और देवदाहसे, सिद्धम् सिद्ध
करेख सिद्ध, अनुवासनम् च एव अनुवासन अनुवासन,
स्यात् देव देवे ॥ २६ ॥

२६. एतच्छुद्धिजननम् -

२४. निधापयेत्-प्रवेशयेत् (क. फ.)

२५. अभ्यक्त-स्त्रिघ्न (क.)

इयामा-नठवापिकित्ता ।

इत्यधिकः पाठः (क.) पुस्तके ।

26. Or the patient may be given a evacuative enema prepared of bael and the other drugs of its group, tooth-brush tree, rape-seed and cow's urine; and he may then be administered an unctuous enema prepared with long leaved pine and deodar.

દિકામ્યાપદો વર્ણનં ચિકિત્સા ચ—

મૃદુકોષ્ઠેઽબલે વસ્તિરતિતીક્ષ્ણોઽતિનિર્હરન્ ।

કુર્યાદિકાં, હિતં તસ્મૈ દિકામ્નં વૃંહણં ચ યત્ ॥૨૭॥

મૃદુકોષ્ઠે મૃદુ કોષ્ઠવાળા મૃદુકોષ્ઠ, અબલે અને નિર્બળ મનુષ્યને આપેલ એવં નિર્બલ મનુષ્યનો દીર્ઘ, અતિતીક્ષ્ણઃ અતિતીક્ષ્ણ અત્યંત તીક્ષ્ણ, વસ્તિઃ અસ્તિ વસ્તિ, અતિનિર્હરન્ દોષને અતિચોગથી બહાર કાઢતાં દોષોનો અતિયોગસે નિકાલથી દૂર, દિકામ્ હેઝી દિકા, કુર્યા ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતો હૈઃ તસ્યે તેને ઇસકો, યત્ ને જો, દિકામ્ હેઝીતું નાશક દિકાનાશક, વૃંહણમ્ ચ તથા બૃંહણ હોય તે તથા વૃંહણ હો વહ, હિતમ્ હિતકર છે હિતકર હૈ ॥ ૨૭ ॥

27. A very strong enema given to a weak and soft-bowelled person will eliminate over much and cause hiccup. In this condition, treatment which is curative of hiccup and roborant is advised.

વલાસ્થિરાદિકાશ્મર્યત્રિફલાગુહસૈન્ધવૈઃ ।

સપ્રસન્નારનાલામ્લૈસ્તૈલં પત્તવાઽનુવાસયેત્ ॥૨૮॥

વલા- બલા, વલા, સ્થિરાદિ- શાલપર્ણી વગેરે શાલપર્ણી આદિ, કાશ્મર્ય- શીવલુના ક્ષી ગમ્મારકે ફલ, ત્રિફલા- ત્રિફલા ત્રિફલા, ગુહ- ગોળ ગુહ, સૈન્ધવૈઃ અને સિંધાવૃક્ષી ઔર સૈન્ધાનમકકા કલ્ક મિલાકર, સપ્રસન્ના- પ્રસન્ના પ્રસન્ના, આરનાલામ્લૈઃ અને ખાટી આરનાલામ્લૈઃ ઔર સહી આરનાલામ્લૈઃ, તૈલમ્ તેલ તેલ,

૨૭. દિકાં હિતં-દિકાદિકં (જ. દ.)

„ તસ્મૈ-તત્ર (જ. જ. દ.)

પત્તવા પટ્ટાવીને પત્તવા, અનુવાસયેદ અનુવાસન કરવું અનુવાસન દેવે ॥ ૨૮ ॥

28. The patient may be given an unctuous enema of the oil prepared with the paste of sida, tick trefoil and other drugs of its group, white teak, the three myrobalans, gur and rock salt along with Prasanna wine and sour conjee.

કુળ્લાલવળયોરશ્ચ વિવેકુળ્લામ્બુના યુતમ્ ।

ધૂમલેહરસક્ષીરસેવાશ્ચાજં ચ વાતનુત્ ॥૨૯॥

કુળ્લા- પીપર પિપ્પલી, લવણયોઃ તથા સિંધા- વૃક્ષના ચૂર્ણને તથા સૈન્ધાનમકકે ચૂર્ણનો, અજ્ઞ ચૈક ૩૫૦ એક તોલે, કુળ્લામ્બુના ૪૨૫ પાણી ગરમ જલકે, યુતમ્ સાથે સાથ વિવેક પીપ્પલી પીપ્પલી, ધૂમ- વાતહર ધૂમ વાતહર ધૂમ, લેહ- અન્ધેહ લેહ, રસ- મીસરસ માંસરસ, સ્ક્ષીર- દૂધ દૂધ, સ્વેદાઃ ચ સ્વેદ સ્વેદ, વાતનુત્ અને વાતહર ઔર વાતનાશક, અજ્ઞ ચ અજ્ઞ દેવા અજ્ઞ દેવા વાહિય ॥ ૨૯ ॥

29. Or the patient may take the pulvis of long pepper and rock salt of the measure of one tola, with warm water. Inhalations, linctus, meat-juices, milk, sudation and foods that are curative of vata are also recommended.

હસ્પ્રાસિન્ધ્યાપદો વર્ણનં ચિકિત્સા ચ—

અતિતીક્ષ્ણઃ સવાતો વા ન વા સમ્યક્ પ્રપીઢિતઃ ।

ચદૃયેશ્વર્યં વસ્તિસ્તત્ર કાશકુશોતકટૈઃ ॥૩૦॥

સ્પાત્ સામ્લલવળસ્કન્ધકરીરવદરીફલૈઃ ।

મૃતૈર્વસ્તિહિતઃ સિઘં વાતપ્રેક્ષાનુવાસનમ્ ॥૩૧॥

અતિતીક્ષ્ણઃ અતિતીક્ષ્ણ અતિતીક્ષ્ણ, સવાતઃ વા વાયુસંહિત વાયુસંહિત, સમ્યક્ અમ્યક્ અમ્યક્ રીતે અમ્યક્ સમ્યક્, ન ન ન, પ્રપીઢિતઃ વા દબાવેલ

૨૯. કુળ્લાલવળયોરશ્ચ વિવેકુળ્લામ્બુના યુતમ્-કુળ્લામ્બુનાઃ

પિપ્પલા દિતો કર્ણસંકુતઃ (જ. જ.)

प्रपीडन करके दी गई, बस्ति. अस्ति वस्ति, हृदयम् हृदये हृदयमें, वट्टवेद आधात करे छे चोट करती है, तत्र तेभां इसमें, दृष्टैः ३१ अ ३२५भां अन्वेष्टा जाय किये गये, काक- ३११ अश, कुश- ३११ दाम, इत्कटैः ३३३ इत्कट, साम्क- अन्वेष्टा अमलक, लवणस्कन्ध- अने द्रव्यस्कन्धनां ३०५। औ- लवणस्कन्धके द्रव्योंसे, करीर- ३२३ करीर, बदरीफलैः तथा ओर- औ- बैंगनी, बस्तिः अस्ति वस्ति, हितः स्वाय हितकर है हितकर है, वातघ्नैः अने वातघ्न ३०५। औ- वातघ्न औषधोंसे, सिद्धम् सिद्ध करे तैय्य सिद्ध किये तैलका अनुवासनम् च अनुवासन हितकर छे अनुवासन हितकर है ॥ ३०-३१ ॥

3031. Enema, strongly medicated or containing air bubbles or improperly compressed, will afflict the heart. In this condition, the evacuative enema prepared with the decoction of thatch grass, sacrificial grass, and Itkata grass, the drugs of the sour and salt groups, common caner and jujube are beneficial. This should be followed by an unctuous enema prepared with drugs curative of vata.

ऊर्ध्वताख्यव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

वातमूत्रपुरीषाणां दत्ते वेगाग्निगृह्यतः ।

अति वा पीडितो बस्तिर्मुखेनायाति वेगवान् ॥३२॥

दत्ते अस्ति दीधा पक्षी बस्ति देनेके पश्चात्, वात- वात वात, मूत्र- मूत्र मूत्र, पुरीषाणाञ्च तथा मूत्रना तथा पुरीषके, वेगान् वेगोने वेगोंको, निगृह्यतः रोडनारनी रोडनेवालेकी, अति अत्यन्त अहु अथवा अति, पीडितः वा इत्यादीने दीधेय पीडन करके दी हुई, बस्तिः अस्ति बस्ति, वेगवान् वेगवाणी अर्थ वेगवान होकर, मुखेन मुखशी मुखसे, आयाति अहार आने छे बाहर आती है ॥ ३२ ॥

32. If, after the enema has been given, the urge of the flatus, urine and feces is suppressed, and if the enema is given with great pressure, the forceful flow of the fluid may find its way out through the oral cavity.

मूच्छाधिकारं तस्याङ्गौ दद्यात् शीतान्धुना मुखम् ।
सिञ्चेत् पार्श्वोदरं चाथः पञ्चज्याद्वीजनेत्र तम् ३३
केशोष्णालम्ब्य चाकाशे ध्रुव्यात् त्रासयेच्च तम् ।
गोखराश्वगजैः सिंहैः राजप्रेष्यैस्तथोरगेः ॥३४॥
उत्क्रामिरेवमन्यैश्च मीनस्याथः प्रवर्तते ।

तत्र तेने उसमे, मूच्छाधिकारम् मूच्छाधिकार यथेष्टे। मूच्छसि युक्त, दद्यात् ओष्ठने देखकर, आगे प्रथम प्रथम, मुखम् मुख उपर मुखपर, शीत- शीत शीतल, अन्धुना अण जलसे, सिञ्चेत् अटपुं सींचे पार्श्व- पार्श्व पार्श्व उदर च अने उदरने और उदरक, अथः नीचेनी तरङ् नीचेकी ओर, पञ्चज्या अमलक पत्र, तत्र तेने उसका, वीजनेत्र च पत्रो नाभवे पंजा करे, तम् तेने उसको, केशेषु केश वालोंसे, आलम्ब्य पकड़ने पकड़कर, आकाशे आली अण्णाभां खानी जगहमें, ध्रुव्यात् दशावली अवधूतन करे, गो- गाय गाय, खर- अधिडा गवा, अथ- वेष्ट बोका, गजैः हाथी हाथी, सिंहैः सिंह सिंह, राजप्रेष्यैः सीपाई चरेरे राजना सेवके। सिपाही आदि राजके सेवक, तथा उरगेः आथ बाप. उत्क्रामिः उत्क्रामि उत्क्रामों, एवम् अने औवा प्रकारना और ऐसे, अन्यः च अण्ण उपायेथी अन्य उपायोंसे, त्रासयेत् त्रास पमाउवे त्रास देना चाहिए, सीतल्य अधिष्टा पुरुषनी सीत हुए पुरुषकी, अथः अस्ति नीचेनी तरङ् बस्ति नीचेकी ओर, प्रवर्तते प्रवृत्त आथ छे प्रवृत्त हो जाती है ॥ ३३-३४ ॥

३४ आलम्ब्य-आलम्ब्य (उ. त. व. ५.)

चाकाशे ध्रुव्यात् त्रासयेच्च तम्-चाकाशे ध्रुव्यात् त्रासयेच्च तम् (व.)

३४ ३ मीनस्याथः प्रवर्तते-बस्तिर्मुखेन न्यसेदधः (व.)

मीनस्याथः प्रवर्तते-मीनस्याथः प्रवर्तते (व.)

मीनस्याथः प्रवर्तते-बस्तिर्मुखेन न्यसेदधः (व. ५.)

३२. अति वा पीडितः—अतिपीडितः (व.)

33-34½. On observing the unctuous condition in the patient, induced by this complication, his face should be immediately washed with cold water and the sides, abdomen and the nether parts laved with cold water and the patient should be continually fanned. In extreme cases, it may be necessary to hold the patient, by his hair, in mid air and shake him and also frighten him by means of infuriated bulls, asses, elephants and lions or the executioners of the king, serpents, fireworks and such other fearful things. When the patient is terrified in this manner, the aberrant flow of the enema will return to its normal downward course.

बलपाणिग्रहैः कण्ठं रुन्ध्यान्न त्रियते यथा ॥३५॥
प्राणोदाननिरोधाद्धि प्रसिद्धतरमार्गवान् ।
अपानः पवनो वस्ति तमाश्वेवापकर्षति ॥३६॥

यथा जेवी रीते जिससे, न त्रियते भरी न अथ तेभ मर न जाय इसी प्रकार, बल- पञ्च बल, पाणि-ग्रहैः अने हाथी पक्षी और हाथसे पकड़ कर, कण्ठम् भृशं गंठको, रुन्ध्यात् रुंधुं घोटें, हि डारलु डे क्योकि, प्राण- प्राण, प्राण, उदान- अने उदान और उदानके, निरोधात् रोडवाथी रोधसे, अपानः अपान अपान, पवनः वायु वायु, प्रसिद्धतर- येताये। अति प्रसिद्ध अपने अतिप्रसिद्ध, मार्गवान् मार्ग लब्ध मार्ग-वाजा हो कर, तम् ते उस, वस्तिम् भरितने वस्तिको, आहु भलही जल्दी, एव न ही, अपकर्षति नीचे जेनी अथ छे नीचेकी ओर ले जाता है ॥ ३५-३६ ॥

35-36. Or in certain cases it may be necessary to apply pressure round the neck of the patient by a tight grip of the hand or a piece of cloth, taking

care of course, to see that the patient is not asphyxiated to death. In this way, in consequence of the blockage of the channels of the upward moving Prana and Udana, the Apana vata regaining the normal downward tendency, quickly pushes the enema fluid down.

ततः कमुककल्काक्षं पाययेताम्लसंयुतम् ।
औष्ण्यात्तैक्षण्यात् सरस्वाच्च वस्ति सोऽस्यानु-
लोमयेत् ॥ ३७ ॥

ततः ते पछी इसके बाद, अम्ल- अम्ल द्रव्योधी अम्ल द्रव्योसे, संयुतम् युक्त युक्त, कमुक- पाली डे-धरने। पठाणी लोचका, कल्क- डेड कल्क, अक्षम् अक्ष एक तोला, पाययेत् पावे। पिलावे, सः ते वह, औष्ण्यात् उष्णता उष्णता, तैक्षण्यात् तीक्ष्णता तीक्ष्णता, सरस्वाच्च च अने सरताये लब्ध और सरस्वसे, अथ तेनी इसकी, वस्तिम् भरितनुं वस्तिका, अनुलोम-येत् अनुलोमन करे। अनुलोमन करेगा ॥ ३७ ॥

37. At this stage, in order to help the peristaltic movement, the patient should be given to drink one tola of the paste of pathan lodh mixed with sour articles. These drugs, by virtue of their being hot, acute and diffusive will help to draw the enema fluid downwards.

पकाशयस्थिते स्विन्ने निरुहो दाशमूलिकः ।
यवकोलकुलत्थैश्च विधेयो मूत्रसाधितः ॥३८॥

पकाशयस्थिते भरित पकाशयभां रहेदी हो। ते वस्ति पकाशयमें रुकी हो तो, स्विन्ने स्वेदन करीने स्वेदन करके, दाशमूलिकः दशमूलकी दशमूलकी, यव- नन जी, कोल- और बेर, कुलत्थैः च अने कुलथी और कुलथीसे, मूत्रसाधितः मूत्रभां साधित गोमूत्रमें

साधित, निरुद्धः निरुद्धोऽस्ति निरुद्धोऽस्ति, विषयः देवी
देवे ॥ ३८ ॥

38. If the enema fluid is lodged in the colon, the patient should be sweated and given an evacuative enema of barley, jujube and horse-gram prepared with cow's urina.

बिल्वादिपञ्चमूलेन सिद्धो वस्तिरुत्तरस्थिते ।

उत्तरस्थिते अग्नि उत्तराशेषभां देखी होय तो वस्ति उत्तरस्थित हो तो, बिल्वादिपञ्चमूलेन सिद्धो वस्तिः सिद्ध करेय साधित, वस्तिः अस्ति ४४ छे वस्ति २४ है ॥ ३८६ ॥

38. If the enema fluid is lodged higher up in the thoracic region, the evacuative enema to be given should be prepared with the penta-radices of the bael group.

शिरःस्थे नावनं धूमः प्रच्छाद्यं सर्वपैः शिरः ॥ ३९ ॥

शिरःस्थे ओ भावभां रही होय तो शिरमें यदि स्थित हो तो, नावनम् नस्य नस्य, धूमः धूमपान धूमपान, सर्वपैः अने सरसपथी और सरपके कल्कसे, शिरः भरतकुं शिरको, प्रच्छाद्यम् देखन ४४ छे प्रक्षिप्त करना चाहिए ॥ ३९ ॥

39. If the enema fluid is lodged still higher in the head, then nasal medications, inhalations and anointing of the head with the paste of rape-seed should be resorted to.

प्रवाहिकाव्यापशो वर्णनं चिकित्सा च—

स्निग्धस्निग्धे महादोषे वस्तिर्मुद्गल्पमेघजः ।

उत्किङ्करा हरिहोषं जनयेच्च प्रवाहिकाम् ॥ ४० ॥

न वस्तिपाशुशोकेन जङ्घोस्तदनेन वा ।

निरुद्धोऽस्ति अन्तुरमीक्ष्णं संप्रधात्ते ॥ ४१ ॥

महादोषे भट्टदोषपाशा बहु दोषपाशे, स्निग्ध-
स्निग्ध स्निग्ध, स्निग्धे तथ स्निग्ध अन्तुरमीक्ष्ण और स्निग्ध
मन्त्रमे सृष्टु-अष्टु सृष्टु अन्तुरमीक्ष्ण और अन्तुरमीक्ष्ण,
मेघजः नोपपन्नो नोपपन्नो, वस्ति अस्ति वस्ति,
उत्किङ्करा उत्किङ्करा उत्किङ्करा करके, अन्तुरमीक्ष्ण अन्तुरमीक्ष्ण
योंके, दोषम् दोषम् दोषको, हरिहोषं हरिहोषं छे निकालनी है,
प्रवाहिकाम् अने प्रवाहिकाम् अने प्रवाहिकाम्, जनयेच्च
उत्पन्न करे छे उत्पन्न करती है, निरुद्ध- रोडकेयः करके
हृष्ट, मारुतः पशुनाशो वायुनाशः, सः ते वट, अन्तुरमीक्ष्ण
अन्तुरमीक्ष्ण, वस्ति- अस्ति वस्ति, पाशु- तथा मुद्गल्प
और मुद्गल्प, शोकेन शोकेन शोकेन शोकेन साथ,
जङ्घा- अथवा पिंडी लयवा जंघा, ऊरु- तथा साधनानी
और ऊरुकी, सद्नेन वा जिह्वितानी साथे निमित्तताके
साथ, असीक्ष्णम् असीक्ष्णम् बारबार, संप्रधात्ते करके
छे प्रवाहण करता है ॥ ४०-४१ ॥

40-41. When a mild and insufficiently medicated enema is given to a patient who is suffering from heavy accumulation of morbid matter, the oleation and sudation procedures, followed by such an enema will stir up the morbid matter and eliminate it only partially, thus setting up a tendency to diarrhea. One afflicted with this complication, suffers from frequency of stools resulting from the swelling of the bladder and the rectum, or from asthenia of the shanks and the thighs.

४० स वस्तिपाशुशोकेन जङ्घोस्तदनेन वा—४ वस्तिः पाशुशोकाव

जङ्घोस्तदनेन वा (च. क.)

—अवधुं वस्तिपाशुशोकाव

जङ्घोस्तदनेन वा (च. क.)

खेदाभ्यङ्गनिरुहंश्च शोधनीयानुलोमिकान् ।
विदध्याल्लङ्घयित्वा तु वृत्तिं कुर्याद्विरिक्तवत् ॥४२॥

कङ्कयित्वा तेने लंघन करानी इसको कङ्कन कराके,
स्वेद-स्वेद स्वेद, अभ्यङ्गान् अभ्यङ्ग और अभ्यङ्ग कराके,
शोधनीय- शोधक शोधनीय, आनुलोमिकान् अने
आनुलोमिक और आनुलोमिक, निरुहान् च निरुहो
निरुह, विदध्याल्ल आध्या देवे, वृत्तिम् आहारविहार
आहारविहार, तु तो तो, विरिक्तवत् विरेचन दीधिक्ष
भुज्य जेवे विरेचन लिये हुए पुरुषकी भाति, कुर्यात्
राभवे रखे ॥ ४२ ॥

42. The line of treatment in such a condition consists of sudation, inunction and evacuative enema medicated with purificatory drugs and drugs inducive of correct peristalsis. Then, after the patient has undergone the lightening procedure, he should be put on the dietetic regimen laid down for those who have undergone purgation.

शिरःशूलव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च—

दुर्बले क्रूरकोष्ठे च तीव्रदोषे तनुर्मृदुः ।
शीतोऽल्पश्चावृतो दोषैर्बस्तिस्तद्विहतोऽनिलः ॥४३॥
मार्गैर्गात्राणि सन्धावब्रूय मूर्ध्नि विहन्यते ।
ग्रीवां मन्वे च गृह्णाति शिरः कण्ठं भिनसि च ॥४४॥
वार्षिय कर्णनादं च पीनसं नेत्रविभ्रमम् ।
कुर्यात् ॥

४२ एतच्छोकानन्तरम्—

इति प्रवाहिकान्वापचिकित्सा ।

इत्यधिकः पाठः (क) पुस्तके ।

४३. क्रूरकोष्ठे—दुष्कोष्ठे (ख. ड.)

४४. मार्गैर्गात्राणि सन्धावब्रूय—गात्राण्यनुसरन् मार्गैः (छ. त. ब.)

,, विहन्यते—विषावति छ. त. ब. ब.)

,, गृह्णाति—संस्तम्ब (ग. ब.)

दुर्बले दुर्धर्ष दुर्बल, क्रूरकोष्ठे क्रूर कोष्ठवाला क्रूर
कोष्ठवाले, तीव्रदोषे च अने तीव्र दोषयुक्त पुरुषने
आपेक्षी और तीव्र दोषयुक्त पुरुषकी दो हुई, तनुः
पातली पतली, मृदुः मृदु मृदु, शीतः शीत शीत,
अल्पः च अने अल्प और अल्प, बस्तिः अस्ति बस्ति,
दोषैः दोषैः दोषोंसे, आवृतः घेराई अथ छे आवृत
हो जाती है, तत् तेनाथी इससे, विहतः विधात पाभेद
वाधित, अनिलः वायु वायु, मार्गैः मार्गैः मार्गोंद्वारा,
गात्राणि अंगोंमें अंगोंमें, सन्धावब्रूय सन्धाव ब्रूय दौडती हुई,
कर्णम् कर्ण कर्ण, मूर्ध्नि मूर्ध्नि शिरमें, विहन्यते
रुकाई अथ छे रुक जाती है, ग्रीवाम् ग्रीवाम् ग्रीवा, मन्वे
च अने मन्वाओने और मन्वाओंको गृह्णाति अर्थात् छे
जकड़ लेती है, शिरः शिरः शिर, कण्ठम् अने
कंठने और गलेमें, भिनसि च भेदे छे भेदवत् पीका
करती है, वार्षियम् तथा अधिरता तथा अधिरता,
कर्णनादम् कानमें अनाद कर्णनाद पीनसम् सनेपम
पीनस, नेत्रविभ्रमम् च अने नेत्रविभ्रम और नेत्रविभ्रम,
कुर्यात् करे छे करती है ॥ ४३-४४ ॥

43-44. When an enema which is too thin, mild, cold or insufficient in quantity is given to a person who is debilitated, hard-bowelled and suffering from severe morbidity, it gets choked by the morbid accumulations. The enema fluid thus blocked, presses on the vata which gets provoked and courses wildly through the body-channels and is obstructed in the cranium. Thus checked, it renders the neck and its sides rigid and causes cutting pain in the throat and the head. As a result deafness, tinnitus, coryza, and agitation of the eyes are induced.

अभ्यङ्गनं तैलवर्णेन यथाविधि ॥४५॥

४५. अभ्यङ्गनं तैलवर्णेन यथाविधि—तु तैलवर्णेनेनेने.

नाकं यथाविधि (ब.)

,, तैलवर्णेन यथाविधि—तैलवर्णेनावगाहयेत् (ब.)

युञ्ज्यात् प्रथमनैर्नस्यैर्धूमैरस्य विरेचयेत् ।

तीक्ष्णानुलोमिकेनाथ स्निग्धं भुक्तेऽनुवासयेत् ॥४६॥

तैलकवणेन तैल अने धूमपाने तैलमें नमक मिलाकर, यथाविधि विधिपूर्वक यथाविधि अम्बजनम् अभ्यञ्ज अभ्यञ्ज, युञ्ज्यात् कर्त्तव्य करे, बन्ध औनु इमं, प्रथमनैः प्रथमन प्रथमन, नस्यैः नस्यैः नस्ये, धूमैः अने धूमपाने और धूमपानसे विरेचयेत् क्षिरेविरेचन करतुं क्षिरेविरेचन देवे, अथ पक्षी पोछे, स्निग्धम् तेने स्नेहन करी इसको स्निग्ध करके, तीक्ष्ण-तीक्ष्ण तीक्ष्ण, आनुलोमिकेन अने आनुलोमिक तथा आनुलोमिक, भुक्ते भोजन करावी भोजन कराके, अनुवासयेत् अनुवासन देतुं अनुवासन देवे ॥ ४५-४६ ॥

45-46. In such conditions, inunction with oil and rock salt in conformity with the rules laid down are advised. The patient should be further treated with insufflations or nasal medications and inhalations or errhines. Then, after he has been made to eat pungent and peristalsis-inducing articles of food, he should be oiled and administered an unctuous enema.

अङ्गशूलव्यापदो वर्णनं चिकित्सा च —

स्नेहस्वेदैरनापाद्य गुरुस्तीक्ष्णोऽतिमात्रया ।

४५ धूमैरस्य विरेचयेत्—धूमैरास्वविरेचनेः (व. प.)

॥ अम्ब-अम्बु (प.)

॥ तीक्ष्णानुलोमिकेनाथ स्निग्धं भुक्तेऽनुवासयेत्—विरेचनेनिक-
हैव वस्तिमिश्रानुलोमिकैः (व. प. क.)

॥ स्निग्धं—स्निग्धं (ड.)

॥ धनकूलोक्तान्तर्गतः —

इति शिःशूलव्यापचिकित्सा

इत्यधिकः पाठः (क.) पुस्तके ।

४७ स्नेहस्वेदैरनापाद्य गुरुस्तीक्ष्णोऽतिमात्रया । बन्ध वस्तिः
प्रयुज्येत—बन्धवस्तिप्रयुज्येत बन्ध वस्तिविधीयते । अति-

तीक्ष्णो गुरुश्च (क. प.)

॥ तीक्ष्णोऽतिमात्रया—तीक्ष्णोऽतिमात्रः (प.)

यस्व वस्तिः प्रयुज्येत सोऽतिमात्रं प्रवर्तयेत् ॥४८॥

धुनेषु तस्य दोषेषु निरुद्धस्यातिमात्रयाः ।

स्तब्धोदावृतकोष्ठस्य वायुः संप्रतिह्रियते ॥४८॥

विलोमनसमुद्भूतो रुज्यन्मानि देहिनः ।

गात्रवेष्टननिस्तोदमेदस्फुरजजृम्भणैः ॥४९॥

स्नेह-स्नेहन स्नेहन, स्वेदैः अने स्वेदन और स्वेदन, अनापाद्य आप्या पाना न कराके, बन्ध अने जियको गुरु शुभु गुरु, तीक्ष्णः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, वस्ति-मात्रया अने मात्राया अधिक और मात्राये अधिक, वस्तिः वस्तिने, वस्ति, प्रयुज्येत प्रयोग करवायां आये वी जाय, सः तेने वह, वस्तिमात्रम् अति प्रमाद्यमां अतिमात्रामें, प्रवर्तयेत् प्रवर्त आये छे अर्थात् वस्तिने । अतियोग आये छे प्रवर्त होती है अर्थात् वस्तिना अतियोग होता है तस्य तेना उसके, दोषेषु दोषों धुनेषु धुनी अर्थात् वह जाने पर, वस्तिमात्रः अति प्रमाद्यमां अतिमात्रामें, निरुद्धस्य निरुद्ध पायेव निरुद्ध पाये हुए, स्तब्ध-स्तब्ध स्तब्ध, उदावृत-उदावृत अने उदावर्तवाया और उदावर्तयुक्त, कोष्ठस्य कोष्ठवायाको कोष्ठवाले पुरुषकी, वायुः वायु वायु, संप्रतिह्रियते प्रति-धात पाये छे प्रतिहृत हो जाती है, विलोमन-विलोम-अतिभी विलोमगतिसे, समुद्भूतः दुर्धृता वायु दुर्धृता हुई वायु, देहिनः देहधारीनां देहधारीके, वज्रानि अजिने अंको, गात्रवेष्टन-गात्रवेष्टन गात्रवेष्टन, निस्तोद-सोय सोंकवा अने पीय निस्तोद, मेद-हाट मेद, स्फुरज-अंज इरकवा स्फुरज, जृम्भणैः अने अज्यायां और जृम्भणसे, रुज्यति पीय करे छे पीय करती है ॥४८-४९॥

47-49. If a patient is given an excessive dose of a heavy and acute enema without his being first prepared with the oleation and sudation procedures, the enema so administered will

४८ सोऽतिमात्रम्—नातिमात्रम् (ड. व.)

॥ प्रवर्तयेत्—प्रयुज्यते (ड. व.)

४९ गात्रवेष्टननिस्तोदमेदस्फुरजजृम्भणैः—वज्रोदकमयसंस्पर्श-
वायव्यसमुद्भूतैः (प.)

cause excessive elimination. When the excretory matter has thus been eliminated in an excessive measure by the evacuative enema, the patient's gastro-intestinal tract becomes rigid and an upward peristalsis is set up, with the result that the course of vata is impeded. On account of this abnormal course of vata the patient is afflicted in his limbs with various kinds of pain such as girdle pain, pricking pain, breaking pain, throbbing pain and stretching pain.

तं तैललवणाभ्यक्तं सेचयेदुष्णवारिणा ।

एरण्डपत्रनिष्कायैः प्रस्तरेऽथोपपादयेत् ॥५०॥

तैल- तेल, लवण- तथा क्षवक्षुथी तथा नमकसे, अभ्यक्तम् अभ्यङ्ग पासेल अभ्यङ्ग प्राप्त किये हुए, तत् तने उसको, उष्णवारिणा गरम पाण्डुली गरम जलसे, सेचयेत् परिषेक करने, एरण्डपत्र- और डालना पानना एरण्डपत्रके, निष्कायैः क्वाथी कायसे, प्रस्तरेः च अने प्रस्तरेस्वेथी और प्रस्तरेस्वेदसे, उपपादयेत् स्वेदन करावपुं स्वेदन करे ॥ ५० ॥

50. In such conditions, the patient should be anointed with salted oil and affused with hot water. He should then be sweated with decoctions of the leaves of the castor-plant and with hot-bed method of sudation.

यवान् कुलत्थान् कोलानि पञ्चमूले तथोभये ।

जलाढकद्वये पक्वा पादशेषेण तेन च ॥५१॥

कुर्यात् सविस्वतैलोष्णलवणेन निरुहणम् ।

तं निरुहं समाभ्यस्तं द्रोण्यां समवगाहयेत् ॥५२॥

५१. तं निरुहं-निरुहेण (क. घ. ड.)

५२. समाभ्यस्तं-समवगाहयेत् (घ.)

ततो मुकवत्स्तस्य कारयेदनुवासनम् ।

यष्टीमधुकतैलेन विद्वतैलेन वा भिषक् ॥५३॥

यवान् जौ, कुलत्थान् कण्ठो कुलथी, कोलानि भोर बेर, तथा तथा तथा, जम्बवे अन्ने दोनों, पञ्च-मूले पांचमूलने पञ्चमूलको, जल-आढकद्वये जे आढक कण्ठो दो आढक जलमें, पक्वा पकायी पकाकर, पादशेषेण अर्धशेष आडी रहेता चतुर्थांश शेष रहने पर, सविस्व- भीली वेस, तैल-उष्ण उष्ण तैल, लव-णेन अने क्षवक्षु नाभी और कवण मिलाकर, तेन च तेनाथी उससे, निरुहणम् निरुहण निरुहण, कुर्यात् करे, निरुहं निरुह पासेल निरुह दिये हुए, तत् तेने उसे, समाभ्यस्तम् आभ्यस्तन आभी आभ्यस्तन देकर, द्रोण्याम् पाण्डुली डोलीमें, समवगाहयेत् नवरावरी अवगाहन करावे, ततः ते पछी उसके बाद, भिषक् वैद्य वैद्य, मुकवत्ः जमाउल भोजन किये हुए, तस्य तस्य उसे, यष्टीमधुक- जेठीमधुथी सिद्ध करेला मुक-हठीसे साधित, तैलेन तैलथी तैलसे, विद्वतैलेन वा अथवा भीलीथी सिद्ध करेला तैलथी या बिल्वसे साधित तैलसे, अनुवासनम् अनुवासन अनुवासन, कारयेत् करावपुं करावे ॥ ५१-५३ ॥

51-53 He should then be given an evacuative enema prepared with barley, black-gram and jujube and the two kinds of penta-radices in 512 tolas of water till the water is reduced to one fourth its original quantity and mixed with the paste of bael, warm oil and salt. When he has been administered this evacuative enema and comforted, he should be given an immersion bath in a tub. After that he should be made by the physician to eat and immediately on completing his meal, he should be given an unctuous enema with oil medicated with liquorice or with the oil medicated with bael.

calophany, liquorice, indian ash tree, Karadama and indian berberry, after the patient is put on an acid and soft diet.

परिस्रवणपादो वर्णनं चिकित्सा च—

पित्तरोगोऽम्ल उष्णो वा तीक्ष्णो वा लवणोऽथवा ।
बस्तिर्लिखति पायुं तु क्षिणोति विद्वहस्यपि ॥५८॥
स विदग्धः स्रवत्यर्धं पित्तं घानेकवर्णवत् ।
सार्वते बहुवेगेन मोहं गच्छति चासङ्गत् ॥५९॥

पित्तरोगे पित्तशोभा पित्तरोगमें, अम्लः अम्ल
अम्ल, उष्णः वा अथवा उष्ण या उष्ण, तीक्ष्णः वा
अथवा तीक्ष्ण या तीक्ष्ण, अथवा लवणः अथवा लवण
अथवा लवण, बस्तिः अस्ति बस्ति, पायुश्च तु शुद्धं
शुद्धको, लिखति देहान् करे छे लेखन करती है, क्षिणोति
हानि पहुँचाते छे हानि पहुँचाती है, विद्वहति अपि अरे
विद्वह उच्यते करे छे और विद्वह उत्पन्न करती है,
विदग्धः विद्वह पात्रे विदग्ध हुआ, सः ते पायु वह
पायु, अनेकवर्णवत् अनेक वर्णवाला अनेक वर्णयुक्त, स्रवत्य्
रुधिर, पित्तम् च तथा पित्तने तथा पित्तको,
स्रवति साव करे छे बहाता है, बहुवेगेन अङ्ग वेगधी
बहु वेगसे, सार्वते साव थाय छे साव होता है, असङ्गत्
अने शोभा बारबार और रोगी बारबार, मोहम् च
मोह मोहको, गच्छति पात्रे छे प्राप्त होता है ॥५८-५९॥

58-59. If an enema which is very acid or hot or acute or salt, is given to a person suffering from pitta disorders, the enema irritates, injures and inflames the anal tract. The anus thus inflamed exudes blood and pitta of various colors, flows out with a great force at frequent intervals, and the man faints.

५८. पित्तरोगे—पित्तके (स. ड. व. क.)

१, बस्तिर्लिखति पायुं तु—बस्तिर्गुं लिखति (व. क.)

२, क्षिणोति—तीक्ष्णोति (स. व.)

५९. विदग्धः—विद्वहं (व.)

१, सार्वते बहुवेगेन—अङ्ग वेगधौ क्षतिवेगेन (क. व. ड. व. क.)

आर्द्रशास्त्रमलिवृत्तैस्तु क्षुण्णैराजं पयः शृतम् ।
सर्पिषा योजितं शीतं बस्तिमस्मै प्रदापयेत् ॥६०॥

क्षुण्णैः आर्द्रैश्च कुचके दुग्ध, आर्द्र-लीला गीले,
शास्त्रमलि-शेभणानां सिम्बलके, वृत्तैः तु डी'रे सावे
वृत्तैः, शृतम् उद्भिदं उवाला हुआ. सर्पिषा शीथी
बीसे, योजितम् युक्त युक्त, आजम् अङ्गीकृत बकरीका,
पयः दूध दूध, शीतम् शीतल थाय तयारे ठंडा होने
पर, अस्मै अस्मै उच्यते, बस्तिम् अस्ति बस्ति, प्रदापयेत्
देवी देवे ॥ ६० ॥

60. In such a condition, a cold enema of goat's milk, in which have been boiled triturated bits of green stalks of silk cotton tree and to which has been added a quantity of ghee, should be given.

वटादिपल्लवेष्वेव कल्पो यवतिलेषु च ।
सुवर्चलोपोदिकयोः कर्बुदारे च शस्यते ॥६१॥

एषः आ यव, कल्पः कल्पना कल्प, वटादि-वटा-
दिना वरगद आदिके. पल्लवेषु पल्लवेषु पत्रांमें,
यवतिलेषु च यव अने तिलमां यव और तिलमें,
सुवर्चला-सुवर्चला सुवर्चला, उपोदिकयोः अने पौष्टिमां
और पोष्टिमें, कर्बुदारे च तथा अथानारमां एवं क-
नारमें, शस्यते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ६१ ॥

61. This method of preparing the enema is also recommended in the case of banyan and other drugs of its group, or in the case of barley and til with heliotrope and indian spinach as also with white mountain ebony.

गुदे सेकाः प्रदेहाश्च शीताः स्युर्मधुराश्च ये ।
रक्तपित्तातिसारघ्नी क्रिया चात्र प्रशस्यते ॥६२॥

६० बस्तिमस्मै प्रदापयेत्—बस्ति धीरः प्रयोजयेत् (ध.)

६१. कल्पो यवतिलेषु च—कल्पः पल्लवेषु च (द.)

६२. यवतिलेषु च—

इति परिस्रवणपादचिकित्सा

इत्यधिकं पाठः (क) द्रुत के ।

वे ने जो, शीताः शीतल शीतल, मधुराः च
अने मधुर और मधुर, सेकाः परिषेयन परिषेक.
प्रदेहाः च तथा प्रदेह एवं प्रलेप, स्युः होय छे ते
होते हैं वे, गुदे युवाभां प्रशस्त छे गुडामें प्रशस्त हैं,
रक्तपित्त-अने रक्तपित्त और रक्तपित्त, अतिसारव्री
तथा रक्तपित्तसारणी नाशक एवं रक्तपित्तारकी
नाशक, क्रिया च चिकित्सा पक्ष चिकित्सा मी, अत्र
अर्हो यद्वां. प्रशस्तते प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥६२॥

62. In addition affusion of the
anus, applications prepared with cold
and sweet drugs and procedures
advised in hemothermia and diarrhea
are recommended.

बस्तेमृदुत्वं तीक्ष्णत्वं च निषेधम् —

तीक्ष्णत्वं मूत्रपीकवृक्षिलवणक्षारसर्वैः ।

प्रासकालं विधातव्यं क्षीराद्यैर्मर्दितं तथा ॥६३॥

प्रासकालम् समय अनुसार अवस्थानुसार, मूत्र-
ओमूत्र गोमूत्र, पीलु-पीलु पीलु, अग्नि अने चित्रो चिता,
कवण-क्षपक्षु कवण, क्षार-क्षार क्षार, सर्वैः अने सरसवथी
और सरसोसे, तीक्ष्णत्वञ्च अतिन्ती तीक्ष्णता बस्तित्री
तीक्ष्णता, तथा तथा तथा, क्षीर-दूध दूध. आद्यैः आदिथी
आदिसे, मर्दितम् मृदुता मृदुता, विधातव्यम् करनी ओर्ध् अ
करनी चाहिए ॥ ६३ ॥

63. An enema should be made
acute when so required in a given
condition by the addition of cow's urine,
tooth brush tree, white-flowered lead-
wort, salts alkalis and rape seed; and
it should be made mild when so
required by the addition of milk etc.

बस्तेः सर्वशरीरमलहरत्वे दृष्टान्तद्वयम् —

आपादतलमूर्धस्थान् दोषान् पक्काशये स्थितः ।

वीर्येण बस्तिरादत्ते क्षस्थोऽर्को भूरसानिव ॥६४॥

बस्तेः आकाशभां रहेद्यो आकाशमें स्थित, अर्कः
सूर्य, मूरसान् धरतीनां रसेने पृथ्वीके रसोको, इव
जेवी रीते हरे छे जित प्रकार खीव लेता है, पक्काशये

तेवी रीते पक्काशयभां उत्र प्रकार पक्काशयमें स्थितः
रहेद्यो स्थित, बस्तिः अग्नि बस्ति. आपादतल- पक्का
तणिवाथी भांक्षी पैके तल्लेसे ले कर, मूर्धस्थान् भांभा
सुधीना सि तक्के. दोषान् दोषोने दोषोको. वीर्येण
वीर्येथी वीर्येसे आदत्ते हरे छे खीव लेती है ॥६४॥

64. The enema, when lying in the
colon, draws by its potency the morbid
matter lodged in the entire body from
the foot to the head just as the sun
situated in the sky sucks up the mois-
ture from the earth.

यद्वत् कुसुम्भसंमिश्रात्तोयादागं हरेत् पटः ।

तद्वद्द्वीकृताद्देहाभिरुहो निर्हरेन्मलान् ॥६५॥

यद्वत् जेवी रीते जित प्रकार पटः पट बस्ति,
कुसुम्भ- कुसुम्भाभी कुसुम्भसे. संमिश्रात् मिश्रित मिश्रित,
तोयात् पाणीभांभी जलमेंसे, रागन् रंगने रंगने,
हरेत् हरी ले छे हर लेता है, तद्वत् तेवी रीते उत्र
तरह, निरुहः निरुह निरुह, द्वीकृतात् पीकानेका
जेवा करेका इवके सदस किये हुए, देहात् देहभांभी
देहमेंसे, मलान् मलाने मलोका, निर्हरेत् नहर अडे
छे निर्हरण कर लेता है ॥ ६५ ॥

65. Again, just as the cloth sucks
up the pigment from the water dyed
with the safflower, even so, the
evacuative enema sucks up and elimi-
nates the morbid matter from the body
which has been prepared by the liqui-
facient procedures of oleation and
sudation.

अध्यायोक्तार्थसंग्रहः —

तत्र श्लोकः —

इत्येता व्यापदः प्रोक्ता बस्तेः साकृत्तिमेषजाः ।

बुद्धा कारुण्येन तान् बस्तीप्रियुज्जवापराध्यति ॥६६॥

तत्र श्लोकः ते विषयभां विषयकारने श्लोक छे ते
उत्र विषयमें उपसंहारका श्लोक है कि, इति आ प्रभाषे

સેન્ધવાર્ષાશ્નઃ સિંધાલુચ્ચુ અરધો ડર્ધ સેન્ધવ આઘા તોલા, ક્ષૌદ્ર-તેજ-મધ, તેજ મધુ, તેજ, પચઃ-૬૫ દધ, છતાવ તથા ઘી તથા ઘી, એકેકઃ એક એક એક એક, પ્રસૂતઃ પ્રસૂત ૮-૮ તોલે, હૃણાકર્ષઃ હૃણા એક ડર્ધ હૃણા એક તોલા, નિરુહઃ એએની નિરુહસ્તિ અનેકી નિરુહસ્તિ, પરમ્ પરમ અતિ, શુક્રકૃત વીર્યવર્ધક છે વીર્યવર્ધક છે ॥૭॥

7. Take half a tola of rock-salt, one Prasrita each of honey, til oil, milk and ghee and one tola of juniper. This makes an evacuative enema which is an excellent promoter of the seminal secretion.

પચતિકો નિરુહઃ —

પટોલનિમ્બભૂનિમ્બરાઘ્નાસત્ત્વછદામ્મસઃ ।
ચત્વારઃ પ્રસૂતા ઇકો છૃતાવ્ સર્ષપકલિકતઃ ॥૮॥
નિરુહઃ પચતિકોઽયં મેહાભિષ્ગન્ધકુષ્ઠતુલ્ ।

પટોલ-૫૨૫ળ પરવલ, નિમ્બ- ૬૫ મડે નીમકો છાલ, ભૂનિમ્બ- ડરિયાતું ચિરાવતા, રાઘ્ના- રાઘ્ના વાયસુરદે, સત્ત્વછદ- અને સાતવણુ એએનેા જૌર સતિવન અનેકા, જમ્મસઃ ક્વાથ કાથ, ચત્વારઃ પ્રસૂતાઃ ચાર પ્રસૂત ૩૨ તોલે, છતાવ એક અને ઘી એક પ્રસૂત જૌર ઘી ૮ તોલે, સર્ષપ- કલિકતઃ સરસવના કદક સાથે મેળવી સરસૌકા કરક મિલાકર વનાયા, પચતિકઃ પંચતિકત પચતિક, જલમ્ આ ચહ, નિરુહઃ નિરુહ નિરુહ, મેહ- પ્રમેહ મેહ, અભિષ્ગન્ધ- અભિષ્ગન્ધ અભિષ્ગન્ધ, કુષ્ઠ- અને કુષ્ઠનેા જૌર કુષ્ઠકા, તુલ નાશ કરનાર છે નાશક છે ॥૮૩॥

8-8½. Take four Prasritas of the decoction of wild snake gourd, neem, chiretta, indian groundsel and dita bark, one Prasrita of ghee, and mix the paste of rape-seed. This evacuative enema, containing the afore-mentioned five bitters, is curative of urinary

anomalies and dermatosis, and is anti-blennorrhagic.

ક્રિમિનાશનો નિરુહઃ —

વિડઙ્ગત્રિફલાશિમુખલમુસ્તાચુર્ણિજાત્ ॥૯॥
કષાયાત્ પ્રસૂતાઃ પચ્ચ તૈલાદેકો વિમથ્ય તાન્ ।
વિડઙ્ગપિપ્પલીકલ્લકો નિરુહઃ ક્રિમિનાશનઃ ॥૧૦॥

વિડઙ્ગ- વાવડિંગ વાયવિડંગ, ત્રિફલા- ત્રિફળા ત્રિફળા, શિમુ- સરસવેા સહજન, ફલ- મોઢળ મૈનફલ, મુસ્તા- મોથ મોથ, માચુર્ણિજાત્ અને ઉરકનીનેા જૌર વૃષાકર્ણી અનેકે, કષાયાત્ ક્વાથ કાથકે, પચ્ચ પ્રસૂતાઃ પાંચ પ્રસૂત ૪૦ તોલે, તેલાવ તેજ તેજ, એકઃ એક પ્રસૂત ૮ તોલે લેકર, તાન્ તેએને સન સવકો, વિમથ્ય મથીને મથકર, વિડઙ્ગ- વાવડિંગ વાયવિડંગ, પિપ્પલી- અને પીપરના જૌર પિપ્પલીકા, કરકઃ કદકસહિત આપેલ કરક મિલાકર લી હુદે, નિરુહઃ નિરુહસ્તિ નિરુહસ્તિ, ક્રિમિનાશનઃ ક્રિમિનાશક છે ક્રિમિનાશક છે ૭ ૧૦ ॥

9-10. Take five Prasritas of embelia, three myrobalans, drumstick, emetic nut, nut grass and kidney leaved ipomea and one of til oil and emulsify the whole together with the paste of embelia and long pepper. This evacuative enema is curative of helminthiasis.

વૃષત્વક્રુજિરુહઃ —

પયસ્યેશ્ચુસ્થિરાઘ્નાવિદારીક્ષૌદ્રસર્પિષામ્ ।
એકેકઃ પ્રસૂતો વસ્તિઃ કૃષ્ણાકલ્લકો વૃષત્વક્રુ ॥૧૧॥

પયસ્યા- પયસ્યા પયસ્યા, હશ્ચુ- શેરડી રીંચ, ચિરા- શાલવણુ સરીવન, રાઘ્ના- રાઘ્ના વાયસુરદે, વિદારી- રીંચેા વિદારીકન્દ, ક્ષૌદ્ર- મધ મધુ, સર્પિષામ્ ઘી વૃત, એકેકઃ એક એક એક એક, પ્રસૂતઃ પ્રસૂત ૮-૮ તોલે, કૃષ્ણાકલ્લકઃ તેમાં પીપરનેા કદક નાખી આપેલી અને

૯. આચુર્ણિજાત્—આચુર્ણિકાત્ (ક.)

૧૦. કષાયાત્—કષાયાઃ (ક.)

૧૧. ક્રિમિનાશન — ક્રિમિનાશકઃ (ક.)

पिप्पलीका कल्क मिलाकर दी गई, बस्तिः निरुहयस्ति निरुहयस्ति, वृषत्वक्कट वीर्यं शक्ति ऊरुनार छे वृषता-कारक है ॥११॥

11. Take one Prasrita each of milky yam, sugar cane tick trefoil, indian groundsel white yam, honey and ghee and add the paste of long pepper. This makes an enema prom-otive of virility.

मेदनो निरुहः —

चत्वारस्तैलगोमूत्रदधिमण्डाभलकाजिकात् ।

प्रसृताः सर्वपैः कश्कैर्विदसङ्गानाहमेदनः ॥१२॥

तैल- तैल तैल, गोमूत्र- गोमूत्र, दधिमण्ड- दहीने भंड दधिमण्ड, जम्बकाजिकात्, अने आटी ३७ और भल कांजी, चत्वारः प्रसृताः आर प्रसृत बत्तस तोले, सर्वपैः तैमा सरसवने। इनमें सरसोका, कश्कैः ३६३ भेगवी आयेदी निरुहयस्ति कल्क मिलाकर दी गई निरुहयस्ति, विदसङ्ग- भदरेव मलसङ्ग, आनाह- अने आनाहने और आनाहकी, मेदनः तैलनार छे नासक है ॥१२॥

12. Take four Prasritas of til oil, cow's urine, whey and sour conjee and add the paste of rape-seed. This makes an enema which is curative of constipation and distension of the abdomen.

मूत्रकृच्छ्रविमोहः —

अर्द्धशामभिमिदरेण्डरसाचैकात् सुरासवात् ।

प्रसृताः पञ्च यज्ज्याहकौन्तीमागधिकासिताः ॥१३॥

कक्कः स्यान्मूत्रकृच्छ्रे तु सानाहे बस्तिरुत्तमः ।
पते सलवणाः कोष्णा निरुहाः प्रसृतैर्नव ॥१४॥

१२, कश्कै - विष्टिः (क म ड त थ. द. व.)

१४, कक्कः स्यान्मूत्रकृच्छ्रे तु सानाहे बस्तिरुत्तमः—कक्को बस्तिरुत्तमः सानाहे मूत्रकृच्छ्रे पते पतः (व. ड. व. क.)

१४, प्रसृतैर्नव—प्रसृता नव (क.)

अर्द्धशाम- गोमूत्र गोमूत्र बहममिह पायाकुने। पायाणमेद, परण्ड- अने औरकाने और एण्ड इनका, रमात् कपाय काय, वैकात् तैल तैल, सुरासवात् तथा सुरासव तथा सुरासव, पञ्च प्रसृताः पांच प्रसृत ४० तोले, यज्ज्याह- तैमा नेदीमध इनमें मुकहरी, कौन्ती- रेणुका पीपर मागधिका- पीपर पिप्पली, सिवाः अने साङ्गेने और चीनी इनका, कक्कः ३६३ भेगवी कल्क मिलाकर बस्तिः जनावेदी बस्ति बनानी हुई बस्ति, सानाहे आनाह आनाह मूत्रकृच्छ्रे तु तथा मूत्रकृच्छ्रे तथा मूत्रकृच्छ्रे, उत्तमः उत्तम उत्तम, लात् छे छे, प्रसृतैः प्रसृत प्रभाष अनुसार प्रसृत प्रमाणके अनुसार एने नव आ नव ये नौ, निरुहाः निरुहो निरुहो सबवणाः सबवणाः सबवणा सबवणा, कोष्णाः अने नवशेडा आयादी और कोसे गरम देने चाहिए ॥१३-१४॥

13-14. Take five Prasritas of the decoctions of small caltrop, indian rock foil, castor, til oil and sura wine, and add the paste of liquorice, fragrant piper, long pepper and sugar candy. This makes an excellent enema in conditions of dysuria and distension of the abdomen.

तीक्ष्णो बस्तिर्मधुरप्रत्वास्यापनं च—

मृदुबस्तिजडीभूते तीक्ष्णोऽप्यो बस्तिरिच्छते ।

तीक्ष्णैर्विकर्षिते स्वादु प्रत्वास्यापनमिच्छते ॥१५॥

मृदुबस्ति- मृदु अस्तिभी मृदुबस्ति, जडीभूते ७५ थये मृदुभूते मिच्छित हो जाने पर, अपनः पीछे अपन, तीक्ष्णः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, बस्तिः अस्तिभी बस्ति, इच्छते आपस्यता रहे छे प्रयोग करना चाहिए, तीक्ष्णः तीक्ष्ण अस्तिभी तीक्ष्ण बस्ति, विकर्षिते मृदु थये जाने कस हो जाने पर, स्वादु मधुर मधुर प्रसृतैः, प्रत्वास्यापनम् आरथापननी आस्थापन, इच्छते ७३२ रहे छे करना चाहिए ॥१५॥

१५. प्रत्वास्यापनमिच्छते—प्रत्वास्यापनमिच्छते (क.)

15. In conditions of stagnation induced by the administration of an over-mild enema, the remedy consists in the administration of a second and severe enema; while, on the other hand, if a patient has been excessively depleted by severe enemas, recourse must be had to corrective enema prepared with the sweet group of drugs.

गुददाहारी द्राक्षादियोगः —

वातोपसृष्टस्योष्णः स्फूर्णददाहदयो यदि ।
द्राक्षाम्बुना त्रिवृत्कल्कं दद्याद्दोषानुलोमनम् ॥१६॥

वातोपसृष्टस्य वातदोषशान्तिः मनुष्ये वातसे पीडित मनुष्यको, उष्णः उष्ण अस्तिशैथिली लक्षणवस्तिरे, यदि ओ यदि, गुददाहः शुक्लनी दाह गुदामें दाह, आदयः नजरे आदे, स्युः शय तो हो जायें तो, दोषानुलोमनम् दोषानुलोमन करनेवाला, त्रिवृत्कल्कं नसोत्तरने ३२३ निमोतका कल्क, द्राक्षाम्बुना द्राक्षना उपाय साथे द्राक्षके काथके साथ मिलाकर, दद्यात् आपवे देना चाहिए ॥ १६ ॥

16. If a person, suffering from disordered vata, complains of burning in the anus etc., as a result of the administration of a hot enema, he should be given a potion consisting of the paste of turpeth diluted with the decoction of grapes; this will induce the normal peristalsis and passage of morbid matter.

वस्तिशुद्धस्य यत्नागुहिकानयः —

तद्धि पित्तशकृद्रातान् हत्वा दाहादिकाजयेत् ।
शुद्धमग्निं विवेकीतां यवागूं शर्करायुताम् ॥१७॥

१७. शुद्धमग्निं यदि-स्फूर्णददाहदयो यदि (च क)

१७. दाह-दोष-

हि दाहादिको, तत् ते वह, पित्तशकृत् पित्त, भण पित्त, मल, वातान् तथा आयुर् एतं वायुको, हत्वा हरीने नष्ट कर दाहादिकान् दाह नजरेने दाहादिको, जयेत् उसे छे लान्त करता है, शुद्धः च अग्नि शुद्धि यवा पछी शैथिली शुद्ध होने पर रोगी, शर्करायुताम् शर्करा युक्त शर्करामिश्रित, योताम् यवागूं हंडी यवागूं शीतल यवागूं, विवेकी पीवी पीवे ॥ १७ ॥

17. This enema, by effecting elimination of the morbid pitta, feces and flatus, will allay the burning etc.; when purified thus the patient should be given a drink of cold gruel mixed with sugar.

क्षीणविट्कस्य चिकित्सा —

अथवाऽतिविट्कः स्यात् क्षीणविट्कः स भक्षयेत् ।
माषयूषेण कुल्माषान् विवेन्मधवया सुराम् ॥१८॥

अथवा अथवा, अथवा, अतिविट्कः अतिशय विरेचनने क्षीमे अतिशय विरेचनने कारण, क्षीणविट्कः स्यात् ओ भण क्षीण अथ अथे होय तो, यदि मल क्षीण हो गया हो तो, सः तेष्मे वह माषयूषेण अथवा यूप साथे माषके यूपके साथ, कुल्माषान् कुल्माषको, भक्षयेत् भक्षये खाये, मधु अने मधु और मधु, अथवा अथवा या, सुराम् सुरा सुराका, विवेन् पीवी पान करे ॥ १८ ॥

18. If the patient is excessively purged and as a result suffers from an excessive loss of fecal matter, he should eat the Kulmasha preparation i. e. half-boiled barley or other grain with the thin gruel of black gram; or he should drink honey wine or Sura wine.

१८. विवेन्मधवया-विवेन्मधवया (प्र. क.)

मधु-मधु (च. क. प्र.)

मधवया-मधवया (च)

अतिघारस्य षट्त्रिंशद्भेदाः—

सामं चेत् कुणपं शूलैरुपविशेदरोचकी ।

स घनातिविषाकुष्ठनतदारुचचाः पिबेत् ॥१९॥

अरोचकी अरुचिवागे। मनुष्य अरुचिवाला मनु-
ष्यको, शूलैः अथैवसहित दर्दके साथ, सामम् आम-
युक्त आममिश्रित, कुणपम् अने मुड्डना गेवा मध-
वाग्ना भोजने. और शक्की दुर्गन्धवाले मटका, उपविशेद
चेत् त्याग करे तो त्याग करे तो, सः तेष्ते बड़, घनः
भोथ मोथा, अतिविषा- अतिविषयी डगी अतीस, कुष्ठ-
ऊँ कूठ, नत- तगर तगर, दारु- देवदार देवदार, चचाः
अने वज्र ओओने। कथा और वज्र इनका काय,
पिबेत् पीवे। पीये ॥१९॥

19. If the patient is seen passing
foul-smelling and undigested stools
accompanied with colicky pain and
anorexia, he should drink a
potion of nut-grass, atees, costus,
indian valerian, deodar and sweet flag.

शकृद्वातमसृक् पित्तं कफं वा योऽतिसार्यते ।

पक्वं, तत्र स्ववर्गीयैर्वस्तिः श्रेष्ठं मिषग्वितम् ॥२०॥

यः गेने जिसको, पक्कम् पाकेला पक, शकृत् भण
मल, वातश् वात वायु, असृक् रक्त रक्त, पित्तम् पित्त
पित्त, ककम् वा अथवा ऊँने। या कफका, अतिसार्यते
अतिसार थाय अतिघार हो जाय, तत्र तेने भाटे उसके
लिए, स्ववर्गीयैः योतयोतानां वर्गना ओषधयी अपने

१९. सामं चेत् कुणपं—आमं य. कुणपं (घ.)

सामं चेत् कुणपं शूलैरुपविशेदरोचकी—सामं चेदतिसार्यते

शुक्रानेचक्रवासरः (ख. ड. त. घ.)

२०. सामं चेत् कुणपं शूलैरुपविशेदरोचकी—सामं चेदराशयं

शूलैरुपविशेदरोचकी. (द.)

—सामं चेदनिपायं. एभिः शूलैरुपविशेदरोचकी

(घ.)

शूलैरुपविशेदरोचकी—शूलैरुपविशेदरोचकी. (घ.)

सघनातिविषाकुष्ठं—स तदा ह्युषाकुष्ठं (ख. ड. त.)

२० पक्वं—पक्कः (क. घ. फ.)

अपने वर्गकी ओषधये सिद्ध. वस्तिः अस्ति वस्ति, ओषध
श्रेष्ठ उपम. मिषग्वितम् ओषध अ ओषध है ॥२०॥

20 If the patient passes excessively,
digested stools, flatus, blood, pitta or
kapha, the enema prepared with
suitable medicaments is the best
remedial measure.

षण्णामेषां द्विसंस्पर्गात् त्रिंशद्भेदा भवन्ति तु ।
केवलैः सह षट्त्रिंशद्विधात् सोपद्रवानपि ॥२१॥

द्विसंस्पर्गात् अने गेना संसर्गयी दो दोके संसर्गे,
एषाम् आ इन, षण्णाम् तु अ अतिसारना छः कलि-
सारके, त्रिंशत् तीस तीस, भेदाः भेद भेद, भवन्ति
थाय अ हो जाते हैं, केवलैः सह भण्णा अ साथ
मूल छः के साथ मिलनेसे, सोपद्रवान् उपद्रवयुक्त उप-
द्रवयुक्त, षट्त्रिंशत् तीस तीस भेद छत्तीस भेदोंको, अपि
पक्ष सी, विद्यात् अध्ययन जाने ॥२१॥

21. These six varieties of diarrhea
are further subdivided into thirty
varieties, according to the various
combinations of two morbid humors.
These thirty together with the main
six varieties make thirty-six varieties
of diarrhea, along with their
complications.

अतिसारोपद्रवाः—

शूलप्रवाहिकाभ्मानपरिकर्त्यरुचिज्वरान् ।

तृष्णोष्णदाहमूर्च्छादीन्विषां विद्यादुपद्रवान् ॥२२॥

शूल- शूल शूल, प्रवाहिका- प्रवाहिका प्रवाहिका,
आभ्मान- आभ्मान आभ्मान, परिकर्ति. परिक-
र्तिका, अरुचि- अरुचि अरुचि, ज्वरान् ज्वर, ०५२ ज्वर,
तृष्णा-तृष्णा- तृष्णा, तृष्णा तृष्णा, उष्णमा, दाह- दाह
दाह, मूर्च्छादीन् च अने भूयं गेनेने और मूर्च्छा

२१. भवन्ति तु—भवन्ति तं (घ.)

षट्त्रिंशत्—षट् त्रिंशत् (घ.)

२२. तृष्णोष्णदाह—तृष्णोष्णदाह (घ.)

आदिको, एषाञ्च औशोना इनके, उपद्रवान् उपद्रव
उपद्रव, विद्यात् आधुना जाने ॥२२॥

22. The physician should know colic, dysentery, meteorism, griping pain, anorexia, fever, thirst, stupefaction, burning, fainting etc., to be the complications of these various types of diarrhea.

अतिघातोपद्रवाणां नाशना योगाः—

तत्रामेऽन्तरपानं स्यात् व्योषाम्ललवणैर्युतम् ।
पाचनं शस्यते वस्तिरामे हि प्रतिषिध्यते ॥२३॥

तत्र ते इस, आमे आमना अतिसारमा
आमातिसारमें, व्योष- त्रिउटु त्रिकटु, अम्ल- अम्ल द्रव्य
अम्ल द्रव्य, लवणैः अने क्षवक्षुशी और लवणसे, युतम्
युक्त मिश्रित, अन्तरपानम् पाचन पाचन, स्यात् आपवुं
ओषधे देना चाहिए, हि आमे करणु के आममा
क्योंकि आममें, पाचनम् पाचन पाचन, शस्यते प्रशस्त
छे प्रशस्त है, वस्तिः अस्तिने। वस्ति, प्रतिषिध्यते निषेध
करनामा आवे छे निषिद्ध है ॥ २३ ॥

23. When the patient passes undigested stools, a digestive potion prepared with the three spices, acids and salt is recommended, since, in this condition, administration of the enema is contra-indicated.

वातघ्नेप्राहिर्वर्गीयैर्वस्तिः शकृति शस्यते ।

शकृति भणना अतिसारमा मलातिसारमें, वातघ्नेः
वातनाशके वातघ्न, प्राहिर्वर्गीयैः तथा प्राही वर्गना
द्रव्योशी तथा प्राही वर्गके द्रव्योंसे साधित, वस्तिः अस्ति
वस्ति, शस्यते प्रशस्त छे उत्तम है ॥२३३॥

23½. When the patient passes digested stools, the physician should administer enema prepared from vata-curative and astringent group of drugs.

२३. तत्रामेऽन्तरपानं—तत्रामे वमनं कार्यं (सू. च. त. च. क.)

स्वादाम्ललवणैः शसनः स्नेहवस्तिः समीरणे ॥२४॥

समीरणे वायुना अतिसारमा वातातिसारमें, स्वादु-
स्वादु मधुर, अम्ल- अम्ल अम्ल, लवणैः अने क्षवक्षु
द्रव्योशी युक्त और लवण द्रव्योंसे युक्त, स्नेहवस्तिः
स्नेहवस्ति स्नेहवस्ति, वस्ति प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥२४॥

24. If there is provocation of vata the patient should be given the unctuous enema prepared with sweet, sour and salt groups of drugs.

रक्ते रक्तेन, पित्ते तु कषायस्वादुतिक्तकैः ।

सार्यमाणे कफे वस्तिः कषायकटुतिक्तकैः ॥२५॥

रक्ते सार्यमाणे रक्तना अतिसारमा रक्तातिसारमें,
रक्तेन रक्तनी रक्ते, पित्ते तु पित्तमां पित्तमें, कषाय-
कषाय कषाय, स्वादु- मधुर स्वादु, तिक्तकैः अने तिक्त
द्रव्योशी और तिक्त द्रव्योंसे, कफे अने कफना अति-
सारमा और कफातिसारमें, कषाय- कषाय कषाय, कटु-
कटु कटु, तिक्तकैः अने तिक्त द्रव्योंसे सिद्ध और
तिक्त द्रव्योंसे सिद्ध, वस्तिः अस्ति आपवनी ओषधे वस्ति
देनी चाहिए ॥२५॥

25. If there is blood in the stools, enema of blood should be given; and in the case of provocation of pitta the enema prepared of astringent, sweet and bitter groups of drugs, and if there is excessive mucus in the stools the enema prepared of astringent, pungent and bitter groups of drugs should be given.

शकृता वायुना वाऽऽमे तेन वर्चस्थथानिले ।
संसृष्टेऽन्तरपानं स्याद् व्योषाम्ललवणैर्युतम् ॥२६॥

शकृता अप्रधान भण अप्रधान मल, वायुना वा
अथवा वायु साथे अथवा वायुके साथ आमे प्रधान

२४ स्वादाम्ललवणैः—स्वादाम्ललवणः (च.)

२४ वाऽऽमे आमे (च. इ.)

आमने। प्रधान आमका, तेन अथवा अप्रधान आमनी
साथे अथवा अप्रधान आमके साथ, वचसि प्रधान मरु
प्रधान मरु, अथ बलिते अथवा वायुने, अथवा वायुका,
संसृष्टे संसर्ग भर्ता संसर्ग होने पर, द्योव- त्रिकटु
त्रिकटु, अम्ल- अम्ल द्रव्य, अम्ल द्रव्य, कवणैः युक्त
अने धवलुषी युक्त और लवणसे युक्त, अन्तर- पान
आर पायन आपवुं जेहिजे पाचन देना चाहिए ॥२६॥

26. If the condition of lenteric
diarrhea is associated with fecal matter
or flatus, or if the condition of fecu-
lent diarrhea or diarrhea due to vata-
morbidity is associated with undigested
stools the treatment consists of a
digestive potion of the three spices
and the drugs of the acid and salt
groups.

पित्तेनामेऽसृजा वाऽपि तयोरामेन वा पुनः ।
संसृष्टयोर्भवेत् पानं सव्योषस्वातुतिककम् ॥२७॥

पित्तेन अप्रधान पित्तनी साथे अप्रधान पित्तके
साथ, असृजा वा अपि अथवा रक्तनी साथे अथवा
रक्तके साथ, आने प्रधान आमने। प्रधान आमका,
आमेन वा अथवा अप्रधान आमनी साथे अथवा
अप्रधान आमके साथ, तयोः पुनः प्रधान पित्तने अथवा
रक्तने। प्रधान पित्तका अथवा रक्तका, संसृष्टयोः संसर्ग
भर्ता संसर्ग होने पर, सव्योष- त्रिकटु त्रिकटु, स्वादु-
अने मधुर और मधुर, तिक्तकम् तेभ्यः तिक्तद्रव्ययी
युक्त एवं तिक्त द्रव्योंसे युक्त, पानम् पायन पाचन
भवेत् हितकर छे हितकर है ॥२७॥

27. If the condition of lenteric
diarrhea is associated with bile or
blood or if the condition of bilious or
sanguinous diarrhea is associated with
undigested stools, the treatment con-
sists of a potion of the three spices

and the drugs of the acid and the
bitter groups

तथाऽऽसे कफसंसृष्टे कषायव्योषतिककम् ।
आमेन तु कफे व्योषकषायलवणैर्जुनम् ॥२८॥

तथा तथा तथा, आमे प्रधान आमने। प्रधान
आमका, कफसंसृष्टे अप्रधान उहनी साथे संसर्ग
भर्ता अप्रधान कफके साथ संसर्ग होने पर, कषाय-
उषायद्रव्य कषायद्रव्य, द्योव- त्रिकटु त्रिकटु, तिक्तकम्
अने तिक्त द्रव्ययी युक्त पायन हितकर छे और तिक्त
द्रव्योंसे युक्त पाचन हितकर है, आमेन तु तथा
अप्रधान आमनी साथे तथा अप्रधान आमके साथ,
कफे प्रधान उहने। संसर्ग भर्ता प्रधान कफका संसर्ग
होने पर, द्योव- त्रिकटु त्रिकटु, कषाय- द्रव्य कषाय,
लवणैः युक्त अने धवलुषी युक्त पायन हितकर छे
और नमकसे युक्त पाचन हितकर है ॥२८॥

28. If the condition of lenteric
diarrhea is associated with mucus, the
treatment consists of a potion of the
three spices and the drugs of the
astringent and the bitter groups.

वातेन विशि पित्ते वा विट्पित्ताभ्यां तथाऽनिले ।
मधुराम्लकषायः स्यात् संसृष्टे वस्तिरुत्तमः ॥२९॥

वातेन अप्रधान वायुनी साथे अप्रधान वायुके
साथ, विशि पित्ते वा प्रधान मणने। अथवा पित्तने।
संसर्ग भर्ता प्रधान मरु अथवा पित्तका संसर्ग होने पर,
तथा विट्पित्ताभ्याम् तथा अप्रधान मरु अथवा पित्तनी
साथे तथा अप्रधान मरु अथवा पित्तके साथ, बलिते
प्रधान वायुने। प्रधान वायुका संसृष्टे संसर्ग भर्ता
संसर्ग होने पर, मधुर- मधुर मधुर, अम्ल- अम्ल अम्ल,
कषायः तथा उषाय द्रव्ययी साथित तथा कषाय
द्रव्योंसे साथित, वस्तिः अस्ति वस्ति, उत्तमः उत्तम
उत्तम छे है ॥२९॥

२८. आमेन तु कफे-आमे तनुकफे (क.)

२९. विट्पित्ताभ्यां-विट्पित्तसैः (क. व. त. ग. क.)

29. If the conditions of feculent or bilious diarrhea is associated with flatus, or if the condition of diarrhea of vata is associated with fecal matter or bile, the best line of treatment is the administration of an enema prepared of the drugs of the sweet, acid and astringent groups.

શાકુલ્લોણિતયોઃ પિત્તશકૃતો રક્તપિત્તયોઃ ।

વસ્તિરમ્યોન્યસંસર્ગે કષાયસ્વાદુતિક્તકઃ ॥૩૦॥

શાકુલ-લોણિતયોઃ મળ અને રક્તના મળ ઔર રક્તકે, પિત્તશકૃતોઃ પિત્ત અને મળના પિત્ત ઔર મળકે, રક્તપિત્તયોઃ તથા રક્ત અને પિત્તના તથા રક્ત ઔર પિત્તકે, અમ્યોન્ય- એક બીજાના પરસ્પર, સંસર્ગે સંસર્ગ સંસર્ગમે, કષાય કષાય કષાય, સ્વાદુ- સ્વાદુ સ્વાદુ, તિક્તકઃ અને તિક્ત દ્રવ્યોથી સાધિત ઔર તિક્ત દ્રવ્યોસે સાધિત, વસ્તિઃ બસ્તિ ઉત્તમ છે વસ્તિ ઉત્તમ છે ॥૩૦॥

30. If fecal matter and blood, or bile and fecal matter, or blood and bile, or fecal matter and blood and bile are found mutually associated in the conditions of diarrhea, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the drugs of the astringent, sweet and bitter groups

કફેન વિશિ પિત્તે વા કફે શિટ્પિત્તશોણિતૈઃ ।

શ્લોષતિક્તકષાયઃ સ્યાત્ સંસૃષ્ટે વસ્તિરુત્તમઃ ॥૩૧॥

કફેન અપ્રધાન કફની સાથે અપ્રધાન કફકે કષાય, વિશિ પિત્તે વા પ્રધાન મળ અથવા પિત્તને પ્રધાન મળ અથવા પિત્તકા, કફે અને પ્રધાન કફની સાથે ઔર પ્રધાન કફકે સાથ, શિટ્- પિત્ત- અપ્રધાન

મળ પિત્ત અપ્રધાન મળ, પિત્ત, શોણિતૈઃ અથવા રક્તને અથવા રક્તકા, સંસૃષ્ટે સંસર્ગે યતાં સંસર્ગ હોને પર, શ્લોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, તિક્ત- તિક્ત તિક્ત, કષાયઃ તથા કષાય દ્રવ્યોથી સિદ્ધ તથા કષાય દ્રવ્યોસે સિદ્ધ, વસ્તિઃ બસ્તિ ઉત્તમઃ સ્વાત્ ઉત્તમ છે ઉત્તમ છે ॥૩૧॥

31. If the condition of feculent diarrhea or bilious diarrhea is associated with mucus in stools or if the diarrhea due to kapha is associated with fecal matter, bile or blood in stools, the best line of treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the bitter and the astringent groups.

સ્યાદ્વસ્તિર્વ્યોષતિક્તકામ્લઃ સંસૃષ્ટે વાયુના કફે ।

મધુરવ્યોષતિક્તસ્તુ રક્તે કફવિમૂર્ચિષ્ઠતે ॥૩૨॥

વાયુના અપ્રધાન વાયુની સાથે અપ્રધાન વાયુકે સાથ, કફે પ્રધાન કફને પ્રધાન કફકા, સંસૃષ્ટે સંસર્ગે યતાં સંસર્ગ હોને પર, શ્લોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, તિક્ત- અને તિક્ત તિક્ત, અમ્લઃ તથા અમ્લ દ્રવ્યોથી સાધિત ઔર અમ્લ દ્રવ્યોસે સાધિત, રક્તે અને પ્રધાન રક્તની સાથે ઔર પ્રધાન રક્તકે સાથ, કફવિમૂર્ચિષ્ઠતે અપ્રધાન કફને સંસર્ગે યતાં અપ્રધાન કફકા સંસર્ગ હોને પર, મધુર- સ્વાદુ દ્રવ્ય મધુર દ્રવ્ય, શ્લોષ- ત્રિકટુ ત્રિકટુ, તિક્તઃ તુ તથા તિક્ત દ્રવ્યોથી સાધિત બસ્તિ તથા તિક્ત દ્રવ્યોસે સાધિત વસ્તિ, સ્વાત્ આપવી એક એકે દેની વાદિ ॥ ૩૨ ॥

32. If the condition of diarrhea due to kapha is associated with flatus, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the bitter

૩૨. શ્લોષતિક્તકામ્લઃ - શ્લોષવ્યક્તકામ્લઃ (ક.)

,, કાવિમૂર્ચિષ્ઠતે - કાવિમિચિષ્ઠતે (ક હ. દ.)

૩૧. શ્લોષતિક્તકષાયઃ - કટુતિક્તકષાયઃ (બ.)

and acid groups; while if the condition of sanguinous diarrhea is associated with mucus in stools, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the sweet and bitter groups.

मारुते कफसंसृष्टे व्योषाम्ललवणो भवेत् ।

बस्तिर्वातेन पित्ते तु कार्यः स्वाद्गम्लतिक्तकः ॥३३॥

माकृते प्रधान वायुने। प्रधान वायुका, कफसेसृष्ट
 अप्रधान कृन्नी साथे संसर्ग यता अप्रधान कफके
 साथ संसर्ग होने पर, श्लेष्म- त्रिकटु त्रिकटु, अम्ल- अम्ल
 द्रव्य अम्ल द्रव्य, लवणः अने धातुयुक्ता साधित अस्ति
 और लवणसे साधित बस्ति, अनेव आपवी देनी चाहिए
 बातेन अने अप्रधान वायुनी साथे और अप्रधान
 वायुके साथ, पित्ते तु प्रधान पित्तने। संसर्ग यता
 प्रधान पित्तका संसर्ग होने पर स्वादु- मधुर स्वादु,
 अम्ल- अम्ल अम्ल, तिक्तकः तथा तिक्त द्रव्यैथी
 साधित तथा तिक्त द्रव्योंसे साधित, बस्तिः अस्ति बस्ति,
 कार्यः आपवी भर्त्थये देनी चाहिए ॥३३॥

33. If the diarrhea due to vata is associated with mucus in stools, the treatment consists in the administration of an enema prepared of the three spices and the drugs of the sweet and the salt groups; while if the condition of sanguinous diarrhea is associated with flatus in stools the treatment consists in the administration of an enema prepared of the drugs of the sweet, acid and bitter groups.

अतिसारोक्तक्रमस्यान्यत्राप्यतिदेशः —

त्रिचतुःपञ्चसंस्पर्गनिवमेव विकल्पयेत् ।

युक्तिश्चैषाति सारोक्ता सर्वरोगेष्वपि स्मृता ॥३४॥

एवम् एव अ. ४ प्रमाणे इसी प्रकार, त्रि-चतुः-
पञ्च-त्रय, आदि तमः पञ्चत्वा तीन, चार तथा पांचके,
संस्मान् संस्मर्तनी सप्तगोत्री, विकल्पकण्ड कृष्णा
उरवी ओष्ठान् कनका करनी चादिए, जन्मातोन्मा च
अतिसाधना विषयमां ऊहेही अतिशयोक्ती कही हुई,
एषा आ यह युक्ति युक्ति युक्ति, सर्वरोगेषु शरीरे
देजेभां सब रोगोंमें प्राप्ति पक्ष नी, स्मृता समजवी
समझनी चाहिए ॥३४॥

34 In this manner, in combinations of three, four or five morbid factors, the corresponding combination of therapeutic measures should be determined. This methodology enunciated with reference to diarrhea is applicable *mutatis mutandis* in all disease-conditions.

अ/म/दिषट्संसगाच/कल्या —

युगपत् पृथक्सं षण्णां संज्ञां पालनं भवेत् ।

निरामाणां तु पञ्चानां वसतिः षाड्ःसेको मतः ॥३५॥

षष्णाम् ७५५५ ७५५५, संसर्गे संसर्गभां मेव
होते, युगपत् ७५५५ ७५५५ एक साध, बह्वक्ष ७५५५
रसेऽनु ७५५५ रसेऽनु युक्त पाचनम् पाचन पाचन, मवेष्ट
आपुं ७५५५ देना चाहिए, निरामाणां ७५५५ आ
सिवायना आमके विना पञ्चानाम् तु पाचनं संसर्गभां
पांचका संसर्ग होनेपर बाह्यमिकः ७५५५ ७५५५ ७५५५
युक्त, बस्तिः अस्ति बस्ति, मरः अःपुं ७५५५ ७५५५
देनी चाहिए ॥ ३५ ॥

35. When all the six morbid factors are found in combination a digestive potion consisting of all the six tastes should be used; when five of the six conditions except that of chyme are involved, the enema consisting of all the six tastes should be given.

३३, पिसे-रक्ते बझ. ड थ घ फ.)

३४. त्रिवतुःपञ्चसंस्तन्नि-त्रिवतुःपञ्चषड्बोणान् (फ.)

३५. वज्रसूत्र—सर्व द.)

अवेत्-पिबेत् (घ.)

अतिसारहरं वृत्तम्—

उदुम्बरशलाहूनि जम्बवानोदुम्बरत्वचः ।

शङ्ख सर्जरसं लाक्षां कर्दमं च पलांसिकाम् ॥३६॥

पिष्ट्वा तैः सर्पिषः प्रस्थं क्षीरद्विगुणितं पचेत् ।

अतीसारेषु सर्वेषु पेयमेतद्यथाबलम् ॥३७॥

पलांसिकम् औं औं पक्ष एक एक पल, उदुम्बर-
शलाहूनि उमरुआनां शलाहू कच्चे गूलर, जम्बु- आंभु
जामुन, आम्र- आंभा आम, उदुम्बर- अने उमरुआनी
और गूलरकी, त्वच- छाल छाल, शङ्खम् शंभु शङ्ख,
सर्जरसम् सर्जरस रस, लाक्षाम् लाष् लाल, कर्दमम्
च अने कर्दम और कर्दम, पिष्ट्वा औंऔने पीसी इतको
पीसकर, तैः तैऔंने साथे उनके साथ. क्षीरद्विगुणितम्
१२८ तोला दूधमां १२८ तोले दूधमें, सर्पिषः बी बी,
प्रस्थम् ६४ तोला ६४ तोले, पचेत् पकावतुं सिद्ध
करे, सर्वेषु सर्व सब, अतीसारेषु अतिसारोमां अति-
सारोंमें, एतत् औं इसे, यथाबलम् अथ अनुसार बलके
अनुसार, पेयम् पीवुं पीना चाहिए ॥३६-३७॥

36-37. Take four tolas each of the unripe fruits of gular fig, the barks of jambul, mango and gular fig, conch, sal resin, lac and Kardama and reducing the whole to paste, prepare with it 64 tolas of ghee adding double the quantity of milk. This medicated ghee may be given in all kinds of diarrhea, according to the vitality of the patient.

अतिसारहरा यवाग्वः—

कच्छुराघातकीबिल्वसमङ्गारकशालिमिः ।

मसूराभ्वस्थशुक्रैश्च यवागूः स्याज्जले शृतैः ॥३८॥

जले शृतैः पाण्डी साथे उकाणीने जलमें पकाकर,
कच्छुरा- डोवय केवाँच, घातकी- धावडी धायके फूल,
बिल्व- भीली बेलगिरी, समङ्गा- रीसाभल्ली लज्जावन्ती,
रकशालिमिः लाल येआ लाल चावल, मसूर- मसूर
मसूर, अश्वत्थशुक्रैः च अने पीपणानां पत्रांकुर और पीपलके

पत्रांकुर इनकी, यवागूः यवागू यवागू, स्याज् ऊरवी
बनाये ॥३८॥

38. A medicated gruel, prepared of cowage, fulsee flowers, bael, sensitive plant, red rice, lentils and sprouts of holy fig with water may be given in conditions of diarrhea.

बालोदुम्बरकटुकसमङ्गाप्लक्षपल्लवैः ।

मसूरधातकीपुष्पबलामिश्र तथा भवेत् ॥३९॥

बालोदुम्बर- आयां उमरुआनां दूध कच्चे गूलर, कटुक-
अश्लु अरु, समङ्गा- रीसाभल्ली लज्जावन्ती, प्लक्षपल्लवः
पीपणना पत्रांकुरोधी पाकरके पत्ते, मसूर- मसूर मसूर,
धातकीपुष्प- धावडीनां दूध धायके फूल, बलामिः च अने
भला औंऔशी पक्ष यवागू और बला इनसे मी यवागू,
तथा ते च प्रमाणे इसी प्रकार, भवेत् सिद्ध ऊरवी सिद्ध
करे ॥३९॥

39. Similarly, a medicated gruel prepared of tender gular fig, indian calosanthos, sensitive plant and sprouts of yellow-barked fig tree, lentils, fulsee flowers and heart-leaved sida may also be given.

स्थिरादीनां बलादीनामिह्वादीनामथापि वा ।

कायेषु समसूराणां यवाग्वः स्युः पृथक् पृथक् ४०

समसूराणाम् मसूरसहित मसूरसहित, स्थिरादीनाम्
शलाहूयक्षु वजेरे सरीवन आदि, बलादीनाम् भला वजेरे
बलादि, अथ अपि इह्वादीनाम् वा अथवा शेरी
वजेरेना अथवा इह्वा आदिके, कायेषु अथाथोमां कायमें,
पृथक् पृथक् जुडी जुडी पृथक् पृथक्, यवाग्वः यवागूऔ
यवागूर. स्युः अनाववी बनानी चाहिए ॥४०॥

40. Similarly, different medicated gruels may be prepared of lentils with the addition of the decoctions of any of the following groups of drugs viz., the tick trefoil group, the sida group and the sugar-cane group.

कच्छुरामूलशान्यादिचण्डुलैरुपसाधिताः ।

दधितकारनालाम्लक्षीरेष्विक्षुरसेऽपि वा ॥४१॥

शीताः सशर्कराक्षौद्राः सर्वातीसारनाशनाः ।

ससर्पिमैरिवाज्ञान्यो मधुरा लवणाः शिवाः ॥४२॥

कच्छुरामूल- डोन्थना मूल केवांचके मूल, शाक्यादि-
अने शाण आदि और शक्तिआदिके, चण्डुलैः तंडुलोष्ठी
चावलोसे, दधि- दही, दही, तक- छाश तक, कारनाल-
अने आरनाल और कांजी आदि, मक्क- भाटा दूधोभा
खटे दूधोमें, क्षीरेषु दूधमें, दूधमें, क्षुरसे अपि वा
अथवा शेरडीना मसुमा अथवा गजके रसमें, उपसा-
धिताः साधित बनायी, सशर्करा- साकर चीनी,
क्षौद्राः तथा मयसहित तथा मधुमिश्रित, शीताः
शीतल यवागूमें शीतल यवागूएं, सर्व- सर्व सब प्रका-
रके अतीसार अतिसारने अतिप्रारमें, नाशनाः नाश
करनार छे नष्ट करती हैं, ससर्पिः धी धी, मरिच-
भरी भरिच, अजाज्य; अने उरासहित और क्षीरेसे
संस्कृत, मधुराः मधुर मधुर, लवणाः छे क्षवक्षुयुक्त या
नमकीन यवागूएं, शिवाः उष्माक्षुडारु छे कल्याणकारी
हैं ॥४१-४२॥

41-42. Medicated gruels prepared of the roots of cowage, sali and other kinds of rice or with curd, buttermilk sour conjee, acid, milk and sugar cane should be given cold, mixed with

sugar, honey, ghee and black pepper curing all kinds of diarrhea. These medicated gruels seasoned with ghee, black pepper, cumin seeds and sweet and salt articles are wholesome and curative of all kinds of diarrhea.

प्रतिप्रारं चिकित्सासूच्य

भवन्ति चात्र श्लोकाः—

स्निग्धाम्ललवणमधुरं पानं बन्धितं मारुते कोष्णः ।

जीर्णं तिक्तकषायं मधुरं पित्ते च रक्ते च ॥४३॥

तिक्तोष्णकषायकटु स्नेहमणि संप्राप्तिं यातनुच्छकृति
पाचनमामे पानं पिच्छासृग्बन्धनयो रक्ते ॥४४॥

अतिसारं प्रत्युक्तं मिश्रं द्रव्यादियोगजेष्वपि च ।

तत्रोद्वेकविशेषादांघ्र्यूपक्रमः कार्यः ॥४५॥

चात्र च आ विषयभां इस विषयमें, श्लोकाः सबभित
श्लोका छे के श्लोक हैं कि, मारुते वायुजन्य अति
सारभां वातजन्य अतिप्रारमें, स्निग्ध- स्निग्ध स्निग्ध,
मक्क- मक्क अम्ल लवण- क्षवक्षु लवण, मधुरम् अने
मधुर और मधुर, पानम् पान पान, कोष्णः तथा
नवशेडी तथा बोडी गरम, बन्धितः च अस्ति बन्धित
उत्तम हैं, पित्ते च पित्तजन्य अतिसारभां पित्तजन्य
अतिप्रारमें, रक्ते च अने रक्तजन्य अतिसारभां और
रक्तजन्य अतिप्रारमें, शीतम् शीत शीतल, तिक्त- तिक्त
तिक्त, कषायम् क्षवक्षु कषाय, मधुरम् अने मधुर पान
तेभ्य अस्ति उत्तम छे और मधुर पान एवं बन्धित
उत्तम हैं, स्नेहमणि क्षवक्षु अतिसारभां कफजन्य
अतिप्रारमें, तिक्त- तिक्त तिक्त, लवण- क्षवक्षु लवण,
कषाय- क्षवक्षु कषाय, कटु- अने कटु पान तेभ्य अस्ति
उत्तम छे और कटु पान एवं बन्धित उत्तम हैं, संप्राप्ति
महत्त्वम् अतिसारभां मलजन्य अतिप्रारमें, संप्राप्ति
संप्राप्ति संप्राप्ति, वातनुच्छकृति अने वातहर पान तेभ्य

१. कच्छुरामूलशान्यादि-शर्करासूतशान्यादि (ध.)

२. उपसाधिताः ऽपि साधिताः (क.)

३. दधितकारनालाम्लक्षीरेष्विक्षुरसेऽपि वा-दधितक्षाम्ललवणाः

मासुक्षाराः प्रसाधिताः (द.)

४. क्षीरेषु-क्षीरेषु (क. ख. घ. ङ.)

४२. ससर्पिमैरिवाज्ञान्यो-ससर्पिर्बन्धना बोध्याः (द.)

४४ रक्ते-रक्ते (घ.)

४५ द्रव्यादियोगजेष्वपि च-द्रव्यादियोगजेष्वपि च (ख. घ.)

—द्रव्यादियोगजेष्वपि च (घ. ङ.)

४५ उपक्रमः कार्यः-उपक्रमविशेषः (घ.)

अस्ति उत्तमं च और वातहर पान एवं वस्ति उत्तमं है, आने आमजन्य अतिसारमां आमजन्य अतिसारमें, पाचनम् पाचन करना २० पाचन करनेवाला, पानम् पान उत्तम है, रक्ते अने रक्तजन्य अतिसारमां और रक्तजन्य अतिसारमें, पिच्छा- पिच्छा अस्ति चो पिच्छावस्तिमां, असृक् वस्तयः अने रक्तअस्ति चो और रक्तवस्तिमां उत्तम है, अतिसारम् प्रतिष्ठापना प्रभावे अतिसारना विषयमां उद्देवमां आयुं छे इस तरह अतिसारके विषयमें कहा गया है, द्रव्यादि-योगजेषु च अपि अने द-द वजरेनां योजनी उत्पन्न यथेष्टा अतिसारमां और द्रव्य आदिके योगसे उत्पन्न हुए अतिसारमें, मिश्रम् मिश्र चिकित्सा कही छे मिश्र चिकित्सा कही है, तत्र तेमां इन संज्ञांमें, उद्देक-विशेषाद् दोषोन्नी अधिकता अनुसार दोषोंकी प्रबलताके अनुसार, दोषेषु दोषोमां दोषोंमें, उपक्रमः उपचार चिकित्सा, कार्यः करने के छे करनी चाहिए ॥ ४३-४५ ॥

Here are verses again—

43-45. In diarrhea due to vata, the potion as well as the enema should be prepared of unctuous acid, salt and sweet articles and should be taken lukewarm; in diarrhea due to pitta and blood morbidity, both potion and enema should be prepared of bitter, astringent and sweet articles and should be taken cold; in diarrhea due to kapha, drink and enema should be prepared of bitter, astringent and pungent articles and should be taken hot; in diarrheas due to fecal morbidity, the medication should be astringent and alleviative of vata; in diarrhea due to chyme morbidity, digestive potions should be drunk; in diarrhea characterised by blood in stools the mucilaginous enema, or blood enema should be given. In this manner, we

have indicated the various lines of treatment in diarrhea. In cases where the diarrhea is caused by the morbidity of more factors than one, the medication should consist of the appropriate combination of the various lines indicated. In these latter cases, the principle of treatment should be to treat the preponderant morbid factor first

अध्यायोक्ता विषयाः—

तत्र श्लोकः—

प्रासृतिकाः सव्याप-

त्क्रिया निरुहास्तथाऽतिसारहिताः ।

रसकरपवृत्तयवाग्व-

श्लोका गुरुणा प्रसृतसिद्धौ ॥४६॥

तत्र ते विषयमां उस विषयमें, श्लोकः उपसंहा- रने श्लोक छे के उपसंहारका श्लोक है कि, प्रसृतसिद्धौ आ प्रासृतयेऽभीय सिद्धिमां इस प्रासृतयोगीय सिद्धिमें, सव्यापत्क्रियाः व्यापत्तियोन्नी चिकित्सासहित व्यापत्तियोंकी चिकित्साके साथ, प्रासृतिकाः प्रासृतिक अस्ति योज प्रासृतिक वस्तियोग, अथ अतिसारहिताः अतिसारमां हितकर अति-सारको हितकर, निरुहाः निरुह निरुह, रस-करप रसकरप रसकरप, वृत्त- वृत्त वी, यवाग्वः च अने यवागूओ और यवागूएँ, गुरुणा गुरुओ गुरुने, उक्ताः कही अताओं छे कह दी हैं ॥४६॥

Here is the recapitulatory verse—

46. In this chapter on success by the use of enema consisting of the Prasrita measure, the teacher has described the various enemas in which the Prasrita measure is used; the complications arising from the use of mild enema, as also their treatment, evacuative enemas which are beneficial

४६. रसकरपवृत्तयवाग्वः—रसकरकवृत्तयवाग्वः (च.)

॥ प्रसृतसिद्धौ-प्रसृतयः सिद्धौ (च.)

in conditions of diarrhea and finally, the determination of medications with reference to the six categories of taste, various medicated ghees and gruels.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने प्रासृतयो-
गीयसिद्धिर्नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

इति आ. प्रभाषे. इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
२२६६ अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे अने
अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेवा आ. शास्त्रभा. और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त
दृढबलसंपूरिते अने दृढबलसे पूरा करेवा और दृढबलसे
पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थानभा. सिद्धिस्थानमें,
प्रासृतयोगीयसिद्धिः 'प्रासृतयोगीयसिद्धि' 'प्रासृत-
योगीयसिद्धि', नाम नामने. नामका, अष्टमः आठमो
आठवाँ, अध्यायः अध्याय संपूर्ण भयो अध्याय
समाप्त हुआ ॥ ८ ॥

8. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the eighth chapter entitled 'The successful treatment of administration of the Prasrita Enema' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

नवमोऽध्यायः ।

नवमो अध्याय अध्याय नौवाँ

Chapter IX

त्रिमूर्तिसिद्धिपुष्पकमः —

अथातस्त्रिमूर्तीयां सिद्धिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भयवर्जनात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः द्वे अक्षीयौ अत्र जागे, त्रिमूर्तीयां
सिद्धिं त्रिमूर्तीयसिद्धि' नामना. अध्यायान् 'त्रिमूर्तीय-
सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्याना
करेंगुं व्याख्यान करेंगें ॥ १ ॥

अगवान् भयवान् भयवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ. विप्रभा. नीचे प्रभाषे. २ इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह का उद्देश्य है क्या है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'Success in Treatment of the Complications arising from the disorders affecting the Three Vital Regions in the body.'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

मर्मणां संख्या—

सप्तोत्तरं मर्मशतमस्मिच्छरीरे स्कन्धशाखा-
माश्रितमग्निवेशः । तेषामन्यतमपीडायां समष्टिका
पीडा भवति, चेतनानिबन्धवैशेष्यात् ।

अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, अस्मिन् आ
इस, शरीरे शरीरभा. शरीरमें, स्कन्धशाखा- २३५
अने शाखाओंमें स्कन्ध और शाखाओंमें, समष्टिकाम्
आश्रये २३६ आश्रित, सप्तोत्तरम् मर्मशतम् १०७
मर्म छे १०७ मर्म हैं, तेषाम् तेषां इत्येते,
अन्यतम- ३४७ अने किसी एकके नी, पीडायां पीडा
यां पीडा होने पर, चेतना- चेतनाधितुना चेतनाके,
निबन्ध-वैशेष्यात् विशेष संशयने ३४७ विशेष सम्बन्धके
कारण, समष्टिका अधिक अधिक, पीडा पीडा पीडा,
भवति बाध छे होती है ।

3-(1). O, Agnivesa! A hundred and seven are the vital organs located in the trunk and limbs of the human body. When any one of them is afflicted, the resultant suffering is very

१. शरीर-शरीर (२.)

severe, on account of their intimate connection with the sentient principle in the body.

तत्र त्रयाणां प्राधान्यम्—

तत्रशाखाश्रितेभ्यो मर्मभ्यः स्कन्धाश्रितानि गरीयांसि, शाखानां तदाश्रितत्वात्; स्कन्धाश्रितेभ्योऽपि हृदिस्तिशिरांसि, तन्मूलत्वाच्छरीरस्य ॥३॥

तत्र तैर्भा इनमें, शाखाश्रितेभ्यः शाखाभां रહેदां शाखाओंमें आश्रित, मर्मभ्यः मर्म ऊरतां मर्मोंसे, स्कन्धाश्रितानि रक्षधर्मा रहेदां मर्म स्कन्धमें आश्रित मर्म, गरीयांसि मुख्य छे मुख्य हैं, शाखानाम् ऊरछु के शाखाओं क्योंकि शाखायें, तदाश्रितत्वात् ते रक्षधर्मा आश्रये छे उन स्कन्धोंके आश्रित हैं, स्कन्ध- रक्षधर्मा स्कन्धमें, आश्रितेभ्यः रहेदां मर्म ऊरतां आश्रित मर्मोंको आपेक्षा, अपि पछु सी, हृदि- वस्ति-हृदि, अस्ति हृदय, वस्ति, शिरांसि अने भरतक और शिर मुख्य हैं, शरीरस्य तन्मूलत्वात् ऊरछु के छे त्रछु शरीरनां मूल छे क्योंकि ये तीनों शरीरके मूल हैं ॥३॥

3. Among these vital regions, those situated in the trunk are more important than those situated in the extremities, since the extremities are dependent on the trunk. As regards the vital organs situated in the trunk again, those of the heart, the bladder and the head are the most important, since the existence of the body is dependent upon them.

प्रधानमर्मेणां हृदयशिरसेवस्तीनां वर्णनम्—

तत्र हृदये दश धमन्यः प्राणापानौ मनो बुद्धिश्चेतना महाभूतानि च नाभ्यामरा इव प्रतिष्ठितानि,

४. हृदये—हृदि (ब. क. व.)

, प्राणापानौ—प्राणोदानौ (क. ड. व.)

, नाभ्यामरा—नाभ्यागार (व.)

तत्र तैर्भा इनमें, नाभ्याम् अराः इव नेम पैरानी नाभिभां आरा आश्रित होय छे तैम जिस प्रकार चक्रकी नाभिमें आरे आश्रित होते हैं उस प्रकार, हृदये हृदयभां हृदयमें, दश धमन्यः दश धमनीओं दश धमनियां, प्राणापानौ प्राण, अपान प्राण, अपान, मनःबुद्धिः मन, बुद्धि मन, बुद्धि, चेतना चेतना चेतना, महाभूतानि च अने महाभूतों और महाभूत, प्रतिष्ठितानि आश्रित छे आश्रित हैं;

4-(1). Now, in the heart are set, as spokes in the nave of the wheel, the ten great arteries, the vital breaths Prana and Apana, the mind, the intellect, consciousness and the great proto-elements.

शिरसि इन्द्रियाणि इन्द्रियप्राणवहानि च स्रोतांसि सूर्यमिव गमस्तयः संश्रितानि,

गमस्तयः सूर्यनां ऊरछु सूर्यकी किरणें, सूर्यस्य सूर्यभां सूर्यमें, इव नेम आश्रित छे तैम जिस प्रकार आश्रित हैं उस प्रकार, इन्द्रियाणि इन्द्रिये इन्द्रियां, इन्द्रिय- इन्द्रियवह इन्द्रियवह, प्राणवहानि अने प्राणवह और प्राणवह, स्रोतांसि च स्रोतों स्रोतों, शिरसि भाभाभां शिरमें, संश्रितानि आश्रित छे आश्रित हैं;

4-(2). In the head are set, as rays in the sun, the sense organs and the channels carrying the sensory and vital impulses.

वस्तिस्तु स्थूलगुदमुष्कसेवनीशुकमूत्रवाहिनीनां नाडी(ली)नां मध्ये मूत्रघारोऽम्बुवहानां सर्वस्रोतसामुदधिरिषापगानां प्रतिष्ठा, बहुमिध तन्मूलैर्ममसंज्ञकैः स्रोतोमिर्गगनमिव दिनकरकरैर्व्याप्तमिदं शरीरम् ॥४॥

स्थूलगुद- स्थूलगुद, मुष्क- अ. ड. अण्ड, सेवनी- सेवनी सेवनी, शुक-मूत्र-वाहिनीनाम् शुक्रवह

४. मूत्रवाहिनीनाम्—मूत्रवहानां (ब. क.)

अने भूतवह शुक्रवाहिनी और मूत्रवाहिनी. नाडी(ली)नाम नाडीऔनी नाडिबोंके, मन्वे वन्वे बीचमें, मूत्रचारः भूत धारण करनार मूत्रको चारण करनेवाली, वस्तिः तु अस्ति तो वस्ति तो, आपगगनाम् नदीऔनी नदियोंका, बहुभिः इव जेम महासागर आश्रय छे तेम जिस प्रकार महासागर आश्रय है उस प्रकार, अम्बुवहानाम् जलवह अम्बुवह, सर्वस्रोतसाम् सर्व स्रोतोंको, प्रतिष्ठा आश्रय (आधार) छे आश्रय (आवार) है, दिनकरकरैः भूर्ना दिखौथी सूर्यको किरणोंसे, गगनम् इव जेम आकाश व्याप्त थाय छे तेम जिस प्रकार आकाश व्याप्त होता है उसी प्रकार, तन्मूलैः अस्तिथी उत्पन्न थयेला वस्तिसे उत्पन्न, बहुभिः च बहु बहूतसे, मर्मसंज्ञकैः भर्भ कहेवाला मर्मसंज्ञक, स्रोतोभिः स्रोतीथी स्रोतोंसे, इदम् आ यह शरीर शरीर शरीर, व्याप्तम् व्याप्त छे व्याप्त है ॥ ४ ॥

4. As regards the bladder, located as it is in the perineum amidst the channels carrying the semen and the urine, it is the seat of urinary secretion and also the resort of all the channels conveying the aqueous element even as the ocean is the resort of all the rivers of the earth. With a network of channels known as vital ones emanating from these centres, the body is pervaded, even as the sky is pervaded with the rays of the sun.

प्रधानमर्मणामुपधाते सामान्यलक्षणानि—

तेषां त्रयाणामन्यतमस्यापि मेदादाश्चैव शरीर-
मेदः स्यात्, आश्रयनाशादाश्रितस्यापि विनाशः;
तदुपघाताच्च घोरतरव्याधिप्रादुर्भावः; तस्मा-

५. अश्रितस्यापि विनाशः—अश्रितस्य नाशः (घ.)

६. घोरतरव्याधि-घोरव्याधि (घ.)

७. तदुपघाताच्च-तदुपघाताच्च (घ. क.)

देतानि विशेषेण रक्ष्याणि बाह्याभिघादातादि-
भ्यश्च ॥ ५ ॥

तेषाम् ते इन, त्रयाणाम् त्रयभाना तीनोंमेंसे, अन्य-
तमस्य केध औकना किसी एकका, अपि पण भी,
मेदाद नाशयी नाश होनेसे, बाह्य एव तरतज कोप्र ही,
शरीरमेदः स्याद शरीरने नाश भय छे शरीरका नाश
हो जाता है, आश्रयनाशान् आश्रयना नाशने केध
आश्रयका नाश होनेसे, आश्रितस्य आश्रये रहेलाओ
आश्रित, अपि पण भी, विनाशः विनाश भय छे
नष्ट हो जाता है. तदुपघातात् तु तेऔभा विकार
अवाथी इनके विकृत होनेसे, घोरतरव्याधि- अतिशय
भयकर रोगों मयानक रोगोंकी, प्रादुर्भावः उत्पन्न भय
छे उत्पत्ति होती है, तस्मात् भाते इस लिए एतानि
तेऔनी इनकी, बाह्याभिघातात् पक्षान्ना अक्षिपातथी
बाह्य चोट आदिसे, बाह्यादिभ्यः च अने वातादिथी
और वातादिसे, विशेषेण भास करीने विशेष रूपमें,
रक्ष्याणि रक्षा करवी भेध भे रक्षा करनी चाहिए ॥ ५ ॥

5. If any one of these three vital resorts is destroyed, destruction soon overtakes the entire body, since the destruction of the substratum means the destruction of the super structure as well. If any one of them is damaged, the most serious disorders take their rise in the body. Accordingly, these three vital regions should be protected with special care, both from external injury and internal morbidity of vata and the other humors.

प्रधानमर्मणामुपधाते विशेषलक्षणानि—

तत्र ह्यभिहते कासश्वासबलक्षयकण्ठशोषहो-
माकर्षणजिह्वा निर्गममुखतालुशोषापस्मारोन्मादप्र-
लापचित्तनाशदयः स्युः;

५. बाह्याभिघादादिभ्यश्च—बाह्याभिघातात् वातादिदोषेभ्य-

केति (घ.)

६. ह्यभिहते—ह्यभिहते (घ.)

તત્ર તેભાં હનમેં, હૃદિ હૃદયને હૃદય પર, અભિહતે અભિધાત યતાં ચોટ લગનેસે, કાસ-ધાસ-કાસ, શ્વાસ-શ્વાસ, વલક્ષય-બલક્ષય વલક્ષય, કળ્ઠશોષ-કળ્ઠ-શોષ ગલેકા સૂક્ષ્ણા, ક્લોમાકર્ષણ-ક્લોમાનું ખેંચાવું ક્લોમકા બહાર આના, જિહ્વાનિર્ગમ-જીભ નીકળી પડવી જીમકા નિકલના, મુલ્હતાલુશોષ-મુખશોષ, તાલુશોષ મુલ્હશોષ, તાલુશોષ, અપસ્માન-અપસ્માર અપસ્માર, રુમાદ-રુમાદ રુમાદ, પ્રલાપ-પ્રલાપ પ્રલાપ, વિત્તનાશ-સંજ્ઞાનાશ વિત્તનાશ, આદયઃ વગેરે આદિ, ક્યુઃ થાય છે હોતે હૈં;

6-(1). Among these, if the heart is injured, such disorders as the following ensue: namely, cough, dyspnea, loss of strength, dryness of the throat, pain as though the Kloma is drawn down, protrusion of the tongue, dryness of the mouth and the palate, epilepsy, insanity, delirium and loss of consciousness etc.

શિરસ્યમિહતે મન્યાસ્તમ્માર્દિતચક્ષુર્વિભ્રમ-મોહોદ્વેષનચેષ્ટાનાશકાસશ્વાસહનુગ્રહમૂકગદગદ-સ્વાક્ષિનીમીલનગણ્ડસ્પન્દનજૃમ્ભણલાલાસાવસ્વ-રહાનિવદનજિહ્વાત્વાદિનિ;

શિરસિ માથામાં શિર પર, અભિહતે અભિધાત અવાથી આવાત હોનેસે, મન્યાસ્તમ્મ-મન્યાસ્તમ્મ મન્યાસ્તમ્મ, મર્દિત-મર્દિત મર્દિત, ચક્ષુર્વિભ્રમ-નેત્ર-વિભ્રમ આંચકી વિકૃતિ, મોહ-મોહ મોહ, ઉદ્વેષન-ઉદ્વેષન ઉદ્વેષન, ચેષ્ટાનાશ-ચેષ્ટાનાશ ચેષ્ટાનાશ, કાસ-કાસ-કાસ, શ્વાસ-શ્વાસ કાસ, શ્વાસ, હનુમહ-હનુમહ હનુમહ, મૂકગદગદ-મૂકગદગદ, ગદગદતા ગૂંપાપન, ગદગદવાણી, અક્ષિનીમીલન-આંખ વીંચાઈ જવી આંચકા વન્દ હોના, ગણ્ડસ્પન્દન-ગણ્ડનું કંડકનું ગંડસ્થાનમેં સ્પન્દન, જૃમ્ભણ-ખાસાં આવનાં જમ્માઈ, લાલાસાવ-લાળનેા આવ થયેા લાલાસાવ, સ્વરહાનિ-સ્વરશેદ સ્વરકી હાનિ,

વદનજિહ્વાત્વ-અને મોહું વાંકું થઈ જવું ઓર મુચકી વક્તા, આવીનિ વગેરે થાય છે આદિ હોતે હૈં;

6-(2). If the head is injured, such disorders as the following ensue: namely, rigidity of the sides of the neck, facial paralysis, agitation of the eyes, stupefaction, constricting pain in the head, loss of movement, cough, dyspnea, trismus, dumbness, stuttering speech, closed condition of the eyelids, twitching of the cheeks, yawning fits, ptialism, aphasia and facial asymetry.

વસ્તૌ તુ વાતમૂત્રવર્ચોનિગ્રહવક્ષણમેહન-સ્તિશૂલકુણ્ડલોદાવર્તગુસ્માનિલાષ્ટીલોપસ્તમ્ભ-નામિકુક્ષિગુદશ્રોણિગ્રહાદયઃ; વાતાચુપસૃષ્ટાનાં ત્વેષાં લિઙ્ગાનિ ચિકિત્સિતે સક્રિયાવિધીન્યુકાનિ ॥ ૬ ॥

વસ્તૌ અસ્તિમાં આધાત યતાં વસ્તિ પર ચોટ લગનેસે, વાત-મૂત્ર-વાત, મૂત્ર વાયુ, મૂત્ર, વર્ચઃ-નિગ્રહ-અને મહનેા રોધ ઓર મલકા અવરોધ, વક્ષણ-વંક્ષણમાં શૂલ વંક્ષણમેં શૂલ, મેહન-મૂત્રેન્દ્રિયમાં શૂલ મેહનમેં શૂલ, વસ્તિશૂલ-અસ્તિમાં શૂલ વસ્તિમેં શૂલ, કુણ્ડલ-કુણ્ડલ કુણ્ડલ, ઉદાવર્ત-ઉદાવર્ત ઉદાવર્ત, ગુસ્મ-ગુસ્મ ગુસ્મ, અનિલાષ્ટીલા-વાતાષ્ટીલા વાતાષ્ટીલા, ડોપસ્તમ્ભ-અસ્તિનેા ડોપસ્તમ્ભ વસ્તિકી જવતા, નામિકુક્ષિ-નામિક, કુક્ષિ નામિક, કુક્ષિ, ગુદશ્રોણિ-ગુદા અને શ્રોણીનું ગુદા ઓર શ્રોણિકા, ગ્રહ-ઝલાઈ જવું જકડા જાના, આદયઃ વગેરે થાય છે આદિ હોતે હૈં, વાતાદિ-વાત, પિત્ત તથા કફથી વાત, પિત્ત તથા કફસે, ડોપસૃષ્ટાનામ્ ડોપસૃષ્ટા દૃષિત, ઇષ્ટામ્ એ મમોનાં હન મમોંકે, લિઙ્ગાનિ લક્ષણ, ચિકિત્સિતે ચિકિત્સાસ્થાનમાં ચિકિત્સાસ્થાનમેં, સક્રિયાવિધીનિ ચિકિત્સાવિધિસહિત ચિકિત્સાવિધિકે સાથ, ડકાનિ કહી દેવામાં આવ્યાં છે કહે જા ચુકે હૈં ॥ ૬ ॥

6. If the bladder is injured, such disorders as the following ensue: namely, retention of flatus, urine and feces, acute pain in the groins, phallus and the bladder, spiralling pain in the bladder, reverse misperistalsis, gulma, stone-hard swelling due to gulma, rigidity of the bladder and the spasticity of the umbelicus, stomach, rectum and hips. The signs and symptoms of these various conditions with reference to the predominant morbid humor concerned, together with the appropriate therapeutic measures have been described earlier in the Section on Therapeutics.

किंत्वेतानि विशेषतोऽनिलाद्रक्ष्याणि, अनिलो हि पित्तकफसमुदीरणे हेतुः प्राणमूलं च, स वस्ति-कर्मसाध्यतमः, तस्मान्न वस्तिरसम् किञ्चित् कर्म मर्मपरिपालनमस्ति ।

किंतु परंतु किंतु एतानि आ भवेति इत ममोक्षी, विशेषतः आस उरीने विशेषकर, अनिलान् वायुं वायुसे, रक्ष्याणि रक्ष्यां ओष्ठो रक्षा करनी चाहिए, हि उरिषु के क्योंकि, अनिलः वायु वायु, पित्त-कफ-पित्त अने उरिने पित्त और कफको, समुदीरणे प्रकुपित उरिवाभा प्रकुपित करनेमें, हेतुः हेतु के कारण है, प्राणमूलम् तथा प्राणमूलं मूल के तथा प्राणोका आधार है, सः ते वह, वस्तिरसम् अस्तिउरिद्वारा वस्ति-द्वारा, साध्यतमः शौथी अधिक साध्य के सबसे अधिक साध्य है, तस्मात् भाटे इस लिए, किञ्चित् उरि दूसरा कोई, कर्म उरि कर्म, वस्तिरसम् अस्तिउरि हेतु वस्ति के समान, मर्मपरिपालनम् भवेति रक्षाभा ममोक्षी रक्षा करनेके लिए, न वस्ति नहीं है;

7-(1). Now these vital centres require to be protected particularly from the morbid effects of vata, for it is

the vata morbidity that serves as the causative factor for the arousing of pitta and kapha morbidity, and it is vata that is likewise the root of life-processes. This vata is best treated by the enema procedure. Hence is it that among measures calculated to safeguard the health of the vital organs, there is none that can compare with the enema procedure.

तत्र पडास्थापनस्कन्धान् विमाने द्वौ चानु-वासनस्कन्धाविह च विहितान् वस्तीन् बुध्वा विचार्य महामर्मपरिपालनार्थं प्रयोजयेद्वातव्याधि-चिकित्सां च ॥७॥

तत्र तेने भाटे इसके लिए, विमाने विमान स्थानभा विमानमें, विहितान् उहेल कहे, पद ७ का, आस्थापन- आस्थापन आस्थापन, स्कन्धान् स्कंध स्कन्ध, द्वौ च अने के और दो, अनुवासन- अनुवासन अनुवासन, स्कंधौ स्कंध स्कन्ध, इह अहो यहां पर, विहितान् उहेल कही, वस्तीन् अस्तिओ वस्तिमें, वातव्याधि- अने वातरेजनी और वातव्याधि, चिकित्सा चिकित्साने चिकित्साका, बुध्वा बुद्धि बुद्धिसे, विचार्य विचार उरी विचार करके, महामर्म- महामर्मोनी महामर्मोक्षी, परिपालनार्थम् रक्षा भाटे रक्षाके लिए, प्रयोजयेत् प्रयोज्यो ओष्ठो प्रयोग करे ॥ ७ ॥

7. Accordingly, the six categories of medication described for corrective enema and the two categories of unctuous enema described in the section on Specific Measure, as well as the various kinds of enema described in this section should be given mature consideration and made use of together with the therapeutic measures laid down in the treatment of vata

disorders for the purpose of preserving the great vital organs in health.

वातोपहतेषु मर्मसु चिकित्सा—

भूयश्च हृद्युपसृष्टे हिङ्गुचूर्णे लवणानामन्यतमचूर्णसंयुक्तं मातुलुङ्गस्य रसेनान्येन वाऽम्लेन हृद्येन वा पाययेत्, स्थिरादिपञ्चमूलरसः सशर्करः पानार्थं, बिम्बादिपञ्चमूलरससिद्धा च यवागूः, हृद्रोगविहितं च कर्म;

मूत्रः च इरीने वृणी और भी, हृदि हृद्य पर हृदयके, उपसृष्टे वायुभी आक्रमण भता वायुसे आक्रान्त होने पर, लवणानाम् क्षवणोभाना पांचों नमकोमेंसे, अन्यतम- डोर्ध ओडना किसी एक नमकके, चूर्णसंयुक्तम् चूर्ण साथे युक्त करी चूर्णके साथ, हिङ्गुचूर्ण हिंगना चूर्णने हीङ्गके चूर्णको मिलाकर, मातुलुङ्गस्य भीओराना बिजौरेके, रसेन रस साथे रसके साथ, अन्येन वा अथवा भीअ अथवा अन्य, अम्लेन अम्ल अम्ल हृद्येन वा डे हृद्य रस साथे अथवा हृदयके लिए जो हितकर हो उसके साथ, पाययेत् पापुं पिलावे, सशर्करः साकर- सहित शर्कराके साथ, स्थिरादि- स्थिरा वजेरे शाकपणी आदि, पञ्चमूली- डस्व पंचमूलेना हस पञ्चमूलका, रसः क्वाथ काथ, बिम्बादि- अने भीदी वजेरे और बिम्बादि, पञ्चमूलरस- पंचमूलना क्वाथभा पञ्चमूलके काथमें, सिद्धा च सिद्ध करेद सिद्ध की हुई, यवागूः यवागू यवागू, पानार्थम् पीवा भाटे देवा पीनेके लिए देवे, हृद्रोगविहितम् अने हृद्रोगभा डहेदी और हृदय-

८. भूयश्च...पाययेत्-भूयश्च हृद्युपसृष्टे वातेन हिङ्गुचूर्णलवणा-
नामन्यतमचूर्णसंयुक्तां पेयां मातुलुङ्ग-
रसेनान्येन वा अम्लेन हृद्येन वा
पाययेत् (ब.)

९. हिङ्गुचूर्णं लवणानामन्यतमचूर्णसंयुक्तं मातुलुङ्गस्य-हिङ्गुचूर्ण-
लवणानामन्यतमचूर्णसंयुक्तां पेयां मातुलुङ्गस्य (फ.)

१०. मातुलुङ्गस्य...पाययेत्-मातुलुङ्गरसेनान्येन वा बिम्बादि-
स्थिरादिपञ्चमूलरससिद्धा यवागूः (ब.)

११. स्थिरादि पञ्चमूलरसः.....यवागूः-मातुलुङ्गरसेनान्येन वा
बिम्बादिस्थिरादिपञ्चमूलरससिद्धा यवागूः (ब.)

सेममें कही हुई, कर्म च चिकित्सा डस्वी चिकित्सा करनी चाहिए;

8-(1). In particular, if the heart is affected by vata, the patient should be given to drink a potion consisting of powdered asafetida mixed with the powder of any of the salts in the juice of pomelo or in any other acid or cordial liquid, and the decoction of penta-radices of the tick-trefoil group as beverage mixed with sugar. He may also be given medicated gruel prepared with the juice of the penta-radices of the bael group. And therapeutic measures prescribed for diseases of the heart may also be resorted to.

मूर्ध्नि तु वातोपसृष्टेऽम्बुक्लस्वेदनोपनाहस्नेह-
पाननस्तःकर्माविपीडनधूमादीनि;

मूर्ध्नि तु भस्तक पर शिरके, वातोपसृष्टे वायुभी आक्रमण भता वायुसे आक्रान्त होने पर, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, स्वेदन- स्वेदन स्वेदन, उपनाह- उपनाह उपनाह स्नेहपान- स्नेहपान स्नेहपान, नस्तः- कर्म- नस्तकर्म नस्तकर्म, कर्माविपीडन- अविपीडन अविपीडन, धूमादीनि अने धूम वजेरेना प्रयोग डस्वे और धूम आदिका प्रयोग करे;

8-(2). If the head is affected with vata morbidity, the therapeutic measures indicated are inunction, sudation, poultices, unctuous potions, nasal medications, sternutatory unctuous applications and inhalations etc.

वस्तौ तु कम्भीस्वेदः, वर्तयः, श्यामादिमिर्गो-
मूत्रसिद्धो निरुहः, बिम्बादिमिश्र सुरासिद्धः;

८. बिम्बादिमिश्र सुरासिद्धः-बिम्बादिस्वरससिद्धः (ख. ड.)

११. सुरासिद्धः-सुरासिद्धः (ब.)

शरकाशेषदुर्भागोक्षुरकमूलशृतक्षीरैश्च त्रपुसैर्वार-
खराश्वावीजयवर्षभकवृद्धिककिकितो निरुहः, पीत-
दारुसिद्धतैलेनानुवासनं, तैलकं च सर्पिर्विरेकार्थं,
शतावरीगोक्षुरकवृद्धीकण्टकारिकागुडूचीपुनर्नवो-
शीरमधुकविसारिवालोध्रयेयसीकुशकाशमूलक -
वायक्षीरचतुर्गुणं बलावृषर्षभकखराश्वोषकृच्छिका-
वत्सकत्रपुसेवाकबीजशितिवारकमधुकवचाशतपु-
ष्पाश्ममेदकवर्षाभूमदनफलकल्कसिद्धं तैलमुत्तर-
वस्तिनिरुहो वा शुद्धखिग्धस्विन्नस्य वस्तिशूल-
मूत्रविकारहर इति ॥८॥

वस्तो तु अस्ति पर वायुभी आकंभु
भता वायुसे वस्तिके पीडित होने पर, कुम्भीस्वेदः
कुम्भीस्वेदः कुम्भीस्वेद, वतेशः वतिशो
वतिशां, इयामादिभिः श्याभा वजेरेथी इयामादिंस,
गोमूत्रसिद्धः गोमूत्रमां सिद्ध करेव गोमूत्रमें सिद्ध किया,
निरुहः निरुह निरुह, विल्वदिभिः च पीड्यी वजेरेथी
विल्वदि पंचमूलसे, सुरासिद्धः सुराभां सिद्ध करेव सुरामें
सिद्ध किया, खर-काश-शरभूख, डाश शरमूल, काश,
इक्षु-शेरडी इक्षु, दर्भ-दर्भ दर्भ, गोक्षुरमूल- अने
गोभुना भूख साथे और गोक्षुर इनकी जड़ोंसे शृतक्षीरेः
छिडायेवा दूधमां पकाये दूधमें, त्रपुस- त्रपुस खीरा,
पूर्वाक- डाकडी ककरी, खराश्वाबीज भराश्यानां पीअ
अजवायनके बीज, यव- जव जी, ऋषभक-
ऋषभक ऋषभक, वृद्धि- अने वृद्धि ओओना और
वृद्धि इनका, ककिकितः ककिकित ओओनी ककक मिलाकर,
निरुहः निरुह देवा निरुह देवे, पीतदारु- पक्षी देवदारी
पश्चात् देवदारुसे, सिद्धतैलेन सिद्ध करेव तैलथी सिद्ध
तैलका, अनुवासनम् अनुवासन देव अनुवासन देवे,
विरेकार्थम् विरेचन भाटे विरेचनके लिए, तैलकम्
सर्पिः च तैलकम् वी देव तैलक वृत्त देवे,

शतावरी- शतावरी शतावरी, गोक्षुरक- गोक्षुर गोक्षुर,
वृद्धी- वृद्धी वरी कटरी, कण्टकारिका- कण्टकारिका
छोटी कटरी, गुडूची- गुडूची पिठोय, पुनर्नवा- साठोडी
पुनर्नवा कशीर- डागो पागो कशीर, मधुक- नेरीअध
मुकहरी, विसारिवा- वे सारिवा ओनो सारिवा, लोध्र-
लोध्र लोध्र, अयसी- अयसी पेशी, कुशकाशमूल- कुश-
मूल अने कुशमूल कुशमूल और काशमूल,
कषाय- अयोना कषाय इनके कषय, शोरचतुर्गुणम्
तैलथी आरभला दूधमां तैलसे चतुर्गुण दूधमें, बला-
अला बला, वृष- वृष वासा, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक,
खराश्वा- भराश्वा अजवायन, वरकुञ्जिका- डाणी लरी
उपकुञ्जिका, वरसक- वरसक इन्द्रजो, त्रपुस- त्रपुस ककरी,
पूर्वाकबीज ओवोरुडनां पीअ खीराकेबीज शितिवारक-
शितिवारक शितिवारक, मधुक- नेरीअध मुकहरी, वचा-
वच वच, शतपुष्पा- शतपुष्पा सावा, अश्ममेदक- पापलु-
मेद अश्ममेद, वर्षाभू- साठोडी पुनर्नवा, मदनकक- अने
पीठण और मदनक, ककक ओओना कककी इनके
ककक, सिद्धम् सिद्ध करेव सिद्ध किये, तैलम् तैलथी
तैलसे, उत्तरवस्तिः उत्तरवस्ति देवी उत्तरवस्ति देवे,
शुद्धखिग्धस्विन्नस्य तेभ्यः शुद्ध भता स्वेदन तथा
स्वेदन करी एवं शुद्ध होने पर स्वेदन बसा स्वेदन
करके, वस्तिशूल- अस्तिशूल वस्तिशूल, मूत्रविकार- अने
मूत्रविकारने और मूत्रविकारको, हरः हरनार हरनेवाके,
निरुहः वा निरुहअस्ति देवी निरुह देवे ॥ ८ ॥

8. If the bladder is affected with vata morbidity, the treatment consists of pitcher sudation, suppositories, evacuating enema prepared of black turpeth and other drugs of its group and cow's urine or of the drugs of the bael group with sura wine, or milk prepared with the roots of pen-reed grass, thatch grass, sugar cane, sacrificial grass and small captops, or evacuating enema prepared with the paste of the seeds of common cucumber, celery, barley, Rishabhaka and Vriddhi;

८. शृतक्षीरैश्च शृतक्षीरं च (घ.)

९. यववर्षभकवृद्धिकारकितो-यववर्षभकककिकितो (घ.)

१०. वृद्धिककिकितो निरुहः-सखारबवतैलकवृद्धिककिकितो वा निरुहः (उ)

११. निरुहः-निरुहः स (द.)

८. कुशकाशमूलकवायक्षीर-कोशकाशमरीमूलकाय (घ.)

unctuous enema of oil prepared with indian berberry, purgations with Tilvaka ghee and urethral douche with the medicated oil prepared with the decoction of climbing asparagus. The patient may also be given, after he has been subjected to purification, sudation and oleation procedures, an evacuative enema with the drugs which are curative of urinary disorders and pain.

मर्मणां परिपालनानि—

भवन्ति चात्र श्लोकाः—

हृदये मूर्ध्नि वस्तौ च नृणां प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
तस्मात्तेषां सदा यत्नं कुर्वीत परिपालने ॥१॥

अत्र आ विषयमां इस विषयमें, श्लोकाः भवन्ति श्लोकाः ३ श्लोक हैं कि, नृणाम् मनुष्याणां मनुष्योंके, प्राणाः प्राण, हृदये हृदय, मूर्ध्नि मस्तक शिरः, वस्तौ च अने अस्तिमां और वस्तिमें, प्रतिष्ठिताः रहेला ३ प्रतिष्ठित हैं, तस्मात् तेथी इस लिए, तेषाम् तेथीना इनकी, परिपालने रक्षाय भाटे रक्षामें, सदा यत्नम् हमेशा यत्न सदा प्रयत्न, कुर्वीत करवे लेछी की करना चाहिए ॥१॥

Here are verses again—

9. It is in the cardiac, cranial and pelvic regions that the life of men is established. Hence, constant effort for the protection of these should be made.

आवाधवर्जनं नित्यं स्वस्थवृत्तानुवर्तनम् ।
उत्पन्नार्तिविधातश्च मर्मणां परिपालनम् ॥१०॥

आवाधवर्जनम् मर्मने नुक्षान पड़ोआउनारी
उत्पन्नो त्याग मर्ममें पीड़ा उत्पन्न करनेवाले कारणोंका

हृदये—हृदि (घं.)

यत्नं कुर्वीत परिपालने—वरनाय कुर्वीत परिपालनम् (घं. घं.)

आवाधवर्जनं—आकाशवर्जनं (घं. कं.)

त्याग, नित्यम् नित्य नित्य, स्वस्थवृत्त-स्वस्थवृत्तनुवर्तनम्, स्वस्थवृत्तका, अनुवर्तनम् पालन करवा, उत्पन्नार्ति-उत्पन्न अर्थे मर्मरोगों और उत्पन्न हुए मर्मरोगका, विधातः च नाश करवे प्रतिकार करना, मर्मणां च मर्मोंनु यह मर्मोंका, परिपालनम् परिपालन ३ परिपालन है ॥ १० ॥

10. Such protection of the vital organs consists in the avoidance of the causes of injury to them, constant adherence to the rules of the regimen of hygienic living and prompt treatment on the incidence of disease.

अपतन्त्रकस्य निदानलक्षणचिकित्सितानि—

अत्र ऊर्ध्वं विकारा ये त्रिमूर्मीये चिकित्सिते ।
न प्रोक्ता मर्मजास्तैषां कांश्चिद्वक्ष्यामि सौषधान् ॥

अतः अर्द्धीथी इसके, ऊर्ध्वम् आगण जागे, ये जो, मर्मजाः मर्मजन्य मर्मजन्य, विकाराः विकार विकार, त्रिमूर्मीये त्रिमूर्मीय त्रिमूर्मीय चिकित्सिते चिकित्सिते, चिकित्साध्यायमां चिकित्साध्यायमें, न प्रोक्ताः उक्तेमां अ. ० था नहीं नहीं कहे हैं, तेषाम् तेमांना उनमेंसे, कांश्चिद् उक्तेमां कुछको, सौषधान् औषधसहित चिकित्साके साथ, वक्ष्यामि उद्दिश कहूंगा ॥ ११ ॥

11. I shall hereafter describe some disorders, along with their treatment, affecting the vital organs, such as have not been described in the chapter on the Therapeutics of the disorders affecting the Three Vital Regions.

कुक्षः स्त्रैः कोपनैर्वायुः स्थानादूर्ध्वं प्रपद्यते ।
पीडयन् हृदयं मत्स्या शिरः शङ्खो च पीडयन् ॥१२॥

धनुर्वज्रमथेद्वात्रापथाक्षिपेन्मोहयेत्तथा ।

(तमयेष्वाक्षिपेष्वास्त्रान्युच्छ्रासं निरुणद्धि च ॥)

११. क्षिपेन्मोहयेत्तथा—क्षिपेन्मोहयेत्तथा (घं.)

कृच्छ्रेण चाप्युच्छसिति स्तब्धाक्षोऽथ निमीलकः ॥
कपोत इव कूजेन निःसंज्ञः सोऽपतन्त्रकः ।

हृदये पीताना अपने, कोपनैः प्रोक्तायुः हेतुभेदी प्रकोपक कारणोंसे, क्रुद्धः कोपेन प्रकुपित, वायुः वायु वायु, स्थानात् पीताना स्थानां अपने स्थानसे, ऊर्ध्वम् उपर तरङ्ग ऊपरको, प्रपद्यते अथ छे जाती है, हृदयम् हृदयमा अर्ध हृदयमें जाकर, पीडयन् तेने पीडा करते। उसे पीडित करती हुई, शिरः भस्तकभा शिर, झट्टौ च अने शंभभा और शङ्खमें, गत्वा अर्ध जाकर, पीडयन् तेने पक्ष पीडा करते। उसे भी पीडित करती हुई, धनुर्वत् धनुषनी भाईके धनुषके समान, गात्राणि अंगोंने अङ्गोंको, नमन्ते नभावी दे छे मोह देती है, बाक्षिपेत् अवधवेभा आचडी उत्पन्न करे छे अवधवेभा आक्षेप उत्पन्न करती है, तथा मोहवेत् भूला उत्पन्न करे छे मोह उत्पन्न करती है, बाक्षिपेत् अंगोंको, नमन्ते च नभावी दे छे मोह देती है, बाक्षिपेत् च आचडी धावे छे आक्षेप कर देती है, उच्छ्वासम् तथा उच्छ्वासेने तथा उच्छ्वासको, निरुणद्धि च रोक छे बन्द कर देती है, कृच्छ्रेण च अपि शोभी भुक्तेलीथी कठिनईसे, उच्छसिति श्वास अक्षर डाढे छे श्वास बाहर निकालता है, स्तब्धाक्षः अंगो स्तब्ध थाय छे आंखें स्तब्ध हो जाती हैं, अथ अने और, निमीलकः वीर्यार्ध अथ छे बन्द हो जाती है, कपोतः उच्छ्वातनी कबूतरकी, इव येते तरह, कूजेन च धुधवे छे शब्द करता है, निःसंज्ञः तेभ्य संज्ञा-रहित अर्ध अथ छे एवं बेज्ञोश हो जाता है, सः ते शोभ वह रोग, अपतन्त्रकः अपतन्त्रक कहेवाय छे अपतन्त्रक कहा जाता है ।

12-13. The vata, provoked by its specific causative factors, spreads upwards beyond its natural habitat, afflicts the heart and reaching the head, afflicts the temples. It bends the

body like a bow and causes convulsions of the limbs and fainting. The patient breathes with difficulty and his eyes are fixed in a wide stare or are closed. He coos like the pigeon and becomes unconscious. This condition is known as Apatantraka.

दृष्टि संस्तम्भ्य संज्ञां च हत्वा कण्ठेन कूजति ॥१४॥
हृदि मुक्ते नरः स्वास्थ्यं याति मोहं वृत्ते पुनः ।
वायुना दारुणं प्रादुरेके तमपतानकम् ॥१५॥

दृष्टिम् अं शोभी भुक्तेलीथी दृष्टिने विष रोगसे मनुष्य आंखको, संस्तम्भ्य- स्तब्ध करी स्तब्ध बनाकर, संज्ञाम् च अने संज्ञाना और संज्ञाके, हत्वा नाशने प्राप्त अर्ध नाशको प्राप्त हो कर, कण्ठेन- अंगोभी गण्ठे, कूजति धुधवाट करे छे शब्द करता है, वायुना- वायु वायुभी पुनः वायुसे, हृदि हृदय हृदयके, मुक्ते नरः मुक्त भूता भुक्तेलीथी मुक्त हो जाने पर मनुष्य, स्वास्थ्यम् स्वास्थ्यने स्वस्थताको, पुनः वृत्ते अने वायुभी आक्रमण भूता करी और वायुसे आवृत होने पर फिर, मोहम् भूतने मूर्च्छाको, याति पामे छे पाता है, तन् तेने इसे, एके कटेलाके कुल्लोग, दारुणम् अथ करे मकरन्द, अपतानकम् अपतानक अपतानक, प्रादुरेके कहे छे कहते हैं ॥१४-१५॥

14-15. The eyes are fixed; the consciousness is lost and the patient makes a moaning noise from the throat. When this vata is released from the heart, the man becomes normal again; but when again seized by the paroxysm he falls unconscious. This dreadful disorder is termed Apatanaka

१३. कृच्छ्रेण चाप्युच्छसिति स्तब्धाक्षोऽथ निमीलकः-उच्छसिति च कृच्छ्रेण स्तब्धाक्षोऽथ निमीलनः (१.)

१५. तमपतानकम्-तदपतानकम् (अ. ५.)

असने कफवाताभ्यां रुद्धं तस्य विमोक्षयेत् ।
 तीक्ष्णैः प्रथमनैः संज्ञां तासु सुक्तासु विन्दति ॥१६॥
 मरिचं शिशुबीजानि विडङ्गं च फणिज्जकम् ।
 एतानि सूक्ष्मचूर्णानि दद्याच्छीर्षविरेचनम् ॥१७॥
 तुम्बुरुष्यभया हिङ्गु पौष्करं लवणत्रयम् ।
 यवकाथाम्बुना पेयं हृद्ग्रहे चापतन्त्रके ॥१८॥

कफ उ३ कफ, वाताभ्याम् अने वातथी और वायुसे, रुद्धम् रुंधायेला रुके हुए, तस्य तेना इस पुरुषके, असनम् आसने आसको, तीक्ष्णैः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, प्रथमनैः प्रथमन नस्यो व३ प्रथमन नस्योसे, विमोक्षयेत् मुक्त करेला ओछीसे मुक्त करे, तासु अथारे येतनाव६ धमनीओ चेतनावह धमनियोंके, सुक्तासु मुक्त थाम् छे त्थारे मुक्त होने पर, संज्ञाम् ते पुरुष आनमां वह पुरुष संज्ञाको, विन्दति आवे छे प्राप्त करता है, मरिचम् भरी मरिच, शिशुबीजानि स्रग्भवानां भीष्म शोभाजनबीज, विडङ्गम् वा६डि० वायविडंग, फणिज्जकम् अने भरवा और मरवा, एतानि ओतुं इनका, सूक्ष्मचूर्णानि सूक्ष्म चूर्ण करीने सूक्ष्म चूर्ण करके, शीर्षविरेचनम् शिरोविरेचन शिरोविरेचन, दद्यात् देतुं देवे, हृद्ग्रहे हृदयग्रहे हृदयग्रह, अपतन्त्रके च अने अपतन्त्रकां और अपतन्त्रकमें, तुम्बुरुणि नेपाणी धातुा तुम्बुर, अभया उ२उ हरक, हिङ्गु हिं० हींग, पौष्करम् पु०कर-मू० पुष्करमूक, लवणत्रयम् तथा त्रयु धवधुना चूर्णने तथा तीनों नमक इनके चूर्णको, यवकाथाम्बुना ज्वना कवाथनी तथा प०अ विधिथी पकावेला पाण्डुनी साथे जोके काथ और षडंग विधिसे शृत जलके साथ, पेयम् पीवुं पीना चाहिए ॥ १६-१८ ॥

1618. The breathing which has become obstructed by the kapha and

११ असने कफवाताभ्यां रुद्धं तस्य—चेतनाः कफवाताभ्यां रुद्धा-

स्तस्य (ध.)

—असनः कफवाताभ्यां-

रुद्धात्तं च (ध. क.)

विमोक्षयेत्—विमोचयेत् (ध.)

१८. तुम्बुरुष्यभया हिङ्गु—हिङ्गु तुम्बुर पथ्या च (क. घ. ध. फ.)

१८. हृद्ग्रहे चापतन्त्रके—हृत्पाथ्यास्यपतन्त्रके (ध. फ.)

vata must be relieved by acute nasal insufflations. When the channels conducting consciousness are freed, the man recovers his wits. To this end the patient should be given, in the form of errhines, long pepper, the seeds of drumstick, embelia and Sweet Marjorau, reduced to fine powder. In conditions of heart-seizure and tetanic convulsions, the patient should be made to drink a potion of Indian tooth ache emblic myrobalan, asafetida orris root and the three salts prepared with barleywater.

हिङ्गुवम्लवेतसं शुण्ठीं ससौवर्चलदाडिमम् ।
 पिबेद्वातकफघ्नं च कर्म हृद्गोगुद्वितम् ॥१९॥
 शोघना बल्लयस्तीक्ष्णा न हितास्तस्य कृत्स्नशः ।
 सौवर्चलाभयाव्योषैः सिद्धं तस्मै घृतं हितम् ॥२०॥

हिङ्गु-हिं० हींग, अम्लवेतसम् अम्लवेतस अम्ल-वेतस, शुण्ठीम् सु० ठोंठ, ससौवर्चल-सं०अण सौचल, दाडिमम् अने दाडिम ओओतुं चूर्ण और अनार इनके चूर्णको, पिबेत् पीवुं पीवे, वातकफघ्नम् वात तथा उ३ने नाश करनेपर वात तथा कफका नाशक, हृद्गोगुद्व च तेम० हृद्गो मटाडनार एवं हृद्गोनाशक, कर्म-चिकित्सा चिकित्सा, हितम् हितकर छे हितकारी है, कृत्स्नशः सर्वथा सम्पूर्ण रूपसे, शोघनाः शो०घ० शोघन-कारक, तीक्ष्णाः तीक्ष्ण तीक्ष्ण, बल्लयः अस्तिओ नस्तियां, तस्य तेने इस रोगीको, हिताः च हितकर नहीं हितकारी नहीं, सौवर्चल-सं०अण सौचल, अभया-उ२उ हरक, व्योषैः अने त्रि०डु०भी और त्रि०दु०से, सिद्धम् सिद्ध करेला सिद्ध, घृतम् भी घी, तस्मै हितम् तेने भाटे उसके लिये हितकारी है ॥१९-२०॥

२०. शोघना-शोघने (ध.)

न हितास्तस्य कृत्स्नशः—हितास्तस्य न कृत्स्नशः (क. फ.)

सिद्धं तस्मै—सिद्धं त्वात् (ध.)

19-20. Or the patient may be made to drink a potion prepared of asafetida, Amlavetasa, dry ginger, sanchal salt and pomegranite juice. All procedures advised for the alleviation of vata and kapha morbidity are recommended in the alleviation of cardiac disorders. Thorough-going purificatory measures as well as enema of a strong action are contra-indicated. The patient may be given, with advantage, the medicated ghee prepared with sanchal salt, chebulic myrobalan and the three spices.

तन्त्राया निदानलक्षणचिकित्सितानि—

मधुरस्निग्धगुर्वन्नसेवमाचिस्तनाच्छ्रमात् ।

शोकाद्व्याध्यनुषङ्गाच्च वायुनोदीरितः कफः ॥२१॥

यदाऽसौ समवस्कन्ध हृदयं हृदयाभयान् ।

समावृणोति ज्ञानादींस्तदा तन्द्रोपजायते ॥२२॥

मधुर- मधुर मधुर, स्निग्ध- स्निग्ध, स्निग्ध, गुरु- गुरु, तथा भारे अजना और गुरु अङ्गके, सेवनात् सेवनथी सेवनसे, चिन्तनात् चिन्तनथी चिन्ता करनेसे, अमात् अमथी अमसे, शोकात् शोकाथी शोकासे, व्याधि- अने व्याधिना और रोगके, अनुवृणात् च व्याधिना वृणतना अनुवृणथी देरतक बने रहेवेसे, वायुना वायु वडे वायुसे, उदीरितः प्रेरितेव प्रेरित, असौ आ यह, कफः ऊँ कफ, यदा व्याधे जब, हृदयं हृदय पर हृदयमें, समवस्कन्ध घेरे धावी घेरा डालकर, हृदयाभयान् हृदयना आश्रित हृदयके आश्रित, ज्ञानादीन् ज्ञानादिके भावेने ज्ञानआदिके, समावृणोति आवरी ले ले ढांक लेता है, तदा त्वारे तब, तन्द्रा तन्द्रा तन्द्रा, उपजायते उत्पन्न भाव ले उत्पन्न होती है ॥ २१ २२ ॥

२१. गुर्वन्न-दुग्धादि (द.)

„ „ -गुर्वन्न (च.)

„ अमात्-अमात् (त. च. क.)

21-22. When the kapha is provoked by the vata as a result of indulgence in sweet, unctuous and heavy articles of diet, or as a result of mental strain, fatigue and grief, or as a sequela of disease—when such kapha reaches and covers up the cardiac region and the channels situated therein such as the knowledge-bearing channels etc. it gives rise to torpor.

हृदये व्याकुलीभावो वाक्चेष्टेन्द्रियगौरवम् ।

मनोबुद्धयप्रसादश्च तन्त्राया लक्षणं मतम् ॥२३॥

कफात् तत्र कर्तव्यं शोचनं शमनानि च ।

व्यायामो रक्तमोक्षणं भोज्यं च कटुतिक्तकम् ॥२४॥

हृदये- हृदयमें, हृदयमें, व्याकुलीभावः व्याकुली व्याकुलता, वाक्-चेष्टा- वाणी, चेष्टा वाणी, चेष्टा, इन्द्रिय- तथा इन्द्रियोभा एवं इन्द्रियोमें, गौरवम् श्रुत्या भारीपन, मनः बुद्धिः तथा मन अने बुद्धिनी मन और बुद्धि, प्रसादः च प्रसन्नताने अभाव निर्मल न होना, तन्त्रायाः ये तन्त्राये वे तन्त्राके, लक्षणम् लक्षण लक्षण, मतम् भावना ले माने गये हैं, तत्र तेभां इनमें, कफात् ऊँ कफ कफात्, शोचनम् शोचन शोचन, शमनानि च शंशमने संशमन, व्यायामः व्यायाम व्यायाम, रक्तमोक्षणः च तथा रक्तमोक्षण और रक्तमोक्षण, कर्तव्यम् कर्तव्य लेख लेखने चाहिए, कटु- तिक्तकम् तेमले कटु तथा तिक्त एवं कटु तथा तिक्त, भोज्यम् भोजन कर्तव्य लेख लेखने भोजन करना चाहिए ॥ २३-२४ ॥

23-24. The characteristics of torpor are said to be depression of the heart, heaviness of speech, movement and the senses and clouding of the mind and the intellect. In such a condition measures curative of kapha, purificatory and sedative procedures, exercise, blood-letting and a diet of pungent and bitter articles are indicated.

ત્રયોદશમૂત્રોષાણાં નામતો નિર્દેશઃ —

મૂત્રૌકસાદો જઠરં કૃચ્છ્રમુત્સક્કસંક્ષયો ।
મૂત્રાતીતોઽનિલાઘ્રીલા વાતવસ્ત્યુષ્ણમારુતૌ ॥૨૫॥
વાતકુણ્ડલિકા પ્રતિધિવિદ્ધાતો વસ્તિકુણ્ડલમ્ ।
ત્રયોદશૈતે મૂત્રસ્ય દોષાસ્તાંહિજ્ઞતઃ શૃણુ ॥૨૬॥

મૂત્રૌકસાદઃ મૂત્રૌકસાદ મૂત્રૌકસાદ. જઠરમ્ મૂત્ર-
જઠર મૂત્રજઠર, કૃચ્છ્રમ્ મૂત્રકૃચ્છ્ર મૂત્રકૃચ્છ્ર, મુત્સક્ક-
મૂત્રોત્સક્ક મૂત્રોત્સક્ક, સંક્ષયો મૂત્રસંક્ષય મૂત્રસંક્ષય, મૂત્રા-
તીત- મૂત્રાતીત મૂત્રાતીત, અનિલાઘ્રીલા વાતાઘ્રીલા
વાતાઘ્રીલા, વાતવસ્તિ વાતવસ્તિ વાતવસ્તિ, ઉષ્ણમારુતૌ
ઉષ્ણમારુત ઉષ્ણમારુત, વાતકુણ્ડલિકા વાતકુણ્ડલિકા
વાતકુણ્ડલિકા, પ્રતિધિઃ મૂત્રપ્રતિધિ મૂત્રપ્રતિધિ, વિદ્ધાત
વિદ્ધાત વિદ્ધાત, વસ્તિકુણ્ડલમ્ અને અસ્તિકુણ્ડલ
ઔર વસ્તિકુણ્ડલ, પ્તે એ એ, ત્રયોદશ તેર તેરદ,
મૂત્રસ્ય મૂત્રના મૂત્રકે, દોષાઃ દોષો છે દોષ હૈં, તાન્
તેઓને इनको, હિજ્ઞતઃ લક્ષણોથી લક્ષણોસે, શૃણુ
સાભળ સુનો ॥ ૨૫-૨૬ ॥

25-26. The following thirteen are the urinary morbidities:—

1. Mutroukasada (Dense urine) 2. Muta jathara (uro-cleioncus) 3. Krichra (dysuria). 4. Muta-utsanga (Residual urination). 5. Samkshaya (Suppression of urine). 6. Mutraateeta (Delayed Micturition). 7. Ashteela (Stone-hard tumor). 8. Vata Basti (Vata affection of the bladder). 9. Ushnamaruta (Vata-cum-Pitta condition). 10. Vata-Kundalika (Circumgyratory Vata in the bladder). 11. Raktagranthi (Blood-tumor). 12. Vid-Vighata (Fecal fistula). 13. Basti-Kundala (circular distension of the bladder).

Hear now the symptoms of each of them.

૨૫. મૂત્રૌકસાદો—મૂત્રૌકસાદો (બ.)

મૂત્રૌકસાદસ્ય નિદાનલક્ષણચિકિત્સિતાનિ—

પિત્તં કફો દ્વાવપિ વા વસ્તૌ સંહન્યતે યદા ।
મારુતેન તદા મૂત્રં રક્તં પીતં ઘનં સ્વજેત્ ॥૨૭॥
સદાહં શ્વેતસાન્દ્રં વા સર્વૈર્ધા લક્ષણૈર્યુતમ્ ।
મૂત્રૌકસાદં તં વિદ્યાત્ પિત્તશ્લેષ્મહરૈર્જયેત્ ॥૨૯॥

યદા અથારે જવ, મારુતેન- વાયુથી વાયુકે કારણ,
વસ્તૌ- અસ્તિમાં વસ્તિમાં, પિત્તજ્ પિત્તને પિત્તકા, કફઃ
કફને કફકા, દ્વૌ અપિ વા અથવા બંનેને અથવા
દોનોકા, સંહન્યતે- સંઘાત થાય છે સંઘાત હોતા હૈં,
તદા- ત્યારે તવ, રોગી- રોગી રોગી, રક્તમ્ રક્તો કાલ,
પીતમ્ પીળો પીળા, ઘનમ્ ઘાટો ઘટ્ટ, સદાહમ્ ધદ-
સહિત હાહયુક્ત, શ્વેતસાન્દ્રમ્ વા શ્વેત, ઘટ્ટ શ્વેત ઘટ્ટ,
સર્વૈઃ અથવા સર્વે અથવા સર્વ દોષોંકે, લક્ષણૈઃ લક્ષણો
લક્ષણોસે યુતજ્ વા યુક્ત યુક્ત, મૂત્રમ્ મૂત્રામ મૂત્રકો,
સ્વજેત્ કરે છે ત્યાગતા હૈં. મૂત્રૌકસાદજ્ તેને મૂત્રૌકસાદ
મૂત્રૌકસાદ, વિદ્યાત્ અધુના જાને, પિત્તશ્લેષ્મહરૈઃ પિત્ત
તથા કફ હરનાર ઔષધોથી પિત્ત તથા કફકે નાશક
ઔષધોસે, જયેત્ તેને છતવેા ઉસે શાન્ત કરે ॥૨૭-૨૯॥

27-28. When the pitta and the kapha are both combined in the bladder along with the vata, the patient passes urine that is reddish, yellowish and thick. Or he may pass urine accompanied with burning and of a white and dense quality or urine showing a combination of all the qualities. This is to be known as Mutroukasada or dense urine and it should be treated with measures curative of pitta and kapha.

મૂત્રજઠરસ્ય નિદાનલક્ષણચિકિત્સિતાનિ—

વિચારણાત્ પ્રતિહતે વાતોદાવર્તિતં યદા ।
પૂરયત્યુદરં મૂત્રં તદા તદ્નિમિત્તરુક્ ॥૨૯॥

૨૭. દ્વાવપિ-દ્વાં વાડપિ (બ.)

૨૮. રક્તં પીતં-રક્તપીતં (બ.)

૨૯. મૂત્રૌકસારં—મૂત્રૌકસાદં (બ.)

अपक्विमूत्रविदसङ्गैस्तन्मूत्रजठरं वदेत् ।

मूत्रवैरेचनीं तत्र चिकित्सां संप्रयोजयेत् ॥३०॥

यदा मूत्रादे जव, विधारणात् वेधे रोकथशी मूत्रके रोकनेसे, प्रतिहतम् प्रतिधात पायेधुं रुका हुआ, वात-
अने वायुथी और वायुसे, उदावर्तितम् उदावर्तयुक्त
थयेधुं ऊपरकी और प्रेरित, मूत्रम् मूत्र मूत्र, उदरम्
उदरने उदरको, पूरयति भरती है और भर देता है,
तदा मूत्रादे तब, तत् ते उदर वह उदर, अनिमित्तक
कारण अलक्षणा वगैरे वेदनावाणुं थाय और कारण जाने
बिना वेदनावाला होता है, तत् तेने इसे, अपक्वि-अपये।
अपचन, मूत्र-तथा मूत्र और मूत्र, विट्-भणनो एवं
मलका, सङ्गैः रोकथशी अवरोध होनेसे मूत्रजठरम्
मूत्रजठर मूत्रजठर, वदेत् कहेवे। कहे तत्र तेमां इसमें,
मूत्रवैरेचनीम् मूत्रतुं निरेचन करनेपर मूत्रका विरेचन
करनेवाली, चिकित्सा चिकित्सा चिकित्सा, संप्रयोजयेत्
करनी और करनी चाहिए ॥ २९-३० ॥

29-30. When in consequence of the suppression of the urge of micturition, the retarded urinal flow gets pushed upwards by the vata and fills up the abdominal cavity, there is an indefinite pain accompanied with indigestion and retention of urine and feces. This condition is called 'Mutrajathara' (uro-celioncus). In this condition diuretic measures should be resorted to. हिक्कुद्विरुत्तरं चूर्णं त्रिमर्मीये प्रकीर्तितम् ।

हन्यान्मूत्रोदरानाहमाध्मानं गुदमेढ्रयोः ॥३१॥

त्रिमर्मीये त्रिमर्मीये अध्यायमा त्रिमर्मीये अध्या-
यमे, प्रकीर्तितम् कहेधुं कथित, हिक्कुद्विरुत्तरम् हिक्कु-
द्विरुत्तर हिक्कुद्विरुत्तर, चूर्णम् चूर्णम् चूर्ण, मूत्रोदर मूत्र

३०. अपक्वि-अपं हि (द.)

३१. हन्यान्मूत्रोदरानाहमाध्मानं-हन्यान्मूत्रादिसङ्घातं व्याधिं च (क.)

हन्यान्मूत्रोदरानाहमाध्मानं गुदमेढ्रयोः-हन्यान्मूत्रादि-

सङ्घातं व्याधिं च गुदमेढ्रयोः (ड. त. ब. ण. क.)

मूत्रजठर. आनाहम् आनाह आनाह, गुदमेढ्रयोः
तथा गुद. मूत्र. मूत्र. तथा गुद. और मेढ्रके,
आध्मानम् अध्मान आध्मानका, हन्यात् भणनो और
नाश कर देता है ॥ ३१ ॥

31. The compound urinary powder described in the chapter on 'the three vital regions' will cure this uro-abdominal condition as well as constipation and distension of the rectum and the phallus

मूत्रकृच्छ्रस्य निदानलक्षणम्—

मूत्रितस्य व्यवयात् रेतो वातोद्धतं व्युत्तम् ।

पूर्वं मूत्रस्य पश्चाद्वा सवेत् कृच्छ्रं तदुच्यते ॥३२॥

मूत्रितम् मूत्रने वेधे आवना छती मूत्रके वेधके
उपस्थित होने पर व्यवयात् तत् मूत्रने करनी थी मूत्रने
करनेसे, वातोद्धतं वायुथी वेक्षित मूत्र वायुसे विक्रित
होकर, व्युत्तम् पेटाना रक्तथी मूत्रने व्युत्त हुआ,
रेतः पीथं वीथं, मूत्रम् मूत्रनी मूत्रके, पूर्वम् पहले
पहेले, पश्चात् वा के पछी बापीछे, सवेत् सवे और सवित
होता है, तत् ते वह कृच्छ्रम् कृच्छ्रम् कृच्छ्र, उच्यते
कहेवाय और कहा जाता है ॥ ३२ ॥

32. When a man, while under the urge for micturition, performs the sexual act, the seminal fluid discharged and ejected by vata will either precede or follow the flow of urine. This condition is called 'Kricchra' or difficult micturition.

मूत्रोत्सङ्गस्य निदानलक्षणम्—

स्ववैगुण्यानिडाक्षेपैः किञ्चिन्मूत्रं च तिष्ठति ।

मणिसन्धौ सवेत् पश्चात्तदुत्सङ्गं चातिरुक् ॥३३॥

मूत्रोत्सङ्गः स किञ्चिन्मूत्रमुत्सङ्गं गुदमेढ्रयोः ।

३२. कृच्छ्रं तदुच्यते-तत्कृच्छ्रमुच्यते (क.)

३३. किञ्चिन्मूत्रमुत्सङ्गं गुदमेढ्रयोः-किञ्चित्कृच्छ्रमुत्सङ्गं गुदमेढ्रयोः

(क. ण.)

સ્વેગુણ- શિશુ છિદ્રની વિચલુતા મૂત્રેન્દ્રિયકે છિદ્રની વિગુણતાએ, અનિલાક્ષણે: અને વાયુના આક્ષેપને લઈ વાયુકે આક્ષેપકે કારણ, કિચ્છિત્ થે: કુકુલ, સ્વપ્ન ચ મૂત્ર મૂત્ર, મણિસન્ધૌ મણિસન્ધિમાં મણિસન્ધિમે, વિદ્વતિ રોકાઈ રહે છે રુક જાતા હૈ, અલ્લેષ- બાકી રહેલા મૂત્રથી મૂત્રકે કોષે, ગુરુકોષ: બારે થઈ બચેલા શિશુવાદા રોગીનું મારી કિશ્નવાલે રોગીકા, વિચિત્રજમ્ તૂટી ધારાથી આવતું તૂટકર આતી ધારાવાળા, તર તે મૂત્ર વહ મૂત્ર, પશ્ચાત્ પાછળથી પીછેસે, અરુક્ વેદના વિના દર્દકે વિના, અથવા ચ અતિરુક્ અથવા અતિશય વેદના સહિત અથવા વહુત દર્દકે વાય, સ્વેત્ સ્વે છે નિકલતા હૈ, સ: તે વહ, મૂત્રોત્સંગ: મૂત્રોત્સંગ કહેવાય છે મૂત્રોત્સંગ કહા જાતા હૈ ॥ ૩૩૩ ॥

33. When in consequence of the abnormality of the urinary outlet and of the large and heavy size of the phallus the urinal flow ejected by vata is retained in part and accumulated in the region of the glans penis, subsequently this residual urine dribbles out accompanied either with severe or no pain. This condition of stammering urination is called 'Mutra-utsanga' or residual urination.

મૂત્રસંક્રમ્ય નિદાનલક્ષણે—

વાતાકૃતિર્મધેદ્રાતાન્મૂત્રે શુષ્યતિ સંક્રમ્ય: ॥૩૩૪॥

વાતા વાયુને લઈ વાયુકે કારણ, મૂત્રે મૂત્ર મૂત્રકે, શુષ્યતિ સુકાઈ જતાં પુલ્લ જાને પર, વાતાકૃતિ: વાત-લક્ષણે યુક્ત વાયુકે લક્ષણોવાળા, સંક્રમ્ય: મૂત્રસંક્રમ્ય મૂત્ર-સંક્રમ્ય, મૂત્રસંક્રમ્ય, સ્વેત્ આય છે હોતા હૈ ॥ ૩૩૪ ॥

34. When the urinary secretion dries up owing to excessive vata, there is induced a condition called 'Samkshaya' or precession of urine characterised by suprasymptoms of vata morbidity.

મૂત્રાતીતસ્ય નિદાનલક્ષણે—

ચિરં ધારયતો મૂત્રં ત્વરયા ન પ્રવર્તતે ।

મેહમાનસ્ય મન્દં વા મૂત્રાતીત: સ્વ ઉચ્યતે ॥૩૫॥

ચિરમ્ લાંબા બખત સુધી વહુત દેર તક, ધારયત: મૂત્ર ધારણ કરી રાખનારને ઉપસ્થિત મૂત્રવેગકો, રોક રાખનેસે મૂત્રમ્ મૂત્ર મૂત્ર, ત્વરયા બલદી જલ્દીસે, ન પ્રવર્તતે ઉતરતું નથી પ્રવૃત્ત નહીં હોતા, મેહમાનસ્ય અથવા મૂત્રભાગ માટે અમત્ન કરતાં અથવા મૂત્ર ત્યાગકે લિષ્ પ્રયત્ન કરને પર, મન્દમ્ વા મૂત્ર ધીરે ધીરે ઉતરે છે મૂત્ર ધીરે પ્રવૃત્ત હોતા હૈ, સ: તે વહ, મૂત્રાતીત: મૂત્રાતીત મૂત્રાતીત કહ્યતે કહેવાય છે કહા જાતા હૈ ॥ ૩૫ ॥

35. When a man habitually given to long withholding of the urge for urination performs the act of micturition, the flow does not start immediately or flows out very slowly; this condition is called 'Mutrateeta' or delayed micturition.

મૂત્રાઘીલાયા નિદાનલક્ષણે—

આધ્માપયન્ વસ્તિગુદં રુદ્ધા વાયુશ્ચલોન્નતામ્ ।

કુર્વાતીવાર્તિમઘીલાં મૂત્રવિષ્ણમાર્ગરોધિનીમ્ ॥૩૬॥

વસ્તિગુદમ્ અસ્તિ તથા ગુદાને વસ્તિ ઓર ગુદાને, રુદ્ધા રુંધાઈને સકકર, આધ્માપયન્ આધ્માન કરી આધ્માન કરકે, વાયુ: વાયુ વાયુ, ચલોન્નતામ્ ઊંચી ઉપસેલી ડંચી ડી હુઈ, તીવાર્તિમ્ તીવ્ર વેદના યુક્ત અતિશય પીષ્ણ કરનેવાળી, મૂત્રવિટ્ મૂત્ર તથા મલના મૂત્ર ઓર મલકે, માર્ગ માર્ગને માર્ગકો, રોધિનીમ્ રુંધનાર રોકનેવાળી, અઘીલામ્ અઘીલાને અઘીલાકો, કુર્વાતિ ઉત્પન્ન કરે છે ઉત્પન્ન કરતી હૈ ॥ ૩૬ ॥

36. When the vata, being obstructed, distends the bladder and the rectum, it gives rise to the formation of the condition called an Astheela (stone-hard tumour) which is movable

elevated, acutely painful and obstructive of the urinary and rectal passages.

वातवस्तेनिदानलक्षणे—

मूत्रं धारयतो वस्तौ वायुः क्रुद्धो विधारणात् ।
मूत्ररोधार्तिकण्डूभिर्वातवस्तिः स उच्यते ॥३७॥

मूत्रम् मूत्र मूत्रको, धारयतः धारयु करनारने
रोकते हुए मनुष्यको, विधारणात् मूत्रवेग रोकवाली
मूत्रवेगके रोकनेसे, क्रुद्धः प्रकोप पाभेदे। प्रकुपित हुआ,
वायुः वायु वायु, वस्तौ अस्तिर्भा वस्तिमें। मूत्ररोध
मूत्ररोध क्लेश, अर्ति- पीडा पीडा, कण्डूभिः तथा
अनवाध उपलब्ध करे छे और कण्डूको उत्पन्न करता
है, सः ते वह, वातवस्तिः वातवस्ति वातवस्ति, उच्यते
कहेवाला छे कहाती है ॥ ३७ ॥

3.7 In a person who is habitually suppressing the urge for micturition, the vata in the bladder becomes provoked owing to suppression of its action and causes retention of urine pain and itching sensation in the bladder. This is called the vata disease of the bladder.

उष्णवातस्य निदानलक्षणे—

ऊष्मणा सोष्मकं मूत्रं शोषयन् रक्तपीतकम् ।
उष्णवातः सृजेत् कृच्छ्राद्वस्त्युपस्थार्तिदाहवान् ३८

वस्ति- अस्ति वस्ति, उपस्थ- तथा मूत्रेन्द्रियभा और
शिरमें, आर्ति- पीडा पीडा, दाहवान् तेमन् दाह करनार
वायु एवं जलन करनेवाली वायु, ऊष्मणा पित्तनी अग्नीभी
पित्तकी गरमीसे, मूत्रम् मूत्रने मूत्रको, शोषयन् सुखीने
सुखाकर, सोष्मकम् उष्णतायुक्त उष्णतायुक्त, रक्तपीतकम्
रातुं तेमन् भीतुं मूत्र काक एवं पीला मूत्र, कृच्छ्रात्
भुस्केलीभी कठिनाईसे, सृजेत् अतिरे छे प्रवाहण करता
है, उष्णवातः ते उष्णवात कहेवाला छे वह उष्णवात
कहा जाता है ॥ ३८ ॥

३७. विधारणात्-विधारणे (ड.)

मूत्रं धारयतो वस्तौ-मूत्रमाधारयेहस्तौ (प.)

३८. सोष्मकं-सोष्मको (प.)

38. The vata, combining with the heat of pitta, heats up the urine, dries it up, turns it red and yellowish in color. This ushna-vata or vata-cum-pitta disease gives rise to difficult urination accompanied with pain and burning in the bladder and the phallus.

वातकुण्डलिकाया निदानलक्षणे—

गतिसङ्गादुदावृत्तः स मूत्रस्थानमार्गयोः ।
मूत्रस्य विगुणो वायुर्मग्न्याविद्धकुण्डली ३९॥
मूत्रं विहन्ति संस्तम्भमङ्गौरववेहनैः ।
तीव्ररुद्धमूत्रविदसङ्गैर्वातकुण्डलिकेति सा ४०॥

मूत्रस्य मूत्रनी मूत्रकी गतिसङ्गात् अतिना शेषभी
गतिमें रुकावट आनेसे, उदावृत्तः उदावृत्तवागे। ऊपरकी
और गतिशील, सः विगुणः ते दोषवागे। वह दोषवागे,
वायुः वायु वायु। मूत्रस्थानमार्गयोः मूत्रस्थानभा अने
मूत्रमार्गभा मूत्रस्थानमें और मूत्रमार्गमें, मग्न-
व्याविद्ध प्रतिधात पाभेद, वक् प्रतिवत्, वक्, कुण्डली
अने कुण्डलीकार धर्त तथा कुण्डलाकार होकर, मूत्रम्
मूत्रने। मूत्रका, विहन्ति विधात करे छे विधात कर देता
है, संस्तम्भमङ्ग- सांभ, अंभ नेपी वेदना स्तम्भ, कंभके
सरस वेदना, गौरव-भुत्ता मारीपन, वेहनैः उद्वेगन रेंडन,
तीव्ररुद्ध तीव्र पीडा अतिपीडा, मूत्र-विदसङ्गै मूत्ररोध,
तथा मलरोध मूत्ररोध तथा मलरोध, ये दोषवागे।
युक्त भध इन लक्षणोंसे युक्त होकर, मूत्रम् मूत्रने। मूत्रका,
विहन्ति विधात करे छे विधात करता है, सा ते वह,
वातकुण्डलिका इति वातकुण्डलिका कहेवाला छे वात-
कुण्डलिका कही जाती है, ॥ ३९-४० ॥

39-40. Owing to clogging in the urinary passages, the vata is turned upwards and thus its motion, becoming broken and vitiated, it assumes either a crooked or circum-gyratory motion in the bladder as well as in the urinary

४०. मङ्ग-मङ्ग (ड ड.)

channels; It then vitiates the urinary function, giving rise to rigidity, breaking pain, heaviness, girdle-pain, severe colic and retention of urine and feces. This condition is termed 'vata-kundalika' or circum-gyrotory vata-disorder of the bladder.

रक्तप्रन्थेर्निदानलक्षणे—

रक्तं वातकफादुदुग्धं बस्तिद्वारे सुदारुणम् ।

प्रन्थिं कुर्यात् स कृच्छ्रेण सृजेन्मूत्रं तदावृतम् ॥४१॥

अश्मरीसमशूलं तं रक्तप्रन्थिं प्रवक्षते ।

वातकफात् वातः अने उद्धृथी वायुः और कफसे, दुग्धम् दूषितं यथेक्षं वृषितं हुआ, रक्तम् रक्तं रक्त, बस्तिद्वारे अस्ति ॥४२॥ बस्तिद्वारमें, सुदारुणम् अत्यन्तं भयंकर, प्रन्थिम् अर्धं प्रन्थि, कुर्यात् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है. सः ते रोगी, तदावृतम् तेनाथी रेखाधं अन्तर्ने वीथी इस प्रन्थिसे रुकनेके कारण, कृच्छ्रेण भुशकेलीथी कठिनाईसे, मूत्रम् सृजेत् पेशाव करे छे मूत्र त्यागता है, अश्मरीसम- पथरीना जेवा अश्मरीके सदृश, शूलम् शूलवाणा शूलवाले, तम् ते अग्निने उष्ण प्रन्थिको, रक्तप्रन्थिम् रक्तप्रन्थि रक्तप्रन्थि प्रवक्षते उद्धे छे कहते हैं ॥४१-४३॥

41-41½. The blood vitiated by the vata and the kapha causes a serious kind of tumor in the neck of the bladder. Owing to the obstruction thus caused, the man passes urine with difficulty and pain, similar to that felt in the condition of stone in the urinary passage. This condition is known as the 'Rakta-granthi' or blood-tumor in the bladder.

विड्विघातस्य निदानलक्षणे—

रुक्षदुर्बलयोर्वर्तितोदावृत्तं शकृच्चदा ॥४२॥

मूत्रस्रोतः प्रपद्येत विट्संसृष्टं तदा नरः ॥४३॥

४२-४३. रक्तप्रन्थि-मूत्रप्रन्थि (च. व. सं. त.)

विड्विघ्नं मूत्रयेत् कृच्छ्राद्विड्विघातं विनिर्दिशेत् ॥४३॥

रुक्ष- रुक्ष रुक्ष, दुर्बलयोः अने दुर्बल मनुष्योना और दुर्बल मनुष्योका. कृच्छ्रत् मज्ज मज्ज, वातेन वायुथी वायुसे, उदावृत्तम् उपर तरफ अर्ध ऊर्ध्वगति होकर, यदा अन्तरे जब, मूत्रस्रोतः मूत्रना स्रोतभा मूत्रस्रोतोंमें, प्रपद्येत पहुँचये छे पहुँच जाता है, तदा नरः त्वारे मनुष्य तत्र पुरुष, कृच्छ्रात् भुशकेलीथी कठिनाईसे, विट्संसृष्टम् विड्विघात संसर्ग तथा भंघवाणो पेशाव मलके संसर्ग और गन्धवाळा मूत्र, मूत्रयेत् करे छे त्यागता है, तच्च तेने इसे, विड्विघातम् विड्विघात विड्विघात विनिर्दिशेत् उद्धेवे कहें ॥४२-४३॥

42-43. When the morbid vata enters the urinary passage, the person then passes with difficulty urine that is mixed with fecal matter and which is foul-smelling. This condition is to be known as 'Vid-vighata' or fecal fistula.

वस्तिकुण्डलस्य निदानलक्षणे—

दुताश्वलङ्घनायासादभिघातात् प्रपीडनात् ।

स्वस्थानाद्वस्तिद्वृत्तः स्थूलस्तिष्ठति गर्भवत् ॥४४॥

शूलस्पन्दनदाहार्तां बिन्दुं बिन्दुं स्रवत्यपि ।

पीडितस्तु सृजेद्द्वारां संस्तम्भोद्वेष्टनातिमान् ॥४५॥

वस्तिकुण्डलमाहुस्तं घोरं शस्त्रविषोपमम् ।

पवनप्रबलं प्रायो दुर्निवारमबुद्धिभिः ॥४६॥

दुताश्वलङ्घन- अलङ्घनी मार्गं यावत्वाथी शीघ्रतसे मार्ग चलनेसे, आयासात् परिश्रमथो परिश्रमसे, अभिघातात् अभिघात भवाथी चोट लगनेसे, प्रपीडनात् अद्ध दशावाथी दम जानेसे, स्वस्थानात् पेशाना स्थानथी अपने स्थानसे, उद्वृत्तः भुज डेरवी उपर आनी मुखको परावृत कर ऊपरकी ओर चढ करके, वस्तिः अस्ति वस्ति, गर्भवत् गर्भा जेवी गर्भके समान, स्थूलः मोटी मोटी, तिष्ठति थप २६ छे हो जाती है, शूलस्पन्दन-

४४. सृजेद्द्वारां-सृजेद्द्वारां व. ड.)

४५. पीडितस्तु सृजेद्द्वारां-पीडितः संसृजेद्द्वारां (फ.)

displaced, the condition is curable; but if it is twisted round and displaced, the condition is incurable.

स्याद्वस्तौ कुण्डलीभूते हृन्मोहः श्वास एव च ।

वस्तौ अस्ति वस्तिके, कुण्डलीभूते कुण्डली वण्णी अर्ध होय तो कुण्डलाकार होने पर, हृन्मोहः हृदये मोह हृदयमें मूर्च्छा, श्वासः च एव अने श्वास और श्वास, स्यात् थाय छे होते हैं ॥ ४८३ ॥

48½. When the bladder is twisted and displaced, there will occur cardiac distress, fainting and dyspnea.

मूत्राघातानां विकृतिः—

दोषाधिक्यमवेक्ष्यैतान् मूत्रकृच्छ्रहरैर्जयेत् ॥४९॥

वस्तिमुत्तरवस्ति च सर्वेषामेव दापयेत् ।

दोषाधिक्यम् दोषणी अधिकता इनमें दोषकी अधिकता, अवेक्ष्य ओर्ध्वने देखकर, एतान् ओर्ध्वनी इनकी, मूत्रकृच्छ्रहरैः मूत्रकृच्छ्र मटाडनार औषधोथी मूत्रकृच्छ्रनाशक योगोंसे, जयेत् यिकृतिः करवी ओर्ध्वने विकृति कातो चाहिए, सर्वेषाम् एव सधना मूत्र-दोषमां सभी मूत्रदोषमें, वस्तिम् अस्ति वस्ति, उत्तर-वस्तिम् च तथा उत्तरवस्तिने तथा उत्तरवस्ति, दापयेत् प्रयोग करवे ओर्ध्वने प्रयोग करना चाहिए ॥ ४९३ ॥

49-49½. Diagnosing the predominance of the morbid humor, these conditions should be treated by measures curative of dysuria. Enemata and urethral douches should be admi-

४८३. हृन्मोहः—हृन्मोहः (ह. व. फ.)

४९. दोषाधिक्यम्—दोषवेगम् (र.)

४९३. दापयेत्—मोजयेत् (क. ख. ग. ड.)

॥ अस्मादन्तरम्—

उत्तरवस्तिविधिः

हस्तिकः पाठः (क) पुस्तके ।

nistered in all morbid conditions of the bladder.

उत्तरवस्तेविधिः—

पुष्पनेत्रं तु हैमं स्याच्छुष्कमौत्तरवस्तिकम् ॥५०॥

जात्यश्वहनवृन्तेन समं गोपुच्छसंस्थितम् ।

रोप्यं वा सर्वपच्छिद्रं द्विकर्णं द्वादशाङ्गुलम् ॥५१॥

औत्तरवस्तिकम् उत्तरवस्तिनु उत्तरवस्तिका, पुष्प-नेत्रम् तु पुष्पनेत्र पुष्पनेत्र, हैमम् सोनानुं स्वर्णक, रोप्यम् वा अथवा रूपाणुं अथवा चांकीका, शुष्कम् लीसुं और शुष्क, जाति- अर्ध चमेली, अश्वहन- ३ करेखुना इधनी या कनेरके फूलके, वृन्तेन ३३३३३ डंठलके, समम् समान समान, गोपुच्छ- गामना पूछाना गायके पूछके आकारका, सर्वपच्छिद्रम् सरसव नेत्रा छिद्रवाणुं सरसों जितना छिद्रवाला, द्विकर्णम् डेकडिङ्का-वाणुं दो कर्णिकावाला, द्वादशाङ्गुलम् अने बार आणुणुं और लम्बाईमें बारह अङ्गुलका, स्यात् होवुं ओर्ध्वने होना चाहिए ॥ ५०-५१ ॥

50-51. The catheter should be of gold or silver and smooth, and the tip must be of the size of the stalk of a jasmine or oleander flower and tapering in shape like the cow's tail. It must have a hole of the size of a mustard seed. Its length must be twelve fingers breadth and it must be provided with two ears.

तेनाजवस्तियुकेन स्नेहस्यार्धपलं नयेत् ।

यथावयोत्रिशोणेन स्नेहमात्रां विकल्प्य वा ॥५२॥

५०. पुष्पनेत्रं तु हैमं स्याच्छुष्कमौत्तरवस्तिकम्—पुष्पनेत्रं तु

हैमं स्याच्छुष्कमौत्तरवस्तिकम् (ड)

॥ जात्यश्वहनवृन्तेन समं गोपुच्छसंस्थितम्—गोपुच्छसंस्थितम् वृन्त-समं जात्यश्व-हनवृन्तवोः (ब.)

॥ जात्यश्वहनवृन्तेन—जातीपुच्छस्य वृन्तेन (फ.)

आजवस्ति- अङ्गुराणी अस्तिर्भा वक्रेकी वस्तिर्मे, युक्तेन आधी बाधकर, तेन ते वडे उससे, कोहल्ल बर्धपकम् ये तोला स्नेह स्नेहकी दो तोलेकी मात्रा, बधावयः-विशेषेण अथवा वधना बेहने अनुसार अथवा बधभेदके अनुसार, विकल्प्य उदपीने कल्पना करके, कोहमात्रा वा स्नेहनी मात्रा स्नेहकी मात्रा, नबेन् अंदर हाथल करवी देवे ॥५२॥

52. This should be attached to a goat's bladder and the unctuous medication given through it must be two tolas in measure; or the dose administered may be in keeping with the age and other conditions of the patient.

आतस्य भुक्तभक्तस्य रसेन पयसाऽपि वा ।
सृष्टविण्मूत्रवेगस्य पीठे जानुसमे मृदौ ॥५३॥
ऋजोः सुखोपविष्टस्य हृष्टे मेद्रे घृताकया ।
शलाकयाऽन्विष्य गतिं यद्यप्रतिहता व्रजेत् ॥५४॥
ततः शोफःप्रमाणेन पुष्पनेत्रं प्रवेशयेत् ।
गुदवन्मूत्रमार्गेण प्रणयेदनु सेवनीम् ॥५५॥

आतस्य नहायेल्ल ज्ञान करके, रसेन भांसरस साधे मांसरस, पयसा अपि वा अथवा दूध साधे वा दुधके साथ, भुक्तभक्तस्य जेले कोहन कथुं छे जिसने भोजन किया है, सृष्टविण्मूत्रवेगस्य तथा जेले भल्लमूत्रनेला त्याग कथो छे तेले और जिसने मलमूत्रका त्याग किया है उस, जानुसमे जोहल्ल जेहला उंचा घुंठोंके बराबर ऊंचे, मृदौ पीठे कोमल पीठ पर कोमल आसन पर, ऋजोः सीधा सीधा, सुखोपविष्टस्य सुजेथी भेटेह शेजीना सुखपूर्वक बैठे हुए रोगीके, हृष्टे हर्षयुक्त उत्तेजित, मेद्रे शिशिर्भा शिश्रके, घृताकया धी चोपाडे घृतसे सिद्ध की हुई, शलाकया शलाका वडे शलाकासे, गतिम् भूत-भाजने मूत्रमार्गको, अन्विष्य शोधीने देखकर यदि जे यदि, अप्रतिहता अटकेला वअर बिना रुकावटके,

व्रजेत् अंदर गेली भय तो अन्दर चली जाव तो, ततः त्याग पछी तब पश्चात्, शोफः शिश्र जेहला शिश्रके, प्रमाणेन प्रमात्रुभा प्रमाणमें, पुष्पनेत्रम् पुष्पनेत्रने। पुष्पनेत्रको, प्रवेशयेत् प्रवेश करावदे प्रविष्ट करे, गुद-वत् अने गुदानी अस्तिनी येठे और गुदकी बहिर्की भांति, सेवनीम् सेवनीनी सेवनीके, अनु सीधे साथ साथ सीधमें, मूत्रमार्गेण मूत्रमार्गभा मूत्रमार्गमें, प्रणयेत् छर्छ जेवी के जाव ॥५३५५॥

53-55. The patient should have bathed, taken his food mixed with meat-juice or milk, and should have voided his feces and urine. He should be seated on a knee-high and soft seat in a straight and comfortable position. His phallus should be made erect and the probe, smeared with ghee, should be inserted into the urethra. If the probe can be passed without any obstruction, then the catheter should be introduced according to the size of the phallus (in the line of perineal raphe) and in the same manner as that described about the enema-nozzle for the anus.

हिंस्यादस्तिगतं वस्तिमूने कोहां न गच्छति ।
सुखं प्रपीड्य निष्क्रम्यं निष्कर्षेचेत्रमेव च ॥५६॥
प्रत्यागते द्वितीयं च तृतीयं च प्रदापयेत् ।

वस्तिमूत्रम् अतिशय अंदर भयेथुं नेत्र नेत्रके अधिक जाने पर, वस्तिम् अस्तिर्भा वस्तिर्मे, हिंस्यात् पुच्छान करे छे चोट पहुंचती है, ऊने स्नेहः जोहल्ल भयुं छेय तो स्नेह कम जानेसे स्नेह, न गच्छति पहुंचायेतो नथी नहीं पहुंचता, सुखम् जे कारले सुजेथी अतः सुखसे, निष्क्रम्यम् छानने उंचावला वअर निवा हाथको कम्पते हुए, प्रपीड्य अस्तिपुटके छानी वस्ति-

पुटको दबाकर, नेत्रम् च एव औषध अंदर गया
पछी नेत्रने औषधके अन्दर प्रविष्ट होनेके पश्चात् नेत्रको,
निष्कर्षेत् पाछुं जेयी देवुं निकाल लेवे, प्रत्यागते
वस्ति पाछी आवे त्पारे बस्तिके बापस आ जाने पर,
द्वितीयम् भीष्म दूसरी, तृतीयम् च अने त्रीष्म और
तीसरी बस्ति, प्रदापयेत् आपवी देवे ॥५६३॥

56-56½. If it penetrates too far, it
hurts; and if insufficiently inserted, the
unctuous medication does not reach
its destination. Then, compressing the
douche-bladder without shaking it and
without causing discomfort to the
patient, the douche-tube, i. e. the
catheter, should be with-drawn. After
the fluid has returned a second and
third douche should be given.

अनागच्छन्नुपेक्ष्यस्तु रजनीव्युषितस्य च ॥५७॥
पिप्पलीलवणागारधूमापामार्गसर्वपैः ।
वार्ताकुरसनिर्गुण्डीशम्पाकैः ससहाचरैः ॥५८॥
मूत्राम्लपिष्टैः सगुडैर्वर्ति कृत्वा प्रवेशयेत् ।
अग्रे तु सर्वपाकारां पञ्चार्धं माषसंमिताम् ॥५९॥
नेत्रदीर्घां घृताभ्यक्तां सुकुमारामभङ्गराम् ।
नेत्रवन्मूत्रनाड्यां तु पायौ चाङ्गुष्ठसंमिताम् ॥६०॥
खोदे प्रत्यागते ताभ्यानुवासनिको विधिः ।
परिहाराश्च सव्यापत् ससम्यक्दत्तलक्षणः ॥६१॥

अनागच्छन् तु पाछी आवे नहि ते। तेनी यदि
बापस न आवे तो, उपेक्ष्य उपेक्षा करवी उपेक्षा
करनी चाहिए, रजनीव्युषितस्य पक्षु रात आपछी
आछी अथ ते। रात भर उपेक्षा करने पर यदि बापस न

आवे तो, पिप्पली- पीपर पिप्पली, लवण- लवण
नमक, अगारधूम- गुडधूम गुडधूम, अवामार्ग- अवेडा
विरविटा, सर्वपैः सरसप सरसों, ससहाचरैः सहाचर
सहाचर, वार्ताकुरस- वार्ताकुने। रस वार्ताकुका रस,
निर्गुण्डी- निर्गुंड़ी संभाल, शम्पाकैः अने गरभाणे
और अमलतास इनको, मूत्राम्लपिष्टैः गोमूत्र तथा
अम्ल द्रव्यके साथ पीसकर, सगुडैः गोण नांभी गुड मिला-
कर, अग्रे तु आगछा अर्धं भागभां अग्रिम अर्ध भागमें,
सर्वपाकाराम् सरसपना आकारनी सरसोंके आकारकी,
पञ्चार्धं अने पाछवा अर्ध भागभां और पीछले
अर्ध भागमें, माषसंमिताम् अर्द्ध जेवडी उबद जितनी
मोटी, नेत्रदीर्घां पुष्पनेत्र जेटली क्षीणी पुष्पनेत्रके
समान लम्बी, सुकुमाराम् डोभण कोमल, अभङ्गराम्
भांभी न अथ तेवी नहीं टूटनेवाली, बर्तिम् वर्ति
वर्ति, कृत्वा अनावी बनाकर, घृताभ्यक्तां घी सेपडी
वीसे लिग्न करके, मूत्रनाड्याम् मूत्रनाडीमां मूत्र
नाडीमें, नेत्रवत् पुष्पनेत्रनी पेठे दाभल करवी पुष्प-
नेत्रकी भांति दाखल करे, पायौ च अने गुदाभां और
गुदामें, अङ्गुष्ठसंमिताम् दाभना अंगूठा जेवडी हाथके
अंगूठेके प्रमाणकी, प्रवेशयेत् दाभल करवी दाखल करे,
ताभ्याम् ते अन्नेथी मेढू और गुदामें वर्ति देनेसे, स्नेहे
स्नेह स्नेहके, प्रत्यागते पाछो वणी आवे त्पारे
बापस आने पर, आनुवासनिकः अनुवासननी
अनुवासनकी, विधिः विधि करवी जेधं ओ विधि करनी
चाहिए, सव्यापत् उत्तरभरितनी व्यापत्ति उत्तरबस्तिकी
व्यापत्ति, स-सम्यक्दत्तलक्षणः उत्तरभरितना सम्यग्धो-
गनां वक्ष्यते उत्तरवस्तिके सम्यग्योगके लक्षण, परिहारः च
अने परहेण अनुवासनमां कहेवार्ध अथेवना समान
अक्षुषां और परहेत्रको अनुवासनमें कहे गयेके समान
जानना चाहिए ॥ ५७-६१ ॥

57-61. If it does not return, it may
be ignored for a night. If it has not
returned after a night, prepare a suppo-
sitory with long pepper, rock salt,
kitchen-smoke, rough chaff, rapessed,
the juice of brinjal, chaste tree purgling

५७. रजनीव्युषितस्य-रजनीं व्युषितस्य (घ.)

५८. शम्पाकैः-शम्पाकैः (ख)

५९. परिहारश्च-परिहारस्य (घ)

यन्मूल्लोकागन्तरम्—

सीमां विशेषमाह

शरयिकः पाठः (क.) पुस्तके ।

cassia and crested purple nail dye rubbed into paste with cow's urine and acid article and mixed with gur. The suppository should be of the size of the mustard seed at the tip and of the blackgram seed at the base. It should be of the length of the catheter and soft and unbreakable. It should be lubricated with ghee and inserted in the manner of the catheter into the urethral passage, and another suppository of the size of a thumb should be inserted into the anus. After the unctuous fluid has returned from both the urethra and the anus, the after-treatment laid down in the case of the unctuous enema should be followed. The after-care complications and characteristics of a successful administration of the urethral douche are the same as those described regarding unctuous enema.

जीणामुत्तरवस्तिदाने विशेषः —

स्त्रीणामार्तवकाले तु प्रतिकर्म तदाचरेत् ।

गर्भासना सुखं क्षेत्रं तदाऽऽदत्ते ह्यपावृता ॥६२॥

गर्भे योनिस्तदा शीघ्रं जिते गृह्णाति मावते ।

जीणाम् श्रीश्रीनो जियोंका, तु ते। तो, त्व आ यह, प्रतिकर्म तु उपचार प्रतिकर्म, मार्तवकाले आर्त-वना समयमा आर्तवकालमें, आचरेत् करे। क्षेत्रं करना चाहिए, हि करे। के क्योंकि, तदा त्वारे तव, गर्भासना अभीशम गर्भाशय, अपावृता खुली ग्युं हो।वाभी अवरोध न होनेसे, क्षेत्रम् स्नेहने स्नेहको, सुखम् सुखे। सुखपूर्वक आदत्ते अदत्त करे के प्रहण कर केता है, तदा ते समये उस समय, मावते पवन वायुके, जिते जिते। अर्त शान्त हो जानेसे, योनिः

योनि योनि. गर्भम् शीघ्रम् गृह्णाति- अभीशी मर्भं मावत् करे के मर्भो शीघ्र प्रहण कर केता है ॥६२॥

62-64. For women, this douche-therapy, should be given during their menstrual period, as the mouth of the uterus is open at the time and readily receives the fluid injected. If the vata is thus subdued, the uterus becomes readily impregnable.

वस्तिजेषु विकारेषु योनिविभ्रंशजेषु च ॥६३॥
योनिशूलेषु तीव्रेषु योनिव्यापत्स्वसृग्दरे ।
अप्रस्रवति मूत्रे च बिन्दुं बिन्दुं खवत्यपि ॥६४॥
विद्व्यानुत्तरं वस्ति यथास्त्रीवचसंस्कृतम् ।

वस्तिजेषु वस्तिभी उपचन अथैव वस्तिजन्य, योनि-विभ्रंशजेषु तथा ये निना विभ्रंशभी उपचन अथैव तथा योनिभ्रंशजन्य, विकारेषु च विकारोभां रोगोमें, तीव्रेषु तीव्र तीव्र, योनिशूलेषु योनिशूलभां योनिशूलोंमें, योनिव्यापत्सु ये निनी व्यापत्तिभीं योनिव्यापत्ति-योमें, असृग्दरे रक्तप्रस्रभां रक्तप्रस्रमें, मूत्रे च मूत्र मूत्रके, अप्रस्रवति प्रस्रवत् न आववाभां न जानेमें, बिन्दुम् बिन्दुम् अने वणी दीपुं दीपुं बूंद बूंदकर, खवति अपि मूत्र आववाभां जानेमें, यथास्त्री यथा-योतानां अपनी अपनी, औषधसंस्कृतम् औषधभी संस्कार करे। औषधियोंसे संस्कृत, उत्तरम् वस्तिम् उत्तरवस्ति उत्तरवस्ति, विद्व्यानुत्तरं दे। अर्थभी देनी चाहिए ॥६३-६४॥

63-64. The douche prepared with appropriate medications should be administered in disorders of the bladder, prolapse of the uterus, severe uterine colic, other gynecic disorders, menorrhagia, stasis of urine and in conditions of incontinence where the urine dribbles drop by drop.

पुष्पनेत्रप्रमाणं तु प्रमदानां दशाङ्गुलम् ॥६५॥
मूत्रस्रोतःपरीणाहं मूत्रस्रोतोऽनुवाहि च ।

प्रमदानाम् श्रीश्रीभा उत्तरवस्ति आपवा भाटे
त्रियोंमें उत्तरवस्ति देनेके लिए, पुष्पनेत्र- पुष्पनेत्रनी
पुष्पनेत्रकी, प्रमाणम् द्वांभाई लंबाई, दशाङ्गुलम् दश
अंगुल दस अंगुल, मूत्रस्रोतः-परीणाहम् तैनी परिधि
भूतस्रोतना जेवी उसकी परिधि मूत्रस्रोतके समान,
मूत्रस्रोतः अनुवाहि च अने छिद्र भगयेसी जल येवहुं
होपुं जेधये और छिद्र मूंगके प्रवेशयोग्य होना
चाहिए ॥ ६५३ ॥

65-65½. The catheter in the case of
women should be ten fingers-breadth
in length. Its circumference should be
of the size of the urethral canal and
the channel of the catheter should be
large enough to allow the free passage
of a green-gram seed.

अपत्यमार्गं नारीणां विधेयं चतुरङ्गुलम् ॥६६॥
व्याकुलं मूत्रमार्गं तु बालायास्त्वैकमङ्गुलम् ।

नारीणाम् श्रीश्रीभा त्रियोंके, अपत्यमार्गं योनि-
मार्गमें अपत्यमार्गमें, चतुरङ्गुलम् अस्तिनेत्र चार
अंगुल वस्तिनेत्र चार अंगुल, मूत्रमार्गं तु तथा भूत
मार्गमें तथा मूत्र मार्गमें, व्याकुलम् ये अंगुल दो
अंगुल, बालायाः तु तथा क-भाना मूत्रमार्गमें इकत
और बालाके मूत्रमार्गमें सिर्फ, एकम् ऐक एक, अङ्गुलम्
अंगुल अंगुल, विधेयम् द्वांभाई करवुं जेधये प्रविष्ट
करना चाहिये ॥ ६६३ ॥

66-66½. It should be inserted into
the vagina upto a depth of four fingers-
breadth and upto two fingers-breadth
in the urethra in, the case of an adult
woman. While in the case of tender
girls, the catheter should be introduced

only upto one finger-breadth in the
urethra.

उत्तानायाः शयानायाः सम्यक् सङ्कोच्य सक्थिनी ॥
अथास्याः प्रणयेन्नेत्रमनुवंशगतं सुखम् ।
द्विस्त्रिचतुरिति ज्ञेयानहोरात्रेण योजयेत् ॥६८॥
वस्तौ, वस्तौ प्रणीते च वर्तिः पीनतरा भवेत् ।

उत्तानायाः श्रीने अती चित, शयानायाः सुषुप्तावी
लेटाकर, सक्थिनी सक्थिनीने टांताको, सम्यक् अरापर
मली प्रकार, सङ्कोच्य सङ्कोचावीने संकुचित करवाके,
अथ पछी पश्चात्, नेत्रम् पुष्पनेत्रने पुष्पनेत्रको, ज्ञेयः
ज्येना इसके, अनुवंशगतम् पृथवंशनी स्त्रीधातुभा
पृष्ठवंशके अनुसार सीधा, सुखम् सुखपूर्वकं सुखपूर्वक,
प्रणयेत् द्वांभाई करवुं प्रविष्ट करे, वस्तौ अस्तिभभा
वस्तिभभा, अहोरात्रेण ऐक अहोरात्रभा एक अहोरात्रमें,
द्विः त्रिः ज्येवार त्रयवार दो, तीन, चतुः इति के चार
वार या चार बार, स्नेहान् स्नेहनी स्नेहकी, योजयेत्
योजना करवी जेधये योजना करनी चाहिए, वस्तौ-
अस्ति वस्ति, प्रणीते च आपी दीया पछी देनेके
पश्चात्, वर्तिः वर्ति वर्ति, पीनतरा-वधारे ज्येना अधिक
मोटी, भवेत् देवी जेधये प्रविष्ट करनी चाहिए ॥ ६८-६८½ ॥

67-68½. This should be done when
the woman is lying in bed in a supine
position with the thighs well flexed.
The catheter should be introduced in
the line of the curve of the spinal
column and in such a way that no
discomfort is caused to the patient.
Two, three or four unctuous douches
should be injected in the course of a
day and night into the bladder. The
suppository to be used for getting the

६८. योजयेत्-दापयेत् (प.)

६८½. वस्तौ वस्तौ प्रणीते च वर्तिः पीनतरा भवेत्-वस्ति वस्तौ

प्रणीते च वस्तिज्ञानन्तरो भवेत् (ब. ब.)

„ वर्तिः पीनतरा भवेत्-वस्तिज्ञानन्तरो भवेत् (त. क.)

६५३. मूत्रस्रोतो-मूत्रस्रोतो (ख.)

६६. अपत्यमार्गं-नारीणां तु (क. ब.)

injected fluid to return should be thicker than the catheter.

त्रिरात्रं कर्म कुर्वीत खेहमात्रां विवर्धयेत् ॥६९॥
अनेनैव विधानेन कर्म कुर्यात् पुनश्च्यहात् ।

खेहमात्राम् स्नेहनी मात्रा खेहकी मात्राको, विवर्धयेत् पधारतां रहेतां बढ़ाते हुए, कर्म उत्तरमस्त-
कर्म उत्तरवस्तिकर्मको, त्रिरात्रम् त्रयु रात तीन रात
तक, कुर्वीत करवुं करना चाहिए, पुनः च्यहात् त्रयु
दिवस पछी वणी फिर तीन दिनों पश्चात्, अनेन आ-
इस, विधानेन विधिधी विधिसे, कर्म उत्तरमस्तिकर्म
उत्तरवस्तिकर्म, कुर्यात् करवुं करे ॥ ६९३ ॥

69-69½. This treatment should be done for three nights with gradual increase of the dose of the unctuous medication. In the same manner, treatment should be repeated after an interval of three days.

शङ्खकस्य निदानलक्षणचिकित्सितानि—

अतः शिरोविकाराणां कश्चिद्भेदः प्रवक्ष्यते ॥७०॥

अतः हवे अहीथी अब इसके आगे, शिरः- शिरना
शिरके, विकाराणाम् रोगिना रोगोंके, कश्चित् केहका
कुछ, भेदः भेद भेद, प्रवक्ष्यते कहनाभा आवशे कह
जायेंगे ॥७०॥

70. Hereafter we shall describe some varieties of the diseases affecting the head.

रक्तपित्तामिला दुष्टाः शङ्खदेशे विमूर्च्छिताः ।
तीव्ररुग्दाहशगं हि शोकं कुर्वन्ति दारुणम् ॥७१॥
स शिरो विषयवेगी निरुध्याशु गलं तथा ।

७०. शतच्छोकानन्तरम्—

शिरोविनाराः

दृष्टविक. पाठः (क.) पुस्तके ।

त्रिरात्राज्जीवितं हन्ति शङ्खको नाम नामतः ॥७२॥

दुष्टाः दूषित अथेहा दूषित हुए, रक्तपित्त रक्त, पित्त
रक्त, पित्त, शङ्खकाः अने राधु और राधु, शङ्खको शङ्ख-
देशभा शङ्खस्थलमें, विमूर्च्छिताः ५२२५२ भगीने
मिथित होकर, तीव्ररुक् तीव्र पीडा तीव्र दर्द, दारुणम्
दाह अने रुग्दाहभा दाह और रक्तमातुल्य, दारुणम्
शङ्खकर भयानक, शोकम् शोभे शोचको, कुर्वन्ति हि
उत्पन्न करे छे उत्पन्न करते हैं, विषयवेगी विषय-
वेगी वेगवाली, विषके समान वेगवाला सः शङ्खकः ते
शङ्खक वह शङ्खक, नामतः नामने शोभे नामका
शोच, शिरः मस्तक शिर, गलम् तथा भगीने तथा
गलेको, जाशु पुस्तक पुस्तक निरुध्याशु रुंधी रोककर,
त्रिरात्रात् त्रयु रातभा तीन दिनोंमें, जीवितम् अतिवितने
प्राणोंका, हन्ति नाम अत्यन्त नाश करे छे नष्ट नष्ट
कर देता है ॥ ७१-७२ ॥

71-72. When the vitiated blood, pitta and vata combine together and affect the temple region, they will cause an acute and fulminating condition attended with severe pain, burning, redness and swelling. Spreading rapidly like an acute poison, it causes obstruction in the head and throat, and kills the patient in three days. This disease is called by the name of Shankhaka or facial cellulitis.

परं ज्यहाज्जीवति चेत् प्रत्याख्याय चरेत् किंवा ।
शिरोविरेकसेकादि सर्वे वीत्सर्पणं च ॥७३॥

७१. त्रिरात्राज्जीवितं हन्ति शङ्खको नाम नामतः—शङ्खको-
विमः शिरः शिरः शिरः शिरः (५. ५.)

७२. नाम नामतः—नामतः परम् (५. ५.)

७३. एतच्छोकानन्तरम्—

अर्थात्भेदः

रक्तपित्तः पाठः (क.) पुस्तके ।

७४. परं ज्यहाज्जीवति चेत् प्रत्याख्याय चरेत् किंवा—जीने
ज्यहाज्जीवति प्रत्याख्याय समचरेत् (५. ५.)
७५. —ज्यहाज्जीवति प्रत्याख्याय समचरेत् (५. ५.)
७६. —जीने ज्यहाज्जीवति प्रत्याख्याय समचरेत् (५. ५.)

अथहाव त्रय द्विसप्ती तीन दिवसे, परम् अधिक
अधिक, जीवति चेत् २०पते। रहे तो। पक्ष जीता रहे तो
भी, प्रत्याख्याय असाध्य है औम उड़ी असाध्य है
ऐसा कह कर, क्रियायु जिडित्सा चिकित्सा, हपाचरेत्
करवी करे, शिरोविरेक- शिरोविरेचन शिरोविरेचन,
सेकादि परिषेक वगेरे परिषेचन आदि, वीसर्पणम् च
तथा विसर्प मृदाग्नार और विसर्पनाशक यत् च
ने पक्ष कर्म होय जो भी कर्म हो, सर्वम् ते सधुं
प्रशस्त है वह सब प्रशस्त है ॥७३॥

73. If the patient survives the three
critical days, the physician, after
making it known that treatment may
not yet be efficacious should admini-
ster errhines, affusions, such other
medications, as are indicated in acute
spreading affections.

अर्धावमेदकस्य निदानलक्षणचिकित्सानि—

कक्षात्यध्वशनात् पूर्ववातावध्यायमैथुनैः ।
वेगसंधारणायासव्यायामैः कुपितोऽनिलः ॥७३॥
केवलः सकफो वाऽर्धं गृहीत्वा शिरसस्ततः ।
मन्याभ्रशङ्कुकर्णाक्षिललाटाधैः अतिवेदनाम् ॥७४॥
शङ्कारणिनिभां कुर्यात्तीव्रां सोऽर्धावमेदकः ।
नयनं वाऽथवा श्रोत्रमतिवृद्धो विनाशयेत् ॥७५॥
कक्ष- ३३ भोजन कक्ष भोजन, अति- अतिभोजन

७४. कक्षात्यध्वशनात् पूर्ववातावध्यायमैथुनैः—कक्षात्यध्व-
यनप्राशनादध्यास्य मैथुनैः (ब.)
—कक्षात्यध्वशनात् प्राग्वा-
तस्य च सेवनात् (घ.)

कुपितोऽनिलः—कुपितो गुणम् (द फ.)

७५. वाऽर्धं गृहीत्वा शिरसस्ततः—वापि गृहीत्वाऽर्धशिरोवली (घ.)
—अपि गृहीत्वाऽर्ध- शिरोवली
(त. ब फ.)

कक्षाटाधैः अतिवेदनाम्—कक्षाटाधैः च वेदनाय (घ.)

ततः—अनिलः (द. फ.)

७६. शङ्कारणिनिभां—शङ्कारणिनिभां (ब. द.)
नयनं वाऽथवा—श्रोत्रमतिवृद्धं (घ.)

अतिभोजन, अध्यशनात् अध्यशन अध्यशन, पूर्ववात-
पूर्वात पूर्ववात, अवध्याय- आध्याय ओत, मैथुनैः
मैथुन मैथुन, वेगसंधारण- वेगसंधारण निरोध वेगोको
रोकना, व्यायाम- परिश्रम परिश्रम, व्यायामैः अने
व्यायाम औआशी और व्यायाम इनसे, कुपितः कुपित
अधैः कुपित, अनिलः वायु वायु, केवलः औकेला
अकेला, सकफः वा अभवा कक्ष अक्षित अर्ध या कफके
साथ मिलकर, शिरसः भागानां शिरके, अर्धम् अर्ध
भागने आधे भागको, गृहीत्वा आदी कर्ध प्रकट कर,
ततः पछी पीछे, मन्या-भ्र मन्या, भ्रमर मन्या, भ्र,
शङ्कुकर्ण शंभ, कानं शङ्कु, कान, अत्रि आभ आब,
ललाटाधैः अरधा भागभा आधे माथेमें, शङ्कारणि-
शंभ तथा अरधुम-भन शंभ और अरणिमन्थनके,
निभाम् नेवी समान, तीव्राम् तीव्र तीव्र, अतिवेदनाम्
अतिशय वेदना अत्यन्त वेदनाको, कुर्यात् करे छे करता है,
सः ते वह, अर्धावमेदकः अर्धावमेदक उहेवाय छे
अर्धावमेदक कहाता है, अतिवृद्धः आ अतिशय वृद्धि
पायी यह बहुत बढ़कर, नयनम् वा आभ आब,
अथवा छे वा, श्रोत्रम् कानको कानका, विनाशयेत्
विनाश करे छे नाश कर देता है ॥ ७४-७५ ॥

74-76 The vaia, getting provoked by
addiction to dry articles or excess diet or
eating on a loaded stomach, by easterly
winds, fog, excessive sexual indulgence,
suppression of natural urges, strain
or over exertion, either alone or in
combination with kapha, seizes the one
half of the head and causes acute
neuralgic pain in the sides of the neck,
eyebrow, temple ear, eye or forehead of
one side. This pain is very agonizing
like that caused by a churning rod or
(red hot needle). This disease is
called Ardhavabhedaka or hemicrania.
If the condition becomes aggravated,
it may even impair the functions of the
eye and ear.

ચતુઃસ્નેહોત્તમા માત્રા શિરઃકાયવિરેચનમ્ ।
નાડીસ્વેદો વૃત્તં જીર્ણં વસ્તિકર્માનુવાસનમ્ ॥૭૭॥
ઉપનાદઃ શિરોવસ્તિર્દહનં ચાત્ર શસ્યતે ।
પ્રતિશ્યાયે શિરોરોગે યદ્વોદિષ્ટં ચિકિત્સિતમ્ ॥૭૮॥

ચતુઃસ્નેહ-ઉત્તમા આરે સ્નેહોની ઉત્તમ વારો
સ્નેહોની ઉત્તમ, માત્રા- માત્રા માત્રા, શિરઃકાય-
વિરેચનમ્ શિરોવિરેચન, કાયવિરેચન શિરોવિરેચન, કાય-
વિરેચન, નાડીસ્વેદઃ નાડીસ્વેદ નાડીસ્વેદ, જીર્ણમ્ બ્રૂનું પુરાના,
વૃત્તમ્ ધી વૃત્ત, વસ્તિકર્મ- વસ્તિકર્મ વસ્તિકર્મ, અનુ-
વાસનમ્ અનુવાસન અનુવાસન, ઉપનાદઃ ઉપનાદઃ
ઉપનાદ, શિરોવસ્તિઃ શિરોવસ્તિ શિરોવસ્તિ, દહનમ્
દહન દેવા દાહ કરના, પ્રતિશ્યાયે અને સુષોષમ્ ઓર
પ્રતિશ્યાય, શિરોરોગે- તથા શિરોરોગમાં તથા શિરો-
રોગમે, યદ્ વો જો, ચિકિત્સિતમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા
ચિકિત્સા અતાવી છે તે પણ કહી છે વહ સી, જત્ર
અહીં યહાં, શસ્યતે પ્રશસ્ત છે ઉત્તમ છે ॥૭૭ ૭૮॥

77-78. The maximum doses of the
tetrad of unctuous preparations, the
purification of the head and body,
steam-kettle sudation, injection of old
ghee, unctuous and evacuating enemata,
poultices and unctuous head-packs and
cauterization are recommended in this
condition, as also is whatever, prescribed
in coryza and diseases of the head.

સૂર્યાવર્તકસ્ય નિદાનલક્ષણચિકિત્સિતાનિ—

સન્ધારણાદજીર્ણધૈર્મસ્તિષ્કં રક્તમારુતૌ ।
બુઘૌ દુષ્યતસ્તચ્ચ બુઘં તામ્યાં વિમૂર્ચિતમ્ ॥૭૯॥
સૂર્યોદયેઽશુર્સતાશદ્દવં વિષ્યન્દતે શનૈઃ ।
તતો દિને શિરઃશૂલં દિનવૃદ્ધિઃ વિવર્ધતે ॥૮૦॥
દિનશ્ચયે તતઃ સ્થાને મસ્તિષ્કે સંપ્રશામ્યતિ ।
સૂર્યાવર્તઃ સ તત્ર સ્યાત્

૮૦. દ્રવં-દુઃખં (ક ડ.)

,, દ્રવં વિષ્યન્દતે શનૈઃ-રક્તં વિષ્યન્દતે શનૈઃ (ખ.)

૮૦કૃ. તત્ર સ્થાત્-યવ સ્થાત્ (ચ)

સન્ધારણાદ વેગે રેકવાથી વેગોંકે રેકવેને,
જીર્ણધૈર્મઃ અશુભં વેગેથી જીર્ણ આદિશે, બુઘો-
દૃષિત થયેલા દુષિત, રક્તમારુતૌ- રક્ત તથા વાયુ રક્ત
તથા વાયુ, મસ્તિષ્કમ્ મસ્તિષ્કને મસ્તિષ્કકો, દુષ્યતઃ
દૃષિત કરે છે દુષિત કરતે છે, બુઘમ્ તત્ર ચ અને
દૃષિત થયેલું તે ઓર દુષિત દુષા વહ, તામ્યામ્ તે
બનેથી રક્ત ઓર વાયુને, વિમૂર્ચિતમ્ સંસર્ગ પામીને
મિલકર, સૂર્યોદયે સૂર્યના ઉદય વખતે સૂર્યોદયકે સમય,
અશુર્સતાશાદ્ કિરણની અરમીયઃ કિરણોની મયોસ, શનૈઃ
ધીમે ધીમે ધીરે ધીરે, દ્રવમ્ દન બની દ્રવ વનકર,
વિષ્યન્દતે- વહે છે વહતા છે, તતઃ ત્યારે તત્ર, દિને
દિનમે દિનકે સમય, દિનવૃદ્ધિઃ દિવસના વધવાની
સાથે દિનકે વધનેકે સાથ, શિરઃશૂલમ્ માથાનું શૂલ
શિરકો પીઠા સી, વિવર્ધતે- વધતું ચાલે છે વધતી
જાતી છે, દિનશ્ચયે દિવસ શીલુ થતાં દિનકે શિપનેકે
સમય, તતઃ ત્યારે તત્ર મસ્તિષ્કે મસ્તિષ્ક મસ્તિષ્કકે,
સ્થાને થડ થવા લાગતાં થડ વનનેકે, સંપ્રશામ્યતિ
શાંત થાય છે શાન્ત હો જાતી છે, તત્ર ત્યારે તત્ર, સઃ
તે વહ, સૂર્યાવર્તઃ સૂર્યાવર્ત સૂર્યાવર્ત, સ્થાત્ કહેવાય છે
કહા જાતા છે ॥ ૭૯-૮૦કૃ ॥

79-80. The blood and the vata
getting vitiated by the suppression of
natural urges, indigestion and similar
factors, in turn vitiate the brain. The
brain, thus vitiated, combining with
the vitiated humors, causes the follo-
wing disorders. After sunrise, the
morbid matter gets liquified by
the sun-heat and begins to flow out
gradually; and as the day advances
the headache continues to increase; and
after the sun begins to go down the
liquid gets congealed in the head
and the pain ceases. This disease is
called Suryavarta, a variety of
neuralgia.

सर्पिसौत्तरभक्तिकम् ॥८१॥

शिरःकायविरेकौ च मूर्ध्ना त्रिखेहधारणम् ।

जाङ्गलैरुपनाहञ्च घृतक्षीरैश्च सेचनम् ॥८२॥

बहिर्निक्षिपितलावादिशृतक्षीरोत्थितं घृतम् ।

स्यान्नावनं जीवनीयक्षीराद्युणसाञ्चितम् ॥८३॥

औत्तरभक्तिकम् ॥८१॥ उपर मोजनके ऊपर, सर्पिः
धीनुं पान घृतपान, शिरःकाय-विरेकौ च शिरो-
विरेचन, कामविरेचन शिरोविरेचन, कायविरेचन,
मूर्ध्ना भाया पर शिर पर, त्रिखेह- अथ स्नेहनुं तीन
स्नेहोका, धारणम् च धारण धारण करना, जाङ्गलैः
जंगल भासेना जंगल मांसका, उपनाहः च उपनाह
शिरमें उपनाह, घृतक्षीरैः घी अने दूधनुं घी और
दूधसे शिर पर, सेचनम् च परिषेचन परिषेक, बहि-
र्भार मोर, निक्षिपि- तेतर तीतर, लावादि- अने लाव
पत्रेना भासितस साथे लाव आदिके मांससे, शृतक्षीर-
उत्थिता दूधभांभी पकाये दूधसे, उत्थितम् उठेला निकाले,
घृतम् घीने घीको, जीवनीय- जीवनीय अथुना कष्टथी
जीवनीय गणके कल्कसे, क्षीर-अद्युण आद्युण। दूधभां
आद्युणे दूधमें, साञ्चितम् सिद्ध करीने सिद्ध करके,
नावनम् नश्य नश्य, आव् करानुं देना चाहिए
॥ ८१-८३ ॥

81-83. The treatment of this condi-
tion is by post prandial potion of ghee,
purification of the head and body,
head packs with the triad of un-
ctuous articles, poultices with the
flesh of jangala animals, affusions with
ghee and milk and nasal medications
with ghee extracted from the milk
prepared with the flesh of peacock,
partridge, quail or other game birds,

८२. त्रिखेहधारणम्-स्नेहधारणम् (स.)

” ” -तु स्नेहधारणम् (घ.)

” सेचनम्-नावनम् (घ.)

८३. घृतक्षीरकानन्तरम्—

अनन्तवातः

इत्यधिकः पाठः (क.) दुर्लभः ।

prepared again in eight times its
quantity of milk along with the paste of
the drugs of the life-promoter group.

अनन्तवातस्य निदानलक्षणचिकित्सतानि—

(उपवासातिशोकातिरूक्षशीताल्पभोजनैः।)

दुष्टा दोषात्मनो मन्वापश्चादादासु वेदनाम् ॥८४॥

तीवां कुर्वन्ति सा चाक्षिभूशङ्खेष्ववतिष्ठते ।

स्पन्दनं गण्डपार्श्वस्य नेत्ररोगं हनुग्रहम् ॥८५॥

सोऽनन्तवातस्तं हन्यात् सिरार्कावर्तनाशनैः ।

उपवास- उपवास उपवास, अतिशोक- अतिशोक
अतिशोक, अतिरूक्ष- अतिरूक्ष अतिरूक्ष, शीत-अल्प
शीत तेमज अल्प शीत एवं अल्प, भोजनैः भोजनभी
भोजनोसे, दुष्टाः दूषित अथेला दूषित दूष, त्रयः दोषाः
त्रये दोषे। तीन दोष, मन्वा-पश्चाद- मन्वा, पीड मन्वा,
पीड, वादासु तथा वाटा (गर्दन)भां और वाटामें,
तीवाम् तीव्र तीव्र वेदनाम् वेदना वेदना, कुर्वन्ति करे
छे करते हैं, सा च अने ते वेदना और वह वेदना,
आक्षि-भू आक्षि, आक्षि आक्षि, आक्षि, आक्षि तथा शंभुभां
और शंभुमें, अवतिष्ठते आवी रहे छे स्थिर रहती है,
गण्डपार्श्वस्य दूषित अथेला ते दोषे अन्तर्यगुणा पड-
गेना आगुनुं गण्डके पार्श्वमें, स्पन्दनम् इरकुं स्पन्दन,
नेत्ररोगम् नेत्ररोग नेत्ररोग, हनुग्रहम् तथा हनुग्रह
करे छे और हनुग्रह करते हैं, सः ते वह, अनन्तवातः
अनन्त वात छे अनन्त वात है, तम् तेने उसे, सिरा-
सिराभोक्ष्यु सिरामोक्षण, अर्कावर्त- अने सूर्यावर्तने
और सूर्यावर्तको, नाशनैः नष्ट करनार औरपथी नष्ट
करनेवाली औषधियोंसे, हन्यात् भटाडवे। दूर करे ॥८४-८५॥

84-85. All the three humors, when
provoked by fasting, excessive grief
or by taking very dry, old and

८४. पश्चादादासु वेदनाम्-पश्चादादे तु वेदनाम् (घ.)

” मन्वापश्चादादासु-मन्वा पश्चादादासु (घ.)

८५. सा चाक्षि-नासाक्षि (घ. द.)

” सा चाक्षिभूशङ्खेषु-नासाक्षिभूशङ्खेषु (घ. क.)

” सिरार्कावर्तनाशनैः-सिरार्कावर्तनाशनैः (ख.)

scanty articles of food, cause acute neuralgic pain in the sides and the nape of the neck; then the pain becomes localized in the eye, the eye brow and temple and causes throbbing of the cheeks and the sides of the face. disorders of the eyes and trismus. This condition is called Anantavata or tic douloureux (major trigeminal neuralgia). It can be cured by venisection and by the treatment indicated in Suryavarta.

शिरःकम्पस्य निदानलक्षणचिकित्सानि —

वातो रूक्षादिभिः क्रुद्धः शिरःकम्पमुदीरयेत् ॥८६॥

तन्नामृताबलाराक्षामहाश्वेताश्वगन्धकैः ।

स्नेहस्वेदादि वातघ्नं शस्तं नस्यं च तर्पणम् ॥८७॥

रूक्षादिभिः ३३ वज्रे हेतुभेदां रूक्ष आदि हेतुभेदे, क्रुद्धः कुपित भवेत्। कुपित हुआ, वातः वायु वायु, शिरःकम्पम् भाभाभां कम्प शिरसे कम्प, उदीरयेत् उत्पन्न करे छे उत्पन्न करता है, तत्र तेभां उसमें, अमृता- भण्डा गिलोय, बला-रास्ना- भण्डा, रास्ना बला, रास्ना, महाश्वेता भण्डाश्वेता महाश्वेता, अश्वगन्धकैः अने अश्वगन्धकी और अश्वगन्धासे, वातघ्नम् वात- नाशक वातनाशक, स्नेहस्वेदादि स्नेह अने स्वेदः वज्रे स्नेह स्वेदादि, नस्यम् नस्य नस्य, तर्पणम् च तथा तर्पण एवं तर्पण, शस्तम् प्रशस्त छे प्रशस्त है ॥ ८६-८७ ॥

86-87. The vata, getting vitiated by dry diet and similar factors causes shaking of the head (shaking palsy). In this condition, oleation, sudation etc, and demulcent nasal medication prepared with guduch, sida, indian groundsel, white siris, and

winter cherry, which are curative of vata are recommended.

नस्तःकर्मगुणाः —

नस्तःकर्म च कुर्वीत शिरोरोगेषु शास्त्रवित् ।

द्वारं हि शिरसो नासा तेन तद् व्याप्य हन्ति तान् ८८

शास्त्रवित् ३.३३ अश्वनाशये शास्त्रवेत्ता, शिरो- रोगेषु शिरोरोगभां शिरोरोगोंमें, नस्तःकर्म नस्यकर्म नस्यकर्म, कुर्वीत करतुं ओर्ध्व छे करे, हि द्वारं छे क्योंकि, नासा नाक नाक, शिरसः शिरसः भस्तकर्म शिरसा, द्वारं द्वार छे द्वार है, तेन तद् ते भावे ते नस्य उससे जरिये वह नस्य व्याप्य शिरसा व्याप्य शिरसे व्याप्त होकर, तान् हन्ति तेभां हल्ले छे उन रोगोंको नष्ट करता है ॥ ८८ ॥

88. The expert physician should administer the nasal therapy in the diseases of the head, as the nose is the gateway of the head, the medications given through the nose pervade everywhere in the head and allay head-diseases.

नस्यकर्मभेदाः —

नावनं चावपीड्य ध्मापनं धूम एव च ।

प्रतिमर्शश्च विज्ञेयं नस्तःकर्म तु पञ्चधा ॥८९॥

नस्तःकर्म तु नस्य कर्म तो नस्य कर्म तो, नाव- नम् नावन नावन, आवपीड्य च आवपीड्य आवपीड्य, ध्मापनम् ध्मापन ध्मापन, धूमः च एव धूम धूम, प्रतिमर्शः च प्रतिमर्श और प्रतिमर्श, पञ्चधा अने पांच प्रकारों इव तरह पांच प्रकारका, विज्ञेयम् अशुभुं ओर्ध्व छे जानना चाहिए ॥ ८९ ॥

89. The nasal therapy, it should be known, comprises the five procedures

८८ शास्त्रवित्-सूक्ष्मवित् (ख.ड.)

“एतच्छ्लोकानन्तरम्-नस्तःकर्मभेदाः

इत्यधिकः पाठः (क.) पुस्तके ।

of inunction, nasal drops, insufflation, inhalation and application.

એહનં શોધનં ચૈવ દ્વિવિધં નાવનં સ્મૃતમ્ ।
શોધનઃ સ્તમ્ભનશ્ચ સ્યાદવપીડો દ્વિધા મતઃ ॥૧૦॥

નાવનમ્ નાવન નાવન, સ્નેહનમ્ સ્નેહ સ્નેહ, શોધનમ્ ચ એવ અને શોધન ઓર શોધન, દ્વિવિધમ્ એમ એ પ્રકારનું હવે તરફ દો પ્રકારકા, સ્મૃતમ્ કહ્યું છે કહા છે, અવપીડઃ અને અવપીડ ઓર અવપીડ, શોધનઃ શોધન શોધન, સ્તમ્ભનઃ ચ અને સ્તમ્ભન ઓર સ્તમ્ભન, દ્વિધા મતઃ સ્વાદ એમ એ પ્રકારનો માનેલ છે હવે તરફ દો પ્રકારકા માના છે ॥ ૧૦ ॥

90. Nasal inunction is said to have two actions viz, oleation and purification. The nasal drops are said to have two actions purificatory and astringent.

चूर्णस्याध्मापनं तद्धि देहलोतोविशोधनम् ।
विज्ञेयस्त्रिविधो धूमः प्रागुक्तः शमनादिकः ॥११॥
प्रतिमर्शो भवेत् क्षेप्तो निर्दोष उभयार्थकृत् ।
एवं तद्वेचनं कर्म तर्पणं शमनं त्रिधा ॥१२॥

ચૂર્ણ એ ચૂર્ણનું જો ચૂર્ણકા, આધ્માપનમ્ આધ્માપન છે આધ્માપન છે, તદ્દિ તે વદ્, દેહલોતઃ-દેહના ઓતેનું દેહકે લોતોનો, વિજ્ઞેયશોધનમ્ શોધન કરનાર છે વિજ્ઞેય કરનેવાળા છે, પ્રાગુક્તઃ અગાઉ કહેનામાં આવેલો પૂર્વ કહા ગયા, ધૂમઃ ધૂમ ધૂમ, શમનાદિકઃ શમનાદિક શમનાદિક, ત્રિવિધઃ ત્રણ પ્રકારનો ત્રણ પ્રકારકા, વિજ્ઞેયઃ બાહ્યે જાનના વાહિય, ઉભયાર્થકૃત્ સ્નેહન તથા શોધન બન્ને કામ કરનાર સ્નેહન તથા શોધન બંને કાર્ય કરનેવાળા, નિર્દોષઃ દોષરહિત દોષરહિત, એહઃ સ્નેહ સ્નેહ, પ્રતિમર્શઃ પ્રતિમર્શ

૧૦. મતઃ-ચ મઃ (ચ.)

૧૧. તદ્દિ દેહલોતો-નામ દેહલેય (ત.)

,, દેહલોતોવિજ્ઞેયશોધનમ્-દેહલેયવિજ્ઞેયશોધનમ્ (ચ. ફ.)

,, ત્રિધા-ત્રિધા (ચ.)

પ્રતિમર્શ, મરેદ છે હે, એવમ્ આ પ્રમાણે હવે પ્રકાર, તદ્ કર્મ તે કર્મ યદ્ નસ્યકર્મ, રેચનમ્ રેચન રેચન, તર્પણમ્ તર્પણ તર્પણ, શમનમ્ અને શમન ઓર શમન, ત્રિધા એમ ત્રણ પ્રકારનું છે હવે તરફ ત્રણ પ્રકારકા છે ॥ ૧૧-૧૨ ॥

91-92. And the insufflation of powder brings about the purification of the nasal passages. Inhalation should be known to be of the threefold method such as sedative etc., as previously described. Application is made of unctuous substance which is harmless in use and which serves both the purposes of oleation and purification. Thus these procedures may be classified into three groups, viz purification, impletion and sedation.

नस्यकर्मविषया रोगाः —

સ્તમ્ભસુષ્ણિગુહવાદ્યાઃ શ્લેષ્મિકા યે શિરોગદાઃ ।
શિરોચિરેચનં તેષુ નસ્તઃકર્મ પ્રશસ્યતે ॥૧૩॥

ચે જે જો, સ્તમ્ભ-સુષ્ણિ-સ્તમ્ભ, સ્પર્શોચાન સ્તમ્ભ, સુષ્ણિ, ગુહવા-ભારેપણું ગૌરવ આદ્યાઃ વગેરે આદિ, શ્લેષ્મિકાઃ કફજન્ય કફજન્ય, શિરોગદાઃ શિરોગદા છે શિરોરોગ છે, તેષુ તેમાં તેમાં, શિરોચિરેચનમ્ શિરોચિરેચનમ્ ૧૫ શિરોચિરેચનરૂપ. નસ્યઃકર્મ નસ્યકર્મ નસ્ય કર્મ, પ્રશસ્યતે પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત છે ॥ ૧૩ ॥

93. Nasal medications for the purpose of purification of the head are recommended in stiffness, numbness, heaviness and similar diseases of the head, arising from morbid kapha.

ये च वातात्मका रोगाः शिरःकम्पादितादयः ।
शिरसस्तर्पणं तेषु नस्तःकर्म प्रशस्यते ॥१४॥

૧૩. શિરોચિરેચનં-શિરસો રેચનં (ચ.)

,, નસ્તઃકર્મ પ્રશસ્યતે-નસ્તઃકર્મ પ્રશસ્યતે (ચ.)

૧૪. પ્રશસ્યતે-પ્રશસ્યતે (ચ.)

वे च ने जो, शिरःकम्प- आथानो कं प शिरका
कम्प, अर्दित- तथा आर्दित अर्दित, जादयः वजेरे
आदि, वातात्मकाः वातप्रधान वातप्रधान, रोगाः
शेओ छे शिरोरोग हैं, तेषु तेओभा उनमे, शिरस-
वर्णम् भरतडना तर्पणरूप, नस्तः-
कर्म नस्तडभं नस्तकर्म, प्रशस्त्यते प्रशस्त छे प्रशस्त
हे ॥९४॥

94. Demulcent nasal medication for
the purpose of soothing the head
is recommended in shaking palsy.
facial palsy and other disorders born
of vata.

रक्तपित्तादिरोगेषु शमनं नस्यमिष्यते ।
ध्मापनं धूमपानं च तथा योग्येषु शस्यते ॥९५॥
(दोषादिकं समीक्ष्यैव भिषक् सम्यक् च कारयेत्)

रक्तपित्तादि- रक्तपित्त वजेरे रक्तपित्तादि, रोगेषु
शेओभा रोगोंमें, ध्मनम् शमन शमन, नस्यम् नस्य
नस्य, इष्यते छष्ट छे इष्ट है, तथा अने और, ध्मापनम्
प्रधमन प्रधमन, धूमपानम् च तथा धूमपान तथा धूमपान,
योग्येषु ओओने शेओ शेओभा इनके योग्य रोगियोंमें
लिए, कस्तते प्रशस्त छे प्रशस्त है, भिषक् वैद्य वैद्य,
दोषादिकम् दोषादिकनी दोषादिको, समीक्ष्य परीक्षा
करीने देखकर, एव न हि, सम्यक् सारी रीते सम्यक्
प्रकारसे, कारयेत् नस्य करायवुं नस्यका प्रयोग
करे ॥ ९५ ॥

95. The sedative nasal medication
is recommended in hemothermia and
similar conditions. Insufflation and
smoking are recommended in required
conditions. (On fully investigating
the morbidity etc., the physician
should carry out the treatment as
indicated).

९५. शस्यते-कारयेत् (ब. फ.)

विरेचनं तर्पणं च नस्यम्—

फलादिमेवजं प्रोक्तं शिरसो यद्विरेचनम् ॥९६॥
तच्चूर्णं कल्पयेत्तेन पथेत खेहं विरेचनम् ।
यदुक्तं मधुरस्कन्धे मेवजं तेन तर्पणम् ॥९७॥
साधयित्वा भिषक् खेहं नस्तः कुर्याद्विधानवित् ।

यत् ने जो, फलादिमेवजम् एण वजेरे ओषधी
फलादि औषध शिरसः भरतडना शिरके, विरेचनम्
विरेचन भाटे विरेचनके विर, प्रोक्त डना छे कहे हैं,
तत् चूर्णम् तेओभा यधुं उनका चूर्ण, कल्पयेत् अन.वपुं
बनाये, तेव तेनाधी उनमे, विरेचनम् शिरःविरेचन-
३५ शिरोविरेचनरूप, स्नेहम् स्नेह स्नेह पथेत पथानये
पकावे, मधुरस्कन्धे अने मधुरस्कंधभा और मधुर-
स्कन्धमें, यत् मेवजम् ने ओषध जो औषध, कल्प-
कहेव छे कही है. तेन स्नेहम् तेनाधी स्नेह उनमे स्नेह
साधयित्वा सिद्ध करीने सिद्ध करके, विधानवित्
विधिने अखुनः विधिको जाननेवाला, भिषक्- वैद्य वैद्य,
तर्पणम् तर्पण तर्पणकारक, नस्तः कुर्यात् नस्तडभं करवुं
नस्यकर्म करे ॥९६-९७॥

96-97. The physician may prepare
errhine-powder from the various
drugs described as errhine drugs.
The unctuous purificatory errhine—
medication may be prepared from this
powder and the unctuous demulcent
nasal medications may be prepared
from the drugs of the sweet group
described previously. With the medi-
cations thus prepared, the specialist
should carry out the nasal therapy.

अवपीडनस्य दानविधिः—

प्राक्सुर्ये मध्यसुर्ये वा प्राकृतावश्यकस्य च ॥९८॥
उत्ताप्तस्य शयानस्य शयने स्वास्तुते सुखम् ।

९.३ अस्मदनन्तरम्—

नस्तःकर्मविधिः

इत्यधिकः पाठः (ब.) पुस्तके ।

९८. प्राकृतावश्यकस्य च-कुर्यात्तर्पणमेव च (ब. त. व.)

प्रलम्बशिरसः किञ्चित् किञ्चित् पादोन्नतस्य च ९९
दद्यान्नासापुटे स्नेहं तर्पणं बुद्धिमान् भिषक् ।

प्राक् अभाउथी पहले, कृतावश्यक लोले भक्ष-
त्माभ्यादि आवश्यक कर्म करी दीयेवां छे औवा
आवश्यक कार्यको करके, स्वास्तुने सारी रीते
निभावेछे अच्छे प्रकार बिछे, झयने च शय्यामां
विस्तर पर, सुखम् सुभपूर्वक सुखपूर्वक, उत्तानस्य यत्ता
चित्, जयानस्य सदैव लेटे हुए, किञ्चित् ऊँचक कुछ,
प्रलम्बशिरसः माथुं धटकेतुं रागेछे शिरको लटकाये
हुए, किञ्चित् ऊँचक और कुछ, पादोन्नतस्य च पञ्च
ऊँचा रागेछे मनुष्यने पैरोंको ऊँचा किये हुए मनुष्यके,
नासापुटे नस्रकारांमां नासारंघमें बुद्धिमान् बुद्धिमान्
बुद्धिमान्, भिषक् वैद्ये वैद्य, प्राक्सूर्ये सूर्योदयना कालमां-
सूर्योदयके कालमें, मध्यसूर्ये वा अथवा मध्याह्ने
अथवा मध्याह्नमें, तर्पणम् तर्पणं तर्पण, स्नेहम् स्नेह
स्नेहको, दद्यात् देवे देवे ॥ ९८-९९३ ॥

98-99. The intelligent physician should administer the demulcent nasal medications, either in the morning or in the noon, to the patient who has previously attended to the necessary acts of ablution and has been made to lie at his ease in the supine position on a well-spread couch, with his head hanging down slightly and the feet slightly raised.

अनवाक्शिरसो नस्यं न शिरः प्रतिपद्यते ॥१००॥
अत्यवाक्शिरसो नस्यं मस्तुलुङ्गेऽवतिष्ठति ।
अत एव शयानस्य शुद्ध्यर्थं स्वेदयेच्छिरः ॥१०१॥
संस्वेद्य नासामुन्नम्य वामेनाङ्गुष्ठपर्वणा ।
हस्तेन दक्षिणेनाथ कुर्यादुभयतः समम् ॥१०२॥
प्रणाख्या पिचुना वाऽपि नस्तः स्नेहं यथाविधि ।

अनवाक् शिरसः शिरने नीयुं राभ्या वमर
शिरको नीचे किये बिना, नस्यम् नस्य नस्य, शिरः
माथाभां शिरमें, न प्रतिपद्यते- पहुँचतुं नहीं नहीं
पहुँचता, अत्यवाक् शिरसः लोले शिरने लुब्ध नीयुं
रागेछे होय तेने शिरको अधिक नीचा रखनेवालेको,
नस्यम् नस्य नस्य, मस्तुलुङ्गे- मस्तिष्कमां मस्तिष्कमें,
अवतिष्ठति- बसति अथ छे ठहर जाता है, अतः माटे
इस लिए, एवं शयानस्य उपर उठा। अभाउते सतेछे
यथोक्त प्रकारसे लेटे हुएके, शिरः भरतकेतुं शिरको,
शुद्ध्यर्थम् शुद्धि माटे शुद्धिके लिए, यथाविधि- विधि
अनुसार विधि अनुसार, स्वेदयेत् स्वेदन करवुं स्वेदन
करे, संस्वेद्य स्वेदन करीने स्वेदन करके, वामेन अथा
बाये, अङ्गुष्ठपर्वणा- अङ्गुष्ठाना आंगुष्ठा पेदाथी अङ्गुष्ठके
अग्रपर्वसे, नासाम् नाकेने नाकको, उन्नम्य अथ ऊँचुं
करी पछी ऊँचा करके पश्चात्, दक्षिणेन- अथवा
दाहिने, हस्तेन- हाथ वडे हाथसे, प्रणाख्या- प्रणुडीथी
नालीसे, पिचुना वा के पूमडाथी वा फायेसे, अपि पक्ष
सी, उभयतः अने नस्रकारांमां दोनों नथुनोंमें, समम्
औक समान एक समान ही, कुर्यात् स्नेह देवे स्नेह
देवे ॥ १००-१०२ ॥

100-102. If the head is not lowered at all, the nasal medication does not reach the desired destination; if, on the other hand it is lowered too much, there is the danger of the medication getting lodged in the brain; hence the patient should be made to assume the position described, and by way of preparatory cleansing, his head should be subjected to sudation. Having carried out the sudation procedure, the physician should with the thumb of his left hand, raise the tip of the patient's nose and with the right hand he should drop, either by means of pipette or cotton swab, the sternutatory oil in equal measure in

१०१. मस्तुलुङ्गेऽवतिष्ठति-मस्तुलुङ्गे च तिष्ठति (घ. ङ.)

१०२. नासामुन्नम्य-नासामुन्नम्य (घ. ङ.)

१. प्रणाख्या-प्रणाख्या (घ.)

both the nostrils in the way prescribed.

कृते च स्वेदयेद्भूय आकर्षेच्च पुनः पुनः ॥१०३॥
तं स्नेहं श्लेष्मणा साकं तथा स्नेहो न तिष्ठति ।
स्नेदेनोत्कृशितः श्लेष्मा नस्तः कर्मण्युपस्थितः ॥१०४॥
भूयः स्नेहस्य शैत्येन शिरसि स्थापयते ततः ।
श्रोत्रमन्यागलाद्येषु विकाराय ख कल्पते ॥१०५॥

कृते च नस्थ आभी नावन देकर, भूयः इरीने फिर, स्नेहयेत् स्वेदन करुं स्वेदन करे, पुनः पुनः इरी इरीने बारबार, तन्म ते उस, स्नेहस् स्नेहने स्नेहको, श्लेष्मणा ऊँ कफके, साकम् सहित घाव, आकर्षेत् अक्षर डाढये अथवा बाहिर निकाले, तथा ते प्रभाषे करवाथी ऐसा करनेसे, स्नेहः न तिष्ठति स्नेह टकते। नथी स्नेह नहीं रहता, स्वेदन-स्वेदनथी स्वेदसे, उत्कृशितः उत्कृशित धयेक्षे। उत्कृशित, श्लेष्मा ऊँ श्लेष्मा, नस्तः कर्मणि नस्थ ऊँ भूमि नस्थ कर्मणि उपस्थितः नञ्ङ आये। होय छे पास आता है, भूयः अने पाछे और फिर, स्नेहस्य स्नेहनी स्नेहकी, शैत्येन शीतलताने धर्म शीतलतासे, शिरसि भस्तकर्म मस्तिकमें, स्थापते धृत् अनी अथ छे घट होजाता है, ततः तेषी ते फिर वह, श्रोत्र-कान कान, मन्या-मन्या मन्या, गलाद्येषु अला अजरेभा गले आदिमें, विकाराय विकारोने रोगोको, कल्पते करे छे उत्पन्न करता है ॥१०३-१०५॥

103-105. On completing this the patient's head should be once again subjected to sudation and the oil that has been dropped should be repeatedly drained out together with the morbid mucus, till no portion of the medicated oil is left behind. The mucus roused by the sudation and collected during

the administration of the errhine treatment, becomes congealed in the head once again, as a result of the cooling effect of the unctuous article. It then gives rise to disorders of the ear, sides of the neck throat etc.

ततो नमनः कृते धूमं पिबेत् कफविनाशनम् ।
हिताश्रुभुद्धिवातोष्णसेवी स्यान्नियतेन्द्रियः ॥१०६॥
विचिरेषाऽवपीडस्य कार्यः

ततः तेषी इस लिए, नस्तः कृते नस्थ ऊँ भूमि पछी नस्थ कर्मके बाद, कफविनाशनम् कर्माशक, धूमम् धूमधुं धूम, पिबेत् पान करुं पीना चाहिए, हिताश्रुभुद्धि दितकर अथ आधुं हितकर अथवा मंजन करे, निवात-दण्ण-धवनना अथवा वजनना अने उष्ण स्थानधुं वायुरहित और गरम स्थानका, सेवी सेवन करुं सेवन करे, नियतेन्द्रियः स्वान तथा धृन्-येने नियमभां २.अपी और जितेन्द्रिय रहे, अवपीडस्य अवपीडने। अवपीडकी, एषः आ वह, विधिः विधि विधि, कार्यः करनी अर्थसे करनी चाहिए ॥१०६॥

106-106½. Hence the patient should, after the errhine treatment, resort to smoking that is curative of kapha, take wholesome diet, resort to windless and warm apartments and observe sense restraint. This is the method to be employed in the administration of nasal drops.

ब्रह्मापनस्य प्रयोगविधिः, नस्तकर्मणो व्यापारः, तद्विदित्वा च—

ब्रह्मापनस्य तु ।

तत् पटकुस्वा नाख्या धमेर्ध्वं मुखेन तु ॥१०७॥
विरिकशिरसं तूष्णं पाययित्वाऽभ्यु मोजयेत् ।

१०४. साकं तथा-साथै वसा (घ.)

" " -साथै तथा (घ.)

" " -साकं वसा (घ.)

" नस्तः कर्मण्युपस्थितः-नस्तः कर्मण्युपस्थितः (घ.)

१०५ स्थापते-स्थापयते पुनः (घ.)

१०६. कफविनाशनं-कफविनाशनं (घ.घ.)

१०७ पटकुस्वा-पटकुस्वाऽवसा (घ.)

" पटकुस्वा नाख्या .. (घ.)

१०८. धूमं-धुने (त.)

" " -कृतं (घ.)

लघु त्रिष्वविरुद्धं च निवातस्थमतन्द्रितः ॥१०८॥

विरेकशुद्धो दोषस्य कोपने यस्य सेवते ।

स दोषो विचरस्तत्र करोति स्वान् गदान् बहून् ॥१०९॥

यथास्वं विहितां तेषु क्रियां कुर्याद्विचक्षणः ।

अकालकृतजातानां रोगाणामनुरूपतः ॥११०॥

प्रथमापनस्य- प्रथमापनमां प्रथमापनमे, तु ते। तो, पदङ्गुल्या ७ अंगुली लः अंगुलस्य, नाड्या- नखी १३ नाडीसे, तत् चूर्णम् ते यूर्णम् इस चूर्णको, तु ते। तो, मुखेन- भुभमी मुखद्वारा, भवेत् कुंठुं फूँके विरिक्तवि- रसक शिरोविरेचन थर्ष ग्या पछी रेओने शिरोविरे- चनके बाद रोगीको, वृष्णम् अरभ गरम अम्बु- पाणी जल, पाययित्वा पित्तवीने पिलाकर, मतन्द्रितः तन्द्रा रहित वैद्ये अप्रमत्त वैद्य, निवातस्थम् वायुना अपाटा पञ्चरना स्थानमां रेओनी वायुहित स्थानमें रखकर, लघु ६६ कुं लघु, त्रिषु तथा त्रसु दोषमांसी डोर्ष पक्षु ओडने तीनो दोषोंमेंसे किसी सी एकको, अविरुद्धम् नहि वधार- ना ३ न बढ़ानेवाला, भोजयेत् भोजन करेपुं भोजन करावे, विरेकशुद्धः शिरोविरेचनथी शुद्ध थयेद्य शिरो- विरेचनसे शुद्ध हुआ, यस्य ७ जिस, दोषस्य दोषना दोषका, कोपनम् डोपक ५० मतुं कोप करनेवाला द्रव्य, सेवते सेवन करे छे सेवन करता है, सः दोषः ते दोष वह दोष, तत्र त्यां वहां, विचरन् विचरते। विचरते। विचरता हुआ, स्वान् पैतना अपने, बहून् बहून् बहुतसे, गदान् रेओने रोगोंको, करोति उप-न करे छे उत्पन्न करता है, विचक्षणः विचक्षुषु वैद्ये चतुर वैद्य, तेषु- तेओमां उनमें, यथास्वम् ते ते दोषने अनुसार यथादोष विहितम् कहेल कही हुई, क्रियाम् चिकित्सा चिकित्सा, कुर्यात् करवी करे, अकालकृत- अकाले करेद्य शिरोविरेचनथी अकालमें किये हुए शिरोविरेचनसे, जातानाम् उप-न थयेद्य उत्पन्न हुए, रोगाणाम् रेओनी पक्षु रोगोंकी सी, अनुरूपतः ते ते रेओमां कहेली चिकित्सा करवी उन उन रोगमें कही हुई चिकित्सा करे ॥१०७-११०॥

107-110. As regards insufflation the powder should be blown by the

mouth through a tube six fingers- breadth in length. After the patient has been errhinated, he should be given a potion of hot water and then a light meal which is not aggra- vative of any of the three humors and should be made to remain in a windless place by the vigilant physician. If a man that has been purged of the impurities, resorts again to things causative of humoral provocation, the particular humor provoked, moving about in that region gives rise to many diseases peculiar to its nature. In these conditions the wise physician should carry out treatment as indicated; and as regards complica- tions arising from untimely nasal therapy, the line of treatment is the same as that in corresponding diseases.

अजीर्णे भोजने भुक्ते तोये पीतेऽथ दुर्विने ।

प्रतिश्याये नवे स्नाते स्नेहपानेऽनुवासने ॥१११॥

नावनं स्नेहनं रोगान् करोति श्लेष्मिकान् बहून् ।

तत्र श्लेष्महरः सर्वस्तीक्ष्णोष्णादिविधिर्हितः ॥११२॥

अजीर्णे अशुभमां अजीर्णमें, भोजने भुक्ते भोजन कमां पछी भोजन करनेके बाद, अथ अने और, तोये पीते पाणी पीया पछी पानी पीनेके उपरान्त, दुर्विने वाष्णीओ दिवसे दुर्विनेमें, नवे नया नये, प्रतिश्याये श्लेष्मभमां जुकाममें, स्नाते नाला पछी स्नान करनेके बाद, स्नेहपाने स्नेहपानमां स्नेहपानमें, अनुवासने अने अनुवासनमां और अनुवासनमें, स्नेहनम् स्नेहन

१११. भोजने भुक्ते-भुक्तयक्ते च (क घ)

स्नाते स्नेहपानेऽनुवासने-स्नाने स्नेहपीतेऽनुवासिते (घ, फ.)

११२. नावनं-नराणां (व.)

स्नेहन, नावनम् नश्य, बहून् धन्युः बहुत, स्नेहि-
कान् उद्दिश्य कफजन्य, रोगान् रोगो रोगोको, करोति
उरे छे करता है, तत्र तेभां उनमें, तीक्ष्णोष्णादिः
तीक्ष्ण अने उष्ण वजेरे तीक्ष्ण उष्णादि, सर्वः सर्व
सर्व, स्नेहमहरः उद्दिश्य कफहर, विधिः हितः विधि
हितकर छे विधि हितकर है ॥ १११-११२ ॥

111-112. Unctuous nasal medication
administered in indigestion or immedia-
tely after meals or after-taking a draught
of water or on a cloudy day or in
condition of recent coryza or after a
bath or after an unctuous pation or
after an unctuous enema will give
rise to various disorders of kapha.
In such disorders, all measures curative
of kapha, such as are acute hot, etc
are beneficial.

क्षामे विरेचिते गर्भे व्यायामाभिहिते तृषि ।
वातो रुक्षेण नश्येन कुष्ठः स्वाजनयेद्वान् ॥ ११३ ॥
तत्र वातहरः सर्वो विधिः स्नेहनबृंहणः ।
स्वेदादिः, स्याद्भूतं क्षीरं गर्भिण्यास्तु विशेषतः ॥ ११४ ॥
ज्वरशोकातितप्तानां तिमिरं मद्यपस्य तु ।
रुक्षैः शीताजनैर्लेपैः पुटपाकैश्च साधयेत् ॥ ११५ ॥

क्षामे शुष्क देहवाणा मनुष्यभां रुक्ष मनुष्यमें,
विरेचिते निरेथन पाभेक्ष मनुष्यभां विरेचन लिये हुए
मनुष्यमें, गर्भे गर्भिणीभां गर्भवतीमें, व्यायामाभिहिते
व्यायामाभिहित मनुष्यभां व्यायामसे
अभिहित मनुष्यमें, तृषि तथा तृप्सा मनुष्यभां और
प्यासवाले मनुष्यमें, रुक्षेण रुक्ष, नश्येन नश्ये
नश्य लेनेसे, कुष्ठः वातः कुष्ठेण वायु कुपित हुआ वायु,

बान् पोतानां अपने, गदान् रोगो रोगोको, बान्देव
उत्पन्न उरे छे उत्पन्न करता है, तत्र तेभां उनमें,
स्नेहनबृंहणः स्नेहन, बृंहण, स्नेहन, बृंहण, स्वेदादिः
स्नेहन वजेरे स्वेदादि, सर्वः सर्व सर्व वातहरः वातहर
वातहर, विधिः विधि विधि, स्वाप् हितकर छे हितकर
है, गर्भिण्याः तुः अने गर्भिणीने ती गर्भवतीने जो,
विशेषतः आस करीने विशेष करके, बृत्तम् वी वी,
क्षीरम् अने दूध और दूध हितकर हैं ज्वर-शोक-
नश्य अने शीताक्षी ज्वर और शोकेसे, कतिपयानाम्
अतिशय संताप पाभेक्ष मनुष्योंने अतिशय संताप
हुए मनुष्योंके, मद्यपस्य तथा मद्य पीनेवालेके क्षीरो-
निरेथनथी उत्पन्न भयेछे और मद्य पीनेवालेके क्षीरो-
विरेचनसे उत्पन्न हुए, तिमिरम् तिमिररोग तिमिररोगको,
रुक्षैः रुक्ष रुक्ष, शीताजनैः तथा शीतल अंशुनेथी
और शीत अंशुनोंसे, लेपैः लेपोंसे, पुटपाकैः च
अने पुटपाकैथी और पुटपाकोंसे, साधयेत् अटाये
अच्छा करे ॥ ११३-११५ ॥

113-115. By the administration of
dry nasal medication in conditions of
emaciation or after purgation or in gravid
condition or in fatigue due to exertion
and in thirst, the vata, getting pro-
voked, causes disorders peculiar to its
nature. In such conditions, all measures
curative of vata, such as oleation
or roborant and sudation therapies etc ,
should be given; and in the case of
a gravida ghee and milk should be
specially given. The unctuous nasal
medication causes dimness of vision in
the case of persons greatly afflicted
with fever or grief and also in those
addicted to wine In such cases painting
the eye with un-unctuous and cooling
collyrium, applications and medications
prepared by the Putapaka-method
should be done.

११४. क्षीरं-जीर्ण (च.)

११५. शीताजनैः-सेवाजनै (च.च.)

साधयेत्-साधयेत् (च.च.)

पुटपाकैः काननपुटपाकै-तेनचरावस्तत्र प्रशमं याम्ति तस्य तु

इति पाठः (च.) पुस्तके।

प्रतिमर्शगुणाः—

स्नेहनं शोधनं चैव द्विविधं नावनं मतम् ।

प्रतिमर्शस्तु नस्यार्थं करोति न च दोषवान् ॥११६॥

स्नेहनम् स्नेहनं स्नेहनं, शोधनम् च एव अने शोधन और शोधन, द्विविधम् औषध और प्रकारनुं इस तरह दो प्रकारका, नावनम् नस्य नस्य, मतम् मानेछे माना गया है, प्रतिमर्शः तु अने प्रतिमर्श और प्रतिमर्श, नस्यार्थम् अन्ने प्रकारना नस्यनुं काम दोनों प्रकारके नस्यका कार्य, करोति करे छे करता है, दोषवान् च अने दोष करनेवाला और दोष करनेवाला, न नथी नहीं है ॥ ११६ ॥

116. There are two purposes served by nasal medication viz. oleation and purification. Nasal application serves both purposes and is harmless.

प्रतिमर्शप्रयोगविधिः—

नस्तः स्नेहाङ्गुलिं दद्यात् प्रातर्निशि च सर्वदा ।

न चोच्छिक्तेरोगाणां प्रतिमर्शः स दार्ढ्यकृत् ११७

सर्वदा हररोज प्रतिदिन, प्रातः निशि च सवारे अने सान्ने प्रातःकाल और रात्रिमें, नस्तः नस्यकारनां नथुनोंमें, स्नेहाङ्गुलिम् स्नेहभरी आंगुली स्नेहपूरित अंगुलि, दद्यात् देवी देवे, न च उच्छिक्तेर पक्षु ते स्नेह उथो थढ़ानी जेदा नहि किन्तु इसे ऊपर न खींचे, अरोगाणाम् नीरोग भनुष्येने नीरोगियोंको, सः प्रतिमर्शः ते प्रतिमर्श वह प्रतिमर्श, दार्ढ्यकृत् दृढता करनेवाले छे दृढताकारक है ॥ ११७ ॥

117. Morning and night, and in all seasons, one should use a finger dipped in unctuous substance for nasal inunction. The medication should not be sniffed in too deeply. This nasal appli-

cation is to be used in health and it is promotive of firmness and strength.

अध्यायः कविषयाः—

तत्र श्लोकौ—

त्रीणि यस्मात् प्रधानानि मर्माण्यभिहतेषु च ।

तेषु लिङ्गं चिकित्सां च रोगभेदाश्च सौषधाः ॥११८॥

विधिरुत्तरवस्तेश्च नस्तः कर्मविधिस्तथा ।

सव्यापद्भेषजं सिद्धौ मर्माध्यायां प्रकीर्तितम् ॥११९॥

तत्र श्लोकौ ते विषयभा उपसंहारना के श्लोक छे के उस विषयमें उपसंहारके दो श्लोक हैंकि, मर्माध्यायाम् सिद्धौ त्रिमर्मायसिद्धि नामना अध्यायभा त्रिमर्मायसिद्धि नामके अध्यायमें, यस्मात् जे कारणसे, त्रीणि त्रय तीन, मर्माणि मर्मा मर्मा, प्रधानानि मुख्य छे मुख्य हैं, तेषु तेओने उनको, अभिहतेषु च अभिधात भता चोट लगने पर, लिङ्गम् लक्ष्य लक्षण, चिकित्सां चिकित्सा चिकित्सा, सौषधाः औषधी सहित औषधोंके साथ, रोगभेदाः च रोगना भेदा रोगके भेद उत्तरवस्तेः उत्तरवस्तिनी उत्तरवस्तिनी, विधिः च विधि विधि, तथा नस्तः कर्मविधिः नस्यकारनां विधि नस्यकर्मकी विधि, सव्यापद् तेओनी व्यापत्ति उनकी व्यापत्ति, भेषजम् अने तेना औषध और इनकी औषध, प्रकीर्तितम् कहेवाभा आवां छे कही गई हैं ॥ ११८-११९ ॥

Here are the two recapitulatory verses—

118-119. Of the vital regions why three are pre-eminent; the signs and symptoms and treatment of injuries occurring in these regions; the different varieties of diseases affecting these organs and their remedies; the method of administration of the urethral and vaginal douche and similarly the

११८. नावनं मतं—नस्यमुच्यते (घ.)

१, ,, —नस्यमुच्यते (इ. य. घ.)

११, ,, —नावनं स्मृतम् (ङ.)

११, प्रतिमर्शस्तु—प्रतिमर्शश्च (घ.)

११९. सव्यापद्भेषजं सिद्धौ मर्माध्यायान्—सव्यापद्भेषजसिद्धौ मर्माध्यायः प्रकीर्तितः (घ.)

११, सव्यापद्—पद्भेषजं (ङ.)

method of administering nasal medication; the complications and their treatment:—have all been described in the chapter entitled Success in treatment of the Three Vital Regions

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिस्स्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने त्रिमयीय-
सिद्धिर्नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

इति आ प्रभाषे। इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्निवेशे
रथेष्वा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिस्स्कृते तन्त्रे अने
चरककी प्रतिस्स्कार पायेवा आ शास्त्रमा और
चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अप्राप्त,
दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करेवा और दृढबलसे
पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान विषे सिद्धिस्थानमें,
त्रिमयीयसिद्धिः 'त्रिमयीयसिद्धि' 'त्रिमयीयसिद्धि'
नाम नामने। नामका, नवमः नवमे। नौवाँ,
अध्यायः अध्याय संपूर्ण थये। अध्याय समाप्त
हुआ ॥ ९ ॥

9. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the ninth chapter entitled 'Success in Treatment of the Complications arising from the disorders affecting the Three Vital Regions in the body'. not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

दशमोऽध्यायः ।

दशमे। अध्याय अध्याय दसवाँ

Chapter X

वस्तिविद्वयुपक्रमः —

अथातो वस्तिविद्वि व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अह्नींथी अब आगे, वस्ति-
सिद्धि 'वस्तिविद्वि' नामना अध्यायानु 'वस्ति-
सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः व्याख्यान
करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये
आत्रेयने, इति ह आ विषयमा नीचे प्रभाषे न इष
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्माह भगवान् के कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The Successful application of the Enema Procedure'.

2. Thus declared the worshipful Atreya.

सिद्धानां वस्तीनां शस्त्रानां तेषु तेषु रोगेषु ।
शृण्वन्निवेश ! गदतः सिद्धि सिद्धिप्रदां मिषजाम् ३

अग्निवेश ! हे अग्निवेश ! हे अग्निवेश !, तेषु तेषु ते
ते उन उन, रोगेषु रोग पर रोगोंमें, शस्त्रानाम् शस्त्र
कही हुई, सिद्धानाम् प्रत्यक्ष इव आपनारी प्रत्यक्ष
फर देनेवाली, वस्तीनाम् वस्तिओनी वस्तिवोंकी,
मिषजाम् वैद्योंने वैद्योंको, सिद्धिप्रदाम् सफलता
सफलता देनेवाली, सिद्धिम् सिद्धि सिद्धिको, गदतः
कहुं छुं कहता हूं, शृणु संभलो सुनो ॥ ३ ॥

3. Listen to me, O Agnivesa, as I discourse on the successful application of the most efficacious types of enema, the use of which brings success to the physician, and on the particular diseases in which each particular type is recommended.

बलादीन्प्रविभज्य दत्तोवसितः सर्वरोगान्निवर्तयति—

बलदोषकालरोगप्रकृतीः प्रविभज्य योजिताः सम्यक्
स्वैः स्वैरौषधवर्गैः स्वान् स्वान् रोगान्निवर्तयन्ति ॥४॥

बल-दोष-काल, दोष, काल-रोग-काल, रोग
काल, रोग, प्रकृतीः अने प्रकृतिना और प्रकृतिके,
प्रविभज्य विभाग करी विभागके अनुसार, स्वैः स्वैः
पैतृपैतृना अपने अपने, औषधवर्गों औषध वर्गों
औषधवर्गोंसे, सम्यक् सारी रीते अच्छी प्रकार,
योजिताः योजिते अर्थात् बनाई हुई वस्तियां, स्वान्
स्वान् पैतृपैतृना अपने अपने, रोगान् रोगोंने
रोगोंको, निवर्तयन्ति हरे के शान्त करती हैं ॥४॥

4. When, having regard to the nature of strength, morbidity, time, disease, and constitution in each given case, the appropriate kind of enema, prepared with the proper medications indicated, is used in the right way, the enema succeeds in allaying the disorder for which it is meant

वस्तेर्गुणाः—

कर्मण्यद्विस्त्रमं न विद्यते शीघ्रसुखविशोद्यित्वात् ।
आश्वपतर्पणतर्पणयोगाच्च निरत्ययत्वाच्च ॥ ५ ॥

शीघ्र-जल्दी, जल्दी, सुखविशोद्यित्वात् सुखपूर्वक
शोधन करना होना सुखपूर्वक शोधन करनेवाली
होनेसे, आश्व-जल्दी शीघ्र, अपतर्पण-अपतर्पण
तर्पण, तर्पणयोगात् च तथा तर्पण करना होना तथा
तर्पण करनेवाली होनेसे, निरत्ययत्वाच्च च अने अनिर्धारक
न होना और हानिकारक न होनेसे, वस्तिप्रमाणम्
अस्तिप्रमाणम् वस्तिप्रमाण, अन्वयः अन्वयः अन्य, कर्म
कर्म कर्म, न विद्यते नहीं नहीं है ॥५॥

5: There is no therapeutic procedure comparable to that of the enema in as much as it possesses rapid and useful properties of cleansing, in addition to its being a quick agent of

४. स्वान् स्वान्-वान् तान् (ब. क.)

impletion and depletion and is unattended with danger.

विरेचनाद्यपेक्षया वस्तेः श्रेष्ठवप्रतिपादनम्—

सत्यपि दोषहरत्वे कटुतीक्ष्णादि मेषजादानात्
दुःखोद्धारोत्केशाद्व्यत्यक्तोष्ठरुजा विरेके स्युः ॥६॥

विरेके विरेचनम्। विरेचनमें, दोषहरत्वे दोष-
हरता दोष हारनेकी शक्ति, सति अपि होना उता पक्ष
होने पर भी, कटुतीक्ष्ण- कटु, तीक्ष्ण, उष्ण-
उष्णादि- अने उष्ण वर्गों उष्ण आदि, मेषज- औषध
औषध, आदानात् देना देनेसे, दुःख- दुःख दुःख
उद्धार- उद्धार उद्धार, उत्केश- उत्केश उत्केश,
अव्यत्यक्त- अव्यत्यक्त अव्यत्यक्त, कोष्ठरुजाः अने कोष्ठरुजा
पीडा और कोष्ठमें पीडा, स्युः आयुं छ होती हैं ॥६॥

6. Although purgation does eliminate morbid matter, the oral injection of drugs containing as they do pungent, acute and hot and such other properties, tends to produce such unpleasant side-effects as cause distress, eructations nausea, unpleasantness and pain in the gastrointestinal tract.

अविरेक्यौ शिशुवृद्धौ तावत्प्राप्तप्रहीनधातुबलौ ।
आस्थापनमेव तयोः सर्वार्थकदुत्तमं कर्म ॥ ७ ॥
बलवर्णहर्षमार्दवगात्रलोहाश्रूणां ददात्याशु ।

शिशुवृद्धौ आशु अने उच्च बालक और बृद्ध,
अविरेक्यौ विरेचनने योग्य नहीं विरेचनके योग्य नहीं
हैं, तो प्राप्त-प्रहीन-धातुबलौ- धारण के तेजीमाना
आशुने धातु तथा अत्र पूरा प्राप्त यथा होता नहीं
अने उच्च धातु तथा अत्र औषध यथा अत्र छ
क्योंकि उनमेंसे बालकको धातु तथा बल पूर्ण प्राप्त नहीं
होते और बृद्धको धातु तथा बलकी हानि होती जाती है, तयोः
तेजीने भाटे उनके लिए, आस्थापनम् एव आस्थापनम्
आस्थापन ही, सर्वार्थकदुत्तमं सर्व काम साधनार सर्वार्थ-
साधक, उत्तमम् अने उत्तम और उत्तम, कर्म- कर्म छ कर्म
है, नृणाम् अस्ति अनुष्ठाने वस्ति मनुष्योंको, बल-वर्ण-

अथ, वक्षुं बलं वर्णं, हर्षं हर्षं हर्षं, मार्दवं भृशता
सुदुता, मात्रस्नेहान् अने अत्रोभां स्निग्धता और
अत्रोमें स्निग्धता, आशु. अथदी शीघ्र, ददाति आये के
देती है ॥७३॥

7-7½. Moreover, since the very young and the very aged are both unsuitable subjects for purgation, on account of the former having not yet attained full body-growth and vitality and the latter having begun to lose both, the corrective enema-procedure is in both cases the most suitable procedure and the one that can achieve all the desired results. Thus, the enema invests persons quickly with strength, complexion, exhillaration, softness and unctuousness of the body

वस्तेमैदाः, तद्विषयाश्च—

अनुवासनं निरुहश्चोत्तरवस्तिश्च स त्रिविधः ॥८॥
शाखावातार्तानां संकुचिनस्तब्धमग्नरुग्णानाम् ।
विदसङ्गाध्मानारुचिपरिकर्तिरुगादिषु च शस्तः ॥९॥

सः त्रिविधः ते त्रय प्रकारणी छे वह तीव प्रकारकी
है, अनुवासनम् नेभडे अनुवासन जैसे अनुवासन,
निरुहः च निरुह निरुह, उत्तरवस्तिः च अने उत्तर-
अस्ति और उत्तरवस्ति, शाखावात शाखावातभी शाखाके
वायुसे, आर्तानां पीडित पीडित, संकुचित- तेमभ
संकोच एवं संकोच, स्तब्ध-मग्न स्तब्धता तथा अंग-
अंगना स्तब्धता तथा अंगअंगवाले, रुग्णानाम् रोभी-
ओने भाटे रोगियोंके लिए, विदसङ्ग- अने भणशेष
और मलाबरोच, आध्मान- आध्मान आध्मान, अरुचि
अरुचि अरुचि, परिकर्तिरुक्- अने वाढरेश और
परिकर्तिकारोग, आदिषु च वजरेभां आदिमें, शस्तः
अस्ति प्रशस्त छे वस्ति प्रशस्त है ॥ ८-९ ॥

89. The enema is of three kinds viz, unctuous, evacuating and urethro-vaginal douching. The enema is especially beneficial in persons afflicted with rheumatic affections of the extremities, contracture, softness, fracture and pain.

उष्णार्तानां शीताङ्गीतार्तानां तथा सुखोष्णोश्च ।
तद्योग्यौषधयुक्तान् वस्तीन् संतर्क्य विनियुज्यात् १०

उष्णार्तानाम् गरमीभी पीडित मनुष्योने उष्णतासे
पीडितोंको, शीतान् शीत शीतल तथा शीतार्तानाम्
तथा हंसीभी पीडित मनुष्योने तथा शीतपीडितोंको,
सुखोष्णान् च नवशेखी सुखोष्ण, वस्तीन् अस्तिओ
वस्तिओंको, तद्योग्य देओने योग्य उनके लिए योग्य
औषधयुक्तान् औषधधी युक्त करी औषधोंसे युक्तकर,
संतर्क्य दित्यार करी विचार करके, विनियुज्यात्
प्रयोओवी ओईओ प्रयोग करनी चाहिए ॥ १० ॥

10. Patients afflicted with heat, should be given cold enemas while those afflicted with cold should be given genially warm enemas. The enema should be given prepared with the appropriate medicaments judging each case on its own merits

बृंहणीयवस्त्यनर्हाः—

वस्तीञ्च बृंहणीयान् दद्याद् व्याधिषु विशोषनीयेषु ।
मेदस्विनो विशोष्या येऽपि नराः कुष्ठमेहार्ताः ॥११॥

विशोषनीयेषु तथा शोषन करवा योग्य तथा
शोषनयोग्य, व्याधिषु रोगोंमें, बृंहणीयान् बृंहण
बृंहण, वस्तीन् अस्तिओ वस्ति, व दद्याद् देनी ओईओ
नहीं नहीं देनी चाहिए, मेदस्विनः मेदस्विन मेदस्वी,

१०. तद्योग्यौषधयुक्तान् वस्तीन् संतर्क्य—तद्योग्यौषधयुक्तान् वस्तीन्
संतर्क्य (८ ९)

११. दद्याद् व्याधिषु विशोषनीयेषु—व्याधिषु कुष्ठमेहोष्णी-

येषु (९)

कुष्ठमेहात्माः तथा डाढ अने प्रमेहथी पीडित कुष्ठ और मेहसे पीडित, अपि नराः ७ डाढ मनुष्यो जो कोई मनुष्य, विशोध्यः शोधन करवा योग्य होय तेओने पक्षु अस्ति नहि देवी ओईओ शोधन योग्य हों उनको भी बस्ति नहीं देनी चाहिए ॥ ११ ॥

11. Roborant enema should not be given in cases requiring purificatory treatment (such as persons who are obese or afflicted with dermatosis, urinary anomalies, or in cases needing to be rid of putrid humors or in cases of skin and urinary diseases.

शोधनीयवस्त्यनर्हाः —

न क्षीणक्षतदुर्बलमूर्च्छितकृशशुष्कदेहानाम् ।
युक्ष्याद्विशोषनीयान् दोषनिबद्धायुषो ये च ॥ १२ ॥

क्षीण-क्षत-क्षीण, क्षतयुक्त क्षीण, क्षतयुक्त, दुर्बल-दुर्बल, दुर्बल, मूर्च्छित-मूर्च्छित, मूर्च्छित, कृश-कृश अने शुष्क कृश और शुष्क, देहानाम् देह-वालाओने देहवालोंको, ये च तथा ७ तथा जो, दोष-निबद्धायुषः दोष पर टकेला आयुवाला होय तेओने दोषों पर अवलम्बित आयुवाले हों उनको, विशोषनीयान् शोधन अस्ति शोधनवस्ति, न युक्ष्यात् आपवी न ओईओ नहीं देनी चाहिए ॥ १२ ॥

12. The use of the purificatory measures are contra-indicated in persons with cachexia, pectoral lesions, debility, fainting, emaciation and dehydration of the body, as well as in those whose life is sustained to some extent by the excretory matter in the body.

कार्यविशेषापेक्षया वस्तीनां संस्कारविशेषः —

वाजीकरणेऽसृक्पित्तयोश्च अधुवृतपयोयुक्ताः ।
शस्ताः सतैलमूत्रारनाललवणाश्च कफवाते ॥ १३ ॥

वाजीकरणे वा७३२३ वाजीकरण, असृक् रक्तहोप रक्तदोष, पित्तयोः च अने पित्तभा और पित्तमें, मधु-घृत-मधु, घी मधु, घी, पयः-युक्ताः तथा दूधथी युक्त तथा दूधसे युक्त, कफ-वाते अने उई तथा वातभा और कफ तथा वातमें, सतैल-मूत्र-तैल गोमूत्र तैल गोमूत्र, आरनाल आरनाल आरनाल लवणाः च तथा लवणथी युक्त अस्तिओ तथा लवणसे युक्त वस्तिभा, शस्ताः प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ १३ ॥

13 For the purpose of virilification and in disorders of blood and pitta, the enemata prepared with honey, ghee and milk are recommended. In morbid conditions of kapha and vata, enemata prepared with til oil, cow's urine, sour congee and rock salt are beneficial.

युक्ष्याद् द्रव्याणि वस्तिष्वम्लं मूत्रं पयः सुरां काथान् ।
अविरोधात्तानां रसयोनित्वाच्च जलमुष्णम् ॥ १४ ॥

धातूनाम् धातुओने धातुओंके, अविरोधात् विरोधी न होय ओवां विरोधी न हों ऐसे, अम्लम् अम्ल, मूत्रम् पयः गोमूत्र-दूध गोमूत्र-दूध, सुराम् सुरा सुरा, काथान् अने कवाथ और काथ, द्रव्याणि ओ द्रव्योने इन द्रव्योंको, रसयोनित्वात् च अने रसनी योनि होवाथी और रसकी योनि होनेसे, उष्णम् गरम गरम, जलम् पाणीने जलको, वस्तिषु अस्तिओभा वस्तिओंमें, युक्ष्यात् योग्यता ओईओ मिलाना चाहिए ॥ १४ ॥

14. In the preparation of the enema solution, such substances should be used from among acid articles, urines, milks,

१२. कुष्ठमेहानाम्-कुष्ठमेहानाम् (क. व.)

१३. युक्ष्याद्विशोषनीयान्-युक्ष्याद्विशोषनीयान् (च.)

१३. पित्तयोश्चमधुनपयोयुक्ताः-पित्तयोश्चमधुनपयोयुक्ताः (च.)

१४. लवणाश्चकफवाते-लवणाः कफवाते वाते (च. व. क.)

wines and decoctions as are not antagonistic to the body elements and water, being the source the nutrient fluid, should be warm.

सुरदारुशताङ्गुलकुष्ठमधुकपिप्पलीमधुमेहाः ।
ऊर्ध्वानुलोमभागाः ससर्षपाः शर्करा लवणम् ॥१५॥
आवापा वस्तीनामनः प्रयोज्यानि येषु यानि स्युः ।
युक्तानि सह कषायैस्ताम्युत्तरतः प्रवक्ष्यामि ॥१६॥

ससर्षपाः सःसव सरसो, सुरदारु- देवदारु, कताङ्ग- सुवा सोया, एला-कुष्ठ नान्दी ओषधी-ऊर्ध्व- इलायची कूठ, मधुक- गेठीमधु सुलहठी, पिप्पली- भीपर पिप्पली, मधु-स्नेहाः मधु-स्नेह मधुस्नेह ऊर्ध्व- अनुलोम-भागाः ऊर्ध्वभाग (वमन द्रव्य) ऊर्ध्वभाग, (वमन द्रव्य) अनुलोमभाग (विरेचन द्रव्य) अनुलोमभाग (विरेचन द्रव्य), शर्करा साकर अने शर्करा लवणम् अने द्रव्य ओ और नमक ये, वस्तीनाम् अस्तिओनां वस्तिओमें, आवापाः नाभ्यानां २०थे छे डालनेके द्रव्य हैं, अतः ओषधीमांथी इनमेंसे, यानि ओषधीने जो, कषायैः सह कषायैः साथे कषायोंसहित, युक्तानि मेज- वीने मिलाकर, येषु प्रयोज्यानि स्युः ओ अस्तिओमां प्रयोञ्ज्यां ओषधी जिन वस्तिओमें प्रयोज्य हैं, तानि तेओने उनको, उत्तरतः हवे पछी पीछेसे, प्रवक्ष्यामि छडीश कहूंगा ॥ १५-१६ ॥

15-16 Deodar, dill seeds, small cardamom costus, liquorice, long pepper, honey and unctuous substance, drugs acting as purificatory of upper and lower channels rape-seed, sugar and salt are the ingredients to be added to the enema solution. As to which of these ingredients should be used in which kind of enema and with what

kind of decoction will be described hereafter

चिरजातकटिनबलेषु

व्याधिषु तीक्ष्णा विपर्यये सुदृढः ।

मप्रतिवापकषाया

योज्यास्वनुवासननिरुहाः ॥१७॥

चिरजात- अर्थाः १५१७थी यथेष्ट दीर्घ कालसे उत्पन्न, कटिन- मज्जान महान, बलेषु अक्षय्याणा बलवान्, व्याधिषु व्याधियोंमां रोगोंमें, मप्रतिवाप आवाप आवाप, कषायाः अने कषायसहित और कषायसहित, तीक्ष्णाः तीक्ष्ण तीक्ष्ण अनुवासन अनुवासन अनुवासन, निरुहाः तथा निरुद्ध अस्तिओ निरुद्ध वस्तिओ, योज्याः योज्यां ओषधी प्रयुक्त कानी चाहिए, विपर्यये तु तथा विपरीत अवस्थाओं आवाप अने कषायसहित मधु अनुवासन तथा निरुद्ध अस्तिओ योज्यां ओषधी तथा विपरीत अवस्थामें आवाप और कषायसहित मधु अनुवासन तथा निरुद्धवस्तिओ प्रयुक्त करनी चाहिए ॥ १७ ॥

In disease-conditions which are chronic, obstinate and severe, strong, unctuous or evacuating enema prepared with suitable ingredients and decoction should be used, while in the opposite conditions, i. e. mild or recent condition of disease mild enema should be used.

वातरोगेषु सस्ताक्यो वस्तवः —

अर्धसङ्कोचैरतः सिद्धान् नानाव्याधिषु सर्वदाः ।

वस्तीन् वीर्यसमैर्गन्धैर्बार्हालोडनाङ्गुलु ॥१८॥

नानाव्याधिषु सुदृढ सुदृढ व्याधियोंमां किन् किन् रोगोंमें, सर्वदा सर्वदा सदैव प्रकाशे, सिद्धान् सिद्ध बनेली सिद्ध, वीर्यसमैः आगैः ओषधीनां सामर्थ्येन

१६. आवापा-आवापो (क)

ताम्युत्तरतः-तमुत्तरतः (क. द)

१. आवापा वस्तीनामनःप्रयोज्यानि येषु यानि स्युः-आवापे वस्तीनामनः प्रयोज्यानि तेषु यानि स्युः (ब. क.)

१७. बलेषु-बलितु (ब.)

१८. सर्वदा-सर्वदा (क. क. द. व.)

१. —पूरिशः (ब.)

१. बार्हालोडनाङ्गुलु-बार्हालोडनाङ्गुलु (ब. क. द. क.)

नाश न कुरे तेन द्रव्येण युक्त समीर्य द्रव्य भागोंसे युक्त, यथाई-आलोडनान् अने ते द्रव्येने मिश्रित करनेपर यथायोग्य द्रव द्रव्येण युक्त और उन द्रव्योंको मिश्रित करनेवाले द्रव द्रव्योंसे युक्त, बस्तीन् अस्तिस्तेने वस्तिनोको, जतः अस्तीं यहासे, नर्भश्लोकैः अरधा अरधा श्लोकैर्भा आवे आवे श्लोकैर्, शृणु आभवे। सुनो ॥ १८ ॥

18. Listen to me as I now describe. a prescription in each hemistich a number of tried prescriptions of enemas suitable for administration in all varieties of disease-conditions. In these prescriptions, the relative proportion of the drugs to be mixed together should be such that the potency of any one drug is not neutralized by that of any other.

विंशोऽग्निमन्थः श्योनाकः काश्मर्यः पाटलिस्तथा ।
शालपर्णी पृश्निपर्णी बृहत्सौ वर्धमानकः ॥१९॥
यवाः कुलत्थाः कोलानि स्थिरा चेति त्रयोऽनिले ।
शस्यन्ते सचतुःश्लेहाः पिशितस्य रसान्विताः ॥२०॥

विंशः बीसी बेल, अग्निमन्थः अरली अरणी श्योनाकः अरु अरु, काश्मर्यः शीबु गंमारी, तथा पाटलिः अने पाटला तथा पाटला, शालपर्णी शाबपरी, शालपर्णी, पृश्निपर्णी पृश्निपर्णी, बृहत्सौ अने बृहत्सौ, वर्धमानकः अने अरु, यवाः तथा जौ, कुलत्थाः कुलथी, कोलानि और बेर, स्थिरा च अने आबवधु और शालपर्णी, त्रयः आ त्रयु योम ये तीन योग, सचतुः श्लेहाः आरे स्नेह आधे चार स्नेहोंके साथ, पिशितस्य रसान्विताः तथा भासुरस आधे तथा मांसरसके साथ, जिनके वातरोगमें वातरोगमें, शस्यन्ते प्रशस्त छे प्रशस्त हैं ॥ १९-२० ॥

१९. शालपर्णी-शालिपर्णी (क. ब.)

२०. कोलानि कोलाणि (क. ब.)

19-20. (1) Bael, wind killer, Indian calosanthos, fruits of white teak and trumpet flower; (2) Ticktrefoil, painted leaved uraria, the two varieties of Indian nightshade and castor oil plant; (3) Barley horse-gram Indian jujube, ticktrefoil; these three sets of drugs comprising three distinct prescriptions should be prepared with the addition of the tetrad of unctuous articlee and meat-juices and administered in morbid conditions due to vata

पित्तोगे शस्तान्नयो वस्तयः --

नलवज्जुलवानीरशतपत्राणि शैवलम् ।
मज्जिष्ठा सारिवाऽनन्ता पयस्या मधुयष्टिका ॥२१॥
चन्दनं पद्मकोशिरं तुङ्गं ते पैत्तिके त्रयः ।
सशर्कराक्षौद्रघृताः सक्षीरा वस्तयो हिताः ॥२२॥

नल-वज्जुल नाली वाणुं नल, वज्जुल वानीर-वानीर वानीर, शतपत्राणि शतपत्र शतपत्र, शैवलम् अने शैवाण और शेवाल, मज्जिष्ठा मज्जिष्ठा मंजीठ, सारिवा सारिवा सारिवा, अनन्ता अनन्ता कपूरी, पयस्या भोयडाणुं बिलाईकन्द, मधुयष्टिका अने मधुयष्टि और मुलहठी, चन्दनम् तथा अन्नन् तथा चन्दन, पद्मकः पद्मक पद्माक्ष, पद्मीरम् कणो वानीर, लस, तुङ्गम् अने पुनाम पुनाम, ते ते ये, त्रयः वस्तयः त्रय अस्तिस्ते तीन वस्तियां, सशर्करा साकर चीनी, क्षौद्र-घृताः मधु अने घी साथे शहद और घीके साथ, सक्षीराः तथा दूध साथे तथा दूधके साथ, पैत्तिके पित्तदोषमें पित्तोगोंमें, हिताः हितकर छे हितकर हैं ॥ २१-२२ ॥

21-22. (1) Great reed, country willow, cane, lotus and moss. (2) Indian madder. the two varieties of Indian sarsaparilla, milky yam, and

२२. ते-च (ब.)

तुङ्गं ते पैत्तिके त्रयः पैत्तिके तु गदे त्रयः (द.)

liquorice; (3) Sandalwood, Himalayan cherry, cuscus grass, and fragrant poon, these three sets of drugs making the second triad of prescriptions, are to be given combined with sugar, honey, ghee and milk and are indicated as enema in disease-conditions due to pitta.

कफरोगे शस्तास्त्रयो वस्तयः—

अर्कस्तथैव चालर्क एकाष्टीला पुनर्नवा ।
हरिद्रा त्रिफला मुस्तं पीतदारु कुटञ्जटम् ॥२३॥
पिप्पल्यश्चित्रकश्चेति त्रयस्ते श्लेष्मरोगिषु ।
सक्षारश्चैव गोमूत्रा नातिस्नेहान्विता हिताः ॥२४॥

अर्क आ३३ लाल आक, अलर्कः स३६ अ३३ सफेद आक, एकाष्टीला पा६ पादी, तथा एव अने और, पुनर्नवा च सा२३ पुनर्नवा, हरिद्रा ६०६२ हल्दी, त्रिफला त्रि३३ त्रिफला, मुस्तम नाभरभोय मोथ, पीतदारु दे३३ दे३३, कुटञ्जटम् अने उ३३ अ३३ और कालीसर, पिप्पल्यः तथा पी३२ तथा पिप्पली, चित्रकः च अने चित्रक और चित्रक, इति ते वे, न-अति-स्नेह-अन्विताः अत्यन्त स्नेहशी युक्त नहि कोनी अत्यन्त स्नेहसे युक्त नहीं ऐसी, त्रयः त्रय अस्ति३ तीन वस्तिर्वा, सक्षारश्चैव क्षार, भक्षार, शहद, गोमूत्राः अने गोमूत्र साथे और गोमूत्रके साथ, श्लेष्मरोगिषु उ३३ अने कफ रोगियोंके लिए, हिताः हित३३ उ३३ हितकर हैं ॥ २३-२४ ॥

23-24. The two varieties of (1) mudar, Patha. and hog's weed; (2) Turmeric, the three myrobalans, nut-grass, Indian berberry and Indian valerian; (3) Long pepper and white flowered leadwort; these three sets of drugs, making the third triad of

prescriptions, should be used mixed with alkali, honey and cow's urine and a slight quantity of unctuous substance. These enemas are recommended in disease-conditions due to kapha.

पकाशयकोचनावस्वारो वस्तयः—

फलजीमूतकेश्वाकुधामार्गवकवत्सकाः ।
श्यामा च त्रिफला चैव स्थिरा दन्ती द्रवस्यपि २५
प्रकीर्या चोदकीर्या च नीलिनी क्षीरिणी तथा ।
सप्तला शङ्खिनी लोभं फलं कम्पिलकस्य च ॥२६॥
चत्वारो मूत्रसिद्धास्ते पकाशयविशोधनाः ।
(व्यस्तैरपि समस्तैश्च चतुर्योगा उदाहृताः ॥२७॥)

फल- भी३० मैनफल, जीमूतक- ७३३ दे३३, इश्वाकु- ६३३ कुटुम्बी, धामार्गवक- धामार्गव धामार्गव, वत्सकाः अने ६३३ और इन्ड्री, श्यामा च श्यामा श्यामा त्रि३३, त्रिफला च एव अने त्रि३३ त्रिफला, स्थिरा- सा३३ सरीसन, दन्ती- द३३ दन्ती, द्रवस्यपि अने २३३ और जंगली एरणी, प्रकीर्या च ३३३ करज, उदकीर्या च ३३३ उदकीर्या, नीलिनी- नी३३ नीली, तथा क्षीरिणी- अने क्षीरिणी और क्षीरिणी, सप्तला- सप्त३ सप्तला, शङ्खिनी- श३३ शङ्खिनी, लोभं- ६३३ लोभ कम्पिलकस्य अने ३३३ और कमीलास, फलम् च ३३ फल, मूत्र- सिद्धाः गोमूत्रशी सिद्ध उ३३ गोमूत्रसे सिद्ध, ते ते वे, चत्वारः चार चो३ चार योग, पकाशय- ३३३ पकाशयके, विशोधनाः शोधन उ३३ शोधन हैं, व्यस्तैः दू३ दू३ मिश मिश, समस्तैः च अने अने अने ३३३ पक्ष और समस्त रूपमें सी, चतुर्योगाः आ चार चो३ वे चार योग, उदाहृताः उ३३ उ३३ आ३३ उ३३ उ३३ गये हैं ॥२५-२७॥

25-27. (1) Emetic nut, bristly luffa, bottle gourd, sponge gourd, bitter

luffa and kurchi; (2) Black turpeth, the three myrobalans, ticktrefoil, red physic nut and physic nut. (3) Indian beech, prickly brazil wood, indigo plant, and asthma weed. (4) Soap pod, elenolipis, lodh, and the fruit of kamala. these four sets of drugs prepared with cow's urine are purificatory of the colon. (the drugs above mentioned may be used separately or in combination and they make a tetrad of prescriptions.)

शुक्रमांसदायकवरो वस्तयः —

काकोली क्षीरकाकोली मुद्रपर्णी शतावरी ।

विदारी मधुयष्ट्याङ्गा शृङ्गाटककशेरुक ॥२८॥

आत्मगुप्ताफलं माषाः सगोधूमा यवास्तथा ।

जलजानूपजं मांसमित्येते शुक्रमांसलाः ॥२९॥

काकोली डाकोली काकोली, क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, मुद्रपर्णी जलजी मज मुद्रपर्णी, शतावरी अने शतावरी और शतावर, विदारी बेद्य-
डाणु विदारीकन्द, मधुयष्ट्याङ्गा जेठीमध मुलहठी, शृङ्गाटक- शीरोडा सिंचाडे, कशेरुक अने कशेरुक और कशेरुक, आत्मगुप्ताफलम् डौयपीज कौवके बीज, माषाः अड्ड उड्ड, सगोधूमाः धुँगे, तथा यवाः अने जौ और जौ, जलजानूपजम् तथा जलज अने आनूप और जलज और आनूप, मांसम् मांस मांस, इति एते ये चार अस्ति ये ये चार वस्तियाँ, शुक्रमांसलाः वीर्यवर्धक अने मांसवर्धक छे शुक्रवर्धक और मांसवर्धक हैं ॥ २८-२९ ॥

28-29. (1) Kakoli, Ksheerakakoli, wild bean and climbing asparagus; (2)

२८. मुद्रपर्णी-पुष्पपर्णी (घ.)

,, विदारीमधुयष्ट्याङ्गा-पशुकं च विदारी च (घ.)

२९. जलजानूपजं-जलजानूपजं (ग. ड. घ. ङ.)

,, शुक्रमांसलाः-शुक्रमांसदाः (घ. घ.)

,, मांसमित्येते शुक्रमांसलाः-मांसमिति शुक्रविवर्धनाः (घ.)

,, शुक्रमांसलाः-शुक्रवर्धकाः (घ.)

white yam, liquorice Indian water chest-nut and luffa, (3) the fruit of the cowage, black gram, wheat and barley; (4) And the meat of the aquatic wet-land animals:—these four sets of drugs are promotive of the seminal secretion as well as of flesh.

साम्राहिकाश्चत्वारो वस्तयः —

जीवन्ती चाग्निमन्थश्च घातकीपुष्पवत्सकौ ।

प्रग्रहः खदिरः कुष्ठं शमी पिण्डीतको यवाः ॥३०॥

प्रियङ्गु रक्तमूली च तरुणी स्वर्णयूथिका ।

वटायाः किंशुकं लोभ्रमिति साम्राहिका मताः ३१

जीवन्ती च जीवन्ती जीवन्ती अग्निमन्थः अग्नि-
मन्थ अग्निमन्थ, घातकीपुष्प- घातकीपुष्प, पुष्पवत्सकौ पुष्प-
वत्सकौ च अने पुष्पवत्सक और पुष्पवत्सक, प्रग्रहः प्रग्रह
प्रग्रह, खदिरः खदिर, कुष्ठम् कुष्ठ, शमी शमी, पिण्डीतकः पिण्डीतक, यवाः अने जौ और जौ, प्रियङ्गुः प्रियङ्गु प्रियङ्गु, रक्तमूली रक्तमूली, तरुणी तरुणी, शुद्धाण गुलाब, स्वर्णयूथिका अने स्वर्णयूथिका और स्वर्णयूथिका, वटायाः वटायाः वटायाः वटायाः
वटायाः खदिर, किंशुकम् किंशुक, किंशुक, लोभ्रम् च अने लोभ्र और लोभ्र, इति ये ये, साम्राहिकाः साम्राहिका अस्ति ये साम्राहिक वस्तियाँ, मताः माने छे कही हैं ॥ ३०-३१ ॥

30-31. (1) Cork swallow wort, wind killer, fulsee flower and kurchi; (2) Purging cassia, catechu, costus, shamee, emetic nut and barley; (3) perfumed cherry, Indian madder; double jasmine and yellow-jasmine; (4) The banyan and the other drugs of its group Palas and the lodh these four sets of drugs are known to be astringent in their action.

३१. तरुणी-तरुणी (घ.)

परिष्ठावे द्वौ वस्त्रौः—

परिष्ठावे शृतं क्षीरं सवृक्षीरपुनर्नवम् ।

आखुपर्णिकया वाऽपि तण्डुलीयकयुक्तया ॥३२॥

परिष्ठावे परिष्ठावम् परिष्ठावम्, सवृक्षीर- घाण्डी साटेडी वृक्षीर, पुनर्नवम् अने बाव साटेडी सावे और पुनर्नवासे, शृतम् उकाणैला कथित, क्षीरम् दूधभी दूधसे, तण्डुलीयक अथवा ताण्डुलीय अथवा तण्डुली- यकसे, युक्तया युक्त युक्त, आखुपर्णिकया वा अपि ॥३२॥ सावे उकाणैला दूधभी अस्ति देवी आखु- पर्णीके साथ कथित दूधसे वस्ति देवे ॥३२॥

32. (1) Milk prepared with white hog's weed. and hog's weed. (2) Or with kidney leaved ipomea and prickly amaranth is indicated in hemorrhage conditions.

दाहे द्वौ वस्त्रौ—

कालकृतककाण्डेक्षुदर्भपोदगलेक्षुभिः ।

दाहघ्नः सघृतक्षीरो द्वितीयश्चोत्पलादिभिः ॥३३॥

कालकृतक- कालकृतक कसौरी, काण्डेक्षु- कालेक्षु काण्डेक्षु, दर्भ- दर्भ दर्भ, पोदग- पोदगल, पोदगल, गलेक्षुभिः अने शेरडीथी साधित और ईशसे साधित, सघृतक्षीरः घी तथा दूधवाणी पहेवी अस्ति घी और दूधवाली प्रथम वस्ति, उत्पलादिभिः अने उत्पल पजेरेथी साधित घी तथा दूधवाणी और उत्पल आदिसे साधित घी तथा दूधवाली, द्वितीयः च घी अस्ति दूसरी वस्ति, दाहघ्नः दाहनाशक छे दाहनाशक हैं ॥३३॥

33. (1) Negro coffee, big sugar-cane, sacrificial grass, elephant grass

३३. परिष्ठावे-परिष्ठावे (घ.)

, परिष्ठावे शृतं क्षीरं-पयः शृतं परिष्ठावे (घ. व.)

३३. कालकृतक-कोककृतक (क. त.)

, दर्भपोदगलेक्षुभिः-दर्भपोदगलेक्षुभिः (क. व. त. व. क.)

, कालकृतककाण्डेक्षुदर्भपोदगलेक्षुभिः-कालकृतककाण्डेक्षुदर्भ- कोलेक्षुसालिभिः (क. व.)

and sugar cane; (2) The blue water lily and other aquatic plants of its group; ghee or milk, prepared with either of these two sets of drugs, is curative of burning.

परिकर्ते द्वौ वस्त्रौ—

कर्बुदाराढकीनीपविबुद्धैः क्षीरसाधितैः ।

वस्तिः प्रदेयो भिषजा शीतः समभुषर्करः ॥३४॥

परिकर्ते तथा वृन्तैः श्रीपर्णीकोविदारजैः ।

(देयो वस्तिः सुवैद्यैस्तु यथावद्विदितक्रियैः ॥३५॥)

परिकर्ते परिकर्तिकाभा परिकर्तिकामे, भिषजा वैद्य वैद्य, क्षीरसाधितैः दूधमा साधित क्षीरसाधित, कर्बुदारा- कर्बुदारा कचनार, ढाढकीनीप- तुवेर उद्वेग अहर कदम्ब, विबुद्धैः अने समभुषर्कर सावे और समभुषर्कर, समभुषर्करः भूध अने साधर भेणवी सहर और वीनी मिलाकर, शीतः ठंडी शीत, वस्तिः अस्ति वस्ति. प्रदेयः देवी दे, तथा तथा तथा, यथावत् यथावत् ॥३४॥ सत्यस्वरूपमे, विदितक्रियैः क्रियाने अन्तर्गत क्रियाने ज्ञाता, सुवैद्यैः तु सुवैद्यैः सुवैद्य, श्रीपर्णी- क्षीरमरी गंभारी, कोविदारजैः अने कर्बुदाराभा और कचनारके, वृन्तैः श्रीयेथी अस्ति देवी अन्तर्गत छे वस्तिसे वस्ति देवे ॥ ३४-३५ ॥

34-35. White mountain ebony, pigeon pea, kadamba and hijjal tree should be prepared in milk with honey and sugar, and given as a cold enema by the physician, in griping or colicky pain. Similarly, an enema prepared with the stalks of white teak and variegated mountain ebony may be given as enema in the same condition by good physicians who have a correct knowledge of the therapeutic methods.

પ્રવાહને દ્વૌ વસ્તી—

વસ્તિઃ શાસ્ત્રમલિકૃત્તાનાં ક્ષીરસિદ્ધો ઘૃતાન્વિતઃ ।
હિતઃ પ્રવાહને તદ્વદ્વેષ્ટૈઃ શાસ્ત્રમલિકસ્ય ચ ॥૩૬॥

શાસ્ત્રમલિ- શાસ્ત્રમલિનાં શાસ્ત્રમલિકે, ઘૃતાન્વાનમ્
કૃતિથી ઢંઢકોસે, ક્ષીરસિદ્ધઃ સખિત્ત દૂધમાં સિદ્ધ
કરેલ સાધિત દૂધમેં સિદ્ધ કિયે, ઘૃતાન્વિતઃ બીથી યુક્ત
બીકે સાથ, વસ્તિઃ અસ્તિ વસ્તિ, પ્રવાહને- કરાંજવાના
રોગમાં પ્રવાહિકામેં, હિતઃ હિતકર છે હિતકારી છે, તદ્વદ્વેષ્ટૈઃ
તદ્વદ્વેષ્ટ પ્રમાણે તદ્વદ્વેષ્ટ, શાસ્ત્રમલિકસ્ય ચ શાસ્ત્ર-
મલિના શાસ્ત્રમલિકે, વેષ્ટૈઃ યુદ્ધથી સખિત્ત દૂધમાં સિદ્ધ
કરેલ બીથી યુક્ત અસ્તિ કરાંજવાના રોગમાં હિતકર
છે ગોદષે સાધિત દૂધમેં સિદ્ધ કિયે બીકે સાથ વસ્તિ
પ્રવાહિકામેં હિતકર છે ॥૩૬॥

36. The stalks of silk cotton tree prepared in milk with ghee and (2) the resin of the silk cotton tree similarly prepared, make two prescriptions beneficial in conditions of diarrhea

અતિયોગે દ્વૌ વસ્તી—

અશ્વાવરોહિકાકાકનાસારાજકશેરુકૈઃ ।
સિદ્ધાઃ ક્ષીરેઽતિયોગે સ્યુઃ ક્ષૌદ્રાજ્ઞનઘૃતૈર્યુતાઃ ૩૭
ન્યપ્રોધાયૈશ્વતુર્ભિશ્ચ તેનૈવ વિધિના પરઃ ।

અશ્વાવરોહિકા- અશ્વાગંધા અશ્વગન્ધા, કાકનાસા-
કાકનાસા કાકનાસા, રાજકશેરુકૈઃ અને રાજકશેરુકી
ઔર રાજકશેરુકસે, ક્ષીરે દૂધમાં ક્ષીરમેં, સિદ્ધાઃ સિદ્ધ
કરેલી સિદ્ધ કી ગઈ, ક્ષૌદ્રાજ્ઞનઘૃતૈઃ મધ રસાંજન
તથા બીથી શદ્દ રસાંજન તથા શ્વત્તે, યુતાઃ યુક્ત

૩૬. તદ્વદ્વેષ્ટૈઃ-તદ્વદ્વેષ્ટૈઃ ક હ ત.ક.]

૧. વસ્તિઃ-મુદ્ધિઃ (પ હ. ધ. ૧. ખ. ૨.)

૨. શાસ્ત્રમલિકસ્ય-શાસ્ત્રમલિકસ્ય (જ. ૫.)

૩. ઇત્તદ્વેષ્ટૈઃ-ઇત્તદ્વેષ્ટૈઃ

વસ્તિઃ પ્રવાહને દેયો મિષજા ક્ષિતિયો ધિયા

સ્થાયિકઃ પાઠઃ (ક. લ. ૬ હ.) પુસ્તકેડી.

૩૭. રાજકશેરુકૈઃ-રાજકશેરુકાઃ (૫.)

પહેલી અસ્તિ યુક્ત પ્રથમ વસ્તિ, અતિયોગે- શોધનના
અતિયોગમાં શોધનકે અતિયોગમેં, સ્યુઃ દેવાય છે કી
જાતી છે, ન્યપ્રોધાયૈઃ ૫૩ વજેરે વડાદિ, અતુર્ભિઃ ૫
ચારે વૃક્ષોથી ચાર વૃક્ષોસે, તેન દ્વ તેજ ઉસી, વિધિના
વિધિથી સિદ્ધ કરેલી વિધિસે સિદ્ધ કી ગઈ, પરઃ બીજી
અસ્તિ ૫૪ શોધનના અતિયોગમાં દેવાય છે દુસરી
વસ્તિ મી શોધનકે અતિયોગમેં કી જાતી છે ॥૩૭॥

37-37½. Oleander, small stinking swallow wort, and Rajakaseruka prepared in milk and mixed with honey, extract berberry and ghee; (2) the banyan and the three other drugs of its group similarly prepared; these two prescriptions of enema are used in conditions of complications resulting from overaction of the enema

જીવાદાને ત્રયો વસ્તયઃ—

વૃહતી ક્ષીરકાકોલી પૃશ્નિપર્ણી શતાવરી ॥૩૮॥

કાશ્મર્યબદરીદૂર્વાસ્તથોક્ષીરપ્રિયઙ્ગવઃ ।

જીવાદાને શ્રુતૌ ક્ષીરે દ્વૌ ઘૃતાજ્ઞનસંયુતૌ ॥૩૯॥

વસ્તી પ્રદેયૌ મિષજા શીતૌ સમધુશર્કરૌ ।

વૃહતી ઉભી બેરીંગણી વડી કટેરી, ક્ષીરકાકોલી
ક્ષીરકાકોલી ક્ષીરકાકોલી, પૃશ્નિપર્ણી પૃશ્નિપર્ણી, શ્વત્તે
પર્ણી, શ્વત્તે અને શ્વત્તે. ઔર શ્વત્તે, તથા
તથા તથા, કાશ્મર્ય- ગંભારી ગંભારીકે ફલ, બદરી-
દૂર્વાઃ બેર, દૂર્વા વેર, દૂર્વા, વડીર- કાગો વાગો. લવ,
પ્રિયઙ્ગવઃ અને પ્રિયઙ્ગુ ઔર પ્રિયઙ્ગુ, દ્વૌ એ બે બે
દ્રવ્ય સમૂહોને इन दोनों द्रव्य समूहोंको, ક્ષીરે દૂધમાં
દૂધમેં, શ્રુતૌ ઉકાળી પકાકર, ઘૃતાજ્ઞન- બી તથા
રસાંજન ઘૃત તથા રસાંજનકે, સંયુતેઃ મેળવી સાંધ
મિલાકર, સમધુશર્કરૌ મધ અને સાકર સાથે શદ્દ
ઔર ચીનીકે સાથ, શીતૌ શીતળ શીતળ, વસ્તી

૩૮. કાશ્મર્ય-કાશ્મરી (હ.)

જીવાદાને-જીવનીવૈઃ (હ.)

જીવાદાને શ્રુતૌ ક્ષીરે-જીવનીવૈઃ શ્રુતૌ ક્ષીરે (સ.)

કાશ્મર્ય....શ્રુતૌ ક્ષીરે-કાશ્મરીબદરીદૂર્વાસ્તથોક્ષીરપ્રિયઙ્ગુકાઃ ।
જીવનીવૈઃ શ્રુતૌ ક્ષીરેઃ (હ.)

अस्तिओ। वस्तिओ। मिश्रजा वैदे वैद्य, जीवादाने ७१-
२४२ना आवर्मा जीवादानमें, प्रदेयो देरी देवे ॥३८ ३९॥

38-39. (1) Indian nightshade, Ksheerakakoli, painted leaved uraria and climbing asparagus; (2) White teak, jujube, scutch grass, cuscus grass and perfumed cherry:—these two sets of drugs prepared in milk and mixed with ghee, extract of berberry, honey and sugar should be given as cold enema, by the physician, in conditions of hemorrhage.

गोऽव्यजामहिषीक्षीरैर्जीवनीययुतैस्तथा ॥४०॥
शशैणदक्षमार्जारमहिषाव्यजशोणितैः ।
सद्यस्कैर्मृदितैर्वस्तिजीवादाने प्रशस्यते ॥४१॥

जीवनीययुतैः ७१-७२ मधुनी औषधिकी। बेणवी
जीवनीयगणकी औषधियोंके साथ, तथा तथा तथा
शश-एण-ससला औषध खरगोश-एण, दक्ष-मार्जार
इकडा, गिलाया मुर्गा, बिह्वा, महिष बेस मैस, नवी-नज
भेदी और अकरीना मेह और बकरी इनके, शोणितैः
बोली साथे खनके साथ, सृष्टितैः भेणवी आपैली
मिलाकर वी हुई, गो-नवी- गाय, भेदी गाय, मेह,
नजा अकरी बकरी, महिषी और बेसना और मैसके,
क्षीरैः दूध, साथे दूधके साथ, वस्तिः अस्ति वस्ति,
जीवादाने ७१-७२ना जीवादानमें, प्रशस्यते प्रशस्त छे
प्रशस्त है ॥ ४०-४१ ॥

40-41. Another prescription recommended for use in this condition of hemorrhage consists of the freshly drawn blood of hare, deer, cock, cat, buffalo, sheep or goat, emulsified and mixed with the milk of cow, sheep, goat or buffalo and with the drugs of the life promoter group.

४१. सद्यस्कैर्मृदितैः—सद्यस्कैरेवके: (क.)

रक्तपिते द्वौ वस्ती प्रमेहे वैकः—

मधूकमधुकद्राक्षादूर्वाकाशमर्यचन्दनैः ।
तेनैव विधिना वस्तिर्वैयः सक्षौद्रशर्करः ॥४२॥
मस्त्रिष्टासारिवानस्तापयस्यामधुकैस्तथा ।
शर्कराचन्दनद्राक्षामधुषात्रीफलोत्पलैः ।
रक्तपिते, प्रमेहे तु कषायः सोमवस्कजः ॥४३॥

मधूक- मधुनी महुवा, मधुक भेरीमधु मुनद्री,
द्राक्षा द्राक्षा द्राक्षा, दूर्वा श्री दूर्वा, काशमर्य- काशमर्य-
गम्मातीके फल, चन्दनैः और चन्दनभी और चन्दनके,
स-क्षौद्र- मधु राहद, शर्करः और साक्षरसहित और
चीनीके साथ, वस्तिः पहलेकी अस्ति प्रथम वस्ति, तेव
एव तेव उसी, विधिना विधिभी विधानसे, रक्तपिते
रक्तपितेमा रक्तपितेमें, देवः देवी ओधओ देवी
चाहिए, तथा तथा तथा मस्त्रिष्टा- मधु मंश्रीठ,
सारिवा- सारिवा सारिवा, जनन्दा- जनन्ता जनन्ता,
पयसा- पयसा पयसा, तथा मधुकैः भेरीमधु वस्तिमधु,
शर्करा-चन्दन- साक्षर, चन्दन चीनी, चन्दन, द्राक्षा-
द्राक्षा द्राक्षा, मधु- मधु राहद, सात्रीफल- आमर्मा
औवला, उत्पलैः च और नीलकमणभी साधित भी
अस्ति रक्तपितेमा देवी ओधओ और नीलोफरसे
साधित दूसरी वस्ति रक्तपितेमें देनी चाहिए, सोमवस्कजः
कषायः सोमवस्कज कषायमनी अस्ति सोमवस्कके कषा-
यकी वस्ति, प्रमेहे तु प्रमेहेमा देवी ओधओ प्रमेहेमें
देनी चाहिए ॥ ४२-४३ ॥

42-43 Another enema prepared from mohwah, liquorice grape, scutch grass white teak and sandalwood and mixed with honey and sugar may be given in the same way. Indian madder, the two varieties of Indian sarsaparilla, milky yam and liquorice (2) sugar, sandalwood, grape, honey, emblec myrobalan and blue lotus; these two

४३ एतच्छ्लोकानन्तरम्—

वस्तिर्देवो विविधेन विषया बुद्धिर्दिवतः

इत्यधिकः पाठः (क.) पुस्तके ।

sets of drugs are used in conditions of hemothermia. The decoction of gum arabic is given in conditions of urinary anomalies.

ગુસ્માદિરોગેવાતિદેશિકવસ્તયઃ—

ગુસ્માતિસારોદાવર્તેસ્તમ્મસકુચિતાદિષુ ।

સર્વાન્નૈકાન્નરોગેષુ રોગેષ્વેવંવિધેષુ ચ ॥૪૪॥

યથાસ્વૈરોષધૈઃ સિદ્ધાન્ વસ્તીન્ દયાદ્વિચક્ષણઃ ।

પૂર્વોક્તેન વિધાનેન કુર્વેન્ યોગાન્ પૃથગ્વિધાન્ ॥૪૫॥

ગુસ્મ- ગુદમ ગુલ્મ, અતિસાર- અતિસાર અતિસાર, ઉદાવર્ત- ઉદાવર્ત ઉદાવર્ત, સ્તમ્મ- સ્તમ્મ સ્તમ્મ, સકુચિત- સકુચિત સંકોચ, આદિષુ વગેરેમાં આદિર્મે, સર્વાન્ન- સર્વાન્ન તથા એકાન્ન સર્વાન્ન તથા એકાન્ન, રોગેષુ રોગેષુ રોગોર્મે, રોગેષુ ચ અને એવી અતના ઓર હવ પ્રકારકે, રોગેષુ- બીજા રોગમાં દુસરે રોગોર્મે, ચિચક્ષણઃ ચિચક્ષણ નેવે વિદ્વાન વૈય, પૂર્વોક્તેન- અગાઉ કહેલ પૂર્વેક, વિધાનેન વિધાન પ્રમાણે વિધિસે, પૃથગ્વિધાન્ બુદ્ધ બુદ્ધ પ્રકારના નાના પ્રકારકે, યોગાન્ યોગો યોગો, કુર્વેન્ કરીને વનાકર, યથાસ્વૈઃ રોગા- નુસાર રોગાનુસાર, ઔષધૈઃ ઔષધથી ઔષધોસે, સિદ્ધાન્ વસ્તીન્ સિદ્ધ અસ્તિઓ સિદ્ધ વસ્તિયાં, દયાદ્વ દેની દેને ॥૪૪-૪૫॥

44-45. In conditions of gulma, diarrhea, reverse peristalsis, stiffness and contractures, as also, in conditions of partial or total paralysis and in various morbid conditions of a similar type, the discerning physician should administer enema prepared with the drugs appropriate for each disease-condition, selecting the prescriptions of various sorts in the manner of the above mentioned prescriptions.

૪૪. સર્વાન્નૈકાન્ન-સર્વાન્નૈકાન્ન (બ.)

૫. કુર્વેન્ યોગાન્-કુર્વેન્ યોગાન્ (૪.)

અધ્યાયોક્તવિષયાઃ—

તત્ર શ્લોકાઃ—

ત્રિકાલ્પયોઽનિલાદીનાં ચતુષ્કાશ્ચાપરે ત્રયઃ ।

પકાશયવિશુદ્ધયર્થે વૃષ્યાઃ સાંપ્રાદિકાસ્તથા ॥૪૬॥

પરિસ્વાવે તથા દાહે પરિકર્તે પ્રવાહણે ।

સાતિયોગે મતૌ દ્વૌ દ્વૌ જીવાદાને તથા ત્રયઃ ॥૪૭॥

દ્વૌ રક્તપિત્તે મેહે ચ એકશ્ચિન્નસસ તે ।

સુલભાસ્પૌષધક્લેશા વસ્તયો ગુણવત્તમાઃ ॥૪૮॥

તત્ર તે વિષયમાં હવ વિષયર્મે, શ્લોકાઃ ઉપસંહારના શ્લોક છે કે ઉપસંહારકે શ્લોક હૈંકિ, અનિલા- દીનામ વાયુ વગેરે દોષોમાં વાતાદિ દોષોર્મે, ત્રયઃત્રિકાઃ ત્રણ ત્રણના ત્રણ સમૂહરૂપ અસ્તિઓ ત્રીન ત્રીનકે ત્રીન સમૂહરૂપ વસ્તિયાં, પકાશય પકાશયની પકાશયકી, વિશુદ્ધયર્થે શુદ્ધિ કરનારા શુદ્ધિ કરનેવાળે, વૃષ્યાઃ વૃષ્ય વૃષ્ય, તથા તથા તથા, સાંપ્રાદિકાઃ સાંપ્રાદિક સાંપ્રાદિક, અપરે ચ બીજા દુસરે, ચતુષ્કાઃ ચ ચાર ચારના ત્રણ સમૂહરૂપ અસ્તિઓ ચાર ચારકે ત્રીન સમૂહરૂપ વસ્તિયાં, પરિસ્વાવે અને પરિસ્વાવ ઓર પરિસ્વાવ, દાહે દાહ દાહ, પરિકર્તે પરિકર્તિતકા પરિકર્તિતકા, સાતિયોગે અતિયોગ અતિયોગ, તથા પ્રવાહણે તથા પ્રવાહિકામાં તથા પ્રવાહિકાર્મે, દ્વૌદ્વૌ એ એ અસ્તિઓ દો દો વસ્તિયાં, મતૌ કહી છે કહી હૈં, તથા તથા તથા, જીવાદાને જીવાદાનમાં જીવાદાનર્મે, ત્રયઃ ત્રણ ત્રીન, રક્તપિત્તે દ્વૌ રક્તપિત્તમાં એ રક્તપિત્તર્મે દો, મેહે ચ અને પ્રમેહમાં ઓર પ્રમેહર્મે, એકઃ એક અસ્તિ કહી છે એક વસ્તિ કહી હૈ, તે આ પ્રમાણે તે હવ તરહવે, સુલભ- સુલભ સુલભ, અસ્પૌષધ-ક્લેશાઃ અસ્પૌષધ તથા ક્લેશવાળી અસ્પૌષધ તથા ક્લેશવાળી, ગુણવત્તમાઃ અને સૌથી શુભવાળી ઓર ગુણોર્મે સર્વથે શ્રેષ્ઠ, ત્રિકાલ્પ સસ ચ સાડત્રીસ ત્રૈતીસ, વસ્તયઃ અસ્તિઓ વસ્તિયાં કહી હૈ ॥ ૪૬-૪૮ ॥

Here are the recapitulatory verses:—

૪૭ સાતિયોગે મતૌ દ્વૌદ્વૌ-અતિયોગે મતઃ પદ્ય (ક. જ.)

૪૮. પકાશયવિશુદ્ધયર્થે-સર્વાન્નૈકાન્ન (બ.)

46-48. The three triads of prescriptions in conditions of vata and the other two humors, another triad of tetrads for purification of the colon, virilifics, astringents, a dyad of prescriptions in each of the conditions of blennorrhagic condition, burning, griping pain diarrhea and overaction of the exema; a triad of prescriptions in hemorrhage a dyad in hemothermia and one in urinary anomalies thus making a total of thirty seven prescriptions of most excellent enemas, prepared with a few and easily obtainable drugs and causing little or no discomfort are described herein.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिमंस्कृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने वस्ति-
सिद्धिर्नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

इति आ. प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अग्नि-
वेशे रच्येष्टा अग्निवेशसे बनाये, चरकप्रतिमंस्कृते तन्त्रे
अने अरुथी प्रतिमंस्कृते पायेष्टा आ. शास्त्रमां
और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अप्राप्ते अ. प्राप्ते
अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले पूरा करनेवा
और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थानमां
सिद्धिस्थानमें, वस्तिः सिद्धिः 'वस्तिः सिद्धिः' वस्तिः सिद्धिः
नाम नामने। नामक, दशमः दशमो दशमो, अध्यायः
अध्याय अ. पू. अध्याय समाप्त हुआ ॥ १० ॥

10. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the tenth chapter entitled 'The Successful application of the enema procedure' not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

एकादशोऽध्यायः ।

अग्नियारभो अध्याय उच्यते ग्यारहवो

Chapter XI

फलमात्रासिद्धिपथकम्:—

अथातः फलमात्रासिद्धि व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह स्माह भगवानात्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हने अ. ११०॥ अथ आगे, फलमात्रा-
सिद्धिम् 'इष्टमात्रासिद्धि' नामना अध्यायः । 'फलमात्रा-
सिद्धि' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः अध्यायः
करेण व्याख्यान करेगे ॥ १ ॥

भगवान् अत्रेयान् भगवान्, आत्रेयः आत्रेये आत्रेयने,
इति ह आ. विषयमां नीचे प्रभाषे अ. इस विषयमें
निम्न प्रकारसे ही. आह अ. करेण अ. कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the chapter entitled 'The successful use of the emetic nut and the dose of the enema.'

2. Thus declared the worshipful Atreya.

आस्थापने कतमफलं श्रेष्ठमित्यत्र मुनीनां मतानि—

भगवन्तमुदारसस्वधी-

श्रुतिविज्ञानसमृद्धमत्रिजम् ।

फलवस्तिवरत्नमिन्द्रिये

सविवादा मुनयोऽभ्युपगमन् ॥ ३ ॥

शृगुक्लौषिककाप्यद्यौमकाः

सपुलस्त्यासितगौतमादयः ।

कतमत् प्रवरं फलादिषु

स्मृतमात्रापरिपोषणास्ति ॥ ४ ॥

आस्थापन- आस्थापन आस्थापनकी, दोषकाप्य
शृगुक्लौषिकमां कोजनाकोमें, फलादिषु अ. ११०॥ वज्रेमां
मेनफल आदिमें, कतमत् अ. ११०॥ कौनसा फल, प्रवरम्
श्रेष्ठ श्रेष्ठ, स्मृतम् आनवाभां आवेष्ट अ. माना गया है,
इति अ. इस तरह, फलवस्ति इष्टपरितोनी फलवस्ति,
वरत्नमिन्द्रिये श्रेष्ठताना निमित्तमां श्रेष्ठताने निमित्तमें,

१. फलमात्रासिद्धि-फलमात्रा (१.)

સચિવાદાઃ નિવાદ્યુક્ત વિવાદયુક્ત, મૃગુ-ભૃગુ મૃગુ, કૌશિક-કૌશિક કૌશિક, કાપ્ય-કાપ્ય કાપ્ય, શૌનકાઃ શૌનક શૌનક, સપુલ્સ્ત્ય-પુલસ્ત્ય પુલસ્ત્ય, અસિત-અસિત અસિત, ગૌતમાદયઃ ગૌતમ વગેરે ગૌતમ આદિ, મુનયઃ મુનિઓ મુનિ, મગવન્તમ્ ભગવાન મગવાન, ઉદારસત્ત્વ-ઉદાર મન ઉદાર મન, ધી-બુદ્ધિ બુદ્ધિ, શ્રુતિ-શ્રુતિ શ્રુતિ, વિજ્ઞાન-અને વિજ્ઞાનથી ઔર વિજ્ઞાનસે, સમૃદ્ધમ્ સમૃદ્ધ સમૃદ્ધ, અત્રિજમ્ આત્રેય આત્રેયકે, અન્યુપાગમન્ પાસે આબ્યા પાસ પહુંચે ॥ ૩-૪ ॥

3-4. Unto the worshipful son of Atri, richly endowed with wide mind, understanding, learning and knowledge, the sages came disputing among themselves concerning the determination of the excellence of the emetic nut in the preparation of the enema. Among these sages were Bhrigu, Kausika, Kapya, Saunaka, as well as Pulastya, Asita, Gautama and others; and the subject of their discussion was—which among such fruits as the emetic nut etc., holds the first place in the preparation of corrective enema.

કફપિત્તહરં વરં ફલે-

સ્વથ જીમૂતકમાહ શૌનકઃ ।

મૃદુવીર્યતયાઽભિનત્તિ તત્કલ-

કુદિત્યાહ નૃપોઽથ વામકઃ ॥ ૫ ॥

કટુતુમ્બમન્યતોત્તમં

વમને દોષસમીરણં ચ તત્ ॥

જથ શૌનકઃ શૌનકે શૌનકને, આહ-કહું કે કહા કિ, ફલેષુ ફળોમાં ફલોમેં, કફપિત્તહરમ્ કફ અને પિત્ત હરનાર કફ તથા પિત્તકો હરનેવાલા, જીમૂતકમ્ જીમૂતક, વરમ્ શ્રેષ્ઠ છે શ્રેષ્ઠ છે, અથ નૃપઃ રાજા

૫. તત્કલકુદિત્યાહ-તથાતિ ચોત્રાત્ (દ.)

૬. કટુતુમ્બમન્યતોત્તમમ્-કટુતુમ્બીકલકુતુતમમ્ (ક.)

રાજા, વામકઃ વામકે વામકને, આહ કહું કે કહા કિ તત્ તે વહ, મૃદુવીર્યતયા- મૃદુ વીર્યવાળું હોવાથી મૃદુ વીર્યવાળા હોનેસે, શક્ય મળનું મલકા, અભિનત્તિ ઇતિ ભેદન કરવું નથી ભેદન નહીં કરતા, કટુતુમ્બમ્ તે કટુવી તુમ્બીને વહ કટુતુમ્બીકો, વત્તમમ્ શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ, અમન્યત માનતો હતો માનતા થા, તત્ ચ કારણ કે તે ક્યોંકિ વહ, વમને- વમનમાં વમનમેં, દોષસમીરણમ્ દોષોને પ્રેરી બહાર કાઢે છે દોષકો પ્રેરિત કરકે બાહર નિકાલતી છે ॥ ૫૩ ॥

5 Saunaka said that bristly luffa is the foremost among the fruits used in enema, as it is curative of pitta and Kapha conditions. King Vamaka intervened saying, due to its mild potency it is not able to laxate the stools. The bitter bottle gourd is the best as it is an excellent agent in emesis and in elimination of morbid matter.

તદ્વૃષ્યમશૈત્યતીક્ષ્ણતા-

કટુરૌક્ષ્યાદિતિ ગૌતમોઽબ્રવીત્ ॥ ૬ ॥

કફપિત્તનિર્બર્હણં પરં

સ ચ ધામાર્ગવમિત્યમન્યત ।

ગૌતમઃ ગૌતમ ગૌતમને, અબ્રવીત્ કહું કે કહા કિ, તત્ તે વહ, અશૈત્ય-ઉષ્ણતા ઉષ્ણતા, તીક્ષ્ણતા-તીક્ષ્ણતા તીક્ષ્ણતા, કટુ-કટુતા કટુતા, રૌક્ષ્યાવ અને રક્ષતાને લઈ ઔર રક્ષતાકે કારણ, અવૃષ્યમ્ ઇતિ અશૈત્ય છે અવૃષ્ય છે, સઃ ચ તે વહ ધામાર્ગવમ્ ધામાર્ગવને ધામાર્ગવકો, પરમ્ કફ-પિત્ત-નિર્બર્હણમ્ ઇતિ કફ તથા પિત્તનો અત્યંત નાશ કરનાર કફ તથા પિત્તકા અત્યંત નાશક, અમન્યત માનતા હતા માનતા થા ॥ ૬૩ ॥

૬. તદ્વૃષ્ય-તદ્વૃષ્ય (ધ ક)

૭. અશૈત્ય અમૌલ્ય (ધ.)

૮. ધામાર્ગવમિત્યમન્યત-ધામાર્ગવમેષમન્યત (ધ. ક.)

૯. -ધામાર્ગવમેષ મન્યતે (ધ. ક.)

6 6½. Gautama said 'No, on account of its anaphrodisiac, hot, acute, pungent and dry qualities, it is not suitable; but bitter rag gourd is considered an excellent remedy for the cure of kapha and pitta conditions.'

तदमन्यत वातलं पुन-

बडिशो ग्लानिकरं बलापहम् ॥ ७ ॥

कुटजं प्रशंस्य चोत्तमं

न बलघ्नं कफपित्तहारि च ।

बडिशः अग्नि बडिश, पुनः तत् तेने उसे, वातकम् वातल वातल, ग्लानिकरम् ग्लानि करनर ग्लानिकरक, बलापहम् अने ग्लानाशक और बलनाशक अमन्यत मानता इति मानता था, कुटजम् ते श्रुत्यने वह इन्द्रजौको, उत्तमम् च उत्तम छे उत्तम है, प्रशंस्य ओवी प्रशंसा करता इति ऐसी प्रशंसा करता था, न बलघ्नम् केभके ते ग्लानाशक नहीं क्योंकि वह बलनाशक नहीं है, कफपित्तहारि च अने छे तथा पित्तने करनर छे और कफ तथा पित्तका नाशक है ॥ ७ ॥

7-7½. Badisa said 'It is not so as it is causative of vata discordance and a depressant, and results in loss of vitality; but the kurchi is praised as an excellent remedy, since it does not impair the vitality and also cures morbid kapha and pitta'

अतिविज्जलमौर्ध्वभागिकं

पवनक्षोभि च काप्य आह तत् ॥ ८ ॥

कृतवेधनमाह वातलं

कफपित्तं प्रबलं हरेदिति ।

काप्यः पक्षु काप्ये परंतु काप्यने, आह उक्षु के कहा कि, तत् ते वह, अतिविज्जलम् अतिशय पिच्छिल छे अतिशय पिच्छिल है, और्ध्वभागिकम् पवन क्षावनर छे वमन लनेवाला है, पवनक्षोभि च अने वायुने।

क्षोभ करनर छे और वातका क्षोभक है, कृतवेधनम् तेखे कृतवेधनने उधने कृतवेधनको, आह उक्षु श्रेष्ठ कहा, वातकम् काप्य के ते वातल छे क्योंकि वह वातल है, प्रबलम् परंतु प्रबल परन्तु प्रबल, कफपित्तम् छे तथा पित्तने कफ तथा पित्तको, हरेद इति हरे छे हरता है ॥ ८ ॥

8-8½. Kāpya said 'No this drug is very viscid. It is mainly an emetic and it disturbs the movement of vata, but the bitter luffa is the best, since it is promotive of vata and curative of even very severe discordance of kapha and pitta.'

तदसाध्विति भद्रशौनकः

कटुकं चातिबलघ्नमित्यपि ॥ ९ ॥

भद्रशौनकः भद्रशौनके उक्षु के भद्रशौनकने कहा कि, तत् असाधु ते छेक नहीं वह ठीक नहीं है, कटुकम् काप्यके ते छेक क्योंकि वह कटु, अतिबलघ्नम् च इति अपि अने अति ग्लानाशक छे और अति बलनाशक है ॥ ९ ॥

9. Bhadra Saunaka said 'No, this is not right. It is pungent and causes great impairment of vitality'.

इति तद्वचनानि हेतुभिः

सुविचित्राणि निशम्य बुद्धिमान्

प्रशंस्य कलेषु निश्चयं

परमं चात्रिसुतोऽब्रवीदिवम् ॥ १० ॥

इति आ प्रभाषे इस प्रकार, हेतुभिः हेतुओंसहित हेतुसहित, सुविचित्राणि सारी येठे निश्चिन बहु विचित्र, तद्वचनानि तेओनां वचनो उनके वचन, निश्चय संशयोंने सुकर, बुद्धिमान् बुद्धिमान् बुद्धिमान्,

१. भद्रशौनकः-तत्र शौनकः (४.)

२. कटुकं चाति-कटुक्यानि (४.)

३. बुद्धिमान्-बुद्धिमान् (४.)

अत्रिसुतः आत्रेये आत्रेयने, फलेषु इमेऽनी आभूतमां
फलोंके विषयमें, परमम् श्रेष्ठ श्रेष्ठ, निश्चयम् निश्चय
निश्चय, प्रकृतं स डही देखाये कहा, अत्रवीर च अने
मेऽस्मा और बोले ॥१०॥

10. Having listened to these interesting observations, advanced with reasons, the wise son of Atri praised the speakers and then delivered, as follows, the final decision as to which of the fruits was the best for purposes of the enema.

तत्रात्रेयकृतो निश्चयः —

फलदोषगुणान् सरस्वती

प्रति सर्वैरपि सम्यगीरिता ।

न तु किञ्चिद्दोषनिर्गुणं

गुणभूयस्त्वमतो विचिन्त्यते ॥११॥

सर्वेः अपि तमे सर्वेऽपि आप सवने, फल- इमेऽनी
फलोंके, दोषगुणान् दोष अने गुणानी दोष और गुणोंके,
प्रति आभूतमां वारेमें, सरस्वती वाणी वाणी, सम्यक्
सरणी रीति योग्य रीतिसे, ईरिता उन्मारी से कही है,
किञ्चित् तु परं तु अमतां डही पक्ष परन्तु जगतमें
कुछ भी, अदोषनिर्गुणं न दोषवाणं अ अने गुणवाणं
अ नथो दोषवाला ही और, गुणवाला ही नहीं है, अतः
आधी इस लिए, गुणभूयस्त्वम् पदार्थना गुणानी अधि-
कृताने। पदार्थके गुणोंकी अधिकताका, विचिन्त्यते विचार
करनामा आदे से विचार किया जाता है ॥११॥

11. Concerning the baneful and beneficial properties of the various fruits, you have, all of you, given utterance rightly. There is no substance which is absolutely of both good and bad qualities. Hence our concern should be to select such substances as possess more of the required good qualities.

११. विचिन्त्यते-वि चिन्त्यते (व.)

इह कुष्ठहिता गरागरी

हितमिक्ष्वाकु तु मेहिने मतम् ।

कुटजस्य फलं हृदामये

प्रवरं कोठफलं च पाण्डुषु ॥१२॥

उदरे कृतवेधनं हितं,

इह अही यहां, गरागरी कुष्ठवेला बंदाल, कुष्ठ-
हिता कुष्ठमां हितकर से कुष्ठमें हितकर है, इक्ष्वाकु तु
कुष्ठनी तुण्डी तितलौकी, मेहिने प्रमेहरोग्गिने प्रमेह-
रोगीके लिए, हितम् हितकर हितकर, मतम् माने से
माना है, कुटजस्य डहाना कुकाका, फलम् इक्ष फल,
हृदामये हृदोगमां हृदोगमें, कोठफलम् च अने डो-
इक्ष और कोठफल, पाण्डुषु पाण्डुरोगमां पाण्डुरोगमें,
प्रवरम् श्रेष्ठ से श्रेष्ठ है, उदरे तेमन् उदरोगमां एवं
उदरोगमें, कृतवेधनम् कृतवेधन कृतवेधन, हितम्
हितकर से हितकर है ॥१२॥

12-12. Bristly luffa is best in dermatosis and bitter bottle gourd is considered beneficial in urinary anomalies. Kurchi seeds are beneficial in diseases of the stomach; the bitter rag gourd is good in anemia; and the bitter luffa is beneficial in abdominal disease.

मदनं सर्वगदाविरोधि तु ।

मधुरं सकषायतिककं

तदरुक्षं सकटूष्णविजलम् ॥१३॥

कफपित्तहृदाशुकारि चा-

प्यनपायं पवनानुलोमि च ।

फलनाम विशेषतस्त्वतो

लभतेऽन्येषु फलेषु सत्स्वपि ॥१४॥

मदनम् तु भीठण मैनफल, सर्वगदाविरोधि
सर्व रोगानु विरोधी नथो सब रोगोंका अविरोधी है,
तत् ते वह, मधुरम् मधुर मधुर, सकषाय- कषाय से
कषाय है, तिककम् तिकत से तिक है, अरुक्षम् तथा
इक्ष नथो तथा कक्ष नहीं हैं, सकटु- पण्ण ते कटु पुनः
वट कटु, उष्ण. उष्ण उष्ण, विजलम् विजल

१२. कोठफलं-कोशफल (व.)

१३. मधुरं-मधुकं (व.)

विजल, कफपित्तद्वय उद्ग तथा पित्तने हरनार कफ तथा पित्तको हरनेवाला, आशुकारि जलदीधी असर करनेपर शीघ्रकारि, अनपायम् च अपि पुष्टिमान नहि करनेपर हानि नहीं करनेवाला, पवनानुलोमि च अने वायुनु अनुलोमन करनेपर ठे और वायुका अनुलोमन करनेवाला है, अतः औषधी इस लिए, अन्वेषु ग्रीष्म अन्य, फलेषु- क्षणे। फल, सरसु अपि होना अर्था ५६ होने पर भी. विशेषतः भीक्षु भास करीने मैनफल विशेषतः, फलनाम 'क्षु' औषधी नामने 'फल' ऐसे नामको, कभते प्राप्त करे छे प्राप्त करता है ॥ १३-१४ ॥

13-14. And emetic nut is not contra-indicated in any disease. It is sweet, slightly astringent, and bitter in taste, it is non-dry pungent, hot and viscid; and it quickly eliminates kapha and pitta from the stomach. It is innocuous; it regulates the regular peristaltic movement of vata. By reason of all these excellent qualities, this gets the appellation of the fruit, par excellence amid all the fruits

गुदगतोवस्तिः सर्वशरीरस्थान्दोषान्कथमपहरतीत्यग्निवेशप्रश्नः —

गुदणेति वचस्सुदाहते

मुनिसङ्गेन च पूजिते ततः ।

प्रणिपत्य मुदा समन्वितः

सहितः शिष्यगणोऽनुपृष्टवान् ॥१५॥

गुरुणा शुद्धे गुरुके, इति वचसि औ प्रभाषे वचन इस प्रकारके वचन, बड़ाहते कछुं त्पारे कहने पर, मुनिसङ्गेन च अने मुनिसङ्गहे और मुनिसङ्गने, पूजिते तेने भान सह स्वीकृत्य उसको सम्मानित किया, ततः ते पछी इसके बाद, प्रणिपत्य प्रक्षुभ करीने प्रणाम करके, मुदा समन्वितः आनन्दयुक्त हर्षयुक्त, सहितः ओके साथे भण्णने एक साथ, शिष्यगणः शिष्य-भण्णे शिष्योंने, अनुपृष्टवान् प्रश्न पूछये पूछा ॥१५॥

15. When the Master had thus delivered his pronouncement and had been duly honoured by the assembled sages, then the band of disciples greatly pleased, bowed before the teacher and together put the following question.

सर्वकर्मगुणकृद्गुणोक्तो

वस्तिरुर्ध्वमथ नेति नामितः ।

नाम्न्यघो गुदमतः स शरीरात्

सर्वतः कथमपोहति दोषान् ॥१६॥

अथ गुरुणा आप्ते आपने, वस्तिः वस्तिने वस्तिको, सर्वकर्मगुणकृद् सर्व कर्मना युक्त साधनपर सब कर्मके गुणोको करनेवाली, उक्तः कछी छे कहा है, नामितः ते नामिथी वह नामिते, उर्ध्व ऊपर ऊपर, व वस्ति नदी नथी नहीं जाती, नाम्न्यघः परंतु नामिनी नीचे परन्तु नामिते नीचे, गुदम् शुद्धां पाली आवे छे गुरामें फिर लौट आती है, अतः आथी इस लिए, सः ते वह, शरीरात् शरीरभांथी शरीरके, सर्वतः सर्व रश्मानेथी सब स्थानोंमेंसे, दोषान् दोषोंने दोषोंको, कथम् कथी रीते कैसे, अपोहति हर करे छे हर करती है ॥१६॥

16. The enema has been declared by the teacher to be possessed of the qualities and actions curative of all morbid conditions; but, seeing that it does not reach up above the umbilical region and comes out from there through the anus, how then does it manage to draw out the morbid matter from all over the body?

तत्राग्नेयकृतं समाधानम्—

तद्गुरुब्रवीद्विद्वं शरीरं

तन्त्रयतेऽनिलः सङ्गविघातात् ।

११. गुदमतः स-गुदमतः (स.)

१२. दोषान्-दोषान् (व. क.)

१३. सङ्गविघातात्-सर्वविघातात् (व. क.)

केवल एव दोषसहितो वा

स्वाशयगः प्रकोपमुपयाति ॥१७॥

तब त्पारे तब, गुरुः गुरुओ गुरुने, अबबीव डहुं
के कहा कि, सप्तविधातात् संश्लेषा अने विशेषा अने धर्म
संयोग और वियोगसे, अनिलः वायु वायु, इवम्
शरीरम् आ शरीरने इस शरीरको, तन्मयते यथावे
छे बलाता है, केवलः ओकेले। अकेला, एव अ ही,
दोषसहितः वा अथवा दोष साथे अथवा दोषसहित,
स्वाशयगः पोताना आशयभा रही अपने स्थानमें
रहकर, प्रकोपम् प्रकोप प्रकोपको, उपयाति पात्रे छे
प्राप्त होता है ॥ १७ ॥

17. To this, the teacher replied ' it is vata that controls the entire body in as much as it is the one universal motivation preventing any stagnation or obstruction in the body; and it is always in its own habitat that this vata, whether by itself or in conjunction with the other two morbid humors, gets first provoked.

तं पवनं सपित्तकफवृद्धं

शुद्धिकरोऽनुलोमयति बस्तिः ।

सर्वशरीरगश्च गदसंघ-

स्तत्प्रशमात् प्रशान्तिमुपयाति ॥१८॥

शुद्धिकरः शुद्धि करनार शुद्धिकारक, बस्तिः अस्ति
बस्ति, सपित्त- पित्त पित्त, कफवृद्धम् कफ अने भण्णी
युक्त कफ और मलसे युक्त, तम् ते उस, पवनम्
पवनम् वायुका, अनुलोमयति अनुलोमन करे छे अनु-
लोमन करती है, तत्प्रशमात् तेनी शान्तिभी उसके
समनसे, सर्वशरीरगः आभाय शरीरभा रहेले सब
शरीरगत, गदसंघः च रोगसमूह रोगसमूह, प्रशान्तिम्
शान्ति प्रशान्त, उपयाति थाय छे होता है ॥१८॥

18. Now, the enema by its purificatory action, regulates the downward movement of this morbid vata along with pitta, kapha and the fecal matter.

And when the vata is thus quieted it follows that the disease conditions, whenever they may be in the body, are also quieted.

पशूनां वस्तिकर्मविधिः —

अथाधिगम्यार्थमखण्डितं धिया

गजोष्ट्रगोश्वाम्यजकर्म रोगनुत् ।

अपृच्छदेनं स च वस्तिमब्रवी-

विधिं च तस्याह पुनः प्रचोदितः ॥१९॥

धिया बुद्धिभी बुद्धिसे, अखण्डितम् अभाउत
संपूर्ण, अर्थश्च अर्थ अर्थको, अधिगम्य अथ अथ
पशू समझनेके पश्चात्, गज- शिम्भुअष्ट्रे हाथी शिम्भ-
गणने हाथी, उष्ट्र- ऊँट ऊँट, गो- गाय, अश्व-
घोडा घोडा, अवी- बैट्टा भेड़, मज्ज अने अउशभा
और बकरेमें, रोगनुत् रोगने दूर करनार रोगहर, कर्म
कर्म कर्म, एनम् अने इनसे, अपृच्छत् पूछ्युं पूछा,
सः च अने तेसे और उन्होंने, वस्तिम् अस्ति वस्तिको,
अबबीव रोगने दूर करनार कर्म छे अथ कहुं रोग
दूर करनेवाला कर्म कहा, पुनः अने इसीथी और
फिरसे, प्रचोदितः पूछ्याथी पूछने पर, तस्य तेनी
उसकी, विधिम् विधि विधिको, जाह कहुं कहा ॥१९॥

19. Then the disciple (Agnivesa) having grasped, by his keen intelligence the full implications of the above theory, went on to question about the curatives of diseases affecting elephants, camels, cattle, horses, sheep and goats; and here again the Master emphasized the supremacy of the enema among therapeutic measures

१९. अथाधिगम्यार्थमखण्डितं धिया-अथाधिगम्यार्थमखण्डितका-

विधिं (च. फ.)

--अथाधिगम्यार्थमखण्डितकाविधिं

(च. फ.)

गजोष्ट्रगोश्वाम्यजकर्म-गजोष्ट्रगोश्वाम्यजवस्तिकर्म (च.)

व्यजकर्म रोगनुत्-व्यजवस्तिकर्म (फ.)

and being besought for further elucida-
tion, he described the modus
operandi in each case, as follows;

आजोरणौ सौम्य गजोष्ठयोः कृते
गवाश्वयोर्वेस्तिमुशन्ति माहिषम् ।
अजाविकानां तु जरङ्गवोद्धव
वदन्ति वस्ति तदुपायचिन्तकाः ॥२०॥

सौम्य हे सौम्य ! हे सौम्य !, गजोष्ठयोः कृते
हाथी અને ઉંટને માટે हाथी और ऊंटके लिए, आजो-
रणौ भडरी अथवा घेटीनी अस्ति बकरी या भेड़की
वस्ति, गवाश्वयोः गाय અને घोडाने માટે ગાયો और
घोडोंके लिए, माहिषम् भैंसनी भैंसकी, वस्तिम् अस्ति
वस्ति, उशन्ति उड़े છે कहते हैं, अजाविकानाम् तु અને
भडरी तथा घेटी માટે और बकरी तथा भेड़के लिए,
जरङ्गवोद्धवम् वृद्ध भगवन्ती वृद्ध बेलकी, वस्तिम् अस्ति
वस्तिको, तदुपायचिन्तकाः तेना उपायान् चिन्तन करनेपर
उसके उपायके चिन्तक, वदन्ति उड़े છે कहते हैं ॥२०॥

20. For giving the enema to the
elephant and the camel, the receptacle
should be made of the bladder of the
goat or the sheep. For giving enema
to cows and horses the bladder of
the buffalo should be used, and for
giving the enema to sheep and goats
the bladder of an old ox should be
used. This is the opinion of the ve-
terinary experts in the administration
of the enema.

अरस्तिमष्टादशषोडशाकुलं
तथैव नेत्रं हि दशाकुलं क्रमात् ।

२०. आजोरणौ-अजाविके (ख. न.)
" आजोरणौ सौम्य गजोष्ठयोः कृते-अजाविके सौम्य गजो-
ष्ठयोर्वा (ख.)
" जरङ्गवोद्धवम्-जरङ्गवोपपम् (ख.)
" तदुपायचिन्तकाः-स्वयं उत्तरेण (त.)
२१. अरस्तिम्-अरस्तिम् (ख. त. द.)
" हि दशाकुलं-सप्तदशाकुलं (ख.)

गजोष्ठोश्चाप्यजवस्तिसंघौ

चतुर्थभागोपनयं हितं वदेत् ॥२१॥

तथा एव तेभ्य एव, गज- हाथी हाथी, उष्ट-
जिंठ ऊंट, गो- गाय गाय, वश- घोडा घोडा, बली
घेटी भेड़ अज और भडरीने और बकरीके, वस्ति
सन्धौ नेत्रम् अस्ति आपवाभा नेत्र वस्ति नेनेने नेत्र,
क्रमात् कमानुसार क्रमसे, अरस्तिम् अरस्ति अरस्ति,
षोडशाकुलं अष्टार आंभण अठारह अंगुल, शोडशाकुलम्
षोण आंभण सोलह अंगुल, दशाकुलम् हि तथा दश
आंभण बांधुं तथा दश अंगुल लम्बा, चतुर्थ-भाग-
उपनयम् અને દાખલ કરવામાં તેનો ચોથો ભાગ
और दाखिल करनेमें उसका चौथा भाग, हिक्म् हिक्त्
छे हितकर है, वदेत् એમ કહેવું ऐसा कहे ॥२१॥

21. The length of the forearm
and eighteen, sixteen and ten fingers
should be the respective lengths
of the enema tube used for the elep-
hant, camel, cow, horse, sheep or
goat. It is stated that it is advisable
to insert one fourth of the tube in to
the rectum.

प्रस्वस्त्वजाम्योर्हि निरुहमात्रा

गवादिषु द्वित्रिगुणं यथाबलम् ।

निरुहमुष्टस्य तथाऽऽढकद्वयं

गजस्य वृद्धिस्त्वनुवासानेऽष्टमः ॥२२॥

२१. चतुर्थभागोपनयं हितं वदेत् चतुर्थभागे च अस्ति हि वदेत्
(अ. इ.)
" " " " -चतुर्थभागे कृतवस्ति वदेत्
(ख. क.)
२२. प्रस्वस्त्वजाम्योर्हि.... यथाबलम्-अजाविकु प्रस्वस्ति निरुहं
गवादिषु द्वित्रिगुणं यथाबलम् (ख.)
" प्रस्वस्त्वजाम्योर्हि निरुहमात्रा-अजाविकु प्रस्वस्त्वस्ति-
तद्विदः (ख.)
" द्वित्रिगुणम्-द्वित्रिगुणो (ख.)
" निरुहमुष्टस्य.... अनुवासानेऽष्टमः-निरुह उष्टस्य अष्टमं वा-
हको यथास्य तु द्विर्द्विगुणानेऽष्टमः (ख.)

અજાગ્યોઃ દિ બકરાં અને બેટાંની વકરી જોર મેકરી, નિરુહમાત્રા તુ નિરુહમાત્રા નિરુહકી માત્રા, પ્રસ્થઃ ઓક પ્રસ્થ છે ૬૪ તોલે છે ગવાદિષુ. આપ વજેરેમાં ગાય આદિમેં, ચયાવલમ્ બલ અનુસાર વલા-ગુસાર, દ્વિત્રિગુણમ્ બમણી કે ત્રમણી નિરુહમાત્રા છે દુગુની વા તિગુની નિરુહમાત્રા છે, તથા તથા તથા, ચક્રસ્ય-ઊંટની કંટકી, નિરુહમ્ નિરુહમાત્રા નિરુહ-માત્રા, આઠકદમ્ય મે આઠક છે ૫૧૨ તોલે છે, ગજસ્ય તુ હાથીની જોર હાથીની, વૃદ્ધિઃ ઓથી બમણી નિરુહ-માત્રા છે દુગુની નિરુહમાત્રા છે, જનુવાસને અનુવાસ-નમાં અનુવાસનમેં, અજમઃ નિરુહમાત્રાને આઠમે આમ બહુવે નિરુહમાત્રાકા આઠવોં હિસ્સા જાને ॥૨૨॥

22 The dose of the evacuative enema for goats and sheep is 64 tolas; in the case of cows etc, it should be twice or thrice in quantity. In the case of the camel it should be 512 tolas in quantity and double that in the case of the elephant. The dose of the unctuous enema should be one eighth of the evacuative enema.

કલિક્લકુષ્ઠે મધુકં ચ પિપ્પલી

વચા શતાઘ્ના મદનં રસાઞ્જનમ્ ।

હિતાનિ સર્વેષુ ગુઢઃ સસૈન્ધવો

દ્વિપશ્ચમૂલં ચ વિકલ્પના ત્વિયમ્ ॥૨૩॥

કલિક્લ- ૪-૬૪૫ હમ્દજૌ, કુષ્ઠે ૪૬ કૂઠ, મધુકમ્ બેટીમધ મુલહટી, પિપ્પલી ચ પીપર પિપ્પલી, વચા ૧૦૦ વચ, જતાઘ્ના મુખા સોયા, મદનમ્ મીઠા મૈનફલ, રસાઞ્જનમ્ રસપાંતી રસોલ, સસૈન્ધવઃ સિંધાલુષ્ઠ સેન્ધવ, ગુઢઃ ઝોળ ગુઢ, દ્વિપશ્ચમૂલમ્ ચ તથા દશમૂળ જોર દશમૂળ, સર્વેષુ ઓ સર્વ પશુઓ માટે એ સર્વ પશુઓકે લિયે, હિતાનિ બસ્તિકર્મમાં હિતકર છે વસ્તિકર્મમેં હિતકર છે, હવમ્ તુ ૫૨૫ આ નીચે બહુવેલી પરંતુ વહ નિન્નોફ, વિકલ્પના વિશેષ કલ્પના છે વિશેષ કલ્પના છે ॥૨૩॥

૨૩. સિન્ધવ-ત્વિયવ (વ.)

23. Kurchi seeds, costus, liquorice, long pepper, sweet flag, dill seeds, emetic nut, extract of berbery, gur, rock salt and decaradices. These articles are useful in the preparation of all kinds of veterinary enemas.

ગજેડધિકાઽશ્વત્થવટાશ્વકર્ણકાઃ

સલાદિરપ્રમ્દહશાલતાલજાઃ ।

સલાદિર- ખેર જોર, પ્રમ્દહ- ૫૨માળે અમલતાષ, શાલ- શાલ શાલ, તાલજાઃ તાડનાં ફળ તાલકે ફલ, અશ્વત્થ- પીપળે પીપલ, વટ- ૧૩ વરગદ, અશ્વકર્ણકાઃ અને શાલ ઓ જોર સાલુ યે, ગજે હાથી માટે હાથીકે લિયે, અધિકા બસ્તિકર્મમાં અધિક વપરાય છે વસ્તિકર્મમેં અધિક પ્રયુક્ત કિયે જાતે છે ॥ ૨૩૬ ॥

23૬. Holy fig, banyan, Asvakarna sal. catechu. purging cassia, sal, and palmyra palm are specially useful in enema given to elephants.

તથા ચ પચ્ચૌ ધવશિશ્રુપાટલી-

મધૂકસારાઃ સનિકુમ્ભચિત્રકાઃ ॥૨૪॥

પલાશમૂતીકસુરાદ્દરોહિણી-

કવાય ઉક્તસ્ત્વધિકો ગર્વાં હિતઃ ।

તથા ચ તે બ પ્રમાણે હસી પ્રકાર, પચ્ચૌ મુદ્-પર્ણી, માષપર્ણી મુદ્ગર્ણી, માષર્ણી સનિકુમ્ભ- હાંતી દન્તી, ચિત્રકાઃ ચિત્રક ચિત્રક, ધવ- ખાવડો ધાવ, શિશ્રુ- સરંગવેા સહજન, પાટલી પાટલી પાટલ, મધૂક-સારાઃ મધુકાને સાર મધુકા સાર, પલાશ- ખાખરે ઢાક, મૂતીક- અબ્જો અજવાયન, સુરાદ્દ- દેવદાર દેવદાર, રોહિણી- અને રોહણ જોર રોહન, કવાયઃ તુ ઓઝોને કવાય હનકા કવાય, ગવાય ગાયોને માટે

૨૩૬ ગજેડધિકા-ગજેડધિકો (સ. ધ.)

.. અશ્વકર્ણકાઃ-અશ્વકર્ણકાઃ (સ.)

.. સલાદિર-સલાદિરાઃ (સ.)

૨૪. પચ્ચૌ-ઉબ્દે (સ. હ ત. વ.)

.. પાટલી-પાટલા (ધે)

गायोंके लिए, अधिक: अधिक, हित: हितकर छे हितकर, उक्त: उक्ता छे कहा है ॥ २४३ ॥

24-24½. Ticktrefoil, painted leaved uraria, crane tree, drum stick, Patala, pith of mahuva, wild croton and and white flowered leadwort, Palas, ginger grass, deodar. kurroa-the decoction of all this is said to be specially beneficial in the preparation of enema to be given to cows.

पलाशदन्तीसुरदारकचूण-

द्रवस्य उक्तास्तुरगस्य चाधिकाः ॥२५॥

पलाश- आभरे ठाक, दन्ती- दन्ती दन्ती, सुरदार- देवदार देवदार, कचूण- रेडिष धास रसा घास, द्रवस्य: अने दन्ती और द्रवन्ती, तुरगस्य च ओओ। बोडाने भाटे ये घोड़ेके लिए, अधिका: अधिक हितकर अधिक हितकर, उक्ता: उक्ता छे कहे गये हैं ॥ २५ ॥

25. Palas, wild croton deodar, ginger-grass and physic nut are regarded specially useful for horses.

सरोष्ठ्योः पीलुकरीरखादिराः

शम्याकविस्वादिगणस्य च उक्ताः ।

सरोष्ठ्यो: अर्धभ अने छिट भाटे गये और उक्ताके लिए, पीलु- पीलु पीलु, करीर- करीर करीर, खादिरा: जेर खैर, शम्याक- अरभाओ अमलतास, विस्वादि- अने विस्वादि विस्वा जाति, गणस्य- गणस्य गणके, उक्ता: च पान हितकर छे पते अधिक हितकर कहे हैं ॥ २५½ ॥

25½. Indian toothbrush, common caper, catechu, purging cassia and the leaves of the bael group of drugs are good for donkeys and camels.

अजाविकानां त्रिफलापरूपकं

कपित्थकर्मणु सविस्वकोलजम् ॥२६॥

अजाविकानाम् अकरा अने बेटी भाटे बहरी और मेइके लिए, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, पक्वकर्मणु फालसा, सविस्व- जीली वेत कोलजम् और वेत, कपित्थ- डाठ कैय, कर्मणु अने खलीमार अधिक हितकर छे और अइसे अधिक हितकर हैं ॥ २६ ॥

26 Thethree myrobalans Palas, wood apple. wild jujube. bael and jujube are good for goats and sheep.

सदाशुरा नराः—

अथाग्निवेशः सदाशुरान् नरान्

हितं च पप्रच्छ गुरुस्तदाह च ।

सदाऽऽशुराः श्रोत्रिवराजसेवका-

स्तथैव वेद्या सह पण्यजीविभिः ॥२७॥

अथ पछी तदनन्तर, अग्निवेशः अग्निवेशे अग्निवेशने, सदाशुरान् नरान् क्या मनुष्यो सदा शेजी रेखा करे छे ? कौन मनुष्य सदा शेजी रहा करते हैं ?, हितं च अने तेओ भाटे हितकर छे ? और उनके लिए हितकर क्या है ?, पप्रच्छ ओम पूछ्युं रेखा पूछ, गुरुः च अशुओ गुरुने, तव तेनो मनुष्य उक्ता प्रत्युत, जाह आप्यो के दिवा कि, श्रोत्रिव- श्रोत्रिव श्रोत्रिव श्रोत्रिव, राजसेवका: राजसेवका: राजसेवका राजसेवक, तथा एव तेमन् और पण्यजीविभिः सह दुकानदारो दुकानदार, वेद्या: वेद्या और वेद्याएँ, सह सदा सदा, आशुरा: शेजी छे शेजी हैं ॥ २७ ॥

27. Then, Agniveśa questioned as to who formed the ever-sick class and what was beneficial in their case; and the teacher replied as follows. 'The ever-sick class comprises the priest, the king's officer, as also the merchant and the courtesan.

२७ सदाशुरान् नरान्-सदाशुरान् नरान् (७.)

-सदाशुरान् नरान् (७.)

२७ हितं च-हितं च (७.)

तेषां सदाश्रित्वे हेतुः शिक्किता च—

द्विजो हि वेदाध्ययनव्रतादिक-

क्रियादिभिर्देहहितं न चेष्टते ।

नृपोपसेवी नृपचित्ररक्षणत्

परानुरोधाद्बहुचिन्तनाङ्गयात् ॥२८॥

नृचित्तवर्तिन्युपचारतत्परा

मृजामि(वि)भूषानिरता पणाङ्गना ।

सदासनादत्यनुबन्धविक्रय-

क्रयादिलोभादपि पण्यजीविनः ॥२९॥

सदैव ते ह्यागतवेगनिग्रहं

समाचरन्ते न च कालभोजनम् ।

अकालनिर्हारविहारसेविनो

भवन्ति येऽप्येऽपि सदाऽऽतुराश्च ते ॥३०॥

हि ३०१३ के क्योंकि, द्विजः श्रोत्रिय ब्राह्मण, श्रोत्रिय ब्राह्मण, वेदाध्ययन- वेदाध्ययन वेदाध्ययन, व्रतादिक- व्रत अने आदिक व्रत और दैनिक, क्रियादिभिः क्रिया पजेरेमा तत्पर रहेनाथी क्रियाओंमें तत्पर रहनेसे, नृपोपसेवी- राजानी सेवा करनेवाले राजाका सेवक, नृपचित्त- राजानी भननी राजके चित्तको, रक्षणत् रक्षा करनेवाले लीपे रक्षा करनेसे, परानुरोधात् भीष्म बोकेना अनुरोधथी दूसरोंके अनुरोधसे, बहुचिन्तनात् बहु चिन्ताथी बहु चिन्तनसे, अन्धा अने अयथी देहनु हित करी शकती नथी और अयसे देहका हित नहीं कर सकता, नृचित्तवर्तिनी- पुत्रुपना चितने अनुसार वर्तनारी परपुरुषके चित्तको अनुवर्तन करनेवाली, पणाङ्गना- वेस्मा वेस्या, उपचार- पुत्रुपना- उपचारमा पुरुषके उपचारमें, तत्परा- तत्पर होनाथी-तत्पर होनेसे, मृजा- शरीरनी रम्यता करीरकी स्वच्छता, अमि(वि)भूषा- अने शङ्खभारमा शृङ्गार

आदिमें, निरता- २थी पथी रहेली होनाथी लगी रहनेसे, देहहित देहनु हित देहका हित, न चेष्टते करी शकती नथी नहीं कर सकती पण्यजीविनः दुकानदारे दुकान- दार, सदा सतत सदा, आसनात् भेदापुपुषाथी बैठे रहनेसे, अत्यनुबन्ध- अने निरंतर और निरन्तर, विक्रय- क्रयादि- वेन्धात् तथा भरीदी पजेरेना फरोक्त तथा खरीद आदिके, लोभात् अपि बोलाथी पक्ष देहनु हित करी शकता नथी लोभसे भी देहका हित नहीं कर सकते, हि ते ठमके तेथी क्योंकि वे, आगत- वेगम् हभेशा आवेक्षा वेगने प्राप्त वेगोंको, निग्रह- निग्रह, समाचरन्ते करे छे करते हैं, कालभोजनम् च न अने समयसर भोजन करता नथी और कालभोजन नहीं करते वे छे जो, अन्ये अपि भीष्म पक्ष दूसरे भी, अकालनिर्हारविहारसेविनः भवन्ति समयसर भवत्माज अने आहार विहार करता नथी समयानुसार मकविसर्जन और आहार विहार नहीं करते, ते च तेथी वे भी, सदा सदा सदा, आतुराः रोगी रहे छे रोगी हैं ॥२८-३०॥

28-30. The priest, engaged as he is constantly, in the study and recitation of the scriptural texts, observance of the vows and the daily rites and ceremonies etc., fails to attend to his bodily good. And similarly, the king's officer fails in his duty towards his own body by his preoccupation with the gratification of the royal mind, and by the demands made on him by the other dependents of the king, the constant anxiety caused by the various responsibilities of his position, as also the constant fear of incurring the displeasure of his masters. As regards the courtesan, being dependent on the whims and moods of men, she devotes herself to their service and is constantly engaged in acts of toilet and

२८. वेदाध्ययन-शिष्याध्ययन (ह. इ. घ.)

२९. चेष्टते-सेवते (घ. फ.)

३०. चित्त-चित्त (द.)

३१. परानुरोधात्-गुरोनिरोधात् (घ. फ.)

३२. सदैव ते-सदैव ते (घ.)

३३. समाचरन्ते-समाचरन्ते (घ. फ.)

३४. " " -समाचरन्ते (घ.)

beautification, while those who live by trade are perforce victims to a sedentary mode of life. due to their immoderate passion for the business of selling and buying. All these are constantly given to suppressing the natural urges of their body and can hardly ever afford to have timely meals. These, as also, all those who are given to untimely diet and voidance of excretions and irregular mode of life, are to be included in the category of the perpetually ailing.

समीरणं वेगविधारणोद्धतं

विबन्धसर्वाङ्गरुजाकरं भिषक् ।

समीक्ष्य तेषां फलवर्तिमादितः

सुकल्पितां स्नेहवर्ती प्रयोजयेत् ॥३१॥

वेग-विधारण-उद्धतम् वेग रोडवाधी प्रदुषित भयेद्या वेग रोकनेसे कुपित, समीरणम् वायुने वायुको, विबन्ध-विध-विबन्ध, सर्वाङ्ग-तथा सर्व अङ्गमां और सर्वाङ्गमें, रुजाकरम् पीडा करते पीडा करता हुआ समीक्ष्य ओष्ठने देखकर, भिषक् वैद्य वैद्य, सुकल्पितम् सारी रीते अनावेदी अच्छी तरहसे बनाई हुई, स्नेहवर्तीम् स्नेहयुक्त स्नेहयुक्त, फलवर्तिम् फलवर्ति फलवर्तिका, आदितः पहले, प्रयोजयेत् प्रयोग करे ॥ ३१ ॥

31. When the physician has diagnosed the case of obstipation, characterised by pains and aches all over the body as due to provocation of vata consequent upon suppression of natural urges, he should, to begin with, administer a suppository well-made with unctuous substance.

पुनर्नैवरण्डनिकुम्भचित्रकान् ।

सदेवदारुत्रिवृतानिदिग्धिकान्

महान्ति मूलानि च पञ्च यानि

विपाच्य मूत्रे दधिमस्तुसंयुते ॥३२॥

सतैलसर्पिलवणैश्च पञ्चभिः

विमूर्च्छितं बस्तिमग्न प्रयोजयेत् ।

निरुहितं घन्वरसेन भोजितं

निकुम्भतैलेन ततोऽनुवासयेत् ॥३३॥

सदेवदारु- देवदारु, देवदारु, त्रिवृता- त्रिवृत, त्रिवृत, निदिग्धिकान् ओषी भोरी, ओषी कटेरी, पुनर्नवा- साठोषी गहपुरना, एरण्ड- ओरंड एरंड, निकुम्भ- दाँदी दन्ती, चित्रकान् चित्रक चित्रक, यानि नौ जो, महान्ति पञ्च मूलानि च भृङ्गपत्रमूल तेओने वृद्धपत्रमूल वनको, दधि दहीना दहीके, मस्तु मस्तुओ मस्तुसे, संयुते युक्त युक्त, मूत्रे ओष्ठमां गोष्ठमें, विपाच्य पकायीने पकाकर, नय पछी पचाव, मर्तकसर्पिः- तेल बी, तेल बी, लवणैः च पञ्चभिः अने पांचे लवणों और पांचो नमक, विमूर्च्छितम् ओष्ठवीने मिश्रकर, बस्तिम् अस्ति बस्तिका, प्रयोजयेत् प्रयोग करे, निरुहितम् निरुद्ध यष्ट अथा पछी निरुद्धके बाद, घन्वरसेन अङ्गल भांसरसुआं जांगल मांसरससे, भोजितम् भोजन करावीने भोजन कराके, ततः पछी उसके बाद, निकुम्भ- दाँदीना दन्तीके, तैलेन तेलसे तैलसे, अनुवासयेत् अनुवासन करावुं अनुवापन देवे ॥ ३२-३३ ॥

32-33 He should then prepare an enema by decocting hog's weed, castor, red physic nut, chiretta, deodar, turpeth, yellow berried night-shade and the major penta-radices in cow's urine to which has been added the supernatant fluid of curds. To this decoction should be added oil and ghee; and the salts of the five varieties should be mixed with it. This enema should then be administered to the patient. After the administration

द्वितीये हि हिताकर है, सिद्धवृद्धयोः आगच्छे अने उद्ध
भाटे बालक और वृद्धके लिए, आशु जलदी शीघ्र,
अन्न-वक्त्र-अभिवर्धनम् अन्न अने जल वधारना अन्न
और बल बढ़ानेके लिए, निरुहवस्तेः निरुहवस्तिथी
निरुहवस्तिसे, परम् च श्रेष्ठ श्रेष्ठ, अन्यत् न जीयुं
उद्धे नथी दूसरा कुछ नहीं है ॥ ३६ ॥

36. In the case of children, the unctuous enema prepared with the decoction of the drugs of the life-promoter group and the evacuative enema prepared with the same decoctions, and without the addition of salt, should be used. There is no therapeutic measure more rapidly promotive of bodily strength, for infants and the aged, than evacuative enema.

अध्यायोक्तविषयाः—

तत्र श्लोकः—

फलकर्म वस्तिवरता नेत्रं यद्वस्तयो गवादीनाम् ।
सततानुराध दिष्टाः फलमात्रायां हितं चैवाम् ॥ ३७ ॥

तत्र ते आगतर्मा उप विषयमें, श्लोकः उपसं-
हारने। श्लोक छे छे उपसंहारका श्लोक है कि, फलमा-
त्रायाम् इक्षमात्रासिद्धिः अध्यायर्मा फलमात्रासिद्धिः
अध्यायमें, फलकर्म इक्षुं उद्धे फलका कर्म वस्ति-
वरता अस्तिनी श्रेष्ठता वस्तिकी श्रेष्ठता, गवादीनाम्
आय वजेरे भाटे गाय आरियोंके लिए, यत् नेत्रम् च
ने अस्तिनेत्र जो वस्तिनेत्र, वस्तयः तथा अस्तिथी
ते तथा वस्तिथी वे, सततानुराः च अने सदा
शुगीथी और सदाके रोगियों, दिष्टाः अताम्ना छे
बतलाये गये हैं, एवाम् तेथीने भाटे इनके लिए,

द्विम् च ने द्वितीये छे, ते यम् अताम्ना छे जो
हिताकर है वह भी बतलाया गया है ॥ ३७ ॥

Here is the recapitulatory verse

37. The actions of the various fruits and the fruit, par excellence, in enema; the length of the tube of the enema apparatus used in the case of animals; those who constitute the eversick class and what is beneficial for them—have all been described in this chapter on 'The successful use of the emetic nut and the dose of the enema'.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंकृतेऽप्राप्ते
दृढबलसंपूरिते सिद्धिस्थाने फलमात्रा-
सिद्धिर्नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

इति आ. प्रभाषे इस प्रकार, अग्निवेशकृते अ.अ.
देशे २थेका अधिवेससे बनाये, चरकप्रतिसंकृते
तन्त्रे अने अरुंधती प्रतिसंस्कार पायेका आ.
शा.अ.भा. और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके,
अप्राप्ते अप्राप्त अप्राप्त, दृढबलसंपूरिते अने दृढबले
पूरा करेका और दृढबलसे पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने
सिद्धिस्थान विषे सिद्धिस्थानमें, फलमात्रासिद्धिः
'इक्षमात्रासिद्धि' 'फलमात्रासिद्धि', नाम नामने नामका,
एकादशः अ.अ.भा. १२थी गवारहवों, अध्यायः अध्याय
संपूर्ण अथे अध्याय समाप्त हुआ ॥ ११ ॥

11. Thus, in the Section on Successful use of emetic nut and the dose of the enema' not being available the same as restored by Dridhabala, is completed.

३७. वस्तिवरता नेत्रं यत्-वस्तिषु वरत्त निश्चयो (ख)

वस्तिवरता नेत्रं यद्वस्तयो गवादीनाम्-वस्ति वरत्त
निश्चयो वाज्यादीनाम् (ग.)

गवादीनाम्-गवादीनाम् (घ.)

दिष्टाः-दृष्टाः (ङ. च)

द्वादशोऽध्यायः ।

आरभो अध्याय अध्याय बारहवाँ

Chapter XII

उत्तरवस्तिस्त्रिषुपक्रमः—

अथात उत्तरवस्तिस्त्रिषु व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

इति ह साह भगवानाश्रेयः ॥ २ ॥

अथ अतः हवे अहींथी अव आगे, उत्तरवस्ति-
सिद्धिम् 'उत्तरवस्तिस्त्रिषु' नामना अध्यायानु
'उत्तरवस्तिस्त्रिषु' नामके अध्यायका, व्याख्यास्यामः
व्याख्यान करेणु व्याख्यान करेंगे ॥ १ ॥

भगवान् भगवान् भगवान्, आश्रेयः आश्रेये
आश्रेयने, इति ह आ विषयमा न्नीये प्रमाणे च इस
विषयमें निम्न प्रकारसे ही, आह स्व उहेणु छे कहा है ॥ २ ॥

1. We shall now expound the cha-
pter entitled "The Successful application
of the remaining best kinds of enema".

2. Thus declared the worshipful
Atreya.

वमनादिभिः शुद्धस्यादुरस्य परिरक्षणप्रकारः—

अथ खल्वानुरं वैद्यः संशुद्धं वमनादिभिः ।

दुर्बलं कुशमत्पात्रिं मुक्तसंचानवन्धनम् ॥ ३ ॥

निर्हृतानिलविण्मूत्रकफपित्तं कुशाशयम् ।

शून्यदेहं प्रतीकारास्त्रिषु परिरपालयेत् ॥ ४ ॥

यथाऽण्डं तरुणं पूर्णं तैलपात्रं यथैव च ।

गोपाल इव दण्डी गाः सर्वेसादपचारतः ॥ ५ ॥

अथ हवे अव, यथा जेवी रीते जैसे, तरुणम्
नवा नये, अण्डम् 'एण्डु' अंडेका, यथा एव च तैमल
एवं, पूर्णम् 'अण्डे' अण्डेका पूर्ण अरे हुए, तैलपात्रम्
तैलपात्रानु रक्षण करवाना आदे छे तैलपात्रका रक्षण
किया जाता है, दण्डी अने दंडधारी और दण्डधारी,
गोपालः गोपाल गोपाल, गाः इव जेम गाथेणु रक्षण
करे छे जैसे गायोंका रक्षण करता है वैसे, वैद्यः खलु

वैद्य वैद्य, वमनादिभिः वमनादिभिः वमनादिसे, संशुद्धं
शुद्ध अथेय शुद्ध हुए, दुर्बलम् दुर्बलम् दुर्बल, कुशम्
कुश कुश, अमत्पात्रिम् अमत्पात्रिम् अमत्पात्रि, अमत्पात्रि,
मुक्तसंचानवन्धनम् दीक्षा साधनाणा और शिथिल
पथियोंवाले, निर्हृत- अहार अहारा आदेक्षा बाहर
निकाले गये अनिल- वायु वायु, विट्- मल मल, मूत्र-
मूत्र मूत्र, कफ-पित्तम् कफ अने पित्तवाणा कफ और
पित्तवाले, कुशाशयम् कुश आशयवाणा कुश आशय-
वाले, शून्यदेहम् शून्य शरीरवाणा शून्य शरीरवाले
प्रतीकार अने प्रतिकारने और प्रतिकार, असहिष्णुम्
सहन न करी शकनार रोगीने सहन न कर सकनेवाले
रोगीको, सर्वेसात् सधना सब प्रकारके, अपचारतः
अपचारसे अपचारसे, परिरपालयेत् रक्षणे रक्षणसे
वचाना चाहिए ॥ ३-५ ॥

3-5. When after being duly puri-
fied by the procedures of emesis etc.,
the patient is in a debilitated condition,
emaciated, weakened in his digestive
power, has his joints loosened, is pur-
ged of the morbid accumulations of
flatus, urine, mucus and bile, the
stomach and the intestines have become
contracted, the body has become vacu-
ous and accordingly unable to bear
any further strain, he should be
protected by the physician from all
kinds of risk, just as a tender
egg is protected or a vessel brimful
of oil, or the kine by the cowherd
armed with his staff

तस्याग्निसंशुद्धणार्थं पेयादिकम्—

अग्निसंशुद्धणार्थं तु पूर्वं पेयादिना भिषक् ।

रसोत्तरेणोपचरेत् क्रमेण क्रमकोविदः ॥ ६ ॥

१. कुशमत्पात्रि-आममंशानि (ब.)

५. यथाऽण्डम्-यथैव (ख, ड. द.)

५. यथैव च-तथैव च (ड. ब.)

६. पेयादिना भिषक्-पेयादिभिर्भिषक् (ब.)

५. रसोत्तरेणोपचरेत्-रसोत्तरेणैव चरेत् (क.)

५. उपचरेत्-एव चरेत् (ड.)

ક્રમકોલિદઃ કમ બાધુનાર કમજાની, મિષ્ક વેદે
વેદ, અસિંધુક્ષણાર્થે અસિ પ્રદીપ કરવા માટે અસિ-
પ્રવીત કરનેકે લિપ, પૂર્વેમ્ તુ પહેલાં તે। પ્રથમ તો,
વેયાદિના વેયા વગેરેથી વેયા આદિસે, રસોત્તરેણ અને
નિઃશ્વ પછી મંસિરસપ્રધાન ઔર નિરુદ્ધકે પચાવ
માંવસપ્રધાન, ક્રમેણ કમજી ક્રમસે, ઉપચરેત્ ઉપચાર
કરવે। એકથી ઉપચાર કરના ચાહિયે ॥ ૬ ॥

6. The physician who is conversant
with the order and sequence of thera-
peutic procedures, should put the
patient on a liquid diet beginning
with thin gruel and leading upto
meat-juices, for the purpose of re-
stimulating his gastric fire.

શિગ્ધામ્લસ્વાદુદ્દ્યાનિ તતોઽમ્લલવણૌ રસૌ ।
સ્વાદુતિકૌ તતો મૂયઃ કષાયકટુકૌ તતઃ ॥ ૭ ॥
અન્યોઽન્યપ્રત્યનીકાનાં રસાનાં શિગ્ધરુક્ષયોઃ ।
વ્યત્યાસાદુપયોગેન પ્રકૃતિં ગમયેદ્વિષક્ ॥ ૮ ॥

શિગ્ધ- પહેલાં રિનગ્ધ સિગ્ધ, અમ્લ- અમ્લ
અમ્લ, સ્વાદુ- તથા મધુર રસ તથા મધુર રસ, દ્દ્યાનિ
ને હૃદયને પ્રિય હોય તે આપવા જો દ્વયકો પ્રિય હોવે
વેદને ચાહિયે, તતઃ પછી પીઠે, અમ્લલવણૌ અમ્લ અને
લવણ રસ અમ્લ ઔર લવણ રસ, તતઃ તે પછી उसके
વાદ, સ્વાદુતિકૌ મધુર અને તિક્ત રસ મધુર ઔર
તિક્ત રસ, તતઃ મૂયઃ અને તે પછી વળી તત્પચાત
કષાય- કષાય કષાય, કટુકૌ અને કટુ રસ દેવા
કટુ રસ દેવે, અન્યોન્ય- એક બીજાથી એક દૂરસે,
પ્રત્યનીકાનામ્ વિરુદ્ધ વિરુદ્ધ, રસાનામ્ રસોના ઉપ-
યોગથી રસોંકે ઉપયોગસે, શિગ્ધ- અને રિનગ્ધ ઔર
સિગ્ધ, રુક્ષયોઃ તથા રક્ષના તથા રુક્ષકા, વ્યત્યાસાત્
પચાય ક્રમે પચાય ક્રમસે, ઉપયોગેન ઉપયોગથી ઉપ-
યોગસે, મિષ્ક વેદે વેદ, પ્રકૃતિમ્ રોગીને સ્વાભાવિક
અવસ્થામાં રોગીકો સ્વાભાવિક અવસ્થામાં, ગમયેત્ લાવવે
લે આયે ॥ ૭-૮ ॥

7-8. To this end, he should prescribe
the use first, of unctuous, acid, sweet

and pleasant articles, then of articles
of acid and salt tastes, and later of sweet
and bitter tastes, and last by of all arti-
cles of astringent and pungent tastes. In
this manner by the use of two anti-a-
gonistic tastes at a time, and by the
alternate use of unctuous and dry
articles, the physician should restore
the patient to his normal health.

પ્રકૃતિમાપચક્ષ્ણાનિ—

સર્વેક્ષમો હાસંસર્ગો રતિયુક્તઃ સ્થિરેન્દ્રિયઃ ।
બલવાન્ સત્ત્વસંપન્નો વિજ્ઞેયઃ પ્રકૃતિં ગતઃ ॥ ૯ ॥

સર્વેક્ષમઃ સધળા રસોને સહન કરનાર જન રસોંકો
સહન કરનેવાલે, હાસંસર્ગઃ વેગોના નિરોધથી રહિત
વેગરોધરહિત, રતિયુક્તઃ કાર્ય કરવામાં પ્રતિયુક્ત
કાર્ય કરનેમે પ્રતિયુક્ત, સ્થિરેન્દ્રિયઃ (સ્થિર ઇન્દ્રિયવાળો)
સ્થિર ઇન્દ્રિયવાળે, બલવાન્ બળવાન વજવાન, સત્ત્વસંપન્નઃ
હિ અને મનોબલવાળા પુરુષને ઔર મનોબલસે યુક્ત
પુરુષકો, પ્રકૃતિમ્ ગતઃ સ્વાભાવિક સ્થિતિને પામેલો।
સ્વાભાવિક સ્થિતિમે આયા, વિજ્ઞેયઃ બલુવો જાનવા
ચાહિયે ॥ ૯ ॥

9 When the patient is able to
tolerate all the tastes, when there is
no retention of excretory matter when
the zest for life has returned, the
sense-organs have regained their firm-
ness, when strength has returned and
the mind is fully composed, it should be
known that he is restored to normality.

૧. સર્વેક્ષમઃ—કુતક્રમઃ (૫.)

૨. સર્વેક્ષમો હાસંસર્ગો રતિયુક્તઃ—બલવાન્ સર્વવાન્ સર્વરસોઃ સ્વજ્ઞ
(ત. ૧. ૫.)

૩. હાસંસર્ગો—નિરાસક્તો (અ. ૧. ૫.)

૪. સર્વેક્ષમો....પ્રકૃતિં ગતઃ ॥—બલવાન્ વર્ણવાન્ સર્વરસિજ્ઞ-
સક્ત યવ જ। સ્થિરેન્દ્રિયઃ સર્વરસો વિજ્ઞેયઃ પ્રકૃતિયુક્તઃ મ(૫. ૫.)

૫. સર્વેક્ષમો હાસંસર્ગો—કુતક્રમો નિરાસક્તો (૫)

प्रकृतिमप्राप्तस्य वर्ज्यानि—

एतां प्रकृतिमप्राप्तः सर्ववर्ज्यानि वर्जयेत् ।
महादोषकराण्यष्टाविमानि तु विशेषतः ॥१०॥

सर्वैर्भाष्यं रथक्षोभमतिचक्रमणास्त्रने ।

अजीर्णाहितभोज्ये च दिवास्वप्नं समैथुनम् ॥११॥

एताम् आ-इस, प्रकृतिम् स्वाभाविक अस्थाने स्वास्थ्यको, अप्राप्तः नहि पायेका मनुष्ये न प्राप्त हुआ मनुष्य, सर्ववर्ज्यानि तजना क्षायक सर्व वस्तुओंने। सब त्याज्य वस्तुओंका, वर्जयेत् त्याग करे। ओष्ठ और त्याग करना चाहिए, सर्वैर्भाष्यम् जैसे सादे भोजन कंवा बोलना, रथक्षोभम् रथने। डडोडो रथसंक्षोभ, अतिचक्रमण- अतिशय द्रव्यं बहुत घूमना, आसने अतिशय भेसी रहेवुं बहुत बैठा रहना, अजीर्ण- अशुचि पर भोजन अजीर्ण पर भोजन, अहित- अहित अपच्य, भोज्ये च भोजन भोजन, समैथुनम् मैथुन मैथुन, दिवास्वप्नम् अने द्विषन्ती निद्रा तथा दिवा स्वप्न, इमानि आ इन, महादोषकराणि महादोष करनेवाले, अष्टौ तु आठ आभतीने। तो आठ भावोंका तो, विशेषतः आस करीने त्याग करे। ओष्ठ और विशेष करके त्याग करना चाहिए ॥१०-११॥

10-11. So long as the patient has not regained such full measure of health, he should scrupulously avoid all things and activities that are prohibited. He should be particularly careful to eschew the following eight factors which are highly causative of morbidity; loud speaking, jolting in conveyances, excessive moving about and excessive sedentation, indigestion and pre-digestion meals, day-sleep and the sex act.

वर्ज्यसेवना व्याधयः—

तज्जा देहोर्ध्वसर्वाद्योभ्यपीडामदोषजाः ।

श्लेष्मजाः क्षयजाश्चैव व्याधयः स्युर्यथाक्रमम् ॥१२॥

तज्जाः तीक्ष्णोष्ण अता उनसे होनेवाले, देहोर्ध्व ऊर्ध्वदेहना शैजो ऊर्ध्वदेहके रोग, सर्व- आभा शरीर- रना शैजो सम्पूर्ण शरीरके रोग, अक्षय- शरीरना नीचेना भागना शैजो शरीरके नीचेके भागके रोग, मध्यपीडा- शरीरना मध्यभागना शैजो शरीरके मध्य भागके रोग, आमदोषजा आमदोषाथी उत्पन्न आमदोषजन्य, श्लेष्मजाः क्षयभी उत्पन्न कफजन्य, क्षयजाः च एव अने क्षयथी उत्पन्न और क्षयजन्य, व्याधयः शैजो रोग, यथाक्रमम् स्युः अनुक्रमे थाथ छे क्रमशः होते हैं ॥१२॥

12. Indulgence in these things gives rise successively to pain affecting the upper part of the body, pain affecting the whole body, pain affecting the lower part of the body, pain affecting the middle part of the body, chyme disorders, disorders of morbid accumulations of kapha and disorders born of wasting.

तेषां विस्तरतो व्याख्यानप्रतिज्ञा—

तेषां विस्तरतो लिङ्गमैकैकस्य च मेवजम् ।

यथावत्संप्रवक्ष्यामि सिद्धान् वस्तीश्च यापनान् ॥१३॥

तेषाम् तेजोभांभी उनमेंसे, एकैकस्य दरेकना प्रत्येकके, लिङ्गम् लक्षण लक्षण, मेवजम् च भिदित्सा चिकित्सा, सिद्धान् तथा सिद्ध तथा सिद्ध, यापनान् यापन यापन, वस्तीश्च अस्तिभेदने वस्तिर्योको, यथावत् संप्रवक्ष्यामि रूपसे, विस्तरतः विस्तारसे, संप्रवक्ष्यामि कहूँ कहूँगा ॥१३॥

13. I shall now describe the symptoms of these various disorders, in extenso, and the appropriate remedy for each of them as also the tried recipes of the longevity-promoting yapana-enema.

१३. च मेवजम्-समेवजम् (च.)

उर्ध्वार्ध्यातिभाष्यजा व्यापदः —

तत्रोर्ध्वार्ध्यातिभाष्याभ्यां शिरस्तापशङ्कुकर्ण-
निस्तोदश्रोत्रोपरोधमुखतालुकण्ठशोषतैमिर्यपिपा-
साज्वरतमकहनुमहमन्यास्तम्भनिष्ठीवनोरःपार्श्व-
शूलस्वरमेदहिकाश्वासादयः स्युः (१);

तत्र तेभां उनमें, उर्ध्वार्ध्या- अर्ध्यातिभाष्याभ्यां तथा अलु अर्ध्याति
ऊँचा बोलनेसे, अतिभाष्याभ्याम् तथा अलु अर्ध्याति
तथा बहुत बोलनेसे, शिरस्ताप- शिरस्ताप शिरमें संताप,
शङ्कुकर्ण- शंभू अने डानभां शङ्कु और कानोंमें,
निस्तोद- तोद तोद, श्रोत्रोपरोध- डानने उपरोध
बधिरता, मुखतालु- भेदा, तालुका मुख, तालु, कण्ठशोष-
तथा अलुने शोष तथा गलेका शोष, तैमिर्य- तिमिर
तमिर, पिपासाज्वर- तपस, ज्वर प्यास, ज्वर तमक-
तमक तमक, हनुमह- हनुमह हनुमह, मन्यास्तम्भ-
मन्यास्तम्भ मन्यास्तम्भ, निष्ठीवन- निष्ठीवन निष्ठीवन
डरः अती छाती, पार्श्वशूल तथा पार्श्वभां शूल तथा
पार्श्वोंमें शूल, स्वरमेद- स्वरमेद स्वरमेद, हिका- हिका
हिका, श्वासादयः श्वास वजरे श्वास आदि, स्युः शय
छे होते हैं;

14-(1). The following complications
result from talking too loudly or in
excess:—burning sensation in the head,
pricking pain in the temples and the
ears, auditory dysfunction, parching
of the mouth, pallate and the throat,
faintness, thirst, fever, asthmatic dys-
pnea, spastic condition of the jaws
and the sides of the neck, ptyalism,
acute pain in the front and sides of
the chest, change of voice, hiccup,
dyspnea and other similar conditions.

रथक्षोभजा व्यापदः —

रथक्षोभात् संधिपर्वशैबिस्यहनुनासाकर्णक्षिरः-
शूलतोदकुक्षिक्षोभाटोपात्रकूजनाभ्यान्हृदयेन्द्रि-
योपरोधस्फिकृपाश्वबंधनवृषणकटीपृष्ठवेदनासं-
धिस्कन्धग्रीवादीर्घस्याङ्गाभिनापरादशोफप्रस्त्राप-
हर्षणादयः (२);

रथक्षोभान् रथक्षोभती रथक्षोभसे. संधिपर्वशै-
बिस्य- सांधा तथा पर्वोनी शिथिलता. संधि तथा पर्वोनी
शिथिलता, हनु- हनु हनु, नासा- नास नासा, कर्ण-
डान कान, शिरःशूल- तथा भाषाभां शूल और शिरमें
शूल, तोद- तोद तोद, कुक्षिक्षोभ- कुक्षिक्षोभ कुक्षिक्षोभ,
आटोप- आटोप आटोप, अन्त्रकूजन आंतरधर्मा अवाच्य
अन्त्रकूजन, आभ्यान्- आभ्यान् आभ्यान्, हृदय-
हृदय हृदय, इन्द्रिय- तथा इन्द्रियोने तथा इन्द्रियोका,
उपरोध उपरोध उपरोध, स्फिकृ- निताप नितम्ब, पार्श्व-
पार्श्व पार्श्व, वंक्षण- वंक्षण वंक्षण, वृषण- वृषण
वृषण, कटी- कटी कटी, पृष्ठवेदना- अने वास्तव्य वेदना
और पीठमें वेदना, संधि- तेमभ्य सांधा एवं संधि,
स्कन्ध- अक्षा कन्धे, ग्रीवादीर्घस्या- तथा गर्दननी
निर्भक्षता तथा ग्रीवाकी दुर्बलता, अङ्गाभिनाप- अङ्गोने
अक्षिताप अङ्गोका अक्षिताप, परादशोफ- अने पार्श्व
शोभ और पैरोंमें सूजन, प्रस्त्राप- रथक्षोभाने नाश
क्षति, हर्षणादयः तथा हर्ष वजरे शय छे तथा पार्श्व-
हर्ष आदि होते हैं ॥ २ ॥

14-(2). From jolting suffered while
travelling in conveyances, the following
disorders arise—flabbiness of the bigger
and smaller joints, acute pricking pain
in the jaw, nose, ear and the head,
disturbance in the abdomen, meteorism,

१४-(१) श्रोत्रोपरोध-श्रोत्रोपरोध (क. ड. क.)

११ शङ्कुकर्णनिस्तोद-शङ्कुनिस्तोद (घ.)

११ हनुमहमन्यास्तम्भ-हनुमहमह (ङ.)

११ मन्यास्तम्भनिष्ठीवनोरः-मन्यास्तम्भनिष्ठीवनोरः (च.)

११ निष्ठीवनोरःपार्श्वशूल-निष्ठीवनशिरःपार्श्वशूल (ब.)

१४-(२) कुक्षिक्षोभ-कुक्षिक्षोभ (ब.)

११ आभ्यान्हृदयेन्द्रियोपरोध-आभ्यान्हृदयोपरोध (ब.)

११ संधिस्कन्ध-संधिस्कन्ध (क.)

११ स्कन्धग्रीवा-स्कन्धहनुग्रीवा (क. ड.)

११ स्कन्धग्रीवा-स्कन्धहनुग्रीवा (ब.)

११ " -संधिस्कन्धहनुग्रीवा (ङ.)

intestinal gurgling distension, disordered function of the heart and the sense-organs; and pain in the hip, sides, groin, scrotum, waist and back, asthenia of the joints, shoulders and neck, burning in the limbs, edema, anaesthesia and hyperaesthesia of the feet and other similar conditions.

अतिचङ्क्रमणजा व्यापदः —

अतिचङ्क्रमणात् पादजङ्घोरजानुवङ्गणश्रोणीपृष्ठ-
शूलसक्थिसादनिस्तोदपिण्डकोद्वेष्टनाङ्गमर्दासा-
भितापसिराधमनीहर्षश्वासकासादयः (३);

अतिचङ्क्रमणात् अहु इत्यादी बहुत बैठनेसे, पाद- पं. पैर जङ्घा- पी. डी. जङ्घा, ऊरु- साथण ऊरु, जानु- डी. थेलु जानु, वङ्गण- वं. थेलु वङ्गण, श्रोणी- श्रो. थि. श्रोणि, पृष्ठशूल तथा अर. अर्मा. थल तथा पीठमें शूल, सक्थिसाद- तेम. सक्थिसाद एवं सक्थिसाद, निस्तोद- सक्थिते. निस्तोद, पिण्डकोद्वेष्टन- पी. डी. ओ. मा. उद्वेष्टन पिण्डलियोंमें उद्वेष्टन, अङ्गमर्द- अ. ग. मर्द अङ्गमर्द, अंसाभिताप- अं. सा. भिताप अंसाभिताप, सिरा- सिरा सिरा, धमनीहर्ष- तथा धमनीओ. ने. हर्ष तथा धमनीयोका हर्ष, श्वासकासादयः अने श्वास कास वगेरे थाय छे और श्वास कामादि होते हैं (३);

14-(3). From excessive moving about, the following disorders arise— pain in the feet, calves, thighs, knees, groin, waist and back; flabbiness and pain in the legs, cramps in the calves, body-aches, burning pain in the shoulders, acceleration of the arteries and the veins, dyspnea, cough and other similar conditions.

१४-(३). अतिचङ्क्रमण-जङ्घा-श्रोणि-पृष्ठ-शूल-सक्थिसाद-निस्तोद-पिण्डकोद्वेष्टना-ङ्गमर्दासा-भिताप-सिरा-धमनीहर्ष-श्वासकासादयः (क.)

,, सक्थिसाद-निस्तोद-पिण्डकोद्वेष्टना-ङ्गमर्दासा-भिताप-सिरा-धमनीहर्ष-श्वासकासादयः (ग.)

अत्यासनाद्यापदः —

अत्यासनाद्यथोभजाः स्फिकपार्श्ववङ्गणवृषण-
कटीपृष्ठवेदनादयः (४);

अत्यासनात् अहु ऐसी रहेनाथी बहुत बैठनेसे, रथोभजाः रथो. भया. वेता रथोभजन्य, स्फिक- स्फिक् स्फिक् पार्श्व- प. र्मा. पार्श्व, वङ्गण- वं. थेलु वङ्गण, वृषण- वृषण- वृषण, कटी- के. कट, पृष्ठ- तथा अर. अर्मा. तथा पृष्ठकी, वेदनादयः वे. द. न. द. वगेरे थाय छे वेदना आदि होते हैं ॥ ४ ॥

14-(4). From luxus sedentation, the disorders described as occurring from excessive jolting, arise; as for example, pain in the hips, sides, groin, scrotum, waist and back and the rest.

अजीर्णाध्यशनजा व्यापदः —

अजीर्णाध्यशनाभ्यां तु मुखशोषाभ्मानशूल-
निस्तोदपिपासागात्रसादच्छर्वातीसारमूर्च्छाज्वर-
प्रवाहणामविषादयः (५);

अजीर्णाध्यशनाभ्याम् तु अ. श. र्मा. तथा अ. ध्य. श. न. थी अजीर्ण और अध्यशनसे, मुखशोष- मुखशोष मुखशोष, आभ्मान- आ. भ्मान आभ्मान, शूल- शूल शूल, निस्तोद- निस्तोद निस्तोद, पिपासा- पि. पा. सा. प्यास, गात्रसाद- अ. ग. साद अंगसाद, छर्दि- छि. छि. द. वमन, अतीसार- अ. ती. सार अतिसार, अतिज्वर- अ. ती. ज्वर ज्वर, प्रवाहण- प्र. वा. ह. प्रवाहिका, आमविषादयः अ. म. वि. पा. रोग और आमविषादरोग होते हैं ॥ ५ ॥

15-(5). From indigestion and taking of predigestion meals, the following disorders arise:—dryness of the mouth, distension of the abdomen, colicky or pricking pain in the abdomen, thirst, asthenia of the limbs, vomiting, diarrhea,

१५-(५). अजीर्ण-अध्यशन-जङ्घा-श्रोणि-पृष्ठ-शूल-सक्थिसाद-निस्तोद-पिपासा-गात्रसाद-च्छर्वातीसार-मूर्च्छाज्वर-प्रवाहण-आमविषादयः (क.)

fainting, fever, dysenteric condition, chyme-toxemia and similar conditions.

વિષમાહિતાશનજા વ્યાપદ: —

વિષમાહિતાશનાભ્યામનજામિલાવદૌર્બલ્યવૈવર્ણ્યકણ્ઠપામાગાત્રાવસાદવાનાદિપ્રકોપજાશ્ચ પ્રહ-
વ્યર્શોવિકારાદય: (૬);

વિષમાહિત- વિષમ તથા અહિત વિષમ તથા અહિત, અજ્ઞાનાભ્યામ્ જોજનથી સોજનસે અનજ્ઞામિલાવ-
અજની ઇન્ધ્રા ન થવી અજ્ઞાની અનિચ્છા, દૌર્બલ્ય-
દુર્બલતા દુર્બલતા, વૈવર્ણ્ય- વિવર્ણતા વિવર્ણતા, કણ્ઠ-
અરબ્ધિ, પામા- પામા પામા, ગાત્રાવસાદ- ગાત્રોને
અવસાદ ગાત્રોની શિથિલતા, વાતાદિ- અને વાત આદિના
વાતાદિકે, પ્રકોપજા: ચ પ્રકોપથી થનારા પ્રકોપસે
હોનેવાલે, પ્રહ્વો- સંપ્રહ્વો સંપ્રહ્વો, અર્શોવિકારાદય:
અર્શ વગેરે થાય છે અર્શ:પ્રસૂતિ હોતે હૈ (૬);

14-(6). From eating irregular and unwholesome meals, the following disorders arise—inappetance, debility, discoloration, pruritus, asthenia of the limbs, assimilation-disorders and piles due to the morbidity of vata and other humors, skin eruption and similar conditions.

દિવાસ્વપ્નજા વ્યાપદ: —

દિવાસ્વપ્નાદરોષકાવિપાકાગ્નિનાશસ્તૈમિત્યપા-
ણ્ડુત્વકણ્ઠપામાદાહચર્ચક્રમર્દદૃષ્ટસ્તમ્બજાઘ્રત-
ન્દ્રાનિદ્રાપ્રસન્નપ્રતિજન્મદૌર્બલ્યરક્તમૂત્રાશ્ચિતાતા-
લુલેપા: (૭);

દિવાસ્વપ્નાદિવસે જીવનાથી દિવા સ્વપ્ને, અરોચક-
અરુચિ અરુચિ, અવિપાક- અવિપાક અવિપાક, અગ્નિ-
નાશ- અગ્નિનાશ અગ્નિનાશ, સ્તૈમિત્ય- સ્તિમિતતા
સ્તિમિતતા, પાણ્ડુત્વ- પાણ્ડુતા પાણ્ડુતા, કણ્ઠ-

૧૪-(૬). દૌર્બલ્યવૈવર્ણ્યકણ્ઠ-દૌર્બલ્યકણ્ઠ (૬)

૧૪-(૭). તાલુલેપા:—તાલુલેપા: પિપાસા ચ (ક. સ.)

—તાલુલેપા: પિપાસા ચ (ક. સ. ઇ. ત.)

અરબ્ધિ, પામા- પામા પામા, દાહ- દાહ દાહ,
કર્કિ- કીર્કી વનમ, અજ્ઞમર્દ- અજ્ઞમર્દ અજ્ઞમર્દ,
હસ્તમ્મ- હસ્તમ્મ હસ્તમ્મ, ગાત્ર- ગાત્ર
જઠતા, તન્દ્રા- તન્દ્રા તન્દ્રા, નિદ્રામજ્જા જીવ્યા કરવું
નિદ્રાસાતરય, પ્રતિજન્મ- પ્રતિજન્મ જન્મ પ્રતિજન્મ
ઉત્પન્ન હોના, દૌર્બલ્ય- દુર્બલતા દુર્બલતા, રક્તમૂત્રાશ્ચિતા
મૂત્ર તથા આંત્રો રાત્રી થવી મૂત્ર તથા આંત્રોના
રક્ત હોના, તાલુલેપા: અને તાલુલેપા: ઉપલેપ ગ્રો
તાલુલેપ હોતા હૈ ॥ ૭ ॥

14-(7). From indulgence in day-sleep, the following disorders arise—anor-
exia, indigestion, loss of digestive power, stiffness, pallor, pruritus, eruption, burning, vomiting, body-ache, rigidity of the cardiac region, dullness, torpor, somnolence formation of swellings, debility, red coloration of the urine and the eyes, and coating of the palate.

વ્યવાયજા વ્યાપદ: —

વ્યવાયજાશુભલનાશોરસાદશિરોવસ્તિગુદમેદ્-
વંશ્વળોરુજાનુજઙ્ગાપાદશૂલહૃદયસ્પન્દનનેત્રપીઢાક-
શૈથિલ્યશુક્રમાર્ગશોણિતાગમનકાસશ્વાસશોણિત-
છીધનસ્વરાવસાદકટીદૌર્બલ્યકાઙ્ગ-સર્વાઙ્ગ-રોગમુ-
ક્ષશ્ચયથુવાતવર્ચોમૂત્રસજ્જશુક્રવિસર્ગજાઘ્રવેપથુ-
વાધિર્યવિષાદાદય: સ્યુ:; અવલુપ્યત્ત્વમ્, અવ-
લુપ્યત્ત્વમ્, અવસીદતીત્ત્વમ્, વેપથુ હૃદય,
પીડ્યન્તે સન્ધય:; તમ: પ્રવેશ્યત્ત્વમ્ ચ (૮);

૧૪-(૮). વ્યવાયજાશુભલનાશ-શુભલનાશ (૮)

વલનાશો-વલનાશો (૮)

વંશ્વળોરુજાનુજઙ્ગા-વંશ્વળોરુજાનુજઙ્ગા (૮)

છીધનસ્વરાવસાદ-છીધનસ્વરાવસાદ (૮)

અવલુપ્યત્ત્વમ્-અવલુપ્યત્ત્વમ્ (૮)

અવલુપ્યત્ત્વમ્-અવલુપ્યત્ત્વમ્ (૮)

તાલુલેપ-તાલુલેપ (૮)

પ્રવેશ્યત્ત્વમ્-પ્રવેશ્યત્ત્વમ્ (૮)

अववायात् मैथुनशी मैथुनसे, आशुबलनाश- अक्षने।
 शीघ्रनाश बलका क्षीप्रनाश, ऊहसाद- साधुना पीडा
 ऊहसाद, विरः माथुं विर, बस्ति- अस्ति बस्ति, गुद-
 गुदा गुदा, मेढ- उपस्थ उपस्थ, वङ्गण- वक्ष्य वक्ष्य
 ऊह- साधुना ऊह, जानु- टी- अक्ष जानु, जङ्गा- पीडा
 जङ्गा, पादशूल- तक्षा पङ्क्तुं शूल तथा पैरोंमें शूल,
 हृदयस्पन्दन- हृदयना धमकांश हृदयका स्पन्दन,
 मेघवीर्या- आभनी पीडा आंखकी पीडा, अङ्गवैषिय-
 अङ्गो शिथिल तथा अङ्गोंकी शिथिलता, शुक्लमार्ग- शुक्ला
 मार्गमांश शुक्ले मार्गसे, शोणितगमन- रक्तानुं आवतुं
 रक्तका आना, कास- कास कास, श्वस- श्वास श्वास,
 क्षोभितछीवन- थूकमां थोड़ी पदुं थूकमें रक्तका आना,
 खराबसाद- स्वर भेसी भवे खरकी शिथिलता, कटी-
 दौर्बल्य- केउनी अशक्ति कटीदौर्बल्य, एकाङ्ग- ओक अङ्गमां
 शनार एकांग, सर्वाङ्गरोग- के आभा शरीरमां शनार
 रोग या सर्वाङ्ग रोग, मुक्कश्चयु- वृष्यने सोओ
 वृष्योंमें शोथ, वात- अधोवायु अधोवायु, वर्ष- भक्ष
 पुरीष, भ्रूजसङ्ग- तथा भ्रूजनी अटकायत तथा मूत्रकी
 रक्तवट, शुक्लविसर्ग- थूकने निःसर्ग शुक्लका क्षरण,
 जाण्वेपथु- जडता, भ्रूजरी जडता, कम्पन, बाधिवि-
 भेदरापण- बधिरता, विषादादयः विषाद वजेरे विषाद
 आदि, स्युः थाय छे होते हैं, गुदः गुदामां गुदा,
 अवलुप्यत इव छेदन जेनी पीडा थाय छे मानो टुकड़े
 हो जाती है, मेढम् उपस्थमां उपस्थमें, ताड्यत इव ताडन
 जेनी पीडा थायछे चोट लगनेसी पीडा होती है, मनः
 मन मन, अवसीदति शिथिल पदुं होय तेम थाय छे
 शिथिलता होता है, हृदयम् हृदय हृदय, वेपते कंठे छे
 कांपता है, सन्धयः संधिओमां सन्धियोंमें, पीड्यन्ते
 पीडा पीडा, तमः च अने अधारां और अंधेरा,
 प्रवेद्यते इव आवतां होय ओहुं थाय छे छा जाता
 है ॥ ८ ॥

14.(8). From indulgence in sex, the following disorders arise:—rapid loss of the vitality, flabbiness of the thighs, pain in the head, bladder, rectum, phallus, groin, thigh, knee, calf and feet, palpitation of the heart,

pain in the eyes, debility of the body, discharge of blood through the seminal passages, cough, dyspnea, blood in expectoration, asthenia of the voice, weakness of the waist, affections of one or all the limbs of the body, swelling of the scrotum, retention of flatus, feces and urine and semen, dullness tremor deafness, mental depression and similar conditions; the patient feels as though his rectum is being cut, his phallus is becoming smaller, his mind were sinking, his heart were trembling, his joints were being squeezed and as though he were about to faint.

इत्येवमेभिरष्टभिरपचारैरेते प्रादुर्भवन्त्युप-
 द्रवाः ॥ १४ ॥

इति एवम् ओम ऐवे, अष्टभिः आठ आठ, अप-
 चारैः अपचारैशी अपचारोंसे, एते आ वे. उपद्रवाः
 उपद्रवो उपद्रव, प्रादुर्भवन्ति येदा थाय छे होते
 हैं ॥ १४ ॥

14. Thus have been described the various kinds of disorders arising from these eight violations of the rules of behaviour for the convalescent.

उच्चैर्भाष्यातिभाष्यजानां व्यापदां चिकित्सा—

तेषां सिद्धिः—तत्रोच्चैर्भाष्यातिभाष्यजानामभ्यङ्ग-
 स्वेदोपनाहधूमनस्नोपरिभक्तजोहपानरसवक्षीरादि-
 र्जनहरः सर्वो विधिर्मौनं च (१);

तेषाम् ते रोगोनी उन रोगोंकी, सिद्धिः चिकित्सा
 चिकित्सा, तत्र तेषां उनमें, उच्चैर्भाष्य- उच्चैर्भाष्य-
 यांशी ऊंचा बोलनेमें, अतिभाष्यजानाम् तथा पदुं
 ओहसाथी अथेला रोगोमां तथा बहुत बोलनेसे उत्पन्न

१५-(१). तत्रोच्चैर्भाष्य-उच्चैर्भाष्य (क.)

रोगोर्मे, अभ्यङ्ग- अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, स्वेद- स्वेद स्वेद, उपनाह- उपनाह उपनाह, भूम धूमपान धूमपान, नस्य- नस्य नस्यकर्म, उपरिभक्त भोजन भोजन भोजनके बाद, स्नेहपान स्नेहपान स्नेहपान, रसक्षीरादिः भोजन २५ हृष वजेरे मांसरस दध आदि, वातहरः वातघ्न वातघ्न, सर्वः विधिः सर्व विधि सब विधि, मौनम् च तथा मौन चिङ्किता ॐ तथा मौन चिकित्सा है ॥१॥

15-(1). Now we shall describe the treatment in these disorders. In disorders due to loud or excessive talking, the following remedial measures are indicated—inunction, sudation poultices, smoking nasal medications. post-prandial potions of unctuous articles, meat-juice, milk and all measures curative of vata; and lastly the observance of silence.

रथक्षोभातिचङ्क्रमणात्पासनजानां व्यापदां चिकित्सा—

रथक्षोभातिचङ्क्रमणात्पासनजानां स्नेहस्वेदादि वातहरं कर्म सर्वं निदानवर्जनं च (२);

रथक्षोभ- रथक्षोभ रथक्षोभसे, अति चङ्क्रमण- अति चङ्क्रमण बहुत फिरनेसे, अत्पासनजानाम् तथा अति भेदी रहेवाभी भयेला रोगोर्मा तथा अधिक बेठा रहनेसे उत्पन्न हुए रोगोर्मे, स्नेह स्नेहन स्नेहन, स्वेदादि स्वेदन वजेरे स्वेदन आदि, वातहरम् वातघ्न वातघ्न, कर्म- कर्म कर्म, सर्वम् तथा सर्व तथा सब, निदान तथा निदानने निदानका, वर्जनम् च त्याग चिङ्किता ॐ त्याग चिकित्सा है ॥२॥

15-(2). In disorders due to jolting in carriages or to excessive moving about, or to excessive sedentation: the following remedial measures are indicated—oleation, sudation etc. all measures curative of vata and avoidance of the causative factors.

अजीर्णाध्यशनजानां व्यापदां चिकित्सा—

अजीर्णाध्यशनजानां निरवशेषतश्चर्दनं रुक्षः स्वेदो लङ्घनीयपाचनीयदीपनीयौषधावधारणं च (३);

अजीर्ण- अजीर्ण अजीर्ण, अध्यशनजानाम् तथा अध्यशनथी भयेला रोगोर्मा तथा अध्यशनजन्य रोगोर्मे, निरवशेषतः अपक्व अन्न न रहे त्या सुधी सब अजीर्ण अक्षक, चर्दनम् वमन वमन, रुक्षः रुक्ष, स्वेद स्वेद स्वेद, लङ्घनीय- लङ्घनीय लङ्घनीय, पाचनीय- पाचनीय पाचनीय, दीपनीय- तथा दीपनीय दीपनीय, औषध- औषधोर्मा औषधोर्मा, अवधारणम् च प्रयोग चिङ्किता ॐ प्रयोग चिकित्सा है ॥३॥

15-(3). In disorders due to indigestion or predigestion meals, the remedial measures indicated are complete emesis, dry sudation, lightening therapy and the use of digestive and digestive-stimulant medications.

विषमाहिताशनजानां व्यापदां चिकित्सा—

विषमाहिताशनजानां यथास्वं दोषहराः क्रियाः (४);

विषम- विषम विषम, अहित- तथा अहित तथा अहित, अशनजानाम् अशनभी भयेला रोगोर्मा अशन जन्य रोगोर्मे यथास्वम् ते ते दोषने अनुसरी उस उस दोषके अनुसार, दोषहराः दोषने हरना दोषहर, क्रियाः चिङ्किता हरनी भेद्यो चिकित्सा करनी चाहिए ॥४॥

15-(4). In morbid conditions due to irregular or unwholesome dietary, the line of treatment should be curative of the morbidity concerned.

दिवास्वप्नजानां व्यापदां चिकित्सा—

दिवास्वप्नजानां धूमपानलङ्घनवमनशिराविरेचनव्यायामरुक्षाशनारिष्टदीपनीयौषधोपयोगः प्रक्षयणोर्मर्दनगरिवेचनानिश्च स्नेहपहरः सर्वो विधिः (५);

१५-(३). स्वेदो-स्वेदधूमपानं (न द ४)

१५-(५). प्रक्षयणो-प्रक्षयणो अ द. न ।

दिवास्वप्नजानाम् द्वितीये सुषुप्ती अथैवा रोगोभां
दिवास्वप्नजन्य रोगोर्मे, धूमपान-धूमपान धूमपान, लङ्घन-
उपवास उपवास, वमन-वमन वमन, क्षिरोविरेचन-
क्षिरोविरेचन क्षिरोविरेचन, व्यायाम-उत्तरत व्यायाम,
रुक्ताशन रुक्ताशनेन रुक्ता भोजन, अरिष्ट-अरिष्ट अरिष्ट,
दीपनीय-दीपनीय दीपनीय, औषधोपयोगः औषधोपयो-
उपयोग औषधोपका उपयोग, प्रवर्षण प्रवर्षण प्रवर्षण,
उन्मर्दन उन्मर्दन उन्मर्दन, परिषेचनादिः च अने
परिषेचन पत्रे और परिषेचन आदि, श्लेष्महरः रुक्ता
कफहर, सर्वः सधुणी तत्र, विधिः विधि चिकित्सा छे
विधि चिकित्सा है ॥ ५ ॥

15 (5). In disorders arising from day-sleep, the remedial means indicated are smoking, lightening therapy, emesis, errhines, exercise, dry articles of food, medicated wines and the use of digestive-stimulant medications, friction massage shampoo, affusions etc, and all measures curative of kapha.

व्यायामजानां व्यायामं चिकित्सा—

मैथुनजानां जीवनीयसिद्धयोः क्षीरसर्पिषोरुप-
योगः, तथा वातहराः स्वेदाभ्यङ्गोपनाहा वृष्याश्वा-
हाराः स्नेहाः स्नेहविधयो यापनावस्तयोऽनुवासनं
च; मूत्रवैकृतबस्तिशूलेषु चोत्तरवस्तिविदारीग-
न्धादिगणजीवनीयक्षीरसंसिद्धं तैलं स्यात् ॥ १५ ॥

मैथुनजानाम् मैथुनशी अथैवा रोगोभां मैथुनजन्य
रोगोर्मे, जीवनीय-जीवनीय गन्धुनां रोगोभां जीवनीय-
गण्डे, सिद्धयोः पञ्चावेक्ष पञ्चाये हुए, क्षीर-दूध दूध,
सर्पिषोः तथा शीरो तथा वीका, उपयोगः
उपयोग उपयोग, तथा वातहराः वातघ्न वातघ्न, स्वेद-

स्वेदन स्वेदन, अभ्यङ्ग-अभ्यङ्ग अभ्यङ्ग, उपनाहाः
उपनाहा उपनाहा एवं उपनाहा, वृष्याः वृष्या वृष्या, आहाराः
च आहारा आहार, स्नेहाः स्नेह स्नेह, स्नेहविधयः स्नेह-
विधि स्नेहविधि, यापनावस्तयः यापनावस्तयो यापन-
वस्तिर्वा, अनुवासनम् च अने अनुवासनमस्ति
चिकित्सा छे और अनुवासनवस्ति चिकित्सा है, मूत्र-
वैकृत भूतना रोगो तथा मूत्रविकार, बस्तिशूलेषु च
तथा भस्तिना शूलभां तथा बस्तिके शूलमे, उत्तरवस्तिः
उत्तरवस्ति उत्तरवस्ति, विदारीगन्धादिगण-विदारी-
गन्धादिगन्धु विदारीगन्धादिगण, जीवनीय-तथा जीवनीय-
गन्धुनां रोगोभां तथा जीवनीयगण्डे रोगोर्मे, क्षीर-
संसिद्धम् दूध पडे पञ्चावेक्ष क्षीरसे सिद्ध, तैलम् तैल
तैल, व्याय चिकित्सा छे चिकित्सा है ॥ १५ ॥

15 In disorders arising from sexuality the remedial measures indicated are:—the use medicated milk or ghee prepared with the life-promoter group of drugs: sudations inunctions and fomentations curative of vata, diet promotive of the seminal secretion, unctuous articles, oleation procedures, longevity promoting enemas (yapana-basti) and unctuous enemas. In conditions of the vitiation of the urine or pain in the bladder, oil prepared with milk and drugs of the ticktrefoil group and the life-promoter group

मुस्ताद्यो यापनवस्तिः—

यापनाश्च वस्तयः सर्वकालं देयाः; तानुपदे-
क्ष्यामः—मुस्तोशीरवलागवधरास्त्रामजिष्ठाकटुरो-
हिणीश्रायमाणा पुनर्नवाविभीतकगुडूचीस्थिरादिप-
ञ्चमूलानि पलिकानि खण्डशः कल्पाव्यष्टौ च
मदनफलानि प्रक्षाल्य जलाढके परिकाश्य
पादशेषो रसः क्षीरद्विप्रस्थसंयुक्तः पुनः शृतः

१५. मूत्रवैकृतबस्तिशूलेषु चोत्तरवस्तिः—मूत्रवैकृते बस्तिशूलेः (ध)

“ “ “ “—मूत्रवैकृतबस्तिशूलेषु (क.)

“ जीवनीयक्षीर—जीवनीयगणक्षीर (ब.)

१५-(१). पुनः शृतः—पुनः पुनः (ब.)

क्षीरावशेषः पादजाङ्गलरसस्तुल्यमधुघृतः शत-
कुसुमास्रधुकुसुमजलरसाञ्जनप्रियङ्गुकल्कीकृतः
ससैन्धवः सुखोष्णो बस्तिः शुक्रमांसबलजननः
क्षतक्षीणकासमुत्तमशूलविषमज्वरव्रध्न(वध्मे)कुण्ड-
लोदावर्तकुक्षिशूलमूत्रकुच्छ्रासप्रजोविस्वर्पप्रवाहि-
काशिरोरुजाजानूरजङ्गावस्तिप्रहाश्मर्युन्मादार्शः -
प्रमेहाध्मानवातरक्तपित्तश्लेष्मव्याधिहरः सद्यो
बलजननो रसायनश्चेति (१);

यापनाः यापना यापना, वस्तयः च अस्तिओ
वस्तिगो, सर्वकालम् भर्त्ता कालं सब कालमें, देयाः
आपवी भेष्टो देनी चाहिए, तान् तेओने। इनको,
उपदेक्ष्यामः उपदेश करुं कहेंगे, सुस्त- नागर भेष्ट
मोथा, उशीर- वीरुओ। नागो। खस, बका- अथा बला,
आरगवध- गरभागे। अमलतास, रास्ना- रास्ना वाय-
सुरई, मज्जिहा- मज्ज मंजीठ, कटुरोहिणी- उडु कटुकी,
त्रायमाणा- त्रायभाओ असवर्ग, पुनर्नवा- साठोडी गदह-
पुरना, बिभीतक- अडेडा बहेडा, गुडूची- ओगे। गिलोय,
स्थिरादि- स्थिरादि शालपर्ण्यादि, पञ्चमूलानि पंचमूल
पंचमूल, पलिकानि दरेक ओक पक्ष प्रत्येक चार तोले,
खण्डकः ओओना दुडेडा इनके टुकड़ों, कलसानि कुरी
करके, अष्टौ अने आठ और आठ, मदनफलानि च
भीठण मैदकल, प्रक्षाल्य धौध नाभीने धोकर, जला-
ठके ओक आठके पाण्डोभां २५६ तोले जलमें, परिकल्प्य
उवाथ कुरी पकाकर, पादशेषः अतुर्थांश आडी रहे
त्यारे चौवाई शेष रहने पर, रसः ते उवाथभां उस
काथमें, क्षीर- दूध दूध, द्विप्रस्थ- ओ प्रस्थ १२८ तोले,
संयुक्तः नाभी डालकर, पुनः कुरीथो फिरसे, क्षीरा-

वशेषः दूध आडी रहे त्यां मुन्ने दूध शेष रहने तक,
शृतः उडोओने उबाले, तुष्ट ५०० तेभां तेडवा ५
फिर उसमें उतने ही, मधु- मधु मधु, पुनः तथा
थी नाभी तथा ची डालकर, मतकुसुमा- तेभां मुना
एवं सोया, मधुक- ओडीमच मुलहरी, कुसुमफल- ४-
७४ इन्द्रजौ, रसाञ्जन- रसाञ्जन रसाञ्जन, प्रियङ्गु तथा
धउंठाने। तथा प्रियंगुका, कल्कीकृतः कल्की कुरी कल्की
कर, ससैन्धवः सैन्धवसहित सेन्धानमकसहित, पाद-
ओकअतुर्थांश एकचतुर्थांश, जाङ्गलरसः अजध भाण्डी-
ओना भांसरसवाणी जांगल सांघासवाली, सुखोष्णः
नयश्रेडी सुखोष्ण, बस्तिः अस्ति देनी बस्ति देनी
चाहिए, शुक्र- आ अस्ति शुक्र यह बस्ति शुक्र मांस-
भांस तथा मांस, बल- तथा अथने तथा बलका,
जननः पेदा करनार छे जनक है, क्षत- क्षत क्षत,
क्षीण- क्षीण क्षीण, कास- कास कास गुग्गुलु- गुग्गुलु
गुल्म, शूल- शूल शूल, विषमज्वर- विषम ७४१ विषम
ज्वर, व्रध्न- व्रध्न व्रध्न, कुण्डल- वातकुण्डलिका वात-
कुंडलिका, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, कुक्षिशूल- कुक्षिशूल
कुक्षिशूल, मूत्रकुच्छ- मूत्रकुच्छ मूत्रकुच्छ असवर्गः २५६-
५६२ रक्तप्रदर, विसर्प- विसर्प विसर्प, प्रवाहिका-
प्रवाहिका प्रवाहिका, क्षीरोरुजा- भाण्डी पीडा क्षिर-
दर्द जानु- ठींथल जानु, चरु- साधण ऊरु जङ्गा-
पीडी जंघा, बस्ति- तथा अस्ति तथा बस्ति, प्रह-
अउधर्ध ७४ पुं जकड़ा जाना, अश्मरी- अश्मरी अश्मरी,
उन्माद- उन्माद उन्माद, वर्धः- अर्थ वर्ध, प्रमेह-
प्रमेह प्रमेह, आध्मान- आध्मान आध्मान, वातरक्त-
वातरक्त वातरक्त, पित्त-अने पित्त और पित्त, श्लेष्म-
तेभां उडना एवं कफके, व्याधिहरः रोगो ओओने
भटाउनार रोग इनका नाशक, सद्यः शीघ्र शीघ्र, बल-
जननः अडेडा२६ बलकारक, रसायनः च इति तथा
रसायन छे तथा रसायन है ॥ १ ॥

१६-(१). क्षीरावशेषः पादजाङ्गलरसस्तुल्य मधुघृतः क्षीरावशेष-
स्तुल्यो जाङ्गलरसमधुघृतः (क)

- ११ पादजाङ्गलरस-तुल्यो जाङ्गलरसः (ड)
- १२ तुल्यमधुघृतः-प्रमधुघृतः (ड)
- १३ शुक्रमांसबलजननः-शुक्रमांसाश्रितजननः (क)
- १४ शुक्रमांसबलजननः-शुक्रमांसाश्रितजननः (घ)
- १५ मांसबलजननः-मांसाश्रितजननः (ङ)
- १६ कासगुग्गुलु-कासहिकागुग्गुलु (द)
- १७ मूत्रकुच्छ्रासप्रजो-मूत्रकुच्छ्रासप्रद (घ)
- १८ प्रवाहिका-निर्वाहिका (ग)

16-(1). Yapana enemata may be given at all times as we shall now describe. Take 4 tolas each of nut grass, heart leaved sida, purging cassia, Indian groundsel, Indian madder, kurroa, zalil, hog's weed, beleric myrobalan, guduch and the pentaradices of the

ticktrefoil group and having crushed them into little bits, decoct them together with eight emetic nuts which have been properly cleansed in 256 tolas of water, till the solution is reduced to one fourth the original quantity add to this solution 128 tolas of cow's milk; boil the whole gain till only the milk part remains. Add to this meat-juice of the jangala animals in measure one fourth the quantity of the milk; and honey and ghee in equal quantities. Add to this solution the paste of dill seed, liquorice, kurchi emetic nut, extract of Indian berberry and perfumed cherry. This solution, mixed with rock salt, should be given in congenially warm water as enema it is promotive of the seminal secretion, and flesh and curative of pectoral lesions. cachexia, cough, Gulma, colicky pain, irregular fever inguinal swelling, Kundala vata, misperistalsis, acute pain in the stomach, dysuria, menorrhagia, acute spreading affections, dysenteric condition, pain in the head, in the knee the thigh, the calf and the bladder. urinary calculi, insanity, piles urinary anomalies, abdominal distension and disorders due to morbid vata, blood, pitta and kapha. This enema is also an immediate promoter of strength and vitality.

एरण्डमूलाद्यो यापनवस्तिः—

एरण्डमूलपलाशात् षट्पलं शालिपर्णीपृश्निपर्णी
बृहती कण्टकारिका गोक्षुरको राज्ञाऽभगन्ध

गुडूची वर्णाभूरास्वधो देवदार्विति पलिकानि
खण्डकाः कलसानि कलाचि चाष्टौ प्रक्षाल्य जलादके
क्षीरपादे पचेत् । पादशेषं कषायं पूतं शतकुसुमाकु-
ष्ठमुस्तपिप्पलीहृषुषाविह्ववचावत्सकफलरसाञ्जन-
प्रियङ्गुयवानीप्रक्षेपकलिकतं मधुघृततैलसैन्धवयुक्तं
तुखोष्णं निरूहमेकं द्वौ त्रीन् वा दद्यात् ।

एरण्डमूल- औरंडाना मूल एरण्डमूल, पलाशात्
पलाशानां मूल ढाककी जड़, षट्पलम् ७ पल २४
तोले, शालिपर्णी शाहपत्र सरीवन, पृश्निपर्णी पोष्टपत्र
पृश्निपर्णी, बृहती डेडी भोरी गंधुली बनभाटा, कण्टका-
रिका डेडी भोरी गंधुली छोटी कटेरी, गोक्षुरक गोभुर
गोखरु, रास्ना रास्ना वायसुरई, अश्वगन्धा आसेई
असगन्ध, गुडूची गणो गिलोय, वर्णाभूः सायेई
पुनर्नवा, भारवधः भरभाणो अमलतास, देवदारु इति
आने देवदार और देवदार, पलिकानि इरेक ओक ५६
प्रत्येक ४-४ बोले, खण्डकाः ओओना टुकड़ा इनके
टुकड़ों कलसानि डरी करके, चाष्टौ आने आठ और
आठ, कलानि च भीड़ण मैनफल, प्रक्षाल्य धोई
नाभीने धोकर, जलादके- ओक आठ ७६भा २५१
तोले जलमें, क्षीरपादे- तथा पा आठ ६६भा नाभी
और ६४ तोले दूधमें पचेत् पकावना पकाये, पादशेषम्
अधुनांश भाडी रहे त्पारे चौथाई शेष रहने पर,
कषायम् पूतम् ते कषायने गाणी उस कायको छानकर,
शतकुसुमा- तेभा सुवा उसमें सोया, कुष्ठ- ४४ कूठ,
मुस्त- नागरमेथ मोथा, पिप्पली- पीपर पिप्पली,
हृषुषा- डाडिअर हाजवेर, बिल्व- भीलुं बेल, वचा- पञ्च
वच, वत्सकफल- डोडा कुडा, रसाञ्जन- रसाञ्जन रसौत,
प्रियङ्गु- धुँडला प्रियङ्गु, यवानी- आने अजमे ओओना
और अजवायन इनका, प्रक्षेप-कलिकतम् ४६४ नाभी कल
डालकर, मधु- मधु शहद, घृत- धी जी, तैल- तैल
तैल, सैन्धव- तथा सैन्धवथी तथा सेंधानमकसे, युक्तम्
युक्त डरी मिलाकर, एकम् ओक एक, द्वौ- दो दो,
त्रीन् वा अथवा त्रयु अथवा तीन, निरूहम् निरूह-
अरित निरूह वस्ति, दद्यात् देवी देवे ।

१६-(२). शतकुसुमा-शतकुसुमादि (ड.)

, , -शतकुसुमादिकलिकतं (५.)

, , यवानीप्रक्षेप-यवानीप्रक्षेप (६.)

16 (1) Take twentyfour tolas of castor and palas and four tolas each of tick trefoil, painted-leaved uraria. Indian nightshade, yellow-berried nightshade, small caltrop, Indian groundsel, winter cherry, guduch, hog's weed, purging cassia and deodar; triturate all these into small bits and decoct them together with eight well cleansed emetic nuts, in 250 tolas of water and one fourth that quantity of milk. when the solution is reduced to one-fourth its original quantity, it should be taken down and filtered. Add to this the paste of dillseed, costus nut-grass, long pepper, juniper, bael, sweet-flag, kurchi, emetic nut, extract of Indian berberry, perfumed cherry and barley, as also honey, ghee til oil and rock-salt. with the solution thus obtained an evacuative enema in congenially warm condition should be given once, twice or thrice as the case requires.

सर्वेषां प्रशस्तो विशेषतो ललितसुकुमार-
क्रीविहारक्षीणक्षतस्थविरचिरार्शसामपत्यकामा-
नां च (२);

सर्वेषाम् आ अस्ति सध्या भाटे सबके लिए,
विशेषतः अने विशेष कडीने और विशेष करके, ललित-
ललित, सुकुमार-सुकुमार, सुकुमार, क्रीविहार-
कीनी साधेना, निहारथी क्रीविहारसे, क्षीण-क्षीण

क्षीण, क्षत-क्षतनागा क्षत, क्षविर-प्रक्षुब्ध, चिरार्श-
साम् क्षीण वधतना अर्शना रोमी वीच भवितेनी,
अपत्यकामानाम् च अने संतातनी कामनावागाओने
भाटे तथा अपत्यकी कामनावागोंके लिए, प्रशस्तः प्रशस्त
छे प्रशस्त है (२);

16(2). This enema is beneficial in all conditions and especially for the aristocrats the emaciated and those suffering from pectoral lesions as a result of sex indulgence, the aged, and those suffering from chronic piles and those who are desirous of progeny.

सहचराद्यो वापनवस्तिः —

तद्वत् सहचरबलादर्भमूलसारिवासिद्धेन
पयसा (३);

तद्वत् ते च प्रभावे इसी प्रकार, सहचर-आश-
भानी इधने कटाक्षेण्ये नीलपुष्पाकी कटवरोवा,
बला. अला बला, दर्भमूल इधना भूण दर्भके मूल,
सारिवा-तथा सारिवाथी तथा कपूरीसे, सिद्धेन पयसे
सिद्ध, पयसा इधनी अस्ति आपनी दूधनी वधि
देवे (३);

16(3). An enema may be similarly prepared with crested purple nail dye, heart-leaved sida, roots of sacrificial grass and Indian sarsaparilla and with milk.

वृद्धत्याद्यो वापनवस्तिः —

तथा वृद्धीकण्टकारीशतावरीच्छिब्रह्माभृ-
तेन पयसा मधुकमदनपिप्पलीकस्त्रितेन पूर्वव-
द्दत्ताः (४);

१६-(२) सर्वेषां-स सर्वेषां (ब)

चिरार्शसामपत्यकामानां च-चिरार्शोऽपत्यकामानां च-
हृणीदोषादमरीणां हितोऽपत्यकामानां च (क.)

—चिरार्शोऽपत्यकामानां च-हृणीदोषादमरीणां हितोऽपत्यकामानां च (ब.)

१६-(३). दर्भमूल-मूलांशु (ब. त.)

१६-(४). कस्त्रितेन-कस्त्रितेन (ब. ब.)

—कस्त्रितेन (ब.)

—कस्त्रितेन (ग. ब. ब.)

તથા તથા તથા, મધુક- બેડીમધ મુલહઠી, મદન-
વિપ્પલી મીઠાનાં બીજનાં મૈનફલકે વીજકે, કલિકતેન-
કલકયુક્ત કર્કસે યુક્ત, વૃહતી- ઉભી બોરીગણી
વનખાટા, કણ્ટકારી- બેડી બોરીગણી છોટી કટેરી,
જાતાવરી- શતાવરી શતાવર, છિન્નરુદ્ધા- અને બગેચી
ઓર નિલોચસે, શ્વેન પકાવેલા સિદ્ધ કિચે હુણ. પચસા
દૂધની દૂધકી, બસ્તિઃ અસ્તિ બસ્તિ, પૂર્વેવર્ પૂર્વોક્ત
વિધિ પ્રમાણે દેવી પૂર્વોક્ત વિધિકે અનુચાર દેવે (૪);

16(4). Likewise, an enema may be prepared in the foregoing manner from Indian nightshade, yellow-berried nightshade, climbing asparagus and guduch in milk, along with the paste of liquorice, emetic nut and long pepper.

પ્રથમો બલાયો યાપનવસ્તિ: —

તથા બલાતિબલાવિદારીશાલપર્ણીપૃષ્ઠિપર્ણી-
વૃહતીકણ્ટકારિકાદર્ભમૂલપરુષકકાશ્મર્યવિશ્વફ-
લયવસિદ્ધેન પચસા મધુકમદનકલિકતેન મધુવૃત-
સૌવર્ચલયુક્તેન કાસજ્વરગુલ્મહ્રીહાર્દિતસ્ત્રીમધ-
ક્ષિણાનાં સઘોબલજનનો રસાયનઞ્ચ (૫);

તથા તથા તથા, મધુક- બેડીમધ મુલહઠી, મદન-
અને મીઠાનાં મૈનફલકે, કલિકતેન- કલકયુક્ત, મધુ-
તથા મધ તથા શહદ, વૃત ધી વી, સૌવર્ચલ- અને
સંયથેયો યુક્ત ઓર સૌચલનમકરે યુક્ત, બલા- બલા
વલા, અતિશલા અખાટ કન્વી, વિદારી- બોયકાણું
બિલાઈકન્દ, આલિપર્ણી- શાલવણુ સરીવન, પૃષ્ઠિપર્ણી-
પીઠવણુ પૃષ્ઠિપર્ણી, વૃહતી- ઉભી બોરીગણી વનખાટા,
કણ્ટકારિકા- બેડી બોરીગણી છોટી કટેરી, દર્ભમૂલ
શભનાં મૂલ દર્ભમૂલ. પરુષક- ફાલસા ફાલસા,
કાશ્મર્ય- શીવણુ ગમ્માર વિશ્વફલ- બીલાં વેલનિરી,
ચવ- અને યવથી ઓર જોસે, સિદ્ધેન- પકાવેલા પકાવે
હુણ, પચસા દૂધની અસ્તિ દૂધકી બસ્તિ, કાસ- કાસ

૧૬-(૫). દર્ભમૂલપરુષકકાશ્મર્યવિશ્વફલયવસિદ્ધેન-દર્ભમૂલયવ-
કાશ્મર્યવિશ્વફલસિદ્ધેન (ક.)

પરુષક-યવપરુષક (વ.)

પરુષકકાશ્મર્ય-યવકાશ્મર્ય (શ. ૩)

સાંસી, જ્વર- જ્વર જ્વર, ગુલ્મ- ગુલ્મ ગુલ્મ, હ્રીહાર્દિત-
હ્રીહાર્દિત હ્રીહાર્દિત, સ્ત્રીમધ- સ્ત્રી તથા
મધથી સ્ત્રી તથા મધસે, ક્ષિણાનાં શીવણુ મધેલાઓને
સાટે કર્ણિકાકે લિપ્ત, સઘ: સઘ સ્ત્રીમધ, બલજનન: બલ
દેનાર બલજનક, રસાયન: જ અને રસાયન છે ઓર
રસાયન છે (૫);

16(5) Likewise, an enema may be prepared from heart-leaved sida, evening mallow, white yam, tick-trefoil, painted leaved uraria, Indian nightshade, yellow-berried nightshade, roots of sacrificial grass sweet falsah, white teak, bael, emetic nut and barley in milk, with the paste of liquorice and emetic nut and mixed with honey, ghee and sanchal salt. These enemas are indicated in the case of those who are suffering from cough, fever, Gulma, splenic disorder, facial paralysis and the effects of indulgence in sex and urine. They are immediate promoters of strength and vitalization.

દ્વિતીયો બલાયો યાપનવસ્તિ: —

બલાતિબલાસ્નાર્ગ્ગ્વધમદનવિશ્વગુડ્ડીપુનર્ન-
વૈરુદ્ધાશ્વગન્ધાસહચરપલાશદેવદારહિપ્તપન્નમૂલા-
નિ પલિકાનિ યવકોલકુલત્યદ્વિપ્રસૂતં શુષ્કમૂલ-
કાનાં જ જલદ્રોણસિદ્ધં નિરુદ્ધપ્રમાણાવશેષં કષાયં
પૂર્તં મધુકમદનશતપુષ્પાકુષ્ઠપિપ્પલીવચાવત્સક-
ફલરસાશ્વનપ્રિયકૃયવાનીકલ્કીકૃતં ગુડ્ડવૃતતૈલ-
ક્ષૌદ્રક્ષીરમાંસરસામ્લકાઞ્જિકસૈન્ધવયુક્તં સુષો-
ષ્ણં વસ્તિ દધાન્નુકમૂત્રવર્ચસક્કેડનિલજે ગુલ્મ-

૧૬-(૬). શ્વગન્ધા-સુમત્રા ઘ.)

શુષ્કમૂલકાનાં જ જલદ્રોણસિદ્ધં-શુષ્કમૂલકાનિ જ
પલિકાનિ (વ. ક.)

જલદ્રોણસિદ્ધં નિરુદ્ધપ્રમાણાવશેષં-જલદ્રોણે સિદ્ધં
નિરુદ્ધપ્રમાણશેષં (વ.)

हृद्रोगाध्मानप्रपाथ्वपृष्ठकटीग्रहसंज्ञानाशयलक्ष-
णेषु च (६);

बला- अला बला, अतिबला- अयात कंवी, रास्ना-
रास्ना वायसुरई, आरगवध- अरभाणे, अमलतास, मदन-
भीठण मैनफल, बिलव- भीजा बेल, गुडूची- अणे गिलय
पुनर्नवा- साठोये गदहपुरना, एरण्ड- औरडे एरण्ड,
अधगन्धा- आसेई अलगन्ध, सहचर- आसभानी कुडने।
डांशेणीये नीलपुष्पवाली कटसरैया, पलाश आभरे।
ठाक, देवदार- देवदार देवदार, द्विपञ्चमूलानि दशभूत
दशमूल, पलिकानि दरेक ओक ओक पक्ष चार चार तोले,
यव-कोल- यव, और, जौ, वैर, कुलत्थ- अने कण्ठी
कुलथी, द्विप्रसूतम् मे मे प्रसूत १६-१६ तोले, शुष्क-
मूलकानाम् च तेभ्य सूक्ष्मा भूणा मे प्रसूत एवं सूखी
मूली १६ तोले, जलद्रोण ओक द्रोण पाण्डुरीमां १०२४
तोले जलमें, सिद्धम् पञ्चावर्णा पकावे, निरुह- निरुह-
अस्ति निरुहवस्तिके प्रमाण- अटके। प्रमाणमें, अवशेषम्
कषायम् क्वाथ आडी रडे त्वारे काथके अवशिष्ट रहने
पर, पूतम् आणी धर्ष छानकर, सञ्जु- तेमां अरीमभ
मुलहठी, मदन- भीठण मैनफल, अतपुष्पा- सुवा सोया,
कुष्ठ- कठ कूठ, पिप्पली- पीपर पिप्पली, बवा- वज्र
वज्र, वत्सकफलम् ध-द्रव्य इन्द्रजौ, रसाज्जन- रसाज्जन
रसौत, प्रियङ्गु- धठेला प्रियङ्गु, बवाती- अने अजभाणे।
और अजवायनका, कल्कीकृतम् कटके नाभी कलक डाल-
कर, गुड- गोण गुड, वृत्त- बी बी, तैल तैल तैल,
क्षौद्र- मध शहद, क्षीर- दूध दूध, मांसरस- मांसरस
मांसरस, अम्लकाजिक- आटी डांश खडी कांजी, सैन्धव-
युक्तम् तथा सैन्धवथी युक्त तथा सैन्धवसे युक्त, सुखो-
ष्णम् नवशेडी सुखोष्ण, वस्तिम् अस्ति वस्ति, अनि-
कजे वातज वातज, शुक्र- शुक्र शुक्र, मूत्र- मूत्र मूत्र,
वर्ष- तथा आङ्गनी तथा पुरीषकी, सत्रे अटकायत
रुकावट, गुल्म- शुद्ध गुल्म, हृद्रोग- हृद्रोग हृद्रोग,
आध्मान आध्मान आध्मान, अध्मान अन्त ब्रह्म पार्श्व-
पार्श्व पार्श्व, पृष्ठ- पीठ पृष्ठ, कटी- तेभ्य कटु एवं
कटीकी, ग्रह- अक्षार्ध भुजुं जकहाट, संज्ञानाश- संज्ञा-
नाश संज्ञानाश, बलक्षयेषु च अने अक्षानी क्षीयता
ओओमां और बलक्षय इनमें, दद्यात् आपनी देवे (६);

16-61. Take four tolas each of heart-leaved sida. evening mallow, Indian groundsel, purging cassia emetic nut, bael, guduch, hog's weed, castor, winter cherry, crested purple nail dye, palas, deodar and the two kinds of pentaradices and 16 tolas of barley, Indian jujube, horsegram and dried garden radish. This should be boiled in 1024 tolas of water and when the decoction is reduced to the quantity prescribed for an evacuative enema it should be taken down and filtered. Add to it the paste of liquorice, emetic nut, dill-seed, costus long pepper, sweet flag, kurchi, emetic nut, extract of Indian berberry, perfumed cherry and bishop's weed, as also gnr, ghee, oil, honey, milk, meat juice, sour conjee and rock-salt. This solution should be given as a congenially warm enema in conditions of the retention of semen, urine and feces due to morbidity of vata, as also in conditions of gulma, heart-disease, abdominal distension, inguinal swellings, spasticity of the sides, back and waist, loss of consciousness and loss of strength.

हृद्रोगो वापनवस्तिः—

हृद्रोगार्धकुडवो द्विगुणार्धशुष्णयवः क्षीरोदक-
सिद्धः क्षीरशेषो मधुवृत्तैलवज्रयुक्तः सर्वाङ्गवि-
सृतवातरक्तसक्तविण्मूत्रक्षीरेदितद्वितो वातहरो
बुद्धिमेधाग्निवलजननश्च (७);

१६(७). कटुयुक्त-कटुयुक्तो वस्तिः (क. व.)

દુગુણ- હાઉચેર હાઝવેર, અર્ધકુઢવઃ અર્ધી કુડવ
૮ તોલે, ત્રિગુણ અને અમ્બુઝા ઓર દુગુને, અર્ધશુળ્ળયવઃ
અધ કચરેલા જવને, અવકુટે જોકો, ક્ષીરોદક- દૂધ
તથા પાણીમાં દૂધ તથા જલમેં, સિદ્ધઃ પકાવી પકાકર,
ક્ષીરોષઃ દૂધ આકી રહે ત્યારે તેમાં દૂધકે અવશિષ્ટ
રહને પર હવમેં, મધુ- મધ શહદ, ઘૃત- ઘી વી, તૈલ-
તેલ, લવણ- અને સૈંધવ ઓર સૈંધવ, યુક્તઃ મેળવી
આપેલી ધરિત મિલાકર લી હુદેં વસ્તિ, સર્વાન્ન- આખા
શરીરમાં સમ્પૂર્ણ શરીરમેં, વિષ્ણુત- દેશાયેલ વ્યાસ,
વાતરક્ત- વાતરક્તવાળા વાતરક્તવાળે, સક્તવિષ્ણુમૂઝ-
આડા તથા પેશાબની અટકાયતવાળા ઓર મલ મૂત્રકી
રકાવટવાળે, સ્ત્રીચેદિત- અને સ્ત્રીસંભોગથી ક્ષીણ
થયેલા પુરુષો માટે સ્ત્રીસંભોગસે ક્ષોણ હુણ પુરુષકે લિપ,
હિતઃ હિતકર્તા છે હિતકર હે, વાતરહરઃ તેમજ તે
વાતમ્બુ એવં વહ વાતરહર, બુદ્ધિ- અને ધુદ્ધિ ઓર બુદ્ધિ,
મેધા- મેધા મેધા, અગ્નિ- અગ્નિ અગ્નિ, વલજનનઃ
જ તથા બલને પેદા કરનાર છે ઓર વલકી જનક હે (૭);

16-(7). Take 8 tolas of juniper and twice that quantity of half-crushed barley, and boil the whole in milk and water till only the portion of milk remains. Add to this honey, ghee, til oil and salt. This enema is beneficial in cases of rheumatic conditions affecting all the body parts, retention of feces and urine and for persons afflicted with the effects of over-indulgence in sex. It is curative of morbid vata and promotive of intellect, memory, gastric power and vitality.

લઘુપચ્છમૂલીયો યાપનવસ્તિઃ —

હ્રસ્વપચ્છમૂલીકપાયઃ ક્ષીરોદકસિદ્ધઃ પિપ્પલી-
મધુકમદનકલ્પીકૃતઃ સગુહઘૃતતૈલલવણઃ ક્ષીણ-
વિષમચરકશિતસ્ય વસ્તિઃ (૮);

૧૬-(૮). હ્રસ્વપચ્છમૂલીકપાયઃ—હ્રસ્વપચ્છમૂલીકપાયઃ (ચ.)

” કલ્પીકૃતઃ—કલ્પિતઃ (ક.)

ક્ષીરોદક- દૂધ તથા પાણીમાં દૂધ તથા જલમેં, સિદ્ધઃ
સિદ્ધ કરેલા સિદ્ધ કિયે હુણ, હ્રસ્વપચ્છમૂલી- લઘુ પચ્છ-
મૂળના લઘુ પચ્છમૂલકે, કપાયઃ કપાયમાં કપાયમેં, પિપ્પલી-
પીપર પિપ્પલી, મધુક- બેઠીમધ મુઠહઠી મદન- અને
મીઠળનેા ઓર મૈનફલકા, કલ્પીકૃતઃ કલ્પ નાખીને
કલ્પ હાલકર, સગુહ- મેળ ગુહ, ઘૃત- ઘી વી, તૈલ-
તૈલ, લવણઃ તથા સૈંધવવાળી તથા સૈંધવસે યુક્ત, વસ્તિઃ
ધરિત વસ્તિ, ક્ષીણ- ક્ષીણ ક્ષોણ, વિષમ- તથા વિષમ
તથા વિષમ, જવર- જવરથી જવરસે, કશિતસ્ય ક્ષીણ
થયેલાઓ માટે હિતકર છે કૃશ શરીરવાળોકે લિપ
હિતકર હે (૮);

16-(8). An enema may be prepared by decocting the minor pentaradices in milk and water and adding the paste of long pepper, liquorice and emetic nut and mixed with gur, ghee, til oil and salt. This enema is beneficial to those who are suffering from wasting and irregular fever.

તૃતીયો વલાયો યાપનવસ્તિઃ —

વલાતિવલાપામાર્ગાત્મગુણાઘપલાર્ધશુળ્ળયવ-
અલિકપાયઃ સગુહઘૃતતૈલલવણયુક્તઃ પૂર્વવદ્વસ્તિઃ
સ્થવિરદુર્બલક્ષીણશુક્રરુચિરાણાં પચ્ચતમઃ (૯);

વલા- વલા વલા, અતિવલા- અતિવલા અતિવલા,
અપામાર્ગ- અધેડા ત્રિરવિટા, આત્મગુણ- કોવચ કેવૉચ,
અઘપલ- આઠ પલ ૩૨ તોલે, અર્ધશુળ્ળ- અર્ધકચર
કચરેલ અવકુટે, યવાજલિ- એક કુડવ જવનેા જો ૧૬
તોલે મિલાકર કપાયઃ કપાય કરી તેને કપાય કરે હવમેં,
સગુહ- મેળ ગુહ, ઘૃતતૈલ- ઘી, તૈલ વી, તૈલ, લવણ-
અને સૈંધવથી ઓર સૈંધવસે, યુક્તઃ યુક્ત કરી મિલાકર,
પૂર્વવદ્ પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત વિધિ અનુસાર,
વસ્તિઃ ધરિત આપવી વસ્તિ હેવે, સ્થવિર- પૃથ્વિ વૃદ્ધ,
દુર્બલ- દુર્બળ દુર્બલ, ક્ષીણશુક્રરુચિરાણાં અને શુક્ર
તથા રક્તની ક્ષીણતાવાળાઓ માટે ઓર શુક્ર તથા
રક્તની ક્ષીણતાવાળોકે લિપ, પચ્ચતમઃ અત્યંત પચ્ચ છે
અત્યંત પચ્ચ હે (૯);

16-(9). An enema may be similarly prepared from the decoction of thirty-two tolas of heart-leaved sida, evening mallow. rough chaff and cowage and 16 tolas of half-crushed barley and mixed with gur, ghee, til oil and salt. This enema is most beneficial in the case of the aged, the debilitated and for those who have suffered loss of semen and blood.

ચતુર્થો બલાયો યાપન વસ્તિ: —

બલામધુકવિદારીદર્ભમૂલમૃદ્ધીકાયૈઃ કષાય-
માજેન પયસા પક્ત્વા મધુકમદનકક્ષિતં સમધુ
ધૃતસૈન્ધવં જ્વરાતેભ્યો વસ્તિ દયાત્ (૧૦):

બલા- બલા, મધુક- બેઠીમધ મુલહટી,
વિદારી- રૂઝીયા બિલાઈકન્દ, દર્ભમૂલ- દાબનાં મૂલ દર્ભમૂલ,
મૃદ્ધીકા- દાક્ષ દાક્ષ, યૈઃ અને જવનીં જોર જોરે,
કષાયમ્ કૃત્રાથને કાથકો, માજેન બકરીનાં વકરીકે,
પયસા દૂધથી દૂધસે, પક્ત્વા પકાવીને પકાકર, મધુક-
બેઠીમધ મુલહટી, મદન- અને મોઢળનોં જોર મૈનફલકા,
કક્ષિતમ્ કંકડ નાખી કલક ઢાલકર, સમધુ મધ ચહદર,
ધૃત- થી વી, સૈન્ધવમ્ તથા સૈંધવ મેળવી તથા
સૈંધાનમક મિલાકર, વસ્તિમ્ બસ્તિ વસ્તિ, જ્વરાતેભ્યઃ
જ્વરવાળાઓને જ્વર પીઠિતોંકો, દયાત આપવી
દે, (૧૦);

16-10). An enema may be prepared by boiling heart-leaved sida, liquorice, white yam, roots of sacrificial grass, grapes and barley in goat's milk. To this decoction must be added the paste of liquorice and emetic nut as also honey, ghee and rock salt. This

enema should be given to those who are afflicted with fever.

શાલપર્ણાધો યાપનવસ્તિ: --

શાલિપર્ણીપૃષ્ઠિપર્ણીગોક્ષુરકમૂલકાશ્મર્યપરુષ્ક-
લર્જૂરફલમધુકપુષ્પૈરજાક્ષીરજલપ્રસ્થામ્યાં સિદ્ધઃ
કષાયઃ પિપ્પલીમધુકોત્પલકક્ષિતઃ સધૃતસૈન્ધવઃ
ક્ષીણેન્દ્રિયવિષમજ્વરકર્ણિતમ્ય વસ્તિ: શલ: (૧૧):

શાલિપર્ણી- શાલવૃક્ષ સરીવન, પૃષ્ઠિપર્ણી- પીડાવૃક્ષ
પૃષ્ઠિપર્ણી, ગોક્ષુરકમૂલ- ગોખરુનાં મૂળ મંચરુકે મૂલ,
કાશ્મર્ય- શીવૃક્ષ ગમ્ભારીકે ફલ, પરુષ્ક- રૂઝીયા
ફાલસા, લર્જૂરફલ- ખબરુનાં ફલ સર્જૂરફલ, મધુક-
અને મહુડાનાં જોર મહુડકે, પુષ્પ: દૂધનાં ફૂલકે,
અજા-જોર-જલ-પ્રસ્થામ્યાં ૧૪ તોલા બકરીનાં દૂધમાં
અને ૧૪ તોલા પાણીથી ૬૪ તંબે વકરીકે દૂધસે જોર
૬૪ તોલા જલસે, સિદ્ધઃ સિદ્ધ કરેલા સિદ્ધ કિંચે હુપ કષાયઃ
કષાયમાં કાશ્મર્ય, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, મધુક-કપત્ત-
બેઠીમધ તથા કેમળનોં મુલહટી તથા કમલકા, કક્ષિતઃ
કંકડ નાખી કલક ઢાલકર, સધૃત- થી વી, સૈન્ધવઃ તથા
સૈંધવ મેળવી તથા સૈંધાનમક મિલાકર, વસ્તિ: આપેલી
બસ્તિ થી હુઈ વસ્તિ, ક્ષીણેન્દ્રિય- ક્ષીણેન્દ્રિય ક્ષીણેન્દ્રિય,
વિષમજ્વર- તથા વિષમ જ્વરથી તથા વિષમ જ્વરસે,
કર્ણિતમ્ય કૃષ્ણ થયેલા મનુષ્યને માટે કૃષ્ણ હુપ મનુષ્યકે
લિપ, વસ્તિ: પ્રશસ્ત છે પ્રશસ્ત દે (૧૧);

16-(11). An enema may be prepared from the decoction of ticktrefoil, painted-leaved uraria, roots of small caltrops, white teak sweet falsah, dates, emetic nut, the flowers of mahwah in 128 tolas of goat's milk and water with the addition of the paste of long pepper, liquorice and blue water lily as well as ghee and rock salt. This enema is recommended in the case of those who are suffering from weakened sense-faculties and wasted by irregular fever

૧૬-(૧૦). માજેન પયસા પક્ત્વા મધુકમદનકક્ષિતં-માજન-
પયસા પુનઃ પુનઃ પક્ત્વામધુકાક્ષકક્ષિતં (૧)

,, મદન-અક્ષ (ત.)

स्थिराद्यो यापनवस्तिः —

स्थिरादिपञ्चमूलीपञ्चपलेन शालिषष्टिकयव-
गोधूममाषपञ्चप्रसृतेन छागं पयः शृतं पादशेषं
कुक्कुटाण्डरससममधुघृतशर्करासैन्धवसौवर्चल -
युक्तो बस्तिर्घृष्यतमो बलवर्णजननश्च । इति
यापना वस्तयो द्वादश ॥ १६ ॥

स्थिरादि- स्थिरादि शालिषण्यदि, पञ्चमूली- पञ्चमूल
पंचमूल, पञ्चपलेन प्रत्येक ओं३ ओं३ प॥ प्रत्येक ४-४
तोले, शालि- अने शालि और शालिचावल, षष्टिक-
षष्टि३ सांठी चावल, यव- ४४ जौ, गोधूम- ४७ गेहूँ,
माष- तथा अ३६ तथा उदद, पञ्चप्रसृतेन प्रत्येक ओं३
ओं३ प्रसृत प्रत्येक ८-८ तोले, छागम् पयः शृतम्
ओं३थी अ३रीना दूधने प३३वी इनसे बकरीके दूधको
पकाकर, पादशेषम् अ३थीश शेष रहे त्यारे तेभा
चतुर्थांश शेष रहनेपर उसमें, कुक्कुटाण्डरससम- समान
भागो कुक्कुटीना छि३ने रस समान भागमें सुर्गिके
अंडोका रस, मधुघृत- मधु, घी सहद, घी, शर्करा-
सा३र चीनी, सैन्धव- सि३धा३लू सैन्धानमक, सौवर्चल-
अने स३यण और सौचलनमक, युक्तः भेजवी
मिलाकर, बस्तिः दे३भा आ३देदी भरित की हुई बस्ति,
घृष्यतमः स३र्षथी अधिक वी३र्षवर्ध३ छे सबसे अधिक
वी३र्षवर्धक है, बलवर्ण- तथा प॥ अने प॥ने तथा बल
और वर्णका, जननः च पे३३ करनी३ छे जनक है,
इति द्वादश आ आ३ ये बारह, यापनाः यापन यापन,
वस्तयः भरितओ छे बस्तिओ है ॥ १६ ॥

16. Take twenty tolas of the penta-
radices of the ticktrefoil group
and 40 tolas of the sali rice, shashtik
rice, barley, wheat and black gram
and boil the whole in goat's milk till
it is reduced to one-fourth its original
quantity; add to this the contents of
hen's eggs and equal quantities of

१६. गोधूममाष-कषाय (द.)

॥ छागं पयः-छागपयः (द.)

॥ बलवर्णजननश्च-बलवर्णजननश्च (च. फ.)

honey, ghee sugar, rock salt and
sauchala salt. This enema acts as a
most effective aphrodisiac and is
promotive of strength and complexion.
Thus, we have described the twelve
enemas promotive of longevity.

शिख्यादिषु पूर्वोक्तकल्पप्रतिदेशः —

कल्पश्चैष शिखिगोनर्दहं ससारसाण्डरसेषु
स्यात् ॥ १७ ॥

शिखि- भे३र मयूर, गोनर्द- गोनर्द गोनर्द, हंस- हंस
हंस, सारसाण्ड तथा सारसनी छि३ना तथा सारसके
अंडोके, रसेषु रसभा प॥ रसमें भी, षषः च आ३
यही, कल्पः स्यात् ३६५ आय छे कल्प होता
है ॥ १७ ॥

17 This enema may also be pre-
pared by substituting the hen's eggs
with the eggs of the peahen, adjutant
swan and saras crane.

सित्तिर्याद्यो यापनवस्तिः —

सत्तिरिः समयूरः सराजहंसः पञ्चमूली-
पयःसिद्धः शतपुष्पामधुकरास्त्राकुटजपदनफल-
पिप्पलीकल्को घृततैलगुडसैन्धवयुक्तो बस्तिर्बल-
वर्णशुक्लजननो रसायनश्च (१) ;

सत्तिरिः ते३र ती३र, समयूरः भे३र मयूर,
सराजहंसः अने राजहंसनी मांस और राजहंसके मांस,
पञ्चमूली- तथा ६५ पञ्चमूलथी तथा ल५ पंचमूलसे,
पयःसिद्धः प३३दे३ दूधभा पकाये हुए दूधमें, शतपुष्पा-
सु३ा सोया, मधुक- जे३रीमधु मुलहठी, रासना रासना
वायसरई, कुटज- ३३३ कुश, मदनफल- भी३३न मैनफल,

१७. कल्पश्चैष-कल्पश्चैषा (द.)

॥ हंससारसाण्डरसेषु-हंससाण्डरसेषु (च.)

१८-(१) समयूरः भराजहंसः-भराजसमयूरराजहंसः (क. छ. फ.)

॥ सराजहंसः-सपाजहंसः (च. फ.)

॥ शतपुष्पा-शतकसमा (छ. छ.)

પિપ્પલી- અને પીપરનો. ઔર પિપ્પલીઝા, કલ્ક: કલ્ક કલ્ક, છૂત થી વી, લૈલ- તેલ તેલ, ગુડ- ગોળ ગુડ, સૈન્ધવ- અને સિંધાવુણુ ઔર સૈન્ધવ, ચુક: નાખી કાલકર, વસ્તિ: આપવામાં આવેલી અસ્તિ વી હૈ અસ્તિ, વલવર્ણ- બલ, વર્ણુ વલ, વર્ણ, ચુકજનન: તથા ચુકને લૈપલ કરનાર તથા ચુકજનક, રસાયન: ન અને રસાયન છે ઔર રસાયન હે (૧);

18-(1). Take the sap of the pentaradices and prepare it with the meat juice of partridge, peacock and royal swan. Add to it the paste of dill seed, liquorice, Indian groundsel, kurchi, emetic nut and long pepper as well as ghee, til oil, gur and rock salt. This enema is promotive of strength, complexion and seminal secretion. It is also a good vitalizer.

દ્વિપચ્છમૂલ્યાયો ચાપનવસ્તિ: —

દ્વિપચ્છમૂલીકુકુટરસસિદ્ધિ પથ: પાદશેષં પિપ્પલીમધુકરાસનામદનકલ્કં શર્કરામધુવૃતયુક્તં ક્ષીણવતિકામાનાં વલજનનો વસ્તિ: (૨);

પથ: દૂધને દૂધકો, દ્વિપચ્છમૂલી દશમૂલ, કુકુટ- કુકુટાના કુકુટકે, રસસિદ્ધિ માંસરસથી પકાવી માંસરસે પકાકર, પાદશેષમ્ અર્થશ શેષ રહે ત્યારે તેમાં ચતુર્થાશ શેષ રહેને પર उसमें, શર્કરા- સાકર ચીની, મધુ- મધ શહદ, છૂત- અને ઘીથી ઔર વીસે, ચુકમ્ ચુકત ચુક, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, મધુક- બેડીમધ મુલહટી, રાસના- રાસના વાયસુરૈ, મદન- તથા મીઠાને. તથા મૈનફલકા, કલ્કમ્ કલ્ક નાખી આપેલ કલ્ક કાલકર વી હૈ, વસ્તિ: અસ્તિ વસ્તિ, ક્ષીણુ અતિકામાનામ્ ક્ષીણોમાં બહુ કામના રાખનારાઓને ક્ષીણોમાં અતિકામાના રાખેવાલોંકો, વલજનન: બલ દેનાર છે વલ દેનેવાલી હે (૨);

18-(2). Cook both kinds of pentaradices and the domestic fowl in milk

૧૮-૨). મદનકલ્ક-મદનમધુકલ્ક (ક. જ. ટ. વ.)

till it is boiled down to 1/4 its original quantity. Add to this the paste of long pepper, liquorice, Indian groundsel and emetic nut, as also sugar, honey and ghee. This enema is promotive of vitality in those who are excessively given to sex indulgence.

મયૂરાયો ચાપનવસ્તિ: —

મયૂરમપિપ્પપક્ષપાદાસ્થાન્નં સ્થિરાદિમિ: પલ્લિકૈ: સજલે પથસિ પક્ષવા ક્ષીરશેષં મદનપિપ્પલીવિદારીશતકુસુમામધુકલ્કીકૃતં મધુવૃતસૈન્ધવયુક્તં વસ્તિ દધાત્ ક્ષીણવતિપ્રસક્તક્ષીણેન્દ્રિયેભ્યો વલવર્ણકરમ્ (૩);

અપિપ્પપક્ષપાદાસ્થાન્ન: પિત, પાંચ, પંચ, ચાંચ અને આંતરમાં કાઢી નાખીને પચ, પંચ પંચે, મુન, ઔર આંતરોંકો લોકર, મયૂરમ્ એક મેળવી માંસ એક મોરકા માંસ, પલ્લિકૈ: એક એક પલ ચાર ચાર તામ, સ્થિરાદિમિ: સ્થિરાદિ પંચમૂલ્યા શાલપર્ણાદિ પંચમૂલયે, સજલે પાણીપથા પલમિલે, પથસિ દૂધમાં દૂધમે, પક્ષવા પકાવી પકાકર, ક્ષીરશેષમ્ બાકી રહેલા દૂધમાં અવશિષ્ટ રહે હુર દૂધમે, મદન- મીઠા મૈનફલ, પિપ્પલી- પીપર પિપ્પલી, વિદારી- કુમિથે ચિલાઈકન્દ, શતકુસુમા- સુશા સોયા, મધુક- તથા બેડીમધને તથા મુલહટીકા, કલ્કીકૃતમ્ કલ્ક નાખી કલ્ક કાલકર, મધુ- મધ શહદ, છૂત- થી તથા વી, સૈન્ધવ- તેમજ સૈન્ધવ એવં સૈન્ધવ, ચુકમ્ મેળવી મિલકર, વસ્તિમ્ દધાત્ અસ્તિ આપવી વસ્તિ દેવે, ક્ષીણુ તે ક્ષીણુ- ક્ષીણમાં વહ ક્ષીણોમાં, અતિપ્રસક્ત અત્યંત તત્પર અત્યંતરત, ક્ષીણેન્દ્રિયેભ્ય: અને ક્ષીણુ ઇન્દ્રિયવાળાઓને માટે ઔર ક્ષીણુ ઇન્દ્રિયવાળોંકે લિર, વલવર્ણકરમ્ બલ તથા વર્ણુને કરનારી છે વલ તથા વર્ણકો કરનેવાલી હે (૩);

૧૮-૩). મયૂરમપિત્ત-મયૂરમધુપિત્ત (ક.)

.. મયૂરમપિત્તપક્ષ-મયૂરમપક્ષતુલ્કં (વ.)

.. પાદાસ્થાન્ન-પાદાસ્થાન્ન કુત્તા (ક.)

.. ક્ષીણેન્દ્રિયેભ્યો વલવર્ણકર-ક્ષીણેન્દ્રિયેભ્યો ચિત્તો વલવર્ણકર (ક.વ.)

.. વલવર્ણકર-ચિત્તો વલવર્ણકર: (વ.)

18-(3). Cook peacock having removed the bile, the wings, the legs, the beak and the intestines along with four tolas each of ticktrefoil and the other drugs of its group in milk and water. When the water has fully evaporated, take the decoction down and add to it the paste of emetic nut, long pepper, white yam dill seed and liquorice as also honey, ghee and rock-salt. This enema should be given to those who are debilitated by over indulgence in sex. It is promotive of strength and complexion

विष्किरादिषु पूर्वोक्तकल्पातिदेशः —

करुणश्चैव विष्किरप्रतुदप्रसहाम्बुचरेषु स्यात्,
अक्षीरो रोहितादिषु च मत्स्येषु (४);

विष्किर-विष्किर, प्रतुद-प्रतुद प्रतुद, प्रसह-प्रसह प्रसह, अम्बुचरेषु अने अक्षय्ये प्राक्षीरानां भासिनो और जलचरोंके मांसका, एवः च आञ्ज वही, कल्पः ३६५ कल्प, स्यात् ॐ हे, रोहितादिषु रोहितादि रोहितादि, मत्स्येषु च भाक्ष्याओभां पक्षु मछलियोंमें भी, अक्षीरः दूध सिंघाव आञ्ज ३६५ ॐ दूधको डोकर वही कल्प है (४);

18-(4). This enema may be prepared also with the meat-juices of the birds of the gallinaceous, pecker and tearer and the aquatic groups. It may also be prepared with fish-juices such as the Rohita fish. but in that case milk should be omitted.

गोधाशो यापनवस्ति —

गोधानकुलमार्जारमूषिकशलुकमांसानां दशप-
लान् भागान् सपञ्चमूलान् पयसि पक्त्वा तत्पयः-
पिप्पलीफलककसैन्धवसौवर्चलशर्करामधुघृतै-

लयुक्तो वस्तिर्वल्यो रसायनः क्षीणशतस्य सन्धान-
करो मणितोरस्कस्थगजहयभञ्जवातबलासकप्रभु-
त्युदावर्तवातसक्तमूत्रवर्चश्शुक्राणां हिततमश्च (५);

गोधा- घे गोह. नकुल- ने।जिये। नेवला, मार्जार-
भिलाउ। बिल्ला, मूषिक- उंर वृहा, शलुक-अने शाहुडीनां
और सेहके. मांसानां मांस मांस, सपञ्चमूलान्
सपञ्चमूल और पञ्चमूल, दशपलान् भागान् दरेक दश दश
पल प्रत्येक ४०-४० तोले, पयसि दूधमां दूधमें, पक्त्वा-
पकायीने पकाकर, तत्पयः ते दूधने इस दूधको, पिप्पली-
फल- पीपर अने मीठगना पिप्पली और मैनफलके,
कक- उदकी ककसे, सैन्धव- तथा सिंघावपक्ष तथा
सैन्धानमक, सौवर्चल संयथ सौचलनमक, शर्करा- साकर
चीनी, मधु- मधु शहद, घृत- घी घी, तैल- तेभञ्ज तैल एवं
तैलसे युक्तः युक्त डेरी युक्त कर, वस्तिः आपेयी भरित
दी गई वस्ति. बल्यः अल्य बलकारक, रसायनः रसायन
रसायन, क्षीणशतस्य- अने क्षीणशत क्षत और क्षीण-
शतका, सन्धानकरः संधान करनेर ॐ सन्धानकारक है,
मणितोरस्क- वशी ते सादसथी मधार्थ गयेयी छाती
वाणा सादससे मथी गई छातीवाले. रथ- अने रथ और
रथ, गज- हाथी हाथी. हय- तेभञ्ज घे।हाथी एवं
घोड़ेसे, मज्ज- अक्ष मनुष्य भाटे मज्ज मनुष्यके लिए,
वातबलासक- अने वातभलासक और वातबलासक,
प्रभृति- वजेरे आदि, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त, वात-
तथा वातने लीधे यथेथा तथा वातके कारण हुए,
सक्त-मूत्रवर्चः-शुक्राणाम् मूत्रसंग, पुरीषसंग अने
वीर्यसंगवाणा मनुष्ये भाटे मूत्रसंग, पुरीषसंग और
वीर्यसंगवाले मनुष्योंके लिए, हिततमः च अत्यंत हित-
कर्ता ॐ अत्यन्त हितकर है (५);

18-(5). Take forty tolas of the meats of iguana, mongoose, cat, mouse and pangolin and cook them together with the pentaradices in milk. Add to it the paste of long pepper, emetic nut as also rock salt, sanchal salt, sugar, honey, ghee and til oil. This enema is promotive of strength, vitalizing, promotive of healing in those who

are suffering from pectoral lesions, cachexia and is most beneficial in conditions of crushing injury to the chest, fractures sustained from vehicles, elephants and horses, vata-disorders, kapha disorders etc., as well as in conditions of misperistalsis and retention of urine, feces and semen due to vata.

कूर्माद्यो यापनवस्तिः —

कूर्मादीनामन्यतमपिशितसिद्धं पयो गोवृषना-
गह्वनकहंसकुक्कुटाण्डरसमधुघृतशर्करासैन्धवेधु-
रकात्मगुप्ताफलकरकसंसृष्टो वस्तिवृद्धानामपि
बलजननः (६);

कूर्मादीनाम् ऊँयभा गजेरेभांथी कछुआ आदिसे,
अन्यतम- गभे ते ओङ्गना किसी एकके, पिशित- भांसभी
मांससे, सिद्धम् पडावेध पकाये हुए, पयः दूधभा
दूधमें, गोवृष- सांड सांड, नाग- हाथी हाथी, हय- तथा
बोझना वषष्ठोथी साधित रस तथा घोबेके वृषणोंसे
साधित रस, हंस- हांस हांस, कुक्कुट- अने डूङ्गना और
कुक्कुटके, अण्डरस- डूङ्गना २५ अंडोंका रस, मधु- मध
शहद, घृत- घी घी, शर्करा- साकर शर्करा, सैन्धव- सैंधव
सैन्धव, इक्षुरक- ओभरे तालमखाना, आत्मगुप्ता-
अने डौंयाना और कौचके, कक- भीमने बीजका,
कक- ५६३ करक, संसृष्टः भेजवी मिलाकर, वस्तिः
देवाभा आवेदी अस्ति दी हुई वस्ति, वृद्धानाम् वृद्धोंने
वृद्धोंको, अपि पक्षु भी, बलजननः बल आपनाने के
बल देनेवाली है (६),

18-(6). Prepare an enema by cooking milk with the flesh of any one of the animals of the tortoise group, adding to it the meat-juice of the bull, elephant and horse as well as the contents of the eggs of the

crocodile, swan and domestic fowl as also honey, ghee, sugar rock salt, and the paste of long-leaved barlaria, cowage and the emetic out. This enema is promotive of vigor even in the very aged.

कर्कटरसाद्यो यापनवस्तिः —

कर्कटकरसश्चटकाण्डरसयुक्तः समधुघृतशर्करो
वस्तिः, इत्येते वस्तयः परमवृष्याः उष्णटकेधुरका-
त्मगुप्तामृतक्षीरप्रतिभोजनानुपानात् स्त्रीशतमा-
मिनं नरं कुर्युः (७);

चटकाण्ड- अक्षीनां डूङ्गना चिडिवाके बड़ोंके,
रस- रसभी रससे, युक्तः युक्त युक्त, कर्कटक-
उर्कटङ्गना केंकड़ेके, रसः भांसरसभा मांसरसमें, समधु-
मध शहद, घृत- घी घी, शर्करः अने साकर भेजवीने
और शर्करा मिलाकर, वस्तिः अस्ति आपनी वस्ति देवे,
इति एते आ ये, वस्तयः अस्तिओ वस्तिमां, परमवृष्याः
परम वृष्य के परम वृष्य हैं, नरम् तेओ भाक्षने
मनुष्यको, उष्णटका- डींभक्ष उतवन, इक्षुरक- ओभरे
तालमखाना, आत्मगुप्ता- डौंयाना भीमभी कौचकीसे,
मृतक्षीर- पडावेधुं पय पकाया हुआ दूध, प्रतिभोजन-
भोजन पक्षी भोजनके बाद, अनुपानात् पीनाथी पीनेके,
स्त्रीशत- ओ आओभां सौ स्त्रियोंमें, गामिनम् रमक्ष
डरनाथे गमन करनेवाला कुर्युः अनावे के बनाली
हैं (७);

18-(7) An enema may be prepared from the meat-juice of the crab with the contents of sparrows eggs and mixed with honey, ghee and sugar. All these enemas are highly promotive of sex vigor and when followed by an after draught of milk boiled with blaffaria, long-leaved barlaria and cowage will enable a man to approach a hundred women.

गोवृषाद्यो यापनवस्तिः —

गोवृषवस्तवराहवृषणकर्कटचटकसिद्धं क्षीरमु-
चटकेक्षुरकात्मगुतामधुघृतसैन्धवयुक्तः किंलिह्य
णितो वस्तिः (८);

गोवृष- साठ सांड, बस्त- भट्टर, बरुरे, वराह-
वृषण- अने सूअरना वृषण और सूअरके वृषण, कर्कट-
उकट्ट कंकड़ा, चटक- अने उकडाना भांसथी और
चटकके मांससे, सिद्धय पडावेवा सिद्ध किये, क्षीरम्
दूधभा दूधमें, उचटक- उटीयाण उतंजन, इक्षुरक-
अभगे तालमखाना, आत्मगुता- अने औंथो ३६३
नाभी और कौंचवीजके कलकको डालकर, मधु- मध राहद
घृत- घी अने घी, सैन्धवयुक्तः तथा सैन्धवथी युक्त तथा
सैन्धवसे युक्त, किंलिह्य अने थोडा और थोडा, लवणित
क्षरणुवाणी लवण मिलाई हुई, वस्तिः अस्ति देवी
वस्ति देवे (८);

18-(8). An enema may be prepared
from milk boiled with the testes of
the bull, sheep and boar and
the flesh of crab and sparrow with the
addition of blaffaris, longleaved
barlaria, cowage, honey, ghee and
rock salt and a little common salt.

दशमूलाद्यो यापनवस्तिः —

दशमूलमयूरहंसकुक्कुटकाथात् पञ्चघृतं तैल-
घृतवसामज्जचतुष्पसृतयुक्तं शतपुष्पामुस्तद्वृषा-
कस्त्रीकृतः सलवणो वस्तिः पाद्गुदफोदजानुजङ्घा-
त्रिकवङ्गणवस्तिवृषणाबिलरोगहरः (९);

तैल- तैल तैल, घृत- घी घी, वसा- वसा वसा,
मज्ज- अने मज्ज और मज्जा, चतुष्पसृत- सधणा
मणी और प्रसृत सब मिलकर ३२ तोले, युक्तम्
अथीथी युक्त इनसे युक्त, दशमूल- दशमूल दशमूल,
मयूर- मोर मोर, हंस- हंस हंस, कुक्कुट- अने कुक्कुट

१८-९. मधुघृतसैन्धवयुक्त-मधुघृतयुक्तं (क घ)

१८-९. तैल-मधुनेत्रः घः

११ कस्त्रीकृतः सलवणो-कस्त्रीकृतं सलवणं (१५)

अना भांसथी कुक्कुटके मांससे, काथात् पञ्च प्रसृत
पञ्च प्रसृत अनाथभा ४० तोले काथमें, शतपुष्पा-
मुवा सोया, मुस्त- नागरभाथ मोथा, द्रुषा- तेभ
हाविभरेना एवं हाऊबेरका, कस्त्रीकृतः ३६३ कलक,
सलवणः तथा क्षरणु नाभी तथा लवण डालकर,
वस्तिः आयेदी अस्ति वी हुई वस्ति, पाद्- पद् पैर,
गुदं धुंटी गुल्म, ऊरु- साथ ऊरु, जानु- डीयाण
जानु, जङ्घा- पींड़ी जङ्घा, त्रिक- त्रिक त्रिक, वङ्गण-
वङ्गण वङ्गण वस्ति अस्ति वस्ति वृषण- तथा वृषणा
तथा वृषणके, बिलरोगहरः बायुरेगेने हरे छे बायु-
रोगोको हरती है (९);

18-9). An enema may be prepared
by taking forty tolas of the decoction
of decaradices and the meat juices of
peacock swan and domestic fowl and
adding to it 32 tolas of til oil, ghee,
flesh-marrow and bone-marrow and
the paste of dillseed, nut-grass and
juniper and mixed with salt. This
enema is curative of vata disorders
affecting the feet, ankles, thighs,
knees, calves, pelvis, groins, bladder
and the testes

मृगादिषु पूर्वोक्तकल्पादिदेशः —

मृगविष्किरानूपविलेशयानामेतेनैव कल्पेन
वस्तयो देयाः (१०);

मृग- मृग मृग, विष्किर- [विष्किर विष्किर, आनूप-
आनूप आनूप, विलेशयानाम् अने विदेशय
प्राणीओना भांसथी और विलेशय प्राणियोंके मांससे,
एतेन एव आनूप इसी, कल्पेन ३६५थी कल्पसे बलवः
अस्ति वस्ति, देयाः आयेदी देवे (१०);

18-(10). Enemas may be prepared
in this manner with the meat-juices
of deer, birds of the gallinaceous
group, wetland creatures and burro-
wing animals as well.

मधुवायो यापनवस्ति: —

मधुघृतद्विप्रसृतस्तुत्योष्णोदकः शतपुष्पार्धपलः
सैन्धवार्धाक्षयुक्तो वस्तिर्वृष्यतमो मूत्रकृच्छ्रपित्त-
वातहरः (११);

मधु- मधु शहद, घृत- अने घी भणी और की
मिलाकर, द्विप्रसृतः ये प्रसृत १६ तोले, तुत्य तेरु ज
सम भागमें, उष्णोदकः गरम पानी उष्ण जल, शत-
पुष्पा- सुवा सोया, अर्धपलः अर्धी पल २ तोले, सैन्धव-
अने सिंधवालू और सेन्धानमक, अर्धाक्षयुक्तः
अर्धी तोला ३ तोला मिलाकर, वस्ति: आपेदी
भस्ति वी हुई वस्ति, वृष्यतमः परम वृष्य छे परम
वृष्य है, मूत्रकृच्छ्र- तथा मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, पित्त-
पित्त पित्त, वातहरः अने वातने छे छे और वातको
हरी है (११);

18-(11). Take 16 tolas of honey
and ghee, and add an equal quantity
of hot water. Prepare this with two
tolas of dill seed and half a tola of
rock salt. This enema is highly pro-
motive of virility and is curative of
dysuria and disorders of pitta and
vata.

सद्योघृताया यापनवस्ति: ---

सद्योघृततैलवसामज्जचतुष्प्रस्थं हृषुषार्धपलं
सैन्धवार्धाक्षयुक्तो वस्तिर्वृष्यतमो मूत्रकृच्छ्रपित्त-
व्याधिहरो रसायनः (१२);

सद्योघृत- ताण्डु धो तुरन्तका घी, तैल- तेल तैल,
वसा- वसा वसा और, मज्ज- अने मज्ज और मज्जा,
चतुष्प्रस्थम् आर प्रस्थ २५६ तोले, हृषुषार्धपलम्
हाडिमेर अर्धी पल हाडिमेर दो तोले, सैन्धव- तथा
सिंधवालू तथा सेन्धानमक, अर्धाक्ष- अर्धी तोला ३
तोला, युक्तः जोओने भेजवी आपेदी इनको मिलाकर

८-(११). शतपुष्पार्धपलः—हृषुषार्धपल (५.)

११. अर्धपलः—अर्धपलं (५.)

१८-(१२). सद्योघृत—घृत (ज)

दी गई, वस्ति: भस्ति वस्ति, वृष्यतमः परम वृष्य छे
परम वृष्य है, मूत्रकृच्छ्र- मूत्रकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, पित्त- तथा
पित्त तथा पित्तके, व्याधिहरो: रोगने मटाउना छे
रोगोंका नाशक है, रसायनः तेभज रसायन छे एवं
रसायन है (१२).

18 (12). An enema may be prepared
from 256 tolas of fresh ghee, til-oil,
flesh marrow and bone-marrow and two
tolas of juniper with the addition of
half a tola of rock-salt. This enema is
highly promotive of virility and cura-
tive of dysuria and pitta-diseases and
is, besides, a good vitalizer.

मधुतैलायो यापनवस्ति: —

मधुतैलं चतुष्प्रसृतं शतपुष्पार्धपलं सैन्धवा-
र्धाक्षयुक्तो वस्तिर्वीपनो बृंहणो बलवर्णकरो
निरुपद्रवो वृष्यतमो रसायनः क्रिमिकुष्ठोदाकर्त
गुल्मार्शोऽप्लीहमेहहरः (१३);

चतुष्प्रसृतम् आर प्रसृत ३२ तोले, मधु- मधु
शहद, तैलम् तैल तैल, शतपुष्पा- सुवा सोया, अर्ध-
पलम् अर्धीपल २ तोले, सैन्धवार्धाक्षयुक्तः अने अर्धी
तोला सैन्धववाणी और ३ तोला सैन्धव मिलाकर वी
गई, वस्ति: भस्ति वस्ति, वीपनः वीपन वीपन, बृंहणः
बृंहण बृंहण, बलवर्णकरः बल तथा बलने उरना
बलवर्णकर, निरुपद्रवः उपद्रव न उरना उपद्रवहीन,
वृष्यतमः अने परम वृष्य और परम वृष्य, रसायनः
रसायन छे रसायन है, क्रिमि- वमी ते क्रिमि पुनः
वह क्रिमि, कुष्ठ- कुष्ठ कुष्ठ, उदावर्त- उदावर्त उदावर्त,
गुल्म- गुल्म गुल्म, अर्शः- अर्श अर्श, अप्ली- अप्ली
ह, प्लीहा- प्लीहा प्लीहा, मेहहरः अने प्रमेह मटा-
उना छे और प्रमेहका नाशक है (१३);

18-(13). An enema may be prepared
from 32 tolas of honey and oil and
two tolas of dill seed with the addition
of half a tola of rock-salt. This enema
is digestive-stimulant, roborant, pro-

motive of strength and complexion, harmless, highly promotive of virility, vitalizing and curative of helmanthiasis, dermatosis, misperistalsis, Gulma, piles, inguinal swellings, splenic disorders and urinary anomalies.

प्रथमो मधुघृताद्यो यापनवस्तिः —

तद्वन्मधुघृताभ्यां पयस्तुभ्यो वस्तिः पूर्वकत्वेन बलवर्णकरो वृष्यतमो निरुपद्रवो वस्तिमेदूपाकपरिकर्तिकामूत्रकृच्छ्रपित्तव्याधिहरो रसायनश्च (१४);

तद्वत् ते प्रभाषे ७ तदनुसार, पूर्वकत्वेन पहेला कहेंला कडकवाणी पूर्वोक्त कल्कसहित, मधुघृताभ्याम् भध धी शहर धी, पयस्तुभ्यः अने तेद्वला ७ दूधवाणी और समभाग दूधकी, वस्तिः अस्ति वस्ति, बलवर्णकरः अल तथा वक्षुने करनेर बलवर्णकारक, वृष्यतमः अत्यंत वीर्यवर्धक अत्यन्त वीर्यवर्धक, निरुपद्रवः अने उपद्रव रहित और उपद्रवरहित है, वस्ति तथा अस्ति पाके तथा वस्तिपाक, मेदूपाक उपरश्चने पाके मेदूपाक, परिकर्तिका-परिकर्तिका परिकर्तिका, मूत्रकृच्छ्र-भूतकृच्छ्र मूत्रकृच्छ्र, पित्तव्याधिहरः तेभ्यः पित्तना रोगने मटाउना एवं पित्तके रोगको हरनेवाली है, रसायनः च तेभ्यः रसायन छे एवं रसायन है (१४)।

18-(14) Similarly, an enema may be prepared from honey and ghee with an equal amount of milk and the addition of the paste described above. This enema is promotive of strength and complexion, a great virilific, harmless, curative of suppuration of the bladder and the phallus, griping pain, dysuria and pitta-disorders and is a vitalizer.

द्वितीयो मधुघृताद्यो यापनवस्तिः —

तद्वन्मधुघृताभ्यां मांसरसतुभ्यो मुस्ताश्लयुकः पूर्ववद्वस्तिर्वातबलासपादहर्षगुल्मत्रिकोरुजानु - निकुञ्जनवस्तिवृषणमेदूत्रिकपृष्ठशूलहरः (१५);

तद्वत् ते ७ प्रभाषे इसी प्रकार, मधुघृताभ्याम् भध धी शहर धी, मांसरस-तुभ्यः तेद्वला ७ मांस-रस समान भागमें मांसरस, मुस्ताश्लयुकः अने ओके तोला नाभरमेधवाणी और एक तोला मोथावाली, पूर्ववद पूर्वोक्त विधिधी आयेली पूर्वोक्त विधिसे की हुई, वस्तिः अस्ति वस्ति वातबलास-पादहर्ष-गुल्म-त्रिक-त्रिक-त्रिक, ऊरु-साथण ऊरु, जानु-अने ठी-अणुने और जानुका, निकुञ्जन-संकोच, वस्ति-अस्ति वस्ति, वृषण-वृषण, मेदू-त्रिक-मेदू, त्रिक-त्रिक-त्रिक, पृष्ठ-अने पीठना और पृष्ठके, शूलहरः शूलने नाश करे छे शूलका नाश करती है (१५);

18-(15). Similarly, an enema may be prepared from honey and ghee with an equal quantity of meat-juices and the addition of a tola of nut-grass. This enema is curative of vata, kapha, hyperasthesia of the feet, Gulma, pronounced contracture of the pelvis, thigh and knee regions, and pain in the bladder, testis, phallus, pelvis and back.

सुराद्यो यापनवस्तिः —

सुरासौवीरककुलत्थमांसरसमधुघृततैलसप्त-प्रसृतो मुस्तशताह्वाकविकतः सलवणो वस्तिः सर्ववातरोगहरः (१६);

सुरा-सुरा सुरा, सौवीरक-सौवीरक सौवीरक, कुलत्थ-कुलत्थी कुलत्थी, मांसरस-मांसरस मांसरस, मधु-

अथ शहद, घृत- धी घी, तैल- अने तैल और तैल, सप्तप्रसृतः सधर्मा भणी सात प्रसृत सब मिलकर ५६ तोले, सुस्त- तेभा भोथ मोथा, जताह्वा अने सुवाने और सोयाका, कल्कितः ३६३ कल्क, सलवणः तथा सिंधावूषु नाभी तथा सेन्धानमक डालकर, बस्तिः आपेक्षी अस्ति दी हुई बस्ति, सर्ववातरोगहरः अथवा वातजन्य रोगो भटाङ्गनार थाय छे सब वात रोगकी नाशक होती है (१६);

18 (16). An enema may be prepared from 56 tolas of sura and sanvira wines, horse-gram, meat-juice, honey, ghee and til oil with the addition of the paste of nut grass, dill seed and salt. This enema is curative of all vata-disorders.

द्विपञ्चमूलाद्यो यापनवस्तिः—

द्विपञ्चमूलत्रिफलाविल्वप्रदनफलकषायो गोमूत्रसिद्धः कुटजमदनफलसुस्तपाठाकल्कितः सैन्धव-यावशूकक्षौद्रतैलयुक्तो बस्तिः श्लेष्मज्याधि-वस्स्था-टोपवातशुक्रसङ्क्रपाण्डुरोगाजीर्णविस्चिकालस्रकेषु देय इति ॥ १८ ॥

गोमूत्र- गोमूत्रथा गोमूत्रसे, सिद्धः सिद्ध ३६३ सिद्ध किये हुए, द्विपञ्चमूल- दशमूला दशमूल, त्रिफला- त्रिफला त्रिफला, विल्व- जीवां विल्व, मदनफल- अने भौंढणना और मैनफलके, कषायः उवाथर्मा काथमें, कुटज- ५६३ कुटज, मदनफल- भौंढण मैनफल, सुस्त- नाभरभोथ मोथा, पाठा- तथा पाठा तथा पाठी, कल्कितः अथवा ३६३ इनका कल्क, सैन्धव- सिंधावूषु सेधानमक, यावशूक- ५६३ यावशार, क्षौद्र- अथ शहद, तैल- तथा तैलथी तथा तैलसे, युक्तः युक्त युक्त, बस्तिः अस्ति बस्ति, श्लेष्मज्याधि- ३६३ रोग कफरोग, बस्ति- जाटोप- अस्ति वायुथी पूषु होवुं वस्तिका वायुसे पूर्ण होना, वात- वातजन्य वातजन्य, शुक्र- शुक्रनी शुक्रकी, सङ्क्र- अटङ्गनार रुकावट. पाण्डुरोग- पांडुरोग पांडुरोग,

अजीर्ण- अजीर्ण अजीर्ण विस्चिकाल- विस्चिकाल, अलसकेषु अने अलसकेषु और अलसके, देयः इति आपेक्षी देवे ॥ १८ ॥

18. Decoct the two pentaradices, the three myrobalans, bael and emetic nut in cow's urine and add the paste of kurchi, emetic nut, nut grass and patha as also rock salt, barley-alkali, honey and til oil. This enema is indicated in conditions of kapha-disorder, distension of the bladder, retention of flatus and semen, anemia, indigestion, acute alimentary irritation and intestinal torpor.

वृष्यतमस्नेहकथनप्रतिज्ञा—

अत ऊर्ध्वं वृष्यतमान् सेवान् वक्ष्यामः।—

अतः ६६ इसके ऊर्ध्वं आभण अने, वृष्यत- मान् अत्यंत वीर्यवर्धक अत्यन्त वीर्यवर्धक, सेवान् स्नेहो स्नेहो, वक्ष्यामः ३६३ कहेंगे;

19-(1). We shall now describe the unctuous preparations used in enema, which are the best promotives of virility.

शतावरीयः स्नेहवस्तिः—

शतावरीगुंडूचीशुविदार्यामलकद्राक्षासर्जूरानां यन्त्रपीडितानां रसप्रस्थं पृथगेकैकं तद्वद्वततैल- गोमहिष्यजाक्षीराणां द्वौ द्वौ दद्यात्, जीवकर्षमक- मेदामहामेदात्वक्षीरीशृङ्गाटकमधूलिकामधुकोष- टाविष्पलीपुष्करबीजनीलोत्पलकदम्बपुष्पपुष्करि- ककेशरककान् पृषततरक्षुमांसकुटुबटकचकोर- मत्ताक्षबर्हिजीवजीवकुलिङ्गहंसाण्डरसबसामज्जा- देक्ष प्रस्थं दत्त्वा साधयेत् ।

१९(१). वक्ष्यामः—उपदेक्ष्यामः ५)

उत्पल-उत्पल (५.)

जीव बीजकुलिङ्ग—जीव बीजकुलिङ्गपुष्कराक्ष (५.)

मत्ताक्ष प्रस्थम्—मत्ताक्षिण प्रस्थं प्रस्थं (५.)

यन्त्र-यन्त्रम्! यन्त्रम्, पीडितानाम् पीडनीये कटेष्टेः
पीडन करके निकाला हुआ, शतावरी-शतावरी शतावर,
गुहूची-गुहूची गिलोय, इक्षु-शेरडी ईख, विदारी-
इजियो विदारीकन्द, आमलक-आमला आवला, द्राक्षा-
द्राक्ष मुनका, खजूराणाम्-अने भणूर और खजूर,
पृथक्-पृथक् प्रत्येकका, एकैकम्-औं औं एक एक,
रसप्रस्थम्-प्रस्थ २५ ६४ तोला रस, तद्वत्-ते
सुगन्ध इसी प्रकार, घृत-घी घी, तैल-तैल तैल, गो-
तेभम्-गाय गाय, महिषी-बैस बैस, बजा-तथा
भङ्गरीनु तथा बकरीका, क्षीराणाम्-दूध दूध, द्वौ द्वौ
प्रत्येक-बै बै प्रस्थ प्रत्येक १२८ तैले, दद्यात्-देवुं
देवे, जीवक-तेभा ७५३ उनमें जीवक, ऋषभक-
ऋषभक ऋषभक, मेदा-मेदा मेदा, महामेदा-महामेदा
महामेदा, स्वक्क्षीरी-वासकपर वैसलोचन, शृङ्गाटक-
शृङ्गाटक सिंघादे, मधूलिका-मधूलिका मधूलिका, मधुक-
ण्ठी-मधु मूलहठी उच्छटा-उठी गन्धु उतंजन, पिप्पली-
पीपर पिप्पली, पुष्करबीज-कमलकण्ठी कमलगडा,
नीलोत्पल-नीलकण्ठी नीलोफर, कदम्बपुष्प-कदम्बना
दूध कदम्बके फूल, पुण्डरीक-सङ्केत कमल सफेद कमल,
केशर-लाक्ष नागकेशर रक्त नागकेशर, कक्कान्-औंऔं
कक्क इनका कलक, पृषत-पृषत पृषत, तरक्षु-तथा तरक्षुनुं
तथा तरक्षुका, मांस-मांस मांस, कुक्कुट-कुक्कुट मुर्गा,
चटक-अड्डे चटक, चकोर-अड्डे चकोर, मत्स्य-
कालक कोयल, बर्हि-भैर मोर, जीवजीव-७५७५३
जीवजीवक, कुलिङ्ग-कुलिङ्ग कुलिङ्ग, हंस-अने हंस
औंऔं और हंस इनके, अण्डरस-अण्डने २५
अण्डोंका रस, वसा-औंऔं वसा इनकी वसा, मज्जादे-
व-अने मज्जा वज्रे और मज्जा आदिका,
प्रस्थम्-औं प्रस्थ ६४ तोला, दद्यात्-नाथीने
हालकर, साधयेत्-पाक करे।

Take 64 tolas of each of the mecha-
nically expressed juices of climbing
asparagus, guduch, sugarcane, white
yam, emblic myrobalan, grapes and
dates and add to it 128 tolas each of
ghee, til oil and milk of cow, buffalo
and goat, as also the paste of Jivaka,

Rishabhaka, Meda, Mahameda, bamboo
manna, Indian water thest nut, Madhu-
lika, aquatic and terrestrial liquorice,
blaffaris, long pepper, lotus seeds, blue
lotus, cadamba flower and the pollen
of the white lotus: prepare these by
adding 64 tolas of the flesh of spotted
deer and hyena, and contents of the
egg, flesh-marrow, bone-marrow etc.
and of the domestic fowl, sparrow,
chakor, koel, pea-fowl, common mynah,
weaver bird, lily trotter, and swan.

ब्रह्मघोषशङ्खपटहमेरीनादैः सिद्धं सितच्छत्र-
कृतच्छात्रं गजस्कन्धमारोपयेद्ब्रह्मचर्यं वृषध्वजम-
भिपूज्य, तं ज्ञेयं त्रिभागमाक्षिकं मङ्गलाशीःस्तुति-
देवतार्चनैर्वस्ति गमयेत् ।

मगवन्तम्-भगवान् भगवान्, वृषध्वजम्-शंकरनी
शंकरकी, अभिपूज्य-पूजा करके, सिद्धम्-
सिद्ध स्नेह पर सिद्ध स्नेह पर, सितच्छत्र-सङ्केत छत्र
सफेद छत्रसे, कृतच्छात्रम्-छात्रा करी छाया कर, ब्रह्म-
घोष-वेदघोष वेदध्वनि, शङ्खपटह-शंख टोले शंख,
ढोल, मेरीनादैः-तथा मेरीना नादधी और मेरीके नादसे,
गजस्कन्धम्-तेने हाथीनी पीठ उपर हाथीनी पीठ पर,
मारोपयेत्-भुजवो उसे रखे, त्रिभाग-त्रीभे भाग तृतीय
भाग, माक्षिकम्-मधु भेगनीने शहद मिलाकर, तम्-
स्नेहम्-ते स्नेहधी उस स्नेहसे, मङ्गलाशीः-मङ्गलकर्म
आशीर्वाचन मङ्गलकर्म आशीर्वाचन स्तुति-स्तुति स्तुति,
देवतार्चनैः-तथा देवपूजन करीने देवपूजन करके,
वस्तिम्-अस्ति वस्ति, गमयेत्-देवी देवे;

19-(1). Then, having duly worship-
ped the god Shiva the preparation
should be placed on the back of an
elephant and a white umbrella held
over it to the accompaniment of vedic
chants, blowing of the conches and
the beating of the hand-drum and

the kettle drum. Add to this unctuous preparation $\frac{1}{3}$ its quantity of honey and administer it as an enema to the accompaniment of the sounds of auspicious words, benedictions, prayers, and divine worship.

नृणां स्त्रीविहारिणां नष्टरेनसां क्षतह्रीणविषमज्व-
रार्तानां व्यापन्नयोनीनां वन्ध्यानां रक्तगुल्मिनीनां
मृतापत्यानामनार्तवानां च स्त्रीणां क्षीणमांसरुधि-
राणां पथ्यतमं रसायनमुत्तमं वलीपलितनाशनं
विद्यात् (१);

क्षीयिहारिणाम् स्त्रीઓમાં વિહાર કરનાર સ્ત્રિયોમે
 વિહાર કરનેવાલે, નજરેતસાક્ષીક્ષુવીર્ષ્ ક્ષીણવીર્ષ્ય,
 ક્ષતક્ષીણ- ક્ષતક્ષીક્ષુ ક્ષતક્ષીણ, વિષમજ્વર- તથા વિષમ
 જ્વરથી તથા વિષમ જ્વરસે, આર્તાનાક્ષ પીડિત પીડિત,
 નૂનામ્ માણસૈભે મનુષ્યોંકો, વ્યાપન્નયોનીનામ્ તથા
 યોનિના રોગવાળી તથા યોનિરોગવાલી વન્ધ્યાનામ્
 વન્ધ્યા વન્ધ્યા, રક્તગુહિત્ત્વનીનામ્ રક્તગુહિત્ત્વવાળી રક્ત
 ગુહિત્ત્વવાલી, સૃતાપત્ન્યાનામ્ જેનાં છોકરાં મરી જતાં
 હોય એવી નષ્ટ પ્રજાવાલી, જનાર્તવાનામ્ જેને આર્તવ
 ન આવતું હોય એવી આર્તવહીન, ક્ષીણ- અને ક્ષીક્ષુ
 થયેલાં ક્ષીણ, માંસ- માંસ માંસ, રુચિરાણામ્ ચ તેમજ
 દોહીવાળી અને રક્તવાલી ક્ષીણામ્ સ્ત્રીઓને સ્ત્રિયોંકો,
 પથ્યતમમ્ આ અસ્તિ આતિ પથ્ય છે યદ્ વસ્તિ અતિ
 પથ્ય હૈ, વલીપલિત- વળિયાં પળિયાનાં વલીપલિતકી,
 નાશનમ્ નાશ કરનાર નાશક, ઉત્તમમ્ તથા ઉત્તમ
 તથા ઉત્તમ, રસાયનમ્ રસાયન રસાયન, વિશાલ છે
 હૈ (૧);

19.(1). This enema is most wholesome and a great vitalizer for persons who are given to sex-indulgence, have suffered loss of seminal secretion, who are afflicted with pectoral lesions, cachexia and irregular fever, who are

suffering from gynecic disorder, who are suffering from Gulma born of vitiated blood, whose children do not survive, and women who are suffering from amenorrhea and also persons who are suffering from loss of flesh and blood. This enema is also curative of wrinkles and grey hair.

बलाद्यः स्नेहवस्त्रिः—

बलागोश्रुकराद्याश्चगन्धाशतावरीसहस्रराजां
शतं शतमापोध्य जलद्रोणशते प्रसाध्यं, तस्मिन्
जलद्रोणावशेषे रसे वल्लभपूते विद्यार्यामलकसरस-
योर्वस्तमहिपवराहवृषकुक्कुटवर्हिहंसकारण्डयसार-
साण्डरसानां घृततैलयोश्चैकैकं प्रस्थमष्टौ प्रस्थान्
क्षीरम् दत्त्वा चन्दनमधुकमधूलिकावल्क्यङ्गीरीषि-
समृणालनीलोत्पलपटोलामृगुताम्रपाकितालमस्त-
कसर्जूरमृद्वीकातामलकीकण्टकारीजीवकर्षभकधु-
द्रसहामहासहाशतावरीमेदापिण्णलीहीवेरन्वक्ष्य-
त्रकस्कांश्च दत्त्वा साधयेत् ।

बला- यश बला, गोक्षुरक- जेअनु गोक्षुर राखा-
 राखा राखा, जखगन्वा आसीन असमज, भाववरी-
 शतावरी सतावर, सहचराणाक आसमाना हूने
 कंठाशेणीये नीळ पुष्पवाली कटसौर्या, जलन जलम
 हरेक सेा पक्ष प्रत्येक ४०० तोले, बापोज्य हूटी कूटकर,
 जलद्रोणशते सेा द्रोण पाणीमा १०२४०० तोले जलमें,
 प्रसाध्यम पक्षगर्वा पकावे, जलद्रोण जमारे जेक द्रोण
 पाणी १०२४ तोले जल, जलसेने आकी रहे त्यारे
 शेव रहने पर वसपूते कपाशी आणी जळ वसले

१९-२]. इमांश्चरस=इंसानां रसं (त.)

भारमाण्डरसानां-भारमाण्डानां (४.)

मृगाल्नीलोत्पल मृणालोत्पल (क. प.)

आत्मगुणान्नप्राप्ति-आत्मगुणैर्जनयका (ब.)

नामसूक्त-नाममय (त.)

—सालभरुआ (५.)

मेदा-मेदामहामेदा (च. ३. ५.)

१९-(१) रक्तगुह्मिणीनां रक्तगुह्मानां (ब.)

—रक्षपिठिताम् (घ.)

”

72

छानलेवे, लस्मिन् रसे ते रसम्। तस्य रसम्, श्रीरस्य
 इष इषः अष्टौ प्रस्थान् आऽऽ प्रस्थ ५१२ तोले, दत्त्वा
 नाभी डालकर, चन्दन- अने सुषुप्त और चन्दन,
 मधुक- नेहीमध मुलहठी मधूलिका- मधूलिका मधूलिका,
 त्वक्करी- वासकपूर वंशलोचन, विन- कुमणना इंडना
 तंतु विष, मृणाल- कुमलदंड मृणाल, नीलोत्पल-
 नीलकुमल नीलोत्पल, पटोल- परवण परवल, आत्मगुला-
 कोवथ केवथ, अन्नपाकि- ओदनपाकी ओदनपाकी,
 तालमस्तक- तालना भाथा तालमस्तक, खजूर-
 भजूर खजूर, मृद्वीका- मृद्वीका मुनका, तामलकी-
 भोमअम्ली मुईआंवला, कण्टकारी- भेरी भोरी गंधी
 कटेरी, जीवक- शुक्ल जीवक, ऋषभक- ऋषभक ऋषभक,
 क्षुद्रसहा- मुद्रपल्ली मुद्रपल्ली, महासहा- भाषपल्ली
 भाषपल्ली, शतावरी- शतावरी शतावर, मेदा- मेदा
 मेदा, पिप्पली- पीपरी पिप्पली, द्विवेर- सुगंधी वागे
 सुगन्धवाला, त्वक्-पत्र- त्वक् अने तमालपत्रने। दाल-
 चीनी तथा तेजपत्रका कलकान् च कट्ट कट्ट, दत्त्वा-
 नाभी डालकर, विदारी- इगियो विदारीकन्द, आमलक-
 अने आमला ओशोना और आवले इनका, स्वरसयोः
 स्वरस स्वरस, बस्त- अक्षरी बकरे, महिष पांडो मेषा,
 वराह- सूअर सूअर, वृष- तथा आभ्राना वृषधुने। रस
 तथा सांडके वृषणका रस, कुक्कुट- कुक्कुट मुर्गा, बहि- भोर
 मोर, हंस- हंस हंस, कारकव- कारकव कारकव, सारस-
 अने सारसना और सारसके, जम्बरसानाम् धुने। रस
 अंबोका रस, वृत्तैलयोः च धी अने तैलने। धी और
 तैल, एकैकम् प्रस्थम् ओष ओष प्रस्थ ६४-६४ तोले,
 साधयेत् पंडाववा पकावे;

19 (2) Take four tolas each of heart leaved sida, small caltrops, Indian groundsel, winter-cherry, climbing asparagus and crested purple nail dye, and having crushed the whole, cook it in 102400 tolas of water till it is boiled down to 1024 tolas, and strain the solution through a cloth; add to it 64 tolas each of the expressed juice of white-yam, and emblic myrobalan,

meat-juices of goat, buffalo, boar and bull and the contents of the eggs of domestic fowl, pea-hen, swan and sara cranes, as also 64 tolas each of ghee and oil and 512 tolas of milk. Prepare this by adding the paste of sandal, terrestrial and aquatic liquorice, bamboo manna, lotus rhizome, lotus stalk, blue lotus wild snake-gourd, cowage Annapaki, the tufts of palmyra palm, dates, grapes, ground phyllanthus yellow-berried night-shade Jivaka, Rishabhaka, wild black-gram, white siris, climbing asparagus, Meda long pepper, fragrant sticky mallow, cinnamon and cassia cinnamom.

ब्रह्मघोषादिना विधिना सिद्धं वस्ति दद्यात्।

ब्रह्मघोषादिना वेदध्वनि आदि वेदध्वनि आदि, विधिना विधिना विधिते, सिद्धं सिद्धं सिद्धं, वस्ति अस्ति वस्तिको, दद्यात् आपवी देवे;

19 (2) The preparation thus made may be administered as an enema after performing ceremonial rites with vedic chants etc. described before.

तेन स्त्रीशतं गच्छेत्; न चात्रास्ते विहाराहार यन्त्रणा काचित्। एष वृष्यो वर्यो बृहण आयुष्यो वलीपलितनुश्च श्वतक्षीणनष्टशुकविषमज्वरार्तानां व्यापन्नयोनीनां च पथ्यतमः (२);

तेन तैली इससे, स्त्रीशतम् स्त्री स्त्री स्त्री स्त्री स्त्रियोंके साथ, गच्छेत् संभोग करी शके छे गमन कर सकता है, अत्र च तेना प्रयोगम् इसके प्रयोगमें, काचित् कांछि पक्ष कुछ भी, विहाराहार- आहार- विहारनी आहारविहारकी, यन्त्रणा परहेज यन्त्रणा, न आस्ते नथी नहीं है, एषः आ अस्ति यह वस्ति,

(१९-२). सिद्धं तरिद्धं (घ.)

,, विषमज्वरार्तानां-विषमज्वरार्तानां (ग)

वृष्यः वृष्य वृष्य, वल्यः अल्य वल्य, वृहणः वृहण
वृहण, आयुष्यः आयुष्य आयुष्य, वलीपलित वलीपलित
तथा पणियानो वली तथा पलिनकी, लुव नाशकरोरार
नाशक है, क्षतक्षीण-क्षतक्षीण क्षतक्षीण, नष्टशुक्र-नष्टशुक्र
नष्टशुक्र, विषमज्वरातीनाम् तथा विषमज्वरशी
पीडित भनुष्येने विषमज्वरसे पीडित मनुष्योंको,
व्यापन्नयोनीनाम् तेमन् योनिरोगवायो भीओने
एवं योनिरोगवाली स्त्रियोंको पथ्यतमः च आयुत पथ्य
छे पथ्यन्त पथ्य है ॥ २ ॥

19-2). This would enable a man to approach hundred women. Moreover, this enema does not need any regimen of diet or behaviour. It is virilific, strength-giving, roborant, promotive of longevity and curative of wrinkles and grey hair. It is most wholesome for those suffering from pectoral lesions cachexia, loss of semen and irregular fever, as well as for women who are suffering from gynecic disorders.

सहचरायः स्नेहवस्तिः —

सहचरपलशतमुदकद्रोणचतुष्टये पक्त्वा द्रोण-
शोषे रसे सुपूते विदारीक्षुरसप्रस्थाम्यामष्टगुणक्षीरं
घृततैलप्रस्थं बलामधुकमधुकचन्दनमधुलिकासा-
रिवामेदामहमेदाकाकोलीक्षीरकाकोलीपयसागु-
रुमज्जिष्ठाव्याघ्रनखशटीसहचरसहस्रवीर्यावराज-
लोभाणामक्षमात्रैद्विगुणशर्करैः कर्कैः साधयेत् ।

सहचर आसमान्नी इलेनो कटाक्षेणियो नीलपुष्प-
वाली कटसरेया, पलशतम् सो पल १०० तोले, उदक-
द्रोणचतुष्टये आर द्रोण पाणीमा १०९६ तोले जलमे,
पक्त्वा पकान्नीने पकाकर, द्रोणशोषे ओड द्रोण पाणी
रसे १०२४ तोल शेष रहने पर, सुपूते रसे क्षायने
आणी तेमा कायको छानकर इसमें, बला- पल ५ बला,
मधुक- गेडीमधु मुलहरी, मधुक- मधुमे मधुवा, चन्दन-
मुष्ण चन्दन, मधुलिका- मधुलिका मधुलिका, सारिवा-
सारिवा कपूरी, मेदा- मेदा मेदा, महामेदा- महामेदा

महामेदा, काकोली- काकोली कानोली, क्षीरकाकोली-
क्षीरकाकोली क्षीरकाकोली, पक्त्वा- इति है। किलईकम्,
अगुरु- अगुरु अगुरु, मज्जिष्ठा- मज्जिष्ठा मज्जिष्ठा,
नख ५ नखी, शटी- कटसरेया शटी, सहचर आस-
मान्नी इलेनो कटाक्षेणियो नीलपुष्पवाली कटसरेया,
सहस्रवीर्या- श्री इवा, वराज- १०९ दानवीनी, लोभाणाम
अने दोषर और लोव, क्षमात्रैः इरेड ओड अक्ष
प्रत्येक एक तोला, कर्कैः ओओने। कर्क उन्का कर्क,
द्विगुण- तथा मे ३५ तथा दो कर्क, शर्करैः साकर नाणी
चीनी बाल करके, विदारी तेमा इजियानो रस विदारी-
कन्दका रस, इक्षुरस तथा शेरडीने रस और इक्षुरस,
प्रस्थाम्याम् ओड ओड प्रस्थ ६४-६४ तोले, सहस्रगु-
णाष्टगुण आठगुना, क्षीरस इध दूध दूध धूध भी भी,
तैल तथा तेल तथा तेल, प्रस्थम् प्रस्थ २४ तोले,
साधयेत् पकान्नी पकावे (३);

19-3a) Take four hundred tolas of crested purple nail dye and cook it in 4096 tolas of water till it is reduced to 1024 tolas. Strain the solution well and add 64 tolas each of white yam and juice of the sugar cane and eight times the quantity of milk and 64 tolas of ghee and oil; prepare by adding the paste of one tola each of heart-leaved sida, liquorice, mohwab, sandal, aquatic liquorice, Indian sarsaparila, Međa, Mahameda, Kakoli, shirkakoli, milky yam, eagal wood, Indian madder, shell, zedoary, purple crested nail dye. Sahasravirya, cinnamon and lodh and two tolas of sugar.

ब्रह्मघोषादिना विधिना सिद्धं वस्ति दद्यात् ।

सिद्धं सिद्धं अथेवी सिद्धं इति, वस्तिद्वये वास्त
उस वस्तिको, ब्रह्मघोषादिना ब्रह्मघोषादिना वेदवेदा-

विद्वानां, विविधा पूर्वोक्ता विविधो पूर्वोक्त विधिसे, दद्यात्
आयुर्वी मेवे ।

19 (3b). The ceremonial rites of
vedic chanting etc., should be gone
through and the enema thereafter
administared

एष सर्वरोगहरो रसायनो ललितानां श्रेष्ठो-
ऽन्तःपुरचारिणीनां क्षतक्षयवातपित्तवेदनाश्वास-
कासहरस्त्रिभागमाक्षिको वलीपलितनुवर्णरूपबल-
मांसशुक्रवर्धनः (३);

एषः आ अस्ति यद् बलि, सर्वरोगहरः सर्वरोग
हरनार सर्वरोगहर, रसायनः तथा रसायन छे तथा रसायन
हे, अन्तःपुरचारिणीनाम् अन्तःपुरमां रडेनार अन्तःपुरमें
विचरनेवाली, ललितानाम् श्रीश्रीने माटे स्त्रियोंके लिए,
श्रेष्ठः श्रेष्ठ छे श्रेष्ठ है, क्षतक्षय- अने उरःक्षत, क्षय
उरःक्षत, क्षय वातपित्त- पात तथा पित्तनी वात तथा
पित्तकी, वेदना- वेदना पीडा, श्वास- श्वास श्वास, कासहरः
अने कास मटाउनार छे और कासकी नाशक है, त्रिभाग-
तृतीयांश तृतीयांश, माक्षिकः मधु मेणवी देवाथी शहद
मिलाकर देनेने वलीपलितनुत् ते वर्णियां तेभ्य पशियां
हरनार वह वली एवं पलितका नाशक, वर्ण-रूप- पशु,
३५ वर्ण- रूप, बल-मांस-अध, मांस बल, मांस, शुक्रवर्धनः
अने शुक्र वधरनार छे और शुक्रवर्धक है (३),

19 (3c). This enema is a panacea for
all disorders and is a vitalizer and is
the best for delicate women living in
harems. It is curative of pectoral le-
sions wasting and pain due to vata
and pitta morbidity and dyspnea and
cough mixed with one-third quantity of
honey and administered; it is curative
of wrinkles and grey hair and promo-
tive of complexion, vitality, flesh and
semen.

वीर्यबलाधानार्थं वस्तयः शतपाकाः सहस्रपाका वा कार्याः—

इत्येते रसायनाः ज्ञेहवस्तयः सति विभवे
शतपाकाः सहस्रपाका वा कार्या वीर्यबलाधानार्थ-
मिति ॥ १९ ॥

एते आ इन, रसायनाः रसायनरूप रसायनरूप,
ज्ञेहवस्तयः स्नेहवस्तिश्रीने स्नेहवस्तिश्रीको, विभवे-
सति मे मज्ज्य वस्त्रय युक्त होय ते विभव होने
पर, वीर्यबलाधानार्थं वीर्य तथा अक्षय आधानने माटे
वीर्य तथा बज्जके आधानके लिए, शतपाकाः सौ पाकवाणी
औ पाकवाली, सहस्रपाकाः वा दै हार पाकवाणी या
हजार पाकवाली, कार्याः करनेवाली अर्थश्री करनी
चाहिए ॥ १९ ॥

19. Thus we have described the
vitalizing unctuous preparations for
enema. If a man is affluent enough
he may have these preparations cooked
hundred times or a thousand times
over and over in order to dynamize
the potency and action of these pre-
parations.

पूर्वोक्तवस्तीनां गुणाः—

भवन्ति चात्र—

इत्येते वस्तयः ज्ञेहामोक्ता यापनसंज्ञिताः ।
स्वस्थानामातुराणां च वृद्धानां चाविरोधिनः ॥२०॥
अतिव्यवायशीलानां शुक्रमांसबलप्रदाः ।
सर्वरोगप्रशमनाः सर्वेष्वृतुषु यौगिकाः ॥२१॥
नारीणामप्रजातानां नराणां चाप्यपत्यदाः ।
उभयार्थकरा दृष्टाः ज्ञेहवस्तिनिरूहयोः ॥ २२ ॥

अत्र च आ वपयमां इस विषयमें, भवन्ति श्लोको
छे के श्लोक है कि, एते आ ये, यापनसंज्ञिताः यापन
नामनी यापन नामकी, वस्तयः अस्तिश्री वस्त्रियां,
ज्ञेहाः च तथा स्नेहो तथा स्नेह, दृष्टाः, उद्देवामां
आमां छे कहे गये हैं, स्वस्थानाम् ते श्री स्वस्थ वे

मस्तुनादिभिः भा०७३। वज्रेथी मस्तुनादिभिः, नव नव नव,
वस्तुनाः च एव अस्तिथी। वस्तुना, कूर्मकल्पेन कूर्म-
७३५थी कूर्मकल्पे, कर्कटकायैः च ७३६७५ आदिथी
कर्कट आदिभिः, दश दश दश वस्तुनाः अस्तिथी। वस्तुना,
मृगैः मृगैथी मृगैसे, सप्तदश सप्तदश सप्तदश, विष्किरैः
विष्किरैथी विष्किरैसे, एकोनविंशतिः औःगुलीस उज्जीस,
कानूरेः आनूथी आनूरेसे, नव नव नौ, दक्षसिखि-
वज्र कूडज अने मयूरना ७३५थी कुकूट तथा मयूरके
वस्तुना, भूशयैः च विद्वेशमथी निर्वेशयैसे, चतुर्विंश
औः चौदह, इति आ भूभाषे इस प्रकार, स्नेहैः नव
स्नेहैनी तीन स्नेहके, सह साथे साथ, समासतः
७३५थी संक्षेपमें, एते आ ये, एकोनविंशति औःगुली-
स अस्तिथी उनतीस वस्तुना, प्रोक्ताः उली छे कही
हैं, विस्तारणः विस्तारथी विस्तारसे, भिन्नाः भाग पात
कृष्ण पृथक्, षोडशोत्तरे द्वे ज्ञाते असे। सोऽथ अस्तिथी
आथ छे दो सौ सोलह वस्तुना होती हैं ॥ २४-२७३॥

24-27३. Three preparations of
enema with the eggs of peafowl,
adjutant and swan prepared in the
same way as that described in the
case of the eggs of the hen; twenty
preparations with gallinaceous birds;
thirty with the pecker group of birds,
twenty-nine with the tearer group of
creatures, and twenty-seven with aquatic
group of birds; nine with aquatic
creatures like fish etc., in the manner
described in the case of the pea fowl;
ten preparations with amphibious
group of creatures such as the crab
etc., in the manner prescribed in the
case of the tortoise; seventeen prepa-
rations with the deer-group of animals,
nineteen preparations with gallinaceous
birds; ten preparations with wet-land
creatures and fourteen preparations
of burrowing animals in the manner

described for the domestic fowl and
the peafowl. In brief, these taken
together with the unctuous prepara-
tions, make twenty-nine groups of
enemas. In extenso, when individually
considered they make 216 kinds of
enemas.

मधुसंयुक्तानामेतेषां वस्तीनां गुणाः—

एते माक्षिकसंयुक्ताः कुर्वन्मयतिवृषं नरम् ॥२८॥
नातियोगं न वाऽयोगं स्तम्भितास्ते च कुर्वन्ते ।

माक्षिकसंयुक्ताः मधुसहित शहदयुक्त, एते आ
ये वस्तुना, नरम् मनुष्यने मनुष्यको, अतिवृषम् अति-
वीर्यसंपन्न अति वीर्यसंपन्न, कुर्वन्ति- अनादे छे
करती हैं, स्तम्भिताः अनेस्तम्भित उरवाथी और स्तम्भित
कानेसे, ते च तेथी वे, अतियोगम् अतियोग अतियोग,
न उरपी नथी नहीं करती, अयोगम् वा तेभ्य अयो-
गने पक्षु एवं अयोगको सी, न च कुर्वन्ते उरपी नथी
नहीं करती ॥२८३॥

28-28३. These enemas when com-
bined with honey make the man
extremely virile. When thus fortified
with honey they will not lead to
over-action or under-action.

यापनाबस्त्यप्रवृत्तौ कर्तव्यम्—

सुदुस्वाज निवर्तन्ते यस्य त्वेते प्रयोजिताः ॥२९॥
समूचेर्वस्तिभिस्तीक्ष्णैरास्थाप्यः क्षिप्रमेव सः ।

यस्य तु नेने विषमें, प्रयोजिताः दीधेदी दी हुई,
एते आ अस्तिथी ये वस्तुना, सुदुस्वाज भुदु होवाथी

१. कुर्वन्मयतिवृषं—कुर्वन्मयतिक्रमं (ब. क.)

२८३. ते च कुर्वन्ते—नेन कुर्वन्ते (क.)

२९. सुदुस्वाज निवर्तन्ते यस्य त्वेते प्रयोजिताः—सुदुस्वाजनिवर्त-
नस्तयक्षिप्रकरणे (ख. ग. त. क.)

२९. निवर्तन्ते—निवर्तनं (ख.)

२९३. तीक्ष्णैः—स्त्रैकैः (ब.)

३. —स्त्रैकैः (त.)

मृदु होनेसे, न निवर्तन्ते पाथी न आवे वापस नहीं लौटती, सः तेने इस मनुष्यको, क्षिप्रम् एव ततः अतुरन्त ही, तीक्ष्णैः तीक्ष्ण, समूत्रैः गोमूत्रयुक्त गोमूत्रयुक्त, बस्तिभिः अस्तिभ्यो बस्तिभ्योसे, आस्थाप्य. आस्थापन करायुं ओष्ठो आस्थापन कराना चाहिए ॥२९१॥

29-29½. If, on account of mild action, these enemata, when administered to a man, do not return, then he should be forth with given corrective enema with strong medications mixed with urine.

यापनाबस्तेरतिसेवनदोषाः—

शोफाग्निनाशपाण्डुत्वशूलार्शःपरिकर्तिकाः ॥३०॥
स्युर्ज्वरश्चातिसारश्च यापनात्यर्थसेवनात् ।

यापना- यापन अस्तिना यापन बस्तिके, अत्यर्थ-सेवनात् अतिशय सेवनथी अति सेवनसे, शोफ- सोऽसृजन, अग्निनाश- अग्निनाश अग्निनाश, पाण्डुत्व- पांडु- रोग पाण्डुरोग, शूल- शूल शूल, अर्शः- अर्श अर्श, परिकर्तिकाः परिकर्तिका परिकर्तिका, ज्वरः च ज्वर ज्वर, अतिसारः च अने अतिसार और अतिसार, स्युः शय्य छे होते हैं ॥३०॥

30-30½. The excessive use of these longevity-promoting enemata. causes edema, loss of gastric fire, anemia, colicky pain, piles, griping pain, fever and diarrhea.

तत्र चिकित्सा—

अरिष्टक्षीरसीध्वाद्या तत्रेष्टा दीपनी क्रिया ॥३१॥
युक्त्या तस्माज्जिघेवेत यापनाञ्च प्रसङ्गतः ।

तत्र ते उपद्रवोभा उन् उपद्रवोर्मे, अरिष्ट- अरिष्ट अरिष्ट, क्षीर- क्षीर क्षीर, सीध्वाद्या तथा सीधु आदिथी

३०½ सेवनात्-सेवना (७)

सीधु आदिसे, दीपनी अग्निदीपन अग्निदीपन, क्रिया क्रिया चिकित्सा, इष्टा करवी ओष्ठो की कानी न हिए तस्मात् तेथी इस लिए, यापनाञ्च यापन अस्तिभ्यो यापन बस्तिभ्योका, युक्त्या युक्तिपूर्वक युक्तिपूर्वक, जिघेवेत सेवन करवुं ओष्ठो सेवन करना चाहिए, प्रसङ्गतः न इति पक्ष बाधबाध सेवन न करवुं परन्तु निरन्तर सेवन न करना चाहिए ॥३१॥

31-31½. In such complications, treatment consists in the administration of digestive-stimulants such as medicated and seedhu wines and milk. Therefore one should have recourse to these enemata judiciously and not as a matter of habit.

इत्युच्चैर्मर्ष्यपूर्वाणां व्यापदः सन्धिकित्तिताः ॥३२॥
विस्तरेण पृथक् प्रोक्तास्तेभ्यो रक्षेन्नर सदा ।

इति उच्चैर्नर्ष्य- उच्चैर्नर्ष्य ओष्ठो कंवा बेलना, पूर्वाणाञ्च आदिनी आदिकी, सन्धिकित्तिताः चिकित्सा-सहित चिकित्सासहित, व्यापदः व्यापदितो व्यापदितो, विस्तरेण विस्तारथी विस्तारसे, पृथक् पृथक् पृथक् पृथक् पृथक्, प्रोक्ताः उद्धी छे उद्धी हैं, नरम् मनुष्यम् मनुष्यको, तेभ्यः तेओथी ननसे, सदा सदा सदा, रक्षेन्नर रक्षेन्नर करवुं बचाना चाहिए ॥३२॥

32-32½. Thus, the complications resulting from loud speaking etc., together with their treatment, have been described again separately and in extenso. From these complications the patient should be protected at all times.

सिद्धिस्थानम्—

कर्मणां वमनादीनामसम्यक्करणापदाम् ॥३३॥
यत्रोक्तं साधनं स्थाने सिद्धिस्थानं तदुच्यते ।

३३ अस्मद्वन्तरम्—

उच्चैर्मर्ष्यादिको नृणां नावते हि सदा अथवा ।

हावकिः पाठः (८.) इत्यने ।

વમનાદીનામ્ વમનાદિ વમનાદિ, કર્મેણામ્ કર્મેણે કર્મોકે, અસમ્યક્-કરણ. યથાવિધિ ન કરવાથી પેદા થયેલા યથાવિધિ ન કરનેકે કારણ उत्पन्न हुए, આપદામ્ બિહારેની વિકારોક્તી, યન્ ને ત્રિસ, સ્થાને સ્થાનમાં સ્થાનમે, સાધનમ્ ચિકિત્સા ચિકિત્સા, ચક્ષુઃ કહી છે કહી છે, તદ્ તે વદ, સિદ્ધિસ્થાનમ્ સિદ્ધિસ્થાન સિદ્ધિસ્થાન, ચક્ષુષે કહેવાય છે કહા જાતા છે ॥૩૩૩॥

33-33½. The section wherein the treatment of complications resulting from the misuse of the purificatory procedures such as emesis etc., are described, that section, is named the section of Success in Treatment.

एतत्त्रयपठनफलम्—

इत्यध्यायशतं विंशत्त्रयमुनिवाङ्मयम् ॥૩૩॥
હિતાર્થે પ્રાણિનાં પ્રોક્તમગ્નિવેશેન ધીમતા ।

ધીમતા બુદ્ધિમાન બુદ્ધિમાન, અગ્નિવેશેન અગ્નિવેશે અગ્નિવેશે, પ્રાણિનામ્ પ્રાણીઓના પ્રાણિયોકે, હિતાર્થમ્ હિતને માટે હિતકે લિપ્, આત્રેયમુનિ- આત્રેય અપિન્દ્રી આત્રેય મુનેકી, વાઙ્મયમ્ વાણીરૂપ વાણીરૂપ, અધ્યાય- જ્ઞાનમ્ વિજ્ઞાન ૧૨૦ અધ્યાય ૧૨૦ અધ્યાય, પ્રોક્તમ્ કહા છે કહે છે ॥૩૩૩॥

34-34½. Thus, the treatise comprising a hundred and twenty chapters consisting on the main, of the utterances of sage Atreya, has been propounded by the intelligent Agnivesa for the good of all living beings.

दीर्घमायुर्यशः स्वास्थ्यं त्रिवर्गं चापि पुष्कलम् ॥૩૫॥
સિદ્ધિ ચાનુષ્ઠમાં લોકે પ્રાપ્નોતિ વિધિના પઠન્ ।

વિધિના વિધિસર વિધિપૂર્વક, પઠન્ આ તંત્રને ॥૩૫॥ કરતે। મનુષ્ય હવે તન્વકો પવનેવાલા મનુષ્ય, લોકે આ લોકમાં હવે લોકમે, દીર્ઘમ્ લાંબુ દીર્ઘ, માયુઃ

આયુષ્ય આયુ, યશઃ યશઃ વશ, સ્વાસ્થ્યમ્ સ્વસ્થતા સ્વાસ્થ્ય, પુષ્કલમ્ અને પુષ્કળ ઓર પુષ્કલ, ત્રિવર્ગમ્ ધર્મ, અર્થ, તથા કામ ધર્મ, અર્થ તથા કામ, અનુષ્ઠ- માયુ અને અતિ ઉત્તમ ઓર અતિ ઉત્તમ, સિદ્ધિ કાર્યસિદ્ધિને કાર્યસિદ્ધિનો, પ્રાપ્નોતિ પ્રાપ્ત થાય છે પ્રાપ્ત કરતા છે ॥૩૫૩॥

35-35½. One, who studies this treatise systematically will attain long life, fame, health and an abundant measure of the three desiderata of human life, including unsurpassed success in this world.

प्रतिसंस्कर्तुः कर्म—

विस्तारयति लेशोकं संक्षिपत्यतिविस्तरम् ॥૩૬॥
સંસ્કર્તા કુરુતે તન્વન્ પુરાણં ચ પુનર્નવમ્ ।

સંસ્કર્તા પ્રતિસંસ્કર્તા પ્રતિસંસ્કર્તા, લેશોકમ્ સંક્ષેપમાં કહેવાનો સંક્ષેપને કહે હુપકા, વિસ્તારયતિ વિસ્તાર કરે છે વિસ્તાર કરતા છે, અતિવિસ્તરમ્ અતિ વિસ્તારમાં કહેવાનો અતિ વિસ્તારને કહે હુપકો, સંક્ષિપતિ સંક્ષેપ કરે છે સંક્ષિપ્ત કરતા છે, પુરાણમ્ અને જૂના ઓર પુરાણ, તન્વમ્ ચ શાસ્ત્રને તન્વતે, પુનઃ ફરીથી ફિર નવમ્ નવું નવા, કુરુતે બનાવે છે કરતા છે ॥૩૬૩॥

36-36½. The redactor enlarges what is concise and abbreviates what is very prolix and, in this manner brings an ancient work uptodate.

चरकदृढबलाभ्यां कृतोऽग्निवेशतन्त्रप्रतिसंस्कारः—

अतस्तन्मोक्षममिदं चरकेणातिबुद्धिना ॥૩૭॥
સંસ્કૃતં તત્ત્વસંપૂર્ણં ત્રિમાગેનોપલક્ષ્યતે ।
તત્ત્વહરં ભૂતપતિં સંપ્રસાધ્ય સમાપયત્ ॥૩૮॥
અલ્પજ્ઞાર્થે દૃઢબલો જાતઃ પશ્ચનદે પુરે ।

૩૬. પુરાણ-ઉદાર (ગ)

૩૮ તત્ત્વસંપૂર્ણ-તત્ત્વસંપૂર્ણ (ર.)

૩૯ તત્ત્વસંપૂર્ણ ત્રિમાગેનો-તત્ત્વસંપૂર્ણ ત્રિમાગેનો (ચ.)

૪૦ ત્રિમાગેન-ત્રિમાગેન (ઢ.)

૩૫. સ્વાસ્થ્યં ત્રિવર્ગ-પ્રજામારોગં (ક. ત. ધ. જ.)

૩૫. પ્રાપ્નોતિ-ક્રમતે (ધ.)

अतः तेषां च इस लिए, अतिबुद्धिना अति बुद्धिमान् अति बुद्धिमान्, चरकेण अरके मुनिशे चरकः मुनिने, इदम् आ इस, तन्त्रोक्तम् उत्तम शास्त्रेण उत्तम शास्त्रका, संस्कृतम् संस्कृतम् अर्थे संस्करण क्रिया, तत् ते वह, त्रिभागेन- त्रीन् भागैः तीसरे भागसे, असं- पूर्णम् अपूर्णम् अपूर्ण, उपलक्ष्यते ज्ञेयम् आ ज्ञेयं देखा जाता है, तत् तेने उसको, पञ्चनदे पञ्चनदः पञ्चनद, पुरे पुरम् पुरम्, जातः जन्मेकः उत्पन्न हुए, दृढबलः दृढबले दृढबलने, भूतपतिः भूतपति भूतपति, अङ्कुरम् शंकरने शंकरको, संग्रहाद्य तुष्ट करीने प्रमत्त करके, अखण्डार्थम् अर्थ अखिल न भाग्य जैसी सीमे अर्थ खण्डित न हो इस तरहसे, समापयत् पुरम् अर्थ पूरे किया है ॥३७.३८॥

37-38½. Thus this best of all treatises which is replete with truth and wisdom and which has been redacted by the extremely erudite scholar Charaka is now available only in three quarters of the original extent. Accordingly, in order to make the treatise complete Dridhabala, born in the town of Panchanada, restored the lost portion, having propitiated God Shiva, the Lord of creatures.

कृत्वा बहुभ्यस्तन्त्रेभ्यो विशेषोऽच्छशिलोच्चयम् ॥३९॥ सप्तदशौषधाभ्यायसिद्धिकल्पैरपूरयत् ।

बहुभ्यः अहु बहुत, तन्त्रेभ्यः शास्त्रोभांशे शास्त्रोसे, विशेषः प्रीति विषयोने पद्य दूसरे विषयोंका भी, उच्छ- शिलः उच्छशिलरूप, उच्चयम् संग्रह संग्रह, कृत्वा करीने करके, सप्तदश सप्त सप्त, औषधाभ्याय चिकित्सास्थानना अध्याय चिकित्सास्थानके अध्याय, सिद्धि- सिद्धिस्थान सिद्धिस्थान, कल्पैः अने कल्पस्थानथी और कल्पस्थानसे, अपूरयत् तत्रने पूर्य अर्थ पूरे किया है ॥ ३९॥

३९ विशेषोऽच्छशिलोच्चयम्-विशेषाच्च बलोच्चयम् (द. ३.)

39 39½. He added seventeen chapters in the section on Therapeutics as also the two sections of Pharmaceutics and Success in Treatment in entirety, by culling his data from various treatises on the science.

इदमन्यूनशब्दार्थं तन्त्रदोषविवर्जितम् ॥४०॥ षट्त्रिंशता विचित्राभिभूषितं तन्त्रयुक्तिभिः ।

इदम् आ शास्त्रेण शास्त्र, अन्यूनशब्दार्थम् अर्थ अने अर्थनी न्यूनता रिक्तता शब्द और अर्थोंकी न्यूनता रहित, तन्त्रदोष तन्त्रदोष तन्त्रदोष, विचित्राभिः विचित्राभिः विचित्राभिः अने विचित्र और विचित्र, षट्त्रिंशता छत्तीस, तन्त्रयुक्तिभिः तन्त्रयुक्तिभिः तन्त्रयुक्तियोंसे, अभूषितम् शोभीतुं अभूषित है ॥४०॥

40 40½. Thus, this treatise is not deficient either in respect of diction or in respect of content, and is free from any blemishes besetting scientific treatise and is embellished with the thirty-six canons of exposition.

षट्त्रिंशतन्त्रयुक्तिरूपणम्—

तत्राधिकरणं योगो हेत्वर्थोऽर्थः पदस्य च ॥४१॥

प्रदेशोद्देशनिर्देशावकाशयोः प्रयोजनम् ।

उपदेशापदेशातिदेशार्थापत्तिर्निर्णयाः ॥४२॥

प्रसङ्गैकान्तनैकान्ताः साधवर्गो विपर्ययः ।

पूर्वपक्षविधानानुमतन्याख्यानसंशयाः ॥४३॥

अतीतानागतवेद्याख्यसंशयसमुच्चयाः ।

निर्दर्शनं निर्वचनं संनियोगो विकल्पणम् ॥४४॥

प्रत्युत्सारस्तथोद्धारः संभवस्तन्त्रयुक्तयः ।

तत्र अधिकरणम् अधिकरणम् अधिकरण, योगः योग योग, हेत्वर्थः हेत्वर्थ हेत्वर्थ, पदस्य पदस्य पदस्य, प्रदेशः प्रदेश प्रदेश, उद्देशः उद्देश उद्देश, निर्दर्शनं निर्दर्शनं निर्दर्शन, संनियोगो संनियोगो संनियोग, विकल्पणम् विकल्पणम् विकल्पण, प्रत्युत्सारः प्रत्युत्सारः प्रत्युत्सार, स्तथोद्धारः स्तथोद्धारः स्तथोद्धार, संभवः संभव संभव, तन्त्रयुक्तयः तन्त्रयुक्तयः तन्त्रयुक्तयः ।

४१. षट्त्रिंशता-षट्त्रिंशत् (द.)

४२. उपदेशा-उपदेशा (स.)

४३. प्रत्युत्सारः-प्रत्युत्सारः (द. द.)

निर्देश- निर्देश निर्देश, वाक्यशेष- वाक्यशेष, वाक्यशेष, प्रयोजनम् प्रयोजनम् प्रयोजनम्, उपदेश- उपदेश उपदेश, अपदेश- अपदेश अपदेश, अतिदेश- अतिदेश अतिदेश, अर्थपत्ति- अर्थपत्ति अर्थपत्ति, निर्णयः निर्णयः निर्णयः, प्रसङ्ग- प्रसङ्ग प्रसङ्ग, एकान्त- एकान्त एकान्त, नैकान्ताः नैकान्ताः नैकान्ताः, अनेकान्त- अनेकान्त, सापवर्गः- सापवर्गः सापवर्गः, अपवर्ग- अपवर्ग अपवर्ग, विपर्ययः- विपर्ययः विपर्ययः, पूर्वपक्ष- पूर्वपक्ष पूर्वपक्ष, विधान- विधान विधान, अनुमत- अनुमत अनुमत, व्याख्यान- व्याख्यान व्याख्यान, संशयः- संशयः संशयः, अतीत- अतीतावेक्षण- अतीतावेक्षण, अनागतावेक्षा- अनागतावेक्षण- अनागतावेक्षण, स्वसंज्ञा- स्वसंज्ञा स्वसंज्ञा, ऊह्य- ऊह्य ऊह्य, समुच्चयः- समुच्चयः समुच्चयः, निदर्शनम्- निदर्शनम् निदर्शनम्, निर्वचनम्- निर्वचनम् निर्वचनम्, संनियोगः- संनियोगः संनियोगः, विकल्प- विकल्प विकल्प, विद्वत्पन- विद्वत्पन, प्रत्युत्सारः- प्रत्युत्सारः प्रत्युत्सारः, तथा उद्धारः- तथा उद्धारः उद्धारः, संभवः- संभवः संभवः, तन्त्रयुक्तयः- तन्त्रयुक्तयः तन्त्रयुक्तयः, आ तन्त्रयुक्तिभ्यो- आ तन्त्रयुक्तिभ्यो आ तन्त्रयुक्तिभ्यो ॥४१४४॥

41-44. The canons of exposition are (1) Subject matter (2) Arrangement (3) Extension of argument (4) Import of words (5) Partial adumbration (6) Concise statement (7) Amplification (8) Supply of ellipsis (9) Purpose (10) Authoritative instruction (11) Adducement of reason (12) Indication (13) Implication (14) Decision (15) Restatement (16) Categorical statement (17) Compromising statement (18) Exception (19) Exception to exception (20) Objection (21) Right interpretation (22) Concession (23) Explanation (24) Doubt (25) Retrospective reference (26) Prospective reference (27) Technical nomenclature (28) Deduction (29) Specification (30) Illustration (31) Definition (32) Injunction (32) Option (34) Rebuttal (35) Re-affirmation and (36) Possibility.

तन्त्रयुक्तिज्ञानफलम्—

तन्त्रे समाख्ययासोके भवन्त्येता हि कृत्स्नशः॥४५॥ एकदेशेन दृश्यन्ते समासाभिहिते तथा ।

समास- संक्षेपभी संक्षेपसे, व्यासोके तथा विस्तारभी उद्देश तथा विस्तारसे कहे हुए, तन्त्रे शास्त्रभाषाक्रमें, एताः आ तन्त्रयुक्तिभ्यो ये तन्त्रयुक्तियां, कृत्स्नशः संपूर्णपक्षे संपूर्णतया, भवन्ति हि जेवामा आवे छे देखी जाती हैं, तथा अने और समास- अति संक्षेपभा अति संक्षेपसे, अभिहिते उद्देश शास्त्रभाषा कहे हुए शास्त्रमें, एकदेशेन ऊद्देशभी एकदेशसे, दृश्यन्ते जेवामा आवे छे देखी जाती हैं ॥ ४५॥

45-45. These canons of exposition are observed in their entirety in treatises which make use of both the aphoristic and the expository style of expression, while in the treatises which make use of the aphoristic style alone, they are observed only partially.

यथाऽम्बुजवनस्यार्कः प्रदीपो वेदमनो यथा ॥४६॥ प्रबोधनप्रकाशार्थास्तथा तन्त्रस्य युक्तयः।

यथा जेभ जिस प्रकार, अर्कः सूर्य सूर्य, अम्बुजवनस्य उमणवनने। विकास करे छे कमलवनको विकसित करता है, यथा अने जेभ और जिस प्रकार, प्रदीपः दीप। दीपक, वेदमनः आध्यात्मी आध्यात्मी प्रकाश करे छे अन्वहारसे आवृत गृहको प्रकाशित करता है, तथा तेभ उसी प्रकार, तन्त्रस्य तन्त्रणी तन्त्रकी, युक्तयः युक्तिभ्यो युक्तियां, प्रबोधन- प्रकाशार्थाः शास्त्रभाषा अर्थने। विकास (विस्तार) तथा प्रकाश करे छे शास्त्रके अर्थको विकसित तथा प्रकाशित करती हैं ॥ ४६॥

४५ तन्त्रे समाख्ययासोके भवन्त्येता हि कृत्स्नशः—तन्त्रे व्यास-

समासाख्यां भवन्त्येता हि कृत्स्नशः (ख.)

४५ समाख्ययासोके—समासव्यासोक्ता (घ.)

४५ समासाभिहिते तथा—समासाभिहितान् स्तुताः (ङ.)

४५ —समासाभिहितस्तथा (च.)

४५ —समासाभिहितस्तथा (फ.)

46-46½. What the sun is to the lotuses in a pond and what the lamp is to the house, the canons of exposition are to the treatise in subserving the double purpose of awakening and illumination

एकस्मिन्नपि यस्येह शास्त्रे लब्धास्पदा मतिः ॥४७॥
स शास्त्रमन्यदप्याशु युक्तिज्ञत्वात् प्रबुध्यते ।

इह आ. इव. एकस्मिन् अपि ओं ५५ एक मी, शास्त्रे शास्त्रार्थं शास्त्रार्थं, यस्य मतिः ज्ञेयं बुद्धिं चित्तं बुद्धि, लब्धास्पदा प्रविष्टं अर्थं होय, प्रविष्टं हुई हो, सः ते वह, युक्तिज्ञत्वात् युक्तिज्ञे अत्युत्तरे होय। युक्तिको जाननेसे, अन्यत् अर्थ अन्य, अपि ५५ मी, शास्त्रम् शास्त्रार्थं शास्त्रको, आशु प्रबुध्यते तुरन्त समझ शके छे जल्दी समझ सकता है ॥४७॥

47-47½. One who has acquired a good grasp of even one branch of of this science will be able to acquire an understanding of the other branches as well, on account of his being well grounded in general principles

अधीयानोऽपि शास्त्राणि तन्त्रयुक्त्या विना भिषक् ।
नाधिगच्छति शास्त्रार्थानर्थान् भाग्यक्षये यथा ४८

भाग्यक्षये आशु शीघ्र भर्ता भाग्य क्षीण होने पर, यथा जेम् जिस प्रकार, अर्थान् अनुष्ण धनने मेजवते। नही मनुष्य धनको प्राप्त नहीं करता, तन्त्र-तेम् तन्त्रे उही प्रकार तन्त्रकी, युक्त्या युक्ति युक्तियोंके, विना विना विना, शास्त्राणि शास्त्रोंके, अधीयानः अपि अविद्या केरनाए पढ़नेवाला, भिषक् वैद्य वैद्य, शास्त्रार्थान् शास्त्रार्थ अर्थाने शास्त्रके अर्थको, न अधिगच्छति जानते। नही नहीं जानता ॥४८॥

48. A physician who is not conversant with the canons of exposition,

though he maybe a student of many treatises will fail to grasp the meaning of these treatises just as a man fails to acquire wealth when fortune has deserted him.

दुर्गृहीतं क्षिणोत्येव शास्त्रं शस्त्रमिवाबुधम् ।
सुगृहीतं तदेव न शास्त्रं शस्त्रं च रक्षति ॥४९॥

दुर्गृहीतम् जगत्तर नदि समझयेछे अच्छी प्रकार न समझा हुआ, शास्त्रम् शास्त्र शास्त्र अच्छम् जगत्तर नदि पड़ेछा शास्त्रे अच्छी प्रकार नहीं पड़े हुए अच्छी, इव येछे मति, अबुधम् अज्ञानीने अनजानको, क्षिणोति एव नष्ट करे छे मार डालता है, सुगृहीतम् अने जगत्तर समझयेछे और अच्छी प्रकार समझा हुआ, तदेव वह, शास्त्रम् शास्त्र शास्त्र, शस्त्र शास्त्रे समझदारको, शस्त्रम् च जगत्तर पड़ेछा शास्त्रे येछे अच्छी प्रकार पड़े हुए शस्त्रकी मति, रक्षति रक्षा करे छे रक्षा करता है ॥४९॥

46 A science, if badly handled, will destroy the inept user, like a weapon badly handled; on the other hand the self-same science or weapon, rightly handled will become a source of succour.

(तस्मादेताः प्रवक्ष्यन्ते विस्तरेणांतरे पुनः ।

तत्त्वज्ञानार्थमस्यैव तन्त्रस्य गुणदोषतः) ॥५०॥

तस्मात् तेभी इस लिए, गुणदोषतः गुणदोषकी समीक्षा करी गुणदोषकी समीक्षाकर, अत्र एव आशु इच्छी, तन्त्रस्य शास्त्रे शास्त्रके, तत्त्वज्ञानार्थम् तत्त्वज्ञान आते तत्त्वको जाननेके लिए, एताः आ तन्त्रयुक्तियोंके तन्त्रयुक्तियों, पुनः इरीभी फिरसे, अन्तरे उत्तरतन्त्रार्थं उत्तरतन्त्रमें, विस्तरेण विस्तारशी विस्तारके, प्रवक्ष्यन्ते उद्देशार्थं आवेछे वही आवेगी ॥५०॥

50. Accordingly, these canon of exposition will be described in extenso again in the supplementary section, with a view to enabling the student

to know the real import of this very treatise from a critical standpoint.

एतच्छास्त्रज्ञानफलम्—

इदमखिलमधीत्य सम्यगर्थान्

विमृशति योऽविप्रनाः प्रयोगनित्यः ।

स मनुजसुखजीवितप्रदाता

भवति धृतिस्मृतिबुद्धिधर्मवृद्धः ॥५१॥

अविप्रनाः तत्रार्थभां योऽकस्मिन् प्रतयान्ते निःसंशयः प्रयोगनित्यः अने नित्य चिकित्सा कुर्मः इत्यादि और निरय चिकित्सा करनेवाला, यः के मनुष्य जो मनुष्य, इदम् आ इष, अखिलम् संपूर्ण शास्त्रने सम्पूर्ण शास्त्रको, अधीत्य अधी पढ़कर, अर्थान् तेना अविप्रानने उसके अभिप्रायको, सम्यक् अन्तर सही प्रकार विमृशति समने के समझता है, सः ते वह, धृति- धृति धृति, स्मृति- स्मृति स्मृति, बुद्धि- बुद्धि बुद्धि, धर्म- तथा धर्मनी तथा धर्मको, वृद्धः वृद्धिने अंगवी वृद्धिको प्राप्त कर, मनुज- मनुष्यने मनुष्योंको, सुख- सुखमय सुखमय, जीवित- जीवन जीवन, प्रदाता- आपनारे देनेवाला, भवति थाय के होता है ॥५१॥

51. He who, having studied this treatise in its entirety, gives due reflection to its contents with concentrated mind and constantly verifies his knowledge in practical work and has fully developed his powers of retention, recollection discretion, and righteousness becomes a bestower of happiness and life to men.

(यस्य द्वादशसाहस्री हृदि तिष्ठति संहिता ।
सोऽर्थज्ञः स विचारव्यधिकित्साकुशलश्च सः ॥५२॥
रोगांस्तेषां चिकित्सां च स किमर्थं न बुध्यते ।

५२. योऽविप्रनाः यो निमलः (द. क.)

,, प्रदाना-प्रदानात् (इ.)

५३. योऽविप्रनाः यो निमलः—

कर्णशब्दनिर्देशेन च विचारव्यधिकित्सां च स किमर्थं न बुध्यते ।

प्रदानादर्थव्यधिकित्सां च स किमर्थं न बुध्यते ॥

इत्यधिकः पाठः (इ.) पुरस्कृतः

यस्य के पुरुषना जिस पुरुषके, हृदि हृदयमें, द्वादशसाहस्री आर ६०२ श्लोकवाणी बारह हजार श्लोकसे युक्त संहिता आ संहिता यह संहिता, तिष्ठति रहे के रहती है, सः ते वह, अर्थज्ञः अर्थज्ञ के अर्थ जाननेवाला है, सः ते वह, विचारज्ञः विचारने वाले के विचारको जाननेवाला है, सः अने ते और वह, चिकित्साकुशलः च चिकित्साकुशल के चिकित्साके कुशल है, सः ते वह, रोगान् रोगोंको, निवार्य अने तेजीनी और उनकी, चिकित्सां च चिकित्साके चिकित्साको, किमर्थम् आ अर्थार्थी के इष प्रत्यसे क्यों, न बुध्यते न अर्थ ? न जाने ? ॥५२॥

52 He, in whose memory resides this compendium of twelve thousand verses, is indeed the knower of its meaning and an adept in theory and in practice; wherefore, then, does he not know the diseases and their treatment?

चिकित्सा वहिवेशस्य सुस्थातुरहितं प्रति ॥५३॥
यदिहास्ति तदन्यत्र यज्ञेहास्ति न तत्कचिद् ।

सुस्थ- स्वरथ स्वरथ, आतुर- अने रोगीना और रोगीके, हितम् हितने हितके, प्रति भाटे लिए, वहिवेशस्य अग्निवेशे अग्निवेशने, चिकित्सा आ चिकित्सा शास्त्र उद्यु के यह चिकित्सा शास्त्र कहा है, यत् के जो, इह आ तत्रम् इष तन्त्रमें, अस्ति के है, तत् ते वह, अन्यत्र भीने स्थाने अग्नये अन्यत्र मिलेगा, यत् परंतु के परन्तु जो, इह आ तत्रम् यहाँ, न अस्ति नभी नहीं है तत् ते वह, कचिद् भीने अर्थ पक्ष कहीं भी. न नहीं नहीं ॥५३॥

53. Whatever is found herein of the science of therapeutics, compiled by Agnivesa for the wellbeing of the healthy as well as of the ailing, may be found in other treatises too, but

५३. चिकित्सा वहिवेशस्य-चिकित्सा वहिवेश (क.)

whatever is not contained herein can never be found elsewhere.

अग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृते ॥५४॥

सिद्धिस्थानेऽष्टमे प्राप्ते तस्मिन् दृढबलेन तु ।

सिद्धिस्थानं स्वसिद्ध्यर्थं समासेन समापितम् ॥५५॥

अग्निवेशकृते अग्निवेशे रथेदा अग्निवेशे वनाये, चरक- अने यरुथी और चरकके द्वारे, प्रतिसंस्कृते अतिसंस्कार पाभेदा प्रतिसंस्कृत, तन्त्रे आ शास्त्रभा इस शास्त्रके, अष्टमे आऽमुं आठवें, सिद्धिस्थाने सिद्धि- स्थान सिद्धिस्थानके, प्राप्ते प्राप्त यथा प्राप्त होने पर, तस्मिन् तेषां उसमें, दृढबलेन तु दृढबले दृढबलेन, स्वसिद्ध्यर्थम् पोताना प्रयोजनकी सिद्धिने भाटे अपने प्रयोजनकी सिद्धिके लिए, सिद्धिस्थानम् सिद्धिस्थान सिद्धिस्थान, समासेन संक्षेपभा संक्षेपमें, समापितम् पूरुं कर्तुं छे पूर्ण किया है ॥५४-५५॥

54-55. The eighth section entitled Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, being available, the same has been abridged and completed by Dridhabala for the sake of the fulfilment of his mission in life.

इत्यग्निवेशकृते तन्त्रे चरकप्रतिसंस्कृतेऽष्टमे

दृढबलव्यं पूरिते सिद्धिस्थाने उत्तरवस्तिनि

सिद्धिनाम द्वादशोऽध्यायः ॥५६॥

इति आ अनाये इस प्रकार, अग्निवेशकृते रथेदा रथे रथेदा अग्निवेशके वनाये, चरकप्रतिसंस्कृते तन्त्रे तन्त्रे चरकके प्रतिसंस्कृत पाभेदा आ शास्त्रभा और चरकके द्वारा संस्कृत इस शास्त्रके, अष्टमे अष्टमे अष्टमे, दृढबलव्यं पूरिते अने दृढबले, पूरुं कर्तुं और दृढबले पूरित किये गये, सिद्धिस्थाने सिद्धिस्थान सिद्धि सिद्धिस्थानमें, उत्तरवस्तिनिदिः 'उत्तरवस्तिनिदि', नाम नामने नामका, द्वादश आठवां वारुदाँ, अध्यायः अध्याय अध्याय अथ अध्याय समाप्त इति ॥ ५६ ॥

12. Thus, in the Section on Success in Treatment, in the treatise compiled by Agnivesa and revised by Caraka, the twelfth chapter entitled 'Successful application of the remaining best kinds of enema, not being available, the same as restored by Dridhabala, is completed.

PRINTED BY
Gunvantray Acharya
At Ayurveda Mudranalaya, JAMNAGAR

■